Biographisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland. Deel 4

Jan Pieter de Bie en Jakob Loosjes

bron
Jan Pieter de Bie en Jakob Loosjes, *Biographisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland. Deel 4*. Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage 1931

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/bie_005biog04_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

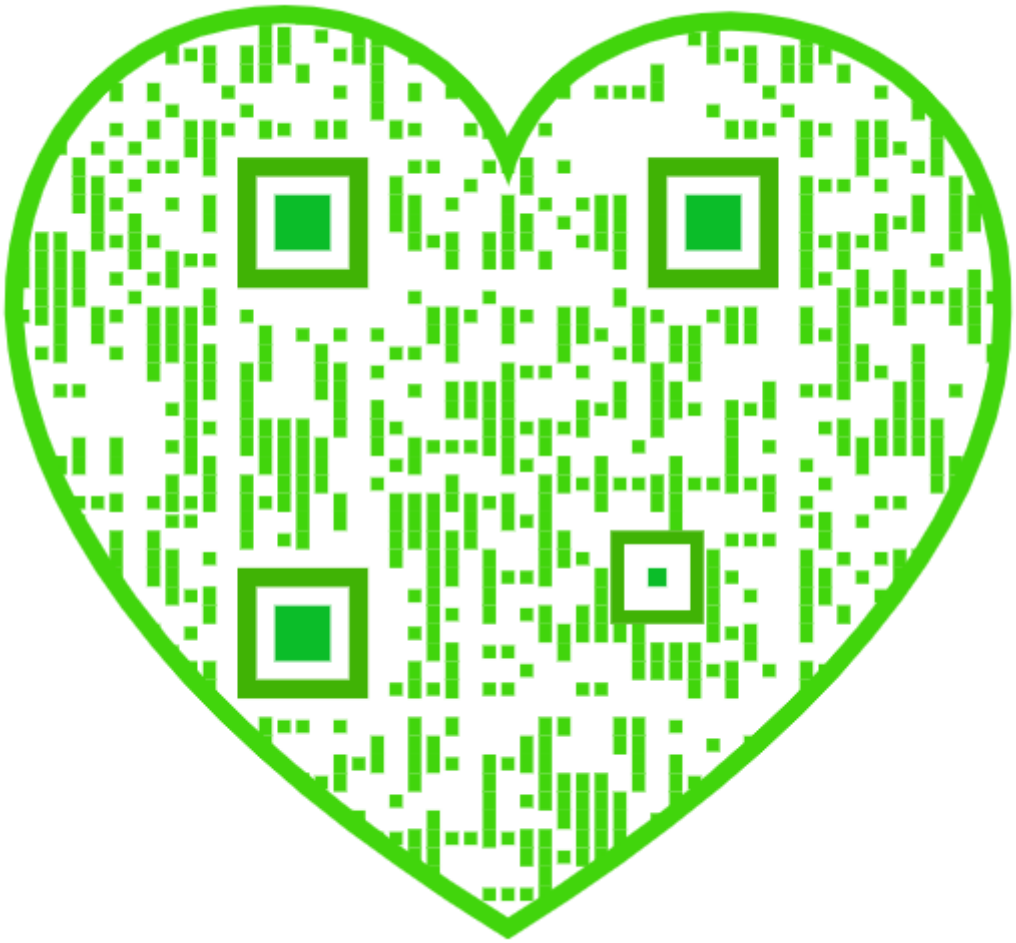

H (Vervolg)

[Gaspar van der Heyden]

HEYDEN (HEIDEN) (van der) (HEYDANUS, HEIDANUS)[1] **(Gaspar** of **Gasparus),** eenige zoon uit het huwelijk van Gaspar v.d. Heyden en Catharina van Goethem (zie D. III, blz. 814), werd geboren te Frankenthal en aldaar gedoopt den 3^{en} Maart 1566; hij bezocht omstreeks 1581 de Latijnsche School te Antwerpen, was in 1583 voor zijne studie te Genève, en werd den 23^{en} Sept. 1585 ingeschreven als student te Heidelberg. Predikant geworden, diende hij eerst de gemeente van Wolmersheim (in de Beiersche Paltz)[2], vanwaar hij in den herfst van 1594 te Frankenthal kwam als opvolger van Joh. Ursinus. Hij bleef daar tot 1608 en werd den 28^{en} Nov. van dat jaar bevestigd te Amsterdam, waar hij werkzaam bleef tot zijn dood, den 14^{en} Jan. 1626. In 1620 predikte hij er op verzoek van den kerkeraad eenigen tijd in het Hoogduitsch.

In het voorjaar van 1602 maakte hij van uit Frankenthal een reis naar Holland. Hij deed zich kennen als vurig Contra-Remonstrant.

Toen onder zijn leiding in 1613 in de Nieuwe Kerk te Amsterdam de doop plaats had van het kind van den broeder van Simon Episcopius, ontstonden er moeilijkheden over de tweede vraag uit het Doopsformulier; daarbij trad hij volgens verklaring in een brief van Episcopius heftig op.

Op verdienstelijke wijze ordende hij de doop- en huwelijksopgaven van de Frankenthaler gemeente, die vóór dien tijd op losse stukken waren geschreven.

Hij was gehuwd met Clara van den Borne of (volgens sommigen) Varick dict v.d. Borne, gedoopt 7 Nov. 1570 te Frankenthal (ondertr. 24 Febr. 1588), dochter van Jan van den Borne, hoofdschout ald en Clerken van den Bare; zij overleefde hem en schonk hem zeven zoons en acht dochters. Een dochter, Clara, huwde met Herman Anthony van der Linde, pred. te Naarden van 1612 tot zijn dood 1646. Twee van de zoons volgen hierna.

Portretten zijn van hem niet bekend, evenmin als geschriften van zijn hand.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 121. - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz. 48. - Molhuysen en Blok, *N Biogr. Wdb.* III, k. 583, 584 (art. v. Dr. A.A. v. Schelven). - H. de Vries, *Genève Pepinière du Calvinisme*, p. 58, 130. - Toepke, *Matrik. Heidelb.* II, p. 121. - Croese, *Pred. Amst.*, blz. 38, 39. - Vos, *Amstels. k. leven*, blz. 352. - Brandt, *Reformatie.* II, blz. 217-220, 228. - J. Regenboog, *Hist. der Remonstr.* I, blz. 129-133. - Fr. W. Cuno, *Franciscus Junius der Aeltere*, S. 388-390. - *Monatschr. des Frankenthaler Altertumvereins.* XIII (1905), N° 12. -

1) De nakomelingen van Gasp. v.d. Heyden Sr. gebruikten meest hun' familienaam met Latijnschen uitgang.
2) In *De Ned. Heraut* t.a.p. worden als gemeenten, die hij vóór zijn komst te Wolmersheim nog zou gediend hebben, genoemd Heidelberg en Billigheim.

De Ned. Heraut. II (1885), blz. 200. - A. v.d. Velden, *Registres de l'Egl. Ref. Neerl. de Frankenthal.* I, II op gen. data. - Sepp, *Bibliogr. Meded.*, blz. 96.

[Abraham van der Heyden]

HEYDEN (HEIDEN) (van der) (HEYDANUS HEIDANUS) (Abraham) werd den 10^{en} Aug. 1597 geboren te Frankenthal in de Paltz uit het huwelijk van Gaspar v.d. Heyden, pred. aldaar, en Clara van den Borne (zie vor. art.). Hij was een kleinzoon van den vermaarden Gaspar v.d. Heyden Sr.[1)] en een broeder van Johannes v.d. Heyden[2)]. Te Amsterdam, waarheen zijne ouders in 1608 waren verhuisd, ontving hij voorbereidend onderwijs; vandaar vertrok hij als student naar Leiden (ingeschr. den 21^{en} Febr. 1617). Hij genoot er tot veler ergernis de leiding o.a. van den vriend zijns vaders Dan. Colonius, predikant bij de Waalsche en Nederduitsch Geref. Gemeenten aldaar, tevens regent van het Waalsch college, in 1604 opgericht om te voorzien in de behoeften der opleiding van toekomstige predikanten van de Waalsche Kerk. Deze, zelf meermalen van onrechtzinnigheid verdacht, nam een rustige houding aan in de toen heftige Remonstrantsche geschillen; dit bleef niet zonder invloed op den jongen Heydanus; als student mengde hij zich niet in den partijstrijd, die zijne medestudenten te Leiden in twee kampen verdeelde; voor zichzelf onderzocht hij intusschen de geschilpunten grondig. In 1618 werd hij bevorderd tot proponent bij de Waalsche Kerk, en waar hij predikte zoowel in tal van Nederduitsche als in Waalsche gemeenten werd hij met groote stichting gehoord. Eer hij als predikant een gemeente aanvaardde deed hij, naar het gebruik dier dagen, een buitenlandsche reis, waarbij hij zich twee jaren lang ophield in Duitschland, Zwitserland, Frankrijk en Engeland. Op die reis werd hij den 22^{en} Sept. 1619 ingeschreven als student te Heidelberg en volgde hij ook korten tijd de colleges te Genève. Zijn kennismaking in Frankrijk met den beroemden Parijschen prediker Dallaeus en met de philosophie van P. Ramus is voor zijn verder leven van groote beteekenis geweest. Van den eerste nam hij de analytische preekmethode over, die door hem in Nederland werd ingevoerd, en door Ramus' wijsbegeerte werd hij versterkt in de anti-scholastische denkbeelden, die hij toen reeds koesterde. Na zijn terugkeer werd hij in 1623 beroepen bij de Ned. Geref. gemeente te Naarden en diende hij deze gemeente na peremptoir examen, voor de classis Naarden afgelegd, vier jaren. Daarna volgde hij de roeping, naar de Ned. Geref. gemeente te Leiden, waar hij den 11^{en} Juni 1627 bevestigd werd en als kanselredenaar zeer gezocht was. Vooral op vaderlandsche gedenkdagen blonken zijn redenaarsgaven uit. En zelfs toen hij zijn vijftigjarige bediening herdacht sprak hij nog zóó krachtig en welsprekend, dat hij zijn hoorders diep wist te roeren.[3)]

Dat hij zich met de hartstochtelijke wijze, waarop men van Contra-Remonstrantsche zijde de leer der Remonstranten bestreed, niet kon vereenigen bracht

1) Zie D. III, blz. 807-816.
2) Zie hierna, blz. 9.
3) Den 7^{den} Juli 1673 hield hij de predikatie (over Lev. X:3) ter inleiding van de Part. Z.-Holl. Synode te Dordrecht, tot wier assessor hij gekozen werd. In verschillende Prov. Synoden was hij ambtshalve tegenwoordig. Die te Gorinchem (5-15 Juli 1661) benoemde hem tot haren praeses.
Den 26en Aug. 1673 wijdde hij in een afgelegen wijk te Leiden met een preek over Hand. XVII:22 een loods in op de plaats, waar de tegenwoordige Oosterkerk is gebouwd.

hem bij velen in verdenking van onrechtzinnigheid en van heulen met de Remonstranten. Men verweet hem dat hij de tucht niet streng toepaste en te gemakkelijk was bij de aanneming van Remonstrantsche lidmaten. Hoe ongegrond echter de beschuldiging van heterodoxe gevoelens was bleek uit zijn in 1641 verschenen *Proeve en Wederlegginghe des Remonstrantschen Catechismi* benevens een *Aansprake aen allen Remonstrants-Gesinde Gemeynten door het Vereenighde Nederlandt*, waarin hij, op raad van zijn ambtgenoot Lud. de Dieu[1)], op principieele wijze al de vragen van den Remonstrantschen Catechismus zocht te weerleggen en daarna het verschil tusschen de leer der Remonstranten en die der Ned. Geref. Kerk aanwees. Hij verweet daarbij den Remonstranten dat zij in termen, die zooveel mogelijk aan rechtzinnige uitdrukkingen deden denken, hunne gevoelens onder woorden brachten, en dat het hunne eigenlijke bedoeling was alle mysteriën uit het geloof wegtenemen, om enkel dàt over te houden wat zij voor de rede konden aannemelijk maken. Toch, hoe beslist zijn uiteenzetting is, in zijn voorrede sprak hij den Remonstrantschgezinden gemeenten vriendelijk en vredelievend toe. De tegenspraak tegen dit geschrift bleef niet uit. Ze kwam van de zijde van Sim. Episcopius in diens *Antwoort op de Proeve van Abr. Heydanus tegen de onderwysinge in de Chr. Religie*, *na de belydenisse der Remonstranten*,[2)] welk werk, door Episcopius niet meer voltooid, na diens dood uitkwam (in 1643). Hiervan verscheen (eveneens in 1643) een tweede druk *vermeerdert met een breede Weder-spraeck op de Aen-spraecke A. Heydani aen alle Remonstrantschgezinden:* aan dezen tweeden druk ging een andere voorrede vooraf. De *Wederspraeck* kon tengevolge van Episcopius' overlijden niet meer in den eersten druk worden opgenomen.

Heydanus antwoordde hierop in zijn, meer dan duizend bladzijden in 4° beslaande verhandeling: *Causa Dei contra homines*, *dat is de sake Godts verdedight tegen den mensche.* Blijkens de voorrede van dit antwoord, dat opgedragen was aan de gemeente van Leiden, en waarin hij in het breede het verschil ontwikkelde tusschen de leer der Ned. Geref. Kerk en die der Pelagianen (Remonstranten) was er na Episcopius' dood een scherp geschrift tegen Heydanus uitgekomen getiteld: *Wedersprake*, waarin dezen verweten werd dat hij zijn *Proeve* alleen dáárom had uitgegeven om een professoraat te bemachtigen of volle kerken te krijgen en waarin beweerd werd dat de Gereformeerden door hun ‘Heidelbergschen pop, een werk dat krioelde van subtiliteiten, en overvloeide van dubbelzinnigheden’ allerlei nieuwigheden in den godsdienst gebracht hadden. Intusschen maakten Heydanus' geschriften zulk een opgang in de theologische wereld dat de Curatoren der Hoogeschool te Harderwijk hem tot hoogleeraar benoemden o.a. onder deze voorwaarde dat hij tevens het predikambt zou mogen waarnemen. Op dringend verzoek van den kerkeraad te Leiden wees hij toen de benoeming evenwel af. Ook voor een benoeming tot hoogleeraar te Heidelberg bedankte hij daarna, hetgeen niet kon verhinderen dat de Keurvorst van de Paltz hem in 1656, toen hij op een ontspanningsreis door Heidelberg trok, een buitengewone onderscheiding verleende.

Den 13^{en} Sept. 1648 werd hij benoemd tot hoogleeraar te Leiden als opvolger

1) Naar aanleiding van diens overlijden (23 Dec. 1642) hield hij een lijkrede.
2) Tegen den 2den vermeerd. druk was Episcopius' geschrift gericht.

van Constantinus l'Empereur; deze roepstem volgde hij op, daarbij predikant blijvende. Den 19^{en} Oct. d.a.v. hield hij zijn inaugureele rede *de singularibus Scripturae.*

Het was vooral aan zijn invloed te danken dat in 1650 Joh. Coccejus en in 1653 Joh. Hoornbeek benoemd werden tot hoogleeraar in de Theologie te Leiden; daar laatstgen. niet gaarne zijn ambt als predikant wilde verlaten, bood Heydanus hem de helft van zijn eigen predikdienst aan benevens de helft van zijn tractement. Vier jaren later ontstond tusschen Heydanus en Hoornbeek een hevige strijd naar aanleiding van Coccejus' verklaring van den Brief aan de Hebreën. Het geschil liep over de vraag of de Sabbat was ingesteld in het Paradijs en of het Sabbatsgebod behoorde tot het werkverbond en dus van blijvende kracht was dan of het gerekend moest worden tot het genadeverbond en daarom met de andere ceremonieele wetten was afgeschaft. Heydanus hield bij die gelegenheid twee *disputationes de Sabbato et die Dominica* (Holl. vert. 1658) en gaf daarna *Consideratien over de heyliging van den Sabbat ende den dagh des Heeren*, *tot vrede der Kercken* (1659). De strijd greep zóózeer om zich heen en werd zóó heftig gevoerd dat eindelijk de Staten van Holland en West-Friesland bij resolutie van 7 Aug. 1659 de hoogleeraren verboden verder over deze quaestie te schrijven, een besluit, waaraan Heydanus zich bereidwillig onderwierp. In dit geschil koos hij tegen zijn vriend Hoornbeek, die leerling van Voetius was, de partij van Coccejus en beschouwde dus het gebod om niet te arbeiden als behoorende tot de met Christus' verschijning afgeschafte ceremonieele wetten, hetgeen hem van Hoornbeek zelfs de beschuldiging bezorgde van Socinianisme. Ook zijn verdere gedragslijn in de toenemende Voetiaansche en Coccejaansche twisten bewees dat hij niet alleen een vriend, maar ook een geestverwant was van Coccejus. De Voetianen richtten zich niet enkel tegen de Coccejanen, maar ook tegen de geestverwanten van Cartesius, die zij beide evenzeer voor vijanden hielden van de ware religie. Te Leiden gelijk aan de andere Nederlandsche universiteiten was Aristoteles in eere en diens systeem stond in nauwe verbinding met de Gereformeerde rechtzinnigheid. En Cartesius was aanvankelijk zeer op zijn hoede het heterodoxe van zijn eigen stelsel te doen blijken. Toch moest dit aan het licht treden, en terwijl het aan de academiën bij de studenten al méér ingang vond, werd ook de tegenkanting van kerkelijke zijde daartegen al scherper. Coccejus werd als in één adem met Cartesius genoemd, en dit laat zich wel verklaren: de Coccejanen hadden gebroken met het scholasticisme en zochten nu bij Cartesius wat zij bij Aristoteles niet hadden kunnen vinden, overtuigd als zij waren dat Cartesius' philosophie, de openbaring onaangetast latend, in geen enkel opzicht de Theologie schade kon aanbrengen. Ook Heydanus, die al vele jaren geleden in Frankrijk de wijsbegeerte van Ramus boven Aristoteles gesteld had, vond thans in het Cartesianisme datgene wat hem bevredigde, waartoe zeker ook bijdroeg de vriendschappelijke omgang met Cartesius zelf, die van 1629 tot 1649 in ons land vertoevend, eenige jaren te Endegeest bij Leiden verblijf hield. Heydanus was gematigd, maar overtuigd Cartesiaan geworden. Nadat Curatoren der Leidsche hoogeschool al bij herhaling het veldwinnend Coccejanisme en Cartesianisme hadden pogen tegentegaan, hadden ook de Staten van Holland en West-Friesland, den 6^{en} Oct. 1656 een resolutie daartegen uitgevaardigd. Maar niettegenstaande alle maatregelen drongen beide richtingen toch onder de theologen al meer door. Daarbij kwam dat na 1672 de strijd tevens een politiek karakter aannam, daar de meening veld won als zouden de Voetianen warmer

aanhangers zijn van het Huis van Oranje dan de Coccejanen. Een geschrift, dat in 1674[1] verscheen onder den titel *Berigt aangaande de Coccejaansche en Cartesiaansche nieuwigheden*, drong aan op beider uitroeiing en bleek daarin veler wensch te vertolken. Ten slotte namen Curatoren het besluit aan dien wensch tegemoettekomen en het gevaar aftewenden dat de academie van de ook in hun oog gevaarlijke nieuwigheden dreigde. Zij droegen aan den hoogleeraar Fred. Spanheim Jr., die een heftig tegenstander was van het Cartesianisme, en aan A. Hulsius, regent van het Statencollege, beide mannen van onverdachte rechtzinnigheid, op, eenige der meest aanstootelijke kettersche stellingen te verzamelen, en den 7^{en} Jan. 1675 stelden zij samen met Burgemeesteren een resolutie op, waarbij verboden werd 23 nader aangegeven stellingen ‘'tzy publice 'tzy privatim, in eeniger manieren directelyck ofte indirectelyk’ aan de academie te leeren. Hierop kon Heydanus het stilzwijgen niet bewaren. In de overtuiging dat bedoelde stellingen ten onrechte zijnen vrienden waren toegeschreven en tevens om de hoogeschool te zuiveren van den blaam door deze resolutie op haar geworpen en te protesteeren tegen zijn ongeoorloofde vrijheidsbeperking, sprak hij, de reeds bijna tachtigjarige, zich krachtig en duidelijk uit in zijn *Consideratiën over eenige saecken onlanghs voorgevallen in de Universiteyt binnen Leyden* (1676). Hij verweet Curatoren daarin niets minder dan dat zij zich door onbetrouwbare uittreksels hadden laten misleiden. Zoo groot opzien baarde deze *Consideratiën*, dat in tien dagen een nieuwe uitgave noodig bleek, terwijl er nog in dat zelfde jaar een derde op volgde en in 1678 een Latijnsche vertaling te Hamburg ‘cum triplici appendice’. Ook veroorzaakte dit geschrift een menigte lofdichten enz. Curatoren echter achtten zich diep beleedigd; zij ontboden Heydanus in hunne vergadering, en toen deze weigerde iets van den inhoud van zijn geschrift terugtenemen, ontzetten zij hem den 4^{en} Mei 1676 van zijn ambt, een besluit, dat in breede kringen zoowel in buiten- als binnenland afkeuring[2] vond. Heydanus zelf was er zwaar door getroffen; volgens den Utrechtschen hoogleeraar J.G. Graevius[3] zou zijn gezondheid er sterk door geleden hebben, maar hij werd er gelukkig niet broodeloos door, omdat hij door zijn fortuin een onafhankelijk bestaan kon leiden.[4] Daarbij bleef hij zijn ambt als predikant te Leiden bekleeden. En ook de uitgave van zijne reeds vroeger gunstig bekende disputaties, die hij in 1678 bezorgde onder den titel *de Origine Erroris* in acht boeken bewees, dat met zijne afzetting zijne kracht niet gebroken was. De inhoud van zijn *Corpus Theologiae Christianae*, na zijn dood (in 1686) verschenen, was allen bekend, die gedurende hun academische loopbaan zijn onderwijs over de *loci communes* hadden gevolgd. Stervende gaf hij aan zijn schoonzoon Fr. Burman toestemming tot uitgave daarvan. Zijn overlijden

1) In datzelfde jaar getuigde Heydanus in zijn *Oratio Gratulatoria* van zijn liefde voor het Oranjehuis.
2) Deze afkeuring sprak zich o.a. uit in een scherp geschriftje: *Acten en Resolutiën* ‘door een Liefhebber van waerheyt, vrede en gerechtigheit’. Gedr. tot Gelukstad. a^{o} 1678.
3) Burman, *Syllog. Epist.* IV, ep. 500, p. 564.
4) Zijn fortuin was bijna spreekwoordelijk, en de overlevering zeide dat hij zijn tractement geheel onder de armen uitdeelde. In 1654 bij de scheiding der nalatenschap van zijn schoonvader Charles Loten viel hem het pand Hooigracht (thans n° 13) ten deel, waar hij ook gewoond heeft. Tevens erfde hij veel land in Beemster en Schermer en de huizinge Rapenburg n° 65 bij het Academiegebouw.

had plaats den 15^{en} Oct. 1678. Ondanks zijn afzetting werd op zijn overlijden een academische lijkrede gehouden door Wittichius.

Heydanus was een uitgesproken voorstander van de Verbondsleer door Coccejus ontwikkeld, maar toch beheerscht de idee dezer Theologie de stof van zijn *Corpus Theologiae Christianae*, het meest bekende zijner werken, niet ten volle. Men kan hem dan ook geen Coccejaan van het zuiverste ras noemen. De Verbondstheologie *moest* onder zijn behandeling wel eenige verandering ondergaan, daar Coccejus in de eerste plaats exegeet, Heydanus bovenal dogmaticus was. Wat hem in Carterius aantrok was, dat deze naar zijn oordeel het gebied der Philosophie scherp heeft afgebakend, zoodat geen verbinding met de Theologie mogelijk was. Volgens hem behoefde een aanhanger van Coccejus' Theologie nog daarom geen Cartesiaan te zijn. Was hijzelf in *philosophisch* opzicht Cartesiaan, dit is dan ook van nagenoeg geen invloed geweest op zijn *Theologie*, hoewel hem al wat hij van Cartesius voor zijn dogmatiek gebruiken kon, welkom was. Als theoloog koesterde hij voorts sympathie voor Calvijn en was hij tegenstander van de Remonstranten en de Socinianen. Den eerstgen. meende hij den christennaam te moeten ontzeggen en het stelsel der laatsten was hem een voortbrengsel van den Satan, die het edelste werelddeel, Europa, als akker voor zijn onkruid had uitgekozen, en vooral het Nederlandsche gemeenebest 'in quo quod cuique lubet, liceat, et quod licet audeat, et quod audet, possit, et quod potest, faciat, et quod facit, impune illi sit.' Hij was de beste onder de bestrijders van het Socinianisme, en een eereplaats komt hem toe onder de Gereformeerde polemici der 17^{e} eeuw. Hij heeft in onderscheiding van anderen zijn critiek groot opgevat, en de verworpen dwalingen pogen te verklaren als historische en psychologische verschijnselen. Daarbij was hij nimmer een hartstochtelijk partijganger; ook zijn karakter bewaarde hem hiervoor. Hij deed zich kennen als een man, 'in wien een groot hart met een fijnen geest en een mannelijk karakter om den voorrang dongen.'[1)] Aan zijn geleerdheid en welsprekendheid paarde zich bij hem vroolijkheid van geest en ook in zijn scherts openbaarde zich zijn bescheidenheid.

A. Heydanus huwde den 18^{en} Mei[2)] 1627 te Amsterdam met Sara Loten (overl. bij de pestepidemie te Leiden 15 Aug. 1669), wier vader Carel Loten, koopman uit een aanzienlijk geslacht, een van zijne trouwste hoorders was. Zoowel op het overlijden van Abr. Heydanus als op dat van zijne echtgenoote is een gedenkpenning geslagen. Uit hun huwelijk werden negen kinderen geboren, van welke bij het overlijden van de moeder nog vier in leven waren; een zoon, Carel Heydanus, is geweest Secretaris van Leiden; een dochter, Maria Heydanus, huwde met Ds. Dion. Crucius, pred. te Hazerswoude, daarna te Nijmegen (1649), waar hij den 21^{en} Juni 1653 overleed; hij was een zoon van den vriend van Abr. Heydanus, Joh. de la Croix of Crucius, die in 1625 als Waalsch predikant te Haarlem overleed[3)]. Na het overlijden van haar echtgenoot hertrouwde Maria Heydanus met Franc. Burman (overl. 1679), die van 1663 hoogleeraar in de Theologie te Utrecht

1) Aldus Dr. J.P.N. Land in: *Arnold Geulincx te Leiden*, in: *Verslagen en Mededeel. der Kon. Academie v. Wetenschappen v.h. jr.* 1887, blz. 300.
2) Niet den 29en April, zooals v. Lennep a.w., blz. 259 vermeldt; dit was de datum van Heydanus 'huwelijksinteekening'.
3) Zie over dezen: *Biogr. Wdb. v. Prot. Godg. in Ned.* III, blz. 324.

is geweest en wiens vader als predikant eveneens de gemeente te Frankenthal had gediend. Een andere dochter van Abr. Heydanus, Sara, was gehuwd met Mr. Hendrik Brouwer, in zijn tijd een vermaard rechtsgeleerde (als zoodanig ook schrijver van eenige werken) en later successievelijk schepen, burgemeester en schout te Leiden, bewindhebber der O.-I Comp, en gecommitteerde van Leiden in den Hoogen Raad van Holland.

Van Abr. Heydanus bestaat een portret op 75-jarigen leeftijd, ter halver lijve rechts; in toga met hand op het hart. Met 8 reg. Lat. vers. Naar Jan André Lievens, door A. Blooteling, fol.; en een borstb. links, m. calot op, en omgeslagen mantel. Naar J. v. Schooten, door Jonas Zuyderhoef. M. adr. v. C. Banheinning. kl. fol. Vgl. Muller, *Cat. v. Portr.* N° 2240-2244; v. Someren, id. N° 2342; E.W. Moes, *Iconographia Batava*, I. N° 3489.

Van Abr. Heydanus zag het licht:

Proeve en Wederlegginghe des Remonstrantschen Catechismi. Leyden. 1641. 8°. 2de dr. ib. 1641. 8°, met een zeer breede *Aensprake aen allen Remonstrants-Gesinde Gemeynten door het Vereenighde Nederlandt.* 3de dr. ib. 1645 8°.[1] - *De causa Dei. Dat is: De Sake Godts*, *verdedight tegen den Mensche*, *ofte Wederlegginge van de Antwoorde van M. Simon Episcopius*, *wylen Prof. der H. Theologie. Op de Proeve des Remonstrantschen Catechismi*, *Midtsgaders een digressie tegen het genaemde Klaer ende volkomen Schriftuerlick Bericht van Jacob Batelier*, *over de Verkiesinge ende Verwerpinge van Jacob en Ezau*, *Rom. Cap. IX. Soo ist dan niet desgenen die wilt* (zic!) *nochte desgenen die loopt*, *maer des ontfermenden Godts.* Leyden. 1645. 4°. - *Oratio inauguralis de singularibus Scripturae habita* in.... auditorio Lugd.-Bat. die 10 Oct. A^{i} *MDCXL VIII* L. Bat. 1648. (M. opdr. aan Curatoren). - *Oratio funebris in Obitum Reverendi Celeberrim-que Theologi*, *Friderici Spanhemii SS. Theol. Doctoris et Professoris in Inclyta Batavorum Acad. et Pastoris Ecclesiae Gallo Belg. vigilantissimi*, dicta in Frequentissimo Auditorio Lugduni-Batavorum XXI Maij anno MDCXLIX. L. Bat. 1649. 4°. Ook in het Nederlandsch vertaald. (Univ. bibl. Amsterdam). - *Disputationes de Sabbato et die Dominica.* L. Bat. 1658. 8°. Ook in het Nederl. vertaald ond. den titel: *Eenige stellingen aengaende den Rust-dagh en den Dagh des Heeren*, *onlanghs Betwist-reedent onder den seer Vermaerden en Hooggel. Man D. Abr. Heidanus*, *der H. Theol. en Prof. en Pred. in de Hooge-Schole en Kercke Godts tot Leyden. Uit het Latijn vertaelt.* Amst. 1658. 12°; 3de dr. ald. 1658.[2] (Univ. bibl. Leiden). - *Consideratien over de heyliging van den Sabbat ende den dagh des Heeren*, *tot vrede der Kercken.* 2 dln. Leiden. 1659. 12°. - *Predicatie gedaen op de doodt v. Lud. de Dieu*, achter de uitg. v. diens *Tractaet tegen de Gierigheyt.* Amst. 1660.[3] 12°. Id. Deventer. 1695. 12°. - *Advys van de Theol. Faculteyt*

1) Vraag voor vraag wordt hier de bedoelde Catechismus bestreden, (tot blz. 409). Dan volgt na 'Besluyt' (blz. 409-415) een oordeel over de gantsche Leere der Remonstranten, van denwelcke tot noch toe gehandelt is in 't ondersoeck der Catechismi' (blz. 415-504).
2) De inhoud is grootendeels gewijd aan den lof van Coccejus.
3) Als in ditzelfde jaar verschenen noemt v.d. Aa t.a.p. onder de geschriften van Abr. Heydanus *Laus perroationis.* Amst. 1660. 4°. Alle nasporingen hebben echter niet kunnen leiden tot de ontdekking dat Heydanus ooit een geschrift onder dezen titel heeft uitgegeven. Bovendien is *perroatio* geen Latijnsch woord.

tot Leyden, op het versoeck vande Staten v. Hollant en W.-Frieslant gegeven, rakende het Bewuste

Boeck, *genaemt den* **Uyt-legger der H. Schrift.** Voor Jan Recht-zinnigh. 1669. (M. woord vooraf v.d. uitgever (Heydanus?). Het stuk is geteek. door Abr. Heydanus en J. Coccejus (Bibl. Rem. Gem. Amst.). - *Oratio de luctuosa calamitate quae anno CI□I□CLXI civitatem Leydensem curiam*, *ecclesiam at academiam graviter afflxit et praecipuis suis Columnis et Ornamentis destituit et orbavit.* Habita in auditorio Theologico, XX Nov. in Sectionum Exordio. L. Bat. MDCLXX (Univ. bibl. Utr. en Leiden). - *Oratio de componenda inter dissidentes christianos aliquali Pace et Concordia; et de via et mediis huic conciliandae vel accommodatis*, *vel minus aptis*, *aut etiam aversis. Praecipue mutua Tolerantia*, *ad partes vocatur*, *et Examini submittitur.* Habita in auditorio theol. cum rectoratum deponeret. 8 Febr. MDCCXXII. L. Bat. MDCLXII. (Univ. bibl. Utr. en Leiden). - *Oratio Gratulatoria. Auctoritate et nomine Senatus Academici in Nobilissimo et confertissimo omnis ordinis Virorum conventu*, *dicta coram Serenissimo Arausionensium et Nassoviorum Principe etc. Gulielmo III*, *Hollandiae*, *Zelandiae et Ultrajecti Gubernatore Haereditario*, *supremo Terra Marique Imperatore etc. Pridie Calendas Majas. Anno Christiano MDCLXXIV.* L. Bat. MDCLXXIV (Univ. bibl. Utr.). Vert. ad titel: *Geluk-Wensching aan Den.... Prince v. Orangie.... Wilhem de Derde.... Door last ende in den naam v.d. Academy-Raad.... uitgespr..... Den 30. April....* MDCLXXIV. Uyt het Latyn vertaalt. Leiden. 1674. 4°. - *Consideratiën over eenighe saecken onlanghs voorgevallen in de Univerziteyt binnen Leyden.* Tweede dr. m. *extr. uyt de resolutie v.d. curateuren over de Universiteyt te Leyden. van den 5 Maij.* A° *1676 nopende 't licentieren v. Abr. Heidanus.* Leiden. 1676. 4°.[1)]. De titel der Latijnsche vertaling luidt: *Considerationes ad res quasdam nuper gestas in Acad. Lugd. Bat.*, *cum triplici appendice.... Libellus peruhtilis*, *nec minus hoc tempore necessarius: exteris ecclesiis virisque imprimis eruditis diu variè expetitus*, *inque eorumdem gratiam*, *multorum hortatu e belgico idiomate in Latinum fideliter translatus.* Hamb. 1678. 8°. (Bibl. Rem. Gem. Rotterdam). - *De origine erroris libri octo.* Additi sunt, ob argumenti similitudinem, ejusdem Tractatus duo. Prior. *Diatriba de Socinianismo*[2)].

1) Deze *Consideratien*, waarvan nog in 1676 een 3de dr. verscheen (met een ander drukkersmerk op den titel) gaven weer aanleiding tot het verschijnen van de volgende geschriften. *Klagte over de onlangs opgerezene broedertwisten in de Kerk v. Nederland en de gelukwenschinge over de consideratien v. A. Heidanus.* Leyd. 1676. 4°. - *Overtuychde ontrouw gepleecht door den advocaet, plijtende voor de* 20 *kerckberoerende arlikelen in boecken.... te vinden zouden zijn.... daerin.... valsheden oock Gevaerlijcke nieuwigheden v. Voetzius*, *Marezius en Hulsius worden aengewesen. Waer bij gevoeght aenmerkk. over het licentieren v. Heydanus.* Z, pl. 1676. 4°. Vgl. *Burgersd. en Nierm. Cat.* N°. 6439, 6440. Achter in het exempl. der *Consideratiën.* 3de dr., berustend in de Univ.-Bibl. te Leiden, vindt men een *Vrede-wens gepast op de nutte Consideratiën van,.. Abr. Heidanus.*

2) Vert. d. J.L. Gochenius, pred. te Noordijk, onder den titel: *Verhandeling* v.*d. Socianereye door Abr. Heidanus*, *in leven Dr. en Prof. der H. Theol. te Leiden*, achter Gochenius' uitg. (in vert.) van *Godtgel. Verhand.*, *waar in de Schapevagt, den Socininanen afgetrokken, Vertoont wort Door Joh. Jakob Rambach*, *in leven Dr. en Prof. der H. Godtgeleerdh. enz. laatst te Giessen. - En Nu beide wegens hare voortreffelykheit en nuttigheit uit het Lat. vertaalt.* Gron. 1743. 6°.
Het is opmerkelijk dat de *vijf disputaties*, door Nicolaus Massis e.a. in 1650 onder Heydanus' presidium verdedigd, aaneengeregen letterlijk zijn *Diatriba de Socinianismo* weergeven (zie J.A. Cramer, a.w. blz. 54[2]). Ook zijn er nog vijf disputaties over het Socinianisme uitgegeven onder den titel *Fasciculus Disputationum Theologicanum de Socianismo*, *qnibus istius*

Alter. *Judicium de universa hodiernorum Pelagianorum Doctrina.* Amst. 1678. 4°. - *Corpus Theologiae Christianae.* In quindecim Locos digestum: quorum Conspectum aversa pagina exhibet. L. Bat. 1686. 4°.

Brieven van Heydanus aan Const. Huygens komen voor in *Responsa prudentum ad Autorem dissertationis de organo*, *in Ecclesiis confoed. Belgii. Ordine quo missa fuerunt.* Lugd. Bat. 1644. Ook hield hij een belangrijke briefwisseling met Johan de Witt, wiens moeder een zuster van Abr. Heydanus' schoonmoeder was. Brieven van de Witt aan H. gericht vindt men bij Siegenbeek a.w. Toev. en Bijl., blz. 352-362. Vgl. ook R. Fruin: *Brieven van Johan de Witt.* Dl. I (Uitgeg. d. G.W. Kernkamp) in: *Werken v.h. Hist. Genootsch.* (1906), blz. 351, 352, 355-358, 361, 362; Dl. II (Uitgeg. d. N. Japikse) ald (1909), blz. 403, 404; *Brieven aan Johan de Witt.* Dl. I ald. (1919), blz. 192-198, 200, 201, 287[2], 315.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 121, 222. - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz. 49-54; III, blz. 603. - Saxe, *Onom. liter.* T. IV, p. 521. - *Oratio funebris Christophori Wittichii in Obitum Magni et Incomparabilis Theologi Abrahami Heydani*, *Senioris in Acad. Lugd. Batava Theol. Professoris*, *Dicta post funus deductum Lugd. Batavorum a.d. XX Octobris MDCLXXVIII.* L. Bat. 1679. - Lijkrede geh. door Petr. Hollebeek S[r], pred. te Leiden, te vinden in diens *Bundelken v. Leerredenen*, *behelzende VII Predicatien over 1 Thess. IV:13-18 en eene over het afsterven v.d. Hoog Eerw. Hooggel. Heer Abraham Heidanus.* Amst. 1750. - Herzog, *Realencykl.* VII Bd. (1899), S. 535-537 (art. Tholuck - v. Veen). - *Alb. Stud. L.B.*, k. 129. - J. de Wal, *Nederl.*, *Stud. te Heidelberg*, blz. 129. - Dez., *Nederl. Stud. te Genève*, blz. 177, 178. - Toepke, *Matr. Heidelb.* II, p. 297. - Soermans, *Acad. Reg.*, blz. 27, 28, 40. - *Levensbeschr. v. eenige voorname*, *meest Nederl. mannen en vrouwen.* IV D., blz. 259-271. - Bouman, *Geld. Hoogesch.* I, blz. 133, 134, 157. - P. Bayle, *Diction. hist. et crit.* T. II, 3me ed. p. 1403-1405. - Siegenbeek, *Leidsche Hoogesch.* I, II (reg.). - Schotel, *De Acad. te Leiden in de 16[e]*, *17[e] en 18[e] e.* reg. en blz. 234. - A. Eekhof, *De Theol. Faculteit te Leiden in de 17de e.* (reg.) - Schotel, *Kerk. Dordr.* II, blz. 22, 29. - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H.K.*, blz. 473, 485, 506. - Knappert, *Gesch. N.H.K.* I (reg.). - Reitsma, *Herv. en Herv. K.* (reg.). - *Nav.* VIII (1858), blz. 318. - Kühler, *Socin.*, blz. 224. - v. Slee, *Socin.* (reg.) - Sepp, *Stinstra* II (reg.) - Dez., *Polem. de Is. Theol.* (reg.). - Dez., *Godg. Ond.* II (reg.). - *Arch. K.G.* VII (1836), blz. 259; IX (1838), blz. 490, 495, 497; X (1840) blz 272. - Duker, *Voetius.* II, III (reg.). - Knuttel, *Acta.* II, III, IV (reg.). - Vos, *Amstels kerk. leven*, blz. 44, 51. - Rogge, *Cat. Pamfl. Rem. Bibl.*, St. II. Afd. I, blz. 66-68. - A.H. Haentjens, *Sim. Episcopius*, blz. 109, 160, 161. - M.J.A. de Vryer, *Henricus Regius een* '*Cartesiaansch*' *Hoogleeraar aan de Utrechtsche Hoogeschool* (reg.) - M.F.v. Lennep, *Gasp. v.d. Heyden*, 1530-1586, blz. 259 v.v. - *De Ned. Heraut* 2de Jrg. (1885), blz. 200-202. - Knuttel, *Cat. Pamfl.* II (reg.). - Sepp, *Bibliogr. Meded.*, blz. 89, 94, 96. - *Acten en Resolutiën v.d. Staten v. Hollant*, *en W. Vrieslant raeckende het afsetten v. Professoren in de Univ. tot Leyden... waer by het onrechtmat. nopende het licentieren*

Religionis fucus detegitur, μεθοδε□α τ□ς πλ□γης ostenditur et idea Theologiae huius breviter adumbratur. Authore et Praeside Reverendo, Clarissimo, Doctissimoque Viro D. Abr. Heidano. L. Bat. 1659. 12°. (Kon. Bibl.)

v. Heidanus enz. 1676. - *Extract uit de Resolutie v.d. Curateuren over de Univ. nopende 't licentieren v. Heidanus.* 1676.

[Johannes van der Heyden]

HEYDEN (Johannes van der) (HEYDANUS), jongste zoon van Gasparus v.d.

Heyden Jr., geboren te Frankenthal in 1604, ontving voorbereidend onderwijs te Amsterdam en werd ingeschreven als student te Leiden den 2^{en} Juli 1622. Proponent geworden aanvaardde hij in Apr. 1628 de Evangelie-bediening te Naarden als opvolger van zijn naar Leiden vertrokken broeder Abraham. In 1638 verwisselde hij die standplaats met Rotterdam, vanwaar hij in 1649 naar Amsterdam vertrok (bev. 28 Nov. door Ds E. Swalmius, pred. ald.) Daar bleef hij werkzaam tot zijn dood den 14^{en} Juni[1)] 1670. Hij fungeerde er ook als derde in de rij der bibliothecarissen (de eerste was Vossius geweest) van de stad Amsterdam; van hare bibliotheek gaf hij in 1668 een gedrukten catalogus uit.

Tijdens zijn verblijf te Rotterdam was hij Assessor van de Z.-Hollandsche synode in den Briel van 6 tot 25 Juli 1643, waar hij ook de afscheidspredikatie hield over Ps. LI:20.

Hij huwde te Naarden Nov. 1634 met Hillegonda Pater uit een aanzienlijk regeeringsgeslacht, mogelijk een dochter van Hendrik Elbertsen Pater, burgemeester van Naarden. Uit dit huwelijk werden drie kinderen geboren, o.a. Caspar, die proponent werd en in 1670 overleed.

Portretten zijn van Joh. v.d. Heyden niet bekend.

Behalve de uitgaaf van bovenbedoelden catalogus zijn geen geschriften van hem bekend.

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 122, 123. - Glasius *Godg. Ned.* II, blz. 48, 49, - v. Harderwijk, *Pred. Rott.*, blz. 32-33. - Croese, *Pred. Amst.*, blz. 68, 69. - *Alb. Stud. L.B.*, bl. 161. - M.F.v. Lennep, *Gasp. v.d. Heyden*, blz. 258, 259. *De Ned. Heraut.* 2de jrg. (1885), blz. 200. - Knuttel, *Acta.* II, (1634-1645) (reg.) - *Catal. v.d. Bibl. der Stad Amsterd.* 1ste ged. blz. 1856)voorberigt, p.V. - Vos, *Amstels kerk. leven*, blz. 104.

[Daniël van der Heyde]

HEYDE (Daniël van der), schuilnaam, waaronder Joh. Ens, destijds hoogl. te Lingen (1715), later Pred. te Utrecht (1720) vinnige geschriften in het licht zond tegen Jac. Fruytier. (Vgl. *Biogr. Wdb. v. Prot. Godgel. in Ned.* II, blz. 743; III, blz. 141; Ypey, *Kr. Kerk 18^{e} e.* VII, blz. 249, 250).

[Johannes van der Heyde]

HEYDE (Johannes van der), blijkbaar een Lutheraan, van wien echter geene levensbijzonderheden bekend zijn (predikant was hij niet) gaf uit: *Vereeuwiginge der Kerk-inwyding*, *Den 25 van Wintermaand 1733. In Dichtmaat vertoond.* Nader omschreven op het titelblad als: *De Waare Godsdienst aan het Y: of Zions Blydschap*, *ter Gedagtenis v.h. Eerste Eeuw-gety*, *der Luthersche Oude Kerk*, Tot Amsteldam 1733, den 25 December. Amsterd. 1734. 4°. (Met afbeeld. der kerk). Zie: *Cat. Luth. Semin.*, N° 1197.

1) Aldus v. Lennep a.w., blz. 258 (Geslachtslijst); v. Harderwijk t.a.p. e.a. noemen als zijn sterfdatum 14 Juli.

[Hendrik Heyen]

HEYEN (Hendrik), geboren te Amsterdam den 18^{en} Jan. 1833, werd ingeschreven als student te Leiden den 12^{en} Febr. 1852, aan het Athenaeum zijner vaderstad 1853-'54, later, den 13^{en} Juni 1856, opnieuw te Leiden. In laatstgen. jaar bevorderd tot proponent bij de Ev. Luthersche Kerk, deed hij eerst dienst als hulpprediker te Kampen (1856/57), waarna hij den 2^{en} Sept. 1857, als beroepen predikant van den

Helder te Amsterdam werd ingezegend door Ds. J.C. Loman, pred. ald. (m. 1 Cor. I:1-14), den 13^{en} Sept. deed hij zijn intrede te den Helder (m. 1 Cor. II:2), na ald. bevestigd te zijn door Ds. H.G. Koentze, pred. te Alkmaar (m. 2 Petr. I:2). Den 2^{en} Jan. 1859 werd hij bevestigd te Maastricht door Ds. F.W. Bornscheuer, pred. te Vaals (m. 1 Cor. IV:1, 2; intr. m. 1 Cor. 11:2; afsch. te den Helder 19 Dec. 1858 m. 1 Cor. XV:58). Na in Aug. 1859 bedankt te hebben voor een beroeping naar Leiden, nam hij in het begin van het volgende jaar een andermaal op hem uitgebracht beroep daarheen aan; hij werd er den 13^{en} Mei 1860 bevestigd door Ds. J.E. Inckel, pred. ald. (m. 1 Cor. XVI:10; intr. m. 1 Cor. III:9). Nog in datzelfde jaar bedankte hij voor eene nominatie te Utrecht. Den 29^{en} Apr. 1866 werd hij bevestigd te 's Gravenhage door Ds. K.N. Meppen, pred. ald. (m. 1 Tim. VI:20, 21; intr. m. 1 Cor. III:10*b*, 11; afsch. te Leiden 22 Apr. m. 1 Cor. XV:58). Hij overleed na kortstondige ziekte te 's Gravenhage den 28^{en} Dec. 1890.

Heyen was een strijdvaardig aanhanger van de moderne richting.

Hij was gehuwd met Maria Petronella van Olphen, die hem bij haar overlijden twee kinderen naliet; den 21^{en} Juni 1871 hertrouwde hij met Maria Johanna Justina Kruseman dochter van Johannes Diederik Kruseman, Dir. Generaal van Financiën in N.-Indië; dit huwelijk bleef kinderloos; na Heyens overlijden werd zijne weduwe den 24^{en} Maart 1892 de derde echtgenoote van Mr. Dr. Jan Jacob van Geuns, President van het Gerechtshof van 's-Gravenhage (ald. overl. 27 Dec. 1915).

Een photogr. portret van Heyen hangt in de kerkeraadskamer van de Ev. Luth. kerk te 's-Gravenhage.

Van hem verscheen in druk:

Hendrik van Zutphen (11 Dee.), (bewerkt naar de breede monographie van C.H. v. Herwerden), in: *Kalender voor de Protestanten in Nederl.* Uitgeg. door de Vereen. t. beoef. v.d. Gesch. der Chr. Kerk, ond. leid. v. W. Moll, 2de Jrg. (1857), blz. 133-151. - *Het recht v. bestaan der modernen als kerkelyke partij. Adres aan de Hoogeerw. leden der Synode v.d. Ev. Luth. Kerk in ons vaderland*, *ter zake v.d. formule tot onderteekening by de toelating der Kandidaten in de Theologie tot de predikdienst.* Gravenh. 1873. post. 8°. - *Ten volle overtuigd. Een Apostolische raad te midden der diepgaande verschillen*, *overwogen en aangeprezen*, *met het oog op onzen tijd.* 's-Gravenh. 1873. post 8°. - *De verdediging v.h. Synodaal besluit tot invoering v.h. stemrecht by de Ev. Lutherschen door den Hoogleeraar J.G.D. Martens*, *nader overwogen.* 's-Gravenh. 1876. gr. 8°. - *Niet eerlijk. Antwoord aan den Hoogleeraar J.G.D. Martens*, *n. aanl. v. diens laatste schrijven over het stemrecht by de Ev. Lutherschen.* 's-Gravenh. 1876. gr. 8°.

L i t t e r a t u u r : Hs. Borger. - *Alb. Stud. L.B.*, k. 1357, 1370. - *Alb. Ath. Amst.*, blz. 176. - Sepp, *Bibl. Kerkgesch.*, blz. 188. - *Brinkman's Cat.* 1850-1882, blz. 502. - *Cath. Luth. Semin.*, N° 1187, 1559.

[Heymenberg]

HEYMENBERG. Zie: **HEIMENBERG**.

[Hendrik Johannes Heynes]

HEYNES (Hendrik Johannes), geboren te Amsterdam den 3^{en} Maart 1836, was gedurende ruim tien jaren Evangelist achtereenvolgens te IJselstein, Dalfsen, Smilde, Voorschoten; daarna vestigde hij zich te Amsterdam als reizend Evangelist van de Confessioneele Vereeniging voor N.-Holland. Deze betrekking verwisselde hij met

die van Evangelist der Vereen. voor Fabriekarbeidsters in zijn geboortestad; nog tot kort vóór zijn overlijden was hij als zoodanig werkzaam; zijn laatsten levenstijd verhinderde zijn gezondheidstoestand hem het arbeiden. Hij overleed te Amsterdam den 20^{en} Aug. 1887. In 1863 huwde hij met Anna Maria Geerlink, die hem tot 6 April 1918 overleefde.

Van hem zag het licht:

Jezus' jongelingsleven, *jonge lieden ten voorbeeld gesteld.* In 12 dichtstukjes. Amst. 1861. post 8°. - *De Schriftuurlijkheid*, *redelijkheid en onmisbaarheid der Driëenheidsleer.* Chr. toespr. n. Haggaï II: 5*b* en 6. Geh. met het oog op Ds. Buddings laatste geschrift. Zwolle. 1867. gr. 8°. - *Schriftuurlijk-Confessioneel Handboekje bij het onderzoek naar de leer der Herv. Kerk*, *ingericht naar de behoeften des tijds.* 1ste stukje. *De Godsdienst en hare kenbronnen* Leiden. 1870. post 8°. - *Fabriek en achterbuurt, of: Een oud middel opnieuw beproefd.* Utr. 1879 Post 8°. - *De Evangelist v. Driestein. Een verhaal voor vrienden der Kerk en der Evangelisatie.* Den Helder. 1882. post 8°. - *Drie gifbloemen in den krans v.d. meisjes onzer volksklasse*, *hun tot waarschuwing voorgesteld.* Amst. 1882. post 8°. Onder zijn redactie verscheen in 12 losse n^{o}: *De Bijbel.* Losse bladen ter bevorder. v. Bijbelsch Christendom en geestelijk leven. Utr. 1865. gr. 8°.

L i t t e r a t u u r : *Brinkman's Cat.* 1850-1882, blz. 522. - Mededeel. van Ds. H.J. Heynes, pred. te Landsmeer, zoon van bovengen. - Vgl. ook: H.H. Dalman, *De Evangelisten-quaestie toegelicht.* Voorafgegaan door een *Open Brief aan den Eerw. Heer H.J. Heynes.* Lemmer. 1877. post 8°.

[Gerardus van Heyningen]

HEYNINGEN (Gerardus van) werd den 11^{en} Jan. 1716 te Amsterdam geboren uit een deftig geslacht. Hij was de derde der elf kinderen uit het huwelijk van Gerrit v. Heyningen en Elisabeth de Clercq. Na voorbereidend onderwijs te hebben genoten aan de Doorluchtige School van zijn vaderstad studeerde hij te Utrecht, waar zijn naam in 1736 in het *Alb. Stud.* werd ingeschreven; in datzelfde jaar verdedigde hij den 14^{en} Sept. in het openbaar een Latijnsche verhandeling *over de Menschelijke Ziel*, waarop hij werd bevorderd tot Meester in de Vrije Kunsten en Doctor in de Wijsbegeerte. Veelzijdig toegerust bezocht hij vervolgens de toen pasopgerichte Doopsgezinde Kweekschool te Amsterdam, waar hij in Oct. 1736 werd ingeschreven. Den 17^{en} Apr. 1738 tot proponent bij de Doopsgezinden aangesteld, nam hij van drie op hem uitgebrachte beroepingen naar Utrecht, Emmerik en Schiedam, de eerstgen. aan; den 22^{en} Febr. 1739 preekte hij er voor 't eerst als gewoon leeraar, na bevestigd te zijn door Ds J. Bremer, pred. dier gemeente. Nog vóór dien tijd had hij een lijkrede gehouden ter nagedachtenis van den Utrechtschen leeraar Isaäc Francken. Gedurende zijn bediening te Utrecht, wees hij een aanzoek om een beroeping naar Leiden in overweging te nemen af; maar na een bijna negentienjarig verblijf nam hij afscheid van zijn eerste gemeente in Jan. 1758, om den 5^{en} Febr. d.a.v. intrede te doen bij het Lam te Amsterdam, waar hij nog drie-en-veertig jaren werkzaam was. In 1760 hield hij er een lijkrede op zijn overleden oom Barthol. v. Leuvenig, Doopsgez. leeraar,

op wiens aanraden hij voor predikant was opgeleid, en die hem ook in vroeger en later tijd onderwezen had. In 1789 herdacht hij zijn vijftigjarige bediening, maar in 1795 was hij wegens ouderdomsgebreken zoo weinig geschikt meer voor zijne bediening dat de Kerkeraad hem mondeling dringend deed

verzoeken zijn ambt neerteleggen, hetwelk hij, hoewel rijk gezegend met tijdelijke middelen, ronduit weigerde. Den 3^{en} Jan. 1801 overleed hij na bijna 62jarige ambtsvervulling. Gedurende de laatste acht dagen had hij nog driemaal gepredikt. Op den morgen van zijn sterfdag dicteerde hij een brief aan den Kerkeraad, waarbij hij onder dankbetuiging voor al de blijken van vriendschap, kennis gaf dat hij van zijn bediening afstand deed. Blijkbaar achtte hij zijn sterven toen niet meer, zooals kort te voren, zeer nabij.

G v. Heyningen was een geëerd en volijverig leeraar; aan de bewerking zijner leerredenen besteedde hij groote zorg; met de veranderde predikwijze zijner dagen kon hij evenwel niet medegaan. Hoofdinhoud zijner preeken bleef: ‘Gods liefde in Christus; de dierbaarheid van het werk der verlossing; de grootheid der Euangelische beloften; 's menschen verpligting tot naauwgezette Godsvrugt en vlytige deugdsbetragting; de heerlyke uitzigten in de Eeuwigheid’.

Vooral als jong predikant ging er grooten roep van hem uit. In zijn vrije uren wijdde hij zich gaarne aan de litteratuur, vooral de dichterlijke; zelf liet hij een bundel eigengemaakte gedichten na, die echter niet zijn uitgegeven. In 1777 werd hij door het Utrechtsche Kunstgenootschap onder de zinspreuk: *Besteedt den tijd*, *met konst en vlyt* tot ‘Werkend lid’, en in 1784 door het *Dicht- en Letteröefenend Genootschap* te Amsterdam tot ‘Honorair Lid’ benoemd.

Den 5^{en} Febr. 1741 huwde hij met Maria de Heger (overl. 13 Juni 1796). Uit dit huwelijk werden zeven kinderen geboren, waarvan eenige jong stierven.

Van hem bestaat een portret a^{o} 1784, borstb. v. voren, in ov. Naar J.C. Mertens, door J.B. Marcus. 8°. Vgl. Muller, *Cat. v. Portr.*, N° 2379, 2380. Dit portr. bevindt zich voor in de hieronder vermelde lijkrede van H. Tichelaar.

Van G.v. Heyningen zag het licht:

De mente humana. Traj. ad Rh. 1736. - *Lykrede ter gedachtenisse v.d. Eerw.*, *Gel. en Godvrucht. Heere Bartholomeüs van Leuvenig*, *Leeraar der Doopsgezinden*, *hunne vergaderingen houdende bij het Lam en den Toren te Amsterdam gedaan den XXX van Maart MDCCLX.* Amst. MDCCLX. 4°.

L i t t e r a t u u r : Hoito Tichelaar, *Lykrede op den Eerw. Gerardus v. Heyningen*, *A.L.M. et Ph. Doct.*, *Leeraar der Doopsgez. Gem.*, *haare Vergadering houdende in de Kerken by het Lam en den Toren*, *te Amsterdam.* Amst. 1801. 8°. - Blaupot ten Cate, *Holland.* II, blz. 102, 129. - Sepp, *Stinstra.* I. blz. 139; II, blz. 150. - *Doopsgez. Bijdr.* N.S. 2de Jrg. (1868), blz. 97, 106; 38ste Jrg. (1898), blz. 20, 30, 31. - Hs. Borger. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, k. 136. - *Alb. Ath. Amst.*, blz. 510. - *Cat. Doopsgez. Bijl.*, II (reg.).

[Hendrik van Heyningen]

HEYNINGEN (Hendrik van) werd geboren te Oostzaan den 22^{en} Oct. 1787. Na eerst de Latijnsche School te Amsterdam te hebben doorloopen, volgde hij de lessen aan het Athenaeum aldaar (ingeschr. voor de jaren 1805 tot 1807); in 1809 werd hij ingeschreven als student te Leiden. Den 8^{en} Juli 1811 na praeparatoir examen door de classis 's-Gravenhage met algemeene stemmen bevorderd tot proponent, ontving hij de volgende maand eene beroeping naar Langerak bez. de Lek, die hij aannam.

Den 29^{en} Oct. d.a.v. had tot algemeene tevredenheid zijn peremptoir examen plaats te Utrecht. De vereischte keizerlijke goedkeuring zijner beroeping bleef intusschen uit. Niettemin nam hij van den 12^{en} Dec. 1811 af den dienst te Langerak waar. Na de

gelukkige herstelling van het vaderland werd hij eindelijk door den souvereinen vorst aangesteld, zoodat den 23^{en} Jan. 1814 zijne bevestiging plaats had door Ds. A.S. Beausar, pred. te Groot-Ammers (m. 2 Tim. IV: 2*b*; intr. m. 1 Cor. XV:1*a*). Hij nam er afscheid den 20^{en} Aug. 1815 (m. Ef. VI:23) en werd den 27^{en} d.a.v. bevestigd te Rijswijk (Z.-H.) door Ds. H.J. Veneka, pred. te ter Heyde (m. 2 Tim. IV: 5*c*; intr. Mt. XIII:44). In Nov. 1820 bedankte hij voor een beroeping naar Dokkum. Zijn derde standplaats was Meppel, waar hij den 7^{en} Nov. 1830 bevestigd werd door Ds. J. Lulofs, pred. ald. (m. Gal. I:11; intr. m. Mc. I:15; afsch. te Rijswijk den 31^{en} Oct. m. Fil. III:12, 13). Zijn laatsten predikdienst vervulde hij den 1^{en} Jan. 1851 met groote inspanning, daar hij toen reeds door de ziekte was aangetast, waaraan hij den 4^{en} Febr. d.a.v. overleed. Een monument siert zijn graf te Meppel.

Terwijl hij de gemeente van Langerak diende, werd hij uitgenoodigd om op te treden als legerpredikant bij de Nederlandsche armee; en in de jaren 1814 en 1815 was hij als zoodanig geruimen tijd werkzaam in België, vooral te Namen.

In verschillende bestuursfuncties diende hij de Ned. Herv. Kerk. Jarenlang was hij praetor van den Ring Meppel, praeses van het Class. Bestuur van Meppel en van het Prov. Kerkbestuur van Drente. Als afgevaardigde van laatstgen. Bestuur nam hij meermalen een werkzaam aandeel aan de werkzaamheden der Alg. Synode, nog in 1849 als secundus van den vice-president. Ook van het Prov. College van Toezicht op de kerkelijke administratie der Hervormden in Z.-Holland was hij vele jaren voorzitter.

Van Heyningen werd geroemd als een liefdevol herder en een kernachtig en duidelijk prediker, zonder eenige zucht naar oratorie; meestal preekte hij van een schets. Zijn naam kwam eenigen tijd veelvuldig voor op nominatiën ter beroeping elders.

Als schrijver bewoog hij zich bij voorkeur op het gebied der populaire Bijbeluitlegging. Zijne *Bijbeloefeningen* zijn echter al te breed en bewegen zich teveel op vreemd terrein; hoewel hij later moeite deed deze gebreken te vermijden, gelukte hem dit blijkbaar niet.

Behalve zijn in druk verschenen Bijbeloefeningen behandelde hij voor de gemeente nog het Evangelie van Marcus, den Brief aan de Hebreëen en de Brieven van Petrus.

In zijne beantwoording van een prijsvraag, uitgeschreven door het Haagsch Genootschap (zie ond. zijne geschr.[1)]) behandelde hij de *ethiek* niet zelfstandig, maar bloot naast en zoo nabij mogelijk aan de geloofsleer. In zijne verhandeling over *de onfeilbaarheid der Apostelen in de verkondiging van het Evangelie* bestreed hij het resultaat van een artikel van W. Zarnack *over het Goddelijk gezag der Schriften des N. Test.*, waarin de inspiratie der N.T. sche geschriften ontkend werd. Volgens v. Heyningen staat of valt met de erkenning van het onfeilbaar gezag der Apostelen de Christelijke godsdienst. In de *Jaarboeken v. Wetensch. Theol.* (D. II, 1ste st., blz. 437, 438) betoogde v. Oosterzee, dat v. Heyningens onderzoek niet afdoende

1) Volgens Sepp (*Pragm. Gesch. Theol.*, blz. 34) heeft H.v. Heyningen nog een andere prijsvraag, door hetzelfde genootschap uitgeschreven, beantwoord (1822). Zij betrof een *Beknopte en met uitlegkundige gronden gestaafde opgave v.d. Chr. geloofs- en zedeleer volgens het Ev. v. Johannes.* Zijn antwoord werd echter niet bekroond; wèl ontvingen twee andere predikanten voor hunne antwoorden den zilveren eerepenning. (Vgl. *Boekz.* Jrg. 1822*b*, blz. 477, 693). Uit de vermelding der uitgaven van dien tijd blijkt niet, dat H.'s verhandeling is uitgegeven.

was, al leverde hij ook een opmerkenswaardige bijdrage tot handhaving van het gezag der Apostelen.

Van Heyningen was, wat zijn theologisch en kerkelijk standpunt betreft, conservatief, op zijn hoede tegen ‘overdrijverij’ naar rechts en naar links. Vooral ten opzichte van de kerkelijke ‘Formulieren’ kwam dit uit; hij wilde de leer daarvan evenmin verwerpen als die op de spits drijven (vgl. *Iets over de tegenw. woelingen in de Ned. Herv. Kerk*). Dat Erasmus bij hem hooger aangeschreven stond dan Luther blijkt uit zijn geschrift *De vereeniging der Christenen.*

Van waardeering van zijn wetenschappelijke verdiensten getuigt, dat zijn naam in 1825 op een tweetal werd geplaatst voor hoogleeraar te Franeker. In 1838 had zijn benoeming plaats tot lid van de Maatsch. der Ned. Letterkunde te Leiden en in 1842 verhief Willem II hem tot Ridder der Orde van den Ned. Leeuw. Hij was gehuwd met Wilhelmina Gerardina Kits, die hem overleefde; een zijner kinderen was G.P. Kits van Heyningen (zie hierna).

Van hem zag het licht:

Opgave der Geloofs- en Zedeleer v. Paulus, naar zijne redenen en Schriften in de Handel. der Apost. en in de Brieven aan de Romeinen en Galatiërs. (M. zilv. bekr.) in: *N. Verhand. v.h. Genootsch. t. verded. v.d. Chr. Godsd.* enz. 's-Gravenh. 1818, blz. 1-199. - *Lessen der wijsheid in tafereelen uit de Romeinsche Geschiedenis.* Drie twaalftallen m. pl. 's-Gravenh. Amst. en Breda. 1820. 8°. - *Bijbeloef. over het Ev. v. Mattheus.* 2 dln. Delft. 1820. 8°. - *Bijbeloef. over den Brief v. Paulus aan de Romeinen.* Delft. 1821. 8°. - *Bijbelsch Handboek voor alle Christenen om den Bijbel overeenkomstig deszelfs hooge waarde met nut te gebruiken.* Delft. 1822 kl. 8°. - *Bijbeloef. over het Ev. v. Lucas.* 2 dln. Delft. 1824. 8°. - *Overzigt der Bijbelsche Geschied.*, in: *Herinner. en Wenken*, *ter onderhoud. v.h. geleerde*, *voor Jonge Lieden*, *welke de Scholen hebben verlaten.* Verzam. en uitgeg. d. W.H. Suringar. 2 dln. Amst. 1825, '26. - *Beknopt Zamenstel der Chr. Zedeleer voor de Jeugd.* 's-Gravenh. 1824. 8°. - *Vragen over de Chr. Zedeleer uit het beknopt Zamenstel te beantwoorden.* Delft. 1825. 8°. - *Bijbeloef. over den Eersten Brief v. Paulus aan de Corinthiërs.* Delft. 1826. 8°. - *De gemoedsgesteldheid v. David onder zijne verschillende lotgevallen uit zijne Psalmen opgemaakt en den Christenen tot stichting voorgesteld*, *in 42 leerredenen.* 3 dln. 's-Gravenh. 1826. 8°. - [Anon.], *De vereeniging der Christenen.* Rotterd. 1827. 8°. - *Leerredenen.* Rotterd. 1827. 8°. - *Bijbeloef. over den Tweeden Brief v. Paulus aan de Corinthiërs.* Rotterd. 1827. 8°. - *Bijbeloef. over de Handel. der Apostelen.* 3 dln. Rott. 1829. 8°. - *Bijbeloef. over den Brief v. Paulus aan de Galatiërs.* Rotterd. 1830. 8°. - *Bijbeloef. over den Brief v. Paulus aan de Ephesiërs.* Rotterd. 1830. 8°. - *Bijbeloef. over den Brief v. Paulus aan de Philippensen.* Rotterd. 1831. 8°. - *Bijbeloef. over den Brief v. Paulus aan de Colossensen.* Rotterd. 1831. 8°. - *Bijbeloefen. over de Brieven v. Paulus aan de Thessalonicensen.* Rotterd. 1831. 8°. - *Handboek der Bijbelsche Geschied.* M. pl. M.e. Brief als *Voorberigt* v.d. Hoogl. J.H. van der Palm. 's-Gravenh. en Rotterd. 1832. 4°. - *Tafereelen uit de geschied. der Chr. Kerk.* M. pl. 's-Gravenh. 1833. 4°. - *Zestal Voorlezingen*, *geh. in de Maatschappij Diligentia te 's-Gravenhage.* Amsterd. 1833. 8°. - *Bijbeloef. over de*

Brieven v. Paulus aan Timotheus, *Titus en Philemon.* 2 st. Amsterd. 1834. 8°. - *De Leer des Bijbels aang. de werking des H. Geestes*. 's-Gravenh. 1838. 8°. - *Hulde aan Jakob Koning*, *Onderwijzer in de Fransche School en Secretaris der Maatsch.*

t. Nut v. 't Algem. te Meppel, den 29 Oct. 1838, *vanwege dit Departement toegebragt door deszelfs tijdelijken Voorzitter.* Meppel. 1839. 8°. - *Bijbeloef. over het Ev. v. Joannes.* 3 dln. Schoonhoven 1840 - 1842. 8°. - *Bijbeloef. over de drie Brieven v. Joannes.* Schoonhoven. 1842. 8°. - *De onfeilbaarheid der Apostelen in de verkond. v*, *h. Ev. betoogd.* Utr. 1845. 8°. - *Aanmerkingen op de beoordeeling mijner verhandeling over De onfeilbaarheid der Apostelen in de verkond. v.h. Ev.* Utr. 1847. 8°. - *Abraham*, *den Christenen tot stichting voorgesteld.* Utr. 1850. 8°.

In de *Godgel. Bijdragen* 7de dl. 2de st. (1833), blz. 866-882 vv. komt van zijne hand voor: *Iets over de tegenwoordige woelingen in onze Ned. Herv. Kerk.*

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 244, 245. - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz. 97-101. - *Letterk. Lb.* Jrg. 1851 blz. 15, 16. - Romein, *Pred. Drenthe*, blz. 154, 155. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, III, k. 587, 588 (art. Dr. J. Herderscheê). - *Alb. Stud. Ath. Amst.*, blz. 176. - *Alb. Stud. L.B.*, k. 1220. - Hartog, *Gesch. Predikk.*, blz. 281. - Bouman, *Godgel.*, blz. 92. - Sepp, *Pragm. Gesch.*, *Theol*, blz. 34, 211. - *Boekz.* Jrg. 1825*a*. blz. 643-649; *b*, blz. 432-436; jrg. 1828*b*, blz. 461-465; jrg. 1843*a*, blz. 711-722; jrg. 1847*a*, blz. 145-148; jrg. 1851*a*, blz. 226, 241-244. - v. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.* II, kl. 575 (vgl. dez., *Anon. en Pseud.*, N° 336). - Boeles, *Friesl. Hoogesch.* II², blz. 773. - *Cat. Letterk.* I, II (reg.). - *Cat. Burgersd. en Nierm.*, N° 6833-6839.

[George Philip Kits van Heyningen]

HEYNINGEN (George Philip KITS VAN), zoon van Hendrik v. Heyningen (zie hiervóór), werd den 4en Apr. 1817 te Rijswijk (Z.-H.) geboren, den 5en Sept. 1834 ingeschreven als Student te Leiden en in Oct. 1841 door het Prov. Kerkbestuur van Zeeland bevorderd tot proponent. Zijn eerste gemeente was Akkrum, waar zijn vader hem den 15en Dec. 1844 bevestigde (m. Joh. I:43*a*; intr m. 1 Cor. III:6). Vandaar vertrok hij naar Rijsoord en Strevelshoek, waar hij, beroepen bij collatie van Jhr. Gevaerts v. Nuland v. Rijsoord den 16en Maart 1851 bevestigd werd door Ds. A. Verwey, pred. te Heerjansdam (m. 1 Thess. V:13*a*; intr. m. 1 Cor. III: 9*a*; afsch. te Akkrum den 2en Maart m. 2 Thess II:16). Na bedankt te hebben voor een den 23en Aug. 1852 op hem uitgebrachte beroeping naar Oudewater, werd hij den 9en Sept. d.a.v. andermaal daarheen beroepen; 2 dagen later ontving de kerkeraad het bericht zijner aanneming en den 7en Nov. d.a.v. had zijn bevestiging te Oudewater plaats door Ds. G. Steenhoff, pred. ald. (m. Mt. XXVIII:20; intr. m. Rom. XV:29; afsch. te Rijsoord 31 Oct. m. 1 Tim. VI:20*a*). Zijn vierde en laatste gemeente was Deventer, waar hij den 24en Juni 1855 bevestigd werd door Ds. W.B.J. v. Eyk, pred. ald. (m. Mt. XXIII:10*b*; intr. m. Hand. IV:12*a*; afsch. te Oudewater den 17 Juni m. 2 Petr. III:18*a*). Hij bleef te Deventer werkzaam totdat hij met ingang van 1 Jan. 1885 eervol emeritaat verkreeg; den 20en Juni 1880 herdacht hij er zijn 25-jarigen arbeid (m. 1 Cor. III:9*a*); den 26en Dec. 1884 nam hij afscheid (m. Mt. XVII:5*b*). Daarna vestigde hij zich te 's-Gravenhage, waar hij den 13en Juni 1903 overleed.

Kits v. Heyningen was in het kerkelijk leven en ook daarbuiten een man van invloed. Niet het minst als journalist bezat hij gaven. Vijftig jaren lang was hij verbonden aan het weekblad van de Ned. Herv. Kerk, dat onder den titel *Godsdienstig Weekblad en Kerkelijke Courant* in 1850 van uitgever en redacteur verwisselde; bij die gelegenheid trad hij als redacteur op. Met den zesden jaargang

(den derden onder de nieuwe redactie) werd, om de betrekking tot de N. Herv. Kerk vastteleggen, het opschrift gewijzigd in: *Kerkelijke Courant.* Het werd van 1852 af het officieele orgaan dier Kerk. Jarenlang bezorgde Kits v. Heyningen geheel alleen het niet-officieel gedeelte. Langzamerhand werden enkelen als medewerkers door hem uitgenoodigd voor het letterkundig gedeelte; toch gingen alle stukken door zijne hand. In 1877 werd het officieel gedeelte door hem overgedragen; de rubrieken *Buitenland en Letterkunde* behield hij, bij den arbeid voor de laatste door medewerkers gesteund.

Hij was een Nutsman van den ouden stempel, die bijzonder veel voelde voor volksontwikkeling; als letterkundige werd hij gaarne gehoord op Nutsavonden. Vlug van geest was hij spoedig vertrouwd met de strekking der vele vragen, die zich op het gebied van godsdienst en Christendom, Kerk en Theologie, school en maatschappij in de tweede helft der vorige eeuw voordeden. Puntig en klaar wist hij zijne gedachten uittedrukken, en een welversneden pen stond hem ten dienste. Gematigd vrijzinnig van richting op kerkelijk en politiek terrein, keerde hij zich bij voorkeur tegen het veldwinnend ultramontanisme en confessionalisme. Hij was secretaris van de *Ned. Prot. Unie*, in 1856 door hem met Pape, Rutgers v.d. Loeff en Heldring gesticht. Zij vond bestrijding èn in liberale èn in orthodoxe kringen.

Hij huwde te Meppel den 6^{en} Nov. 1844 met Johanna Abramine Trip (geb. ald. 22 Nov. 1817, overl. te 's-Gravenhage 16 Febr. 1908) die hem overleefde met twee zonen en drie dochters, alle gehuwd.

Kits v. Heyningen gaf de volgende geschriften uit:

Menschelijk leven. Voorlez. geh. in het letterk. Genootsch. 'Oefening kweekt kennis', den 11^{en} Apr. 1852. Gedr. voor reken. v.h. Genootsch. Niet in den handel. (Amst.) 8°. - *Beelden uit het verleden.* Utr. 1833. gr. 8°. - *Bragiana. Humor en Satire.* (Utr. 1854). - *Een preek op Mettray.* 16 Sept. 1855. 's-Gravenh. 1855. gr. 8°. - *Levensspiegel.* Novellen. 's-Hertogenb. 1856. gr. 8°. - [Met C.W. Pape], *De Nederl. Protestantsche Unie.* Eene bijdrage tot de geschied, v.h. Protestantisme der negentiende eeuw. 's-Hertogenb. 1857. gr. 8°. - *De zegen des ouderdoms.* Stille uren aan den avond des levens. Leeuw. 1857, '58. 2 dln. gr. 8°. - *Uit Jezus leven.* Chr. huisboek in tafereelen. M. staalpl. Deventer 1858. post 8°. Volksuitg. 1860 M. staalpl. post 8°. - *Bijbelsch Dagboekje.* Woorden en wenken, stemmen en spreuken voor elken dag v.h. jaar. Verzameld... Deventer. 1858-1860. 1ste-3de Jrg. 64°. - *Onze Vader.* Oudejaarsavond-rede, geh. te Deventer 31 Dec. 1860 Dev. 1861. gr. 8°. - *De gemeenschap met Jezus Christus.* Avondmaalsboekje. Dev. 1861 gr. 8°. - *Jozef.* Een Bijbelsch tafereel voor de jeugd. Zwolle. 1862. post 8°. m. 4 gelith. en gekl. platen. - *Feestrede ter godsd. inleiding der viering v.h. herstel v. Nederlands volksbestaan in 1813*, geh. 15 Nov. 1863. Deventer. 1863. gr. 8°. - *Het leven v. Jezus in tooneelen en schetsen Zijnen belijders tot stichting en leiding voorgesteld.* Tiel. 1863-1866. roy 8°. M. gegrav. titel en 8 staalgrav. N. uitg. 1868. 8°. - *De zoogen. geloofsvervolging te Deventer.* Zwolle. 1867. 12°. - *Claudia Procla.* Een vrouwenbeeld. Opgedr. aan H.M. de Koningin. Dev. 1869. post 8°. - *Wandelingen*

door Deventer. Twee Nutslezingen. Dev. 1884. post 8°. - *Christus prediking.* Afscheidsrede, geh. te Deventer, den 26 Dec. 1884. Dev. 1885. gr. 8°.

Hij gaf vertalingen van:

C. Ullmann, *De Hervormers vóór de Hervorming in Duitschland en de Nederl.*

Uit het Hoogd. Utr. 1847, '48. 2 dln. gr. 8°. - *De Geestenwereld.* Bijdrage t.d. geschied, v.h. bijgeloof. N.h. Hoogd. Rott. 1869. gr. 8°. - K. Gutzkow, *De zonen v. Pestalozzi.* Uit het Hoogd. Deventer. 1871. 2 dln. gr. 8°. - P.L.F. Hoffmann, *De Jezuïten.* Geschiedenis en de leer der Jezuïten-orde, eene bijdrage t. verklar. der Ultramontaansche woelingen onzer dagen. N.h. Hoogd. Deventer. 1872. gr. 8°. - Erckmann-Chatrian, *De twee broeders.* Roman. N.h. Fr. Amst. 1873. gr. 8°. - *Dagboek, geh. tijdens het Vaticaansche Concilie.* Uit het Hoogd. Amst. 1873. roy. 8°. - Max Ring, *Aan wie is de toekomst?* Tijdroman n.h. Duitsch. Deventer. 1877. 2 dln. gr. 8°. - E. Marlitt, *De vrouw met de karbonkelsteenen.* Uit het Hoogd. bewerkt. Arnh. - Nijmegen. 1885. 2de dr. 1888. post 8°. - [Met Gerard Keller], E. Marlitt, *Werken.* Kompleete, geïllustr. uitg. Vert. en bewerkt - met een levensschets. Met honderden gravures. Goedk. uitg. Arnh. en Nijm. 1892. 2 dln. in 8°. N. uitg. 1899. 11 dln. post 8°. N. uitg. 1907, '08. 11 dln. post 8°. met pltn.

L i t t e r a t u u r : Frederiks en v.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, blz. 348. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* III, k. 588. (art. Dr. J. Herderscheê). - Hs. Borger. - *Alb. Stud.* L.B., k. 1303. - *Kerkel. Courant* v. 3 Nov. 1894; id. v. 30 Dec. 1899; id. v. 19 Juni 1903. - v. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.* II, k. 109. - *Alphab. Naaml.* 1833-1849, blz. 684. - *Brinkman's Cat.* 1850-1882, blz. 279, 348, 384, 401, 462, 540, 641, 903, 1363.

[Stephanus Pieter Heyns]

HEYNS (Hijns) (Stephanus Pieter), behoorend tot een bekend Kaapsch geslacht, werd geboren aan de Kaap de Goede Hoop uit het huwelijk van Joseph Heyns en Maria Elizabeth Jordaan, en gedoopt den 22en Juli 1810. Als student te Leiden, waar hij den 6en Sept. 1827 werd ingeschreven werd hem den 8en Febr. 1833 voor eene *censura principiorum praeceptorumque moralium*, *quae scriptis Patrum nomine Patrum apostolicorum, continentur*, als beantwoording eener academische prijsvraag (zie ond. geschr.) de gouden eerepenning toegekend. Den 8en Apr. 1835 had met den hoogsten lof zijne bevordering tot Doctor Theol. plaats, na publieke verdediging van een proefschrift *de Gregorio Nysseno.* In Apr. 1836 predikte hij, in zijn vaderland teruggekeerd, voor het eerst voor de gemeente (over Rom. XII: 12*a*). Den 21en Apr. 1837 werd hij gedurende de ongesteldheid van Ds. A. Faivre, benoemd tot tijdelijk leeraar bij de Hollandsche Geref. gemeente te Kaapstad; dit ambt aanvaardde hij den 7en Mei d.a.v. Nadat Ds. J.H. von Manger aldaar emeritus was geworden, werd hij den 6en Apr. 1839 benoemd tot derden predikant bij genoemde gemeente. Hij overleed den 27en Sept. 1873 aan een hartkwaal, die hem zes maanden tevoren had aangetast.

Als lid en secretaris der Synode legde hij zich toe op onpartijdigheid tegenover elke richting, daarbij vasthoudende aan zijn eigen overtuiging; in dagen van spanning op kerkelijk gebied werd hij wel eens ter rechter- en ter linkerzijde miskend, maar na het bedaren van den strijd werd zijn naam door beide partijen gelijkelijk geëerd.

Sinds zijn terugkomst uit Nederland bekleedde hij ook het ambt van hoogleeraar in de Nederl. Taal- en Letterkunde en van lector in de Hebreeuwsche Taal aan het Z-Afrikaansch college; ruim dertig jaren lang was hij president van den Senaat dier

instelling, en daarbij lid der examencommissie op het Theol. College te Stellenbosch en van de commissie tot toelating van candidaten tot den H. Dienst bij de Hollandsche Kerk. Ook werd hij door de Synode der Kaapsche Kerk benoemd als lid van een door haar aangestelde *commissie van opvoeding.*

Bij zijne theologische studie, waarbij hij zich kennen deed als een der uitnemendste leerlingen van Joh. Clarisse, wijdde hij zich in het bijzonder aan de patrologie.

Niet alleen te Kaapstad en andere plaatsen der kolonie, maar ook bij zijne vrienden in Nederland was hij zeer geliefd als een geestig, vriendelijk en voor ieder toegankelijk man.

Bij zijn overlijden liet hij een weduwe en vier dochters na.

Van hem zag het licht:

Commentatio ad quaestionem theologicam quam posuit nobilissimus ordo theologorum in acad. L. Batava A° MDCCCXXXII: *cum antiquissima illa Veteris Ecclesiae scripta*, *quae Patrum nomine apostolicorum hodie supersunt, Clementis Romani Epistolae duae, Ignatii Epistolae septem e breviore recensione*, *Polycarpi Epistola*, *Barnabae et Hermae liber Pastor inscriptus, argumenti sint maxime moralis et practici*, *expositio quaeritur et censura principiorum praeceptorumque moralium, quae scriptis hisce continentur* quae praemium reportavit D. VIII Febr. A. MDCCCXXXIII (103 pag.) in: *Annales Acad. L. Bat. a.d. IX Febr. MDCCCXXXII ad d. VIII Febr. MDCCCXXXIII.* L.B. MDCCCXXXIII. 4°. - *De Gregorio Nysseno.* L. Bat. 1835. 4°.

L i t t e r a t u u r : v. Troostenburg de Bruyn, *Biogr. Wdb. O.-I. pred.*, blz. 205. - *Kerk. Ct.* 1873. N° 47. - *Alb. Stud. L.B.*, K. 1275 - Chr. Coetzee de Villiers, *Geslachtsregisters der oude Kaapsche familiën*, I, blz. 334. - Sepp, *Bibl. Kerkgesch.*, blz. 57, 75, 98. - *Ned. Arch. v.K.G.* VIII (1848), blz. 315. - *Cat. Burgersd. en Nierm*, N° 6840.

[Johann Hermann Christiaan Heyse]

HEYSE (Johann Hermann Christiaan), zoon van Johann August Heyse, die als schrijver niet onbekend was, werd geboren te Amsterdam den 23en Maart 1839. Hij werd ingeschreven als student in zijn vaderstad voor de jaren 1857/1861; ook in het Alb. Stud. der Leidsche universiteit staat zijn naam viermaal vermeld als ingeschreven den 7en Nov. 1857, den 5en Mei 1859, den 5en Oct. 1861 en den 1en Juli 1863. In de academische vacantiën deed hij meermalen reizen naar Duitschland en naar de in Rusland gevestigde familie zijner moeder; bij die gelegenheden leerde hij de universiteiten te Berlijn en te Dorpat kennen. Als proponent bij de Ev. Luthersche Kerk werd hij, na den 7en Juni 1863 ingezegend te zijn te Amsterdam door Ds. C. Kerbert, pred. ald., den 12en Juli d.a.v. bevestigd te Culemborg door Ds. J.W.Th. Lublink Weddik, pred. te Utrecht (m. 2 Tim. IV:5*b*; intr. m. Rom. X:14*b*, 15*a*). Hij nam er afscheid den 7en Oct. 1866 (m. Jud. vs. 20) en werd den 14en d.a.v. bevestigd te Zierikzee door Dr. P.J. Andreae, em. pred. dier gemeente (m. Joh. XIII:20*a*; intr. m. 1 Cor. IX:22*m*). Vandaar vertrok hij naar Zaandam, waar hij den 8en Maart 1868 bevestigd werd door Ds. C. Kerbert, pred. te Amsterdam (m. Mt. XVI:15*b*; intr. m. 1 Cor. XV:28*b*; afsch. te Zierikzee 1 Maart m. Mt. V:48). Naar aanleiding van familieomstandigheden legde hij zijne bediening neer met 1 April 1872 (31 Maart afsch. te Zaandam m. Fil. IV:8). Daarna vestigde hij zich te Zierikzee. Nog in datzelfde jaar trad hij op als lid van de Prov. Staten van Zeeland, en in 1879 als lid van Gedeputeerde Staten, welk ambt hij vele jaren bekleedde. Ook was hij lid van

de Synode der Ev. Luthersche Kerk en van verschillende andere instellingen. Hij overleed te Middelburg den 6^{en} Aug. 1913.

Reeds als student schreef en vertaalde hij een en ander. Hij was een begaafd en strijdbaar man; zijne beginselen waren die der moderne richting.

Heyse huwde den 1^{en} April 1870 te Zierikzee met Helena Maria Ermerins (overl. te Zaandam 6 Maart 1871); hij hertrouwde te Zierikzee den 8^{en} Aug. 1873 met Lena Elisabeth Isebree Moens (overl. te Middelburg 6 Jan. 1920); uit dit huwelijk werden acht kinderen geboren, van welke twee jong overleden zijn.

Van Heyse komen tal van bijdragen voor in dag- en weekbladen en tijdschriften, zooals *De Bloemenkorf*, *De Tijdspiegel*, *De Indische Gids*, het *Theol. Tijdschrift*, meerendeels over maatschappelijke vraagstukken, armverzorging en onderwijs. Ook *De Gids* bevat verschillende art. van zijne hand; in de jaargangen 1871-1882 leverde hij meestal de kritiek op boekwerken van letterkundigen aard. Met zijn vriend J.v. Loenen Martinet redigeerde hij van het begin (1869) af het *Nieuw Kerkelijk Weekblad*, het eerst verschenen orgaan van de moderne richting, later overgegaan in *De Hervorming* ond. red. van J. van Gilse en B.C.J. Mosselmans.

In het *Kerk-historisch Jaarboekje*, uitgeg. door de Vereenig. t. beoef. v.d. Gesch. der Chr. Kerk in Nederl. ond. leid. v. W. Moll. N. Reeks. 1ste Jrg. (1864), blz. 139-161 komt van Heyse voor: *Wessel Gansfort;* id. 2de Jrg. (1865), blz. 113-136: *De laatste dagen der Stedingers.* - In: *Stemmen over Staatk. en Maatsch. Vraagstukken*, ond. leid. v. D.C. Nyhoff. N°. 5 (Culemborg. 1877), blz. 1-58: *Armverzorging.* - Onder den schuilnaam *Cantor* gaf hij het volgende drietal geschiften uit: *Het geloof. Open Brief aan Jhr. F.A. Hartsen, Schrijver van: Het geloof, eene psychologische studie.* Utr. 1865. 8°. - *Eene nederlaag die eene overwinning kan wezen. Een woord aan de liberalen in Nederland.* Utr. 1867. 8°. - *Een maatschappelijke kwaal. Beschouwingen over de emancipatie der vrouw.* Utr. 1867. 8°. - *Onze roeping. Afscheidswoord aan mijne gem. te Zierikzee.* Uitgeg. voor een liefdadig doel. Zierikzee. 1868. gr. 8°.

L i t t e r a t u u r : Frederiks en v.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, blz. 347, 348. - *Alb. Stud. Ath. Amst.*, blz. 176. - *Alb. Stud. L.B.*, K. 1375, 1380, 1388, 1393. - J. Herderscheê, *De modern-godsdienstige richting in Nederl.*, blz. 368. - Sepp, *Biblioth. v. Kerkgesch. schr.*, blz. 128, 174. - Knuttel, *Bibl. v. Kerkgesch.*, blz. 136, 162. - v. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.*, blz. 86, 87. - *Brinkman's Cat.* 1850-1852, blz. 231, 522, 1116. - *Alg. Ned. Fam. blad.* Jrg. VIII (1891), blz. 160.

[Johannes van Heyst]

HEYST (Johannes van), geboren te Zierikzee uit het huwelijk van Wouter Claasz van Heyst (Heystius) afkomstig van Antwerpen, en Adriaantje Jans, afkomstig van Poortvliet, werd den 8^{en} Oct. 1619 op achttienjarigen leeftijd ingeschreven als student te Leiden[1)] en den 23^{en} Febr. 1622 bevorderd tot proponent bij de classis Schouwen c.a. zonder daartoe nog de bevoegdheid te hebben, vervulde hij een

1) In het *Alb. Stud. L.B.*, k. 94 staat als ingeschr. voor de Theol. Faculteit op bovengen. datum *Johannes Heyslius*, Ziriczeus. Het ligt voor de hand dat hiermede *Johannes Heystius* zal bedoeld zijn, wiens juiste naam in gen. *Album* ontbreekt. Volgens Sepp t.a.p. en v.d. Baan t.a.p. heeft hij ook in de Medicijnen gestudeerd, en daarin, eer hij predikant werd, den doctoralen graad behaald. In de collectie van het Zeeuwsch Genootschap bevindt zich een door Joh. v. Heyst en Godefridus Corn.z. Udemans, predikant te Zierikzee, geteekende brief

predikbeurt te St.-Maartensdijk en werd hij door den kerkeraad aldaar beroepen in de vacature ontstaan door het overlijden den 2en Maart 1621 van een der beide predikanten Ds. Henricus v. Heynsbergen. Dit gaf aanleiding tot een conflict tusschen dezen kerkeraad en den Drossaard en Rentmeester Corn. Liens aan de eene, en de classis aan de andere zijde. Deze laatste verbood in een buitengewone vergadering den 25en Juni 1624 aan v. Heyst het prediken aldaar; en toen in een gewone vergadering den 2en Juli d.a.v. bleek dat de kerkeraad zich aan het gegeven bevel niet stoorde, werd de sententie uitgesproken, dat v. Heyst te St.-Maartensdijk het ambt niet mocht bedienen, terwijl de kerkeraad en de magistraat mede censurabel werden verklaard. Den 6en April 1625 werd v. Heyst beroepen te Bruinisse, waar den 4en Mei d.a.v. zijne bevestiging plaats had door Ds. Godefr. Cornelisz. Udemans, pred. te Zierikzee (m. 1 Tim. IV:15, 16; intr. m. Jes. LII:7). Vandaar vertrok hij in Jan. 1631 naar Brouwershaven, waar hij den 1en Juli 1630 beroepen was. Zijn bediening aldaar werd onderbroken doordat hij in 1640 een tijdlang het veldpredikerschap waarnam. Hij overleed er in 1662.

Zijn *Ontdeckinghe Vanden Raed Achitofels* is gericht tegen den vrede met Spanje. (Vgl. ook voor de hiermede verband houdende pamfletten: Knuttel, *Cat. Pamfl.* I[2], No 4394, 4435, 4436.)

Hij was gehuwd met Jacomina Schoonenbooms, uit Middelburg

Portretten zijn van hem niet bekend.

Zijn oudere broeder was **NICOLAUS VAN HEYST**, gedoopt te Zierikzee 19 Mei 1591, ingeschr. te Leiden 11 Apr. 1609, praeparat. geëxam. 6 Aug. 1611, predikant resp. te Noordgouwe en Kerkwerve (12 Oct. 1613), Oosterland (1614), Goes (1615); emer. Apr. 1650. Hij was een der vier gecommitteerden, door de classen van Zeeland afgevaardigd, om naar aanleiding van den strijd tusschen koning Karel I en het Parlement in Engeland, de belangen der Kerken van Engeland en Ierland bij de Algemeene Staten mondeling en schriftelijk voortestaan. (ab Utrecht Dresselhuis, *De Herv. Gem. te Goes en hare leeraren*, p. XI, XII; Nagtglas, *De Algem. Kerkeraad der Ned.-Herv. Gem. te Middelburg*, blz. 123; Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* I, k. 1112).

Johannes van Heyst gaf de volgende geschriften uit:

Ontdeckinghe Vanden Raed Achitofels. Vyt-ghegheven Onder den onsaligen, *ende vermomden Tijtel, van Rypen Raed*, *ende salighe Resolutie* etc. Door den Vaderland Recht-lief-hebbenden Patriott J.v.H. (Met titelvignet). Ziericzee. 1636. 4o. - *Op-weckende of hemelsche basuyne, aen den slaep-suchtigen Nederlander*, *over de vyf eerste veersen v.h. tweede cap. Judicum*, *ghepast op den teghenwoordighen tyd ende staet des lands.* Ziericzee. 1636. 4o. (M. opdr. aan de regeer. v. Zierikzee en Brouwershaven). - *Voorloper der uytstortinghe v.d. zevende phiole der toornigheden Gods over Matth. XXIV vs. 4-8*, *op occasie v.d. aerdbeweginghe*, *geschied den 4 April 1640 des nachts omtrent 3 uren.* Middelb. 1640. 12o. - *Heerschende hemel of spiegel der Voorzienigheid Gods*, *bij occasie von alle ongevallen en droeve ellenden dezes tijts*, *zynde eene verhandeling over Jesaya XLV vs. 7.* Amsterd. 1655. 12o.

aan Gecommitteerde Raden over predikantsplaatsen in N.-Brabant. In eene acte over den polder van Oosterland wordt Joh. v. Heyst vermeld onder de ingelanden.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa. *Biogr. Wdb.* VI, blz. 247. - Glasius, *Godg. Nederl.* II, blz. 101. - Nagtglas, *Levensber.* 2de aflev., blz. 382. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* I, k. 1110, 1111 (art. v.C. de Waard). - Sepp, *Uit het Pred. leven*, blz. 119. - v. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.* I, k. 318. - B. Hunnius,

Het Staatische Vlaanderen, *of de Zeeuwsche Buise...*, blz. 355. - J.v.d. Baan, *Kerkhist. Bijdrage over de Herv. Gem. te Bruinisse bij gelegenheid van haar 300-jarig bestaan.* Zierikzee 1890, blz. 9, 10. - *Alb. Stud. L.B.*, k. 94. - *Alg. Ned. Familieblad*, IX (1892), blz. 207; id. XII (1895), blz. 180, 234. - Rogge, *Cat. Pamfl. Rem. Bibl.* St. II, Afd. I, blz. 157. - Knuttel, *Cat. Pamfl.* I, N° 4435. - v. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.* I, k. 318.

[David van Heyst]

HEYST (David van), geboren te Amsterdam in 1675, trad, zonder hooger onderwijs te hebben genoten, in het begin der 18de eeuw op als leeraar bij de Doopsgezinden van de Zon in zijn vaderstad. Daar had hij als medeleeraar Harmen Reynskes van Overwyk, die, in aanraking gekomen met Deurhoff, voor diens gevoelens gewonnen scheen. Tot Reynskes' bestrijders behoorde aanvankelijk ook van Heyst, die al in 1712 zijn collega beschuldigd had van Socinianisme. Maar was hij eerst afkeerig van alles wat zweemde naar Spinozisme, later zelf met Deurhoff in kennis geraakt, helde ook hij tot diens leeringen over. In zijn prediking kwam dit tot uiting, inzonderheid ten aanzien van de belijdenis der Drieëenheid, der Godheid van Christus en der rechtvaardiging door voldoening in Christus' bloed. De onrust, die al van 1712 af in de gemeente van de Zon gaande was, vermeerderde hierdoor.

In 1716 werd hij tegelijk met Reynskes in zijne bediening geschorst. In tegenstelling met laatstgen., die voor den dag kwam met een belijdenis, waarmee men genoegen nam, bleef v. Heyst zijn standpunt handhaven.

Den 1^{en} Sept. 1718 werd hij beroepen bij de Doopsgezinden te Rotterdam, nadat hij daar eenige malen een preekbeurt had vervuld. Alras verspreidde zich hier het gerucht dat hij Spinozist was en met Deurhoff heulde. Zekere katoenkooper Jan Suderman diende tegen de beroeping een protest in bij den kerkeraad, maar werd, daar hij in gebreke bleef zijne beschuldiging waartemaken, niet ontvankelijk verklaard. Hij zette echter zijn actie tegen v. Heyst voort en werd dientengevolge van het Avondmaal geweerd. Burgemeesteren in de quaestie gemengd, vaardigden ‘interdictie van dienst aan Ds. van Heyst’ uit totdat zij dezen zelf zouden gehoord hebben. Toen hij met de beide andere Doopsgezinde leeraren ten stadhuize verscheen, bleek dat de Gereformeerde predikanten Hellenbroek en Fruytier, tegen hem beschuldiging van onrechtzinnigheid hadden ingebracht. In beider tegenwoordigheid gaf v. Heyst den 9^{en} Febr. 1719 een geloofsbelijdenis. Ook onderteekende hij een stuk, waarin hij erkende zich te houden aan alle punten van ‘de belydenissen van de Vereenigde Doopsgezinde Gemeynte’ te Rotterdam van het jaar 1626 en te verwerpen alle leeringen, die daartegen streden, ook in de geschriften van Deurhoff. Burgemeesteren ‘hoewel geen fijne theologanten zynde’, zooals zij het zelf uitdrukten, verklaarden hiermede genoegen te nemen. Ook de beide Gereformeerde predikanten legden de verklaring af, dat v. Heyst met de gewone leer der Doopsgezinden overeenstemde.

Te Rotterdam trad hij op als leider van de particuliere Maandagsche samenkomsten voor de jonge Mennistendochters, behoorende tot de Rijnsburger Collegianten. Met

ingang van 1 Jan. 1726[1)] legde hij zijn ambt neder; waarna hij echter op verzoek van den kerkeraad nog eenige preekbeurten waarnam.

1) Aldus volgens de notulen van den Kerkeraad der Doopsgez. gem. te Rotterdam; de opgave 1723 bij Borger e.a. is dus foutief.

In April d.a.v. vestigde hij zich metterwoon te Maarssen, waar hij den 23^{en} Mei 1746 overleed.

Hij huwde te Amsterdam in 1704 met Rebecca Leeuw (ondertr. 20 Maart).

Portretten zijn van hem niet bekend.

Van hem zag het licht:

Verzameling v. eenige uitgelezene Predikatiën. Amst. 1749. 8°. - *Onderwijs nopens de voornaamste leerstukken v.d. Chr. Godsdienst.* Amst. 1753. 8°. - *Onzydig onderzoek uit de H. Schriften v.d. wyduitgestrekte verlossing door Christus' rantsoendood.* Haarl. 8°.

L i t t e r a t u u r : Hs. Borger. - v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 247 (uitsluitend titels v. geschr.) - Ypey, *Chr. Kerk 18^{e} e.* IX, blz. 165. - Blaupot ten Cate, *Holl.* II, blz. 5, 6. - J.Chr. Jehring, *Gründl. Hist. von denen Streitigkeiten unter den Taufgesinneten.* Vorber. S. 18; Zugabe, S. 287-302. - G.v. Reyn, *Geschiedk. Beschr. der Stad Rotterdam.* I, blz. 352; Aant., blz. 111. - K. Vos, *De Doopsgez. Gem.*, in: *Rotterdam in den loop der eeuwen.* D. II. 2de ged., 4de st., blz. 28, 29. - v. Slee, $^{Rijnsb. Coll.}$, blz. 310. - Sepp, *Stinstra.* II, blz. 105. - Gedrukte Inventaris *Doopsgez. Arch. Rotterdam*, N° 83. - F. Dykema, *Burgemeesteren als Scheidsrechters in eene kerkelijke aangelegenheid*, in: *N.R. Crt.* 26 Juni 1913. Av. Blad B. - v. Abkoude-Arrenberg, *Naamreg.*, blz. 229. Vgl. ook: Jac. Junius, *Eenige Zedige doch Korte Aanmerkingen*, *Over de Broedertwist v. vier Doopsgez. Leeraren* enz. Amst. 1717 e.a. strijdschriften over het hier bedoelde geschil.

[David van Heyst]

HEYST (David van), behoorend tot een van Antwerpen afkomstigen tak van het geslacht van Heyst, werd den 9^{en} Aug. 1802 geboren te Amsterdam, waar zijn vader aan het hoofd stond van de kassiersfirma David v. Heyst en Zonen. Hij werd ingeschreven in het *Alb. Stud.* van het Athenaeum aldaar in de jaren 1820/23, en den 5^{en} Juni 1822 in het *Alb. Stud.* te Leiden, onder bijvoeging dat hij toen in zijn tweede studiejaar was. Den 14^{en} Juni 1824 verdedigde hij onder den hoogleeraar W.A. van Hengel een opstel over Luc. XXII:31, 32 (zie ond. zijne geschr.). Door het Prov. Kerkbestuur van Z.-Holland in Oct. 1827 bevorderd tot proponent, werd hij den 4^{en} Mei 1828 bevestigd te Muiderberg door Ds. B.J. Everwijn, pred. te Muiden (m. Ef. V:2; intr. m. 1 Cor. XIII:13); den 24^{en} Juni volgde daarop zijn promotie te Leiden tot Theol. Doctor (zie ond. zijne geschr.). Voor een beroeping naar Deventer bedankte hij (Aug. 1830). Den 17^{en} Oct. 1830 nam hij afscheid van Muiderberg (m. 2 Petr. III:18), om den 24^{en} d.a.v. intrede te doen te Hazerswoude (m. 1 Cor. IV:4^{c}), na bevestigd te zijn door Ds. H.J. Spijker, pred. te Waddingsveen (m. 1 Cor. III:16). Reeds het volgende jaar verliet hij zijn tweede gemeente voor Gouda, waar hij den 13^{en} Nov. 1831 bevestigd werd door Ds. G. van Warmelo, pred. ald., zijn voorganger te Hazerswoude (m. Mc. IV:28*b*; intr. m. Hand. XVIII:9*b*, 10; afsch. te Hazerswoude den 30^{en} Oct. m. Openb. III:2, 3*a*). In Aug. 1834 wees hij een beroeping af naar Middelburg en in Maart 1835 eene naar Leeuwarden; maar in Mei 1836 nam hij eene naar Leiden aan.

In dienzelfden tijd echter openbaarden zich bij hem verschijnselen van een ongeneeselijke ziekte; den 1^{en} Zondag van Mei zag de Goudsche gemeente hem voor het laatst op den kansel. In Juli vestigde hij zich alvast metterwoon te Leiden, waar hij reeds den 21^{en} Aug. d.a.v. overleed.

Al vroeg bleek zijn voortreffelijke aanleg. Algemeenen lof verwierf zijn later veel geraadpleegde beantwoording van een door het *Haagsche Genootschap* uitgeschreven prijsvraag, waarbij verlangd werd een nauwkeurig onderzoek van het door Eusebius geschrevene in vergelijking met hetgeen vroeger en later door de Kerkvaders betreffende den Canon is vastgesteld. Volgens getuigenis van Prof. v. Hengel was v. Heyst een wetenschappelijk man, die in den waren zin des woords studeerde en die trachtte op zichzelf te staan zonder eenige school of partij te dienen. Als predikant zou zijn naam nog in breeder kring weerklank hebben gevonden, wanneer hij zich meer in breeder kring had doen hooren. Hij preekte echter weinig elders. Om zijn beminnelijk karakter was hij bij wie hem kenden geliefd. In zijn vrije uren wijdde hij zich gaarne aan letterkunde. Zelf gaf hij eenige dichtstukken in druk in den trant van Tollens.

Hij huwde te Leiden den 4^{en} Oct. 1828 met Sara Boonacker, geb. ald. 13 Apr. 1805, overl. ald. 16 Oct. 1864. Een der drie kinderen uit dit huwelijk geboren was David François van Heyst, die van zijn plan om theologie te studeeren om gezondheidsredenen moest afzien, en later bekend is geworden als schrijver van tooneelstukken, waarvan sommige zeer geroemd zijn.

Van Dav. v. Heyst bestaat een portret, borstb. links, met bril op, in toegeknoopte rok. Lith. m. facsim. naar Davidson. 4° (vgl. v. Someren, *Cat. v. Portr.* II, N° 2443).

Van hem zag het licht:

Annotatio in Luc. XXII:31, *32*, quam, favente summo numine, praeside Wesselio Alberto van Hengel,.... ad publicam disceptationem proponit in diem Lunae 14 Junii MDCCCXXIV, hora XII, in: v. Hengels *Annotatio in loca nonnulla N. Test.* Amst. 1824. - *De Judaeo-Christianismo ejusque vi et efficacitate*, *quam exseruit in rem christianam seculo primo.* L. Bat. 1828. (Dissert.). - *Redevoer. over den invloed der vrouwen ter bewaring v.h. volkskarakter in het algemeen en v. dat van onze Natie in het bijzonder*, geh. in het Depart. Gouda t. Nut. v. 't Algemeen 1832. In: *Mengelwerk v.d. Recensent ook der Recensenten.* D. XXVII 2de st. 1833. 8°, blz. 421-441. - *Redevoer. over Bybelverspreiding en Hervorming in onderlinge betrekking.* Uitgespr. te Gouda den 3. Oct. 1832. Leyden 1833. 8°. - *Verhandel. over Het berigt v. Eusebius*, *in zijne Kerkelijke Geschiedenis Boek III. Hoofdst. 25*, *omtr. het Kanoniek Gezag v.d. Boeken des N. Test.*, *vergeleken met hetgeen vroeger en later door de Kerkvaders daaromtrent is vastgesteld.* (M. goud bekr.). In: *Verh. v.h. Gen. t. verded. v.d. Chr. Godsd. tegen derzelver hedendaagsche bestrijders v.h. jr. 1834.* 's-Gravenh. 1836, blz. 1-407. - *Nagelatene Leerredenen.* M.e. voorr. v.d. hoogl. W.A. v. Hengel. Leyden. 1837. 8°.

Dichtproeven van hem komen voor in de *Leydsche Studenten-Almanak* v.h. jr. 1826: *Uitboezeming bij het 250-jarig bestaan der Leydsche Hoogeschool* en: *Hebreeuwsche Analysis;* id. v.h. jr. 1827: *Aan den Rijn;* id. v.h. jr. 1828: *Hellas aan Nederland;* v.h. jr. 1829: *De Lurley.* Voorts gedichten achter de acad. dissertatiën van H.J. Spijker en J.J. Boonacker. *En in De Recensent ook der Recensenten* v.h. jr. 1837 (D. XXX. 2de st. blz. 43-48: *De waarde der taal;* id. blz. 195, 196: *De middernacht;* id., blz. 238-244: *Het huiselijk leven;* id., blz. 289-292: *De balling aan zijn vaderland.* Ook het *Muzen-Album* van 1849 en 1850 bevat bijdragen van zijn

hand. Anoniem verscheen van hem in dicht: *Herinnering aan M. Imans*, *Med. Doct. en Wethouder der Stad Gouda.* Overl. den 23 Junij 1835. Gouda. 1835. kl. 8°.

L i t t e r a t u u r: Kobus en de Rivecourt, *Biogr. Wdb. v. Nederl.* I, blz. 761, 762. - Hs. Borger. - *Alb. Ath. Amst.* blz. 177. - Id. *L. Bat.*, k. 1258. - *Boekz.* Jrg. 1836*b*, blz. 387, 388. - W.A. v. Hengel, Voorr. voor v. H. *Nagelatene Leerred.* - Sepp, *Prag. Gesch. Theol.* (reg.). - Dez., *Bibl. Kerkg.* (reg.). - *Cat. Ev. Luth. Semin.*, N° 2635. - *Cat. Burgersd. en Nierm.*, N° 6842, 6843. - Knuttel, *Pamfl.* VII, N° 27105.

[Bernardus Gertrudes de Vries van Heyst]

HEYST (Bernardus Gertrudes de Vries van), geboren te 's-Gravenhage den 28^{en} Mei 1826 uit het huwelijk van Frans Marinus de Vries v. Heyst, Griffier van het Prov. Gerechtshof, en Alida Jacoba Huygens, werd den 15^{en} Febr. 1845 ingeschreven als student te Leiden; in het *Album Stud. Ath. Amst.* staat zijn naam vermeld over de jaren 1845/1850. In 1851 bevorderd tot proponent bij de Remonstr. Broederschap, deed hij den 26^{en} Oct. van datzelfde jaar zijn intrede (m. 2 Cor. V:20*b*) bij de gemeente te Boskoop, na bevestigd te zijn door Ds. J. Brester, pred. te 's-Gravenhage (m. Col. IV:17*b*). Den 19^{en} Sept. 1858 nam hij afscheid van haar (m. Rom. XII:11) bij zijn vertrek naar Alkmaar, waar hij den 3^{en} Oct. d.a.v. bevestigd werd Ds. M. Cohen Stuart, pred. te Utrecht (m. 2 Tim. IV:5; intr. m. Jud.: 20, 21). Met ingang van 1 Nov. 1891 verkreeg hij eervol emeritaat, waarna hij zich te Nijmegen vestigde, waar hij na een langdurige en zeer pijnlijke ziekte den 23^{en} Maart 1894 overleed.

De Vries v. Heyst was een man uit één stuk, een onbuigzaam karakter. Voor zijne overtuiging en opvattingen pleitte hij niet, hij kampte ervoor en spaarde daarbij zijne tegenstanders in geen enkel opzicht. De bitterheid, waarvan zijn optreden den indruk gaf, woonde echter niet in zijn hart. In zijn stijl, woordschikking en voordracht zocht hij het ongewone. Een en ander verklaart waarom hij, hoewel man van rijke gaven, niet populair kon worden. Die hem van nabij kenden schatten hem hoog ondanks zijne gebreken, die hij voor niemand verborg. Op krasse wijze placht hij zijn afkeer uittespreken van al wat zweemde naar vertooning, ijdeltuiterij en karakterloosheid, en zijn verbittering over het vaak onbillijk oordeel, waaraan hij blootstond, maar hij wist ook de zwakken te helpen en de beproefden moed intespreken, en was nooit afgunstig op den voorspoed zijner vrienden.

Hij was een man van degelijke studie, zeldzame werkkracht en scherpzinnigen geest. Op meer dan één gebied was hij volkomen thuis. Als lid van het besturend College van het Rem. Seminarium betoonde hij zich een goed Graecus en Latinist, een ervaren exegeet van het N. Test. Zijn hieronder genoemde geschriften getuigen behalve van zijn dichterlijke begaafdheid, van zijn meesterschap in de studie van het O. Testament. Zijne metrische vertaling van Jeremia's *Klaagliederen*, waarvan een gedeelte in *De Tijdspiegel* verscheen, bewerkte hij nog in zijn laatste ziekte onder vele smarten; tijdens het afdrukken ervan overleed hij.

Meer dan eens was hij Curator van het Seminarium en werd hij door zijne medeleden in het College met afwijking van de oude gewoonte, volgens welke deze taak steeds aan het jongste lid werd opgedragen, tot Secretaris benoemd.

Hij huwde te Boskoop den 15^{en} Mei 1857 met Maria Engelina de Haan (geb. te Woerden 10 Juli 1828, overl. te Alkmaar 4 Jan. 1886); hij hertrouwde te Alkmaar

den 3^{en} Febr. 1887 met Johanna Catharina Maria Koning, (geb. te Limmen 12 Sept. 1833; overl. te Alkmaar 16 Nov. 1921). Uit het eerste huwelijk werd den 4^{en} Maart

1858 een zoon geboren, Frans Marius, die den 7^{en} Maart 1903 overleed als leeraar aan het St. Andrewscollege te Grahamstown (Kaapkolonie).

Van B.G. de Vries van Heyst zag het licht:

Eene Vertaling, die niet is uitgegeven. Jordans' Siegfriedsaga, in: *De Tijdspiegel.* Jrg. 1881, 1ste dl., blz. 231-253. - *Uit Jordans' Siegfriedsaga in Nederlandsch stafrijm overgebracht*, in: *Feestgave ter gelegenh. v.h. Honderdjarig Bestaan v.h. Natuur- en Letterk. Genootschap te Alkmaar* (1882). - *Sjoelammit. 't Lied der Liederen. Liefdes Lof, verdietscht.* Haarl. 1884. 4°. 2de dr. ald. (1886). 8°. - *Der ballingen trooster. Jesayah XL-LXVI in Nederl. dichtm. overgebracht.* Haarl. 1848. 8°. - *Kalendarisch*, in: *De Tijdspiegel.* Jrg. 1885, 3de dl., blz. 358-400. - *Treurzangen uit de Ballingschap.* Een fragment, in: *De Tijdspiegel.* Jrg. 1894, 1ste dl., blz. 432-453.

Het *Theol. Tijdschrift* bevat van hem behalve beoordeelingen van boeken van zeer verschillenden aard, een art. over: *Prof. Naber's τουτο τριτον ερχομαι.* 15de Jrg. (1881), blz. 617-627. Ook in periodieken als: *Vaderlandsche Letteroefeningen*, *Los en Vast* e.a. komen bijdragen van hem voor.

L i t t e r a t u u r : Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* I, k. 1112, 1113 (art C.W. Bruinvis). - C.P. Tiele, *In Memoriam*, in: *Uit de Rem. Broedersch.* 6de Jrg. (1895), blz. 1-3. - *Alb. Stud. L.B.*, k. 1337. - Id. *Athen. Amst.*, blz. 177. - Tideman, *Biogr. Naaml. Rem. Br.*, blz. 154, 296, 461. - A.A. Vorsterman v. Oyen, *Stam- en Wapenboek v. aanzienl. Ned. Familiën.* II, blz. 64. - *Brinkman's Cat.* 1883-1891, blz. 495, 586. - *Cat. Letterk.* (reg.)

[Willem Heystek]

HEYSTEK (Willem) geboren in 1801[1)], was aanvankelijk schoenmaker te Middelburg. Hij voegde zich spoedig na hunne vestiging te Zwijndrecht in 1829 bij de z.g.n. ‘Zwijndrechtsche Nieuwlichters’, wier reizende agent hij werd. Als schipper verkocht hij te Zwijndrecht gefabriceerde artikelen, hoofdzakelijk chocolade. Hij schijnt er echter ook zijn vroeger bedrijf te hebben uitgeoefend in de als winkel ingerichte tuinmanswoning der gesloopte buitenplaats, die de broederschap had aangekocht.

Zijn handel hield hij vol tot de algemeene verhuizing der broederschap naar Utah in 1864, waaraan ook hijzelf met vrouw en kinderen deelnam. Tot bedoeld vertrek naar Amerika had hijzelf, althans bij de geestverwanten in de omgeving van Gorinchem, het sein gegeven. Hij bleef tot zijn overlijden (in 1877) aan hunne ideeën getrouw, in onderscheiding van anderen die zich met de Mormonen vereenigden.

Uit zijne geschriften, vooral uit het door hem opgesteld vraagboekje leert men de voorstellingen der Zwijndrechtsche Broederschap kennen. Dit vraagboekje is, in vergelijking met andere uit dienzelfden kring, het best van stijl, het eenvoudigst en het meest logisch in zijn gedachtengang. De tweede druk is verdeeld in vijftien hoofdstukken en bewijst hoever de ‘Nieuwlichters’ afweken van wat aan rechtzinnigen zijde beleden werd. Zoo gaat bij Heystek het werk van Christus op in zijne leer. Het middelaarschap betreft 1° de Godsopenbaring, 2° in verband daarmede, de wegneming onzer vooroordeelen. Voorts is Christus Middelaar ‘om ons ook met elkander te

1) Bij de uitgave van *De Moz. en de Nazar. Bijbel* was Heystek 75 jaar oud.

verzoenen en tot een te vergaderen door de waarheid, om onze naasten zoo lief te hebben als ons zelven, waardoor alle schijnbare reden van vijandschap

door het geloof in God verdwenen wordt' *(sic!)* Hoewel Heysteks communisme sociaal getint is, wordt de opheffing van particulieren eigendom in zijn vraagboekje niet zoo direct geleerd als in andere boekjes uit dien kring.

Portretten zijn van hem niet bekend.

De ware leer der Zaligheid, voorgesteld in Vragen en Antwoorden. 1ste dr. z.j.; 2de dr. m.e. hoofdst. vermeerd. Gedr. bij J. de Vos en Comp. te Dordrecht, voor reken. der Chr. Broeder-Gemeente. 1824. - *De Mozaïsche en de Nazareensche Bybel, opgelost door den Bijbel der negentiende eeuw.* Utr. 1876. gr. 8o. - *Het laatste Oordeel. Een stem uit de nieuwe wereld: in de oude wereld gevormd sedert het jaar 1830 en na 1864 ontwikkeld in de nieuwe wereld.* (Uitgeg. voor reken. v.d. schr.). Utr. 1877. gr. 8o.

L i t t e r a t u u r: H.P.G. Quack, *De Zwijndrechtsche Broederschap*, in: *De Gids* 56ste Jrg. (1892) III, blz. 244, 255-257. - Dez., *Uit de eerste dagen der Zwijndrechtsche Broederschap*, in: *Verslagen en Mededeel. v.d. Kon. Akad. v. Wetenschappen.* Afd. Letterk. Derde Reeks, 9de dl. Amst. 1893, blz. 300, 309, 310. - G.P. Marang, *De Zwijndrechtsche Nieuwlichters*, blz. 102, 104, 124, 164, 175, 189, 192, 193, 202, 204, 212, 213, 235, 237*n*, 241, 242, 249. - Dez., i.v. in: Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* II, k. 579. - D.N. Anagrapheus, *De Zwijndrechtsche Nieuwlichters (1816-1832) vlg. de gedenkschr. v. Maria Leer* (m.e. inleid. woord v. J.H. Maronier), blz. 89, 90.

[David Heyster]

HEYSTER (HEISTER) (David) werd naar alle waarschijnlijkheid te Nijmegen geboren uit ouders, van vreemden oorsprong, misschien wel uit Duitschland, die zich daar ter stede of althans in het Graafschap gevestigd hadden.

Op 22jarigen leeftijd den 22en Maart 1625 ingeschreven als student te Leiden, werd hij in 1631 predikant te Herveld (ber. 8 Apr.) Hier bleef hij werkzaam tot zijn overlijden in 1659.

Hij verzamelde eene *Synopsis der Handelingen van de Classis van Nijmegen van het jaar 1590 tot 1660*, op last der Classis, in het jaar 1660 te zamen gebragt. Heyster deed zich daarin kennen als bedreven in kerkelijke zaken; op den titel van zijn handschrift plaatste hij Jes. XL:28, 29, daarmee blijkbaar uitdrukkende wat zijn geest vervulde. Enkele aanteekeningen betreffende personen en zaken na Heysters overlijden zijn er bijgevoegd door Joh. Smetius Jr., pred. te Nijmegen, uit wiens verzameling het ook afkomstig is.[1)]

Het hieronder genoemde werk *Babel*, *ofte verwerde Spraeck ende Taele der Roomsche Kercke* vangt aan met een opdracht 'aan de Gedeputeerden van de Staten des Furstendoms Gelre ende Graafschap Zutphen, residerende binnen Nieumegen' - 'ende Borgemeesteren, Schepenen ende Raden der Hooft Stad Nieumegen'. In dit werk bedoelt hij de tegenspraak aantewijzen tusschen het *Decretum Gratiani* en de pauselijke decreten, die erop gevolgd zijn; en zoo Rome afteschilderen als een Babel, waar de hooggeroemde eenheid zoek blijkt.

Van den schrijver zijn geen verdere levensbijzonderheden en ook geen afbeeldingen bekend.

1) Uit het oorspr. medegedeeld door N.C. Kist; zie *Arch. K.G.* IV (1844), blz. 1-103.

Zijn werk voert den titel:

Babel, *ofte verwerde Spraeck ende Taele der Roomscher Kercke*, *in hetwelck wordt aenghewesen*, *hoe dat de Leere der tegenwoordigen Roomscher Kercke*, *dewelcke voor omtrent hondert jaren*, *in den Concilie van Trenten*, *bevesticht is gheworden*, *strydet ende seer verre verscheelt van den* **Jure** *Canonico*, *oft Pausselycke Canonycke Rechten*, *ende door deselve wederleght wort. Aldus teghen malcanderen ghestelt.* Nieumegen. 1650. 4°. (Behalve voorwerk en registers 460 bladz. groot).

Litteratuur: *Alb. Stud. L.B.*, k. 183. - *Arch. K.G.* IV (1844), blz. 1-14; V (1845), blz. 309-316; VII (1847), blz. 321-346; VIII (1848), blz. 193. - v. Alphen, *N.K. Handb.* Jrg. 1903, Bijl. U, blz. 134.

[Hezener]

HEZENER. Zie: **HESENER**.

[Magnus Hibbaeus]

HIBBAEUS MAGNUS, in 1574 geboren, waarschijnlijk te Weimar, was van 1603 tot 1611 predikant te Resterhafe in Oost-Friesland. Vanhieruit werd hij in laatstgenoemd jaar aan de Lutherschen in Nederland als predikant aanbevolen en is toen reeds zoo goed als zeker te Utrecht werkzaam geweest. Aldaar toch had Cremerius op 10 Juni 1611 ontslag verzocht en volgens een mededeeling in *Nav.* (III, 214) aanaanvaardde Hibbaeus er op 15 Juli 1611 reeds zijn ambtsbediening. Evenwel schijnt hij eerst in 1613 officiëel als predikant te Utrecht opgetreden te zijn, daar hijzelf in het kerkelijk Protokol, door hem begonnen, aanteekent, dat hij op 28 Mei 1613 de eerste vergadering ter regeling van het bestuur der gemeente gehouden heeft. In allen gevalle kan hij als de eigenlijke grondlegger der Utrechtsche gemeente beschouwd worden. In 1614 woonde hij de synode te Amsterdam bij en werd hier benoemd tot lid van het Algemeen Consistorium, dat bestemd was, een soort Synodale Commissie uit te maken. Wegens 'cortborstigheyt' legde hij op 6 Maart 1618 de bediening te Utrecht neder, vertrok naar Wismar en werd in 1619 rector te Norden. Blijkbaar vergat men hem hier te lande niet, want toen de verwaarloosde Haagsche gemeente een voorganger noodig had, die haar weder zou bijeenbrengen en opbouwen, koos zij Hibbaeus als predikant. Hij deed hier den 24^{en} Februari 1624 intrede, beantwoordde aan de goede verwachtingen, die men van hem gekoesterd had, en diende de gemeente tot zijn overlijden op 22 Augustus 1638, nadat H. Glaserus hem den 20^{en} Januari 1637 als adjunct was toegevoegd.

Zeker is Hibbaeus niet streng-Luthersch in zijn Avondmaalsopvatting geweest, daar na zijn overlijden een deel der gemeente aanstoot nam aan de vraag, haar door den in 1640 aangestelden Hoogduitschen predikant Matthaeus bij de voorbereiding en uitdeeling van het H. Avondmaal voorgelegd: of men niet geloofde, het ware, wezenlijke lichaam van Christus te ontvangen? In een adres aan den Kerkeraad wordt dit een 'nieuwe insetting' genoemd, anders dan 'door Dom. Hebeus Magnus Godtsal. eenvoudelijck is geleert en gepredickt worden.' Van Hibbaeus bestaat een portret, waarop hij is afgebeeld met pels en halskraagje, en waaronder een vierregelig Latijnsch vers van H. Glaserus staat; het is door F. Magnus geteekend en door C. van der Queboren in koper gebracht.

Hibbaeus vertaalde uit het Hoogduitsch: *Christelycke Motiven ende oorsaacken, welcke een oprecht Christenmensch aanporren ende beweghen sullen, om het Hooghwaardighe Sacrament des H. Avondmaals onses Heeren ende Salichmakers Jesu Christi dickwyls ende eerbiediglyck te gebruycken; mitsgaders sommighe vragen ende aandachtige*

gebedekens tot het waardige gebruick des H. Avondmaals nuttelyck ende stichtelyck (2e dr., Amst. 1644).

Litteratuur: V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - *Bijdr. Gesch. Luth. Kerk*, I, 83. - Domela Nieuwenhuis, *Luth. Gem. Amst.*, 71. - Id., *Gesch. Luth. gem. te 's Gravenhage*, 9-11. - Schultz Jacobi, *Gesch. Luth. gem. te Rotterdam*, 50, 53, 54, 103, 113. - Pont, *N. Bijdr.*, VII, 278. - Id., *Lutheranisme*, 535, 547. - *Nav.*, II, 216; III, 214.

[Lambertus Hiddingh]

HIDDINGH (Lambertus) was de zoon van Ernestus Hiddingh, die in 1603 als predikant van Blija en Hoogebeintum genoemd wordt, doch het volgend jaar uit zijn ambt is ontzet, waarna hij in 1611 te Mastenbroek weder in dienst trad en aldaar arbeidde tot zijn dood in 1624. Lambertus studeerde eerst te Franeker onder den streng-Gereformeerden Maccovius en verdedigde in 1617 dertien stellingen *De praedestinatione*, die in dat jaar te Franeker het licht zagen. Negen van deze stellingen worden nader opgehelderd en gestaafd, terwijl een opdracht en een lofdicht aan den inhoud zijn toegevoegd. Op 26 December 1617 liet hij zich nog te Groningen als student inschrijven en is den 1en April 1619 tot den predikdienst toegelaten. Nog in hetzelfde jaar werd hij predikant te Ens op Schokland, waar hij het evenwel niet gemakkelijk had: Henricus Jodoci, vroeger predikant te Wapsterveen en om ‘onsuyverheyt in leere ende leven in Drente gedeporteert’, had zich te Ens op onwettige wijze ingedrongen en zou nu voor den zeer rechtzinnigen Hiddingh moeten wijken. Toch bleef hij er wonen en had blijkbaar veel invloed op de bevolking, die hij ‘met verkeerde affradinge uth de kercke soect te houden’, zoodat ‘op Sondach laetstleden, den 21en Novembris (1619) nijet een mensche ter praedicatie is gecomen’. In 1624 vertrok Hiddingh van Ens naar Wilsum, waar hij in 1640 overleed.

Litteratuur: *Arch. K.G.*, III, 564. - Reitsma en v. Veen, *Acta*, V, Reg. i.v. E. en L. Hiddingius; VI, 115. - Knappert en Joosting, *Schetsen u.d. Kerkel. Gesch. v. Drenthe*, 105. - Romein, *Pred. Friesl.*, 532. - *Alb. Acad. Gron.*, 6. - V. Alphen, *N.K. Handb.*, 1912, Bijl., 150, 155.

[Hendrik Hiebink]

HIEBINK (Hendrik), geboren den 7en Juli 1809 te Heino, werd als ‘Amstelodamensis’ den 21en Juni 1827 aan de Hoogeschool te Leiden ingeschreven en daarna candidaat bij het Provinciaal Kerkbestuur van Zuid-Holland. Hij is echter geen predikant geworden, maar den 2en November 1840 tot eersten director van het Zendelinghuis vanwege het Nederlandsche Zendelinggenootschap benoemd, welke betrekking hij op 1 Juni 1841 aanvaardde, nadat hij eerst onder de directeuren van dat Genootschap was opgenomen. Met veel ijver en toewijding bekleedde hij dit ambt, maar men droeg hem zóóveel werkzaamheden op, dat hem reeds in 1844 de Luthersche proponent B.F. Matthes als adjunct-director moest worden toegevoegd. Den 30en Juli 1860 nam Hiebink eervol ontslag als director, in de overtuiging, daardoor in het belang van het Genootschap te handelen; in 1876 deed hij afstand van

drie-vierdedeel van zijn pensioen en overleed hoogbejaard te Zutphen op 27 Maart 1889.

Van zijn hand zag het licht: *Het zendelinghuis van het Nederlandsche Zendelinggenootschap in 1855* (Rott. 1855). - *Toespraak bij de afvaardiging der zendelingen, gehouden 21 Julij 1858* (Rott. 1858). Bovendien gaf hij een voorbericht bij: J.C. Wallmann, *Het Evangelie onder de Heidenen. Overzigt van de Protestantsche zendingen. Naar het Hoogduitsch* (Amst. 1844; 2e dr. ald., 1846) en bij K.R. Hagenbach,

De Christelijke Kerk in de drie eerste eeuwen. 2 dln. (Rott. 1853), terwijl hij een *Begeleidend schrijven* voegde bij: Graafland, *Wat is de waarheid ten aanzien van de Zending in de Minahassa* (Zutph. 1866).

L i t t e r a t u u r: E.F. Kruyf, *Geschiedenis van het Nederlandsche Zendelinggenootschap*, Reg. - *Arch. K.G.*, XII, 475. - Knuttel, *Bibl. v. Kerkg.*, 124, 136, 364. - *Hedendaagsche Zending in onze Oost*, 11, 12. - V. Troostenburg de Bruyn, *Herv. K. in O. Indië*, 395. - *Alb. Stud. L.B.*, 1275. - *Brinkman's Cat.*, *1850-1882*, 523. - *Boekz.*, 1856*b*, 15.

[Hiël]

HIËL, pseudoniem van **Hendrik Jansen** (zie aldaar) **van Barneveldt,** waaronder hij een zevental werken schreef.

L i t t e r a t u u r: Van Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.*, I, 231.

[Hierarchechtros]

HIERARCHECHTROS, pseudoniem van **Dr. W. Scholten** (zie aldaar), waaronder hij uit het Hoogduitsch vertaalde: *Geschiedkundige verdediging der Reformatie in de 16^{e} eeuw*, *door J. Ellendorf* (Amst. 1842).

L i t t e r a t u u r: Van Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.*, I, 232.

[Gerardus Hilarius]

HILARIUS (Gerardus) was de zoon van Anthonius Hilarius, die van 1642 tot 1650 in Oost-Indië het predikambt bediende, dáár moeilijkheden had met den gouverneur-generaal Van Diemen en met Joan Maatsuyker en vervolgens van 1653 tot zijn dood in 1675 te Elburg stond. Gerardus werd hier in 1656 geboren, studeerde te Leiden, waar hij op 5 Mei 1676 en 17 April 1679 staat ingeschreven, en aanvaardde in 1683 (*Boekz.* 1720*a*, 494 en *N.K. Handb.*, Jaarg. 1903, bijl., blz. 147 geven onjuist 1684 op; vgl. *Boekz.* 1734*b*, 395, 396) de Evangeliebediening te Oosterwolde. In 1687 ging hij van hier naar Wanneperveen, hield den 27^{en} Juni 1734 een jubelrede naar aanleiding van Hoogl. VIII:11, waarbij hij o.a. meedeelde, waarom hij het vorig jaar na volbrachten 50-jarigen Evangeliedienst die rede niet had kunnen houden, en overleed 7 Mei 1735, nalatende een weduwe van 88 jaar.

Hij schreef: *Godts albestier*, *bestaende in zes leerredenen*, *gepredikt voor de gemeente van Wanneperveen*, *wegens de overgroote sterfte aldaer onder het rundvee. Als mede op bid- en dankdagen*, *tot troost der geloovigen*, *en tot overtuiging der goddeloozen* (Steenw. 1719). Een overzicht hiervan is opgenomen in *Boekzaal*, jaarg. 1720*a*, 707-709.

L i t t e r a t u u r: V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - *Alb. Acad. L.B.*, 605, 627. - Van Troostenburg de Bruyn, *Biogr. Wdb. O.I. Pred.*, 185. - Id., *Gesch. d. Herv. K. in Ned. O.-Indië*, Reg. - *Boekz.*, 1720*a*, 368; 1735*a*, 638, 639.

[Meindert Schutte Hildebrand]

HILDEBRAND (Meindert Schutte) is in 1789 te Amsterdam geboren en op 4 Juli 1806 aan de Leidsche hoogeschool als student ingeschreven. Den 10^{en} Juni 1811 tot proponent onder de classis Amsterdam bevorderd, ontving hij reeds den 18^{en} Juli d.a.v. een beroep naar Harmelen, waar hij op 13 October van datzelfde jaar intrede deed, doch reeds den 18^{en} April 1816 aan een uitterende ziekte overleed. Behalve een dichtstuk achter: *Woerden in 181*3, door Mr. J. Meulman ('s-Hage 1814), gaf hij *Leerredenen* (Leyden 1814) in 't licht.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - *Alb. Stud. L.B.* 1210. - *Boekz.*, 1816*b*, 214.

[Joseph Hill]

HILL (Joseph) was de zoon van Joshua Hill, predikant te Bramley bij Leeds, en werd aldaar in October 1625 geboren. Na zijn studiën te Cambridge voltooid te hebben, volgde in 1649 zijn bevordering tot magister artium. Wegens verschil in godsdienstige gevoelens met de kerkelijke autoriteiten, ging hij in 1663 naar het buitenland, liet zich op 29 Maart 1664 te Leiden als student inschrijven en was daar algemeen zeer gezien, vooral bij de Presbyteriaansche predikanten. Den 19^{en} Juni 1667 ontving hij een beroep naar de Schotsche kerk te Middelburg, waar hij den 7^{en} Augustus d.a.v. in den dienst bevestigd werd. Hier vervaardigde hij een politiek geschrift, gedagteekend 30 November 1672, dat in April 1673 in twee verschillende drukken het licht zag, onder den titel: *The interest of these United Provinces*, *being a defence of the Zeelanders choice*(Middelb. 1673) en dat tegelijk in het Hollandsch werd uitgegeven als: *Het jegenwoordigh Interest der Vereenighde Provincien*, *nevens verscheyde aanmerckingen ... door een liefhebber van de Gereformeerde religie en 't welvaren dezer landen* (Amst. 1673). Omdat hierin verschillende beschouwingen over het landsbestuur waren opgenomen, die ontoelaatbaar werden geacht, verbanden de Staten van Zeeland hem bij resolutie van 19 Augustus 1673 uit de provincie, maar bepaalden daarbij, dat het hem zou vrijstaan, na den oorlog terug te komen en zijn dienst weder te aanvaarden. Hill ging naar Londen en schreef vandaar, dat hij niet van plan was, later weer het predikambt te Middelburg op zich te nemen, terwijl koning Karel II hem, als blijk van waardeering voor zijn boek, met een sinecure begiftigde, waaraan een inkomen van 80 pond sterling verbonden was. Toen echter de Staten van Holland bij resolutie van 13 Januari 1678 toestonden, dat er bij de English Presbyterian Church te Rotterdam een tweede predikantsplaats gevestigd werd en de gemeente Hill beriep, om die plaats te vervullen, gaf hij daaraan gehoor. Nog in datzelfde jaar hield hij zijn intreerede, arbeidde hier tot zijn emeritaat, dat in 1705 inging, en overleed twee jaar daarna, op 5 November 1707.

Behalve het reeds genoemde geschrift, verscheen van zijn hand in druk: Een toespraak over *Moderation* (1677). - *Lykrede op Mary Reeve* (Rott. 1685). - *Antiquities of Temples* (1696): - *Artificial Churches* (1698), terwijl hij bovendien een zeer gezochte uitgave bezorgde van Schrevelius' *Lexicon manuale graeco-latinum*.

L i t t e r a t u u r : *Dictionary of National Biography*, XXVI, 402. - Steven, *History of the Scott. Church Rotterdam*, 319, 323, 334, 335. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, III, 590. - v. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.*, I, 369. - Fruin, *Brieven aan Johan de Witt*, uitgeg. door Japikse (*Werken Hist. Gen. te Utr.*, 3^{e} Serie, n° 44), II, 200. - Petit, *Bibl. v. Ned. Pamfl.*, II, 163, n° 4086-4088. - Knuttel, *Verboden Boeken*, 59. - *Alb. Acad. L.B.*, 515. - *Nav.* XV, 201.

[Cornelis van Hille]

HILLE, HIL, HILLEN (Cornelis van), ook **HILLENIUS, VERHILL** of **Cornelius JUDOCI** genoemd, werd den 20^{en} Februari 1540 te Yperen geboren als zoon van Joost Adriaansz. van Hille en Catelijne van Comines. Na den dood van haar echtgenoot is laatstgenoemde in 1571 te Londen hertrouwd met Ynghel Marselis, weduwnaar uit Brussel; de acta van den Kerkeraad der Hollandsche gemeente te

Londen vermelden namelijk, dat deze en ‘Catherine, weduwe van Joos van Hille’ de ‘uutroupinghe’ van hun voorgenomen huwelijk verzochten, wat hun toegestaan is.

Cornelis van Hille blijkt reeds vroeg tot de Hervormden behoord te hebben, daar hij één der 190 onderteekenaars is van de overeenkomst, die de Hervormden

te Yperen op 20 September 1566 sloten met den Magistraat omtrent het houden van godsdienstoefeningen. Evenals vele andere inwoners van zijn vaderstad, is hij, hoogstwaarschijnlijk in 1567, met zijn ouders, althans zijn moeder, naar Engeland uitgeweken, daar hij op 4 Februari 1568 werd ingedaagd, om te Brussel voor de inquisitie te verschijnen, en hem in 1568 in Engeland, uit zijn huwelijk met Digna van Dongen, een zoon werd geboren (die volgt), die te Norwich is gedoopt. Hij behoort niet onder de predikanten, die de Nederlandsche vluchtelingengemeente te Norwich hebben gediend; misschien is hij dezelfde als Cornelis Joossen of Joost, die in 1569 diaken was der Londensche gemeente (*Werken Marn. Ver.*, Serie I, dl. I, 3, 88, 118, 127). Volgens De Vries (*Genève pépiniaire du Calv. Holl.*, I, 48) is hij dezelfde als Cornelis Judoci, die den 22^{en} October 1570 te Genève als student werd ingeschreven; dit is zeer wel mogelijk, maar de bijvoeging 'Hagensis' doet twijfelen, of wij hier met onzen Cornelis van Hille te doen hebben. Is dit inderdaad toch het geval, dan keerde hij waarschijnlijk spoedig naar Engeland terug, daar in 1571 te Norwich zijn *Siecken Troost* het licht zag. Vast staat, dat hij op 1 November 1575 predikant bij de vluchtelingen-kerk te Yarmouth was en in 1577 als zoodanig te Haamstede, stond, waar hij in dat jaar of in 1576 is gekomen. Vanhier vertrok hij nog in 1577 naar Oudenaarde in Vlaanderen; volgens de meeste schrijvers geschiedde dit 'bij leening', maar ook dit is twijfelachtig, daar zijn plaats te Haamstede nog in hetzelfde jaar door zijn opvolger is ingenomen en hij er nimmer terugkeerde. Als predikant van Oudenaarde was hij den 29^{en} Juli 1578 op de classicale vergadering te Gent tegenwoordig en eenigen tijd daarna vinden we hem onder de Gentsche predikanten vermeld, hoewel wij niet weten, wanneer hij dat geworden is. Zeker heeft hij daar reeds gedurende het laatste kwartaal van 1582 dienst gedaan, over welk tijdvak hem tractement wordt uitbetaald, en dd. 6 Januari 1584 schreef hij nog vandaaruit een brief aan den kerkeraad te Delft. Hij bleef dan ook te Gent, tot de stad aan Parma overging (17 September 1584) en de predikanten gezamenlijk op 25 en 26 September d.a.v. vertrokken, waarop hij zeer spoedig den dienst als derde predikant te Rotterdam op zich nam. Dit is namelijk af te leiden uit het feit, dat hem op 4 Februari 1585, op last van Burgemeesteren aldaar, reeds *f* 100. - tractement worden uitbetaald en evenzeer uit een resolutie der Staten van Holland, dd. 25 October 1585, waarbij zij den ontvanger Coolwyck gelasten, het tractement aan den derden predikant te Rotterdam te betalen, 'alsoo de Gedeputeerden der Stede van Rotterdam de Staten van Hollandt hebben geremonstreert, dat Burgemeesteren van Rotterdam, *omtrent een jaer geleden*, tot bedieninghe der Kercke ende Gemeente binnen de voorsz. Stede, nootsaeckelijck hebben moeten beroepen ende in dienst nemen eenen Cornelius Johannis, ghestaen hebbende binnen de Stadt van Gent, tot derde Predicant aldaer.' Hiermede is zeker Van Hille bedoeld en moet 'Judoci' in plaats van 'Johannis' gelezen worden, daar hij meermalen onder dien naam voorkomt. Ook is noch onder de Rotterdamsche, noch onder de Gentsche predikanten een Cornelis Johannis geweest, terwijl in de Resolutiën der Staten meermalen zelfs bekende namen foutief worden geschreven, b.v. Bellius Faber voor Gellius Faber, Bastagio voor Bastingio. Bovendien vermeldt Van der Hagt in de *Rotterdamsche Kerkbode* van 16 Juli 1890, dat Van Hille blijkens een aanteekening reeds in November 1584 predikant te Rotterdam was, terwijl hij eraan toevoegt, dat hij tevoren in datzelfde jaar nog een

gemeente op Walcheren heeft gediend; dit laatste kan, in verband met den datum van zijn vertrek uit Gent, slechts zéér

kort geweest zijn. In allen gevalle is dus de gewone opgave, dat Van Hille in 1589 zijn dienst te Rotterdam aanving, geheel onjuist, wat ten overvloede blijkt uit zijn aanwezigheid als predikant van die stad op de vergadering der Zuid-Hollandsche synode te Schiedam op 30 Augustus 1588. Van Hille heeft nog op 9 September 1598 en volgende dagen de vergadering dier Synode te Dordrecht bijgewoond en daar aan het einde de ‘vermaninghe’ gehouden. Tusschen 11 en 18 September 1600 is hij te Rotterdam overleden. Vóór zijn huwelijk met Digna van Dongen schijnt hij nog gehuwd te zijn geweest met een zekere Jehenne, die kreupel was.

Inzonderheid moet Van Hille genoemd en geëerd worden als schrijver van den *Ziekentroost*, die achter de liturgische geschriften der Nederduitsche Hervormde kerk is geplaatst en zoovelen tot troost is geweest; het is bekend, dat Oldenbarneveldt, kort vóór zijn dood, zich door den predikant Beyerus hieruit een gedeelte liet voorlezen en aan Walaeus betuigde, in het geloof, daarin vervat, te willen sterven. Oorspronkelijk was deze *Ziekentroost* alleen met de letters C. v. H. onderteekend en werd langen tijd, in navolging van Ens en Lelong, aan Caspar van der Heyden toegeschreven, totdat 's Gravesande Cornelis van Hille als den waren schrijver aanwees. Vroeger meende men ook - in het *N. Biogr. Wdb.* vindt men diezelfde onjuiste voorstelling - dat dit geschrift een uittreksel was uit het grooter werk, door Van Hille over hetzelfde onderwerp geschreven, maar door de onvermoeide nasporingen van Prof. J.I. Doedes is het gebleken, dat die meening onjuist is. Deze ‘Kleine Ziekentroost’ moet al in 1571 te Norwich zijn uitgegeven en komt ook reeds achter een uitgave van den Heidelbergschen Catechismus voor, die in datzelfde jaar te Delft verscheen onder den titel: *Catechismus*, *ofte Onderwysinghe inde Christelicke Leere.... Mitsgaders de Ceremonien*, *Ghebeden ende den Sieckentroost.* De afzonderlijke titel van de *Ziekentroost* luidt daar: *Den Siecken Troost. Twelk is een onderwysinge inden Gheloove*, *ende den weck der salicheyt*, *om ghewillichlick te sterven* (Doedes, *Coll. of Rariora*, n° 742). Daarna vindt men een uitgave, ook met afzonderlijken titel, gevoegd achter een druk van het Nieuwe Testament met de Psalmen en den Catechismus, in 1572 te Leiden verschenen (*ald.*, n° 197). Verder worden uitgaven vermeld van 1574 en 1576, beide te Dordrecht, van 1577 te Cleve, met de lijkrede, door Tossanus op 12 November 1576 gehouden op Paltzgraaf Frederik III, en twee uitgaven achter Psalmboeken, in 1578 te Delft en te Leiden gedrukt. Wanneer Lelong (*Kort Hist. Verhaal v.d. eersten oorsprong der Ned. Geref. onder het kruis*, 128, 129) dus vermeldt, dat de *Ziekentroost* voor 't eerst in 1577 is gedrukt en in 1578 voor de eerste maal achter de Psalmen voorkomt, blijkt dit geheel onjuist te zijn.

In 1578 volbracht Van Hille, ‘aangemerkt hebbende de groote nuttigheid, die door den *Ziekentroost* is komende’, zijn voornemen, om dit kleine geschrift uit te breiden en heeft ‘alle punten zoo vermeerderd en verbeterd, mitsgaders vele andere noodige punten daarbij gevoegd (die ordentlijk in Capittelen afdeelende) dat het schier gelijkt een heel ander werk te zijn.’ Deze ‘Groote Ziekentroost’ zag in 1579 het licht onder den titel: *Den Siecken-Troost twelck is een onderwysinghe van den rechten gheloove*, *in den wech der salicheyt*, *om gewilliclic te sterven;* hiervan zijn de voorrede en inhoudsopgave afgedrukt in *Arch. Ned. K.G.*, II, 119-126. Een nieuwe uitgave is te Middelburg in 1591 verschenen, waarin de schrijver alleen met de letters C. v. H.

wordt aangeduid. Een volgende druk, in 1596 te Leiden uitgekomen met den volledigen naam van den schrijver, bevat ook het oorspronkelijke,

korte geschrift, dat hier den titel draagt: *Den Cleenen Sieckentroost*, *begrypende de somma van den voorgaenden* en houdt tevens nog de andere geschriften van Van Hille in, nl: *Sommige Gebeden*, *die men by den crancken gebruycken mach;* verder: *Een troostelick Gesanck van de onwtsprekelicke bermhertícheyt Godts over ons arme Sondaers*, en eindelijk: *Een Christelick Sermoen van de ghelucksalicheyt dergener*, *die in den Heere sterven (Apocal, 14:13)*. Onjuist is de opgave van Van Doorninck *(Verm. en Naaml. Schr.*, I, 112) omtrent een uitgave te Antwerpen in 1542; waarschijnlijk is dit een andere *Siecken-troost*, niet van de hand van Van Hille, in 1543 aldaar gedrukt *(Coll. of Rariora*, n° 814; Sepp, *Verb. Led.*, 84).

Nog valt op te merken, dat Van Hille's *Ziekentroost* niet door eenige synode als officiëel kerkelijk geschrift is aangenomen; ‘de boekdrukkers hebben het eenvoudig achter de liturgie geplaatst en de waardeering die het vond, heeft het op die plaats gehandhaafd’ (Barger). In aansluiting aan de *Ziekentroost* is later door Dathenus de *Christelijcke 't Samenspreckinghe uyt Godes Woort* (1585) geschreven.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, IV, 750. - Glasius, *Godg. Ned.*, II, 101, 102. - Reitsma, *Herv. en Herv. K.*, 489, 490. - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H.K.*, I, 536, 537. - *Werken Marn. Ver.*, S. I, dl. I, 270; S. III, dl. III, 49, 52. - *Hist. Gen., Bijdr. en Med.*, XII, 212, 213, 224, 226. - *St. v. W. en Vr.*, 1871, 499, 506; 1873, 1175-1196. - Mensinga, *Verhand. over de liturg. schr. der N.H. Kerk*, 147. - Barger, *Ons Kerkboek*, 264, 265. - V. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.*, I, 111, 112. - Janssen, *Kerkh. in Vlaand.*, I, 350. - V. Lennep, *C. v.d. Heyden*, 167. - *Rotterdam i.d. loop der eeuwen. De Ned. Herv. K.*, 15, 18, 21. - *Rott. Kerkbode*, 1890, n° 31; 1915, n° 13. - *Bijdr. tot de Oudheidk. en Gesch. v. Zeeuwsch-Vlaand.*, II, 284, 285. - Knuttel, *Verboden boeken*, 54. - De Vries, *Genève*, *pépiniaire du Calv. Holl.*, I, 48, 83, 205. - Reitsma en V. Veen, *Acta*, II, 322; III, 122. - *Alg. Ned. Familieblad*, 1895, 132. - *Arch. Ned. K.G.*, II, 119-126; N.S., V, 395. - *Nav.*, 1859, 334. - V. Alphen, *N.K. Handb.*, 1889, Suppl. I, 73; 1909, Bijl., 131. - *Boekz.*, 1723*a*, 247; 1759*b*, 380, 381.

[Cornelis van Hille]

HILLE of **HIL (Cornelis van)**, ook **HILLENIUS** genoemd, zoon van den voorgaande en van Digna van Dongen, is in 1568 in Engeland geboren, toen zijn ouders wegens de geloofsvervolging daarheen gevlucht waren, en den 30^{en} September van dat jaar te Norwich gedoopt door Theophilus Rijckewaert, toenmaals predikant bij de Nederlandsche vluchtelingen-gemeente aldaar. Nadat het gezin in de Nederlanden was teruggekomen, liet Van Hille zich op 13 November 1587 te Leiden als student inschrijven, deed in 1589 intrede te Uitgeest en Akersloot en huwde in hetzelfde jaar met Anneken Alewijns van Rotterdam. Reeds in 1591 vertrok hij naar Hillegondsberg, waar hij de eerste vaste predikant is geweest, en ging vanhier in 't begin van 1596 naar Alkmaar. Hij stond bekend als een geleerd man, zoodat hem op de synode van 1601, te Amsterdam gehouden, de revisie werd opgedragen van de overzetting der *Commentariën op Daniel* van Bullinger. Daar hij echter geen oorspronkelijk Latijnsch exemplaar bezat noch machtig kon worden, werd hij in 1602 van deze opdracht ontslagen.

Van Hille's naam is wel 't meest bekend geworden door zijn aandeel in het Alkmaarsche kerkgeschil van 1608 en 1609, dat ‘als een verkleind beeld van den

ganschen strijd' tusschen Remonstranten en Contra-Remonstranten is te beschouwen. In 1608 had de classis van Alkmaar op zijn voorstel besloten, de tot haar behoorende predikanten een akte te doen onderteekenen, waarbij zij betuigden, dat de Geloofsbelijdenis en de Catechismus in alles overeenkwamen met Gods Woord en dat zij alles verwierpen, wat tegen die beide geschriften streed (de geheele acte is te vinden bij Trigland, *Kerck. Gesch.*, 489 en Wttenbogaert, *Kerck. Hist.*, 454). Vier predikanten, die de onderteekening weigerden, werden geschorst en dienden daarover hun beklag in bij de Staten van Holland. Deze bevalen opheffing der schorsing, maar de classis, van meening dat de beslissing over deze kerkelijke aangelegenheid aan een kerkelijke vergadering toekwam, handhaafde haar besluit. De synode, te Hoorn op 28 October 1608 bijeengekomen, hechtte hieraan haar goedkeuring en de classis, op den ingeslagen weg voortgaande, schorste in December 1608 nog Van Hille's ambtgenoot Venator, die reeds vroeger met hem over leer en levensopvatting allerlei geschillen had gehad (zie Hania, *Helmichius*, 178 vv.). De Alkmaarder magistraat handhaafde evenwel Venator, die kort daarna ook van ergerlijk levensgedrag werd verdacht, waarop afgevaardigden der classis met synodale deputaten den Magistraat met aandrang verzochten, hem in zijn dienst te doen 'stilstaan'. Toen ook dit te vergeefsch was, gingen zij - o.a. ook Van Hille - in Januari 1609 naar den Haag, om de Staten tot ingrijpen te bewegen. Deze wilden wel de klacht tegen Venator door den Hoogen Raad doen onderzoeken, maar keurden de schorsing der predikanten af, en toen, na onderzoek, de klacht ongegrond verklaard werd, bevalen zij de classis, de schorsing op te heffen. Weer weigerde de classis, en de synodale deputaten, die de zaak door een provinciale synode wilden laten beslissen, kregen uit den Haag het antwoord, dat dit alleen kon geschieden, indien de classis eerst gehoorzaamde. Een samenkomst der vijf geschorsten met afgevaardigden der classis, o.a. Van Hille, voor de Staten in den Haag gehouden, liep evenzeer op niets uit, vooral ook omdat Van Hille niet over de zaak wilde spreken, die naar zijn oordeel door de kerkelijke autoriteit moest beoordeeld worden. Des te sterker scheen hij te staan, toen prins Maurits op 't einde van 1609 bij de nieuwe Magistraatsverkiezing bijna zonder uitzondering aanhangers van Van Hille op 't kussen bracht, doch dit had een formeel oproer op 31 December ten gevolge. Te vergeefs poogde men tot een vergelijk te komen en ten slotte stelden commissarissen uit de Staten een nieuwe vroedschap uit Van Hille's tegenstanders aan, terwijl zij de classis de belofte afnamen, dat de geschorste predikanten weder toegelaten zouden worden. Dit geschiedde, maar de Alkmaarder kerkeraad toonde zich hierna zoo weinig tegemoetkomend tegenover Venator, dat de leden op 18 Mei 1610 ontslagen werden en door Burgemeesters en vroedschap een nieuwe kerkeraad werd gekozen uit leden, door de gemeente aan te wijzen. Van Hille en de synode protesteerden bij de Staten, maar zonder gevolg. Eerstgenoemde verklaarde nu den nieuwen kerkeraad voor onwettig, de classis, op 16 Juli 1610 onder zijn presidium bijeengekomen, vereenigde zich met zijn gevoelen en besloot, Venator met zijn ouderling niet op de vergadering toe te laten, die naar Schagen verlegd werd. De Magistraat ontsloeg hierop den volgenden dag Van Hille uit zijn dienst en beval hem, binnen veertien dagen Alkmaar te verlaten. Den 27^{en} Augustus 1610 vergaderde de classis weder te Schagen, Venator en de zijnen echter te Alkmaar, zoodat de scheuring een voldongen feit was geworden en een tijdlang

bestonden een z.g. buitenclassis en binnenclassis naast elkander. Intusschen preekte Hillenius voor zijn partijgenooten te Koedijk met toe-

stemming van den kerkeraad dier gemeente, als de predikant Camp elders een beurt vervulde, en kreeg dan een grooten toeloop van Alkmaarders. Ten slotte werd hem ook dit verboden en vertrok hij naar Amsterdam, ‘daer hem veelen als een martelaer, Confessoor of belijder aenhielden.’

Niet lang daarna, in 1612, ontving Van Hille een beroep naar Groningen waaraan hij gehoor gaf. Ook hier bleef hij zijn beginsel getrouw en maakte een akte tot onderteekening van confessie en catechismus op, die aan de predikanten werd voorgelegd, hetgeen in de provincie en in Drenthe werd nagevolgd, maar niet overal instemming vond. Dat hij bij de Contra-Remonstrantsche partij een geziene persoonlijkheid bleef, blijkt wel uit zijn afvaardiging naar de vergadering te 's-Gravenhage op 25 September 1612, die ten doel had, op 't bijeenroepen van een Nationale Synode aan te dringen, en naar de predikanten-bijeenkomsten van 25 Augustus 1615 en 26 Juni 1616 te Amsterdam, ter behartiging van de belangen der Contra-Remonstrantsche partij; in de laatstgenoemde bijeenkomst fungeerde Van Hille als scriba. Ook vaardigde Groningen hem af naar de Dordtsche Synode en nam hij daar zitting in de commissie ter beoordeeling en goedkeuring van het ‘Kort Verhaal’ - *Acta contractoria*, *acta contracta* of *Historisch Verhael* genoemd - door S. Damman uit de synodale acta en andere stukken samengesteld, terwijl hij tevens tot de revisoren van de liturgie behoorde.

De stadhouder Willem Lodewijk achtte Van Hille zéér hoog en droeg hem, kort na zijn komst te Groningen, in 1613, het oppertoezicht op over de kerkelijke zaken in Drenthe, het eenige voorbeeld van een kerkelijk superintendentschap, dat in ons Land bekend is. Daarbij werd den kerkelijken besturen bevolen, ‘den vors. Hillenium int effectueren van tgene voorschreven is, ende daeraen dependeren magh, behoirlick te verstaen, te respecteren ende t'obedieren.’ Hij heeft deze macht gebruikt, om allerlei bepalingen te geven ter bewaring van de zuiverheid der leer en tot bevordering van orde en regel, maar tot zijn eer kan getuigd worden, dat hij van die macht ‘geen misbruik gemaakt, maar de belangen der hervormde kerk in Drenthe zeer behartigd heeft’ (Ypey en Dermout). Na den dood van Willem Lodewijk (1620) besloten Drost en Gedeputeerden van Drenthe echter, daar zij ongaarne hun kerkelijke zaken vanuit Groningen bestuurd zagen, om ‘niet meer Hillenius van den synodo t'adverteeren,’ en aan prins Maurits werd medegedeeld, dat hij wel een gecommitteerde bij de Drentsche synode mocht aanstellen, maar dat dit een inwoner van het Landschap moest zijn.

Van Hille heeft verder te Groningen gearbeid tot zijn overlijden op 13 Januari 1632. Zijn geleerdheid en aanhankelijkheid aan de Contra-Remonstrantsche gevoelens worden algemeen erkend. Dat hij de laatste met kracht en vasthoudendheid voorstond, behoeft hem nog niet tot ‘heerschzuchtig en aanmatigend’ (Knappert) te stempelen: de wijze, waarop hij zijn groote macht in Drenthe gebruikte, doet tegen deze beoordeeling opkomen; maar dat hij één der ‘zachtzinnigste predikanten’ (Vos) geweest is, kan, gezien zijn houding in de Alkmaarsche twisten, evenmin toegestemd worden. Hij was den 30^{en} April 1606 te Alkmaar voor de tweede maal gehuwd met Baeiken de Conyncks, bij wie hij o.a. twee zoons had, die ook predikant zijn geworden, nl. Samuel, geboren in 1609 en van 1640 tot 1672 predikant te 'tZandt, en Esaias, geboren in 1622, eerst werkzaam te Bellingeweer (1649-1662), daarna te Usquert (1662-1698).

Van Hille gaf de volgende geschriften uit, die alle in de Bibliotheek van het Stedelijk Museum te Alkmaar zijn te vinden: *Corte ende waerachtige verantwoordinghe over de proceduren ende resolutien die de vroedtschappen van Alckmar*, *gelijck teghen andere, als insonderheyt over ende teghen Cornelium Hillenium op den 17 Julij anno 1610 hebben ghenomen. Ghestelt van weghen het meeste ende voornaemste deel der ghemeynte J.C. tot Alckmar* (Enchuysen 1610). - *Provisionele ontdeckinge eenigher misslaghen*, *de welcke A. Venator ... teghen het lasterboeck C. Hillenii ende sijner toestanders ... heeft begaen ende voortgebracht* (Fran. 1611). Dit geschrift heeft Van Hille tijdens zijn verblijf te Amsterdam uitgegeven en op den titel erbij gevoegd: *ghestelt van wege de beswaerde gemeente J.C. van Alkmaer.* Deze bijvoeging, waardoor Van Hille scheen te schrijven namens een gemeente, die hem ontslagen had, wekte de ergernis van de Staten van Holland, die op 8 September 1611 de regeering van Amsterdam verzochten, de verspreiding van het boek te beletten en bij resolutie van 12 September d.a.v. hetzelfde verzoek deden aan alle steden en officieren. - *Sermoen*, *waer in bewesen wort*, *dat de mensche geensins door de wercken voor God wort gerechtveerdicht. Ghedaen door C. Hillenium*, *den 13 Mart ... binnen Amsterdam* (Amst. 1612). - *Sermoen ofte predicatie waermede C. Hillenius*, *na Groeninghen verreysende ... van sijn oude ... gemeynte tot Alcmaer ... afscheyt heeft genomen* (Amst. 1614).

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, IV, 751. - Glasius, *Godg. Ned.*, II, 102. - Brucherus, *Gedenkb.*, 10, 11. - Vos, *Amstels Kerk. leven*, 160. - Olthuis, *Doopspractijk*, 150. - Hania, *Helmichius*, Reg. - *Arch. K.G.*, III, 660; XIV, 208, 223, 251. - *Arch. Ned. K.G.*. N.S., V, 164-171, 395; XIII, 328, 333, 334. - *Alg. Ned. Fam. blad*, 1895, 121 vv. - *Werken Marn. Ver.* S. III, dl. IV, 181, 217. - Brandt, *Reformatie*, II, 90, 105, 112-114, 430, 931; III, 644, 654. - Joosting en Knappert, *K. Gesch. Drenthe*, 43. - Bruinvis, *Het Alkmaarsche Kerkgeschil op 't ergst.* - Sepp, *Staatstoezicht*, 51. - Knuttel, *Verboden boeken*, 54. - Wymenga, *Hommius*, Reg. - Geesink, *Calvinisten in Holland*, 92-98. - Knipscheer, *Invoering der Geref. belijd. geschr. in Ned.*, Reg. - Reitsma en V. Veen, *Acta*, I, III, IV, VII, VIII, Reg. - Knuttel, *Acta*, I, 3, 201. - Knappert, *Gesch. N.H.K.*, I, 108 vv. - Reitsma, *Herv. en Herv. K.*, 489, 490, 511. - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H.K.*, I, aant. 165 (310); II, aant. 55 (142). - *Alb. Stud. L.B.*, 23. - *N.K. Handb.*, 1908, Bijl., 145.

[Jan Warnaard van Hille]

HILLE (Jan Warnaard van), geboren in 1808, studeerde te Leiden en werd den 3^{en} Augustus 1831 candidaat t.d.H.D. bij het Provinciaal Kerkbestuur van Noord-Brabant. Op 1 Januari 1832 werd hij beroepen naar Maasbommel en diende deze gemeente van 1 April d.a.v. tot zijn emeritaat, dat op 10 November 1886 inging. Hij overleed op 24 December 1891. Van zijn hand verscheen in druk: *Leerrede bij gelegenheid van de eerste Godsdienstoefening in de nieuw gebouwde Kerk te Maasbommel*, *op den 8 Januarij 1843*, *naar aanleiding van Openb. 21:22* (Nijm. 1843), waarvan een zeer gunstige aankondiging is opgenomen in *Boekzaal*, 1844*b*, 432.

L i t t e r a t u u r : V. Alphen, *N.K. Handb.*, passim. - *Boekz.*, passim. - *Brinkman's Cat. 1833-1849*, 293.

[Jesaias Hillenius]

HILLENIUS (Jesaias) was van moederszijde uit hetzelfde geslacht als Cornelis van Hille of Hillenius gesproten: de ééne zoon van Cornelis Hillenius Jr., Esaias

(zie boven), had uit zijn huwelijk, in 1648 met Margareta Brungersma († 1680) gesloten, tien kinderen, waarvan de jongste, Barbara Hillenius (1669-1759), de moeder van Jesaias was. Zij trouwde met Hermannus Mennes, maar haar zoon droeg, evenals zijn zuster Margareta Harmanna, den naam Hillenius.

Jesaias is in 1700 te Usquert geboren, liet zich op 19 November 1717 als student te Groningen inschrijven, waar hij de lessen der hoogleeraren O. Verbruggen, A. Driessen en M. Rossal volgde en tevens het onderricht genoot van den Groningschen predikant L. Blom. In 1722 tot proponent bevorderd, werd hij op 26 Augustus 1725 als predikant te Drogeham en Harkema Opeinde bevestigd, waar hij 2 September d.a.v. intrede deed. Den 2^{en} Mei 1728 predikte hij afscheid, om naar IJlst te vertrekken, waar hij van 9 Mei d.a.v. tot 8 April 1742 werkzaam was. Een week later verbond hij zich aan de gemeente te Drachten en arbeidde hier tot zijn overlijden op 1 Augustus - V.d. Aa meldt abusievelijk: 22 Juli - 1759. Zijn ambtgenoot G. Schortinghuis, predikant te Rottevalle, hield een lijkrede op hem over 2 Kon. II:12, die in 1759 te Leeuwarden het licht zag onder den titel: *Elisa's rouwbedrijf, wanneer de Heere zijnen heere Elias van zijn hooft weg nam* (aanwezig in de Bibl. der Maatsch. v. Ned. Lett.). Dit geschrift is tweemaal, buiten weten van schrijver en uitgever, door anderen uit baatzuchtige oogmerken nagedrukt (*Boekz.*, 1760*a*, 489, 490); de aftrek, die deze lijkrede dus blijkbaar vond, evenals de herhaalde oplagen van sommige zijner stichtelijke werken, leveren wel het bewijs, hoe hij in zijn tijd geliefd was als mensch en schrijver. Hij was den 8^{en} Augustus 1745 gehuwd met Aafke Reiding, die hem overleefde; zij schonk hem slechts één zoontje, dat nog zeer jong overleed.

Van Hillenius, die om verschillende uitstekende eigenschappen, vooral ijver en geleerdheid, hoog geroemd wordt en een in alle opzichten waardig Evangeliedienaar was, verschenen de volgende werken in druk:

Christus, de ware en enige grond van heil en saligheid voor zijn volk. Twee predikatiën over Jes. XLV:24, 25 en Phil. III:7, *8* ('s-Grav. 1743). Dit geschrift was buiten weten van Hillenius door onbekenden in 't licht gegeven en omdat daarin verschillende ‘grove drukfeilen, kwade zinsnijdingen en verkeerde spellingen’ voorkwamen, gaf hijzelf ze in 1744 opnieuw uit, vermeerderd met vijf nieuwe leerredenen, onder den titel: *Eenige keurstoffen uit het Oude en Nieuwe Testament*, *in welken Christus wordt voorgestelt als de enige toevlugt van den overtuigden en radelozen zondaar enz... waar bij gevoegt is, een Kerk-Inwijdings-redenvoeringe over 1 Kon. VIII:30.* Deze laatste betrof de nieuwe kerk te Drachten, die op 10 November 1743 was ingewijd. Van dit geschrift verscheen een 2^{e} dr. te Leeuwarden in 1754, een 3^{e} dr. ald. 1758, terwijl nog een herdruk te Amsterdam z.j. vermeld wordt. De Boekzaal-recensent prijst ten zeerste ‘dit smakelijke en godtvrugtige letter-banket.’ - *De mensch beschout in de staat der elende*, *der genade en der heerlijkheit*, 2 dln. (Leeuw. 1751 en 1752). - *Schriftuurlijke voorbeelden van bekeringe ... in keurstoffen aangewezen tot ontdekkinge*, *overtuiginge en bekeringe van onbekeerden*, *en tot bevestiginge en vertroostinge van bekeerden* (Leeuw. 1756; 2^{e} dr. ald., 1767). Hierin zijn negen leerredenen opgenomen.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, 752. - Sepp, *Stinstra*, II, 65. - Romein, *Pred. Friesl.*, 146, 364, 518. - *Cat. Letterk.*, I, 729. - *Alb. Stud. Gron.*, 164. - *Boekz.*, 1752*b*, 5-46; 1753*b*, 129-165; 1755*b*, 391-419; 1757*a*, 617-635; 1759*b*, 279, 380-389.

[Gerard Jan Hillers]

HILLERS (Gerard Jan), zoon van Andreas Hillers, praeceptor aan de vijfde Latijnsche school te Groningen, en van Lucia Oostrum, werd aldaar in 1706 geboren en reeds op 8 Juni 1720 aan de Groningsche Hoogeschool ingeschreven. Den 29^{en} October 1726 tot proponent bevorderd, nam hij gedurende een half jaar, wegens zwakte van Ds. Abraham Hellenbroek, te Rotterdam voor dezen den predikdienst waar; daarna volgde hij een beroep naar Noordhorn (Westerkwartier) op, dat den 16^{en} Juni 1728 op hem was uitgebracht, en werd op 3 October van dat jaar aldaar bevestigd. Vanhier ging hij naar Anlo, dat hem den 3^{en} Februari 1732 had beroepen; na den 5^{en} October bevestigd te zijn, deed hij er een week later intrede en bleef in deze gemeente werkzaam tot zijn overlijden, 29 Mei 1756, hoewel beroepen te Steenwijk en te Purmerend op hem waren uitgebracht. In 1735 was hij gehuwd met Fenna Huisinga, die hem twee kinderen schonk: Henricus en Anna Lucia Sulammith.

Hillers gaf in druk: *Het bezworen Israël door den groten Profeet en Man Godts Moses, uit Deut. XXX:19 en de begeerde Romeinen van den Apostel Paulus*, *om haer 't Euangelium te verkondigen, uit Rom. I:13... Betoogt*, *aangedrongen en toegepast bij gelegentheit van uitgang uit de Gemeente van Noordhoorn en inzegening in die van Anlo* (Gron. 1733). - *Verhandeling van de konstwoorden en uitdrukkingen*, *welke men in de Christelijke zeden-lere wel of qualijk gebruikt* (Gron. 1741).

Zijn zoon **Henricus Hillers** (proponent 1 September 1756, predikant te Anlo 1757-1780 en daarna te Weener) schreef een specimen, doorhem op 11 December 1754 verdedigd, en gedrukt als: *Bovennatuurkundig vertoog*, *waar in dat geen't welk twyffelagtig is in de vraag aangaande de geschapene beste werelt*, *opgehelderd wort* (Gron. 1755).

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - *Alb. Stud. Gron.*, 167. - *Boekz.*, 1755*b*, 351, 352; 1756*b*, 229-233.

[Hermanus Hillers]

HILLERS (**Hermanus**), geboren in 1653 te Aurich in Oost-Friesland, was oorspronkelijk Luthersch en genoot een wetenschappelijke opleiding. In 1672 kwam hij naar de Nederlanden en zette zich als chirurgijn te Schoonhoven neder, waar hij ook in het huwelijk trad. Hier leerde hij den Remonstrantschen predikant Kaspar Brandt kennen, die van 1675 tot 1678 te Schoonhoven werkzaam was, ging tot de Remonstranten over en het was vooral Gerard Brandt Jr., Kaspar's broeder en opvolger, die, als huisgenoot van Hillers, dezen aanmoedigde in zijn voornemen, om zich aan den predikdienst te wijden. Na den dood van zijn vrouw begaf Hillers zich ter studie naar Amsterdam en werd in 1681 tot proponent bij de Broederschap aangenomen. Van de twee op hem uitgebrachte beroepen, te Oude-Wetering en te Tiel, verkoos hij het laatste, onder voorwaarde, dat zijn gemeente omtrent den tijd van de Groote Vergadering drie of vier weken door een ander zou bediend worden, terwijl hij in dien tijd in Holland in vacante gemeenten zou optreden. Te Tiel arbeidde hij van 1682 tot 1685, toen hij een beroep naar Hoorn aannam, dat voor de tweede maal op hem werd uitgebracht. In laatstgenoemd jaar promoveerde hij op den 17^{en} Juni te Harderwijk tot doctor in de geneeskunde en oefende te Hoorn naast het

predikambt de medische practijk uit. Hij overleed aldaar den 23^{en} October 1695 op 42jarigen (Glasius meldt abusievelijk: 50jarigen) leeftijd; zijn ambtgenoot J. Bremer (zie boven, dl. I, blz. 608) herdacht hem in een uitgegeven lijkrede, getiteld: *Lijk-predikatie uyt 2 Reg. XX vrs. 1 op 't einde*, *over H. Hillers* (Hoorn 1695) en roemt

‘zijne geleerdheid in de kennis der kerkelijke historien en oudtvaders, die hij als doorbladert had’.

Van Hillers' hand is in druk verschenen: *Lijk-predikatie uit Hebr. XIII vrs. 7*, *over den eerwaardigen Michaël Klinkhamer*, *leeraar in de Remonstrantsche gemeente tot Hoorn*, *overleden den 16 van Bloeymaandt 1695* (Hoorn 1695). - *De gelijkenis van den Rijke man en Lazarus*, *verhandeld in XVIII Predikaatsien. Nog XXII andere over verscheide stoffe*, *waar onder eenige de voornaamste uit den Eersten Zendbrief van den Apostel Petrus* (Amst. 1698, herdrukt in 1702 en 1720). De uitgever van dit nagelaten werk, Ds. L.D. (waarschijnlijk Labberton Drost, ook uit Schoonhoven afkomstig en Remonstrantsch predikant te Haarlem van 1694 tot 1723) bericht door middel van de *Boekzaal* (1698*a*, 82 vv.), dat Hillers op zijn sterfbed aan zijn tweede vrouw had toegestaan, zijn preeken over den Rijken man en Lazarus en eenige weinige over 1 Petrus uit te geven, maar dat zijn weduwe ook andere, niet uitgewerkte ‘schriften van geen zonderlinge waardij’ daaraan had toegevoegd, ‘die voor zooverre, des overledens achting, zijn 's bedunkens, niet genoeg bewaarden.’ Ook is nog een *Brief van H. Hillers, eertijds leraar der Remonstranten te Hoorn*, *aan J. Verrijn*, *ter wederlegginge van den Kinderdoop*, opgenomen achter: *Aanmerkingen over den Kinderdoop door Dr. Johan Gale*, *uit het Engelsch vertaalt door Jakobus van Zanten* (Leiden 1740).

Van Hillers bestaat een portret, gegraveerd door F. van Gunst.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Glasius, *Godg. Ned.*, II, 103; III, 665. - Jöcher, *Gel. Lex.*, II, 1607. - Bouman, *Gesch. Geld. Hoogesch.*, I, 396, 370. - Tideman, *Biogr. Naaml. Rem. Br.*, 299, 301, 356, 449. - *Nav.* VIII, 350. - *Cat. Burgersd. en Nierm.*, 779. - *Boekz.*, 1698*a*, 55-85; 1740*b*, 629.

[Henricus van Hiltrop]

HILTROP (Henricus van), geboren te Utrecht in 1725, werd aldaar den 3^{en} Juni 1749 tot proponent bevorderd en den 30^{en} van die maand te Ingen beroepen. Deze gemeente diende hij van 21 September 1749 tot 22 October 1752, waarna hij naar Zierikzee vertrok, dat hem op 24 Augustus 1752 tot voorganger gekozen had. Hier was hij werkzaam van 12 November 1752 tot 8 April 1759 en deed drie weken later zijn intrede te Leeuwarden, waar hij den 19^{en} November 1758 beroepen was. Tijdens zijn dienst in deze gemeente, namelijk in 1765, trad hij op den voorgrond in de geruchtmakende zaak van Ds. G.T. de Cock, die als predikant van Harig in genoemd jaar te Leeuwarden een preek hield over de verdraagzaamheid, naar aanleiding van Johannes XV:17 (zie uitvoerig: boven, dl. II, blz. 149-151). Van Hiltrop voegde na afloop De Cock toe, dat hij meer zou gesticht zijn, als hij hem liefderijker had hooren prediken en hield de volgende week een leerrede over denzelfden tekst, ‘die meer naar den smaak van het gros der gemeente was ingerigt’ (Diest Lorgion). Een aanklacht tegen De Cock, kort daarop ingediend, dreigde tot zijn afzetting te leiden, maar Gedeputeerde Staten van Friesland bevalen bij resolutie, de zaak te laten rusten; hierin wordt van Van Hiltrop gezegd, dat hij ‘de aanklager in de classis is geweest en publiek zijn medearbeider heeft zoeken verdacht te maken.’ Een afzonderlijk request, te dier zake door Van Hiltrop tot den Stadhouder gericht, had echter evenmin succes. Waarschijnlijk is Van Hiltrop ook de schrijver van den in 1766 verschenen

Briev van een liefhebber der Waarheit en Geregtigheit aan een zijner vrienden. Aangaande de zo veel gerugt verwekt hebbende Predikatie over Joh.

XV:17, *door Ds. G.T. de Cock op den 3 Februari 1765 uitgesproken*, *en onlangs*, *hoewel merkelijk veranderd*, *door den druk gemeen gemaakt*, *met een zeer liefdelooze en onkristelijke voorreden*, *die met de preeke vergeleken word.* Dit is 'een in beleedigenden toon gesteld geschriftje, zelfs door medestanders van den schrijver als al te hatelijk afgekeurd' (de Bie).

Onder deze omstandigheden zal een beroep naar Schiedam, 30 December 1766 op Van Hiltrop uitgebracht, hem niet onaangenaam zijn geweest. Hij predikte den 5^{en} April 1767 te Leeuwarden afscheid en diende zijn nieuwe gemeente van 26 April d.a.v. tot 21 Mei 1769, om op 18 Juni van dat jaar zijn intrede te doen te Groningen, waar hij op 9 Februari beroepen was. Ook hier bleef hij niet lang; den 23^{en} Mei 1771 te Dordrecht beroepen, preekte hij op 11 Augustus 1771 te Groningen zijn afscheid en verbond zich den 15^{en} September d.a.v. aan de Dordtsche gemeente. In April 1795 legde hij, volgens Schotel om politieke redenen, volgens de *Boekzaal* 'door aanhoudende ligchaamsongesteldheid en toeneemende verzwakking,' zijn ambt neder en overleed hoogbejaard den 30^{en} Maart 1805.

L i t t e r a t u u r : Schotel, *Kerkel. Dordr.*, II, 526 (hier wordt hij onjuist Van Holtrop genoemd). - De Bie, *Hofstede*, 126, 131, 132. - Van Veen, *Uit de vorige eeuw*, 106, 137, 154, 158. - Ypey, *Chr. Kerk 18^{e} e.*, VII, 66, 67. - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H.K.*, III, 512 vv. - Knappert, *Gesch. N.H.K.*, II, 92. - Diest Lorgion, *Herv. K. in Friesl.*, 271, 279, 280. - Brucherus, *Gedenkb.*, 18. - Romein, *Pred. Friesl.*, 35. - *Boekz.* 1805*a*, 418.

[Ferdinand Cornelis Hinlópen]

HINLÓPEN (Ferdinand Cornelis), achterkleinzoon van Jacobus H. en kleinzoon van Jelmer H. (die beide volgen), werd den 5^{en} Februari 1803 te Utrecht geboren als zoon van Mr. Jacob Hinlópen (1779-1817) en Henriëtte Margaretha Wttewaal van Stoetwegen (1779-1834). Reeds den 6^{en} Augustus 1819 werd hij als student te Utrecht ingeschreven en ontving, nadat hij op 4 Mei 1827 tot proponent was bevorderd, den 2^{en} Juli d.a.v. een beroep te Rhoon en Pendrecht. Hier arbeidde hij van 28 October 1827 tot 28 Maart 1830, vervolgens te Beek bij Nijmegen van 2 Mei 1830 tot 22 September 1839, om veertien dagen later te Haarlem intrede te doen, dat hem in April 1839 beroepen had. Tot zijn emeritaat, dat met 1 Januari 1868 inging, is hij daar werkzaam geweest, vestigde zich vervolgens te Beek, waar hij nog als ouderling de Kerk diende en overleed hoogbejaard op 6 Februari 1890. Hij was den 23^{en} April 1828 te Utrecht gehuwd met Dana Maria van Outhoorn, op 15 October 1803 aldaar geboren en den 29^{en} October 1879 te Beek overleden, die hem acht kinderen schonk.

Hinlópen 'rijzig van gestalte en in den omgang aristocratisch van vormen,' was een leerling van Heringa en bleef dit toonen doordat hij 'zijn tekst zoo eigenaardig aanvatten en behandelen, zulke puntige praktische opmerkingen maken' kon; maar naast afkeer van het conventioneele koesterde hij een 'toenemende orthodoxophobie,' die hem in zijn Haarlemschen tijd tot een aanhanger der moderne richting maakte. In zijn afscheidspreek over 2 Kon. XIII:20 en 21 de waarheid ontwikkelend, dat een profeet niet sterft, rekent hij zich onder hen, die geprofeteerd hebben en hoopt niet

‘dat in zijn plaats een man zal optreden van top tot teen gehuld in het gewaad des priesters.’ Zijn opvolger is Dr. A.W. Bronsveld geweest.

Hinlópen gaf de volgende geschriften in 't licht: *Feestrede ter viering van het*

50jarig bestaan der Maatsch. tot Nut van 't Algemeen (Nijm. 1835). - *De Heer Jezus in het sterfhuis*, *Marc. V:38a* (Haarl. 1848). - *Een woord bij het houden van bidstonden* (Haarl. 1849). - *De uitvinding der boekdrukkunst eene oorzaak van Godverheerlijking.... Uitgesproken den 20 Julij l856* (Haarl. 1856). - Met J.C. de Leeuw: *De 18e Junij 1856 en de 28e Junij 1857 in den Anna-Paulowna-polder* (Haarl. 1858). Dit bevat de leerredenen, gehouden bij de eerste godsdienstoefening en bij de bevestiging van den eersten predikant aldaar, waaraan een beknopte schets van de stichting der Hervormde gemeente, door J.C. de Leeuw, is toegevoegd. - *Hinlópens' laatste toespraak*, *gehouden te Haarlem den 29en December 1867* (Haarl. 1868). Ook schreef hij stukken in het *Christelijk Album* en gaf een nieuwen druk van J. Hinlópen's gedenkrede bij zijn 50-jarigen Evangeliedienst te Utrecht (zie beneden).

L i t t e r a t u u r : A. Loosjes, *Vóór ruim een halve eeuw*, 55-64, 67, 68. - Knuttel, *Bibl. v. Kerkg.*, 138. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, 225. - Vorsterman v. Oyen, *Stam- en Wapenb. v. aanz. Ned. fam.*, II, 66. - *Cat. Lett.*, II, 535. - *Boekz.*, 1851*b*, 11 en passim. - *Brinkman's Cat.*, *1833-1849*, 293; id., *1850-1882*, 525.

[Jacobus Hinlópen]

HINLÓPEN (Jacobus), eigenlijk **Jacob Groot HINLÓPEN** geheeten, stamde af van een oorspronkelijk Friesche familie, die in 1572 naar Holland kwam; hij werd den 5en Mei 1723 te Hoorn geboren als zoon van den schepen Jelmer Hinlópen en van Petronella Groot. In zijn geboortestad bezocht hij de Latijnsche school, die hij in 1738 verliet, na het houden van een *Oratiuncula de potestate tribunorum Romanorum*, om zich den 10en Mei van dat jaar als student aan de hoogeschool te Harderwijk te laten inschrijven, waar hij ook in de beide volgende jaren het onderwijs volgde. Hier woonde hij o.a. de lessen bij van Prof. Petrus Ens, die kort daarna wegens onrechtzinnigheid werd afgezet en met wien Hinlópen steeds zeer was ingenomen. Of hieruit met Sepp mag worden afgeleid, dat Ens' onderwijs ‘voor denkende geesten veel boeyends had’, is, met het oog op Hinlópen's jeugdigen leeftijd, zéér twijfelachtig; ook bleek deze als predikant geen aanhanger van Ens' gevoelens te zijn en heeft het later genoten onderwijs blijkbaar meer invloed op hem gehad. Hij vertrok namelijk van Harderwijk als student naar Franeker, volgde dáár o.a. de hoogleeraren Burman, Hemsterhuis en vooral Venema en Laan, waarvan de laatste als uitstekend prediker bekend stond, en voleindigde zijn studie te Utrecht. Hier bezocht hij de academie van 1743 tot 1745, maar staat niet in het *Alb. Stud.* ingeschreven.

Den 28en April 1745 is Hinlópen tot proponent bevorderd, waarna hij op 22 November van dat jaar een beroep ontving naar Zonnemaire. Hij diende deze gemeente van 20 Maart 1746 tot 16 Juni 1748 en vijf-en-vijftig jaar later werd bij zijn dood vandaar nog de getuigenis vernomen, dat ‘zijn leven er het Evangelie had gepredikt.’ In Mei 1748 te Goes beroepen, deed hij daar den 23en Juni (niet Mei, zooals Glasius zegt) d.a.v. intrede, om er tot 7 November 1751 te blijven, een tijdperk, waarin hij, naar eigen getuigenis, ‘de Christelijke leer, die bij de Hervormden geleerd wordt, vrijmoedig overwoog.’ Een beroep naar Utrecht, den 22en Augustus 1751 op hem uitgebracht, volgde hij op en den 28en November 1751 deed Hinlópen met Hand.

16:9, 10 intrede in de stad, waarin hij nog meer dan 51 jaar het Evangelie zou verkondigen, en de naam van ‘Vader Hinlópen’ nog lang zou blijven voortleven.

Hoe hij bij zijn tijdgenooten en het daarop volgend geslacht gezien was, blijkt wel uit de woorden van Prof. Heringa: ‘Onder alle leeraars, die ik immer persoonlijk

heb leeren kennen, herinner ik mij niet iemand ontmoet te hebben, die, mijnes achtens, meer wijsheid met wetenschap, meer voorzigtigheid met ijver, meer bevalligheid met achtbaarheid, meer ootmoedigheid met bewustheid van hetgeen hij was en had, zamenpaarde, dan de godvruchtige en menschlievende dienaar van Jezus Christus in de gemeente Utrecht, Jacobus Hinlópen.' Moge deze loftuiting wat rhetorisch en hooggestemd zijn - dat Hinlópen zich door zijn voortreffelijke eigenschappen als mensch en predikant, die liefde en achting van velen verworven heeft gedurende zijn langdurige ambtsbediening, is buiten kijf. Toch valt het op, dat hij als Oranjegezinde, zoowel in de jaren 1782 tot 1784, als in 1795, door toedoen van zijn medeburgers groote moeilijkheden heeft ondervonden. In 1784 kwam een schotschrift tegen hem uit, getiteld: *Hinlopiana of gulde legende van Endewijl en Alzo* (Utr. 1784) en in 1795 klaagde men hem aan, omdat hij op den biddag van 8 Maart den uitgeschreven biddagsbrief niet had gevolgd en in zijn leerrede, vooral bij het aanbevelen der armen, 'beledigende uitdrukkingen en toespelingen omtrent de omstandigheden van die dagen gebezigd had.' Bij den Franschen generaal Pichegru werd hij van allerlei contrarevolutionaire denkbeelden beschuldigd en aangewezen als de schrijver van een schoolboek over de 'Fransche tyrannij', dat echter reeds meer dan een eeuw oud was. Nu is het wel opmerkelijk, dat de municipaliteit der stad Utrecht Hinlópen in zijn bediening schorste en hem beval, binnen drie dagen de stad te verlaten, terwijl de representanten van het gewest daaraan toevoegden, dat hij binnen drie weken de provincie moest ruimen. Daarentegen liet Pichegru zich door de krachtige verdediging van Hinlópen's zoon Jan, overtuigen van het onrecht, dat den vader was aangedaan; hij stond eerst eenig uitstel toe en ten slotte bleven de genomen maatregelen onuitgevoerd. De vraag rijst nu, of Hinlópen alleen om zijn Oranjegezindheid zooveel onaangenaamheden van zijn stadgenooten moest ondervinden, of dat misschien iets anders de oorzaak is geweest van de bejegening, die Hinlópen in schotschrift en vervolging ten deel viel. Misschien is in de *Gedenkschriften van G.J. van Hardenbroek*, in de *Werken van het Historisch genootschap te Utrecht* uitgegeven, het antwoord te vinden. Daaruit blijkt, dat Hinlópen vóór 1784 meermalen, zij 't ook op zeer bescheiden wijze, in staatkundige aangelegenheden betrokken was en vooral de volgende plaats uit die *Gedenkschriften* (dl. IV, blz. 204) werpt een eigenaardig licht op hem, althans op hetgeen men van hem dacht. Dáár schrijft Van Hardenbroek dd. 12 December 1782, dus gedurende den 4^{en} Engelschen oorlog: 'Hij, Rijkevorsel, meende zeer wel te weten, dat de predicant Hinlopen bij sijn collega Blanke - - die niet wel was - - gegaan te zijn en aan die voorhoudende, waeromme hij sig dog soo ijverig in sijn discourssen en prediken toonde tegens de Engelsche en Engelschgesinde etc., dese laatste, te weten Blanke, hadde geantwoordt, dat hij meende sig met beschijdenheydt te uiten op dat stuk, voorseker ook in opregtheydt, en dus niet anders als hij daeromtrent uit overtuiging dagte etc. Dan Hinlopen evenswel daer nogal op appuierde, soo antwoorde den andere, dat hij geen zoon hadde omme in de vroedschap van Utregt geplaatst te worden'. Hinlópen's zoon Jan was namelijk in datzelfde jaar op 22jarigen leeftijd lid van de Utrechtsche vroedschap geworden en blijkbaar stond Hinlópen, terecht of ten onrechte, onder verdenking, dat zijn Oranjegezindheid en in verband daarmee zijn Engelschgezindheid, moesten dienen, om zijn eigen belangen te bevorderen. Is men hierop naijverig geweest of heeft dit wrok gekweekt, dan kan hierin ook de aanleiding gevonden worden tot de

onaangenaamheden, die Hinlópen in 1795 na het vertrek van prins Willem V ondervond.

Toch is deze stemming niet blijvend geweest; toen hij met den aanvang van 1803 zijn emeritaat nam, verklaarde de kerkeraad, dit met leedwezen te verleenen aan een leeraar, die gedurende 51 jaren de gemeente met veel liefde, ijver en getrouwheid gesticht had. Zijn opvolger, Husly Viervant, werd nog door hem bevestigd, enkele malen vervulde hij nog een predikbeurt, maar reeds den 23^{en} Juni 1803 overleed Hinlópen, algemeen geacht en betreurd, in den ouderdom van 80 jaren. Ockerse achtte hem ‘hoogsteerwaardig, wijs en voor Utrecht en de Nederlandsche kerk onvergetelijk’; W.A. van Vloten noemden hem ‘den Utrechtschen Gellert,’ terwijl Jeronimo de Bosch hem vereerde door een troostzang aan zijn zoon, getiteld: *Consolatio ad virum amplissimum Janum Hinlopen de morte patris*, die in *Boekz.*, 1804*b*, 216-218, is opgenomen, gevolgd door een tweetal Nederlandsche vertalingen, onderscheidenlijk van J. Jordens en J.G. Doornik (*ald.*, 218-226). Ook zagen nog het licht: een *Lijk-zang ter gedagtenis van het overlijden van Jacobus Hinlópen* (z.p. en j., maar in 1803 verschenen) en *Het Treurgewaad*, *na drie maanden opgelicht ... wegens den onlangs afgestorvene Jacobus Hinlópen*, *Utrechts oudsten predikant* (Utr. 1803), terwijl Heringa in zijn Kerkelijke Raadvrager en Raadgever (I, 135-167) een *Gedachtenis aan wijlen Jacobus Hinlópen* gaf, bevattende een inleiding en de leerrede, door Heringa na zijn overlijden gehouden op 26 Juni 1803.

Hinlópen was den 25^{en} April 1752 gehuwd met Isabella Cornelia van den Burgh, die hem twee zoons schonk, Jelmer en Jan, die beide hierna genoemd worden. In Van Yperen's *Kerkelijke Geschiedenis van het Psalmgezang* (II, 119) is een afbeelding van Hinlópen opgenomen, door J. Houbraken naar H. Pothoven vervaardigd, en waaronder P. Brouwer de volgende dichtregels schreef:

> Geen digter, maar volleerd in digtren werk te keuren;
> Die Neêrlands Psalmgezang voortreflijk op hielp beuren;
> Der vromen boezemvriend; den schrik van 't helsche rot;
> 't Sieraad van Utrechts Kerk; den lieveling van God;
> Hinlopen in één woord, vertoonen deeze trekken,
> Die 's Mans gedagtenis tot flaauw behulp verstrekken.

Ab Utrecht Dresselhuis doet Hinlópen geen onrecht aan, wanneer hij schrijft, dat deze ‘meer voor de gemeente dan voor de wetenschap leefde.’ Hinlópen was in de eerste plaats predikant en heeft als zoodanig grooten invloed geoefend op mannen als Heringa en Egeling, misschien ook eenigszins op Bellamy. Wel wat te absoluut zegt Knappert: ‘Hinlópen bracht de Christelijke zedekunde op den kansel’, alsof nooit tevoren van die plaats daarover gesproken was; maar dat hij haar meer in zijn leerredenen op den voorgrond bracht dan tot nu toe geschied was, is één van Hinlópen's groote verdiensten. Hofstede de Groot noemt hem dan ook onder de mannen, die ‘reeds veel gedaan [hebben], om eene betere opvatting en uitwerking van de morale, pastorale en dogmatische wetenschap voor te bereiden’ en meermalen haalt hij woorden uit Hinlópen's geschriften met ingenomenheid aan. Sepp *(Pragm. Gesch. Th.*, 137) acht dit laatste misleidend, omdat hij hierin de bedoeling ziet, ‘het te laten voorkomen, alsof [de Groninger school] eigenlijk geheel in harmonie, althans zeer weinig in disharmonie was met de leerbegrippen van voortreffelijke

leden uit de Hervormde kerk' en aldus 'in het licht te stellen, dat zij eigenlijk geheel hetzelfde leerde als die vromen.' Is dit inderdaad de bedoeling geweest, dan heeft Sepp gelijk, wanneer hij deze overeenkomst ontkent, omdat 'op theologisch gebied de consensus in verbis luttel weinig beteekent zonder den consensus in principiis.' Hinlópen en Egeling kunnen ook inderdaad geen voorloopers van de Groninger school genoemd worden, al stelden zij de dogmatiek niet op den voorgrond: die school was feitelijk op menig punt in strijd met de leer der Hervormde kerk, terwijl Heringa van Hinlópen terecht getuigt: 'de Christelijke leer, die bij de Hervormden geleerd wordt, standvastig aankleevende.' Werkelijk achtte hij het, blijkens zijn Gedachtenisrede, in 1801 gehouden, niet onverschillig, wat men omtrent den Christus denkt, en zegt, dat men, van Hem sprekende, 'eenen anderen' prediken kan, die 'een niet met al, een beeld is, hetwelk zijn oorspronklijk mist... Het baarde [hem] verschrikking wanneer men het fondament zocht om te keeren en met vreemde en verscheidene leeringen geenen, of eenen anderen Jezus Christus wilde gepredikt hebben.' Hij vreesde, dat 'smertelijke verandering' daaruit zou ontstaan, maar was gerust in de hoop, dat Jezus dezelfde is en blijft in der eeuwigheid en dat 'die beelden, welke men in boeken en schriften van eenen anderen Jezus maakt, als nietige en verscheidene afgoden zullen vergaan.'

Overigens was Hinlópen ruim in zijn denkbeelden, allerminst wantrouwend staande tegenover andersdenkenden; hij wilde hen 'gaarne verdragen; het goede dat zij met ons hebben en vasthouden... erkennen en het andere, daarvan afwijkende, zooveel mogelijk in den besten zin opnemen' (Heringa). In zijn ouderdom schreef hij ook aan een vriend: 'Ik verlang door Gods genade om naar de grootste gemeente beroepen te worden, waar men van geen *anen* en *isten* weet.'

Opmerkelijk is het, hoe Hinlópen, zelfs op hoogen leeftijd, met oude vormen kon breken, als hij overtuigd was, dat zij uit den tijd waren. In 1795 legde hij, na het verbod, door de hooge Volksvertegenwoordiging uitgevaardigd, mantel en bef af, ook in de kerk en bij de openbare godsdienstoefening, en volhardde hierin tot zijn dood toe, ondanks de afkeuring, die het bij velen wekte; hij wilde namelijk niet den schijn aannemen, alsof hij, tegen het Protestantsch gevoelen in, een bepaalde priesterkleeding noodig vond. Ook was hij sterk gekant tegen lang preeken, dat onder vele ambtgenooten zóózeer in zwang was, dat de Magistraat op sommige plaatsen daartegen verordeningen gemaakt had. Hij meende, dat geen predikant langer preeken moest dan tot kwartier over elven, omdat met het slaan van half twaalf de satan de kerkdeur placht binnen te sluipen. Bovendien moesten de leerredenen eenvoudig zijn, berekend naar de algemeene vatbaarheid der toehoorders, dus in goeden zin populair. Maar dit breken met den officiëelen kanselstijl kunnen Ypey en Dermout twintig jaar na Hinlópen's dood nog niet goedkeuren: hij 'wilde misschien te sterk hervormen. Het aesthetische nam hij voor een groot deel weg; van het zachte pathetische maakte hij een regt verstandig gebruik tot algemeene stichting, maar het populaire heerschte misschien in zijne leerredenen te zeer, hoewel hij zich voor het lage, platte, triviale wachtte' (*Gesch. N.H.K.*, IV, 76). Als pastor was Hinlópen zéér trouw, en krachtig wist hij zijn gemeenteleden op te wekken, te waarschuwen en te troosten; hiervan deelt Glasius (*Godg. Ned.*, II, 107, 108) een treffend voorbeeld mee, terwijl hij tevens, door particuliere mededeelingen daartoe in staat gesteld, hem teekent als liefdevol echtgenoot en vader.

Hoewel vóór alles predikant, was Hinlópen niet onverschillig voor de wetenschap. Dit blijkt niet alleen uit zijn studie aan drie hoogescholen, maar ook doordat hij den hoogleeraar Van Nuys Klinkenberg voor diens *Bijbelverklaring* verschillende aanteekeningen mededeelde, waarvan deze een dankbaar gebruik maakte. Zelf heeft hij echter alleen stichtelijke geschriften en gedachtenisredenen uitgegeven, nl.: *Leerrede op de tweede vereeuwing van de Unie der zeven vereenigde Nederlandsche Provintien*, *over Ezech. 37:16-19* (2 drukken, Utr. 1779). - *Leerrede op eenen Biddag over Zach. 8:3* (Utr. 1779). - *Leerrede op een Biddag over Jes. 5:3, 4.* (Utr. 1780). - *Leerrede op een Biddag over Ezech. 22:30* (Utr. 1780). - *Drie leerreden over Jos. 1:9*, *Dan. 5:23, Hand. 10:1-8* (Utr. 1780). - *Leerredenen* (Utr. 1781). - *Overdenkingen* (Utr. 1799) met *Vervolg der overdenkingen* (Utr. 1799). - *Gedachten over eenige plaatsen en zaken in de H. Schrift voorkomende*, achtereenvolgens in vijf stukken verschenen (Utr. 1800, 1801). - *Viering van den vijftigjarigen dienst aan Christus gemeente te Utrecht*, *den 29 November 1801* (2 drukken, Utr. 1801). In 1851 gaf zijn achterkleinzoon F.C. Hinlópen deze gedachtenisrede nogeens uit, met de volgende toevoeging op den titel: *Na Vijftig jaren in de herinnering verlevendigd* (Haarl. 1851).

Bovendien gaf Heringa in zijn *Kerkelijke Raadgever en Raadvrager* (dl. II, 2e st., blz. 458 vv.): *Middelen*, *ter verbreiding der Evangelische kennis onder onze landgenooten, voorgeslagen in de Vergadering van het Nederlandsch Zendeling Genootschap, ten jare 1798. Met aanmerkingen van wijlen J. Hinlópen*, *predikant te Utrecht*, en verscheen in: *Kleine schriften*, *meestal strekkende ter uitlegging van de H. Schrift*, *verzameld door W.G. Reddingius*, 3e bundel, 18e stuk: *Aanmerkingen van een beroemd Predikant*, *welke voor korte jaren overleden is, over Luc. 16:22.* Volgens *Boekz.*, 1811b, 4, is die predikant Jacobus Hinlópen. Glasius vermeldt nog *(Godg. Ned.*, II, 105), dat een paar brieven van Hinlópen zonder zijn naam in het licht verschenen; ook bevinden zich twee van zijn brieven in handschrift in de Bibliotheek der Maatschappij van Ned. Letterkunde, de ééne gericht aan M. Tydeman, de andere aan een onbekende. Eindelijk heeft Hinlópen ook behoord tot de bewerkers van de verbeterde Psalmberijming, die in 1773 uitkwam, een blijk van het 'vertrouwen, dat men in zijn smaak stelde'. Hierbij raadpleegde hij meermalen zijn broeder **Nicolaas Hinlópen** (1724-1792), eerst conrector, daarna notaris te Hoorn en sinds 1787 te Alkmaar woonachtig, die, bekend als taalkundige, zich voor de godgeleerdheid verdienstelijk maakte door zijn *Historie van de Nederlandsche overzettinge des Bybels* (Leyden 1777; 2e dr. Amst. 1792). Vgl. hierover ook: H.C. Rutgers, *Kerkelijke Deputaten*, 122, 123.

L i t t e r a t u u r: V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Glasius, *Godg. Ned.*, II, 103-113. - Hartog, *Gesch. Predikk.*, 283-287. - Knappert, *Gesch. N.H.K.*, II, 131, 141, 224. - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H.K.*, III, aant. 97 (309); IV, 76. - Sepp, *Pragm. Gesch. Th.*, 137, 150. - Id., *Stinstra*, I, 68. - Schotel, *Kerkel. Dordr.*, II, 712. - Bouman, *Gesch. Geld. Hoogesch.*, II, 126. - *Kerkel. Raadvrager en Raadgever*, I, 135-167. - Ab Utrecht Dresselhuis, *Naamlijst der Herv. Pred. te Goes*, XXV, XXVI. - *Gedenkschriften van G.J. van Hardenbroek (Werken Hist. Gen. te Utr.)*, IV, 204, 631; VI, 30. - Busken Huet, *Litt. Fant.*, 4e Reeks, IX, 22, 23. - *St. v.W. en Vr.*, 1907, 36 vv., 230 vv., 350 vv. - Vorsterman v. Oyen, *Stam- en Wapenboek van aanz. Ned. fam.*, II, 65. - *Alb. Stud. Acad. Gelro-Zutph.*, 90. - V. Someren, *Cat. Portr.*, I, 170. -

Cat. Letterk., Brieven HS., 61; I, 723, 729. - *Arch. K.G.*, VIII, 328; XIII, 188. - *Boekz.*, passim.

[Jelmer Hinlópen]

HINLÓPEN (Jelmer), den 11^{en} October 1753 te Utrecht geboren als zoon van den voorgaande en van Isabella Cornelia van den Burgh, liet zich in 1774 te Utrecht inschrijven en werd aldaar op 5 Maart 1776 tot proponent bevorderd. Den 28^{en} Mei van dat jaar ontving hij een beroep naar De Vuursche en diende deze gemeente van 14 Juli 1776 tot 21 Juni 1778, om vanhier naar Loosduinen te vertrekken, waar hij op 20 Februari 1778 beroepen was. Na den 12^{en} Juli 1778 aldaar intrede te hebben gedaan, arbeidde hij er tot 11 Maart 1781 en volgde een beroep naar Zaltbommel, dat den 7^{en} December 1780 op hem was uitgebracht. Hier was hij werkzaam van 1 April 1781, totdat hij door zijn grooten ijver voor de studie, reeds den 19^{en} Februari 1783 op 29jarigen leeftijd overleed, twee - volgens de *Boekz.* drie - zoons nalatende. Hij was den 27^{en} April 1778 gehuwd met Jonkvr. Petronella Johanna Godin van Drakenstein, geboren te Utrecht op 21 Juli 1753 en aldaar den 31^{en} Januari 1791 overleden. Jelmer Hinlópen gaf een *Dissertatio philosophica de eo quod Arabes ab Aramaeis acceperunt et in suam loquendi ac scribendi rationem derivarunt* (Traj. Bat. 1775), aanwezig in de Bibl. d. Maatsch. v. Ned. Lett.

Zijn jongere broeder Mr. **Jan Hinlópen** (1759-1808), bekend als staatsman, letterkundige en dichter, de bijzondere vriend van Bellamy en hooggeëerd door koning Lodewijk Napoleon, is de de dichter geweest van N° 49, 56 en 71 der *Evangelische Gezangen* (Bronsveld, *De Evang. Gezangen*, 234 vv., 248, 280; *St. v. W. en Vr.*, 1913, 37-51).

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Vorsterman van Oyen, *Stam- en Wapenboek van aanz. Ned. fam.*, II, 65. - *Cat. Letterk.*, I, 983. - *Alb. Stud. Rh. Traj.*, 169. - *Boekz.* passim.

[Hieronymus Hirnius]

HIRNIUS (Hieronymus) was in 1590 te Maagdenburg geboren en studeerde eerst te Giessen, waar hij den titel van philosophiae magister verkreeg. Daarna ging hij naar de Nederlanden, liet zich op 4 Juni 1614 te Leiden als student inschrijven, volgde daar de lessen van Episcopius en werd den 18^{en} Mei 1617 te Rotterdam als tweede predikant bij de Luthersche gemeente beroepen, waarop hij zich te Wittenberg tot het ambt liet ordenen. Met ijver legde hij zich op de beoefening der Nederlandsche taal toe, zoodat hij, de gebreken der bestaande Psalm- en liederboeken bemerkende, zich tot het Amsterdamsch Consistorie wendde met het verzoek, dat deze boeken, en ook de gebruikelijke Bijbelvertaling, zouden worden herzien en verbeterd. Het Consistorie machtigde hem en den notaris Meesterman tot de herziening van het Psalmboek en in 1620 werd tot een verbeterden herdruk daarvan besloten.

Toen in 1619 de Contra-Remonstranten ook te Rotterdam zegevierden en de Remonstrantsgezinde predikanten werden afgezet, lieten vele aanhangers der laatstgenoemden hun kinderen in de Luthersche kerk doopen. Ongeveer 1624 was hierin een duidelijke vermindering te bespeuren en in dat jaar voerde Hirnius met toestemming van zijn kerkeraad, voor enkele Avondmaalsbeurten in plaats van den ouwel het gebruik van brood in, dat dan tevens gebroken werd. Of deze afwijking

van de toenmalige Luthersche gewoonte de rechtstreeksche bedoeling had, de Remonstranten voor de Luthersche kerk te winnen, gelijk men Hirnius nagaf, is niet uit te maken. Wel ging hij met deze wijze van Avondmaalsviering voort, ook tegen den wil van den Kerkeraad, zoodat deze de zaak ter beslissing aan een vergadering van afgevaardigden uit verschillende gemeenten voorlegde, die op 15 en 16 Augustus 1624

te Amsterdam gehouden werd. Hier werd Hirnius in 't ongelijk gesteld en voorloopig in den dienst geschorst, terwijl men tevens besloot, het oordeel van eenige Duitsche academies in te roepen; deze beslisten evenzeer, dat het gebruik van den ouwel moest gehandhaafd blijven. Intusschen had de Rotterdamsche kerkeraad in September Hirnius van zijn ambt ontzet, doch de Magistraat nam hiermee geen genoegen en besloot bij resolutie van den 27^{en} November, dat Hirnius in zijn ambt zou hersteld worden en om beurte met den anderen predikant in de kerk zou prediken. De kerkeraad bleef Hirnius echter als afgesneden beschouwen, zoodat de gemeente in twee partijen verdeeld werd, waarvan ieder een eigen kerkeraad had, de helft der kerkelijke uitgaven droeg en dus een afzonderlijke administratie voerde, en om beurten de kerk gebruikte. Hirnius wendde verschillende pogingen aan, om zich met het Amsterdamsche Consistorie te verzoenen, maar alles was vruchteloos en de scheiding bleef bestaan, zelfs nadat zijn tegenpartij in 1630 ook het gebruik van brood bij het Avondmaal had ingevoerd. Een verzoening had eerst plaats kort na den dood van Hirnius, die op 30 Maart 1648 overleed.

Hirnius, die gehuwd was met Jacobmina van Hensbergen, wordt door Schultz Jacobi geteekend als ‘doorkneed... in de grondtalen des Bijbels, bekend met de voornaamste kerkvaders en de meest gezochte werken der hervormers, vertrouwd met de godgeleerde wetenschap zijner dagen, en toch vrijheid van denken genoeg bezittende, om zich meer naar de Schrift zelve dan naar de verklaringswijze en uitspraken van Symbolische boeken en gevierde godgeleerden te rigten... Aan zijn geleerdheid paarde hij, bij vastheid van karakter, welwillendheid jegens iedereen, en de zucht om zooveel mogelijk voor allen alles te worden.’ Behalve de reeds genoemde verbeterde uitgave van het Psalmboek, is waarschijnlijk een *Hoogduitsche Catechismus*, die in zijn tijd te Rotterdam het licht zag, van zijn hand, terwijl hij bovendien schreef: *Raet ende bedencken sommiger Lutherschen Hoogduitschen leeraers*, *van 't vrije en middelmatige gebruik I van tweederley Biecht... II van 't broodbreeken ende in de hand geeven*, *in des Heeren H. Nachtmael... gegeeven ende medegedeelt op 't respectivelijk verzoek der Heeren Gedeputeerden der Ev. gem.*, *toegedaen de Onverand. Conf. v. Augsburg in der stad Antwerpen*, *in 't jaer 1580. Uit een Hoogduitsche copie in de twee voorz. puncten in 't Nederduitsch overgezet* (Leiden 1629).

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - *Bijdr. Gesch. Luth. kerk*, I, 46. - Pont, *N. Bijdr.*, II, 181; VI, 50-52; VII, 201, 226, 229, 230. - *Oud en Nieuw*, I, 85-87, 109; II, 98, 128, 130, 148, 149, 152, 153; III, 100; IV, 11, 124. - Schultz Jacobi, *Gesch. Ev. Luth. gem. te Rotterdam*, 57-132, 405, 408, 412, 415, 418. - Domela Nieuwenhuis, *Luth. gem. Amst.*, 74, 76. - Pont, *Lutheranisme*, 546, 550. - *Nav.*, II, 280. - *Alb. Stud. Lugd. B.*, 116.

[H.J.]

H.J., waarschijnlijk een pseudoniem van Franciscus Gomarus, waaronder hij schreef: *Schermutselinghen van sommige lichtgewapende crygsknechten*, *dat is*, *aenwysinghe van de bedriegelicke ende onbehoorlicke wyse van doen int verbreyden der gevaerlicker van outs begravener nieuwicheden ghepleecht by de voorstanders van D. Arminius... ende D. Conradus Vorstius* (Middelb. 1613).

Litteratuur: V. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.*, I, 230.

[H.M.V.D.M.]

H.M.V.D.M., pseudoniem van H. Meyer, predikant te Kessel (zie i.v.), waar-

onder hij den eersten druk uitgaf van zijn geschrift: *Korte inleiding der kerkelijke geschiedenissen van de eerste tot aan de achttiende eeuw* (Gron. 1755).

L i t t e r a t u u r : v. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.*, I, 235. - Knuttel, *Bibl. v. Kerkg.*, 219.

[Christian Hoburg]

HOBURG (HOHBURG, HOBURGH, HOBORGH, HOBORCH) (Christian of **Christianus)**, geboren te Lüneburg den 23^{en} Juli 1607 als zoon van een eenvoudigen lakenfabrikant, George Hohburg, verloor vroeg zijne ouders. Door de zorg van Locke, een predikant zijner geboorteplaats, aan wien zijne moeder op haar sterfbed hem had aanbevolen, kwam hij aldaar op school, en werd vervolgens, reeds, op dertienjarigen leeftijd, door toedoen van gen. predikant aangesteld om iemand te onderwijzen. Later op de kloosterschool geplaatst moest hij, begiftigd als hij was met een schoone stem, in een koor zingen. Zonder middelen om een universitaire opleiding te bekostigen kreeg hij een post op een belastingkantoor te Lauenburg, waar hij zooveel wist op te sparen dat hij de universiteit te Königsberg kon bezoeken. In 1632 werd hij Cantor en vroeg- en weekbeurtprediker te Lauenburg; toen hem hier na een prediking, waarin hij van Schwenkfeld gewag had gemaakt, een boek van dezen overhandigd werd, ontroerde hem dit zóó dat hij geheel opging in zuchtingen en boete. In 1640 trad hij op als sub-conrector te Uelzen en in dezelfde functie als te voren te Lauenburg. Hij sprak er, telkens na zijn prediking, ook onder invloed van Schwenkfelds geschriften, een zóó zonderling oorlogsgebed uit dat hij het met de theologen te kwaad kreeg en zijn ontslag kreeg. Daarop trok hij naar Hamburg, waar hij onderwijs gaf aan de kinderen van den commandant aldaar, in wiens dienst hij ook verschillende boeken schreef. Nadat deze Hamburg verlaten moest, was Hoburg een tijdlang verbonden als corrector aan de Sternische boekdrukkerij te Lüneburg, waar ook enkele zijner geschriften gedrukt werden. Vervolgens bood Hertog August von Wolfenbüttel hem drie gemeenten tegelijk als standplaats aan; hij koos de minst aanzienlijke te Borne. Een hem nog vóór zijn bevestiging door den Hertog aangeboden vacante plaats als superintendent wees hij af. Na een verblijf van een paar jaren te Borne, richtten verschillende theologen zich tot den Hertog met het verzoek, dezen dwaalleeraar niet langer in zijn gebied te dulden. De Hertog bracht hem van de ingekomen bezwaarschriften op de hoogte. Het slot was dat hij het land moest verlaten; zijn huisraad werd op straat gezet en niets kon hij meenemen van wat hij nog te vorderen had. Een dokter uit Quedlinburg, vroeger zijn schoolkameraad, bood hem, die ook voor vrouw en acht kinderen te zorgen had, zijn hulp aan. Het geld voor de reis naar Quedlinburg, verkreeg hij door toedoen van een hem onbekende uit Nürnberg, die op de Leipziger Messe van zijn toestand vernomen had; van de 100 dukaten, die hem te Brunswijk ter beschikking waren gesteld, nam hij er maar 25 aan. Te Quedlinburg wilde men hem echter niet dulden omdat hij bekend had schrijver te zijn van de *Spiegel der Misbräuche* onder den schuilnaam *Elias Prätorius* verschenen. Aldaar stierf een zijner kinderen; het duurde 14 dagen eer het begraven werd op last van de overheid.

Vervolgens ging hij naar Keppel-binnen (cl. Zutphen), waar hij, in 1652 bij een landgoedeigenaar op diens kasteel prediker werd, onder voorwaarde dat hij zich niet inlaten zou met den Kerkeraad[1)] en met de geschilpunten der Gereformeerden,

1) In 1652 werd de gemeente van Keppel-binnen, die van 1634 tot 1637 reeds van Hummelo was gescheiden geweest, opnieuw van laatstgen. gemeente gescheiden (tot 1655).

maar eenvoudig het evangelie zou prediken. Toen hij den moed had zijn patroon wegens diens gedrag te bestraffen, en daarop hem het Avondmaal te ontzeggen, werd de slotkapel voor hem gesloten, en Hoburg moest in een gewoon huis prediken, waarmede hij een half jaar voortging, totdat de slotbewoner een aanklacht tegen hem indiende, opdat hij kerkelijk vervolgd zou worden. Hoburg kreeg echter gelijk, en werd uitgenoodigd zich beroepbaar te stellen, waartoe hij een proefpreek hield, straks gevolgd door een beroeping naar Lathum (cl. Zutphen). In 1655 trad hij hier op als predikant, maar in 1667 werd hij er in zijne bediening geschorst om zijn gebleken sympathieën voor den persoon en de werken van David Joris; zeer onomwonden had hij deze uitgesproken in zijn *Unbekannter Christus.* De Lathumsche Kerkeraad begeerde op zijn mystiek-theologische geschriften contrôle te oefenen, waaraan hij zich evenwel niet wenschte te storen. Toen hij zijn uitspraken niet wilde herroepen volgde zijn schorsing. Zijn tractement werd hem niet meer uitbetaald. In 1670 deed hij van zijne bediening afstand.

Inmiddels had hij ingang gekregen onder de Labadisten, waar hij bijkans met de Labadië zelf op één lijn werd gesteld. Na zijn vertrek uit Lathum voegde hij zich met zijn vrouw bij de Labadie's kruiskerk te Amsterdam, waar hij twee à drie weken gehuisvest was. Zijn verblijf aldaar heeft de Labadie's streven sterk benadeeld. De reden zijner verwijdering vandaar is niet bekend. Daarop nam Antoinette Bourignon, wier breuk met de Labadie toen alreede een feit was geworden, hem bij zich in huis. Na hier een tijdlang vertoefd te hebben, vestigde hij zich bij zijn zoon te Middelburg, die verver was en hem door zijn handenarbeid mee onderhield. Toen zijne vrouw overleden was, verhuisde hij met zijn zoon naar Hamburg en werd daarna leeraar der Mennonieten te Altona, waar hij 18 maanden later, den 29^{en} Oct. 1675 overleed en op het kerkhof der Gereformeerden begraven werd.

Zijn zoon Philip gaf een levensbeschrijving van hem uit, waarvan de vierde oplage in 1698, in 4°, te Hamburg het licht zag.

Hij was gehuwd met een dochter van Kasper Breuer, wiens belastingkantoor, waar Hoburg werkzaam was, te Lauenburg gevestigd was.

Afbeeldingen van Hoburg zijn niet bekend.

Van hem zagen de volgende geschriften en overzettingen in het Hoogduitsch het licht, die hier vermeld worden, omdat sommige, gelijk de auteur ervan, in Nederland in bepaalde kringen invloed hebben geoefend, en die ook meerendeels bestrijding vonden:

Hertzenswecker[1)]. Braunschweig. 1640. - *Praxis Davidica* (over Ps. 25, 27, 51, 71.) - *Praxis Arndiana oder Hertzeusseuffzer über Arnds Wahres Christenthum.* Ohne Ort. 1642. - *Medulla Tauleri.* - *Von Ursachen des Deutschen Kriegs*[2)]. Ohne Ort. 1644. 12°. - *Teutsch-Evangelisches Judenthum.* Frankf. 1644. 12°. - *Die andere Praxis Davidica* (über Ps. 86, 73, 63, 32). - *Fürstlicher Jugend-Spiegel.* Lüneburg - Herold. - *Herzens-theologie* (mit Kupferstücken). Ned. vert. getiteld: *Levendige Herts-Theologie*, *Dat zijn Aendachtige Betrachtingen*, *Hoe Jesus in der Geloovigen herten wil woonen*, *werken en leven*, *en haar wil zijn alles in allen.* Met... Printverbeeldinge.... *nevens versen* enz., Wel eer in 't Hoogduyts voorge-

1) Zijn eerste geschrift. Veel hierin is door hem overgenomen.
2) Op S. 518 het bovengen. oorlogsgebed, dat hem in moeilijkheid bracht.

steld door Christiano Hoborgh, Leeraar. En nu in 't Hoogduyts overgeset, op nieuws by na de helft vermeerdert, met Liefde-Gezangen en verzen. Door een Lief-hebber v. Jesus. Amst. 1686 8°. 2de uitg. ald. 1738 8°. - *Emblemata Sacra.* - [Ond. pseud. Christian de Montalto], *Meditation über den Gesang: Nun kommt der Heyden Heyland.* - Id. *über den Gesang: Herr Christ der ewig Gottes Sohn. - Tractat van der Wiedergeburt. - Unbekannter Christus.* Nürnberg. 1646. Ned. vert. getiteld: *De onbekende Christus. - Vaterlands Präservativ. - Theologia mystica. - Postilla Euangeliorum Mystica: D.i. Verborgener Hertzenssaffe aller Sontags und Fest-Evangelien durchs gantze Jahr: In Andachten und Seelen-gespraechen, das Herz in der Krafft Gottes zu reinigen, zu erleuchten, zu stercken, und mit dem Herzen Gottes zu vereinigen, in Zeit und Ewigkeit aus dem Text selbst, nach der geheimen application durch Gottes Geist in eigener Erfahrung extrahirt: Und in dieser Liebelosen Zeit auffs Herz zu appliciren.* Amst. 1653. fol. - *Das Liecht scheinend in der Finsternüsz. Welches alle Menschen guten Willens anreitzet, die Augen ihres Geistes zu öffnen, solches zu erkennen. Mitgetheilet in unterschiedliche Brieffe (welche Herr Christian Hoburg, Prediger, zum Dienste seines Nechsten in Hochteutscher Sprache übergesetzt, und in Frantzösisch beschrieben durch Anthoinette Bourignon.* Geb. zu Ryssel in Flandern, den 13 Jan. 1616. 2 Th. Amst. 1629. 8°. In zijn levensbeschrijving door zijn zoon komen nog proeven van hem voor: *Drie geistreiche Tractätlein.*

Litteratuur *Gottfr. Arnolds unpartheyischer Kirchen- und Ketzer-Historie.* Th. II, Bd. XVII, C. I, § 38 C. VI § 11; Th. III, C. XIII, § 14-§ 37. - Jac. Koelman, *Hist. Verhael Nopende der Labadisten Scheuringh, en veelerley Dwalingen, met de Wederlegging der selver.* Amst. 1683, blz. 62-66 (deels naar Voetius, *Polit. Eccl.* P. III, p. 552, 575). - H.W. Rotermund, *Das gelehrte Hannover* etc. II, S. 389-391. - A.G. Luiscius, *Het Algem., Hist., Geogr. en Geneal. Wdb.*, D. V, blz. 446, 447. - M.J.C. Fr. v. Burk, *Predikanten-Spiegel* (vert. d. I Busch Keiser). II, blz. 50. - Schotel, *Anna Maria v Schurman*, blz. 200. - Ypey, *Kr. Kerk 18e e.* X. blz. 394n. - H.v. Berkum, *De Labadie en de Labadisten.* I, blz. 133. - Dez., *Antoinette Bourignon*, blz. 229. - A.F. Krull, *Jacobus Koelman, Eene Kerkhist. studie*, blz. 110. - Hylkema, *Reformateurs.* I. blz. 206. - de Jongh, *Pred. Gelderl.*, blz. 117, 118, 329.

[Philippus Jacobus Hoedemaker]

HOEDEMAKER (Philippus Jacobus) werd den 16en Juli 1839 te Utrecht geboren. Zijn vader, boekhandelaar aldaar, was verwant aan den bekenden Amsterdamschen boekhandelaar-uitgever Höveker, en had, overgekomen uit Bentheim naar Holland, zijn opkomst te danken aan het réveil. Zijn moeder, Evertje Beukers, dochter van Bunschotens schoolmeester, verzamelde in hare woning te Utrecht een kring van afgescheidenen, die zich om haar oprechte vroomheid tot haar voelden aangetrokken. Ook mannen als Budding en Ledeboer leidden er in de achterkamer wel godsdienstige samenkomsten. Terwijl de vader, aanhanger van H.P. Scholte, met de afscheiding sympathiseerde, bleef de moeder, met Ledeboer zich verbonden gevoelen aan ‘de Kerk der vaderen’; meermalen verklaarde zij de belofte ontvangen te hebben, dat haar zoon voor die Kerk tot grooten zegen zou zijn. Ongeveer 1851 vertrok het gezin naar Amerika, nadat de vader zich al eenige jaren te voren uit de zaken had

teruggetrokken en zich met de zijnen te Maarssen gevestigd had. De verhuizing naar de overzijde van den Oceaan hield verband met de ontevredenheid

over den kerkelijken toestand hier te lande; Amerika scheen ‘een geestelijke haven’ aantebieden. Kort na de vestiging te Kalamazoo (Michigan) overleed de moeder.

Het verblijf in de Ver. Staten was van invloed op den zoon en diens latere optreden. Dagelijks reed hij te paard naar het Kalamazoo-College, waar hij school ging. De vacantie bracht hij vrij door in de bosschen. Voor de letterkunde beloofde hij veel. Mede-oprichter van een letterkundig periodiek schreef hij welluidend kernachtig Engelsch. De dichter-philosoof R.W. Emerson oefende op zijne ontwikkeling blijvenden invloed. Straks werd het Kalamazoo-College verwisseld voor de School der Hollandsche Kerk te New-Brunswick. Inmiddels legde hij zich toe op de kennis van de Hollandsche taal, wat hem niet licht viel, daar hij in het Engelsch dacht. Hoewel door zijne ouders voor predikant bestemd, besloot hij na tweejarig verblijf te New-Brunswick, een anderen werkkring te kiezen; het geloof ontbrak hem. Hij kwam als volontair op een advocatenkantoor met het doel tot de balie te worden toegelaten. Ook aan het politieke leven nam hij deel.

Bij de Presidentsverkiezing in 1857 koos hij publiek partij voor de Democraten tegen de Republikeinen. Reeds van te voren bestond het plan dat de jonge Hoedemaker secretaris zou worden bij de Amerikaansche legatie in Den Haag. Toen echter de overwinning der Democraten aan een feestmaal gevierd werd, waaraan ook hij aanzat, kreeg hij, toen men hem daar wilde dwingen tot spot met het heilige, opeens genoeg van deze omgeving en keerde hij haar voorgoed den rug toe. Tengevolge van dezen beslissenden stap ontsloot zich voor hem een geheel nieuwe toekomst. Gedurende enkele dagen was hij daarop bediende in een ijzerwinkel. De opening van een christelijke school door den Kerkeraad van Kalamazoo bood hem de welkome gelegenheid zich daaraan te verbinden. Maar alras bleek dat hij niet voor onderwijzer in de wieg was gelegd; terwille van zijn vader, die, teleurgesteld door de veranderlijkheid van zijn zoon, weigerde voor diens verdere studie meer geld te geven, verliet hij aanvankelijk nog de school niet; maar intusschen werd bij hem in die dagen de begeerte al meer levendig om predikant te worden. Vooral sterk werd die begeerte, toen hij kort daarop tot bewust geloof kwam. Een zijner vroegere hoogleeraren, die hem voor predikant aangewezen achtte, wist bij een bezoek Hoedemakers vader ertoe te brengen diens studie te bekostigen. Een week daarop reeds volgde zijn examen voor de Congregationalisten-School te Chicago. Hier studeerde hij drie jaren theologie. In de vacanties evangeliseerde hij, bepaaldelijk onder de landverhuizers, en, vooral in zijn laatste studiejaar te Chicago (1860/'61) preekte hij dikwijls. Als redenaar maakte hij weldra naam. Tevens voorzag hij op deze manier in zijn onderhoud. Ten laatste trad hij op als prediker in de pasgebouwde Olivet Church te Chicago voor de nog jonge gemeente die daar bijeenkwam. Van alle kanten stroomde men daarheen om hem te hooren. Over zichzelf was de prediker daarbij echter onvoldaan, omdat hij toen, naar zijn later getuigenis, nog geen oog had voor de eenheid der H. Schrift en voor het verband tusschen O. en N. Verbond. De voorbereiding voor de preek kostte hem daarbij zulk een inspanning, dat zijn gezondheid eronder leed. Dit dreef hem weer een wijle terug op de oude, door hem verlaten paden. In 1862 koesterde hij het plan de Londensche tentoonstelling te bezoeken om daarna het H. Land te gaan bereizen. Het aanbod van Olivet Church om die reis te bekostigen en zelfs een jaar op hem te wachten, aanvaardde hij niet. Intusschen stak hij over naar Europa met den graad van candidaat tot den H. Dienst

In Nederland weergekeerd, vervulde hij den 21^{en} Sept. 1862 te Amsterdam voor het eerst een preekbeurt, en wel in de Oosterkerk, hetgeen den Kerkeraad der Chr. Geref. Gemeente, in een van wier kerken hij dienzelfden avond zou voorgaan, aanleiding gaf hem deze beurt te weigeren. Dit besluit bleef niet zonder invloed op Hoedemakers kerkelijk standpunt. Meermalen preekte hij daarna voor groote scharen in het lokaal van de 'Vrienden der Waarheid' aan de Elandstraat.

Den daaropvolgenden winter zette hij zijn studiën voort te Bonn, waar hij huisvriend was bij J.P. Lange. Schleiermachers *Glaubenslehre* kon hem niet voldoen, evenmin de colleges van Rothe te Heidelberg en van Reuss te Straatsburg, die hij vervolgens ging bijwonen. Uit Utrecht werd hem nu de raad gegeven den pasopgetreden Prof. van Oosterzee te komen hooren, om daarna naar Amerika terugtekeeren. Tot dit laatste kwam het niet; tot het eerste wel, maar ook de Hollandsche theologie kon hem niet bevredigen. Toch zou hij te Utrecht blijven studeeren. Den 25^{en} Sept. 1863 (daarna nogeens den 13^{en} Juni 1865) werd zijn naam er in het *Alb. Stud.* ingeschreven. Van onder op moest hij beginnen, daar hij verzuimd had zijn laatste examen in Amerika afteleggen; dispensatie kon hem slechts worden verleend van den *tijd* tusschen de examens; zoo legde hij twee dagen na elkander admissie- en propaedeutisch examen af. Tot zijne academievrienden behoorden de latere hoogleeraren S.S. de Koe en E.F. Kruyf. Vier jaren werkte hij voor zijne promotie; in dien tijd bewoog hij zich veel op het gebied van Evangelisatie en Zondagsschool. Hij was een dergenen, die den stoot gaven tot oprichting van de Ned. Zondagsschoolvereeniging; ook aan de uitgave (1866) van de *Christelijke Familiekring, Maandblad voor de Zondagsschool en het Huisgezin* werkte hij mee; tot 1877 bleef hij deel uitmaken van de redactie, al schreef hij als zoodanig weinig. Later kwam er tusschen hem en die vereeniging verwijdering. Na lang dralen promoveerde hij den 21^{en} Juni 1867, magna cum laude, op een dissertatie, getiteld: *Het probleem der vrijheid en het theïstisch Godsbegrip;* opgedragen aan Ralph Waldo Emerson 'poet and thinker', die zooveel invloed op hem had geoefend. Een meer uitgebreid werk, over het vraagstuk der vrijheid bepaald van theologische zijde en in aansluiting aan andere vraagstukken, werd door hem in zijn voorrede aangekondigd; het zou in het Engelsch te New-York verschijnen; maar dit bleef bij het voornemen. Zijn gedachtengang bewoog zich daarna in andere richting; zijn wijsgeerigen aanleg verloochende hij wel niet; maar het was er hem van toen af om te doen, de Godsgedachten in de Schrift aan anderen te toonen.

Was tot hiertoe zijn leven geweest rijk aan afwisseling, ook zijn verdere loopbaan van den tijd af, dat hij in den geordenden 'Dienst des Woords' optrad, zou veelbewogen zijn. In Nov. 1867 tot proponent bevorderd door het Prov. Kerkbestuur van Gelderland, bedankte hij voor een beroep naar De Vuursche, dat voor hem, ook met het oog op de studie, bijzondere aantrekkelijkheid had; hij nam Veenendaal aan, waar hij den 16^{en} Febr. 1868 bevestigd werd door Prof. v. Oosterzee (m. 2 Cor. XII:9; intr. m. Col. I:25, 28). Na voor beroepingen naar Oudewater (1871) en naar Zijderveld en Joure (beide 1872) bedankt te hebben, volgde hij in 1873 de roepstem van Rotterdam op, waar hij den 23^{en} Febr. van dat jaar bevestigd werd door Ds. W.J. Jorissen, pred. ald. (m. Joh. X:11*a*; intr. m. Lc. IX:18-23). Het scheiden van deze gemeente na bijna drie jaren viel hem zwaar, want zijn arbeid was er bijzonder

gezegend geweest en er waren blijvende banden gelegd. Maar had hij in 1874 voor een beroep naar Amsterdam bedankt, toen het in 1875 herhaald

werd, gaf hij er gehoor aan. Den 23^{en} Jan. 1876 preekte hij afscheid te Rotterdam (m. Joh. XIII:34), den 30^{en} d.a.v. volgde zijn bevestiging te Amsterdam door Ds. P. van Son, pred. ald (m. Joh. I:35-37), den 2^{en} Febr. zijn intrede (m. Rom. I:14-17*a*); zoowel deze intree- als afscheidsrede verschenen in druk.

Toen de Vrije Universiteit tot stand was gekomen trad Hoedemaker aan haar als hoogleeraar op, nadat hij tweemaal een aanzoek daartoe had afgeslagen. Tot aannemen was het echter niet gekomen dan nadat hij in *De Heraut* (6 Juni 1880) alle verschillen, die tusschen hem en anderen in deze bestonden, had uiteengezet. Den 1^{en} Juli 1880 ging zijn emeritaat als predikant in; noode verliet hij zijn werkkring in de Amsterdamsche gemeente, waarvan hij den 18^{en} Juli afscheid nam (m. Pred. XI:1, 4). Den 19^{en} Oct. d.a.v. hield hij in de Nieuwe Kerk zijne *Wijdingsrede bij de opening der Vrije Universiteit* (onder het motto 1 Sam. XIII:19-22), en in diezelfde week begon hij zijne lessen over de Ethiek en de Praktische Godgeleerdheid, waarbij later nog kwam de Inleiding in het O. Test.

Ten einde zich buiten het al meer dreigend kerkelijk conflict te houden, waarbij velen hem gaarne zouden zien optreden, vestigde hij zich straks te Breukelen. Toch kon hij niet nalaten in die dagen zijn meening en adviezen te publiceeren, inzonderheid in het tijdschrift *Op het Fundament der Apostelen en Profeten*, dat later tengevolge van het conflict werd gestaakt. Nog eer hij het gevreesd had, brak dit laatste uit. Het resultaat, waartoe dit leidde, drong hem ertoe in Oct. 1887 zijn hoogleeraarschap aan de Vrije Universiteit neerteleggen. Daarop dacht hij erover zich voorgoed in het buitenland te vestigen deels uit vreeze een plaats te bezetten, waar het handhaven van zijn beginsel zoo zwaar viel, deels uit moedeloosheid omdat hij verwachtte, dat door de doleantie maar weinig 'getrouwen' in de Herv. Kerk zouden overblijven. Maar al spoedig kwam hij tot de overtuiging, dat hij in het vaderland nog een roeping te vervullen had.

Deze roeping zag hij zich eerst aangewezen in Friesland, waar Nijlands gemeente hem begeerde. Den 8^{en} Jan. 1888 werd hij er bevestigd door zijn vriend en aanverwant Ds. J. Ph. van der Land, pred. te Rotterdam (m. 2 Tim. II:8*a*; intr. m. 1 Cor. IV:1, 2). Zijn verkeer met de Friezen was niet zonder invloed op hemzelf. Zijn arbeid bleef niet tot Nijland beperkt, maar strekte zich in Friesland uit. Ook stichtte hij de Friesche Predikantenvereeniging. Toch duurde zijn verblijf daar niet lang. Nog geen twee jaren na zijn intrede te Nijland volgde het beroep naar Amsterdam, waar hij, met slechts één stem meerderheid in het Kiescollege, gekozen werd; velen (dit bleek ook na zijn komst aldaar) begeerden hem niet uit vrees dat zijn bediening daar een herhaling zou geven van vroegere verwikkelingen. Na den 2^{en} Maart 1890 te Nijland afscheid te hebben genomen (m. Pred. XI:1-6) en den 9^{en} d.a.v. te Amsterdam bevestigd te zijn door Ds. C.F. Gronemeyer pred. ald. (m. Lc. XXII:54*b*-62), sprak hij er den 12^{en} zijn intreerede (t. Joh. XII:25) uit.

Eind Oct. 1906 trof hem een lichte aanval van beroerte; hij herstelde er in zoover van dat hij in Sept. 1907 weer zijn geregelden dienst kon hervatten. Den 16^{en} Febr. 1908 herdacht hij onder veler belangstelling zijn veertigjarige bediening; bij die gelegenheid hield hij een gedachtenisrede over 1 Cor. IX:16 (zie ond. zijne geschr.); ook verscheen een 'Gedenkboek', waarin zijn persoon en arbeid door enkele oud-leerlingen en vrienden geschetst werden.

Met ingang van 1 Oct. 1909 verkreeg hij op zijn verzoek eervol emeritaat. Den

26^{en} Juli 1910 overleed hij bij zijne familie te Santpoort. De teraardebestelling had plaats te Heemstede, waar een herinneringsteeken, door de zorg zijner vrienden en geestverwanten, op zijn graf is aangebracht.

Wat Hoedemaker wilde zijn, ook in de jaren, waarin hij tijdelijk het predikambt verliet, ligt uitgedrukt in den titel 'Bedienaar des Goddelijken Woords'; en dit begeerde hij dáárom boven alles te zijn, omdat hij volstrekt geloofde in het gezag, de duidelijkheid, de volkomenheid en genoegzaamheid van de H. Schrift als het Woord Gods. Dit Schriftbeginsel beheerschte zijn *prediking* gelijk heel zijn beschouwing op allerlei terrein; het verklaart grootendeels zijn strijd. Ook met hen, die in velerlei opzicht zijne geestverwanten waren, maar in de practijk z.i. niet zoo vasthielden aan de levende kracht van het Woord als hij van hen meende te mogen verwachten. Zijn preeken wist hij in verwonderlijk korten tijd te bewerken; hiertoe hielp hem zijn diepe Bijbelkennis, zijn gewoonte om de veelsoortige verschillen, die zijn aandacht vroegen, in hun onderling verband te beschouwen, en zijn zoeken om die verschijnselen in hun diepsten grond en eigenlijke beteekenis te verstaan. Daarbij kwam, ondanks zeker gemis van practische menschenkennis, zijn bekendheid met de bewegingen en roerselen van het menschelijk hart. Een en ander maakte dat bij zijn prediking de exegese tot haar recht kwam en het psychologisch element niet ontbrak. Ook wist hij daarbij vaak treftend tot het hart te spreken, zoodat er een levend contact was tusschen hem en zijne hoorders. Op allerlei wijze wist hij zijn prediking te illustreeren, waarbij zijn veelzijdige belezenheid telkens zonder eenig vertoon aan het licht trad; van een of ander veelgeprezen litterarisch werk kon hij soms in zijn prediking opzettelijk de grondgedachte blootleggen en het anti-Schriftuurlijk karakter ervan aanwijzen. Populair kon hij als prediker niet heeten; daarvoor was zijn voordracht te weinig vloeiend; ook was de gedachtengang vaak niet makkelijk te volgen; zijn preeken in haar diepen zin te verstaan vereischte doorgaans zekere inspanning. Gedurende zijn tweede Amsterdamsche periode waren zijne kerken meest slecht bezocht; men klaagde over zijn onduidelijkheid, maar miste al te vaak de kennis van zijn uitgangspunt. Ook zag hij den duisteren achtergrond der dingen, waarvoor de meesten geen oog hadden. Hij deed 'meer aan Jeremia, dan aan Jesaja denken'. Toch heeft hij door zijn prediking een kern in de gemeente gevormd, gelijk heel zijn optreden een school heeft verwekt.

Leeraar was Hoedemaker ook in den dagelijkschen omgang; en zijne leering was een levende, omdat zijn hart erin klopte.

Gedurende zijn verblijf te Veenendaal onderging hij kennelijk den invloed van het *ethisch* beginsel, zooals dit werd voorgedragen door mannen als D. Chantepie de la Saussaye en J.H. Gunning Jr. Ook toen echter was de 'Gereformeerde' lijn bij hem merkbaar. En altoos sterker is hij de 'ethische' lijn daarbij in het oog blijven houden, ook toen hij een voorstander was geworden van de 'Gereformeerde theologie.' In deze theologie meende hij de juiste synthese te ontdekken van wat in de nieuwere theologie tegen elkander als waarheid worstelde. Hij zag heil in doortrekking harer lijnen op elk gebied, in de verwachting dat daardoor allen, wien het om waarheid te doen was, tot één zouden worden gebracht. Want van alle partijwezen was hij afkeerig. Evenals Dr. A. Kuyper e.a. was hij aanvankelijk geestdriftig ingenomen met de Brighton-beweging (1875).

Op het gebied der *O.- Testamentische wetenschap* heeft hij zich in 't openbaar

bewogen in zijne in 1895 verschenen *Lezingen over de moderne Schrift-critiek des O.T.;* deze *Lezingen*, waarin hij de methode der 'kritiek' en de argumenten daartegen uiteenzette, gelijk hij dit ook gedaan had in een 'privatissimum', vonden vurige bestrijding bij Prof. J.J. Valeton Jr., wiens critiek Hoedemaker aanleiding gaf tot een nadere verdediging van zijn standpunt.

Niet alleen *theoloog* was hij, maar ook een *encyclopaedische* geest, hoewel niet iemand van klare, heldere lijnen. Hij *gevoelde* sommige waarheden beter dan hij ze vermocht *uittedrukken;* dit gevoel wees hem meermalen den weg, dien hij met overtuiging insloeg.

Wat zijn *kerkrechtelijk standpunt* betreft, de Kerk was hem 'de openbaring van Christus in de wereld'. En hare *roeping:* het Woord Gods, haar toebetrouwd, in de wereld te belijden. Tegenover de *ambten* in de Kerk past geen willekeur. De Doop is hem teeken en zegel van het *verbond.* Vandaar ook zijn hechten aan de *historische* Kerk van een bepaald land, maar ook zijn vurige begeerte dat aan die Kerk een gestalte gegeven werd naar de Schrift. Hij geloofde aan de *roeping* der Kerk ook voor den *tegenwoordigen tijd;* zij had voor hem meer dan *historische* beteekenis. Tevens was hij een voorvechter voor de rechten der *persoonlijkheid.* De vraag naar de verhouding tusschen *individu* en *gemeenschap* heeft voor een groot deel den strijd van zijn leven uitgemaakt.

Reeds te Veenendaal hield het kerkelijk vraagstuk hem bezig. Aanvankelijk zocht hij een *middenweg* tot Kerkherstel te bewandelen tusschen den *medischen* weg (van de la Saussaye Sr. c.s.) en den *juridischen* (van Groen v. Prinsterer c.s.); de synthese van beide meende hij later gevonden te hebben in den eisch van *reorganisatie*, waartoe hij vooraf zijn historisch uitgangspunt genomen had in de Belijdenis. Een belangrijk moment in zijn kerkrechtelijke ontwikkeling was de verschijning (in 1875) van de brochure van Ds. G. Doedes, pred. te Velzen[1)]: *Wijziging van de gedragslijn op kerkelijk gebied. Brief aan Dr. A. Kuyper.* Hierdoor werd hij voorgoed overtuigd, van wat hij later gedurig opnieuw heeft uitgesproken, dat niet de *personen*, die in de Besturen zitting hadden, maar de geheele *organisatie* der Herv. Kerk de groote oorzaak was van de 'partijschappen'. Eenmaal hiervan doordrongen hield hij niet op tegen de 'synodale organisatie' als ongeestelijk en onschriftuurlijk te getuigen. Dit deed hem reeds vóór de doleantie zich scharen bij de 'Gereformeerden' in de Herv. Kerk, wier beginsel, de Belijdenis, geheel het zijne was, al kon hij met hun wijze van strijdvoeren zich niet vereenigen. Hij wilde niet terugkeer tot de Gereformeerde *leer* alleen, maar ook tot de Gereformeerde kerkregeering, de presbyteriale organisatie; daarbij hield hij, reeds in 1880 blijkens zijn *wijdingsrede* bij de opening der Vrije Universiteit, het oog gericht op het *nationale* karakter van het 'Gereformeerde'. Gereformeerd achtte hij de bekeering te zoeken niet slechts van den enkele, maar van de *natie*, welke bekeering zich openbaren moest in huisgezin, school, handel en raadzaal. (Blz. 28). Hierin klonk reeds door de later door hem opgeheven leuze: *Heel de Kerk en heel het volk!* Regeneratie van heel het volk was voor hem het einddoel ook van de stichting der V. Universiteit. De Volkskerk was voor hem, in tegenstelling met de Vrije Kerk' (in den zin van Schleiermacher en Vinet), de Kerk, die in de historie gegeven was en

1) Vgl. *Biogr. Wrdb. v. Prot. Godg. in Ned.* II, blz. 516, 517.

nog altijd ondanks hare deformatie zoo groote beteekenis behouden had. Aan de propageering van die leuze: *Heel de Kerk en heel het volk!* was het latere deel van Hoedemakers leven gewijd. Daartoe riep hij in 1888 met Dr. v. Ronkel, Ds. Felix e.a. het orgaan *De Gereformeerde Kerk* in het leven. En de confessioneele beweging heeft hij, hoewel meer in het karakter van profeet dan van leider, een herleving doen ondergaan door het 'afscheidingsbeginsel', dat later in haar sluimerde geheel te overwinnen: de band met het Woord, dus ook met de historische Kerk mocht nooit worden losgelaten.

Hierin bleek reeds vóór de doleantie het verschil tusschen hem en Dr. A. Kuyper, met wien hij al in zijn Veenendaalsche periode in vriendschapsbetrekking was getreden, en wiens onmiskenbaren invloed hij onderging, een invloed, die heeft medegewerkt, om hem, ook dogmatisch, voor de Gereformeerde belijdenis te doen positie nemen. Maar een gevaar zag hij in de beschouwing, waarbij de Confessie, inplaats dat men den band tusschen haar en de *Schrift*, en dus ook met de historische Kerk vasthield, werd aangemerkt hetzij als *wet* of *reglement*, hetzij als *accoord* of *contract;* zoo voorzag hij, die Art. VII der Ned. Gel.-belijd., als uitgangspunt wilde handhaven, dat de Confessie niet een *opbouwende*, maar een *af brekende*, tot *scheuring* leidende macht zou worden. Hij wenschte niet 'organiseering van de Gereformeerden' in de Kerk op den grondslag der belijdenis als statuut (afgezien van den band met het Woord en met de Kerk), om dan daarna den strijd tegen de synodale organisatie aantebinden'; hij wilde allereerst *reorganisatie* om zóó te komen tot een meer normale openbaring der Kerk, en langs dien weg tot de rechte reformatie voortteschrijden. (Kromsigt in: *Gedenkb.* blz. 79). Een groote steun was het hem in zijn strijd later iemand als Prof. J.H. Gunning als bondgenoot te begroeten. Niets willende weten van een confoederatief kerkverband, alsof de plaatselijke Kerken in Nederland verbonden waren door een *vrijwillig contract*, op grond van de Confessie als gemeenschappelijk accoord, zag hij het verband tusschen de Kerken des lands als *organisch.* Z.i. stonden alle Kerken, afgezien van haar huidigen toestand, toch *rechtens* op den bodem der Confessie (vervat in de Drie Formulieren van Eenigheid); daarom zocht hij de 'Reformatie' alleen in den weg des *rechts.* De beweging, waarvan Dr. A. Kuyper leider was, zag hij als willekeurig en ongereformeerd; den diepsten wortel hiervan meende hij te ontdekken in Dr. Kuypers gravamen tegen Art. XXXVI.

Dit verklaart mede zijn houding ten opzichte van de *doleantie*, waarmede hij zich niet kon vereenigen. Hij kon in de Herv. Kerk niet met Dr. Kuyper zien een samenraapsel van allerlei elementen, veroorzaakt door het 'dwaalbegrip' der vaderen, die van de Kerk een *Volkskerk* hadden gemaakt, hij bleef in de Herv. Kerk een 'Kerke Christi' zien; van een onderteekening der Formulieren verwachtte hij geen heil, maar van hare vrijmaking van de organisatie van 1816; hij wenschte de mogelijkheid van een beroep op de Schrift, waartoe hij een Nationale Synode de stilzwijgende voorwaarde achtte. Toen in Jan. 1886 de schorsing van 5 predikanten, 42 ouderlingen en 33 diakenen een feit was geworden, protesteerde ook Hoedemaker hiertegen met kracht, en toen den 18^{en} Aug. d.a.v. te Leeuwarden een publieke vergadering werd gehouden van ± 1000 kerkeraadsleden en gemeenteleden uit Hervormde Gemeenten op grondslag van Gods Woord met de drie Formulieren als accoord van kerkelijke gemeenschap, opende hij haar met gebed en nam ijverig aan

de discussie deel, waarbij zijne bezwaren van historischen en dogmatischen aard tegen het losmaken van geheele gemeenten of van gedeelten van gemeenten duidelijk aan het licht kwamen. Hij vreesde de toepassing van de theorie van de zelfstandigheid der plaatselijke Kerken; hoewel tegen afscheiding, woonde hij bedoelde vergadering bij, omdat men bij gebrek aan bewijzen van het tegendeel, moest aannemen, dat de Kerkeraden, daar tegenwoordig, zich hadden losgemaakt uit gehoorzaamheid aan Gods Woord, zonder de gemeenschappelijke schuld der Kerk te loochenen. Zijn afkeuring van de doleantie laat zich hieruit verklaren, dat men langs dien weg niet de *Kerk*, maar alleen *zichzelf* van de Besturen zou bevrijden en daartoe de Kerk *verscheuren.* Wie dit voorbijzag, kwam er licht toe zijne houding ten opzichte van de doleantie dubbelzinnig te noemen.

Ook aan het *Kerkelijk Congres*, dat den 11^{en} Jan. 1887 door Dr. Kuyper geopend werd, besloot hij op het allerlaatste oogenblik geen deel te nemen, toen hem aan de vergadering bleek, dat van elk, die eraan wilde deelnemen onderteekening werd geëischt van de verklaring dat hij 'de afwerping van het juk der Syn. Hierarchie voor plichtmatig hield voor ieder, die het Koningschap van Jezus in Zijne Kerk wilde eeren'. In een door hem saamgeroepen vergadering den 21^{en} Apr. d.a.v. te Utrecht, zette hij zijn standpunt nader uiteen, waaruit zijn openlijke breuk met de 'doleerenden' aan het licht trad. Met de *politiek* heeft hij zich wel ingelaten; hij heeft op dat terrein wegen aangewezen, ook initiatief gegeven, maar de uitwerking bleef achterwege. Om *leider* te zijn bleek hij ook op dit gebied de man niet; ook hier begreep men hem niet. In de antirevolutionaire politiek meende hij het beginsel der revolutie te ontdekken; daarom werd zijn bestrijding daarvan àl feller. In de liberale partij constateerde hij datzelfde door hem gevaarlijk geachte beginsel. Maar in den strijd tusschen Dr. A. Kuyper en Mr. W.H. de Beaufort, stond hij toch aan de zijde van den laatste; wat hij met mannen als deze gemeen had was naar eigen omschrijving het opkomen voor de eenheid der natie en de onafhankelijkheid van het wetenschappelijk onderzoek. (*Noch Rechts*, *noch Links* enz. blz. 84). Tegen coalitie met Rome bleef hij gekant, bepaaldelijk in de *Volksbode* heeft hij daartegen den strijd gevoerd, maar maakte onderscheid tusschen de *Kerk* van Rome en het hof van Rome, dat de christelijke belijdenis, welke de Roomsche Kerk nog bezit, krachteloos maakt. In een samenwerking met Roomschgezinden zou hij zich kunnen vinden, maar een bondgenootschap met de Hiërarchie, die voor hem de 'valsche Kerk' was, achtte hij in strijd met den aard van het ware Protestantisme. Bij den werkelijken toestand, belichaamd in het bestaan van een liberale en anti-liberale richting, had hij geen vrede, wat hem als doel voor oogen stond was: herstel van den Christelijken Staat. Het zoogen. christelijk staatsrecht kent volgens hem geen christelijk *regeeringsbeginsel*, waarnaar het staatsleven behoort te worden ingericht, maar tweeërlei *levensbeschouwing:* een moderne, die *paganistisch* gedoopt is, en een *christelijke*, die alles, tot zelfs de hiërarchie dekte, terwijl de Staat die beide op voet van gelijkheid behandelt. Door dit stelsel zag hij de Kerk van Christus uit het openbare leven teruggedrongen, de Staatsinstellingen aan het ongeloof overgeleverd, het Hooger Onderwijs prijsgegeven aan een indifferente wetenschap, en het Lager Onderwijs aan een neutraliteit, die het nationaal karakter aantast en de eenheid van het volksleven verscheurt in twee antithetische volksdeelen, die in de worsteling om de meerderheid de staatkundige belangen op-

offeren aan het partijbelang. Tegen dit *surrogaat* van christelijke volkspolitiek, zooals hij het beschouwde, heeft hij in zijn later leven met hartstocht gestreden. Hij wilde de personen niet aanvallen, maar het stelsel, dat hen belette de waarheid aan het woord te laten. Ook in de politiek werd hij geleid door de leuze: 'Heel de Kerk en heel het volk!' Van een 'Gereformeerde partij' wilde hij ook op dat terrein niet weten. In het bepleiten van dit beginsel en in het bestrijden van Dr. Kuypers politiek, werd hij krachtig versterkt door zijn verblijf in Friesland. waar vele eenvoudigen hem begrepen en aanvuurden. In 1893 ontwierp hij, daartoe gesommeerd van Antirevolutionaire zijde een program van beginselen voor de te stichten Chr. Hist. partij op den grondslag van Art. XXXVI der Ned. Confessie. Toch heeft hij niet totstandgebracht wat velen van hem verwachtten, de stichting van een *Chr. Nationale partij.* Met zijn afscheid aan de Confess. Vereeniging onttrok hij zich aan de 'broeders', die wilden voortgaan op den weg van het oude partijwezen. Hij achtte het 'gevaarlijk den weg ter verlossing te wijzen aan hen, die Gods weg niet bewandelen, er zelfs niet naar vragen.' Hij 'moest er tusschen uit om des beginsels wil.' Aan de oprichting van den Frieschen Chr. Hist. Bond (1898) nam hij dan ook geen actief aandeel, wel emendeerde hij het ontworpen program. Al heeft hij geen leider kunnen of willen zijn, wèl zijn er teekenen, dat er van zijn arbeid invloed is uitgegaan.

Niet ten onrechte is Hoedemaker door een zijner geestverwanten en vrienden genoemd 'de man van de golvende lijn.' (*Gedenkb.*, blz. 135). Ook laat het zich verstaan, dat hij door de meerderheid niet is begrepen. Van regeeringswege werden zijne verdiensten erkend door zijne benoeming tot Ridder der Orde van den Ned. Leeuw.

Hij huwde den 22^{en} Jan. 1868 te Utrecht met Jacoba Johanna Horst, die hem overleefde met twee zonen en zes dochters. Een der zoons, zijn naamgenoot, Is predikant bij de Ned. Herv. Gem. te Doesburg.

Een welgelijkend portret van Hoedemaker op 68-jarigen leeftijd vindt men voorin in het vermelde *Gedenkboek.*

Van hem zagen vele geschriften het licht:[1)]

Zoekende liefde. Leerr. ov. Lc. XIX:10. Amst. 1868. 8°. - *De akker is de wereld.* Zendingsrede. Amst. 1865. 8°. - *Kinderpreek ov.* 1 Tim. IV:8*b*, geh. in de Geertruidakerk te Utr. 24 Juni 1864. Utr. 1866. 8°. - *Onverdiende liefde.* Uitg. d. de Ned. Zondagssch. Ver. Amst. 1866. 4°. - *Het probleem der vrijheid en het theïstisch Godsbegrip.* Acad. proefschr. Amst. 1867. 8°. - *Waarom eet gij eieren op Paschen?* Een verhaal. Amst. 1868. 4°. - *De Plaatsvervanger.* Pinksterboekje. Uitg. d. de Ned. Zondagssch. ver. Amst. (1868). 8°. - *Wat staat ons te doen?* Een vraag n. aanl. v.h. jongste besluit der Synode omtr. den H. Doop in den boezem der gem. neergelegd. Amst. 1868. 8°. - *Onzichtbaar maar krachtig.* Pinksterboekje. Uitg. d. de Ned. Zond. sch. vereen. Amst. 1869. 8°. Voorred. voor *Grietje en hare kinderen*, door de schrijfster v. Jessica's eerste gebed en Jessica's moeder. Uit het Eng. Utr. 1869; 2de goedk. uitg. 1873. 8°. - Voorr. voor: O. Winslow, *De volmaaktheden v. onzen God.* Utr. 1870. - *Het synodaal voorstel t. verpligt gebruik der Doopsformule.*

1) In de hier volgende opgave is de lijst zijner geschriften in het *Gedenkboek* hier en daar aangevuld en verbeterd.

Amst. 1870. 8°. - *De werkzaamheid onder de fabrieksarbeiders te Veenendaal.* Overgedr. uit: *Goud en Schuim.* Amst. 1870. 8°. - *Jezus als kind een voorbeeld voor de jeugd.* Een Kerstboekje. Uitg. d. de Ned. Zond. sch. ver. Amst. 1870. 8°. - *Het feit en de geschiedenis der openbaring.* Eene voorlezing. Amst. 1871. 8°. - *Zendingsrede* ov. Mt. XXVIII:16*a*. Rott. 1873. 8°. - *I Cor. I:2b.* Rott. 1873. 8°. - *Handboek voor het godsdienstonderwijs. t. dienste v. catecheten en meer ontwikkelden*[1]. Amst. 1873-'76. 8°. - *De aanneming en bevestiging v. Israël bij Sinaï.* Rede t. bevest. v. lidmaten op 19 Dec. 1875, n. aanl. v. Ex. 19 vs. 8. Rott. 1875. 8°. - *De belofte aan Pergamus. De nieuwe gemeente en het nieuwe gebod.* Afscheidsredenen geh. te Rotterdam. *Het Apostolisch Evangelie en de Nationale Theologie.* Intreêr. geh. te Amsterdam. Amst. 1876. 8°. - *Beknopt Overzicht v.d. Geloofsleer.* 1876. - *Geeft gij hun te eten.* Toespr. op de Jaarverg. der Ned. Zondagsch. ver. Amst. 1877. 8°. - *De beste leermeester.* Toespr. in de Kinderkerk n. aanl. v. Joh. I:35-40. Amst 1877. 8°. - *De Reformatie en de Geref. Kerk.* Rede op den gedenkd. der Herv. Met e. woord vooraf over de vraag: *Vormen de Gereformeerden eene partij in de Kerk?* Amst. 1878. 8°. - *The Reformation and the Reformed Church.* Amst. 1879. 8°. - *Toespraken in de Kinderkerk.* Amst. 1879. 8°. - *Wijdingsrede bij de opening der Vrije Universiteit op Geref. grondslag.* Amst. 1880. 8°. - *De verhouding der ethiek tot de dogmatiek en de practijk der godzaligheid.* Ter open. v.d. lessen a.d. Vr. Univ. Amst. 1881. - Woorden gespr. bij het graf v. Mevr. de wed. Horst - v. der Wildt. 1881. - *Het antirevolut. beginsel en het Hooger onderwijs.* Referaat gelev. te Arnhem 20 Juni 1883. Amst. 1883. 8°. - *De herleving der Geref. beginselen in hare beteekenis voor de Kerk*, *de Prediking*, *de Katechese*, *het Diakonaat en de Zending.* Redev. bij de overdr. v.h. rectoraat aan de V.U. te Amst. uitgespr. den 20en Oct. 1883. 8°. - *Missive aan H.H. Directeuren der Vereen. v. H. onderw. op Geref. grondslag.* 1884. Niet in den handel[2]. - *Handboek voor het N. Test.*, *t. dienste v.d. Catechisatie*, *het Huisgezin en de Zond. school*, *tevens leiddraad bij het onderzoek der H. Schr.* Amst. 1885. 8°.[3] - 16 Dec. 1885. *Aan de Kerkeraden.* Voorwoord bij een overdruk uit: *Op het Fundament* enz. *Het Kerkel. vraagstuk.* Advies in zake de Amst. *lidmatenkwestie.* Waarbij leiddraad voor een missive aan de Syn. Comm. en aan den Kerkeraad der Ned. Herv. Gem. te Amst. 8°. - *Open Brief aan Dr. A. Kuyper*, *n. aanl. v.h. conflict tusschen het Class. Bestuur en den Amsterd. Kerkeraad in zake het beheer.* Utr. 1886. 8°. - *Kerk en School. Het verband tusschen het kerkelijk conflict en de V.U. gezocht en gevonden.* Rede .... geh. op 2 Maart 1886. Rott. 1886. 8°. - *In één Genootschap doch kerkelijk gescheiden.* Modus vivendi aan de Class. Vergaderingen en conferentiën ter overweg. aangeboden. Met bijl. bevattende: *Het Ontwerp v. Modus vivendi*, voorkomende in *De Heraut* v. 20 Juni 1886. Utr. 1886. 8°. - *Niet v. eigen uitlegging. Toespr. t. zijne studenten. N. aanl. v. Prof. J.I. Doedes*,

1) Vgl. E.C. Gravemeijer, *Aanteekeningen op de Inleiding van Dr. Hoedemaker's Handboek voor het godsd. onderwijs.* Gron. 1875. 8°.
2) De inhoud van deze *Missive* wordt geciteerd in *Door den dood tot het leven*, blz. 26, en in: *Waarom ik geen deel neem aan het Kerk. Congres.* Bijl.
3) De uitgave begon in 1874.

‘*De student en de predikant tegenover de vrijere exegese*’. Amst. 1886. 8°. -
Machtsvertoon of wettig gezag? De synodale maanbrief en het woord v.d. Koning der

Kerk. Met naschr. en 2 bijl. Amst. 1886. 8°. - *Waarom ik geen deel neem aan het Kerkelijk Congres.* Amst. 1887. 8°. - *De Congresbeweging beoordeeld uit het oogpunt der Geref. belijdenis.* Amst. 1877. - *Aan het Moderamen v.d. Vergadering te Utrecht* (9 Juni 1887). - *Zonde en Genade. De tijd der Richteren.* Uitgeg. d.d. Ver. t. bevord. v. Chr. lectuur. Amst. Z.j. (1887) 8°. - *Aan Jhr. Mr. A.F. de Savornin Lohman. Eéne belijdenis?* Eene ernstige vraag n. aanl. v. mijn aftreden als hoogl. aan de V.U. Amst. 1887. 8°.[1] - *De roeping der Gereformeerden in de Herv. Kerk.* N. aanl. v.d. 'Nabetrachting op de kerkel. crisis door Dr. Ph.S. v. Ronkel'. Amst. 1888. 8°. - *Terwille v.d. waarheid.*[2] - *Ter Class. Vergadering? Waarom en waartoe?* 2de dr. Sneek 1888. 8°. - 4 Juni. *Den opzieners der Ned. Herv. Kerk te Bolsward.* 16 Juli. *Aan de Synode der Ned. Herv. Kerk. Hoe oordeelt de H. Schrift en hoe oordeelen der Geref. vaderen over scheiding en doleantie?* Sneek 1888. - *Het Evangelie in het O. Verbond.* Opstellen over de openbaring Gods ond. het O.V. Sneek. 1889. 8°. - *Door den dood tot het leven.* Intreêrede n. aanl. v. Joh. 12:25, uitgespr. 12 Maart 1890, in de Nieuwe Kerk te Amst. Amst. 1890. 8°. - [Een Herv. predt.]. *Dr. Kuyper in tegenspraak m. Groen v. Prinsterer.* Een waarschuwend woord vóór de verkiezing in Juni 1891. Amst. 1891. - *Het kerkrechterlijk beginsel der Ned. Herv. Kerk.* Referaat geh. te Utr. op de jaarverg. der Conf. Ver. Sneek. 1891. 8°. - *Eenvoudige onderwijzing in de Chr. leer.* Sneek. 1892. - *Het sociale vraagstuk tot Christus gebracht.* Leerr. over Lc. XII:13-15. Sneek. 1893. - *Na een-en-dertig jaren.* Leerr. over II Cor. IV:13, uitgespr. 19 Febr. 1893, ter herinn. aan den dag zijner bevest. te Veenendaal. Sneek. (1893). - *Geen verbrokkeling*, *maar de bekende waarheid onder de oogen gezien.* Een woord voor de Class. Vergadering over de vraag: 'Hoe wij in het huis Gods moeten verkeeren?' in een schrijven aan Dr. G.J. Vos Azn., en in twee predikatiën uitgespr. in 1879 en 1892. Sneek. 1893. 8°. - *Genade en Recht. Israël ond. de regeer. v. Saul en David.* Sneek. 1893. 8°. - *De Mozaïsche oorsprong v.d. wetten in de boeken Exodus*, *Leviticus en Numeri.* Lezingen over de *moderne Schrift-critiek des O. Test.* Leiden 1895. 8°. - '*Als verleiders en nochtans waarachtigen*'. Een woord v. verweer tegen Prof. Dr. J.J.P. Valeton Jr. Leiden. 8°. - *De Chr. Feesten.* Lessen voor den Zond. schoolonderwijzer. Sneek. 1896. 8°. - *Tegen Rome - Gods Woord.* Op den gedenkd. der Herv. Predicatie over Rom. X:17. Sneek. 1896. 8°. - *Die Mosaische Ursprung der Gesetze in Exod.*, *Levit. u. Num.* Gütersloh. 1897. 8°. - *Geloofsleer.* Hand. voor de catechisatie. Z. pl. en j. 8°. - *Gevaarlijke wapenen.* Leerr. ov. Mtth. XXVI:52. Uitgespr. 14 Febr. 1897. Sneek. 1897. 8°. - *Aan Jhr. Mr. A.F. de Savornin Lohman. Heel de Kerk en heel het Volk. Een protest tegen het optreden der Geref. als partij*, *en een woord v. afscheid aan de Conf. Ver.* Sneek. 1897. 8°. - *Nationaal*, *niet Clericaal.* N. aanl. v.d. opstellen in 'De Nederlander' over Art. 20 v. 'Ons Program', in verband m. Art. 36 der Ned. Gel. belijd. Sneek. 1897. 8°. - *Christus voor de rechtbank der moderne wetenschap.* Rott. 1898. 8°. - *Het zieleleven in verband*

1) Vgl. A.F. de Savornin Lohman, *Aan Dr. Ph.J. Hoedemaker.* Eene ernstige wedervraag. Amst. 1887. 8°.
2) Deze brochure werd teruggenomen.

met de hedendaagsche Theosophie. Vijf lezingen. Amst. 1899. 8°. - *De Bijbelsche Geschiedenis in vragen en antwoorden. I. Het O. Test.* Amst. 1899. 8°. - *Een licht*

op ons pad. Zes leerr. uit en voor dezen tijd. Amst. 1900. 8°. - *Herhalingsboekje voor hen*, *die belijdenis des geloofs wenschen afteleggen.* Z.j. 8°. - *Art. 36 onzer Ned. Gel. belijd. tegenover Dr. A. Kuyper gehandhaafd.* Amst. 1901. 8°. - *Lessen uit de H. Schrift. Abraham en zijn geslacht.* Eerste Reeks. Gen. XI-XXV:10. Amst. 1901. 8°. - *Ontwerp tot reorganisatie der Herv. Kerk naar de beginselen der Presbyteriale Kerkregeering.* Amst. 1901. 8°. - *Statuten der Ver. t. handhav. v.h. Chr. Hist. karakter der Natie.* Rede over *het goed recht der Vereeniging*, *hare beteek. en roeping*, geh. in de openb. verg. der Ver. t. handh. v.h. Chr. Hist. karakt. der natie te Amst. op 6 Nov. 1902. Amst. 1903. post 8°. - *De Joodsche Sabbat en de Chr. Rustdag.* Hoenderloo. Z. j. 8°. - *Een Staat met den Bijbel.* Vier lezingen geh. te Amsterd. 1901-1902. Amst. 1902. 8°. - *De duistere achtergrond der dingen.* Leerr. ov. Eph. VI:12, geh. 1 Febr. 1903, 1ste en 3de dr. Amst. 1903. 8°. - *De vrijmaking der Herv. Kerk een nationaal belang.* Advies in zake reorganisatie v.h. Kerkbestuur. Amst. 1903. 8°. - *Adres aan de Staten-Gener. in zake de Theol Faculteit.* 1904. - *De Kerk en het moderne Staatsrecht. I. De Kerk naar godd. recht.* Amst. 1904. 8°. - *De Chr. Feesten en de Lijdensgeschiedenis.* Beelden, gedachten, verhalen en wenken t. dienste v.h. Zond. sch. onderwijs. 2de dr. Amst. 1904. 8°. - *Het uitgangspunt der Reformatie.* Leerredenen over Gen. 35 1 en Joh 2:14-21, geh.... te Amsterd. Amst. 1904. 8°. - *Vragen v.d. dag in het licht v. Gods Woord.* 2de Reeks. Amst. 1904. 8°. - *Noch rechts noch links*, *maar den koninklijken weg.* Zoeklichten geworpen op het gebied v.d. strijd op staatk. terrein. Amst. 1905. 8°. - *Het eerstgeboorterecht voor een schotel moes?* Een woord tot de Friesch Chr. hist. kiezers. Amst. 1905. 8°. - *Aan voorgangers en leden der Herv. Gem.* Brief t. oproep voor de vergad. v. Kerkeraadsleden 4 en 5 Mei te Utrecht. 1905. - *Aanbeveling v.d. 'candidatuur de Visser' bij de herstemming.* 1905. - *De kracht der dwaling.* Leerr. ov. 2 Thess. II:10*b*, 11, geh. 8 Oct. 1905. Amst. 1905. 8°. - *Wat staat 'de vrijmaking der Kerk' in den weg?* Met een schrijven aan M.E. Giran. Amst. 1906. 8°. - *Handboek v.h. N. Test. I. Christus n.d. vier Evang.* (niet verder verschenen). Amst. 1906. 8°. - *De Bijbelsche Geschiedenis voor catechisatiën en scholen. I. Het O. Test. II. Het N. Test.* Gron. 1906. 8°. - *De Kerk en de Sekten (Adventisten, Mormonen enz.)*, blz. 137-185 in den bundel van vier lezingen v. Amsterd. predikanten. Amst. (1906). 8°. - *De nood ons opgelegd.* Leerr. uitgespr. 16 Febr. 1908 ter herdenk. zijner 40-jar. Ev. bed. Amst. 1908. - *De Sabbath om den mensch.* (Leerr.... m.e. woord vooraf t. afscheid. Doesb. 1908. - *Jacob-Israël.* Verklar. v. Gen. XXV:11-L. 2 dln. Leiden. 1901. 8°.

In *Keur v. Leerred.* Amst. 1864-1867. 8°. N° 259 komt van Hoedemaker voor de leerrede door hem na zijn terugkeer uit Amerika gehouden te Amsterdam over 1 Petr. II:7, getiteld: *De dierbaarheid van Christus.*

Voorts bezorgde hij met F.L. Rutgers, *G. Voetii Tractatus selecti de politica ecclesiastica.* Amst. 1885-1886. 2 vol. 4°. (Series II is bewerkt door H.) Niet gering is ook het aantal weekblad- en tijdschriftartikelen van zijne hand.

In de *Chr. Familiekring:* Jrg. 1866, *De Zondagsschool*, *hare beginselen*, *hare klassen*, *hare inrichting.* Wenken en verhalen.

In de *Vereeniging Chr. Stemmen*:[l)] Jrg. 1868: *De nood der Kerk. Theodorus*

l) In Juni 1871 trad Dr. H. op als mederedacteur van dit tijdschrift.

en de Abyssinische oorlog. - Jrg. 1870: *Het synodaal voorstel tot verplicht gebruik der Doopsformule. De Doopsformule. Wat nu? Wordt het niet tijd om het debat over de Doopskwestie te sluiten?* - Jrg. 1871: *Het godsdienstonderwijs, naar de behoeften v. onzen tijd. De Doopskwestie. Boekaankondigingen. Een bezoek te Parijs. Aanteekeningen* (betr. de kwestie der leervrijheid e.a.).*Kerkelijke vragen v.d. dag. Dr. Kuyper's 'Fata Morgana'. Eene bladzijde uit de geschied. v. Israël. Kerk en School. Leestafel.* - Jrg. 1872: *Het goddelijk ontwerp voor het jaar 1872. Wat moet het zijn: Ethisch, Gereformeerd of ethisch-Gereformeerd? De Vereen. Staten van N.-Amerika uit een godsd. oogpunt beschouwd. De vergadering der Ned. Herv. Pred.-Vereen. Allerlei uit den theol. en kerkel. strijd v.d. dag. Leestafel. De Synode en het beheer der kerkel. goederen. De Amsterdamsche lidmatenkwestie.* - Jrg. 1873: *Het boek der toekomst. De Schrift Gods Woord. Allerlei uit den theol. en kerk. strijd v.d. dag. Leestafel* (Dr. Kuyper's Kerkideaal). *Chr. opvoeding en Chr. onderwijs. Israël en Amalek.* - Jrg. 1874: *Bij den aanvang v.h. Jaar. Het recht v.d. twijfel. Jezus Chr. als Leeraar-Profeet (Mt. V:17). Een woord tot den lezer. Allerlei uit den theol. en kerkel. strijd v.d. dag. De eerste gemeente v. Christus. (Hand. II:42-47). Fabrieksarbeiders te Veenendaal. De Theologie van Prof. Ch. de la Saussaye. Leestafel.* - Jrg. 1875: *Bij den aanvang v 1875. Ten besluite.* - In: *Het Eeuwig Evangelie.* Jrg. 1873: *De mensch uit den hemel.* Eene beschouwing over 1 Cor. XV:45-49. - Jrg. 1874: *Het verborgen leven.* Beschouwing over Col. III:3). - In: *Gewijde Tafereelen.* Dordr. 1873. *Noach vervloekt Cham.* - In: *Chr. Vrouwen: Adelaide Newton.* - In: *De Weg ter Godzaligheid.* Zwolle (1875): *De conferentie te Brussel. Levenservaringen.* - In: *The Catholic Presbyterian* (ed. Prof. W.S. Blaikie. Londen): *The evangelical outlook in Holland.*

Voorts verscheen onder zijn redactie te Utrecht in 8°. in de jaren 1885, 1886: *Op het Fondament der Apostelen en Profeten;* ook was hij een tijdlang medewerker aan *De Heraut*, en van het begin af tot 1 Juli 1897 Hoofdredacteur van het op 11 Oct. 1888 door hem e.a. opgerichte weekblad *De Gereformeerde Kerk.*

Van 1899 tot 1904 verscheen een ander door hem geredigeerd tijdschrift onder den titel: *Bijeengebracht*, in twee rubrieken gesplitst, de eerste bevattende zijne redevoeringen, lezingen, gedachten enz., de andere boekbespreking. In deze verschillende periodieken komen vele belangrijke art. v. zijn hand voor. Ook schreef hij menig artikel in *De Volksbode*, orgaan t. handhav. v.h. Chr. hist. karakter der natie. - In twee reeksen deed hij verder het licht zien: *Vragen v.d. dag in het licht v. Gods Woord.* Eerste Reeks. Amst. 1901/'02, id. Tweede Reeks. Ald. 1904.

In: *Troffel en Zwaard.* Jrg. 1897: *Een nieuw uitgangspunt.* - Jrg. 1898: *Kerk en Staat onder het O.V.; Kerk en Staat in Israël.* - Jrg. 1899: *Het ambt v. Johannes den Dooper. Kerkelijke vergaderingen in het buitenland.* - Jr. 1900: *Een Macedonische roepstem. Johan v. Oldenbarneveld, een martelaar of een verrader?* - Jrg. 1905: *Het Cartesianisne en de nieuwere Theologie.* - Jrg. 1910: *De Boom des levens in het Paradijs.* - In *Calvijn* (Jaarb. der Ned. Herv. Vereen. te Utr.): *De verbondsgedachten in de praktijk v.h. leven.* - In: *The Bible Student* (Columbia): *The structure of Leviticus* (onvoltooid). - In de Serie *Pro en Contra.* II Serie. Jrg. 1906 N° 8: *De modern godsdienstige richting* (Contra). Baarn. 8°.

L i t t e r a t u u r : J. Schokking, P.J. Kromsigt e.a., *Dr. Ph.J. Hoedemaker 1868-1908. Gedenkboek ter gelegenh. v. zijn 40-jarige ambtsbediening. - Alb. Stud. Rh.-*

Traj., k. 456, 468. - J. Schokking, *Dr. Ph.J. Hoedemaker*, in: *Op de Hoogte.* 5de Jrg. 1908, blz. 149-150. - P.J. Kromsigt, *In memoriam Dr. Ph.J. Hoedemaker*, in *Tr. en Zw.* Jrg. 1910, blz. 257-261. - *De Geref. Kerk* 28 Juli en 4 Aug. 1910. - J.C. Rullman, *De strijd voor Kerkherstel in de Ned. Herv. Kerk der XIXe e.* (reg.) - Dez., *De Doleantie in de Ned. Herv. Kerk der XIXe e.* (reg.) - Sepp, *Bibl. Kerkgesch.*, blz. 335.

[Herman ten Cate Hoedemaker]

HOEDEMAKER (Herman ten Cate), geboren uit een Doopsgezinde familie te Lonneker den 14en Mei 1823, werd ingeschreven als student te Amsterdam in 1841, studeerde aan het Doopsgez. Seminarie ald. tot 1845, en was, na in 1847 bevorderd te zijn tot proponent, Doopsgez. leeraar achtereenvolgens in de gemeenten te Mensingeweer (4 Maart 1849), Noordbroek en Nieuw-Scheemda (1850), Grouw (14 Nov. 1852), Deventer (2 Nov. 1856). Wegens emeritaat preekte hij den 17en Maart 1889 afscheid te Deventer (m. Openb. II:25) Hij overleed den 10en Sept. 1901. Den 26en Maart 1851 huwde hij te Enschede met Geertruid ten Cate; uit dit huwelijk werden zes kinderen geboren, van wie een zoon jong overleed.

Van Herm. ten Cate Hoedemaker verscheen in druk:

Open Brief aan een vriend, *n. aanl. v. hetgeen door den Heer L. Mees*, *op Woensd. den 12 Febr. j.l. gezegd werd*, *ter toelichting en verdediging v. eenige stellingen.* Deventer, 1874. 8o. - *Leerr. ov. Mt. VI:9.* 1883.

Litteratuur: *Alb. Ath. Amst.* blz. 180. - *Cat. Doopsgez. Bibl.* I. blz. 281. - A.A. Vorsterman v. Oyen, *Stam- en Wapenboek.* II, blz. 143. Meded. v.d. Heer W.M.C. Regt.

[Hermannus Bartholdus Hoedmaker]

HOEDMAKER (Hermannus Bartholdus), geboren den 26en Apr. 1699 te Lengerich (Tecklenburg), waar zijne ouders den koophandel uitoefenden. Na te Tecklenburg vervolgens te Lingen de school te hebben bezocht, studeerde hij eerst vier jaren in laatstgen. stad, waarbij hij zich ook toelegde op de Nederduitsche taal; daarop zette hij zijn studie nog anderhalf jaar voort aan de Leidsche Academie (waar zijn naam echter in het *Alb. Stud.* niet voorkomt). Als Hollandsch proponent werd hij beroepen te Westmaas, en ald. den 20en Sept. 1722 bevestigd door Ds. H. v. Beusichem, pred. te Heinenoord c.a. (m. 1 Petr. V:1-3; intr. m. Jes. LXI:5). Vandaar vertrok hij naar 's Gravenhage, waar hij als Hoogduitsch predikant den 5en Nov. 1741 bevestigd werd door Ds. G. Muilman, pred. ald. (m. Spr. XVI:20, intr. 8 Nov. m. 1 Cor. I:23-25; afsch. te Westmaas 29 Oct. m. 2 Joh. vs. 8). Hij overleed te 's Gravenhage den 1en Oct. 1752.

Hij fungeerde als praeses van de Z.-Holl. Synode te Gouda in 1745 en van die te Leerdam in 1751.

Hij huwde in 1723 te Westmaas met Alida van Deutekom, wed. van Henricus van der Zeegen, in leven pred. aldaar; na haar overlijden (16 Mrt. 1741) hertrouwde hij

10 Aug. 1745 met Eva Perpetua Clotterbooke, die na zijn overlijden hertrouwde met den Utrechtschen hoogleeraar Alb. Voget.

Portretten zijn van hem niet bekend.

Hij schreef een voorrede (d^{o} 30 Juli 1745) voor de uitgave van: *De groote Gelukzaligheid der ware Christenen*, *in eenige leerred. over uitgelezene Texten voor-*

gestelt door Jacob Elsner, Theol. Dr. en Bed. des H. Euang. in de Geref. Gem. te Berlijn. Uit het Hoogd. vert. door J.W. van Haar. Rotterd. 1745. 8°.

L i t t e r a t u u r : Hs. Borger. - Brans, *Pred. Z.-Holl.*, blz. 20, 146. - *Nav.* Bijbl. V (1855), CXLVI; XV (1865), omslag 8. - *Cat. Oud. Syn. Arch.* (reg.)

[Peter Jacob Gustav Hoefer]

HOEFER (Peter Jacob Gustav), geboren te Linnich (in de tegenwoordige Rijnprovincie) den 12^{en} Jan. 1805, als zoon van J.H. Hoefer, predikant èn maire aldaar, en Marie Merkens, bezocht het gymnasium te Dortmund en studeerde vervolgens aan de Universiteiten te Halle en te Bonn (alhier ingeschr. 22 April 1826). Den 9^{en} Maart 1832 werd hij door het Königl. Rheinische Konsistorium te Coblenz tot de Evangeliebediening toegelaten, met de verklaring dat hij was toegetreden tot de Union. Met dertig anderen dong hij naar de predikantsplaats te Sittard; de keuze viel op hem, en, na den 16^{en} Oct. 1833 met goed gevolg een colloquium doctum te hebben afgelegd, werd hij er den 24^{en} Nov. 1833 bevestigd door zijn vader, destijds predikant te Rade vorm Walde (m. 1 Tim. III:1 en 1 Thess. V:12, 13; intr. m. 2 Cor. V:20*a*). Te Sittard bleef hij werkzaam; hij herdacht er zijne vijftigjarige bediening, kreeg er met ingang van 1 Nov. 1885 eervol emeritaat en overleed er den 18^{en} Febr. 1895.

Voor de kerk der Sittardsche gemeente maakte hij zich zeer verdienstelijk; tal van ingrijpende verbeteringen waren aan hem te danken. Ook stichtte hij er in 1856 een Evangelische school, waaraan uit erkentelijkheid in 1885 de naam 'Gustaaf-Hoefer-School' werd gegeven, Ook de Herv. pastorie te Grevenbicht kwam door zijne bemiddeling tot stand. Hij was te Sittard en omgeving algemeen geacht, niet het minst om zijn pastorale trouw en hulpvaardigheid.

Degelijk bewerkt waren zijn preeken, die hij in het Duitsch hield, daar Sittard eens deel uitmaakte van Gulik, en de kerk aldaar ook bezocht werd door Duitsche ambtenaren en militairen uit de op Pruisisch gebied gelegen gemeente Saeffelen. Na 1867, toen het ophield te behooren tot den Duitschen Bond, veranderde dit.

Hoefer huwde den 30^{en} Juni 1835 met Catharina Hieff die hem een paar jaar overleefde. Uit dit huwelijk werden twaalf kinderen geboren, waarvan zes den rijperen leeftijd bereikten. Een der zoons, Emanuel Gustav Hoefer, was predikant te Blaricum en Laren 1866-1889 (emer.), overl. 1906.

Zijn portret komt voor bij het hieronder vermelde door een zijner zoons geschreven *Ter nagedachtenis.*

Van hem zag het licht:

Geschichte der reformirten Gemeinde zu Sittard, *Zur 300-jahrigen Feier der ersten Verkündigung des reines Evangeliums.* S.h.n.d. (1853).

L i t t e r a t u u r : F.A. Hoefer, *Ter nagedacht. v.P.J.G. Hoefer*, in: *Jaarboekje der Limburgsche Protestanten-Vereeniging voor 1919*, blz. 13-38 (m. portr. en pl.) - *Kerkel. Crt.* v. 2 Maart 1895 (N°. 9).

[Ysbrand Hoefhamer]

HOEFHAMER (Ysbrand), geboren den 23^{en} Nov. 1727, in de Bedijkte Schermer, waar zijn vader Alb. Hoefhamer predikant was, bezocht de Triviale Scholen te Harderwijk, vervolgens de Academie aldaar, vertrok in 1749 naar de Leidsche Hoogeschool (ingeschr. ald. 22 Apr. 1750); hier studeerde hij onder mannen als J.v.d. Honert en J. Alberti. Den 4^{en} Oct. 1751 proponent geworden in de classis

van Leiden en Neder-Rhijnland werd hij den 11^{en} Maart 1753 bevestigd te Graft door Ds. C. Stuurman, pred. te Alkmaar (m. 2 Tim. IV:16; intr. m. 2 Cor. IV:5). Vandaar vertrok hij naar Nieuwe Niedorp, waar hij bevestigd werd den 10^{en} Juli 1757 door Ds. Benj. Medenbach, pred. te Winkel (m. Hoogl. IV:1, 2; intr. m. Dt. XXXII:3, 4; afsch. te Graft den 26^{en} Juni m. Thess. II:7, 8). Zijn derde standplaats was Dordrecht; ald. had zijn bevestiging plaats den 28^{en} Apr. 1765 door Ds. P. Brouwer, pred. ald. (m. Ps. LXV:5; intr. m. Jes. LV:5, afsch. te N.-Niedorp den 21^{en} Apr. m. 1 Thess. IV:1, 2). Van Dordrecht, waar hij bijzonder geëerd was, nam hij afscheid den 12^{en} Febr. 1769 (m. 2 Cor. I:12-15), om te vertrekken naar Amsterdam; ald. was hij beroepen voor de Gasthuis- en tevens voor de andere kerken; hij werd er den 19^{en} Febr. 1769 bevestigd door Ds. Phil. Serrurier, pred. ald. (m. 1 Tim. IV:16, welke rede het licht zag onder den titel: *De getrouwe en voorspoedige leeraar, voorgestelt in eene inwyings-rede* enz. Amst. 8°); den 22^{en} deed hij intrede (m. Hand. XX:24). Hij overleed te Amsterdam den 26^{en} Febr. 1798, aan een langzaam verval van krachten.

Hij huwde tijdens zijn verblijf te Graft met Agneta Margaretha Wakker (overl. 1796); twee zoons en een dochter uit dit huwelijk overleefden de ouders.

Portretten zijn van hem niet bekend.

Van hem bestaat een manuscript *Verzameling van Geesteleike Gedigten* (109 pag.s, *Opdragt* en *Index*), vermoedelijk voor de pers bestemd. Bij Schotel t.a.p. vindt men afgedrukt een gedicht daaruit (18 coupletten) getiteld: *Verlegen zondaers klagte en bede.*

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 264. - *Alb. Stud. L.B.*, k. 1028. - Croese, *Pred. Amst.*, blz. 341-343; *Verv. op Croese*, blz. 140. - Schotel, *Kerkel. Dordr.* II, blz. 499-504. - *Boekz.* 1798*a*, 436, 437.

[Pieter Hoefnagel]

HOEFNAGEL (Pieter), geboren te Haarlem, uit het huwelijk van Adriaen Hoefnagel en diens tweede vrouw Maijcken Frans van den Broecke, was aldaar leeraar[1)] bij de Doopsgezinden, die hunne samenkomsten hielden in een gebouw aan de Kruisstraat (waar zich tegenwoordig het hotel Funckler bevindt). In 1671 was het reeds tot een scheuring gekomen doordat Coenr. v. Vollenhoven, voorstander van de vrijzinnige richting der Waterlanders en Lamisten, zich met ruim 500 aanhangers had losgemaakt van de andere leden, die onder leiding van Izaäc Snep en Pieter Marcusz. op het stuk der Belijdenissen pal stonden. Kort na 1671 ontstond onder laatstbedoelden een nieuwe scheuring; tot degenen, die zich daarbij aan de zijde der strengeren schaarden, behoorde P. Hoefnagel. Na vruchtelooze pogingen kwam ten slotte de hereeniging tusschen de vergadering van de Kruisstraat en de andere, die van den Blok, tot stand. Hoefnagel overleed in 1737 (begraven 30 Nov. in de Nieuwe Kerk te Haarlem).

Hij huwde den 8^{en} Juli 1685 te Haarlem met Hilleke Amelsdonck Leeuw, afkomstig van Nijmegen. Bij zijn overlijden (als weduwnaar) liet hij vijf zonen na.

Portretten zijn van hem niet bekend.

1) Het notulenboek der Doopsgez. te Haarlem vermeldt 6 Juli 1690 P. Hoefnagel als ‘President van de vergadering van de vrienden in de Kruijsstraat.’

Van P. Hoefnagel zag het licht:

Zedige Bedenkingen over het bitter Lyden onzes Heeren en Zaligmaakers Jesus Christus waar agter Geur v. Geestelycken Speceryen, *Uitgebreid in eenige Stichtelyke Rymwerken, Over de verscheide Stoffe*[1]. Haarl. 1701 8°; ald. 1714. 8°. - *Ondersoek op 't Merkwaardig Getal 666.* Haarl. 1715. 8°. - *De Schaduw en het Ligchaam der Profeetsyen, Vertoond in het boeck der Openbaaringen v. Johannes.* Haarl. 1717. 8°; nog apart de *Bijvoegsels* op dit selve. Haarl. 1732. 8°. - *Melchizedek*, *beschouwd in zijn eeuwig Priesterschap.* Haarl. 1730. - Voorts verschillende gedichten o.a. een Lijkdicht op M.v. Dalen in: D. Voorhelm, *Lijck-Reden Gedaen t. gedacht. v. Matth. v. Dalen*, *In zyn leeven Leeraer der Vlaamse Doopsges. gem. tot Haerlem*, *In den Heere gerust den 3en Dec. 1707.* Haarl. 4°.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdbk.* VI, blz. 265[2]. - Sepp, *Stinstra*, I, blz. 39. - *Naaml. Doopsgez. Schr.*, blz. 47. - *Cat. Letterk.* I, k. 365. - Mededeel. van Mr. J.W. Kool te Haarlem.

[Jodocus Hoeïngius]

HOEÏNGIUS (HOEINGH(A), **HOEINGHIUS**, **HOEYINGUIE**, **HOINGIUS) (Jodocus** of **Joost)**, geboren te Onnae of Unna (land van der Mark), werd kort na de instelling van de kwartierschool te Harderwijk als haar rector aangesteld, waarover Joh. Fontanus in een brief aan de Regeering dier stad zijne bijzondere blijdschap uitsprak. Van 1603 tot zijn dood nam hij onafgebroken het rectoraat waar. De gunstige roep, die er van hem in de geleerde wereld uitging, kwam de opkomende hoogeschool zeer ten goede. Het schijnt wel zeker dat hij er, toen er nog geen hoogleeraar in de Oude Letteren benoemd was, als zoodanig optrad. Blijkbaar legde hij zich ook toe op de Theologie; althans in de Dordtsche Synode gingen stemmen op, die hem een plaats aanwezen onder de Bijbeloverzetters. Inderdaad werd hij benoemd als een der plaatsvervangende vertalers, en als zoodanig zou hij opgetreden zijn, ware hij niet reeds overleden, toen de dood van vroeger benoemde vertalers zijn dienst vereischte. Ook uit zijne geschriften tegen Vorstius blijkt dat hij zich gaarne op theologisch terrein bewoog.

Van hem luidt een oud getuigenis dat hij was ‘een man van heilzame strafheid, door giften onbekoorlijk en onverzettelijk door bedreigingen, die altoos meer het gemeene dan eigen voordeel gezocht heeft’. Zijn overlijden, den 9en Juli 1637 maakte diepen indruk.

Hij was gehuwd met Anneken Wyntgens; uit dit huwelijk werden drie zoons en twee dochters geboren.

De volgende geschriften zagen van hem het licht:

Kort Antvvoordt op de Benthomsche ende Steenfortsche getuychnissen de velcke D. Vorstius in synen Voorloper tot vvederlegginge syner teghengetuigen attestatien heeft uytgegeven: (Met titelvignet). Harderwyck. A° 1612. 4°. - *Tegenbericht op D. Vorstii lasterlycke ende ongefondeerde antwoort*, *daermede hy Jodoci Hoeingii Rectors der School des Veluschen quartiers tot Harderwyck getuichnis, tegens hem*

1) v.d. Aa, *Wdb. Ned. Dicht.* II, blz. 227, noemt als auteur van de *Geur v. Geestel. Speceryen* Frans Hoefnagel. De derde zoon van P. Hoefnagel droeg dezen naam.
2) v.d. Aa t.a.p. geeft een verkorte en niet geheel juiste opgave der geschriften van P. Hoefnagel onder den naam *J. Hoefnagel*, zonder verder eenige biographische bijzonderheid.

gegeven, *in synder Volcomender Antwoort poget te vernietighen.* (Met titelvignet). Harderw. a^{o} 1612. 4°.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 265. - Bouman, *Gesch. Geld. Hoogesch.* I, blz. 78, 112. - N. Hinlopen, *Hist. v.d. Ned. Overzett. des Bijbels*, blz. 77. - *Arch. K.G.* V (1834), blz. 117, 142, 146; *Ned. Arch. K.G.* VIII (1848), blz. 45. - *Maandbl. v. De Ned. Leeuw.* XXIIIe Jrg. (1915), k. 201. - Knuttel, *Cat. Pamfl.* I N° 1957, 1969.

[Izack Hoek]

HOEK (Izack), geboren den 25^{en} Oct. 1735, studeerde te Franeker, werd als proponent onder de classis van Z.-Beveland, beroepen te St. Laurens, aldaar bevestigd den 26^{en} Sept. 1784 door Prof. Andriessen, pred. te Middelburg (m. 1 Petr. V:2-4; intr. m. 2 Thess. II:8). Vandaar vertrok hij naar Kapelle (cl. Z.-Beveland), waar zijn bevestiging door Ds. J. Dijkstra, pred. te Kruiningen plaats had den 5^{en} Oct. 1788 (m. Joh. I:6-8; intr. m. 2 Cor. II:2). Zijn derde en laatste gemeente was Pynacker; hier werd hij bevestigd den 29^{en} Mei 1791 door Ds. B. Taay, pred. te Berkel (m. Ef. II:17; intr. m. Ef. III:8). Hij diende deze gemeente tot den 1^{en} Juni 1814, toen hij emeritus werd. Den 26^{en} Oct. van datzelfde jaar overleed hij.

Hij was een verklaard en standvastig aanhanger van de rechtzinnige leer; ‘in latere jaren oefenden lichaamszwakheden en smarten, ook kennelijk hinderlijken invloed op de vermogens en werkzaamheden zijner ziel.’ *(Boekz.)*

Hij was driemalen gehuwd, en overleefde ook zijne derde vrouw; behalve twee dochters had hij (alleen uit zijn tweede huwelijk) een zoon *Jacobus Hoek*, overl. 1 Febr. 1835 als pred. te de Lier.

Van Izack Hoek zag later het licht:

De genadeleiding Gods van zijn uitverkoren bondvolk [sic!] *voorgesteld in eene leerrede over Jes. XLIX:10a.* 's-Gravenh. 1834. gr. 8°. *De rechtvaardiging v.d. uitverkoren zondaar om niet*, *door de verlossing*, *die in Christus Jezus is*, *voorgesteld in eene leerr. over Rom. III:24.* 's-Gravenh. 1834. gr. 8°. - *De Rotssteen des rechtvaardigen*, *of Gods onveranderlijke Verbondstrouw in de ure v. verdrukking en vervolging*, *voorgesteld in een leerr. over Spr. III:25 en 26.* 's-Gravenh. 1834. gr. 8°.

L i t t e r a t u u r : *Boekz.* 1814^{b}, 637-639. - Meded. v.d. Hr. W.M.C. Regt.

[Nicolaas Stoffel Hoek]

HOEK (Nicolaas Stoffel), zoon van A. Hoek, Equipagiemeester of Directeur bij de Marine, wiens naam in de Ned. Herv. Gemeente te Rotterdam een goeden klank had[1)], werd in laatstgen. stad geboren in Juni 1782. Na het Erasmiaansch gymnasium

1) Deze A. Hoek was de oudste broeder van *Michiel Hoek*, koopman en opvolger van zijn vader, Stoffel Hoek, als lid van het College van H.H. Commissarissen van de Wet der Stad Delft (waarvan Delfshaven als onderdeel werd gerekend), jarenlang ook lid van den Raad, van den Kerkeraad en van de Kerkvoogdij der Ned. Herv. Gem. te Delfshaven, en een der oprichters en eerste bestuurders van het Ned. Zendelinggenootschap enz. Van dezen *Mich. Hoek* (geb. 8 Dec. 1748, overl. 3 Febr. 1820) werd na zijn dood door zijn zwager J.W. Bussingh, rust. pred. te Gouda, uitgegeven: *Godsdienstige Oefeningen over den Heidelb. Catechismus* (2 st.) 1826. 8°, eenvoudige voordrachten in Bijbelschen geest.

aldaar te hebben doorloopen, werd hij ingeschreven als student te Utrecht den 19^{en} Sept. 1801; aan het daar genoten onderwijs van Hennert en v. Heusde, maar vooral aan dat van Heringa, verklaarde hij veel te danken te hebben voor zijn gemoed en

verstand. Den 11^{en} Mei 1808 tot proponent bevorderd te Arnhem, werd hij den 4^{en} Dec. d.a.v. bevestigd te Zijderveld (door Ds. H. Uden Masman, pred. te Koorndijk (Goudswaard) m. Mt. XXV:29; intr. m. Joh. VII:16, 17). Vandaar vertrok hij naar Engelen, waar hij den 9^{en} Dec. 1809 bevestigd werd (door Ds. O. v. Tricht, pred. te Well en Ammerzoden m. 2 Cor. V:19*b*; intr. m. Jac. I:27; afsch. te Zijderveld 25 Nov. m. 2 Thess. III:16*b*). Na in Febr. 1815 bedankt te hebben voor een beroep naar Burgh, nam hij in datzelfde jaar dat naar Kampen aan, waar zijn bevestiging den 8^{en} Oct. 1815 plaats had (door Ds. A.W. van Vloten, pred. ald. m. 2 Cor. III:6; intr. m. Mt. XI:30; afsch. te Engelen 17 Sept. m. Ps. CXXXVII:15). Voor een den 19^{en} Nov. 1817 op hem uitgebrachte beroeping te Nijmegen bedankte hij. Hij bleef te Kampen predikant tot zijn overlijden den 2^{en} Sept. 1852.

Een oogziekte belette hem zich aan verdere wetenschappelijke studie te wijden, al bleef hij zich zooveel mogelijk van de resultaten der wetenschap op de hoogte stellen. Zoo werd hij almeer in *praktische* richting gedreven; zijn liefste werk was preeken en catechiseeren; dit laatste deed hij meesterlijk; ook in zijn examineeren als lid van het Prov. Kerkbestuur blonk hij uit. Buitendien was hij een zeer begaafd origineel kanselredenaar, zoowel door zijn uiterlijke welsprekendheid als door den opzet en inhoud zijner preeken. Hij sprak ‘uit het hart tot het hart’. Hartog t.a.p. noemt hem dan ook onder de predikers, op wie de Ned. Herv. Kerk roem mag dragen. Ook onder veler lofprijzing bleef hij nederig. Daarbij kenmerkte hem oprechtheid en in den omgang medegevoel met anderen. Hij behoorde tot de vrijzinnige richting.

Onderscheiden functies werden door hem bekleed. Gedurende een reeks van jaren was hij Scriba van den Ring Kampen, Praeses der Classis, President van het Prov. Kerkbestuur van Overijssel, ook was hij lid van de Alg. Syn. Commissie. In het Bijbel- en Zendelinggenootschap en in de Vereen. ‘Hulpbetoon’ toonde hij zijne daadwerkelijke belangstelling; van het departement Kampen van de Maatsch. t. Nut v. 't Algem. was hij medeoprichter en voorzitter.

Hij huwde te Utrecht met Margaretha van Scherpenzeel (ondertr. ald. 27 Oct. 1808). Een der zoons uit dit huwelijk, volgt hierna.

Portretten van hem worden in de bekende Catalogi van Portr. niet vermeld.

Van hem verscheen in druk:

[Met A.W.v. Vloten], *Viertal Leerred*, 's-Hertogenb 1822. 8°. - [Met H.J. Tol en G.H. Hein, predd. te Kampen], *Leerredenen ter gelegenh. v.d. Overysselschen Dankdag voer 't gewas.* Kampen. 1831. 8°. - *Synodale Leerr.*, uitgespr. te 's-Gravenhage.... Op den 7^{en} Juli 1833. 's-Hertogenb. 1838 8°. - *Het Koningrijk van God.* Leerr., uitgespr. op den 325^{en} gedenkdag der Kerkherv. Kampen. 1842. 8°. - *Twaalftal Nagelaten Preken.* (Met voorr. v.J. Hoek). Schoonhoven. 1853. Gr. 8°.

L i t t e r a t u u r : J. Hoek, *Voorr.* voor *Twaalftal Nagel. Preken.* - Frederiks en v.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, blz. 353. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* IV, k. 582 (art. Dr. W. Zuidema). - Hs. Borger. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, k. 194. - J. Hartog, *Predikk.*, blz. 387. - *Boekz.* 1823*a*, 383; 1831*a*, 148-150. - Knuttel, *Cat. Pamfl.* VII, N° 27079.

[Johannes Hoek]

HOEK (Johannes), geboren te Engelen den 7^{en} April 1813 uit het huwelijk van

Nic. Stoffel Hoek en Margar. v. Scherpenzeel (zie hiervóór), ontving zijn opleiding aan het Gymnasium te Kampen. In Nov. 1830 nam hij dienst bij de vrijwillige schutterij, en was van Nov. 1830 tot Sept. 1832 2de luitenant bij de mobiele Overijsselsche schutterij. Daarop studeerde hij te Utrecht, waar hij zich den 17^{en} Juni 1831 had laten inschrijven. In Mei 1839 bevorderd tot proponent door het Prov. Kerkbestuur van Gelderland, werd hij den 30^{en} Juli 1843 bevestigd te Giethoorn door zijn vader (m. Joh. VIII:12; intr. m. Joh. VIII:32*b*). Daarna diende hij de gemeente te Oudeschoot, waar wederom zijn vader hem den 5^{en} Oct. 1851 bevestigde (m. Rom. I:16*a*; intr. m. 2 Cor. IV:5-7; afsch. te Giethoorn den 30^{en} Sept. m. Num. VI:24-26). Ook zijn derde en laatste gemeente was Kampen, waarheen hij beroepen was als hulpprediker voor de behartiging der godsdienstige belangen der militairen van het Instructie-Bataillon; als zoodanig werd hij er den 9^{en} Aug. 1857 bevestigd door Ds. A.G. van Anrooy, pred. ald. (afsch. te Oudeschoot 28 Juni m. Ef. III:14-21). Met ijver en toewijding bleef hij voor gen. belangen werkzaam tot zijn emeritaat, dat inging den 1^{en} Febr. 1890. Hij overleed te Kampen den 5^{en} Jan. 1893. Hij was aanhanger van de moderne richting en bewoog zich gaarne ook op letterkundig gebied.

Hij huwde den 5^{en} Sept. 1844 te Kampen met Maria Gesina le Jolle; uit dit huwelijk werden vijf kinderen geboren; de oudste zoon is Dr. P.P.C. Hoek, wetenschappelijk adviseur der Regeering in visscherijzaken.

Hij was iemand met bijzonder vruchtbare pen. Tal van novellen en romans verschenen van zijn hand; ook gaf hij metrische vertalingen van Körners *Zriny* (1877) en Schillers *Willem Tell* (1878), voorts vele bijdragen en boekbeoordeelingen in tijdschriften als *Nederland*, *Het Leeskabinet*, *De Tijdspiegel, Vaderl. Letteroefeningen*, *Chr. Album.* Verschillende verhalen, vroeger in tijdschriften geplaatst, met nog niet uitgegevene, verschenen afzonderlijk onder den titel: *De Godsdienst in het leven, voorgesteld in novellen.* Schoonhoven. 2 dln. 8°. - In: *Evangelie-Spiegel* (Jrg. 1857) komt van hem voor: *Christus onze wijsheid.*

L i t t e r a t u u r : *Letterk. Lb.* Jrg. 1894, blz. 62-90 (art. v. Dr. P.P.C. Hoek). - *N. Biogr. Wdb.* II, k. 582 (art. van Dr. W. Zuidema). - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, k. 289. - *Kerk. Crt.* 14 Jan. 1893.

[Kornelis Hoek]

HOEK (HOECK) (Kornelis of **Cornelis van)**, geboren te Rotterdam, was een dergenen, die op den voorgrond traden onder de Rijnsburger Collegianten in zijn vaderstad. Ook in de geschillen met den Rotterdamschen koopman Jan Bredenburg, den Collegiant, die te Rijnsburg den invloed van Spinoza ondergaan had, en die van atheïsme beschuldigd werd, liet hij zich niet onbetuigd. Den 18^{en} Sept. 1685 deelde hij met Bredenburg aan Pieter Smout, die geheel als bemiddelaar in het geschil optrad, mede dat er van vredemaken niets kon komen. Met andere Collegianten stond hij sterk op het anti-confessioneele standpunt, dat de staat der Algemeene Kerk zoozeer vervallen was, dat na het ophouden der extra-ordinaire Geestesgaven geen sprekende rechter op aarde meer bestond, en er dientengevolge evenmin voor een bepaalde bindende confessie als voor een geordenden leeraarsstand plaats was. Hij verklaarde

dat het hem niet onverschillig was of men Jood, Turk of Christen was, gelijk men hem had aangewreven, maar dat ‘in het jongste gericht geen verschillende Christelijke opiniën maar Christelijke daden en gezindheden in rekening zouden komen’.

In den strijd over de toelating tot het Avondmaal op eigen proef en van ongedoopten, bepleitte hij in zijn *Chr. bedenkingen* en *De Chr. Verdraagzaamheid verdedigt* (zie hieronder) het standpunt der vrijzinnigen en verdedigde hij den proef van eigen geweten, die volgens hem de 'allernauwste' proef was, nl. tegenover den Alwetende. In zijn *Nader verdediging der Chr. verdraagzaamheid* kwam hij op voor de conscientie als eenig geldigen toetssteen ter bepaling van de al of niet ter zaligheid noodzakelijke leerstukken.

Hij overleed te Rotterdam en werd begraven den 23^{en} Maart 1722 in hetzelfde eigen graf in de Groote Kerk, waar den 30^{en} Sept. 1716 zijn echtgenoote Maartje Cornelisdr. Poortegael was bijgezet. Zij lieten geen kinderen na; hun huwelijk werd gesloten 1 Dec. 1674. Bij zijn overlijden woonde hij 'op de Rotte bij 't Swavelhuys'.

Portretten zijn van hem niet bekend.

Van hem zag het licht:

Lykreden op J. Oudaen Fz. Rotterd. 1695. 8°. - *Christelyke Bedenkingen over en tegen de Aanmerkingen op het Formulier v. benoodiging van H. Schyn.* Amst. 1701. - *De Christelyke verdraagzaamheit verdedigt tegen H. Schyn en L. Bidloo.* Rott. 1701. - *Ongebonden licentie*, *de grondslag des Rhynsburgsche verdraagzaamheit.* Amst. 1702.[1)] - *Nader verdediging der Chr. verdraagzaamheit*, *tegens de laatste wederspraak v. H. Schyn en L. Bidloo.* Rott. 1703. - *De Vernederde en Verhoogde Christus; behelzende 's Heilants Geboorte*, *Leeven; Lyden*, *Sterven en Begrafenis; Opstandinge*, *Hemelvaert*, *Zittinge aen Godts Rechterhant en Koomste ten oordeele*, 2de dr. verm. m. fig. en veerzen, ter zaeke dienende. Rott. 1716. 8°.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, 265, 266[2)]. - v. Slee, *Rijnsb. Coll.* (reg.). - *Cat. Doopsgez. Bibl.* II (reg.). - *Boekz.* 1716*b*, 630-634.

[Sander van Hoek]

HOEK (Sander van), geboren te Rotterdam den 19^{en} Dec. 1757 uit het huwelijk van Jan van Hoek, koopman, en Geertrui Fock. Nadat zijn vader in 1770 overleden was, ging hij in dienst op een oorlogsschip, waar het leven hem echter zoo slecht beviel, dat hij niet lang daarop naar het vaderland terugkeerde. Hij wilde nu predikant worden. Den 8^{en} Aug. 1778 werd hij ingeschreven als student te Groningen. Tot proponent bevorderd te Lingen den 5^{en} Juli 1781 werd hij den 4^{en} Nov. d.a.v. bevestigd te Gandersum (O. Friesl.) door Ds. Tj. Simons, pred. te Oldersum (m. Hebr. XIII:17*a*, intr. m. 2 Cor. I:16*b*). De gemeenten, die hij daarna diende, waren Wadenoyen (bev. 20 Nov. 1785 door Ds. J.B. v. Blyenburg, Deput. Classis m. Col. IV:17; intr. m. Joh. XIV:6*a*; afsch. te Gandersum 16 Oct. m. Rom. XII:9*b*), Aalburg en Heesbeen (bev. 15 Maart 1789 door Ds. S. v. Lom, pred. te Heusden, m. 1 Tim. IV:16; intr. m. Col. I:25; afsch. te Wadenoyen 8 Maart m. Fil. I:27). Vandaar vertrok hij naar de Engelsche gem. te Middelburg (afsch. te Aalburg 17 Mei m. Hand. XV:29*c*). Ook de Engelsche gem. te Vlissingen bediende hij, vanaf 1809 tot zijn dood. Hij overleed den 4^{en} Oct.

1) Hiertegen zag het licht: H. Schyn, *Onderzoek o.d. Rynsburgsche verdraagzaamheid v. Korn. v. Hoek* enz. Amst. 1703.

2) Onder de namen *C.* en *K. v. Hoek*, als twee verschillende personen, vindt men hier niet meer dan de titels van 2 van 's mans geschriften.

1816 na langdurige ziekte, en werd begraven vóór den kansel in de Eng. kerk te Middelburg.

Sander v. Hoek was iemand van buitengewone werkkracht en groote kunde. Toen in den Franschen tijd de tractementen niet aan de predikanten werden uitbetaald, voorzag hij in het onderhoud van zijn talrijk gezin door vertaalwerk en lesgeven, o.a. in het Hebreeuwsch. Zijn degelijke kennis van Engelsch en Fransch maakte hem geschikt als tolk bij de landing der Engelschen, waardoor hij velen van dienst was. Van het Zeeuwsch Genootschap was hij een ijverig lid.

Hij was een man van karakter; zijn moed kwam hem in den patriottentijd te stade toen, tijdens zijn afwezigheid, de pastorie te Aalburg werd geplunderd, en hij na zijn terugkeer de geroofde goederen kwam opeischen.

Hij huwde in 1779 te Groningen met Alida Krul (overl. te Aalburg); uit dit huwelijk werden vijf dochters geboren. In 1792 hertrouwde hij met Adriana Palesteyn; uit dit huwelijk werden vele kinderen geboren, van welke vier zonen volwassen werden, een hunner J.V.G. v. Hoek, was predikant te Aardenburg van 1825 tot zijn overlijden in 1850.

Portretten van S. v. Hoek zijn niet bekend.

Hij gaf een aantal uitnemende vertalingen en ook enkele oorspronkelijke geschriften uit. De laatste zijn:

Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis der Israëlieten met opheldernde en praktikale Aanmerkingen. Amst. 1805. I D. Gr. 8°. (Slechts één deel zag het licht). - *Natuur- en geschiedk. beschrijving v.d. verschrikkelijken watervloed tusschen 14 en 15 v. Louwmaand 1808.* 3 st. Haarl. 1808, '09. 8°. - *Geschiedk. verhaal v.d. landing en den inval der Engelschen in Zeeland in 1809*, 1ste dl. Haarl. 1810. 8°. (Tengevolge v.d. inlijving bij het Fransche Keizerrijk niet verder verschenen, hoewel het 2de deel voltooid lag).

De volgende vertalingen verschenen van zijn hand:

Tyge Rothe (Kon. Deensche Staatsraad), *De invloed en uitwerking v.h. Christendom op de vorming en den toestand der volkeren v. Europa....* N. h. Hoogd. 4 dln. Utr. 1799-1802. 8°. - *Reizen door de Staaten v. N.-Amerika*, *en de Provintien v. Opper- en Neder-Canada; in den Jaaren 1795*, *1796 en 1797 ondernomen door Isaäk Welt Jr.* N. d. 3en dr. 3 dln. Uit het Eng. M. pltn. en krt. 's-Gravenh. 1803. gr. 8°. - J.F. Schmid, *Beknopte Geschied. des Joodschen Volks*, *van deszelfs wegvoering naar Babel*, *tot op de verwoesting v. Jeruzalem door de Romeinen.* Uit het Hoogd. Gorinchem. 1804. 4°. - G.F. Seiler, *Godsd. Bijbelsch Huisboek voor Christenen*, ter vermeerd. v. kennis en verbeter. v.h. hart. 4 dln. N. d. 4de uitg. Gorinchem. 1804, '05, '08. Gr. 8°. - J.J. Bellerman, *Handboek der Bijbelsche Litteratuur.* N. d. 2de uitg. Uit het Hoogd. 1ste dl. Gron. 1806. gr. 8°.[1] - J.I.F. Schmid, *Kort Begrip der Chr. Kerkgeschied. voor Volk en Jeugd.* Vervolgd tot op den tegenw. tijd door A. Ypey. 2 dln. Gron. 1816. 8°; 3de verm. en verbet. uitg. Gron. 1820. gr. 8°.

Litteratuur: v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 266. - Glasius, *Godg. Ned.* II, 113; III, blz. 664. - Frederiks en v.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, blz. 353, 354. - Nagtglas, *Levensber.*, blz. 391, 392. - *Alg. Konst- en Letterb.* v.h. jr. 1816, N° 42, blz. 241, 242. - *Alb. Stud. Gron.*, k. 233. - *Gesch. Chr. K. 18e e.* VIII, blz. 360. - *Boekz.* 1803*a*, 158-169; 1805*a*, 116-125; 1806*a*, 127-133, 481-491; 1807*b*,

1) Abusievelijk schrijft Sepp (*Pragm. Theol.*, blz. 61), waar hij den vertaler noemt, *D. van Hoek.*

564-571; 1809 *a*, 107-115; 1811*a*, 531-541; 1816*b*, 657; 1820*b*, 156-158. - Nagtglas, *Cat. Bibl. v.h. Zeeuwsch Gen. der Wetensch.*, blz. 197, 200. - Knuttel, *Bibliogr. Kerkg.*, blz. 146, 284.

[Daniel van der Hoek]

HOEK (Daniel van der), geboren te Zierikzee den 24^{en} Febr. 1733 als eenige zoon uit het huwelijk van Willem van der Hoek en Wijfje den Herder, studeerde te Utrecht (in het *Alb. Stud.* ald. komt zijn naam echter niet voor). Proponent geworden bij de classis Gorinchem den 26^{en} Apr. 1756, werd hij den 3^{en} Mei 1757 peremptoir geëxamineerd door de Classis Voorne en Putten, en den 29^{en} Mei (1^{en} Pinksterdag) d.a.v. bevestigd te Ouddorp door Ds. Arn. van der Palm, pred. te Goedereede (m. Spr. XI:30*b*; intr. Pinkstermaandag m. Ps. XLIII:3). Daarna diende hij de gemeenten te Waarde (bev. 13 Mei 1770 door Ds J.J. v. Drunen, pred. te Goes, m. Jes. LII:7; intr. m. Jes. LXII:6*b*, 7; afsch. te Ouddorp 29 Apr. m. 2 Cor. XIII:11); te Oudelande (bev. 7 Apr. 1776 door Jac. van Hattingen, pred. te Nisse, m. Jes. LII; 7*a*; intr. m. Ps. XLV:2; afsch. te Waarde 24 Maart m. 1 Thess. V:23); te Poortvliet (bev. 1 Oct. 1780 door Ds. L. Catshoek, pred. te Scherpenisse, m. 2 Cor. VIII:23, 24; intr. m. Ps. XLV:5*a*; afsch. te Oudelande 24 Sept. m. 2 Petr. I:20); te Ovezande en Driewegen (bev. 13 Mei 1787 door Ds. Is. M. Voyer, pred. te Oudelande (m. Hebr. XIII:17; intr. m. Jes. V:1*a*; afsch. te Poortvliet 29 Apr. m 1 Cor. XVI:22-24). Na bedankt te hebben voor een beroep naar Ritthem, vertrok hij naar Baarland (bev. ald. 5 Febr. 1792 door Ds. J. Maas, pred. te Hoedekenskerke, m. Lc. XIV:23*b*; intr. m. Ps. LXXXIII:28; afsch. te Ovezande m. Hand. XVIII:19*b*-21*a*). In Mei 1797 bedankte hij voor een beroep naar Domburg, maar in het volgende jaar nam hij een ander, naar Grypskerke aan (ald. bev. 21 Apr. 1799 door zijn neef Ds. J. Hoek, pred. te Arnemuiden, m. Ef. II:17; intr. m. Ps. XLV:3*b*; afsch. te Baarland 14 Apr. m. 1 Thess. II:11, 12). Hij overleed te Grypskerke den 7^{en} Jan. 1803 aan een bezetting op de borst van enkele dagen. Op het Kerstfeest te voren had hij nog viermaal gepredikt, en voor 't laatst den 1^{en} Jan. 1803, waarop hij, reeds krank, den kansel verliet.

Als mede-afgevaardigde van de Classis Voorne en Putten was hij in 1766 tegenwoordig in de Z.-Hollandsche Synode te Leiden.

In de verschillende gemeenten, die hij diende, werd hij geroemd als een voorbeeldig herder en leeraar, die duidelijk belijnd in zijn prediking, vaststond op de oude belijdenis zijner Kerk en de afwijking daarvan bij anderen oprecht betreurde. In kerkelijke vergaderingen bracht hij zorgvuldig adviezen uit.

Portretten zijn van hem niet bekend.

Hij huwde den 29^{en} Mei 1757 te Ouddorp met Johanna Stam, afkomstig uit Leerdam, uit welk huwelijk zeven kinderen werden geboren, van welke twee zoons en een dochter hem met zijn weduwe overleefden.

Van hem verscheen in druk:

Leerredenen over de Belijdenis des Geloofs der Geref. Nederl. Kerken. 3 dln. 1792.

Zijn jongste zoon Willem v.d. Hoek, apotheker te Goes, liet drukken: *Laatste onuitgesproken*[1)] *leer- en lijkrede van D. v.d. Hoek over Ps. XXXIX*, *vs. 6*, *op het*

1) Deze rede zou door v.d. Hoek uitgesproken zijn Zondag 2 Jan. 1803, maar de doodelijke ongesteldheid, die hem reeds den vorigen dag onder het prediken had aangegrepen, belette hem dit.

afsterven v. Pieter Dekker, *Ambachtsheer v. Grypskerke en Poppendamme.* (1741-24 Dec. 1802). Middelb. 1818. 8°.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wrdb.* VI, blz. 201. - Nagtglas, *Levensber.* 2de afl. blz. 392, 393. - *Boekz.* 1803*a*, 295-302; 1817*a*, 640; 1818*a*, 669. - Knuttel, *Cat. Pamfl.* VI, N°. 24724. - *Alg. Ned. Familiebl.* X:71 (de familie).

[Petrus van Hoeke]

HOEKE (HOECKE) (Petrus of **Pieter van)**, geboren te 's-Gravenhage in 1660 (vermoedelijk een zoon van Adriaan v. Hoecke en van Johanna Brechtel), studeerde te Leiden (ingeschr. 20 Febr. 1673[1)] Proponent geworden, werd hij bevestigd te Nieuwenhoorn (Land van den Briel) in Juli 1685, te Edam in Oct. 1696, te Leeuwarden den 6en Nov. 1698 (intr. ald. m. 2 Thess. III:1), te Enkhuizen den 19en Dec. 1702, te Leiden den 1sten Nov. 1705 (afsch. te Leeuw. m. Joh. XIV:27). Hij overleed te Leiden den 22sten Apr. 1711.

Hij was een geleerd theoloog, grondig kenner van Coccejus' geschriften; op de daarin gelegde grondslagen bouwde hij ook voort. Zijn in Coccejaanschen leertrant gestelde *Schets der Godlyke Waerheden* levert het doorslaand bewijs van zijne bekwaamheid. Ook door eenvoudigen werd zij gaarne geraadpleegd. Dadelijk na de verschijning der eerste uitgaaf vóór 1708 waren er een paar drukken van uitverkocht. In 1708 gaf de schrijver zelf er een Latijnsche vertaling van in het licht.

Van Hoeke fungeerde als scriba van de Part. Synode van Z.-Holland 3-13 Juli 1691 te Schiedam. Voor de Part. Z.-Holl. Synode 6-16 Juli 1694 te 's-Gravenhage, waar hij ook als correspondent naar Gelderland werd aangewezen, hield hij de openingsrede (over Mt. XI:19).

Portretten zijn van hem niet bekend.

Hij huwde den 5en Nov. 1687 te Oegstgeest met Anna van Scherpenbrant, wed. Abr. de Rieu, wonende te Leiden.

Van hem zag het licht:

Ontwerp of Schets v. kennis en waarheid in de Wet en 't Evangelium, *met een byvoegsel van d'overeenkomst en 't verschil der geloovige voor de Wet*, *onder de Weten 't Evangelium.* Leiden. 1696. 8°. - Latijnsche uitg.: *Delineatio cognitionis*, *et veri*, *tatis in lege et evangelio.* L.B. 1708. L.B. 1738. - *Ontleedende Uytlegging over de drie laatste Profeeten Haggaï*, *Zacharia en Maleachi. Voor yder Profeet gaat een Inleyding tot de Uytlegging*, *waarin de tyd*, *de aanleyding*, *het oogmerk*, *de korte inhoud*, *de Godlykheid*, *en verdeeling v. yder voorzegging vertoond worden. Tot rechtvaerdiging v.d. veelvormige Wysheid Gods*, *en bevordering der eeuwige zaligheyd.* Enkhuizen. 1705. 4°. - *Ontleedende Uytlegging over de Profeeten Nahum*, *Habakuk en Zephanja.* Enkhuizen. 1706. 4°. Leiden. 1709. 4°. - *Ontleedende Uitlegging v.h. boek Jobs*, *waer in de aanleiding*, *en het oogwit der spreekers vertoond*, *de redeneeringen verdeeld*, *de woorden en spreekwyzen geopend*, *de zaken uitgelegt*, *en 't gewigt der bewyzen aengedrongen wordt*, *tot heilige*

1) In het *Alb. Stud. L.B.* staat als op dien datum ingeschreven *Petr. Houcken.* Leidensis 13. Hiermee is zeer waarschijnlijk *Petr. v. Hoecken* bedoeld. Daar de naam in de doopboeken van Leiden niet voorkomt, zal 'Leidensis' dus zien op zijn toenmalige woonplaats.

Verdraegzaemheid. Franeker. 1709. 4°. Amst. 1729. 4°. N. dr. - *Lucubrationes in Catechismum Palatinum in quibus eiusdem Catechismi veritates ex scriptura sancta proponuntur*, *demonstrantur variaque ipsius scripturae loca illustrantur.*

L.B. 1711. 4°. - *Ontwerp of korte schets der Goddelyke Waerheden.* Leiden. 1718. - *Over den Brief aan de Hebreeën.* Amst. 1718. 4°.

Litteratuur: v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 266. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* IV, k. 754 (art. Dr. G.A. Wumkes). - *Alb. Stud. L.B.*, k. 581. - Ypey en Dermout. III, Ver. 376. - Ypey, *Chr. Kerk 18e e.* VIII, blz. 178. - J.Chr. Koecher, *Catechet. Hist. der Geref. Kerken*, *in Zwitserl.*, enz. (vert. d. E.W. Cramer), blz. 312. - Romein, *Pred. Friesl.*, blz. 30. - v. Abkoude - Arrenberg, *Naamreg.*, blz. 237. - Knuttel, *Acta*, V, VI (reg.).

[Sytse Benedictus Hoekstra]

HOEKSTRA (Sytse Benedictus), de stamvader van het Doopsgezind predikantengeslacht van dien naam, werd den 7en October 1698 te Oudega geboren. Op 8 Maart 1722 deed hij zijn intrede als leeraar te Witveen en bleef aldaar tot 1726, toen hij te Veenwouden kwam, dat hij in 1736 met Kollum verwisselde. Sinds 1742 was hij ook werkzaam te Buitenpost en had als zoodanig zijn zoon Benedictus eenige jaren tot ambtgenoot, doch in 1753 vertrok hij naar Burg en Waal op Texel, waar hij de Friesche gemeente diende tot zijn overlijden op 13 Juli 1768. Zijn zoon Benedictus heeft een lijkrede op hem gehouden, die het licht zag. Hoekstra was den 19en Juli 1721 gehuwd met Joukje Egberts, die hem, behalve vijf dochters, zes zoons schonk, welke allen in de Evangeliebediening zijn werkzaam geweest en tot de strengere Zonistische richting behoorden, namelijk: Benedictus (zie beneden); Egbertus (leeraar te Goedereede 1745-1754, daarna te Groningen); Sjoerd (wiens zoon Johannes Albertus hier beneden volgt); Wytse (zie beneden); Hidser (geb. 1730, leeraar te Burg en Waal 1761-1763, Harlingen 1763-1764, Sneek 1764-1772), wiens zoon Sytse (geb. 1757, leeraar te den Helder 1777-1790, Texel 1790-1814) twee zoons had, namelijk: Jakob (leeraar te Hoorn op Texel 1812-1815, daarna te den Helder), wiens zoon Sjoerd beneden volgt, en Benedictus (leeraar te Oudesluis 1813-1828, Barsingerhorn 1828-1863, overleden 1872) vader van Prof. Sytse Hoekstra (zie beneden); Johannes (leeraar te Burg op Texel 1764-1765, te Heerenveen en Knype 1765-1776).

Van Sytse Hoekstra's hand is in druk verschenen: *Bespiegelende en practicale onderwijzingen uit Genesis III*, vermeerderd uitgegeven door zijn zoon Benedictus (Zaand. 1756) en *Beknopte antwoorden op vragen voor den Doop* (Zaand. 1766).

Litteratuur: Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, I, 1126. - Blaupot ten Cate, *Holland*, II, 185. - *Doopsgez. Bijdr.*, 1868, 90, 91. - *Cat. Doopsgez. Bibl.* II, 109, 120, 252.

[Benedictus Hoekstra]

HOEKSTRA (Benedictus), zoon van Sytse, overleden als Doopsgezind leeraar te Burg en Waal op Texel (zie boven), werd in 1722 te Witveen in Friesland geboren en was, evenals zijn vader, tot zijn dood in het leeraarsambt bij de Doopsgezinden werkzaam. Achtereenvolgens diende hij de gemeenten Buitenpost (1743-1746), den Ilp (1746-1754) en Westzaan bij de Friezen (1754-1779).

Van zijn hand is in druk verschenen: *Lykrede op Sytse Benedictus Hoekstra*, *leeraar aan den Burg* (W.-Zaand. 1768). - *Vragen met korte antwoorden over den doop en het avondmaal* (Zaand. 1771) en *Het antidox character van Justus Benevolens* (Zaand. z.j.), terwijl op de Doopsgezinde Bibliotheek te Amsterdam in handschrift

van hem aanwezig is een *Leerreden bij den christelyken waterdoop van Klaas Gorter*, *29 December 1771*.

L i t t e r a t u u r : Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, I, 1119.- *Cat. Doopsgez. Bibl.*, II, 109, 276.

[Wytse Hoekstra]

HOEKSTRA (Wytse), vierde zoon van Sytse en broeder van den voorgaande, werd ongeveer 1728 te Veenwouden geboren en was aldaar van 1751-1753 als Doopsgezind leeraar werkzaam. Daarna diende hij te Blokzijl, waar mede door zijn toedoen een vereeniging van de Vlaamsche en Dantziger Oude-Vlaamsche gemeenten tot stand kwam, bij welke gelegenheid Hoekstra op 17 Februari 1782 een toepasselijke rede hield. Vanhier vertrok hij naar Rotterdam, om daar te arbeiden van 1786 tot zijn dood, 27 Maart 1801. Hij was gehuwd met Jannetje C. Loos, die den 17^{en} December 1808 overleed; hun zoon Sytse volgt.

Van hem zag het licht: *Leerzame en vertroostende gedachten* (Rott. 1797).

L i t t e r a t u u r : Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, I, 1126. - Blaupot ten Cate, *Gron.*, I, 218. - *Doopsgez. Bijdr.*, 1880, 51; 1881, 97. - *Cat. Doopsgez. Bibl.*, II, 255.

[Sytse Wytses Hoekstra]

HOEKSTRA (Sytse Wytses), zoon van den voorgaande en geboren te Blokzijl op 31 Juli 1757, studeerde te Groningen en werd den 5^{en} Mei 1779 proponent. In zijn eerste gemeente den Ilp deed hij op 25 Juni 1780 intrede, maar toen Kampen op 11 September van datzelfde jaar een beroep op hem uitbracht, vertrok hij daarheen en aanvaardde er reeds den 17^{en} December d.a.v. de Evangeliebediening. Na zich op 4 Mei 1782 aan de gemeente Westzaandam verbonden te hebben, diende hij deze tot zijn overlijden, dat reeds op 4 Augustus 1786 plaats had. In 1781 was hij gehuwd met Elisabeth van Cleef.

Hij schreef: *Over de natuur van onzen Middelaar Jezus Christus*, dat tegelijk met de *Lijkrede*, door H. van Gelder op hem gehouden, te Amsterdam in 1786 is uitgekomen.

L i t t e r a t u u r : Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, I, 1121. - *Doopsgez. Bijdr.*, 1881, 102. - *Cat. Doopsgez. Bibl.*, II, 109, 254.

[Freerk Hoekstra]

HOEKSTRA (Freerk), in 1760 te Dokkum geboren uit een Doopsgezind geslacht, maar niet uit dat van Sytse Benedictus (zie boven), liet zich den 22^{en} Maart 1780 bij het Doopsgezind Seminarie ‘van wege 't Lam’ te Amsterdam inschrijven, waar hij tot leeraar bij zijn kerkgenootschap werd opgeleid door Prof. H. Oosterbaan. In December 1785 proponent geworden, aanvaardde hij op 18 Juni 1786 de Evangeliebediening te Holwerd, ging vandaar in 1791 naar Zaandam, waar hij nog geen jaar werkzaam was, en arbeidde vervolgens te Harlingen van 1792 tot zijn emeritaat, dat op 2 October 1836 inging. Hij was gehuwd met Ynske Johannes

Terpstra en overleed den 31^{en} Maart 1837. In 1827 bracht hij de samenvoeging der gemeenten Witmarsum en Pingjum tot stand.

Hoekstra, die een gematigd supra-naturalisme aanhing en wiens predikwijze door Hartog niet hoog geroemd wordt (in een preek, inhoudend ‘eene zedelijke en godsdienstige beschouwing van den voorraad dien men tegen den winter gewoonlijk in zijn huis opdoet’ zoekt men ‘naar een Christelijk element even vruchteloos, als naar een woord dat nuttig en noodig was voor de armen’) heeft wel als kinderschrijve

eenigen naam gemaakt. Naar het model van W. van Oosterwijk Hulshoff's *Geschiedenis van Jozef*, gaf hij *De geschiedenis van Jezus*, *in gesprekken* (Harl. 1815; 2e dr. Amst. 1842), *De geschiedenis der Apostelen* (Harl. 1818), *De gelijkenissen van Jezus* (Haarl. 1821) en *De wonderwerken van Jezus* (Haarl. 1833), waarover P. Cool in de *Doopsgez. Bijdr.* van 1869 een uitvoerige beschouwing gaf onder den titel: *Freerk Hoekstra als kinderschrijver* (blz. 56-89), en waarin hij, naast veel lofwaardigs, ook nadrukkelijk de gebreken noemt, die het werk van Hoekstra ontsieren. Een katechisatieboekje, getiteld: *Vragen en antwoorden over den godsdienst* (Haarl. 1804), vond, blijkens de herdrukken in 1810, 1822 en 1837, veel bijval.

Behalve het genoemde heeft Hoekstra uitgegeven: *Leerrede op den ramp van Leyden*, *12 Januari 1807* (Haarl. 1807). - *Lykrede op Heere Oosterbaan*, *leeraar te Harlingen*, *overleden 18 September 1807* (Amst. 1807). - *Leerrede over de teekenen der tijden* (Westzaand. 1810). - *De heillooze gevolgen van partijschap; kerkelijke redevoering over het oproer te Ephesen* (Harl. 1813). - *Kerkelijke redevoeringen* (Gron. 1816; 2e dr. Harl. 1837). - *Verhandeling over de waarheid van den christelijken godsdienst* en *Verhandeling over de voortreffelijkheid der christelijke zedeleer* (Harl. 1825), beide bewerkt naar geschriften uit de nalatenschap van zijn vriend Hylke Hanekuik. - *Zedelijke en godsdienstige vertoogen* (Arnh. 1827-1831). - *Dankrede*, *gehouden te Harlingen*, *bij gelegenheid van 50 jarigen predikdienst* (Harl. 1836). - *Laatste Avondmaalsbediening en afscheid te Harlingen* (Harl. 1837). Bovendien gaf hij artikelen in de *Arnhemsche Courant*, waarin hij Da Costa bestreed, terwijl in *Doopsgez. Bijdr.*, 1869, blz. 74, 75 een gedichtje van zijn hand staat afgedrukt.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, VI, 267. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, I, 1119, 1120. - A. van Steenderen, *Iets ter nagedachtenis van Freerk Hoekstra* (Fran. 1839). - Blaupot ten Cate, *Friesl.*, 186, 239, 245. - Sepp, *Stinstra*, II, 291, 296. - Hartog, *Gesch. Predikk.*, 435-437. - Frederiks en v.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, 354. - *Cat. Doopsgez. Bibl.*, II, Reg. - *Alb. Ath. Amst.*, 513.

[Johannes Albertus Hoekstra]

HOEKSTRA (Johannes Albertus) was een zoon van Sjoerd Hoekstra, broeder van Benedictus (zie boven), achtereenvolgens leeraar te Aalsmeer (1748-1754), Ouddorp (1754-1759) en van 14 November 1759 tot zijn dood op 14 Augustus 1789 te Emden. Van vader en zoon werden door laatstgenoemde in 1790 te Utrecht: *Plegtige leerredenen te Emden en Utrecht* uitgegeven.

Johannes Albertus, wiens moeder Maria Jans Valk heette, werd den 28en Juni 1763 te Emden geboren, studeerde te Amsterdam aan het rechtzinnig Doopsgezind seminarie ‘van wege de Zon’, waar hij in November 1783 tot proponent werd bevorderd. Hij diende de gemeente Edam van 12 September 1784 tot 29 Januari 1786, was daarna nog geen jaar te Westzaan-Noord werkzaam, arbeidde vervolgens te Utrecht tot 1793 en te Altona van 1793 tot zijn overlijden op 7 December 1817. J. Goos hield op hem een *Lijkreden* (Alt. 1817) en J. Schultz gaf een *Ter nagedachtenis van Joh. Alb. S. Hoekstra* (Alt. 1817). Hij was een steunpilaar van de Maatschappij ‘tot Nut van 't Algemeen’ en een ijverig lid van het Utrechtsch genootschap ‘Vlijt de voedster der wetenschappen’, dat *Mengelingen* heeft uitgegeven,

waarin verschillende bijdragen van zijn hand zijn opgenomen. Van hem bestaat een portret, gegraveerd door L.L. Wolf naar een schilderij van F. Lund.

Behalve het reeds genoemde, is van zijn hand in druk verschenen: *Leerredenen*

en bedestonden (Utr. 1787). - *Twee leerredenen bij den doop*, *en afscheid van Utrecht* (Utr. 1793). - *Iets ter handhaaving en bevordering van waarheid en plicht* (Alt. 1794). - (Met G. Karsdorp en J. de Jager) *Leerredenen. Met een vertoog*, *dat genade en plicht*, *de leer van Jezus en zijne apostelen*, *ook de leer van Menno en der waare Mennoniten is* (Alt. 1794). - *Iets over Gods grootheid* (Alt. 1797). - *Dichtkundige Mengelingen*, 4 st. (Amst. 1800). - *Dank- und Ermahnungspredigt* (Alt. 1801). - (Met G. Karsdorp) *Stand- en Gedachtenisrede over Jan de Jager*, *leeraar te Hamburg en Altona* (1802). - *Jubelpredikatie wegens 25 jarige ambtsverrichting in onderscheiden Doopsgezinde gemeenten*, *gehouden te Altona op 8 October l809* (Alt. 1809). - (Met J. Goos e.a.) *Ter gedachtenis van Gerrit Karsdorp*, *leeraar te Hamburg en Altona*, *overleden II October 1811*.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, VI, 267. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, I, 1121. - Frederiks en v.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, 354. - Blaupot ten Cate, *Holland*, II, 181. - Hartog, *Gesch. Predikk.*, 427. - *Alb. Ath. Amst.*, 515. - *Cat. Doopsgez. Bibl.*, II, 41, 100, 255, 277, 284.

[Sjoerd Hoekstra]

HOEKSTRA (Sjoerd), zoon van Jakob, die een achterkleinzoon was van Sytse Benedictus (zie boven), werd op 20 Januari 1805 te den Helder geboren en studeerde van 1823 tot 1828 aan het Athenaeum te Amsterdam. In 1829 tot proponent bij de Doopsgezinden bevorderd, deed hij nog hetzelfde jaar intrede te Medemblik, vanwaar hij in 1835 naar Twisk vertrok, waar hij arbeidde tot zijn emeritaat, dat op 26 December 1881 inging. Hoogbejaard overleed hij aldaar den 1^{en} Augustus 1894, overleefd door zijn vrouw Jansje Jansz, met wie hij op 21 Augustus 1829 gehuwd was en die den 20^{en} April 1902 stierf.

Hoekstra heeft zich het meest bekend gemaakt door zijn onderzoek naar het levensbeginsel der Doopsgezinden, waarvan hij de resultaten neerlegde in zijn geschrift: *Nog iets over het eigenlijk wezen van den Doopsgezinden Christen* (Hoorn 1851). De aanleiding hiertoe had Scholten gegeven, toen hij in *De leer der Hervormde kerk* ook de beginselen der dissenters, o.a. der Doopsgezinden, beoordeelde, waartegen D.S. Gorter in zijn *Onderzoek naar het kenmerkend beginsel der Nederlandsche Doopsgezinden* reeds een bestrijding geleverd had. Hoekstra onderwierp zoowel Scholten's als Gorter's meeningen aan een nader onderzoek en kwam tot de slotsom, dat het kenmerkend beginsel van de Broederschap was: zedelijke werkzaamheid, door Christus verwekt, maakt het wezen van den Christen uit en is volstrekt noodig ter zaligheid. C. Sepp beoordeelde dit geschrift tegelijk met Gorter's boekje in de *Godgeleerde Bijdragen* van 1851 en 1852. Evenzeer over een Doopsgezind beginsel handelt Hoekstra in *Doopsgezinde Lektuur*, dl. II, waar door hem *Het Doopsgezind gevoelen omtrent den eed*, *op nieuw ter toetse gebragt* wordt.

Afzonderlijk werd verder door hem uitgegeven: *Leiddraad voor eenvoudigen in het afleggen van belijdenis* (Medemb. 1836). - *Jezus in Zijne verhevenheid*, 2 dln. (Medembl. 1838). - *Het Evangelie. Een onderwijsboek* (Amst. 1848). - *Nieuwe beschouwingen van Jezus' persoon en werk*, 2 dln. (Medemb, 1852). - *Feestrede bij 25 jarige evangeliebediening* (Amst. 1854), terwijl in de *Jaarboeken voor Wetenschappelijke Theologie* van zijn hand werd opgenomen: *Over het woord genade*

in het N.T. en de verhouding der genade tot ons geloof (1852) en een *Verklaring van Rom. V:12-21*

(1853). Ook plaatste hij in dl. III van *Doopsgezinde Lektuur* (1858) een bijdrage getiteld: *Iets over het beginsel van pligts-betrachting bij den Christen.*

L i t t e r a t u u r : Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, I, 1125. - Sepp, *Bibl. Kerkgesch.*, 405, 406. - Id., *Pragm. Gesch. Th.*, 189-191, 269. - *Cat. Doopsgez. Bibl.*, I, 368, 415, 419; II, 97, 262, 297.

[Sytse Hoekstra Bz.]

HOEKSTRA Bz. (Sytse), zoon van Benedictus, eerst predikant te Oudesluis, later te Barsingerhorn (zie voor zijn verwantschap met de andere Hoekstra's: boven, bij Sytse Benedictus Hoekstra), werd den 20^{en} Augustus 1822 in de Wieringerwaard geboren, waarin de pastorie der toenmalige gemeente Oudesluis, thans Noord-Zijpe, was gelegen. Aan zijn moeder Aafje Pruit († 1855), uit een Texelsch geslacht van zeekapiteins gesproten, heeft Hoekstra, wat zijn opvoeding betreft, zeer veel te danken gehad, waarvoor hij haar ook zijn leven lang innig erkentelijk is gebleven.

Na de Latijnsche school te Hoorn bezocht te hebben, liet hij zich in 1840 als student te Amsterdam inschrijven, waar vooral de oriëntalist Taco Roorda zijn leermeester was, en werd op 15 Juni 1845 tot proponent bij de Algemeene Doopsgezinde Sociëteit bevorderd. Van 26 October 1845 tot 4 April 1852 diende hij de gemeente te Akkrum, van 18 April 1852 tot 1 Februari 1857 die te Rotterdam, om daarna het hoogleeraarschap aan het Doopsgezind Seminarie te Amsterdam te aanvaarden, dat hem den 26^{en} November 1856 opgedragen was. Hij kwam hier als opvolger van Prof. S. Muller, die zijn benoeming gewenscht had, hoewel verschillenden daartegen bezwaar maakten, ook om zijn richting. Toch werd hij met groote meerderheid van stemmen gekozen boven D. Harting, predikant te Enkhuizen, die na hem 't meest in aanmerking kwam (zie uitgebreid de verkiezing van Hoekstra beschreven in *Doopsgezinde Lektuur*, dl. III, Kerknieuws, blz. 9-14).

Den 17^{en} Februari 1857 aanvaardde Hoekstra zijn professoraat met het houden van een *Oratio de summae veritatis cognoscendae ratione ac via* (Amst. 1857), die door Jacob van Gilse (zie boven, dl. III, 257, 258), toen nog student, vertaald werd onder den titel: *De weg der wetenschap op godgeleerd en wijsgeerig gebied* (Amst. 1857). Sinds 1877, toen het athenaeum te Amsterdam werd veranderd in een universiteit, was Hoekstra ook als hoogleeraar aan deze instelling verbonden en gaf onderwijs in de christelijke geloofsleer, de zedekunde en de wijsbegeerte van den godsdienst. In 't begin kwam daarbij nog de bijbelsche godgeleerdheid, terwijl hij gedurende een vacature ook logica gaf. In Juni 1892 legde hij zijn ambt neder wegens den haast bereikten 70jarigen leeftijd, bleef eerst te Amsterdam wonen, maar vestigde zich later te Ellecom, waar hij op 12 Juni 1898 overleed. Hij was sinds 21 Juli 1873 in kinderloos, maar zeer gelukkig huwelijk verbonden met Rebecca Anna van Geuns († 1909).

Hoekstra, ‘waarschijnlijk de scherpste denker, dien ons land in de 19de eeuw op zijn gebied heeft voortgebracht’ (Cramer), heeft naast Opzoomer en Scholten een eigen, zeer bijzondere plaats in de theologische wereld ingenomen en met zelfstandigheid en scherpte zich onder zijn geestverwanten een eigen standpunt afgebakend. Onder de talrijke geschriften, die hij het licht deed zien, treden vooral een drietal op den voorgrond, waarin zijn hart en geest zich 't meest openbaarden,

nl: *Het geloof des harten volgens het Evangelie* (Rott. 1856; 2e dr. ald., 1857), meer voor wijden kring bestemd; *Bronnen en grondslagen van het godsdienstig geloof* (Amst. 1864) en *De Hoop der Onsterfelijkheid* (Amst. 1867).

Eerst was Hoekstra supranaturalist, aanhanger van de toen gangbare orthodoxie en staat in *Het geloof des harten* inderdaad vrij dicht bij De la Saussaye Sr.[1]. Hij neemt de praeëxistentie aan, vindt, dat het 'ontvangen van den H. Geest, geboren uit de maagd Maria' als waarheid vaststaat, noemt de zondeloosheid van Christus als een blijk van Zijn goddelijke natuur en verklaart: 'Zulk een persoon als Jezus *moest* wonderen doen, indien Hij het goddelijke leven, dat in Hem was, niet met opzet wilde verborgen houden.' Later verandert hij meer en meer, totdat hij ongeveer 1870 volbloed modern kan worden genoemd. Uitspraken als: 'onder de geleerden is het een open questie of Jezus al dan niet lichamelijk uit den dood verrezen is', en verder: 'wonderen zijn voor den denkenden mensch meer spel dan ernst'; 'geen enkele Evangelische waarheid staat of valt met het geloof aan het kruis', zijn teekenen van dezen overgang.

Toen de oude geloofsvoorstellingen hem ontvielen, heeft Hoekstra, volgens de teekenende voorstelling van Molenaar, zich niet beziggehouden met het puin op te ruimen, maar een hecht en welgefundeerd stelsel willen opbouwen. Hij gaf een theorie over den psychologischen grond en historischen oorsprong van godsdienst en zedelijkheid, met de bedoeling het geloof aan God, aan de onsterflijkheid van den menschelijken geest en aan het bovenzinnelijk karakter van de zedewet tegen de aanvallen van 'de wetenschap' onaantastbaar en als eisch van ware wijsbegeerte voor te stellen. Bij het opstellen van deze theorie neemt Hoekstra een geheel eigen standpunt in. Tegenover Scholten's theocentrische theologie en beslist determinisme verdedigt hij een anthropocentrische theologie en een psychologisch indeterminisme; tegenover Opzoomer, die meende, dat het zuivere empirisme evenals bij de natuurwetenschap ook in het godsdienstige en zedelijke onomstootelijke zekerheid zou verschaffen, stelt hij zijn ethisch idealisme: een durven gelooven aan de waarheid van ons eigen innerlijk wezen. Daarom beschouwt hij het ook als zijn voornaamste taak, den godsdienstigen mensch zelf te bestudeeren: 'de godsdienst, niet het abstracte begrip der Godheid is het voorwerp der theologische wetenschap.'

Het grondbeginsel van zijn theologie heeft Hoekstra aldus omschreven: 'Alle geloof aan eene bovenzinnelijke wereld rust op het geloof aan de waarheid van ons eigen innerlijk wezen, van welke wij ons intusschen alleen door middel van ons leven in de ervaringswereld, en derhalve alleen in zamenhang met en naar mate van onze ervaringen bewust kunnen worden'. Leert hij aldus in de tweede zinsnede, dat wij, onbewust geboren, alle begrippen en voorstellingen ons alleen eigen maken door nadenken over de dingen der ervaringswereld, die dus de bouwstoffen levert voor onze levens- en wereldbeschouwing - de eerste zinsnede is zeker het voornaamste punt: in de wetenschappen van ons geestelijk leven moet men zich niet alleen op zintuigelijke waarneming beroepen, maar ook op gemoedservaring. Hij is ervan overtuigd, dat 'de onuitroeibare geestelijke behoeften en strevingen in den mensch ons omtrent de diepste werkelijkheid niet kunnen bedriegen', en vindt het dan ook in 't geheel niet verkeerd, dat een denkend wezen stellingen aanneemt, die niet op objectieve gronden berusten; Pascal's woord is hem waarheid: 'Le coeur a ses raisons, que la raison ne connait pas'. Bovendien: *tegen* zijn opvatting kunnen

1) F.A. Hartsen schreef hierover: *De richting van D. Chantepie de la Saussaye in hoofdtrekken geschetst en vergeleken met die van S. Hoekstra Bz.* (Rott. 1866).

evenmin objectieve gronden worden aangehaald. Aldus omschrijft Hoekstra ook zijn ‘idealisme’: het is de overtuiging, dat onze eigen natuur ons niet bedriegt en dat het ‘geloof aan uzelven’ ook onfeilbare regel is op godsdienstig gebied.

Wordt derhalve door de nooden des levens de behoefte aan verlossing in ons gewekt, ontstaat daardoor het godsdienstig geloof, het geloof aan een hoogere wereldorde, dan is Hoekstra van de realiteit van die wereldorde overtuigd; die te erkennen is immers levensvoorwaarde, als één onzer edelste behoeften een gezonden zin wil hebben. ‘Zoo wordt bij Hoekstra het godsdienstig geloof niet alleen practisch gebouwd op onze geestelijke behoeften, “die door al het aardsche en zinnelijke geenszins bevestigd worden”, op “een heimwee naar een ander goed, naar iets hoogers”, maar het geloof vindt in deze behoeften ook zijne rechtvaardiging’ (Roessingh).

Terecht noemt Hoekstra zijn opvatting: gewijzigd-Kantiaansch. Zij is Kantiaansch, omdat het geloof is ‘een postulaat van onzen inwendigen mensch’ en het Godsbegrip ‘een postulaat der godsdienstige bewustheid en wat deze postuleert, is ontwijfelbaar zeker’. Maar toch gewijzigd-Kantiaansch, omdat het geloof geen postulaat is van den zedelijken mensch, maar van onze godsdienstige behoeften, van ons gemoed.

Evenwijdig met Hoekstra's denkbeelden over godsdienst loopen die over zedelijkheid. Op de laagste trap van ontwikkeling, zegt hij, is het onderscheid van goed en kwaad onbekend, slechts het egoïsme bepaalt, wat goed of kwaad is. Maar op den duur blijkt samenleven alleen mogelijk, als de individuen hun persoonlijke vrijheid beperken, om in 't bezit te komen van goederen, die hun meer waard zijn dan de onbeperkte vrijheid: ‘het egoïsme der gemeenschap disciplineert het egoïsme van den enkeling’. Hier wordt dus ook ervaring, opgedaan in het gemeenschapsleven, de grondslag van zedelijke kennis. Op die wijze wordt de burgerlijke zedelijkheid geboren. Doch nu komt er een tweede factor bij: de besten en edelsten worden door ondeugden van hun omgeving telkens opnieuw tot bewustheid van 's menschen roeping gebracht, waardoor een hoogere zedelijkheid ontstaat, die zich boven de burgerlijke verheft. En hier komt Hoekstra's overtuiging omtrent den innigen samenhang van godsdienst en zedeleer voor den dag, als hij vooropstelt, dat ‘godsvrucht zooal niet één der bestanddeelen van, dan toch de onmisbare voorwaarde voor of de grondslag van alle hoogere zedelijkheid is’. Dat Hoekstra dus de z.g.n. ‘onafhankelijke zedeleer’, die niet op godsdienst is gebaseerd, verwerpelijk acht, is te begrijpen, en evenzeer, dat hij zich niet kan vereenigen met het utilitarianisme, nl. dat de zedelijke waarde van gezindheid of handeling niet bepaald wordt door de vraag, of zij goed, maar wel of zij nuttig zijn.

‘Het schoonste boek, dat Hoekstra geschreven heeft, is naar mijn oordeel: *De Hoop der Onsterfelijkheid*’, (v.d. Wyck) en ook Molenaar noemt het ‘zeldzaam rijk, diep doordacht, uit de bron van een overvloeiend gemoedsleven opgeweld’. Die hoop is niet gegrond op Figuier's zoogenaamd wetenschappelijke bewijzen, die ‘als een bonbon den lezers in plaats van brood in den mond gestopt worden’ (Miss Cobbe), maar zij wortelt alleen in subjectieve gronden, in geloof. Doch Hoekstra kan zich ‘geen gezonde menschenziel denken, in welke niet het duidelijk besef woont, dat eigene geestelijke ontwikkeling haar levensdoel is.’ Voor het waarachtig leven des geestes is dan ook het geloof aan onsterflijkheid onmisbaar, terwijl bovendien ons geheele aardsche bestaan zich eigenlijk niet begrijpen laat, als dit het ware leven was en niet inleiding tot een ander leven.

Tegenover Scholten's determinisme is Hoekstra opgetreden in zijn geschrift over *Vrijheid in verband met zelfbewustzijn*, *zedelijkheid en zonde* (Amst. 1857). Hij meent, dat de vrije wil bestaat als beslissende 'factor der wordende zedelijkheid' in de periode der zedelijke karaktervorming; dàn heeft de mensch neiging en vermogen, om tusschen de motieven een keuze te doen, aan sommige daarvan invloed op den wil te vergunnen, andere ter zijde te stellen. Zóó wil hij de zelfstandigheid der geestelijke persoonlijkheid handhaven tegenover het determinisme, dat den mensch steeds beheerscht acht door de motieven, die het krachtigst op hem inwerken. Op dit standpunt staande, heeft Hoekstra de heroën in de geschiedenis ook niet beschouwd als gewrochten van hun eeuw, maar als persoonlijkheden, die juist een beslissenden invloed op de geschiedenis der menschheid hebben geoefend. Zij zijn 'als geboorten eener koningin in den bijenzwerm der menschheid. Ze worden door duizenden werkmenschen gevolgd, totdat een nieuwe koningin hen van de oude vervreemdt.'

Op het einde van zijn leven heeft Hoekstra nog gegeven: *Zedenleer*, 3 dln. (Amst. 1894), waarover Dr. A. Bruining schreef in de *Tijdspiegel* van 1894 en A. Pierson in de *Gids* van 1895; *Wijsgeerige godsdienstleer*, 2 dln. (Amst. 1894/95); *Geschiedenis der Zedenleer*, 2 dln. (Amst. 1896), vooral belangrijk door de uitvoerige behandeling van het tijdvak vóór de Socratische school; over dit werk gaf Dr. W. Scheffer een beschouwing in het *Theol. Tijdschr.* van 1897; en *De Christelijke Geloofsleer*, 2 dln. (Amst. 1898). Deze boeken worden niet als het beste deel van Hoekstra's arbeid beschouwd; het zijn gedrukte college-dictaten met veel materiaal, maar dikwijls niet meer dan aaneengeregen paragrafen, veelal wijdloopig en, naar het eenparig oordeel van deskundigen, niet op de hoogte van hun tijd. Hierbij moet echter in aanmerking genomen worden, dat de schrijver bij de bewerking reeds met lichamelijk lijden te kampen had.

Bij een beschouwing van Hoekstra als wijsgeer en den invloed, dien hij als zoodanig geoefend heeft, dient in de eerste plaats vermeld te worden, dat hij christelijk wijsgeer is gebleven in dien zin, dat hij ons gelooven nooit los denkt van het historisch Christendom en van Jezus, en dat het Evangelisch Christusbeeld hem steeds gold als de reinste openbaring van 's menschen geestelijke natuur. Voorts, dat hij nooit een afgerond systeem van onze geloofsvoorstellingen wilde maken; bij ingewikkelde vraagstukken dacht hij niet eraan, den knoop eenvoudig door te hakken, maar beschouwt de kwestie van alle kanten, denkt zich alle verschijnselen in en komt dan ook niet altijd tot een beslissing. Tegenstellingen als Gods voorwetenschap en onze vrijheid, Gods voorzienigheid en gebedsverhooring, laat hij rustig naast elkander staan. Geeft hij aldus geen stelsel, ook een eigenlijke school heeft hij niet gesticht; hij was niet de man, om aanvoerder van een richting te zijn, allerminst partijhoofd, meer de afgetrokken geleerde, die in de stilte der studeerkamer zich thuis gevoelde. Daardoor is hij nooit populair geweest, ook niet bij zijn studenten, waarmee hij zoo goed als geen persoonlijken omgang had en die hij zelden tot zijn studeerkamer toeliet.

Toch is zijn invloed vroeger en later in vele opzichten groot geweest. Zijn preeken 'helder als kristal en prikkelend tot nadenken', maakten eerst te Rotterdam, later te Amsterdam, diepen indruk. Zijn katechisatieboekjes, nl. *Het Evangelie. Een onderwijsboek in de Christelijke leer* (Amst. 1848), *Korte Schets der Christelijke leer*(Sneek 1849, twee herdrukken ald. 1850, 4e en 5e dr. 1859 en 1867), *Handleiding*

bij het katechetisch onderwijs in de Christelijke leer (Sneek 1855), *Eenvoudig onderwijs in de Christelijke leer* (Sneek 1855) en *Handleiding bij het katechetisch onderwijs der Bijbelsche geschiedenis* (Sneek 1856, 3e dr. 1881) werden vooral in gemeenten van ontwikkelden voor het godsdienstonderwijs ingevoerd. Zijn eerste boeken, als: *Geloof en leven des Christens* (Sneek 1852; herdr. ald. in 1855 en 1862), *Levensvragen over den weg des heils in Christus* (Sneek 1853; later herdrukt), *De leer des Evangelies*, *voor beschaafde en nadenkende christenen ontwikkeld*, 2 dln., (Sneek 1854/55; 2e dr. ald. 1858), *Het Evangelie der genade in de gelijkenis van den Verloren Zoon* (Sneek 1854; 2e dr. ald. 1860), *Het geloof des harten* en *Bronnen en grondslagen van het godsdienstig geloof* werden niet alleen door godgeleerden gelezen, maar ‘mannen van zaken en ontwikkelde vrouwen genoten van het nieuw, het helder inzicht in eigen hart en leven, dat, 't bleek hun nu, de bijbel den denkenden lezer biedt’ (Cramer). En al heeft Hoekstra geen eigenlijke school gesticht, zijn geest is ‘als een zuurdeesem in het geestelijk leven van zijn leerlingen en door dit kanaal in het gemeenteleven van de Doopsgezinde broederschap overgegaan’ (Molenaar). Dat echter daarbuiten ook zijn beteekenis gevoeld werd en zijn inzichten overdacht zijn, blijkt wel uit de verschillende artikelen en brochures, naar aanleiding van zijn beschouwingen verschenen. L.W.E. Rauwenhoff schreef eerst een *Open brief aan Dr. S. Hoekstra Bz.*, *schrijver van* ‘*Het geloof des harten*’ (Dordr. 1857), later: *Empirisme en Idealisme volgens S. Hoekstra Bz.* in het *Theol. Tijdschr.* van 1868, en over hetzelfde onderwerp in zijn *Wijsbegeerte van den godsdienst* (1887); Pierson behandelde *Prof. Hoekstra's verdediging van het indeterminisme* in de *Gids* van 1858, gelijk ook Scholten het besprak in *De Vrije Wil* (1859); Busken Huet gaf een beschouwing over Hoekstra's anthropologisch beginsel in de *Gids* van 1858 en over diens geschrift *Godsdienst en kunst* (Amst. 1859) in *Nederlandsche Belletrie*, dl. I; J. Pijnappel Gz. schreef *Gedachten naar aanleiding van de Utiliteitsleer op zedelijk gebied*, *door Prof. Hoekstra voorgesteld en verdedigd* (Leiden 1865); L.H. Slotemaker over *Hoekstra's theorie aangaande den grondslag en het wezen van het godsdienstig geloof* in het *Theol. Tijdschr.* van 1881. Zelfs vond de redactie van ‘De Dageraad’ het noodig, naar aanleiding van Hoekstra's inaugureele rede een *Open antwoord* (Amst. 1857) te schrijven. Eindelijk worden zijn denkbeelden nog min of meer uitvoerig besproken door I.J. de Bussy in: *De ontwikkelingsgang van de moderne richting* (in de *Gids* van 1889) en door Cannegieter in: *De godsdienst uit plichtsbesef en de geloofsvoorstelling uit dichtende voorbeelding geboren?* (Leiden 1890).

Maar Hoekstra's invloed reikt verder: ook thans nog wordt de hooge waarde van zijn beschouwingen erkend door theologen van naam. Zoo heeft B.D. Eerdmans getuigd: ‘Wanneer de bovendrijvende strooming in de moderne theologie zich meer in de door Hoekstra aangegeven richting had bewogen en meer had gestaan onder den invloed zijner denkbeelden, zou dit haar naar ons inzien niet tot schade zijn geweest’, terwijl K.H. Roessingh zich aldus uitlaat: ‘Prof. Bruining heeft er herhaaldelijk over geklaagd, dat de Hollandsche theologie te veel in Hoekstra's richting is voortgegaan; ik zou het veeleer willen betreuren, dat zij - en dan met nauwkeuriger analyse van onze “geestelijke behoeften en idealen” - niet nog veel principiëeler langs dezen weg het probleem der theologie heeft trachten te ontwarren.’

Al heeft Hoekstra zich 't meest als wijsgeerig denker doen kennen, hij was inderdaad een veelzijdig encyclopaedisch geleerde. Ontzaglijk veel had hij gelezen

en onthouden, waarvan de talrijke citaten het bewijs leveren. Volgens Van der Wyck citeerde hij meer dan eenig ander Nederlander sinds Voetius. Gelijk ook uit de opgave zijner geschriften blijken kan, heeft hij ‘in nagenoeg ieder deel en onderdeel van zijn omvangrijke wetenschap proeven van zijn kennis en bekwaamheid geleverd.’ Op één boek van zijn hand dient echter nog in 't bijzonder de aandacht gevestigd te worden, en wel op: *Beginselen en leer der oude Doopsgezinden*, *vergeleken met die van de overige Protestanten* (Amst. 1863), ‘de vrucht van geduldigen, dikwijls vervelenden arbeid’ (Cramer), maar een boek, dat inderdaad in een leemte voorzag.

Afstammeling van een echt Doopsgezind geslacht, begaafd met historischen zin en een kritischen blik, was Hoekstra het meest tot dit onderzoek bevoegd en de resultaten, waartoe hij kwam, verdienen nog steeds gekend en, zoo noodig, betracht te worden. In tegenstelling met hetgeen vroeger wel beweerd was, bewijst hij, dat de Doopsgezinden geen afstammelingen zijn der oude Waldenzen, maar teekent hen als de meest oorspronkelijke en getrouwe vertegenwoordigers van de Kerkhervorming der 16e eeuw in Nederland. Hun wezenlijk grondbeginsel was het denkbeeld de vlekkelooze Godsgemeente te vormen en daaruit leidt Hoekstra af, in hoever hun andere beginselen oorspronkelijk of afgeleid, wezenlijk of toevallig zijn. Onder het betrekkelijk toevallige noemt hij ook den doop op belijdenis, die maar al te dikwijls voor hun beginsel in plaats van uitvloeisel van hun beginsel aangezien wordt. Zóó velt hij ‘een vernietigend vonnis over de gangbare meening omtrent het zoogenaamd kenmerkend Doopsgezinde’ (Molenaar). Hun beteekenis acht hij, in overeenstemming met de algemeene meening, in het practische van hun richting gelegen, waardoor zij echter ‘maar weer één zijde van den Christelijken geest en dezen dan nog gebrekkig, hebben vertegenwoordigd’. Zeer opmerkelijk is zijn uiting, dat de Broederschap haar taak het best zal kunnen vervullen, door zich vrij te houden van exclusieven genootschapsgeest, een euvel, dat ook thans nog meermalen den Doopsgezinden wordt ten laste gelegd.

Hoekstra was een goed man, hartelijk en hulpvaardig, die ‘alles voelde voor de sociale gerechtigheid’ en veel weldeed. Geestelijke hoogmoed was hem geheel vreemd, kritieken deerden hem niet. ‘Weet een ander er meer van dan ik, zooveel te beter!’ heeft hij meermalen gezegd en hij meende het ook, want rancune kende hij niet. Evenmin berekening: argeloos en weleens al te onbedachtzaam uitte hij zijn paradoxen en invallen over allerlei onderwerpen, terwijl de lust tot humor en de luchthartige toon, dien hij menigmaal aansloeg, hem de sympathie van sommigen deed verliezen. Kunstenaar was hij niet: het letterkundig talent ontbrak hem, waardoor hij ingewikkelde wijsgeerige problemen aanschouwelijker had kunnen voorstellen en daardoor bevattelijker maken voor zijn lezers. Maar het oordeel van Busken Huet, die hem alle heerschappij over den vorm ontzegde, is zeker ongegrond.

Van 1854 tot 1859 redigeerde Hoekstra met anderen het tijdschrift *Licht*, *liefde*, *leven*, van 1867 tot 1898 evenzoo het *Theologisch Tijdschrift*, terwijl hij in 1858 met D.S. Gorter de redactie vormde van het 3e deel der *Doopsgezinde Lectuur*. Zijn verdiensten werden erkend door zijn benoeming tot doctor honoris causa in de theologie door den senaat der Leidsche Universiteit op 3 Februari 1857, zijn lidmaatschap der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde (15 Augustus 1857), Teyler's Godgeleerd Genootschap (1 October 1858) en de Koninklijke Academie

van Wetenschappen (10 Augustus 1865), terwijl de Koning hem den 12^{en} Mei 1874 het ridder-

kruis der orde van den Nederlandschen Leeuw schonk. Zijn beeltenis, door S. Altmann op steen geteekend, staat vóór de levensbeschrijving, door Molenaar gegeven; ook bevindt zich zijn door Thérèse Schwarze geschilderd portret in de Senaatskamer der Amsterdamsche Universiteit.

Behalve de reeds genoemde geschriften is van Hoekstra's hand in druk verschenen: (Met M.A. Amshoff e.a.) *De feestvierende Christen. Liederen en overdenkingen* (Amst. 1855). - *De triumf der liefde in alle beproeving*, *bezongen in het Lied der liederen* (Utr. 1856), nadat hij tevoren studies over *Twee nieuwe verklaringen van het Hooglied* (1855) en *Het Hooglied van Salomo onderzocht*, *vertaald en verklaard* in *Jaarb. v. Wetensch. Theol.*, 1855, gepubliceerd had. - *Inhoud en doel der Evangelieprediking. Leerrede over Titus 3:8*, *9* (Amst. 1857). - *Waarheid in liefde. Afscheidsrede over 2 Joh. 3* (Rott. 1857). - *Wedergeboorte. Leerrede over Joh. 3:1-9* (2 drukken, Amst. 1858). - *De weg tot Evangeliekennis. Leerrede over Gal. 1:11*, *12* (Amst. 1859). - *De twee getuigenissen van den lijdenden Jezus aangaande zichzelven. Leerredenen* (Amst. 1860). - *Grondslag*, *wezen en openbaring van het godsdienstig geloof volgens de H. Schrift* (Rott. 1861). - (Met J. Tideman e.a.) *Zestal leerredenen* (Amst. 1861). - *De Zoon des menschen*, *de Heiland der wereld* (Amst. 1861). - *De ontwikkeling der zedelijke idee in de geschiedenis.* Met bijlage: *De zondeloosheid of volmaakte rechtvaardigheid van Jezus* (Amst. 1862). - *De benaming* '*de Zoon des menschen*' *historisch-kritisch onderzocht* (Amst. 1866). - *Des Christens godsvrucht naar de eigen leer van Jezus* (Amst. 1866). - (Met Van Bell e.a.) *Voorlezingen over bijbelsche berichten aangaande het leven van Jezus* (Amst. 1860). - *De vervloeking van den vijgeboom* (Haarl. 1871). - *De tegenstelling van Optimisme en Pessimisme. Academische redevoering op 21 September 1880* (Amst. 1880). Deze is ook in *de Gids* van 1880 verschenen: 'Een van gezonden humor overvloeiende, maar tevens diep ernstige en zeer indrukwekkende redevoering' (Van der Wyck). - *Het jaarcijfer 81 als getuige van de beteekenis des geloofs* (Amst. 1881).

Verder plaatste hij in het *Theologisch Tijdschrift* artikels over: *Het subject God of Christus van Eph. IV:10* (1867). - *Oorsprong der verwantschap van den eersten brief van Johannes met het Vierde Evangelie* (1867). - *Het laatste hoofdstuk van het Vierde Evangelie vergeleken met dit Evangelie zelf* (1867). - *Godsdienst en zedelijkheid*, *beoordeeling van de grondstellingen der zoogenaamde morale indépendante* (1868). - *Beoordeeling van het utiliteitsbeginsel als beginsel van*, *of richtsnoer voor de zedelijkheid* (1868), gericht tegen Prof. V.d. Wyck. - *Proeve van verklaring van Rom. 5:12b* (1868). - *Vergelijking van de brieven aan de Efeziërs en Colossers* (1868). - *Een gestreng wetenschappelijk Godsbegrip* (1869). - *De Christologie der Apocalypse* (1869). - *Godsdienst en natuurbeschouwing* (1870). - *Job*, *de knecht van Jehovah* (1871). - *De Christologie van het canonieke Marcus-Evangelie* (1871). - *Gedachten over het wezen en de methode der godsdienstleer* (1872). - *De onsterfelijkheidsvraag* (1873). - *De blijvende beteekenis van het Evangelie des kruises op modern standpunt* (1873 en 1874). - *Over de echtheid van den brief aan de Filippenzen* (1875). - *Johannes de Dooper en het Christendom* (1884). - *De doop voor de dooden*, *naar 1 Kor. 15:29*, *30* (1890). - In *Verslagen en Mededeelingen van de Kon. Acad. v. Wetensch.* verschenen: *De grondslag van het besef van onvoorwaardelijken plicht* (2e reeks, IIIe dl., 1e st.). - *De wangunst der*

goden op het geluk, *ook der rechtvaardigen*, *naar het Grieksche volksgeloof*, *tot op het midden der 5e eeuw* (3e reeks, Ie dl., 1e st.). -

In de *Gids: De Jobeïde* (1856), met de verhandeling over het Hooglied geroemd als ‘een paar proeven van bijbelsche uitlegkunde, die de bewondering van de kenners hebben opgewekt’. - *Het maatschappelijk leven*, *zijn organisatie*, *zijn eischen en zijn gebreken* (1861). - *Het nuttigheidsbeginsel als rigtsnoer van het zedelijk oordeel* (1865). - In de *Godgeleerde Bijdragen: Het boek Job en de eschatologische verwachtingen der Israëlieten* (1856). - *Christelijk-wijsgeerige aforismen* (1857). - *De leer van Paulus aangaande den dood van Christus en de wetsbedeeling* (1859). - *Iets over het gevoel als bron of bouwstof van de godsdienstige kennis* (1864). - *De historische beteekenis van Jezus' dood*, *als grondslag der dogmatische waardeering van dit feit* (1866). - In *Doopsgezinde Lectuur: Gedagten over het regte gebruik en misbruik der christelijke vrijheid* (dl. II). - *De Bergrede. Korte voorstelling van haren zamenhang en inhoud* (dl. III). Naar aanleiding hiervan schreef D.S. Gorter een *Open brief* in hetzelfde deel. - *Is de leer van Jezus uit God*, *of heeft Hij van zichzelven gesproken?* (dl. III). - In de *Doopsgez. Bijdr.* van 1870: *De moderne richting en de doop.*

Van Hoekstra, die o.a. ook stukken plaatste in het *Christelijk Album*, *Nederland*, *Licht*, *liefde*, *leven*, *De Referent*, *Christelijke Huisvriend*, *Bijbelvriend*, *Evangelisch Tijdschrift* en *Taal des Geloofs*, vond ik nog de volgende verhandelingen vermeld, die in een of ander tijdschrift zijn opgenomen: *Verslag over E. Reuss*, *Histoire de la théologie chrétienne au siècle apostolique* (1853). - *De voltooide Javaansche bijbelvertaling*, *eene zichtbare proeve*, *dat onze arbeid niet ijdel is in den Heer* (1853). - *Het derde van de XII artikelen des geloofs* (1856). - *Het toekomstige leven vergeleken met het tegenwoordige* (1856). - *De leer van Gods vrije genade volgens Rom. X* (1856). - *De man van vaste en heilige beginselen* (1856). - *Den onbekenden God* (1856). - *De zonde tegen den H. Geest* (1857). - *Waarop bouwt de Christen de hoop zijner zaligheid?* (1857). - *De vreeze van den Christen* (1857). - *Christus vloek en zonde voor ons* (1857). - *Apologetische studiën* (1858). - *Waarom bij bekeering 's menschen vroegere zonden*, *bij afval 's menschen vroegere deugden niet gedacht worden bij God?* (1858). - *Vragen en opmerkingen* (1859). - *Holwerda's verklaring van Rom. IX:5 nader onderzocht* (1859). - *Verklaring van 1 Cor. XV:39* (1860). - *De status exinanitionis van Jezus volgens Phil. II:6-8* (1860). - *De mozaïsche zoenoffers* (1860). - *Het wezen der godsvrucht volgens het Christendom* (1864/65). - *Gemeenschap des geestes bij verschil van godsdienstige denkwijs. - De ware rijkdom en armoede. - Onderzoek naar het godsdienstig leven in zijnen omvang en zielkundigen zamenhang. - Onbeminnelijke godsdienstigheid. - Gedachten bij het lezen van 2 Sam. 21:1-14. - Gebed*, *gebedszegen*, *gebedsverhooring. - De armen van geest.* Eindelijk gaf hij boekbeoordelingen in verschillende tijdschriften, schreef een *Inleidende aanbeveling* bij de vertaling van C.C.J. Bunsen, *De teekenen der tijden*, 2 dln. (Rott. 1856; 2^{e} dr. Amst. 1860) en een *Aanbevelend woord* bij de vertaling van H. Messner, *De leer der Apostelen ontvouwd* (Tiel 1858).

L i t t e r a t u u r : Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, I, 1122-1126. - Frederiks en V.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, 354. - I. Molenaar, *Professor Hoekstra (Mannen van Beteekenis*, 1897, afl. 8). - *Theol. Tijdschr.*, 1898, 448-454. - *Tijdspiegel*, Aug. 1898. - B.H.C.K. v.d. Wyck, *Levensbericht van Sytze Hoekstra* in *Jaarb. Kon. Acad. v. Wet.*, 1901 (Amst. 1901). Dit is met enkele wijzigingen opgenomen in *Onze Eeuw*,

1902, I, 247-282, onder den titel: *Een Idealist.* - K.H. Roessingh, *De Moderne Theologie in Nederland. Hare voorbereiding en eerste periode*, 166-182

- Sepp, *Pragm. Gesch. Th.*, 167, 197, 229 vv., 238. - Id., *Bibl. Kerkgesch.*, 405. - Knappert, *Gesch. N.H.K.*, II, 328, 329. - Reitsma, *Herv. en Herv. K.*, 803, 804. - *Doopsgez. Bijdr.*, 1898, 150-162; 1901, 21, 26, 27; 1904, 93. - *Alb. Ath. Amst.*, 181. - *Cat. Doopsgez. Bibl.*, I, II, Registers.

[Johannes Hoekstra]

HOEKSTRA (Johannes), kleinzoon van Freerk H. (zie boven) en geboren te Harlingen op 15 October 1836, liet zich in 1855 als student aan het seminarie der Doopsgezinden te Amsterdam inschrijven en werd in 1860 proponent. Hij diende de gemeenten Middelstum of Huizinge van 24 Maart 1861 tot 15 Maart 1874, en Wolvega van 29 Maart 1874 tot zijn emeritaat op 27 Juli 1879. Daarna vestigde hij zich te Apeldoorn, waar hij mede een afdeeling van den Nederlandschen Protestantenbond stichtte en voor haar godsdienstoefeningen een gebouw heeft opgericht, dat later ook door de Doopsgezinden als kerk is gebruikt, toen, ook door zijn toedoen, ter plaatse een Doopsgezinde gemeente werd gesticht.

Hij overleed den 12^{en} December 1908 te Groningen.

Van zijn hand verscheen in de *Evangeliespiegel* van 1868: *Kerk en Maatschappij*, en in *Oud en Nieuw* van 1863: *Proeve van een verklaring van Matth. 9:16*, *17.*

L i t t e r a t u u r : Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, I, 1120. - *Doopsgez. Bijdr.*, 1909, 197. - *Alb. Ath. Amst.*, 181.

[Hendrik Hoekstra]

HOEKSTRA (Hendrik) werd den 2^{en} Sept. 1852 geboren te Sneek. Hij bezocht aldaar de Hoogere Burgerschool, later het Gymnasium, deed met gunstig gevolg den 22^{en} Sept. 1871 het toelatingsexamen tot de Utrechtsche Academie, waar hij den 27^{en} Febr. 1872 werd ingeschreven, daarna andermaal den 23^{en} Sept. van hetzelfde jaar. In Sept. 1878 bevorderd tot proponent door het Prov. Kerkbestuur van Friesland werd hij den 12^{en} Jan. 1879 bevestigd te Idsegahuizen en Piaam door Ds. F.J.P. Moquette, pred. te Sneek (m. 2 Tim. IV:5*b*; intr. m. 1 Cor. II:2). Na bedankt te hebben voor beroepingen naar Heeg (Febr. '81) en Broek op Langedijk (Juni '81) vertrok hij naar Berlikum, waar hij den 16^{en} Oct. 1881 bevestigd werd door Ds. J.F.L.A. de Jagher, pred. te Longerhouw c.a. (m. Jes. LXII:6, 7; intr. m. 1 Tim. I:15). In zijn derde gemeente Utrecht, deed hij, na bevestigd te zijn door Ds. J.W. Felix, den 3^{en} Mei 1885 intrede (m. Joh. XXI:15-17). Zijn deelnemen aan het ‘Gereformeerd Kerkelijk Congres’ te Amsterdam, tegen 11 Jan. 1887 te Amsterdam saamgeroepen, bezorgde hem een aanklacht bij het Classicaal Bestuur, dat hem en zijne medeopgeroepen kerkeraadsleden, voor zoover opgekomen, elk afzonderlijk in verhoor nam, en vervolgens de zaak overdroeg aan het Prov. Kerkbestuur van Utrecht, dat nog denzelfden dag, waarop het hen verhoord had (14 Maart 1887) Hoekstra en 12 zijner medeleden van den Kerkeraad, met ingang van 1 April, voor den tijd van zes maanden schorste. Den 23^{en} Maart d.a.v. nam de Kerkeraad van Utrecht het besluit te breken met de Synodale organisatie. Dit had tengevolge dat het Prov. Kerkbestuur bij besluit van 6 April 1887 de predikanten H. Hoekstra en G. Ringnalda

benevens 5 ouderlingen en 9 diakenen van hunne kerkelijke bedieningen en ambten en van het lidmaatschap der Ned. Herv. Kerk ontzette. Dit besluit werd bevestigd door de Alg. Synodale commissie den 10^{en} Mei d.a.v.

Nog vele jaren heeft Hoekstra daarna de Gereformeerde Kerken gediend. Den 24^{en} Apr. 1892 preekte hij afscheid te Utrecht (m. 1 Thess. II:13). ‘Ietwat over-

spannen' keerde hij naar Friesland terug, waar hij den 1en Mei d.a.v. bevestigd werd te Kollum door Ds. C.W.E. Ploos van Amstel, pred. te Gerkesklooster. Meer dan twee jaren bleef hij aldaar werkzaam. Den 23en Sept. 1894 deed hij zijn intrede te Schiedam (m. Ps. XLIII:3, 4) na bevestigd te zijn door Ds. H.H. Veder, pred. te Rotterdam (m. Lc. V:4-11). Van Schiedam nam hij afscheid den 1en Mei 1898 (m. Ps. CXLVII:2*a*); den 8en d.a.v. had zijn bevestiging te Arnhem plaats door Dr. L.H. Wagenaar, pred. te Middelburg (m. 1 Petr. II:2-4; intr. m. Ef. IV:12). Na langdurige krankheid overleed hij te Arnhem den 31en Dec. 1915, waar op 'Moscowa' een gedenkteeken zijn graf siert.

Hij was een theoloog van degelijke, wèlgefundeerde kennis. Een zijner leermeesters te Utrecht Prof. Doedes noemde hem 'een der beste commilitones' die hij had leeren kennen uit den tijd van zijn professoraat, 'een exegeet als weinige', 'een toekomstig professor'. Diep wist hij doortedringen in den zin der Schrift.

Zijn talrijke in druk uitgegeven preeken getuigen daarvan. Nadat hij als candidaat zijn 'voorstel' gehouden had, verklaarde Prof. Nic. Beets hem dat hij wel wilde deze preek zelf gehouden te hebben. Aan den vorm besteedde Hoekstra naar sommiger oordeel te weinig zorg; zijne preeken hebben vaak iets stroefs; dit gold ook van zijn voordracht; al wat zweemde naar oratorie was hem vreemd. Hij was zich dit laatste wèl bewust, zooals hij het zelf soms erkende niet zonder dien zekeren humor, die zoowel in zijne gesprekken als in zijne prediking kon doorstralen. Heel zijn streven was hierop gericht, den inhoud der Schrift te belichten en toetepassen; dit wist hij bij uitstek te doen; meesterlijk was de wijze, waarop hij de Schrift uit de Schrift wist te verklaren. Hiermee hing samen zijn voorkeur voor de analytische preekmethode, waarvan hij een uitnemend stuk wist te maken. In het concreet naar voren brengen van al de fijne nuanceeringen muntte hij uit. Daarbij was hij in zijn prediking noch eenzijdig objectief, noch eenzijdig subjectief; in zijn eigen geestelijk bestaan vond hij de harmonie tusschen beide.

Soberheid en bescheidenheid, soms op het schuchtere af, kenmerkten zijn persoon en optreden; toch luisterde men gaarne naar hem. Was hij iemand, die zichzelf niet zocht, men zocht hem. Hij behoorde tot die figuren, die op den voorgrond treden door wat ze zijn, niet door wat ze willen zijn. Hij verstond de kunst quaesties en zaken tot hare juiste proportiën terugteleiden en er vaak vragenderwijze het juiste licht op te doen vallen. Zijn gelijkmatige natuur lukte het in vele gevallen den vrede te bevorderen. Men gevoelde dat men op hem aan kon.

Tot verschillende kerkelijke functies zag hij zich geroepen; hij was deputaat voor het verband van de Geref. Kerken en de Theol. Faculteit van de Vrije Universiteit, curator van de Theologische School te Kampen, deputaat voor de Zending. Meermalen was hij lid van de Generale Synode der Geref. Kerken; in 1886 te Middelburg scriba; in 1899 te Groningen assessor; in 1902 te Arnhem, in 1908 te Amsterdam, en in de vergaderingen van Juli, Sept. en Oct. 1912 te 's-Gravenhage telkens weer praeses. Herhaaldelijk sprak hij de inleidende leerrede uit vóór de opening der Synode.

Hoekstra huwde den 8en Jan. 1879 te Sneek met Froukje de Jong. Bij zijn overlijden liet hij geen kinderen na.

Hij was ridder in de orde van Oranje-Nassau.

Behalve preeken gaf hij een paar historisch-dogmatische studiën uit. Met H. Dijkstra redigeerde hij *Het Zendingsblad v.d. Geref. Kerken in Nederl.* Wagen

1911-'15 fol. Ook was hij mederedacteur van *De Geldersche Kerkbode;* verschillende zijner Schriftoverdenkingen hierin geplaatst zijn herdrukt in den door Ds. C.L.F. v. Schelven bezorgden bundel *Uit het Woord.* Aan het *Tijdschrift v. Gereform. Theologie* werkte hij mede, en verschillende jaargangen van de uitgave *Menigerlei Genade* bevatten preeken van hem. Bovendien werkte hij mede aan de *Verklaring van het Boek Genesis: Het Boek der geboorten*, bewerkt door Ds. J.C. Sikkel. Amst. 1606. 8°.

Voorts zagen de volgende geschriften van Hoekstra het licht:

Eene banier om op te werpen van wege de waarheid. Rede, uitgespr. te Utr. Utr. 1885. 8°. - *Uwen Naam geef eere.* Uitgespr. in de ure des gebeds voor de Vrije Univ., op 23 Juni 1886 in de Pieterskerk te Leiden. Amst. 1886. 8°. - *Twaalf leerr.* Utr. 1886. 8°. - [Met N.A. de Gaay Fortman en W. v.d. Bergh], *Olie en wijn in de wonden. Beschouwingen over het Diakonaat.* Harderw. 1888. 8°. - *Amazia's dwaasheid.* Leerr. op den gedenkdag v. Utr. verlossing. Utr. 1888. 8°. - *Verkondigt den dood des Heeren, totdat Hij komt.* Zeven leerr. Utr. 1890. 8°. - *Uit de Fonteinen des heils.* Een dertigtal leerred. Utr. 1892. gr. 8°. - *Staande in uwe poorten.* Uitgespr. in de ure des gebeds, vóór de voorl. Syn. der Ned. Geref. Kerken te Amsterdam, op 6 Juni 1892. Utr. 1892. 8°. - *De Heidelbergsche Catechismus, in 52 leerred.* Amst. 1893. 8°. - *Onder Elims palmboomen.* Dertig leerred. Utr. 1895. 8°. - *Bileam.* Eene Schriftbeschouwing. Utr. 1895. 8°. - *Adam en Christus.* Negen leerred. Utr. 1896. 8°. - *Wedergeboorte en bekeering en beider verband volgens de Geref. Godgeleerden.* (Uit: Tijdschr. *v. Geref. Theol.* 1895. N° 4). Kampen. 1896. 8°. - *Het licht schijnende in de duisternis.* Toespr. in het belang der Vrije Univ. Utr. 1896. 8°. - *De verdraagzaamheid v. Job en Zacharia's nachtgezichten.* Twaalf leerred. ov. Job 1-3 en Zach. 1-6. Utr. 1897. 8°. - *De wortel van Isaï en zijne rust.* Dertien leerred. ov. Jes. XI en Mt. V:3-12. Utr. 1898. 8°. - *Het lied v. Debora.* Zeven leerred. ov. Richt. V. Utr 1898. 8°. - *De Wijsheid gerechtvaardigd van hare kinderen.* Twaalf leerred. Utr. 1898. 8°. - *Het Methodisme.* Eene lezing. Zwolle. 1899. post 8°; 2e vermr. dr. m.e. voorr. Ald. 1904. 8°. - *Hoe heerlijk is Uw Naam.* Rede geh. in 't belang der V. Univ. Zwolle. 1899. 8°. - *Salomo's Hooglied.* Zestien leerred. ov. de eerste 3 hoofdst. Utr. 1899. 8°. - Id. II. Elf leerred. ov. het 4de, 5e, en 6e hfdst. Utr. 1900. 8°. - Id. III. Zeven leerr. over het 7e en 8e hfdst. Utr. 1901. 8°. - *Getuigenissen der Apostelen.* Twaalf leerred. Utr. 1900. 8°. - *De Dooperschen.* Hist. overzicht en beoordeeling. Zwolle. 1900. 8°. - *De Opgang uit de hoogte.* 15 Leerr. ov. de 1ste 2 hfdst. v. Luc. Utr. 1900. 8°. - *Ervaren in het verstand der tijden.* Openingswoord uitgespr. bij den aanvang v.d. Gener. Syn. v.d. Geref. Kerken in Nederl. op 12 Aug. 1902 in de Oosterkerk te Arnhem. Kampen. 1902. 8°. - *De toekomst des Heeren.* Dertien leerred. ov. de twee Brieven aan *de Thessalonicensen.* Kampen. 1902. 8°. - *Bijdrage t.d. kennis en de beoordeeling v.h. Chiliasme.* Kampen. 1903. 8°. - *Dat zij den Naam des Heeren loven.* Uitgespr. 1 Juli 1903 te Dordrecht. Amst. 1903. 8°. - *Bewaar het pand.* Zeven leerred. ov. den Alg. Zendbr. v.d. Apost. Judas. Kampen. 1903. 8°. - *De volheid des tijds. Kersttijd en*

jaarwisseling. Kampen. 1903. 8°. - Id. *De Lijdensgesch.* Kampen. 1904. 8°. - Id. *Paschen*, *Hemelv. en Pinkst.* Kampen. 1904. 8°. - *Uit den diensthuize uitgeleid.* Zeventien leerred. ov. Exod. XIII:17-XIX:25. Kampen. 1905. 8°. - *Wederkeering tot den Heere.* Uitgespr. in de ure des gebeds'

vóór den aanvang der Gener. Syn. v.d. Geref. Kerken in de Westerkerk te Utrecht op 21 Aug. 1905. Kampen. 1905. 8°. - *De Heerlijkheid des Heeren.* Tien leerr. ov. Ex. XXIV, XXXII, XXXIII en XXXIV. Kampen. 1906. 8°. - *In God kloeke daden doeń.* Rede aan den avond v.d. Bondsdag der Jongel. vereenigingen op Geref. grondslag Hemelvdag 9 Mei 1907, uitgespr. te Leeuwarden. Leeuw. 1907. 8°. - *Zijne heerlijkheid geopenbaard.* Zes leerr. ov. Joh. 1:46-3:36. Arnh. 1908. 8°. - *De Heidelb. Catechismus in 52 leerred.* 2de dr. Utr. 1909. 8°. - '*Om onderscheid te maken*', uitgespr. in de ure des gebeds, vóór den aanv. der Gener. Syn. v.d. Geref. Kerken, te Zwolle, op 21 Aug. 1911. Zwolle. 1911. 8°. - *Oorlog en Vrede.* Leerr. Arnh. 1912. 8°. - *De Kerkelijke Beweging te Utrecht in het jaar 1887.* Gedachtenisrede, uitgespr. 28 Mrt. 1912 in de Oosterkerk ald. Arnh. 1912. 8°. - *Arnhems Gereformeerde Kerk.* Gedachtenisrede. Arnh. 1912. 8°. - '*Dichter*, *mijn God*, *bij U.*' Uitgespr. 28 April 1912. 1ste-3e dr. [Arnh.] 1912. 8°. - [Met G. Elzenga e.a.], *De Nood der tijden.* Een zestal predikatiën voor vacante Kerken in het oorlogsjaar 1914. Kampen. 1914. 8°. - *De vastigheid te midden van de onrust der tijden.* Ps. 46:5, 6). Uitgespr. 30 Mei 1915. Arnh. 1915. 8°. - *Doorluchtiger en heerlijker dan de roofbergen* (Ps. 76:11-13). Uitgespr. 18 Juli 1915. Arnh. 1915. 8°. - *Tot prijs Zijner heerlijkheid.* Tien leerred. ov. Eph. 1:1-2:10. Arnh. 1915. 8°. - *Schriftoverdenkingen.* Leerr. ov. versch. teksten. Uitg. als premie bij den Filippus-kalender 1915. Middelb. - Ook verschenen in 1916 en 1917 nog een paar preeken tevoren in verband met den oorlog door hem gehouden, nl: *De Heere regeert*, *dat de volkeren leven.* En: *Beslissende veldslagen.* Beide te Arnh. 8°. En: *Om Mijnentwille.* Laatst uitgespr. leerr. Kampen. 1916. 8°.

L i t t e r a t u u r : P.A.E. Sillevis Smitt, *H. Hoekstra* in: *Jaarboek t. dienste v.d. Geref. Kerken in Nederl.* 1917 (1ste jrg.), blz. 335-342 (m. portr.). - C.L.F. v. Schelven, *Levensschets* (m. portr.) voor de door hem bezorgde uitg: *Uit het Woord* door H. Hoekstra. Amst. 1916, blz. 7-20. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, k. 520, 524.

[Cornelis Hoen]

HOEN (HOON, H0NIUS) (Cornelis) of **(Cornelius Henrixz)**, stamde waarschijnlijk af van een geslacht Hoen te Gouda. Hij woonde te Delft. Advocaat bij het hof van Holland in Den Haag, ontving hij van Martinus Dorpius, prof. in de Theologie te Leuven, met wien hij op de Hieronymus-school te Utrecht het onderwijs had ontvangen, de opdracht de boeken en manuscripten natezien in de bibliotheek van diens op 11 Nov. 1509 overleden oom Jacobus Hoeck, kanunnik en deken te Naaldwijk en pastoor te Wassenaar. Onder de papieren vond Hoen met andere geschriften van Wessel Gansfort ook de verhandeling van laatstgen. over het Avondmaal, *de sacramento eucharistiae.* De lezing hiervan maakte op hem een bijzonderen indruk. Nauwgezette overweging vestigde bij hem de overtuiging dat het woordje 'est' in de woorden der Avondmaalsinzetting slechts beteekenen kan 'significat'. Daarop stelde hij enkele zijner vrienden, onder wie de Rector der Hieronymus-school, Hinne Rode, die te Utrecht min of meer als leidsman werkte van een groep hervormingsgezinde mannen, in kennis met zijn vondst en de conclusie, waartoe deze hem had geleid. Ook zette hij zijn opvatting van het Avondmaal uiteen

in een ‘epistola’, die uitmunt door klaren, eenvoudigen stijl, sierlijkheid van vorm en helderheid van uiteenzetting. Met zijne vrienden besloot hij nu Luther te raadplegen, om diens oordeel te vernemen omtrent de gevoelens van Gansfort en hem te verzoeken de

geschriften van laatstgen. uittegeven. De reis naar Wittenberg was voor Hoen te bezwaarlijk. Daarom ging Hinne Rode erheen met de in Hoecks nalatenschap gevonden geschriften van Gansfort. In 1521 zal hij bij Luther gekomen zijn. Dat laatstgen. van den brief van Hoen op de hoogte was gebracht blijkt uit een schrijven d^{o} 20 Juni 1527 door Zwingli aan hem gericht. Maar tevens staat vast dat Luther van den brief van Hoen en diens Avondmaalsbeschouwing niets wilde weten; hij koesterde 'verachting' voor het daarin voorgedragen gevoelen.

Toen Hinne Rode, na zijn terugkeer, in den zomer van 1522 om zijne connectiën met Luther ontzet was als Rector der fraterschool te Utrecht, verliet hij andermaal het vaderland. Kort daarop bevond hij zich te Bazel, waar hij den brief van Hoen bij zich had. Bij een ontmoeting aldaar den 21^{en} Jan. 1523 verwees Joh. Oecolampadius hem en zijn metgezel Georgius Saganus naar Zwingli te Zürich. Dit had tengevolge dat Zwingli den brief van Hoen leerde kennen, die van grooten invloed is geweest op zijn Avondmaalsbeschouwing. Daardoor, zoo erkende hij zelf, was, hoewel hij vroeger reeds overtuigd was dat de instellingswoorden tropisch moesten worden opgevat, de ware zin ervan hem eerst duidelijk geworden. Blijkens den titel heeft Zwingli Hoens 'epistola' in 1525 in het licht gegeven, echter zonder vermelding van drukker en auteur, omdat laatstbed. er anders allicht nadeelige gevolgen van zou ondervonden zou hebben. Door Erasmus is Hoen genoemd 'vir optimus', en bij het Hof van Holland stond hij in hoog aanzien.

In Febr. 1523 plotseling op last van den inquisiteur van der Hulst 'propter sectam Lutheranam' in zijn woning in den Haag gevangen genomen, werd hij geboeid naar Geertruidenberg gevoerd. Het Hof van Holland teekende hiertegen met nadruk verzet aan, hetgeen tengevolge had dat Hoen op een bevel van de landvoogdes Margaretha (d^{o} 3 Maart) onmiddellijk naar Den Haag[1)] teruggevoerd werd, met de bedoeling dat een raadsheer in het Hof van Holland samen met v.d. Hulst de tegen hem ingebrachte aanklacht zou onderzoeken en hem daarna, terzijdegestaan door twee Doctoren in de Theologie, in verhoor zou nemen, waarop dan het vonnis zou gewezen worden. Aanvankelijk durfde v.d. Hulst echter niet naar den Haag komen; eerst toen hij in Juni door den paus was erkend als Generaal-inquisiteur, verklaarde hij zich bereid tot een reis naar Holland. Maar Margaretha moest hem in zoover tegemoetkomen dat zij Hoen met diens medegevangenen den 'moderator' van het Haagsche Gymnasium, Wilhelmus Gnapheus en den Delftschen Rector Fred. Hondebeke, naar Gorinchem zou laten brengen, waartegen de Staten van Holland zich verzetten. Na de afzetting (in Oct.) van v.d. Hulst nam het Hof van Holland het proces van Hoen en van Gnapheus in behandeling[2)]. Den Haag werd hem 'als gevangenis aangewezen'. Hoen moest een borgtocht stellen van 3000 Dukaten. Lang heeft deze toestand voor hem evenwel niet geduurd, want reeds vóór April 1524 overleed hij.

Zijn weduwe werd 15 Febr. nog gedagvaard en veroordeeld tot een boete, waarschijnlijk omdat zij een vluchteling had geherbergd.

1) Den meesten tijd van zijn gevangenschap zal hij met Grapheus in den kerker te Delft hebben doorgebracht, waar zij bezocht werden door den toentertijd rondzwervenden Johannes Pistorius, den Woerdenschen priester.

2) De authentieke bronnen van het proces vindt men bij Paul Fredericq, *Corpus documentorum inquisitionis haereticae pravitatis Neerlandicae*. Gent - 's-Gravenh. 1900. D. IV, N° 56, 125, 127, 130, 149, 151, 152, 153, 163, 166, 171, 172.

Volgens verschillende berichten zou Hoen met Gnapheus en Rode aan een Bijbelvertaling gewerkt hebben, waarbij zij grootendeels van Luthers overzetting gebruik zouden hebben gemaakt.

Van Hoen zijn geen afbeeldingen bekend.

Zijn voor de geschiedenis van de eerste beginselen der Kerkhervorming in de Nederlanden zoo belangrijke 'epistola', die de oorsprong bleek van de Zwingliaansche Avondmaalsleer, welke eerlang het shibboleth werd tusschen Gereformeerden en Lutherschen, vindt men afgedrukt bij D. Gerdes *Hist. Ref. T.I. Monumenta.* Deze uitgave draagt echter de sporen van onnauwkeurigheid; zij is gemaakt naar een herdruk. Beter, maar evenmin geheel correct is de uitgave van E.L. Enders (vgl. diens *Dr. Mart. Luthers Briefwechsel.* Bd. III, S. 412-425); ook in deze editie is dezelfde herdruk gevolgd. Trigland heeft haar mede ten grondslag gelegd aan zijn vertaling van Hoens brief (in: *Kerckel. Geschied.* Leiden 1630, blz. 125-130).

Een facsimile-uitgave van den *oorspronkelijken* druk gaf Dr. A. Eekhof naar een ex. in de Kon. Biblioth. te Berlijn in zijn hieronder vermeld geschrift. De titel luidt:

Epistola Christiana admodum ab annis quatuor ad quenda, *apud quem omne uidicium sacrae scripturae fuit*, *ex Bathauis missa*, *sed spreta*, *longe aliter tractans coenam dominicam quam hactenus tractata est*, *ad calcem quibusdam adiectis Christiano homini pernecessarijs presertim his periculosis temporibus.* 1 Cor. XI: *Non potestis Coenam dominicam manducare quod unusquisque propriam coenam occupat in edendo.* M.D.XXV.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, VI, blz. 267, 268. - *Herzog's Realencykl.* VIII Bd., S. 312, 313 (art. v. Otto Clemen). - Otto Clemen, *Hinne Rode in Wittenberg*, *Basel*, *Zürich und die frühesten Ausgaben Wesselscher Schriften*, in: *Zeitschr. für Kirchengesch.* Gotha. 1897. Bd. XVIII, S. 346-372. - Dez., *Vorwort zu Wesseli epistolae*, 1522, in: *D. Mart. Luthers Werke.* Weimar. 1907. Bd. X. Abt. 2, S. 312-316. - A. Eekhof, *De Avondmaalsbrief van Corn. Hoen (1525)* in facsim. uitgeg. en v.e. inleid. voorzien. 's-Grav. 1917. - J.G. de Hoop Scheffer, *Geschied. der Kerkherv. in Ned.*, I, blz. 86-107, 158vv, 318vv. - M. v. Rhijn, *Wessel Gansfort*, blz. 259 vv., XVIII. - J. Lindeboom, *Het Bijbelsch Humanisme in Nederl.*, (reg.). - Reitsma, *Herv. en Herv. Kerk* (reg.). - E.J.W. Posthumus Meyjes, *Jac. Revius*, *zijn leven en werken* (reg.). - *Ned. Arch. v. K. Gesch.* II, III. V (reg. achter D. VIII). - Brandt, *Reform.* I (reg.). - C. Ullmann, *Reformatoren vor der Reformation* II. Hamb. 1842. Rd. II, S. 564-596. - J.J. v. Toorenenbergen, *Het oudste Ned. verboden boek* '*Oeconomica*', p. XXII-XXVIII. - *Godgel. Bijdr.* 43^{e} dl. (1869), 1ste st., blz. 203. - M.A. Gooszen, *De Heidelb. Cat. en het Boekje v.d. breking des broods*, *in het jaar 1563-'64 bestreden en verdedigd*, blz. 278vv., - J.J. v. Toorenenbergen, *Het oudste Nederl. verboden Boek. 1523*, Inleiding, XXI-XXVIII.

[Samuel Joannes de Hoest]

HOEST (Samuel Joannes de) werd den 19^{en} Juni 1804 geboren te Amsterdam, uit het huwelijk van Gerrit de Hoest,[1)] apotheker en ouderling bij de Ned. Herv.

1) Van G. de Hoest zag het licht: *Noodzakelijke aanwijzing v.h. groot onderscheid tusschen de adressen v.d. H.H.D. v. Hogendorp c.s. én dat der in* 1841 *tot de Synode zich gewend hebbende Geref. lidmaten ten aanzien v.d. aan te wenden middelen voor kerkherstel* enz. Amst. 1843;

gemeente aldaar, afstammend van vaderskant van een geslacht van Fransche refugiés, en Johanna Jacoba Neurager. Hij studeerde aan het Athenaeum in zijn vaderstad 1820/'24, en werd ingeschreven als student te Utrecht den 7^{en} Apr. 1823. Tot proponent bevorderd door het Prov. Kerkbestuur van Gelderland in Mei 1827, werd hij den 2^{en} Sept. d.a.v. bevestigd te Ottoland en Neder-Blokland door Ds. G. v. Duyl, pred. te Vianen (m. 2 Cor. V:14; intr. m. 2 Cor. IV:5). In 1829 bedankte hij voor Waarder, in 1830 voor Geervliet; een tegelijktijdig met dit laatste ontvangen beroep naar Leksmond en Lakerveld nam hij aan; hij werd ald. den 5^{en} Sept. 1830 bevestigd wederom door Ds. G. v. Duyl (m. 1 Thess. II:4; intr. 1 Cor. II:2; afsch. te Ottoland 29 Aug. m. Ef. III: 14-21). Den 7^{en} Ang. 1831 vatte hij den herdersstaf op te Nijkerk o.d. Vel. (m. 1 Thess. V:24; bev. door Ds. C.C. Callenbach, pred. ald. m. Neh. II:20; afsch. te Leksmond m. 1 Thess. V:28). Uit tal van gemeenten ontving hij te Nijkerk beroepingen (Oosterwolde '44, Harderwijk '46, Hierden '49, Oldebroek '50, Ee '61, Heeg '61, Poortvliet'62); voor alle bedankte hij. Den 1^{en} Sept. 1867 herdacht hij zijn veertigjarige bediening te Nijkerk (m. Fil. II:1, 2, 16). Hij overleed ald. den 13^{en} Febr. 1877.

Hij genoot in breeden kring hoogachting, maar ondervond ook, met name te Nijkerk, ‘haat en vijandschap van hen, die hechtten aan vorm en letterdienst en die God en wereld beide wilden dienen’. Zijn gelukkig huwelijksleven en de trouw zijner vrienden vergoedde hem echter veel. Tenger was hij en klein van gestalte; maar in zijn zwak lichaam, gekweld door hoofdpijnen, duizelingen en later door het graveel, waaraan hij bezweek, woonde een heldere geest. Buijtendijk verklaarde nooit ‘zuiverder exemplaar der gereformeerde orthodoxie ontmoet’ te hebben dan de Hoest. Hij was een eigenaardig man, in theologicis de meerdere van zijn bekenden Nijkerkschen ambtgenoot Callenbach, maar hij miste in zijn prediking en verkeer het zalvende van dezen. Medestander was hij van die rechtzinnige predikanten zijner dagen, die hunne stem verhieven tegen de leervrijheid in de Ned. Herv. Kerk; hiervan getuigden de beide mede van hem uitgegane (in 1841 en 1842) Adressen aan de Alg. Synod. Tegen de Afscheiding was hij gekant. Toen in den zomer van 1845 H.F. Kohlbrügge, die in zijne brieven ook hem te voren bestreden had, een poging bij hem deed om tot lid der Herv. Kerk te worden aangenomen, was de Hoest hiervoor niet te vinden, hetgeen Kohlbrugge zelf toeschreef aan vrees voor ‘collisie met de kerkelijke autoriteiten’. Gedurende achttien jaren was hij lid van het Prov. Kerkbestuur van Gelderland.

Zooals blijkt uit de lijst zijner geschriften gaf hij bij enkele gelegenheden ook een gedicht uit.

Hij huwde den 6^{en} Mei 1843 te Amsterdam met Henriëtta Palm (geb. ald. 1818; overl. 1894). Bij zijn overlijden liet hij drie kinderen na; zijn eenige zoon was *Gerrit Jacobus de Hoest*, geb. te Nijkerk 28 Jan. 1844, prop. in Gelderl. 1867, pred. te Amerongen (1868), IJsselmonde (1872), Amersfoort ((1876), Barneveld (1879), Leeuwarden (1884), Zutphen (1887), Leiden (1892), emer. 11 Mei 1908, overl. te Zeist 17 Jan. 1919. Van dezen verscheen in druk: *Afscheidswoord* tot de Gem. v. Leiden 26 Apr. 1908, na 40jar. ambtsvervulling. Leiden. 1908. 8°.

en: *Gedachten over den staat v. Gods Kerk op aarde*, *bijz. in ons vaderland.* Amst. 1848, uitgeg. en v.e. voorr. voorzien door zijn zoon S.J. de Hoest.

Van S.J. de Hoest zag het licht:

Zestal leerred. Amst. 1837. 8°. - *Over de vergelding.* Leerr. ov. Openb. 22:12. Amst. 1840. 8°. - *Een woord voor den getrouwen Evangeliedienaar onzer dagen.*

Leerr. ov. 2 Tim. IV:2*a*, ter bevest. v. J.A.C. Nonhebel in de gem. N.-Loosdrecht. Amst. 1841. 8°. *Leerr.* ov. Rom. VII:18*a*. Nijkerk. 1842. 8°. - *Psalm CXXV in vier leerred.* Nijk. 1844. 8°. - *Voorr.* voor: G. de Hoest, *Gedachten over den staat v. Gods Kerk op aarde*, *bijz. in ons vaderland.* Amst. 1848. 8°. - *Leerr.* ov. Num. XXIII:10. Uitgespr. op den 30en Sept. 1848. Amst. 1848. 8°. - *Kerkel. Redev. bij de bevest. v. Ds. J.A. Ruys*, *cand. t.d.H.D. als Herder en Leeraar der Herv. gem. te Balk.* Sneek. 1848. 8°. - *Een Avondmaalsboekje*, *geschikt om ons onder den invloed v.d. H. Geest tot een Gode behagelijk en onzen zielen zalig Avondm. vieren op te leiden.* Amst. 1849. 8°. - *De belijdenis der Herv. Kerk*, *aang. de komst des Heeren ten oordeel*, *n.d. H. Schrift ontwikkeld en tegen nieuwe begrippen verdedigd.* Arnh. 1854. 8°. - *Kerkel. rede ter bevest. van Ds. J.J. Knap*, *als pred. te Putten o.d. Veluwe*, over Mt. 23:8*b*. Gorinch. 1855. 8°. - *Over den geestelijken dood des menschen. Bijdrage t.d. kennis en waardeering v.d. leer der Herv. Kerk*, *omtr. deze zaak.* Amst. 1857. 8°. - *Eenige Toevoegsels* bij *Een wegwijzer ten hemel*, *uit des Heeren Woord.* Een oud boekje op nieuw uitgeg. Nijk. 1851. 3de dr. 1857. 8e. - *Kerkel. rede ter bevest. v. Ds. J.A. Ruys*, *als leeraar te Putten o.d. Vel.* Nijkerk. 1858. 8°. - *Wedergeboorte. Een woord tot verstand en hart.* Nijkerk. 1861. 12°. - *Leerr. op G. Vrijdag* ov. Mt. 27:50, in: *Feest- en Gelegenh.-preken* door eenige leeraars der Ned. Herv. Kerk, m.e. voorw. v. J.J. Knap. Heeg, (1863) 8°, blz. 39-54. - *Halve eeuw-feestlied* 17 Nov. 1863. Nijkerk. kl. 8°. - *Hoe komt een mensch t. zekerheid v.d. vergeving zijner zonden? Antw. op deze vraag*, *allen vrienden v. ernstige waarheid aangeboden.* Nijk. 1863. 8°. - *Voorwoord* voor A. Booth, *Goddelijke gerechtigheid het wezen v. Gods natuur en karakter.* Uit het Eng. vert. d.J. Nieuwland. Sneek. 1864. 8°. - *Gedachtenisrede bij vervulden veertigjar. Ev. dienst*, uitgespr. te Nijkerk op 1 Sep. 1867. Nijk. 1867. 8°. - *Feestrede en feestzang op den 25-jar. gedenkdag v. 's Konings regeer. 12 Mei 1874.* 8°.

L i t t e r a t u u r: Hs. Borger. - *Alb. Stud. Ath. Amst.*, blz. 181. - Id., *Rh.-Traj.*, k. 242. - S.H. Buijtendijk, *Bladen uit mijn levensboek*, blz. 170-172. - Vos, *Groen v. Pr.*, blz. 171, 204. - H. v. Lonkhuyzen, *Fred. Herm. Kohlbrügge en zijn prediking*, blz. 257. - *St. v. W. en Vr.* 1877, blz. 397, 398. - Mededeel. van Ds. H.S.J. van der Flier, emer. pred. te Nijkerk o.d. V. kleinzoon van S.J. de Hoest.

[Adriaan Hendrik van der Hoeve]

HOEVE (Adriaan Hendrik van der), geboren te Amsterdam den 26en Maart 1803 uit het huwelijk van Gerardus v.d. Hoeve en Catharina Johanna v. Santen, bezocht het Gymnasium te Culemborg en werd ingeschreven als student te Utrecht den 12en Maart 1825. Toegelaten tot de Evangeliebediening door het Prov. Kerkbestuur van Overrijssel in Mei 1830 werd hij den 19en Dec. d.a.v. bevestigd te Gendringen door Ds. D. Huender, pred. te Silvolde (m. 2 Cor. V:20; intr. m. Neh. II:20*b*). Vandaar vertrok hij naar Oldenkeppel en Keppel-binnen, waar hij den 8en Oct. 1837 bevestigd werd door Ds. J.G.S. Bierhaus, pred. te Hummelo (m. Hand. XXIV: 24, 25; intr. m. 2 Cor. XIII:9*b*; afsch. te Gendringen 1 Oct. m. Hand. XX:32). In zijn tweede gemeente

bleef hij werkzaam tot het ingaan van zijn emeritaat; den 26^{en} Maart 1871 preekte hij afscheid (m. 1 Petr. I:25), na in Dec. 1870 zijn 40jarige bediening te hebben herdacht (rn. Joh. VIII:31*b*, 32). Als emeritus bleef hij wonen te Keppel. Den 4^{en} Juli 1898 overleed hij op 95-jarigen leeftijd te Hilversum ten huize zijner kinderen.

Hij had bekendheid als letterkundige en theoloog, en was gezien om zijn aantrekkelijke persoonlijkheid. Van zijn wetenschappelijken zin en studielust getuigen de beide bekroonde verhandelingen, door hem geleverd als antwoord op prijsvragen van de Theol. Faculteit der Groningsche Academie en van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen (zie hieronder).

Hij was gehuwd te Amsterdam 11 Nov. 1830 met Clasina Verwoert, die hem den 3^{en} Mei 1863 door den dood ontviel. Hun zoon G.J. v.d. Hoeve volgt hierna.

Van A.H. v.d. Hoeve verscheen in druk:

Responsio ad quaestionem ab ordine theologorum in Acad. Groning. propositam: '*Exponatur notio*, *natura et necessitas τ□ς* Μετανο□*ας*, *quam Jesus et Apostoli postulant*', in: *Annales Acad. Groning.* MDCCCXXVII-MDCCCXXVIII (95 pag.'s.) - *Over de viering van de dag des Heeren.* Amst. 1842. 8°. (Bekroond door de Maatsch. t. Nut v. 't Algem.). - [Met W. Immink], *De vier Evangeliën*, *opgehelderd voor Christenen uit alle standen.* Doesb. 1840. 3 dln. 8°; ald. 1843. 8°. - Vert. v. R.F. Eylert, *Karaktertrekken en Histor. Fragmenten uit het leven v.d. Koning v. Pruisen*, *Frederik Willem III.* Uit het Hoogd. n.d. 3de herz. uitg. Amst. 1844-'48. 3 dln. (4 st.) 8°. - Vert. v. F.W. Dethmar, *Aangename herinneringen v. Holland en zijne bewoners.* Uit het Hoogd. Doesb. 1848. 2 dln. 12°. - Vert. v. H. Wimmer, *De Grieksche Kerk in Rusland.* Uit het Hoogd. Amst. 1850. 8°. - *Londen - Gendringen.* Een woord aan hen, die te Londen geweest zijn, die er heengaan, en die er niet heengaan. Geheel t. voord. v.d. ongelukkigen te Gendringen, waar de oogst door zwaren hagelslag en stormwind den 29 Julij ll. geheel is verwoest. Leyd. en Amst. 1851. 8°. - Vert. *Gedenkwaardigheden uit het leven v. Elisabeth Fry*, door eene harer jeugdige vriendinnen in Duitschl. naar echte bescheiden bewerkt. Uit het Hoogd. Amst. 1851, m. portr. en facs. - *De wereld in 't klein.* Amst. 1853. 2 dln. 8°; 2de dr. ald. (1857). 8°. - *Het leven van Jezus voor kinderen.* Arnh. 1845. 2 dl. 8°; n. uitg. 1860 2 dln. in 1 bd. m. plt. N° 1 in 'Guldenseditie'. - *Levensbeelden.* Schetsen en verhalen. Arnh. 1858. 8°. - *Godsdienstig Huisboek voor vrouwen uit den beschaafden stand.* N. h. Hoogd. op nieuw bewerkt. 3^{e} dr. Amst. 1858. 8°. - *Menschenwaan en Christendom.* Een roman en geen roman. Amst. 1861. 2 dln. 8°; 2de verm. dr. ald. (1864). 8°. - *Een steen voor Schoonoords kerk aangeboden door Ernestine.* Lectuur bijeenverz. uit vrijwill. bijdr. v. J.P. de Keyser, A.H. v.d. Hoeve e.a., ten behoeve v.e. kerkgebouw voor Schoonoords gemeente. Assen. 1864. 8°. - Vert. L.E.M. Bautain, *Over de Kunst om in 't publiek te spreken.* N. h. Fr. Amst. (1868) 8°. - *Piet Voorman*, *een banneling in zijn eigen land.* Doesb. 1869. 8°. - *Levensschets v. J.P. de Keyser*, in *Letterk. Lb.* 1878, blz. 57-68. - *Fierheid adelt.* Een verhaal. Amst. 1880. 2 dln. 8°. - *Trekken uit het werkelijke leven*, in: *Biblioth. voor school en volk* v. W.P. Wolters. 1880. N° 2. - *Frederiks Grootvader.* 's-Gravenh. 1883 8°. - Met J.P. de Keyser redigeerde hij *Het Brood der levens Chr. Overdenkingen*, 1^{e}-4^{e} jrg. 1856-'62. Doesb. 8°. Onder zijn toezicht van hem e.a. verscheen: *Familie-Magazijn.* Lectuur v. uitspanning, t. verspr. v. nuttige kundigheden. 1858-'66. Arnh. 8°.

Bijdragen van A.H. v.d. Hoeve komen voor in de bundels: *Proza en Poëzie. Voor visschers gevangen.* Door J. ten Brink, E.J. de Bull en vele and. (Amst.) (1874). 8°; en *Voor visschers gevangen.* Nieuwe bundel Proza en Poëzie door N. Beets, J. ten Brink en vele and. Amst. z.j. (1875) 8°.

Voorts plaatste hij verspreide stukken in verschillende tijdschriften.

L i t t e r a t u u r : Frederiks en v.d. Brande, *Biogr. Wdb.*, blz. 355. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, k. 256. - *Boekz.* 1841*b*, 177-179; 1848*a*, 165-168; *b* 398-402. - *Kerk. Crt.* 23 Juli 1898. N° 30. - Sepp, *Bibl. Kerkgesch.*, blz. 94. - *Cat. Letterk.* II (reg.).

[Gerardus Johannes van der Hoeve]

HOEVE (Gerardus Johannes van der), zoon van Adriaan Hendrik v.d. Hoeve (zie hiervóór) werd geboren te Gendringen den 26^{en} Aug. 1831. Hij werd na afgelegd staatsexamen ingeschreven als student te Utrecht den 14^{en} Sept. 1850 en toegelaten tot de evangeliebediening door het Prov. Kerkbestuur van Gelderland den 5^{en} Oct. 1855. Den 8^{en} Febr. 1857 had zijn bevestiging te Spanbroek en Opmeer plaats door zijn vader (m. Col. IV:17*b*; intr. m. Col. I:25). Bijna dertig jaren bleef hij hier werkzaam, tot den 29^{en} Nov. 1885, toen hij afscheid nam wegens vertrek naar Elkerzee, waar hij den 6^{en} Dec. d.a.v. bevestigd werd door Dr. S.P. Heringa, pred. te Renesse. Daarna diende hij nog de gemeente van Someren; hier werd hij bevestigd den 10^{en} Juli 1892 door Ds. W. van Elden, pred. te Waalwijk (m. 1 Kon. XXII:14; intr. m. Rom. I:16*a*; afsch. te Elkerzee 3 Juli m. 2 Cor. XIII:13*b*). Met ingang van 1 Nov. 1909 verkreeg hij eervol emeritaat. Daarna vestigde hij zich te Apeldoorn, waar hij den 1^{en} Mei 1916 overleed.

Hij was gehuwd te Spanbroek 12 Maart 1863 met Johanna Jeanette Hermanides (overl. 17 Maart 1910) Een hunner vier nagelaten kinderen is de emer. pred. A.H. v.d. Hoeve, Gemeent. Inspecteur L.O. te Utrecht.

G.J. v.d. Hoeve schreef, behalve een aantal romans, novellen en een kluchtspel:

Straatsburger Theologie en Homiletiek, in: *N. Jaarb. v. Wetensch. Theol.* D. II. (1859), blz. 633-651. - *Een christelijk driemanschap uit de 4^{e} eeuw (Joh. Chysostomus, Ambrosius en Augustinus).* Arnh. 1805. 8°. (*Evang. Biblioth.* 1866. II).

Onder zijn redactie verscheen het tijdschrift: *West-Friesland.* Enkhuizen. 1869. 2 dln. M. plt. 8°.

Ook komt een bijdrage van hem voor in: *Fantasia.* Nieuwe Bundel Proza en Poëzie door J. ten Brink, A.J. de Bull en vele anderen.

L i t t e r a t u u r : Frederiks en v.d. Brande, *Biogr. Wdb.*, blz. 355. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, k. 376. - Hartog, *Gesch. Predikk.*, blz. 405^{n}. - *Waarheid in Liefde.* Jrg. 1866. II St., blz. 371, 372. - *Cat. Letterk.* I, II (reg.)

[Henricus Höveker]

HÖVEKER (Henricus), een der acht kinderen uit het huwelijk van Maine Fredrik Hövker[1)] en Catharina Heydelman, werd geboren te Amsterdam en ald. gedoopt in de Oude kerk den 23^{en} Oct. 1807. Op zesjarigen leeftijd verloor hij zijn vader door den dood. Na eerst eenigen tijd te hebben doorgebracht bij zijn gehuwde oudste zuster, wier diep ongelukkig huiselijk leven grooten indruk op hem maakte, volgde

1) Aldus staat de familienaam vermeld in het Doopregister der Oude kerk te Amsterdam. Volgens mededeeling van *H. Höveker* zelf werd de naam van zijn vader geschreven *Höfker;* bij zijn vestiging te Amsterdam nam deze echter den naam *Höveker* aan. De familie was uit O.-Friesland afkomstig.

hij zijne moeder, die inmiddels verhuisd was naar Breukelen. Hier kwam hij in dienst bij een kleermaker. Later keerde het gezin naar Amsterdam terug, waar zijn moeder en zuster werden aangesteld in een dienstbare betrekking en hijzelf

loopjongen werd. Reeds in dien tijd openbaarde zich zijn onverzadelijke leeslust. Den 11^en^ Mei 1831 opende hij een kleinen handel, die ten doel had 'Godverheerlijkende geschriften' te verspreiden. Al spoedig nam deze zaak, eerst onder zijn eigen naam, met steun van invloedrijke mannen als W. de Clercq e.a. in bloei toe, ofschoon ook de teleurstellingen niet uitbleven. Met 1 Jan. 1870 werd zijn schoonzoon Johan Adriaan Wormser in de zaak opgenomen, en deze voortgezet onder den naam Höveker en Zoon. Den 1^en^ Apr. 1886 trok hij zich uit de firma terug vanwege zijn gevorderden leeftijd, en den 28^en^ Oct. 1889 overleed hij te Amsterdam.

De door hem gevolgde kerkelijke gedragslijn bracht hem een tijdlang in moeilijkheden. Toen de Afscheiding te Amsterdam doordrong, in het najaar van 1836 bedekte hij zijn sympathie voor de Afgescheidenen niet; Ds. H.P. Scholte kwam vaak bij hem aan huis, en voor de vergaderingen der Afgescheidenen stelde hij zijn woning open, gelijk hij ook straks als diaken hunner gemeente optrad. Bij de hun aanvankelijk bewezen gastvrijheid stoorde hij zich niet aan de wetsbepaling, dat slechts minder dan twintig personen in een huis mochten saamkomen. Dit had tengevolge dat hij driemaal met *f* 100 beboet werd. Uit medelijden liet men hem verder met rust. Maar het gevaar van ondergang zijner zaak bleef dreigen. Dit werd echter voorkomen doordat er weldra geen bezoekers meer kwamen tot de Zondagsche vergaderingen. Een in de gemeente der Afgescheidenen gerezen conflict werd aanleiding dat Höveker met drie kerkeraadsleden geschorst werd. Daarop verliet hij deze kerkelijke gemeenschap. De enkele jaren daar doorgebracht, beschouwde hijzelf later als van gezegenden invloed voor zijn persoon en arbeid.

Na zijn terugkeer tot de Herv. Kerk bleef hij lid van den kring van 'geloovigen', die onder zijn leiding en die van de andere geschorste kerkeraadsleden der Afgescheidenen gesticht was, waartoe ook niet-Afgescheidenen behoorden, en die zich vereenigde op den grondslag der Gereformeerde belijdenisschriften. Hoewel geestelijk verwant aan het Réveil bleef hij ook na zijn terugkeer tot de Herv. Kerk het kerkelijk leven zijner dagen meeleven. Aan den strijd van rechtzinnige zijde gevoerd tegen P.H. Hugenholtz Jr. en andere woordvoerders der moderne richting, nam hij een werkzaam aandeel. Inzonderheid ook met Dr. A. Pierson voerde hij een polemiek. Zoowel als lid van den kerkeraad der Ned. Herv. gemeente als van het Classicaal Bestuur van Amsterdam stelde hij zich in het kerkelijk conflict van 1886 mede tegenover die kerkeraadsleden, die den 4^en^ Jan. van dat jaar hun schorsingsbul thuiskregen.

Tot in zijn ouderdom bleef hij daadwerkelijk belangstellen in den geestelijken en kerkelijken strijd, waarbij zijn godsvrucht en zijn degelijke kennis van de Schrift en van de beginselen, die hij voorstond, aan het licht traden.

Van den beginne af nam hij een werkzaam aandeel in den arbeid van de *Vereeniging tot verbreiding der Waarheid* te Amsterdam (opgericht 11 Nov. 1847). Ook behoorde hij tot de oprichters van het Javacomité (1855).

In den theologischen boekhandel was hij geheel op zijn plaats. Menige uitgave bewees zijn juisten blik. Tot zijn lievelingsschrijvers behoorden Stilling, Oberlin en Lavater. Misschien dankte hij aan het lezen van de geschriften van laatstgen. zijn juisten kijk op personen die hij ontmoette. In breeden kring genoot hij hoogachting.

Höveker huwde te Amsterdam den 1^en^ Mei 1831 met Elisabeth Johanna Christina van Ommen Boddendyk, die hem den 11^en^ Oct. 1856 door den dood ontviel. Hij

hertrouwde den 5^{en} Juli 1859 ald. met Wilhelmina Hendrika van der Linden overl. 23 Apr. 1904. Uit het eerste huwelijk werden zes kinderen geboren, van wie een dochter gehuwd was met Ds. J.Ph. van der Land, pred. te Rotterdam (overl. 1890). Het tweede huwelijk bleef kinderloos.

Van H. Höveker zagen de volgende geschriften[1)] het licht:

Op welke wijze kan de ongeloovige moderne geestesrigting des tijds, *tot een zegen voor de Kerk v. Christus worden aangewend?* (Overdr. uit: *De Vereeniging* '*Chr. Stemmen*'). Amst. 1864. 8°. - *Wat waar is.* Amst. 1868. 8°. - *Aan wien is de overwinning van de magt der duisternis verzekerd?* Amst. 1868. 8°. - *Eenige gedachten over den oorsprong*, *de rechten en de verplichtingen v.h. Ouderlingschap.* Z. pl. en j. (d^{o}. Amst. 23 Dec. 1869; 'voorwoord' Mei 1870). - Hetz. opnieuw in: *Eenige gedachten ov. den oorspr.*, *de rechten en de verplicht. v.h. ouderlingsch. en de centraalkracht v. geestelijk leven*[2)]. Met e. inl. woord uitgeg. door J. v. Dijk Mzn. Amst. Z. j. 8°. - *Paasch-gave. Opstandingskracht.* Amst. Z. j. 8°. - *Hebt gij den H. Geest ontvangen?* Z. j. - *Joses*, *of hoe men een Apostel kan worden.* Uitg. d.d. Ned. Zond. school-Vereen. Amst. Z. j. 8°. - *Kan de moderne beschouwing v.d. persoon v. Christus verschoonlijk worden geacht?* (Overdr. uit: *De Ver.* '*Chr. Stemmen*'). Amst. 1869. 8°. - *Bevordert het Apostolisch Christendom bijgeloof?* Bedenkingen tegen *Een Woord tot alle vrijzinnigen*, *onder de leden der Ned. Herv. Gem. te Amsterdam*, *door eenige harer predikanten.* Amst. 1871. - *Door den dood tot het leven.* Proeve v. beantw. der vraag: *Wat is de oorzaak v.h. vreugdelooze in het Christendom v. onzen tijd?* Uitg. d.d. Ned. Zond. school-Vereen. Amst. 1874. 8°. - *Twee Nazireërs of hoe bereikt men zijn bestemming?* M. e. woord aan Nederlands Jongelingschap. Amst. Z.j. 8°. - *Dorothea Trudel* '*Henriette von Seckendorff.*' 1880. - *Een Vijftigjarig Jubilé.* Met Bijlage. *Abraham of de Theologie der Schrift.* (Amst. 1881). 8°. - *Nehustan of de Waarheid onkenbaar gemaakt.* Amst. 1822. 8°. - *Gideon's Ephod of het Formalisme in strijd met Gods openbaring.* Amst. 1883. 8°. - *De eenvoud der heerlijkheid v. Gods Openbaring.* Amst. 1883. 8°. - *Een tweede zilveren bruiloftsfeest.* (Amst. 1848). 8°. - *De macht v.d. Vredemaker.* Amst. 1885. 8°. - *Wie kan regeeren?* Een vraag des tijds beantwoord door de Schrift. Amst. 1886. 8°. - *Het Leven*, *het Licht. De inhoud der Schrift en de geschiedenis der Kerk.* Een tachtigjarige nasporing. Amst. 1887. 8°. - *De Eeuwige Naam.* Schriftgedachten. Amst. 1888. 8°. - *Gods Naam*, *de Fontein v. Goddelijk leven.* Schriftgedachten. Amst. 1889. 8°. - '*Wij Weten*'. Open schrijven aan den Hooggel. Heer Dr. A. Pierson. Amst. 1889. In de jaren 1853, 1873 en 1889 liet Höveker drukken resp. dl. I, II en III van zijn geschrift: *De Erfenis der Familie Höveker.* 8°.

L i t t e r a t u u r : *De Erfenis der Familie Höveker.* - Vos, *Groen v. Pr.* (reg.). - S.H. Buytendyk, *Bladen uit mijn levensboek*, blz. 70-73, 81, 82. - J.C. Rullmann, *De strijd voor Kerkherstel* (reg.) - *Nieuwsbl. v.d. Boekhandel* 8 Nov. 1889 (art. v. F.W.

1) Op een paar na zijn alle hier volgende geschriften in bezit van Hövekers kleinzoon, de Heer J.Ph. Wormser te Hilversum; de meeste saamgebonden in één band. Van een zestiental is een ex. aanwezig in de bibliotheek van de 'Vereeniging v.d. Boekhandel'.

2) Overdr. uit de Vereeniging 'Chr. Stemmen'.

Egeling). - *Letterk. Lb.* 1916-'17, blz. 28-31. (*Lb.* v. *J.A. Wormser* door Dr. A.A. v. Schelven).

[Walther Robert Baron van Hoëvell]

HOËVELL (Walther (Wolter of **Wouter) Robert Baron van)** werd den 15^{en} Juli 1812 te Deventer geboren uit een der weinig overgebleven oud-adellijke geslachten van Nederland. Zijn vader was oud-officier van het Ned. Leger, zijne moeder eene dochter van den bekenden Baron van der Capellen, die in het laatst der 18de eeuw behoorde tot de partij der patriotten en daarvoor later met verbeurdverklaring zijner goederen gestraft en genoodzaakt werd naar Frankrijk de wijk te nemen, waar hij eenige jaren met zijn gezin te Versailles woonde. Aan de moeder van W.R. v. Hoëvell was hare Fransche opvoeding nog goed te bemerken. Als jongeling verhuisde laatstgen. met zijne ouders naar Groningen, waar hij den 28^{en} Dec. 1829 in het *Album Stud.* werd ingeschreven. Spoedig daarop trok hij, naar aanleiding van het uitbreken van de Belgische omwenteling, met het jagerkorps der Groningsche studenten naar de grenzen. Hij maakte den tiendaagschen veldtocht mede, en woonde de gevechten bij te Hasselt en Leuven. Hoewel de verleiding van het bandelooze kampleven hem, vurig van gestel als hij was, weleens meesleepte, kon hij nog in later jaren met genoegen verhalen van het jaar, dat hij onder de wapenen had doorgebracht, en van het vroolijke leven in dien tijd geleid. De vermoeienissen van het soldatenleven en campagne moest hij evenwel bij zijn terugkomst bekoopen met een zware ziekte, die hem aan den rand van het graf bracht, maar waaruit hij weldra herstelde. Van zijn wetenschappelijken aanleg getuigt de bekroning met goud van zijn antwoord op een prijsvraag in 1834 uitgeschreven door de Faculteit der bespiegelende Wijsbegeerte en Letteren te Utrecht over Flavius Josephus (zie onder zijne geschr.).

Den 17^{en} Febr. 1836 verdedigde hij in een publiek dispuut onder presidium van Prof. P. Hofstede de Groot zeven theologische theses[1]. Den 17^{en} Sept d.a.v. promoveerde hij te Groningen tot Theol. Doctor, na verdediging van een proefschrift betreffende *de leer van Irenaeus over de eenheid der Kerk.* In het jaar te voren was hij den 6^{en} Aug. bevorderd tot proponent door het Prov. Kerkbestuur van Friesland. Op raad van zijn oom v.d. Capellen solliciteerde hij naar Indië en verkreeg daar een predikantsplaats. Den 11^{en} Sept. 1836 vertrok hij erheen. De indruk, die Indië op hem maakte, en de invloed, die het van meetaf op zijn gestel oefende, was zeer gunstig; ook vond hij er spoedig een aantal vrienden uit verschillenden kring; reeds toen betoonde hij zich een idealist, die van menschen en zaken bij voorkeur de lichtzijde opmerkte; hierom voelden velen zich tot hem aangetrokken. Den 2^{en} Juli 1837 werd hij bevestigd als predikant bij de Maleische gemeente te Batavia, waar hij moest prediken in het Maleisch en in het Hollandsch.

Bij Kon. Besluit van 4 Dec. 1838 werd hij benoemd tot historieschrijver van N.-Indië. Hij beperkte zich bij zijn arbeid niet tot Batavia; in het belang van Bijbelgenootschap, Zending en Wetenschap bereisde hij heel Java, Madoera en Bali. Den 20^{en} Sept. 1846 werd de Kerk te Serang door hem ingewijd. Zijn deelnemen aan de demonstratie van 22 Mei 1848 te Batavia wikkelde hem in onaangenaamheden, die ertoe leidden dat hij zijn ontslag als predikant vroeg, met de bedoeling zich in het vaderland te gaan rechtvaardigen. Den 16^{en} Aug. d.a.v. hield hij te Batavia zijn afscheidsrede; de keuze van zijn tekst bij die gelegenheid (Hebr. XIII:18, 19) wees

1) Afgedrukt bij Heerspink, *Dr. P. Hofstede de Groot's leven en werken*, blz. 192.

erop dat hij leefde in de hoop Indië weertezien. Het verwijt alsof hij een bijeenkomst van kleurlingen had gepresideerd, en deze tot verzet aangespoord, bleek

na zijn terugkeer in Nederland ongegrond te zijn. Daarop kon hij weer naar Batavia reizen, om aldaar zijn ambt te hervatten, maar inmiddels was hij in Oct. 1850 gekozen tot lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal; dit hield hem, ondanks zijn verlangen om Indië weertezien, in het vaderland; hij zou Indië dienen, maar niet meer als predikant.

Van zijn parlementaire loopbaan behoeft hier geen verslag te worden gegeven. Alleen dit zij vermeld, dat hij, zooals zich van hem liet verwachten, een liberale staatkunde voorstond; zich bij voorkeur bewegend op koloniaal gebied, bond hij van den beginne af den strijd aan tegen het oude autocratische stelsel van bestuur, tegen dwang en monopolie, tegen willekeur en gunst. Volhardend streed hij voor de rechten van den Javaan. Indië mocht niet langer bestuurd worden ten bate van 's lands schatkist; de inlanders hadden recht op een menschwaardiger bestaan. Zijn groote overwinning was de vaststelling van het Indisch regeeringsreglement. Wanneer v. Hoëvell opstond om het woord te voeren, had hij, de afgevaardigde van Almelo, steeds het oor der vergadering. Tot in alle hoeken zelfs van de tribunes was zijn klankrijke stem goed verstaanbaar. Zijn welsprekendheid sleepte, gelijk vroeger van den kansel, de hoorders mede, waartoe ook de diepe overtuiging, die hem spreken deed, het hare bijbracht. Ook als publicist stond hij gedurende de jaren van zijn Kamerlidmaatschap op de bres; geen enkel koloniaal onderwerp liet hij onbesproken. Thorbecke erkende hem als den eersten deskundige op koloniaal gebied. Hij was dan ook een der scheppers van de liberale koloniale politiek. Zijne verdiensten werden door de Regeering erkend blijkens zijne benoeming tot Ridder in de Orde van den Ned. Leeuw (1847).

In 1862 werd hij benoemd tot lid van den Raad van State; dientengevolge nam hij afscheid van de Tweede Kamer. Hij bleef zijn nieuwe functie bekleeden tot zijn overlijden den 10^{en} Febr. 1879. Op de Algemeene Begraafplaats te 's-Gravenhage werd zijn stoffelijk overschot bijgezet.

Als theoloog stond v. Hoëvell aanvankelijk onder den invloed van zijn leermeester Prof. P. Hofstede de Groot; na zijn terugkeer uit Indië viel er verandering van richting bij hem waartenemen; hij stond toen aan de uiterste linkerzijde op theologisch terrein. Wat hem als predikant en niet het minst in later tijd kenmerkte was zijn idealisme; al wat tegen zijn ideaal indruischte bestreed hij moedig. Hij geloofde aan een wet van vooruitgang, die èn de sociale toestanden en het individu tot volmaking dringt. Zijn blik werd steeds getroffen door de lichtzijde der menschen.

Hij was lid van het Bestuur der Prot. Kerk in Indië; lid der hoofdcommissie van onderwijs; lid der commissie tot ondersteuning naar het lot der veroordeelden tot dwangarbeid; vice-president v.h. Bataviaasch Genootsch. v. Kunsten en Wetenschappen, dat door hem met nieuw leven bezield werd; president van het Parapattan weezengesticht; redacteur (van het begin tot 1863) van het *Tijdschr. voor N.-Indië*, door hem in 1841 opgericht met Dr. S. Buddingh en Mr. P. Myer, waarvan elke jaargang degelijke bijdragen van zijn hand bevat; ook was hij mede-redacteur van het *Tijdschr. aan de bevorder. v. Chr. zin gewijd.* Batavia. 1846, '47 4 no's. Ook het *Tijdschr. v.h. Bataviasch Genootsch. v. Kunsten en Wetensch.* bevat doorwrochte artikelen van v. Hoëvell. Hierin schreef hij, gelijk soms ook elders, onder den schuilnaam *Jeronymus.* Hij bezat de gave fijngepenseelde, humoristische schetsen

te leveren, en met name het *Tijdschr. v. N.-I.* bevat in groote getale de proeve van zijn

scherpen blik en onbeschroomde critiek. Ook was hij niet ontbloot van dichterlijke gaven. Nog meer proeven dan de hierna vermelde daarvan werden door hem gegeven, zonder evenwel in druk te verschijnen. Zijne drukke werkzaamheden in andere opzichten waren oorzaak dat hij zich niet méér aan de beoefening der dichtkunst wijdde.

Hij huwde te Groningen den 23^{en} Sept. 1836 met Abrahamina Johanna Trip (overl. te 's-Gravenhage 9 Jan. 1888); uit dit huwelijk werden geboren twee dochters en vier zoons; een der dochters en een der zoons stierven jong.

Van hem bestaat een portret borstb. v. voren en rechts, m. bril. Met 1 reg. naamsonderschr. Lith. d. C.C.A. Last bij P.W.M. Trap. 8°. In: *Maandel. Kronijk.* 1855 D.I. En een portr. in middelb. leeftijd. Borstb. v. voren en links, in gew. kleeding m. bril op. In ev. Houtsn. zond. eenigen naam. kl. 4°. In: *Eigen Haard* 1879, (zie ond. Litt.) Vgl. ook: *Tijdschr. v. N.-I.* 1879 (zie ond. Litt.) Zie: v. Someren, *Cat. v. Portr.* II, N° 2473, 2474.

Van W.R. van Hoëvell zag het licht:

Flavii Josephi vita. Quatenus per vitae opportunitates ad conscribendam Historiam atque Antiquitatem Hebraicam idoneus fuit? Quid pronuntiandum de iis, *quae hujus scriptoris auctoritati obstare dicuntur?* (138 pag.) in: *Annales Acad. Rh.-Traj:* MDCCCXXXIV-V. - *Dissert. qua Irenaei dogma de ecclesiae unitate exponitur et comparatur cum ideis et notionibus*, *paulo post ipsum et ante ipsum obviis.* Gron. 1836. 8°. - *Batavia in 1740.* Episode uit de geschied. v. N.-Indië. Bat. 1840. 8°. - *Inwijdings-rede*, geh. in de nieuw gebouwde Kerk te *Cheribon* op Zond. den 27^{en} Nov. 1842, voorafgegaan d.e. *Kort overzigt v.d. geschied. der Chr. gem. ald.* Bat. 1843. 8°. - *De Inwijding der Christenkerk te Serang op 20 Sept. 1846.* Bat. 1846. 8°. - *Nederland en Bali.* Eene stem uit Indië t.h. Ned. volk. M.e. krt. v. Bali en Lombok. Gron. 1846. 8°. - *De Bijbel in Indië.* Redev. voor het N.O.-I. Bijbelgen..... Bat. 1846. 8°. - *De emancipatie der slaven in Neerl. Indië.* Eene verhandeling. Gron. 1848. 8°. - *Afscheidsrede*, geh. te Batavia .... den 6^{en} Aug. 1848, (m.e. woord vooraf van P. Hofstede de Groot). Gron. 1848. 8°. - *Reis over Java*, *Madura en Bali in 1847.* Uitgeg. ond. toez. v. P.J. Veth, 2 dln. M. pl. en krt. Amst. 1849-51, 8°. - [Jeronymus], *Eene epidemie op Java en de cholera in Nederl.* Bedenkingen tegen de mededeel. v.d. Minist. v. Kolon. in de Tweede Kamer omtr. den verkoop v. landen op Java. Gron. 1849. 8°. - *Mijne beschuldiging en veroordeeling in Indië en regtvaardiging in Nederland.* Zalt-Bommel. 1850. 8°.[1)] - *Togten v.e. Engelschman door den Ind. Archipel*, *voor Nederl. lezers bewerkt.* Zalt-B. 1853. 2 dln. 8°. - *Slaven en vrijen onder de Nederl. wet.* Leiden. 1854 (m. pl.). 2 dln. 8°. - *Parlementaire redevoeringen over kolon. belangen.* 4 dln. Zalt-B. 1849-'62. - [Met W. Bosch], *De vrije arbeid op Java.* 's-Grav. 1860. 8°. - *Uit het Indische leven.* Zalt-B. 1865. 8°. - *Een blik op het leven v. G.H. Betz.* Zalt.-B. 1868. 8°.

1) Naar aanl. hiervan verschenen: [Anon.], *Een paar opmerkingen ten aanzien v. Dr. W.R. v. Hoëvell's geschr.*, *getit.: Beschuld. en veroord. in Indië. Eene regtv. in Ned.*, in een brief aan een vriend te Rotterd. Gouda. 1850. 8°. [Anon.], *De beschuld. en veroord. in Indië en de regtvaardig. in Ned. van Dr. W.R. v. Hoëvell.* Zalt-B. 1850. 8°.

Ook schreef hij een voorr. voor de Nederl. uitg. v.E. Warburton, *De halve maan en het Kruis*, *of waarheid en verdichting op reizen in het Oosten.* Uit het Eng. N. d. 8ste uitg. 2 dln. Zalt-B. 1852. 8o. - Van het door Gilb. Happart vervaardigde

Woord-boeck der Favorlangsche taal werd het handschrift in fol. door v. Hoëvell gevonden en door dezen in 1842 uitgegeven met taalkundige en ophelderende aanmerkingen in *de Verhandelingen v.h. Bataviaasch Genootsch.* D. XVIII, blz. 33 v.v. Vgl. *Biogr. Wdb. v. Prot. Godg. in Ned.* III, blz. 503.

Zijne uitgegeven dichterlijke geschriften zijn: *Anacreontische zangen*, gevolgd van eenige losse dichtstukjes. Gron. 1832. 8°. - *Harpe en Psalter*, verzamel, v. Chr. liederen, n.h. Duitsch v. Spitta. Gron. 1837. 8°. - *Sjaïr Bidasari.* Oorspr. Maleisch gedicht m.e. metrische vertal. en aant. Bat. 1844. Een paar gedichten, door hem vervaardigd aan boord van de 'India', die hem in 1836 naar de Oost voerde, vindt men in het art. van G.W.W.C. Bar. v. Hoëvell in: *Eigen Haard.* 1885, N° 5, blz. 62, 63.

L i t t e r a t u u r : G.H. v. Soest, *Dr. W.R. Baron van Hoëvell* in: *Tijdschr. voor Ned. Indië van Dr. W.R. Bar. v. Hoëvell*, *voortgezet ond. red. v. eene Vereen. v. Staatslieden en Geletterden.* N.S. 8ste Jrg. 2de dl. (1879), blz. 1-72 (m. portr.). - Dez., *Dr. W.R. Bar. v. Hoëvell* in: *Mannen v. beteekenis in onze dagen.* 1879 (X), blz. 199-232 (m. portr.). - P.J. Veth, *Wolter Rob. Bar. v. Hoëvell*, in: *Ned. Spectator.* 22 Mrt. 1879. N° 12, blz. 90-93. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* I, k. 1128, 1129 (art. Dr. W. Zuidema). - v. Troostenburg de Bruyn, *Biogr. Wdb. O.-I. pred.*, blz. 187, 188. - *Alb. Stud. Gron.*, k. 532, 582. - *Annales Acad. Rh.-Traj.* MDCCCXXXIV-V, blz. 61-64. - *Tijdschr. voor N.-I.* N.S. 8ste Jrg. (1879), blz. 238-242. - Frederiks en v.d. Brande, *Biogr. Wdb.*, blz. 355. - J.B.F. Heerspink, *Dr. P. Hofstede de Groot's leven en werken*, blz. 189, 190, 192. - Sepp, *Bibl. Kerkgesch.*, blz. 62. - v. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.* I, k. 275. - G. Lauts, *Gesch. v.d. vestig.*, *uitbreid.*, *bloei en verval v.d. magt der Nederlanders in Indië.* VII, blz. 255-262. - *De Indische Gids.* I. (1879), blz. 357-359.

[Abraham Hendrik ten Hoeven]

HOEVEN (Abraham Hendrik ten of **ter)**,[1)] geboren te Arnhem den 21en Febr. 1782, bezocht aldaar de Latijnsche Scholen. Den 22en Sept. 1798 werd hij ingeschreven als student aan de hoogeschool te Harderwijk, den 12en Sept. 1801 aan die te Leiden. Den 6en Mei 1805 had te Leiden zijn bevordering tot proponent plaats, en op denzelfden dag van zijn examen werd hij beroepen te Lunteren. Na den 19en Juni peremptoir geëxamineerd te zijn, had den 28en Juli 1805 zijn bevestiging in laatstgen. gemeente plaats door Ds. E.J. Post, pred. te Arnhem (m. Tit. II:11-14; intr. m. Rom. I:16). Twee jaren later wees hij beroepingen naar Almelo en Lochem af, maar aan een herhaalde roeping van Lochem gaf hij gehoor; den 13en Maart 1808 werd hij aldaar bevestigd door Ds. B. van den Broeck, pred. te Lochem (m. Ef. IV:11-15; intr. m. Joh. III:30; afsch. te Lunteren 28 Febr. m. Hand. XI: 23*b*). In 1811 bedankte hij voor een beroep naar Zwolle, in 1813 voor een naar Rotterdam. Zijn derde gemeente was Leeuwarden, waar hij den 3en Sept. 1815 bevestigd werd, na te Lochem 27 Aug. (m. Ef. IV:1) afscheid te hebben genomen. In Nov. 1816 bedankte hij voor een beroep naar Haarlem, in 1817 voor een naar Amsterdam; een herhaald beroep van laatstgen. gemeente nam hij aan, en den 8en Maart 1818 werd hij er

1) Meermalen komt de naam ook voor als *Terhoeven.*

bevestigd door Ds. F. Fock, pred. ald. (m. Lc. X:16; intr. 11 Maart m. Mt. XXVIII:18-20; afsch. te Leeuwarden 22 Febr. m. Joh. XVII:11).

Den 29^en^ Juli 1855 herdacht hij zijn vijftigjarige bediening (m. 1 Tim. I:5). Met ingang van 1 Jan. 1858 verkreeg hij wegens ziekte eervol emeritaat. Na smartelijk lijden stierf hij den 1^en^ Oct. 1858. Hij werd begraven in de Zuiderkerk te Amsterdam.

Ter Hoeven werd geprezen om zijn ootmoed van hart en wandel, bescheidenheid en vriendelijkheid in den omgang en ijver in zijn dienstwerk.

Vele jaren fungeerde hij als Praeses van het Class. Bestuur van Amsterdam en later van het Prov. Kerkbestuur van N.-Holland. Hij was Ridder der Orde van den Ned. Leeuw.

Gedurende zijn verblijf te Lochem huwde hij met Geertruida Elizabeth Munnik; uit dit huwelijk werden drie dochters geboren en een zoon, die jong te Leeuwarden overleed.

Van A.H. ter Hoeven bestaat een portret silhouette links kl. 8°. Met handteek., vermoedelijk uit 1845, vgl. Muller, *Cat. v. Portr.* N° 2406.

Van hem zag het licht:

Predikatie, geh. den 29 Juli 1855, *na de vervulling zijner 50jar. Ev. bediening.* Amst. 1855. 8°. - *Afscheidswoord aan de Ned. Herv. Gem. te Amst.* Amst. 1858. 8° (zie ook: *Chr. Maandschr. voor den beschaafden stand t. bevorder. v. Bijbelkennis en Chr. leven.* Uitg. d.d. Ringsvergad. v. Amst. 1858, blz. 340-352). - [Met M. v. Meeteren en H.J. v. Tol], *Ter gedacht. v. Wilhelm Broes*, *in leven rust. leeraar bij de Ned. Herv. Gem. te Amst.*, overl. 7 Jan. 1858. 8°.

L i t t e r a t u u r : *Verv. Kerk. Regist. Amst.* (1818), blz. 117, 118. - Hs. Borger. - Romein, *Pred. Friesl.*, blz. 40, 679; v. Veen, *Aanv. en Verbet.*, blz. 5. - *Alb. Stud. Acad. Gelro-Zutph.*, p. 155. - *L.B.*, k. 1197. - *Boekz.* 1858^2^, blz. 461, 462. - *Chr. Maandschr.* als boven 1855, blz. 481-484 (Lat. en Ned. gedicht v. H.J. v. Tol aan A.H. Ter Hoeven bij geleg. v. zijn 50jar. bedien.); id. 1858, blz. 689-693.

[Abraham des Amorie van der Hoeven]

HOEVEN (Abraham des Amorie van der) werd den 22^en^ Febr. 1798 geboren te Rotterdam uit het huwelijk van Abraham v.d. Hoeven[1)] en Maria van der Wallen van Vollenhoven, welke laatste afstamde van Arminius. Op nauwelijks vijfjarigen leeftijd verloor hij zijn vader door den dood; zeven jaar later hertrouwde zijn moeder met den bejaarden Dr. M. Pruys, aan wien hare kinderen zich later steeds verplicht gevoelden. Nadat zijn studiën aan het Erasmiaansch gymnasium, waar hij reeds op zijn negende jaar kwam, voltooid waren, werd hij nog een jaar lang voorbereid voor de Academie, waarna zijn inschrijving in het *Album Stud.* te Leiden volgde den 27^en^ Oct. 1814. Hier had hij aanvankelijk de leiding van zijn oudsten broeder, die kort daarop in de geneeskunde promoveerde, en volgde hij de colleges van mannen als van der Palm, Siegenbeek, Borger e.a., eerstgen. was met zijn leerling sterk ingenomen, en prees hem steeds bijzonder.

In Juni 1816 verliet hij Leiden om aan het Seminarium der Remonstranten te Amsterdam zijne theologische studiën voorttezetten; den 27^en^ Sept. tot student der

1) Bij zijn doop, den 11en Maart 1798 ontving Abr., de vierde der vijf zoons, tevens den naam *des Amorie*, naar zijn grootmoeder van vaderszijde.

Broederschap aangenomen, vanwege zijn uitmuntende getuigschriften zonder examen. In 1817 gaf hij een *Specimen exegetico-dogmaticum* over Ps. CX, dat door Curatoren

zeer gunstig beoordeeld werd. Den 24^{en} Mei 1819 verdedigde hij met P.J.L. Huet en J.H. Brouwer vier theses onder Prof. v. Hengel. Den 22^{en} Juni d.a.v. had zijn bevordering tot proponent plaats; bij die gelegenheid gaf hij een *Specimen exeg.-dogmat. in Joann. V:31-37*, dat een gedeelte vormde van zijn *Interpretatio Sermonis Jesu Joh. V:17-47*[1)], waarop hij in het voorafgaande jaar een *accessit*[2)] had verworven aan de Groningsche hoogeschool.

Reeds in dien tijd werden zijn kanselgaven geroemd, vooral toen hij den 18^{en} Juli voor de Remonstr. gemeente in zijn vaderstad preekte, viel hem daar buitengewone bewondering ten deel van zijn gehoor, waaronder Jan Scharp en twee andere predikanten. Opmerking verdient echter, dat na zijn meermalen herhaald optreden velen zijn prediking afkeurden, omdat zij haar te calvinistisch achtten en tevens aanmatigend, daar hij de gemeente had aangesproken, gelijk een oud predikant het niet zou durven doen. Van, den 2^{en} Aug. tot den 31^{en} Dec. nam hij gedurende het annus gratiae bij de Rem. Gem. te O. en N.-Wetering den dienst aldaar waar; in dien tijd, wijdde hij er den 19^{en} Sept., de nieuwe Kerk in (m. Ps. CXXII:1). Hij bedankte voor eene beroeping naar Nieuwkoop, en werd den 26^{en} Jan. 1820 beroepen te Rotterdam, waar men aan Ds. W. Goede het emeritaat met behoud van zijn volle jaarwedde had aangeboden, en daartoe inschrijvingen had geopend op voorwaarde dat v.d. Hoeven beroepen moest worden. Den 14^{en} Mei werd hij ald. bevestigd door zijn schoonvader Ds. M. Stuart, van Amsterdam (m. 1 Tim. I:18, 19; intr. m. Jerem. I:6, 7). De toeloop onder zijn prediking bleef onverminderd, en de collecte bracht daarbij zóóveel op, dat reeds in het voorjaar van 1821 door den Kerkeraad aan elk der drie predikanten voor het afgeloopen jaar een toeslag van 400 gulden werd toegekend. Den 24^{en} Juni 1821 preekte hij over Stefanus' steeniging te Brussel voor Koning Willem I, diens Gemalin en Prins Frederik; het was voor v.d. Hoeven een aantrekkelijke gedachte ‘dat de naneef van Arminius het Euangelie zou verkondigen aan den doorluchtigen naneef van Maurits’. Den volgenden dag op audientie bij den Koning, verklaarde deze hem dat ‘het hem steeds aangenaam zou zijn der Broederschap van dienst te zijn.’ Onder de velen, die ook van buiten de Broederschap te Rotterdam zijn prediking volgden, behoorde de dichter Tollens, die door zijn invloed van de Roomsche Kerk was overgegaan tot de Remonstranten. Den 20^{en} Juni 1827 werd v.d. Hoeven door de Algem. vergadering der Rem. Broederschap benoemd tot hoogleeraar aan het Seminarium, hoewel hijzelf op een ander de aandacht gevestigd had en sommigen hem te jong oordeelden. Hij zou de plaats innemen van den bejaarden Konynenburg, met wiens oppervlakkige Schriftverklaring v.d. Hoeven als student zich nooit had kunnen vereenigen en met wien hij toen vaak in dispuut was getreden. De benoeming geschiedde met algemeene stemmen, behalve die der Rotterdamsche gemeente; deze laatste deed er zelfs protest tegen aanteekenen in de notulen, en werd slechts hierdoor eenigszins getroost over zijn gemis, dat hij zich verbond jaarlijks zes preekbeurten in haar midden te vervullen.

1) *Interpretatio sermonis*, *quem cum Iudaeorum proceribus habuit optimus humani generis ser vator*, *optimusque ipsius alumnus Ioannes memoriae prodidit in Evangelii suo*, *cap. V vs.* 17 *ad finem.*

2) De gouden médaille werd toegekend aan J. Muntendam, maar met de uitdrukkelijke verklaring, dat, waren er twee médailles te schenken geweest, des Amorie v.d. Hoeven zeker de tweede zou gekregen hebben.

Intusschen bleek bij deze benoeming opnieuw dat er waren, die er de vrijzinnigheid in de Broederschap door bedreigd vonden, omdat zij hem Gereformeerdgezind vonden. De benoemde zelf verklaarde hierop uitdrukkelijk 'de godsdienstige vrijheid' te willen handhaven. Na in Sept. nog eenmaal voor den Koning gepredikt te hebben, nam hij den 28^{en} Oct. 1827 afscheid van zijn gemeente (m. Joh. XVII:11*b*). Ook bij deze gelegenheid bleek hoe zwaar het hem viel zijn ambt als predikant vaarwel te zeggen.

Den 28^{en} Nov. d.a.v. hield hij in de Kerk der Remonstranten te Amsterdam zijn inaugureele oratie *de Germano Theologo*, *Litterarum Sacrarum interprete*[1]. Van deze door theologen van naam gunstig beoordeelde rede getuigde Prof. T.A. Clarisse te Groningen: 'Arminiaansche onregtzinnigheid zal men er althans wel niet in vinden. Ik voor mij had daar wel iets meer van gewenscht.'

Zijn vijfentwintigjarige Evangeliebediening herdacht v.d. Hoeven te Rotterdam den 18^{en} Mei 1845 (m. 2 Cor. I:12, 14) en ruim zeven jaren later, den 28^{en} Nov. 1852 hield hij te Amsterdam een dankpreek (t. Hebr. XIII:8) bij de viering van zijn zilveren ambtsfeest als hoogleeraar; bijna alle predikanten der Broederschap waren hierbij tegenwoordig en konden getuigen dat zijn kracht niet was vergaan en het vuur van zijn geest niet gedoofd. Den volgenden dag herdacht zijn oudste zoon Prof. Mr. M. des Amorie v.d. Hoeven het feit met een openbare redevoering in de groote gehoorzaal van het Athenaeum, eveneens voor een talrijke schare. *De Kamper Courant* van 5 Dec. bevatte een felle critiek op laatstbedoelde oratie, waarop de vader, in strijd met zijn beginsel in deze, openlijk antwoordde in het *Handelsblad* van 9 Dec.

In het voorjaar van 1853 nam hij een actief aandeel in de Aprilbeweging, en overhandigde hij, als lid der daartoe benoemde commissie, aan den Koning in de hoofdstad het adres der Amsterdamsche ingezetenen, die protesteerden tegen het optreden der Roomsche hiërarchie.

Op Palmzondag 1855 bij de openbare belijdenis zijner jongste dochter en op den Goeden Vrijdag bij de Avondmaalsviering preekte hij voor het laatst. Een toenemend verval van krachten, dat sinds 1852 zich bij hem openbaarde, drong hem den 25^{en} Mei 1855 naar Vevey te reizen, dat hij nog geen maand later met een andere verblijfplaats Baden-Baden verwisselde. Zijn toestand verergerde en drong hem de terugreis naar Holland te ondernemen. Onderweg daarheen overleed hij in het afgehuurde paviljoen van de stoomboot Stolzenfels den 29^{en} Juli 1855. Den 2^{en} Aug. werd hij begraven te Utrecht in hetzelfde graf, waar ook het stoffelijk overschot van zijn jonggestorven zoon Abraham (zie hierna) was bijgezet. Den 4^{en} Juni 1857 werd op het graf een monument onthuld[2]. Een marmeren buste van den overledene is geplaatst in het Museum Boymans te Rotterdam.

Blonk v.d. Hoeven in meer dan één opzicht uit, bovenal deed hij dit als kansel-

1) Een ongelukkig geslaagde vertaling leverde Ds. C.W. Westerbaen; zij werd opgenomen, met de oorspronkelijke oratie in v.d. Hoevens *Verspreide Geschriften*, blz. 39 vv.: *Redev. ov. den Echten Godgeleerde en uitlegger der H. Schriften.* Delft. 1828. 8°.

2) Op de vier paneelen van het middenstuk staat aan de voorzijde: *Hij was de Chrysostomus van zijnen tijd.* Van het monument bestaat een steendruk van P. Blommers te 's-Gravenhage, geteek. door C.C.A. Last, waarop aan de zooeven genoemden woorden nog is toegevoegd: *en de Johannes zijner Kerk*, naar het oorspr. voorstel van Dr. P. Scheltema, wiens toespraak bij de onthulling men vindt bij F.J. Domela Nieuwenhuis, *Leven en Karakter v. A. des Am. v.d. H.*, Bijlage 7.

redenaar. Ook na zijn optreden als hoogleeraar verlangden een groot aantal gemeenten er naar v.d. Hoeven te hooren prediken; toen, na zijn prediking in de Ev. Luthersche Kerk te Utrecht, Prof. Heringa hem uitnoodigde zijn Academiebeurt in de Domkerk te vervullen, lokte dit een protest uit van den Kerkeraad der Ned. Herv. Gemeente, die vreesde voor onaangename gevolgen. Toch predikte v.d. Hoeven den 24^{en} Mei 1829 in de Domkerk. Later deed hij het eveneens in de Herv. Gemeenten te Groningen, te Leeuwarden en te Arnhem, nergens zonder dat er protesten inkwamen. Ook voor letterkundige Genootschappen als de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen, de Maatsch. 'Felix Meritis' was hij een buitengewoon begeerd spreker. Zijn broeder Pruys achtte zijn spreken in gehoorzalen een profaneeren van zijn talent; v.d. Hoeven behoorde thuis op den kansel, en al meende hijzelf zich aan vele uitnoodigingen voor spreekbeurten niet te mogen onttrekken, hij erkende in de gehoorzaal niet te kunnen zijn wat hij was op den kansel. Ook bij bepaalde nationale gelegenheden liet hij op koninklijk verlangen zich als feestredenaar vinden. Van de rede, door hem op verzoek van den Koning gehouden bij de onthulling van het standbeeld van Prins Willem I in het Noordeinde te 's-Gravenhage den 28^{en} Oct. 1845 verscheen een Fransche vertaling (in het *Journal de la Haye* v. 28 Nov.); de Koningin-Moeder vertaalde haar in het Russisch voor het Russische hof en zond hem haar eigenhandig geschreven exemplaar.

In de uiterlijke welsprekendheid had hij in gestadige ontwikkeling het meesterschap bereikt. Krachtig verdedigde hij haar tegenover degenen, die meenden dat de predikant geen redenaar moet zijn. Memoriseeren van de preek achtte hij eisch. Bijzonderen nadruk legde hij op goed articuleeren. De velerlei gaven, die noodig zijn om iemand tot een waarachtig redenaar te maken, vereenigden zich in hem tot een schoone harmonie. Een indrukwekkend voorkomen, een hoog en open voorhoofd, een fijnbesneden mond, een welluidende en omvangrijke stem, die hij geheel in zijn macht had, en die zijne hoorders soms door merg en been trilde, al deze uiterlijke voorrechten maakten zijn voordracht uniek. Daaraan paarde hij een meesterschap over de taal, dat zijn redenen helder en krachtig maakte, een levendige, soms dichterlijke verbeelding, die ze boeiend en dramatisch, een kiesche smaak, die ze sober en klassiek van vorm deden zijn. In zijn verhandeling over Chrysostomus als voorbeeld van kanselwelsprekendheid heeft hij zijn eigen ideaal in dit opzicht geteekend, en hij heeft er aan beantwoord in de 19^{e}, gelijk Chrysostomus in de 4^{e} eeuw. Van zijne colleges over dogmatiek, homiletiek, practische theologie en geschiedenis der kanselwelsprekendheid waren die over de laatste het allerbelangrijkst. Zijn optreden als kanselredenaar bracht een nieuwe ontwikkeling van de gewijde welsprekendheid.

Evenals zijn colleges waren zijn preeken gericht op de *practijk.*

Boven andere onderscheidingen van methode onderscheidde hij wat den vorm betreft tusschen *vrije kanselredenen* en kanselredenen, waarin men zich geheel aan den tekst houdt *(conciones liberae et textuales);* de eerste zijn òf synthetisch òf (zooals overwegend bij hemzelf) analytisch. Tot de laatsten rekende hij de Bijbeloefeningen, preeken op de Hollandsche manier (verklaring en toepassing), homiliën en preeken, behoorende tot het Genus mixtum. Hij paste het beginsel toe dat de leerrede haar middelpunt moet hebben in de Schrift; hare verklaring beheerschte

zijn onderwerp. Eigenlijk didactische preeken gaf hij zelden. Dogmatiek en moraal scheidde hij niet. Leerstellige uiteenzettingen vindt men evenmin in zijn preeken

als polemiek en uitstalling van geleerdheid. Behalve zijn vruchtbare en scheppende verbeelding komt daarin ook uit zijn rijke menschenkennis, die hem in staat stelde zijn onderwerp toe te passen op alle omstandigheden en betrekkingen, het op te helderen door vergelijkingen en het te plaatsen in een nieuw, verrassend licht. De invloed zoowel van van der Palm als van Borger valt bij hem optemerken. In rijkdom van zaken staat hij niet met den eersten gelijk, maar hij overtreft hem door netheid en eenvoudigheid; zijn preeken mogen niet zoo sterk psychologisch zijn, ze zijn vol gloed en leven. Eigenaardig bij een man als v.d. Hoeven is dat alle zijn 24 uitgegeven preeken op één na (die welke hij reeds als proponent opstelde) eindigen met den dood, de wederkomst van Christus en het Vaderhuis. Ondanks zijn zwakke zijde is hij als prediker door niemand in de Rem. Broederschap overtroffen behalve door zijn zoon. Prof. F.J. Domela Nieuwenhuis placht zijne studenten op hem te wijzen als het *caput ultimum der homiletiek*, in wien al hare lessen vereenigd waren. Het bijzondere in zijn optreden als prediker bestond bovenal in de zeldzame wijze, waarop de gaven van zijn hoofd en hart en de bijzondere eigenschappen van zijn persoonlijkheid en aanleg verbonden waren tot één schoon geheel. Aan de zorgvuldige voorbereiding dacht men niet onder den indruk van zijn levend woord, dat nergens inspanning of kunst verried. Het *pectus est quod disertum facit* bleek bij hem waarheid. Vandaar ook dat zijn kanselredenen uitblonken boven alle andere oraties, ooit door hem gehouden. Bij deze laatste schitterde hij misschien het meest, maar in de Evangelieprediking was hij geheel *zichzelf;* daarin sleepte hij mee, schudde hij de gewetens wakker, troostte, bemoedigde hij. Zijn langbeloofde en met spanning verwachte *Geschiedenis der kanselwelsprekendheid* heeft nooit het licht gezien. Hij was meer nog de man van het woord dan van de pen, van de practijk en hare theorie dan van de stille navorsching der wetenschap.

Voor zijn studenten was hij een eenig leermeester, raadsman en leidsman. Tegenover hen vooral toonde hij de bijzondere gave te bezitten ieders talenten te voorschijn te roepen; maar inmiddels vormde hij een school van redenaars door de kracht, die uitging van zijn persoonlijkheid en voorbeeld. Ook theologen buiten de Rem. Broederschap ondergingen den invloed van zijn onderwijs.

Wat zijn *theologisch* en *kerkelijk* standpunt betreft, een zijner leerlingen Dr. H.C. Rogge, heeft het gekarakteriseerd als ‘irenisch, practisch, maar boven alles Bijbelsch’. Vaak was zijn kijk op menschen en dingen al te optimistisch. Hij *wenschte* niet slechts vurig de uiterlijke openbaring van de eenheid der Christelijke Kerk, maar hij *geloofde* ook aan de *mogelijkheid* ervan en zag den dag niet vèrre meer, dat de Christenheid alleen den naam van Christus zou dragen. Gelijk bij velen in zijne dagen bestond bij hem een zeker indifferentisme voor confessioneele verschillen. In zijn belangrijke Feestrede bij het 200-jarig bestaan van het Seminarium der Remonstranten den 28^{en} Oct. 1834, sprak hij als zijn wensch uit ‘dat geen derde jubeldag voor deze kweekschool aanlichte’. Zoozeer geloofde hij aan de nabijzijnde verwezenlijking van zijn ideaal dat hij in een der eerste vergaderingen van de Predikantenvereeniging van N.-Holland het voorstel deed om een commissie te benoemen om de mogelijkheid te onderzoeken van de vereeniging der Protestantsche Kerken. In verband met deze zelfde gedachte waardeerde hij ook zijne benoeming en die van anderen buiten de Herv. Kerk als leden van het door de Synodale Commissie van 1853 in het leven geroepen comité om mede te werken aan de vertaling van

het N. Test.; de eerste vergadering der benoemden te 's-Gravenhage, in 1854, werd nog door hem bijgewoond. Wat hij in dit opzicht beoogde, kwam intusschen bij hem niet voort uit een valsche verdraagzaamheid, die niets haat omdat zij niets liefheeft; hij wilde onderwerping aan het gezag der goddelijke openbaring. Op den bodem zijner ziel waren diepe ernst, eerbied voor het heilige en een vurige liefde voor het Evangelie van Christus.

Tot zijne vrienden behoorden, ondanks het bestaande richtingsverschil Mr. Is. da Costa.

In 1829 werd v.d. Hoeven benoemd tot Ridder der Orde v.d. Ned. Leeuw, in 1849 tot Commandeur dier Orde; bij laatstgen. bevordering verklaarde de Koning: 'Ik heb u gegeven wat u reeds lang toekwam.' In 1828 werd hem honoris causa het doctoraat in de Godgeleerdheid verleend door de Faculteit der Groningsche hoogeschool, en kort daarop schonk de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte te Leiden hem het doctoraat in de Bespiegelende Wijsbegeerte en Letteren; de Theol. Faculteit dezer hoogeschool had hem den Doctorsgraad niet aangeboden wegens 'de noodzakelijkheid thans niet te doen, wat de regtzinnigheid-schreeuwers zou kunnen ergeren'. In 1834 werd hij Lid en in 1843 Secretaris der Tweede Klasse van het Kon.-Nederl. Instituut v. Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten; hij was Lid der Staatscommissie, die de vestiging der Afd. voor Taal-, Letter-, Geschiedk. en Wijsgeer. Wetenschappen bij de tegenwoordige Akademie voorbereidde, en werd daarna door den Koning tot een harer leden benoemd. Voorts was hij Lid van de Maatsch. der Ned. Letterkunde te Leiden (sinds 1822); v.h. Prov. Utrechtsch Genootschap v. Kunsten en Wetenschappen; v.h. Zeeuwsch Genootsch. v. Wetenschappen; v.d. Holl. Maatsch. v. Wetenschappen te Haarlem; v.h. Histor. Genootsch. te Utrecht en het Hist.-Theol. Genootsch. te Leipzig; v.h. Bataviaasch Genootsch. v. Kunsten en Wetenschappen; eerelid van de Maatsch. Felix Meritis te Amsterdam, van Verscheidenheid en Overeenstemming te Rotterdam, Diligentia te 's-Gravenhage, Concordia te Brussel, de Holl. Maatsch. v. Fraaye Kunsten en Wetenschappen, de Académie d'Archéologie de Belgique, de Rederijkerskamer te Amsterdam, opgericht in 1844, de Maatsch. t. bevorder. v. Nederd. Taal en Letterk. ond. de zinspreuk: 'voor Taal en Kunst' te Antwerpen, Vice-president v.h. Institut d'Afrique te Parijs; Correspond.-lid van de Archaeol. Maatsch. te Athene, het Haagsch Genootsch. t. verded. v.d. Chr. Godsdienst, h. Theol. Genootschap te Groningen: 'Gods Woord is Waarheid', de Antwerpsche Rederijkerskamer 'de Olijftack', het Vlaamsch Genootsch. te Gent.

Ook was hij lid v.d. 12^{en} Nov. 1840 door den Koning benoemde Commissie om te raadplegen over de belangen van het Lager Onderwijs en maatregelen voor te dragen ter tegemoetkoming aan de bezwaren.

Hij fungeerde als secretaris, later als voorzitter van de Commissie t.d. zaken der Remonstr. Broederschap, als buitengewoon lid (sinds 1825) van de comm. t.d. zaken der Prot. Kerken in N.-O. en W.-Indië, als lid der Besturen van het Ned.-Bijbelgenootschap en van het Ned. Zendelinggenootschap; driemaal presideerde hij de vergaderingen van de mede door hem opgerichte *Noordhollandsche Predikantenvereeniging.*

Tweemaal was v.d. Hoeven gehuwd. Den 21^{en} Apr. 1820 huwde hij te Amsterdam met Agatha Stuart, dochter van Ds. M. Stuart, Rem. pred. ald.; zij

overleed den 31^{en} Juli 1835. Den 5^{en} Juli 1837 hertrouwde hij te 's Gravenhage met Jacoba Dorothea Jungblüth Burer (overl. 25 Mrt 1889). Uit het eerste huwelijk werden tien kinderen geboren, waarvan een levenloos ter wereld kwam; de moeder bezweek daarop in het kraambed; een zoon stierf, slechts enkele maanden oud; de oudste zoon was Abraham (zie volgend art.); eene dochter, overl. te Mijdrecht op nog geen 27-jarigen leeftijd, was de echtgenoote van den lateren hoogleeraar te Leiden Dr. L.W.E. Rauwenhoff. Uit het tweede huwelijk werden een dochter en een zoon geboren, waarvan de laatste als kind overleed.

Behalve een miniatuurportret en eenige silhouetten bestaan van hem een portret a^{o} 1835, ter halver lijve, rechts, m. toga enz. (Onder zijn portr. zijn wapen m. ridderorde). Naar C.H. Hodges, door W. Nieuwhoff. fol. Proefdr. Hetz. portr., zonder wapen en jaartal. fol. Proefdr. Hetz. portr. verkleind, rechts. Lith. door Soetens. 8°. (vgl. Muller, *Cat. v. Portr.*, N° 2407-2409). Hetz. portr. Lith. C.C.A. Last bij D.A.M. Sluyter 4°. Een a^{o} 1849. Ter halver lijve, links en v. voren, in toga m. ridderorde, zittende bij een tafel, en een rol papier in de hand. Lith. m. facsim. n. H. Siebert door J.P. Berghaus kl. fol. Een: Borstb. v. voren, m. ridderkruis op de borst en ordelint om den hals. Proefdr. v.a.l. [Naar M.N. Pieneman door W.F. Wehmeyer]. Uitg. v. F. Buffa. 4° (v. Someren, *Cat. v. Portr.*, N° 2479-2482). Zijn door Pieneman geschilderd portr. werd door leden v.d. Kerkeraad en de gemeente te Rotterdam aan de Kerk ald. ten geschenke gegeven in 1851; het bevindt zich in in de Bestuurskamer ald. Ook in de Kerkekamer te Amsterdam werd een door A.J. Kruseman geschilderd portret van hem geplaatst, waarvoor v.d. H. niet heeft gezeten en dat geschilderd is gedurende zijn laatste reis; 't stelt hem voor op den kansel, met een ridderlintje op de predikantstoga, dat hij nooit heeft gedragen, omdat hij zulks niet passend vond. Vgl. verder over zijn portr. Domela Nieuwenhuis, *Leven en Karakt. van A. des A. v.d. H.*, blz. 195, 226; Dr. H.C.H. Moquette, *Catal. v. Portr.* in het *Archief der gem. Rotterdam* N° 1110-1117.

Van hem zagen de volgende geschriften het licht:

Joannes Chrysostomus voornamel. beschouwd als een voorbeeld v. ware kanselwelsprekendheid. Delft. 1825. 8°; herz. en verm. uitg. Leeuw. 1852. 8°. - *Afscheid v. mijne hartel. geliefde Rotterd. gemeente.* Delft. 1827. 8°. - *Oratio de Germano theologo literarum sacrarum interprete.* Delph. 1828. 8°. - *Grafrede* achter: N. Swart, *Lijkrede op C.W. Westerbaen.* Amst. 1832. 8°. - *Het Tweede Eeuwfeest v.h. Rem. Semin. te Amst. op 28 Oct. MDCCCXXXIV plegtig gevierd.* Leeuw. 1840. 8°. uitgeg. als: *Gedenkschrift v.h. Semin. der Rem. te Amst.* (met breede gedocumenteerde Bijlagen, die de oorspr. Feestrede in omvang vèr overtreffen). Een vertal. in het Duitsch door Ds. L.J. v. Rhyn, pred. te Frederikstad werd geplaatst in het *Zeitschr. für die histor. Theologie.* - *Bijbelsche Landschappen*, *m. afbeeld. op de plaats zelve vervaard.*, *m. bijgev. tafer.* Amst. 1836-'40. 24 afl. 4° m. pl., nieuwe uitg. Leeuw. 1854. 2 dln. 8° (m. 96 staalpl.). *Redev. bij de plegt. onthulling v.h. standbeeld v. M. Adr. z. de Ruyter te Vlissingen*, *op den 25 Aug. 1841.* Leeuw. 1841. 8°. - *Redev.*

bij de plegt. onthulling v.h. standb. v. Prins Willem I, op den 17 Nov. 1845. 2de dr. Leeuw. 1845. 8o. - *Redevoeringen*[1]. Leeuw. 1845. 8o. - *Leerredenen*. Leeuw. 1835

1) Deze tien *Redevoeringen* zijn gedeeltelijk herdrukken van reeds in verschillende periodieken geplaatste oraties, terwijl vijf ervan hier voor het eerst gepubliceerd werden (zie *Voorberigt*). De titels zijn: *Over de dichterlijke schoonheden v.h. Boek Habakuk. - Over de vrije beoefening der Kunsten en Wetenschappen. - Over de geestdrift v.d. Kunstenaar. - Over de populariteit, als het kenmerk der welsprekendheid. - Over den zedelijken invloed v.h. schouwtooneel. - Bij de opening v.d. Algem. Vergad. der Holl. Maatsch. v. Fraaije Kunsten en Wetensch.*, geh. te Amst., op den 15 Oct. 1831. - *Over den invloed der vaderlandsliefde op de beoefen. der Fraaije Letteren en Kunsten. - Over den zin, de waarheid, en het gewigt v. Buffons gezegde: de stijl is de mensch (le style c'est l'homme). - Hulde aan de nagedacht. v. J.H. v.d. Palm, als een man v.h. ware midden. - Een woord v. opwekking en bemoediging aan mijne landgenooten*.

en 1847. 2 dln. (1e en 2e dr. 1843). 8o. - *Eenheid in het noodige*, *vrijheid in het twijfelachtige*, *in alles de liefde.* Eene voorlez. geh. in de jaarl. vereen. v.d. predik. der Rem. Broedersch., voorafgeg. door een *brief aan Dr. C. Ullmann*, hoogl. te Heidelberg. Leeuw. 1847. 8o. 2de dr. ald. 1848. 8o. - *Levens- en Karakterschets* v. Abr. des Am. v.d. Hoeven Jr. p. I-LXI vóór diens *Nagelaten Leerredenen.* Leeuw. 1849. 8o. - *De verkondiging des Euangeliums aan allen volken*, *de voorwaarde v.d. wederkomst des Heeren en v.d. voleinding der wereld.* Rede geh. in de alg. verg. v.h. Ned.-Zendel. Genootsch. Leeuw. 1849. 8o. - *Hist. overzigt v.d. catechetische literatuur der Remonstranten.* Rott. 1852. 8o. - *Jezus Christus*, *gist. en heden en in eeuwigh. Dezelfde.* Dankpreek. Leeuw. 1853. 8o. - *Kleine geschriften.* Delft en Leeuw. 1827-1853. 8o. - *Verspreide Geschriften*, voorafgeg. d.e. woord ter nagedacht. v.d. ontslapene door M. Cohen Stuart. Leeuw. 1856. 8o. (In dezen bundel o.a. zijne rede over *de waardige deelneming aan het werk der Bijbelverspreiding*, geh. in de jaarl. verg. v.h. Bijbelgen. in 1828 en 1837, en de bovengen. voor het Ned. Zend. Gen.).

Ook bezorgde hij een vertal. v. Wetsteins *oratio funebr. in obitum J. Clerici.* Amst. 1736, ond. den titel: J.J. Wetstein, *Lykrede op J. Clericus.* (Leid. 1833) zie *Arch. K.G. inz. v. Nederl.* D. IV (1833), blz. 81-115.

Verschillende naamlooze recensiën van zijn hand, op één uitzondering na alle op oratorisch gebied, zijn geplaatst in *Vaderl. Letteroefeningen* en in *De Gids.* Ook schreef hij een paar recensiën in het *Algem. Letterlievend Maandschr.* VIII D. 1e Afd. (1824), blz. 65 vv. en 459 vv.

Met v. Hengel, Hofstede de Groot e.a. redigeerde hij *De Evangelische Kerkbode.* Amst. 1841-1853. fol.

Enkele malen gaf hij gedichten uit: *Juichtoon bij de komst van Z.M. den Koning der Nederl. in Rotterdam 27 Mrt. 18 15.* (Zie Knuttel, *Cat. v. Pamfl.* VII No 24199). - *Abraham's kindschheid*, in: *Muzen-Almanak* 1819, blz. 134-137 en enkele anderen, o.a. *Slapelooze nacht* en de vrije navolging v.e. gedeelte v. Theremins *Abendstunden: Het ontwaken*, beide uit den tijd van het overlijden zijner echtgenoote, en geplaatst in de *Vad. Letteroefeningen.*

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 274, 275. - Frederiks en v.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, blz. 356. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* IV, k. 756, 757. - *Boekz.* 1852[2], 822-824; 1855[2], 238-242, 348. - J.H. Maronier, *Letterk. Lb.* 1856, blz. 31-48. - J. Tideman, *De Rem. Broederschap* (reg.). - Dez., *De Hoogl. A. des Am. v.d. Hoeven herdacht door zijnen leerling en opvolger.* - W. Vrolik, *Levensschets v. A. des Am. v.d. Hoeven* (m. lith. n.h. portr. v. H. Siebert) in: *Nederland en de Nederlanders in de XIXe e.* 1e Serie. Art. 6. - L. de Jong, (pred. te O.-Wetering), *Leerr. na het afsterven v. A. des Am. v.d Hoeven.* - A.A. Stuart, *A. des Am. v.d. Hoeven en herdacht in de Rem. Ger. Gem. te Amst.;* daar-

achter: H.C. Rogge, *Abr. des Am. v.d. H. als hoogl. voor zijne studenten* (gepl. in *Kerk. Crt.* 1 Sept. 1855). - *Kerk. Crt.* 4 Aug. 1855. - J.H. de Ridder, *De beeldtenis v. A. des Am. v.d. Hoeven*, *als handhaver der Nationaliteit* (m. portr.). - M. Cohen Stuart, *Iets ter nagedacht. v. Abr. des Am. v.d. Hoeven* in: *Jaarb. v. Wet. Theol.* 13e dl. 3e st. (1855), blz. 488-511; ook gepl. in: *Verspr. Geschr.* v.v.d. H. - F.J. Domela, Nieuwenhuis, *Leven en Karakter van A. des Am. v.d. Hoeven*, *gedeeltel. uit onuitgeg. brieven en zijne schriftel. nalatenschap.* - Dez., *Abr. des Am. v.d. Hoeven beschouwd als een voorbeeld v. kanselwelsprekendheid.* - C.P. Tiele, *Gedenkrede bij het 250-jarig bestaan v.h. Semin. der Remonstr.* (Niet in den handel). Leid. (1885), blz. 11-16. - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 1235. - *Id. Ath. Amst.* blz. 182. - Sepp, *Polem. en Iren. Theol.* (reg.). - Dez., *Pragm. Gesch. Th.* (reg.). - Hartog, *Gesch. Predikk.* (reg.) - Bouman, *Godgel.* (reg.). - *Gesch. der Chr. Kerk in tafer.* V, blz. 596 (m. portr. in médaillon). - Schotel, *Tollens en zijn tijd*, blz. 144-154. - *A. des Am. v.d. Hoeven herdacht.* Amst. 1855, bevattende poëzie *van* A. v.d. Hoop Jr. *In de Rem. Kerk te Amst. na den dood van A. des Am. v.d. H.;* Verax, *Bij den dood van A. des Am. v.d. H.;* Cornelia D., *Mijn Leeraar.* - *Godgel. Bijdr.* Sept. 1855, blz. 693-698. - *Cat. Ned. Lett.* (reg.). - *Cat. Rem. Bibl. Rott.* (reg.). - *Nav.* X, blz. 92, 372. - *Rotterd. Crt.* 3 Aug. 1855. - *Kerk. Crt.* 4 Aug. 1855. - *Amsterd. Crt.* 4 Aug. 1855. - *Journal des Pays-Bas* '*L'echo universel*' 21 Sept. 1855.

[Abraham des Amorie van der Hoeven Jr.]

HOEVEN Jr. (Abraham des Amorie van der) werd geboren te Rotterdam den 15en Febr. 1821 als oudste kind uit het huwelijk van Abr. des Am. v.d. Hoeven, (zie art. hiervóór) en Agatha Stuart. Reeds in het najaar van 1831 werd hij leerling op de Latijnsche school te Amsterdam, waar het gezin sinds 1827 metterwoon gevestigd was. In Maart 1836 verliet hij deze school, na al hare klassen doorloopen te hebben; bij zijn afscheid droeg hij voor een door hem zelf vervaardigd *Carmen de Vejis a Camillo expugnatis.* In 1836 ving hij zijn academische studiën aan te Amsterdam. Den 21en Juni 1842 verdedigde hij in het publiek onder voorzitterschap van zijn vader eenige *Theses* in de groote gehoorzaal van het Athenaeum Illustre. In zijn laatste twee studiejaren hield hij, volgens bestaand gebruik, in het openbaar zes proeven van Evangelie-prediking, waarna hij den 21 Juni 1843 tot proponent bij de Broederschap werd aangenomen. Kort te voren, den 6en Juni, was hij bevorderd tot Doctor in de letteren en in de godgeleerdheid aan de Leidsche hoogeschool na verdediging van een proefschrift *de Joanne Clerico et Phil. a Limborch* (zie onder zijn geschr.). In den Latijnschen brief aan zijn vriend Dr. D. Burger Jr., vóór zijne dissertatiën geplaatst, beschrijft hijzelf den gang zijner studiën uitvoerig. Van bevoegde zijde werd getuigd dat hij op uitnemende wijze zijn examens had afgelegd.

Den 13en Juli d.a.v. ving hij, daartoe in staat gesteld door de Rem. Broederschap een Duitsche Academiereis aan, waarvan hijzelf in 1845 de herinneringen heeft beschreven. Eind Nov. keerde hij daarvan terug, en den 14 Apr. 1844 werd hij door zijn vader bevestigd als predikant te Boskoop (m. 2 Tim. 1:6*a*; intr. m. 2 Petr. I:1, 2). Zijn prediking trok daar reeds velen ook uit omliggende plaatsen. Maar kort duurde er zijn verblijf. Den 15en Juni 1845 nam hij er afscheid (m. Jud. vs. 20, 21).

Hij vertrok naar Utrecht, waar men hem met aandrang begeerd had, en werd ald. den 13^{en} Juli d.a.v. bevestigd door zijn vader (m. Lc. XVII:21*b*; intr. m. 2 Cor. XII:17)

Zijn komst te Utrecht overtrof nog verre veler verwachting; de ruimer gemaakte kerk bleek nog te klein om de toegestroomde schare, waaronder ook geregeld hooggeleerden, te bevatten. Ook den dienst te Amersfoort nam hij van daaruit waar. Maar de doodelijke kwaal, waarvan hij de kiemen met zich droeg, ondermijnde zijn lichaam reeds toen. In den zomer van 1846 bezocht hij zamen met zijn vriend Dr. J.J. v. Oosterzee nogmaals, thans ook tot herstel van gezondheid, zijn geliefd Heidelberg, waar beiden tevens menig uur doorbrachten in den kring van Ullmann en Rothe. Den eersten Zondag van 1847 preekte hij voor de laatste maal. Hij overleed ongehuwd den 20^{en} Maart 1848 te Utrecht, waar ook zijn stoffelijk overschot rust.

Hij was iemand van zeldzamen rijkdom van geest en adel des harten. Hij behoorde, naar v. Oosterzee's getuigenis, ‘tot de gelukkigen’, ‘die als het ware een tooverstaf in handen dragen, waardoor elke stof, die zij aanraken, verandert in edel metaal’. Geen kamergeleerde was hij; hij hield van het gezellig verkeer; vroolijk kon hij zich met de jongeren in zijn ouderlijk huis vermaken. Zijn individualiteit herinnerde aan het woord: ‘le style c'est l'homme’. Zijne geschriften muntten uit door keurigheid van uitdrukking, vereenigd met den edelsten eenvoud, door de gelukkige harmonie des vormen, die hij schiep, met de gedachten die daarin tot uiting kwamen; door dat losse, harmonische, geacheveerde van al wat hij publiceerde. En hierin weerspiegelde zich zijn geheele karakter. Zijn persoonlijkheid werd vooral door twee eigenschappen gekenmerkt: *kinderlijkheid* en *dichterlijkheid.* In nauw verband met de eerste eigenschap stond zijn ongeveinsde vroomheid, die zijn kortstondig leven en bovenal zijn langdurig ziekbed heeft gemaakt tot een sprekend getuigenis.

Ware hij niet op 27-jarigen leeftijd ontslapen, hij zou zeker meer door den druk hebben uitgegeven; wat hij thans naliet zijn meerendeels slechts kortere opstellen. Wat de richting betreft, die hij volgde, zij wordt gekenmerkt door hetzelfde drietal trekken, die hij in zijn theologische dissertatie aanwees in Phil. a Limborch: een *Bijbelsche*, een *Practische*, een *Irenische.* Men zou te zijnen opzichte kunnen spreken van een Evangelische richting, maar met dien verstande dat hij niet behoorde tot de Groninger School[1]. Toch begroette hij deze met blijdschap vooral hierom, dat hij in haar ook bij alle verschil van beginsel en resultaat, een echt *nationaal* verschijnsel zag.

Niet alleen in de klassieken, waarvan hij ook in later jaren de studie niet verwaarloosde, was hij goed thuis, maar grondig bestudeerde hij ook de H. Schriften, die hij hartelijk liefhad en waarvan hij een uitnemend exegeet was. De Bijbel was hem geen codex van bewijsplaatsen voor zijne geloofsartikelen. Meende hij dat de uitlegkunde een veelomvattende taak te vervullen had, eer de dogmatiek aan de hare kon denken, hij was er ook van overtuigd ‘dat het niet mogelijk was woordverklaring zonder begripsontwikkeling te geven; dat het recht verstand van de woorden des Heeren niet uit lexicon of grammatica gehaald kon worden, wanneer niet

1) In *De Gids*, 1848 I, blz. 689-706 vindt men zijn beschouwing van de Groninger school en richting. Vgl. ook P. Hofstede de Groot, *De Gron. godgeleerden en hunne eigenaardigheid*, blz. 39 en vooral Hofstede de Groot en Pareau *Compendium Dogmatices et Apologetices Christianae.* Praef. p. VII.

tevens het Christelijk bewustzijn geraadpleegd werd; dat alleen de Geest van Christus ons de woorden des N.V. recht kon doen verstaan, en dat er evenmin exegese zonder dogmatiek, als dogmatiek zonder exegese mogelijk is'. Een christelijk wijsgeer was hij die de goddelijke waarheid niet slechts van hare historische zijde beschouwde, maar zich geroepen achtte hare diepten te peilen. Hij keerde zich evenzeer tegen het systeem waarbij men zich alleen beriep op het gezag van een vroegere eeuw als tegen het pogen van hen, die een koud rationalisme wilden doen gelden inplaats van het warme Christelijk geloof.

De laatste grond van zijn geloof was een *subjectieve* en *practische:* 'in zijn geloofsleven zelf, in den H. Geest, die hem geschonken was, had hij als Christen voor zichzelf de gewisheid vanal wat tot zijne zaligheid noodig was, ja het middel om als door een geestelijken tastzin te onderscheiden wat met die zaligmakende waarheid streed of daarvan afweek'. Maar terwijl alzoo de Christelijke ervaring een van de rijkste bronnen zijner Christelijke wetenschap uitmaakte, zocht hij tevens aan zijne wetenschappelijke onderzoekingen een practische *richting* te geven. *Dogmatiek* en *moraal* waren in zijne opvatting innig vereenigd, en het ideaal der Theologie, dat hem voor den geest zweefde. was niet, dat zij eene wetenschap van het Christelijk *denken*, maar van het Christelijk *leven* moest zijn.

Wat louter wetenschappelijk was, maar zonder *practische* beteekenis, boezemde hem veel minder belangstelling in dan elk verschijnsel, dat meer onmiddellijk het christelijk *leven* en de Kerk van Christus betrof. Het Duitsch-Katholicisme vond in ons vaderland geen grondiger beoordeelaar dan hem. Groot was zijn liefde voor de zending; zelfs had hij er aanvankelijk ernstig over gedacht zendeling te worden.

Zijn richting was ook een *irenische.* Vèr verwijderd van onverschilligheid voor eigen kerkgenootschap, koesterde hij groote sympathie voor het beginsel der vrijheid, waarop het rust, en verdedigde het beginsel met woord en geschrift. Het wezen van het Remonstrantisme stelde hij in indifferentisme ten opzichte van het positief confessioneele. Hij begeerde intusschen geen broederschap tot elken prijs. Als christenbroeder kon hij niet erkennen degenen, die in den Bijbel niet meer vinden dan de leer van God, deugd en onsterfelijkheid. Zijn verdraagzaamheid ontweek de klippen van indifferentisme en syncretisme. Evenals zijn vader hunkerde hij naar het ideaal van vereeniging van verschillende Kerken; zelfs sloot hij hierbij de Roomsch.-Kath. Kerk niet uit. Dit bezorgde hem bij toejuiching ook van zeer verschillende zijden critiek.

Dat hij een zeldzaam begaafd prediker was, is algemeen erkend. Zijn tiental preeken, waarvan na zijn verscheiden de uitgave door zijn vader bezorgd werd, zijn in meer dan één opzicht modellen voor latere geslachten. Wèl onderging hij als prediker den invloed van zijn vader, maar het oorspronkelijke ging er niet door verloren. Het geheim van de uitwerking zijner preeken, die, getuigend van scherpzinnigheid en wijsheid, evenzeer tot het hart als tot het verstand spraken, lag overigens nogmeer in den wonderschoonen, boeienden, aangrijpenden, diep roerenden, innerlijk stichtenden vorm dan in den rijken en gewichtigen inhoud.

Van wat hij bij zijn leven publiceerde zoowel als van zijn nalatenschap, in druk uitgegeven na zijn overlijden, geldt niet *multa*, maar *multum.* Vooral zijn *Academiereis* trok door vorm en inhoud de algemeene aandacht en bewondering, en werd, in Duitschland in het Duitsch vertaald, ook met veel bijval ontvangen.

Van zijn dichterlijken arbeid is slechts weinig gepubliceerd; maar dit weinige, zijn *De Maas-stroom* en *Mannen-trouw*, doet hem kennen als een dichter, die uitstak boven het middelmatige. Met Duitsche poëzie dweepte hij; vooral Goethe, op wiens *Faust* hij een tegenzang vervaardigde, en Rückert behoorden tot zijn lievelingsdichters; maar ook voor anderen, zooals Tollens en de Lamartine, beiden meermalen door hem bezongen, koesterde hij groote bewondering. Tollens getuigde later van hem dat hij ‘een der eerste sieraden van den vaderlandschen zangberg had kunnen worden, indien hij het gewild had’. Dat hij niet meer in dit opzicht publiceerde, kwam voort uit zijn bescheidenheid en uit zijn overtuiging dat het onmogelijk was tegelijk de muzen te dienen en de theologische studie voorttezetten.

Toen Mr. J. v. Lennep zijn *E-Legende* had uitgegeven, een stijlproeve met één klinker, straks gevolgd door Prof. J. Bosscha, in zijn *Paaschmaandag*, *A-Sage*, had v.d. Hoeven, destijds nog student, zijn laatstgen. leermeester hooren zeggen, dat het, naar diens oordeel, onmogelijk was, hetzelfde met een anderen klinker te bewerken. Dit prikkelde hem zijn krachten daaraan te beproeven en gaf aanleiding tot de uitgave van een stukje: *Colholms roos: O-sprook.* Amst. 1841, dat getuigt van zijn vindingrijk vernuft.

Hij was lid van het *Hist.-Theol. Gesellschaft* te Leipzig, van het *Prov. Utr. Genootsch. v. Kunsten en Wetensch.* en (sedert 1846) van de *Maatsch. v. Ned. Letterk. te Leiden.*

Van A. des Amorie v.d. Hoeven Jr. bestaat een portret ter halver lijve links, in toga met bef, achter een lessenaar m. Bijbel, met facsim. der handteeken. Litho door C.C.A. Last, bij P. Blommers 's-Grav. En hetzelfde portr. op Chineesch papier. Verder: een borstbeeld rechts, in toga m. bef, met facsim. der handteeken. Staalgrav. door J.P. Lange, n. J. Kayser. Hetz. portr. verkleind. Staalgrav. door D.J. Sluyter, op titelbl. v. *Geschriften van Ab. des Am. v.d. H.* Leeuw. Hetz. portr. vóór alle letter in 4° blad. (vgl. v. Someren, *Cat. v. Portr.* II, N° 2482, 2482*; Moquette, *Cat. v.d. Portr.-verzamel. in het Arch. der gem. Rotterd.*, N° 1118-1120).

Van hem zag het licht:

[Anon.], *Colholm's roos.* O.-sprook. Amst. 1841; herdr. 1879. 8°. - *De Joanne Clerico et Philippo a Limborch dissertationes duae adhib. epistolis scriptis ined Acc. erud. virorum epistolae nunc primum ed.* Amst. 1843. 8°. - *Herinneringen v. mijne Academiereis in 1843.* Leeuw. 1845. 8°. (Hoogd. vert. door Dr. L. Tross (ond. diens pseudon: Dr. L.T. von Moseler) Dortmund. 1848. 8°. - *De Godsdienst het wezen v.d. mensch.* Brief aan Dr. J.J. v. Oosterzee. Leeuw. 1848. 8° (eerst gepl. in: *Jaarb. v. Wet. Theol.* V, 3^{e} st., blz. 431-491, geschr. zomer 1847). - *Nagelaten Leerredenen*, voorafgeg. d.e. *Levens- en Karakterschets des ontslapenen v.d. hand zijns vaders.* M. portr. Leeuw. 1849. 8°; 4^{e} dr. ald. 1857. 8°. - Voorts vele recensiën en bijdragen van zijn hand in *De Referent*, *De Gids* van 1844 tot 1847 en in Duitsche tijdschriften, o.a. de *Jenaïsche Literaturzeitung* van Dr. Hase. Na de plaatsing van zijne *Aphorismen over het eigenaardig goede in de R. Kath. afdeeling der Christenkerk* (*De Gids*, Jrg. 1845, Mengel. II, blz. 141-154), werd hij aangezocht om medewerker aan dit tijdschrift te worden; hij willigde dit verzoek in, en plaatste er behalve verschillende recensiën nog de volgende artikelen in: over *de Duitsch-Kath. beweging* (Jrg. 1845.

I, blz. 842, 1857), over *de Groninger School en richting* (zie hiervóór) en over *de vereering van Maria* (Jrg. 1846. I, blz. 737-749). Verschillende dezer

artikelen en bijdragen werden na zijn dood door zijn vader verzameld en uitgegeven onder den titel: *Proza en Poëzy v. A. des Am. v.d. Hoeven Jr.* Leeuw. 1850. 8°; 2e dr. ald. 1857.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, VI, blz. 275, 276. - Glasius, *Godg. Nederl.* II, blz. 114-119. - Frederiks en v.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, blz. 356. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* IV, k. 757, 758 (art. E. Zuidema). - *Levensen Karakterschets* door zijn vader voor: *Nagel. Leerred.*, p. I-LXI. - J.J. v. Oosterzee, *Jaarb. v. Wet. Theol.* VI, blz. 209-229; herdr. in v. O., *Verspreide Geschriften* III, blz. 257-285. - *Handel. Ned. Letterk.* 1848, blz. 20, 21, 55-58. - *De Gids.* 1848. I, blz. 480-482, III, blz. 255. - *Boekz.* 1848*a*, 516-519. - *Alb. Stud. Ath. Amst.*, blz. 182. - *Alg. Konst- en Letterbode* 1848. I, blz. 197-201. - Hartog, *Gesch. Predikk.* (reg.). - Tideman, *De Rem. Broederschap* (reg.). - Sepp, *Pragm. Gesch. Theol.* (reg.). - Dez., *Ned. Kerkgeschiedschr.* (reg.). - H.L. Oort Hzn., *Abr. des Am. v.d. Hoeven Jr.* Herinneringsrede. Utr. 1895. - v. Doorninck, *Anon. en Pseudon.*, k. 142.

[Adrianus Hoevenaar]

HOEVENAAR (Adrianus) werd den 14en Maart 1732 te Utrecht geboren uit het huwelijk van Cornelis Hoevenaar en Adriana Margareta de Bruyn (ged. in de Buurkerk ald. 16 Maart d.a.v.) Hij was notaris en procureur in zijn geboortestad van 1754, tot zijn vertrek vandaar. In Aug. 1786 werd hij met Ger. Bentinck benoemd tot amanuensis (d.i. stadssecretaris). Hij bewoog zich blijkens twee zijner hieronder genoemde geschriften ook op kerkrechterlijk terrein en nam ook een werkzaam aandeel in de vaderlandsche politieke beroeringen zijner dagen. In het proces tegen de bekende *Post van den Nederrijn* (1782) trad hij op als procureur van beklaagde.

Toen in den avond van den 15en Sept. 1787 de troepen van den Rijngraaf van Salm, die in naam der Staten van Holland binnen Utrecht het bevel voerde, met het overige krijgsvolk Utrecht verlieten op het naderen van den hertog van Brunswijk-Wolfenbuttel en diens leger, behoorde ook Hoevenaar tot de vele personen der revolutionaire partij, die zooveel mogelijk met medenemen van hunne goederen, de stad verlieten, om mede naar Amsterdam de wijk te nemen. Beroofd van zijn fortuin, stierf hij in 1795 of 1796 te Duinkerken, nalatende een weduwe (Christina Mechteld Oortman, met wie hij den 15en Juni 1760 in de Engelsche kerk te Utrecht gehuwd was) en kinderen.

v.d. Aa[1)] onderscheidt van A. Hoevenaar, notaris en procureur te Utrecht[2)], een Adr. Hoevenaar, die, te Utrecht geboren, hoofd en inspecteur was van de kunstbroederschap aldaar[3)] en bekend door zijn etsen in glas. Het ligt voor de hand hier te denken aan één en denzelfden persoon.

Portretten zijn van hem niet bekend.

Van hem zagen de volgende geschriften het licht:

1) *Biogr. Wdb.* VI, blz. 276.
2) v.d. Aa vermeldt achter dezen naam geen enkele levensbijzonderheid en plaatst de hierboven vermelde bijzonderheden onder *Adr. Hoevenaar*, hoofd der Utrechtsche kunstbroederschap.
3) Als oudste inspecteur hield Adr. Hoevenaar een in druk verschenen *Redevoering geh. ter gelegenh. v.d. Inwijding v.h. Teeken-Collegie*, *op de nieuw gebouwde Zaal*, *boven het Zegelhuis der stad Utr....*, *op den* 8 *Jan.* 1778. Utr. 1778. 8°.

Aanmerkingen over het Ouderlingschap. Utr. 1764. 8°. - *Onderzoek over de*

wettige rechten in Kerkelijke Geschillen, *so ter eerster instantie als in cas d'appèl.* Utr. 1765. 8°. - *Rechtmaatige en vrymoedige verdediging van Adrianus Hoevenaar (de Vader) waar by Het wederrechtelyke en nietige v.d. Crimineele Procedures*, *ingesteld door Jr. Fredr. Chr. Reynhard*, *Bar. v. Reede en Agrim* enz..... *jegens Adr. Hoevenaar Notaris; Hooft Provinciaal v. Utr.*, *en Procureur v. welgemelde gerechte..... gedaagden in Perzoon bij Edicte*, *word aangetoont*, *zo wel*, *als de nulliteiten v.h. vonnis*, *tegens hem in cas subject gegeeve*, *Den 4 July 1789. Strekkende dit stuk byz.*, *om*, *ten dienste v.d. Burgery der stad Utr.*, *aantetoonen op welke onbestaanbaare gronden de Crimin. Rechtsgedingen*, *zedert de omwending v. zaaken*, *zijn ingesteld en uitgevoerd.* Z. pl. A. MDCCXCI. 8°.

L i t t e r a t u u r : *Kronyk v.h. Hist. Genootsch. te Utr.* v. 1870 (XXVI) 6e Serie, D. I, blz. 344, 391, 447; id. 1871 (XXVII), blz. 14, 47. - *Gedenkschriften v. Gijsb. Jan v. Hardenbroek* D. IV, V, VI (uitgeg. in de *werken v.h. Hist. Genootsch. te Utr.)* (reg.). - *N. Nederl. Jaarboeken* XXI (1786), 2de st. blz. 844; id. XXII. (1787), 5e st., blz. 4887. - *Boekz.* 1765*b*, 227; 1778*a*, 277. - Ch. Kramm, *De levens en werken der Holl. en Vlaamsche kunstschilders*, *beeldhouwers*, *graveurs* enz. *v.d. vroegsten tot op onzen tijd.* III, blz. 767. - Mededeel. v.d. Heer G. Brinkhuis, ambtenaar aan het gemeente-archief te Utrecht.

[Willem Hoevers]

HOEVERS (Willem), geboren te Utrecht den 14en Oct. 1827 uit het huwelijk van Swebertus Hoevers en Wilhelmina Hogeweg, bezocht aldaar de lagere school en het gymnasium en werd er den 28en Aug. 1846 als student ingeschreven. In Aug. 1851 toegelaten tot de evangeliebediening door het Prov. Kerkbestuur van Utrecht, werd hij den 2en Mei 1852 bevestigd te Blokzijl door Ds. S.G. Jorissen, pred. te Utrecht (m. 1 Thess. II:12*b*; intr. m. Ef. IV:11-15). Na bedankt te hebben voor beroepingen naar Zwartsluis (Febr. '55) en Zevenbergen (Juli '55) vertrok hij naar Gorredijk, waar Ds. D. Slothouwer, pred. te Kuinre hem den 2en Dec. 1855 bevestigde (m. 1 Cor. IV:1; intr. m. 2 Cor. IV:1; afsch. te Blokzijl 25 Nov. m. Hebr. XIII:20, 21). Zijn derde gemeente was Franeker; hier werd hij bevestigd den 25en Oct. 1857 door Ds. A. v. Toorenenbergen, pred. te Purmerend (m. Hand. XIII:26; intr. m. 1 Cor. 12*b*; afsch. te Gorredijk 18 Oct. m. Ef. III:14-21). Hij bedankte voor een beroeping naar Mantgum c.a. (Maart '58), maar nam het volgend jaar Leeuwarden aan, waar zijn bevestiging plaats had, den 2en Nov. 1859 door Ds. J. Romeny, pred. ald. (m. Ez. XXXIII:7-11) en intrede den 6en d.a.v. (m. 2 Cor. I:14*a*; afsch. te Franeker 30 Oct. m. 1 Cor. III:23*a*). Den 24en Aug. 1862 werd hij bevestigd te 's Gravenhage door Ds. J.H. Gunning Jr. pred. ald. (m. 1 Joh. IV:18); den 27en d.a.v. deed hij intrede m. 1 Cor. III:13*b* (afsch. te Leeuwarden 17 Aug. m. Rom. XV:13). Den 7en Mei 1877 herdacht hij zijn 25-jarige bediening (m. 2 Cor. IV:13). Hij overleed, hoewel al geruimen tijd lijdende betrekkelijk nog onverwachts, den 3en Jan. 1884 te 's Gravenhage.

Hoevers werd opgevoed in orthodoxen geest, maar volgde later de liberale richting. J.H. Gunning Jr., zijn ambtgenoot te 's Gravenhage meende in 1864 hem *niet* een *modernen* maar een *conservatieven* godgeleerde te moeten noemen[1)] o.a.

1) J.H. Gunning Jr., *Twee Brieven.* Eén aan Dr. J.C. Zaalberg Pzn., één aan Ds. W. Hoevers, voorafgeg. v.e. woord tot de gemeente 's Grav. 1864, blz. 17, 22.

omdat hij het *wonder* naar zijn mogelijkheid en werkelijkheid erkende; in Gunnings schatting echter was hij om de evangelische bestanddeelen in zijne prediking nog gevaarlijker dan de geprononceerd moderne Zaalberg. Intusschen had laatstgen. op Hoevers wel in zoover invloed geoefend dat hij althans in later tijd tot de moderne richting gerekend kon worden. Zaalberg zelf duidde hem als zijn geestverwant aan; Hoevers ontkende dit niet, indien men het hoofdbeginsel zag in de meening over het Schriftgezag, niet echter wanneer het beteekende dat men daarmee alle beginselen en resultaten van Zaalberg e.a. moderne theologen moest aanvaarden[1]. Na korten tijd van harmonie tusschen Hoevers en Zaalberg, kregen beide het onderling te kwaad. Hoewel Hoevers meer gematigd optrad, had hij om zijn theologisch en kerkelijk standpunt menigen aanval te verduren. Zoo stelden vijf predikanten en negen ouderlingen in 1864 in verband met de quaestie-Zaalberg aan den kerkeraad voor, Hoevers te ontslaan als leeraar aan het Diaconie-weeshuis; ook gaf in 1871 de toelating zijner catechisanten tot de openbare belijdenis moeilijkheden in den kerkeraad[2]. De aangevallene week echter niet. Toen J.H. Gunning Jr. er bij hem, evenals bij Zaalberg, op aandrong vrijwillig afstand te doen van zijne bediening in de Hervormde Kerk, verklaarde hij dat zijn geweten hem dit verbood. En nadat hij in een godsdienstoefening op 22 Sept. 1867 op verzoek van Zaalberg aan de gemeente had meegedeeld dat deze zijn ontslag had genomen, bleef hijzelf op zijn post.

Hoevers stichtte in 1865 te 's Gravenhage de vereeniging *Licht Liefde* en *Leven*, die door onderwijs en maatschappelijk werk de vrijzinnig godsdienstige beginselen propageerde. Ook buiten den Haag behartigde hij de belangen van den Ned. Protestantenbond.

Hij huwde den 15^{en} Apr. 1852 met Geertruida Johanna Beylevelt (overl. te Franeker 1859) en hertrouwde den 29^{en} Apr. 1863 met Alida Johanna Crans, die hem overleefde. Uit beide huwelijken werden kinderen geboren, o.a. in 1870 Ds. J.W.K. Hoevers, pred. bij de Ev. Luth. gem. te 's Gravenhage. Van Ds. W. Hoevers bestaat een portret, borstbeeld, v. voren in ambtsgewaad. Met facsim. Lith. naar J.A.M. Haak bij P.W. v.d. Weijer te Utrecht 4°. (v. Someren *Cat. v. Portr.* II, N°. 2489. Zijn photogr. portret hangt in de consistoriekamer der Groote kerk te 's Gravenhage.

Van hem zag het licht:

Vert.: A. Ebrard, *Waar is Babel?* Brief aan Ida Gravin Hahn-Hahn. Uit het Hoogd. Utr. 1852. 8°. - *Herinneringsgave.* Tweetal leerred. 1857. 8°. - *De getrouwe Evangelie-dienaar eene eer van Christus.* Godsd. toespr. geh. te Leeuwarden op 27 Apr. 1862, ter nagedacht, v. J.P. v. Harencarspel. Leeuw. 1862. 8°. - *Vóór het feest en na het feest.* Twee leerred. uitgeg. gedeelt. t. voord. v.e. nieuw te stichten Diac. Weeshuis te 's-Grav. 's-Grav. 1863. 8°. - *Vrijheid.* Hervormingspr. ov. Gal. V vs. 1. 's-Grav. 1864. 8°. - *Het regt v.e. modernen theoloog tot de Ev. bedien. in de Ned. Herv. Kerk.* Antwoord aan J.H. Gunning Jr., tevens met het oog op het 'Adres des Kerkeraads v.d. Ned. Herv. Gem. te 's-Gravenh. aan de Algem. Syn.

1) *Het regt van den modernen theoloog op de Ev. bediening...* blz. 16.
2) Vgl. *De Levenskwestie der Ned. Herv. Kerk, of wie hebben recht om tot lidmaten der Kerk te worden aangenomen?* Proces tusschen den 's Gravenh. Kerkeraad en W. Hoevers. 's Grav. 1871. 8°. Dit 'verslag van het gebeurde in den Kerkeraad' werd gevolgd door een *Protest v. eenige leden v.d. Kerkeraad der N.H. gem. te 's-Gravenh. in zake de aanneming v. lidmaten door den predikant W. Hoevers.* 's-Grarenh. (1872). 8°.

tegen de moderne theologie.' 's-Grav. 1864. 8°.[1)] - *Ontwikkeling v.h. geloof aang. 's menschen lot na den dood.* 1864. 8°. - *Leerr. ov. Mt. 12:49*, *50.* Bij geleg. der bevest. v. G.H. Lamers uitgespr. 's-Grav. 1866. 8°. - *Toelichting tot J.C. Zaalbergs afscheidsgroet.* T. voord. der ver. 'Licht, liefde, leven.' 's-Grav. 1867. 8°. - *De gemeente oordeele!* Open Brief aan de leden der Ned. Herv. Kerk in en buiten 's-Gravenh., n. aanl. v.e. der jongste besluiten v.d. Kerkeraad. 's-Gravenh. 1867. 12°. - *De Remonstr. Broederschap een getuige voor de gemengde school.* Toespr. ov. Joz. XXII:27 en 34, geh. 6 Julij 1869 in de Kloosterkerk te 's-Grav. 's-Grav. 1869. 8°. - *Mannen v. naam.* Godsd. toespr. ter gedacht, v. J.R. Thorbecke, waarbij de toespraken geh. bij het graf. 's-Grav. 1872. 8°. - *Godsdienstig leven buiten en in de wereld.* Haarl. 1873. 8°. - *Godsd. Toespraak*, *n. aanl. v.d. ontzettenden moord gepleegd op een onschuldigen knaap v. 13 jaren*, uitgespr. in de Willemsk. op 26 Sept. 1880. 's-Gravenh. Z.j. 8°.

Voorts gaf hij vertaald uit het Hoogd. uit: H.E.F. Guericke, *Geschied. v.h. N.-Test. of N.-T. Inleiding.* 2e geheel omgew. uitg. Utr. 1857. 8°.

Met S.K. Thoden v. Velzen en M. v. Staveren, werkte hij mede aan de nieuwe uitg. v. U.W. Thoden v. Velzen, *Gods leiding met het menschdom.* Een vraagb. ov. de geschied. v.h. Godsrijk. (Met W. Scheffer), *De noodzakelijke toelichting v.d. Heeren J. Moll Jz.*, *J.H. Bösken, M. Cohen Stuart en H.C. Voorhoeve*, *uitgetreden leden v.h. Hoofdbest. v.h. Ned. Zendel. Gen.*, *nader toegelicht.* 's-Gravenh. 1864. 8°. Ook vormde hij met B. Rienstra van 1867 tot 1882 de redactie van het *Bijbelsch Dagschrift*, *of de invloed des Christendoms op huisselijk en maatsch. geluk*, in godsd. overdenkingen op ied. dag des jaars. 's-Grav. 8°.

L i t t e r a t u u r : Hs. Borger. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* I, k. 1131, 1132 (art. E. Zuidema). - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, k. 355. - Reitsma, *Herv. en Herv. Kerk*, blz. 826. - J.C. Rullmann, *De strijd voor Kerkherstel* (reg.). - J.H. Gunning J. Hzn., *Prof. Dr. J.H. Gunning. Leven en werken.* II, blz. 107, 132-135, 147, 160, 163, 169. - v. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.*, II, k. 306. - Mededeel. v. Ds. J.W.K. Hoevers, pred. te 's-Gravenhage.

[Mr. Adriaan Hoffer]

HOFFER (HOFFERS, HOFFERUS) (Mr. Adriaan) heer in Bommenede en wegens Zierikzee heer van Botland, behoorde tot een der oudste familiën uit Schouwen. Hij werd geboren te Zierikzee den 24en Mei 1589 als oudste zoon uit het huwelijk van Rochus Adriaanse Hoffer (1541-1606) schepen, raad, burgemeester, thesaurier van gen. stad, rentmeester der geestelijke goederen over Schouwen en Duiveland, en van diens derde echtgenoote Suzanne Teelink (1551-1625), eerder weduwe van den Middelburgschen predikant Johannes Boreel. Mr. Adr. Hoffer studeerde te Leiden, kwam vandaar met attestatie in Oct. 1609 weer te Zierikzee, en ging vervolgens terug naar Leiden, waar hij den 9en Juni 1610 in het *Alb. Stud.* werd ingeschreven. In 1611 was hij weer in zijn vaderstad. Aldaar bekleedde hij

1) In dit verband zag ook *anoniem* het licht een geschrift (van Jhr. Mr. A.M.C. van Asch v. Wyck): *Is de Weleerw. Z. gel. Heer W. Hoevers*, *pred. te 's Hage*, *evenals zijne geestverwanten*, *al dan niet*, *eenvoudig dienaar v.h. Evangelie?* Utr. 1864.

verschillende functiën. Hij was schepen van die stad 1613-'18, raad 1616-'27, thesaurier 1621-'24, 1627, burgemeester in 1620 en 1626, commissaris van het Landrecht, heemraad van Schouwen, weesmeester, rentmeester-generaal van de Domeinen der Grafelijkheid van Zeeland, beoosten Schelde 1627-'44, overdeken van het Vleeshouwers-

gilde 1616-'27. Hij overleed te Zierikzee den 21^{en} Mei 1644. Als ouderling was hij tegenwoordig in de Prov. Synode van Zeeland 9-13 Oct. 1618, waar hij mede afgevaardigd werd naar de Nat. Synode te Dordrecht van 1618 en '19; bij deze gelegenheid schreef hij met zijn kennelijke, duidelijk leesbare hand een zesregelig Latijnsch gedicht in het album van Aegidius Becius. In de Prov. Synode van 14-28 Febr. 1620 bracht hij met zijne medeafgevaardigden, de predikanten Herm. Faukelius, Godefr. Udemans, Corn. Regius en Lamb. de Rycke verslag uit van de Dordtsche acta.

Behalve aan zijn ambtelijke plichten wijdde hij zich aan de beoefening der wetenschap en vooral aan oudheidkunde en de dichtkunst. Onder de door hem vervaardigde gedichten zijn er ook vele van godsdienstigen inhoud en strekking. Zijn dichttrant herinnert aan dien van Cats; evenals deze wist hij van alle voorkomende zaken partij te trekken en er zedelijke leeringen uit afteleiden. Cats en Prof. Heinsius, beide zijne vrienden, legden evenals Scriverius e.a. zeer loffelijke getuigenis van hem af. Inzonderheid zijne Latijnsche gedichten zijn door gezaghebbende beoordeelaars sterk geprezen, maar over het algemeen getuigen zijn verzen niet van bepaald talent, al is de taal zuiver. Zijn anti-Roomsche gezindheid blijkt uit een paar gedichten tegen de ‘Jezuyten’. Hoffer was overigens iemand van algemeene ontwikkeling, die gaarne kunsten en wetenschappen begunstigde.

Tot zijne intieme vrienden behoorde ook Prof. M.Z. Boxhorn te Leiden, die zijn krachtige hulp genoot bij het samenstellen van zijn *Kroniek van Zeeland*, en na Hoffers overlijden een bijschrift op hem vervaardigde, dat geplaatst werd onder een van diens portretten. Ook de met hem bevriende Casp. v. Kinschot prees in een rouwdicht zijn talent en karakter. Jac. Revius zette eenige zijner gedichten in het Grieksch over. Met tal van letterkundigen onderhield Hoffer briefwisseling. Uit een van hem afkomstig album amicorum[1)] blijkt dat behalve de reeds genoemden tot zijn vrienden behoorden Joh. Polyander, Jacob de With, Joh. Bogerman, Gisb. Voetius, Jac. Fryland.

Volgens de la Rue (t.a.p.) was hij iemand van ‘voorbeeldige godvrugtigheid, waarvan meest al zijne gedigten het merk dragen.’ Hij bezat in de omgeving van Burgh en Haamstede een buitengoed ‘Oostburg’, waar hij 's zomers veel vertoefde, en ‘zijne schoonste verzen maakte’.

Den 26^{en} Juli 1611 huwde hij te Zierikzee met Magdalena de Jonge, dochter van Jan de Jonge, heer v. Oosterland, Sirjansland, Oosterstein enz. Schepen, raad, thesaurier en burgemeester van Zierikzee. Uit dit huwelijk werden negen kinderen geboren, waarvan bij Hoffers overlijden nog vier in leven waren.

Van A. Hoffer bestaat een portret a^{o} 1641, borstb. rechts, m. ringkraag. Met 8 reg. Lat. vs. van M.Z. Boxhorn. Lith. d. H.J. Backer, 8° en een a^{o} 1644, borstb. rechts in eenvoud. kleed. m. ringkraag; boven in de plaat zijn ouderdom en sterfjaar. In ov. M. 8 reg. Lat. vs. v. M.Z. Boxhorn. Door J. Sarragon. 4° (vgl. Muller, *Cat. v. Portr.*, N° 2414; v. Someren, id., N° 2496).

1) Dit album werd 16 Juni 1910 te Amsterdam voor *f* 340 verkocht. Het was in 4° oblong en roodlederen rijk vergulden band. Het bevat 150 inschrijvingen, 24 in goud en kleuren geteekende wapens en 5 andere teekeningen. De inscripties zijn van de jaren 1608-1611 en 1618 en '19; uit de eerstgen. jaren de handteekeningen o.a. van Casp. Barlaeus, Fr. Gomarus, Willem Teelinck, e.a., ook die van Henricus Slatius.

Verschillende geschriften ook van bepaald godsdienstigen en godgeleerden inhoud zagen van hem het licht, waarvan de titel hier volgt:

(vert.) D. Heinsius, *Ghespreck over de bloedige Offerhande Christi.* Zierikzee. 1613. 12°. - (vert.) Johan Bar. v. Kitslitz, *Rechtsinnige bevestiginge v.d. ware gemeenschap des lichaams en des bloeds onses Heeren J.C.* Z. zee. 1614. 12°. - (vert.) Lucas Trelcatius de Jonge, **Theses** *v.d. eeuwige Godheyd Christi of des eeuwigen Zoons Gods.* Z. zee. 1614. 12°. - (vert.) Theod. Beza, *Een korte belydenisse des Geloofs.* Z. zee. 1614. 12°. - *Een ghebed tot Jezus Chr.*, *voor de Vrede der Kercke.* Uyt den Latyne .... (M. titelvignet). Middelb. 1621. 4° (hierin ook blz. 10) *Een ghebed voor de over-eenstemminghe der Leere* en (blz. 11-27) *Een ghebed tot onsen Heere Jesum Christum voor de Vrede der Kercke*, *en de Welstand des Vader-lands*, ghestelt by den Oversetter, op rijm. - (vert.) D. Heinsius, *Ghespreck over den Geboortedag onses Heeren.* Dordr. 1822. 12°.

Tot de talrijke door hem uitgegeven gedichten behooren:

Op de Christelycke Bedenckinghen D. Godefridi Cornelii Udemans, *Bedienaar. des H. Ev. tot Z. zee*, *gestelt op elcken dagh v. der weke. - Op het salighe afsterven des Eerw. ende Godsal. Nicolaas Bayard*, *in syn leven Kerckendienaar v.d. Walsche Gem. J.Chr. binnen Z. zee*, *overl. den X Meye a° 1617.' - Op het Geestelyck Compas D. Godefridi Cornelii Udemans.* Uitgeg. a° 1617. - *Op den Christelycken Land-man D. Josiae van den Houte*, *Bed. des Godd. Woords tot Rennisse.* Uitgeg. a° 1620. - *Klaagdicht op den naam v.d. Gem. onzes Heeren J.Chr. binnen Z. zee over het droevighe afsterven haars Eerw.*, *ende Godsal. Leeraars D. Laurentii Boenaard*, overl. den 24 Nov. a° 1620. - *Trouw-hertighe Vermaninghe*, *gesonden in Sept. a° 1622 aan de belegherde Stad v. Berghen-op-Zoom tot opweckinghe v. haar ouwe*, *ende getrouwe kloeckmoedigheyd. - Hertgrondighe Danckseggingh tot onsen grooten God over de geluckighe*, *ende onverwachte verlossinghe der belegherde Stad v. Berghen-op-Zoom*, *geschied den* 3 Oct. a° 1622. - *Een gebed tot God den Heere voor waternood*, *inbrekinghe der Dijcken*, *ende anders*, *op de ghelegenheyd v.d. hooghe Watervloed*, *die geweest is op den 8 Meerte des Jaars 1625. - Op de Belydenisse des geloofs nedergestelt by de Eerbare*, *ende Godsal. Dochter Cornelia Eeuwout Teylinghx*, *myne eerweerdighe Moeije*, nu synde de vyfde druk. a° 1625. - *Lyck-gedicht. Ter onsterfelycker gedachtenisse v.d. Doorlucht. ende hooghgebor. Vorst Mauritius v. Nassou. - Klaagdicht op het salighe afsterven v.d. Eerw.*, *ende Godsal. Heer*, *ende vriend Mr. Hermannus Faukelius*, *in syn leven Dienaar der Godd. Woords binnen Middelburgh in Zeeland*, *overleeden den IX Meye a°* 1625. - *Paraphrasis Poëtica Epistolae Catholicae S. Jacobi Apostoli.* Harderw. 1634. 4°. Zijne *Nederduitsche poëmata* zijn uitgeg. in 1635 te Amsterdam, 4° m. prentjes boven de zinnebeelden, voorstellende gezichten uit Schouwen en Duiveland.

Uit de *Poëmata* van A. Heinsius e.a. blijkt, dat na zijn overlijden nog van hem is uitgegeven door zijn zoon Rochus Hoffer een bundel *Poëmata posthuma*, maar deze is aan de la Rue en andere belangstellenden alleen bij name bekend.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 278, 279. - de la Rue, *Gelett. Zeel.* 2e ed., blz. 297-301. - Nagtglas, *Levensber.* blz. 394, 395. - Foppens, *Biblioth. Belg.* I, p. 13. - *Alb. Stud. L.B.*, k. 67. - *Zeeuwsche Volks-Almanak v.h. jr. 1836*, blz. 118-127. - Witsen Geysbeek, *Biogr.*, *Anth. en Crit. Wdb.* III, blz. 212-214. - Wagenaar, *Syn. 1618*, '*19.* - Reitsma en v. Veen, *Acta* V (reg.). - *Alb. Stud. L.B.*, k.

98. - G. Kalff, *Geschied. der Ned. Letterk.* IV, blz. 390. - Knuttel, *Cat. Pamfl.*, I N° 3277. - *Nav.*, XI, blz. 364; XII, blz. 83, 141. Aangevuld m. mededeel. v.d. Heer P.D. de Vos, Archivaris der gem. Zierikzee.

[Melchior Hof(f)mann]

HOF(F)MANN (Melchior) omstreeks het einde der 15e eeuw te Hall in Zwaben geboren, trekt onder de talrijke leekepreekers uit het Hervormingstijdperk de bijzondere aandacht. Geen onder hen heeft grooteren invloed gehad niet slechts op zijne tijdgenooten, maar ook op de volgende geslachten. Hem komt een plaats toe in dit biographisch woordenboek niet zoozeer omdat zijn invloed ook in ons vaderland onmiskenbaar is geweest als wel omdat Nederland, zij het ook korten tijd, mede heeft behoord tot het terrein zijner werkzaamheid. Behoorende tot een handwerkersfamilie werd hij bestemd voor bontwerker, ondanks den buitengewonen aanleg, die hem reeds als knaap kenmerkte. Op school werd hem zekere kennis bijgebracht, maar van een wetenschappelijke opleiding was bij hem geen sprake. Wèl dragen zijne geschriften blijk, dat hij bekend was met Plinius en Aristoteles, met de Kerkvaders en vooral met de lotgevallen van Huss, als gevolg van het feit dat hij op zijn rondreizen herhaaldelijk later in aanraking kwam met wetenschappelijke mannen, maar in zijn kennis bleven ook in zijn verder leven groote leemten, vooral ten aanzien van de Kerkgeschiedenis; tot het einde toe heeft hij dan ook als bontwerker in zijn onderhoud voorzien, totdat hem in de gevangenis het werken onmogelijk werd gemaakt. Als ijveraar tegen de 'bauchdiener', de predikers, die een vadsig leven leidden, achtte hij zich niet gerechtigd de geringste vergoeding of belooning aantenemen. Op één terrein schijnt hij zich naast zijn handarbeid bijzonder te hebben toegelegd nl. op de bestudeering der H. Schrift, waartoe hij ook rekende de Apocriefen des O.V.; bij voorkeur drukte hij zijne gedachten uit in Bijbelsche woorden. Overstelpend is vaak het getal bewijsplaatsen, die hij aanhaalt uit de Schrift. Het is echter bij hem een kennis van de feiten der Bijbelsche Geschiedenis, waarbij het verband der gebeurtenissen hem ontgaat. De Bijbel was voor hem een profetische verzameling van woorden en verhalen van zinnebeeldige beteekenis, beschrijvende den tijd, waarin hijzelf leefde. Deze kennis van de Schrift heeft hij zeker niet verkregen bij de priesters en monniken, die hij in hun onwetendheid verachtte; hij beschouwde hen als dienaren van den paus, dien hij nu eens aanwijst als den Antichrist, dan weer als den Satan.

Op zijne reizen in Lijfland vertoevend, waar de prediking in reformatorischen geest al vroeg bij velen ingang had, werden hem daar zooals hij het zelf later uitgedrukt heeft 'door Gods genade de oogen geopend zoodat hij de goddelijke waarheid en Christus begon te erkennen'. Van de omstandigheden, waaronder dit is geschied, maakt hij geen melding. In het midden van 1523 trad hij op als vurig verbreider van Luthers leer, het eerst in de Lijflandsche stad Wolmar; hier waren, bij gebrek aan geschoolde theologische krachten, leekepredikers juist op hun plaats. Hoffmann maakte er echter kennis met vervolging en werd zelfs in den kerker geworpen. Het einde was dat hij door den magister provincialis der Duitsche ridderorde, die daar een afdeeling had, uit het land werd verwezen. In het najaar van 1524 ging hij naar Dorpat waar hij vervolging ondervond van Roomsche zijde en van hen, die 'Evangelisch' waren, maar met den bontwerker-prediker geen genoegen namen. Bij velen, vooral uit de arbeidersbevolking vond hij zulk een ingang, dat, toen de slotvoogd van het bisschoppelijk kasteel hem op last van den aartsbisschop Johann Blankenfeld (10 Jan. 1525) wilde gevangennemen, een oproer met

beeldenstorm losbrak, waarbij vooral de domheeren en de kloosters het moesten ontgelden. Er is geen enkel bewijs dat Hoffmann, die aldoor predikte dat het beter was onrecht te

verdragen dan onrecht te doen, aan dit tumult, dat hijzelf later heeft afgekeurd zou hebben deelgenomen.

Daar hij inzag dat om zijn verderen arbeid te Dorpat vruchtbaar te maken het noodig was het vertrouwen te winnen van alle Hervormingsgezinden, toog hij terstond na het oproer naar Riga, waar hij de beide predikanten bereid vond een gunstig getuigenis van hem afteleggen, en vervolgens met hetzelfde doel naar Wittenberg, waar hij zoozeer het vertrouwen van Luther wist te winnen dat hij van dezen een getuigschrift verkreeg, (d^{o} 17 Juni 1525) benevens een van Bugenhagen; Hoffmann zelf voegde er nog een eigenhandig schrijven aan toe, dat, uitgegeven met de beide andere, bijzondere beteekenis heeft omdat dit eerst uitgegevene der geschriften, dat nog van hem bewaard is gebleven, een blik geeft op zijn leerstelsel in zijn oorspronkelijken vorm; dit is in hoofdzaak zuiver Luthersch (leer van rechtvaardigmaking en praedestinatie); daarbij valt echter een tendenz waartenemen om naast het geloof ook op heiliging des levens aantedringen; het bevat ook hier en daar een allegorische Schriftverklaring en eschatologisch gedachten, die het verklaarbaar maken dat de schrijver later een chiliastisch ijveraar is geworden.

In den nazomer van 1525 keerde hij naar Dorpat terug, waar hij in conflict geraakte met de Luthersche predikanten niet zoozeer over dogmatische geschilpunten als wel omdat hij tegenover hun menschelijke roeping zijn goddelijke profetische roeping bepleitte daarbij pochende op Luthers getuigschrift.

Toen hij het te Dorpat niet langer kon uithouden, ging hij naar Reval, waar hij zich wijdde aan krankenverpleging. Hier verbleef hij echter slechts kort. Door toedoen der predikanten verdreven, begaf hij zich in het begin van 1526 naar Stockholm. Van zijn werkzaamheid in Zweden zijn geen gegevens bewaard. Maar zijn beide daar opgestelde geschriften, die wèl bewaard zijn gebleven: de *Formaninghe* en de uitlegging van het 12de hoofdstuk van Daniëls profetie, geven een blik op zijn innerlijken ontwikkelingsgang en bewijzen dat hij al verder voortschreed op zijn van de Reformatie afvoerenden weg. Wèl houdt hij nog vast aan de leer van de rechtvaardiging door het geloof, aan de verwerping van den vrijen wil, aan Luthers absolute praedestinatieleer, maar zijn opvatting van het Avondmaal wordt door geen enkele op den voorgrond tredende Avondmaalsopvatting uit het tijdperk der Reformatie volkomen gedekt; omtrent de overheid, den eed, dien hij absoluut verwerpt, huldigt hij almeer mystieke denkbeelden; daarbij komt het eschatologisch element bijzonder sterk uit: tegen het najaar van 1533 (het 7^{e} jaar na 1526) viel Christus' wederkomst te verwachten. Deze eschatologische voorstelling beheerscht bij hem alles; hij meent haar te gronden op de H. Schrift en een profetisch inzicht te hebben in de laatste dingen, dat de kennis der ‘Schriftgeleerden’ teboven gaat. In Duitschland trad Nic. Amsdorf als fel bestrijder van zijn voorstellingen op. In geen enkel geschrift, in Lijfland destijds verschenen, wordt Hoffmann genoemd.

Koning Gustaaf tegen zijn optreden gewaarschuwd als een gevaar voor de jeugdige Ev. Kerk in zijn rijk, verbood in een schrijven d^{o} 13 Jan. 1527 het prediken van ‘Melchior’ in het openbaar binnen zijn rijk.

Deze verliet daarop Zweden en begaf zich naar Lübeck. Hier, waar de aanhang van Luther in 1524 reeds groot was, maar tevens hartstochtelijk verzet vond, handhaafde de Raad, bevreesd voor oproer, de kerkelijke edicten en verdreef de Luthersche predikers of liet hen gevangennemen. Met levensgevaar vluchtte Hoffmann

uit de hansestad. Donker zag het er voor hem uit. Daarbij had hij de zorg voor zijne vrouw, met wie hij in Zweden gehuwd was, en voor zijn pasgeboren kind.

Hij begaf zich eerst naar Maagdenburg, waar hij een pijnlijke ontmoeting had met Amsdorf, die reeds in de week daarna een geschrift tegen hem in het licht zond getiteld *Eine vermanung an die von Magdeburg*, *das sie sich für falsche profeten zu hüten wissen. Gedrukt te Magdeburg durch Hans Barth ym jaer 1527.* Hiertegen verdedigde Hoffmann zich in een boekje, waarvan zelfs de titel is verloren gegaan. Bij zijn bezoek aan Luther te Wittenberg bleek dat deze thans tegen hem was ingenomen; hij toonde hem niet te vertrouwen en sprak als zijn meening uit dat de bontwerker beter deed door met handenarbeid zijn brood te verdienen. Zoo werd Hoffmanns verwachting dat Luther tegenover Amsdorf voor zijne chiliastische profetieën partij zou kiezen, absoluut verijdeld; de hervormer die nooit geloofd heeft aan het profetisch karakter van de Apocalypse, geloofde evenmin aan de toekomstverwachtingen van den man, die zijne voorspellingen hoofdzakelijk op de Apocalypse bouwde. Hij noemde diens verwachtingen ‘somnia’, en ‘fanaticae speculationes’, ja miskenning van Christus.

Verontwaardigd over de ondervonden bejegening, verliet Hoffmann in den zomer van 1527 Wittenberg. Te Maagdenburg teruggekeerd werd hij daar gevangengenomen en van zijn bezittingen beroofd. In bittere armoede riep hij verder onderweg te Hamburg de hulp in van den predikant Zegenhagen, die hem steunde met een gift. Daarop bereikte hij Kiel in Holstein. Op zijn verzoek kreeg hij van Frederik I, koning van Denemarken, verlof zich aldaar te vestigen en in geheel Holstein te prediken, zoodat hij zich niet zonder trots in zijn geschriften aanduidde als ‘Koninckliker Majestat tho Dennemarcken gesette Prediger thom Kyll’. Maar de wijze van zijn optreden prikkelde ook hier de tegenstanders, en de strijd werd nog heviger, toen Hoffmann ertoe overging in 1528 in zijn eigen drukkerij te Kiel het boekje uit te geven over den *Inhalt und bekenntnisse vom Sacrament und testamente des leibes und blutes Jesu Christi.* Volgens zijn eigen verklaring verwekte dit verloren geraakte boekje, waarin hij zijn eigen Avondmaalsopvatting in afwijking van die van Luther en Bugenhagen nog scherper dan te voren uiteenzette, ‘ein grosz geschrey’, en de aanhangers van beide genoemde mannen werden er zijn tegenstanders door. Inmiddels was de strijd tusschen Hoffmann en Amsdorf tot rust gekomen sedert einde Dec. 1527, maar in Mei 1528 was hij hervat door de uitgave van een geschrift van eerstgen. getiteld: *Das Melchior Hofmann ein falscher Prophet und seine Leer vom Jüngsten Tag unrecht*, *falsch und widder Gott ist; an alle Heilige und Gleubige an J.C. zum Kiel und ym Gantzen Holstein*, 1528 in 4°. Waarop de aangevallene antwoordde in een waarschijnlijk in het Nederduitsch gesteld geschrift: *Das Niclas Amsdorff*, *der Magdeburger Pastor ein Lügenhafter*, *falscher Nasengeist sey*, *öffentlich bewiesen*, waardoor al spoedig in Saksen een storm van verontwaardiging tegen Hoffmann opstak. Amsdorf schijnt op dezen aanval opnieuw een niet bewaard gebleven tegenschrift te hebben gepubliceerd, waarop Hoffmann weer een heftigen aanval waagde op zijn tegenstander, waarbij hij voortging dezen van de uiterste leugenachtigheid te beschuldigen.

Parallel met dezen strijd liep een briefwisseling tusschen Hoffmann en een vriend van Amsdorf, de Sleeswijksche predikant Marquard Schuldorp over de

Avondmaalsopvatting der Sleeswijksche predikanten, waartegen Hoffmann in verzet was gekomen

in twee (verloren geraakte) geschriften waarvan een waarschijnlijk tot titel had: *Inhalt und Bekenntniss vom Sakrament und testamente des leibes und blutes J.C.* Kiel. 1328. Een tegenschrift van Schuldorp onder denzelfden titel als het boekje van Hoffmann, beantwoordde deze in een pamflet, waarin hij Schuldorps *Inhalt* voor *kettersch* en *misleidend* uitmaakte. In dezen strijd vond Hoffmann ook tegenover zich den vermaarden Eberhard von Weidensee, hertogelijk hofprediker en Lector der Theol. te Hadersleben, die uitgaf een *Underricht*, *na der H. Schrift*, *Hertog Christiaern to Holstein gedahn. Melch. Hofmanns Sendebrief*, *darinn he schrivt*, *dat he nicht bekennen köne*, *dat een Stück livlikes Brodes syn Gott sy*, *belangende.* 1529. 4 Febr.

Met een brief d^{o} 24 Juli 1528 had Luther zich intusschen gewend tot hertog Christiaan, die in naam van zijn vader Frederik, het stadhouderlijk bewind in Sleeswijk-Holstein uitoefende, met het verzoek aan zulke ‘Steigergeister’ als Hoffmann niet te veel vrijheid te laten. Diens afwijking van Luthers Avondmaalsleer was àl scherper in het licht getreden.

De strijd nam zulk een omvang aan en wekte zulk een beroering, dat de koning een openbaar dispuut te Flensburg uitschreef.

Den 8^{en} Apr. 1529 verantwoordde Hoffmann zich hier voor een schare van heinde en vèr saamgestroomd; de vergadering stond onder leiding van Bugenhagen; Hoffmann had er Andreas Karlstadt bij willen hebben, maar dit werd van hooger hand verhinderd. Hoffmann verdedigde nu alleen, met den moed zijner overtuiging, waarvan hij besloten was geen duimbreed aftewijken, zijn Avondmaalsopvatting, die hierop neerkwam: het brood dat men eet, bevat niet Christus' werkelijke lichaam, maar is teeken, zegel, gedachtenis. Terwijl het brood met den mond wordt gegeten, wordt door het geloof het Woord en daarmee het geestelijk lichaam van Christus werkelijk, hoewel op geestelijke wijze, ontvangen. Zijn Avondmaalsleer wortelt eensdeels in Luthers leer in haar eersten reformatorischen vorm, anderdeels in Karlstads voorstelling. De diepere grond ligt in zijn mystiek, spiritualistische opvatting, die scherp scheiding maakt tusschen de afbeeldende teekenen en de beteekende zaak.

Nadat Hoffmann den volgenden dag voor den hertog de verklaring had afgelegd dat hij bleef bij zijn gevoelen, dat Christus niet werkelijk in het brood des Avondmaals was, werd hem zijn vonnis meegedeeld: hij mocht naar Kiel terugkeeren, daar twee nachten blijven, maar moest dan voor altijd het land verlaten. Wèlgemoed trok hij naar Kiel, waar op het bericht zijner veroordeeling zijn huis en inboedel geplunderd waren, en vandaar naar O.-Friesland in gezelschap van zijn vrouw en kind en van Karlstadt, die uitzag naar een wijkplaats, waar Luthers invloed zijn leven niet langer verbitteren kon.

In O.-Friesland, waar Lutheranen toen de overhand hadden over de Zwinglianen, duurde Hoffmanns verblijf slechts zeer kort. Eind Juni 1529 begaf hij zich naar Straatsburg, toevluchtsoord in den Hervormingstijd voor vluchtelingen uit tal van landen, o.a. sinds 1525 van vele uit Zwitserland verdreven Wederdoopers. Hij vond er een vriendelijke ontvangst bij Bucer, die aldaar predikant was. Deze bracht hem in aanraking met andere predikanten en met den huisgenoot van een hunner, Caspar von Schwenckfeld, tot wien Hoffmann zich wel voelde aangetrokken, maar wiens eigenaardige opvattingen van Christus' menschwording hij al spoedig begon te

bestrijden. Te Straatsburg bezorgde hij ook de uitgave van zijn *Dialogus*, een overzicht (16 blz.) van het dispuut te Flensburg, waartegen Bugenhagen deed verschijnen

een boek van 200 blz.: *Acta der Disputation zu Flensburg, die Sache des Hochwürdigen Sakraments betreffend, im 1529 jar des Donnerstags nach Quasimodo Geniti geschehen.* Wittenberg. 1529, dat echter niet in tegenspraak is met het door Hoffmann verhaalde.

Tot de andere geschriften, die deze te Straatsburg uitgaf, behoort ook zijn meest besproken, aan den koning opgedragen *Uitlegging van Johannes' Openbaring* (1530), een merkwaardig boek, waardoor Hoffmann bij velen den naam van profeet moest verkrijgen, maar dat ook velen moest verbitteren. Hoffmann onderscheidt in de Kerkgeschiedenis drie tijdperken 1° van den tijd der Apostelen tot dien van de pauselijke heerschappij, 2° den tijd der onbeperkte pauselijke macht, 3° den door Huss voorbereiden tijd, die met de Reformatie begint. In deze periode wordt de paus ontdaan van zijn macht, en de volle goddelijke openbaring breekt aan, waarin het Goddelijk Woord weerklinken, en de stroom van menschenleer uitdrogen zal, terwijl de bediening der letter zal overgaan in die van den Geest. Twee getuigen zullen den jongsten dag voorbereiden; zij zullen moeten bukken onder de overmacht der Papisten, die zich aan de letter houden, en nadat dan de laatste tijd zal gekomen zijn, de worsteling tusschen Woord en Geest, de verwoesting van het geestelijk Jeruzalem door de Turken, dan zal Christus verschijnen om eindgericht te houden en hemel en aarde te vernieuwen. Hoffmann wist de verschijnselen van zijn tijd in verband te brengen met zijn geestdriftig voorgedragen profetieën. Aanvankelijk mocht er van eenige waardeering bij de Straatsburgsche predikanten voor Hoffman sprake zijn, alras bleek dat men van beide zijden zich in elkander vergist had. De predikanten konden geen vrede hebben met den predikant-bontwerker met zijn eigenaardige Schriftverklaring, en deze besefte almeer dat er groot onderscheid bestond tusschen hem en de leeraars, die vroeger priester in de Roomsche Kerk waren geweest. Hij begon steeds heftiger de bestaande Kerken, ook de Zwingliaansche te bestrijden. Zijne sympathieën voor de Wederdoopers, die naar zijn prediking luisterden en evenzeer de predikanten minachtten, waren inmiddels toegenomen, al bevat ook zijn laatstvermeld geschrift niets ter verdediging van hun opvatting van den Doop. In April 1530 deed hij een opzienbarenden stap door bij den Raad één Kerk voor hen aantevragen. Zelf durfden zij dit niet omdat de mandaten nog steeds van kracht waren, waarbij zij uit de stad verbannen werden. In dit verzoek door Hoffmann gedaan lag opgesloten dat volgens hem de Anabaptisten niet slechts geduld behoorden te worden, maar dat hun gelijke rechten met de Staatskerk toekwamen. Zijn verzoek wekte bij den Raad zulk een verontwaardiging, dat deze, hoewel van meening hem niet als aanhanger van de secte der Wederdoopers te kunnen gevangennemen, toch op grond van de uitgave van twee zijner pasverschenen geschriften besloot de beide uitgevers ervan in hechtenis te stellen. Nog eer het bevel daartoe was uitgevoerd, verliet Hoffmann de stad. Daargelaten of hij hetzij nog te Straatsburg of spoedig na zijn vertrek vandaar, zijn saamhoorigheid met de Wederdoopers zal hebben bezegeld, door zich het bondsteeken te laten toedienen, in 1530 bleek dat hij in zijn opvatting van den Doop gelijk op eenige andere punten niet van hen verschilde.

Hij begaf zich opnieuw naar O.-Friesland, waar de Zwinglianen, die hem bij zijn vorig verblijf vriendelijk waren tegemoetgetreden, de overhand hadden gekregen. Hij vestigde zich te Emden en vond er, evenals te Straatsburg een geopend oor bij de eenvoudigen, die zich van de predikanten hadden afgekeerd, en wier aantal

voortdurend groeide vooral door de vluchtelingen uit N.-Nederland, waar telkens de plakkaten vernieuwd waren tegen hen die met het vergif der Wederdoopers besmet waren. Hadden sommigen in O.-Friesland reeds lang bezwaren gehad tegen den kinderdoop, eerst in 1528 was hun aantal zoo groot geworden, dat de naam Wederdoopers in gebruik kwam. Hoffmann begon er de verstrooiden te organiseeren, en werd voor de vervolgden, die vreesden ook vanhier weer te worden verdreven, een zoon der vertroosting. Velen beschouwden hem hier weldra als den Elia, die aan de wederkomst des Heeren zou voorafgaan, en nu begon hij het ook zelf te gelooven, nadat hij in zijn vorige geschriften zich alleen een ‘getuige des Allerhoogsten’ genoemd had. Al heeft hij te Emden den doop der volwassenen als kenmerk der geloovigen ingevoerd, toch was het geen gemeente van Wederdoopers, die er zich rondom hem verzamelde, zooals deze in menigte in Zwitserland werden gevonden. Levenslang heeft Hoffmann tegen den naam van Wederdoopers voor zich en de zijnen geprotesteerd, niet alsof ze eigenlijk geen Wederdoopers waren, daar de kinderdoop niet door hem als Doop werd erkend, maar juist omdat hij de zoogenaamde Wederdoopers niet voor zijn geestverwanten hield. De Zwitsersche Wederdoopers te Straatsburg hebben hem dan ook steeds bestreden. De gemeente te Emden was een gemeente ‘van waarachtige discipelen des ewigen Woords Gods’, die met elkander de wederkomst des Heeren verwachtten en daarom toetraden tot het heilig verbond, dat de Kerk zou vervangen en de verwezenlijking van het Godsrijk op aarde beoogde, waarbij de Doop als bondsteeken gold. ‘Bondgenooten’ was daarom de naam, waarmee zij zichzelf liefst noemden. Hunne vijanden daarentegen gingen voort hun den naam Wederdoopers of Anabaptisten te geven, later dien van Melchiorieten. De H. Schrift was de grondslag, waarop zij zichzelf bedoelden te bouwen. Toen straks op aandringen der Emdensche predikanten over Hoffmann als Wederdooper het vonnis der verbanning werd uitgesproken, omdat men hem gevaarlijk hield voor Kerk en Staat beide, liet graaf Enno de gemeente der Bondgenooten te Emden bestaan; hiervan maakte Hoffmann gebruik door Jan Volkertszoon, naar zijn beroep door de O.-Friesche schrijvers meestal Jan Trypmaker genoemd, als zijn opvolger aantestellen, die echter weldra eveneens werd verdreven, waarop de kudde verstrooid werd.

Waarschijnlijk nog in O.-Friesland heeft Hoffmann het belangrijkste van zijn geschriften samengesteld: *Die Ordonnantie Godts* enz. 1530 dat ons alleen is bewaard gebleven uit een latere Nederlandsche vertaling (Amst. 1611). De bedoelde ordonnantie bestaat in het doopbevel van Christus (Mt. XXVIII:18 v.v.) dat Hoffmann als motto vóór in zijn geschrift heeft geplaatst, en dat hij vervolgens zin voor zin uitlegt.

Door de Bondgenooten in O.-Friesland erkend als getuige des Heeren, die de naderende wederkomst des Heeren had aantekondigen, beschouwde Hoffmann zelf het voortaan als zijn levenstaak allen, die reikhalzend uitzagen naar het rijk van Christus door den doop onder de Bondgenooten optenemen en daartoe alom bekeering te prediken. De gedachten dat zijn tijd kort was, gaf aan zijn optreden een rusteloos gejaagd karakter. Als een fanatiek ijveraar en bestrijder van andersgezinden zette hij zijn reizen voort. Naar zijn eigen getuigenis voor den Raad te Straatsburg volbracht hij zijn roeping ‘in Friesland en in het doortrekken door Nederland’, waar de uit Emden verdreven Jan Trypmaker vóór het eind van 1530 in zijn geest had gepredikt. Hier, waar de reformatie, in Lutherschen vorm opgetreden, aanvankelijk

gedragen was door de gunst van volk en overheid, had een storm van vervolging gewoed; de Luthersche richting had om haar bestaansrecht moeten kampen tegen het fanatisme van den beruchten groot-inquisiteur Frans van der Hulst; Voes en v. Essen hadden den brandstapel moeten beklimmen (1523) en Jan de Bakker was in Den Haag den marteldood gestorven (1525). Na het uitbreken van den Avondmaalstrijd was Luthers invloed echter niet sterk genoeg gebleken om de Nederlanden, waar het getuigenis van den jurist Hoen was vernomen en reeds in de 11^{e} eeuw de secte der Gandulfianen de lichamelijke tegenwoordigheid van Christus in de Avondmaalsteekenen had verworpen, door zijn dogma vasttehouden; het Zwinglianisme had er groote vorderingen gemaakt. De vervolging, die zich om deze veranderingen onder de reformatorischgezinden niet bekommerde, had haar werk voortgezet en de periode van den strijd van het Protestantisme met de oude Kerk (van 1525 tot Jan. 1536) had plaatsgemaakt voor een periode van verdrukking, waarin het de regeering door verscherpte maatregelen was gelukt, in deze keizerlijke erflanden aan de uitmondingen van den Rijn het hoopvol opgebloeide religieuze leven terugtedringen. Met de poging tot uitroeing der reformatie valt hier nu samen de opkomst van een geestesrichting, die met fanatieken gloed en verterenden ijver voor hare overtuiging kampend, het martelaarschap veelmeer opzocht dan poogde te ontvluchten. Sinds 1527 had zich hier doen gelden de separatie van eenvoudige menschen, die evenzeer door de Prot. als de Roomsche Kerk afgestooten, zich vereenigden tot een bijzondere broederschap, om de wederkomst van Christus te verwachten. Deze ontevredenheidsstemming met de bestaande Kerken was door Jan Trypmaker reeds aangegrepen in het belang van de gemeente der Bondgenooten. Hij ging echter voorzichtig te werk; anders zou het onbegrijpelijk zijn dat hij een jaar lang ongehinderd te Amsterdam en andere plaatsen van Holland had kunnen optreden. Tot den opbloei der Doopersche richting hier te lande droeg echter vooral bij de komst van Hoffmann te Amsterdam in den loop van 1531. Hij schijnt er echter niet te zijn opgetreden met dezelfde behoedzaamheid als Jan Trypmaker. De aandacht der Overheid viel op hem, en een bevel van gevangenneming tegen hem uitgevaardigd, gaf hem aanleiding, vroeger dan hij gehoopt had, zijn reeds vruchtdragend werk te staken ten einde niet te vallen in handen van den Keizer, die de Wederdoopers nog minder ontzag dan de Protestanten in 't algemeen. Toen straks de Bondgenooten in Nederland de vuurproef der vervolging ondergingen en Jan Trypmaker met acht anderen den 4^{en} Dec. 1531 in Den Haag werden onthoofd, was Hoffmann weder vertrokken. De meeste leden, die hij had weten toetevoegen tot de gemeente der Bondgenooten, had hij zeker verworven uit de gelederen der Sacramentisten; bijna uitsluitend waren het zulken, die behoorden tot denzelfden stand als Hoffmann zelf; de meer aanzienlijken misten nog den moed zich aantesluiten bij de nieuwe gemeente.

Vóór zijn vertrek deed hij het licht zien een *Verclaring van den gevangenen en vriën wil des menschen* etc. blijkens de taal, waarin het geschreven was, voor Nederlandsche lezers bestemd. De nawerking van den door Erasmus opgewekten strijd over het liberum arbitrium valt in dit geschrift te constateeren. Hoffmann leert hier hetzelfde als toen hij bij zijn verklaring van Dan. XII (1526) met Luther den vrijen wil dwaasheid had geacht, maar keert zich thans in tegenstelling met toen, tegen het particularisme: God, zoo leert hij, begeert dat allen behouden worden, maar maakt niemand tegen zijn wil zalig.

Begin Dec. 1531 bevond Hoffmann zich weer te Straatsburg, om ook daar de spoedig aanstaande wederherstelling aller dingen te prediken. De Raad gaf bevel hem gevangen te nemen; dat hij daarop ook korten tijd in den kerker zou hebben doorgebracht, is aan gegronden twijfel onderhevig. (Zur Linden a.w., S. 274).

Verschillende geschriften gaf hij in dezen tijd uit. Hij bepleitte hierin o.a. zijn eigen opvatting van de vleeschwording van Christus. Doorgaans heeft men haar toegeschreven aan den invloed van Schwenckfeld, dien hij evenwel zou misverstaan hebben; Schwenckfeld zelf was ook van die meening; Hoffmann heeft dit echter ten sterkste ontkend, en beweert reeds sinds 1529 de leer van dezen Silezischen edelman bestreden te hebben. Er bestaat tusschen beider voorstelling onloochenbaar verschil. Volgens Hoffmann had Christus niet uit de maagd Maria het vleesch aangenomen (anders zou Hij voortspruiten uit het zondige zaad van Adam), maar het eeuwige Woord Gods was in Maria's schoot door een bijzondere goddelijke scheppingsdaad vleesch geworden.

Dat Hoffmann in 1532 Münster zou hebben bezocht, is onbewijsbaar; wèl is de meening gegrond dat hij in 1532 zich in Friesland heeft opgehouden. De Friesche magistraat kende het onderscheid tusschen Sacramentisten en Bondgenooten niet tot in 1532, nadat het bestaan dezer laatsten openbaar was geworden bij de gevangenneming van Sicke Frericx, die op 20 Maart 1531 als Wederdooper onthoofd werd. Deze terechtstelling bracht met anderen ook Menno Simons tot het besef dat hij uit dezelfde beginselen leefde als deze eerste martelaar der Bondgenooten. Te Leeuwarden evenals op andere plaatsen, ontstonden nu gemeenten van Bondgenooten. Hoogstwaarschijnlijk heeft Hoffmann persoonlijk aan de uitbreiding dier gemeenten meegewerkt, toen hij in 1532 te Friesland doortrok. Hij keerde toen uit Holland terug, waar hij te Amsterdam en in Waterland een vrij groot getal aanhangers had en aan velen den doop toediende. Van hieruit was, vermoedelijk al vóór het eind van 1531, het Melchioritische Bondgenooten-evangelie naar Münster overgebracht. Blijkbaar heeft hij in Holland bij zijn eigen vrienden tegenspraak gevonden, want nog gedurende zijn verblijf hier te lande geraakte hij in twist met den door Trypmaker herdoopten Jan Matthys van Haarlem, wiens optreden in meer dan één opzicht met het zijne een tegenstelling vormde; met laatstgen. en zijne aanhangers werd het Anabaptisme staatsgevaarlijk.

In een edict van 23 Febr. 1534, door den stadhouder van Friesland uitgevaardigd, werd met name ook tegen Hoffmann gewaarschuwd.

Inmiddels bevond deze zich reeds in het voorjaar van 1533 te Straatsburg. Een bejaard man in O.-Friesland had hem nl. geprofeteerd, dat hij daarheen moest trekken, om er een half jaar gevangen te zitten en dan, na zijn bevrijding, den Doop aan de spits zijner aanhangers tot overwinning te brengen over alle machten der wereld. Dit deed Hoffmann besluiten zijn zwervend leven vaarwel te zeggen en voor de oogen der wereld als de nieuwe Elia optetreden. Zoo had hij zich weer naar Straatsburg begeven, dat hem was als het nieuwe Jeruzalem, waarop veler gespannen verwachting was gericht, en waarvan de Apostolische gezanten zouden uitgaan om den Doop der Bondgenooten te doen zegepralen over de aarde. Te Straatsburg was de roep hem reeds voorgegaan dat hij met wonderbaarlijk gevolg de Wederdooperij had gepredikt in de Nederlanden en als een bijzonder door God uitverkoren vat moest worden aangemerkt. Velen kwamen er onder zijn invloed;

en ofschoon niet alle Wederdoopers zich bij hem aansloten, kreeg zijn richting toch de overhand. Zoo groot was dikwijls de menigte, die hem b.v. op feestdagen omgaf, dat hij wandelingen ondernam buiten de stad, om de verdenking van oproermaken te ontgaan.

Na ongeveer zes weken te Straatsburg vertoefd te hebben, terwijl zijn enthousiasme met den dag toenam, schreef hij een boekje *von dem Schwert* (d.w.z. over de macht der overheid), dat hij begin Mei aan den stedelijken Raad zond, met een schrijven, waarin hij waarschijnlijk zijn roeping zal hebben toegelicht bij de groote veranderingen, die in de stad aanstaande waren, en zijn verzoek zal hebben toegelicht, om te worden toegelaten tot een openlijk verhoor. Hij wilde niet langer ongemoeid worden gelaten; daarom maakte hij de overheid op zichzelf opmerkzaam door zijn geschrift, waarvan de magistraat wel gevaar moest duchten voor de regeering en orde der stad. Den 19^{en} Mei liet de Raad Hoffmann gevangennemen; deze dankte God, dat eindelijk het uur zijner vernedering gekomen was, waarop de ure zijner verheerlijking zou volgen. Bij zijn eerste verhoor erkende hij gezworven en gepredikt te hebben, en naar Straatsburg gekomen te zijn, maar niet tot de Wederdoopers te behooren, omdat onder hen vele ‘schelmen’ waren, avonturiers, die de omvèrwerping van het bestaande bedoelden. Terwijl hij gevangen gehouden werd, breidde zijn gemeente zich voortdurend uit.

In de synode van Juni 1533 kreeg hij gelegenheid zich te verantwoorden, waarbij Bucer e.a. predikanten tegenover hem stonden. Maar de tegenspraak schokte hem evenmin in zijn overtuiging als het feit dat de door hem voorspelde wereldkatastrophe uitbleef.

Alras bleek echter dat hijzelf de door hem geïnspireerde ‘Melchiorieten’ niet meester was. Had Hoffmann (Juni 1533) vanuit zijn gevangenschap geschreven, dat de Doop twee jaren lang niet zou bediend worden, begin Nov. 1533 trad onder de Nederlandsche Bondgenooten op de reeds genoemde Jan Matthys, met de bewering Henoch te zijn, de tweede getuige des Heeren, die in opdracht had met doopen voort te gaan, daar het eind der beproevingen gekomen was. Eerst vond hij geen, later veel geloof, hier te lande; maar vooral te Münster vond hij veel ingang. Daar predikten de beide apostelen van den Haarlemschen bakker slechts een paar dagen (begin Jan. 1534) en reeds een week later waren er 1400 gedoopten. Deze allen hielden zich voor aanhangers van Hoffmann, dien zij als Elia vreesden. Duidelijk bleek ook thans dat Jan Matthys door een anderen geest bezield was dan de man, zonder wiens voorkennis hij den doop weer had ingevoerd. Terwijl de Elia in Straatsburg zich op de Schrift en profetiëen van anderen beriep, ontleende de Henoch in Nederland zijn gezag aan openbaringen en visioenen, hem persoonlijk van God gezonden. Terwijl de eerste de volvoering van 's Heeren raad wilde afwachten, wekte de ander de Bondgenooten op om met het zwaard het duizendjarig rijk te stichten. Ook tot Hoffmann moet zijn doorgedrongen wat te Münster werd afgespeeld. Onbekend is hoe hij zich in den beginne daarover heeft uitgelaten; maar met het verjagen der Overheid en de invoering der veelwijverij aldaar kan hij geen vrede hebben gehad. Slechts een enkele uitspraak van Hoffmann over Münster is bewaard gebleven: in 1534 verklaarde hij dat de stad, waar zoovele profeten des Heeren waren, niet kon ingenomen worden. Maar intusschen bleef hij bij zijne overtuiging dat Straatsburg

als het nieuwe Sion de heerlijkheid des Heeren aanschouwen zou: in de lente van 1535 geloofde hij, dat de groote dag der

verlossing nabij was. Al werkte in de gebeurtenissen te Münster de invloed door van zijn leer en optreden, zelf heeft hij er in geen rapport mee gestaan. Een onderzoek door den Raad van Straatsburg bevestigde dan ook dat er tusschen hem en den gevangen koning der Wederdoopers volgens diens eigen verzekering van geenerlei betrekking sprake was. Wèl werden bij Cornelius Polderman, een man die den lieden van de Straatsburgsche beweging zeer nabij stond, brieven en boekjes van Hoffmann in beslag genomen; Polderman had nl. een paar geschriften voor dezen uitgegeven en waarschijnlijk ook naar Nederland gebracht; ook werden aan Hoffmann door de vrouw, die hem in den kerker dagelijks brood bezorgde, bij herhaling boeken in handen gespeeld; hij beschreef deze dan aan den binnenkant, waarop zij er weder voor zorgde dat ze aan Polderman werden overgebracht. De ontdekking van een en ander bij laatstgen. had tengevolge dat de Raad Hoffmanns gevangenschap nog verzwaarde. In 1537 was hij van ieder verkeer met de buitenwereld afgesloten. Bij gebrek aan ander papier schreef hij zijn gedachten neer, behalve op de opengelaten plaatsen in boeken, op doeken, waarin hem een en ander gebracht werd; 24 van zulke doeken werden onder de antiquiteiten in het archief te Straatsburg bewaard; al zijn deze ten slotte verloren geraakt, uit de aanteekeningen van een Straatsburgsch kroniekschrijver blijkt wat op elk dier ‘lumpen’ gestaan heeft; 22 ervan zijn beschreven met brokstukken uit de Apocalypse, hier en daar met verklaringen; de beide anderen bevatten een brief aan den Raad en een aan de predikanten van Straatsburg. Zijn gezindheid ten opzichte van de Kerk aldaar werd zachter, naarmate zijn geloofsvertrouwen door zijn langdurige gevangenschap, ziekte en teleurstelling sterker werd aangevochten. Hoewel het gerucht daarvan werd verbreid, is er geen grond om aantenemen dat hij zijn gevoelens herroepen heeft. Hoogstens wijzigden zich zijn eschatologische verwachtingen, maar hij gaf deze niet op. Geruimen tijd was hij lijdende; zijn strenge gevangenschap verergerde zijn toestand; in het najaar van 1543 was deze zóó dat hij het hem gebrachte voedsel in het hok, dat zijn kerker was, niet meer kon aannemen; hij werd hierop door den Raad overgebracht in een minder ongezond, hooger in den toren gelegen ruimte, waarvoor hij erkentelijk was. Hij beloofde alles te vermijden, wat aanleiding zou kunnen geven tot klachten over hem; slechts één wensch maakte hij nog kenbaar; dien naar een Bijbel. Zijn ziekte had veertien dagen later een zeer bedenkelijk karakter aangenomen. In zijn strenge afzondering kwam de Raad hem eenigszins tegemoet; deze zorgde ervoor dat hem de benoodigde linnen doeken uit het hospitaal werden verstrekt; dit geschiedde den 19^{en} Nov. Daar dit de laatste aanteekening in de Straatsburgsche Raadsprotokollen is over den gevangen profeet, lijkt het waarschijnlijk, dat deze het eind van 1543 niet meer heeft beleefd. Ook andere aanwijzingen stemmen hiermee overeen.

Zijn aanhangers gaven gedurende de jaren zijner gevangenschap blijk van taaie volharding, maar de herhaalde ontgoochelingen tengevolge van het onvervuld blijven zijner voorspellingen waren oorzaak dat de secte, die zijn invloed had ondergaan, eindelijk tenonderging. Aan Bucer en diens ambtgenooten is het langzamerhand gelukt een deel zijner volgelingen tot de Kerk terugtebrengen. Met een dergelijk gevolg beijverde zich sinds het eind van 1538 ook Joh. Calvijn onder de Fransche Melchiorieten te Straatsburg, nadat hij reeds den 18^{en} Maart op de Wederdoopers te Genève in een publiek dispuut een overwinning had behaald. Die Melchiorieten, die niet tot de Staatskerk terugkeerden, sloten zich aan bij andere radicale secten,

vooral bij de Zwitsersche Anabaptisten, die, eenmaal door de Hoffmannianen naar den achtergrond gedrongen, al in 1539 de laatsten binnen het Straatsburgsch gebied weer waren begonnen te overvleugelen. Toch hielden de tot andere godsdienstige gemeenschappen overgegane Hoffmannianen daarna nog langen tijd vast, wel niet aan zijn onhoudbaar gebleken eschatologische ideeën, maar toch aan andere eigenaardige dogmen van Hoffmann; dit geldt bijzonder van zijn leer omtrent het vleesch van Christus, die in de geschiedenis van het oudste Anabaptisme telkens weer valt waartenemen. Onder de *Nederlandsche* Dooperschen hebben de Waterlanders het geloof aan dit dogma al spoedig als een adiaphoron beschouwd, terwijl de Vlaamsche en Friesche Doopsgezinden er met groote volharding aan hebben vastgehouden in den gewijzigden vorm door Menno Simons eraan gegeven. In elk geval draagt Menno's werk de sporen van den Melchioritischen bodem, waaruit het is opgegroeid, daargelaten of hij Hoffmann persoonlijk gekend heeft, hetgeen door K. Vos t.a.p. als beslist zeker wordt aangenomen. Door Menno is Hoffmann de grootvader geworden der Doopsgezinde beweging.

Om Hoffmanns invloed te verklaren heeft men te letten op zijn persoonlijkheid; hij was iemand van buitengewone gaven, die, had hij een opleiding genoten als de reformatoren, dezen zeker zou hebben op zijde gestreefd; ook was zijn levenswandel zoo dat zijn vijanden er niets op konden aanmerken. Hij verstond ook het volk in zijn eigenaardige behoeften, en getuigde met geestdriftige welsprekendheid van den hemelschen Bruidegom. Maar zoovele duizenden zouden hem nooit als leidsman erkend hebben, wanneer niet in 't begin der 16^{e} eeuw het geloof aan Christus' wederkomst zoo algemeen was geweest. Zijn groote en sneltoenemende invloed lag vooral in zijn chiliastische verwachtingen. Zonder bijbedoeling heeft hij deze voorgedragen, in profetisch zelfbewustzijn. Hij had diepen eerbied voor de Schrift, maar liet zich bij hare uitlegging geheel beheerschen door zijn teugellooze fantasie.

Door Jan Matthys e.a. is er invloed van hem uitgegaan op de Munstersche beweging, al zijn daarbij uit zijn leerstellingen consequenties getrokken, die hijzelf niet voor zijn rekening nam.

De volgende geschriften zijn door Hoffmann in het licht gegeven:

Der christlichen gemeyn zu Derpten in Lieflant. Geschrieben zu Wittenberg, *im jar Christi 1525 am donnerstage vor Johannis Baptiste.* (brief). - *An de gelöfigen versambling in Liflant eine korte formaninge ... sich tho wachten vor falscher lere, de sich nu ertzeighen unde inrithen under der stemme göttlicher worde* 1526. - *Das XII Capitel des propheten Daniëles auszgelegt, und das evangelion des andern sondags*, *gefallent im advent, und von den zeichen des jüngsten gerichtes*, *auch vom Sacrament*, *beicht und der absolution, ein schöne unterweisung an die in Liflant und ein yden christen nützlich zu wissen* 1526. 16°. (Sted. Bibl. Hamburg). - *Das erste capitel des Evangelisten St. Matthäus*, *gepredigt und uszgelecht thom Kyll.* - *Nige dyne oren, vorgyht dynes volckes unde dynes vaters hus Ps. 45* - thom Kyll. 1528. - *Dasz Niclas Ambsdorf*, *der Magdeburger Pastor*, *eyn lügenhafter*, *falscher Nasengeist sey*, *öffentlich bewiesen.* Kyll. 1528. 4°. - *Dat Nicolaus Amsdorff der Meydeborger Pastor*, *nicht weth*, *wat he setten schriven edder swetzen schal*, *darmede he syne loegen bestedigen moege unde synen gruweliken anlop. Se hebben eine kule gegraven unde synt darin gefallen.* Ps. VII. 1528. - *Inhalt und Bekentnisse von Sacrament und testamente des leibes und blutes Jesu Christi.* Kiel. 1528. - *Beweisz dasz Marquard*

Schuldorp in seinem inhalt vom sacrament und testamente Christi ketzerisch und verführisch geschrieben. Kiel. 1528. - *Dialogus und grüntliche berichtung gehaltener disputation im land zu Holstein undern künig von Denmarck vom hochwirdigen sacrament over nachtmal des Herren. In gegenwertigkeit kü. ma. sun hertzog Kersten sampt kü. raten, vilen vom adel und grosser versamlung der priesterschaft. Jetzt kurtzlich geschehen den andern donderstag nach ostern in Jar Christi als man zalt 1529.* Getruckt zu Straszburg am Holzmarckt durch Balth. Beck (Univ. Bibl. Utr.); spoedig herdr. te Augsburg. - *Der Leuchter des alten Testaments, uszgelegt, welcher in heylge stund der hütten Mose, mit seinen siben lampen, blumen, knöpffen und köpffen, lichtschneutzen und Leschnepff. Und alles das sich reicht uff die siben Versamlung des neuwen Testaments.* Straatsburg. 1529. 7 bladen. 16°. (Het eenig overgebleven ex. was in 1883 in bezit van Prof. Cunitz te Straatsburg; afgedrukt bij Leendertz a.w. Bijl. VI.) - *Weissagung ausz Heiliger Gotlicher Geschrift. Von den trübsalen diser letzten zeit. Von der schweren hand und straf gottes über alles gotlosz wesen. Von der zukunfft des türckischen thyrannen und seines gantzen anhangs. Wie er sein reisz thun und volbringen wirt uns zu einer straf und ruten. Wie er durch Gottes Gewalt sein niderlegung und straf entphahen wirt.* 1530. (Doopsgez. Bibl. A'dam.) - *Prophecey oder weissagung uss warer heiliger götlicher Schrift. Von allen wundern und zeichen biss zu der zukunft Christi Jesu unsers Heilands an dem Jüngsten tag und der welt end. Dise Prophecey wirt sich anfahen am end der weis sagung (kürtzlich von mir aussgangen in eim andern büchlin). Von der schweren straf Gottes über alles Gotlose wesen durch den Türkischen tirannen, auch wie er regierend und ein end nemmen wirt etc.* A° 1530. (Fragmenten zijn afgedrukt bij zur Linden a.w. Beil. I naar excerpten, gemaakt vóór de verbranding v.d. Bibl. te Straatsburg). - *Prophetische gesicht und offenbarung der göttliehen würkung zu diser letzten zeit, die vom XXIII jar bisz in das XXX einer Gothes liebhaberin durch den heiligen geist geoffenbart seind, welcher hie in diesem büchlin LXXVII verzeichnet seint.* A° 1530. (Het eenig overgebleven ex. is in de Staatsbibl. te München). - *Auszlegung der heimlichen offenbarung Joannis des heyligen Apostels und Evangelisten.* Getruckt zu Straszburg. 1530. (Univ. Bibl. Utr.). - *Die Ordonnantie Godts, dewelke hy door synen soone Chr. Jesum inghestelt en bevesticht heeft op die waarachtighe discipelen des eeuwigen woort Godes. Ten eerste gedruckt Ao 1530. Ende nu door een liefhebber der gerechtigheyt wt het Oostersche in het Nederduytsche ghetrouwelyck overgeset. Eccles. VI. De wysheit is bitter den ongheschickten Menschen ende een roekeloos Mensche en blijft niet bij haer.* Tot Amsterdam.... 1611. 16°. (Doopsgez. Bibl. A'dam.). - *Verclaring v.d. gevangen en vriën wil des menschen, wat ooc die waerachtige gehoorsaemheydt des gheloofs ende waerachtigken eeuwighen Euangelions sy. - Die ooren heeft te hooren, die hoore Matth. XI* etc. 20 blz. in 16°. (Een ex. zonder titel of jaartal is in de Univ. Bibl. te Utr.) - *Wahrhaftige erklerung aus heiliger biblischer schrift, das der Satan, tot helle, sünd und die ewige verdamnus im ursprung uit ausz Got, sunder allein ausz eigenem wil erwachsen, sei. M.H. Osee XIII. O Israel du hast dich selbsz verderbt und umbgebracht wer oren hat zu hören, der höre. Matth. XI* etc. 14 blz. in 16°. (Het eenig overgebleven ex. is in de Univ. Bibl. te Utr.) - *Das freudenriche zeucknus vam worren friderichen ewigen evangelion, Apoc. XIV, welchs*

da ist ein Kraft Gottes, die da sallig macht alle die daran glauben, Rom. I, welchem warren und ewigen Evangelion itzt zu disser letzten zeit so vil dausent sathanischer

Geister mit falscher ketzrischer irriger lugenhafter zeucknus gegenstand. Nim war die postbotten seind draussen und schreien und die fritbotten winen bitterlich, *Esaie XXXIII. Wer oren hat zu heeren*, etc. 1532. (Het eenig overgebleven ex. 7 bl. in 4° is in den Fransch-Duitschen oorlog (1870) in de Straatsburgsche Bibl. eveneens een prooi der vlammen geworden; fragmenten zijn afgedrukt bij zur Linden a.w. Beil. II naar excerpten vóór den brand gemaakt). - *Von der wahren hochprächtlichen einigen Maijestat Gottes und von der wahrhaftigen Menschwerdung des Ewigen worts und Sohns des Allerhöchsten, ein Kurzes Zeugniss.* ± 1532. (De tekst is afgedrukt naar een manuscript in de Hamburgsche Bibl. bij Leendertz a.w. Bijl. VII en zur Linden a.w. Beil. III). - *Die eedele hoghe ende troostlicke Sendebrief*, *den die heilige Apostel Paulus to den Romern gescreven heeft, verclaert ende gans vlittich mit ernste van woort to woorde wtgelecht. Tot eener costelicker nutticheit ende troost allen gotsvruchtigen liefhebbers der eeuwighen onentliken waerheit. - Siet*, *hy comt mit den wolcken* etc. Apoc. I etc. 1533; 356 blz. in 16° (Doopsgez. Bibl. A'dam). - *Wahrhaftige zeucknus gegen die Nachttwehter*[1] *und Sternen*, *das der dott Mensch Jhesus Cristus am Kreuzs und im Grab nit ein angnomen Fleisch und Blut aus Maria sey*, *sunder allein das pure und ewige Wortt und der Unendliche Son des Allerhöchsten* Cap. I. *Beweissung das der gantz sam Adams verflucht war und Satans eygen und des ewigen dotts*, *das auch durch Adams Fleisch*, *blut und Sam*, *ewiglich keyn erlossung*, *heiligung*, *versonung*, *rechtfertigung*, *benedeiung und lebendigmachung macht eyngefuhrt oder auffgericht werden ewiglich. - Gal. V Ein klein wenig saurdeig verseurt den gantzen teig. Wer oren hat* etc. 1533. (Geen ex. is meer voorhanden. De tekst is naar een handschr. in de Sted. Bibl. te Hamburg, afgedrukt bij Leendertz a.w. Bijl. VIII; zur Linden a.w. Beil. IV). - *Von dem Schwert.* 1533. (Geen ex. is bekend). - *Ein rechte wahrhaftige hohe und götliche gruntliche underrichtung von der reiner forcht Gottes an alle liebhaber der ewiger unendlicher warheit, ausz götlicher schrift angezeigt zum preisz Gottes und heil seines volcks in ewigkeit. Die Gott forchtend*, *die werden seinem wort weder ungläubig nach widerspennig sein Eccl. II. Wer oren hat* etc. (Univ. Bibl. Utr. 1533). - *Ein sendbrief an alle gotsförchtigen liebhaber der ewigen*, *warheit*, *in welchem angezeiget seind die artickel des Melch. Hofmanns*, *derhalben ihn die lerer zu Straszburg als ein Ketzer verdampt und in gefencknusz mit trübsal*, *spot und schand gekrönet haben. Darum sprach die weisheit Gottes*, *Ich wil propheten und aposteln zu in senden*, *und der selbigen werden sie etliche tödten und verfolgen, auf das gefordert werd von disem geschlecht aller propheten blut das vergossen ist.* Luce XI. 1533. (Acad. Bibl. Utr.)

Behalve gen. geschriften door Hoffman in het licht gegeven, heeft hij in Jan. 1525 uit Riga een brief geschreven aan zijn gemeente te Dorpat; het is onzeker of deze ooit is gedrukt. In Zweden heeft hij nog meer uitgegeven dan zijn beide boekjes, die uit dien tijd bekend zijn. Van zijn strijdschriften tegen Amsdorf zijn slechts ten deele de titels bekend.

Evenmin zijn bekend de door Hoffmann voor de tweede maal op 16 Oct. 1532 uitgegeven profetieën van Lienhard Jobst.

Gedurende zijn gevangenschap heeft hij nog onderscheiden werkjes geschreven onder de namen Caspar Becker en Michael Wachter.

1) Leendertz t.a.p. heeft: *Nachtwaechter.*

L i t t e r a t u u r :[1] W.I. Leendertz, *Melch. Hoffmann*, in: *Verhand. rakende den natuurl. en geopenb. Godsdienst*, *uitgeg. d. Teylers Godgel. Genootsch.* N.S. XI D. 1e st. (1883). - Fr. O. zur Linden, *Melch. Hofmann*, *ein Prophet der Wiedertäufer*, mit nam. Beil., in: *Verhandel.* als boven, N.S. XI D. 2e st. (1885). - T.W. Röhrich, *Zur Geschichte der Straszburgischen Wiedertäufer in den Jahren 1527 bis 1543*, in: *Zeitschr. f. die hist. Theol.* Bd. XXX. Heft I, S. 3-121. - de Hoop Scheffer, *Kerkherv. in Ned.*, blz. 621, 623. - Reitsma, *Honderd jaren*, blz. 41, 44. - Dez., *Herv. en Herv. K.* (reg.). - Meiners, *Oostvr. K.G.* I. (reg.). - *Doopsgez. Bijdr.* (reg. achter Jrg. 1911). - K. Vos, *Menno Simons. 1496-1561. Zijn leven en werken en zijne reformat. denkbeelden* (reg.). - Herzog, *Realencykl.* Bd. VIII, S. 222-227 (art. Hegler, vgl. ook reg. Bd. XXII. - *Ned. Arch. K.G.* V (1849), blz. 18, 58, 59. - *N. Theol. Stud.* 3e Jrg. (1920), blz. 154, 155 (art. Dr. M.v. Rhyn, *Menno Simons*).

[Johannes Martinus Hoffmann]

HOFFMANN (Johannes Martinus) behoorde tot een geslacht van Silezischen oorsprong, afkomstig van de stad Grosz-Glogau, dat bij diploma van 14 Aug. 1630 door Ferdinand II Roomsch Keizer in den adelstand was verheven, en waarvan de leden later het recht kregen zich te schrijven *Hoffmann von Hoffe (Hove)*. Joh. Mart. Hoffmann was kleinzoon van Johannes Hoffmann, kamerheer en domeinraad bij Karel Lodewijk, Keurvorst van de Paltz, later van den Markgraaf Frederik van Baden, en zoon van Johan Jacob Hoffmann v. Hove, vroeger in dienst bij het Duitsche leger, daarna gevestigd te Sittard, waar uit zijn huwelijk met Ida Resenbrück als oudste der twee kinderen, die beide predikant zijn geworden, in 1696 geboren werd Joh. Mart. (gedoopt ald. 9 Febr.). Uit geen vaderlandsch *Alb. Stud.* blijkt aan welke academie hij studeerde. Als proponent werd hij bevestigd den 4en Jan. 1722 in Fort St. Andries (cl. Zalt-Bommel) door Ds. H. v. Galen, pred. te Heerewaarden (m. Zach. VI:25; intr. m. 1 Tim. VI:12*b*). Den 19en Juni 1729 had zijn bevestiging plaats te Geertruidenberg door Ds. A.H. Bornius Sagius, pred. ald. (m. Jes. LII:7; intr. m. Ps. XIX:15; afsch. te Fort St. Andries 2 weken te voren m. Openb. II:2*b*, 3*a*). Den 22en Sept. 1737 werd hij bevestigd te Maassluis door Ds. Aeg. Francken, pred. ald.[2] m. Hand. XVI:17, 18; intr. m. Openb. XIV:6; afsch. te Geertr. 15 Sept.). Wegens aanhoudende ongesteldheid verkreeg hij in het najaar van 1758 emeritaat; hij overleed te 's-Gravenhage den 14en Juli 1774[3].

Hij behoorde tot de bekende predikanten van zijn tijd. Zijne in druk verschenen geschriften getuigen van zijn vaardigheid als schrijver. Te midden der toenemende

1) v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 280, 282 geeft niet veel meer dan een vertaling van P. Bayle, *Dictionn. histor. et crit.* 1760. II, 780, waarbij allerlei dwalingen zijn overgenomen; Ypey, *Gesch. Kr. Kerk* 18e *e*. II, blz. 86, waarnaar v.d. Aa verwijst, noemt hier N.B.J.M. Hoffmann, pred. te Maassluis (zie art. hierna).
2) Een *epitaphium* van Hoffmann voor dezen in 1743 overleden ambtgenoot komt voor in *Boekz.* 1743*a*, 466.
3) Eerst den 20en d.a.v. had zijn begrafenis plaats in het zuidpand van het choor der Groote Kerk ald. Den 30en Apr. 1783 werd zijn stoffelijk overschot overgebracht met het lijk zijner echtgenoote (begr. 17 Dec. 1783) in het graf der fam. v. Kervel (M.G. Wildeman, *De grafboeken der Gr. Kerk te 's-Gravenhage*, blz. 22).

onkerkelijkheid deed ook hij een poging om het Bijbelsch Christendom te verdedigen.
(Zie: *Inl. t.d. oordeelk. Bijbelverkl. v. Liliënthal.)*

Hij was lid van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen.

Hij huwde te Breda den 21^{en} Oct. 1729 met Alida Stuerman (geb. 3 Mei 1708), uit welk huwelijk zeven kinderen werden geboren.

Een aantal ex. van zijn portret door Houbraken werd uitgegeven met zijn *Voorbehoedsel en Tegengift omtr. de besmetting v.h. ongeloof* enz. (*Boekz.* 1775*a*, 342).

Van hem zag het licht[1]:

De Zware Last en zoete Lust v.d. Knechten des Heren, werkzaam omtrent en in de zaken v. Godts Heiligdom. Zynde een Schriftmatige Verhandeling v. verscheide Keurstoffen der H. Schriftuur, *op dit gewigtige onderwerp betrekkelyk*, *waar in het Ampt*, *de Hoedanigheit en het byzonder Gedrag v.e. Gode behagelyk Euangelie-Dienaar in verscheide omstandigheden; nevens zyn heerlyk uiteinde en beloning uit zuivere en vaste gronden afgeleidt, bepaalt, en tot nuttig gebruik aangedrongen worden.* I. Dordr. 1736. 4°. N. uitg., waarbij *Leerr. ov. 1 Tim. IV:12 en XIV:6, 7.* Utr. 1771. 4°. - *Het Grote Heil*, *aan Godts Kerk geschonken, ten tyde der Hervorming*, *Door middel v. eene opentlyke en wydtuitgestrekte Prediking des Euangeliums*, *en de Invoering v. enen Redelyken Godtsdienst, ofte de werkzame Bezigheit v. rechte Euangelie-Gezanten*, *ter voortplanting v.d. zuivere Waarheit en Godsvrucht*, *uit Openb. XIV*, *6*, *7. By ene plechtige omstandigheit voor het grootste gedeelte vertoont*, *en met byzondere Aanmerkingen verrykt.* Intreerede in 1737 geh. Dordr. 1739. 4°. - *Leerr. ov. Jesaias Voorzegging, in het XXXste Hoofdst.*, *in het 20 vs. Ter Eeuwgetyde v.d. Grote Kerk op Maassluis*, *gedaan in deze Kerk*, *den 9 Oct. 1739.*[2] Gravenh. 1739. 4°. - *Lykrede ter uitvaart v.Z. Hoogstvorstel. Doorlugtigh. Willem Karel Hendr. Friso*, *Prins v. Or. en Nassau enz.... Erfstadh. Kapit. en Admir. Gener. der Vereenigde Nederl. enz.* Den 11 Febr. 1752 .. te Maassluis uitgespr. Maassl. 1752. - *Een Leeraar in zyn voorbeeldig gedrag vertoont uit 1 Tim. IV:12*, zynde een vervolg v. *De Zware Last en zoete Lust* (zie boven). Maassl. 1752. 4°. - *Brief*, *waar in het byzonder gevoelen v. Magister Buchner*, *nopens het Graf v. Moses*, *onderzocht word*, te vinden in: Godr. Buchner, *Vraag of de Boom der Kennisse des Goeds en des Quaads eene schadelyke kracht gehad hebbe: en of deeze Waereld de beste zy? volgens de Schrift onderzocht en aan de Reede getoetst.* Als mede de *Vraag*, *of Moses*, *Gods getrouwe Dienstknecht, ooit gestorven en begraaven zy geworden*, beantw. door denz. schrijver. 's-Gravenh. 1761. 8°. - *Geschied- en Oordeelkundige Aanmerkingen over 't Ongeloof en de Vrygeestery deezer Eeuwen*, oorspr. toevoegs. aan het onder Hoffmans toezicht vertaalde geschr. v. Isaac Watts D.D.,

1) v.d. Aa *Biogr. Wdb.* VI, blz. 280 geeft bij een paar onvolledige regels over Hoffmanns levensloop een opgave van diens geschriften, die voor een deel onjuist is. Alle daar vermelde uitgaven voorafgaande aan: *De Zware Last* enz. moeten met minder of meer zekerheid aan J.M. Hoffmann ontzegd worden. Geboren in 1696 kan deze in 1702, 1704 en 1707 nog geen geschriften gepubliceerd hebben. *De titel vrede des gemoeds.* Amst. 1726 herinnert aan een geschrift van den Duitscher J.A. Hoffmann, *Rust en vrede des gemoeds*, *benevens deszelfs levensloop.* Amst. 1764. 8° en een andere titel: *Rechte en beste hemel op aarde.* Dordr. 1704, doet onwillekeurig denken aan: *Onbedriegelijke hemelweg der waere belijders v.J.C.*, *over 't Avondmaal* door zekeren J.C. Hoffman. Amst. 1737 8° (zie v.d. Aa op dezelfde blz.).

2) Met een uitgebreid historisch verhaal v.d. opkomst, lotgevallen en tegenwoordige gesteldheid dier plaats en gemeente, naar handschriften en bescheiden met bijlagen.

Waarschouwing tegen 't Ongeloof; of Betoog wegens 't gevaar des afvals v.h. Chr. Geloove enz. uit het Eng. 's-Gravenh. 1763. 8°. -

De Spyze door het Gebed en de Dankzegging geheiligd, *of Beredeneert Betoog ov. de betamelykheid der Chr. verpligtinge*, *tot het bidden en danken op de gewoone Maaltyden*, *ingericht tegen eenen byzondere tak v. inkruipende Ongodsdienstigheid.* 's-Gravenh. 1765. 8°. - *Beredeneerd Voorstel nopens de plegtige bekentmaking der Geboorte v. 's Waerelds Heiland*, *kort na die gebeurtenis*, *en vraag*, *daar uit voortvloeyende*, *aan de ernstige overweging der Christen Kerke*, *voorgehouden.* In: *Akademie der Geleerden.* D. I (1764), 1ste st., blz. 33-51.[1] - *Gewichtige Bedenkingen ov. den ongemeenen Schat*, *welken volgens I Kron. XXII:14 en XXIX:3-7. geschikt werd tot den Opbouw v.h. Huis des Heeren; benevens een ernstig en gemoedelijk voorstel aan alle rechtschapene Bybelminnaars*, *betrekkelyk tot dit onderwerp.* Amst. 1765. In: *Akad. der Gel.* II 2de st., blz. 155-170. - *Geschied- en Oordeelkundige Nalezing*, *tot ophelderinge en stavinge v.d. gewigtige bedenkingen over Davids ongemeenen Rykdom.* In: *Akademie der Geleerden.* II. 3de st. blz. 353-361. - *Brief .....aan den Heere G. Kulenkamp*, *Bed. des H. Euang. te Amst.* In: *Akad. der Gel.* D. II, 4e st., blz. 469-485. - Id. *aan den Uitgever*, *betrekking hebbende tot den evenvoorgaanden*, blz. 485-491. - *Inleiding tot de Oordeelk. Bijbelverkl. v. Chr. Th. Lilienthal*, *of Voorbehoedsel en tegengift omtrent de besmetting v.h. Ongeloof*, *ten nutte v.h. tegenwoordige en opkomende geslachte.* Amst. 1775. 8°.[2].

Een Brief door Hoffmann als Gedeputeerde der Classe v. Delf- en Schieland ad res Indicas, d° 8 Mei 1756 geschreven bevindt zich in origineel in het Kaapsch Kerkelijk archief (C. Spoelstra, *Bouwstoffen voor de geschied. der Geref. Kerken in Z.-Afrika* II, blz. 109, 110).

L i t t e r a t u u r : *Boekz.* 1774*a*, 246. - Knappert, *Gesch. N.H.K. 18e en 19e e.*, blz. 173. - *Nav.* XXXII (1882), blz. 256. - Vorsterman v. Oyen, *Stam- en Wapenboek* III, blz. 412. - *Nederl. Patricaat.* III, blz. 170 (waar zijn sterfdatum onjuist voorkomt). Mededeel. v.d. Heer W.M.C. Regt.

[Andreas Hoffmann]

HOFFMANN (Andreas), geboren te Nassau-Dillenburg, woonde later te 's-Gravenhage en werd daarna ingeschreven als student te Groningen den 13en Sept. 1776.[3] Als proponent werd hij den 17en Nov. 1782 bevestigd te Graft door Ds. J.A. v. Bell pred. te Egmond-binnen en a.d. Hoef (met 1 Cor. III:11, 12; intr. m. Rom. I:16*a*). Zijn tweede standplaats was Oudkarspel waar hij den 30en Nov. 1783 bevestigd

1) Vgl. n. aanl. hiervan K.B.E.A., *Beknopt en eenvoudig Antwoord op de Vragen in het Beredeneerd voorstel*, *nopens de plechtige bekendmakinge der Geboorte v. 's werelds Heilands*, *kort na die gebeurtenis*, enz.: *aan de ernstige overweginge der Christen Kerke voorgehouden. Akad. der Gel.* D. II. Amst. 1765. 2e st., blz. 214-237; en: *Vervolg v.h. beknopt en eenv. Antw. op de Vragen in het Bereden. Voorstel* enz. *waarin een Uitgebreide Verhandel. ov. Dan. IX:24-27 en Genes. XLIX*:10 door G. Kulenkamp. *Akad. der Gel.* D. II. 2e st., blz. 207-250.

2) Een *Bladwijzer* op Hoffmanns *Inleiding*, en op het geheele werk van Liliënthal uit 18 dln. bestaande verscheen van W. Chevallerau. Amst. 1787. 8°.

3) Achter zijn naam in het *Alb. Stud. Gron.* staat: *Haganus.* Uit de lidmatenregisters der Ned. Herv. Gem. te 's-Gravenhage blijkt dat *Andreas Hofman* als jongman in 1774 belijdenis des geloofs aflegde. De onderstelling ligt voor de hand dat hij, te Nassau-Dillenburg geboren, in zijn jeugd naar 's-Gravenhage is verhuisd.

werd door Ds. P. Breebaart, pred. te Oude Niedorp c.a. (m. 2 Cor. V:11*a*; intr. m. Ps. XXXIV:12). Den 31^{en} Mei 1785 liet hij zich inschrijven in het *Alb. Stud.*

te Harderwijk, waar hij in dat jaar bevorderd werd tot Dr. Theol. (dissert. zie onder). Te Oudkarspel nam hij afscheid den 25^{en} Mei 1788 (m. Hebr. IV:1-3*a*), om den 15^{en} Juni d.a.v. intrede te doen te Tholen (m. 1 Cor. I:21), na bevestigd te zijn door Ds. C. v.d. Brink, pred. te St. Philipsland (m. 1 Thess. V:12, 13). Den 29^{en} Dec. 1793 werd hij bevestigd te Arnemuiden door den Director H.J. Krom, prof. en pred. te Middelburg (m. 1 Tim. IV:5*b*; intr. m. Mt. XVII:5*c*; afsch. te Tholen 22 Dec. m. 2 Cor. VI:1). In 1795 werd hij 'om redenen' uit den dienst ontslagen, onder toezegging dat hij bij onergerlijk en verbeterd gedrag zich weer beroepbaar mocht stellen buiten de Classis.

Vanaf 1 Jan. 1797 tot Apr. 1798 was hij werkzaam te Hontenisse, waar hij aangesteld was om den dienst waartenemen. Ook daar gaf zijn gedrag ergernis, zoodat hij ontslagen werd. Wanneer en waar hij overleed is onbekend.

Van hem bestaan geen afbeeldingen.

Hij gaf uit:

Dissertatio theologica inauguralis ad loca 2 Tim. II:19 et 1 Petr. III:21. Harderw. 1785.

L i t t e r a t u u r: *Alb. Stud. Gron.*, k. 231. - Id. *Gelr. Zutph.*, p. 143*b*. - *Boekz.* 1795*a*, 293. - *Cat. Doopsgez. Bibl*, I, blz. 206. - Meded. v.d. Heer W.M.C. Regt.

[Johannes Hofstede]

HOFSTEDE (Johannes) werd in Juni 1685 geboren te Beilen uit het huwelijk van Willem Jansz. Hofstede, pred. ald., en Elisabeth Maria Beeltsnyder, dochter van Johannes Beeltsnyder, pred. te Beilen (zie: *Biogr. Wdb. v. Prot. Godgel.* I, blz. 376). Op negenjarigen leeftijd kwam hij op de Latijnsche school te Meppel, daarna op die te Lingen, waar hij verschillende prijzen verwierf. Zestien jaar oud bezocht hij de Groningsche, vervolgens de Leidsche Academie[1)], waar o.a. Joh. à Mark, H. Witsius en S. v. Til zijne leermeesters waren. Reeds op twintigjarigen leeftijd werd hij te Leiden bevorderd tot proponent; na twee jaren lang als zoodanig verscheiden catechisatiën te Beilen te hebben waargenomen, aanvaardde hij in 1707 de bediening te Ruinerwold, waar hij den 1^{en} Juli van gen. jaar beroepen was. Vandaar vertrok hij naar Havelte; hier werd hij den 18^{en} Juli 1709 bevestigd (intr. m. Rom. XV:30-33). Den 23^{en} Dec. 1714 hield hij zijn intreerede te Zuidlaren (m. Ps. VIII:3). Na afscheid van deze gemeente te hebben genomen met een rede over Openb. III:1-6 (in druk verschenen) werd hij den 4^{en} Aug. 1720 bevestigd te Groningen (als opvolger van Ds. Abr. Trommius) door Ds. L. Blom, pred. ald. (m. Deut. XXXIII:8; intr. m. Jes. LI:16). Voor een beroeping naar 's-Gravenhage, den 31^{en} Mei 1735 op hem uitgebracht, bedankte hij; na zijn beslissing werd zijn tractement met *f* 450. - verhoogd en verbond hij zich met een hernieuwde intreerede (in druk verschenen) andermaal aan de gemeente te Groningen, waar hij verder werkzaam bleef tot zijn overlijden, den 30^{en} Mei 1736.

Hij stond bekend als een bekwaam en ook weldadig man, die hoewel zelf vader van een groot gezin en niet vermogend, nooit zijn wijk kon bezoeken zonder weg te geven wat hij bij zich had. Ook wordt hij afgeschilderd als een ootmoedig en getrouw

1) In de Albums van geen dezer beide Academiën komt zijn naam voor.

voorganger, wiens bediening voor velen tot zegen was, en die met voorbeeldige lijdzaamheid en geloofsmoed den dood afwachtte. Zijn laatste predikbeurt

vervulde hij den 28^{en} Dec. 1735; een half uur daarna werd hij door een gevaarlijke flauwte overvallen, gevolgd door toenemende krankheid. Van zijn laatste ziekbed liet hij zijn gemeente nog vermaningen toekomen, o.a. deze dat zij op hare hoede zou zijn om het Evangelie niet te veranderen in een zedeleer. Hij was bijzonder ingenomen met Lodensteins *Beschouwinge Zions*, waaraan hij voor zichzelf veel te danken had en dat hij aan alle predikanten placht aan te prijzen. Met den door hem beschreven Ds. Sicco Tjaden was hij het blijkbaar eens, dat 'de bedorven Piëtistery' naar het Woord moest onderscheiden worden. Een 'beslist Calvinist' als de Groningsche hoogleeraar Corn. v. Velzen wijdde aan zijn nagedachtenis een treurzang (geplaatst achter de lijkrede van M. Cock, blz. 41-44).

Van de Groninger Synode in 1728 was hij praeses en van die in 1729, geh. te Appingedam, assessor.

Gedurende zijn verblijf te Havelte huwde hij met Maria Abbring, geb. te Dalen, die hem overleefde met vier zoons en drie dochters.

Portretten worden van hem niet vermeld.

De volgende geschriften zagen van hem het licht:

Afscheidsrede te Zuidlaren. Gron. 1720. 8°. - *Enige Aantekeningen en Alleenspraken, betreffende meest het Verborgen Leven voor den Here, van den Eerw., en Godzal. Here Sicco Tjaden, getrouw Leraer v. Jesus' Gemeente in de Nieuwe Pekel-A. Uit de Latijnsche Hantschriften v.d. Overledenen by een versamelt, en vertaelt; waer by komen nog vyftien opwekkende Brieven, neffens de Kerkrede over Ps. XLII:12.* Gron. 1727. 8°. Ald. 3^{e} dr. 1751. 8°. - *Hernieuwde Intrede* te Gron. uit 2 Cor. VIII:3, 4. Gron. 1735. 8°,

Ook werden van hem uitgegeven enkele treurdichten: *Op de zalige ontbinding v. Mej. A.M. Tjaden, huisvr. v. J.F. Bymolt, ontslapen den 14 Maart. 1726.* Gron. 1726. - *Op het overlyden v. Sicco Tjaden, pred. te Boven-Pekel-A.* Gron. 1726. - *Ter nagedachtenisse v.d. Godzal. en nu zalige Mej. Hebbelina Maria Wolbers, huisvr. van A. Buning, gest. den 3 Julij 1733.* Gron. 1733.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 283. - Frederiks en v.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, blz. 360. - Hs. Borger. - Romein, *Pred. Drenthe* (reg). - *Boekz.* 1736*b*, 129-133. - M. Cock, *Des Heeren Knegt Stervende Naa, en Aan des Heeren Mond Begraven door des Heeren Hand, Voorgesteld in een Kerk-reden uit Deuteron. 34 vs. 5, 6. By gelegendh. v.h. smertlyk, dog zalig afsterven v.d. Eerw. z. Gel. en Godzal. Heer Johannes Hofstede, in Leven waardig en gelievd Pred. te Gron. Uitgespr. op den eigen dag v. syn Eerw. versterv.* Gron. 1636. 4°. - S.D. v. Veen, *Uit drie eeuwen, Zes Jubelj. Predikatiën*, blz. 226. - *Ned. Arch. v. Kerkgesch.* N.S. D. XI (1914), blz. 42, 43, 48, 52, 56, 59, 62, 67-69. - v.d. Aa, *Wdb. Ned. Dicht.* II, blz. 237. - *Nederland's Patriciaat.* XIII (1923), blz. 92.

[Petrus Hofstede]

HOFSTEDE (Petrus), behoorend tot een bekend Drentsch geslacht, waartoe onderscheiden predikanten behoord hebben, werd den 16^{en} Apr. 1716 geboren te Zuidlaren als op één na het oudste der tien kinderen van Johannes Hofstede, pred. ald. (zie hiervóór) en Maria Abbring. Na voorbereidend onderwijs ontvangen te

hebben te Groningen, waar zijn vader in 1720 predikant was geworden, studeerde hij aan de universiteit ald. (ingeschr. 10 Sept. 1732) o.a. onder Anth. Driessen, C. v. Velzen en Dan. Gerdes; daarna te Franeker (ingeschr. 27 Sept. 1737), waar

o.a. Herm. Venema zijn leermeester was. Zoo maakte hij kennis met verschillende theologische richtingen. Den 8^{en} Juni 1739 in de classis Franeker tot proponent bevorderd, werd hij den 18^{en} Oct. d.a.v. bevestigd te Anjum door de gevolmachtigden der classis Dokkum Ds. Ev. Wilman, pred. te Paesens, en Ds. Egb. Landsberg, pred. te Morrha (waarbij laatstgen. predikte ov. 1 Thess. V:12); Hofstede deed den 25^{en} d.a.v. intrede (m. 1 Tim. III:1). Uit ingenomenheid met zijn arbeid en uit vrees dat andere gemeenten hem zouden begeeren, werd zijn tractement met 150 Caroli guldens verhoogd nog eer hij drie jaar in functie was. Na een vierjarig verblijf vertrok hij evenwel naar Steenwijk, waar hij den 10^{en} Nov. 1743 intrede deed (m. Jes. XI:5*b*), na bevestigd te zijn door Ds. E. Metelerkamp, pred. ald. (m. Zach. VI:1, 2, 3*a*; afsch. te Anjum 27 Oct. m. Hand. XVIII:20, 21). Hoe men hem ook te Steenwijk 'met gouden banden zocht vast te houden', binnen de twee jaren den 20^{en} Juni 1745 nam hij afscheid van deze gemeente (m. Hand. XVIII:9-11), om te vertrekken naar Oost-Zaandam, waar hij den 4^{en} Juli d.a.v. bevestigd werd door Ds. L. Conynenburg pred. ald. (m. Jes. XXX:20, 21; intr. m. Mt. X:18). In April 1749 volgde zijn beroeping naar Rotterdam; hier werd hij den 22^{en} Juni d.a.v. bevestigd door Ds. H. Bruining, pred. ald. (m. 1 Kron. XXVIII:10; intr. m. Jes. XXVII:2; afsch. te O.-Zaandam 8 Juni m. Ps. CXXXVII:5). In 1770 verkreeg hij op zijn verzoek om gezondheidsredenen zijn ontslag van den gewonen dienst salvo honore, hoezeer Burgemeesteren en gemeente ook gepoogd hadden hem van zijn besluit terugtebrengen. Den 6^{en} Maart 1770 benoemde de Vroedschap hem tot 'Professor Honorair Theologiae, Historiorum et Antiquitatum Sacrarum' aan de Illustre School te Rotterdam; het hem daarbij aangeboden tractement *f* 600 sloeg hij af, hoewel hij van nu af ook zijn predikantstractement (*f* 1800) zou missen; vrijwillig hoopte hij de gemeente nog met eenige predikatiën en gebeden van dienst te zijn. Meer dan dertig jaren heeft hij daarna nog geleefd; den 27^{en} Nov. 1803 overleed hij; den 1^{en} Dec. werd zijn stoffelijk overschot begraven in de Groote Kerk.

Als predikant was Hofstede bijzonder gezien niet alleen door zijn prediking, maar ook door de wijze, waarop hij met menschen van verschillenden stand wist omtegaan. Dat hij de theologische studie niet verwaarloosde bewijzen verschillende zijner geschriften, o.a. zijne *Byzonderheden over de H. Schrift*, die van zijn grondige geleerdheid en van zijn veelzijdigheid getuigen. Hij was begaafd met een helder verstand en scherpen blik. Zijn vurig temperament drong hem tot menigen strijd, waarbij kwam dat hij met buitengewone vaardigheid de pen voerde. In den dagelijkschen omgang en in den kring zijner ambtgenooten minzaam, zoodat zijn collega Jan Scharp in een bijschrift onder zijn portret kon gewagen van 'Joannes broedermin en liefderijk gemoed', die Hofstede met 'Petrus ijvergloed' vertoonde, is hij dikwijls afgeschilderd als toonbeeld van verregaande intolerantie. Dit laatste is minder juist; wèl trad hij later op den voorgrond in den strijd tegen de 'toleranten', waarop van grooten invloed is geweest zijn optreden in den door hem hier te lande ontbranden strijd naar aanleiding van den *Belisarius van Marmontel* (1769). Met reden kan gezegd worden dat door dit geschil zijn leven in twee perioden wordt verdeeld. Van dien tijd af behoorde hij tot de voorste gelederen van hen, die de 'tolerantie' bekampten van het standpunt der belijdenis van de Geref. Kerk. Toch

trad hij ook vóór 1769, al werd hij meermalen met erkende rechtzinnigen in tegenspraak bevonden, als strijd-

vaardig kampioen op, waar hij z.i. gevaarlijke afwijking van de leer zijner Kerk meende te bespeuren.

Reeds als student schreef hij in 1737 anoniem een boekje dat een geestige persiflage bevat van de toenmaals maar al te groote schare van ‘naam-studenten’, die, traag in de beoefening der wetenschap, maar één doel voor oogen hadden: zoo spoedig mogelijk predikant te worden. Hij somt naar aanleiding hiervan de vereischten op voor een aanstaand predikant. Men ontvangt hier een blik op het universiteitsleven van dien tijd, en op den theologischen studiegang, zooals de schrijver zich dien voorstelt. Het geschrift verwekte groot opzien; in 1738 verscheen een tweede druk, vermeerderd met een vijftal brieven, bestemd voor den auteur, waarop deze van antwoord diende. Zijn kritiek op de pseudo-studiosi, waaraan de raad was toegevoegd aan de rechtgeaarde studenten om zich van hen afzijdig te houden, moet hem wel vele vijanden hebben bezorgd; onwillekeurig zoekt men verband tusschen dit noodzakelijk gevolg en zijn vertrek van Groningen naar Franeker nog in 1737.

Gedurende zijn verblijf te Anjum (1742) viel het besluit van de Friesche Staten, waarbij dezen den Doopsgezinden predikant te Harlingen Joh. Stinstra het prediken verboden naar aanleiding van een vijftal door hem uitgegeven preeken, die hem de beschuldiging van Socinianisme bezorgd hadden. Hofstede behoorde tot de velen, die dit besluit toejuichten. Hij deed dit in een gedicht, waarvan de poëtische waarde niet hoog is aan te slaan, dat ook menige platte uitdrukking bevat, maar toch tamelijk vloeiend loopt. Hij schetste hierin, zooals de titel aanwijst, hoe ‘*de waarheid in Friesland tegen de aanslagen der Kettery verdedigt*’ was; bij zijn uiting van dankbaarheid voor het besluit der Ed. Mog. Heeren ‘vergaderd met Friso’ liet hij niet na aan laatstgen. bijzonderen lof toetebrengen als handhaver van de ‘Waarheid’. Hofstede had toen reeds ten allen tijde vrijen toegang tot het Friesche hof. Intusschen verdient het wèl opmerking dat Hofstede's vroegere leermeester Venema invloedrijk woordvoerder der ‘toleranten’, die het voor Stinstra had opgenomen, daar eveneens in hooge waarde stond en dat de Stadhouder persoonlijk veeleer den ‘toleranten’ dan hunnen tegenstanders sympathiek gezind was. Had Hofstede destijds tot de partij der intoleranten behoord, dan zou zijn vriendschappelijke verhouding tot den Stadhouder wel eenigszins vreemd schijnen. Hierbij heeft men te bedenken dat het verzet tegen de Sociniaansche leeringen van Stinstra ook kwam uit kringen die niet tot de intoleranten gerekend werden.

In het geschil, dat ontstaan was naar aanleiding van de vervulling van twee predikantsvacaturen te Rotterdam, werd Hofstede zelfs van onrechtzinnigheid beschuldigd. Toen de stedelijke overheid bij het verleenen van handopening haar uitdrukkelijken wensch had kenbaar gemaakt ten opzichte van bepaalde personen en zelfs den naam had genoemd van een predikant, dien zij gaarne door den kerkeraad beroepen zou zien, ontstond tusschen beide lichamen oneenigheid. Hofstede schaarde zich in den kerkeraad aan de zijde der minderheid, die de regeering bijviel. Een der nominatiën voor de in 1755 ontstane vacaturen bleef langer dan een jaar op het stadhuis berusten eer de Magistraat haar approbeerde (Mei 1757); noch op deze noch op de andere (in April 1756) goedgekeurde nominatie kwam de naam voor van hem, die Hun Ed. Gr. Achtb. begeerden. Hangende dit geschil had de kerkeraad (Dec. 1755) zijn beklag tegen de overheid kenbaar gemaakt bij de Staten van Holland, waarop ook Hofstede en zijn ambtgenoot Bruining namens de minderheid in den

kerkeraad zich naar Den Haag hadden begeven met een Memorie, bevattende hun gevoelen in deze zaak, welke Memorie bij de Staten niet het gewenscht gevolg had gehad. In Mei 1756 gaven Hofstede en Bruining een betoog uit over *het Recht der Rotterdamsche Kerk*, dat zij geenszins *geschonden* achtten *door de Handopening der Heeren van de Weth*, *noch door het gedrag der Vier Protesteerende Leden;* dit betoog moest dienen *ter wederlegginge* van de *Contra Remonstrantie*, door den kerkeraad (Jan. 1756) bij de Staten ingediend, waarin de Memorie der minderheid werd afgeschilderd als 'gansch informeel, erroneus en injurieus'. De beide schrijvers wilden niet slechts eigen gedrag verdedigen, maar ook 'een Vertoog' leveren 'over den eigen aart, van het Recht der Beroepinge zelvs' 'uit den grond opgehaald'.

De quaestie gaf voorts aanleiding tot eenige strijd- en schotschriften. In een van deze (ofschoon niet onder zijn naam verschenen) leverde de Kralingsche predikant Theod. van der Groe een pleidooi voor de houding van den kerkeraad tegenover de overheid, waarin vooral Hofstede het persoonlijk ontgelden moest. Bij de voortgezette polemiek bleek het almeer de toeleg van v.d. Groe de beide Rotterdamsche predikanten voortestellen als gevaarlijke aanhangers van het gevoelen van Erastus, die slechts één doel voor oogen hadden de regeering der Kerk overtelaten aan het goedvinden der Overheid, een gevoelen, dat zijzelf intusschen reeds vèr van zich hadden geworpen. Op de verklaring dat zij ook Voetius tegen zich hadden, bekenden zij, beide Voetius en Coccejus, hoog te schatten: 'Wij begreepen van overlang', zoo bekenden zij, 'zelvs, eer wy onze bevordering nog te *Rotterdam* hadden, dat nog *Voetiaan*, nog *Coccejaan*, in den naauwsten zin genoomen, een wys Man konde weezen. Wy hebben geene byzondere inzigten, waerom wy Voetiaans of Coccejaans zouden weezen. Wy zoeken niets dan de *Waerheid*, en wy zyn reets te groot geworden, om, op nieuws aan een *leiband* te loopen'. Onder de in dit geschil verschenen geschriften verdient inzonderheid vermeld te worden het breedopgezette scherpe, ook menigmaal geestige werk *Kralingiana* (1757 en 1758), waarin het voornamelijk ging tegen v.d. Groe. Het is alleszins aannemelijk dat Hofstede bij de uitgave daarvan is betrokken in geweest; zijn hand meent men zelfs hier en daar te herkennen, al lijkt het te sterk hem eenvoudig den schrijver te noemen van de negen boeken, waaruit dit werk bestaat. Wat verder het geschil zelf betrof, de Rotterdamsche Magistraat maakte er een eind aan door aan de partijen het zwijgen op te leggen.

Van sterk irenische gezindheid getuigt de wijze, waarop hij de bezwaren weerlegde, door velen, inzonderheid uit den boezem der Utrechtsche en Hollandsche Staten, kenbaar gemaakt naar aanleiding van het huwelijk van Carolina, Prinses van Oranje, met den Lutherschen Prins van Nassau-Weilburg. Onder den schuilnaam *Irenicus Reformatus* gaf hij een *Godgeleerde en Historische Verhandeling* uit, waarin hij uiteenzette waarom van Gereformeerde zijde bedoeld huwelijk *veel eer als voordeelig voor den Geref. Godsdienst moest aangemerkt worden*, omdat het *den weg zoude konnen banen*, *tot de zoo lang gewenschte Hereeniging*, *tusschen de Euangelische Broeders van beide de Gezindheden.* Hij zocht dit aantetoonen *uit de eigen Grondstellingen der Geref. Kerken*, *in het gemeen*, *en die der Nederlandsche in het byzonder.* Ook zijn vurige liefde voor het Huis van Oranje drong hem ongetwijfeld tot dit pleidooi, krachtig was deze ook gebleken bij het overlijden van den vader der genoemde Prinses, Willem IV; zijne *Bloemen gestrooid op het graf van Willem Carel Hendrik*

Friso (1752) leveren daarvan een om hare verregaande overdrijving vermaard geworden proeve.

In den strijd, die ontbrandde tegen den predikant van Harich, G. Th. de Cock, die beschuldigd was van onrechtzinnigheid naar aanleiding van een preek, door hem in 1765 te Leeuwarden gehouden en daarna in druk verschenen schaarde hij zich onder de verdedigers der rechtzinnigen door de uitgave van een (anoniem verschenen) *Historisch verhaal van het voorgevallene in de berugte zaak van Ds. G.T. de Cock* enz. (1766), hoewel hijzelf niet instemde met alle beweringen van de Cocks bestrijders. Gedeputeerde Staten van Friesland verboden de Classis de zaak de Cock verder te vervolgen zonder toelating van de hooge Regeering. De Classis moest zich hierbij neerleggen. Toch vaardigde hare meerderheid nog twee Remonstrantiën uit, een aan Gedeputeerde Staten en een aan den Erfstadhouder, welke laatste de zaak de Cock voor geëindigd verklaarde. Onder de redenen die Hofstede zouden hebben gedrongen, zijn stem in dit geschil te doen hooren, werd ook deze genoemd, dat hij daardoor gepoogd zou hebben van den Prins redres te krijgen van de laatste beslissing van Gedeput. Staten, die verklaard hadden bij hun vorige uitspraak te volharden. Hoe dit zij, het optreden van Stinstra had Hofstede voorgoed wantrouwen ingeboezemd ten aanzien van de verdraagzaamheid, waarop de Friesche toleranten zich beroemden.

Van de grootste beteekenis voor Hofstede zelf is geworden zijn bestrijding van den in 1767 te Parijs verschenen, en aldaar in datzelfde jaar nog driemaal herdrukten staatkundigen roman *Bélisaire* van J.F. de Marmontel, lid van de Académie française, waarin deze onbeperkte godsdienstvrijheid bepleitte en de leer verkondigde, dat wie buiten het licht der Openbaring geleefd hadden daarom nog niet van de zaligheid waren buitengesloten, wanneer zij maar de deugd in oprechtheid hadden betracht.

De Sorbonne veroordeelde het boek, maar Voltaire, voor wien ook de Marmontel groote bewondering koesterde, nam het er voor op. In verschillende talen overgezet, verscheen er in 1768 een Nederlandsche vertaling van, waarop de eerste critiek geoefend werd door Hofstede in een geschrift, dat tot titel droeg: *De Belisarius van den Heer Marmontel beoordeeld*, *en de kwade zeden der vermaarde Heidenen aangetoond*, *ten bewyse hoe onbedagtsaam men dezelve om hunne deugdzaamheid verhemeld heeft.* (Rott. 1769). Hij verwijt den auteur, in zijn *historische* roman wel wat al te zeer van de historie te zijn afgeweken, maar prijst hem overal waar hij meent hem te kunnen prijzen. Was Marmontels roman meermalen uitgemaakt voor een atheïstisch boek, Hofstede acht deze qualiflcatie onjuist; eer vindt hij er Sociniaansche gevoelens in; volgens hem doet de schrijver zich kennen als Theologischen Naturalist, die de *noodzakelijkheid* der openbaring loochent en als Pelagiaan, die de oorspronkelijke verdorvenheid des menschen ontkent. Zijn grootste grief is deze, dat de schrijver deugdzame Heidenen zalig spreekt. Hofstede erkent dat de aanbieding van het Evangelie ‘zoo ruim is dat de poorten des hemels voor de allergodlooste geopend worden, dog niet, dan wanneer zij zich bekeeren en hunne vuile *zonden afwasschen in het bloed des Testaments*, dat door de Helden van den Heer Marmontel *onrein* geacht is’. Overigens betoogt hij dat van de deugden der Heidenen blijkens tal van gegevens in de geschriften der klassieken niet veel overblijft. Hij laat gaarne ‘de verborgen dingen voor den Heere onzen God’; hij spreekt de hoop uit, dat vele Heidenen in den dag des gerichts ‘barmhartigheid mogen vinden bij den Heere’, maar vindt, met de H. Schrift als maatstaf, het door Marmontel opgetrokken huis

‘op een zandgrond gebouwd’. Wat betreft Marmontels verdediging en verdraagzaamheid in zake den godsdienst, behoudens enkele bezwaren, kon Hofstede zich daarmede uitnemend vereenigen. Het dooden van ketters acht hij in strijd met de Protestantsche grondbeginselen.

Hofstede's critiek, waarvan nog in 1769 een derde druk verscheen, vond uitbundige toejuiching, maar wekte ook verbittering; heel wat pennen werden erdoor in beweging gebracht. De heftige polemiek, die erdoor in het leven geroepen werd, is bekend als de ‘Socratische oorlog’.

Het verwijt van Pelagianisme, door Hofstede gericht aan het adres van Marmontel, prikkelde velen onder de Remonstranten, daar aan deze laatsten van den kant der Contra-Remonstranten juist hetzelfde verweten werd. Cornelis Nozeman, predikant bij de Remonstranten te Rotterdam, nam het openlijk op voor een der aangevallen wijsgeeren in een werkje: *Socrates' Eere gehandhaafd*, waarvan nog in 1769 een tweede druk verscheen, en in 1770 een tweede deel. Hofstede bleef niet in gebreke zijn aanvaller van antwoord te dienen; hij deed dit *voornaamlijk met betrekking tot Socrates: Ten nadere bewyze*, *dat de voornaamste Heidenen*, *uithoofde van derzelver deugdsaamheid*, *geen voorwerpen der Godlyke Barmhartigheid hebben konnen zyn.* (1769). Dit geschrift gaf aan den strijd een persoonlijk karakter: Hofstede beroemde er zich o.a. op te behooren ‘tot de *publieke Kerk*, bekleed met den luister, de achtbaarheid, en bescherming van Staat’.

Tot de talrijke kampioenen, die in ‘den Socratischen oorlog’ optraden, behoorde ook de Amsterdamsche Remonstrantsche hoogleeraar A.A. van der Meersch, die onder den schuilnaam *Philalethes Aretophilus* in druk uitgaf: *Vier brieven vervattende Oordeelkundige Aanmerkingen over de Beoordeeling van den Belisarius*, *Verdeedigd*, *Door den Eerw. z. Gel. Heer P. Hofstede;* hierin trok hij op gebelgden toon te velde tegen cardinale leerstukken der Gereformeerde Kerk. In aansluiting hieraan deed Nozeman in 1770 een tweede stuk verschijnen van zijn *Socrates' eere gehandhaafd.* Ook buiten de vaderlandsche grenzen werd Hofstede niet gespaard; de Berlijnsche predikant J.A. Eberhard (later Philos. Prof. te Halle) nam het tegen zijne voorstellingen op in een *Neue Apologie des Socrates*, *oder Untersuchung der Lehre von der Seligkeit der Heiden* (1772; het volgende jaar zag een Fransche vert. hiervan het licht te Amsterdam); hij rekende daarbij echter niet met de uitspraken der H. Schrift.

Evenmin als zijn bestrijders wilde Hofstede van toegeven weten. Dit blijkt wel uit de *breedvoerige voorrede* uitgegeven in vertaling, van zijn hand geplaatst vóór een op zijn advies uitgegeven verhandeling van J.J. Zimmerman, hoogleeraar te Zürich over *de voortreffelijkheid des Chr. Godsdienst*, *vergeleken met de Philosophie van Socrates*, alsook uit het daaraan toegevoegde *Aanhangsel tegen het tweede stuk van den Heer C. Nozeman*, *gen. Socrates Eere Gehandhaaft.* Hierop volgde nog een laatste verdediging van de zijde van Nozeman, waarmee het publiek dispuut tusschen de beide Rotterdamsche theologen geëindigd was. De beschouwing, door zijn Remonstrantschen bestrijder gehuldigd, scheen Hofstede ook waar dit niet werd bedoeld, te moeten leiden tot eene, zij het ook bedekte, ontkenning van de *noodzakelijkheid* der goddelijke openbaring. Daarom meende hij met alle kracht te moeten opkomen tegen de ‘Deïstische Naturalistery’, die hij ontdekte zoowel in de ‘Openbare Kerkgemeenschap’ als in de ‘Societeit’, waartoe Nozeman behoorde.

Hofstede's kerkelijk standpunt werd door dit conflict veel scherper; had hij te

voren bekend gestaan, gelijk het van Remonstrantsche zijde omschreven was, als ‘een der eerlijkste en gematigste zijner Kerke’, voortaan schaarde hij zich onder de gelederen van die ‘Predikanten, die geen Toleranten willen heten, van wegen het misbruik’, dat men in zijne dagen ‘van dien beminlijken naam’ maakte. Met blijkbare instemming kon hij thans de leuze aanhalen: ‘Nooit en in der eeuwigheid vrede of Kerkgemeenschap met de Remonstranten, nu wij hooren en zien dat zij zulke gevoelens hebben!’

Al traden de beide tegenstanders te Rotterdam verder niet meer in 't openbaar tegen elkander in het strijdperk, de strijd zelf werkte nog na, totdat de Staten van Holland in een Publicatie den 1^{en} Mei 1773 het verbod uitvaardigden waarbij verboden werd het vervaardigen, uitgeven, drukken en verspreiden van zulke geschriften waarin de Chr. Religie in 't algemeen of de leerstukken daarvan, die in de Publieke Kerk werden geleerd en beleden, op verachtelijke wijze werden tegengesproken of bespottelijk voorgesteld, op straffe zelfs van verbanning.

Na dit geschil, dat van zoo groote beteekenis is geweest voor Hofstede's standpunt en richting, geraakte hij, de altoos strijdvaardige, nog bij onderscheiden gelegenheden in conflict. In den strijd, die ontstond door het optreden van den Groningschen hoogleeraar in de Rechten F.A. van der Marck, en die leidde tot diens ontzetting uit het ambt den 2de Febr. 1773, heeft Hofstede waarschijnlijk zijn invloed doen gelden. In 1774 ving de uitgave aan van de *Nederlandsche Bibliotheek*, waarin Hofstede mede de hand had; dit tijdschrift was in het leven geroepen omdat men van rechtzinnige zijde gevaar duchtte van de periodieken als *De Denker* en de *Vaderlandsche Letteroefeningen.* Reeds de eerste jaargang van het nieuwe tijdschrift bevatte een polemiek, waaraan Hofstede niet vreemd zal geweest zijn, naar aanleiding van een in het Hollandsch overgezette verhandeling van J.F. Jacobi getiteld: *Het Hooge lied*, *door een gemaklyke en eenvoudige Verklaaringe van de Bezwaaren*, *tegen hetzelve ingebragt*, *vrygesprooken. Nevens een betoog*, *dat hetzelve*, *voor den leeftijd van Salomo en deszelfs Opvolgeren*, *zeer leerryk en heilzaam geweest zy*, *en eenen Heiligen Dichter voegde* (Leiden 1774), voorzien van een voorrede van N. Barkey, Hoogd. predikant te 's-Gravenhage. Dit werk werd in het gen. tijdschrift aan een scherpe critiek onderworpen; al droeg deze volgens gewoonte geen onderteekening, toch meende men algemeen en zeker niet zonder reden, dat Hofstede daaraan niet vreemd was. Tegen de voorstelling van den schrijver, die den verborgen, geestelijken zin van het Hooglied loochent, en die van Barkey, die in zijn *voorreden* gewaagde van ‘Mystike klanken’ ‘die geenen zin hebben’, trekken de ‘Schryveren’ in de *Ned. Bibliotheek* te velde; zij stellen die voorstelling op één lijn met ketterij, en achten het geschrift daarom verderfelijk. Noch Barkey, noch Jacobi beantwoordden deze critiek; maar een ongenoemde deed het in een werkje getiteld: *De Beoordeeling der Nieuwe Verklaaring over het Hooglied ter toetze gebragt*, *of Verdediging van de eer der Hooggel. Heeren Jacobi en Barkey* (1775), waarin tevens Hofstede werd voorgesteld als een ketterjager.

Het meest geruchtmakend conflict, door de *Nederl. Bibliotheek* in het leven geroepen, ontstond naar aanleiding van een Hollandsche overzetting van Moses Mendelssohn's *Verhandeling over het Verhevene en Naïve in de Fraeje Wetenschappen*, waarvan een *twede uitgave met verbeteringen*, evenals de eerste

voorzien van een voorrede van den vertaler R.M. van Goens, buitengewoon hoogleeraar in de Oude

en Nieuwe Letteren te Utrecht, in 1774 in het licht verscheen. In de recensie, die daarvan in N° 2 dl. III van bedoeld tijdschrift was gepubliceerd, werd deze als deïst en spotter aan de kaak gesteld. Na onderzoek verklaarde de Utrechtsche Magistraat (13 Maart 1775) het nummer, dat de recensie bevatte, voor ‘een eer- en faamroovend Libel’, daarbij verbiedende het geheele maandschrift binnen de stad Utrecht te verkoopen op straf van hooge geldboete en met bevel om een onderzoek intestellen naar den persoon van den schrijver. De Rotterdamsche predikant en Theol. Doctor J. Habbema maakte zich daarop bekend als ‘Verzamelaar en Uitgever’ van de *Nederl. Bibliotheek* en deed een poging om zich te verantwoorden in zijn *Historisch Verhaal Nopens het gebeurde te Utrecht met de Nederl. Bibliotheek*, *Beneffens De Noodige en Beloofde Verdediging*, waarin hij nog sterker dan te voren grieven uit tegen van Goens. Niet zonder reden werd ondersteld, dat Habbema ook daarbij onder invloed van Hofstede was te werk gegaan. Ook v. Goens was van deze meening.

Hij gaf een *Bericht* uit, *rakende de Recensie* in de *Nederl. Bibliotheek*, waarop Habbema weer antwoordde in een *Tegen-Bericht of Kort Vertoog van de kleine kragt doch grooten drift*, *die er is in het Bericht van Rykloff Michael v. Goens* enz., waaraan Hofstede toevoegde *Drie Brieven* aan v. Goens gericht. In deze laatsten verdedigt hij zich tegen de aanvallen, die hij op zich gericht achtte als schrijver van enkele werken. De aanleiding tot bedoelde scherpe recensie in de *Nederl. Bibliotheek* lag wel hierin, dat men in de kringen van Hofstede gevaar duchtte van de onrechtzinnigheid van v. Goens, die ook met het onderricht van toekomstige predikanten der Kerk was belast.

Een ander geschil, waarbij Hofstede op den voorgrond trad, was ontstaan doordat deze een poging waagde om het recht te ontkennen van de Luthersche Kerk, die verlof had gevraagd tot het bouwen eener kerk, aan de Kaap de Goede Hoop. De Luthersche predikant F.G.C. Rütz nam tegen dezen aanval positie in een *Bundel Brieven* aan Hofstede gericht en uitgegeven onder den naam ‘Philadelphus.’ In dezen strijd gaf Hofstede anoniem uit: *Het leven van den Geleerden en Wijdvermaarden Janus Vlegelius*, *Luth. Koster en Schoolleerar te 's-Gravenhage* (1781). In dit geschrift, een van Hofstede's meest scherpe satyres, hier en daar herinnerd aan de *Kralingiana*, richt hij een aanval op de breede rij van theologen, die door hem tot de ‘toleranten’ werden gerekend.

De gedachte dat laatstbedoelden behoorden tot de tegenstanders van het Huis van Oranje had meer en meer postgevat. Het patriottische tijdschrift de *Post van den Nederrijn* bevatte menigen aanval op Hofstede en in 't algemeen beschouwde men van die zijde hem als den invloedrijkste der vijanden. De haat, dien men hem toedroeg, kwam tot zeer gevaarlijke uiting toen hij den 1^{en} Sept. 1783, zich te Utrecht ophoudende, als toeschouwer de oefeningen bijwoonde van een z.g.n. *exercitie-genootschap* of *vrijcorps* tot oefening in den wapenhandel, die, zooals deze door de staatsgezinde partij in het leven geroepen waren, Hofstede een doorn in het oog moesten zijn. Bij bedoelde gelegenheid stond hij aan publieke mishandeling bloot. Hoewel deze zaak geen verder gevolg had, dan een Publicatie van de Utrechtsche regeering tegen zulke bandeloosheden, maakte zij veel gerucht. Hofstede zelf beschouwde het gebeurde als ‘een eeuwige schandevlek voor de Natie’, maar zijn reputatie had er eer door gewonnen dan verloren.

Een paar jaren later zag hij zich genoopt een zelfverdediging te geven tegen de

verschillende aantijgingen, waaraan hij van den kant zijner tegenpartij blootstond. Hij deed dit door de uitgave eener *Apologie tegen de lasterende Nieuwspapieren*, *en andere Schriften van dezen tijd;* enz. In hetzelfde jaar (1785) werd een scherpe aanval op hem gedaan door H. Brinxma, schoolmeester te Hogebeintum in een aan hem gerichten en te Franeker uitgegeven *Eerste Brief: In welke deszelvs onlangs uitgegeevene Apologie nauwkeurig getoetst; het valsche en bedrieglijke in dezelve voorkoomende*, *duidelyk aangeweezen*, *de onschuld zoo wel van den Hoog Eerw. ten Broek*, *als van andere braave Vaderlanders tegen de Lastertaal van den Apologist verdedigt*, *en de uitgebromde geurigheid van deszelfs Bloemen gestrooid op het Graf v. Friso*, *waarheidlievend onderzogt word.* Naar het heette waren de eigenlijke schrijvers van dezen *Brief* de predikanten Petr. Brouwer te Hogebeintum en Thom. Joha te Reitzum c.a., beide sterke ‘toleranten’. Nog in hetzelfde jaar verscheen een *Tweede Brief* van Brinxma aan Hofstede, die in strekking niet verschilt van den vorigen. Een ondubbelzinnig ‘patriottische’ geest sprak uit deze Brieven, die opnieuw het bewijs leverden hoezeer staatkundige en godsdienstige verschillen onderling verband hielden. Ook gaven zij aanleiding tot de uitgave van enkele nieuwe geschriften. Hofstede beantwoordde Brinxma's aanvallen in een *Uitvoerige Bijlaag* toegevoegd aan zijn in 1786 verschenen *Tweede Apologie.* Laatstgen. werd in 1789 nog gevolgd door een *Vervolg der Vorige Apologiën enz. enz. enz. Tegen de Schryvers der Vaderl. Bibliotheek en derzelver Uitgever* enz. Aanleiding tot het schrijven van dit *Vervolg* vond Hofstede in een aankondiging in bedoelde *Vaderl. Bibliotheek* van een predikatie door hem gehouden op den Algem. Dank-, Vast- en Bededag 19 Maart 1788 en in druk verschenen onder den titel: '*s Lands Pylaren vastgemaakt* enz.; de breedvoerige titel van dit *Vervolg* wijst verder uit waartoe het voornamelijk was uitgegeven. Door de verdwijning van de *Nederl. Bibliotheek* (sinds 1781 *Nieuwe Nederl. Bibliotheek*) als gevolg van de verzwakking van Habbema's geestvermogens, verloor Hofstede een krachtig hulpmiddel bij het propageeren van zijn gevoelens. De uitgever had, zonder er hem in te kennen, een voortzetting van het tijdschrift gegeven in de *Vaderlandsche Bibliotheek*, als wier redacteur eerst Jac. Kantelaar optrad, en die van den beginne af (1789) Hofstede een doorn in het oog was; geen wonder, de onvervalschte ‘tolerante’ beginselen in het kerkelijke, de ‘patriottische’ in het politieke werden erin bepleit.

Zoowel het gemis van de *N. Nederl. Bilbiotheek* als de in 1787 veranderde politieke toestand in ons vaderland werkten ertoe mede dat Hofstede zich uit het strijdperk terugtrok. Geen bewijs is ons bewaard dat hij zich na 1790 over de schokkende gebeurtenissen in Kerk en Staat heeft uitgesproken.

Nog één conflict, waarbij hij kort voor de uitgave van zijn eerste *Apologie*, betrokken was, verdient de aandacht. Het was van zuiver dogmatischen aard en betrof het borgtochtelijk karakter van Christus' lijden. Ds. J.J. le Sage ten Broek, Hofstede's ambtgenoot te Rotterdam, had in een lijdenspredikatie den 14^{en} Maart 1782 het gevoelen verdedigd dat de verzoening, door Christus teweeggebracht, bewerkt was door Zijn kruisdood, maar niet door allerlei uitwendige bijzonderheden van Zijn lijden, dat daaraan voorafging, niet b.v. door het dragen van het kruis en door de mishandelingen Hem aangedaan; volgens ten Broek mocht men wèl zeggen: Christus leed als borg, maar niet: Hij werd als borg geslagen enz. Op scherpe wijze had de prediker zich bij de verdediging van dit gevoelen uitgelaten ten opzichte van hen,

die een andere voorstelling huldigden. Zoowel Hofstede als Habbema teekenden tegen ten Broeks

predikatie van den kansel protest aan. Bovendien gaf Habbema in 1783 in twee stukken uit een verhandeling, getiteld: *De Leer der Herv. Kerk aangaande het Borgtogtelijke van Christus Lyden Bevestigd* enz., ingaande tegen ten Broeks gevoelen, al werd diens naam er niet in genoemd. Nadat de aangevallene zich tegen Habbema verdedigd had in een *Zediger* en *Vrijmoedige Verantwoording aan de Herv. Kerk v. Nederland* enz. (1783), gaf Hofstede in 1784 uit een *Herderlijke Brief aan de Rotterdamsche Gemeente*, *ten geleide v. Twaalf Artikelen in zich bevattende de Echte Geref. Leer v. 's Heilands Borgtogtelyk Lyden.* Men vindt dit door de Classis van Schieland goedgekeurde geschrift gedeeltelijk afgedrukt in Hofstede's *Tweede Apologie.* Het geschil maakte zoo groote beroering dat ten Broek zich zelfs wendde tot de Staten van Holland, en het eind was dat ten Broek gehandhaafd en de Classis wegens haar optreden in deze zaak berispt werd. Dat Hofstede hier tegen zijn vroegeren vriend positie nam kwam zeker hieruit voort dat het punt in quaestie voor hem van de grootste beteekenis was; maar daarnevens zal toch ook het feit, dat ten Broek zich had doen kennen als overtuigd ‘patriot’ er niet geheel vreemd aan zijn geweest. Overigens blijkt hier dat hij de Belijdenis der Kerk het veilige bolwerk acht tegen ‘Deïstery en Arianery’ voor zoover deze zich binnen haar doen gelden.

Welk een kundig theoloog Hofstede was en hoe omvangrijk zijn kennis was blijkt vooral uit zijne tezamen meer dan 1600 bladzijden tellende *Byzonderheden over de H. Schrift*, grootendeels in 1766 verschenen als vrucht van jarenlange studie; ook zijn exegetisch talent komt hierin uit. Aan het slot van het tweede deel plaatste hij een *Godsgeleerde en Geschiedkundige Verhandeling over het klein getal der egte Martelaars*, waarmede hij van allerlei zijden grooten lof inoogstte; van zijn objectiviteit getuigt dat hij, afgezien van de gevaarlijke stellingen door ketters verdedigd, toch erkent dat ook onder deze laatsten echte martelaren zijn geweest. Naast zijne *Byzonderheden over de H. Schrift* verdient ook genoemd te worden zijn apologie van *de Waarheid en Godlykheid der Euangelische Verhalen* (1774), die hij echter zelf slechts als ‘een ruwe schets’ beschouwde, en volgens eigen getuigenis stelde beneden zijn eerstgenoemd werk, dat trouwens een ander karakter droeg.

Zeer verdienstelijk maakte hij zich ook ten opzichte van de Evangelieverkondiging in O.-Indië door zijn (in 1775 met goud bekroonde) verhandeling als antwoord op de vraag, uitgeschreven door de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem: *Welke zijn de beste middelen om de ware en zuivere leer van het Euangelie onder de bewoners der Coloniën van den Staat meer te bevestigen, en in die landstreken voort te planten?* Straks werd deze verhandeling gevolgd door zijne *O.-Indische Kerkzaken* in 2 deelen (1779, '80). Aanleiding tot het schrijven van dit werk gaf hem de vraag van aanzienlijke zijde hem gedaan ‘of de byzondere Kerkeraden in O.-Indiën het recht hadden, om Proponenten te maken, en Predikanten te ordenen?’ Aan de behandeling van deze vraag, waarop zijn antwoord ontkennend luidt, is het eerste deel der *O.-I. Kerkzaken* gewijd. In het tweede ontwikkelt hij een plan om de bewoners der O.-I. Koloniën met het Christendom bekend te maken. Al bleven tengevolge van de tijdsomstandigheden de zaak en ook de door Hofstede aangeprezen middelen rusten, en is zijn werk niet meer actueel, toch heeft het beteekenis behouden voor de geschiedenis der O.-I. Kerk. Opmerking verdient dat hij zelf voor de stichting van een Seminarium, dat hij tot het bereiken van het voorgestelde doel noodzakelijk achtte, duizend gulden toezegde.

Van den invloed op de gemeente, die hij diende, getuigt dat vooral door zijn optreden de nieuwe Psalmberijming, waarvan de invoering elders zooveel tumult wekte, met een nieuwe manier van zingen bij de gemeente te Rotterdam zonder beroering eringing. In zijn *Brief* aan le Sage ten Broek geeft hij daarvan verslag. De behandeling van den 'Engelenzang' op Kerstdagavond 1774 in een prediking werd door hem gebruikt om de gemeente intelichten en voortebereiden.

Hofstede werd in 1768 benoemd tot honorair lid van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, destijds gevestigd te Vlissingen.

Hij huwde den 1sten Aug. 1756 met Ignatia Maria Visch, de zeer bemiddelde weduwe van wijlen Mr. Franco Daniel du Bois, Bewindhebber der W. Ind.-Compagnie en behoorende tot een vooral in vroeger jaren bloeiend regeeringsgeslacht te Rotterdam. Zij ontviel hem door den dood den 2en Jan. 1774. Kinderen werden uit hun huwelijk niet geboren.

Van Hofstede bestaat een groot aantal portretten en afbeeldingen ook op Historie-, Spot- en Zinneprenten, vgl. hierover de Bie, *Hofstede*, Bijl. B, p. XXXVI-XLVI; voor in gen. werk een reproductie van het portret op 70-jarigen leeftijd, beschreven bij v. Someren, *Cat. v. Portr.* No 2503.

Hofstede bezat zelf een buitengewoon omvangrijke en rijke bibliotheek; in zijn handschriftenverzameling bevonden zich oorspronkelijke brieven o.a. van Melanchthon en van Anna Maria v. Schuurman. Bijzonderheden omtrent zijn vermaarde boekerij vermeldt J.J. Björnsthäl in zijn *Reize door Europa en het Oosten.* D.V. Utr. MDCCLXXXIII, blz. 476. Na zijn dood onder den hamer gebracht, bracht zij bijna *f* 14000 op. Vgl. de Bie, Hofstede, blz. 172, 173.

De volgende geschriften van Hofstede zagen het licht:

[R.L.O.R.S. Sanctae Theol. Stud.], *Pseudo-Studiosus hodiernus sive Theologus Groninganus detectus et refutatus. D.i. Hedendaagsche Naam-student of Groninger Godsgeleerde ontdekt en wederlegt.* Z. pl. en j. Twede Egte Druk, *Vermeerdert met een Vervolg v. eenige Brieven en Gedigten*, *voor en tegens R.L.O.R.R.S.S.T.S. opsteller der Naamstudent geschreven*, *en met des Zelfs Verdedigende Aanmerkingen en een Voorreden verrijkt.* Leeuw. 1738. 8o. - *Occasione adventus viri Petri Laan: in academia Frisiorum Theologiae Professoris peritissimi: nec non concionatoris facundissimi: hocce programma evulgare voluit Petr. Hofstede S.S.T.S. ejusdem scholae civis.* Leov. 1738. 4o (Bibl. Friesch Gen.). - *De Waarheid*, *in Friesland tegens de aanslagen v. kettery verdedigt*, *en in haar ouden luister hersteld*, *door het Christelyk Gedrag v.d. Ed. Mog. Heere Gedeput.*, *In alle deelen Goedgekeurd*, *en bekragtigt v. Hun Edelmog. de Heeren Staaten deezes Lands. In digtmaat uitgebreid.* Leeuw. 1742. 4o. (Bibl. Friesch Gen.). - *De Welgelukzaligheid v.e. Land*, *wiens Koning een Zoone der Edelen is*, *toegepast op Nederlands Welvaaren Onder de Regeeringe v.e. Stadhouder Capitein en Admiraal Generaal*, *Uit het Huis v. Or. en Nass.: Of Leerr.*, *Ov. Pred. 10 vs. 17a; Uitgespr. en naderhand m. breede Aantek: verm. By geleg. der Verheffinge v. Willem den IV*, *Tot de hoogste Ampten v. deeze Landen.* Amst. 1747. 4o (2de dr. Rott. 1751). (Bibl. Lett.). - *Bloemen*, *gestrooid op het Graf v. Willem Carel Hendrik Frïso*, *Prinse v. Or. en Nass.*, *Erfstadh. enz. enz. enz. of Lofspraak op deszelvs afkomst*, *deugden*, *gaaven*, *geleerdh.*, *en voortreffelyke daaden*, *beneffens een Troostrede aan Haare Kon. Hoogh. Anna enz. enz.* Rott.

MDCCLII. 8°. (Bibl. Ned. Lett.). - [Met H. Bruining] *Het Recht der Rott. Kerk nog Door de Handopening*

der Heeren v.d. Weth Aan den E. Grooten Kerkeraad Verleend Den XXIX July MDCCLIV. Nog door het Gedrag der Vier Protesteerende Leden, *Geschonden: Uit aangenoome Gronden en Echte Stukken aangetoont*, *Ter wederlegginge v. zekere Contra Remonstrantië*, *Zeer verkeerd*, *door eenige Broeders*, *op den Naam Der Groote Kerkvergaaderinge*, *eerst aan Hun Ed: Mog: De Heeren Staats Commissarissen*, *Overgeleverd*, *en naderhand*, *in de Nederl. Jaarboeken van Jan. MDCCLVI.* Opgesteld *geplaatst.* Meede uit naam en op verzoek v. W. Velingius, in Leeven S.Th. Dr., Prof. en Pred.; en Mr. D.C. van der Staal, Ouderl. uit de Vroedsch. in dezelvde Gemeente. Rott. MDCCLVI. 8° (Kon. Bibl.). - [Met H. Bruining], *Het Kralinger Lasterschrift*, *genaamd Klaare en Grondige Wederlegging*, *enz. enz. enz. Een uitvoerige Beantwoordinge Onwaardig; Uit het Belagchelyke*, *Valsche*, *Bedrieglyke en Kwaadaardige v. deszelvs inhoud aangetoond. Vooraf gaat een breede Voorrede*, *waar in niet alleen op den eisch der Uitgeevers v.d. vermelde Kralinger Lasterschrift; maar ook op hunne gemaakte Remarques word geantwoord*, *en te gelyk aangetoond*, *dat geene der Rotterd. Predikanten*, *de Uitgeevers v. zulk een Libel konnen zyn.* Rott. MDCCLVII. 8°. (Bibl. Ned. Lett.). - [Irenicus Reformatus], *Godgel. en Hist. Verhandel.*, *Waar in*, *Uit de eigen Grondstellingen der Geref. Kerken*, *in het gemeen*, *en die der Nederlandsche in het byz.*, *bewezen word*, *dat derzelver Godvrugtige Ledemaaten geen reeden hebben*, *om eenigzins bekommerd en ongerust te zyn*, *over het a.s. huwelyk v. Mevr. de Prinses Carolina Met een Luth. Prins; Aangezien het zelve*, *in zyn omstandigheden beschouwd zynde*, *niet als schadelyk*, *maar veel eer als voordeelig voor den Geref. Godsdienst moet aangemerkt worden*, *en zulks den weg zoude konnen baanen*, *tot de zoo lang gewenschte Hereeniging tusschen de Euangel. Broeders v. beide de Gezindheden. Opgesteld Tot bevord. v. Vrede en Eendragt.* 's-Gravenh. 1760. 8° (Kon. Bibl). - [Anon.] *Hist. Verhaal v.h. voorgevallene in de berugte zaak van Ds. G.Th. de Cock*, *Pred. te Beetgum*, *ond. de E. Classis v. Leeuwaerden*, *Verdagt en Aangeklaagt Over de onrechtzinnigheid in de leer; voorzien m. alle daar toe behoorende stukken*, *bestaande in getuigenissen*, *brieven*, *kerkelyke en politieke Resolutiën en Apointementen zoo geheime als publieke; Beneffens Vier merkwaardige Remonstrantiën waar van drie zyn ingeleverd aan zyne Doorlucht. Hoogh. de Heere Prince v. Or. en Nass.*, *Erfstadh. etc. etc. etc. en een Aan de Heeren Gedeput. Staaten der Prov. v. Friesl.*, *met de onverwagte gevolgen v. dien enz. enz. enz. Alles doorzaait met Reflexiën*, *meest gemaakt door het Publiek voor en tegen de Procedures in deze zaak.* Leeuw. e.a. pll. Z.j. (Bibl. Rem. Gem. Rott.). - *Byzonderheden ov. de H. Schrift.* (Met Nalezingen). 2 dln. Rott. MDCCLXVI. 4°. achter aan het 2de dl. - *Godsgel. en Geschiedk. Verhand. ov. het klein getal der egte Martelaars. - Vervolg der Nalezingen op de Byzonderh. ov. de H. Schr.* Rott. MDCCLXVI. 4°. - *Tweede Verv.* als voren. Z. pl. e.j. (Rott. 1767). 4°. - *Derde Verv.* als voren. Z. pl. e.j. (Rott. 1775). 4°. De laatste drie saam in één band ond. den titel: *Byzonderh. ov. de H. Schr. Derde dl. Uitgeg.*, *by wyze v. Nalezingen*, *welke niet alleen Verbeteringen*, *Uitbreidingen en Byvoegsels*, *betreklyk de twee vorige Deelen*, *in zig behelzen; maar waar in ook verscheidene*, *nooit voorheen gedrukte Verhandelingen v. geleerde Mannen over merkwaard. Stoffen voorkomen*, *en vele gewigtige Schriftuurplaatzen*, *door nieuwe verklaringen*, *opgehelderd worden.* Rott. MDCCLXXV. 4°. - *De Belisarius v.d. Heer Marmontel*

beoordeeld, *en de kwade zeden der vermaardste Heidenen aangetoond*, *ten bewyze hoe onbedagtsaam men denzelve om hunne deugdsaamheid verhemeld heeft.* Rott. MDCCLXIX. 8° (2^{e} en 3^{e} dr. ald. in hetz. jaar.) (Bibl.

Ned. Lett.). - *De beoordeeling v.d. Belisarius*, *voornaamlyk m. betrekk. t. Socrates*, *tegen den Heer C. Nozeman e.a. verdedigd: Ten nader bewyze*, *dat de voornaamste Heidenen*, *uit hoofde v. derzelver deugdsaamheid*, *geen voorwerpen der Godlyke Barmhartigheid hebben konnen zyn.* [Motto: Spr. XVIII:17]. Rott. 1769. 8°. (Bibl. Ned. Lett.). - *Een breedvoerige Voorreden* (voor: J.J. Zimmerman, *De voortreffelykheid des Chr. Godsd.*, *vergeleken m. de Philosophie v. Socrates*, *waar in (behalven het geen tot de bovengen. Verhand. behoort) niet alleen een sestiental v. onlangs uitgekomen Geschriften*, *en daar onder de IV Fameuse Brieven*, *ter toets gebracht wordt; maar ook een rondborstige verklaring te vinden is v. des Schryvers gematigde denkwys nopens de Remonstranten en de vryheid v.d. Drukpers: alles ingerigt ter afwering v. haatlyke verdenkingen*, *gelyk ook ter verdediging v.d. leer des Christendoms in het gemeen*, en der *Herv. Nederl. Kerk*, *met derzelver Beschermheeren en Leeraars*, *in het byz. Hier is nog bygevoegd een Aanhangsel v.d. Schryver der voornoemde voorreden*, *tegen het tweede Stuk v.d. Heer C. Nozeman: Socrates Eere gehandhaafd.* Rott. 1770 8° (Bibl. Ned. Lett.). - *De Waarheid en Godlykheid der Euangel. Verhalen*, *opgemaakt uit vergelyking v.d. val v. Petrus met den dood v. Judas; zoo als beide die gebeurdtenissen in het N. Test. beschreven zyn.* Rott. MDCCLXXIV. 8°. - *Brief aan den Hooggel. Heer J.J. le Sage ten Broek*, *Dr. in de Godgeleerdh. en Hoog-Leeraar in de Wysbeg.*, *op de Hoogeschool v. Stad en Lande. Behelzende een Berigt v.d. middelen*, *door welke men*, *in de Herv. Gem. te Rotterd.*, *met de nieuwe Psalmberyming*, *te gelyk een nieuwe manier v. zingen*, *zoo spoedig als gelukkig heeft ingevoerd.* Rott. MDCCLXXV. 8°. (Bibl. Ned. Lett.). - *Drie Brieven aan den Heer R.M. v. Goens* (gevoegd bij: Joh. Habbema, *Tegen-bericht of Kort vertoog v.d. kleine kragt doch grooten drift*, *die er is in het Bericht van Rykloff Mich. v. Goens enz.* Rott. MDCCLXXVI. 8°. (Kon. Bibl.). - Antwoord op de vraag voorgesteld door de 'Holl. Maatsch. der Weetensch. te Haarlem': *Welke zyn de beste middelen*, *om de ware en zuivere leer v.h. Euangelie ond. de bewoners der Colonien v.d. Staat meer te bevestigen*, *en in die landstreken voort te planten?* In: *Verhandel.*, *Uitgeg. door de 'Holl. Maatsch. der Weetensch. te Haarl.'* D.XVII. 1776, blz. 1-132). - *O.-Indische Kerkzaken*, *zoo Oude als Nieuwe; meest alle*, *uit oorspronglyke en ongedrukte Stukken by een versameld*, *in orde gebragt*, *en beredeneerd.* Rott. MDCCLXXIX - MDCCLXXX. 2 dl. 8°. (Bibl. Ned. Lett.). - [Anon.], *Het Leven v.d. Geleerden en Wydvermaarden Janus Vlegelius*, *Luth. Koster en Schoolleeraar in 's-Gravenhage.* Amst. 1781. 8°. (Bibl. Ned. Lett.). - *Het Leven v. Gerard Johan Nahuys*, *Laatst Hoogleeraar in de Godsgeleerdh. en Kerklyke Geschied. te Leiden*, *en Ber. Pred. ald. Hieragter is gevoegd de Leerreden met welke de Hoogl. Nahuys*, *ware hy in 't leven gebleven*, *zyn werk als Pred. in de gem. v. Leiden*, *zou begonnen hebben.* Rott. MDCCLXXXII. 8°. (Bibl. Ned. Lett.). - *Missive den 9 Dec. 1781 geschr. aan zyn Vriend Johan Barueth*, *in Leven Pred. te Dordrecht*, *Waar uit men de geheime Correspondentie v. die berugte Schryvers met De Ouderwetsche Nederl. Patriot*, *klaarlyk bespeurd*, *en met wiens medeweten en om wiens wille dezelve in het licht gekomen is.* Dordr. e.a. pll. Zj. (1783). Of: *Copie v.e. brief*, *geschr. door D.*

Petr. Hofstede .... aan Ds. Joh. Barueth, em. Pred. te Dordrecht.[1] *Eenvoudig Berigt Betreff. 't geen*

1) Uitgegeven tegen Hs. bedoeling. Het origineel van deze *Missive* berust in de Univ. Bibl. te Amsterdam.

onlangs P. Hofstede, Prof. en Pred. te Rotterd., Wedervaren is te Utrecht: Door hem zelven opgesteld. Rott. MDCCLXXXIII. 8°. - *Staatkund. Aanmerkingen Dienende tot Nadere Verklaaringe v.d. Waare bedoelinge der befaamde Leerrede, gen: Het Gedrag v. Israel en Rehabeam, Ten Spiegel v. Vorst en Volk, Ov. 1 Kon. XII:3b-20a. Uitgeg. door den wydvermaarden Fr: Ad: v.d. Kemp, Leeraar der Doopsgez. te Leyden, en overal met veele toejuichinge v.d. echte Patriotten ontfangen.* 's-Gravenh. 1783. 8° (Bibl. Ned. Lett.). - *Herderlyke Brief aan de Rotterd. Gem., ten geleide v. Twaalf Artikelen in zich bevattende de Echte Geref. Leer v. Heilands Borgtogtelyk Lyden.* Goedgek. door de Weleerw. Class. v. Schieland. Rott. 1784. 8°. - *Apologie tegen de Lasterende Nieuwspapieren, e.a. Schriften v. dezen tyd; Benevens een Noodwendig Berigt, aang. zekere Correspondentie, met wylen den Heer Barueth, in leven Getr. Leeraar te Dordr. Doormengd met veelerleije aanmerkingen, betreffende het eigentlyke en wezendlyke v. onze Burgerlyke en Godsdienstige Vryheid; de openbare en heimelyke aanslagen tegen dezelve; den bekommerlyken toestand v. Land en Kerk, enz. enz. enz.* Rott. MDCCLXXXV. 8°. (Bibl. Ned. Lett.). - *Tweede Apologie tegen de Schendende Nieuwspapieren, en and. Faamroovende Schriften v. dezen tyd; Inzonderh. tegen de hoonende Bekendmaking v.d. Heer Prof. Le Sage ten Broek, en deszelfs onbetaamlyk gedrag, zoo omtr. de Schiel. Classis en den Rotterd. Kerkeraad in 't gemeen,* als omtr. *den Schryver en de meeste zyner Amtgenooten, in 't byz. gehouden; Benevens Een Uitvoerige Bylaag tegen 't geen, op den naam v. eenen Hendr. Brinxma, onbeschaamd gelogen en gelasterd is, enz. enz. enz. Doormengd, in navolging der eerste Apologie, met veelerleye Aanmerkingen, betreff. het eigentlyke en wezendlyke v. onze Burgerl. en Godsd. Vryheid; de openbare en heimel. aanslagen tegen dezelve; den bekommerlyken toestand v. Land en Kerk, enz. enz. enz.* Rott. MDCCLXXXVI. 8°. (Bibl. Ned. Lett.). - *De Ware Kleur v.d. Edelen of Bybelschen Sorek- Wyn Aangetoond; en by die gelegenheid verscheidene Aanmerkelyke Bybelplaatsen Opgehelderd.* In: *Verhandel. Uitgeg. d.h. Zeeuwsch Genootsch. der Wetenschappen te Vliss.* Elfde D. Middelb. MDCCLXXVI, blz. 257-322 (Bibl. Ned. Lett.). - Voorr. voor *de Herderl. Brief aan de Gem. Gods in Hamburg, Om dezelve, tegen de Godvergetenh., Godloosh., en Godslastering v. deze tyden, vaderlyk te waarschouwen en getrouwlyk te vermanen. Enz. enz. enz.* Geschr. d. Johan Melchior Goeze, Leeraar in de *St.-Catharine Kerk.* Uit het Hoogd. Vert. d. Korn. de Vogel, t. dienste der Herv. Kerk v. Nederl. Rott. MDCCLXXXVIII. (Bibl. Ned. Lett.). - *'s Lands Pylaren Vastgemaakt enz. enz. enz. of Kerkreden, ov. Ps. LXXV. 4. Uitgespr. op den Dank- en Biddag MDCCLXXXVIII.* Rott. 1788. 8°. - *Verv. der Vorige Apologiën enz. enz. enz. Tegen de Schryvers d. Vaderl. Bibliotheek, en derzelver Uitgever: Inzonderheid, Tegen den Beoordeelaar der Biddagsrede, Genaamd: 's Lands Pylaren Vastgemaakt. - Dit Geschrift dient voornamenl., ten betoge, dat het befaamde Plan eener Patriottische Acte v. Verbindtenis, alle Kenteekenen v. egtheid heeft; wordende het zelve beredeneerd, en vergeleken met een Ander, dog vroeger, Acte v. verbindtenis, welke te Amsterdam, in Aug. 1786, door negen en zeventig Regenten, onderteekend is. De Voor-rede behelsd een verhaal v.d. nog aanhoudende woelingen der zoogen. Patriotten, en Toleranten; - benevens een Ontwerp v.e. Genootschap, ter handhaving v.h. Godsgel. Stelsel der Nederl. Kerk, in alle deszelfs byzondere Stukken, tegen de aanvallen, welke, daarop, in*

gedrukte werken, *v. velerlei soort*, *dagelyks geschieden.* Rott. MDCCLXXXIX. 8° (Bibl. Ned. Lett.). - *Neerlands Schuld*, *Gemaakt in de Dagen der Beroerte*, *Afge-*

daan Aan Zyn Hoogh. Den Regeerenden Hertog v. Brunswyk - Lunenburg, Door het Huwlyk v. Hoogstdeszelfs Doorlucht. Zoon, Den Heer Erf-Prins Carel George August, Met Mevrouw Frederica Louisa Wilhelmina, Princes v. Or. en Nass. - Nagezang. - Rott. MDCCXC. (Bibl. der gem. Rotterdam). - [Anon.] *De Historie der oude en nieuwe Hernhutsche Secte en v. derzelver Grondlegger N.L. Graaf v. Zinzendorf enz. Geschetst* [sic] *en beoordeeld.* Amst. 1802. 8°.

Over de geschriften, bij de uitgave waarvan Hofstede zeker of vermoedelijk is betrokken geweest of die op onwaarschijnlijke of onbekende gronden aan hem zijn toegekend zie men de Bie, *Hofstede* Bijl. p. IX-XII. Over de geschriften naar aanleiding van en in verband met zijn werken en optreden verschenen, vgl. ald. p. XII-XXXV.

L i t t e r a t u u r : J.P. de Bie, *Het Leven en de Werken v. Petr. Hofstede.* Rott. 1899. - Dez. in: Rogge en Pyper, *Ned. Arch. v. Kerkgesch.* N.S. 2e dl., blz. 101-106. - v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* II, blz. 283-285. - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz. 119-125. - Herzog, *Realencykl.* Bd. VIII, S. 242-245 (art. v. Dr. S.D. v. Veen). - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* IV, 762-764 (art. v. Dr. L. Knappert). - *Alb. Stud. Gron.*, k. 181. - Ypey, *Kr. Kerk 18e e.*, VII, blz. 24-42, 163-167, 428-441. - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H.K.* III, IV (reg.). - v. Harderwyk, *Pred. Rott.*, blz. 81-83. - v.d. Aa, *Wdb. Ned. Dicht.* II, blz. 238, 239. - J. Hartog, *De Oranje-predikanten en hunne tegenstanders* in: *Gel. en Vrijh.* 1875, blz. 135-148, 176. - S.D. v. Veen, *Iets over de studie der Theologie te Gron. in de eerste helft der achttiende e.* in *Hist. Avonden.* Gron. 1896, blz. 242-264. - Reitsma, *Herv. en Herv. Kerk* (reg.) - Knappert, *Gesch. N.H.K.* II (reg.). - *Ned. Spectator.* Jrg. 1899, blz. 360. - *De Vrije Fries* 1917, blz. 27-30. - *Gedenkschr. v. G.J. v. Hardenbroek.* In: *Werken Uitgeg. d.h. Hist. Genootsch. te Utr.* IV (1915); V (1917) (reg. - Sepp, *Polem. en Iren. Theol.* (reg.). - Dez., *Stinstra* (reg.). - *Nederl. Patriciaat.* 13e Jrg. (1923), blz. 93. - Knuttel, *Cat. Pamfll.* IV, V, VI. - v. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.* I, k. 526, 534, 555; II, k. 90, 95, 261, 306, 347, 440, 559.

[Henricus Jacobus Hofstede]

HOFSTEDE (Henricus Jacobus) geboren te Breda den 28en Juni 1804 als jongste der tien kinderen uit het huwelijk van Ds. Johannes Jacobus Hofstede, pred. ald., en Beatrix Johanna de Bok, werd ingeschreven als student te Leiden den 17en Sept. 1822. Proponent geworden bij het Prov. Kerkbestuur van N.-Holland den 3en Oct. 1827, werd hij bevestigd te Hoogvliet den 13en Apr. 1828 door Ds. A. Verwey Bzn., pred. te Leiden (m. Lc. VIII: 11*b*; intr. m. Cor. V:20). Zijn tweede gemeente was Gorinchem, waar hij den 2en Sept. 1832 bevestigd werd door Ds. H. Kok, pred. ald. m. 1 Cor. IV:4*b*; intr. m. Col. I:28; afsch. te Hoogvliet 19 Aug. m. Hand. XX:36). Hij bleef te Gorinchem bijna veertig jaren werkzaam, totdat hij met ingang van 1 Oct. 1871 eervol emeritaat verkreeg; den 8en d.a.v. legde hij zijne bediening neer met een afscheidsrede over 1 Joh. II:28*a*.

Als emeritus woonde hij ten huize zijner gehuwde kinderen te Tiel waar hij den 13en April 1876 overleed. Aldaar, evenals te Gorinchem genoot hij de algemeene achting.

Hij huwde den 1en Febr. 1828 te Leiden met Engelina Drayer, die hem den 10en Juni 1872 door den dood ontviel. Uit hun huwelijk werden negen kinderen geboren, waarvan twee levenloos.

Van hem verscheen in druk:

Bevestigingsrede ov. Hebr. XIII:17, uitgespr. te Gorinchem den 3. Sept. 1837. Leid. 1837. 8°. - *De Kerkhervorming en hare zegenrijke vruchten.* Leid. 1844. 8°; 3de dr. ald. 1848. 8°; n. uitg. ald. 1864. 8°. - *Toespr. op den 20en Febr. 1864 bij de 50ste verjaring der verlossing v. Gorinchem v.d. Fransche overheersching.* Gorinch. 1864. 8°.

Litteratuur: *Boekz.* 1846*a*, 154, 155. - *St. v. W. en Vr.* 1875, blz. 606. - *Alb. Stud. L.B.* k. 1259. - *Nederland's Patriciaat.* 13e Jrg. (1923), blz. 98.

[Johannes ter Hofstede]

HOFSTEDE (Johannes ter), geboren te Rotterdam uit het huwelijk van Daniel Hofsten (sic!) en Margrieta van Rissen, werd ald. gedoopt den 24en Maart 1705, en vervulde er later vele jaren lang den dienst van 'collegiemeester' in de Ned. Herv. gemeente. Reeds in 1743 bekleedde hij deze functie. Hij overleed te Rotterdam en werd ald. begraven den 19en Juli 1782. Uit de hoogdravende 'Opdragt' voor zijn geschrift over de Natuurlijke Godgeleerdheid blijkt zijn groote vereering voor Petrus Hofstede, van wiens omgang en gesprekken in diens huis hij veel had genoten. Bij verschillende gelegenheden gaf hij ook gedichten uit, die wèl vloeiend zijn, maar ook vervelend.

Hij huwde 1° te Rotterdam den 21en Mei 1725 met Christina ter Haar; 2° ald. den 2en Mei 1728 met Catharina Goedenraad; 3° ald. den 30en Mei 1770 met Jacoba Brouwer, wed. Arnoldus Ketelaar, die hem overleefde. Alleen uit zijn tweede huwelijk had hij een kind.

Portretten zijn van hem niet bekend.

Hij gaf uit:

De Natuurlyke Godtgeleertheit, *in derzelver onvolkomenheit vertoont.* Met eene *Opdragt aan den Welëerw. en z. Gel. Heer' den Heer' Petrus Hofstede; Getrouwen en zeer Geliefden Leeraer*, *in de Herv. Gem. te Rotterdam.* Rott. MDCCLXIX, 8°. (Biblioth. Gem. Arch. en Rem. Ger. Gem. ald.).

Ook de volgende gedichten: *Treurende Godsvrucht over het verlies v.d. dierbaren Erfstadhouder Willem den vierden*, *getroost door Wilh. Velingius.* 1751. - *Grafschrift op Theodorus Paludanus*, *pred. te Capelle a.d. IJssel.* In: *Boekz.* 1759*b*, 267, 268. - In een bundel, bevattende vijf gedichten, getiteld: *Eben-haëzer*, *Ter Gedachtenisse Opgerecht*, *en Gode Dankbaer Toegewyd*, *Wegens de herstelde Gezondheit Uit eene Gevaerlyke Krankte; v.d. Welëerw.*, *en Z. Gel. Heer' Petr. Hofstede.... Als Z. Welëerw. Zynen H. Dienst weder hadde begonnen....* Rott. 1763. 4° is het eerste gedicht van Joh. ter Hofstede.

Litteratuur: v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 286. - Dez., *Wdb. Ned. Dicht.* II, blz. 237. - de Bie, *Hofstede* (reg.).

[Theodorus Hogenberg]

HOGENBERG (HOGENBERGH, **HOOGENBERG) (Theodorus)**, geboren te Amsterdam, den 7^{en} Sept. 1715 op twintigjarigen leeftijd ingeschreven als student te Leiden, werd als proponent beroepen te Zeist, en ald. bevestigd den 3^{en} Jan. 1723 door Ds. Theod. Terbrugge, Th. Dr. en pred. te Amersfoort (m. 2 Tim. II:15; intr. m. 1 Cor. I:23). Vandaar vertrok hij naar Kampen, waar zijn bevestiging plaats had den 14^{en} April 1726 door Ds. G. Outhof, pred. ald. (m. 1 Tim. IV:13-16; intr. m. Ef. III:8; afsch. te Zeist 24 Maart m. 2 Cor. XIII:13). In den nacht van 26

op 27 Aug. 1752 overleed hij te Kampen zeer plotseling. Hij was een man zeer ervaren in verschillende wetenschappen, vooral in de Theologie en de Taal en Oudheidkunde. Wars van lof had hij bij zijn leven bepaald dat geen levensbeschrijving na zijn dood in de *Boekzaal* zou worden geplaatst.

Hij fungeerde in de syn. in Overijssel te Kampen 1730 als praeses, te Deventer 1733 als scriba, te Kampen 1738 als praeses, te Deventer 1741, 1745 en 1749 als scriba.

Portretten zijn van hem niet bekend.

Van hem verscheen in druk een als 'wélgepast en doorwrogt' geprezen *Kerkel. Redevoer. voor het Synode v. Overyssel te Deventer den 17^en^ Juni 1749.* 4°. (t: Micha VII:14, 15.)

L i t t e r a t u u r : v. Rhenen-Voet, *Pred. Utr.*, blz. 78. - Moonen, *Pred. in Overyssel*, blz. 39. - Hs. Borger. - *Alb. Stud. L.B.*, k. 842. - *Boekz.* 1749*b*, 77; 1752*b*, 265, 266. - Noordbeek en Mourik, *Naam-rol Godg. Schrijvers*, blz. 266.

[Wilhelmus Hogerwaart]

HOGERWAART (HOOGERWAART, HOGERWAARD) (Wilhelmus), geboren te Brielle den 14^en^ Nov. 1694, bezocht de Triviale Scholen ald. en vervolgens de Academie te Leiden, waar hij, ingeschreven den 31^en^ Aug. 1713, studeerde uit een Landsof uit 's Ridderschapsbeurs en opgenomen was in het Staten-College. Reeds vroeg leefde bij hem de begeerte om naar Indië te gaan. Na hiertoe de toezegging te hebben verkregen van de Bewindvoerders der Kamer van Delft, werd hij bevorderd tot proponent bij de classis van Leiden en Neder-Rhynland den 16^en^ Maart 1717. Hij bedankte voor een beroeping naar Kedichem, en werd den 8^en^ Maart 1718 te Delft bevestigd voor den Indischen dienst. In Dec. d.a.v. kwam hij op Java, en werd, op 23jarigen leeftijd beroepen te Batavia, waar hij predikant was van 1719 tot 1730. In zijn laatsten diensttijd was hij de oudste voorganger dier gemeente. Na reeds twee jaren boven zijn verband in dienst te zijn gebleven, gaf hij gevolg aan zijn voornemen, al een paar jaar gekoesterd, om te repatrieeren, en preekte hij afscheid te Batavia den 9^en^ Sept. 1730 (m. Hand. XX:25-27). Zijn vroeger plan om in Nederland weer predikant te worden of er een anderen werkkring te zoeken, liet hij varen; hij vertrok naar Kaap de Goede Hoop, waar hij zich in 1731 nog bevond. In 1734 woonde hij te 's-Gravenhage, waar hij den 21^en^ Nov. 1754 overleed.

Hogerwaart was een verdienstelijk en waardig predikant, van wien niets wordt vermeld dat hem tot oneer strekte;[1)] toch werden op hem paskwillen gemaakt (1730); hij trok zich dit blijkbaar zeer aan. In zijn *Afscheids-predikatie* gewaagde hij van het jaar zijner 'verlossing' naar Nederland[2)]. Na zijn terugkeer in het vaderland

1) Aldus volgens v. Troostenburg de Bruyn t.a.p. Ook na zijn terugkeer in Holland werden krasse beschuldigingen tegen hem ingebracht in verband met zijn levensloop in Indië; te bewijzen bleken deze echter niet (vgl. Mr. W.P. Sautijn Kluit t.a.p. in *Bijdr. voor Vad. Gesch.* enz.). De persoon, die H. beschuldigde, werd zelf later veroordeeld tot levenslange gevangenisstraf.
2) Volgens v. Troostenburg de Bruyn t.a.p. heeft men hem, tengevolg van de gelijkheid der initialen van beider namen, verward met *Wiardus Hommes*, vroeger predikant te Negapatnam op de kust van Coromandel, daarna bij de Portugeesche gemeente te Batavia, wiens ergerlijk gedrag aanleiding gaf tot tal van schotschriften, o.a. een zeer kras smaadschrift, getiteld:

werd hij Heer van Waverveen en Valkenstein[1]. Hij was toen een zeer vermogend man, die in niet geringe mate de afgunst van zijne tijdgenooten opwekte.

Hogerwaart huwde den 11^{en} Sept. 1718 aan de Kaap de Goede Hoop met Johanna Corsenaar, zuster van den Gouverneur en Directeur ald.; na haar overlijden (4 Nov. 1725) hertrouwde hij den 17^{en} Febr. 1726 met Agatha van Tets, dochter van den Gouverneur en Directeur van Banda. Uit het eerste huwelijk werd maar één zoon geboren, die jong gestorven is; uit het tweede werden drie zoons en één dochter geboren; een der zoons overleed in Jan. 1765 als Raad in de Vroedschap en regeerend Schepen van Schiedam.

Van W. Hogerwaart bestaat een fraai portret ter halver lijve, links, in ov., m. randschr. Met 8 reg. Holl. vers v. H. Meyer. Naar J.M. Quinkhard, door J. Houbraken. 1732. fol. vgl. Muller, *Cat. v. Portr.* N° 2440.

Van hem verscheen in druk:

Lyk-rede Over 1 Petr. I:24 By gelegenheyd v.h. Afsterven v.... Mevrouwe Adriana de Haan.... Gemalinne v. Stephanus Versluys, *Raad-Extraordinair v. Nederlands Indië. Overleden den 22sten July.... 1727....* Gravenh. 1728. 4°. - *Afscheids-reden tot de Gemeinte op Batavia.* In één band met Prof. J. Hoornbeek, *Sorg en Raad*, *aang. de Evangeliepredikinge in O. en W.-I.,* bewerkt door H. Velse, pred. te 's-Gravenhage. 's-Gravenh. 1732. 4°.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, 299. - *Alb. Stud. L.B.*, k. 832. - *Boekz.* 1754*b*, 562, 563. - v. Troostenburg de Bruyn, *De Herv. Kerk in N.O.-I....* (reg.). - Dez., *Biogr. Wdb. O.-I. pred.*, blz. 192, 193-195. - Mr. W.P. Sautijn Kluit, *Jacob Campo Weyerman als Journalist*, in: Nyhoff's *Bijdr. voor Vaderl. Geschied. en Oudheidk.* N.R. VII (1872), blz. 218-223, 233. - Dez., in: *Bibliogr. Adversaria* II (1874, '75), blz. 127, 128. - Vorsterman v. Oyen, *Stam- en Wapenboek.* III, blz. 413. - Knuttel, *Cat. Pamfl.* IV, N° 16754. - *Nav.* XXXVI, blz. 167, 168, 305.

[Simon Hogerzeil Mzn.]

HOGERZEIL Mzn. (HOGERZIJL) (Simon), zoon van Michiel Hogerzijl Sz. en Magtilda Broeksmit, werd geboren te Zwijndrecht den 10^{en} Febr. 1802. Den 17^{en} Apr. 1828 ingeschreven als student te Groningen werd hij 3 Mei 1833 door het Prov. Kerkbestuur van Groningen bevorderd tot proponent. Den 10^{en} Nov. 1833 had zijn bevestiging plaats te Augsbuur en Kollumerzwaag door Ds. J.P.B. Riedel, pred. te Kollum (m. Hand. XX:28*a*; intr. m. Ps. XIX:15). Vervolgens diende hij de gemeenten te Fijnaart en Heyningen, bev. den 5^{en} Nov. 1837 door Ds. J. Preuyt, pred. te Oudenbosch (m. Joh. IX:4; intr. m. 1 Cor. II:6, 7; afsch. 15 Oct. te Augsbuur m. Op. III:11*b*); te Genemuiden, bev. den 7^{en} Apr. 1844 door Ds. H. Blankhart, pred. te Zwartsluis (m. Zach. III:6, 7; intr. m. I Cor. II:2; afsch. te Fynaart 24 Maart); te Doornspijk, bev. 27 Apr. 1845 door Ds. H. Blankhart, pred. te Zwartsluis (m. Fil.

Zeeven Lofdichten op W.H. Z. pl. en j. Aangezien deze W. Hommes eerst 12 Juni 1753 tot proponent werd bevorderd en daarna het vaderland verliet, kon Hogerwaart in zijn *Afscheids-predikatie* niet hebben gedoeld op het feit, dat men beide met elkander zou verward hebben.

1) Eigenaardig is dat volgens v. Tr. de Bruyn t.a.p. bovengen. *Wiardus Hommes* later Heer van Waverveen is geworden.

II:29; intr. m. 1 Cor. IX:16*b*; afsch. te Genemuiden 20 Apr. m. Mt. XXVIII:20); te Scherpenisse (waarheen hij een *eerste* beroeping in Mei 1852 had afgewezen), bev. 5 Juni 1853 door Ds. M. Was, pred. te St. Maartensdijk (m. Hand. I:8*b*; intr. m. Ps. CXVIII:23*a*; afsch. te Doornspijk 22 Mei m. Joh. XIV:1);

te Wemeldinge, bev. 15 Oct. 1854 door Ds. A.D. Thuyn de Ligny, pred. te Kapelle m. Joh. XXI:17*b*; intr. m. Mt. VI:19, 20; afsch. te Scherpenisse 8 Oct. m. Hand. XX:32); te Nieuwe Tonge, bev. ald. 28 Oct. 1855 door Ds. H.Z.A. Gutteling, pred. te Oude Tonge (m. Ef. II:20, 21; intr. m. Mt. XXVIII:20; afsch. te Wemeldinge 21 Oct. m. Joh. XIV:27); te Berkel en Rodenrijs, bev. 15 Jan. 1860 door Ds. H.J.P. v.d. Linden, pred. te Bergschenhoek (m. Hand. XX:28; intr. m. 1 Cor. I:23, 24; afsch. te N. Tonge 8 Jan. m. Joh. XIV:26*b*); te Wijk bij Heusden, bev. 1 Nov. 1863 door Ds. C.F.J.P. Pape, pred. te Heusden (m. 2 Tim. IV:7*b*; intr. m. Joh. VI:14*a*; afsch. te Berkel 25 Oct. m. 1 Thess. V:23); te Polsbroek, bev. 5 Nov. 1865 door Ds. A. Macpherson, pred. te Montfoort (m. Lc. X:16; intr. m. Joh. VII:5; afsch. te Wijk bij Heusden 29 Oct. 1865).

Met ingang van 1 Oct. 1868 verkreeg hij eervol emeritaat; wegens ongesteldheid sprak hij zelf geen afscheidsrede uit; zijn zoon Ds. H.V. Hogerzeil hield een rede over Hebr. XIII:8. Na langdurig lijden overleed hij den 1^{en} Oct. 1870 te Driebergen.

Hij was een veelbegeerd predikant, die tal van beroepingen ontving, waarvan hij verscheidene afwees. In verschillende streken van het land oefende hij grooten invloed uit. Toen Ds. S. van Velzen, destijds pred. te Drogeham, in overleg met Ds. A Brummelkamp, het plan had opgevat om bij de Synode een adres in te dienen strekkende tot handhaving van de Gereformeerde leer en tucht, gaf hij hiervan kennis aan zijn naburigen ambtgenoot S. Hogerzeil, die daarop adviseerde alle rechtzinnige predikanten in Friesland uittenoodigen tot een vergadering, waarin een gezamenlijk adres zou opgesteld worden; v. Velzen achtte het beter aan de classis Dokkum een adresbeweging voortestellen. Hogerzeil beloofde dit plan te steunen door een verdediging van dat adres, maar trok zich ten slotte terug en zocht v. Velzen te bewegen geen verdere stappen te doen. Toen deze bij de Class. vergadering op tegenstand stuitte, haalde hij Hogerzeil over tot het uitschrijven van een vergadering te Leeuwarden, waartoe alle rechtzinnig geheeten Friesche predikanten werden opgeroepen. Behalve v. Velzen, Hogerzeil en diens zwager G. Landweer, pred. te Birdaard, was niet een der uitgenoodigden tegenwoordig. In een *Rondborstige verklaring* (1836) gaf Hogerzeil met een beroep op de daden en woorden des Heeren ten opzichte van den Israëlitischen Godsdienst in Zijne dagen rekenschap, waarom hij meende zich niet te mogen afscheiden. Hij wilde wachten totdat hij uitgedreven zou worden. Hij betoogde, dat, zoolang men in de Kerk de Gereformeerde leer vrij en ongehinderd mocht verkondigen en handhaven, de Ned. Confessie geen vrijheid gaf tot afscheiding (Art. 27, 28, 29). Hij rekende alleen met de gemeenschap der belijders, als uitmakende de Ned. Herv. Kerk, binnen hare zichtbare grenzen, en nam zijn uitgangspunt uit de gemeenten. De Gezangen, als wapen tegen die Kerk gekeerd, waren hem geen bezwaar, ook niet het verplichte opgeven daarvan. Christus had den leeraar in zijn gemeente geplaatst om het Evangelie te verkondigen, en zoolang hij dit doen kon, mocht hij zijne gemeente niet verlaten. Met zijn zwager Landweer, Callenbach, J.J. Knap, W. Krayenbelt e.a. nam hij het standpunt in, dat geen predikant door Gods Woord gedwongen wordt tegen de bestaande organisatie in verzet te komen, wèl om naar belofte en plicht dat Woord te prediken en niets anders te doen. Intusschen heeft hij in den allereersten tijd zijner bediening blijkbaar gemeend dat eenige actie tegen de bestaande toestanden aanbevelenswaardig was.

In Nov. 1840 wijdde hij het vergroote Kerkgebouw te Fynaart in (m. Ps. XXVII:4).

Hij was gehuwd met Jantien Landweer. Hun dochter Michtilda Jissellina H. was gehuwd met Lodewijk Willem Bilderdijk, Kapitein der inf., zoon van den dichter Mr. Willem Bilderdijk. Twee zoons van Ds. S. Hogerzeil zijn predikant geworden; een van dezen volgt hierna; een oudere zoon *Gerhard Michiel Hogerzeil*, pred. te 's Heer Abts- en Sinoutskerke (sinds 20 Maart 1859) overleed reeds den 25^{en} Maart 1862 op nog geen 27jarigen leeftijd na een ziekte van weinige dagen te Rotterdam ten huize zijner schoonouders, nadat hij den 16^{en} te voren voor zijn vader een preekbeurt had vervuld te Berkel. De preek, bij die gelegenheid door hem gehouden, zag na zijn verscheiden het licht, getiteld: *De verzekerdheid des geloofs.* Leerr. ov. 2 Tim. IV:6-8. Rott. 1862. 8°. Zijn vader preekte n. aanl. v. zijn overlijden over Job III:17-19.

Van S. Hogerzeil zag het licht:

Rondborstige verklaring waarom ik mij niet afscheid van de gevestigde Herv. Kerk. Leeuw. 1836. 8°. - *De Kerk v. Christus*, *wat zij zijn moet*, *hoe zij zich in het openbaar voordoet*, *met een woord aan alle diegenen welke die Kerk lief hebben.* Leeuw. 1836. 8°. - *De wyze*, *op welke de bedienaar des Euangeliums spreken moet*, *zal hy wijsheid onder de volmaakten spreken*, *en wel die wijsheid welke uit God is.* Voorgesteld in eene intrêe-leerrede te Fynaart en Heiningen. Leeuw. 1838. 8°. - *De Kerkhervorming niet strijdig met Gods Woord.* Leerr. Amst. 1842. 8°. - *De Bijbelverspreiding wenschelijk en nuttig.* Leerr. ov. Ps. CXX:105, in *Maandel. Leerred. ov. verschill. onderwerpen* door ondersch. pred. 7^{e} 12tal. Nijkerk. 1852. 8° blz. 49-72. - *De opstanding des Heeren v.d. dooden* in: *Zestiental Feest- en Gelegenh.-preken door leeraars der N.H. Kerk*, m.e. voorwoord v. J.J. Knap, pred. te Woudsend. Heeg (1863) 8°, blz. 55-78.

L i t t e r a t u u r : Hs. Borger. - *Alb. Stud. Gron.*, k. 283. - Vos, *Groen v. Prinsterer en zijn tijd* (reg.). - Rullmann, *Een nagel in een heilige plaats* (reg.). - *St. v. W. en Vr.* 1870, blz. 1186. - Knuttel, *Cat. Pamfl.* VII (reg.).

[Hendricus Vredenrijk Hogerzeil]

HOGERZEIL (Hendricus Vredenrijk), zoon van Ds. Simon Hogerzeil (zie hiervóór), geboren te Fynaart den 10^{en} Febr. 1839, werd ingeschreven als student te Utrecht den 15^{en} Oct. 1855. Bevorderd tot proponent door het Prov. Kerkbestuur van Gelderland in 1862, werd hij aangesteld als adjunct-director van het Ned. Zendelinggenootschap te Rotterdam. Den 13^{en} Sept. 1863 deed hij zijn intrede als predikant te Sluis (m. 2 Cor. IV:5), na bevestigd te zijn door zijn vader (m. 2 Tim. IV:5*b*). Tengevolge van zijn benoeming tot director van de Ned. Zendingsvereeniging te Rotterdam preekte hij afscheid te Sluis den 22^{en} Apr. 1866 (m. Mt. XXVIII:20). Gedurende twee jaren fungeerde hij als director; met 1 Mei 1868 ontslagen, werd hij daarna den 21^{en} Juni 1868 bevestigd als predikant te Veenendaal door zijn schoonvader Ds. H.C. Voorhoeve, pred. te Delfshaven (m. Lc. IV:18, 19; intr. m. 2 Cor. VI:16*b*). Na bedankt te hebben voor de beroepingen naar Goes (Jan. '69) en naar Renkum en Heelsum (Juni '69) volgde hij de roeping van Driebergen op, waar

hij den 14^{en} Nov. 1869 bevestigd werd door Ds. W. Vliegenthart, pred. te Vreeland (m. Hand. I:8; intr. m. Jes. LX:1; afsch. te Veenendaal 7 Nov. m. Ps. CIII:9). Te Driebergen bedankte hij voor beroepingen naar Utrecht, Velp, Gorinchem, Haarlem en Groningen, maar nam in 1872 een beroep naar Arnhem aan, waar hij

den 24^{en} Nov. van dat jaar bevestigd werd door Ds. K.F. Creutzberg, pred. ald. (m. Ps. XC:17; intr. m. Tit. II:11-14; afsch. te Driebergen 17 Nov. m. Rom. XVI:24). Tijdens zijn verblijf te Arnhem sloeg hij weder beroepingen naar aanzienlijke gemeenten af nl. naar Amsterdam, Utrecht (2de maal), 's-Gravenhage. Een tweede beroeping naar Amsterdam nam hij aan; hij werd er den 28^{en} Apr. 1878 bevestigd door Dr. Ph.J. Hoedemaker (m. Col. I:18, 27; intr. 1 Mei m. Joh. XVI:14; afsch. te Arnhem Paaschmaandag 22 Apr. m. 2 Tim. II:8*a*). De laatste maal voor de gemeente optredend bediende hij den eersten Zondag van Juli 1901 het Avondmaal. Kort daarop werd hij overvallen door een plotselinge ongesteldheid, die hem drong tot onthouding van allen arbeid. De langgekoesterde hoop dat hij dezen nog zou kunnen hervatten, werd niet vervuld. Met ingang van 1 Nov. 1902 verkreeg hij eervol emeritaat, waarna hij zich metterwoon te Driebergen vestigde. Later verhuisde hij naar 's-Gravenhage, waar hij den 8^{en} Juli 1907 overleed. Hij werd begraven te Driebergen.

De Amsterdamsche gemeente verloor in hem ‘een trouwen herder, voortreffelijken prediker, deelnemenden vriend, onvermoeiden catecheet’. In de dagen van strijd, die in 1886 de gemeente in de hoofdstad doormaakte, trad hij mede op den voorgrond; dit blijkt o.a. uit de hieronder genoemde brochures, die naar aanleiding van dat conflict van zijn hand verschenen, en waardoor groote ontroering gewekt werd, nog eer de eigenlijke slag viel. Met zijn vriend Dr. G.J. Vos Azn. e.a. stond hij pal tegenover de kerkeraadsleden, wier optreden leidde tot hunne schorsing, daarna tot hunne afzetting.

Hij was praeses van het Class. Bestuur van Amsterdam en lid van het Prov. Kerkbestuur van N.-Holland. Ook fungeerde hij in de dagen van het conflict als lid van de Kerkelijke Commissie tot het bestuur over de kerkgebouwen, goederen, fondsen en inkomsten der Ned. Herv. gemeente te Amsterdam.

Zijn liefde tot de zending bleek ook uit zijne zorgen voor de zendingsfeesten en voor het Seminarie te Depok, niet het minst door zijne. Inspectiereis in O.-Indië, nog in het laatste gedeelte van zijn ambtelijk leven ondernomen. Met hem is ook een belangrijk stuk zendingsgeschiedenis eigendom der historie geworden. Hij behoorde tot degenen, die het Ned. Zendelinggenootschap, in welks hoofdbestuur hij zitting had, verlieten naar aanleiding van de in de jaarvergadering van 1864, genomen beslissing, waarbij ieder in 't bijzonder, zou worden vrijgelaten in de beoordeeling of hij met het oog op de bestaande bepalingen, met gen. Genootschap kon en wilde medewerken.

H.V. Hogerzeil huwde te Rotterdam den 14^{en} Apr. 1864 met Catharina Geertruida Voorhoeve (overl. te 's-Gravenhage 23 Nov. 1911), dochter van Ds. Herm. Corn. Voorhoeve en Anna Christina Francken. Uit dit huwelijk werden geboren twee zoons en vijf dochters; de oudste dochter was gehuwd met wijlen Dr. J.H. Gerretsen, pred. te 's-Gravenhage en hofprediker.

Van H.V. Hogerzeil zag het licht:

M. Baumgarten, *De geschiedenis v. Jezus Christus naar de behoeften v. dezen tijd.* Voorlezingen uit het Hoogd. vert. m.e. woord v. aanbev. d. D. Chantepie de la Saussaye. Rott. 1865. 8°. - *De medelijdende liefde het beginsel der Chr. Zending.* Voorafgeg. d.e. inleid. woord v. M. Cohen Stuart. Rott. 1866. 8°. - *Het besluit der*

Synode in zake de belijdenisvragen. Godsd. volksvoorlezing, geh. in Musis Sacrum. 21 Nov. 1876. Arnh. 1876. 8°. - *Naar de Remonstr. Broederschaf?* Godsd. volks-

voorlezing, geh. 8 Maart 1878 in het Nutsgeb. Arnh. 1878. 8°. - *Jezus Christus verrezen.* Afscheidspr. uitgespr. op den 2en Paaschd. in de Gr. K. te Arnhem 1e en 2e dr. Arnh. 1878. 8°. - *Het Geloof in den H. Geest.* Intreer. uitgespr. den 1en Mei 1878, in de Nieuwe Kerk te Amsterdam. Arnh. 1878. 8°. - '*Geen andere Goden*'. Godsd. toespr., geh. in de Nieuwe Kerk op 26 Mei 1878, den 300-jar. gedenkdag der Reformatie te Amsterdam. Amst. 1878. 8°. - *De kerkelijke strijd te Amsterdam, toegelicht en beoordeeld.* Amst. 1885. 8°. (in 3 no's). - *Wat nu?* Een ernstig woord aan de leden der N. Herv. Gem. te Amst. Amst. 1886. 8°. - *De onuitsprekelijke gave Gods.* Leerr. ov. 2 Cor. 9:15, geh. 16 Sept. 1888 in de Nieuwe Kerk te Amst. bij gelegenh. zijner 25-jar. ambtsbediening. Amst. 1888. (Niet in den handel). - '*Vrees niet*'. Een woord voor het Kerstfeest. Amst. 1899. 8°. - *Begint het jaar met God!* Een woord voor het nieuwe jaar. Amst. 1900. 8°. - *Een woord tot overdenking aan hen, die hunne geloofsbelijdenis in de Ned. Herv. Kerk hebben afgelegd.* Amst. 1901. 16°.

In zake zijn standpunt ten opzichte van het Ned. Zend. Gen. zie men van zijn hand: *Stemmen v. W. en Vr.* 1866, blz. 85-88 en 1867, blz. 263-269.

Met Dr. A.W. Bronsveld gaf hij uit: *Nieuwe Bibliotheek v. Chr. Theologie en Letterkunde.* 1e en 2e dl. Harderw. 1871, 1875. 8°.

Litteratuur: Hs. Borger. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.* k. 407. - Vos, *Het keerpunt in de jongste geschied. v. Kerk en Staat*, blz. 89, 91, 98, 101, 103, 117-119, 143, 161, 162, 165, 273, 281, 390. - Rullmann, *De strijd voor Kerkherstel* (reg.). - Dez., *De Doleantie* (reg.). - E.F. Kruyf, *Gesch. v.h. Ned. Zend. Gen*, blz. 456, 494, 502. - *Predikb.-blad*, *Weekbl. voor de Prot. Gem. te Amst.*, 1 Nov. 1902 en 13 Juli 1907. - *De Rijnsche Zending.* Tijdschr. 1907, blz. 113, 114. - *Stemmen v. W. en Vr.* 1907, blz. 767. (Gedicht van Dr. A.W. Bronsveld op H's verscheiden).

[Pieter van Hogeveen]

HOGEVEEN (Pieter van), geboren te Leiden den 9en Oct. 1772, werd den 24en Maart 1787 en later nog den 28en Sept. 1791[1)] ingeschreven als student in zijn vaderstad. Den 30en Apr. 1798 door de classis 's-Gravenhage bevorderd tot proponent, wees hij een beroeping naar Hauwert (30 Mei d.a.v. op hem uitgebracht) af. Den 18en Nov. d.a.v. werd hij bevestigd te Z.-Beyerland door Ds. J.E. Fouache, pred. te Numansdorp (m. Cor. V:11*a*; intr. m. Ps. CXXXIII.) Den 13en Febr. 1807 reeds overleed hij, nalatende een jonge weduwe (Anna Maria v. Wyngaarden, geb. te Leiden, met wie hij 3 Aug. 1800 gehuwd was) en vier kinderen. Zijn gemeente verloor in hem een ijverig en getrouw Evangeliedienaar.

Portretten zijn van hem niet bekend.

Van hem zag het licht:

Leerredenen voor eene landgemeente. Dordr. 1805. 8°.

Litteratuur: *Boekz.* 1807*a*, 400, 401. - *Alb. Stud. L.B.*, k. 1156, 1173. - Hs. Borger. - *Cat. Gem. Bibl. Leiden*, N° 1826, 1827. - Meded. v.d. Heer W.M.C. Regt.

1) De tweede maal als *Petr. v. Hoogeveen.*

[Dirk Hoksbergen]

HOKSBERGEN (Dirk), zoon van Beert Heyms Hoksbergen en Neeltje Beerts, werd op 5 Januari 1800 te Oldebroek geboren. Van beroep was hij veehouder,

woonde eerst te Oldebroek, daarna te Vorchten, vestigde zich vervolgens in ‘het Onderdijksche’ in de gemeente Wilsum en verhuisde in Maart 1860 naar Kampen, waar hij op 19 Februari 1870 overleed.

Toen in 1834 de Afscheiding plaats had, sloot hij zich hierbij aan en was als ouderling van Kampen reeds aanwezig op de 1e Algemeene Synode, die op 12 Maart 1836 te Amsterdam werd gehouden. Ook de tweede synode, die in 1837 te Utrecht bijeenkwam, om een nieuwe kerkorde op den voet der Dordtsche te ontwerpen, woonde hij bij, maar protesteerde met anderen, o.a. De Cock, tegen de omschrijving, die men van ‘de gemeente van Christus’ meende te moeten geven, doch verzette zich bovenal tegen elke afwijking van de Dordtsche kerkorde. Later gaf De Cock toe, maar Hoksbergen bleef op het ingenomen standpunt staan.

Inmiddels had hij te Kampen voorgesteld, daar de Sacramenten toch moesten bediend worden en er geen ‘leeraar in den rechten weg’ te vinden was, dat de gemeente één uit haar midden zou kiezen, die ook de Sacramenten bedienen kon. Dit voorstel werd aangenomen, Hoksbergen zelf benoemd en als ‘leerend ouderling’ of voorganger bevestigd (begin 1838). Niet lang daarna - 18 Juni 1838 - scheidden drie Overijselsche gemeenten, nl. Zwolle, Kampen (onder Hoksbergen) en Zalk, benevens eenige broeders uit Deventer, Mastenbroek en Rouveen, die allen weigerden de Utrechtsche kerkorde te aanvaarden, zich weder van de Afgescheidenen en noemden zich ‘Gereformeerde gemeenten onder 't kruis’.

Later voegden andere gemeenten zich hierbij en op een vergadering, den 11en Juni 1839 te Mastenbroek gehouden, erkenden vijf voorgangers elkander als leeraars, waarop spoedig hun ordening volgde. Hoksbergen kon zich eerst hiermede niet vereenigen, daar de roeping van de gemeente moest uitgaan, maar gaf op een vergadering te Kampen in 1841 toe en werd ook door de anderen als leeraar erkend. Dit kerkverband werd op 4 en 5 Juni 1844 te Linschoten bevestigd, waar de ‘Gereformeerde gemeenten onder 't kruis’ hun eerste algemeene synode hielden en den naam ‘Gereformeerde Kerk in Nederland’ aannamen. De Dordtsche kerkorde werd onveranderd gehandhaafd en hoewel de Afgescheidenen in 1840 ook deze kerkorde weder hadden aangenomen en de Utrechtsche verworpen, wilde de Gereformeerde Kerk zich niet met hen vereenigen, omdat zij erkenning van den Staat hadden aangevraagd. Hoksbergen wordt dan ook in 't bijzonder genoemd: ‘een sterk ijveraar tegen Staatserkenning en de Utrechtsche kerkorde’ (Verhagen). Tot zijn overlijden is hij de gemeente voorgegaan, maar moest enkele weken vóór zijn dood, nl. Zondag 6 Febr. 1870, nog ondervinden, dat zijn kerkgebouw met een ketting gesloten en door politie bewaakt werd. Er was namelijk onder de gemeenteleden een geschil over de vraag, of Hoksbergen gehandhaafd, dan wel door een anderen voorganger vervangen zou worden; ‘tengevolge hiervan hebben diegenen, die geld op de kerk hebben liggen, het gebouw doen sluiten’ (*Kamper Courant* van 6 Febr. 1870).

Hoksbergen is tweemaal gehuwd, nl. te Oldebroek met Matje Broekhuis en, na haar overlijden, te Wilsum met Aaltje Netjes. Hij heeft de volgende geschriften het licht doen zien: *Een Antwoord tegen het Maandschrift van de Afgescheiden Redactie van November 1838* (Kampen 1839). - *Bezwaren tegen J.J. le Roy's leerrede over 2 Cor. II:3*, *voorkomende in de Vereenigde Christelijke Stemmen van Augustus 1848*, *tegen de vergadering*, *gehouden te Amsterdam*, *den 18 Augustus 1848*, *en tegen de*

nieuw gemaakte kerkwet van de Synode (Kampen 1848). - *Eene afgeperste verdediging tegen*

een naamloozen tolk, *ten titel hebbende: Bijbeltolk of korte en bevattelijke uitlegging van sommige plaatsen uit de Heilige Schrift* (Zwolle 1851). - *Een brief, gezonden door eene vergadering der Gereformeerde gemeente onder 't kruis in 1861 aan D. Hoksbergen ... waarin ondervraagd wordt nadere inlichting over de leere des doops*, *onderteekend door A. van den Oever en M. Keulemans*, *en beantwoord door D. Hoksbergen* (Utr. z.j.) - *Eene afgeperste verklaring*, *geschreven en in druk gebragt tegen het geschrevene van G. Vos*, *voorkomende in het blad genaamd: 'De Bazuin' van den 15 Maart 1861; alsmede een nota uit 'De Heraut' en andere dagbladen ... gedrukt Mei 1861.* Bovendien gaf hij *Eene korte verklaring van de voornaamste oorzaken van de verdrukking der Gereformeerden in Nederland* (Sneek 1844) en is hoogstwaarschijnlijk van zijn hand een brochure - evenals de bovengenoemde geschriften in bezit van één zijner schoondochters - waarvan de titel ontbreekt, maar die aanvangt: 'Gij ontvangt hier twee brieven, één van den WelEerw. Heer Ds. H. de Cock, gedateerd Groningen, 14 Mei 1838, aan opzieners van de Zwolsche en Kamper Gemeenten en een antwoord van mij op dezen brief.' De datum toont nl., dat deze brieven geschreven zijn kort vóór de afscheiding der drie Overijselsche gemeenten, waarbij Hoksbergen een drijvende kracht geweest is. Ten slotte werd nog een *Brief over den tegenwoordigen verdorven kerkstaat en de verbastering van het schoolwezen*, door Hoksbergen aan De Cock gezonden, door den laatste *met een voorrede* uitgegeven (Veendam 1836).

L i t t e r a t u u r : Verhagen, *De Gesch. der Chr. Geref. Kerk in Ned.*, 575, 591 - 593. - Landwehr, *Kort Overz. v.d. Gesch. der Geref. Kerken in Ned.*, 47. - Bouwman, *De crisis der jeugd*, 28, 29. - De Cock, *Kort overz. v.d. Gesch. der Chr. Afg. Ger. Kerk*, 20. - Rullmann, *De Afscheiding*, 308. - Wagenaar, *Het 'Réveil' en de 'Afscheiding'*, 212, 220, 222, 247, 248. - De biographische mededeelingen en opgave der geschriften dank ik aan gegevens, mij welwillend verstrekt door Mej. C.J. Welcker, archivaris van Kampen.

[Michaël Hogius]

HOGIUS (Michael), ook **HAGIUS** genoemd, geboren te Maaseyk (over de Maas, in de Belgische provincie Limburg), liet zich op 11 Augustus 1593 aan de Hoogeschool te Leiden inschrijven en kwam in 1602 als predikant te Streefkerk. Of hij tevoren nog ergens anders heeft gestaan, is niet bekend. Tot 1610 bleef hij in genoemde gemeente werkzaam en ging toen naar Zevenbergen, waar hij in 1620 overleed. Hij was een overtuigd Contra-Remonstrant en behoorde als lid en secretaris, tot het college der Gedeputeerden van de Zuid-Hollandsche synode, die in 1619 over de Remonstranten Petrus Cupus en Franciscus Junius een veroordeelend vonnis uitspraken. Hogius schijnt ook als wetenschappelijk man bekend geweest te zijn, daar hij op de Dordtsche Synode door Zuid-Holland op de groslijst geplaatst werd van hen, die in aanmerking kwamen, om als vertalers van den Bijbel te worden gekozen.

Toen de Jezuïet Leonard Lessius een geschrift had uitgegeven: *Consultatio quae fides et religio sit capessenda*, ook in vertaling verschenen, schreef Hogius daartegen: *Ontdeckinghe des Paepschen zielen-verraets enz.* (Dordr. 1611). De Jezuïet Johannes de Gouda nam de partij van zijn geloofsgenoot op en deed een *Apologia pro consultatione Leon. Lessii*, *quaenam fides sit capessenda? adversus M. Hogium* het

licht zien. Hogius antwoordde hierop weer met een *Montstoppinghe des Paters Joannes*

de Gouda Jesuwijt, *op zijn Leughenen ende Beuselen by dosynen teghen Michaelis Hogij ontdeckinghe des Paepschen zielen-verraets*, *dat den Jesuwijt Leonardus Lessius ghesticht hadde in sijn beraet*, *wat gheloove en Religie mee behoort te aenvaerden enz.* (z.p., 1612). Waarschijnlijk daarna - mogelijk ook daarvóór - is nog van Johannes de Gouda's hand verschenen: *Oris obturatio contra M. Hogii calumnias et mendacia.* Knuttel kent aan Hogius nog een grootendeels op rijm gesteld pamflet toe, getiteld: *Wech van hier Treves lanckpack*, *'t veltgeschrey is Rendevous Knapsack*, *daer in claerlyck te speuren is*, *Des levens eynde vant bestandt*, *deur de Romouren des Krijghers Mars*, *met een andere gheestelycke reparatie tot eenen nieuwen Vrede*, *daer tegens de Dieren spreken*, *te weten: Vos ende Leeuw* (Leyden 1620).

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Brandt, *Reformatie*, III, 315, 326, 350. - Reitsma en v. Veen, *Acta*, III, Reg. - *Arch. K.G.*, V, 117. - Knuttel, *Cat. Pamfl.*, I, n^{is} 2028, 3128. - Jöcher, *Gel. Lex.*, II, 1098, 2396. - V. Alphen, *N.K. Handb.*, 1890, 234; 1897, 104. - *Alb. Stud. L.B.*, 36.

[Petrus Holkema]

HOLKEMA (Petrus) was afkomstig uit een Friesch predikantengeslacht: zijn overgrootvader Franciscus - wiens overgrootvader Willem Jacobs een broeder was van den bekenden Gijsbert Jacobs - diende van 1732 tot 1764 de gemeente Makkum; zijn grootvader Petrus was van 1774 tot 1778 te Eenigenbrug en van 1778 tot 1818 te Oostrum werkzaam; zijn vader Franciscus stond van 1805 tot zijn overlijden in 1843 te Akkrum en zijn broeder Arjen Buwalda van Holkema, van 1838 tot zijn emeritaat in 1885 te Oldeboorn (zie beneden).

Petrus Holkema werd in 1806 te Akkrum geboren, liet zich op 30 Mei 1826 te Groningen als student inschrijven en werd in 1829 proponent. Op 11 November van dat jaar te Goïngaryp en Broek beroepen, bevestigde zijn vader hem den 7^{en} Maart 1830 in de Evangeliebediening, waarop hij den 14^{en} d.a.v. intrede deed. Hij diende deze gemeente tot zijn emeritaat, dat 10 November 1889 inging, vertrok naar Leeuwarden, maar overleed daar reeds den 28^{en} Januari 1890. Holkema was gehuwd met Debora van der Wielen.

Van zijn hand verscheen in druk: *De zwakheid en onhoudbaarheid van de bewijsvoering der Modernen op het Christologisch standpunt tegenover de kracht van het Evangelisch geloof* (Joure 1868). - *Afscheidswoorden*, *gesproken tot zijne gemeente te Broek en Goïngaryp* (Joure 1891).

L i t t e r a t u u r : Romein, *Pred. Friesl.*, 626, 630, 631. - *Waarheid in liefde*, 1869, IIe st., 361, 362. - *Alb. Stud. Gron.*, 280. - *Boekz.*, 1830*a*, 497.

[Arjen Buwalda van Holkema]

HOLKEMA (Arjen Buwalda van), broeder van den voorgaande en in 1811 te Akkrum geboren, volgde eerst eenigen tijd de lessen aan het Athenaeum te Franeker en liet zich op 7 Juni 1831 aan de Hoogeschool te Utrecht als student inschrijven. In 1835 tot candidaat t.d. H.D. bij het Provinciaal kerkbestuur van Gelderland bevorderd, deed hij op 4 Februari 1838 zijn intrede te Oldeboorn en Nes en stond hier tot zijn

emeritaat, dat met 1 November 1885 inging, waarna hij den 22^{en} September 1891 overleed. Hij was de vader van den bekenden uitgever Tj. van Holkema, te Amsterdam.

Van zijn hand verscheen in druk: *Leerrede over Koll. 3:17*, *ter gelegenheid van eene dankzegging voor de 25jarige echtverbindtenis van Jhr. W.H. Lycklema a Nyeholt*,

met Mevr. J.H. van Vloten, *gehouden te Oldeboorn den 7^en^ Juni 1857* (Sneek z.j.). - *Leerrede*, *ter gedachtenis van den HoogWelGeb. Heer Jhr. W.H. Lycklema a Nyeholt ... overleden 5 Sept. 1872*, *gehouden den 15^en^ Sept. 1872*. (Amst. 1872). Niet in den handel.

L i t t e r a t u u r : Romein, *Pred. Friesl.*, 646. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, 288. - V. Alphen, *N.K. Handb.*, passim.

[Henricus Reinardus de Holl]

HOLL (Henricus Reinardus de), wiens tweede vóórnaam zoowel in het *Alb. Ath. Amst.* als in het *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, blijkbaar abusievelijk, als Bernhard of Bernardus staat opgegeven, werd in 1800 te Amsterdam geboren, waar hij in 1821 zijn studiën aanving. In 1823 vertrok hij naar Utrecht, waar hij zich op 7 April van dat jaar aan de Universiteit liet inschrijven, en werd in 1826 cand. t.d. H.D. bij het provinciaal kerkbestuur van Utrecht. Op 28 Augustus 1826 te Nieuw-Lekkerland beroepen, diende hij die gemeente van 6 November 1826 tot 12 Augustus 1827, om een beroep naar Broek in Waterland op te volgen, dat den 8^en^ Mei 1827 op hem was uitgebracht. Hier stond hij van 19 Augustus d.a.v. tot 26 October 1828, toen hij naar Zevenhuizen, vertrok, dat hem op 7 Augustus 1828 tot voorganger gekozen had en waar hij van 2 November 1828 tot 17 November 1844 werkzaam was. Daarna diende hij Hoogeveen, dat op 9 September 1844 een beroep op hem had uitgebracht, van 1 December 1844 tot zijn emeritaat, 5 Mei 1872. Hij overleed den 24^en^ Januari 1881 te 's-Gravenhage.

Hij schreef: *Jezus Christus beschouwd als het licht der Wereld*, *dat de duisternis wegneemt*, *op den weg ten leven*, *voor ieder*, *die Hem volgt. Leerrede over Joh. VII:12* (Amst. 1837). Van deze leerrede, te Amsterdam gehouden, komt een uiteenzetting en beoordeeling voor in *Boekz.*, 1838*a*, 409-411. - *Veertigjarige Evangeliebediening*, *gevierd te Hoogeveen*, *op 4 November 1866* (Hoogev. 1867).

L i t t e r a t u u r : *Alb. Ath. Amst.*, 184. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, 242. - *Boekz.*, passim.

[Jacobus Hollebeek]

HOLLEBEEK (Jacobus) is de oudst bekende uit een predikantengeslacht, waarvan verschillende leden de Gereformeerde kerk in Nederland hebben gediend. Zijn nakomelingen - althans verwanten - splitsen zich in twee takken. Tot den eersten tak behooren: (1) Petrus Georgii of Petrus Sr., † 1685; (2) zijn zoon Josias, † 1726; (3) zijn kleinzoon Petrus, † 1750, en (4) zijn achterkleinzoon Conradus, † 1761. Tot den tweeden tak: de gebroeders (5) Petrus Jr. † 1709 en (6) Andreas, † 1710; de zoons van Petrus, nl.: (7) Jeremias, † 1775, en (8) Jacobus, † 1764; de zoon van Jeremias, nl.: (9) Ewaldus, † 1796. Omtrent hen allen zijn beneden biographische mededeelingen te vinden; aan (1), (3), (5), (6), (7) en (9) worden achtereenvolgens afzonderlijke artikelen gewijd.

Jacobus Hollebeek is in 1593 te Leiden geboren, misschien reeds op 12 November 1605 - tenzij dit een ander van gelijken naam is - maar zeker op 6 September 1621 aan de Hoogeschool aldaar als student ingeschreven, en kwam in 1623 als proponent te Schermerhorn in dienst. Hier stond hij tot zijn vertrek naar Amersfoort in 1632,

waar hij tot 1636 werkzaam was, in welk jaar hij zich aan de Amsterdamsche gemeente verbond. Deze diende hij verder tot zijn overlijden op

30 November 1650. Uit de herdrukken van enkele zijner werken valt af te leiden, dat zijn geschriften indertijd hoog gewaardeerd werden.

Hij schreef: *De verloren en wedergevonden Soon. Dat is stichtelicke verklaringe over de woorden Christi*, *Luc. XV:2 tot het eynde* (Amst. 1646; 2e dr. ald., 1648). - *De Geestelycke Kryghsman. Gewapent van het hooft tot de voeten* (5e dr. Amst. 1662); dit werk is in de *Schatkamer des geestelijken levens*, uitgegeven onder toezicht van Donner (Leiden 1883-1888), herdrukt als no 3 van de 1e Serie. - *Geestelycke Huysman. - Boetpredikatien. - Bundel predikatien.*

Ten onrechte noemt V.d. Aa hem den schrijver van een lijkrede op Prof. Heidanus. Deze is door Petrus Hollebeek Sr. vervaardigd.

Van Jacobus Hollebeek bestaan twee portretten: één door J. Suyderhoef en P. Groos, voorzien van een vierregelig vers, en één door A. Conradus, met een ander, Hollandsch vers van vier regels.

L i t t e r a t u u r: V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Glasius, *Godg. Ned.*, II, 125, III, 664. - Schotel, *Kerkel. Dordr.*, II, 99, 780. - *Alb. Stud. L.B.*, 81, 156. - *Cat. Bibl. Dr. J.G.R. Acquoy*, no 2322.

[Petrus Georgii Hollebeek]

HOLLEBEEK (Petrus Georgii, ook **Petrus Sr.** genoemd als predikant te Leiden, toen zijn verwant Petrus Jr. - zie beneden - aldaar zijn ambtgenoot werd) geboren te Leiden, werd den 6en Mei 1641 op 13jarigen leeftijd aan de Hoogeschool aldaar ingeschreven en aanvaardde, na in 1651 praeparatoir geëxamineerd te zijn, het volgend jaar de Evangeliebediening te Schoonhoven. Vanhier ging hij in 1662 naar Leiden, waar hij tot zijn overlijden in 1685 werkzaam was. Een bundel lijkdichten, op hem vervaardigd door M. van Tol, B. Bekius, J. v.d. Brugge en D. van Hassel, zag in zijn sterfjaar te Leiden het licht, terwijl zijn ambtgenoot S. van der Stein een lijkpredikatie op hem hield, die tegelijk met het straks te noemen *Bundelken* is uitgegeven. Waarschijnlijk was het deze Petrus - mogelijk ook Petrus Jr. - die met Prof. Wittichius een apologie van Pontiaan van Hattem's theses onderzocht, waaruit tot diens rechtzinnigheid in de leer besloten werd.

Op Prof. A. Heidanus heeft Hollebeek een ‘zeer schoon gestileerde lijkprediekatie’ (Cramer) gehouden, die met andere leerredenen door zijn kleinzoon Petrus (zie volgend art.) is uitgegeven en waarbij deze nog een leerrede van eigen hand voegde. De titel van dit geschrift luidt: *Bundelken van leerredenen*, *behelzende VII Predicatien over 1 Thess. IV:13-18*, *en ene over het afsterven van den Hoog Eerw. Hooggel. Heer Abraham Heidanus ... door Petrus Hollebeek*, *in zijn Eerw. Leven*, *predikant te Leiden. Alsmede de Lijkpredikatie op den zelven*, *door Stephanus van der Stein*, *Mede-predikant aldaar. Waar bij gevoegd is ene Predicatie over Rom. I:17 door Petrus Hollebeek*, *Bedienaar des Goddel. Woords te Amsteldam* (twee drukken, Amst. 1750).

Hollebeek was gehuwd met Susanna Minne uit Leiden, die hem een zoon **Josias** schonk. Deze, den 28en Januari 1660 te Schoonhoven geboren en op 30 Augustus 1672 en 5 April 1683 aan de Hoogeschool te Leiden ingeschreven, werd in 1686 proponent en was achtereenvolgens predikant te Gapinge 21 Juli 1688-18 September

1689, Overschie 25 September 1689-25 April 1694, Deventer 19 Mei 1694-12 Mei 1700, Haarlem 23 Mei 1700, Amsterdam 8 October 1702 tot zijn overlijden op 13 Juni 1726. Hij stond bekend als een geleerd man, maar liet in druk geen geschriften na.

Litteratuur: Cramer, *Heidanus*, 21-23, 40, 41, 55-57, 78. - Knuttel, *Acta*, III, 285; IV, 281; V, Reg. - *Arch. K.G.*, XIX, 119. - *Cat. Letterk.*, I, 567. - *Alb. Stud. L.B.*, 322, 577, 659. - *Boekz.*, 1726*b*, 379-381; 1750*a*, 689; 1764*a*, 583.

[Petrus Hollebeek]

HOLLEBEEK (Petrus), kleinzoon van den voorgaande en zoon van Josias H. (zie boven), is in 1696 te Deventer (niet te Overschie, zooals v.d. Aa abusievelijk vermeldt) geboren. Als hij dezelfde is, die den 19^{en} Juni 1714 aan de Hoogeschool te Leiden werd ingeschreven, is zijn leeftijd - 20 jaar - daar onjuist aangeteekend. In 1719 tot proponent bevorderd, ontving hij in Mei 1721 een beroep naar Loenen, stond hier van 10 Augustus d.a.v. tot 23 April 1724 en ging vervolgens naar Kampen, waar hij op 10 Maart 1724 tot voorganger gekozen was. Deze gemeente diende hij van 1 Mei 1724 tot 27 Juli 1732, om dan naar Amsterdam te vertrekken, dat den 17^{en} Juni 1732 een beroep op hem had uitgebracht. Hier was hij verder werkzaam van 3 Augustus 1732 tot zijn overlijden op 14 Juli 1750. Behalve een *Lijkklacht*, door Dirk Hogeboom gedicht en opgenomen in *Boekz.* 1750*b*, 150, 151, verschenen bij zijn dood nog afzonderlijk: een vers *Op P. Hollebeek*, door Hendrik Lussing (Amst. 1750) en een *Bundelken van Lijk- en Grafschriften ter Nagedachtenisse van den Eerw. en Zeergel. Here P.H., leraar te Amsterdam* (Amst. 1750), bevattende 26 verzen van dichters en dichteressen.

Siegenbeek, die mededeelt, dat Hollebeek aan de Leidsche Hoogeschool ‘zes marmeren afbeeldingen, hem vroeger uit Smyrna toegezonden, vereerde’, noemt hem een ‘geleerd predikant’. Behalve het in 't vorig artikel genoemde *Bundelken van Leerredenen* van zijn grootvader, dat hij in 1750 te Amsterdam uitgaf en waaraan hij een *Predicatie over Rom. 1:17* van eigen hand toevoegde, heeft hij volgens V.d. Aa nog *Predikatien over Hebr. 13:7, 8 en over het XV Cap. van Lucas* in 't licht gegeven. Daar echter overigens betrouwbare bronnen meermalen onnauwkeurigheden bevatten omtrent leden van het geslacht Hollebeek en hun geschriften (vgl. Schotel, *Kerkel. Dordr.*, II, 99 omtrent Petrus Sr. en II, 780 omtrent Andreas H. met het vorig artikel en beneden bij Andreas H.) en ook Jacobus H. een geschrift over Lucas XV gegeven heeft (zie boven), moet deze opgave slechts met voorzichtigheid aanvaard worden. Van Petrus H. bestaat een portret, geschilderd en gegraveerd in 1746 door Philips Endlich, met een zesregelig vers van I. de la Fontaine.

Hollebeek was den 23^{en} April 1728 te Amsterdam gehuwd met Maria Helena de la Fontaine van Amsterdam, oud 24 jaar, die hem twee zoons schonk: Josias, den 13^{en} April 1748 tot iuris utriusque doctor bevorderd, en **Conradus**, geboren in 1737, ingeschreven aan de Hoogeschool te Leiden 23 Februari 1754, proponent 23 Juli 1759, predikant te Haamstede van 28 September 1760 tot zijn spoedig overlijden op 19 Februari 1761.

Litteratuur: V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Schotel, *Kerkel. Dordr.*, II, 100, 780. - Siegenbeek, *Leidsche Hoogesch.*, II, 124. - *Ned. Arch. K.G.*, N.S., XIII, 268. - *Alb. Stud. L.B.*, 1044. - *De Ned. Leeuw*, 39^{e} Jaarg., 237.

[Petrus Hollebeek]

HOLLEBEEK (Petrus, ook **Petrus Jr.** genoemd, toen hij tegelijk met Petrus Sr. - zie boven - predikant te Leiden was), verwant aan de voorgaanden, is geboren te Leiden op 26 September 1646. Misschien is hij dezelfde, die op 9 October 1658

aldaar aan de Hoogeschool werd ingeschreven, hoewel dan de daarbij aangegeven leeftijd van 13 jaar niet juist is. Op aanbeveling van Prof. Heidanus den 26^{en} November 1670 benoemd tot predikant bij onzen ambassadeur aan het Spaansche hof, H. van Beverningk, was hij slechts zes maanden als zoodanig werkzaam, daar dit gezantschap toen eindigde. Over Genève, waar hij zich eenigen tijd bij den beroemden Turrettini ophield, en Parijs reisde hij naar de Nederlanden terug. In het begin van 1672 naar Engeland overgestoken, om bij den ambassadeur Meerman de Evangeliebediening waar te nemen, duurde zijn verblijf aldaar niet langer dan zes weken wegens den oorlog, die tusschen ons Land en Engeland uitbrak; reeds den 10^{en} April 1672 was Hollebeek weer in het vaderland terug. Door den gezant Paets uitgenoodigd, om hem als predikant wederom naar Spanje te vergezellen, gaf Hollebeek echter den voorkeur aan een beroep naar Valkenburg (Z.-Holland), dat op hem was uitgebracht, deed daar den 8^{en} November 1672 intrede en diende de gemeente tot 9 October 1675, toen hij naar Alphen ging. Op zijn vertrek dichtte A. Pars een *Herdersklagt van het herderlose Valkenburg*, *van wegen het vertrek van P.H. na Alfen* (1675) en toen hij Alphen in 1679 met Alkmaar verwisselde, bezong Pars dit in zijn *Alfer Ligtswijmenis (Eclypsis) en Alkmaar's geluk*, *over het vertrek van P.H. na Alkmaar* (1679). Reeds in 1680 volgde hij een beroep naar Leiden, waar hij op 9 April 1689 - Siegenbeek vermeldt: 1685 - tot onderregent van het Staten-college werd aangesteld, en den 16^{en} Maart 1707 tot regent in plaats van Witsius. Hij overleed den 4^{en} Februari 1709 en werd door zijn ambtgenoot Robertus Aemilius herdacht in een lijkrede over 1 Joh. 2:17, die het licht zag. Voorzoover bekend, heeft Hollebeek geen geschriften nagelaten; die, welke door Schotel genoemd worden zijn van gelijknamige verwanten afkomstig. Wel wordt hij een man van ‘ongemeene talenten’ genoemd.

Driemalen is hij gehuwd: eerst in 1677 met Sara Haan, weduwe van Antony van de Vin; vervolgens in 1704 met Magtilda Scholten, weduwe van Samuel van der Helft; eindelijk In 1708 met Cornelia van der Maersche, weduwe van Marcus van Peene, predikant te Leiden. Slechts uit het eerste huwelijk had hij kinderen, o.a. Petrus, geboren 1679 of 1680, die zich als Alcmarianus op 19jarigen leeftijd den 21^{en} April 1699 aan de Hoogeschool te Leiden liet inschrijven (*Alb. Stud. L.B.*, 753), Jeremias (die beneden volgt) en **Jacobus**. Deze was op 21 December 1691 te Leiden geboren, werd den 29^{en} Mei 1709 als student aldaar ingeschreven (*Alb. Stud. L.B.*, 810), proponent in 1717, predikant te Wieringerwaard van 25 Juni 1719 tot 1 Augustus 1728, te Medemblik van 15 Augustus 1728 tot 4 Maart 1742, en te Middelburg van 8 April 1742 tot 15 Maart 1756, toen hij wegens ziekte emeritaat verkreeg, waarna hij den 9^{en} Maart 1764 overleed. Hij was gehuwd met Anna Sterk, dochter van Johannes Sterk, predikant te Noordgouwe, bij wie hij drie kinderen had, die, evenals zijn vrouw, vóór hem zijn overleden.

L i t t e r a t u u r: Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, I, 1142. - Schotel, *Kerkel. Dord.*, II. 99. - Siegenbeek, *Leidsche Hoogesch.*, II, T.B., 285, 286, 289. - Pars, *Katwijkse Oudheden*, 293. - Knuttel, *Acta*, V, VI, Reg. - *Alb. Stud. L.B.*, 468. - *Boekz.*, 1764*a*, 583-588.

[Andreas Hollebeek]

HOLLEBEEK (Andreas), broeder van den voorgaande en geboren te Leiden, werd den 29^{en} Februari 1664 op twaalfjarigen leeftijd aan de Hoogeschool aldaar

ingeschreven. In 1677 aanvaardde hij het predikambt te Hendrik-Ido-Ambacht en vertrok vandaar in 1688 naar Dordrecht, waar hij werkzaam was tot zijn overlijden in 1710.

Schotel teekent hem als ‘een vroom man, die ... liever ééne ziel zalig, dan honderd geleerd wilde maken’ en die het meest bekend is gebleven door zijn gezegde tot Hellenbroek: ‘Domine! hoe komt gij aan zulk een misselijken en slechten naam? Ik was liever Hemelbroek of Vrolijkhert geheten’. Maar ook heeft hij geschriften nagelaten. In het begin der 18e eeuw verdachten zijn ambtsbroeders hem ervan, de gevoelens der z.g.n. Hebreeuwen in zóóverre aan te hangen, dat hij het ook, evenals zij, voor de uitverkorenen onnoodig achtte, om vergeving van zonde te bidden, daar deze toch reeds van eeuwigheid vergund is. Om zich van deze verdenking te zuiveren, schreef Hollebeek toen: *Wortel der saken*, *ontdekt door eenige aanmerkingen met Mond en Pen*, *tot wederlegginge van een tegen-sprekinge over de verklaringe van de 51 afdeelinge*, *in de hervormde Christelijke Catechismus*, *uit Matth. VI:12* (Rott. 1704). Hierin wilde hij aantoonen, dat hij over deze zaak dezelfde meening voorstond, die vroeger door Maccovius, Voetius e.a. was verkondigd, hetgeen hem zóó goed gelukte, dat de Zuid-Hollandsche synode, in 1705 te 's-Gravenhage gehouden, hem van alle onrechtzinnigheid vrijsprak. Opmerking verdient, dat Hollebeek, die zich in zijn geschrift op Voetius beroept, als jong student bij den dood van Coccejus een Latijnsch lijkdicht liet drukken achter het Hollandsche vers, door A. de Raadt bij die gelegenheid vervaardigd (Lugd. Bat. 1669).

Behalve een *Rouwklagt over den dood van Maria Stuart*, *uyt Micha VII:7-10* (Dordr. 1695), gaf hij nog: *Het Rust-bedde der Zaligen*, *dewelke in den Heere ontslapen zijn*, *bestaande in Klagten*, *Tranen en Zugtingen: uitgeboesemd*, *op de Graf-Tombe van haar Majesteit Maria Stuart II ... Uitgebreid in eenige Treur-Gedigten* (Dordr.) en een dichtstuk *Op des Heren J. d'Outrein*, *veerdig schrivt-geleerden*, *eerste mond-opening*, *over de afgesonderden onder hare broederen in Israel*, dat Schotel ‘vrij middelmatig’ noemt.

Arrenberg stelde op naam van een A. Hollebeek nog twee geschriften: *Een natuurlijk mensch enz.* (Leid. 1750) en *Nauwkeurig onderzoek* (Leid. 1757), waarvan Schotel onderstelt, dat de schrijver een andere Andreas H. zal geweest zijn en omtrent wien V.d. Aa (*Biogr. Wdb.*, i.v.) verder fantaiseert, dat hij een Leidsch predikant was. Dit is echter alles onjuist: beide geschriften zijn door Jeremias H. (die volgt) vervaardigd (Vgl. *Boekz.* 1750*a*, 685 en 1757*b*, 341).

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, I, 1140. - Glasius, *Godg. Ned.*, II, 126. - Schotel, *Kerkel. Dordr.*, II, 98-101. - Knuttel, *Acta*, V, VI, Reg. - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H.K.*, III, Aant., 144. - *Cat. Letterk.*, I, 505. - *Alb. Stud. L.B.*, 514. - *Boekz.*, 1756*b*, 680.

[Jeremias Hollebeek]

HOLLEBEEK (Jeremias), zoon van den vóór-voorgaande en van Sara Haan, werd in 1689 te Leiden geboren, den 28en Mei 1710 als student aldaar ingeschreven en in 1714 proponent. Op 7 October 1715 te Haamstede beroepen, deed hij den 1en December d.a.v. zijn intrede en diende deze gemeente juist vijf jaar, daar hij op 1 December 1720 afscheid preekte, om naar Leiderdorp te vertrekken, dat den 11en

September 1720 een beroep op hem had uitgebracht. Den 15^{en} December van laatstgenoemd jaar verbond hij zich aan zijn nieuwe gemeente en arbeidde hier tot Juni 1740,

toen hij wegens ziekte emeritaat moest nemen. Hij vestigde zich te Leiden, waar hij den 29^{en} September 1740 zich voor de tweede maal aan de Hoogeschool liet inschrijven en had den hoogen leeftijd van ruim 85 jaar bereikt, toen hij aldaar op 9 Januari 1775 overleed. Hij was gehuwd met Dina Reynvaan.

Terecht wordt van hem gezegd, dat zijn emeritaat was ‘eene ruste, die evenwel niet ledig geweest is voor de Gemeente Gods’, die hij ‘in zijn ruste met verscheide geleerde en stigtelijke schriften heeft zoeken op te bouwen’, terwijl ook enkele werken in dichtvorm van zijn hand het licht zagen. In druk is door hem uitgegeven: Achter J. v.d. Honert's geschrift over *De Kerk in Nederlandt beschouwt en tot bekeering vermaant:* een *Verhandeling over dezelve stof* (Leiden 1746; 3^{e} dr. ald. 1747). - *De trage kerkganger tot ijver opgewekt door den Godtvruchtigen kerkganger*, *nevens de dierbaarheit van Godts woordt ieder op het hoogste aangeprezen* (Leid. 1746). - *De zonden als oorzaken van Godts oordeelen over ons landt aan yder tot een afschrik voorgestelt. Waar bij gevoegt is een kort begrip van Godts verbondt met den uytverkooren zondaar* (Leid. 1747). - *De handelingen van een getrouw predikant met zijne gemeente. In dichtmaat* (Leid. 1747). - *Vaderlyke opwekkinge aan de kinderen in het Weeshuis te Leyderdorp door hunnen ouden predikant* (z. p. 1747). - *Twee brieven: den ene aan alle de predikanten van de Gereformeerde Kerke in Nederlandt; den anderen aan alle de Gemeentens van de Geref. Kerke in Ned.* (Leid. 1748). - *Een natuurlijk mensch in zijn valsche gronden*, *en een geestelijk mensch in zijn ongegronde bekommering van zalig te werden, voorgestelt en ter toets gebragt aan Godts Woordt*, *waarbij gevoegt is de Zomer en de Winter van een waar gelovige* (Leid. 1750). - *Bevindelijke genade-werk Godts in de gelovigen gegrond op vaste en onbedrieglijke merktekenen*, *met wegneming van de grote zwarigheid der kleingelovige* (Leid. 1754). - *Nauwkeurig ondersoek na de wesentlijke oorsaken*, *eerst*, *waarom de bediening van het Euangelium in deze dagen niet meer gesegent wordt*, *ten tweeden*, *waarom de gelovigen doorgaans van hunnen genade-staat met geen versekering durven spreken*, *waar bij gevoegt is de gelovige vreemdeling op aarde*, *heentrekkende na het Hemelsch Vaderland* (Leid. 1757). - Een *Gedicht* in de *Verzaameling van Lijkzangen op het afsterven van J. v.d. Honert* (Leid. 1758). - *Praktikale mengelstoffen*, 7 stukjes in 3 dln. (Leid. z.j.). Bovendien is in de Bibliotheek der Maatsch. v. Ned. Lett. een bundel *Predikatiën* in handschrift aanwezig, waarschijnlijk van Hollebeek afkomstig.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, I, 1142. - Glasius, *Godg. Ned.*, II, 126. - Schotel, *Kerkel. Dordr.*, II, 99, 780. - Sepp, *Stinstra*, II, 59. - *Cat. Lett.*, I, 32, 453. - *Alb. Stud. L.B.*, 816, 984. - *Boekz.*, 1764*a*, 586 en passim.

[Ewaldus Hollebeek]

HOLLEBEEK (Ewaldus), zoon van den voorgaande en van Dina Reynvaan, werd den 24^{en} September 1719 te Haamstede geboren. Zijn vader bestemde hem eerst voor den handel, waartoe hij eenigen tijd te Amsterdam doorbracht, maar na voorbereidend onderwijs genoten te hebben, liet hij zich toch reeds den 13^{en} Maart 1737 als student in de theologie te Leiden inschrijven. Den 30^{en} Juni 1744 tot proponent bevorderd,

ontving hij op 22 Juli d.a.v. een beroep naar Oostkapelle, waar hij den 25^{en} October van dat jaar intrede deed, na bevestigd te zijn door Joh. de Crane, rustend predikant aldaar, met een leerrede over Ezra VII:10, die het licht zag onder

den titel: *Het heerlijk voorbeeld van een leeraar*, *vertoond in Ezra* (Middelb. 1744). Hollebeek heeft deze eerste gemeente slechts korten tijd gediend: den 25^{en} Augustus 1745 te Charlois beroepen, nam hij op 28 November d.a.v. afscheid van Oostkapelle, om veertien dagen later te Charlois intrede te doen, waar hij tot 23 April 1747 werkzaam was. Vanhier vertrok hij naar Middelburg, dat hem op 19 Februari 1747 tot voorganger gekozen had, werd daar op 14 Mei van dat jaar bevestigd, maar deed 'wegens zeker toeval' eerst de volgende week intrede. Een beroep naar Leiden, den 13^{en} December 1747 op hem uitgebracht, wees hij van de hand en de Middelburgsche magistraat toonde dit te waardeeren door hem, naar aanleiding hiervan, 800 gulden te schenken, om daarvoor boeken te koopen te zijner keuze, die sierlijk gebonden en met het stadswapen gestempeld werden. Toen hij echter in Februari 1752 tot hoogleeraar en academie-prediker te Groningen benoemd werd, ga hij aan die roepstem gehoor en legde den 2^{en} Juli 1752 zijn ambt te Middelburg neder met een leerrede over den hem teekenenden tekst Zach. VIII:19*b*: 'Hebt dan de waarheid en den vrede lief.'

Na den 1^{en} September van laatstgenoemd jaar te Groningen tot doctor in de theologie honoris causa gepromoveerd te zijn, hield hij op 8 September d.a.v. zijn inaugureele rede als hoogleeraar *de damnis quae praejudicia in rem Theologicam inferunt deque optima iis occurrendi methodo* (Gron. 1752), waarvan Heerspink in *Godgel. Gron.*, II, 30-38, een breed overzicht geeft; den 17^{en} van diezelfde maand hield hij zijn eerste leerrede als academie-prediker over 1 Thess. V:21. Hij onderwees hier dogmatiek, exegese en homiletiek, totdat hij aan de Leidsche hoogeschool als hoogleeraar gekozen werd, welk ambt hij op 22 November 1762 aanvaardde met een *Oratio de theologo non orthodoxo*, *nisi vere pio* (Lugd. Bat. 1762), door H. Weyland vertaald als *Intree-reedevoering*, *waarin betoogd word*, *dat een Godtgeleerde niet waarlijk rechtzinnig kan zijn*, *tenzij hij waarlijk Godtvruchtig zij* (Leiden 1762) en waarachter Hollebeeks schoonzuster Betje Wolff een vers plaatste, dat zijn naam als rechtzinnig man geen goed gedaan heeft. Van deze rede is een uitgebreid overzicht verschenen in *Boekz.*, 1763*a*, 158-168. Ettelijke jaren is Hollebeek nog in het hoogleeraarsambt te Leiden werkzaam geweest, zonder naar buiten veel op den voorgrond te treden; alleen heeft hij op 21 Februari 1795 uit naam van den Academischen Senaat den aftredenden rector Luzac dank gezegd voor hetgeen deze in de moeilijke tijden, die men doorleefd had, voor de hoogeschool had verricht, erbij voegende, dat zij daaraan haar behoud voornamelijk had te danken. Den 24^{en} October 1796 is Hollebeek overleden, geëerd door G. van Duyl in een *Lijkdicht* (1796) en tevens in een bundel *Lijkdichten* (Leyden 1796), waartoe B. Broes, H. Manger, G. Outhuys, C. van Epen, P.S. Hoogstad, A.A. Woesthof, J.E. Voet van Campen en C. Scholl van Egmond bijdragen leverden.

Tweemaal is Hollebeek gehuwd: eerst op 6 Augustus 1752 met Hendrina Wolff, sinds 2 December 1750 weduwe van Jan Kist, predikant te Oud-Alblas; haar broeder Adrianus Wolff huwde de bekende schrijfster Elizabeth Bekker, terwijl haar zuster Anna Wolff getrouwd was met Anthony Kist, predikant te Woerden (broeder van genoemden Jan Kist), die de ouders werden van Ewaldus Kist en grootouders van Prof. N.C. Kist. Na het overlijden van Hendrina Wolff hertrouwde Hollebeek op 23 April 1758 met Anna Maria Gerdes, dochter van den bekenden Groningschen

hoogleeraar D. Gerdes, die hem overleefde. Ter eere van dit huwelijk verscheen een bundel

Bruiloftsdichten van de hand van L. Trip, A. v.d. Berg en E. Heineken (Gron. 1758). Een portret van Hollebeek is te vinden in *Zelandia illustrata* (Vervolg, blz. 31), terwijl ook in de Senaatszaal der Leidsche Universiteit een afbeelding van hem aanwezig is, overgenomen in Springer's *Galerij van hoogleeraren enz.* (Leyden 1850).

Hollebeek heeft zich terecht den ‘roem van geleerdheid, zachtmoedigheid en gematigdheid’ verworven en de onderstelling van Knappert, dat Betje Wolff hem als ‘Professor Maatig’ in haar *Willem Levend* geteekend heeft, is zeker niet gewaagd. Al evenaarde hij zijn schoonvader Gerdes niet in geleerdheid, hij overtrof hem in vredelievendheid. Bekend is geworden hetgeen hij op zijn dispuutcollege door den student Van der Palm liet zeggen: ‘Amicus Coccejus, amicus Voetius, magis amica Charitas’. Maar de leerstellige ijveraars waren met die gematigdheid allerminst ingenomen. Dat hij in zijn rede *de corrupto hodierni Christianismi statu in Belgio*, bij de overdracht van het rectoraat te Groningen in 1760 gehouden, zijn misnoegen uitsprak over den harden toon, die in de godgeleerde wereld tegenover tegenstanders gebruikelijk was, maakte hem bij die ijveraars reeds min of meer verdacht en zijn bovengenoemde inaugureele rede te Leiden *de theologo non orthodoxo*, *nisi vere pio* bracht het hare ertoe bij, om hem in een roep van onrechtzinnigheid te brengen, die aan zijn invloed in velerlei opzichten kwaad heeft gedaan: men meende, dat hij de geloofsleer gering schatte en de zedeleer verre daarboven stelde.

Deze verdenking vond nieuw voedsel, toen Hollebeek in 1768 drie *dissertationes* uitgaf *de optimo concionum genere*, *quibus ea divinas literas e suggestu sacro exponendi methodus*, *quae vulgo Anglicana dicitur*, *modeste defenditur.* De preekwijze, over 't algemeen in de Nederlanden gebruikelijk, was zuiver analytisch, waarbij men de preek tot in 't oneindige verdeelde en onderverdeelde, ‘de onderscheidene beteekenissen der Hebreeuwsche en Grieksche woorden aanwees en beoordeelde, de verschillende meeningen der uitleggers, ook de gekste, wikte en woog’ (Knappert). In Engeland daarentegen hadden o.a. Tillotson, Watts en Doddridge een andere, nl. de synthetische, beoefend, wier eischen door Hollebeek in *de optimo concionum genere* juist omschreven worden: ‘eene eenvoudige, duidelijke en gemakkelijke, echter voldoende uitlegging der waarheden, die in de H. Schriften vervat zijn, vooral van die, welke het meest van nabij op de leer der zaligheid betrekking hebben, en eene daaruit juist afgeleide opwekking der hoorders tot ware en echte Godsvrucht’. Hij wilde geen oppervlakkige verklaring van den tekst, maar wel, dat uitlegging van bekende zaken of vertoon van geleerdheid vermeden werd, zoodat die verklaring alleen zou strekken om de zaken in den tekst toe te lichten, te bewijzen en te verdedigen. Als voorbeeld gaf hij daarbij twee schetsen over Luc. XXIV:13-17, de eene volgens de analytische, de andere volgens de Engelsche methode bewerkt, om het verschil duidelijk aan te wijzen. Hartog zegt van deze verhandelingen: ‘Het geheel is een proeve, zoowel van de helderheid en geleerdheid, als van de billijkheid en zachtmoedigheid des Leidschen Hoogleeraars, wiens werk gekend behoort te worden door ieder, die belang stelt in de zaak, die wij behandelen’.

Hoewel reeds vroeger deze preekmethode door de Gereformeerde predikanten Leydekker en De Cock - zie boven, II, 151 - was toegepast, wekte de openlijke aanprijzing door een man als Hollebeek een heftigen tegenstand van verschillende zijden. De nieuwe methode was nl. reeds eenigen tijd ook bij Remonstranten en

Doopsgezinden in gebruik, die men nog altijd min of meer verketterde en wien men ‘moraal-

prediking' ten laste legde, zoodat men in die 'nova methodus' een nieuw bewijs voor Hollebeeks onrechtzinnigheid meende te vinden. Het eerst openbaarde zich die tegenstand te Leiden, waar de meeste predikanten zich afkeurend over de nieuwe preekwijze uitlieten, temeer omdat de dissenters zich met Hollebeek's werk ten zeerste ingenomen toonden. Maar spoedig voegde zich Michaël Verboom, predikant te Dordrecht, bij zijn bestrijders, toen deze in de voorrede van het eerste deel van zijn *Getrouwe Zielenraad aan de Christelike jeugd* (2 dln., Alkm. 1769 en Dordr. 1770) niet onduidelijk zijn meening te kennen gaf met de woorden: 'Ik volge eenen prediktrant, dien ik van mijne Hoogleeraren geleert hebbe, die wel wisten hoe men prediken moest, en ik voor mij zie nog geen noodzaaklijkheid, om in deesen te veranderen... Ik prijs, ik volg, ik omhelze in mijn hart de gewoone wijze in 't prediken, om daar het noodig is den letterliken zin op te helderen' en het stuit hem, 'wanneer ik zoogenaamde planpredikers hoore, die een ontwerp maaken van zaaken in een betoogtrant, die twintigmaal en meer zonder veranderingen, als alleen deeze, dat men maar een anderen text daar voorstelle, dienen kan; dit is bij mij geen Bijbel verklaaren en, zal ik zegge, gelijk ik gevoele, dit maakt leuije herders en domme leeken'.

Kort daarop gaf Hollebeek een tweede uitgave der eerste dissertatie, *animadversionibus*, *tum illustrandi*, *tum confirmandi gratia adjectis*, *priore auctior* (Lugd. B. 1770), waarin hij, zonder Verboom's naam te noemen, diens bezwaren beantwoordde en waarvan hij een exemplaar met een vriendelijken brief aan den Dordtschen predikant deed toekomen. Deze zond daarop een open brief in 't licht, getiteld: *Ad virum celeberrimum Ewald Hollebeek epistola*, *de aliquot in ejus Dissertatione*, *de optimo concionum genere*, *locis etc.* (Dordr. 1770), waarin hij, hoewel erkennende, dat sommigen de oude preekwijze verkeerd toepasten, haar nogmaals in bescherming nam en haar verreweg den voorkeur gaf boven de Engelsche methode. Kort na het schrijven van dezen brief, die volgens Hartog 'niet veel te beteekenen' heeft, stierf Verboom (2 Dec. 1770), maar de strijd tegen Hollebeek was daarmee niet ten einde. Taco Sibelius, predikant te Gouda, had nog in hetzelfde jaar een *Amica epistola ad cl. virum E. Hollebeekium*, *de optimo concionum genere* (Gouda 1770) uitgegeven, waarin hij zóó goed voor de oude preekwijze pleitte en de zwakke punten in de Engelsche methode zóó duidelijk wist aan te wijzen, dat de referent in de *Nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen* - waarschijnlijk de tolk van veler gevoelen in die dagen - het wenschelijk en niet onmogelijk achtte, dat beide methoden tot ééne zouden samengevoegd worden, waardoor 'de gewoone Hollandsche predikwijze... eene aanmerkelijke beschaving onderginge' en 'dat men meer werks mogt maken van het ophelderen, betoogen en verdedigen der zaken zelve, in den tekst vervat, dan van de uitlegging der woorden'. Sibelius kon zich echter hiermede niet vereenigen en antwoordde met een *Epistola familiaris ad auctores libri*, *cui titulus est: Vaderlandsche Letter-oefeningen* (Gouda 1771), waarin hij zijn standpunt nog krachtiger poogt te verdedigen en zich verwonderd toont, dat Hollebeek zelf hem niet beantwoordt. Deze wilde zich echter niet in den strijd mengen en volhardde in zijn stilzwijgen, terwijl de schrijvers der *Vaderlandsche Letteroefeningen* een *Antwoord aan den WelEerw. Heer Taco Sibelius* in hun tijdschrift plaatsten (V, 200-212), waarin zij het wenschelijke van een vereeniging der beide methoden nogeens duidelijker aantoonden.

Inmiddels had ook Petrus Curtenius, hoogleeraar te Amsterdam, in de voorrede van zijn geschrift: *Het eerste hoofdstuk van den brief aan de Ephesiërs*, *verklaard en toegepast* (Amst. 1770) zich vrij scherp vóór ‘de gewoone Hollandsche predikwijze’ verklaard, maar zag voorbij, dat Hollebeek en zijn aanhangers zich niet verzetten tegen de gebruikelijke wijze: tekstverklaring, gevolgd door toepassing, maar wel tegen de misbruiken, die waren ingeslopen, o.a. dat de tekstverklaring tot in 't minutieuse werd uitgebreid en de toepassing zoo goed als geheel achterwege bleef. Feller nog was Johannes Claessen, predikant te Leerdam (zie boven, i.v.), die reeds in zijn *Genaderoem der bekeeringe van den apostel Paulus* (Amst. 1770), de Engelsche preekmethode bestreden had en daarna in een leerrede over Ps. 127:1: *Vrugteloosheid der maatschappijen zonder de medewerkende en regeerende hand Gods* (Amst. 1772), gehouden ‘tot afscheid van de Christelijke Zuidhollandsche kerkvergadering te Woerden den 17 Juli 1772’, zich aldus uitlaat: ‘De redevoeringen, die men met zooveel ophef roemt in den Engelschen smaak, zijn voornaamelijk gepreezen bij dat zoort van menschen, dat men Naam-Remonstranten en groove Toleranten noemt: ik beklaag het, dat men in dezelve eene dorre zedeleer vindt, welke de gronden van 's menschen verdorvenheid en onmacht onaangetoond laat’. Die predikwijze acht hij dan ook het kenmerk van een tolerant, ‘gelijk men den troffel houdt voor het merk van eenen vrijmetzelaar’. Ook hier was overdrijving en daardoor onbillijkheid: Hollebeek wilde ook over de leer der plichten gepredikt zien, maar de zedeleer moest altijd door de leer des geloofs ondersteund worden.

Dat echter uitlatingen als boven vermeld, die Hollebeeks rechtzinnigheid verdacht maakten, niet zonder invloed bleven, spreekt vanzelf en ook dit is zeker één der oorzaken geweest, dat de nieuwe predikwijze slechts langzamerhand ingang heeft gevonden. Daarbij kwam, dat de eerste proeven van hen, die deze methode in practijk brachten, niet gelukkig kunnen genoemd worden: Chevallier's preeken b.v. werden verhandelingen, droog, dor en koud, soms zéér ingewikkeld en te hoog voor het begrip der toehoorders. Over 't algemeen werd de nieuwe preekwijze beter toegepast door Hollebeek's zwager Manger, door Nieuwold, Bonnet en vooral door den vroeg gestorven Frantzen (zie boven, III, 117), die, ieder op eigen wijze de methode volgend, zeer veel tot haar verbreiding hebben bijgedragen. Toch kon Hollebeek's ambtgenoot G.J. Nahuys niet nalaten, in de voorrede van zijne *Leerredenen over Jesaja LIII-LV*, na zijn dood in 1783 uitgegeven, de Engelsche predikers te hekelen, ‘die pro forma eenen tekst voorleezen, terwijl de verhandeling bijna niets met den tekst gemeen heeft’.

Opmerking verdient, dat uit een handschrift, eertijds in bezit van Glasius en getiteld: *Excerpta ex ore celeberrimi viri E.H. in theologiam dogmaticam*, duidelijk blijkt, hoe Hollebeek bij zijn onderwijs geheel en al de toen gebruikelijke wijze van verdeelingen en onderverdeelingen volgde, zoodat Sepp den vorm van dat onderwijs kortweg ‘dor en droog’ noemt. Van zijn leerlingen moeten, behalve Van der Palm, nog vermeld worden: zijn neef Ewaldus Kist en Cornelis Fransen van Eck.

Behalve de reeds genoemde geschriften hebben nog twee oraties van Hollebeek het licht gezien, beide gehouden bij de overdracht van het rectoraat te Leiden onderscheidenlijk in 1764 en 1780. De eerste handelt *de divinae revelationis in Belgio contemtu atque causis ejus praecipuis*, in het Hollandsch vertaald als: *Het in Nederland toenemend kleenachten der godlijke openbaring en over desselfs voorname oorzaaken*

(Leid. 1765), terwijl de andere tot titel heeft: *Oratio de utilitate ex incredulorum contra sacras litteras conaminibus in religionem christianam redundante*, waaruit, volgens Sepp, blijkt, dat 'hij althans op de teekenen der tijden toonde te letten en het geruisch van Duitschlands neologen tot zijn oor doordrong'. Prof. Heringa bezat nog van hem in handschrift: *Observationes theol.-philol. in textus feriales*, *de conc. methodo et de cura pastor.* (1764).

Ondanks de weinige geschriften, die hij heeft uitgegeven, is Hollebeek door zijn onmiskenbaren invloed een man van beteekenis geweest. 'Liggen al zijn groote verdiensten op homiletisch gebied - door zijn gansche persoonlijkheid heeft ook hij, voor zijn deel, den nieuwen tijd voorbereid' (Knappert).

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, I, 1140. - D.C. v. Voorst, *Lijkrede op E.H.*, *over Op. 14:13* (Leyden 1796). - *Iets ter gedachtenis van E.H.* (Leyden 1796). - Glasius, *Godg. Ned.*, II, 126-130; III, 664. - Id., *Gesch. Chr. Kerk na de Herv.*, II, 261-263. - Schotel, *Kerkel. Dordr.*, II, 99, 100, 524, 525, 633, 639, 687. - Hartog, *Gesch. Predikk.*, 135-138, 280, 283, 287 vv. - Brucherus, *Gedenkb.*, 23. - Sepp, *Pragm. Gesch. Th.*, 65, 66. - Id., *Stinstra*, II, 13. - W. Broes, *De Eng. kerk*, *benev. haar invloed op de Ned.*, II, 148-157. - Kühler, *Socin.*, 271. - Nagtglas, *Levensb.*, II, i.v. - Siegenbeek, *Leidsche Hoogesch.*, Reg. - Heerspink, *Godgel. Gron.*, II, 29-39. - Boeles, *Gedenkb. Gron. Hoogesch.*, bijl., 75. - De Bie, *Hofstede*, 269, 272. - Honig, *Comrie*, Reg. - Loosjes, *Vóór ruim een halve eeuw*, 15-17. - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H.K.*, IV, 69-72. - Ypey, *Chr. Kerk 18e e.*, VI, 85; VII, 112-118; VIII, 645-647. - Reitsma, *Herv. en Herv. K.*, 699, 700. - Knappert, *Gesch. N.H.K.*, II, Reg. - Knuttel, *Bibl. v. Kerkg.*, 106. - *Arch. K.G.*, VI, 218, 219; VIII, 389; IX, 491; XII, 124. - *Alb. Stud. Gron.*, 625, 964. - *Cat. Letterk.*, I, 535, 567. - *Boekz.*, 1752*b*, 372, 514; 1770*b*, 493.

[Henricus Hollenhagen]

HOLLENHAGEN (Henricus) aanvaardde in 1704 het predikambt bij de Luthersche gemeente te Monnikendam, maar vertrok reeds het volgende jaar naar Utrecht als Hollandsch leeraar dier gemeente, waar hij op 18 October 1705 intrede deed. Den 1en September 1720 hield hij een lijkrede op zijn Hoogduitschen ambtgenoot Johan Albert Veltgen, uitgegeven onder den titel: *De saligheid der dooden*, *mond- en schriftelijk versekert uit Openb. 14:13* (Utr. 1720). Vóórdat hij de vervulling van zijn wensch: een nieuw kerkgebouw, gezien had, overleed Hollenhagen op 25 Maart 1740. Zijn ambtgenoot Johan Arnold Veltgen hield op hem een lijkrede.

Acht Domela Nieuwenhuis dat Hollenhagen in zijn bovengenoemde rede door 'wijdloopigheid en pronk van geleerdheid ... den indruk tegenwerkte, dien eene lijkrede behoort te maken', dezelfde schrijver prijst zijn tweetal nagelaten jubelredenen, die 'naar de omslagtige predikwijze van dien tijd te beoordeelen, bewijzen zijn van zijne veelomvattende kennis en echt protestantschen zin'. De titels van deze jubelredenen luiden: *De borgerlijke en goddelijke dienst der Christenen vernieuwt en staande gehouden op het jubelfeest der Reformatie. Leerrede over Matth. 22:21* (Utr. 1717) en *Het hemelsch Jubilé uitgebreid op het tweehondertjarige belijdenis-jubilé der Euangelische kerk*, *in een leerrede over Luc. 15:7*, *10*, *tot viering*

van het tweede eeuw-getij der geloofs belijdenis op den Rijksdag te Augsburg den 25 Junij 1530 overgelevert (Utr. 1730).

Litteratuur: *Bijdr. Gesch. Luth. kerk*, I, 112-116; VII, 81. - Pont, *N. Bijdr.*, V, 52. - *Oud en Nieuw*, V, 46, 49. - Schultz Jacobi, *Gesch. Luth. gem. te Rotterdam*, 240. - Loosjes, *Naaml. Luth. Pred.*, 123.

[Aegidius Henricus Hollenhagen]

HOLLENHAGEN (Aegidius Henricus), zoon van den voorgaande en geboren te Utrecht, ontving op 8 Januari 1741 een beroep naar de Luthersche gemeente te Kampen. Hij stond daar van den 12^{en} Februari d.a.v. tot 28 April 1743 en ging vanhier naar Purmerend, dat hem op 7 April 1743 beroepen had. Tot predikant te Batavia gekozen, preekte hij den 26^{en} Augustus 1759 afscheid, leidde onderweg in 1760 een godsdienstoefening aan de Kaap en kwam eerst op 21 Juni 1761 te Batavia aan. Zijn komst was de aanleiding tot onaangenaamheden tusschen den kerkeraad en zijn ambtgenoot Michels, die spoedig naar Nederland terugkeerde. Hollenhagen overleed reeds in October 1762. Van zijn hand verscheen een bevestigingsrede over 1 Tim. 4:16: *De tweevoudige pligt van een getrouw leeraar ter bevordering van sijne en sijner toehoorderen zaligheid*, die ‘bezwaard was met grieksche woorden en aanhalingen uit Cicero enz.’

Litteratuur: *Bijdr. Gesch. Luth. Kerk*, V, 78; VI, 96, 97, 119; VII, 55, 74. - Pont, *N. Bijdr.*, III, 104. - V. Troostenburg de Bruyn, *Biogr. Wdb. O.-I. Pred.*, 189. - Loosjes, *Naaml. Luth. Pred.*, 122, 123.

[Henricus Hollingerus]

HOLLINGERUS (Henricus) was van den Boven-Rijn afkomstig en wordt Henricus van Straesburch genoemd, als hij in Januari 1597, waarschijnlijk door bemiddeling van Fontanus, door het Hof van Gelderland naar den schout van Voorst wordt gezonden, om te Terwolde op proef te preeken. Dit deed hij den 30^{en} Januari 1597 tot genoegen van die gemeente, welke hem op een tractement van *f* 200.- per jaar tot predikant aanstelde. Reeds in December d.a.v. klaagt Hollingerus over het kleine tractement, dat hij tot *f* 300.- wil verhoogd zien, hetgeen door den raadsheer Van der Hell wordt ondersteund, ‘angesien hij bij desen duieren tiit hem met weynniger nyet en konde onderhouden’. Men kwam evenwel niet tot overeenstemming, doch reeds op het eind van December ontving Hollingerus een beroep naar 's-Gravenweerd of Schenkenschans, waar hij in Januari 1598 door Fontanus bevestigd werd. Wel is het opmerkelijk, dat hij op de Geldersche synode van 13 Juni 1598 weder over zijn tegenwoordig tractement klaagt en vergoeding van reiskosten naar zijn nieuwe standplaats wil hebben, die hem nog niet zijn uitbetaald. Zijn telkens herhaalde afvaardiging naar de synode in de volgende jaren toont echter, dat hij in zijn classis een geëerd man was.

In 1616 naar Grave beroepen, trad hij daar in April 1617 in dienst, maar in 1618 daagde de Synode van Dordrecht hem met de bekendste Remonstranten, als Episcopius, Dwinglo, Poppius e.a., vóór zich, zoodat hij toen zeker als één der voormannen van die richting heeft bekend gestaan. Ook blijkt dit uit de twistgesprekken, ter Synode gehouden en door Brandt weergegeven, waarbij hij meermalen op den voorgrond treedt en onbeschroomd van zijn gevoelens getuigde,

zoomede uit de woorden, die hij tot de andere Remonstranten sprak, toen zij uit de Synode verwijderd werden: ‘Gaet uit de vergaderinge der boosen’. Toen later den geciteerden nog allerlei vragen werden gedaan, o.a. over de Remonstrantsche vergadering, te Rotterdam in Maart 1619 gehouden, klonk het bitse antwoord van Hollingerus:

'Ik ben te Dordrecht op de Synode geciteert om de vijf Artykelen te verdedigen, en niet om met sulke onnutte en dwaese vraegen gequelt te worden', wat tengevolge had, dat hij gedurende drie uren werd gevangen gehouden.

Van zijn predikambt ontzet, trok hij eerst met verschillende lotgenooten naar Waalwijk en kwam met Lomannus den 24^{en} Februari 1621 te Antwerpen, waar de tweede vergadering der Remonstranten reeds gehouden was, maar de Directeuren nogmaals een vergadering belegden, om ook aan de nieuw aangekomenen de onlangs opgestelde Confessie voor te leggen en hun bedenkingen te hooren. Zij brachten in dit stuk eenige verbeteringen aan en op hun voorstel werd de Confessie door Episcopius met een epilogus besloten.

De laatste drie maanden van het jaar 1621 diende Hollingerus in commissie de gemeente Amersfoort met Woudenberg en Bunschoten, in 1624 zien wij hem met Pollio voor vier maanden aangesteld, om Alkmaar, Wormer en Schoorl te bedienen, terwijl hij nog in hetzelfde jaar, evenals Lansbergen, V.d. Borre en Sapma, tot provisioneel classicaal gedeputeerde was benoemd, aan welk college o.a. 'de bezorging der kerken en de correspondentie' werd opgedragen. In 1629 is hij te Schoonhoven en wordt den 27^{en} November van dat jaar naar Alkmaar verplaatst, waar hij blijkbaar gaarne was, want toen hij in Juni 1630 voor een half jaar de bediening te Tiel zou waarnemen, wilde hij liever in Alkmaar blijven. Toch vertrok hij naar zijn nieuwe standplaats, waar hij in 1632 als eerste vaste predikant werd aangesteld, maar het is niet uit te maken, of hij hier reeds sinds 1630 onafgebroken werkzaam is geweest. In 1634 is hij nogeens wegens zijn prediking door den magistraat beboet en bovendien met inkwartiering van eenige soldaten gestraft, terwijl hij in 1642 aanwezig was op een Generale Vergadering te Amsterdam. Reeds in datzelfde jaar is Tiel vacant, zoodat hij toen òf afgetreden òf overleden is; zijn sterfjaar is althans niet bekend.

Deze gegevens omtrent de laatste levensjaren van Hollingerus zijn ontleend aan Tideman's *Biogr. Naaml. Rem. Br.* Nu vermeldt De Jongh in *Pred. Geld.* echter, dat Hollingerus tot de Gereformeerde kerk is teruggekeerd, in zijn ambt hersteld werd en nog van 1631 tot zijn overlijden in 1636 zijn oude gemeente Terwolde diende. Welke van beide opgaven de juiste is, kan met de ten dienste staande gegevens niet uitgemaakt worden: Dr. J.S. van Veen berichtte mij, dat noch de Acta der classis van Overveluwe noch die der Geldersche Synode eenige bijzonderheid vermelden, alleen de komst van H. Hollingerus te Terwolde in 1631 en zijn overlijden in 1636. Mogelijk zou zijn, dat er twee predikanten van denzelfden naam bij de Remonstranten gediend hebben, waarvan de ééne tot de Gereformeerde kerk is teruggekeerd, de andere in 1642 de Algemeene Vergadering te Amsterdam bijwoonde; één van beiden zou dan de vader kunnen zijn van Everardus Hollingerus (achtereenvolgens Remonstrantsch predikant te Bommel, Brielle en Buren, † 1671), daar deze weder een zoon Henricus had, die de Broederschap diende als leeraar te Oudewetering, Brielle en Gouda, waar hij in 1726 overleed.

Toen de Rotterdamsche magistraat in 1622 een standbeeld van Erasmus in metaal had laten gieten ter vervanging van het arduinen, dat door de Spanjaarden deerlijk gehavend was, wekte dit de verontwaardiging van een deel der Gereformeerde gemeente. Ds. Jacob de Leeuw had in een predikatie reeds zijn afkeuring betuigd en nu drong men erop aan, dat de 'afgod' geweerd zou worden. Anonym,

maar van de hand van Hollingerus, verscheen toen: *Des ouden hoochstgheleerden ende wijtvermaersten H. Desiderij Erasmi*, *borghers van Rotterdam*, *requeste. Gedruckt buyten Rotterdam 1622*, een geestig verzoekschrift, aan Erasmus in den mond gelegd, waarin hij zich over den haat der predikanten beklaagt en de overheid van Rotterdam verzoekt, hem te beschermen; mocht hun de macht daartoe ontbreken, dan verzocht hij de zaak voor de Staten van Holland of voor de synode te brengen. Zeker heeft dit geschrift ertoe bijgedragen, om de Zuid-Hollandsche synode, waarop de ontevredenen zich inderdaad beroepen hadden en die in 1622 te Gorinchem gehouden werd, te doen besluiten, niet verder op deze zaak in te gaan, omdat 'het oprechten van alsulcke statuen een middelmatige saecke is ende een politycq gebruick heeft en dat sij (de ontevredenen) daeromme niet behooren haer daeraen te stooten, veel weyniger daeromme de eenicheyt der kercke te breecken ofte te verlaten'. Het request zelf is afgedrukt bij Van Vloten, *Paschier de Fijne*, 120-124. In het volgend jaar verscheen nog een geschrift van Hollingerus, weder anonym uitgegeven, en thans meer in 't bijzonder tegen Ds. de Leeuw gericht, getiteld: *Spongia Erasmi*, *dat is uytwissinge der calumnien ... Jacobi Levii* (1623); dit behelst een samenspraak tusschen Erasmus en dien predikant over de preek, door laatstgenoemde gehouden, en waarin acht punten uit die toespraak achter elkander worden besproken en weerlegd. In dit werkje (blz. 14) wordt ook vermeld, dat de kosten der Dordtsche synode één millioen gulden bedroegen, wat echter een schromelijke overdrijving is.

L i t t e r a t u u r: V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Tideman, *Biogr. Naaml. Rem. Br.*, Reg. - Sax, *Niëllius*, 68, 70, 86, 102, 145. - Wagenaar, *Fontanus*, 105. - Van Vloten, *Paschier de Fijne*, 120 en aant., 36. - Brandt, *Reformatie*, III, Reg.; IV, 5, 722. - Reitsma en V. Veen, *Acta*, IV, Reg. - Knuttel, *Acta*, I, 58. - Reitsma, *Herv. en Herv. K.*, 526. - Knappert, *Gesch. N.H.K.*, I, 119, 135. - *Tr. en Zw.*, 1917, 265. - V. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.*, II, 192, 193, 521. - *Arch. K.G.*, XV, 9, 20, 54. - *Arch. Ned. K.G.*, N.S., XIV, 268, 269; XVI, 86. - V. Alphen, *N.K. Handb.*, 1903, Bijl., 156.

[Johannes Holmannus]

HOLMANNUS (Johannes), ook wel met de bijvoeging *Secundus* aangeduid, is in 1523 te Staden geboren, waar zijn vader, Johannes Holmannus *Primus*, die meer dan eens voor zijn overtuiging zijn leven gewaagd heeft, de eerste Luthersche predikant was. Hij studeerde eerst te Rostock, daarna te Wittenberg en volgde daar het onderwijs van Melanchthon, waardoor de milde, verdraagzame geest in hem werd aangekweekt, die hem steeds heeft gekenmerkt. Op aanbeveling van dien leermeester droeg de hertog van Saksen hem het onderwijs zijner kinderen op, daarna was hij predikant in de buurt van Staden, vervolgens in die plaats zelf, waar hij huwde en later zijn oudste zoon Johannes Holmannus *Tertius* zijn ambtgenoot is geworden. Over zijn zedelijk leven in dien tijd viel niet te roemen: wegens ontrouw moest zijn huwelijk ontbonden worden en, van simonie overtuigd, werd hij uit den dienst der kerk ontzet. Hij vestigde zich in de buurt van Hamburg en leerde daar Dr. Heinrich Moller kennen, wien men reeds in 1579 en 1580 tevergeefs een leerstoel aan de jonge Leidsche hoogeschool had aangeboden. Toen Danaeus op het einde van Februari 1582 als hoogleeraar te Leiden ontslag gevraagd had, werd op Moller's advies Holmannus,

die ‘proefsgewijs in de Universiteit mit een welgevallen ende ter verghenuegen der professoren, studenten ende andere ommestanderen een prijselyck

vertoogh had gedaen', den 31^{en} Juli 1582 voor één jaar tot hoogleeraar in de godgeleerdheid benoemd, met de bepaling, dat hij elken Zondag in de Latijnsche taal een preek zou houden. Teekenend voor den strijd over de rechten van Kerk en Overheid, die onder zijn voorganger gewoed had, is wel de bijzondere voorwaarde, die Holmannus werd gesteld: 'dat hij hem selfs noch met de kerkelycke noch de burgerlycke saken deser stede noch 't gemeyn landt, sulcx dat daer uyt eenigen twist oft oneensheyt ontstaen soude mogen, niet en sal onderwinden, maer hem alleenlick met sijn professie bemoeyen.' Zijn tractement bedroeg *f* 400.-, bovendien *f* 100.- vereering en *f* 60.- reisgeld.

De tijdelijke benoeming werd na één jaar in een vaste veranderd en gedurende zijn hoogleeraarschap schijnt hij stil zijn weg gegaan te zijn. In de twisten tusschen Saravia en Coolhaes weigerde hij als scheidsman op te treden, terwijl hij meest den omgang met litteratoren als Douza en Lipsius zocht. Zijn theologisch standpunt schijnt echter weinig waardeering gevonden te hebben: Van de Corput spreekt in zijn correspondentie met den Delftschen predikant Arent Cornelisz zelfs over de vraag, of 'Holmannus van selffs vertrecken soude, aensiende sijn cleyne estime' (2 Febr. 1583) en heeft het reeds vroeger (5 Dec. 1582) over punten, waarin Holmannus 'onreyn soude leeren'. Dat deze geen zuiver Calvinist is geweest, staat vast, maar of die onzuiverheid in de leer de ontkenning der praedestinatie betrof en Holmannus, gelijk meermalen geschied is, een voorlooper der Remonstranten mag genoemd worden, wordt door Sepp (*Godg. Ond.*, I, 62) ernstig betwijfeld, die zijn richting liever als Zwingliaansch zou kenschetsen, hetgeen echter wel vreemd zou zijn voor een man, die van huis uit Lutheraan was. Tegenover Sepp's meening staat ook Brandt's mededeeling omtrent een openbaar dispuut tusschen Holmannus en Donellus over de praedestinatie, waarbij de eerstgenoemde de woorden gebezigd zou hebben: 'Gij maekt God tot een tyran en beul'. In deze kwestie geven de woorden van Helmichius, voorkomend in een brief dd. 26 October 1602 aan Arent Cornelisz gericht, toen Trelcatius was overleden en Arminius hem zou opvolgen, evenmin bepaald uitsluitsel; zij luiden: 'Wat belangt d'Academie, (dient immers so voorsichtelyck in gearbeidt, om geen Holmannos of Gallos wederom te crijgen'. Maar toch is het opmerkelijk, dat, volgens Brandt, bij de benoeming van Arminius in de eerste twisten over de praedestinatie, telkens Holmannus wordt genoemd als tegenstander van dit leerstuk. Mogelijk zouden geschriften van zijn hand meer licht hebben verspreid over zijn denkbeelden, maar de dissertationes, die Jöcher als Holmannus' werk noemt, nl. *de anima humana sibi ipsi ignota* en *de jure consequentiarum*, zijn volgens Petit geheel ten onrechte aan hem toegeschreven, daar hij niets in druk heeft nagelaten.

Persoonlijk genoot hij te Leiden groote achting en toen hij reeds vier jaar na zijn komst, op 26 December 1586 overleed, prezen Burgemeesters hem als 'vroom, geleert ende vreedsaem'. Den 29^{en} d.a.v. werd hij in de Pieterskerk te Leiden begraven, waarbij Prof. C. de Groot een lijkrede op hem hield. Douza vereerde zijn nagedachtenis met een lijkzang, die ook in *Illustrium Hollandiae et Westfrisiae ordinum alma academia Leidensis* (1614) is opgenomen, waar tevens een met warmte geschreven levensschets van Holmannus is te vinden. Bij testament - waarvan een uittreksel voorkomt op blz. 138* van de *Bronnen t.d. Gesch. der Leidsche Univ.* - vermaakte hij zijn boekerij, op *f* 1000.- geschat, aan de Leidsche hoogeschool, welke

schenking den grondslag heeft gelegd tot de tegenwoordige Bibliotheek. Zijn weduwe, Beke van Edenbuttels uit Staden, schijnt in financiëel ongunstige omstandigheden te zijn achtergebleven, zoodat haar in 1603 ‘in haren benaauwenden staat’ vermindering van huishuur werd toegestaan.

L i t t e r a t u u r: V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Siegenbeek, *Leidsche Hoogesch.*, Reg. - Sepp, *Godg. Ond.*, I, 61-63, 71, 114. - Id., *Geschiedk. Nasp.*, I, 16. - Knipscheer, *Invoering en Waardeering der Ger. Belijdenisschriften*, 118, 119. - Hartog, *Gesch. Predikk.*, 35. - Rogge, *Coolhaes*, I, 207. - Schultz Jacobi en Dom. Nieuwenhuis, *Bijdr. Luth. k.*, V, 5. - Jöcher, *Gel. Lex.*, II, 1676. - Brandt, *Reformatie*, I, 558; II, 48, 56. - Reitsma, *Herv. en Herv. K.*, 429. - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H.K.*, II, 165. - *Bronnen t.d. Gesch. der Leidsche Univ.*, uitg. door Molhuysen, I, 31, 34, 47, 126, 136*, 138*, 296*. - *Werken Marn. Ver.*, Ser. II, dl. III, 565, 566; Ser. III, dl. II, 225, 226, 232, 236, 270; dl. IV, 153. - Petit, *Bibliogr. Lijst der werken van Leidsche Hoogl.*, I, 34.

[Johannes van Holst]

HOLST (Johannes van) liet zich als ‘Rensburgensis’ den 2^{en} September 1661 op 21jarigen leeftijd aan de Leidsche hoogeschool inschrijven en aanvaardde in 1662 het predikambt te Alphen als adjunct van Ds. Joachim Horstius, die onaangenaamheden met zijn gemeente had gehad en niet bijzonder op de komst van een adjunct gesteld was. Op de synode van 1670 te Schiedam staat Horstius onder de overledenen genoemd, en Van Holst heeft sindsdien blijkbaar alleen de gemeente Alphen gediend, totdat hij, naar Leeuwarden beroepen, daarheen vertrok. Den 8^{en} Augustus 1675 verbond hij zich aan zijn nieuwe gemeente en was daar werkzaam tot zijn overlijden op 21 November 1691. Hij was eerst gehuwd met Catrina van Horensluys en hertrouwde in 1668 na haar overlijden, te Amsterdam met Hendrina van Riethoven.

Van zijn hand verscheen in druk: *Zions verbodsdag* (Leeuw. 1677). - *Voorbereyding tot den Messias*, *komende in den vleesche* (Leeuw. 1680). - *De onwankelbare belijdenisse der hoope* (Leeuw. 1683). - *Eerste beginzelen der woorden Godts over den Heidelbergschen Catechismus.* - Het meest bekend is echter zijn *Tractaat van de teekenen des Hemels ende gissingen in besonder van de cometen* (Leeuw. 1681), waarvan de titel in latere drukken is gewijzigd in: *Kort en beknopt verhaal van de tekenen des Hemels*, *en in 't bijzonder van alle de cometen*, *die er verschenen zijn omtrent de geboorte van Christus tot het jaar 1682. Mitsgaders de oordelen, die er op gevolgt zijn, over Jer. 10:2. Met een aanhangsel over de comeet van 't jaar 1682 over Amos 5:8.* De derde druk verscheen te Rotterdam in 1737, waarna aldaar nog in 1742 en 1769 nieuwe drukken volgden.

Ook mengde hij zich nog in den strijd over de wenschelijkheid van het dansonderwijs aan de Franeker Academie, dat door Prof. Huber in bescherming was genomen in zijn: *De dansmeester van Franequer geheekelt ende geholpen* (Leeuw. 1683). Van Holst gaf hierover een vlugschrift uit, getiteld: *Missive aan een vriend*, *tegens de antwoordt op eene missive wegens een boekje*, *genaamt* ‘*De dansmeester etc.*’ (Leeuw. 1683). Huber zette zijn verdediging voort met de uitgave van: *Gevoelens van eenige beroemde gereformeerde theologanten ende andere wijse mannen nopens*

de dans-oeffeninge (Leeuw. 1683), waarop Van Holst nog een *Tegen-bericht op het bescheidt van den heer U. Huber, tot beschermінge van zijn dansmeester van Franeker* in het licht zond.

L i t t e r a t u u r : Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, IV, 767. - Boeles, *Friesl.*

Hoogesch., I, 345, 346. - V. Veen, *Geref. Kerk in Friesl.*, 4. - Romein, *Pred. Friesl.*, 27. - *Ned. Leeuw*, 1920, 253. - *Nav.*, XVI, 45. - B. Mourik, *Naamrol Godg. Schrijvers*, I, 520, 586. - Knuttel, *Acta*, IV, Reg. i.v. Holst en Horstius. - *Alb. Stud. L.B.*, 491.

[Otto Holst]

HOLST (Otto), afkomstig uit het Oldambt, liet zich op 17 September 1734 te Groningen als student inschrijven en werd den 11^{en} Juni 1739 proponent onder de classis Rolde. Op 't eind van het volgend jaar te Oosterwytwert beroepen, deed hij aldaar op 4 Juni 1741 intrede en diende deze gemeente tot 2 Augustus 1744, om vandaar naar Nieuwkerk, Oudekerk en Faan te vertrekken, waaraan hij zich den 16^{en} Augustus d.a.v. verbond. Hier was hij werkzaam tot zijn overlijden op ruim 66jarigen leeftijd, den 29^{en} Maart 1783. Een dochter van Holst was gehuwd met Willem de Weerth, predikant te Grootegast, die op 9 Maart van datzelfde jaar is overleden.

Holst, die geëerd werd als een ‘waardige en wegens zijne geleerdheid uitmuntende leeraar’, gaf in druk uit: *De godlijkheid van het beroep der leeraren en der kerkelijke tugt tegen de schijnredenen van J.H. Engelhard* (Gron. 1771), terwijl in het Oud-Synodaal Archief berust een door hem vervaardigd *Repertorium Synodi et classis occiduae 1595-1780.*

L i t t e r a t u u r : Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, IV, 767. - *Alb. Stud. Gron.*, 184. - Janssen, *Cat. Oud-Syn. Arch.*, 156. - *Boekz.*, passim.

[Casparus Holstech]

HOLSTECH of **HOLSTECHIUS (Casparus**), die ‘ongeveer een halve eeuw lang zijn beste krachten en talenten besteedde aan de zegepraal van het Protestantisme te Kampen’ (pastoor Velthuysen in *Archief v.d. Gesch. v.h. Aartsb. Utrecht*) ontving op Paschen 1562 van de kerkmeesters der St. Nicolaaskerk aldaar zijn aanstelling tot ‘rector scholae’. Den 21^{en} Augustus 1564 werd hij opnieuw benoemd voor den tijd van drie jaar, ingaande met Paschen 1565, maar vóór het einde van dien termijn zou Holstech tot andere werkzaamheden geroepen worden. In Augustus 1566 kwam namelijk te Kampen de tijding van den Beeldenstorm in de Zuidelijke Nederlanden en hoewel de magistraat op den 27^{en} Augustus nog een publicatie uitvaardigde, dat hij geen nieuwe, opgeworpen predikanten in de stad of haar vrijheid dulden zou en aan een ieder verbood, zich in hun vergaderingen of predikatiën te begeven, kwamen reeds den 3^{en} September in den Raad eenige afgevaardigden van een groote vergadering, die in de kerk van den H. Geest gehouden werd, met het verzoek, dat hun kerken mochten vergund worden, om er naar de Augsburgsche Confessie dienst te doen. De magistraat vaardigde nu uit zijn midden vier personen af, om met ‘de predikanten’ - wie dat zijn, wordt niet gezegd - te confereeren, waarvan het gevolg was, dat deze het Woord Gods mochten prediken naar hun consciëntie, ‘sonder scheldinge des eenen op den anderen.’ Aan de Landvoogdes zou goedkeuring van dit besluit gevraagd worden. Twee dagen later - 5 September -verzoeken Schepenen en Raad met de groote en kleine gemeente aan den rector Mr. Casparus Holstechius en aan Mr. Christiaan van Driel, om het sacrament des altaars onder twee gestalten

aan de zieken, die het begeeren, uit te deelen en beloven, hen bij moeilijkheden, die daaruit zouden kunnen voortkomen, te zullen steunen, zoodat zij geen schade zullen lijden. Uit de briefwisseling van Margaretha van Parma

en Philips II blijkt, dat de Hervormingsgezinden te Kampen in dezen tijd ook in het openbaar prediken, waarbij Holstech en Van Driel wel zullen zijn voorgegaan. Dit is ook hieruit af te leiden, dat de magistraat hun op 21 Mei 1567 gebiedt, het Avondmaal aan niemand meer binnen de jurisdictie van Kampen uit te deelen, 'sy sy syck of sont zyn.'

Holstech voelde zich na dit verbod in Kampen niet meer veilig en begaf zich naar Grafhorst, vanwaar hij aan den Raad het verzoek richtte, om zonder gevaar naar de scholen en zijn dienst in het gasthuis te mogen terugkeeren, wat hem, met het oog op de veranderde tijdsomstandigheden, wel niet zal zijn toegestaan. Waar hij zich in de eerstkomende jaren opgehouden heeft, blijkt niet, maar als graaf Willem van den Berg in naam van den Prins van Oranje op 11 Augustus 1572 de stad bezet en op 1 September bevolen heeft, de Bovenkerk voor den dienst der Hervormden in te richten, komt op 7 October van dat jaar een smeekschrift bij den magistraat in, waarbij gilden en gewone burgers verzoeken, dat hun Holstech als predikant worde gegeven. Met twee ambtgenooten is hij toen weder de gemeente voorgegaan, maar slechts gedurende zéér korten tijd, daar de graaf Van den Berg op 19 November de stad verliet, die kort daarna door het leger van Don Frederik de Toledo werd bezet.

Holstech heeft toen natuurlijk Kampen verlaten, maar waarheen hij is uitgeweken, kan niet met volkomen zekerheid worden vastgesteld. Evenwel is het zeer waarschijnlijk, dat hij zich naar West-Friesland begaf, omdat deze streek haar onafhankelijkheid tegen de Spanjaarden heeft gehandhaafd en de Noord-Hollandsche synode in de eerstkomende jaren daar onverhinderd hare vergaderingen hield. Er is dan ook alle grond, om hem met eenen Jasper - ook wel Caspar genoemd - te vereenzelvigen, die volgens de Acta der Noord-Hollandsche synode, in 1574 te Binnenwijzend en Westwoud stond. Deze Jasper woonde op 19 April 1574 de synode te Grootebroek en op 26 Juli d.a.v. die te Edam bij, waar hij tot 'notarius' of scriba benoemd werd en verschillende opdrachten ontving. In 1575 brengt Monnikendam een beroep op hem uit, doch niet in den vereischten vorm, zoodat het moeilijkheden geeft, maar verder zwijgen de Acta over hem. De naamlijsten der Noord-Hollandsche predikanten geven dienzelfden Jasper in 1574 op als predikant te Binnenwijzend en vermelden verder: C. Holsteegius in 1577 te Monnikendam gekomen, maar in hetzelfde jaar naar Hoogwoud vertrokken en vandaar in 1582 naar Kampen. Ook volgens Moonen's *Pred. in Overijssel* komt Holstechius van Hoogwoud naar die stad. Het laatstgenoemde jaartal is zeker onjuist: reeds in 1578 is hij te Kampen terug, terwijl hij misschien reeds vóór 1577 te Monnikendam is gekomen, ook al hebben de moeilijkheden, uit het informeel beroep ontstaan, vertraging veroorzaakt. Overigens zijn er geen redenen, waarom niet zou kunnen worden aangenomen, dat de Kamper predikant tevoren de drie genoemde Noord-Hollandsche gemeenten heeft gediend; ook de benoeming van 'Jasper' tot notarius van de synode in 1574 pleit voor deze onderstelling: de gewezen rector scholae was de aangewezen man, om de pen te voeren. Indien het voorafgaande juist is, moet de meening van Reitsma en Van Veen verworpen worden, dat Jasper van Binnenwijzend dezelfde is als Gaspar Hochten, expastoor te Tessel; het klinkt ook onwaarschijnlijk, dat dezelfde, die in 1574 notarius der synode is, nog in 1575 volgens besluit der synode moet geëxamineerd worden (*Acta*, I, 32).

Nadat Kampen in 1578 Geus was geworden en den 26^{en} Juli van dat jaar

Rennenberg als stadhouder erkend had, vinden wij Holstech onder de nieuwe predikanten, die in de kerk van den H. Geest dienst doen en blijkt, dat hij in zijn prediking zich richt tegen de Pacificatie van Gent en de Unie van Brussel, die door Kampen was aangenomen en onderteekend. In Augustus 1578 besloot de Raad, hem persoonlijk aan te zeggen, dat hij zich om die reden van het prediken moest onthouden, 'op pene van gestraft te worden als perturbator van de gemeene ruste'. Dit bevel is niet ten uitvoer gebracht of het verbod na korten tijd opgeheven, want zijn tractement is hem dat jaar evenals volgende jaren geregeld uitbetaald.

In de eerste tijden van zijn geregelden dienst te Kampen vernemen wij omtrent Holstech niets dan goeds. In 1581 schenkt de magistraat hem een bijzondere toelage, omdat 'vermoege syn supplicatie voele an valles tot synen huyse, soe van praedicanten, als andre guede luyden' gedaan werden, een bewijs van gewaardeerde gastvrijheid, terwijl uit een testament van 1582 blijkt, dat hij geregeld de zieken, ook de pestlijders, bezocht. Ook is hij zonder twijfel een man van beteekenis in stad en provincie geweest: behalve verschillende opdrachten, die hem werden gegeven, nam hij als afgevaardigde van Overijsel deel aan de synode van 's-Gravenhage in 1586 en presideerde in 1593, 1596 en 1603 de provinciale synoden, te Kampen gehouden. Op het laatst van zijn leven vernemen wij echter minder gunstige getuigenissen. Hij heeft blijkbaar veel met geldelijke moeilijkheden te kampen gehad, want op 5 Juli 1610 besluiten Schepenen en Raad, om in het loopende jaar aan Holstech zijn pensie ten volle te betalen, gedeeltelijk om zijn schulden te voldoen. Wanneer daarop een besluit van 9 Augustus 1610 volgt, waarin hem wordt aangezegd, 'dat hij zich voorts van de vergaderingen van den kerkeraad en inzonderheid van de bediening der Sacramenten onthouden zal', is men geneigd aan te nemen, dat òf iets bijzonders gebeurd was, dat aanstoot gaf, òf Holstech zóóveel schulden gemaakt had, dat de straf van een tijdelijke schorsing noodig geoordeeld werd. Dit laatste lijkt het waarschijnlijkst, want tot 1614 wordt hem zijn tractement ad 300 Car. gulden geregeld uitbetaald, zoodat hij weer in dienst is gekomen, en na zijn overlijden heeft hij den zijnen niets dan schulden nagelaten. Niet alleen is hij volgens de rekening der Bovenkerk blijkens het gebruikelijke kruisje in margine, als 'pauper' begraven, maar op 9 December 1615 staan Schepenen en Raad aan de weduwe en kinderen van Holstech op hun verzoek toe, 'wegens de menigvuldige schulden' zijn nalatenschap onder het voorrecht van boedelbeschrijving te aanvaarden. Bovendien worden aan zijn weduwe bij Raadsbesluit van 19 December 1615 voor ééns 100 daalders uit 'de Ecclesiastique goederen' toegelegd en bij besluit van 16 Mei 1616 aan zijn dochter Michieltjen voor éénmaal 25 goudguldens geschonken, 'tot onderhoud van hare vier onmondige en vaderlooze kinderen wegens hare groote armoede'.

Holstech overleed misschien in 1614, maar meer waarschijnlijk in 1615. Den 16^{en} November 1610 is hij ondertrouwd met Lysabeth Henricks, jongedochter van Hasselt, die ook het volgend jaar als zijn 'huysvrouw' in de lidmatenboeken der Gereformeerde gemeente voorkomt en hem overleefd heeft. Maar tevoren is hij reeds gehuwd geweest, daar zijn dochter Michieltjen in 1615 al weduwe is, terwijl in een brief van de stad Enkhuizen aan den magistraat van Kampen dd. 6 Juli 1622 nog een dochter Catharina genoemd wordt, gehuwd met Jan Berentsz, en een zoon, die dan kort te voren is overleden en goederen nagelaten heeft.

Ongeveer 1565 heeft Holstechius te Kampen het licht doen zien: *Passio Domini*

Nostri Jesu Christi secundum quator Euangelistas (aanwezig in de Bibl. v.d. Maatsch. der Ned. Lett.).

L i t t e r a t u u r : *Register v. Charters en Bescheiden i.h. Oud-Arch. v. Kampen*, III, n^{is} 2249, 2553, 2673; IV, 3010, 3100, 3187, 3387; IV, 4477; VII, 5265. - *Arch. v.d. Gesch. v.h. Aartsbisdom Utrecht*, XXV, 137, 138, 141, 142, 203-206. - *Corresp. franç. de Marg. d'Autriche avec Phil. II*, 158, 169. - *Werken Marn. Ver.*, Ser. II, dl. III, 529, 530, 538. - Reitsma en V. Veen, *Acta*, I, 23, 25, 26, 28, 29, 31, 32; V, Reg. - *Cat. Letterk.*, II, 28. - V. Alphen, *N.K. Handb.*, 1908, Bijl., 121, 130, 149. - Zeer vele gegevens voor dit artikel dank ik aan de welwillende inlichtingen van Mej. C.J. Welcker, archivaris van Kampen.

[Hermannus Op 't Holt]

HOLT (Hermannus Op 't) werd als zoon van Abel op 't Holt en Roelofje Jans Koopmans op 20 December 1830 te Borger geboren. Hij ontving zijn opleiding te Uelsen (graafschap Bentheim) bij Ds. J. Bavinck en later te Hoogeveen bij denzelfden predikant en diens ambtgenoot W.A. Kok.

Na den 14^{en} Maart 1855 intrede gedaan te hebben als Christelijk-Gereformeerd predikant te Dalfsen, verbond hij zich den 26^{en} Mei 1856 aan de gemeente te Veldhuizen in het graafschap Bentheim, waar hij in strijd kwam met eenige oefenaars der Hannoveraansche staatskerk. Wegens critiek op de organisatie dier kerk aangeklaagd van majesteitsschennis ten opzichte van haar hoofd, koning George V, hoorde hij te Osnabrück de doodstraf tegen zich eischen, maar werd veroordeeld tot verbanning uit Hannover, dat hij binnen vier weken ruimen moest. Hij nam een beroep naar Katwijk aan Zee, in die dagen op hem uitgebracht, aan, diende deze gemeente van 1858 tot 1860 en was vervolgens werkzaam te den Helder (1860-1864), Leeuwarden (1864-1870), Heemse (1870-1875) en Stadskanaal, waar hij den 5^{en} December 1890 overleed, na nog op 9 November zijn zoon Jakob als predikant te Beetgum bevestigd te hebben. Hij was den 2^{en} Mei 1855 gehuwd met Hendrikje ten Kate, uit welk huwelijk elf kinderen geboren zijn, waarvan twee zoons, A.H. op 't Holt en J. op 't Holt, predikant werden, eerst bij de Chr. Gereformeerde kerk, daarna bij de Gereformeerde Kerken in Nederland.

Behalve voor zijn herderlijk werk, heeft Op 't Holt sterk geijverd voor onderwijs in Gereformeerden geest en richtte met zijn ambtgenooten J.R. Kreuler en J.F. ten Hoor den 10^{en} Juni 1868 de ‘Vereeniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs’ op, waarvan hij tot zijn dood bestuurslid is gebleven. Deze zaak werd ook door hem bepleit in een geschrift: *De onderwijs-kwestie*, *een woord in het belang van Gereformeerd Schoolonderwijs*, in 1869 te Leeuwarden uitgegeven. Bovendien verscheen van zijn hand in druk: *Samenspraak tusschen eenige vrienden over de dierbare Vaderlandsche kerk* (Leeuw. 1868); *Waarvoor de Doop der Modernen te houden* (Leeuw. 1868) en *De Evangelische Gezangen den oorlog of een oude strijd hervat* (Leeuw. 1869; 2^{e} dr. Kampen 1883).

L i t t e r a t u u r : V. Alphen, *N.K. Handb.*, passim. - Bijna alle gegevens voor dit artikel dank ik aan de welwillendheid van Ds. J. op 't Holt, Geref. pred. te Bolsward.

[Albertus Holthenus]

HOLTHENUS (Albertus), ook **VAN HOLTHEN** genoemd, was de jongste zoon van Henricus Holthenus, predikant te Waddingsveen. Deze, als zoon van den hoofdschout van Elburg in 1588 aldaar geboren, werd om zijn Remonstrantsche gevoelens

in 1619 als predikant afgezet, teekende den 13^{en} September van dat jaar onder bepaalde voorwaarden de acte van stilstand, herriep echter spoedig die onderteekening en stierf als Remonstrantsch predikant in bediening te Alkmaar op 18 September 1622, waarna zijn lijk in 't geheim naar Elburg is overgebracht en aldaar begraven (zie over de omstandigheden bij die begrafenis en verder over hem: Brandt, *Reformatie*, III, 863, 864, 914; IV, Reg.). Hij was gehuwd met Elisabeth Hartsoeker, dochter van Albert Hartsoeker, burgemeester van Kampen. Zijn oudste zoon Arnoldus, proponent bij de Remonstrantsche Broederschap in 1641, diende de gemeente Gorinchem van 1650 tot 1653, toen hij op 38jarigen leeftijd stierf.

De jongste zoon, Albertus, wijdde zich ook aan den predikdienst bij de Broederschap. In 1643 tot proponent bevorderd, diende hij achtereenvolgens de gemeenten Noordwijk van 1644 tot 1648, Nieuwpoort van 1648 tot 1650, en Rotterdam, waar hij op 22 Juni 1650 beroepen was, tot zijn overlijden den 18^{en} Juni 1682. Zijn ambtgenoot Gerard Brandt de Jonge hield een lijkrede op hem (zie diens *XXXII Predikatien over verscheyde texten der H. Schrift*, blz. 74). Dat Holthenus onder de Remonstranten van zijn tijd een man van beteekenis is geweest, blijkt wel uit de opdracht, hem in 1659 gegeven, om de wetten der Broederschap in orde te brengen, waartoe in 1674 Craeyvanger en Emilius naast hem werden gecommitteerd. In 1677 is dit werk voltooid, in 1678 in 't net gebracht, maar eerst in 1683, na Holthenus' dood, in deliberatie gekomen. Bovendien is hij van 1663 tot 1671 ontvanger van het ‘Algemeen Comptoir der Societeyt’ geweest.

Van zijn hand verscheen in druk: *Lijckpredicatie over het droevig afsterven van Assuerus Matthisius* (Rott. 1651). Deze was van 1639-1651 predikant te Rotterdam. - *Christelijke Borger-plicht*, *in een biddags-predicatie ..voorgesteld in de Rem. gemeente tot Rotterdam*, *1653*, *den 13^{en} Augustus. Tegen alle oproericheijd*, *en voornamentlyk tegen het huyse-plonderen* (Rott. 1653). Ook bewerkte hij uittreksels van de Handelingen der Sociëteits- en Directeurs-vergaderingen van 1633 en volgende jaren, waarbij hij echter alleen datgene boekte, wat voor de geheele Sociëteit van belang was en wegliet, wat slechts bijzonderen personen of kerken betrof. Daar het ‘Societeitsboek’ en het ‘Boek der Directeuren’ in 1662 zijn vernietigd, poogde Ds. P. Westberg († 1750) Holthenus' werk aan te vullen; zoowel uittreksels als aanvullingen zijn door Dr. J. van Leeuwen († 1892) nauwkeurig gecopiëerd en van een Summarium en index voorzien.

L i t t e r a t u u r: V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Tideman, *Biogr. Naaml. Rem. Br.*, Reg. - Sax, *Niëllius*, 244, 245. - *Nav.*, VIII, 350. - Petit, *Biblioth. Ned. Pamfl.*, II, 29.

[Nicolaas Holtius]

HOLTIUS (Nicolaas) is den 14^{en} September 1693 te Voorthuizen geboren als zoon van Gualterus Holtius en Catharina Mulerius. Zijn vader, te Arnhem geboren en in 1680 aan de hoogeschool te Utrecht ingeschreven, was sinds 1682 predikant te Voorthuizen en ging in 1696 vandaar naar Koudekerk, waar hij op 7 November 1695 beroepen was. Nicolaas bezocht eerst de Latijnsche school te Arnhem, studeerde daarna te Leiden, waar hij op 16 November 1709 werd ingeschreven en vooral de hoogleeraren Joh. a Marck en J. Wesselius zijn leermeesters waren, terwijl de Leidsche

predikant Ph. Ouzeel hem les gaf in de Oostersche talen. Hieraan had hij zeker zijn liefde voor de studie van het Hebreeuwsch te danken, die hem zijn

leven lang bijbleef en waarvan hij reeds aan de academie blijk gaf door in het openbaar een Latijnsche verhandeling te verdedigen *De divisione Decalogi.* Ook verdedigde hij toen onder Wesselius een dissertatio over Spr. 8:23.

Nadat zijn vader den 13^{en} November 1715 overleden was, beriep de gemeente Koudekerk den zoon, die inmiddels in datzelfde jaar proponent was geworden onder de classis Leiden, den 17^{en} April 1716 tot haar predikant, waarna hij den 28^{en} Juni d.a.v. in het ambt bevestigd werd. Ruim veertig jaren is Holtius in deze gemeente werkzaam geweest; den 13^{en} Januari 1757 ging zijn emeritaat in en hij had de voldoening, dat de gemeente den 15^{en} Maart van dat jaar zijn zoon Jacob Paridanus tot zijn opvolger beriep en hij dezen op 12 Juni tot het dienstwerk mocht inleiden met een leerrede, die het licht zag (zie beneden). Den 10^{en} Februari 1773 is Holtius op 79-jarigen leeftijd op zijn buitenplaats ‘Kerkrust’ onder Koudekerk overleden. Ondanks de uiterlijk zoo rustige omstandigheden, is het leven van dezen dorpspredikant door zijn vaste overtuiging van de waarheid zijner godsdienstige beginselen, zijn strijdvaardigheid en dikwijls scherpe pen, jaren lang, vooral tusschen 1747 en 1762, een leven van voortdurenden strijd geweest, die tot de uitgave van talrijke vlugschriften aanleiding heeft gegeven.

Het eerste werk, dat hij in 1732 te Leiden in 't licht zond, getuigt van zijn geleerdheid en liefde voor de wetenschap. Het was getiteld: *Apophoreta Sacra*, *sive dissertationum theologicarum varii argumenti fasciculus* en bevatte een vijftal verhandelingen, nl. *Machpelah et Hakeldama*, *sive de privilegis sepulturae in terra cananaea; Ecclesia Christus*, *sive de subjecto Psalmi VIII; Remuneratio apostolica*, *sive observationes in Cap. XI Zachariae; Fons vitae*, *sive filiatio Christi naturalis*, *tradita in loco Joh. VI:57; Unctio propria et metonymica*, *sive de nomine Christus.* (Van dit geheele werk is een uittreksel te vinden in *Boekz.*, 1732*a*, 662-678). In eenige van deze stukken bestreed hij, gelijktijdig met den hoogleeraar Driessen, de meeningen van Lampe's volgelingen, die hij voor Sociniaansch verklaarde en, hoewel de Leidsche theologische faculteit aan zijn werk haar goedkeuring niet had willen onthouden, omdat zij niets gevonden had ‘quod formulis doctrinae et canonibus, qui nostris in ecclesiis recepti sunt, adversatur’, achtte zij het toch noodig, om in een ‘Advertissement’ dd. 24 Maart 1732 (*Boekz.*, 1732*a*, 358, 359) haar oordeel woordelijk te laten afdrukken, waarin zij Holtius' vermoeden, dat Lampe's meening over verschillende geloofspunten ‘non longe a Socinianorum de his articulis blasphema, atque in Deum injuriosa opinione abesset’, beslist afkeurde. Ook Jacobus Odé, hoogleeraar te Utrecht, verdedigde Lampe tegen de aanvallen van Driessen en Holtius in een brief aan eerstgenoemde, die het licht zag als *Epistola in qua vera cel. Lampii sententia de naturali et aeterna Filii Dei a Patre generatione exponitur* (1733).

Het duurde geruimen tijd vóór Holtius ertoe kwam, een nieuw geschrift uit te geven, waarbij echter zijn gevoelens weder van verschillende kanten tegenspraak uitlokten. De aanleiding tot die uitgave was een schrijven, door den jongen predikant Winandus Winterswijk aan Holtius gericht over vraag 21 (Zondag VII) van den Heidelbergschen Catechismus. Holtius beantwoordde hem uitvoerig en werkte dat antwoord verder om tot een *Godt-geleerde verhandeling over het oprecht geloof*, *in een brief aan een mede-dienaar geschreven*, *tot verklaring en bevestiging der naauwkeurige beschrijvinge van dit gewichtig stuk in den Heid. Cat. voorkomende*

(2 drukken, Leid. 1747). Enkele aren later gaf hij nog een *Verhandeling over de rechtvaardigmaking door het geloof*,

volgens de zuivere gronden der Hervormde lere (Leid. 1750; herdr. Bolsw. 1851), die, om het nauw verband, waarin zij met de *Godt-geleerde verhandeling* stond, tegelijk met een nieuwen druk van deze laatste in 't licht gezonden werd. Holtius betoogde in deze geschriften, dat het geloof de rechtvaardiging volgt en niet haar voorafgaat, welke meening door zijn vriend Comrie gedeeld, maar door de hoogleeraren Schultens en Van den Honert bestreden werd. Eenige jaren later stelde laatstgenoemde zelfs op de classicale vergadering van 30 Juni 1755 voor, aan de Synode in bedenking te geven, of men niet moest waken tegen hen, die onder den schijn van Arminiaansche gevoelens te bestrijden, ‘zig benaarstigden om de in Gods Woord bestendig geleerde en verdedigde leer van de rechtveerdigmaking des sondaars uyt en door het geloove te veranderen in de leere van de rechtveerdigmaking tot het gelove.’ De vergadering, bevreesd voor verstoring der rust in haar midden, begon met de behandeling van deze zaak uit te stellen, daarna poogde men een minnelijke schikking te bewerken, een ziekte van V.d. Honert gaf aanleiding tot verder uitstel en na verschillende pogingen om toch tot een vergelijk te komen, was zijn overlijden in 1758 de oorzaak, dat men deze aangelegenheid verder liet rusten. Zij had aanleiding gegeven tot de verschijning van een anonym vlugschrift: *Brief van een vrient uit Utrecht aan een vrient te Zwolle wegens de beschuldiging van J. v.d. Honert tegen N. Holtius en A. Comrie* (Amst. 1756).

Inmiddels verdedigde Holtius nogmaals zijn standpunt in: *De zondaar geregtvaardigt om niet ...duidelijk verklaart en bevestigd in twee predikatien over den 23 en 24 Zondag van den Heidelb. Catechismus* (Leid. en Amst. 1757) en toen zijn neef J.J. Brahé, die hetzelfde gevoelen had voorgestaan in zijn *Aanmerkingen over de vijf Walchersche artykelen enz.* (Midd. 1758), daarover werd aangevallen door A. van der Sloot, predikant te Middelburg en P. Boddaert, griffier van de admiraliteit in Zeeland, die de *Wolke van getuigen enz.* (Amst. 1759) en *Zedige verdediging der Wolke enz.* (Midd. 1759) in 't licht had gezonden (zie breeder: boven, I, 558), mengde ook Holtius zich in den strijd. Eerst verscheen anonym zijn *Brief van een vriend in Holland aan eenen vriend in Zeeland* (1760), daarna: *Brief van N. Holtius ..aan deszelfs broeder J.J.M. Brahé*[1] *over de Zedige verdediging ..door Mr. P. Boddaert*, *ter algemeene nutte uytgegeven door C.M.* (Amst. 1760). Volgens Ypey en Dermout's zeker niet onpartijdige beschouwing, verhief Holtius hierin zijn stem ‘met een zoo wild en woest geschreeuw, dat de gansche nederlandsche kerk er door ontrust werd, en elk verstandige er zich over verontwaardigd toonde’ (*Gesch. N.H.K.*, III, 500). Hoezeer deze kwestie over de rechtvaardiging toentertijd algemeen de aandacht trok, blijkt wel uit verschillende verhandelingen over dit onderwerp, in de *Boekzaal* geplaatst (1759*b*, 617-636; 1760*a*, 23-45, 264-276, 444-467) en de *Brief van een Vriend aan een Vriend over 't twist-geding van den apostel Paulus met zijn amptgenoot Petrus*, *rakende de genade-leer der regtvaardigmakinge enz.*, opgenomen in den *Bundel van godgeleerde*, *oudheid*, *geschied en letterkundige oeffeningen*, dl. VII, 2e stuk. Dat dit geloofspunt Holtius groote belangstelling heeft ingeboezemd, toonen ook twee geschriften, die hij in 't volgend jaar nog anonym deed verschijnen, nl.: *Godgeleerde stellingen aangaende de rechtvaerdigmakinge des zondaers voor Godt. Geschreeven door een liefhebber van Waerheid en Vrede* (Amst. 1761) en *Ontleding van het Reden-*

1) Vader van J.J. Brahé, en gehuwd met Holtius' zuster Elisabeth.

beleidt van den Heiligen Paulus over de Rechtvaerdigmaking des zondaers voor Godt. Geschreeven door den auteur der Godgeleerde stellingen (Amst. 1761).

In een andere aangelegenheid had Holtius in de voorafgaande jaren reeds doorslaande bewijzen gegeven van strijdvaardigheid en vasthoudendheid aan zijn beginselen, namelijk in de bekende zaak van den Zwolschen predikant A. van der Os. Toen deze wegens onrechtzinnigheid was geschorst, liet prins Willem IV op raad van Venema door de Overijselsche Staten de theologische faculteit te Leiden verzoeken, haar oordeel over het geschil tusschen V.d. Os en zijn tegenstanders uit te brengen. Zij deed dat in een *Advys*, waarin zij als haar meening uitsprak, dat de zaak met eenige toegevendheid wel geschikt kon worden en voegde daarbij enkele vredesartikelen, door haar ontworpen, die den partijen ter teekening zouden worden voorgelegd. Drie amtgenooten van V.d. Os weigerden te onderteekenen en in dat stadium van den strijd overleed Willem IV. Kort daarna verscheen van Holtius' hand: *Aanmerkingen over een geschrift genaamt: Advys der HoogEerw. Heren Professoren ..te Leiden*, *wegens de zaak van Ds. A. v.d. Os. Vervattet in een brief aan den .. Heer B. de Moor* (Leid. 1752; 2^{e} dr., met copie van het *Advys*, Utr. 1752), waarin de faculteit ten laste werd gelegd, dat zij 'voor de struikelende waarheid niet naar behooren gezorgd had'. Of de bewering van Ypey en Dermout waarheid bevat, dat Holtius eerst na den dood van Willem IV tegen het Advys der professoren *durfde* optreden, mag met het oog op zijn karakter terecht betwijfeld worden. Maar vanwege de Leidsche faculteit bleef het antwoord niet uit: anonym stelde V.d. Honert op: *Consideratien op een geschrift*, *bij wijze van brief*, *op den naam van D. Holtius geschreven aan B. de Moor enz.*, waarop Holtius in *Boekz.* 1752*a*, 202, een 'Bekentmaking' plaatste, in welke hij den schrijver verzocht, zijn naam mede te deelen, daar hij in dat geval, al is het geschrift 'met vele quetsende uitdrukkingen doorzaayt ... wel verre van kwaadt met kwaadt ofte schelden met schelden te vergelden, bereidt is dien Schrijver met alle Christelijke zagtmoedigheit te beantwoorden'. Deze uitnoodiging bleef zonder gevolg en Holtius bewerkte toen een *Zakelijke verdediging van Waarheit en Geregtigheit*, *tegens de Consideratien van een ongenoemt schrijver enz.* (Leid. 1752), die aan zijn tegenpartij reeds bekend was, vóór zij was uitgegeven. Want in de *Boekz.* van Mei 1752 (blz. 586, 587) verscheen weder een 'Bekendmaking', nu van Prof. V.d. Honert, waarin hij mededeelt, dat strijdschrift niet te zullen beantwoorden op verzoek van Curatoren der Universiteit, hem bij besluit van 15 Mei 1752 gedaan. In dit besluit, in de *Boekz.* in extenso afgedrukt, deelen Curatoren mede, dat zij na Holtius' *Aanmerkingen* en V.d. Honert's *Consideratien* verwacht hadden, 'dat de humeuren bekoelt, en tot de zoo hoog nodige ruste en tranquiliteyt zouden zijn gebragt', maar dat, nu Holtius, naar zij vernamen, een nieuw strijdschrift had opgesteld, zij vooraf reeds aan V.d. Honert verzochten, niet van antwoord te dienen. Toch geeft het een eigenaardigen blik op V.d. Honerts karakter, dat hij naast die openlijke 'Bekendmaking' niet kon nalaten, Holtius' *Zakelijke verdediging* anonym te bestrijden in een *Zesde brief van een Vriendt aan een vriendt wegens het werkjen van D.N. Holtius ter verdediginge van zijn eerste werkjen over het advys enz.* (Amst. 1752), waarin Holtius een leeraar wordt genoemd, wiens 'onregtzinnigheden en zotheden twintig jaar geduldig waren over 't hoofd gezien', terwijl ook eruit blijkt, dat Holtius op zijn *Zakelijke Verdediging* de approbatie

van de Utrechtsche faculteit had verkregen, daar hij geen kans zag, die van de Leidsche hoogleeraren

te verwerven. Holtius' antwoord was een tweede druk der *Zakelijke Verdediging*, nu *vermeerdert met eene Narede*, *bij welke de ongevoeggelijke handel des schrijvers van den Zesden brief van een vrient enz. wordt vertoont.* De Utrechtsche faculteit vond hierin aanleiding, om onmiddellijk in de *Boekz.* (1732*b*, 233) te publiceeren, dat deze *Narede* niet ter approbatie was aangeboden en door haar ook niet geapprobeerd was, terwijl V.d. Honert niet naliet, weder anonym de *Narede* te beantwoorden met een *Zevende brief van een Vrient aan een vrient*, *wegens de Nareden van D.N Holtius*, *gevoegt achter de twede druk van zijn twede werkje enz. en wegens de approbatie*, *die hij op dat twede werkje verkreegen heeft* (Amst. 1752). Dit geschrift was van dien aard, dat de Utrechtsche faculteit in de Utrechtsche courant van 1 November 1752 openlijk haar verontwaardiging erover uitsprak.

Intusschen had Holtius een trouw vriend en bondgenoot gevonden in Alexander Comrie, den begaafden predikant van Woubrugge (zie boven, dl. II, i.v.). Tevoren hadden zij op punten van ondergeschikt belang meermalen tegenover elkaar gestaan, maar thans, nu zij door de tolerantie-denkbeelden de oude Gereformeerde waarheid bedreigd achtten, sloten zij zich te harer verdediging aaneen en zijn sinds 1752 door hechte vriendschap aan elkander verbonden gebleven. Gezamenlijk hebben zij hunne tegenpartij in talrijke geschriften bestreden, meest anonym, omdat zij reeds hadden ondervonden, hoe lastig de approbateurs het hun konden maken.

Hun eerste strijdschrift was een *Aanspraak aan Ds. A. v.d. Os ... ontworpen door een der leden van de Oude Calviniaanse Societeit* (Amst. 1753), waarbij zij het deden voorkomen, alsof er een genootschap van Calvinisten bestond, dat zich tegen den tolerantie-geest verzetten wilde. Of dit genootschap inderdaad bestaan heeft, valt niet met zekerheid uit te maken, maar waarschijnlijk was het fantasie. Dadelijk vatte de oude tegenstander, Prof. V.d. Honert, vuur en gaf *Aanmerkingen* (1753) in 't licht, die in: *Beschermer van de Aanspraak aan Ds. V.d. Os. Ontworpen door een lid van de Oude Calv. Soc. tegen de Aanmerkingen van D.J. v.d. Honert* (Amst. 1753) bestreden werden. Spoedig volgde een *Vertoog* (1753) van V.d. Honert, waarop de Calviniaansche Societeit antwoordde met *Baniere van wegen de waarheid opgeregt tegen .. V.d. Honert: zijnde ten Contraremonstrantie ofte tegenvertoog op het Vertoog enz.* (Amst. 1753). Gelukkig is deze strijd hiermede geëindigd.

In hetzelfde jaar 1753 had Comrie zijn *Stellige en Praktikale Verklaaringe van den Heidelbergschen Catechismus* uitgegeven en spoedig trad tegen hem en Holtius een nieuwe kampioen in het strijdperk, nl. Prof. J.J. Schultens, die in het licht zond een *Uitvoerige waarschouwing*, *op verscheide stukken der Kategismus-verklaringe van A. Comrie*, *tot onderrigting van dien godvrugtigen leeraar; tot vernedering van N. Holtius; tot vernietiging der scheurgierige aanslagen ener ongenoemde societeit*, *die den twist over de lere van Ds. V.d. Os*, *naar het voorbeeld van D. Holtius*, *betrekkelijk heeft gemaakt op enige stellingen*, *en op den leertrant der heren Vitringa en Lampe; tot verdediging van het Leids advies over het Zwolse geschil; en tot bevordering van vrede en rust in land en kerk* (Leid. 1754). De uitvoerige titel toont genoegzaam aan, welk doel werd beoogd, wie onderricht en wie getroffen moesten worden, maar evenzeer op welke wijze dat zou moeten geschieden en - zeker zouden daardoor rust en vrede in land en kerk niet worden bevorderd! Comrie antwoordde met een *Berigt nopens de Waarschuuwinge van den Heer J.J. Schultens* (Amst. 1755), van Holtius werd een *Brief aan den HoogEerw. Heer J.J. Schultens* uitgegeven, *over*

het geschrevene in zijn '*Uitvoerige Waarschouwing*' *enz.* (Zwolle 1754; 2e dr. ald. 1755), die niet onbeantwoord bleef. Schultens toch publiceerde kort daarop weder een *Omstandige brief aan N. Holtius .. bij gelegenheid van deszelfs advertissement in de Leidse Courant den 25 Nov. 1754 geschreven*, *ten overtuigelijken vertoge der onschuld en der regtzinnigheid van den Here A. v.d. Os enz.* (Leid. 1755), waarop Holtius weer even strijdvaardig antwoordde; gezamenlijk werden de laatste twee vlugschriften uitgegeven als: *Twee brieven: ene van J.J. Schultens aan N. Holtius en ene van den laatsten heere aan den eersten*, *tot antwoord op den zelven*, *en tot een vervolg van den brief van die van 10 Dec. 1754* (Zwolle 1755). Ook buitenstaanders bemoeiden zich met dezen twist: een ongenoemde viel Schultens aan met een geschrift, getiteld: *De Waarheid in rouwe*, *vertoont in ene samensprake met desselfs zuster Godvrugt*, *tot waarschouwinge en versterkinge van hare liefhebberen*, *bij gelegentheid der uitgave van het boek van Schultens .. tegen .. Comrie*, *Holtius en andere ongenoemde schrijveren* (Amst. 1755), waartegen verscheen een *Beklag der door schijnwaarheid misleide Godsvrugt*, *wier feil-treden aan de waereld zijn voorgezongen onder den tijtel van:* '*De Waarheid in rouw enz.*' (Amst. 1755). Ook werd Schultens' weinig zachtmoedige strijdwijze gecritiseerd door A.E.M.P.C., die uitgaf: *Vernieuwde*, *vermeerderde en verzwaarde ergernissen*, *gegeven door Prof. J.J. Schultens ... en een agter het werk gevoegde lijst van de scheldnamen*, *smaat en spotredenen*, *lasteringen en beschuldigingen jegens .. Comrie*, *Holtius en de drie Zwolsche predikanten enz.* (Amst. 1755).

Gedurende dezen twist met Schultens had Holtius nog een anderen strijd te voeren met zijn ouden tegenstander Van den Honert, die in zijn werk over *Adam en Christus* in een aanteekening Holtius van onrechtzinnigheid beschuldigd had. Ter verdediging schreef deze een *Verhandeling over de ampten van den Zaligmaker en deszelfs zalvinge tot die ampten enz.* (Utr. 1754; 2e dr. ald. 1769), waarin hij tevens een 'onbenoemd schrijver' bestreed en zijn rechtzinnigheid handhaafde. V.d. Honert liet zich weer niet onbetuigd en gaf een *Briev aan D.N. Holtius* (Leid. 1754), die zóó gesteld was, dat deze een *Antwoord aan V.d. Honert* het licht deed zien, *waarin de onbetamelijkheid van deszelfs beledigenden handel aangetoont en de regtzinnigheid van des schrijvers gedagten .. tegen deszelfs ongegronde beschuldigingen in vollen dag gestelt word* (Utr. 1755). Ook hiertegen schreef V.d. Honert een *Tweede Briev* (Leid. 1755), die echter geen beantwoording vond.

De meest geduchte aanval, dien Comrie en Holtius tegen den heerschenden geest van tolerantie ondernamen, is echter de uitgave geweest van het *Examen van het ontwerp van tolerantie om de leere in de Dordrechtse synode anno 1619 vastgesteld*, *met de veroordeelde leere der Remonstranten te verenigen* (Amst. 1753-1759), tien samenspraken in negen stukjes, die in den loop der genoemde zes jaren achtereenvolgens verschenen[1]. Een tweede druk met verkorten inhoud en eenigszins gewijzigden titel verscheen in 1835 te Sneek, voorzien van een voorrede van Joh. Andriessen en J.B. Wielinga, terwijl van de tiende samenspraak een 3e druk te Utrecht in 1872 werd uitgegeven, met een voorrede van W. Bekker. Ook gaf Dr. Ph.J. Hoedemaker in het tijdschrift *Op het fondament der Apostelen en Profeten*, dl. I (Utr. 1886) eenige samenspraken in 't kort weer (blz. 36-52, 102-120, 180-193, 408-424).

1) Zie ook boven, dl. II, 188-190.

De schrijvers doen het voorkomen, alsof het *Examen* uitgegeven is namens een gezelschap 'voorstanders der Nederlandsche formulieren van eenigheid' en gericht tegen een 'ontwerp van tolerantie', dat hun tegenpartij zou gemaakt hebben en waarin de bestaande geschilpunten tusschen Remonstranten en Calvinisten werden weggedoezeld. Het geheel is gesteld in den vorm van samenspraken tusschen vijf personen: Orthodoxus (Comrie), Philalethes (Holtius)[1], Adiaphorus (een onbekend edelman), Euruodius (Prof. Alberti) en Pantanechomenos (Prof. Schultens), welke twee hoogleeraren door de schrijvers worden gehouden voor de ontwerpers van het *Advys* der Leidsche faculteit in de zaak-V.d. Os. In het algemeen werd den toleranten verweten, dat zij 'den pais met den antichrist' wilden maken en bedoelden 'door het invoeren van eenen middenweg tusschen de rechtzinnigheid en de pelagiaansche dwalingen, de kerk aan de Remonstranten te verraden', terwijl in elke samenspraak een bijzondere ketterij werd behandeld en bestreden (Zie den inhoud der samenspraken bij Honig, *Comrie*, 271-273. De vijfde is slechts door Comrie en Holtius vertaald en van een voorrede voorzien, de zesde is alleen door Holtius geschreven, maar de voorrede door beiden opgesteld). Vooralsnog schijnen de beide vrienden niet, gelijk men toen meende, de samenroeping van een nieuwe nationale synode gewenscht te hebben, maar wilden zij alleen door hun woorden trachten, de oude rechtzinnigheid te doen herleven en den invloed der tolerantie-denkbeelden te keeren.

Dat bestrijding niet zou uitblijven, spreekt, vooral in dien tijd, vanzelf. Met het begin van 1754 gaf Schultens een *Nieuwjaarsgift aan twee heeren voorstanders der formulieren openlijk geschonken* en verweet hun, dat zij trachtten 'een kabale des oproers uit den afgrond der hel te doen opdonderen in de kerk, die Vitringa en Lampe moest muilbanden, opdat Coccejus dalen en Voetius rijzen mocht.' Toen verder in één der samenspraken gezinspeeld werd op het aandeel, dat de Remonstranten zouden gehad hebben in den aanslag op Prins Maurits, had dit de uitgave van drie *Brieven van Alethophilus aan de Heeren Examinatoren van het ontwerp der tolerantie*[2] ten gevolge en tegen de onjuiste voorstelling, die Joh. Owen over de Remonstrantsche Broederschap had gegeven in zijn *Openinge van de Arminianerij*, ook door de Examinatoren overgenomen, trad de Remonstrantsche predikant C. Nozeman in het strijdperk. Eerst gaf hij een *Betoog der kwaade trouwe van de schrijveren van het* '*Examen enz.*' (Leid. 1755), weldra gevolgd door een *Nader betoog der Examenschrijveren onbeschaamdheid en de kwaade trouwe van hunnen Beschermheilig Dr. J. Owen* (1756). Holtius vatte vuur en antwoordde scherp in: *De lasterzugt van C. Nozeman*, *tegen dooden en levenden bestraft enz.* (Amst. 1756), waarop Nozeman nog uitgaf: *Is N. Holtius wel waardig wederlegd te worden?* (Leid. 1757).

In April 1758 was de hoogleeraar V.d. Honert overleden en had Prof. Lulofs in een gedachtenisrede op zijn ambtgenoot dezen ten hoogste geroemd en een scherpe terechtwijzing aan het adres van de schrijvers van het *Examen* in zijn toespraak opgenomen. Toen nu in het volgend jaar het 10e stuk van het *Examen* verscheen, handelend over het verbond der werken, was daaraan een voorrede toegevoegd,

1) Van Doorninck (*Verm. en Naaml. Schr.*, I, 453) schrijft ten onrechte den *Brief van Orthodoxus en Philalethes aan Diotrephes* en den *Tweede Brief van O. en P. aan D.* (1754) aan Comrie en Holtius toe (Honig, *Comrie*, 164, 165).

2) Van Prof. Krighout en A.A. v.d. Mersch.

waarin V.d. Honert op weinig welwillende wijze beoordeeld werd: hij was ‘een woelziek man, die uit hooge verbeelding van zich zelvs, als een rechte bemoei-al, zich in alle twisten en verschillen mengde, in hoope van daar door groote eere te behaalen; hoewel hij er doorgaans met gescheurde kleederen is afgekomen’, terwijl verder gezegd wordt, dat hij ‘pijlen, aan heele en halve pelagianen ontleend, in het herte van het inwendig christendom’ gestoken had en ‘zijne galle met groote gulpen over de vromen van Nijkerk’ had uitgegoten. Bovendien werd op blz. 57-62 de opvatting van Ds. J. van Alphen, predikant te 's-Hertogenbosch, over de rechtvaardigmaking aan critiek onderworpen.

Natuurlijk bleef deze aanval niet onbeantwoord. Reeds dadelijk gaf Ds. Van Alphen in de *Boekz.* (1759*a*, 770) zijn verontwaardiging lucht over hetgeen in de *Voorrede* ‘kwaadaardig verdraayt, en met infame logenen opgepropt’ was en evenzeer over de anonyme lasteraars, die ‘den dooden, zoo wel als den levendigen met hunnen vuilen swadder in het verborgene tragten te beswalken’. Maar een zekere H. Regt door Zee, die het voor de schrijvers der *Voorrede* opneemt, wordt door Van Alphen in twee *Bekentmakingen* (*Boekz.* 1759*b*, 400 en 820) vrij zwak beantwoord; blijkbaar zit er een particuliere kwestie achter, die liever niet moet opgehaald worden en V. Alphen zwijgt verder. Doch Prof. Lulofs kwam in zijn plaats een hartig woord spreken: in een *Bekentmaking* (*Boekz.* 1760*a*, 200, 201) deelt hij mede, dat hij eerst hen, die ‘hebben kunnen goedvinden, om hunne schenzieke klaauwen en venijnige tanden mede te slaan in zijn Lijkreden’, niet had willen beantwoorden, maar nu zij ook ‘hun venijn uitventen’ in de *Kerk en Academie Boekzaal van Europa*, verklaart hij, dat ‘zoo deeze nagt-uilen .. verdere pogingen doen om zijne Lijkreden te bevuilen .. hij hen op gevoelige wijze zou kunnen doen ondervinden, dat hij niet vervaard was voor ezels met leeuwenhuid omhangen’ en dat hij hen, die zich voordoen als engelen des lichts ‘aan hunne boks-voeten en schorpioens-staarten, die uit hunne vermomming zoo zigtbaar uitsteeken, zeer wel weet te onderscheiden’.

Het heftigst was echter Ds. M. Ruysch, predikant te 't Wout. In de *Boekz.* (1759*b*, 112, 113) verklaart hij, dat de Examinatoren ‘met boose woorden snaaterende, en de leugen als een eigen werk des Duivels liefkoozende, toonden te zijn in eene gantsch bittere gal en samenknooping der ongeregtigheid’ en verwacht, dat zij hun namen zullen bekend maken. Blijkbaar komt hij die te weten, want spoedig verschijnt zijn *Aanspraak en verzoek aan N. Holtius en A. Comrie aangaande de voorreden gestelt voor de tiende zamenspraak over 't ontwerp van tolerantie* (Delft 1760). Hierover schijnt een zekere Sigfridus de Vos, lidmaat der Gereformeerde kerk te Amsterdam, hem in een brief van 7 Januari 1760 ‘broederlijk vermaant’ te hebben en daarbij de meening te hebben uitgesproken, dat V.d. Honert vóór zijn dood Ds. Ruysch als zijn ‘kampvegter’ had aangesteld. Deze beantwoordt dien brief in een uitvoerig *Bericht en verklaring* (*Boekz.* 1760*a*, 202-220), soms in zeer krasse termen gesteld; hij vindt, dat Holtius en Comrie in hun dienst gesuspendeerd en als zij ‘niet in 't openbaar met een waaragtig berouw over de, tot den Hemel stijgerende, bedreve ongeregtigheidt herroepen’, gedeporteerd moeten worden. Zelfs de mededeeling, dat hij een uittreksel uit V.d. Honert's *De mensch in Christus* niet in April, maar in Juni in de *Boekzaal* zal geven, is aanleiding, om hem te doen spreken van ‘de hooggaande Godlose, Hemeltergende, en allen, die ware Godvrugt beminnen, ontstigtende lasteringe en verdoemlijke ketterijen van N. Holtius’ (*Boekz.*, 1760*a*, 616).

In dat uittreksel worden telkens aanvallen op Holtius gedaan en eindigt Ruysch met de verzekering, dat, als deze geen voldoening geeft aan hem en allen, die hij zoo gruwelijk geërgerd heeft, 'hij moet verwagten wat ik doen zal en ik denk niet, ten minste ik hoop niet, dat ik door zijnen wettigen Regter zal afgewezen worden' (*Boekz.*, 1760*b*, 683). Zelfs de uitgever van de *Boekzaal* vindt dit te kras en bericht, dat hij dit stuk 'op zijn Eerw. verzoek en sterk aanhouden' geplaatst heeft.

Kon Holtius dezen tegenstander, die het zelfs volgens Ypey en Dermout - anders geen verdedigers van Holtius! - door zijn hatelijke scheldwoorden te erg maakte, gerust onbeantwoord laten, ernstiger werd de zaak, toen de bezorgers der Leidsche hoogeschool op verzoek van V.d. Honert's weduwe, zich de zaak aantrokken en bij de Landsregeering aanhangig maakten. Holtius leverde een memorie tot justificatie in, maar den 4^{en} Augustus 1761 werd hem door den Raadpensionaris Steyn in naam van de Staten van Holland aangezegd, dat hij zonder hun bijzondere toestemming geen theologische boeken meer mocht uitgeven, op straffe van intrekking zijner jaarwedde als emeritus, terwijl de Staten tevens het placcaat van 27 November 1715 vernieuwden, waarbij het uitgeven van anonyme boeken, den godsdienst betreffende, zonder kerkelijke goedkeuring verboden werd.

In de latere jaren heeft Holtius, terugkeerend tot zijn eerste liefde, alleen nog een studiewerk uitgegeven: *Liber Deuteronomii exhibens Moschis Panegyricos et Exitum*, *perpetua analysi illustratus*. Behalve het reeds genoemde zagen nog het licht: een gedicht, op Comrie gemaakt en opgenomen in diens *Verklaaringe van den Catechismus* en een viertal preeken, bij verschillende gelegenheden gehouden, uitgegeven onder den titel: *De stervende Kerk overtuigt en opgewekt bij de opening der Zuidhollandsche synode binnen Gorinchem den 4 July 1758. Met een leerreden over Openb. III:1-3. Waarbij gevoegt is een Leerreden over Psalm 125*, *ter opening der Zuidholl. synode*, *mede binnen Gorinchem uytgesproken den 4 July 1747. Mitsgaders twee predikatien*, *bij de bevestingen van.. A.F. Mattheus*, *thans zijnen waarden schoonzoon in.. de gemeynte van Wadweyde en zijnen geliefden zoon en opvolger*, *J.P. Holtius*, *in de gemeynte te Koudekerk* (Leid. en Amst. 1758).

Op Holtius' naam wordt nog gesteld: Nic. Kunhold, *Honderd en agt exempelen of voorbeelden van geheele vroome en Godvrugtige kinderen ter verwekkinge van een heylige navolginge enz.* (Leid. 1749), terwijl ten onrechte - volgens Honig, *Comrie*, 166 - aan hem en Comrie wordt toegeschreven: *Verhandeling over den naam van antinomianen en antinomianary. Zooals die inzonderheyd in Nederland gebruykt wordt. Door Theophilus van Heber* (Dordr. z.j., maar in 1760 uitgeg.), waarvan een uittreksel in *Boekzaal* 1760*b*, 684-696 voorkomt. Dat Holtius en Comrie de schrijvers waren, werd door Ypey en Dermout gegist (*Gesch. N.H.K.*, III, 507) en door Van Doorninck (*Verm. en Naaml. Schr.*, I, 220) overgenomen. Deze meening berustte op het feit, dat de beide vrienden Schortinghuis en den Hattemisten niet ongenegen waren, zoodat men hen voor antinomianen of wetbestrijders, aanhangers van Verschoor en de Hebreeuwen, hield. Deze waren door de kerk als ketters veroordeeld, terwijl nu in bovengenoemd werk gepoogd werd, het stelsel van Verschoor te zuiveren en in overeenstemming met de leer der Kerk te brengen, wat dan tegelijk een rechtvaardiging der gevoelens van Comrie en Holtius zou inhouden en door hen ter zelfverdediging zou geschreven zijn.

Toch is dit niet juist. Comrie en Holtius waren aanhangers van de oude recht-

zinnigheid, wilden de zuivere leer, in de formulieren van eenigheid uitgedrukt, verdedigen en kunnen dus in zooverre Voetianen genoemd worden. Maar daarom waren zij nog geen anti-Coccejanen: de tegenstelling Voetianen en Coccejanen was uit den tijd, evenals die van boven- en benedenvaldrijvers. Beide partijen moesten vereenigd worden, om gezamenlijk hen te bestrijden, die, als de toleranten, de bindende kracht der belijdenisschriften ontkenden of voor wie deze slechts een uiterlijke vorm waren, uit traditie aangenomen, gelijk Comrie en Holtius gevoelden, dat bij vele z.g. rechtzinnigen het geval was. Daarbij zagen zij in de piëtistische richting der 18e eeuw, ondanks mysticisme en soms geestdrijverij, toch een gehechtheid aan de leer der vaderen, die hen ertoe bracht, ook min of meer sympathiek daartegenover te staan en hen in zeker opzicht als bondgenooten te beschouwen, zonder verder hun denkbeelden aan te hangen of die te willen verdedigen.

IJverig, dikwijls zelfs te hartstochtelijk en daardoor scherp, heeft Holtius zijn standpunt verdedigd. Hij vreesde den strijd niet, zelfs zou men hem strijdlustig kunnen noemen, maar men mag hem niet veroordeelen als ‘twist- en bemoeiziek’, alsof hij twist en strijd wilde uitlokken; als hij een aanval begon, was er altijd iets gebeurd of geschreven, waardoor hij meende, dat aan de beginselen, waaraan hij gehecht was, afbreuk werd gedaan. Geheel ten onrechte veroordeelde Prof. Schultens deze gehechtheid als bekrompenheid, wanneer hij van Holtius en Comrie schrijft: ‘Zij liepen zoo wat rond in den ijvermolen en omdat hun die kring bekend was, konden zij hunnen stap houden, al hadden ze dikke schellen voor hunne oogen. Maar zoodra traden ze niet buiten hun compendium, of zij struikelden stap voor stap. Indien men hen weder ophielp, dan sloegen ze achter uit op de genen, die hun dienst deden, liepen weder naar den rosmolen, en deden de twistraderen van hunne onrechtvaardige kettermakerij rappelen tot verdooving van de stem hunnes gewetens, en tot overlast van hunne vrienden en onvrienden’ (*Omstandige brief* van 1755).

Holtius' geleerdheid werd algemeen erkend; in geschrifte heeft hij daarvan meermalen blijk gegeven. Zeker daardoor en ook door een scherpen blik op personen en zaken, was hij onder zijn ambtgenooten een man van invloed. ‘Geen zaak van gewicht kwam op de classicale vergaderingen aan de orde, of bijna altoos werd op Holtius het oog gericht. En dit was niet alleen in den aanvang zoo, maar het bleef voortduren tot het einde toe’ (Honig). Toch is het opmerkelijk, dat hij niet zoozeer als Comrie de man van het ‘gereformeerde volk’ was: ‘hij wist niet dien gewijden toon aan te slaan, die Comrie's geschriften zoo aantrekkelijk maakte’ (Honig).

Tweemaal is Holtius gehuwd: eerst op 9 November 1720 te Ermelo met Margaretha van Oosterwyck, den 1en Mei 1692 te Amsterdam geboren, en overleden op 16 Februari 1746; daarna den 21en Januari 1748 te Nijmegen met Anna Geertruida Swaen, geboren aldaar op 26 Augustus 1705 en overleden te Koudekerk den 15en December 1775. Uit zijn eerste huwelijk had hij twee zoons: Gualtherus (over hem en zijn afstammelingen: Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, III, 599 vv.) en Jacob Paridanus, die hem te Koudekerk als predikant opvolgde, benevens drie dochters, waarvan ééne gehuwd was met J. Bondt, achtereenvolgens predikant te Wilsveen, Maasland, Hillegersberg en Oostzaandam, en de andere met A.F. Matthaeus, predikant te Wognum en Wadweide.

Bij de familie te 's-Gravenhage berust een portret van Holtius, in 1725 door

C. Beeldmaker geschilderd, en een pastel, door La Croix in later tijd vervaardigd.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, III, 602. - Glasius, *Godg. Ned.*, II, 130-132. - Id., *Gesch. der Chr. Kerk na de Herv.*, II, 245-247. - Vos, *Gesch. Vad. Kerk*, II, 122, 123. - Honig, *Comrie*, passim. - De Bie, *Hofstede*, 210, 223. - Kühler, *Socin.*, 271. - Sepp, *Staatstoezicht*, 132, 133. - Id., *Bibl. Kerkgesch.*, 340. - Id., *Stinstra*, II, 195. - Siegenbeek, *Leidsche Hoogesch.*, I, 278, 279. - Ypey, *Chr. Kerk 18e e.*, VII, 275. - Id. en Dermout, *Gesch. N.H.K.*, III, 206, 207, 476, 485-511. - Knappert, *Gesch. N.H.K.*, II, Reg. - Reitsma, *Herv. en Herv. K.*, Reg. - *Arch. K.G.*, XIX, 145. - *Arch. Ned. K.G.*, VI, 303-312. - *Alb. Stud. L.B.*, 705. - *Boekz.*, passim.

[Christoffel van Brants Holtzapffel]

HOLTZAPFFEL (Christoffel van Brants), geboren te Amsterdam, diende van 26 September 1749 tot 18 Maart 1759 de Luthersche gemeente te Deventer en vertrok vandaar naar Gouda, waar hij op 29 Januari 1759 tot tweede predikant gekozen was. Hier stond hij van 8 April d.a.v. tot 26 December 1762, toen hij een beroep naar Hoorn opvolgde, dat den 5en Augustus van dat jaar op hem was uitgebracht. Den 14en Mei 1766 te Haarlem beroepen, predikte hij op 7 Juni d.a.v. te Hoorn afscheid en was verder te Haarlem werkzaam tot zijn overlijden in 1784.

Hij schreef: *Het geestelijk schouw-toneel, waar op het ontzaggelijk hooft der Catholyke kerk, de heilige rechtbank der inquisitie, de groote hervorming van Luther aan den Evangelist Johannes, Openb. XX:1-5, is ontdekt* (Amst. 1761) en vertaalde een *Nieuw Avondmaalsboekje* van B.W. Marperger. Bovendien gaf hij een 2en druk van Paauw's '*T omstandige leven van Martinus Lutherus* (Amst. 1756; nieuwe titeluitgave: ald. 1772) en voegde aan de voorrede van Ds. T.H. Haver, die reeds in den eersten druk van 1731 was opgenomen, een tweede voorrede toe, waarin hij de eenzijdigheid van Outhof's levensbeschrijving van Luther in de *Levensbeschrijving van beroemde en geleerde mannen met hedendaagsche sterfgevallen* (IVe st., no 10 en Ve st., no 1) aan een zeer gepaste critiek onderwierp.

Zijn zoon Christoffel, in 1755 te Deventer geboren, was achtereenvolgens Luthersch predikant te Medemblik, Kuilenburg en Amsterdam, waar hij in 1809 overleed.

L i t t e r a t u u r : Sepp, *Godg. Ond.*, II, 461. - Loosjes, *Naaml. Luth. Pred.*, 124. - V. Alphen, *N.K. Handb.*, 1895, 337.

[Christoffel Jan Holtzapffel]

HOLTZAPFFEL (Christoffel Jan), in 1804 te Utrecht geboren, studeerde aan het Evang.-Luthersch Seminarium te Amsterdam en werd den 6en October 1826 proponent. Den 29en Juni 1828 beroepen naar de Luthersche gemeente te Brielle en Hellevoetsluis, aanvaardde hij aldaar, na den 30en Juli d.a.v. te Amsterdam tot het dienstwerk ingezegend te zijn, op 10 Augustus het predikambt en arbeidde er tot 24 October 1841. Twee weken later verbond hij zich aan de gemeente te Woerden, die op 24 Juni 1841 een beroep op hem had uitgebracht, en diende haar tot zijn overlijden op 25 Juli 1870.

Hij gaf in druk: *Feestrede bij gelegenheid van het 200jarig bestaan der Evang. Luth. kerk te Woerden en der inwijding van het orgel aldaar* (Amst. 1847).

L i t t e r a t u u r : Schultz Jacobi en Dom. Nieuwenhuis, *Bijdr. Gesch. Luth. k.*, III, 171. - Pont, *N. Bijdr.*, I, 60; VI, 34. - *Oud en Nieuw*, passim. - Loosjes, *Naaml. Luth. pred.*, 125.

[Jan Hendrik Holwerda]

HOLWERDA (Jan Hendrik), geboren den 16^{en} September 1805 te 's-Gravenhage, doorliep dáár de Latijnsche school, waar hij het onderwijs van Bosscha en den rector Kappeyne v.d. Coppello genoot, en liet zich op 30 Augustus 1823 te Leiden als student in de theologie en de letteren inschrijven. Als candidaat in de letteren ontving hij den 8^{en} Februari 1827 een bekroning op het antwoord, door hem ingezonden op de prijsvraag: 'Quaenam fuit veterum Scepticorum sententia de veri iudicio? etc.', welke verhandeling reeds van zooveel nauwgezette bronnenstudie getuigde, dat de Haagsche rector hem een plaats als praeceptor aan zijn school aanbood. Holwerda voelde zich echter meer tot de theologie aangetrokken en volgde met voorliefde de lessen van Hamaker over Oostersche talen en critiek van het O.T. Toch promoveerde hij tot doctor in de theologie op een N.-Testamentisch onderwerp, nl. een *Dissertatio de colloquio Jesu cum Nicodemo* (Hag. Com. 1830), werd in October 1830 tot proponent bevorderd en ontving den 14^{en} December d.a.v. een beroep naar 't Woud. Van 10 April 1831 tot 2 Augustus 1835 was hij hier werkzaam en vertrok toen naar Assen, waar hij tot 20 Augustus 1837 stond, om daarna een beroep naar Gorinchem te volgen, dat in Mei 1837 op hem was uitgebracht. Aan deze gemeente verbond hij zich den 3^{en} September van dat jaar en bleef haar verder dienen, tot hij met ingang van 1 April 1872 emeritaat ontving en afscheid preekte met een leerrede, getiteld: *Herinneringen van een predikant na een en veertigjarigen dienst*, *tevens afscheidswoord* (Gor. 1872), die 'eigenlijk geen leerrede is en beter in een tijdschrift dan op den kansel tehuis behoort'.

In 1866 was hij ook tot rector van de Latijnsche school aangesteld en bekleedde die functie nog na zijn emeritaat, totdat de school in 1879 werd opgeheven. Zijn veelvuldige werkzaamheden en een kwaal, die zijn krachten ondermijnde, hebben hem, vooral sinds 1870, het leven moeilijk gemaakt. Toen hij ambteloos was geworden, vestigde hij zich eerst te Voorschoten, daarna te Oegstgeest, waar hij op 15 April 1886 is overleden. Hij was lid van de Maatsch. der Ned. Letterkunde, van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap en van de Koninklijke Academie van Wetenschappen.

Holwerda was als philoloog niet alleen met de klassieke schrijvers vertrouwd, maar bestudeerde ook latere schrijvers, wier taal hem bij de verklaring van het Nieuwe Testament van dienst kon zijn, inzonderheid Flavius Josephus en Philo Judaeus. Hij vatte het plan op, van Josephus' *Joodsche Geschiedenis* een nieuwe uitgave te bezorgen en gaf als voorbereiding daartoe reeds: *Emendationum Flavianarum specimen* (Gor. 1847), waarin hij poogde aan te toonen, dat Josephus groote stukken van andere schrijvers in zijn werk heeft ingelascht. De Leidsche hoogeschool benoemde hem daarna honoris causa tot doctor in de letteren, maar tot een nieuwe uitgave van Josephus is het niet gekomen, daar de boekhandelaar, die zich ermee belast had, zóó weinig inteekenaars op het werk verkreeg, dat hij vreesde, de onkosten niet goed te zullen maken. De vruchten zijner studie in deze richting legde Holwerda later nog neder in: *Observationes criticae in Flavii Josephi Antiquitatum Judaicarum librum XVIII* (*Mnemosyne*, 1853, 111 vv.) en in *Allerlei uit Josephus* (*Versl. en Meded. Kon. Ac. v. Wet.*, Afd. Lett., 2^{e} Reeks, II), terwijl onder zijn nagelaten papieren zich een *Lexicon Flavianum* bevond, dat echter alleen voor eigen gebruik was

bestemd. Van zijn studiën over Philo Judaeus heeft Holwerda enkele resultaten neergelegd in: *Annotatio critica in Philonem Judaeum* (*Versl.* a.b., 2e Reeks, III) en *Annotatio critica in Philonis Judaei librum de posteritate Caini* (*Versl.* a.b., 3e Reeks, I).

Vooral echter heeft hij zich bekend gemaakt op het gebied der exegese van het N.T. De hoogleeraar Van Hengel had in 1852 een *Proeve van grondslagen voor eene nieuwe Nederduitsche Bijbelvertaling* uitgegeven (zie boven, III, 686) en in *Betrekking van het gevoel tot het uitleggen van den Bijbel* ('s-Hert. 1852) betoogd, wat men daaronder te verstaan had. Holwerda meende echter, dat de arbeid der exegeten van die dagen geen waarborg voor deugdelijkheid opleverde en dat duistere plaatsen onder hun behandeling even duister bleven als tevoren, omdat zij deden, of alles duidelijk, althans verklaarbaar was. 'Het zou weleens kunnen gebeuren, dat men [den uitlegger] toeriep: "Maak toch, dat wij de schrijvers, die gij behandelt, eindelijk eens begrijpen"', zoo luidt het in zijn geschrift: *De betrekking van het verstand tot het uitleggen van den Bijbel enz.* (Gor. 1853). Hierin en in de spoedig daarop gevolgde *Uitlegkundige aanteekeningen op eenige plaatsen uit het N.T.* (Gron. 1853) en *Bijdragen tot de uitlegging van het N.T.* (Leid. 1854), behandelde hij vele moeilijke plaatsen en grammaticale vragen, die daarbij ter sprake kwamen. Ook plaatste hij in de *Jaarb. v. Wetensch. Theol.*, dl. XII, 1e stuk: *Nog eenige opmerkingen betreffende Matth. 3:15*, *27:28*, *Marc. 15:36*, *Luc. 13:28*, *Joh. 19:29* en volgde bij de behandeling dezer onderwerpen een eigen weg: hij wees erop, dat verschillende plaatsen in het N.T. in den loop der eeuwen veel geleden hadden, waarbij hij zich o.a. op het getuigenis van Origenes beriep en ook aan den codex Vaticanus groote waarde toekende, maar ging slechts met de grootste omzichtigheid tot het stellen van een conjectuur over. Zijn slotsom is dan ook, dat het aantal bedorven plaatsen in het N.T., die door emendatie of conjectuur kunnen hersteld worden, niet groot is, waaruit echter niet mag worden afgeleid, 'dat al het overige gezond moet zijn'. De hoogleeraren Bake en Geel toonden zich met Holwerda's werk zéér ingenomen, maar in de vak-tijdschriften was het oordeel meest ongunstig, waarbij vooral een recensie in de *Godg. Bijdr.* de kroon spande. Holwerda gaf dan ook in *Boekz.* 1855*b*, 524 een *Antikritiek. Bedenkingen van den schrijver van het werkje: Bijdragen enz. tegen de recensie ... in Godg. Bijdr.*, *1855*, *IX*, *671-685.*

In dienzelfden tijd voerde Holwerda een pennestrijd met den oud-hoogleeraar Hofman Peerlkamp, die beiderzijds van groote waardeering getuigde. Deze had anonym geschreven: *Opmerkingen betreffende de Staten-overzetting van de Evangeliën en de Handel. der Apostelen* (Amst. 1855), waarvan Holwerda in de *Alg. Konst- en Letterbode* van 1855 (no 44) een *Aankondiging* gaf. Een antwoord van Peerlkamp gaf Holwerda *Een woord aan den schrijver van het werkje: Opmerkingen enz.* (*Bijblad v.d. Referent*, 1856) in de pen, wederom door dien schrijver bestreden en daarna gevolgd door Holwerda's *Open brief aan den schrijver van het werkje: Opmerkingen enz.*, in hetzelfde *Bijblad* (1856). Enkele jaren later gaf hij in de *Nieuwe Jaarb. v. Wetensch. Theol.* (I, 55 vv.) een *Proeve eener verklaring van Rom. 9:5*, door Hoekstra gecritiseerd in: *Holwerda's verklaring van Rom. 9:5 nader onderzocht* (1859), waarop Holwerda *Nog een woord over Rom. 9:5* (*Nieuwe Jaarb. v. Wet. Th.*, II, 358 vv.) deed volgen. Classicus in merg en been, schreef hij op later leeftijd nog een *Annotatio critica in Xenophontis Hellenica* (Amst. 1866).

Holwerda was dikwijls scherp van pen en vooral niet zacht in zijn oordeel, als hij bemerkte, dat hetgeen hij een dwaling achtte, grooten opgang maakte. Liefde tot de waarheid heeft hem dan ook altijd gekenmerkt, zelfs zóózeer, dat, indien hij bemerkte daardoor al te scherp geoordeeld te hebben, hij dit niet alleen in vertrou-

welijke brieven, maar zelfs in 't openbaar erkende. Zeer bevriend was hij met den Doopsgezinden predikant Vissering en toen deze een vertaling van het N.T. bewerkte, is Holwerda hem zooveel mogelijk daarbij behulpzaam geweest, al verwachtte hij zelf weinig heil van zulk een vertaling; in zijn voorrede heeft Vissering die hulp dankbaar erkend. De weinige waardeering, die Holwerda over 't algemeen van vakgenooten ondervond, heeft hem niet onverschillig gelaten, soms zelfs diep gegriefd.

Wat zijn theologisch standpunt betreft, hebben F.C. Baur en Strauss grooten invloed op hem geoefend, maar geen enkele der bestaande richtingen kon hem bevredigen. Het meest voelde hij zich aangetrokken tot hetgeen Strauss het blijvende in het Christendom had genoemd, maar toch had hij meer van zijn vroegere denkbeelden behouden dan hij zichzelf wilde bekennen.

Uit zijn huwelijk, in 1838 met Mej. T.C. Bertling gesloten, had hij zeven kinderen, waarvan vier hem overleefden.

Behalve de reeds vermelde geschriften gaf Holwerda nog in druk: *Iets over de plaats van Ignatius in Ep. ad Philad. 8* (*Jaarb. v. Wet. Th.*, 1856, 131 vv.). - *De gedachte aan het oordeel des Heeren het wapen en de staf van den getrouwen evangeliedienaar. Kerkelijke rede over 1 Cor. 4:4b*, *ter bevestiging van een ambtgenoot* (Gor. 1860). - *Tischendorfs editio septima Novi Testamenti* (*Nieuwe Jaarb. v. Wet. Th.*, V, 447 vv.). - *Levensberigt van C.G. Boonzajer* (*Letterk. Lb.*, 1863). - *Bijdragen tot de geschiedenis van den canon des N.T.*, (*Godg. Bijdr.*, 1868). Dit is een geschrift ‘van die soort, waarmede de letterkunde te zelden verblijd wordt’ (Sepp), gegeven naar aanleiding en goeddeels ter bestrijding van Tjeenk Willink's gevoelen, in zijn dissertatie over *Justinus Martyr in zijn verhouding tot Paulus* (1867) neergelegd. - *Moderne orthodoxie en vergelijkende godenleer* (*Levensbode*, 1873, dl. VI, blz. 14 vv.).

L i t t e r a t u u r : *Letterk. Lb.*, 1887, 94 vv. -*Jaarb. Kon. Acad. v. W.*, 1886, 71 vv. - Sepp, *Bibl. Kerkgesch.*, 56, 60. - Id., *Pragm. Gesch. Th.*, 233, 234, 249, 254. - Bouman, *Godgel.*, 387-389. - *Arch. K.G.*, XIII, 218. - *Alb. Stud. L.B.*,1261.

[Wybrandus Holwerda]

HOLWERDA (Wybrandus), in 1766 te Leeuwarden geboren, werd den 5^{en} October 1790 proponent en op 1 Mei 1791 te Minnertsga als predikant bevestigd. Eén week later deed hij aldaar intrede en arbeidde er tot 11 Augustus 1793, stond vervolgens van 18 Augustus 1793 tot 15 November 1807 te Menaldum, om vandaar naar Haren te vertrekken, waar hij werkzaam was tot zijn emeritaat, dat met 1 Juli 1838 inging. Zijn zoon Douwe, predikant te Drachten, moest op 24 Juni van dat jaar de afscheidsrede voor hem uitspreken. Hij vestigde zich te Groningen, waar hij op 28 November 1839 overleed. Drie zoons: Douwe, Gerrit en Albert Reinhard hebben de Hervormde kerk als predikant gediend.

Holwerda gaf in 't licht: *Een woord ter herinnering*, *voornamelijk voor jongelieden*, *bij gelegenheid van een alleronverwacht en aandoenlijk sterfgeval*, *of Leerrede over Num. 20:28b* (Gron. 1822). Deze leerrede is in een ochtenddienst gehouden, waarbij tegelijkertijd het H. Avondmaal werd gevierd, en Holwerda, die in de voorrede ‘broederlijke aanwijzing der gebreken’ gevraagd had, ontvangt in de *Boekz.* (1823*b*,

8) de volgende critiek, die tijd en beoordeelaars teekent: ‘wij prijzen zijn hartelijke zucht, om van een aandoenlijk sterfgeval in zijn Gemeente een nuttig gebruik te doen maken. Dit is evenwel geene reden genoeg, om zijn werk in

't licht te geven, eene Leerrede, die in der haast blijkt opgesteld te zijn, waarin alle éénheid ontbreekt, die in niets zich boven het alledaagsche verheft, en vooral niet voegde, ter gelegenheid van de viering des H. Avondmaals'.

L i t t e r a t u u r : Romein, *Pred. Friesl.*, 92, 222. - *Boekz.*, passim.

[Laurentius Homma]

HOMMA (Laurentius), geboren te Amsterdam, liet zich in 1643 aan de pas gestichte hoogeschool te Utrecht als student inschrijven en aanvaardde in 1649 den predikdienst te Hem. Achtereenvolgens verbond hij zich daarna in Juli 1652 aan Monnikendam en in Mei 1654 aan Enkhuizen, om op 18 December 1661 intrede te doen te Amsterdam, waar hij werkzaam was tot zijn overlijden op 4 Januari 1681, in den ouderdom van 55 jaar.

Bij zijn beroep te Amsterdam werd hij door den Doopsgezinden Sociniaan Beelthouwer bij den kerkeraad aangeklaagd als een 'valsch profeet', daar hij, toen Beelthouwer wegens ketterij uit Enkhuizen gebannen was, dezen 'aan den Sathan overgeleverd' had en thans 'de Sathan nog niet over hem was gekomen'! Bovendien had de aanklager door de behandeling te Enkhuizen veel schade geleden en verzocht nu 'reparatie van dien'. Natuurlijk volgde een scherpe bestraffing van Beelthouwer door den verontwaardigden kerkeraad. Merkwaardig voor de zeden van dien tijd is ook hetgeen Homma in de classisvergadering ondervond, waar hij den proponent J. Koerbagh in scherpe woorden namens de classis den kansel ontzegde wegens onrechtzinnigheid, waarop Koerbagh hem toevoegde: ''t Is goed, dat ge geen mes hebt', daarbij zinspelend op het feit, dat Homma eens als proponent iemand met een mes had aangevallen en gewond. Eén der leden van de vergadering, de predikant van 's-Graveland, voegde toen zijn buurman toe: 'Ik zal maar zwijgen, anders krijg ik ook een beurt', daar hij zich indertijd aan eenzelfden misslag had schuldig gemaakt!

Homma - wiens broeder Gualtherus predikant te Medemblik is geweest - huwde eerst met Elisabeth Vorsten en hertrouwde, na haar overlijden, te Amsterdam op 30 November 1666 met Sara Vorsten, weduwe van Mr. Gerrit Recht.

In druk heeft hij gegeven: *De Rechter in het Paradijs. - Eerste en laatste predikatie.*

Van hem bestaan eenige afbeeldingen: één zonder naam van den graveur en twee verschillende, beide zwarte kunst, door W. Vaillant.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Meinsma, *Spinoza en zijn kring*, 243, 287, 300. - Kühler, *Socin.*, 188. - Commelin, *Beschr. der stadt Amsterdam*, 485. - *De Ned. Leeuw*, 1924, 235. - *Cat. Burgersd. en Nierm.*, 779. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, 6.

[Willem Homma]

HOMMA (Willem) was voorganger der Doopsgezinden 'bij 't Lam' te Amsterdam en ambtgenoot van Galenus Abrahamsz. Le Long (*Boekz. N. Bijb.*, 843) deelt mede, dat de uitgave van *Het Nieuwe Testament .. vertaald door R. Rooleeuw* (Amst. 1694) door Homma was bezorgd, toen Rooleeuw's vrienden uit de nalatenschap van den vertaler deze erfenis tot algemeen eigendom wenschten gemaakt te zien. Blijkbaar heerscht hier echter een misverstand, daar Homma reeds in 1681 is overleden. Op

denzelfden grond moet een aanteekening onjuist zijn, die door Le Long in zijn *Bibl. Sacra* (1723), blz. 415, werd overgenomen uit een opstel van J. Fleeg en

waarin beweerd wordt, dat *Het Nieuwe Testament... op nieuws uyt het Grieks vertaalt enz.* (Amst. 1701), volgens de *Sleutel of reden-geving enz.* (Amst. 1701) het werk van Carel Catz, in werkelijkheid voor het grootste deel door Homma werd bearbeid.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Sepp, *Polem. en Ir. Theol.*, 190, 192, 198. - *Cat. Letterk.*, I, 595.

[Festus Hommius]

HOMMIUS (HOMMES, **HOMMINGA) (Festus**, **Fetse**, **Fetzo)**, geboren te Jelsum den 10^{en} Febr. 1576, was een der twee zoons uit het huwelijk van Homme (of Homerus) Homminga, Sixtus' zoon en Anna, dochter van Fetze Schierhusius, beide behoorend tot deftige Friesche familiën; dat zij niet gefortuneerd waren blijkt hieruit dat hun zoon Festus één van Frieslands alumni was, waartoe alleen werden aangenomen jongelieden van goeden aanleg, wier ouders onvermogende ingezetenen dier provincie waren. Laatstgen. leerde van zijn vader, die vertrouwd was met de oude letteren, de eerste beginselen van het Latijn, en kwam reeds op negenjarigen leeftijd op de Latijnsche School te Leeuwarden. In acht jaren doorliep hij de acht klassen van deze School en werd den 6^{en} Nov. 1593 ingeschreven als student aan de academie te Franeker, waar hij inwoonde bij een zijner leermeesters, den bekwamen Calvinistischen hoogleeraar Sibrandus Lubbertus, voor wien hij heel zijn leven sympathie is blijven koesteren, zooals blijkt uit de tusschen beiden gevoerde correspondentie. Na twee jaren verliet Hommius Franeker, waarschijnlijk ook tengevolge van de ergerlijke, woeste tooneelen, die er onder de studenten plaats grepen, en die rustige, volhardende studie belemmerden. Op raad zijner ouders en vrienden bezocht hij daarop verschillende plaatsen in de Fransche provincie Poitou, in het bijzonder La Rochelle, waar de Hugenoten hun college of gymnasium hadden, een hunner meest bloeiende scholen. Hommius' hoofddoel met zijn verblijf in Frankrijk was, de Fransche taal machtig te worden. Na ongeveer een jaar daar vertoefd te hebben, keerde hij terug naar het vaderland, waar hij zich den 20^{en} Nov. 1596 liet inschrijven als student te Leiden. Hier genoot hij onderwijs van de hoogleeraren Luc. Trelcatius, Franc. Junius en Franc. Gomarus. Van eerstgen. roemde hij de colleges, en de methode van diens beknopte en kernachtige lessen is op hemzelf van invloed gebleken bij de private colleges, die hij later gaf aan de studenten. Den 31^{en} Maart 1597 hield hij onder zijn eveneens geroemden leermeester Junius een disputatie *de Sacramentis*, die hij opdroeg aan de Staten van Friesland als bewijs zijner erkentelijkheid. Den 23^{en} Sept. verdedigde hij een disputatie *De Efficacia et Justitia Providentiae Dei in Malo* onder Trelcatius, den 9^{en} Dec. 1598 wederom onder denzelfde eene *De Veteris et Novi Testamenti Similitudine et Discrimine*, en den 19^{en} Mei 1599 onder Gomarus eene *De Praedestinatione.* Deze disputaties kenmerkten zich door heldere uiteenzetting van de onderwerpen en door logische, scherpe, bondige redeneering. Hierdoor alsmede door zijn oraties en predikaties was zijn naam reeds gunstig bekend geworden, en groote verwachting werd van hem gekoesterd. Na zijn bevordering tot proponent ontving hij beroepingen naar Finkum en Hijum en naar Dokkum. Op advies van Eco Ysbrand, den Secretaris der Friesche Staten, nam hij de laatste der twee aan.

Zijn bevestiging als predikant heeft plaats gehad in 1599, en wel tusschen den 19^{en} Mei (zie hierboven) en begin Oct., daar hij door de Prov. Synode te Joure

(3-5 Oct)., werd verkozen ‘tot ghedeputeerde om desen jare voortaen Synodi nomine af te handelen alle wichtige voorvallende kerckelijke saecken, daertoe versocht sijnde’. Omtrent zijn arbeid te Dokkum ontbreken de gegevens; wèl is bekend dat hij er de *Explicationes Catecheticae* van Zach. Ursinus uit het Latijn in het Nederlandsch vertaalde. In het begin van Juni 1602 ging hij op reis, eerst naar Arnhem, om te voldoen aan de opdracht hem gegeven, om als legerpredikant den Staat te dienen; als zoodanig woonde hij het beleg van Grave bij, dat twee maanden duurde. Na zijn terugkeer bleef hij niet lang meer te Dokkum. Begin Nov. 1602 kwam Petr. Bertius, zijn zwager, met nog twee andere gecommitteerden van Leiden, aldaar met verzoek dat hij van zijn dienst te Dokkum mocht ontslagen en aan Leiden afgestaan worden. Daar Hommius een vroegere alumnus van Frieslands Staten was, hadden deze over dit laatste te beslissen; zij deden dit den 19^{en} Nov. met het oog op den nood, waarin Leiden verkeerde, maar onder voorwaarde dat hij, daartoe verzocht, weer tot zijn dienst te Dokkum zou terugkeeren. Enkele dagen later vertrok hij daarop naar Leiden, waar hij den 22^{en} Dec. 1602 bevestigd werd.

Hier bevond hij zich midden in het strijdvuur der geschillen tusschen zijn vereerden leermeester Gomarus en Arminius. Toen laatstgen., alvorens het hoogleeraarsambt te aanvaarden, den 10^{en} Juli promoveerde tot Theol. Doctor, trad Hommius bij die gelegenheid als opponent op. Hij drong er bij Arminius, die toen Theses *de natura Dei* verdedigde, sterk op aan zich vóór of tegen de nieuwe gevoelens waarvan hij verdacht werd, te willen uitspreken, maar Arminius ging hier niet rechtstreeks op in. Bij het nader onderzoek naar diens leer, dat al spoedig na de opening zijner colleges aan de orde kwam, is Hommius gedurig betrokken geweest door gesprekken, door het bijwonen zijner disputaties en vooral doordat de quaestie in Leidens kerkeraad behandeld werd. Arminius beklaagde zich over hem als over een dergenen, die hem ‘meest van achteren en van ter zijden met laegen en streken in sijn afwesen op 't lijf vielen’.

Hommius deed dit laatste echter ook in diens tegenwoordigheid. Opmerkelijk is dat hij eens, na een ontmoeting en gesprek met Arminius, waarbij ook Ds. Adr. van den Borre van Leiden en Wtenbogaert aanwezig waren geweest, zonder in zijn overtuiging geschokt te zijn, God knielend bad hem licht te geven om de waarheid te zien, en dat na dit gebed zulk een licht en blijdschap in zijn hart opging, dat hij niet anders kon dan bij zijn gevoelen volharden.

Den 26^{en} Juli 1605 nam Leidens kerkeraad het eenparig besluit dat ‘de Professores der H. Theologie ende de Regenten des Collegii mitsgaders de Dienaren des Goddelycken Woorts, in teghenwoordicheyt des Kercken-raets, een broederlycke ronde, ende vruntlijcke Conferentie’ zouden houden om over de leer, voornamelijk over de in geschil zijnde stukken te beraadslagen. Hommius verklaarde zich met nog een paar zijner collega's bereid tot het houden van die conferentie. Tot dit laatste kwam het intusschen niet; Arminius verklaarde zonder consent van Curatoren hiertoe geen vrijheid te hebben. Den 5^{en} Aug. werd de zaak opnieuw besproken, in dien zin, dat alleen de predikanten dergelijke bespreking in den kerkeraad zouden houden; den 18^{en} Oct. en den 5^{en} Dec. kwam dit punt andermaal aan de orde. Het eindresultaat was ‘dat die van den Gerechte’ alleen toestonden een vriendelijke conferentie, wanneer men van eenigen dienaar *bewijzen* kon, dat hij tegen Confessie en Catechismus geleerd had. Toen liet Hommius zijn vroeger voorstel, dat nl. den

predikanten gelast zou worden, de conferentie aan te vangen los; maar tevens greep hij de gelegenheid aan om tegen zijn ambtgenoot v.d. Borre verschillende stukken in te brengen, waaruit bleek dat deze op den kansel, in de laatstgehouden synode en in gesprekken blijk had gegeven in zake de leer andere gevoelens te koesteren dan zijne mededienaren. Gevolg was dat men van v.d. Borre de belofte verkreeg dat hij zijne bijzondere gevoelens voor zich zou houden.

De Z.-Hollandsche synode te Rotterdam (30 Aug. 1605) vond aanleiding hare deputaten op te dragen om met die van N.-Holland, ijverig onderzoek te doen naar alle punten van geschil aan Leidens universiteit, en alsdan aan Curatoren of aan de Staten te verzoeken, bij de Professoren erop aan te dringen openlijk hun gevoelen uittespreken. Hommius, die als gedeputeerde door de synode gekozen was, c.s. stelden nu in hun vergadering eenige *Redenen* op, ter overhandiging aan Curatoren, wanneer deze bewijs zouden vragen van de beweerde oneenigheden aan de academie. Met de gedeputeerden van N.-Holland kwamen zij den 8^{en} Nov. samen te Leiden, bij welke gelegenheid zij gemeenschappelijk ter saamvatting der bestaande geschilpunten eenige vragen opstelden, ietwat haastig, omdat curatoren, die ook vergaderd waren, op het punt stonden van vertrekken. Maar bij dezen binnengelaten kregen zij ten antwoord dat de hoogleeraren uitdrukkelijk aan Curatoren verklaard hadden, dat onder hen geen geschilpunten in zake het fundament van de leer bestonden. Hoewel gedeputeerden nog wat aanhielden, moesten zij onverrichter zake terugkeeren. Hun bleef niet anders over dan voorttegaan met aandringen bij de Staten-Generaal op een Nationale Synode, waarop ook curatoren hen hadden gewezen; dáár moest de zaak, die ‘generael’ was, beslist worden.

Begin Maart 1606 ontving Hommius een beroeping naar Delft; maar noch magistraat noch kerkeraad wilde hem loslaten; hoewel de beroepene zelf wel tot aannemen neigde, voelde hij zich hiertoe toch echter te bezwaard, en hij bedankte. Een paar jaren later, toen de Arminianen met hun opvattingen in zake de leer en de regeering der Kerk meer openlijk voor den dag kwamen, werd zijn verhouding tot den magistraat meer gespannen.

De Z.-Hollandsche synode, die 14 Oct. 1608 te Dordrecht bijeenkwam, onthief hem van zijn functie van gedeputeerde der synode, meer dan drie jaren door hem waargenomen. Toch pleegde hij daarna nog gedurig met de gedeputeerden overleg. Op de bewegingen der Arminianen bleef hij nauwkeurig toezien. Den 4^{en} Dec. 1608 trad hij als opponent van Arminius op, toen deze bij gelegenheid van een onder hem verdedigde disputatie *De sacris conciliis*, in tegenspraak met wat hij vroeger bepleit had, ook de theorie voorstond, dat de Overheid in kerkelijke geschillen moest beslissen.

Hoewel er thans uitzicht scheen te bestaan op een Prov. Synode, waarop Hommius hoopte, wenschten de Staten van Holland vooraf een conferentie te beleggen, en wel in de Staten-vergadering, tusschen Arminius en Gomarus over de bestaande geschilpunten. Elk van beide moet zich daarbij doen assisteeren door een viertal predikanten. Tot de vier, die Gomarus verkoos, behoorde Hommius, die van al het daar verhandelde nauwkeurig aanteekening hield. De conferentie duurde van 12 tot 22 Aug. 1609. Zonder doel te bereiken ging zij uiteen, waartoe medewerkte de intusschen opkomende ziekte van Arminius, die diens dood een paar maanden later tengevolge had.

Opmerking verdient dat Hommius jaren aaneen tweemaal per week homiletische lessen gaf aan meergevorderde studenten, die dit begeerden, en hen oefende in het houden van predikatiën; waartoe de Leidsche kerkeraad al van 1589 de gelegenheid had geopend. Dadelijk na Arminius' overlijden begon hij ook tweemaal per week private colleges te geven, hiertoe aangezocht door studenten, nu Gomarus alleen was overgebleven in de Theol. Faculteit. Hij behandelde er de Dogmatiek naar de volgorde van den Catechismus, en ook de Ned. Geloofsbelijdenis, en deed dit dispuutsgewijze. Daarna maakte hij van deze colleges een ‘collegium antibellarminum’, waarin hij heel de controvers met Rome in disputatiën liet behandelen. In enkele theses werd hierbij tegenover Romes' leer, op het voetspoor van Bellarminus gevolgd, de Geref. kerkleer in enkele stellingen saamgevat. Den inhoud der disputaties leert men kennen uit de in 1614 door hem uitgegeven *LXX Disputationes Theol. adversus Pontificios* etc. (zie ond. zijne geschriften). Zij dragen het kenmerk van groote helderheid, beknoptheid en degelijkheid, terwijl de controvers met Rome er goed in doordacht was. In zijn theologische kennis gaat hij daarin echter niet uit boven zijn tijd. Hier zij tevens vermeld, dat Gisb. Voetius een dergenen was, die deze drukbezochte colleges bijwoonde.

Met beslistheid nam Hommius daarbij positie tegenover de theorie van Wtenbogaert in diens *Tractaet* voorgedragen, dat de politieke overheid ook in religiezaken de hoogste macht heeft. Toen de Staten van Holland deze theorie begonnen toetepassen door zich in te laten met de examens der a.s. predikanten, kwam het tot een botsing tusschen hem en de vijf afgevaardigden der Staten, die in de vergadering der Classe van 6 Oct. 1610 verschenen waren met de pertinente vraag of deze zich gedragen wilde naar de bepaling der Staten, dat de examinandi ‘niet hoogher, noch swaerder’ zouden worden bezwaard met vragen ten aanzien van de Praedestinatie dan verklaard werd in vijf artikelen, die door de Remonstranten in Mei 1610 aan de Staten waren voorgelegd. Met sommige anderen maakte Hommius hiertegen bezwaar. Uren lang voerde hij met de commissarissen een heftige discussie. Ten slotte legde hij zijn meening neer in een schriftelijke verklaring, die hij aan de commissarissen overhandigde, waarbij hij nog meer in woordenwisseling met hen geraakte over het recht der Overheid in kerkelijke zaken. Al liep dit gesprek nogal kalm af, toch haalde hij zich door het gebeurde den haat der Politieken op den hals. Maar de vrees, die andere leden der Classis overmand had, kende hij niet. In de Leidsche Classis werd nog meer strijd door hem gevoerd, n.l. in zake de beroeping van den Remonstrantschgezinden Sam. Naeranus te Hazerswoude. Weldra maakte hij met de andere Contra-Remonstranten de minderheid uit in de Classis en met leede oogen zag hij aan dat ‘de Vorstiaansche dienaars den kerken werden opgedrongen.’

Den 11^{ne} Maart 1611 verscheen Hommius met vijf daartoe mede aangewezen collega's in de vergadering van Hollands Staten om deel te nemen aan de *Haagsche Conferentie.* Hij bepleitte daar met overtuiging de zaak en gevoelens der Contra-Remonstranten, die hun naam dankten aan de hier tegenover de *Remonstrantie* van Wtenbogaert c.s. ingediende *Contra-Remonstrantie*, een stuk, met groote zorg bewerkt en naar het oordeel van Dr. Rogge ‘ongetwijfeld het werk van Hommius’. Over den afloop dezer conferentie was hij zeer voldaan. ‘God heeft dit colloquium mild gezegend’, zoo schreef hij. ‘Hoe verder wij kwamen, hoe gelukkiger het ging’.

'Vele van de Staten, de saecken van de Remonstranten van te vooren seer toeghedaen, ghevoelden daer naer sachter ende beter van Onse Leere'. Volgens de resolutie aan beide partijen bij het uiteengaan meegegeven, werd hun ook opgedragen, de uitgewisselde stukken over de laatstbehandelde vier artikelen nader te examineeren en daarna de tweede schrifturen daarover gereed te maken, die elkander te doen toekomen door Hommius en Wtenbogaert, vervolgens van weerszijden den status controversiae te stellen, om ten slotte alles bij de Staten in te leveren. Waarschijnlijk werd aan Hommius de eindredactie opgedragen van de stukken, die de Contra-Remonstranten in hun vergaderingen concipieerden, zijn werk in deze ondervond nogal vertraging echter, daar hij met arbeid overladen was. Pas in 't laatst van October waren alle schrifturen over de artikelen uitgewisseld. In het advies van Hommius c.s. tot beslechting der geschillen werd erop aangedrongen dat de Staten van Holland aan de Staten-Generaal zouden verzoeken om een spoedige samenkomst der Nationale Synode, die over de geschilpunten beslissen zou. Reeds in Maart 1606 was door de Staten-Generaal consent voor bedoelde synode verleend, maar door de vredesonderhandelingen, meer nog door het verzet van Arminius c.s. was de oproeping uitgebleven; evenwel uit verschillende gewesten was men er daarna om blijven vragen; niet het minst was dit geschied door Hommius, wien de benoeming van Vorstius tot hoogleeraar te Leiden, waartegen ook hij zoo sterk in verzet was gekomen[1)], een prikkel te meer was geweest.

Tot de Nationale Synode kwam het toen echter nog niet; nog eenmaal zou een poging gedaan worden op andere wijze den wassenden stroom van onlusten en twisten te stuiten. In het najaar van 1612 liet de tijdelijk in Den Haag vertoevende Stadhouder van Friesland, Willem Lodewijk, zeer begaan met den toestand van Land en Kerk, Wtenbogaert en Hommius, als voormannen der partijen, bij zich komen, om hierover te beraadslagen. Gevolg was dat den 26^{en} Febr. 1613 te Delft een conferentie plaats had, waaraan ook Hommius deelnam. Scherp stonden hier de partijen tegenover elkander. De uitwerking dezer conferentie was zeer verschillend; naar Hommius' oordeel had zij de Remonstranten in de war gebracht en wisten deze niet welken kant zij uit moesten. In het laatst van Maart met Wtenbogaert geroepen voor de Staten, om van de conferentie verslag te doen, verklaarde hij voor deze dat hij niet zag hoe het tot vrede kon komen, als de Remonstranten hun gevoelen niet openbaarden over de controverse artikelen. Wtenbogaert meende dat het eischen van zulk een verklaring een onbillijke eisch was. De Staten besloten daarop, dat de drie Contra-Remonstranten (Hommius, Becius en Bogardus) op schrift

1) Dit blijkt uit zijn Brieven aan Lubbertus. Wyminga a.w., blz. 127 v.v. en de door hem met anderen uitgegeven *Bedenckingen* (zie ond. zijne geschriften). Hommius zag in Vorstius' optreden een gevaar; toen deze zich te Leiden tijdelijk gevestigd had in een huis naast het zijne, schreef Hommius o.a.: 'God moge het afwenden, dat mij iets kwaads overkome wegens dien slechten buurman'. (Edema v.d. Tuuk, *Joh. Bogerman*, blz. 108). Van Hommius' polemiek op den kansel tegen Vorstius is een proeve bewaard in een *Recapitulatie v. seecker sermoen ghedaen den XVI Oct des jaers* 1611 *binnen Leyden.* Z. n.v. pl. en v. dr. (1611), 4°. De tekst van Hommius' preek was Rom. VIII:28. Het ex. van dit pamflet, in de Bibl. v.h. Friesch Gen. aanwezig, bevat op blz. 1 een half leesbare aanteekening, waarbij Petrus Bertius als auteur wordt aangewezen. Hoewel diens vrouw de eigen zuster was van die van Hommius, leefden de zwagers in onvriendschappelijke verhouding. Bertius had de overkomst van Vorstius vurig verlangd. Vgl. Sepp. *Godg. Ond.* I, blz. 208-210.

moesten stellen hoe met stichting der Kerken het gevoelen der Remonstranten in hun vijf artikelen zou mogen geleerd en getolereerd worden, en dit geschrift overgeven aan de drie Remonstrantsche afgevaardigden, of aan de Gecommitteerde Raden, die op de Delftsche conferentie tegenwoordig waren geweest, en voorts dat de Remonstranten niet zouden antwoorden op de hun gestelde vragen, terwijl geen nieuwe quaesties mochten 'ghemoveert' worden, en de Staten zelf voortaan over de zaken der religie beslissen zouden. Hommius c.s. besloten daartegen hun bezwaren in te dienen, en den 9^{en} Nov. d.a.v. liet Hommius een *Naerder Advijs* aan de Staten overhandigen, waarin zij hun gevoelen over een tolerantie van de vijf artikelen uiteenzetten. Ook de Remonstranten dienden omstreeks dien tijd een missive in. Na kennisneming van beide verboden de Staten aan Wtenbogaert en aan Hommius hunne stukken in het licht te geven. Ruim een jaar later werd dat van Hommius c.s., hoewel niet door hen onderteekend, uitgegeven te Enkhuizen onder den titel *Naerder Advijs Over de Conferentie tot Delff gehouden .... 't samenghestelt door drie Dienaren des Goddelijcken Woorts....* Naar alle waarschijnlijkheid is Hommius er de steller van geweest. Duidelijk komt zijn standpunt ten opzichte van het tolerantie-vraagstuk hierin uit. Het eenige middel tot beslechting der geschillen bleef voor hem een wettige synode. Zonder een stellige verklaring omtrent de overige stukken der leer kon naar zijn meening geen moderatieconcept over de vijf artikelen tot vrede leiden, en hij betwijfelde sterk of de Remonstranten in 't algemeen die verklaring met een goede conscientie konden geven. Toch wilde hij hen, die rondweg bekenden, dat zij tegen de leer der Kerk geen bezwaar hadden dan in de vijf artikelen, tijdelijk dulden, mits zij beloofden voor hun afwijkend gevoelen niet de minste propaganda te zullen maken en bij verbreking van die beloften zich te zullen onderwerpen aan het kerkelijk oordeel in Classen en Synoden. Het *Naerder Advijs* werd door Wtenbogaart beantwoord in een *Oprecht en nader Bericht op een bitter schrift* enz.

Geen groot en gemeenschappelijk kerkelijk belang werd behandeld of Hommius was er als een der leiders van de Gereformeerden in betrokken, gelijk hij over al wat op het breede terrein van Kerk en Universiteit voorviel, een wakend oog hield. Wat van zijn uitgebreide correspondentie overbleef, wijst dit uit. Intusschen hield hij ook briefwisseling met bekende theologen in het buitenland.

In de Leidsche gemeente werd hij door de Contra-Remonstranten, die er de meerderheid vormden, zeer hoog geacht; maar conflicten tusschen hem en zijn tegenstanders, onder wie ook de magistraat, bleven niet uit, en meer dan eens had hij zich te verantwoorden op het Stadhuis. Opmerking verdient dat hij had ingestemd met een destijds te Leiden gesloten overeenkomst, volgens welke niet alleen de Contra-Remonstrantsche predikant H. Cuchlinus (Hommius' zwager) van Edam, maar ook de Remonstrantsche B. Dwinglo van Berkel beroepen was.

Toen de strijd tusschen de Arminianen en de Calvinisten, te Rotterdam uitgebroken, in 't laatst van 1611 tot vorming van een 'doleerende Kerk' aldaar had geleid, en in 1615 laatstgen. aan vervolging bloot stonden wegens het houden van samenkomsten, stond de vroedschap eindelijk een conferentie toe, die, den 4^{en} Nov. begonnen, daarna nog vijf dagen in beslag nam. De klagers mochten zich laten bijstaan door een of meer geleerde personen van buiten de stad; Hommius was een van de zes predikanten, die zich hiervoor lieten vinden. Hij trad met kracht tegen

den Remonstrantschgezinden kerkeraad op, maar ging in het doen van concessies verder dan hijzelf in zijn *Naerder Advys* (zie hiervóór) had aangegeven. De conferentie te Rotterdam liep onverrichter zake af.

Onder degenen, die Hommius met een waakzaam oog gadesloeg, behoorde Episcopius. Reeds toen deze zijn kerkelijk examen aflegde voor zijn beroeping naar Bleiswijk, was ook Hommius daarbij tegenwoordig geweest. Met diens benoeming tot hoogleeraar te Leiden verklaarde hij in zoover vrede te hebben als Episcopius moest gerekend worden tot de meest vredelievenden der Remonstrantsche partij, maar straks behoorde hij onder degenen, die op 't heftigst Episcopius van Socinianisme beschuldigden. De onder diens leiding door studenten verdedigde disputaties woonde hij geregeld bij. In een daarvan, in 1616 verdedigd door den student Petr. Geesteranus uit Alkmaar, meende hij Socinianisme te bespeuren; hij was trouwens de eenige niet, die dit uitsprak. Het gaf aanleiding tot een conflict tusschen hem en Episcopius[1)], dat aan beiden, en ook aan Curatoren der hoogeschool niet geringe moeilijkheden bezorgde. Dat ‘gekrenkte eerzucht’ bij zijn polemiek tegen Episcopius ook een rol speelde is door Sepp (*Godg. Ond.* I, blz. 235) beweerd, maar niet op voldoende gronden bewezen.

Zonder hier stil te staan bij al de samenkomsten door Hommius bijgewoond en al de actie door hem gevoerd in den strijd tegen de Remonstranten, zij hier vermeld dat de ‘doleerende Kerken’, en dit niet alleen te Rotterdam, op zijn hulp konden rekenen. Ook in de kerkelijke troebelen te 's-Gravenhage, waar de Contra-Remonstrantsche predikant Rosaeus den 12^{en} Febr. 1616 voorloopig door de Staten geschorst was, liet Hommius zich niet onbetuigd, het blijkt dat hij en anderen met Rosaeus samenspreking hadden gevoerd, om dezen te bewegen zijn gemeente niet te verlaten, waar hij genoodzaakt werd met Wtenbogaert te communiceeren.

Toen de Remonstranten, nadat zij in 1617 nogeens de Staten trachtten te bewegen tot scherpe toepassing van de resolutiën tot onderlinge verdraagzaamheid, maar de Staten het niet meer aandurfden, dienden zij den 17^{en} Apr. een nieuw *Vertooch*, door Wtenbogaert gesteld, bij de Staten in, dat bekend staat als *de Tweede Remonstrantie*, waarin zij het bewijs poogden te leveren dat niet zij, maar de Contra-Remonstranten een nieuwe leer invoerden. Maar in Aug. 1617 gaven de Gereformeerde predikanten een *Tegenvertooch* aan de Staten over, waarin zij een grondige weerlegging zochten te geven van het gen. *Vertooch.* Hommius behoort tot degenen, aan wie men dit *Tegenvertooch* heeft toegeschreven; wie de opsteller zal geweest zijn valt niet uittemaken; maar de vloeiende Latijnsche vertaling, die er in datzelfde jaar van verscheen, is op genoegzame gronden aan hem toegekend.

Iemand, die zich zoozeer weerde als Hommius, stond vanzelf ook aan aanvallen bloot. Als voorbeeld daarvan kan dienen het in 1616 verschenen pamflet getiteld *Monster van de leere der Amst. Predicanten ... waerbij noch ... andere nieuwicheden*

1) Toen weldra ook aan één der curatoren van de Leidsche hoogeschool, Adriaan van der Mijle, dit geschil ter oore kwam, en deze er kwaad van duchtte voor de hoogeschool, werden Episcopius en Hommius eerst afzonderlijk, daarna gezamenlijk gehoord. Het verslag van dit verhoor vindt men in een register van het *Archief v. Curatoren der Rijks-Universiteit te Leiden*, *loopend van* 1596 *tot* 1618, en in een door Episcopius zelf opgesteld *Verhaal van 't geene den* 9 *May verhandelt is tusschen D. Festum en Episcopium voor mijn Heeren de Curateurs.* (Cat. Hss. Rem. Bibl. Rott. N° 293).

F. Hommii ende J. Polyandri etc. Anoniem verschenen, had het den Leidschen predikant Dwinglo tot hoofdauteur. Het door Hommius in diens *Schatboeck* en *LXX Disputationes adv. Pontificios* ontwikkelde, werd daarin in een zeer hatelijk daglicht gesteld; zelfs de gevoelens van een David Joris werden hem daarin toegedicht. Hommius voelde er zich diep door gegriefd, maar wilde geen tegenschrift in het licht zenden. Hij verantwoordde zich echter openlijk voor zijn gemeente, en toonde daarbij dat hij zijn Remonstrantsche collega's voor de auteurs hield. De magistraat ontbood hem naar aanleiding hiervan een paar malen op het stadhuis. En Dwinglo gaf weldra een tweede pamflet uit: *Verantwoordinge tegen de hevige Predicatie Festi Hommii gedaen in de Ste Pieterskercke XVI Oct. 1616.* Toen Hommius ook hiervan in zijn prediking melding maakte en de gemeente verzocht ook aan dit boekje geen geloof te schenken, volgde in datzelfde jaar een derde pamflet, dat in felheid de beide vorige nog overtrof. Geen wonder dat zoodoende de tegenstellingen verscherpt werden. Het kwam zóóver, dat de Contra-Remonstranten te Leiden in 1617 apart visitatie bij de lidmaten deden en aparte kerkeraadsvergaderingen hielden, terwijl de Remonstrantsche predikanten in dien tijd conventikelen en 'heymelicke predicatien' hielden. Een en ander bracht groote beroering in de gemeente. Reeds hadden velen alle kerkelijke gemeenschap met de Remonstranten afgebroken; Hommius was niet aanstonds hierin meegegaan, maar aarzelde nu niet langer, ook tegen den wil der overheid, zich van hen los te maken. Feitelijk bestonden er zoo twee gemeenten in de Leidsche gemeente, terwijl zich ook in de Classis van Leiden separatie openbaarde.

Inmiddels had men op initiatief van 'synodale' zijde te Amsterdam vergaderingen saamgeroepen van kerkelijke afgevaardigden uit onderscheiden provinciën; de eerste van deze samenkomsten, door de Remonstranten 'heimelijke synoden' geheeten, had, ofschoon Hollands Staten op voorstel van Oldenbarnevelt de regeering te Amsterdam hadden voorgehouden zulke in hun oog onwettige vergaderingen niet te gedoogen, toch met medeweten der Overheid plaats van 16-19 Sept. 1615. Hommius was van deze eerste bijeenkomst scriba.

Eindelijk was het sinds het laatst van Juni 1618 zóóver, dat de saamroeping der Nationale Synode ondanks de nog voortdurende oppositie van Utrecht en van de meerderheid der Staten van Holland met kracht werd doorgezet. Om de Synode zooveel mogelijk in te lichten gaf Hommius een *Specimen controversiarum Belgicarum s*uit, dat, kort daarop in het Nederlandsch vertaald onder den titel: *Monster der Nederl Verschillen*, tot de meest gelezen tractaten van dien tijd behoorde. Voorzien van een vrij lange voorrede d^o^ 8 Oct. 1618 droeg hij het op aan de Staten-Gen., die hem daarvoor vereerden met 150 gulden, en aan de Stadhouders der Vereen. Provinciën, die er hem 200 gulden voor toelegden. Aan het slot van dit werk nam hij, opdat de buitenlandsche godgeleerden zich een juisten indruk zouden kunnen vormen van de leergeschillen en kerkregeering hier te lande, een *Harmonia of Overeenstemminghe* op van kerkelijke regelen in vorige Synoden vastgesteld, volgens welke tot dien tijd de kerkregeering werd geregeld. Deze *Harmonia* was opgesteld door Simeon Ruytinck, pred. der Holl. gemeente te Londen. Bij de Gereformeerden vond het *Specimen* een gunstig verhaal; van Remonstrantsche zijde werd het heftig aangevallen; zoo door Vorstius in diens *Apologetica Responsio*, door Episcopius in diens *Optima fides F. Hommii*, en door Wtenbogaert in een *Responsio ad ea*, *quae illi speciatim impegit Fest. Hommius*, door den schrijver met een remonstrantie inge-

zonden bij de Staten-Gen. Hommius diende hierop van antwoord zonder zijn naam te vermelden, in de *Voorrede* van een door hem bewerkte verhandeling waarin hij 33 private disputatiën van Episcopius liet afdrukken onder den titel *Collegium Disputationum Theologicarum .... institutarum a M. Simone Episcopio* etc. Dordr. 1618, waarop Episcopius weer antwoordde met een *Brevis Responsio.* Had deze staande gehouden dat een viertal zijner theses door Hommius in zijn *Specimen* anders waren geciteerd dan ze uitgesproken waren, laatstgen. hield vol dat ze, zooals hij ze geciteerd had, Episcopius' eigen werk waren; deze nam zijn beschuldiging van ‘kwade trouw’ wel terug, maar niet zijn klacht over ongeoorloofde nauwkeurigheden.

Aan de voorbereiding der Nationale Synode nam Hommius een ijverig aandeel; zoo voerde hij een levendige correspondentie met den gen. S. Ruytinck, pred. der Ned. Geref. Gem. te Londen, om dezen aantesporen bij den aartsbisschop van Canterbury zijn invloed te gebruiken, dat uit Engeland orthodoxe mannen, op de hoogte van de geschillen hier te lande en voorstanders van waarheid en vrede, tot de Synode zouden worden afgevaardigd.

De Part. Synode van Z.-Holland te Delft (8 Oct.-6 Nov. 1618) benoemde hem met B. Lydius, H. Arnoldi en G. Voetius en 2 ouderlingen, als afgevaardigden voor de Nat. Synode te Dordrecht, die, den 13^{en} Nov. 1618 saamgekomen, in hare 2de sessie met S. Damman ook hem tot haar scriba verkoos. Als zoodanig trok hij den 15^{en} Jan. 1619 met Faukelius en twee ouderlingen-afgevaardigden naar 's-Gravenhage, om den Staten-Generaal verslag te doen van al wat sinds 1 Jan. in de Synode was voorgevallen.

Het aan beide scriba's opgedragen *notuleeren der acta* geschiedde vermoedelijk aldus, dat zij tijdens de vergadering korte aanteekeningen maakten van het behandelde en Hommius daarna uit deze aanteekeningen de acta concipieerde. Deze concept-acta werden vervolgens aan de Synode voorgelezen, soms hier en daar gewijzigd en daarna goedgekeurd. Wanneer beide scriba's met allerlei anderen arbeid overladen, geen tijd hadden gevonden om de acta terstond ‘in het net te stellen’, verliepen er soms weken, zelfs maanden, eer de acta gelezen werden. De laatste resumptie der acta vond plaats in de 179^{e} sessie, vlak vóór het scheiden der Synode. Deze officieel geijkte acta werden, na afloop der Synode, door Hommius in het net overgeschreven, en daarna door beide scriba's onderteekend. Zij bevinden zich nog in het Oud-Synodaal Archief onder de benaming *Acta authentica.*

Bij de meeste schrijvers over de Dordtsche Synode vindt men de voorstelling dat de later uitgegeven acta der Synode de door Damman bewerkte *Acta Contracta* zouden zijn. Het valt echter niet meer te betwijfelen dat op last der Generale Staten bedoelde Acta Contracta zijn terzijde gelegd en, in strijd met het desbetreffende besluit de Synode niet deze, maar het oorspronkelijk Journaal van Hommius[1)]

1) In Sessio CLXXVII worden de Acta genoemd *Diarium hujus Synodi a Scriba Festo Hommio conscriptum.* De authentieke *Post-Acta*, in de Synode voorgelezen en goedgekeurd, waren in het Latijn gesteld, en de nette copie daarvan, is vermeerderd met het libellus supplex door Hommius achter de Acta der Synode gevoegd en steeds bij de andere actestukken der Synode, eerst te Dordrecht, daarna te 's Gravenhage bewaard geworden. Tijdens de Synode of terstond daarna, in elk geval vóór de acta in het net zijn overgeschreven, maakte Hommius een Hollandsche vertaling van de Latijnsche Post-Acta, waarbij de notulen uit het Latijn vertaald werden; maar de verschillende besluiten, in de notulen vermeld, werden overgenomen in hun oorspronkelijke (Hollandsche) redactie. Deze Hollandsche vertaling der Post-Acta werd met de klad-notulen der Post-Acta in 1663 in Friesland gevonden, als de ‘auto-grapha der

is uitgegeven. In April 1620 verscheen deze lang verwachte uitgave der Acta, in het Latijn bij Iz. Elzevier in folio, en nog in hetzelfde jaar bij Canin te Dordrecht een quarto- en folio-uitgave, die echter niet geheel met de authentieke uitgave overeenkomen. Ook verscheen in hetzelfde jaar een editie te Hannover. In 1621 zag een Hollandsche vertaling in 4° naar de editie van Elzevier het licht, getiteld: *Acta ofte Handelingen des Nationalen Synodi* enz., en in datzelfde jaar bij Canin een folio uitgave, waarin een dubbele gravure van de Synode.

Terstond reeds na de uitgave hadden de Acta van Remonstrantsche zijde menigen aanval te verduren. Ook de voorrede van Hommius, waarin een overzicht werd gegeven van den strijd tegen de Remonstranten, was volgens hen ‘onwaerachtigh’ en ‘malitieus’.

Vermelding verdient nog dat op den dag van de sluiting der Synode, den 29^{en} Mei 1619, volgens opdracht Hommius, met den praeses, den assessor Faukelius, Prof. Polyander en Rolandus, den tweeden assessor en drie gedeputeerden uit de politieke Commissarissen naar 's Gravenhage gingen, om daar den volgenden dag aan de Staten-Generaal den dank der Synode over te brengen voor de weldaden, zoowel in de verleende bescherming als in de saamroeping der Synode geschonken; tevens om de copieën der Canones en het schriftelijk rapport der Synodale handelingen aan de Staten over te leveren benevens het verzoekschrift der Synode, waarin de wenschen der Kerken stonden uitgedrukt, met twee bijlagen, nl. de approbatie der Confessie en den Catechismus en de Artikelen over de Reformatie der Hoogescholen.

In den zomer van 1620 kweet Hommius zich van de hem opgedragen taak, om drie exemplaren der *Acta* in Engeland te gaan overhandigen, één aan den Koning, één aan den Prins van Wales en één aan den bisschop van Canterbury. Hij vond in Engeland een zeer sympathieke ontvangst. Vóór zijn vertrek uit Engeland bezocht hij de universiteit van Cambridge, daarna die van Oxford, waar hij op de gebruikelijke plechtige manier in de orde der Doctores S. Theol. werd opgenomen. Bij zijn bezoek aan de Hollandsche gemeente te Londen gaf hij aan hare bibliotheek ten geschenke één exemplaar van zijn *LXX Disputationes* en één van zijn *Specimen.* Op het titelblad stelde hij een opdracht (d^{o} 12/22 Juni 1620), waarin hij de gemeente noemt: *matrem et propagatricem omnium Reformatarum Ecclesiorum Belgicarum.* Begin Juli was Hommius weer in het vaderland, voorzien van brieven van dankbetuiging van koning Jacobus en den aartsbisschop van Canterbury aan de Staten-Generaal en van een kostbaar geschenk hem persoonlijk door den koning vereerd. Den 6^{en} Juli bracht hij rapport van zijn reis uit in de vergadering der Staten-Generaal. De curatoren der Leidsche universiteit toonden zich niet bijster tevreden over zijn buitenlandsch verblijf, kennelijk gevolg hiervan dat men door het verleenen

Post-Acta’ aan de Staten van Friesland ter hand gesteld en door hen in den strijd met de Staten van Holland gebruikt; later zijn ze zoek geraakt. Van deze Hollandsche vertaling der Post-Acta, waarvan Hommius het origineel bewaarde, zijn ver scheiden copieën gemaakt en rondgezonden, terwijl de meest authentieke copie van het origineel te Leeuwarden wordt bewaard. H.H. Kuyper, *De Post-Acta*, blz. 92, 23, vgl. ook *voorr.*, p. IX.

van een Engelsch doctoraat aan Hommius niet voldoende rekening had gehouden met zijn promotie tot Doctor in het vorige jaar te Leiden (zie hierna blz. 212).

Hommius' arbeid voor de Synode omvatte nog vrij wat meer dan wat verband hield met hare *Acta.*

Toen de *canones* vastgesteld waren en 23 April werden voorgelezen, hadden de scriba's ervoor gezorgd dat van het origineel drie getrouwe afschriften waren gemaakt, die door al de leden der Synode onderteekend waren; in de vergadering in de Groote Kerk te Dordrecht den 6^{en} Mei onder grooten toeloop gehouden lazen de beide scriba's de Praefatio met de canones voor; Hommius deed daarbij voorlezing van den 2^{en}, 3^{en} en 4^{en} canon. Den 13^{en} Mei werd beiden scriba's opgedragen, een ‘extract’ te maken uit de gravamina der Prov. Synoden; blijkbaar is dit toen grootendeels door Hommius geschied. Ook de zorg voor *de Nederlandsche en de Latijnsche uitgave der Canones*, werd hem, den keurigen Latinist, toevertrouwd. In hetzelfde jaar verscheen de Hollandsche uitgave der Canones te Dordrecht onder den titel: *Oordeel des Synodi Nation....*, en ook de uitgave in het Latijn en die in het Fransch, (zie ond. Hommius' geschriften).

Met vier andere predikanten had Homminius voorts zitting in de commissie, die in opdracht had een *revisie* te geven van *den Franschen*, *den Nederlandschen en den Latijnschen tekst der Confessie;* vastgesteld werd dat deze voortaan de authentieke tekst zou zijn. Toen de commissie met de herziening van den Latijnschen tekst niet tijdig was klaargekomen, werd de vaststelling hiervan aan Hommius alleen opgedragen, die zelf in zijn *Specimen Controversiarum Belgicarum* reeds een Latijnsche vertaling der confessie geleverd had. Tegen het sluiten van de Synode was hij blijkbaar met dit werk nog niet klaargekomen, maar kort daarna zal hij zeker ermee gereed zijn geweest, en zullen de benoemde revisores zijn werk geapprobeerd hebben, want nog in datzelfde jaar zag de Confessie in het Nederlandsch en Fransch te Dordrecht het licht[1)].

Tot de werkzaamheden, hem door de Dordtsche Synode opgedragen, behoorde nog de taak om *de liturgische geschriften mede te overzien en te verbeteren* en zijn aandeel in de *revisie der Bijbelvertaling.*

In de Synode van Rotterdam (1621) leverde hij correcties op de liturgie in, in het midden gelaten of zij hem en Damman zijn overgegeven door de commissie, die ze tijdens de Dordtsche Synode had ontworpen en dat hij en Damman ze toen volgens opdracht, hun te Dordrecht gegeven, hebben gearresteerd, òf dat de revisoren der Acta contracta, na ze te hebben goedgekeurd, ze aan hem hebben gezonden. Intusschen hebben Hommius e.a. er niet voor gezorgd dat van den door de Synode vastgestelden officieelen tekst der liturgie een uitgave verscheen.

1) *Belydenisse des Gheloofs der gheref. kerken in Nederlant. Overghesien in de Syn. Nationael laetst ghehouden tot Dordrecht*, *Ende uyt last des selven uytghegeven*, *om voortaen inde Ned. Gheref. Kercken alleen voor autentyck ghehouden te worden.*
Toen in 1621 de Acta Synodi werden uitgegeven, heeft Hommius in de 146e zitting den Latijnschen tekst der Confessie opgenomen, waardoor wel eens de indruk is ontstaan, alsof deze tekst in de Gener. Synode was voorgelezen en goedgekeurd, en daarom bij verschil met den Ned. en Franschen tekst aan dezen de voorkeur moest gegeven worden. Dit is echter onjuist. Authentiek zijn eigenlijk alleen de Ned. en Fransche edities, terwijl de Latijnsche tekst slechts secundaire waarde heeft. H.H. Kuyper, *De Post-Acta*, blz. 345, 346.

Wat de *Bijbelvertaling* betreft, Hommius heeft niet behoord onder de op 26 Nov. 1618 door de Synode aangewezen overzetters, maar na de drie daarvoor benoemden, had hij de meeste stemmen. Hij werd benoemd tot *revisor* van de translatie des N. Testaments en onder de secundi-vertalers van het N.T. Ook behoorde hij tot de tegen het eind der Synode aangewezen deputatie, die onder meer den Staten-Generaal moest vragen het besluit tot Bijbelvertaling te approbeeren, en tot de later aangewezen commissie van afgevaardigden, om bij de Staten o.a. steeds te blijven aanhouden op deze gewichtige aangelegenheid.

Jaren verliepen, eer de arbeid begon; ondanks het aandringen van Hommius c.s. hadden de Staten er niet dadelijk ooren naar. Eerst in Mei 1625 had te 's-Gravenhage de samenkomst plaats, ook door Hommius bijgewoond, waar over de beginselen der vertaling geconfereerd werd. Waarschijnlijk was Hommius, wiens primus P. Cornelii, pred. te Enkhuizen, reeds in 1619 overleden was, en die dus in diens plaats als *vertaler* van het N.T. was opgetreden, in 1624 met den voorbereidenden arbeid begonnen. Wat hun werkwijze betreft, de overzetters van het N.T. hadden besloten, dat zij elk hunner boek voor boek zouden vertalen, daarbij kantteekeningen maken, en dan dit werk nauwkeurig met elkander vergelijken zouden om zoo gezamenlijk de lezing vasttestellen. Om den arbeid te bespoedigen verdeelden zij later het nog overblijvend deel aldus, dat de kantteekeningen, die tot Hand. VII gemeenschappelijk werk zijn van de drie vertalers, op Hand. XV-XXII, Galaten, Philippensen, 2 Timotheus, Titus, Philemon, Jacobus, 2 Petrus, de 3 Brieven van Johannes en den Brief van Judas door Hommius gemaakt werden. Van hem zijn ook het register en de gelijkluidende plaatsen bij het N.T. Van de Apocryphen vertaalde hij het eerste gedeelte van Jezus Sirach, de Aanhangselen van Daniël, het Gebed van Manasse en het derde boek der Maccabeën.

In de commissie der revisoren, die voor de eerste maal den 16^{en} Nov. 1634 ten huize van Walaeus bijeenkwamen, werd Hommius tot scriba benoemd. Al bleek het wel dat hij, door ouderdom verzwakt, de pen niet meer zoo waardig hanteerde als voorheen, toch heeft hij ook hierbij niet geringen arbeid gepresteerd. Eveneens bij het drukken en uitgeven van de nieuwe Bijbelvertaling was hij gedurig betrokken. In Juni 1637 was men met alles klaar. Hierop verzamelden de correctors de authentieke copieën en bergden ze in een kist, waarvan Hommius den sleutel bewaarde, die in 1641 nog in zijn bezit was, doch na zijn overlijden overging in de handen van zijn opvolger als Regent van het Staten-college Jac. Revius.

Na zijn terugkeer van de Nationale Synode is Hommius zijn dienst te Leiden blijven waarnemen in schier ongestoorde en eendrachtige samenwerking met zijne ambtgenooten, van wie twee, Corvinus en Dwinglo, te Dordrecht gedaagd en veroordeeld, door anderen vervangen werden.

Ten opzichte van eenvoudige Remonstrantsche lidmaten, die zich gezeggelijk betoonden, was Hommius wel tot eenige accommodatie bereid. Tegen degenen, die dezulken niet tot H. Avondmaal wilden toelaten, verzette hij zich met vier zijner collega's. Dientengevolge ontstond er wel eenige spanning tusschen hen en hun ambtgenoot Fabricius en ook in de gemeente. Een deel van Hommius' gehoor verliep en bezocht de godsdienstoefeningen te Leiderdorp; toen na de Delftsche Synode in 1628 de zaak tusschen de predikanten weer in orde was gekomen, hadden zij nog heel wat werk eer ook in de gemeente de rust weer hersteld was en allen geregeld

tot het H. Avondmaal kwamen. Ook schijnt de handhaving der plakkaten, waardoor nu den Remonstranten de vrijheid van godsdienstoefening ontnomen werd, niet naar zijn hart te zijn geweest.

De Leidsche Synode van 23 Juli tot 17 Aug. 1619, saamgeroepen ‘om 't gene in den Nationali Synodo te Dordrecht over 't stuck der Leere ende Kerckenordeninghe geoordeelt en besloten is, den Kercken bekent te maken ende te doen onderhouden’, verkoos Hommius tot praeses. Deze functie was vooral in deze Synode zeer belangrijk, omdat voor haar vele Remonstranten zich hadden te verantwoorden. Soms is Hommius hier zeer scherp opgetreden, o.a. tegen Paschier de Fijne, dien hij berispte over zijn late komst.

Met Walaeus werd hij benoemd voor een conferentie, die in de Generaliteit, te Vianen of Culemborg zou gehouden worden, om de Loevesteinsche gevangen predikanten met de Kerk te verzoenen, waartoe Frederik Hendrik in het voorjaar van 1631 nog een poging wilde aanwenden. Van deze conferentie kwam echter niets, voornamelijk omdat de meerderheid der Staten ertegen was. Men ging echter Hommius om zijn gematigde gezindheid verdacht maken, door haar onjuist voortestellen alsof hij de Remonstrantsche predikanten, die bij hunne vijf artikelen bleven, in den kerkedienst wilde dulden. Zelfs in 1637 vonden Hommius en zijne collega's het nog noodig, zich te verdedigen tegen de voorstelling alsof zij ‘moderateurs’ waren. Reeds vroeger had hij zulk een voorstelling afdoende weerlegd, in een schriftuur, dat hij in 't najaar van 1630 aan Frederik Hendrik overhandigde; zij was getiteld: *Gevoelen der Moderate predicanten aengaende het dulden van Remonstranten.*

Een opdracht, waaran hij niet voldaan heeft, was die, om de geschiedenis te beschrijven van de Ned. Geref. Kerken. Het verlangen daartoe, dat al meermalen uitgesproken was, kwam opnieuw ter tafel in de Leidsche Synode van 1619; hier werd Joh. Latius met dien arbeid belast. Daar de zaak niet vorderde, ook al omdat de Classen verzuimden daartoe de noodige bouwstoffen te zenden, besloot de Z.-Hollandsche Synode van 1622 dan voorloopig maar alleen de onlusten, door de Remonstranten verwekt, ‘compendiose’ te doen beschrijven, en werd Hommius daarvoor aangewezen in geval Latius zich mocht onttrekken. Toen nu Latius zich in 1623 ‘excuseerde’ kwam de taak dus op Hommius' schouders. Hij verklaarde in de Brielsche Synode van dat jaar de noodzakelijkheid van het werk in te zien en er zich met allen ijver op te willen toeleggen, in de verwachting dat de Staten van Holland de kosten zouden dragen en de Classen hem de noodige bescheiden zouden toezenden. Maar dit laatste gebeurde in de eerstvolgende jaren niet, en toen de meeste Classen het hare hadden gezonden, draalde Hommius. Wèl toonde hij in 1629 aan de synodale deputaten, die een onderzoek bij hem kwamen instellen hoe het er mede stond, een brokstuk van het werk, maar hij bleef klagen over gebrek aan medewerking der Classes. Zoo kwam er in de zaak geen voortgang. Het slot van de historie was dat de Gorkumsche synode van 1632 goedvond dat de stukken weer aan iedere Classe zouden worden toegezonden. Acquoy[1)] onderstelt dat Classen als Amsterdam, Alkmaar e.a. hare bescheiden terughielden, omdat de Magistraten geen toestemming

1) Zie over het verloop dezer zaak J.G.R. Acquoy, *Mislukte pogingen der Ned. Ger. Kerken, om hare geschiedenis te doen beschrijven*, in: *Geschiedk. Opstellen.*, uitgeg. bij M. Nijhoff, 's Gravenh., 1894, blz. 229-257.

tot de overgave verleenden, en dat dit voor Hommius reden was om de voorgenomen kerkelijke historiebeschrijving op de lange baan te schuiven.

Volgens G. Brandt (*Kerk. Hist.* III, blz. 923; IV, blz. 210) zou Hommius toch een geschrift van kerkhistorischen aard hebben uitgegeven, nl. *Twede vervolch* op den *Tijd-Thresoor* van Paulus en Willem Merula, loopende van 1614 tot 1627, dat in laatstgen. jaar te Leiden verscheen 'tesamen gestelt door een Beminder der Historiën, zijnde een bekent goet vrient van D.P. Merula zal. ged.' Wijminga (a.w. blz. 217) vindt geen reden, de meening van Brandt te verwerpen, en verklaart dat Hommius dus 'van de bouwstoffen, door hem voor de kerkelijke historiebeschrijving verzameld, toch partij heeft getrokken, en bij mislukking van het oorspronkelijke plan op deze wijze de Kerken heeft weten te dienen'. Hiertegen pleit echter o.a. dat in 1626, toen het *vervolch* werd geschreven, het plan nog niet als mislukt kon beschouwd worden. Voor Hommius' auteurschap pleit eenigszins de wijze, waarop gesproken wordt over de Sabbatsquaestie, op de Synode van IJselstein in 1626, waarvan hijzelf assessor was geweest; zekerheid is in dit opzicht wel niet te verkrijgen[1].

Tijdens de zittingen der Dordtsche Synode heeft hij, evenals andere predikanten, zijn hulp bewezen aan de gemeente te Utrecht[2].

In 1619 werd hij uit een drietal gekozen tot Regent van het *Collegium Theologicum* of *Staten-College* te Leiden, inplaats van Ger. Vossius, wien men verzocht had zijn mandaat ter beschikking te stellen. Onder het regentschap van Joh. Cuchlinus, Hommius' schoonvader (1595-1606) was het Staten-College een 'queeckhof van ghetrouwe predicanten' geweest; daarna had diens schoonzoon en opvolger Petr. Bertius (1607-1515) het dienstbaar gemaakt aan de verbreiding van het Arminianisme; Hommius zou het weer in de gewenschte banen terugleiden. Bovendien was deze de geschikte man voor dat eerambt om persoonlijke redenen en om zijn verleden, daar hij jarenlang homiletische en practische privaat-colleges aan studenten gegeven had, en Amsterdam hem het opzicht over zijne bursalen vroeger had toevertrouwd. Hij nam de benoeming niet zonder eenige bedenkingen voorloopig aan, en vestigde zich spoedig daarop in de schoone woning daartoe aangewezen. Den 22sten Oct. hield hij zijn inaugureele oratie, die het karakter droeg van een toespraak tot de studenten (zie ond. zijn geschriften). Ontslag van den kerkeraad kreeg hij niet, wèl verlof om de benoeming op te volgen. Zijn taak als zoodanig was veelomvattend en zwaar. Het Staten-College geraakte onder zijn regentschap tot grooten bloei. In 1591 gesticht voor 31 studenten, was het getal inwonende bursalen omstreeks 1629 bijna 60 geworden; zij, die er jaarlijks gereedkwamen, overtroffen zoo in aantal de vacante plaatsen in de Kerk; dit gaf Hommius aanleiding een belangrijke, zorgvuldig gestelde memorie aan curatoren te overhandigen, getiteld: *Bedenckingen op de verminderinge*, *van de Bursalen ende derselver lange oeffeninge*, *om des te bequamer te mogen komen tot den dienst des Godlycken Woorts*[3]. Hij bleef zijn regentschap

1) Vgl. Dr. Joh. C. Breen, *Geref. populaire historiographie in de zeventiende en achttiende eeuw*, in: *Christendom en Historie.* Lustrumbundel uitgeg. vanw. Het Gezelschap v. Chr. Historici in Nederland. Amst. MCMXXV, blz. 217, 218.
2) 'Bij leening' (volgens v. Rhenen-Voet. *Pred. v. Utr.* Utr. 1724, blz. 10).
3) Opgenomen in 5*de Reg. rakende de Univ. d. Leiden*, 2 Apr. 1632 en in de *Resol. der Staten v. Holl.* 9-20 Sept. 1632.

vervullen, totdat hij wegens ouderdom en zwakheid dit niet meer naar behooren kon en in Juli 1641 ervan ontheven werd.

Een paar maanden na zijn installatie als Regent werd hij door Polyander bevorderd tot Doctor Theologiae, waarbij bepaald werd, dat het voortaan niet meer zou geschieden zonder voorafgaand examen of disputatie, waaraan echter niet strikt de hand is gehouden.

Dat Hommius meeleefde met wat ook buiten Nederland voorviel bewijst o.a. dat hij in 1627 een brief schreef aan den geleerden patriarch van de Grieksche Kerk te Constantinopel Cyrillus Lucaris, waarbij hij voegde de door J. Revius bezorgde Grieksche en Latijnsche overzetting van de Ned. Geloofsbelijdenis. Uit het vleiend antwoord van den patriarch blijkt dat deze reeds als patriarch van Alexandrië gehoord had van Hommius' optreden in de Haagsche conferentie en dat Joh. Piscator zijne uitnemende gaven bij hem geroemd had. Verder spreekt hij van de lagen hem door de Jezuïeten gelegd en vermeldt hij hoe de Hollandsche gezant Cornelius Haga hem daarbij zoo goede hulp had geboden, terwijl hij belooft binnenkort wederkeerig zijn geloofsbelijdenis aan Hommius te zullen zenden. (S.A. Gabbema, *Epistolarum ab Illustribus et clariss. vir.*, *Centuriae tres.* Harlingae. 1663, p. 755 sqq.). Ook met gen. Haga stond Hommius in correspondentie (*N. Arch. v. K. Gesch.* II, blz. 421, 422).

De Brownisten-predikant te Leiden, Robinson, die hem bijviel in zijn strijd tegen Episcopius, had als theoloog zijn bijzondere sympathie, (*Ned. Arch. v. K. Gesch.* VIII, blz. 375).

Hommius had een sterk gestel; zonder dat hij zichzelf ooit had gespaard, was hij maar éénmaal ernstig ziek geweest. In 1640 echter kreeg hij een verval van krachten, waaraan hij den 5^{en} Juli 1642 overleed in tegenwoordigheid van zijne vrienden en ambtgenooten Ludov. de Dieu en Abr. Heydanus. Zijn begrafenis had plaats den 10^{en} d.a.v. in de Pieterskerk te Leiden onder toeloop van menschen uit allerlei kringen. Volgens senaatsbesluit hield dienzelfden dag Polyander een lijkrede op hem.

Hommius was een omzichtig, onvermoeid en zeer bekwaam leider der Gereformeerden in zijne dagen, een consequent supralapsariër, die uit overtuiging tegen ‘Pelagianen ende halve Pelagianen, voorstanders van den vrijen wille, de Goddelijcke Ghenade volstandich’ heeft verdedigd, palstaand voor wat hij als waarheid beleed, maar toch niet zóó intolerant als hij menigmaal is voorgesteld, een strijder voor de ongereptheid der confessie zoolang haar ongelijk niet bewezen was, en tegen het pogen om de wereldlijke overheid ook als overheid in de Kerk te laten optreden. Voorts een man van grondige wetenschap en voortgezette studie, getuige vooral zijn aandeel in de overzetting van het N. Testament; die, zonder het hoogleeraarsambt ooit te hebben bekleed, door zijn Regentschap grooten invloed op studenten heeft uitgeoefend, en zelf een nauwgezet leven leidde.

Door de herhaalde uitgave van zijn ‘Schatboeck’ heeft hij ervoor gezorgd dat Ursinus' verklaring van den Heidelb. Catechismus onder het bereik van ons volk kwam; bij de derde uitgaaf voegde hij aan de vertaling van Ursinus' *Explicationes* zijn eigen verklaring in *Tafelen* toe, die voortaan een voornaam deel van het *Schatboeck* zouden uitmaken. Van dit werk is meer dan een eeuw lang op de religie en zeden van het Nederlandsche volk invloed uitgegaan.

Als deputaat der classis Leiden c.a. woonde Hommius de Part. Z.-Holl. Synode in den Briel 4-9 Aug. 1603 bij, waar hij benoemd werd tot deputaat, waartoe hij door latere synoden nog meermalen werd aangewezen. Den 14^{en} Juni 1604 vervulde hij als zoodanig in de N.-Holl. Syn. te Edam de opdracht, om het besluit van verschillende Z.-Holl. Synoden, 't laatst in 1603, mee te deelen om voorttegaan met de excommunicatie van Caspar Coolhaas, welke te Amsterdam moest plaats hebben, een zaak, die door N.-Holland een en andermaal weer naar de Z.-Holl. Syn. gerenvoyeerd werd. De N.-Hollandsche Synode te Alkmaar Juni 1605 droeg hem op aan Ad. Venator, pred. ald., haar afwijzende beslissing overtebrengen in zake een door dezen tot de Synode gericht drieledig verzoek. Bij herhaling werd Hommius door Z.-Hollandsche Synoden aangewezen als Visitator Classis. Hij fungeerde als praeses van de Z.-Hollandsche Synode te Leiden 23 Juli-17 Aug. 1619. Voor die te Rotterdam 20-30 Juli 1621 hield hij de openingsrede over 1 Cor. XIV:40; ook was hij haar assessor; daar stelde hij ook aan de orde ‘de predicatie des H. Euang.’ onder de Indianen. Voorts was hij praeses van de Z.-Holl. Synode te Gorinchem 5-9 Juli 1622 en van die te Woerden 21-26 Juli 1625, assessor van die te IJselstein 7-17 Juli 1266. (Over zijn tegenwoordigheid in andere synoden zie men Reitsma en v. Veen, *Acta* (reg.) en Knuttel, *Acta* I (reg.)).

Tweemaal is Hommius gehuwd geweest 1° met Johanna of Jannetje, dochter van den toenmaligen Regent van het Staten-College Joh. Cuchlinus; de huwelijksafkondiging had plaats 21 Nov. 1599. Na een hevige, langdurige ziekte overleed zijn eerste echtgenoote in Apr. 1633; 2° den 14^{en} Maart 1634 met Hester van Hertsbeeck, wed. Pieter Malbesy, die hem overleefde.

Het is niet bekend dat hij uit zijn huwelijken kinderen heeft gehad. Van hem bestaat o.a. een portr. borstb. rechts, m. calot op, en toga, m. pels omzoomd. In ov. m. Lat. randschr. en 2 reg. Lat. en 8 reg. Holl. vs. v.F. de Laet. Naar Balliu, door C.v. Dalen, M. adres v. C. Banheyningh, kl. fol.; een a^{o} 1620, borstb. rechts, blootshoofds, in toga, in ov. en randschr. Met 6 reg. en 2 reg. Lat. vs. Naar D. Balliu, door W.J. Delff, 4° (reprod. bij Wyminga a.w.); een, ook a^{o} 1620, borstb. links, m. opstaanden geplooiden kraag. In ov. van achter bedrukt (door J. v.d. Velde). 4°. In: Meursius, *Alt. Bat.* 1625; een borstb. v. voren en rechts, in toga m. plooikraag. In ov. met Lat. rand- en 4 reg. onderschrift. Door B. Dolendo m. adres v. P. de Clopper, fol. Vgl. Muller, *Cat. v. Portr.*, N° 2471-2477; v. Someren, id. I N° 16; II, blz. 333; Siegenbeek, *Leidsche Hoogesch.* II. Toev., blz. 284).

Van Hommius zag het licht:[1)]

1) In het pamflet *Waerschouwinge teghen het Maliticus... - Gheschrift* (Knuttel, *Cat. v. Pamfl.* I. 1e st. N° 2290), waarvan Wtenbogaert de schrijver was, wordt Hommius gehouden voor den auteur van het *Maliticus Geschrift*, waarmee bedoeld is, *Den staet v.d. voornaemste Quaestien.* Amst. 1616 (Knuttel a.w. I, 1e st. N° 2289). Dit was echter niet zoo, Polyander was er de schrijver van (Trigland, *Kerck. Geschied.*, blz. 637). Ook het pamfl.- *Trovhertighe Vermaninge aen alle Swangere ende Barende vroutgens*, *die kinderen telen ende ter Doope presenteren* enz. Z. naam v. pl. en dr. A^{o} 1618 is volgens Dr. Wyminga a.w. blz. 236[1] zeer ten onrechte (door Dr. Knuttel a.w. I. 1. N° 2525) op naam van Hommius gesteld. Het is vooral tegen Hommius gericht en bevat een persiflage op de Geref. leer, dat godzalige ouders niet moeten twijfelen aan de verkiezing en zaligheid hunner kinderen, die in hun kindsheid

Uitleggínge over de Catechismus der Geref. Kercken in Nederlandt v. Doct. Zacharias Ursinus, *overgeset* (verschenen tusschen 1599 en 1602.) - *Het Schatboeck der Chr. Leere*, *ofte Uytleggínge over de Catechismus der Geref. Kercken in Nederlandt v. Doct. Zacharias Ursinus*, *eertijds tot Heydelberg in 't Latijn voorgelesen*, *ende van Doct. David Pareus uytgegeven. De tweede Druck. In dewelcke by gedaen is uyt Balt. Copius*, *Hier. Bastingius*, *Phil. Lansbergius*, *Georg. Spindlerus ende anderen*, *die over de Catechismus*, *geschreven hebben*, *wat dient tot breeder verclaringhe. Overgeset ende t'samengestelt.* Leyden. 1607. 4°. (Rem. Bibl. Rott.) - *Het Schatboeck der verclaringhen over de Catechismus der Chr. religie*, *Die in de Geref. Kercken ende Scholen v. Hoogh ende Neder-Duytsch-Landt gheleert wort*, *uyt de Latijnsche Verclaringhen v.d. Hoochgel. D. Zach. Vrsinos ende v. anderen*, *die over dese Catechismus gheschreven hebben*, *overgheset ende te samen ghestelt door Fest. Hommius*, *die daerbij ghedaen heeft voor elcke Sondagh corte verclaringhen bequamelick in Tafelen afghedeelt*, Tot Leyden. 1617. 4°.[1] - *Drie boeken over den oorlog ten dienste der Krygslieden.* 1602.[2]. - *XXIIII Predicatien over het Ghebedt des Heeren. In 't François ghedaen door D. Guilhelmus Bvcanos*, *in zyn leven Dienaer des Godlycken Woorts*, *Ende Prof. der H. Theol.*, *in de Gemeynte ende Hooge-Schole v. Lavsanne: Ende nieuwelijcx verduytscht door Fest. Hommivs*, *Dien. des Godl. Woorts tot Leyden*, *Die daerbij ghedaen heeft Een Inleydinghe tot het Ghebedt des Heeren*, *Midtsgaders Een corte verclaringhe desselven*, *ghestelt Gebedswyse.* Leyden. 1605. (Bibl. Friesch Genootsch. Leeuw.); 2e dr. Amst. 1658. - (Anon.), *Van de Beroepinghe der Kercken-Dienaren*, *Ja ende Neen*, *van Johannes Vvtenbogaert*, *Praedicant in 's-Gravenhaghe. Wt zyn Boeck van 't Ampt per Overheyt in Kercklycke saecken*, *ende uyt zijne Ghedruckte Predicatie over Joh. 10*, *vs. 3. Cortelyck ende Ghetrouwelijck*, *van woort tot woort*, *bijeen ende tegen malcander ghestelt: opdat d'onpartijdighe Leser mach oordeelen*, *welck ghevoelen van beyden met den Woorde Godes best overeen comt.* Ghedruckt in 't Jaer ons Heeren, 1610. 4°[3]. - *Bedenckinghen over de beroepinghe D.D. Conradi Vorstii tot de Professie der H. Theol. inde Universiteyt tot Leyden*, *By eenighe Dienaren des Godtlichen Woorts opt begeeren*, *ende uyt last v.d. Ed. Mog. Heeren Staten*, *v. Holl.*, *ende W. Friesl.*, *voorghestelt*, *ende hare E. Mog. overghelevert*, op den 29 Apr., A° 1611. 4° (Bibl. Mij. v. N. Lett.). - *Schriftelicke Conferentie*, *ghehovden tot Delff*, *den 26en ende 27en Febr. 1613*, *tusschen ses Kerckendienaren. Om te beramen eenighe bequaeme middelen*, *waerdoor de swaricheden*, *voor eenige Jaeren inde Kercken hier te Lande ontstaen*, *op het*

gestorven zijn. Hommius' zinspreuk: 'Varientur festa profestis' staat er gewijzigd onder: inplaats van 'varientur' 'variantur'.

1) Van deze uitgave bestaan tal van herdrukken (vgl. Wyminga a.w. blz. 257[2]).
2) Van dit geschrift schijnt geen ex. meer voorhanden te zijn.
3) Volgens de verzekering van *Voetius*, *Polit. eccl.* P. I, vol. 1, p. 126 was Hommius de schrijver. Dit is ook het gevoelen van Dr. H.C. Rogge (*N. Jaarb. v. Wet. Th.* I, 1858, blz. 329). Laatstgen. verklaart (*Bibl. v. Contra-Rem. Geschr.*, blz. 22) een ex. gevonden te hebben, waarop met een oude hand geschreven was: 'Door Fest. Hommius', met verwijzing naar Voetius t.a.p. Vgl. ook Rogge, *Brieven v. Wtenbogaert etc.* I, blz. 129. Glasius (*Gesch. der Syn. v. Dordr.* I, blz. 168) noemt, doch zonder eenig bewijs, als auteur Ruard Acronius, pred. te Schiedam.

aldergevoechelickste afgedaen, *ende voortaen goede vrede ende eenicheyt onderhouden soude connen werden.* Tot Delf. A^{o} 1613.[4)] - *Lucae Trelcatii Senioris*

4) Deze uitgave, waarschijnlijk door Hommius bezorgd, bevatte de uitgewisselde stukken der Delftsche Conferentie met de bewijsplaatsen uit de geschriften van Vorstius, Arminius, Bertius, Venator e.a. voor de antithese, die Hommius c.s. aan Wtenbogaert c.s. ter verwerping hadden aangeboden.

et Lucae Trelcatii Junioris S.S. Theol. In Acad. Leydensi Professorum Opvscvla Omnia. Lugd. Bat. MDCXIV.[1] - *LXX Disputationes Theologicae Adversus Pontificios: Quibus omnes inter Euangelicos & Pontificios controversiae continentur & excutiuntur: In gratiam S.S. Theologiae Studiosorum in Acad. Leydensi privatim institutae, in Collegio Anti-Bellarmino, Praeside Festi Hommii, Eccl. Lugd. Pastore.* L. Bat. MDCXIV. 12°[2]. - *Naerder Advijs Over de Conferentie tot Delff gehouden, aengaande het Remedieren der yegenwoordighe swaricheden in de Kerken deser Landen opgheresen. T'samengestelt Door drie Dienaren des Goddelycken Woorts,*[3] *door last v.d. E.M. Heeren Staten v. Holland ende W. Vrieslant, ende hare E. Mo. overghelevert den IX^en Nov., 1613. Waerinne gehandelt vvort: In vvat voegen (tot opbouwinghe, ruste ende vrede in de Chr. Kercken) het verscheyden ghevoelen in de vijf poincten der Remonstranten soude moghen gheleert ende ghetolereert worden.* (M. titelvignet.) Tot Enchuysen .... A° 1615. 4°. (Kon. Bibl.) - *Secvnda remonstrantia Ministrorum Ecclesiarum Hollandicarum & W. Frisicarum qui Remonstrantes Vocantur, Illust. D.D. Ordinibus Hollandiae & W. Frisiae tradita in Aprili, Ao. 1617. Cum secunda Contra-remonstrantia, seu Responsio ad eam; Reformatarum earundem Ecclesiarum Ministrorum, in qua demonstratur Remonstrantes Novam Doctrinam in Ecclesias Reformatas introducere; iisdem. Illust. D.D. ordinibus tradita in Aug. Ao 1617.* Ex Beligicis in Latinam linguam fideliter translatae, ut ex iis Reformatae Ecclesiae externae de Controversiis Belgicis plenius cognoscere possint. L. Bat. 1617. 4°.[4] - *Specimen Controversiarum Belgicarum seu Confessio Ecclesiarvm reformatarvm in Belgio, cujus singulis Articulis subjuncti sunt Artviculi Discrepantes, in quibus nonnulli Ecclesiarum Belgicarum. doctores hodie à recepta Doctrinâ dissentire videntur. In usum futurae Synodi Nationalis Latine edidit, & collegit, Fest. Hommius: Addita est in eundem usum Harmonia Synodorum Belgicarum.* L. Bat. A° MDCXVIII 4° (Kon. Bibl.)[5] - *Collegivm Dispvtationvm Theologicarvm in Acad. Leydensi privatim institutarum a M. Simone Episcopio, S. Theol. in eadem Acad. Professore. Addita est praefatio, in qua demonstratur, in citandis hisce Thesibis alisque scriptis, Optima Fides Fest. Hommii.* Dordr. 1618. - (Anon.) *Oordeel des Synodi Nationalis der Geref. Kercken v.d. Vereenichde Nederlanden: ghehouden binnen Dordrecht, 1618 ende 1619. Welcke geassisteert is gheweest met vele*

1) Voorin plaatste Hommius een *epistola dedicanda* van zijn eigen hand. Later werd verhaald dat Hommius bij deze uitgave niet eerlijk was te werk gegaan; vgl. *Nulliteyten des Nat. Syn.* 1618/19, MDCXXIII. D.I., blz. 56; *Onbillycke wreetheyt der Dortsche Syn.* 1619, blz. 17 (Episcopius was er de schrijver van); *Holl. Kirch- u. Schulenstaat*, I Th. S. 453. H. was hier zeker zijn bevoegdheid te buiten gegaan door wijzigingen aan te brengen in Trelcatius' geschrift. Dr. Wyminga (a.w. blz. 193) brengt een en ander bij, dat tot zijn verontschuldiging zou kunnen dienen.
2) Dit werkje komt zeldzaam voor. Dr. Wyminga (a.w., blz. 76) gebruikte een ex. uit de bibliotheek van Dr. H.H. Kuyper.
3) Nl. C.A. Bogaard, Joh. Becius en Fest. Hommius.
4) Deze vloeiende Latijnsche vertaling van het *Vertooch* en *Tegenvertooch* is volgens Dr. Wyminga (a.w., blz. 237) zeker van Hommius. Zij wordt voorafgegaan door een voorrede van den vertaler, die met veel gedétailleerde zaakkennis den kerkelijken strijd van Arminius' komst te Leiden af tot op de indiening van de tweede Remonstrantie verhaalt.
5) In 1618 zag een vertaling het licht onder den titel *Monster v.d. Nederl. verschillen.* Zij was bewerkt door Joh. à Lodesteyn, predikant te Zoeterwoude.

treffelicke Theologen, uyt de Geref. Kerken v. Groot-Britagnien, Cheur- Vorstelyke Paltz, Hessen, Switserlant, de Wedde-

ravische Correspondentie, *Geneven*, *Bremen ende Embden: Over de bekende vijf Hooftstucken der Leere*, *daer van inde Geref. Kercken deser vereenichde Nederlanden verschil is gevallen. Uytgespr. op den 6 May 1619. Uyt het Latijn ghetrouwelyck int Nederduytsch overgheset.* 1619. (Kon. Bibl.)[1] - *Iudicium Synodi Nat. Ref. Ecclesiarum Belgicarum*, *habitae Dordrechti Ao. 1618 & 1619. Cui etiam interfuerunt insignes Theologi*, *Ref. Ecclesiarum*, *Magnae Brittanniae*, *Palatinus*, *Electoralis*, *Hassiae*, *Helvetiae*, *Correspondentiae Wettaravicae*, *Genevensis*, *Bremensis & Emdanae*, *de quinque Doctrinae Capitibus in Ecclesijs Belgicis controversis. Pronulgatum VI May*, MDCXIX. Cum Privilegio. - *Ivgement die Syn. Nation.*, *Des Egl. Réf. - Tovchant Les cinq Art.*, *debatus es Eglises du dict Pays-Bas. Publié le VI de May*, *l'an M.DC.XIX. Translatè fidelement de Latyn* (sic) *en Francois* Avec Privil. (M. voorafg. titelprent) waarboven: *Synodus* en waaronder A Dordrecht ... A^{o} 1619 4° (Kon. Bibl.[2] - *Oratio ... qua Discipulos compellavit*, *cum à Nobilissimis atque Amplissimis Academiae Leydensis Curatoribus & Civitatis Leydensis Consulibus*, *praesente Magnifico eiusdem Academiae Rectore*, *totoque Senatu Academico*, *Collegij Theologi in Ill. Ordinum Hollandiae & W. Frisiae Regimini*, *eorundem Ill. Ord. auctoritate*, *publice praeficeretur*, *XXII Oct. MDCXIX. - Narratio Historica ortus & progressus Controversiarum Belgicarum.* Ned. uitg.: *Historische Vertellinghe v.d. opganck ende voortganck v.d. nieuwe Nederl. verschillen.*[3] - *Disputationes Theologicae*, in de jaren 1621-1623 in het Staten-College onder Hommius' praesidium verdedigd.[4] - *Disputationem Theologicarum adversus Pontificios. Decas I. De S. Scriptura.*[5] - *Tvvede Vervolch v.h. Kort ende Bondigh Verhael v.d. Standt der Kercken ende der Wereltliche Regieringhe*, *Beginnende van 't Jaer na de Geboorte Jesv Christi*, *1614 tot het Jaer 1627. Tsamengestelt Door een Beminder der Historien*, *zijnde een bekent goet vriendt v. D.P. Merula zal. ged.* Gedrvct tot Leyden... A^{o} 1627.[6]

Een paar Latijnsche gedichten en een aantal brieven van Hommius vindt men bij Dr. Wyminga, a.w. Bijl. etc.

De door Polyander (*Lijckoratie*, blz. 16) genoemde manuscripten van Hommius

1) Zie verder over de verschillende drukken Tiele, *Cat. v. Pamfl.* 1600-1604, v.d. Wulp, id. 1654-1656 en Rogge, *Geschied. der Remonstr.*, blz. 50. Vgl. voorts Knuttel, *Ned. Bibliogr.*, blz. 241 en dez. *Cat. v. Pamfl.* (reg.).

2) Ook verscheen in 1619 een Engelsche vertaling: *The Judgement of the Nat. Syn.* etc. 4° (Kon. Bibl).

3) Volgens de mededeel. van Polyander in diens *Lyckoratie* op Hommius behoort deze *Hist. Vertellinghe* tot diens geschriften. Ook anderen rekenen haar daartoe. Dr. Wyminga (a.w. blz. 307n) waagt de gissing dat dit geschrift hetzelfde is als de *Praefatio ad Reformatas Christi Ecclesias* vóór de *Acta Synodi Nation.*, *Dordrechti habitae* MDCCCXVIII et MDCCCXIX, die, zooals de Remonstranten aannamen. het werk van Hommius zal geweest zijn.

4) Het ligt voor de hand dat gedurende de twintig jaren van zijn regentschap vele *Disputationes* door Hommius gesteld zijn; de meeste zijn echter niet bewaard gebleven. Dr. Wyminga (a.w., blz. 388; Bijlagen, p. VI) deelt de titels mee van dertien, waarvan hij inzage kon nemen. Ze betreffen verschillende hoofdstukken uit de Dogmatiek.

5) Volgens Polyanders mededeeling in zijn *Oratio funebris* zijn er tien van Hommius' disputaties, handelend over de H. Schriftuur, te Leiden uitgegeven. Het zijn die, welke door Glasius a.w. e.a. onder bovenst. titel vermeld worden als uitgegeven omstreeks 1623- Dr. Wyminga (a.w., blz. 392) verklaart geen ex. ervan te hebben kunnen ontdekken.

6) Volgens Brandt (*Hist. der Ref.* III, blz. 923 en IV blz. 210) is Hommius de schrijver.

bestonden uit ‘Andtwoorden, Oratiën, Brieven, Homiliën in Matthaeum, Marcum, ende in den Brief tot den Romeynen e.a. (onuitgegevene) Werken’. Polyander, die ze van groot gewicht achtte, verzocht aan Hommius' eenigen broeder Sixtus, ze zoo spoedig mogelijk te laten drukken, hetgeen deze beloofde, maar niet nakwam. Die schriftelijke nalatenschap is beschreven in een boekje, dat Nic. Balk, pred. te Hempens en Teerns, een verre naneef van Hommius persklaar heeft gemaakt, maar dat eerst na zijn dood te Workum is uitgekomen bij Dom. Balk in 1753. Hommius' biograaf Dr. Wyminga heeft het niet in handen kunnen krijgen. Dr. H.C. Rogge, die het wèl in bezit heeft gehad, heeft er een en ander uit meegedeeld in *Nav.* XVI, blz. 209 vv., hetgeen overeenkomt met de mededeelingen, bij Ypey en Dermout, *Gesch. N.H.K.* Aanteek. II, blz. 231, 277, 278. Volgens Dr. Rogge was dit kwartoboekje van Ds Balk getiteld: *Leerreden over Marc. 3:24-26*, *genomen uit een volschreven werk over het geheele Evangelium v. Marcus*, *in bijna CCCC tafelen*, *eertijds geschetst door Fest. Hommius*, *tot een proeve en voorlooper v.h. geheele werk.* Voorts bevatte het in de voorrede de geschiedenis van Hommius' schriftelijke nalatenschap en achter de Leerrede stond een ongedateerde brief van Hommius aan Mr. Jacob v. Broeckhoven, Burgemeester van Leiden, handelend over het dulden der Remonstranten. (Ypey en Dermout a.w. II, blz. 231, 232; Wyminga a.w., blz. 405, 406[2]). Volgens Hommius' eigen brief aan Mr. v. Broeckhoven werd hij gerekend onder de ‘Moyeneurs’.

L i t t e r a t u u r : P.J. Wyminga, *Festus Hommius*, Acad. proefschr. Leiden 1899. - v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 319, 320. - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz. 132-136. - Joh. Polyandri à Kerckhoven *Oratio Fvnebris in Obitum Festi Hommii recitata iu Acad. Leid. Auditorio Theologico*, *10 Julii*, *1642.* (Nederl. vertal. in de Gem. Univ. Bibl. te Amsterdam. *Lyckoratie* enz.). - J. Meursius, *Athenae Batavae.* L. II, p. 307-313. - *Alb. Stud. L.B.*, k. 47, 68. - v. Rhenen-Voet, *Pred. Utr.*, blz. 10. - Columba-Dreas, *Pred. Cl. Dokkum*, blz. 56-70. - Romein, *Pred. Friesl.*, blz. 108, 451. - Dez., *Fest. Hommius*, in: *Friesche Volksalmanak* 1842, blz. 52-69. - Paquôt, *Mémoires* etc., p. 59, 60. - Brandt, *Reformatie* I, II, III, IV (reg.). - Trigland, *Kerck. Gesch.* (reg.). - *Praest. ac erudit. Vir. Epist. Eccl. et Theol.* (1704), p. 149, 267, 372, 417, 473, 513. - Siegenbeek, *Leidsche Hoogesch.* I, II (reg.). - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H.K.* I, II (reg.). - Reitsma, *Herv. en Herv. K.* (reg.). - Knappert, *Gesch. N.H.K.* I (reg.). - Tideman, *Stichting Rem. Br.* (reg.). - Rogge, *Wtenbogaert*, I, blz. 252, 255, 266, 279, 377, 387; II, blz. 9, 68, 69, 83-85, 87, 91, 94, 103[3], 117, 120, 126, 137, 154, 162, 182-188, 190, 276, 288, 327, 330-332, 339, 353; III, blz. 8, 22, 95, 264, 266. - Glasius, *Gesch. der Nat. Syn..... te Dordr.* I, blz. 120, 191, 208, 323, 324; II, blz. 5, 12, 16, 39, 40, 107, 191, 246, 267, 286. - Leydekker, *Eere v.d. Nat. Syn. v. Dordr.... voorgest. en bevest.* I, blz. 23 v.v. - Wagenaar, *Syn. 1618*, *'19* (reg.). - *Werken Marn. Ver.* S. III, D. I, IV, V (reg.). - Rutgers, *Acta v.d. Ned. Syn. der 16e e.* in: *Werken der Marn. Ver.* S. II. D. III. (reg.). - L.A. v. Langeraad, *Acta*, in: *De Kerkel. Nieuwsbode*, (uitg. Kemink en Zn. Utr.). Juni 1896. - Kuyper, *Post-Acta* (reg.). - Geesink, *Calvinisten in Holland*, blz. 127, 245. - Posthumus Meyjes, *Revius*, (reg.). - Haentjens, *Sim. Episcopius*, blz. 30-32, 51, 52, 130, 148, 149. - Hania, *Helmichius*, (reg.). - H. Edema v.d. Tuuk, *Joh. Bogerman*, blz. 108, 305. - H.J. Olthuis, *De Doopspraktijk*, *der Geref. Kerk in Ned. 1568-1816* (reg.). -

Woudstra, *Vreemd. Gem. Londen*, blz. 35. - Duker, *Voetius*, (reg.). - Knuttel, *Bibl. v. Kerkg.*, blz. 241. - Sepp, *Bibliogr. Meded.*, blz. 200. - v. Slee, *Socinian.* (reg.). - H.C. Rogge, *Brieven en onuitgeg. Stukken v. Wtenbogaert* (in: *Werken uitgeg. d.h. Hist. Gen.* N.R. N° 20), N^{o} DCCC XVI, blz. 388, 389. - *Ant. Walaei omnium operum T. secundus* (*L.B.* MDCXLVIII), p. 415, 416, 439. - *Boekz.* 1730*a*, 603; 1734*a*, 600; 1736*a*, 702; 1753*b*, 490, 491; 1776*a*, 444. - *Arch. K.G.* III, V, VI, VII (zie reg. achter dl. XI); *Ned. Arch. K.G.* II, III, VIII, IX (zie reg. achter dl. XI.). - Hartog, *Gesch. Predikk.* (reg.). - *Cat. Oud-Syn. Arch.* (reg.) - Rogge, *Cat. Pamff. Rem. Bibl.* St. II. Afd. I, blz. 21. - *De Ned. Leeuw.* Jrg. 1909, blz. 245. - v. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.* I, k. 127; II, k. 418, 565, 566. - Benthem, *Holl. Kirch. u. Schulenst.* I, S. 453, II, S. 669. - J. Chr. Koecher, *Catech. Hist. der Geref. Kerke*, *in Zwits.* enz. (vert. d. E.W. Cramerus), blz. 313. - Schotel, *Gesch. Heid. Cat.*, blz. 162. - *Nav.* II, blz. 56; III, blz. 46; IV, blz. 61; XVI, blz. 209; XXVII, blz. 302, 602.

[Bernardus Homoet]

HOMOET (Bernardus), geboren te Zwolle den 18^{en} Maart 1633 uit het huwelijk van Albert Homoet en Aaltje Menso, werd ingeschreven als student te Leiden den 21sten Oct. 1650. Bevorderd tot proponent diende hij de gemeenten van Nieuwe Niedorp (1658), Culemborg (1661), Zwolle (1667), Rotterdam (waar hij voor de tweede maal beroepen, bevestigd werd den 19^{en} Mei 1669). Reeds in het volgende jaar vertrok hij naar Amsterdam, waar hij den 14^{en} Dec. 1670 bevestigd werd door Ds. C. Danckerts, pred. ald. In Sept. 1708 wegens hoogen leeftijd emeritus verklaard, overleed hij den 21^{en} Apr. 1717.

Hij was een man van vele verdiensten en vooral vermaard om zijn kennis van de Grieksche taal. Reeds als student voerde hij een Latijnsche briefwisseling met zijn oom R. Neuhaus, den geleerden rector van het Alkmaarsche Gymnasium, van wien brieven aan zijn neef zijn bewaard in *Reineri Neuhusii Epistolarum familiarium Centuriae* (Amst. 1662) IV, p. 108; V, p. 143.

Afzonderlijke uitgaven zijn van hem niet bekend.

Homoet was Asessor van de Holl. Synode te Hoorn in 1683, en hield voor haar de sluitingsrede over 1 Cor. IV:7.

Hij was gehuwd met Margareta van de Ven (ondertr. te Amsterdam 28 Apr. 1660), welk huwelijk bezongen werd door zijn oom Neuhaus (zie boven); na haar overlijden (18 Dec. 1693) hertrouwde hij met Catharina Sluys. Uit het eerste huwelijk werden drie, uit het tweede geen kinderen geboren.

Van Homoet bestaan verschillende portretten, o.a. een ter halver lijve links, staande voor een tafel, waarop een Bijbel; achter hem een boekenkast; m. 4 reg. vers; een borstb. rechts, in toga, in ov. m.d. naam in den rand, m. 1 reg. onderschr.; een borstb. links, geheel verschillend, in ov. zw. kunst d. J. Gole. gr. 8°. (Vgl. Muller, *Cat. v. Portr.* N° 2478-2482; v. Someren, id. II blz. 333).

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 320. - Veeris-de Paauw, *Vern. Kerk. Alphab. N.-Holl.*, blz. 101. - Moonen, *Pred. in Overijssel*, blz. 55. - v. Harderwijk, *Pred. Rotterd.*, blz. 48, 49. - Croese, *Pred. Amsterd.*, blz. 103, 104. - *Alb. Stud. L.B.*,

k. 407. - *Boekz.* 1717*a*, 499. - *Alg. Ned. Fam. blad.* Jrg. 1888, blz. 53. - *Maandbl. De Ned. Leeuw.* Jrg. 1921, k. 235. - *De Wapenheraut.* Jrg. XX (1916), blz. 135.

[Jacobus Hondius]

HONDIUS (de Hond) (Jacobus), geboren te Wattenheim in den Paltz, was de oudste zoon van *Cornelis de Hond*, die, geboren te Beveren in het land van Waas (twee uren verwijderd van Hulst) of (waarschijnlijker) in het Cortrijksche, ten tijde der geloofsvervolging, in gezelschap van zijne van Veurne afkomstige echtgenoote, met achterlating zijner aanzienlijke goederen, naar den Paltz was gevlucht, waar hij vóór 1576 reeds predikant was. Toen na het overlijden van den keurvorst Frederik III de Lutherschgezinde Lodewijk VI in diens plaats kwam, verliet Corn. de Hond den Paltz, en werd kort daarop (1578) predikant te Vlissingen, waar hij zeer gezien was en vanwege zijn kostbaar huishouden bij herhaling kwijtschelding van huishuur kreeg van den Magistraat. Hij was driemalen gehuwd en overleed na een moeitevol leven te Vlissingen in 1605.

Zijn bovengen. zoon Jacobus werd ingeschreven als student te Leiden 10 Febr. 1594, te Heidelberg 4 Mei 1598, te Genève 28 Mei 1599. Dat hij voor zijn studie subsidie ontving van stadswege valt optemaken uit het feit, waarvan melding wordt gemaakt in een te Vlissingen bewaard gebleven brief van zijn hand; bij dit schrijven bood hij een exemplaar zijner, exercitii gratia, aan de Leidsche Academie verdedigde Theses (*Inventaris v.h. Archief der Gem. Vlissingen.* N° 380). Den 1^{en} Juni 1602 werd hij beroepen als vijfde predikant te Vlissingen, eerst als adjunct van zijn bejaarden, ziekelijken vader, na wiens verscheiden hij als zijn opvolger in functie trad, terwijl het getal predikanten voorloopig weer op vier werd gebracht. Hij overleed te Vlissingen in Maart 1625. Blijkens de *Moufe-schans*, het werk van zijn broeder Petrus (blz. 488) (zie hierna) was hij een liefhebber van studie, ofschoon geen geschriften van hem zelf bekend zijn.

Afbeeldingen van Jac. Hondius worden niet vermeld. Hij was gehuwd 1° met Elisabeth Schijn, van Antwerpen, (ondertr. 28 Juli 1604) 2° met Esther v. Keerbergen, wed. Jasper Jansen, eveneens van Antwerpen (ondertr. te Middelburg Nov. 1622). Uit zijn eerste huwelijk werd, behalve twee dochters, een zoon, Johannes geboren (1609 (zie hierna).

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, bl. 323. - Vrolikhert, *Vliss. Kerkhemel*, blz. 56-63. - Nagtglas, *Levensber.*, blz. 404. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* VI, blz. 795, 796 (art. v. Dr. A.A. v. Schelven). - *Alb. Stud. L.B.*, k. 39. - H. de Vries, *Genève Pepinière de Calvinisme Hollandais*, I, p. 162, 163. - Nav. 1864, blz. 376. - Reitsma en v. Veen, *Acta* V, blz. 63. - Vorsterman v. Oyen, *Stam- en Wapenboek* II, blz. 74 v. Gesl. *Hondius.*

[Petrus Hondius]

HONDIUS (de Hond) (Petrus), geboren te Vlissingen ± 1578 als jongste zoon van Corn. de Hond (zie boven) werd ingeschreven als student te Leiden 16 Oct. 1596; eer hij voor de tweede maal ald. in het *Alb. Stud.* werd ingeschreven 15 Nov. 1603, schijnt hij in staat gesteld te zijn een buitenlandsche reis te doen, gelijk blijkt uit een brief door hem uit La Rochelle in 1601 aan Prof. Merula gericht. Evenals zijn broeder Jacobus zal hij op kosten der stad Vlissingen hebben gestudeerd; één der drie *disputationes* (nl. die *de Oratione* 1599) droeg hij met betuiging zijner erkentelijkheid

op aan de regeering zijner vaderstad. Uit een zijner brieven blijkt dat het hem niet ontbrak aan krachtige aanbeveling en welwillende ontvangst te Leiden. Na den 4^{en} Juni 1604 te Vlissingen praeparatoir geëxamineerd te zijn werd hij spoedig daarop uit vier candidaten te Terneuzen beroepen. Zijn

peremptoir examen volgde den 5^{en} Juli bij de Classis Walcheren, en kort daarna aanvaardde hij zijn bediening[1]. Hij bleef te Terneuzen werkzaam tot zijn overlijden in Aug. 1621[2], waaraan een langdurige ziekte voorafging.

Petrus Hondius was iemand van groote gaven en degelijke omvangrijke wetenschap, die niet alleen de godgeleerdheid, maar ook de geschiedenis en de kruidkunde beoefende. Ook als dichter deed hij zich kennen door de uitgave van zijn *Dapes inemptae of de Moufe-schans*, waarvan hij den 10^{en} '*gang.*', getiteld: *Morgenstont-werck*, dat een ernstigen geest ademt, opdroeg aan zijn broeder Jacobus, den 'trouwen en welgeleerden Predicant te Vlissingen'. In gen. dichtwerk bezingt hij het landgoed, de Moufe- of Moffe-schans, nabij Terneuzen op den weg naar Axel gelegen (waar men tegenwoordig slechts een gewone landhoeve aantreft), oorspronkelijk een sterkte, die de Graaf v. Hohenlo daar in Nov. 1582 door zijn Duitsche soldaten had laten opwerpen tegen de Spanjaarden. De verlaten grond werd verkocht aan den Burgemeester Serlippens, een vertrouwd vriend van Hondius, welke laatste, zelf ongehuwd, zestien jaren bij hem inwoonde. De Burgemeester stond aan Hondius deze plek af voor den aanleg van een vermaard geworden buitengoed. Hondius, die daar op ruimen voet leefde, zoodat zijn tafel, volgens zijn eigen mededeeling hem jaarlijks twee à drieduizend gulden kostte, ontving er met onbekrompen gastvrijheid behalve zijn naaste betrekkingen en intieme vrienden, ook mannen als Jacob Cats, die er meermalen vertoefde, en nog tal van andere mannen van naam en aanzien; ook Prins Maurits bezocht er meermalen den ijverigen geleerde. Daniel Heinsius, van jongs af met Hondius bevriend, bezong de plaats en haren beschrijver. Het bedoelde dichtwerk van den predikant van Terneuzen, in 1621 te Leiden verschenen (534 blz.), schijnt reeds vroeger zonder voorkennis van den auteur te zijn uitgegeven; het bevatte toen 64 bladzijden, en werd daarop driemaal herdrukt; uit de voorrede blijkt dat een ongenoemd Roomsch geestelijke op den eersten druk aanmerking had gemaakt, omdat het alleen maar handelde over den tuin, het keukenwerk en de bereiding van spijzen, hetgeen den auteur aanleiding gaf, er ook andere gedeelten aan toetevoegen. Van Vloten heeft Hondius genoemd onder de vroegste dichters der 17e eeuw en hem in één adem vermeld met dichters als Roemer Visscher en Zach. Heins, een lof, waarop wel wat valt af te dingen.

Zijn theologisch en kerkelijk standpunt blijkt wel hieruit dat hij in de *Moufe-Schans* er zijn vreugde over uitspreekt dat men in zijn gemeente eenstemmig was met de uitspraken der Nat. Synode te Dordrecht.

Bij testamentaire beschikking 5 Mei 1621 vermaakte hij aan de Classis Walcheren een legaat in onroerend goed, waarvan de jaarlijksche opbrengst moest dienen tot hulp van drie studenten in de godgeleerdheid; hiertegen kwamen zijn verwanten in verzet, en zijn broeder Jacobus voerde tegen die beschikking bij drie verschillende vierscharen processen, die veertien jaren later bij onderling accoord werden beslecht; toen bleken de proceskosten ongeveer de geheele waarde van het betrokken land te

1) Ten onrechte vermeldt de la Rue, a.w., blz. 213, hier het jaar 1606.
2) Uit de Acta der Classis Walcheren blijkt (11 Aug. 1621) dat wegens ziekte van Hondius 39 malen door de Classis in den preekdienst te Terneuzen voorzien was. In een aanteekening d^{o} 6 Sept. 1621 wordt van zijn overlijden melding gemaakt. Tusschen 11 Aug. en 6 Sept. zal hij dus overleden zijn.

hebben verslonden. Toen in 1787 eindelijk dit land, dat de Classis was ten deel gevallen, verkocht werd, was de opbrengst *f* 82.50 per gemet.

Voor de stichting van een nieuwe kerk te Axel, waar hij een tijdlang als consulent optrad, gaf Petr. Hondius zich veel moeite; den 14^{en} Mei 1618 legde hij den eersten steen van het bedehuis.

Zijn belangrijke verzamelingen schijnen spoedig na zijn overlijden verspreid te zijn.

Afbeeldingen zijn van hem niet bekend.

Een geschrift van zijn hand getiteld: *Herbarius Indicus*, *of eene beschrijving en afteekening v. O. en W. Indische gewassen* (waarvan hij een schets meedeelde in de *Moufe-Schans* blz. 347) bleef echter ongedrukt, evenals zijne 'dichtkundige beschrijving van den Spaanschen oorlog'. De catalogus der Bibl. v.d. Maatsch. der Ned. Letterkunde te Leiden Hs. (blz. 61) vermeldt in manuscript van hem een *Verklaring namens den Kerkeraad van Ter Neuzen*, z.j.; volgens Nagtglas t.a.p. bevinden zich in dezelfde bibliotheek bovendien nòg enkele zijner handschriften en een paar gedichtjes. In de collectie van het Zeeuwsch Genootschap zijn enkele door hem geteekende brieven betreffende kerkelijk classicale aangelegenheden (zie Nagtglas t.a.p.).

Het *Album amicorum* van Petr. Hondius[1)] (1589-1610 in 4°), waaruit blijkt dat hij met de meeste wetenschappelijke en geleerde mannen van zijn tijd bevriend was, werd den 11^{en} Apr. 1859 op een verkooping van handschriften en autographa, afkomstig van Fr. v. Aerssen v. Sommelsdyk te 's-Gravenhage bij M. Nyhoff verkocht voor *f* 140 aan een onbekend gebleven kooper (*Nav.* XII, 273; XIV, 44; vgl. ook de uitvoerige beschrijving van dit *Album* in de *Alg. Konst- en Letterbode* (N° 37) v. 12 Sept. 1857).

Van Petr. Hondius verscheen in druk:

Leo Belgicus, *hoc est Inf. Germ. Prov. septem-decim status hodierna.* 1598. - *Disputationum theologicarum repetitarum trigesima-octava*, *de Oratione ... sub praesid. Cl. doct. Viri D. Lucae Trelcatii ... publ. sustinere adnitur ... 15 Sept. A*^{o} *MDIC.* 4°. - *Disp. theol. repetit. quinquagesima*, *de conciliis ... sub praesid. D. Lucae Frelcatti ... 10 Maii MDC.* 4°. - *Disput. theol. repetit. sexagesima-prima de Missa... praeside D. Francisco Junio ... 16 Kalend. Febr...* L.B. MDCI. 4°.

Zijn bovenvermeld dichtwerk draagt tot titel:

Dapes inemptae, *of de Moufe-schans*, *d.i. de soeticheydt des Buyten-levens. Vergheselschapt met de Boucken.* Afgedeelt in X Gangen. Nieuwe editie. Nu eerst bij den Autheur uyt laeten gaen. T'samen met zijn Hof-wetten. Leyden ... 1621. 8°.

L i t t e r a t u u r: Kok, *Vad. Wdb.*, XXI, blz. 23. - v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 323, 324. - de la Rue, *Gelett. Zeeland*, 2^{e} dr. blz. 212-223. - Nagtglas, *Levensber.*, blz. 404-407. - *Cadsandria.* Jrg. 1856, blz. 115-135; 1857, blz. 156-188. - J.G. Frederiks, *Petr. Hondius*, in: *Tijdschr. v. Ned. Taal en Letterk.* 6e Jrg. (1886), blz. 103-159. - Witsen Geysbeek, *Biogr.*, *Anth. en Crit. Wdb.* III, blz. 232. - Vrolikhert. *Vliss. Kerkhemel*, blz. 57, 58, 60, 61. - *Alb. Stud. L.B.*, k. 46, 72. - *Cat. Letterk.* I, II

1) H. de Vries, *Genève Pepinière du Calvinisme Hollandais.* I, p. 162 plaatst dit *album* ten onrechte op naam van zijn broeder Jacobus.

(reg). - *Nav.* XIV (1864), blz. 44. - P.C. Molhuysen, *Bronnen t.d. Gesch. der Leidsche Univ.* I, blz. 469* (in: *Rijks Geschiedk. Publicatiën*, 20. 's-Grav. 1913).

[Ludovicus Hondius]

HONDIUS (de Hond) (Ludovicus), geboren te Amsterdam in 1598, was het achtste der dertien kinderen uit het huwelijk van Jodocus Hondius en Coletta van der Keer(e). Deze Jodocus H. (overl. 1612), jongste der drie kinderen van Olivier de Hond, gehuwd met Petronella Davesteyn, messemaker te Wackene bij Gent, was met zijn gezin om de religie uitgeweken naar Engeland, en had zich later te Amsterdam gevestigd.

Ludovicus Hondius werd ingeschreven als student te Leiden den 13^{en} Mei 1616, te Groningen den 16^{en} Apr. 1618, daarna nogmaals te Leiden den 12^{en} Nov. 1618. Als proponent werd hij beroepen te Huizen in het Gooi in 1621, en diende na deze gemeente die van Schagen van 1624 tot zijn overlijden in 1649.

Hij was gehuwd met Cathalina Heyndricx de Bondt (Catelijntje Bont) (ondertr. te Amsterdam 6 Oct. 1623). De oudste der vier kinderen uit dit huwelijk was *Jacobus Hondius*, zie hierna.

Portretten van Lud. Hondius zijn niet bekend.

Van hem zag het licht:

Christel. Bericht op de bedenckingen des gemoedts over de pestilentie waer inne oock ondersocht wordt of 's menschen leven kan verkort ende verlenght worden. Amst. 1637. 12°.

Dichtregelen van hem vindt men aangehaald bij D. Burger van Schoorel, *Cronyk v.d. gantsche oude Heerlijkheid v. het Dorp Schagen*, blz. 30.

L i t t e r a t u u r : Veeris-de Paauw, *Vern. Kerk. Alphab. v. N.-Holl.*, blz. 101., v.d. Aa, *Wdb. Ned. Dicht.* II, blz. 241. - *Alb. Stud. L.B.* k. 24, 38. - Id. *Gron.*, k. 6. - Cat. Burgersd. en Nierm., N° 7225. - *Maandbl.* '*De Ned. Leeuw*', Jrg. 1921, k. 97. - *De Wapenheraut.* III (1899), blz. 9.

[Jacobus Hondius]

HONDIUS (de Hond) (Jacobus), geboren te Schagen in 1629 als oudste zoon van Ludovicus Hondius (zie hiervóór) werd ingeschreven als student te Utrecht in 1647. Als proponent beroepen te Huisduinen en den Helder in 1653, diende hij eerst deze gemeente, daarna die te Hoorn van 1661 tot zijn overlijden, den 30^{en} Sept. 1691.

Hij is vooral bekend geworden door zijn geschrift *Swart Register van duysent Sonden*, voor het eerst in 1679 verschenen, en vijf jaren te voren reeds opgesteld waarin duizend zonden alphabetisch gerangschikt zijn, waaronder 70 zonden worden opgesomd, waarvan hij de predikanten van zijn tijd beschuldigde, en 60, die hij soms bij de overheden meent te moeten constateeren. Wat het getal 1000 betreft, in zijn voorrede verklaart Hondius: 'Ghij moet niet dencken, datter geen meer souden zijn als hier geregistreert staen.... Dit.... is dan maer... als een proefje of *staaltje.*' Haalde de Voetiaansche boetprediker zich door zijn '*Swart Register*' bittere vijandschap op den hals, niet het minst onder predikanten en kerkeraadsleden, hij oogstte er ook veel lof door in. Het werd evenals zijn *Wit Register van veelerlei Vertroostingen* warm aanbevolen door de hoogleeraren Petr. van Mastricht en Melch. Leydecker, die er hun *Theologisch Advys* voorin plaatsten, hoewel zij daarbij uitdrukkelijk verklaren 'niet alle expressiën, uytdruckingen en bepalingen hier en daer occurrerende' tot de hunne te maken. In 1724 voor de tweede maal gedrukt werd het *Swart Register* nog

in de tweede helft der 18e eeuw met graagte gelezen. Ook thans is het nog zeer leerzaam en merkwaardig met het oog op de kerkelijke

toestanden en gewoonten in Nederland in het laatste gedeelte van de 17e eeuw. Hij bedoelt te spreken alleen van de zonden der leden van de Gereformeerde gemeenten ‘omdat hare sonden swaerder zijn als van diegeene, die buiten de gemeynte zijn, dewylse meerder genade van Gode hebben ontfangen; als ook, omdat van hare sonden de meeste swaricheyt staet te verwachten over Landt en Kerke, ja, indiense daerin voortgaen, het uyterste verderf van die beide. Maar soo sij haer door Godts genade daervan bekeeren, dan sal het heylige zaedt het steunsel daervan zijn, Jes. VI vs. 13’.

Zijn bundel ‘Predicatiën’, getiteld *Een waar Christen* staat in menig opzicht vèr boven hetgeen hij zelf had gegeven in zijn *Swart* en *Wit Register.*

Jac. Hondius was gehuwd 1o met Maria Puppius (overl. 1670) dochter van Gerhardus Puppius, pred. te Hoorn van 1625 tot zijn dood 1665; over een zoon uit dit huwelijk handelt het volgend artikel 2o met Annetje Jongemaats (overl. te Hoorn 1692).

Portretten zijn van Jac. Hondius niet bekend.

Van hem zag het licht:

Licht schijnende in de duysternisse. Hoorn, 1676. 8o. - *Eusebius en Timotheus*, *d.i. Chr. conferentie over den grond der Saligheyt.* 1679. 8o. - *Swart Register van duysent Sonden*, *Dienende tot ontdeckinghe*, *ende opweckinghe*, *van den vervallen yver en Godvruchtigheydt der hedendaegsche genaemde Ledematen in de Geref. Chr. Gemeynheid v. Nederlandt*, Job 9 vs. 2, 3. Amst. 1679. 12o; 2e dr. 1724. 12o. - *Wit Register v. veelerlei Vertroostingen en Raedgevingen; dienende tot onderrigtinge en verpligtinge tegens veelerlei Swarigheden en Bekommernissen.* Hoorn. 1685. 12o; 2e uitg. Amst. 1725. 12o. - *Een waar Christen.* 1692; 3e dr. 1754[1)].

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb*, VI, blz. 324. - Veeris-de Paauw, *Vern. Kerk. Alphab. - N.-Holl.*, blz. 101. - J. Hartog, *Een vergeten zedemeester (Swart Reg. v. duys. Sonden door Jac. Hondins*), *1674*, in: *Gel. en Vrijh.* 16e Jrg. (1882), blz. 85-101. - Dez., *Gesch. Predikk.*, blz. 93-95. - S.D. v. Veen, *Een boetprediker uit de zeventiende eeuw*, in: *Hist. Stud. en Schetsen*, blz. 367-408. - Sepp, *Godg. Ond.* II, blz. 407-409. - H. Heppe, *Gesch. des Piëtismus u. der Mystik*, S. 164. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, k. 15. - *Cat. Letterk.* II. 370. - *Collection of Rariora ... Dr. J.I. Doedes*, No 516-518.

[Gerardus Puppius Hondius]

HONDIUS (Gerardus Puppius), geboren te Hoorn den 14en Jan. 1666, zoon van Jacobus Hondius (zie hiervóór), ontleende den naam *Puppius* aan zijn grootvader van moederszijde, van 1625 tot zijn overlijden in 1665 predikant aldaar.

Na te Utrecht gestudeerd te hebben (zijn naam komt in het *Alb. Stud.* niet voor) werd hij als proponent in het najaar van 1688 beroepen te Zuid-Zype, en ald. bevestigd 8en Mei 1689 door zijn vader (intr. m. Mc. I:14, 15); vervolgens diende hij de

1) Dr. A. van der Linde vermeldt in zijn *Catal. der Nassauer Drucke* (Wiesbaden. 1882. I, 53) als in 1723 verschenen bij J.N. Andreae te Herborn: Jac. Hondii, *Geist-reiche Predigten von den fürnehmsten Beschaffenheiten des wahren Christenthums*, *auszen Niederländischen übersetzt.* 4o. Het ligt voor de hand hierbij te denken aan een Hoogd. vertaling van den hierboven genoemden bundel preeken, getiteld: *Een waar Christen.*

gemeenten van O.-Zaandam (bevest. 18 Nov. 1691 door Ds. Bern. Hermkhuizen, pred. ald.; intr. m. Rom. I:16; afsch. te Zuid-Zype m. Op. XXII:21),

Nijmegen (bev. 7 Sept. 1698; intr. m. 1 Cor. II:1; afsch. te O.-Zaandam 24 Aug. m. 1 Cor. XVI:13, 14); Hoorn (bev. 11 Maart 1703; intr. m. 2 Cor. IV:5; afsch. te Nijmegen 25 Febr. m. Hebr. XIII:20, 21); Amsterdam (bev. 19 Juni 1707 door F. Bomble, pred. ald.; intr. m. Ps. LXXI:15; afsch. te Hoorn m. Num. VI:23-27). Den 15^{en} Jan. 1736 herdacht hij zijn 70^{en} verjaardag (m. Ps. XC:10), en den 10^{en} Mei 1739 zijn vijftigjarige bediening (m. Hand. XV:25*b*, 26). Zijn laatste preekbeurt vervulde hij Dond. 25 Jan. 1740 in de Amstelkerk (t: Rom. V:1). Den 9^{en} Maart d.a.v. overleed hij te Amsterdam aan de gevolgen eener beroerte.

Hij was gehuwd 1° met Geertrui Schenk, 2° met Florentia Altius (overl. 30 Dec. 1732); de oudste der beide dochters uit het tweede huwelijk was gehuwd met *Jacobus Hondius*, zoon van haars vaders broeder *Wilhelmus Hondius*, overl. 1690 als pred. te O. en W. Blokker. Uit laatstgen. huwelijk werd geboren *Hendrikus Hondius*, pred. te Castricum en Heemskerk 1744, Broek in Waterland 1747, overl. 1789.

Van Ger. Puppius Hondius bestaan verschillende afbeeldingen; o.a. een ter halv. lijve links, in ov. m. Lat. randschr. M. 4 reg. Holl. vers. Naar L. v. Breda, zw. kunst, d. N. Verkolje, fol.; een ter halv. lijve rechts, staande bij een pilaar, in ov. M. hetz. vers en wapensch. Zw. kunst, zond. naam v. grav. fol. M. adr. v. M.C. Visser. M. gekl. rand en wapensch. fol.; hetz. in lateren afdr.; een ter halv. lijve, rechts en v. voren, staande, naast e. kolom, bij een tafel, m. linkerhand bladerend in een Bijbel. M. 4 reg. vers, waartusschen zijn wapensch. D.L. Lucas m. adr. v. G. Lucas. fol. And. portr. Te halv. lijve, rechts en v. voren, m. linkerh. op borst en rechter op opengesl. Bijbel wijzend. M. 2 vierreg. verzen. Zw. kunst. d. J. Gole. kl. fol. (Vgl. Muller, *Cat. v. Portr.*, N° 2484-24-88; v. Someren, id. N° 2535, 2536; Moes, *Iconogr. Bat.*, N° 3631; *Nav.* XIII omslag N°3).

Hij schreef een opdracht ‘aan den Wel Ed. Heere, den Heere Jan Trip de Jonge, Commissaris als mede Bewindhebber v.d. W.-I.-Comp., en Syn Wel Ed. Gemalinne vrouwe Petronella Willemina v. Hoorn’, vóór: *De Kleine Print-Bybel*, *Waar in door verscheide afbeeldingen een meenigte v. Bijb. Spreuken verklaart werden. Tot vermaak der Jeugd*, *en om te leeren elke zaak nauwkeurig af te schetzen en by haar regte naam te noemen*, *ook de spreuken der H. Schrift by na zonder moeite in de geheugenis te brengen.* Uit het Hoogd. in de Holl. taal overgezet. Amst. 1720. kl. 8°.

Ook uit zijn gedicht vóór D. Willink, *Lusthof v. Chr. Dank- en Beedezangen* (3de dr. Amst. 1726), blijkt dat hij de dichtkunst beoefende.

L i t t e r a t u u r : Kok, *Vad. Wdb.* XXI, blz. 21. - v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 324. - Veeris-de Paauw, *Vern. Kerk. Alphab. N.-Holl.*, blz. 102. - de Jongh, *Naaml. Pred. Gelderl.*, blz. 3, 331. - Croese, *Pred. Amst.*, blz. 149-151. - *De Wapenheraut.* III (1899), blz. 9. - *Boekz.* 1740*a*, 330-337 (hier zijn ook verzen aan zijn nagedachtenis gewijd).

[Petrus Hondius]

HONDIUS (Petrus), geboren te Amsterdam den 29^{en} April 1760 uit het huwelijk van Ludov. Hondius en Maria Vogelzang, ontving voorber. onderwijs te Amersfoort en bezocht daarna de Utrechtsche hoogeschool (waar zijn naam in het *Alb. Stud.* niet voorkomt). Proponent geworden bij de classis Amersfoort den 3^{en} Nov. 1784, werd

hij den 18^{en} Dec. 1785 bevestigd te Ravenswaay door Ds. H.C. Luyken, pred. te Lienden (met 1 Tim. IV:1, 2; intr. van Col. IV:3). Den 9^{en} Aug. 1789 had zijn bevestiging plaats in zijn tweede gemeente Gellicum en Rhenoy, door Ds. F. Fock,

pred. te Asperen (m. Lc. X:16; intr. m. 1 Joh. IV:7*a*; 19 Juli afsch. te Ravenswaay m. Fil. IV:9). Zijne derde gemeente was Arnemuiden, waar hij bevestigd werd den 18^{en} Oct. 1807 door S.A.F. Monhemius, pred. te Nieuwland (m. Hand. IV:20; intr. m. Hand. XIII:16; afsch. te Gellicum 11 Oct. m. 1 Petr. I:25). In Mei 1818 bedankte hij voor een beroep naar Gellicum waar men hem opnieuw begeerde. Wegens het ingaan van zijn emeritaat preekte hij afscheid te Arnemuiden den 30^{en} Apr. 1820 (m. 2 Cor. XI:11). Hij overleed te Leerdam den 17^{en} Apr. 1833, nalatende een weduwe, met wie hij bijna 47 jaren was gehuwd geweest, en zes zoons. De laatste jaren van zijn leven bracht hij door in ziekelijken toestand.

Portretten zijn van hem niet bekend.

Van hem zag het licht:

De voortreffelijkheid v. Jezus' leer boven die der Heidenen en Joden en de noodzakelijkheid om dezelve algemeen bekend te maken, *geschetst op den 8 Oct. 1816*, *bij de eerste Alg. Vergader. v.h. Bijbel- Genootsch. te Vere*, *in de Luth. Kerk.* Middelb. 1817. 8°. - *Leerr. bij gelegenh. v.d. bekendmaking en gedeeltelijke invoering der veranderingen in de uiterlijke plegtigheden omtr. den H. Doop en het Avondmaal.* Middelb. 1818. 8°.

L i t t e r a t u u r : Hs. Borger. - *Boekz.* 1819*b*, 140, 265; 1833*a*, 638, 648, 767. - Knuttel, *Cat. v. Pamfl.* VI, N° 24769.

[Vincent de Hondt]

HONDT of **HONT (Vincent de)**, geboren in 1561 te Rousselaere, wordt reeds in 1606 genoemd als leeraar der Doopsgezinden te Haarlem; hij behoorde tot de Oude-Vlamingen, althans tot de groep van conservatieve gemeenten, die zich onderscheidden van de Vlamingen en Waterlanders, de ‘vrijzinnigen’. Hij geraakte omstreeks 1620 in twist met zijn collega Lucas Philips naar aanleiding van het feit dat een bruidegom in haar midden vóór zijn trouwdag de boezems zijner bruid had betast. Luc. Philips achtte dit niet strafbaar, V. de Hondt stond erop, dat in dit geval de ban zou toegepast worden. Het hierdoor ontstane geschil leidde tot een scheuring. Men onderscheidde het Luc. Philipsvolk (in de wandeling ook ‘Borstentasters’ geheeten) en het Vinc. de Hondsvolk, later ook het ‘Boudewijnsvolk’ genoemd; deze hielden hun samenkomsten in het ‘Goud Grendeltje’, gelegen aan de Smalle Gracht bij de Gedempte Oude Gracht (thans verbouwd en getrokken aan de kweekschool voor onderwijzeressen).

Pogingen om de scheuring weg te nemen mochten niet baten. Allan (a.w. III blz. 533) maakt melding van een vergadering met dit doel, waartoe de oudsten niet alleen uit Holland en Friesland, maar ook uit O.-Friesland, tot zelfs uit Polen, Pruissen, Dantzig en Koningsbergen werden ontboden. Ook de propositie door Claas Claasz., van Blokzijl, in 1631 ten aanhoore van een talrijke vergadering te Haarlem voorgedragen, leidde niet tot verzoening, evenmin als de poging van eenige leeraars te Amsterdam en zes andere steden, die d^{o} 14 Febr. 1633 een geschrift daartoe in het licht zonden getiteld *Vrede-bode aen onze lieve Vrienden*, *den Broederen met haeren Dienaren ende Oudsten Vincent de Hondt tot Haarlem*, uitgegeven met een *Propositie of Voorstelling* (een herhaling van die van Claas Claasz.), *dat de eens geloofsgezinde*

Christenen niet behooren gescheiden te blyven, *maar na Gods wille zich moogen*, *ook schuldig zyn om te bevredigen.* Hier is noch bijgevoegd een *Brief* aan Vinc. de Hondt te Haarlem.

De gemeente van Luc. Philips, die het kleinste deel vormde, was in het begin der 18e eeuw geheel vervloeid; die van de Hondt bestond nog in 1740. Overgroot was zij niet, maar hare leden kenmerkten zich door vromen zin. Zoolang beide gemeenten bestonden, bleef de veete voortduren; nog omstreeks 1675 verklaarde een eenvoudige vrouw, behoorende tot de gemeente van Luc. Philips, aan Abr. Tak, haar toenmaligen leeraar op diens vraag, waarvoor zij de leden van de Hondts gemeente hield, dat zij deze beschouwde als 'afgesneden wynranken, die aan den wynstok Christus niet behooren'.

Jaar en plaats van de Hondts overlijden zijn onbekend; dat hij te Haarlem gestorven zou zijn is bij onderzoek niet gebleken.

Hij was eerst gehuwd met Magdalena van der Mersch; als weduwnaar hertrouwde hij te Haarlem den 25en Jan. 1627 met Adriana Sebastiaens, wed. van Rotterdam.

Portretten zijn van hem onbekend.

Van hem verscheen in druk:

[V.D.H.], *Een corte Bekentenisse ende rekenschap des gheloofs ende hope die in my is*, *soo ik van over den tijdt v. seven-en-veertigh Jaeren Gehoort*, *Aangenomen*, *Ghelooft*, *ende ook gedhuerende den tijdt mijnes Dienstes (onweerdigh) anderen vooren gedragen*, *Gheleert*, *ende Ghepredickt hebbe; het welcke ick goet ghevonden hebbe ..... myne kinderen in gheschrifte naer te laten*, *tot een godlyck adieu ende valete. Maer alsoo daer eenighe medeghenooten onses gheloofs oock bhegeerig zyn gheweest om noch binnen mynen leven tzelve ten deele mede te genieten*, *soo heb ick 't ..... laten drucken.* Ghedr. 1626. 4o. Ald. (veel verm.) 1630. 12o. - [V.D.H.], *Een korte en grondige verklaringhe vanden vrede Godts.* Haarlem 1632. 12o. - *Over de Drie eenheyt*, *Sendinge der Predikanten*, *Doop*, *Gemeynte Gods*, *Nagtmaal*, *Voetwassinge*, *Houwelycke Staat*, *Ampt der Overheyt*, *Mydinge*, *Vrye-Wille*, *Verrysenis etc.* in: J.J. de Buyzers *Chr. Huysboeck.* 4o.

L i t t e r a t u u r : Blaupot ten Cate, *Holland.* I, blz. 319; dez., *Groningen.* I, blz. 60, 63. - F. Allan, *Geschied. en Beschrijv. v. Haarlem.* III, blz. 528, 533, 546. - J. de B(uyzer), *Chr. Huysboeck*, blz. 839 v.v., 854 v.v. - Schijn-Maatschoen, *Gesch. der Menn.* II, blz. 481n. - *Doopsgez. Bijdr.* Jrg. 1863, blz. 58v., 135, 156; 1876, blz. 35; 1898, blz. 6. - *Naaml. Doopsgez. Schr.*, blz. 48. - *Cat. Doopsgez. Bibl.* II, blz. 237; III, blz. 228. - Rogge, *Cat. Pamfl. Rem.-Bibl.* St. II, Afd. I, blz. 151. - v. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.* I, k. 607. Meded. v. Dr. C.B. Hylkema en van den Heer H.E. Knappert, Haarlem.

[Taco Hajo van den Honert]

HONERT (Taco Hajo van den), uit een aanzienlijk Dordtsch geslacht gesproten (zie Kok, *Vad. Wdb.*, XXI, 25), werd den 16en Maart 1666 te Norden geboren uit het huwelijk van Johan v.d. H., toenmaals ingenieur en krijgs-commissaris van den vorst van Oost-Friesland, en zijn derde echtgenoote Ida Hajinga, die echter enkele weken na de geboorte van haar kind overleed. In zijn grootmoeder Hasia van der Meyde heeft Van den Honert echter een opvoedster gevonden, waaraan hij zeer veel verplicht was en wier nagedachtenis hij altijd in eere heeft gehouden.

Op 8jarigen leeftijd kwam hij te Emden op school en werd reeds vijf jaar daarna geschikt geoordeeld, om academisch onderwijs te volgen. Zijn vader achtte hem echter daarvoor te jong en hield hem nog twee jaar te Norden thuis, waarna hij eerst de universiteit te Marpurg bezocht en in 1683 naar Leiden ging. Wel had

zijn vader gaarne gezien, dat hij hier de rechtsgeleerdheid als studievak zou kiezen, maar Van den Honert voelde meer voor de theologie en legde zich daarop toe onder leiding van Wittichius, Le Moine en Spanheim; in het *Alb. Stud. L.B.* staat zijn naam echter niet ingeschreven. Aan deze academie verdedigde hij een *Dissertatio de mundi in tempore productione*, maar toen Wittichius overleed, ging hij naar Dordrecht, om het onderwijs van Van Til te volgen, op wiens raad hij zich in September 1687 met goed gevolg aan het proponents-examen onderwierp.

In April of Juli 1689 aanvaardde hij de Evangeliebediening te Hendrik-Ido-Ambacht, waar de kennismaking met een Roomsch-Katholiek, dien hij tot het Protestantisme wilde bekeeren, de aanleiding werd, dat hij het meest bekende zijner geschriften samenstelde, nl. *Waaragtige wegen*, *die Godt met den mensch houdt*, *uit een vast grondtbeginsel door hulp van de ingeschapene openbaring Godts afgeleidt*, *enz.* (Dordr. 1695; 2^{e} dr. Amst. 1706; 3^{e} dr. ald. 1730; 4^{e} dr. met levensbeschrijving van den schrijver door zijn zoon Johan v.d. H., Utr. en Leid. 1742). Het werk, waarvan in *Boekz.*, 1695*b*, 263-287 en 1706*b*, 409-436 uittreksels zijn te vinden, is verdeeld in vier boeken: het eerste handelt over God en Zijn onafhankelijkheid, benevens over de dingen buiten God en hun afhankelijkheid van Hem; het tweede over de verplichtingen van den mensch tegenover God; het derde over de 'bondbreuke' der menschen, die daardoor Gods toorn verdienen, en het vierde over de verplichting van den mensch tot redding. Hij stelt op den voorgrond, dat ieder mensch voor God verdoemelijk en tot herstel een goddelijke openbaring noodig is, die alleen in de bekende Bijbelboeken van O. en N.T. wordt gevonden. Zijn grondbeginsel is de volstrekte afhankelijkheid aller dingen van God, alle pantheïsme wordt door hem gehaat en tevens vindt hij hierin aanleiding, om Deurhoff's gevoelens uitvoerig te bestrijden. J. Verburg maakte ten behoeve der studenten, een uittreksel ervan, dat het licht zag onder den titel: *Theologia naturalis et revelata per aphorismos delineata* (1715). Algemeen heeft V. d. H.'s geschrift waardeering gevonden en het is wel teekenend, dat een boekje van D(irk) S(antvoort), koopman te Utrecht, bevattende een *Zedig ondersoek*, *of de geleerdheid en wetenschap meerder en de zeden .. erger zijn dan in voorgaande tijden enz.* (Utr. 1709), als schadelijk voor godsdienst en zedelijkheid van Regeeringswege werd opgehaald, volgens Sepp o.a. omdat het zich afkeurend uitliet over V. d. H.'s *Waaragtige wegen.*

In 1694 te Brielle beroepen, deed hij aldaar op 21 Maart van dat jaar zijn intrede en verwierf hier ook als goed prediker naam. Doch tevens bleef hij de godgeleerdheid beoefenen blijkens zijn *Nodige voor-bereiding tot ontdekking van de regte meening des apostels Paulus in seynen uitmuntenden Send-Brief aan de Romeynen enz.* (Leid. en Fran. 1698), waarvan een uittreksel in *Boekz.*, 1699*a*, 212-220 voorkomt. Dit werk is aan den Brielschen magistraat opgedragen, die hem tot dank *f* 200.- toezegde, om daarvoor boeken of een stuk zilverwerk met het stadswapen voorzien, te koopen. Nog vóór dit geschrift uitkwam, ontving hij een beroep naar Amsterdam, waarop hij den 24^{en} April 1698 te Brielle afscheid preekte en den 18^{en} Mei d.a.v. te Amsterdam bevestigd werd.

Ook hier verwaarloosde hij naast het ambtswerk zijn studie niet en gaf een *Kortbondig vertoog van Christus' afkomst uyt David*, *behelzende eene beweering van Maria's ervdochterschap* (Amst. 1702). Van dit boek, dat een vergelijking bevat

der geslachtslijsten, voorkomend in Matth. I en Luc. III, verscheen in 1726 te Amsterdam

een herdruk en in 1737 te Leiden een 3e druk, ‘vermeerdert met tien academische en kerkelyke vertoogen’, terwijl in *Boekz.*, 1702*b*, 482-491 en 1736*b*, 627-642 uittreksels te vinden zijn.

Nog in hetzelfde jaar verscheen een *Syntagma dissertationum de stylo Novi Testamenti graeco* (Amst. 1702), waarin een dissertatio van H. Stephanus: *de stylo N.T. graeco*; van Beza: *de dono linguarum et apostolico sermone*; van Pasor: *idea graecarum N.T. dialectorum* en van J.G. Straube: *de emphasi graecae linguae N.T.* gevonden worden, gevolgd door een brief van V. d. H. aan den Waalschen predikant A. Boddens. Hierin handelt hij over de Hebreeuwsche spreekwijzen in het N.T., die hij geen barbarismen wil noemen, terwijl hij het Nieuw-Testamentisch Grieksch in zeggingskracht gelijk stelt aan dat der classieke schrijvers; een en ander, omdat Boddens bij gelegenheid van een voorgenomen verbetering der psalmberijming van Marot en Beza de onnoodigheid van verandering der verouderde en barbaarsche woorden bepleit had, daar die toch ook in het N.T. voorkwamen. Van dit *Syntagma* kwam een Hollandsche vertaling uit, getiteld: '*t Zamenvoegsel van eenige verhandelingen over den Griekschen stijl des N.T.* (Amst. 1702), waarvan *Boekz.*, 1703*a*, 314-321 een uittreksel geeft. Het *Syntagma* werd in 1703 te Amsterdam herdrukt en daaraan door V. d. H. toegevoegd: *Stylus N.T. graecus*, *a barbarismis et sermonis vitiis ei nuper ab E. Benoist affictis*, *vindicatus* (uittreksel in *Boekz.*, 1703*b*, 426-440). De Waalsche predikant te Delft, Elias Benoist, had namelijk V. d. H.'s *Syntagma* bestreden in een *Amica expostulatio etc.* (Delft 1703; vgl. *Boekz.*, 1703*a*, 322-331), terwijl hij ook over die verandering van verouderde en barbaarsche woorden een *Mémoire des raisons*, *qui ont porté le synode des églises wallonnes des Provinces Unies etc.* moet gegeven hebben, waarna zijn ambtgenoot Boddens nog een *Epistola ad T.H. v.d. H.* (Amst. 1703) het licht deed zien, waarin van die redenen ‘een waarachtiger verhaal gegeeven wordt.’

Inmiddels ging V. d. H. met zijn godgeleerden arbeid voort en gaf de vruchten daarvan in zijn *Beknopte Zamenbinding der godlijke waarheden*, *die de mensch te gelooven en te betrachten heeft*, *om zalig te worden* (Amst. 1703). De tweede druk, in 1722 te Leiden verschenen, wordt ten zeerste aangeprezen in *Boekz.*, 1722*b*, 530, 531; A. Duisterloo gaf van dit geschrift een bewerking ‘in vragen en antwoorden gebragt’ en door J. van den Honert van een aanhangsel voorzien (Leid. en Amst. 1752). Maar bovendien mengde hij zich in den kerkelijken strijd dier dagen, toen F. van Leenhof zijn werk *Den Hemel op aarde* (Zwolle 1703) uitgaf. Deze wilde hierin een weerlegging geven van het gevoelen, dat godsvrucht, als zij zich bij een Christen gaat ontwikkelen, in droefgeestigheid bestaat, maar velen zagen in dit betoog gevaarlijk Spinozisme, blinde onderwerping aan een onveranderlijk noodlot, zelfs atheïsme. Van verschillende zijden werd Van Leenhof aangevallen, ook door V. d. H., die een vrij bezadigden *Briev aan F. v. L.*, *wegens zijn boek*, *genoemd enz.* (Amst. 1703; 2e dr. ald. 1704) in 't licht gaf, waarvan een uittreksel in *Boekz.*, 1704*a*, 172-175 voorkomt. Een onbekende vond aanleiding, om V. d. H. scherp te bestrijden in *Redenkundige aanmerkingen en opheldering enz.* (Zwolle 1704), wat V. d. H., die ten onrechte Van Leenhof voor den schrijver hield, ertoe bracht, in 't vervolg een geheel anderen toon aan te slaan, daar deze *Aanmerkingen* sterk Spinozistisch getint waren. Hij gaf een *Brief aan Van Leenhof wegens de Redenkundige aanmerkingen*

enz. (Amst. 1704; zie *Boekz.*, 1704*a*, 293-298), waarin hij Van Leenhof van Spinozisme beschuldigt, hetgeen

zeer veel ertoe bijgedragen heeft, om hem in een ongunstig daglicht te plaatsen, daar V. d. H. als theoloog algemeen geacht was. Bovendien verleidde partijzucht laatstgenoemde tot een niet altijd even eerlijke bestrijding, daar hij zinnen uit 't verband rukte en zelfs opzettelijk Van Leenhof's gevoelens verkeerd voorstelde (Ypey en Dermout, *Gesch. N.H.K.*, III, aant., 116-121). Van Leenhof zond zijn tegenpartij een *Kort Antwoord*, waartegen V. d. H. een *Weder-antwoord op het Korte antwoord* (Amst. 1704; vgl. *Boekz.*, 298-301) schreef en bovendien, als aanhangsel van zijn *Brief*, nog in 't licht zond: *Korte verhandeling van de wettige blijdschap en droefheyd*, *meest getrokken uyt: Waaragtige wegen enz.* (Amst. 1704). Nog was V. d. H.'s ijver niet bekoeld, want achtereenvolgens schreef hij over dezelfde kwestie: *Vierde briev aan F. v. L.*, *waarin beweezen wordt*, *dat zijn Hemel op aarde uyt Spinosa's schriften is opgemaakt* (Amst. 1704; vgl. *Boekz.*, 1704*a*, 526, 527); *Vijfde briev aan F. v. L.* (Amst. 1704; vgl. *Boekz.*, 1704*a*, 528) over hetzelfde onderwerp; *Noodige aantekeningen op de artykelen tot satisfactie van den kerkeraad tot Zwolle*, *voorgesteld aan F. v. L. enz.* (Amst. 1705; vgl. *Boekz.*, 1705*a*, 533-547) en *Handelingen van de synode van Noord-Holland in saake F. v. L.* (Amst. 1706). Deze synode, die zeer tegen Van Leenhof gekant was, werd door V. d. H. geopend met een *Vertoog over Luc. 7:35: De wijsheit is gerechtvaardigt geworden van haare kinderen* (Amst. 1706; herdrukt in 1737 achter den 3^{en} dr. van *Christus' afkomst uit David*), waarin Van Leenhof en diens Spinozisme evenzeer bestreden worden. Voor de historie onzer taal is het misschien niet zonder belang, dat in de aankondiging van dit laatste geschrift in *Boekz.*, 1706*b*, 372, 373, met bevreemding wordt opgemerkt, dat V. d. H. nog steeds schrijft: ‘sig, segt, wijsheid, schrivtmatig, menssen’ enz.

Evenals Van Leenhof moest ook Deurhoff ondervinden, dat V. d. H. niet gemakkelijk kamp gaf. Reeds had hij Deurhoff in zijn *Waaragtige wegen* bestreden, maar toen deze hem in 1707 in een bijvoegsel van eenige *Brieven* beantwoordde, volgde nog in hetzelfde jaar V. d. H.'s *Deurhoffs hardnekkigheit en verlegenheit in het bemantelen van zijne heillooze gevoelens* (Amst. 1707), waarvan gezegd wordt, dat ‘Taco Hajo zeven fiolen vol droessem, vol van bitterheid op Deurhoff uitgoot’; een breedvoerig uittreksel komt voor in *Boekz.*, 1707*a*, 516-528. Over dezen strijd verscheen o.a. nog: *Brief aan een vriend*, *over den brief aan een vriend*, *over de sintwist van T.H. v.d. H. tegen W. Deurhoff* (Amst. 1707).

Doch ook met één zijner Amsterdamsche ambtgenooten geraakte V. d. H. in een heftigen strijd. Ds. J. d'Outrein was namelijk bezig, *De Sendbrief van Paulus aan de Hebreen ontledet*, *uitgebreid en verklaard* in 't licht te geven, die in 4 dln. te Amsterdam van 1711 tot 1715 verscheen. In dien tijd gaf V. d. H. op veler verzoek uit: *Het hoogepriesterschap van Christus*, *naar de ordeninge van Melchizedek*, *door eene ontleding en verklaring van het sevende hoofdstuk in Paulus Sendbriev aan de Hebreen* (Amst. 1712), waarin hij van d'Outrein's meening afweek, en deze, die hierin een persoonlijken aanval zag, voerde niet alleen een scherpe briefwisseling daarover met V. d. H., maar gaf in 1713 nog twee verhandelingen over hetzelfde onderwerp uit, door V. d. H. beantwoord met de uitgave van *De Messias verheerlikt aan des Heeren regterhand .. schriftmatige verklaring van den 110en psalm enz.* (Amst. 1714). D'Outrein schreef hierover: *Audi et alteram partem ofte afgeperste verdediging* (Amst. 1714), waarop V. d. H. weder daartegen te velde trok met een

Antwoord op het ongegronde klaagschrivt, rakende het verschil over den persoon van

Melchizedek (Amst. 1714). De strijd liep echter zóó hoog en de toon was zóó scherp, dat de Amsterdamsche magistraat aan V. d. H. het zwijgen oplegde.

Ondanks dit alles had de naam van V. d. H. als godgeleerde zulk een goeden klank, dat hij in Augustus 1714 tot hoogleeraar in de theologie te Leiden werd benoemd, welk ambt hij op 1 November d.a.v. aanvaardde met een *Oratio de mysterio primi et secundi Adami* (L.B. 1714), die, in het Hollandsch vertaald, tegelijk werd uitgegeven met zijn *Afscheidtsreden van de Christelijke gemeente te Amsterdam, over Rom. XV:5, 6, gedaan den 21en October 1714* (Amst. 1715; beide herdrukt achter den 3en dr. van *Christus' afkomst uit David*, 1737). Bovendien werd hem in 1721 het hoogleeraarschap in de Hebreeuwsche oudheden opgedragen, dat hij op 5 December van dat jaar aanvaardde met een *Oratio de necessaria ad recte interpretandam Scripturam antiquitatum Hebraicarum cognitione* (L.B. 1721; 2e dr. in de *Dissertationes historicae*, L.B. 1738), in het Hollandsch vertaald als: *Over de noodzakelijke kennis der Hebreeusche Oudtheden enz.* (Leid. 1721; 2e dr. achter den 3en dr. van *Christus' afkomst uit David*, 1737).

Tweemalen heeft V. d. H. het ambt van rector magnificus bekleed en beide keeren is de oratie, bij zijn aftreden door hem gehouden, in druk verschenen. De eerste, getiteld *De theologiae propheticae usu ac necessitate* (L.B. 1721), toont zijn ingenomenheid met de profetische godgeleerdheid, die hem als 'een boei was; zij liet haar volgeling in een gesloten kring rondzweven' (Sepp). De rede werd in het Hollandsch vertaald door V. d. H.'s zoon Johan als: *Redenvoering over de noodzakelijkheit en het gedurig gebruik der prophetische Godtgeleertheit* (Leid. 1721) en herdrukt achter den 3en dr. van *Christus' afkomst uit David* (1737). De tweede maal, dat V. d. H. als rector magnificus aftrad, hield hij een ernstige *Oratio contra indifferentismus in religione* (L.B. 1733), door J. Wena vertaald als *Redenvoering over de onverschilligheit in de godsdienst* (Leid. 1733), insgelijks herdrukt achter den 3en dr. van *Christus' afkomst uit David*, 1737. Ook gaf hij nog met zijn ambtgenooten J. a Marck en F. Fabricius: *Festivitas secularis anni 1719, celebrata a.d. XXIX Maji* (L.B. 1719), vertaald als *Eeuwvreugde van het jaar 1719* (Leid. 1719), ter herinnering aan de sluiting der Dordtsche synode op 29 Mei 1619.

In het begin van zijn hoogleeraarschap (1718) voerde hij een hevigen strijd met Prof. A. Driessen te Groningen over een mogelijke benoeming van Jacobus Wittichius tot hoogleeraar in de wijsbegeerte aldaar. Deze twist is boven in voce *Driessen* uitvoerig behandeld (II, 598-600), waarbij ook de geschriften van V. d. H., over deze kwestie uitgekomen, zijn opgenoemd[1].

Gedurende zijn professoraat schijnt het V. d. H. aan tijd of opgewektheid ontbroken te hebben, om geschriften van grooteren omvang uit te geven. In 1737 deed hij achter de 3e uitgave van zijn *Christus' afkomst uit David* een tiental verhandelingen afdrukken, waarvan de meeste reeds het licht gezien hadden, o.a. de reeds boven op verschillende plaatsen vermelde, en ook *De grouwelikheid en verfoeilikheid der hoererij wegens de nu doorgebrookene schandelikheden, ten waarschouwing voorgestelt*, reeds in 1730 uitgekomen. Maar een drietal werden thans voor de eerste

1) Ter aanvulling zij vermeld, dat de *Brief* van V. d. Honert, aangehaald op blz. 599, noot 5, is uitgegeven door denzelfden G.V., die in noot 3 en 4 wordt vermeld.

maal gedrukt, nl. *Brief over het ware onderscheit van 's menschen natuurlyke en zedelyke*

afhanging van Godt; Brief, *waar in betoogt is*, *dat de leer der Pelagianen en Remonstranten van 's menschen vrije wille*, *met Godts alwetende en onfeilbare voorkennisse geenzints bestaanbaar is*, en een *Brief over het huwelijk van Boaz en Ruth* (Vgl. *Boekz.*, 1736, 638-642), welke laatste ook opgenomen is in den 2^{en} druk van G. Outhof's *Verklaring over 't boek van Ruth* (Leid. 1743). Ook gaf hij nog een drietal *Dissertationes historicae* (L.B. 1738) uit, nl. *de creatione mundi*, *de situ Edenis* en *de lingua primaeva* (uittreksels in *Boekz.*, 1738*b*, 541-557, 665-684), die in 1739 herdrukt zijn met bijvoeging van zijn intreerede als hoogleeraar in de Hebreeuwsche oudheden; dit alles is in 1752 nogmaals herdrukt.

V. d. H. wilde nog andere geschriften hierop laten volgen, maar zijn hooge jaren hebben dit verhinderd en spoedig daarna, 23 Februari 1740, is hij overleden. Hij begeerde geen lijkoratie noch levensbeschrijving in de *Boekzaal*, maar nog in 1740 verscheen een bundel *Latijnsche en Nederlandsche gedichten of zijn overlijden*, vervaardigd door J. Hollebeek, H. Snakenburg, A. Oudemans, E. Hollebeek, C.J. Houttuyn, J. Petrae en S. Prins. Bovendien zijn in *Boekz.*, 1740*a*, 303-306, een drietal gedichten over hem opgenomen, van J. Halewijn, M. Wermelskircher en H. Gockinga, benevens op blz. 535, 536 één door A. van Ommering.

Na zijn dood verscheen nog een *Verklaaring van eenige versen uit het 1e hoofdstuk uit den brief aan de Romeinen* (1742), waarvan Buchner een 'uitbreidende verklaaring' gaf, getiteld: *Redenkundige en Schriftmatige verhandeling over de tweemaal gesturvenen enz.*, die twee drukken beleefde. Johan v.d. H. gaf zijns vaders dictaten uit als: *Rhetorica ecclesiastica*, *in usum auditorii domestici consumpta* (L.B. 1742) en tevens diens *Brieven over gewigtige onderwerpen aan Nicolaas Witsen* (Leid. 1744), waar hij 'eenige nagelate schrivten van sijnen broeder G. v.d. Honert heeft bijgevoegt.' In eerstgenoemd werk komt o.a. een waarschuwing voor aan de studenten tegen het veronachtzamen van de moedertaal, terwijl de *Brieven aan Witsen* belangrijk zijn voor de geschiedenis der pogingen van Czaar Peter I, om een vereeniging tot stand te brengen tusschen de Russisch-Grieksche en Ned. Hervormde kerken.

Behalve al het genoemde gaf V. d. H. nog een *dissertatio qua primus et secundus Adamus ex illustr. oraculo ecce homo factus est*, *sicut unus ex nobis*, *eruuntur*, *ac repraesentantur* (L.B. 1714) en schreef aanbevelingen vóór A. Ruimig, *Verklaring van de voornaemste heilige en schriftuurlijke zinbeelden* (Leid. 1719); T. Goodwin, *Moses et Aäron* (L.B. 1723); Mommers, *Luther Gereformeert* (1729) - hetgeen ten onrechte door Glasius, *Godg. Ned.*, II, 142 aan Johan v.d. H. wordt toegeschreven - en S. de Brais, *Epistolae Pauli ad Romanos analysis paraphrastica* (L.B. 1734). Voor de pers maakte hij nog een verklaring van het Hooglied gereed, die niet gedrukt is.

Van den Honert, die ook eenigen tijd deputaat der classis Amsterdam ad res exteras is geweest, was, evenals later zijn zoon, een man van erkenden naam in de Gereformeerde kerk van ons Land, zeer gezocht om zijn Evangelieprediking en, al heeft de Leidsche kerkeraad hem nimmer als predikant beroepen, toch hield hij tot 1719 maandelijks een leerrede, totdat hij dit wegens toenemende zwaarlijvigheid moest staken. De homiletiek had zijn liefde en privatim heeft hij daarin aan zijn studenten college gegeven. Ook was hij een ijverig beoefenaar der Nederlandsche taal en dat geleerden met minachting op haar neerzagen, was hem een ergernis. Van richting

een Cartesiaansch Coccejaan, kan hij de vader der echte Leidsche Coccejanen genoemd worden. Voor Van Til koesterde hij een bijzondere hoogachting en wenschte dezen, als 't kon, geheel te vervangen, maar, volgens Sepp, ‘schoot zijn kracht hierin te kort.’ Strijdvaardig, vooral in de kracht van zijn leven, was hij steeds bereid, zijn eerst geüit gevoelen met kracht te verdedigen, waarbij het odium theologicum hem weleens van het pad der strikte eerlijkheid in bestrijding afvoerde.

Van den Honert is tweemaal gehuwd geweest: eerst den 5^{en} September 1689 met Jacomina van Asperen, dochter van Gijsbrecht van Asperen, gesproten uit een aanzienlijk Dordtsch geslacht; na haar overlijden op 10 Augustus 1705, hertrouwde hij op 10 Februari 1707 te Amsterdam met Elisabeth van Midlum, wier vader predikant te 's-Graveland was geweest.

Van V. d. H. bestaan portretten, één vervaardigd door P. van Gunst naar A. Boonen en een ander door J. Houbraken naar H. van der Mey, terwijl ook in de *Effigies* zijn afbeelding voorkomt.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Kok, *Vad. Wdb.*, XXI, 25-28. - Glasius, *Godg. Ned.*, II, 136-141. - Sepp, *Godg. Ond.*, II, 271, 375. - Id., *Stinstra*, I, 153, 167-169. - Id., *Polem. en Ir. Theol.*, 152, 209, 214, 228. - Id., *Staatstoezicht*, 181. - Siegenbeek, *Leidsche Hoogesch.*, II, T.B., 176, 177. - Schotel, *Kerkel. Dordr.*, II, 43, 308, 317, 318. - Spoelstra, *Bouwstoffen v.d. Gesch. Ger. K. in Z.-Afrika*, II, 17. - Veltenaar, *Geref. den Briel*, 241. - Reershemius, *O. Friesl. Pred. Denkm.*, 611, 612. - Knappert, *Gesch. N.H.K.*, II, 151. - Reitsma, *Herv. en Herv. K.*, 678. - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H.K.*, III, 242-253. - Veeris - de Paauw, *Pred. N.-Holl.*, 102, 103. - Knuttel, *Acta*, VI, Reg^{r}. - *Arch. K.G.*, IX, 491, 496. - *Nav.*, 1885, 505, 602. - *Ned. Leeuw*, 39^{e} Jaarg., 237. - *Alg. Ned. Fam. blad*, 1902, 294. - *Cat. Letterk.*, II, 541. - *Cat. Burgersd. en Nierm.*, n°. 3714, blz. 780. - *Boekz.*, passim.

[Johan van den Honert]

HONERT (Johan van den), zoon van den voorgaande en diens eerste vrouw Jacomina van Asperen, werd op 1 December 1693 te Hendrik-Ido-Ambacht geboren. Oorspronkelijk voor den handel bestemd en reeds daarin werkzaam, voelde hij zich toch zóózeer tot de wetenschap aangetrokken, dat hij van loopbaan wilde veranderen. Nadat hij door voorspraak van Prof. F. Fabricius de toestemming van zijn vader had ontvangen, koos hij de studie der godgeleerdheid en werd op 10 Juli 1715 aan de Leidsche hoogeschool ingeschreven. Reeds vóór dien tijd had zijn studiezin zich geopenbaard, toen hij op 15jarigen leeftijd een naamloozen brief het licht deed zien, gericht aan H. Verrijn, die toen met d'Outrein twistte over de vraag, of de Socinianen onder de Christenen mogen gerekend worden.

In Leiden legde hij zich met ijver toe op de theologie, maar ook op andere wetenschappen, die met haar in verband staan, vooral de filosofie. Onder Wittichius verdedigde hij aan de hoogeschool aldaar een verhandeling *De essentia et existentia Dei.* In 1719 proponent geworden, werd hij op 11 April van dat jaar te Katwijk a/d Rijn als predikant beroepen in plaats van den bekenden Adr. Pars, die op 29 Maart 1719 was overleden, en den 4^{en} Juni d.a.v. deed V. d. H. zijn intrede, na door zijn vader op dienzelfden dag in het ambt te zijn bevestigd. Ook als jong predikant vergat

hij de studie niet: nog gedurende zijn verblijf te Katwijk verscheen zijn eerste geschrift onder eigen naam, nl. de Hollandsche vertaling van zijns vaders

oratie *Over de noodzakelijkheid en het gedurig gebruik der prophetische godlgeleerdtheit in de kerke*, op 8 Februari 1721 gehouden, waaraan V. d. H. zelf toevoegde: *Een korte verhandeling van Abrahams voorbeeldige offerhande* (Leid. 1721). Den 20^{en} November 1721 bracht Enkhuizen een beroep op hem uit, waaraan hij gehoor gaf, en den 21^{en} December d.a.v. verbond hij zich aan zijn nieuwe gemeente, na twee weken tevoren te Katwijk afscheid gepreekt te hebben. Ook te Enkhuizen bleef hij slechts een paar jaar: na den 25^{en} Augustus 1724 te Haarlem beroepen te zijn, hield hij den 13^{en} October van dat jaar zijn afscheidsrede te Enkhuizen en deed den 22^{en} van die maand intrede te Haarlem. Dat hij een gezocht prediker was, blijkt wel uit het beroep naar Amsterdam, den 16^{en} Juli 1726 op hem uitgebracht, maar waarvoor hij meende te moeten bedanken.

Gedurende zijn verblijf te Haarlem schreef hij een *Dissertatio de gratia Dei*, *non universali*, *sed particulari* (L.B. 1725), door Stochius vertaald als: *Van Gods niet algemeene maar besondere genade* (Leid. 1726). Ofschoon hij volgens zijn verklaring hiermede slechts een verbroedering der Protestanten beoogde, kwam hij toch duidelijk voor de meening uit, dat in dit geval de Remonstranten in alle punten aan de Gereformeerden moesten toegeven. Zoowel tegen dit punt alsook tegen andere gedeelten van deze verhandeling kwamen twee Remonstrantsche predikanten, J. Drieberge en K. Westerbaen, in verzet. De eerste schreef *Aenmerkingen over het voorberigt van J. v.d. H. vóór zijn verhandeling over enz.* (Amst. 1726), terwijl Westerbaen een in 1724 uitgekomen werk van J.L. Mosheim vertaalde als: *Onderzoek van het gezag der Dordrechtsche synode* (Amst. 1726), waarin een kritiek voorkwam op de handelingen der genoemde synode, welke beoordeeling juist door V. d. H. in zijn *Dissertatio* was aangevallen. Westerbaen nam nu bij zijn vertaling weer de gelegenheid waar, de synode tegen V. d. H. te verdedigen. Deze zond spoedig daarop in 't licht: *Antwoord aen de Heeren J. Drieberge en K. Westerbaen Wz... op het geene zij onlangs tegen het Voorberigt en een gedeelte zijner verhandeling van Gods niet algemeene*, *maar bijsondere genade geschreven hebben enz.* (Leid. 1726), wat ‘een nerveuse en doorwrochte wederlegging’ genoemd wordt. De Remonstrantsche predikanten bleven ook nu het antwoord niet schuldig: Drieberge schreef een *Vervolg van Aenmerkingen* (Rott. 1727) en Westerbaen een *Verdediging tegens het antwoort enz.* (Amst. 1727), waarop V. d. H. gedeeltelijk zijdelings, gedeeltelijk rechtstreeks antwoordde in een *Vertoog der veelvuldige redenen*, *waardoor* [*hij*] *bewogen is*, *het onlangs uitgekomen Vervolg van Aenmerkingen enz. vooreerst onbeantwoort te laten. Met een Aenhangsel*, *behelzende eenige Aenmerkingen op de Verdediging enz. van Westerbaen* (Leid. 1727). De Zuid-Hollandsche synode van 1727, zéér ingenomen met V. d. H.'s verdediging der Dordtsche vaderen, erkende ‘met dankzegging de naarstige vlijt en onverdroten ijver van den Eerw. J. v.d. H.’ Ook van Doopsgezinden kant is V. d. H. over zijn *Dissertatio* aangevallen: de Middelburgsche leeraar G. de Wind gaf daartegen een *Verhandeling van Gods algemeene genade* (Amst. 1728) uit, maar werd bestreden door zijn Hervormden ambtgenoot te Middelburg, G. van Hemert, in: *G. de Wind.. uit zijn verhandeling van Gods algemeene genade ontmaskert* (Midd. 1730).

Inmiddels was V. d. H. den 25^{en} Augustus 1727 door Burgemeesters van Utrecht als curatoren der Hoogeschool, in plaats van Lampe tot hoogleeraar aldaar gekozen en, na van zijn Haarlemsche gemeente, waaraan hij zeer gehecht was, op

5 October 1727 met 1 Cor. 16:23, 24 afscheid genomen te hebben, aanvaardde hij den 20^{en} d.a.v. het hoogleeraarsambt met een *Oratio de divinis nuptiis sive de Jesu Christi et ecclesiae matrimonio* (L.B. 1727; herdrukt achter den 2^{en} dr. der *Institutiones theologiae typicae*, 1738), door A. Stochius vertaald als: *Over het geestelijk huwelijk of het trouwverbont van Christus en de kerk*, welke vertaling tegelijk met de intree- en afscheidspredikatie- te Haarlem is uitgegeven onder den titel: *Twee kerkelijke redenvoeringen in de Hervormde gemeente onzes Heeren J.C. te Haerlem enz.* (Haerl. 1728). Hiervan komt een uittreksel voor in *Boekz.*, 1728*b*, 34-40, terwijl een herdruk der inaugureele rede is geplaatst achter de Hollandsche vertaling der *Institutiones theologiae typicae* (Leid. 1732) en de drie redevoeringen wederom zijn opgenomen in de *Derde Verzameling van heilige mengelstoffen* (Leid. 1747). In deze inaugureele rede te Utrecht toont V. d. H. reeds de richting, die hij in zijn onderwijs volgen wil en 'met allen ijver plantte hij zijne liefde voor de typtiek over in de harten zijner hoorders.' In 1732 werd ook het onderwijs in de Kerkelijke geschiedenis aan hem opgedragen en den 31^{en} Maart van dat jaar, tegelijk met zijn aftreden als rector-magnificus, aanvaardde hij zijn nieuwen werkkring met een *Oratio de historia ecclesiastica theologis maxime necessaria*, gedrukt achter de *Institutiones theologiae didactico-elenchticae* (L.B. 1735) en ook in het Nederlandsch verschenen in de *Derde Verzameling van heilige mengelstoffen* (1747) als: *Inwijdings-redevoering over Kerkelijke geschiedenis den godtgeleerde ten hoogste noodzakelijk.*

Te Utrecht wijdde hij zich met ijver aan de studie van, en het onderwijs in de theologische wetenschap. Als leiddraad bij zijn dogmatische lessen gebruikte hij: J. Melchior, *Fundamenta theologiae didascalicae*, waarvan hij zelf in 1722 een uitgave bezorgd had, maar hij stelde ook voor zijn studenten samen: *Institutiones theologiae typicae*, *emblematicae et propheticae in usum auditorii domestici conscriptae* (L.B. 1730; 2^{e} dr. ald. 1738, waarachter zijn Latijnsche inaugureele rede gevoegd is). In *Boekz.*, 1730*b*, 282-291, komt hiervan een uittreksel voor, waarin dit werk geroemd wordt 'als een sleutel, om tot de diepste verborgentheden van de Godtgeleerdheit in te dringen', terwijl V. d. H. aldus 'de voetstappen van zijnen beroemden Vader met grote schreden manhaftig navolgt.' A. Stochius gaf van dit werk een Hollandsche vertaling, getiteld: *Leerstukken der voorbeeldige*, *zinnebeeldige en prophetische Godtgeleertheit enz.* (Leid. 1732), waarachter de Hollandsche vertaling der inaugureele rede voorkomt. Tijdens zijn verblijf te Utrecht voerde hij nog een korten, maar hevigen strijd met zijn ambtgenoot Odé over de obedientia activa (en niet: 'dagelijksche' gehoorzaamheid, zooals Glasius en V. d. Aa melden) van Christus; het geschil liep zóó hoog, dat de tusschenkomst der regeering noodig was, om de twistenden te verzoenen.

Den 12^{en} Juli 1734 benoemden Curatoren der Leidsche hoogeschool hem tot hoogleeraar aan hun academie en den 9^{en} Augustus d.a.v. beriep de Leidsche kerkeraad hem tot voorganger, om den halven predikdienst waar te nemen als opvolger van Prof. F. Fabricius. Tot laatstgenoemd ambt werd hij op 5 September 1734 door Fabricius ingeleid met een rede over Num. 20:25-28, terwijl hij op denzelfden dag intrede deed met Openb. 15:3. Den 15^{en} September d.a.v. aanvaardde hij het hoogleeraarsambt met een *Oratio de regeneratione sive de natis ex connubio Christi*

cum ecclesia liberis (L.B. 1734 en herdr. in 1735 in *Institutiones theologiae didactico-elenchticae*) die min of meer als een vervolg op de Utrechtsche

rede *De divinis nuptiis* kan beschouwd worden. Sepp noemt haar ‘een preek in het latijn’, waarin ‘de vredelievendheid jegens anderen en de gezondheid van begrippen aangaande de wedergeboorte’ te prijzen zijn. Het onthaal, dat deze rede bij het publiek vond, was dan ook bijzonder gunstig: door H. Stochius in het Hollandsch vertaald onder den titel: *Over de wedergeboorte enz.*, werd zij met de bovengenoemde *Leerredenen*, *uitgesproken door F. Fabricius en J. v.d. H. ter inwijding.. en ter intrede enz.* in minder dan vijf maanden viermaal herdrukt (Leid. en Utr. 1734), terwijl deze drie toespraken ook in de *Derde Verzameling van heilige mengelstoffen* (1747) werden opgenomen. In de *Hollandsche Spectator* van 29 October 1734 (dl. IX, 314 vv.) gaf ook Van Effen over die redevoeringen een waardeerend oordeel.

Eenige jaren later, 8 Augustus 1738, werd V. d. H. tevens benoemd tot hoogleeraar in de Kerkelijke geschiedenis, welke betrekking sinds den dood van J. a Marck niet vervuld was, en hield op 28 Januari 1739 ter inleiding van zijn lessen in die wetenschap een *Oratio de Bohemorum et Moravorum ecclesia* (2 drukken, L.B. 1739), waaraan hij bij de uitgave toevoegde een *Dissertatio historico-theologica*, *qua veterum Waldensium*, *Bohemorum*, *Moravorum de re fidei sententia etc.* Een en ander vertaalde H. Stochius als: *Academische redenvoering over de Boheemsche en Moravische kerk .. hierbij komt Geschiedkundige en godgeleerde verhandeling*, *waarin het gevoelen van de Oude Waldensen*, *Bohemers en Moravers over de zaken des geloofs*, waaraan nog *Twee Nederduitsche verhandelingen* waren toegevoegd, ééne over *Gods eeuwige en onveranderlijke praedestinatie* en de andere getiteld: *Aanmerkingen op een geschrivt genaamt Verklaaring der Herrnhutsche broeders soo buyten IJsselstein als te Amsterdam zig onthoudend*, *gevolgd door Aanmerkingen op sekeren briev van De Watteville aan B. Ojers* (2 drukken, Leid. 1739). Deze achtergevoegde *Aanmerkingen* waren, evenals de rede zelf, gericht tegen de Herrnhutters, die in dezen tijd in ons Land kwamen en daar veel aanhang vonden, terwijl in de verhandeling over de praedestinatie dit leerstuk door V. d. H. verdedigd wordt tegen Zinzendorf, die het in een gesprek met den Haagschen predikant Manger ‘een vervloekte leer’ genoemd had, waarmee hij zich nooit zou kunnen vereenigen. V. d. H.'s verdediging was zeker grondig en weldoordacht, steunend op uitspraken der Hervormers, die hij aan hun eigen geschriften ontleende, een bewijs van zijn geleerdheid en studiezin. Een zekere Jonas Tauson - een pseudoniem (?), vgl. Sepp, *Staatstoezicht*, 126 - lidmaat der Luthersche gemeente, schreef, in de meening, dat V. d. H. in zijn *Verhandelingen* een aanval deed op de Luthersche kerk, vrij scherp daartegen: *Eenvoudige*, *dog duydelike herinneringen*, die de aangevallene beantwoordde in een *Bekendmaking* in *Boekz.*, 1739*b*, 318-333. Tauson gaf anderhalf jaar later een geschrift uit, waarin hij zijn eerste opvatting verdedigde, dat weder dadelijk door V. d. H. onder handen genomen werd in een *Twede Bekendmaking* (*Boekz.*, 1741*a*, 321-352), waarvan de slotsom is, dat Tauson ‘van alles wat hij leest en schrijvt, niets verstaa’. Verdere polemiek is uitgebleven.

In 1746 droegen Curatoren V. d. H., behalve de reeds genoemde vakken, ook het onderwijs in de oratoria sacra op en den 23^{en} November van dat jaar hield hij zijn inaugureele rede *De sapientia et arte oratoris ecclesiastici* (L.B. 1747). Ook heeft hij nog in 1745 bij het nederleggen van het rectoraat een academische redevoering gehouden *De mutua christianorum tolerantia* (L.B. 1745), vertaald als:

Over de onderlinge verdraagzaamheid der Christenen (Leid. 1745; herdrukt in de *Derde Verzam. van heilige mengelstoffen*, 1747), waarover Sepp met grooten lof spreekt (*Pol. en Ir. Theol.*, 163, 164). Bovendien herdacht hij zijn overleden ambtgenooten Fabricius en Wesselius, den eerste in een *Oratio de vita et obitu F. Fabricii*, *habita XVI Sept. 1738* (L.B. 1738), door H. Stochius vertaald als *Academische redevoering over het leven en sterven van F. Fabricius* (Leid. 1738), den laatste in een *Lijkreden*, *den 17en Januari 1745 uitgesproken ter gedagtenisse van .. J. Wesselius* (Leid. 1745; herdr. in de *Derde Verzam. van heil. mengelstoffen*, 1747), waaruit Sincerus eenige fragmenten aanhaalt in zijn *Kanselontluistering*, blz. 109-111.

Ook te Leiden, waarheen een aantal studenten uit Utrecht hem gevolgd waren, is V. d. H. met ijver voor zijn leerlingen werkzaam geweest. Gebruikte hij te Utrecht bij zijn onderwijs Melchior's *Fundamenta*, te Leiden vervaardigde hij spoedig een eigen handleiding, daar ook zijn vader Melchior's boek volgde en hij het niet goed vond, dat door twee hoogleeraren naar hetzelfde geschrift college gegeven werd. Die handleiding verscheen onder den titel *Institutiones theologiae didactico-elenchticae* (L.B. 1735 en later nogeens herdrukt), waaraan tevens een herdruk van zijn redevoeringen *De Regeneratione* en *De historia ecclesiastica* was toegevoegd; een uittreksel komt voor in *Boekz.*, 1735*b*, 674-678. Veel verdriet heeft hij gehad van een drukfout, hierin bestaande, dat bij de vermelding van Mozes' besnijdenis door Zippora, in plaats van dezen naam die van Mirjam vermeld wordt. Men noemde het een gebrek aan historische kennis en, hoewel bij den herdruk de fout hersteld was, bleven zijn tegenstanders bij hun bewering, zoodat hij in 't openbaar, zelfs met de woorden: ‘Ik sta hier voor mijnen God en voor de gemeente sijner gunstgenoten, mijn geweten mij getuigenis gevende’, betuigen moest, dat het niet anders dan een drukfout was, terwijl hij uitvoerig mededeelde, hoe deze ‘misselijke letterzetterij’ was veroorzaakt. Wel een bewijs, ‘dat V. d. H. de zaken zeer ernstig nam’ (Sepp). Ook aan den bekenden neger-predikant J.E. Capitein liet V. d. H. zich veel gelegen liggen en het was onder zijn voorzitting dat Capitein zijn *Dissertatio politico-theologica* verdedigde. Getrouw aan de leer der vaderen, vergat V. d. H. de behandeling der Canones van de Dordtsche synode niet: volgens eigen getuigenis gaf hij in 1750 niet minder dan vier uur 's weeks daarover college.

Maar vooral heeft V. d. H. zich, voornamelijk in zijn Leidschen tijd, doen kennen als een strijdbaar theoloog; er gebeurde in de godgeleerde wereld niets, of hij liet een woord erover hooren en dat hij zich hierbij, zooals Siegenbeek zich uitdrukt, ‘door echt-Christelijke verdraagzaamheid’ onderscheidde, is zeker voor aanvechting vatbaar. Juister noemt één zijner aanhangers hem ‘den strijder, aan wien de kerke wegens het voeren van de oorlogen des Heeren zoo groote verpligting heeft’, al is het de vraag, of de lof, in de laatste woorden vervat, hem inderdaad mag gegeven worden.

De eerste tegenstanders, die hij als Leidsch hoogleeraar bestrijden moest, waren twee Luthersche predikanten: J. Mulder en Th. de Hartogh; het geschilpunt was de leer der algemeene of bijzondere genade, waarover hij reeds met de Remonstrantsche leeraars Drieberge en Westerbaen had getwist en waarvan deze strijd eigenlijk een vervolg was. In 1727 had een zekere Hochstetter, ‘een jongman, die wegens sijne studiën, 't sij alleen, 't sij als gouverneur van eenen jongen heer, rijsde’, tegen V. d. H. geschreven naar aanleiding van diens reeds boven genoemd werk over

Gods niet algemeene maar besondere genade en was toen door V. d. H. beantwoord in zijn *Voorrede* vóór een werk van S. Vitus: *Apologie*, *in dewelke het synode van Dordrecht ende het Hervormd geloove worden verdedigt tegen de lasteringen van J.L. Moshemius* (Amst. 1728). Eerst jaren later schijnt Jan Mulder, Luthersch predikant te Kampen, dit gelezen te hebben, wat hem aanleiding gaf tot het schrijven van een *Brief aan den heer J. v.d. H.*, *waarin beweezen wordt*, *dat de leerstukken van de vrijmagtige voorbeschikking noch met de gezonde reden*, *noch met de ingeschapen denkbeelden van God overeengebragt kunnen worden* (Amst. 1736). In de *Boekzaal*, 1736*b*, 5-74, gaf V. d. H. daarop *Aanmerkingen*, waarin hij betoogde, dat zijn inzicht met dat van Luther overeenstemde en Mulder 'voor eene misdragt der Luthersche kerke te houden' was. Deze gaf hierop een *Zedig onderzoek* in 't licht, dat V. d. H. beantwoordde met een *Naschrift* achter den 2^{en} druk van zijn *Aanmerkingen* (Amst. 1736). Enkele jaren later had V. d. H. over hetzelfde onderwerp een strijd te voeren met den Lutherschen predikant van Vlissingen, Th. de Hartogh, waarover boven, dl. III, blz. 551, gehandeld wordt en waar ook de geschriften, door V. d. H. in deze zaak uitgegeven, genoemd worden[1)].

Kort daarna ontstond een polemiek naar aanleiding van een boek, door V. d. H. geschreven en getiteld: *Verhandeling van de transsubstantiatie der Roomsche Kerke* (Leid. 1738), waarvan een uittreksel voorkomt in *Boekz.*, 1738*a*, 493-512. De Roomsch-Katholiek P. Verhulst beantwoordde dit met een geschrift, onder het pseudoniem L. Zeelander uitgegeven, dat tot titel voert: *De vaste gronden van het Catholyk geloove*, waarna V. d. H. schreef: *Antwoordt van V. d. H.*, *om deszelfs Verhandeling van de transsubstantiatie .. te verdedigen tegen De vaste gronden enz.*, 2 dln. (Leid. 1740). De *Boekzaal* gaf hiervan niet alleen een uitvoerige aankondiging (1740*b*, 127-141 en 1741*b*, 131-146), maar nam bovendien een anonym vers op (1740*a*, 580), waarin V. d. H. niet weinig wordt opgehemeld. Zeelander publiceerde eenigen tijd daarna het 1^{e} deel van een *Vervolg der vaste gronden van het Catholyk geloove*, dat door V. d. H. breedvoerig bestreden werd in de *Boekzaal*, waarin hij plaatste zijn *Aanmerkingen op het boek*, *dat tegen hem geschreven is onder den tytel van Vervolg enz... wegens het H. Sacrament des Autaers* (1743*b*, 614-658; 1744*a*, 1-57, 111-162, 239-292, 363-430, 491-536, 619-668; 1744*b*, 5-49, 113-154, 241-300, 373-430), ook te Leiden in 1744 afzonderlijk uitgekomen. Toen Zeelander later het 2^{e} deel van zijn *Vervolg* in 't licht zond, beantwoordde V. d. H. ook dit in een *Vervolg der Aanmerkingen op het 2e deel van het boek enz.* (Leid. 1747).

Inmiddels had V. d. H. ook aanleiding gevonden, een andere richting te bestrijden, waarvan hij een bijzonderen afkeer had: het Socinianisme. Minder waardeerend wordt hij zelfs een 'Socinianen-jager' genoemd of één, 'wien het "versocinianiseeren" tot een tweede natuur was geworden' (Kühler). Bij een aanklacht tegen Prof. P. Ens te Harderwijk wegens onrechtzinnigheid had men zijn dictaten aan de Leidsche theologische faculteit (toen bestaande uit Wesselius en V. d. Honert) ter beoordeeling gezonden en hier bleek men wel aan 't rechte kantoor te zijn: de uitspraak luidde - waarschijnlijk terecht - dat Ens' meeningen met de leer van

1) De daar vermelde *Vriendelijke Buurspraak enz.* is geschreven door A. van Hardeveldt, predikant te Wijk.

Socinus en Vorstius overeenkwamen. Toen dan ook de Doopsgezinde predikant J. Stinstra *De natuure en gesteldheid van Christus koningrijk*, *onderdaanen*, *kerke en godsdienst afgeschetst in vijf predicatien* (1741) had uitgegeven, dat zoowel door de faculteit der Utrechtsche hoogeschool als door de Friesche classen wegens socinianisme veroordeeld werd, kon V. d. H. zich niet weerhouden, ook in dezen zijn meening te publiceeren in een *Briev aan J. Stinstra wegens desselvs predikatien over de natuur en gesteltheit van Christus koningrijk enz.* (Leid. 1741), waarin hij, hoewel Stinstra's bekwaamheid openlijk prijzend, dezen van socinianisme beschuldigde. Stinstra beantwoordde V. d. H.'s aanval met *Gedagten over den voor eenigen tijd uitgekomen brief enz.*, waarvan het eerste deel in Januari 1742 verscheen en waarin hij het laat voorkomen, dat V. d. H.'s *Briev* weinig beduidt, geheel in tegenspraak met zijn uitvoerige bestrijding. Ook was de toon van Stinstra ‘verre van edel’ (Sepp). Juist in dien tijd gaf V. d. H. ook vijf predikatiën uit over dezelfde teksten als Stinstra en onder denzelfden titel (Leid. 1742; vgl. *Boekz.*, 1742*a*, 491-501, 619-631), terwijl in een aanhangsel eenige van Stinstra's inmiddels uitgekomen *Gedagten* bestreden werden. Ook verscheen een tweede druk van Bidloo, *De onbepaalde verdraagzaamheit de verwoesting der Doopsgezinden*, in 1742 te Leiden door Bidloo's zoon uitgegeven, *vermeerdert met vele notabele stukken .. over de verdraegzaemheyt verzaemelt en beredeneert door J. v.d. Honert.* Hierin en in bovengenoemd aanhangsel op zijn predikatiën bestrijdt V. d. H. Stinstra met argumenten, ontleend aan de vroegere Doopsgezinde belijdenissen, die echter nooit bindend waren geweest en waarvan de Doopsgezinden zelf - behalve de strengere Zonisten - zich reeds lang hadden losgemaakt. Toen Stinstra het tweede deel van zijn *Gedagten* in het voorjaar van 1742 het licht deed zien, nam hij de gelegenheid te baat, ook V. d. H.'s laatste aanvallen te bestrijden, waarop deze nog *Aanmerkingen op het onlangs uytgekomen Vervolg der Gedagten enz.* in de *Boekz.* plaatste (1743*a*, 487-558), die ook afzonderlijk verschenen (Amst. 1743). Het nut van dit twistgeschrijf werd door V. d. H. zelf niet onaardig geteekend in de woorden: ‘Stemmen wij in weinige dingen overeen, wij zullen het mogelijk in dit eene doen, dat wij de twee eenigste menschen zijn, die dit stukje gelezen hebben.’ Naar men zegt, heeft een persoonlijke ontmoeting tusschen de beide kampioenen in de trekschuit tusschen Amsterdam en Haarlem het twistvuur gedoofd.

Eenige jaren lang heeft V. d. H. zich daarna van elken pennestrijd onthouden, om, zoo het scheen, naar aanleiding van de bekende Nijkerksche beweging en de zaak-V. d. Os, over zijn tegenstanders een des te grooter overvloed van strijdschriften te kunnen uitstorten.

De Nijkerksche beweging had V. d. H.'s sympathie niet; hij had andere begrippen over de ware wedergeboorte en noemde hetgeen te Nijkerk geschiedde: ‘een veranderen van de Christelijke Gereformeerde kerk in een Smousse-kerk.’ Maar vooral was het hem een grief, dat Ds. G. Kuypers, voornamelijk door hem te Leiden gevormd en dien hij één zijner bekwaamste leerlingen achtte, de beweging niet tegenging, maar veeleer bevorderde. Eigenlijk hield hij Kuypers voor den aanstoker van alles, schreef hem zelfs oneerlijke bedoelingen toe, zoodat zijn polemiek verre van waardig was. Geheel onpartijdig is de *Gesch. N.H.K.* van Ypey en Dermout in dezen niet, maar de strijdwijze van V. d. H. gaf dien schrijvers wel aanleiding om te spreken van ‘lage uitvallen van spot en smaad,’ van ‘vinnige

magtspreuken, die niets afdeden,' zelfs van een sofisme, dat 'aan alles .. een averrechtsche wending en een valsch voorkomen' gaf. Het aantal geschriften, dat over deze beweging het licht zag, is legio, zoodat Joh. v. Abcoude het geen overbodig werk achtte, een *Register of Lijst van alle tractaten over het werk der bekering van Nieuwkerk enz.* (Leid. 1752) uit te geven. Ten behoeve van een zoo volledig mogelijke bibliografie van V. d. H.'s werken, volgen hier de titels der geschriften, door hem geschreven of die op hem betrekking hebben.

V. d. H. gaf eerst een (anonym) *Eenvoudig verhaal van hetgene door eenen predikant van eene der stemhebbende steden van Holland*, *met zijn bijhebbend gezelschap in Nieuwkerk en daaromtrent van den 17 tot den 20 july 1750 gezien*, *gehoord en bevonden is* (1750). In hetzelfde jaar verscheen van Kuypers' hand: *Getrouw verhaal en apologie enz.*, gevolgd door V. d. H.'s (anonym) *Aanmerkingen op het Getrouw verhaal van G. Kuypers* (1750). Daarna kwam een 'Liefhebber der waarheit' (Jac. Groenewegen, vgl. boven, III, 357) met: *Vrijmoedige en ernstige verdediging van het werk Godts te Nieuwkerk .. tegen de Aanmerkingen op het Getrouw verhaal van D. Kuipers*, *aantonende de onwaarschijnlijkheit*, *dat Prof. J. v.d. H. de schrijver zou zijn*, *met enige aanmerkingen op V. d. H.'s De mensch in Christus* (Gor. 1751), gevolgd door *Brief van J. v.d. H. aan den schrijver der Vrijmoedige en ernstige verdediging*, achter *Twee brieven*, *één aan Ds. Ph. le Roy over zijne twe uitgegeve schriften*, *en de twede aan Ds. G. Kuypers over zijn Brief aan de leeraren onser Kerke* (Amst. 1751) en door: Jac. Groenewegen, *Antwoord aan J. v.d. H. op den brief geschreven tegen den autheur van de Ernstige en vrijmoedige verdediging enz.* (Gor. 1751). Vervolgens verschijnt een reeks brieven en andere geschriften, gewisseld tusschen Kuypers en V. d. H., waaromtrent ook anderen hun meening zeggen, nl.: *Brief van G. Kuypers*, *predikant te Nieuwkerk*, *aan J. v.d. H.* (Leid. 1751); *Antwoord van V. d. H. aan G. Kuypers* (1e dr. in *Boekz.*, 1751*a*, 435-455; 2e dr. *met een Aanhangsel*, Amst. 1751); *Tweede brief van G. Kuypers aan J. v.d. H.* (Leid. 1751); *Twede Antwoord van J. v.d. H. op den Tweden Brief van G. Kuypers*, *met een Aanhangsel wegens het .. werkje van H. Kennedy* (Leid. en Amst. 1751); Kuypers, *Twe historische verhandelingen*, *Oud en Nieuw* (Amst. 1751); *Derde antwoordt van J. v.d. H. aan Ds. G. Kuypers wegens deszelfs Twe historische verhandelingen Oud en Nieuw* (Amst. 1751); *Derde brief van G. Kuypers .. ter verdediging van zijn Twe historische verhandelingen*, *aan J. v.d. H.* (Utr. 1751). Eenige onjuistheden, hierin door Kuypers over V. d. H. meegedeeld, zijn aanleiding tot een *Advertissement* in *Boekz.*, 1751*b*, 340, 341, geschreven door eenige leerlingen van V. d. H. te zijner verdediging. Kuypers beantwoordt dit met een *Bekentmaking* in *Boekz.*, 1751*b*, 457, 458. Hierop gaf een 'Liefhebber der waarheit': *Zedige aanmerkingen .. op de Derde brief van Ds. G. Kuypers* (Amst. 1751) en vervolgde V. d. H. zijn correspondentie met *Vierde antwoord van J. v.d. H. op den derden brief van G. Kuypers* (Leid. 1751). Kuypers' vader, predikant te Woudrichem, was hierover bijzonder verontwaardigd en schreef: *Twede brief van F. Kuypers betreffende de alles overklimmende buitensporigheden van het Vierde antwoordt van J. v.d. H.* (Rott. 1751). Over deze briefwisseling van Kuypers en V. d. H. gaf Eireenophilus: *Onpartijdige aanmerkingen over de .. geschillen tusschen .. J. v.d. H. en .. G. Kuypers* (Amst. 1751), terwijl bovendien verscheen een *Ernstige*

en nuttige samenspraak over het werk des Heren te Nieuwkerk .. en over deszelfs schriften voor en tegen, zoowel

die van Ds. Kuypers als Prof. v.d. H. enz. (Rott. 1751). Ook Ph. le Roy, die door V. d. H. in de briefwisseling betrokken was, gaf een *Antwoord aan J. v.d. H.* (Zutph. 1751), waarop deze schreef: *Twede brief van een vriendt aan een vriendt wegens het antwoord van Ph. le Roy* (Amst. 1751). Insgelijks liet Jac. Groenewegen nogeens zijn stem hooren in: *De eer en leer van het Synode van Dordrecht verdedigt .. tegen de leer en schriften van J. v.d. H.* (Gor. 1751). Inmiddels was verschenen: G. Kuypers, *Pleitgeding tegens J. v.d. H.* (Amst. 1751), gevolgd door een naamloos geschrift van V. d. H.: *Derde brief van een vriendt aan een vriendt wegens het Pleitgeding van G. Kuypers tegen J. v.d. H. en tot wederlegginge van J. Groenewegen* (Amst. 1751), waarover ook uitkwam: *Nodige verdediging van H. Lussing tegen G. Kuypers wegens een beschuldiging in zijn Pleitgeding over het oogmerk van een vaers*, *geplaatst voor een der schriften van J. v.d. H.* (Amst. 1751). Nog stelde Kuypers een *Twede pleitgeding tegen het Vierde antwoord van V. d. H.* (Utr. 1752) op, waartegen reeds in December 1751 een *Twede advertissement der oudste discipelen van J. v.d. H.* verscheen (*Boekz.*, 1751*b*, 714-728) en waartegen V. d. H. zelf anonym schreef: *Vierde brief van een vriendt aan een vriendt .. wegens het Twede pleitgeding van G. Kuypers* (Amst. 1752). Ten slotte zijn nog te vermelden een anonyme *Brief aan G. Kuypers over zijn uitgegeven brieven* (Delft 1752); Kennedy, *Aanmerkingen ter opheldering .. over een groot werk der genade te Nieuwkerk*, *waarin de beuzelagtige berispingen van V. d. H. op eenige woorden .. van de Nederige verdediging .. onderzogt en weerlegt worden* (Rott. 1752) en een geschrift van den ouden F. Kuypers: *Het Ja en Neen van Prof. J. v.d. Honert* (Rott. 1752).

Ook in de bekende zaak van A. v.d. Os, predikant te Zwolle, heeft V. d. H. zich duchtig geweerd. Op raad van Prof. Venema liet prins Willem IV, nadat V.d. Os wegens onrechtzinnigheid geschorst was, de Leidsche theologische faculteit verzoeken, haar oordeel over deze zaak uit te brengen. In haar *Advys* gaf deze - waarin V. d. H. de voornaamste plaats bekleedde - als haar meening te kennen, dat alles met eenige toegevendheid wel geschikt zou kunnen worden. Hoe Holtius V. d. H. daarover heeft aangevallen en welke twistschriften tusschen deze beide mannen over de zaak-V. d. Os en daarmee samenhangende aangelegenheden gewisseld zijn, is uitvoerig vermeld: boven, blz. 186 vv.[1)]. Maar nog anderen traden tegen V. d. H. in het strijdperk en ook hier ter plaatse mag een zoo volledig mogelijke lijst der twistschriften, waarin V. d. H. betrokken was of die hij in 't licht zond, niet ontbreken.

V. d. H. begon met een *Brief aan een zijner vrienden over de zaak van A. v.d. Os* (Leid. 1752), waarop V.d. Os' Zwolsche ambtgenoot J. Doitsma schreef: *Brief aan V. d. H.*, *tot opheldering van den brief*, *door hem aan een zijner vrienden over de zaak van A. v.d. Os geschreven* (Zwolle 1752). In *Boekz.*, 1752*a*, 537, 538, schreef N.N. over deze zaak een *Brief aan V. d. H.*, waarop deze in *Boekz.*, 1752*a*, 539-564 een *Antwoord* gaf. Toen V.d. Os in 1754 definitief was afgezet, publi-

1) Ter aanvulling kan nog vermeld worden, dat over V. d. H.'s *Aanmerkingen of de aanspraak aan Ds. A. v.d. Os* (Leid. 1753), boven op blz. 187 genoemd, Prof. F.L. Cremer een *Bekentmaking* schreef in *Boekz.*, 1753*a*, 314-319, en Prof. Scheltinga een *Bekentmakinge* in *Boekz.*, 1753*a*, 552-555. Ook dat V. d. H. nog gaf: *Korte Aantekeningen tegen eene thans uitkomende Voorreden der Uytgevers van het Examen en Ontwerp van Tolerantie* in *Boekz.*, 1756*a*, 497-510.

ceerde V. d. H. een *Advys op de vragen*, *aan hem voorgestelt wegens de uitspraak door de classis van Zwolle*, *26 April 1754 gedaan in de zaak van V.d. Os* (Leid. 1754), ook uitgegeven in de *Handelingen des Eerw. classis van Zwolle over de zaak van V.d. Os* (Rott. 1754). Hierop volgde: *Antwoord van de Gecommitteerden van de classis van Zwolle* (Amst. 1754) en een *Wederantwoord van V. d. H. op het Antwoord van de Gecomm. der classis van Zwolle enz.* (Leid. 1754).

In een *Toegift tot het Antwoord van de Gecomm. der classis Zwolle* komen dan voor: *Eenige provisionele korte aanmerkingen*, *op en betrekkelijk het Wederantwoord van V. d. H.* (Leid. 1755), terwijl tevens het licht zag: *Wederlegging van het zogenaamde Weder-antwoord van J. v.d. H. door Gecomm. der Zwolsche classis* (Amst. 1755). Wegens het *Naschrivt*, *dat door Gedeputeerden der classis van Swolle gevoegt is agter hun onlangs uitgekomen rescript op den Briev van A. Putman* gaf V. d. H. een *Berigt* in *Boekz.*, 1754*b*, 650-675. Toen V. d. H. in April 1755 een 'verzegeld paquet' uit Zwolle ontving, bevattende een Memorie met bewijsstukken over hetgeen V.d. Os sinds de laatste synode 'geleerd of niet geleerd' had, schreef hij een heftige *Redenering over eene nieuwe en weergalose onderneming der bestrijders van A. v.d. Os en eenige aanmerkingen op een geschrivt der Gecomm. van de Swolsche Classis* in *Boekz.*, 1755*a*, 419-457, die door den Zwolschen kerkeraad werd beantwoord in een *Advertissement*, verschenen in *Boekz.*, 1755*a*, 645-650, waarin de *Redenering* genoemd wordt 'een geexpractizeerd schandelijk kunstje en vuile laster'. Hierop volgde een *Antwoord op het Advertissement* door V. d. H. geplaatst in *Boekz.*, 1755*a*; 729-738, wederom beantwoord door een *Notificatie van de Gecomm. der Zwolsche classis* in *Boekz.*, 1755*b*, 80-85 en een *Advertissement* van den Zwolschen Kerkeraad, ald. 86-92, waarin de laatste verklaart, dat hij V. d. H. 'als een haan het laaste [zal] laten krajen'. Toch konden Gecommitteerden der classis niet nalaten nog uit te geven een *Doleantie*, *geadresseert aan Deputaten van de Overijsselsche synode*, *over de behandelingen van Prof. J. v.d. H.* (Amst. 1755), waartegen deze weer een *Verantwoording* (1755) schreef. Intusschen gaven ook eenige buitenstaanders hun oordeel over dezen strijd: anonym verscheen tegen V. d. H.: *Openinge en waarschouwinge omtrent de vreemde maniere van schrijven en handelen en .. defenderen der praetense regtzinnigheid van D.V. d. Os* (Amst. 1755) en P. van Hasselt schreef een *Missive aan den Heer Petrus van Zwol betreffende eenige geschriften van J. v.d. H. en inzonderheid het daarin opgegeven doemwaardig antinomiaansch en machinaal systema* (Amst. 1755), terwijl in datzelfde jaar uitkwam: *Nadere brieven*, *de ene geschreven aan*, *de andere van J. v.d. H.*, *wegens de zaak van V.d. Os* (Leid. 1755). In 1756 gaf V. d. H. een *Onderrigting wegens het vertoog der Gecommitteerden van de Swolsche Classis tegen de Aanmerkingen van A. v.d. Os op het Praeadvys van deselve Gecommitteerden* in *Boekz.*, 1756*a*, 211-233, terwijl zijn krasse uitdrukkingen nog aanleiding gaven tot een *Twede doleantie van de Gecommitteerden der classis van Zwolle aan Deputaten v.d. Synode van Overyssel*, *ter oorzake dat Prof. V. d. H. de gronden van onze Gereformeerde lere gemaakt heeft tot een*, *by hem zo genaamt doemwaardig antinomiaansch en machinaal systema* (Amst. 1756). Dit beantwoordde V. d. H. met *Voorwaarden*, *op welken hij meent*, *dat de Gecommitteerden der Swolsche classis tot zijn gevoelen of hij tot het gevoelen dier Gecommitteerden .. behoort over te gaan* (Leid. 1756). Hierop volgde een *Bericht* van Gecommitteerden en een *Antwoord* van V. d. H. in *Boekz.*, 1756*a*, 757-777. Ook gaf een anonyme *Brief uit Overyssel*

aan een vrient in Holland wegens de zaak van V.d. Os, V.d. H. aanleiding, daarop *Aanteekeningen* te geven in *Boekz.*, 1756*b*, 96-99. Dat het publiek van dezen stroom van geschriften niet altijd kennis nam en toch erover oordeelde, was de oorzaak, dat V.d. H. ten slotte nog schreef een *Memorie ter onderrigtinge van die genen die wegens de zaken van Ds. V.d. Os .. veel spreken*, *en horen spreken*, *zonder dat zij alle de stukken*, *daar toe behoorende*, *gelezen en onderzogt hebben* (Leid. 1756). Toen V.d. Os, steeds door V.d. H. verdedigd, in 1758 na diens dood tot de Doopsgezinden overging, waren sommigen daarover diep geërgerd. Hieraan gaf de student I. van Nuyssenberg uiting door zijn *Rouwklagt aan de zalige schimme van Prof. V.d. H.*, *over den ergerlijken afval van A. v.d. Os* (4 drukken, Delft 1758) en zijn *Vermaninge der godzalige schimme van J. v.d. H. over den .. afval van A. v.d. Os* (Amst. 1758), waarop Roze G.Z. nog een *Echo op de Rouwklagt* (Heerenv. 1758) in 't licht zond.

In den nacht tusschen 6 en 7 April 1758 is V.d. H. overleden; zijn ambtgenoot Lulofs herdacht hem in een *Oratio funebris in obitum viri cl. J. v.d. H.* (L.B. 1758), ook vertaald als: *Lijkrede over J. v.d. H.* (twee drukken, Leid. 1758, de 2^{e} met een ‘voorreden, behelzende eenige aanmerkingen op het gedrag van A. v.d. Os’). Hoe deze lijkrede en de ontslapene gecritiseerd werden door Holtius, en wat daarvan het gevolg was, is medegedeeld: boven, blz. 189-191. Overigens ontbrak het niet aan bewijzen, hoe hoog V.d. H. geacht werd: A. van Hardeveldt hield voor zijn gemeente te Wijk over hem een afzonderlijke lijkpredikatie en een bundel *Lijkzangen op het afsterven van J. v.d. H.* zag in 1758 te Leiden het licht, waarin o.a. bijdragen voorkomen van P. Drijfhout, J. Hollebeek, A. van Assendelft, J. Rozier, P. Zoon, I. van Nuyssenberg, H. Lussing, W.A. Lette, J.H. Brands, A. Brouwer, A. Bonte, E. van Langendijk, G. Bullens Voogt. Bovendien verschenen nog in *Boekz.*, 1758*a*, 452-459 grafdichten van A. Oudemans, J. Halewijn, A. van Hardeveldt, D. v.d. Steen, C. Keun en I. van Nuyssenberg, terwijl A. van Ommering, die V.d. H. bij zijn leven voortdurend in dichtmaat had verheerlijkt, in *Boekz.*, 1758*a*, 590, 591 de reden aangeeft, waarom hij nu zwijgt, nl. ‘dat die gadelooze man mij, met zijn veegen mond, en stervende lippen, bij aanhouding, verzogt heeft, hem in 't geheel door eenige poëzy niet te willen gedenken’.

Meer dan door zijn twistschriften heeft V.d. H. zich verdienstelijk gemaakt door de uitgave van talrijke theologische werken. Reeds zijn verschillende daarvan genoemd, maar bovendien gaf hij: *Verzameling van heilige mengelstoffen*, *behelzende ene verklaring van den 23en en 84en psalm enz.* (Leiden 1723), waarvan een uittreksel voorkomt in *Boekz.*, 1724*a*, 297-305. Een herdruk dezer verzameling verscheen tegelijk met een *Tweede Verzameling van heilige mengelstoffen*, *behelzende een verklaring van den 87en psalm*, *beneffens een vertoog van den schakel der Evangelie waerheden*, *begrepen in den Heid. Catechismus en een verhandeling van den sprekenden Engel in de Bethelemitische landstreek* (Leid. 1727). Deze tweede verzameling, ook afzonderlijk te bekomen, werd aangekondigd in *Boekz.*, 1728*a*, 131-144. Beide verzamelingen werden herdrukt tegelijk met een - ook afzonderlijk verkrijgbare - *Derde Verzameling van heilige mengelstoffen*, *behelzende enige kerkelijke en akademische verhandelingen en redevoeringen* (Leid. 1747); de drie Verzamelingen werden nogeens in 2 dln. uitgegeven te Leiden in 1756. Deze derde

verzameling bevat *Kerkelijke redenen bij intrede en afscheid te Haarlem* over Ps. 27:4 en 1 Cor. 16:23, 24; *bij intrede te*

Leiden over Openb. 15:3*a*; *over Titus II:14; Korte schets der prophetische Godtgeleerdtheit*, 1e dl., over Jes. 34:16 en 2e dl., over 2 Petr. 1:19, gehouden te Leiden in 1738; *Korte schets van de vrees des Heeren*, over Pred. 12:13, den 20en December 1744 te Leiden gehouden; *Verhandeling over den dag des Heeren*, uit het Latijn; *Kerkelijke redevoering over 2 Cor. 8:23*, *24*, den 10en October 1745 te Leiden gehouden, ter inwijding van B. de Moor. Verder *Academische redevoeringen:* over *het Geestelijk huwelijk* (inaugureele rede te Utrecht); over *de wedergeboorte* (inaugureele rede te Leiden); over *de Kerkelijke geschiedenis den Godtgeleerde ten hoogste noodzakelijk* en over *de onderlinge verdraagzaamheit* (beide te Leiden); eindelijk de *Lijkreden ter gedagtenisse van Wesselius*, gehouden op 17 Januari 1745. - *Het heilig hallel of feestgesang der Israeliten*, *begrepen in den 113en en vijv daaraanvolgende psalmen* (Leid. 1727), waarvan een uittreksel voorkomt in *Boekz.*, 1727*a*, 335-351. - *Kerkelijke redevoering over Titus II:14* (Leid. 1729; 2e dr. ald. 1732; herdrukt in de *Derde Verzameling v. heil. mengelstoffen*). - *Dissertationes apocalypticae*, *exercitiis academicis ventilatae etc.* (L.B. 1736), waarvan een breedvoerig uittreksel in *Boekz.*, 1736*a*, 627-644; 1736*b*, 259-278. - *Kort begrip der christelijke religie*, *voor die sig willen begeven tot des Heren Heilig Avondtmaal* (Leid. 1741; 2e dr. ald. 1747). Een uittreksel van dit boek komt voor in *Boekz.*, 1742*a*, 243-255, terwijl in 1743 te Leiden is uitgekomen een 'merkelijke verkorting der breedtvoerige verklaringe'. - *De admirabili ecclesiae conditione in medio persecutionum et afflictionum squalore*, *ad Ps. 68:14* (L.B. 1742). - *De Kerk in Nederlandt beschouwt en tot bekeering vermaant*, waarachter Jer. Hollebeek over dezelfde stof schreef (twee drukken, Leid. 1746; 3e dr. ald. 1747), uitvoerig behandeld in *Boekz.*, 1746*b*, 367-391. Hierin berispt hij de gebreken van predikers en hoorders op een wijze, die ons een frissche schildering geeft van de deugden en ondeugden der kerkgangers en waarbij hij uitnemend den toon weet aan te slaan, om hoorders te doen luisteren en harten te winnen (Sepp). - *Des Heeren wijnstok in Nederland enz. Kerkelijke redevoering over Ps. 80:15-20*, *op den dank-*, *vast- en bededag*, *13 Maart 1748* (Leid. 1748). - *De leer der waarheid naar de godzaligheid enz.*, *bij wijze van vragen en antwoorden*, opgedragen aan de jonge prinses Caroline van Oranje (Leid. 1748; herdr. ald. 1755; 4e dr. ald. 1763). - *Dissertatio academica de animis sub altari*, *ad Apoc. 6:9-13* (L.B. 1748). - *De mensch in Christus* (Leid. 1749; 2e dr. ald. 1750; 3e dr. ald. 1761). Hiervan komt een uittreksel voor in *Boekz.*, 1749*b*, 507-544. - *Het volk van Nederlandt .. onderzogt*, *overtuigt en tot bekeering vermaandt* (Leid. 1749 en tweemaal herdrukt). In *Boekz.*, 1749*b*, 702 schreef A. van Ommering hierop een klinkdicht. - *Lijkreden op Z.D.H. Willem Karel Henrik Friso*, *den 27en October 175l uitgesproken* (Leid. 1752). - *Wederlegging van het wangevoelen*, *het welk S. Patrick over de aart des zaligmakenden geloofs voorgesteld en aangeprezen heeft* (Leid. 1753). - *Adam en Christus*, *onderling uit de Schriften der twee verbonden vergeleken* (Amst. 1753). - *Het geloov der vaderen*, *ten spore der kinderen*, *door Paulus beschreven in Hebr. II* (Leid. 1753). - *Verhandeling van de rechtvaardiging des zondaars uit en door het geloof* (Amst. en Leid. 1756). - *Verklaringe der Euangelische gelijkenissen*, *voorkomende in Matth. 13* (Leid. 1758). - Bovendien schreef hij in D. Gerdes, *Miscellanea Duisburgensia*, 5e stukje: *De septem spiritibus apocalypticis*, *et de die dominica*, *disputationes duae* (Amst. 1734) en gaf P.G.

Josselin uit V.d. H.'s *Onderwijzingen* met zijn toestemming uit: *Wegwijzer naar Godts*

Heiligdom, met een *Aanspraak van J. v.d. H. aan de gemeente van Leiden* (Leid. 1739).

Opmerkelijk groot is het aantal boeken, door V.d. H. met een voorrede of aanbeveling voorzien, maar schrijver en uitgever waren ook zeker, dat het boek dan bij 't publiek ingang zou vinden, vooral omdat V.d. H. in die voorredenen bijna altijd een theologische kwestie populair of bevattelijk behandelde. Vóór de volgende werken schreef hij een voorrede: Z. Ursinus, *Schat-boek der verklaringen over den Ned. Catechismus*, 2 dln. (Gor. 1736), ook door hem uitgegeven. - Waldschmidt, *De heilzame genade Godts uiT de H. Schrift voorgestelt*, *met verwerpinge van de algemeene genade* (Amst. 1737). - Patrik, Polus en Wels, *Verklaring der gehele H. Schrift*, 17 dln. (Amst. 1740-1757). In deze voorredenen, vóór elk deel geplaatst, heeft V.d. H. zich een verdienstelijk Bijbeluitlegger betoond. - C. Mel, *De heilige oudtheidtskenner* (Leid. 1742). - P. du Bosc, *Leerredenen over verscheide texten der H. Schrift* (Leid. 1744). - A.H. Westerhovius, *Verantwoording tegen Mosheim* (Leid. 1744). - J. Elsner, *De brief van Paulus aan de Philippenseren*, 2 dln. (Haarl. 1745, 1747). - Baltus, *Verdediging der Profeetsien van den Christelijken godtsdienst* (Leid. 1747). In deze voorrede wordt de leer van Deurhoft ‘onderzogt en wederlegt.’ - J.R. Rodolph, *Heidelbergsche Catechismus* (Leid. 1748). - *Aanmerkingen van A. v.d. Os op het Praeadvys der Gecommitteerden van de Zwolsche classis* (Leid. 1755), ook door hem uitgegeven. - V.d. Os, *Uitbreidinge over 1 Cor. 1:10* (3^{e} dr. Amst. 1755), met aanteekeningen van V.d. Honert.

Voorts gaf hij zijns vaders dictaten uit als *Rhetorica ecclesiastica etc.* (L.B. 1742), benevens diens *Brieven aan N. Witsen* (Leid. 1744), terwijl hij een aanhangsel voegde bij de *Beknopte Zamenbinding der goddelijke waarheden*, oorspronkelijk door zijn vader geschreven en door A. Duisterlo *in vragen en antwoorden gebragt* (Leid. en Amst. 1752). Ook gaf hij uit: *Vraagstukken met derzelver antwoorden tegen de leer der Papisten .. door een doctor in de beiden regten* (Leid. 1745) en werd op zijn aanprijzing uitgegeven: A. v.d. Meer à Stuling, *Verklaaring over de profeetsye van Jonas* (Gor. 1741), vgl. *Boekz.*, 1742*b*, 299.

V.d. Honert was de Coccejaansche richting toegedaan, maar stond zeer verdraagzaam tegenover de Voetianen, waardoor hij ertoe heeft medegewerkt, de scherpe grens tusschen beide partijen uit te wisschen. Dat hij een bijzonder werkzaam man is geweest, daarvan legt zeker het groot aantal zijner geschriften een onverdacht getuigenis af; het is waarschijnlijk niet al te overdreven voorgesteld, als men van hem verhaalt, dat hij in de 30 maanden, die hij te Katwijk als predikant doorbracht, geen 14 uur buiten het dorp is geweest. Een feit is het, dat hij gedurende zijn driejarig verblijf te Enkhuizen slechts tweemaal afwezig was: tien dagen vertoefde hij voor familiebezoek te Leiden en veertien dagen te Haarlem voor het bijwonen der synode; verder bleef hij op zijn post. Ook kunnen geestkracht, wilskracht, groote bekwaamheden, geleerdheid, scherp vernuft - dat weleens bijtend werd - en moed, om voor zijn meening uit te komen, hem niet ontzegd worden. Maar daarnaast staat, dat hij ook over alles zijn meening wilde geven, terwijl hij zich, wanneer men het niet met hem eens was, ‘een weinig bezadigd polemicus’ (Knappert) toonde. Voornamelijk was dit het gevolg van een groote mate van zelfingenomenheid, die niet weinig gevoed werd door de loftuitingen, die hem kwistig werden toegebracht. Bij de viering van V.d. H.'s 25-jarigen predikdienst gaf J. van

Schelle: *Gloriekroon*, *in den tempel der Godtvrucht*, *toegereikt aan J. v.d. H.* (Leid. 1744) en bij de herdenking van zijn 25-jarig hoogleeraarschap geeft A. van Ommering een *Heilwensch* (Amst. 1752) uit. Doch ook de *Boekzaal*, het toonaangevend tijdschrift voor de theologen in die dagen, bevat niet alleen hoogdravende verzen van Van Ommering op V.d. H.'s beeltenis (1750*a*, 352), op zijn 62^{en} verjaardag (1755*b*, 624, 625), en een gedicht van I. van Nuyssenberg op zijn 63^{en} geboortedag (1757*a*, 89, 90), maar de uitgever getuigt zelf in Jaarg. 1738 van één zijner werken: 'Dit zeggen wij: het is een werk van Prof. J. v.d. H. Dat is genoeg gezegt.' Het tijdschrift is vol van zijn geschriften en - van zijn lof, en terecht staat in de berijmde voorrede vóór Jaarg. 1757 (blz. 2), hoe de *Boekz.* had

> 'veel zaaklijkheên vertoond
> Uit Honert's schriften, vol van vuurgen ernst, vol leven.'

Doch de kroon spant wel het vers van V. Ommering op de leerrede, die V.d. H. op 9 Augustus 1750 te Ouderkerk a/d Amstel hield, met de beginregels:

> 'Uw roem verheff' zich boven 't zwerk
> o welgelegen Ouwerkerk!
> Nu 't Leidsche Orakel op uw kansel is geklommen'

en waar V.d. H., volgens den dichter, 'sprak niets dan loutere englentaal' (*Boekz.*, 1750*b*, 243, 244). Bij zulk een bewierooking nederig te blijven en zelfcritiek te beoefenen, was moeilijk, vooral voor een man als V.d. H., die zeker al eenige ijdelheid bezat. Hieruit toch is het alleen te verklaren, dat een man van zijn geleerdheid en invloed zich, evenals later Bilderdijk, gaarne op een twijfelachtige grafelijke afkomst beroemde, waarmee zijn tijdgenooten den spot dreven.

Ongetwijfeld was hij zich het overwicht bewust, dat hij in breeden kring bezat, en liet dat meermalen gelden; de benamingen 'Paus van Holland', en 'Paus te Leiden', hem door zijn vijanden gegeven, waren niet onjuist gekozen. Maar aan den anderen kant was die invloed begrijpelijk bij een man, die om zijn godgeleerde werken en populaire geschriften terecht de hoogachting van velen verworven had. Zelfs in 1793 spreekt de Amsterdamsche predikant A. Becol in zijn *Bundel van godgeleerde*, *meest katechetische verhandelingen* nog met lof over V.d. H.'s arbeid.

Het valt evenwel niet te ontkennen, dat hij van nature tot twisten geneigd was; 'hij zocht ketters en ketterijen op' (Sepp). Zijn talrijke twistschriften getuigen daarvan en ook een feit als het volgende: toen de student Josua v. Iperen drie dissertationes *de descensu Christi ad inferos* in 1748 onder Prof. De Moor verdedigd had, waarmede V.d. H. het oneens was, liet hij denzelfden V. Iperen spoedig daarna een *disputatio de animis sub altari* verdedigen, waarin De Moor werd bestreden, maar deze ging niet op den aanval in. Hierbij voegt Sepp de teekenende woorden omtrent V.d. H.: 'Een voorstander des vredes te zijn en dien te blijven behartigen in een faculteit, waarvan J. v.d. Honert lid was, dat is zeker ook geen verwerpelijke lofspraak.'

Toch vragen wij onwillekeurig, zijn bekwaamheden erkennende en zijn levenswerk overziende, waarom deze man, door Vrolikhert geroemd als 'dien beroemden Apollos, dien magtigen in de schrivten', door Siegenbeek beschouwd als 'een sieraad

der Leidsche Hoogeschool' en zelfs nog door Schotel geacht als 'één der grootste godgeleerden zijner eeuw' - waarom zulk een man thans, evenals zijn geschriften, vrijwel vergeten is? Twee oorzaken zouden, in overeenstemming met Sepp, hiervoor genoemd kunnen worden. Vooreerst: dat hij alle oorspronkelijkheid mist. V.d. H. was werkzaam, geleerd en bekwaam, maar niet geniaal; hij opent geen nieuwe gezichtspunten en heeft de wetenschap weinig of niet verder gebracht. In de tweede plaats het feit, dat bijna al zijn werken zijn geschreven met het doel, een meening te bestrijden of te verdedigen, die door een ander verkondigd of aangevallen werd. Niet eigen wetenschappelijke zin of studie hebben hem geleid, anderen oefenden invloed op hem en voerden hem nu hier, dan dáár, waar hij hen hielp of bestreed op een wijze, die hem zeker een grooten naam bij zijn tijdgenooten verschafte. Maar de vraagstukken, waarmede hij zich bezig hield, verloren voor het nageslacht hun belangrijkheid en zijn arbeid heeft hetzelfde lot getroffen.

V.d. Honert huwde in Aug. 1728 te Enkhuizen met Johanna van Loosen; hun zoon Taco Hajo, geboren te Leiden in 1739, werd op 10 Juli 1764 tot predikant te Nichtevecht beroepen en aldaar den 23^{en} September d.a.v. bevestigd. (Vgl. Van Veen, *Geref. Kerk in Friesl.*, 82). Hij overleed er op 29 Juni 1810. Zijn naam komt voor op een gedenksteen in den gevel der pastorie en op een zilveren Avondmaalsbord ald. Hij was in 1775 gehuwd met Jonkvr. Sara Catharina van der Goes, en hun zoon Joan, overleden te 's-Gravenhage op 25 Augustus 1850 (Vgl. V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v.) was de vader van Taco Hajo, die volgt.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Glasius, *Godg. Ned.*, II, 141-145.- Sepp, *Stinstra*, I, 112, 119-131, 164, 263; II, 54, 57-64, 74-85, 182, 227, 228, 238, 239. - Id., *Polem. en Ir. Theol.*, 163, 214, 225, 232. - Id., *Staatstoezicht*, 126. - Siegenbeek, *Leidsche Hoogesch.*, I, 278, 279, 291, 292; II, T. en B., 189, 191. - Bouman, *Gesch. Geld. Hoogesch.*, II, 118. - Kühler, *Socin.*, 262, 267. - Wymenga, *Hommius*, 257. - Honig, *Comrie*, Reg. (waar 62-88 moet zijn: 262- 288). - Olthuis, *Doopspractijk*, 20, 21. - Vrolikhert, *Vliss. Kerkh.*, 275. - Schotel, *Kerkel. Dordr.*, II, 299, 318. - V. Veen, *Uit de vor. eeuw*, 31, 33, 37. - Loosjes, *Naaml. Luth. Pred.*, 108, 109, 216. - Knuttel, *Bibl. v. Kerkg.*, 148. - Knappert, *Gesch. N.H.K.*, II, 40, 99, 151. - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H.K.*, III, 267, 268; IV, 15-17. - Reitsma, *Herv. en Herv. K.*, 676, 686, 691, 695-697. - Fruin, *Repert. Vad. Gesch.*, I, 341. - *Arch. K.G.*, VII, 277, 282, 284, 308; IX, 491; XVII, 124. - *Arch. Ned. K.G.*, N.S., XIII, 152, 154, 163. - *Doopsgez. Bijdr.*, 1868, 62-65. - Veeris-de Paauw, *Pred. N.-Holl.*, 103. - *Alb. Stud. L.B.*, 842. - *Alb. Stud. Rh. Traj.*, XX. - *Cat. Burgersd. en Nierm.*, n°. 7229. - Aangevuld door mededeelingen van den Heer W.M.C. Regt.

[Taco Hajo van den Honert]

VAN DEN HONERT (Taco Hajo), zoon van Joan v.d. H. en Wilhelmina Susanna Agneta van Helsdingen is den 26^{en} Januari 1811 te Amsterdam geboren, waar hij in 1828 als student werd ingeschreven. In 1838 werd hij candidaat t.d. H.D. bij het Provinciaal kerkbestuur van Zeeland, maar ontving eerst op 23 Juli 1845 een beroep naar Moerdijk, waar hij van 12 October 1845 tot 9 October 1859 gestaan heeft. Eén week later verbond hij zich aan de gemeente Almkerk, waar hij arbeidde tot 21 Maart

1875, om vandaar naar Acquoy te vertrekken, dat hem op 8 December 1874 beroepen had. Te Acquoy stond hij van 4 April 1875 tot 19 October 1879

en verder van 2 November d.a.v. tot zijn overlijden op 8 October 1885 te Vierlingsbeek. Hij bleef ongehuwd.

V.d. Honert promoveerde in 1838 te Leiden tot doctor in de godgeleerdheid, op een dissertatie *De Christianorum vexatione Deciana* (Amst. 1838).

L i t t e r a t u u r : Sepp, *Bibl. Kerkgesch.*, 102. - Knuttel, *Bibl. v. Kerkg.*, 148. - *Alb. Ath. Amst.*, 186. - *Alb. Stud. L.B.*, 1283, 1294. - V. Alphen, *N.K. Handb.*, passim. - Aangevuld door mededeelingen van den Heer W.M.C. Regt.

[Klaas Honigh Janszoon]

HONIGH Janszoon (Klaas), behoorende tot een bekende Doopsgezinde familie in de Zaanstreek[1)], werd geboren te Zaandijk den 6^{en} Juli 1769. Hij was eerst leeraar bij de Doopsgezinde gemeente te Oude Sluis, daarna bij die te Purmerend, waar hij den 31^{en} Aug. 1794 als eerste vaste leeraar bevestigd werd door Ds. P. v. Dokkenburg, pred. te Koog en Zaandijk (m. Spr. XXIX:18, intr. m. Ps. CXXVII:1). Hij overleed ald. den 18^{en} Maart 1832, algemeen geacht om zijn karakter en bekwaamheid.

Den 8^{en} Mei 1796 werd het honderdjarig bestaan van het kerkgebouw herdacht. Het aantal leden steeg van 1795 tot 1834 van 33 tot 53.

Portretten zijn van K. Honigh niet bekend.

Van hem zag het licht:

Redevoering gedaan ter gelegenh. v.h. plegtig nationaal feest op den 9 Dec. 1799. Op verzoek v.d. Raad der gem. Purmerend. Purmerende. 1800. 8°. - *Redenvoering ov. het nut v. heuchlyke gebeurtenissen plechtiglijk te herdenken* (bij het feest v.d. terugtocht der Anglo-Russische armee). Purmerend 1800. 8°. - *Redenvoering ov. het belangrijke*, *om het verstand v. minkundigen te verlichten en het aandeel dat de Mij. t. Nut v. 't Alg. daarin heeft.* Leiden. 1814. 8°.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 331. - Frederiks en v.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, blz. 364. - Hs. Borger. - Blaupot ten Cate, *Holland* II, blz. 202. - *Astrea*, Maandschr. v. Schoone Kunsten, Wetensch. en Lett., verz. d. Dr. H. Wap, 5^{e} Jrg. 1855, blz. 57.

[Reggius Honorius]

HONORIUS REGGIUS, schuilnaam van **G. Hornius**.

[Thomas Hoog]

HOOG (Thomas) behoorde tot een geslacht van Schotschen oorsprong, waaruit tal van verdienstelijke mannen op verschillend gebied hier te lande zijn voortgekomen. De eerste, die zich hier vestigde, was *John Hog*(*g*) (in het Hollandsch geworden tot *Hoog*), die, in 1662 predikant te South-Leith (Schotl.), later in de tweede helft der 17e eeuw predikant werd bij de Schotsche gemeente te Rotterdam. Hij was een oom van *Thomas Hoog*, Art. Mag., geb. te Larbeth (graafsch. Sterling Schotl.), die eerst

1) Een kwartierstaat van *Klaas Honigh Corn.z.* vindt men in *Alg. Ned. Fam. blad.* Jrg. 1888, blz. 289.

zonder vaste standplaats in zijn vaderland de godsdienstoefeningen zijner Presbyteriaansche landgenooten leidde waar dit in dien gevaarlijken tijd veilig kon, daarna uitweek en 1 Apr. 1679 te Rotterdam kwam, waar hij meermalen den dienst waarnam van den toenmaligen Schotschen predikant Fleming ald., die op een reis in zijn vaderland gevangen genomen was; vervolgens na het gevecht bij Botherell-Bridge keerde hij naar Schotland terug, waar hij beroepen werd te Glasgow; daar was hij

werkzaam tot 1681, waarna hij weer hier te lande kwam. In 1686 aangesteld tot Rector der Latijnsche School te Goes, huwde hij aldaar in 1687 met Johanna v. Stryen, wed. van Ds. Jac. Broedelet, pred. te Baarland. Vervolgens diende hij als predikant de Engelsche gemeente te Delft (1689), de Schotsche gemeente te Campvere (Veere) (1694), die te Rotterdam (1699); hier bleef hij werkzaam tot zijn dood (6 Jan. 1723). Hij was een man van uitnemende geleerdheid; in 1701 werd hij benoemd tot hoogleeraar te Aberdeen, maar bedankte daarvoor in verband met de oorlogsomstandigheden; ook hier te lande schijnt hij aangezocht te zijn tot het hoogleeraarsambt.

Drie zonen van dezen *Thomas Hoog* zijn hier predikant geweest.

De oudste van deze drie, overleden in 1766 als predikant te Schoonhoven, stamvader van de tegenwoordige familie Hoog, was de grootvader van den hier beschreven *Thomas Hoog*, die als tweede zoon van Johannes Hoog, President-Schepen in den Hove en de Hooge Vierschaar van Schieland, te Rotterdam geboren werd den 25^{en} Mei 1763. Hij bezocht aldaar de Erasmiaansche School en werd den 11^{en} Sept. 1779 ingeschreven als student te Leiden. Het academisch onderwijs in die stad werd later door hem met geestdrift herdacht. Hij onderscheidde zich als student door zijn gelukkigen aanleg en zijn ijver om Evangeliedienaar te worden. Den 5^{en} Febr. 1787 bevorderd tot proponent bij de Classis van Leiden en Neder-Rhijnland, werd hij den 3^{en} Juni d.a.v. bevestigd te Katwijk a.d. Rijn door Ds. Dav. Benedictus ald., die bij dezelfde gelegenheid wegens het ingaan van zijn emeritaat afscheid preekte (m. Jud. vs. 20; intr. m. 2 Cor. V:10, 11^{a}). Na drie maanden reeds werd hij beroepen te Amersfoort, misschien in verband met zijn aanstaand huwelijk (zie hierna); hij bedankte, maar niet lang daarna werd deze beroeping herhaald, en hij nam haar aan. Den 25^{en} Mei 1788 werd hij er bevestigd door Ds. C. Philippo, pred. ald. (m. Hebr. XIII:17; intr. m. Ps. LXX:17; afsch. te Katwijk a.d. R. 11 Mei (1^{en} Pinksterd.) m. Mt. XXVIII:7). Van uit Amersfoort bedankte hij voor beroepingen naar Zutphen, Middelburg en Delft (als Gasthuispredikant), maar hij nam die naar Leeuwarden aan, waar hij als eerste 7^{e} predikant optrad. Zijn intrede ald. had plaats den 26^{en} Juni 1791 (m. 2 Cor. IV:7; afsch. te Amersfoort den 19^{en} Juni m. Lc. XIX:42*a*). Slechts ruim een jaar bleef hij in de Friesche hoofdstad; toen volgde de roeping naar zijn vaderstad, waaraan hij gehoor gaf. Den 14^{en} Oct. 1792 preekte hij afscheid te Leeuwarden, en den 28^{en} d.a.v. deed hij intrede te Rotterdam (m. 1 Thess. II:4), na bevestigd te zijn door Ds. J. Scharp, pred. ald., die als zijn boezemvriend in 1801 hem bezong na zijn bedanken voor een beroep naar 's Gravenhage, en bij wiens begrafenis Hoog een lijkrede hield.

Laatstgen. herdacht te Rotterdam den 5^{en} Juni 1802 zijn 25-jarige bediening (m. 1 Cor. XV:10*a*), den 29^{en} Oct. 1817 zijn 25-jarigen dienst te Rotterdam (m. 2 Petr. I:13), wijdde er den 14^{en} Sept. 1828 het toen voltooide orgel in de Groote kerk in (m. 1 Cor. XIV:26*b*). Hij bleef er werkzaam tot aan zijn overlijden den 28^{en} Nov. 1829.

Als mensch en christen, predikant en godgeleerde moet hij met groote eere genoemd worden. Hij was nauwgezet voor zichzelf, toegevend voor anderen, niet iemand, die

schitterde, maar die meer was dan hij scheen, een warm vriend, een man van ongeveinsde godsvrucht, afkeerig van alle partijschap en twisten, een voor-

stander van den vrede. In de vele kringen, waarin hij zich bewoog, onderscheidde hij zich door zijn juist oordeel en fijn gevoel.

Zijn preekwijze was naar het getuigenis van Prof. H.J. Royaards, ernstig, getrouw, gemoedelijk, kenbaar door een gezonde uitlegkunde en duidelijke voorstelling, voor zijne hoorders ongemeen aantrekkelijk. Hij vereenigde het zuiver pathetische en populaire met het ware kanselaesthetische. Reeds in de eerste preek, die van hem het licht zag, over den *aard en voordeelen eener vroege godzaligheid* (1792) trad dit aan het licht.

Dagelijks was hij gewoon te studeeren; getrouw aan zijn zinspreuk van jongs af: *Ora et labora*, placht hij om 5 uur op te staan en den langen voormiddag te besteden aan verschillende bezigheden, waaronder behoorde de studie der Oostersche talen, vooral van het Arabisch en Japansch, waaraan hij dagelijks een uur placht te besteden; nog in het laatst van zijn leven oefende hij zich met veel ijver in het Maleisch, misschien ten bate van het Ned. Zendelinggenootschap; in elk geval kon en bleef hij zich belasten met het examen in Indische talen vanwege gen. genootschap. Bij dit alles bleef zijn liefde voor het land zijner voorvaderen bij hem levendig; bij zekere gelegenheid noemde hij zich eens een Schot door en door.

J.L. Overdorp, rustend predikant te Epe, vertelt in zijn *Verhandel. over de profetiën des O.V.*, *bijz. der Messiaansche of v. die*, *welke het beloofde Godsrijk op aarde betreffen* (I, blz. 96) dat bij gelegenheid van een bezoek door hem gebracht aan Th. Hoog, sinds vijftig jaren zijn vriend, deze hem zijn plan meedeelde om een verklaring van Joëls profetie uittegeven; dit was één jaar vóór zijn sterven; de dood belette Hoog de uitvoering van zijn voornemen. Volgens Overdorp evenaarden weinigen hem in geleerdheid en echt Voetiaansche rechtzinnigheid, gepaard aan groote verdraagzaamheid jegens andersdenkenden en teedere godsvrucht.

Tal van bestuursfunctiën in min of meer rechtstreeksch verband met zijn ambt werden door hem bekleed. Toen onder koning Lodewijk een poging werd gedaan om aan de Ned. Hervormde Kerk een vaste organisatie te schenken, behoorde Th. Hoog mede tot de commissie van predikanten en juristen, die daartoe door den minister Mollerus benoemd, onder voorzitterschap van Prof. J.W. te Water den 11^{en} Jan. 1809, door gen. minister werd geïnstalleerd. Het ontwerp door deze commissie samengesteld is nooit wet geworden.

Bij de instelling der nieuwe organisatie werd Th. Hoog door koning Willem I benoemd tot President van het Prov. Kerkbestuur van Z.-Holland.

Hij is bezongen in tal van lof- en eeredichten, welkomstgroeten en ‘boezemzuchten’, op zijn kerkelijke herdenkingsdagen, huiselijke gebeurtenissen, ziekte en herstel, en dit reeds te Katwijk a.d. Rijn. Na zijn overlijden werden verschillende rouwdichten gepubliceerd.

Merkwaardig is zijn *Album amicorum* (in het bezit van zijn achterkleinzoon J.M.C. Hoog te Haarlem); 't is een fraai in rood marokijn gebonden schrijf boekje dat twee aardige teekeningen bevat van Pieter Hendrik Hoog en van Herm. Pieter Hoog, zijn broeders. Verder is erin geschreven door zijn medestudenten van allerlei Faculteiten, vooral door theologen, en latere vrienden (nader omschreven door Gonnet, in diens hieronder aangehaald art., blz. 154-159).

Van 1797 tot zijn dood was hij directeur van het ‘Haagsch Genootschap tot verdediging van den Chr. Godsdienst’, van 1809 tot 1825 secretaris van dit genoot-

schap. Door hetzelfde genootschap werd hij in 1793 met goud bekroond voor de door hem, samen met zijn vriend Ds. Alb. Brink, geleverde Prijsverhandeling over *de voortreffelijkheid der Evangeliebediening* (zie ond. zijne geschriften). Ook de 'aanspraken' door hem als directeur gehouden, zijn opgenomen in de Werken van het genootschap.

Voorts was hij Curator van de Erasmiaansche School te Rotterdam.

Zijn bijzondere belangstelling genoten de Maatschappij t. Nut v.h. Algemeen, het Ned. Zendeling- en het Ned. Bijbelgenootschap. Bij de oprichting van het Ned. Zendel. genootschap werd hij den 19^{en} Dec. 1797 benoemd als een der zes te Rotterdam wonende leden der 'Commissie van Directie'; hij was van deze zes 'de meest beroemde.' Bij gelegenheid van het vijf-en-twintig jarig bestaan van het genootschap den 16^{en} Juli 1823 was hij de feestredenaar.

Hij huwde den 2^{en} Dec. 1788 te Amersfoort met Johanna Jacoba Scheltus. Een zoon uit dit huwelijk was Isaäk Marinus Jacob Hoog, overl. als pred. te Barneveld (1868), wiens drie zoons ook predikant zijn geworden.

Van Thom. Hoog bestaat een portret borstb. links. In ov. Met 3 reg. Holl. onderschr. Naar H.W. Caspari door W. v. Senus 1804. 8°; dez. pl., vroegere druk, m. 2 reg. onderschr. en een 4 reg. vers v. J. Scharp. Ook een borstb. rechts. Silhouet v. S.W. Evans 12°. (vgl. v. Someren, *Cat. v. Portr.* II, N° 2566, 2567).

Van hem zag het licht:

De aard en voordeelen eener vroege Godzaligheid. Leeuw. 1792. 8°. - *Verplichting om ook in de voortplanting v.h. ware Christendom Jezus Christus als den Meester en Heer te eerbiedigen.* Rott. 1806. 8°. - *Redev. bij gelegenh. des vijfentwintigiar. bestaans v.h. Ned. Zendel. genootsch.* Rott. 1823. 8°. - *Opleiding v.h. nageslacht tot de dienst des Heeren*, *voorgesteld in eene leerrede.* Rott. 1830. 8° (na zijn overlijden uitgeg.).

In de *Werken van het Haagsch Genootschap:*

[Met A. Brink], Verhandeling *waar in de voortreffelijkheid der Evangeliebediening en derzelver invloed op het waare welzijn van Kerk en Staat wordt aangeprezen*, *meede ingerigt om lieden v. goeden huize aan te moedigen*, *dat zij hunne zoonen niet terug houden*, *maar gewillig aan den dienst der Kerke overgeven; en om veel beloovende Jongelingen daar toe op te wekken en tegen ontmoedigende zwaarigheden te versterken. Prijsverhandel. v.h. jr. 1793*, blz. 90 v.v.

Aanspraak *over Jezus Christus beschouwd als het allerbeste voorbeeld*, *hetwelk wij in het bestrijden der dwaelingen in de zaak v.d. Godsdienst*, *volgen kunnen.* 1802. - Aanspraak *ter gedachtenisviering v. des Genootschaps vijf en twintigjarig bestaan*, *en aanwijzing v.h. belang v. deszelfs voortduring; en aanmoediging*, *om met vernieuwden ijver voort te werken*, *ter verdere bereiking v.h. doel*, *waartoe hetzelve is opgerigt.* 1810. - Aanspraak *strekkende ter aanwijzing hoe de Chr. Godsdienst*, *bij al de ongunstige beoordeelingen*, *die dezelve ondergaan heeft*, *niets v. hare innerlijke waarde verliest*, *en hoe ons dit tot waarborg verstrekt*, *dat zij eenmaal boven alle verdenking heerlijk zegepralen zal. N. Verhandel.* 1818, blz. 11-75.

In *De Fakkel of Bijdr. t.d. kennis v.h. ware*, *schoone en goede*, verzam. door J.P. Sprenger v. Eyk, pred. te Rotterdam:

Over het naauw verband tusschen verlichting en zedelijkheid (Redev. geh. 12 Febr. 1812 in het Rott. dep. der Maatsch. t. N. v. 't Alg.), 2e jrg. (1826), blz. 270-304.

-

Over den goeden smaak. (Redev. geh. 16 Febr. 1827 in de Maatsch. 'Verscheidenh. en Overeenstemming') 3e jrg. (1827), blz. 252-280. - *Over de menschelijkheid* (Redev.) 4e jrg. (1828), blz. 166-195. - *Over den zamenhang onzer denkbeelden* (Redev.) 6*e* jrg. (1830), blz. 125-152. Voorts bezorgde hij de uitgave van J. Rippon, *Verhandeling over de werkingen en liefde v.d. H. Geest.* Uit het Eng. vert. door M. v. Werkhoven. Rott. 1803. 8o.

Ook plaatste hij een aanprijzende voorrede voor het 3de en laatste stuk van dl. I. der *Vertogen over het ware*, *geschiedk. oogpunt*, *waar uit het laatste Lyden van Jezus Christus beschouwd moet worden: opgehelderd uit het vorig gedeelte der Euang. verhalen.* Rott. 1805. (Vgl. *Boekz.* 1805*a*; 272).

Als student schreef hij achter de Lijkrede van W. Velingius op D. v. Henghel (*Wdb. v. Prot. Godg.* III blz. 699) een Latijnsch gedicht: *Lachrymae in obitum viri clariss. D. v. Henghel*, *Fideliss. Eccl. Rotterod. Past.*

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 346, 347. - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz. 145, 146. - Hs. Borger. - Nagtglas, *Levensber.* blz. 410-412. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* III, k. 608, 609 (art. over den ouderen Thom. Hoog. - W. Steven, *The history of the Scottish Church Rott.* (reg.). - C.J. Gonnet, *Thom. Hoog*, in: *Rotterd. Jaarboekje.* 1923, blz. 151-159. - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 1131. - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H.K.* IV, blz. 76, 389. - *Nav.* XV (1865), blz. 281; XXIV ('74), blz. 476-480, 498, 554; XXV ('75), blz. 477; LI (1901), blz. 571-573. - Romein, *Pred. Friesl.*, blz. 39. - v. Harderwijk, *Pred. Rotterd.*, blz. 107, 108. - H.J. Royaards, *Het Haagsch Genootsch.....*, blz. 171-174. - A. Kuenen, *Het Haagsche Genootsch. enz. Gedenkschr. v. zijn honderdjarig best.*, blz. 17, 86, 87, 90, 113. - E.F. Kruyf, *Gesch. v.h. Ned. Zend. Gen.*, *en zijne zendingsposten*, blz. 12, 13, 270 (waarin ook Hoog's portret). - Knuttel, *Cat. Pamfl.* VI (reg.). - Vorsterman v. Oyen, *Stam- en Wapenboek* II, 77 (genealogie).

[Willem Christoffel Hoog]

HOOG (Willem Christoffel), geboren te Oud-Vossemeer den 19en Mei 1769 uit het huwelijk van Johannes Wilhelmus Hoog, pred. ald.[1)] en diens nicht Martha Hoog, werd ingeschreven als student te Leiden den 18en Sept. 1786 en bevorderd tot proponent in de Classis Leiden en Neder-Rhynland den 2en Nov. 1790. Den 11en Sept. 1791 werd hij bevestigd te Rockanje door zijn vader, destijds predikant te Axel en Zuiddorpe (m. 1 Kron. XXVIII:9, 10; intr. m. Rom. I:15*a*). Hij bedankte voor een beroep (uitgebr. in Juni 1797) naar Zoutelande, maar nam dat naar Domburg aan, waar hij weder door zijn vader, toen pred. te Ritthem, den 6en Aug. 1797 bevestigd werd (m. Jes. XXXII:20; intr. m. 2 Cor. II:17; afsch. te Rockanje 30 Juli m. 1 Cor. IV:4*c*). Hij overleed te Domburg, en werd begraven in de kerk aldaar.

Hij was een zeer kundig en ijverig lid van het Zeeuwsch Genootschap en van verschillende andere Genootschappen. Door zijn toedoen werd te Domburg opgericht een departement van de Maatschappij tot Nut v. 't Algemeen, welke Maatschappij hem in 1802 vereerde met den zilveren eerepenning voor zijn antwoord op de door

1) De vader van dezen *Joh. Wilh. Hoog* was *John Hoog* (overl. als pred. te St. Laurens 10 Mei 1761), broeder van Ds. *Marinus Hoog*, laatst te Schoonhoven, die de grootvader was van *Thom. Hoog* (zie hiervóór).

haar uitgeschreven Prijsvraag: *Vordert de Godsdienst eene volstrekte verzaaking van alle vermaaken en uitspanningen*, *hoe ook genaamd? zo neen! welke behoedmiddelen moeten er gebruikt en welke regelen in acht genomen worden, dat zulke vermaaken en uitspanningen*, *door misbruik niet zondig worden?* Afgedr. in: *Verhandelingen uitgeg. door de Bat. Maatsch. t. N. v.h. Alg.* dl. X. 1802, blz. 83-150.

Hij was gehuwd met Magdalena Geertruida Alting, die hem als weduwe met drie kinderen overleefde.

Afbeeldingen zijn van hem niet bekend.

L i t t e r a t u u r : Nagtglas, *Levensber.*, blz. 412. - J. v.d. Baan, *Pred. Wolfaartsdijk*, 299. - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 1155. - *Boekz.* 1803*a*, 104, 105. - *Alg. Ned. Fam. blad* II, 239.

[Johannes Hoog]

HOOG (Johannes), zoon van Mr. Hermannus Pieter Hoog, Lid van de Rechtbank van eersten Aanleg te Dordrecht (broeder van Thomas Hoog, pred. te Rotterdam) en Maria de Witt, (laatste afstammelinge van de beroemde gebroeders de Witt) werd den 6^{en} Dec. 1799 te Dordrecht geboren. Hij bezocht ald. de Latijnsche Scholen en werd ingeschreven als student te Leiden den 21^{en} Mei 1818. Den 9^{en} Febr. 1825 bij de viering van het vijfde halve eeuwfeest van de stichting der Leidsche hoogeschool werd hij met de kap more maiorum met den meesten lof bevorderd tot Dr. Theol. (Dissert. zie hieronder). In 1824 proponent geworden bij het Prov. Kerkbestuur van Z.-Holland, werd hij den 10^{en} Apr. 1825 bevestigd te Hemmen[1)] door zijn oom Thomas Hoog, van Rotterdam (m. Joh. XVIII:37; intr. m. Hand. XXVIII:31). Reeds den 28^{en} Mei 1826 preekte hij er afscheid (m. Hand. XX:32), waarna hij den 4^{en} Juni bevestigd werd te IJselmonde door Ds. J.W. v. Dolder, pred. te Wageningen (m. Joh. IV:38*b*; intr. m. Lc. XV:7*a*). In Juni 1827 ontving hij een beroep naar Hoorn, dat hij aannam, maar nog vóór zijn vertrek daar heen overleed hij wèlgetroost te IJselmonde den 25^{en} Juli 1827 aan zenuwkoorts, nog geen 28 jaren oud.

Al vroeg voelde hij zich geroepen tot de Evangeliebediening; zijn proefschrift had tot titel: *Specimen Academicum de Coetus Christianorum Philippensium conditione primaeva ex epistola iis ab apostolo Paulo scripta*, *praecipue dijudicanda.* L. Bat. 1825. 8°. Deze dissertatie, later allergunstigst beoordeeld, deed groote verwachtingen van den schrijver koesteren. Aan zijn bondige geleerdheid paarde zich bij hem nederigheid, milddadigheid, liefde tot het heil der menschen en oprechte godsvrucht.

Hij liet bij zijn sterven een weduwe na, Hermina Cramer (overl. te Arnhem 1853, dochter van Ds. G.A. Cramer, laatst pred. te Harderwijk) en een dochtertje, dat reeds op zestienjarigen leeftijd te Noordwijkerhout overleed.

Portretten zijn van hem niet bekend.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 347[1)]. - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 1249. - *Nav.* XXV (1875), blz. 477, 478. - *Boekz.* 1827*b*, 230-232, 367. - Siegenbeek, *Leidsche Hoogesch.* I, blz. 445. - Sepp, *Bibl. v. Ned. Kerkgesch.* blz. 91. - *Cat. Burgersd. en Nierm.*, N° 7241.

1) Bij v.d. Aa t.a.p. wordt als jaar van zijn intrede te Hemmen ten onrechte genoemd 1826.

1) Bij v.d. Aa t.a.p. wordt als jaar van zijn intrede te Hemmen ten onrechte genoemd 1826.

[Jan Hoogendorp]

HOOGENDORP (Hogendorp) (Jan) werd geboren te Haarlem den 18^{en} Aug. 1763

uit het huwelijk van Cornelis Hoogendorp en Alida Double, behoorende tot den deftigen burgerstand. Hij werd den 9^{en} Aug. 1782 ingeschreven als student te Leiden, en den 5^{en} Nov. 1785 toegelaten als proponent door de Classis van Leiden en Neder-Rhijnland. Den 22^{en} Juni 1788 had zijn bevestiging plaats als predikant te Zwartewaal door Ds. J. Bosman, pred. te Geervliet (m. Lc. X:42*a*; intr. m. Mt. XXVIII:20). Hij bedankte in Nov. 1793 voor een beroep naar Brouwershaven. In verband met de tijdsomstandigheden werd hij in het najaar van 1798 op zijn verzoek eervol ontslagen als predikant te Zwartewaal. Het volgend jaar kreeg hij echter opnieuw een beroep naar een eigen gemeente, Kerkwerve, dat hij aannam en waar hij den 29^{en} Dec. 1799 bevestigd werd door den Director J. de Wit, pred. te Zierikzee (m. Mc. XVI:15*b*; intr. m. Jos. I:5*b*). Van daaruit bedankte hij 20 Dec. 1801 voor een beroep naar St. Maartensdijk, waarna hij zich den 27^{en} d.a.v. weer verbond aan zijn gemeente (m. Fil. I:8-11); een aanzienlijke verhooging van tractement werd hem daarvoor toegezegd. Toen echter den 15^{en} Febr. 1802 een tweede beroep naar St. Maartensdijk volgde, gaf hij hieraan gehoor, waarop zijn bevestiging ald. plaats had den 19^{en} Apr. (Paaschmaandag) door Ds. J.W. de Bruyn, pred. te Oud-Vossemeer (m. Mc. XVI:15, 16; intr. m. 1 Cor. II:2; afsch. te Kerkwerve 11 Apr. m. Fil. IV:9). Tijdens zijn bediening te St. Maartensdijk werd in de kerk ald. een orgel geplaatst. Den 19^{en} Apr. 1827 herdacht hij er zijn 25-jarig verblijf, en den 24^{en} Juni 1838 zijn 50-jarige bediening bij drie gemeenten (m. 2 Cor. II:17, in druk uitgeg.). Hij overleed aan een kortstondige ongesteldheid den 4^{en} Mei 1840, na een paar weken te voren op Paaschmaandag voor het laatst gepredikt te hebben.

Hij was iemand van vlug verstand en helder oordeel, niet ontbloot van uiterlijke gaven. Den 31^{en} Mei 1807 hield hij een leerrede (in druk uitgeg.) om de bezwaren tegen den Gezangenbundel en de beroering over de invoering daarvan in zijn gemeente weg te nemen. Hij poogde daarin te bewijzen dat de Gezangen overeenstemmen met de H. Schriften. Zijn poging slaagde echter niet zoo volkomen als hij bedoeld had, want onder de preek liepen sommigen met veel gedruisch de kerk uit.

Ook bestreed hij opzettelijk bij geschrifte den invloed van magnetiseurs en somnambulen.

Hij was gehuwd 1° met Johanna Hakker, die hem drie kinderen schonk, 2° met Elizabeth v. Velzen, die hem met hare drie minderjarige kinderen overleefde.

Portretten zijn van hem niet bekend.

Van hem zag het licht:

Leerr. om bij het gebruiken v.d. Ev. Gezangen vrede te stichten (*in de Herv. Gem. te St. Maartensdijk*). Rotterd. 1807. 8°. - *De ontmasker aar v.d. geheimen der magnetiseurs en somnambules ontmaskerd.* Dordr. 1816. 8°. - *Leerr. ter gedachtenis v.d. 50-jar. Ev. dienst in de gem. Zwartewaal*, *Kerkwerve en St. Maartensdijk*, *uitgespr. den 24en Junij 1838.* Tholen 1839, 8°.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 348[1)]. - J. v.d. Baan, *Geschiedk. Naamlijst v.d. Predik. der Herv. Gem. te St. Maartensdijk* (*Eil. Tholen*), in: *Alg. Ned. Fam. blad*, IX, 205-213. - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 1141. -

1) V.d. Aa vermeldt geen biogr. gegevens en beschouwt ten onrechte den schrijver van de beide geschriften (in 1807 en 1816 verschenen, zie boven) als twee verschillende personen.

Boekz. 1840*a*, 768, 769. - Nagtglas, *Levensber.*, blz. 414. - L. de Geer, *Ontstaan, invoer. en ontvangst v.d. Ev. Gezangenbundel in de N. Herv. Kerk*, blz. 129, 139, 145, 147, 160, 167, 170. - Knuttel, *Cat. Pamfl.* VI, N° 23381.

[Maria Hoogendorp]

HOOGENDORP (Maria), jongere zuster van Jan Hoogendorp (zie hiervóór) werd geboren te Haarlem den 16^{en} Sept. 1765. Zij woonde later te Leiden, waar zij den 18^{en} Mei 1789 als poorteres werd aangenomen. Aldaar richtte zij bij herhaling het verzoek aan den kerkeraad der Ned. Herv. Gemeente als catechiseermeesteres te worden aangesteld; haar doel werd ten slotte bereikt; na gehouden tentamen had in de kerkeraadsvergadering van 16 Nov. 1810 haar examen plaats, en verkreeg zij de begeerde aanstelling, waartoe zij de Formulieren van Eenigheid onderteekende. In de vergadering van 7 Juli 1826 kwam ter tafel haar verzoek om een ‘jaarlijksche toelage voor genoegzaam onderhoud’ wegens toenemende lichaamszwakte en veeljarigen dienst. Zij overleed te Leiden den 3^{en} Oct. 1836.

Evenals haar broeder pleitte zij ook in geschrifte voor den ingevoerden Gezangenbundel, de Gezangen toetsend aan Schrift en Confessie. In het ‘Voorberigt’ deelde zij mede dat zij tot schrijven gedrongen werd vooral omdat velen van haar verspreidden, dat zij aan het hoofd stond van 400 à 500 menschen, die tot de predikanten het verzoek wilden richten dat de Gezangen uit de Kerk mochten worden verbannen, terwijl zij integendeel opwekte om ze mede te zingen.

De titel van haar geschrift (groot 124 bladz.) luidde: *De Evang. Gezangen getoetst aan den Bijbel en de Formulieren van Eenigheid der Herv. Kerk.* Leiden. 1834. 8°. In de *Alphab. Naaml. v. Boeken* 1790-1832, blz. 260 wordt van M. Hoogendorp nog genoemd: *De beoefeningsleer des Christendoms naar den Bijbel gehandhaafd tegen M.A. Hulshoff.* Delft. 1823. gr. 8°. - *De noodzakelijkheid v.e. ootmoedig bestaan voor God.* Rott. 1824. kl. 8°. - *Zielverheffingen en gebeden.* 1^{e} dl. Amst. 1826. 8°.

L i t t e r a t u u r : L. de Geer, *Ontstaan*, *invoer. en ontv. v.d. Ev. Gezangenbundel in de Ned. Herv. Kerk*, blz. 172. - J.H. Gunning J. Hzn., *De Gezangenkwestie in de N.H. Kerk*, blz. 141. - Mededeel. v.d. Heer H.E. Knappert, Gem. Archivaris te Haarlem.

[Godofridus t'Hoen Hoogendorp]

HOOGENDORP (Godofridus t'Hoen of **Govert Thoen**[1]**)** werd geboren te Ilpendam en gedoopt den 25^{en} Aug. 1685 als kind uit het huwelijk van Ds. Theod. Hoogendorp, pred. ald., en Elisabeth Govers. Den 31^{en} Juli 1713 kwam hij met het schip Samson uit Hoorn in O.-Indië, waar hij predikant werd te Ternate in 1714 en '15. Daarna bezocht hij Celebes en de Noorder-eilanden en kwam in Nov. 1715 te Batavia om in het huwelijk te treden. Vervolgens was hij predikant te Malakka van 1716 tot 1719, bij de Ned. Gem. te Batavia van af 1720 tot het ingaan van zijn emeritaat 3 Apr. 1742 met de faculteit om van tijd tot tijd te preeken zonder daartoe geconstringeerd te zijn. Hij overleed den 13^{en} Sept. 1742.

1) Aldus komt zijn naam voor in het doopboek der Geref. Gemeente van Ilpendam.

Toen hij in 1716 Timor bezocht benoemde hij daar met den kerkeraad eenige ouderlingen en diakenen; maar het civiel opperhoofd van Timor keurde die benoeming af en stelde op eigen gezag andere personen aan. De Gouv.-Generaal Christoffel

v. Zwol, die dit vernam, trof daarop maatregelen om zoo iets in het vervolg te voorkomen.

In de oude bouwvallige kerk te Batavia leidde hij den laatsten dienst 12 Oct. 1732. Daarna werd de dienst gehouden in de Portugeesche kerk. Den 23^{en} Nov. 1733 werd de grondsteen gelegd van een nieuw bedehuis, waarvan de inwijding plaats had den 8^{en} Mei 1736; de leerrede, bij die gelegenheid door 't Hoen Hoogendorp gehouden, werd uitgegeven onder den titel: *Batavia's Kerkgevaarte plegtig ingewijt*, *Onder een Verhandelinge v. Gods belofte aan Israel*, *Ex. 20:24. Aan alle plaatse*, *daar ik mijns naams gedachtenisse slichten zal*, *zal ik tot uw komen en uw zegenen. Uitgespr. op den agsten v. Bloeymaand MDCCXXXVI.* Gedr. tot Batavia, Op ordre v. Zijn Hoog Edelheyd, en de verdere Ed: Heeren Raden v. Nederlands India. Z.j. 4°. Delft 1737. 4°.

Afbeeldingen zijn van hem niet bekend.

L i t t e r a t u u r : v. Troostenburg de Bruyn, *Biogr. Wdb. O.-I. pred.*, blz. 193.- Dez., *De Herv. Kerk in N.O.-I.*, blz. 29, 62. - Valentijn, *O.-Indië.* I, blz. 426; III. 2, blz. 127; IV. 2, blz. 110, 111, 123-125; V. 1, blz. 357, 358. - *Catal. O. Syn. Arch.* (reg.).

[Theophilus Hoogeveen]

HOOGEVEEN (HOGEVEEN, HOGHEVEEN, HOOGHEVEEN) (Theophilus), geboren te Breda in of omstr. 1750 uit het huwelijk van Henricus Hoogeveen, Rector der Latijnsche Scholen, resp. te Woerden, Culemborg, Breda, Dordrecht en Delft (overl. 1791) en diens tweede vrouw Eva Petronella Hammius, studeerde te Leiden (in het *Alb. Stud.* komt zijn naam niet voor). Den 5^{en} Apr. 1773 toegelaten als proponent bij de Classis Delft en Delfland, werd hij den 23^{en} Juni d.a.v. bevorderd tot Dr. Philos. et Mag. Artium liberalium op een *Specimen mathematico-physicum* (zie ond.). Den 17^{en} Mei 1774 legde hij peremptoir examen af bij de Classis Voorne en Putten, waarop den 19^{en} Juni d.a.v. zijn bevestiging te Piershil plaats had door zijn broeder Joh. Hendricus Hoogeveen, pred. te Eethen en Drongelen (m. Ez. XXXIII:7*a*; intr. m. Fil. I:8). Reeds het volgende jaar verwisselde hij deze gemeente met. Geervliet, waar hij den 12^{en} Nov. 1775 bevestigd werd door zijn (halven) broeder Dav Hoogeveen, pred. te Chaam c.a. (m. Hebr. XIII:17; intr. m. Ef. I:1, 2; afsch. te Piershil 5 Nov. m. Fil. I:27). Hij overleed na een ziekte van enkele dagen den 2^{en} Oct. 1782 te Geervliet, nalatende een weduwe.

Hij beoefende ook de poëzie, en schreef in dichtmaat o.a. over het Hooglied, op het voetspoor van zijn grootvader Johannes Hoogeveen, schoolmeester te Leiden (overl. 1730), uit wiens berijming van het Hooglied (1726) kort na de uitgave op last van Schepenen te Leiden 20 à 30 bladen op het Raadhuis verbrand waren, als zijnde Spinozistisch.

Afbeeldingen zijn van Theoph. Hoogeveen niet bekend.

Van hem zag het licht:

Carmen elegiacum continens Historiam morbi domestici, *variolis infecta domo*, *dicta publice in aede Gallic. quae est Dordraci* Cal. Sept. 1762. - *Specimen*

Mathematico-Physicum inaugurale de Aëris resistentia in globos projectos. L. Bat. 1773. 4°. - *Het Hooglied v. Salomo, zinnebeeldig en dichtkundig uitgebreid.*

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 350. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* V, k. 242.

[Johannes Hoogewal]

HOOGEWAL (HOGEWAL, HOOGWAL) (Johannes), geboren te Leiden den 15^{en} Nov. 1744 werd aldaar ingeschreven als student den 15^{en} Sept. 1758 en bevorderd tot proponent bij de Classis Leiden en Neder-Rhynland den 2^{en} Mei 1768. Den 31^{en} Oct. 1769 peremptoir geëxamineerd werd hij bevestigd te Heilo den 26^{en} Nov. 1769 door Prof. Herm. Scholten van Leiden (m. Jes. LII:7; intr. m. Jes. III:8-12). Vandaar vertrok hij naar Grootebroek, waar zijn bevestiging door Ds. N. Tetterode, pred. te Amsterdam, plaatshad den 16^{en} Sept. 1770 (m. Gen. XLIX:21; intr. m. 1 Cor. 11:7). In Mei 1773 bedankte hij voor een beroep naar Overschie. Den 21^{en} Apr. 1776 preekte hij afscheid te Grootebroek (m. Ef. III:14-21), om te vertrekken naar Edam, waar hij den 5^{en} Mei d.a.v. bevestigd werd door Ds. G. Homma, pred. ald. (m. Ps. CXXXIII:1, 2; intr. m. Jes. XLI:27). Zijn vierde gemeente was Deventer, waar Ds. Andr. Kok, pred. ald., hem den 11^{en} Juni 1780 bevestigde (m. Jes. XLIII:19*b*; intr. m. Hand. XXVI:22; afsch. te Edam 28 Mei m. Num. VI:24-26). Den 30ste Oct. 1787 werd hij met zijn drie ambtgenooten te Deventer ‘op herhaalde instantiën en begeerte van Gecommitteerdens uit de Burgerij en Gildens, door Schepenen en Raad dezer Stad, finaal van den dienst ontslagen, behoudens goeden Naam en Eer’. In 1790 trad Hoogewal echter weer in de bediening en wel te Bergen (N.-H.), waar hij den 7^{en} Febr. bevestigd werd door Ds. B.W. Hullesheim, pred. te Alkmaar (m. Tit. II:15; intr. m. Ps. XXVII:4). In Nov. 1794 bedankte hij voor een beroep naar Schermerhorn. Den 24^{en} Maart 1795 herstelden ‘de Provisioneele Representanten van het Volk van Deventer’ hem in zijn bediening aldaar; op ernstigen aandrang van den insgelijks herstelden kerkeraad om hieraan gevolg te geven, verbond hij zich opnieuw aan de gemeente van Deventer; den 14^{en} Apr. 1795 nam hij afscheid van de Classis van Alkmaar en den 10^{en} Mei d.a.v. van de gemeente van Bergen (m. 1 Sam. VII:12*b*). Na voor een reeds aangevraagd emeritaat bedankt te hebben, legde hij wegens toenemende zwakte den 5^{en} Mei 1820 zijn bediening neer (m. Ps. XIX:15), na in het voorfagaande jaar den 28^{en} Nov. zijn 50jarige bediening herdacht te hebben (m. Neh. XIII:31*b*). Hij overleed den 6^{en} Aug. 1826 op zijn buitenverblijf ‘Zuidwijk’ onder de Wilp nabij Deventer.

Met ijver en trouw in zijn ambt werkzaam, gaf hij zelfs na zijn ontslag nog bijzonder onderwijs aan zijn leerlingen. Zelf bracht hij in beoefening wat hij anderen leerde. Zijn karakter kenmerkte zich door beminnelijken eenvoud en oprechtheid.

In 1783 was hij assessor van de Overijselsche Synode te Zwolle, in 1799 praeses van die te Deventer, in 1802 scriba van die te Steenwijk, in 1806 scriba van die te Vollenhove. In 1819 werd hij door Z.M. Koning Willem I benoemd tot gecommitteerde voor de classis Deventer.

Hij huwde te Colmschate den 27^{en} Jan. 1783 met Johanna Elsabé Klopman uit Deventer.

Portretten zijn van hem niet bekend.

Hij gaf uit:

Naemketen der Predikanten, *Die*, *van de Hervorminge der Kerken aen tot het jaer 1790 toe*, *In de Gemeenten*, *die ond. de vier Classen v.h. Overysselsche Synode*

behooren, *Het Euangelium bedient hebben*, *Zamengeschakelt*, *en ten dienste der Nederl. Kerke en haerer liefhebberen gemaekt door Arnout Moonen*, *Pred. te Deventer*, *vervolgt tot het Jaer 1803*, *door B.G. Noordbeek*, *Pred. te Zalck. En nu op nieuws tot den tegenw. tijd voortgezet.* Deventer. 1807. 8°.

Litteratuur:[1] Hs. Borger. - *Boekz.* 1826*b*, blz. 242, 379, 555. - *Alb. Stud. L.B.*, k. 1061. Meded. v.d. Heer W.M.C. Regt.

[Everhardus van der Hooght]

HOOGHT (HOOCHT, HOOGT) (Everhardus of **Evert van der),** geboren te Utrecht uit het huwelijk van Jan van de Hoocht en Belichjen van de Hoocht, en ald. gedoopt 23 Jan. 1642. Zijn naam komt niet voor in een der uitgegeven alba studiosorum; het is waarschijnlijk dat hij gestudeerd heeft aan de Academie van zijn vaderstad. Als proponent werd hij beroepen te Knollendam en Marken-binnen in 1669; hij was ald. predikant tot 1680, in welk jaar hij vertrok naar Nieuwendam (in Waterland), alwaar hij in Juli 1716 overleed.

Hij was een man van groote geleerdheid in de Hebreeuwsche taal. Te Nieuwendam hield hij een college, om zoowel aan vrouwen als aan mannen deze taal te leeren; hij was zoo vaardig in het doceeren daarvan en zijne collegianten zoo leergierig, dat zij na dertig en minder lessen een gedeelte van den Bijbel verstonden en naar de regelen der taalkunde verklaren konden; Collot d'Escury (t.a.p.) deelt daarvan merkwaardige staaltjes mee, o.a. van zekere juffrouw, die na dertien lessen ontvangen te hebben den geheelen 2^{den} Psalm taalkundig wist uitteleggen; in de volgende tien lessen bracht zij het zelfs zóóver, dat zij in den Hebreeuwschen Bijbel overal ad aperturam libri het oorspronkelijke verstond en van de geleerde werken van Buxtorff, Coccejus en Leusden een verstandig en nuttig gebruik kon maken. Zelf was v.d. Hooght dan ook zeer ingenomen met zijn werk, zooals o.a. blijkt uit zijn voorrede voor zijn *Marg der Hebr. Tael-konsten* gericht tot ‘alle de Messieurs en Juffrouwen’, die zijn colleges volgden. Zijne leerlingen schreven goddelijk gezag toe aan de vocalen en hielden het ervoor dat Adam de kennis dezer taal was ingeschapen en God met hem in het Paradijs haar had gesproken, ja dat gelijk zij hare volmaaktheid had van den Schepper, Hij haar ook in hare zuiverheid had bewaard.

Zijn uitgave van den Hebreeuwschen Bijbel, nog in de 19^{e} eeuw meer dan eenmaal herdrukt, werd veel gebruikt en onder de beste gerekend. Zijn grammatica deed dienst op verschillende Latijnsche Scholen, waar de aanstaande theologen zich oefenden in de eerste beginselen van het Hebreeuwsch.

Ook buiten zijn taalkundige studiën bewoog hij zich met ijver op het gebied der godgeleerdheid, zooals ook blijkt uit de titels van zijne geschriften.

Zijn preeken over den Heidelbergschen Catechismus werden met zooveel voldoening gehoord, dat zij de jeugd niet alleen uit de herbergen trokken, maar de uitgave ervan zelfs door haar bekostigd werd.

Hij is bekend als vurig bewonderaar en volger van Jod. v. Lodenstein. Van zijn 12de tot zijn 25ste jaar was hij gewoon dezen zijn leermeester te gaan hooren, waar hij ook preekte. In zijn voorrede voor de door hem bezorgde uitgave van de *Geestelycke Opwecker* verklaart v.d. Hooght hoeveel hij te danken had aan den jarenlangen omgang met v. Lodenstein en aan diens prediking. Hij was een dergenen, die preekbundels van v. Lodenstein hebben uitgegeven, waarbij hij ook diens leven en sterven beschreef. (Zie ond. zijn geschr.).

1) v.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, VI, blz. 351 noemt hem abusievelijk *J. Hoogeval*, en vermeldt behalve dezen naam slechts den titel van het door hem uitgegeven geschrift.

Van der Hooght was een der eerste en vurigste bestrijders van Balth. Bekker.

Hij begon met onder het pseudoniem *Haggebher Philaleethees* een zevental brieven uittegeven (na elkander, maar met doorloopende pagineering), bevattende een reeks van aanmerkingen op Bekkers *Betoverde Weereld*, waarvan hij tevens een niet onpartijdig gesteld overzicht gaf van de tegen laatstgen. in gang zijnde procedure. Bekker teekende protest aan tegen v.d. Hooghts geschrift, terwijl hij den schrijver uitnoodigde zijn boek eens van A tot Z te weerleggen. Dit lokte weer eenig geschrijf uit tusschen beide[1)] tot v.d. Hooght een volledige weerlegging van de *Betoverde Weereld* in het licht zond door de uitgave van zijn *Zedig Ondersoek v.h. boek ... genaamt de Betoverde Weereld*, later nog gevolgd door *Korte Aanmerkingen ... over de laatste schriften v. Balth. Bekker.* Behalve de meergebruikte argumenten richt v.d. Hooght ook een aantal beschuldigingen tegen Bekker; hij beweerde dat deze een oude dwaling verkondigde en spotte met de leer der Kerk. Uitvoerig is de schrijver in zijn uiteenzetting van hetgeen verschillende godgeleerden over de geesten hebben geleerd, om daartoe te besluiten tot Bekkers ongelijk. Ongeveer de geheele brief is gewijd aan Christus' verzoeking in de woestijn, waarbij hij concludeert ‘dat deeze historie zonder de minste ongerymtheyd na de letter te verstaan is.’ Het verwijt van godslastering door v.d. Hooght, tot Bekker gericht, werd door een zijner bestrijders aan hemzelf gedaan.

Portretten van v.d. Hooght zijn niet bekend.

Van hem zag het licht:[2)]

Janua linguae sanctae of Deure der H. Taele, *zynde eene ontleding over de X eerste Psalmen.* 1686. - *Het* **Marg** *der* **Hebreeusche Tael-Konsten.** *Vertoonende Alle de Regulen en Ongeregeltheden der Hebreeusche Tale. Zynde een Aenhangsel van 't Boek*, *genaemt ..... Petahh Leschoon Hakkodesch. Welckers eerste Deel genaemt is* **Janua Linguae Sanctae**, *en het tweede***, De Deure der Heylige Taele.** *Door welckers behulp verscheydene Lief-hebbers en Lief-hebsters (alhier in de* **Opdragt** *genoemt)*, *binnen dertigh*, *en minder*, *reysen onderwys*, *bequaem zyn gemaeckt: om*, *in yder lesse*, *drie en meer bladeren*, *uyt den* **Hebreeuschen Bybel,** *grondig*, *en na de Regulen v.d. Tael-Konst te konnen verklaeren....* Amst. MDCLXXXVII. 4°. (Met een *Opdragt aan alle de Messieurs en Jvffrouwen*, *die aan het Hebr. Collegia participeren*). Amst. 1687. 4° (Univ. Bibl. Leid.). - *Bladwyzer.* 1688. - [Haggebher Philaleethees], *Een Brief - geschreeven Aan Zynen Vriend N.N. Over Den Persoon en het Boek v. Do. Balth. Bekker. In opzicht v.d.* **Oudheyd,** *ende het* **Gewichte** *zyner Dwaling; nevens Zyne* **Onkunde** *in de* **Godtgeleertheyd** *ende in de Gronden v.d.* **Hebreeusche Tale;** *demonstratiiv beweesen*, *uyt Zijne Verklaring v.* **Gen. 18** *ende* **Job 1** *en* **2.** Amst. 1691. 4°. Id., Gedat.: ‘in myn Rustplaats, desen 10, Sept. 1691.’ (Kon. Bibl.) - *Eerste Briev .... Geschreeven Aan Zynen Vriend N.N. Over Den Persoon* als boven (met *Aanspraak des autheurs* d° 12 Oct. 1691) (Kon.

1) *Brief v.d. Schrijver des Boeks de Betoverde Weereld genaamd aan E... v.d. Hooght* (Knuttel, *Cat. Pamfl.* IV No 13697) en *Twee Brieven v. Balth. Bekker ... aan Everh. v.d. Hooght* (id. No 13873). Voor de overige geschriften naar aanleiding van v.d. Hooghts Brieven tegen B. Bekker zie men Dr. A. van der Linde, *Balth. Bekker. Bibliographie.* 's Gravenh. 1869, blz. 31-33.

2) De opgave van zijne geschriften (o.a. in *Boekz.* 1716*b*, 215, 216) is zeer onvolledig en verward. Sommige titels zijn moeilijk meer vasttestellen, en van de meeste geschriften zelf zijn geen exemplaren meer voorhanden.

Bibl.). - *Tweede Brief .... Over de ordentelyke Kerkelyke Proceduuren*, *gehouden tegen den Persoon ende het Boek v.*

Ds. Balth. Bekker.... Met eenige **Ecclesiastique, Theol.. Philos.** *ende* **Philol.** *Aanmerkingen over de zelve.* Amst. 1691. 4°. Gedat: in myn Rusthuis, desen 11 Sept. 1691. (Kon. Bibl.). - *Derde Briev .... over het Vervolg v.d. Kerkel. Proceduuren tegen den Persoon v. Do. Balth. Bekker; nevens de* **Aen-merkingen** *over de Geref.* **Confessie,** *ende over het* **Gevoelen** *v.d. Gesonde Geref. Godsgeleerden, nopende het Hooft-stuk v.d. Natuure ende de Werkingen der Engelen.* Amst. 1691. 4°. (Kon. Bibl.). (Gedat. 9 Oct. 1691). - *Vierde Briev.... Over Het* **Weesen, Denken, Willen, Vermoogen,** *ende de* **Plaats** *der Engelen, in het gemeen, ende der quade Geesten, in het bysonder. Item, van der menschen* **Ziele**, *en hare werking, het zy* **afgesondert,** *ofte ook* **Vereenigt** *met het* **Lichaam**, *ende koe verre de quade Geesten op de selve konnen werken. Met een Ondersoek of Do Bekker wel kan seggen, dat syn E. zoekt te bewaren de Authoriteyt v. Gods Woord, ende de eere des Alderhoogsten.* Amst. 1691. 4°. (Gedat: 'In mijn vertrek desen 7 Nov. 1691'.) (Kon. Bibl.). - *Vyfde Briev .... Over de Versoekinge Christi in de Woestyne, tot wederlegging v.h. 18 (ofte 20) Capp. in het Boek v. D. Balth. Bekker, Gen. de Betoverde Wereld. Over de Classicale Proceduren &c.* Amst. 1691. 4°. (Gedat: 'In myn eensaamheid desen 7 Nov. 1691') (Kon. Bibl.) - *Aanmerkingen - op de Invoegselen v. Do. Balth. Bekker. Voor zoo veel de zelve betreffen de stellingen, die reeds in syne Brieven tot noch toe zyn verhandelt, Zynde een aanhangsel v.d. vyfden Brief.* Amst. 1691 4°. (Kon. Bibl.). - *Sesde Briev....* **Vervattende** *I. Een Afwysing v. Vyfderley Gewaande Voorspraken v.D.* **Bekker.** *Ende II. een Verhandeling v.d.* **De Daimonia,** *na hare beteekenisse* **Voor, In,** *ende* **Na** *de Tyden Christy, Volgens het welke uyt het Hebreeuwsch, Grieksch en Syrisch klaar te zien is, dat de* **Daimonia** *zedert Christi Tyden niet anders zyn, dan de Dnyvelen* [sic]. Amst. 1691. 4°. (Gedat: 'Desen 22 Dec. 1691') (Kon. Bibl.). - *Antwoord ... Aan den Eerw., Godzal., Hoog. Gel. Heere Do Balth. Bekker, S.Th. Dr., yverig Pred. tot Amst.* Amst. 1691. 4°. (Gedat: 'Nieuwendam desen 1 Oct. 1691).' - *Sevende Briev ....* **Geschreeven aan den E. Heer C.E.** *Over Den Oorspronk, Voortgang, ende het Gebruyk der Talen in het Gemeen, Ende, in het Byzonder, v.d. Duyvelen in het O. Test., onder de woorden* **Scheedhym,** *ende* **Segnijrijm, Cap. 8.** *Item, een vertooning, dat de Heere Jesus ons de geheele Gods-geleertheyd in zyne dagen heeft geleert, na de waarheyd der saake, ende nooit, tegen de Waarheyd, na de dwaling des Volks.* **Cap. 9.** *Ende dat de Beseetene ofte Beduyvelde syn geplaagt geworden v.d. Duyvel, als de naaste oorzaak v. hare siektens.* **Cap. 10.** *Nevens een klaar vertoog, dat het niet de minste eygenschap en heeft, om zoo vele Texten in Gods woord, alwaer de Satan, als een werker benoemt word, alleen te willen betrekken op den Duyvel, voor soo veel hy geweest is de oorzaak v.d. eerste Verleyding des menschen.* **Cap. 11.** *Waar by koomen eenige Invoegselen tegens sommige Misdryvingen, in het Post-scriptum.* **Met het vervolg der Kerkelijke proceduuren tegen** *D. Bekker.* Amst. 1692. 4°.(Kon. Bibl.). - *Eer en deugd van de Duivel verdeedigd door de Kloeke Man, Haggebher Philaleethees.* Z. pl. en jr. 4°. - *Voorrechten v.h. waare Christendom.* Amst. 1692. 8°. - *Korte Aanmerkingen Over de laatste Schriften v. Balth. Bekker. S.Th. Dr. In de welke Ordentelyk wederlegt worden zyne Viervoudige Beantwoording, v. vooren tot achteren; Doch zyne andere Schriften alleen maar in het nodigste. Met een Klaere Vertooning v.* **Bekkers** *Ontrouw; of Veelvoudige en schreeuwende Falsiteyten, byzonder, in zyne Citatien*

v.d. Heer Prof. Voetius. Als ook (I) Het Verhaal v.d. Nederl. Vertaling des Bybels (II) De Wettigheid der Proceduuren tegen Dr. Bekker (III) De Conferentie

v. Do Laurentius Homma met Dr. Bekker, *Ende (IV). De Na-reeden*, *over het gepasseerde door de Nederl. Gedeputeerden in de Aanspraake tot den Koning.* Amst. 1693. 4°. - *Zeedig Ondersoek Van het Boek Door den Autheur*, *Balth. Bekker*, *Genaamt de Betoverde Weereld. In het welke dat twede Boek*, *van vooren tot achteren*, *door alle de Capittelen en Paragraaphen*, *ordentelyk werd wederlegt door..... Welke achter dit Werk gevoegt heeft; Drie-der-ley Registers; te weeten: Van Bekkers valsche Citatien. II. Een v.d. texten*, *ende III. Een v.d. verhandelde saaken*, *de welke of in dit Boek*, *of*, *in de Seven Brieven*, *zyn verhandelt Met des Autheurs Antwoort Op de Brieven v. B. Bekker.* Amst. z.j.) (Voor-reede gedat. 28 Juli). 4°. - *Zedig Onderzoek*, *het* **tweede deel.** *In het welke het derde en vierde boek door den Heere S.S. Theol. Dr. Balth. Bekker*, *gen. de* **betooverde wereld** *ordentlyk en voor de voet worden onderzogt en tegengegaan*, *met een* **klare aanwyzing,** *dat in die twee laatste boeken de Heer Gisb. Voetius wederom gedurig tegen zijn mening en klare woorden word op- en overgehaald; en dat alsoo ook dikwils buiten de waarheid worden opgegeven de woorden z.d. grondtext*, *of v.d. Rabbynsche en and. schriften sommierlyk te vinden in d. eerste register. Als ook een* **verklaring** *over de laatste woorden v.d.* **zesde bede.** Amst. 1694. 4°. - **Medulla Grammaticarum Hebraicarum**, *qua quicquid praestantissimis hactenus Grammaticis est laudatum*, *ex ipsissimis Punctuationis sex fundamentis*, *tam dilucide*, *propria praxi*, *illustratum eruitur; ut vel ipse tyrunculus*, *Musarum sacris modo initiatus*, *mensis spatio*, *omnia Punctuationis fundamenta plurimis capitibus proprio Marte*, *magno cum judicio et fructu applicare valeat. Quibus accedit* **Syntaxis Hebrea**, **Chaldea et Syra Latino-Belgica**, *consensu Grammaticorum confirmata.* D.i. **Merg der Hebreeuwsche Spraak-Konsten,** *waar inne al wat tot nog toe in de treffelijkste Spraakkonsten geprezen is*, *uit de* **juiste zes gronden van de Stipzetting,** *zoo duidelyk uit eigen oeffening word opgeheldert; dat zelf een leerling van zijn eerste wammes in den tijd van een maand*, *alle de grondregelen der Stipzettinge op zeer vele hoofddeelen* [*der Bibelschriften*] *met eigen arbeid*, *groot oordeel*, *en vrugt kan toepassen. Hier by komt de* **Hebreeuwsche**, **Chaldeesche en Syrische t'zamenvoeging in 't Latijn en Neêrduitsch,** *met overeenstemminghe* **der Taalkonstenaars bevestigd.** Amst. 1698. 8° (16 bladen). - *De* **Heidelbergsche Catechismus**, *verhandelt in de Nieuwerdammer Kerk voor degene*, *die zig ten Avondmaal willen bereiden*, *tot voldoening v.d. Synodale last v.d. jare 1618 in de zeventiende zitting*, *ende op haar speciaal verzoek*, *yverig aanhouden*, *en vertoog v. haar vrywillig offer der drukkosten opgesteld*, *en*, *na voorafgaande Approbatie overgegeven aan de Nieuwendammer jeugd.* Amst. 1696. 8°. - (Haggebher Philaleethees, Licentiaat in de Godgeleerth.), *Zedeprent der Phariseeuwen*, *Of korte Navolginge v. 't dry-en-twintigste Hooftdeel v. des H. Mattheus Evangelium; Gebragt op Nederduitse Poezy; tot verstand v.d. Boeken der Evangelisten*, *en Christelyke Voorzigtigheid.* Amst. 1696. 8°. - [Anon.] *Korte Grond-waarheden. Zynde het gevoelen v.d. waare Herv. Kerk.* Amst. 1696. 4°. - *J.v. Lodensteins negen predikatien over eenige stoffen*, *dewelke heel zelden worden geleert*, *en nog minder gepractiseert. Nagezien*, *ter drukpersse bequaam gemaakt*, *en verrykt met een Voorreden*, *als ook met een beschryving v.h. leven en sterven v.d. grooten zelfsverloochenaar*, *J.v. Lodenstein.* Amst. 1697. 12°. - *Praxeos Grammaticae Graecae partes IV s. analysis*

textus Gr. etym., *syntact. et crit.*, *sec. Matthaei capita 5 priora et Symb. Apost.* Amst. 1699. 8° (Rem. Bibl. Rott.).

Het tweede deel v.d. verklaring v.d. Heid. Cat., *beginnende met de XXXIVste*

Zondag, *met eenige Byvoegselen tot de II*, *III*, *IV en Vde Zondagen.* Amst. 1700. 8°. - *J.v. Lodensteins Geestelijke Opwekker*, *voor het Onverloochende*, *Doode*, *en Geesteloose Christendom*, *Voorgestelt in X Predikatien*, *en Aangedrongen door het* **Leven** *en* **Sterven** *v. dien Groten Selfs-verloochenaer J.v.L.*, *eertijds seer vermaart Leeraar in de Stad Utrecht.* De tweede Druk meer als de helft vermeerdert en verbetert uyt Lodensteyns eygene Schriften. Amst. 1701. 8°. Id. De derde Druk, meer als de helft verm. en verbet. uyt Lodensteyns eygene Schr. Amst. 1732. 8°. Id. De tweede Druk meer als de helft verm. enz. De Vijfde Dr. Amst. 1740 8°. Id. N. uitg. Nijkerk. 1857. 8°. - *Biblia Hebraica*, *secundum ultimam editionem Jos. Athiae*, *a Johanne Leusden*, *denuo recognitam .... recensita .... variisque notis illustra.* Amst. 1705. 8° (Doopsgez. Bibl. Amst.) Lond. 1825. Lips. 1833. Laatste ed. Lips. 1839. 8°. - *Het vervolg v.d. Geestelyken Opwekker*, *voor-gestelt in Negen Predicatien*, *gedaan door den Heer J.v.L.*, *wijlen gezeegent Leeraar t' Utrecht. Ende nu*, *om de selvs. ten versoeke v. Veelen*, *na de Predik-ordre*, *ter Druk bequaam te maken*, *uyt het Schrift*, *'t geen van een Godvruchtig Christen*, *onder het Prediken was opgetekent*, *Versamelt*, *Gevult*, *Verschreven*, *en Vermeerdert met Schriftuurlijke Uytbreydingen v. alle de Hoofd-saken en in het bysonder*, *met de vereyschte Inleydingen*, *Verklaringen der Texten*, *en andere Nuttigheden: als ook*, *met drie Gevallen v. Conscientie.* Amst. 1707. 8°. - *Korte Aanmerkingen over de orde v.e. welgestelde predikaetsie*, *waarby ook regelen gevoegt zijn om ordentelijck te bidden.* Amst. 1708. 8°. - *Zaligheyt der vreedtzamen als een voorrecht v. eenen verloochend Naervolger v. Christus.* Amst. 1708. 8°. - *Christi Volstrekte Borgtogt ende de leerwyze v.d. huyshouding Gods in Syn Kerke.* Amst. 1709. 8°. - *Een en dertig onderhandelingen over Godts huishoudinge met syn Kerke ten allen tyden.* Amst. 2 dln. 1712. 8°. - *Grondige Verklaaring over den Heidelb. Catechismus*, *in welke niet alleen de zuivere Euangelische Waarheden worden voorgesteld, maar ook allerly verschillen uit haaren eersten Grond ontdekt*, *en door antwoorden*, *op allerly uitvluchten en tegenwerpingen afgewezen en duidelyk wederlegt worden.* 2 dln. Amst. 1716. 8°. - *Grondige Verklaaring over den Heid. Cat. in welke de zuivere Waarheden des Euangeliums*, *overeenkomende met de Herv. Leer en Formulieren v. eenigheid*, *niet alleen aangewezen en bevestigt worden*, *maar ook allerley verschillen* enz. als boven. Amst. 1770. 8°. 5e dr. Amst. 1772. 8°.

Verder worden bij v.d. Aa t.a.p. nog vermeld:

Korte Aanmerkingen over verscheide hedendaegsche schriften, *vervat in V hoofddeelen. - Wegwyzer tot de Grieksche tael. - A B C v.h. Geestelyk Christendom. - Roekeloozen yver der nieuwsgezinden.* - Van Akoude - Arrenberg *(Naamreg. v. Ned. Boeken*, blz. 249) noemt nog: *over de Predikorden.* Amst. 1762. 8°; deze titel herinnert aan de hiervóór gen. *Korte Aanmerk. over de orde v.e. welgestelde predikaetsie* enz. Mogelijk een herdruk daarvan.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 354, 355. - Kobus en de Rivecourt, *Biogr. Wdb.* II, blz. 798. - Veeris-de Paauw, *Pred. N.-Holl.*, blz. 104. - Collot d'Escury, *Holland's roem in Kunsten en Wetensch.* III, blz. 371, 372. - N.G. v. Kampen, *Bekn. Gesch. der Lett. en Wetensch. in de Ned. v.d. vroegste tijden af*, *tot op het begin der 19e e.* III, blz. 172. - Knuttel, *Balth. Bekker*, *de bestrijder v.h. bijgeloof*, blz. 230-232, 267, 177. - Schotel, *Gesch. Heid. Cat.*, blz. 279. - Dez., *Anna Maria v. Schurman*,

blz. 32. - Bouman, *Gesch. Geld. Hoogesch.*, II, blz. 49. - *Boekz.* 1694*b*, 123-126; 1696*a*, 515-520; 178-182; 1697*b*, 163-166. -

Proost, *Lodenstein*, blz. 11, 13, 16, 20, 25, 51, 52, 84, 90, 167, 247, 250-252, 278, 279. - Hartog, *Gesch. Predikk.*, blz. 87. - v. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.* I, blz. 478, 479. - Knuttel, *Cat. Pamfl.* III (reg.). - *Cat. Letterk.* I, k. 531, 982. - A. van der Linde, *Balth. Bekker*, *Bibliografie*, blz. 28-34.

[Philippus Silvergieter Hoogstad]

HOOGSTAD (Philippus Silvergieter) werd geboren te Abbenbroek den 11^{en} Oct. 1777, als oudste der kinderen uit het huwelijk van Johannes Hoogstad, pred. ald. en Maria Hillegonda Silvergieter. Hij studeerde te Leiden (ingeschr. 15 Sept. 1793), daarna te Utrecht (ingeschr. 18 Sept. 1797), en werd den 25^{en} Juni 1799 te Arnhem bij de Classis Over-Veluwe bevorderd tot proponent. Den 3^{en} Nov. d.a.v. deed hij intrede te Nieuw-Helvoet (m. Hand. XXVI:28) na bevestigd te zijn door zijn vader (m. 1 Tim. IV:12, 13). Den 7^{en} Nov. 1802 preekte hij ald. afscheid (m. Hand. XX:31 en 36), en werd den 28^{en} d.a.v. bevestigd te Beets door zijn oom Ds. H.C. Hoog, pred. te Purmerend (m. 1 Thess. V:12-14; intr. m. Joh. XV:16*a*). Zijn derde gemeente was Zwammerdam, waar zijn vader, destijds pred. te Bergschenhoek, hem den 12^{en} Febr. 1804 bevestigde (m. 1 Cor. IV:1, 2; intr. m. Joh. III:29, 30; afsch. te Beets 29 Jan. m. Mt. XXV:13). Vervolgens diende hij de gemeente van Lochem, waar hij bevestigd werd den 14^{en} Jan. 1816 door Ds. B. v.d. Broeck, pred. ald. (m. Joh. XV:16, intr. m. Lc. VII:28; afsch. te Zwammerdam 24 Dec. 1815 m. Hand. XX:36). Zijn laatste gemeente, die hij het langst diende, was Leeuwarden, waar Ds. S. Crommelin, pred. ald., hem bevestigde op Goeden Vrijdag 1 Apr. 1825 (m. Joh. XIX:38-42; intr. 3 Apr. m. 2 Tim. II:8; afsch. te Lochem 20 Mrt. m. 3 Joh. vs. 4). Wegens verkregen emeritaat preekte hij afscheid te Leeuwarden den 25^{en} Juni 1848 (m. Joh. XVII:11*b*). Hij overleed den 28^{en} Jan. 1859 na een ziekte van weinige dagen, helder van geest tot het laatst.

Begaafd met rijke kennis, schrander oordeel en levendig gevoel behield hij onder vele beproevingen zijn vast geloof.

Hij was gehuwd met Albertina Maria Spanjaart (overl. te Lochem 12 Febr. 1825).

Van hem verscheen in druk een preek n. aanl. v.d. ramp te Leiden: *Leerr. over de gedachten en gevoelens*, *welke christenen behooren te hebben bij betreffende rampen*, *die anderen zijn overgekomen.* Leyden. 1807. 8°. (*Cat. Letterk.* II, k. 482). Als student te Leiden vervaardigde hij een lijkdicht op E. Hollebeek (id. I, k. 567).

L i t t e r a t u u r : *Boekz.* 1859[1], 194, 199, 205, 208. - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 1179. - Id. *Rh. Traj.*, k. 188. - Romein, *Pred. Friesl.*, blz. 41, 679. - Mededeel. v.d. Hr. W.M.C. Regt.

[Jacob François van Hoogstraten]

HOOGSTRATEN (Jacob François van), tweede zoon van Mr. François van Hoogstraten, President van de Rechtbank te Rotterdam, behoorende tot een oud en

deftig geslacht[1)], en Margaretha Louise Copes van Hasselt, werd geboren te Rotterdam den 22^{en} Apr. 1806. Reeds in 1813 verloor hij zijn vader door den dood; zijn voorbereidende opleiding ontving hij te 's Gravenhage; den 16^{en} Sept.

1) Zie over dit geslacht Dr. G.D.J. Schotel in: *Vaderl. Letteroefen.* Jrg. 1850. II, blz. 382-400, 549-570; jrg. 1851, blz. 45-49. - Vorsterman v. Oyen, *Stam- en Wapenboek* II, blz. 79-82. - *Alg. Ned. Fam. blad.* Jrg. 1883-'84. No 2. - *Ned. Patriciaat.* V (1914), blz. 206-212.

1823 werd hij ingeschreven als student te Leiden en in Aug. 1830 door het Prov. Kerkbestuur van Z.-Holland toegelaten tot de Evangeliebediening in de Ned. Herv. Kerk. Den 14^{en} Nov. d.a.v. had zijn bevestiging plaats te Hengelo (Ov.) door Ds. A. Lens, pred. te 's Gravenhage (m. Ef. V:17*b*; intr. m. Ps. LXXIII:25). Hij preekte er afscheid den 29^{en} Sept. 1833 (m. Fil. IV:23) wegens vertrek naar Lochem, waar hij den 3^{en} Nov. d.a.v. bevestigd werd door Ds. J.H. v. Yssel Groothuis, pred. ald. (m. 2 Cor. IV:13*b*; intr. m. 1 Cor. III:9). Vandaar ging hij naar Utrecht, waar Ds. S.G. Jorissen, pred. ald., hem bevestigde (den 20^{en} Nov. 1836 (m. Hebr. X:24; intr. m. 1 Petr. I:24, 25; afsch. te Lochem 9 Oct. m. Hand. XX:32). Den 14^{en} Nov. 1855 herdacht hij (m. Ps. CIII:1, 2) zijn 25-jarige en den 13^{en} Nov. 1870 (m. Rom. I:16) zijn 40-jarige Evangeliebediening. Toen hij in Nov. 1876 als predikant zijn 40-jarige bediening te Utrecht herdacht, was hij nog frisch van kracht en werd de wensch namens zijne vele vrienden uitgesproken[1)] dat hij eenmaal zijn *gouden* feest aldaar zou mogen vieren. Deze wensch is echter niet vervuld; hij overleed er den 31^{en} Juli 1878 en werd den 3^{en} Aug. begraven in het graf, waar kort te voren het stoffelijk overschot van een zijner zoons was teraarde besteld.

Bij de begrafenis van Ds. v. Hoogstraten kon Ds. J.C. Verhoeff in tegenwoordigheid van tal van autoriteiten ook buiten den kerkeraad getuigen namens zijn ambtgenooten: ‘Wij wisten nauwelijks wat grooter was, de liefde of de hoogachting, die wij voor hem koesterden, menigmaal heeft hij ons beschaamd, en zijn gedachtenis zal onder ons in zegening blijven.’ De zaligsprekingen uit de Bergrede omtrent de zachtmoedigen, de vredemakers en de reinen van hart waren volgens Ds. Verhoeff op hem van toepassing. Ook Prof. Nic. Beets verklaarde bij zijn graf dat hij dezen man zeer had liefgehad en, van jaar tot jaar, altijd meer had leeren waardeeren en hooger achten.

Dr. A.W. Bronsveld beschreef hem naar zijn eigenaardige uiterlijke verschijning, die niet alleen den *gentleman*, maar ook den predikant verried, en voegde eraan toe: ‘langs onze straten is zelden iemand gegaan, zóó goedhartig, zóó vriendelijk, zoo deelnemend als Ds. v. Hoogstraten was. Men zegt, dat hij jaarlijks zoo veel weggaf als zijn traktement bedroeg.’ Bijzonder gering dacht hij van zichzelf. Als pastor wist hij recht te vertroosten uit de H. Schrift. Zijn dogmatiek was niet scherp belijnd; zijne volgelingen behoorden meest tot de hoogere standen en tot het deel der gemeente, dat een ruimere en vrijere levensopvatting had dan men te Utrecht ‘beslist’ of ‘positief’ noemde; maar aan zijn oprechte vroomheid en liefde tot Christus twijfelde niemand, zoodat de mannen, die aldaar onder invloed van het Réveil stonden, gaarne met hem saamwerkten. De onrustige geest, die zich in zijn laatste levensjaren in den Utrechtschen kerkeraad vertoonde, deed hem groot verdriet; hij was er niet tegen opgewassen en voelde er zich niet in thuis.

Jarenlang was hij bestuurder en tot zijn dood voorzitter van de ‘Vrouwenvereeniging’, en van het Bestuur der Diakonessen-inrichting, aan wier oprichting hij

1) De toespraak, door Jhr. v. Weede v. Dijkveld bij die gelegenheid gehouden, werd gedrukt onder den titel: *Woorden den Wel Eerw. Z. Gel. Heer Ds. J.F. v. Hoogstraten*, *uit naam der commissie toegespr. n. aanl. Zijner veertigjar. Ambtsbed. den* 20 *Nov.* 1876. (Niet in den handel). Een ex. met andere bescheiden uit het familiearchief werd ons welwillend ter inzage verstrekt door Mej. M.D. v. Hoogstraten te Zeist, kleindochter van Ds. J.F. v. Hoogstraten.

had medegewerkt. Bij zijn begrafenis werd hij (door Dr. M. Cohen Stuart) ook herdacht als Eere-Voorzitter van den Christelijken Broederkring.

Hij was Ridder der Orde van den Ned. Leeuw.

Ds. v. Hoogstraten huwde te 's Gravenhage den 5^{en} Febr. 1835 met zijn nicht Caroline Copes v. Hasselt (overl. 1889); uit dit huwelijk werden geboren behalve een dochter (jong overleden) vijf zoons, van wie twee predikant zijn geworden: Ds. J.W. v. Hoogstraten, overl. als emer. pred. van Edam 1908 en Ds. C.J.G. v. Hoogstraten, overl. als pred. te 's Gravenhage 1895.

Een portret van Ds. J.F. v. Hoogstraten komt voor in:

1844-4 Nov.-1919. Gedenkschrift bij het 75 jarig bestaan der Inrichting v. Diakonessen in Nederland, *gevest. te Utrecht*, in opdracht v.h. Bestuur samengesteld door den Voorzitter H.H. Barger, waar ook menige bijzonderheid omtrent zijn arbeid in en voor deze Inrichting wordt vermeld (blz. 2, 17, 19, 21, 31).

Niet geheel juist is de opmerking van Dr. A.W. Bronsveld dat hij voor zoover hem bekend nooit iets door den druk heeft gepubliceerd; behalve zijn (niet in den handel gebrachte) herdenkingspreek, ook door Dr. Br. vermeld: *Vijfentwintigjarige Evangeliedienst in de gemeenten Hengelo*, *Lochem en Utrecht*, *dankend herdacht*, *op Woensd. 14 Nov. 1855 des av. in de Domkerk ald.* Utr. 1855. 8°, werd van hem uitgegeven een *brief* aan Johanna L.... toegevoegd aan: *Johanna L... Een berigt v. haar leven*, *uittreksels uit haar dagboek en sommige harer brieven. Bijeengebracht door hare vriendin.* Utr. 1843. 8°. - *Het honderdjarig bestaan der Diakoniescholen in de Herv. Gem. te Utrecht*, *den 27^{en} Apr. 1848*, *plegtig herdacht.* Utr. 1848. 8°. Ook gaf hij in druk een Lijst van de vervaardigers van den Ev. Gezangenbundel, niet dan na ‘langdurig onderzoek, veelvuldig overleg zoo met letterkundigen als met nagelaten betrekkingen van de vervaardigers en meermalen herhaalde revisie van zijn werk’; een herdruk werd bezorgd door zijn zoon Ds. J.W. v. Hoogstraten. Edam. Oct. 1891.

L i t t e r a t u u r: A.W. Bronsveld, *Voor vijftig jaren. Persoonlijke herinneringen aan Utrecht.* Utr. 1913, blz. 26-33. - *Utr. Prov. en Sted. Dagbl.* 14 Nov. 1870. - Jhr. v. Weede v. Dykveld, *Woorden den WelEerw. Z. Gel. Heer Ds. J.F. v. Hoogstraten*, *uit naam der commissie toegesproken by gelegenh. zijner veertigjar. Ambtsbed. in de Utr. Gem. den 20 Nov. 1876.* (Niet in den handel). Utr. (1876). - *Woorden gespr. bij het open graf v.d. WelEerw. Zgel. Heer Jan François v. Hoogstraten*, *sed. 20 Nov. 1836 Pred. te Utr.*, *overl. 31 Juli*, *begr. 3 Aug. 1878* (uitgeg. t. voord. v.h. Diaconie Weesh. dezer gem. Utr. 1878). - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 1261. - L. de Geer, *Ontst.*, *invoer. en ontvangst v.d. Ev. Gez. bundel in de Ned. Herv. Kerk*, blz. 189. Voorts verschillende bescheiden uit het archief der fam. v. Hoogstraten.

[Martinus Johannes van der Hoogt]

HOOGT (Martinus Johannes van der), geboren te Kampen den 10^{en} Aug. 1853, ontving aldaar lager-, uitgebreid en middelbaar onderwijs. Het was de wensch zijner ouders dat hij predikant zou worden in de Chr. Geref. Kerk, maar daar hij in dien tijd de vrijzinnige beginselen aanhing, werd daarvan afgezien, en begaf hij zich in de kunst- en boekhandel van den Heer van Hulst te Kampen. Drie jaren lang vond hij hierin voldoening, want hij was een liefhebber van boeken. In die jaren was hij

ook verslaggever van de Gemeenteraadszittingen en medewerker van de ‘Kamper Courant.’ Toen het geloof zijner ouders ook zijn persoonlijk eigendom

geworden was, verliet hij den kunst- en boekhandel om de studie te beginnen, eerst van de oude talen, daarna van de theologie aan de Theologische School in zijn vaderstad. In Nov. 1881 toegelaten tot de Evangeliebediening in de Chr. Geref. Kerk werd hij den 27^{en} Nov. van datzelfde jaar bevestigd te Landsmeer; daarna diende hij de gemeenten van Zaandam (19 Aug. 1883), Katwijk a.d. Rijn (2 Oct. 1892). Verkozen als Gestichtsbestuurder van de Vereen. tot verzorging van krankzinnigen kwam hij in aanraking met de verpleegden op 'Bloemendaal' te Loosduinen. De bijzondere belangstelling, die deze hem inboezemden, gaf aanleiding tot zijn benoeming tot Geestelijk Verzorger aan het gesticht 'Veldwijk' te Ermelo. Tot veler verbazing liet hij zich die keuze welgevallen ondanks zijn teer gestel en lichtbewogen gemoed. Toch bleek hij er te zijn 'de rechte man op de rechte plaats'; niet alleen door Bestuur en medearbeiders, maar ook door de verpleegden zelf hoog gewaardeerd. Van Mei 1895 vervulde hij dit ambt; op den duur werd hem echter deze arbeid te zwaar; na meer dan vijftien jaren verkreeg hij wegens overspanning 1 Febr. 1911 eervol ontslag, waarna hij zich vestigde te Utrecht. Al vrij spoedig liet zijn gezondheid hem weer toe nu en dan te preeken; meer dan een half jaar vervulde hij beurten voor een der Utrechtsche predikanten en vervolgens trad hij gedurig op in verschillende gemeenten, steeds op medisch advies daarheen vergezeld van zijn echtgenoote. Daarna moest hij voor zijn gestel Utrecht metterwoon verwisselen voor Velp. Van hieruit ging hij telkens naar verschillende gemeenten om er te preeken. Een half jaar aaneen trad hij, na het overlijden van Ds. H. Hoekstra, te Arnhem op; één jaar te Hilversum, en de laatste maanden vóór zijn dood te Bennekom. Den laatsten Zondag vóór zijn sterven bediende hij het Avondmaal te Renkum, hield er dienzelfden namiddag nabetrachting, en preekte er 's avonds opgewekt over Hebr. II:14-16. Den 24^{en} Dec. 1919 overviel de dood hem plotseling in de wachtkamer van het Tramstation te Bennekom, terwijl hij op weg was naar Laren, om daar met Kerstmis te preeken.

Evangelieprediker was en bleef hij tot het einde met heel zijn hart. Steeds bereidde hij zich daartoe voor met groote nauwgezetheid; hij zou er geen rust bij hebben gehad 'onbestudeerd' den kansel te beklimmen. Van elken zin gaf hij zich rekenschap; in gekuischten, vloeienden stijl, in zuiver Nederlandsch sprak hij zijn preeken uit; en zelf er geheel in, kon hij bij zijn gehoor niet de minste stoornis verdragen.

Gaarne arbeidde hij ook voor de Christelijke pers; getuige het tijdschrift der Vereenigingen: Veldwijk, 's-Heerenloo, Effatha, Eudokia en de Gereformeerde Ziekenverpleging, dat onder den titel 'Bethesda' werd uitgegeven en waarvan hij Hoofdredacteur was van de oprichting af (in 1896) tot aan zijn dood, voorts was hij Hoofdredacteur van het 'Orgaan v.d. Chr. Bond voor ziekenverpleging', van den 1sten tot den 10^{en} jaargang (1904-1913); eveneens in het maandblad 'Rafajah' plaatste hij van 1900 af stichtelijke stukken, al moest hij ook hiervoor na het ingaan van zijn emeritaat zijn arbeid beperken.

Stelde hij bij voorkeur zijn pen in dienst der barmhartigheid, ook op ander gebied wist hij leiding te geven, zooals o.a. bleek te Zaandam tijdens de verkiezingen voor de Tweede Kamer, Prov. Staten en Gemeenteraad.

Te Zaandam plaatste hij in 'De Zaanbode' wekelijks hoofdartikelen; het was *zijn* blad. Te Ermelo werd hij door het Bestuur der Veluwsche Persvereeniging al spoedig aangezocht om hoofdartikelen te schrijven. Hij deed dit jaren achtereen, al weigerde hij als hoofdredacteur optetreden.

Bij Kon. Besluit van 27 Aug. 1909 werd hij benoemd tot ridder in de orde van Oranje-Nassau.

Hij huwde den 17^{en} Sept. 1881 met Anna Maria Margaretha Hartgerink van Amsterdam, die hij als weduwe achterliet.

Behalve de artikelen van zijn hand in periodieken zag van hem het licht:

Bezwaren tegen den vaccinedwang. Toespr. in eene openb. vergad. v.d. 'Bond tegen vaccinedwang' te Rotterdam, den 19^{en} Apr. 1888. 's-Gravenh. 1888. 8°. - *God in Zijn dienaren verheerlijkt.* Gedachten. v. 25-jar. Ev. bed. den 27^{en} Nov. 1906. Ermelo. 1906. 8°. - *Handleid. voor de geestel. verzorging v. krankzinnigen.* Kampen. 1908. 8°.

L i t t e r a t u u r : B.H. Korfker, *Ds. M.J. v.d. Hoogt* (nekrol.) in: *Jaarb. t. dienste v.d. Geref. Kerken in Nederl.* 1921. (5^{e} Jrg.), blz. 270-274. (In dezen jrg. ook een portret). In 1895 verscheen ond. de initialen H.J.: *Ds. M.J. v.d. Hoogt V.D.M. in Eccl. Ref. en de wonderen v. Lourdes.* Haarlem. 8°.

[Robbert van Hoogveldt]

HOOGVELDT (HOOGHVELDT), (Robbert van)[1] behoorde omstreeks het midden der 17^{e} eeuw tot de leeraren der Doopsgezinde gemeente te Utrecht. Toen vier zijner mededienaren G.v. Aldendorp, Arent v. Heuven[2], Johannes Andriesz en W.v. Maurik in 1659 gemeenschappelijk hadden uitgegeven een *Belydenis van de voornaamste leerstukken der Chr. Godsdienst*, die de Galenistische gevoelens behelsde, ergerde hij met enkele andere ambtgenooten zich over de geringschatting, die zij daarin aan den dag legden voor de Formulieren en het gezag der Belijdenisschriften en beschuldigde hij hen in geschrifte van Socinianisme. Groote beroering ontstond dientengevolge in de Utrechtsche gemeente en tal van strijdschriften over de gerezen geschillen zagen het licht. De partij van R.v. Hoogveldt riep in 1661 met toestemming der stedelijke regeering zeventien buitenleeraren uit verschillende Hollandsche steden bijeen om zoo mogelijk een vergelijk te treffen. In deze vergadering kwam het echter tot hevige tooneelen, zelfs tot handtastelijkheden, zoodat zij geen voortgang kon hebben. Het eind van het geschil was dat de vier genoemde leeraren den 12^{en} Aug. 1661 in hun bediening geschorst werden, welke schorsing den 4^{en} Aug. 1664 door de stedelijke regeering werd opgeheven, nadat zij bij deze een door hen onderteekende belijdenis hadden ingezonden, waarin zij zich zoo rechtzinnig mogelijk hadden uitgedrukt. In dezen strijd deed v. Hoogveldt zich kennen als iemand van onbevreesd en doorzettend karakter en niet steeds kieschkeurig in het gebruik van strijdmiddelen.

Hij overleed te Utrecht den 1^{en} Nov. 1669.

Den 13^{en} Mei 1648 huwde hij aldaar met Aeltgen van Gelder.

Afbeeldingen van hem zijn niet bekend.

Van hem zag het licht:

Korte doch, Noodighe Waerschouwinghe voor alle de geene die in handen mochten krijghen, seecker Boeckjen, geintituleert Een Belydenisse, enz. Z. pl. 1659. 4°. -

1) In de registers, bewaard in het archief der gemeente Utrecht, komt zijn naam ook voor als *Robbert Hoochvelt*, *Robert van Hoogfelt* en *Robbert Janss. v. Hoochveldt.*
2) Vgl. over *A.v. Heuven* hiervóór D. III, blz. 806, 807.

Copye v.d. beschulding (sic.), *die Robbert Hoogvelt*, *Leeraer der Doops-gesinden*, *en syn*

Medestanders overghelevert hebben, *aen eenige Oudsten en Leeraren der Doops-gesinde*, *van haer tot Uytrecht ontboden*, *tegens Goris Hendricksz*, *Joh. Andriesz*, *Arent v. Heuven en Dr. Willem v. Maurik*, *Leeraers der Doops-Gesinde ter selver stede.* Z.j. 4°. - *Kort Verhael van 't gene verhandelt*, *goedt-gevonden*, *voor-gevallen*, *ende gepasseert is*, *soo in*, *ende omtrent de ontbiedinge*, *als oock insonderheydt inde Byeenkomste Gehouden inde Maent Augustus nieuwen styl 1661. Door eenige Mennonisten-Leeraren*, *die uyt verscheyden buyten-plaetsen ontboden*, *ende met besendinge al-hier gekomen ende vergadert zijn geweest*, *binnen de Stadt Utrecht*, *Wtgegeven door ... ende eenige syner Mede-Broederen...* Utr. 1661. 4°. (Doopsgez. Bibl. Amst.). - *Kort Bericht Van het geene tot Uytrecht onder de Doops-gesinde is voorgevallen*, *ter occasie v. eenige onder haer*, *die van de gronden der Doops-gesinde Belydenissen*, *op welcke haare Vergaderingen in dese Landen worden geduldet*, *tot Sociniaansche dwalingen*, *welcke te Leeren niet geleden word*, *maer ernstig verboden*, *scheenen af te wijcken. En hoe deselve tot gerustheyt der Regeringe*, *van dese suspicie hebben moeten suyveren*, *of het Predikampt af staen.* Gestelt door... Uyt-gegeven door een Liefhebber der waarheyt. Leeuw. 1669. 4°. (Doopsgez. Bibl. Amst.).

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 364.[1)] - Blaupot ten Cate, *Gesch. d. Doopsgez. in Holl.* I, blz. 335. - J. Hartog, *De strijd om de Confessie. Eene bladz. uit de gesch. der Doopsgez. te Utr.*, in: *Gel. en Vrijh.* 8e Jrg. (1874), blz. 512-517. - W.J. Kühler, *De strijd om de belijdenis in de vereen. Vlaamsche*, *Friesche en Hoogd. Gem. te Utr.*, blz. 152, 153, 156, 157, 163, 165-168, 172, 176-183, 185, 186, in: *Doopsgez. Bijdr.* 53e Jr. (1916), blz. 145-195. - Dez., *Socin. in Ned.*, blz. 168. - v. Slee, *Socin. in Ned.*, blz. 195. - Hylkema, *Reformateurs.* II, blz. 29. - *Naaml. Doopsgez. Schr.*, blz. 49. - Knuttel, *Bibl. v. Kerkgesch*, blz. 149. - *Catal. v.d. werken over de Doopsgez. en hunne Gesch. aanwezig in de Bibl. der Ver. Doopsgez. gem. te Amst.* (Amst. 1919), blz. 119.

[Nicolaus Hoogvliet]

HOOGVLIET (HOOGVLIED) (Nicolaus of **Nicolaes)**, geboren te Delft den 16en Sept. 1729, studeerde aan de Hoogeschool te Groningen (ingeschr. 13 Sept. 1746), daarna aan die te Leiden (ingeschr. 18 Sept. 1748). Toegelaten als proponent bij de Classis Delft en Delfland den 14en Juni 1751, werd hij na peremptoir examen den 6en Maart 1753, bevestigd te Leiderdorp den 1en April d.a.v. door zijn voorganger ald. Ds. W. van den Broek, pred. te Amsterdam (m. Jerem. III:25; intr. m. Ps. CXXXVIII:8). Hij preekte er afscheid den 30en Mei 1756, om te vertrekken naar Delft als Gasthuispredikant; den 13en Juni had zijn bevestiging als zoodanig plaats. Zijn derde standplaats was Leiden, waar hij den 30en Oct. 1757 bevestigd werd door Ds. H. Caan, pred. ald. (m. Jes. LII:7, intr. m. 2 Cor. IV:6, 7; afsch. te Delft 23 Oct.). In Juni 1770 bedankte hij voor een beroep naar Amsterdam. In dat zelfde jaar door Curatoren der Leidsche Hoogeschool tot Hoogleeraar beroepen, aanvaardde hij dit ambt den 17en Dec. 1770 met een oratie (hieronder vermeld). Bij de neerlegging van

1) Hier wordt alleen zijn naam vermeld en de (onvolledige) titel van zijn *Kort Verhael.*

het Rectoraat in 1776 was hij voornemens een rede te houden (in druk verschenen, zie hieronder); maar de langdurige ziekte, waaraan hij den 29^{en} Apr. 1777 in welverzekerd geloof overleed, verhinderde hem het uitspreken.

Bij het aanvaarden van het hoogleeraarsambt putte hij zijn aanbeveling daaruit

dat hij leerling was geweest van Prof. J. v.d. Honert, in wiens voetstappen hij poogde te treden; deze gold voor hem als ideaal.

N. Hinlopen droeg zijn *Historie van de Nederl. Overzettinge des Bijbels* op aan N. Hoogvliet, aan wien hij blijkens het *Voorbericht* voor de *Bijlagen* te danken had de 'Acta der ge-autoriseerde Translateurs en Reviseurs van de Translatie des O. Testaments, met de brieven en de Resolutiën van de overzetters en de overzieners, aengaende de Duitsche tale' (bevattende blz. 1-116 dezer *Bijlagen*).

Hoogvliet liet een weduwe, Elisabeth Anna Tatum, na met vier dochters en een voorzoon.

Van hem bestaat een borstbeeld links. Lith. v. L. Springer. 4°. In diens *Galerij v. Hoogl.* En een borstb. links. In ov. m. 10 reg. vers v. P. Verleus. Naar A. Delfos door P. de Mare. 1783. 4°. Vgl. v. Someren, *Cat. v. Portr.* II, N° 2579, 2579*.

Van hem zag het licht:

Orat. inaug. de Oratoris sacri in refutandis divinae revelationis contemtoribus, *prudentia*, *Dicta Publice* A.D. XVII Dec. MDCCCXX etc. *L. Bat.* 1771. 4°. (Univ. Bibl. Leiden). - *Oratio de Latione Legis publica*, *non unico revelatae Religionis documento.* Quam, si per valetudinem licuisset, publice dixisset A.D. VIII Febr. MDCCLXXVII Magistratu Acad. abiturus. *L. Bat.* 1777. 4°. (Univ. Bibl. Leiden).

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 366[1)]. - Siegenbeek, *Leidsche Hoogesch.* II. Toev. en Bijl., blz. 218, 219. - *Boekz.* 1777*a*, 579. - te Water, *Narratio de rebus Academiae Lugd. Bat. Seculo XVIII prosperis et adversis* etc. *L. Bat.* 1802, p. 231, 232. - Sepp, *Stinstra.* II, blz. 56. - *Arch. v. Kerkel. Gesch.*, *inz. v. Ned.* IX (1838), blz. 491, 497. - *N. Arch.* enz. II (1854), blz. 347[2)]. - *Alb. Stud. Gron.*, D. 200. - Id. *L. Bat.*, K. 1023. - *Maandbl.* '*De Ned. Leeuw*'. 37e Jrg. (1919), k. 244. - *Ned. Biblioth.* V. (1777), 1e st., blz. 397-403; id. 2e st., blz. 360 een gedicht v. P. Verleus. Voorts bestaan op zijn overlijden gedichten van A. Wynbeek, F.C. Hoogvliet, J.v. Royen, J. Scharp, A.v. Assendelft e.a.

[Frans Cornelis Arnold Hoogvliet]

HOOGVLIET (Frans Cornelis Arnold) werd geboren den 14en Maart 1828 te Zalt-Bommel, waar zijn vader Dr. Jan Marius Hoogvliet, (gehuwd m. Anna Jacoba Alstorphius Grevelink), een kundig litterator, destijds rector van het gymnasium was; zijn grootvader was Dr. F.C. Hoogvliet, pred. laatstel. te Schiedam, zijn overgrootvader Prof. Dr. Nic. Hoogvliet (zie vorig art.). Hij werd ingeschreven al sstudent te Leiden den 14en Sept. 1846 en tot den H. Dienst toegelaten door het Prov. Kerkbestuur van N.-Brabant in Oct. 1851. Den 9en Oct. 1853 had zijn bevestiging plaats als predikant te Spaarndam en Spaarnwoude door Dr. A.C.C. de Jongh, pred. te Waardenburg en Neerynen (m. Hebr. XIII:17; intr. m. Hand. XX:24). Hij preekte er afscheid den 3en Maart 1861 (m. Ps. LXXXVI:3-5) en werd den 10en d.a.v. bevestigd te Monnikendam door Ds. W.C. Groenevelt, pred. ald. (m. Lc. V:27*b*; intr. m. Joh. XVIII:37*b*). Den 15en April 1877 nam hij afscheid van deze gemeente wegens

1) Ten onrechte heet het hier dat N. Hoogvliets *eerste* standplaats zou geweest zijn Delft (Gasthuiskerk). Foutief is ook bij v.d. Aa de verwijzing naar Muller, *Cat. v. Portr.*
2) Onjuist is hier aangegeven als datum van zijn afscheid te Delft 26 Oct. 1759.

zijn benoeming tot predikant te Paramaribo, waar hij den 13^{en} Juni d.a.v. intrede deed. Vandaar keerde hij met verlof terug in Juli 1884; in 1886 ging hij

opnieuw daarheen. Op zijn tweede terugreis naar Nederland overleed hij aan boord van het s.s. Oranje-Nassau den 27^{en} Aug. 1887.

Hij huwde te Leiden den 21^{en} Aug. 1856 met Anna Elsabé Kist (overl. te Paramaribo 17 Mei 1884), dochter van den bekenden Dr. Nicolaas Christiaan Kist en Catharina Wilhelmina Dyckmeester. Hoogvliet liet drie dochters en twee zoons na, o.a. Dr. Jan Marius Hoogvliet, den lateren docent in de Noorsche talen aan de Utrechtsche Universiteit.

Van F.C.A. Hoogvliet zag het licht:

Is dat Naomi? Leerr. ov. Ruth I:19*b* (uitgeg. t. voord. v.d. noodlijdenden te Spaarndam). Haarl. 1858. 8°. - *De wonderverhalen des Bijbels. Een woord tegen het moderne rationalismus in de Prot. Kerk.* Amst. 1859. 8°. - *Hoe de Dageraadsmannen hun standpunt verdedigen.* Repliek aan 'de Dageraad', n. aanl. zijner recensie v.d. brochure: *De wonderverhalen* enz. Amst. 1860. 8°. - [Naar het Hoogd:] Lang en Krause, *De moderne wereldbeschouwing voorgesteld en beoordeeld.* Met e. inleid. woord v. N.C. Kist. Amst. 1860. 8°. - [Ond. pseudon. Fluvialtus], *Gedachten en beschouwingen omtr. vragen des tijds*, *op het gebied v. Godsdienst en Kerk.* Purmerend. 1862. 8°.

L i t t e r a t u u r: Hs. de Waldkirch Ziepprecht (Univ. Bibl. Leiden). - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 1341. - v. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.* I, k. 182. - *Ned. Patriciaat* II, 243 (geneal.)

[Taedse Jakles de Hoop]

HOOP (Taedse[1)] **Jakles de)** werd geboren te Workum den 10^{en} Jan. 1753. Toen hij nauwelijks een jaar oud was, verhuisden zijn ouders met hem naar Harlingen, waar zijn vader een houtzaagmolen, genaamd *de Hoop*, had aangekocht, waaraan de hier beschrevene zijn naam ontleende. Zeventien jaar was hij oud, toen zijn vader overleed. Na voorbereidend onderwijs te hebben ontvangen te Harlingen en te Arum, daarna op het Staten-College te Franeker werd hij den 2^{en} Sept. 1773 ingeschreven als student aan het Doopsgez. Seminarium te Amsterdam, waar o.a. Hero Osterbaan, van toen af zijn hooggewaardeerde leermeester en vriend, hem voor het predikambt bekwaamde. In Mei 1777 werd hij aangesteld tot Proponent bij de Doopsgezinde Societeit. Vier dagen later hield hij als zoodanig te W.-Zaandam zijn eerste preek *Over het oogmerk van het Evangelie;* hierop volgde zijn beroep naar deze gemeente, waaraan hij gehoor gaf met afwijzing van beroepingen naar Middelburg, Aardenburg en Goes, in later tijd bedankte hij nog voor andere beroepen; een naar Haarlem werd verijdeld door de vereeniging der destijds aldaar bestaande twee gemeenten. Den 24^{en} Aug. 1777 deed hij intrede te W.-Zaandam (m. Hebr, X:24, 25). Hij en zijn ambtgenoot ald. Anthonie de Vries (in 1786 vertrokken naar Amsterdam) waren de eerste twee 'gestudeerde' leeraren te Zaandam uit de Amsterdamsche kweekschool. Sterk van gestel kwam hij een zware ziekte, die hem in 1818 had aangetast, geheel te boven. Den 26^{en} Aug. 1827 herdacht hij zijn vijftigjarige bediening in dezelfde gemeente (m. 2 Petr. I:12-15). Ten slotte geknakt door het verlies van een zoon en twee dochters (van wie een bij hem inwoonde) zag hij zich genoopt tegen het eind

1) Vroeger schreef hij zich *Taedso.*

van 1837, na volbrachten zestig-jarigen dienst, zijn ambt neer te leggen. Den 22^{en} Oct. preekte hij voor het laatst over een zijner lievelingsteksten Jac. V:19, 20. Den 20^{en} Sept. 1838 overleed hij onver-

wachts in het ‘Oude Huis’. Zijn laatste ambtgenoot te W.-Zaandam B. van Geuns schetst in zijn lijkrede de Hoop als ‘vrijdenkend in den goeden zin des woords’, verdraagzaam, bescheiden, vol pastoralen ijver en opgeruimd van aard. Hij eerbiedigde de rede als toetssteen des geloofs, en koesterde daarenboven een beslisten afkeer van alle menschelijke schijnwijsheid en dwaalleeringen. Door zijn nadrukkelijke en scherpe manier van zeggen leek hij weleens hard jegens andersdenkenden, toch lag dit laatste niet in zijn bedoeling. Volgens zijn eigen uitspraak hield hij ‘Gods Woord voor een redelijke Godsdienst, en menschelijke stelsels niet bevorderlijk voor goede zeden, voor vlietende beekjes, die al troebeler worden, naar mate zij zich van de fontein des Bijbels al meer en meer verwijderen’.

Door zijn afkeer van alle overdreven uiting van een werking op het gevoel waren zijn preeken weleens op koeler toon gestemd dan sommigen begeerden. Zijn predikwijze kenmerkte zich behalve door bondige beknoptheid door een ongewone preciesheid van uitdrukking, maar was voor zijn latere tijdgenooten weleens wat te ouderwetsch.

Het zoogen. ‘Schriftuurlijk Collegie’, deels ontstaan uit navolging van de Rijnsburger Collegianten en naar hun trant ingericht, dat de Hoop bij zijn komst te Zaandam vond (na 1810 is het langzamerhand geheel vervallen) had op hem een onmiskenbaren, naar zijn eigen getuigenis beslissenden invloed; hij beschouwde het als zijn oefenschool. Op twee of drie hoofdstukken uit Johannes' openbaring na, behandelde hij voor zijn gemeente nagenoeg heel het N. Testament. Zijn hieronder genoemde uitbreiding over den Galatenbrief geeft een proeve van zijn Schriftverklaring: uit bescheidenheid zond hij haar naamloos in het licht.

Hij was medeoprichter van het Zaandamsche Departement der Maatsch. t. Nut v.h. Algemeen en steunde haar krachtig o.a. door oprichting van scholen. Ook nam hij ijverig deel aan den arbeid van het Ned. Bijbelgenootschap.

Hij huwde den 13^{en} Oct. 1782 te Zaandam met Maria Riedeman (overl. 6 Oct. 1820), uit welk huwelijk vijf kinderen werden geboren, waarvan twee kort na de geboorte overleden.

Afbeeldingen van hem zijn niet bekend.

Behalve een aantal (naamloos geplaatste) bijdragen in verschillende tijdschriften, verscheen van hem:

Uitbreiding over den Brief aan de Galaten, *met practicale aanmerkingen*, *dienende tot een handleiding bij de godsdienstoefeningen in de Vriesche Doopsgez. Gemeente te West-Zaandam.* Zaandam. 1810. 8°.

L i t t e r a t u u r: B. van Geuns, *Herinneringen aan Taedse Jakles de Hoop*, *zijne gemeente*, *leerlingen en vrienden gewijd.* Amst. 1838. 8°. - *Alg. Kunst- en Letterbode.* 1838. II, blz. 257, 258. - *Alb. Acad. Athen. Amst.*, blz. 157. - v. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.* II, k. 559.

[de Hoop - Scheffer]

HOOP (de - Scheffer) zie: **SCHEFFER**.

[Nicolaes van Hoorn]

HOORN (Nicolaes van) werd te Middelburg (?)[1] uit het huwelijk van Jacques v. Hoorn, beenhouwer ald., en diens eerste vrouw Maicken v. Vyfve, die overleed in

1) Daar in de doopboeken van Middelburg over de jaren 1615 en 1616 zijn naam niet voorkomt, bestaat de mogelijkheid, dat hij ald. niet is geboren, maar dat zijne ouders, toen hij nog zeer jong was, zich er hebben gevestigd.

1619, toen Nicolaes vier jaren oud was. Hij bezocht van 1629 tot 1635 de Latijnsche School in zijn vaderstad, vanwaar hij na publieke promotie, te Leiden ging studeeren (ingeschr. ald. op 20 jarigen leeftijd den 7^{en} Apr. 1636). Als proponent werd hij bevestigd te Retranchement (bij Sluis) den 23^{en} Febr. 1642; vervolgens was hij predikant te Aagtekerke van 1646 tot het ingaan van zijn emeritaat in 1667[1]. Hij overleed te Middelburg in Mei 1669 (begraven ald. 11 Mei).

Als emeritus schreef hij zijn *Arrius redivivus* (zie onder), gericht tegen het door Becius uitgegeven pamflet *Apologia modesta et christiana*, *I.B.M.Z. Dat is Sedighe en Christelycke Verantwoordinge van Joannes Becius*, *Middelburger in Zeeland. Waer in aengewesen wordt de occasie en oorsaeck van de scheuring*, *die onlangs gevallen is*, *tusschen hem en eenige Gereformeerde. En wat men van zijn persoon te oordeelen heeft.* Eleutheropoli. Bij Eleutherius Trasimachus Anno 1668. Hierin verklaart Becius het gevoelen van Socinus in zake de Drieëenheid 'voor het waerachtige' te houden, terwijl hij beweert geen Ariaan te zijn, maar het ten opzichte van de vijf artikelen te houden met Arminius. Dit geschrift had tengevolge Becius' verbanning uit Middelburg. De aangevallene liet niet na zoowel v. Hoorns geschrift als het daaraan toegevoegd *Lofdicht* van Laccher te bestrijden; hij deed dit in zijn *Probatio Spiritus authoris Arii redivivi. D.i. Beproevinge van de geest des autheurs van Arrius redivivus*, *beschreven door Nic. v. Hoorn*, *gewesene prediker in St. Agnetae Kerk*, *alsmede beproevinge van de geest v. D. David Laccher*, *pastoor in de Polder.* (L. was *predikant* te Onze Lieve-Vrouwenpolder). Gedr. voor alle oprechte Christenen. Ao 1669. Nog in hetzelfde jaar liet Becius hierop volgen: *Nadere beproeving van de geest des autheurs van ..... Arrius redivivus.* 1689; was het eerste dezer twee geschriften van Becius op aandringen van den kerkeraad van Middelburg door den magistraat verboden als een 'godslasterlijk, verdoemelijk, zielverderfelijk, fundamentlijk dwalend schrift', het laatstgen. werd op last der stedelijke regeering openlijk verbrand.

'Uit eenige staaltjes' blijkt volgens de la Rue t.a.p. dat N. v. Hoorn ook een liefhebber der poëzie is geweest, maar v.d. Aa (*Wdb. v. Ned. Dichters* t.a.p.) verklaart deze staaltjes niet te hebben kunnen opsporen.

Hij huwde te Retranchement 28 Febr. 1643 met Maria van Hoornbeeck, geb. te Middelburg.

Afbeeldingen zijn van hem niet bekend.

Zijn tegen Becius gericht geschrift draagt als volledigen titel:

Arrius redivivus ofte vierige pylen des Satans, *uytgeblust door den Schilt des Geloofs; zynde een korte Wederlegginge van de Valschgenaamde Christelycke en zedige Verantwoordinge D. Johannis Becii*, *ingestelt in het Woort Gods met Verklaaringe der Outvaderen.* Middelb. 1669. 4°. Hierachter: *Lofdicht op dit geleerd en stichtelyk tractaat* door Ds. D. Laccher.

N. van Hoorn voegde ook een lofdicht toe aan de in druk verschenen preek van Joh. Thilenus, pred. te Middelburg: *Schat der Princen. Vertoont in een Predicatie Gedaen tot Middelburgh den 23 Sept. ... 1668 ... in tegenw. v.d. Prince v. Orangien*

1) Aldus volgens opgave van den Heer W.M.C. Regt. Volgens v. Alphen, *N.K. Jaarb.* Jrg. 1909, Bijl. Q, blz. 121 werd v. Hoorn emeritus in 1665. Volgens Nagtglas t.a.p. en de Waal in: Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* t.a.p. stond hij te Aagtekerke van 1645 tot 1666.

(na diens aanneming tot 'Eerst-Edele' van de Provincie door de Staten van Zeeland). Middelb. 1668. 4° (Knuttel, *Cat. v. Pamfl.* II^{2}, N° 9676).

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 380. - Glasius, *Godgel. Ned.* II, blz. 146, 147. - de la Rue, *Gelett. Zeeland* (2e dr.), blz. 76. - Nagtglas, *Levensber.* blz. 416. - v.d. Aa, *N. Biogr.*, *Anthol. en Crit. Wdb. v. Ned. Dichters.* II, blz. 263. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* III, k. 611, 612. - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 276[1)]. - G. Voetii, *Disputat.* P. III, p. 139. - Paquôt, *Mémoires.* T. II (1768), p. 97. - Schotel, *Kerk. Dordr.* II, blz. 97. - *Biogr. Wdb. v. Prot. Godgel. in Ned.* I, blz. 367. - Knuttel, *Verboden Boeken*, blz. 14. - *Maandbl.* '*De Ned. Leeuw*', Jrg. XXXVII, k. 62. - Meded. van den Heer W.M.C. Regt en van den Heer Dr. W.J. Unger, archivaris der gem. Middelburg.

[Hendrik Johannes van Hoorn]

HOORN (Hendrik Johannes van), geboren te Utrecht den 17^{en} Febr. 1799, werd ingeschreven als student ald. den 21^{en} Aug. 1815 en toegelaten tot de Ev. bediening door het Prov. Kerkbestuur van Utrecht in Aug. 1821. Als proponent bedankte hij voor een beroep naar Valkenswaard, maar nam dat naar Sprang aan, waar hij den 10^{en} Febr. 1822 bevestigd werd door Ds. J. Leyds, pred. te Loon op Zand (m. Jes. IV:12; intr. m. Mt. XXVIII:20.) Reeds enkele maanden daarna bedankte hij voor een beroep naar Helmond, den 21^{en} Aug. 1825 preekte hij afscheid te Sprang (m. 1 Petr. I:25*a*), waarna den 4^{en} Sept. zijn bevestiging plaats had te Maasland door Ds. J.P. Sprenger v. Eyk, pred. te Rotterdam (m. Joh. XII:26*m*; intr. m. Rom. I:16). Slechts een jaar bleef hij te Maasland; hij nam er afscheid den 17^{en} Sept. 1826 (m. 1 Cor. XIII:13^{a}), en werd den 24^{en} bevestigd te Voorburg door Ds. W.W. v. Beuzekom, pred. te Maassluis (m. Lc. XIV:23*b*; intr. m. 1 Cor. XIII:13*b*.) Na in 1829 bedankt te hebben voor beroepingen naar Alphen a/d Rijn, O. Beyerland en Amersfoort, nam hij een tweede beroep naar laatstgen. gemeente aan en werd er bevestigd den 2^{en} Mei 1830 wederom door Ds. W.W. v. Beuzekom, toen pred. ald. (m. Lc. XIV:23*b*; intr. m. 1 Kon. XIX:11, 12; afsch. te Voorburg 18 Apr. m. 1 Thess. V:23). Meer dan 37 jaren bleef hij in zijn derde gemeente werkzaam; den 6^{en} Mei 1855 herdacht hij zijn 25 jarigen dienst ald. (m. 2 Cor. V:18). Den 27^{en} Oct. 1867 preekte hij er afscheid bij het ingaan van zijn emeritaat (m. 1 Thess. V:9). Hij overleed te Amersfoort den 15^{en} Oct. 1882.

Hij was praeses van het Cl. Bestuur van Amersfoort en lid van het Prov. Kerkbestuur van Utrecht.

H.J. v. Hoorn was gehuwd met Alida Johanna Hendrika Keller. Twee zoons uit dit huwelijk volgen hierna. Van hem verscheen in druk:

Kerkelijke rede, *ter gedacht. v. W.W. v. Beuzekom*, *pred. te Amersfoort*, *overl. den 25en Mei 1839.* Amersf. 1839. 8°. - *Kerkelijke rede bij het eerste openb. gebruik v.e. nieuw orgel*, *voor de Herv. Gem. te Amersfoort*, 9 Nov. 1845. Amersf. 1846. 8°. - In: *Jaarboeken v. Wetensch. Theol.* D. VI, blz. 633-661: *Het wonderbedrijf v. Jezus*

1) In dit Alb. ingeschr. als *van Hooren*,

te Kana in Galilea. Joh. II:1-11. Eene bijdrage tot de apologie v.d. historischen Christus.

Litteratuur: *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, k. 213. - *Boekz.* 1839*b*, 158. - *St. v. W. en Vr.* 1872[2], 1182. - *Kerk. Crt.* 26 Oct. 1872. N° 43. - Knuttel, *Cat. Pamfl.* VII, N° 27691.

[Petrus Marinus Keller van Hoorn]

HOORN (Petrus Marinus Keller van), zoon van Ds. Henricus Johannes v. Hoorn (zie hiervóór en A.J.H. Keller, werd geboren te Sprang den 13^{en} Apr.[1)] 1825. Den 27^{en} Nov. 1843 werd hij ingeschreven als student in de Theol. te Utrecht, en den 3^{en} Mei 1849 toegelaten als proponent door het Prov. kerkbestuur van Overijssel. Den 25^{en} Nov. 1849 had zijn bevestiging plaats te Baambrugge door zijn vader (m. Jac. I:21*b*; intr. m. 1 Joh. I:1-3). Vandaar vertrok hij naar Noordwijk-Binnen, waar hij den 31^{en} Juli 1859 wederom door zijn vader bevestigd werd (m. 1 Cor. IV:1*a*; intr. m. Rom. I:11, 12; afsch. te Baambrugge 24 Juli m. 1 Cor. XIII:7). Reeds den 5^{en} Febr. 1860 preekte hij afscheid in zijn tweede gemeente (m. Joh. XIII:34), om den 12^{en} d.a.v. bevestigd te worden te Dordrecht door Ds. H.J. v. Gruting, pred. ald. (m. 1 Thess. III:8; m. Mc. XVI:15*b*). Als ten slotte eenig overgebleven predikant van vrijzinnige richting in de Dordtsche gemeente bleef hij in haar midden werkzaam tot zijn overlijden den 12 Febr. 1908, nadat hij in 1899 het feit zijner 50 jarige bediening, en in 1900 zijn 40 jarigen dienst te Dordrecht had herdacht.

Jarenlang had hij aandeel aan de opkomst en bloei der moderne richting, waarbij zijn ijver en talent bleken. Hij was ook getuige van haar teruggang in de Dordtsche gemeente en van veler uittreding tengevolge van de stichting eener Remonstrantsche gemeente.

Ter gelegenheid van zijn 50 jarige bediening werd hij benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau. Hij vervulde tal van betrekkingen als die van Curator, later Secretaris der Latijnsche School, was vele jaren de ziel van het Dordrechtsche Departement der Maatsch. t. Nut van 't Algem. en zeer gevierd als spreker, zoo op den kansel als elders. Ook was hij voorzitter van de afd. Dordr. der Vereen. tot opvoeding van weezen in 't Huisgezin, en fungeerde hij soms als algemeen Voorzitter der Hollandsche Maatsch. van Fraaie Kunsten en Wetenschappen, bij welker algemeene vergadering, in 1874 te Dordrecht gehouden, hij een openingsrede uitsprak over *Heinrich Schlieman* en zijne archeologische onderzoekingen.

Hij was gehuwd, met Maria Sophia Singels, die hem met hunne gehuwde kinderen, klein- en achterkleinkinderen overleefde. Geen van deze is predikant geworden.

Hoewel hij vele lezingen, toespraken e.a. redevoeringen heeft gehouden, vertrouwde hij toch weinig aan de pers toe. Afzonderlijk zag van hem het licht: *Eenheid.* Haarl. 1871, postf. - [Met E. Laurillard, H.P. Schim v.d. Loeff, B. ter Haar Bz. e.a.] *Lichtstralen.* Leiden 1890. 4° (m. platen).

L i t t e r a t u u r : *De Zondagsbode v. Stad en Lande.* 14 Dec. 1901 (13e Jrg.) N° 8. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* III, k. 612. - *De Hervorming*, 15 Febr. 1908 (N° 7). - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, k. 345. - Mededeel. v.d. Hr. W.M.C. Regt.

[Hendrikus Joannes Ernst van Hoorn]

HOORN (Hendrikus Joannes Ernst van), geboren te Amersfoort den 27^{en} Febr. 1832, zoon van Ds. H.J. v. Hoorn, pred. ald., en jongere broeder van Ds. P.M. Keller v. Hoorn (zie beide hiervóór), werd ingeschreven als student te Utrecht den 2^{en} Sept.

1) Niet den 3en Apr. (*N. Biogr. Wdb.* t.a.p.).

1850, daarna te Leiden den 9^{en} Oct. 1854, opnieuw te Utrecht den 6^{en} Apr. 1856 (voor zijn promotie ald.) Na toegelaten te zijn tot de Evangeliebediening den 1^{en} Aug. 1855 door het Prov. Kerkbestuur van Utrecht, werd hij den 18^{en} Apr.

1856 bevorderd tot Doctor Theol. op een dissertatie over den door Roëll gevoerden strijd betreffende de eeuwige generatie van den Zoon Gods (zie ond. zijn geschr.). Den 9^{en} Nov. 1856 werd hij door zijn vader bevestigd te Bergum (m. 1 Cor. III:9; intr. m. Ef. III:14-19). Na twee beroepingen te hebben afgewezen, resp. naar Drachten (Nov. 1859) en Workum (Febr. 1860), nam hij het beroep naar Hoorn aan, waar hij den 8^{en} Juli 1860 bevestigd werd door zijn vader (m. Hand. XV:26; intr. m. Hand. IV:12*a*; afsch. te Bergum 24 Juni m. 1 Cor. XIII:13). Met ingang van 1 Aug. 1882 verkreeg hij wegens voortdurende ongesteldheid emeritaat. Hij overleed te 's Gravenhage den 13^{en} Febr. 1886.

Wat zijn acad. proefschrift betreft, naar het oordeel van Sepp (*Godgel. Onderw. in Ned.* II, blz. 308) heeft in later tijd, behalve J.H. Scholten, v. Hoorn Roëll naar waarde geschat.

Voorts voerde v. Hoorn een vrij heftige polemiek met Dr. W. Astro, op wiens dissertatie *de altera Pauli captivitate* hij een kritiek had geschreven (zie: *N. Jaarb. v. Wet. Theol.* (red. Dr. D. Harting) 5^{e} dl. (1862), blz. 147-160, 554-560, 568-572; vgl. ook blz. 441-446).

Hij was gehuwd met Elisabeth Agnes Johanna Singels; van de kinderen uit dit huwelijk is geen predikant geworden.

Van hem zag het licht:

Disquisitio historico-exegetica exponens Roëlli litem de aeterna generatione Filii Dei a Patre. Traj. ad Rh. 1856. 8°. - *Toespr. geh. in de Herv. Kerk te Hoorn*, *17 Nov. 1863.* Uitgeg. m.e. liefdad. doel. Hoorn. 1863. 8°. - *Wat achter is vergeten.* Haarl. 1872. 8°. - *Het Nederl. Ultramontanisme*, in: *Stemmen over Staatk. en Maatsch. Vraagstukken.* Ond. leid. v. D.C. Nijhoff, N° 6. Culemborg, 1877, blz. 1-68. - *Brief aan Dr. W.J.F. Nuyens*, id., N° 9. - *Het Woord Gods*, in: *Volksbiblioth. uitgeg. vanw. de Vereen. t. handhav. en voortplant. v.h. liberale begins.* N. uitg. Amst. 1883. 8°. Eerste achttal N° 3.

L i t t e r a t u u r : *Alb. Stud. Rh. Traj.*, k. 375, 409. - Id. *L. Bat.*, k. 1366. - Sepp, *Biblioth. v. Kerkgesch.*, blz. 339. - *Waarh. in liefde.* Jrg. 1857, blz. 833, 834 (rec. v.v. H.'s proefschr.). - F.J. Los, *Gesch. der Ned. Gel. bel.*, in *Troffel en Zwaard* 18^{e} jrg. (1915), blz. 318[1].

[Jacob van den Hoorn Czn.]

HOORN Czn. (Jacob van den), geboren te Bleiswijk den 26^{en} Dec. 1823, bood zich van uit Rotterdam als geëxamineerd catechiseermeester en krankenbezoeker in Dec. 1853 aan bij den kerkeraad van Ridderkerk ‘mits eene bezoldiging ontvangende.’ Hij werd den 18^{en} Dec. aangesteld op een bezoldiging van 150 gulden, in April 1854 verhoogd tot 230 gulden. In Juli 1860 vertrok hij naar Hattem, waar hij als catechiseermeester was aangesteld. Den 10^{en} Juni 1864 volgde zijn benoeming te Zutphen, waar hij in Sept. d.a.v. zijn kerkelijke attestatie indiende. Tot zijn arbeid aldaar behoorde het preeken tweemaal per Zondag in ‘Bethel’. Van den 1^{en} Mei 1869 tot 1878 was hij werkzaam als directeur der stichting Hoenderloo (waar destijds maar voor 30 kinderen plaats was). Wegens gezondheidsredenen deed hij van die betrekking

afstand. In Nov. 1879 kwam hij met attestatie uit Amersfoort te Utrecht, waar hij zich vestigde zonder door den kerkeraad ald. te zijn aangesteld als godsdienstonderwijzer.

Hij overleed te Utrecht den 5^{en} Apr. 1884.

Reeds vóór zijn komst te Ridderkerk was hij gehuwd met Helena Suzanna van Eijk.

Van hem zag het licht:

Gods Zoon op aarde. Tafereelen en beschouwingen. Met een voorwoord v. W.J. Jorissen Mzn. Zwolle. 1863. 8°. (384 blz.). - *Eene kalme ziel in een gefolterd lichaam. Beknopte mededeeling v.d. laatste levensdagen eener vrouw, die door haar hondje gebeten, door watervrees aangetast werd en zalig gestorven is.* Zwolle 1866. 8°. - *Luther's leven, verteld voor kinderen.* Gorinch. (1867). 8°. - *Anna Rose of de Heer is mijn Herder.* Vrij n.h. Hoogd. v. W. Immanuel. Zwolle. 1871. 8° 1-3e dr.

Bovenst. levensschets is saamgesteld naar opgaven, ons welwillend verstrekt uit verschillende gemeenten, waar J. v.d. Hoorn heeft gewoond, en uit boekcatalogussen.

[Simon Albertus van den Hoorn]

HOORN (Simon Albertus van den),[1] geboren te Bodegraven den 12en Aug. 1851 en ald. opgevoed werd den 12en Sept. 1867 ingeschreven als student aan de Theol. School te Kampen. Den 1en Juni 1870 kwam te Kampen het bericht dat meer dan 80 huizen te Bodegraven door brand in de asch waren gelegd; enkele uren daarna kwam Docent S. van Velzen aan v.d. Hoorn ten huize van zijn verloofde voorzichtig meedeelen dat ook het huis zijner ouders hiertoe behoorde en dat zijn vader door het omvallen van een muur was gewond en aan de gevolgen reeds overleden was.

Den 19en Juli 1872 werd v.d. Hoorn bevorderd tot candidaat in de Chr. Geref. Kerk, waarop hij zich beroepbaar stelde. Hij bedankte voor beroepingen naar Oldekerk en Z.-Beijerland en nam die naar Sassenheim aan, waar hij den 24en Nov. 1872 bevestigd werd door Ds. J. Holster, pred. te Leiden, en intrede deed (m. 1 Cor. I:23*a*). Te Sassenheim bedankte hij voor Idskenhuizen en Scharnegoutum (25 Dec. 1873), maar nam hij een jaar later Breukelen aan, waar hij den 20en Dec. 1874 bevestigd werd door Ds. W. Raman, pred. te Kockengen (m. 2 Cor. II:16; intr. m. 2 Cor. III:5*b*). Na bedankt te hebben voor beroepingen naar Heusden (Nov. 1875), Enschede (Nov. 1876), Wormerveer (Nov. 1876) en Herwynen (Febr. 1877) nam hij den 14en Nov. 1877 een beroep naar Tiel aan, waar hij den 16en Dec. d.a.v. bevestigd werd door zijn zwager Ds. H.J. Schoolland, pred. te Brouwershaven (m. 1 Tim. I:15; intr. m. Jes. XL:6-8).

Zijn zeer krachtig en gezond gestel werd jaren lang door een leverkwaal ondermijnd, tengevolge waarvan hij den 30en Sept. 1890 te Tiel overleed. Zelfs nog in zijn ziekte arbeidde hij ijverig en rusteloos als herder en leeraar en ook op het terrein van Kerk en School in het algemeen. Door zijn lezingen voor Jongelingsvereenigingen voor Patrimonium en voor philanthropische vereenigingen, alsmede door zijn vele geschriften was hij bekend door heel het land. Ook zijn private studie hield hij geregeld bij. Hij deed zich kennen als iemand, die zijne krachten en gaven stelde in dienst van Kerk en Staat en ze besteedde tot heil zijner medemenschen. Zoo verwierf hij zich in zijn korte leven veler achting en liefde. Dit bleek te Tiel, zoo vaak een hernieuwde aanval van zijn kwaal het ergste deed vreezen, en ook bij

1) Tusschen S.A. v.d. Hoorn en den in het vorig art. behandelden J. v.d. Hoorn Cz. blijkt geen familieverwantschap te hebben bestaan.

zijn begrafenis aldaar, die bijgewoond werd door honderden niet alleen uit zijn eigen gemeente, maar ook van andere gezindten en plaatsen. Daar waren ook tegenwoordig

de Rector der Theol. School te Kampen, tot wier Curator hij gekozen was door de jongste Prov. vergadering van Gelderland, en de Praetor harer studenten.

Hij was gehuwd den 31^{en} Oct. 1872 met Henrica Gerarda Anna Westerhuis te Kampen, die hem met hare kinderen (drie dochters en een zoon) en zijn bejaarde moeder overleefde.

Van S.A. van den Hoorn zag het licht:

Het Theoretisch en Practisch Materialisme onzer dagen, *eene drangreden voor Chr. Geref. Onderwijs.* Volkslezing. Utr. 1876. 8°. - *Eenige gedachten in betrekking tot het schoolwetsontwerp.* Winterswijk. 1877. 8°. - *Wonderen zijn noodzakelijk.* Z. pl. 1878. 8°. - *Iets over het Genadeverbond.* Leeuw. 1879. 8°. - *De bestemming des menschen.* Voordr. geh. te Gron. den 11 Dec. 1879. Delfzijl. 1880. 8°. - *De gestaltenis eens dienstknechts.* Kerstboekje. Delfzijl 1880. 8°. - *De zon is verrezen.* Kerstboekje. Delfzijl. 1880. 8°. - *De eischen v.h. socialisme.* Voordr. Z. pl. 1881. 8°. - *De Geest der liefde*, *of een gesprek over het Chr. Pinksterfeest.* Delfzijl. Zj. 12°; 2^{e} dr. ald. 1881. 12°. - *De Borg des beteren Verbonds.* Delfzijl. 1881. 8°. - *De dood overwonnen*, *of een gesprek met kinderen over het Chr. Paaschfeest.* Brielle. Zj. 8°. - *De Zondagsrust is een sociaal belang.* Z. pl. 1881. 8°. - *De oorzaken v.h. Verval der Geref. Kerk in Ned.*, *zoo spoedig na de Synode van 1618 en '19.* Refer. op de Centr. Pastor. Confer. 13-14 Sept. 1882 te Leiden geh. Z. pl. 8°. - *De Praedestinatie volgens de Vermittlungstheologie en volgens Gods Woord.* Z. pl. 1883. 8°.[1] - *Het Priesterschap der belijders. Een woord bij het afleggen der geloofsbelijdenis.* Kampen. 1883. 8°. - *De Engelenzang.* Kerstboekje voor kinderen. Delfzijl. 1883. 12°. - *Prins Maurits als beschermer der verdrukte Gereformeerden.* Rott. 1884. 8°. - *Zach. Ursinus.* 18 Juli 1534-1884. Z. pl. 8°. - *De vergaderingen der Ev. Alliantie te Kopenhagen.* Nijm. 1885. 8°. - *De Zondagsrust is een recht der natuur.* Voordr. 25 Nov. 1885. Leid. 1885. 8°. - *Ziet*, *het Lam Gods.* Joh. I:36*b*. Z. pl. (Tiel) 1885. 8°. - *A B C des Gebeds.* Breukelen (1886). 8°. - *Reisindrukken*, *of over Domburg*, *Wiesbaden naar Dusseldorf.* Breukelen. 1887. 8°. - *Het jaar 1672*, *gedenkwaardig voor Vorst en Volk*, *voor Kerk en Staat.* Goes. 1888. 8°. - *Allerlei.* Leiden. 1891. 8°. Overdr. uit: *Chr. Volksbiblioth.* begonnen ond. red. v. S.A. v.d. Hoorn. 1889-'91.

Onder toezicht van J.H. Donner en S.A. v.d. Hoorn werd uitgegeven een nieuwe druk van de *Acta of Handel. der Nat. Syn. in den naam onzes Heeren J.Chr. Geh. door autorit. der H.M. Heeren Staten-Gen. te Dordr.*, *ten jare 1618 en 1619. Hier komen ook bij de volle Oordeelen v.d. Vijf Art. en de Post-Acta of Nahandel: In de tegenw. spelling n.d. oorspr. Nederd. uitg.* Leiden. 1883-'86. roy. 8°.

L i t t e r a t u u r : Schriftelijke mededeelingen welwillend verstrekt door een der dochters van wijlen Ds. S.A. v.d. H., mejuffrouw H.J. van den Hoorn te Kampen. -

1) Dit referaat werd gehouden op de 3e Geref. Predikanten-conferentie te Arnhem, waar na hem Dr. A. Kuyper met een paar referaten optrad. Laatstgen. trad ook in debat met v.d. Hoorn, die volgens hem niet vèr genoeg was gegaan; Kuyper betoogde dat men de Ethische theologie bepaald als een gevaar moet voorstellen. Dr. H. Bavinck stond meer aan de zijde van v.d. Hoorn. Vgl. hierover Dr. V. Hepp, *Dr. Herman Bavinck.* Amst. 1921, blz. 156.

De Bazuin, Stemmen uit de Geref. Kerk in Nederl. 38e jrg. 10 Oct. 1890. - Sepp, *Bibl. v. Ned. Kerkgeschied.*, blz. 313. - *Cat. Bibl. Theol. School te Kampen* (reg.).

[Johannes Hoornbeek]

HOORNBEEK (HOORNBEECK, HORENBEEK) (Johannes) behoorende tot een oorspronkelijk Vlaamsch geslacht[1)], werd den 4^{en} Nov. 1617 te Haarlem geboren uit het huwelijk van Tobias Hoornbeek, koopman ald., en Jacqueline Baert. Na in zijn vaderstad voorbereidend onderwijs te hebben ontvangen, werd hij den 15^{en} Apr. 1633 ingeschreven als student te Leiden, waar o.a. Dan. Heinsius, Anth. Thysius en Ant. Walaeus zijn leermeesters waren. Twee jaren later verliet hij deze stad vanwege de daar heerschende pestepidemie, en zette hij zijn studiën voort te Utrecht[2)], waar hij nog een jaar lang de lessen o.a. van G. Voetius volgde. Hij bleef er tot Sept. 1636, waarop hij na het wijken van de pestziekte terugkeerde naar Leiden. De dood van zijn vader in Apr. 1637 was oorzaak dat hij Leiden opnieuw verliet en zich te Haarlem vestigde. In het begin van 1639 toegelaten als proponent, werd hij beroepen bij de gemeente onder het kruis te Mülheim bij Keulen, waar hij den 1^{en} Maart d.a.v. bevestigd werd. Hij bleef er tot het najaar van 1643. Toen zag hij door de moeilijkheden van Roomschen kant zich genoodzaakt zijn bediening aldaar op te geven en zich naar Haarlem te begeven.

Den 2^{en} Dec. 1643 had zijn promotie plaats tot Theologiae Doctor aan de Utrechtsche academie (Voetii *Disputat. select.* T.v. p. 758). Hierdoor alsmede door zijne disputationes was zijn naam als bekwaam godgeleerde bekend geworden.

Den 19^{en} Febr. 1644 beroepen als predikant te Maastricht en den 3^{en} Maart d.a.v. te Graft (N.-H.) nam hij de eerste dezer twee beroepingen aan. Maar kort daarop, den 3^{en} Mei, werd hem het hoogleeraarsambt in de Theologie aan de Utrechtsche hoogeschool aangeboden, en nog geen twee weken later, den 15^{en} Mei[3)], de vacante zetel als hoogleeraar in de Godgeleerdheid aan de Illustre School te Harderwijk. De benoeming te Utrecht nam hij aan, waarbij hij van de aanneming zijner beroeping te Maastricht afzag.

In Juli 1644 hield hij zijn inaugureele oratie (zie ond. zijn geschr.) te Utrecht. Hij werd er verwelkomd door Antonius Aemilius met een Grieksch gedicht. In het volgend jaar werd hem ook het ambt van herder en leeraar te Utrecht opgedragen. Ondanks de bezwaren aan het gelijktijdig waarnemen van beide ambten verbonden, vervulde hij deze met groote nauwgezetheid. Tal van geschriften zijn in dien tijd door hem in het licht gezonden.

Bijna tien jaren daarna verwisselde hij het hoogleeraarsambt te Utrecht voor dat te Leiden. De aandrang o.a. door den Utrechtschen kerkeraad bij monde van Voetius op hem geoefend was zoo sterk geweest dat hij den 4^{en} Oct. 1653 den broederen meedeelde voor de benoeming te Leiden te hebben bedankt. Het was voor Utrecht echter een korte vreugde. Abr. Heydanus vergezeld van den stadspensionaris, tevens secretaris van Curatoren der Leidsche hoogeschool verscheen temidden van het

1) Zijn grootvader *Johannes Hoornbeeck* was in 1548 uit Vlaanderen gevlucht en had zich te Haarlem gevestigd.
2) Het *Alb. Stud. Rh.-Traj.* vangt aan met 1643, zoodat Hoornbeeks naam daarin niet voorkomt.
3) Aldus volgens Casp. Burman, *Trajectum eruditum.* Tr. ad Rh. 1738, p. 148, Bayle t.a.p. en Paquôt t.a.p. Vgl. over bedoelden datum Bouman, *Gesch. v.d. voorm. Geld. Hoogesch.* I, bldz. 93^{2}. Zooveel is echter zeker dat Hoornbeek te kiezen had tusschen Utrecht en Harderwijk.

Stichtsche consistorie, om Hoornbeeks overkomst nogmaals te bepleiten, zoo niet af te dwingen. Een half jaar (8 Nov. 1653 tot 8 Mei 1654) duurde de weifeling nog

met kleinere en grootere tusschenpoozen; toen gaf de aangezochte eindelijk toe, zonder evenwel 'absolute demissie' van zijn gemeente te kunnen bekomen; hij was en bleef nl. gehouden om weder te keeren naar Utrecht, indien de nood dit eischte en men hem terugroepen zou.

Den 9^{en} Juni 1654 aanvaardde hij het professoraat te Leiden met een oratie over de Godgeleerde Scholen *(de Scholis Theologicis)*. Gedurende de twaalf jaren, waarin de Leidsche hoogeschool zich in zijn bezit mocht verheugen, werd zijn lichaam ondermijnd door pijnlijke kwalen, tengevolge waarvan hij op Zondag 1 September 1666 op ruim 48jarigen leeftijd overleed.

Hoornbeek was een geleerde van niet alledaagschen stempel. Niet minder dan dertien talen verstond hij, waaronder de Chaldeeuwsche, de Syrische, de Arabische, de Italiaansche en de Spaansche. Zijn leermeester Voetius, wien Hoornbeeks benoeming te Utrecht wel bijzonder aangenaam moet geweest zijn, maakt meermalen in zijne geschriften met onderscheiding melding van hem[1)].

Belast met het onderwijs in de uitlegging van het O.-Testament ving hij zooals hijzelf meedeelt in een vriendschappelijk schrijven aan Coccejus (opgenomen in diens *Opera anekd.* II, p. 659) zijn lessen te Utrecht aan met de verklaring van het 7de hoofdstuk *cum digressione ad controversias Judaicas.* Hij was iemand van historischen aanleg en neiging; al was er toen nog geen sprake van eigenlijke colleges, althans publieke, in de kerkelijke geschiedenis, Hoornbeek heeft gedaan wat hij kon, door nu en dan enkele historische onderwerpen te behandelen, en wel zulke, die door den loop der zaken aan de orde kwamen[2)].

Het meest bekend en beroemd geworden boek, dat hij tijdens zijn professoraat te Utrecht in het licht zond, en dat ook voor volgende eeuwen kan gelden als een gedenkteeken van zijn historischen zin is zijn niet slechts van kennis en vlijt, maar ook van uitnemend talent getuigende *Summa controversiarum religionis cum infidelibus haereticis et schismaticis etc.*, een proeve van beschrijving van afzonderlijke confessies.

Aan Voetius en Hoornbeek als 'professores theologiae' werd door den Gereformeerden kerkeraad van Utrecht opgedragen een antwoord te ontwerpen op de vraag, die tegen het eind van 1651 en aan het begin van 1652 in zijn vergaderingen was ter sprake gebracht: of men niet van de te Utrecht wonende Remonstranten een verklaring diende te vorderen 'datse geen gemeenschap hadden met de leere der Socinianen.' Dientengevolge beijverden beide hoogleeraren zich in het licht te stellen hoe uit de toenmalige 'societeyt' der Remonstranten - 'als wt eenen quaden akker' - vele verderfelijke 'leeringen' voortkwamen, die nagenoeg 'een geheel nieuwe theologie' inhielden, o.a. de leer der Socinianen, die in de christenheid het Christendom verloochenden, en hier te lande geenszins 'tolerabel' was. Hoewel Hoornbeeks tijdgenooten zich nogaleens beklaagden over zijn toon van aanmatigend spreken en hem ook in dat opzicht vergeleken met zijn leermeester Voetius, erkent Sepp (*Godg. Onderw.* II, blz. 170) dat hij in zijn *Summa Controversiarum*, een werk

1) Vgl. *Disput. select.* T. II, p. 54; T. III, p. 1292; T. IV, p. 37; T. V, p. 433; *Polit. eccl.* T. I, p. I, p. 607, p. II, p. 520; T. II, p. 60; T. III, p. 341.

2) Zie Voet. *Dispp. select.* T. I, p. 682; II, p. 549, 686, 804, 1050, 1078; III, p. 10, 548, 708, 1364; V, p. 308; *Polit. eccles.* T. I, p. X, p. 235; III, p. 17, 611. Vgl. ook Sepp, *Godg. Onderw.* II, blz. 165-171.

van meer dan 1000 fijn bedrukte bladzijden in 8° of op gematigde, hoewel ernstige, niet harde of verachtende wijze spreekt.

Hoezeer hij oordeelde dat de Remonstranten de Socinianen zoo nabij zijn gekomen als ze maar konden en zich in alles naar hun zin, spreekwijze en stijl hebben gevoegd, toch was hij niet verblind in zijn oordeel; hij meende ‘dat men onderscheyt maken moet bij de Remonstranten tusschen diegenen, die enkel Arminianen zijn, dat is, die Arminius aanhangende, blijven binnen de vijf artikelen van de Praedestinatie ende den aankleve van dien, ende de Arminiaansche Socinianen, hoedanige Episcopius haar na Arminius gemaakt heeft.’ (*V.d. oorsprongh der Armin. nieuwigheden*’, blz. 223). Zoo maakte hij ook onderscheid tusschen Munsterschen en Doopsgezinden, al kon hij het niet verkroppen dat Menno de eerstgenoemden aansprak als ‘lieve broeders’, en al schroomde hij niet, omdat hij bij de meeste Doopsgezinden eenzelfde gevoelen opmerkte als bij de Socinianen, deze laatsten ‘geleerde Mennisten’ te noemen, en ‘de Mennisten ongeleerde Socinianen’. Hij sprak als zijn vrees uit ‘dat een onberekenbaar kwaad van uit het Noorden, van de zijde der Socinianen aanwezig is; de Wederdoopers en Remonstranten zijn er reeds dapper in verward; er dient met alle kracht, zoowel in de scholen als in de kerken tegen gestreden te worden; waar de Socinianen nog niet bekend zijn zwijge men hen dood.’ *(Socinianismus confutatus*, T.I. Introductio).

Bij zijn onmiskenbaren zin voor de *historie* toonde hij een open oog te hebben voor hetgeen in den naasten kring plaatsgreep; en hij begeerde dit ook bij anderen.

Wat hem voorts kenmerkte was zijn gave voor *polemiek;* in deze richting bewoog hij zich bij voorkeur. Zijn reeds vermelde, uit zijn Utrechtsche periode dagteekenende *Summa Controversiarum* legt hiervan getuigenis af. Een merkwaardig boek in dien geest is zijn in 1758 uitgegeven *Institutiones theologicae ex optimis auctoribus concinnatae*, waarin echter naar zijn eigen verklaring, behalve de verdeeling en inhoudsopgave, niets voorkomt van zijn eigen hand.

De tekst van dit boek bestond geheel uit citaten, overgenomen uit de dogmatische geschriften der voornaamste Nederlandsche theologen, zooals Junius, Trelcatius Jr., Gomarus, Voetius en tal van anderen, een historische dogmatiek, die in haar titel erop wijst dat Hoornbeek langs dezen weg de godgeleerdheid beoefend wil hebben naar den voorgang der vaderen.

Met de uitgave van deze *Institutiones* bedoelde Hoornbeek bestrijding van Coccejus' foederaal-theologie, bewerende, dat er tusschen Bijbelleer en Calvinistische dogmatiek, tusschen goddelijke en kerkelijke autoriteit geen verschil was. Tegenover Coccejus handhaafde hij dan ook de ‘ecclesiastica autoritas a qua haud leviter discedendum’. Dit werk bewijst wel zijn zin voor de oude scholastiek.

Door zijn geschriften van dien tijd, die eveneens een anti-Coccejaanschen geest ademen trad Hoornbeek op als hoofd der oppositie tegen Coccejus, en het moet hem een doorn in het oog zijn geweest, dat zoovele voorname godgeleerden diens partij kozen.

Bekend is Hoornbeek ook door zijn optreden in den Sabbatstrijd, ontstaan naar aanleiding van Coccejus' verklaring van den *Brief aan de Hebreën.* Reeds toen in 1655 laatstgen. zijn meening had verdedigd, dat de Sabbat niet in het Paradijs, maar in de woestijn ingesteld was, en dat derhalve het vierde gebod onder de N. Bedeeling

als afgeschaft moest beschouwd worden, had alleen Hoornbeek zich, hoezeer ook op

vriendelijke wijze, tegen deze opvatting verzet *(Heyliging v. Godts Naam en Dag)*. Weldra echter nam deze zaak scherper karakter aan. Prof. Abr. Heydanus, getrouw medestander van Coccejus, liet den 11^{en} Mei 1658 een verhandeling verdedigen *de Sabbato et Die Dominica*, waarin hij de stelling ontwikkelde, dat aan de Christenen het vieren van den Sabbat nergens was voorgeschreven, en dat daarom het vierde gebod, alleen op Israël toepasselijk, niet tot de moreele, maar tot de ceremonieele geboden behoorde, die niet meer van kracht waren onder de Nieuwe Bedeeling. Nadat de Utrechtsche hoogleeraar Essenius hiertegen was opgekomen en door Coccejus beantwoord was, viel Hoornbeek Essenius bij. Behalve zijn *de observando a Christianis praecepto decalogi quarto* (ook vert. in het Nederd.) verscheen in 1659 zijn *Nader-bewyzing v. des Heeren-dags-heiliging;* en straks een 2de druk van zijn *Heyliging van Godts Naam en Dag* (1659). Met nadruk en volharding stond hij, gesteund door Essenius e.a. het gevoelen voor, dat het vierde gebod van eeuwigdurende zedelijke kracht, dus van onveranderlijk goddelijk recht was, daar de Sabbatsviering een voorschrift was van den decaloog, die immers niet dan *zedelijke* geboden bevatte. Bovendien was de zevende dag reeds vóór den val ingesteld. Met klem verzette hij zich tegen den eisch der synode van Gouda (1659),[1)] om vrede te houden, het tegenschrijven te laten en te erkennen dat voor de Chr. Kerk het vierde gebod van kracht was gebleven naar Hebr. IV:9, Jes. LVI, LVIII, LXVI. Gaarne beriep hij zich erop dat de waardigste godgeleerden de moraliteit van dat gebod hadden verdedigd en allen arbeid op dien dag hadden verboden. Hij verlangde tusschenkomst van het staatsgezag.

Den 25^{en} Nov. 1659 verboden de Staten van Holland, de Leidsche hoogleeraren verder over dat onderwerp te schrijven (Wiltens, *Kerk. Placaatboek* II, blz. 377, 378). Spoedig ontbrandde de strijd echter voor een oogenblik opnieuw, naar aanleiding van stellingen *de Veritatis Religionis Christianae*, die zekere Theodorus Callerus den 24^{en} Nov. 1659 te Leiden verdedigen zou ter verkrijging van de doctorale waardigheid. De daarin uitgesproken gevoelens deden hevige geschillen ontstaan tusschen de leden der Theol. Faculteit. Hoornbeek vond in de stellingen zooveel aanstootelijks, dat hij den 11^{en} Dec. d.a.v. een request zond aan de Staten van Holland, waarin hij Coccejus aanklaagde ‘dat hij eenen dag voor zulk een dispuut had durven bepalen, en nu er moeielijkheden onder de professoren waren gerezen, den Senaat tot het nemen van verzoenende maatregelen had bijeengeroepen, zonder die professoren er in te kennen, die bereid waren zich stiptelijk aan de besluiten der Staten te houden’. Bij dezen brief sloot hij eene memorie van toelichting in, dat die stellingen van Callerus, gelijk hij had voorzien, ‘niet theologisch, maar gantsch cartesiaensch’ waren; dat hij hem vriendelijk had afgeraden dit dispuut te houden, maar dat alles zoo haastig in zijn werk was gegaan, dat er geen tijd tot deliberatie was overgebleven. Ook Coccejus als Rector Magnificus diende met Heydanus e.a. Assessoren een bezwaarschrift bij de Staten in; hierin beklaagde hij zich over

1) In deze Part. Synode van Z. Holland te Gouda (Juli 1659) werd voorlezing gedaan van een brief van Heydanus en Coccejus en een van Hoornbeek (d^{o} 7 Juli 1659) in zake hun gevoelen omtrent den Sabbat. H.'s brief is afgedrukt bij Knuttel, *Acta* II, blz. 135-137.

Hoornbeek[2]. Een en ander had tengevolge dat de doctorandus andere en minder aanstootelijke

2) Hoornbeek schreef over de zaak Callerus ook aan Johan de Witt (19 Jan. 1660). Zie: R. Fruin, *Brieven aan Johan de Witt.* Eerste dl. 1648-1660, uitgegeven d. N. Japikse in: *Werken v.h. Hist. Gen. te Utr.* Derde serie N° 42, blz. 316, vgl. ook blz. 194, 197.

stellingen ter verdediging moest kiezen, terwijl Curatoren al hun best deden de eendracht tusschen de professoren te herstellen.

Op het punt der veldwinnende Cartesiaansche denkbeelden was Hoornbeek zeer gevoelig. In 1656 had de classis 's-Gravenhage bij de Z.-Hollandsche synode een gravamen ingediend tegen het gevaar dat zij van bedoelde philosophie voor de Kerk zagen dreigen. De Leidsche senaat had daarop in een spoedvergadering Zondagmorgen 16 Juli 1656 een poging gedaan door een besluit, in handen van Curatoren gesteld, de klagers gerust te stellen. Maar intusschen had Heydanus er bij den raadpensionaris Jan de Witt op aangedrongen der synode wat toetegeven, opdat deze van de proponenten geen verklaring zou gaan vragen op het stuk der Cartesiaansche philosophie, hetgeen bovendien zeer onbillijk zou zijn, daar de meeste leden der synode Descartes' schriften waarschijnlijk nooit gezien en zeker nooit begrepen hadden. Inderdaad gaf de Witt aan dit verzoek gehoor. Maar intusschen was de Theol. Faculteit niet eenstemmig. Hoornbeek verklaarde ‘de cartesiaansche filosofie te improbeeren’. De Witt was hierover ontstemd, en schreef weer d^{o} 26 Juli dat ‘als het fondament naamentlijck de liberteyt van philosopheren onbeweecht blijft (er geen) swaaricheyt is om D. Hoornbeecq wat te gemoedt te comen’. Het eenstemmig advies der Faculteit, dat hij verlangde, ontving hij: Heydanus wàs aan Hoornbeek tegemoetgekomen en had hem beloofd ‘zulke filosofemata van mons^{r} Descartes, nu ter tijd eenige offensie gevende, niet meer voort te setten’.

Opmerking verdient dat deze geschillen niet zulk een verbittering teweegbrachten tusschen Hoornbeek en Heydanus, dat de vriendschapsbanden, die tusschen beide bestonden, verbroken werden. Heydanus heeft dan ook een lijkrede op Hoornbeek gehouden, na vergeefs getracht te hebben Coccejus hiertoe overtehalen. Deze lijkrede, moet hem echter op bepaalde punten moeilijk geweest zijn, zij werd dan ook op verlangen van den academischen senaat niet in druk uitgegeven.

Met grondige geleerdheid en scholastische methode verbindt Hoornbeek een vurigen ijver voor de *praxis pietatis* in het leven van den Christen en van de Kerk. Ook hierin betoont hij zich een Voetiaan, dat hij sterke voorliefde blijkt te hebben voor de *moraal.* Een proeve hiervan is zijn *Theologia practica*, die bij zijn overlijden in 1666 bijna geheel afgedrukt lag. Zij telt twee deelen; het derde is nooit verschenen. Dit werk, waarin hij uit de geheele stof der Christelijke leer de ethische elementen te voorschijn haalt, is niet bepaald een ‘compendium Theol. moralis’ te noemen; de schrijver had blijkbaar als model voor zich de Engelsche moralisten, van wie de meesten toentertijd geen wijsgeerige methode volgden; zelf gaf hij van den inhoud deze omschrijving: ‘Persequuti hoc tomo sumus vitae Christianae generalia; in altero tractaturi virtutum et vitiorum magis specialia. Uti haec sequuntur ad expositam materiam charitatis in quâ hic desinimus.’ Elke paragraaf heeft tot grondslag een Schriftwoord, dat *explicatur et applicatur.*

In 1669 verscheen door de zorg van zijn ambtgenoot te Leiden David Stuart een bundel verhandelingen, uit de nalatenschap van Hoornbeek, onder den titel: *de conversione Indorum et Gentium libri duo*, waarvan de inhoud tevoren met de studenten behandeld was. Stuart voegde er een levensbeschrijving van den auteur aan toe[1)].

1) Sepp (*Godgel. Onderw.* II, blz. 435) stelt de vraag of D. Stuart zelf de schrijver is van Hoornbeeks *vita* vóór de uitgave dezer *libri duo.*

Deze bundel maakte het vervolg uit der in 1655 van dezelfde hand verschenen *pro convincendis et convertendis Judacis libri octo*, beide getuigende van Hoornbeeks liefde voor de wetenschap en liefde voor de Kerk. Hij houdt zich daar ernstig in bezig met de Joden- en Heidenzending. Met nadruk betoogt hij dat de zending allen aangaat; ook wijst hij middelen aan, waardoor zij beter dan tot dusver ter harte genomen worde[1)], terwijl hij niet nalaat te herinneren aan den ijver, waardoor zijn onvergetelijke leermeester Walaeus zich in dit opzicht had verdienstelijk gemaakt. Terecht heet het in Hoornbeeks *vita* (zooeven vermeld): 'Historiam sacram praesertim multum excoluit Hoornbeekius et ad Theologiam mira arte applicuit'. *Liber secundus* van dit geschrift bevat XV korte opstellen over dogmatische en historische vragen, die met dit onderwerp in nauw verband staan. Een daarvan (Cap. III) handelt *de libris sybillinis*.

Op het gebied der *homiletiek* valt Hoornbeeks invloed niet te miskennen. Naar zijn *Tractatus de ratione concionandi* (1645), de eerste eigenlijk gezegde oorspronkelijke homiletiek hier te lande, regelden zich de Voetianen. In deze verhandeling dringt hij er op aan dat men de hoorders niet belasten moest met een opsomming van allerlei verklaringen, als men den tekst gemakkelijk duidelijk kan maken, daar school en kerk toch verschillende behoeften hebben. Hij waarschuwt tegen het gebruik van namen, die het volk niet verstaat, en doet uitkomen dat de hoorders zeer eenvoudig zijn. Het tractaat bevat veel, dat van blijvende waarde is. Hoornbeek was een typisch rechtzinnig Nederlandsch Godgeleerde, wiens systeem blijkt uit zijn talrijke uitspraken over den theologischen studiegang (vgl. *Oratio inaug. de studio S.S. Theol.*, en de *Praefatio* der *Institutiones):* op de studie der H. Schrift volgen de dogmatische *institutiones*, daarna de *controversiae*, eindelijk het *practicum vitae et regiminis* (ethiek en kerkrecht), waaraan hij het historicum toevoegt. Verschillende van deze vakken heeft hij behandeld in uitgebreide leerboeken.

Hoewel met wantrouwen ziende op de irenische pogingen van een Joh. Duraeus[2)] heeft hij toch ook den vrede voorgestaan. Hiervan getuigt zijn *Irenicum sive de studio pacis et concordiae*, waarin hij ook ten opzichte van de Cartesiaansche en Coccejaansche geschillen aantoont, dat deze verschilpunten de inwendige eendracht niet mogen tenietdoen.

Hoornbeek was tegenwoordig in de Part. Synode van Z.-Holland 15 Juli-3 Aug. 1652 te Gorinchem, waar hij als gedeputeerde van Utrecht tot de correspondentie een memorie van G. Voetius voorlas in zake diens strijd met Sam. Maresius (afgedrukt bij Knuttel, *Acta* III, blz. 305, 306).

Voorts presideerde hij de Part. Synode van Z.-Holland te Leiden 8-24 Juli 1658, en was hij als afgevaardigde der Classis Leiden mede tegenwoordig in de Part. Synode v. Z.-Holland te IJselsteyn 7-15 Juli 1665, waar een remonstrantie 'stante Synodo' tegen 'de stouticheden des Pausdoms' mede door hem opgesteld werd.

Ook bekleedde hij de functie van visitator der classis Leiden en Neder-Rhynland.

Hoornbeek was gehuwd met Anna Bernard van Amsterdam (ondertr. ald. 20 Apr. 1650). Door dit huwelijk werd hij aanverwant aan mannen van naam als de Harderwijksche prof. Constantin l'Empereur en Jodocus Hondius, vermaard geograaf (grootvader van Anna Bernard).

1) Zie Mr. J.A. Grothe, *Berichten v.d. Utr. Zend. vereen*, 1875, blz. 83.
2) Vgl. *Biogr. Wdb. v. Prot. Godgel.* II, blz. 659-661.

Hoornbeek liet twee zoons na; de oudste was *Isaäk Hoornbeek*, eerst bekend advocaat in den Haag, daarna Pensionaris van Rotterdam.

Van Joh. Hoornbeek bestaan verschillende portretten: o.a. een ter halve lijve, rechts, zittende, geheel in mantel gehuld. Met 4 reg. onderschr., waarvan 1 kapit. Geëtst door A. Santvoort. kl. fol.; een anno 1650, borstb. links in middelb. leeftijd, met knevels, platten kraag en mantel. Teeken. m. zw. krijt d. S. de Bray. kl. fol.; hetz. portr., doch vergroot, ter halver lijve, links, met de rechterhand, waarin hij een boek houdt. Met 3 reg. onderschr. Door J. Suyderhoef fol. M. adr. v. J. Tangena. Vgl. Muller, *Cat. v. Portr.*, 2565, 2566; suppl. 2566*; v. Someren, id. II, N° 2590, 2590*; v. Troostenburg de Bruyn, *Herv. Kerk in N.O.-I.*, blz. 186^{3}.

Van hem zagen de volgende geschriften het licht:

Disputationes X. Anti-Judaicae. Ultraj. 1644. 4°.[1] - *Oratio inaug. de studio S. Theologiae*, *habita in Acad. Ultraj. ad susceptionem Professionis Theol. Ao CI□I□CXLIV die VI Idus Julii.* Ultraj. 1644. 4°.[2] - *De Paradoxis et Heterodoxis Weigelianis Commentarius*, *ubi et de Swencfeldo*, *aliisque similis indolis.* Ultraj. 1646. 24°. (Bibl. Theol. School Kampen). - *Gisb. Voetii Dispulaty v. geestelicke verlatingen*, *wt de Latynse tale in onse Nederlantse overgeset.* 1646.[3] - *Disputationes de Baptismo Veterum.* Ultraj. 1647. 4°. - *Apologia pro Ecclesia Christiana hodierna non apostaticâ contra librum*[4] *cui titulus: Ad Legem et testimonium etc.* Amst. 1647. 8°. - *Belydenis Predicatie ov. 1 Tim. III:15.* Utr. 1648. 12°. - *Korte en naerdere verdediginge van de waare Kerk*, *gestelt tegen den Schryver v. de Paepsche Kerk ond. de naam v. Christophorus Ouwerkerk.* Utr. 1649. 12°. - *Overtuigde vermetenheid v. Chr. v. Ouwerkerck in zijn verlore* (sic!) *proces.* Utr. 1650; 2^{e} uitg. Traj. ad. Rh. 1658. - *Socinianismus confutatus.* T I. Ultraj. 1650. 4°; T. II Amst. 1662. 4°; T. III ibid. 1664. 4°[5]. - *Oratio funebris in obitum Cl. V. Car. de Maets*, *Theol. eximii.*[6] 20 Apr. 1651. Traj. ad Rh. 1651. - 4°. - *Euthanasia*, *ofte wel sterven; waer in veel*

1) Ten onrechte door Bayle, *Diet. Hist. et Crit.* i.v. vereenzelvigd met *De convincendis et convertendis Judaeis.*
2) Zie ook zijn *Orationes habitae in Acad. Ultraj.*, hierna vermeld.
3) In Nov. 1636 had Voetius een *disputatio de desertionibus spiritualibus* doen verdedigen, die hij ten tweede male liet afdrukken. Door den student Johannes Petri vertaald, die daaraan het zevende hoofdstuk uit het tweede boek van Amesius' *Gevallen der conscienty* toevoegde, werden beide stukken door Hoornbeek onder bovenst. titel in het licht gezonden. Een 3e dr. hiervan 'opnieuw overzien, vermeerdert en verbeetert' verscheen in 1659 te Dordrecht. Deze uitgave bevat ook een breedvoerig tractaat van Hoornbeek zelf, geplaatst achter de verhandeling van zijn 'eerw. meester ende collega doet. Voetius.' (Duker, *Gisb. Voetius* III, 1e st. blz 56^{2}).
4) Nl. v. A. Boreel.
5) Zijn leerling David Knibbe, pred. te Leiden, gaf in 1690 uit: *Clar. ac doct. D. Joh. Hoornbekii*, *s.s. Theol. Doct.*, *in eccl. et Acad. Lugd. Bat. professoris. Socinianismi confutati compendium*, *ipsissimis cl. auctoris verbis concinnatum in usum s.s. Theol. studiosorum* L. Bat. 12°.
6) Ook in J.G. Jochius, *Vitae Theologorum eruditione et scriptis insignium*, p. 120 seqq., met het *Epitaphium* van Hoornbeek op de Maets. Eveneens in Hs. *Orationes habitae in Acad. Ultraj.*, hierna vermeld.

voorbeelden der stervenden en hun laatsten doodtspreuken verhaald worden. Utr. 1651; 2e dr. ald. 1660. 8o.[7]. - *De desperatione salutari de se ipso.* L. Bat.

7) Een 3e dr. werd bijna een eeuw later bezorgd door Wilh. Eenhoorn, destijds em. pred. van Arnhem: *Euthanasia ofte wel sterven v. Prof. Joh. Hoornbeek*, *herdrukt*, *verrijkt*, *en vermeerdert met deszelfs levensbeschrijving*, *eene opdragt en zeer uitvoerige voorrede*, *behelzende voornamentlijk enige redenen*, *waarin ware Christenen*, *niet minder voor den dood vreezen; en waarom zij niet meer naar den Hemel verlangen.* Arnhem. 1742. 8o. 4 dln.

1651. - *Examen Bullae Papalis Innocentii X. quâ Pacem Germaniae abrogare nititur. Accedunt Bullae Urbani VIII. de suppresione Jesuitissarum*, *de cultu imaginum et de Festis.* Ultraj. 1652. 4°. - *Summa Controversiarum Religionis cum infidelibus*, *haereticis*, *schismaticis; id est*, *Gentilibus*, *Judaeis*, *Muhammedanis; Papilis*, *Anabaptistis*, *Enthustiastis et Libertinis*, *Socinianis; Remonstrantibus*[1)], *Lutheranis*, *Brownistis. Graecis.* Traj. 1653. 8°. (Bibl. Theol. School Kampen). It. Secunda editio auctior et emendatior. Ibid. 1658. 8°. (Doopsg. Bibl. Amst.). It. Colbergae. 1676. 8°. It. Francof. ad. Viadum. - *Institutiones Theologicae ex optimis auctoribus concinnatae.* Ultraj. 1653. L. Bat. 1658. 12°. - *Oratio de Ecclesiarum inter se communione*, *dicta in Acad. Ultraj. die II Mai A. CI□ I□ CLIV.* Ultraj. 1654. 4°.[2)] (Bibl. Rem. Amst.) - *Oratio inaug. de Scholis theologicis*, *dicta in Acad. Lugd. Bat.*, *frequentissimo andritorio*, *die IX Junii Anno CI□ IC□ LIV.* L. Bat. 1654. 4°. - *Tractaat v. Catechisatie. Haare oorsprong*, *gebruick*, *ende nuttigheid in de Christen-kercke.* Leiden. 1654. 12°. (Doopsgez. Bibl. Amst.) - *Dissertatio de peste*, *Theologica.* L. Bat. 1655.[3)]. - *De convincendis et convertendis Judaeis et Gentilibus Libri VIII.* L. Bat. 1655. 4°. - *Orationes habitae in Acad. Ultraj. Prima inaug. ad susceptionem professionis theol. anno 1644. Altera funebr. in obit. cl. v. Caroli de Maets*, *Theologi eximii. Tertia discessoria anno 1654*, *de secunda Maii.* Ultraj. 1658. 8°. - *De observando a Christianis praecepto Decalogi quarto die Dominica.* L. Bat. 1650. 12°[4)]. - *Heyliginghe v. Godts naem en dagh*, *ofte straffen tegen vloecken en sweeren; ende v.d. onderhoudinghe v. des Heeren-daghs-heyliginghe.* Leyd. 1655. 12°; 2e dr. ald. 1659. 12°. - *Nader bewysinghe v. des Heeren-daghs-heyliginghe.* Leid. 1659. 16°. - *Sondag Rust-dagh des Heeren ende daarin getoont conciliaty van verscheide disputen dienaangaande.* Leyd. 1659. 12°. - *Concept v. redres over het stuk v. leeninge omtr. den Armen.*[5)] 2e dr. Leyd. 1659. - *Epistolae ad Johannem Duraeum*

1) Bestreden werd H. op dit punt door Arn. Poelenburg in diens *Epistola ad C. Hartsoekerum*, *in qua liber octavus Summae Controvers. J. Hoornbeeckii*, *qui est adversus Remonstrantes refellittur* etc. Amst. 1655.

2) H's afscheidsrede te Utrecht. Ook in: *Orationes habitae in Acad. Ultraj.*, hierna vermeld.

3) Ook opgenomen in: *Variorum Tractatus Theologici de Peste.* L. Bat. 1654. 24°, p. 250 seqq.

4) Ook vert. in het Nederlandsch onder den titel: *Sondach, Rustdagh.* Leiden 1659, 86°. Voetius *Auctie-catalogus*, pars I, theol. in oct. n° 250 vermeldt nog als geschrift van Hoornbeek over dit onderwerp: *Conciliatie over den rustdagh.* Duker, die hiervan melding maakt (*Gisb. Voetius.* II. 2e st., blz. 214[3]), verklaart van geen dezer tractaten over den Sabbat een ex. te hebben kunnen ontdekken, maar den inhoud van *De observando* etc. gedeeltelijk te hebben teruggevonden in de *Consideratien* van Abr. Heydanus.

5) Evenals Voetius o.a. had Hoornbeek tegen Utrechts leenbank gepreekt, en wel den 21en Jan. 1646, 's nam. in de Buurkerk n. aanl. van het 8ste gebod (Zond. 42 van den Heid. Cat.). Vgl. Duker, *Gisb. Voetius* II, 3e st. blz. 282[3]. Met Voetius en Car. de Maets had hij opdr. aan de Synoden der Vereen. Nederl., d° 20 Mei 1646 uitgegeven *Res Judicata* d.i. *Extracten Uyt de Resolutiën der Synoden Ende Oordeelen der Academien in dese Vereenichde Nederlanden*, *vervatende* (sic:) *het ghemeyn eenparich ende aengenomen Kerckelijch gevoelen Over de Negotie der Ghenaemde Lombaerden.* Wtgegeven Door de Professoren der Theologiae tot Utrecht. Utr. 1646. 4° (Prov. Bibl. Zeel.); 2e dr. 1657.

Scoto-Britannum, quâ respondetur Examini Johannis Beverley de Indepentissimo. Addita est Independentium in Anglia confessio. L. Bat.

1660. 8°. (Doopsgez. Bibl. Amst.) - Id. cum *Jacobi Usserii Disputatione de reducendo Episcopatu ad formam regiminis Synodici.* Ultraj. 1661. 4°. - *Van de Oorsprongh der Arminiaensche nieuwigheden.* Schoonhoven. 1662. 12°.[1] - Voorrede voor het Engelsche werk: *Clavis Theologiae.* Vliss. 1662. fo.[2] - *Berigt v.d. Sabbath.* Utr. 1663. 12°. - *Dissertatio de veterum concionibus.* Traj. ad Rh. 1663. 4°. - *Dissertatio de consociatione Evangelicâ Reformatorum et Augustanae Confessionis sive de Colloquio Cassellano*, *Pridem habito d. V Julii*, *anno CI□ I□ CLXI.* (Met opdr. aan Anna Maria v. Schurman). Amst. 1663. 4°.[3] (Kon. Bibl.) - *Theologia Practica*, Accessit ejusdem *Irenicum*, *de studio Pacis atque Concordiae*, *et Oratio de Prudentia*[4]. II Partes. Ultraj. 1663-'66. 4°. (Bibl. Th. School Kampen.) It. Francof. 1698. 4°. - *Capitula Patrum.* Traj. ad Rh. 1665. 4°. - *Disputationum Theologicarum Anti-Socianarum compendium.* Ultraj. 1666. 8°. - *De conversione Indorum et Gentilium libri duo. Accessit ejusdem vita ab amico edita.*[5] Amst. 1669. 4°.[6] (Univ. Bibl. Leiden). - *Methodus*, *sive Tractatus de ratione concionandi.* Met het *Compendium Theol. Dogmaticae* v. Andr. Essenius. Ultraj. 1669; 2e uitg. 1682; 3e uit. 1685. 8°.[7] - *Vetera et nova*, *sive Exercitationum Theologicarum libri III*, *quorum ultimus ex parte complectitur materias*, *quas Auctor Tomo III Theologiae suae Practicae*, *destinaverat. Accedunt ejusdem orationes quaedam.* Traj. ad Rh. 1672. 4°.[8] (Bibl. Th. School, Kampen.) - *Miscellanea Sacra*, *in quibus lectissimae*, *cujusvis argumenti*, *Theologici*, *textualis*, *dogmatici et elenctici*, *Practici*, *Historici et Ritualis veteres et novae exercitationes*, *Nec non Orationes quaedam continentur.* Leid. 1674. 4°. Ultraj. 1676. 4°.

Burman (*Traj. erud.*, p. 154, 155) noemt bovendien nog: *Catechismus*, *of Chr. en Eenvoudig Onderwijs over de dwalingen des Pausdoms. - Van het laatste oordeel.*

1) Vooraf gaan: A. Montanus, *Sociniaensche Arminianery; Vertoonende den Aenvang en voortgang Van die secte.* En: Leon. Ryssenius, *Vuyle leere Der Nieuwe Remonstranten.* (Rem. Bibl. Amst.). Het tweede stuk van dit zeldzame werkje begint weder met nieuwe pagineering.
2) Vgl. Vrolikhert, *Vliss. Kerkhemel*, blz. 120, 121.
3) Dit werk werd aangevallen door Abr. Calovius in diens: *Δο□ιμασια Speritus Syncretistici Dissertationis Lugdunensis D. Johannis Hoornbeekii de Consociatione Reformatorum et Augustance Confessionis.* Wittebergae. 1667. 4°.
4) Redev. bij het neerleggen van het rectoraat.
5) Eerst het leven van Hoornbeek, daarna een praefatio van David Stuart, van wien ook het leven van H. is; aan het slot registers. De Haagsche Predikant Hendrik Velse gaf een bewerking van dit geschrift van H., onder den titel. *Prof. Hoornbeeks Sorg en Raad aangaande de Evangelieprediking in O. en W.-Indië*, *vertaald en opgehelderd*, tezamen in één band met W. Hoogerwaart, *Afscheidsreden tot de Gemeinte* (sic!) *op Batavia.* 's-Gravenh. 1732. 4°.
6) Reeds bij gedeelten verschenen in *Theses.* L. Bat. 1662, 1663. 4°.
7) Vgl. *Biogr. Wdb. v. Prot. Godgel. in Ned.* II, blz. 93, (785).
8) *Liber primus*, *continens Ecclesiastica et Ritualia. Liber II continens Dogmata et Elenctica. Liber III continens Textualia.* De orationes zijn behalve twee der reeds genoemden: *Oratio funebris en obitum D. Jac. Revii S. Theol. D. et in illustrium S.D. Ordinum Holl. Westfrisiaeq.*, *alumnorum collegio Theologico Regentis meritissimi*, *habita Leydae anno* 1658. Deze bundel werd na H.'s verscheiden bezorgd door Andr. Essenius. Door de ongunst der tijden was het debiet hoogst nadeelig; zes jaren later verscheen hij onder den titel: *Hoornbeekii Miscellanea sacra;* zie boven. (Vgl. *Biogr. Wdb. v. Prot. Godg. in Ned.* II, blz. 92 (784).

Van hem is voorts een Latijnsch vers, geplaatst aan het slot van Voetius' *Exercitia et bibliotheca studiosi theologiae* (1644); hij wijdde het toe aan zijn ‘venerandus praeceptor et collega’.

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 381, 382. - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz. 147-150. - Bayle, *Dict. Hist. et Crit.*, 2me éd. II, p. 1587, 1588. - Nicéron, *Mémoires p. servir à l'hist. des Hommes Ill.* T. XXXIII, p. 299-306. - Hs. levensbeschr. voor de uitg., bezorgd d. D. Stuart, *De convers. Indor. et Gentil. libri* II. - C. Burman, *Traj. eruditum*, p. 147-155. - Herzog, *Realencykl.* VIII, S. 550 (art. C.F. Karl Müller). - Crenii, *Animadv. Phil. et Hist.* P. VII, p. 156, 179; P. VIII, p. 150; P. XVII, p. 94, 96, 281, 437, 760. - Sam. Maresius, *Tract. brevis de afflicto statu studii Theologici in Foed. Belg.* etc. Gron. 1672, p. 16. - Siegenbeek, *Leidsche Hoogesch.* I, II (reg.). - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 252. - Witte, *Diar. Biogr. ad annum 1666.* - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H.K.* II, blz. 473. - Duker, *Voetius* (reg.). - Vrolikhert, *Vliss. Kerkhemel*, blz. 120, 121. - Kruyf, *Gesch. v.h. Ned. Zend. Gen.* (reg.). - Cramer, *Heidanus*, (reg.). - Kühler, *Socin.*, blz. 126. - v. Slee, *Socin.* (reg.). - Knappert, *Gesch. N.H.K.* I (reg.). - Reitsma, *Herv. en Herv. K.* (reg.) - Ypey, *Letterk. Gesch. der Systemat. Theol.* I, III (reg.) - Posthumus Meyjes, *Revius* (reg.). - Hartog, *Gesch. Predikk.* (reg.). - Molhuysen, *Bronnen t.d. Gesch. der Leidsche Univ.* III, in: *Rijksgeschiedk. Public.* 38 (reg.). - W. Goeters, *Die Vorbereit. des Pietism. in der Ref. Kirche der Niederl.* etc. (reg.). - v. Troostenburg de Bruyn, *De N.H.K. in O.-I.* (reg.). - v. Oosterzee, *Pract. Theol.* I, blz. 201. - Achelis, *Prakt. Theol.* (bew. d. L.W. Bakhuizen v.d. Brink) (reg.). - J.R. Callenbach, *Just. Heurnius.* - Knuttel, *Acta.* III, IV (reg.). - Dez., *Bibliogr. v. Kerkg.*, blz. 149, 224. - *Arch. v. K.G. inz. v. Ned.* IX (1838), blz. 490, 499. - *Ned. Arch. v. K.G.* II (1842), blz. 316, 348; VIII (1848), blz. 375. - Bouman, *Gesch. Geld. Hoogesch.* I, blz. 95. - *De Ned. Leeuw.* Jrg. 1921, k. 55. - Rogge, *Cat. Rem. Bibl. Amst.* St. II, Afd. I, blz. 68, 69. - *Cat. Bibl. Theol. School Kampen* (reg.).

[Cornelis Hooyer]

HOOYER (Cornelis), geboren te Arnhem den 8en Nov. 1802 uit het huwelijk van Jan Hendrik Hooyer en Clara Wouters werd ingeschreven als student te Utrecht den 18en Sept. 1820, en toegelaten tot de Evangeliebediening in de Ned. Herv. Kerk door het Prov. kerkbestuur van Overijssel den 5en Oct. 1826. Zijn eerste gemeente was Heumen, Malden en Groesbeek, waar hij den 4en Maart 1827 bevestigd werd door Ds. A.R. Rutgers, pred. te Lent (m. Mc. XII:37*b*; intr. m. Col. III:16*a*). Vandaar vertrok hij naar Zalt-Bommel, waar zijn bevestiging plaats had den 4en Oct. 1829 door Ds. R. Macalester Loup, pred. ald. (m. 1 Tim. I:11; intr. m. Hand. XVIII:9, 10; afsch. te Heumen 27 Sept. m. zijn intreetekst ald.). Hij bleef in zijn tweede gemeente werkzaam totdat hij om gezondheidsredenen den 1en Maart 1862 zijn eervol emeritaat verkreeg. Daarna bleef hij eerst nog wonen te Zalt-Bommel; vervolgens trok hij zich terug in de landelijke stilte van zijn buitenplaats De Heest nabij Lochem, waar hij overleed den 18en Juli 1873. Na vervulling van een preekbeurt te Brussel voor koning Willem I, werd hem het uitzicht geopend hofprediker te worden, waartoe het echter ten slotte niet kwam.

Zoowel bij den hongersnood, in 1847, als gevolg van den mislukten aardappeloogst, als bij den watersnood van 1861 maakte hij zich hoogst verdienstelijk door persoonlijk hulpbetoon en door het inzamelen van giften.

Als predikant genoot hij veler liefde, vooral van hen, die hem van nabij kenden, door zijne schilderachtige preeken, zijne hoogst leerzame, stichtende Bijbeloefeningen, jarenlang door hem aan zijn huis gehouden, en door zijn ongeveinsde deelneming

in vreugde en leed van anderen, die niet het minst bij bovengen rampen bleek.

Reeds als candidaat gaf hij blijk van zijn degelijke studie door zijn bekroonde beantwoording van de prijsvraag, uitgeschreven door het Haagsche Genootschap te verded. v.d. Chr. Godsdienst: *quibusnam partibus sibi invicem similes sunt sacri lavationis et coenae ritus a Christo instituti?* Zijne latere studiën bewogen zich bepaaldelijk op het gebied van het kerkrecht der Ned. Hervormde Kerk en getuigen van zijn groote kennis op dit terrein. Zijn vrijmoedige kritiek op de kerkelijke wetten heeft niet nagelaten invloed te oefenen. Van zijn in 1846 verscheen werk over dit onderwerp werd in jrg. XI van *De Gids* (1847, blz. 425-476) een geestige beoordeeling geplaatst onderteekend 'Mens Ingenua Deo Gratia' (Mensinga)[1].

Hooyer hield zich bovendien bezig met beoefening van de kunst. In zijn vrije uren zat hij dikwijls achter den schildersezel.

Hij was gehuwd 1° met Wilhelmina Hermina van Druynen (overl. 1830). Den 26en Mei 1843 hertrouwde hij te 's-Gravenhage met Cornelia Johanna Margaretha Bruins, dochter van Ds. Dirk Bruins, pred. resp. te Hoevelaken en te 's-Graveland, en van Albertina Arnoldina Cornelia Bonnet, (docht. v.d. Rotterdamschen predikant Gijsb. Weyer Jan Bonnet). Hooyers tweede echtgenoote (overl. te Velp 1886) was eene savante, die een groot aantal vertalingen bezorgde. Tevens was zij zeer artistiek van aanleg. Uit dit huwelijk werden 10 kinderen geboren, waarvan een zoon hierna volgt.

Van C. Hooyer verscheen in druk:

Kerkelijke Wetten v.d. Hervormden. Zalt-B. 1846. 8°. - *Drie dagen in Saksisch-Zwitserland.* Arnh. 1846. 8°. - *De groote nood des hongers in en bij den Bommelerwaard. Een waar verslag voor alle menschenvrienden in ons vaderland; ten beste der armen uitgeg.* Zalt-B. 1847. 8°. - *Staat van Ds. C. Hooyer te Zalt-Bommel, zijner ontvangsten en uitdeelingen t. behoeve der armen in en bij den Boemelerwaard en v. meer verwijderde dorpen*, v. 3 Mei tot 30 Juni 1847. (M. aanmerkingen). Zalt-B. 1847. 8°. (Kon. Bibl.). - [Met J. Paré], *Aanteek. op het ontwerp v. gerevideerd Alg. Reglem, voor het Bestuur der Herv. Kerk in het Koningr. der Nederl.* Zalt-B. 1848. 8° (Kon. Bibl.). - *Levensbericht v. Ds. Gerhard Heinrich v. Senden*, in: *Lett. Levensber.* 1852, blz. 20-35. - *Iets over de benoeming v. ouderlingen en diakenen door de gemeente.* Zalt-B. 1845. 8°. - *Redev. ter opening v.d. Alg. verg. der Maatsch. t. Nut v. 't Alg.* 1856. 8°. (Bibl. Lett.). - *Oude Kerkverordeningen der Ned. Herv. gemeenten (1563-1638) en het concept-reglem. op de organisatie v.h. Herv. Kerkgenootsch. in Ned.* (1809). Zalt-B. 1865. 8° (Kon. Bibl.). - In: *Godgel. Bijdragen voor het jaar 1837.* Elfde dl. 1ste st., blz. 81-94: *Een brief over het werk getiteld: Das Leben Jesu, kritisch bearbeitet von Dav. Friedr. Strauss.* - In: *Twaalf leerred.* van J. Steenmeyer, e.a. 1846 een leerr. - In: *Leerred. t. bevord. v. Ev. kennis en Chr. leven.* Arnh. 1855, blz. 47-58: *De opstanding v. onzen Heer* (Mt. XXVIII:1-4). - In: *De Gids* 31e Jr. (1867), blz. 1-21: *Het beheer v.d. goederen der Ned. Herv. Gem., n. aanl. v. Mr. C.H. Gockinga, De regeling v.h. toezigt op het beheer der goederen v.d. Herv. Gemeenten. Beraadslagingen v.d. Tweede Kamer der St.- Gener. over Hfdst. VIIC der Staatsbegrooting.*

1) Dr. J.A.M. Mensinga, pred. te Sybecarspel, *Over gebreken en verbeteringen in het Bestuur en de organisatie der Ned. Herv. Kerk.* N. aanl. v. Ds. C. Hooyer, *Kerk. Wetten* enz. Een recensie (get. *B*) van een overdruk van dit *Gids*art., vindt men in *Boekz.* 1848*a*, blz. 677-680.

L i t t e r a t u u r: Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* VI, k. 243 (art. Dr. J. Herderscheê). - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, k. 229. - *Kerkel. Crt.* 9 Aug. 1873. - *St. v. W. en Vrede.* 1873, blz. 1040, 1041. - Sepp, *Pragm. Gesch. Theol.* (reg.). - Dez., *Bibl. v. Ned. Kerkgesch.* (reg.). - J.J. Prins, *Het Kerkrecht der Ned. Herv. Kerk*, blz. 73. - Vos, *Groen v. Prinsterer en zijn tijd*, blz. 397. - Knuttel, *Bibliogr. Kerkgesch.*, blz. 149. - Knuttel, *Cat. Pamfl.* VII (reg.). - *Arch. K. Gesch. inz. v. Ned.* VI (1846), blz. 435. - Knuttel, *Ned. Bibliogr. v. Kerkgesch.*, blz. 165, 166. - Dez., *Cat. Pamfl.* VII (reg.). - Meded. v.d. Heer W.M.C. Regt.

[Jan Hendrik Hooyer]

HOOYER (Jan Hendrik), zoon van Ds. C. Hooyer (zie vorig art.) werd geboren te Zalt-Bommel den 27^{en} Maart 1844. Den 29^{en} Sept. 1863 ingeschreven als student te Leiden, en in Nov. 1869 door het Prov. kerkbestuur van Z. Holland toegelaten tot de Ev. bediening in de Ned. Herv. Kerk, werd hij den 26^{en} Febr. 1871 bevestigd te Schellinkhout door Ds. J.G. Hagen, pred. te Wijdenes (m. Joh. XVI:13*m*; intr. m. Lc. XVII:21*b*). In Febr. 1873 nam hij een beroep aan naar de Waalsche gemeente te Dordrecht, waar zijn bevestiging plaats had den 20^{en} Juli d.a.v. door Ds. A.B. van der Vies, pred. te Breda (m. Mc. X:15) en terstond daarop zijn intrede. Den 29^{en} Apr. 1877 nam hij ald. afscheid (m. Ef. III:16), en den 3^{en} Juni d.a.v. volgde zijn bevestiging als Waalsch predikant te Arnhem door Ds. J.G.L. Nolst Trenité, pred. te Utrecht (m. 2 Cor. III:6; intr. m. Mt. XIII:52). Om redenen van gezondheid nam hij den 28^{en} Maart 1880 afscheid van zijn ambt (m. Hand. I:8*a*). Daarna bewoog hij zich bepaaldelijk op letterkundig terrein, en was hij ook mederedacteur van *De Gids* (1881-1891). Hij overleed te Arnhem den 30^{en} Sept. 1892.

Reeds als student viel hij op door zijn jeugdig uiterlijk, dat in overeenstemming was met zijn vroolijk humeur en zorgeloozen aard. Buitensporigheden waren hem vreemd. Hoezeer aan het studentenleven deelnemend, kon hij zoo in een of ander onderwerp verdiept zijn, dat hij alles om zich heen vergat en zijn vrienden op zich liet wachten. ‘Niets ten halve’ was zijn stelregel. Van zijn ouders had hij den artistieken aanleg geërfd. Als predikant kon hij daaraan echter weinig toegeven. In zijn eerste gemeente gevoelde hij zich niet op zijn plaats; hij beschreef die gemeente in een zijner eerste novellen, *Het examen te Harder* (in *De Gids* zie hierna blz. 289). Zijn voormalige gemeentenaren namen hem dit zeer kwalijk, in de meening dat hij bepaalde portretten geteekend had; hierin vergisten zij zich evenwel; hij had slechts toestanden geschetst. Hatelijkheden waren bovendien door hem vermeden. Deze novelle draagt het kenmerk van de luchtige vroolijkheid, die hem eigen was; de humoristische toon maakte later plaats voor een meer droevige en teedere; en tevens was verdwenen wat te voren nog doorwerkte van zijn loopbaan als predikant. Toen hij te Arnhem stond, trok hij er velen naar de Waalsche kerk, al was de eigenlijke ‘troupeau’ gering. Hij gevoelde dat velen hem beter zouden verstaan, wanneer hij in het Hollandsch sprak; daarom stelde hij voor beurtelings in beide talen te preeken; toen hem dit geweigerd werd, vond hij daarin aanleiding zijn ontslag te nemen. Daarna heeft hij nog meermalen gepreekt in de Remonstrantsche gemeente, na Maart 1883 echter niet meer.

Mr. H.P.G. Quack heeft Hooyer genoemd een eigenaardig ‘delicate’ figuur in zijn letterkundigen kring; onder een burgerlijk voorkomen verborg zich een

kunstenaarstemperament; hij was een fijn artiest. Indrukken onderweg, schakeering van licht en donker liet hij op zich inwerken; vandaar een bekoorlijke ongedwongenheid, die zijn verhalen kenmerkt, waarvan de inhoud intusschen rust op zeer grondige analyse van hoofd en hart. Om zich als Waalsch predikant te bekwamen hield hij zonder zijn jonge gade in het voorjaar van 1873 een tijdlang verblijf in Frankrijk. Te Parijs had hij ook omgang met een talentvol tooneelspeler van het 'théâtre Français,' van wien hij leerde de onberispelijke uitspraak en oratorische voordracht, die aan zijn kanselarbeid voor zoovelen bekoring gaf. Een groote liefde voor zijn vaderland bleef hem daarbij eigen zijn leven lang.

Onzelfzuchtig van aard had philanthropische arbeid steeds zijn belangstelling, en op zeer royale wijze stak hij financieel zinkenden meermalen de helpende hand toe. Schoone gaven van hart paarden zich bij hem aan onmiskenbare talenten des geestes.

Hij was gehuwd den 16^{en} Febr. 1871 te Amsterdam met Adriana van Rossem, (overl. te Dordrecht 19 Mei 1876), 2° den 17^{en} Jan. 1878 te Amsterdam met Jeanne Marie Louise Henriëtte Stolte.

Van J.H. Hooyer zag het licht:

Mijnheer Daniël e.a. verhalen. Haarl. 1884. 8°; 2e goedk. dr. ald. 1894. 8°. (Bibl. Lett.) - *Schetsen en Verhalen.* Haarl. 1889. 8°. - *Laatste Bundel.* Haarl. 1893. 8°.

In *De Gids:*

Bij het graf v. twee dichters. (*Père la Chaise en Roozendaal*) 1876. IV, blz. 477 v.v. - *Monaco.* 1878. II, blz. 209 v.v. - *De jongste roman v. Octave Feuillet (Le journal d'une femme*). 1880. I, blz. 6 v.v. - *Het examen te Harder.* 1881. I, blz. 488 v.v. - *Rose en Fadette.* 1881. IV, blz. 245 v.v. - *Een dag te Weenen.* 1882. II, blz. 307 v.v. - *Onze nationaliteit.* 1882. IV, blz. 385 v.v. - *Daudet's nieuwste roman* (l'Evangeliste), 1883. I, blz. 353 v.v. - *Oom en nicht.* 1883. II, blz. 369 v.v. - *Een wilde vogel.* 1884. I, 1 v.v. - *Prinses Alice v. Engeland.* 1885. II, blz. 197 v.v. - *Een nieuwe Duitsche humorist* (Julius Stinde). 1885. III, blz. 507 v.v. - *De vierschaar over George Elliot.* 1885. IV, blz. 12 v.v. - *Herinneringen aan Frankrijk.* 1886. I, blz. 307 v.v. - *Graaf Leo Tolstoï.* 1886. III, blz. 1 v.v. - *Een zomer in Duitschland.* 1886. IV, blz. 191. - *Wat grootvader dacht op St. Nicolaasavond.* 1887. I, blz. 1 v.v. - *Mors et vita.* (Léon Tolstoi, *La mort*) 1887. IV, blz. 297 v.v. *Adele*, 1888. I, blz. 449 v.v. - *Nederland te München.* 1888. IV, blz. 125 v.v. - *Millioenen-studiën herlezen. Een blik op Douwes Dekker.* 1889. I, blz. 1 v.v. - *De laatste der Barlets.* 1889. II, blz. 201 v.v. - *De toekomst v. onzen stam.* 1890. I, blz. 378 v.v. - *Een Fransch student over den hedendaagschen Franschen roman.* 1890. II, blz. 462 v.v. - *Miserere.* 1891. I, blz. 4 v.v. - *Een blijspel v. Graaf Léo Tolstoi* (Leo Tolstoi, *Die Früchte der Bildung*). 1891. II, blz. 523 v.v. - *Schweizeriana*, 1891. IV, blz. 238 v.v. - *Een vrouw fin de siècle. Madame du Deffand.* 1891. IV, blz. 38 v.v.

L i t t e r a t u u r : Frederiks en v.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, blz. 371. - J.N. v. Hall, *J.H. Hooyer*, in: *De Gids*, 1892, blz. 199-203. - H.P.G. Quack, *J.H. Hooyer*, *1844-'92*, in: *Eigen Haard.* 1892, blz. 681-683 (m. portr.). - Ger. Keller, *Johan Hendr. Hooyer*, in: *Het Leeskabinet. Maandschr. gewijd aan vaderl. en buitenl. Letterk.* ond. red. v.

Joh. Gram. 1892, 4e d., blz. 81-89 (m. portr.). - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 1394. - Meded. v.d. Heer W.M.C. Regt.

[Isaäc Hooykaas]

HOOYKAAS, (Isaäc) werd geboren te Nieuwe Tonge den 21^{en} Oct. 1837, als jongste der vier kinderen uit het huwelijk van Jan Hooykaas, pred. ald. en A.S.C.H. Kirchner. Zijn moeder, reeds in 1838 weduwe geworden, verhuisde nog in datzelfde jaar naar Rijswijk bij Den Haag, waar zij van een schraal inkomen leven moest. Zijn eerste onderwijs ontving Isaäc aan huis van een bekwaam onderwijzer uit Den Haag; hierbij reeds onderscheidde hij zich, behalve door zijn stalen geheugen, door zijn scherp oordeel. Onderwezen door Ds. C.L. Jungius te Rijswijk, niet alleen voor zijn openbare belijdenis, maar ook voor zijn toelating tot het gymnasium, werd hij in 1850 dadelijk in de tweede klasse van het Haagsche gymnasium geplaatst samen met hem, die levenslang zijn intieme vriend bleef, E.C. Jungius, den lateren predikant van Leeuwarden, zoon van Hooykaas' Rijswijkschen leermeester. Het gymnasium doorliep hij als een der allerbesten; zijn smaak werd er gevormd door den leeraar, dien hij het hoogst van allen achtte, Dr. L.R. Beynen. Na vijf jaren nam hij afscheid van het gymnasium met het houden van een oratiuncula in de Remonstrantsche kerk, en den 6^{en} Sept. 1855 werd hij ingeschreven als student te Leiden. Hij studeerde niet slechts theologie om predikant te worden, om die studie zelf ging het hem, omdat de vraag: wat is waarheid? hem geen rust liet. In den omgang gaf hij zich moeilijk, maar groot was zijn lust tot redeneeren; hij voelde zich niet aangetrokken tot de vroolijke drukte van het studentenleven; al was hij lid van het studentencorps, hij vertoonde de allures van een studieman, zoo niet van een kamergeleerde. Onder zijn academievrienden, altemaal theologen, behoorde Abr. Kuyper. Grondig waren zijn propaedeutische studiën: die van het Grieksch bij Cobet, van het Arabisch bij Juynboll, van het Nederlandsch, Middelnederlandsch en Gothisch bij M. de Vries, van de algemeene geschiedenis bij Dozy, die na Hooykaas' tentamen aan het eind van diens eerste jaar verklaarde ‘dat hij niemand boven hem kon stellen,’ een eer ook aan A. Kuyper toegekend. Zijn theologische leermeesters waren N.C. Kist, J.H. Scholten, A. Kuenen en J.J. Prins. Voor den tweede van dit viertal koesterde hij de diepste bewondering; in diens monisme vond hij toen de oplossing van al die vragen, die zijn gemoed pijnigden en waarvoor zijn verstand moest zwijgen. Ook later, toen hij terstond na het verlaten der Academie Scholten fel moest bestrijden, is zijn dankbaarheid jegens dezen leermeester gebleven. Intusschen, niet aan het gebied der dogmatiek ontleende hij het onderwerp zijner dissertatie, maar aan dat van het O. Testament, misschien wel omdat zijn oog was opengegaan voor het wankele van den vermeenden Bijbelschen grondslag, waarop Scholtens dogmatiek rustte. Zijn promotie had plaats den 5^{en} Maart 1862 op een proefschrift getiteld *Geschiedenis der beoefening van de wijsheid onder de Hebreën;* voor het gebruik daarbij van de Hollandsche taal hadden curatoren hem vergunning gegeven den 28^{en} Maart 1861. Het gebrek in den vorm en in het onverwerkt laten van een goed deel der veel te omvangrijke stof werd ruimschoots vergoed door allerlei deugden, die zijn verhandeling kenmerkten, wat betreft methode, nauwkeurigheid, oordeel. Zijn poging om een geschiedenis op te bouwen uit de weinige berichten over de ‘wijzen’ en uit den inhoud der door hen geschreven boeken, toonde den aanstaanden meester; Kuenen zou na het voorlezen der dissertatie hebben getuigd van ‘enorme geleerdheid, en dat in een zoo jong mensch!’

Den 1^{en} Mei 1861 was Hooykaas door het Prov. Kerkbestuur van Z.-Holland bevorderd tot proponent; nog in dezelfde maand, waarin hij den doctorstitel be-

haalde, volgde de voltrekking van zijn huwelijk te 's-Gravenhage en zijn intrede te N. Helvoet. Hier werd hij den 23^{en} Maart 1862 bevestigd door zijn schoonvader Ds. H.L. Oort van 's-Gravenhage (m. Tit. II:11-15; intr. m. Lc. XIV:23*b*). In het tijdperk van de vijf jaren, daar doorgebracht, deed zich eenmaal de kans voor, dat hij zijn ambt zou neerleggen; het was toen hij den 14^{en} Dec. 1866 van zijn vroegeren leermeester Prof. de Vries het vereerend aanbod ontving lid te worden van de redactie van het *Woordenboek der Nederlandsche taal.* Maar hoeveel hem hierin ook aantrok en hoezeer zijn vriend A. Kuyper hem ook tot aannemen poogde te bewegen, hij kon niet besluiten zijn werk als predikant op te geven. Na ernstigen strijd bedankte hij voor het aanbod, en zijn drukken arbeid met Kerstmis en de jaarwisseling verrichtte hij met opgewektheid en vertrouwen. Den 8^{en} Sept. 1867 preekte hij afscheid te N. Helvoet (m. Col. II:6), om te vertrekken naar Schiedam, waar Ds. Fr. Haverschmidt, pred. ald., hem den 15^{en} d.a.v. bevestigde (m. Joh. XII:21*b*; intr. m. Joh. I:3). Hij kwam er in het bewustzijn een roeping te vervullen, en vergaderde er een trouwe schare om zich heen van zulken, die niet opzagen tegen geestelijke inspanning. Onmiskenbaar was de indruk, dien hij maakte op velen. Onder zijn invloed werd de Jongelings-vereeniging ‘Paulus’ tot een welbewust moderne vereeniging, wier gebouw den 10^{en} Oct. 1871 door hem met een toespraak werd geopend.

Den 1^{en} Mei 1873 volgde zijn beroeping naar de Remonstrantsche gemeente te Rotterdam. Hij nam haar aan, waarbij als overweging ook zal gegolden hebben dat het geregeld spreken in Schiedams groote kerk van zijn gevoelig spraakorgaan teveel vergde. Den 6^{en} Juli 1873 preekte hij er afscheid (m. Hebr. XIII:8), en den 13^{en} d.a.v. werd hij te Rotterdam bevestigd door Ds. C.W. van der Pot (m. 2 Cor. V:20; intr. m. 2 Cor. IV:13). Hij vond daar den weg voor het doorwerken zijner beginselen bereid door zijn voorganger Dr. C.P. Tiele, en gevoelde zich in de Rem. Broederschap, in wier roeping hij geloofde, recht thuis. Liefst noemde hij haar Remonstrantsch-Gereformeerd, omdat hij haar beschouwde als een uitgestooten deel van de groote Kerk, dat vrijheid van denken voorstond, en ideaal bleef hem de hereeniging der Broederschap met die Kerk, om te midden van het volk een zuurdeesem van vrije vroomheid te zijn. Ook terwijl de verwezenlijking van dit ideaa. door den gang der zaken in de Ned. Herv. Kerk al verder scheen terug te wijken, werd hij niet moede zijn beginselen te propageeren voor jong en oud ook buiten de Remonstrantsche gemeente; zoo deed hij met eenige ambtgenooten een vergeefsche poging om godsdienstonderwijs te verschaffen aan de leerlingen van H.B.-School en Gymnasium, en riep hij met zijn ambtgenoot en vriend H.C. Lohr van de Evl Luthersche gemeente een wekelijksche godsdienstoefening voor kinderen in het leven, straks in een eigen gebouw ‘Irene’, voor samenkomsten in vrijzinnigen geest gesticht; zelf verstond hij goed de kunst om voor kinderen te spreken. Ook hield hij drie achtereenvolgende winters (1875-'78) met Lohr voordrachten over godsdienstige vraagstukken, waarvan de eerste twee reeksen zijn uitgegeven. Hij was overtuigd met die voordrachten nut te doen. Zij bezorgden hem ook tegenkanting onder allerlei vormen. Samen met Lohr en zijn Remonstrantsche ambtgenooten Jorissen en Maronier gaf hij uit *De Protestant. Godsdienstig weekblad in vrijzinnigen geest*[1)], gewijd aan

1) De uitgave duurde van 1883 tot 1887; Hooykaas' naam komt onder die der redacteurs het laatst voor 28 Maart 1885; deze en eenige andere arbeid moest wijken voor zijn werk aan de nieuwe vertaling van het O. Testament.

de behandeling van godsdienstige, zedelijke en kerkelijke onderwerpen; de artikelen waren niet onderteekend; Hooykaas plaatste er verschillende principieele stukken in (zie onder zijn geschr.). Zoo bleef hij te Rotterdam werkzaam, volijverig ook in zijn eigenlijk gemeentelijken arbeid. Een benoeming, door den gemeenteraad van Amsterdam 8 Febr. 1876 op hem uitgebracht als hoogleeraar aan het Athenaeum Illustre wees hij van de hand, al kostte het hem strijd; liefst wilde hij godsdienstprediker blijven. Was hij meermalen ernstig en langdurig ziek geweest, in het voorjaar van 1893 openbaarde zich bij hem een krankheid, paralysis agitans, die hem straks alle inspanning onmogelijk maakte. Den 6^{en} Nov. van dat jaar sprak hij nog Prof. Tiele toe, die toen zijn veertig-jarige ambtsbediening als prediker herdacht; maar tegen het eind des jaars moest hem een verlof van vier maanden worden toegestaan; het bracht geen genezing. Niet dan noode vroeg hij in het voorjaar van 1894 emeritaat aan; tegen 1 Mei werd het hem gegeven; den 22^{en} Apr. wierp een hevige hartaandoening hem te bed; aanvankelijk scheen hij hiervan te herstellen; den 18^{en} Juni verhuisde zijn gezin naar Noordwijkerhout, waar hij den 28^{en} Aug. d.a.v. overleed, helder van hoofd totdat eenige dagen vóór zijn dood bewusteloosheid intrad. Den 30^{en} Aug. werd hij begraven te Noordwijk, waar een fraai gedenkteeken op zijn graf is geplaatst.

De kracht, die van Hooykaas uitging, was niet te verklaren uit een meesleepende voordracht; welsprekend in den gewonen zin was hij niet; zijn optreden was noch door zijn uiterlijk, noch door manier van zeggen indrukwekkend; in het dagelijksch verkeer gaf de glimlach, die vaak op zijn gelaat kwam, aan zijn spreken iets zoetsappigs, dat velen hinderlijk was; de scharen vermocht hij dan ook niet te boeien. Toch, wanneer het hem ging om een ernstige zaak, om de waarheid, die hij bovenal zocht zonder eenige consequentie te schromen, dan kon hij door zijn spreken imponeeren. Toonde hij zich in het dagelijksch verkeer iemand van scherp oordeel, van onbuigzamen wil, van vaste overtuiging, ook op den kansel maakte hij door zijn diepen ernst indruk. Hij kon er spreken vol leven en bezieling; in wèlverzorgde taal wist hij nu eens met roerende innigheid de teerste gewaarwordingen van het menschelijk hart te vertolken, dan weer in bezielde woorden het hooge en heilige te beschrijven. Hij kon er donderend getuigen tegen alle fijne en grove onzedelijkheid en tegen platte ongodsdienstigheid van de fatsoenlijke of ongodsdienstige schare. Het was bovenal zijn persoonlijkheid, die diepen indruk maakte. Bovendien waren zijn preeken rijk aan inhoud en gedachten. Vandaar dat, al was hij geen populair spreker, vele getrouwen hem volgden. Maar het kostte eenige inspanning hem te hooren. Zijn stijl was die van een denker; vermoeiend vaak door de vele tusschenzinnen, die hij inlaschte, om zich maar duidelijk uittedrukken. De opzet van zijn preeken en betoogen was te breed. Toch boeide hij ook door stem en voordracht.

Menigmaal botste hetgeen hij te zeggen had met de overtuiging zijner hoorders, al ging hij niet onnoodig ruw te werk; maar wat hij bijgeloof achtte, en dit gold ook van het gangbare voorzienigheidsgeloof, noemde hij bij dien naam. Zelfs zulken, die tot zijn tegenstanders behoorden, moesten hem achten om zijn persoon, zijn ernst, eerlijkheid, hulpvaardigheid, hartelijkheid en strenge zedelijkheid.

Hij was iemand, die wist wat hij wilde, en daarvoor palstond. ‘Men voelde zich in zijn tegenwoordigheid zoo veilig’, verklaarde eens een eenvoudige.

Hooykaas nam in het godsdienstige een eigen standpunt in, waarop hij zich wel niet alléén bevond, maar dat toch door slechts weinigen werd gedeeld, omdat de meesten het een bedenkelijk standpunt vonden, een miskenning van de rechten der rede, een voorbijzien dat ook ten aanzien van zijn lot de godsdienst den mensch moet geruststellen en troosten, een vergeten, dat de mensch niet alleen een geestelijk wezen is, dat hij bestaat uit ziel en lichaam. Hij behoorde tot de enkele vertegenwoordigers van de ethische richting onder de modernen. Reeds als catechisant van Ds. Jungius te Rijswijk kon hij zich niet vinden in diens supranaturalisme. Terwijl hij bij nauwgezetten pastoralen arbeid reeds in zijn eerste gemeente zijn studie voortzette, kwam hij in conflict met de onder Scholtens invloed onder de modernen heerschende zienswijze. Het hoofddenkbeeld, dat Hooykaas' richting vertolkte, is in zijn preeken en andere geschriften altijd weer terug te vinden: *Gemoedservaring is de eenige bron van Godskennis*. Reeds in zijn eerste gemeente was hij tot de overtuiging gekomen dat geen leer, al was het ook een nieuwe leer, bestanddeel kon uitmaken van het godsdienstig leven; integendeel, alle leer is volgens hem in zichzelf vreemd en maakt den mensch bij hoogschatting vreemd aan het geloof. Hierin trok hij het beginsel van S. Hoekstra door, het godsdienstig geloof geheel afscheidend van de wereldbeschouwing, wat Hoekstra nog niet had gedaan. Deze opvatting bracht Hooykaas in het harnas tegen Scholten, naar wiens voorstelling des Christens overtuiging meerendeels rust op redeneeringen, liefst geschraagd door Schriftwoorden. Niets wat gebeurd is, zoo meende Hooykaas, ook niet hetgeen over Jezus verhaald wordt, en evenmin wat beredeneerd kan worden, behoort tot het gebied des geloofs. Vooral in zijn verhandeling *Ter beschrijving van de Ethische richting* (*Theol. Tijdschr.* 1875) heeft hij zijn zienswijze in deze opzettelijk en grondig uiteengezet. De oude opvatting van voorzienigheid, waaraan de moderne richting bleef vasthouden, had voor hem afgedaan. Het komt mij voor, zoo schreef hij, ‘zelfbedrog en geweldenarij te zijn, indien een kind dezer eeuw den persoonlijken Schepper en Albestuurder van Jezus nog aanneemt. Zijn geloof kweek ik bij mijzelven aan, zijne geloofsbegrippen heb ik voor goed laten varen; zijn godsdienstig leven zal het mijne worden, zijne voorstellingen werden mij geheel vreemd, het is mij, als hem, alleen te doen om die kennis van God die het voorrecht is der reinen van hart.’ God was voor hem ‘*het* ideaal, dat ons trekt en niet loslaat.’ ‘Atheïsme’ noemde hij ‘de feitelijke loochening van de zedelijke macht; geloof aan God had voor hem niets met eenige verstandelijke, traditioneele of oorspronkelijke overtuiging aangaande het natuurverband, of aangaande de macht, die de muschjes voedt en de starren leidt, en in 't geheel niets met eenig, orthodox of modern, leerbegrip te maken, maar het is de zedelijke overtuiging of de onmiddellijke verzekerdheid aangaande het allerhoogste recht van het goede, welke men, omdat zij noodwendig practisch is, terecht de zedelijke levensrichting noemt. Wie altijd aan God gelooft is een zedelijk volkomen mensch. Ongeloof is de richting van den wil en het gedrag op het stoffelijke ten koste van de onzienlijke dingen.’ Bij verschil van uitgangspunt was zijn opvatting van de zonde ook anders dan die van de moderne richting over 't algemeen; niet als gebrek aan ontwikkeling beschouwde hij haar, maar uitgaande van den afkeer, dien een zondige handeling opwekt, van het walgelijke van den zielstoestand, waarin een slaaf van het kwade

verkeert, van het weerzinwekkende in de zelfzuchtige alledaagschheid der meeste menschen, viel op het leelijke, het volstrekt slechte van de zonde bij hem de volle nadruk.

Zijn scherp redeneeringsvermogen, grondige wetenschap en gezond zedelijk gevoel bewaarde hem, den vurigen pleitbezorger des gemoeds, voor uitspattingen der verbeelding.

De aanvallen uit het kamp der modernen zelf bleven hem niet gespaard, totdat hij openlijk zijn standpunt had uiteengezet in zijn voordracht *God in de geschiedenis*, waarbij hij allereerst critiek had geoefend op de rede van Dr. J.J. v. Oosterzee bij de onthulling van het Nationaal Gedenkteeken van 1813 te 's-Gravenhage op 17 Nov. 1869. Het danken van ‘Jehova Zebaoth’ voor behaalde oorlogsoverwinningen achtte hij misbruik van Gods naam. Gods macht immers was volgens Hooykaas alleen daar kenbaar, waar de waarheid de leugen overwint, en het goede tot zijn recht komt. In persoonlijken tegenspoed en in volksrampen zag hij Gods hand niet. Op den 27^{en} April 1870 in de jaarlijksche vergadering van Moderne Theologen te Amsterdam, waar hij zelf lid was van het moderamen, voerde hij een zeer ernstig debat met Dr. L.H. Slotemaker van Arnhem, die tegenover Hooykaas het standpunt der intellectualisten verdedigde[1)]. De nadere wetenschappelijke verdediging van Hooykaas' zienswijze verscheen in het *Theol. Tijdschr.* pas vijf jaren later. Hij stelde zichzelf hooge eischen. In datzelfde artikel verdedigde hij zijn standpunt ook tegenover twee geestverwanten, J. Hooykaas Herderschee en A.G. van Hamel, van wie de eerste de uitdrukking ‘atheïstische godsdienstigen’ in bescherming had genomen (dit gaf volgens H. aanleiding tot misverstand) en de tweede de volstrekte geldigheid der zedewet in twijfel had getrokken[2)] (H. kon niet aannemen dat het v.H. met deze bewering ernst was).

Bij zijn standpunt in 1875 uiteengezet is Hooykaas gebleven, maar hij heeft het niet weder in wetenschappelijken vorm verdedigd.

Zijn beperking van den naam ‘goddelijk’ tot wat het gemoedsleven raakt, heeft Hooykaas echter nooit belet te ijveren voor wat de kennis bij zijn gemeentenaren kon verrijken, en evenmin om steeds te strijden voor helderheid van voorstelling, zuiverheid van denkbeelden, ware opvatting van de geschiedenis en veelzijdige ontwikkeling.

Aan de uitgave (met H. Oort onder medewerking van A. Kuenen) van *De Bijbel voor jongelieden* heeft Hooykaas enorm veel werk besteed; de bearbeiding van het N. Test. (V en VI) kwam daarbij voor zijn rekening, en bij die van het O. Test. leverde hij geregeld een uiterst minutieuze critiek.

Het plan om een *vertaling van het O. Testament* naar een gezuiverden tekst uit te geven, met inleidingen en aanteekeningen, is bij Hooykaas gerijpt. Het scheen hem toe dat het O.T. daardoor meer toegankelijk zou worden voor gewone lezers, ook voor vele predikanten. Om verschillende redenen kon hij voor de uitvoering niet dadelijk zijn medewerkers bereid vinden. In Januari 1885 echter kon de arbeid ondernomen worden. Van de grondigheid van zijn werkwijze getuigt zijn geschreven

1) Het gold de vraag: *Hoe hebben wij te oordeelen over de tegenstelling van eene ethische en eene intellectualistische richting onder de modernen?* De inleiding van Slotemaker vindt men uitgewerkt in *Theol. Tijdschr.* 1870, blz. 368-390.

2) *Godsdienst zonder metaphysica,* in *Theol. Tijdschr.* 1874, blz. 477-509.

artikel *Iets over de Grieksche vertaling van het O. Testament* (zie ond. zijn geschr.). Die grondigheid was oorzaak dat hij zoo langzaam vorderde met de bewerking van het O.T.; als eerste vertaler leverde hij alleen *Koningen* en *Jeremia*, als tweede *Deuteronomium* en *1 Kron. 1-22* en *Jesaija.* Maar ook de bewerking van andere boeken is niet omgegaan buiten zijn invloed. De voltooiing van het geheel heeft hij echter niet beleefd.

Bijzondere zorg wijdde hij behalve aan zijn preeken aan zijn godsdienstonderwijs voor meer en minder ontwikkelden vele uren per week; hij legde daar zijn gansche ziel in.

Al ging zijn werkkring als predikant Hooykaas bovenal ter harte, en bleef hij daarbij grondig de wetenschap beoefenen, ook politiek en staathuishoudkunde hadden zijn warme belangstelling; een enkele maal trad hij daarbij zelfs op den voorgrond; zoo toen hij in 1891 meewerkte aan het in het leven roepen van een radicale vereeniging, omdat z.i. de liberale kiesvereeniging 'Vooruitgang' niet genoeg de belangen der werklieden behartigde.

Sinds 1878 doceerde hij aan het Erasmiaansch Gymnasium het Hebreeuwsch, waardoor hij ook naar zijn wensch met het gymnasiaal onderwijs door andere leeraren gegeven nader in aanraking kwam.

Ondanks zijn ietwat strak uiterlijk en zijn groote gestrengheid jegens zichzelf en jegens anderen was Hooykaas volstrekt geen asceet; hij kon het ascetisme begrijpen, maar achtte het een ziekteverschijnsel. Groot was zijn huiselijk geluk; gedenkdagen waren in zijn gezin hoogtijden. Doch hoeveel hij ook gevoelde voor jolijt, altoos wist hij binnen de perken te blijven.

Hooykaas was van 1884 tot 1888 en van 1889-1893 lid van het Curatorium van het Seminarie der Remonstr. Broederschap.

Den 12^{en} Maart 1861 huwde hij met Petronella Everharda Oort, oudste dochter van Ds. H.L. Oort, pred. te 's-Gravenhage. Met zijne weduwe overleefden hem vijf zonen en drie dochters. De oudste zoon is predikant bij de Rem. gemeente te Arnhem, de jongste bij die gemeente te Rotterdam. Een welgelijkend portret van Hooykaas, geschilderd door J.H.F.C. Nachtweh, die hem persoonlijk nauwelijks had gekend, hangt in de kerkekamer der Rem. gem. te Rotterdam.

Van hem zag het licht:

Geschiedenis der beoefening van de Wijsheid onder de Hebreën. Acad. proefschr. Leiden. 1862. 8°. - *God in de geschiedenis.* Eene voorlezing. Schied. 1870. 8°. - [Met Dr. H. Oort, onder medewerk, v. A. Kuenen], *De Bijbel voor jongelieden*, Harlingen. 1871-'74. post 8°. 6 dln.; id., *De laatste eeuwen v. Israëls volksbestaan.* 's-Gravenh. 1878. 2 dln. (VII, VIII) post 8°; *Regist. der behand. Bijbelpll.* 1875). - De Engelsche vertal. van I-VI, getiteld: *The Bible for young people* bij Philip H. Wicksteed M.A. (Sundayschool association. London W.C. Van dl. I verscheen in 1882 een nieuwe uitgaaf). Een Amerikaansche nadruk hiervan zag het licht onder den titel: *The Bible for learners, With a comprehensive Index*, *made specially for this edition*, *and Maps* 3 vol. Boston. Een Fransche vertal. van dl. I-VI. bewerkt door C.G. Chavannes en A.G. v. Hamel, verscheen onder den titel *La Bible des familles.* 6 vol. Genève. 1875. 8°. - *Gedachtenis aan mijne vrienden te Schiedam.* Twaalf preeken. Schied. (1873). 8°. - *Paaschpreek*, uitgespr. te Utrecht 29 Maart 1875. Utr. 1875. 8°. - [Met Joh. Hooykaas Herderschee, H. Oort en

A.G. v. Hamel], *Godsdienst volgens de beschrijving der ethische richting onder de modernen.* Vier voordrachten. 's-Hertogenb. 1876. 8°. N° 1 *Het recht v.d. Godsdienst* is van Hooykaas. - [Met H.C. Lohr], *Het godsdienstig geloof en leven v. onze dagen, voor het volk geschetst.* Rotterd. 1876. 8°. - [Met H.C. Lohr], *Ons geloof en de leer der Kerk voor het volk besproken.* Rotterd. 1877. 8°. - [Met A. Kuenen, W.H. Kosters en H. Oort], *Het O. Testament opnieuw uit den grondtekst overgezet en v. inleidingen en aanteekeningen voorzien.* I. Leiden 1899. Gr. 8°; II. ald. (1901). - *Inleiding op de schetsen uit de geschiedenis van Israël*, *van wijlen Dr. A. Kuenen.* Nijmegen. 1892. - *Een twaalftal nagelaten leerredenen.* Schied. 1895. 8°. - Vertal. uit het Fransch: *De leer v.d. godheid v. Christus geschiedkundig ontwikkeld*, van Dr. A. Réville. Schied. 1869. postf.

Uit periodieken:

In *De Bijbelvriend. Nieuw en oud: Antiochiê* (1865). *Tollenaars en zondaars* (1866). *Duivelbezwering of Heidenbekeering* (1867). *Godsdienst en zedelijkheid* (1870). - In *Theol. Tijdschr.: Ter beschrijving v.d. Ethische richting.* (1875, blz. 193-237). *Iets over middelbaar onderwijs.* (1881, blz. 523-556). - In *Evangeliespiegel: Jezus' opstanding* (1868). - In *Taal des geloofs: Altijd jeugdig* (1866). *Het Evangelie des Koninkrijks* (1867). - In *Stuiverspreeken: Gods nabijheid* (Hand. 17:27*b*) (1869). *Macht en onmacht* (Job 11:8*m* en Mt. 17:20*c*) (1870). *Van God geleerd.* (Jes. 54:13*a*) (1874). - In *Godsdienstig Album: De weg tot Godskennis* (1872, blz. 133-145). - In *Geloof en leven: Waarheidszin en waarheidsliefde* (1873). *Het goede en het schoone* (2 stukjes) (1879). - In *Onze Godsdienstprediking: De liefde tot God* (Mt. 22:37) (1876). *Waartoe zal mij het leven zijn?* (Gen. 27:46*b*). (1886). - In *Volksbibliotheek: Het ascetisme* (1876). *De waarde v.d. persoon v. Jezus Christus* (1880). - In *Almanak der Evang. Maatschappij; Eene donkere toekomst* (1872). - In *Modern Review: The example of Jezus* (1881, p. 441-467, 713-732). - In *De Amsterdammer* (21 Apr. 1889): *Dr. A. Kuenen.* - In *Levensberichten der afgestorv. medeleden v.d. Maatsch. der Ned. Letterk.* (1886 blz. 215-247): *Joh. Hooykaas Herderschee.* - In *Beschrijving v.d. vierden Nederl. Protestantendag*, *geh. te Arnhem* 31 *Oct. en 1 Nov. 1876* (Uitg. v.h. Hoofdbest. v.d. Ned. Prot. bond), (blz. 43-71). *Welken invloed behoort de overtuiging aang. den standvastigen samenhang tusschen godsdienst en zedelijkheid te oefenen op onze politieke en sociale gedragslijn?* Id. *v.d. zevenden Ned. Prot. dag* 28 en 29 Nov. 1879 (blz. 9-20): *Toespr.* geh. in de godsd. oefen. in de Pieterskerk te Leiden. - In *Stemmen uit de Vrije Gemeente* (1884, blz. 54-80): *Iets over leerstof en methode v.h. godsdienstonderwijs.* - In *De Hervorming*, Org. v.d. Ned. Prot. bond (22 Dec. 1875): *Een goede gave.* (Aankondiging v. J.H. Maronier, *Het Kerstfeest*). (16 Mrt. 1876): *Een noodkreet (over de belijdenisvragen*). (20 Apr. 1876): *Een veeg teeken* (over hetz. onderwerp). (10 Aug. 1876): *Slapen in den storm.* (8 Mrt. 1879): *De 350ste geboortedag v.h. Protestantisme.* (23 Oct. 1879): *Toespr. in de feestel. godsdienstoefen.* in de Pieterskerk te Leiden 1 Nov. (Bijblad 1880 N° 6). '*Strikt genomen*' *van A. Kuyper.* (23 Juli 1881): *Een nationale gedenkdag.* (15 Oct. en 5 Nov. 1881): *Mr. Modderman en de eedskwestie.* (22 en 29 Oct. 1881): *Leekengedachten over den eed in ons staatsleven.* (26 Nov. 1881): '*De Gids*' *en* '*Onze Wachter*'. (Bijblad 1883): *Is de religieuse waarde des Christendoms afhankelijk*

v.d. meening, die men omtrent zijn historischen oorsprong koestert? - (11, 18, 25 Oct., 1, 15 Nov., 27 Dec. 1884): *Het plan eener vertaling v.h. O. Testament.* -

In *Ons Streven, weekbl. gewijd aan de ontwikkeling der vrouw* (N° 1): *De vrouw in het schoolverband.* - In *De Protestant. Godsd. Weekbl. in vrijzinn. geest:* (N° 25-29): *De moderne richting;* (N° 34 vv.): *Bijbelstudiën.* Bijv. op n° v. 14 Nov. 1885. - In *Programma v.h. Erasm. Gymnasium* (Rott. 1888-'89): *Iets over de Grieksche vertaling v.h. O.-Test.* - Ook bezorgde hij de uitgave van een *Bloemlezing uit de nalatenschap van een vroeggestorven vriend.*[1)] Nijmegen 1868, en van *De Schetsen uit de geschiedenis v. Israël* van wijlen Dr. A. Kuenen (met portr.). Nijmegen 1892, waaraan hijzelf een Inleiding toevoegde.

L i t t e r a t u u r : H. Oort, *Levensber. v. Isaäc Hooykaas*, in *Lb. Lett.* 1894-'95, blz. 1-62. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* V, k. 612, 613 (art. Dr. J. Herderscheâ). - *Uit de Rem. Broederschap* (red. Dr. J.A. Beyerman en Dr. J. Herm. de Ridder Jr.) 5e Jr. (1894), blz. 107, 108; 7e jrg. (1866), blz. 1-5, 21, 22 (m. portr.) - *De Kerkhervorming* (uitgeg. d.d. Ned. Prot. bond) 1 en 8 Sept. 1894. - H. Oort, A.P.G. Jorissen en H.C. Lohr, *Dr. Is. Hooykaas herdacht door zijne vrienden* (m. portr.). Schied. 1894. - A.M. Brouwer, *De Moderne Richting. Een hist. dogmat. studie.* (reg.). - Tideman, *De Rem. Broederschap.* (reg.). - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 1368. - *Cat. Rem. Bibl. Rotterdam* m. suppl. (reg.).

[Johannes Hooyman]

HOOYMAN (HOOIMAN) (Johannes), geboren te Enkhuizen uit het huwelijk van Pieter Hooiman en Lusia Star, en gedoopt in de Luth. Kerk ald. den 17en Oct. 1741, begon zijn studiën onder leiding van Ds. H. Hageman te Amsterdam en voltooide die te Helmstadt. In 1762 als proponent werd hij beroepen bij de Luthersche gemeente te Amersfoort en den 30en Juli van dat jaar te Amsterdam ingezegend. Nog in datzelfde jaar bedankte hij voor een beroep naar Schiedam, en in Febr. 1764 voor een nominatie bij dezelfde gemeente, maar in datzelfde jaar werd hij benoemd als predikant bij de Luthersche gemeente te Batavia. In 1765 deed hij daar zijn intrede. Hij bleef er werkzaam tot in 1789, toen hij op zijn landgoed te Pondok-Gedeh, drie uren van Buitenzorg, door een moorddadige hand werd doodgeschoten. Met grooten ijver diende hij de gemeente te Batavia, ook wat betreft hare geldelijke belangen. Van hare predikanten was hij een der vroegste en ijverigste leden van het Bataviaasch Genootschap v. Kunsten en Wetenschappen.

Hij was gehuwd met Elizabeth Odelia Weyerman, (als weduwe den 5en Oct. 1789 hertrouwd te Batavia met G.L. Feltmenger).

Portretten van Hooyman zijn niet bekend. Van zijn landhuis bestaat een afbeelding in fol. m. kleuren gelithographeerd bij P.W. v.d. Weyer te Utrecht. Een facsimilé van hemzelf vindt men in het Gedenkboek van het Bataviaasch Genootschap.

Van hem zag het licht:

Leerr. geh. te Amersfoort den 24 Junij 1764 bij geleg. der herdenk. v.d. overgave der Augsb. Confessie, *door vergunning v.d. Magistr.*, *in de Kleine of Lieve-Vrouwenkerk. - Treur- en troost-reede ter gedagten. v. wylen den Hoog Ed. Gr. Agtb. en Wydgebiedenden Heer Petr. Albertus v.d. Parra; Gouv. Gener. Van Weegen Hun Hoog Moog. de H.H. Staeten Gener. der Ver. Nederl. en de Gener. Geoctroyeerde*

1) *J.P. Mond*, overl. in 1866 als Luthersch predikant te den Helder, met wien Hooykaas bevriend raakte aan het Haagsche gymnasium.

O.-I. Comp., *overl. na eene Roemryke Regeer. v. byna 15 Jaaren*, *den 28 Dec. 1775. In den ouderdom v. 61 Jaaren*, *2 Mnd. en 29 Daagen.* Uitgespr. in de *Luth. Kerk te Batavia, in tegenw. v.d. Ho. Ed.*, *Gr. Agtb. en Wijdgebied. Heer Jeremias v. Riemsdijk*, *Regeer. Gouv.-Gen. En de WelEd.*, *Gestr. H.H. Raaden v. N.-I. den 7 Jvn. 1776.* Bat. 1776. 4°. - *De Regtvaardige op zijn sterfbed .... in e. Treurr. t. gedacht. v.d. Gouv.-Gen. R. de Klerk .... 17 Sept. 1780.* Bat. 1780.

In *Verhandel. v.h. Bataviaasch Genootschap der Kunsten en Wetenschappen: Verhand. over den landbouw en over de zuikermolens.* D. I (1781). - *Vervolg der verh. over den landbouw.* D. II (1784). - *Kort Verhaal over de Deensche Zending op de Kust v. Choromandel.* Id. - *Berigt omtr. het katoenspinnen en weven.* Id. - *Vervolg der verh. over den landbouw.* D. III (1787). - [Met A. Teissière], *Berigten wegens tarwe, te Jacatra en te Cheribon genomen.* D. V (1790). - [Met J.J. Vogelaar], *Beschryv. v.d. Tjembing, of het doodenfeest der Chinezen te Batavia.* D. VI (1792).[1)]

L i t t e r a t u u r : Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* IV, k. 783 (art. Dr. J. Herderscheê). - *Naamrol der pred. v. Augsb. Conf.*, blz. 49. - v. Troostenburg de Bruyn, *Biogr. Wdb. O.-I. pred.*, blz. 196, 197. - Dez., *De Herv. Kerk. in N.O.-I.*, blz. 73, 153. - J. Loosjes, *Naaml. v. Pred.*, *Hoogl. en Propon. der Luth. Kerk in de Nederl.*, blz. 126. - Schultz Jacobi en Domela Nieuwenhuis, *Bijdr. t.d. Gesch. der Ev. Luth. Kerk in de Nederl.* II, blz. 106; VI, blz. 98-104, 119. - Pont, *N. Bijdr.* enz. I, blz. 24, 28. - *Tijdschr. v. Ind. Taal- Land- en Volkenkunde.* IX, blz. 366, 416.

[Coenraad Hoppe]

HOPPE (Coenraad) werd geboren te Amsterdam den 30^{en} Aug. 1621 uit het huwelijk van Koenraad Hoppe, afkomstig van Brunswijk, en Catharina Wijdemans, uit Osnabrück. Gedurende vijf jaren bezocht hij de publieke school te 's-Gravenhage, waar zijn ouders zich metterwoon gevestigd hadden. Vervolgens kreeg hij onderricht bij Ds. Joh. Artopaeus te Woerden; daarna studeerde hij gedurende twee jaren aan de Leidsche hoogeschool (ingeschr. ald. 25 Maart 1639), waarna hij verder opgeleid werd door Ds. H. Glaserus, pred. te 's-Gravenhage, en Dr. Chr. Matthaeus (Matthiae), eveneens pred. ald., welke laatste in 1643 wegens zijn streng-Luthersche opvattingen werd ontslagen, waarna hij zich vestigde te Utrecht; ook hier zette Hoppe zijn studiën nog drie jaren onder dezen leeraar voort. Vandaar ging hij naar Helmstadt, waar hij zijn studie voltooide. Te 's-Gravenhage bij zijn ouders teruggekeerd werd hij den 2^{en} Oct. 1647 als beroepen predikant bij de Luthersche Gemeente te Enkhuizen bevestigd te Amsterdam door Ds. Mag. Adolphus Visscher. Den 4^{en} Nov. 1655 beroepen te Haarlem, deed hij aldaar den 1^{en} Jan. 1656 intrede. Den 19^{en} Mei 1660 werd hij uit een viertal Hollandsche predikanten, zonder proefpreeken, beroepen (op *f* 2000 tractement) te Amsterdam, waar toenmaals de behoefte aan Hollandsch sprekende predikanten, zich bij de Luth. gemeente sterk deed gelden, vooral bij de jongere gemeenteleden, meerendeels vernederlandschte kinderen van Duitschen huize. Den 2^{en} Juni d.a.v. hield hij er zijn intreepreek (t: Luc. XVIII:10-14). De laatste maal preekte hij er (uit Mt. XXII) den 19^{en} Oct. 1670. Den

1) V.d. Aa (*Biogr. Wdb. VI,* blz. 384) onderstelt ten onrechte dat J. Hooyman, die een *Beschrijving der vogelnestjes* gaf in: *Verhand. v.d. Maatsch. t. bevord. v.d. Landbouw.* X. 1781. D. III, blz. 145 een ander was dan de Luth. predikant.

29^en^ Oct. d.a.v. overleed hij ald. aan een zwaren aanval van graveel[1]. Treffend was dat zijn echtgenoote Christina Matthijsz. Bisschops (geb. te Delft), met wie hij den 13^en^ Nov. 1647 te 's-Gravenhage gehuwd was, hem den 30^en^ Oct. d.a.v. in den dood volgde; beide werden tegelijk begraven in de oude Luthersche kerk te Amsterdam. Zij lieten van de elf kinderen, uit hun huwelijk geboren, vijf dochters na.

Hoppe was een bekwaam en welsprekend man, die grooten invloed oefende op de denkwijze van velen zijner tijdgenooten, ofschoon hij ook grievend miskend werd door anderen, die de theologie der Helmstadtsche hoogeschool veroordeelden. In Hoppe's tijd begon in de Luthersche kerk hier te lande de z.g.n. Nederlandsche richting op te komen naast het Duitsche element, dat tot hiertoe overwegend was geweest. Degenen, die dit laatste vertegenwoordigden, waren grootendeels de streng-confessioneele richting toegedaan, die heerschende was aan de hoogeschool te Wittenberg. De richting, welke vooral aan die te Helmstadt den toon aangaf, hechtte meer aan den geest dan aan de letter der geloofsbelijdenis en aan zelfstandige uitlegging van den Bijbel, en was niet vijandig tegenover de Gereformeerden, zoodat zij in die opzichten vrijzinnig kon genoemd worden. De denkbeelden der Helmstadtsche richting waren ook die der Nederlandsche, als wier stichter Hoppe kan aangemerkt worden.

Te Amsterdam was een niet aanzienlijk deel der Luthersche gemeente zijn richting toegedaan; hare ouderlingen hadden reeds den 30^en^ Oct. 1653, toen hij daar een preekbeurt vervuld had, hem ‘een gouden ducaton in specie’ toegelegd als blijk hunner bijzondere ingenomenheid. Hij vond er echter zijn ambtgenooten tegen zijn richting gekant, hoewel zij bij zijn komst hem na onderzoek op het stuk der Helmstadtsche theologie zuiver hadden bevonden.

Sinds 1652, en dus reeds in zijn vorige gemeenten, wijdde Hoppe zich tevens aan de opleiding van aanstaande predikanten; hierin later gevolgd door zijn leerling Th. Dominicus; beide vormden in de tweede helft der 17^e^ eeuw tezamen niet minder dan 22 predikanten van hun richting van wie Hoppe tien. Hij werd dan ook genoemd ‘de Luthersche Gamaliël, de vader der Hollandsche leeraars.’ Toen hij den 8^en^ Dec. 1660 ten overstaan van drie Amsterdamsche ouderlingen aan zijn toenmalige leerlingen een examen afnam, droeg dit zoozeer de algemeene goedkeuring weg, dat men hem verzocht met dit onderwijs voort te gaan, en tevens besloot ten behoeve daarvan een bibliotheek aan te leggen en een bibliothecaris te benoemen, een stap op weg naar de stichting van een Hollandsch seminarie. Dit streven vond verzet bij de Duitsche predikanten der Wittenberger richting. De velerlei verguizing, waaraan Hoppe door hun tegenwerking blootstond, was van dien aard, dat de ouderlingen in Juli 1664 in de kerk lieten afkondigen ‘hem voor een oprecht leeraar’ te houden.

Op den eersten Zondag van Mei 1666 had Hoppe zich voor de Burgemeesters van Amsterdam te verantwoorden over de waarschuwing, van den preekstoel door hem gericht tegen een van de Deensche leden der Luthersche gemeente, nl. Christiaan Petersz. Abel, vroeger in wereldlijken dienst bij den koning van Denemarken, die zich als leeraar had opgeworpen, omdat een groot deel der vreemdelingen van de Augsburgsche Confessie uit Noren en Denen bestond, die evenmin de Hollandsche

1) Aldus volgens de *Lyck-predicatie* van R. Ligarius. Volgens Domela Nieuwenhuis, *Gesch. der Amst. Luth. Gem.*, blz. 108 stierf hij aan de pest.

als Hoogduitsche preeken konden verstaan, waarbij hij voorgaf te handelen op aanraden van geleerde lieden, vermoedelijk pietisten en mystieken, die ook te Amsterdam, onder bescherming van aanzienlijken, oefeningen hielden. Deze Abel was inmiddels tot de Gereformeerden overgegaan. Hoppe verdedigde voor de Burgemeesters de gedragslijn tegen Abel gevolgd, waarop hem verboden werd voortaan van den preekstoel over de zaak van Abel te spreken.

Den 12^{en} Mei klaagde Hoppe, dat honderden Noren en Denen overkwamen, wier geschiktheid tot het Avondmaal hij niet kon beoordeelen, vooral vanwege het verschil in taal; waarop het consistorie besloot den leden vrijheid te geven, zoo zij dit verlangden, een Deenschen predikant te onderhouden uit hun eigen middelen. Tot het beroepen van zulk een predikant kwam het evenwel niet.

Hoppe's *Korte Afhandeling van de Praedestinatie*, de eenige preek door hem uitgegeven, in 1710 voor de vierde maal herdrukt, bewijst dat hij dogmatische onderwerpen eenvoudig en bondig wist te behandelen, en ook de gevoelens van andersdenkenden, op billijke en zachtmoedige wijze wist te weerleggen. Aan zijn invloed was ook het kerkeraadsbesluit te danken, (in 1663, opnieuw in 1666), dat voortaan door ieder predikant met een ouderling huisbezoek zou plaatshebben.

Van Hoppe bestaat o.a. een portret anno 1669, ter halver lijve links, zittende naast een tafel. M.e. groot vs. v. F. v. Zeesen. Naar en door J. Veenhuysen fol. M. adr. v. J. Veenhuysen, te Amst. en een eveneens op 48-jar. leeft., t. halver lijve rechts, staande, in mantel, met e. boek in de hand. M. 2 reg. onderschr. Zw. kunst zonder naam (door W. Vaillant). M. adr. v. Frans Karels. Gr. 4°; (vgl. Muller, *Cat. v. Portr.*, N° 2576-78).

Van hem verscheen in druk:

Korte Afhandeling v.d. Praedestinatie of Verkiezinge, (Predik. ov. 1 Petr. I:2*a*), ± 1655; 4^{e} dr. 1710. - *De waerachtige Luthersche Leere*, *of grondige ende genoegsame onderrechtinge v.h. Sacrament des Avondmaels.* Amst. 1667. (Bibl. Ev. Luth. Gem. Amst.); 2^{e} uitg. bez. d. Z. Dezius in 1721. 8°. - *Van de Sacramenten in 't gemeen ende in het byzonder v.d. Heylige Doop.* Amst. 1669 (Bibl. Ev. Luth. Gem. Amst.).

L i t t e r a t u u r : Reymerus Ligarius, *Kamp ende Kroone der Chr. Ridderschap: ofte Chr. Lyck-predicatie over den Eerw.*, *Godtsal. en Hoog-gel. Heere Conradum Hoppium*, *Pred. der Chr. Gem. v.d. Augsb. Conf. in Amst.: En desselfs huys-vrouw*, *De Eerbare en Deuchsame Christina Matinasse Bisschops*, *Derwelcker Lichamen den derden Nov. Ao 1670. tot Amst. inde Oude Kerck eerlyck ende Christelijck zyn begraven geworden. In groote volckrijcke Vergaderinge in de Luytersche Kerck gedaen*, *.... op den 4 Nov. 1670. Amst.* 4°. (Bibl. Ev. Luth. Gem. Amst.). - v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 387. - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz. 150. - *Bijdr. Gesch. Luth. Kerk.* I, blz. 104, 108, 109; II, blz. 30, 31, 102; VII, blz. 22, 23, 165, 169. - Domela Nieuwenhuis, *Luth. Gem. Amst.*, blz. 90, 99-105, 108; Bijl. blz. 89-92. - *Naamrol Pred. Augsb. Gel. bel.* blz. 38. - Manné, *Reformatie*, blz. 341, 387. - Loosjes, *Gesch. der Luth. Kerk in de Ned.* (reg.). - Dez., *Naamlijst v. Pred.*, *Hoogl. en Propon. der Luth. Kerk in Ned.*, blz. 127. - Hartog, *Gesch. Predikk.*, blz. 209. - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 302. - *Boekz.* 1721*b*, 497. - Meyndert van Hoppe[1)], *Rouwklagt op den dood v. C. Hoppe* (1670).

1) Broeder van Coenr. Hoppe, pred. te Hoorn (1660), Rotterdam (1670); ald. overl. 1695.

[Hordijk]

HORDIJK. Zie: **Pynacker**.

[Anthonius Hornhovius]

HORNHOVIUS (HORNHOVEN, HOOR(E)NHOVEN) (Anthonius), geboren te Utrecht, werd den 22^{en} Oct. 1613 op twintigjarigen leeftijd ingeschreven als student te Leiden, en na voleindigde studie bevestigd als predikant te Werkhoven[1]. Hij woonde in 1618 de Utrechtsche Synode der Remonstranten bij, en verklaarde het gevoelen dezer laatste te zijn toegedaan, waarom hij weigerde de Dordtsche Leerregelen te onderteekenen. Dientengevolge werd hij den 19^{en} Aug. 1619 door de Prov. Synode van Utrecht van zijn bediening ontslagen, waarbij hij om de goede getuigenis van zijn persoon voor een vierendeel jaars tractement aan de Staten werd aanbevolen, opdat hij zich overeenkomstig zijn eigen verzoek zou mogen bedenken. Met enkele anderen teekende hij de Acte van stilstand, waaraan hij zich ook getrouw betoonde. Niettemin weigerden de Staten te treden in het tot hen gericht verzoek; zij legden hem den 18^{en} Juli 1621 slechts ‘voor eens en de leste reyse’ zestig gulden toe met bevel den weg in te slaan tot onderwerping aan het kerkelijk oordeel over hem uitgesproken. Zijn verzoek om de voorspraak van de Gedeputeerden der Synode baatte hem niet. Maar toch ontvingen hij en twee andere supplianten den 21^{en} Jan. 1623 weder ‘voor de leste reyse gratieuselijck’ nog ieder *f* 100. Het is niet uit te maken of hij behoord heeft tot degenen, die bij de Remonstranten aanklopten met aanbod van herroeping der belofte van stilstand, indien men hen in de Broederschap wilde ontvangen en onderhouden; hun namen zijn niet bewaard gebleven. Wèl blijkt uit de Acten der Synode van 1622, dat hij met twee eveneens ontslagen ambtgenooten een Remonstrantie bij haar had ingediend, waarbij verzocht werd te willen bevorderen de saamroeping van een Nationale Synode, die naar art. 50 van de kerkorde alle drie jaren gehouden moest worden. Zij schijnen in de meening verkeerd te hebben, dat bij haar een appèl van de sententie der Prov. Synode wel gevolg zou hebben en dat hun zou worden vergund inplaats van het formulier van onderteekening de Decreten zelf te onderteekenen. In een Request aan de Staten d^{o} 7 Maart 1623, tot advies in handen van Gedeputeerden der Synode gesteld, verklaarde Hornhovius zich hiertoe uitdrukkelijk bereid ‘mits hij niet meer tot den eenen, als tot den anderen zin gedwongen zal worden, noch door eenige onderteekening of belofte genoodzaakt, om zekerlijk en ontwijflijk te gevoelen, hetgeen, dat hij als van een onbegrijpelijke zaak nog niet vatten kan, hetzelve te leeren, het contrarie te refuteren en anderen daarom van den kerkedienst te weren.’ Van meening zoo tot den kerkedienst te kunnen worden gebruikt, riep hij in zijn nood den bijstand der Staten in. Zijn bezwaren tegen de Dordtsche decreten moeten intusschen wel zeer zijn afgenomen. Daarom baarde het geen verwondering, dat hij met zijn beide collega's, die mede de Remonstrantie hadden ingezonden, en nog twee anderen, den 24^{en} Apr. 1623 den stap deed, waartoe reeds drie Remonstrantsche predikanten te Nijmegen gekomen

1) Dat hij reeds voor 1600 ald. predikant zou geweest zijn, wordt door v. Rheenen-Voet, *Pred. Utr.*, blz. 105 blijkbaar ten onrechte vermeld. Volgens hs. Borger trad hij in 1618 te Werkhoven in dienst.

waren, die zich bereid hadden verklaard de canones te onderteekenen. De beide predikanten, met wie Hornhovius de Remonstrantie had ingediend, kregen van hun bereidverklaring inmiddels berouw;

hijzelf echter werd in zijn dienst hersteld, en na den 11^{en} Nov. 1624 een onderzoek in de Classis van Amersfoort te hebben ondergaan, nog in datzelfde jaar bevestigd te Eemnes Binnen- en Buitendijks. Ofschoon de Acte, waarbij hij en de anderen zich tot onderteekening hadden bereid verklaard, in vrij sterke bewoordingen was gesteld, voldeed zij toch aan de Utrechtsche Synode niet geheel, hoezeer zij de onderhandeling met de gereconcilieerden approbeerde. Zij ontwierp een nieuwe Acte 'zijnde wel in substantie één en dezelve met de voorgaande maar bestaande in breedere en duidelijkere termen, en alzoo dienende tot verklaring van dezelve.' Na eenige onderhandeling werd ook deze Acte, door de gereconcilieerden mede onderteekend. Wat Hornhovius eigenlijk voor oogen stond, bleek uit hetgeen hij in 1626 voorsloeg om vrede, rust en eendracht te verkrijgen en te behouden in een *Remonstrantie aen .... Henrick Frederick Prince van Orangien .... ende de ... Staten der Prov. v. Utrecht .... waarbij vrede, ruste en eendracht .... werden aangeprezen, ende middelen voorgheslaghen, omme deselve in dese tyt ende ghelegentheyt in dese onse .... Landen te bekomen ende te behouden.* Leyden. 1626. 4°.[1)] Het was zijn bedoeling dat uit elk gewest eenige daartoe geschikte predikanten zouden gemachtigd worden de Dordtsche leerregelen te herzien, 'alle aanstotelijcke dingen' daarin te verzachten of er zoodanige verklaring aan toe te voegen als tot bevrediging van ontruste gemoed er en kon dienen. De Staten-Generaal velden daarover na ingenomen advies van de Theol. Faculteit te Leiden een ongunstig oordeel. Hornhovius moest den 30^{en} Mei in hun vergadering verschijnen, waar hem werd aangezegd, dat men het niet dienstig vond, dat zijn Remonstrantie werd uitgegeven, maar dat men begeerde dat hij deze, 'sooveel daar gedrukt souden mogen sijn, aan hare Ho: Mo.' overleveren zou om gesupprimeerd te worden, reprehendeerende, dat hij ondernomen heeft, 'soodanige remonstrantie in druk uyttegeven sonder kennisse oft approbatie van iemants tegen de geëmaneerde placcaten'.

De nog in hetzelfde jaar uitgegeven vertaling van het oordeel der Theologische Faculteit over bedoelde Remonstrantie[2)] was voorzien van een voorrede, waarin de steller Hornhovius in het allerongunstigst daglicht werd geplaatst. Hij werd daarin voorgesteld als een man, die niet van zoo groote geleerdheid was, noch ooit eenig aanzien bij de Kercke Gods had gehad, maar op wiens leven ook al wat te zeggen viel. Dit laatste werd zonder bewijs uitgesproken, ook is het daarbij opmerkelijk dat de Handelingen van Classe en Synode geen zweem van dergelijke betichting behelzen. Hij werd voorts geteekend als werktuig in de hand van eenige andere Arminianen, terwijl in de voorrede de toeleg aan het licht trad dat op Hornhovius een kerkelijke straf zou worden toegepast.

Zoo dreigde hem van de aanstaande Utrechtsche Synode, tot handelen nog aangespoord door de Zuid- en Noord-Hollandsche Synode, die achtereenvolgens in Juli en Augustus vergaderd waren geweest, schorsing in zijn dienst. Om dit

1) Knuttel, *Cat. Pamfl.* Kon. Bibl. I, N° 3691, 3692.

2) De titel luidde: *Oordeel der E.E. Professoren der II. Theologie tot Leyden, v. zeker boexken dat Anth. Hornhovius, pred. tot Emmenes, heeft doen drucken ... waer inne de Professoren pertinentelick ... aenwijsen, hoe dwaes ende schadelijck zijn de middelen of wegen tot vrede ... die deselve Hornhovius in dat sijn boecxken voorslaet.* Uit het Lat. Amst. 1626. 4° (Knuttel, *Cat. Pamfl. Kon. Bibl.* I, N° 3693). De Professoren, die hun oordeel gaven, waren Polyander, Rivetus, Walaeus en Thysius.

onheil af te weren richtte hij zich bij requesten tot den Prins, als Stadhouder der Provincie, en tot de Staten van Utrecht, opdat deze uit hun midden een commissie mochten aanwijzen, om met den Prins in overleg te treden. Had Hornhovius iets ongeoorloofds gedaan door aan zijn wettige Overheid iets te proponeeren wat z.i. tot den vrede kan dienen? De Utrechtsche synode, den 5^{en} Sept. saamgekomen, werd van zijn request op de hoogte gebracht; in hare zevende zitting had hij zich persoonlijk te verantwoorden; maar men vorderde niet met hem. Het einde was dat de Synode niet de haars inziens verdiende schorsing op hem toepaste, maar overeenkomstig het advies van de Staten, en lettende op Hornhovius' bevredigende betuigingen en goede beloften, de zaak geheel overzag. Deze berustte erin en onderteekende de sententie, zich hiermede verbindende voortaan nooit weer iets uittegeven zonder voorafgaande visitatie door Classe, Synode of hare gedeputeerden en zich te gedragen overeenkomstig de bestaande kerkorde.

In de Provinciën Z. en N.-Holland en Utrecht had zijn voorslag tot vrede tegen zijn bedoeling een maatregel tengevolge, die de predikanten moest doen afzien ook van de geringste poging tot accomodatie met de Remonstranten.

In 1629 deed Hornhovius dienst als veldprediker in het leger voor 's-Hertogenbosch. Sedert Nov. 1635 was hij menigmaal niet tegenwoordig in de vergaderingen zijner classe, waarvan vooral ziekte de oorzaak was. In 1641 deed hij opnieuw dienst als veldprediker en vroeg hij zijn ontslag als predikant te Eemnes. De bewindhebbers der O.I. Compagnie hadden hem den 7^{en} Nov. in dienst der Compagnie aangenomen om met zijn gezin naar Indië te gaan op een tractement van *f* 100 per maand. Toen echter rezen er moeilijkheden. De Classis van Amsterdam, belast met de benoeming van predikanten voor de Indiën, stelde zich niet tevreden met de gunstige attestatie, hem vanwege de Amersfoortsche Classis verleend; reeds in Aug. had zij door hare gecomitteerden in de vergadering van laatstgen. Classis den Broeders afgevraagd, of zij in hun conscientie wel konden vinden, dat de uitzending van Hornhovius kon geacht worden in het belang van de Indische Kerk, daar omtrent zijn levenswijze zeer ongunstige informatiën waren ingekomen.

Den 3^{en} Dec. had een conferentie plaats met Hornhovius zelf, waarbij hem de bezwaren werden voorgehouden tegen zijn persoon ingebracht en van hem een nadere en heilige verklaring werd geëischt in zake zijn zuiverheid in leer en leven en andere heilige plichten in betrekking tot zijn dienst. Eerst nadat deze verklaring mondeling door hem was afgelegd 'alsmede met handtasting aan D. praesidi' en een acte hiervan was opgesteld, verleende de Classis hem ontslag en commissie tot den dienst der O.I. Kerk. Toch schijnt de Classis van Amsterdam zich onthouden te hebben van alle deelneming aan zijn uitzending. Kort na zijn aankomst te Batavia verlangde de kerkeraad aldaar dat hij vóór zijn vertrek naar zijn standplaats Pinto Gale (Point de Gale) de eerste gemeente, door Nederlanders op Ceylon gesticht, een afzonderlijk geschrift zou indienen en onderteekenen, waaruit de zuiverheid zijner belijdenis zou blijken. Den 16^{en} Oct. 1642 schreef hij ter reede van Batavia, dat hij binnen een week naar zijn standplaats zou vertrekken, maar dat de kerkeraad van Batavia aanvankelijk bezwaar had gemaakt, om hem toe te laten, omdat hij uit Amsterdam geen acte kon toonen, terwijl bovendien van den Amsterdamschen predikant Wittewrongel een missive was ingekomen, waarin deze zijn zending laakte; evenwel (zoo voegde Hornhovius er in zijn brief bij) op grond van

de stukken, die den Gouv. Generaal Ant. v. Diemen waren toegezonden van H.H. Bewindhebbers, had deze hem op onderteekening van het gebruikelijke formulier toegelaten.

In een brief van 20 Oct. d.a.v. verzonden met hetzelfde schip Banda en de jachten Leewrik en Delfshaven, waarmee Hornhovius de reis van Batavia naar Ceylon ondernam, bevalen Gouv.-Generaal en Raden van Indië hem aan bij den 'president van Ceylon' als 'een geleerd en treffelijck predicaer *(sic!)* die buyten twijfel costy door Godes genade goede diensten sal doen'. Deze diensten heeft hij evenwel niet kunnen bewijzen. Want uit een brief van bedoelden 'president' aan G.-Gen. en Raden gericht d^{o} 17 Maart 1643[1)] blijkt, dat hij vóór zijn aankomst ter bestemder plaatse, 'in Malacca in den heer is ontslapen'. Bij schrijven d^{o} 31 Aug. d.a.v. deelen Heeren XVII aan den Gouv.-Generaal en Raden mede dat hun door vrienden van Hornhovius verzocht was diens nagelaten 'dochterkens' naar het vaderland te doen terugkeeren.

Ook na zijn verzoening met de Geref. Kerk gaf Hornhovius blijk van ongereformeerde opvattingen; in de Acta der Amsterdamsche Classis (1641) wordt vermeld dat hij predikte over Joh. III:16 alsof hij 'formeel Remonstrantsch' was 'het woordt weereldt uytstreckende tot allen en een yeder mensche'.

Portretten zijn van hem niet bekend.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, VI, blz. 394. - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz. 150, 151. - T.J. v. Griethuysen, *Antonius Hornhovius bij intercessie der Staten v. Utr. in 1626 gecensureerd*, in: *Stud. en Bijdr.* D. IV (1880), blz. 393-429. - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 113. - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H.K.* II, blz. 340, 341; Aant., blz. 225, 226. - v. Troostenburg de Bruyn, *Biogr. Wdb. v. O.-I. pred.*, blz. 197, 198. - Dez., *De Herv. Kerk in N.O.-I.* (reg.). - Rogge, *Wtenbogaart*, III, blz. 153, 154. - Tideman, *Sticht. Rem. Broedersch.* I, blz. 274; II, blz. 59, 60. - Sepp, *Uit het Pred. leven*, blz. 120. - Kist, *Synod. Handel. v. Z.-Holl. in de zaak en leer der Remonstr.*, in: *Arch. v. K.G. inz. v. Ned.* D. VII (1836), blz. 184, 195. - Brandt, *Reform.* III, blz. 971, 973; IV, blz. 1018-1021. - v. Rheenen-Voet, *Pred. Utr.*, blz. 67, 105. - L.H. Wagenaar, *Van Strijd en Overw.* (reg.). - Reitsma en v. Veen, *Acta* VI (reg.). - Knuttel, *Acta* I (1621-'33) (reg.). - Grothe, *Arch. O. Holl. Zend.* II, blz. 136-139. - J.R. Callenbach, *Just. Heurnius* (reg.). - *Troffel en Zwaard.* 20^{e} Jrg. (1917), 274, 275. - *Kronyk v.h. Hist. Genootsch.* 22^{e} Jrg. (1866), 5^{e} Serie II, blz. 515-525. - P.J. Veth, in: *De Gids.* 3^{e} s. 5^{e} jrg. (1867) II, blz. 200.

[Georgius Hornius]

HORNIUS (HORN, HORNE) (Georgius), geboren in 1620 te Kemrath in den Opperpaltz, werd in zijn vroege jeugd als gevolg van de Boheemsche troebelen verdreven naar het Bayreutsche, vervolgens naar Nürnberg en omgeving. Later bracht zijn betrekking tot een Engelsch edelman, wiens zonen hij onderwees, hem beurtelings in Den Haag en in Engeland, waar hij aan de zijde der Presbyterianen stond. Zijn verblijf daar te lande schijnt aanleiding te zijn geweest tot het te boek stellen van

1) Evenals de verder aangehaalde brieven berustend in het Rijksarchief te 's Gravenhage. Van een en ander werd welwillend opgaaf verstrekt. Hoe het bericht hier van zijn overlijden gegeven is te rijmen met een andere mededeeling, die spreekt van 'vergaan,' valt moeilijk uittemaken.

een paar zijner werken, waarin hij de geschiedenis en toestanden van dat rijk uit verschillende oogpunten beschreef.[1)] Den 27^{en} Oct. 1638 werd hij ingeschreven als student te Groningen, en den 21^{en} Juni 1644 te Leiden. Reeds jong onderscheidde hij zich door zijn geleerdheid; op vijf-en-twintig of volgens anderen reeds op twintigjarigen leeftijd gaf hij een geschiedenis der wijsbegeerte in het licht, nog vóór zijn dertigste levensjaar gevolgd door verschillende andere werken. Zijn naam was al spoedig zoozeer gevestigd, dat hij tegen het laatst van 1647 tegelijk met den vermaarden hoogleeraar J.F. Gronovius, destijds te Deventer, voor een professoraat in de Letteren te Leiden in aanmerking kwam. Den 17^{en} Jan. 1648 werd hem na openbaar dispuut de hoogste graad toegekend. In het daaropvolgend jaar verkreeg hij te Leiden het doctoraat in de Godgeleerdheid. Intusschen werd hij op voordracht van Spanheim en Salmasius benoemd tot hoogleeraar in de Historiën, Staatsleer en Aardrijkskunde aan de Academie te Harderwijk. Na dit ambt vijf à zes jaren bekleed te hebben en weinige maanden te voren in 1653 te zijn afgetreden als Rector Magnificus moest de Geldersche hoogeschool hem tot groot leedwezen harer curatoren afstaan aan de Leidsche, waar hij den 8^{en} Nov. 1653 tot buitengewoon hoogleeraar in de geschiedenis was benoemd en tevens tot Bestuurder van het Collegium Oratorium publicum. Hij had verzocht om zijn rang en plaats te hebben dadelijk na de ordinarii professores en om de toezegging bij de eerstvolgende vacature tot ordinarius te worden benoemd. Reeds den 5^{en} Maart 1654 verkreeg hij dezen rang en titel.

Te Leiden hield hij in de eerste jaren na zijn komst zijn naam als wetenschappelijk man staande. Toen men te Nijmegen pogingen aanwendde om te komen tot stichting van een academie, werden vandaar in 1654 vier mannen van aanzien naar Leiden afgevaardigd met de opdracht door alle mogelijke middelen Hornius over te halen een professoraat in de Godgeleerdheid en Historiën in hun stad te aanvaarden op een tractement van ten hoogste *f* 1000. Hij hield dit aanbod in beraad, met gevolg dat hij bedankte.[2)]

Evenals sommigen zijner ambtgenooten had hij te Leiden tal van studenten bij zich gehuisvest. Uit de *Resolutiën* van Curatoren blijkt dat hij in 1668 door een treurige geesteskrankheid was aangetast; zij werd omschreven als ‘krankzinnigheid’. Dientengevolge moest hij onder bewaking gesteld worden. Zijn toenemende beneveling van geest hield ongetwijfeld verband met de bittere smart, die hij leed over zware geldelijke verliezen, door hem geleden als slachtoffer van bedriegelijke goudmakers en wichelaars, in wier handen hij gedurende den lateren tijd van zijn verblijf te Leiden een speelbal was geworden. Als gevolg van zijn aanzienlijke verliezen (volgens Jöcher t.a.p. werd hij door een goudmaker uit Den Haag voor *f* 5000 opgelicht) verzonk hij in hopeloos bijgeloof, waardoor zijn eenmaal zoo heldere geest al meer werd omneveld. Het kwam zóóver, dat hij geheel naakt zich op straat vertoonde met den uitroep: ‘An tu unquam vidisti hominem paradisiacum? Ego sum Adam’ (Aldus volgens Jöcher t.a.p.). Eenigermate hersteld verkreeg hij den 2^{en} Juni 1670 van Curatoren op zijn verzoek verlof een reis te ondernemen naar de Paltz, onder bepaling dat hij niet zou terugkeeren voor hij daartoe van Curatoren vergun-

1) *De ecclesiae Anglic. statu*, en *Rerum Brittannicarum libri VII* (zie onder zijne geschr.).
2) Vgl. J. in de Betouw, *Quartierl. Academie*, *en Apostol. of Latijnsche School te Nijmegen*, blz. 5, en Th.L. Roukens, *Oratio de Acad. Noviomagensi* .... XX Sept. 1769, p. 9.

ning zou hebben verkregen. Toen hij daarop werd benoemd tot hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Heidelberg, en zich deze benoeming liet welgevallen, verkreeg hij met het oog daarop van Curatoren ontslag als hoogleeraar te Leiden, maar nog vóór zijn vertrek werd hij overvallen door een ziekte, die hem op vijftigjarigen leeftijd ten grave sleepte. Zijn geest was ten slotte geheel verduisterd. Als een eigenaardigheid wordt meegedeeld dat het stoken van likeuren voor hem een bron van inkomsten uitmaakte.

Hornius behoorde tot de veelschrijvers. Verbijsterend is het aantal omvangrijke werken, dat door hem kort na elkander reeds op jeugdigen leeftijd is uitgegeven. Groote belezenheid en uitgebreide kennis kunnen hem door niemand ontzegd worden; er was nauwelijks een plek op het terrein der oude en nieuwe, der kerkelijke en wereldlijke geschiedenis, die door hem niet betreden werd. Blijkbaar hanteerde hij de pen met bijzonder gemak. Hij is beurtelings hoog geprezen en scherp veroordeeld. Frederick Lucae, een Sileziër van geboorte, die in de tweede helft der 17e eeuw te Leiden in de Theologie studeerde, getuigde: ‘Georgius Hornius is een man, wiens roem niet onder zal gaan, zoo lang de wereld staat. Hij heeft maar één oog, maar met dat ééne oog ziet hij meer dan andere met twee, zooals de Hollanders plegen te zeggen. Mij is hij bijzonder genegen. Als 't collegie is afgeloopen, moet ik hem dikwijls gezelschap houden en een pijp rooken’. Dav. Stuart gaf eveneens hoog van hem op: ‘Hij nam zijn post uitstekend waar, en wat hij voordroeg was voortreffelijk. De Duitschers droegen hem vrij wat meer achting toe, dan de ruwe Hollanders. Hij en de Raey[1] waren geslagen vijanden. Meermalen kwam het tot belagchelijke tooneelen tusschen beiden en tot vechten onder de studenten’. Sommigen oordeelden daarentegen dat Hornius zijn werken veelal, onder de tabakspijp, losweg neêrpende, zonder andere schrijvers behoorlijk te raadplegen, en daardoor niet zelden feilde. Voorzeker heeft zijn haastige spoed hem meermalen parten gespeeld. Toch is het oordeel van Saxe, die aan zijn werken alle waarde ontzegde, ongetwijfeld onbillijk. Wat de kerkgeschiedenis betreft, nadat hij eerst als lofredenaar was opgetreden van H. Altings *Historia ecclesiastica et politica* (1663) in een *praefatio ad lectorem*, gaf hijzelf in 1665 een *Historia ecclesiastica* uit, als leiddraad bij het onderwijs ‘quoniam Professionis meae pars prima et suo jure praecipua est’. Hij had zich geërgerd, dat de kerkelijke historie schromelijk verwaarloosd werd; ‘in plerisque scholis et academiis magno cum Ecclesiae et Reipublicae detrimento, neglecta jacet.’ Naar de meening van Sepp levert zijn geschrift overvloedige bewijzen van zijn bekwaamheden en past het harde oordeel, dat over meer dan een zijner werken is uitgebracht, op dit compendium niet, daar het blijk geeft van Hornius' historischen zin en van zijn kunst om met weinig woorden het kenmerkende van personen en feiten te teekenen. Dit oordeel van Sepp (*Bibliogr. Kerkg.* (1886), blz. 29, 30) luidt eenigszins anders dan diens vroegere uitspraak (*Stinstra* (1865), I, blz. 122), waarbij hij ‘met vrijmoedigheid een ‘weinig gunstig oordeel bepaaldelijk over het door Hornius geleverde’ in de *Hist. eccl. et polit.* uitbrengt: ‘de toon is hard en bitter; de voorstelling doorgaande vlugtig en oppervlakkig. Op onwaardige wijze wordt over mannen als Arminius en Uitenbogaert

1) Johannes de Raey (Rahi), Dr. in de Wijsbegeerte en Geneeskunde, sinds 1652 buitengewoon, sinds 1661 gewoon hoogleeraar der Wijsbegeerte te Leiden. In 1658 kreeg hij verlof tot het houden van voorlezingen over de Geneeskunde. In 1668 vertrok hij als hoogleeraar naar Amsterdam.

gesproken, en wat niet tot de Hervormde kerk behoort, vindt bij den schrijver weinig genade. Van het Nederduitsche werk (het Latijnsche kwam Sepp niet onder de oogen) is het belangrijkst, wat van de hand van Bekker afkomstig is.'

Dr. J.J. Prins (zie onder *Litterat.*) acht zijn geschrift wel jammerlijk van inhoud en samenhang, maar toch in één opzicht uitstekend boven al zijn voorgangers en boven vele latere werken over kerkgeschiedenis. Het bevat nl. wat men niet verwachten zou, een behoorlijke verdeeling in tijdvakken, inplaats van die in eeuwen. Verwonderlijk is het daarbij niet, dat er op zijn wijze van verdeeling gegronde aanmerkingen te maken zijn. Hoe zou Hornius bij een eerste proeve, terstond het rechte gevonden hebben? Onder zijn tijdgenooten heeft men deze methode van behandeling zeer weten te waardeeren; dit blijkt uit de verschillende uitgaven en vertalingen van zijn kerkgeschiedenis; zelfs in het buitenland verschenen een paar nadrukken[1]; bepaaldelijk in Duitschland oogstte het grooten bijval in.

Balth. Bekker gaf op de Hollandsche vertaling een vervolg uit, 62 bladzijden groot, loopende tot het jaar 1684, en ook afzonderlijk verschenen. Dit schijnt meer bekend te zijn geworden dan het boek van Hornius zelf; het is wat inhoud, innerlijken samenhang en volledigheid betreft, niet beter dan dit; het ontleent zijn belangrijkheid hieraan, dat Bekker hier als tijdgenoot spreekt van wat hijzelf beleefde en mee doorleefde in zijn tijd. Hornius' werk steeg nog hooger in aanzien, toen de Utrechtsche hoogleeraar Melch. Leydecker het tot leiddraad bij zijn onderwijs in de kerkgeschiedenis koos, en eene uitgave met aanteekeningen en vervolg bewerkte.

Hornius' bedoeling met zijn *Hist. Eccles.* was niet alleen voor geleerden te schrijven, maar ook 'om de "Kerkelicke Historie" te brengen tot een gemeen gebruyk van alle menschen'; daarom was hij van meet af bedacht op een Nederlandsche vertaling, die ook door hem zelf is geleverd.

Hornius was gehuwd met een dochter van Prof. A. Thysius, 'eene zeer galante dame, ook bij de studenten zeer bekend.'

Afbeeldingen van hem zijn niet bekend.

Van hem zag het licht:[2]

[Honorius Reggius],[3] *De ecclesiae Anglicanae statu hodierno.* - *Sulpicii Severi Opera cum lectissimis commentariis.* Ed. Elsevier. 1643. 12°.[4]. It. L.B. 1647. 8°. It. (3e ed.) 1655. 8°. - *De insulâ et oppido Batavorum.* Hardervicii. 1648. 4°. - *Rerum Britannicarum libri VII*, *quibus res in Angliâ*, *Scotiâ*, *Hiberniâ ab a. 1645 bello gestae*, *exponuntur.* L. Bat. 1648. 8°. - *De originibus Americanis libri IV.* Hag. 1652. 8°.[5] (Univ. Bibl. Amst. en Kon. Bibl.). - *Orbis antiquus. Accuratissima*

1) Daar het boek zonder privilegie verscheen, kon ieder het nadrukken. In het buitenland zag men voordeel in zulke nadrukken blijkens de uitgaven: Budessin (Bautzen) 1669 en Francofurti (1670). De onderwijzer Dan. Hartnaccius zond een uitgave in het licht. Lipsiae. 1677.
2) Een volledige opgave van Hornius geschriften is tot hiertoe niet verschenen. Veel moeite gaf zich in dit opzicht Bouman (*Gesch. der Geld. Hoogeschool*). Zijne resultaten zijn in bovenstaande lijst hier en daar nog aangevuld.
3) Volledige omzetting van: *Georgius Hornius.*
4) Met opdracht aan Prof. Abr. Heydanus.
5) Een gunstig oordeel over dit geschrift gaf J.F. Gronovius in: Burman, *Sylloge Epist. a viris illustr. scriptarium* T. III, pag. 292. In het register verwart Burman intusschen G. Hornius met den vermaarden ontleedkundige Joannes van Horne.

Orbis antiqui delineatio, *s. Geographia vetus sacra et profana. Praemissa est Introductio ad geographiam antiquam.* Amst. 1654. fo. maj.[1] (Univ. Bibl. Amst.); ibid. 1684. fo. maj. (Univ. Bibl. Leid.) - *Hist. Philosophiae libri VII.* L.B. 1655. 4°.[2] - *Disputatio de Palatinatu superiore et Electoratu Rheni*, *Juxta exemplar editum M.DC.XLIX.* in de: *Repraesent. Reipubl. Germanicae.* Nürnberg. 1657. 4°, p. 773-818. - *Dissert. de vera aetate mundi: quâ sententia illorum refellitur*, *qui statuunt natale mundi tempus annis minimum 1440 vulgarem aëram anticipare.* L.B. 1659. 4°. (Univ. Bibl. Leid.). - *Defensio Dissertationis de vera aetate mundi*, *contra castigationes Is. Vossii.*[3] L.B. 1659. 4° (Univ. Bibl. Leid.). - *Auctarium Defensionis pro vera aetate mundi.* L.B. 1659. 4° (Univ. Bibl. Leid.). - *Historia ecclesiastica et politica.* L.B. et Roterod. 1665. 12°.[4] (Univ. Bibl. Leid.); *ed. nova auctior et emendatior.* Ibid. 1666. 12°. (Univ. Bibl. Leid.); ibid. 1671. 12°; ibid. 1685. 12°; een andere *ed. nova et emendatior* met dezelfde titelprent en inhoud: Gorinchem. 1683. 12°. Aan 't eind: Dordr. 1683. (Kon. Bibl. Brussel). Latere druk: *Hist. eccl.*, *illustrata notis et observationibus*, *quibus fontes historiae Antiquitatis aperiuntur*, *accedit L. Capelli historiae judaicae Compendium*, *et continuatio ad A. usque 1687.* M. Leydecker edidit. L.B. 1687. 12°.[5] (Kon. Bibl.). - Holl. vertaling: *Kerckelyke Historie v.d. Scheppinge des Weerelts tot 't jaer des Heeren 1666. In 't Latyn beschreven ... Waer by gevoecht is een korte inleydinge tot een Weereltlijcke Historie. In de Neder-duytsche tale gebracht. Van den Autheur en vermeerdert.* Leyd. 1666. 12° (Univ. Bibl. Leid.)[6] - *Kerckel. Historie*, *v.d. Schepping des Werelts*, *tot 't Jaer des*

1) De vertaling is vermoedelijk: *Atlas du vieux monde.* La Haye. 1702. fo.
2) In verschillende catalogussen wordt als jaar van uitgave genoemd 1655. Is bedoeld werk zooals Jöcher t.a.p. meedeelt, door Hornius op twintigjarigen leeftijd opgesteld, dan bestaat er waarschijnlijk een vroegere uitgave.
3) Vossius had beweerd, dat de wereld tenminste 1440 jaren ouder was dan volgens de gewone tijdrekening.
4) Opgedragen aan den paltzgraaf Karel Lodewijk, hertog van Beieren (24 Juli 1665).
5) Prof. Melch. Leydecker te Utrecht, die deze uitgave bewerkte en opdroeg aan de Burgemeesters, den Secretaris van de Staten, den Secretaris der Vroedschap van Utrecht, liet de ‘continuatio’ volgen op de ‘Introductio ad historiam universalem’, en plaatste achter Hornius' inleiding, loopende van de Schepping tot Christus ‘L. Capelli historiae Judaicae compendium ex Josepho contractum’. Deze uitgave van de *Hist. eccl.* en die van Dan. Hartnaccius ‘cum annotationibus’ Lipsiae 1677 in het licht gezonden, werd in 1704 te Frankfort herdrukt onder den titel: *G. Hornii hist. eccles.*, *M. Leydeckeri et D. Hartnaccii notis et observationibus illustrata. Accedit L. Capelli Compendium. Historiae Judaicae una cum duplici Historiae Hornianae supplemento M. Leydeckeri ad annum CI□I□ CLXXXVII et J.D. Crameri prof. p. Hanov. usque ad praesens saeculum perducto. Editio nova ... tum variorum de Historiae Hornianae praestantia testimoniis*, *tum justo indice exornata.* Francof. 1704. Die testimonia bewijzen hoezeer het boekje van Hornius in Duitschland werd gewaardeerd. Behalve een nieuwen gegraveerden titel en de voorredenen van Hornius en Leydecker, geeft deze uitgave tevens ‘ex G. Hornii vita quaedam singularia’, ontleend aan de ‘Introductio in Hist. Eccles.’ van Prof. Casp. Sagittarius te Jena.
6) Dit is blijkbaar de eerste uitgave der vertaling. Rogge (*Arch. v. K.G.* VI, blz. 339) heeft haar niet gekend, al weet hij van een uitgave door Hornius zelf bezorgd, en dus van vóór 1670. Wèl vond Rogge melding gemaakt van edities van 1681 en 1683; niet onmogelijk is er een fout in de opgave van beide jaartallen en heeft men hier met één editie te doen. Knuttel (*Bibliogr. v. Kerkg.*) vermeldt geen uitgave vóór die van 1735.

Heeren 1666. Aengehecht met e. korte Wereltlijke Hist. van 't begin der Eeuwen tot denselven tydt.

In 't Latijn beschreven enz. *In het Nederd. vertolckt*, enz. En nu vervolgt tot *den jare 1683 door Balth. Becker*, *Bed. des Goddel. Woorts binnen Amst. Verciert* enz. Amst. 1684. 8° (2e dr. Amst. 1685. 8°; Amst. 1686. 8°.) *Kerckelyke en wereldlyke historie. Den derden dr. Nevens een derde vervolg tot den jare 1696 door M. Leydekker*[1]. Amst. 1696. 8°. *Kerkel. en wereldl. Hist... tot 1666 .... Waer aen is bygevoegt de Kerkel. en wereldl. Hist. sed..... 1666 tot 1684. Door Balth. Bekker .. Verciert ... Nevens een derde Vervolg tot ... 1696. Door M. Leydekker.* Amst. 1735. 8° (Univ. Bibl. Amst.); Amst. 1739. 8°; Amst. 1746. 8°[2]. - *Arca Noae*, *s. Historia imperiorum et regnorum à condito orbe ad nostra tempora.* L.B. et Roterod. 1666. 12° (Univ. Bibl. Leid.); Gorinch. 1677. 12° (Kon. Bibl.) - *Orbis politicus imperiorum*, *regnorum*, *principatuum*, *rerum publicarum*, c. notis ed. Otto Mencke. L.B. 1667. 12°; ed. II L.B. 12° (Univ. Bibl. Amst.); ed. III auctior-Vesaliae. 1669. 12° (Univ. Bibl. Leid.) - *Arca Mosis*, *s. hist. mundi. L.B. 1668.* 12°. - *Orbis imperans.* L.B. 1669 12° (Univ. Bibl. Leid.); *c. notis ed. Joach. Feller.* 1677. 12°. - *Dissertationes historicae et politicae.* L.B. et Roterod. 1668. 12°. - *Notae in Franc. Burgersdicii ideam politicam.* L.B. 1668. 12°. - *Mr. Zuer. Boxhorn*, *Institutiones politicae cum commentariis ejusdem et Observationibus Geo. Hornii.* Amst. 1868. c. eff. 12° (Univ. Bibl. Leid.). - *Gebri Arabis Chymia*, *s. traditio summae perfectionis et investigatio magisterii*, - *emendata a C. Hornio*[3]. *Accedit ejusdem Alchymiae Gebricae. Omnia edita a. G. Hornio.* L.B. 1668. - *J. Sleidanus de quatuor monarchiis libri III. C. notis Meibomii et G. Hornii.* L.B. 1669. (Univ. Bibl. Amst.) - *Historiae naturalis et civilis*, *ad nostra usque tempora*, *libri VII.* L.B. 1670. 12°. (Univ. Bibl. Leid.) - *Ulyssea s. studiosus perigrinans*, *omnia illustrans littora.* L.B. 1671. 12° (Univ. Bibl. Amst.); Francof. et Lips. 1671. 12° (Univ. Bibl. Leid.). - *Introductio in historiam universalem*, *curante Fr. Rudolphi.* Gothae. 1679. 12° (Kon. Bibl.) - *Epigrammatum libri VI. Quorum tres priores in pontificia*, *poster. vero tres in reformata compos*, *religione.* Rotterod. 1681. 8° (Univ. Bibl. Amst.). - *Vota publica Leonis Belgici. Pro diuturnâ*, *quâ fruitur Pace: Aut felici*, *quo intentatur*, *Bello.* Rott. 1683. 4°. (Knuttel, *Cat. Pamfl. Kon.*

1) Deze opgave is minder juist. De voortzetting volgt achteraan met nieuwe pagineering, onder den afzonderlijken titel: *Verder vervolg v.d. Kerkel. Hist. v.d. Hr. Hornius beginnende met het jaar* 1666 *tot het jaar* 1687, enz.

2) Rogge t.a.p. (blz. 341) vond ook nog een ed. van 's Gravenhage vermeld z. jr., en maakt melding van een Hoogd. vertaling: *Hornius Kirchen-Historiën*, die te Winterthur zou verschenen zijn, en hem slechts bij name bekend was, en van een Fransche overzetting: *Abrégé de l'histoire ecclésiastique depuis la création du monde jusqu'à l'an de grac'* 1666. *Avec une introduction ... à l'histoire politique et universelle. Traduit du Latin de G. Hornius.* Rott. 1700. 8° (2 vol.) (Kon. Bibl.). De onbekende vertaler is in zijn voorrede vol lof over Hornius, en noemt hem 'un des plus sincères et des plus judicieux historiens de nôtre temps'. Hij nam de vervolgen van Bekker en Leydecker niet over, in de hoop dat een andere hand die geschriften, alsmede de *Histoire de l'édit de Nantes* e.a. sedert verschenen werken zou gebruiken bij het bewerken van een voortzetting van Hornius' boek. Dit is intusschen niet geschied. Hornius' boek is eenig in zijn soort gebleven.

3) Casper Horn, arts en physicus te Dresden, Plauen en Freiburg (overl. 1653), hoogstwaarschijnlijk een bloedverwant van G. Hornius, werd volgens Jöcher t.a.p. door den dood verhinderd, het werk in het licht te zenden.

Bibl. III N° 11874). - *Gedichten v. Willem Hornius aan Wilhem* (sic!) *de III*, *Koning v. Groot-Britanje.* Rott. 1698. 8°. - *Poemata .. ed. 2a.* Roterod. 1709. 8° (Univ. Bibl. Amst.). - *Poëmatum*

ad Guilielmum III, *Magnae Brit. regem ed. 3a.* Roterod. 1717. 8° (Rem. Bibl. Rott.)

Voorts bezorgde Hornius nog een uitgave van Cl. Salmasius, *De re militari Romanorum liber.* L.B. 1657. 4°. (Univ. Bibl. Leid.), en gaf hij een Latijnsche vertaling van Joa. Nieuhoff, *Nederl. Gezantschap naar den grooten Chan der Tartaren: Legatio Batavica ad magnum Tartariae Chamum Sungteum mod. Sinae imperat. historiarum narratione quae Legatis ab a. 1655-57. obtigerunt cet. figuris illustrata. Latin. donata per G. Hornium.* Amst. 1668 fo. (Univ. Bibl. Leid.)

Een brief van Hornius d^{o} 16 Juni 1655 aan den zeer geleerden Alkmaarschen rector Reinier Neuhaus is afgedrukt in *Libellus Epistolarum Adoptivus cum Manipulo Poetico*, achter R. Neuhusi *Epistolar. Centuria Quinta*, p. 301, 302.

L i t t e r a t u u r : Jöcher, *Gel. Lex.* II, k. 1708, 1709. - Saxe, *Onom. liter.* T. IV, p. 513. - v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 392, 393. - *Alb. Stud. Gron.* k. 39. - Id. *L. Bat.*, k. 351. - Siegenbeek, *Leidsche Hoogesch.* I, II (reg.) - Bouman, *Gesch. Geld. Hoogesch.* I, II (reg.) - J.J. Prins, *Georgius Hornius en zijne* '*Kerckelycke Historie*,' m. naschr. v. Dr. H.C. Rogge, in: *Arch. v. Ned. K.G.* VI (1897), blz. 321-342. - Burman, *Sylloge Epist. a viris illustr. scriptarum.* T. III, p. 512; T. IV, p. 91. - Sepp, *Geschiedk. Naspor.* I (reg.) - Dez., *Stinstra.* I, blz. 121, 122. - Dez., *Bibl. v. Kerkgesch.* (reg.) - Knuttel, *Ned. Bibliogr. v. Kerkgesch.*, blz. 249, 150. - Dez., *Balth. Bekker.* (reg.) - Reitsma, *Herv. en Herv. K.*, blz. 429. - Schotel, *De Acad. te Leiden in de 16e*, *17e en 18e e.* (reg.) - Molhuysen, *Bronnen Gesch. Leidsche Univ.* III, in: *Rijksgeschiedk. Public.* (38) (reg.) - *Arch. K.G.* IX (1838), blz. 495.

[Petrus Horreus]

HORREUS (Petrus), behoorde tot een Friesch geslacht, waaruit tal van predikanten zijn voortgekomen. Eenige zoon van Gerardus Horreus Petr. zoon (overl. als pred. te Vrouwenparochie in Apr. 1700) en Feikjen Doekes Seneda, werd hij geboren te Vrouwenparochie[1)] den 4^{en} Juni 1695. Opgevoed te Franeker onder toezicht van zijn stiefvader Prof. Lambertus Bos, werd hij op dertienjarigen leeftijd student ald. Tot zijn leermeesters behoorde Campegius Vitringa. Bevorderd tot proponent in 1715, werd hij in Mei[2)] 1719 bevestigd te Wommels en Hydaard. Hier preekte hij afscheid den 4^{en} Mei 1721, waarop hij den 11^{en} bevestigd werd te Workum, waar hij werkzaam bleef tot het ingaan van zijn emeritaat, dat hem op zijn verzoek werd verleend in 1765. Den 18^{en} Aug. van dat jaar preekte hij afscheid (m. 2 Cor. III:2-6). Met tijdelijk goed gezegend, deed hij afstand van het stipendium emeritorum. Den 16^{en} Jan. 1772 overleed hij te Workum. Schoon van uiterlijk en aangenaam in den omgang was hij ook een geleerd philoloog, zeer ervaren in het Grieksch, waarin hij door zijn stiefvader onderwezen was. Reeds als student gaf hij daarvan blijk in zijn laatste studiejaar door de uitgave van het eerste zijner hieronder genoemde geschriften. Zijn grondige kennis ging gepaard met een gezond oordeel en met oprechte godsvrucht. Als prediker onderscheidde hij zich door sierlijke gaven van welsprekende zeggingskracht.

Op het laatst van zijn leven wilde hij nog een verhandeling uitgeven over Lc. II:1-16, waarin hij echter door den dood werd verhinderd. Hij was gehuwd met

1) Ten onrechte noemt v.d. Aa t.a.p. Vrouwenpolder zijn geboorteplaats.
2) Niet, zooals v.d. Aa t.a.p. opgeeft in Maart.

Barbara Siccama, dochter van Abel Douglas Siccama, Advocaat bij het Hof van Friesland te Leeuwarden. Een zoon uit dit huwelijk volgt hierna.

Afbeeldingen zijn van P. Horreus zijn niet bekend.

Van hem zag het licht:

Aeschinis Socratici Dialogi III Graeco-latine c. animadversionibus. Leov. 1718. 8°. - *Observationes criticae in scriptores quosdam Graecos historicos, Herodotum*, *Thucydidem*, *Xenophontem et Arrianum.* Leov. et Harl. 1736. 8°. - *Miscellaneorum criticorum Libri duo*, *quorum alter ex variis*, *Graecis*, *Latinis*, *varia sacrorum*, *exterorum*, *Scriptorum complectitur; alter vocabuli φ□τνη originem*, *usum apud Seniores et reliquos*, *ubi loci plures septuaginta etc. illustrantur*, *emendantur*, *vindicandur; inprimis Luc. II:7*, *ubi □ φ□τνη το□ Κυ□□ου □μ□ν indagatur*, *tractat. Prooemium etiam πε□□ το□ Κυ□ην□ου Luc. II:2.* Leov. et Harl. 1738. 8°.

L i t t e r a t u u r : Romein, *Pred. Friesl.*, blz. 278, 391. - v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 394. - Saxe, *Onom. lit.* T. VI, p. 303, 697. - Strodtmann, *N. Gelehrt. Europa*, P. XX, p. 1209-1212. - Boekz. 1772*a*, 231. - *Nova Acta erudit.* Lips. 1742, p. 255-262. - Vriemoet. *Athen. Fris.*, p. 726.

[Gerardus Horreus]

HORREUS (Gerardlis), eenig nagelaten zoon van Petrus Horreus (zie vorig art.), werd geboren te Workum den 7^{en} Aug. 1725. Hij studeerde te Franeker, en werd bevorderd tot proponent in 1751. Den 16^{en} Mei van dat jaar bevestigd te Kimswerd door Ds. F. Piekenbroek en door Ds. Jac. Pierson, beide pred. te Harlingen (resp. m. Mt. XXIV:45 en Spr. IV:7^{b}), deed hij den 23^{en} d.a.v. intrede (m. 1 Cor. III:9); emeritus geworden wegens ouderdom, preekte hij afscheid den 1^{en} Jan. 1794 (m. 1 Cor. XVI:23, 24). Hij overleed te Kimswerd den 7^{en} Jan. 1797.

Hij huwde den 8^{en} Juli 1753 met Knierke Talma, dochter van Sjoerd Talma, koopman te Harlingen, uit welk huwelijk werden geboren, een zoon, vroeg gestorven, en drie dochters, later alle gehuwd.

Afbeeldingen zijn van hem niet bekend.

Van hem zag het licht:

Animadversiones sacrae profanae ad selecta Novi Testamenti scriptorumque exterorum Graecorum loca. Harl. 1749. 8°.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 394 (zeer onvolledig). - Saxe, *Onom. lit.* VII, p. 140. - Romein, *Pred. Friesl.*, blz. 199. - *Boekz.* 1797^{a}, 232, 233. - *Nova Acta erudit.* Lips. 1750, p. 69-73.

[Daniel Hendrik Horst]

HORST (Daniel Hendrik), geboren te Burg op Texel den 22^{en} Dec. 1793 uit het huwelijk van Ds. Willem Horst, pred. ald., en Geertruida Witsteen, werd ingeschreven als student te Utrecht den 31^{en} Aug. 1810. Bevorderd tot cand. in de wijsbegeerte en in de godgeleerdheid, werd hij den 26^{en} Juni 1816 toegelaten tot de

Evangeliebediening en den 6^{en} Oct. d.a.v. bevestigd te 't Waal en Honswijk door zijn vader, toentertijd pred. te Zuiderwoude c.a. (met 1 Tim. III:1; intr. m. 2 Cor. II:5^{a}). Hij bedankte vandaar voor beroepingen naar Ottoland c.a., Leerbroek c.a., Beets en St. Anthonypolder. Den 30^{en} Mei 1819 nam hij er afscheid (m. 1 Cor. XIII:8^{a}), waarna hij bevestigd werd te Nieuw-Lekkerland den 6^{en} Juni d.a.v. door zijn vader (m. 2 Cor. V:20; intr. m. Rom. I:16). Vandaar vertrok hij naar Gendringen, waar zijn bevestiging den 9^{en} Nov. 1823 plaats had door Ds. P.H. Hugenholtz,

pred. te Doetinchem (m. 2 Cor. V:14; intr. m. Mt. XXVIII:18; afsch. te N. Lekkerland 19 Oct. m. Fil. I:27). Den 25^{en} Apr. 1830 volgde zijn bevestiging te Hendrik-Ido-Ambacht door zijn schoonvader Ds. M. Renssen, pred. te Ter Borg en Etten (m. 2 Cor. V:11; intr. m. 1 Cor. I:23, 24; afsch. te Gendringen 12 Apr. (2^{en} Paaschd.) m. Pred. XII:13, 14). Met ingang van 1 Oct. 1850 wegens ongesteldheid emeritus geworden preekte hij afscheid den 6^{en} Oct. d.a.v. (m. 1 Thess. V:12, 13). Hij overleed te Utrecht den 27^{en} Maart 1863.

Hij was gehuwd met Harmanna Alida Renssen (dochter van Ds. Michiel Renssen, laatst pred. te Terborg) die hem overleefde met hun eenige dochter.

Van hem werden tal van lezingen, geh. in versch. Afd. der Maatsch. t. Nut v. 't Algemeen, door den druk gepubliceerd in de *Boekzaal*, n.l.:

Over het nut en voordeel, *dat de beoefening der Fraaye Letteren en Wetenschappen deszelfs beoefenaar verschaft.* Voorlez. in de Sliedrechtsche Afd. 20 Febr. 1823 (Jrg. 1823*b*, 595-610). - *Over den voortgang der verlichting en beschaving v.h. verstand en de zeden*, *door middel v.h. Christendom*, *in vergelijking v. die der Grieken en Romeinen, in eenige opzigten beschouwd.* Voorlez. in de Doetinch. Afd. 13 Febr. 1824 (Jrg. 1824*b*, 47-60). - *Over de voordeelen eener goede*, *en de nadeelen eener verkeerde weelde*, *in eenige opzigten beschouwd.* Voorlez. in de Doetinch. Afd. 5 Nov. 1824 (Jrg. 1825*a*, 423-435). - *Over den invloed*, *welke de Rampen des Vaderlands*, *bij onderscheidene Volken*, *op eenige karakteristieke en voortreffel. deugden gehad hebben.* Verhand. in de Doetinch. Afd. 17 Febr. 1826 (Jrg. 1827*a*, 305-322). - *Over de waarde en voortreffelijkheid v.d. mensch in eenige opzigten beschouwd.* Verhand. in de Doetinch. Afd. 30 Nov. 1827 (Jrg. 1828*b*, 43-58). - *Over het belangrijke v.h. wel besteden v.d. tijd.* Verhand. in de Doetinch. Afd. 23 Jan. 1829 (Jrg. 1830*a*, 189-204). - *Over de vergenoegdheid.* Verhand. in de Afd. Dordrecht 25 Nov. 1830 (Jrg. 1831*a*, 557-571). Voorts: *Leerr.*, *geh. op den algem. Dankdag*, *den 26 Sept. 1847.* Dordr. 1847, 8°.

L i t t e r a t u u r : *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, k. 207. - *Kerk. Crt.* 11 Apr. 1863. - Mededeel. v.d. Heer W.M.C. Regt.

[Herman van der Horst]

HORST (Herman van der) werd geboren te Jutphaas den 16^{en} Aug. 1692 uit het huwelijk van Hendricus v.d. Horst, schepen van ''t Nedereynt' en diaken ald. en Mechelt v. Oostrum. Na de Latijnsche School te Utrecht te hebben doorloopen, werd hij in 1712 ingeschreven als student aldaar. Den 10^{en} Maart 1717 door de Classis van Utrecht toegelaten als proponent, werd hij in Dec. d.a.v. door Directeuren van den Levantschen Handel te Amsterdam aangesteld tot predikant bij de Hollandsche gemeente te Smyrna, en den 17^{en} van die maand door de Classis peremptoir geëxamineerd en tevens met oplegging der handen in zijn ambt bevestigd. Den 15^{en} Jan. 1718 vertrok hij per schip van Texel naar Smyrna; van dezen tocht, evenals van later door hem gemaakte reizen geven zijn reisjournalen[1)] zeer interes-

1) De journalen, door v.d. H. gedurende zijn tochten opgesteld, zijn vol levendige schilderingen en bieden vaak boeiende lectuur. Ze getuigen van zijn belezenheid, terwijl de beschrijving der oude bouwwerken smaakvol is. Zij behandelen behalve zijn tocht van Texel naar Smyrna, zijn latere reizen naar Samos (begin 1719), Angora en Magnesia (Sept. 1719), Ephese (Apr.

sante verslagen. Den 6^{en} Apr. zette hij te Smyrna den voet aan wal, en werd hij volgens gebruik door den voltalligen kerkeraad van de reede afgehaald. Den 13^{en} d.a.v. ald. bevestigd door zijn voorganger Ds. Th. van der Vecht, die bij deze gelegenheid tevens zijn afscheidsrede hield (t. Pred. XII:13), sprak hij den 17^{en} Apr. zijn intreepreek uit (t. Rom. I:15, 16). Den 13^{en} Febr. 1727 deed hij mededeeling van een door hem ontvangen beroeping naar zijn geboorteplaats Jutphaas, en verzocht hij tot algemeene droefheid zijn ontslag, dat hem verleend werd. Den 9^{en} Maart 1727 hield hij zijn afscheidspreek (t. 1 Petr. V:10, 11). Gerepatrieerd werd hij den 20^{en} Juli d.a.v. bevestigd te Jutphaas door Joh. Sybring v. Hermkhuysen, pred. te Utrecht (m. Zach. VI:15*a*; intr. m. Hebr. XIII:18). Nog in datzelfde jaar vertrok hij naar Schoonhoven, waar zijn bevestiging plaats had den 16^{en} Nov. d.a.v. door Ds. M. Colonius, pred. ald. (m. Hebr. XIII:17; intr. m. Col. I:25; afsch. te Jutphaas 9 Nov. m. 2 Petr. I:5-7). Wegens toenemende verzwakking van lichaam en geheugen werd hij van 1760 af bij zijn arbeid terzijde gestaan door een proponent. Nog zeer plotseling overleed hij te Schoonhoven den 7^{en} Sept. 1765.

Hij was een zeer geleerd man, met vele talenten begaafd.

Den 10^{en} Juli 1718 hield hij te Smyrna een gedachtenisrede naar aanleiding van de aardbeving, die op 10 Juli 1688 daar groote verwoesting had aangericht[1)]; hij herhaalde dit ook in volgende jaren.

Den 20^{en} Dec. 1718 werd op zijn voorstel door den kerkeraad te Smyrna besloten een zegel voor de gemeente ald. te doen vervaardigen, zooals ook bij andere gemeenten gebruik was. Ontwerp en uitvoering werden aan hem overgelaten.

Den 21^{en} Maart 1719 hield hij met toestemming van den Nederlandschen consul D.J. baron de Hochepied, een Latijnsche predikatie ‘op verzoek van eenige Roomsche Papen’, die als onderwerp hadden aangegeven Mt. X vs. 16.

Van den kerkeraad te Smyrna ontving hij de opdracht een nieuw boek samen te stellen betreffende de ontzettende aardbeving, waarvan boven sprake was, omdat in de oude boeken daaromtrent alles door elkander was aangeteekend; bij deze aanteekeningen, werden de *Acta Synedrii* en de Doop-, Lidmaten-, Trouw- en Doodenlijsten door hem onder verschillende hoofden gebracht.

Het handschrift van v.d. Horst[2)] draagt tot titel: *Kerkelyke Aanteekeningen rakende de Ned. Geref. Gemeente in Smyrna; Zoo als dezelve in verscheyde tyden zyn gehouden en in twee onderscheyde boeken geschreven; doch naderhand, volgens Resolutie des E. Kerkeraads van 17 Juny 1712*, *alle by een verzameld*, *overgezien en op sommige plaatzen*, *daar yets ontbrak*, *aangevuld*, *in dit Boek overgeschreven met de vorige boeken gecollationeerd en met Registers voorzien*, *door Ds. Herman*

1720), Constantinopel (Sept. 1726) en berusten in de Leidsche Bibliotheek (Catal. Codd., n° 238), waar ook nog een band met belangrijke aanteekeningen, schetsen, inscripties enz. van zijn hand wordt bewaard. Ook bracht hij van zijne reizen talrijke copieën mede van inscripties van het oude Ephese, later uitgegeven door Hesselius (*Inscriptiones.* Leovard. 1731, N° XVIII-LXXIII. Enkele kortere uit het reisjournaal zijn uitgegeven door Du Rieu in het *Feestalbum* van Leemans (1885), blz. 246vv.

1) Daarbij gingen ook de boeken der gemeente verloren.

2) Het kwam later in bezit van Ds. Herm. van Lil (overl. als pred. te Maasdam 1855), wiens moeder Hermyngarda (= Ermingard) een dochter was van Herm. v.d. Horst.

van der Horst, *V.D.M. in Eccles. Reform. Belgica in Smyrna. Anno post nat. Redemptorem 1720.*

Hij huwde 1° den 26^{en} Apr. 1722 te Smyrna met Clara Catharina Echberts, geb. ald., dochter van Signore Wiert Echberts en Maria Fortnery. Bij haar overlijden (12 Aug. 1733) liet zij hem na behalve drie dochters, van wie twee later in O.-Indië

gestorven zijn, een zoon, pred. te Maartensdijk (1750), bij aankomst te Batavia als O.-Indisch predikant overleden (1756); 2° den 30en Dec. 1733 te Schoonhoven met Hermyna Garda Vos, geb. te Amsterdam, die hem overleefde. Uit dit huwelijk werden acht kinderen geboren waarvan een zoon vroegtijdig overleed.

Van Herm. v.d. Horst bestaat een geschilderd portret in ambtsgewaad a. 1717, waarvan men de beschrijving vindt: *Maandbl.* '*De Ned. Leeuw*' XLIIIe Jrg. (1925), k. 63, 128.

Van hem verscheen in druk:

De Zaelige Uitkomste v.d. stervende in den Heere, *op het Afsterven v.d. Wel. Ed. Agtb. Heere Dan. Jan de Hochepied*, *Baron en Magnaet v.h. Koningryke Hungarien; van wegen haere Hoog Mog. Heeren Staeten Gener. der Vereen. Nederl.*, *Consul in Anatolië*, *Metelino ende Scio*, *Residerend in Smyrna*, *ald. overleden den 10 Nov. in 't jaer 1723*, *uit Openb. XIV:13*, *den 14 derzelver maent voorgestelt en toegepast.* Utr. 1724. 4°.

Ook gaf hij de volgende vertalingen van zijn hand uit:

Joseph Caryl, Dien. des H. Ev. te Lincolns Inn, *Verklaaring v.h. Boek Jobs. Waar in het Redenbeleidt aangewezen*, *de spreekwyzen en zaken in kracht verklaart*, *doorgaans met Aanmerkingen verrykt*, *en ter beoeffeninge v. Godtzaligheit aangedrongen worden.* Utr. 1740. 4°. I dl. (Uit het Engelsch). (Vgl. *Boekz.* 1777*b*, 182, 183). - Johan Owen, Th. Dr., *De Lere van de H. Drieeenheit*, *als mede v.d. Persoon en voldoeninge v. Christus*, *verklaart en verdedigt*, *geschikt naar het begrip en tot gebruik v. zulken*, *die in Gevaar zyn v. Verleidinge*, *en tot Bevestiginge der Waarheid. Naar de zevende uitg. uit het Eng. in het Nederd. vert. En met eene Voorrede versiert door den Heer Jacob de la Faye*, *Dr. der H. Godgel.*, *en Dien. des Godd. Woordts der Eng. Gem. te Utrecht.* Utr. 1746. 8°. - *Predikaatsie over Richt II:7 uitgespr. in de Bissch. Hoofdkerk v. Salisbury*, *den 6 Oct. 1745 by geleg. v.d. Rebellie in Schotlandt*, *door den Hoog Eerw. Here Thomas Lard*, *Bissch. v. Salisbury; op verzoek v.d. Major en de Gemeente in druk uitgeg. Uit het Eng. vert. Waar by gevoegt is ene Verantwoording ten behoeve der Protestanten*, *onderdanen v. Zyne Allerchristel. Maiest.*, *ter geleg. der Vergaderingen*, *die zy in verscheide Landschappen oprigten*, *tot het houden der openb. Oeffeningen v. hunnen Godtsdienst.* 's-Gravenh. 1746. 4°.

In de *Boekz.* 1750*b*, 766, 767, komt een dichterlijk grafschrift van hem voor: *Flaauwe Afschetzinge v.d. Wel Eerw. Heer Jan Kist*, *In zyn leven waerdig Dien. des Euang. in de Stede Nieuwpoort.*

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 396. - N.C. Kist, *Kerkel. Aanteekeningen rakende de Nederl. Geref. Gem. te Smirna*, in: *Ned. Arch. v. K.G.* VII (1847), blz. 168-176. - v. Alphen, *Kerk. Handb.* Jrg. 1883, Bijl. H, blz. 43, 45. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, k. 114. - *Boekz.* 1765*b*, 241, 361-364. - *Maandbl.* '*De Ned. Leeuw*'. XXXVIIIe Jrg. (1920), k. 30; XLIIIe Jrg. (1925), k. 124, 128, 191. - H. v. Berkum, *Beschrijv. der Stadt Schoonhoven*, blz. 414, 420, 435. - Knappert, *Gesch. N.H.K.* I (reg.).

[Nicolaas van der Horst]

HORST (Nicolaas of **Klaas van der),** geboren te Amsterdam in 1731, werd ingeschreven als student aan het Doopsgezinde Seminarium ald. in 1747 en bevorderd tot proponent den 7^{en} Sept. 1752. Daarop diende hij de kleine Doopsgezinde Gemeente te Goes, vanwaar hij den 13^{en} Maart 1757 naar Zwolle vertrok. In Maart

1756 was zijn naam voorgekomen op een zestal te Harlingen, zonder dat de keus op hem viel.

Nog in 1757 verliet hij Zwolle voor Leiden (intr. 16 Oct. m. 2 Tim. IV:2*a*). Hier preekte hij afscheid den 11^{en} Oct. 1761 (m. Fil. IV:8, 9), om verder de gemeente te Haarlem te dienen, waar bij zijn komst nog vier verschillende Doopsgezinde gemeenten bestonden; de aanzienlijkste van dezen, n.l. de Vereen. Vlamingen en Waterlanders (in de Peuzelaars-steeg), waar v.d. Horst als leeraar dienst deed, en die van de Vereen. Vlamingen, Friezen en Hoogduitschers, vereenigden zich in 1784, onder bepaling dat men voortaan in elkanders kerkgebouw zou prediken. Den 7^{en} Nov. werd hiermee een aanvang gemaakt door v.d. Horst. In het 'Voorberigt' van zijn leerrede bij die gelegenheid gehouden en in druk uitgegeven (zie hieronder) vindt men de nadere omstandigheden opgeteekend.

Hij bleef met zijn doorwrochte preeken en ijverigen arbeid in de Haarlemsche gemeente werkzaam totdat hij in 1803 na vijftigjarigen dienst zijn ambt neerlegde. Ook als emeritus beoefende hij nog zijn lievelingsvak, de wiskunde. Den 1^{en} Mei 1825 overleed hij te Haarlem, op 94-jarigen leeftijd, verzwakt naar lichaam en geestvermogens.

Te Leiden liet hij als dienstdoend leeraar zich den 17^{en} Oct. 1754 nog inschrijven in het Album Studiosorum.

Van Teylers Godgeleerd Genootschap was hij van de stichting af lid. Hij werkte als zoodanig mee door de opgave van belangrijke vragen en juiste beoordeeling der ingekomen verhandelingen.

Portretten zijn van hem niet bekend.

Van hem zag het licht:

Leerrede ter aanprijzing v. eensgezindheid in de Gemeente ter gelegenh. v.d. eerste zamenkomst der Vereen. Doopsgez. Gem. te Haarlem 7 Nov. 1784 (ov. Hand. IV:32.) Haarl. Z.j.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 396 (onvolledig). - *Alb. Stud. Ath. Amst.*, blz. 57. - Id. *L. Bat.*, k. 1058. - Blaupot ten Cate, *Groningen* enz. I, blz. 216. - Dez., *Holland* enz. I, blz. 344^{n}; II, blz. 42, 191. - L.G. le Poole, *Bijdr. t.d. kennis v.h. kerk. leven ond. de Doopsgez.*, *ontleend aan het archief der Doopsgez. Gem. te Leiden*, blz. 99, 100, 105. - *Vervolg* op J. Wagenaar, *Vad. Hist.* IX, blz. 118-122. - S. Muller, *Jaarboekje voor de Doopgez. Gemeenten*, 1838 en 1839, blz. 65^{n}. - *Alg. Konst- en Letterbode v.h. jr. 1825*, blz. 282, 283. - *Catal. Werken ov. de Doopsgez. en hunne geschied. in de Bibl. der Ver. Doopsgez. Gem. te Amst.*, blz. 140.

[Dirk Gertrudus van der Horst]

HORST (Dirk Gertrudus van der), geboren te Leiden uit het huwelijk van P.C. van der Horst en M.C. Koning den 10^{en} Sept. 1813, werd ingeschreven als student te Leiden den 13^{en} Apr. 1830, te Amsterdam 1830/1836, en promoveerde in zijn vaderstad den 24^{en} Juni 1837 tot Doctor Theol. na verdediging van een acad. proefschrift over Joh. Huss en bepaaldelijk over de redenen van diens veroordeeling. Toegelaten tot de Evangeliebediening door het Prov. kerkbestuur van N.-Holland in

Aug. 1837 werd hij den 18^{en} Apr. 1841 bevestigd te Kolhorn door Ds. A. v. Maurik, pred. te Alkmaar (m. Mc. XVI:15^{m}; intr. m. 2 Cor. XII:9*b*). Hij bedankte voor een beroeping naar Schoorl c.a., in Aug. 1843 op hem uitgebracht, maar nam den

26^{en} Dec. d.a.v. afscheid van Kolhorn, (m. Openb. XXII:21) om te vertrekken naar Nieuwendam, waar hij den 7^{en} Jan. 1844 bevestigd werd door Ds. H.A. Simons, pred. te Zunderdorp (m. 2 Tim. IV:5; intr. m. 1 Cor. XII:7). Den 18^{en} Febr. 1849 wijdde hij er het nieuwe kerkgebouw in (m. Jes. II:3*b*) en den 28^{en} Oct. d.a.v. het nieuwe orgel (m. Ps. XCII:2). Wegens voortdurende ongesteldheid emeritus geworden met ingang van 1 Juli 1852, was hij niet in staat een afscheidspreek te houden, maar sprak hij alleen een woord van afscheid in de kerkeraadsvergadering, waarin hij werd losgemaakt. Hij overleed te Amsterdam den 23^{en} Nov. 1864, nalatende een weduwe, C. Palmboom, en vijf kinderen, waarvan het oudste was de latere Amsterdamsche predikant P.C. van der Horst (geb. 1841), thans emer. te Velp.

Zijn eenig uitgegeven geschrift (acad. dissert.) draagt tot titel: *Disputatio de Hussi vita praesertimque illius condemnationis causis; quam annuente summo Numine pro Gradu Doctoratus .... in Acad. Lugd.-Batava*, *publico ac solemni examini*, *subm.... ad diem XXIV Junii MDCCCXXXVII.* Amst. 8°. (*Boekz.* 1837*b*, 173-177).

L i t t e r a t u u r : *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 1291. - Id. *Ath. Amst.*, blz. 57. - Hs. Borger. - *Boekz.* 1852*b*, 104, 105. - *Kerk. Crt.* 3 Dec. 1864.

[Hieronymus Hortensius]

HORTENSIUS (Hieronymus of **Jeronymus)** was een der beide zoons van Lambertus Hortensius, den bekenden rector aan de Latijnsche School te Naarden,[1)] en diens huishoudster. Daar hij den 23^{en} Febr. 1565 den 24-jarigen leeftijd had bereikt,[2)] zal hij te Utrecht geboren zijn, waar zijn vader destijds verbonden was aan de Hieronymusschool voor het onderwijs in de geschiedenis. Deze, die zelf bestemd was geweest voor den priesterlijken stand, wilde zijn zoon gaarne priester zien worden, doch er bestond een verbod tegen het toelaten van buitenechtelijke zoons als zoodanig. Om hiervan dispensatie te krijgen richtte hij zich den 20^{en} Febr. 1565 met een schriftelijk verzoek tot Thomas Persoels, den met hem bevrienden vicaris van den Dom te Utrecht. In bedoeld verzoek, zeer omzichtig ingekleed, was sprake van een ‘jongeling’; eerst uit een volgend schrijven blijkt dat hij een zijner eigen zoons op het oog had.

Op Hieronymus' vorming is zeker van invloed geweest dat hij onder invloed stond van een vader, die als groot geleerde, als classicus en dichter zooveel roem genoot, en tevens, niet zonder aanleiding, verdacht werd van kettersche gevoelens, zoodat de landlieden van Naarden in de wandeling hem noemden den ‘Luyterschen paep.’ Waarschijnlijk werkte hierin door de invloed van diens verblijf als student aan de hoogeschool te Leuven, die toentertijd naar Erasmus' getuigenis niet geheel vrij was van ketterij. Bovendien geneigdheid tot den drank en een wellicht daarmee verband houdende gewoonte om zich ook met de lagere elementen der samenleving op te houden, trouwens geen ongewone verschijnselen onder den geestelijken stand van

1) Vgl. over hem o.a. G. Mees, *Lamb. Hortensius als historieschrijver*, het art. in Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* I, k. 1158-1160, en de verhandeling van den Heer J. Smit, (zie ond. *Litterat.)*

2) Vgl. G. Mees a.w., blz. 28-30. In 1544 gaf Lamb. H. gehoor aan de uitnoodiging om als rector te Naarden op te treden.

zijn tijd, behooren tot de trekken, die zich bij den vader en bij zijn zoon Hieronymus laten aanwijzen.

Omtrent de jongelingsjaren van laatstgen. ontbreken de gegevens. Daarna treffen wij hem achtereenvolgens aan in de bediening op Wieringen (1574); te Warmenhuizen (1575)[1)] en te Naarden. Wanneer hij te Naarden in dienst is getreden laat zich niet vaststellen. Evenmin wanneer hij de bediening te 's-Gravenhage heeft aanvaard, waarheen hij van uit Naarden vertrok. Zooveel staat intusschen wel vast, dat dit het geval was vóór de eerste classicale vergadering, die den 7^{en} Mei 1576 te 's-Gravenhage samenkwam, waar de gebruikelijke ‘oratie’ door hem als tweeden predikant van laatstgen. gemeente gehouden werd.

Bij zijn komst vond hij er als mede-dienaar Jan Pieterszoon (Johannes Petri), toegenaamd van ‘Castricum’, te voren vurig hagepreeker, die om zijn geloof armoede en ballingschap had doorgemaakt, en een geheel ander type vertoonde dan de uit Humanistischen kring voortgekomen rectorszoon, intimus o.a. van den Haagschen rector Bernardus Beyma, die zich als allesbehalve rechtzinnig deed kennen.

Dat er een zekere roep van Jeronymus uitging zou men opmaken uit het feit, dat ongeveer in het eind van 1578 een beroeping te Amsterdam op hem werd uitgebracht, waarvoor hij echter bedankte.[2)]

De aantrekkingskracht, die in zekere mate van Hieronymus uitging, kan niet gelegen zijn geweest in zijn pastorale trouw, want in de waarneming zijner bediening was hij slordig en voor de geestelijke belangen zijner kudde onverschillig; zij is eerder te verklaren uit zijn ontwikkeling, die grooter was dan die van het gros der predikanten zijner dagen, die meerendeels waren voortgekomen uit de laag staande geestelijkheid van vóór de Hervorming. Daarbij deed hij, hoewel in zijn opvliegendheid ras tot twisten overslaande, zich kennen als vaardig spreker. In elk geval schaarde een groot deel zijner gemeente zich rondom hem, en lieten zijn ambtgenooten hem zoolang mogelijk ongemoeid, ook toen al meer aan het licht trad hoezeer zijn opvatting van de goede werken aan Rome herinnerde en afweek van den zuiver reformatorischen geest.

Zijn onrechtzinnigheid, die het eerst ter sprake kwam in de Part. Z.-Hollandsche Synode te Rotterdam den 25^{en} Apr. 1581, werd oorzaak van langdurige verwikkelingen, waarbij de kerkelijke vergaderingen onuitputtelijk schenen in geduld jegens den Haagschen predikant, die ondanks zijn voortdurende afwijking in leer en leven, telkens instemming betuigde met de Gereformeerde leer en de belofte aflegde zich voortaan te zullen gedragen ‘als een godtsalighen leeraer betaempt’. Zoo reeds kort na de daareven vermelde synode, toen er ook in de vergadering der classis

1) De Acta der Part. Synode van N.-Holland, den 19en Apr. 1574 vermelden onder de aanwezigen *Hieronimus*, pred. op Wieringen, denzelfde, die den 11en Apr. 1575 door de Synode te Alkmaar werd aangewezen voor Warmenhuizen. Bij v. Alphen, *N.K. Handb.* Jrg. 1908, Bijl. P., blz. 147 en ook bij de Waldkirch Ziepprecht hs (Univ. Bibl. Leiden) wordt van dezen Hieronimus meegedeeld dat hij tot zijn overlijden in 1580 ald. als predikant heeft gediend. Deze opgave is onjuist. Hieronimus was in Mei 1576 reeds te 's-Gravenhage (zie boven). Dat hij *dezelfde* was als de predikant van Warmenhuizen blijkt daaruit dat hij bij zijn komst in Den Haag, geen attestatie uit Naarden kunnende overleggen, zich moest behelpen met een attestatie geteekend door predikant en ouderlingen van zijn vroegere gemeente Warmenhuizen (Reitsma en v. Veen, *Acta* II, blz. 252). Onjuist is natuurlijk ook de opgave bij v. Alphen t.a.p. blz. 132: H. Hortensins, 2e predikant te Naarden 15.., vertr. n. 's-Gravenhage 1579.

2) Vos, *Amstels kerk. leven v.d. eerste zestig jaren der vrijh.* (reg.)

den 22^{en} Mei 1581, nog zeer omzichtig, klachten over hem rezen, en bleek dat hij volgens opdracht der synode namens de classicale vergadering was aangesproken te Rijswijk. Dit was door hem 'christelijk' opgenomen, maar zijn gedragingen daarna waren met zijn afgelegde verklaring zoozeer in strijd, dat de Prov. Synode te Haarlem den 17^{en} Maart 1582 een samenspreking met hem verlangde. Waarschijnlijk zal het besliste optreden van Jan Pietersz. overeenkomstig het verlangen der bovenbedoelde synode te Rotterdam, hem hebben geprikkeld op den ingeslagen weg voort te gaan.

In 1582 gaf hij in druk uit een *brief* gericht 'aan zijne broederen van de Geref. Religie, die hem verdacht hielden.'[1)] Hierin gaf hij een uiteenzetting van zijn gevoelens, verdedigde hij zich tegen de beschuldiging van scheurmakerij en ketterij en wekte hij integendeel op alle verbittering te vermijden.

In de hierbij door Hortensius gegeven geloofsbelijdenis vond de classis van Amsterdam aanleiding nadere verklaring te vragen. De vergadering der Haagsche classis 2^{en} Juli 1582 stelde daarop een antwoord samen, waarin zij schreef dat hij wel van sommige afwijkingen blijk had gegeven maar beloofd had zich te zullen houden aan de leer der 'Nederl. ware Geref. Kercken'. Tegen het onderteekenen van deze verklaring in het classicaal actaboek had hij overwegend bezwaar; toen er echter in margine werd bijgevoegd dat men hem dragen zou in het stuk der predestinatie, plaatste hij zijn handteekening. In het classicale antwoord van den 4^{en} Juli, door Jan Pietersz. en hemzelf onderteekend, hoezeer verzoenend van toon, komt deze bijvoeging niet voor, zoodat den 13^{en} Aug. besloten werd de notulen aan geen enkelen onbevoegde ter inzage te verstrekken.

Onverwacht ging het er voor Hortensius gevaarlijker uitzien. In het begin van Febr. 1583 kwam het Hof van Holland een samenzwering op het spoor tegen de veiligheid van den Staat, waarbij verluidde dat Hortensius ervan zou geweten hebben. Toen dit laatste bij nader onderzoek anders was gebleken, liet het Hof hem ongemoeid, maar het werd voor velen in zijn gemeente aanleiding zich scherper tegenover hem te plaatsen; de verdeeldheid in haar midden nam thans zoodanig toe dat de Staten van Holland op verzoek van de ouderlingen der Haagsche gemeente zich met de zaak inlieten en het Hof van Holland en den Haagschen magistraat bevel gaven toetezien op handhaving van de zuivere leer en herstel van den vrede in de gemeente.

Hierop openbaarden zich al meer bezwaren tegen Hortensius. Zoo diende een lid der Londensche gemeente, zekere Jacob Sael, die, sinds lang in Den Haag verblijf houdende, vroeger in een geschil met hem en den kerkeraad was gewikkeld geweest, waarbij hij zich door hem beleedigd had geacht, zijn gravamina tegen diens leeringen in bij de classis. De classis besloot den 30^{en} Maart adressant niet ontvankelijk te verklaren, waarop deze besloot zijn grieven in te brengen bij de synode, die den 7^{en} Juni 1583 zou vergaderen. De classis had bij deze gelegenheid tevens kennis genomen van den tweespalt en nijd, die toen al drie of vier jaren tusschen Hortensius en Jan Pietersz. bestond, en wel een enkele maal afgewisseld werd door een betere verhouding, maar al ras weer opleefde, zoodat de gemeente verdeeld was geraakt in 'Johanniten' en 'Jeronymiten'. De magistraat, die nog tot het laatst den vrede

1) Deze missive, door hem onder het volk verspreid, vindt men letterlijk afgedrukt bij P. Bor *Hist. der Ned. Oorloghen*, enz. 2e st. Amst. 1680, blz. 511-515.

wenschte te herstellen, keerde zich ten slotte, toen Hortensius onhandelbaar bleek, tegen dezen.

In deze vergadering kwam de classis ertoe hem uit zijn ambt te ontzetten. Maar hoezeer zij hem nog ontzag bleek toen zij reeds den volgenden dag op haar besluit terugkwam, nadat de afgezette predikant had gedreigd er zich niet bij neer te leggen, doch ‘de kercke in roer te stellen’ en volstrekt geweigerd het prediken na te laten, tenzij alleen dan wanneer een ander voor hem optrad. De classis besloot daarop, onder voorgeven dat Jeronymus zich van de hem ten laste gelegde onzuiverheid in de leer gezuiverd had, de sententie te verbranden, zonder van haar inhoud eenig bericht te zenden aan den kerkeraad. Hare notulen zwijgen van heel dit geval hetgeen haar later door de synode zeer kwalijk werd genomen.

Den 30^{en} Maart stelden de classicale gedeputeerden met den magistraat een protocol op, waarin de poging bleek om de Haagsche predikanten te verzoenen, daarna voor hen om te zien naar een andere standplaats, en voor 's-Gravenhage ‘twe andere gheleerde, Godtzaelighe mannen’ aan te wijzen. Deze conclusie was bevorderd door de verklaring van Jan Pietersz dat hij terwille van zijn zwak gestel wel een andere standplaats begeerde. Tevens ontwierpen de vergaderden een sententie, waarin zij verklaarden dat Jeronymus bekend had met ‘alle artikelen der christelyke leere’ accoord te gaan, zich dienovereenkomstig te gedragen en zich te onderwerpen aan de kerkelijke discipline, met betuiging van leedwezen, indien hij iemand mocht hebben geërgerd door zijn opvatting van sommige artikelen der leer en discipline.

Zoo heette het dan dat Hieronymus volkomen verzoend was ‘metter kercke van den Haghe’. De kerkeraad, die, althans den laatsten tijd, aan de zijde stond van Jan Pietersz., was door bovenstaande verklaring echter onaangenaam getroffen, en verzocht afschrift van de oorspronkelijke sententie, maar ontving ten antwoord dat zij terstond ‘na de versoeninghe’ was vernietigd. Een protest door Jan Pietersz en door den kerkeraad tegen de handelwijze der classis ingediend, bleef zonder resultaat, ook omdat de Staten van Holland niet wenschten dat het geschil, naar hun inzicht thans beslecht, opnieuw zou worden opgerakeld. Toch verzetten de Staten zich niet tegen een bespreking door de synode, die als zoodanig daartoe bevoegd kon geacht worden.

De Prov. Synode, die den 7^{en} Juni 1583 en volgende dagen te 's-Gravenhage vergaderde, nam van een en ander kennis, maar legde zich niet neder bij de verklaring van Hortensius, dat hij zich wilde verantwoorden voor twee gecommitteerden der synode en twee door hemzelf aan te wijzen Raadsheeren uit het Hof van Holland, dat zich bereid had getoond tot nader onderzoek mits onder goedkeuring der Staten. De synode verzocht den Staten hem te gelasten zich te onderwerpen. Maar dezen volhardden bij hun meening dat de zaak afgedaan was en na kennisneming van een memorie, door Hortensius opgesteld, en diens houding goedkeurend, weigerden zij hun tusschenkomst. Doch vlak daarop kwamen zij op hun besluit terug, nadat zij toch hadden bevonden dat zijn argumenten den toets niet konden doorstaan.

De uitslag van het grondig onderzoek der synode was dat zij instemming betuigde met de reeds gedane berechting, terwijl zij nog, eer zij deze uitspraak deed, verklaarde dat het vertrek van Jan Pietersz uit Den Haag verkieslijk was, en dat Jeronymus om zijn onzuiverheid op bepaalde punten, als b.v. den vrijen wil, in zijn

dienst niet zou gecontinueerd worden, tenzij die onzuiverheid alsnog ongegrond mocht blijken, waartoe zij een onderzoek begeerde door Prof. A. Saravia. Hortensius evenwel, handig pleitbezorger als hij ook nu weer bleek, wist te bewerken, dat de Leidsche hoogleeraar zou worden geassisteerd door eenige leden der synode, die hijzelf (Hortensius) daartoe zou aanwijzen. Uitdrukkelijk verklaarde hij nog voor God en zijn geweten nooit te zijn afgeweken van de belijdenis der Kerk.

Het onderzoek viel den 30^{en} Juni te zijnen gunste uit; in alle stukken werd zijn zuiverheid in de leer vastgesteld; alleen in zake ‘de leere der eeuwighe reprobatie, ghelyck se van den Kercken deses landts ghevoelt werdt’ kon hij niet verstaan, gelooven of prediken ‘dat Godt yemandt tot de eeuwighe verdoemenisse verordent hadde,’ etc. ‘begheerende dat men hem hierinne verdraghen soude’. De synode kwam hem hierin tegemoet en bepaalde dat hij Zondag den 10^{en} Juli dienaangaande een verklaring zou afleggen voor de gemeente. De Staten bewilligden dit, en na eenige aarzeling bekrachtigden deze den inhoud dier verklaring, den 4^{en} Juli, waarna hem de 37 Artikelen der Ned. Geloofsbelijdenis ter bestudeering en onderteekening werden overhandigd. Den 5^{en} Juli volgde de officieele verzoening ter synode, en aan de Delftsche en Rotterdamsche classes werd opgedragen de attestatie uit te reiken, waarmee de twee scheidende predikanten vertrekken zouden, terwijl bepaald werd dat dezen nog bovendien aan de verklaring voor de gemeente zouden toevoegen dat zij vergiffenis vraagden, zoo zij iemand aanstoot mochten hebben gegeven. Den 10^{en} Juli 1583 had de afscheidsprediking plaats, waarna Hortensius zijn ‘peccavi’ voordroeg.

Den volgenden dag kwam de classis te Rijswijk bijeen, waar bepaald werd dat èn Jan Pietersz èn Jeronymus thans de vacant zijnde gemeente te Wassenaar zouden dienen ‘tot behoeff van die weduwe’, met dien verstande dat voor het geval de eerste niet wilde, dàn de tweede hiervoor aangewezen was; het voorgevoelen der classis dat Jan Pietersz zou bedanken werd bewaarheid; hij vertrok naar N.-Holland, vanwaar hij afkomstig was en diende van 1584 tot zijn dood in 1586 de gemeente van Castricum.

Den 22^{en} Aug. 1583 besloot de classis nader Hortensius te continueeren voor den vasten dienst te Wassenaar, mits zijn gedrag voor het vervolg behoorlijk zou zijn, doch anders krachtige maatregelen tegen hem te nemen. Daar de vereischte attestatiën aanwezig bleken kon het beroep op hem worden uitgebracht. Wèl vond zijn optreden straks heftige tegenkanting bij den jonker Aelbrecht van Raephorst, die hem zelfs het prediken verbood, toen hij hem den 11^{en} Sept. d.a.v. weer te Wassenaar aantrof om den dienst te leiden, maar door het bemiddelend optreden der classis liet de bezwaarde kort daarop zijn tegenstand varen.

Al droeg daarna de werkzaamheid van Hortensius te Wassenaar een rustiger karakter, toch bleven de klachten over zijn gedrag niet uit. De classicale vergaderingen vermeed hij meestal, en daarbij schijnt hij zijn ambt met weinig toewijding te hebben waargenomen. Drie jaren lang liet de classis hem intusschen ongemoeid. In de Prov. synode van 2 Juni 1586 te Rotterdam, werden opnieuw klachten ingebracht over zijn onrechtzinnigheid; sommigen vermeden zijn prediking en hoewel zijn gehoor groot was, had hij een vol jaar achtereen den doop niet bediend. Een nader onderzoek werd gelast, en wederom zijn schorsing overwogen. Een commissie daartoe door de classis

benoemd rapporteerde den 22^{en} Juli dat zijn leer en leven ‘tamelick’ was bevonden, maar zijn verhouding met Raephorst een ingrijpen nood-

zakelijk maakte. Beiden werden tegen den 3en Aug. in den Haag saamgeroepen, maar laatstgen. ontbrak op het appèl, zoodat het eind was dat Hortensius een vermaning ontving, die door hem in dank werd aanvaard, onder toezegging dat hij zich voortaan zou inbinden en het gezelschap van dronken menschen zou vermijden. De zaak met Raephorst bleef ondanks verdere stappen, door de classis beraamd, slepend; eerst uit de classicale acta van 5 Juni 1589 blijkt dat het geschil was bijgelegd.

In de Part. synode van Z.-Holland te Gouda, den 29en Aug. aangevangen, rezen weer klachten over Hortensius, welke leidden tot maatregelen, die in de classicale vergadering van 13 Oct. 1589 werden ten uitvoer gelegd. Hij had zich te verantwoorden ten opzichte van de leer op het stuk der 'Christelijke volmaectheyt', waarbij hij verklaarde te blijven bij hetgeen hij vroeger voor de synode had onderteekend. Wat betrof de waarneming zijner bediening, ging het over zijn omgang in herbergen met 'onheilige, profane menschen', waardoor de religie gelasterd was. Twee predikanten uit de classis werden aangewezen om de zaken te Wassenaar in het reine te brengen, stuitten in hun pogingen op Jeronymus' onaandoenlijkheid. In de vergadering der classis op 12 Maart 1590 bleek dat hij onder mooie beloften hun vermaningen had aangenomen. De samenkomsten der classis bleef hij verzuimen, zelfs die van 25 Juni 1590, speciaal belegd om zijn zaak te bespreken, en ook de daartoe verdaagde vergadering op 23 Juli, die op zijn verzoek werd uitgesteld tot den 30en, wanneer ook de beide synodale deputaten zouden aanwezig zijn. Ditmaal was hij present. Besloten werd de zaak bij de synode over te brengen die den 28en Aug. te Dordrecht vergaderde. Jeronymus ontbrak daar. Hoewel de synode een deputatie benoemde, om onder leiding der Haagsche classis met hem te onderhandelen, vorderde de zaak nog niet, en de synode, die den 22en Oct. 1591 samenkwam, handhaafde hem opnieuw; want hoewel de gedeputeerden zijn herhaalde dronkenschap moesten constateeren en zijn optreden te Wassenaar van dien aard was dat men er meende in hem nog een 'pauselicken pastoor' te hebben, beloofde hij, na ontboden te zijn, opnieuw beterschap.

Daarop deed zich een nieuw stadium voor in de langdurige zaak. Ter classicale vergadering van 25 Mei 1592 bleek dat Jeronymus een beroep naar Rijswijk had aangenomen, door de magistraat aldaar op hem uitgebracht met instemming van burgemeesteren van Delft als ambachtsheeren, zonder dat de kerkelijke gemeente er eenigszins in gemoeid was. Thans greep de classis krachtig in, en hij moest zijn besluit schriftelijk herroepen.

Den 28en Sept. d.a.v. zocht hij nogeens hare medewerking te verkrijgen, om bij de synode te bewerken zijn verplaatsing naar elders. De classis wees daarop den 12en Oct. een commissie aan om naar zijn gedrag sinds de laatste synode een onderzoek in te stellen; den 26en d.a.v. werd gerapporteerd dat dit 'redelic' was, waarna besloten werd zijn verzoek bij de synode te steunen. In de Prov. synode van 2 Nov. 1592 bleek het zeer optimistisch oordeel der classis over den toestand te Wassenaar. Toch besloot de Synode hem daar voorloopig te laten, totdat de zaken er geheel in orde zouden zijn, en de tot hiertoe verzuimde Avondmaalsviering weer door hem zou gehouden worden. Deze synodale voorzichtigheid werd door de uitkomst gerechtvaardigd. Beide, op de synode 31 Aug. 1593 aangevangen in den Briel en op die van twee jaar

later te Gorinchem, werd geconstateerd dat hij nooit ten Avondmaal was gekomen.
Wel durfde men hem nog aanbevelen voor een vacature in de

Brielsche classis, maar men was ook daar niet van hem gediend. Ook in zijn eigen omgeving was de afkeer van hem toegenomen, zooals nog tot uiting kwam in de bezwaren, die de Haagsche classis ter tafel bracht in de synode te Delft, den 27^{en} Aug. 1596 aangevangen.

Een oogenblik scheen er uitkomst te dagen: Schout, Schepenen en Kerkeraad van Nederhorst (destijds onder Utrecht ressorteerend) begeerden hem als predikant, maar de Staten van Holland berichtten aan die van Utrecht, dat men niet zou mogen rekenen op uitkeering van het door den vorigen predikant genoten beneficie van de pastorie, uit de kapittelgoederen te Egmond a.d. Hoef dan alleen met het oog op 'een bequaem persoon', dien zij zouden kunnen adviseeren. Dit vernietigend vonnis van het hoogste Hollandsche college ontnam Hortensius de hoop voortaan ergens elders terecht te komen. Volgens Bor (t.a.p. blz. 515) bleef hij dan ook te Wassenaar tot zijn overlijden in 1596.

Zijn leven blonk niet uit door de goede werken, waarop hij tegenover Jan Pietersz zoozeer den nadruk legde.

Niet alleen te 's-Gravenhage en Wassenaar veroorzaakte zijn optreden onrust en twisting. Ook te Amersfoort werd de magistraat door hem zóó opgestookt tegen de predikanten en den kerkeraad, dat bedoelde magistraat een aanklacht tegen hem indiende bij de Utrechtsche Staten, tengevolge waarvan deze de kerkeraadsvergaderingen in alle steden van hun gewest verboden.

Ook tegen den Amsterdamschen predikant Joh. Ambrosius schijnt hij zich op onbehoorlijke wijze te hebben uitgelaten.[1)]

Afbeeldingen zijn van Hier. Hortensius niet bekend.

L i t t e r a t u u r : De gegevens voor deze biographie zijn voornamelijk ontleend aan het manuscript eener verhandeling van den Heer J. Smit te 's-Gravenhage, reeds vroeger ingezonden ter plaatsing in het *Ned. Arch. v. Kerkgesch.* over *De vestiging van het Protestantisme in den Haag en zijn eerste voorgangers.* De stof is daartoe geput uit het archief der classis 's-Gravenhage. Door de welwillendheid van den schrijver en van den redacteur Prof. Dr. A. Eekhof werd het nog, eer het kon afgedrukt worden, ter inzage afgestaan.

Andere bronnen zijn: v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 397. - Reitsma en v. Veen, *Acta.* I, II (reg.) - *Werken Marn. Ver.* S. III. D. V (reg.). - Hooft, *Ned. Historiën.* 21^{e} Bk. (1677), blz. 952. - Wtenbogaert, *Kerk. Hist.* (1646), blz. 226 v.v. - F.S. Knipscheer, *De invoer. en de waardeer. der Geref. belijdenisschr. in Ned. vóór 1618*, blz. 112^{n}, 115. - J. de Riemer, *Beschrijv. v. 's-Gravenh.* I, blz. 331, 332. - F.J. Los, *Gesch. der Ned. Gel. belijd.* in: *Troffel en Zwaard.* 14^{e} Jrg. (1911), blz. 342. - Soermans, *Pred. Z.-Holl.*, blz. 127, 132. - E.J.W. Posthumus Meyjes, *Kerk. 's-Gravenh. in vroeger eeuw*, blz. 7, 101. - *Cat. oud-Syn. Arch.* N° 39. I.

1) *Werken Marn. Ver.* S. III. D. II, IV (reg.); Hania, *Helmichius*, blz. 141. Helmichius was van plan over deze zaak te schrijven aan Casp. Coolhaes, wiens geestverwant en partijgenoot Hortensius was. Deze laatste was als afgevaardigde der classis 's-Gravenhage ook tegenwoordig in de bijeenkomst van afgevaardigden uit de classen van Haarlem, Delft, Leiden en 's-Gravenhage, waar besproken werd hoe verder gehandeld zou worden met Coolhaes. Hortensius en zijn mede-afgevaardigden hadden van hun classis geen opdracht gekregen om te procedeeren tot zijn excommunicatie, waartoe de synode te Haarlem toch een paar maanden later (Maart 1583) besloot. (Rogge, *Coolhaes.* I, blz. 221n).

[Johannes Horthemels]

HORTHEMELS (Johannes) behoorde tot een familie, die naam had in den boekhandel. In de 17e eeuw bestonden te Parijs en te Middelburg een paar aanzienlijke boekhandelaren Horthemels. Johannes H., geboren te Middelburg uit het huwelijk van Cornelis Horthemels (waarschijnlijk broeder van den boekhandelaar ald.) en Barbara v. Weerlink, werd ald. gedoopt den 6en Juli 1698. Hij studeerde te Utrecht (ingeschr. ald. 1719) en werd er in 1720 bevorderd tot Philos. Doctor, vervolgens in 1723 te Leiden tot Theol. Doctor. Praeparatoir geëxamineerd door de Classis Walcheren den 2en Sept. 1723 werd hij bevestigd te Biggekerke (Bekerke) den 21en Febr. 1724 door Ds. P. Reynierse, pred. te Vlissingen (m. Job XXXVI:22*b*; intr. m. Jerem. VII:2*a*). In Sept. 1730 bedankte hij voor een beroep naar Arnemuiden, maar nam hij dat naar Westzaan aan, waar hij den 5en Nov. d.a.v. bevestigd werd door Ds. Aeg. Stokmans, pred. te Knollendam (m. Micha V:3; intr. m. Jerem. XV:19; afsch. te Biggekerke 22 Oct. m. 1 Petr. V:10, 11). Den 30en Juli 1742 benoemd tot gewoon hoogleeraar in de Wijsbegeerte te Utrecht, aanvaardde hij dit ambt, na den 7en Oct. d.a.v. afscheid te hebben gepreekt te Westzaan (m. 1 Cor. XV:1, 2), den 22en Oct. met het uitspreken eener *oratio de libertate philosophandi debita cum modestia circa revelata.* Den 30en Maart 1744 legde hij de rectorale waardigheid neer met het houden eener oratie (zie ond. zijn geschr.)

Toen hij ten tweedenmale het rectoraat zou neerleggen, in Maart 1765 werd hij door ziekte verhinderd de daarbij gebruikelijke rede uittespreken, maar geschiedde dit in zijn plaats door G. Bonnet, die daarbij een oratie hield *de Tolerantia circa Religionem in vitium et noxam vertente.*

Horthemels overleed den 25en Juni 1776.

In een schrijven van Ds. du Toict aan Prof. J.W. te Water wordt Horthemels' Latijn naar aanleiding van zijn inaugureele rede geroemd, evenwel met de bijvoeging: ‘Hij stond tamelijk venerabel op den catheder, dien hij, op een stokje leunende, beklom. Had hij een ander bakhuis en pruik gehad, zou het niet minder venerabel zijn geweest. Of hij met die oratie overal doel getroffen heeft, zal pas kunnen blijken als de redevoering gedrukt is’.

Zijn schoonzoon was Jac. Dermout, pred. te Amsterdam, vader van den Haagschen hofprediker I. Dermout.

Portretten van Horthemels zijn niet gepubliceerd.

Van Horthemels zag het licht:

Disputatio Physico-optica de Visu; quam, *sole justitiae illustrante ..... publicae omnium συζητησει proponet ..... Ad diem 1 Nov.* Traj. ad Rh. MDCCXIX. 4o (Univ. Bibl. Amst.) - *Disputatio philosophica inaug. de natura Dei ... quam ... Ex auctoritate ... rectoris Rud. Leusden ... Publ. Examini subjicit.* Traj. ad Rh. 1720. 4o (Univ. Bibl. Utr.) - *Disputatio Theol. Hist. Eccles. de Haeresi Ariana Prima*, *Secunda et Tertia. Quam*,*... praeside D. Joh. à Marck..... Publicae Disquisitioni subjicit ..... ad dies VII a nona ad undecimam et X Apr. hora decima.* L. Bat. MDCCXXIII. 4o. (Univ. Bibl. Leiden). - *Oratio inaug. de libertate philosophandi debita cum modestia circa revelata. Habita in audit. majori Traj. ad Rh. cum ordinariam Philosophiae*

Professionem auspicaretur. A.D. XXII Oct MDCCXLII. Tr. ad Rh. MDCCXLIII. 4° (Univ. Bibl. Amst.) - *Elementa philosophiae moralis*, *seu aphorismi ethici Theologia naturali nixi et scientiae politicae fundamenta. In usum scholae privatae.* Traj. ad Rh. 1744. 8° (Univ. Bibl. Utr.). - *Oratio de Theocratiae mo-*

ralis et obligationis creaturarum rationalium ex indubitata supremi numinis existentia vinculo indissolubili. Habita ad diem XXII Martii, *Quum Academicum rectoratum deponeret.* Traj. ad Rh. MDCCXLV. 4° (Univ. Bibl. Leid.). - *Oratio de libertate philosophandi ab ingeniis luxuriantibus adeo commendata hodie*, *in meram licentiam*, *cultusque divini opprobrium exitura*, *et medela huic impietati adhibenda. Publ. Dicta Die III Oct., MDCCLXVIII. Optimis suis Maecenatibus pro honorifica altera vice Rectoris Academiae demandata provincia justas persoluturi grates.* Traj. ad Rh. MDCCLXVIII. 4°. (Univ. Bibl. Amst.).

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 399. - Nagtglas, *Levensber.*, blz. 422, 423. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, k. 120.

[Godefroy Hotton]

HOTTON[1] **(Godfried, Godefridus, Gothofredus**, **Godefroid** of **Godefroy)**, geboren in 1596, werd ingeschreven als student te Heidelberg den 15^{en} Jan. 1620. Hij was achtereenvolgens predikant te Frankenthal, te Aix en te Bremen (27 Juli 1629). Toen Limburg voor de Nederlanden herwonnen was, stelden de Staten er hem als predikant aan eerst voor de plattelandsgemeenten, daarna in de stad Limburg; beroepen den 8^{en} Oct. 1632 deed hij kort daarop zijn intrede. Den 25^{en} Juni 1634 vandaar beroepen bij de Waalsche gemeente te Amsterdam werd hij in deze gemeente bevestigd den 26^{en} Nov. d.a.v. In Juli 1655 emeritus geworden overleed hij te Amsterdam den 26^{en} Juni 1656.

Zijne verhandeling over de unie der Ev. Kerken in Europa[2] werd slechts spaarzaam vermeld bij tijdgenooten en nakomelingen, waaruit men zou opmaken dat het, evenmin als andere in dien tijd uitgegeven tractaatjes van dezelfde strekking, in breeden kring de aandacht getrokken heeft, terwijl toch de nood der tijden in de eeuw der herroeping van het Edict van Nantes de dienaren der Fransche Kerken op middelen deed peinzen, waardoor tusschen Lutherschen en Gereformeerden een broederlijke verhouding kon geboren worden.

Hotton presideerde de Waalsche Synoden in de maanden van Apr. 1643, 1651, 1652, 1655.

Hij was gehuwd met Anna Maria Ros.[3] Uit dit huwelijk werd geboren Petrus Hotton, gepromoveerd te Leiden tot med. Dr., van 1695 tot zijn dood (1709) hoogleeraar in de Botanie aldaar (vgl. v.d. Aa, a.w., blz. 402).

Van hem bestaat een portret a^{o} 1650 ter halv. lijve links, m. rechterh., in toga. M. bovenschr. *Paix et charité*, en 8 reg. Lat. vs. fol. Zonder naam v. grav. (Dit portr. bij Vos, *Amstels Kerk. leven* tusschen blz. 72, 73). Voorts een a^{o} 1651, als vor., doch kleiner, en m. beide handen, m. hetz. 8 reg. vs. Naar H. Mermans, door A. Conradus kl. fol. Hetz. m. bovenschr. *Paix et charité.* (Vgl. Muller, *Cat. v. Portr.* N° 2584, 2585, en v. Someren, id. II, blz. 341).

Van hem zag het licht:

1) Bij Jöcher, *Allgem. Gel. Lex.* II, k. 1731 komt zijn naam ook voor als *Hotto.*
2) Zij zag het licht bij Marcus Roocquius, boekhandelaar te Amsterdam, voor wiens winkel in de Stormsteeg het uithangbord: de *Institutio van Calvijn* was geplaatst.
3) Als *A.M. Ros* ‘veuve de Godefr. Hotton’ komt zij voor als regentes van het Walenweeshuis te Amsterdam 1660, '61 en '62. Aldus volgens mededeeling van den Heer W.M.C. Regt.

Gründliche und einfältige Erklärung der Lehre vom Hochwürdigen Abendmahl

und von der Gnadenreichen Gemeinschaft der Gläubigen mit Christo. Erstlich in einer Predigt der französ. Gem. zu Bremen vorgetragen, *darnach von dem Authore selbst weitläufiger erklärt und in das Teutsche übersetzt.* Bremen. 1632. 8°. - [Anon.], *De Christiana Inter Europaeos Euangelicos Concordia*, *sive Tolerantiâ in Charitate Stabiliendâ Tractatus*, *Nudam et simplicem majoris operis delineationem exhibens.* Amst. MDCXLVIII. 4°. - Hetz. werk met vermelding van des schrijvers naam en kerk. approbatie. Amst. 1647. 8°. Van dit geschrift verscheen een vert. in het Fransch door Hélie Poirier: *Traitê de l'union et la reconciliation des Eglises Evangel. de l'Europe* etc. Amst. 1647. 8°. Voorts een Hoogd. en. een Nederl. vert., de eerste door J.D. Blankenberger. Amst. 1648. 8°, de laatste ond. den titel: *Een tractaat v.d. Chr. vereeniginghe en bevredinghe der Evang. Kercken in Europa oft v.d. middelen om onder de selve een onderlinge verdraechsaamheijt in der liefde te bevestigen.* Amst. 1648. 8°. - *La pitié êprouvée*, *représentée en homilies*, *sur les trois premiers chap. de l'histoire de Job.* Amst. 1648. 4°.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 402. - Jöcher, *Allgem. Gel. Lex.* II, k. 1731. - H.W. Rotermund, *Lexikon aller Gelehrten*, *die seit der Reform. in Bremen gelebt haben.* I, S. 215. - Hs. Borger. - Eug. et Em. Haag, *La France Protest.* T. v. p. 540. - Vos, *Amstels kerk. leven*, blz. 386. - J. de Wal, *Nederl. Studenten te Heidelberg*, blz. 130. - *Bull. Egl. Wall.* III, p. 26, 316. - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H.K.* II, blz. 127. - Sepp, *Polem. en Iren. Theol.*, blz. 136. - *Nav.* V (1855), blz. 98. Bijbl. blz. LXXIV. - *Rem. Bibl. Amst.* II Afd. 2e st., blz. 222.

[Hotzes]

HOTZES. Zie **Gellius Snecanus**.

[Joannes Houbakker]

HOUBAKKER (Joannes), geboren te Amsterdam den 18en Apr. 1685, toonde reeds vroeg bijzonderen aanleg voor de studie. Hij werd den 15en Sept. 1699 ingeschreven als student vanwege de gemeente onder ‘'t Lam’ aan de Doopsgezinde kweekschool in zijn vaderstad, en werd den 27en Aug. 1705 bevorderd tot proponent. Den 4en Oct. d.a.v. hield de twintigjarige zijn eerste prediking voor de Vereen. Vlaamsche en Waterlandsche Doopsgezinden in hun vergaderplaats op de Singel bij het Lam en den Toren. Hunne gemeente beschouwde hij als zijn geestelijke moeder. Zijn aanstelling als haar vaste leeraar verkreeg hij eerst den 1en Jan. 1711, waarop hij den 1en Febr. zijn intreepreek uitsprak (1 Cor. II:2). Inmiddels had hij in 1709 een beroeping naar Rotterdam afgeslagen, zooals hijzelf bij zijn intrede te Amsterdam verklaarde, omdat hij zich aan laatstgen. gemeente wilde verbinden voor heel zijn verder leven. Zijn leven heeft echter maar kort geduurd, want reeds den 14en Dec. 1715 overleed hij. Zijn ambtgenoot Dominicus hield een (niet in druk verschenen) lijkrede op hem (t: Joh. IX:4).

Deze vroeggestorvene behoorde tot de beste kanselredenaars uit de 18e eeuw. Hij ontkwam niet aan de toen gebruikelijke ‘methodus concordantialis’, waarbij ieder

woord werd ontleed, en waarin de gemeente van dien tijd veel smaak vond. Maar er is bij het verkeerde veel goeds in zijn preeken: zijn toepassingen zijn hier en daar vol gloed en leven en dringen krachtig in het hart. Zijn prediking was vol warmte, waaraan zich paarde een losheid en gemakkelijkheid van uitdrukking, die hem een eereplaats waardig maken. Overigens merkt men reeds bij hem op dien

empirischen geest van Locke, die later onder de Doopsgezinden, en niet alleen onder hen, zoovele aanhangers vond, en die er zich op toelegde, de overeenstemming van den christelijken godsdienst met de uitspraken der rede te betoogen. Zijn portret doet hem kennen als den 'homo elegans', den orateur, zooals deze ook bij de Doopsgezinden niet ontbraken.

Hij was den 12^{en} Mei 1709 te Amsterdam gehuwd met Dina van der Smisse(n).

Zijn portret vertoont zijn borstb. links, in ov. m. randwerk en 6 reg. vers van J. Bremer. Naar J. le Blon, door J. Houbraken. 4°. Ook bestaat van hem een portr., borstb. rechts, grooter dan het vorige, in ov. m. 4 reg. vers van A. Spinneker. Naar J. le Blon, door J. Folkema. 8°, waarbij afzonderl. het vs. v. J. Bremer. (Laatstbed. portr. bij Schijn en Maatschoen, *Gesch. der Mennon.* III, tegenover blz. 492). Hetz, portr. m. breed randw. Door J.C. Philips. 4°. In: de *Verzam. v. Leidsche hoogleeraren* bij v.d. Aa). Voorts bestaat een zinneprent op zijn overlijden, zw. kunst. Door A. v. Halen. 4°. - Rouwklagt der kerk op zijn overlijden. 4°. - Verzen op zijn huwelijk. Vgl. Muller, *Cat. v. Portr.* N° 2586-2589; v. Someren id. II blz. 341.

Jaren na zijn overlijden werden uit zijn nalatenschap uitgegeven drie bundels preeken:

I. *Achttien Predicatiën ov. verscheide Texten der H. Schriftuur.* Amst. 1730. 4°. II. *Twintig weldoorwrochte Predicatiën ov. verspreide Texten der H. Schriftuur.* Amst. 1732. 4°. III. *Feestpredicatiën*, *handelende v.d. Geboorte v. onzen Heyland*, *en Zaligmaker*, *Jesus Chr.*, *Zyn bitter Lyden en Sterven*, *de Heilryke Opstandinge*, *Hemelvaart*, *en Afzending v.d. Heil. Geest.* Amst. 1735. 4°. (Hierbij een portr.). (Doopsgez. Bibl. Amst.). Ook verschenen van hem eenige verzen op boeken en bij bepaalde gelegenheden, vgl. *Cat. Letterk.* I, k. 547, 570.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 403.[1)] - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz. 151, 152. - Paquôt, *Mémoires.* T. I, p. 59. - Schyn-Maatschoen, *Gesch. der Mennon.* III, blz. 492-497. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* II, k. 605. (art. K. Vos). - *Alb. Stud. Ath. Amst.*, blz. 153. - Blaupot ten Cate, *Holland.* II, blz. 94, 142. - Hartog, *Gesch. Predikk.*, blz. 189-191. - *Doopsgez. Bijdr.* 55e Jrg, (1918), blz. 64^{n}. - *Naaml. Doopsgez. Schr.*, blz. 48. - *Cat. Doopsgez. Bibl. Amst.* II, blz. 273. - J.G. Boekenoogen, *Cat. der Werken ov. de Doopsgez. en hunne gesch. aanwez. in de Bibl. der Ver. Doopsg. Gem. te Amst.*, blz. 244.

[Willem Hendrik Houël]

HOUËL (Willem Hendrik), geboren te Utrecht den 5^{en} Oct. 1813, werd ingeschreven als student ald. den 3^{en} Jan. 1831 met een getuigschrift van het gymnasium ald. d^{o} 14 Dec. 1830. In Mei 1837 bevorderd tot proponent door het Prov. kerkbestuur van Utrecht, nam hij eenigen tijd te de Vuursche den dienst waar voor Ds. W. Moll, pred. ald. Den 3^{en} Mei 1840 werd hij bevestigd te Grootelindt en Heer Oudelands-Ambacht door zijn neef Ds. H. Kok, pred. te Gorinchem (m. Joh. XXI:16; intr. m. Joh. VIII:12-22). Vandaar vertrok hij naar Numansdorp, waar hij den 12^{en} Mei 1850 door

1) Bij v.d. Aa t.a.p. wordt op het voetspoor van Arrenberg - v. Abkoude blijkbaar ten onrechte zekere *J. Houbraken* (?) vereenzelvigd met *J. Houbakker.*

denzelfden bevestigd werd (m. 1 Cor. IV:4*b*; intr. m. Joh. I:43*a*; afsch. te Grootelindt 5 Mei m. 2 Cor. XIII:11). Den 23^{en} Apr. 1865 hield

hij een gelegenheidspreek (t. Openb. V:9*a*) bij het in gebruik nemen van het nieuwe orgel te Numansdorp (aangekocht van de Waalsche gem. te Rotterdam); den 7^{en} Mei d.a.v. ter herdenking zijner 25-jarige bediening (t. Hebr. XIII:8); den 16^{en} Mei 1875 na voltooiden 25-jarigen dienst te Numansdorp (t. 2 Cor. XIII:9*b*). Na den 18^{en} Jan. 1880 ondanks zware verkoudheid nog voor zijn gemeente gepreekt te hebben (ov. Mt. XIV:23-34), overleed hij reeds den 20^{en} d.a.v. Hij werd begraven te Numansdorp. Hij was niet alleen een ijverig leeraar en getrouw herder, maar ook iemand van veelomvattende kennis; daarbij nederig en zachtmoedig van aard.

Hij liet een weduwe na, Adriana Johanna Christina Losel Vorstman. Ds. J.J. Bange uit Klaaswaal hield na zijn sterven een gedachtenisrede (t. Hebr. XIII:7).

Van hem zag het licht:

Vier pastoors martelaars,[1] *te 's-Gravenhage gedood*, *den 30 Mei 1570. Na drie eeuwen in herinner. gebragt.* Opgedragen aan de Herv. Gemeenten te Schagen, de Lier, IJsselmonde, Poortugaal en Monster. Dordr. 1870. 8°. Met drie bijlagen. (Univ. Bibl. Amst.). Het werd zeer gunstig aangekondigd in: *Waarh. in liefde.* Jrg. 1870, 3^{e} st., blz. 588-590.

L i t t e r a t u u r : *Kerk. Crt.* 31 Jan. 1880 (N° 5). - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, k. 288. - Knuttel, *Bibl. Kerkg.* blz. 151. - *Arch. v. K.G.* VI (1835), blz. 232. - Sepp, *Uit het Pred. leven*, blz. 70.

[Dionysius Johannes Godefriedus de la Houssaye]

HOUSSAYE (Dionysius Johannes Godefriedus de la), geboren waarschijnlijk te Venlo uit het huwelijk van Jan Cornelis de la Houssaye, Luitenant bij de Armée van den Staat in het eerste Bat. van den Luit. Gener. Evertzen, en Katharina Janssens[2], werd bevorderd tot proponent in de Classis Tholen en Bergen-op-Zoom den 6^{en} Juli 1784. Den 31^{en} Juli volgde zijn bevestiging te Waterlandkerkje door Ds. A. Braam, pred. te IJzendijke (m. Tim. IV:11-16; intr. m. Ps. CXXXVIII:8*a*). Den 22^{en} Nov. 1789 preekte hij er afscheid (m. Hand. IV:12*a*), waarop hij den 6^{en} Dec. bevestigd werd te Burgh (Schouwen) door Ds. F. Everaars, pred. te Ouwerkerk (m. 2 Cor. IV:1; intr. m. Hand. IV:12*b*). In Aug. of Sept. 1790 op zijn verzoek van den dienst ontslagen, hield hij den 19^{en} Nov. zijn afscheidsrede (t. Ps. LXXX:14*a*). Den 23^{en} Jan. 1791 had zijn bevestiging te Kessel[3] (cl. 's Hertogenbosch) plaats door zijn voorganger ald. Ds. J. v. Vloodorp, pred. te Gilse en Rijen (m. 1 Kon. XIX:16*a*; intr. m. Ps. XXVII:13). Den 22^{en} Dec. 1793 deelde hij aan zijn gemeente mede dat hij door de Raden der Koloniën van den Staat in W. Indiën benoemd was tot predikant te Curaçao. Sinds lang had hij begeerd naar het buitenland te vertrekken, maar familieomstandigheden hadden dit tot nogtoe verhinderd. Losgemaakt van Kessel ging hij voor korten tijd naar Zeeland met de bedoeling nog eenmaal terug te keeren

1) Het waren Sybrand Jansz, Arend Dirkz. Vos, Adriaan Jansz. en Wouter Simonsz.

2) In *De Maasgouw.* Org. voor Limb. Gesch., Taal- en Volkenkunde 24 Nov. 1888 (N° 24) is sprake van dit echtpaar.

3) Na zijn vertrek werd deze gemeente opgeheven als zelfstandige predikantsplaats en gevoegd bij Lith.

tot het uitspreken van een afscheidsrede, maar door tijdsomstandigheden moest hij van dit voornemen afzien.

Den 13^{en} Maart 1796 deed hij intrede te Curaçao (m. Tit. II:11-15*a*), maar reeds

den 20^{en} Sept. d.a.v. overleed hij aldaar. Zijn lijk werd voor 100 pesos uit de armenkas begraven, terwijl aan zijn weduwe 91 pesos voor rouwkleederen werden toegelegd.

Wat hij in den vorm van gedichten uitgaf, doet geen hoogen dunk koesteren van zijn dichterlijken aanleg en smaak.

Afbeeldingen zijn van hem niet bekend.

Van hem zag het licht:

Mijne ledige uuren, *of proeven v. zedelijke gedichten.* 's-Hertogenbosch. Z.j. (1792). 8°. (Bibl. Letterk.) Ook vindt men bijdragen van zijn hand in de *Gedenkzuil op Neerlands Heil en Oranjes Zegepraal.*

L i t t e r a t u u r : Hs. Borger. - Kist en Moll, *Kerkh. Arch.* II (1859), blz. 384, 411. - v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 406. - Dez., *Wdb. Ned. Dicht.* II, blz. 265, 266. - *Cat. Letterk.* I, k. 394.

[Jacobus van Houte]

HOUTE (Jacobus van), soms ook **Van Houten** genoemd, was afkomstig uit een Zierikzeesch geslacht, waarvan velen het bedrijf van zilversmid uitoefenden en enkelen zich te Middelburg vestigden. Zoo was ook een Johannes van Houte in laatstgenoemde stad geboren, maar later vestigde hij zich als zilversmid te Zierikzee, waar hij in 1723 overleed. In 1705 was hij gehuwd met Jacomina Fervaque († 1747), uit welk huwelijk o.a. Jacobus van Houte in 1707 geboren werd; den 17^{en} Mei van dat jaar is hij te Zierikzee gedoopt. Ook Jacobus bleef de familie-traditie getrouw, was reeds in 1729 als zilversmid in zijn geboorteplaats gevestigd en bekleedde het ambt van deken van het zilversmidsgilde van 1731-1733 en 1741-1743. Tevens was hij diaken bij de Gereformeerde kerk. Den 8^{en} April 1729 ondertrouwde hij te Zierikzee met Francina Meinart of Minnaars, uit Goes, in welke stad ook het huwelijk voltrokken is, dat in November 1740 door den dood der echtgenoote werd ontbonden. Van Houte, die met één zoon (Johannes, geb. 1735) achterbleef, hertrouwde tusschen 7 Augustus en 6 September 1752 met Maria van der Salm (of Zalm), weduwe uit Valkenburg (Zuid-Holland), waar hij zich nog in hetzelfde jaar vestigde, maar geen kerkelijk ambt heeft bekleed. Volgens een lidmatenlijst der Gereformeerde gemeente te Valkenburg woonde hij nog in 1758 aldaar, maar in 1759 is hij met zijn vrouw naar Zierikzee vertrokken, waar zij echter niet als leden werden ingeschreven. De reden hiervan is, evenals Van Houte's sterfjaar, onbekend.

Reeds als jongman hield hij met toestemming van den kerkeraad, te Zierikzee wekelijks godsdienstoefening en zette die later ‘met stichting’ te Valkenburg voort, ‘met kennis van zijnen geliefden leeraar, den Heer S. van Hardeveld’. Waarschijnlijk zullen onderstaande geschriften de vrucht van die ‘oefeningen’ zijn.

Hij gaf in druk: *Korte verhandeling van den aart en natuur des geestelijken leevens in desselfs begin en voortgang enz. Opgesteldt in zamenspraken* (2 stukken, achtereenvolgens in 1759 te Leiden uitgekomen; 2^{e} dr. Utr. 1769). - *Het formulier des Heiligen Nagtmaals*, *verklaart en practikaal uitgebreid ... voorgesteld in zeven afdeelingen*, 3 dln. (Leid. 1761). De opgave van Nagtglas, dat dit werk in 1760 zou uitgekomen zijn, is onjuist, evenals zijn meening, dat deze Van Houte de schrijver

zou wezen van het geschrift: *Van de boetvaerdige Christen*, daar dit vervaardigd is door Josias van Houten (zie beneden).

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Nagtglas, *Levensber.*, I, 423. - Honig, *Comrie*, 76. - *Boekz.*, 1763*b*, 384-394. - Aangevuld met mededeelingen

van den heer P.W. de Vos, te Zierikzee, en Ds. S.R. Hermanides, te Valkenburg (Z.-H).

[Josias van den Houte]

HOUTE (Josias van den) zie **HOUTEN (Josias van)**.

[Willem Van Houte]

HOUTE (Willem Van) was lidmaat der Gereformeerde kerk te Leiden en schijnt een handwerksman geweest te zijn, die als ‘oefenaar’ op stichtelijke bijeenkomsten voorging. In de aankondiging van één zijner werken wordt althans van hem gezegd, dat hij ‘zijn broodt in het zweet des aanschijns, en door arbeiden met zijne handen eten’ moet, maar dat hij ‘een magtige is in de Schriften’. Ook deze oefenaar werd blijkbaar door de officiëele Evangeliedienaren hoog geacht, gezien de voorredenen, die zij vóór zijn werken schreven.

De volgende geschriften van Van Houte hebben het licht gezien: *Voorrechten van ware gelovigen*, *in de gemeenschap van den drieëenigen Godt*, *en in een onderlinge gemeenschap met elkanderen ... Met een voorrede van Ds. Z.J. Streso* (Leid. 1735).[1] Dit werk is een verklaring van acht teksten uit de H. Schrift; in de *Boekz.* is een uitvoerige aankondiging opgenomen. - *Heilige roemens-lust van een gelovigen in den Messias*, *als den eenigen Koning zijner Kerke*, *met ene afmaninge van het vertrouwen op enig schepsel. Verklaringe van Psalm 146* (Leid. 1736). Ook hiervan geeft de *Boekz.* een uittreksel. - *Keur van Bijbelstoffen over verscheide voornaame schriftuurplaatsen des O. en N.T.*, *benevens drie bedenkingen over Adams slaap*, *Jefta's offer en Christus' verheerlijking op den berg. Met een voorrede van J. Wesselius* (Leid. 1742).

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - *Boekz.*, 1736*a*, 155-172; 667-681.

[Anthony Jacobus van Houten]

HOUTEN (Anthony Jacobus van), geboren den 10^{en} November 1777 te Breda, liet zich op 16 September 1799 als student te Utrecht inschrijven en werd den 4^{en} April 1804 tot proponent onder de classis Breda bevorderd. Den 12^{en} Augustus d.a.v. als predikant te Oosterwijk (Zd.-Holland) bevestigd, heeft hij deze gemeente gediend tot zijn overlijden op 17 Maart 1846, hoewel hij verschillende malen elders, o.a. te Paramaribo, beroepen was. Hij huwde den 12^{en} Juni 1820 met Mej. C.C. Sukkel, uit welk huwelijk drie kinderen geboren zijn.

Toen in het begin der regeering van Willem II over het sluiten van een concordaat met den Paus gedacht werd, heeft Van Houten zich hierover niet onbetuigd gelaten. Hij zond op 24 April 1841 een adres aan den Koning, waarin hij erop aandringt, dat het concordaat niet gesloten zal worden en tevens herziening vraagt van het Reglement op het bestuur der Ned. Herv. kerk. Dezelfde vragen waren vervat in een geschrift,

1) V.d. Aa noemt, naast dit geschrift, als afzonderlijk werk: *Voorrechten van waare geloovigen*, in uitgaven van 1721 en 1747. Waarschijnlijk is dit toch hetzelfde werk. Uit de aankondiging in *Boekz.*, 1736*a*, blijkt echter niet, dat de uitgave van 1735 een herdruk zou zijn.

dat hij Willem II den 18^{en} Mei 1841 op een audiëntie te Utrecht aanbood, en toen hij niet spoedig genoeg antwoord ontving, zond hij op 22 Juni d.a.v. nog een adres van denzelfden inhoud. Naar aanleiding hiervan mocht hij den 25^{en} Juli vernemen, dat de zaak nog in onderzoek was, maar daar het resultaat hiervan wat lang op zich liet wachten, zond Van Houten op 26 November een adres aan den Minister van Staat, belast met de zaken van den Hervormden eeredienst, dat echter evenmin beantwoord werd. Eindelijk richtte hij zich op 14

(niet: 28, zooals Reitsma, *Herv. en Herv. K.*, 783, zegt) Februari 1842 tot de 2e Kamer en gaf tevens uit: *Iets tot toelichting ten aanzien van de adressen aan de hooge magten van staat*, *ter voorkoming van het sluiten van een concordaat ... en* [*over*] *het herstel der Herv. kerk enz.* (Leerdam 1842). Toen de Regeering op 1 Juli 1842 verklaard had, dat voortaan alle kerkelijke wetsveranderingen buiten haar om zouden mogen plaats vinden, schreef Van Houten nog: *Mijne gedachten na de lezing van het Ministeriëel rescript van den 1en Juli 1842 enz.* (Leerd. 1842).

In datzelfde jaar gaf Van Houten in druk een nogal heftig gestelden *Brief aan den Hoog Welgeb. Heer P.J. baron van Zuylen van Nyevelt*, *betrekking hebbende op zijn laatste werkje*, *getiteld: Opwekking tot volharding in den aangevangen geestelijken strijd*, *aan de verdrukte Sions-kinderen enz.* (Leerd. 1842). In dat werkje had Van Zuylen hem ‘onder de bokken geschaard’, omdat Van Houten zich niet tegen de Synode wilde verzetten en niet gezind was ‘al het bestaande in de laatste jaren ingevoerde kwaad uit de Kerk te werpen, tot zelfs de gezangen’. Dit achtte V. Houten een beleediging en ‘ik laat mij, al ben ik een eenvoudig landprediker, door niemand beleedigen, zelfs door geenen Baron’. Van Zuylen beantwoordde dezen aanval met een *Teregtwijzing aan de lezers van den door den WelE. Heer A.J. v. Houten aan mij in het openbaar geschreven en uitgegeven brief* (Amst. 1843).

Ten onrechte noemt V.d. Aa dezen Van Houten den schrijver van eenige geschriften, in 1836 en 1837 uitgekomen; dit zijn herdrukken van gedeelten uit de stichtelijke werken van F. v. Houten (zie beneden).

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Reitsma, *Herv. en Herv. K.*, 783. - *Alb. Stud. Rh. Traj.*, 192. - *Boekz.*, 1843*a*, 590; 1846*a*, 480, 481.

[Frederik van Houten]

HOUTEN (Frederik van) is den 11en Januari 1662 te Hoorn geboren en den volgenden dag aldaar gedoopt; in het doopboek worden Frederick Zegersen - alsdan reeds overleden - en Neeltie Jacobs Beeck als ouders genoemd. Onjuist is dus de mededeeling bij V.d. Aa, Romein en Nagtglas, dat deze Frederik van Houten een zoon zou zijn van Antonius van H., eerst predikant te Zwammerdam, daarna te Gouda († 1685) en een broeder zou wezen van Cornelis v. H., hoogleeraar in de wijsbegeerte en wiskunde te Harderwijk († 1734) en van Antonius v. H., predikant te Ouderkerk a/d Amstel († 1718).

Van Houten liet zich op 13 Januari 1682 te Leiden als student in de medicijnen inschrijven, en in 1686 te Utrecht, waar echter niet de faculteit wordt vermeld, waarin hij studeerde. Misschien is deze wel de theologische geweest, want, hoewel hij in 1688 nog eens als medicus te Leiden staat ingeschreven, treffen wij later Van Houten te Emden aan in de dubbele betrekking van doctor in de medicijnen en avondprediker in de Franciscaner kerk. Als zoodanig ontving hij in 1697 een beroep naar Oudega, Nijega en Opeinde, werd bij deze gelegenheid als candidaat beschouwd en verkreeg den 5en Juli 1697 goedkeuring op dat beroep. Spoedig daarna bevestigd, diende hij deze gemeente, tot hij op 4 Juli 1701 gedimitteerd werd en naar de Kaag (classis Leiden) vertrok, dat hem als predikant begeerde. Na ruim één jaar hier werkzaam te zijn geweest, volgde hij een beroep op, dat Middelburg den 6en Augustus 1702 op hem had uitgebracht; hij werd er den 3en December d.a.v. bevestigd en arbeidde

aldaar tot zijn overlijden op 2 April 1711. Eén week later is hij in de Nieuwe kerk te Middelburg begraven. Zijn ambtgenoot en vriend

P. Immens hield op hem een lijkrede over Openb. 14:13, die het licht zag onder den titel: *De zaligheid der dooden* (Dordr. 1712).

Ofschoon Van Houten bij zijn leven waarschijnlijk geen geschriften had uitgegeven[1)], was hij 'bijna bij alle Godtvrugtigen, door gantsch Nederlant zodanig bekent, vermaert, geagt, en bemint geweest wegens zijn geestelijk verstant, tedere Godtsvrugt, heiligen en hemelschen wandel en zijn algemene liefdragentheit in de oeffening van de gemeenschap der Heiligen', dat men spoedig na zijn overlijden eenige leerredenen van hem uitgaf, die door andere werken gevolgd werden. Daaruit blijkt, dat Van Houten tot de 'ernstige Coccejanen' behoorde, bevindelijk preekte evenals de geestelijke vader zijner richting, D. Flud van Giffen, maar ook mystiek als Lodenstein en a Brakel. Hoe vreemd hij echter in zijn toepassingen kon te werk gaan, soms volkomen buiten den tekst om, toont Hartog aan in de ontleding van v. H.'s preek over Ps. 68:19 (*Predikk.*, 146-148). Veel invloed heeft hij geoefend op Jaques Hanapier, die onder zijn leiding stond, eerst te de Kaag en later te Middelburg, en van de Roomsche tot de Gereformeerde kerk overging (zie boven, dl. III, blz. 496).

Achtereenvolgens verschenen de volgende werken van Van Houten in druk: *Geestelijk houwelijks verzoek van Vorst Messias aan de Kerke. Waarbij*, *neevens twee uytgezogte brieven*, *nog gevoegt zijn verscheydene uytgezogte aanteekeningen enz.* (Middelb. 1712; 3^{e} dr. Amst. 1715; 4^{e} dr. ald., 1739; 5^{e} dr. ald., 1749). Hierin zijn een drietal predikatiën opgenomen. - *Gheestelijke gedichten en gezangen*, *in verscheyde gelegentheden des tijds en gemoedsgestaltenis zaamengestelt*, *opgezongen door F. v. H. en andere godvrugtige zangers* (Amst. 1715; 2^{e} dr. ald., 1733; 3^{e} dr. ald., 1745). Nagtglas deelt mede, dat v. H. zijn kerkelijke begrippen berijmde en bij een ernstige ziekte verschillende gedichten uit zijn mond door zijn schoonzoon Hanapier zijn opgeteekend; deze zijn in genoemden bundel opgenomen. - *Het weergaloos groot goedt*, *weggelegt voor de genen*, *die den Heer vrezen*, *en de gelukzaligheit van des Heren uitverkoren Bondtvolk*, *over Ps. 31:20 en 33:12*. *Nevens 16 Predikaetsien over verscheide uitgezogte texten... Waer bij gevoegt is Schets der Heerlijkheit met opzigte op Rom. 8:18 door een liefhebber der Digtkunst*, *opgedragen aan D. Mart. Bosschaert* (Dordr. 1725). Misschien zijn genoemde *16 Predikaetsien* reeds afzonderlijk aldaar in 1724 uitgegeven. Ruim een eeuw later zijn een tweetal dezer preeken afzonderlijk herdrukt, nl. *De gekruiste Christus*, *den Joden eene ergernis en den Grieken eene dwaasheid. Leerrede over 1 Cor. 1:23* (Utr. 1837) en *Christus' zegepraal over dood en graf* (Amst. 1837). - *Ordre en regel van eens Christens leven gericht naar het voorbeeldt der gezonde woorden en naar de leer*, *die naar de godzaligheidt is*, *tot een lampe voor onsen padt enz. Hier is bygevoegd: Plichten van een Christen onder des Heeren bezoekinge en onder een dorre bedieninge* (Dordr. 1725). Een gedeeltelijke herdruk verscheen te Leeuwarden in 1836, nu getiteld: *Verscheidene betamelijke pligten*, *gelyk van een iegelijk Christen*, *zoo bijzonder van een leeraar*, *onder des Heeren bezoeking. Verscheidene redenen*, *waarom een Christen geen vrijheid heeft*, *om onder eene dorre bediening zich de openbare godsdienst te onttrekken.* Hierbij

1) Meer dan ééns is achter enkele van zijn werken in één band opgenomen: *Aanmerkingen over de wreede vervolginge der Gereformeerde Kerke van Frankrijk* (1686), dat waarschijnlijk niet door v. H. is geschreven.

staat: ‘Uit het Engelsch vertaald’. - *De zielverquickende raad voor een verlegen zondaar*, *hem opleidende na den Weg des Leevens ... in vijf .. predikatiën. Benevens nog twee godvruchtige en ernstige brieven. Alsmede eenige gedichten van en op den autheur* (Amst. 1725; 2e dr. ald., 1749; 3e en 4e dr., Utr. 1764 en 1773). - Ook wordt nog vermeld: *Eene nedergebogene en met God worstelende ziel in het geloof weder opgericht*, dat mogelijk een herdruk is van een preek, in één der bovengenoemde bundels opgenomen. V.d. Aa voegt hieraan toe: *Biegt der Christenen*, dat echter door Josias van Houten (zie beneden) is geschreven, en een *Lijkpredikatie*, die insgelijks ten onrechte aan Frederik v. Houten wordt toegekend, maar de lijkpredikatie is, door Immens op hem gehouden.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Frederiks en v.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, 374. - Nagtglas, *Levensber.*, I, 424. - Los, *W. a Brakel*, 161. - Hartog, *Gesch. Predikk.*, 146-148. - Romein, *Pred. Friesl.*, 152, 153. - Ypey, *Chr. Kerk 18e e.*, VIII, 344, 345. - *Alb. Stud. L.B.*, 650, 696. - *Alb. Stud. Rh. Traj.*, 82. - *Cat. Letterk.*, I, 260. - *Boekz.*, 1728*a*, 75-83. - Voor de biographie dank ik verschillende gegevens aan den Heer W.M.C. Regt.

[Josias van Houten]

HOUTEN (Josias van), ook dikwijls - en waarschijnlijk terecht - **Van den Houte** genoemd, werd in 1582 te Sluis geboren als zoon van Gillis van den Houte, die, sinds 1581 predikant aldaar, tevoren te Gent stond en na de inneming van Sluis in 1587 predikant werd te 's-Gravenpolder en 's Heer Abtskerke, waar hij in 1594 overleed (Zie over dezen Gillis v.d. H.: Te Water, *Ref. Zeel.*, 309; Janssen, *Kerkh. in Vlaand.*, I, 205, 401-406; Id., *Kerkh. in Brugge*, I, 252; II, 90, 92, 191, 219; Rutgers, *Acta*, 531; *Werken Marn. Ver.*, Ser. III, dl. V, 127). Josias liet zich op 28 Augustus 1606 te Leiden als student inschrijven en werd den 29en October 1609 proponent onder de classis Schouwen en Duiveland. Door Gomarus met warmte aanbevolen, ontving hij reeds den 4en November d.a.v. een beroep naar Renesse-Noordwelle, legde op 2 December van dat jaar peremptoir examen af en deed op het eind dier maand of in 't begin van 1610 intrede, na door Ds. Udemans bevestigd te zijn. Zonder twijfel heeft hij als predikant een goeden naam gehad, want toen bij de classicale vergadering van 25 Augustus 1621 een brief van de kerk te Londen inkwam, om een predikant te vragen ‘loco Ds. Rutingius’ (nl. de bekende Simon Ruytinck, op 3 Januari 1621 te Londen overleden, vgl. *Werken Marn. Vereen.*, Serie III, dl. I, 395) wordt Van Houten als zoodanig voorgesteld. Hiervan is echter niets gekomen: een paar weken later, op de classicale vergadering van 8 September 1621 wordt een beroep van Zierikzee op Van Houten ingebracht, den 15en d.a.v. komt de mededeeling, dat Renesse hem ontslag heeft verleend en op 24 October bevestigt Van Houten aldaar zijn opvolger Jacobus van Laren. In September of October 1621 zal hij dus te Zierikzee intrede hebben gedaan, waar hij echter slechts zéér kort mocht werkzaam zijn: reeds in Januari 1623 is hij overleden en begraven in de St. Lievens Monsterkerk.

Van Houten was op 20 April 1610 te Zierikzee gehuwd met Judith Jasonsdr. Oudejans en hertrouwde na haar overlijden, op 20 April 1621 met Catharina Imans, weduwe te Zierikzee. Hij liet een zoon na, Gillis van den Houte, die tot 1630 van de classis Schouwen en Duiveland een jaarlijksche toelage ontving.

Josias van Houten was de schrijver van een werkje, getiteld: *Korten wegh ofte*

catechismus, dat ten doel had, heilbegeerigen den weg te wijzen in het onderzoek van hun geweten, om hun zonden voor God te kunnen biechten. Hierin was een ‘register der zonden tegen de wet Gods’ opgenomen. Zeker is dit een verdienstelijk geschrift geweest, want in 1645 was daarvan geen exemplaar meer te krijgen en niemand minder dan Voetius voelde zich geroepen, een nieuwen druk te bezorgen, die in laatstgenoemd jaar uitkwam. Hierin liet hij Van Houten's ‘Register’ in zijn geheel, ‘sonder bijna een woort daer in te veranderen’; alleen had hij door een ‘godtsaligh ende geleert’ proponent dat register laten vergelijken met twee andere: het ééne, voorkomend in een werk van den Engelschman Nic. Biefield over de gronden der zaligheid (in 1619 in 't Hollandsch vertaald) en het andere, vervat in Willem Teellinck's ‘treffelijk tractaet, genaemt *Nootwendigh Vertoogh*’ (1627). Bovendien voegde Voetius zelf ‘eenighe casus ofte voorvallende sonde van onsen tijt, tegen het seste gebodt’ eraan toe. Reeds had Van Houten 39 gevallen van overtreding van dit gebod opgegeven, zes kwamen erbij uit het ‘Register’ van Biefield, terwijl zij nu nog met vier van Voetius vermeerderd werden; deze laatste kan men vinden bij Duker. *Voetius*, III, Bijl., blz. XI, XII. De titel, dien Voetius aan zijn omwerking gaf, luidde: *Biegt-boecxken der Christenen. Dat is: een register vande sonden tegen de wet Gods*, *seer bequaem om tot kennisse zijner sonden te komen. Eertijts t'samen gestelt door Josias van Houten*, *in sijn leven bedienaer des h. euangeliums tot Renisse*, *ende daer na tot Ziericzee. Ende nu van nieuws uyt-ghegeven*, *oversien ende vermeerdert door G. Voetius* (1645).

Het werk vond blijkbaar veel aftrek. In 1649 verscheen te Utrecht een druk ‘voor de vierde reyse overzien en vermeerdert’, terwijl het in 1660 nogeens aldaar het licht zag met de toevoeging: ‘Den laetsten druck, vermeerdert met de uytghedruckte Schriftuur-plaetsen’. Hetzelfde werk is in 1768 te Utrecht en Amsterdam opnieuw uitgegeven als: *De boetvaardige Christen*, *in zijne eenzaame binnenkamer enz. door Josias van Houten... uitgegeven*, *overzien en vermeerderd door G. Voetius*, met bijvoeging: ‘de derde druk’. Men zou hieruit afleiden, dat reeds twee drukken onder dezen nieuwen titel verschenen waren, maar zeker is dit niet, want tusschentijds had het nog een nieuwe uitgave beleefd, wederom onder een anderen titel. Op verzoek van den drukker toch, heeft Jac. Koelman in 1689 Van Houten's werk uitgegeven, waaraan hij den titel gaf: *Spiegel der Wet*, *aan de gewetens voorgehouden ter ontdekking der zonden tegen de Tien Geboden. Nu laatst veel verbeterd en vermeerderd;* ook hiervan verscheen nog een herdruk z.j., maar in de laatste helft der vorige eeuw bij Donner te Leiden uitgekomen. Koelman voegde nog ‘eene korte aanwijzing van de voornaamste verzwaringen der zonde’ aan het oorspronkelijke toe. Over den geest en inhoud van het werkje is een en ander te vinden bij Krull, *Jac. Koelman*, 276 278.

Behalve het voorgaande werkje heeft Josias van Houten een geschrift uitgegeven, dat *De Christelycke Land-man* moet getiteld zijn en in 1620 uitkwam, daar Adriaan Hoffer, burgemeester van Zierikzee en rentmeester-generaal be-Ooster-Schelde een gedicht heeft vervaardigd: ‘Op den Christelijcken Land-man D. Josiae van den Houte, bedienaer des Goddelijcken Woords tot Rennisse, uytgegeven anno 1620’ (*Nederduytsche Poëmata*, Amst. 1635, blz. 92). In de classicale vergadering van 18 Februari 1619 deelt Van Houten dan ook mede, dat hij in den vorigen oogsttijd heeft gepredikt over het ambt van den Christelijken landman en men hem heeft

gevraagd, het gesprokene in druk uit te geven; hij verzoekt nu de classis, dat het geschrift zal nagezien worden, wat door Ds. Brandt en Ds. Boenaert zal geschieden. Deze brengen op de vergadering van 7 Augustus 1619 hun oordeel uit en meenen, dat het ‘met achterlating van eenige zaken’ kan gedrukt worden, waaraan blijkbaar gevolg is gegeven.

Kort daarna schreef Van Houten nog een werkje ‘tot bevrediging der Remonstranten’, waarvan de classicale vergadering van 10 Februari 1620 de visitatie opdroeg aan Ds. Brandt en Ds. Becius. Met voldoende zekerheid kan worden aangenomen, dat dit het geschrift is, uitgegeven onder den titel: *Salomo*, *dat is*, *Vermaninghe aen die Christenen*, *die wt eenen eenvoudigen ijver zich aen de sijde vande genaemde Remonstranten houden*, *tot vereeninghe mette openbare Ghereformeerde Kercken*, *inde vereenichde Landen .. in maniere van 't samensprekinghe .. Door I.V.H.*, *een liefhebber der warer Christelycke vrede* (Rott. 1620).

Een man als deze Josias van Houten, die, overtuigd Contra-Remonstrant - Gomarus was zéér met hem ingenomen! - bevrediging met de goedgezinde Remonstranten zoekt in een tijd, dat de partijen scherp tegenover elkaar staan; die een werk schrijft, dat, door godgeleerden als Voetius en Koelman opnieuw uitgegeven en talrijke malen herdrukt, zelfs in onzen tijd nog lezers vindt - zulk een man is zeker iemand van meer dan gewone beteekenis geweest.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.* i.v. - Duker, *Voetius*, III, 53; Bijl., blz. X, XI. - Krull, *Jac. Koelman*, 276-278, 350. - Petit, *Bibl. v. Ned. Pamfl.*, I, n° 1335. - Muller, *Cat. v. Pamfl.*, n° 1785. - Vele biographische en enkele andere gegevens dank ik aan de mededeelingen van den Heer P.D. de Vos, archivaris van Zierikzee.

[Marten Jans van Houten]

HOUTEN (Marten Jans van), de leider van een thans nog bestaanden, mystieken kring in Friesland, werd op 12 Januari of 6 Februari 1801 te Opeinde of Rottevalle geboren als zoon van een houthakker, terwijl hij reeds op 12jarigen leeftijd zijn moeder moest missen. Ook hij werd houthakker en boerenknecht, eerst te Marum, huwde in 1826 met Grietje Pieters de Bij en vestigde zich te Houtigehage (Smallingerland). Voor zijn godsdienstige behoeften zocht hij tevergeefs bevrediging bij orthodoxe leeraars der Hervormde kerk en bij de Afgescheidenen, zooals R.A. Benthem Sypkens, H. de Cock en S. van Velzen, maar zijn mystieke neigingen vonden voedsel in de lectuur der werken van Tauler, Antoinette de Bourignon, Poiret, Böhme, Jac. Bril, Lodenstein e.a., en toen hij zich te Oudega had gevestigd, gevoelde hij roeping, dáár in een kleinen kring als oefenaar voor te gaan. Na 1840 zette hij dit gedurende vier jaren voort in zijn woning te Drachtster Compagnie en, in 1844 naar de Friesche Wilp (Opsterland) verhuisd, bleef hij ook dáár zijn aanhangers elken Zondag tweemaal voorgaan. Van verre, zelfs van Grootegast, kwam men naar deze ‘oefeningen’, waar alleen uit de Psalmen gezongen werd en Van Houten sprak met de hand voor 't gezicht, als in ‘schouwing’ verzonken. Noch een dreigende dagvaarding voor de rechtbank te Heerenveen in den eersten tijd van zijn optreden, wegens het houden van ongeoorloofde bijeenkomsten, noch later het welgemeend aanbod van Ds. J.C. Fischer te Ureterp, om hem als evangelist aan te stellen, konden

hem bewegen, zijn oefeningen te staken, die hij dan ook tot zijn overlijden op 6 December 1879 heeft voortgezet.

Van Houten's mystieke denkbeelden blijken uit den bijzonderen nadruk, dien hij legt op hetgeen hij het allervoornaamste acht: één zijn met God, en vooral de wijze, waarop hij dit beschouwt: de mensch moet zijn als een ledig vat, dat God vult. Afkeurend worden anderer meeningen genoemd: plicht- en gewoonte-Christendom, wettische godsdienst, leer- en werkheiligheid. Bidden op vooraf bepaalden tijd acht hij verkeerd: de H. Geest moet over ons komen, dàn eerst kan men waarlijk bidden. Avondmaal en Doop zijn ‘buitendingen’, die men wel kan nalaten. Wat laatstgenoemd sacrament betreft: de doop met den H. Geest en met vuur is noodzakelijk; die met water is wel een instelling van Christus, maar de wereld heeft zich ervan meester gemaakt en dus komt er met den waterdoop een verbinding met de wereld tot stand. Zijn denkbeelden heeft hij neergelegd in een tweetal geschriften, die uitgegeven zijn, nl.: *Joh. 1:5. Het licht schijnt in de duisternis*, *en de duisternis heeft het niet begrepen* (de Leek z.j.) en *Beknopte grondslag voor alle gezindten tot de leer der zaligheid*, *nuttig tegen de dwaalleer onzer verwarde*, *laatste dagen*, *die roepen: Hier en daar is de Christus! Vragen van een Chr. Geref. predikant gedaan aan den landbouwer S. Pool te Grootegast*, *op verzoek beantwoord door M. van Houten*, *werkman te Wilp*, *wijlen meer dan 40 jaren Evangelieprediker uit liefde om niet.*

Na Van Houten's overlijden heeft Eabele Gaukes Veenstra de bijeenkomsten geleid, meer zorg bestedend aan den uiterlijken vorm, maar met minder gloed dan zijn voorganger. Er werd te Wilp een kerkje gebouwd, dat volgens testamentaire bepaling twintig jaren moest blijven staan en daarna, als er geen opvolger van Veenstra was, mocht worden afgebroken; reeds vóór dien tijd echter moest het wegens bouwvalligheid worden gesloopt. Thans komen Van Houten's volgelingen in een nieuw gebouw tezamen. Veenstra's medehelper, H. Sikkelbeen, heeft aan den geestelijken bloei van den kring wel veel afbreuk gedaan, maar nog bestaat hij, sinds 1911 onder leiding van E. van Aken. Door toedoen van dezen zijn ook de Evangelische gezangen op de bijeenkomsten in gebruik genomen, terwijl men, over 't geheel, gaandeweg minder scherp tegenover de Ned. Herv. kerk is komen te staan.

L i t t e r a t u u r : Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, III, 617, 618 (art. van Dr. G. Wumkes). - J.D. Domela Nieuwenhuis Nyegaard, *De Friesche mystieke kring van M.J. v. Houten te de Wilp*, in: *St. v. W. en Vr.*, 1922, 375-380.

[Cornelis Houthoff]

HOUTHOFF (Cornelis) heeft zich door zijn bijzondere welsprekendheid bij zijn tijdgenooten zulk een naam verworven, dat hij ook hier vermeld moet worden, ofschoon waarschijnlijk geen enkel geschrift van zijn hand is uitgegeven. Om strijd is hij in verzen verheerlijkt en de bekende dichter Arn. Hoogvliet noemt hem een

> ‘Godstolk, die vol pinxtergloet voorhenen
> Den Ysel, naderhant de Merwe, heeft beschenen
> En noch den Amstel als een heldre Zon verlicht.’

Te Rotterdam op 9 (19 N. St.) December 1683 geboren, studeerde Houthoff te Leiden en deed, na tot proponent bevorderd te zijn, op 12 September 1706 zijn intrede te Houten. Vanhier ging hij naar Haastrecht, waar hij op 8 December 1709 bevestigd werd, en deed vervolgens op 14 Mei 1713 intrede te Oudewater, waar hij echter

slechts vijf maanden bleef, want, na een beroep naar Dordrecht ontvangen te hebben, verbond hij zich den 22^{en} October 1713 aan die gemeente. Na enkele jaren

‘verslondt het gretigh Amsterdam die parel aen de kroon
van Christi bruydt te Dort’,

d.w.z.: op 10 October 1719 had Amsterdam een beroep op hem uitgebracht, dat hij aannam; na op 26 November d.a.v. in de hoofdstad bevestigd te zijn, hield hij drie dagen later zijn intreerede. Hier was hij ‘met toejuiching’ werkzaam en wordt in de *Eerekransen om de hoofden der Amsterdamsche predikanten* van 1727 en 1746: ‘de aangename, welsprekende en geleerde Houthoft’ genoemd, terwijl Schotel van hem getuigt, ‘dat hij onder de zeer weinigen behoorde, in wier leerredenen de stijl geen ondergeschikten rol bekleedde’ (*sic!*). Dat hij tot bibliothecaris van het Athenaeum en visitator der Latijnsche school benoemd werd, toont ook, dat hij als wetenschappelijk man een zekeren naam had.

Den 29^{en} September 1743 heeft Houthoff in de Westerkerk een preek gehouden over Deut. 23:9, bevattende een *Heilzame raed aen Nederlands ingezetenen*, die in den toenmaligen oorlogstijd veel indruk schijnt gemaakt te hebben en waarop A. van Ommering een gedicht vervaardigde, dat in de *Boekzaal* (1743*b*, 378) werd opgenomen. Evenzeer gaf zijn 25-jarig jubileum als predikant te Amsterdam aanleiding, dat een onbekende in de *Boekzaal* (1744*b*, 611) een gedicht aan hem wijdde, terwijl zijn preek over Richt. 6:23, 24*a*, op het eeuwfeest van den Munsterschen vrede, insgelijks door twee dichters, waarvan de één zich J.Z. teekent, in de *Boekzaal* (1748*a*, 131) bezongen werd. V.d. Aa schrijft, dat deze preek misschien is uitgegeven, hetgeen echter niet met zekerheid bevestigd kan worden. Houthoff is den 22^{en} April 1752 overleden en werd in vele lijkdichten en grafschriften herdacht; in de *Boekzaal* zijn die van Jan Hals en A. van Ommering opgenomen (1752*a*, 446, 447).

Er bestaan twee verschillende portretten van Houthoff: één in 1727 door J. Wandelaar geteekend en door J. Houbraken gegraveerd, met een Hollandsch vers van 8 regels, onderteekend J.W.; van dit portret bestaat nog een andere gravure met gelijk onderschrift. Het tweede is in 1744 door J.M. Quinckhard geteekend en eveneens door J. Houbraken gegraveerd, terwijl daaronder een Latijnsch gedicht van Verburg en een Hollandsch van Hoogvliet geplaatst zijn.

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Schotel, *Kerkel. Dordr.*, II, 285-289. - Sepp, *Polem. en Ir. Theol.*, 213.

[Adriaan Houtkamp]

HOUTKAMP (Adriaan), als zoon van den volgende te Enkhuizen geboren, werd den 24^{en} April 1807 op 17jarigen leeftijd te Leiden als student ingeschreven en ontving op 28 Juli 1811 als proponent een beroep naar Etersheim (Noord-Holland), waar hij den 22^{en} December d.a.v. door zijn vader werd bevestigd. Vanhier vertrok hij in 1816 naar Haringcarspel, doch verbond zich reeds op 26 October 1817 aan de gemeente Winkel, na één week tevoren te Haringcarspel afscheid gepreekt te hebben. Den 16^{en} September 1819 volgde een beroep naar Durgerdam, waar hij, na op 21 November d.a.v. te Winkel afscheid gepreekt te hebben, den 5^{en} December van dat jaar intrede deed, om er tot 18 September 1825 werkzaam te zijn en vandaar naar Nieuwvliet (Zeeland) te vertrekken, dat hem op 1 Juni 1825 tot voorganger gekozen

had. Hier arbeidde hij verder van 2 October 1825 tot zijn emeritaat, dat op 25 April 1852 inging, waarna hij in Juni 1863 te Groede overleed.

Gedurende zijn verblijf te Durgerdam had de groote overstrooming van 1825

plaats, waarbij de Zuiderzee-dijk doorbrak. Naar aanleiding van die ramp heeft Houtkamp een leerrede gehouden, die het licht zag onder den titel: *Leerrede gehouden... na de doorbraak*, *op 4 Februari 1825*, *in de nabijheid van Durgerdam voorgevallen* (Amst. 1825).

Litteratuur: *Alb. Stud. L.B.*, 1213. - *Cat. Letterk.*, II, 533. - *Boekz.*, passim.

[Mijnders Houtkamp]

HOUTKAMP (Mijnders), geboren te Renswoude in 1758, werd den 11^{en} September 1777 op 19jarigen leeftijd te Leiden als student ingeschreven en als proponent den 11^{en} Maart 1781 te Hoogkarspel beroepen, waar hij op 10 Juni d.a.v. zijn intrede deed. Wegens zijn Patriottische gevoelens in 1789 bij 'politicque dispositie' ontzet, ontving hij evenwel op 7 November 1790 een beroep naar Blaricum en Laren, dat hij aannam, maar waarop hij geen approbatie kon bekomen, zoodat het geen voortgang had. Voor een beroep naar Waterland (Zeeland), dat ongeveer terzelfder tijd op hem was uitgebracht, had hij bedankt. Eerst den 19^{en} Maart 1792 ontving hij weder een beroep en wel naar Hippolytushoef op Wieringen, dat 'in dit buitengewone geval' niet door den magistraat, maar door Gecommitteerde Raden van West-Friesland en het Noorderkwartier moest geapprobeerd worden. Den 28^{en} Maart gaf dit college reeds zijn goedkeuring en op 6 Mei 1792 hield Houtkamp zijn intreerede. Na ruim één jaar, den 20^{en} Juli 1793, beriep hem de gemeente Wieringerwaard; hij predikte op 8 September d.a.v. afscheid te Hippolytushoef en verbond zich één week later aan zijn nieuwe gemeente, die hij diende tot 19 April 1795, om in dat revolutiejaar weer tot zijn eerste gemeente Hoogkarspel terug te keeren, waar hij den 26^{en} April intrede deed. In 1797 verwisselde hij deze met Enkhuizen, was dáár nog 20 jaar werkzaam en overleed op 24 Mei 1817, ruim 58 jaar oud. Zijn echtgenoote P. Cloppenburg, met wie hij in 1781 was gehuwd, overleefde hem.

Nog student zijnde, heeft Houtkamp in 't licht gegeven: *Kleine Gedichtjes voor kinderen*, *kunnende strekken tot een aanhangsel*, *of om gevoegd te worden bij de Kleine Gedichtjes voor kinderen van de Heeren Van Alphen en 't Hoen* (Utr. 1780).

Litteratuur: V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Frederiks en V.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, 374. - *Alb. Stud. L.B.*, 1125. - *Cat. Lett.*, I, 535. - *Boekz.*, 1792*a*, 405; 1795*a*, 429.

[Adriaan Houttuyn]

HOUTTUYN (Adriaan), uit een echt Doopsgezind geslacht te Hoorn gesproten, is op 28 Juli 1728 of 12 Maart 1732 aldaar als liefdeprediker bij één der toenmalige afdeelingen der Doopsgezinden bevestigd. Daarna diende hij de gemeente, die uit de vereeniging der Friezen en Waterlanders te Hoorn ontstaan is en overleed op 12 April 1777 aan een beroerte, oud 76 jaar.

Houttuyn, door Van Vloten 'gemoedelijk-wijsgeerig' genoemd, was een geestverwant van Wagenaar, Betje Wolff en Aagje Deken. Te zijner nagedachtenis schreef Betje een brief, aan Aagje gericht, met twee andere brieven uitgekomen onder den titel: *Brieven van Elizabeth Bekker*, *wed. Wolff en Agatha Deken* (Hoorn 1777).

Evenals andere Doopsgezinde leeraars uit dien tijd (zie beneden, i.v. Hovens) was Houttuyn ook een ijverig voorstander der Collegianten, waaronder zich velen bevonden, die tevens lid van een andere godsdienstige gezindte waren, inzonderheid Doopsgezinden. Meermalen reisde hij naar Rijnsburg, om daar den doop bij onderdompeling te bedienen of op andere samenkomsten de gemeente te stichten. Dat hij zelfs

aan deze wijze van doopsbediening den voorkeur gaf boven de meest gebruikelijke, toonde hij in *Eenige redenen*, *waarom de in- of onderdompeling te verkiezen zij boven de besprenging* (Hoorn 1752), terwijl ook zijn *Redevoering over Hand. 16:30-34*, *te Rijnsburg uitgesproken bij gelegenheid van den Christelijken waterdoop den 2en Juny 1770* (Rott. 1770) het licht zag. Bovendien heeft hij uitgegeven: *Over de goddelijkheid en volmaaktheid van den Bijbel* (Hoorn 1771).

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Blaupot ten Cate, *Holland*, I, 38; II, 26. - A. de Jong, *Hoe in de 17e en 18e eeuw de Dompeldoop bij sommige Doopsgezinden bijval vond* (Leid. 1898), 19, 21-24, 27, 28, 31, 35. - Van Vloten, *Eliz. Wolff*, *geb. Bekker* (Haarl. 1880), 54, 58. - Dyserinck, *Hulde aan Wolff en Deken* (Midd. 1884), 60. - *Doopsgez. Bijdr.*, 1867, 57, 70. - (Ds. M.) U(iterdijk), *Uit de oude gesch. der Doopsgez. gem. te Hoorn* in: *Ons godsdienstig leven*, 2e Jaarg. (1914), nis 4 en 31. - *Cat. Doopsgez. Bibl.*, II, 137, 152.

[Willem Houttuyn]

HOUTTUYN (Willem) was uit hetzelfde geslacht als de voorgaande afkomstig en volgens een aanteekening van De Hoop Scheffer ‘niet onwaarschijnlijk’ een kleinzoon van Willem Maartensz Sleutel of Seylemaker (zie over hem: *Doopsgez. Bijdr.*, 1867, 77, 78). Houttuyn is te Hoorn geboren en studeerde te Leiden in de medicijnen, waartoe hij zich op 20jarigen leeftijd den 17en September 1712 aan de academie aldaar liet inschrijven. Twee jaar later promoveerde hij tot doctor op een *Disputatio medica inauguralis de angina* (Lugd. B. 1714), waarna hij zich als geneesheer te Hoorn vestigde. Op 10 September 1721 werd hij tot liefdeprediker bij de Friesche Doopsgezinde gemeente aldaar bevestigd en bleef als zoodanig werkzaam tot zijn overlijden op 1 September 1756. Hij was gehuwd met Aagtje Seylemaker en had een zoon Maarten, die ook de geneeskundige practijk te Hoorn uitoefende.

Op het einde der 17e eeuw was reeds een duidelijke toenadering te bemerken tusschen de twee grootste afdeelingen der Doopsgezinden te Hoorn, de Waterlanders en de Friezen, zoodat men in 1706 besloot, de predikbeurten onderling zóó te regelen, dat de wederzijdsche leden de diensten in beide gemeenten konden bijwonen. Houttuyn zal die toenadering zeker gaarne in de hand gewerkt hebben, want hij was de eerste Friesche leeraar, die een dienst in de Waterlandsche gemeente leidde en wel op 30 Mei 1723. Ook heeft hij nog de vereeniging der beide gemeenten mogen beleven, die op 17 December 1747 tot stand kwam.

Houttuyn bezorgde een tweeden druk, met voorrede, van K. van Huyzen, *Historische verhandeling van de opkomst en voortgang*, *mitsgaders de godgeleerdheid der Doopsgezinde Christenen* (Hoorn 1734) en gaf, insgelijks met een voorrede, den 5en druk uit van P.J. Twisck, *Een vaderlijk geschenk of testament. Verklaring van het vijfde gebod* (Hoorn 1742).

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Blaupot ten Cate, *Holland*, I, 38. - *Naamlijst v. Doopsgez. Schrijveren en Schriften*, 49. - *Nav.*, VII, 128. - *Alb. Stud. L.B.*, 827. - (Ds. M.) U(iterdijk), *Uit de oude gesch. der Doopsgez. gemeente te Hoorn* in: *Ons godsdienstig leven*, 2e Jaarg. (1914), nis 4 en 31.

[Johannes Fredericus Heideggers Houwing]

HOUWING (Johannes Fredericus Heideggers), in 1805 te Groningen geboren, werd aldaar op 16 September 1823 als student ingeschreven en in 1829 tot candidaat bij het Provinciaal Kerkbestuur van Drenthe bevorderd. Den 18^{en} April 1830 aan-

vaardde hij de Evangeliebediening te Oudelemmer en was dáár werkzaam tot 30 Juli 1837, waarna hij één week later intrede deed te Gorredijk, dat hem op 27 April van dat jaar had beroepen. Hier arbeidde hij, tot voortdurende ongesteldheid hem eerst noodzaakte, zich sinds 1853 door een hulpprediker, D. Fries Thieme, te doen bijstaan, en daarna met ingang van 1 Juli 1855 emeritaat te nemen, waarbij hij zelfs geen afscheidsrede kon uitspreken. Hij overleed den 2^{en} Maart 1882. Zijn zoon Wesselius Marcus, in 1831 te Oudelemmer geboren, diende als predikant de Ned. Herv. kerk van 1856 tot 1892 en was daarna lid van de 2^{e} Kamer der Staten-Generaal.

Houwing gaf in druk: *Deugd*, *de bron der edelste genoegens* (Gron. z.j.).

L i t t e r a t u u r : Romein, *Pred. Friesl.*, 599, 653. - *Alb. Stud. Gron.*, 276. - *Brinkman's Cat.*, 1833-'49, 312.

[Johan Daniël van Hoven]

HOVEN (Johan Daniël van), zoon van Daniël van H., is den 20^{en} Augustus 1705 te Hanau geboren; zijn moeder was een zuster van Prof. H.S. van Alphen, eveneens uit Hanau afkomstig. Van Hoven studeerde eerst te Marburg, daarna te Utrecht, waar zijn naam echter niet in het *Alb. Stud.* voorkomt, en werd op 2 Maart 1728 proponent onder de classis Utrecht. Toch is hij geen predikant geworden, daar hem nog in hetzelfde jaar het hoogleeraarsambt in de welsprekendheid en geschiedenis te Lingen werd opgedragen. Hier richtte hij een geleerd genootschap op, waaraan wij waarschijnlijk de uitgave danken van de op zijn naam staande bundels Verisimilia sacra et profana etc., T. I-III (Ling. 1732-1734) en *Vera et verisimilia sacra et profana*, T. I-VI (Ling. 1742-1751). In 1739 ontving hij den titel van consistoriaalraad en in 1757 een benoeming tot rector en hoogleeraar in de geschiedenis en welsprekendheid te Kampen, die hij aannam en waar hij tot zijn overlijden op 20 Maart 1793 werkzaam was. Dat hij ondanks zijn ambt, toch als godgeleerde een zekere vermaardheid genoot, blijkt uit het feit, dat hij in 1763, na het vertrek van den Harderwijkschen hoogleeraar in de theologie F.L. Cremer naar Groningen, op de groslijst geplaatst werd, waaruit een opvolger moest gekozen worden. Ook doen vele zijner geschriften hem als theoloog kennen. Hij was gehuwd met Agatha Wetstein, weduwe van Jacob de Jonge, in 1757 als predikant te Amsterdam overleden.

Van Hoven heeft zich in de eerste plaats bekendheid verworven als beoefenaar der tijdrekenkunde, ook waar het Bijbelsche onderwerpen betrof. Reeds in 1746 had hij te Lingen uitgegeven: *Index aevi antiqui s. chronotaxis generalis* en daarna tegen Mosheim geschreven een *Disputatio de vera aetate legationis Athenagorae pro Christianis* (Ling. 1752). Later verschenen een *Index tempor. s. chronotaxis synchronistica celebrium epochorum a M.C. ad Caroli M. temp.* (Zwol 1758) en een *Epistola historico-critica ad G. Meerman... de vera aetate*, *dignitate et patria Minucii Felicis* (Camp. 1762, niet in den handel; 2^{e} dr. Amst. 1762), in welke laatste hij bewijst, dat Minucius Felix ‘de allereerste Latijnsche Christen-schrijver was’ en tijdgenoot is geweest van Cornelius Fronto. Eindelijk gaf hij in een *Epistola philologico-critica ad... M.W. de Rhoer.. continens manipulum primum spicilegiorum in Euangelium D. Lucae post virorum summorum pinguiores messes* (Camp. 1762) o.a. een verklaring van Luc. II:2 (zie *Boekz.*, 1762*b*, 75). Deze Bijbeltekst had in

dien tijd in 't bijzonder de aandacht van eenige theologen getrokken. In 1756 had Aeg. Stokmans daarover een *Verhandeling* uitgegeven, waarop anonym in de *Nederlandsche Geleerde Fama* en door H.H. in: *Naleezing na den oogst over Silas' Euangelium*,

C. II:I, 2, opgenomen in *Bundel van Godgeleerde Oeffeningen*, dl. IX, 5e st., aanmerkingen gemaakt werden. Stokmans kwam daarop met H.H. in correspondentie, die hem nog een *Brief* over hetzelfde onderwerp zond, terwijl Ds. A. Wolff in in *Boekzaal* van Maart 1761 nog een nieuw gevoelen over dezelfde materie verkondigde. Stokmans gaf toen ter verdediging van zijn meening een *Aanhangzel op de Verhandeling* en nog een *Naschrift* (Goes 1761), waarin hij ook Van Hoven's bovengenoemde *Epistola philologico-critica* behandelt. Daarop kwamen *Letter- en geschiedkundige aanmerkingen* door H.H.P.P. en een *Oordeelkundige brief* van J.D.V.H. Hanoviensis uit (Amst. 1762), om Stokmans te bestrijden, zoodat de schijn gewekt werd, dat verschillende geleerden het met hem oneens waren. In *Boekz.*, 1763*a*, 102, plaatst Stokmans nu een *Bekendmaking*, waarin hij mededeelt, bemerkt te hebben, dat zoowel deze laatste twee geschriften als die van H.H. en het artikel in de *Geleerde Fama* alle slechts van één hand zijn, nl. van J.D. van Hoven. Deze verdedigt zich in Boekz., 1763*a*, 233, vrij zwak en Stokmans gaf daarop een 2en druk van zijn *Verhandeling met Aanhangzel en Naschrift* in 't licht, waaraan hij een *Afgeperste verdediging tegeti J.D. van Hoven* (Goes 1763) toevoegde, die ook afzonderlijk verkrijgbaar werd gesteld. Van Hoven maakt, volgens de *Boekz.* (1763*b*, 723) een einde aan dit geschil door de uitgave van *Nadere bevestiging*, *dat Luc. II:2 van het begin der Beschrijving in het Oostelijke Romeinsche rijk*, *en in 't bijzonder van Syrië... spreke* (Amst. 1763), wat evenwel nog door Stokmans wordt beantwoord met een *Afscheid aan den Heer J.D. v. H. op zijn E. Nadere bevestiging enz.*, doch dit is dan ook 'het laatste, dat S. tegen J.D. v. H. daar over denkt te schrijven.' Inderdaad was hiermede het geschil geëindigd.

Bleek hieruit, dat Van Hoven 'niet vredelievend' van aard was (Sepp), althans waar het Luc. II:2 betrof - bij het klimmen der jaren werd het er niet beter op. Nadat de Alkmaarder rector, later hoogleeraar, A. Kluit in 1768 en 1769 te Utrecht in 2 deelen *Vindiciae articuli □, □, τ□ in Novo Testamento*, *ofte Verhandeling over Luc. II:2* had uitgegeven, begon Van Hoven een reeks *Letter- en geschiedkundige brieven*, *dienende ter opheldering van eenige gebeurtenissen bij de geboorte van Christus voorgevallen enz.*, waarvan de eerste bundel te Kampen in 1775 uitkwam. Kluit gaf hierover beschouwingen in zijn *Addenda ad vaticinium Danielis de LXX Hebdomadibus*, *nec non Commonitio ad... J.D. v. Hoven* (Mediob. 1775) en Van Hoven vatte hierop vuur: aan zijn tweeden *Bundel* (Camp. 1776) voegde hij toe: *benevens eene noodige Erinnering tegen de verwaande Erinnering van A. Kluit.* Maar Kluit bleef bedaard en schreef een *Verklaring der reden*, *waarom hij zich op den Heer Prof. van Hoven*, *om alle deszelfs woelingen tegen zijn verklaring over Luc. II:2 niet verstoort* (Midd. 1777), waarop de daardoor blijkbaar getergde Van Hoven zijn gal uitstortte in *Letter- en Geschiedkundige brieven*, *behelzende de waare redenen*, *waarom de Prof. J.D. v. Hoven zich genoodzaakt heeft gezien de laage handelwijs*, *openbaare onderkruiping en onbeschaamde lastering van A. Kluit open te leggen en aan den Hooggel. lasteraar het laatste vaarwel te zeggen*, *waarbij teffens eenige taal- en geschiedkundige aanmerkingen ter opheldering van verscheidene schriftuurplaatsen ingemengd en de waarheid van de Herodiaansche beschrijving ten tijde van Christus' geboorte nader bevestigd worden. Met vier bijlagen* (Camp. 1777). Kluit deed verder het zwijgen ertoe, maar dat het punt in kwestie Van Hoven

steeds veel belangstelling heeft ingeboezemd, blijkt ten overvloede uit twee brieven, die hij later nog

aan R. Schutte schreef: een *Letter- en geschiedkundige brief... over de bepaalde betekenis van* '*de geheele wereld*', *en deszelfs gebruik zoo bij den H. Lukas en bij de LXX Overzetters enz.* (Amst. 1781) en een *Letter- en aardrijkskundige brief... om te bewijzen*, *dat Lukas de spreekwijze πασα ο□□ουμενη en dgl. nooit anders gebruikt dan van een aanzienlijk en meest Oostersch gedeelte van het Romeinsche gebied enz.* (Zwolle 1784).

In verband met deze kwestie staan de studies, die Van Hoven publiceerde over den stijl van het N. Testament. In twee stukken zijn uitgekomen: *Curae posteriores*, *sive flores ex amoenissimo Graeciae horto decerpti et ad ductum librorum historicorum N.T. sparsi* (Amst. 1765/66), waarvan het doel was: 'de stijl van het N.T. tegen al te strenge bedillers te verdedigen en op te helderen', en waarbij V. Hoven vooral het oog heeft op J.J. Wetstein, die telkens 'aan de plaatsen, getuigende van de godheid van Christus, knabbelt'. Ook heeft hij in *Curae Virgilianeae* (Camp. 1774) ter verdediging van den N. Testamentischen stijl willen aantoonen, dat evengoed als in het N.T., ook bij Vergilius menigvuldige Hebreeuwsche spreekwijzen worden aangetroffen.

Een ander onderwerp, waarin V. Hoven belang stelde, was de vereeniging van alle Protestanten tot één kerk. In Duitschland had Von Loen in 1748 uitgegeven: *Von Vereinigung der Protestanten* en in 1750: *Einzige wahre Religion*, waarbij hij betoogde, dat vereeniging voor de hand lag, omdat alle Protestanten de H. Schrift als richtsnoer aannemen en alleen verschillen in punten, die de grondwaarheden niet raken. Van Hoven bleek dezelfde meening voor te staan in *Vereinigung der Vernunft mit dem Glaube durch die Liebe* (Ling. 1753) en *Entwurf einer pragmatischen und unpartheyischen Friedens Geschichte der Evang. Kirche in Deutschland* (Lemgo 1759). Hier te lande maakten deze geschriften weinig indruk, maar in Duitschland hadden zij ten gevolge, dat te Neuwied een 'Vrije Academie ter vereeniging des geloofs en ter bevordering van de godsdienst' werd opgericht. In verband met deze duidelijk gebleken overtuiging van V. Hoven is het onbegrijpelijk, dat hij, volgens Sepp, in 1768 *Drie brieven over de zwarigheden der vereeniging van den godsdienst* van J.D. Michaëlis uit het Duitsch vertaalde, waarin 'op klemmenden trant tegen alle pogingen tot vereeniging' gewaarschuwd wordt.

Behalve al het genoemde, heeft Van Hoven nog de volgende geschriften in 't licht gegeven: *De historia oratorum Graecorum et Romanorum* (Ling. 1730). - *Oratio in jubileum Augustanae Confessionis* (Ling. 1730). - *Specimen historiae analyticae*, *exhibens res in Republica Hebraeorum a condito mundo usque ad Christum natum gestas* (Ling. 1732; Amst. 1734). Afzonderlijk werd hiervan nogeens te Lingen in 1741 uitgegeven: *Ratio praelectionum historicarum.* - *De neglectu Latinae linguae* (Ling. 1733). - *De historia et eloquentia* (Ling. 1736). - *Eutropius* (Amst. 1738). - *Historia ecclesiastica pragmatica*, *spec. I-III* (Ling. 1747 - 1752). - *Scriptorum eccles. inprimis med. aevi minus curate recensit. syllabus* (Camp. 1747). - *Adam*, *der erste Vasall* (Ling. 1753). - *Friedfertige Anmerkungen über das 91e St. der Götting. Anzeigen* (Ling. 1753, 1754). - *Antiquitates euangelicae etc.* (Zwol 1758). - *Antiquitatum tum reipublicae*, *tum imperii Romani brevissima delineatio* (Camp. 1759). Bij den 2^{en} druk, ald. in 1768 uitgekomen, maakt V.H. bekend, dat onjuist is, wat 'voorbaarige benijders uitgestrooit' hebben, nl. dat hij zou aftreden. Hij verklaart daarbij, niet te letten 'op 't getal, maar op de zedige naarstigheid zijner toehoor-

deren.' - *Otia litteraria ad Isalam*, *sive spicilegia historico-critica sacra et profana.* Fasc. I-III (Camp. 1762-64). - *Afscheidsbrief aan... H. Hubert over de eerste afzondering en stichting van Christus' gemeente door het voetwasschen en de instelling van het N. Verbond*, *H. Avondmaal enz.* (Camp. 1763). - *De primis philosophandi principiis* (Camp. 1763). - *Campensia*, *sive spicilegia critico-antiquaria*, 2 st. (Camp. 1766). - *Socrates' schande nader ontdekt of betoog*, *dat de zaligspreking der heidenen ijdel en ergelijk is enz.* (Camp. 1770; 2e dr. ald. 1772). Hierbij mengde hij zich in het geschil, tusschen P. Hofstede en C. Nozeman gerezen, over de vraag, of heidenen, en in 't bijzonder Socrates, zalig konden worden, welke strijd ontstaan was uit Hofstede's critiek op de *Belisarius* van Marmontel. Van Hoven schaarde zich zeer beslist aan de zijde van Hofstede, 'omdat de Heidensche zedekunde en deugd in 't gemeen, en die van Socrates in 't bijzonder, zeer gebrekkig en onzuiver geweest is.' Ook wordt hierin 'het zeer verschillend gedrag van Paulus en Socrates te Athene van nabij beschouwd.' - Verder heeft Van Hoven een maandelijksch tijdschrift uitgegeven, getiteld *Nederlandsche geleerde Fama of onzijdige berigten van 't merkwaardige dat in het geleerde Europa in dezen tijd voorvalt*, waarvan slechts zes nummers (Januari - Juli 1759) zijn uitgekomen. Eindelijk leverde hij nog bijdragen in Stockens' *Museum Criticum* (Lemgo 1774) en opstellen in *Hamb. Verm. Bibl.*, *Hamb. Berichten* en *Hamb. Briefwechsel.*

A.H. Stompwijk, praeceptor aan de Latijnsche school te Kampen, heeft in 1759 te Leiden een *Epistola etymologico-philologica ad virum cl. J.D. ab Hoven* uitgegeven.

L i t t e r a t u u r: V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Schotel, *Kerkel. Dordr.*, II, 383, 384. - Bouman, *Gesch. Geld. Hoogesch.*, II, 292, 293. - Sepp, *Stinstra*, I, 132; II, 292, 293. - Id., *Polem. en Ir. Theol.*, 154. - Id., *Staatstoezicht*, 223. - Id., *Bibl. Kerkgesch.*, 66. - De Bie, *Hofstede*, 219; Bijl., XXIV. - Ypey, *Chr. Kerk 18e e.*, IV, 111. - V. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.*, II, 198. - *Repertorium Fruin*, I, 343. - *Cat. Lett.*, I, 125; II, 376. - *Cat. Burgersd. en Nierm.*, 285. - *Boekz.*, 1762*b*, 75.

[Daniël Hovens]

HOVENS (Daniël), 10 Juni 1735 te Haarlem geboren, is eerst te Groningen voor den boekhandel opgeleid en raakte daar reeds vroeg in kennis met Matthias van Geuns (later hoogleeraar in de geneeskunde te Harderwijk en Utrecht) en Allard Hulshoff (in 1795 overleden als Doopsgezind predikant te Amsterdam). Deze werden en bleven zijn boezemvrienden; door en met hen kwam hij ertoe, de oefeningen der Collegianten te bezoeken. Hierdoor ontwaakte in hem het verlangen, zich meer in de godgeleerde wetenschap te bekwamen en hij oefende zich daarin dermate, dat hij reeds den 21en September 1755 op ongeveer 20jarigen leeftijd als leeraar der Doopsgezinden te Barsingerhorn en Kolhorn intrede kon doen. In 1757 vertrok hij vanhier naar Sneek, vervolgens (1763) naar Monnikendam en diende daarna tot 1770 de Friesche gemeente te Zaandam (Oude Huis). Den 6en September van dat jaar te Leiden beroepen op een tractement van *f* 1000- 's jaars, kwam hij tot deze gemeente over en deed er op 11 November d.a.v. intrede. Zeker heeft de wetenschappelijke zin, waarvan sommige zijner werken getuigenis afleggen, hem ertoe gebracht, zich reeds den 5en October 1770 op 35jarigen leeftijd aan de Hoogeschool te Leiden te

laten inschrijven, ten einde zich verder in de theologie te bekwamen. Gelijk Adriaan Houttuyn (zie boven) bleef Hovens veel voor de Collegianten voelen, daar hij, even-

als die ambtgenoot, te Rijnsburg den doop bij onderdompeling aan één zijner aannemelingen toediende en wel in tegenwoordigheid van den kerkeraad der Leidsche Doopsgezinde gemeente, die vervolgens den gedoopte in het lidmatenregister te Leiden inschreef (1777).

Den 12^{en} Augustus 1789 schreef Hovens aan den Kerkeraad een brief, waarin hij mededeelde, dat hij onmogelijk in den eersten tijd zijn predikbeurten kon waarnemen en een schikking verzocht; gelijk later bleek, was hij door omstandigheden genoodzaakt, het grootste deel van zijn tijd te Rotterdam door te brengen. Na veel overleg werd hem op 16 October 1789 ontslag verleend met behoud van den titel van leeraar der gemeente en van de voorrechten, daaraan verbonden, o.a. om lid van den Grooten Kerkeraad te blijven, zoolang hij te Leiden woonachtig zou zijn. Nog in hetzelfde jaar deed hij afstand van laatstgenoemd recht, maar eerst op 10 November 1793 nam hij afscheid van de gemeente, waarna hij 4 Januari 1795 te Rotterdam overleed. Hij was in 1756 gehuwd met Sanneke Nieuwenhuyzen (1733-1787).

Hoewel de beoefening der wetenschap bovenal zijn liefde bezat, had hij ook een open oog voor maatschappelijke belangen, hetgeen blijkt uit zijn benoeming in 1785 tot mede-bestuurder der pas één jaar tevoren opgerichte Maatschappij ‘tot Nut van 't Algemeen’. In dl. I der *Redevoeringen en Aanspraaken gedaan in de onderscheiden vergaderingen der Maatschappij*, is ook eene van Hovens opgenomen, in 1788 gehouden.

Van geleerdheid en scherpzinnigheid getuigt zijn geschrift *Over het onderscheidende kenmerk der Christelijke openbaring en derzelver verband met de Natuurlijke en Joodsche godsdienst*, de eerste verhandeling, die door Teyler's Godgeleerd genootschap met goud werd bekroond en opgenomen is in dl. I der *Verhandelingen* (1781). Bovendien is zijn Hollandsche verhandeling ter beantwoording van de prijsvraag, uitgeschreven door beheerders van het Stolpiaansch legaat, ‘qui fiat, ut summa Religionis Christianae efficacia ad imbuendos virtute animos in paucis tantum ejus cultoribus appareat et quaenam sint huius mali remedia’ een ‘accessit’ waardig gekeurd en in dl. IV der *Verhandelingen* (Leyden 1786) opgenomen.

In een naamloos werkje over *De leer der Doopsgezinden*, *vooral omtrent den eed* (Amst. 1794) heeft Hovens zich ‘onbewimpeld en bescheiden tevens’ over den eed uitgesproken en het gevoelen der oude Doopsgezinden op dit stuk gehandhaafd. Ook hun afkeer van het bindend gezag van belijdenisschriften wordt hier door hem in het juiste licht gesteld: die afkeer toch, sluit geen verwerping van bijzondere leerstukken uit die belijdenissen in, staat ook niet met meerdere of mindere rechtzinnigheid in verband, maar heeft zijn oorsprong in de zucht naar vrij onderzoek, dat niet alleen als een recht, maar als een verplichting der Christelijke vrijheid wordt aangemerkt.

Echt rationalistisch is verder zijn veel gebruikt *Lesboek voor de kinderen der Christenen*, *behandelende de voornaemste gronden van godsdienst en zedekunde* (Leyd. 1787; 2^{e} dr. ald. 1794; herdrukken ald. in 1818 en 1844), waarin b.v. de vraag: ‘Hoe bereidt men zich tot het geloof?’ aldus beantwoord wordt: ‘Door een redelijk en verstandig onderzoek van Jesus' leere en bedrijven’, en waar het geloof in Jezus moet blijken ‘uit de gehoorzaemheit aen zijne lessen’. Verder gaf hij uit: *Onze tegenwoordige toestand vergeleken bij dien onzer voorvaders in en omtrent het jaar 1574. In twe redevoeringen op den Bedestond den 2 en op den gedenkdag van Leydens*

ontset, *den 6 October 1782* (Leyd. 1782), terwijl nog een *Grafdicht op S. v.d. Pot*, *geb. v.d. Bosch* (1777) van zijn hand het licht zag, benevens een anonym gedicht, getiteld:

De tale der vriendschap aen Mej. C. Taan, *weduwe van G.C. van der Meulen. Bij gelegenheid van de gerechtelijke vrijspraeck van de haer valschlijk aengetijgde misdaden* (Leyd. 1785). Genoemde weduwe, Doopsgezind en te Leiden woonachtig, was nl. geheel ten onrechte beschuldigd, dat zij haar koetsier had willen omkoopen, om prins Willem V te vermoorden.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Glasius, *Godg. Ned.*, II, 152, 153. - Le Poole, *Bijdr. t.d. kennis v.h. kerk. leven onder de Doopsgez. te Leiden*, Reg^{r}. - Blaupot ten Cate, *Holland*, I, 329; II, 127, 147, 148, 167, 168. - Kühler, *Socin.*, 286. - W. de Vos, *Leven en Character van A. Hulshoff*, 34, 66. - *Arch. K.G.*, V, 256, 276. - *Doopsgez. Bijdr.*, 1880, 84-90, 95; 1907, 116, 117. - *Alb. Stud. L.B.*, 1102. - *Cat. Doopsgez. Bibl.*, II, 158, 253, 296. - *Cat. Letterk.*, I, 116, 571; II, 904, 1007.

[Abraham Hovius]

HOVIUS (Abraham), geboren te Wormer in 1643, was de zoon van Jacobus Hovius, predikant te Enkhuizen († 21 Maart 1674) en Geertje Pieters († 22 April 1690). Hij studeerde te Leiden, waar hij op 14 Mei 1664 als student is ingeschreven en werd in 1667 de eerste predikant van Andijk. Een beroep naar Stavoren, geapprobeerd op 30 Januari 1671, nam hij aan en diende die gemeente, tot hij op 21 Maart 1681, oud 37 jaar, overleed. Als student schreef hij een Hebreeuwsch lofdicht achter Voetius' *Exercitia pietatis* (1664).

L i t t e r a t u u r : Duker, *Voetius*, III, 58. - Romein, *Pred. Friesl.*, 410. - *Nav.*, VII, 250. - *Alb. Stud. L.B.*, 516.

[Gillis de Hoy]

HOY (Aegidius of **Gillis de),** soms ook **de Hooy** genoemd, was in 1665 te Schiedam geboren als zoon van Jan Jansz. de Hoy en Catharina, wier familienaam onbekend is. Hij moet één der eerste jeneverstokers in Schiedam geweest zijn en huwde op 6 September 1682 (?) met Magdalena Outhuys, geboren te Maastricht. Het predikambt schijnt echter meer aantrekkelijkheid voor hem gehad te hebben dan de jeneverstokerij, want op 7 Maart 1693 liet hij zich als theoloog aan de Leidsche academie inschrijven en vertrok in 1695 als predikant naar de kolonie Suriname. Hier diende hij eerst de gemeente Perika en Kottika van Juli 1695 tot December 1696, daarna die van Paramaribo, waar hij echter reeds in Augustus 1698 overleed. Een zoon van Aegidius de Hoy, David Leonard, was eigenaar van een plantage in Suriname.

Van De Hoy hebben de volgende werken het licht gezien: *Geestelijke Vrijage tusschen den Heere Jesus*, *Gods Zoon*, *en des Zatans boelen en hellenwigten*, *zijnde een korte klaare schriftmaatige en in alle deszelfs deelen een volkoomen verhandelinge van de natuur van 't zaligmaakende huwelijksverbond*, *over Hozea 2:18*, *19* (Rott. 1741). Daar De Hoy dit als S.S. Th(eol.) S(tud.) geschreven heeft, zal deze uitgave òf een herdruk wezen òf eerst lang na zijn dood in 't licht zijn gegeven. In 1885 verscheen te Utrecht een herdruk. - '*t Groot erfdeel van een ware gelovige*, *zijnde een kort berigt van de natuure*, *werkinge en vruchten van 't geloof* (Rott.). - *Sleutel van Gods zegeningen. Zach. 12:10*, 2 dln.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - *Maandblad de Ned. Leeuw*, 1924, 122. - Van Schaick, *Proeve van of bijdr. tot de gesch.*, *vooral der Herv. kerk*, *in Suriname* in het tijdschrift *West-Indië*, dl. I, 19, 85. - *Alb. Stud. L.B.*, 725. - *Boekz.*, 1757*a*, 432; 1767*b*, 498; 1769*b*, 613.

[Htuerab Nahoi]

HTUERAB NAHOI, schuilnaam van J. Barueth (zie boven, I, 320 vv.), waaronder hij schreef: *De oude onschatbare vrijheid en eerste edele grondwet der burgeren en inwoneren te Dordrecht ten proefsteen genoomen om het patriotismus derzelver regeering daar op te toetsen enz.* (Dordr. 1782).

L i t t e r a t u u r : Van Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.*, I, 244.

[Gédéon Huet]

HUET (Gédéon), geboren te Montargis (dep. Loiret. Fr.) in 1654, is de eerste in de rij der predikanten van zijn geslacht, die bijna allen de Waalsche Kerk in Nederland hebben gediend[1)], en van wie er verschillende mannen van beteekenis zijn geweest.

Hij studeerde te Genève en was predikant te Blet (tegenwoordig meest Bled geschreven) bij Bourges. Kort vóór de herroeping van het Edict van Nantes verliet hij, den 13^{en} Juni 1685, met zijn vrouw en dochter na daartoe verkregen toestemming zijn vaderland. Hij vertrok naar Zwitserland, waar hij zich in Aug. 1685 te Neuchâtel bevond. Vandaar ging hij naar Marburg. Vervolgens diende hij de gemeente te St.-Lambert in den Paltz. De inval der Franschen in 1688 noopte hem in allerijl vandaar te vluchten. Beroofd van alles kwam hij te Marburg terug, en nog in Dec. van datzelfde jaar, voorzien van een zeer loffelijk getuigenis der Theol. Faculteit aldaar, in Holland. Hier vestigde hij zich eerst te Dordrecht, waar hij als ministre suffragant onder toezicht der plaatselijke Waalsche predikanten werd aangesteld. Bij de Waalsche synode te Amsterdam van Aug. 1690 kwamen klachten in, dat van de preekstoelen en in bijzondere gezelschappen stellingen werden voorgedragen, die den hartader van de Gereformeerde religie aantastten, te meer verderfelijk geacht, daar zij onder het masker van verdraagzaamheid en broederliefde werden gepubliceerd. Vooral dit achtte men gevaarlijk, dat het dulden van de Sociniaansche leeringen werd aanbevolen, onder voorgeven dat men ook daarmede, evengoed als met het volgen van de Gereformeerde leer, kon zalig worden, indien men slechts aan de inspraken van zijn geweten gehoor gaf; voorts dat elk lid van een kerkelijke gemeente recht had te gelooven en anderen in te scherpen wat hij goed achtte zonder dat eenige politieke of kerkelijke macht dit beletten kon, en ook dat de genade door God aan zondaren bewezen alleen lag in de prediking van het Evangelie, niet in een krachtdadige werking des H. Geestes in het hart. Deze stellingen werden gevonden o.a. in de (anoniem), van hem verschenen *Lettre écritte de Suisse en Hollande*, gevolgd door een *Autre lettre* etc., en aangevallen door den Rotterdamschen predikant P. Jurieu in diens *Tableau du Socinianisme*, waarop Huet weer van antwoord diende met een paar *Apologieën.* Hij onttrok de uitgave dezer geschriften aan de strenge kerkelijke censuur door de synoden ingesteld. Zijn ideeën vonden met name te Dordrecht ingang (men sprak er zelfs van Huetisme), en de predikanten aldaar traden er zoo streng mogelijk tegen op. De Waalsche synode te Leiden (Mei 1691) veroordeelde zeven stellingen aan zijn geschriften ontleend, en schorste hem in zijn

1) Over het geslacht Huet en zijn afkomst zie men o.a. A.G. v. Hamel in: *Mannen v. Beteek.* D. XVIII (1887), blz. 4-6. De genealogie komt voor in: *Ned. Patriciaat*, X (1919), blz. 130-135. Een beknopte en duidelijke opsomming van de predikanten Huet vindt men bij Nagtglas, *Levensber.*, blz. 424-426.

bediening voorloopig tot de volgende synode. Buiten alle bediening van zijn ambt gezet hield Huet zich bezig speciaal met letterkundige studie, totdat hij in 1693 benoemd werd tot ‘pasteur adjoint’ bij de Waalsche gemeente te 's-Gravenhage, waar hem in Mei 1700 werd

opgedragen des Zondagavonds op beurt te preeken. In Oct. 1721 verkreeg hij op zijn verzoek emeritaat wegens ouderdomsgebreken, die hem het lezen en schrijven beletten. Hij overleed te 's-Gravenhage den 24^{en} Mei 1729 en werd begraven in de Nieuwe Kerk aldaar.

In zijn zeer bewogen leven genoot hij veler hoogachting. Teissèdre l'Ange teekent hem in zijn *Souvenirs* (zie *Litt.*) als een man uit één stuk, als een 'ministre d'une foi éclairée, d'une charité évangélique et d'un talent distingué.' Met zijn opvatting van verdraagzaamheid lag het voor de hand dat hij in conflict geraakte met Jurieu en diens medestanders, die sterk stonden op handhaving der leertucht, en onder wier invloed door de synoden zeer strenge maatregelen waren genomen tegen elke ketterij. In 1694 diende Jurieu een nieuwe aanklacht tegen hem in, kreeg hij het gedaan, dat hijzelf als rechter zou optreden, en richtte hij een scherpen aanval tegen hem in zijn *Instruction pour M. Huet*, *Ministre appelant*, *de 2 actes rendus au Consistoire de Rotterdam. Févr. 1694. Contre M. Jurieu défenseur sur ledit appèl.*

Naar aanleiding van den eisch der synode dat Huet schriftelijk instemming zou betuigen met de veroordeelende uitspraak der synode, verschenen in 1694 de *Remonstrances très humbles du Sr. G. Huet.* Om zijn rechtzinnigheid te bewijzen tegen Jurieu's aanvallen gaf hij zijn beide hieronder vermelde 'sermons' uit.

G. Huet was gehuwd met Anna Lenfant,[1)] dochter van Paul Lenfant, pred. te Châtillon sur Loire, en zuster van den beroemden geleerde te Berlijn Jacques Lenfant. Behalve de dochter, die hem reeds vóór zijn vertrek uit Frankrijk geboren was, en nog twee dochters (geb. in 1691 en 1693), had hij één zoon, die hierna volgt.

Portretten zijn van Gédéon Huet niet bekend.

Van hem zijn de volgende geschriften bekend:

[Anon.], *Lettre écritte de Suisse en Hollande pour suppléer au défaut de la réponse que l'on avait promis de donner à un certain ouvrage que M. Pelisson a publié sous le nom d'un nouveau-converti*, *touchant les récriminations*, *qui y sont faites aux Réformez des violences*, *que les Catholiques employent pour la conversion de ceux qu'ils appellent hérétiques.* Dordr. 1690. 12°.[2)] - [Anon.], *Autre lettre écritte de Suisse en Hollande pour répondre à la seconde partie de l'ouvrage de prétendu nouveau-converti*, *touchant les Réflexions qu'il y fait sur ce qu'il appelle les guerres civiles des Protestants et la présente invasion de l'Angleterre.* Dordr. 1690. 12°. - *Apologie pour les vrais tolérans*, *où l'on fait voir avec la dernière évidence et d'une manière à convaincre les plus préoccupéz*, *la pureté de leurs intentions et la vérité de leur dogme* etc. Dordr. 1690. 12°. - *Apologie pour l'Apologiste des Tolérans ou l'on fait voir*, *avec la dernière évidence*, *combien ses intentions et sa conduite ont été pures et droites*, *dans tous le cours de cette affaire. Pour opposer au sinistres interprétations*, *que M.J. en donne dans quelques Ecrits*, *mais particulièrement dans son Tableau du Socinianisme.* Dordr. 1690. 12°. (*Bibloth. Univ. et Hist. de l'Année 1690*, p. 292-295). - *Remonstrances très-humbles* etc. 1694. - *L'unique moyen de parvenir au ciel et le propiciatoire de la Nouvelle Alliance*, *en Sermons sur Jean XIV:6 et Rom. III:24. Avec un avertissement où sont contenues quelques reflexions nécessaires pour l'intelligence du but que l'auteur s'y est proposé.* La Haye. 1694. 8°. (Boekz. 1694*b*, 351, 352).

1) Zoo wordt de naam doorgaans geschreven; Teissèdre l'Ange *(Souvenirs)* schrijft hem *l'Enfant.*

2) Een anoniem uitgegeven scherpe satyre tegen de Protestanten, toegeschreven aan gen. auteur.

Verder bezorgde hij samen met Beauval een nieuwe uitgave van de *Dictionnaire* van Furetière, en bewerkte hij een register op de *Dictionn. histor. et crit.* van P. Bayle, met wien hij bevriend was, en schreef hij tot diens verdediging *Lettre d'un des amis de Bayle aux amis de M. Jurieu.* (Vgl. Des Maizeaux, *La Vie de Mr. Bayle* (vóór T.I. v. Bayle, *Dict. hist. et crit.*), p. XLVIII.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 434. - Nagtglas, *Levensber.*, blz. 424. - Haag, *La France Protestante.* VI, p. 5, 6. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* V, k. 245, 246 (art. v. S. Cler). - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H.K.* III, blz. 70, 71; Aant., blz. 48. - J. Teissèdre l'Ange, *Souvenirs offerte au troupeau Wall. d'Amst.*, p. 18, 19. - D.F. Poujol, *Hist. et influence des Egl. Wall. dans les Pays-Bas*, p. 176. - *Bullet. de la Comm. pour l'hist. des Egl. Wall.* III, p. 56, 57. - D.T. Huet, *Notice sur G. Huet et sur ses descendants* (1831) (copie v.e. manuscript). - *Boekz.* 1694, blz. 351, 352. - *Catal. de la Biblioth. Wall. de Leyde*, suppl. p. 14, 15. - Schotel, *Kerk. Dordr.* II, blz. 207, 208. - *Art. du syn. Wall. des Prov. Unives.* Aant. 1690, art. 27 et May 1691 art. 29.

[Théodore François Huet]

HUET (Théodore François), meer bekend onder den eerste dezer voornamen, geboren te 's-Gravenhage uit het huwelijk van Gédéon Huet en Anna Lenfant (zie vor. art.), werd ald. den 2^{en} Maart 1698 gedoopt in de Waalsche Kerk. Hij werd bevestigd als predikant bij de Waalsche gemeente in zijn geboortestad den 26^{en} Mei 1720[1)], en nam van haar afscheid den 25^{en} Febr. 1731, waarna hij bevestigd werd als Waalsch predikant te Amsterdam den 11^{en} Maart d.a.v. Reeds den 27^{en} Oct. 1733 overleed hij aldaar in den vollen bloei zijns levens.

Hij was bekend als redenaar, en ontving zelfs een beroeping naar Berlijn.

Behalve door zijn uitgegeven preeken is hij bekend door zijn zeer pijnlijk conflict met Jacques Saurin, die met Chion en Armand de Lachapelle behoorde tot zijne ambtgenooten in Den Haag. Laatstgen. had in een driemaandelijksch tijdschrift, *Bibliothèque raisonnée*,[2)], Saurin heftig aangevallen naar aanleiding van een *Dissertation sur le mensonge*, in 1728 door dezen als aanhangsel toegevoegd in zijn Bijbelsche Geschiedenis voor geleerden, bij het verhaal van Davids zalving door Samuël. De noodleugen of het onzondig liegen, de gedienstige leugen of 'le mensonge officieux' werd in haar redenen vóór en tegen 'historiquement' beschouwd, zonder meer. Saurin had daarbij verklaard geen partij te kiezen; zijn uitdrukkelijke bedoeling was alleen, als axioma van moraal te stellen dat een dergelijk moeilijk consciëntiegeval tot verdraagzaamheid en niet tot tweedracht behoorde te leiden. Huet schaarde zich aan de zijde van de Lachapelle en kwam er straks toe het voor te stellen alsof Saurin zelf de noodleugen voorstond. Het ontstane geschil kwam zelfs ter tafel in synodale vergaderingen.

Van 1728 tot 1730 hield de twist aan. Een Fransch publicist, de onderwijzer Bruys bood Saurin aan een apologie voor hem uit te geven, maar deze wees de aangeboden hulp af, en gaf Bruys den raad zich te wenden tot bekwame en onpartijdige juristen.

1) Bij v.d. Aa t.a.p. wordt ten onrechte vermeld dat hij in 1728 predikant in Den Haag zou zijn geworden. Eveneens onjuist wordt daar 21 Oct. genoemd als datum van zijn overlijden.
2) T. II, p. 209-219; T. IV, p. 206-226.

Toch zond laatstgen. zijn geschriften in het licht; het bevatte krasse beschuldigingen aan het adres van Huet en de Lachapelle. Tegen Bruys werd

daarom een rechtsvervolging ingesteld; deze beweerde dat Saurin hem de bijzonderheden omtrent zijn collega's verschaft had. Beide ambtgenooten, die zich beleedigd voelden, hielden Saurin voor, dat hij aan de waardigheid van zijn ambt verplicht was, openlijk te verklaren geenerlei deel te hebben gehad aan de uitgave van het libel.

Aan Huet is verweten dat hij zeer onredelijk tegen Saurin zou zijn opgetreden en aan diens sterfbed nog een allerpijnlijkste scène zou hebben veroorzaakt. Volgens mededeeling van Gaberel (zie ond. *Litt.*) verliet hij ten slotte 'brusquement' den stervenden Saurin, die tot het laatst bleef ontkennen de hand te hebben gehad in bedoelde uitgave; Huet zou hem bij het heengaan hebben toegevoegd: 'Eh bien, en supposant l'exactitude de ce que voux dites, je vous souhaite la grâce de Dieu et je vous pardonne'.[1)] Nog in den loop der 19e eeuw werd over dit gebeurde een hevige polemiek gevoerd tusschen Cd. Busken Huet en J.J. v. Oosterzee naar aanleiding van enkele uitlatingen daaromtrent in het geschrift van laatstgen. over J.J. Saurin (zie ond. *Litt.*)

Th. Huet hield de openingsrede over 2 Tim. II:24-26 voor de Waalsche synode te Nijmegen in Sept. 1772.

Tot zijn vrienden behoorde Lord Chesterfield.

Hij huwde te 's-Gravenhage den 7en Jan. 1720 met Claudine Susanne Louis, (overl. te Leiden 26 Sept. 1776), dochter van Mr. Dan. Louis, Advocaat bij den Hove van Holland en Westfriesland ald., en zuster van Dan. Louis, Waalsch pred. te Zwolle. Van de kinderen uit hun huwelijk geboren kwam één dochter na haars vaders dood in leven. De oudste zoon, Dan. Théodore, volgt hierna.

Portretten van Th. Huet zijn niet bekend.

Van hem zag het licht:

Sermons sur divers Textes de l'Ecriture sainte. La Haye. 1727. Na zijn dood herdrukt en met nog 2 deelen vermeerderd. Amst. 1734-1738. 3 vol. 8o. - *Sermons sur les sections du Catechisme de Calvin.* Amst. 1762. 4 vol. 8o; lang na zijn verscheiden door zijn oudsten zoon voltooid en in het licht gegeven.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 434. - Hs. Borger.[2)] - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* V, k. 247, 248 (art. v. S. Cler). - Haag, *La France Prot.* VI, p. 6, 7. - J.J. v. Oosterzee, *Jacques Saurin. Eene bladzijde uit de geschied. der Kanselwelsprekendheid*[3)], blz. 24-32, 148. - Dez., *Iets over de verhouding tusschen J. Saurin en Theod. Huet*, in: *Jaarb. v. Wet. Theol.* 13e dl. (1855), blz. 590-618. - Cd. Busken Huet, *Jacques Saurin en Theod. Huet*, *eene proeve v. kerkgesch. kritiek.* Haarl. 1855. - J. Gaberel, *Jacques Saurin. Sa vie et sa correspondance.* Genève. 1864, p. 63, 124, 125, 215-217. - M. Bresson, *Un procès en hérésie. Jacques Saurin devant les Syn. Wall.*, p. 47, 48, 65, 66. - F.J. Los, *Geschied. der Ned. Geloofsbelijd.*, in: *Troffel en Zwaard.* 19e Jrg. (1916), blz. 119-124. - Miller, verv. op Mosheims *Zedeleer.* VI, blz. 639, 640. - Ypey, *Gesch. Kr. Kerk 18e e.* VIII, blz. 370. - A.G. v. Hamel, *Conr. Busken Huet*, in: *Mannen v. Beteek.* D. XVIII (1887), blz. 9, 10.

1) Vgl. ook: *Fidèle rapport de ce qui s'est passé chez Mr. Saurin*, *lors qu'il agonissait* en *Les dernières heures de Mr. J. Saurin*, bij v. Oosterzee a.w., blz. 140-143.
2) Borger vergist zich door *Theod. François Huet* te onderscheiden van *Th. Huet.*
3) In 1869 verscheen te Utrecht een verm. druk m. 'Naschrift.'

[Daniël Théodore Huet]

HUET (Daniël Théodore), tweede zoon van Théodore François Huet (zie vor. art.), werd geboren te 's-Gravenhage den 1^{en} Oct. 1724, en ingeschreven als student te Leiden den 7^{en} Jan. 1740. Als proponent te Amsterdam werd hij beroepen bij de Waalsche gemeente te Vlissingen, en na peremptoir geëxamineerd te zijn door de Waalsche synode te Zwolle, den 5^{en} Sept. 1748 bevestigd door Ds. J. Chatelain, pred. te Amsterdam. Den 8^{en} Mei 1763 preekte hij er afscheid (m. Fil. I:27), waarop hij den 22^{en} d.a.v. bevestigd werd te Utrecht door zijn oom Ds. Dan. Louis, pred. te Zwolle (m. Hand. II:1-4; intr. m. 2 Cor. IV:7, 8). Hij bleef te Utrecht werkzaam totdat hij den 12^{en} Mei[1)] 1795 aan verval van krachten in vrede ontsliep.

Hij opende in 1752 de Waalsche najaarssynode te Leiden met een rede over 2 Tim. I:8, 9 en fungeerde als modérateur der Waalsche voorjaarssynode te Vlissingen in 1753.

Evenals zijn vader en zijn grootvader deed hij zich kennen als een bekwaam godgeleerde; ook beoefende hij de Nederlandsche en Latijnsche dichtkunst. In zijn *Inhuldiging v. W.H Friso* beschreef hij diens inhuldiging als Heer van Vlissingen; hun Ed. Achtb. lieten het geschrift op aanzienlijke kosten voor rekening der stad te Amsterdam drukken; Huet kreeg daarbij voor zijn arbeid 50 dukaten, hem door den Thesaurier overhandigd. Achter zijn verhandeling vindt men een dichterlijken zegenwensch voor Friso en een Treurdicht op diens overlijden[2)], dat beter kwaliteiten vertoont dan vele andere, bij diezelfde gelegenheid verschenen. Ook leverde hij een overzetting in het Latijn van Jeremia's Klaagliederen. Het Latijn was hem zoozeer eigen dat hij een preekschets in die taal opschreef, en daarnaar in het Fransch preekte.

Hij huwde den 7^{en} Juni 1750 te Vlissingen met Esther Joly (overl. 1806). Uit dit huwelijk werden negen kinderen geboren, waarvan twee zoons hierna volgen.

Portretten zijn van hem niet bekend.

Van hem zag het licht:

Inhuldiging v. Willem Karel Hendrik Friso, *als Erfheer v. Vlissingen op den 5 Junij 1751.* Amst. 1754 fol. m. pl. (Bibl. Ned. Lett.). - *Lamentationum Jeremiae paraphrasis poëtica.* Traj. ad Rh. 1770 4° (Bibl. Ned. Lett.). - *De goddelijkheid des Evangelies*, *afgeleid v. deszelfs verborgenheden.* Uit het Fr. vert. Utr. 1772. 8°. - *Reflexions sur la Nouvelle Apologie pour Socrate de Mr. J.A. Eberhard.* Utr. 1774. 8°. In het Nederd. *Bedenkingen over de nieuwe Apologie voor Socrates* enz. Utr. 1774. 8°. - *Sermons sur divers textes de l'Ecriture Sainte.* (Uitgeg. na H.'s overlijden). Amst. 1797. 2 t. 8°. - In *Notice sur G. Huet et ses descendants* worden bovendien nog aan hem toegekend twee anoniem verschenen geschriftjes: *Noodige Waarschuwing aan de Lezers v.d. Ned. Bibliotheek.* ('s-Gravenh. 1776), en: *Brief aan de Schrijvers v.d. Ned. Bibliotheek.* Amst. 1782.

Ook gaf hij de preeken uit van zijn vader over Calvijns Catechismus (zie vor. art). In de *Recueil de Cantiques de 1802* is de tekst van N° 66 van hem.

1) In *Bullet. de la Comm. pour l'hist. des Egl. Wall.* III, p. 116 wordt als zijn sterfdag genoemd 13 Mei 1795.
2) Vgl. *Dichtkundige Cypressenbladen*, waarin ook Huets gedichten zijn geplaatst.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 434, 435. - Hs. Borger. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* V, k. 244, 245 (art. v. S. Cler). - Haag, *La France Prot.* VI, p. 7. - Vrolikhert, *Vliss. Kerkhemel*, blz. 310, 311, 334. - v.d. Aa, *Wdb. Ned. Dicht.* II, blz. 270, 271. - *Boekz.* 1748*b*, 237. - A.G. v.

Hamel, *Conr. Busken Huet*, in: *Mannen v. Beteek.* D.XVIII (1887), blz. 10. - J.H. Hoeufft, *Parnasus Lat.-Belg.*, *sive plerique e poëtis Belgii Latinis*, *epigramm. atque adnot. illustr.*, p. 226. - [P.J.J. Mounier et M.A. Perk], *Tableau des auteurs et des sources du texte et des mélodies du Recueil de Cantiques*, p. 14, 25, 32. - *Cat. Letterk.* I, k. 455; II, k. 581, 898.

[Samuel Théodore Huet]

HUET (Samuel Théodore), oudste zoon van Dan. Théod. Huet (zie vor. art.) werd geboren te Vlissingen den 21^{en} Juli 1759. Hij studeerde te Leiden (hoewel zijn naam niet voorkomt in het *Alb. Stud.*). Toegelaten als proponent werd hij den 25^{en} Apr. 1784 bevestigd bij de Waalsche gemeente in zijn geboortestad door zijn vader (m. 2 Tim. II:1; intr. m. 2 Cor. II:16*b*, 17). In 1794 bedankte hij voor een nominatie te Middelburg. Den 10^{en} Juli 1808 preekte hij afscheid te Vlissingen (m. 2 Cor. XIII:13), en den 17^{en} d.a.v. werd hij bevestigd als Waalsch predikant in den Briel door Ds. L. Porte, pred. te Rotterdam (m. 1 Sam. X:25*b*; intr. m. Openb. II:10*b*). Den 25^{en} Apr. 1824 herdacht hij zijn 40jarige bediening. Ondanks lichaamszwakte bleef hij werkzaam in den Briel, waar hij ook als schoolopziener fungeerde, totdat hij er den 4^{en} Dec. 1826 overleed. Nog in het jaar vóór zijn dood hield hij een opwekkende rede voor het Ned. Zendel. genootschap (in druk uitgegeven; zie hierond.).

Hoewel hij naar zijn eigen verklaring met droefheid zijn gemeente te Vlissingen verliet, nam hij, vooral in deze benarde tijden gebukt onder de lasten van zijn groot gezin, de beroeping naar den Briel aan, nadat hem door Burgemeesteren aldaar verzekerd was een jaarlijksche toelage van 200 Gulden tot zijn dood boven zijn landstractement. Na zijn verscheiden zou zijn gemeente deelen in het lot van die standplaatsen van Fransche of Waalsche predikanten, die volgens Kon. Besl. van 19 Aug. 1817 werden opgeheven. In datzelfde jaar wendde Huet tot Z.M. met een request tot Z.M. om verhooging van zijn tractement ‘ter somma van *f* 300 's jaars’. Met het oog op zijn gevorderden leeftijd en staat en talrijk gezin, de soberheid van zijn bezoldiging en de door hem geleden verliezen, bijzonder die in zijn bezoldiging in de jaren 1811, '12 en '13, besloten Burgemeesteren, in wier handen zijn verzoek was gesteld door den Gouverneur van Z.-Holland, in hun vergadering van 15 Maart 1817, gunstig bij Z.M. te adviseeren, met dien verstande echter, dat vervallen zouden al zijn verdere reclames over niet genoten tractementen, kinder-, school- en academiegelden. Bij missive van 7 Aug. 1818 berichtte de Directeur-Generaal, dat overeenkomstig het Kon. Besl. van 18 Juli het landstractement van Huet vermeerderd zou worden met *f* 140, en zou bedragen *f* 900.

Reeds op dertienjarigen leeftijd werd hij door Curatoren der Latijnsche Scholen met een prijs begiftigd wegens vorderingen in de Latijnsche talen. In zijn later leven betoonde hij zich iemand van uitgebreide kennis en edel karakter.

Den 22^{en} 1801 werd hij benoemd tot schoolopziener over het 2^{e} district van Schelde en Maas, en den 16^{en} Juli 1806 over het 3^{e} schooldistrict van het Departement van Zeeland. Als lid van de Prov. Commissie voor het onderwijs maakte hij zich zeer verdienstelijk voor het schoolwezen. Ook was hij een ijverig lid van het Ned. Zendel.-Genootschap.

Hij presideerde de Waalsche voorjaarssynode te Vlissingen in 1785, en hield de openingsrede (over 2 Tim. II:15) voor de Waalsche voorjaarssynode te Goes in 1790. In 1790 werd hij benoemd tot lid van het Zeeuwsch Genootschap.

Bij gelegenheid van de invoering van den Franschen Gezangenbundel (zie volgend art.), die al mede het eerst te Vlissingen werd ingevoerd, hield hij den 22^{en} Mei 1803 een toepasselijke leerrede, en bij het in gebruik nemen van het orgel in de Fransche kerk te Brielle sprak hij den 25^{en} Aug. 1816 eveneens een toepasselijke preek uit (t. 1 Cor. XIV:10). Zijn zoon Jean Jacques diende de Brielsche gemeente van 1816 tot 1826 als organist en van 1812 tot 1824 als koster op een jaarwedde van 48 Gulden.

S.Th. Huet huwde te Vlissingen den 16^{en} Aug. 1789 met Jacoba Adriana Busken, een even geleerde, geestige als huishoudelijke vrouw, die reeds op haar veertiende jaar een Latijnschen prijs verwierf op het Gymnasium te Vlissingen. Uit dit huwelijk werden tien kinderen geboren, waaronder drie zoons; de oudste was Dan. Theod. Huet (zie hierna art. i.v.)

Afbeeldingen zijn van hem niet bekend.

Het eenige geschrift door hem uitgegeven was zijn *Opwekkende Redev.*, *uitgespr. voor de buitengew. vergad. v.h. Ned. Zend. Gen. te Rotterdam den 19^{en} Juli 1825.* Rott. 1825.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 435. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* V, k. 247 (art. v. S. Cler). - Haag, *La France Prot.* VI, p. 7. - *Bulletin de la Comm. pour l'hist. des Egl. Wall*, I, p. 199-205, 260, 265; II, p. 245, 252. - *Nav.* XXIX (1879), blz. 75, 79, 81, 82, 84, 85, 171, 173, 174, 180, 225, 227^{n}. - J. Utrecht Dresselhuis, *De Waalsche Gemeenten in Zeeland*, blz. 103, 120. - J. v.d. Baan, *Wolfaartsdyk*, enz. blz. 391. - *Boekz.* 1773*b*, 232; 1826*b*, 87, 107. - Ypey, *Gesch. v.h. Kerkgen. der Herv. 18e e.* I, blz. 146.

[Pierre Daniël Huet]

HUET (Pierre Daniël), zoon van Dan. Théod. Huet en Esther Joly, jongere broeder van Sam. Théod. Huet (zie vor. art.) werd geboren te Vlissingen den 29^{en} Sept. 1761. Tot proponent bevorderd te Rotterdam, werd hij den 18^{en} Febr. 1787 bevestigd als Waalsch predikant te Harderwijk door zijn vader (m. 2 Tim. II:1; intr. m. Rom. I:16*a.*) Hij bedankte voor een beroep naar Kampen, in Juli 1792 op hem uitgebracht en preekte naar aanl. daarvan over Mt. XIII:51, 52. Den 26^{en} Oct. 1794 deed hij intrede (m. 1 Cor. I:21) als Waalsch predikant te Haarlem, na bevestigd te zijn door zijn vader (m. 2 Cor. IV:7). Hier bleef hij slechts ruim een jaar. Den 6^{en} Dec. 1795 preekte hij er afscheid (m. 1 Thess. II:13), waarop den 13^{en} zijn bevestiging volgde te Amsterdam door Ds. J.Th. Griot, pred. ald. (m. 2 Cor. IV:7; intr. m. Rom. X:15*b*). Hij overleed er den 13^{en} Aug. 1810.

Hij fungeerde als scriba der Waalsche voorjaarssynode te Kampen, der najaarssynode te Gouda, in 1804, der voorjaarssynode te Leeuwarden in 1806 en als praeses der voorjaarssynode te Amsterdam in 1800.

Bij de voorbereiding van den Gezangenbundel der Ned. Herv. Kerk behoorde hij tot degenen, aan wie de muzikale bewerking der Gezangen was toevertrouwd. Als zoodanig moeten aan hem te danken zijn de zangwijzen van Gez. 8, 83, 145, 149, 168, en van een twintigtal der Waalsche Cantiques in de *Recueil des Cantiques de*

1802, nl. de no's 3, 11, 15, 34, 62, 65, 67, 80, 82, 87, 89, 90, 92, 99, 104, 115, 116, 122, 123, 125.

Hij huwde den 24en Oct. 1797 te Delft met Françoise Esther l'Ange, dochter van Ds. Pierre l'Ange, Waalsche pred. te Dordrecht, uit welk huwelijk zes kinderen

werden geboren, waarvan een zoon Pierre Josué Louis hierna volgt (i.v.). In Jan. 1805 onverwacht als weduwnaar achtergebleven bij de geboorte van zijn vijfde kind, hertrouwde hij den 30^{en} Aug. 1806 met Anna Maria Titsingh, die hem een zoon schonk, in 1831 in den veldtocht tegen de Belgen gewond en 28 Sept. van datzelfde jaar aan de kinderziekte overleden, 23 jaar oud.

Na P.D. Huets dood werd een bundel zijner preeken in het licht gegeven: *Sermon de feu Mr. Pierre Dan. Huet*, *Past. d' Egl. Wall. d'Amsterdam.* Amst. 1813. 8°.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 435. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* V, k. 246, 247 (art. v. S. Cler). - Haag, *La France Prot.* VI, p. 8. - J. Teissèdre l' Ange, *Souvenirs offerts au troupeau Wall. d'Amsterdam*, p. 20, 21. - *Alg. Konst- en Letterbode.* 1811, II, blz. 162. - *Nav.* XXII (1872), blz. 608. - Bennink Janssonius, *Gesch. v.h. Kerkgezang bij de Herv. in Ned.*, blz. 316, 338. - *Boekz.* 1810*b*, 219; 1814*a*, 355-371. - [P.J.J. Mounier et M.A. Perk], *Tableau des auteurs et des sources du texte et des mélodies du Recueil de Cantiques de 1802* etc., p. 16, 19, 21, 25, 27, 29, 31, 33. - Ypey, *Gesch. v.h. Kerkgen. der Herv. 18e e.* I, blz. 145, 146.

[Daniël Théodore Huet]

HUET (Daniël Théodore), oudste zoon van Samuel Théodore Huet en Jacoba Adriana Busken, werd geboren te Vlissingen den 16^{en} Aug. 1790. Hij bezocht aldaar de Fransche school en kreeg van zijn vader onderwijs in de oude talen, waarna hij werd ingeschreven als student te Leiden den 20^{en} Sept. 1808. Hier behoorden o.a. van der Palm en de Lector E.A. Borger tot zijn leermeesters, en tot zijn vrienden G.H.M. Delprat, zijn latere collega te Rotterdam[1]. De intusschen plaatsgehad hebbende inlijving van ons vaderland in het Fransche Keizerrijk was oorzaak dat Huet slechts vier jaren te Leiden studeerde; bij het verlaten van de academie ontving hij van zijn leermeesters zeer vereerende getuigschriften. Nog in Sept. 1812 slaagde hij voor het praeparatoir kerkelijk examen, waarop hij door de toenmalige ‘Fondés de Pouvoir’ van de Waalsche synode, tot de Evangeliebediening werd toegelaten; beide examina legde hij af tegelijk o.a. met zijn vriend Delprat. Toen hij in Dec. 1812 een preekbeurt vervulde te Amsterdam, voldeed hij zoozeer, dat er ernstig sprake van was hem een aanstelling te geven als hulpprediker bij de Waalsche gemeente aldaar, waarvoor zelfs een circulaire, opgesteld door Ds. J. Teissèdre l'Ange, bij de gemeente rondging. Tot die aanstelling kwam het echter niet. Wèl noodigde de Kerkeraad der vacante Waalsche gemeente te Breda hem kort daarop uit in haar midden den predikdienst waar te nemen; dit deed hij van den 7^{en} Maart 1813 af, totdat hij er officieel werd beroepen den 19^{en} Sept. d.a.v. Na afgelegd peremptoir examen werd hij in deze zijn eerste gemeente den 15^{en} Mei door zijn vader bevestigd (m. 2 Tim. II:15; intr. m. 1 Thess. II:19). Na de herstelling van Nederlands onafhankelijk volksbestaan en het tot stand komen van den vrede tusschen de verbonden Europeesche mogendheden en het herstelde Fransche Koninkrijk, herdacht hij deze gewichtige gebeurtenis in een predikatie (Juli 1814), op dringend verlangen voor zijn gemeente uitgegeven. In Dec. 1818 bedankte hij voor een beroep naar 's-Hertogenbosch, maar in Jan. 1820 gaf hij gehoor aan een beroep naar

1) *Biogr. Wdb. v. Prot. Godgel. in Ned.* II, blz. 434-441.

Middelburg, waarna hij den 26^{en} Maart van zijn gemeente afscheid nam (m. 2 Cor. XIII:11) en in de Zeeuwsche hoofdstad den 9^{en} Apr. bevestigd werd door zijn vader (m. Mc. IV:3-8;

intr. m. Joh. XX:17*b*). Daar bleef hij niet langer dan twee jaren; den 27^{en} Oct. 1822 preekte hij er afscheid (m. Lc. XXIV:51*a*), waarop zijn bevestiging te Rotterdam den 10^{en} Nov. volgde wederom door zijn vader (m. Openb. V:10; intr. m. Lc. XII:42)[1]. Den 14^{en} Nov. herdacht hij zijn 25jarige bediening ald. (m. Hebr. XIII:8), en den 15^{en} Mei 1854 werd door het Rotterdamsche consistorie op vereerende wijze bij monde van Ds. Marcus herdacht, hoe hij veertig jaren te voren zijn ambt had aanvaard.[2] Met ingang van 1 Juli 1856 verkreeg hij op zijn verzoek eervol emeritaat; zijn afscheidsrede bij die gelegenheid uitgesproken (over Ps. CXIX:96; *Après quarante-deux ans de Ministère*) verscheen niet afzonderlijk, maar werd opgenomen in de onder redactie van Cd. Busken Huet uitgegeven *La seule chose nécessaire. Recueil mensuel d'édification chrétienne*, etc. Harlem 1856, T. II, p. 121-142. Na het ingaan van zijn emeritaat vestigde hij zich eerst aan den Velperweg te Arnhem, daarna voor korten tijd te Amsterdam, eindelijk te 's-Gravenhage, waar hij, ongehuwd gebleven, van omstreeks 1858 zijn verdere levensjaren in bijna onafgebroken eenzaamheid doorbracht, slechts zelden uitgaande, totdat hij er den 15^{en} Febr. 1874 op zijn gewonen ruststoel gezeten, zacht ontsliep. In tegenwoordigheid van enkele zijner naaste bloedverwanten werd hij op Eik-en-Duinen begraven.

Dat hij als predikant de wetenschap bleef beoefenen, bewijst meer dan een zijner geschriften, niet het minst de verhandeling, door hem gesteld en ingezonden als antwoord op een prijsvraag van het *Genootschap tot verdediging van den Chr. Godsdienst* en in Nov. 1832 met goud bekroond. Zij had tot onderwerp de duurzaamheid van het Protestantisme (zie ond. zijn geschr.). Hoewel zeker gekenmerkt door zeer goede kwaliteiten en te waardeeren als bijdrage tot de geschiedenis der Hervorming was deze studie te weinig resultaat van wijsgeerig-historisch onderzoek omtrent de oorzaken en beginselen der Hervorming, gelijk dit later is geleverd.

Zijn geschrift *Wenken opzigtelijk Moderne Theologie*, werd na de verschijning zoo gretig verslonden dat nog in hetzelfde jaar (1858) een tweede druk het licht zag, voorzien van een 'Voorwoord'. Hierin kwam de schrijver op tegen een recensie daarvan in de *Godgeleerde Bijdragen*[3], waarin het portret van den ongenoemden auteur zoo was geteekend dat men er algemeen Huet in herkend had. Na 'meer dan een halve eeuw het dobberen en zinken der meeningen,' de ebbe en vloed des geloofs te hebben aanschouwd wilde hij, naar zijn eigen verklaring, steunen op het Woord Gods, dat eeuwig blijft. Hij gebruikt het woord 'modern' in afkeurenden zin, maar wisselt het ook herhaaldelijk af met 'nieuwer' of 'nieuw'. De aanhangers van bedoelde theologie aanvaardden sindsdien de benaming in den zin van: onderscheiden van hetgeen in vorige tijden bestond en overeenkomstig de behoeften van den nieuweren tijd. Zoo is de uitdrukking 'modern' voor deze richting in de theologie door Huet in zwang gekomen.

Zoowel de *Wenken* als andere geschriften van zijn hand doen ons hem kennen als tegenstander der toen opkomende moderne theologie. Zoo had hij bij het ver-

1) In Letterk. Lb. worden bevestiging- en intreetekst met elkander verward.
2) Een verslag hiervan komt voor in de *Rotterd. Crt.* van 18 Mei 1854 en in de *Leidsche Crt.* van 19 Mei 1854.
3) Jrg. 1858, 6e st., blz. 517-522. Ook D. Harting gaf een beoordeeling van Huets *Wenken* in: *N. Theol. Jaarb.* I, blz. 405-411. Zie verder onder de opgave van Huets art. in de *Kerk. Crt.* (Vgl. hierna ond. zijn geschr.).

schijnen van het eerste deel van Strauss' *Das Leben Jesu*, dit geschrift genoemd een zonderling voortbrengsel van Duitsche excentriciteit en paradoxen jacht (voorr. *Viertal Leerr.*, p. VII vv.),

Maar tevens wijzen zijn *Wenken*, en deze niet alleen, hem een plaats aan in het tijdperk der dogmatische onbepaaldheid; evenals zijne vrienden H.H. Donker Curtius en P. van der Willigen had hij zich losgemaakt van de kerkelijke rechtzinnigheid. Dit blijkt genoegzaam uit een bloemlezing uit zijne werken, zooals deze voorkomt in bovenbedoelde boekbeoordeeling in de *Godgel. Bijdragen*, en niet geheel ongegrond was de opmerking van een bevoegd recensent in het weekblad *De Teekenen des Tijds* (Jrg. 1859, N° 17): ''t Is hier geen *orthodox*, die in het strijdperk treedt tegen de moderne theologie, maar een man, die in zijn tijd *liberaal* schijnt geweest te zijn, en het nog zou wezen, als de tijden niet veranderd waren; een man die zich altijd (naar zijn eigen getuigenis) verzet heeft tegen kerkleer en formalisme, maar bijbelleer en schriftgezag heeft voorgestaan, en die thans het harnas aangordt nu het schriftgezag als zoodanig verworpen en de bijbelleer oordeelkundig onderzocht wordt.' In zijn prediking, toonde hij, zooals v. Oosterzee (*Pract. Theol.* I, blz. 214) het uitdrukte, zich 'onwrikbaar getrouw aan de beginselen van het Christelijk openbaringsgeloof'. Kenschetsend heeft Huet zelf kort na zijn tachtigsten jaardag, bij een terugblik, verklaard: 'Mijn levensloop was die van een predikant, die nu en dan wel eens tot het publiek sprak, zonder mantel of bef, doch met behoud zijner personaliteit.'

Meermalen trad hij dan ook buiten den kansel als redenaar op. Zooals reeds uit de opgave zijner geschriften blijkt heeft hij zich doen hooren voor tal van letterkundige en wetenschappelijke genootschappen[1)], en van meer dan een van deze is hem de eer van het lidmaatschap tebeurt gevallen, al achtte hijzelf zich, zeker niet terecht, die onderscheidingen niet waardig.

Als *redenaar* had hij zeker zijne verdiensten. Bij het tweede herinneringsfeest ter herdenking van den Akademischen leeftijd door de Vereeniging van Oud-studenten der Leidsche hoogeschool, hield hij den 9^{en} Aug. 1838 de feestrede in de Pieterskerk voor een groote schare toehoorders van allerlei rang en stand, en hij droeg daarbij een stuk voor, dat bijna onverdeelde goedkeuring verwierf[2)]; het deed in keurigheid en deugdelijkheid van vorm zoowel als in kernachtigheid en degelijkheid van inhoud niet onder voor van der Palms eerste feestrede van dien aard, in 1828 te 's-Gravenhage gehouden.

Te Rotterdam was Huet de eerste Hervormde predikant, die (den 25^{en} Nov. 1827) in de destijds in grooten predikantennood verkeerende Remonstrantsche gemeente aldaar, tot veler misnoegen[3)], een preekbeurt vervulde, straks daarin door Delprat e.a. gevolgd. Hij deed dit natuurlijk in de landstaal. Hieruit zijn ontstaan zijn beide

1) Een opgave van tal van redevoeringen, alleen in handschrift door Huet nagelaten vindt men in *Lb. Lett.* Jrg. 1874, blz. 127[1].

2) O.a. *De Vriend des Vaderlands.* 1839, blz. 247-250 en *De Gids.* Jrg. 1839, Boekbeoord., blz. 305-307.

3) Zie: *Alg. Nieuws- en Advert. blad*, N° 95 v. 27 Nov. en N° 102 v. 22 Dec. 1827. Van zijne en anderer diensten aan de Remonstr. Gemeente bewezen wordt ook melding gemaakt in het *Gedenkschr. der viering v.h. 250jar. best. der Rem. Broedersch.* in 1869. Aanteek. op de Feestrede, blz. 140.

viertallen *Leerredenen* in 1830 en 1836, die een zeer gunstig en vereerend onthaal vonden. Reeds door zijn eerste viertal gaf hij den indruk, dat het er hem

om te doen was om uit zijn tekst te preeken. Ook valt in zijn onderscheiden preeken op dat hij de symmetrie in het oog hield. Zijn psychologie is niet zoo fijn en zoo onderscheiden als die van J.C.J. Sécretan, maar bij beide is de tekst de grondslag van hun betoog. Den Réveilgeest, die Sécretan bezielt, vindt men bij Huet niet, gelijk deze ook op kerkelijk gebied een meer vrijzinnig standpunt innam. Zijne *Sermons* van 1841 kenmerken zich door dezelfde goede eigenschappen, al gaat hij ook voort, uit kracht zijner persoonlijkheid, zich bij voorkeur te richten tot het *verstand* zijner hoorders.

Ten slotte zij vermeld dat hij meerendeels de bouwstoffen leverde voor het geschrift, dat zijn neef Cd. Busken Huet in het licht zond als verweer tegen een bewering van J.J. v. Oosterzee, nl. *Jacques Saurin en Théod. Huet. proeve v. kerkgeschiedk. kritiek*, zoodat wel niet de *vorm*, maar de *inhoud* voor het grootste gedeelte van D.Th. Huet afkomstig is, aan wien het ook was opgedragen. In handschrift liet hij bovendien na een doorloopende, niet malsche kritiek op v. Oosterzee's repliek op bedoeld geschrift in de *Jaarboeken v. Wetensch. Theol.* (vgl. hiervóór art. *Th.F. Huet)*.

Kort na zijn komst te Middelburg, 13 Mei 1820, werd hij benoemd tot lid van het Zeeuwsch Genootschap. In Juni 1834 volgde zijn benoeming tot lid der Maatsch. v. Ned. Letterkunde te Leiden, den 24^{en} Dec. 1835 tot lid van verdienste van de Maatsch. Verscheidenheid en Overeenstemming te Rotterdam, en in Juni 1842 tot lid van het Prov. Utrechtsch Genootschap v. Kunsten en Wetenschappen. Ook benoemde de Holl. Maatsch. v. Fraaye Kunsten en Wetenschappen hem tot haar medelid, terwijl de Regeering zijne verdiensten erkende door hem te benoemen tot Ridder der Orde van den Ned. Leeuw (bij Kon. Besl. v. 8 Oct. 1842).

Van hem bestaat een portret ter halve lijve, rechts, m. ridderorde, een N.-Test. in de rechterhand. Lith. naar en door A.J. Ehnle bij P. Blommaers, fol. Vgl. v. Someren, *Cat. v. Portr.* N° 2646.

Van hem zag het licht:

Sermon prononcé le Mercredi 20 Juillet 1814; jour d'action de graces pour le rétablissement de la paix. Breda. 1814. 8°. (Knuttel, *Cat. v. Pamfl.* VI, N° 23852). - *Sermon prononcé pour l'ouverture de la Réunion des Egl. Wall. à Zwolle 3 Sept. 1818.* 8° (Knuttel, *Cat. v. Pamfl.* VI N° 24768). - *Opwekk. Redev.*, *uitgespr. voor de buitengew. verg. v.h. Ned. Zendel. Gen.*, *den 21en Juli 1825*. Rott. 1825 8° (Knuttel, *Cat. v. Pamfl.* VI, N° 2556). - *Viertal Leerr.* Rott. 1830. 8°; herdr. ald. 1839. 8°. - *Redev. ov. den invloed der volksbeschaving op de rust der Natiën.* Geh. voor de afd. Rott. der Maatsch. t. Nut v. 't Alg. Rott. 1831. 8° (Boekz. 1831*a*, 142-148). - *Zal er een kwaad in de stad zijn*, *dat de Heer niet doet? Een woord v. geruststelling bij de thans heerschende ziekte*[1)] enz. Rott. 1832. 8°. - *God met ons. Nabetrachting op den Bededag v.d. 2en Dec. l832* enz. 1e en 2^{e} dr. Rott. 1832. 8°. - *Verhand. over de duurzaamheid v.h. Protestantisme.* 's-Gravenh. 1833. 8°.[2)] - *Redev. over de blijvende*

1) Bij de verschijning van de gevreesde Aziatische cholera.

2) Afzonderlijk uitgegeven (met goud bekroond) antwoord op de prijsvraag, uitgeschreven door het *Haagsch Genootschap*, *ten betooge dat het verschil van gevoelens*, *hetwelk onder de Protestanten plaats heeft*, *geen' grond oplevert om vast te stellen*, *dat het Protestantisme zelf niet kan blijven bestaan*, *maar uit zijn aard vervallen moet.* Mede verschenen in *N. Verhand. v.h. Haagsch Gen.* 1832, 2e dl. (176 blz.).

waarde v. letterkundige voortbrengselen.[1] (Geh. voor de jaarl. vergad. der *Holl. Maatsch. v. Fraaije Kunsten en Wetensch.)* Zutph, 1833, 8°. - *Redev. ter Feestvier. v.h. vijftigiar. bestaan der Maatsch. t. Nut v. 't Alg.* Rott. 1834. 8°. - [Anon.], *Eenvoudig woord over de godsdienstige twisten v.d. dag*, *gerigt tot allen*, *die de waarheid*, *welke uit God is*, *liefhebben.* Rott. 1834. 8°, - *N. Messchaert beschouwd als Godgeleerde*, voorr. vóór diens nagelaten *Onderzoek naar den inhoud en het wezen des Christendoms.* Rott. 1835. 8°. - *Volkslezing over de verdraagzaamheid.* Rott. 1836. 8°. - *Tweede viertal Leerred.* Rott. 1836. 8°; 2e dr. ald. 1839. 8°. *(Boekz.* 1837*a*, 689-698). - [Anon.], *Gedachten over den herderlijken brief der Ned. Herv. Predikanten te Amsterdam aan hunne gemeente. Door den Schrijver v.h. Eenv. Woord* enz. Rott. 1836. 8° (Knuttel, *Cat. v. Pamfl.* VII, N° 27412). - *Feestrede*, *geh. in de Pieterskerk te Leiden ter herdenk. v.d. Akad. leeftijd*, in: *Gedenkb. der feestel. vereen. v. oud-studenten der Leydsche Hoogesch. geh. binnen Leyden*, *den 9en Aug. 1838.* 8°. - Voorber. voor: K. Rickli, *Het wezen des waren Christendoms*, *of Johannes eerste Brief verklaard en ontwikkeld. Met een kort uitlegkund. aanh. d. C.L. Meyer*, *pred. te Hontenisse.* Rott. 1838. 8°. - *Méditation sur la Foi Chrétienne; pour des Catéchumènes*, *que se préparent à la Confirmation* 1 bl. druk, 1838 (niet in den handel). - *Sermons.* Rott. 1841. 8°. - [Anon.], *De overlevering aang. den rok zonder naad*, *in de Domkerk te Trier*, *onderzocht.* Rott. 1844. 8°; herdr. 1845. 8°. - *Sermons de circonstance.*[2]. Rott. 1848. 8°. - *Het Munstersche vredesverdrag tusschen Nederland en Spanje*, *gesloten den 30en Jan. 1648*, *Godsdienstig herdacht den 30en Jan. 1848.*[3] Rott. 1848. 8°. - [Anon.] *Stem v. Maria*, *dienstmaagd des Heeren*, *tot Pius*, *Bisschop v. Rome.* Rott. 1853. 8° (Knuttel, *Cat. Pamfl.* VII, N° 29637). - [Anon.] *Wenken opzigtelijk Moderne Theologië.* 's-Gravenh. 1858. 8°; 2e dr. m. 'voorwoord' ald. 1858. 8°. - [Anon.] *Het Evangelie v. Johannes ontwonderd. Eene consequentie op modern terrein.* 's-Gravenh. 1861. 8°.

Verhandelingen en redevoeringen van Huet in verschillende periodieken: In *De Protestant* (Dordr.). *Het gedenkmaal v. Jezus.* Jrg. 1819. Dl. I, blz. 137 v.v. - In *De Fakkel: Redevoer. over de zelfvoldoening v.d. Menschenvriend.* 2e Jrg. (1825), blz. 328 v.v. *Over de zinspreuk: Verscheidenheid en Overeenstemming.* 3e Jrg. (1827),

Ook behoorde Huet tot de tien, die een antwoord inzonden op een andere prijsvraag v. hetzelfde Genootschap: *Welke zijn de verschillende oogpunten waaruit men de redeneering van Paulus Rom. VII*, *vooral van vs. 7*, *beschouwd heeft en nog beschouwt? Wat is het oogpunt hetwelk hier de voorkeuze verdient? En hoedanig is de Leer*, *die wij*, *volgens hetzelve*, *in dit Hoofdstuk van den Brief vinden?* Huets antwoord kwam echter toen niet voor bekroning of eervolle vermelding in aanmerking.

1) Over zijn definitie van *blijvende waarde*, en vooral over een in die Redev. voorkomende zinsnede betreffende Aristophanes, geraakte Huet in geschil met zijn medelid Geel, die zich daaromtrent uitsprak in een *Naschrift* op zijn in *De Vriend des Vaderlands* voor 1834 geplaatste *Gedachten over den oorsprong van het Blijspel.*
2) Deze bundel bevat een viertal preeken, gehouden bij de volgende gelegenheden: intrede te Rotterdam (1822), dank- en bedestond voor den oogst (t.: Hand. XIV:17; Sept. 1847); gedachtenisvier. der Kerkherv. (t.: Gen. I:3, 4; Oct. 1847); herdenk. v. 25 jar. bediening te Rotterdam en bevest. v. Ds. Marcus ald. (t.: Hebr. XIII:8; Nov. 1847).
3) Vrije vertaling, of navolging van een preek over gen. onderwerp in het Fransch door Huet gehouden.

blz. 223-251. - In *Godgel. Bijdragen:* (In aansluiting aan vroegere verklaringen):
Nog een woord over de Goddelijke verschijning aan Elia op den berg Horeb. 1 Kon.

XIX. Jrg. 1827. Dl. I, blz. 136-146. - In *Vaderlandsche Letteroefeningen:* Boekbeoordelingen over: A.L.C. Coquerel, *Sermons.* Amst. 1828. N° 10, blz. 405 v.v. Jod. Heringa Hzn., *Berigt aang. zeven stellingen*, enz. Utr. 1834. Jrg. 1834, N° 12, blz. 497. J. ab Utrecht Dresselhuis, *De Waalsche Gemeenten in Zeeland*, enz. Jrg. 1848, blz. 441-449. - In *De Recensent ook der Recensenten: Gesprek over den Doop tusschen een' Hervormde en een' Doopsgezinde.* Jrg. 1834. Mengelw. N° 3, blz. 112-126. - *Brief v.e. Hervormde aan zijnen Doopsgez. vriend*, *over den Doop.* N° 2, blz. 80-90 (beide art. get. H. te R.) - In *De Morgenster. Weekbl. t. bevord. v.h. levend Christendom: Onfeilbaarheid en feilloosheid.* Jrg. 1852, N° 10. *Wetenschap en gevoel in betrekk. tot Bijbelverklaring.* (N. aanl. v. W.A. v. Hengel, *De betrekking v.h. gevoel tot het uitleggen v.d. Bijbel*, *inzonderh. v.d. Schriften des N. Test.* 's-Hertogenb. 1853), Jrg. 1853, N° 156. - In de *Kerkelijke Courant. Weekbl. voor de Ned. Herv. Kerk: Is eene handhaving der leer denkbaar en wenschelijk?* Jrg. 1855, N° 31. *Een woord aan den Heer W. Scheffer van den Schr. der* '*Wenken opzigtel. Moderne Theol.*'[1] Jrg. 1859. N° 15. *Het is hetzelfde wat men gelooft*, *zoo men slechts wel leeft.* Id. N° 21. *Beoord. v. Brief aan een vriend n. aanl. v.d.* '*Wenken opz. Mod. Theol.*' Kampen. 1859'. Id. N° 22, *Beoord. v.* '*Beantwoording v. J.H. Scholten*, *Hoogl. te Leiden*, *door P. Hofstede de Groot*, *Hoogl. te Groningen. Gron. 1859.*' Id. N° 31. *Christologie*, *met en zonder Christus.* Id. N° 52. *Het geweten.* Jrg. 1860, N° 7. *Moderne Theologie.* Id. N° 12. *Israël*, *een monotheïstiesch volk.* Id. N° 38. *Stofbeheersching.* Id. N° 46. *De wonderstrijd.* Jrg. 1861, N° 3. *Gelooven*, *met en zonder zien.* Jrg. 1861, N° 12. *Naturalisme en Supranaturalisme.* Id. N° 37. *Jezus Geboortefeest.* Id. N° 50. *Mozes.* Jrg. 1862, N° 40[2]. *De Waarheid*, *buiten ons en in ons.* Jrg. 1863, N° 12. *Navolging.* Jrg. 1865, N° 16[3].

L i t t e r a t u u r : *Lb. Letterk.* Jrg. 1874, blz. 113-132. - Hs. Borger. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* V, k. 245 (art. v. S. Cler). - v. Harderwijk, *Pred. in Rott.*, blz. 142. - *Dagbl. v. Z.-Holl. en 's-Gravenh.* 18 Febr. 1874, N° 41. - *St. v. W. en Vr.* 1874[1], 515. - Bouman, *De Godgeleerdh. en hare beoef. in Ned.*, blz. 192, 372. - Hartog, *Gesch. Predikk.*, blz. 343. - Reitsma-v. Langeraad, *Herv. en Herv. Kerk*, blz. 808. - Sepp, *Bibl. Kerkgesch.* (reg.). - Dez., *Pragm. Gesch. Theol.* (reg.) - *Alb. Stud. L.B.*, k. 1218. - J. Herderschee, *De Modern-Godsd. Richting in Ned.*, blz. 206, 207. - A.M. Brouwer, *De Moderne Richting. Een hist.- dogm. studie*, blz. 7. - v. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.* II, k. 195, 435, 529, 650, 660, 661. - *Cat. Rem. Rott.* (reg.)

1) Naar aanl. van een paar *Brieven* van Ds. W. Scheffer, pred. te Enschedé in de *Kerk. Crt.* v. 29 Nov. 1858 N° 51, v. 9 Maart 1859, N° 12 en v. 9 Apr. N° 15, waarop deze in het N^{o} v. 30 Apr. N° 18 weer volgen liet: *Een noodzakelijk woord* aan den Heer D.T. Huet, op zijn *Woord aan den Heer W. Scheffer* enz.

2) Een bestrijding van dit art. van Huet leverde in N°. 47 iemand, die zich teekende: 'Johannes' uit Breda.

3) Nog één art., gedat. Aug., onder den titel *Non possumus* werd door Huet ingezonden ter plaatsing in de *Kerk. Crt.* Het bevatte een parallel tusschen de gedragslijn van den paus en die van de Synode der Herv. kerk. Het werd hem echter teruggezonden, omdat de toon daarin tegenover de Synode ongepast werd geacht in het officieel orgaan.

[Pierre Josué Louis Huet]

HUET (Pierre Josué Louis), oudste zoon van Pierre Dan. Huet en Françoise

Ester l'Ange (zie hiervóór art. i.v.) werd geboren te Amsterdam den 26^{en} Nov. 1799, ontving zijn voorbereidende opleiding aan het gymnasium te Haarlem waar zijn stiefmoeder zich als weduwe gevestigd had, en waar de Waalsche predikant L.F. Serrurier de leiding had van zijn godsdienstige vorming, totdat hij, van een eervol getuigschrift voorzien, Haarlem verliet en in 1816 ingeschreven werd als student aan het Athenaeum te Amsterdam. Hier woonde hij in bij zijn oom Ds. J. Teissèdre l'Ange. Zijn geest was sterker dan zijn lichaam; al was hij niet ziekelijk, zijn maag en ingewanden bleven gevoelig. Zeer vatbaar voor indrukken van de natuur en de klassieke poëzie, wierp hij zich met zeldzamen ijver en volharding op zijn studiën. Dit, gevoegd bij een sterk ontwikkeld zedelijk bewustzijn, verwierf hem de achting en genegenheid van zijn leermeesters en medestudenten, al bewoog hij zich niet bij voorkeur in breeden kring. Zijn meest geliefde professor was van Lennep, wiens rijkvoorziene biblitotheek voor hem openstond. De liefhebberij voor boeken bleef hem heel zijn leven bij. Grooten invloed oefende op hem, ondanks verschil in karakter, opvoeding, talenten en wetenschap Athanase Coquerel van diens komst te Amsterdam (Mei 1818) af. De gave des woords en het sterk geheugen van Coquerel spoorden hem aan zich ook daarop toe te leggen, hoewel hij bewaard bleef voor slaafsche imitatie van diens prediking. Met J.H. Brouwer en A. des Amorie v.d. Hoeven verdedigde hij den 24^{en} Mei 1818 onder Prof. v. Hengel in de gehoorzaal van het Athenaeum vier theses.

Na twee jaren voortgezette studie werd hij bevorderd met den hoogsten graad tot candidaat in de Letteren; daarna studeerde hij theologie en legde met gevoel en overtuiging intusschen geloofsbelijdenis af bij zijn bovengen. oom. Ook beantwoordde hij in dien tijd een prijsvraag, uitgeschreven door den Utrechtschen Senaat, naar een vergelijking van Vondels Gysbrecht van Amstel met de klassieke tragedie der Grieken. Zijn concurrent daarbij was de latere Groningsche hoogleeraar in de Theologie Pareau. Het lot moest beslissen en viel uit ten gunste van Huet. Beider antwoorden werden echter in 1821 gepubliceerd.

Den 5^{en} Apr. van datzelfde jaar werd hij te Leiden, waar hij den 18^{en} Sept. 1818 als student was ingeschreven, met den hoogsten graad bevorderd tot Theol. candidaat. In Apr. 1822 onderwierp hij zich met goed gevolg aan het doctoraal examen, maar tot het bewerken van een dissertatie kwam hij toen nog niet; den 22^{en} Mei 1822 werd hij toegelaten als proponent door de Waalsche commissie, wier voorzitter, zijn oom Teissèdre l'Ange, hem de acte overhandigde.

Den 5^{en} Jan. 1823 aanvaardde hij (m. Jos. XXIV:22) het werk van ‘proposant fixe’ bij de Waalsche gemeente te Rotterdam. Hier arbeidde hij tevens aan een acad. proefschrift, waarbij straks bleek dat het door hem gekozen onderwerp reeds behandeld was. Deze pijnlijke teleurstelling kwam hij echter te boven, en den 23^{en} Juni 1824 werd hij cum laude te Leiden bevorderd tot Theol. Doctor na verdediging van een dissertatie over het geloof van de oude Godsvereerders naar Hebr. XI. Dit proefschrift oogstte algemeen den lof van deskundigen in. Vlak daarop veranderde hij van werkkring; den 11^{en} Juli 1824 werd hij door zijn oom Teissèdre l'Ange bevestigd als predikant der Waalsche gemeente te Dordrecht, eenmaal bediend door zijn grootvader van moederszijde (bev. m. 2 Tim. I:6, 7; intr. m. Hebr. X:39). Nadat

hij in 1825 reeds eenmaal bedankt had voor een drietal te Amsterdam werd hij daar toch den 29^{en} Nov. beroepen en na den 16^{en} Apr. 1826 (m. Hebr. XIII:8)

afscheid te hebben genomen van zijn eerste gemeente, werd hij in die van de hoofdstad den 7^en^ Mei bevestigd wederom door zijn oom (m. 1 Cor. XII:5; intr. m. 2 Cor. IV:5). In Dec. 1829 bedankte hij voor een beroep naar 's-Gravenhage. De ijver, die hem bij zijn bediening bezielde, werd echter bij verloop van tijd gedrukt door zijn oude krankheid, die hem de laatste twee jaren van zijn leven maakte tot een zware beproeving. Driemaal zocht hij hiertegen baat op verschillende badplaatsen zonder afdoende genezing te vinden; toch volhardde hij, zooveel hem mogelijk was, in den arbeid, dien hij liefhad, en waarbij hij zich vooral voor het catechiseeren veel moeite gaf. In den zomer van 1846 deed hij nog eenmaal een badkuur te Homburg, gevolgd door een verblijf te Lange-Schwalbach. Onderweg hierheen greep hij de gelegenheid aan om persoonlijk kennis te maken met A. Vinet en de stad van Calvijn met hare professoren te bezoeken; hiertoe reisde hij over Baden en Schaffhausen naar Lausanne en Genève, vanwaar hij naar Duitschland terugkeerde. Dit buitenlandsch verblijf had hem veel goed gedaan; hij hervatte zijn werk behalve, op medisch advies, het preeken, dat werd uitgesteld tot den 1^en^ Nov., maar ter elfder uren moest hij vervangen worden, hij was weer ingestort, en, na verder door koortsen gesloopt te zijn, overleed hij te Amsterdam den 12^en^ Nov. 1846 op bijna 47jarigen leeftijd. Zondag 15 Nov. hield Ds. C.G. Merkus een gedachtenisrede aan zijn heengaan gewijd over Job XIV:1*a*[1)].

P.J.L. Huet was niet alleen een godgeleerde van groote geleerdheid, maar ook een predikant, die den indruk wekte dat hij ‘sprak omdat hij geloofde’. Hij beschouwde zich, getrouw aan zijn intreetekst te Amsterdam, als ‘dienaar’ der gemeente ‘om Christus' wil’. Daarom vervulde hij zijn dienstwerk zoo conscientieus. ‘De liefde van Christus drong hem’, al leek hij wat droog in zijn optreden. Hij was ook een weldoend vriend der armen. Zijn al te vèr gedreven ontevredenheid over zichzelf, maakte hem vaak moedeloos en belemmerde zijn arbeid. Hij was weinig bestand tegen de teleurstellingen, die ook hij daarbij in niet geringe mate ondervond.

Bij zijn voortgezette studie trokken vooral Calvijns geschriften hem aan. Onder invloed daarvan kwam veel in de kerkelijke organisatie en richtingen hem verkeerd voor. Wat hij over Calvijn schreef in het *N.Chr. Maandschr.* getuigde van de bekwaamheid van den schrijver, en deed betreuren, dat hij niet nog meer uitvoerig het beeld van den hervormer geteekend had, waartoe zich nog geen Nederlandsche pen had gewaagd. Eenigszins kwam hij hieraan tegemoet door zijn vertaling van P. Henry's biografie (zie ond. zijn geschr.) welk werk hij echter niet heeft kunnen voltooien.

Hij was een ijverig lid en Secretaris van het Ned. Bijbelgenootschap, en redigeerde jarenlang de jaarverslagen e.a. geschriften op dit genootschap betrekking hebbende.

Hij hield de openingsrede (over 1 Tim. VI:20, 21) voor de Waalsche synode te Haarlem in 1829.

P.J.L. Huet huwde te Rotterdam den 18^en^ Mei 1825 met Geertruida Paulina Aletta Ledeboer, geb. ald. 6 Dec. 1802; overl. ald. 19 Dec. 1888, die hem overleefde. Uit dit huwelijk werden negen kinderen geboren, waarvan twee jong stierven. Een der zoons volgt hierna.

1) Zij is in hoofdzaak afgedrukt, met het gebed bij deze gelegenheid uitgesproken, bij Teissèdre l'Ange, *Souvenirs* etc. p. 44-52.

Van hem zag het licht:

Commentarius de graecae traegoediae ratione et nobilissima Vondelii fabula, *Gysbrecht van Aemstel*, *ad eam exacta.* Traj. ad Rh. MDCCCXXI. 8°. - *Specimen de antiquissimorum Dei cultorum*, *qui in epistolâ ad Hebraeos capite XI*, *memorantur*, *fide diversâ eâdemque unâ.* L.B. MDCCCXXIV. 8°. Ook leverde hij vertalingen van: J. Angel James, *Bestuur en aanmoediging voor ieder*, *die ernstig de zaligheid zoekt.* N. h. Eng. 1e, 2e en 3e dr. Amst. 1841 en 1848. 8°. - J.A. James, *De verwelkte bloem*, *een kort berigt omtr. Clementine Cuvier*, *dochter van den baron Cuvier. Met aanmerk.* n.d. 5e verm. Eng. uitg. vert. Amst. 1843. 8°. - P. Henry, *Het leven v. Joh. Calvijn*, *den grooten Hervormer.* Uit het Hoogd. vert. en m. aanteeken. verm. Ten deele bewerkt. M. portr. en facsim. v. Calvijn. Rott. 1847. 2 d. 8°. Verder komen van hem verschillende belangrijke artikelen voor in het *N.Chr. Maandschrift voor den beschaafden stand*, *uitgeg. d.d. Ringsvergader. v. Amsterdam*[1] D. II (1823), blz. 634-648: *De zegen der Kerkhervorming ten duurste ons verpligtende*, *om daaraan waardig te beantwoorden.* D. III (1824) blz. 561-584: *De voordeelen der gezegende Kerkhervorming voor de Joden.* D. IV (1825), blz. 565-599: *Leerr. t. gedacht. der Kerkherv.* D.V. (1826), blz. 434-464: *Chrysostomus' Zeventiende Redevoer. ov. de standbeelden Tot proeve zijner welsprekendheid vertaald.* Met eene Inleid., en eenige Aanmerkingen. Id. blz. 545-579: *Verhand. ov. de Kerkherv. als een werk der Voorzienigheid beschouwd.* D. VI (1827), blz. 429-477: *Verhand. v. Chrysostomus ten betooge dat niemand hem kan schaden*, *die tegen zichzelven niet misdoet.* D. VII (1829), blz, 526-538: *Leerr. ov.* Mt. XXVI vs. 41. N. h. Eng. D. X (1831), blz. 617-657; X (1832), blz. 69- 111; XII (1833), blz. 207-240: *Iets over Calvijn.* D. XIX (1835), blz. 688-727; XV (1836), blz. 96-113: *Iets over de herroeping v.h. Edict v. Nantes;* D. VII (1843), blz. 295-300, 337-360: *Wat spoorde de Grieksche oudheid op als troost bij de rampen des levens?* D. VIII (1844), blz. 429-469 art. n. aanl. v.e. Latijnsche verhand. in verb. met het bovenst.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* blz. 435. - Hs. Borger. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* V, k. 247 (art. v. S. Cler). - Haag, *La France Prot.* VI, p. 8. - J. Teissèdre l'Ange, *Souvenirs offerts au troupeau Wall. d'Amst.*, p. 17-52. - *Alb. Stud. Amst.*, blz. 58. - Id. *L. Bat.*, k. 1250. - *Boekz.* 1846*b*, 829-832; 1848*b*, 649-660. - Sepp, *Bibl. Kerkgesch.* (reg.). - *Chron. v.h. Hist. Gen.* V, blz. 325. - F.J. Domela Nieuwenhuis, *Leven en karakter v. Am. des Amorie v.d. Hoeven*, blz. 23.

[Dammes Pierre Marie Huet]

HUET (Dammas of **Dammes Pierre Marie)** werd den 7en Dec. 1827 te Amsterdam geboren als oudste zoon van Piërre Josué Louis Huet (zie vor. art.). Al jong had hij diepe godsdienstige indrukken; uit eigen beweging ging hij 's Zondags twee-, soms driemaal naar de kerk, en 's nachts stond hij vaak op om te bidden; ook legde hij zich in dien tijd onthoudingen en boetedoeningen op; hij zocht daardoor sterk te worden met het oog op de ontberingen aan zijn latere loopbaan verbonden; zijn levensideaal was zendeling te worden, terwijl zijn familie erop rekende dat hij predikant zou worden. Op de Fransche- en op de Latijnsche School behoorde hij onder de vlugste

1) *Chr. Maandschr.* 1822-1826; het heette daarna *Nieuw Chr. Maandschr.* en vervolgens *Maandschr. voor Christenen v.d. beschaafden stand.*

leerlingen, maar onder den invloed van verkeerde kameraden leidde hij een nogal lichtzinnig leven, tot verdriet vooral van zijn vader, die de hoop, op zijn zoon gevestigd, verijdeld achtte. De zucht naar het buitengewone, die den jongen gymnasiast kenmerkte, speelde bij zijn gedrag een groote rol; hij deed zich met opzet nog erger voor in schijn, dan hij in werkelijkheid was, zoodat men hem dingen toeschreef, waarvoor hij inderdaad zou teruggedeinsd zijn. Om hem in een andere omgeving te brengen, zond zijn vader hem naar Maastricht, waar hij zijn tehuis had bij den Waalschen predikant, die zijn opvoeding en studiën zou leiden. Maar het ging hem daar van kwaad tot erger; hij verslond er de meest wulpsche Fransche romans, waarmee hij zich tot in den nacht bezig hield, en ondervond er den verderfelijken invloed van; geen wonder dat hij er in zijn later leven met allen nadruk tegen waarschuwde. Teruggekeerd in het ouderlijk huis was zijn lichtzinnigheid nog veelmeer toegenomen. Het overlijden van zijn vader in 1846 maakte op hem wel een sterken indruk, doch niet van blijvenden aard. In het voorafgaande jaar was hij met de bedoeling eenmaal predikant te worden ingeschreven als student aan het Amsterdamsch Athenaeum en tevens (voor de eerste maal 12 Apr.) aan de Academie te Leiden, waar hij zijn lichtzinnig leven voortzette. Een machtige factor hierbij was de nieuwsgierigheid om het kwaad te leeren kennen onder allerlei vorm. Maar behalve in financieel, begon hem ook in geestelijk opzicht zijn schuld te drukken. Intusschen was zijn belangstelling in theologische studie sterk verminderd; de vrijmoedigheid om ermee voort te gaan, ontzonk hem almeer, en een tijdlang beproefde hij zich op de studie in de rechten toe te leggen. Dit veroorzaakte veel verdriet aan zijn moeder, en om haar genoegen te doen begaf hij zich naar Montauban, om daar in de inrichting der Theologische Faculteit onder goed toezicht weer tot zijn oorspronkelijke studie terug te keeren. Hij maakte er veel innerlijken strijd door, die echter hierdoor gevolgd werd dat hij opnieuw voor de verleiding bezweek en zich aan zijn vroegere genietingen overgaf. Ruim een jaar bleef hij er, en na zijn examens met gewenscht gevolg te hebben doorstaan, hield hij niet alleen zijn proefpreeken, maar ging hij ook nu en dan voor in enkele gemeenten van zijn omgeving. Zijn prediking klonk daarbij rechtzinnig. Op een vacantiereis door de Pyreneën met een zijner mede-studenten werden beiden te Foix in verzekerde bewaring gesteld, omdat laatstbedoelde zijn hevig democratische gevoelens in het publiek had gelucht. Huet werd mee ingerekend, omdat hij verzuimd had zijn pas te laten reviseeren; hij werd na drie weken echter ontslagen; zijn vriend hield men vijftien maanden gevangen. Huet keerde thans niet naar Montauban terug; hij bezocht verschillende steden in Frankrijk, en kwam, naar zijn eigen uitdrukking ‘in gansch hopeloozen en ontredderden toestand’, weer in Nederland.

Bij zijn familie en bij hemzelf stond het evenwel vast, dat hij niet in het land kon blijven, en het best deed zelfs Europa te verlaten. Een onverklaarbare drang dreef hem vooraf naar Ds. O.G. Heldring te Hemmen, die vroeger, toen hij hem wel bij Is. da Costa ontmoet had, getoond had belang in hem te stellen, zoodat hij destijds reeds een kleine poos bij hem had vertoefd. De nieuwe ontmoeting werd op zijn verder leven van blijvenden invloed. Heldring gaf den moed voor hem nog niet op, en wist zelfs te bewerken dat Huet op den avond van den 15^{en} Juni 1853 bij zijn moeder kon komen met de blijde tijding dat hij te Leiden bevorderd was tot Candidaat in de Theologie.

In nog iets anders heeft Heldring de hand gehad: hij effende hem den weg om naar Z.-Afrika te emigreeren, waar Ds. G.W.A. van der Lingen, hem zou plaatsen aan de redactie van een door hem uit te geven Christelijk tijdschrift tot opbouwing zijner gemeente aan de Paarl. Bij zijn afscheid uit Nederland had Huet een onvergetelijk onderhoud met da Costa, den studiemakker zijns vaders, maar ondanks diens aangrijpende woorden bleef zijn hart onvermurwbaar.

In Oct. 1853 reisde hij over Londen naar Cardiff, vanwaar een Hollandsch zeilschip hem voerde naar Kaap de Goede Hoop. Het verlaten van Europa was voor hem een verademing. Bij het binnenvaren van de Simonsbaai onder storm in Febr. 1854 ontkwam hij ternauwernood aan een schipbreuk en aan andere gevaren. Door verstandige beschikking van Ds. van der Lingen bleef hij slechts twee à drie dagen te Kaapstad, waarna hij per omnibus verder reisde naar De Paarl, een der liefelijkste dorpen, van daar gelegen op dertig Eng. mijlen afstands. Hier werd hij opgenomen in het huis van den streng rechtzinnigen Ds. v.d. Lingen, een man van universeele kennis en tevens van oprechte godsvrucht, geestverwant van den zendeling J.Th. van der Kemp. Wegens gemis aan bekendheid met land en toestanden achtte Huet zich ongeschikt de leiding van het bedoelde tijdschrift op zich te nemen, waartoe hij verzocht was. Een paar maal preekte hij inplaats van Ds. v.d. Lingen, omdat hij dezen dit niet durfde weigeren. Maar juist dit werd aanleiding dat hij zichzelf na hardnekkigen innerlijken tegenstand ging veroordeelen en tot oprecht geloof werd gebracht, zooals hijzelf dit later in bijzonderheden heeft omschreven[1]. Op aandrang van zijn vaderlijken vriend bood hij zich daarop aan bij de Synodale Commissie van de Ned. Geref. Kerk van Z.-Afrika om toegelaten te worden tot het proponentsexamen, daarin gesteund door Ds. A. Faure, die hem al de jaren van zijn verblijf ginds trouwe liefde bewees. De meerderheid der vergadering, gehouden den 18^{en} en 19^{en} Jan. 1855, had echter bezwaar tegen zijn verzoek om de eigenaardige positie, waarin hij zich bevond; het werd aangehouden tot de eerstvolgende zitting in 1857, maar intusschen werd hem vergund te preeken, daar zijn getuigschriften in orde waren bevonden. Aan de Paarl werd, gelijk straks ook elders, zijn prediking zeer gezocht.

Daarop bereisde hij andere deel en van de Kaapkolonie, ook Namaqualand met zijn nieuw ontdekte zilvermijnen. Vervolgens ontving hij door toedoen van Ds. John Murray een benoeming tot hulpprediker in de vacante gemeente te Aliwal Noord, waar hij anderhalf jaar arbeidde en zich gelukkig gevoelde. Vóór zijn vertrek deed hij aan zijn Paarlsche vrienden toekomen: *Eenige reisindrukken en losse opmerkingen uit het zakboek van P. Huet*[2]. Eer hij Aliwal metterwoon verliet, had hij in Mei en Juni 1857 een belangrijke reis gemaakt door Oranje-Vrijstaat en de posten der Fransche zendelingen in Basutoland. Den 26^{en} Juli nam hij daarop afscheid van de gemeente Aliwal.

Door vele hindernissen bereikte hij, meest te paard reizende, Kaapstad, waar hij den 29^{en} Oct. d.a.v. door de Synode werd toegelaten als predikant in de Ned. Geref. Kerk van de Kaapkolonie. Den 2^{en} Nov. had daarop zijn ordening plaats

1) In: *Vijf en twintig Jaren Evangeliedienst*, blz. 2.
2) Een en ander daaruit vindt men in zijn *Levensschets door de Redactie v.* '*Woorden des Eeuw. Levens*', blz. 61-64.

in de groote kerk te Kaapstad, die gevuld was met ongeveer 3000 menschen van verschillende gezindten. De praeses der Synode Ds. P.E. Faure leidde de plechtigheid; diens Assessor Ds. John Murray sprak de bevestigingsrede uit, waarna Huet een toespraak hield over 1 Tim. 1:16*a*. Na nog een paar weken in de Paarlsche pastorie te hebben vertoefd, vertrok hij den 27^{en} Nov. vanhier naar Kaapstad, om den volgenden dag scheep te gaan en den 6^{en} Dec. den wal te bereiken. Na enkele dagen kwam men hem van D'Urban met een ossewagen afhalen en reisde hij te paard naar Pieter Maritzburg, waar hij gedurende twee maanden verblijf hield als plaatsvervanger van Ds. Faure, die te Kaapstad was. Het gerucht, dat hem ook vroeger elders tegenstand had berokkend, als zou hij voorstander zijn van gelijkstelling tusschen Zwarten en Blanken, deed hem ook te Pieter Maritzburg aanvankelijk tegenkanting ondervinden, doch bij nadere kennismaking werden de menschen hem genegen en hij zag er schoone vrucht van zijn arbeid, zooals ook in de vervolgens door hem bezochte plaatsen. Te Ladysmith gekomen bleek hem de groote behoefte aan een vasten leeraar voor die zich wijd uitstrekkende gemeente. Nu hier dan daar moest hij zich verplaatsen, volijverig in het preeken en velen doopende. Na acht maanden in Natal teruggekeerd ontwaakte in hem de begeerte naar Amerika te reizen, om daar nadere kennis te maken met de geestelijke opwekkingen, en straks naar Afrika terug te keeren. Het heeft hem naar zijn eigen verklaring later gespeten dat de volvoering van dit plan achterwege was gebleven. Zoodat inmiddels een beroeping naar Ladysmith op hem werd uitgebracht. Op veler aandrang en uit vrees misschien zijn eigen weg te willen gaan, nam hij haar aan. In Nov. 1858 werd hij te Ladysmith ingeleid door Dr. H.E. Faure, destijds de eenige leeraar van de Ned. Geref. Kerk in heel Natal, maar deze was toen reeds aangetast door een zielsziekte, die hem straks noopte Natal te verlaten, zoodat Huet alleen overbleef, en al de Natalsche gemeenten met Utrecht en Harrysmith voor zijn rekening kreeg. Meer dan een jaar lang hield hij dit uitputtend werk vol, totdat hij met het Kerstfeest van 1859 tijdelijk afscheid nam te Ladysmith met de bedoeling een reis naar Holland te ondernemen. Dit plan werd echter verijdeld, doordat hij geroepen werd de plaats in te nemen van Dr. H.E. Faure te Pieter Maritzburg, terwijl hij zich daar onderweg ophield. Inplaats van zich te Kaapstad in te schepen, zond hij van daaruit bericht dat hij de beroeping aannam. De tijdsomstandigheden hadden hem tot deze beslissing gedrongen. Na drie maanden de Z.-Afrikaansche Republiek te hebben doorreisd, ving hij zijn arbeid te Pieter Maritzburg aan, waar hij weinige maanden later een nieuwe, fraaie ingerichte kerk mocht inwijden. Als Hollandsch predikant was hem daar de zorg toevertrouwd van niet minder dan zeven gemeenten, waarvan een in den Oranje-Vrijstaat en een in de Transvaal-Republiek. Vele en uitgestrekte reizen had hij daartoe af te leggen; doch daar de vacaturen langzamerhand vervuld werden, had hij ten slotte alleen de gemeente te Pieter Maritzburg te bedienen. Hoewel een en andermaal in Natal of in de kolonie beroepen, bleef hij op deze standplaats tot zijn vertrek uit Z.-Afrika. Op weg naar Kaapstad tot bijwoning van de Synode leed hij in den nacht van den 13^{en} Oct. 1862 bijna schipbreuk met een zestiental predikanten, die met hun ouderlingen ook daarheen reisden. De boot, die hen zou overbrengen, stootte tegen klippen en liep vol water, terwijl een dikke nevel alle uitzicht belette, maar als door een wonder werd heel de bemanning, bestaande uit 110 personen

gered. In bedoelde veelbewogen Synode ging het om de vraag: zal het Modernisme in de Kerk worden toegelaten of met alle macht worden afgeweerd? De quaestie bleef hangende. Leden de modernen ter Synode de nederlaag, ook de rechtzinnigen, voor wie Huet optrad, bleven niet ongedeerd, daar door een later besluit van het Hoog Gerechtshof aan de predikanten van den Vrijstaat en Natal, als niet behoorend tot de Ned. Geref. kerk van de Kaapkolonie, voor het vervolg zitting in de Synode werd ontzegd. Den 12^{en} Dec. keerde Huet in Natal terug. Namens de daarop gehouden 'ringvergadering van Natal' richtte Huet een herderlijken brief aan de gemeente overgenomen in de Kerkbode en daarin beslaande tien kolommen (fijn gedrukt), waarin hij de plannen en voorstellen uiteenzette betreffende de organisatie der Kerk in Natal. Ook nog enkele andere geschriften van zijn hand zagen in dien tijd het licht. Behalve te Pieter Maritzburg strekte zijn werkzaamheid zich uit tot de Engelsche bevolking, waarvoor hij van tijd tot tijd den dienst waarnam in de Schotsch-Presbyteriaansche Independente of Wesleyaansche gemeente. In 1867 werd hij beroepen te St. Stephens en tweemaal te Greytown in Natal, als ook om als reizend predikant der Confessioneele Vereeniging in Nederland op te treden. Aan deze laatste roepstem wilde hij voorwaardelijk en niet zonder strijd wel gehoor geven. In datzelfde jaar 1867 zou te Amsterdam een vergadering worden gehouden van de Evangelische Alliantie, waarheen hij namens de Natalsche Afdeeling was afgevaardigd; van zijn bevindingen in Nederland zou het later afhangen of hij bovenbedoelde benoeming zou opvolgen.

In Febr. 1867 nam hij afscheid van zijn gemeente, waarop hij met vrouw en kind de reis ondernam, in het blij vooruitzicht na veertien jaren zijn moeder terug te zien. Vóór zijn vertrek stelde hij een *Afscheidsbrief* op *aan de gemeenten der Ned. Geref. kerk van Natal.* 'Indien ik u vergete, o Zuid-Afrika, zoo vergete mijne rechterhand zichzelve!' zoo kon hij verklaren. Na een moeilijke zeereis van drie maanden in Nederland weergekeerd, nam hij de benoeming aan, en den 10^{en} Oct. werd hij in de Domkerk te Utrecht tot zijn nieuwen arbeid ingezegend. Een periode brak daarmee voor Huet aan, waarin hij zich vèr boven zijn krachten inspande. Van 1 Sept. 1867 tot 27 Mei 1868 preekte hij niet minder dan 135 malen op de meeste verschillende plaatsen des lands. In dit tijdperk gaf hij ook nog verschillende geschriften uit. Gevolg was dat hij wegens uitputting een paar maanden rust moest nemen, maar tevens tot de overtuiging kwam, dat hij geen reizend prediker kon blijven; hoezeer zijn prediking door de overal toestroomende schare werd gewaardeerd en grooten indruk maakte, hij had van vele dingen verdriet, vooral van de onderlinge verdeeldheid der Christen-belijders.

Inmiddels had men in een paar vaderlandsche gemeenten reeds het oog op hem geslagen voor de vervulling van vacaturen. In 1867 had hij bedankt voor een drietal te Utrecht en in Aug. 1868 voor een beroep naar Kralingen; en nauwelijks was zijn besluit om als reizend prediker af te treden bekend geworden, of hij ontving een beroep naar Veenendaal, dat hij aannam. Na afgelegd colloquium doctum, in Febr. 1870, waarbij hij zeer minzaam behandeld werd, werd hij aldaar den 10^{en} Apr. d.a.v. bevestigd door zijn vroegeren medearbeider uit Z.-Afrika Dr. H.E. Faure, pred. te Doesburg (in. 2 Cor. II:16*b*; intr. m. 1 Tim. I:12). Hoewel hij toen nog met de Gereformeerde confessie instemde, kon hij zich in de eigenaardigheden van die gemeente niet vinden; hij arbeidde er in goede harmonie met zijn

destijds veel minder dan hijzelf confessioneelen collega Dr. Ph.J. Hoedemaker, maar voelde toch het nevens zich hebben van een ambtgenoot als iets hinderlijks. Zijn geestelijke toestand werd al meer gedrukt. Na beroepingen te hebben afgewezen naar Utrecht, Zelhem, Reitsum en Dirksland, nam hij een herhaald beroep naar laatstgen. gemeente aan. Preekte hij zijn afscheid te Veenendaal met schuldbelijdenis over het onvoldoende van zijn arbeid aldaar, den 3^{en} Sept. 1871 volgde zijn bevestiging te Dirksland door Dr. Ph.J. Hoedemaker (m. Joh. VII:16, 17; intr. m. Hand. X:29). Ook daar deed hij vele pijnlijke ervaringen op; dat hij door velen hard werd beoordeeld, smartte hem; deels schreef hij dit hieraan toe, dat hij zichzelf te veel stelde inplaats van zijn Zender. Elders had zijn naam een goeden klank gekregen; dit bleek uit beroepingen, door hem ontvangen uit Dordrecht ('72), Maassluis ('72), IJlst ('72), Amsterdam ('73), Vollenhove ('73), Spijk (Gron.) ('73), Oudewater ('74), Barneveld ('74), Neerlangbroek ('74), Stellendam ('74), Wemeldinge ('74), Groningen ('75,), Arnemuiden ('75), Oosterbieram ('75), (Rotterdam ('75), Bennekom ('75, eerst aangenomen, daarna bedankt), Sneek ('75), Ravenswaay ('75). Ook te Brussel werd hij beroepen. Ten laatste kwam Nunspeet. Deze beroeping volgde hij op; den 3^{en} Oct. 1875 werd hij er bevestigd door Ds. J.C. Eykman, pred. te Elburg (m. Rom. X:15*b*; intr. m. 2 Cor. VI:10*c*). Inmiddels had hij een zwaren zielestrijd doorgemaakt, waartoe bijdroeg een correspondentie met Lord Radstock, die in 1874 voor de Ev. Alliantie te Amsterdam zou spreken, en Huet verzocht zijn toespraak, evenals in 1867, te vertalen; deze weigerde; het daarop ontvangen antwoord bracht hem in hevig conflict met zichzelf; het gaf hem den stoot, dat hij zijn vroegere voorstelling van de particuliere genade in zijn prediking liet varen. O.a. met Dr. A. Kuyper bezocht hij daarna (van 29 Mei tot 7 Juni 1875) de revival-samenkomsten te Brighton; aanvankelijk kon hij zich daarin niet vinden, en wilde hij er zich aan onttrekken, maar Dr. Kuyper weerhield hem. Ten slotte ging er een nieuw licht voor hem op. Met een verruimd hart keerde hij te Dirksland terug, om straks naar Nunspeet te vertrekken. Later werd hij, ondanks zijn pogingen daartoe gedaan, nooit meer uitgenoodigd om te Dirksland te preeken.

Te Nunspeet scheen men eerst zeer met hem ingenomen; maar alras stuitte hij er op de voorstelling der praedestinatie naar Calvijns opvatting, waarmee hij zich niet meer kon vereenigen. Het deelnemen aan opwekkingssamenkomsten, in deze omgeving gehouden op initiatief van Ds. L.H.A. Bähler, predikant te Oosterwolde, die ook op de Brightonsche conferentie was tegenwoordig geweest, versterkte hem in zijn overtuiging dat van de Gereformeerde verkiezingsleer een schadelijke invloed uitging; hij getuigde hiervan in een brochure: *Niet om te twisten* enz. Het door hem ingenomen standpunt berokkende hem een vaak bitteren tegenstand in zijn gemeente; men noemde hem een Remonstrant; tot zelfs zijn kerkeraad was tegen hem. Men vond zich in hem teleurgesteld. In dien tijd hield hij met Ds. Faure in verschillende vaderlandsche steden drie- of vierdaagsche conferentiën; hij achtte die zeer gezegend, al had hij tegen sommiger optreden daarbij bedenking. In die dagen begon hij ook met de uitgave van het tijdschrift *Het Eeuwige Leven.*

Na in 1876 voor beroepingen naar Leersum, Hellouw en 's-Heerenhoek te hebben bedankt, nam hij vóór het eind van 1877 een beroep aan naar Goes; dat de keuze daar op hem was gevallen, was wel te verklaren uit den geest, die er heerschte als vrucht van den arbeid van Ds. J.H. Budding. Den 7^{en} Apr. 1878

preekte hij afscheid te Nunspeet (m. Rom. VIII:35*a*) en den 14^{en} werd hij bevestigd te Goes door N. de Jonge, pred. te Brussel (m. Ef. IV:11-13; intr. m. Rom. I:16). Hij ving er zijn arbeid aan met een gevoel van lichaamszwakte, maar toch met vuur, en hij zag er vrucht van zijn werk. Zijn prediking boeide op ongemeene wijze en was steeds gericht op de practijk; en ook in zijn pastoralen arbeid was hij trouw, mede onder de gevangenen. Langzamerhand echter oogstte hij teleurstelling; den eersten gloed zag hij in zijn omgeving verdwijnen; Huet ondervond er zelf den invloed van. Juist in dien tijd maakte hij onverwachts kennis met het spiritisme, dat hij zag in een gedaante, die voor hem het aantrekkelijkst was; als een nieuwe, goddelijke openbaring uit de hoogere wereld; reeds vóór zijn komst te Goes had hij er dingen van hooren vertellen, die hem getroffen hadden, en er zich van op de hoogte gesteld, zonder er bepaalden invloed van te ondergaan. Tegen zijn voornemen in echter kwam hij er toe door een ervaring in zijn pastorale practijk zich te begeven op 'het onbekend en duister gebied'. Nieuwe 'manifestaties' van afgestorvenen drongen zich, naar zijn eigen verklaring, zijns ondanks aan hem op, en de vraag hield hem bezig of hem op het voetspoor van eenige bekende figuren uit de Kerkgeschiedenis, ook de eere was toebedacht, voor ongelukkige geesten de deur der hope te ontsluiten. Later in zijn *Na vijf jaren* erkende hij het toegeven aan deze gedachte als zelfverheffing. Toen zijn sympathieën voor het spiritisme bekend waren geworden, drongen zijn geestverwanten uit vroeger en later tijd er bij hem aan, deze te laten varen. Van een bezoek bij Blumhardt te Bad Boll bij Stuttgart, zoon van den vermaarden Johann Christoph Blumhardt, die zelf zijn ervaringen met bezetenen en booze geesten beschreven had, keerde hij terug zonder nog van dwaling overtuigd te zijn. Bij zijn thuiskomst vond hij velen te Goes tegen zich gekeerd. Dit bracht hem in tweestrijd. De beslissing viel na eenige dagen, en Huet gaf een geschrift uit ter beantwoording van de vraag: *Wat is er geschied?* waaraan toegevoegd werd een anoniem artikel over de vraag: *Als de mensch sterft*, *waar is hij dan?* Beide opstellen vonden een plaats in het veelgelezen tijdschrift *Het Eeuwige Leven*, dat tot hiertoe was gewijd aan 'de bevordering van de heiligmaking volgens de Schrift en aan de opwekking dezer dagen', maar van toenaf in dienst werd gesteld van 'het Christelijk Spiritisme'; in dien zin werd ook de titel spoedig gewijzigd. Gods Voorzienigheid, meende Huet, had hem met het spiritisme in aanraking gebracht, omdat hij (zooals hij ook later bleef volhouden) dit voor hem had noodig gekeurd; het was voor hem '*het* groote teeken des tijds', als getuigenis van God beschikt tegen het toenemend materialisme en ongeloof. Het werd hem 'de sleutel der kennis', waarvan hij steeds meer de aantrekking ondervond. Hij werd erdoor gebracht tot het aannemen van de leer der wederherstelling aller dingen.

Hij geraakte er echter ook door in moeilijkheden. In Juni 1885 dienden dertig stemgerechtigde manslidmaten zijner gemeente een aanklacht tegen hem in bij den kerkeraad wegens onderscheiden 'dwalingen en werken', als: 'het verwekken van gestorvenen, raadplegen van dezelven' 'om door hunne hulp kranken te genezen'. Een beroep op het Avondmaalsformulier werd daarbij aangevoerd. De Bijzondere kerkeraad wendde zich tot het Classicaal Bestuur om advies, maar dit nam op grond van gebrek aan vereischte formaliteiten de klacht zoo niet in behandeling. Nogmaals ingezonden met eene toevoeging, nam het Class. Bestuur de klacht ook ditmaal niet in behandeling. Den 12^{en} Oct. zond de kerkeraad haar nogmaals in als bevonden

niet van grond ontbloot en voorzien van zijn consideratiën. Nu diende Huet een verweerschrift in bij gen. Bestuur. Hij verklaarde daarin niet gezondigd te hebben tegen de Belijdenis der Herv. Kerk, al stemde hij niet in alles met hare belijdenisschriften in, en evenmin tegen de kerkelijke Reglementen overtreden te hebben, daar immers Art. 11 van het Alg. Reglement niet meer van toepassing werd geacht. Hij verklaarde toch intusschen niet het spiritisme te prediken, maar hetzelfde Evangelie, waarmee hij te Goes was gekomen. Den 11^{en} Nov. werd Huet gelegenheid gegeven het verweerschrift voor te lezen en toe te lichten. Het Class. Bestuur vermaande hem daarop zich verder van handelingen op spiritistisch gebied te onthouden en zich aan Gods Woord te onderwerpen, zooals hij bij zijn toelating tot de bediening had beloofd. Hij bleef echter voortgaan in voordracht en geschrift zijn spiritistische gevoelens te verkondigen. Hij verkeerde daarbij in de verwachting, dat hetgeen hij gewaar werd uit de onzichtbare sferen zijn geestelijk leven steeds dieper zou doen wortelen in de Schrift en zijn gemeenschap met de geestenwereld, zijn gemeenschap met God zou bevestigen. De mogelijkheid van het omgekeerde kwam zelfs niet bij hem op. Toch onderging hij er in dezen zin den invloed van. Het een na het ander dat hij vroeger van harte geloofd had, ontzonk hem. Ten slotte kwam het zóóver, dat Christus, dien hij op moreel gebied als koning bleef erkennen, op intellectueel terrein Zijn koningschap voor hem begon te verliezen. Dit ging bij hem gepaard met hevigen zielestrijd. Nog steeds hoopte hij dat Christus' naam in dezen weg zou verheerlijkt worden. Maar langzamerhand kwam hij tot het inzicht van het onbevredigende en teleurstellende, dat het spiritisme hem bood. Niettemin voelde hij er zich aan het eind van een tijdperk van vijf jaren, dat hij eraan had gewijd, nog zóó aan verbonden, dat hij er eer voor had kunnen sterven als martelaar, dan het vaarwel te zeggen.

Den 8^{en} Apr. 1890 had hij op uitnoodiging zijn intrek genomen ten huize van Ds. J.G. Smitt van de Vrije Ev. gemeente te Amsterdam, waar den volgenden dag een spiritistisch congres zou gehouden worden. Was hij bij een vorig congres tot voorzitter benoemd, thans zou hij de vraag beantwoorden: ‘Op welke wijze de séances in te richten, om ze het best aan hare bestemming te doen beantwoorden.’ Maar te voren werd hij in de woning van zijn gastheer bij een debat over het spiritisme zoozeer getroffen, dat hij dit laatste opeens begon in te zien als anti-christelijke dwaling. Hij had, zooals hij later verklaarde, dien avond zijn Bijbel teruggekregen. Het was hem, tot veler ontstemming, onmogelijk geworden het spiritisten-congres bij te wonen. Straks te Goes weergekeerd, gaf hij openlijk onder tranen getuigenis van het gebeurde, predikend over Lc. XXIV:34.

Weer tot blijdschap gekomen, had hij echter ook daarna nog menigen aanval van zwaarmoedigheid. Hij bleef inmiddels nog ijverig voortarbeiden totdat hij tengevolge van een hevigen aanval van influenza in het begin van 1893 door algemeene zenuwverzwakking en een lichte attaque van beroerte werd getroffen. Verzwakte hersens en een vaak krachtelooze rechterhand hield hij ervan over. Op aandrang van Ringcollega's, die hem aanboden gedurende een half jaar zijn arbeid waar te nemen, zag hij er nog van af, gevolg te geven aan het plan om emeritaat aan te vragen. Elders genoten rust in dien tijd deed hem goed. Maar daarna werden zijn laatste krachten gesloopt; hij sleepte zich voort, maar op den kansel staande was hij nog zoo bezield, dat men zich verwonderde. Den 24^{en} Maart 1895 preekte hij voor

het laatst over de keuze tusschen Jezus en Bar-abbas. Daarop werd hij aangetast door zware koortsen; in de volgende dagen scheen zijn toestand nu voor, dan weer achteruit te gaan; maar aan den avond van den 8^{en} April kreeg hij een plotselinge inzinking met benauwdheden; en den 9^{en} Apr. om half zeven 's avonds ontsliep hij, vast in het geloof. Den volgenden dag zou het juist 25 jaren geleden zijn, dat hij zijn bediening in de Herv. kerk hier te lande had aanvaard. Hij had dien dag, ware hij nog in leven geweest, ongemerkt willen laten voorbijgaan.

Huet was een vrome, zeer begaafde, maar bijzonder eigenaardige persoonlijkheid; met groote warmte verkondigde hij het Evangelie, niet zonder dichterlijke gedachten en geniale vonken, in vrije vormen. Op zeer velen heeft hij onmiskenbaren invloed gehad. Zijn *Afrikaansche Gedichten* blijven ook na zijn dood voortleven.

Huet huwde den 23^{en} Sept. 1861 te Pieter-Maritzburg met Meinoutje Elia Robbé (geb. te Nijmegen 8 Dec. 1837, overl. te Dordrecht 28 Nov. 1904), die een paar jaren te voren naar Natal was gekomen met hare zuster, die aldaar zich in het huwelijk zou begeven. Uit Huets huwelijk werd 25^{en} Dec. 1862 een zoon geboren.

Een portret van Huet vindt men voor in de *Levensschets* door de Red. van 'Woorden des Eeuwigen Levens' en een op ouder leeftijd bij J. Kuiper Gesch. v.h. *Godsd. en Kerk. leven in Ned.* (Tegenover blz. 630).

Talrijk zijn de geschriften, door hem in het licht gezonden.

Paarlsche Gedichtjes. Kaapstad. 1856. 8°. - *Uit Natal.* Stichtel. Gedichtjes. (Oud en Nieuw). Pietermaritzb. 1858. 8°. - *Verderfelijke ketterijen bedektelijk ingevoerd.* Leerr. ov. 2 Petr. II:1. 1863. 8°[1]. - *Herderlijke Brief aan de gemeenten.* Namens de Ringverg. *v. Natal* in Juni 1863. - *Het lijden der wereld.* Bespiegelingen ov. Rom. III:19. Uitgeg. d.d. Vereen. t. bevord. v. Chr. lectuur. Amst. 1863. 8°; 2e dr. 1868. - M. Lelièvre, *William Taylor*, *de straatprediker*, *of zeven jaren in Californië* (vert.) - *Het lot der zwarten in Transvaal.* - W.E. Boardman, *Blijdschap in Jezus* (vert.) - *Afrikaansche Gedichten.* Amst. 1867. 8°; 6e dr. Rott. 1891. 8°. - *Christelijk Gedenkboek.* Uit het Hoogd. (Proza en Poëzie). Utr. 1868. 12°. N. titeluitg. ald. 1877. 8°. - *De Christen.* Een brief. Amst. 1868. 12°. - *De duif in de rots.* Amst. 1868. 8°. - *De wonden in Zijne handen.* Eene meditatie. Amst. 1868. 12°. - *Eenvoudige mededeelingen over Z.-Afrika.* Amst. 1868. 8°. - *Geen plaats voor het Kindeken.* Kerstgeschenkje voor kinderen (arm en rijk); Utr. 1868. 8°. 22e-26e duizendtal. Rott. 1915. 8°. - *Gethsemané.* Eene meditatie. Utr. 1868. 8°. - *Jezus de beste Huisvriend*, *of het gelukkig huisgezin.* Utr. 1868. 8°. - *Losse blaadjes.* Amst. 1868. 8°. - *Twaalf kinderversjes.* Utr. 1868. 8°; 2e dr. 1874. 8°. - *Voor iederen morgen.* Dagboek voor huisgezin en binnenkamer. Amst. 1869; 4e dr. ald. 1882. 8°. - *De Koning in Zijne schoonheid.* Leerr. ov. Jes. 33:17. Geh. te Utrecht in de Domkerk, op den 29 Aug. 1869. Utr. 1869. 8°. - *Roman-Lectuur.* Amst. 1869. postf. - *Stichtelijke versjes naar G. Tersteegen.* Amst. 1869. 8°. - *Verlossing van de zonden.* Voor geloovigen uitgeg. Amst. 1869. 8°. - *Vier zinnebeelden voor het volk. De mier*, *het konijn*, *de sprinkhaan en de spinnekop.* Uitgeg. d. h. Ev. verbond. Amst. 1869. postf. - *Het kreupele*

1) In dienzelfden tijd gaf Huet in Z.-Afrika een leerr. uit in het Engelsch 'tot onderzoek der waarheid'.

Christendom. Toespr. ov. Hand. 3:6: '*In den naam v. Jezus den Nazarener*, *sta op en wandel.*' Leeuw. 1869. 8°. -

Het lot der zwarten in Transvaal. Meded. omtr. de slavernij en wreedheden in de Z.-Afrik. Republ. Utr. 1869. postf. - Verh. v. Bunyan, *Geestel. zinnebeelden voor jong en oud.* Utr. 1870. postf. Met 49 tusschen den tekst gedr. houtsneêfig. N. uitg. Utr. 1873. - *Pinkster.* Uitgeg. d.d. Ned. Zondagschool-Ver. Amst. 1870. 8°. - *Twaalftal stichtelijke gedichten.* Amst. 1870. 16°. - *Wij zitten er zoo diep in.* Amst. 1870. 8°. - [Met A.M.C. v. Asch v. Wyck, e.a.], *Bijbel en historie.* Eenvoudige Bijbelbeschouwingen en histor. schetsen, t. bevord. v. Bijbelkennis en Chr. leven. Amst. 1870. postf. - *Prent-bijbel voor kinderen.* Met bijschr. Amst. 1870-'72. 4°. M. platen. - *De eerste Kerstpreek voor kinderen.* Ut. 1871. 8°. - *De Mozaïsche Wet en het Modernisme.* Amst. 1871. 8°. - *Dweeperij.* Amst. 1871. - *Nieuw bundeltje stichtel. gedichten.* Gedeeltel. n.h. Hoogd. Amst. 1871. 8°. - *Twee losbollen.* Amst. 1871. 8°. - *Geestelijk leven.* Zestal leerred in: *Verscheidenh. v. gaven*, *dezelfde geest.* Serie v. preekbundels v. ondersch. Nederl. leeraars. N° 8. Zeist. 1871. - *De Kerk v. Christus*, *hare vastheid*, *eenheid en heiligheid.* Toespr. ov. 2 Tim. 2:19, geh. te Dordrecht 11 Juni 1872. Dordr. 1872. 8°. - *Een parel uit de Zuiderzee.* Voor Zondagschoolkinderen, uitgeg. d.d. Ned. Zond. sch.-Ver. Amst. 1872. 16°. - *Het recht der vrouw.* N. h. Eng. Utr. 1872. (1 vel plano). - *Het weeskind.* Kerstversje voor Zondagschool-kinderen. Amst. 1872. 8°. - *Over den gezangenstrijd in de Herv. Kerk.* Held. 1872. 8°. - *Waarom brengt gij uw kind ten Doop?* Ter verspreid. bij de Doopsbedien. Amst. 1872. 16°. - *De tinnen doos of de brief v.e. doode uit een steenkolenmijn.* Voor Zondagschoolkinderen. Amst. 1873. 8°; 2e dr. Goes. 1890. 8°. - *De zendingszaak een lijdenszaak.* Feestrede geh. bij gelegenh. v.h. 80jar. Zendingsf. der Broedergem. te Zeist, 11 Sept. 1873. Zeist 1873. 8°. - *Eerlijk duurt het langst.* Voor Zondagscholen. Amst. 1873. 8°. - Aanbeveling voor: C. Brachman, *Jozef zijn tijd en geschiedenis.* Eene bijdrage t. Schriftkennis. Uit het Hoogd. Amst. 1873. 8°. - *Uitnoodiging.* Vrij n.h. Eng. Utr. 1873. 8°. - G. Warneck, *Christiane Kähler. Eene diakonesse op het zendingsveld.* (Uit het Hoogd.) Amst. 1873. 8°. - *Het licht der wereld.* Kerstversje. Veenendaal (Amst.) 1873. 8°. - Voorr. voor het onder zijn toezicht uit het Eng. vert. geschr.: F. Fiske, *Mary Lyon of herinnering aan eene edele vrouw.* Utr. 1873. 8°. - *Het Onze Vader.* Utr. 1874. 8°. - *Het verloren lammetje.* Utr. 1874. 8°. - *Niet om te twisten*, *maar uit gewetensdrang.* Amst. 1877. 8°. - *Heerlijk heengaan v. Maria Duvoisin te Berea in Z.-Afrika*, *op den 2en Mei 1877.* Uit het Fr. Uitg. v.d. Ned. Zond. school-Ver. Amst. 1877. 16°. - *Christelijke volmaaktheid.* Uit het Eng. Utr. 1878. 8°. - [Met B.J. Adriani, A.W. Bronsveld e.a.], *Geloofsgetuigen. Galerij v. christel. vrouwen v.d. eerste eeuwen des Christendoms tot op onzen tijd.* Amst. 1879, '80. 3 dln. 8°. - *Wat predikt ons het gebeurde in Den Haag?* Toespr. geh. 10 Oct. 1880 in de Herv. Kerk te Goes. Goes. 1880. 8°. - *Goesina*, Gedichten uitgeg. t. voord. der armen. Goes. 1883. 8°. - *Het Eeuwige Leven. Tijdschr. gewijd aan de bevord. v.d. heiligmaking volg. de Schrift en aan de opwekking dezer dagen.*[1)] Goes. 1880-'87. - *Mijne verantwoording voor het Class. Bestuur.* (Overgedr. uit: *Het Eeuw. Leven*).

1) Na Huets toetreden tot het spiritisme werd deze titel veranderd in: *Tijdschr. gewijd aan het Chr. Spiritisme.* Met het eind van den 8en jrg. werd de uitgave gestaakt.

Goes. 1885. 8°. - *Voorvriend en tegenstander.* Nog een woord over het spiritisme. (Overgedr. uit: *Het Eeuw. Leven*). Goes. 1885. 8°. - *Wat is er geschied? Gevolgd door de groote vraag: Waar zal*

hij zijn? door een lid der gemeente. (Overgedr. uit *Het Eeuw. Leven*). Goes. 1885. 8°. - *Versus door Ds. de Pree*, *bij aanl. v. diens preek:* '*Gods Woord en het Spiritisme*'. Goes. 1886. 8°. - *Gods reddende liefde aan gene zijde des grafs.* (Overgedr. uit *Het Eeuw. Leven*). Goes. 1886. 8°. - *Jonggestorvenen. Hun toestand aan de overzijde des grafs.* (Overgedr. uit *Het Eeuw. Leven*). Goes. 1886. 8°. - *Kort begrip v.h. Spiritisme.* Goes. 1886. 8°. - *De altijd nieuwe geschiedenis.* N. h. Eng. 24e duiz. Utr. 1886. 8°; 41e-48e duizend. Rott. 1925. 8°. - *Bedrog of waarheid?* Goes. 1886. 8°. - E.B. Duffey, *Een nieuwe hemel.* Een *verhaal v. persoonl. ervaringen na de verandering*, *die men gewoon is* '*de dood*' *te noemen.* Uit het Eng. Goes. 1889. 8°. - [A.E. Newton], *Waarom ik spiritist ben?* Uit het Eng. Goes. 1889. 8°. - *Na vijf jaren.* Amst. 1891. 8°.[1]. - R. Gerretson, *Drie liederen*, voor m. begeleid. v. piano of harmonium. *De laagste plaats. Met Jezus. Zucht.* Woorden v. P. Huet. Rott. 1893; 2e dr. 1897. 4°. - *Die dorst heeft kome!* Woorden v. wijlen P. Huet. Muz. voor solozang enz. door S. Nijm. 1898. 4°. - *Hooger geestelijk leven.* Overgedr. uit *Het Eeuw. Leven*, als N° 3 in 'Maranatha Bibl.' Rott. 1907. 8°. Voorts versjes en verhaaltjes v. Huet in: *Van alles bijeen.* Nijkerk. 1920. 8°.

In: *Stemmen v. W. en Vr.* 20e Jrg. (1883), blz. 381-392: *Een groot ketter uit de zeventiende eeuw.* (Jakob Brill).

In: *Elpis. Algem. Tijdschr. v. Z.-Afrika*, dat hem onder zijn medewerkers telde, plaatste hij de volgende art., die veler verontwaardiging wekten vanwege de vijandige gezindheid jegens de Boeren, die eruit sprak: I (1857), blz. 149-187: *Reisjournaal. Verhaal v.e. uitstapje uit Aliwal naar de Fransche zendelingsstatiën in het Basutooland.*[2] III blz. 40-66: *Reis v. Aliwal naar Port-Elizabeth in Aug. 1857;* blz. 166, 167: *Mystère* (Fr. gedicht). IV, blz. 1-60: *Het lijden dezer wereld. De geheele wereld verdoemelijk voor God*, *Bespiegelingen over Rom. III:19* (ook afz. versch.); blz. 177-183: Onder 'Boekbeschouwing': '*Êén kudde en één Herder. Verhand ov. de toebreng. der Heidenen tot de Chr. Kerkgemeenschap door P. Huet* (get. H.); blz. 252-268 ond. 'Correspondentie': *Aan de WelEd. Heeren P.J. Coetzer en H.T. Buhrman*, *Voorz. en Secret. v.h. Volksbestuur Lydenburg*, *op hunne Verdediging tegen den Openbaren Brief v. eenen Tak v.h. Ev. Verbond*, *aan de Hollandsche Emigranten v.d. Transvaal-Republiek;* blz. 273-283: *Één kudde en één Herder;* blz. 285-320: *Overzigt v.d. opwekkingen in Amer.*, *Ierland enz. v.h. begin der achttiende eeuw tot op onzen tijd.* Vert. uit de 'Quarterly Review' Jan. 1860; blz. 324-333: *Ds. Postma over de Gezangen en afscheiding.*

L i t t e r a t u u r : Hs. Borger. - Frederiks en v.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, blz. 378. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* II, k. 615, 616 (art. de Savornin Lohman). - *Pierre Dammes Marie Huet.* Een levensschets door de Redactie v. 'Woorden des Eeuwigen Levens'. Met portr. Amst.-Kaapstad (hierbij een: *In memoriam* door C.L. Laan). - P. Huet, *Vijf en Twintig Jaren Evangeliedienst*, *herdacht den 5 Nov. 1882.* - N. Mansvelt, *De betrekking tusschen Nederl. en Z.-Afrika sed. de verover. v.d.*

1) Mevr. Elise van Calcar schreef daarop: *Na vijf en twintig jaren. Onderzoek naar de geestelijke verschijnselen*, Antw. op: *Na vijf jaren van P. Huet.* 's Grav. 1891.

2) Vgl. II, blz. 178-180. *Over het reisjournaal v.d. Heer Huet.* get .....

Kaapkolonie door de Engelschen, blz. 29, 100, 101. - *Alb. Stud. Ath. Amst.*, blz. 58. - Id. *L.B.*, k. 1338, 1362. - Id. *Rh.-Traj.* k. 362. -

J. Kuiper, *Geschied. v.h. Godsd. en Kerkel. leven v.h. Nederl. volk (626-1900)*, blz. 600. - *De Geref. Kerkbode voor Z.-Afrika.* VII, 3, 42; VIII 20, 317. - J.H. Gunning, *Prof. Dr. J.W. Gunning Jr. Leven en werken.* II, III (reg). - Sepp, *Bibl. v. Kerkgesch.*, blz. 353. - H.B., *Ds. P. Huet en het Spiritisme*, in: *Predikbeurtenbl. Prot. Gem. Amsterd.* 6, 13, 20, 27 Juni, 4, 11 Juli, 3, 10 Oct. 1925. - *Ned. Patriciaat.* 10e Jrg. (1919), blz. 134.

[Josué l'Ange Huet]

HUET (Josué l'Ange) werd geboren te Haarlem den 3en Nov. 1840 uit het huwelijk van Charles Daniel Huet (zoon van Ds. Pierre Dan. Huet, overl. te Amsterdam 1810; zie hiervóór art. i.v.) en Waltera Wilhelmina Geertruida Franke. Den 28en Juni 1859 werd hij ingeschreven als student in de Theologie te Leiden, waar hij den 18en Juni 1866 den Doctorstitel behaalde na verdediging van een acad. proefschrift over *de Methode der Positieve Philosophie volgens Aug. Comte.* Op bijzonder talentvolle wijze, die voor de toekomst veel van hem voor de wetenschap deed verwachten, deed hij hierin een geestdriftige poging tot vertolking van Comte's positivisme, al tastte hij, zooals zijn recensent Dr. F.W.B. van Bell opmerkte[1)], mis in zijn verheffing van de relativiteit der menschelijke kennis tot de *grond*gedachte van Comte's philosophie. In zijn beschrijving van de Hollandsche philosophie in de 19e eeuw rekent Dr. G. von Antal hem terecht onder de positivisten. Hij wilde de positivistische methode toepassen op het begrip van oorzaak en gevolg.

Aan de academie gekomen met de bedoeling predikant te worden, bewoog zich later zijn studie op het gebied der wijsbegeerte; predikant kon hij uit beginsel nooit worden. In diens Haarlemsche periode had hij veel omgang met Cd. Busken Huet, die van moederszijde zijn volle neef was, en die ongetwijfeld invloed op hem, den veertien jaren jongere, heeft uitgeoefend.

Had Busken Huet reeds in 1865 reeds geconstateerd dat een der meest in het oog loopende vruchten der Moderne richting toenemende onkerkelijkheid was, l'Ange Huet onderstreepte dit in zijn (hieronder vermeld) *Gids*artikel van 1873 door de verklaring, dat sedert 1864 en '65 de meerderheid der vrijzinnige leeken onkerkelijk was geworden en zich neergelegd had bij het bewustzijn niet meer thuis te behooren in een Christelijke Kerk. Alleen de moderne theologen, door hem als ‘kerkelijk-modernen’ onderscheiden van de ‘humaan-modernen’, bleven aan de Kerk getrouw. Ook voor hemzelf was, ondanks de menschelijke behoefte aan gezelligheid, het tezamen aanhooren van een gesproken woord en het tezamen plegen van symbolische handelingen ‘een verouderde vorm van gemeenschapsoefening’. Van zijn positivistisch standpunt bestreed hij Strauss' *Alte und Neue Glaube* (in 1872 verschenen); en diens rationalistisch moderne opvattingen; hij riep den modernen toe de Kerk te verlaten en noemde hun standpunt, voor zoover zij dit weigerden, halfslachtig en inconsequent.

Toen Busken Huet aftrad als Hoofdredacteur van het door hem gestichte *Algem. Dagblad voor Ned.-Indië*, om in Maart 1876 te repatrieeren, werd zijn plaats als

1) *Theol. Tijdschr.* 1e Jrg. (1867), blz. 93-100.

zoodanig ingenomen door l'Ange Huet. Zijn journalistieke loopbaan bracht hem echter zooveel teleurstelling[2)], dat hij haar na een tijdlang het blad te hebben gere-

2) Zoo werd hem een strenge straf opgelegd in zijn hoedanigheid van verantwoordelijk Hoofdredacteur. Hij was de dupe geworden van de handelwijze van zijn neef Cd. Busken Huet, die gedurende zijn verblijf te Parijs aan het door hem gestichte *Dagblad voor N.-Indië* brieven schreef zoowel onder zijn eigen naam als onder het pseudoniem 'Fantasio', waarachter naar zijn eigen bewering zich een jong aankomend Indisch ambtenaar schuil hield. Onder dit pseudoniem had Busken Huet zelf zich op zoo duidelijke wijze uitgelaten over intieme aangelegenheden van het koninklijk huis, dat zijn neef er de pijnlijke gevolgen van ondervond. (J. te Winkel: *De ontwikkelingsgang der Ned. Letterk.* IV D., blz. 987).

digeerd, vaarwel zegde en niet meer te bewegen was in de journalistiek te gaan ofschoon bij herhaling hiertoe aangezocht. Zelfs tot geregelde medewerking aan dagbladen konden zijn oude vrienden hem niet overhalen. Wèl was hij te vinden voor incidenteelen, litterairen arbeid; *het Bat. Nieuwsblad* dankte aan hem uitmuntende vertalingen van de zeer moeilijk over te zetten werken van Kipling.

Omstreeks het einde der 19e eeuw trok hij zich terug in het Bantamsche, op een erfpachtsperceeltje in het Lebaksche, waar hij nu en dan nog werkte, en enkele malen een teeken van leven gaf, waaruit bleek dat hij zich nog altijd interesseerde voor de belangen der pers. De vergetelheid, die hij vurig zocht, vond hij in een door hem geplanten koffie-tuin; ook de gelegenheid tot mediteeren. De invloed der eenzaamheid in de desa-omgeving was al meer bij hem merkbaar; maar zijn vriend, de bekende Mr. P. Brooshooft, die hem daar eens bezocht, kwam toch weer onder de bekoring van zijn nog altijd frisschen geest. Vegeteerend in zijn laatste levensjaren, leefde de scherpzinnige denker slechts voort in de herinnering van enkelen, totdat hij in den zomer van 1924 te Rangkas Betoeng ongehuwd overleed, zóó onopgemerkt dat zelfs de toenmalige regent van Serang, die hem goed had gekend, eerst later van zijn dood vernam.

Van hem zag het licht:

De methode der Positieve Philosophie, *volgens A. Comte.* (Acad. Proefschr.). Leid. 1866. 8o. - *Nieuwe oplossing v.e. oud vraagstuk. De methode van het Positivisme toegepast op het begrip v. oorzaak en gevolg.* Leid. 1872. 8o.
Ook gaf hij in vert. uit: Edm. About, *De mensch in zijn bedrijf.* Holl. bewerk, uit het Fr. Amst. 1869. 8o; 2e dr. ald. 1871. 8o; Volksuitg. ald. 1873; 4e herz. dr. ald. 1881.
In: *De Gids.* Jrg. 1873. II, blz. 71-118 komt van zijn hand voor: *Het standpunt der Modernen* (n. aanl. v. Strauss' 'Der alte u. der neue Glaube, ein Bekenntniss' en 'Ein Nachwort als Vorwort zu der neuen aufl. meiner Schrift s.o.')

L i t t e r a t u u r: Herderscheê, *De Modern-godsd. richting in Ned.*, blz. 238, 239. - A.M. Brouwer, *De Moderne richting. Eene hist.-dogm. studie*, blz. 130 v.v.. 166. - *N. Rott. Crt.* 18 Mei 1925 (nekrol. in verb. met zijn latere levensjaren in Indië). - G. von Antal, *Die Holl. Philosophie im neunz. Jahrh.* Utr. 1888, S. 84-90. - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 1380.

[Conrad Busken Huet]

HUET (Conrad Busken) werd den 28 Dec. 1826 te 's-Gravenhage geboren als eenige zoon uit het huwelijk van Conrad Busken Huet, Rijksbetaalmeester in de provincie Z.-Holland, en diens volle nicht Théodore Esther Huet. Zijn grootouders waren Samuel Théodore Huet[1)] en Pierre Daniël Huet (zie hiervóór art. op beide namen). Hij bezocht het Gymnasium in Den Haag en werd ingeschreven als student te Leiden den 19en Febr. 1844, om zich voor te bereiden voor het ambt van

1) Deze was te Vlissingen gehuwd met Jacoba Adriana Busken. Vandaar de naam Busken, door Conr. Busken Huet Sr. bij zijn familienaam aangenomen. Behalve dien eenen naam Busken is in het geslachtsregister van Conrads voorouders geen enkele Hollandsche naam te vinden.

predikant, van Gédéon af geregeld door zijn voorvaders bekleed, met uitzondering alleen van zijn vader. Te Leiden geraakte hij sterk onder bekoring van zijn leermeester Prof. J.H. Scholten met wien hij zich ook later als predikant geestelijk één bleef gevoelen. Dat zijn 'kranigheid' in den studentenkring werd op prijs gesteld bewijst zijn benoeming tot Ab-actis van het Collegium Supremum, terwijl zijn letterkundige gaven, waarmee hij in disputen en rederijkersgezelschappen placht te schitteren, hem tevens aanwezen als lid der redactie van den Studentenalmanak, waarin, behalve een enkel vers, in de jaargangen 1847-1849 een aantal novellistische bijdragen van zijn hand plaatsing vonden[1)], die, hoewel geen enkele naamletter den schrijver aanduidde, in de studentenwereld reeds terstond zijn naam vestigden als aardig verteller en buitengewoon begaafd stylist; volgens Dr. J. ten Brink (zie ond. Litterat.) verrieden zij toen al een schrijver van den eersten rang. Zijn studiejaren, te Leiden doorgebracht, werden gevolgd door een verblijf van eenige maanden te Lausanne en te Genève; mede door preekoefeningen in een paar dorpjes van Waadtland wist zijn welsprekendheid zich evengoed te bedienen van het Fransch als van het Nederlandsch.

Den 5^{en} Dec. 1849 bevorderd tot Waalsch proponent, werd hij den 6^{en} Apr. 1851 bevestigd als predikant te Haarlem door zijn oom Ds. D.Th. Huet, pred. te Rotterdam (m. Joh. XVIII:36*a*; intr. m. Fil. III:13-15). In 1855 bedankte hij voor een beroep naar Dordrecht en in 1856 voor een naar Utrecht. Maar al spoedig trad aan het licht dat hij zich in verschillende opzichten een vrijheid veroorloofde, waaraan niet alleen andere Waalsche collega's, zelfs bij bewondering voor zijn geest en vernuft, maar ook tal van leden zijner eigen gemeente aanstoot namen. Onomwonden koos hij van meet af partij voor de toen in hare jeugd verkeerende Moderne Theologie. Daarbij werkte de invloed door van wat hij van Scholtens colleges onthouden had. Van een zelfstandige opvatting was in den eersten tijd bij hem nog geen sprake. Zijn uiterst nauwkeurige. overzetting van Reuss' *Geschiedenis der Chr. Godgeleerdheid*, *gedurende het Apostolisch tijdvak* diende hem als middel om zijn schade in dit opzicht in te halen. In dien tijd schreef hij bovendien eenige opstellen in tijdschriften, o.a. in Colani's *Revue de Théologie* over Scholtens *Leer der Herv. kerk.* Groote ontsteltenis wekte de uitgave (sinds 1857) van zijn *Brieven over den Bijbel.* In breeden kring zag men daarin een onbesuisden aanval op Bijbel en Christendom. De resultaten der nieuwe historische kritische methode toegepast op de H. Schrift werden daardoor gebracht in kringen, waar men er vreemd van opzag en diep door geschokt werd. Huet heeft later zelf erkend dat hij daardoor de vaderlandsche Kerk noodeloos in rep en roer had gebracht. Hij gold in die dagen bij velen tegelijk voor den Strauss en den Voltaire van Nederland. Ook vele zijner moderne vrienden waren met deze uitgave in het geheel niet ingenomen; sommigen achtten haar ontijdig; anderen keurden den vorm af. Huet zelf bedoelde, naar de leuze der moderne theologen, vooral in die dagen herhaald, geen afbreken. maar 'stichten'. Door deze zelfde gedachte liet hij zich leiden bij de uitgave van een stichtelijk tijdschrift onder den titel *La seule Chose nécessaire*(1856 en '57), waarin de bijdragen, alle in het Fransch, geleverd werden door enkele Waalsche en verder door Zwitsersche en Fransche predikanten.

1) Vijf ervan werden met andere opstellen geplaatst in *Rijp en Groen* (1854) door *Thrasybulus* (doorzichtige vertaling van *Coenraad*).

Huets voorliefde voor het litterarische genre behield echter de overhand. Had hij reeds vóór de uitgave zijner enkele godgeleerde geschriften zijn gave als novellist getoond, al meer bleek zijn bijzonder talent op het gebied van letterkundige kritiek. Zijn kennismaking met Potgieter en Quack was voor zijn toekomst van beslissende beteekenis. Eerstgen. wist te bewerken dat Huet, die reeds in 1859 met zijn studiën over *Stichtelijke lectuur* in *De Gids* had gedebuteerd, in 1862 openlijk toetrad tot de redactie van dit tijdschrift, dat al geruimen tijd werd gekenmerkt door een geest van afmatting. Deze gebeurtenis in zijn leven gaf den laatsten stoot tot het neerleggen van zijn ambt, den 13^{en} Jan. 1862, hetgeen door de meesten, die hem kenden, al lang was voorzien; een gevoel van belemmering met het oog op de instellingen en gebruiken der Kerk, wier dienaar hij was, had meer en meer de overhand bij hem verkregen; met zijn uiterst kritische opvattingen, ontbrak het hem aan de noodige opgewektheid om zijn ambt te blijven waarnemen, waarbij ook kwam dat zijn 'ketterijen' velen in zijn kleine, aristocratische Haarlemsche gemeente aanstoot gaven en zijn gehoor in de kerk al meer deden afnemen. Had hij als predikant aanvankelijk een tamelijk uitgebreiden kring van goede bekenden, die hem op de handen droegen, hij voelde zich in hun gezelschap niet volkomen op zijn gemak; een zeker isolement drukte hem, en maakte op den duur zijn verhouding tot zijn gemeente gespannen. Er sprak zielesmart in het woord, dat hij in 1862 in een zijner *Brieven* schreef: 'Als kind in ieders gunst, als man door de menschen gehaat'. Er was nog een reden, die hem bracht tot den stap om zijn ambt neer te leggen, n.l. de schraalheid van zijn tractement, dat nog geen tweeduizend gulden bedroeg, en dit terwijl Huet met zijn kunstenaarsnatuur het niet wèl kon stellen buiten zeker comfort. Inmiddels bleef ook na zijn aftreden een groep kerkelijke en onkerkelijke hoorders hem trouw; hiervoor trad hij nog gedurende een paar jaren op in geïmproviseerde godsdienstoefeningen in de Concertzaal te Haarlem[1)]. Al was hij in de eerste plaats journalist-publicist, conférencier geworden, de prediker was nog niet aanstonds in hem gestorven. De poging tot het stichten van een 'Vrije Gemeente' was door een samenloop van omstandigheden al spoedig mislukt. Den 31^{en} Maart 1864 sprak hij voor het laatst in zulk een vrije godsdienstoefening; deze *Afscheidsrede* zag het licht. Reeds vroeger (1861) had hij een bundel *Kanselredenen* uitgegeven, die uit stilistisch oogpunt uitmuntten, en o.a. aan de Groningsche Universiteit werden aangeprezen en bij homiletische oefeningen als model gebruikt. Onder die redenen zijn er oorspronkelijk in het Fransch gesteld. Zij kenmerken zich door het gebruik om eerst de satire, bijna de parodie van een Bijbeltekst te leveren, om daarna de diepe waarheid ervan in het licht te stellen. Al kon hij aan Scholten verklaren (*Brieven* I, blz. 106) dat elk woord uit zijn ziel was gesproken en al sprak hij zijn preeken met ernst uit, in veler schatting was hij nu eenmaal een spotter. Toch maakten zijn toespraken op sommigen, vooral op jongeren, bepaald indruk, maar het publiek werd er veel minder door aangetrokken dan door zijne *Brieven over den Bijbel.* In zijn *Kanselredenen* echter komen juist bladzijden voor, die tot het schoonste behooren, dat ooit uit Huets pen is gevloeid. Zijn stijl van spreken was daarbij te fijn afgewerkt, te vloeiend om oratorisch te kunnen heeten. Hij improviseerde niet gaarne,

1) Over Huets optreden in deze bijeenkomsten zie men A. de L., *Herinnering aan de* '*Concertzaal*' *te Haarlem*, in: *Los en Vast.* Jrg. 1886, blz. 117-139.

maar begiftigd met een sterk geheugen, memoriseerde hij liefst, terwijl hij zijn gehoor telkens in verbazing bracht door de nieuwe gezichtspunten, die hij wist te openen.

In den winter van 1860 tot 1862 hield hij ook nog te Haarlem, te Amsterdam en te Utrecht een reeks voordrachten, door hemzelf betiteld: *Bijdragen tot de geschiedenis der Ned. Letterkunde;* deze zijn nooit door hemzelf uitgegeven, maar hij heeft er bij verschillende gelegenheden uit geput.

Het waren leden en opzieners van Huets vroegere gemeente, de Heeren Enschedé, die hem aanstonds na zijn aftreden bij de Waalsche gemeente wisten te verbinden aan de redactie van de *Oprechte Haarlemsche Courant*, onder voorwaarde dat hij de bekende politieke neutraliteit van dit blad zou ontzien, hetgeen hem te lichter viel, nu hij alleen de buitenlandsche politiek, nl. het weergeven van de politieke denkbeelden van voorname Fransche bladen voor zijn rekening kreeg. Den 1^{en} Febr. 1862 trad hij in functie als onverantwoordelijk medearbeider bij het bureau van gen. orgaan. Hieraan wijdde hij zijn dagelijkschen tijd en arbeid, maar hij deed dit met toenemenden weerzin, terwijl hij zich aan *De Gids* gaf met hoofd en hart beide. Wat hij daarin te lezen gaf, liet intusschen niet na aanstoot te geven; en straks (Jan. 1865) verwekten een paar kritieken door hem geleverd zulk een ergernis ook onder liberalen, modernen en Gidsredacteuren, dat hij samen met Potgieter, zijn hooggeroemden vriend, die hem trouw bleef, zich vrijwillig uit de redactie van het tijdschrift terugtrok. Naar het heette deed Huet dezen stap vrijwillig, maar feitelijk had een aantal zijner mederedacteuren er hem toe genoopt. Hij was een geboren criticus en anti-dogmaticus. Waar hij dogmatisme meende te ontdekken, kwam hij in het geweer. Daarom wierp hij zich ook, in April 1866, met zijn *Ongevraagd Advies* in het tournooi tusschen A. Pierson en A. Réville. Het ging over 'blijven of gaan', 'handhaven of prijsgeven'. Het gaf in uitnemenden stijl de pijnlijke caricatuur van het leeraarsambt, en verbitterde terecht (Knappert), terwijl het de aandacht aftrok van wat er zeker overweging in verdiende. Het werd beantwoord o.a. door J. Hooykaas Herderscheê[1)] en door Kuenen[2)]. De groote beroering, die het in het kamp der modernen gewekt had, openbaarde zich niet het minst in de jaarlijksche vergadering hunner theologen, die juist in die dagen te Amsterdam bijeen doende waren om hun 'wij blijven' voor zichzelf te rechtvaardigen. Aan Piersons zijde staande, had Huet niet alleen een scherpe kritiek op Réville's standpunt geleverd, maar ook andere moderne theologen als Kuenen en Rauwenhoff niet gespaard. Volgens Huet heeft in het rijk der wetenschap de godsdienst alleen waarde als zielkundig verschijnsel en als historisch feit. Vandaar dat de nieuwe tijd zich voor geenerlei theologie meer in enthousiasme kan geraken. Theologie, zegt de 19^{e} eeuw, is de wetenschap der menschelijke onwetendheid; moderne theologie, want niets is meer verouderd dan zij, 'eene formule, die zichzelve opheft en haar voorwerp meteen'. (*Ongevr. Advies*, blz. 82). Toch is ook in zijn later leven zijn belangstelling in theologische vraagstukken onverminderd gebleven. Opmerkelijk is dat, terwijl hij aan den eenen kant met Erasmus weinig sympathie gevoelde voor het Protestantisme, aan den anderen kant zijn ingenomenheid met het strenge Calvinisme groeide, en dit naarmate hij dieper overtuigd werd van de onbevoegdheid der moderne theologie om het

1) *Aan Cd. Busken Huet*, *adviseerend lid van de Herv. Kerk.* Nijm. 1866.
2) *Het goed recht der Modernen.* Leiden 1866.

geloof der gemeente te leiden. Voor ongehuichelde vroomheid legde hij zijn sympathie nooit af, al hadden de wateren van kritiek en twijfel alles bij hem overstroomd. In zijn lateren tijd heeft hij erkend, dat voor hemzelf de moderne theologie een goede propaedeutische leerschool was geweest.

In het laatst van 1867 opende zich voor Huet een nieuwe toekomst. Hij ontving nl. uit Indië de uitnoodiging om plaats te nemen in de redactie van *De Javabode.* Hij nam haar aan. De Hollandsche provinciestad was hem op den duur te eng, terwijl Indië hem aantrok. Reeds in 1861 had hij bij de regeering gesolliciteerd om als predikant daar te worden benoemd, maar men vond hem te geävanceerd, en een ander werd benoemd. Dat laatstbedoelde slechts zes maanden predikant was en ten opzichte van de Bijbelkritiek bekend stond als minstens even radicaal als Huet, maakte het gebeurde voor Huet te pijnlijker.

Het groote publiek kende zijn politieke denkbeelden niet; als hyper-modern theoloog, als vriend of oud-vriend van vele woordvoerders der liberale partij, ging hij bij de meesten voor ‘liberaal’ door, maar sommigen achtten hem niet ‘liberaal’ genoeg. Vóór zijn komst in Indië was hij het met zichzelf nog niet eens welk standpunt het juiste was ten opzichte van het beheer der koloniën. Zoowel zijn neigingen als zijn kennis van de Indische toestanden voerden hem echter in een richting, die afvoerde van de beginselen en plannen der z.g.n. liberale politiek. Hij vertrok den 7^{en} Mei 1868 met vrouw en kind uit Rotterdam en verliet een paar dagen later het vaderland. De reis werd voor hem bekostigd door de destijds conservatieve Nederlandsche regeering, die hem had opgedragen een rapport samen te stellen ter beteugeling der drukpersvrijheid in O.-Indië. Velen ergerden zich over dit laatste; zelfs werd Huet met smaad overladen; dat een ‘liberaal predikant’ zich voor zulk een opdracht van een niet-liberaal minister liet vinden, achtte men onduldbaar, waarbij men echter voorbijzag, dat hijzelf volstrekt niet overtuigd was, dat Indië behoorde bestuurd te worden naar dezelfde politieke beginselen als het moederland; eerder was hijzelf op koloniaal gebied conservatief, zoo niet reactionair, al was hij niet openlijk overgegaan tot de ‘conservatieven.’

Door zijn toedoen werd de Java-bode tot grooten bloei gebracht. Na ruim vier jaren ontstonden er evenwel moeilijkheden tusschen hem en sommige der eigenaars. Dit had tengevolge dat hij met steun van eenige vrienden een *Algemeen Dagblad voor Ned.-Indië* stichtte, waarvan hij jaren lang de eigenaar en de ziel was. Bij de oprichting ontplooide hij het buitengewoon talent van organisatie, dat hem in hooge mate eigen was, en ook in andere zaken, tot zelfs in kleinigheden, aan het licht trad. Rusteloos werkte hij in zijn nieuwen werkkring als Hoofdredacteur voort. Zelfs tot een eind in den nacht was hij aan den arbeid. Vrucht daarvan zijn o.a. behalve menigvuldige *Litterarische Fantasiën*, zijne veel bestreden *Nationale Vertoogen*, waarin hij het politiek liberalisme van 1848 van het parlementarisme met zijn constitutioneelen koning duchtig geeselde. Het verbaasde hem niet dat de liberalen zich boos maakten, maar wèl dat koning en volk in Nederland op zijn wapenkreet zich niet mobiel maakten om het ‘keezenparlement’ uiteen te jagen en de absolute monarchie, steunend op de natie, af te kondigen. Wat hij in de Kerk was geweest, dat betoonde hij zich in de politiek: een ketter, een criticus, die dogma's ontleedde en zocht te vernietigen. Dit ondervonden de liberalen van zijn tijd.

Nooit is Huet door Curatoren voorgedragen voor een leerstoel aan een onzer

universiteiten, hoe gaarne hijzelf ook na de invoering der nieuwe wet op het Hooger Onderwijs benoemd zou zijn geworden tot hoogleeraar in de aesthetica en kunstgeschiedenis. Evenmin heeft het bestuur van eenige kiesvereeniging hem ooit candidaat gesteld voor een zetel in de Tweede Kamer, om hem de gelegenheid te openen aan de verwezenlijking van zijn politieke denkbeelden, praktisch te arbeiden. Hij was en bleef de journalist, die echter niet alleen aan de politiek, maar ook aan de letterkunde zich wijdde.

Op den duur oefende zijn positie in Indië een neerdrukkenden invloed op hem, want al werden zijn talenten geëerd, hij bezat bij al zijn bescheidenheid toch ook een sterk gevoel van eigenwaarde, en het hinderde hem, dat hem een plaats werd toegekend naast of beneden velen, die in gaven en praestatie bij hem achterstonden. Daarbij kwam dat hij voor zijn zoon, die reeds meer dan vijftien jaar oud was geworden, een opleiding noodig achtte op hooger niveau, dan dat Indië hem bood. En toen nu zijn neef Dr. Theol. Josué l'Ange Huet (zie vorig art.) een nieuwe betrekking zocht in de journalistiek, gaf dit hem aanleiding om dezen de leiding van het *Algemeen Dagblad* op te dragen en zelf naar Nederland terug te keeren, om van daaruit als eenvoudig medewerker te blijven arbeiden. Omstreeks half Maart 1876 verliet hij Indië voorgoed, om met vrouw en zoon te Napels aan land te gaan en vandaar over Rome, Florence, Milaan en Parijs te reizen naar het vaderland, zonder dat iemand hem daar had teruggeroepen. Aan deze reis is zijn beschrijving *Van Napels naar Amsterdam* te danken, waaruit bleek dat van nu af ook de kunstgeschiedenis en kunstkritiek voorwerp van zijn studie waren geworden.

Na eenigen tijd in Holland vertoefd te hebben, vestigde hij zich met de zijnen te Parijs. Daar zou de vorming van zijn zoon voltooid worden. Met zijn talent van tuinieren voelde hij zich vooral aangetrokken door de omstreken dier stad; eerst huurde hij daarom een optrekje te Saint-Cloud. Daar leerde hij de schoone omgeving der wereldstad kennen door hem zoo keurig beschreven in zijn *Parijs en omstreken.* Niet lang daarop verhuisde hij naar een der galerijen van het Palais Royal, waar hij ‘en garni’ wonend, uitzicht had op den 's zomers zoo fleurigen tuin. Later woonde hij aan den Boulevard Saint-Michel en vervolgens in de Rue de Médicis, waar hij genoot van den dagelijkschen aanblik van den Jardin du Luxembourg. Zijn laatste woning was aan de stille Rue de l'Université.

Huet had het met zijn letterkundigen arbeid te druk, om zich te Parijs in breeden kring te bewegen; met enkele ernstige relatiën stelde hij zich tevreden; o.a. bezocht hij vrij geregeld met zijn vrouw de wekelijksche recepties van Ernest Renan in het Collège de France en de réunies ten huize van zijn vroegeren collega Albert Réville, die eenige hoogleeraren en leiders van het liberaal Protestantisme om zich heen placht te verzamelen. Daarbij onderhield Huet betrekkingen met verschillende bekende letterkundigen. Weinig gevoelend voor conférences en redevoeringen trad hij sinds zijn vestiging te Parijs slechts zeldzaam op in het publiek. Zijn bezoeken aan Nederland werden na 1881, toen hij hier lezingen hield voor enkele litterarische genootschappen, al schaarscher; straks bleven ze bijna geheel achterwege; in Dec. 1885 vertoefde hij nog enkele dagen te Amsterdam, nadat zijn betrekking tot de Gidsredactie sinds eenigen tijd was vernieuwd. Dit laatste bezoek heeft hij niet lang overleefd. Geheel onverwacht overleed hij te Parijs den 1^{en} Mei 1886 met de pen in de hand op zijn studeerkamer. Het blad papier, dat voor hem lag, bevatte het

begin van een artikel over de romantiek in Nederland; het fragment ervan is later door de redactie van *De Nieuwe Gids* gepubliceerd (in N° 5 van dit tijdschrift). Hij werd begraven op het kerkhof Mont-Parnasse.

In Nederland heeft Huet vele bewonderaars gevonden, al zijn bepaalde onderscheidingen, waarop hij vanwege zijn talenten en geschriften aanspraak had kunnen doen gelden, hem ontgaan. Maar ofschoon gepasseerd op verschillende wijzen, doodgezwegen heeft men hem niet; integendeel, nooit is hier te lande over een schrijver meer getwist dan over hem. Onvoorzichtigheden door hem bedreven zijn hem zwaar aangerekend; tot een volledige verzoening is het tusschen hem en zijn vaderland nooit gekomen. Toch heeft hij Nederland nooit een kwaad hart toegedragen, al scheen dit vaak anders. Te Parijs heeft hij zich door de diensten ook aan eenvoudige landgenooten bewezen, meer echt Nederlandsch getoond dan toen hij inwoonde in Nederland zelf. Hij bleef bewonderaar van Nederlands schoon, maar gehinderd heeft hem wat hij zag als blijken van Nederlands kleinheid.

Op zijn afstamming van de réfugiés heeft hij altoos hoogen prijs gesteld. Dr. J.J. van Oosterzee, die in zijn geschrift over Saurin zich ongunstig had uitgelaten over een van Huets voorvaderen, viel hij op vinnige, maar talentvolle wijze aan (vgl. hiervóór blz. 348). Nooit heeft hij er bij zijn studie aan gedacht predikant te worden van een Nederduitsche gemeente; van zijn jeugd af had hij Fransch gedacht, Fransch gesproken; maar zijn vrouw en zoon, die het konden weten, noemden hem toch soms een onverbeterlijken Hollander.

In de opkomst der Moderne Theologie hier te lande heeft hij zich een naam gemaakt, en al zijn ook zijn *politieke* uitspraken door de uitkomst bijna alle gelogenstraft, de Nederlandsche litteratuur heeft den invloed ondergaan van zijn kritiek, waarin hij heeft uitgeblonken. Niet op het gebied van den roman of van de poëzië, maar op dat van de letterkundige kritiek lagen zijn talenten. Hij heeft, ofschoon op een wijze, door velen als te scherp afgekeurd, haar peil hooger opgevoerd en haar verheven tot een kunst. Niet het minst ook door zijn stijl zal hij, naar Quacks profetie, blijven leven eeuwenlang. In zijn standaardwerk *Het Land van Rembrand* heeft hij zichzelf nog overtroffen.

Oorspronkelijkheid kenmerkte niet slechts zijn stijl maar zijn gansche persoonlijkheid. Aan een fijnen litterarischen en artistieken smaak paarde hij praktischen zin. Talrijk zijn bij hem de uitingen van sarcasme en bitterheid, waardoor velen werden afgestooten. Ook heeft hij vaak anderen tot dupe gemaakt van wat hijzelf misdeed. Met dat al was hij een hartstochtelijk man, die veel meer geleden heeft dan de meesten vermoedden. Meedoogenloos kon hij kastijden, maar ook warm prijzen, en meermalen bleek dat in zijn gemoed groote teederheid was. Zijn *Brieven*, en vooral zijn van innigheid getuigend geschrift *Potgieter. Persoonlijke Herinneringen* wijzen dit uit. Een zekere verlegenheid, somtijds preutschheid waren hem eigen. Een niet te verhelpen onbevredigdheid, uit bittere negatie geboren, maakte hem het leven moeilijk, maar daarbij toonde hij een energie, die zich openbaarde in zeldzaam volhardende arbeidskracht.

Na zijn vertrek uit Indië werd hij correspondeerend lid van het Bataviaasch Genootschap.

Hij huwde te Haarlem den 13^{en} Oct. 1859 met Anne Dorothée van der Tholl, die hem overleefde met hun eenigen zoon Gédéon (1860-1921), den lateren bibliothecaris der Bibliothèque Nationale te Parijs.

Van Busken Huet bestaan verschillende portretten: een borstb. v. voren rechts. In ov., houtsn. naar A.G. door Smeeton Tilly. 4°, in: *Eigen Haard* 1883; een ter halver lijve, links, staande, met facsim. geëtst door J.P. Arendzen 8°, in zijne: *Litterar. Fantasieën en Krit.;* een borstb. rechts. In ov. m. vierkante hoeken, geëtst door Jan Veth 4°. (Vgl. v. Someren, *Cat. v. Portr.* II N° 2645, 2645*, 2645**). Ook in: *Mannen van Beteekenis.* 1887, komt een portr. in borstb. van hem voor (tegenover blz. 1).

Behalve talrijke artikelen en bijdragen in periodieken zag van C. Busken Huet het licht:

[Uit het Hoogd. vert. en medeged.] *Belijdenisvrijheid*, *een strafgeding in Pruissen.* Haarl. 1853. 8°. - *De Nederl. Gustaaf-Adolfvereeniging en hare bestrijding.* Haarl. 1854. 8°. - [Thrasybulus], *Groen en rijp.* Haarl. 1854. 8°. - *Jacques Saurin en Theod. Huet. Proeve v. Kerkgeschiedk. Kritiek.* Haarl. 1855. 8°. - E. Reuss, *Geschied. der Chr. Godgeleerdheid gedur. het Apostol. tijdvak.* [Uit het Fr.]. M. e. voorr. v. A. Kuenen. Haarl. 1854, '56. 2 dln. 8°. - *De l'authenticité des écrits Johanniques d'après Ant. Niermeyer.* Harlem. 1856. 8°. - *La seule Chose nécessaire. Recueil mensuel d'édification chrétienne.* Harlem. 1856-'57. (Met 1 Mrt. 1857 verschenen ond. den titel: *Le disciple de Jésus Christ*). - *Vragen en antwoorden. Brieven over den Bijbel.* Haarl. 1857, '58. 2 dln. 8°; 2e herz. dr. ald. 1863. 8°; nieuwe (titel)uitg. 1865. 8°. - *Uit Fanny Fern.* Leeuw. 1858. 8°. - *Overdrukjes*, *schetsen en verhalen.* Haarl. 1858. 8°. - Voorr. voor: Tautphoeus-Montgomery, *De voorletters.* (Uit het Eng.) Haarl. 1859. 2 dln. 8°. - *Stichtel. lectuur.* Overgedr. uit 'De Gids', en verm. m.e. antw. aan de redactie v. 'Waarheid in liefde'. Haarl. 1859. N. uitg. Amst. 1871. 12°. - Voorr. voor Heinr. Lang, *Eene wandeling door de christelijke wereld. Brieven aan een leek over den Chr. geest in zijne ontwikkeling.* Door een leek uit het Hoogd. vert. Amst. 1860. 8°. - *Kanselredenen.* Haarl. 1861. 8°. N. uitg. Amst. 1871. 12°. - *Onze bede.* Toespr. geh. in de Concertzaal te Haarlem. Haarl. 1862. 8°. - *Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint.* Haarl. 1862. 8°.[1)] - *Vertrouwen.* Haarl. 1863. 8°. - *Causeries Parisiennes.* Haarl. 1863. 8°. - [Met zijne echtgenoote A. Busken Huet], *Schetsen en verhalen.* Arnh. 1863. 2 dln. 8°. - *Aan J.H. Gunning*, *Pred. bij de Hervormden te 's-Gravenhage.* Haarl. 1864. 8°.[2)] - *Toespraken*, geh. in de Concertzaal te Haarlem. 1863, '64. 12 Nrs. 8°. Volksuitg. ald. 1864. 8°. - *Afscheidsrede*, geh. in de Concertzaal te Haarlem. 1864. 8°. - *Verspreide polemische fragmenten.* Haarl. 1864. 8°. - *Aan Mevr. Bosboom-Toussaint.* Haarl. 1865. 8°.[3)] - *Ongevraagd Advies*, *in de zaak v.*

1) Antwoord op Mevr. Bosbooms geschrift: *De terugkeer van Golgotha.* Een overdrukje, voorafgeg. d.e. woord aan Cd. Busken Huet. Aug. 1862. 8°.
2) N. aanl. v. J.H. Gunning, *Een brief aan de voorstanders der Moderne Theologie in de Gemeente.* Huets antwoord *Aan J.H. Gunning* werd, buiten voorkennis van den schrijver, weder den dag na de verschijning, nadat een klein aantal ex. onder het publiek hun weg hadden gevonden, ingetrokken door den uitgever A.C. Kruseman, die er z.i. ondoordachte woorden in had aangetroffen. Huet was het met laatstgen. niet eens, en deed het daarna voor eigen rekening verschijnen bij denzelfden uitgever.
3) Over Huets aftreden als mede-redacteur van 'De Gids'.

Pierson tegen Réville c.s. Voor rekening v.d. schrijver. Haarl. 1866. 8°.[4] - *Ernst of korstwijl? N. aanl. der*

4) Vgl. J.H. Gunning Jr., *Is er blijdschap bij de Christenen over de nederlaag der modernen? Een kort woord n. aanl. v.h. Ongevraagd Advies v. Cd. Busken Huet.* 's-Gravenh. 1866.

lotgevallen v. Klaasje Zevenster. 1e-3e dr. Amst. 1866. 8o. - *Ada v. Holland.* Hist.-litterar. schets. Leid. 1866. 8o. - *Ten Kate en zijne* '*Schepping*' (overgedr. uit de 'Levensbode' 2e dl. 1e st.). Dev. 1867. 8o. - *Lidewijde.* Arnh. 1868. 2 dln. 8o; 2e dr. Amst. 1872. 2 dln. 8o.[1] 3e dr. m.e. voorber. v. G. Busken Huet. Haarl. 1897. 8o. - *Multatuli.* 1e en 2e dr.[2] Amst. 1868. 8o. - *Litterarische Phantasiën.* 1e Reeks. Arnh. 1868. 2 dln. 8o; 3e dr. ald. 1874. 8o. - *Nieuwe litterar. Fantasiën.* 2e Reeks. Bat. 1874. 2 dln. 8o. - Id. 3e Reeks. Amst. 1878, '79. 5 dln. 8o; 2e dr. tot en met 1886. 8o. - *Litterar. Fantasiën.* 4e Reeks. Haarl. 1880-'85. 6 dln. 8o. *Litterar. Fant. (en Kritieken).* N. dr. Haarl. 1881-'83, dl. 1-16. 8o; ald. 1883-'88. 8o. - *De van Harens.* Bat. 1875. 8o. - *Nederl. Belletrie.* 1857-1876. *Kritieken.* Amst. 1876. 3 bundels. 8o; 2e dr. Haarl. 1885. 3 dln. 8o. - *Nationale Vertoogen.* Amst. 1876. 2 dln. 8o; n. uitg. Haarl. 1882. 2 dln. 8o. - *Van Napels naar Amsterdam. Italiaansche reis-aanteeken.* Amst. 1877. 8o;[3] 4e dr. Haarl. 1904. 8o. - *Oude romans.* Amst. 1877. 8o; 3e dr. Haarl. 1884. 8o. - *Potgieter 1860-1875. Persoonl. herinneringen.* Amst. 1877. 8o; 3e dr. Haarl. 1901. 8o. - *George Sand.* Amst. 1877. 8o. - *Parijs en omstreken.* Amst. 1878. 8o. (Premie N. v.d. Dag); herz. dr. d. G. Busken Huet. Haarl. 1889. 8o. - *Het land v. Rubens. Belgische reisherinner.* Amst. 1879. 8o; *Nalezing* m.e. voorber. v. G. Busken Huet. Haarl. 1903. 8o; 3e dr. geïllustr.) en m. inl. v. Max Rooses. Haarl. 1905. 8o; 4e dr. ald. 1912. 8o. - *Het land v. Rembrand. Studiën over de N. Nederl. beschaving in de zeventiende eeuw.* Haarl. 1883, '84. 2 dln. in 3 st. 8o; 2e herz. en bijgew. dr. ald. 1886. 8o; 3e dr. 2 dln. (Geïllustr. Haarl. 1898. 8o; 4e dr. 1901. 8o. - *François Valentijn. Hist.-crit. studiën*, voor in: *Van en naar Indië. Valentijn's 1e en 2e uit- en thuisreis*, opn. uitgeg. d. A.W. Stellwagen. 's-Grav. 1882. 8o. - [Met A.G. v. Hamel], *Letterk. Schetsen.* Amst. 1888. 8o. (Afzonderl. afdr. uit 'De Portefeuille'). - *Brieven*, uitgeg. door zijne vrouw en zijn zoon (1847-1886) m. portr. Haarl. 1890. 2 dln. 8o. - *De Bruce's. Jozefine.* M.e. voorber. v. G. Busken Huet. Haarl. 1898. 8o. - *De Bruce's. Robert Bruce's leerjaren.* M.e. voorber. v. denz. Haarl. 1898. 8o; 2e dr. ald. 1915. 8o.[4]

Voorts gaf hij uit de bloemlezing: H.K. Poot, *Gedichten. Gekozen en geschikt.* Schied. 1866. 8o. (*Klass. letterk. Pantheon.* No 6 en 88). (Bibl. N. Lett.). Een bijdrage van zijn hand komt voor in: *Landjuweel.* Proza en Poëzy v. A. Admiraal, J. ten Brink e.a. Amst. 1878. 3 dln. 8o (Bibl. N. Lett.).

In 1899, 1900 verscheen te Haarlem in 13 dln. 8o nog een nieuwe uitg. v. Huets geschriften getiteld: *Histor. en romant. werken*, *en reisherinneringen.*

1) Hoogd. vert.: *Lîdeweide.* Den Holländ. nacherzählt van Ad. Glaser. Braunschw. 1874. 8o.
2) Vgl. bij J. ten Brink, *Onze hedendaagsche letterkundigen.* Amst. 1883-'87 fol. Afl. 10.
3) Gedeelt. vertaald voor de *Rivisa Europea* v. Febr.-Maart. 1878: *Nota di viaggio di Firenze.* Traduzione dall' Olandese di W.M. de Jongh. Fir. 1878. 8o. (Bibl. N. Lett.).
4) Onvoltooid, slechts in fragmenten en met een Inleiding verschenen in *Alg. Dagbl. v. N.-I.* en in het tijdschr. *Nederland: De Familie Bruce. Een roman uit de Nederl. samenleving v.d. jaren* 1848-1870.

Ald. zagen ook nog het licht in 40 dln. 8° zijne *Verzamelde werken. Fantasiën en Kritieken. Histor. en romant. werken. Reisherinneringen.* N. uitg.

Als jong predikant maakte Huet een afschrift gereed van de oudste Nederl. vertaling van Thomas à Kempis' *Imitatio Christi*, met de bedoeling om van dien tekst een kritische uitgave te bezorgen. Dit werk heeft hij echter nooit kunnen voltooien.

In 1925 zag te Haarlem het licht: Busken Huet, *Brieven aan E.J. Potgieter.* Uitg. d. Alb. Verwey. 3 dln. 8° (m. portr.) D. I begint met 1859; d. III eindigt met 1875.

L i t t e r a t u u r : Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* VI, k. 823-827 (art. Dr. J. Tielrooy). - A.G. v. Hamel, *Cd. Busken Huet* in: *Mannen v. Beteekenis in onze dagen. Levensschetsen en Portr.* bijeengebr. d. Dr. E.D. Pijzel. Haarl. 1887, blz. 1-68. - S.A. Naber, *Vier Tijdgenooten. Indrukken en beschouwingen*, blz. 1-58. - J.B. Meerkerk, *Cd. Busken Huet.* Haarl. 1911. - J. Tielrooy, *Cd. Busken Huet et la littérature française*, *essai de biographie intellectuelle* (Haarl. en Parijs) 1923. - J. ten Brink, *Onze hedendaagsche letterkundigen* m. bijschr. 1e Reeks. Arnh. 1868. - H.P.G. Quack, *Studiën en Schetsen*, blz. 234-261 (*Cd. Busken Huet*, 1826-1886. *Persoonl. Herinneringen*). - Dez., *Cd. Busken Huet*, in: *De Gids.* Jrg. 1886. II, blz. 397-424. - Reitsma, *Herv. en Herv. Kerk* (reg.). - Knappert, *Gesch. N.H.K. 18e en 19e e.* (reg.). - Bouman, *De Godgeleerdh. en hare beoefen. in Ned.* (reg.). - J. Herderscheê, *De Modern-godsd. richting in Ned.* (reg.). - A.M. Brouwer, *De Moderne richting. Eene hist.-dogm. studie* (reg.). - Sepp, *Pragm. Gesch. Theol.* (reg.). - Dez., *Bibl. Kerkgesch.* (reg.). - A. Pierson, *Brieven v. Cd. Huet*, in: *De Gids.* Jrg. 1890. II, blz. 177-196. - K.H. Boersema, *Allard Pierson. Eene hist.- dogm. studie.* 's-Grav. 1924 (reg.). - H.J. Polak, *Tweeërlei letterk. kritiek. Potgieter en Huet*, in: *De Gids.* Jrg. 1891. II, blz. 1-56, 273-329. - W.J. Kühler, *Cd. Busken Huet*, in: *Noord en Zuid.* XVII (1894), blz. 403-431. - H(erm.) R(obbers), *Conr. Busken Huet*, 28 Dec. 1826-28 Dec. 1926, blz. 419, 420, in: *Elseviers Geïll. Maandschr.* Dec. '26. - J.H. Gunning, J.H. zn., *Prof. Dr. J.H. Gunning. Leven en Werken* (reg.). - P.J. Molenaar, *Busken Huet's brieven aan Potgieter*, in: *Stemmen des Tijds.* Jrg. 1925, N° 9, blz. 15-27. - Dr. K.H. de Raaf, *Conr. Busken Huet*, in: *N. Rott. Crt.* Avondbl. A, 24 Dec. 1926. - *Conr. Busken Huet*, in: *N.R. Crt.* Avondbl. B 28 Dec. 1926. - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 1334. - v. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.* I, k. 589. - J Prinsen, J. Lzn., *Handboek t.d. Ned. Letterk. Geschied.* (reg.). - J. te Winkel, *De ontwikkelingsgang der Ned. Letterk.* IV D., blz. 974-988.

Voor de talrijke hierboven niet vermelde artikelen in periodieken over Huet en zijn letterkundige werken zie men: Petit, *Repertorium.*

[Petrus Arnoldus Conradus Hugenholtz]

HUGENHOLTZ (Petrus Arnoldus Conradus)[1] werd geboren te Bentheim in 1724 uit het huwelijk van Petr. Conradus Hugenholtz, pred. ald. (jongste der twee zoons van Petr. Bern. Hugenholtz, praeceptor der Latijnsche School te Wetter (Graafsch. Mark) en Catharina Visch. Hij verloor in zijn eerste levensjaren zijn beide ouders kort na elkander door den dood. Den 8^{en} Sept. 1741 werd hij ingeschreven als student te Groningen en den 23^{en} Juni 1744 bevorderd tot proponent door de Classis Appingadam. Benoemd tot hulpprediker van Ds. J. Hooykaas te IJsselstein, die tengevolge van voortdurende lichaamszwakte zijn ambtswerk niet kon waarnemen, werd hij als zoodanig bevestigd den 8^{en} Dec. 1748 door Ds. M. Mentes, pred. te Benschop (m. Hebr. XIII:17; intr. m. 1 Thess. II:8), waarna hij den 19^{en} d.a.v. in een extra-ordinaire classis peremptoir werd geëxamineerd. Na het overlijden van

1) In *Ned. Patriciaat* Jrg. 1924, blz. 149 wordt hij genoemd *Petrus Arnoldus Hugenholtz.*

Ds. J. Hooykaas den 3^{en} Aug. 1751, trad hij op als gewoon predikant van IJsselstein, waar hij den 26^{en} Jan. 1797 na ruim 48jarigen dienst overleed aan verval van krachten.

Als predikant zijner gemeente zeer geliefd, was hij bovendien een man van studie, zooals blijkt uit zijn geschriften en uit de bekroning met den derden zilveren eereprijs, die hem te beurt viel voor zijn beantwoording van een prijsvraag, uitgeschreven door Teylers' Godgeleerd Genootschap.

Hij hield voor de Z.-Hollandsche synode te Schoonhoven den 6^{en} Juli 1756 de openingsrede (t: 2 Kron. XXIX:4, 5).

Hij huwde in 1751 te IJsselstein met Elisabeth Catharina Hooykaas, dochter van Ds. J. Hooykaas, pred. ald. Uit dit huwelijk werden twee zoons geboren, van wie de jongste *Henr. de Haan Hugenholtz* was (zie art. i.v.)

Portretten zijn van Ds. P.A.C. Hugenholtz niet bekend.

Van hem zag het licht:

De Profeet Jona verklaart en toegepast. Utr. 1777. 8°. - *De XXV. Psalm verklaard en toegepast.* Utr. 1784. 8°. - Verhand. t. beantw. der Vraage: *Hoedanig was de staat der Christenheid*, *vooral in de Oostersche Kerk*, *ten tijde der opkomste v.d. zoogen. Propheet Mohammed*, *en heeft dezelve niet zeer veel toegebragt*, *tot de aanvanglijke verspreiding zijner leere?* in: *Verhand. raakende den Nat. en Geop. Godsd. Uitgeg. d. Teyler's Godg. Gen.* V Dl. 1785, blz. 209-237. - *Leerreden ov. II Sam. 20:19*, *het eerste lid.* Op den 23sten v. Louwmaand 1785. Uitgespr. n. aanl. v.d. herstelling der Schutterij te IJsselstein. Schoonhoven. MDCCLXXXV. 8° (Knuttel, *Cat. Pamfl.*, V, N° 21034).

L i t t e r a t u u r: Hs. Borger. - *Alb. Stud. Gron.*, k. 193. - *Boekz.* 1785*a*,609-619; 1797*a*, 216. - *Arch. K.G.*, *inz. v. Ned.* V (1834), blz. 295, 296^{n}.

[Petrus Hermannus Hugenholtz]

HUGENHOLTZ (Petrus Hermannus) werd geboren te Schüttorff (Bentheim) den 7^{en} Dec. 1728 als jongste der twee zonen uit het huwelijk van Ds. Friedr. Wilhelm Hugenholtz, pred. ald.[1)] en Elisabeth Stühlen. Hij werd ingeschreven als student te Groningen den 29^{en} Sept. 1744. Toegelaten tot de Ev. bediening door de Classis Groningen den 15^{en} Apr. 1749, zag hij zijn beroeping naar Hoogblokland in Febr. 1752 geïmprobeerd. In Juli van ditzelfde jaar beroepen te Hellevoetsluis, werd hij ald. den 1^{en} Jan. 1753 bevestigd door Ds. P. Boerma, pred. te Brielsch-Nieuwland (m. Ps. XC:16, 17; intr. m. Joh. XXI:15). Vandaar vertrok hij naar Zutphen, waar hij den 8^{en} Oct. 1758 bevestigd werd door Ds. J. Wolterbeek, pred. ald. (m. Lc. XIV:23; intr. m. Ps. CXLIII:10; afsch. te Hellevoetsluis 17 Sept. m. 2. Cor. XIII:12). Hij bedankte voor een beroeping naar Gouda in Apr. 1764, maar preekte den 20^{en} Juli 1766 afscheid te Zutphen (m. 2 Thess. I:11, 12), waarop hij den 3^{en} Aug. werd bevestigd te Delft door Ds. J. Bertling, pred. ald. (m. Jes. XL:9; intr. m. Lc. IV:17-19).

1) Deze was de oudste der beide zonen uit het huwelijk van Petr. Herm. Hugenholtz, praeceptor der Latijnsche School te Wetter (Graafsch. Mark) en Anna Maria Alberhausen. Het *geslacht Hugenholtz* vindt men beschreven in *Ned. Patriciaat.* 14e Jrg. (1924), blz. 141-145 en in Vorsterman v. Oyen, *Stam- en Wapenb.* II. 107.

Van hieruit bedankte hij voor een nominatie te Utrecht. Hij herdacht den 7^{en} Aug. 1791 zijn 25-jarigen dienst te Delft (m. 2 Sam. VII:18) en verkreeg met ingang van 30 Dec. 1805 zijn eervol emeritaat. Hij overleed te Delft den 24^{en} Febr. 1811.

Hij was zeer kundig in kerkelijke zaken en behoorde tot het viertal, waaraan toevertrouwd was de bewerking van een *Aanhangsel op het eerste en tweede deel* van het *Kerkelijk Plakaatboek*, *behelzende de plakaaten*, *ordonnantiën ende resolutiën over de kerkelijke zaken*, bijeengebracht door Nic. Wiltens. Dit aanhangsel was opgenomen in het 3e deel (1792). Dezelfde vier bezorgden ook de uitgave van het 4e deel (1793), bevattende de resolutiën van 1735 tot 1760, en van het 5e deel (1807).

P.H. Hugenholtz fungeerde als assessor der Z.-Hollandsche synode te Schoonhoven, den 7en Juli 1778 en volgende dagen, en opende den 5en Juli 1785 met een 'zeer gepaste voortreffelijke leerrede' (t: Ps. CXLVI:10) die te Dordrecht.

Hij was gehuwd 1o in Sept. 1757 met Maria Broers, geb. te Amsterdam overl. te Delft 3 Aug. 1773, zuster van Ds. Petr. Broers, zie dl. I, blz. 632, 2o te Maarssen in Sept. 1776 met Alida de Jong, begr. te Delft 31 Mei 1694. Een zoon uit het eerste huwelijk was Ds. Petr. Hugenholtz, resp. pred. te Amerongen, Zoetermeer, Vlissingen, Utrecht, die de vader was van Ds. Petr. Herm. Hugenholtz (zie volgend art.).

Van hem bestaat een portret op 65jarigen leeftijd, borstb. v. voren. In ovaal zonder rand. Met 3 reg. Holl. onderschr. Naar H. Lapis door J. Snoek 1794, m. adr. v. J. de Groot Pz. te Delft. 8o (v. Someren, *Cat. v. Portr.* II No 2647).

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 136.[1] - Hs. Borger. - *Alb Stud. Gron.*, k. 198. - *Id. L. Bat.*, k. 1039. - *Levensberigt v. J.W. te Water*, blz. 105. - Sepp, *Bibl. Kerkgesch.*, blz. 305. - *Boekz.* 1811*a*, 291, 292.

[Petrus Hermannus Hugenholtz]

HUGENHOLTZ (Petrus Hermannus) werd geboren te Amerongen den 23en Juni[2] 1796 als jongste der beide zoons uit het huwelijk van Ds. Petr. Hugenholtz, pred. ald. (zie art. P.H. Hugenholtz hiervóór) en diens tweede echtgenoote Catharina Geertruida van Rossem. Hij werd ingeschreven als student te Utrecht den 23en Dec. 1811 en verwierf den 2en Apr. 1818 den gouden eerepenning voor zijn antwoord op de academische prijsvraag omtrent de Christenvervolgingen vóór Constantijn den Groote (zie ond. zijn geschr.), een verhandeling die bovenaan staat onder vele andere. Den 6en Mei 1819 toegelaten als proponent door het Prov. Kerkbestuur van Utrecht, werd hij den 1en Aug. d.a.v. bevestigd te Woudenberg door zijn vader, déstijds pred. te Utrecht (m. 1 Cor. III:9*a*; intr. m. 1 Cor. III:11). Den 29en Maart 1821 verwierf hij te Utrecht den doctorstitel op een proefschrift over Rom. VI (zie ond. zijn geschr.). Den 4en Maart 1823 werd hij bevestigd te Doetinchem wederom door zijn vader (m. 2. Tim. I:12*b*; intr. m. Col. III:11*b*; afsch. te Woudenberg 20 Apr. m. Joh. XVII:21*a*). Zijn derde gemeente was Harderwijk, waar Ds. J. Radermacher Schorer, pred. ald., hem den 7en Mei 1826 bevestigde (m. 1 Cor. IV:1; intr. m. Joh. V:19, 20; afsch. te

1) Ten onrechte schrijft v.d. Aa aan P.H. Hugenholtz toe de bekroonde beantwoording der prijsvraag van Teylers Genootschap *over den staat van het Christendom bij de opkomst van Mahomed.* Deze verhandeling was van *P.A.C. Hugenholtz* (zie i.v.) Dezelfde vergissing begaat v.d. Aa ten opzichte van de *verklaring over de proph tie v. Jona* en die van den *XXV psalm.*

2) Aldus in *Ned. Patriciaat* XIV (1924) blz. 143; v. Harderwijk en Sepp t.a.p noemen als zijn geboortedatum 25 Juni.

Doetinchem 23 Apr. m. 2 Thess. 11:15-17). Van Harderwijk vertrok hij naar Rotterdam, waar zijn bevestiging plaats had den 9^{en} Sept. 1827 door Ds. R. Adriani, pred. ald. (m. 2 Cor. IV:14, 16*a*; intr. m. I Joh. II:1*a*; afsch. te Harderwijk 26 Aug. m. 1 Joh. II:28*a*). Hij herdacht den 4^{en} Aug. 1844

te Rotterdam zijn 25jarige Evangeliebediening (m. 1 Joh. IV:19), en den 12^{en} Sept. 1852 zijn 25jarigen dienst als pred. ald. (m. 1 Joh. II:1*a*). Den 14^{en} Aug. 1859 trad hij nog eenmaal op voor zijn eerste gemeente, herdenkende hoe hij er 40 jaren geleden de bediening had aanvaard, (t. Hebr. XIII:8). Enkele maanden te voren, den 3^{en} Apr. had hij afscheid gepreekt te Rotterdam (t: 1 Joh. II:28), wegens het ingaan van zijn emeritaat, dat hem met ingang van 1 Apr. 1859 wegens lichaamszwakte op zijn verzoek was verleend. Hij overleed te Rotterdam den 7^{en} Mei 1871.

Hugenholtz' beeld is met scherpe trekken op zeer waardeerende wijze, hoewel niet zonder eenige ironie, geteekend door een zijner zoons P.H. Hugenholtz Jr. in diens *Indrukken en herinneringen*, blz. 8-18. Zijn vroomheid was piëtistisch getint; er liep een ethische ader door. Tot zijn lievelingsschrijvers behoorden Jung Stilling en A. Vinet. Zijn prediking was eenvoudig en sober, kort en krachtig. In zijn huisgezin heerschte een liefderijke tucht. Hooggeacht als predikant droeg hij ook de Zending een warm hart toe. Van 1832 tot 1848 verzorgde hij de Maandberichten van het Ned. Zendelinggenootschap, doch oogstte daarvoor niet veel dank. Zoo beklaagde zich o.a. Mr. G. Groen van Prinsterer in 1848 over het gemis aan 'Apostolisch karakter' van de 'Berichten', die met waardeering van de moeite door Hugenholtz e.a. aan de uitgave besteed, niet beantwoordden aan wat men er billijk van mocht verwachten, nog afgezien van de vraag of Groens klacht op genoegzamen grond berustte.

In zijn in druk verschenen Goede Vrijdagpreek getiteld: *Vrede door het bloed des kruises* (1848) gaf Hugenholtz een soort belijdenisschrift uit, tevens bedoeld als weerlegging van de beschuldiging dat het Genootschap ontrouw zou zijn geworden aan deze leuze.

In een brief d^{o} 4 Nov. 1840 door Hugenholtz gericht aan zijn vriend Prof. N.C. Kist en geplaatst in *Ned. Arch. v. K.G.* I (1841), blz. 473-492, over 'de werkzaamheid van het Ned. Zend. Gen. in O.-I.' had Hugenholtz zijn bedenkingen ingebracht tegen de scherpe opmerkingen van Dr. W.R. Baron v. Hoëvell[1)] omtrent de geringe vrucht van den arbeid der Zending, die z.i. verband hield met het gemis aan wetenschappelijke vorming der Zendelingen.

Bij gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van het Ned. Zend. Genootschap was Hugenholtz bij stemming de aangewezen redenaar; hij was daartoe een der meest bevoegden, getuige o.a. zijn geschrift over *Het Ned. Z. Gen.* in 1841 uitgegeven. Ook bij de 'plechtige inwijding' van het Zendelinghuis van het Genootschap den 29^{en} Juni 1854 sprak hij een rede uit in tegenwoordigheid van 200 genoodigden. 'Zijn gelaat, kwam het voordeeligst uit', wanneer hij 'een voorspoedige tijding uit de Zending vernam'.

Na ruim veertig jaren vol ijverig aan de Zending te hebben meegearbeid, kwam het oogenblik, dat hij meende als lid van het Hoofdbestuur te moeten aftreden. Aanleiding hiertoe was de beschuldiging in het Orgaan der Ned. Zendingsvereeniging (Febr. en Apr. 1865) ingebracht tegen den zendeling van het Genootschap J.N. Wiersma, als zou deze behooren tot de 'voorstanders van de zoogen. Moderne Theologie' en zelfs bij een begrafenis ontkend hebben een vergelding na den dood, ja misschien een toekomstig leven. Hoewel de Bestuurders deze beschuldiging weer-

1) *Iets over den zedelijken en godsdienstigen toestand der Prot. Gemeenten in Ned. O.-Indië* (Medeged. uit een particulieren Brief), in: *Arch. v. K.G. inzond. v. Ned.* X (1840), blz. 330-339).

spraken en Wiersma zich verdedigde, nain Hugenholtz zijn ontslag uit het Hoofdbestuur[1)].

Hij huwde 1° te IJsselstein den 21^en^ Oct. 1819 met Catharina Christina v. Affelen, geb. te Bentheim 1800, overl. te Rotterdam 1834; 2° te Zeist den 8^en^ Sept. 1836 met Hillegonda Cornelia Snellen (geb. te Rotterdam 1800; overl. ald. 1849). Uit elk dezer beide huwelijken werden twee zoons geboren. Drie dezer vier volgen hierna.

Zijn eerste vrouw beoefende ook de dichtkunst. Een proeve daarvan verscheen na haar overlijden in druk onder den titel: *Gedichten van Ca. Hugenholtz - v. Affelen.* verzameld door P.H. Hugenholtz. z. pl. 1835. 8° (Univ. Bibl. Leiden).

In de catalogi van portretten wordt van hem geen afbeelding vermeld.

Van hem zag het licht:

Responsio ad Quaestionem Theologicam in Acad. Rh. Traject. propositam: Undenam orta et quonam fundamento nixa est vetus opinio de decem q.d. persecutionibus? Quid cum ratione statuendum est de vexationibus, *quas passi sunt Christiani sub Romanorum imperio ante Constantinum M.*, *ut et de causis earum et effectibus? Praemio ornata die II Apr. MDCCCXVIII*, in: *Annales Acad. Rh.-Traj.* 1817-'18 (83 pag.). - *Disputatio inaug. de cap. sexto Epistolae Pauli ad Romanos..... pro gradu Doctoratus..... publico et solemni examini subm..... die 29 Martii 1821.* Tr. ad Rh. 1822. 8°. - J.C. Pfenninger, *Joodsche Brieven*, *gesprekken en verhalen uit den tijd des Zaligmakers.* Uit het Hoogd. Rott. 1837-'41. 4 dln. 8° (Rem. Bibl. Rott.). - Anon., *Het Ned. Zendelinggenootschap in 1841.* Uitgeg. vanw. het Bestuur des Genootsch. Rott. 1841. 8°. - *Opwekking om God te verheerlijken van wege de toebrenging der Heidenen.* Uitgespr. bij de Broedergem. *te Zeist.* Rott. 1843. 8°. - *Verslag en toespr. aan de 32e alg. vergader. der Rott. afd. v.h. Ned. Bijbelgen. 15 Oct. 1846.* Rott. 1846. 8°. - *Feestrede bij het 50jar. best. v.h. Ned. Zend. Gen.*, geh. 21 Juli 1847, in de Gr. Kerk te Rott. Rott. 1847. 8°. - *Vrede door het bloed des kruises.* Leerr. op den G. Vrijd. ov. Col. I:20*a.* Rott. 1848. 8°. - Voorr. voor: *Beelden des nieuwen levens*, *uit de geschied. v.d. Zendel. arbeid der Broedergem.* Uit het Hoogd. Rott. 1849. 8°. - Voorr. voor: R. Moffat, *Herinneringen uit een 23jar. verblijf in Z.-Afrika.* Uit het Eng. door J. Oudijk v. Putten. Rott. 1849. 2 din. 8°. - *Heiliging door vergeving.* Leerr. over 1 Joh. II:1*a.* Uitgespr. bij het vieren zijner 25jar. Ev. dienst te Rott. Rott. 1852. 8°. - *Toespr. bij de plechtige inwijd. v.h. Zendel. huis op 29 Juni 1854.* Uitg. t. voord. v.h. Ned. Z. Gen. Rott. 1854. 8°. - *De zegen der armoede.* Leerr. ov. 1 Kon. XVII:8-16. Rott. 1856. 8°. - *Twaalf leerred.* Rott. 1859. 8°. - Voorr. voor: *Leven v. Alphonse François Lacroix.* Uit het 'Ev. Missions-Magazin' v. Basel. Rott. 1863. 8°. - *Het hooge belang v.d. kennis onzer zonde.* Rott. 1864. 8°. - *Zouden de wonderverhalen in de Evangeliën ook legenden zijn?* Rott. 1865. 8°.

Een dichterlijke bijdrage van hem komt voor in: *Aan P.H. Tydeman*, *bij zijne bevordering tot Dr. in de Besp. Wijsbeg. en Fraaye Letteren* door H.M. Vockestaart en P.H. Hugenholtz. 1822. 8° (Bibl. Lett.)

1) Over Hugenholtz' uittreden zie men *Maandber. v.h. Ned. Zend. Gen.* 1871, blz. 93, 100.

In Mnemosyne, *Mengelingen voor Wetenschappen en Fraaye Lett.*, verz. d. H.W. en B.F. Tydeman. VI (1826) blz. 81 v.v. komt van hem een gedicht voor: *De genoegens v. den christelijken echt* (a^{o} 1824).

In de *Alg. Crt. v. Christendom en Kerk* van 21 Mrt. 1850 plaatste hij een *Openlijke Verantwoording*, waarom hij was opgetreden als voorstander der Bijzondere School, die men in die dagen te Rotterdam ging oprichten. Zijn verklaring werd beantwoord in het anon. uitgegeven geschrift: *Bescheidene Opmerkingen op de Openl. Verantwoording v.d. Wel-Eerw. Z. Gel. Heer P.H. Hugenholtz wegens zijn toetreding als voorstander eener Bijz. School.* Rott. 1850. 8°. (Knuttel, *Cat. v. Pamfl.* VII, N° 29133). - In *Boekz.* 1861[b], 49-59 vindt men van zijn hand: *Paulus' getuigenis voor de opstanding van den Heer.*

L i t t e r a t u u r: Hs. Borger. - v. Harderwyk, *Pred. Rott.*, blz. 118. - E.F. Kruyf, *Gesch. v.h. Ned. Zend. gen.* (reg.). - *Alb. Stud. Rh.-Traj.* k. 209. - Sepp, *Bibl. v. Kerkgesch.* (reg.).

[Philip Reinhard Hugenholtz]

HUGENHOLTZ (Philip Reinhard), oudste zoon uit het eerste huwelijk van Ds. Petr. Herm. Hugenholtz (zie vor. art.), werd geboren te Woudenberg den 8en Nov. 1821. Hij bezocht van 1834 af het Erasmiaansch Gymnasium te Rotterdam, de latere standplaats zijns vaders; daarna werd hij ingeschreven als student te Utrecht den 29en Jan. 1839. Onder leiding van zijn vromen, min of meer piëtistisch gezinden vader kende hij geen hooger ideaal dan dat van den Evangeliedienaar, waarnaar deze zijn leven lang had gestreefd. Zijn academische opleiding onder mannen als Vinke, Bouman en Royaards voldeed echter niet in alle deelen aan zijn wetenschappelijke behoeften. Wat hij van niet-theologische professoren had geleerd, had hem echter bij het verlaten der academie het geloof zijner jeugd of zijn lust in het kerkelijke ambt niet doen verliezen. Den 7en Mei 1846 toegelaten tot de Ev. bediening door het Prov. Kerkbestuur van Utrecht, werd hij den 10en Jan. 1847 bevestigd te Cillaarshoek door zijn vader (m. 2 Tim. II:1, 3-7; intr. m. Mt. VI:10*a*). Den 23en Sept. 1849 had zijn bevestiging te Geervliet plaats, wederom door zijn vader (m. 1 Cor. III:9; intr. m. Hand. VIII:35*b*; afsch. te Cillaarshoek m. 2 Cor. VI:1). In Mei 1850 bedankte hij voor een beroeping naar Leeuwarden, maar in datzelfde jaar gaf hij gehoor aan de roepstem uit Haarlem, waar hij den 2en Maart 1851 bevestigd werd door Ds. G.J. de Klerk, pred. ald. (m. 2 Cor. III:12; intr. m. 2 Cor. V:19*b*; afsch. te Geervliet 6 Febr. m. Joh. X:14). Van Haarlem nam hij afscheid den 1en Nov. 1857 (m. Hebr. X:22), om den 15en d.a.v. te Amsterdam bevestigd te worden door Dr. F.W.B. van Bell, pred. ald. (m. Ef. IV:4; intr. m. Ef. III:17*a*). Nadat hij in 1864 zich openlijk had uitgesproken als behoorende tot de moderne richting, verliep zijn gehoor, en bij de 'aanneming' van lidmaten en in zake de Doopsformule geraakte hij in moeilijkheden. Een en ander bracht hem ertoe met zijn broeder, die in 1866 zijn collega te Amsterdam was geworden, de Ned. Herv. Kerk te verlaten. Den 30en Nov. 1877 kwam het onder beider leiding tot stichting van 'De Vrije Gemeente'. Zijn ontslag ging in den 1en Febr. 1878. Den 27en Jan. sprak hij in de Nieuwe Kerk zijn afscheidswoord uit (t: Lc. IX:62). In zijn gespierde brochure: *Berusten of breken!* zette hij de motieven uiteen, die hem drongen tot heengaan uit de Kerk. Met volharding en op principieele

wijze had hij gestreden voor de vrijheid der moderne richting binnen de Hervormde Kerk.

Met Mr. H.P. de Kanter en Dr. F.J.J.A. Junius te Tiel had hij tot de commissie van modernen behoord, die naast die van de evangelischen en van de orthodoxen was aangewezen om een *modus vivendi* te vinden voor de verschillende

kerkelijke richtingen. Sterk ijverde Hugenholtz voor een verdeeling in parochiën, maar zonder het gewenschte gevolg.

Wat hij na zijn uittreden uit de Herv. Kerk voor de Vrije Gemeente is geweest, heeft na zijn overlijden zijn broeder uiteengezet in de *Stemmen* uit voornoemde gemeente. Volgens diens getuigenis was hij van heel de uittredingsbeweging de bezielende leider. Later woonde hij eenige jaren in Den Haag, maar vestigde zich daarna weer te Amsterdam, waar hij den 16^{en} Mei 1889 overleed aan een smartelijk keellijden, dat nog kort vóór zijn sterven een operatief ingrijpen had onvermijdelijk had gemaakt, tengevolge waarvan hij niet meer spreken kon. Een drietal zijner schoonste liederen[1)] dagteekent uit zijn laatsten lijdenstijd.

Ph.R. Hugenholtz kenmerkte zich door een vroom gemoed en mannelijk karakter, hetgeen niet het minst uitkwam in zijn laatste lijden. In piëtistisch getinten, orthodoxen geest opgevoed heeft hij verscheiden jaren achtereen zijn ambt vervuld, zonder dat de illusie van onverdeelde instemming met het overgeleverd geloof bij hem gestoord werd door twijfelingen, geboren uit de studie van wijsbegeerte en geschiedenis. In zijn herinnering stonden die jaren later opgeteekend als doorleefd in half wakenden, half droomenden toestand. Pas op 43jarigen leeftijd kwam hij ertoe zich openlijk onder de ‘modernen’ te scharen, waartoe veler zijner commilitonen allang waren overgegaan. Zelfs nog te Amsterdam kwam hij naar eigen eerlijke overtuiging, als ethisch-orthodox predikant. Het door Dr. D. Chantepie de la Saussaye geredigeerde tijdschrift: *Ernst en Vrede* bevat uit die jaren meer dan één artikel van zijn hand. Confessioneel of dogmatisch was hij nooit. De reden van het verschijnsel dat hij eerst in zijn later leven tot de modernen overging lag volgens het getuigenis van een zijner beste vrienden, Prof. A.D. Loman, in zijn eigenaardigen geestesaanleg en in de bijzondere richting van zijn gemoedsleven, dat hem leidde niet alleen in de keus zijner vrienden, maar ook in die zijner boeken. Dat eigenaardige bestond in de hem beheerschende neiging om den grond en het wezen der dingen te leeren kennen meer door middel van speculatieve redeneering dan door historisch onderzoek, een neiging, die onmiskenbaar verband hield met de mystieke ader zijner vroomheid. Dit mysticisme ging bij hem gepaard met een levendigheid van overtuiging omtrent de waarheid en gezondheid van het ethisch-religieuze geloofsleven, dat diep in zijn gemoed woonde. Daarbij was een ‘edele onvoldaanheid hem eigen; hij had een open oog voor al de schaduwen en raadselen, niet het minst voor de disharmonie in 's menschen eigen ziel.’ Wat in ‘het geloof der Christelijke gemeente’ hem aantrok was naast hare mystiek een diepe opvatting van de zonde. Evenwel de orthodoxe voorstelling van den zondeval kon hem op den duur niet voldoen.

Bij nadere kennismaking met de vertegenwoordigers der Moderne Theologie meende hij niet minder warme mystiek ook bij dezen waar te nemen. In hun kring vond hij niet alleen bevrediging voor hoofd en hart, maar ook gelegenheid tot een arbeid, zooals deze het meest strookte met zijn krachten en talenten. Hij is op zijn overgang tot deze richting nooit teruggekomen, maar de blijmoedige inwendige tevredenheid, die hem zoozeer kenmerkte, nam er nog door toe, zelfs naarmate zijn uitwendig succes verminderde.

Op Paschen 1864 gaf hij eerlijk van den kansel rekenschap van de verandering

1) In: *Stemmen uit de Vrije Gem.* 12e Jrg. (1889), blz. 1-6.

zijner inzichten; openlijk sprak hij zijn bezwaren uit tegen het geloof aan de lichamelijke opstanding van Christus, met de verzekering, dat hij aan dit geloof geen behoefte gevoelde. Ook toen dientengevolge slechts een kleine schare hem bleef volgen, deed dit zijn toewijding niet verminderen.

Hij behoorde na zijn overgang tot de voormannen onder de moderne theologen; hoezeer hierbij bedachtzaamheid hem eigen was, blijkt wel hieruit, dat hij pas in 1874 de eerste zijner bijdragen plaatste in het *Theol. Tijdschrift* dat hem van 1879 af onder zijn redacteuren telde.

Bij voorkeur verdiepte hij zich in de moeilijkste en belangrijkste vraagstukken rakende de wijsbegeerte van den godsdienst. Zijn eerste verhandeling, in gen. *Tijdschrift*, in den jaargang 1876 vervolgd, betrof *het Wezen en het Recht van den godsdienst.* Hierin leverde hij een kritiek op het ethische beginsel, dat den zuiversten godsdienst zedelijk idealisme noemt. Volgens hem liet levensbeschouwing zich niet scheiden van wereldbeschouwing, terwijl blijvende geestdrift niet bestaanbaar is zonder een vertrouwen, een geloof, dat al terstond weer metaphysische onderstellingen in zich sluit. Hiermede oefende Hugenholtz kritiek op hetgeen in de Aprilvergadering der moderne theologen was ter sprake gekomen en gewijzigd onder den titel: *Godsdienst zonder Metafysica* door Dr. A.G. v. Hamel in een latere aflevering van het *Theol. Tijdschrift* (Jrg. 1874, blz. 477-508) werd geplaatst. Reeds uit deze zijn eerste studie, in dit *Tijdschrift* geplaatst, bleek hoezeer Hugenholtz er zich op toelegde om bij de allergewichtigste vragen over zoo'n gewichtig probleem zijn gedachten te concentreeren met vermijding van allen rhetorischen omhaal of redeversieringen. In den sterkst saamgedrongen vorm gaf hij zijn ideeën weer; men vindt hier hoofdlijnen, grondtrekken. Deze soberheid van vorm was bij hem geen gevolg van gemis aan smaak of gebrek aan aesthetische ontwikkeling, maar van zijn toeleg, om bij wetenschappelijk onderzoek zichzelf volkomen te beheerschen en zakelijk te blijven. Dat hij overigens over niet gering vernuft en verbeeldingskracht had te beschikken, bewezen zijn schitterende improvisaties en schoongevormde liederen. Zijn verschillende artikelen in het *Theol. Tijdschrift* o.a. periodieken of afzonderlijk verschenen zijn later gebundeld in zijn *Studiën op godsd. en zedek. gebied* en in zijn *Geloofs- en Levensvragen.* Overal, om het even of hij met personen of geschriften, met geestverwanten of tegenstanders te doen had, ging het hem om de zaken en de kennis daarvan, terwijl bescheidenheid en humaniteit in hem als verpersoonlijkt waren.

Bij gelegenheid van het 3^{e} eeuwfeest der Leidsche Academie werd hij den 9^{en} Febr. 1875 bij monde van Prof. Mr. J.Th. Buys in het publiek bevorderd tot Dr. Theol. honoris causa, met welken titel de Senaat hem vereerde vanwege zijn wetenschappelijke verdiensten.

Hij was lid van het Hoofdbestuur van het Ned. Zendelinggenootschap, maar bedankte als zoodanig in 1864 naar aanleiding van het geschil in den boezem van gen. Bestuur ontstaan in verband met het al of niet optreden van Dr. J.C. Zaalberg als redenaar in de Openbare Jaarvergadering. Ph.R. Hugenholtz' naam werd geplaatst op een voordracht voor Director van bedoeld genootschap in 1859.

Hij huwde te Rotterdam den 23^{en} Dec. 1846 met Anna Frederika Hoffmann, geb. ald. 1824, overl. te Velp 1902. Uit dit huwelijk werden geboren behalve twee dochters

twee zoons; een van dezen was Petrus Hermannus, overl. te 's Gravenhage 1926 als emer. pred. van Zoelmond.

Zijn afbeelding is aangebracht op een beschilderd venster in het gebouw van ‘De Vrije Gemeente’.

Van Ph.R. Hugenholtz zag het licht:

Het Geweten. Een studie. Amst. 1861. 8°. - *Het eene noodige bij het werk der Chr. Zending.* Redev., uitgespr. te Rotterdam, den 22en Julij 1863, in de Alg. Verg. v.h. Ned. Zend. Gen. Rott. 1863. 8°. - *Zekerheid. Twee Brieven.* Amst. 1864. 8°.[1] - *Het Recht der Kerk en het vrije onderzoek. Een woord n. aanl. v. twee redevoeringen v. J.I. Doedes.* Amst. 1865. 8°. - *De verhouding v.d. Kerkgenootschappen tot den Staat.* Amst. 1868. 8°. - *De zonde. Eene voorlezing.* Amst. 1871. 8°. - *Berusten of breken? Een woord tot de moderne leden der Ned. Herv. Kerk. De Kerk en de eischen v.h. heden.* Amst. 1877. 2 st. 8°. - *Afscheidswoord.* Uitgespr. den 27en Jan. 1878 in de Nieuwe Kerk te Amsterdam. Amst. 1878. 8°. - *Over de methode der wijsgeerige godsdienstwetenschap.* Overdr. ('s-Grav. 1881.). - *Iets over godsdienstvrijheid.* Overdr. ('s-Grav. 1882). - *Geloofs- en Levensvragen. Voordrachten en vertoogen.* Amst. 1885. 3 dl. 8° (verzamelde stukken uit de ‘Stemmen uit de Vrije Gem.’) - *Studiën op godsdienstig en zedekundig gebied.* Amst. 1884-'89. 3 dln. 8°. (Het laatste deel zag na zijn verscheiden het licht, voorzien van een Voorrede van zijn broeder P.H. Hugenholtz Jr.).

In: *Jaarboeken v. Wetensch. Theol.* XII, 1e st., blz. 655-671: *Gedachten over schuldverzoening en rechtvaardiging.* - In: *Voorlezingen over de Bijbelsche berichten aang. het leven v. Jezus*, *inzonderh. ov. het Johannes-Evangelie*, geh. te Amsterdam door F.W.B. v. Bell, H.P. Berlage e.a. Amst. 1860. 8°, VII, blz. 227-267 komt van Ph.R. Hugenholtz voor: *Het vierde Evangelie naar zijne waarde voor onzen tijd.*

Behalve zijn doorwrochte studiën in het *Theol. Tijdschrift* bevatten ook de *Vaderl. Letteroefeningen*, *Ernst en Vrede*, *De Gids* e.a. tijdschriften bijdragen van zijn hand.

Hij behoorde tot de medewerkers aan het door zijn broeder P.H.H. Jr. verzamelde *Levenslicht. Stichtel. bloemlezing voor onzen tijd.* Amst. 1886. 8°. Nog in het laatst van zijn leven nam hij een belangrijk aandeel aan den pas na zijn verscheiden voltooide bewerking van het eveneens door zijn broeder uitgegeven *Levenslicht uit vroeger eeuwen;* voor de Oostersche godsdiensten bewerkt naar Max Müller's *Sacred books of the East* bevat het van Ph.R. Hugenholtz o.a. menige berijmde vertaling van liederen. Met denzelfden broeder dichtte hij n° 74 van den Liederenbundel van den Ned. Protestantenbond.

L i t t e r a t u u r : Frederiks en v.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, blz. 378. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* V, k. 249, 250 (art. v. Dr. J. Herderscheê). - A.D. Loman, *In memoriam Ph.R. Hugenholtz*, in: *Theol. Tijdschr.* 23e Jrg. (1889), blz. 460-470. - Dez., *Bij het Graf v. Dr. Ph.R. Hugenholtz*, *overl. te Amst. 16 Mei*, in: *Stemmen uit de Vrije Gem.* 12e Jrg. (1889), blz. 169-172. - A. Kuenen, *Herinneringswoord*, ald. blz. 173, 174. - W. Bax, *Gedicht*, ald., blz. 175, 176. - P.H. Hugenholtz, *Een broeder herdacht*, ald., blz. 177-193. - Dez. in: *Id. uit de Vrije Gem.* 23e Jrg. (1900), blz. 107-119. - Dez., *Indrukken en Herinneringen*, blz. 113, 114, 120, 130, 144, 146, 148,

1) Naar aanl. hiervan zag het licht: J.H. van der Linden, *Een Brief over* ‘*Zekerheid*’. *Twee Brieven v. Ph.R. Hugenholtz.* Amst. 1864. 8°.

153, 163, 167, 172-175, 208. - F.W.N. Hugenholtz in: *Stemmen uit de Vrije Holl. Gem. te Grand-Rapids.* Jrg. IV (Mei 1889) N° 5. -

De Hervorming. Weekbl. v.d. Ned. Prot. bond, 25 Mei N° 21 en 1 Juni N° 22. - J. H(erderscheê), *In memoriam Ph.R. Hugenholtz*, in: *De Hervorming* 12 Nov. 1921. N° 45. - Dez., *De Modern-godsd. Richting in Nederl.* (reg.). - A.M. Brouwer, *De Moderne Richting. Eene hist.-dogm. studie*, blz. 78. - E.F. Kruyf, *Geschied. v.h. Ned. Zendel. Gen.*, blz. 455, 486. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, k. 331.

[Petrus Hermannus Hugenholtz Jr.]

HUGENHOLTZ Jr., (Petrus Hermannus), zoon van zijn gelijknamigen vader uit diens eerste huwelijk, en jongere broeder van Ph.R. Hugenholtz (zie vor. art.), werd geboren te Rotterdam den 31^{en} Juli 1834. Hij bezocht er het Erasmiaansch gymnasium en werd den 14^{en} Sept. 1852 ingeschreven als student te Utrecht, waar o.a. P.R. Mees, L.H. Slotemaker, J.G. Gleichman, J.H. Heidenrijk en H. Pierson tot zijn vriendenkring behoorden. Hij geraakte te Utrecht onder bekoring van Prof. Opzoomers colleges; al bevredigde hem later diens empirisme niet meer, uit diens invloed is het te verklaren dat zijn denken in moderne richting geleid werd, zooals reeds uit zijn proefpreek bleek. Prof. Vinke gaf op deze preek een hoogst ongunstige kritiek, en vader Hugenholtz, die het als een ijdele verwachting inzag dat zijn zoon het voetspoor zou volgen van de Utrechtsche rechtzinnigheid, verklaarde: 'Nu zie ik in dat ge naar Leiden moet gaan.' Zoo geschiedde, en den 22^{en} Sept. 1856 werd de jonge Hugenholtz ingeschreven als student aan de Leidsche Academie. Hier ontsloot zich voor hem een nieuwe wereld, en maakten Scholten en Kuenen op hem grooten indruk; hij leefde er een jaar lang buiten de eigenlijke studentenwereld, zich wijdend aan ernstige studie. Na zijn tweede voorstel gehouden te hebben, werd hij in Aug. 1857 bevorderd tot proponent door het Prov. Kerkbestuur van Zeeland.

Den 30^{en} Mei 1858 had zijn bevestiging te Hoenderloo plaats door zijn vader (m. Mt. XI:5l.g.; intr. m. Lc. II:10). Het was in den tijd dat Busken Huets *Brieven over den Bijbel* verschenen. Naast Baurs hoofdwerken en Strauss' *Leben Jesu* vonden zij een plaats op de schrijftafel van Hugenholtz, die reeds gewonnen was voor de richting van Scholten en Kuenen, en nog met bewondering tot Opzoomer opzag. Had hij aanvankelijk het vertrouwen zijner gemeente gewonnen, straks bleek hun dat zij in zijn prediking iets misten wat zij zochten. En toen hij op Paschen openlijk de lichamelijke opstanding van Christus geloochend had, kreeg hij verscheiden leden zijner Veluwsche gemeente bepaald tegen zich. Intusschen was Hoenderloo hem een voortzetting van den Leidschen studietijd. Hij nam er den 20^{en} Oct. 1861 afscheid (m. 1 Cor. III:2*a*), en werd den 10^{en} Nov. daarop bevestigd te Renswoude door zijn broeder Ds. Ph.R. Hugenholtz, pred. te Amsterdam (m. 1 Cor. III:9*a*; intr. m. 1 Cor. XIV:3). Na in Mei 1862 bedankt te hebben voor een beroeping naar Leiden en een paar maanden later voor eene naar Hoorn, volgde hij die naar Leeuwarden op, in Sept. d.a.v. op hem uitgebracht. Hij werd er den 7^{en} Dec. 1862 bevestigd door Ds. J. Romeny, pred. ald. (m. 1 Cor. XVI:10*b*; intr. m. 1 Cor. XIII:13; afsch. te Renswoude 16 Nov. m. Rom. XII:11).

Van Frieslands hoofdstad vertrok hij naar Amsterdam, waar hij den 29^{en} April 1866 (tegelijk met Dr. J. Cramer) werd bevestigd door zijn broeder en geestverwant Ds. Ph.R. Hugenholtz, pred. ald. (m. Mc. IX:50*b*; intr. 2 Mei m. Rom. XIV:5*b*; afsch.

te Leeuwarden 22 Apr. m. Openb. XIV:6*a*). Tengevolge van den toenemenden invloed der rechtzinnigen in kiescollege en kerkeraad en den scherpen strijd tusschen

orthodoxen en modernen werd zijn positie steeds minder aangenaam. Vooral bij de aanneming en bevestiging van lidmaten ondervond hij sterken tegenstand. Aanvankelijk meende hij de vragen, daarbij voorgeschreven, in haar geheel gerust te kunnen voorleggen aan vrijzinnige leerlingen, maar bij toeneming gingen naar zijn eigen getuigenis ook zijne oogen open voor de groote onwaarheid daarin opgesloten. Toen verzoeken om wijzigingen, tot de Synode gericht, vruchteloos waren gebleken, diende een aantal predikanten het z.g.n. 'non-possumus' adres in, daarbij verklarend zich niet te kunnen onderwerpen aan een voorgeschreven belijdenis. Ten laatste deed de Synode in 1877 een wanhopige poging om de bevestigingsvragen te wijzigen. Den 21^{en} Sept. 1877 had een samenkomst plaats van eenige leden der Ned. Herv. Gemeente te Amsterdam, bijeengeroepen door het Comité van moderne predikanten en gemeenteleden in de Ned. Herv. Kerk, om afgevaardigden tot dat Comité te benoemen; hier bleek dat sommige gemeenteleden in deze het standpunt der beide broeders Hugenholtz deelden, en het oogenblik gekomen achten om zonder verwijl de Kerk te verlaten. Hugenholtz en zijn broeder hadden in die jaren heftige aanvallen in den kerkeraad te verduren, en zelfs aan het eind van door hen geleide godsdienstoefeningen werd enkele malen door den dienstdoenden ouderling luide geprotesteerd. Daarbij kwam straks de weigering van zeventien rechtzinnige ouderlingen om moderne predikanten bij de aanneming van lidmaten terzijde te staan. Dit leidde tot stichting der Vereeniging tot bevordering van zelfstandig godsdienstig leven, die door populaire voordrachten en Zondagsscholen het vrijzinnig element versterkte en deed aangroeien. Hugenholtz stond in dien tijd even scherp en exclusief tegenover de rechtzinnigen als deze tegenover hem. Na zijn verlaten van de Kerk heeft hijzelf uitdrukkelijk zijn standpunt in dit opzicht afgekeurd, overtuigd als hij was geworden dat de Ned. Hervormde Kerk iets anders is dan een vrije vereeniging tot aankweeking van godsdienstig leven naar ieders inzicht. Anderzijds begreep hij ook in later tijd het standpunt van zijn moderne geestverwanten, die meenden hun plaats in de Kerk niet te mogen prijsgeven.

Den 30^{en} Nov. 1877 werd, na breedvoerige gedachtenwisseling onder leiding van zijn broeder Dr. Ph. Hugenholtz en van hem, door 141 mannen en vrouwen het besluit genomen de Kerk te verlaten en zich te constitueeren tot een zelfstandige vereeniging onder den naam *De Vrije Gemeente.* Hij diende bij den kerkeraad zijn ontslag in tegen 1 Febr. 1878 en gaf hiervan rekenschap in een brochure: *Waarom gaan wij heen?* die een breedere omwerking bevatte van de door hem op den gedenkdag der Reformatie gehouden toespraak over Hebr. XI:8. Den 20^{en} Jan. 1878 sprak hij zijn afscheidswoord uit (t: 1 Cor. XIII:13).

Vrees niet, gij klein kuddeke! met die woorden sprak Hugenholtz den 3^{en} Febr. d.a.v. zijn nieuwe gemeente toe in 'Maison Stroucken', hare eerste vergaderplaats. Deze gemeente telde toen ongeveer 300 uitgetredenen uit de Kerk. Den 2^{en} Mei 1880 werd haar eigen gebouw in gebruik genomen, dat ongeveer 1500 personen kan bevatten.

Bij het godsdienstonderwijs in haar midden gegeven, werd in een vijfjarigen cursus de Godsdienst van Israël en het Christendom uitvoerig behandeld, een overzicht gegeven van de Heidensche religies en een schets van godsdienst en zedeleer. Voor wie deze cursus om een of andere reden te lang duurde werd een tweejarige cursus

gehouden, waar deze onderwerpen meer beknopt en eenvoudig werden saamgevat.
Beiden werden besloten met een eindexamen in tegenwoordigheid van het

Bestuur en de ouders der leerlingen. Den Zondag daarop werden dezen door Hugenholtz als voorzitter, tevens directeur der Godsdienstschool toegesproken en opgewekt toetetreden tot de Vrije Gemeente, maar intusschen daarin geheel vrij gelaten.

Met voorliefde handhaafde hij in de Zondagsche samenkomsten ‘de oude classieke gewoonte’ om vóór zijn toespraak ‘een stichtelijk fragment uit den Bijbel’ te lezen, maar daarbij voelde hij sterk behoefte aan ‘uitbreiding van den gezichtskring ook op dit gebied.’ Daarom bezorgde hij met zijn beide broeders in 1882 een ‘stichtelijke bloemlezing voor onzen tijd’ onder den titel: *Levenslicht*, met medewerking van A.G. v. Hamel e.a. geestverwanten, in 1889 gevolgd door een tweede bloemlezing, onder zijn leiding geput uit de oude godsdiensten, deze droeg tot titel: *Levenslicht uit vroeger eeuw.* De verzameling werd door hem gecompleteerd door de uitgave in 1904 van: *Levenslicht uit den Bijbel.* Als officieus orgaan zijner nieuw gestichte gemeente deed hij sinds hare oprichting verschijnen *De Stemmen uit de Vrije Gemeente*, waarin hij o.a. tal van reisherinneringen gaf.

In het voorjaar van 1888 ondernam Hugenholtz een reis naar Amerika, waar zijn jongste broeder zich gevestigd had; hij was bij zijn terugkeer bevrijd van de ischias, die hem in hevige mate gekweld had, en waarvan hij op allerlei wijzen vergeefs genezing had gezocht. Op zijn Amerikaansche reis, die drie maanden duurde, woonde hij de vergadering bij der Westelijke Unitariërs te Chicago en de Oostelijke te Boston, van de Free Religious Association en van de Society for ethical culture. Van een en ander, alsook van zijn ontmoetingen met vooraanstaande personen ginds van zijn richting gaf hij verslag in *Licht en Schaduw*, waarin hij zijn indrukken weergaf van het godsdienstig leven in Amerika.

Ook in *litterarisch* opzicht was Hugenholtz breed ontwikkeld, zooals mede uit verschillende zijner geschriften blijkt. Tot zijn lievelingsauteurs behoorden Goethe, Carlyle[1)], Emerson en George Eliot, aan wier romans en levensgeschiedenis hij in 1890 een reeks van voordrachten in de Vrije Gemeente wijdde. In de vergadering van Moderne Theologen in 1891 besprak hij in een drietal stellingen de ethisch religieuze zijde der litterarische beweging in Nederland, die zich in 1880 begon baan te breken. Bij een en ander, dat hem in die beweging tegenstond, waren hem voor hare lichtzijde de oogen meer en meer opengegaan.

Op *wijsgeerig* gebied had hij veel te danken o.a. aan Windelband's *Präludiën.* Allanson Picton's *Mystery of matter* en *Religion of the Universe* inspireerden hem tot het schrijven van zijn *Ethisch Panthéisme*, waarin hij zijn eigen religieuze denkbeelden weergaf, en dat bij sympathie ook scherpe critiek vond[2)]. Toen hij als zeventigjarige zijn persoonlijke *Indrukken en Herinneringen* schreef, noemde hij onder zijn velerlei gemengde aandoeningen de sterkste die van innige en blijde dankbaarheid. De aanhef van Psalm 103 had voor zijn gevoel diepe beteekenis behouden. ‘Niet in den zin van 't geloof aan een menschvormige Voorzienigheid, die aan ieder menschenkind allerlei bijzondere omstandigheden en kleine geschenken op huisvaderlijke wijs toebedeelt, maar van 't vertrouwen op de Oneindige Levensmacht, die de bron is waaruit ons alles toevloeit wat ons leven heiligt en verheft’.

1) Door hem beschreven in zijn *Karakterbeelden*, blz. 141-220 *(Thomas Carlyle en Jane Welsh).*
2) Vgl. o.a. de bezwaren ertegen ingebracht door Dr. H.Y. Groenewegen in: *Theol. Tijdschr.* 38e Jrg. (1904), blz. 42-53.

Tot onderscheiden bewegingen stond hij evenzeer in betrekking als tot verschillende personen. Ook op *sociaal* terrein was hij in verschillende opzichten reeds te Leeuwarden, en daarna bij toeneming werkzaam. Zoo hielp hij o.a. tot stand brengen de 'Vereeniging van openbare speelplaatsen.' Van de socialistische beweging nam hij met belangstelling kennis, al was erin wat hij sterk afkeurde. Heil zag hij in krachtige aaneensluiting van alle 'echt-vrijzinnigen' tegenover de heillooze macht van het clericalisme, in zijn schatting 'thans de gevaarlijke vijand der volksvrijheid'. Als godsdienstleeraar meende hij alleen langs ethischen weg te kunnen trachten den klassenstrijd te temperen en de 'coöperatie der ideeën' te bevorderen. Moderne theologen en predikanten werkten z.i. aan dit streven veel te weinig mede.

Zes jaren lang was hij lid van het Hoofdbestuur der Maatsch. tot Nut van 't Algemeen, wier algemeene vergadering hij in 1898 presideerde. Behalve o.a. het Toynbee-werk, dat zijn bijzondere aandacht had, ging hem vooral ter harte de bevordering van 'University-Extension of populaire cursussen over verschillende wetenschappelijke onderwerpen vanwege 't Nut' te houden. Zelf hield hij vanwege het Amsterdamsch Nutsdepartement zulk een cursus over *De ontwikkeling van den godsdienst*, door vele onderwijzers en onderwijzeressen gevolgd. Aan den arbeid van tal van vereenigingen op philanthropisch en maatschappelijk terrein nam hij met ijver deel.

In bijzondere mate hadden de wereldcongressen van vrijzinnige theologen en woordvoerders zijn sympathie. Nog in 1907 vertegenwoordigde hij vrijzinnig godsdienstig Nederland op het Internationaal Congres te Boston, gelijk vroeger op de Congressen te Genève en te Londen. Toen het Internationaal Congres in 1903 te Amsterdam werd gehouden verwelkomde hij de buitenlanders van verschillende nationaliteit op kranige wijze in hun onderscheiden talen. Ook in de vergaderingen van den Ned. Protestantenbond was hij een bekende figuur.

Weinig redenaars weten groote scharen gedurende zoovele jaren door hun woord te boeien, als bij hem het geval was. Zijn groote belezenheid, zijn gemakkelijke voordracht, de frissche vorm, waarin hij zijn gedachten wist te gieten, droegen hiertoe bij.

In het voorjaar van 1909 drong een ernstige ziekte hem ontslag te vragen als voorganger der Vrije Gemeente. Niet in staat zijn afscheidswoord uit te spreken, zond hij dit in het licht, met 1 Cor. XIII:13 als motto. Gedurende zijn laatste levensjaar woonde hij met vrouw en dochter op de grens van Haarlem onder Heemstede, waar hij den 12^{en} Aug. 1911 overleed, werkzaam tot het laatst toe. In de gehoorzaal der Vrije Gemeente bevindt zich een marmeren steen met inscriptie, waaruit het streven blijkt dat bovenal zijn leven gekenmerkt heeft: 'De godsdienst moet zijn de groote sociale macht en alles doordringen van het hoog en heerlijk humaniteitsideaal.'

Hij was ridder in de Orde van den Ned. Leeuw.

Hij huwde te Rotterdam den 19^{en} Mei 1858 met Maria Elisabeth Mees, geb. ald. 1833, overl. te Heemstede 1919. Uit dit huwelijk werden zes kinderen geboren, waarvan drie jong overleden. In zijn eenige dochter, Margaretha Agatha, vond Hugenholtz een trouwe medewerkster.

Voor zijn portretten zie men hieronder litteratuur.

Van hem zag het licht:

T. Colani, *Leerredenen.* Uit het Fr. vert. M.e. woord ter inl. v. A. Pierson. Rott. 1858. 8e. - *Ter gedachtenis.* Toespraken t.d. Herv. Gem. te Leeuwarden. Leeuw. 1866. 8o. - *De onderlinge verantwoordelijkheid.* Godsd. toespr. n. 1 Cor. XII:16. Leeuw. 1868. 8o. - *Het oecumenisch concilie.* Amst. 1870. 8o (Overgedr. uit: *Tijdvragen*). - *Benjamin Franklin*, in: *Biblioth. v. Volksvoordrachten*, ond. red. v. M.W. Scheltema Ezn. Amst. 1870, '71. 2 dln. 8o, 2e reeks No 2. - *Schetsen en tafereelen. Godsd. leesboek voor school en huis.* Amst. 1872. 8o. (Uitgeg. d.d. Maatsch. t. Nut. v. 't Alg.). - *Waarom gaan wij heen? Een woord v. rekenschap.* (Uitgespr. op Herv. dag). Amst. 1877. 8o 1e - 3e veel verm. dr. - *Afscheidswoord*, uitgespr. den 27en Jan. 1878 in de Nieuwe Kerk te Amsterdam. Amst. 1878. 8o. - *De dorst naar God.* Een woord bij de opening v.h. gebouw der *Vrije Gem.* te Amst. (Overgedr. uit de Stemmen uit de Vrije Gem.) Amst. 1880. 8o. - *Geloofs- en levensvragen. Voordrachten en vertoogen.* Amst. 1885. 2 dln. 8o. - *Studiën op godsd. en zedek. gebied.* Amst. 1884 - '89. 3 dln. 8o. - *Karakterbeelden.* Amst. 1886. 8o. - *Licht en schaduw. Indrukken v.h. godsd. leven in Amerika.* Amst. 1888. 8o. - *Zedelijke religie.* Bewerkt naar M. Salter's *Ethical Religion.* Amst. 1888. 8o. - [Met J.A. Levy, A.J. Rethaan Macaré en Th. Nolen], *Het vraagstuk v.d. verzorging der verwaarloosde kinderen*, in opdracht v.d. Maatsch. 'T. Nut v. 't Alg.' bewerkt. Amst. 1898. 8o. - *Transvaaldag.* Toespr. geh. in de Vrije Gem. 12 Nov. 1899 (uitg. t. voord. v.d. wed. en weezen der gesneuv. Transvalers en Or.-Vrijstaters). Amst. 1899. 8o. - *Uit natuur en leven.* Amst. 1900. 8o. - *Godsdienst en leven.* Een handleid. bij het godsdienstonderwijs. Amst. 1901. 8o. - *Bij het 25jar. bestaan van* '*De Vrije Gemeente*'. Toespr., geh. 30 Nov. 1902. Amst. 1902. 8o. - F. Emerson, *Frisch leven.* Vert. en ingeleid. Amst. 1903. 16o. - *Ethisch Pantheisme. Een studie.* Amst. 1903. - *Indrukken en herinneringen.* Amst. 1904. 4o. - *Innerlijk leven. Zielsbeschouwingen.* Amst. 1907. - *Vrije Gemeenten.* 1908, in: *Kerk en Secte.* Baarn. 1907-'10. 8o. - *Frans v. Assisi. Een karakterbeeld.* Amst. 1909. 8o. - *Afscheidswoord aan de leden en vrienden der Vrije Gem.* (motto: 1 Cor. 13:13). Amst. 1909. 8o. - [Met G.A. v.d. Bergh v. Eysinga, A. Bruining e.a.], *Christus-beschouwingen onder modernen.* Met inl. en slotw. v. P. Feenstra Jr. Baarn. 1909. 8o. - Vert. Helen Keller, *Het lied v.d. steenen muur.* (Geïllustr.) Amst. 1911. 8o.

Hij bezorgde de uitgave van: *Religion and liberty. Addresses and papers at the second internationaal Council of unitarian and other liberal religious thinkers and workers*, *held in Amsterdam Sept. 1903.* Leyden. 1904. 8o.

Onder zijn redactie (m. medew. v. Nellie v. Kol, Felix Ortt e.a.) verscheen voorts: *Zieleleven.* Amst. 1903, '04. 16o (met den 1en jrg. werd de uitg. gestaakt).

Met zijn dochter bezorgde hij een vert. v. Friedr. Paulsen, *Inleid. t.d. Wijsbegeerte.* Amst. 1911. 8o.

In de serie *Volksgeschriften* (afzonderl. uitg. v. *Volks-letterkunde.* Uitgeg. d. den vriend van armen en rijken. Inrigting t. bevorder. v. volksgeluk en volkswelvaart, door verspreid. v. nuttige kennis. Amst. 1863-1875. 8o) komen van hem voor ond. Afd. II No 226: *Het tooneel* en No 238: *De kermis.*

Voorts bijdragen van zijn hand in: *Gave der liefde* t. voord. v.h. fonds voor weduwen v. Prot. Godsd. onderwijzers in Ned. door J.P. Hasebroek, e.a. Amst. 1868. 8°; in: *Proza* en *Poëzie. Voor visschers gevangen.* Door J. ten Brink e.a. Verzam. d. A. v. Laer Jr. 2e Bundel. Amst. (1874). 8°; en in: *Fantasia. Nieuwe*

bundel Proza en Poezië door J. ten Brink e.a. Amst. (1878) 8°. en in: *Lichtstralen* door E. Laurillard e.a. Leiden. 1890. 4° (m. plt.). Hij was mederedacteur (met Ph.R. Hugenholtz, J.G. Schuuring en J.P. Stricker) van de *Volksbibliotheek*, uitgeg. van wege de Vereen. t. handhav. en voortplant. v.h. liberale beginsel. Amst. 1874-'80. 8°, waarin van hem voorkomt in Eerste achttal N° 7: *Godsdienst en Eeredienst* (ook afz. verschenen Amst. 1875. 8°), en in Vierde Achttal N° 8: *Augustinus.* (N. uitg. ald. 1883. 8°).

Voorts gaf hij uit de volgende bloemlezingen: *Levenslicht. Stichtel. bloemlez. voor onzen tijd verzam.* m. medew. v. G. Birnie, A.G. v. Hamel e.a. Amst. 1882. 8°; 2e goedk. dr. ald. 1886. 8°; *Levenslicht uit vroeger eeuwen*, m. medew. v. Ph.R. Hugenholtz, W. Jesse e.a. Amst. 1889. 8°; 2e goedk. dr. Amst. 1899, 8°; en *Levenslicht uit den Bijbel.* Amst. 1904. 8°.

Hij redigeerde van den beginne (1878) af de *Stemmen uit de Vrije Gemeente*, waarin tal van artikelen van zijn hand voorkomen. Met zijn broeder Ph.R. Hugenholtz dichtte hij n° 74 van den Liederenbundel van den Ned. Protestantenbond.

Ook komen kleinere opstellen van zijn hand voor in *Vaderl. Letteroefeningen*, *Ons Onderwijs*, *De Tijdspiegel*, *Chr. Album*, *De Hervorming*, en *Alman. v. 't Nut.*

Na zijn overlijden gaf zijn opvolger als voorganger der Vrije Gem. H. Rogaar uit: *Toespraken en artikelen v. P.H. Hugenholtz Jr. Bloemlezing*, uitgeg. t. zijner nagedachtenis. M. portr. Amst. 1912. 8°.

L i t t e r a t u u r : P.H. Hugenholtz Jr., *Indrukken en herinneringen.* - H. Rogaar, *Levensber.* in: *Lett. Lb.* 1911-1912, blz. 136-144. - Dez., *Ter Herinnering....* Toespr. geh. 10 Sept. 1911 in *De Vrije Gem.* Uitgeg. t. bate v. 'De Vrije Gem.' Amst. Zj. 8°. - Frederiks en v.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, blz. 378. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* V, k. 248 (art. Dr. J. Herderscheê). - *De Hervorming.* 19, 26 Aug. en 2 Sept. 1911. - *N. Rott. Crt.* 15 Aug. 1911 (Av.-Blad.) - J. v. Loenen Martinet, *P.H. Hugenholtz Jr.* (n. aanl. v. zijn gouden jubileum) in: *Op de Hoogte.* Jrg. 1908, blz. 334, 335 (m. portr.). - *De Holl. Revue.* XIV. (1909), blz. 838-848 (m. portr.). - *Alb. Stud. Rh. Traj.*, k. 389. - Id. *L. Bat.*, k. 1372. - A.M. Brouwer, *De Moderne Richting. Eene hist.-dogm. studie* (reg.). - Romein, *Pred. Friesl.* (reg.). - Sepp, *Bibl. v. Ned. Kerkgesch.* (reg.). - Reitsma, *Herv. en Herv. K.* (reg.). - J.H. Gunning, *Prof. Dr. J.H. Gunning. Leven en werken.* III (reg.). - *Geloof en Vrijheid.* XI, blz. 263; XV, blz. 83, 220, 291; XVII, blz. 306; XXI, blz. 91.

[Frederik Willem Nicolaas Hugenholtz]

HUGENHOLTZ (Frederik Willem Nicolaas), halfbroeder van Ph.R. Hugenholtz en P.H. Hugenholtz Jr. (zie beide vorige art.), werd geboren te Rotterdam den 1en Aug. 1839 als jongste der twee zoons uit het tweede huwelijk van Ds. P.H. Hugenholtz, pred. ald. (zie art. i.v.) Hij werd ingeschreven als student te Leiden den 24en Sept. 1857, en in Sept. 1862 door het Prov. Kerkbestuur van N.-Holland toegelaten tot de Ev. bediening, waarna den 15en Febr. 1863 zijn bevestiging plaats had te Delden door zijn broeder Ph.R. Hugenholtz, pred. te Amsterdam (m. 2 Cor. V:20*b*; intr. m. Hebr. X:9*a*). Zijn tweede gemeente was Zierikzee, waar hij den 24en

Nov. 1867 bevestigd werd door Ds. E.C. Jungius, pred. ald. (m. Jerem. I:9*b*; intr. m. 2 Cor. IV:13*b*); afsch. te Delden 10 Nov. m. 1 Thess. V:8). Op zijn derde standplaats Santpoort, waarheen hij om gezondheidsredenen een beroep had

aangenomen, trad den 11^{en} Apr. 1875 als zijn bevestiger op zijn broeder P.H. Hugenholtz Jr. van Amsterdam (m. Ps. CXXXIII:1; intr. m. Ps. XVI:6*a*; afsch. te Zierikzee 29 Maart (2^{en} Paaschd.) m. Hebr. XII:1, 2*a*).

Toen tien jaren later uit den kleinen kring van vrijzinnigen te Grand Rapids, Michigan (V.S.), die daar te midden van een talrijke kolonie Nederlanders, meerendeels van orthodoxe richting, gevestigd was, Prof. A. Kuenen gepolst werd in verband met de benoeming van een voorganger, richtte deze de aandacht ginds op den predikant van Santpoort, die zich bereid verklaarde daarheen te gaan, ook omdat de kerkelijke omstandigheden hier te lande hem al meer bezwaarden. Den 14^{en} Nov. 1885 vertrok hij met zijn gezin, op zijn zoon Frits na, per stoomschip Edam naar N.-Amerika.

Met opgewektheid en geestdrift aanvaardde hij ginds zijn nieuwen arbeid. Zijn kleine gemeente te Grand Rapids breidde zich alras uit en vormde een middelpunt van vrijzinnig-godsdienstig leven, maar ook van algemeene beschaving, kennis, kunst en sociale werkzaamheid. Den 22^{en} Dec. 1886 werd door haar in gebruik genomen een eenvoudig houten gebouw als plaats van samenkomst. Tengevolge van de toenemende werkeloosheid en daarmee gepaard gaande maatschappelijke malaise werd de aanvankelijke bloei der gemeente echter verstoord en begon zij te kwijnen. Maar Hugenholtz' veerkracht, opgewektheid en godsdienstig optimisme hielden hem staande temidden van de talrijke teleurstellingen en bezwaren, die hij vooral in zijn laatste levensjaren ontmoette. Hij overleed te Grand Rapids den 17^{en} Febr. 1900.

Hij was een overtuigd strijder voor het recht van het vrijzinnig Christendom; als zoodanig verzette hij zich tegen de orthodoxie, maar evenmin wilde hij weten van een modernisme, dat de orthodoxie zocht te beletten zichzelf te zijn.

Nadat de Synode der Ned. Hervormde Kerk uitdrukkelijk had geweigerd aan de proponentsformule, waarop hij tot de Evangeliebediening was toegelaten, het confessioneel karakter te ontnemen, schroomde hij niet tot die Synode de verklaring te richten, dat hij zich ontslagen achtte van al wat er confessioneels kleefde aan bedoelde formule. Deze verklaring van Hugenholtz werd terzijde gelegd, zonder dat een tuchtmiddel op hem werd toegepast.

Hij scheen een polemische natuur te zijn; in werkelijkheid was hij iemand van vroom gemoed, hetgeen in zijn predikantsbediening bleek. Als redacteur van *De Hervorming* verzorgde hij met voorliefde het stichtelijk element. Verslappend scepticisme was hem vreemd.

Reeds in de eerste jaren zijner bediening toonde hij oog te hebben voor sociale behoeften. Hiervan getuigen de door hem te Delden gestichte Bewaarschool alsmede de stichting van werkmanswoningen te Zierikzee. Van later tijd dagteekent zijn sympathie voor het socialisme; dit beteekende bij hem geen afwijking van zijn godsdienstig beginsel, maar hij werd integendeel hierdoor geleid en geprikkeld. Te Grand Rapids bekleedde hij de functie van Directeur van het Stedelijk Armwezen (Master of the Poor). Bij een tot dusver ongekenden toestand van werkeloosheid aldaar schonk hij de helft van zijn toch al niet ruim traktement weg aan de gemeente, van wier leden zoo velen gebrek hadden. Ook organiseerde hij er een tentoonstelling met verloting, waardoor de grond werd gelegd voor de z.g.n. ‘Labour Exchange’, een poging om door terugkeer tot eenvoudige ruiling van arbeidsproduct tegen

arbeidsproduct, waarbij als ruilmiddel alleen ‘bewijzen van arbeid’ gebruikt werden, de

arbeiders onafhankelijk te maken van de wisselvalligheid en de stagnaties der markt en van het monopolie van het tegenwoordig ruilmiddel: goud en zilver. Hoewel op den duur onhoudbaar gebleken, teekent deze poging toch Hugenholtz' sympathieën en zijn energie.

Toen hij te Santpoort de beschikking kreeg over veel vrijen tijd, aanvaardde hij de redactie van het weekblad *De Hervorming* (1875-1885). Hij was medelid van de commissie uit den Ned. Protestantenbond tot samenstelling van een bundel liederen voor huiselijke en openbare godsdienstoefeningen, verschenen in 1882. Van hemzelf zijn daarin ook liederen, zoowel oorspronkelijke als vertaalde, opgenomen.

Den 14^{en} Oct. 1900 werd een gedenksteen tot zijn gedachtenis ingewijd in het gebouw van 'De Vrije Gemeente' te Amsterdam, aan wier school voor Godsdienstonderwijs hij een tijdlang was verbonden geweest. Bij die gelegenheid hield zijn zoon F.W.N. Hugenholtz Jr. een toespraak ter herinnering aan zijn vader. Hij teekende hem als 'lange slanke gestalte, met dat hooge, blanke voorhoofd, met die zachte licht bruine oogen, waaruit zulk een wereld van liefde en toewijding sprak, met dien warmen, trouwen handdruk, met dien jeugdigen, veerkrachtigen tred, met dien eigenaardigen, smakelijken, gullen lach, die over zijn gelaat kon uitbreken, waarbij heel zijn lichaam tot zijn schouders incluis, meelachten'. Wie hem zoo eens had ontmoet, bewaarde zijn beeld.

Hij huwde te 's-Gravenhage den 28^{en} Jan. 1863 met Henriette Cecile Francisca van Gogh, geb. ald., overl. te Gr. Rapids 2 Mei 1916. Uit dit huwelijk werden geboren drie zoons, van wie een hierna volgt, en drie dochters.

Van F.W.N. Hugenholtz Sr. zag het licht:

Oude bekenden, *woorden v. stichting.* Zierikzee. 1875. 2 dln. 8°. - *Het hedendaagsche pessimisme.* Amst. 1876. 8°. - R. Hamerling, *De zeven doodzonden. Een gedicht*, *metrisch overgezet*, Amst. 1876. 8°. - *Geloofsstrijd.* Een schets uit het kerkelijk leven onzer dagen. Amst. (1879). 8°. - *Godsdienstige opvoeding* (overgedr. uit *De Hervorming*). Amst. 1880. 8°. - *De weg*, *waarlangs God ons leidde. Herinneringen uit zijn vijf-en-twintigjarige loopbaan.* Uitgespr. voor zijn gem. op Zond. 29 Jan. 1888 te Gr. Rapids, Mich. 1888. (Amst.) 1888. 8°. - *Het Parlement der Godsdiensten.* Rott. 1894. 8°. (In dezen bundel zijn vereenigd de door Hugenholtz in de *N. Rott. Crt.* geplaatste feuilletons over het eerste internationale Congres v. godsdiensten bij gelegenh. v.d. wereldtentoonstelling te Chicago).

In de *Volksbiblioth. Uitgeg. vanw. de vereen. t. handhav. en voortplant. v.h. liberale beginsel.* N. uitg. Amst. ('s-Grav.) 2^{e} achttal N° 6: *Het hedendaagsch pessimisme.* Ook in den almanak: *De Liefde Sticht* komen bijdragen van hem voor.

Zooals zijn broeder P.H. Hugenholtz Jr. meedeelt had hij de hoofdleiding bij de uitgave van *Levenslicht. Stichtel. bloemlezing voor onzen tijd*, verzam. d. P.H. Hugenholtz Jr. 2^{e} dr. Amst. 1886 8°. Met J.A. Böhringer, W. Jesse en W. Zaalberg vormde hij de redactie van: *Liederen voor Catechisatiën en Zondagscholen.* Amst. 1877, '78. 8° en van: *Godsd. liederen.* Gezangboek v. De Vrije Gem. Beide uitgeg. d.d. Ned. Prot. bond. Amst. Haarl. enz. 1882. 8°.

Onder zijn redactie verschenen de Stemmen uit de *Vrije Holl. Gemeente te Grand Rapids Mich.* Amst. 1886 v.v.; de laatste 2 jrg. ond. den titel: *Stemmen uit de Vrije*

Holl. Gem. in Amerika. Later het *Zondagsblad. Godsd. maatsch. weekbl.* Amst. 1892, '93.

L i t t e r a t u u r: Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, V, k. 248 (art. Dr. J. Herderscheê). - *Stemmen uit de Vrije Gem.* 23e Jrg. (1900), blz. 105, 106, 319-350. - *De Hervorming.* 10 Maart 1900 (No 10). - P.H. Hugenholtz Jr., *Indrukken en Herinneringen*, blz. 163-165. - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 1375.

[Frederik Willem Nicolaas Hugenholtz Jr.]

HUGENHOLTZ Jr. (Frederik Willem Nicolaas), zoon van zijn gelijknamigen vader (zie vorig art.), werd geboren te Zierikzee den 24en Juni 1868. Hij werd ingeschreven als student te Leiden den 8en Nov. 1890. Zonder radicaal vertrok hij vandaar en voltooide hij zijn studiën bij de Unitariërs in N.-Amerika, waarheen hij straks zijn ouders volgde. Na in Meadville (Penn.) en in Harward University (Mass.) het radicaal van Theol. Doctor behaald te hebben, trachtte hij een kerkelijke gemeente te stichten, eerst in een plaatsje, waar vele Groningsche en Friesche boeren gevestigd waren, doch waar zijn pogingen door hun onverschilligheid mislukten. Elders had hij succes, en kwam hij een tijdlang te staan aan het hoofd van een eigen Nederlandsche kerkelijke gemeente te Muskegan (Mich.), die zich al ras uitbreidde. In 1895 gaf hij gehoor aan de uitnoodiging der afdeeling Schiedam van den Ned. Protestantenbond, om als haar voorganger op te treden. Hier ijverde hij voor een vrijzinnig godsdienstig socialisme. Hoe hij zich dit voorstelde is door hem uiteengezet in een briefwisseling met een vriend in het orgaan *Onze Kring*.

Door zijn persoonlijke kwaliteiten en zijn socialistische beginselen verwierf hij zich vele vrienden. Maar ook kreeg hij velen tegen zich. Aanvankelijk bleef dit meer bedekt, maar eerlang kwam het tot een conflict. Bij gelegenheid nl. der troonsbestijging van H.M. Koningin Wilhelmina weigerde hij als voorganger van zijn Schiedamschen kring een toepasselijke rede te houden en gaf hij in overweging daarvoor een anderen spreker uit te noodigen. Toen men er echter op bleef aandringen, voldeed hij aan het verzoek, maar op een wijze zoozeer aan alle geestdrift gespeend, dat velen hem dit kwalijk namen. De twistappel was geworpen. Aan denzelfden avond van den nationalen feestdag had hij aan een sterfbed in een Schiedamsche arbeiderswijk een ontmoeting, die hem prikkelde om in *Onze Kring* een artikel te schrijven, dat de maat deed overloopen.

Zoo kwam het ertoe dat hij met ingang van 1 Mei 1899 zijn ontslag indiende. Op een kort daarna gehouden ledenvergadering werd met applaus een motie aangenomen, waarbij hem dringend verzocht werd zijn aanvrage in te trekken.

Intusschen schreef Hugenholtz een zelfverdediging in *Onze Kring*, die aanleiding gaf dat de gemeenteleden zouden beslissen. Het slot was dat hij in deze zaak overwon. Hij meende dat zijn roeping lag niet onder den arbeidersstand, maar onder de bourgeoisie. Van de S.D.A. Partij scheidde hem alleen verschil van methode. De sociale quaestie was z.i. meer omvattend dan de arbeidersquaestie. De bourgeoisie wilde hij niet aan eigen lot overlaten. Het door hem ingenomen standpunt moest hij echter vaarwel zeggen, nadat velen zijner klassegenooten onvatbaar waren gebleken voor het volgens Hugenholtz geboden ‘altruïsme’. Daarop legde hij nog in 1899 vrijwillig zijn ambt neer en sloot zich aan bij de S.D.A.P.

Wat hij zich voorstelde was een arbeiderskerk, die de eenheid zou prediken van arbeid en geloof. Die Kerk moest en zou er naar zijn inzicht komen voor den godsdienst zelf.

Na zijn aftreden als predikant werd Hugenholtz in Sept. 1901 gekozen tot lid van

den gemeenteraad te Haarlem, en in datzelfde jaar tot lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, voor Weststellingwerf, welke functie hij tot zijn dood heeft vervuld. Bovendien was hij lid o.a. van het Alg. College v. toez., bijstand en advies voor het rijkstucht- en opvoedingswezen.

Hij overleed te Utrecht in de Rijksklinieken den 13^{en} Mei 1924.

Den 6^{en} Juni 1891 huwde hij te Arnhem met Magdalena Zeeven, geb. te O.- Pekela, bij wie hij twee zoons en een dochter naliet.

Van F.W.N. Hugenholtz. Jr. zag het licht:

Uit het Eng. vert.: Laurence Gronlund, *De socialistische maatschappij. Een uiteenzetting v.h. hedendaagsche socialisme.* Amst. 1903. 8°. - *Het verband tusschen kiesrecht en wetgeving.* Uitgeg. d.d. Perscommissie ingesteld door de Soc. dem. Arbeiderspartij. Amst. 1911. 8°. - *Leida Wentink. Een schets uit het kerkel. leven onzer dagen volgens geloofsstrijd.* 3^{e} dr., m.e. voorwoord v. J.J. v. Meurs en een naschr. v. P.R.A. v. Meurs. Doetinchem. 1911. 8°. - *Het militairisme in de Tweede Kamer.* Amst. 1913. 8°.

Gedurende zijn verblijf te Schiedam redigeerde hij het plaatselijk orgaan van den Ned. Protestantenbond *Onze Kring.*

L i t t e r a t u u r : *De Holl. Revue.* IV (1899), blz. 179-192 (m. portr.). - *Ned. Patriciaat.* 14^{e} Jrg. (1924), blz. 149. - *Alb. Stud. L. Bat.* (1875-1925), k. 83.

[Henricus de Haan Hugenholtz]

HUGENHOLTZ (Henricus de Haan), jongste der twee zoons van Ds. Petr. Am. Corn. Hugenholtz (zie art. i.v.), werd geboren te IJsselstein den 12^{en} Mei 1758. Hij vertrok vandaar in 1774 naar Utrecht, waar hij de Hoogeschool bezocht (zijn naam komt echter in het *Alb. Stud.* niet voor). Den 5^{en} Sept. 1780 met goed gevolg praeparatoir geëxamineerd door de Classis van Buren, en den 6^{en} Maart 1781 peremptoir door die van Utrecht, werd hij den 8^{en} Apr. d a.v. bevestigd te Jutphaas door zijn vader (m. Joh. XV:9, 10; intr. m. 2 Cor. V:20). Hier preekte hij afscheid den 3^{en} Nov. 1782, om te vertrekken naar Kampen, waar zijn bevestiging den 1^{en} Dec. geschiedde door Ds. J.J. v. Doorne, pred. ald. (m. 2 Cor. IV:1, 2; intr. m. Mt. XXVIII:18*b*-20). Vandaar ging hij naar Nijmegen, waar Ds. W.L. Krieger, pred. ald. hem den 5^{en} Dec. 1784 bevestigde (m. 2 Tim. I:14; intr. m. Fil. IV:13; afsch. te Kampen 14 Nov. m. Openb. XXII:12, 13). Zijn vierde en laatste gemeente was Amsterdam; hier had zijn bevestiging plaats den 13^{en} Maart 1791 door Ds. S.J. v.d. Wijnpersse, pred. ald. (m. Joh. XII:26*a*; intr. 16 Mrt. m. Joh. XIII:15-17; afsch. te Nijmegen 27 Febr. 1791 m. Jac. I:22-25).

Hij behoorde tot de vijftien predikanten te Amsterdam, die in het zesde jaar van zijn verblijf aldaar weigerden den eed van burgertrouw af te leggen, door de volksrepresentanten in Holland van hem gevorderd, en dientengevolge werden afgezet. In zijn herdenkingspreek van 1816 memoreerde hij dit tijdperk van ambteloosheid, dat zeven en een half jaar duurde. Over wat hij destijds ondervond, wilde hij liefst het stilzwijgen bewaren. In Juli 1797 sloeg hij een beroep naar Grave

af, en werd een op hem uitgebracht beroep naar Werkhoven door het Comité van Algemeen Welzijn niet goedgekeurd.

Den 17^{en} Maart 1816 herdacht hij zijn 25jarige bediening in de hoofdstad. Hij overleed aldaar den 23^{en} Febr. 1824.

Den 6^{en} Sept. 1782 huwde hij te IJsselstein met Elberta Elisabeth ter Bruggen,

dochter van Ds. Is. ter Bruggen, pred. te Harmelen. Van de uit dit huwelijk geboren kinderen zijn drie predikant geworden; de oudste, Ds. Isaäc Theodorus overleed in 1812 op nauwelijks 27jarigen leeftijd in zijn tweede gemeente Rijswijk (Z.-H.); een zoon van dezen volgt hierna.

Van Ds. H. de Haan Hugenholtz bestaat een portret op 66jarigen leeftijd borstb. links, in ov., zonder randw. Zwarte kunst, naar en door C.H. Hodges fol. Vgl. Muller, *Cat. v. Portr.* N° 2627.

Van hem zag het licht:

Ps. XLII met eene leerr. over Gal. VI:14. (ter gedacht. v. 25jar. dienst te Amst. Uitgespr..... 17 Mrt. 1816). Amst. 1816. 8°. (Kon. Bibl.).

L i t t e r a t u u r : Hs. Borger. - Croese, *Pred. Amst.*, blz. 456-459; verv., blz. 172, 173. - *Boekz.* 1817*a*, 12-14; 1824*a*, 345, 351, 360, 365.

[Henricus Joannes de Haan Hugenholtz]

HUGENHOLTZ (Henricus Joannes de Haan) werd geboren te Rijswijk (Z.-H.) den 4^{en} Nov. 1812, uit het huwelijk van Ds. Isaäc Theodorus de Haan Hugenholtz (overl. als pred. te Rijswijk (Z.-H.) 1812) en Maria Johanna Visch. Hij was een kleinzoon van Ds. Henricus de Haan Hugenholtz (zie vor. art.) Hij studeerde aan het Athenaeum te Amsterdam over de jaren 1827/1831, maar liet zich ook aan de Leidsche Academie inschrijven den 20^{en} Juni 1828. In Mei 1834 toegelaten tot de Ev. bediening door het Prov. Kerkbestuur van N.-Holland en den 10^{en} Nov. d.a.v. te Leiden bevorderd tot Theol. Doctor op het hieronder vermeld proefschrift, werd hij den 11^{en} Oct. 1835 bevestigd te Ophemert en Zennewijnen door zijn oom Ds. Henr. de Haan Hugenholtz, pred. te Elburg (m. 1 Cor. IV:1*a*; intr. m. 2 Cor. V:8*c*). Hij nam den 28^{en} Aug. 1842 afscheid van zijn eerste gemeente (m. 2 Cor. XIII:9*b*) en werd den 11^{en} Sept. d.a.v. bevestigd te Hillegom door Ds. G. Waller, pred. te Middelburg (m. Fil. II:29; intr. m. Rom. I:16^{md}). Wegens verkregen eervol emeritaat preekte hij den 16^{en} Mei 1858 afscheid (m. Hebr. XIII:20, 21). Hij overleed te Haarlem den 24^{en} Juni 1874.

Den 4^{en} Juli 1852 hield hij bij het in gebruik nemen van de gedeeltelijk vernieuwde kerk te Hillegom (waarin een gaanderij met 150 zitplaatsen was gebouwd) een gelegenheidspreek (t: Ps. LXXXIV:2-5).

Hij huwde te IJsselstein den 25^{en} Sept. 1835 met Anthonia Elisabeth Waller, geb. te Amsterdam 23 Juni 1811, overl. te Hillegom 24 Febr. 1850.

Van hem bestaat een portret, borstb. links. Silhouet, uitgeg. bij wed. Barbiers te Zwolle. 8° (v. Someren, *Cat. v. Portr.* N° 2648).

Door hem zijn geen geschriften gepubliceerd, behalve zijn dissertatie, getiteld: *Disput. Theol. Inaug. exhibens interpretationem dictorum Jesu, Joannis C.XIV et XVI, quibus se ad discipulos rediturum eosque revisurum esse promittit.* L.B. 1834. 8°.

Litteratuur: Hs. Borger. - *Alb. Stud. Ath. Amst.*, blz. 58. - Id. *L. Bat.*, k. 1279. - *Ned. Patriciaat.* XIV (1924), blz. 153. - Vorsterman v. Oyen, *Stamen Wapenboek.* II, blz. 108; III, blz. 318.

[Dithmar Huisman]

HUISMAN (HUYSMAN) (Dithmar), geboren te Harderwijk den 19^{en} Nov. 1759, werd ald. als student ingeschreven den 11^{en} Aug. 1778. Hij beoefende de wijsbegeerte en de godgeleerdheid, en verdedigde er den 22^{en} Juni 1782 onder Prof. B. Nieuhoff een philosophische *dissertatio de felici hujus mundi necessitate.*

Vervolgens liet hij zich den 26en Sept. 1785 inschrijven als student te Leiden. Geëxamineerd door de classis Tiel den 7en Febr. 1787 werd hij den 1en Apr. d.a.v. bevestigd te Rijswijk (in gen. classis) door Ds. W. de Roo, pred. te Tiel (m. Tit. II:15; intr. m. Lc. XI:28). Vandaar vertrok hij naar Apeldoorn, waar zijn bevestiging plaats had den 2en Aug. 1789 door Ds. R. Sweigholt, pred. te Voorst (m. Lc. XXIV:48; intr. m. Fil. IV:13; afsch. te Rijswijk 12 Juli m. Pred. XII:13, 14). Zijn derde standplaats was Vlissingen; hier werd hij den 18en Juli 1802 bevestigd door Ds. P. Hugenholtz, pred. ald. (m. 2 Thess. III:1; intr. m. 1 Thess. I:3*a*; afsch. te Apeldoorn 4 Juli m. Joh. XVII:4*b*). In 1803 vertrok hij naar Utrecht, waar dezelfde Ds. P. Hugenholtz, destijds pred. ald., hem den 14en Aug. bevestigde (m. Joh. IV:34-36; intr. m. Lc. XVII:5; afsch. te Vlissingen 24 Juli m. 2 Cor. I:12).

In het volgende jaar werd hij door Curatoren der Utrechtsche Hoogeschool benoemd tot hoogleeraar der Philosophische Zedeleer en Kerkgeschiedenis. Zonder zijn predikantsbediening neer te leggen aanvaardde hij tevens zijn ambt als professor den 14en Juni 1804 met een *Oratio de diversis, quae vera conciliat eruditio in vita hominum*, *tam privata quam publica commodis.* Deze oratie werd niet uitgegeven, evenmin als de redevoering, die hij in 1809 hield bij het nederleggen van het rectoraat, welke tot titel had: *Diversitas classis hominum et status constituut solum salutis humanae societatis fundamentum.* Behalve zijn hiervóór vermeld dispuut van 1782 (Harderv. Z. j. 4o.) is geen geschrift van zijn hand ooit gedrukt, noch vóór noch gedurende zijn professoraat[1)], dat met zijn dood, den 8en Jan. 1822 eindigde. Hij behoorde tot de Litterarische Faculteit. Dat hij, evenals andere Harderwijksche hoogleeraren, zijn colleges in de Kerkgeschiedenis in het tiende morgenuur aankondigde met de bijvoeging: *aut aliis (horis) auditoribus magis commodis*, wijst volgens Sepp t.a.p. erop dat de hoorders gelokt moesten worden, indien er maar wilden komen.

Hij was artium lib. magister en philos. doctor, en lid van het Prov. Utrechtsch Genootschap.

Hij huwde den 22en October 1812 te Utrecht met Jkvr. Suze Christina Strick van Linschoten, (overl. te Utrecht 13 Apr. 1823.)

Portretten zijn van hem niet bekend.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 442. - Kobus en de Rivecourt, *Biogr. Wdb.* II, blz. 826. - *Alb. Stud. Ac. Gelro-Zutph.*, k. 136*b.* - Id. *L. Bat.* k. 152. - N.C. de Fremery, *Oratio de Chemiâ et arte Pharmaceutica ad maiorem perfectionem in Belgio evehendis*, p. 23, 56, in: *Ann. Acad. Rh.-Traj.* 1821-1822. - Jod. Heringa El fil., *Oratio de auditorio Acad. Rh.-Traj.* etc., p. 25, 158. - Bouman, *Gesch. Geld. Hoogesch.* II, blz. 424, 425. - Sepp, *Pragm. Gesch. Theol.* blz. 99. - *Boekz.* 1782*b*, 210. - *Nav.* XII (1862), blz. 211.

[Sipke Huismans]

HUISMANS (Sipke), geboren te Loënga (Fr.) den 10en Maart 1873, bezocht ald. de Lagere School, vervolgens de H.B. School, en werd na afgelegd Staatsexamen student

1) De auctie-catal. der Biblioth. van wijlen Prof. N.C. Kist (Febr. 1861), blz. 12 No 176 vermeldt onder de handschriften: Huysman, *Wijsgeerige Zedekunde*, 4o.

aan de Vrije Universiteit. Hier werd hij gevormd door Dr. A. Kuyper en Dr. F.L. Rutgers, hetgeen beslissend was voor de richting, die consequent heel zijn verder leven kenmerkte. Nog een zijner laatste vermaningen op zijn sterfbed getuigde daarvan. In 1900 toegelaten tot de bediening des Woords in de Geref. Kerken,

nam hij van de beroepingen op hem uitgebracht die naar Anjum aan, waar hij den 25^{en} Aug. 1901 bevestigd werd, en de meeste en beste jaren zijner bediening doorbracht, hoewel zijn ijver voor de Friesche taalbeweging er velen een gereserveerde houding tegenover hem deed aannemen; wat hij beoogde, b.v. preeken in het Friesch, ging hun te vèr. Dit, gevoegd bij een met het oog op de opleiding zijner kinderen gewenschte verandering van omgeving, bracht hem ertoe in 1916 een beroeping naar Zevenhoven aan te nemen, waar hij den 4^{en} Juni van dat jaar bevestigd werd. Hij vond er een gemeente van nog geen tweehonderd zielen. Ontzaglijk veel had hij in Friesland achtergelaten. Ook een naam. Bij dezen overgang was iets in hem verdoft; dit sprak uit zijn oog. Te Zevenhoven maakte hij twee voor hem en zijn gezin moeilijke oorlogsjaren door, doch men maakte er hem den last dragelijk. Veel van zijn kracht werd daar gevergd, door zijn arbeid voor de *Rijnlandsche Kerkbode.* Den 19^{en} Mei 1918 nam hij er afscheid, om den 26^{en} d.a.v. zijn intrede te doen te Doetinchem. Hij gaf zich daar met al zijn kracht, hoe moeilijk hij zich in den Achterhoek ook thuis voelde. Zijn laatste levensjaren vormden een lijdensperiode. Aangetast door een ernstige kwaal ging zijn toestand op en neer. In den zomer van 1924 scheen deze verbeterd; met ontzaglijke inspanning kon hij nog een begrafenis leiden, maar bij diezelfde gelegenheid vatte hij koude, waarop hij drie weken later, den 19^{en} Juli bezweek. Hij werd begraven in zijn geboorteplaats.

Huismans' naam was wèl bekend. Doch weinigen kenden hemzelf. Zijn beteekenis lag vooral daar, waar zij voor de meesten verborgen was. Velen, die zonder meer hem zoo ‘geestig’ vonden, hebben hem miskend. Hij vond niet de waardeering, die hij verdiende. Slechts zij hebben hem verstaan, die bij hem den bitteren ernst opmerkten ten opzichte van zooveel, dat stof tot klagen gaf; voor hen had zijn woord beteekenis. Over zijn leven lag iets tragisch; het had meer tot inhoud dan hij gemakkelijk kon openbaren. Er bestond conflict tusschen den rijkdom van zijn geest en zijn gebrek aan vermogen om bepaalde émoties te wekken. Bij hem bestond het gevaar van starre vasthoudendheid aan het in de eenzaamheid van eigen leven geboren inzicht.

Het ongewoon talent was hem eigen om de dingen geestig, vaak sarcastisch te zeggen. Waar hij zich in het breede leven bewoog, gevoelde men met iemand te doen te hebben van meer dan gewone beteekenis.

Reeds in zijn eerste gemeente bewoog hij zich op het terrein van het sociale leven. Er was geen tak van arbeid trouwens, waaraan hij zich niet gaf; aan vakbeweging en drankbestrijding, Patrimonium en pers wijdde hij zijn beste krachten. Wat dit laatste betreft, weldra werd hij, ook buiten eigen kring, bekend als ‘De Poortwachter’, die in het *Friesch Kerkblad*, waarvan hij Hoofdredacteur was, zijn origineele, pittige stukken schreef, welke in den eersten tijd niet dat karakter van vasthoudendheid toonden, dat in later jaren sommigen prikkelde. Vooral op het gebied van de Friesche taalbeweging onderscheidde hij zich. Steeds worstelend met de taal, die zijn moedertaal niet was, gevoelde hij dat, zou men in Friesland het door hem beleden Gereformeerd-kerkelijk beginsel in zijn volle beteekenis verstaan, men zich moest en kon uitdrukken in de klanken van kindsbeen af gebruikt tot uitdrukking van gedachten en émoties. Hij maakte den Frieschen strijd tot een principieelen strijd. Bij de viering in 1908 te Bolsward van het feest van den ouden Frieschen dichter Gysbert Japiks, wiens gedichten goeddeels een godsdienstigen geest ademen, wees

hij zijn gewestgenooten op het belang van de Friesche taal als verkeersmiddel van het geloofsleven. Met

Ds. G.H. Wagenaar en Dr. G.A. Wumkes stichtte hij naast het bestaande ‘Selskip’ een afzonderlijk ‘Christlik Selskip for Fryske Taal en Skriftenkennisse’, en aan het tijdschrift, door dit genootschap uitgegeven. *Yn us eige Tael*, dat onder redactie van Dr. Wumkes verscheen, was hij een trouw medewerker. De Friesche taalstrijd was hem een godsdienstige strijd. Maar dit gaf mede aan zijn leven iets tragisch. Want de meesten, van wie hij het anders meende te mogen verwachten, begrepen hem niet. Kenmerkend was zijn afkeer van de gemeenplaats; tegen den ook onder de Gereformeerden vaak onbestreden voortwoekerenden ‘kerkelijken stijl’ heeft hij zich volhardend verzet. Noch in zijn ambtswerk noch in zijn geschriften, ook waar hij zich b.v. als ‘De Poortwachter’ niet bediende van de Friesche taal, verloochende hij zijn Frieschen aard en zijn eigen zienswijze, weleens op een manier, waaraan sommigen aanstoot namen. Zijn humor werd ook door zijn kerkelijke geestverwanten nog aleens misverstaan.

Persman in zijn hart, schreef hij te Zevenhoven, wederom onder den schuilnaam ‘De Poortwachter,’ zijn bijdragen in de *Rijnlandsche Kerkbode*, waarvan hij hoofdredacteur was geworden. Eenigen tijd werkte hij ook mede aan het christelijk weekblad *De Ster.* Hierbij vooral oogstte hij teleurstelling. Hij was te zeer een kerkelijk man om ooit de taal te spreken, die paste in een orgaan, dat bestemd was ook voor zulk een kring van lezers, die zijn kerkelijke inzichten niet deelden. Daarbij had hij langzamerhand te zeer zich geconcentreerd op een paar quaesties, terwijl hij over degenen, wier standpunt van het zijne afweek, de hoornen van zijn sarcasme uitgoot. Dit deed hem alleen staan. Ten laatste vond hij nergens meer een plaats om te schrijven.

Zijn prediking droeg een sterk objectief karakter. Nog op zijn sterfbed, waarop hij een enkele maal blijk gaf uitsluitend voor de Friesche taal toegankelijk te zijn, verklaarde hij twee aanvallen van den geestelijken vijand te hebben afgeslagen ‘alleen door het Woord.’ Dit teekende Huismans. De man, die vaak koud leek door zijn sterk vasthouden aan de voorwerpelijke vastheid der Schrift, was in zijn gemoed dikwijls zeer warm, waar hij nl. warmte bij anderen waarnam. De ruimhartigheid, die hem bij zijn beginselvastheid eigen was, maakte innige samenwerking tusschen hem en ambtgenooten van andere gezindten steeds mogelijk.

Huismans werd in 1911 afgevaardigd door Friesland-Noord naar de Generale Synode der Geref. Kerken. Sinds 1921 was hij leeraar voor godsdienstonderwijs aan de Groen van Prinstererschool te Doetinchem.

Hij huwde te Anjum met Lina Banda, wier vader aldaar notaris was.

Behalve de bijdragen van zijn hand in de reeds vermelde bladen bestaan van hem de volgende afzonderlijk verschenen geschriften: *Voor het zilveren Jubeljaar der V. Univ.* Rede over *de vrijheid der conscientie en de officieele wetenschap.* Wageningen. 1904. 8°. - [Met M. v.d. Berg, J.H. Houtzagers e.a.], *Alle man in 't geweer. Eene wapenschouwing bij rechts en links.* Wageningen. 1905. 8°. - *Wachter ho let is it yn e nacht?* Tijdpr. Snits. 1915. 8°. - *Preekjen yn eigen tael.* Taspraek halden *op* e Friezendei to Snits 26 Juli 1916. Snits. 1916. 8°. - *Bline Simson.* Snits. 1918. 8°. - *Lytse imperialisten.* Snits. 1918. 8°. - Zijn Friesche geschriften en brieven zijn

verzameld in den bundel *Ta in Tinkstien.* Boalstert. 1927.[1)] Vgl. ook: *Us eige Tael.* 1909-1924.

1) Volgens meedeeling van Dr. G.A. Wumkes. Bij het schrijven van bovenst. art. was deze bundel nog niet verschenen. Een levensschets van Huismans door Dr. Wumkes wordt daarbij gevoegd.

L i t t e r a t u u r: J. Waterink, *Ds. Sipke Huismans* (m. portr.) in: *Jaarboek t. dienste v.d. Geref. Kerken in Ned.* 9e Jrg. (1925), blz. 304-309. - Dez.: in de *Geld. Kerkb.:* art. na H.s' overlijden. - G.A. Wumkes, *Bodders yn de Fryske Striid.* Boalsert. 1926, blz. 668-682. - Dez., *Sipke Huismans*, in: *Heitelân.* 1924, blz. 358, 359. - Dez., *Léste eare*, in: *Us eige Tael.* 1924, blz. 115-117. - Dez., *Ut Huismans syn brieveskat,* ibid., blz. 119-123. - G. Kamerling, *Op it Hof to Loënga*, ibid. blz. 117. - A.M. Wybenga, *Us earste foarsitter*, ibid., blz. 113-115. - *Leeuw. Kerkbode* 2 Aug. 1924. - *De Reformatie*, 4e Jrg. No 44. 1 Aug. 1924. - J. v.d. Tol, *Ds. S. Huismans*, in: *Sljucht en Rjucht.* 1924, blz. 363. - R.W. Canne, *De skiednis fen it 'Boun fen Fryske Selskippen bûten Fryslân'* in: *Swanneblommen.* 1920, blz. 154. - E.B. Folkertsma, *Tsûgenis.* 1920, blz. 83-85; 1921, blz. 83. - D. Kalma, *Boekeskôging*, in: *Frisia.* 1916, blz. 192. - E.B. Folkertsma, *De Fryske Striid*, in: *Frisia* 1916, blz. 341-345, 368; 1918, blz. 82-84. - D. Kalma, *Bioardieling fen Lytse Imperialisten en Bline Simson*, in: *Frisa.* 1917, blz. 126, 224. - Dez., *Kalvinisme en Fryske Striid*, ibid., 1917, blz. 187-191. - P. Sipma, in: *Utsteld Underwysadres* in: *Heitelân*, 1919. blz. 22, 38, 52. - Dez., *Ds. Huismans als skiedskriuwer* in: *Heitelân.* 1921, blz. 574. - *N. Rott. Crt.* 24 Juli 1924. Av. Blad D.

[Korn. van Huizen]

HUIZEN (Korn. van) zie: **Huyzen**.

[Henricus Huizing]

HUIZING (Henricus) zie: **Huysingius**.

[Johannes Huizinga]

HUIZINGA (Johannes) zie: **Huysinga**.

[Jacob Dercks Huizinga]

HUIZINGA (Jacob Dercks), was het tiende der elf kinderen uit het huwelijk van Der(c)k Sy(e)rts (Sierts)[1] en Jantje Ennes, woonachtig te Huizinge op het stam huis Melkema dat in 't eind der 19e eeuw meer dan drie eeuwen door leden van die familie werd bewoond. Jacob Dercks was de eerste in zijn geslacht die brak met de destijds, vooral ten plattelande bestaande gewoonte om het zonder geslachtsnaam te stellen. Hij voegde aan zijne beide namen den naam Huizinga (Huisinga, Huysinga, van Huysinga) toe, gelijk later ook aan al zijn zeventien kinderen deze stamnaam werd toegevoegd als een gepaste herinnering aan hun gemeenschappelijke afkomst van de landhoeve Melkema bij het dorp Huisinga of Huizinge in Groningen.

Jacob Dercks Huizinga, den 9en Jan. 1659 aldaar geboren, was sedert Mei 1679 te Groningen bij Jan Arents in ''t Blok'' eerst als koopmansleerling, weldra zelf koopman. Hij schijnt behoord te hebben tot de velen in die dagen, die gelegenheid vonden bij hun dagelijksch bedrijf ook als Leeraar op te treden. De geheele

1) Vgl. over Derk Sierts (overl. 12 Mei 1711) *Doopsgez. Bijdr.* 1879, blz. 8, 86.

nakomelingschap van zijn stamouders Derk Pieters en diens vrouw Katrina Tomas (gehuwd tusschen 1520 en 1530), die in 1556 op Melkema woonden, was aanvankelijk de Doopsgezinde belijdenis toegedaan. Jacob Derks Huizinga ging van de Oude Vlamingen tot de Collegianten over. Hij overleed den 24^{en} Dec. 1736.

Hij huwde 1° den 27^{en} Nov. 1681 met Janneke (Lubberts) Cremer (overl. 2 Juli 1701) dochter v. Lubbert (Alberts) Cremer te Nieuwstad Gödens (overl. te Groningen 1691) en Trijntje Geerts; 2° den 15^{en} Oct. 1702 met Stijntje (Mattheusdr.) van Calker (overl. 5 Jan. 1733) dochter v. Mattheus (Hendriks) v. Calker te Deventer

en Hendrikje Berends. Uit het eerste huwelijk werden 11, uit het tweede 6 kinderen geboren.

Hij is de bewerker van een familieboek, waartoe hij vele niet onbelangrijke familieberichten verzamelde, beginnende met Tomas Klaassen, A^{o} 1555, waarop hijzelf vervolgen leverde nopens zijne kinderen, die later daaraan ook zelf eenige aanteekeningen toevoegden, alles in één boekje loopende tot 1733. Nog andere en meer bracht hij samen in een *Gedachtnisse-Boeck*, dat mede een aantal Schrifturen van zijn vader Derk Syerts (van 1626 tot 1678) bevat, en dat door een zijner kleinkinderen tot 1761 is bijgewerkt. Hetzelfde werk bevat eenige 'Gedenkwaardige voorvallen uit zijnen tijd' (1672-1696) en een uitvoerig verhaal van een 'voorval in de Doopsgezinde gemeente te Groningen', dat aldaar de gemoederen bezig hield van 1681 tot 1688 (vgl. daarover de Hoop Scheffer in *Doopsgez. Bijdr.* 1883, blz. 67-86). In: *Doopsgez. Lectuur* III (1858) komt een brief van zijn hand voor. Zijn 'reisboekje' was in 1879 bij Ds. J. Huizinga op Texel.

Ook bestaat in druk van Jakob Derks Huizinga een *Lyck-reden op het christelijk en zalig afsterven, v.d. zeer godvrugtigen*, *Albart Jansen, overl. te Groningen den 12 Juily* [sic!] *Ao 1727. Oudt 65 Jaaren*, *over de Woorden v. Gods-Geest. Apoc. 14:13 .... op den 20. dier Maant.* Gron. Z. j. 4° *(Cat. Ned. Lett.* I, k. 729 en Bibl. Doopsgez. Gem. Amst.)

L i t t e r a t u u r : *Stamboek of Geslachtregister der Nakomelingen v. Derk Pieters en Katrina Tomas*, *gewoond hebbende te Huizinge op de landhoeve Melkema* (1555-1883).[1)] Inleidend voorberigt blz. 2, 3, 4. - *Doopsgez. Bijdr.* 1883, blz. 73, 86.

[Jakob Huizinga]

HUIZINGA (Jakob (Dirks)), zoon van Dirk (Jakobs) Huizinga en Trijntje (Jurjens) Coolman, werd den 3^{en} Juni 1809 geboren te Norden, waar zijn vader destijds Doopsgezind leeraar was. In 1826 werd hij op zeventienjarigen leeftijd student te Amsterdam. In 1832 bevorderd tot proponent bij de Doopsgezinden deed hij den 11^{en} Nov. van datzelfde jaar intrede te Knollendam. Vandaar vertrok hij in Juli 1835 naar den Horn (Gron.). Zijn derde en laatste gemeente was die van Burg, Waal en Oosterend op Texel, waaraan hij zich verbond den 14^{en} Apr. 1844. Van 1855 tot 1861 nam hij bovendien gedeeltelijk den dienst waar te Hoorn (T.) gedurende de langdurige vacature dier gemeente. Den 18^{en} Apr. 1869 hield hij een gelegenheidspreek bij het ingebruiknemen van het nieuwe kerkorgel te Burg, den 21^{en} Juli 1872 herdacht hij het honderdjarig bestaan van die gemeente en den 17^{en} Nov. d.a.v. zijn veertigjarige ambtsbediening. Wegens verkregen emeritaat preekte hij den 27^{en} Juli 1879 afscheid (t: 1 Joh. II:18), nadat hij in Febr. van het voorafgaande jaar nog voor een beroep naar Horsten had bedankt. Hij vestigde zich als emeritus te Groningen, en overleed den 12^{en} Aug. 1894.

1) Een ex. is, evenals bovengen. *Gedachtnisse-Boeck*, in het bezit van den Heer Menno Huizinga Jr. te 's-Gravenhage, die het voor de bewerking van dit art. welwillend ter inzage afstond. Vgl. volgend art.

Hij huwde den 21^{en} Aug. 1838 met Aaltje (Samuels) Meihuizen, van Hoogezand (overl. 1851). Een der zes kinderen uit dit huwelijk was de latere hoogleeraar bij de Medische Faculteit te Groningen Dirk (Jacobs) Huizinga.

Van Jacob Huizinga komt in: *Doopsgez. Bijdr.* Jr. 1873, blz. 140-158 voor een *Korte Schets eener geschiedenis der Doopsgezinden op Texel.*

Ook gaf hij een bewerking en voortzetting van het in 1775 door P. Huisinga Bakker uitgegeven familieregister, en dat onder den titel: *Stamboek of Geslachtregister der nakomelingen van Derk Pieters en Katrina Tomas*, *gewoond hebbende te Huizinge op de landhoeve Melkema. Opgemaakt v.h. jaar 1555 tot en met 1883.* Gron. 1883.

L i t t e r a t u u r: Hs. Borger. - *Alb. Stud. Ath.* Amst., blz. 58. - Sepp, *Bibl. v. Kerkgesch.*, blz. 399. - *Stamboek of Geslachtregister* (zie boven), blz. 32, 72.

[Doewe Siewerts Huizinga]

HUIZINGA (Doewe Siewerts) werd geboren den 14^{en} Dec. 1820 als vierde der vijf kinderen uit het huwelijk van Siewert (Derks) Huizinga en Rintjen (Tonnis) Dykema, wonende aan de Wier te Loppersum (beide overl. in 1829). Hij werd ingeschreven als student aan het Athenaeum te Amsterdam in 1838, en diende, na bevorderd te zijn tot proponent bij de Doopsgezinden, in 1846 eenigen tijd de vacante gemeente te Mensingeweer, maar moest dezen arbeid opgeven wegens voortdurende ongesteldheid. Van den 26^{en} Oct. 1848 af nam hij het hulppredikerschap waar te Hoorn op Texel totdat hij er, als vast leeraar beroepen, den 17^{en} Juni 1849 bevestigd werd door Ds. J. Huizinga, pred. te Burg (E.) In 1853 beroepen te O. en W. Graftdijk, deed hij aldaar intrede den 22^{en} Mei (m. Hand. II:42-47; afsch. te Hoorn 8 Mei m. Joh. XIV:15-17). Den 23^{en} Nov. 1856 hield hij een gelegenheidspreek bij de in gebruikneming van de vernieuwde kerk te O. Graftdijk. Vandaar vertrok hij naar Hippolytushoef en 't Stroe op Wieringen, waar hij zich den 16^{en} Aug. 1868 aan de gemeente verbond (m. Jac. I:21; afsch. te O. Graftdijk 9 Aug. m. Hebr. XIII:8). Wegens langdurige ongesteldheid zag hij zich genoodzaakt zijn bediening neer te leggen en preekte hij afscheid den 18^{en} Mei 1877. Als emeritus vestigde hij zich metterwoon te Heerde, waar hij den 10^{en} Aug. 1907 overleed.

Studievriend van den lateren Prof. S. Hoekstra deed hij zich kennen als iemand van eenige wijsgeerige allures.

Hij huwde den 1^{en} Sept. 1849 met Margaretha Magdalena (Everts) Scheltema van Amsterdam, uit welk huwelijk een zoon en een dochter werden geboren.

Hij gaf uit in vertaling:

Rekenschap des Christelijken Geloofs. Tien voorlezingen, geh. te Bazel, door C.A. Auberlen, en eenige andere godgeleerden.[1)] Amst. 1862. 8°; ald. 1863. 8°.
In *Doopsgez. Bijdr.* 1872, blz. 43-88 komt van hem een verhandeling voor over *De hooge waarde en beteekenis der tegenwoordige geestelijke vereenigingen v. Doopsgez. gemeenten.*
Volgens de *Kroniek* in *Doopsgez. Bijdr.* 1907, blz. 188 schreef hij ook in *Theol. Studiën* over den wijsgeer Lotze.

L i t t e r a t u u r: Hs. Borger. - *Stamboek of Geslachtregister* (zie vor. art.), blz. 34, 84. - *Alb. Stud. Ath. Amst.*, blz. 58. - Sepp, *Bibl. Kerkgesch.*, blz. 404. - Meded. v.d. Heer W.M.C. Regt.

1) Prof. Riggenbach, W.F. Gesz, E. Stähelin, S. Preiswerk en J. Stockmeyer. Een bespreking van deze uitgave van Huizinga vindt men in: *Waarh. in liefde.* Jrg. 1863, 1e st., blz. 629-634.

[Adam van der Hulck]

HULCK (Hulk) (Adam van der), geboren te Goes[2)], werd den 15[en] Sept. 1648

2) De Heer J. de Kruyter, archivaris der gemeente Goes, die zoo vriendelijk was daartoe in het archief dier gemeente en in dat van de Ned. Hervormde gemeente ald. en van de toenmalige classis Z.-Beveland een onderzoek in te stellen, ontdekte in geen van die den naam *van der Hulck;* zelfs in het register der bezoekers van het H. Avondmaal, waaraan toentertijd alle lidmaten plachten deel te nemen, komt de naam niet voor. In het *Alb. Stud. Gron.* echter staat achter den naam *Adam v.d. Hulck* als plaats van afkomst vermeld *Goes*, en in den titel van zijn *Salighe Weghwyzer* wordt hij genoemd: *Goezanus.* Het ligt voor de hand dat de in het *Alb. Stud. Gron.* vermelde *Adam v.d. Hulck* dezelfde is geweest als de hier bedoelde. Dat hij dus ‘zonder academische opleiding proponent is geworden’ (Nagtglas t.a.p.) is hiermede in strijd.

ingeschreven als student te Groningen. Hoewel blindgeboren onderscheidde hij zich zoozeer door zijn vlugge bevatting en helder oordeel, dat hij zich een mate van Bijbelkennis en verstand van kerkelijke zaken wist te verwerven, die hem in staat stelden, met gunstig gevolg het examen af te leggen ter toelating tot de Evangeliebediening. Van zijn levensloop is alleen nog bekend dat hij in 1661 voor Jacob Cats op Sorghvliet en (zooals uit een kerkelijk akteboek van Lopik schijnt te blijken) den 19^{en} Maart 1665 te Lopik gepreekt heeft; aan den kerkeraad dezer gemeente schonk hij eenige exemplaren van zijn *Troostlycke Leere van de Zaalige Opstandinghe der Rechtvaerdigen*, waarvoor hij eenige subsidie uit de kerkelijke fondsen ontving. Bovendien staat vast dat hij zich metterwoon te Haarlem gevestigd heeft, waar hij meermalen werd uitgenoodigd om huiselijke godsdienstoefeningen te leiden. Zijn sterfjaar is niet bekend.[1)]

De door hem uitgegeven geschriften moesten mondeling door hem gedicteerd worden.

Zijn echtgenoote E. le Petit en de Dordtsche dichter C. van Overstege voorzagen zijn bovengen. boekje over de opstanding met lofdichten.

Portretten zijn van hem niet bekend.

Zijn geschriften zijn de volgende:

Groot bewijs daar in grondelyck wederleydt wordt, *een zeker Paepsch boexken, geintituleert Cleyn Bewyz* enz. ter Goude. 1650. 8°. - *Predikatie over Prov. 16. vs. 7.* ter Goude. 8°. - *Salige Weghwyser tot het Hemelsch Zion*, *waar in de leere der Boetvaerdigheyd krachtelick werd vertoont enz. door Adamum v.d. Hulck*, *Goezanum*, *en geschreeven uit den mont v. den selven door Abraham del Court*, *koopman tot Amsteldam.* Gouda. 1655. Dordr. 1660. 8°. - *Troostlycke Leere v.d. Zaalige Opstandinghe der Rechtvaerdigen over de woorden des H. Apostels Pauli 1 Thess. Cap. 4*, *vers 14. Gepredickt op Sorgh-vliedt*, *voor den Heer Jacob Cats*, *zal. Ridder*, *Oudt Pensionaris v. Holl. ende Westvrieslandt etc.* Haerlem. 1661. 8°.

L i t t e r a t u u r : de la Rue, *Gelett. Zeel.*, blz. 405. - Nagtglas, *Levensber.*, blz. 426, 1081. - v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 443. - *Alb. Stud. Gron.*, k. 58.

[Samuel van Huls]

HULS (Samuel van) werd geboren te Delft den 17^{en} Mei 1596 uit het huwelijk van Willem v. Huls Johanzoon en Geertruyd v. Huckelhoven. Hij was Vroedschap te 's-Gravenhage in 1664 en 1672, en was ook secretaris te velde geweest en secretaris van den Prins van Oranje. Hij overleed te 's-Gravenhage den 21^{en} Febr. 1687.

Hij zal de vervaardiger zijn van de Psalmberijming, die gewoonlijk wordt toegeschreven aan zijn zoon Mr. Samuel v. Huls, die den 26^{en} Oct. 1655 te 's-Graven-

1) Een onderzoek, daaromtrent door den Heer H.E. Knappert, gemeente-archivaris van Haarlem, ingesteld, leverde niets op.

hage geboren[1)], ald. schepen (1699) en burgemeester en ‘opperfabrijk’ was, en die ook de betrekkingen heeft bekleed van Contrarolleur der convooien en licenten te Nijmegen en auditeur militair te Maastricht.

Deze Psalmberijming werd door de Classis 's-Gravenhage in hare Approbatie zeer geprezen. Ook de dichter-predikant J. Vollenhove roemde haar en achtte v. Huls om dezen arbeid niet minder verdienstelijk voor de Kerk dan voor den Staat.

Evenals andere Psalmberijmers in het laatst der 17e eeuw zag v. Huls in, dat men de gehechtheid aan de oude muziek, waaraan de gemeente gehecht was, diende te ontzien, en bewerkte hij daarom zijn berijming naar de bestaande zangwijzen. Zij zag het licht onder den titel: *Davids Psalmen of Harpzangen*, *meest met de eigen woorden van de nieuwe oversettinge gerymt.* Amst. 1682. kl. 8o.

De bewerker van deze uitgave huwde te Delft den 14en Juli 1649 met Sara Maria le Maire (overl. 1678), wier vader Ds. Johannes le Maire predikant te Amsterdam was.

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 446. - Witsen Geysbeek, *Anth. en Crit. Wdb.* III, blz. 428, 429. - v. Iperen, *Kerk. Hist. Ps. Gez.* I, blz. 193. - Bennink Janssonius, *Gesch. Kerkgez.*, blz. 148. - J. Vollenhove's *Poëzy.* Amst. 1686, blz. 152. - *Nav.* XXI (1871), blz. 583; LIV (1904), blz. 731. - Knuttel, *Acta*, VI (1687-1700), blz. 2. - *Die Haghe.* Jrg. 1907, blz. 173, 176. Mededeel. v.d. Heer W.M.C. Regt.

[Henrik Hulscher]

HULSCHER (Henrik), geboren te Utrecht den 25en Jan. 1676 uit het huwelijk van Gerard Hulscher en Johanna Goesbalg, werd in 1694 ingeschreven als student in zijn vaderstad, zette later te Leiden zijn studie voort en werd den 11en Nov. 1699 beroepen te Zierikzee. Toen hij in Jan. 1700 zijn intrede hield, had hij naar zijn eigen verklaring nog geen volkomen 24 jaren bereikt. Hij vergeleek zich met den jongen profeet Jeremia. Dat hij te voren reeds was aangesteld om de toen dienstdoende predikanten bij te staan (hs Borger), wordt niet door gegevens ter plaatse bevestigd. Vóór zijn bevestiging waren te Zierikzee drie predikantsplaatsen vacant; de laatste vacature was ontstaan door het overlijden (Juli 1699) van Ds. Jacobus Boeye, met wiens dochter Hulscher later gehuwd is. Hij werd den 14en Mei 1714 poorter der stad, waar hij werkzaam bleef tot zijn overlijden, den 14en Nov. 1738.

Hij huwde ald. 1o den 18en Mei 1702 met Maria Boeye (overl. 1714); 2o den 31en Dec. 1720 met Elizabeth v. Soutem (overl. 1732), wed. v. Jacob v. Meulwyck, secretaris van Ouwerkerk. Zijn eenige zoon Mr. Jacob Hulscher, schepen en raad van Zierikzee (geb. 1710) overleefde hem; een dochter stierf 2 maanden oud en een andere, gehuwd, op 22jarigen leeftijd.

1) Blijkens de *Doopboeken* der Ned. Herv. Gemeente te 's-Gravenhage werd hij gedoopt den 27en Oct. 1655 (niet 27 Aug., zooals Frederiks en v.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, blz. 379 meedeelen.) Hij overleed te 's-Gravenhage den 6en Sept. 1734. De vervaardiger der Psalmberijming wordt door J. Vollenhove, v. Iperen e.a. aangeduid als Eerste Klerk (of over de Klerken) van Holland en West-Vriesland ter Griffie van de Generaliteit. Volgens mededeeling van den Heer W.M.C. Regt komt in een geslachtslijst de opmerking voor, dat niet de zoon, maar de vader gehouden moet worden voor auteur van de Psalmberijming. Dat de zoon, die in het jaar der uitgave pas 27 jaar oud was, reeds een zooveel omvattenden arbeid zou hebben voltooid, lijkt ook onwaarschijnlijk.

Portretten worden van H. Hulscher niet vermeld.
Van hem zag het licht:

Den Jongen Jeremias, *vertoont in een intree-predikatie over Jerem. I:VI-IX.* Utr. 1700. 4° (De datum v. intrede wordt op den titel niet vermeld). - *Utrechtse Vrede*, *of Jerusalems Roem Uitgegalmt in een Dankpredikaatsie over Ps. 147 vs. 12-14. Op de gesloten Vrede*, *tusschen Lodewyk de XIV. Koning v. Frankrijk en Navarre*, *en de Hoog Mog. Heeren St. Gen. der Ver. Ned.* Zierikzee. 1713. 4° (Opgedr. 'aan Regeerders der stad Zierikzee' - 'met het Vrededicht daar aangehegt'; dit 'vrededicht' door H. zelf vervaardigd, beslaat nog 15 bladz.)

L i t t e r a t u u r : Mededeel, v.d. Heer P.D. de Vos, archivaris der gemeente Zierikzee. Voorts: hs Borger (onvolledig). - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, k. 92.

[Adriaan Jacobszoon Hulsebos]

HULSEBOS (Adriaan Jacobszoon)[1)], wiens geboorteplaats en jaar onbekend is, was aanvankelijk schoolmeester te Ilpendam, daarna te Landsmeer. Den 19^{en} Febr. 1615 meldde hij zich aan bij den Kerkeraad te Amsterdam om als krankbezoeker naar O.-Indië uit te varen. Na gehouden onderzoek werd hij geschikt bevonden, maar toen bleek dat zijn bedoeling verder reikte. Hij wilde alleen gaan, wanneer hij tot predikant werd benoemd. Het examen werd hierop hervat, en Hulsebos voldeed daarbij zóó goed dat de Kerkeraad geen bezwaar had hem voor te dragen aan de Classis voor nader onderzoek. Deze berichtte daarop den 15^{en} Apr. 1615 dat zij het onderzoek van den Kerkeraad genoegzaam achtte en mitsdien afzag van nader examen. Nog den laatsten Zondag van April werd hij in het leeraarsambt bevestigd in de Nieuwe Kerk te Amsterdam. Daarop voer hij uit en kwam met het schip 'de Swarte Leeuw' den 3^{en} Mei 1616 te Bantam aan. Volgens sommige berichten deed hij eerst nog eenigen tijd dienst op de vloten en bij de legers der O.-I. Compagnie.[2)] Maar reeds in 1617 was hij te Jacatra (waaraan in 1619 de naam Batavia gegeven werd) werkzaam, want den 6^{en} Nov. van dat jaar ontving de Amsterdamsche Classis van hem een brief vandaar geschreven. Hij is de eerste predikant van Jacatra geweest. Zijn eerste verband van vijf jaren was afgeloopen in 1620. Het werd den 8^{en} Febr. 1620 voor drie jaren verlengd. In zijn eerste verband ontving hij *f* 45 per maand. Van 1 Jan. 1620 af gerekend, werd zijn tractement verhoogd tot *f* 84. Hij had zijn gezin achtergelaten; de toestanden in dien tijd waren er nog niet naar om het den dienaren der O.-I. Comp. mogelijk te maken een geregeld gezinsleven te leiden. Omstreeks dien tijd waren Hulsebos en de jongere Seb. Danckaerts, die in 1616 predikant te Bantam was geworden, de eenige predikanten, die in Indië werkzaam waren. De Gouv. Generaal Jan Pietersz. Coen sprak voor beiden meermalen zijn waardeering uit, en liet, toen hij de wijk nam uit Jacatra om hulp te zoeken in de Molukken, in de door de vereenigde macht van Jacatranen en Engelschen besprongen vesting Hulsebos achter. In een brief heeft Coen hem later verzekerd, dat dit met opzet geschied was om hem te eeren en te toonen, hoe hoog de achting was, welke hij hem reeds lang toedroeg. De bezetting van Jacatra nam hem op in den Raad, die voor de kleine benarde gemeenschap zorg had te dragen. Als zoodanig protesteerde hij vergeefs

1) De naam komt ook voor: *Hulzebos*, *van Hulsenbosch*, *A.J. Heyndrichs Hulsebosch*, *Adr. Jacobsz.* (zonder toevoeging).
2) J. Mooy maakt hiervan geen melding in zijn *Gesch. der Prot. Kerk in N.O.-I.*

tegen het besluit, waarbij Pieter van den Broek, aan wien Coen had opgedragen de vesting tot het uiterste te verdedigen

en haar slechts in de hoogste noodzakelijkheid aan de Engelschen over te geven, gemachtigd werd naar het vorstelijk verblijf van den Pangéran van Jacatra te gaan om onderhandelingen te voeren. Ondanks zijn ernstig optreden kon Hulsebos de losbandigheid niet beletten, en evenmin den wilden roof, nadat het besluit was genomen het fort aan den vijand over te leveren. Coen nam hem dìt niet kwalijk, maar wèl zijn begrijpelijke pogingen om ten opzichte van de bedrijvers dezer ongerechtigheden tegenover dien strengen rechter verzachtende omstandigheden te pleiten. Hoezeer Coen hem ook hierover berispte in een brief d^{o} 17 Juni 1619 van de reede van Bantam geschreven, hij bleef Hulsebos echter wèlgezind, en stond hem toe ten einde zijn gemoedsberoering wat te kalmeeren, een reis te doen naar Patana en Japan, terwijl in dien tijd de plaats door den proponent Jacob Anth. zn. Dubbeltrijck zou worden bediend.

Nauwelijks terug van die reis belegde Hulsebos den 14^{en} Jan. 1620 te zijnen huize een vergadering, die voor de Indische Kerk van fundamenteele beteekenis is geweest. Hier werd een remonstrantie gericht aan den Gouv.-Generaal en den Raad van Indië, waarin eerbiedig verzocht werd maatregelen te treffen, waarop van dezen reeds den dag na ontvangst een gunstige beschikking volgde. Zoo werd o.a. vastgesteld dat iemand zou aangewezen worden voor de prediking in het Maleisch en daarvoor een geschikte kerk zou worden aangewezen; voorts werden verschillende bepalingen gemaakt ten aanzien van de Avondmaalsviering, het viermaandelijksch huisbezoek enz.

In een vergadering van gelijkgezinden den 20^{en} Dec. 1620 door Hulsebos saamgeroepen bleek hoezeer deze verder zag dan de naaste grenzen der pas gestichte koopstad; hij zette hier de behoefte uiteen aan tenminste vier wettig beroepen predikanten op verschillende standplaatsen. Tot de Classis van Amsterdam had hij reeds een vergeefsch verzoek in dien geest verricht.

Hulsebos rekende ook met de toekomst. Wanneer hij straks repatrieeren zou, mocht Jacatra niet lang vacant blijven. Hij stelde daarom voor dat, indien einde Juni 1621 nog geen wettig beroepen predikant uit het vaderland was verschenen, naar een geschikten man zou worden omgezien. Bij resolutie van 15 Jan. 1622 ging de hooge Regeering op dit voorstel in, en machtigde zij tevens Hulsebos' om vóór zijn vertrek naar het vaderland een reis te doen naar de binnenwaarts gelegen eilanden om zich behoorlijk op de hoogte te stellen van den staat der Kerk aldaar en van hare kerkelijke dienaren; om na zijne terugkomst, zoo wel aan ons hier, als aan de kerkbesturen in het vaderland daarvan verslag te geven en voorstellen te doen omtrent hetgeen zal blijken noodzakelijk te zijn'. Met het schip 'De Eendracht' ondernam Hulsebos den 1^{en} Febr. 1622 zijn inspectiereis, vergezeld van een tweetal ziekentroosters, en voorzien van een geloofsbrief.

Op deze reis stelde hij een Kerkeraad in te Banda, waar hij van Maart tot in Mei 1622 verbleef, en bezorgde hij ook verder de belangen der gestichte gemeente; vandaar vertrok hij naar Amboina, om ook daar in samenwerking met Danckaerts te komen tot een gewenschte kerkelijke organisatie, maar hij bereikte Ambon niet; bij het invaren der baai kantelde 'De Eendracht' en bijna alle opvarenden verdronken; onder hen Hulsebos. Alle kerkelijke bescheiden, die zij bij zich hadden, gingen bij die ramp verloren.

In Hulsebos ontviel aan de Indische Kerk de man, die voor hare eerste orga-

nisatie de grootste verdiensten heeft gehad. Hij wordt geschetst als ‘een vroom Godzalig’, een ‘zeer menschkundig en zelfstandig man, die het Inlandsche karakter doorzag, anderer toestand en gevoelens begreep, dwalenden nadrukkelijk, maar zachtzinnig terechtwees, en eigen meening, al stond hij alleen, met klem handhaafde.’

Den 3^{en} Jan. 1621 werd door hem de eerste kerk van Batavia aan hare bestemming gewijd, en dienzelfden dag het H. Avondmaal voor de eerste maal in Indië onder zijn leiding gehouden; tot de aanzittenden behoorden Jan Pieterszn. Coen, Pieter de Carpentier en andere mannen, wier naam bekendheid verworven heeft in de geschiedenis van N.-Indië.

Reeds in 1616 had Hulsebos een schrijven gericht aan de Classis en den Kerkeraad van Amsterdam over de zich telkens voordoende vraag of de kinderen, die Nederlanders in Indië verwekt hadden bij Inlandsche vrouwen (met wie zij destijds nog geen huwelijk mochten aangaan) en ook of kinderen van Heidenen mochten toegelaten worden tot den Doop. Te Amsterdam werden deze netelige vragen toen voorloopig ter zijde gelegd; maar 29 Maart 1618 kwam Hulsebos' brief er weer ter tafel. De tweede vraag achtten Classis en Kerkeraad de belangrijkste. Een volgende brief van Hulsebos werd in de Kerkeraadsvergadering van 15 Nov. 1618 behandeld. Men besloot aan de Nationale Synode te Dordrecht, in dat jaar geopend, de vraag voor te leggen; ‘of men de kinderen der Heidenen in O.-Indië zal mogen doopen, die ten eenenmale overgegaan zijn, in de familie der Christenen, en die een Christen hebben, die belooft dezelve in de Chr. religie op te voeden’. Het antwoord der Synode luidde, dat de kinderen der Heidenen alleen na onderwezen te zijn in de Chr. religie en tot hun jaren gekomen hun geloof in Jezus Christus zouden beleden hebben, op hun eigen verlangen zouden mogen gedoopt worden.

Hulsebos schreef jaarlijks aan de Classis van Enkhuizen, uitgebreide verslagen over zijn werk, en legde daarbij afschriften over van zijne correspondentie, over kerkelijke zaken, met ambtgenooten en regeeringsambtenaren. In het pakket ‘Indische Zaken’ in het archief van voornoemde Classis bevinden zich zeer merkwaardige brieven, die wel de oudste zijn in eenig kerkelijk archief hier te lande aanwezig. Ook aan de Classis Walcheren en aan den Kerkeraad van Amsterdam blijkt hij waardevolle brieven te hebben gericht. Hun inhoud werpt een licht over vragen en bezwaren, die zich voordeden bij het scheppen van ordelijke toestanden, ook in het kerkelijke leven.

Bovendien is bij Valentijn (a.w. IV D, 1^{e} st., blz. 473, 474) een persoonlijke brief van Hulsebos bewaard dd. Fort Batavia 26 Apr. 1619 gericht aan den commandeur P. v.d. Broek en den koopman Korn. Houbraken te Bantam.

Aan Hulsebos' weduwe werd bij beschikking der Heeren Zeventien van 15 Mei 1624 ‘uyt een pure liberaliteyt ende gratuiteyt’ toegelegd uit de kas der Compagnie de som van duizend Carolus guldens voor éénmaal, uit waardeering van de diensten door wijlen haren echtgenoot in Indië bewezen.

Afbeeldingen van Hulsebos zijn niet bekend, evenmin als geschriften in druk door hem uitgegeven.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 446 (zeer onvolledig). - v. Troostenburg de Bruyn, *Biogr. Wdb. O.-I. pred.*, blz. 202, 203. - Dez., *De Herv. Kerk in N.O.-I.* (reg.). - Valentyn, *Oud- en Nieuw O.-I.* III D. 1e st. blz. 43; IV D. 1e st., blz. 429, 432, 437, 448, 457; 2e st., blz. 6, 7. 8. - *Hist. ende Journ.*

Aanteycken., *v.....P. v.d. Broecke op seyne Reysen ....*, blz. 90, 91 (in: *Begin ende Voortgang v.d..... O.-I. Comp.* II). - P.J.I. du Bois, *Vies des Gouv.-Génér.*, etc., p. 59. - S.A. Harthoorn, *De Grondlegging v. Batavia*, 2e dr. I, blz. 55, 56; II, blz. 110, 136, 184, 190. - Mr. J.A. Grothe, *Arch. O. Holl. Zend.* V, blz. 104, 121, 135, 139, 141, 168, 170, 171, 201. - J. Mooy, *Gesch. der Prot. Kerken in N.-I.* I (reg.). - C.W.Th. v. Boetzelaer v. Dubbeldam, *De Geref. Kerken in Nederl. en de Zending in O.-I. in de dagen der O.-I. Comp.* (reg.). - Vos, *Amstels kerk. leven*, 202, blz. 202, 203. - J.R. Callenbach, *Just. Heurnius* (reg.). - F.L. Rutgers, *Het Kerkverband der Ned. Geref. Kerken*, *gelijk dat gekend wordt uit de handel. v.d. Amst. Kerkeraad in den aanv. der 17e e.*, Bijl. J. blz. 187, 189, 190. - H. Kaajan, *De Pro-Acta der Dordtsche Syn. in 1618*, blz. 223, 224. - H.H. Kuyper, *Post-Acta*, Hfdst. IV, § 1, blz. 416. - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H.K.* II, blz. 316. - Knappert, *Gesch. N.H.K. 16e en 17e e.*, blz. 220. - Dodt v. Flensburg, *Arch. Utr.* VII, blz. 207, 231. - L.H. Wagenaar, *v. Strijd en Overw.*, blz. 339. - H.J. Olthuis, *De Doopspraktijk in de Geref. Kerken*, blz. 86.

[Allard Hulshoff]

HULSHOFF (Allard) behoorde tot het geslacht van dien naam, dat naar alle waarschijnlijkheid afstamt van zekeren Berend Hendriks, die in de buurt van Zenderen bij Borne leefde, zich daar tijdens de Spaansche onlusten schuil houdend, en in 1626, toen Oldenzaal door Graaf Ernst Casimir was ingenomen, zich als Doopsgezinde openbaarde, maar van wien niet is uit te maken of hij een inboorling is geweest, dan wel een gevluchte Vlaminger. Hij kocht later een hoeve onder het erf Hulshoff (halfweg tusschen Borne en Almelo) en was de vader van den vermaarden Oudste bij de Oude-Vlamingen, Hendrik Berends.[1)]

Allard Hulshoff werd den 20en Febr. 1734 te Groningen geboren als oudste der zeven kinderen uit het huwelijk van Barend Hulshoff (overl. 1793) en Joanna Rozinga (overl. 1788), beide behoorende tot de Doopsgezinde gemeente der Oude-Vlamingen. Meer door eigen lust dan op aandringen van zijn ouders, verkoos hij inplaats van aan den handel, door zijn vader uitgeoefend, zich aan de wetenschap te wijden. Na in zeven jaren de Latijnsche school te Groningen te hebben doorloopen werd hij aldaar als student ingeschreven den 29en Dec. 1749; in de verschillende wetenschappen werkte hij er zich in, waarbij vooral de Logica en de Wis- en Natuurkunde hem aantrokken. Den 30en Dec. 1755 werd hij in het openbaar bevorderd tot Doctor in de Wijsbegeerte na verdediging van een dissertatie over het aprioristisch bewijs voor Gods bestaan. De wijze van behandeling in zijn proefschrift ondervond nogal kritiek, al bleek ook dat hij zijn stof volkomen beheerschte. Een zijner hoogleeraren, aan wien hij tot aan zijn eigen verscheiden bijzonder verbonden bleef, was Prof. D. van de Wynpersse.

Had Hulshoff er vroeger over gedacht predikant te worden, op zestienjarigen leeftijd kwam hij hiervan terug, zooals hijzelf later (1756) aan Prof. v.d. Wynpersse schreef, uit bezwaar tegen ‘de veelheid en bepaaldheid der Geloofs-Artykelen bij de meeste gezindheden’, die het hem onmogelijk maakten niet alleen het leeraarsambt te bekleeden, maar ‘zelfs bij eenige tot Lidmaat te worden aangenomen’. Terstond na zijn promotie besloot hij in de Wijsbegeerte voort te gaan, maar met het oog op

1) Zie over hem Blaupot ten Cate, *Gron.* I, blz. 156, 157.

de praktijk weifelde hij en nam hij zich voor in de Geneeskunde te gaan studeeren, waartoe hij zich naar Leiden begaf. Onderweg daarheen echter had hij ontmoetingen, waarbij hij zich liet overhalen dit vak vaarwel te zeggen, hoezeer het ook later zijn sympathie bleef behouden. Inmiddels ingewonnen informatiën naar den toestand van sommige Doopsgezinde gemeenten, bijzonder te Amsterdam, brachten hem tot het besluit zich toch maar voor het leeraarsambt te bekwamen. Daartoe liet hij zich inschrijven als student aan het Doopsgezind Seminarium te Amsterdam, waar hij, den 19^{en} Oct. 1756 als student toegelaten, door zijn leermeesters hooggeprezen werd. Den 12^{en} Dec. 1758 tot proponent bevorderd, werd hij door verschillende Doopsgezinde gemeenten gepolst; Makkum bracht een volledig beroep op hem uit; maar ook Amsterdam begeerde hem om de plaats in te nemen van den overleden J. Deknatel (vgl. *Biogr. Wdb. v. Prot. Godg. in Ned.* II, blz. 416-424). Hij gaf aan deze roepstem gehoor, en verbond zich in het begin van 1760 aan de Amsterdamsche gemeente van den Toren en 't Lam, na den 7^{en} Maart zijn derde examen aan het Seminarium te hebben afgelegd, waarbij hij een dissertatie *de pietatis effectis* verdedigde.

Vier en dertig jaren diende hij als een harer vier leeraren dezelfde gemeente, gedurende al dien tijd in het bezit van een ongestoorde gezondheid. In den winter van 1794 echter begon een ongesteldheid hem te hinderen; den 8^{en} Maart 1795 leidde hij voor het laatst een godsdienstoefening, en bediende hij met moeite het H. Avondmaal. Kort daarop door bloedspuwingen overvallen, werd zijn lichaam gesloopt. Geen uitzicht op herstel hebbend kwam hij ertoe emeritaat aan te vragen, waarbij hij van zijn pensioen afstand deed, hoewel de kerkeraad hem dit aanbood. Den 30^{en} Juli 1795 werd hij door een hevige benauwdheid overvallen, en op dienzelfden dag bezweek hij.

In zijn jeugd bedaard, doch opgeruimd van aard kenmerkte hij zich door liefde voor dieren; zelfs nog in zijn laatste levensjaren hield hij zich op zijn buitenverblijf bezig met honigbijenteelt; ook nam hij ijverig deel aan de spelen zijner makkers. Toen en later niet sterk van geheugen, bezat hij de neiging om diep te peinzen. Langzaam en met moeite streefde hij naar een bepaald plan het doel, dat hem voor den geest stond, na. Hij was geen natuur om te volgen, maar om zich een eigen pad af te bakenen en zich daarop door geen arbeid te laten terugschrikken. Tot de voornaamste trekken van zijn persoonlijkheid behoorden een bijzonder rijke verbeelding, een zeldzame gave om snel en nauwkeurig op te merken, een scherp en juist oordeel over grond en beteekenis der dingen, een begeerte om naar de stem van zijn geweten te luisteren, gepaard aan diepen eerbied voor God en groote menschenkennis. Wanneer zijn plicht hem er niet van terughield, bracht hij zijn tijd bij voorkeur door in zijn studeerkamer, waar hij gewoon was tot diep in den nacht te werken. Hij mocht wat teruggetrokken lijken, maar alle geveinsdheid was hem vreemd. Hij had een afkeer van het ontvangen van hooggestemde loftuitingen, deernis met gevallenen; niet licht kwam hij er toe zich ongunstig over iemand uit te laten; hij was niet kwalijknemend, vriendelijk jegens allen en nooit heftig bestraffend. Zonder dat men hem in zijn latere jaren bepaald vroolijk kon noemen, was hij evenmin stroef of zwaartillend. Bijzonder behagen schepte hij in goede reisbeschrijvingen. Streng voor zichzelf, gunde hij anderen veel. Tot zijn intieme vrienden behoorden

Matthias van Geuns, hoogleeraar te Harderwijk, later te Utrecht en Daniël Hovens (zie hiervóór blz. 342-344).

Op *wijsgeerig* gebied betoonde deze diepe denker zich een getrouw leerling van Prof. N. Engelhard; de door dezen gestichte wijsgeerige school vond in hem een talentvol en warm pleitbezorger. Reeds in 1758 schonk hij, nog vóór zijn bevordering tot proponent, onder pseudoniem (zie ond. zijn geschr.) een zeer geroemde *Beschouwing der beste wereld*, waarin hij blijk gaf van zijn wijsgeerigen zin. Hij poogde daarin aan te toonen, dat het stelsel van Leibnitz en Wolff aanleiding gaf tot het ondermijnen van de gronden van den natuurlijken godsdienst. Het geschrift baarde veel opzien, ook in het buitenland. In Duitschland was het bekend geworden door de gunstige recensiën van Merian te Berlijn in verschillende tijdschriften (vgl. de *Nouvelle Bibliothèque Germanique* van Juli, Aug., Sept. 1758. Art. XIII). Het vond bestrijding bij Joh. Petsch, vurig verdediger van Leibnitz en Wolff, in een *Wijsgeerige en Godgeleerde Verhandeling der beste wereld.* Haarl. 1760, met twee Bijvoegsels, waartoe ook nog behoorde het stuk getiteld: *Redding der Eere en Leere v. Leibnitz en Wolff.*

Hulshoff vond er geen aanleiding in hierop te antwoorden; hij liet zich trouwens nooit betrekken in twistgeschrijf. Opmerkelijk is dat dezelfde Petsch later op meer dan één wijze heeft te kennen gegeven, hoe hoog hij Hulshoff schatte (vgl. Petsch' werk over *het Leven v. Leibnitz*, *en de Lotgevallen van deszelvs Theodicée of Godsverdeediging.* Utr. 1765, blz. 65, achter dl. III v.d. Nederd. vertaling v. *Leibnitz proeve*, door denzelfden).

Intusschen zette Hulshoff zijn wijsgeerige studiën voort; daarvan getuigen zijn verhandelingen, die bekroond werden door de Koninklijke Academie van Wetenschappen te Berlijn, de ‘Hollandsche Maatschappij van Weetenschappen te Haarlem’, waarvan hij sedert 1770 lid was, het Stolpiaansch legaat, het Haagsch Genootschap en Teyler's Godgeleerd Genootschap. Voor dit laatste leverde hij o.a. een betoog over de onsterfelijkheid der ziel en de daaruit af te leiden gevolgen ten opzichte van haren duur, hare gewaarwording en de werking van den dood des lichaams. Met drie verhandelingen over hetzelfde onderwerp in 1790 in een bundel vereenigd, bewees deze, hoezeer dit onderwerp in dien tijd geliefd was. In Hulshoffs betoog sprak eerst de wijsgeer, daarna de christen. De schrijver stond op ultra-dualistisch standpunt. Stof en ziel waren hem opposita, maar ‘de stem der rede overeenstemmende met de “openbaring” leerde hem, dat er eens een hereeniging van ziel en lichaam zou plaatshebben.’

Wat zijn *homiletische* geschriften betreft, zijne *Kerkelijke Redevoeringen* is het beste, dat de Doopsgezinden in het laatst der 18^{e} eeuw kunnen aanwijzen. Ook daarin bewees hij zijn titel ‘A.L.M. et Phil. Doctor’ met eere te dragen. Toch, hoe wijsgeerig de blik ook zij, waarmee hij het hart en de handelingen der menschen beschouwt, tot het eigenaardige van zijn tekst dringt hij zelden door. Over het algemeen behandelde hij een stof en geen tekst. Voor de kennis van zijn methode is opmerkelijk, dat er in het vierde tiental drie redevoeringen voorkomen met verschillende teksten, die allen het opschrift dragen: *Stoffe des oordeels.* Buitendien vindt men in sterke mate het eigenaardige van sommige Doopsgezinde predikanten uit dien tijd. Waren vroeger velen onder hen doctoren in de Geneeskunde, zij waren nog altijd groote liefhebbers van de natuurkunde. Mathesis en physica waren in de dagen van Hulshoff bovenal gezocht, en in deze richting was hijzelf een der voornaamsten. Een deel van zijn preek over de afwisseling der dagen en jaargetijden

(D. II) werd gedeeltelijk overgenomen door Martinet in zijn *Catechismus der Natuur* (III. 232). Zijn leerredenen zijn indertijd genoemd ‘meesterstukken van eene, voor menschen van eenige beschaafde kunde geschikte welsprekendheid op den Kristelijken kerkkansel’. Erkend moet worden dat aan de helderheid en bondigheid van zijn betoog op zichzelf weinig ontbreekt, en dat vooral zijn stijl bijzonderen lof verdient. Hij is sterk in het beschrijven en teekenen. Maar menig stuk kenmerkt zich door de dorheid eener wijsgeerige redeneering, al valt dit euvel minder te constateeren in zijn uitgegeven preeken dan in die, welke hij in het begin zijner bediening schijnt gehouden te hebben. Zij dragen te veel het karakter van ‘kerkelijke redevoeringen’, om als ‘meesterstukken’ van *preeken* te kunnen gelden. Daartoe ontbreekt ook al te zeer het populaire.

In zijn lateren tijd toonde hij instemming met bepaalde rechtzinnig kerkelijke leerstukken; bij hem, die leeraar was bij den Toren en het Lam, wel een bewijs, hoezeer men dwaalt, wanneer men de rechtzinnigheid uitsluitend zoekt onder de Zonisten. In zijn *Philosophische gesprekken over de voldoening* zocht hij het bewijs te leveren, dat strafeischende gerechtigheid Gode wezenlijk eigen is, en even eeuwig en noodzakelijk als alles wat behoort tot zijn vanzelf bestaande en volmaakte natuur. Ook de leer der voldoening door Christus' zoendood beleed hij in verband daarmede.

Ten slotte kon van Hulshoff getuigd worden dat zijn christelijke wandel tot een voorbeeld mocht strekken.

Hij huwde in 1769 met Anna Debora van Oosterwijk, die hem overleefde. Hun eenige zoon (zie volgend art.) stierf tien weken vóór zijn vader. Behalve een dochter, die jong overleed, werd nog uit dit huwelijk geboren *Aletta Maria Hulshoff*, die juist op den sterfdag van haar vader den veertienjarigen leeftijd bereikte. Zij is later bekend geworden als een staatkundig dweepster, vurig bewonderaarster van den patriot Joh. Valckenaer, en schrijfster van het veel geruchtmakende pamflet: *Oproeping aan het Bataafsche volk* (Apr. 1806), dat, slechts acht bladzijden beslaande, in het Engelsch vertaald werd. Het werd opgekocht door de politie. In zóó heftige bewoordingen richtte zij zich daarin tegen de komst van Lodewijk Napoleon hier te lande en tegen andere regeeringsmaatregelen, dat zij zelf door de justitie vervolgd werd. Nog juist tijdig werd zij naar het Bentheimsche ontvoerd. Daar echter wist zij te ontsnappen. Belust op een martelaarschap liet zij zich voor den rechter brengen, maar bij haar verhoor bleek zij dusdanig overspannen van zenuwen dat men haar voor een jaar in een verbeterhuis plaatste, waarna zij aan hare familie werd overgegeven. Op hoop van een strenge straf wees zij de verdediging door Valckenaer en Bilderdijk af. Toen zij later een poging waagde tot een aanslag op Napoleon, werd zij met moeite naar Engeland in veiligheid gebracht. Zij schreef bovendien nog: *Peace Republicans Manuel or the french constitution of 1793.* New-York. 1817. en: *De koepok-inënting beschouwd en tien bedenkingen .... voor minkundigen. (Gij zult den Heere uwen God niet verzoeken. Matth. IV:7).* Amst. 1827. 8°. In armoedige omstandigheden overleed zij na 1850 (vgl. Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* II, k. 620 en de daar aangehaalde litteratuur; ook: Knuttel, *Cat. v. Pamfl.* VI, N° 23248, 23298 en *Nav.* X, blz. 266).

Van Allard Hulshoff bestaat een portret, borstb. v. voren, met bef, in ov. Door R. Vinkeles. (Zie: J. Wagenaar, t.a.p. ond. Litt.) en een silhouette rechts zonder naam v. graveur. (Vgl. Muller, *Cat. v. Portr.* N° 2632, 2633; v. Someren, id. II, blz. 345).

Zijne geschriften zijn:

Dissertatio Philosophica inauguralis, *qua Entis Realissima Existentia a priori demonstratur.* Pro gradu publico et solemni examini submittit.. Gron. 1755. - [Alethophilus Fileusebius], *Beschouwing der beste wereld*, *of Philosophische Bedenkingen over Gods goedheid en wijsheid*, *de Vryheid der Menschen en hunnen staat in dit en het toekomend leven.* Amst. 1758. - *De Evidentia*, *in Metaphysices et Theologiae Religionisque Naturalis Principiis ad Academicos Berolinenses disseruit Eclecticus*, in: *Mémoires de l'Acad. Royale des Sciences et Belles-Lettres de Prusse.* Berlin. 1764. - *Verhand. over de zedelijke opvoeding*, ter beantw. v.d. vraag: *Hoe moet men het verstand en het hart v.e. kind bestuuren*, *om het*, *te eeniger tijd*, *een gelukkig en nuttig mensch te doen worden?* (M. zilv. bekr.), in: *Verhand. v.d. Holl. Maatsch. v. Weetensch. te Haarl.* D. IX. (1765). - Antw. op de vr.: *Welke is de Grondslag der Wet-geevende Magt*, *waer door God*, *inzonderh. in de Openbaaring*, *eischt*, *dat de menschen hunne zedelijke Bedrijven naar zijn voorschrift inrigten* (bekroond 13 Oct. 1765) in: *Verhand. over eenige voornaame stukken v.d. Kristel. Zedenkunde In het Nederduits en in het Latyn Geschreeven om te dingen naar den Prijs v.h. Stolpiaansch Legaat.* II D. Leyden 1766, blz. 1-86. - *Klaas de Vries*, *Leeraar bij de Doopsgez. te Amsterdam*, *geschetst in eene Lykrede.* (T: Hebr. XIII:7). Amst. 1766. - *De vrijheid omtr. de onkunde*, ter beantw. v.d. vraag: *Is het geoorloofd*, *in onzen handel en wandel*, *met de onkunde v. onze medemenschen ons voordeel te doen! Zo ja; in welke gevallen*, *en hoe verre?* Mt. VII:12; in: *Verhand. v.d. Holl. Maatsch. der Weetensch. te Haarl.* D. X (1767), 1e st. blz. 125-152, (anon.; een zilv. prijs waardig gekeurd.) - *Onderzoek om Gods bestaan v. vooren te betoogen*, zynde een Antw..... op de vr: *Kan uit het Denkbeeld v.e. Noodzaakelyk Wezen; 't welk de voorheen bewezene Eigenschappen bezit*, *deszelfs daadelyk Bestaan v. vooren* (a priori) *worden betoogd?* in: *Prijsverh. v.h. Stolp. Legaat.* 1768, blz. 207-286. - *Discours sur les penchans.* Traduit de Hollandois en François par M. de Chastillon Berlin. 1769. 4o. - Verhand. ov. *Gods regtmaatig welbehaagen*, antw. op de vr: *Of God enkel willekeurig Zyne Wetgeevende Magt oeffene en dan wel op zulk eene wyze dat de menschelyke reden zelve de volmaaktheid der Goddelyke wetten bezeffen konne*, in: *Prijsverh. v.h. Stolp. Legaat.* 1769 blz. 145 v.v. - *Het waare Stelzel der Natuur ontworpen*, *in eene oplossing v.h. voorstel: Uit de eigenschappen*, *welke aan alle dingen*, *die dit geheel-al uitmaaken*, *gemeen zyn - te bewyzen*, *dat die dingen niet noodzaakelyk bestaan; maar*, *door een noodzaakelyk wezen*, *geschapen zijn.* Zinspr. 'Post Nubile Phoebus)' in - *Prijsverh. v.h. Stolp. Legaat.* 1773, blz. 53-108. - Antw. op de vr: *Aangaande de beste beoordeeling v.h. Scientistisch Bewys voor Gods aanwezen*, *uit de onvolmaaktheid onzer zelfkennis opgegeeven door Moses Mendelssohn*, *in zijne Morgenstonden* enz. in: *Verhand. v.d. Holl. Maatsch. v. Weetensch. te Haarl.* D. XXVII (1789), 1e st., blz. 89-124. - [Anon.] *Zeno*, *over Ongeloof en Zeden.* Amst. 1790. 8o. - Antw. (m. goud, bekr.) op de vr: *Zyn er voldoende bewyzen voor de onstoffelijkheid der menschelijke ziele? zo ja*, *wat kan men er uit afleiden*, *ten opzigte v. derzelver duuring*, *gewaarwording en werking*, *na den dood des lighaams*, *in haaren afgezonder den Staat?* in: *Verhand. raakende den Natuurl. en Geopenb. Godsd. uitgeg. d. Teylers Godg. Genootsch.* X (1790), blz. 3-58. - [Christiaen], *Tweede verhand. over de voornaamste oorzaken*, *dat allerlei*

Schriften, die, of den Geopenbaerden Godsdienst in 't gemeen, of de voornaamste waarheden v. denzelver in 't by zonder, bestrijden, in onze dagen grooteren

opgang maaken dan voorheen, *en niet zelden zeer diepe indrukken in 't gemoed v.d. leezer achterlaaten.* (Ond. de zinspr.: *Haar woort zal voorteeten gelijck de Kancker* 2 Tim. II:17)[1] in: *Verhand. v.h. Genootsch. t. verded. v.d. Chr. Godsd.*, *opger. in 's Haeghe v.h. jr. 1791*, blz. 75-191. - *De bestaanbaare Protestant regtzinnig.* Amst. 1791. - Antw. op de vr: *Zyn er goede gronden om Gode hartstochten (of aandoeningen) toe te schryven? Zoo jaa; is het dan moogelyk*, *de werking dier hartstochten (of aandoeningen) in dier voege te verklaaren*, *dat deze werking geen invloed hebbe op Gods gelukzaligheid?* (bekr. met een zilv. eerepenning) in: *Verhand..... uitg. d. Teylers Godg. Gen.* XIV (1795), blz. 123-174. - Antw. op de vr: *Is het Inwendig Bewijs*, *afgeleid uit de Goedheid en Godebetaamelykheid*, *of wel uit de strekking der Christelyke Leer ter bevordering van 's Menschen Gelukzaligheid genoegzaam ter overtuiging*, *dat dezelve waarlyk Godlyk*, *dat is*, *met de daad op Godlyken Last*, *door Jesus en de Apostelen verkondigd is? Of moet er om eene gegronde en volkomene overtuiging des aangaande voort te brengen*, *het Uitwendig Bewijs*, *ontleend uit de Euangelische Geschiedenis en de Wonderwerken door de Eerste Predikers dier Leere verrigt*, *bijkomen?* (bekr. m. 2^{en} zilv. eerepr.) in: *Verhand. uitg. d. Teyler's Godg. Gen.* XV (1795), blz. 261-326. - *Philosophische gesprekken over de voldoening.* Amst. 1795. 8°. - *Kerkelijke Redevoeringen.* in 2 dln. of 4 st. Amst. 1795, '96. 8°. - *Bundel v. acht wijsgeer. geschriften.* 1756-'95. 4°. - *Bundel v. vier wijsgeer. geschriften.* Amst. 1758-'95. Amst. 1795.[2]

Hij werkte mede aan: *De Nederlandsche Spectator* [50 vertoogen] geredigeerd door D.C. v. Voorst. Amst. 1792. Waarschijnlijk ten onrechte noemt Sepp (*Godgel. Bijdr.* v. 1862) Hulshoff onder de medewerkers aan *De Ned. Spectator*, die van 1749 tot 1760 te Leiden werd uitgegeven.

L i t t e r a t u u r : Kok, *Vad. Wdb.* Bijv. (1799), blz. 71-76. - v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* blz. 446, 447. - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz. 153-155. - Frederiks en v.d. Branden, *Biogr. Wdb.* blz. 379. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* II, k. 619, 620 (art. v. E. Zuidema). - W. de Vos, *Leven en Character v. All. Hulshoff.* Amst. 1795. - Verv. op J. Wagenaar, *Vad. Hist.* XXXIII D., blz. 259-276 (m. portr.). - Blaupot ten Cate, *Gron.* I (reg.). - Dez., *Holland* II (reg.). - S. Muller, *Jaarboekje voor de Doopsgez. Gem.* II, blz. 112; III, blz. 112v., 125. - *Doopsgez. Bijdr.* Jrg. 1863, blz. 25; jrg. 1868, blz. 97, 106; jrg. 1898, blz. 20, 30, 31. - Sepp, *Pragm. Gesch. Theol.* (reg.). - Dez., *Stinstra.* I, blz. 18, 80; II, blz. 105. - R. Koopmans, *Hulde aan Gerrit Hesselink*, blz. 88-90. - Hartog, *Predikk.*, blz. 357-359, 361. - *Arch. K. Gesch.* V (1834), blz. 251, 253, 255, 263, 278, 279, 381; VI (1835), blz. 212, 221. - N.G. v. Kampen, *Bekn. Gesch. der Lett. en Weetensch. in de Ned.* II, blz. 304-306, 525, 526. - *Alb. Stud. Gron.*, k. 203, 476. - Id. *Ath. Amst.*, blz. 155. - v. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.* I, k. 97; k. 466, 516,

1) De *Eerste Verhandeling* over dit onderwerp was met goud bekroond. Die van Hulshoff zou mede voor bekroning zijn in aanmerking gekomen, indien zij niet veel te laat was ingekomen en de schrijver niet had verzuimd een verzegeld briefje met zijn naam eraan toe te voegen.

2) In *Boekz.* 1777*a*, 60 vindt men de aankondiging der uitgave te Deventer van: *Vervolg v.a wijsgeerigen Landsman of Jacob Goyer in zijn karacter en bedrijf geschetst door den Heer Hirzel*, *geneesheer v.d. Republiek Zürich.* N. d. 2e Hoogd. uitg. vertaald, waarin een *Brief aan den Hooggel. Heer Hulshof*, *pred. bij de Mennon. te Amsterdam*, ‘die dubbel waardig is gelezen te worden’.

675. - Ypey, *Gesch. v.h. Kerkgen. der Herv. 18e e.* I, blz. 631, 632. - *Boekz.* 1771*a*, 28 v.v. - *Alg. Vaderl. Letteroefen.* 2e st. voor 1796, blz. 37-41 *(Iets over en van den Eerw. Allard Hulshoff.)*

[Willem van Oosterwijk Hulshoff]

HULSHOFF (Willem van Oosterwijk), zoon van Allard Hulshoff (zie vorig art.), werd geboren te Amsterdam den 6en Maart 1771. Hij ontving voorbereidend onderwijs van zijn vader, en van den lateren Leidschen hoogleeraar Nieuwland, en werd in 1787 student aan het Athenaeum van zijn geboortestad (ingeschr. Oct. 1788). In zijn vroege jeugd telkens belemmerd door ongesteldheden, kon hij als student zich geregeld aan den arbeid wijden, waarbij zijn veelbelovende aanleg uitkwam. Tot zijn leermeesters aan het Athenaeum behoorden de professoren Wyttenbach, Walraven, v. Swinden, Hesselink en Bonnet, die om strijd zijn geest, zijn oordeel en levenswandel roemden. In 1792 werd hij bevorderd tot proponent bij de Doopsgezinden van den Toren en 't Lam. Hoewel kort daarop door de gemeente van West-Zaandam ‘in het Oude Huis’ en van Emden van terzijde aangezocht zich als leeraar aan haar te verbinden, begeerde hij nog geen vaste standplaats, maar zette hij zijn studiën voort te Utrecht, waar hij in 1794 werd ingeschreven, en straks na geëxamineerd te zijn, volkomen bevoegd werd verklaard om bevorderd te worden tot Magister in de Wijsbegeerte. Van zins dezen graad te behalen eer hij zich naar den wensch van zijn hart als leeraar aan een gemeente zou verbinden, bezweek hij aan een uitterende ziekte den 17en Mei 1795, tien weken vóór het overlijden van zijn vader. Hij was ongehuwd.

Zoo vond hij geen gelegenheid de vele talenten hem geschonken te ontplooien. Zijn lichaam was te zwak voor zijn krachtigen geest. Het ontbrak hem evenmin aan een scherpzinnig verstand, verbeeldingskracht en vernuft als aan een gelukkig geheugen. Zijn preekgaven hadden reeds bijzonder de aandacht getrokken. Dezelfde keurige zegswijze, vloeiende stijl, klare voordracht en degelijkheid, die reeds zijn Latijnsche opstellen hadden beheerscht, wanneer hij dezen bij bepaalde gelegenheden moest voorlezen of ter oefening van den preekstoel uitspreken, kenmerkten ook zijn latere opstellen en de preeken, door hem gehouden als student en proponent. Ook in het voor de vuist spreken toonde hij groote vaardigheid bij de halfjaarlijksche examina en bij de oefeningen in de welsprekendheid. Zoo hield hij den 14en Maart 1791 onder Prof. J.J. Konynenburg van het Remonstrantsch Seminarie een oratie over *het geheugen* en den 18en d.a.v. onder Prof. P. v. Hemert een oratie *de Linguarum Orientalium Scientia Theologo non modo utili*, *verum etiam necessaria.* Hij bezat een flinke stem, die hij geheel in zijn macht had; zonder zich bepaald toe te leggen op welsprekendheid wist hij de aandacht van zijn gehoor levendig te houden.

Vriendelijk van voorkomen, bedaard en beminnelijk in den omgang, stelde men algemeen zijn gezelschap op prijs. Zijn biograaf R. Koopmans vergelijkt hem in verschillende opzichten met Josef, over wien hij de verhandeling schreef, die zooveel ingang heeft gevonden.

Door het ‘Genootschap tot verdediging van den Chr. Godsdienst, opgericht in 's Haege’ werden in April 1795 twee verhandelingen van den jongen Hulshoff met zilver bekroond, de eene: *Jozef in zijn kinderliefde en trouwe ter navolging*

aangewezen, de andere een *Vertoog over het Wederzien* (Zie: Verh. v. gen. Genootsch. v.h. jr. 1794. Amst. 1796).

De Maatschappij tot Nut v. 't Algemeen kende in hare algemeene vergadering van Aug. 1795 de gouden médaille als eereprijs toe voor een geschrift in den destijds gebruikelijken vorm van vragen en antwoorden over *De geschiedenis van Jozef*, *voor kinderen*, waarvan de inmiddels overleden v. Oosterwijk Hulshoff de auteur bleek te zijn. Een misverstand omtrent den termijn van beantwoording der uitgeschreven prijsvraag was oorzaak, dat de schrijver het een paar jaar vroeger dan noodig was, had ingeleverd.

Met een oplage van 200.000 exemplaren onder alle standen en kringen verspreid is het langen tijd het populairste schoolboek geweest door bovengen. Maatschappij uitgegeven en tot 1857 (nieuwe wet op het L.O.) toe allerwege op de scholen gebruikt. Het is opgenomen in de Werken van gen. Maatschappij: *Verhand. het schoolwezen betreffende;* 2e bundel (1793-1796) en telkens herdrukt. Nog in 1886 verscheen van L.H.M. Vierhout: *Hulshoff's geschied. v. Jozef vernieuwd.* 17e dr. Leiden (z.j.) 8o.

Hoezeer Hulshoffs *Jozef* ingang had gevonden blijkt mede uit de uitgave van: *Vragen over W. v. Oosterwyk Hulshoffs geschied. v. Jozef*, *opgesteld door de Schoolonderwijzers gezelschappen v. Wymbritzeradeel*, *Hemelumer Oldephaart*, *Gaasterland en Wonseradeel*, *in het 3. Schooldistrict in Vriesland.* Leyd. MDCCCIX. 8o (Univ. Bibl. Amst.). Ook vertalingen in het Duitsch en het Fransch zagen het licht: *Die Geschichte Josephs für Kinder*, *eine gekrönte Preiszschrift von Wilhelm v. Oosterwyk Hulshoff.* Aus dem Holländ. herausgeg. von Adam Fr. Ernst Jacobi Herzögl. Sachsen Gothaischer Superintend. in Crannichfefd und Mitglied de Churmainzischen Akad. nützlicher Wissenschaften in Erfurt. Erfurt. 1798. 8o (Univ. Bibl. Amst.). En: *L'histoire de Josef à l'usage des enfans.* Leide. 1798. 8o. Nog in 1855 verscheen een Fransche uitgave.

Bovendien bestaat nog in druk een redevoering van v. O. Hulshoff *over het nut onzer onkunde wegens toekoomende gebeurtenissen*, in het *Nieuwe Algem. Magazyn v. Wetensch.*, *Konst en Smaak.* III D. No IV. 1795.

Een portret van v. O. Hulshoff verscheen in silhouette rechts, zond. naam v. graveur (volg. *N. Biogr. Wdb.* t.a.p. van A. Zurcher), vgl. Muller, *Cat. v. Portr.* No 2634. (Het is opgenomen voor in: R. Koopmans' hieronder gen. levensschets.)

L i t t e r a t u u r : Kok, *Vad. Wdb.* Bijv. (1799), blz. 76, 77. - v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 447, 448. - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz. 155. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* II, k. 620, 621 (art. E. Zuidema.) - R. Koopmans, *Iets over den schrijver v.d. geschied. v. Jozef voor kind.*, in: *De gesch. v. Joz. voor kind.* Uitg. d. d. Maatsch. t. Nut v. 't Alg. Leyden. 1796. 8o. - W. de Vos, *Leven en charakter v. All. Hulshoff*, blz. 49-53, 79. - Verv. op J. Wagenaar, *Vad. Hist.* D., XXXIII blz. 276-278. - Blaupot ten Cate, *Holland.* II, blz. 181. - *Arch. v. Kerkel. Gesch. inz. v. Nederl.* V (1834), blz. 289. - *Alb. Stud. Ath. Amst.*, blz. 158. - Id. *Rh.-Traj.*, k. 181. - J. Kuiper, *Geschied. v.h. Chr. L. Onderw. in Nederl.*, blz. 37.

[Bartholomeus Hulsius]

HULSIUS[1] **(Bartholomeus)**, geboren te Frankfurt a M., werd op twintigjarigen leeftijd den 1^{en} Sept. 1621 ingeschreven als student te Leiden, en in 1625 bevorderd tot proponent door de Classis Leiden en Neder-Rhijnland. Toen in 1626 de Neder-

1) Eenige gegevens over de familie *Hulsius* geeft *Nav.* XIX (1869), blz. 209, zonder evenwel *Barth. H.* te vermelden. Intusschen schijnt deze tot dezelfde familie behoord te hebben als de hierna volgende Prof. Ant. Hulsius.

landsche werklieden en tapijtwevers te Londen vanwege de bezwaren om aldaar 's winters de godsdienstoefeningen bij te wonen een eigen dienaar des Woords begeerden, hadden zij het oog gevestigd op Barth. Hulsius, maar doordat het Coetus dezen post niet wilde stichten bleef zijn beroeping daarvoor achterwege. In de laatste maanden van 1627 of in het eerste gedeelte van 1628[1] werd hij bevestigd als predikant te Cillaarshoek, waartoe destijds Z.-Beyerland behoorde.[2] In 1635 verkreeg hij emeritaat wegens krankzinnigheid. Hij zal overleden zijn vóór 1642. (Zie hieronder.)

Afbeeldingen worden van hem niet vermeld.

Van hem zag het licht onder de initialen B.H:

Emblemata Sacra, *d.i.*, *eenige geestelicke zinnebeelden*, *met nieuwe Ghedichten*, *Schrijtuerlicke Spreucken ende Bedenckinghen.* Z. pl. 1631. 4°. *(Cat. Bibl. Ned. Lett.* I, k. 334).

Ook was hij de schrijver van: *Den Ondergangck des Roomschen Arents door den Noordschen Leeuw. Af-ghebeeldt in verscheyden konstige Figuren met sinrycke Verklaringhen derselver*, *beydes in en buyten rijm*, *vertoonende*, *in 't kort*, *de gedenck-vvaerdighste saken*, *die van den beginne*, *tot noch toe in deze oorlogen zijn omgegaen. Met een verhael van den Doodt des Koninghs. Hier zijn noch by ghevoegt de Victorien der Croon Sweden*, *sedert de doodt des Autheurs vercreghen.* (M. gegrav. wapen v. Zweden op den titel). Amst. voor Crispin van de Pas, 1642. 4°. (Gegrav. titelprent ged. vooraf).[3] Dit zeer zeldzaam en zonderling geschrift bevat 29 zinnebeelden, gegraveerd door gen. Crispin de Pas, toepasselijk op de overwinningen en den dood van den Zweedschen Koning Gustaaf Adolf, met verklaringen in proza en rijm, geheel in den smaak der LVII *Morale Sinnebeelden* van J. Barbonus op Prins Frederik een jaar te voren gedrukt. Op blz. 90 van dit boek komt de bewering voor dat naar de voorspelling van Johannes Lichtenberg, een Karthuizer monnik ‘seer vermaert in de Astronomy’, de koning van Frankrijk eenmaal zijn voet zou zetten op den keizerstroon of dat hij althans verkoren was tot beschermer van het Duitsche rijk, want in cap. XVI van zijn voorspelling verklaart hij, dat in de Fransche annalen wordt gezegd dat een der nazaten van Karel den Groote zou zitten op den stoel van den Roomschen Keizer. Over deze voorspelling van Lichtenberg, door Hulsius op rijm gebracht, gaf nog in de 19e eeuw Arend Fokke Simonsz een geleerde verhandeling uit: *Prognosticatie v. Joh. Lichtenberg*, *Karthuizer monnik v.d. XVe eeuw met aanmerkingen.* Amst. 1810.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr*, *Wdb.* VI, blz. 449. - Witsen Geysbeek, *Biogr*

1) Blijkens de Acta der Z.-Holl. synode te Delft Aug. 1628 was *Barth. Hulsius* als predikant te Cillaarshoek opgetreden tusschen de synode van 1627 en deze.

2) De Hitzert, Cillers- (of Sillers)hoek, Marcelishoek en Z.-Beyerland vormden één kerkelijke gemeente. Vandaar dat B. Hulsius ook vermeld wordt als predikant van Z.-Beyerland.

3) Op de eerste titelpagina: *Den Onderganck des R. Arents d.d. N. Leeuw. Alles met kunstrycke Sinnebeelden en de verklaringen v. dien*, *soo in Rym als Prosa*, *uitgedruckt d. weyland Barth. Hulsius*, *Dienaer des God. W.*, *nu aentlicht gebracht d. Crispin de Pas.* Een ex. dezer uitgave is aanwezig in de Kon. Bibl. (Knuttel, *Cat. Pamfl.* I N° 4872). De eerste uitg. (zonder het toevoegsel), die, eveneens te Amsterdam, in 1641 verschenen zou zijn, zag het licht onder de initialen B.H. De schrijver zou dan overleden zijn tusschen de eerste en de tweede uitgave. Zijn krankzinnigheid moet in dat geval na 1635 wel geweken of verbeterd zijn. De kerkeraadsarchieven van Cillaarshoek en van Z.-Beyerland bevatten geen gegevens uit die jaren.

Anth. en Crit. Wdb. III, blz. 429, 430. - Frederiks en v.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, blz. 380. - *Geschiedenisse ende Handel.*, *die voornemelick aengaen de Nederd. Natie ende Gemeynten*, *wonende in Engelant ende int bysonder tot London.* Uitg. d. J.J. v. Toorenenbergen, in: *Werken Mamixver.* S. III. D. I, blz. 489. - A. Eekhof, *De Theol. Facult. te Leiden in de 17 e.*, blz. 3*. - Knuttel, *Acta* I, II (reg.). - v. Doorninck, *Verm. en naaml. Schr.* I, k. 67. - Soermans, *Pred. Z.-Holl.*, blz. 15.

[Antonius Hulsius]

HULSIUS (Antonius), zoon van Antonius Hulsius[1] en Margaretha Steinbergen, een predikantsdochter, zag het levenslicht in 1615 te Hilden in het hertogdom Berg, waar ook zijn vader geboren was. Hij ontving taalonderwijs te Wesel en studeerde vervolgens aan de Illustre School te Deventer (ingeschr. 23 Apr. 1635); daarna bezocht hij Engeland en Frankrijk en hield zich te Genève op, waar hij, den 16^{en} Mei 1638 als student ingeschreven, verblijf hield ten huize van den vader van Fr. Spanheim, zijn lateren ambtgenoot te Leiden. In 1640 bevond hij zich weer in de Nederlanden, waar hij als proponent den 13^{en} Oct. 1643 bij de Waalsche gemeente te Breda beroepen werd. Zijn bevestiging aldaar had plaats den 15^{en} Mei 1644. Hij werd er tevens aangesteld als hoogleeraar in de Hebreeuwsche taal aan de Illustre School. Den 21^{en} Juli 1668 benoemden de Staten hem uit een voordracht van Curatoren en Bestuurders tot regent van het Staten-Collegie te Leiden; bij schrijven van den 27^{en} d.a.v. aanvaardde hij deze benoeming. In Oct. van datzelfde jaar volgde zijn aanstelling honoris causa tot ‘professor extra-ordinarius linguae sanctae’. In Jan. 1676 werd hem het hoogleeraarsambt in de Godgeleerdheid aldaar opgedragen, waarbij hij volgens Senaatsbesluit werd vrijgesteld van het houden van een inaugureele oratie. Hij overleed (volgens sommige opgaven) den 15^{en} of (gelijk de meesten aannemen) den 27^{en} Febr. 1685. Zijn ambtgenoot Spanheim hield een lijkrede op hem. (Zie ond. *Litt.*) (1655).

J. Vlitius prees hem in een brief aan zijn vriend N. Heinsius te Stockholm, als ‘vir non minus probus, quam doctus, praecipue in Orientalibus linguis’[2].

Bijzonder op het gebied van de Hebreeuwsche taal en letterkunde onderscheidde hij zich. Curatoren van de Friesche hoogeschool hadden een vergeefsche poging gewaagd hem als hoogleeraar aan hun academie te verbinden. Te Leiden getuigde zijn benoeming tot buitengewoon hoogleeraar van de tevredenheid van Curatoren, wier lof hij ook buitendien als regent van het Staten-Collegie mocht inoogsten.

Hij deed zich ook kennen als vurig verdediger van de rechtzinnige leer. Terwijl allerlei heterodoxe, met name Cartesiaansche invloeden zich deden gelden aan de Leidsche hoogeschool, gaven Curatoren, om haar in bescherming te nemen tegen den blaam van ketterij, in 1675 aan Spanheim en Hulsius de opdracht eenige van de meest aanstootgevende kettersche stellingen te verzamelen. Van hen kon verwacht worden, dat zij in beslisten afkeer van de Cartesiaansche philosophie niet voor

1) Volgens de meeste berichten zou deze Ant. Hulsius de predikant van Cronenberg, later van Elberfeld zijn geweest, maar Spanheim zegt in zijn lijkrede van zijn zoon: ‘fuit... honestissimâ familiâ natus patre Hulsio, viro Praetoriae in agro Montensi et Solingensi praefecturâ dig nitatis.’

2) *Sylloge epistolarum viris illustribus scriptarum.* P. Burman. T. III. p. 762.

elkander zouden onderdoen. Weldra dienden beiden daarop een uitvoerig betoog in bij Curatoren, die er voor hun doel in verkorten vorm gebruik van maakten, en

een copie ervan, ontdaan van de ophelderende aanteekeningen en in een resolutie ingevoegd (d^{o} 7 Jan. 1676), zonden aan den Raadpensionaris Fagel, die hun hierop voorstelde enkele stellingen te wijzigen. Andermaal dienden nu Curatoren hun resolutie in, met verzoek aan Fagel den Prins hun plan mede te deelen om Hulsius te benoemen tot Professor in de Theologie. De Prins antwoordde hierop (d^{o} 15 Jan. 1676) accoord te gaan met hun resolutie en met hun plan om tot professoren zulke mannen te benoemen, van wie men verwachten kon dat zij zich aan hun resoluties zouden houden en voor de nakoming daarvan zouden waken; de voorgestelde benoeming van Hulsius droeg dan ook zijn instemming weg. Curatoren namen den 17^{en} d.a.v. het besluit de resolutie uit te vaardigen. Dat zij toonden zich te laten voorlichten speciaal door Spanheim en Hulsius inplaats van de geheele Faculteit te raadplegen, werd hun door de tegenpartij bij herhaling verweten.

In het begin van hetzelfde jaar 1676 zond Hulsius zijn *Filo Ariadnae* in het licht met de bedoeling om ‘evenals huismoeders ieder jaar de groote schoonmaak te houden, om al wat vuil en muffig is in de zon te laten luchten, zoo ook de Nederlandsche Geloofsbelijdenis eens voor den dag te brengen, en die te zuiveren van het stof, dat de Novateurs er op hebben gestrooid’.

Aan zelfstandigheid ontbrak het Hulsius niet. Reeds vóór zijn benoeming te Leiden had hij zich geschaard aan de zijde van Coccejus in diens strijd tegen de stellingen van Isaäc Vossius (zie ond. zijn geschr.); toch ging hij niet over tot de Coccejaansche foederaal-theologie; zelfs bracht hij hiertegen zeer gewichtige bedenkingen in.

De Priester-Jezuïet Cornelius Hazart te Antwerpen voerde met hem een dispuut *over de wetenschap der afgestorven Heyligen;* in een gedrukte correspondentie (van 21 Apr. 1662 tot 10 Oct. d.a.v.) De Noordwijkerhoutsche predikant D. Peenius nam het daarop voor Hulsius op en schreef *de Triomph der Waerheyt over de gewaende Victorie van Romen over Genève.* Amst. 1664 en 1679. Hazart richtte zijn kritiek daarop tegen beide in zijn *Hollandschen Icarus* en zond bij diezelfde gelegenheid een *Oprechten toetssteen* aan de Leidsche professoren A. Heidanus, Coccejus en Hoornbeek, die aan Peenius hun approbatie hadden gegeven, zonder een naar Hazarts oordeel deugdelijker toetssteen te gebruiken.

Met een geleerden Jood, Jakob Abendana, voerde hij een langdurigen pennestrijd *over de laatste heerlijkheid van den Tempel.* Volgens H.J. Koenen had Hulsius den rechten toon ter overtuiging van de Joden geenszins gevat, daar hij hun al hun gegronde toekomstverwachtingen poogde te ontnemen, inplaats van die te zuiveren en van alle verkeerde bestanddeelen te ontdoen. Prof. Scheidius wilde om de toebrenging der Joden te bevorderen, bedoeld geschrift van Hulsius in het Hoogduitsch laten vertalen. Voor inmenging in de staatkunde van de zijde der theologen verklaarde Hulsius niet te gevoelen. Blijkens een brief d^{o} 30 Maart 1659 uit Breda was hij zeer ingenomen met het beleid der Staten van Holland om te Leiden zulk een theoloog tot professor te benoemen, die zich onthield van het wekken van partijzucht bij de studenten ten opzichte van de politieke quaesties: ‘J'ai toujours reconnu’, zoo schrijft hij, ‘que ces grands remueurs de langue dans des affaires de l'Estat n'estoyent pas les meilleurs théologiens; quand l'ambition porte les ecclésiastiques à mettre le né dans le gouvernement de la police, ils oublient facilement leur vocation qui est d'estudier et prescher la parole de Dieu et de visiter les pauvres affligez, et

malades. Ce mal a été le principe de la corruption de l'eglise dans les siècles passez et a souvent causé des grands confusions et désordres. Dieu m'a fait la grâce jusques à present, que je n'ay pas eu envie de faire l'entendu en des choses dont je n'ay point de connoissance et qui ne concernent point ma vocation'. *(Brieven aan Johan de Witt; Litt.)*.

Hulsius huwde te 's-Gravenhage in 1645 (ondertr. 1 Jan.) met Agnes Elisabeth Rumpff, wier vader Petr. Aug. Rumpff lijfarts was geweest van den Prins van Oranje. Van de zoons uit dit huwelijk geboren volgen twee hierna.

Van Ant. Hulsius bestaat een portr., borstb. links, m. 1 reg. naamsonderschr. Lith. bij L. Springer. 4°. In zijn: *Galerij v. hoogl.* (Vgl. v. Someren, *Cat. v. Portr.* II, N° 2653*). De lith. is naar het geschilderd portret in de Leidsche Senaatskamer.

Van Hulsius komt een inscriptie voor in het album van Phil. Baldaeus (Baelde), die in Juli 1651 Breda bezocht, *(Biogr. Wdb. v. Prot. Gen. in Ned.* I, blz. 296).

Zijn uitgegeven geschriften zijn de volgende:

ספר תהלים *Psalterii Davidis Ed. Nova*, *Priore emendatior Cui accesserunt ad singulos Psalmos Notae breves Textuales et Philologicae jam dudum à multis desideratae*, *quibus Obscuriores Hebraismi omnes perspicuè enodantur et insolentiores anomaliae ad Gramniaticas leges exiguntur; Ex variis cum Christianorum tum Ebraeorum interpretum monumentis erutae et in Hebraizantium Gratiam*, *concinnatae .... Ad calcem hujus operis addita sunt centuriae tres Elegantiarum Hebraicarum ex Psalmis selecta* ... L.B. MDCL. 8° (Univ. Bibl. Leiden en Amst.). - *Nomenclator Biblicus Hebraeo-Latinus.* Bredae. 1650. 8°. - *Theologia Judaïca de Messia.* 1655. 4°. - *Non-ens prae-adamiticum Sive Confutatio Vani & Socinizantis cujusdam Somnii*, *quo S. Scripturae praetextu incautioribus nuper imponere conatus quidam Anonymus*, *fingens, Ante Adamum primum homines fuisse in mundo.* L. Bat. MDCLVI. 12°.[1] (Kon. Bibl.). - *Conferentie over d'Augsburgsche Confessie gehouden te Leipzig A. 1631.* Breda. 1657. - *Authentia absoluta S. Textus Hebraei Vindicata Contra Criminationes Cl. Viri Isaaci Vossii in libro recens edito translations LXX Interpretum. Adduntur Epistolae binae. Una ad Cl. Colvium de Parallelismis Altera ad Cl. Vossium de periculo suae sententiae.* Roterod. MDCLXII. 4°. (Univ. Bibl. Leiden en Utr.).[2] - *Muylbant om de tonge te snoeren van dengene*,

1) Dit geschrift van Hulsius was gericht tegen het boek van Isaac La Peyrère, *Praedamitae. Sive exercitatio super versibus duodecimo*, *decimotertio et decimequarto*, *capitis quinti Epistolae D. Pauli ad Romanos. Quibus inducunter primi homines ante Adamum eonditi.* 1655. 4°. Dit geschrift, waarin La Peyrère betoogde, dat er vóór Adam menschen geleefd hadden, wekte een geweldige beroering. Om vervolging te voorkomen week de schrijver uit naar Rome en zwoer hij het Protestantisme af. Zijn boek was bij L. en D. Elzevier te Amsterdam gedrukt, die nog in hetzelfde jaar een herdruk bezorgden. De Staten-Generaal verboden het den 10en Febr. 1656. In 1661 verscheen een Hollandsche vertaling. (Vgl. Knuttel, *Verboden Boeken in de Republ. der Ver. Ned.*, blz. 93.)

2) Naar aanl. van de door Is. Vossius op aanmatigenden toon opgeworpen vraag: 'An codex Hebraeus hodiernus sit anteponendus antiquo illi, quo usi sunt LXX interpretes et apostoli? Et hodiernae versiones majori in pretio sint, atque illa LXX, quam secuti sunt Euangelistae, Apostoli et universa Ecclesia?' Hulsius' beantwoording van deze vraag kwam voort uit zijn eerbied voor den oorspronkelijken tekst, dien hij beschouwde als van God ingegeven. Het ex. van dit geschrift van Hulsius, dat zich in de Univ. Bibl. te Leiden bevindt, is voorzien van aanteekeningen in handschrift van Is. Vossius.

die seer onlanckx in 't licht heeft gebracht, en doen uytroepen door Hollant en Zeelant, een seker blauw boecxken, genoemt: nieuwe treffelycke

disputatie ofte suffisante borgtocht van D. Antonius Hulsius, *pred. te Breda*, *voor Daniël Chamier*, *tegen P. Cornelius Hazart*, *Jesuit te Antwerpen.* t'Antwerpen. 1663. - *Filo Ariadnae ....*[1]. - *De Draad v. Ariadne*, *aanwysende dat de hedendaagsche Nieuwigheden stryden tegens de Nederl. Belydenisse des Geloofs. De selve voorstellende als een middel om uit desen Dool-hof te geraken.* In 't Latyn Beschreven..... Vertaelt door een Liefhebber der Waarheid. Gedr. tot Leyden. A^{o} 1676. (Univ. Bibl. Amst.). - *Examen Catecheticum Didactico-Polemicum publicis Dispp. in Collegio Theologico Ordd. Hollandiae habitis &c.* L. Bat. 1673. T. II. 4°. - *Opus Catecheticum Didactico-Polemicum quo praeter Analyticam Catecheseos Palatino-Belgicae Expositionem CLXXXIV. Controversiae Theol. ad Catecheticum Ordinem redactae &c. Compendiosè Ventilantur.* L.B. 1676. 4°.[2] - *Specimina Theologiae hypotheticae vulgo Cocceana.* L.B. 1676. 2. T. fol.[3] - *Compendium lexici Hebr.* Ultraj. 1679 *(Cat. Bibl. Doopsgez. Gem. Amst.* I, blz. 49). - *Systema Controversiarum Theol. in XVIII locos communes digestum. - Prophetiae V. Test. nucleus vaticiniis et typis illustratus. - Discussio considerationum sub nomine A. Heydani editarum. - Dissertatio de cultu Dei naturali. - Animadversiones in Historiam Concilii Tridentini adversus card. Pallavicinium.* 1685.[4]

Ook zou hij een Duitsch tractaat hebben uitgegeven, onder den titel: 'Post nubila Phoebus', terwijl in een geschrift, getiteld: *Acten en Resolutien van de Ed. Gr. Mog. Heeren Staten v. Holl. en W.-Vriesl.*, *raeckende Het licentieren ofte afsetten v. Professoren in de Universiteyt tot Leyden*, *Waer in getoont wort dat het zelve niet de Heeren Curateuren*, *maar alleen haar Ed. Gr. Mog: is competerende:....* 1676. (blz. 5) een zinsnede wordt aangehaald uit de voorrede van A. Hulsius *Mantissima*, waarin (pag. 10) de 'bittere Hulsius zelfs verklaart nooit aan de rechtzinnigheid van Prof. Abr. Heydanus getwijfeld te hebben'. (Vgl. Cramer, *Abr. Heidanus en zijn Cartesianisme*, blz. 146).

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 448. - Glasius, *Godg. Ned.* II,

1) In zijn werk: *Overtuichde ontrouw* enz. (1676) merkt *Gelazius Major* op: ''t zal een druckfout zijn, en moet wesen *Filum Aranae* ofte Spinnekops-draet; want gelyck de Spin, uyt syn vuyl en vergiftigh ingewant zijn netten weeft, netten die nergens toe en doogen, als om kleyne vliegen en muggen daer in te verwerren en te vangen; soo is 't dat hy oock daer doet, hy haalt nyt sijn eige hooft en verweerde hersenen draden van stellingen en weeft netten van consequentiën, die niet als een vergiftige valsheyt zyn gegront en nergens toe en doogen, als om eenvoudige Zielen te verstricken, in te nemen en te verleyden'. (Vgl. Cramer, *Abr. Heidanus en zijn Cartesianisme*, blz. 149). De *volledige* Latijiische titel van Hulsius' geschrift kon niet worden vastgesteld.

2) Lipenius t.a.p. vermeldt dit en het vlak hiervóór genoemde geschrift van Hulsius als *twee* werken. Koecher t.a.p. onderstelt dat beide één geschrift vormen, zoodat men alleen in den titel het woord *Examen* in *Opus* veranderd heeft.

3) Vgl. Simplicius Severus Alethaeus, *Nieuwe Uytsporigheden*, *Van den Heer Anthonius Hulsius*, *Prof. in de Godgeleerth. etc. In sijn tweede toe-gift op het Tweede Deel v. syn Disputen*, *over de genaemde Coccejaensche Godtgeleertheyt. Gestelt tegen Gelasius Major. Waer by gevoeght zijn eenige korte aenmerckingen over het bitter Schimp-Schrift v.d. Heer Fredericus Spanheymius*, *Mede Prof. in de Godtheyt*, *dat hy noemt Epistola ad Amicum. Een Sendt-brief aen sijn Vriendt.* Z. pl. A^{o}. 1677. 4°. (Knuttel, *Pamfl. K. Bibl* II, N° 11545.)

4) De dood belette Hulsius dit geschrift te voltooien. Het wordt in den Catal. Hultman genoemd: 'Rarus et parum cognitus'. (v.d. Aa, t.a.p.) Over 't algemeen zijn Hulsius' geschriften zéér zeldzaam geworden.

blz. 155, 156; III, blz. 665. - Jöcher, *Allg. Gelehrten-Lex.* II, 1769. - Fr. Spanheim, *Ant. Hulsius*, *oratione funebri laudatus*. - Siegenbeek, *Gesch. Leidsche Hoogesch.* I, II (reg.). - P.C. Molhuysen, *Bronnen t.d. Gesch. der Leidsche Univ.* in: *R.G.P.* (38), III, IV, VI, VII (reg.) - A. Eekhof, *De Theol. Facult. te Leiden in de 17e e.* (reg.). - *Biblioth. Bremensis.* Cl. VII, fasc. V, p. 901-905. - M.M. Lipenii *Biblioth. Realis Theol.* T. I, p. 253. - J.Chr. Koecher, *Catechet. Hist. der Geref. Kerke*, *in Switzerl.*, *Frankr.*, *Engel. enz. de Vereen. Nederl. enz.* (Uit het Hgd. d. E.W. Cramerus). Amst. 1763, blz. 315, 316. - J.A. Alberdingk Thijm, in: *Almanak voor Ned. Katholieken* v.h. jr. o. H. 1871, blz. 41. - H.J. Koenen, *Gesch. der Joden in Ned.*, blz. 266. - Knuttel, *Balth. Bekker*, blz. 135. - Schotel, *Gesch. v.d. oorspr.*, *de invoer. en de lotgev. v.d. Heid. Cat.*, blz. 255. - J.A. Cramer, *Abr. Heiddnus en zijn Cartesianisme* (reg.). - H.H. Kuyper, *De Post-Acta v.d. Nat. Syn. v. Dordr.* (reg.) (lees inpl. v. J. Hulsius: A. Hulsius). - W. Goeters, *Die Vorbereit. des Pietism. in der Ref. Kirche der Niederl....* (reg.). - Ypey, *Bekn. Gesch. der System. Godgel.* II, blz. 182, 184. - Duker, *Voetius*, III, blz. 199[4]. - J. de Wal, *Nederlanders stud. te Genève*, blz. 46, N° 287. - Prof. Dr. P.J. Veth, in *De Gids.* Jrg. 1867. II, blz. 198. - *Arch. K.G. inz. v. Ned.* IV (1833), blz. 196; IX (1838), blz. 490; *Ned. Arch. v. K.G.* VIII (1848), blz. 118. - *Brieven aan Johan de Witt*, bew. d. R. Fruin, uitg. d. N. Japikse. Eerste dl. 1648-1660, in: *Werken Hist. Gen. gev. te Utr.* Derde Serie N° 42 (1919), blz. 286. - *Bibliotheca Hulthemiana.* Gand. 1836, N° 330, 15674, 15675. - *Bullet. de la Comm. pour l'hist. des Egl. Wall. des Pays-Bas.* III, p. 35.

Op last der Waalsche Synode in 1669 bezorgde hij een nieuwen druk van den gerevideerden tekst der Fransche Confessie, met daarnaast den ouden tekst; welke het licht zag onder den titel: *La Confession de Foy des Egl. Réf. des Païs-Bas représ. en deux Colomnes*, waarvan later nog meer dan één druk het licht zag.

[Paulus Hulsius]

HULSIUS (Paulus), tweede der drie zoons van Prof. Antonius Hulsius (zie vorig art.) werd den 25^{en} Dec. 1653[1)] te Breda geboren. Na aldaar voorbereidend onderwijs te hebben genoten, verhuisde hij in zijn vijftiende jaar naar Leiden, waar zijn vader in 1668 benoemd was tot regent van het Staten-collegie. Den 19^{en} Febr. 1669 werd hij er als student ingeschreven.[2)] Bijzonder legde hij zich toe op de Oostersche letterkunde en de kerkelijke geschiedenis. In 1674 door de classis Walcheren als proponent toegelaten werd hij den 16^{n} Juni 1675 bevestigd te Aardenburg, waar een zeer gunstige roep van hem uitging. Na voor een beroep naar Domburg bedankt te hebben, volgde hij bijna drie jaar later een beroeping naar Middelburg op, waar zijn bevestiging plaats had den 1^{en} Mei 1678. Hier bekleedde hij tevens het rectoraat der Triviale Scholen. Den 5^{en} Dec. 1690 boden de Staten van Groningen en Ommelanden hem het hoogleeraarsambt aan hun Academie aan met een traktement van 1500 gulden. Gehecht als hij was aan Middelburg en zijn werkkring aldaar kostte de beslissing hem strijd, maar ten slotte besliste hij voor aanneming. Den 26^{en} Juni 1691 promoveerde hij tot Theol. Doctor onder Prof. Spanheim, waardoor zijn

1) Zoo ook volgens de lijkrede van Pagenstecher op hem gehouden (p. 13.)
2) Onjuist is daarbij in het *Alb. Stud.* zijn leeftijd destijds op achttien jaren gesteld.

leermeesters te Leiden hun zegel hechtten aan zijn benoeming tot professor. Op weg van Zeeland naar Groningen verkeerde hij in levensgevaar. Per scheeps-

gelegenheid reizend werd het schip, waarin hij zich bevond, in Aug. 1691 tusschen Amsterdam en Enkhuizen overzeild en ontkwam hij ternauwernood aan den dood, maar zijn goederen en zijn bibliotheek leden groote schade. De Provinciale regeering vergoedde bij besluit van 17 Maart 1692 hem daarvoor 400 gulden, en schonk hem tegelijk het genot van een vrije woning.

Den 15^{en} Sept. 1691 hield hij zijn inaugureele oratie *de Modestia Theologi*, een onderwerp, dat volgens zijn lijkredenaar uitnemend bij dezen 'Theologus modestissimus' paste en dat den Curator der hoogeschool, Henr. Piccardt, met wien Hulsius op zeer vriendschappelijken voet verkeerde, aanleiding gaf tot eenige Latijnsche dichtregelen, waarin hij diens 'modestia' bezong. Zwaar werd hij geschokt door een ongeval hem op zekeren dag overkomen in het z.g.n. 'Geestelijke Maagdenstraatje', waar een woedende os, die zich had losgerukt, hem omverwierp, tengevolge waarvan hij aan het hoofd werd bezeerd. Bovenal zwaar trof hem het verlies van zijn zoontje Johannes Antonius in diens vijfde levensjaar. Zijn gezondheid verkeerde door een en ander bij toeneming in kwijnenden toestand. Den 14^{en} Oct. 1712, terwijl hij voor zijn studenten Jes. 19 vs. 21-25 behandelde, werd hij staande in zijn katheder door een beroerte getroffen, waarop hij, in zijn collegekamer overgebracht, den geest gaf onder het uitspreken van de woorden: 'Actum est mecum'. Zijn verscheiden werd te Groningen zeer betreurd. Een opgeschroefde lijkrede op hem werd uitgesproken door den rechtsgeleerden Prof. A.A. Pagenstecher.

Van 1708 tot 1712 was hij de eenige hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Groningen. Hierop zinspelend zong Robertus Alberthoma bij Hulsius' overlijden: 'De laatste zuil stort in, die het gewelf deed staan, Nu is 't met ons gedaan'.

Hij behoorde tot de gematigde Voetianen. Zoo wijd zijn voorganger Joh. à Marck (in 1689 van Groningen naar Leiden vertrokken) met roem, soms ook met smaad, van zich spreken deed, zoo weinig deed P. Hulsius zijn naam in de Kerk klinken; maar wat hij als docent en geleerde praesteerde, blijkt uit zijn geschriften, niet het minst uit zijn lang na zijn overlijden uitgegeven *Diatribe theol. In Marckii medullam.* Bij zijn sterven lagen in handschrift gereed o.a. een uitlegging van de Brieven aan Timotheus en aan de Galaten, die later in druk werden uitgegeven. In een voorbericht voor de *Korte Oopeninge* van de Brieven aan Timotheus noemt à Marck, die de uitgave bezorgde, dit werk 'een recht kleurlyk stuk, hetwelk de Schryver ten dienste soowel van de Akademie met haare kweekelinge, als van de Kerke met haare Leeraars en Leedemaaten heeft opgestelt'. Het zijn akademiepreeken, waarin naar toenmalig gebruik zooveel Hebreeuwsch, Grieksch en Latijn op den kansel gebracht wordt, dat men zich gedurig verbeeldt uit de Kerk in de collegekamer verdwaald te zijn. Men vindt er Hulsius' denkbeelden in over akademisch onderwijs, de roeping van predikanten, de wijze, waarop gepredikt moet worden, zijn opvattingen omtrent de Schrift en andere dergelijke punten. Hij was zeer tegen woordenstrijd en noemde dien 'een verfoeilijke pest in Godts Huys' en verklaarde: 'de waerheit moet ons so lief wezen, dat we ons onder haer gebiedt gevangen geven en Godt verheerlijken'. De Bijbelschrijvers zijn volgens zijn opvatting 'maer geweest als de hand en penne van die God die niet liegen kan, ja als de levende pijpen, waarin dat Godts geest heeft ingeblasen, om dat lieflijk geluit van 't Evangelium, en dat ontsaggelyk gedreun van de wet ons te doen hooren', maar hij zwoer niet als sommige andere Voetianen bij de overzetting: 'we moeten ons aen de verdeeling in Capittelen en versen niet keeren

dat is menschelyk werk.' Al noemde hij de vertaling der vaderen getrouw en week hij daarvan wel niet af, toch sprak hij nu en dan van den kansel uit dat dit of dat vers ook anders gerangschikt of vertaald kon worden, Belijdenis en Catechismus moesten volgens hem aan den Bijbel getoetst worden. Hij schroomde niet openlijk te bestraffen wat hij laakbaar achtte in den toestand der Kerk in zijn dagen. Pagenstecher verklaarde in zijn lijkrede, dat men heinde en ver predikanten aantrof, die men aanstonds uit hun predikwijze als discipelen van Hulsius kon kennen. Hij heeft dus wel invloed geoefend. Dat van hem een goed gerucht uitging blijkt uit het feit dat Curatoren en Bestuurders der Leidsche Universiteit in 1699 zijn naam plaatsten op een drietal, aan de Staten voorgedragen voor Regent van het Staten-Collegie, waaruit echter Herm. Witsius werd gekozen.

Met zijn zwager en vriend H. Piccardt beoefende hij de Latijnsche dichtkunst. Een verdienstelijk vers op de inwijding van de fraaie kerk te Scharmer (11 Apr. 1700), door Piccardt gesticht, is als proeve daarvan in de lijkrede van Pagenstecher opgenomen.

Hij huwde den 8^{en} Oct. 1705 te Harkstede met Jonkvr. Everhardina Rengers, schoonzuster van den Curator H. Piccardt, die hij bij dezen had leeren kennen.

Portretten zijn van hem niet bekend.

Van zijn geschriften zag het licht:

Verklaaring v.d. Brief aan de Hebreën in 105 Kerkredenen. Amst. 1694. 2 dln. 4°. Rott. 1714. 2 dln. 4°.[1] - *Verkl. v. Paulus' Brief aan de Galaten.* - *Spinosismi depulsio nominatim circa corporis peccata et poenas*, *Quam, cum justae defensionis tum necessariae instructions causa instituit.* Gron. 1702. 4°. (Knuttel, *Cat. v. Pamfl.* III N° 14889). - *De seckere hoope der geloovigen op een salige opstandinge des vleesches.* Rott. 1714. - *Historia sacra turpitudinis incestae continens dissert. de honestate et extensione. Legum Levit. XVIII.* (dedicavit agnato suo Ant. Hulsio G.F.A.N.) Gron. 1714. 4°. - *De spreucken v. Bileam tot Israëls heerlijkheid Num. XXIII en XXIV. In acht uitgeleezen Kerkreedenen verklaart*, *betoogt en krachtig aangedrongen.* Gron. 1714. 4° (Bibl. Theol. School Kampen). - *Verhandelingen over 1 Cor. XV.* Rott. 1714. 4°. (uitgeg. door Prof. J. à Marck). - *Jezus het waare brood des levens,* in twaalf Avondmaalspredikatiën en *Paulus in den derden hemel* over 2 Cor. XII vs. 1-16. Gron. 1717. 4°. - *Geleerde verklar. der meeste Heilige liederen in het O. en N. Test. begrepen.* Rott. 1726. 8°. - *Verklar. v. XVIII. uitgelezen Psalmen ....uit zijn nagelaten Schriften* uitgeg. d. Johannes Wilhelmius. S.S.Th. Dr. en Leeraar in Jesus Gem. te Rotterdam. Rott. 1727. 4°. - *Korte Oopeninge v. Paulus beide Brieven*, *geschreven aen Timotheus*, *begrepen in enige Acad. Kerkredenen.* Rott. 1727. 4°. (uitgeg. door Prof. J. à Marck). - *Heilige Mengelstoffen of verzameling v. Praedikaetsiën over uitgelesene stoffen uit het O. en N. Test.*, uitgespr. in de Academiekerk te Gron.... uitgeg. door Joh. Wilhelmius enz. Rott. 1729. 4°. - *Een christelyck gebedt tot Godt Almagtig*, *voor het vaderlandt en de Kerke in deze oorlogstyden ter gelegenheyd v. weekelyksche Bedeuren*, *en met een aanwysing voorzien door den Hr. B. de Moor.* Leiden. 1747. 4° - *Diatribe theol. in Marckii medullam.* Gron. 1749. 4°.

1) De 2e uitg. bez. door J. Weltebrun; voorin een biographie van P. Hulsius. Zie ond. *Litt*

Bij v.d. Aa worden bovendien nog onder zijn geschriften vermeld: *Ordo delibandi Mischnae et futiliter quaesitus Exodi C.XXII vs. 29. Disput. VI exhibens*. -

Stultitia inique impacta, *sive Exercitationes tres in Psalmum LXIX vs. 8. - De corpore hominis in quo vivit et resurgit unico. - De serpente seductore Disput. XV. - De subjecto Praedicati Jobi II vs. 7. - De Theologiae primaevae fontibus. - De methodo Typica. - De aspersione per hysoppum.*

Ook vermeldt v. Abkoude-Arrenberg van hem een geschrift: *Over de Antinomianery.* Rott. 1739. 8°, mogelijk een verwarring met Joh. Hulsius' geschrift over dit onderwerp (zie ald.)

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 449. - Jöcher, *Allg. Gelehrten-Lex.* II, 1769. - Hs. Borger. - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz. 156; III, blz. 665. - Nagtglas, *Levensber.*, blz. 427. - A.A. Pagenstecheri *Paulus Hulsius Ant. fil. Sermone Parentali in Choro Templi Acad. ex Senatus acad. consulto. A°. d. XX Dec. A.C. MDCCXII laudatus.* Gron. 4°. - *Voorr.* v. P. Hulsius, *Verkl. v.d. Brief a.d. Hebr.* in 105 Kerkred. Rott. 1714. - W.J.A. Jonckbloet, *Gedenkboek der Hoogesch. te Gron.*, blz. 52, 53. - J.B.F. Heerspink, *De Godgeleerdh. en hare beoefenaars a.d. Hoogesch. te Gron. gedur. het 250jar. best. der Akad.* Eerste ged. v. 1614-1752. Gron. 1864, blz. 72-81. - P.C. Molhuysen, *Bronnen t.d. gesch. der Leidsche Univ.*, in R.G.P. (38) III, IV (reg.). - Ypey, *Gesch. Kristl. Kerk 18e e.* II, 2e st., blz. 408. - Sepp, *Godg. Onderw.* II, blz. 325. - *Arch. v. K.G. inz. v. Ned.* IX (1838), blz. 496, 498. - *Ned. Arch. K.G.* N.S. XI (1914), blz. 43. - *Nav.* XIX (1869), blz. 209, 389, 498; XX (1870), blz. 69. - *N. Jaarb. v. Wet. Theol.* D. VI, 2e st., blz. 408.

[Johannes Hulsius]

HULSIUS (Johannes), zoon van Ant. Hulsius, jongere broeder van Paulus Hulsius (zie vor. art.), werd geboren te Breda en den 7en Febr. 1674 ingeschreven als student te Leiden. Aldaar werd hij den 4en Febr. 1678 bevorderd tot Theol. Doctor na verdediging van een proefschrift (zie titel hieronder). Den 28en Apr. d.a.v. ‘stante Classe geëxamineerd wegens den nood der Kerken’ en aanstonds daarop ter bevestiging aangewezen, volgde hij den 15en Mei d.a.v. zijn broeder Paulus op als predikant van Aardenburg. In Apr. 1681 vertrok hij vandaar naar Oost-Souburg, en deed den 15en Aug. 1688 intrede te Middelburg, waar hij in Juli 1695 overleed (begraven 22 Juli). Evenals zijn Middelburgsche ambtgenooten Fruytier en Schorer trad hij op tegen de Spinozistische gevoelens der Hattemisten.

Hij was de vader van *Joh. Hulsius*, die, na te Groningen gestudeerd te hebben onder zijn oom Paulus en proponent te zijn geworden bij de cl. Groningen predikant is geweest te 's-Heer-Hendrikskinderen en Wissekerke (1711), Bee-(Bigge)-kerke (1718) Tholen (1722), Groningen (1725), emer. 1767, en op 80jarigen leeftijd den 31en Dec. 1770 overleed. Hij fungeerde in verschillende Prov. Groningsche synoden als praeses of assessor, o.a. in die van Mei 1741 te Appingedam, waar Prof. Dan. Gerdes van Groningen een uitgebreid vertoog voorlas tegen de predikatiën van Ds. Joh. Stinstra. (Sepp, *Stinstra*, I, blz. 256).

Portretten worden van geen dezer beide Hulsiussen vermeld.

Van Joh. Hulsius den vader zag het licht:

Disputatio Theol. inaug. de labe originali, *quam .... ex auctor. Magn. D. Rect. D. Stephani le Moyne .... pro gradu doctoratus Summisque in Theologia Honoribus et*

privil .... capiendis .... publ. examini subjicit .... L.B. MDCLXXVIII. 4°. (Univ. Bibl. Leid.). - *Lykpredicatie op Ds. Sigerus Crab*, over Jes. LVII vs. 1. Middelb.

1680. 8°. - *De Hedendaagsche Antinomiänerie met die der Engelsche en oude wetbestryders vergeleken .... wederlegt en der selve schadelykheyt aengewesen.* Middelb. 1696. (Zeer zeldzaam). Van dit geschrift; na zijn dood uitgegeven, zag later nog het licht een 2° druk getiteld: *De Hedendaagsche Dwaal-Leer*, *opentlyk te keer gegaan*, *zoo uit het Woord Gods*, *als uit de Formulieren v. Eenigheid der Geref. Kerk*, *klaar en grondïg wederlegt*, *en deszelfs schadelykheid aangewezen.* Op order v.h. E. Classis v. Walcheren uitgeg. m.e. voorr. v. D.J. Fruytier.

Ook bestaat van hem een *Grafdicht op W. Wilhelmius.* Leyd. 1677. 4°. *(Cat. Letterk.* I, k. 576).

Litteratuur: v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 449. - Nagtglas, *Levensber.*, blz. 427. - Dez., *De Kerkeraad der Ned. Herv. Gem. te Middelburg*, *v. 1574. t. 1860*, blz. 42, 43. - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 814. - Ypey, *Gesch. Kristl. Kerk 18e e.* VII (of: *Gesch. v.h. Kerkgen. der Herv. 18e e.* II), blz. 292. - *Nav.* XIX (1869), blz. 244, 386, 446; XX (1870), blz. 69. - *Arch. v. K.G. inz. v. Ned.* IX (1838), blz. 496, 498. - *Boekz.* 1734*a*, 243.

[Henricus Hulsius]

HULSIUS (Henricus) werd geboren te Cronenberg in het hertogdom Mons[1)] den 10en Oct. 1654. Zijn vader was Ant. Hulsius, predikant aldaar.[2)] Hij ontving voorbereidend onderwijs te Elberfeld, de latere standplaats zijns vaders en werd, ongeveer dertien jaar oud naar het gymnasium te Duisburg gezonden, waar hij inwoonde bij een vroegeren collega van zijn vader Prof. Dr. Jo. Herm. Hugenpoth, die hem de beginselen van Philosophie en Theologie leerde en hem de grondgedachten van Cartesius en Coccejus inprentte. In 1673 werd hij student te Marburg. Den 12en Mei 1676 liet hij zich inschrijven als student te Leiden, en den 23en Mei 1679 als theol. cand. te Harderwijk, waar hij den 6en Juli d.a.v. onder Prof. S. van Diest bevorderd werd tot Theol. Doctor. In 1681 volgde zijn benoeming tot hoogleeraar in de Theologie te Duisburg, waar hij den 4en Apr. 1723 (2en Paaschdag) overleed.

Hij was een in zijn tijd vermaard Godgeleerde, die tal van geschriften publiceerde. Hoewel behoorende tot de Coccejaansche partij, kon hij zich toch niet vereenigen met de door deze geleerde Verbondsmethode. Hij zocht naar een ander,

1) Volgens Bouman t.a.p. was Elberfeld zijn geboorteplaats. In de Alba Stud. van Leiden en Harderwijk staat achter zijn naam ook Elberfeld vermeld. Dit laatste sluit echter nog niet uit dat hij in zijn jeugd daarheen kan *verhuisd* zijn.

2) Omtrent de leden der familie Hulsius bestaat onder de berichtgevers groote tegenstrijdigheid van meening. Ypey (*Bekn. Letterk. Gesch. der System. Godg.* t.a.p.) noemt Prof. Ant. Hulsius oudoom van Henricus; hiermede stemt Glasius t.a.p. overeen; anderen houden den Leidschen hoogleeraar voor Henricus' vader, een vergissing, zeker hieruit ontslaan, dat beiden *Antonius* heetten. Volgens Henricus' levensbeschrijving voorkomend in de *Biblioth. Bremensis* t a.p. was zijn vader 11 jaren predikant te Cronenberg, daarna 29 jaren te Elberfeld, zijn grootvader Henricus Hulsius, abactis van de Rechtbank te Hilden, en waren zijn broeders Wilhelmus en Antonius, welke laatste niet moet verward worden met den Leidschen hoogleeraar van dien naam. Pagenstecher (*Paul. Hulsius laudatus*) p. 35) noemt Paulus H. (een der zonen van Prof. Ant. Hulsius) *agnatus* van Henricus en verklaart van laatstgen. vernomen te hebben dat de Hulsiussen behoorden tot een oud geslacht, afstammend van een Hulsius, dien hij aanduidt als ‘Princeps de Taxis’, van wien Henricus en Paulus H. door vele generatiën waren gescheiden.

z.i. beter systeem, dat hij meende gevonden te hebben. Hij schikte het naar een ontwerp, dat hem veel natuurlijker voorkwam en waarbij hij Gods eeuwige ordinantiën, Gods scheppingswerk in den tijd en Gods rust na het volbrachte scheppingswerk, ten grondslag legde. Heel het systeem der goddelijke waarheden liet hij daarin rusten. In elk geval blijkt hieruit, dat hij oorspronkelijk en zelfstandig dacht en zich door eigen oordeel liet leiden, zonder af te gaan op de beslissende uitspraken van anderen.

Naar Ypey's meening *(Bekn. Letterk. Gesch. der System. Godg.* t.a.p.) heeft zijn systeem veel goeds, gezuiverd als het is van scholastieke termen en wijsgeerige dispuutvragen. Daarbij geeft het blijk van gezonde Bijbelkennis, terwijl het populair en duidelijk is gesteld.

In het geschil dat ontstaan was tusschen de beide Amsterdamsche predikanten T.H. v.d. Honert en J. D'Outrein over Melchizedek[1] koos Henr. Hulsius partij voor eerstgen., die ontkende dat Melchizedek met Christus te vereenzelvigen is.

Hij leefde ongehuwd tot den 10^{en} Aug. 1705, en trouwde toen met Anna Maria Wehrdt, dochter van Caspar Wehrdt, herbergier te Amsterdam. In de *Biblioth. Bremensis* t.a.p. wordt deze vrouw een Xantippe genoemd, die 'beter met Aloë dan met honig kan omgaan'. Zij overleed kinderloos den 12^{en} Sept. 1720, waarna hij den 24^{en} Aug. 1721 hertrouwde met Geertruida van Eicken, destijds pas ongeveer 16 jaar oud.

Portretten zijn van Henr. Hulsius niet bekend.

De door hem uitgegeven geschriften, zooals ze in de *Biblioth. Brem.*, de *Misceli. Duisb.* en bij Jöcher-Adelung t.a.p. (niet allen met volledige titels) worden vermeld, zijn de volgende:

Augensalbe vor einen übelsehenden Handleitung. 1680. (Gericht tegen den Lutheraan Joh. Holterhof te Solingen, die de leer der Hervormden in geschrifte op scherpe wijze had aangevallen). - *Sulamith; oder Ueberzeugung und Vereiniging der Evangelischen*, *entgegen gesetzt dem neulich in Hertzogthum Bergh ausgelassenen übelgenannten Gotlichen Feuer.* Duisb. 1863. 2 Alph. 4°. (Evenals het vorige gericht tegen Holterhof. In het eerste deel wordt de zaak der Gereformeerden verdedigd tegen de Lutheranen; in het andere, op welke wijze de gevoelens der Protestanten onderling zouden kunnen verzoend worden). - *Summa Theologiae*, *sive liber de molitione*, *opere et Sabbatho Dei.* L. Bat. 1689; vele malen herdr., ook ond. den titel: *Systema Theologiae plenum.* L. Bat. 1694. 2 T. 8°. - *De Principio Credendi libri duo.* L. Bat. 1688. 12°. Hiertegen schreef de Franeker hoogleeraar Joh. Regius, pleitbezorger der Aristotelische richting een *Diss. de modo percipiendi S. Scripturae divinitatem.* Fran. 1688, waarop Hulsius weer antwoordde met een geschrift getiteld: *Vindiciae illorum ....* - *Verba Ithiël*, *Uchal et Lemuel. sive in ultima Paroemiastae Salomonis capita commentarius propheticus.* L. Bat. 1693. 4°. - *De vallibus Prophetarum Liber unus.* L. Bat. 1693. 4°; aan de 2^{e} uitg.: Amst. 1701[2]. 3 T. 4° zijn door Hulsius toegevoegd: *Figurae temporum*, *continentes in se schema trinum integrae*, *prophetiae historicae.* - *Somnium.* Teutopoli. 1694. 12°. - *Jura Gulielemi*

1) *Biogr. Wdb. v. Prot. Godg. in Ned.* IV, blz. 229.
2) Volgens Jöcher-Adelung t.a.p. was de 1e ed. van 1701 en de 2e van 1706.

III. Britanniae Regis. 1697. 4°. - *Pseudo-Catholicae Religionis inanitas*. Duisb. 1704. 8°. (Gericht tegen het geschrift van zijn ambtgenoot D. Huegenin: *Cathol. religionis*

veritatem etc. waarin deze uit Deut. XVIII:15 het pauselijk gezag poogde af te leiden). - *Melchisedecus*, *una cum parente ex tenebris cum Scripturae sacrae*, *tum fabulosae gentilis emergens ac caput protollens; Accedit adfinis proxime digressio ad specimina potiora alia gentilium fabulosa*, *& Dionis Chrysostomi oratio de Ilio non capto:* L. Bat. 1706. 2. T. 4°. (In dit geschrift tracht Hulsius het bewijs te leveren dat Melchizedek geen ander is geweest dan Henoch). Hierop verscheen van J. Herm. von Elswich, *Melchisedecus ab Henr. Hulsio minus feliciter in Henocho detectus.* Wittenb. 1710. 4° en van J. d'Outrein *Tractatus de Melchizedeco non Henocho contra hypothesin Viri Cl. Henr. Hulsii.* Amst. 1713. 8°.) - *Dissertationes de desiderio Mulierum et Deo Mausim ad Dan. XI*, *37*, *38.* L. Bat. 1713. 12°. - *Diss. de Deo ventre*, *de separatione ovium ab hoedis* etc. Duisb. 4°. - *Commentarius in Israelis prisci praerogativas*, adjunctis dissertationibus variis XVII sectionibus.... L. Bat. 1713. 4°. De titels dezer dissert. zijn: *De vera natura praecepti de Sabbatho. De Hirco Azarel. De voto Jephtae. De coma Simsonis. De Asylis V. Test. De Cherubinis Gloriae. De Symbolis Paradisi. De immolatione Isaaci. De Femore Jacobi percusso et claudicante. De Samuele nato et cantico matris Annae. De Septuaginta Septimanis Danielis. De corpore*, *velo*, *et sepulcro Mosis. De Benedictione Aaronis. De Regeneratione V. et N.T. De Justificatione peccatoris ex opere cum sub N. tum praesertim sub Vet. Test. De Purgatione Leprae*, *menstrui et impuri ex mortuo. De praejudiciis et erroribus ex neglectu et ignorantia Prophetiarum profectis. - Causa Dei*, *oder des zerrütteten und verlassenen Zions Klage. Ihr Königl. Majestät in Preussen pflichtmäszig vorgetragen.* Duisb. 1716. 4 T.

Buitendien liet hij nog tal van manuscripten na, maar zoo onleesbaar en gehavend, dat tot uitgave daarvan niet kon besloten worden.

L i t t e r a t u u r : *Biblioth. Hist.-Philol. Theologica Bremensis* Cl. VII, Fasc. V, p. 897-905. - *Miscellanea Duisburg:* T. I, p. 551-553. - Adelung, *Fortsetz. u. Ergänz. zu C.S. Jöchers Allg. Gel. Lex.* 2er Bd. (Leipz. 1787), k. 2187, 2188. - v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 448. - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz. 156. - *Allgem. Deutsche Biogr.* 13ter Bd. (Leipz. 1881), S. 334. - *Winkler Prins*, *Geïll. Encycl.* 4e dr. IX, blz. 553. - Ypey, *Bekn. Letterk. Gesch. der System. Godg.* II, blz. 182-184. - Dez., *Gesch. Kr. Kerk 18e e.* VII (*Gesch. v.h. Kerkgen. der Herv. 18e e.* II[1]), blz. 452. - Bouman, *Gesch. Geld. Hoogesch.* II, blz. 78. - Boeles, *Friesche Hoogesch.* II, blz. 319. - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 605. - Id. *Gelro-Zutph.*, k. 34*a.*

[Jan Hendrik Hulsken]

HULSKEN (Jan Hendrik), geboren te Oldenzaal in 1786, werd ingeschreven in het *Album Stud.* van de Illustre School te Deventer den 30en Juni 1804, daarna in dat van de Utrechtsche hoogeschool den 18en Sept. 1806. Den 9en Febr. 1808 verscheen hij als proponent onder de classis Bentheim in de Classis Contracta van Deventer te Oldenzaal en gaf daar over een acte van beroep naar Losser, welke acte geapprobeerd werd, waarna hij peremptoir geëxamineerd, werd toegelaten. Den 13en Maart had zijn bevestiging d.a.v. te Losser plaats door Ds. J. Smyter, pred. te Oldenzaal (m. 1 Cor. XVI:10, 11*a*; intr. m. 2 Tim. 1:7). Den 12en Dec. 1840 verklaarde hij aan zijn

Kerkeraad met het eind van dat jaar zijn bediening te willen neerleggen, zonder aanspraak te maken op eenig Landspensioen en met bereidverklaring gedurende de vacature den vollen dienst te blijven waarnemen. Den 11^{en} Apr. 1841 (2^{en} Paaschd.) preekte hij afscheid (m. 2 Cor. VI:1) en den volgenden

Zondag bevestigde hij als opvolger zijn zoon Samuel Henricus Gerardus Hulsken, cand. bij het Prov. Kerkbestuur van Friesland (m. Mc. IV:2-8, 14-20).

Hij overleed den 19^{en} Apr. 1876.

Hij was gehuwd met Elisabeth Aleida van Diest (overl. 1845 na een 36jarige echtvereeniging).

Anoniem gaf hij uit: *Namen v.d. dichters der Ev. Gezangen en der componisten v. eenige in de Ned. Herv. Kerk gebruikelijke*, *koraalmelodiën.* Deventer. 1849. 8° *(Cat. Bibl. N. Lett.* I, 267). Dit geschrift van Hulsken bevat de oudste opgave van de vervaardigers der Ev. Gezangen. Deze opgave is ‘vergeleken met het Oude Kleefsche Gezangboek, Wezel 1784, als ook met het Nieuwe Kleefsche Gezangboek, Elberfeld 1837.’ Vooraf wordt in korte trekken de geschiedenis van den Gezangenbundel beschreven.

L i t t e r a t u u r : *Boekz.* 1808*a*, 310, 311; 1841*a*, 664, 665. - J.C. v. Slee, *De Ill. School te Deventer*, blz. 261. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, k. 201. - L. de Geer, *Ontst.*, *invoer. en ontv. v.d. Ev. Gez. bundel*, blz. 189 v.v. - v. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.* III, n° 2522.

[Lammert Jan Hulst]

HULST (Lammert Jan), geboren te Oud-Leussen, gem. Dalfsen den 10^{en} Febr. 1825 uit ouders, die tot den boerenstand behoorden en deel uitmaakten van de ‘stillen in den lande’, die uit gemoedsbezwaar tegen de bestaande toestanden in de Ned. Hervormde Kerk in conventikels vergaderden, waar vaak ongeleerde oefenaars voorgingen, totdat het straks kwam tot de afscheiding, en gemeentestichting. Ook de jonge Hulst maakte hiermede van nabij kennis. Tot zijn tiende jaar bezocht hij de school. Daar zijn ouders ook tegen den geest, die daar heerschte, bezwaar maakten, hielden zij later hun kinderen thuis. Hij kon toen goed lezen en eenigszins schrijven, maar rekenen had hij niet geleerd. Hij woonde de catechisatiën bij, die door zijn oudsten broer werden gehouden, en bezocht daarna die van Ds. A.C. van Raalte, die zich te Ommen gevestigd had en optrad als consulent van Dalfsens kleine gemeente, waar men intusschen een eigen kerk had gebouwd. Reeds van zijn 12^{e} tot zijn 16^{e} levensjaar maakte Hulst geestelijken strijd door te midden van een omgeving, waar men meestal meer leefde bij ‘kenteekenen’ in de richting eener valsche mystiek dan bij het geloof aan de beloften van het Evangelie. Na vierjarig tobben nam hij dezen met volle vrijmoedigheid aan. Van zijn 16^{e} tot zijn 20^{e} jaar was hij schaapherder. Daarna ontwaakte in hem de begeerte om bedienaar van het Evangelie te worden en werd het hem mogelijk gemaakt zich daartoe voor te bereiden. Hij volgde van zijn 22^{e} jaar de lessen in de opleidingsschool voor a.s. predikanten van de ‘kerken onder het kruis’, die (tot aan de opening der Theol. School te Kampen in 1854) gehouden werd door Ds. A.W. Kok te Koekange, later in het Hoogeveen. Hier bestudeerde Hulst alg. Franckens ‘Kern der Chr. Leere’. Met deze kennis gewapend deed hij in den zomer van 1849 zijn ‘laatste examen’, waardoor hij beroepbaar werd gesteld bij de Afgescheiden (later Chr. Gereformeerde) Kerk. Denzelfden avond ontving hij een beroep naar Birdaard, en den volgenden dag een naar Koevorden, terwijl dat naar Meppen, waarop hij gehoopt had, hem ontging. Hij nam het eerste aan. Den 4^{en}

Nov. 1849 werd hij te Birdaard bevestigd door Ds. Medema van Hallum. Hij preekte er geregeld driemaal per Zondag voor een bevredigend gehoor, en leerde er de methode van catechiseeren

door repeteeren. Meer en meer gevoelde hij bij zijn preeken het gemis aan algemeene kennis. Dit maakte hem ongeveer twee jaren zoo zwaarmoedig, dat hij ook lichamelijk begon te kwijnen. Deze ervaring deed hem het vaste besluit nemen zoowel talen, logica en geschiedenis als theologie te bestudeeren en wat hiermede verband hield. Bij deze studie verzekerde hij zich van de hulp van een zijner diakenen Jetse de Boer, schoonzoon van Ds. T.F. de Haan (zie: *Biogr. Wdb. v. Prot. Godgel.* III, blz. 419). Deze de Boer was zelf predikant geweest, en had het in Latijn, Grieksch en Hebreeuwsch verder gebracht dan de meeste predikanten uit de kerkgemeenschap, waartoe hij en Hulst behoorden.

In Mei 1855 verwisselde laatstgen. Birdaard voor Ferwerd, hoewel hij eerst voor dit beroep had willen bedanken. Naast voortgezette taalstudie beoefende hij daar de Dogmatiek, waardoor hij in zijn beginsel zijn vroegere Labadistische opvattingen liet varen en den vollen nadruk ging leggen op het Verbond Gods met Abraham en Zijn zaad opgericht (Gen. 17:7) in den zin der Schrift en der Gereformeerde belijdenis en liturgie. Ook zijn opvatting van het Avondmaal wijzigde zich dientengevolge. Hij gaf te Ferwerd onderricht aan enkele jongemenschen, o.a. vier jaren lang aan den lateren Docent te Kampen D.K. Wielenga, die ook onder zijn leiding geloofsbelijdenis aflegde.

Begin Dec. 1864 ontving hij een beroep naar Stadskanaal; hoewel men in zijn gemeente te Ferwerd bezig was den bouw van een nieuwe kerk voor te bereiden, nam hij dit beroep aan, hetgeen zijn door tweejarige 'preekkoorts' en aanhoudende studie verzwakte gezondheid ten goede kwam. Hij constateerde te Stadskanaal sterke onwetendheid omtrent het Verbond Gods, en legde daarom op dit laatste bijzonderen nadruk, hetgeen tengevolge had dat hij bij sommigen op vinnigen tegenstand stuitte, maar onder dezen wist hij ook enkelen te winnen.

Bijna tien jaren was hij te Stadskanaal werkzaam. Toen werd hij beroepen bij de Dutch Reformed Church te Danforth. Illinois (V. St. v. N. Amer.) Naar de 'nieuwe wereld' waren reeds verschillende zijner bekenden heengetrokken, ook zijn broeder Ds. Frederik Hulst. Na diens vertrek werd hij, die van zijn jeugd af met tegenzin tegen emigratie was vervuld geweest, door het verlangen gedreven ook daarheen te gaan. Thans kwam het zoover. Den 17^{en} Aug. 1874 preekte hij afscheid te Stadskanaal (m. Hand. XX:32).

Den 12^{en} Sept. d.a.v. bereikte hij na een zeereis van zestien dagen met zijn vrouw en zeven kinderen per stoomboot 'Scholten' Chicago. Te Danforth vond hij een bijzonder vruchtbaren bodem wat de natuurlijke gesteldheid betrof, maar niet in geestelijk opzicht.

Nog geen twee jaren bleef hij er werkzaam. Den 25^{en} Juni 1876 deed hij intrede in de pas eenige maanden te voren gestichte gemeente te Coldbrook (Grand Rapids) (m. Hand. X:29), na Vrijdagsavonds te voren bevestigd te zijn door de predikanten N.H. Dosker, A. Kriekaart en de Jong van Grand Ville. In de eerstvolgende jaren groeide de kleine gemeente sterk aan. Het tolerante standpunt door de Synode der Dutch Ref. Church ingenomen ten opzichte van de binnengedrongen Vrijmetselarij veroorzaakte in de gemeente van Coldbrook een grooten exodus, tengevolge waarvan maar 15 man overbleven. Ook Hulst verliet haar om die reden. Van deze afscheiding was hij de leider. De uitgetredenen vereenigden zich in 1882 met de Chr. Gereformeerde Kerk. Nog tot 1906 bleef hij werkzaam te Coldbrook. Ten slotte

kreeg hij er enkele jongeren tegen zich, die trachten te bevorderen dat hij wegens zijn hoogen leeftijd emeritaat zou vragen. Zelf achtte hij zich nog voor zijn werk voldoende in staat. Zijn kerkeraad verzocht hem voort te gaan tot zijn 80e jaar. Na gehouden stemming van manslidmaten bleken 24 voor en 80 tegen zijn emeritaatsaanvrage. Eveneens viel het voorstel om hem op te dragen 's Zondagavonds een Engelsche preek te houden. Intusschen ontving hij een beroep naar Eastmanville, Mich. Hij nam afscheid van Coldbrook zonder eenig scherp woord.

In zijn laatste uitgestrekte plattelandsgemeente, waartoe slechts 30 gezinnen behoorden, bleef hij nog werkzaam van 24 Mei 1906 tot 26 Sept. 1910; toen, bij het ingaan van zijn emeritaat, preekte de 85jarige afscheid m. Pred. III:1.

Noch in den kerkeraad, noch in de gemeente Eastmanville had men erop aangedrongen dat hij zijn bediening zou neerleggen, maar een hardnekkige aanval van rheumatiek had hem hiertoe gebracht. In 1912 genas hij van deze ziekte geheel.

Behalve te Danforth en in zijn laatste gemeente, waar de omstandigheden dit niet toelieten, preekte hij altijd drie malen op een Zondag. Ook als emeritus preekte hij soms twee- of driemalen op een Zondag. Zelfs nog op 90jarigen leeftijd betrad hij nog den kansel. Hij overleed te Eastmanville den 21en Aug. 1922.

Hulst gold uiterlijk als type van een schoon, krachtig, kerngezond man, achter wiens schoon uiterlijk een echte mannenziel huisde met een rijk gemoedsleven, zonder ook maar een zweem van iets vrouwelijks. Ook na zijn vestiging in Amerika bleef hij in zijn hart een echt Nederlander. Allengs verwierf hij zich een vast karakter, waardoor hij wist wat hij wilde, en wilde wat hij wist. Hij was een man uit één stuk. Zijn verstandswerkzaamheid ontwikkelde zich meer in de richting van het *handelen* dan van het *beschouwen.* Voor het denkend beschouwen der dingen in hun laatste gronden en oorzaken waren de omstandigheden hem trouwens niet gunstig.

Hij was kennelijk iemand van eigen stempel, hetgeen ook uitkwam in zijn geestelijk leven. Schortinghuis' *Innig Christendom*, waarmee hij reeds in zijn jeugd kennismaakte, was hierop van invloed. Toch werd hij niet met zijn hart, maar met zijn hoofd een eenzijdig objectivist. Al was hij huisvader van een groot gezin en predikant achtereenvolgens in twee werelddeelen, hij doorleefde niet vele sterke émoties, ook niet van de hoogere cultuur en de practische politiek. Maar op het huiselijk en kerkelijk gebied, waarop hij zich bewoog, betoonde hij een voorbeeldige trouw. Meermalen vond hij bestrijding van de zijde dergenen, die een meer ‘onderwerpelijke’ prediking begeerden, hoewel hij bij zijn pastoralen arbeid telkens sterk aandrong op den ‘verborgen omgang met God’.

Hoewel hij naar zijn eigen verklaring lang de studiën van Dr. A. Kuyper in ‘De Heraut’ met warme belangstelling volgde, kon hij zich niet vereenigen met de daarin ontwikkelde leer van een eeuwig genadeverbond, waarin alleen de uitverkorenen *waarlijk* bondgenooten waren. En diens beschouwing van de sacramenten enz. leidde tot een resultaat, waartegen Hulst evenzeer bezwaar had. Reeds in *De Wachter*, het door hem jarenlang geredigeerde weekblad, (Jrg. 23 No. 24) deelde hij deze bezwaren mede. In zijn *Supra en Infra* richtte hij zich tegen Dr. A. Kuypers voorstelling van den kinderdoop op grond van een ‘onderstelde verkiezing.’

De keer in zijn theologisch denken, waarbij hij sterk ‘voorwerpelijk’ werd, dagteekent van zijn verblijf te Ferwerd. Te voren was naar zijn eigen getuigenis zijn prediking meer een prediken van den ‘Christen’ dan van den ‘Christus’

geweest. Zijn latere *overdrijving* aan den anderen kant hield wel verband met zijn eng-dogmatische opleiding aan de hand van Aeg. Franckens bovengen. *Kern*, die saam te vatten is als een leer over het Wezen van God en Zijn werken, met een korte uiteenzetting omtrent Zijn wil voor het samenleven met den naaste. Nadat Hulst overtuigd was geworden dat de prediking 'leer' moest zijn, verstond hij deze laatste in den zin, dien hij er krachtens zijn opleiding aan hechtte. Toen hij te Ferwerd zich zette tot bestudeering van de dogmatiek, schreef hij er 1000 bladzijden van vol, zonder nog aan het einde te zijn. Eerst te Stadskanaal lukte het hem hetzelfde te doen in kortere bewerking.

Ondanks dit alles bleef de mystiek in de religie hem aantrekken. Uit zijn *Gedenkschriften* blijkt zijn drang om zijn naasten te winnen voor de verheerlijking Gods.

Hulst trad als predikant te Birdaard den 25^{en} Apr. 1850 in het huwelijk met Abeltje H. Hellenga, de oudste van vier weezen uit een naburige gemeente; zij overleed den 3^{en} Mei 1907, na veertien jaren geleden te hebben aan verlamming, gevolg van een beroerte.

Uit dit langdurig zeer gelukkig huwelijk werd o.a. een zoon geboren, die in N.-Amerika predikant is geworden.

Voor in de *Gedenkschriften* van L.J. Hulst vindt men diens sprekend portret.

Van hem zag het licht:

Gedurende zijn verblijf in Nederland: *Bijbelsche Geschiedenis-vragen.* - *Gereformeerde Bijbelsche Geloofsleer.* - Hij nam ook deel aan de uitgave der *Stuiverspreeken t. bevord. v. Chr. kennis en Chr. leven* d. Chr. Geref. predikanten. Amst. 1866, '67. 8°.

Na zijn komst in N.-Amerika verscheen van hem in druk:

Kerkje spelen. - *Supra en Infra. Een woord v. verdediging en toelichting der Confessioneel Gereformeerde leer en practijk omtrent de Praedestinatie en het Genadeverbond.* Nijkerk (1891). 8°. - *Kentering in de Verbondsleer.* - [Met Prof. G.K. Hemkes], *Oud en Nieuw Calvinisme.* - *Practische Verklaring der Openbaring van Johannes.* Gr.-Rapids. 1906. - *Drie en zestig jaren prediker. Gedenkschriften.* Kampen. 1913. 8°. (m. portr.) Als redacteur leverde hij jarenlang bijdragen in het N.-Amerikaansche orgaan *De Wachter.*

The United States Catal. Books in print Jan. 1912, p. 1209 vermeldt verder nog van hem: *Rede geh. bij geleg. van zijn?? jar. bedien. des Godd. Woords.* (Voor eigen reken. gedr.), en zijn medewerking aan *Uit eigen kring.* 52 Leerred. d. pred. der Geref. Kerk.

L i t t e r a t u u r : Zijn bovengen. *Gedenkschriften.* - *Chr. Encyclopaedie* (ond. red. v. F.W. Grosheide, J.H. Landwehr, C. Lindeboom en J.C. Rullmann) II, blz. 662, 663. - *De Heraut* N°. 1915-1919 (4, 11, 18, 25 Oct., 1 Nov. 1914) (art. Dr. W. Geesink).

[Jan van Hulst]

HULST (Jan van) werd geboren te Nijmegen den 24^{en} Aug. 1779 uit het huwelijk van Laurens v. Hulst en Gertruyda v. Eger (wier vader Ds. Peter v. Eger, Doopsgez. leeraar te Nijmegen was). Aan het Doopsgez. Seminarium te Amsterdam ontving hij zijn opleiding vanwege de gemeente onder ‘'t Lam’ (ingeschr. op de naamlijst der studenten aan gen. Semin. in Sept. 1796, daarna in het *Alb. v.h. Athenaeum* ald. in 1799). Den 11^{en} Febr. 1802 bevorderd tot proponent, ontving hij een beroep

naar Kleef en een naar Kampen; het laatste nam hij aan, waarna hij den 21^{en} Juni 1802 zich aan die gemeente verbond. In 1809 volgde hij een beroeping op naar Norden, waar hij den 19^{en} Oct. van dat jaar zijn intrede deed (m. Rom. I:16). Ook Emden verkoos hem tot leeraar, maar hij vond geen vrijheid daar heen te gaan. Wegens toenemende zwakte werd hem in 1844 een hulpprediker toegevoegd. Hij overleed te Norden den 12^{en} Nov. 1846.

Hij huwde te Leiden den 23^{en} Mei 1802 met Anna Herdingh, behoorende tot een ald. zeer bekende Doopsgez. familie. Als weduwe overleefde zij hem nog geen jaar. Twee der uit hun huwelijk geboren zoons werden Doopsgez. leeraar: *Laurens v.H.*, die van 1827 tot 1850 de gemeente van Emden diende, en *Willem v.H.*, pred. te Bolsward van 1831 tot zijn dood in 1885.

Afbeeldingen van J. v. Hulst worden niet vermeld.

Van hem zag het licht:

Chr. Abr. Wahl, *Geschiedk. Inleiding in alle de Boeken des Bijbels*, *geschikt ter voorbereiding tot een Christelijk Onderwijs in den Godsdienst*, *en ter aanwijzing eener juistere kennis en waardeering dezer Boeken voor Ongeleerden.* Uit het Hoogd. Den Haag. 1806. 8°. (Vgl. *Boekz.* 1807*a*, 231-239). - Jos. Lankester, *Een eenig schoolmeester onder duizend kinderen in eene school. Eene bijdrage tot verbetering der leerwijze en school-orde in de lagere volks-scholen.* Naar de Hoogd. vert. v. B.C.L. Natorp in het Nederd. overgebragt. Haarl. 1811. 8°. (Kon. Bibl.). - *Korte Geloofsbelijdenis in Vragen en Antwoorden, ten behoeve v. Min-geoefenden in den Godsdienst.* Norden. 1816. 8°. (Univ. Bibl. Leid.) - *Overdenkingen aan den Godsdienst geheiligd of Opwekkingen tot deugd en godzaligheid.* Uit het Hoogd. Gron. 1822-'23. 2 dln. 8° (Vgl. *Boekz.* 1823*a*, 377-383;*b* 544, 545; 1825*a*, 649-655). N. uitg. Naar het Hoogd. Amst. 1828. 2 dln. 8°. (Kon. Bibl.)

L i t t e r a t u u r : Hs. Borger, (niet geheel juist is hier de opgave van een paar jaartallen). - *Alb. Stud. Ath. Amst.*, blz. 59, 159. - Voorr. van v. Hulst voor: *Overdenkingen aan de Godsd. geheiligd* enz. - *Doopsgez. Bijdr.* 1881, blz. 102. - Meded. v.d. Heer W.M.C. Regt.

[Balduinus Hunnius]

HUNNIUS (Bauduinus of **Balduinus)** werd geboren te Stavenisse den 16^{en} Febr. 1654[1)] als zoon van Nicolaus Hunnius of van Hunne(n), predikant ald., en Jacoba Costenobel, die behoorde tot een bekend Middelburgsch geslacht. Zijn vader had zich vooral voor de Hervormde Kerk veel moeite gegeven, toen na den vrede van Munster nieuwe gemeenten moesten gesticht worden in de Baronie van Breda en het Markiezaat van Bergen-op-Zoom. Nadat de zoon reeds den 5^{en} Jan. 1665 zijn vader door den dood had verloren, kreeg hij zijn opleiding te Middelburg, waar hij in 1666 op de Latijnsche School kwam. Op zestienjarigen leeftijd moest hij met zijn beide broeders Jacobus en Nicolaas en zijn twee zusters, ook zijn moeder door den dood missen. Den 6^{en} Sept. 1672 werd hij ingeschreven als student te Leiden, waar o.a. Fred. Spanheim en David Knibbe zijn leermeesters waren. In 1675 bevorderd tot

1) Volgens het *Alb. Stud. L. Bat.* was hij bij zijn inschrijving als student (zie hierna) 20 jaar oud, hetgeen blijkbaar onjuist is.

proponent bij de Classis van Zierikzee werd hij den 9^{en} Febr. 1676 bevestigd te Oostburg. Vandaar vertrok hij naar St. Laurens en Brigdamme, waar

hij den 26^{en} Nov. 1690 beroepen was. Aldaar overleed hij den 1^{en} Oct. 1719.

Zelf leerling van Coccejus behoorde hij tot de Coccejanen. Dat men in Zeeland, en vooral op Walcheren, weinig met dezen was ingenomen ondervond hij in het eerste jaar van zijn bediening te St. Laurens, toen de kerkeraad zijner gemeente hem bij de Classis van Walcheren aanklaagde wegens 'verscheidene aanstootelijkheden en vreemde verklaringen', waarmede hij (naar beweerd werd) 'de gemeente beroerde'. De blijkbare toeleg daarbij om hem van zijn standplaats te verwijderen, mislukte evenwel.

Een preek door hem den 26^{en} Aug. 1691 gehouden te Vlissingen over de gelijkenis van den Rijken man en Lazarus, die hij op zonderlinge wijze verklaarde[1)], gaf den kerkeraad aldaar aanleiding de predikanten dier gemeente te verzoeken den predikant van St. Laurens hierover aan te spreken.

Meermalen elders begeerd bleef zijn bediening beperkt tot de beide bovengen. gemeenten, waar hij zich een ijverig en waardig voorganger betoonde. Hij was een bijzonder bekwaam man vooral in kerkelijke aangelegenheden, waarin hij veler vraagbaak was. De Walchersche Classis gaf hem opdracht in wel dertig zich voordoende kwesties. In 1711 was hij voorzitter van de buitengewone vergadering dier Classis, welke door de Staten van de vier Classes der Provincie was saamgeroepen tot onderzoek en afdoen der zaken van Gosuinus van Buytendijk, die als predikant van Schore en Vlake den 23^{en} Nov. 1711 was afgezet, omdat de Classis van Goes toen reeds Hattemistische gevoelens bij hem meende te kunnen aanwijzen.[2)] Door zijn optreden in deze zaak vooral won hij het vertrouwen ook van die kerkelijken, die hem vroeger vanwege zijn Coccejaansche gevoelens hadden tegengestaan.

Gedurende zijn verblijf te St. Laurens verschenen de meeste zijner geschriften, die meerendeels betrekking hebben op de kerkelijke geschillen zijner dagen. Vooral zijn *Zeeuwsche Buise* heeft lang na zijn overlijden beteekenis behouden voor de kennis der streken bezuiden de Schelde. Dit boekje getuigt van zijn helder oordeel en groote belezenheid. Eenige brieven van Hunnius zijn bewaard gebleven, o.a. een d^{o} 6 Juni 1691 namens den kerkeraad van St. Laurens geschreven aan de Classicale vergadering te Domburg, en een in eigendom van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen en bewaard in de *Zelandia illustrata* II, blz. 345. Deze brief vertoont als sluiting een lakafdruk van een wapenschild, waarop een hertekop staat afgedrukt.

B. Hunnius is tweemaal gehuwd geweest 1° met Catharina Eduarts, dochter van Jacobus Eduarts, pred. te Cadzand (te voren te Nieuwvliet). Een veelbelovende zoon uit dit huwelijk, Balduinus genaamd, overleed in 1704 als student te Franeker; 2° te Sluis den 3^{en} Dec. 1685 met Cornelia Caan Cornelisdr. Uit dit huwelijk overleefden hem twee zoons: Cornelis Hunnius, advocaat en gemeente-secretaris te Middelburg, en Jacobus Hunnius, die in 1725 predikant te Hoek bij Terneuzen werd en reeds in 1728, nog geen 25 jaar oud, ald. overleed.

1) Zie over deze verklaring: Kist en Royaards, *Ned. Arch. v. K.G.* I (1846), blz. 273n.
2) Deze Gos. v. Buytendijk, gelijknamige kleinzoon van den bekenden Dordtschen predikant (*Biogr. Wdb. v. Prot. Godg. in Ned.* I, blz. 734-737), veroordeelde, voor de Coetus ter verantwoording geroepen, in krasse bewoordingen de Hattemistische gevoelens, maar omhelsde deze toch in later tijd op onmiskenbare wijze.

Portretten van Bald. Hunnius worden niet vermeld.

De door hem uitgegeven geschriften zijn:

De Wagen der Cherubim of 't Gesigte v. Ezechiël aan de Riviere Chebar, behelsende des Heeren vertrek uit Canaän na Babel, als een afbeeldsel hoe de Heere by syn Volk woonen zoud' in het Babel des Antichristendoms. Dordr. 1707. 4°. - *Zions Lov-Gejuyg, synde een verhandeling v.d. Spreuke tegen den Koning van Babel, Jes. 14. vs. 3, 23, sinnebeeldig op den Val v. 't Groote Babylon toegepast.* Dord. 1709. 4°. - *Nederlands Bekommernissen over de Verbreekinge Josephs, behelsende een tafereel v.d. stryd des Lydens, die de Kerke des N.T. voor, of in de landen der Heidenen en daarna in 't ryke des Antichristendoms en vooral in Vrankryk is overgekomen* enz. Amst. 1709. 4°. - *Voorberigt ter Rechtveerdiging v.d. handelingen v. d' E. Coetus geh. tot Middelburg in den jare 1711, of Getrouwe Raad aan d'hr Gozuinus v. Buitendyk.* Middelb. 1712. 8°. - *Kerkel. Regtspleginge hoe te houden; opdat de Waarheid des Euangeliums by de Gemeinte verblyve, tegen d'Apologie v. d'h. G. v. Buitendyk.* Middelb. 8°. - *Neerlands Rust en Vrijheid gebouwd op de zuivere en onbevlekte Geref. Godsdienst tot opwekking v. die gene, die de Kerke eedshalven voesteren, en die de zelve door 't werk harer bedieninge vorderen moeten.* Middelb. (1713). 8° (J. Broekema, *Cat. Prov. Bibl. Zeel.*, blz. 427). - *De Weegschale des Heiligdoms, toonende dat het geluk v. des Heeren Volk, en vooral in Nederl. v. tyd tot tyd, t'sedert haren uitgang uit 't Babel des Anti-christendoms, is geëvenaard na de mate v. haren yver in en voor de suivere Godsdienst.* Middelb. 1714. 4°. (J. Broekema, als boven). - *Het Statische Vlaanderen of de Zeeuwsche Buise met de veranderinge, die het zeewater aan de Zeeuwsche eilanden heeft gegeven en die welke het naburig Vlaenderen zyn overkomen.* Middelb. 1718. 8° (Kon. Bibl.)

De Middelburgsche predikant en hoogleeraar Ger. van Hemert gaf omstreeks 1734 enkele van Hunnius' verhandelingen uit. Die, welke volgens de la Rue t.a.p. in 1741 persklaar lagen, waren de volgende:

Aanleiding tot het regte verstand v.h. Prophetisch woord of eene openhertige Redenwisselinge v.d. duistre plaatsen van 't Prophetische Woord, 2 dln. - *'t Ligt uit de Duisternisse der Antichristendoms of de Morgensterre, opgegaan door 't eeuwig Evangelium. - De Geluksaligheid v.d. Kerk in dien tyd des Eindes, zynde een Vervolg v. 't voorgaande werk. - Het nieuwe Jerusalem of de Kerk na die luister, diese vertonen sal, na dat de VII Phiolen sullen syn uitgegoten. - De Geestelyke Verrekyker, vertoonende den regten stand v.d. Godsdienst, vooral in Nederland, met een wydloopige Voorafspraak, aan d'Eerw.* **Classis** *v. Walcheren.* - **Pietas Ordinum Zelandia** *of Godvrugtigheid v.d. Heeren Staten v. Zeeland, betoond in de uitneemende sorge, die deselve hebben laten zien in den opbouw v. onse Republyk, en vooral in de voesteringe v. onsen Godsdienst.*

Verscheiden handschriften van Hunnius schijnen te zijn verloren geraakt; althans zij zijn later niet uitgegeven, o.a. korte Verklaringen van enkele Bijbelboeken en hoofdstukken, eene korte Verhandelinge over de Geestelyke Goederen, een kort Historisch Verhaal van den Olijfberg of de Kerken onder het Kruis in

West-Vlaanderen[1)], en eenige Aanmerkingen over de geschillen tusschen de Professoren

1) Nagtglas a.w. blz. 430 noemt deze en de onmiddellijk daarvóór genoemde verhandeling als weggeraakte handschriften van Hunnius. In het *N. Ned. Biogr. Wdb.* t.a.p., waar naar Nagtglas verwezen wordt, worden beiden vermeld als door G. v. Hemert uitgegeven.

Driessen en Wittichius naar aanleiding van de *Dissertatio de Natura Dei* van laatstgen. (Zie voorts de la Rue, a.w., blz. 466, 467).

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 456, 457. - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz. 156, 157. - de la Rue, *Gelett. Zeel.*, blz. 463-467. - Nagtglas, *Levensber.*, blz. 429-431. - *N. Biogr. Wdb.* III, k. 621, 622 (art. Mej. C. de Waal). - Paquot, *Mémoires.* I, p. 481-483. - *Boekz.* 1719*b*, 492. - Frederiks en v.d. Branden, *Biogr. Wdb.* blz. 381. - *Ned. Arch. v. K.G.* IV (1844), blz. 186. - Ermerins, *Zeeuwsche Oudheid.* I, blz. 228, 229. - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 578. - *De Ned. Leeuw* 41e Jrg. (1923), k. 32. - *Doopsgez. Bijdr.* Jrg. 1874, blz. 31; Jrg. 1875, blz. 68v.

[Adriaan Isaac Snouck Hurgronje]

HURGRONJE (SNOUCK) (Adriaan Isaac), genoemd naar zijn oom A.I. Snouck Hurgronje, raad te Vlissingen enz., werd geboren te Middelburg den 9en Apr. 1780 als jongste zoon uit het huwelijk van Mr. Steven Matthys Sn. H. en Anna Catharina Elias. Hij behoorde tot het bekende geslacht, dat terug te leiden is tot Isaac Hurgronje, die in de tweede helft der 17e eeuw, in eenvoudigen levenskring geboren, bediende was op het destijds vermaarde handelskantoor van de gebroeders Lampsins te Vlissingen, en wiens vader Jean om des geloofswil uit St. Venaud (N. Frankrijk) in 1644 was uitgeweken. Deze Isaac Hurgronje werd later Burgemeester van Vlissingen en bekleedde ook den voordeeligen post van vendumeester der admiraliteit. Zijn snel toenemende rijkdom was aanleiding dat menig pamflet uit wangunst tegen hem het licht zag.

De hier beschreven Adriaan Isaac Sn. H. was een kleinzoon van Mr. Jacob Hurgronje Isaaczn, Burgemeester van Vlissingen, die in 1734 trouwde met Erkenraad Snouck, uit het Dordrechtsche geslacht van dien naam. Uit dit huwelijk werd de vader van A.I. Sn. H. geboren, die Griffier van de munt en directeur der societeit van Essequebo was.

Den 22en Juni 1797 werd Adr. Is. Sn. H., tegelijk met zijn ouderen broeder Jacob Sn. H. (later lid van Gedeputeerde Staten van Zeeland en van 1835-1845 lid van de Staten-Generaal) als student te Utrecht ingeschreven. Hij promoveerde ald. den 2en Nov. 1804 tot Theol. Doctor na verdediging van een proefschrift over de voornaamste O. Tische voorzeggingen omtrent de uitstorting van den Heiligen Geest.

Den 25en Jan. 1804 praeparatoir geëxamineerd door de Classis Amersfoort en den 4en Apr. 1804 peremptoir door de Classis Z.-Beveland te Goes werd hij den 29en d.a.v. bevestigd te 's-Gravenpolder door Ds. A. Buyt, pred. te Nisse (m. 2 Tim. IV:5*b*; intr. m. Joh. VII:16*b*). In datzelfde jaar werd hij benoemd tot directeur van het Zeeuwsch Genootschap te Vlissingen. Den 10en Nov. 1805 preekte hij afscheid te 's-Gravenpolder (m. Fil. IV:19, 20), waarna hij den 24en intrede deed te Middelburg (m. 2 Cor. V:19*b*), na bevestigd te zijn door Ds. P.H. van Lis, pred. ald. (m. leerr. ov. Joh. XXI:6, die in druk is uitgegeven). In Dec. 1815 bedankte hij voor een beroep naar 's-Gravenhage. Den 3en Mei 1829 herdacht hij zijn 25jarigen dienst te Middelburg (m. Gal. VI:14). Wegens lichaamszwakte verkreeg hij met ingang van 1 Juli 1844

emeritaat salvo honore. Den 30^{en} Juni preekte hij afscheid (m. Hebr. XIII:20, 21). Hij overleed te Middelburg den 25^{en} Maart 1849.

Hij was een man van grooten invloed in de Middelburgsche gemeente, waar hij door zijn kunde, zijn onbekrompen weldadigheid en zijn christelijken wandel in buitengewone mate de achting en liefde genoot van rijk en arm.

Den 30en Nov. 1815 werd hij benoemd tot correspondeerend lid der Provinciale regeering voor de zaken der Hervormde Kerk in Ned.-O. en W.-Indië. Gedurende vele jaren was hij secretaris van het Prov. Kerkbestuur van Zeeland. Hij was Ridder in de Orde van den Ned. Leeuw.

Met zijn tweede echtgenoote bewoonde hij het huis 'De Halve Maan' op de Rouaansche kade te Middelburg. Des zomers hield hij verblijf op zijn buitenplaats 'Veldzigt' even buiten de stad aan den Vlissingschen weg.

Hij huwde 1o den 20en Mei 1806 met Anna Helena Gerardina van Citters, geb. te Suratte in Bengalen (overl. 1830), 2o met Johanna Adriana Maria Lambrechtsen, geb. te Vlissingen (overl. op 'Veldzigt' 1864).

Uit beide huwelijken werden kinderen geboren; een van die was *Aarnout Marinus Snouck Hurgronje*, geb. 11 Juni 1810, overl. 8 Mei 1864, bevorderd te Utrecht tot Theol. Dr. den 22en Juni 1837 na verdediging van een *Specimen hermeneutico-Theol: De memborum concinnitate in Pauli ad Romanos epistola.* Tr. ad. Rh. 1837. 8o. (*Waarh. in Liefde.* Jrg. 1838. III, blz. 1369). Hij was pred. resp. te Veere (1837), Middelburg (1844), en was evenals zijn vader bijzonder geëerd in de Zeeuwsche hoofdstad. (Van hem bestaat een portr. op 40jarigen leeftijd. Te halver lijve rechts v. voren, in gewone kleeding. Lith. d. J.P. Berghaus bij Trap te Leiden. Gr. fol. (vgl. v. Someren, *Cat. v. Portr.* II No 2667).

Een jongere zoon was *Jacob Julianus Snouck Hurgronje*, geb. 28 Sept. 1812, overl. 12 Sept. 1870. Hij promoveerde met den kap te Utrecht tot Theol. Dr. den 7en Juni 1830, na verdediging van een *Specimen hermeneutico-theol. De parallelismo memborum in J. Christi dictis observando.* Fr. ad. Rh. 1836. 8o (*Godgel. Bijdr. over 1836*, blz. 824-838). Hij was pred. resp. te Gapinge (1837), Colynsplaat (1840), Tholen (1844) en werd den 3en Mei 1849 'wegens trouwelooze verlating' van zijn ambt door het Prov. Kerkbestuur van Zeeland van zijn bediening ontzet.

Van Dr. Adr. Is. Sn. Hurgronje bestaat een portret hem voorstellende in 1844. Te halver lijve, links en v. voren in gewone kleeding m. ridderorde. Lith. n. Richter door J.P. Berghaus. 1850 gr. fol. (Vgl. v. Someren, *Cat. v. Portr.* II, No 2666). Ook in de *Zelandia illustrata* (I, blz. 292) komt van hem een portret voor, teekening in kleuren.

Van A.I. Snouck Hurgronje zag het licht:

Diss. inaugur. de praecipuis vaticiniis V.T. quibus effusio Spiritus S. diebus Messiae exspectandi praenuntietur. Traj. ad Rh. 1804. 8o. (Univ. Bibl. Utr.). - *Godsd. Opwekking aan de Nederd. Herv. Gem. te Middelburg*, *bij het openen der Nieuwe Haven op den 9den Aug. 1817*, uitgespr. op Zond. den 16en d.a.v., des voorm. in de Nieuwe Kerk, (opgedr. aan Z.M. den Koning). Middelb. 1817. 8o (*Boekz.* 1818*a*, 693-695). - *Tweetal leerred.* Middelb. 1845. 8o. - *Nagelaten Leerredenen.* Middelb. 1849. 8o (uitgeg. na zijn overlijden door zijn zoon Dr. A.M. Sn. Hurgronje).

L i t t e r a t u u r : Levensbeschrijving door hemzelf opgesteld, en uitgegeven door zijn oudsten achterkleinzoon Iz. C.L.M. Lambrechtsen, Heer van Ritthem, in 20 ex. (niet in den handel); een dezer ex. bevindt zich in het fam. archief. Toespr. aan zijn nagedachtenis gewijd, door den voorzitter van het Zeeuwsch Genootsch. Prof. B. de Jonge uitgespr. in de Jaarvergad. v. dit Genootsch. na zijn verscheiden en opgenomen

in de notulen). - Hs. Borger. - Nagtglas, *Levensber.* blz. 431-435. - Jhr. A.W.J. Snouck Hurgronje, *Geneal. der fam. Sn. Hurgronje* (niet in den handel)

blz. 17. - *Ned. Adelsboek.* Jrg. 1925, blz. 331. - *St. v. W. en Vr.* 1849. I, 453, 454. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.* k. 188. - *Arch. v. K. Gesch., inz. v. Ned.* IX (1838), blz. 500.

[Franciscus van Husen]

HUSEN (Huisen) (Franciscus van of **ab)**, geboren te Groningen, werd ingeschreven als student aan de hoogeschool van zijn vaderstad den 11^{en} Juni 1646, later op zes en twintigjarigen leeftijd aan die te Leiden den 31^{en} Mei 1657. In 1661 als proponent bevestigd te Wetsinge (Ommelanden) overleed hij aldaar in 1679.

Hij was een aanhanger van de Calvinistische leer. Dat hij de studie bleef beoefenen blijkt uit zijn hieronder vermelde uitgave van den commentaar van den Joodschen Schriftgeleerde Abrabanel, door hem van aanteekeningen voorzien, waarvan de bedoeling was de Statenvertaling te rechtvaardigen en de dwalingen van den Rabbijn te weerleggen door tegenover hem andere Rabbijnen aan te halen.

Hij bezorgde deze uitgave zonder voorrede van den vertaler en met door hem onderteekende opdracht aan de Staten van Groningen.

Hij was gehuwd met Helena Crassus.

Afbeeldingen van hem zijn niet bekend.

De titel van zijn bovenbedoelde uitgave luidt:

Praemissum prooemium in duodecim Prophetas Minores Latinitati Donatum, *Unà cum Notis suis.* L.B. 1687. 4° (Univ. Bibl. Leiden).

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 458. - Paquot, *Mêmoires.* III, P. 553. - Glasius, *Godg. Ned.* II, 157. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* IV, k. 792 (art. Dr. G.A. Wumkes). - *Alb. Stud. Gron.* k. 55. - Id. *L. Bat.*, k. 458. - Brucherus, *Gedenkb.*, blz. 165. - *Gron. Volksalmanak v.h. jr. 1911*, blz. 88.

[Franciscus van Husen]

HUSEN (Huisen) (Franciscus van, **ab)**, zoon van den Rector Franciscus van Husen, die de Latijnsche taal onderwees te Workum (van 1716 tot aan zijn overlijden in 1628), en kleinzoon van zijn hiervóór beschreven gelijknamigen grootvader, werd geboren te Leeuwarden en den 12^{en} Sept. 1722 ingeschreven als student te Franeker. Den 12^{en} Apr. 1726 werd hij, na toegelaten te zijn als proponent, bevestigd te Dronrijp door Ds. Nic. Westingius, pred. te Peins, en Tarquinius Brakel, pred. te Schingen, waarna hij den 19^{en} intrede deed (m. Jer. I:6-8). Den 13^{en} Apr. 1733 werd hij uit zijn ambt ontzet. Hij maakte zich schuldig aan verregaande dronkenschap.

Hij behoorde tot de naderhand dusgenoemde ‘ernstige Coccejanen’, die aanvingen op een verbeterde manier te preeken. Zijn hieronder vermelde preekbundel bevat echter sterke proeven van de allegorische en typisch-Coccejaansche tekstverklaring.

Portretten zijn van hem niet bekend.

Hij gaf in druk uit:

Het Koninglyk Hogepriesterdom v. Vorst Messias, *Verheerlijkt en betoogt in acht Kerkredenen over den CX Psalm.* Hierbij werden door den schr. gevoegd: *twee leerredenen*, *dienende ter aanleiding t. verhandeling v.d. Heid.*

Catechismus, *I. de Wortel der Sake*, *waer in de gantsche Godtgeleerdheid*, *II. de Keten der Bijbelsche Troostgronden*, *waar in de geheele Heid. Cat. schetz-wyze verklaard wordt.* Franeker en Leeuw. 1731. 4° (Univ. Bibl. Leiden). (*Boekz.* 1731*b*, 607).

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 458. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* IV, k. 792 (art. Dr. G.A. Wumkes). - Greydanus, *Pred. Cl. Franeker*, blz. 25. - Romein, *Pred. Friesl.* blz. 254, 255. - Cuperus, *Kerk. leven in Friesl.* I, blz. 189.

[Abraham Dirk Husson]

HUSSON (Abraham Dirk), zoon van Abr. Husson en Grietje Oudewortel, geboren te Amsterdam den 7^{en} Juni 1819, werd ingeschreven aan het Athenaeum van zijn vaderstad voor den cursus 1837, '38, daarna aan de academie te Utrecht den 3^{en} Sept. 1839, en vervolgens den 13^{en} Dec. 1839 aan de Leidsche hoogeschool. Den 3^{en} Mei 1843 toegelaten tot de Ev. bediening door het Prov. Kerkbestuur van Utrecht, werd hij den 13^{en} Apr. 1845 bevestigd te Midwoud door Ds. J.S. van Staveren, pred. te Oostwoud (m. Mt. XVII:5*b*; intr. m. 1 Cor. III:7). Hij overleed ald. den 12^{en} Sept. 1847.

Van dezen jong gestorven predikant bevat de *Boekz.* 1843*b*, 488-494: *De Heer is met de Zijnen. Een woord v. bemoediging*, *den Protestantschen belijder toegesproken.*

L i t t e r a t u u r : *Alb. Stud. Ath. Amst.*, blz. 59. - Id. *Rh.-Traj.*, k. 328. - Id. *L. Bat.*, k. 1318.

[Hutsinger]

HUTSINGER (Hutzing, **Hutzinge)** (Dr. Enoch), afkomstig van Dantzig, tot Theol. Docter gepromoveerd te Wittenberg, daarna Professor in de Logica en in de Hebreeuwsche taal in zijn vaderstad, was Hoogleeraar in de Theologie te Rostock, toen hij den 15^{en} Aug. 1643, na er kort te voren een preekbeurt te hebben vervuld, voor een jaar tot predikant bij de Luthersche gemeente te 's-Gravenhage werd aangenomen, onder beding, dat hij goede getuigschriften omtrent zijn leer en leven kon overleggen van den Hertog van Mecklenburg en van de Theologische Faculteit te Rostock; zijn getuigschrift was echter ‘zeer slecht en koud’. Elders had hij al veel twist verwekt, en ook hier ontstond door zijn optreden beroering. Tot driemaal toe, den 17^{en} Mei, den 25^{en} Mei en den 9^{en} Dec. 1644 werd hem wegens twistgierigheid de dienst opgezegd, ten slotte in de algemeene vergadering, waar de Rijksgraaf en andere aanzienlijken hem ernstig over zijn gedrag onderhielden. Een schriftelijk afscheid, hem door een notaris onder getuigen gegeven, scheurde hij in stukken, waarna hij den kerkeraad dagvaardde. Een nader ingesteld onderzoek had tengevolge dat hem verboden werd den preekstoel te betreden, waarna hij, zonder afscheidspreek te houden, den 23^{en} Febr. 1645 vertrok. Hierna diende hij eenigen tijd als veldprediker. Hij overleed als buitenambtelijk persoon den 7^{en} Juni 1678 te Rostock.

Afbeeldingen zijn van hem niet bekend.

Van hem zag het licht:

Dissertatio de ministerio ecclesiastico. - Trost-predigt über das Evangelium von der Wittwen zu Naïn.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 459. - Jöcher, *Gelehrten Lexic.* II, k. 1792. - Domela Nieuwenhuis, *Gesch. der Ev. Luth. gem. te 's-Gravenhage*, blz. 14, 15. - J. Loosjes, *Naamlijst der Luth. predikanten ... in Ned.*, blz. 130.

[Albert Arnold Huttenus]

HUTTENUS (van Hutten) (Albert(us) Arnold(us), geboren te Nijmegen den 12^{en} Mei 1587, ontving aldaar voorbereidend onderwijs en studeerde vervolgens te Franeker, waar hij zich onder leiding van J. Drusius vooral in de Oostersche talen bekwaamde. Daarop vertrok hij naar Sédan, om daar voor rekening der stad Nijmegen zijn studiën te voltooien. Hij werd er straks aangesteld als hoogleeraar in de Hebreeuwsche taal. Als student had hij aldaar behalve de liefde zijner professoren de genegenheid weten te winnen van Hertog Hendrik van Bouillon, die met Elisabeth, een dochter van Prins Willem van Oranje gehuwd was. Gaarne had Sédan den jongen, be-

gaafden geleerde behouden, die er van zijn kant ook gaarne gebleven was, maar zijn Nijmeegsche 'betaalsheeren' riepen hem tot den dienst in het vaderland terug. Zoo keerde hij weer naar hier, in het bezit van zeer loffelijke getuigschriften o.a. van professoren te Sédan, waar hij na zijn vertrek opnieuw werd begeerd als hoogleeraar. Het stond hem echter niet vrij aan dit laatste gevolg te geven.

Als proponent toegelaten werd hij in 1616 bevestigd te Neerbosch. Prinses Emilia, volle zuster van Prins Maurits en van Maria, de weduwe van Graaf Philips van Hohenlohe, leerde hem tijdens haar verblijf in het Nijmeegsche kennen en was zoozeer met hem ingenomen, dat zij hem aanbeval aan hare zuster Maria, die namens haar in Spanje vertoevenden broeder Philips Willem de regeering uitoefende over het Graafschap Buren. Deze aanbeveling had ten gevolge Huttenus' beroeping naar Buren nog in datzelfde jaar. Gravin Maria eischte dat de Classis hare keuze zou approbeeren. Zoo gebeurde het ondanks den wensch van velen in de gemeente van Buren, die Huttenus niet begeerden eensdeels omdat men het recht der Gravin in dit opzicht betwijfelde of ontkende, anderdeels omdat men bezwaar had tegen de gebleken Remonstrantsche gevoelens. 'In weerwil van den Kerckenraed' had zijn bevestiging te Buren 'door last van de Overigheijt'[1] plaats door Corn. Leoninus, pred. te Asperen, die naar aanleiding hiervan in conflict geraakte met de Classis (blijkens de Resolutiën der Classen van Gorcum en Buuren den 21^{en} Sept. 1618 had later de verzoening plaats).

Evenals zijn gelijkgezinde ambtgenooten N. Hartsoecker te IJsselstein en Th. Bomius te Beusichem zocht Huttenus volgens de Class. Resolutiën twist in de Classis ten ende redenen te vinden ten einde zich van haar te separeeren. (Cl. Leerdam den 4^{en} Sept. 1618, Art. 10).

Gedurende het leven van zijn Beschermvrouwe *gevoelde* Huttenus zich veilig, maar toen Maurits in 1618 het Graafschap erfde, veranderde dit. Aanstonds werden toen nl. de predikanten van de omliggende plaatsen aangewezen om nevens Huttenus den dienst te vervullen.

Den 8^{en} Oct. 1618 verscheen deze mede in de Z.-Hollandsche synode te Delft, welke op dien dag geopend, duurde tot den 6^{en} Nov. Maar reeds bij het begin der vergadering werd hem met den gelijkgezinden Ds. Th. Boom uit Beusichem gelast 'op te staan als geen stem hebbende in dese vergaderinge, doch by sooverre sy etwes hadde voor te stellen, dat sy den synodus sulcks tsyner gelegentheyt souden voordragen'. Slechts een paar maanden later bezochten de Gedeputeerden der Delftsche synode, die aangewezen waren, om gesterkt door eenige commissarissen uit de Prov. Staten de Remonstrantsche predikanten te verwijderen, ook Buren, hoorden er Huttenus' verantwoording aan en schorsten hem den 5^{en} Jan. 1619. Deze was er echter verre vandaan zijn gevoelens te herroepen; hij bleef integendeel op verzoek van eenige ingezetenen preeken. Den Baljuw, die op Paaschmaandag en den d.a.v. dag zulke bijeenkomsten zocht te verstoren, werd door den eigenaar van het huis, waarin zij plaats hadden, de deur gewezen.

Huttenus zegde aan de Z.-Hollandsche synode te Leiden (23 Juli-17 Aug. 1619 gehouden) in een brief 'met galle overgoten' zijn dienst op en bleef hier en daar in

1) *Weghwijser tot de Classicale Resolutiën des Eerw. Classis van Buuren*, *Beginnende met den jaren* 1603, *den* 3 *Maij door last des E. Classis te samengestelt by Gerbrandum Schutter. XVICLXIX.*

het geheim in Remonstrantschen zin prediken, waarbij hij meermalen in levensgevaar verkeerde; zoo o.a. den 20^{en} Oct. 1619 bij Krooswijk buiten Rotterdam, waar hij soms voor meer dan 3000 menschen, onder wie van de voornaamsten der stad, vroegpreek hield, totdat stortregens en het optreden der soldaten den ijver bluschten.

Den 27^{en} Nov. d.a.v. werd hij gebannen en in 1621 te Buren geëxcommuniceerd. Hij bleef daarna evenwel met Paschier de Fijne, Boom en weinige anderen in het land en zette zijn prediking voort.

Na eerst door de 'vergadering in de schuilplaats' aangewezen te zijn voor de bediening te Leiden, de Overrijnsche dorpen, Warmond en Noordwijk, werd hij tegen het einde van 1631 aan de Rotterdamsche gemeente toegevoegd, aanvankelijk voor eenige maanden, daarna den 27^{en} Febr. voor vast. Maar den 1^{en} Maart d.a.v. kreeg hij vergunning eenige maanden als bij leening te gaan 'naar Nimwegen, zijne vaderlijke stad, aan welke hij zeide grootelijks verbonden te zijn, om de zaak der Remonstranten (die de broeders wisten tot Nijmegen in misverstand geraakt te zijn) aldaar wat te regten en in ordre te brengen'. Daarop kwam den 17^{en} Aug. bij Directeuren het verzoek van Nijmegen in, om Huttenus als gewoon leeraar te mogen behouden; dit werd evenwel geweigerd om zijn verbintenis aan Rotterdam, doch hem werd vergund dat zijn leening tot Mei 1633 zou duren. Ten slotte duurde zij echter tot op het vertrek van Episcopius van Rotterdam in Oct. 1634. Inmiddels hadden de Remonstranten te Hoorn in 1632 bij de invoering der vaste bediening hem genoemd als een der twee door hen begeerde predikanten.

Na zijn terugkeer uit Nijmegen bleef hij te Rotterdam tot 1639, toen hij een beroeping opvolgde naar Noordwijk. Daar was hij werkzaam tot 1643. In dat jaar werd hij met de Amsterdamsche predikanten Niëllius en Praevostius aan Prof. Curcellaeus (Etienne de Courcelles) terzijdegesteld om het onderwijs in de godgeleerdheid en den preekdienst onder elkander te verdeelen. Hij kweet zich van deze opdracht tot 1649, toen hij naar Nijmegen terugkeerde. Volgens Paquôt (t.a.p.) oefende hij daar ook de geneeskunde uit. Hij werd er in, misschien reeds vóór 1658, door proponenten in zijn dienst ondersteund, en den 19^{en} Maart 1659 op emeritaat gesteld om zijn hoogen ouderdom en indispositie, met erkenning van zijn langdurigen en moeilijken arbeid ten dienste der Rem. Broederschap. Hij overleed te Nijmegen den 25^{en} Oct. 1663.

Hij behoorde tot de hoogst aangeschreven Remonstrantsche predikanten, wier bezit de voornaamste gemeenten elkander betwistten. Hij was iemand, die zich afkeerig betoonde van alle gezag, dat het eene lichaam over het andere zou uitoefenen. Dit bleek o.a. toen een ernstig conflict in de Broederschap ontstaan was over de sluiting van de Kerkekamer te Rotterdam voor het Vrijdagsche College der Vrije Prophetie. In dit geschil stond Huttenus tegenover de beide Lansbergens. Misschien verklaart dit ook de korstondigheid van zijn verblijf te Rotterdam.

Aan verschillende bijeenkomsten van Remonstranten (o.a. aan hun Classicale vergadering te Leiden 6 en 7 Juni 1625) nam hij deel. Ook maakte hij deel uit van de commissie van toezicht op het drukken en distribueeren der Remonstrantsche boeken, en nam hij met Niëllius de zorg op zich voor het drukken van een Remonstrantsche Confessie, die volgens besluit van de Antwerpsche vergadering van 1619, door Episcopius was opgesteld, en waarvan de (oorspronkelijke) Latijnsche tekst in Apr. 1622 het licht zag.

Dat hij om zijn wetenschappelijke bekwaamheid gunstig stond aangeschreven blijkt mede hieruit, dat hij behoorde tot degenen, die in de Nat. Synode te Dordrecht genoemd werden als in aanmerking komende voor het werk der Bijbelvertaling. Het staat wel vast dat hij, met zijn Remonstrantschen collega D. Camphuysen te Vleuten, tot die taak werd voorgedragen door de drie Remonstrantsche afgevaardigden uit de Provincie Utrecht.

Van Huttenus bestaat een portret, borstb. links, in omgeslagen mantel. Met 10 reg. vers v. G. Brandt. Naar G. Flinck, door H. Bary. kl. fol. (Vgl. Muller, *Cat. v. Portr.* N° 2665).

Van hem zag het licht:

De gemeene Vragen v.d. genaamde Catholyken den Gelove rakende, voorgestelt door den E.H. Laurentium Beyerlinc, Aertspriester en Canonick der Cathedrale kercke tot Antwerpen; mitsgaders de rechtzinnige Cathol. antwoorden op deselve vraghen ghegheven door Alb. Huttenus.... Eerste dl,[1] *vervatende een naeckte ontdeckinghe der principaelste fondamenten v.d. Roomsche religie.* Amst. 1632. 4° (Rem. Bibl. Amst.). - *Antwoorden op vier Vraghen v.e. Paepsch priester aan een Remonstr. Predikant*, *Gestelt tot ontdeckinge v.d. voornaemste sophisteryen*, *waer mede de Papisten omgaen om de eenvoudige te verstricken ende tot hare secte te trecken.* Rott. 1640. 8° (Rem. Bibl. Amst.). - *De volcomentheyt ende klaerheydt v. 't woord Gods*, *vervaet in de H. Schrift*, *in alle saken ter saligheydt noodig, verdedight tegen de tegenwerpingen der Papisten*, *begrepen in* **Thien vragen**, *die by een priester v.d. Paepsche secte zynde ghestelt*, *tot eeniger ontrustinghe ende versterckinge v. alle Christenen.* 's-Gravenh. 1641. 8°, (Rem. Bibl. Amst.). - *Bom-ijs v. 't Sacram. des autaers, d.i. vertooninghe v.d. nietige redenen ende .... uytvluchten die Christianus Philalethes heeft weten te halen uyt de Paepsche leeraers. voornem. uyt den Cardinaal R. Bellarmino*, *voor de leere v.d. Transsubstantiatie*, *teghen de waerheydt v. 't Sacrament des lichaems ende bloedts Christi*, *de welcke wordt verclaert en bevestigt uyt de H. Schrifture*, *Reden*, *en getuygenissen der Oudtvaderen en Paepsche Schrijvers.* Amst. 1642. 4° (Rem. Bibl. Amst.).

Ook is hij de schrijver van de *Siekentroost*, die in de latere drukken van J. Wtenbogaerts *Onderwysingen in de Chr. Religie* (na 1640) opgenomen is en door laatstgen. was goedgekeurd.

Een brief van Huttenus (d^{o} 30 Apr. 1625), aan Frans v. Limburgh, n. aanleiding van het sterven van diens vader, is afgedrukt in: *Troost der Geloovigen In 't Afsterven hunner Vrienden Begrepen in verscheide Brieven v. geleerde mannen* (verz. d. Joh. Molinaeus). Amst. 1695, blz. 115-117.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 459. - Paquôt, *Mémoires.* I (1755), p. 520, 521. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* III, k. 627, 628 (art. v. Dr. H.D.J. v. Schevickhaven). - Brandt, *Hist. der Ref.* II, III, IV (reg.). - Adr. v. Cattenburgh, *Biblioth. scriptorum Remonstr.*, p. 96-99. - Reitsma en v. Veen, *Acta* III (reg.) - Knuttel, *Acta.* I (reg.). - A. Cattenburgh, *Biblioth. scriptorum Remonstr.*, p. 96-99. - A. des Amorie v.d. Hoeven, *Tweede Eeuwfeest v. h. Semin. der Remonstr.*, blz. 39, 100. - *Kron. v.h. Hist. Genootsch.* IV, blz. 255. -

1) Het 2de dl. schijnt nooit verschenen te zijn tenzij een der volgende werken als zoodanig te beschouwen is.

J. Tideman, *De Remonstr. Broederschap. Biogr. Naaml. v. hare Prof.*, *Pred. en Propon.* 2e dr. (reg.) - Dez., *De Stichting der Rem. Broederschap.* I, II (reg.). - H.Y. Groenewegen, Het *Remonstrantisme te Rotterdam*, in: *Rotterdam in den loop der eeuwen.* II, 2e ged. 5e st., blz. 97, 98. - *Arch. K. Gesch.* 1e st. V (1834), blz. 118; VII (1836), blz. 56, 103, 141, 369; X (1840), blz. 313-315; 2e S. IV (1844), blz. 15. - Rogge, *Wtenbogaert*, III, blz. 326[4]. - Dez., *Biblioth. v. Remonstr. Gesch. Amst.* I, blz. 168, 169. - C.D. Sax Jr., *Carolus Niëllius*, blz. 129. - Duker, *Voetius* (reg.).

[Theodoor Cornelis Reinier Huydecoper]

HUYDECOPER (Theodoor Cornelis Reinier) werd den 13en Febr. 1805 te Hoorn geboren als eenig kind uit het huwelijk van Jan Willem Huydecoper, Burgemeester ald., en van Cornelia Merens. Reeds op zeer jeugdigen leeftijd begeerde hij ernstig eenmaal predikant te worden. Zijn verlangen werd vervuld. Den 8en Juli 1822 ingeschreven als student te Utrecht, voltooide hij daar zijn academische studiën met de verdediging op 9 Sept. 1829 van een proefschrift over den intocht van Christus binnen Jeruzalem. Vroolijk van aard en aan het studentenleven deelnemende kon hij aan het eind zonder schaamte op zijn academietijd terugzien. Enkele weken na zijn promotie door het Prov. kerkbestuur van Gelderland toegelaten tot de Evangeliebediening werd hij den 18en Apr. 1830 bevestigd te Woudenberg door J. v. Slogteren, pred. te Hoorn (m. Hebr. VIII:11*b*; intr. m. Hand. I:21*a*, 22*b*). Na bedankt te hebben voor beroepingen naar Doesburg (2 maal), Barneveld, Lochem, Wageningen (2 maal), Maassluis en Middelburg, gaf hij gehoor aan de roepstem van Zutphen, waar hij den 16en Nov. 1834 bevestigd werd door Ds. J.C. v.d. Velde, pred. ald. (m. Mt. V:13*a*; intr. m. Lc. XIV:23*b*; afsch. te Woudenberg 2 Nov. m. 1 Thess. III:12, 13). Vergeefs brachten Utrecht (Mei 1836), Leeuwarden (Mei 1837) en Amsterdam (Juni 1837) beroepingen op hem uit. Toen 's Gravenhage hem 31 Oct. 1837 als predikant beriep, gaf hij hieraan gehoor, hoe zwaar hem ook het scheiden van Zutphen viel. In zijn derde gemeente, waar hij het langst zou verblijven, werd hij den 1en Juli 1838 bevestigd door Ds. H.P. Timmers Verhoeven, pred. ald. (met 2 Cor. III:12; intr. 4 Juli m. 1 Cor. I:23*a*, 24*b*; afsch. te Zutphen 24 Juni m. Rom. VIII:35*a*). Den 22en Apr. 1855 herdacht hij zijn 25-jarige bediening (m. Hand. I:22*b*). Den 23en Dec. 1864 werd hij onder het schrijven van een Kerstpreek door een aanval van beroerte getroffen, tengevolge waarvan hij niet kon spreken en het gebruik van zijn rechterhand miste. Wel trad eenige verbetering in, zoodat hij tegen Paschen 1865 nog aan eenige catechisanten belijdenis kon afnemen; daarop vertoefde hij tot verder herstel te Kleef en later in Bad Gastein, waar hij zijn geliefde gade ten grave moest brengen, maar in Aug. reeds ontviel de pen andermaal aan zijn hand, waarmee hij bezig was een laatste woord te richten tot zijn gemeente. Op zijn verzoek werd hem met ingang van 1 Oct. 1865 salvo honore emeritaat verleend. Den 10en Jan. 1866 overleed hij te 's-Gravenhage, waar zijn stoffelijk overschot rust op Oud Eik-en-Duinen. Op zijn grafsteen staat het woord: ‘Hier rust een eere van Christus’. Als predikant onderscheidde hij zich door bijzonderen ijver en trouw. Zijn prediking getuigde van diepen ernst en aangrijpende welsprekendheid. Zonder aanzien des

persoons trad hij op tegen rijken en armen. Hoezeer hij ook bij de laatsten geliefd was bewijst wel dat vele jaren na zijn dood zijn portret in menige woning in de armenbuurt werd bewaard. Voor velen was hij een weldoener in meer dan één zin.

Hij nam een zeer werkzaam aandeel in den strijd der vereeniging voor afschaffing van sterken drank. Van 26 Oct. 1853 af verzorgde hij hare stoffelijke belangen. Zijn geschrift in verband met hare oprichting is genoemd ‘de parel van Huydecopers letterkundige nalatenschap’; het werd vertaald in het Engelsch en Fransch. Hij stond het aan de Ned. vereeniging af. Nadat in 1864 een nieuwe oplaag was noodig gebleken, verbond hij zich schriftelijk met reeds half verlamde hand de daartoe vereischte *f* 1000 te schenken ‘als bewijs van dankbaarheid aan God’ voor zijn aanvankelijk herstel, als een getuigenis ook na zijn verscheiden, met den wensch dat er verder geen melding van zou worden gemaakt.

Hij had er bijzonder slag van zijn catechisanten nuttige wenken te geven omtrent de practijk van het christelijk leven.

Door zijn prediking liet hij bij menigeen een onuitwischbaren indruk achter. Behalve in het bundeltje, dat na zijn overlijden door Ds. J. Moll werd uitgegeven met zijn laatste geloofsgetuigenis vindt men Huydecoper als prediker terug in: *De Christenleeraar en huisvriend nog sprekende nadat hij gestorven was;* dit Bijbelsch dagboek is woordelijk uit een aantal zijner preeken samengesteld. Tot het eind toe bleef naar zijn uitgesproken bedoeling Christus de Gekruisigde het middelpunt van zijn prediking. Dr. J. Hartog t.a.p. noemt hem onder die predikers, op welke de Hervormde Kerk roem mag dragen. In vrijen vorm droeg hij het geschrevene voor. Aan improviseeren waagde hij zich niet behalve bij een zeer enkele gelegenheid, en dan deed hij het goed. Hij preekte in Den Haag voor een talrijk gehoor.

Het optreden van den bekenden predikant Dr. J.C. Zaalberg en de beroering, die dit in de Haagsche gemeente tengevolge had, bezorgde ook Huydecoper pijnlijke ervaringen.

In het niet lang voor zijn verscheiden door hem gestelde *Adres aan de Synode der Ned. Herv. Kerk* met een daarbij gevoegd *woord van waarschuwing en opwekking aan de gemeente te 's-Gravenhage* zette hij zijn gevoelen uiteen over de leer der modernen, ‘die naar het oordeel des Kerkeraads, met 24 tegen 4 stemmen uitgesproken, ten eenen male vreemd is aan de Herv. leer, die in onze Kerk beleden wordt’.

Huydecoper was Ridder in de Orde van den Ned. Leeuw.

Hij huwde te Nijmegen den 14^{en} Apr. 1830 met Jkvr. Philippine Rynhardina Henriëtta van Lynden, geb. ald. den 27^{en} Jan. 1805, overl. in Bad-Gastein 9 Juli 1865 (dr. v. Jhr. Mr. Dirk Reinhard Johan en van Cornelia Henriette Huydecoper). Hun huwelijk bleef kinderloos.

Van hem bestaat een portret, borstbeeld rechts, m. ridderorde. Door D.J. Sluyter 4°. (Vgl. v. Someren, *Cat. v. Portr.* II, N° 2673).

Van hem zag het licht:

De solenni Jesu Christi in Urbem Hierosolymorum introitu. Traj. ad Rh. 1829. 8°. - *Een woord v. ernst en liefde aan mijne landgenooten*, *bij de oprigting eener Nederl. vereen. t. afschaffing v. sterken drank.* Amst. 1845. 8°; 2e dr. ald. 1846. 8°. (volksuitg.); 3e dr. 1853. 8°. Fransche vert. door Bougure Le Febure, stuksgewijs overgen. in het *Journal de la Société du Monde Chrétien;* Eng. vert. in de *Temperance Chronicle.* (Van zijn stukje *Opmerking* was in 1866 reeds het derde tienduizendtal verspreid).

- *Wenken over armenbezoek en armentoezigt.* 's-Grav. 1846. 8°. - *De sterke drank, zooals hij den mensch verhindert zich zelven te beheerschen. Eene voor-*

lezing enz. Amst. 1847. 8°. - Bijschr. bij: *De Flesch.* In acht steendr. platen, gev. n.d. Eng. gravures v. G. Cruikshank, 1847. 4°. 6e dr. 1848. 4°. - [Anon.] *Het koren en de jenever.* 's-Grav. 1847. 8° (vijfmaal herdr.). - [Anon.] *Het huisgezin v. vader Reinhard.* Gron. 1848. 8°. - *Christel. beschouwing eener zonsverduistering.* In: *Leerr. uitgeg. t. bevord. v. Ev. kennis en Chr. leven.* 6e Jrg. N° 9. Arnh. 1851, blz. 167-186. - *Een vrede-woord in onze dagen.* Leerr. ov. Jes. XXXIX vs. 8*b*. 's Grav. 1853. 8°. - *Het Woord v. God*, *onder ons verkondigd*, *bevattende het onvergankelijke zaad der wedergeboorte.* (Over 1 Petr. I:23-25). In: *Leerr. uitgeg. t. bevord. v. Ev. kennis* enz. Jrg. 1861, blz. 161 v.v. Woord v. aanbeveling voor: *Brievenportefeuille v. Tante Koo. Een geschenk voor kinderen.* Leiden. 1864. 8°. - *Adres aan de Synode der Ned. Herv. Kerk*, *m.e. woord v. waarschuwing e. opwekking aan de Gem. te 's-Gravenh. bij zijn zes-en-twintigjar. Ev. bed. onder haar.* 's-Grav. 1864. 8°. - *Zestal leerred.* Zeist. 1866. In: *Verscheidenh. v. gaven*, *dezelfde geest.* Serie v. preekbundels v. ondersch. Nederl. leeraars, 4e bundel. - *Laatste Geloofsgetuigenis.* Acht leerred. en fragm. v. leerr. m.e. begeleidend woord v. J. Moll Jbzn. 's-Grav. 1866. 8°. - *De Christen leeraar en huisvriend*, *nog sprekende nadat hij gestorven is. Bijbelsch Dagboek.* Verz. uit zijn nalatenschap. Amst. 1867-1868; 2e dr. ald. 1876. 8°. - [Anon.] *Gedachten bij het naderen v.d. dag der aflegging mijner geloofsbelijdenis.* 3e dr. Uir. 1870. postf. - *Moord en doodvonnis in 1843. Een woord v. ernst en liefde.* Uit de nalatenschap. 's-Grav. 1876. 8° (n. aanl. v.d. terechtstelling v. Jut, uitgesproken aan den vooravond der voltrekking v. diens doodvonnis).

Verder komen van zijn hand verschillende bijdragen voor in het Maandblad der Vereen. t. afschaff. v. sterken drank; ook verschillende nummers van hare Volksblaadjes zijn door hem geschreven, o.a. *Gesprekken voor militairen over het nadeel v. sterken drank*, waarvan op ministerieele aanschrijving in 1850 tweeduizend exemplaren onder de regimenten verspreid werden, terwijl een belangrijk aantal exemplaren werd verzonden naar de veertig bibliotheken van de Indische garnizoensplaatsen.

Een der vele volksgeschriften of vliegende blaadjes van zijn hand, verscheen naar aanleiding van het verzoek door Mr. A. Bogaers e.a., gesteund door een staathuishoudkundig advies van Prof. Ackersdijck, aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal, waarbij gevraagd werd om maatregelen te nemen tot beperking van den verkoop van sterken drank.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 464, 465. - Frederiks en v.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, blz. 382. - J. Moll Jbzn., Begeleidend woord voor: *Laatste Geloofsgetuigenis.* - J.H. de Ridder, *Dr. T.R.C. Huydecoper. Een voorlezing.* (Gedeeltel. t. voordeele v.h. Afschaffingsgenootsch.) 2e dr. 's-Grav. 1866. - Tryfosa, *De gedachtenis des rechtvaardigen blijft in zegening.* In: *Stads- en Dorps-Almanak* '*Bethel*' *v.h. jr. 1906*, ond. red. v. H. Pierson. 's-Grav., blz. 4-27. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, k. 237. - *Boekz.* 1844*a*, 689. - *St. v. Waarh. en Vr.* 1866*a*, 140, 141, 148. - J.H. Gunning, J. Hzn., *J.H. Gunning. Leven en Werken.* I, II, III (reg.). - v. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.* II, N° 1274, 1740, 2040. - A. Capadose, *Het proselytisme; bedenkingen*, *den Wel. Eerw. Z. g. Heer T.R.C. Huydecoper voorgesteld.* 's-Grav. 1844.

[Harm Huysers]

HUYSERS (Harm), zoon van Herm. Huysers en Afina Mulder, geboren te Groningen den 10^{en} Maart 1815, werd ingeschreven als student aan de hoogeschool van

zijn vaderstad den 16^{en} Juli 1830. Toegelaten tot de Evangeliebediening in de Ned. Herv. Kerk door het Prov. Kerkbestuur van Drente den 5^{en} Oct. 1836, werd hij den 19^{en} Nov. 1837 bevestigd te Koekange door Ds. C.A. Alberti, pred. te Ruinerwold (m. Mt. V:13-16; intr. m. Mt. XVIII:20). Als predikant ald. voltooide hij zijn academische studie; den 12^{en} Mei 1838 werd hij te Groningen bevorderd tot Theol. Dr. na verdediging van een proefschrift over de uitspraken van Jezus aangaande Zijn dood. Zijn tweede standplaats was Pietersburen c.a., waar zijn bevestiging plaats had den 16^{en} Mei 1841 door Prof. P. Hofstede de Groot (m. Mt. V:13-16; intr. m. 1 Cor. III:11; afsch. te Koekange 2 Mei m. Ef. VI:14*a*). Vandaar vertrok hij naar Farmsum; hier werd hij bevestigd den 18^{en} Apr. 1852 door Prof. P. Hofstede de Groot (m. Joh. XXI:15-19; intr. m. Joh. XIV:6*b*; afsch. te Pietersburen den 12^{en} Apr. m. Ef. VI:23).

Den 2^{en} Jan. 1878 legde hij zijn bediening neer na eervol emeritaat te hebben verkregen. Hij overleed te Borculoo den 25^{en} Dec. 1881.

Eenmaal een der uitnemendste leerlingen van de Groninger hoogeschool, bekleedde hij later een zeer eervolle plaats als predikant in de drie gemeenten, die hij diende. Zijn prediking was degelijk en zijn pastorale zorg trouw. Als lid van lagere en hoogere Kerkbesturen, behartigde hij ijverig de belangen der Ned. Herv. Kerk. Hij was een man helder van hoofd, warm van hart, die werkte zoolang het dag was en daarom zich slechts noode schikte in de gedwongen rust, door toenemende lichaamszwakte hem opgelegd.

In verschillende bestuursfuncties behartigde hij de belangen der Ned. Hervormde Kerk. Gedurende korter of langer tijd was hij secretaris van het Prov. Kerkbestuur van Groningen, lid van de Alg. Synode, Sec.-lid van de Syn. Commissie, lid en secretaris van het Prov.-College van Toezicht in Groningen.

Hij was gehuwd met Margaretha Helena Braam, (geb. te Groningen 1802, overl. te Farmsum 9 Oct. 1871).

Van hem zag het licht:

Specimen Exeget.-Theol., *quo Jesu de morte sua effata colliguntur atque exponuntur.* Gron. 1838. 4°. *(Waarh. in liefde.* Jrg. 1840. I, blz. 103-159, recensie door S.K. Thoden v. Velzen). - [Met Dr. L.S.P. Meyboom, pred. te Hornhuizen], *Het werk van Gods genade of de goddelijke opvoeding des menschelijken geslachts*, *een Christelijk vraagboek voor meergevorderden.* Gron. 1843. 8° (U.B. Leid.) *(Waarh. in liefde.* Jrg. 1846; IV, blz. 808, 809). - Een leerrede van hem komt voor in den bundel *Leerredenen v. twaalf voormalige Kweekel. der Gron. Hoogesch.* Gron. 1844. 8°.

L i t t e r a t u u r: Romein, *Pred. Drenthe*, blz. 199. - *Alb. Stud. Gron.* k. 286, 533). - *Kerk. Crt.* 7 en 28 Jan. 1882. - Sepp, *Pragm. Gesch. Theol.* blz. 143. - Meded. v.d. Hr. W.M.C. Regt.

[Johannes Huysinga]

HUYSINGA (Huizinga) (Johannes), zoon uit het huwelijk van Herman (Jansz.) (van) Huysinga[1)], bode op Groningen, Gelderland, Overijsel, O.-Friesland enz. en

1) In zijn trouwacte luidt zijn naam: *van Huysingen.* De familie, waartoe hij behoorde, is vermoedelijk een andere dan de Doopsgezinde familie *Huizinga*, waarvan enkele leden

Catharina van Thol, werd gedoopt in de Groote kerk te 's-Gravenhage den 12^{en} Juli 1645. Hij studeerde te Leiden (ingeschr. ald. 13 Sept. 1664). Praeparatoir geëxamineerd door de Classis Leiden en Neder-Rhynland in 1667, werd hij bevestigd als predikant te Nootdorp in de eerste helft van 1671. Vandaar vertrok hij naar Haarlem, waar hij den 14^{en} Apr. 1680 bevestigd werd en den 28^{en} Apr. 1702 overleed.

Zijn *Noodige Betrachtinge* werd aangeprezen door J. d'Outrein, terwijl de herdrukken van zijn werken het bewijs leveren dat zij gaarne gelezen werden.

Als afgevaardigde van de classis Delft in de Part. Z.-Hollandsche synode te Dordrecht 6-18 Juli 1676 werd hij aldaar benoemd als lid eener commissie, aan wie was opgedragen zich in verbinding te stellen met de Staten ten einde zwaarder straffen te verkrijgen op de toenemende 'roepende sonden'. Hij was scriba van de N.-Hollandsche synode te Edam in Aug. 1691, waar hij Balth. Bekker ondervraagde, en voor die te Haarlem in 1699 hield hij de openingsrede (over Jes. LXII:6).

Hij huwde te Nootdorp den 9^{en} Sept. 1673 met Johanna van Diemen (overl. vóór 1677), en hertrouwde met een dochter van Mr. Johan de Wijs, Burgemeester van Schiedam. Zijn dochter Elisabeth (geb. 1685) was de echtgenoote van Prof. A. Driessen te Groningen.

Afbeeldingen zijn van hem niet bekend.

Van hem zag het licht:

Verklaringe over de twaalf eerste Capittelen v.h. Euang. Na de beschrijvinge Matthaei, *Waer in de meyninge des H. Geestes kortelijk wort vertoont*, *en ter Godzaligheydt aangedrongen; en inzonderlijck aengewesen*, *dat de Prophetien in den zelfden zin ter bevestiginge zyn bygebragt*, *in welke die eertijds zijn gesprooken; tot de overtuyginge der Jooden; en onderwysinge der Schriftuur-lievende Christenen.* 's-Gravenh. 1679. 4°. (Univ. Bibl. Amst. en Bibl. Th. Sch. Kampen). - *Schriftuurl. verkl. ov. het XIII Cap. des Ev. Matthei*, *en histor. Uytbreydinge*, *waer in vertoont wert*, *volgens den draat der Prophet. gelijkenissen Christi*, *en de gelykluydende Prophetien*, *den geheelen loop*, *en al het wedervaren v. Zyn Koningryke*, *gedur. de dagen des N. Test. Tot een nader verstant v. veele Prophetien*, *kennisse der Kerk-historien*, *en vertroostinge der geloovigen.* 's-Grav. 1684. 8° (Bibl. Th. Sch. Kampen). - *Schrifturelyke Verklar. ov.... Cap.... 14 tot.... 26 des Ev. n.d. Beschrijv. Matthei*, *waer in de zin Christi*, *en de Meyninge des H. Geystes kortelyk word vertoont*, *en ter Godzaligh. aangedrongen; en vele Prophetien en Passagien der H. Schriften worden verklaart. Ter onderwyzinge der Schriftuur-lievende Christenen; en ter overtuyginge der Joden.* 's-Grav. 1688. 4° (Bibl. Th. Sch. Kampen). - Latere uitg. dezer verklar. v.h. Ev. v. Matth. in 3 dln. Amst. en Utr. 1739 4°. (Univ. Bibl. Amst.). Amst. 1742. 4°. - *Kort Begrip van de Christelijke Waarheden*, *uyt zekere eerste en onwrikbare gronden uytgehaalt; ook Van de wegen Gods omtrent Zyn Kerke*, *v.d. beginne tot aen het eynde der eeuwen*, *Uyt Moses en de Propheten. Ter rechtveerdiginge v.d. Goddelijke Wijsheyt*, *en Euangelische Waarheyt.* 's-Gravenh. 1682. 8° (Univ. Bibl. Amst.). Amst. 1689. 8°. (ibid.). - *Noodige Betrachtinge voor een Godtsdienstige ziele*, *omtrent het gebruyken v. des Heeren H. Avondmaal*, *behelzende de Leere v.d. Kennisse en Belydenisse der Zonden*, *v.h. gelove in God*,

hiervóór zijn behandeld (vgl. *Stamboek of Geslachtregister der nakomel. v. Derk Pieters en Katr. Tomas.* Voorber. p. VI).

v.h. Verbond Gods en deszelfs Tekenen en Zegelen, *en eyndelyk ook v.d. waere Dankbaerheit*, *waar agter gevoegt is het Formulier v.h. H. Avondmaal*, *alsmede eenige Psalmen*, *die gemeenlyk voor en na 't gebruyk der H. Verbondstekenen worden gezongen.* Amst. 1691. 4° (Univ. Bibl. Amst.); 5° dr.

1716. 8°.[1] - *Teekenen der tijden uit Mozes en de Profeten.* 's-Gravenh. 1702. 8°.[2].

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 476. - Veeris, *Chronol. Eccles... N. Holl.*, blz. 29; Aanh., blz. 43. - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 518. - *Boekz.* 1716*b*, 531; 1754*b*, 539; 1769*b*, 313; 1773*b*, 357, 749. - Soermans, *Pred. Z.-Holl.*, blz. 44; *Syn. Reg.*, blz. 31. - Knuttel, *Acta*, IV, V (reg.). - Dez., *Balth. Bekker*, blz. 276. - Mededeel. v.d. Heer W.M.C. Regt.

[Henricus Huysingius]

HUYSINGIUS (Husingius, Huizing, Huysinck, Hoisingius) (Henricus), zoon van Mr. Jan Huysingius te Bremen, ald. geboren in 1592, studeerde te Franeker en werd, na door de classis Emmen geëxamineerd te zijn, in den zomer van 1615 bevestigd als predikant te Sleen, in Mei 1619 te Oude-Niedorp en Veenhuizen, den 11^{en} Oct. 1622 in de Beemster door Ds. J.J. Gaal, pred. te Purmerland en Ilpendam. In zijn derde gemeente bleef hij werkzaam tot zijn overlijden, den 19^{en} Mei 1639[3].

Als predikant te Sleen diende hij bij de Classis een aanklacht in tegen Ds. Johannes Rusius, pred. te Assen, die door hem beschuldigd werd van Arminiaansche opvattingen. De synode te Assen van den 1^{en} Sept. 1618 gelastte Classis en Visitatoren een nader onderzoek. Na van den uitslag van dit onderzoek te hebben kennis genomen, verzocht zij van Rusius een nadere verklaring, die hierop neerkwam dat de beschuldigde niets had tegen de leer vervat in den Heidelbergschen Catechismus en in de Nederl. Confessie, maar zich overeenkomstig zijn onderteekening daaraan hield en de toezegging deed tot meer zekerheid nader schriftelijk of mondeling hiervan belijdenis te doen. Hierop verklaarde de synode de aanklacht tegen Rusius ongegrond.[4]

Huysingius trok toen zijn beschuldiging in. De synode echter zette hem zelf af wegens zijn gedrag, waarop hij zich naar 's-Gravenhage begaf, om zich bij den Stadhouder over zijn afzetting te beklagen. Deze deed in Nov. 1618 aan het College van Drost en Gedeputeerde Staten het voorstel om het vonnis door zes predikanten, twee uit elke classis, in hun tegenwoordigheid te doen resumeeren. Zoo geschiedde in Dec. d.a.v., waarop hem werd toegestaan den dienst te Sleen bij provisie waar te nemen, totdat zijn zaak in de volgende synode nader zou behandeld worden; maar reeds den 5^{en} Mei 1619 vertrok hij naar O.-Niedorp.

Als eerste predikant binnen de bedijking wijdde hij te Beemster den 30^{en} Juli 1623 het kerkgebouw in, bij welke gelegenheid tevens overeenkomstig de Beemster keur deze dag als Beemster biddag godsdienstig werd gevierd. Een schat van

1) Bij v. Abkoude-Arrenberg (*Naamreg.*, blz. 257) wordt van dit werk een uitgave vermeld: Amst. 1770. 8°. Ald. wordt onder de geschriften van J. Huysinga ook nog genoemd: *Samensprekingen.* 's-Gravenh. 1658. 8°. Het ligt voor de hand dat hier een vergissing in het spel is of dat, indien de opgave juist is, aan een andere J. Huysinga moet worden gedacht. De hier beschreven predikant van dien naam was in 1658 hoogstens dertien jaren oud!
2) Deze titel, bij v. Abkoude-Arrenberg t.a.p. vermeld doet onwillekeurig denken aan J. Huysinga's bovengen. geschrift: *Kort Begrip van de Chr. Waarheden* enz.
3) Ten onrechte noemt J. Bouman t.a.p. als zijn sterfmaand Febr. en wordt als zijn sterfjaar bij v.d. Aa 1635 vermeld.
4) In 1622 zegde de regeering Rusius den dienst op. Kort daarop werd hij predikant te Ruinen; hij stond als zeer rechtzinnig bekend. Vgl. Magnin, *Overz. der K. Gesch. v. Drenthe*, blz. 254, 255.

aanteekeningen van zijn hand in het kerkeraadsarchief getuigt nog van zijn goeden wil en voortdurenden ijver bij het behartigen van de godsdienstige belangen dezer gemeente.

Hij huwde in 1616 met de achttienjarige Trijntje Jans (ondertr. te Amsterdam 16 Juli).

Portretten van H. Huysingius zijn niet bekend.

Hij gaf in druk uit:

Lofbazuyn over de Beemsterlandsche Bedyckinge. 1623.

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI, blz. 476. -Romein, *Pred. Drenthe*, blz. 5, 305. - Joosting en Knappert, K. *Geschied. Drente*, blz. 105. - J. Bouman, *Bedijking, opkomst en bloei v.d. Beemster; voorafgeg. d.e. beschouwing v.d. vroeg. toest. v. N.-Holland.* Purmerende. 1857, blz. 197, 230, 267. - Veeris en de Paauw, *Pred. N.-Holl.*, blz. 107. - *Nav.* V (1855), blz. 99. - *Astrea.* 5e Jrg. (1855), blz. 58. - *De Ned. Leeuw.* 39e Jrg. (1921), k. 98. - Reitsma en v. Veen, *Acta* VIII (reg.)

[Kornelius van Huyzen]

HUYZEN (Huysen, Huizen) (Kornelius van) werd den 24en Aug. 1667 geboren en diende de gemeente der Doopsgezinden te Emden, eerst van 2 Jan. 1701 af als ‘Leeraar’, totdat hij volgens oud gebruik bij de Mennonieten den 9en Juli 1702 met oplegging der handen tot den ‘vollen dienst’ bevestigd werd, waardoor hij bevoegdheid kreeg ook de Sacramenten te bedienen. Hij overleed te Emden den 28en Jan.[1)] 1721.

Hij was een geleerd man, wiens geschriften ook getuigen van zijn bedrevenheid in de Latijnsche, Grieksche en Hebreeuwsche talen. Niet alleen in Doopsgezinde kringen ging van hem een gunstige roep uit, maar ook daarbuiten. Dit blijkt o.a. uit zijn briefwisseling met J.F. Buddaeus, den voorredeschrijver en uitgever van Jehring's ‘Gründliche Historie von den Begebenheiten etc. der Taufgesinneten’. Zijn meest bekende werk, waardoor hij aan de geschiedenis der Doopsgezinde gemeenten een goeden dienst bewees, is zijn *Historische Verhandelinge van de Opkomste ende Voortgang der Doopsgezinde Christenen;* herdrukt en voorzien van een zeer waardeerende voorrede van W. Houttuyn Med. Dr. en Leeraar der Mennonieten te Hoorn. Het tweede deel bevat een kort begrip der Chr. Godgeleerdheid of van de leerwijze der Mennonieten, en is de uitwerking in 54 afdeelingen van een leerrede over de geloofsbelijdenis naar Joh. XVII:3, door hem gehouden te Altona den 28en Juli 1709. Op den naam van dogmatisch ontwerp kan deze uiteenzetting van v. Huyzen moeilijk aanspraak maken, omdat alle wijsgeerig onderzoek daarbij vermeden is; toch is zij zeer orienteerend. Hij werd er door gewikkeld in een pennestrijd tegen Harmen Reynskes van Overwijck, Doopsgezind leeraar te Amsterdam, die het menschelijk verstand tot regel en richtsnoer maakte bij de verklaring der Schrift, leerstukken als de Godheid van Christus e.a. loochende en Spinozistische gevoelens scheen te koesteren, zich daarbij beroepende op v. Huyzen alsof ook deze die gevoelens voorstond. Hiertegen verdedigde v. Huyzen zich in zijn *Toetz-steen van de leere der Doopsgezinden*, waarop weer een antwoord volgde van Douwe Douwes Muys, leeraar te Hindeloopen en vriend van Reynskes, in een geschrift getiteld: *Den Gesuiverden Toetssteen of Aanmerkingen op 't Boek v. K. v. Huizen* enz. Workum.

1) Volgens Rotermund t.a.p. den 29en Jan,

1714. 8°. Waartegen v. Huyzen weer uitgaf: *De Grondslag van de Leere der Doopsgezinde Christenen tegen H. Reynskes en D.D. Muys.* Volgens Buddaeus had dit boek, waartegen geen schrift meer verscheen, ten gevolge dat Reynskes na verschillende onderhandelingen, zijn gevoelens herriep en hiermede de strijd bijgelegd werd.[2)]

2) Naar aanl. v. bovenbed. geschil verscheen ook van Jakobus Junius: *Einige Zedige doch Korte Aanmerkingen*, *Over de Broedertwist van vier Doopsgesinde Leeraaren*, *Harmen Rinskens v.o.w.*, *David v. Heyst*, *Douwe Douwenze*, *en C. van Huysen. Gepast en gemeeten volgens en na de Goude Rietstok*, *een meet-roede gelyk; waar mede de H. Stad ende den Tempel*, *ende den Altaar*, *ende die daar in aanbidden*, *moeten gemeten worden: maar den Voorhof*, *die van buyten den Tempel is*, *moet werden uytgelaten*, *en niet gemeten.* Amsterd. 1717. kl. 8°.

Ten opzichte van de inrichting van den eeredienst verklaarde hij zich beslist voor het overluid gebed bij monde van den leeraar uitgesproken, omdat anders vaak onbedrevenen aan het woord komen. Het uitsluitend ‘stil gebed’ bleek op den duur onhoudbaar.

Tweemaal is v. Huyzen gehuwd geweest; op het overlijden van zijn eerste echtgenoote in Apr. 1702 hield hij een in druk uitgegeven preek (zie hieronder).

Afbeeldingen zijn van hem onbekend.

Van hem zag het licht:

Ezechiëls gehoorzaamheid, betoond in het afsterven van zijne Echtgenoot; of Kerkrede ov. Ezech. 24 vs. 15, *16.* Uitgespr. te Emden den 23^{en} Apr. 1702 ter gelegenh. v.h. overl. v. zijn echtgenoote. Emden. 1702. 4°. (Doopsgez. Bibl. Amst.) - *Boekz.* 1702*b*, 172. - *Paulus Beede aan de Geloovigen te Romen*, *of Bevestigingspredicatie uit Rom. 15 vs. 30*, *31.* Gedaan te Emden, den 9 July, 1702, ter gelegenh. v. zijn bevest. in den vollen dienst. Amst. 1703. 4°. (Doopsgez. Bibl. Amst.). - *Korte Inhoud v.d. Leere des Geloofs. Geschikt* n.d. *Algemeene Belydenissen v.d. Doopsgez. Christenen.* Amst. 1705. 8°. - *Doopsgez. Bibl. Amst. Historische Verhandelingen v.d. Opkomste ende Voortgang*, *mitsg. de Godt-Geleerdheyd der Doopsgez. Christenen.* 2 dln. Emden en Hamburg. 1712. 8°. 2^{e} dr. Hoorn. 1734. 8° (Doopsgez. Bibl. Amst.). - *Toetz-steen v.d. Leere der Doopsgezinden; of Aanmerkingen op het Boeckje van Harmen Reinskens v. Overwyck*, *gen. Onderzoek over de Natuur v.h. Leeraar-Ampt* enz. Amst. 1713. 8° (Doopsgez. Bibl. Amst.). - *De Grondslag v.d. Leere der Doopsgez. Christen*, *verdedigd en bevestigt tegen de verdrajingen v. Harmen Reinskens v. Overwyck en zijn Discipel Douwe Douwes Muys. Met eene Vergelykinge v. eenigen hunner Leerstucken met de Gronden v. Spinoza.* Amst. 1715. 8° (Doopsgez. Bibl. Amst).

Een brief van v. Huyzen omtrent een geschil in 1691 ontstaan in de gemeente te Emden alsmede omtrent de bediening van Doop en Avondmaal in die gemeente vindt men bij Jehring a.w. Zugabe, S. 232-256.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, VI, blz. 475, 476. - H.W. Rotermund, *Das Gelehrte Hannover.* II, S. 437, 438. - Schijn-Maatschoen, *Gesch. der Mennon.* II, blz. 611-627. - Blaupot ten Cate, *Groningen.* I, II (reg.). - *Gründl. Historie Von denen Begebenheiten*, *Streitigkeiten u. Trennungen*, *so unter den Taufgesinneten, oder Mennonisten ... bisz. aufs Jahr 1615*, *Anfänglich von einem Mennon. selbst*, *der zich J.H.V.P.N Genennet*, *in Hölland. Sprache beschrieben*, *Jetzund aber in die Hoch-Teutsche Sprache übersetzet* etc. Vermehrt v. Joachim Chr. Jehring, Past. der Ev. Luth. K. zu Repsholt in O.-Friesl. Jena. 1720. kl. 8°, Vorrede v. J.F. Buddaeus, S. 6, 12, 19, 70; Zugabe, S. 252 ff. (Univ. Bibl. Amst.). - Mullers', *Jaarb.* I, blz. 96; III, blz. 206. - *Doopsgez. Bijdr.* Jrg. 1867, blz. 52-54; jrg. 1898, blz. 62, 76, 77. - [M. Schagen], *Naaml. Doopsgez. Schr.*, blz. 49, 50. - Sepp, *Stinstra*, I, blz. 186. - Olthuis, *Doopspraktijk*, blz. 17. - *Unschuldige Nachrichten*

von Alten u. Neuen Theol. Sachen, *Büchern* etc. Leipzig. Jr. 1712, S. 390; 1716, S. 259 ff; 1731, S. 615 ff (Doopsgez. Bibl. Amst). - *Cat. Doopsgez. Bibl. Amst.* II (reg.). - J.G. Boekenoogen, *Cat. v.d. Werken ov. de Doopsgez..... in de Bibl. der Ver. Doopsgez. Gem. te Amst.*, blz. 259.

[Balthazar Hydoraeus]

HYDORAEUS (Balthazar), zie: **WATER (van de)**.

[Petrus Hyperphragmus de Zuttere]

HYPERPHRAGMUS DE ZUTTERE (Petrus), zie: **OVERD'HAGHE**

[H.V.]

H.V., zie: **VOGELIUS**.

[H.V.V.]

H.V.V. of **H. VAN V.** of **H. v. VI.**, waarschijnlijk **Joh. NAERANUS** (zie ald.).

I

[Everardus Idema]

IDEMA (Everardus), zoon van Petrus Idema (eerst praeceptor aan de Latijnsche school te Appingedam, daarna predikant te Opwierda van 1711 tot zijn overlijden in 1748) is in 1699 te Sneek geboren. Den 10^{en} Maart 1718 liet hij zich te Groningen als student inschrijven - gratis, in honorem consanguineorum - en werd in 1722 aldaar proponent. Eerst in Februari 1728 viel hem een beroep naar Thesinge ten deel, waar hij van 9 Mei d.a.v. tot 6 September 1750 arbeidde. Vandaar vertrok hij naar Godlinze, deed er op 20 September 1750 intrede en was daar werkzaam tot 1782, toen zijn emeritaat inging. Den 27^{en} Maart 1783 overleed hij, ruim 84 jaar oud. Van zijn hand verscheen in druk: *Het aanvallige en glanzige Sierbeeldt der echte Zioniten*, *afgemaaldt in XII leerredenen over den XV Psalm en aangedrongen*, *deels ter ontdekkinge en beschaminge van geruste te Zion*, *deels ter bemoediginge en opwekkinge der ware Zioniten* (Gron. 1740).

Litteratuur: V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, IV, 794. - Brucherus, *Gedenkb.*, 70, 91, 105. - *Alb. Stud. Gron.*, 164.

[I.H.V.P.N.]

I.H.V.P.N. zijn de letters, die den schrijver aanduiden van *Het beginsel en voortganck der geschillen*, *scheuringen en verdeeltheden onder de gene die Doops-gesinden genoemt worden*, welk geschrift in 1658 te Amsterdam het licht zag, doch reeds in 1615 vervaardigd is. Vroeger werd algemeen aangenomen, dat Carel van Ghendt de schrijver was. Deze had eerst als predikant de Gereformeerden in Vlaanderen en Oost-Friesland gediend, was daarna tot de Doopsgezinden overgegaan, maar in 1581 tot de Gereformeerde kerk teruggekeerd. Later heeft nog een Carel van Ghendt verschillende Gereformeerde gemeenten in Noord-Nederland gediend, tot hij ongeveer 1600 als predikant van Sluipwijk overleed, maar of dit dezelfde persoon is als de vorenbedoelde, kan niet met zekerheid worden uitgemaakt.

Hetgeen de schrijver van *Het beginsel* in dit boekje omtrent zijn leven mededeelt, is echter niet met de bovenstaande levensbijzonderheden in overeenstemming te brengen, zoodat een bevoegd beoordeelaar als Prof. S. Cramer, die eerst Carel van Ghendt voor den schrijver had gehouden, zich genoopt gevoelde, deze meening prijs te geven. Wie dan wèl de auteur geweest is, kan nog niet zeker worden vastgesteld; Ds. K. Vos heeft op verschillende gronden den Doopsgezinden oudste Willem Jansen als zoodanig aangewezen.

Litteratuur: Vos, *Menno Simons*, 306, 307 en Reg. - Meiners, *Oostvr. K. Gesch.*, II, 14, 15. - *Bibl. Ref. Neerl.*, VII, 489 vv. - Reitsma en v. Veen, *Acta*, I, 89, 99; II, 179; III, Reg. - *Doopsgez. Bijdr.*, 1863, 129, 152; 1876, 14 vv; 1911, 62.

[Conradus Iken]

IKEN (Conradus) is op 25 December 1689 te Bremen geboren, waar zijn vader eerst hoogleeraar in de Rechten, daarnaar raadsheer was. In 1705 kwam hij op het gymnasium in zijn geboortestad en liet zich in 1711 te Utrecht als student

inschrijven; in het *Album Stud.* wordt zijn naam niet vermeld, maar wel die van Johann Iken - misschien is het een vergissing in den voornaam. Na tot proponent bevorderd te zijn, ontving hij in 1714 een beroep naar Lopik en Kabauw, welke gemeente hij twee jaar bediende, om in 1716 naar Zutphen te vertrekken, waar hij tot 3 Maart 1720 werkzaam was. Den 25^{en} October 1719 had hij namelijk een beroep naar de St. Stephens-kerk te Bremen ontvangen, dat hij aannam, met het gevolg, dat hij het verdere deel van zijn leven in zijn vaderstad doorbracht. Vóór zijn vertrek was hij echter te Utrecht in 1720 nog tot doctor in de theologie gepromoveerd. Den 13^{en} Maart van dat jaar deed hij te Bremen intrede en ontving in 1723 een aanstelling tot hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Oostersche talen aldaar. Den 13^{en} Mei 1723 aanvaardde hij dat ambt met een rede *De veritate religionis christianae demonstrata ex Judaeorum post Christum natum fatis*, en doceerde vooral Joodsche Oudheden en het Arabisch. Een beroep als predikant te 's-Gravenhage in 1723 en een benoeming tot hoogleeraar te Utrecht in 1734 wees hij van de hand. Hoe bekend hij zich als geleerde gemaakt heeft, blijkt wel uit deze aanhaling, voorkomende in de *Boekzaal* (1759*a*, 462): 'De naam van den groten Iken is zo vermaard, dat zijne Schriften niets anders dan dezen naam behoeven, om zig aan te prijzen'.

Iken, die ook lid was van de Koninklijke Societeit der Wetenschappen te Berlijn, overleed te Bremen den 25^{en} Juni 1753. Zijn zoon Conradus, op 28 Mei 1737 tot proponent bevorderd, werd in 1754 hoogleeraar in de logica en metaphysica te Bremen en overleed in 1764.

Van Iken zagen de volgende geschriften het licht: *Thesaurus novus theologico-philologicus ... ex museo Th. Hasaei et Conr. Ikenii* (Lugd. Bat. 1732) 2 dln. Dit werk werd vervolgd door Menthenius. - *Antiquitates hebraicae .... breviter delineatae* (Brem. 1732; herdrukken aldaar 1735, 1741, 1752 en 1764). J.H. Schachtius gaf nog *Animadversiones ad C. Ikenii Antiq. hebr.* (Ultraj. 1810). - *Tractatus Talmudicus de cultu quotidiano templi* (Brem. 1736). - *Oratio de illustri Bremensium schola*, gehouden op 2 Februari 1741 (Brem. 1742). - *Gottes Liebe gegen sein Volk in Anstellung eines klugen Oberhaupts* (Brem. 1745). Dit is een kerkelijke toespraak bij de kroning van keizer Frans I. - *Dissertationes Philologico-Theologicae in diversa sacri Codicis utriusque Testamenti loca* (Lugd. Bat. 1749). Van dit werk, dat 28 verhandelingen bevat, is een uittreksel te vinden in *Boekz.*, 1750*a*, 255-276. - *Harmonia historiae perpessionum J.C. Dat is: Harmonie ofte overeenstemming der lijdens-geschiedenissen des Heeren Jezus Christus; andermaal uitgegeven met eene Harmonie der geschiedenis van 's Heilands opstanding en derzelver gevolgen, zaamgestelt door J.H. Schacht, predikant te ter Aa* (Utr. 1758). Het werk van Iken was al in 1743 te Bremen 'bij wijze ener academische verhandeling' in 't licht gegeven, en blijkbaar zeer gezocht: 'Menigmaal is één exemplaar door zo vele handen van goede vrienden gegaan, dat het bijkans onbruikbaar was; gelijk er zelfs geweest zijn, die het, om dezen schat zig eigen te maken, tzij geheel, tzij gedeeltelijk, hebben uitgeschreven'. Een uittreksel is te vinden in *Boekz.*, 1759*a*, 446-463. - Verder gaf Schacht nog van Iken uit: *Dissertationes philologico-theologicae in diversa S. Codicis loca* (Utr. 1770), een 15tal verhandelingen, van 1725 tot 1751 'bij wege van disputen' te Bremen uitgegeven en waarvan *Boekz.*, 1771*a*, 227-236, een overzicht geeft. - In de *Bibliotheca Bremensis* gaf Iken nog: *Symbolae literariae*, 3 dln. (Brem. 1754-

1757), terwijl in de *Bibliotheca Hagana Historico-Philologico-Theologica*, *ad continuationem Bibliothecae Bremensis* (class. II, fasc. II) o.a. is opgenomen: *Ikenii exercitatio theologico-philologica de sepultura Christi ad Jes. 53:9* (Lugd. Bat. et Amst. 1769). Geholpen door Gerdes, moet Iken ook nog met Mill en B. Keppel een strijd gevoerd hebben over den juisten loop van den Nijl.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Jöcher, *Gel. Lex.* (vervolgd door Adelung), II, 2272-2275. - Sepp, *Pragm. Gesch. Th.*, 68. - Id., *Stinstra*, II, 18. - De Bie, *Hofstede*, XCVI. - *Arch. K.G.*, IX, 499. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, 113.

[Alegunda Ilberi]

ILBERI (Alegunda) was gehuwd met Albertus Alberthoma, predikant te Groningen, zie *boven*, I, 71, i.v. Alberthoma. Behalve het dáár genoemde schreef zij nog: *De gouden keten der Goddelijke Waarheden*, *in rijm gestelt in 36 byzondere schakels naar het woord Gods* (Gron. 1738) en volgens V.d. Aa: *De Catechismus berijmd* (Gron. 1739).

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Frederiks en V.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, 385.

[Hareo Ilpsema Andreae]

ILPSEMA ANDREAE (Hareo), geboren den 30^{en} April 1787 op de Groeve onder Zuidlaren, liet zich den 15^{en} Februari 1808 te Utrecht aan de Hoogeschool inschrijven en werd op 20 Juli 1809 proponent onder de classis Rhenen en Wijk. In September d.a.v. te Ens en Emmeloord op Schokland beroepen, is hij eind October of begin November aldaar als predikant bevestigd en diende deze gemeente tot den 31^{en} Maart 1811. Daarna stond hij van 7 April 1811 tot 23 Maart 1818 te Steggerda en Finkinga, om den 29^{en} Maart intrede te doen te Warga, waar hij arbeidde tot hij op 15 September 1831 kinderloos overleed. Van zijn hand verscheen in druk: *Eenvoudige verklaring der geschiedenis van 's Heilands verzoeking in de woestijn* (Leeuw. 1821), waaromtrent de *Boekzaal* oordeelt, ‘dat hier over de groote zaak in geschil, noch nieuw licht verspreid, noch eenige wezenlijke opheldering gegeven is.’

L i t t e r a t u u r : Romein, *Pred. Friesl.*, 158, 660. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, 204. - *Boekz.*, 1822*b*, 415-421.

[Robertus Immens]

IMMENS (Robertus) stamde uit een Vlaamsche familie, die tijdens de troebelen naar Duitschland uitgeweken was. Op 20 April 1618 is 'n Robertus Immens, Bruxellensis en Art. Mag., op 30-jarigen leeftijd te Leiden ingeschreven en misschien is dit dezelfde Robertus, die predikant te Altona werd en de vader was van Robertus, aan wien dit artikel is gewijd. Deze werd namelijk in 1623 te Hamburg-Altona geboren, studeerde in de godgeleerdheid en liet zich daartoe op 25 Juli 1644 te Leiden als student inschrijven. In 1648 of 1650 werd hij als proponent de eerste predikant van Schijndel, waar hij tot 13 Mei 1659 werkzaam was, om daarna naar Oorschot en Best te vertrekken, waar hij op 3 Mei van dat jaar was beroepen. Hier arbeidde

hij, tot hij op 9 Juni 1680, gelijk hij voorzegd had, overleed. In 1649 huwde hij met Maria van der Deliën; ‘zij was de spil van een merkwaardig, streng opgevoed gezin van negen zoons en drie dochters’ (Nagtglas). Zij overleed in 1673 en eenige geestelijke gedichten van haar hand zijn opgenomen in Adriaan van Loo's *Geestelijke gezangen* (Deventer 1706). Van de zoons heeft een viertal als predikant de kerk gediend, waarvan drie jong gestorven zijn, nl. Robertus, als proponent in 1674 te St. Anna ter Muiden gekomen en daar in 1677 overleden; Samuel, die in 1686 op

zijn eerste standplaats Poortvliet kwam en daar in 1687 overleed; en Daniël (in 1685 te Utrecht als David I. ingeschreven), die in 1693 als proponent te Asten den dienst aanvaardde en in 1695 stierf. De vierde zoon, Petrus, volgt beneden.

Van Robertus Immens heeft het licht gezien: *Eenige vermakelijcke ziel-verquickende gesangen, passende en siende op 't gebruyck des Heeren Heyligh avontmael* (Middelb. 1680), terwijl een zevental gedichten van zijn hand zijn opgenomen in het tweede deel van P. van Sorgen, *Dichtkundige ziele-zangen* (Utr. 1709). Zijn zinspreuk was: Sat Christo dives amico.

L i t t e r a t u u r: V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, III, 633. - Nagtglas, *Levensber.*, I, 453-455. - *Alb. Stud. L.B.*, 135, 351. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, 81. - *Boekz.*, 1736*b*, 477; 1741*a*, 460.

[Petrus Immens]

IMMENS (Petrus), zoon van den voorgaande en Maria van der Deliën, is den 26^{en} October 1664 te Oorschot geboren. Volgens het *N. Biogr. Wdb.* studeerde hij te Utrecht onder Witsius, maar zijn naam is niet in het *Alb. Stud.* opgenomen. Als proponent op 8 Augustus 1688 naar zijn geboorteplaats Oorschot beroepen, arbeidde hij daar een paar jaren, tot hij zich op 18 Maart of 1 April 1691 aan West-Souburg verbond, dat hem den 15^{en} Januari van dat jaar tot voorganger gekozen had. In 1695 ging hij naar Zalt-Bommel, om vandaar naar Middelburg te vertrekken, waar hij op 10 October 1697 beroepen was en den 12^{en} Januari 1698 bevestigd werd; tevens bekleedde hij daar het ambt van hoogleeraar in de godgeleerdheid aan de Illustre school.

Immens overleed te Middelburg op 18 November 1720; ‘hij stierf als een regtveerdige, dog niet zonder strijdt, zo dat hij kort voor zijnen dood nog deze woorden voortbragte: “Ik weet, ik zal zeker zalig worden, dog het zal maar naauwlijks, naauwlijks, naauwlijks zijn”’ *(Boekz.*, 1753*a*, 487). Bij zijn overlijden verscheen een bundel lijkdichten met een *Aanspraak* van zijn ambtgenoot Breukeland, terwijl de conrector Petrus Wesseling hem in een lofdicht herdacht. Hij was te Souburg gehuwd met Catharina de Smidt, die hem vier kinderen schonk: een zoon, voor den predikdienst bestemd, doch op nog geen 20jarigen leeftijd overleden, en drie dochters: Catharina, gehuwd met Daniël de Smit; Sara Jacoba, gehuwd met Dr. Leonard de Smit; Johanna, gehuwd met Jan de Heere.

In zijn gemeente was Immens een zeer gewaardeerd prediker: ‘een heldt onder de helden, die in Godts Kerke lof hebben, uitstekende’, terwijl hij bovendien sterk voor het onderwijs ijverde. Streng rechtzinnig in de leer, bestreed hij in zijn vaderstad de aanhangers van Pontiaan van Hattem, o.a. den schoenmaker Marinus Booms, die door den kerkeraad van het lidmaatschap der gemeente ontzet en door de Staten van Zeeland uit de provincie verbannen werd. Den 29^{en} Maart 1714 werden zelfs eenige geschriften van Van Hattem te Middelburg op het schavot door den beul verscheurd en verbrand.

Gedurende zijn leven heeft slechts één geschrift van Immens het licht gezien, namelijk: *De zaligheid der dooden, in een lijkrede over F. van Houten, uit Openb. XIV:13* (Dordr. 1712). Van Houten (zie *boven*, blz. 330 vv.) was zijn vriend en ambtgenoot, wiens geestelijke zoon Hanapier (zie *boven*, III, 496) verder door Immens

is opgeleid. Ruim 30 jaren na Immens' overlijden verscheen echter een tweede werk van zijn hand, dat grooten opgang gemaakt heeft en tot in dezen tijd is herdrukt.

De titel luidt: *De godvrugtige Avondmaalganger*, *tot een heilig*, *heilrijk en heuglijk genot van het hoog waardig Avontmaal des Heren bestuurt en aangemoedigt*, *door een schriftmatig en gemoedelijk beright*, *aangaande het geloof*, *het Verbond der genade enz.*, *waarbij een Voorreden over Spr. X:7 ter aanprijzing door Jac. Willemsen* (Middelb. 1752). De 2e en 3e dr. verschenen aldaar in 1753 en 1754; de 4e, 5e, 6e, 7e, 8e en 9e dr. te Amst., resp. in 1757, 1758, 1764, 1770, 1776 en 1785; de 10e dr., 'vermeerdert met veertien gezangen', te Amst. en 's-Grav. in 1802; de 11e en 12e dr. te Rott. in 1838 en 1855; de 13e dr. te Nijkerk 1860; 14e dr. Gron. 1892; 15e dr. Sneek 1912, terwijl in 1883 te Brielle nog een uitgave ondernomen is, waarvan slechts één aflevering verscheen. Bovendien is het door John Basset in het Engelsch vertaald onder den titel: *The pious communicant*, 2 dln. (New-York 1802). Het werk bestaat uit 14 verhandelingen en is eigenlijk niet door Immens zelf geschreven, maar uit zijn mond door Jacoba Petronella Winkelman opgeteekend. Na den 8en druk waren reeds 18.000 exemplaren van dit boek verkocht en dat de schrijver tot in onzen tijd bekend is gebleven, blijkt ook uit het feit, dat in *Wolke der getuigen. Eene verzameling van 40 levens- en bekeeringsgeschiedenissen* (Doesb. 1899) ook een levensbeschrijving van P. Immens voorkomt.

In Van Abkoude's *Naamreg.* (II, 107) wordt nog een *Predicatie te Middelburg* als werk van P. Immens opgegeven; het jaar van uitgave moet 1744 of 1745 zijn. Bovendien staat een en ander van zijn hand in: *Geestelijke Lusthof. Uit het Hoogduitsch vertaald*, *als mede uit de geschriften van C. Mel*, *P. Immens en Jac. Borstius bijeen verzameld* (Rott. z.j.). Op zijn naam zijn uitgegeven: *Eenige uitmuntende Oeffeningen en Predicatien* (Utr. 1740; verdere drukken ald. in 1749 en 1753, in 1760, Amst. 1776 en Nijkerk 1864); Joh. Willemsen deelt echter mede, dat deze predikatiën, aan Immens toegeschreven, afkomstig waren van Ds. H. de Frein (zie *boven*, III, 126 vv.), uit wiens mond ze nog gebrekkig zijn opgeteekend.

L i t t e r a t u u r: V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, III, 631-633. - Frederiks en v.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, 386. - Nagtglas, *Levensber.*, I, 453-455. - *Boekz.*, 1753*a*, 475-499; 1757*b*, 295-305.

[Jan van Immerzeel]

IMMERZEEL (Jan van), geboren te Leiden, legde op 2 Juni 1779 te Hoorn het praeparatoir examen af en ontving op 13 Juli d.a.v. een beroep naar Den Hoek, waar hij den 14en November van dat jaar intrede deed. Vanhier op 13 September 1785 naar Domburg beroepen, hield hij den 16en October te Den Hoek zijn afscheidsrede en verbond zich twee weken later aan zijn nieuwe gemeente. Op 5 Juli 1789 deed hij intrede te 's-Heerenhoek, dat hem den 25en April van dat jaar beroepen had en was hier werkzaam tot 7 Mei 1796, toen hij wegens wangedrag werd afgezet. Zijn verder levenslot is onbekend.

Hij schreef: *Dat alle menschen regt op de beloften hebben*, *als onbestaanbaar voorgesteld* (Middelb. 1791).

L i t t e r a t u u r: V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - *Boekz.*, passim.

[Jacobus Immink]

IMMINK (Jacobus) behoort tot een geslacht, waarvan een aantal leden de Hervormde kerk als predikant gediend hebben.

De broeders Warnerus († 1724) en Henricus († 1779), onderscheidenlijk predikant te Eibergen en te Ryssen, kunnen als de stamvaders beschouwd worden. Van

den laatste stammen af: Johannes Rutgerus († 1769 als pred. van Beusichem), Henricus Dirk Gosuinus († 1824 als emeritus van Harderwijk), Johannes Rutgerus († 1844 als pred. van Over- en Neder-Asselt) en Willem Jacob († 1902 als emeritus van Amersfoort). Warnerus had twee zoons, die predikant werden, nl. Jacobus (aan wien dit artikel gewijd is en wiens afstammelingen volgen) en Gerardus († 1788 als emeritus van Haaksbergen). Van dezen Gerardus stammen af: Warnerus Wilhelmus († 1754 als proponent), Jacobus († 1806 als pred. te Losser), Gerardus Hendrikus († 1847 als pred. te Enter), Franciscus Gerardus († 1818 als pred. te Deventer) en Gerardus Wilhelmus († 1821 als pred. te Engelbert). Vgl. Vorsterman v. Oyen, *Stamen Wapenboek van Aanz. Ned. familiën*, dl. II, blz. 118-121, en *Boekzaal*, passim.

Jacobus Immink was de zoon van Warnerus (zie boven) en van Mej. Rhijnvis, zuster van Jac. Rhijnvis, pred. te Made en Drimmelen. Zóó althans geeft de *Boekzaal* haar naam, die bij Vorsterman van Oyen als Jaspers wordt vermeld. Hij werd in 1698 te Eibergen geboren, waar zijn vader predikant was, en in 1720 tot proponent bevorderd. Op 10 December 1722 ontving hij een beroep als adjunct-predikant te Enschedé en deed den 13^{en} Juni als zoodanig zijn intrede. In 1727 tot gewoon predikant aldaar bevestigd, diende hij de gemeente Enschedé tot 1763, toen zijn emeritaat inging, waarna hij op 30 Juni 1767 overleed. Hij was den 29^{en} Juli 1732 gehuwd met Anna Maria Beckinck (1707-1781), bij wie hij twee zoons had: Warnerus (1734-1779), die zijn vader te Enschedé opvolgde en tegelijk rector was der Latijnsche school aldaar, en Bernardus, geneesheer in zijn vaderstad.

Jacobus Immink schreef: *Theologische*, *ontledende*, *oordeelkundige tegenbemerkingen over het boek van W. Schortinghuis*, *genaamt Innig Christendom* (Dev. 1746). Er bestaat van dit werk een derde druk *en daar bij gevoegt ene Intre-Predikaatsie over Op. 10:8-11 en ene Bevestigings-predikaatsie over 2 Cor. 4:7.*

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Vorsterman v. Oyen, *Stam- en Wapenboek enz.*, II, 118-121. - *Boekz.*, passim.

[Petrus Immink]

IMMINK (Petrus), kleinzoon van den voorgaande en zoon van Warnerus, predikant te Enschedé, en A. Roessink (1740-1818), werd op 2 Januari 1776 in laatstgenoemde stad geboren. Zijn opleiding ontving hij eerst van Ds. D.A. Weddelink, daarna van 1793-1796 op het Athenaeum te Deventer, waarop hij zich den 5^{en} November 1796 te Utrecht als student liet inschrijven. Hier volgde hij met voorliefde de lessen van Prof. Heringa, tot hij in 1799 proponent werd. Den 4^{en} October 1801 ontving hij een beroep naar Ootmarsum, werd daar in 1803 ook benoemd tot rector der Latijnsche school en bleef zijn gemeente dienen, tot hij den 28^{en} Juni 1840 emeritus werd. Wegens ongesteldheid moest zijn oudste zoon, W. Immink, predikant te Doesburg, voor hem een afscheidsrede uitspreken. Hij overleed op 14 April 1841, den naam achterlatend van een ijverig en milddadig man, uitmuntend door meer dan gewone bekwaamheid. Den 20^{en} November 1805 was hij te Ommen gehuwd met Aleida van Laer (1784-1829), die hem negen kinderen schonk, waarvan twee zoons beneden volgen.

Van Petrus Immink is in druk verschenen: *Lijkrede op A. Immink*, *geb. van Laer* (Dev. 1830) en *Leerrede tot aanwijzing der belangrijke voorregten*, *welke Noord-Nederland in deze dagen boven Zuid-Nederland mag genieten* (Dev. 1831).

L i t t e r a t u u r : *Cat. Letterk.*, I, 729; II, 248. - *Boekz.*, 1840*b*, 251; 1841*b*, 255, 256.

[Wernerus Immnik]

IMMNIK (Wernerus), zoon van Petrus en Aleida van Laer, is den 28^{en} September 1806 te Ootmarsum geboren en werd gedurende den cursus 1822-23 te Amsterdam als student ingeschreven, waarna hij in 1824 naar Leiden vertrok, waar zijn inschrijving op 28 September plaats had. In Augustus 1828 tot proponent bevorderd, deed hij den 13^{en} September 1829 te Kamperveen intrede en bleef hier tot 1836, toen hij naar Doesburg werd beroepen. Deze gemeente diende hij tot zijn emeritaat, dat op 20 Augustus 1858 inging; hij vestigde zich te Velp en overleed aldaar den 12^{en} Februari 1876. Immink was den 21^{en} Juli 1829 te Hellendoorn gehuwd met Johanna Elisabeth Ninaber (1809-1876); hun zoon Petrus volgt beneden.

Reeds als student werd Immink met goud bekroond voor het antwoord op een prijsvraag, door de theologische faculteit te Leiden uitgeschreven, welk antwoord het licht zag onder den titel: *De Chrysostomi*, *Augustini et Ambrosii praeceptorum usu in sacro administrando munere* (L.B. 1828). Verder gaf hij: *Teregtwijzing der teregtwijzing van pastoor Clercx*, *medegedeeld aan een vriend* (twee drukken, Doesb. 1842), waarvan in *Boekz.*, 1842*a*, 581, een uittreksel voorkomt. - *Het heerlijk uitzigt des Christens in gindsche gewesten. Leerr. over Op. 7:17b* (Doesb. 1847) en vertaalde: Dr. C. Bomhard, *Wenken en lessen ter voorbereiding tot het Academie-leven* (Doesb. 1847). Met A.H. van der Hoeve (zie *boven*, blz. 94) bewerkte hij: *De vier Evangeliën*, *opgehelderd door A.H. v.d. H. en W.I.*, 3 dln. (Doesb. 1840-43), waarvan een bespreking voorkomt in *Boekz.*, 1841*a*, 312-314 en 1844*a*, 3-6.

L i t t e r a t u u r : Sepp, *Bibl. Kerkgesch.*, 73. - *Alb. Ath. Amst.*, 198. - *Alb. Stud. L.B.*, 1265. - *Cat. Burgersd. en Nierm.*, blz. 293. - *Boekz.*, 1828*a*, 203.

[Willem Arnold Immink]

IMMINK (Willem Arnold) en niet: Wernerus Abraham, zooals hij ook wel abusievelijk genoemd wordt, was een broeder van den voorgaande en werd den 5^{en} Juli 1808 te Ootmarsum geboren. Hij studeerde te Leiden, waar hij 21 Sept. 1825 is ingeschreven en werd in Mei 1832 tot candidaat bij het Provinciaal kerkbestuur van Noord-Holland bevorderd. Na eenigen tijd als hulpprediker te Hasselt werkzaam geweest te zijn, verbond hij zich in 1836 aan de gemeente Zeddam, die hij diende tot zijn overlijden op 1 September 1875. Hij was te Wageningen gehuwd met Sara Magdalena van Coeverden, bij wie hij vijf dochters had. Van zijn hand verscheen in druk: *Geschiedenis der vestiging van de nieuwe Evangelische gemeente te Elten bij Cleef*, *voorafgegaan door eenige geschiedkundige herinneringen betreffende Elten* (Amst. 1860).

L i t t e r a t u u r : Knuttel, *Bibl. v. Kerkg.*, 154. - *Boekz.*, 1832*a*, 600. - *Alb. Acad. L.B.*, 1268.

[Petrus Immink]

IMMINK (Petrus), zoon van den vóór-voorgaande en op 25 Augustus 1830 te Kamperveen geboren, liet zich den 18^{en} September 1849 te Utrecht als student

inschrijven en werd op 5 Augustus 1853 candidaat bij het Provinciaal kerkbestuur van Overijsel. Van 1 October 1854 tot 10 October 1858 was hij werkzaam te Knollendam en deed één week later zijn intrede te Noord-Scharwoude, waar hij in Juli 1858 was beroepen. Op 2 Augustus 1868 verbond hij zich aan de gemeente Bergen, die hij diende tot zijn overlijden, den 10^{en} Juni 1900. Hij was op 9 Augustus 1855 te Utrecht gehuwd met Johanna Jacoba Noordink. Hij schreef: *Ziet gij deze steenen?* (Alkm. 1885), bij het derde eeuwgetijde van Bergen's kerkverwoesting.

Litteratuur: *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, 370. - *Cat. van Boekwerken betreff. Kerkgesch. in de Bibl. v.h. Sted. Museum te Alkmaar*, N°. 315.

[Jacob Ernst Inckel]

INCKEL (Jacob Ernst), geboren te Utrecht den 25^{en} November 1812, werd op 31 Augustus 1829 aldaar als student ingeschreven en den 8^{en} October 1832 bij het Evangelisch-Luthersch Seminarium te Amsterdam. Sinds 1834 studeerde hij ook aan het Amsterdamsch Athenaeum, was op 21 September 1835 te Leiden ingeschreven en werd in 1836 proponent. In datzelfde jaar deed hij als zoodanig dienst te Utrecht gedurende de ziekte van Ds. Kicherer, daarna van 1838 tot 1839 te Harlingen, maar op 30 Juni 1839 bij de Luthersche gemeente te Kuilenburg beroepen, verbond hij zich aan haar den 6^{en} October d.a.v., na op 29 September te Utrecht ingezegend te zijn. In zijn eerste gemeente arbeidde hij tot 26 October 1845 eu diende daarna te Leiden van 9 November 1845 tot zijn emeritaat, dat op 1 Januari 1881 inging. Hij overleed den 1^{en} April 1882. Hij schreef: *Het werk der liefde in 1848* (z.p. of j.). - *Houdt wat gij hebt*, *opdat niemand uw kroon neme. Toespraak naar aanl. van Openb. 3:10-12* (Leid. 1865). - *Leiden's ontzet herdacht* (Leid. 1874). - *Enkele bladzijden uit het levensboek van den Evangeliedienaar*, *bij het nederleggen zijner ambtsbediening* (Leid. 1881). Ook gaf hij in *Lett. Lb.* (1862, 70) een *Levensbericht van H.R. de Breuk.*

Litteratuur: J. Loosjes, *Naamlijst Luth. Pred.*, 130, 131. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, 281. - *Alb. Ath. Amst.*, 199. - *Alb. Stud. L.B.*, 1307.

[Indignatio]

INDIGNATIO, schuilnaam van H.A. Benit, Ev. Luth. predikant, † 1864 (zie over hem: J. Loosjes, *Naamlijst Luth. Pred.*, 18-20), waaronder hij schreef: *Zij hebben de duisternis liever dan het licht. Open brief aan het tijdschrift De Dageraad* (Utr. 1858) en *De Amsterdamsche Kanaalmaatschappij en de Amsterdamsche geldaristocratie* (Amst. 1863).

Litteratuur: V. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.*, I, 294.

[Josua van Iperen]

IPEREN (Josua van), uit een deftig Vlaamsch geslacht gesproten, werd op 23 Februari 1726 te Middelburg geboren als zoon van Jacobus van Iperen en Johanna ter Beek. Hij bezocht aldaar de Latijnsche school en verliet deze op 12 Maart 1744 met het uitspreken van een *Laudatio viri ill. C. van Bynkershoek*, welke door hem in Nederlandsche verzen werd vertaald en ‘in 't latijn en nederduits’ te Middelburg in 1744 het licht zag. Den 12^{en} September van datzelfde jaar liet hij zich te Groningen als student inschrijven, volgde daar gedurende drie jaren de academische lessen en verdedigde er in 1747 een disputatio *De practico ceremoniarum sub veteri Testamento usu* (Gron. 1747). Daarna ging hij naar Leiden, waar hij op 12 September 1747 werd ingeschreven en studeerde onder Schultens, De Moor, Hemsterhuis en T.H. v.d.

Honert. Onder De Moor verdedigde hij op 22 Mei 1748 een disputatio *De descensu Christi ad inferos* (1748), waarin de gevoelens van Van den Honert werden aangevallen, maar toen Van Iperen onder den laatste op 29 Juni 1748 een geschrift *De animis sub altari* verdedigde, zorgde deze hoogleeraar ervoor, dat daarin de gevoelens van De Moor werden verworpen, waardoor ‘de zelfstandigheid van den leerling ... niet bevorderd’ werd (Sepp) Nog in hetzelfde jaar,

6 - niet 26 - Augustus 1748, tot proponent bij de classis Leiden en Neder-Rhijnland bevorderd, ontving hij op 28 - niet 18 - December een beroep naar Lillo, waar hij den 5^{en} April 1750 zijn intrede deed, na door Ds. Stenhuis van Liefkenshoek bevestigd te zijn met Jes. 30:20, 21. Hierin komen de woorden voor: ‘uwe leeraars en zullen niet meer als met vleugelen wegvliegen’ en dit woord is wel aan Van Iperen bewaarheid, die meer dan 15 jaar op deze eerste standplaats bleef. In dien tijd wijdde hij op 23 Januari 1752 een nieuwe kerk te Lillo in met een leerrede over Openb. 21:2-4, die volgens de *Boekz.* (1752*a*, 217) het licht zou zien, maar nergens onder zijn gedrukte werken vermeld wordt. Ook doopte hij te Lillo op 11 Maart 1759 een Joodschen rabbi, Heiman Isaak Brager. Na te Vlissingen, Maastricht en Tholen op de nominatie gestaan te hebben, ontving hij op 26 - niet 20 - November 1765 een beroep naar Veere, waar hij, na op 16 Februari 1766 van Lillo afscheid genomen te hebben, één week later intrede deed.

Inmiddels waren Van Iperen's wetenschappelijke en letterkundige bekwaamheden niet onopgemerkt gebleven. Op 1 November 1752 was hij te Groningen tot art. lib. mag. en doctor in de wijsbegeerte gepromoveerd op een dissertatie *De mundi mechanismo*, nadat hij reeds den 3^{en} Mei van dat jaar op de voordracht was geplaatst voor hoogleeraar te Franeker. In 1765 kwam hij evenzeer op de voordracht voor hoogleeraar in de wijsbegeerte te Harderwijk als opvolger van Drijfhout. Ook is hij directeur geweest van het collegium qualificatum te Liefkenshoek en kozen de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem (5 Februari 1765), het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen en de Maatschappij der Ned. Letterkunde hem tot lid, terwijl Haagsche, Leidsche en Amsterdamsche dichtgenootschappen dit voorbeeld volgden. Als letterkundige en dichter vaardigden de Staten van Zeeland hem in 1772 af, om zitting te nemen in de Commissie tot de samenstelling der nieuwe Psalmberijming, die tot dat doel van Januari tot Augustus 1773 in het Mauritshuis te 's-Gravenhage haar vergaderingen hield en waarin Van Iperen na afloop de dankpredikatie heeft uitgesproken. Op 1 December van datzelfde jaar 1773 hield hij een redevoering bij de oprichting van een gedenknaald ter eere van den Zeeuwschen kerkhervormer Joh. van Miggrode. Van Iperen had namelijk aan het noorderhoofd der stad Veere een stuk van de zerk ontdekt, die vroeger op het graf van den hervormer gelegen had en op zijn aansporing was door de Magistraat een grafnaald ter eere van Miggrode in de kerk opgericht, in wier voet de steen werd ingewerkt. Bij de onthulling sprak Van Iperen de rede uit, die het licht zag onder den titel: *Historische redenvoering bij het ontdekken der Gedenknaalde*, *opgericht ter eere van Joannes van Miggrode*, *den eersten en voornaamsten Kerkhervormer van Zeeland* (Amst. 1774). Aan dit werk zijn 16 belangrijke *Bijlaagen* toegevoegd, meerendeels archiefstukken en andere gewichtige documenten, b.v. *Rechterlijke Getuigenissen*, *nopens de eerste opkomst en beweegingen der zuivere Leere*, *in de jaaren 1529 en 1530;* brieven van Maximiliaan van Bourgondië, Willem I, Pieter Reygersbergh, Caspar van Vosbergen over een aanslag en den moord op den Prins van Oranje enz. Op een enkel punt uit deze rede gaf De Jong *(Voorber. en Constit. v.h. Kerkverband der Ned. Geref. Kerken i.d. 16e eeuw*, blz. 178, 179, 235) vrij uitvoerig critiek.

Hoe ook algemeen in 't land bekend en geëerd, schijnt Van Iperen in zijn gemeentewerk niet die voldoening gevonden te hebben, die hij meende daarvan te mogen verwachten. Zijn ‘ruime, milde, prediking’ (van Troostenburg de Bruyn)

vond in Veere geen instemming, hij ondervond daar tegenwerking, en onaangenaamheden bleven niet uit. Zijn talrijk gezin kon hij bezwaarlijk onderhouden uit zijn geringe bezoldiging, welke het hem tevens onmogelijk maakte, aan zijn vier zoons een behoorlijke opleiding te geven, zoodat hij naar een anderen werkkring uitzag. Van 1774-1776 was hij gedeputeerde tot de Oost-Indische kerkzaken geweest van wege de classis Walcheren, te Middelburg leerde hij den Oost-Indischen predikant S. Columba kennen, terwijl hij bovendien in kennis kwam met P. Hofstede en tegenwoordig was, toen deze door de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem bekroond werd voor zijn antwoord op een prijsvraag over de middelen, om het Evangelie in de koloniën te bevestigen en voort te planten. Geen wonder, dat hij ook op Indië, waar de bezoldiging zooveel hooger was, het oog vestigde en op 7 April 1777 door de Bewindhebbers der Compagnie als Indisch predikant voorgedragen werd. Dit geschiedde op voorstel van de Kamer van Zeeland en als standplaats werd hem bepaaldelijk Batavia aangewezen. Door Gedeputeerden ad res Indicas op 20 Februari 1778 kerkelijk beroepen, volgde op 5 Maart de approbatie der classis en op 4 Juni d.a.v. de bevestiging tot den dienst der kerken van Batavia. Tien dagen later predikte Van Iperen te Veere afscheid en vertrok 19 Juli met het schip Europa naar Indië, vergezeld van zijn vrouw en vijf kinderen. Op de reede van Rammekens hield hij zijn eerste leerrede aan boord ‘en verklaarde later, dat hij in zijn 28jarigen dienst in Nederland nooit zulk een gulhartige, evangelische taal had durven spreken, als toen op de Europa’. Zijn jongste zoontje stierf gedurende den overtocht en in begin Maart 1779 kwam hij te Batavia aan, waar hij reeds den 7^{en} van die maand zijn intreerede hield in de Hollandsche kerk; deze leerrede is in druk verschenen. Ofschoon men ernstig erover gedacht heeft, Van Iperen aan het hoofd der kweekschool te Colombo te plaatsen, is hiervan niets gekomen.

Te Batavia toonden vele ingezetenen, ook buiten zijn gemeente, door het geven van geschenken, dat zij met zijn komst waren ingenomen. Men huurde een woning voor hem, schonk hem vrij aanzienlijke geldsommen, een koets met koetsier en ‘voorloopers;’, zelfs een slaaf. Zijn dochter ontving een maandelijksch inkomen van 10 rijksdaalders. Minder aangenaam was zijn verhouding tot den kerkeraad, die, door zijn ambtgenoot Vermeer opgezet, het hem zóó lastig maakte, dat Troostenburg de Bruyn van ‘mishandelingen’ spreekt. Deze ondervinding en daarbij het ongezonde klimaat van Batavia grepen Van Iperen zoozeer aan, dat hij reeds na een verblijf van elf maanden, den 11^{en} Februari 1780, overleed. Zijn ambtgenoot en vriend H. Wachter hield op den 26^{en} van die maand in de kasteelkerk te Batavia een *Lijk- en lofrede* (Amst. 1781).

Van Iperen was den 23^{en} Mei 1756 gehuwd met Maria Catharina de Waal, van Tholen, die hem 13 kinderen schonk. Na zijn dood bleef zij niet onverzorgd achter: behalve hetgeen de Compagnie haar toelegde, kreeg zij van verschillende belangstellende particulieren een jaarlijksch inkomen van *f* 6.672. Vreemd is het, dat toen Ds. Wachter, Van Iperen's vriend, zijn weduwe in October 1780 waarschuwde, op haar dochter te letten, die reeds op den overtocht naar Indië zich aanstootelijk gedragen had, de moeder dit zóó kwalijk nam, dat Wachter door haar bij notariëele acte geïnsinueerd werd.

Ongetwijfeld is Van Iperen een veelzijdig geleerde geweest; Prof. Bouman getuigt

van hem: ‘Ik weet niet, in welk vak van wetenschap of letteren deze voortreffelijke man meest uitmuntede’. In Indië heeft hij ook nog een reeks voorlezingen over wijsbegeerte en fraaie kunsten gehouden, ingeleid op 29 Mei 1779 door een redevoering in de Binnen-Portugeesche kerk. Maar ook zijn talrijke geschriften op allerlei gebied getuigen van zijn veelzijdige kennis. Als mensch wordt hij hoog geprezen: ‘blanke godsvrucht, edele opregtheid, beminnelijke nederigheid en werkdadige menschenliefde maakten de hoofdtrekken uit van zijn karakter’ (Wachter); daartegenover vermeldt Van Troostenburg de Bruyn ook een uitspraak van J. Hageman J. Cz. in het *Tijdschr. v. Ind. taal-*, *land- en volkenkunde* (dl. IX, blz. 416), waarin Van Iperen genoemd wordt: ‘een der zonderlingste, onverdraagzaamste en meest fanatieke karakters’. De getuigenissen zijn wel zéér tegenstrijdig. V.d. Aa haalt als bewijs van Van Iperen's edelmoedigheid aan, dat hij, in de commissie tot de nieuwe Psalmberijming benoemd, deze opdracht, waaraan eer en voordeel verbonden waren, aan Jac. Willemsen heeft aangeboden, omdat deze door zijn jaren en geleerdheid, volgens sommigen meer aanspraak had op deze benoeming dan Van Iperen; Willemsen weigerde echter, dit edelmoedig aanbod te aanvaarden. Daartegenover staat, dat Van Iperen zoowel te Veere als te Batavia onaangenaamheden had met den Kerkeraad. Onwillekeurig komt de gedachte op aan mogelijken invloed van zijn vrouw, wier handelwijze tegenover Wachter boven vermeld is.

De volgende geschriften zijn, behalve de reeds genoemde, van Van Iperen's hand in druk verschenen:

Doris Visschers-zang. Bruiloftsgedicht op het huwelijk van den Majoor Jan Lucas Trip (Gron. 1747,). - *Proeve van taalkunde als eene wetenschap behandeld* (Amst. 1755; 2^{e} dr. ald. 1773; 3^{e} dr. Leyd. 1786). Een uittreksel hiervan is te vinden in *Boekz.*, 1758^{a}, 136-148. - *Redekundige bedenkingen over de Cometen* (Midd. 1758). - *Introductio in commentationem suam exegetico-criticam Obadianae visionis* (Mediob. 1759). - *De beste huisvrouw*, *volgens Spr. 31:10-31* (Midd. 1761). - *Naauwkeurig en beknopt onderzoek ... van het leerstuk der H. Drieëenigheid* (Midd. 1762). - *Obadja*, *dichtkundig opgehelderd*, *waarbij gevoegd is Maleachi's vloekspraak over Edom. Met een opdracht aan Prof. J. van Schelle*, *over den tegenwoordigen staat der Prophetische Godgeleerdheid* (Midd. 1762; 2^{e} dr. ald. 1776). Een critiek hierop werd geleverd door Ds. R. Schutte in: *Taal- en dichtkundige bijdragen*, dl. II. - *De statige inhuldiginge van Z.D.H. Willem V te Vere*, *den 28 Mei 1766* (Midd. 1767). - *Historia critica Edomaeorum et Amalekitarum* (Leov. 1768). - *Tweehonderdjarig Jubel-feest der Nederlandsche vrijheid*, *of plegtige redenvoeringe ter gedagtenisse der afwerping van het Spaansche juk. Uitgesproken in de Groote kerk te Veere op 3 Mei 1772* (Midd. 1772). - *Geboorte-zang op den jongen Erfprins* (Midd. 1772). - *Brieven over het Hooglied*, 2 dln. ('s-Hage 1776). Hiervan komt een uittreksel voor in *Boekz.*, 1776*b*, 413-425. Als vervolg op dit werk gaf Van Iperen nog: *Vertaling van eene schetze eener nieuwe verklaringe van Salomons Hooglied door Th. Harmer* (Utr. 1778). In de *Letterlijke en Practikale verklaaring van het Hooglied* door Henry, Stracke e.a., worden op den titel genoemd: ‘de oordeelkundige textverklaaringen van R. Lowth ... Van Iperen enz.’ (Amst. 1777). - *Kerkelijke historie van het Psalmgezang der Christenen*, *van de dagen der Apostelen af tot op onzen tegenwoordigen tija toe*, *enz.*, 2 dln. (Amst. 1777). Van dit bekende en gezochte werk

zijn uittreksels opgenomen in *Boekz.*, 1777*b*, 146-157 en 1779*a*, 1-11. -*Afscheid van de classis van*

Walcheren en de gemeente van ter Vere, *benevens de eerste leerrede op het O.-Ind. Compagnieschip Europa* (Amst. 1779; de tweede dr. verscheen ald. in hetzelfde jaar, met portret van den schrijver). - *Intreerede te Batavia over 2 Tim. 1:7; nevens eene inleidings-redevoeringe tot zijne openbaare lessen over de wijsbegeerte en fraaye letteren* (Batav. en Amst. 1780). Een aankondiging hiervan vindt men in *Boekz.*, 1781*a*, 103-112. - *Gedicht aan den Hoogleeraar C. Wolff.*

In de *Verhandelingen van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen* werden opgenomen: *Twee voorvallen eener zeldzame genezinge van stommigheid* (1758, *Berichten*, blz. 3). - *Brief over den invloed der inenting op het wegnemen van inwendige onzuiverheden des ligchaams enz.* (1761, blz. 367). - *Bericht over de kinderpokjes voor de geboorte* (1768, blz. 440). - *Waarneminge van een zeldzaamen zeevisch (vinvisch*, *witvisch) enz.* (1770, *Berichten*, blz. 3). - *Bericht aangaande de kinderziekte voor de geboorte* (ald., blz. 6). - *Verhandeling over den verbeterden landbouw der Brabanders en Vlamingen* (1770, blz. 45-120).

In de *Verhandelingen van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* plaatste hij: *Verhandelinge over eene Goddelijke verbeteringe van het zintuig des gezigts* (dl. I, blz. 461-509). Zie hierover: *Boekz.*, 1771*b*, 674-682. - *Verhandelinge over de Prophetische historie* (dl. II, blz. 361-412). - *Verhandelinge over de gewijde beurtgezangen* (dl. III, blz. 358-434). - *Antwoord op de vrage: Mag een natuuronderzoeker*, *uit de reeds gemaakte waarnemingen en proefondervindingen*, *verdere gevolgen trekken ter uitvorschinge van de nog onbekende oorzaken der verschijnselen*, *enz.?* (dl. IV, blz. 3-117). - *Bericht wegens een schildpadde aan de kust van Zeeland* (dl. VI, blz. 620).

In de Verhandelingen van het *Bataviaasch Genootschap der Kunsten en Wetenschappen*, waarvan Van Iperen bij zijn komst in Indië ook lid was geworden, schreef hij het volgende: *Beschrijvinge van eenen witten neger van het eiland Bali; Begin van eene Javaansche historie: Sadjara*, *Radja Djawa. Met aanmerkingen; Nuttigheid van het verbeteren onzer Hollandsche zeekaarten naar de Engelsche en Fransche*, alle in dl. I. - *Verhandeling over de historie-kennis; De belemmeringen*, *Treurzang*, *met een toezang aan het Bataviaasch Genootschap; Beschrijving van eene blanke negerin uit de Papoesche eilanden; Proeven van hoog*, *gemeen en berg-Javaans; Beschrijving van de wouwouwen*, alle in dl. II, en de laatste overgenomen in het *Genees-*, *Natuur- en Huishoudkundig Kabinet*, dl. III, 2e st. (Leid. 1783).

Verder zijn van hem in de *Bibliotheca Hagana* opgenomen: *Disquisitio critica de filiis Corachi* (class. II, fasc. I, Amst. 1769) en *Observatio critica de sacris quibusdam fluvialibus et Aschera Dea* (class. IV, fasc. I, Amst. 1771), terwijl hij in de *Maandel. Bijdr. tot opbouw van Neerl. taal- en dichtkunde* liet drukken: *Uitnoodiginge der liefhebbers en kenners van onze moedertale tot het helpen opstellen van een oordeelkundig Nederduitsch Woordenboek.* Of aan deze uitnoodiging gevolg werd gegeven, is onbekend, maar waarschijnlijk staan hiermede in verband twee handschriften, thans berustend in de Bibliotheek van de Maatschappij der Ned. Letterkunde, bevattende een *Lijst van Nederduitsche en Bastaardwoorden*, loopend van A tot E en eindigend met ‘ergeren’, waarbij ook *Tusschenspraken over de letters B*, *C*, *D en E*, en een *Lijst van Vlaamsche woorden*, met uitlegging. In dezelfde

Bibliotheek bevindt zich ook nog een brief van Van Iperen, gericht aan een onbekende en in 1773 te Veere geschreven. Bij zijn vertrek naar Indië heeft Bellamy een

Vaarwel aan J. van Iperen gedicht, dat voor 't eerst gedrukt is in *Boekz.*, 1848*b*, 193.

Een portret van Van Iperen, door H. Pothoven naar 't leven geteekend en door J. Houbraken in koper gebracht, staat in het 1e deel zijner *Historie van het Psalmgezang* en vóór zijn *Afscheidspredikatie van de gemeente van ter Vere.*

Litteratuur: V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, IV, 799. - Frederiks en V.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, 387. - Van Troostenburg de Bruyn, *Biogr. Wdb. O.-I. Pred.*, 206-211. - Id., *Herv. K. in O.-Indië*, Reg. - Glasius, *Godg. Ned.*, II, 190-193; III, 666. - Schotel, *Kerkel. Dordr.*, II, 96, 375, 405, 789. - Sepp, *Stinstra*, II, 54. - Bouman, *Gesch. Geld. Hoogesch.*, II, 315. - Knuttel, *Bibl. v. Kerkg.*, 155. - De Jong, *Voorber. en Constit. v.h. Kerkverb. der Ned. Geref. K. 16e eeuw*, 122, 178, 179, 200, 235, 236. - *Alb. Stud. L.B.*, 1017. - *Alb. Stud. Gron.*, 197, 206, 475. - Fruin, *Reg. Diss. en Orat.*, Suppl., no 1355*a*. - *Boekz.*, 1782*a*, 643-651. - *Cat. Letterk.*, I, Handschr., 4, 6, 62; I, 30, 729.

[Philadelphus Irenaeus]

IRENAEUS (Philadelphus), schuilnaam van den predikant Reinerus Vogelsangh, die onder dien naam ter verdediging van Voetius uitgaf: *Breves ac succinctae ad Ludiomaei Colvini Papam Ultrajectinum animadversiones* (Lond. 1668) en toen dit bestreden werd door Christianus Alethocritus in zijn *Stricturae in breves et succinctas ut putatur Reyneri Vogelsangii animadversiones etc.* (Lond. z.j.), schreef Vogelsangh weder onder hetzelfde pseudoniem: *Assertio animadversionum ... opposita Chr. Alethocriti stricturis.*

Litteratuur: Duker, *Voetius*, III, 76, 77.

[Reformatus Irenicus]

IRENICUS REFORMATUS, schuilnaam van P. Hofstede, waaronder hij uitgaf: *Godgeleerde en historische verhandeling*, *waarin .. bewezen word*, *dat de ledemaaten* [*der Gereformeerde Kerken*] *geen reden hebben*, *om eenigzins bekommerd en ongerust te zijn*, *over het aanstaande huwelijk van Mevrouw de Prinses Carolina met een Luthers Prins* ('s-Grav. 1760).

Litteratuur: De Bie, *Hofstede*, 117 vv.

[Irenophilus]

IRENOPHILUS, schuilnaam van G. Kuipers (zie aldaar) - ten onrechte door V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. Kuipers, als 'Trenophilus' aangegeven - waaronder hij schreef: *Brief over de Voorrede van zijnen vriend Broes*, *voor zijne uitgave der Leerredenen van Prof. Curtenius over den Heidelbergschen Catechismus* (1790).

Litteratuur: Van Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.*, I, 309.

[Willem van Irhoven]

IRHOVEN (Willem van) is, volgens de opgaven in onderstaande litteratuur, den 2en November 1698 te Kessel in Noord-Brabant geboren. Als hij te Leiden op 15

September 1717 wordt ingeschreven, staat er echter bij, dat hij 20 jaar oud is en bij zijn overlijden op 18 November 1760 schrijft de *Boekzaal* (1760*b*, 633): ‘in den ouderdom van 65 jaaren’. Dit doet aan het opgegeven geboortejaar twijfelen en indien de opgave in de *Boekzaal* kan gelezen worden: ‘in zijn 65^{e} jaar’, zal vermoedelijk Van Irhoven's geboortejaar op 1696 zijn te stellen, hetgeen ook klopt met de inschrijving te Leiden.

Zijn eerste opleiding ontving hij aan de Latijnsche school te 's-Hertogenbosch

en aan de doorluchtige school aldaar; vervolgens ging hij te Leiden studeeren, waar hij op 15 September 1717 werd ingeschreven, onder Petrus Burman en Johannes Heyman Oude en Oostersche talen bestudeerde en onder leiding van Boerhaave de scheikunde beoefende. Vooral legde hij zich onder den hoogleeraar Senguerdius op de wijsbegeerte toe, verdedigde in 1720 een verhandeling *De intellectu facultate vere activa*, in 1738 herdrukt, en promoveerde in 1721 tot doctor in de wijsbegeerte en meester in de vrije kunsten op een *Dissertatio de spatio vacuo.* Senguerdius was zóó met hem ingenomen, dat hij hem tot zijn opvolger wenschte, maar toen de hoogleeraar in Januari 1724 overleed, is de leerstoel niet aan Van Irhoven aangeboden. Deze, die het predikambt begeerde, had zich inmiddels onder T.H. van den Honert, F. Fabricius, Wesselius en vooral Joh. a Marck op de theologische studie toegelegd en was in 1722 onder de classis Leiden proponent geworden. Op 22 October van dat jaar te Ede beroepen, aanvaardde hij den 27^{en} December d.a.v. den predikdienst, die door hem met ijver en nauwgezetheid werd waargenomen; maar jaarlijks bracht hij eenigen tijd te Leiden door, om aldus zijn studie te kunnen bijhouden en voortzetten. De vruchten daarvan legde hij neer in geschriften, die achtereenvolgens in druk verschenen. In 1728 gaf hij te Leiden uit: *Conjectanea philologico-critico-theologica in psalmorum titulos*, waarvan een uittreksel voorkomt in *Boekz.*, 1729*a*, 323-332, en waardoor hij een eervolle plaats onder de Voetiaansche Bijbeluitleggers innam. Het volgend jaar verscheen: *Gronden van het verzekert Christendom* (Utr. 1729; 2^{e} dr. 's-Grav. 1737; 3^{e} dr. ald. 1744), waarin hij aantoont, hoe de Christen zijn moet, die het in waarheid wezen wil en van zijn zaligheid zekerheid wil hebben. Oorspronkelijk waren dit voordrachten, op winteravondsamenkomsten van gemeenteleden gehouden. Daarna gaf hij *De palingenesia veterum*, *seu metempsychosi sic dicta Pythagorica libri III* (Amst. 1733). In dit werk, waarvan *Boekzaal*, 1734*a*, 147-169, een uittreksel bevat, betoogde hij, dat de Pythagorische zielsverhuizing zinnebeeldig moet genomen worden, geldend van den staat der ziel, vóórdat deze het lichaam bewoont; Pythagoras leerde nl. de dierlijke hoedanigheden aanduiden onder de namen van dieren en geloofde aan het voortduren van het leven der ziel in een gezuiverden toestand.

Geen wonder, dat Van Irhoven niet onopgemerkt bleef: een beroep naar Sluis had hij afgewezen, voor een benoeming tot hoogleeraar in de wijsbegeerte te Lingen, reeds in November 1724 op hem uitgebracht, had hij bedankt, maar in Juni 1737 tot een professoraat in de theologie te Utrecht geroepen, meende hij daaraan gehoor te moeten geven. Op 1 September d.a.v. predikte hij te Ede afscheid en aanvaardde den 16^{en} September 1737 zijn nieuw ambt met het uitspreken van een rede *De sapientiae Christianae impedimentis* (Utr. 1737), waarvan *Boekz.*, 1738*a*, 43-56, een uittreksel geeft. De toespraak 'is stichtelijk; rijk voorzien van aanhalingen uit de patres, vrij van alle bitterheid; elke predikant van de dissenterende kerken - hij had in den aanhef den pastores tam hujus quam aliarum ecclesiarum zijn groet gebragt - kon haar met genoegen aanhooren.' Zij is door H. Altius, theol. stud., in het Hollandsch vertaald als: *Academische Redenvoering over de beletzelen der Christelijke Wijsheit* (Utr. 1738). Den 22^{en} Februari 1740 werd Van Irhoven ook tot professor in de Kerkgeschiedenis aangesteld, terwijl hem bovendien het doctoraat in de theologie is toegekend. Als hoogleeraar is hij tweemaal rector magnificus geweest en droeg op 19 Maart 1739 voor de eerste maal deze waardigheid over

met een rede *De necessario linguarum eruditarum*, *antiquitatum*, *historiae*, *philosophiae artiumque liberalium cum theologia connubio* (1739) en voor de tweede maal op 27 Maart 1760 met een *Oratio de revelationis praestantia*, *debitaque animorum erga eam dispositione* (Utr. 1761).

Gedurende 23 jaren bekleedde Van Irhoven het hoogleeraarsambt en toonde zich een man, die niet alleen door degelijke geleerdheid goed onderlegde theologen vormde - één der uitstekendste was P. Nieuwland - maar ook in dien tijd, waarin het odium theologicum zich vaak door een stroom van strijd- en schimpschriften openbaarde, door vredelievendheid uitmuntte. Dit was des te prijzenswaardiger, omdat hij in 't geheel niet tot de z.g. toleranten behoorde, maar overtuigd Gereformeerd was. Niet alleen gaf hij openbare lessen over de Dordtsche leerregels, maar ook deed hij met een voorrede in het licht verschijnen: *Canones Synodi nationalis Dordracenae*, *ofte Oordeel des Synode Nationaal... anno 1618 en 1619 over de bekende vijf hooftstucken der Leere* (Utr. 1752; herdr. ald. 1788). Als lid van de Theologische faculteit te Utrecht was hij mede geroepen, om een oordeel te geven over de dictaten van Prof. Ens te Harderwijk, die van onrechtzinnigheid beschuldigd werd.

Van Irhoven ‘niet alleen een geleerd, maar ook een braaf en godvruchtig man’, overleed, algemeen geacht, op 18 November 1760. Zijn ambtgenoot F. Burman hield op hem den 18^{en} December een *Oratio funebris in obitum G. Irhovii* (Traj. ad Rh. 1760), in het Hollandsch vertaald door Mr. K.M. van Eelde, die, evenzeer als A. Velingius, J. Stouw e.a., daaraan een lijkdicht toevoegde (Utr. 1760). Ook gaven bij deze gelegenheid de studenten J. de Vooght, C.H. Ballot, A.J. Callenfels, P. Kaas en L. Boom een bundel *Lijkzangen* uit, onder de zinspreuk: ‘Reverere Dei Ministros’ (Utr. 1760). Van Irhoven's eigen zinspreuk luidde: ‘Mijne liefde is gekruisigd’. Hij is tweemaal gehuwd geweest: eerst met Catharina Altius en na haar overlijden met Debora Scheerings.

Behalve het boven reeds genoemde, heeft Van Irhoven in 't licht gegeven: een zesden druk van het *Compendium* van Joh. a Marck (Utr. 1742); een zesden druk van G. de Vries, *De natura Dei et humanae mentis determinationes pneumatologicae etc.* (1738), waaraan hij een nieuwen druk van zijn *De intellectu facultate vere activa* toevoegde; een nieuwen druk van J.A.M. Berniera, *Compendium historiae ecclesiasticae a Reformatione usque ad nostra tempora* (Utr. 1753), terwijl hij een *Voorrede* gaf bij Mr. J. Vermeer, *Oeffening over den Heidelbergschen Catechismus* (Utr. 1750). Verder komen in Nieuwland's *Uitlegkundige vermaaklijkheden*, dl. II, drie stukken voor, die oorspronkelijk dictaten van Van Irhoven zijn, namelijk: over de leerstelsels van Leenhoff, van Hattem en Deurhoff; over dat van Spinoza en over eenige gronden en regelen ter verklaring van de Godspraken. Eindelijk staat in de *Collectio opusculorum historico-philologico-theologicorum*, T. I, part. 4 (Brem. 1768) een verhandeling van Van Irhoven getiteld: *Quid sibi velit enunciatum*, *quo Cretenses dicuntur γαστ□□ες □□γα□*, *Tit. I:12*, *et quid per □□□μα □□γ□ν*, *Matth. XII:36 sit intelligendum.*

Zijn geschilderd portret is aanwezig op de Senaatskamer der Utrechtsche Universiteit. Ook bestaat er nog een afbeelding door J.M. Quinckhard vervaardigd en door P. Tanje in koper gebracht.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Glasius, *Godg. Ned.*, II, 193-195. - Sepp, *Stinstra*, I, 160, 171; II, 20-24. -Id., *Pragm. Gesch. Theol.*, 71. - Bouman, *Gesch. Geld. Hoogesch.*, II, 119. - Rotterdam, *Sions Roem en Sterkte*, 8. -

Knuttel, *Bibl. v. Kerkg.*, 59. - *Arch. K.G.*, X, 500; XII, 312. - Van Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.*, I, 413. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, XX. - *Alb. Stud. L.B.*, 854.

[Pierre Isarn]

ISARN of **YSARN**, ook genoemd: **ISARN DE CAPDEVILLE (Pierre)** werd, waarschijnlijk in 1642, te Castres geboren, studeerde tot 1664 te Genève in de theologie en werd in 't volgend jaar predikant te Lyon. Daarna diende hij de gemeente te Montauban en was als zoodanig in 1674 secretaris van de synode te Milhau. Bij besluit van 4 Januari 1685 was hem door koning Lodewijk XIV toegestaan, met zijn familie Frankrijk te verlaten en zijn goederen te verkoopen; toen hij echter vertrokken was en zijn goederen nog niet verkocht had, werden deze geschonken aan zijn broeder Jean Isarn, seigneur de Monclair (of Mauclerc), kapitein bij de Fransche marine, die tot het Katholicisme was overgegaan. Later, in 1699, heeft Pierre Isarn tegen deze wederrechtelijke handeling, door bemiddeling van den gezant der Republiek, geprotesteerd.

Nog in 1685 is Isarn met zijn gezin en schoonmoeder uit Frankrijk vertrokken en vestigde zich te Amsterdam, waar hij den 5^{en} October of in November 1685 poorter is geworden. Den 8^{en} Augustus 1688 koos de Waalsche gemeente van zijn woonplaats hem tot predikant, waarna hij op 17 October d.a.v. intrede deed en de gemeente diende tot zijn emeritaat, dat den 27^{en} October 1712 inging. Dat hij eerst van 1688 tot 1700 te Delft zou gestaan hebben en op 8 April 1700 te Amsterdam werd beroepen - gelijk in *La France protestante* vermeld staat - moet op een vergissing berusten. Hij overleed te Amsterdam op 23 Mei 1714. Isarn was gehuwd met Thomasse du Gonne, die vóór 1699 te Amsterdam is overleden, uit welk huwelijk zeker vier kinderen (Michel, Jeanne, Susanne en Marie) zijn geboren, en misschien nog een zoon Jean.

Toen hij nog predikant te Montauban was, gaf Isarn, tegen een geschrift van Jurieu, in 't licht: *Réponse à la Lettre d'un Théologien à l'un de ses amis de la Province de Berry*, *touchant l'efficace du baptême* (Montauban 1677). Met den brief van Jurieu en andere geschriften betreffende hetzelfde onderwerp, liet Isarn het later herdrukken in: *Recueil de divers traités concernant l'efficace de la nécessité du baptême*, *pour servir à décider la question qui est agitée dans les Eglises Wallonnes*, *s'il faut baptiser les enfants en tout temps et en tout lieu*, *quand ils sont en péril de mort* (Amst. 1695).

Als Waalsch predikant te Amsterdam heeft hij nog het volgende in druk uitgegeven: *Sermon sur les paroles de Luc. XIX*, *v. 40 ... prononcé à Amsterdam le mercredi 9 Nov. 1689* (la Haye 1689). Over deze leerrede, opgedragen aan Nicolaas Witsen, oordeelt Hartog gunstig, omdat hier de toepassing steunde op een deugdelijke tekstverklaring en ‘het meerendeel der Hervormde predikanten hier te lande zich tevreden stelde met verklaring zonder toepassing, of met toepassing zonder verklaring.’ - *Harangue à S. Maj. Britannique ... par les Deputez du Sinode des Egl. Wall.*, *prononcée le 14 Février 1691* (Amst. 1691). Een ex. bevindt zich in de Bibliotheca Thysiana en een afschrift in de Bibliothèque Wallonne te Leiden. - *Lud. Wolsogenii Apologia parentalis in qua respondetur praefationi Melchioris Leidekeri de quaestionibus quibusdam Gallicanis*, *quam aphorismis theologicis Lud. de Dieu*

praefixit professor ille Trajectinus: authore Petro Ysarnio (Amst. 1693). - *Sermon sur la 1re ep. à Timothée, Ch. III, v. 16, prononcée à la Haye le 8 Sept. 1701, en*

présence du Synode des Egl. Wall., *pour l'ouverture de cette assemblée* (Amst. 1701). - *Sermon sur l'épitre aux Hébreux*, *Ch. X*, *v. 22 ... prononcé le 11 Oct. 1705*, *jour de Cène* (Amst. 1706). De laatste twee leerredenen en die over Luc. 19:40 bevinden zich in de Bibl. Wallonne te Leiden.

L i t t e r a t u u r: *Bull. Egl. Wall.*, I, 113; III, 26; V, 326, 327. - Haag, *La France protestante*, VI, 21, 22. - Hartog, *Gesch. Predikk.*, 181. - V. Alphen, *N.K. Handb.*, 1895, 326. - Petit, *Bibl. v. Ned. Pamfl.*, II, 284. - Vele gegevens dank ik aan de welwillendheid van Ds. M. Bresson, bibliothecaris der Bibl. Wallonne te Leiden.

[Ben Israëls]

ISRAëLS (BEN), pseudoniem, waaronder geschreven is: *Tractaet tegen het straffen der Buytengetrouden*, *sonder onderscheydt* (Amst. 1628), dat door de Hoop Scheffer in den *Cat. Doopsgez. Bibl.*, wordt toegeschreven aan Anthony Jacobs, leeraar der Doopsgezinden te Hoorn, en door Van Doorninck aan Yeme de Ringh, leeraar der Doopsgezinden te Harlingen.

L i t t e r a t u u r: *Cat. Doopsgez. Bibl.*, II, 164. - Van Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.*, I, 312.

[Hendrik Issendorp]

ISSENDORP (Hendrik) was een kleinzoon van Henricus Vos, Luthersch predikant te Amsterdam, werd aldaar geboren en op 4 November 1691 gedoopt. Als proponent verbond hij zich in 1723 aan de Luthersche gemeente te Purmerend, waar hij zich reeds in 1737 wegens ziekelijkheid door den proponent J.D. Dezius moest laten bijstaan; om dezelfde reden vroeg en verkreeg hij in 1743 emeritaat. Zijn sterfjaar is niet bekend.

In treurige omstandigheden verkeerende, had hij troost gezocht in het Leipziger Gezangboek van 1730, waarvan de inhoud hem zóózeer aantrok, dat hij van de 856 liederen, die het bevatte, 335 in het Nederlandsch overbracht, welke hij met nog eenige andere gezangen uitgaf onder den titel: *Geestelijke Zielenlust van het Evangelisch Zion*, *bestaande in een verzameling van 350 geestelijke en stigtelijke liederen*, *uit verscheide Hoogduitsche Gezang-boeken in het Nederlandsch overgezet* (Amst. 1742). Hierdoor ‘opende hij wederom een nog verborgen gebleven gedeelte van Duitschlands Liederenschat’. Deze uitgave is voor eigen rekening ondernomen, gelijk hij tevoren (1734) grootendeels op eigen kosten zijn pastorie liet herbouwen, waaruit kan worden afgeleid, dat het hem niet aan aardsche goederen ontbrak. Ook komen gedichten van zijn hand voor in: *Parnassus' kunstkabinet of verzameling van weergadelooze dichtstoffen* (Amst. 1735).

Issendorp mag niet verwisseld worden met ‘een gelijktijdig naamgenoot en geloofsverwant, kerkeraadslid en dichter, brouwer in De Haan en Sleutels, huisjesmelker en volgens de pamfletten niet te goeder naam staande’. (Zie over dezen: *Cat. Letterk.*, I, 525, 526).

L i t t e r a t u u r: V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Frederiks en v.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, 388. - *Bijdr. Gesch. Luth. kerk*, IV, 103-105; V, 69, 77. - J. Loosjes, *Biogr. Naaml. Luth. Pred.*, 131.

[Frederik Hendrik Gijsbertus van Iterson]

ITERSON (Frederik Hendrik Gijsbertus van) is gesproten uit een geslacht, dat volgens de overlevering uit Schotland afkomstig was; de drie Schotsche distels in

het geslachtswapen zouden ook op die afkomst wijzen. Eén der leden, Aart van Iterson - grootvader van F.H.G. - den 16en April 1727 te Gellicum geboren, hield zich te Rhenoy met den landbouw onledig en overleed dáár op 30 December 1816. Uit zijn huwelijk met Marianna Versteeg had hij negen kinderen; één van hen, David v. I., geboren in 1759 en overleden in 1839 (vader van Aart v. I., 1805-1872, en grootvader van David v. I., 1836-1889) is de overgrootvader van Dr. A. van Iterson, thans predikant te Dordrecht. Een jongere zoon van Aart v. I., Jan Egens v. I., geboren den 11en Juli 1767, vestigde zich bij Alphen a/d Rijn als kostschoolhouder en overleed dáár op 2 December 1854. Hij huwde Justina Muntendam, uit welk huwelijk in 1802 een zoon, Johannes Adrianus, geboren werd, die de vader is geweest van den Leidschen hoogleeraar in de chirurgie Jan Egens v. I., en op 9 Juli 1804 een zoon, die de namen Frederik Hendrik Gijsbertus ontving, en aan wien dit artikel gewijd is.

Na door een predikant in de buurt van zijn woonplaats in de klassieke talen onderwezen te zijn, liet Van Iterson zich op 16 September 1823 te Leiden als student inschrijven, waar hij B. ter Haar en J. Dermout onder zijn tijdgenooten telde en de lessen volgde van Van Hengel, Suringar, Kist, maar vooral Clarisse. Niet alleen stelde hij later uit diens theologische aanteekeningen een boekdeel samen, door hem uitgegeven onder den titel: *Clarisse*, *sprekende nadat hij gestorven is. Een leesboek voor het Christelijk huisgezin.* Met portret (Arnh. 1850), doch hij bewerkte ook een *Leerrede over Psalm 76:13a,behelzende de uitbreiding eener schets*, *naar welke de Hoogleeraar J. Clarisse te Leiden op 16 October 1837 gepredikt heeft na den dood van de Koningin* (Leid. 1849). Deze leerrede is ook in het Duitsch vertaald.

Den 7en October 1829 werd Van Iterson candidaat bij het Provinciaal kerkbestuur van Noord-Brabant, waarna hij op 27 April 1830 een beroep naar Benthuizen ontving. Den 8en Augustus d.a.v. deed hij hier intrede en diende deze gemeente, tot hij zich op 26 April 1835 aan Thamen a/d Amstel of Uithoorn verbond, dat den 2en December 1834 een beroep op hem had uitgebracht. In Februari 1837 te Voorburg en den 2en Maart van dat jaar te Weesp beroepen, nam hij dit laatste beroep aan en hield zijn intrede op 28 Mei d.a.v., na den 15en Mei te Thamen afscheid gepreekt te hebben.

Gedurende zijn dienst te Weesp ontdekte hij in een oude kist, geplaatst in de St. Laurentius-kerk en waarin ook de wijn voor de kerkeraadsvergaderingen bewaard werd, een groot deel der bibliotheek van het ‘oude convent der Susteren in St. Johan's clooster’, bestaande uit 51 handschriften en 57 incunabelen. Van zijn belangrijke vondst deed hij mededeeling aan Prof. N.C. Kist, die ervan melding maakte in *Arch. K.G.*, X, 183 vv., 305 vv., en reeds dadelijk te eerstgenoemder plaatse uit het gevonden *Memorie-Bouck* een lijst der paters en maters publiceerde. Van Iterson vervaardigde twee uitvoerige beschrijvende catalogi van al de gevonden stukken, en kerkmeesters van Weesp besloten, de geheele verzameling aan de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage te schenken, met de bepaling, dat Van Iterson vooraf die boeken of handschriften eruit zou mogen houden, welke hij wenschte te bezitten; van deze vergunning maakte hij echter geen gebruik. Prof. Kist deelde een en ander mede in een artikel, opgenomen in *Arch. K.G.*, XVIII, 177 vv. en liet daar tevens een fragment afdrukken van een tot de collectie behoorend

handschrift uit de 15e eeuw, alsmede een proeve uit Van Iterson's catalogus. Later heeft Van Iterson zelf nog iets uit den gevonden boekenschat uitgegeven onder den titel: *Stemmen uit den voortijd*, *die wel verdienen nog eens gehoord te worden*, *verzameld uit een viertal handschriften der XIVe en XVe eeuw* (Leid. 1857).

Niet lang heeft Van Iterson te Weesp gestaan. Een beroep naar Zwolle wees hij van de hand, maar dat naar Arnhem, den 19en November 1838 op hem uitgebracht, werd door hem aangenomen. Op 21 April 1839 predikte hij afscheid te Weesp en deed drie weken later te Arnhem intrede. Op den duur was zijn gestel echter niet bestand tegen de Geldersche lucht, zoodat hij zelfs tweemaal gedurende zijn Arnhemschen diensttijd te Scheveningen herstel van gezondheid moest zoeken, terwijl een hulpprediker hem op zijn standplaats verving. Ook om die reden was een beroep naar Leiden, den 29en Januari 1847 uitgebracht, hem zeer welkom; na den 30en Mei d.a.v. te Arnhem zijn afscheidsrede gehouden te hebben, verbond hij zich op 6 Juni aan zijn nieuwe gemeente, die hij tot zijn emeritaat gediend heeft. Een borstlijden maakte hem evenwel de waarneming van zijn dienst moeilijk, het verlies van één zijner zoons in 1858 greep hem sterk aan en met ingang van 1 October 1860 legde hij zijn ambt als predikant neder.

Behalve om gezondheidsredenen had Van Iterson aan Leiden boven Arnhem den voorkeur gegeven om den kring van wetenschappelijke mannen, waarin hij in de academie-stad hoopte te verkeeren. Zijn neiging tot studie trok hem daarheen; zelfs volgde hij te Leiden nog enkele colleges aan de Universiteit, vooral die van Scholten. Bovendien hielp hij, waar hij kon, met zijn kennis op verschillend terrein, die hij zich veelal door eigen studie had verworven. Zoo had hij zich in 't bijzonder op Middel-Nederlandsch en ontcijfering van oude geschriften toegelegd. Met het eerste heeft hij A.C. Oudemans geholpen bij de uitgave van diens *Bijdrage tot een Middel- en Oud-Nederlandsch Woordenboek* (Arnh. 1870-1880); het laatste stelde hem in staat, juiste afschriften te maken uit de stedelijke registers over de jaren 1574 tot 1620, voorzoover het kerkelijke zaken betrof, en daardoor het kerkelijk archief aan te vullen, waarin de stukken over genoemd tijdvak ontbreken. Door diezelfde kunde was hij in staat, den bewerkers van het *Alb. Stud. L.B.* dikwijls behulpzaam te zijn bij het vaststellen van vele zeer onduidelijk geschreven namen. Verder heeft hij zijn zeer gewaardeerde medewerking verleend bij de samenstelling van het *Repertorium der verhandelingen en bijdragen betreffende de geschiedenis des Vaderlands* (Leid. 1863) door Fruin e.a. bewerkt (zie blz. III der Voorrede). Ook voor zijn kerkgenootschap heeft hij zich verdienstelijk gemaakt door het rapport, als lid der Synodale commissie in 1846 met D.H. Wildschut en Prof. van Hengel uitgebracht, dat den stoot heeft gegeven tot de nieuwe Bijbelvertaling.

Van Iterson, reeds op 2 Mei 1847 met het ridderkruis van den Nederlandschen Leeuw begiftigd, werd in 1848 benoemd tot lid van de Maatschappij van Ned. Letterkunde, in 1851 van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap en in 1854 van het Historisch Genootschap te Utrecht. Over zijn theologische richting spreekt zijn levensbeschrijver (Du Rieu) in de volgende, een voorbijgeganen tijd typeerende woorden: ‘Geen wonder dat het heldere hoofd van den gemoedelijken leeraar hem met vele ambtgenooten in de gelederen der modernen deed plaats nemen’. Tegenover andersdenkenden toonde hij zich altijd zeer verdraagzaam.

Den 25en October 1884 is Van Iterson te Leiden overleden. Hij was den 8en

Juli 1830 gehuwd met Aaltje Bosch, die hem overleefde en hem vijf zoons en vier dochters heeft geschonken. De liefde tot het predikambt bleef in dezen tak der familie erfelijk: één der zoons, Jan Egens v. I., geboren 24 November 1839, diende de Ned. Hervormde kerk als predikant achtereenvolgens in de gemeenten Giethoorn, Oosterwolde, Beetgum en Oenkerk, waar hij den 5^{en} Augustus 1909 overleed, nalatende vijf kinderen, waaronder Frederik Hendrik Gijsbertus, thans predikant te Nijmegen, wiens dochter ook de theologie als studievak gekozen heeft.

Behalve de reeds boven genoemde geschriften, heeft Van Iterson nog het volgende in druk uitgegeven: *Leerrede ter gedachtenis van de Kerkhervorming* (Arnh. 1841). - (Anonym): *Levensgeschiedenis van Margaretha Whyte. Een verhaal voor kinderen* (2 drukken, Amst. 1845). Het is de bewerking van een kinderboek van Mrs. Cameron, uit het Engelsch. - *Mahanaïm*, *ten dage van Absoloms dood* (Arnh. 1846). - *Een paar dichtstukjes in den trant van Vader Cats*, *getiteld:* '*Vaderlycke raet over het kiesen van een vrient*' *en* '*De Kruiwagen*' (Arnh. 1846). Niet in den handel. - *Ontboezeming bij het begroeten van den Hoogleeraar W.A. van Hengel door zijn leerlingen en vrienden op 14 Juni 1850. - Des Christens streven naar het voorbeeld van Paulus* (Arnh. 1852). - *Wat wil de Paus van Rome? En wat willen de Protestanten in Nederland?* (Leyd. 1853). Vliegend blaadje. - *Bede*, *gericht tot sommige philosophen onzer dagen* (1862). Een gedicht, niet in den handel. - In *Letterk. Lb.*, Jaarg. 1855, blz. 136 vv., is van zijn hand opgenomen een *Levensbericht van N. Berkhout;* verder plaatste hij in *Godg. Bijdr.* van 1855: *De evangeliedienaar als voorganger bij de openbare godsdienstoefening* en in de *Konst- en Letterbode* van 1860, n° 33, een aanbeveling van J.H. de Stoppelaar's *Jacob Cats te Middelburg*, *1603-1623*, met een Catsiaansch vers. Eindelijk gaf Kist in het *Kerkhist. Arch.* (I, 402 vv.) een artikel over *Johannes Kandis. Verhaal van zijnen overgang uit de Grieksche tot de Hervormde kerk*, welk verhaal hem, volgens noot 1) op blz. 402 'goedgunstig is medegedeeld' door Van Iterson.

Er bestaat van hem een portret, gelithografeerd door J.P. Berghaus.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, III, 642. - Frederiks en V.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, 388. - *Letterk. Lb.*, 1855, 89-108 (door Du Rieu). - *Ned. Spectator*, 1884, 357. - Sepp, *Godg. Ond.*, II, 467. - Rogge, *Coolhaes*, II, 237, 246. - Wymenga, *Hommius*, 13. - *Alb. Stud. L.B.*, 1261. - *Cat. Letterk.*, I, 415, 607; II, 38, 250. - Vele genealogische gegevens zijn welwillend verschaft door Ds. F.H.G. van Iterson en Dr. A. van Iterson.

J

[Jan Coenraad Jacobi]

JACOBI (Jan Coenraad), in 1765 te Amsterdam geboren, studeerde te Helmstadt en werd in 1789 proponent bij de Lutherschen. Den 13^{en} Mei van dat jaar te Gouda beroepen, deed hij aldaar op 19 Juli intrede en was er werkzaam tot 15 Januari 1792, toen hij naar Rotterdam vertrok. Hier was hij den 26^{en} November 1791 beroepen op voordracht van eenige 'gecommitteerden uit de dolerende ledematen', d.w.z. van de Prinsgezinde partij, die aan de Patriottische gezindheid van den kerkeraad en den predikant Scheffer aanstoot nam en wier ontevredenheid de gemeente met een scheuring bedreigde, gelijk die in hetzelfde jaar te Amsterdam had plaats gevonden. De Rotterdamsche kerkeraad, die de eenheid der gemeente bewaren wilde, had toegegeven aan het verlangen der 'dolerenden', om zijn keus te doen uit een voordracht van predikanten, door hen samengesteld, en zoo deed Jacobi op 29 Januari 1792 intrede. Hoewel bekend staande als Oranjegezind en als voorstander eener streng kerkelijke rechtzinnigheid, werd hij bij de omwenteling van 1795 niet, zooals zijn ambtgenoot Sander, door den kerkeraad afgezet, maar bleef, zelfs ondanks zijn informeele beroeping, gehandhaafd, 'dewijl zijn Eerw. zich, door zijn uitmuntend character en stigtelijk gedrag in leer en leven, het vertrouwen van deeze vergadering en de gemeente volkomen [had] waerdig gemaekt.'

Niet te verwonderen was het, dat de confessioneele Hersteld-Luthersche gemeente te Amsterdam den 4^{en} Januari 1805 hem als opvolger van haar eersten predikant Hamelau koos en hoewel men hem te Rotterdam dringend vroeg, te blijven, meende hij het beroep niet van de hand te mogen wijzen: hij predikte op 10 Maart 1805 afscheid en verbond zich den 27^{en} van die maand aan zijn nieuwe gemeente. Hier hield hij, toen zij 25 jaar bestond, op 3 Augustus 1816 een feestrede over Ps. 118:23-25 en was er verder werkzaam tot zijn overlijden op 29 December 1835. Er bestaat van hem een portret, geteekend door G. van den Berg en gegraveerd door J. Snoek in 1793, met een zesregelig vers van Uylenbroek; bovendien nog een ander portret in medaillon.

Van Jacobi's hand is in druk verschenen: *Ter zilveren bruilofte van den Heer F.M. Smit en Mevr. S.W. Jolles*, *plegtig gevierd te Rotterdam*, *den 11en van December 1797* (gedicht). - *Leerrede over Psalm 21:1-6* (Amst. 1815). Deze is gehouden ter gelegenheid van de troonsbestijging van Willem I. - *Openbaar verslag van het Nederlandsch Bijbelgenootschap*, *gehouden te Amsterdam op 18 October 1821.* - Met Prof. Sartorius hield hij het toezicht op den herdruk van den Lutherschen Bijbel van 1832.

L i t t e r a t u u r : J. Loosjes, *Naaml. Luth. pred.*, 131, en de daar aangehaalde litteratuur. - *Cat. Letterk.*, II, 236.

[Johannes Christoffel Schultz Jacobi]

JACOBI (Johannes Christoffel SCHULTZ), zoon van Caspar Henrich Jacobi uit Dortmund en Henderina Christina Schultz uit Amsterdam, is op 3 October 1806 in

laatstgenoemde stad geboren. Zijn ouders behoorden tot ‘den nijveren burgerstand’ - zijn grootvader Johannes Christoffel Schultz was schoenmaker - en Jacobi heeft zich die afkomst nimmer geschaamd; zelfs stelde hij prijs erop, blijkens zijn woorden: ‘de stille nijvere burger is immers in velerlei opzigten de steun des maatschappelijken levens. Hij maakt er de kern van uit’. Reeds den 21^{en} Maart 1810 overleed zijn vader en moeilijke jaren volgden, totdat zijn moeder met hem in 1817 bij haar broeder, den Haagschen Lutherschen predikant Johannes Schultz, die in dat jaar weduwnaar was geworden, kwam inwonen. In den Haag ontving hij voorbereidend onderwijs en ging in September 1824 naar Amsterdam, waar hij zich als litt. stud. aan het Athenaeum en op den 30^{en} dier maand aan het Evangelisch-Luthersch Seminarium liet inschrijven, met het doel om zich, volgens den wensch van zijn moeder en zijn oom, aan het predikambt te wijden, hoewel hijzelf liever boekhandelaar geworden was. Bij Kon. Besluit van 16 April 1824, n° 110, werd hem toegestaan, den geslachtsnaam van zijn oom, dien hij hoog vereerde, bij den zijne te voegen.

Tweemaal te Leiden ingeschreven voor het afleggen van examens (5 Mei 1826 als litt. en theol. stud., en 2 October 1829 als theol. stud.), studeerde hij overigens te Amsterdam. Prof. Sartorius en de Israëlitische onderwijzer D.A. Lissaur leerden hem grondig 't Hebreeuwsch, maar vooral Prof. Plüschke was zijn leermeester, van wien hij later getuigde: ‘Wij hingen hem aan, als de leerlingen van Socrates hunnen meester’. Op 31 October 1829 tot proponent bevorderd, was hij eerst vijf weken en daarna van 24 October 1830 tot 18 Maart 1832 te Leeuwarden als hulpprediker werkzaam, daar de predikant Freyer wegens ziekte den dienst niet kon waarnemen. Na diens overlijden tot zijn teleurstelling niet aldaar tot predikant beroepen, nam hij van 25 December 1832 tot 27 April 1833 als proponent den dienst waar te Kuilenburg en, tot leeraar dezer gemeente gekozen, deed hij er op 27 Juli zijn intrede, na vier dagen tevoren te Amsterdam tot den dienst ingezegend te zijn. Hij bleef hier werkzaam tot 30 April 1837 en deed één week later intrede te Zutphen, waar hij op 19 Februari van dat jaar beroepen was. Veel heeft hij hier voor zijn ontwikkeling te danken gehad aan den omgang met ambtgenooten en vrienden, terwijl hij tevens tijd en opgewektheid bezat, om voor zijn gemeente en katechisanten veel te zijn en tegelijk zijn studiën met kracht voort te zetten. Het was hem dan ook een groote voldoening, dat hij op 19 Juni 1845 tot lid van de Maatschappij der Ned. Letterkunde werd benoemd.

Den 20^{en} Augustus 1846 te Rotterdam beroepen, preekte hij op 25 October d.a.v. te Zutphen afscheid, om zich den 8^{en} November aan zijn nieuwe gemeente te verbinden. Ook hier was hij ijverig werkzaam in zijn ambt, bovendien bestuurder - in 1848 voorzitter - van het Ned. Zendelinggenootschap en lid van de plaatselijke schoolcommissie. Uit de lijst zijner geschriften blijkt, dat hij de studie ook niet verzuimde, zoodat hem op 15 Juli 1858 de benoeming tot lid van het Friesch Genootschap voor Geschied-, Oudheid- en Taalkunde ten deel viel. Toenemende lichaamszwakte maakte hem echter de geregelde waarneming van zijn ambt moeilijk, zoodat hij emeritaat aanvroeg, dat hem bij Kon. Besluit van 8 Januari 1862, n° 88, verleend werd. Den 23^{en} Februari d.a.v. predikte hij afscheid, om zich verder geheel aan zijn kerkhistorische studiën te wijden, tot hij den 10^{en} September 1865 overleed.

Vijf dagen later is hij te Zutphen begraven. Den 9^{en} October 1835 was hij gehuwd met Wilhelmina Molkenboer, dochter van den Haarlemschen predikant

J.H. Molkenboer. Zij overleed op 1 April 1877, bijna 69 jaar oud, en heeft hem vier kinderen geschonken, waarvan twee op jeugdigen leeftijd te Zutphen stierven en twee zoons hem overleefden.

Schultz Jacobi, ‘wiens uiterlijk bij een ietwat ter zijde hangend hoofd, beschroomden oogopslag en ootmoedige houding, ook in zijn kleeding noch smaak vertoonde noch zelfs de netheid, waarvan zijn schrift getuigde’, was geen man, om zich op den voorgrond te plaatsen; daarbij heeft de domineerende persoonlijkheid van zijn oom en opvoeder Schultz op den ‘reeds uit zijn aard te toegeeflijken jongeling een neerdrukkenden invloed uitgeoefend’ en, behalve ‘bij een diep besef van pligt’, was hij ‘krachteloos om een eigen zin door te zetten’ (Domela Nieuwenhuis). Doch waar hij in wetenschappelijke kwesties op goeden grond meende gelijk te hebben, bleef hij in alle bescheidenheid zijn meening handhaven, zelfs tegen een autoriteit als Prof. N.C. Kist, toen deze op vrij hooghartige wijze Jacobi's artikel in het *Arch. K.G.*, dl. XV, over den toestand van Antwerpen na de invoering der Hervorming, met van weinig waardeering getuigende noten voorzag. Daarentegen gaf hij ronduit toe, als hij terecht op een onjuistheid opmerkzaam gemaakt werd, zooals tegenover Blaupot ten Cate, toen deze zijn meening over den oorsprong der Doopsgezinden weerlegd had (*Gron.*, II, 222). Als predikant ondervond hij veel blijken van achting en liefde; evenzeer in de Synode, waarheen hij in 1849 werd afgevaardigd en waarvan hij in 1859 en volgende jaren tot zijn emeritaat het voorzitterschap bekleedde. Ter kenschetsing van zijn karakter mag niet onvermeld blijven, dat hij, te Leeuwarden in dienst zijnde, dáár, ofschoon hij niet kon zwemmen, in het water sprong, om een kind te redden, wat hem met moeite en levensgevaar gelukte.

Als prediker droeg hij in de eerste jaren van het blad voor en waren ‘zijne gebaren niet altijd van stijfheid, zijn stem zelden van eentoonigheid vrij’; later werd zijn voordracht losser en bezielder. De inhoud zijner leerredenen was degelijk, de vorm min of meer verouderd. Zijn meest geliefde ambtswerk was de katechisatie, waarvoor hij een *Handboekje ter opleiding in het Christendom* (1845) samenstelde, dat in 1859 een derden druk beleefde. Omtrent zijn geloofsstandpunt deelt hijzelf mede, hoe hij bij het afleggen zijner geloofsbelijdenis eerlijk en kinderlijk geloofde en eerst als student kennis maakte ‘met hetgeen de zoogenaamde wetenschap reeds gedaan had en nog deed tot omverwerping van het oude. Het geheele gebouw mijns geloofs werd onder den voet gehaald. Ik kwam tot het veelbeteekenend, in de gevolgen evenwel gelukkig besluit, om voortaan niets te gelooven, dan wat ik door onderzoek zou hebben verkregen. Maar onder dat alles bleef gelukkig de zedelijke grondslag bewaard. En nu rees dan ook van lieverlede een nieuw gebouw omhoog, waarin wetenschap en geloof te zamen wonen en werken en, elkanders zwakheden dragende, elkanders kracht versterken’. In dien geest zijn ook de preeken, van zijn hand verschenen in de serie *Leerredenen voor Evangelische Christenen* (Wijk bij Duurst.), over Luc. 15:1, 2, getiteld: *De toenadering van tollenaren en zondaren tot Jezus en hunne aanneming door Hem*, *eene gunstige getuigenis voor de menschheid*, *voor de godsdienst*, *voor het Christendom* (1850); over Rom. 8:14 (1852); over Pred. 7:1 (1853) en over Luc. 23:39-43, getiteld: *In de ure des stervens wordt het openbaar hoe iemand geleefd heeft* (1853). Naar aanleiding van de eerste dezer preeken schreef ‘een lidmaat der gemeente’: *Een woord aan den .. Heer J.C. Schultz Jacobi over zijne jongstgeleden uitgegeven leerrede over Luc. 15:1*, *2*, welk

scherp gesteld geschrift hem diep gegriefd heeft. De overige door hem uitgegeven leerredenen - meest gelegenheidspreeken - zijn: *Wij prediken den gekruisten Christus. Feestrede bij het 150jarig bestaan der Ev. Luth. gem. te Zutphen* (1843). Met geschiedkundige aanteekeningen. - *Toespraak en gebeden bij de 34e openbare vergadering der Rotterdamsche afdeeling van het Ned. Bijbelgenootschap* (1848). - *Daar is slechts ééne schrede tusschen ons en den dood* (Rott. 1848). - *Voorstelling van den dood door het beeld van den slaap* (Rott. 1849). Dit is een lijkrede op Ds. J.G.E.P. Fortmeijer. - *Jezus Christus is gisteren en heden dezelfde en in eeuwigheid. Feestrede ter herinnering aan het 250jarig bestaan der Ev. Luth. gem. te Rotterdam* (Rott. 1854). - *Herinnering van het gesprokene aan de groeve van wijlen mijnen hooggeschatten oudsten ambtgenoot C.A. Hollinghausen*, *28 Maart 1855*. - *Trouw aan hetgeen wij van Christus gehoord hebben! Afscheidsrede aan de Ev. Luth. gem. te Rotterdam* (Rott. 1862).

Terecht is van Schultz Jacobi getuigd, dat hij ‘een man van veel omvattende kennis en geleerdheid’ was. Lentz noemt hem in zijne *Erinnerungen* (S. 121): ‘ein Mann dessen Aeuszerlichem man seine vielseitige Kenntnisz, richtigen Takt und edlen Charakter nicht ansah’. Vooral oudheidkunde en geschiedenis heeft hij op degelijke wijze beoefend, waarvan verschillende bijdragen in de *Navorscher* getuigen; zelfs gaf hij daarin een lezing van een paar gebrekkige plaatsen in de *Floris ende Blancefloer* (1861). Zijn voornaamste verdienste is echter geweest, dat hij, geholpen door Domela Nieuwenhuis, met bijzonderen ijver en groote volharding bouwstoffen heeft bijeengebracht voor de geschiedenis der Luthersche kerk in Nederland. De resultaten van dezen onvermoeiden arbeid hebben zij neergelegd in de *Bijdragen tot de geschiedenis der Evangelisch-Luthersche kerk in de Nederlanden*, die in 7 stukken te Utrecht van 1839 tot 1845 in 't licht verschenen. Die studiën zette Jacobi na zijn emeritaat alleen voort in *Oud en Nieuw uit de Geschiedenis der Nederlandsche Luthersche kerk*, 5 dln. (Rott. 1862-1866). Ofschoon zijn streven, dat zich meermalen openbaart, om aan te toonen, dat de Luthersche gemeenten hier te lande niet Duitsch, maar Nederlandsch van oorsprong zijn, niet altijd van eenzijdigheid valt vrij te pleiten, heeft hij door dezen historischen arbeid den beoefenaars der Kerkgeschiedenis een grooten dienst bewezen. Tot het samenstellen van een geschiedenis van zijn kerkgenootschap achtte hij zich niet bekwaam: hij voelde, dat hij te veel aan kleinigheden hechtte, die voor het publiek van geen belang zijn, en dat hij toch niet zou kunnen nalaten, die mede te deelen, waardoor de belangrijke gebeurtenissen niet tot haar recht zouden komen en de groote lijnen verloren gaan. Zijn *Geschiedenis der Ev. Luth. gem. te Rotterdam* (Rott. 1865), die kort vóór zijn overlijden het licht zag, getuigt van onvermoeiden speurzin en nauwkeurigheid in de bewerking.

Zeer eigenaardig is het, dat deze nauwgezette geleerde en oudheidkundige niet alleen gaarne verzen las, maar ook een dichterlijken aanleg bezat. Reeds in den *Leidschen Studenten-almanak* van 1828 werd een vers van zijn hand opgenomen en later zijn er geplaatst in het *Friesch Jierboeckjen* (1835), den *Zuid-Hollandsche Volks-almanak* (1838, 1839), het *Christelijk Album* (1847), *Muzen-Album* (1849), *Rotterdamsch Jaarboekje Dorcas* (1851) en den *Tijdspiegel* (1859). Afzonderlijk gaf hij in dichtmaat uit: *Cato's zedekundige tweelingverzen aan zijnen zoon* (Amst. 1835). - *Gezangen bij de Gedachtenisviering van het 150jarig gevestigd bestaan der Ev. Luth. gem. te Zutphen* (Zutphen 1843). - *Bloemen uit Salomo's gaard* (Zutph. 1845). -

Gezangen bij de inwijding van het Nieuwe Weeshuis der Ev. Luth. gem. te Rotterdam, *op 22 Junij 1850. - Gezangen bij gelegenheid .. van het 250jarig bestaan der Ev. Luth. gem. te Rotterdam* (1854).

Behalve het reeds boven vermelde, heeft Jacobi op het gebied van letter-, oudheidkunde en geschiedenis nog het volgende in 't licht gegeven: *De Nederlandsche Doodendans* (Utr. 1849), met *Bijvoegsels*, opgenomen in het 3e deel van *Nav.* (blz. 353-356) en *Beelden uit den Nederlandschen Doodendans: Graaf en Gravin*, in het *Tijdschrift Gelderland*, 1854. - *Iets over de afbeelding van den duivel met een staart (Vad. Letteroef.*, 1842, vervolgd in *Nav.*, 1854). - *Waaraan is het toe te schrijven*, *dat de Kerkhervorming*, *die aanvankelijk zulke groote vorderingen maakte*, *later zoo geringen*, *althans uitwendigen en zigtbaren voortgang heeft gehad? (Evang. Kerkbode*, 1842, no 42, 43). - *Bijdrage tot de Geschiedenis der Hymnologie (Alg. Muz. Tijdschr. v. Ned.*, *Caecilia*, 1844, no 1). - *De toestand van Antwerpen na de invoering der Hervorming (Arch. K.G.*, XV, 113-175).- *Berigt aangaande een tweede exemplaar der Note sur la situation d'Anvers*, *toegelicht* (Arch. K.G., XIX, 417-427). - *Nicephorus en de Oudste te Antiochië (Chr. Album*, 1847). - *De munten der voormalige Heeren en steden van Gelderland (Tijdschr. Gelderland*, 1853). - *Aanteekeningen omtrent de Zutphensche munt en Zutphensche munten (Bijdr. Vad. Gesch. en Oudh.k.*, N. Reeks, dl. IV). - Verder allerlei artikelen van grooter of kleiner omvang in den *Nav.* van 1852-1863, met vollen naam of S.J. onderteekend.

Over de geschiedenis der Nederlandsche Luthersche kerk gaf hij nog: *De zegels der Ev. Luth. gemeenten in de Nederlanden (Nav.*, 1858, 217-224). - *Een zamenkomst te Rotterdam in 1598 (Luth. Volksalmanak* van 1858). - *Naamlijst van de predikanten bij de Ev. Luth. gemeenten in de Nederlanden enz.* (1859), herhaald en bijgehouden in *Oud en Nieuw.* - In de *Gids* van 1854 (blz. 483-487) plaatste hij een recensie van Domela Nieuwenhuis' *Geschiedenis der Ev. Luth. gem. te 's-Gravenhage.*

Eindelijk schreef hij in *Godg. Bijdr.* van 1863 over 1 Cor. 15:8, en gaf *Tafereelen uit de Bijbelsche Geschiedenis*, *ten geschenke voor de jeugd aanbevolen*, *24 plaatjes* (1860). Verschillende handschriften over allerlei onderwerpen, door hem nagelaten, bevinden zich op de Bibliotheek van het Luthersch Seminarium te Amsterdam (Zie *Supplement Cat. Bibl. v.h. Luth. Sem.)*.

Er bestaat van hem een portret, groot formaat, en een kleiner, fotografisch, album-formaat, beide uitgegeven bij N.L. Stoeller, te Rotterdam.

L i t t e r a t u u r: Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, IV, 806. - Frederiks en v.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, 388, 389. - *Letterk. Lb.*, 1866, 1 vv. - *Ned. Spectator*, 1865, 330. - *Oud en Nieuw*, V, 171-218. - J. Loosjes, *Naaml. Luth. pred.*, 132-134 en de daar aangehaalde litteratuur. - Sepp, *Bibl. Kerkgesch.*, Reg. - Domela Nieuwenhuis, *Leer v.h. H. Avondm.*, 115. - *Alb. Ath. Amst.*, 200. - *Alb. Stud. L.B.*, 1270, 1285. - *Hs. Borger.*

[Hendrik Schultz Jacobi]

JACOBI (Hendrik SCHULTZ), zoon van den voorgaande, is den 22en December 1836 te Kuilenburg geboren. Hij studeerde eerst te Leiden, waar hij op 18 Juli 1856 als theoloog werd ingeschreven, ging daarna naar Amsterdam, waar de inschrijving aan het Evangelisch-Luthersch Seminarium op 2 October 1858 plaats vond en in

1859 zijn naam in het *Alb. Stud.* van het Athenaeum wordt vermeld. Op 11 October 1860 liet hij zich weer te Leiden inschrijven en is één jaar later, October 1861, tot

proponent bevorderd. Als zoodanig diende hij van 14 Februari 1864 tot 8 Mei d.a.v. de gemeente 's-Hertogenbosch, maar heeft daarna geen vaste bediening aanvaard; in 1865 komt hij niet meer onder de proponenten voor en is in September 1868 boekhandelaar geworden te Rotterdam aan het Stijger. Hoogbejaard overleed hij in 1922 en vermaakte aan de Luthersche gemeente aldaar een legaat, waarvan de rente ten bate der predikantstractementen komt.

In den *Kalender voor de Protestanten in Nederland*, Jaarg. VII, blz. 169-193, schreef hij een studie over *Gerardus Geldenhauer*, terwijl hij zich, na den dood van zijn vader, belastte met de uitgave van dl. V van *Oud en Nieuw uit de Gesch. der Ned. Luth. Kerk*, waaraan hij ‘Een woord vooraf’ toevoegde. In de Bibliotheek van het Ev. Luth. Seminarium bevinden zich nog verschillende dictaten van zijn hand (Zie afd. ‘Handschriften’ in het *Supplement* van den *Cat. Luth. Sem.*).

L i t t e r a t u u r: J. Loosjes, *Naaml. Luth. Pred.*, 132. - Id., *Luth. Weldadigheid*, 54. - *Oud en Nieuw*, I, 162; IV, 233. - *Ald. Stud. L.B.*, 1370, 1385. - *Alb. Ath. Amst.*, 200.

[Anthony Jacobsz]

JACOBSZ (Anthony), ook **ROSCIUS** genoemd, werd in 1594 geboren, en wel volgens Schijn-Maatschoen te Hoorn. Indien hij echter een broeder is geweest van Lambert Jacobsz (zie *beneden*), gelijk H.L. Straat in de *Vrije Fries* (dl. 28, blz. 55) waarschijnlijk acht, dan was hij geboortig van Amsterdam en een zoon van Jacob Thonisz of Theunissen, oudste in de Waterlandsche Doopsgezinde gemeente aldaar. Ook in het *Alb. Stud. L.B.* staat hij op 10 October 1612 als Amstelodamensis ingeschreven; hij ging toen te Leiden medicijnen studeeren en behaalde spoedig den graad van doctor in de geneeskunde. Is Straat's bovengenoemde onderstelling juist, dan is Jacobsz den 27^{en} Februari 1614 gedoopt en op 19 Juli d.a.v. gehuwd met Jannetje Jansdochter. Hij vestigde zich als dokter te Hoorn, waar hem spoedig het leeraarsambt bij de Waterlandsche Doopsgezinden werd opgedragen. Algemeen geacht en in zijn gemeente zeer geliefd, had de kerk, tevoren veel te ruim, thans soms geen zitplaatsen genoeg voor de velen, die naar zijn prediking kwamen luisteren; een getal van 248 Avondmaalgangers staat voor 22 October 1623 opgeteekend. Om zijn welsprekendheid werd hem de bijnaam Roscius gegeven, naar den vriend en leermeester van Cicero.

Een droevig ongeval maakte spoedig daarop een einde aan zijn leven. In 1624 met zijn vrouw en kind per slede over het ijs naar Amsterdam gaande, zakten zij er door. Daar hij goed kon zwemmen, redde hij eerst zijn vrouw, daarna zijn kind, dat echter al gestorven was. Zijn vrouw, thuis gebracht, overleed spoedig en ook Jacobsz

> ‘volght haar bleecke schim naar 't zaligh paradijs,’

gelijk Vondel het uitdrukte in zijn gedicht: *Op het verongelucken van Doctor Roscius.* Jeme de Ring hield een *Lijk-predicatie over het onnozel en droevig overlijden van Dr. A. Jacobsz... zijnde onnooslijk in 't IJs verongelukt met zijn Huisvrouw en Dochterken* (Leiden 1624), waarvan Schijn-Maatschoen (*Gesch. der Menn.*, III, 148vv.) den korten inhoud geeft. Uit dezen titel blijkt, dat in den regel in Vondel's gedicht:

‘In d'armen houdt gevat zijn vrucht, en waarde vrouw’,

het woord ‘vrucht’ geen zetfout is voor ‘vracht’, gelijk in de uitgave van Vondel's

werken door Van Lennep, herzien door Unger (deel 1621-1625, blz. 92) wordt ondersteld, op den blijkbaar onjuisten grond, ‘dat noch van 't verdrinken, noch van 't redden van een kind iets gemeld wordt.’

In zijn godsdienstige overtuiging schijnt Jacobsz niet zuiver rechtzinnig geweest te zijn en na zijn overlijden bleef zijn geest onder velen in de gemeente voortleven, die zich gaandeweg vereenigden in oefeningsbijeenkomsten (collegiën). Daaruit zou volgens De Hoop Scheffer (zie onder: litteratuur) ‘de naam collegianten ontsproten’ zijn, hetgeen wel zóó bedoeld zal wezen, dat aan dergelijke bijeenkomsten ook de bekende Collegianten, die te Rijnsburg vergaderden, hun naam ontleenen.

Als schrijver heeft Jacobsz zich reeds vroegtijdig bekend gemaakt. De Gereformeerde predikant van Middelie, Robertus Puppius, had in 1614 een tweetal werkjes - volgens Blaupot ten Cate, terwijl Schijn-Maatschoen slechts het eerste noemt - tegen de Doopsgezinden geschreven, nl. *Bewijs van den Kinderdoop*, *dat deselve uyt Gode is ende niet uyt den menschen, teghen den Mennisten* en *Bewijs van den Wederdoop*, *dat deselve uyt den menschen is*, *ende niet uyt Gode*, *teghen den Mennisten*, beide herdrukt in 1621. Jacobsz schreef daartegen: *Wederlegginghe des Kinderdoops*, *waer in betoont wort*, *dat deselfde niet uyt Godt is*, *maer uyt den menschen*, *teghen R. Puppium* (1617; 2e dr. 1624; 3e dr. Amst. 1636). Blaupot ten Cate is van oordeel, dat wij beiden kampioenen ‘den lof moeten toekennen, dat zij de zaak meer beredeneerd onderzoeken en minder van algemeene exclamatiën en scheldwoorden uitgaan dan sommigen vroeger’. Puppius gaf tegen Jacobsz nog een geschrift in 't licht, onder den titel: *Beschermínghe des Kinder-Doops enz.*, waarvan alleen een druk van 1629 bekend is, maar dat reeds vroeger is verschenen. Van Doopsgezinden kant werd Puppius ook nog bestreden door Cornelis Jacobsz, van wien verder niets bekend is en die uitgaf: *Proces op ende teghen het protest gedaen van R. Puppium aengaende den Kinderdoop* (Amst. 1618).

Na Puppius werd een nieuwe aanval op de Doopsgezinden gedaan door den bekenden Gereformeerden predikant van Middelburg, Hermanus Faukelius (zie *boven*, III, 14 vv.) in zijn *Babel*, *dat is*, *Verwerringhe der Wederdooperen onder malkanderen*, *over meest alle de stucken der Christelicke leere enz.* (Midd. 1621). Dit werd in 1624 beantwoord door den Doopsgezinden leeraar van Blokzijl, Claes Claesz, met zijn *Bekentenisse van de voornaemste stucken des Christelycken Gheloofs enz.*, maar ook verscheen nog: *Babel*, *dat is Verwerringe der Kinder-dooperen onder malcanderen over het Artykel des Doopsels ende den aencleve van dien*, *tot eenen spiegel voor Hermanno Faukelio*, *door A. Jacobsz ende een sijnder Medehulperen* (1626). Faukelius overleed in 1625 en heeft dus dit tegenschrift niet gekend, maar Jacobsz was reeds in 1624 gestorven, zoodat wij hier met een nagelaten geschrift van zijn hand te doen hebben, dat waarschijnlijk door dien ‘medehulper’ is bewerkt, althans uitgegeven.

Jacobsz heeft ook nog een *Lof-Gedicht* gemaakt op Velius' *Chronyk van Hoorn* en misschien is van zijn hand, en dan na zijn dood uitgegeven: *Tractaet tegen het straffen der Buytengetrouden*, *sonder onderscheydt* (Amst. 1628), waarvan de schrijver zich verschuilt onder het pseudoniem Ben Israëls (zie *boven*, blz. 470).

Bij Schijn-Maatschoen komt een portret van Jacobsz voor, gegraveerd door H. Roghman en voorzien van een vierregelig vers door Spinniker. Een ander portret staat afgedrukt in het reeds boven genoemde deel van Vondel's werken, blz. 93, met

een zesregelig vers van Vondel. Ook bestaat er nog een borstbeeld, links, gegraveerd door J. Folkema, met adres van K. de Wit.

Litteratuur: V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Schijn-Maatschoen, *Gesch. der Menn.*, III, 148 vv., 270-289. - Blaupot ten Cate, *Holland*, I, 282; II, 219-221. - *Vondel's Werken*, uitgeg. door Van Lennep, herzien door Unger, dl. 1621-1625, blz. 91-93. - *Doopsgez. Bijdr.*, 1883, 7. - *Alb. Stud. L.B.*, 107. - *Cat. Doopsgez. Bibl.*, II, 125, 164, 177, 324. - Verschillende bijzonderheden werden mij welwillend medegedeeld door Ds. M. Uiterdijk, Doopsgez. Pred. te Hoorn, uit een in het archief zijner gemeente berustend geschrift van wijlen J.G. de Hoop Scheffer, getiteld: *Schets van de Geschiedenis der Doopsgezinde gemeente te Hoorn.*

[Jan Jacobsz]

JACOBSZ (Jan), ook wel **JAN JACOBSEN HAYES** of **JAN JACOBSZ VAN HARLINGEN** genoemd, zou volgens P. Scheltema in zijn geschrift *Het leven en de letterkundige verrigtingen van den geschiedschrijver Mr. Jacobus Scheltema* (Amst. 1849) een zoon zijn geweest van Jacob de Heere, die, evenals zijn broeder Philippus, om hun Doopsgezinde gevoelens omstreeks 1550 uit Vlaanderen naar Friesland uitweken en zich te Harlingen vestigden. Philippus behield den naam De Heere en sloot zich aan bij de Vlaamsche Doopsgezinden, maar Jacob voegde zich ten gevolge van zijn huwelijk bij de Friezen en nam den naam Scheltema aan. Deze voorstelling heeft echter bestrijding gevonden: de naam Hayes wijst op Friesche afkomst; uit de beginletters van een vers, door Jan Jacobsz gedicht, die, achter elkaar gezet, luiden: Jacobus, filius Hajonis, zou kunnen afgeleid worden, dat dit vers aan zijn vader gericht was, zoodat hij de zoon zou zijn geweest van een zekeren Jacob en kleinzoon van Haye.

Den 25en Mei (O.S.) 1542 is Jan Jacobsz geboren en reeds in 1562, dus op 20jarigen leeftijd, als voorganger der gemeente te Harlingen bevestigd. Dat hij toen ‘oudste’ geworden is, zooals vermeld wordt, valt met het oog op zijn leeftijd, moeilijk aan te nemen; misschien werd hij in dat jaar tot leeraar gekozen en eerst later tot oudste benoemd. Zeker bekleedde hij dit ambt in 1581 en maakte in die hoedanigheid talrijke doopreizen, waarbij hij meermalen gevaar liep, gevangen genomen, zelfs gedood te worden. Streng in leer en levensopvatting, heftig van karakter, heeft Jan Jacobsz op zijn wijze ernaar gestreefd, in zijn kringen het ideaal der toenmalige Doopsgezinden: een gemeente zonder vlek of rimpel, te verwezenlijken. Echtmijding - d.w.z. mijding van een afvalligen echtgenoot door den trouw geblevene - verbanning bij huwelijk met een niet-Doopsgezinde, en herdoop van Doopsgezinden, die uit de Vlamingen tot de Friezen overkwamen, wilde hij met de uiterste gestrengheid doorvoeren. Lubbert Gerritsz en zijn aanhang, milder gestemd, achtten dit niet steeds noodzakelijk en in 1588 werden deze laatsten uit de gemeente gebannen.

In 1599 ontstond echter onder de aanhangers zelf van Jan Jacobsz verschil over een zevental punten, die hij wilde doordrijven, en waaronder vooral dit de aandacht trok: een Doopsgezinde vrouw, met een niet-Doopsgezinden man gehuwd, moest vóór haar bevalling van haar man eischen, dat hij het kind niet zou laten doopen. Gaf deze toe, dan mocht zij in huis haar bevalling afwachten. Indien de man echter zijn woord brak, moest zij de volgende keer haar best doen, ‘om het kint van de doop te houden’. Toen op een vergadering, over deze punten gehouden, de Kollumsche leeraar Pieter Jeltjes vroeg, wat onder dat ‘haar best doen’ verstaan moest worden, gaf Jan Jacobsz als nadere uitlegging: ‘Wech trecken ende dat kint uyt besteden, dat

de vader niet en wiste waer dat kind was.... so langhe die man ghesint ware dat kint te doopen'. Het stilzwijgen der andere partij werd door Jacobsz als toestemming aangemerkt en hij

achtte zijn voorstellen aangenomen. Pieter Jeltjes bleek ze echter aan zijn gemeente als ‘een goede raad’ aan te bevelen, niet als een bindend bevel en het gevolg was, dat Jan Jacobsz hem en de zijnen uit de gemeente bande. De zaak had echter nog een ander gevolg: de Staten van Friesland riepen Jacobsz ter verantwoording omtrent twaalf punten, die hij in zijn gemeente leerde, o.a. het bovengenoemde onttrekken van kinderen aan den vader, als deze ze wilde laten doopen. Den 13en April 1600 werd dit verklaard als ‘strijdende tegens de Godlijcke, Natuyrlijcke ende Borgherlijcke Wetten’ en Jan Jacobsz met levenslange verbanning uit Friesland gestraft. In dit proces heeft hij, hoe men ook verder over hem moge denken, wel getoond, een man van karakter en vast van beginsel te zijn; ronduit verklaarde hij, niet van zijn standpunt te kunnen afwijken, ‘sonder vreese van te vallen in den toorne van den Heere’.

Jan Jacobsz begaf zich eerst naar Medemblik, maar vestigde zich spoedig daarna te Hoorn, waar reeds een gemeente van zijn aanhangers bestond. Eenige jaren daarna werd de zaak van zijn afscheiding nogeens door een vergadering van Hollandsche leeraars onderzocht, met het gevolg, dat hem en den zijnen de broederschap werd opgezegd (29 Dec. 1603). Ook schijnt ± 1600 nog een deel van zijn aanhang onder Thijs Gerritsz zich van hem afgescheiden te hebben, hoewel noch de reden daarvan, noch het verloop van de zaak recht duidelijk zijn. Heimelijk bezocht Jacobsz echter meermalen zijn geliefd Friesland, later kreeg hij officiëel verlof, dáár drie maanden te vertoeven, hetgeen in 1611 werd herhaald. Toen wisten zijn vrienden te bewerken, dat die verloftijd nog wat verlengd werd en waarschijnlijk zou het wel tot opheffing van het vonnis van verbanning gekomen zijn, daar zijn vrouw op 10 April 1612 met den geheelen huisboedel naar Harlingen vertrok, terwijl Jan Jacobsz een rondreis door zijn Friesche gemeenten maakte. In Juli werd hij echter ongesteld en overleed den 17en van die maand ten huize van zijn zuster Griet Jacobs. Tweemaal is hij gehuwd geweest; blijkens de beginletters der coupletten van een vers ‘op sijn huysvrouwen naem’, heette de eerste echtgenoote Tette Meinemadochter van Aken. Zijn tweede vrouw was Ieslic Fransdochter, aan wie hij ook een gedicht opdraagt.

De invloed van Jan Jacobsz in de Doopsgezinde gemeenten van die en later dagen is onmiskenbaar groot geweest: in ongeveer twintig plaatsen in Friesland en Noord-Holland, zelfs in Pruisen, zijn z.g. ‘Jan-Jacobsgezinde’ gemeenten geweest, die korter of langer tijd hebben bestaan, tot zij zich met andere Doopsgezinde afdeelingen vereenigden. De laatste gemeente, die den ouden naam droeg, was de Amelandsche; eerst in 1855 heeft zij zich met de Waterlandsche tot één ‘Doopsgezinde gemeente op Ameland’ vereenigd. Hoewel oorspronkelijk in leer en uiterlijke vormen het dichtst bij de ‘fijne’ Mennisten staande, was de geest, die gaandeweg onder de Jan-Jacobsgezinden begon te heerschen, meer in overeenstemming met de ‘groven’, zoodat zij later zich steeds bij de Waterlanders aansloten.

Jacobsz stond bij zijn aanhangers als dichter van geestelijke liederen bekend en nog bij zijn leven heeft één zijner trouwe volgelingen, Pieter Willemsz, die liederen verzameld en laten drukken, zoodat aan den schrijver op zijn laatste rondreis nog een exemplaar van het boekje kon worden aangeboden. Het draagte den titel: *Eenighe Gheestelycke Liedekens*, *gemaeckt aen verscheyden persoonen enz.* (Amst. 1612). Het was echter niet dadelijk in omloop gebracht, want toen Jacobsz zeer spoedig daarop stierf, heeft Pieter Willemsz nog een *Conclusie* eraan toegevoegd over den dichter en zijn overlijden. Deze is gedagteekend: 1613, maar op den titel van het boekje bleef het jaartal

1612 staan. Het bevat 46 gedichten in den trant der rederijkers-verzen, maar veelal niet meer dan berijmde Bijbelplaatsen en zonder eenige dichterlijke waarde. Toch is het als gezangboek bij de godsdienstoefeningen der Jan-Jacobsgezinden in gebruik geweest. Evenzeer was dit het geval met een soort vervolgbundel, getiteld: *Eenighe nieuwe Gheestelijcke Liedekens enz.*, ook met het jaartal 1612 op den titel, maar volgens een opgave, achterin geplaatst, in 1613 gedrukt. Het bevat vele gedichten van Pieter Willemsz en ook van anderen, maar geen van Jan Jacobsz. Een exemplaar van beide boekjes bevindt zich in de Bibliotheek der Doopsgez. gemeente te Amsterdam.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - *Ned. Arch. K.G.*, N.S., XI, 185-240 (met de dáár aangehaalde litteratuur), 344-346, 348; XX, 74. - Blaupot ten Cate, *Friesland*, 111, 143. - Id., *Holland*, II, 211. - Id., *Groningen*, I, 90, 278-284. - Vos, *Menno Simons*, 131, 257. - *Bibl. Ref. Neerl.*, II, 493; VII, 67 vv., 213 vv., 236, 527, 554. - *Doopsgez. Bijdr.*, 1867, 65; 1876, 30, 32, 35; 1889, 6-8; 1900, 98, 99; 1912, 64-73.

[Lambert Jacobsz]

JACOBSZ (Lambert), zoon van Jacob Thonisz of Theunissen, oudste bij de Waterlandsche gemeente te Amsterdam, en misschien oudere broeder van Anthony Jacobsz (zie *boven*), is waarschijnlijk ongeveer 1592 te Amsterdam geboren. Hij toonde grooten aanleg voor de schilderkunst, was een tijdlang in Italië, om zich verder daarin te bekwamen en vestigde zich na zijn terugkomst te Leeuwarden, waar hij in 1621 het burgerrecht verkreeg. Een tweetal groote stukken, thans in het Friesch Museum aldaar, en één schilderij in het Rijks-Museum te Amsterdam getuigen van zijn groote gaven.

Waarschijnlijk is hij spoedig ook tot voorganger der Waterlandsche Doopsgezinden te Leeuwarden gekozen, waar hij den 7en Augustus 1631 de nieuwe kerk (het ‘vermaenhuis’) bij de Wirdumerpoort met een predikatie over de wijze en de dwaze maagden (Matth. 25) inwijdde. Blijkbaar was hij zeer ijverig in zijn bediening, zoodat hem door de overheid meermalen daarvoor geldboeten zijn opgelegd. Dat hij den verbannen Remonstranten welgezind was, ligt geheel in zijn lijn en zoo zal hij het ook wel zijn geweest, die Camphuysen aanried, een vlashandel te beginnen. Volgens Houbraken heeft Jacobsz te Kleef, toen hij daar eens predikte, Govert Flinck leeren kennen; hij nam hem mee naar Leeuwarden en werd Flinck's leermeester.

Jacobsz is in 1637, vóór den 3en October, overleden, na tweemaal getrouwd te zijn geweest. Den 28en Juli 1620 sloot hij te Leeuwarden een huwelijk met Aechtje Thonisdochter of Anthonis, dochter van Thonis Christiaens, ook genoemd Van Coelen (Keulen); Vondel heeft op deze verbintenis een gedicht gemaakt. Aechtje Thonis overleed ongeveer 1632 en schonk Jacobsz twee zoons, Abraham en Jacob, die zich later Van den Tempel noemden en waarvan de eerste zich ook als schilder heeft bekend gemaakt. Een tweede huwelijk sloot Jacobsz op 26 Maart 1634 met Hillegont Dircx Velius.

Voor het godsdienstig leven onder de Doopsgezinden heeft hij zich zeer verdienstelijk gemaakt, door met zijn ambtgenoot Wyke Wybrandi een liederboek saam te stellen, dat veelvuldig bij de Doopsgezinde gemeenten in gebruik is geweest en tot titel voert: *Geestelycke gout-schale* (Leeuw. 1647; 2e dr. Fran. 1662). Het is

een bloemlezing ‘uyt diverse Liedtboecken’, maar noch de dichters, noch de verzamelaars worden genoemd. Toch is het waarschijnlijk, dat Jacobsz en Wybrandi zich met de samenstelling en uitgave hebben belast. Zie verder over de *Gout-schale* beneden i.v. **Jansen (Wiger).**

Er bestaat een portret van Lambert Jacobsz, geschilderd door J. Ariëns (zie *Vrije Fries*, dl. 28, blz. 73).

L i t t e r a t u u r: V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - H.L. Straat, *Lambert Jacobsz*, *schilder*, in: *Vrije Fries*, dl. 28, blz. 53-76. - Rademaker, *Camphuyzen*, 111. - *Vondel's Werken*, uitg. v. Lennep, herz, door Unger, dl. 1618-1620, blz. 350, 351. - *Doopsgez. Bijdr.*, 1918, 110, 114. - Van Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.*, II, 246.

[Petrus Jacobsz]

JACOBSZ (Petrus) zie: **AUSTRO SYLVIUS (P.J.)**, *boven*, dl. I, blz. 270-274.

[Rijk Jacobsz]

JACOBSZ (Rijk) is de schrijver van *Een Schriftelycke waerschouwinge voor valsche leere... om daerdoor te onderscheiden het... teghenschrijven van J.R. gedaen tegen dat heylsaem schriftmatige getuygenisse der gesonder leere Jesu Christi schriftelick ende mondelick betuycht door A.B. ende H. v. G.* (z.p., 1612). De naam van den schrijver wordt alleen met de letters R.J. aangeduid, maar in het exemplaar, dat zich in de Doopsgezinde Bibliotheek te Amsterdam bevindt, staat de volledige naam in handschrift uit vroeger tijd aangegeven. Het werkje is geschreven tegen Jacques Outerman - hier met de voorletters van zijn anderen naam J(acob van) R(enigem) aangeduid - die vroeger (niet in 1612, zooals *Ned. Arch. K.G.*, N.S., XIX, 72, staat) had uitgegeven: *Een grondighe verantwoordinghe wt cracht der waerheyt tegen t' gene voor desen van Arend Barentsz ende Heyndrick van G. tot naedeel der waerheyt ende der godvruchtigen gheschreven*, *ende in druck is wtghegaen* (z.p. of j.). Hierin had Outerman de antinomiaansche gevoelens van Arent Barentsz en Heyndrick van Gulick bestreden, waartegen ook Coornhert zijn *Klocke-geslagh teghen den smoockenden brandt eender gemackelycker secte enz.* gericht had.

Rijk Jacobsz, blijkbaar een aanhanger dezer secte, had zijn *Schriftelycke waerschouwinge* opgesteld zoowel om zijn kinderen te waarschuwen, als om te voorkomen, dat zijn tegenstanders hem ‘nae [syn] doot onrecht nae spreecken ende met eenighe Libertijnen of vrij-geestische leeringhe [hem] befamen’ (*Inleydinghe*, blz. 14). Dit stuk bleef in handschrift, maar is na Jacobsz' dood in andere handen gekomen, blijkbaar van geestverwanten, die het hebben uitgegeven, omdat Outerman ‘eenen vroomen Man Arent Barentsz (over 30 Jaren doot zijnde) met vele leughen beschuldight heeft’ (uit: *Tot den Leser*).

Uit dit geschrift blijkt, dat Rijk Jacobsz een afvallig Doopsgezinde is geweest, want er wordt aldus over de houding van zijn vroegere geloofsgenooten tegenover hem gesproken: ‘dat zij niet alleen en mijden, jae haten ende nijden die haer Broeders laten noemen.... maer oock die haer onverstant kennende, daer van af-scheyden, ende soo vroom leven als zij die haer gheen Broeders laten noemen, maer schamen, haer oyt Broeders van dese twist-kercken geweest te zijn, het welc den Autheur van desen aen hem-selven bevonden heeft’ (uit: *Tot den Leser*). Ik zie echter geen aanleiding, hem, zooals Van Douwen doet, een ‘Gereformeerde’ te noemen. De bespreking van een theologische kwestie door Hans Busschaert en eenige leeraars ‘na Busschaerts predicatie by malcander sittende over maeltijt’ (blz. 294, 295) geeft aanleiding tot het vermoeden, dat Rijk Jacobsz één van die leeraars geweest is. Van meer intieme kwesties in de Doopsgezinde wereld van die dagen blijkt hij goed op de hoogte te

zijn (b.v. blz. 79, 215). In allen gevalle is deze Rijk Jacobsz niet dezelfde als de gelijknamige leeraar der Doopsgezinden te Stavoren, die nog in 1614 leefde.

L i t t e r a t u u r : *Ned. Arch. K.G.*, N.S., XIX, 72. - Van Douwen, *Socinianen en Doopsgezinden*, 89, 90. - Kühler, *Socinian.*, 97, 122. - *Cat. Doopsgez. Bibl.*, II, 225.

[Rijk Jacobsz]

JACOBSZ (Rijk) schreef: *De predicatien der namen Gods* (Amst. 1624), waarin 44 meditatiën gegeven worden naar aanleiding van de verschillende namen, waarmee God kan worden genoemd; enkele andere stichtelijke stukken zijn daaraan toegevoegd. De schrijver wordt door M. Schagen, blijkens een schriftelijke aanteekening in het exemplaar der Doopsgezinde Bibliotheek te Amsterdam, tot de Doopsgezinden gerekend, hetgeen ook uit verschillende zegswijzen en uitlatingen in het boekje kan afgeleid worden. Jacobsz heeft dit werkje op ruim 60jarigen leeftijd geschreven en het geheel draagt een gemoedelijk karakter. Vermoedelijk is de schrijver een Doopsgezind leeraar geweest, maar omtrent zijn leven is uit zijn boekje niets af te leiden. Er bestaat geen enkele aanwijzing, dat hij dezelfde zou wezen als de gelijknamige leeraar der Doopsgezinden te Stavoren, die in 1614 den wederdoop van Hervormden, die tot de Doopsgezinden overkwamen, wenschte en daardoor een scheuring in zijn gemeente heeft veroorzaakt. De mogelijkheid is echter niet uitgesloten, gezien de jaartallen van die scheuring en de uitgave van Rijk Jacobsz' predikatiën.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. (de titel is daar onjuist aangegeven). - *Inventaris der Archiefstukhen bij de Vereen. Doopsgez. gem. te Amst.*, I, no. 545, 547-553. - *Doopsgez. Bijdr.*, 1897, 164. - *Cat. Doopsgez. Bibl.*, II, 268.

[Isaäc Jacquelot]

JACQUELOT (Isaäc), zie **JAQUELOT (ISAÂC).**

[Adolphus de Jager]

JAGER (Adolphus de), zie **VENATOR (ADOLPHUS).**

[Hendrik de Jager]

JAGER (Hendrik de) werd den 5en November 1834 te Rotterdam geboren als zoon van den bekenden taalkundige Dr. A. de Jager en Petronella Pelkman. Na het gymnasium in zijn geboortestad doorloopen te hebben, liet hij zich op 8 Juli 1853 te Utrecht als theologisch student inschrijven en werd op 7 October 1858 door het Provinciaal kerkbestuur van Overijsel tot de Evangeliebediening toegelaten. Reeds den 1en December volgde een beroep naar Eemnes-Buiten, waar hij op 6 Maart 1859 door Dr. G. van Gorkom, predikant te Eemnes-Binnen, werd bevestigd. Gaandeweg meer beslist een aanhanger der vrijzinnig-godsdienstige beginselen geworden, beriep den Briel hem in 1862 als opvolger van Ds. H.Ph. de Kanter, zoodat hij daar terecht ‘de baanbreker van het modernisme’ (Veltenaar) kan genoemd worden. Met zijn andersdenkende ambtgenooten, die zich weleens tegenover hem moesten stellen, is het echter door zijn ‘innemende persoonlijkheid’ (Van Slee) nooit tot conflicten gekomen, maar ook door zijn invloed en door artikelen in de populair-godsdienstige tijdschriften *De Opwekker* en *Geloof en Leven* werd de vrijzinnige richting langzamerhand in den Briel de heerschende. Als prediker was hij helder en degelijk, soms pakkend, zijn stijl goed verzorgd en zonder opsmuk. Slechts één leerrede van

zijn hand over Hand. 19:2*a*, getiteld: *Hebt gij den Heiligen Geest ontvangen?* heeft het licht gezien (in: *Leerredenen*, uitg. G.W. v.d. Wiel, 1868, no. 11).

Op maatschappelijk gebied heeft De Jager ook verschillende functies bekleed, waarbij vooral het Asyl voor Oude Zeelieden tot zijn dood toe zijn belangstelling had: eerst als bestuurder, later als secretaris, eindelijk als voorzitter, heeft hij zijn krachten eraan gewijd. Het lidmaatschap van de Commissie tot wering der pokziekte gaf hem aanleiding tot het schrijven van *Een woord voor geloovigen*, *die bezwaar hebben tegen de vaccinatie.*

Bovenal heeft hij zich voor de kennis der historie van zijn woonplaats verdienstelijk

gemaakt. Aanleiding daartoe was de 300e gedenkdag der inneming van den Briel, die in. 1872 op schitterende wijze zou gevierd worden. De Jager ontving de opdracht, in het archief onderzoek te doen naar de viering in 1772, waarvan hij zich met groote nauwkeurigheid kweet. Ook moest hij zich geheel in het verleden inwerken, om op 11 September 1873 in tegenwoordigheid van den Koning en diens zoons, een toespraak te houden bij de onthulling van het allegorisch monument, opgericht als blijvend gedenkteeken aan dit Bevrijdingsfeest. De wrijving tusschen Protestant en Katholiek, bij de herdenking vrij sterk op den voorgrond getreden, maakte deze taak niet gemakkelijk, maar in zijn *Toespraak bij de onthulling van het Allegorisch Monument te Brielle* (Rott. 1873) heeft De Jager zich uitnemend van deze opdracht gekweten: ‘Een kloeke vaderlandsche geest, die de verworven vrijheid en onafhankelijkheid hoogelijk waardeert, was daarin op iedere bladzijde aan het woord, maar ook het gevoel van teleurstelling, dat de Brielsche feestviering niet geheel vrij was gebleven van de wanklanken van den kerkelijken en politieken partijstrijd, werd er niet in verloochend’ (Van Slee). Bij deze gelegenheid werd hij tot ridder in de orde van de Eikenkroon benoemd.

Het archiefonderzoek had bij hem het verlangen opgewekt, om de geschiedenis van den Briel uit de oorspronkelijke bescheiden nader te leeren kennen. Hij liet zich tot gemeente-archivaris, buiten bezwaar der gemeentekas, benoemen en onderwierp achtereenvolgens alles wat het archief bevatte, aan een nauwkeurig onderzoek, waarvan hij de eerste uitkomsten publiceerde onder den titel: *Het Brielsche Archief. Geschied- en letterkundige naoogst*, 1e stuk (Utr. 1876). Hoezeer dit werk ook door deskundigen geprezen werd, het debiet dekte de kosten niet en eerst zeven jaar later deed De Jager een vervolg verschijnen, getiteld: *De Brielsche archieven. Geschiedkundige mededeelingen*, 2 st. (Brielle 1883). Ook deze uitgave vond te weinig aftrek, zoodat hij de overige uitkomsten van zijn archiefstudiën voorloopig in talrijke tijdschrift-artikelen ter algemeene kennis bracht. Eerst na zijn emeritaat verschenen achtereenvolgens: *De Middeleeuwsche keuren der stad Brielle* ('s-Grav. 1901), *Pensionarissen van Brielle* (Rijsw. 1901), *Secretarissen van Brielle* (Rijsw. 1901), *Kommandeurs van Brielle* (Rijsw. 1901), *De predikanten der Nederduitsch Hervormde gemeente te Brielle* (Rijsw. 1902) en *De Brielsche vroedschap in de jaren 1618-1794. Naamlijst der leden met aanteekeningen, aan de Brielsche archieven ontleend* (Rijsw. 1903).

Al deze arbeid, gevoegd bij zijn gewone ambtsbezigheden, greep zijn zenuwgestel meer en meer aan, zoodat hij het wenschelijk oordeelde, met ingang van 1 April 1892 emeritaat te nemen, en op 20 Maart zijn afscheidsrede hield. Hij bleef nog twee jaren te Brielle wonen, om de laatste hand aan zijn archiefstudiën te leggen en verhuisde in 1894 naar 's-Gravenhage, waar hij de evengenoemde geschriften voor den druk gereed maakte en aldus zijn levensarbeid voltooide. Den 7en Juni 1903 overleed hij plotseling aan een hartverlamming te Hilversum, waar hij enkele dagen voor ontspanning vertoefde, en werd op 11 Juni te 's-Gravenhage begraven. Zijn levensbeschrijver roemt hem als ‘een voortreffelijk mensch, trouwhartig vriend en degelijk geschiedschrijver’. De Jager was op 12 Mei 1880 gehuwd met Clara Maria Lely, welk huwelijk kinderloos bleef.

Behalve het reeds boven vermelde, gaf De Jager nog afzonderlijk uit: *Toespraak ter verwelkoming van de leden der Utrechtsche Commissie voor 't Asyl en de afgevaardigden der sub-commissiën* (Brielle 1872) en *Het geslacht Tromp* ('s-Grav.

1883). Bovendien vertaalde hij onder het pseudoniem ‘Venator’: R. Werner, *De Bijbel en zijn beteekenis in de*

XIXe eeuw (Utr. 1873). Maar buitengewoon talrijk zijn de artikelen, in periodieken opgenomen en getuigend van zijn werkkracht, nauwgezetheid en critischen blik; zij verschenen in de *Kroniek* en de *Bijdragen en Mededeelingen van het Hist. Genootschap te Utrecht*, *Bijdr. en Meded. der Vereeniging* '*Gelre*', *Bijdr. voor Vad. Geschiedenis en Oudheidkunde*, *Archief v. Ned. Kerkgesch.* en *Ned. Arch. v. Kerkgesch.*, *Nieuwe Bijdr. v. Rechtsgel.*, *Oud-Holland*, *Arch. v. Ned. Kunstgeschiedenis*, *Stemmen v. Waarh. en Vrede*, *Dietsche Warande*, *Alg. Ned. Familieblad*, *Eigen Haard* (1882 en 1883), *Bulletin pour l'histoire des Eglises Wallonnes* en vooral *De Navorscher.* Een nagenoeg volledige lijst van die artikelen is opgenomen achter De Jager's *Levensbericht* voor de Maatsch. der Ned. Lett., opgesteld door Van Slee, waaraan nog kan toegevoegd worden: *Attestatie voor de predikanten van de Augsburgsche Confessie te Antwerpen*, *afgegeven door Prins Willem I*, medegedeeld door H. de Jager, in *Studiën en Bijdragen op 't Gebied der Historische Theologie*, III, 550, 551. Vele artikelen zijn van belang voor de Nederlandsche kerkgeschiedenis, maar daaronder verdienen zeker afzonderlijke vermelding: *Verweerschrift van den contra-remonstrantschen predikant Willem Crijnsze*, *door de Brielsche regeering afgezet en verbannen* (*Bijdr. en Meded. v.h. Hist. Gen.*, XVII); *De Remonstranten en Contra-Remonstranten in het land van Voorne*, *in 't bijzonder te Brielle*, *in de jaren 1612-1619* (*Arch. v. Ned. Kerkgesch.*, III, 337-399; IV, 196-220); *De vervanging van Libertus Fraxinus door Cornelis Pietersze Burchvliet* (ald., VII, 1-57); *Aanteekeningen op Prof. Moll's* '*Angelus Merula*' (ald., VI, 1-44) en *L'Eglise wallonne de la Brielle* (*Bull. pour l'hist. des Egl. wall.*, I, II).

Bij een verzameling van Bilderdijks werken, afkomstig van zijn vader Dr. A. de Jager, vond hij ook onuitgegeven brieven en gedichten van Bilderdijk, alsmede aanteekeningen en mededeelingen van anderen omtrent den dichter. Onder den titel *Bilderdijkiana* heeft De Jager hieruit een reeks mededeelingen gedaan, opgenomen in *De Navorscher*, *Stemmen v. Waarh. en Vrede* en *De Dietsche Warande.* Ook heeft hij eenige werken van zijn vader, die deze na zijn dood (1877) onvoltooid of onuitgegeven naliet, voor den druk gereed gemaakt, namelijk: *Woordenboek der frequentatieven*, 2 dln. (Gouda 1875-1878) met een aanhangsel: *Schijnbare frequentatieven* (Gouda 1878); *Laatste taaloefeningen* (Brielle 1878) en *Asselijn's werken*, 1e dl. (Gron. 1878).

Sinds 1876 was De Jager lid van de Maatschappij der Ned. Letterkunde, sinds 1878 ook van het Historisch Genootschap te Utrecht, terwijl het Utrechtsch Genootschap v. Kunsten en Wetenschappen in 1894 en de Nederlandsche Leeuw in 1895 hem onder hun leden opnamen.

L i t t e r a t u u r : Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, IV, 807. - Frederiks en V.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, 389, 390. - *Letterk. Lb.*, 1904, 149-181. - Sepp, *Bibl. Kerkgesch.*, Reg. - Veltenaar, *Kerkel. leven der Geref. in den Briel*, Reg. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, 393.

[Jan de Jager]

JAGER (Jan de) werd op 10 Maart 1719 geboren als oudste zoon uit het in 1715 gesloten huwelijk van Hendrik Theunis de Jager, den eersten gestudeerden predikant der Doopsgezinde gemeente van Hamburg-Altona († 10 April 1749) en Cornelia

Beets († 27 Mei 1773), kleindochter van Gerrit Roozen, Doopsgezind predikant te Hamburg. Tot zijn 22e jaar uitsluitend voor den handel opgeleid, toonde hij daarbij steeds zooveel belangstelling in de godgeleerdheid en andere wetenschap, dat hij zich daarin, onder leiding van zijn vader, meer stelselmatig ging bekwamen, zonder echter zijn dagelijksch beroep te verwaarloozen. Korten tijd vóórdat zijn vader overleed, kon deze hem dan

ook aan de gemeente als leeraar aanbevelen, indien hij daarnaast zijn beroep kon blijven uitoefenen. Op 14 December 1749 werd De Jager aldus tot ‘proponent der gemeente’ verklaard, maar eerst den 6en December 1750 hield hij zijn eerste prediking. In 1759 tot leeraar beroepen, leidde hij op 22 April voor 't eerst als zoodanig den dienst, waarna zijn bevestiging in den vollen dienst den 19en Februari 1764 volgde en hij op 4 Maart d.a.v. zijn intreerede hield. Van 1773 tot 1777 is hij, terneergebogen door het overlijden van zijn tweede vrouw, zijn moeder en zijn jongste kind, niet voor de gemeente opgetreden, maar maakte een bezoekreis naar Holland, waar hij meermalen een godsdienstoefening leidde. Deze reis heeft hij in 1786 en 1792 herhaald en daardoor den band tusschen de Nederlandsche gemeenten en die van Hamburg-Altona versterkt. De Jager is op 12 Mei 1802 overleden, den naam nalatend van een getrouw leeraar en kundig man. Bij zijn begrafenis op 19 Mei d.a.v. hield zijn eene ambtgenoot Karsdorp op het kerkhof een ‘standrede’, terwijl de derde predikant der gemeente, J.A. Hoekstra (zie *boven*, blz. 77) den 13en Juni in de kerk een ‘gedachtenisrede’ heeft uitgesproken. Achter deze redevoeringen, die in druk verschenen, zijn *Treur-* en *Troostzangen* opgenomen, vervaardigd door G. van der Smissen, I. Goos, G.B., een onbekende en J.A. Hoekstra.

Tweemaal is De Jager gehuwd: eerst den 10en Juli 1746 met Sara Symons, geboren 5 April 1720, dochter van Jan Symons en Maria Stokmans, en op 6 Mei 1758 overleden; daarna hertrouwde hij in 1762 met Agnetha Dam, geboren 18 Februari 1743 te St.-Anna-Parochie, en dochter van Jelle Dam, Doopsgezind leeraar te Frederikstad; zij overleed in Maart 1773. Uit het eerste huwelijk had hij drie zoons en twee dochters, uit het tweede huwelijk twee zoons en één dochter.

Van zijn hand is in druk verschenen: *Lijkrede op Jan Ris*, *leeraar te Hamburg en Altona*, *gehouden 24 October 1784.* - (Met G. Karsdorp en J.A. Hoekstra) *Leerredenen. Met een vertoog*, *dat genade en plicht*, *de leer van Jezus en zijne apostelen*, *ook de leer van Menno en der waare Mennoniten is* (Altona 1794).

L i t t e r a t u u r : Karsdorp en Hoekstra, *Stand- en Gedachtenisrede over Jan de Jager*, *leeraar der Mennonieten te Hamburg en Altona* (Altona z.j.). - *Cat. Doopsgez. Bibl.*, II, 41, 277.

[Johannes de Jager]

JAGER (Johannes de), zie **VENATOR (Johannes).**

[Louis Gabriël James]

JAMES (Louis Gabriël) stamde uit een Zuid-Fransche familie, waarvan de oudste bekende vertegenwoordiger, Gontard James, in 1630 vermeld wordt. Dat het geslacht oorspronkelijk uit Engeland of Schotland afkomstig zou zijn, zou uit den naam kunnen afgeleid worden, maar reeds in 1378 wordt in Frankrijk een adellijk geslacht James vermeld, terwijl de naam zelf, soms tot Jammes, Jayme of zelfs Gemme verbasterd, zóó dikwijls voorkomt, dat eenige zekerheid omtrent afstamming of verwantschap vóór de 17e eeuw onmogelijk is te verkrijgen. Zeker is, dat de voorouders van L.G. James tot de Hugenooten behoorden; dit blijkt uit zijn *Sermon pour la célébration du Jubilé de sa XXVe année de ministère évangélique* (Breda et Brux. 1845), waarin voorkomt: ‘et le sang des réfugiés français et des martyrs de la réforme coulait dans

ses veines. Sous Louis XIV, mon bisaïeul avait été vingt ans sur les galères, comme religionnaire; son épouse était morte pour la foi dans les prisons de Montpellier; et un de mes ancêtres avait péri, les armes à la main, comme chef d'une bande de camisards' (p. 3).

Louis Gabriël is op 12 Juli 1795 te Crête bij Genève geboren als zoon van Gabriël Jammes (1759-1833), wiens naam op 29 April 1826 bij rechterlijk vonnis veranderd werd in James, en van Louise Favre (1764-1835). Hoewel hij in zijn jeugd een vurig bewonderaar van Rousseau was, liet hij zich, om zijn vader genoegen te doen, als student in de theologie te Genève inschrijven, maar was toch voornemens, zich na afloop zijner studie aan het onderwijs te wijden. Doch dit alles veranderde door een ontmoeting met den Schot Haldane, die als bezield opwekkingsprediker in 1816 een zendingsreis naar het vasteland ondernam en zich te Genève in verbinding stelde met den predikant Moulinié, om ook daar een réveil te bewerken. Toen hij hierin niet slaagde, wilde hij in 1817 weer vertrekken en zou, enkele dagen daarvóór, nog met Moulinié een uitstapje maken; deze was echter door hevige hoofdpijn verhinderd, hem te vergezellen en liet zich door den student James vervangen. Op dezen tocht bemerkte Haldane, hoe weinig geestelijk leven er bij James en zijn vrienden aanwezig was, maar ook hoeveel verborgen verlangen in hen woonde naar het Evangelie, zoodat hij besloot te blijven en zich in 't bijzonder aan hen te wijden. Door dit onderricht en door zijn persoonlijkheid heeft Haldane mede den stoot gegeven tot het ontstaan van het Zwitsersche Réveil.

In dien geest is James opgeleid, totdat hij den 2en Juli 1818 door de Église Consistoriale te Genève tot de bediening des Woords werd toegelaten. Daar hij echter weinig kans had op een beroep in zijn vaderland, ging hij naar de Nederlanden, waar hij nog in hetzelfde jaar gouverneur werd bij de familie Van der Duyn van Maasdam en den 15en April 1819 door de ‘Commission pour les affaires des Églises Wallonnes’ bij de Waalsche kerk beroepbaar werd verklaard. In laatstgenoemd jaar ontving hij een beroep naar 's-Hertogenbosch, waarvoor hij bedankte, maar bij Kon. Besluit van 31 Maart 1820 tot opvolger van D.T. Huet (zie *boven*, blz. 352) te Breda benoemd en den 18en April d.a.v. naar kerkorde aldaar beroepen, deed hij op 6 Augustus 1820 zijn intrede in deze gemeente, die hij tot zijn overlijden op Hemelvaartsdag (30 Mei) 1867 heeft gediend. Hij was den 30en October 1828 te Klundert gehuwd met Cornelia van der Made, geboren te Klundert op 14 September 1805 en overleden te Breda den 28en April 1874. Eén zijner elf kinderen, H.J. James, geboren 1841, diende de Hervormde kerk als predikant te Broek op Langendijk (1865), IJsselmonde (1869), Heerde (1871), Enschedé (1875), Warnsveld (1885) en Vlaardingen (1891-1908) en overleed als emeritus in 1915. Ook één der zoons van dezen werd predikant, nl. S.H.J. James, achtereenvolgens te Biggekerke (1903), Lage Zwaluwe (1905), Delfshaven (1914).

James, van wien getuigd wordt, dat hij ‘met ijver en trouw 47 jaren lang het Evangelie verkondigde’, heeft, als zoon van het Zwitsersche Réveil, ook het zijne ertoe bijgedragen, om deze beweging in Nederland ingang te doen vinden. Hij was bevriend met Jacob van Lennep, toen deze in de Réveil-kringen verkeerde, en bezocht ook de samenkomst bij Groen van Prinsterer, waar men op voorstel van Beets den naam ‘Christelijke vrienden’ aannam, welke kring later het maandschrift *De Vereeniging. Christelijke Stemmen* uitgaf. Ook was hij met Willem de Clercq correspondent der ‘Société Evangélique’ en poogde met hem belangstelling te wekken voor de theologische school te Genève. Een *Berigt van de oprigting eener School van Godgeleerdheid in de Hervormde Kerk van Genève* (Amst. 1832), door A. Capadose vertaald, werd door James van een voorbericht voorzien, terwijl hij in de tweede aflevering van *De Leer des Bijbels. Bijdragen van en voor Gereformeerde*

Christenen (April 1834) geldelijken steun voor die school vroeg en ook verder aan dit tijdschrift medewerkte. Zelf richtte hij een tijdschrift *De Olijftak*

op, waaraan de predikanten Engels en Le Roy hun medewerking verleenden en dat in den geest verwant was aan de *Nederlandsche Stemmen over godsdienst*, *staat-, geschieden letterkunde*, opgericht door Da Costa, Koenen en Van Hall. Het bevatte echter meest vertalingen van stukken uit den *Semeur* en de *Archives du Christianisme* en hield weldra op, te bestaan.

In later dagen heeft James de nieuw opkomende godsdienstige richtingen krachtig in geschrifte bestreden en eigen standpunt gehandhaafd. Toen Hofstede de Groot zijn toespraak over *De Groninger Godgeleerden in hunne eigenaardigheid* (Gron. 1855) gehouden had, verscheen van James' hand: *Een blik geworpen op de toespraak van P. Hofstede de Groot* (Gor. 1856), maar vooral bestreed hij het opkomend modernisme en zijn aanhangers. In 1856 gaf hij: *Mijn protest tegen sommige hoofdstellingen in de Christelijke dogmatiek van J.H. Scholten* (Gor. 1856); het volgend jaar stelde hij de vraag: *Heeft Dr. J.C. Zaalberg den waren sleutel der evangelische verzoeningsleer gevonden of verloren?* (Arnh. 1857). Daarna verscheen *Het Unitarisme, voor de regtbank van Gods Woord veroordeeld* (Rott. 1859), waartegen een *Open Brief* in het tijdschrift *De Dageraad* verscheen, die James aanleiding af tot *Mijn antwoord op den Open Brief tot mij gerigt, over mijn leerrede tegen het Unitarisme*, *in het tijdschrift* '*De Dageraad*' (Amst. 1859). Dit werd besproken in *Boekz.*, 1861*a*, 147, 148. Later bestreed hij het modernisme nog in: *De empirische methode*, *op de wonderen van het Evangelie toegepast, onbevoegd en onhoudbaar bevonden* (Nijk. 1861); *Het Bovennatuurlijke*, *een onmisbaar vereischte en hoofdbestanddeel van het Evangelie; de verwerping van die eigenschap het anti-Christendom* (Amst. 1862) - waarin hij o.a. zegt, 'dat de consequente aanhangers van die zoogenaamde moderne theologie, ten opzigte van de godsdienstige waarheid, ver beneden Mohamed zinken' (blz. 22) - en *Wat moeten wij denken van het Christendom en het goed regt der moderne theologie?* (Rott. 1864). Ook schreef hij tegen Van Koetsveld, toen deze in de algemeene vergadering van het Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam een 'opwekkende rede' gehouden had over *De apostolische overlevering* (Schoonh. 1856), een brochure, getiteld: *De zoogenoemde apostolische overlevering, door C.E. van Koetsveld gehandhaafd... als onschriftmatig onhoudbaar en anti-protestantsch afgewezen* (Gor. 1856).

James was echter niet uitsluitend polemicus. Ook op een geheel ander gebied dan dat van den richtingsstrijd heeft hij zich bewogen blijkens zijn *Bloemlezing uit de gedachten van Pascal. Met eene korte schets van zijn leven en eene vlugtige beoordeeling van zijne godsdienstige denkwijze* (Arnh. 1858). Bovendien heeft hij in geschrifte willen opbouwen, waarvan verscheidene zijner overige werken getuigenis afleggen. Hij gaf namelijk, behalve hetgeen reeds boven is genoemd: *Discours sur la corruption profonde*, *totale et universelle du genre humain* (Breda 1826). - *De anti-ultramontaan, of verdediging van de leer der rechtvaardigmaking door het geloof.* Uit het Fr. (Amst. 1826). - *La Prière d'Asa, 2 Chron. 14:11* (Breda 1832; 2e dr. ald. 1833). Dit is vertaald door P. Morilijon Loysen als: *Het gebed van Asa... voor den slag met de Ethiopiërs. Leerrede over 2 Chron. 14:11* (Maassl. 1832). - *Verheugt u met beving. Leerrede over Ps. 2:11* (Amst. 1833). - *Bestuur en aanmoediging voor ieder die ernstig de zaligheid zoekt* (Amst. 1848). - *Discours prononcé à Bréda pour le jubilé de la 25e année d'existence de l'Académie Royale pour les armées de mer et de terre du Royaume des Pays Bas* (Breda 1853). - *De erfzonde, sleutel van het Evangelie* (Middelb. 1855). - *Algemeene verzoening en*

bijzondere verkiezing (Gor. 1860). - *De zekerheid der Christelijke hoop. Leerr. over Rom. 5*:*5a* (Nijk. 1860). - *De oudste overleveringen aangaande de vier Evangeliën* (Nijk. 1861). - *De verschijning*

van den Heer aan Thomas. Joh. 20:24-29 (Rott. 1864). Bovendien gaf hij een *Voorrede* bij J. Cumming, *Stemmen van den nacht.* N.h. Eng. door L. de Chatelain (Gor. 1856) en bij een vertaling van Dorner, *De volmaakte heiligheid van Jezus Christus. bewezen uit Zijne werken* (Amst. 1862). Eindelijk zijn verscheidene artikelen van zijn hand opgenomen in het reeds genoemde tijdschrift: *De Vereeniging. Christelijke Stemmen*, o.a. *Mijn protest tegen de bewering van den Hoogleeraar J.H. Scholten in zijn brief aan Mr. I. da Costa uitgedrukt* (VII, 525 vv.) en een 'broederlijke strijd over Wet en Evangelie', gevoerd tegen Van der Brugghen (IX, 521 vv.).

Van James bestaat een portret, kniestuk, zittend in een armstoel, in de linkerhand een boek, lithografie met fac-similé, door A.C., uitgave van J.W. Swaan te Arnhem, 4°.

L i t t e r a t u u r : L.G. James, *Sermon pour la célébration du Jubilé de sa XXVe année de ministère évangélique* (Breda et Brux. 1845). - Rullmann, *De Afscheiding*, 18, 19, 42. - Wagenaar, *Réveil en Afscheiding*, 42, 79, 122, 125. - Gewin, *In den Réveilkring*, 7. - Smit, *Van der Brugghen*, 46. - G. v. Rijn, *N. Beets*, II, 227. - M.F. van Lennep, *Leven van Mr. Jacob van Lennep*, I, 105. - Roessingh, *De Moderne Theologie in Ned.*, 196. - Van Someren, *Beschr. Cat. v. Portr. v. Ned.*, II, no. 2745*. - *Stemmen v. Waarh. en Vr.*, 1867, 475. - *Bull. Egl. Wall.*, Ser. III, livr. 11, p. 30. - *Cat. Doopsgez. Bibl.*, I, 401. - *De Schatkamer*, 1916, 28. - *Boekzaal*, passim. - Bij de samenstelling van dit art. ben ik veel verplicht aan de nauwkeurige mededeelingen, mij verschaft door de heeren F.C. Koechlin, te Rijswijk (Z.-H.) en Mr. K.A. James, te Wassenaar.

[William Jamieson]

JAMIESON (William), zoon van Andrew Jamieson en Margaret Coutts, en den 19en September 1809 te Turriff in Aberdeenshire (Schotland) geboren, ontving eerst zijn opleiding te Aberdeen en voltooide daarna zijn studiën te Cambridge. Na ongeveer twee jaar te Felbridge (Engeland) als predikant werkzaam te zijn geweest, deed hij in Juni 1836 tijdelijk dienst bij de English Episcopal Church te Amsterdam, die onder bescherming staat van de 'Colonial and Continental Church Society' in Londen (kerkgebouw: Groenburgwal 42) en 18 December 1836 volgde zijn bevestiging als predikant dier gemeente door bisschop Blomfield. Drie en dertig jaar is hij daar, maar ook te Haarlem, Utrecht en in andere plaatsen van ons land werkzaam geweest, tot hij op 8 November 1869 overleed; volgens zijn wensch is hij te Sloterdijk begraven. Hij was den 18en Juli 1839 gehuwd met Susannah Curry, van New-Castle on Tyne (in 1874 te Southport in Engeland overleden), die hem drie kinderen schonk, nl. Susannah Margaret, geboren en overleden in 1841; Mary Emily, geboren in 1842, gehuwd in 1876 met Stephen Silvester, en overleden op 2 October 1928; William Isac, geboren in 1845, overleden in 1877.

Jamieson was een man, van wien groote persoonlijke invloed uitging; aan zijn doorzettingskracht is het o.a. te danken, dat van 18 tot 28 Augustus de vijfde 'General Conference of Evangelical Christians of all countries' te Amsterdam gehouden werd, waarvan een breedvoerig verslag in een Engelsch dagblad, door Jamieson's kleindochter bewaard, vermoedelijk van zijn hand is. Met kracht ijverde hij ook voor de zending, met name die onder Israël en in China, maar bovenal heeft hij veel

bijgedragen tot opwekking van godsdienstig leven, niet alleen in zijn gemeente, maar ook in naar den geest verwante Hollandsche kringen, wier moeilijke taal hij zich volkomen eigen had gemaakt, al sprak hij haar ‘with a slightly imperfect accent’. Na zijn overlijden schreef een Hollander dan ook aan zijn weduwe: ‘He has been a noble champion for the Lord's

cause in this strange land. He has been a blessing to many, many souls'. In zijn kerk te Amsterdam hebben Engelsche en Hollandsche vrienden een gedenksteen met opschrift te zijner eere geplaatst. Een prachtige Bijbel, hem indertijd als huldeblijk aangeboden, is niet lang geleden door zijn dochter aan de Engelsche kerk te Amsterdam ten geschenke gegeven.

Als overtuigd aanhanger van het Réveil bezocht Jamieson geregeld de samenkomsten, die zijn geestverwanten te Amsterdam hielden en uitstekend heeft A. Pierson hem in zijn *Oudere Tijdgenooten* (2e dr., blz. 112) getypeerd, zooals hij hem eens op zulk een vergadering der Réveil-mannen gezien had. Onder de aanwezigen merkt hij op: 'het anglosaksisch type van Jamieson, geruimen tijd episkopaalsch predikant te Amsterdam, aan al de vormen van zijn Kerk met vromen eerbied gehecht, hare "godly men" vereerende als tolken der waarheid, en desgevorderd hunne in folio's medebrengende in een vigelante, wanneer het er op aankwam hun gezag bij iemand te doen gelden, een man vol ernst, vol toewijding aan zijn Evangelie, Engelschman in al zijn vooroordeelen, Nederlander door zijn warm hart, stichtend ook door een pathos, waarvan de zenuwachtigheid geen vermoeden wekte van gemaaktheid. In zijn kapel op den Groenen Burgwal liet hij geen *hymn* veelvuldiger zingen dan: "Love divine, all love excelling", de uitdrukking van een gemoed, dat in deze liefde het voorwerp van zijn diepste aanbidding had gevonden. Tegen zijn forsch geteekend type komt enz.' Zoo was Jamieson ook tegenwoordig op de vergadering, waarin men, op voorstel van Beets, besloot, den naam 'Christelijke vrienden' aan te nemen (1845) en in hun orgaan *De Vereeniging. Christelijke stemmen* van 1847 plaatste hij een *Levensbericht van Mevrouw Tonna*, in 1846 te Ramsgate overleden, die onder het pseudoniem Charlotte Elisabeth had geschreven: *Zadok, de verworpeling Israëls,* uit het Engelsch vertaald door J. de Liefde.

Het meest voelde Jamieson zich echter tot Da Costa aangetrokken; de zending onder Israël, die door beiden krachtig werd bevorderd, had hen in 1839 samengebracht en daaruit was een hartelijke verhouding ontstaan, waarvan ook een viertal eigenhandige brieven van Da Costa - thans in bezit van Jamieson's kleindochter, Miss Silvester te Otford (Kent) - zoowel door toon als door inhoud getuigenis afleggen. In een ongedateerden Engelschen brief geeft Da Costa een korte uitlegging, waarom hij spreekt van de 'moordenaars' aan het kruis; in een anderen, dd. 14 October 1859, evenals de beide volgende in 't Hollandsch geschreven, beantwoordt hij Jamieson over een door dezen gegeven uitlegging van Deut. 27:23. De derde brief is van 30 Mei 1849 en tevens gericht aan de predikanten Helper Sesbrugger en Kerkhoff (beiden Hersteld-Luthersch), Lentz (Evang. Luthersch), Bruinier (Ned. Hervormd) en Bisset (Engelsch Gereformeerd); daarin dankt Da Costa hen voor een geschenk in zijn studeerkamer, hem gegeven na de lezingen, die hij in den afgeloopen winter in het Casino gehouden heeft. Hieruit blijkt ten overvloede, hoe Jamieson met geestverwanten uit andere kerkgenootschappen aanraking zocht en zich met hen verbonden gevoelde. Maar vooral de vierde brief werpt een bijzonder licht op zijn verhouding tot Da Costa. Daarin vraagt deze, of zijn gezin, evenals bij een vorige gelegenheid, afzonderlijk met Jamieson in diens kerk het H. Avondmaal zou mogen houden en indien zijn zoon daarbij tegenwoordig mocht wezen, of 'gij, zoo uwe vele amptsbezigheden het veroorloven, ons kind morgen voor of naetenstijd nog even kwaamt bezoeken en toespreken'. Ook heeft Jamieson bij de vertaling in het Engelsch

van Da Costa's geschrift tegen Strauss, dat het licht zag onder den titel: *The four witnesses*; *or a Harmony of the Gospels on a New Principle* (1851) de

behulpzame hand geboden en evenzeer stond hij zijn vriend bij in diens laatste ziekte, waarvan hij o.a. het volgende mededeelt: 'I offered up my last prayer in his presence, for that dear brother - I could almost say father - in Christ. On rising from my knees, I laid my hand upon his brow and pronounced the Israelitish blessing; he looked round for his dearest earthly friend, and requested me to lay my hands also on her head, and when the response was given by her own lips, his eye beamed with an intensity of happiness, which, as the expression of his last and lingering look to me, will ever be, I trust, as I think of it, like a voice from the upper sanctuary, *Come up hither*'. Het is dan ook niet te verwonderen, dat bij Da Costa's begrafenis, nadat Capadose, Beets en anderen gesproken hadden, Jamieson onverwacht naar voren trad en in zijn korte toespraak ook dit zeide: 'Ik ben aan dezen man meer verschuldigd dan aan eenig mensch hier op aarde'. In het tijdschrift *Evangelical Christendom* gaf hij kort daarop een uitvoerige, met liefde geschreven en goed gedocumenteerde *Biographical Sketch of the late Dr. da Costa of Amsterdam*.

Behalve het reeds vermelde, is van Jamieson's hand in druk verschenen: *The fait and features of the Church of England vindicated from the charge of Romanisme* (Amst. 1852). - *The establishment of the reformation in England under Queen Elisabeth. A sermon* (Amst. 1859). - *Retrospect of a Pastorate of a Quarter of Century over the English Episcopal congregation at Amsterdam* (1862). - *Jesus invited to the marriage. Sermon preached March 10, 1863, being the day of the marriage of the Prince of Wales with Alexandra of Denmark* (Amst. 1863). Niet in den handel. - Verder is de toespraak, door hem gehouden bij de herdenking van Calvijn's sterfdag in 1864, met die van de predikanten Schwartz, Hasebroek, Vinke, Gagnebin en van den heer J.W. van Loon, opgenomen in een bundel *Ter herinnering aan Calvijn's 300jarigen sterfdag* (Amst. 1864), terwijl hij nog een *Voorbericht* schreef bij: E. Bickersteth, *Een woord aan christelijke vrouwen over het zendingswerk onder de heidenen.* U.h. Eng. (Amst. 1849) en bij: Bonar, *De deur des behouds geopend* (Amst. 1851).

L i t t e r a t u u r : *Evangelical Christendom*, Aug. 1, 1870. - Pierson, *Oudere Tijdgenooten*, 2e dr., 112. - Sepp, *Bibl. Kerkgesch.*, 179. - Van Rijn, *N. Beets*, II, 227. - Coolsma, *Jan de Liefde*, 138. - Zeer vele gegevens voor de samenstelling van dit artikel dank ik aan de welwillendheid van Miss Silvester, te Otford (Kent), kleindochter van W. Jamieson.

[Rudolph Jänisch]

JÄNISCH (Rudolph), den 22en Mei 1750 te Hamburg geboren, werd aldaar op 29 September 1774 candidaat en nog in datzelfde jaar tot katecheet aan het Hamburger Tucht- en Armhuis aangesteld. In 1781 tot predikant te Altengamme bij Hamburg bevestigd, ontving hij hier in 1789 een beroep naar de Luthersche gemeente te Amsterdam, dat den 17en Augustus op hem was uitgebracht en door hem werd aangenomen. Tot 1796 bleef hij als zoodanig werkzaam en predikte, na den 25en September van dat jaar tot hoofdprediker in de Katharijnenkerk te Hamburg gekozen te zijn, den 16en October d.a.v. afscheid te Amsterdam. Hij overleed te Hamburg op 7 April 1826.

Van Jänisch bestaat een portret, te halver lijve, rechts, zittend aan een tafel, met een boek in de hand, naar J. Hirschman door G. Lehman vervaardigd.

Hij schreef: *Predigt bei der feierlichen Vorstellung des Herrn J.H. Fortmeier über 1 Thess. 5*:*12*, *13* (1791). Dit is vertaald als: *Predikatie ter plechtige voorstelling enz.* (1791). - *Zwei Predigten* (Amst. 1796). - *Predigtenentwürfe über die sonn. u. festtägliche Evangelia und andre biblische Texte* (Hamb. 1797-1803). - Een Duitsch werkje, dat

door G.H. Reiche vertaald is als: *Ontwerp tot een eerst onderwijs in de godsdienst voor kinderen* (Amst. 1797). - Bovendien vertaalde hij IJ. van Hamelsveld's *Aardrijkskunde des Bijbels* in het Hoogduitsch als: *Biblische Geographie*, 3 dln. (Hamb. 1793-96).

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v.- Domela Nieuwenhuis, *Gesch. d. Amst. Luth. gem.*, 205, 214, 230, 239; Bijl., 116, 119. - Loosjes, *Naaml. Luth. pred.*, 134, 135. - Van Someren, *Cat. v. Portr. v. Ned.*, II, no. 2763.

[Zwarte Jannetje]

JANNETJE (Zwarte) of 'Zwart Antje' was de bijnaam van Jannigje Hootsen, die hier niet onvermeld mag blijven als stichtster van de z.g. 'secte van Zwarte Jannetje'. Zij werd op 9 Maart 1860 te Veenendaal geboren; haar vader was wolkammer en, evenals zijn vrouw, eenvoudig, vroom en kerksch. Hun dochter, donker van haar en oogen - vandaar haar bijnaam - had reeds vroeg godsdienstige indrukken, bezocht de katechizaties der predikanten Ph.J. Hoedemaker, D.P.M. Huet en J. Brummelkamp, die bij de Hervormde gemeente te Veenendaal gestaan hebben, en werd aangenomen bij Ds. H.C. Bervoets, die van 1876[1)] tot 1881 aldaar predikant was. Steeds is zij lidmaat der Ned. Hervormde kerk gebleven. Oorspronkelijk had zij voor onderwijzeres geleerd, maar was niet voor haar examen geslaagd.

Reeds in haar jeugd na groote zielsangst 'bekeerd', onderging zij later den invloed van Tymen van Dijk, een metselaarsknecht en aanhanger van Ds. Ledeboer. Geen der bestaande kerken kon haar meer voldoen, omdat de prediking dáár studiewerk was en de prediker alleen door den Geest moest geleid worden. Gaandeweg verkreeg zij een aanhang en stichtte een soort huiskerk, die echter geen bepaalden naam droeg, maar bijeenkwam in een huis, in 1898 gebouwd en aan haar en den kring aangeboden. Bij de godsdienstoefeningen, die van halftien tot kwart over twaalven duurden, ging de voorgangster in gebed voor, las een hoofdstuk uit de Schrift en sprak bevindelijk over den door haar gekozen tekst; daarbij werd gezongen uit de psalmen van Dathenus. Hoewel zij vroeger veel in de z.g. 'oude schrijvers' las en Van der Groe 'den laatsten ziener' noemde, liet zij zich later alleen door de Schrift en den H. Geest leiden. De hoofdzetel der secte, die ook na haar dood bleef bestaan, is te Veenendaal, maar ook te Molenaarsgraaf, Schoonhoven en Polsbroek woonden aanhangers, waaronder verscheidene welgestelden; in laatstgenoemde plaats werd de voorgangster steeds met groote eerbewijzen ontvangen. In 1901 bestond haar aanhang uit een tiental gezinnen. Jannigje Hootsen is op 3 December 1919 te Veenendaal ongehuwd overleden.

Over deze secte, haar stichtster en haar leer waren verschillende geruchten in omloop, die Dr. C. Veltenaar aanleiding gaven, bij den opvolger en de nagelaten betrekkingen van Jannigje Hootsen een nader onderzoek in te stellen, dat hij in het *Ned. Arch. K.G.* publiceerde. Zijn zegslieden ontkenden ten stelligste verschillende gevoelens, die hun werden toegeschreven, namelijk dat de aanhangers der secte tegen privaat bezit en tegen het gebruiken van geneesmiddelen zouden zijn; dat zij voorstanders waren van het vrije huwelijk en bij de godsdienstoefeningen dansten of op vreemdsoortige wijze liederen zongen. Maar over hun leer kon Dr. Veltenaar geen bevredigende inlichtingen bekomen, zoodat hij hieromtrent mededeelt, wat een

1) Niet: 1870, gelijk in *Ned. Arch. K.G.*, N.S., XVI, 222, noot 2, ten onrechte vermeld staat.

correspondent van de ‘Stichtsche Courant’ in het blad ‘De drie Provinciën’ van 30 Maart 1900 heeft medegedeeld. In hoofdzaak komt dit op het volgende neer: Eenige jaren vóór 1900 is uitvoering gegeven aan een nieuw, derde ver-

bond, gesloten tusschen den Vader en Christus, om de vrouw van Christus, nl. den H. Geest, op aarde te zenden in de gestalte van een vrouw; deze is ‘Zwarte Jannetje’, die dan ook wel ‘de Geest’ genoemd wordt. Evenals Christus is zij goddelijk en zal, als zij haar taak volbracht heeft, ten hemel varen. Die taak is: Gods volk, nl. de kerk, die zonder geestelijk leven is, van den tweeden dood te verlossen. Alleen zij, die door ‘den Geest’ geleid worden, kunnen den Bijbel verstaan en uitleggen, en wie tot ‘den Geest’ komt, zal het geloof en de liefde voelen opleven. Zulk een geloovige zal aanvaarden wat de Vader over hem brengt en geen aardsche middelen ter afwering willen aanwenden. Evenals bij Christus, zullen in 't eerst de volgelingen van ‘den Geest’ weinig in aantal zijn, maar de aanhang zal grooter worden en dan komt een tijd van vervolging. Na dit leven is de hemel voor ieder geopend: ook Kaïn, de rijke jongeling en de onboetvaardige moordenaar aan 't kruis zijn dáár, maar zij worden niet van den tweeden dood verlost, zij ‘zijn tot oneer van God, hebben een benauwden dood, komen er als bankroetiers’. Zij echter, die door den Geest van den tweeden dood verlost zijn, hebben een ruimen ingang in Gods rijk, zoodat er voor hen eigenlijk geen dood is.

Opmerkelijk is een soort lijdelijkheid, die uit verscheidene, omtrent hen medegedeelde feiten blijkt: voor den rechter weigerden zij hoed of pet af te nemen en toen een politiedienaar hun het hoofddeksel afnam, wilden zij het niet terughebben en gingen blootshoofds heen; werd hun eigendom door het volk beschadigd, b.v. omdat zij bij Oranje-feesten geen vlag uitstaken, dan werd de schade niet hersteld. Ook legt dit alles een eigenaardig getuigenis af van hun houding tegenover de Overheid, hoewel het de vraag is, of deze handelingen van sommige leden der secte de overtuiging van alle aanhangers weergeeft.

L i t t e r a t u u r : *Ned. Arch. K.G.*, N.S., XVI, 220-230. - J. Kuiper, *Gesch. v.h. godsd. en kerkel. leven van het Ned. volk*, 2e dr., blz. 656. - *Avondpost* van 28 Jan. 1923, overgen. uit de anti-rev. *Rotterdammer.*

[Dina Jans]

JANS (Dina), eigenlijk **DINA JANS VECKE,** vooral als **vrouw Dane** bekend en ‘wier geheime prediking in den loop van vele jaren door duizenden werd aangehoord’, was te St. Philipsland geboren en eerst dienstbode bij Pontiaen van Hattem (zie *boven*, III, 572-579) van wien zij eene der trouwste volgelingen werd. Toen deze wegens zijn afwijkende gevoelens als predikant ontslagen was en op 27 Augustus 1683 zijn standplaats moest verlaten, is Dina Jans niet lang daarna te Zierikzee komen wonen[1)]. Zij werd dienstbode bij burgemeester Dillinck en reeds in 1686 met andere geestverwanten voor den kerkeraad geroepen, die haar om Hattemistische gevoelens censureerde. In 1687 huwde zij te Zierikzee met den landbouwer Dingeman Isackse de Groene en na diens overlijden ging zij in Januari 1696 een tweede huwelijk aan met Steven Anthonisz. Dane, waarom zij meestal ‘vrouw Dane’ genoemd wordt.

Reeds in dien tijd verwierf zij zich een zekeren aanhang, ook onder meer aanzienlijke burgers, en ‘Dominé Dina’, gelijk men haar noemde, werd door hen haast als een profetes vereerd. Velen uit onderscheiden plaatsen kwamen onder haar gehoor, Van Hattem zelf hield te haren huize oefening en met geestverwanten als

1) Dit blijkt echter niet, zooals *Arch. K.G.*, XII, 299, staat ‘uit de Akten van 24 Dec. 1683’, daar deze handelen over Kaatje Bamis, de laatste dienstbode van Van Hattem.

Marinus Booms en Mr. Jacob Roggeveen stond zij in vriendschappelijke betrekking. Ook herbergde zij deze beide laatstgenoemden, wat mogelijk den kerkeraad aanleiding heeft gegeven, weer tegen haar op te treden, want voorloopig was zij ongemoeid gelaten. In zijn vergadering van 14 Mei 1724 besloot de

kerkeraad, haar voor zich te roepen, maar eerst op 3 Augustus ging men tot uitvoering van dit voornemen over; uit de geheele volgende procedure valt dan ook af te leiden, dat slechts aarzelend tot een vervolging en veroordeeling is besloten, waarschijnlijk uit vrees voor de gevolgen van een krachtiger optreden. Driemaal opgeroepen, weigerde Dina Jans telkens te verschijnen; zij liet weten, dat zij al 28 jaar onder censuur stond en niets met den kerkeraad te maken wilde hebben. Op 7 Augustus besloot men toen, de ban over haar uit te spreken en den 28^{en} September 1724, dat zij 'van de gemeinte als een verdorve lit afgesneden' zou worden. Doch ook nu wordt het vonnis niet onmiddellijk voltrokken; wel censureert men telkens Hattemisten, maar het 'pestilentiael vroumens' - gelijk Ds. Tuinman, de bekende tegenstander van Van Hattem, haar noemt - gaat steeds met prediken voort. Eindelijk wordt in de kerkeraadsvergadering van 3 April 1726 de ban nog eenigszins aangevuld met vermelding van de gevoelens, die Vrouw Dane geopenbaard had, toen zij tweemaal door een deputatie uit den kerkeraad te haren huize was ondervraagd en die, welke bij een samenkomst in de consistoriekamer door haar waren uitgesproken. Opmerkelijk is de beschuldiging, 'dat zij zich beroemde, 7000 in haar geloof te hebben versterkt'. Met de bekrachtiging van het banvonnis heeft de kerkeraad nog tot 7 Mei gewacht en drie dagen later werd het haar voorgelezen, waarbij zij zich zeer onverschillig betoonde. Al had de aflezing in de kerken op de drie daarop volgende Zondagen (12, 19 en 26 Mei) plaats, toch hoopte de kerkeraad nog steeds, dat zij tot inkeer zou komen, maar toen deze verwachting ijdel bleek te zijn, volgde op 2 Juni de finale afsnijding, die ook in beide kerken van den kansel werd bekend gemaakt.

Inmiddels had de kerkeraad op 6 Mei reeds besloten, dat men bij de magistraat zou aandringen op Dina's verbanning uit de stad Zierikzee. De baljuw, die haar voor de rechtbank gedaagd en bannissement tegen haar geëischt had, verzocht op 8 Juli een opgave der beschuldigingen, in de kerkelijke ban opgenomen. De kerkeraad voldeed den volgenden dag aan dit verzoek en reeds den 12^{en} Juli werd Dina Dane 'gebannen haar leven lang, uyt de Stad en Poortambacht, en in de hoogste boete en stads geregtigheijd gecondemneerd'. Met haar man is zij toen blijkbaar naar Amsterdam vertrokken, want in 1732 vraagt de kerkeraad aldaar inlichting omtrent haar verleden 'in hope deze vrouw uit Amsterdam te doen delogeeren', daar zij 'hare verderfelijke Hattemistische sentimenten' ook hier verspreidde. Hoe dit verder is afgeloopen, blijkt niet. Op 22 April 1746 vindt een deeling der nagelaten goederen tusschen haar kinderen plaats, zoodat zij en haar man toen reeds overleden waren. Behalve een dochter Johanna, had zij een zoon, Anthonie Dane (1698-1781), die in 1721 gehuwd was met Anna Bril († 1740), dochter van den bekenden Hattemist Jacob Bril. Hun zoon, de notaris Steven Dane te Zierikzee, sloot zich bij de Doopsgezinden aan.

L i t t e r a t u u r: Knappert, *Gesch. N.H.K.*, II, 20. - Reitsma, *Herv. en Herv. kerk*, 683, 685. - *Arch. K.G.*, XII, 299, 300. - *Ned. Arch. K.G.*, I, 53, 107. - *Troffel en Zwaard*, 1910, 314. - Zeer vele gegevens bevat een artikel van P.D. de Vos: *Pontiaan van Hattem en zijne volgelingen te Zierikzee*, opgenomen in: *Nieuws- en Advertentieblad voor Zierikzee en omstreken*, dd. 28 Juni, 5 en 12 Juli 1913.

[Adriaan Janse]

JANSE (Adriaan), zoon van Maarten Janse en Wilhelmina Jobse, werd den 24^{en} April 1858 te Meliskerke (Zeeland) geboren. Aanvankelijk voor onderwijzer opgeleid, legde hij op 16 Augustus 1876 met goed gevolg het daarvoor vereischte examen af en was achtereenvolgens onderwijzer te Grijpskerke (1876-1880), Serooskerke (1880-1884) en Aagte-

kerke (1884-1887). Om niet met zijn beginselen in botsing te komen, legde hij 1 October 1887 deze betrekking neder, leefde vijf maanden ambteloos, maar werd op 28 Februari 1888 weder onderwijzer te Amsterdam. Inmiddels kwam het verlangen bij hem op, het Evangelie te verkondigen en trad hij op 3 Januari 1889 voor 't eerst als oefenaar op, waarna hij den 11en September van dat jaar door de classis Amsterdam der Gereformeerde Gemeenten, waartoe hij behoorde, officiëel als oefenaar werd toegelaten. Den 18en Juli 1890 als oefenaar onder die Gemeente te Sloten (N. Holland) aangesteld, nam hij op 15 September d.a.v. zijn ontslag als onderwijzer, om zich geheel aan de Evangeliebediening te wijden. Als oefenaar was hij tot 31 Januari 1892 te Sloten werkzaam, werd op dien datum op grond van art. 8 der Kerkorde tot predikant gekozen en arbeidde op laatstgenoemde plaats nog tot 24 September 1893. Vervolgens diende hij de Gereformeerde gemeente te Kampen (tot 13 November 1898), Barneveld (tot 9 Augustus 1908), Terneuzen (tot 9 October 1910), wederom Barneveld (tot 7 November 1915) en Tholen, waar hij predikant was tot zijn overlijden op 9 Juni 1920. In de ‘Saambinder’ van die maand is een ‘In Memoriam’ opgenomen, dat later ook afzonderlijk is uitgegeven. Hij was gehuwd met Martina Jansen, die den 25en Mei 1918 overleed.

Janse, die door zijn persoon en arbeid velen in zijn gemeenten tot zegen is geweest, heeft een aantal leerredenen uitgegeven en dat zij den rechten toon wisten te treffen, blijkt uit het feit, dat verschillende nog na zijn dood zijn uitgegeven en ook thans, negen jaar na zijn verscheiden, het plan bestaat, daaraan nog enkele toe te voegen. Achtereenvolgens zijn uitgekomen: *Leerrede over 1 Petr. 2:6* (Kampen). - *Leerrede over Ezech. 14:12-14* (Kampen). - *Drietal leerredenen*, *over 1 Petr. 1:4*, *Matth. 22*:*11-13*, *1 Petr. 2*:*5* (Barneveld 1913). De laatste preek was een herdruk van de vroeger reeds over dien tekst uitgegeven leerrede. - *Tweede drietal leerredenen*, *over Openb. 14*:*14-16*, *Openb. 8*:*1-5 en Jes. 8*:*18* (Ierseke 1917). - *Derde drietal leerredenen*, *over 1 Tim. 4*: *8b*, *Matth. 24*: *37-39 en Joh. 7*:*37*, *38* (Ierseke 1918). - *Een ernstig woord op den laatsten dag der jaars*, *Ef. 5*:*16* (Barnev. 1920). Dit is ook opgenomen in: *Vierde drietal leerredenen*, *over Ef. 5*: *16*, *Matth. 9*:*10-12*, *Jer. 14*:*7-9.* Daarna verschenen nog: *Vijfde drietal leerredenen*, *over Ps. 39*:*5-8*, *Ezech. 14*:*12-14*, *Hand. 10*:*21-29*, waarvan de middelste een herdruk was van de vroeger over die stof uitgegeven preek; *Zesde drietal leerredenen*, *over 1 Petr. 1*:*14-16*, *Matth. 3*:*13-17*, *Matth. 16*:*26-28* en *Zevende drietal leerredenen*, *over 2 Sam. 21*:*1-9*, *Luc. 12*:*32*, *Openb. 6*:*2* (Ierseke 1923). Eindelijk: *Tweetal leerredenen over Jer. 23*:*1-6 en Matth. 9*:*37* (Ierseke 1923), waarvan de laatste is gehouden op de Synode te Rotterdam den 24en Mei 1910, en *Eva's dochteren. Oud-Testamentische opvattingen over de plaats der vrouw in de wereldgeschiedenis* (Kampen 1923).

L i t t e r a t u u r : *Brinkman's Cat.* op de jaren der uitgaven. - Bijna alle gegevens voor dit art. dank ik aan de welwillendheid van den Heer M. Janse Az. te Tholen.

[Hendrik Jansen]

JANSEN (Hendrik), meest met de toevoeging **van Barneveld** of enkel **Barreveldt** genoemd, ontleent dezen naam aan het dorp Barneveld op de Veluwe, waar hij in het eerste vierdedeel der 16e eeuw is geboren. Van beroep was hij linnenweversknecht, waarom hij ook wel ‘Hendrik de Wever’ genoemd werd, en voegde zich aanvankelijk bij de aanhangers van Menno Simons, maar weldra week hij van hen af, niet alleen

door zijn leer, maar ook door zijn leven, dat niet onberispelijk schijnt geweest te zijn. Daarna, ongeveer 1550, werd hij één der eerste aanhangers van Hendrik Niclaes, den stichter van het ‘Huis der Liefde’ en scheen hem zóó met hart en ziel toegedaan te zijn, dat Niclaes hem niet alleen

in zijn huis opnam, maar hem zijn volle vertrouwen schonk, ook omtrent zijn geheime openbaringen, die voor alle anderen verborgen bleven; alles ondanks Jansen's eenvoudige afkomst, vroegere levenswijze en geringe ontwikkeling, daar deze alleen zijn moedertaal machtig was en nauwelijks kon schrijven. In dien tijd colporteerde Jansen ijverig met de boekjes van Niclaes, voor wien hij daardoor vele aanhangers won in Friesland, Overijsel, Holland, Braband, en ook enkele in Groningerland.

Na verloop van tijd veranderde hun verhouding echter geheel en al: Jansen werd Niclaes ontrouw, trad zelf als profeet op, won aanhangers en veroorzaakte een volkomen scheuring in de secte. Zijn tegenstanders noemden als oorzaak van deze verandering, dat Jansen daardoor meer financiëel voordeel hoopte te verkrijgen en zijn geloof in Niclaes als Gods uitverkoren dienaar had verloren; den afgod, dien hij, volgens hun zeggen, thans aanhing, noemden zij Tertullus (leugenspreker). Jansen zelf gaf als reden van zijn afval op, dat hij de aan Niclaes geopenbaarde wonderwerken Gods menschenwerk achtte en hem dus niet meer volgen kon. Nippold vermoedt evenwel, dat Jansen reeds van zijn toetreding af, de bedoeling gehad heeft, Niclaes te gebruiken, om door hem een man van beteekenis te worden en zijn plaats in te nemen. Hoe het zij, Jansen poogde nu, in verbinding met Augustijn van Hasselt, den drukker van Niclaes' boeken, dezen laatste overal afbreuk te doen en verachtelijk voor te stellen. Daartegenover toonde Niclaes zich haast onbegrijpelijk tegemoetkomend, misschien uit beginsel of om de verbroken eenheid weer te herstellen, mogelijk ook, omdat hij zijn zelfvertrouwen verloren had. Als Jansen en Van Hasselt beweren, dat hun is te kort gedaan, wil hij het hun dubbel vergoeden; zeggen zij, dat hij het geld, voor den dienst bestemd, voor zichzelf en zijn kinderen gehouden heeft, dan rekent Niclaes hun voor, dat dit onjuist is, maar verklaart zich bereid, aan Van Hasselt te vergoeden, wat deze naar zijn meening is te kort gekomen, terwijl hij Jansen's twaalfjarigen zoon, die slecht schrijven kan, toch tot zijn schrijver aanstelt, hem een geheelen winter bij zich aan huis neemt en schrijfles laat geven.

Deze tegemoetkomende houding had toch niet het gewenschte gevolg: Jansen weigerde bij Niclaes te komen en wanneer deze hem opzocht, wilde hij niet met hem spreken over hetgeen in de secte veranderd of verbeterd zou kunnen worden. Zelfs de pogingen van Niclaes' vrienden uit Holland, die overkwamen om een verzoening te bewerken, mislukten en Jansen bleef het hoofd van een eigen aanhang. Zijn sterfjaar is niet bekend, maar hij moet een hoogen ouderdom bereikt hebben, nu hier, dan daar bij vrienden wonende en, volgens zijn eigen uitspraak, ‘verloren voor de wereld, doch door God gevonden’. Opmerkelijk is het, dat Coornhert zeer gunstig oordeelt over Jansen, ‘die in sijne schriften self niet luttel en tuyght van sijnen claeren ghesichte of wesentlijcke kennisse’. Volgens Dr. B. Becker bestaat er echter verwantschap tusschen Coornherts denkbeelden en die van Jansen en zijn aanhangers.

Onder het pseudoniem ‘Hiël’ (zie *boven*, blz. 30) heeft Jansen een aantal werken geschreven, waarvan de Bibliotheek der Doopsgezinde gemeente te Amsterdam, op een enkel na, exemplaren bezit. Aan Prof. J.G. de Hoop Scheffer komt de eer toe, den persoon van Hendrik Jansen voor 't eerst met den schrijver Hiël geïdentificeerd te hebben, hetgeen daarna door verscheidene aanwijzingen kon worden bevestigd. De naam Hiël beteekent ‘leven Gods’, waardoor Jansen zijn ‘één-zijn met God’ wilde aanduiden. De weg, waarlangs hij tot deze hoogte is opgeklommen, zijn zielsgeschiedenis, kan men ook uit zijn geschriften opmaken. Onder invloed van den

Geest, die in hem werkte, zocht hij, na een tijdlang een wereldsch leven geleid te hebben, vrede te vinden in een leven van uiterlijke

gerechtigheid, maar ook dit gaf hem niet het begeerde geluk. Tevergeefs zocht hij het daarna op andere, maar toch altijd nog aardsche wijze te verkrijgen. Toen beloofde een geest des verstands hem de gerechtigheid te schenken, waardoor hij God zou vinden en openbaarde hem vele geheimen, maar toen de goddelijke Geest weer in hem begon te spreken, besefte hij, dat hij het ware leven nog niet gevonden had. Nu deed hij afstand van alle eigen heiligheid en gerechtigheid en gaf zich geheel aan de Godheid over, die hem den hemel ontsloot en zijn ziel haar heilig wezen deelachtig maakte. Dit één-zijn met God, een mystiek 'verzonken zijn in God', zal, volgens Ris Lambers, bij de Veluwenaars wel in den smaak gevallen zijn, maar er is geen bewijs te vinden, dat Jansen in die streek een bijzonderen aanhang gehad heeft.

De geschriften van Hiël, oorspronkelijk zonder jaar en plaats van uitgave verschenen, zijn waarschijnlijk omstreeks 1580 te Leiden gedrukt. In 1687 en volgende jaren zijn zij alle, in het Duitsch vertaald, te Amsterdam herdrukt, waarbij nog een derde deel der *Zendbrieven*, vroeger niet verschenen, het licht zag. Dit laatste is van een voorrede voorzien, waarin de vervaardiger zegt, dat hij meer van Hiël weet, maar naar diens voorbeeld daarover zwijgen zal. Hieronder worden alleen de uitgaven vermeld, die ik beschreven vond. Het zijn de volgende:

Het boeck der ghetuygenissen van den verborghen Acker-schat, *verklarende de verborghen wonderdaeden Godts* (uitg. 16e eeuw). Dit is in het Duitsch vertaald als: *Das Buch der Gezeugnüssen des verborgenen Ackerschatzes* (Amst. 1690). Algemeen wordt dit boek als Hiëls hoofdwerk beschouwd. - *Een geestelijke reyse eens jonghelincks nae het landt van vreden*, *om daer wesentlyck in Godt inne te leven* (uitg. 16e eeuw; herdr. Haarl. 1718, volgens Van Doorninck, of 1728, volgens *Cat. Doopsgez. Bibl.*). Dit geschrift bevat drie disputatiën, die de jongeling aanhoort, waaraan eenige 'leerachtige spreuken' zijn toegevoegd, gevolgd door twee geestelijke tweespraken tusschen den Jongeling en de Oudheid. Een korte inhoudsopgave is te vinden in *Doopsgez. Bijdr.*, 1896, blz. 11, 12. - *Van de verborgen eewicheit Christi* (uitg. 16e eeuw); in het Duitsch: *Von der verborgene Ewigkeit Christi.* - *Een eeuwich testament* (uitg. 16e eeuw); in het Duitsch: *Ein ewig Testament.* - *Een klaer onderscheidt* (uitg. 16e eeuw), in het Duitsch vertaald als: *Das Grund-stück*, *welches im Herzen der Menschheit zwei widerwärtige Wesen erklärt*, *nämlich die wahre christliche Lehre im Geiste und die falsche Lehre des irdischen Wesens.* - *Sendt-brieven wt yverighe herten aen de liefhebbers der waerheijt* (uitg. 16e eeuw), vertaald als: *Episteln oder Send-Brieffen*, 2 Th. (1687). - *Het derde deel der epistelen oder sendbrieven* (Amst. 1714). Ditzelfde werk is op de Doopsgez. Bibl. te Amsterdam in handschrift aanwezig, met nog vijf andere zendbrieven daarvóór geplaatst. Reeds in 1690 moet dit werk in het Duitsch verschenen zijn. - *Verklaring der Openbaring Johannes* (3e dr., z.p., 1703). - *Geestelicke lieder* (uitg. 18e eeuw). Dit werk is ook in handschrift op de Doopsgez. Bibl. te Amsterdam aanwezig. - *Een leerachtige onderwijsinge in 't korte* (uitg. 18e eeuw). - *Beduydinghe oft verclaringhe van sommighe figuren der Bijbelsche Historien*, met een Fransche vertaling: *Interpretation etc. In lucem edita a Renero Christiano* (1580). Hiernaast noemt Van Doorninck als een afzonderlijk werk: *Bijbelsche figuren*, *vertoonende de voornaemste historiën der H. Schrifture. Met verklaringe van ieder figure en zinrijke verzen* (Amst. 1662; herdr. Haarl. 1717). De mogelijkheid bestaat, dat dit verschillende uitgaven zijn van hetzelfde geschrift; beide ontbreken echter in de Bibl. der Doopsgez. gem. te Amsterdam. Wel bevindt zich daar een Duitsche vertaling: *Biblische Figuren oder Vorstellung aller*

Historien A. und N. Testaments. Übersetzung des Ex. von 1582 (o. O. 1687). -
Eindelijk is in laatstgenoemde Bibliotheek nog

een handschrift aanwezig, dat tot titel voert: *Meletemata*, *d.i. aanmerkelijke saken uit de schriften van Hiël*, *door een liefhebber der wesentlyke waarheydt*, 1715. - Het vermoeden bestaat, dat Hiël nog meer geschriften het licht heeft doen zien, die echter niet bekend zijn.

L i t t e r a t u u r : Nippold, *Heinrich Niclaes und das Haus der Liebe*, in: *Zeitschrift für die historische Theologie*, *herausgegeben von C.W. Niedner*, Jahrg. 1862, S. 361, 362, 384-387, 394-402. - H. Ris Lambers, *De Kerkhervorming op de Veluwe*, blz. 112; Bijl., blz. CXVIII en CXIX. - *Doopsgez. Bijdr.*, 1896, 11, 12. - *Ned. Arch. K.G.*, N.S., XVIII, 295. - *Cat. Doopsgez. Bibl.*, I, 196, 197. - Van Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.*, I, 231; II, 488.

[Jacob Jansen]

JANSEN (Jacob), zie: **JANSZ (Jacob).**

[Wiger Jansen]

JANSEN (Wiger) was, blijkens zijn voornaam en de plaats waar zijn geschrift is uitgegeven, zeker een Fries. Van zijn leven is niets bekend, ook niet of hij oudste is geweest van een Doopsgezinde gemeente, maar toch mag hij hier niet ontbreken, omdat het liedboek, door hem nader bewerkt, in dien vorm meer dan een eeuw in Doopsgezinde gemeenten in gebruik is gebleven. Het is: *De geestelijke Goudschaale*, *zijnde een versameling van een goed getal uitgesochte geestelyke Liedekens*, *Psalmen en lof-zangen*, *bequaam om vóór en na de predikatie gebruikt te worden* (Leeuw. 1683, herdr. 1751). De eerste druk werd door Lambert Jacobs (zie *boven*, blz. 485) bewerkt; de verzameling van Jansen bevat 95 liederen om vóór, en 75 om nà de predikatie te zingen, hetgeen op de oude gewoonte wijst, om tusschen begin en eind der preek geen tusschenzangen op te geven. Daaraan is een aanhangsel van 17 nieuwere liederen toegevoegd. In dit liedboek vindt men ook psalmen van Dathenus en liederen van Jan Jacobs (zie *boven*, blz. 482), en niet ten onrechte kan het grootste deel van den inhoud ‘ouderwetsch huiselijk gerijmel’ (S. Cramer) genoemd worden. Toch is deze bundel, blijkens de herdrukken, veelvuldig gebruikt, vooral in de Friesche Doopsgezinde gemeenten. Op 2 November 1817 wordt te Hollum op Ameland nog voorgeschreven, ‘om vóór de preek uit de Goudschaal, en na de preek uit de Evangelische gezangen te zingen.’

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - *Doopsgez. Bijdr.*, 1890, 7; 1900, 85, 86, 97-99. - *Cat. Doopsgez. Bibl.*, II, 307.

[Willem Stroes Jansen]

JANSEN (Willem Stroes), in 1793 geboren, studeerde van 1810 tot 1815 aan het Athenaeum te Amsterdam in de godgeleerdheid en deed op 9 Januari 1816 met goed gevolg praeparatoir examen voor de classis Amsterdam. Den 7en Maart d.a.v. ontving hij een beroep naar Nederhorst den Berg, legde op 5 Juni het peremptoir examen af voor het Provinciaal kerkbestuur van Utrecht en hield op 14 Juli 1816 zijn intreerede. In September 1821 naar Jutfaas beroepen, preekte hij op 6 Januari 1822 afscheid te Nederhorst den Berg en verbond zich één week later aan zijn nieuwe gemeente, die

hem tot 21 Maart 1824 mocht behouden. Op dien dag hield hij er zijn afscheidsrede, om naar Westzaandam te vertrekken, dat hem op 10 November 1823 beroepen had. In deze gemeente arbeidde hij van 4 April 1824 tot 30 Juli 1826, daar Delft hem den 12en Mei 1826 tot voorganger had gekozen, waar hij op 13 Augustus 1826 werd bevestigd en drie dagen later intrede deed. Hier stond hij, tot hij den 5en October 1858 wegens zwakke gezondheid den dienst nederlegde. Als secretaris en bibliothecaris van het Ned. Bijbelgenootschap, afd. Delft, bleef hij nog werkzaam tot zijn overlijden op 31 Januari 1864. ‘In woord en wandel vertoonde hij het beeld van den ernstigen, ijverigen en liefdevollen Evangeliedienaar’. Zijn dochter Cor-

nelia Adriana Johanna was de eerste vrouw van Dr. G. van Gorkom (zie dl. III, blz. 307).

Op 26 Juni 1815 verdedigde Stroes Jansen onder voorzitting van Prof. J. van Nuys Klinkenberg een dissertatie, die het licht zag onder den titel: *Dissertatio hermeneutico-theologica de Peccato in Spiritum Sanctum. Pars posterior* (Amst. 1815). De pars prior was den 28en November 1814 onder denzelfden hoogleeraar verdedigd door den proponent J. van Aken.

L i t t e r a t u u r : *Alb. Ath. Amst.*, 202. - *Cat. Doopsgez. Bibl.*, I, 365. - *Boekz.*, 1814*b*, 754 en passim. - *Hs. Borger.*

[Bronno Frederikus Jansonius]

JANSONIUS (Bronno Frederikus), in 1808 te Appingedam geboren, liet zich den 3en Juli 1828 te Groningen als student inschrijven en werd in 1834 tot de Evangeliebediening toegelaten. Van 1837 tot 1842 was hij hulpprediker van Ds. J. Cannegieter te Solwerd met wiens dochter hij huwde, en deed op 4 September 1842 intrede te Opwierda. Hier arbeidde hij bijna 40 jaar, totdat hij den 16en April 1882 overleed. Zijn zoon J. Jansonius werd in 1875 predikant te Nieuw-Dordrecht en vertrok in 1877 naar Engelbert, doch overleed, vóór hij aldaar bevestigd was.

Van zijn hand is in druk verschenen: *Overzigt der geschiedenis van Jezus' leven*, *leer*, *daden en lotgevallen... tot een handwijzer bij het lezen der Evangeliën* (Gron. 1851).

L i t t e r a t u u r : *Boekz.*, 1842*b*, 374. - *Alb. Stud. Gron.*, 283. - *Hs. Borger.*

[Jansonius]

JANSONIUS, zie ook **JANSSONIUS.**

[Claes Jansoon]

JANSOON (Claes) is de schrijver van *Een cleyn tractaetjen van den val Adam* (1625), waarachter een *Schriftuerlick liedeken* en een *Nieu Mey Liedeken*, en van: *Belijdenisse des gheloofs dat door de liefde werckt* (1627). Op den titel van het laatste boekje staat: ‘van een gheschreven tot Hasersoude in Hollandt’ en ook het eerste is daar vervaardigd. De schrijver is waarschijnlijk een Doopsgezinde, hetgeen b.v. kan afgeleid worden uit de woorden, in het *Tractaetjen* voorkomend: ‘in die doot van mijnen Heer wert ick opt Gheloof ghedoopt’. Ook is er sinds de 16e eeuw tot na 1750 een Doopsgezinde gemeente te Hazerswoude geweest, waarvan zeer weinig bekend is, zoodat het niet valt uit te maken, of Claes Jansoon haar als leeraar of oudste gediend heeft. Toch maakt het een zonderlingen indruk, als in de *Belydenisse des gheloofs*, midden tusschen het betoog, de woorden staan: ‘Hier gaen alle Gheloovige eenen doorganck, en houden al aen een, ende dansen al eenen geestelijcken dans, tot in een den prijs, Christus is ons leven, de doot is ons ghewin’. Afgezien van de duistere woorden ‘tot in een den prijs’, doen de eerste zinnen onwillekeurig aan handelingen denken, die bij secten van geestdrijvers gebruikelijk waren. Prof. de Hoop Scheffer, die den Catalogus der Doopsgezinde Bibliotheek te

Amsterdam bewerkte, rangschikt de werkjes van Claes Jansoon echter onder de Doopsgezinde stichtelijke geschriften.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - *Cat. Doopsgez. Bibl.*, II, 238.

[Dirk Janssen]

JANSSEN (Dirk), die zich later **THEODORUS COUPERUS** of **CUPERUS** schreef, werd als candidaat tusschen 17 en 22 Mei 1647 bevestigd tot predikant te Idaard. In 1664 beroepen te Warga als opvolger van zijn oom Abraham Plecker, die daar 52 jaar het Evangelie bediend had, werd dit beroep op 21 November geapprobeerd en diende hij deze gemeente tot zijn overlijden in 1684. Hij was de stamvader van een Friesch predikantengeslacht Couperus of Cuperus: zijn zoon Petrus volgde hem te Warga op en overleed in 1735; deze had vier zoons, die de kerk gediend hebben, nl. Theodorus (conrector te Sneek, die gedurende

drie jaar den dienst waarnam te Jutrijp), Henricus (te Namen 1715-1728 en Oldehorne 1728-1750), Johannes (te Augustinusga 1720-1777, † 1778), Gerardus (te Bergum 1729-1738, Anna Parochie 1728-1753) en nog twee andere zoons: Lucas, burgerhopman en ouderling te Leeuwarden en Abraham, vroedsman aldaar. Een zoon van Lucas, nl. Petrus, stond van 1744-1765 te Woudsend en daarna tot zijn overlijden in 1799 te Gouda, terwijl een zoon van Abraham, nl. Mollerus, van 1763 tot 1768 te Wons stond, dan tot 1786 te Warga, daarna als predikant naar Indië ging, waar hij in 1788 op Malakka overleed.

Dirk Janssen is de schrijver van *Een Lelye der dalen. 36 predicatiën* (Leeuw. 1662).

L i t t e r a t u u r : Romein, *Pred. Friesland*, 106, 118, 157, 159, 318, 370, 396, 447, 514, 582. - *Boekz.*, 1735*b*, 122-125; 1799*a*, 445, 446.

[Hendrik Quirinus Janssen]

JANSSEN (Hendrik Quirinus) werd op 9 November 1812 te St. Anna ter Muiden geboren als zoon van Johannes Anthony Janssen, die aldaar van 1811 tot 1853 als predikant gestaan heeft, en van Maria Francisca Callenfels. De vader was een geletterd man, die het voorbereidend onderwijs van zijn drie zoons ter hand nam, waarvan Hendrik Quirinus en de jongste, Hubertus Johannes, de Ned. Herv. kerk als predikant gediend hebben (de laatste eerst van 1845-1851 te Cadzand, daarna tot zijn overlijden in 1881 te Groede) en Willem Johannes medicus werd.

Reeds in 1828 vertrok Janssen naar de hoogeschool te Gent, werd daar op 13 Juli 1830 tot Phil. en Litt. Cand. bevorderd en liet zich op 13 September van dat jaar als student te Utrecht inschrijven. Oorspronkelijk zou hij predikant worden bij de Waalsche gemeenten, waarvoor zijn vader veel gevoelde, die o.a. van 1812 tot 1814 jaarlijks twaalf preekbeurten in de Waalsche kerk te Oostburg had vervuld tegen een honorarium van *f* 150. - 's jaars; maar het kwijnen en verdwijnen van verschillende dier gemeenten deed Janssen van plan veranderen en zich voorbereiden voor den dienst in de Ned. Herv. Kerk. Zijn studiën werden onderbroken door den oorlog met België, waarin hij aan den Tiendaagschen veldtocht deelnam, maar na zijn terugkomst hervatte hij met ijver zijn werk, waarbij hij gaarne het onderwijs van Heringa volgde, maar bovenal leerling werd van den kerkhistoricus Royaards. Het bronnenonderzoek had toen reeds veel aantrekkelijkheid voor hem, zoodat hij in een vacantie vrijwillig de ordening van het rijke gemeente-archief van St. Anna op zich nam.

In Augustus 1835 tot proponent bevorderd, moest hij wegens overvloed van candidaten nog een paar jaar op een beroep wachten, was één jaar hulpprediker te St. Kruis en deed daarna op 27 Januari 1839 zijn intrede te 's Heer Abts- en Sinoutskerke, waar hij tot 25 October 1846 werkzaam was. Eén week later verbond hij zich aan de gemeente Vrouwe-polder, die hem op 1 Juli 1846 beroepen had, en bleef dáár tot 25 Maart 1855, toen hij naar St. Anna ter Muiden vertrok, dat hem, na den dood van zijn vader, op 10 October 1854 tot voorganger had gekozen. Den 7en April 1860 aanvaardde hij tevens het ambt van schoolopziener en nam dit met zooveel liefde waar, dat hij, toen de nieuwe onderwijs-wet een aantal districts-schoolopzieners noodig maakte, daarvoor ook in aanmerking wilde komen en die betrekking verkreeg ondanks zijn gevorderden leeftijd. Hij nam op 1 November 1880 zijn emeritaat en ging te Goes wonen, dat de hoofdplaats van zijn district was. Een hartkwaal maakte

echter reeds op 12 Mei 1881 een einde aan zijn leven en vier dagen later werd hij te Goes begraven. Hij was den 18en December 1838 gehuwd met Wilhelmina de Kock, die hem overleefde en acht kinderen schonk.

Janssen was, volgens zijn levensbeschrijver, een goed pastor en een ‘ernstig tegenstan-

der van wat men thans (1881) rechtzinnig noemt'. Men heeft hem weleens liefdeloosheid tegen andersdenkenden ten laste gelegd, maar dit is onjuist: hij was daarentegen een man des vredes, die in zijn gemeente de bestaande twistpunten onaangeroerd liet. Van zijn kanselwerk gaf hij proeven door de uitgave van een *Leerrede over Luc. 10:38-42* (1849), een *Leerrede over Matth. 13:33* (Middelb. 1851), zijn *Afscheidsrede te Vrouwepolder en Intreerede te St. Anna ter Muiden* (Middelb. 1855) en zijn *Rede over 1 Cor. 9:16c*, *gehouden op 2 Februari 1879*, *ter gelegenheid zijner 40jarige Evangeliebediening* (Oostb. 1880). Ook is hij lid van het Provinciaal kerkbestuur van Zeeland en van de Synode geweest, op wier last hij den *Catalogus van het Oud Synodaal Archief* ('s-Grav. 1878) samenstelde. Hierin lag Janssen's groote kracht en heeft hij aanspraak op de meeste erkentelijkheid: archiefstudie had zijn volle liefde en reeds in zijn jeugd had de geleerde J. ab Utrecht Dresselhuis haar opgewekt en versterkt. De werken, door Janssen samengesteld, zijn ook steeds uit de oorspronkelijke bronnen geput, waarbij hij de uiterste nauwgezetheid betrachtte; als hij niet gevonden had, wat hij zocht, werd dit zonder omwegen medegedeeld. Het was dan ook begrijpelijk, dat het archivarisschap van Sluis, hem opgedragen, zoowel dat archief als zijn eigen werk ten goede kwam. Intusschen vertoonen zijn geschriften ook de keerzijde van zijn overigens zoo verdienstelijke eigenschappen: zelfs de kleine bijzonderheden, door hem gevonden, worden door hem medegedeeld, waardoor zijn werken niet altijd even onderhoudend zijn.

Van een man als Janssen was het te begrijpen, dat eerst na zorgvuldige voorstudie zijn eerste werk het licht zag; het handelt over *St. Anna ter Muiden*, *beschouwd als plaats sedert het ontstaan der stad Muiden in 1241 en als Christelijke gemeente*, *van den aanvang der 16e eeuw tot op onze dagen* (Middelb. 1850). Daarna duurde het zes jaren, vóór hij weder een werk van beteekenis uitgaf, nl. *De Kerkhervorming te Brugge*, 2 dln. (Rott. 1856); de ondertitel: 'een historisch tafereel voor Christenen, die voedsel zoeken voor den geest en op Gods wegen letten', toont, dat hij zijn historische studiën ook tot een hooger doel wilde laten dienen. Daarna volgden nog: *Jacobus Praepositus*, *Luthers leerling en vriend*, *geschetst in zijn lijden en strijden voor de Hervormingszaak* (Amst. 1862; nieuwe titel-uitgave 1866). - *De kerkhervorming in Vlaanderen*, 2 dln. (Arnh. 1868). - *Petrus Dathenus. Een blik op zijn laatste levensjaren*, *vooral op zijne twistzaak met Oranje* (Delft 1872). Zijn antwoord op een prijsvraag der Académie d'Archéologie de Belgique, luidende: 'Faire connaître la vie de l'hérésiarque Tanchelin ou Tanchelm, exposer ses doctrines et en apprécier l'influence sur les idées religieuses des Anversois au XIIe siècle', werd met een eervolle vermelding en een eeremedaille bekroond en uitgegeven in de *Annales de l'Académie etc.* (Anvers 1867). Dat Janssen ook een gewenscht medewerker was bij de uitgave van de *Werken der Marnix-vereeniging*, is te begrijpen. Met medewerking van Dr. J.J. van Toorenenbergen gaf hij: *Handelingen van den kerkeraad der Ned. gemeente te Keulen 1571-1591* (Serie I, dl. III, Utr. 1881); *Acten van Class. en Synod. vergaderingen der gemeenten in het land van Cleef*, *Sticht van Keulen en Aken 1571-1589* (Serie II, dl. II, Utr. 1882); *Brieven uit onderscheidene Kerkelijke Archieven* (Serie III, dl. II, IV, Utr. 1877-80), en alleen: *Bescheiden aangaande de Kerkhervorming in Vlaanderen* (Ser. III, dl. III, Utr. 1877). Dit laatste kan als een nalezing op zijn *Kerkherv. in Vlaanderen* beschouwd worden.

Behalve twee *Levensberichten* van leden der Maatschappij der Ned. Letterkunde, nl. *van J. ab Utrecht Dresselhuis* (*Lett. Lb.*, 1863, 462 vv.) en *J.H. van Dale* (ald.,

1873, 37 vv.; ook opgenomen in de *Werken van het Zeeuwsch Genootschap*), gaf Janssen een zeer groot aantal artikelen over geschied-, taal- en oudheidkunde, opgenomen in *Arch. K.G.*, *N. Arch.*

K.G., *Kerkhist. Arch.*, *Stud. en Bijdr.*, *Godgel. Bijdr.*, *Volksbladen ter herinn. aan de schoonste bladzijden onzer geschiedenis*, *de Vlaamsche school*, *de Oude Tijd*, *Zeeland* (Jaarboekje), *Zondagsbode* (Chr. Huisboek), *Erica*, *Cassandria*, maar vooral in de *Bijdragen tot de Oudheidkunde en Geschiedenis*, *inzonderheid van Zeeuwsch Vlaanderen*, in 6 deelen door hem en den taalkundige J.H. van Dale uitgegeven (Middelb. 1856-1862). Een volledige lijst dier artikelen is geplaatst achter zijn levensbericht, voor de Maatschappij der Ned. Lett. door S. Piccardt gegeven, zoodat daarnaar kan verwezen worden. Hierbij zij echter opgemerkt, dat Janssen's geschrift over *De gemeente te Assweiler en het Synodaal fonds voor haar gesticht*, niet afzonderlijk is verschenen, maar opgenomen is in *Stud* en *Bijdr.*, IV, 119-128; dat *De stichting eener vicarie op St. Cornelius-altaar enz.* niet in dl. III der *Bijdr. v. Zeeuwsch VI.* staat, maar in *N. Arch. K.G.*, II, 257-268, en dat in *Arch. K.G.* door hem niet over Heystek, maar Heyster gehandeld wordt.

De verdiensten van Janssen, die nooit met ontvangen eerbewijzen pronkte, werden erkend door het lidmaatschap, dat verschillende wetenschappelijke instellingen hem aanboden, nl. de Maatsch. der Ned. Letterk., het Zeeuwsch Genootschap, het Historisch Genootschap te Utrecht, het Friesch Genootschap, de Société Royale de Litt. et des beaux arts te Gent, de Société hist., archéol. et litt. d'Ypres, het genootschap ‘de Ware van Duyse's vrienden’ te Dixmuiden en ‘De Taal is gansch het volk’ te Gent. Bovendien vereerde de Belgische regeering hem meer dan één boekgeschenk.

L i t t e r a t u u r : Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, IV, 810. - *Letterk. Lb.*, 1881, 223-245. - Nagtglas, *Levensber.*, I, 479. - Knuttel, *Bibl. v. Kerkg.*, 157, 158. - Poujol, *Hist. et infl. des Egl. Wall. dans les Pays-Bas*, 348. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, 287.

[Johannes Janssen]

JANSSEN (Johannes) vinden wij het eerst vermeld als proponent onder de classis Gouda, waartoe hij op 23 Juni 1722 bevorderd werd. Eerst op 7 Augustus 1726 ontving hij een beroep en wel te Loenen op de Veluwe; hij legde den 25en September het peremptoir examen af en deed op 20 October 1726 zijn intrede. In 1745 stelde de classis Over-Veluwe hem tot predikant bij de troepen der Staten-Generaal in Vlaanderen aan; daarna keerde hij tot zijn gemeente terug en ontving op 21 Februari 1747 een beroep naar Bergen op Zoom, dat hij aannam. Met een vrij zonderlingen tekst (Gen. 31:38-41*a*) preekte hij op 28 Mei 1747 te Loenen afscheid en verbond zich op 11 Juni d.a.v. aan zijn nieuwe gemeente. Ruim één maand daarna, 12 Juli, sloegen de Franschen het beleg om de stad, die den 16en September stormenderhand veroverd werd; bij de daarop volgende plundering werden Janssen en zijn ambtgenoot Folkers (zie *boven*, dl. III, blz. 84, 85) die tijdens de belegering ‘onverpoosd strijdenden bemoedigden, gekwetsten hielpen, stervenden troostten’ (Sepp), evenals een Roomsch priester, gruwelijk mishandeld. Van deze gebeurtenissen gaf Janssen een uitvoerig verslag, toen hij uitgaf: *De kerk van Bergen op den Zoom herstelt*, *en ingewijd... ofte Leerreede*, *gedaan ter inwyinge der kerk van Bergen op den Zoom*, *op den 15 October 1752*, *over Ezra VI:14-17. Waar agter bijgevoegt is*, *een Kort Verhaal van de overrompelinge der stad Bergen op den Zoom*, *door de Franschen op den 16 September 1747 enz.* (Berg. o. Z. en Rott. 1752; 2e en 3e dr. ald. 1753; beide herdrukken aanwezig in de Bibl. der Maatsch. d. Ned. Lett.). Het verhaal is gedeeltelijk overgenomen in: Faure, *Histoire abrégée de la ville de Bergen op Zoom*

(la Haye 1761) en werd daarna nogeens afzonderlijk uitgegeven te Rotterdam in 1777. In *Boekzaal*, 1752*b*, 764, is ook een kort overzicht van het verhaal te vinden.

Na de ontruiming der stad door de Franschen heeft Janssen weer op Kerstdag 1748 voor

't eerst aldaar den dienst geleid en ging ook voor op den morgen van den dankdag, 1 Januari 1749. Nog tot 1776 heeft hij te Bergen op Zoom het Evangelie verkondigd, toen hij na 50 jaren dienst den 25en October emeritus verklaard werd. Op 6 November 1776 hield hij zijn afscheidsrede, maar overleed plotseling op 13 November d.a.v. In een grafschrift, vervaardigd door den bekenden Petrus Hofstede en in *Boekz.*, 1776*b*, 775, opgenomen, wordt Janssen geroemd als ‘een Menschenvriend, een Held’.

Behalve bovengenoemd geschrift heeft Janssen ook nog een vertaling in druk uitgegeven van een werk van C. Mell, onder den titel: *De konst der ware vergenoeginge des herten of Duytsche Zedekunde* (Utr. 1737), waaraan hij een Voorrede toevoegde ‘behelzend 's Mans leven en schriften’. Of *Wikkend oordeel*, door B. Mourik in zijn *Naamrol der Godgeleerde Schrijvers* (dl. II, Reg.) op naam van J. Janssen vermeld, een werk van den hier behandelden predikant is, kan niet met zekerheid vastgesteld worden.

Zijn zoon Matthias volgde hem te Loenen in 1747 op; daarna was deze nog predikant te Scherpenisse (1751-1771) en St. Maartensdijk, waar hij in 1792 emeritus werd en in 1793 overleed. Diens zoon **Petrus Janssen** heeft zich bekend gemaakt als gecommitteerde van wege Zeeland voor de samenstelling der Evangelische gezangen. Hij was in 1749 te Loenen op de Veluwe geboren, werd in 1773 proponent en 1774 predikant te Bergen op Zoom, voorloopig, tot 1777, als adjunct van Ds. A. Velingius. Hij diende deze gemeente tot hij in 1814 wegens voortdurende ongesteldheid ontslag moest nemen en overleed op 4 Juli 1818. Hij was gehuwd met Wilhelmina Frederika Josina van Meurs, die hij bijna anderhalf jaar overleefde. Een uitvoerig levensbericht over hem is te vinden bij A.W. Bronsveld, *De Evangelische Gezangen*, blz. 47-49 en in *Boekz.*, 1818*b*, 250, 251. In de gezangen 30 en 54 zijn verbeteringen van zijn hand aangebracht (Bronsveld, *a.w.*, 200, 244).

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Sepp, *Uit het Pred. leven*, 93. - Knuttel, *Bibl. v. Kerkg.*, 158. - Meindersma, *De Geref. gem. te Bergen op Zoom en hare dienaren gedurende drie belegeringen* in *Teyler's Theol. Tijdschr.*, 1911, 276 vv. - *Cat. Letterk.*, II, 405, 406. - *Boekz.*, 1737*b*, 340 en passim.

[Leonhardt Johannes Friedrich Janssen]

JANSSEN (Leonhardt Johannes Friedrich) heeft zich meer als geschied- en oudheidkundige dan als theoloog bekend gemaakt en slechts gedurende zéér korten tijd de Evangeliebediening waargenomen, maar ook op het gebied der godgeleerdheid heeft hij van zijn bekwaamheid een proeve gegeven. Zijn vader, Arnold Engelbarth Janssen, van Duitsche afkomst en in 1771 te Calcar geboren, was eerst predikant te Vierlingsbeek, daarna te Bergharen en Hernen, eindelijk te Herwen, Pannerden en Aardt, werd in 1825 emeritus en overleed in 1834 te Zevenaar. Uit zijn huwelijk met Elisabeth Aleyda Margaretha Vermeer (haar zuster was de moeder van Ds. C.F. Gronemeyer, tot 1908 predikant te Amsterdam) werd als tweede zoon op 23 December 1806 te Herwen Leonhardt Johannes Friedrich geboren.

Evenals zijn oudere broeder Willem Johann Albrecht, die van 1826 tot 1829 predikant te Eck en Wiel was en in 1864 overleed, studeerde Janssen in Utrecht, waar hij op 20 September 1824 werd ingeschreven. Het onderwijs van Van Heusde, maar vooral van den oriëntalist Pareau had voor hem groote aantrekkingskracht; later volgde hij ook de lessen van Royaards, Van Oordt en Heringa. Betamelijke eerzucht

deed hem meedingen naar de gouden medalje, uitgeloofd door den senaat der Utrechtsche hoogeschool voor de beantwoording der prijsvraag: ‘Exponatur magnifica vehementissimae tempestatis descriptio, quae Psalmo XXIX continetur etc.’ en op 24 Maart 1828 werd hem, bij loting met zijn

medestudent J.E. de Voogt, die hoogste onderscheiding toegekend. Zijn verhandeling is uitgegeven onder den titel: *De magnifica vehementissimae tempestatis descriptione, quae continetur Psalmo XXIX* (Traj. ad Rh. 1829) en werd gunstig beoordeeld door Steenmeyer in *Godg. Bijdr.*, 1829, blz. 631 vv.

Den 5en Mei 1830 door het Provinciaal kerkbestuur van Gelderland tot den predikdienst toegelaten, ontving hij reeds den 22en September d.a.v. een beroep naar Neerlangbroek, waar hij op 2 Januari 1831 door Ds. O.G. Heldring van Hemmen bevestigd werd. Doch maar al te spoedig maakte zich een onverwinbare melancholie van hem meester, hij zag tegen het ambt op, door hem te hoog gesteld, en legde het nog in October van hetzelfde jaar neer. Eerst vestigde hij zich weer te Zevenaar, gaf daar een jaar lang belangeloos les aan leerlingen der Latijnsche School, maar toen zijn oom Janssen, predikant te Pfalzdorf, tusschen Kleef en Goch gelegen, zijn aandacht vestigde op Romeinsche oudheden, in die buurt gevonden, trok hij daarheen op onderzoek uit, nam ijverig deel aan opgravingen en niet alleen had hij hieraan een volledig herstel zijner krachten te danken, maar oudheidkunde en geschiedenis verwierven zóózeer zijn belangstelling, dat hij zijn leven verder aan die wetenschappen, in den ruimsten zin des woords opgevat, gewijd heeft. Zijn talrijke publicaties, hier beneden vermeld, leggen daarvan getuigenis af. Spoedig had hij de aandacht der wetenschappelijke wereld op zich gevestigd: in November 1835 werd hij tweede conservator bij het Museum van Oudheden te Leiden, in Februari 1836 bevorderde de senaat der Utrechtsche hoogeschool hem honoris causa tot doctor in de letteren en in April 1840 volgde zijn benoeming tot conservator bij voornoemd museum, welk ambt hij 33 jaren vervuld heeft. Den 20en October 1868 bij Kon. Besluit benoemd tot directeur van het Munten Penningkabinet als opvolger van Prof. van der Chys, is hij in dien werkkring nog een klein jaar werkzaam geweest; een hartkwaal deed hem, den ongehuwde, verpleging zoeken in het stadsziekenhuis te Rotterdam, waar hij reeds na drie weken, 22 Juli 1869, overleed. Vier dagen later werd hij te Overveen bij zijn moeder begraven, waar Prof. J.H. Scholten hartelijke woorden te zijner nagedachtenis sprak.

Janssen wordt aldus geteekend door één zijner vrienden: ‘Zijne edele, rijzige, waardige doch niet forsche gestalte was de woonplaats eener zoo edele ziel, als er maar schaars eene gevonden wordt.... matig, eenvoudig, nederig’. Bij een betamelijk gevoel van eigenwaarde toch bescheiden, was hij vol waardeering voor hetgeen anderen deden en zacht in zijn oordeel; een Christelijk filoloog, die dagelijks in zijn Grieksch Nieuw Testament las, op zijn ziekbed de hulp van deskundigen vroeg, om daaruit te hooren voorlezen en toen ook erkende, dat Christus zijn eenige troost in leven en sterven was. Toch was hij geen kamergeleerde, die buiten het maatschappelijk leven stond: hij was jaren lang lid van de stedelijke schoolcommissie te Leiden, heeft het meeste bijgedragen tot stichting van het Lees-museum en behoorde onder de oprichters van de Nederlandsche Gustaaf-Adolf-vereeniging. Ook nam hij het initiatief tot het oprichten van een gedenksteen ter eere van den bekenden letter- en landbouwkundige Le Francq van Berkhey, die in 1852 in den koormuur der Hooglandsche kerk werd geplaatst, en belastte zich gedurende twee jaar, 1860 en 1861, met het redacteurschap der *Konst- en Letterbode*, wat inderdaad geen sinecure was. Het denkbeeld van den Franschman Alexandre Vattemare, om een letterkundigen ruilhandel van wetenschappelijke werken in het leven te roepen, had zijn volle sympathie en met den bibliothecaris Holtrop en den archivaris Bakhuizen van den

Brink gelukte het hem, gedurende een negental jaren dit voor Nederland te bewerken, waarvan de *Rapporten der Commissie van de internationale ruiling*, die van 1852 tot 1860 uitkwamen, getuigenis afleggen.

Aan waardeering der letterkundige en geleerde wereld heeft het hem zeker niet ontbroken. Van niet minder dan 28 binnen- en buitenlandsche genootschappen was Janssen lid; ze zijn achter zijn levensbeschrijving in *Letterk. Lb.* opgesomd en daaronder komen o.a. voor: de Maatschappij der Ned. Letterkunde, het Provinciaal Utrechtsch, Friesch, Zeeuwsch, Noord-brabantsch Genootschap, het Geschiedkundig genootschap te Maastricht, het Koninklijk Oudheidkundig genootschap, het Koninkl. Ned. Instituut, de Koninkl. Academie van Wetenschappen en de Hollandsche Maatschappij van Fraaie Kunsten en Wetenschappen, waarvan hij jarenlang bestuurder was en als voorzitter de vergadering in September 1857 opende met een toespraak *Over den vooruitgang van ons geslacht.* In de Maatsch. der Ned. Letterkunde was hij een zeer gewaardeerd lid - ook voorzitter - van de Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde. De keizer van Rusland schonk hem de ridderorde van St. Anna, 3e klasse, die slechts bij uitzondering aan buitenlanders ten deel viel.

Janssen heeft buitengewoon veel geschriften het licht doen zien; in het tijdschrift *Astrea* van 1851 gaf Dr. Wap een volledige opsomming van hetgeen tot dien tijd door Janssen geschreven was, maar alles te zamen gerekend tot aan het eind van zijn leven, heeft hij meer dan 250 publicaties, bijna alle op het gebied van geschiedenis en oudheidkunde, voor de pers bewerkt, en of zij van grooter of kleiner omvang zijn, steeds getuigen zij van bijzondere nauwkeurigheid en nauwgezetheid. Afzonderlijk gaf hij de volgende werken uit: *Grafheuvelen der oude Germanen*, *ontdekt*, *beschreven en toegelicht* (Arnh. 1833). - *Gedenk-teekenen der Germanen en Romeinen*, *aan den linkeroever van den Nederrijn ontdekt* (Utr. 1836). - *DeGermaansche en Noordsche monumenten van het Museum te Leyden* (Leyd. 1840). - *Over de Vaticaansche groep van Laocoön* (Leyd. 1840). - *Inscriptiones Etruscae*, 2 st. (Lugd. B. 1840). - *Beschreibung eines Römischen Ziegels*, *mit zweifachen Lateinischen Alphabet*, *ausgegraben in der Nähe von Nymegen* (Leyd. 1841). Dit is ook in het Hollandsch verschenen als: *Een Romeinsche tegel enz.* ('s-Grav. 1844). - *Beschrijving van Monferland* (Amst. 1841). - *Etrurische inscriptiën* (Leyd. 1842). - *Oudheidkundige Mededeelingen*, 4 st. (Leyd. en Arnh. 1842-1846). - *Inscriptiones Graecae et Latinae* (Lugd. B. 1842). - *De Grieksche*, *Romeinsche en Etrurische monumenten van het Museum te Leyden*, 5 aflev. (Leyd. 1843-1848). - *De Nederlandsch-Romeinsche daktyliotheek*, *of verzameling der gegraveerde steenen van Rom. afkomst*, *in de Nederlanden gevonden* (Leyd. 1844). *Suppl. 1-3* (Leyd. 1846-1866). - (Met Leemans) *Oudheidkundige kaart van Nederland en België*, *met alfabethische naamlijst* (1845). De naamlijst is ook afzonderlijk uitgegeven als: *Romeinsche*, *Germaansche en Gallische oudheden in Nederland*, *België en een gedeelte der aangrenzende landen.* - *De godsdienstleer der Oude Zeelanders* (Middelb. 1845). Dit is het antwoord op een prijsvraag, door het Zeeuwsch Genootschap uitgeschreven en door dat Genootschap uitgegeven. - *De boom van Jesse* (Utr. 1846). - *Drentsche oudheden* (Utr. 1848). - *De Geestelijken en het nieuw ontwerp van Grondwet*, *of beoordeeling van art. 86* (Leid. 1848). - *De Grieksche en Romeinsche beelden en beeldwerken uit het Museum van Oudheden* (Leid. 1849). - *Over de ontdekking van Niniveh* (Utr. 1850). - *Ontdekking van Romeinsche oudheden te Hemmen* (Arnh. 1850). - *Beschrijving van Grieksche en Romeinsche grafreliefs* (Leid. 1851). - *Oudheidkundige verhandelingen en mededeelingen*, 3dln. (Arnh. 1853-1859). - *Over de Catacomben van Rome* (Utr. 1854). - *Beschrijving der Etrurische grafreliefs* (Leid. 1854). - *Over het onderaardsche Rome* (Amst. 1856). - *Hilversumsche oudheden. Eene bijdrage*

tot de ontwikkelingsgeschiedenis der vroegste Europeesche volken (Arnh. 1856). Dit was tevoren in de *Letterbode* van 1855 en 1856 verschenen. - (Met J.H.

Maronier) *Tafereelen en berigten uit de geschiedenis der Prot. kerk in onze dagen* (Leid. 1857 en vlg. jaren). Tot 1868 heeft Janssen daaraan medegewerkt; de uitgave is voortgezet tot 1888 en geschiedde 'door en ten voordeele van de Ned. Gustaaf-Adolf-vereeniging'. - *De muurschilderijen der St. Janskerk te Gorinchem* (Amst. 1858). - *Haarlemmermeer-Oudheden* (Amst. 1858). - *Beschrijving der terra cotta's uit het Museum te Leiden* (Leid. 1862). - *Les Inscriptions grecques et étrusques des pierres gravées du Cabinet de S.M. le roi des Pays-Bas* (La Haye 1866). Over ditzelfde onderwerp schreef hij in de *Versl. en Meded. der Kon. Acad.*, IX (1865). - Bovendien gaf hij in *Letterk. Lb.* een *Levensbericht van A. Blussé* (1851, blz. 17 vv.), vertaalde Bellamy's *Roosje* in het Duitsch als: *Röschen*; *eine poëtische Erzählung* (Emmer. 1834, oorspronkelijk in het *Elberfelder Intelligenzblatt* van 1833 opgenomen) en uit het Duitsch, met een voorrede van zijn hand: Ewald, *De assyrische en babylonische ontdekkingen met betrekking tot schrift en taal beoordeeld* (Leid. 1851), terwijl hij ook een *Voorrede* schreef bij het *Dagboek van Aylva Rengers*, *te Java 1827-1830 geschreven*, dat hij ook ter perse bezorgde en afstond aan de *Bijdr. t.d. kennis der Ned. en vreemde koloniën*, Jg. 1844-1846. Evenzoo zorgde hij voor de uitgave van *Het Hof te Voorst*, bewerkt door Sloet (Amst. 1863). Bekend is ook zijn krachtdadige medewerking aan het *Repertorium der verhandelingen en bijdragen betreff. de geschiedenis des Vaderlands*, door Fruin e.a. uitgegeven en waarvan Janssen het *Voorberigt* schreef.

Talrijk zijn ook de soms groote, maar meest kleine verhandelingen en artikelen, door hem in tijdschriften geplaatst. Zij werden opgenomen in *Versl. en Meded. der Kon. Acad. v. Wetensch., de Verhand. v.h. Kon. Ned. Instituut*, de *Jaarboeken v.h. Kon. Ned. Inst.*, de *Handelingen* en de *Werken der Maatsch. d. Ned. Lett.*, de *Chr. Volksalmanak*, de *Drentsche, Utrechtsche, Geldersche Volksalmanak*, de *Vrije Fries*, Hermans, *Noordbrab. Oudheden*, de *Godg. Bijdr.*, de *Bibl. v. Theol. Letterkunde*, het *Arch. v. Kerkel. Gesch.* van Kist en Royaards (waarin vooral belangrijk is: *De Ned. Herv. kerk in Kleefsland*, *vooral te Wezel, in de XVIe eeuw,* dl. V, blz. 307-422), *Bijdr. v. Vad. Gesch. en Oudheidk.* van Nijhoff, de *Ned. Spectator,* de *Konst- en Letterbode*, waarin vele zijner artikelen met A-Z onderteekend zijn, de *Navorscher, Tijdspiegel*, *Van der Monde's Tijdschrift*, het *Alg. Letterl. Maandschr.*, de *Revue Archéologique,* de *Bonner Jahrbücher,* de *Rheinische Jahrbücher, Gerhardts Archaeologische Anzeiger* en *Mittheilungen, herausgeg. v.d. Thüringisch-Sachsischen Verein.* Bovendien plaatste hij in 1834 en 1835 nog anonym korte gedichten in Duitsche tijdschriften en heeft hij vele artikelen in couranten geschreven. In handschrift bevinden zich van hem in de Bibliotheek der Maatsch. der Ned. Lett.: een register op een onuitgegeven deel van Johan van Bloijs, *Hierna volgen de Lantrechten van Overijssele*, anno 1551, en een brief uit 1860 aan H.W. Tydeman te den Haag.

L i t t e r a t u u r : Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, IV, 811. - Frederiks en V.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, 390, 391. - *Letterk. Lb.*, 1870, 3-51, door J.T. Bodel Nijenhuis. - W.N. du Rieu, *Ter nagedachtenis*, in *Ned. Spectator*, 1869, 366, 376. - J.C.G. Boot, *Levensberigt van Janssen* in *Jaarb. Kon. Acad.*, 1869, 1. - R. Chalon, *Nécrologie de Janssen* in de *Revue de la Numismatique Belge*, 1869, 501. - Knuttel, *Bibl. v. Kerkg.*, 158, 315. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, 254. - *Boekz.*, passim.

[Joannes Janssonius]

JANSSONIUS (Joannes) was de stamvader van een geslacht, dat een aantal predikanten aan de Ned. Herv. kerk geschonken heeft en wiens leden zich ook wel **JANSONIUS** of **JANZONIUS** schreven. Volgens de overlevering zouden zij uit de Paltz afkomstig zijn en bezitters van de heerlijkheid Grünewald, maar liever dan zich aan Rome te onderwerpen,

hadden zij hun bezittingen prijs gegeven. De zoon van Johan Grünewald zou door bemiddeling van Hendrik Alting, die van 1613 tot 1622, toen Heidelberg door Tilly werd ingenomen, aldaar hoogleeraar geweest is, naar Groningen zijn gekomen en zich, uit nederigheid of om onbekend te blijven, Jan Janszoon genoemd hebben, dat later, omdat hij een gestudeerd man was, in Janssonius zou veranderd zijn. Wel wordt de naam van zijn vader weleens vermeld als: Jan Geerts Groenewolt, maar deze laatste naam komt veelvuldig in Groningen voor.

Joannes Janssonius, wiens naam aan het hoofd van dit artikel staat, werd in 1618 of 1619 geboren, liet zich op 26 September 1636 te Groningen als student inschrijven en deed in 1644 intrede te Marum. Vandaar vertrok hij in 1653 naar Anlo, waar hij op 30 Mei 1671 overleed. Hij was gehuwd met Anna van der Straten († 1679), bij wien hij een zoon had, Henricus genaamd (predikant te Wirdum in Groningen 1669, Noordbroek 1688, overleden 1701), die tweemaal getrouwd is, nl. in 1670 met Aaltje Lubbers Kok († 1684) en daarna in 1686 met Diana Roberts of Robers. Zijn eerste echtgenoote schonk hem twee zoons: 1. Johannes (geboren 1672, predikant te Siddeburen van 1696 tot Mei 1707, daarna, tot zijn overlijden op 27 Augustus 1707, te Veendam) gehuwd met Titia Meinds en vader van J o h a n n e s H e n r i c u s, kinderloos overleden (zie afzonderlijk art. beneden) en 2. Hillebrand (geboren 1676, eerst legerpredikant bij de troepentransporten naar Engeland, daarna predikant te Noordhorn in 1708, en te Zandeweer van 1714 tot zijn overlijden in 1750), die in 1709 huwde met Elisabeth Krijns († 1729), welke hem twee zoons schonk: Johannes en H i l l e b r a n d (zie afzonderlijk art. beneden).

Laatstgenoemde Johannes (geboren 1714, predikant te Oosterhesselen 1743, te Oldenzijl 1754, overleden 1777) huwde in 1747 Johanna Henrica Loof († 1772), die hem tien kinderen schonk, o.a. Frederik Hendrik, geb. 1754, en Jacobus, geboren 1759, predikant te Oosternieland van 1784 tot zijn dood in 1828, gehuwd met Jodoca Brands. Frederik Hendrik, die reeds in 1787 te Zeerijp overleed, had uit zijn huwelijk met Geertrui Pieters een zoon, Pieter Kornelis genaamd (1780-1826), die trouwde met Margje Roelofs Bennink (1786-1855) en de vader werd van R o e l o f B e n n i n k J a n s s o n i u s (zie afzonderlijk art. beneden).

Behalve de leden van dit geslacht Janssonius hebben nog vele andere predikanten in de Hervormde kerk denzelfden naam gedragen, waarvan echter moeilijk te bepalen is, of zij met dit geslacht of onder elkander door verre verwantschap verbonden zijn. Zoo is er een Zeeuwsche familie Janssonius geweest, wier leden in de 17e eeuw te Utrecht studeerden (zie *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, 4, 38, 41), misschien verwant met Adrianus Janssonius, predikant te Colijnsplaat 1625-1641, en te Koudekerke 1631-1651 (vgl. Van Troostenburg de Bruyn, *Herv. K. in O. Indië*, 125), terwijl het ook niet onmogelijk zou zijn, dat B.F. Jansonius (die zijn naam steeds met één *s* schreef, zie boven) oorspronkelijk tot één der hier genoemde families behoorde. Toch kan met zekerheid worden vastgesteld, dat er nog twee geslachten geweest zijn, waarvan leden hier beneden in een afzonderlijk artikel behandeld zullen worden.

Het eene geslacht begint met Egbertus Janssonius, in 1628 uit Remonstrantsche ouders geboren, die in 1651 te Ouderkerk aan den IJssel Hervormd predikant werd en deze gemeente tot zijn overlijden in 1680 gediend heeft. Hij was de vader van J o h a n n e s J a n s s o n i u s (1658-1746, zie afzonderlijk art. beneden), die twee zoons had, beiden jong overleden: Dionys in 1720 als predikant te Nieuw-Beyerland en Egbertus in 1724 als predikant te Hellevoetsluis.

Het andere geslacht begint met W i l h e l m u s J a n s s o n i u s (1765-1825), aan

wien beneden een afzonderlijk artikel gewijd wordt en wiens afstammelingen, die de Ned. Herv. kerk gediend hebben, ook aldaar worden opgegeven.

Een J. Janssonius staat genoemd als schrijver van twee boeken, namelijk: *De valsche munte van de verdwaalde Preadamieten* (Amst. 1662) en *Apostolische Toetssteen* (Leeuw. 1664). De jaren van uitgave in aanmerking genomen, is het mogelijk, dat dit geschriften zijn van Joannes Janssonius, aan het hoofd van dit artikel vermeld. Maar evengoed bestaat de mogelijkheid, dat Johannes Janssonius, die in 1656 als candidaat te Sloten (Friesland) kwam en daar in 1673 overleed, deze geschriften in 't licht zond.

L i t t e r a t u u r : V. Abkoude, *Naamreg.*, 178. - Cuperus, *Kerkel. leven Friesl.*, I, 131. - De genealogische gegevens omtrent het geslacht van Joh. Janssonius en verschillende levensbijzonderheden omtrent zijn afstammelingen, ook in de volgende artikelen verwerkt, dank ik aan den Heer E.A.F. Blokhuis, Generaal-Majoor b.d., die met groote welwillendheid de gegevens, door hem hieromtrent verzameld, te mijner beschikking stelde.

[Johannes Henricus Janssonius]

JANSSONIUS (Johannes Henricus) was de zoon van Johannes Janssonius, eerst predikant te Siddeburen, daarna te Veendam, en op 35jarigen leeftijd in 1707 overleden (zie boven) en van Titia Meinds. Hij werd den 3den September 1701 te Siddeburen geboren en verloor dus reeds op jeugdigen leeftijd zijn vader, doch zijn moeder heeft op voortreffelijke wijze zijn opvoeding geleid. Zij schijnt zich metterwoon naar Groningen begeven te hebben, daar haar zoon aldaar de Latijnsche School bezocht en zich reeds op 12 Juli 1717 aan de Hoogeschool te Groningen liet inschrijven, waar hij vier jaren onder Ising, Rossal, Verbrugge en Driessen studeerde. Daarna bezocht hij gedurende twee jaren de Franeker academie en genoot daar het onderwijs van A. Schultens, Andala en de beide Vitringa's; met grooten lof werd hij in 1723 door de classis van het Oldampt en Westerwoldingerland onder de candidaten opgenomen. Vóór hij een beroep aanvaardde, studeerde hij nog eenigen tijd te Utrecht, om F.A. Lampe te hooren, doch zijn naam staat niet in het *Alb. Stud. Rh.-Traj.* opgenomen. Den 24en December 1724 aanvaardde hij de Evangeliebediening te Dirksland op Overflakkee en bleef hier werkzaam tot October 1731, toen hij naar Emden vertrok, waar hij op 21 September van dat jaar was beroepen. Van 11 November 1731 tot Juli 1745 heeft hij in zijn tweede gemeente gearbeid, die hij verwisselde met Finsterwolde, dat hem op 13 Mei 1745 tot voorganger gekozen had en waar hij op 15 Augustus d.a.v. intrede deed. In Juli 1749 volgde een beroep naar Veendam; hier werd hij den 3en Augustus van dat jaar bevestigd, maar bleef er slechts drie jaren, om naar Groningen te vertrekken, dat hem op 21 November 1752 met het lot tegen N.S. Werdenier, predikant te Enkhuizen, had beroepen, en was daar verder werkzaam van 25 December 1752 tot zijn overlijden op 1 Maart 1780. Tevoren had de magistraat hem een jaarlijksche toelage van f 500 geschonken, om daarvoor een adjunct-prediker te bezoldigen, welk ambt door Ds. J. Ledeboer vervuld werd. Naar aanleiding van zijn overlijden schreef Anna van der Horst een *Gedagtenisze van de algemeene stervte der menschen in onderscheiden ouderdom, staat en geslagte binnen Groningen*: *bijzonder van haren oudsten leeraar J.H. Janssonius*, opgenomen in

Boekz., 1780*a*, 441-449. Tevoren had zij ter gelegenheid van zijn 50jarig ambtsjubileum ook een lofdicht vervaardigd (*Boekz.*, 1774*b*, 800).

Janssonius was op 3 October 1780 gehuwd met Anna Helena Emmius, dochter van den Overste lieutenant en ritmeester Wessel Emmius, een afstammeling van den beroemden Ubbo Emmius; zij was geboren in 1696 en overleed in Januari 1780, vijf weken vóór haar echtgenoot. Hun huwelijk bleef kinderloos.

De geschriften, die Janssonius het licht heeft doen zien, doen hem kennen ‘als een dier vele voortreffelijke kweekelingen van Vitringa, die door hunne uitlegging en praktikale verklaring der Heilige Schriften der kerke tot zoo rijken zegen zijn geweest’. De hier aangehaalde woorden zijn ontleend aan het artikel, in Glasius, *Godg. Ned.*, door R. Bennink Janssonius over zijn voorvader gegeven, waarin ook een eenigszins uitgewerkte beschouwing zijner geschriften voorkomt. Het eerst verscheen *De algemeene brief van den apostel Jakobus*, *verklaart en kortlijk toegepast* (Gron. 1742), waarin de schrijver ‘proeven geeft van zijne onpartijdigheid, maar ook een zelfstandig oordeel toont’ en erop wijst, dat Jakobus' en Paulus' beschouwing niet met elkaar in strijd zijn. In *Boekz.*, 1743*a*, 241-254, is een uitvoerig uittreksel opgenomen. Daarna gaf hij *De algemeene brief van den apostel Judas verklaart en toegepast* (Gron. 1750), waartoe hij opgewekt werd, toen hij te Emden ‘de kerk beroerd zag door valsche mystieken, geestdrijvers en enthusiasten’. Door de bewerking van dezen brief, en wel van vrs. 9 en 10, kwam hij tot de uitgave van *Het heuchelyk gezigt van den profeet Zacharias in zijn derde capittel geopent en toegepast* (Gron. 1751). Hij wil niet, gelijk Vitringa, hierin een profetie vinden van den tijd der Hervorming, maar meent, ‘dat onder alle tijden van kerkverbastering of zuivering het oog gevestigd mag en moet worden op zulke profetische geschriften als deze.’ In hetzelfde jaar deed hij de laatste twee werken te zamen het licht zien als *Zakelijke en practicale verklaaringe van den Alg. zendbrief des apostels Judas*, *beneffens het heugelijk gezigt van den propheet Zacharias in zijn 3e Capittel* (Gron. 1751). Hierop volgde *Het enerlei en verscheidene op den wegh naar den hemel*, *in vier leerredenen* (Gron. 1752), dat aldaar in 1760 herdrukt werd en waaraan hij toen als aanhangsel drie leerredenen toevoegde onder den titel: *Israels minnetijt voorgedragen uit Ezech. 16*:*6*, *8* (Gron. 1760). Bij het overlijden van zijn ambtgenoot S. Tjassens, die van 1733 tot 1753 te Groningen gestaan had, schreef hij een *Ter nagedagtenis van S. Tjassens* (Gron. 1753), terwijl een kerkvisitatie in 1762 hem aanleiding gaf tot de uitgave van *De natuur en kracht van het ongeloof en desselfs verborgene werkingen in 't hart als de bron van alle kwaad*, *in eenige bijzondere stukken geopent*, *naar aanl. van Hebr. 3*: *12 en 13* (Gron. 1763), waarvan het tweede deel handelt over de ‘vermaningsplicht der geloovigen onderling nopens dat kwaad’. Ten slotte gaf hij nog: *Het begin van de reyzen der kinderen Israëls geestelijk overgebragt* (Gron. 1767) en *De verlossing van de kinderen Israëls uit Egipten* (Amst. 1768) en vervaardigde een *Treurdicht op het afsterven van Hermannus Werumeus*, *Gildregts heer en gezwooren der stad Groningen.*

Algemeen wordt Janssonius geroemd als een ijverig, oprecht godsdienstig man, die in woord en wandel een voorbeeld voor de gemeente was. Bescheiden en zachtmoedig van aard, had hij een afkeer van de twisten, die ook in zijn dagen in de kerk den vrede verstoorden, maar ijverde wel tegen hen, die een lijdelijk Christendom predikten en liefde en heiligheid van leven niet van 't grootste belang achtten. Dat tot het laatst van zijn leven de kerk goed gevuld was, wanneer hij den dienst leidde, getuigde van de algemeene achting en eerbied, dien men hem in zijn gemeente toedroeg.

L i t t e r a t u u r: V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Glasius, *Godg. Ned.*, II, 169-175. - Meiners, *Oostvriesl. Kerk. Gesch.*, II, 534, 535. - Van Veen, *Uit de vorige eeuw*, 157. - *Alb. Stud. Gron.*, 163.- *Boekz.*, 1780*a*, 326-332.

[Hillebrand Janssonius]

JANSSONIUS (Hillebrand), neef van den voorgaande, was de jongste zoon van Hillebrand Janssonius, die met een troepentransport als legerpredikant naar Engeland was gegaan, als zoodanig twee jaren dienst gedaan had en vervolgens één jaar aan de Holland-

sche gemeente te Londen was verbonden geweest. Vandaar kwam hij, na nog eenigen tijd te Sebaldeburen in een vacature werkzaam geweest te zijn, als predikant te Noordhorn (1708) en diende daarna de gemeente Zandeweer van 1714 tot zijn dood op 4 September 1750. Uit zijn in 1709 gesloten huwelijk met Elisabeth Krijns († 1729) werd zijn zoon Hillebrand op 20 April 1718 geboren te Zandeweer. Deze is, evenals zijn oudere broeder Johannes, door zijn vader tot de academische lessen voorbereid en liet zich op 10 Mei 1735 te Groningen als student inschrijven, waar hij opgeleid werd door Driessen, Verbrugge en Gerdes, maar vooral een leermeester vond in Van Velzen met zijn 'practischen zin en vredelievenden geest' (Sepp). Alles wat naar mysticisme zweemde, was Janssonius dan ook vreemd. Den 5en September 1741 onder de classis Middelstum tot proponent bevorderd, ontving hij echter eerst in April 1743 een beroep naar Noordhorn, waar hij op 14 Juli d.a.v., na door zijn vader bevestigd te zijn, intrede deed met Jer. 1:6, 7 (en niet met den wonderlijken tekst Jes.: 1:6, 7, in *Boekz.*, 1743*b*, 134, opgegeven en uitgeschreven). Na zesjarige werkzaamheid te Noordhorn ontving hij in November 1749 een beroep naar Kropswolde, nam op 4 Januari 1749 afscheid van zijn eerste gemeente en deed veertien dagen later te Kropswolde zijn intrede. Deze standplaats verwisselde hij, na op Paaschmaandag 23 April 1753 afscheid gepreekt te hebben, met Veendam, dat hem op 20 Februari van dat jaar had beroepen en waar hij op 29 April den dienst aanvaardde. Hier heeft hij gearbeid tot zijn overlijden op 12 October 1789, bekend 'door zijnen ongeveinsden Godzaligen wandel en ijverigen Euangeliedienst, maar byzonder ook door zijne in druk uitgegeevene schriften'. De lijkrede werd gehouden door zijn neef J. Mensinga, predikant te de Meeden (gehuwd met Geertruida Janssonius, zuster van Johannes Henricus, over wien het vorig artikel handelt) en zag het licht onder den titel: *De goede strijd des geloofs en der bediening van het Evangelie gestreden*, *2 Tim. 4:7*, *8.* Ook zijn verschillende lijkdichten aan zijn nagedachtenis gewijd, o.a. door E. Meinerts te Kollum. Janssonius was gehuwd met Catharina Hammink, die hem behalve vier dochters één zoon schonk, Hillebrand, reeds als student vóór zijn vader overleden. Ook vrouw en dochters zijn hem naar de eeuwigheid voorgegaan.

Het meest heeft Janssonius zich bekend gemaakt door het aandeel, dat hij nam in den strijd over het Avondmaal, die in zijn tijd in de Hervormde kerk gevoerd werd. Het betrof de vraag, of de sacramenten onderwerpelijk of voorwerpelijk de beloften Gods verzegelen, en daarmee samenhangend: of alleen zij, die wezenlijk deel aan Christus hebben, het Avondmaal mogen gebruiken, dat wel of het gebruik daarvan voor alle uiterlijk geroepenen bestemd is. Reeds vroeger was die vraag gesteld en behandeld, o.a. door Gomarus, en in Janssonius' tijd waren het E. van Eerde, predikant te den Boer, en J.C. Appelius, predikant te Zuidbroek, die elkander in dit opzicht bestreden. Appelius was het eerstgenoemd gevoelen, Van Eerde het laatstbedoelde toegedaan. Zeer uitvoerig is deze strijd reeds behandeld, *boven*, dl. I, blz. 210-213, i.v. Appelius, zoodat hier alleen de aandacht gevestigd zal worden op het deel, dat Janssonius daarin nam. Aanleiding daartoe was de vraag van Ds. C. Woldringh, predikant te Westerlee, aan de vergadering der classis van het Oldambt, wat de leden over de aanhangige kwestie dachten, omdat hij, totnutoe aanhanger van Appelius, vreesde op deze wijze aan menschen, die recht erop hadden, het gebruik van het Avondmaal te onthouden. De vergadering, waarvan de leden zelf niet eenstemmig dachten, besloot, zich van alle antwoord te onthouden, waarop Janssonius meende,

zijn gevoelen in geschrifte te moeten neerleggen. Hij sloot zich bij de denkbeelden van Van Eerde aan in ‘het zeer beruchte werk’ (*Boekz.*), getiteld: *De waare aart van de Sacramenten*, *zo in 't gemeen*, *als*

van 't Nieuwe Testament in 't byzonder. En wie dezelve moeten, *mogen en regt tot zegen konnen gebruiken*, *en wie van dezelve moeten geweert worden*, *aangeweezen en tot practijk van godzaligheid aangedrongen in eene verklaaring en toepassing van den XXV Zondag en de LXXXI en LXXXII vragen van den Heidelbergschen Catechismus*, *en de formulieren van Doop en Avondmaal. Waarbij gevoegt is eene Leerreede over Hand. II*:*39*, 2 dln. (Gron. 1764-1766; 2e dr. Gron. 1768). Uittreksels hiervan komen voor in *Boekz.*, 1766*b*, 23-41; 1767*a*, 459-483; 1769*a*, 228-247. De leerrede is erbij gevoegd, om de beschuldiging te weerleggen, dat hij hen, die in deze zaak anders dachten dan hij, daarin voor dieven en moordenaars had uitgemaakt.

Ronduit verklaart Janssonius, dat niet alleen wedergeborenen aan het Avondmaal mogen deelnemen, maar dat ieder, die belijdenis des geloofs heeft afgelegd en onergerlijk leeft, niet slechts mag, maar moet ten Avondmaal gaan, in gehoorzaamheid aan het bevel van Christus en onder inwachting van Zijn zegen. Zoo doende zal hij nimmer zich stoffelijk bezondigen, want zonde is het voor den Avondmaalsganger alleen, als hij niet op geestelijke wijze eet en drinkt. Dit alles ging rechtstreeks tegen Appelius' gevoelen in, die na het verschijnen van het 1e deel van Janssonius' boek niet onmiddellijk daartegen geschreven had, wat voor sommigen als een bewijs gold, dat hij niets ter verdediging van zijn gevoelen kon bijbrengen. Dit noopte hem tot een *Bekendmaking* in *Boekz.*, 1765*a*, blz. 761-763, waarin hij aanvangt met de betuiging, dat Van Eerde en Janssonius ‘hebben goedgevonden, met eene weergalooze vrijmoedigheid opentlijk op te komen tegen de Herformde Leer van de H. Sacramenten’, welke zinsnede reeds zijn geprikkeldheid aantoont. Hij antwoordde voorloopig niet, omdat hij ziek was geweest en bovendien het tweede deel van Janssonius' werk wilde afwachten. Deze laatste en zijn partijgenoot Van Eerde laten een *Bericht op de bekendmaking* in *Boekz.*, 1765*b*, 198-201, opnemen, waarin zij eerst zichzelf rechtvaardigen en mededeelen, dat Appelius den strijd over het Avondmaal begonnen heeft, maar aan 't einde hem verwijten ‘de Hoge Overheid, de Synoden en Classen dezer Landen, met een ongelooflijke vrijmoedigheid, niet duister van pligtverzuim te beschuldigen’ en verklaren, dat zoo hij ‘in zijne kettermakerij en liefdelooze behandeling, onder schijn van liefde der Waarheid en Godzaligheid voortga, zij zijn E. geen antwoord waardig zullen agten’. Deze toon was zeker al bedenkelijk te noemen, maar wordt overtroffen door de Voorrede, die Janssonius plaatste vóór het tweede deel van zijn geschrift over *De waare aart van de Sacramenten enz.* Deze was met zooveel scherpte en partijzucht geschreven, dat de classis van het Oldambt de uitgave niet kon goedkeuren en zij derhalve niet in 't licht mocht gegeven worden. Janssonius heeft echter enkele exemplaren aan goede vrienden uitgedeeld, maar IJpey en Dermout, wien zulk een voorrede in handen is gekomen en die aan Janssonius' zijde staan, achten toch, dat dit stuk hem ‘zelfs in het oog van velen zijner medestanders.. niet zeer tot eere zoude gestrekt hebben’ (*Gesch. N.H.K.*, III, aant., blz. 268). Appelius heeft daarna Janssonius' werk beantwoord met een *Brief*, *behelzende de voornaamste gronden en de byzondere meening van de hedendaagsche nieuwe Leere der Sacramenten*, *neffens de voornaamste bewijzen tegen dezelve*, die Janssonius en Van Eerde aanleiding gaf, op 11 Oct. 1768 weder een *Bekendmaking* in *Boekz.* (1768*b*, 471, 472) te plaatsen, waarin zij Appelius beschuldigen, ‘den waren staat van het bekent verschil... ganschelijk te verdonkeren’ en dat zij ‘integendeel ganschelijk... verfoeyen verscheidene stellingen, welke gemelde

schrijver op rekening der zogenaamde nieuwe leere plaatst'; bovendien beschuldigen zij hem van 'verregaande verdraaijingen, en gebrek aan goede trouw'.

Is de toon van deze polemiek verre van verkwikkelijk, geheel anders is die, welke door

Janssonius aangeslagen werd tegenover W. Pfeiffers, predikant te Amsterdam, zoodat de strijdwijze van Appelius hoogstwaarschijnlijk zijn tegenstanders tot hatelijkheid geprikkeld heeft. Pfeiffers had namelijk na de verschijning van het 2e deel van Janssonius' werk, hem bestreden in zijn *Geloofsvastigheid van een waar Kristen*, waarop de aangevallene antwoordde met een *Brief aan den Heer W. Pfeiffers* (Gron. 1768), die gevolgd werd door een *Brief van den Heer W. Pfeiffers aan den Heer H. Janssonius* (Amst. 1769), handelende over ‘de geregtigde voorwerpen tot het gebruik van het heilig Avondmaal’. Deze briefwisseling was ‘regt broederlijk aan beide zijden’, hetgeen niet getuigd kan worden van den aanval, dien Janssonius ondervond van den Duitschen predikant der Hervormde gemeente te Amsterdam, J.J. Kesler, in zijn *Afweeringe der beschuldigingen*, *waar mede de Heer H. Janssonius de leer en de eer der leeraars en Nederlants Hervormde kerk bezwaard heeft enz.* (Amst. 1769), dat met kerkelijke goedkeuring der Amsterdamsche classis uitkwam, terwijl het ook zonder die goedkeuring is verschenen onder den titel: *De leer en eer van Neêrlands hervormde kerk en leeraars tegen den Heer H. Janssonius... verdedigd* (Amst. 1769). Kunnen IJpey en Dermout de reden van dit verschil in titel niet verklaren (*Gesch. N.H. Kerk*, III, aant., blz. 270), zij getuigen, dat het geschrift de blijken draagt van uitgebreide kennis en groote schranderheid. De strijdvaardige Janssonius zou dezen aanval echter niet onbeantwoord laten. Zijn *Waare aart van de Sacramenten* vond zooveel belangstelling, dat een ondernemend uitgever daarvan, zonder voorkennis van Janssonius, een uittreksel had laten maken, hetgeen den schrijver echter bekend werd, vóór het gedrukt was. Deze waarschuwde in een *Bekendmaking* (*Boekz.*, 1767*b*, 266) het publiek en gaf tevens het voornemen te kennen, zelf zulk een uittreksel te geven, waaraan hij gevolg gaf door de uitgave van zijn *Saamenspraak over den waaren aart der Sacramenten enz.* (Gron. 1770), waarvan in *Boekz.*, 1770*b*, 543-556, een overzicht is opgenomen. In de Voorrede geeft hij een kort antwoord op Pfeiffers laatsten *Brief* en neemt tevens de gelegenheid waar, Kesler en ook zijn ouden tegenstander Appelius te bestrijden. Door beiden is hierop echter niet geantwoord, zoodat de strijd met hen hiermede ten einde was.

De groote belangstelling in dit twistgeschrijf blijkt wel uit eenige anonyme werkjes, waarin het publiek over de aanhangige kwesties werd ingelicht. Een *Zaakelijk vertoog*, *nopens de twederlei gedagten over des Heeren H. Avondmaal*, *de eene verdedigt door Ds. H. Janssonius en de andere door Ds. J.C. Appelius*,te Leeuwarden uitgekomen, beleefde in 1769 twee drukken. Een ander onbekende, aanhanger van Janssonius, schreef een *Kort vertoog over de beloften van het Genadeverbond... en de thans zweevende geschillen daar omtrent*, *als mede een brief aan den Heer Pfeiffers*, *behelzende eenige aanmerkingen nopens deszelfs Brief aan den Heer H. Janssonius* (Leeuw. 1769), terwijl een aanhanger van Pfeiffers het licht deed zien: *Geloofsvastigheid van een Gereformeerd Christen... getrokken uit het bekend grooter werk*: *Geloofsvastigheid enz. van den Heer W. Pfeiffers*, *neevens deszelfs Brief aan den Heer H. Janssonius* (Amst. 1769), hetwelk ook zonder den *Brief* te verkrijgen was.

Waarschijnlijk goed bedoeld was het omslachtige werk van Ds. R. Ottinga, rustend predikant te Moerkapelle en academievriend van Janssonius, getiteld: *Onzijdige*, *waarheidzoekende*, *en vreedelievende overdenkingen*, *behelzende eenige zeedige*, *letterlijke en practicale aanmerkingen enz.*, in 1771 te Leiden in twee deelen uitgekomen, waarin hij de partijen poogde samen te brengen, maar toch te veel de

zijde van Appelius koos en Janssonius' meening beoordeelde als ‘woorden zonder zin te behelzen’, zoodat deze laatste zich geroepen achtte, ook hierop te antwoorden. Hij deed dit bij de uitgave van een *Vijftal leerredenen* (Gron. 1772), waarvan de eerste twee een herdruk waren van die, welke Henrikus Her-

mannius, eerste predikant van Veendam, gehouden had bij *De Inweying van de Veendammer Kerk en Predikstoel*, terwijl de andere getiteld zijn: *Veendammer Jubeljaar*, gehouden bij het honderdjarig bestaan der kerk op 8 Mei 1763, *Veendammer kerk vergroot*, inwijdingsrede, toen de kerk aldaar de helft vergroot is, en *Wildervank in rouw*, een lijkrede op Alexander Sluiter, predikant te Wildervank, overleden op 3 Maart 1765. Aan deze gelegenheidsleerredenen gaat een voorbericht vooraf, waarin 'een onderzoek na den aart en oorsprong der veenen' gegeven wordt, terwijl zij gevolgd worden door 'eenige aanmerkingen op het werk over de Sacramenten van den Heer R. Ottinga'. Deze, die met zijn wijdloopige *Onzijdige enz. overdenkingen* nog niet gereed was, gaf in 1772 daarvan een derde deel, waaraan hij toevoegde: 'een na-schrift betrekkelijk op de aanmerkingen van den Heer Janssonius'. Nog eenmaal is daarna het veelbesproken geschilpunt ter sprake gekomen en wel te Schoonhoven, waarbij Janssonius' naam niet onvermeld bleef; dit blijkt uit een *Historisch verhaal van het voorgevallene tusschen de respective predikanten in Schoonhoven*, *voornamentlijk omtrent het Sacrament des H. Avondmaals... geschreeven uit Schoonhoven aan een heer te Utrecht* (Amst. 1774), gevolgd door een *Antwoord van een heer uit Utrecht aan een zijner vrienden in Holland... waarin ook de lasteringen tegen den Heer J. Chevalier*, *predikant te Schoonhoven*, *alsmede tegen de Heeren Janssonius*, *Rotterdam en het Eerw. Classis van Overijssel worden aangewezen* (Amst. 1774).

Had Van Eerde reeds in één zijner strijdschriften aan Appelius verweten, dat hij 'het verwerpelijk gevoelen der Labadisten' aanhing, Janssonius heeft hierop nogeens willen wijzen, toen hij, terwijl de twist nog aan den gang was, een tweeden druk uitgaf van Koelman, *Historisch verhael nopende der Labadisten Scheuringh en veelerley dwalingen*, *met de wederlegginge derzelver... Benevens eenige hoofddeelen*, *uit het tweede deel*, *genaamt der Labadisten dwalingen grondig ontdekt en wederleijt*(Leeuw. 1770). Dezen druk heeft Janssonius *vermeerdert met eene voorrede en eenige aanteekeningen.* Eindelijk schreef hij nog twee katechisatieboekjes, die veel aftrek vonden, nl. *Allereerste waarheden van den Christelijken godsdienst*, *getrokken uit de boeken des Ouden en Nieuwen Verbonds* (2e dr. Gron. 1773; 3e dr., ald. 1780) en *Nodigste waarheden van den Christelijken godsdienst* (Gron. 1773; 2e dr., ald. 1781).

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Glasius, *Godg. Ned.*, II, 175 vv. - Sepp, *Uit het Pred. leven*, 121. - Dez., *Stinstra*, I, 103. - IJpey en Dermout, *Gesch. N.H.K.*, III, 614 vv. - IJpey, Kr. *kerk 18e e.*, VII, 401. - Schotel - Rogge,*Openb. Eeredienst der N.H. kerk*, 212, 427. - Krull, *J. Koelman*, 347. - Knuttel, *Bibl. v. Kerkg.*, 158, 169. - *Alb. Stud. Gron.*, 184. - *Boekz.*, passim.

[Roelof Bennink Janssonius]

JANSSONIUS (Roelof Bennink) stamde uit hetzelfde geslacht als de drie voorgaanden: zijn overgrootvader Johannes was de oudere broeder van Hillebrand, aan wien het voorgaande artikel gewijd is (zie *boven*, i.v. Joannes Janssonius). Hij werd op 19 April 1817 te Groningen geboren uit het huwelijk van Pieter Kornelis Janssonius, in 1780 te Zeerijp geboren en op 3 October 1826 te Groningen overleden, en van Margje Roelofs Bennink, geboren te Wirdum den 16en October 1786 en op

13 Februari 1855 te Groningen overleden als weduwe van Hillebrand Cornelis Bosveld, met wien zij in 1829 hertrouwde.

Hoewel zijn ouders van een bloeiende handelszaak leefden, werd Roelof, die meer voor studie voelde, in 1829 op de Latijnsche school gezonden en reeds vier jaar later, 8 Juli 1833, als student in de letteren aan de Groningsche Academie ingeschreven, in welke faculteit hij in 1835 het candidaats-examen aflegde, waarna dat in de theologie op 16 Juni 1837

volgde. Hij deed dit ‘summa cum laude’ en vooral zijn nauwkeurige kennis der kerkgeschiedenis verschafte hem deze onderscheiding, waarmede de faculteit in die dagen niet kwistig was. Maar boven Van Oordt en Pareau voelde Janssonius zich dan ook tot Hofstede de Groot aangetrokken en diens liefde voor kerkgeschiedenis ging op den leerling over. Den 3en October 1838 legde deze het proponents-examen bij het Provinciaal kerkbestuur van Drenthe af, maar was nog te jong, om de Evangeliebediening te kunnen aanvaarden; hij studeerde verder, deed in 1839 zijn doctoraal-examen en promoveerde met den hoogsten lof tot doctor in de godgeleerdheid op 13 October 1841, na het verdedigen van zijn *Specimen de Romano-Catholicorum*, *qui vulgo Jansenistae dicuntur*, *historia et principiis* (Gron. 1841). Op dit onderwerp had Hofstede de Groot zijn opmerkzaamheid gevestigd, omdat dit kerkgenootschap hier te lande te weinig gekend werd en zijn waarde had in betrekking tot de Evangelische kerk der toekomst, waarheen de verwachting van leermeester en leerling uitging. Dat het denkbeeld van vereeniging, zij het ook voorloopig alleen der Protestantsche kerkgenootschappen, Janssonius steeds is bijgebleven, blijkt ook uit zijn anonym geschrift: *Is het nu niet de tijd om aan de vereeniging van verschillende protestantsche kerkgenootschappen in Nederland te arbeiden?* in 1868 te 's-Gravenhage uitgekomen.

Na de verdediging van zijn proefschrift, dat o.a. hoog gewaardeerd werd door den toenmaligen Oud-Katholieken aartsbisschop J. van Santen, ontving Janssonius zeer spoedig, en wel op 12 November 1841, een beroep naar Roderwolde, dat hij aannam en waar hij op 3 April 1842 zijn intrede deed, na door zijn vriend T. van Duinen, predikant te Surhuisterveen, bevestigd te zijn met een *Leerrede over Rom. 12:10a*, die het licht zag (Gron. 1842). Den 29en Maart van genoemd jaar was hij gehuwd met Elisabeth van Giffen, geboren 17 April 1816, dochter van Lambertus van Giffen en Trijntje Klaas Brouwer, die hem echter reeds op 26 Maart 1846 ontviel. Hoezeer Roderwolde hem als woonplaats aantrok en de gemeente hem toegenegen was, toch is het te begrijpen, dat na het verlies door hem geleden, een beroep naar Arnhem hem welkom was, dat den 25en Juni 1846 op hem werd uitgebracht. Hij predikte den 25en October te Roderwolde afscheid en deed op 15 November intrede in zijn nieuwe gemeente, na door Ds. H.J. Veldwijk bevestigd te zijn, daar Ds. J. Steenmeijer door ziekte verhinderd was; de *Leerrede over Fil. 8*, *9*, die deze van plan was geweest bij die gelegenheid uit te spreken, is in druk verschenen in de *Maandelijksche Leerredenen*, te Arnhem bij Van der Wiel uitgegeven (1847). Hoewel Janssonius de eerste predikant van de Groninger richting in Arnhem was, vond hij, ook om zijn groote kanselgaven, daar veel waardeering, zoodat men hem noode naar den Haag zag vertrekken, dat hem op 9 October 1849 had beroepen en waar hij, na op 21 April 1850 van Arnhem afscheid genomen te hebben, één week later door Van Koetsveld werd bevestigd; op 1 Mei volgde zijn intrede. Kort vóór zijn vertrek, op 12 September 1849, was hij te Driel hertrouwd met Wilhelmina Johanna Henriëttë Cremer, geboren 10 Februari 1826, dochter van Alexander Cremer en Louise Nagel, en zuster van den bekenden schrijver J.J. Cremer.

Het predikantschap in den Haag heeft Janssonius veel moeilijkheden gebracht. De aanhangers der daar heerschende orthodoxie stonden wantrouwend tegenover hem als aanhanger der Groninger richting en kwamen niet onder zijn gehoor, welke miskenning (gelijk Hofstede de Groot het uitdrukt) ‘op Janssonius' gemoedsgesteldheid terugwerkte’ en hem veel ontnam van ‘de opgewektheid,

zeggenskracht en blijmoedigheid, waarmede hij vroeger predikte'. Het gerucht, in 1854 verspreid, dat hij eraan dacht, ontslag te nemen, moge onjuist geweest zijn, toch is het teekenend, dat hij de residentie weleens schertsend zijn 'Door-

nenhage' noemde. Aan den anderen kant vond de moderne richting, o.a. door Ds. Zaalberg vertegenwoordigd, in hem niet den steun, waarop zij schijnt gerekend te hebben. Toen laatstgenoemde, vooral om zijn richting, door de Commissie voor 't Godsdienstig onderwijs als godsdienstleeraar op de stads-burgerschool ontslagen werd - van welke commissie Janssonius voorzitter was - schreef hij daarover *Een treurig Geschiedverhaal* ('s-Grav. 1864), waarin o.a. voorkomt: 'Zal men zich teregt verbazen over de omstandigheid, dat de HH. Bennink Janssonius en van den Broek op eenmaal zulke kampvechters voor de regtzinnigheid geworden zijn enz.'. In zijn autobiographische aanteekeningen deelt Janssonius hieromtrent mede: '12 Juni 1864. Aangeklaagd bij de Gemeente, 1e in de vroegpreek door Zaalberg. 2e. een week later bij het geheele volk, in druk (*Treurig Geschiedverhaal*) en 3e op adressen met honderden namen door eenige weinige handen geschreven, bij den Kerkeraad en Klass. Bestuur - als President van de Comm. v. Godg. onderwijs. Daarop is 't, dat *De ware voorstelling der door Zaalberg leugenachtig geteekende zaak* door de Commissie (J.J. van den Broek, M.A. Hartman, J. van Osenbruggen) met mij in 't licht kwam in de Verantwoording der Commissie van Godsd. onderwijs'. Hoe beknopt deze aanteekening ook moge zijn en hoe spottend de vermelding van die 'aanklacht voor het geheele volk' en die 'honderden namen door weinige handen geschreven' moge klinken, toch is het feit zelf een bijdrage, dat het hem 'in de hofstad niet louter rozen voor de voeten sneeuwde, maar dat hij er ook stekelige doornen vond op zijn pad' (Lesturgeon). Een gelukkig huiselijk leven en de beoefening van kunst en wetenschap vergoedden hem echter, wat hij in zijn gemeente niet gevonden had en onvermoeid is hij werkzaam gebleven, tot de dood hem plotseling op 8 December 1872 overviel. Des morgens had hij, hoewel hij zich eenigszins ongesteld gevoelde, nog in de Willemskerk gepreekt en reeds in den daarop volgenden nacht maakten zenuwkrampen een einde aan zijn leven. Den 12en December is hij op het kerkhof Eik-en-Duinen begraven. Uit zijn tweede huwelijk werden hem zes dochters en vier zoons geboren; van deze laatsten stierf één op jeugdigen leeftijd en één ongehuwd; van de beide anderen, Petrus Kornelis en Jacobus Johannes (die zich sinds zijn vestiging in Amerika 'Johnsonius' noemde) zijn afstammelingen in leven.

Op kerkhistorisch gebied heeft Bennink Janssonius zich vooral verdienstelijk gemaakt door zijn studiën over de Oud-Roomsch-Katholieke kerk. Ook na zijn proefschrift is dit kerkgenootschap zijn bijzondere aandacht blijven trekken en verschillende omstandigheden hebben hiertoe het hunne bijgedragen. Zoo sloot hij te 's-Gravenhage vriendschap met den heer C.H. van Vlooten, pastoor der Oud-Roomsche kerk, en toen hij als medewerker optrad van *De Morgenster* van J.P. de Keyser, een blad, dat zich hevig kantte tegen Rome en de partij van Groen van Prinsterer, meende hij hierin ook stemmen van eenheid en liefde te moeten doen hooren, door naast stukken van practischen aard, ook te wijzen op het goede in de Katholieke kerk, gelijk zich dat bij de Oud-Roomschen openbaarde. Hij drong bij den redacteur aan op de uitgave van *Vreedzame feestnummers,* waarin hij liederen plaatste uit alle afdeelingen der Christelijke kerk, welke nummers vereenigd werden tot een bundel *De Feestvierende Christen,* die nog een herdruk beleefde. Zóó maakte hij zich ook meer vertrouwd met de liederen der Oud-Roomsche kerk, die bovendien voor zijn dichterlijken geest zooveel aantrekkelijkheid hadden, dat hij ze in het Nederlandsch vertaalde en in twee stukken onder den titel *Gezangen der Katholieke kerk*, *naar het Latijn*, in 1857 en 1859 in de *Evangelische Bibliotheek*, *uitgeg. vanwege*

de Evang. Maatsch., het licht deed zien, waarvan later nog een herdruk te 's-Gravenhage uitkwam. Reeds na de verschijning van het eerste stuk had de heer J.H. de Vries, Oud-Katholiek pastoor te Amster-

dam, Janssonius gevraagd, of hij van de daarin voorkomende gezangen een eenigszins gewijzigde vertaling zou kunnen geven, zoodat ze op de gewone kerkmelodie gezongen zouden kunnen worden, daar pastoor De Vries gaarne een Nederlandsche vertaling van het Latijnsche Vesperboek bij zijn gemeente wilde invoeren. Janssonius voldeed aan dit verzoek, voegde er nog eenige andere liederen bij, hetgeen samen door pastoor De Vries werd uitgegeven als *Katholiek Gezangboek, Mis- en Vesperzangen* (Amst. 1862). Evenzeer verleende Janssonius, op verzoek van Mr. J. Heyligers te 's-Gravenhage, zijn medewerking aan de samenstelling van een nieuw gezangboek der Oud-Katholieke kerk, dat als *Katholiek Gezangboek en Lofzangen* (Gron. 1862) werd uitgegeven en te 's-Gravenhage, Delft, Haarlem, Leiden en Culemborg is ingevoerd. Het meest maakte hij zich echter voor dat kerkgenootschap verdienstelijk door zijn *Geschiedenis der Oud-Roomsch-Katholieke kerk in Nederland* ('s-Grav. 1870), een werk van veel zoeken en naspeuren, waarbij de Utrechtsche aartsbisschop Henricus Loos hem in de gelegenheid stelde, allerlei oorspronkelijke bronnen te raadplegen. Het boek vulde niet alleen een leemte aan in de kerkhistorische litteratuur, maar werd ook buiten onze grenzen, vooral door Nippold, hoog gewaardeerd als een ‘von allen competenten Seiten für mustergültig erklärte Arbeit’. In 1871 hield Janssonius te Emden in de ‘Deutsch-Niederländ. Conferenz evangelischer Prediger und Gemeindeglieder’ nog een lezing over de Oud-Katholieke kerk in Nederland; deze is, in het Duitsch vertaald, in het *Bericht über die Verhandlungen der Deutsch- Niederl. Conf. enz.* opgenomen (Emden u. Aurich 1871).

Een ander gebied, waarvoor Janssonius groote belangstelling koesterde, was dat van het kerkgezang. Te weinig werd zijns inziens het Psalmboek gewaardeerd en naar hij meende, was één der oorzaken hierin gelegen, dat de geest van verschillende psalmen niet met dien van het Evangelie overeenkwam. Om hieraan tegemoet te komen, gaf hij naamloos uit: *De Psalmen*, *naar de behoefte der Christenen voor kerkelijk en huisselijk gebruik ingerigt* (1858), dat met zijn naam in 1861 te Utrecht herdrukt werd. De reeds genoemde *Gezangen der Katholieke kerk* werden gevolgd door de *Gezangen der Evangelische kerk, naar het Hoogd.* (Amst. 1865), *Gezangen der Grieksche kerk*, *der Engelsche kerk* en *der Fransche Protestantsche kerk* (Amst. 1866), met voorredenen, die van veel kennis op dit gebied getuigen en met aanteekeningen betreffende de dichters der gezangen. Op die der Grieksche kerk viel zijn aandacht, toen hij bij het overlijden van koningin Anna Paulowna in 't *Haagsche Dagblad* een tweetal lijkzangen geplaatst had, ontleend aan het ritueelboek der Grieksche kerk. Het meest bekend maakte Janssonius zich echter op dit gebied door zijn *Geschiedenis van het kerkgezang bij de Hervormden in Nederland*, 2 dln. (Arnh. 1861, 2e dr. Amst. 1863), dat niet alleen een voortzetting, maar ook een aanvulling en soms verbetering van Van Iperen's *Kerkelijke historie van het Psalm-gezang der Christenen* kan genoemd worden. De aangename vorm, waarin het geschreven is, maakte het ook tot een leesbaar boek, dat veel bijval genoot en waarmee zelfs Ph. Wackernagel door een persoonlijk schrijven zijn ingenomenheid betuigde. Een groote voldoening was het ook voor Janssonius, dat de door de Synode aangewezen Commissie tot de samenstelling van een Vervolgbundel op de Evangelische gezangen in dien nieuwen bundel 23 liederen van zijn hand had opgenomen en hij in 1870 tot lid der Commissie tot verbetering der Psalmberijming benoemd werd, wier secretariaat hij tot zijn overlijden vervuld heeft. Ook aan den nieuwen bundel der

Hersteld-Luthersche kerk, die vóór de invoering als *Proeve van Christelijke gezangen* (Amst. 1854) is uitgegeven, heeft hij eenige liederen van zijn hand afgestaan.

Als kanselredenaar kan men Janssonius leeren kennen uit de preeken, die hij uitgaf. Af-

zonderlijk verschenen de volgende gelegenheids-leerredenen: *Toespraak tot de gemeente bij de inwijding van haar oude mannen- en vrouwenhuis*, *gehouden in de Groote kerk te 's-Gravenhage*, *12 Febr. 1854* ('s-Grav. 1854). Ook de koorzangen der weezen, achteraan gedrukt, zijn van zijn hand. - *Leerrede ter bevestiging van Dr. J.C. Zaalberg Pz.* ('s-Grav. 1854), waarvan een gunstige beoordeeling in de *Vad. Letteroefeningen* van 1855 voorkomt. - *De eerste openbare prediking der Hervormden bij en in 's-Gravenhage, herdacht... den 12 Aug. 1866*, met geschied kundige aanteekeningen ('s-Grav. 1866). - *De driehonderdvijftigste gedenkdag der kerkhervorming*, *gevierd... 31 Oct. 1867* ('s-Grav. 1867). - *Een stem Gods tot een gered volk*, *bij het derde eeuwfeest der overwinning bij Heiligerlee*, *herinnerd... 24 Mei 1868* ('s-Grav. 1868).- *De Heiland door Romeinsche krijgslieden bespot* ('s-Grav. 1872). - Zijn *Laatste leerrede over Jes. 44:22*, *en gedicht* is na zijn dood door zijn ambtgenoot H.L. Oort met een voorwoord uitgegeven ('s-Grav. 1872). Verder gaf hij in de *Leerredenen*, die maandelijks bij V.d. Wiel te Arnhem verschenen: *De Zang der engelen, Luc. 2:13, 14* (1850); *Jezus bij de doodstijding van Johannes den Dooper* (1854); *De zegen eener vrome opvoeding, naar 2 Tim. 1:3-5* (1855); *De Lofzang van Maria*, *naar Luc. 1:46-55* (1858). Bovendien in de *Evangelische Preeken,* uitgeg. door A.L. Scholtens te Groningen: *Genade*, *heiligheid*, *zaligheid*(1854). Ook heeft Janssonius nog kleinere geschriften uitgegeven, waarin de godgeleerde of kerkhistoricus aan het woord is, nl. *Over het onwaardig avondmaalvieren* (Gron. 1852); *Het bisdom Groningen* (Gron. 1853); *Iets over de formulieren van eeredienst bij de Herv. kerk in Nederland* (Gron. 1853); *Het gebruik van oude geloofsbelijdenissen in de Christelijke kerk*, eerst verschenen in het *Evang. Penningmagazijn* van 1862, daarna afzonderlijk ('s-Grav. 1862) en door Ph. Wirth in het Duitsch vertaald en geplaatst in *Altes und Neues, Erbauungsblatt für gebild. evang. Christen* (1872); *Afscheids- en welkomstgroet... bij 't verlaten van het oude en het betrekken van het nieuwe Weeshuis der Diaconie v.d. N.H. gem. te 's-Grav.* ('s-Grav. 1867). De welkomstgroet en de liederen, die ook als *Feestliederen bij de inwijding v.h. nieuwe Weeshuis* afzonderlijk verschenen ('s-Grav. 1867) zijn van Janssonius; het overige van G.H. Lamers en J.J. van Geuns; *De marteldood der vier pastoors te 's-Gravenhage* (Wageningen 1870) in de *Volksbladen. Vóór 300 jaren.* Van geheel anderen aard zijn de *Proeve van een woordenboekjen van den Drentschen tongval*, 5 stukken (Coevorden 1844-49), dat hij met zijn vriend Lesturgeon bewerkte, en de *Korte geschiedkundige mededeelingen aangaande de beroemde mannen*, *naar wie de nieuwe straten te 's-Gravenhage zijn genoemd* ('s-Grav. 1868). Eindelijk worden nog door zijn levensbeschrijver een tweetal werkjes vermeld, zonder jaartal en naamloos uitgekomen, nl. *De Vesperpsalmen* (met geschiedkundige ophelderingen) en *Een oude brief van een H. Apostel en Martelaar* (in de tractaatjes, uitgeg. door de Evang. Maatschappij, no 38).

Verschillende van bovengenoemde geschriften zijn naamloos uitgekomen en hoewel Lesturgeon, die Janssonius' leven beschreef in *Lett. Lb.* en daaraan een lijst zijner werken toevoegde, tot zijn naaste vrienden behoorde, schijnt er nu en dan in die opgave een vergissing te zijn geslopen. Op naam van Janssonius staan daar ook opgegeven: *Beknopte geschiedkundige inleiding tot den Heidelbergschen Katechismus* (Gron. 1853). en *De Christelijke Doop* (Gron. 1854). Van Doorninck deelt echter op gezag van den uitgever mede, dat beide boekjes niet door Janssonius, maar door N. van der Tuuk zijn geschreven. Bovengenoemde lijst der geschriften bevat verder een

opgave van artikelen in proza, door Janssonius geschreven in *Kerkhist. Arch., Christelijk Album*, *Evangeliespiegel, Evang. Penningmagazijn, De Morgenster*, *de Nieuwe Boekzaal* en *Het Volksbelang*, waarnaar kortheidshalve verwezen kan worden. Afzonderlijke vermelding verdienen de *artikels over J.H. en*

H. Janssonius, door Janssonius geschreven voor Glasius' *Godg. Ned.*, de *Levensberichten van T. van Duinen* en *K.N. Meppen*, opgenomen in *Lett. Lb.,* 1857, blz. 157 vv. en 1871, biz. 3 vv., en een uitgave met Dr. B. ter Haar van de *Nagelaten Leerredenen van Johs. Steenmeyer* (Arnh. 1865), met voorrede van Janssonius. De novelle *De Dorpspredikant* (Gron. 1844) is een vertaling uit het Hoogduitsch van een boekje van Julius Kell.

Het beeld van Bennink Janssonius zou hier al zeer onvolledig gegeven worden, indien geen melding gemaakt werd van de gedichten van hem, die ‘reeds als kind en als schoolknaap verzen maakte’[1)], op zijn 17de jaar het tamelijk deftige vers: *Oudejaarsdag. Gedicht mijnen vrienden aangeboden* (Gron. 1834) uitgaf en met zijn vrienden Hecker, Steringa Kuyper en Lesturgeon in 1836 een bundeltje *Dichterlijk Mengelwerk* liet drukken, waarom hem zeker op 9 October 1837 het buitengewoon lidmaatschap van het Haagsch Letter-kundig genootschap ‘Oefening kweekt kennis’ werd aangeboden. De schrijvers zelf waren spoedig minder overtuigd van de blijvende kunstwaarde hunner dichterlijke producten en hebben de onverkochte exemplaren als grondpapier bij het behangen van een kamer in de pastorie te Roderwolde gebruikt. Beter waren de dichtproeven, die de vier vrienden achtereenvolgens publiceerden in hun bundels: *Rietscheutgalmen* (Winsch. 1838) en *Wel en wee. Zangen der liefde* (Koev. 1839, later herdrukt), waarvan sommige op muziek gezet zijn door Verhulst, Frans Coenen en L.I.J. Lefèbre. Met Hecker en Lesturgeon gaf hij later nog *Lief en leed. Zangen der liefde* (Gron. 1853) en met S.J. van den Bergh en B.P. de Kanter: *Verscheidenheid en eenheid* (Leid. 1858), waarin de voorrede, rangschikking en aanteekeningen van hem afkomstig zijn, terwijl blz. 1-32 oorspronkelijke en blz. 51, 56-72 nagevolgde poëzie van zijn hand bevatten. De nauwkeurigheid, waarmede hij dit in zijn ‘Auto-biographische aanteekeningen’ opteekent, schijnt aan te wijzen, dat hij aan dit bundeltje groote waarde hechtte, daar hij veel van hetgeen in proza en poëzie door hem is uitgegeven, aldaar onvermeld laat.

Afzonderlijk zijn bovendien de volgende dichtwerken door Janssonius in 't licht gezonden: *Grunoos zegefeest* (Gron. 1838). - *Jonge dooden* (Gron. 1842). Dit is door F.L.A. de Jagher vertaald als: *Les ombres enfantines. Chants et soupirs* (Paris 1866). - *Lentebladen* (Gron. 1844). - *Aan den aartsbisschop van Parijs* (z.p., 1848). - *Legenden van J.G. v. Herder* (Gron. 1852). - *Vrouwenleven* (Gron. 1853). -*Gedichten* (Gron. 1855). - *Geloofsliederen eener Verborgene* (Meta Häuser), in 1860 te Haarlem volledig uitgekomen, nadat in 1854 reeds eenige liederen in *Maria en Martha* waren opgenomen. - *Bij het leggen van den eersten steen van het Burger Weeshuis te 's-Gravenhage* ('s-Grav. 1862). - *Beelden en stemmen* ('s-Grav. 1864). - *Opschriften op de graven der geliefden* ('s-Grav. 1865), uit onderscheiden dichters bijeengezameld. - *Aan Wesel*, *3 Nov. 1868.* Dit is een lied ter gelegenheid van 't derde eeuwfeest der aldaar door de Nederlandsche ballingen gehouden Synode. Het werd, tegelijk met een Duitsche vertaling, geplaatst in de *Weseler Kreiszeitung.* In het laatste jaar van zijn leven heeft Janssonius een bloemlezing uit zijn dichtbundels bijeengezameld, waaraan hij nieuwe gedichten toevoegde; hij schreef daarbij een narede, gedateerd 15 Augustus 1872 en beleefde nog de uitgave in twee deelen onder den titel: *De Dichtwerken van Dr. R. Bennink Janssonius* (Amst. 1872; 3e dr. Leiden, z.j.).

1) In *Cat. Letterk.*, I, 416, staat op zijn naam: *Proeven van Gedichten*, door B.J. (Gron. 1826). Waarschijnlijk zal hier een vergissing in 't spel zijn: Janssonius was toen negen jaar oud!

Behalve gedichten in de bundels: *Bijbelsche Vrouwen, Dichterlijk Album* (Haarl. 1847, 3e dr. Amst. 1879) en *Apostelen en profeten* (Arnh. z.j.) plaatste Janssonius oorspronkelijke of vertaalde verzen in: *Het Brood des Levens, De Evangeliespiegel*, *Amshoff en Muurling's*

Bijdragen, Amshoff's 25jarige preek, *Lectuur voor de Huiskamer, Maria en Martha*, *De Morgenster, de Nieuwe Boekzaal, Het Evangelisch Penningmagazijn, De Christelijke Huisvriend, Groninger Studentenalmanak, Groninger Volksalmanak*, *Almanak voor Prot. Nederlanders* (pseud. Julius), *Evang. Volksalmanak*, *Drentsche Volksalmanak*, *Nederl. Volksalmanak, Miniatuuralmanak*; *Muzenalmanak*, *Almanak voor 't Schoone en Goede, Calliope, Christophilus, Aurora*, *Flora*, *Werken van* '*Oefening kweekt kennis*', *Payne's Universum, Kunstkronijk*, *Vergeet mij niet* (pseud. J. aan den Dijk), *Castalia, Gids, Daphné, Dagblad v. Zd. Holl. en 's-Gravenhage.* Van twee gedichten, nl. *Verloren vrienden en Nachtwake* gaf F.L.A. de Jagher een vertaling in zijn *Études Nationales. Traductions et imitations du Hollandais* (La Haye).

Janssonius was sinds 1850 lid van de Maatschappij der Ned. Letterkunde, sinds 1871 van het Historisch Genootschap te Utrecht, tevens eerelid van de vereeniging 'Nieuwland' en van 'Oefening kweekt kennis' te 's-Gravenhage, terwijl hij ook korten tijd lid geweest is van de Nederlandsche Koraalvereeniging.

Er bestaat een portret van hem op jeugdigen leeftijd, te halver lijve, rechts, zittend, met een boek op de knieën, met facsimilé, naar A.J. Ehnle door W.F. Wehmeyer, dat ook voorkomt in den *Muzenalmanak* van 1851. Ook is een portret van hem opgenomen in *Rome-Dordt* (Huis ter Heide 1928) tegenover blz. 22.

L i t t e r a t u u r : Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, V, 260. - Frederiks en V.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, 392. - Necrologie door Hofstede de Groot in *Jaarb. N.H. Kerk*, 1872 en in *Waarheid en Liefde* (1872), de laatste ook afzond. uitgeg. (Gron. 1873). - Lesturgeon in *Ned. Spectator*, 1873, 90 en in *Letterk. Lb.*, 1873, 173 vv. - Sepp, *Bibl. Kerkgesch.*, Reg. - Bouman, *Godgel.*, 105, noot 2. - Posthumus Meyjes, *Kerkel. 's-Gravenhage*, 115. - Barger, *Ons Kerkboek,* 90, 299. - Van Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.,* I, 146, 313; II, 106, 182, 303, 357, 377, 488, 649. - *Cat. Letterk.,* passim. - V. Someren, *Cat. v. Portr.,* I, 190; II, no. 2787. - *Alb. Stud. Gron.,* 291. - Vele gegevens dank ik ook aan de autobiographische aanteekeningen van B.J., opgenomen achter de genealogie, bewerkt door den Heer E.A.F. Blokhuis (zie art. J. Janssonius).

[Johannes Janssonius]

JANSSONIUS (Johannes) stamde uit een ander geslacht dan de vier voorgaanden (vgl. boven i.v. Joannes Janssonius). Zijn vader Egbertus Janssonius, uit Remonstrantsche ouders te Rotterdam in 1628 geboren, is 'door een wonderlijke omwentelinge van zaken en verscheidene Voogdij schappen' ertoe gekomen, om voor predikant in de Gereformeerde kerk te gaan studeeren, werd in 1651 te Ouderkerk a/d IJsel bevestigd en diende deze gemeente tot zijn overlijden in 1680. Zijn moeder, Magdalena van Haakendoever of van Halen Doever (1626-1702), insgelijks te Rotterdam geboren en ijverig voorstandster der Hervormde leer, schonk haar echtgenoot zeven kinderen, waarvan Johannes de middelste was; behalve ééne dochter, Jannette, die ongehuwd overleed, zijn de andere kinderen alle jong gestorven.

Johannes werd den 21en Maart 1658 geboren en door zijn vader voor de hoogeschool opgeleid, zoodat hij op 2 Mei 1675 als student te Leiden kon ingeschreven worden (ten onrechte wordt zijn leeftijd in het *Album Stud.* op 20 jaar gesteld). Den 24en Juni 1681 legde hij met goed gevolg het praeparatoir examen af

voor de classis van Gouda en Schoonhoven, ontving een beroep naar Willige Langerak en werd daar op 3 Mei 1682 bevestigd. Spoedig daarop ontving hij een beroep naar Moordrecht, hield er den 7en September van hetzelfde jaar zijn intreerede en bleef verder in deze gemeente werkzaam tot zijn emeritaat, dat hij

in September 1736 aanvroeg, waarop hij den 30en Juni (niet: Juli, gelijk V.d. Aa vermeldt) zijn afscheid predikte. Een uittreksel uit deze leerrede, waarin hij zijn gemeente toespreekt als: ‘O mijne Moordrechtsche Duive’ en die aldus eindigt: ‘'t Is uit, 't is gedaan, Dixi, Ik hebbe gezegt!’ gevolgd door den tekst: ‘De gebeden Davids, des Zoons Izaï, hebben een einde’, is te vinden *Boekz.*, 1739*b*, 509-521. Toen hij in 1732 gedurende 50 jaar te Moordrecht gestaan had, herdacht hij dit feit met een gedachtenisrede, die uitgegeven is onder den titel: *Eben Haëzer of gedenksteen der hulpe, op het voleindigen van het vijftigste jaar zijner bedieninge... waer bij gevoegt is zijne Intrepredikaetsie over Jes. 30:20*, *21* (2 drukken, Gouda 1732). De rede werd gehouden ‘voor een ongelooflijk getal van menschen’. Op 87jarigen ouderdom is Janssonius den 18en December 1745 overleden. Drie grafschriften, één van J.H. van Stryen en twee van P. Verbrugge, zijn in *Boekz.* opgenomen. Behalve de goede herinnering, die hij als katecheet achterliet, wordt ook zijn vredelievendheid en tact geroemd: toen hij te Moordrecht kwam, had ‘de driftigheit van sommige heetgebakerde ledematen’ den vorigen leeraar het leven zeer lastig gemaakt en heerschten er twist en verwarring, maar gedurende zijn langdurige bediening is de vrede niet merkbaar verstoord geworden. Den 30en September 1687 is Janssonius gehuwd met Isabella van der Keessel, jongste dochter van Dionijs van der Keessel, koopman te Dordrecht, en diens derde vrouw Johanna Crocius. Zij was op 24 December 1663 geboren en overleed den 22en September 1721, na haar echtgenoot tien kinderen geschonken te hebben, waarvan verschillende jong zijn overleden. Twee zijner zoons zijn predikant geworden, nl. Dionysius, geboren 13 November 1691, predikant te Nieuw Beyerland 29 September 1715 en overleden te Moordrecht op 2 October 1720, en Egbert, geboren 4 November 1695, predikant te Hellevoetsluis 23 November 1721 en overleden 19 December 1724; deze laatste is gehuwd geweest met Anna Elizabeth van Bilderbeek uit Dordrecht, die zes weken vóór haar echtgenoot stierf.

Janssonius is ook een man van studie geweest, die nog als predikant de lessen van S. van Til te Dordrecht volgde en diens *Antidotum viperinis morsibus D. Joncourt oppositum* (Lugd. B. 1707) vertaalde als: *Tegengift tegen de addersteken van P. de Joncourt, vertaalt en verdedigt* (Utr. 1708). Op gevorderden leeftijd begon hij oorspronkelijke werken uit te geven: eerst *De Belijdenis van het oprechte, hervormde, Christelijke geloove* (Rott. 1717), waarop nog in hetzelfde jaar volgde: *De vriend zonder bruiloftskleet, vertoont in een predikaatsie over Matth. 22:21* (Rott. 1717). Deze preek sprak hij op Synodale en Classicale orde te Vianen uit, toen daar onlusten waren ontstaan; de graaf Van der Lippe, wien Vianen toebehoorde, schonk hem daarvoor twee gouden medailles. Daarna verscheen het werk, dat bij zijn tijdgenooten de meeste belangstelling wekte, namelijk: *Heilige uitspanningen om den geest te verlustigen, of Aenmerkingen over eenige plaetsen der H. Schrift*; *voornamelijk de Taelkunde en de Oudheden rakende*, achtereenvolgens in drie deelen te Rotterdam en Amsterdam uitgekomen in 1720, 1726 en 1731. Een tweede druk ‘door den schrijver zelfs vermeerdert en verbetert’, verscheen te Amst. van 1730 tot 1736, en een korte opsomming der behandelde onderwerpen en plaatsen werd opgenomen in *Boekz.*, 1756*b*, 746-754. Dat Janssonius' werk aftrek vond, valt hieruit af te leiden, dat het 2e deel in 1730 herdrukt werd, vóór het derde in eersten druk verschenen was en ook dit laatste wederom met het eerste deel na enkele jaren een herdruk beleefde. De *Boekz.* geeft dan ook geregeld uittreksels, om het publiek op de hoogte te houden;

ze zijn te vinden in 1720*a*, 141 vv., 1726*a*, 48 vv., 1730*a*, 511 vv., 1731*b*, 513 vv., 1732*a*, 538 vv. Tegen hetgeen Janssonius over het nederdalen van den engel in het badwater Bethesda geschreven had, meende de

hoogleeraar Johannes a Marck in zijn *Fasciculus dissertationum ad varios et selectos Novi Testamenti textus* op scherpe wijze te moeten opkomen, waartegen Janssonius zich verdedigt in *Boekz.*, 1727*a*, 699-716, waar hij een *Brief aan Joh. Voss,* predikant te Oudewater, plaatst, tot wien hij zich richt, omdat deze één der censores is, die de *Uitspanningen* namens de classis van Gouda hebben geapprobeerd. In deze verdediging poogt Janssonius den goeden toon te bewaren, tevens mededeelend, dat hij op verdere scherpe aanvallen niet zal ingaan.

Een geheel ander gebied betrad hij, toen hij gaf: *Korte beschrijvinge van de oude ambagtsheerlijkheyd Moordregt* (Gouda 1729), maar daarna weer tot de godgeleerdheid terugkeerend, bewerkte hij *Het leven van Jezus Christus, alleen uit het Evangelium van Matthaeus* (2 drukken, Gouda 1735), en gaf *Fasciculus Myrrhae of bondelke van welriekende myrrhe om den geest te verlustigen,* 2 dln. (Amst. 1739). Hierin vinden wij een verklaring van Matth. 21 in 17 leerredenen en van Hand. 7 in 29 preeken; vervolgens de reeds bovenvermelde *Belijdenis* en de *Vriendt zonder Bruiloftskleedt,* de intree-, afscheids- en jubel-predikatie te Moordrecht, een preek over Judas, vrs. 3, en een lijkrede over Hebr. 11:4, naar aanleiding van het overlijden van Ds. A. Vrechemius, predikant te Haastrecht (zie *Boekz.*, 1739*b*, 507 vv.). Zijn laatste geschrift betitelde hij: *Halcyonia*, *of beschrijving van het nieuwe Jeruzalem... Als ook Leermeester der Verborgenheden*, *zijnde een twaalftal vermaarde en duistere plaatsen*, *die in helder daghlicht gestelt worden* (Rott. 1740). De onvermoeide schrijver mocht terecht achter zijn naam op den titel schrijven: ‘Octogenario major’, een licht te vergeven ijdelheid! Een uittreksel van dit werk is opgenomen in *Boekz.*, 1741*b*, 5-22; ook een herdruk moet het licht gezien hebben.

Misschien heeft deze Janssonius het *Grafdicht op W. Wilhelmius* (Leyd. 1677) gemaakt, maar zeker is hij de vervaardiger van een *Bruiloftsgedicht op het huwelijk van G. van der Keessel en A. Moll* (Dordr. 1694), zijn zwager en schoonzuster.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Schotel, *Kerkel. Dovdr.*, II, 40, 388, 598, 599. - *Alb. Stud. L.B.*, 597. - *Cat. Letterk.*, I, 536, 576. - *Boekz.,* 1746*a*, 341-352; 1770*b*, 368.

[Wilhelmus Janssonius]

JANSSONIUS (Wilhelmus) behoort, voorzoover kan worden nagegaan, niet tot één der beide geslachten, waarvan de voorgaanden leden waren (zie *boven,* i.v. Joannes Janssonius). Toch wordt in zijn levensbeschrijving vermeld, dat hij stamde ‘uit een geslacht, dat gedurende omstreeks 200 jaren, aan de Oostvriessche en Nederlandsche Hervormde kerk, eene bijna onafgebroken reeks van predikanten heeft opgeleverd’. Volgens deze woorden zou hij tot het geslacht van Joannes Janssonius behooren, waarvan een dergelijke getuigenis gegeven kan worden, maar in de nauwkeurige genealogie, boven reeds meermalen genoemd, en door generaal E.A.F. Blokhuis bewerkt, komt hij niet voor.

Wilhelmus Janssonius zag in 't jaar 1765 te Groningen het levenslicht, liet zich reeds op 13 Januari 1781 te Groningen als student inschrijven, waar hij de lessen van Ruardi, Schroeder, Abresch en Chevallier volgde, en werd in 1786 proponent onder de classis Middelstum (niet: de Marne, gelijk de *Boekz.* abusievelijk vermeldt). Op 3 Juni 1787 deed hij intrede te Winsum, maar predikte daar reeds den 28en September 1788 afscheid, om naar Weender (Oost-Friesland) te vertrekken, dat hem

in Augustus beroepen had en waaraan hij zich op 9 November 1788 verbond. Hier bleef hij tot den 13en Mei 1791, om een beroep naar Uithuizen te volgen, waar hij verder van 12 Augustus 1791 tot zijn overlijden op 19 November 1825 de Evangeliebediening waarnam, terwijl hij voor beroepen naar Harlingen, Leer

en Loga bedankte. Zijn oprecht karakter, zijn toewijding aan de gemeente, die hij diende, en zijn trouw aan het zuivere Evangelie deden hem de achting en liefde van zijn gemeenteleden verwerven. Hij was gehuwd met Helena Haakma Tresling, die hem tien kinderen schonk, waarvan twee zoons de Ned. Herv. kerk als predikant gediend hebben. De oudste, Wilhelmus, geboren 1794, predikant te Hellum van 1819 tot 1827 en te Usquert van 1827 tot 1879 († 1880) was gehuwd met Anna Maria Henriëtte Lohman en de vader van Reneke Lohman Janssonius, geboren 1843, predikant te Tinallinge 1870-1873, te Breede 1873-1911, overleden te Groningen in 1917. De jongste, Tjalling, van 1826 tot zijn dood in 1876 predikant te den Andel, huwde in 1828 met S.E. van der Loeff († 1837) en na haar overlijden, in 1842 met Gesina Geertruid Muntinghe; uit het eerste huwelijk had hij een zoon Abraham, hulpprediker te Oude Schild 1860, predikant te Hollum en Ballum op Ameland 1871-1880, te Huisduinen van 1880 tot zijn overlijden in 1885, terwijl een zoon uit het tweede huwelijk, Hylcko, geboren in 1846, achtereenvolgens predikant was te Loppersum (1873), Windesheim (1878), Terwolde (1882), Westerwytwerd (1885), Holwerd (1888), Beilen (1890) en Roden (1895), waar hij op 28 September 1897 overleed. Deze laatste was eerst gehuwd met Wilhelmina Maria Magdalena Sannes († 29 Aug. 1887) en daarna met Anna Elisabeth van Epen, die hem overleefde.

Wilhelmus Janssonius is de schrijver van: *Gods naam door onze ziekten en krankheden verheerlijkt*, *naar Joh. 11*:*1-4* (Gron.) en van *Het Euangelie naar Paulus, of vier leerredenen over Rom. 1*:*16* (Gron. 1807). Dit laatste werkje is beoordeeld in de *Bibl. v. Theologische Letterkunde*, dl. IV, no. 2.

L i t t e r a t u u r : *Boekz.*, 1805*a*, 396; 1825*b*, 836, 837. - *N. Kerkel. Handb.*, passim. - *Alb. Stud. Gron.,* 236.

[Theodorus Janssonius Ab Almeloveen]

JANSSONIUS AB ALMELOVEEN (Theodorus) zie i.v. ALMELOVEEN (*boven,* dl. I, blz. 91-94).

[Cornelis Jansz]

JANSZ (Cornelis) is de schrijver van *Nootwendigh bewijs, dat sij tegen die waerheit handelen*, *alle die daer leeren datter niemandt eenich Doopsel ofte sacramentelyck teecken der ghenaden Christi gebruycken ofte bedienen mach*, *tenzij dat hij eerst bij haer in hare Ghemeynten daer toe vercoren ende verordineert is* (z.p., 1604). Dat deze pleitrede van Doopsgezinde zijde komt, is te begrijpen; in het exemplaar, dat zich op de Doopsgezinde Bibliotheek te Amsterdam bevindt, staat in handschrift aangeteekend, dat het òf van de verdraagzame Friezen òf van de Hoogduitschen afkomstig is. Toch is het moeilijk te bepalen, wie voor de schrijver van dit tractaat moet gehouden worden. Naar den tijd der uitgave gerekend, kan het Cornelis Jansz zijn, aan wien Lubbert Gerrits en Leenaert Clock brieven schrijven over een mogelijke vereeniging met de Waterlanders (*Inventaris Arch. Dpsg. Gem. te Amst.*, I, 87, no. 483), maar ook de meer bekende oudste in Groningerland, die denzelfden naam droeg (*Inventaris,* I, 107, no. 576; 110, no. 590) en twist had met Rippert Eenkens, leeraar te Workum (*Inventaris*, II, 2e afd., 104, no. 652-654). Hij zou dan ook nog een pamflet over deze zaak geschreven hebben (*ald.,* no. 653).

Litteratuur: V.d. Aa, *Biogr. Wdb.,* i.v. - *Doopsgez. Bijdr.,* 1903, 76. - *Cat. Doopsgez. Bibl.,* II, 138.

[Jacob Jansz]

JANSZ (Jacob), ook **JANSEN** genoemd, was een oudste der Waterlandsche Doopsgezinden, en waarschijnlijk de Amsterdamsche oudste van dien naam, die vermeld wordt in

Inventaris Arch. Doopsz. Gem. te Amst., I, 86, no. 480. In allen gevalle was hij een geestverwant van den bekenden Hans de Ries en achter diens *Liedboek* en *Corte belijdenisse des geloofs* treft men een geschrift aan van Jacob Jansz, getiteld: *Christelyc bericht van de nieuwe creatuer, over de woorden Pauli, Gal. 6:17* (z.p., 1615), dat ook afzonderlijk verscheen.

Evenzeer met De Ries voerde hij een pennestrijd tegen den Gereformeerden predikant Pieter Cornelisz (zie *boven*, dl. II, blz. 252 vv.), wien o.a. op de synode, in 1576 te Edam gehouden, werd opgedragen 'te disputeren met de Menonisten'. Cornelisz schijnt een werkje geschreven te hebben, dat boven niet vermeld wordt en handelt *van 't ambt der overheid, 10 Aug. 1591*[1]; dit gaf Jacob Jansz en Hans de Ries aanleiding, om ertegen uit te geven: *Nootwendige verantwoordinge der verdructer waerheyt, nu a*^{o} *1591, door Pieter Cornelisz bestreden over het ambt der wereltlicker macht en overheydt* (z.p. of j.). Hierin werden ook nog andere punten behandeld, die weer door anderen bestreden werden; zoo gaf Pieter de Bisschop een *Spieghel der waterlantscher wederdooperen leughenkonst,* waarachter gevoegd is: *Kort ondersoeck van Jacob Janssens nootwendighe verantwoordinghe der verdructer waerheit* (Rott. 1597) en schreef Cornelis Boeckaert: *Wederlegginge eens tractaets gemaeckt door twee Waterlandsche Wederdooperssche Bisschoppen*, *namelyck Hans de Ries ende Jacob Jansz* (Amst. 1597). Alleen De Ries heeft hierop geantwoord. Ook verscheen nog een tegenschrift van de hand van Pieter Cornelisz: *Grondighe weerlegginghe, van seker gheschrift*, *eerst bij Jacob Jansz, een van de Waterlandtsche Wederdoopers ghestelt ... daer inne claerlyck bewesen wordt, dat een Christen, Christen zijnde ende blijvende, het ampt der overheyt bedienen mach* (Alkm. 1597). Verdere levensbijzonderheden van Jacob Jansz zijn niet bekend.

L i t t e r a t u u r : Blaupot ten Cate, *Holland*, I, 387; II, 216, 217. - *Cat. Doopsgez. Bibl.*, II, 163, 165, 234.

[Klaes Jansz]

JANSZ (Klaes), ook wel **KLAES JANSZ MAN** genoemd, is een leeraar der Doopsgezinden te Uithoorn geweest, die op zijn ambtgenoot Jan Gerritsz Buyser een lijkrede heeft gehouden, die het licht zag achter De Buyser's *XXXII Predicatien* (Amst. 1697). Evenals van zoovele Doopsgezinde leeraren, is ook van Klaes Jansz' leven niets bekend, maar van lijkpredikatie geeft Hartog een buitengewoon ongunstig getuigenis. De leerredenen van zijn J.G. Buyser zijn, wat taal en stijl betreft, 'bepaald slecht te noemen. Maar het was toch het slechtste niet'. Deze overtreffende trap is toepasselijk op Klaes Jansz' predikatie, waarvan Hartog 'als van een kuriositeit' melding maakt. Grieksche en Romeinsche wijsgeeren worden aangehaald in deze preek, die door gemeenzame taal en banale toespelingen op Buysers naam een weinig stichtelijken indruk maakt. De toehoorders worden soms getutoyeerd, een zeldzaam voorbeeld van smakeloosheid, door Hartog alleen nog in Eversdijks *De Heerlijkheid des Messias* aangetroffen.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Hartog, *Predikk.,* 229, 230. - *Cat. Doopsgez. Bibl.,* II, 270.

1) Blaupot ten Cate (*Holland*, II, 217) stelt onjuist voor, dat eerst Jacob Jansz' geschrift verscheen en dit daarna door P. Cornelisz bestreden werd.

[Pieter Jansz]

JANSZ (Pieter), ook **PIETER JANSZ VAN WORMERVEER** genoemd, is in de 17e eeuw Doopsgezind oudste geweest in de gemeente Wormerveer op 't Noord (Waterlanders); hij wordt door Schijn-Maatschoen met den voor Doopsgezinden weinig gebruikelijken titel van ‘dienaar des Goddelijken Woords’ genoemd. Van de bekende belijdenis van Hans de

Ries gaf hij een vermeerderde uitgave, die het licht zag als: *Korte Belijdenisse des geloofs*, *ghestelt door Hans de Rijs ende nu overgesien en met veel schriftuerplaetse bevestight ende uytgebreyt* (Crommenie 1654). Een tweede druk verscheen aldaar in 1660, terwijl E.A. van Dooregeest vóór den derden druk een voorrede schreef, die echter niet onderteekend was. In 1740 kwam te Rotterdam een nieuwe druk uit, waarin Van Dooregeests naam wel genoemd wordt, en evenzeer in een daarop volgende uitgave in het Hoog- en Nederduitsch, te Amsterdam in 1741 verschenen.

Ten onrechte noemt V.d. Aa dezen Pieter Jansz den schrijver van een *Korte Chronysche beschrijvinge van die vrijheyt der religiën* (Hoorn 1609). Dit geschrift, waarvan de juiste titel luidt: *Religions-vrijheyt. Een korte chronycsche beschrijvinghe van die vryheit der religie*, is het werk van Pieter Jansz. Twisck.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Schijn-Maatschoen, *Gesch. der Menn.*, II, 156, 159, 160; III, 402. - Blaupot ten Cate, *Holland*, I, 387. - Dez., *Rede ter gedacht*, *aan het 300jarig bestaan v.d. Doopsgez. gem. te Zaandam* (Zaand. 1843), blz. 53. - *Cat. Doopsgez. Bibl.*, II, 114, 231.

[Pieter Jansz]

JANSZ (Pieter), Doopsgezind zendeling, heeft, ofschoon geen gestudeerd theoloog, door zijn arbeid en zijn geschriften, vooral op taalkundig gebied, getoond een man van wetenschappelijke beteekenis te zijn. Eerst was hij bij het onderwijs werkzaam, uit welken tijd een paar boekjes dateeren, door hem geschreven, nl. *Vaderlandsche Geschiedenis voor kinderen van 8-11 jaar* (3e dr. Schoonh. 1850, en nogeens herdrukt), *Weetgraag. Leesboekje* (Schoonh. 1851) en *Van wien komt al het goede?* (Schoonh. 1851). Maar toen in 1849 de ‘Doopsgezinde Vereeniging tot verbreiding des Evangelies in de Ned. Overzeesche bezittingen’ was opgericht, bood Jansz, destijds onderwijzer te Delft, zich weldra aan, om als zendeling in dienst van de nieuwe Vereeniging te treden. Na eenige voorbereidende studie, vooral in het Javaansch, werd hij in Mei 1851 naar Java uitgezonden, aanvankelijk om daar als onderwijzer werkzaam te zijn en aldus door voorbeeld en wandel de uitbreiding van het Evangelie te bevorderen. Hij vestigde zich op het landgoed van zekeren heer Soekias, op Soembring bij Japara, die hem had uitgenoodigd, den kinderen aldaar onderwijs te geven. Hoewel hij reeds in April 1854 een vijftal inlanders gedoopt had en verwachten kon, dat zijn kleine gemeente gaandeweg zou aangroeien, meende hij toch een anderen weg te moeten inslaan, indien zijn werk de gewenschte vruchten zou dragen. Het was toch een min of meer valsche positie voor een zendeling, die onder vrijgeleide van een maatschappelijke betrekking, als 't ware binnengesmokkeld werd, terwijl bovendien de taak van zendeling den geheelen mensch eischt. Jansz vestigde zich daarom te Japara, wijdde zich geheel aan het zendingswerk en had de voldoening, op 28 November 1858 de eerste godsdienstoefening te kunnen leiden in een nieuwe kerk, gesticht door zijn gemeente, die toen 32 leden telde. In 1863 ontving hij een helper in N.D. Schuurmans, waardoor hij meer tijd kreeg voor letterkundigen arbeid; daaraan is hij zich verder steeds blijven wijden, hoewel het eigenlijke zendingswerk allerminst door hem verwaarloosd werd. Zoo is de Nederlandsch-Indische Zendingsbond vooral op zijn initiatief opgericht en heeft hij door zijn bekend geschrift *Landontginning en Evangelisatie op Java* (Amst. ± 1877, niet meer in den handel) voor het denkbeeld van Christelijke landbouwkolonies

geijverd en die later met behulp van zijn zoon te Margaredja gesticht. Ook zijn vele inlandsche onderwijzers door hem opgeleid.

De reeks van zijn taalkundige werken opende hij met een *Aanleiding tot de kennis der*

Javaansche spraakkunst (Semarang 1863), waarvan een 2e druk verscheen onder den titel: *Kleine Javaansche spraakkunst* (Sem. 1873). Deze werd nogeens aldaar herdrukt in 1880, en kwam ten vierden male uit als: *Javaansche Spraakkunst* (Sem. 1893). Daarna gaf hij met H.C. Klinkert een *Nederlandsch-Javaansch zakwoordenboekje* (Sem. 1866) en alleen: *Een nieuw vervolg op Gericke's Javaansch-Nederlandsch woordenboek*, waaraan hij later een *Supplement* op dat Woordenboek (Sem. 1883) toevoegde. Tevoren had hij een *Verzameling van spreekwijzen en eenige gesprekken tot oefening in de Javaansche taal* (Sem. 1873) bewerkt, waarvan de 2e druk in 1882 en de 4e druk in 1894 aldaar het licht zagen. Zijn *Nederlandsch-Javaansch woordenboek* kwam in 1877 te Semarang in derden druk uit en in hetzelfde jaar aldaar ook een *Javaansch-Nederlandsch woordenboek*, waarvan zijn zoon P.A. Jansz een 2en, vermeerderden druk bezorgde (Sem. 1913). Geen wonder, dat Jansz, die zich zoozeer als taalkundige bekend gemaakt had, van het 'Britsch en Buitenlandsch Bijbelgenootschap' de opdracht ontving, den *Bijbel in het Javaansch* te vertalen, een werk dat hij met goed gevolg volbracht en waardoor hij zich de meeste bekendheid verwierf. Ook zijn de *Psalmen en gezangen in het Javaansch* (Leid. 1884) door hem vertaald.

Behalve zijn taalkundige werken schreef Jansz nog: *De koloniën Nederland ten vloek of ten zegen?* (Amst. 1863). - *Het Mostaardzaadje* (3e dr., Amst. 1865). - *Java's Zendingsveld*, *beschouwd na de beoordeeling door S.E. Harthoorn* (Amst. 1865). De oud-zendeling Harthoorn had namelijk een boekje, getiteld: *De Evangelische Zending en Oost-Java. Eene kritische bijdrage* (Haarl. 1863) uitgegeven, dat, behalve door Jansz, ook door H.C. Voorhoeve, G.K. Nieman en J.C. Neurdenburg bestreden werd. Harthoorn beantwoordde dezen aanval met *Oude grieven en nieuwe bewijzen ten aanzien van de Evangelische zending* (Haarl. 1864). - Verder gaf Jansz: (naamloos) *Een stem uit Japara. Ten gunste van een op te richten Seminarium in Ned. O. Indië* (Amst. 1870). - *Het spiritualisme bij het licht van Gods Woord* (Sem. 1887). - *Een proeve van verweer tegen Rome in haar bestrijding van de Evangelische zending onder de heidenen* (Ermelo 1897). Ook plaatste hij in de *Stemmen v. Waarh. en Vrede* (1875) een *Noodkreet*, die in 1888 in hetzelfde tijdschrift herdrukt is.

Den 6en Juni 1904 is Jansz, wiens verdiensten de Regeering erkend had door hem het ridderkruis van den Nederlandschen Leeuw te schenken, op 83jarigen leeftijd te Kapi-Apoe op Java ontslapen. Hij was 'niet maar een zendeling zooals de eerste de beste dat is, en minder dan een van dezen beantwoordde hij aan de karikatuur, die de onkunde soms nog van zendelingen maakt, als ware dat eene soort van westersche would-be theologen, die nu met predikanten-deftigheid hollandsche orthodoxie onder wilden verkondigen. Hij heeft... getoond het te begrijpen, dat de zendeling, die meegevoel heeft voor de menschen onder wie hij arbeidt, die hun ziel en leven wil verheffen, die geen oogenblik eraan twijfelt, of God gaat in Zijne liefde over al Zijne kinderen een... arbeid alleen voor de toekomst verricht, alleen vermag zaad in eenige zielen te strooien; dat voor den wasdom economische verbeteringen, onderwijs, zorg voor het lichaam, vooral verpleging van kranken onmisbaar zijn; eindelijk en bovenal dat het erop aankomt de menschen in eene omgeving te brengen of die voor hen te scheppen, waarin christelijk voelen en leven voor hen mogelijk zijn' (S. Cramer).

Jansz was in 1851 gehuwd met Mej. J.W.F. Schmilau, uit welk huwelijk hij een zoon had, P.A. Jansz, die zijn vader in het zendingswerk ter zijde stond en opvolgde.

Een portret van Jansz, met zijn helper bezig aan de Javaansche Bijbelvertaling, is te vinden in *Doopsgez. Bijdr.*, 1904, tegenover blz. 236.

L i t t e r a t u u r : *Hedendaagsche zending in onze Oost*, 1e dr., blz. 85, 86. - Knuttel,

Bibl. v. Kerkg., 128. - *Doopsgez. Bijdr.*, 1885, 59, 61-63; 1886, 73, 82, 85; 1887, 41, 42; 1892, 37, 39, 41; 1904, 236, 237. - Kruyf, *Gesch. Ned. Zend. Gen.*, Reg.

[Janzonius]

JANZONIUS, zie **JANSSONIUS.**

[Isaac Jaquelot]

JAQUELOT (Isaac), wiens naam soms **JACQUELOT** wordt geschreven, was de zoon van Abraham Jaquelot, Fransch predikant te Vassy (Champagne), en werd aldaar op 16 December 1647 geboren. Reeds op 21jarigen leeftijd tot het predikambt toegelaten en als ambtgenoot naast zijn vader werkzaam, maakte hij zich spoedig bekend door zijn welsprekendheid. Na de herroeping van het Edict van Nantes begaf hij zich naar Heidelberg, waar hij bij de keurvorstin-weduwe van de Pfalz in hooge achting stond, maar reeds in 1686 vertrok hij naar den Haag. Hier werd hij gekozen als één der twee gevluchte Fransche predikanten, voor wier levensonderhoud de leden der ridderschap in de Staten van Holland hadden besloten te zullen zorgen, waarvoor hij op den laatsten Zondag van iedere maand een vroegpreek moest houden. Hoewel hij daarbij veel toehoorders trok, begon men spoedig zijn rechtzinnigheid in twijfel te trekken en hield hem voor den schrijver van *Avis sur le tableau du Socinianisme de Mr. Jurieu* (1690), dat naamloos tegen dien invloedrijken Waalschen predikant verschenen was, maar waarvan Jaquelot steeds het auteurschap ontkend heeft. Niet alleen wekte dit geschrift de groote verontwaardiging van Jurieu op, maar de Waalsche synode, in 1691 te Leiden gehouden, riep Jaquelot ter verantwoording, om tegelijk zijn gevoelen over verschillende leerstukken te vernemen. Nauwlijks was men echter met zijn zaak begonnen, of Jaquelot barstte los in een stroom van verwijten en verliet de vergadering onder bedreiging, dat hij het hoogerop zou zoeken. De Synode zond onmiddellijk een verslag van het gebeurde aan de StatenGeneraal en de Staten van Holland, om hun steun te vragen en aldus Jaquelot te voorkomen, maar weldra bleek die voorzorg onnoodig, daar deze, thuis gekomen, dadelijk zijn groote heftigheid betreurde en aan de Synode schreef, dat hij zich aan haar uitspraak zou onderwerpen. Nu werd er een commissie benoemd, die met medewerking van den Haagschen kerkeraad een rapport zou uitbrengen over zijn leer en gedrag.

Enkele jaren verliepen, waarin Jurieu evenwel zijn aanvallen op Jaquelot voortzette en blijkbaar was de publieke opinie ook niet van diens rechtzinnigheid overtuigd. In 1692 gaf hij namelijk een viertal preeken uit, getiteld: *De Jésus Christ*, *qui est le Messie et le vrai Dieu*, waarvan de *Boekzaal* (1693*a*, 458-460) een korte aankondiging geeft en hierbij vrij stekelig opmerkt, dat er ook menschen zijn, die over de goddelijkheid van Christus spreken, niet om die bekende waarheid te bevestigen, maar om ‘af te weren 't quaad vermoeden dat in 't gemeen of by byzondere personen tegen hen opgevat was, alsof zij in dit stuk niet al te rechtzinnig waren’, zonder evenwel den schrijver met name onder deze laatste kategorie te rangschikken. In 1694 wordt Jaquelot dan ook weer voor de Waalsche Synode te Gouda geroepen en over allerlei leerstukken ondervraagd, o.a. de drieëenheid, uitverkiezing, volharding der heiligen, den zondeval, toestand der heidenen, die Christus niet gekend hebben enz. Zijn rechtzinnigheid wordt onverdacht verklaard, hoewel hij gecensureerd wordt

om zijn gebrek aan eerbied tegenover de Leidsche Synode en het gebruik van ‘expressions singulières, inconnues à nos théologiens’. Ook Jurieu ontvangt een vermaning, om voortaan wat gematigder te zijn in zijn beschuldigingen en beide partijen sluiten vrede met elkaar.

In 1698 en volgende jaren publiceerde Jaquelot zijn *Lettres à MM. les prélats de l'église*

gallicane (la Haye 1698-1700), om de Fransche bisschoppen tot verdraagzaamheid op te wekken, een werk, dat reeds bij eerste verschijning de verontwaardiging van den Delftschen Waalschen predikant E. Benoît opwekte. Hij, ‘qui se peint lui-même comme un homme patient, pacifique’ (Poujol), veroordeelde ze in een *Apologie présentée à MM. les Conducteurs des Eglises Wallonnes des Provinces Unies* (la Haye 1698) als veel te gematigd, waarop Jaquelot in een *Réponse à l'Apologie de Mr. Benoît* (la Haye 1699), opgesteld 24 December 1698, antwoordde.

Intusschen zou Jaquelot's verblijf in den Haag niet meer van langen duur zijn: koning Frederik I van Pruisen, die hem had hooren preeken, was zóózeer met hem ingenomen, dat hij hem tot zijn hofprediker benoemde, en zoo trok Jaquelot in September 1702 naar Berlijn. Hier, waar hij buiten het bereik van Jurieu was, durfde hij openlijk voor zijn Arminiaansche gevoelens uit te komen, wat geen aanstoot schijnt gegeven te hebben. Hij bond echter een strijd aan met Bayle, dien hij in zijn *Conformité de la foy et de la raison* (Amst. 1705) een vijand van allen godsdienst noemde, omdat Bayle voortdurend de rede daartegenover stelde. De laatste beantwoordde hem in zijn sinds 1704 uitkomende periodiek: *Réponse aux questions d'un Provincial*, weder uitvoerig door Jaquelot bestreden in zijn *Examen de la théologie de Mr. Baile*, *répandue dans son Dictionaire critique*, *dans ses Pensées sur les comètes et dans ses Réponses à un provincial etc.* (Amst. 1706). Bayle liet zich niet onbetuigd in zijn *Entretiens de Maxime et de Thémiste*, *ou réponse à l'examen de la théologie de M. Bayle par Jaquelot* (1706), het laatste werk van zijn hand, waaraan hij den dag vóór zijn dood nog gewerkt en de copie 's avonds (27 December 1706) naar de drukkerij gezonden had. Zijn tegenstander schreef hiertegen nog een *Réponse aux entretiens composez par Mr. Bayle.* Jaquelot overleed te Berlijn op 15 of 20 October 1708, evenals Bayle als 't ware met de pen in de hand, bezig met een werk over de goddelijkheid der H. Schrift, dat het licht zag onder den titel: *Traité de la vérité et de l'inspiration des livres du vieux et du nouveau testament* (Rott. 1715; la Haye 1716; Amst. 1752). Het laatste hoofdstuk is door den uitgever bijgevoegd.

Behalve de bovengenoemde geschriften gaf Jaquelot nog: *Réflexions sur les Mémoires de M. l'évêque de Tournay*, *touchant la religion* (Cologne 1684). - *Dissertations sur l'existence de Dieu*, *où l'on démontre cette vérité par l'histoire universelle de la première antiquité du monde*, *par la réfutation du système d'Epicure et de Spinosa etc.* (la Haye 1697). Een kort uittreksel komt voor in *Boekz.*, 1697*b*, 302, 303. Over dezelfde stof handelt een *Examen d'un écrit qui a pour titre*: *Judicium de argumento Cartesii pro existentia Dei petito ab ejus idea.* Hierin verdedigt hij Cartesius tegen Werenfels, over wiens meening verschillende strijdschriften in periodieken uitkwamen; dat van Jaquelot is in het *Journal des Savans* (1700) te vinden. - *Dissertation sur le Messie* (la Haye 1699). - *Essais de quelques exercices de devocion* (Berlin 1704). - *Lettre sur le traité de la souveraine perfection* (Amst. 1708). - Na zijn dood verschenen: *Sermons sur divers textes de l'Ecriture Sainte* (1710) en *Que la religion chrétienne est très-raisonnable* (la Haye 1710). Bovendien heeft F. Halma een paar verhandelingen van Jaquelot in het Hollandsch vertaald en uitgegeven achter een vertaling van Bayle's artikel over Spinoza, opgenomen in zijn *Dictionaire.* Halma gaf dit alles uit onder den titel: *Het leven van B. de Spinoza*, *met eenige aanteekeningen over zijn bedrijf*, *schriften*, *en gevoelens*, *door den Heer Bayle... nevens een kort betoog van de waarheid des Christelijken godsdiensts*; *en*

twee verhandelingen, I. *Van de ziel. II Van Gods Wezentlijkheid*, *door den Heer Jaquelot... vertaalt door F. Halma. De voorreden behelst eenige aanmerkingen tegens 't Levensvervolg van Philopater* (Utr. 1698). Het *Kort betoog*, hier genoemd, is, volgens de

voorrede, een uittreksel uit Jaquelot's werken, terwijl de *Twee verhandelingen* onverkorte vertalingen zijn.

Jaquelot wordt vooral als prediker hoog geroemd; aan zijn preeken, die door kortheid uitmunten, ontbreekt al te zeer een ordelijke uiteenzetting der denkbeelden, maar hij volgt een preekwijze, geheel afwijkende van die, welke toen bij de Hollandsche predikanten gebruikelijk was. Besteedden de laatsten veel aandacht aan exegese en tekstverklaring, Jaquelot hechtte weinig daaraan, maar gebruikte den tekst slechts, om daaraan vast te knoopen wat geschikt was, om de gemeente te onderrichten en op te bouwen. Uit den bijval, dien hij vond, blijkt wel, dat deze predikwijze voor velen groote aantrekkelijkheid had.

L i t t e r a t u u r : Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, II, 633. - Luïscius, *Alg. Hist. Geogr. en Geneal. Wdb.*, V., 538. - Jöcher, *Gelehrten-Lexicon*, II, 1844, 1845. - Poujol, *Hist. et influence des Egl. Wall. dans les Pays-Bas*, 177, 178, 191, 203, 223, 224. - Serrurier, *P. Bayle en Hollande*, 187-189, 205. - Sepp, *Staatstoezicht*, 99. - Haag, *La France Protestante*, VI, 36-39. - *Bull. Egl. Wall.*, I, 130; III, 56. - Petit, *Bibl. Ned. Pamfl.*, II, n^{ls} 5504, 5514. - *Boekz.*, 1706*b*, 336-343.

[Petrus Jarrigius]

JARRIGIUS (Petrus) of **PIERRE JARRIGE** heeft onder de Protestantsche godgeleerden in Nederland wel een zéér tijdelijke plaats bekleed, daar zoowel zijn Protestantisme als zijn verblijf hier te lande slechts enkele jaren duurde, maar toch mag een artikel over hem hier niet ontbreken. Hij was te Tulle (Limosin) geboren, behoorde tot het college der Jezuïeten te Rochelle, wordt zelfs onder hen ‘een beroemd prediker’ genoemd, maar zwoer zijn godsdienst af in 1646 of 1647, uit wrok over de behandeling, die hij van zijn provinciaal ondervonden had, of uit nijd, dat zijn verdiensten niet genoeg geëerd werden. Hij ging naar Nederland, zette zich te Leiden neer en liet zich den 3en Februari 1647 op veertigjarigen leeftijd aan de Academie aldaar gratis inschrijven als student in de philosophie en de theologie, waarbij aangeteekend staat: ‘antehac in Societ. Jesuitica Prof^{r}. ad reformat. Eccl. adductus’. Een *Schey-brief*, *de welcke Pater P. Jarrige heeft ghesonden aen zijn oversten* zag in dien tijd het licht. Hij ontving van de Staten-Generaal een jaarlijksche toelage en schijnt ook te Leiden als prediker te zijn opgetreden, gelijk valt af te leiden uit een door hem uitgegeven *Déclaration du sieur Pierre Jarrige* (Leide 1648), in het Hollandsch vertaald en gedrukt als: *Verklaringe van den Heer Pieter Jarrige*, *voor dezen Jesuyt van de vierde belofte*, *en Prediker*, *uytgesproocken in de Fransche kercke tot Leyden*, *den 25 Maart 1648. Ende nu in Nederduyts vertaelt door J.V.S.* (Leid. 1648). Ook ontving hij de belofte, dat hij na een paar proefjaren als predikant zou aangesteld worden, en tevens in 1649 verlof, om bij voorraad en op proef, tweemaal 's weeks openbare lessen in de welsprekendheid aan de Hoogeschool te geven.

De Jezuïeten hadden intusschen bewerkt, dat hij veroordeeld werd tot den dood door ophanging en daaropvolgende verbranding van zijn lijk, terwijl hij voorloopig reeds in effigie verbrand werd, hetgeen hem zóó hevig verbitterde, dat hij een boekje schreef, getiteld: *Les Jésuistes mis sur l'Eschafaut*, te Leiden in 1648 in druk verschenen, waarin hij tegen de leden dier orde de heftigste beschuldigingen inbracht.

Op 28 November 1648 werd dit werkje in Frankrijk in 't openbaar verbrand, blijkens een in 't Hollandsch uitgekomen *Sententie des Hof vant Parlement van Bourdeaux*, *uytghesproken den 26 November 1648 tegen een Boecxken van lasteringe*, *gemaect door Piere Jarrige nieuwen Apostaet. Tot Bourdeaux*, 1648. Pater Jean Beaufés bestreed het in zijn geschrift: *Les impiétés et sacrilèges de Jarrige*, waartegen de aangevallene zich verdedigd heeft in een *Réponse aux colomnies de P.J. Beaufés.* Deze boekjes

van Jarrige vonden veel aftrek: zijn *Jesuistes mis sur l'Eschafaut* werd met zijn *Réponse* te zamen te Leiden herdrukt in 1649, een 3e dr. van het eerstgenoemde verscheen aldaar in hetzelfde jaar, evenals een 4e dr., nu wederom met de *Réponse.* Zelfs een 5e dr., ook met de *Réponse*, werd uitgegeven (Leiden 1676), terwijl nog een Latijnsche vertaling (Lugd. Bat. 1665) en een Duitsche (Breslau 1761) het licht zagen.

Niettegenstaande al die anti-Roomsche uitingen, bleek zijn vroeger geloof voor Jarrigius ten slotte toch meer aantrekkingskracht te hebben dan het Protestantisme. Reeds in 1650 ging hij door toedoen van Pater Ponthelier, verbonden aan het Fransche gezantschap in den Haag, te Antwerpen weer tot de Katholieke kerk over en deelde dit mede in een geschrift, getiteld: *Retraction du Père P. Jarrige ... retiré de sa double apostasie* (Anvers 1650, en aldaar herdrukt). Hierin erkende hij, onbezonnen en alleen uit wraakzucht Protestant te zijn geworden. Naar aanleiding van deze bekentenis verschenen nog een *Responce à la retraction etc.*, door Jean Nicolai Luxembourgeois (te Amst. uitgekomen) en *Remarques sur la retraction etc.* (Leiden 1651).

Jarrige trad niet meer in de orde der Jezuïeten, maar bracht zijn overige levensdagen in afzondering te Tulle door, daar hij zich schaamde, den menschen weer onder de oogen te komen; vandaar meenen sommigen, dat de Jezuïeten hem ingekerkerd hadden. Hij overleed den 26en September 1670.

De gissing van Van der Aa, dat hij mogelijk dezelfde zou zijn als Pierre Cordier, van 1643 tot 1652 Waalsch predikant te Leiden, is dus onjuist.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Jöcher, *Gelehrten-Lexicon*, II, 1847. - Bayle, *Dict. Historique et Critique*, I, 80. - de Backer, *Bibliothèque des écrivains de la compagnie de Jésus*, Ser. IV, p. 318, 319. - Petit, *Bibl. v. Ned. Pamfl.*, I, 279, no. 2450. - *Alb. Stud. L.B.*, 384.

[Petrus Jas]

JAS (Petrus), den 22en Maart 1808 te Amsterdam geboren, studeerde van 1826 tot 1827 aan het Athenaeum in zijn geboortestad en liet zich op 25 September van laatstgenoemd jaar te Leiden als theologisch student inschrijven. Den 8en Augustus 1833 legde hij met goed gevolg voor het Provinciaal kerkbestuur van Zeeland zijn proponentsexamen af en ontving den 27en November d.a.v. een beroep naar Arkel, dat hij aannam. Van 27 April 1834 tot 29 April 1838 was hij hier werkzaam, toen hij naar Purmerend vertrok, dat hem op 16 November 1837 beroepen had en waar hij den 7den Mei 1843 afscheid preekte. Eén week later deed hij intrede te 's-Hertogenbosch, waar hij op 18 Januari van dat jaar tot voorganger was gekozen, doch bleef hier slechts kort, omdat 's-Gravenhage den 10en September 1844 een beroep op hem had uitgebracht, dat hij aannam. Ongesteldheid verhinderde hem echter, hier spoedig de Evangeliebediening te aanvaarden, zoodat hij eerst, na op 20 April 1845 bevestigd te zijn, zich drie dagen later aan zijn nieuwe gemeente verbond, die hij diende tot zijn overlijden op 13 Juni 1866. Jas, die zich ook als lid der Commissie tot de zaken der Protestantsche kerken in Ned. O. en W. Indië verdienstelijk gemaakt heeft en door de Regeering benoemd was tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw, huwde Anna Jacoba Wildschut, geboren 11 September 1812 en overleden 19 Maart 1882, dochter van den Amsterdamschen

predikant D.H. Wildschut. Zij schonk hem een zoon, waarover het volgende artikel handelt.

Te Leiden promoveerde Jas op eene *Disputatio academica de Valdensium secta ab Albigensibus bene distinguenda* (Lugd. B. 1834). Prof. N.C. Kist oordeelde zeer gunstig over deze 'goedbewerkte' dissertatie, die vooral de aandacht mag trekken, 'daar zij, onder den

vloed van Schriften, die op den tegenwoordigen toestand der Waldensen betrekking hebben, de aandacht op hunne, nog schier onbearbeide, vroegste Geschiedenis, en de nog niet genoeg geraadpleegde bronnen derzelve, terug leidt.'

Litteratuur: Knuttel, *Bibl. v. Kerkg.*, 158. - Posthumus Meyjes, *Kerkel. 's-Gravenh.*, 115. - *Alb. Stud. L.B.*, 1276. - *Arch. K.G.*, XVII, 131. - *Boekz.*, passim. - *Hs. Borger.*

[Petrus Annaeus Jacobus Jas]

JAS (Petrus Annaeus Jacobus), zoon van den voorgaande en van Anna Jacoba Wildschut, is in 1841 te Purmerend geboren en studeerde te Leiden, waar hij zich op 26 September 1861 als student liet inschrijven. In October 1868 door het Provinciaal kerkbestuur van Noord-Holland tot proponent bevorderd, deed hij op 7 Maart 1869 zijn intrede als hulpprediker te Dordrecht, maar bleef hier slechts enkele maanden, daar hij op 15 Augustus 1869 tot predikant te Eerbeek bevestigd werd. Achtereenvolgens diende hij verder de gemeenten Beusichem van 27 April 1873 tot 3 Augustus 1879, Sassenheim van 10 Augustus 1879 tot 4 December 1881 en Leeuwarden van 11 December 1881 tot zijn emeritaat, dat op 15 Augustus 1909 inging. Hij vestigde zich daarna te 's-Gravenhage en overleed den 17en April 1912. Jas was ridder in de orde van Oranje-Nassau en huwde op 5 Augustus 1869 met Igminia Arnolda Cornelia Roos, zuster der echtgenoote van Dr. E. Laurillard.

Van zijn hand is in druk verschenen: *Beden en beloften. Toespraak naar aanl. van 2 Cor. 13:11*, *bij het nederleggen der Evangeliebediening door Dr. L. Proes op 25 November 1888* (Leeuw. 1888). - *Wij moeten getuigen* (Leeuw. 1905).

Litteratuur: Romein, *Pred. Friesl.*, 44, 682. - *Alb. Stud. L.B.*, 1388. - V. Alphen, *N. Kerkel. Handb.*, passim. - *Hs. Borger.*

[Wiltetus Bernardus Jelgersma]

JELGERSMA (Wiltetus Bernardus), in December 1755 te Harlingen geboren, studeerde eerst te Franeker, waar hij reeds op 9 October 1776 tot doctor in de wijsbegeerte promoveerde op een *Specimen physicum de caloris influxu in electricitatem*, dat tegelijk werd uitgegeven met een reeds door hem bewerkt *Specimen experimentorum Lagenam Leidensem spectantium.* Dadelijk na deze promotie begaf hij zich naar Leiden, liet zich, volgens de opgave in het *Alb. Stud.* ook meester in de vrije kunsten, op 22 October 1776 als student in de theologie inschrijven en werd op 1 September 1777 candidaat onder de classis Bolsward en Workum. Den 2en November d.a.v. aanvaardde hij de Evangeliebediening te Exmorra, bleef daar tot 8 September 1782 en deed veertien dagen later intrede te Weidum. In April 1793 te Boxum en Blessum beroepen, preekte hij op 26 Mei van dat jaar afscheid te Weidum, om zich den 9en Juni 1793 aan zijn nieuwe gemeente te verbinden. Ofschoon hij blijkens zijn geschriften een man van studie was, schijnt hij toch als vurig Patriot bekend gestaan te hebben, zelfs zou hij volgens de *Politieke Kruier*, gedurende zijn verblijf te Weidum een jaar lang kapitein van een Patriottisch vrijcorps geweest zijn. Bij de omwenteling in 1795 werd hij dan ook, evenals zijn ambtgenooten T. Joha en G.A. Abbring, gekozen om zitting te nemen in het college der 'Provisioneele Representanten van 't Friesche Volk', dat 60 leden telde en op 19 Februari 1795 na

eedsaflegging werd geïnstalleerd. Het volgend jaar als secretaris van dat college met een staatkundige opdracht naar Amsterdam gezonden, vernam hij daar, hoe de meer gematigde partij, waartoe hij behoorde, op 28 Januari was ten val gebracht, hetgeen hij zich zóó heeft aangetrokken, dat hij op 22 Februari 1796 overleed. Hij was gehuwd met Maria a Meinsma, die hem overleefde. Eén zijner twee zoons, Gerbrandus, geboren in 1791, diende de Ned. Herv. kerk als predikant in

de gemeenten Kimswerd (1815-1823), Warmenhuizen (1823-1827) en Wormerveer, ontving in 1857 emeritaat en overleed in 1866 te Baambrugge aan de cholera.

Jelgersma, die in 1795 tot lid van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen benoemd was, heeft zich in zijn tijd zeer bekend gemaakt door de beantwoording van een viertal prijsvragen. De eerste, bewerkt met J. Engelsma Mebius, predikant te Jorwerd, is in 1789 door het Haagsch Genootschap met goud bekroond en onder den titel: *Verhandeling*, *in welke het onderzoek der H. Schrift den Christenen*, *zoo voor zich zelven*, *als met hunne huisgenooten aangeprezen wordt enz.*, in de *Werken* van dat Genootschap (1789) opgenomen; een uittreksel is te vinden in *Boekz.*, 1791*b*, 16-28. In 1790 bekroonde Teyler's genootschap met zilver en plaatste in het 11de deel der *Verhandelingen*, Jelgersma's *Verhandeling over de vraag*: *Hoe zal men den Grondregel der Protestanten*, *dat ieder Christen*, *zijnes verstands magtig*, *geregtigd en naar zijne bekwaamheid*, *verpligt is, om in zaken van den Godsdienst voor zig zelven te oordeelen*, *duidelijkst verklaren*, *en deszelfs aannemelijkheid ten bondigste bewijzen?* Sepp acht het opmerkelijk, dat noch Jelgersma, noch de andere bekroonden, het vraagstuk rechtstreeks en duidelijk in verband met het gezag der symbolische boeken beschouwd hebben. Jelgersma's standpunt is echter gereedelijk af te leiden uit zijn woorden, dat hij de symbolische boeken waardeert als den vereenigingsband van Christenen, die te zamen een genootschap uitmaken, maar dat ‘nooit een mensch aan zich zelven ongelijker kan zijn, dan een protestant, die zich tot gewetensrechter over zijn naasten opwerpt’. Sepp acht ‘dat gemis van echt historiesch onderzoek aangaande de plaats, welke.... aan het verbindend gezag der symbolische boeken moet worden toegekend’, een gevolg van het toenmalig academisch onderwijs, vooral te Utrecht, waar ‘de symbolen à tort et à travers gehandhaafd’ werden, maar zóó, dat de leeraars der kerk later weinig daarover spraken, of alleen met de nietszeggende lofspraak: ‘de schoone formulieren’. Het is te begrijpen, dat de Utrechtsche hoogleeraar Bouman bij zijn critiek op Sepp in *Godgel. in de 18e en 19e eeuw*, daarop vuur vat en Sepp ‘deze uitval der onverdraagzaamheid’ verwijt, waarbij ‘juist het gehate Utrecht de zondebok’ wordt.

Jelgersma's derde *Verhandeling over de vraag*: *Zijn er goede gronden om Gode hartstogten* (*of aandoeningen*) *toe te schrijven? enz.* is even bekend geworden als de vraag zelve en, door Teyler's genootschap met goud bekroond, in het 14e deel der *Verhandelingen* (1794) opgenomen. Ook hier is Sepp's oordeel niet onverdeeld gunstig: hij stelt dit antwoord beneden het met zilver bekroonde van A. Hulshoff: ‘Jelgersma declameert, Hulshoff redeneert’ en: ‘Scherp bepalen is J.'s talent niet’. Eindelijk bekroonde de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen Jelgersma's vierde verhandeling evenzeer met goud en gaf haar uit in het 4e deel van haar *Verhandelingen* (1795) onder den titel: *Verhandeling over de vraag*: *Welken invloed heeft de naarstigheid*, *zoo op den voorspoed en het waar geluk van ieder mensch in het bijzonder*, *als op het welzijn der Maatschappij in 't algemeen? enz.*

L i t t e r a t u u r: V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H.K.*, IV, 48. - Van Veen, *Geref. K. in Friesl.*, 22, 31. - Sepp, *Pragm. Gesch. Th.*, 36, 39. - Bouman, *Godgel.*, 167, 168. - Romein, *Pred. Friesl.*, 175, 183, 308. - *Arch. K.G.*, V, 253, 288, 296; VI, 210. - *Alb. Stud. L.B.*, 1123. - *Boekz.*, 1776*b*, 506; 1789*b*, 284; 1795*a*, 641.

[Wiltetus Jelgersma]

JELGERSMA (Wiltetus), kleinzoon van den voorgaande en zoon van Gerbrandus Jelgersma, in het voorgaande artikel genoemd, werd te Kimswerd geboren en staat van 1834 tot 1840 als student aan het Amsterdamsch Athenaeum ingeschreven. Ook studeerde hij te Leiden, blijkens de inschrijving, den 24en September 1835 op 18jarigen leeftijd aan de Aca-

demie aldaar geschied; hij promoveerde ook hier den 4en October 1842 tot doctor in de theologie op een proefschrift *De Jesu cum Nicodemo colloquio*, *Joann. III:1-15* (Amst. 1842). In dezelfde maand door het Provinciaal kerkbestuur van Zuid-Holland tot de Evangeliebediening toegelaten, ontving hij op 26 October 1843 een beroep naar Schoorl, waar hij op 3 December d.a.v. door zijn vader bevestigd werd en denzelfden dag zijn intreerede hield. Deze gemeente heeft hij ruim 60 jaar gediend, tot zijn dood, die op 5 Maart 1904 plaats had. Hij was ridder in de orde van Oranje-Nassau. Zijn broeder Bernardus (1824-1899) is ook als predikant in de Ned. Herv. kerk werkzaam geweest, en wel te Doeveren (1853), Oudkarspel (1861), Budel (1882), Simonshaven (1883), Heenvliet (1885), waar hij in 1890 emeritus werd.

Jelgersma schreef, behalve zijn boven vermelde dissertatie, nog een *Open brief aan D. Rynders en J. Kraijenbelt* (Alkm. 1870). Deze laatsten waren predikant te Alkmaar en ijveraars voor de oprichting van een Christelijke school.

L i t t e r a t u u r : *Alb. Ath. Amst.*, 204. - *Alb. Stud. L.B.*, 1307. - *Cat. Doopsgez. Bibl.*, I, 100. - *Cat. van Boekw. betr. Kerkgesch. i.d. Bibl. v.h. Sted. Mus. te Alkmaar*, blz. 34.

[Johannes Jellema]

JELLEMA (Johannes), zoon van meester Albert Jellema, is den 17en December 1706 te Midlum geboren en na volbrachte studiën op 1 Augustus 1729 tot candidaat onder de classis Leeuwarden bevorderd. Als zoodanig nam hij gedurende eenigen tijd den dienst waar voor Ds. J. Geelkerken te Haarlem, ontving daar een beroep naar Makkinga, dat op 1 Mei 1737 werd geapprobeerd, waarna den 19en van die maand zijn intrede volgde. Hij bleef hier werkzaam tot zijn plotselingen dood op Zondag 18 April 1790. Hij was gehuwd met M. Horstenius, dochter van Ds. J. Horstenius, in 1736 als emeritus van Noordwolde overleden.

Jellema genoot eenige bekendheid als dichter van Latijnsche verzen; zoo zijn van hem gedrukt een *Grafschrift op Ds. Tiberius Arnoldi* († 1741) en een *Gedicht aan G. Benthem* bij zijn intrede als predikant te Oldeholtpade, waarbij hij door Jellema was bevestigd. Bovendien is de rede bekend, waarmede hij op de Friesche synode van 1750 het rapport der correspondenten opende en waarin hij zich waagde ‘aan hermeneutische buitelingen of exegetische noodsprongen’ (Cuperus), om het nut der Synoden te bewijzen. Hij sprak naar aanleiding van Joh. 19: 23, 24, vergeleken met Ps. 22:19, over ‘den rok zonder naad’, waarbij hij het lichaam van Christus aanduidde als de Christelijke kerk; de rok is het kleed van het Woord en den Geest; het geestelijk lichaam (Christus' kerk, door Woord en Geest met Christus nauw vereenigd) wordt sinds de eerste eeuwen door verdeeldheden vaneengescheurd, maar God had vele middelen om het te beschermen, bij uitstek de Synoden, die de naden en draden aaneenhielden en dus ook ‘deese Hoog Eerw. vergadering’. Jellema's rede is een typisch staaltje van de wijze, waarop in die dagen het Bijbelwoord werd toegepast, in redevoeringen en - in preeken!

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Romein, *Pred. Friesl.*, 670. - Diest Lorgion, *Herv. K. in Friesl.*, 245. - Cuperus, *Kerkel. leven in Friesl.*, I, 28. - Schotel, *Kerkel. Dordr.*, II, 319, 320. - *Boekz.*, 1741*b*, 734; 1790*a*, 709; 1790*a*, 256.

[Jarich Jelles]

JELLES (Jarich), rationalistisch ‘reformateur’ en aanhanger van Cartesius, was wel geen godgeleerde van professie, maar een godgeleerd denker van beteekenis. Dr. Hylkema toont dit in de volgende woorden: ‘Van de Reformateurs in het algemeen kan men zeker zeggen, wat ons inzonderheid van Dr. Galenus in zijn jonge jaren wordt medegedeeld, dat zij - ongeveer zoo als ook onze moderne richting steeds gedaan heeft - uitzagen naar een

nieuwe dogmatiek, die in overeenstemming was met de nieuwe ideeën van hun tijd. Zulk een nieuwe dogmatiek heeft Jarich Jelles aangeboden'.

In zijn jonge jaren (eerste helft der 17e eeuw) was hij een welgesteld Amsterdamsch kruidenier en lid der Doopsgezinde gemeente, maar ongeveer 1650 kwam de twijfel aan de tot nu toe beleden Bijbelwaarheden bij hem op en 'ziende dat geld en goed bij een te schraapen hem na de ziele niet konde gelukkig maken', heeft hij zijn winkel van de hand gedaan, om, zonder ooit te trouwen, 'zich in de kennisse der waarheid, die na Godzaligheid is, te oeffenen en wijsheid te verkrijgen'. Ruim dertig jaren is hij met dat onderzoek bezig geweest, tot hij in 1683 aan de tering overleed. Misschien is Brechje Jelles, die haar huis openstelde voor 'twee Arnhemsche Geest-Drijvers, die seyden, dat se den Heyligen Geest hadden', een zuster van Jarich geweest (Hylkema, *Reformateurs*, II, 337).

Jelles had aan 'een zekeren vriend buiten de stad (Amsterdam) woonende', een uitvoerige uiteenzetting van zijn gevoelens gezonden. Deze werd na zijn dood door Jan Rieuwertsz, met een 'Nareden', waarin een korte levensschets van Jelles, uitgegeven als: *Belijdenisse des Algemeenen en Christelijken Geloofs*, *bevattet in een brief aan N.N.* (Amst. 1684). Opmerkelijk hierin is vooral het tweede hoofdstuk: 'Van Gods Soon en den Heiligen Geest', waarin hij als zijn meening verkondigt, dat God de Zoon en God de H. Geest hetzelfde begrip is. Hij ontkent den historischen Jezus allerminst en gelooft dat Gods Geest in Hem woonde, maar deze kan ook door andere menschen worden ontvangen. De Zoon 'is z.i. niets anders dan wat de Schrift noemt Gods eeuwige wijsheid, de waarheid, het waarachtig licht (ten opsigt van het verstant) hetwelk een iegelijk mensch (óók de mensch Jezus, maar niet hem alleen) verlicht, de heilige Geest, de geest der waarheid en der wijsheid en des verstands, welke geen andere is dan "zuivere verstandelijke kennis" en die geen andere affecten of hartstochten toelaat dan die uit het verstant spruyten'. Tot het verkrijgen der zaligheid heeft men alleen te kennen Christus' geest en diens levendmakende kracht; de oorzaak der zonde is dan ook het gebrek aan verstandelijke kennis van God, en de wedergeboorte is: het kennen van God en op grond van die kennis God liefhebben. Het geloof acht Jelles een door eigen onderzoek verworven redelijke kennis der waarheid; zulk geloof, van binnen uit opgekomen, rechtvaardigt en geeft de ware zaligheid, nl. de kennis Gods. Voor een breed overzicht dezer *Belijdenisse* vergelijke men Hylkema, *Reformateurs*, II, 214 vv.

Jelles was ook een vriend van Spinoza, vóór wiens *Ethika*, in 1677 uitgekomen, een *Voorrede* van zijn hand geplaatst is, door Lod. Meyer in het Latijn vertaald.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Adelung, *Gelehrten-Lexicon*, II, 2259. - Hylkema, *Reformateurs*, I, 94; II, 212-242. - Sepp, *Staatstoezicht*, 85. - *Cat. Doopsg. Bibl.*, II, 116.

[Jelle Eeltjes Jellesma]

JELLESMA (Jelle Eeltjes), zoon van Eeltje Jellesma, onderwijzer te Hitzum bij Franeker, werd aldaar in Mei 1816 geboren. Reeds op driejarigen leeftijd verloor hij zijn moeder en negen jaar later zijn vader, die inmiddels hertrouwd was. De stille, schuchtere, maar vriendelijke jongen kwam thans bij een oom te Dongjum, waar hij het boerenbedrijf moest leeren, doch maar al te gaarne las, wat onder zijn bereik kwam en toen hij bij familie in Leeuwarden kennis maakte met de Maandberichten

van het Ned. Zendelinggenootschap, vatte hij voor 't eerst het voornemen op, om zendeling te worden. Hij voelde wel, dat hij dan meer onder de menschen moest komen en zijn schuchterheid overwinnen, waarom hij zich te Harlingen vestigde en marskramer werd. Daar ter stede hadden de Hervormde en Doopsgezinde predikanten groote belangstelling voor de zending en toen hij eens een zen-

dingspreek hoorde, waarin de voorganger vroeg, of er dan geen jonge mannen waren, die zich geroepen voelden, als Evangelieboden naar Indië te gaan, meende Jellesma, dat dit een stem was, die hem tot dat werk riep en besloot hij, zijn voornemen aan Ds. Jentink (zie *beneden*) mede te deelen. Deze en de Doopsgezinde predikant Cool besloten, hem te helpen en voor de zendingsschool te Rotterdam op te leiden, terwijl hij zelf bij zijn stiefmoeder als boerenknecht ging werken, om zijn levensonderhoud te verdienen. Doch toen hij in Mei 1839 het examen voor zendeling-kweekeling wilde doen, was hij zóó verlegen, dat hij haast geen voldoend antwoord geven kon en afgewezen werd. Toch gaf hij den moed niet op, bereidde zich nog twee jaar voor, waarbij hij zich vooral onder leiding van Ds. Adama von Dongjum in het Maleisch en Arabisch oefende en had de voldoening, dat hij in Februari 1841 zonder examen in het Zendingshuis geplaatst werd, waar hij vooral de leiding van Hiebink (zie *boven*, i.v.) genoot. In dien tijd schreef hij anonym een boekje, dat hij eigenhandig in een 600 tal exemplaren drukte en dat tot titel had: *Medelijden met ongelukkigen.* In Juli 1843 slaagde hij voor het examen als zendeling en vertrok op 10 Augustus d.a.v. naar Indië, waar hij in November aankwam.

Na een half jaar te Ambon op de kweekschool voor onderwijzers vertoefd te hebben, werd hij werkzaam gesteld onder de Alfoeren op Ceram en na hier twee jaren niet zonder vrucht gearbeid te hebben, wees het Hoofdbestuur van het Zendelinggenootschap hem aan, om Ds. L.J. van Rhijn als secretaris op diens inspectie-reis te vergezellen. Gedurende de anderhalf jaar, die deze reis duurde, had hij gelegenheid, met allerlei toestanden in den Archipel bekend te worden, terwijl de omgang met allerlei menschen niet weinig tot zijn vorming bijdroeg. Daarna werd hij voor den dienst op Java bestemd en vestigde zich in September 1848 op zijn standplaats Soerabaja, waar hem echter alleen het stadsgebied als terrein zijner werkzaamheid werd toegestaan; wilde hij zich daarbuiten begeven, dan moest hij steeds den resident het vereischte verlof vragen. Hier wijdde hij zich ook aan de vorming van inlandsche onderwijzers, maar, hoewel hij met vele moeilijkheden te kampen had, wist hij het toch zóó ver te brengen, dat hij in Augustus 1851 verlof ontving, zich te Modjo Warno te vestigen, waar reeds een kleine gemeente bestond en hij, te midden der inlanders, met beter gevolg dan te Soerabaja, zijn zendingstaak zou kunnen vervullen. Met grooten ijver is hij hier werkzaam geweest en heeft zijn gemeente tijdelijk tot bloei gebracht, maar in 1857 ziekelijk geworden, kon hij een aanval van dyssenterie niet weerstaan en overleed in de kracht van zijn leven op 16 April 1858, oud 41 jaar. Hij is te Modjo Warno bij zijn drie jonggestorven kinderen begraven. Den 27en April 1848 was hij gehuwd met Susanna Bär, dochter van den zendeling Jacob Bär.

Algemeen wordt Jellesma's karakter geprezen. Ook Harthoorn, die zijn werk aan een scherpe critiek heeft onderworpen, noemt hem ‘een uitstekend man.... een echte Fries, een onwrikbaar karakter, onverzettelijk en bedachtzaam, volhardend en zachtzinnig, eenvoudig en beminnelijk, vurig van geest, kloek van verstand, vol van liefde en geestdrift voor de zending’. Ds. Van Rhijn prijst in Jellesma dezelfde eigenschappen en voegt erbij: ‘grondig, oorspronkelijk, langzaam, maar diep van denkkracht en diep van gemoed, met groote taalkennis.... onder het nederigst uiterlijk vol van het hoog gevoel zijner Apostolische roeping en vol van energie, die het geloof alleen den sterveling geven kan’.

Over de werkwijze, door hem gevolgd, loopen de meeningen echter zeer uiteen. De gemeente te Modjo Warno en omstreken is niet geworden, wat men ervan verwachtte en critiek op Jellesma's werk is niet achterwege gebleven. Als Kruyf voor een deel de oorzaak zoekt in het feit, dat de gemeenten, door Jellesma gesticht, te ver uiteen lagen, zoodat het

noodig verband ontbrak, kan hierin veel waarheid gelegen zijn, maar niet rechtvaardig schijnt zijn afkeurend oordeel, op deze wijze geformuleerd: ‘Had hij, die bij zijn komst op Java de taal nog leeren moest, wat de wijze van werken betreft, niet iets van een leerling in het teekenen, bij wien potlood en gomelastiek elkaar beurtelings afwisselen?’ Hier wordt teveel vergeten, dat men in dien tijd nog weinig ondervinding had en het dus aan Jellesma niet verweten kan worden, als een methode, door hem met goede bedoeling toegepast, onjuist bleek te zijn; zóó miste bij zijn onderwijs het vraagboekje, door hem opgesteld en gebruikt, de noodige eenvoudigheid en beknoptheid. Meer bedenkelijk was zijn methode, om door aardsche voordeelen inlanders te lokken, tot de Christelijke gemeente toe te treden. Reeds op Ceram beloofde hij den Alfoeren, hun alles te leeren wat op het gebied van landbouw of voor dagelijksch gebruik van nut kon zijn, indien zij Christen werden en op Java stelden vrienden van de evangelisatie en de zendeling zelf het Christelijk dessa-hoofd in staat, nieuwe Christenen aan voorschotten en gereedschap te helpen; zelfs beloofde de assistent-resident aan de inwoners van Modjo Warno voor 12 jaar vrijheid van heerediensten. Toch, al was dit middel af te keuren, de bedoeling van Jellesma is zuiver geweest: hij meende, dat, wanneer de inlanders maar eenmaal in een Christelijke gemeente waren opgenomen, zij door het Evangelie telkens te hooren verkondigen, ook goede Christenen zouden worden, omdat - zooals Harthoorn het uitdrukt - hij overtuigd was, dat de Christus als Zaligmaker hen zou aantrekken en bezielen. Vandaar ook, dat Jellesma volgens veler meening wel wat al te spoedig hen, die dit wenschten, in de gemeente opnam. Achteraf is zijn inzicht onjuist gebleken en deze methode als geheel verkeerd verworpen, maar zeker is het bij Jellesma geen ijdelheid geweest, die velen, al was 't ook maar in naam, als Christen wilde aannemen, of gebrek aan ernst, die de toetreding tot de gemeente maar al te gemakkelijk wilde maken.

In een ander opzicht heeft Jellesma zich door zijn echt Christelijk en tegelijk ruim standpunt verdienstelijk gemaakt. Er waren zendelingen, die, om de Javanen te trekken, hun Christendom met hindoeïsme vermengden, het zelfs als een toovergodsdienst voorstelden om de zaligheid te verkrijgen, waarbij de Geloofsbelijdenis en het Onze Vader als een soort toover-formules dienst deden. Dit standpunt heeft Jellesma steeds beslist afgekeurd en alleen het Bijbelsch Christendom gepredikt. Maar ook zij, die den Javaan tot een halven Hollander wilden maken, vonden bij hem afkeuring; de bekeerling mocht Javaan blijven in kleeding, doen en laten. Bovendien heeft hij begrepen, dat het Christendom 't best door inlandsche helpers kon gebracht worden en zich daarom steeds beijverd, scholen op te richten en in stand te houden, waar Javanen tot hulp bij den Evangelie-arbeid werden opgeleid. De eernaam ‘de Apostel van Java’ zooals Jellesma meermalen genoemd wordt, is hem dan ook niet zonder grond toegekend.

In 1855 heeft Jellesma een *Bijbelsche Geschiedenis* en eenige *Gezangen* laten drukken (Rott. 1855) en misschien is ook een *Verklaring van de eerste tien kapittelen van het Evangelie van Lucas* van zijn hand.

L i t t e r a t u u r: R. (Mej. Rutgers), *Levensbericht van J.E. Jellesma*, *apostel van Java* (Leeuw. 1872; 2e dr. Rott. 1874). - Artikel van Kamerling over Jellesma (1927). - Kruyf, *Gesch. v.h. Ned. Zend. Gen.*, Reg. - Craandijk, *Het Ned. Zend. Gen. in zijn willen en werken*, 163-171. - Voorhoeve, *De Evang. Zending op Oost-Java*, 4, 12.-Brumund, *Berigten omtr. de Evang. van Java*, blz. XXXI, 8 vv. - Harthoorn, *De*

Evang. Zending en Oost-Java, 174-184. - Id., *Oude grieven en nieuwe bewijzen.* - Neurdenburg, *Geschiedenis tegenover kritiek*, 227, 233. - Knuttel, *Bibl. v. Kerkg.*, 196. - *Hedend. Zending in onze Oost*, 8, 24, 25,

95, 166. - Busken Huet, *Litt. Fant.*, 3e Reeks, VII, 76 vv. - P. Jansz, *Java's Zendingsveld.* - *Maandber. N.Z.G.*, 1858, no. 9. - *Mededeelingen Ned. Zend. Gen.*, II, 137-169; VIII, 109-165; LXXI, 33-36.

[Jean Jennet]

JENNET (Jean), geboren te Metz, is eerst òf 17 òf 21 jaar predikant geweest te Courcelles-Chaussy, in de nabijheid van zijn geboorteplaats gelegen, maar ging na de herroeping van het edict van Nantes in 1685 naar Holland. Over Maastricht kwam hij te Utrecht, waar hij zich vestigde, om waarschijnlijk deze woonplaats later met den Haag te verwisselen, doch op de lijsten der Waalsche predikanten in die twee steden komt zijn naam niet voor. Hij was gehuwd met Susanne de St. Aubin en overleed in 1706.

In Utrecht gaf hij uit een *Edition revue des Psaumes* (Utr., 1700; Haag noemt 1706 als jaar der uitgave), terwijl ook van zijn hand het licht zag: *Histoire de la république des Provinces-Unies des Pays-Bas*, *depuis son établissement jusqu'à la mort de Guillaume III*, 4 vol. (La Haye 1704).

L i t t e r a t u u r : *Nav.*, 1900, blz. 571. - Haag, *La France Protestante*, VI, 69.

[Michiel Adrianus Jentink]

JENTINK (Michiel Adrianus) was de oudste zoon van Andries Jentink, die, als proponent te Ankeveen in dienst getreden, aldaar van 1799 tot 1803 werkzaam was, vervolgens van 1803-1809 te Grootebroek en daarna tot zijn emeritaat in 1849 te Steenwijkerwold arbeidde, waarop hij in 1854, bijna 82 jaar oud, te Suawoude overleed. Michiel A., den 23en Januari 1800 te Ankeveen geboren, ontving te Meppel voorbereidend onderwijs voor de Academie en werd op 21 September 1818 aan die te Utrecht als student ingeschreven. In 1823 tot proponent bevorderd, deed hij reeds op 5 October van dat jaar zijn intrede te Vinkeveen en bleef hier tot 24 Juli 1825, toen hij naar Oudewater vertrok, dat hem den 18en April beroepen had en waaraan hij zich op 7 Augustus 1825 verbond. Het afscheid van deze gemeente had in 1831, ook op 24 Juli, plaats en de intrede te Harlingen evenzeer op 7 Augustus. Deze laatste gemeente, die hem op 15 April 1831 beroepen had, diende hij tot zijn overlijden op 30 Augustus 1866. Van hem wordt getuigd, dat hij ‘algemeen en teregt hooggeacht’ was; bovendien ‘met menigerlei gaven bedeeld en veelzijdig ontwikkeld’.

Jentink is één der eersten geweest, die gemeend heeft, dat Schleiermacher's werken verdienden hier te lande gekend te worden, in tegenstelling met J.H. Reddingius, die voor Nederland, dat de geschriften van Borger en Van Heusde bezat, de kennis van Schleiermacher's boeken ontbeerlijk oordeelde. Jentink plaatste in de *Bibliotheek van Theol. Letterkunde*, Jaarg. 1839, een voorlezing over Schleiermacher's *Reden über die Religion* en, hoewel hij niet meer dan een verslag van den inhoud gegeven had, raakte hij zoozeer in de verdenking, een aanhanger van Schleiermacher te zijn, dat hij in Jaarg. 1840 van datzelfde tijdschrift een *Brief* plaatste, waarin hij tegen deze gevolgtrekking protesteerde. Later (1859), toen hij, ‘den leeftijd [had] bereikt, welke hem bijna veertig jaren lang deed getuige zijn van de omwenteling, welke ... op uitlegkundig en leerstellig terrein, werd voorbereid en tot stand gebragt’ (*Rabbi*, blz. XIII), bleef hij Jezus erkennen ‘voor den Zoon, den eeniggeboren Zoon van

zijnen hemelschen Vader' (*ald.*, blz. 93), hield hij vast aan Jezus' goddelijkheid (*ald.*, blz. 101 vv.), tegenover 'hen, die hunne eerste liefde verlaten, en die het geloof hunner jeugd, dat hij woorden des eeuwigen levens heeft, hebben verloochend..., belijders van een Christendom zonder Christus' (*ald.*, blz. 110).

Afzonderlijk heeft Jentink de volgende geschriften het licht doen zien: *Leerrede over 's Konings voorbeeldige berusting in Gods bestuur bij het oproer van een gedeelte zijner onderda-*

nen (Rott. 1830), aangekondigd in *Boekz.*, 1830*b.*, 680. - *Tweetal leerredenen over de hoop des wederziens na den dood* (Harl. 1835). - *Proeve eener zielkundige verklaring van Jezus' lijden in Gethsémané* (Leyd. 1844), waarover een beschouwing in *Boekz.*, 1846*a*, 660-665. - *Brieven van Bato en Gruno over Gods heiligheid en liefde* (Leyd. 1845), zie *Boekz.*, 1847*a*, 292, 293. - *Een voorstel ter verzoening van de strijdige partijen in de Ned. Herv. kerk* (Rott. 1851). Dit werd gericht aan Ds. L.J. van Rhijn, naar aanleiding van zijn *Dissonanten met den grondtoon onzer Eeuw* (Utr. 1851); uitvoerige beschouwingen over deze zaak worden gegeven in *Boekz.*, 1852*a*, 631 vv.; 1852*b*, 3 vv., 315 vv. - *Maranatha. De Christelijke leer der laatste dingen* (Amst. 1852). Over dit onderwerp had Jentink ook artikelen geschreven in de *Jaarb. v. Wetensch. Theol.*, VII, 454 vv. en VIII, 100 vv., 239 vv., waaraan hij later nog toevoegde: *Nog een woord over eschatologie. Brief aan J.J. van Oosterzee*, in dezelfde *Jaarb.*, X, 313 vv., 488 vv. - *Tweetal leerredenen naar aanleiding van de pauselijke allocutie* (Fran. 1853). De *Boekz.* (1853*a*, 694, 695) vindt hierin ‘weinig bepaaldheid van strekking’ en verklaart van Jentink's toepassing kortweg: ‘'t Is vreemd’. - *Tweetal leerredenen bij gelegenheid der gedenkdagen van de Kerkhervorming en van de stichting der Westerkerk te Harlingen* (Harl. 1854). - *Feestrede ter gedachtenis van 25jarige Evangeliebediening bij de Herv. gem. te Harlingen. Uitgespr. 30 Augustus 1856* (Harl. 1856). - *Het orgel een pinkstergave. Feestrede bij gelegenheid v.h. eerste gebruik v.h. orgel in de Westerkerk te Harlingen*, *31 Mei 1857* (Harl. 1857). - *Het geloof*, *op menschelijk gezag verdedigd. Leerrede*, *met Open Brief aan Dr. A. Pierson* (Harl. 1858). - *Rabbi. De aanzienlijke betrekking tot de maatschappij*, *waarin Jezus verkeerde* (Tiel 1859). - *De roem van den Evangeliedienaar* (*Rom. 1:16*) *bij vervulde 40jarige ambtsbediening* (Harl. 1863).

Bovendien gaf Jentink nog een *Uitlegkundige verhandeling over 1 Cor. 15:23-28* in de *Bijdr. tot bevord. v. Bijb. Uitlegkunde* van B. v. Willes (I, 2e stuk), besproken in *Boekz.*, 1843*a*, 438-444, en eenige artikelen in de *Jaarboeken v. Wetensch. Theologie*, nl.: *Nog iets over Dr. de Wette* (VIII, 506 vv.), *De geesten in de gevangenis*, *1 Petr. 3:19* (VIII, 619 vv.), *Bijdrage tot de verdediging van de echtheid van Joh. 21:19c-25* (IX, 221 vv.), *De kerk en de kerkleer*, *met brief aan Ds. van Rhijn* (X, 21), *Exegetische studiën*, *aan het oordeel van desbevoegden onderworpen* (XI, 609 vv.; XII, 345 vv.; XIII, 136 vv.). Eindelijk in de *Nieuwe Jaarb. v. Wetensch. Theologie*: *De beteekenis van □ν□δειξιζ*, *Luc. 1:80* (IV, 40 vv.).

Jentink had nog vier broeders, die ook de Hervormde kerk als predikant gediend hebben, n.l. 1o. **Jan Eduard Jentink,** geboren 1804 en van 1829 tot zijn overlijden in 1869 predikant te Nieuwkoop; hij was gehuwd met C.C. van Voorthuysen en schreef met C.N. de Graaf en J.B. Moquette: *De vacature te Zwammerdam. Teregtwijzing voor Ds. J.W. Felix en G.A. Hoogeveen* (Alphen 1867). Zie over deze kwestie: *boven*, dl. III, blz. 37, 38. - 2o. Theodoor J., geboren 1808, van 1834 tot zijn emeritaat in 1882 predikant te Nieuwland, overleden in 1888, vader van Andreas, die volgt. - 3o. Roelof, geboren 1810, van 1840 tot zijn emeritaat in 1860 predikant te Sexbierum, overleden in 1882. - 4o. Petrus, die 1 December 1844 door zijn vader te Suawoude en Tietjerk werd bevestigd, waarbij de drie oudere broeders, de consulent en een naburig ambtgenoot aan de handoplegging deelnamen. Na de inzegening ‘zong het zestal predikanten, de hand boven het hoofd des ingezegenden uitgestrekt houdende, Ps. 134:3 met eene kleine verandering; terwijl terstond daarop, bij het weder oprijzen van den geknielden, de gansche gemeente Gez. 91:3 aanhief’ (*Boekz.*,

1844*b*, 816, 817). P. Jentink arbeidde alhier tot zijn emeritaat, dat met 1 November 1889 inging, en overleed in 1890.

L i t t e r a t u u r : Romein, *Pred. Friesl.*, 196. - Sepp, *Pragm. Gesch. Th.*, 56, 59, 220, 221. - Hartog, *Predikk.*, 387. - *Alb. Stud. Rh. Traj.*, 223. - *Hs. Borger.*

[Andreas Jentink Thz.]

JENTINK Thz. (Andreas), zoon van Theodoor Jentink, predikant te Nieuwland, werd aldaar in 1835 geboren en ontving zijn opleiding aan de Utrechtsche academie, waar hij op 17 Juli 1854 als student werd ingeschreven. In 1860 candidaat t.d. H.D. geworden bij het Provinciaal kerkbestuur van Overijsel, aanvaardde hij op 13 Januari 1861 de Evangeliebediening te Terwispel, ging vandaar in 1873 naar Petten, in 1876 naar Driehuizen, waar hij op 25 Augustus 1878 afscheid preekte, om één week later intrede te doen te Oostzaan. Vervolgens verbond hij zich aan de gemeenten Boskoop (8 Maart 1885), Marssum (7 October 1888) en de Ryp (27 November 1892), in welke laatste gemeente hij arbeidde tot zijn emeritaat, dat hem met ingang van 1 October 1903 verleend werd. Als emeritus vestigde hij zich te Koog a/d Zaan, en overleed op 8 Augustus 1911. Hij was gehuwd met E.M.W. van Riemsdijk.

Van Jentink zijn de volgende geschriften in druk verschenen: *Jezus van Nazareth, geplaatst in het licht van zijn tijd* (2e dr., Leeuw. 1892). - *De Christelijke feesten volgens het beginsel der historische critiek* (Dev. 1892). - *De gelijkenis in den vorm van wonderen en wonderverhalen* (Dev. 1896). - *Moet de Bijbel vervallen of niet???* (de Rijp 1896). - *Floralialiederen* (de Rijp 1897).

L i t t e r a t u u r : V. Alphen, *N. Kerkel. Handb.*, passim. - *Alb. Stud. Rh. Traj.*, 399.

[Coenraad Jesse]

JESSE (Coenraad), geboren in 1826, was jarenlang een bekend godsdienstonderwijzer bij de Ned. Hervormde gemeente te Amsterdam. Sinds Mei 1875 was hij lid der afdeeling Amsterdam van de Vereeniging van Godsdienstonderwijzers en sinds 29 September 1886 voorzitter dier afdeeling. In diezelfde maand riep de Algemeene Vergadering van Godsdienstonderwijzers bij de Ned. Herv. kerk hem in het Hoofdbestuur en hij bleef deze functie bekleeden tot zijn overlijden op 1 Maart 1896. Bij zijn begrafenis op 5 Maart d.a.v. heeft zijn ambtgenoot P. Mettau zijn werk in waardeerende woorden herdacht. Hoewel hij een ‘gesloten figuur’ was, heeft Jesse zich bekend gemaakt als een zeer bekwaam godsdienstonderwijzer, die door zijn grondige kennis en groote toewijding veel invloed heeft geoefend. Ook als schrijver heeft hij zich bekend gemaakt en wel door de volgende werken: *De tabernakel van het Oude Testament* (Amst. 1867). - *De offers van het O.T. verklaard en toegelicht.* U.h. Hoogd. (Amst. 1871). *De melaatschheid in Israël* (Amst. 1872). - *De groote verzoendag* (Amst. 1873). - *De katechetiek.* - Vooral echter is bekend geworden zijn *Handboek bij het Godsdienst-onderwijs*, dat in 1877 te Nijmegen verscheen met een voorrede van Dr. P.J. Hoedemaker, en waarvan in 1893 aldaar een 3e en nog in 1907 te Neerbosch een 5e druk verscheen.

L i t t e r a t u u r : *Brinkman's Catalogus* voor de titels der werken. De levensbijzonderheden dank ik aan de welwillende hulp van den Heer G.P. Fruyt, te Amsterdam.

[Willem Jesse]

JESSE (Willem) is den 1en November 1833 te Rotterdam geboren als zoon van Adrianus Arnoldus Jesse, drogist aldaar, en Willemina van Geer, uit Leiden afkomstig, Hij bezocht het Erasmiaansch gymnasium en sloot toen reeds vriendschap met zijn medeleerling P.H. Hugenholtz, welke band eerst door den dood verbroken is. Van 1852 tot 1857 studeerde Jesse aan het Doopsgezind Seminarie en het Athenaeum te Amsterdam, werd daar vooral door S. Muller en Van Gilse opgeleid en benijdde min of meer hen, die Opzoomer te Utrecht of Scholten te Leiden konden hooren. Zijn inschrijving als student te Leiden op 23 September 1853 staat ook alleen in verband met een aldaar af te leggen examen.

In 1857 proponent bij de Alg. Doopsgezinde Sociëteit geworden, ontving hij een beroep

naar Giethoorn als opvolger van den op 6 October 1857 jonggestorven A. Hovens Gréve en werd op 5 April 1858, den 2en Paaschdag, door diens vader K. Hovens Gréve in zijn nieuwe gemeente ingeleid. Hier arbeidde hij tot 15 Juni 1862 en deed den 29en van die maand intrede te Zaandam-Oostzijde, waar hij werkzaam bleef tot zijn emeritaat, dat met 1 Juli 1899 inging. Daarna vestigde hij zich metterwoon te Amsterdam, maar vond als 't ware een nieuwen werkkring aan de Vrije Gemeente, waar hij het grootste deel der lesuren in het godsdienstonderwijs van Hugenholtz overnam, die alleen de oudste leerlingen behield; ook was hij mede-bestuurder der vrijzinnige zondagsscholen en werkte ijverig in de vereeniging ‘Tot Steun’. In 1910 overviel hem een ernstige ziekte, die hem aan huis bond, waar hij op zijn studeerkamer het godsdienstonderwijs voortzette. Den 23en Feburari 1912 maakte de dood een einde aan zijn werkzaam leven. Op 4 Maart 1858 was Jesse gehuwd met Antonia Francina Kranenborg, geboren 20 Augustus 1828, die hem twee zoons en twee dochters schonk en op 25 December 1899 te Amsterdam overleed.

Jesse is bestuurder geweest van de Alg. Doopsgezinde Sociëteit en curator van het Doopsgezind Seminarium; de Regeering erkende zijn verdiensten door hem te begiftigen met het ridderkruis der Oranje-Nassau-orde, maar zijn gemeenten hebben hem bovenal geëerd als het toonbeeld van een pastor, den ‘herder in den edelsten zin van het woord’. Zijn waardigheid, zijn statig voorkomen teekenden den man van ernst, wien elke achteloosheid vreemd was, die zijn taak ten bate der zielen van de gemeente, hem toevertrouwd, met nauwgezetheid wilde vervullen. Hoewel hij zich nooit volkomen gezond gevoelde, heeft hij tot op hoogen leeftijd gearbeid, niet naar buiten werkend, maar ‘man van het intieme leven’. Zijn preeken waren degelijk, al mochten zij, wat den vorm betreft, wel wat meer causerieën geweest zijn. Maar in de eerste plaats was hij katecheet, boeiend voor kinderen en belangstelling wekkend bij ouderen. In Zaandam gaf hij aan eenige leerlingen een cursus in kerkgeschiedenis en had toen het plan, een groot leerboek voor godsdienstonderwijs te schrijven, waarvan echter door critiek van verscheidene ambtgenooten niets is gekomen. Wel is bekend geworden zijn werk, getiteld: *Eene leerwijze voor het godsdienstonderwijs* (Leiden 1873). Verder redigeerde hij met F.W.N. Hugenholtz, Böhringer en Zaalberg den bundel *Godsdienstige liederen*, *uitgegeven door den Ned. Protestantenbond* en was tot zijn dood secretaris der Commissie voor dien bundel. Met dezelfde geestverwanten stelde hij ook samen: *Liederen voor catechisatiën en zondagsscholen*, 2 dln. (Amst. 1877, 1878) en werkte mede aan Hugenholtz' *Levenslicht uit vroeger eeuwen* (1889; 2e dr. 1899). Sommige lezingen, door hem op Nuts-avonden of bijeenkomsten van leden van den Protestantenbond gehouden, zijn in brochure-vorm uitgekomen, o.a. *De Christelijke feestdagen ontstaan uit het heidendom* en *De oudste afbeeldingen van Christus in de eerste eeuwen*, dit laatste naar aanleiding van afbeeldingen van Christus in de Romeinsche catacomben en mozaïeken in Byzantijnsche kerken. Jesse was namelijk op het gebied van kunstgeschiedenis goed thuis, gaf op zijn studeerkamer aan belangstellenden daarover een cursus en had een welvoorziene verzameling van platen en werken betreffende kunstgeschiedenis, die hij vermaakt heeft aan de bibliotheek der Vrije Gemeente.

Eindelijk plaatste hij artikelen in *Doopsgez. Bijdr.*, *de Hervorming*, den almanak *De liefde sticht* en schreef in den almanak van het Amst. Stud. Corps ‘Modus’ van 1858 een woord ter nagedachtenis van zijn op 20 November 1857 overleden vriend Fokke Cleyndert (blz. 184-189).

Litteratuur: *Doopsgez. Bijdr.*, 1864, 178, 183; 1901, 9; 1912, 209-212. - *De Zondagsbode*, *Doopsgez. Weekblad*, Jaarg. 1911-1912, blz. 70, 72. - *Alb. Stud. L.B.*, 1363.

- *Alb. Ath. Amst.*, 204. - Vele gegevens dank ik aan de welwillendheid van den heer N. Kranenborg Jesse, te Wageningen.

[Joannis]

JOANNIS, zie **JOHANNIS.**

[Thomas Joha]

JOHA (Thomas) was de oudste zoon van Antonius Joha (van 1743 tot 1749 predikant te Weiwerd in Groningen, en van 1749 tot zijn overlijden in 1784 te Britswerd) en van Maria Meinsma. Hij werd op 24 October 1750 te Britswerd geboren, doorliep de Latijnsche school te Leeuwarden en liet zich reeds den 11en September 1766 te Groningen als student inschrijven. Het volgend jaar vertrok hij naar de Hoogeschool te Franeker, waar hij nog 4 jaar studeerde, om op 3 September 1771 tot candidaat onder de classis Sneek te worden bevorderd. Van 1772 tot 1773 deed hij in die hoedanigheid dienst te Huins, ontving in October van laatstgenoemd jaar een beroep naar Wijnaldum, waar hij van 7 November 1773 tot 2 Mei 1779 predikant is geweest. Vanhier naar Reitsum, Genum en Lichtaard beroepen, deed hij aldaar op 24 Mei 1779 intrede en diende deze gemeente tot zijn overlijden op 8 Mei 1812. Bekend om zijn Patriottische gezindheid, nam hij reeds in 1783 een werkzaam aandeel in de handelingen der classis Dokkum, toen zij bezwaren inbracht tegen het jaarlijks terugkeerende lemma ‘Oranje-Nassau’ in de acta der Synode, waarbij deze dan haar blijdschap betuigde ‘in den bloei van dit doorluchtig huis’ en den wensch uitsprak, ‘dat het bestendig welvare’. Tengevolge van dit gravamen werd in 1784 bepaald, dat hiervoor in de plaats zou komen: een afsmeeking van 's Heeren genade en zegen ‘over de Staten van Friesland, over Z.H. den prins-erfstadhouder en hoogstdeszelfs huis, mitsgaders over alle hooge collegiën’. Na de omwenteling van 1795 werd Joha niet alleen tot lid van het college der ‘Provisioneele Representanten van 't Friesche Volk’ gekozen, maar tevens tot voorzitter benoemd, in welke hoedanigheid hij op 20 Februari 1795 de publicatie onderteekende, waarbij het stadhouderschap werd afgeschaft. Toch wordt van hem als pastor getuigd, ‘dat hij zijnen Evangeliedienst met grooten ijver en getrouwheid waarnam, zoo veel ligchaamskrachten en gezondheid maar eenigzins toelieten’.

In April 1772 was Joha gehuwd met Maria Louisa Romar, die hem met twee hunner kinderen, Maria en Antonius, overleefde.

Joha wordt met zijn vriend Petrus Brouwer, predikant te Blija en Hoogebeintum, door P. Hofstede aangewezen als schrijvers van den door H. Brinxma, schoolmeester te Hoogebeintum, gepubliceerden *Eerste Brief .. aan .. Petrus Hofstede enz.*, *in welke deszelvs onlangs uitgegeevene Apologie nauwkeurig getoetst enz. word* (Fran. 1785), waarin de hoogleeraar op scherpe wijze wordt aangevallen, hetgeen echter door hem niet minder scherp beantwoord werd. Misschien was Brinxma het werktuig der twee genoemde predikanten, maar in een *Tweede Brief* wordt Hofstede's bewering, dat zij de schrijvers zijn, alleen ten opzichte van Brouwer tegengesproken, zoodat de aanwijzing omtrent Joha wel juist zal wezen. Ook gaf hij met G.T. de Cock, predikant te Beetgum, in 't licht: *De eer van de vergadering der H.H. deputaten van de Franeker synode verdedigd tegen de beschuldigingen in de Deductie van Mr. E.H. Bergsma*

op den landdag van 1793 (Leeuw. 1793), beantwoord met: *Brief van E.H. Bergsma aan ds. G.T. de Cock en Th. Joha* (Leeuw. 1793). Verder schreef hij in de *Leeuwarder Courant* van 11 November 1795 een *Advys over het aanhangsel van het oproepingsplan ter keuze van het volk van Friesland overgegeven enz.* Over de nalatenschap van Elisabeth Anna van Aylva ontstond een geschil tusschen Joha en S.D. van Aylva; laatstgenoemde gaf naar aanleiding daarvan een *Nieuwjaarsgift aan Th. Joha* (Leeuw. 1798),

beantwoord door Joha met een *Verdediging tegen de beschuldiging van S.D. van Aylva* (2 drukken, 1798), waarop van Aylva nog liet volgen: *Laatste uitzetting van Th. Joha* (Leeuw. 1798).

Een jongere broeder van Joha, Philippus J., was van 1778 tot zijn overlijden in 1819 predikant te Oosterbierum (vgl. Van Veen, *Geref. k. in Friesl.*, 211).

L i t t e r a t u u r : Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, IV, 813. - Romein, *Pred. Friesl.*, 181, 206, 475. - De Bie, *Hofstede*, 461. - Van Veen, *Geref. kerk in Friesl.*, 31, 32. - Diest Lorgion, *Herv. K. in Friesl.*, 296. - *Alb. Stud. Gron.*, 220. - *Boekz.*, 1812*a*, 543, 660.

[Adrianus Johannis]

JOHANNIS (Adrianus), geboren te Rotterdam, studeerde te Leiden, waar hij op 22 November 1592 als student werd ingeschreven, en aanvaardde in 1599, na door de classis van Gouda tot den predikdienst te zijn toegelaten, de Evangeliebediening te Nieuwerkerk a/d IJsel. Als zoodanig was hij tegenwoordig op de Zuid-Hollandsche synoden van 1603 en 1604, en ging in laatstgenoemd jaar als predikant naar IJsselmonde. Volgens Brandt verhalen de Remonstranten van hem, ‘dat hij nooit voorstander was van de vijf bekende punten’ en dat hem in 1619 ‘syn toegeventheit ontrent de Remonstranten wierdt te last geleit’. Daarvoor heeft hij in dat jaar een schuldbekentenis moeten afleggen en zelfs moet die bekentenis te Rotterdam van den kansel zijn afgelezen. Hij is dus niet, gelijk o.a. Van Alphen mededeelt, afgezet, misschien alleen tijdelijk geschorst, want tot zijn overlijden in 1628 is hij predikant te IJsselmonde gebleven.

Zijn verzoenende gezindheid, die uit zijn houding tegenover de Remonstranten blijkt, toont zich ook in het geschrift, dat hij het licht deed zien onder den titel: *Spieghel ende sonderlinghe exempel van christelijke verdraechzaemheydt tusschen Joh. Calvin ende Ph. Melanthon*, *onverbrekelijk onderhouden ... alles tot vrede der Ghemeynte Christi* (Rott. 1618).

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Brandt, *Reformatie*, III, 344. - Reitsma en V. Veen, *Acta*, III, 130, 198. 210. - Knuttel, *Acta*, I, 63, 285. - Janssen, *Cat. Oud-Syn. Arch.*, 59 (37.5). - *Alb. Stud. L.B.*, 34. - V. Alphen, *N. Kerk. Handb.*, 1907, Bijl., 167. - *Cat. Burgersd. en Nierm.*, no. 7803.

[Daniël Johannis]

JOHANNIS (Daniël), vooral bekend onder den toenaam **Snecanus,** welken zijn afstammelingen als familienaam aannamen, stamde uit een oud Sneeksch geslacht, maar werd in 1580 te Ridderkerk geboren, waar zijn vader toen predikant was. Deze, Johannes Roukes, Rochus, Reuca, Reuconius of Rouccius genoemd, werd in 1573 predikant te Cillaarshoek, predikte een enkele maal in Geertruidenberg, maar was aldaar geen predikant, kwam in 1576 voorloopig, in 't volgend jaar definitief als zoodanig te Dordrecht, ging vandaar in 1579 naar Ridderkerk en vertrok in 1580 bij leening naar Sneek, waar hij in 1581 tot vast predikant beroepen werd. Hij diende hier tot zijn emeritaat, dat in 1599 inging en leefde nog in 1603. Omtrent hem wordt ook vermeld, dat hij om zijn godsdienstige gevoelens vijftien jaar in ballingschap heeft geleefd. Behalve Daniël had hij nog twee zoons, die de Hervormde kerk gediend

hebben, nl. Paulus, tot 1607 predikant te Wynaldum en daarna tot zijn dood in April of Mei 1632 te Gaast (zie over hem o.a. H. de Vries, *Genève pepinière du Calvinisme hollandais*, I, 62, 161, 202, 305, en Cuperus, *Kerkel. leven in Friesl.*, I, 58) en Rochus, van 1611 tot zijn overlijden in 1638 predikant te Blija.

Daniël Johannis toonde van jongsaf een bijzondere neiging tot de studie en op 29 Mei 1595 ontving zijn vader een jaarlijksche toelage van *f* 30. - van de Volmachten ten Lands-

dage, om den zoon in staat te stellen, in die richting voort te gaan. Deze bezocht de Latijnsche school, waarschijnlijk te Harlingen, werd in het najaar van 1596 of in 1597 student in de letteren te Franeker en ongeveer 1598 na afgelegd examen, alummus Frisiae, met bestemming, eenmaal de Friesche kerk te dienen, want, hoewel het rectoraat aan een Latijnsche school zijn liefste wensch was, wilde zijn vader gaarne, dat hij predikant zou worden. In 1601 tot candidaat in de theologie bevorderd, ontving hij in 1602 een benoeming tot praeceptor aan de Latijnsche school te Amsterdam, die hij met goedvinden der Friesche Staten aannam, daar hij op die wijze hoopte, de financiëele zorgen van zijn vader te verlichten en geld te verdienen voor een reis naar het buitenland. De Staten hielden echter zijn jaargeld als alumnus in, meenende dat hij, zooals meer gebeurde, den dienst der Kerk zou verlaten en een letterkundige loopbaan volgen, maar Johannis, zelfs den schijn van ondankbaarheid of ontrouw aan zijn belofte willende vermijden, sloeg een voordeelig aanbod, om in die richting voort te gaan, af en zond in Maart 1603 een request aan de Staten, om het alumniaat nog twee jaar te mogen behouden voor het bezoek van eenige buitenlandsche academiën, tevens belovende, daarna de Kerk te zullen dienen. Op 2 April d.a.v. ontving hij een gunstige beschikking op dit verzoek, waarbij hem jaarlijks 100 daalders werden toegestaan en 30 gulden voor reisgeld. Zoo vertrok hij op 6 Juni 1603 uit Antwerpen, maar volbracht om onbekende redenen zijn voornemen niet, daar hij in Augustus weer te Franeker terug en aan de studie was. Reitsma onderstelt, dat de liefde niet vreemd was aan deze wijziging van zijn toekomstplannen, maar noch de naam van zijn vrouw, noch de datum van zijn huwelijk zijn bekend. Wel weten wij, dat hij in 1604 te Hylaard de Evangeliebediening aanvaardde en in 1606 naar Bergum vertrok, waar eenige Leeuwarder predikanten, o.a. Bogerman, hem hadden aanbevolen. Hier was hij acht jaren werkzaam die hij, ondanks eenige minder aangename verschillen met de Staten over de verbouwing der pastorie, rustig doorbracht, zeer gezien bij de gemeente, studeerend in zijn geliefde classieken en zonder zich te bemoeien met de godsdienstige geschillen dier dagen, hoewel hij zich persoonlijk niet met het leerstuk der praedestinatie kon vereenigen.

Toch was het zeker overeenkomstig zijn wensch, dat hij in 1614, na tevoren een beroep naar St. Anna Parochie van de hand te hebben gewezen, tot rector der Latijnsche school en predikant te Sneek gekozen werd, waarbij hij min of meer als adjunct van zijn ambtgenooten zou optreden. Spoedig echter geraakte hij hier in moeilijkheden: de Contra-Remonstranten, die het houden van een Nationale Synode wilden bespoedigen, hadden Bogerman en Florentius Johannis, predikant te Sneek, afgevaardigd, om een vergadering te Amsterdam bij te wonen, ten einde ‘over de quaestieuse poincten te besogneren’. Deze afvaardiging ging officiëel van de Friesche kerk uit en Daniël Johannis kwam in de classis Sneek daartegen op, omdat iets dergelijks niet zonder voorweten van alle classes en goedvinden van Gedeputeerden mocht geschieden. Bij het debat hierover lokte het eene woord het andere uit en Daniël openbaarde daarbij gevoelens, die den rechtzinnigen aanstoot gaven. In plaats dat, volgens zijn wensch, hierover een godgeleerd dispuut werd gehouden, bewerkte zijn ambtgenoot Florentius Johannis, dat hij voor de classis gedaagd en in de uitoefening van den predikdienst geschorst werd. Daniël appelleerde op de Synode van Harlingen en deze besliste, dat hij met Maccovius, Bogerman en Florentius een gesprek over het aanhangig geschil zou houden, dat in 1617 plaats had en eerst een bevredigende oplossing scheen te zullen geven, daar men van beide kanten gezind

bleek, iets toe te geven. Maar de vergadering der deputaten, in Januari 1618 te Leeuwarden bijeengekomen, nam met Daniëls verklaringen geen genoegen, deed te Sneek een nader onderzoek en eischte van hem een meer

preciese, Contra-Remonstrantsche beginselverklaring, waartoe hij onmogelijk besluiten kon. Het einde was een bevestiging van het vonnis der classis, terwijl de Magistraat van Sneek, door de bovendrijvende partij overreed, hem ook als rector ontsloeg, zoodat hij zonder inkomsten was en met de zijnen van het vermogen, dat zijn vrouw bezat, leven moest.

Nadat hij, evenals twee lotgenooten, nog een vergeefsche poging had aangewend, de Synode, in 1621 te Sneek gehouden, tot wijziging van zijn vonnis te bewegen, ging hij te Franeker in de medicijnen studeeren, om als dokter in zijn levensonderhoud te kunnen voorzien, terwijl hij tevens aan studenten kamers verhuurde. Meermalen poogden zijn kerkelijke tegenstanders ook hier op de magistraat invloed te oefenen en haar over te halen, hem als Arminiaan te verbannen, maar deze pogingen mislukten. Wel werd Johannis' verzoek, om aan het Avondmaal te mogen deelnemen, door den kerkeraad geweigerd. In dien tijd overleed zijn vrouw, wat hem niet alleen diep bedroefde, maar ook in groote moeilijkheid bracht, daar hare goederen aan haar kinderen kwamen, zoodat Johannis, die nog niet van zijn doktherspractijk leven kon, spoedig met geldgebrek te kampen had. Herhaaldelijk verzocht hij den Staten om hulp, hetzij door hem, gelijk zijn beiden genoemden lotgenooten te beurt gevallen was, een toelage te schenken, hetzij door van zijn diensten als geleerde gebruik te maken. Eerst in 1625 werd hem *f* 400. - voorwaardelijk toegelegd, als hij toonde, ‘hem met de kercke gereconcilieert te hebben’. Hierover had hij met deputaten der synode weer verscheidene samenkomsten, die voorloopig tot geen definitieve beslissing leidden; het geld werd hem echter uitbetaald, maar toen ook het volgend jaar geen verzoening tot stand kwam, hielden de Staten de toelage verder in, ondanks de requesten door Johannis ingediend. Bovendien raakte hij nog in strijd met den hoogleeraar Pasor, die te Franeker het professoraat in het Grieksch ontvangen had, welke betrekking Johannis had gehoopt, te zullen verkrijgen. Het dispuut liep over de Grieksche dictie van het Nieuwe Testament, maar ging op theologisch terrein over, waarbij Johannis allerlei kettersche gevoelens openbaarde en eenige stellingen, hem door Pasor toegezonden, tegen de afspraak in bezit hield, om er zoo noodig tot Pasor's nadeel gebruik van te maken.

Een en ander was oorzaak, dat Johannis in 't begin van 1628 Friesland verliet, voorzien van een goed getuigenis der Franeker hoogeschool, en zich naar Amsterdam begaf, daar Barlaeus, door hem over de keus eener woonplaats geraadpleegd, hem afried, zich te Leiden te vestigen. Met de medische practijk wilde het echter nog niet vlotten, zoodat geldgebrek hem ertoe bracht, eenige zijner geliefde boeken aan Vossius te verkoopen. In deze omstandigheden bood hij zich in 1630 bij de Remonstrantsche broederschap als predikant aan en woonde op 16 April van dat jaar de eerste binnenlandsche Sociëteitsvergadering bij. Voor een half jaar, ‘in commissie’ naar Monnikendam gezonden, moet hij aldaar tot November gebleven zijn en vertrok daarna in dezelfde hoedanigheid naar Hoorn, waar hij tot 1632 den dienst waarnam. Of hij hier ambteloos is blijven wonen, valt niet met zekerheid vast te stellen, maar wel was hij in Mei 1635 te Hoorn gevestigd. Toen in 1636 de ‘vaste bediening’ voor de Remonstrantsche predikanten werd ingesteld, verlangden Zalt-Bommel en Schoonhoven hem tot voorganger, maar Johannis - nu veelal Snecanus genoemd - gaf den voorkeur aan Leiden, nam aldaar en te Warmond den dienst waar en oefende tevens de geneeskundige practijk uit. Wel vestigde hij zich zeer spoedig in den Haag, maar bleef zijn beide gemeenten tot 1642 bedienen, hoewel hem op 20 Juli 1640 het

verblijf in Leiden ontzegd werd. In die jaren, 1640 of 1641, bezocht hij Friesland nogeens, omdat zijn zoon en diens echtgenoot dáár kort na elkander waren overleden. In Augustus 1642 vestigde hij zich te Rotterdam, bleef er tot Mei 1643 wonen en schijnt in dien tijd ook in Tiel gepreekt te heb-

ben, maar in 1643 verbond hij zich als predikant aan de gemeente Zalt-Bommel, waar hij tot zijn dood arbeidde. Tevens practiseerde hij aldaar als geneesheer en gaf aan jongelieden, die bij hem inwoonden, les in het Latijn, Grieksch, Hebreeuwsch en Arabisch. Johannis eindigde zijn veelbewogen leven in 1655, oud 75 jaar.

Na den dood van zijn eerste vrouw is Johannis nogeens gehuwd. Hij had een zoon, Johan Daniëls, wiens zoon, die steeds Johannes Snecanus genoemd wordt, eerst door zijn grootvader in Zalt-Bommel is opgevoed en later als Remonstrantsch predikant de gemeente Gouda gediend heeft van 1665 tot zijn emeritaat in 1713, waarna hij in 1722 stierf. Er moeten ook nog andere kleinzoons geweest zijn, namelijk Daniël, van wien verder niets bekend is, en misschien een Otto.

Eerst toen Johannis een rustiger werkkring ten deel viel, is hij ertoe gekomen, de vruchten van onderzoek en studie voor de pers gereed te maken, hoewel slechts enkele het licht hebben gezien. In 1638 werd aan hem en aan den Arnhemschen predikant Engelbertus van Engelen Sr. een herziening opgedragen van de kantteekeningen der nieuwe Staten-vertaling van den Bijbel. De aanteekeningen, door hen beiden gemaakt, werden aan Batelier, predikant te 's-Gravenhage, ter hand gesteld met de uitnoodiging, ze voor den druk gereed te maken (April 1646). In 1649 volgde de uitgave onder den titel *Klare wederlegginge enz.* (Rott.). Ook nam Johannis op verzoek der Broederschap de taak op zich, om met Naeranus de *Kerkelijke Historie* van Wtenbogaert in het Latijn te vertalen. Naeranus liet echter dit werk aan Johannis over, die op 6 Augustus 1652 kon berichten, dat hij de vertaling persklaar had. Om de een of andere reden is de uitgave echter niet doorgegaan en het handschrift, dat bij de Remonstrantsche Sociëteit berustte, schijnt ook verloren gegaan te zijn. Nog wordt gesproken over een tweetal geschriften, getiteld *Musageta* en *Metator*, die door Johannis zouden bewerkt zijn, maar het is niet zeker, of zij ook zijn uitgegeven; over het eerste heeft hij met den bekenden boekverkooper Blaau te Amsterdam onderhandeld. Wel heeft hij *Epicteti enchiridion* (Leid. 1634) het licht doen zien, dat M. Casaubonus en Is. Vossius ongunstig beoordeelden, maar blijkens verschillende herdrukken bij anderen meer waardeering gevonden heeft.

L i t t e r a t u u r : J. Reitsma, *Een verstooteling van de kerk* in *De Vrije Fries*, 3e reeks, dl. IV (1886), 61-144. - *Vad. Letteroefeningen*, 1829, II, 61-69. - Romein, *Pred. Friesl.*, 117, 179, 204, 303, 331, 333, 533. - Diest Lorgion, *Herv. K. in Friesl.*, 55-57, 74. - Cuperus, *Kerkel. lev. Friesl.*, II, 157. - Schotel, *Kerkel. Dordr.*, I, 119-124. - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H.K.*, II, aant., 181. - Knappert, *Gesch. N.H.K.*, I, 139. - Reitsma en v. Veen, *Acta*, VI, Reg. - *Stud. en Bijdr.*, III, 107-110. - *Arch. K.G.*, XIV, 225.

[Erasmus Johannis]

JOHANNIS (Erasmus) was een Brandenburger van geboorte en heeft te Leipzig gestudeerd. Volgens Sepp, die hiervoor echter geen bron opgeeft, heeft hij ook te Genève vertoefd en was met Beza bevriend. Vermoedelijk is hij daarna te Emden geweest en dezelfde als Erasmus Johannis, door Harkenroht onder de Emder predikanten vermeld. Meiners neemt evenwel aan, dat hij dat ambt daar niet bekleed heeft: volgens een bestaand protokol heeft Johannis op 18 November 1576 voor den kerkeraad belijdenis gedaan en betuigd, het met de leer, ceremoniën en orde der Emder kerk in alles eens te zijn; ook wordt daar vermeld, dat de kerkeraad op 26

Augustus 1577 besluit, acht dagen later over Erasmus Johannis' confirmatie te spreken, maar verder leest men niets daarvan. Hieruit meent Meiners te moeten afleiden, dat het beroep geen voortgang gehad heeft en Johannis naar de Nederlanden is gegaan, maar de reden is hem niet bekend. Misschien moet deze wel gezocht

worden in zijn onrechtzinnige denkbeelden, die hem later zooveel moeilijkheden berokkenden.

Johannes is daarna[1)] eenigen tijd werkzaam geweest aan het gymnasium, dat de Luthersche gemeente te Antwerpen had opgericht en waaraan Lubertus Florinus als rector verbonden was. In dien tijd gaf hij uit: *Manuale hominis Christiani e sacrae Scripturae insignioribus sententiis confectum et in 52 sectiones distinctum* (Antw. 1583), waarvan de inhoud afkeuring vond, terwijl de schrijver bovendien om de een of andere reden zich het ongenoegen van den Prins van Oranje op den hals haalde, zoodat hij Antwerpen moest verlaten. Hij begaf zich naar Leiden, vestigde zich met zijn gezin op de Hooigracht en liet zich op 14 September 1583 aan de Academie als theoloog inschrijven. In 't volgend jaar gaf hij een tractaat uit, getiteld: *Discursus*, *in quo demonstratur regnum Antichristi statim post apostolorum tempora coepisse et concilia omnia*, *ipsumque adeo Nicaenum*, *hac peste infectum fuisse*, waarvan een Fransche vertaling verscheen als: *Discours*, *où l'on fait voir clairement*, *que le règne de l'Antichrist commença à paraître dans l'Église immédiatement après la mort des Apôtres*, en dat ook in het Hollandsch uitkwam onder den titel: *Clare bewijsinghe dat d' Antichrist terstondt naer den doot der Apostolen beghonst heeft in der Kercke Christi te regneren*, *ende dat daerom alle de Conciliën ende Boecken der oudt-Vaderen*, *die van der tijdt der Apostolen af ghehouden ende gheschreven sijn*, *met veelderhande Antichristische dolinghen besmet sijn enz.* (1584). Volgens Johannis' eigen mededeeling aan Coolhaes was het boekje te Vianen gedrukt; van strekking en inhoud geeft Brandt een overzicht in *Reformatie*, I, 704-706. Ondubbelzinnig bleek uit den inhoud, dat de schrijver Sociniaansgezind was en verder kwam het uit, dat Johannis door bemiddeling van Caspar Coolhaes zijn boekjes aan den man zocht te brengen, die in zijn huis een grooten voorraad had zoowel van het *Manuale* als van de *Clare bewijsinghe.* Op aandringen van den Prins van Oranje wien de magistraat van Leiden in een uitvoerig schrijven, d.d. 9 Mei 1584, van een en ander verslag gaf, werd een aantal exemplaren in beslag genomen.

Beducht voor het verlies van zijn vrijheid, vluchtte Johannis, wiens vrouw kort te voren overleden was, uit Leiden en ontkwam aan de handen der justitie, omdat bij zijn vervolging, gelijk Brandt mededeelt, ‘bescheidenheidt gebruikt (werd) dat men hem t'elkens van d'eene stadt tot d'ander socht, en daer ter plaetse daer men wist dat hij vernacht had. Soo dat men hem in stilte self deed vluchten en 't landt verlaeten’. Hij trok over Amsterdam en Hamburg naar Krakau, heeft in Polen nog twee dagen met Faustus Socinus gedisputeerd en vestigde zich in Zevenburgen. Volgens Jöcher was hij aldaar predikant bij de Socinianen, volgens anderen verdiende hij de kost als corrector aan een drukkerij. Johannis overleed in 1590.

Behalve het bovengenoemde heeft hij nog in druk gegeven: *Antithesis doctrinae Christi et anti-Christi de uno vero Deo* en *Commentatio in apocalypsin.*

L i t t e r a t u u r : Sepp, *Staatstoezicht*, 20-24. - Knuttel, *Verb. boeken*, 59, 60. - Joosting en Knappert, *Schetsen u.d. Kerk. Gesch. v. Drente*, 15. - Meiners, *Oostvrieslandts Kerkel. Gesch.*, II, 427. - Brandt, *Reformatie*, I, 704-706. - Rogge, *Coolhaes*, II, 246. - Jöcher, *Gel. Lexicon*, II, 1947. - *Alb. Stud. L.B.*, 15. - *Nav.*, X, 156.

1) Paquot stelt, waarschijnlijk ten onrechte, zijn verblijf in Antwerpen vóór dat te Emden, dus vóór 1576; toen was het gymnasium der Luth. gemeente aldaar echter nog niet opgericht.

[Focco Johannis]

JOHANNIS (Focco), zie **FOCCO (Johannes).**

[Martinus Johannis]

JOHANNIS (Martinus) is waarschijnlijk degene, die op 22 November 1621 te Groningen als student werd ingeschreven, hoewel hij dan lang gestudeerd heeft of zeer jong naar de Hoogeschool is vertrokken. Hij aanvaardde namelijk in 1632 de Evangeliebediening te Kantens, arbeidde daar tot 1647 en stond verder tot zijn overlijden in 1668 te Middelstum. In 1649 en 1662 was hij als correspondent afgevaardigd naar de Zuid-Hollandsche synode. Hij is de schrijver van *Regel ofte richtsnoer des godzaligen wandels*, *aenwijsende een heylighe ordre van onse leven*, *hoe wij ons behooren te dragen in onse daegelijcksche omganck*, *uyt de Heylige Schrifture vergadert en t'samen gestelt* (Fran. 1655).

L i t t e r a t u u r : Brucherus, *Gedenkb.*, 121, 127. - Knuttel, *Acta*, III, 110; IV, 252. - *Alb. Stud. Gron.*, 11. - *Cat. Burgersd. en Niermans*, no. 7806.

[Nathanaël Johnson]

JOHNSON (Nathanaël) is een pseudoniem, waaronder een ‘even scherp en bitter als vuilaardig schimpschrift’ verscheen, getiteld: *Sententia Sociniana de sabbato et quarto praecepto inimica pietati*, *cum vindiciis expressi mandati de institutione diei Dominici.* Het kwam uit in 1659 en de schrijver noemt zich ‘s.s. theol. licentiatus’. Daarin worden Coccejus en Heydanus van socinianisme beschuldigd, hetgeen den eerste aanleiding gaf, onmiddellijk daartegen in 't licht te zenden: *Indignatio adversus personatum Nath. Johnsonum.* Hierin noemt hij Johnson een alumnus der Leidsche hoogeschool en volgens Vriemoet (*Ath. Fris.*, 323) moet het een dr. theol. Paschasius geweest zijn. Waarschijnlijk wordt hiermede Johannes Paschasius bedoeld, die op 11 April 1659 als theol. cand. in het Leidsche *Alb. Stud.* staat ingeschreven, dus in hetzelfde jaar, waarin het schimpschrift verscheen. Mogelijk is deze dezelfde als J. Paschasius, die in 1643 als predikant te Ankeveen kwam, waar hij in 1670 overleed, daar deze op de predikantenlijst als *Dr.* Paschasius voorkomt en dus de door Vriemoet bedoelde theol. doctor zou kunnen zijn. Misschien heeft hij zich voor zijn promotie aan de Hoogeschool te Leiden laten inschrijven. In 1661 diende de Ankeveensche predikant bij de Utrechtsche synode een klacht in over stoutigheden der papisten aldaar, welke zaak nog in de acta dier Synode van 1662 en 1663 voorkomt en waarvan ook in de acta der Zuid-Hollandsche synode melding wordt gemaakt.

L i t t e r a t u u r : Duker, *Voetius*, II, 218. - V. Veen, *Zondagsrust*, 123. - Schotel-Rogge, *Openb. Eeredienst N.H. Kerk*, 184. - Cramer, *Heydanus*, 39. - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H.K.*, II, aant., 301. - Knuttel, *Acta*, IV, 339. - *Alb. Stud. L.B.*, 471.

[Roelof Agges Joncker]

JONCKER (Roelof Agges) was in December 1699 leeraar geworden bij de Doopsgezinde gemeente der Dantziger Oude-Vlamingen (een afdeeling der Oude-Vlamingen of Huiskoopers, zie: Hoekstra, *Beginselen en leer der oude Doopsgezinden*, blz. 191, en Blaupot ten Cate, *Groningen*, I, 100, 101) te Oldemarkt bij Giethoorn, welke gemeente zijn vader en grootvader ook reeds bediend hadden. Hij bleef hier werkzaam tot 1712 of 1713, toen hij beroepen werd naar Nieuwvliet

of Cadzand (Zeeuwsch-Vlaanderen) en zich te Groede vestigde. Zoowel deze als zijn vorige gemeente had met geldgebrek te kampen, zoodat grootere gemeenten telkens met subsidie moesten bijspringen en op 7 Februari 1713 meldt Joncker aan een ambtgenoot te Vlissingen, dat hij van de Amsterdamsche gemeente een toezegging van *f* 50. - 's jaars voor zes jaren ontvangen heeft, 'doch onder conditie soo lang ick hier bin en myn wel compoteer'. Joncker was namelijk aan den drank verslaafd, wat zijn schorsing in de bediening ten gevolge had. Hierover ontstonden moeilijkheden met zijn gemeente, die zich om raad wendde tot de broeders in Vlissingen, Middelburg en Aardenburg, 'ten einde in rust en vrede te geraken met den gewezen leeraar R.A. Joncker, die nu eeni-

gen tijd zoodanig een leven heeft gewandeld, ja dat niet betamelijk en was een broeder geheeten te worden'. Toch is hij weer in den dienst hersteld en gaat Amsterdam met subsidieeren voort, hoewel er in 1729 weer moeilijkheid ontstaat over den verkoop van een stuk land, naar aanleiding waarvan men hem zwaar beschuldigt. In 1730 is Joncker overleden, want den 2en April van dat jaar wordt dit door de gemeente aan Amsterdam medegedeeld, tegelijk met een verzoek, om haar van een nieuwen leeraar te voorzien.

Joncker heeft in druk gegeven: *Mennoniste vrageboeck behelsende de twaalf artyckelen des geloofs in sodanigen order als deselve in de vergaderinge der doopsgesinden genaemt de Huyskopers geleert wort* (Steenw. 1708) en een bundel, getiteld: *Eenige psalmen des propheeten Davids. Op soodaenige wijsen als bij de Boeren en Zeeluy veel bekent zijn*; *nieuwelijcks in dicht gestelt* (Steenw. 1709). Gelijk vóór en na hem geschied is, poogt hij aldus de geestelijke liederen bij het volk ingang te doen vinden, maar het blijft zonderling en klinkt banaal, als hij psalm XV laat zingen op de wijze van 'een rijken graef in sijner bosschaetje', of psalm XXX op: 'daer waren drie jonge maegden' en psalm XXXIII op die van 'liefhebbers die de zee bemint'.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. (waar hij onjuist: Q.A. Joncker genoemd wordt). - Blaupot ten Cate, *Groningen*, I, 220. - *Doopsgez. Bijdr.*, 1878, 12; 1889, 110, 111. - *Inventaris Arch. Dpsgez. gem. te Amst.*, II, le afd., blz. 249-251, 318. - *Cat. Dpsgez. Bibl.*, 292.

[Johannes Hendrik Jonckers]

JONCKERS (Johannes Hendrik) was de zoon van A. Jonckers en L. Graadt en werd in Februari 1818 te Heteren geboren, waar zijn vader van 1798 tot zijn overlijden op 3 October 1840 de Evangeliebediening waarnam. Johannes Hendrik studeerde te Leiden, waar hij zich op 16 Juli 1834 als student liet inschrijven, werd in Juni 1840 candidaat bij het Provinciaal kerkbestuur van Zuid-Holland en op 13 November d.a.v. tot opvolger van zijn vader beroepen. Den 7en Februari 1841 door zijn broeder Roelof bevestigd, diende hij de gemeente Heteren tot zijn emiritaat, dat op 1 Augustus 1886 inging en overleed in hoogen ouderdom op 28 Januari 1900.

Zijn geschriften, waarbij hij zich haast uitsluitend op historisch terrein beweegt, zijn: *Schaduwbeelden van den voortijd. Vier historische novellen* (Arnh. 1860). - *Alkmaar ontzet en twee andere historische novellen* (Arnh. 1861). - *Tafereel der Noord- Nederlandsche geschiedenis*, 2 dln. (Sneek 1864). In de *Geldersche Volksalmanak* werd door hem jaarlijks de *Geschiedenis der Over-Betuwe* vervolgd, terwijl hij onder het pseudoniem J.J. in de Betuw verhalen gaf in het 5e deel van het *Nederlandsch Magazijn* (Amst. 1837). Bovendien gaf hij in verschillende jaarboekjes en tijdschriften tal van novellen, gedichten, historische en godsdienstige opstellen.

L i t t e r a t u u r : Frederiks en v.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, 395. - V. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.*, I, 66. - *Alb. Stud. L.B.*, 1303.

[Roelof Hendrik Graadt Jonckers]

JONCKERS (Roelof Hendrik Graadt), oudere broeder van den voorgaande en op 17 September 1805 te Heteren geboren, studeerde te Utrecht, waar hij op 9 Juli 1823

werd ingeschreven, en is in 1829 door het Provinciaal kerkbestuur van Overijsel tot den predikdienst toegelaten. Op 1 Juni 1830 te Huissen beroepen, deed hij den 8en Augustus d.a.v. aldaar zijn intrede en diende deze gemeente tot zijn overlijden op 10 December 1866. Zijn echtgenoote en een dochter overleefden hem.

Evenals bij zijn broeder, had de geschiedenis meer aantrekkelijkheid voor hem dan de

godgeleerdheid, maar ook de dichtkunst vond in hem een beoefenaar. Oorspronkelijke werken van zijn hand zijn: *Gedachten bij het einde van het jaar* (Nijm. 1837). - *Aulularіae finis supposita* (Arnh. 1840). - *Stefanus*, *eerste Christen-Martelaar. Dichterlijk verhaal* (Nijm. 1841). - (Met O.G. Heldring) *De Veluwe. Eene wandeling* (Arnh. 1841). - *Bato en zijn stad* (Nijm. 1845). - *Feestrede op de bevrijding der stad Nijmegen door Prins Maurits* (Nijm. 1846). - *Verblijf van Prins Willem V op den burgt te Nijmegen* (Nijm. 1847). - *Frederik Hendrik vóór twee eeuwen*, *als bevestiger van Neêrlands staat* (Nijm. 1848). - *De brief van Jacobus in dichtmaat gebragt* (Dordr. 1854). - *Huissen*, *eene stad des vredes* (Dordr. 1856). Bovendien vertaalde hij in dichtmaat: T. Tasso, *Verlost Jeruzalem* (Nijm. 1834). - E. Schulze, *De betooverde roos*, *dichterlijk verhaal* (Nijm. 1835). - Relands *Galatéa.* Uit het Lat., met aant. (Utr. 1837). Verder plaatste hij in *Godg. Bijdr.* van 1839: *De invloed van Willem III op de Engelsche kerk* en in *Boekz.*, 1847*b*, 446 vv.: *Verschil van gevoelen van Jezus en de Apostelen met de latere Christenkerk over de kleederdragt.*

L i t t e r a t u u r : Frederiks en v.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, 395. - Sepp., *Bibl. Kerkgesch.*, 232, 380. - *Alb. Stud. Rh -Traj.*, 244.

[Elias Joncourt]

JONCOURT (Elias of **Elie de),** zoon van Pierre (die volgt), is in 1697 geboren en op 10 September van dat jaar gedoopt te Middelburg, waar zijn vader toen predikant bij de Waalsche gemeente was. Deze opgave in het *Biogr. Wdb.* van Frederiks en V.d. Branden, komt overeen met drie inschrijvingen als student te Leiden (*Alb. Stud.*, 837, 861, 938); de mededeelingen van Haag en V.d. Aa, dat hij te 's-Gravenhage geboren zou zijn, en wel in 1707 of omstreeks 1700 zijn hoogstwaarschijnlijk foutief: slechts ééne opgave in het Leidsche Album (kol. 846) noemt hem Haga-Batavus, maar daar is ook de leeftijd (20 jaar, op 11 Juni 1716) onjuist opgegeven. De vergissing zal wel ontstaan zijn, doordat zijn vader reeds in 1699 van Middelburg naar den Haag gegaan is en vooral als Haagsch predikant zich bijzonder bekend gemaakt heeft. Ook het bericht van zijn overlijden in 1765, in de *Boekzaal* opgenomen, spreekt van zijn ‘ouderdom van omtrent 69 jaar’, dat waarschijnlijk als ‘in zijn 69e jaar’ moet gelezen worden, zoodat 1697 vrij zeker als zijn geboortejaar en Middelburg als zijn geboorteplaats kan aangemerkt worden.

Op 30 Augustus 1714, 11 Juni 1716 en 16 Februari 1719 staat Elias de Joncourt als student te Leiden ingeschreven, maar het is niet zeker, of hij hier meester in de vrije kunsten en doctor in de wijsbegeerte geworden is. In 1722 aanvaardde hij de Evangeliebediening als tweede predikant bij de Waalsche gemeente te 's-Hertogenbosch, terwijl hij in 1737 een aanstelling als eerste predikant aldaar ontving. Zijn kennis van wis- en natuurkunde was oorzaak, dat de Magistraat hem gaarne op zijn aanbod, den 10en Juli 1730 tot hoogleeraar in die vakken aan de illustre school aanstelde, welk ambt hij op 2 Augustus 1731 aanvaardde met een *Oratio in laudem matheseos universae et singularum ejus partium.* Toen Lucas van Eybergen (zie *boven*, II, 793) in 1738 overleed, ontving De Joncourt een rijks-jaarwedde van 250 gulden. Den 20en Mei 1748 nam hij uit zijn beide betrekkingen ontslag en ontving emeritaat, ‘met het volkome genot van zijne jaarlijksche wedde, zo in qualiteit van predikant als in die van professor zijn leven lang gedurende’. Hij predikte op 21 Juli 1748 afscheid en vestigde zich in den Haag, waar hij één der leermeesters van Prins

Willem V werd en in September 1765 (niet, zooals veelal wordt opgegeven, in 1770) overleed.

E. de Joncourt heeft zich vooral als vertaler van vele werken bekend gemaakt, hoewel hij ook enkele oorspronkelijke geschriften het licht deed zien, nl. *Israëlitarum epinicium in occasum regis regnique Babylonici; accedit canticum Mahaloth* (Sylv. Duc. 1750). - *Traité sur*

la nature et les principaux usages de la plus simple espèce des nombres trigonaux (la Haye 1762). Dit werk is eerst in het Latijn uitgegeven en door De Joncourt zelf vertaald. - *Keurdichten*, *vermeerderd met de stad Godes*, *in drie zangen* ('s Hage 1762). - *Oeuvres diverses*, 2 vol. (la Haye 1764; herdr. ald., 1776). Hierin komen oorspronkelijke en vertaalde werken voor. - Hij vertaalde uit het Engelsch: Sherlock, *Traité de la Providence* (la Haye 1721); *Préservatif contre le papisme* (la Haye 1721); *Sermons sur divers textes importans de l'Écriture sainte*, 2 vol. (la Haye 1723). - Lucas, *Sermons sur la mort et le jugement* (la Haye 1725; Utr. 1734). - Berkeley, *Alciphron ou le petit philosophe*, 2 vol. (la Haye 1734). - *Voyage fait par G. Anson autour du monde* (Amst. 1749, 1751; een nieuwe druk herzien door Gua de Malves verscheen te Parijs in 1750). - *Spectateur anglais*, T. VII et VIII (Amst. 1750, 1754). - Pemberton, *Élémens de la philosophie newtonienne* (Amst. 1755). - Fordyce, *Élémens de philosophie morale* (la Haye 1756). - Sauderson, *Élémens d'algèbre*, *augmentés de quelques remarques*, 2 vol. (Amst. 1756). - *Nouvelle Bibliothèque anglaise*, 3 vol. (la Haye 1756, 1757). - Lyttleton, *Dialogues des morts* (la Haye 1760). In hetzelfde jaar verscheen een vertaling van hetzelfde werk door Des Champs. - Uit het Latijn vertaalde hij: 's Gravesande, *Élémens de physique démontrés mathématiquement et confirmés par des expériences*, 2 vol. (Leyde 1746), terwijl hij in Nederlandsche dichtmaat overbracht: Pope, *Het algemeen gebed en de stervende Christen tot zijne ziel* ('s Hage 1760), wiens *Oeuvres diverses*, 6 vol. (Amst. 1754, 2e en 3e dr. ald. 1763 en 1767) hij ook uitgaf en gedeeltelijk vertaalde. Bovendien werkte hij sinds 1729 mee aan het *Journal littéraire de La Haye*, dat sinds 1713 verschenen was en in 1733 opnieuw werd ondernomen door 's Gravesande, Marchand e.a. onder den titel: *Journal historique de la république des lettres*, verleende zijn hulp bij de vertaling uit het Engelsch van *l' Histoire universelle* (Amst. 1742 en volg. jaren), aan die van *Le Livre de Job*, uit het Latijn van Schultens (Leyd. 1748) en redigeerde met anderen de *Bibliothèque des sciences et des beaux-arts* (la Haye 1754 en volg. jaren). Onzeker is, of hij de vertaler is van een werk van 's Gravezande, namelijk: *Introduction à la philosophie* (Leyd. 1737; 2e dr. 1748; 3e dr. vermeerderd door Allamand, 1756).

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Frederiks en V.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, 395. - Haag, *La France Protestante*, VI, 82, 83. - Sepp, *Godg. Ond.*, II, 116. - V.d. Aa, *Leven van Willem V*, I, 98. - *Boekz.*, 1746*b*, 233; 1748*a*, 731; 1765*b*, 239.

[Pierre de Joncourt]

JONCOURT (Pierre de), vader van den voorgaande, was predikant te Clermont in Beauvaisis, toen hij nog vóór de herroeping van het edict van Nantes, misschien omdat hij een vervolging voorzag, naar de Nederlanden kwam, om een beroep naar de Waalsche gemeente te Middelburg op te volgen, dat in October 1677 op hem was uitgebracht. Misschien is hij reeds vroeger in ons land geweest, want op 3 September 1669 wordt te Groningen als theologisch student ingeschreven: ‘Petrus de Joncourt, Quintinianus Picardus’, dus afkomstig van St.-Quentin in Picardië. Mogelijk is hij naar Groningen gekomen, omdat Maresius of Des Marets aldaar het hoogleeraarsambt bekleedde; deze toch was geboren te Oisemont in Picardië, dus uit dezelfde landstreek afkomstig.

Den 20en April 1678 verschijnt De Joncourt op de Waalsche synode, waar hij als leeraar bevestigd wordt en dient de gemeente Middelburg tot hij, na op 25 Maart 1699 bij de Haagsche gemeente beroepen te zijn, aldaar den 23en Augustus d.a.v. het dienstwerk aanvaardt en werkzaam blijft tot zijn overlijden op 8 September 1720. De opgave van zijn sterfjaar bij V.d. Aa en Haag (1725) en Glasius (1721) zijn dus onjuist. Hij wordt algemeen geroemd als één der beste kanselredenaars, scherpzinnig, met een levendige verbeeldings-

kracht en bijzondere vastheid van karakter. Toch geven zijn levensbijzonderheden aanleiding, hem niet zoo onverdeeld gunstig te beoordeelen.

Als schrijver deed De Joncourt zich het eerst kennen door de uitgave van *Réflexions et méditations chrétiennes sur divers sujets*, *et particulièrement pour consoler et pour instruire ceux qui se disposent à prier et à communicer* (Amst. 1697). In datzelfde jaar werden zijn denkbeelden over de sacramenten door één zijner buitengewone ambtgenooten (gevluchte Fransche predikanten, die een deel van den dienst waarnamen) A. Signard, van den kansel bestreden; de Joncourt kende namelijk aan de sacramenten geen ‘valeur sanctifiante par eux-mêmes’ toe, maar achtte ze slechts ‘des sceaux et des gages médiats de la grêce’. De Waalsche synode bemoeide zich met de zaak, keurde ‘la nouvelle méthode’ van den Middelburgschen predikant af en verlangde, dat hij zich zou ‘conformer au language de la Confession de foi et du Catéchisme’. Toch verdacht men hem niet van heterodoxie en De Joncourt legde zich bij het oordeel der Synode neer.

Een storm van verontwaardiging verwekte hij echter een tiental jaren later, toen hij, als Haagsch predikant, naamloos een geschrift in 't licht gaf, waarvan hij spoedig als de schrijver bekend stond, en dat getiteld was: *Entretiens sur les différentes méthodes d'expliquer l'Écriture et de prêcher, de ceux qu'on appelle Coccéiens et Voetiens dans les Provinces Unies* (Amst. 1707). Het boekje bevat vier samenspraken tusschen Eudoxe, Philalèthe en Neophile over den oorsprong der geschillen ‘wegens de Kartesiaansche en Kokceaansche nieuwigheden’, over de ‘schaduwen, voorbeelden en allegoriën in de Wet’, over de verklaring daarvan en over de profetieën, maar het geheel is een scherpe aanval op Coccejus en zijn aanhangers ‘met eene bitterheid van geest, welke alles te boven ging’. Deze qualificatie van Ypey en Dermout wordt door Knappert zéér verzacht, als hij De Joncourt roemt om zijn ‘goed versneden pen’, ook getuigt, dat hij ‘op aangename wijze goede dingen zegt’ en vervolgt: ‘Terecht verwijt hij den coccejanen hunne teugellooze verbeelding in de typologie’. Maar de wijze waarop hij Coccejus aanvalt, terwijl hij vooraf belooft, niet persoonlijk te zullen zijn, is zelfs voor die tijden, waarin men weinig kieskeurig was in zijn uitlatingen tegenover tegenstanders, wel heel kras te noemen. Coccejus was, volgens De Joncourt, een godvruchtig en deugdzaam man, maar niet wetenschappelijk, duister, slecht van smaak en met ‘un défaut spécifique dans ses singularitez, généralement destituées de lumière, de solidité et d'utilité’. De Coccejanen kwamen er natuurlijk ook niet beter af: zij waren onnoozele weetnieten, wier gevoelens verwant waren met die van dwaalgeesten als hebraïsten, spinozisten en dergelijke; zij versterkten libertijnen en vrijgeesten in hun ongeloof, bewerende dat er in den Bijbel niets zekers gevonden wordt. Inderdaad maakt De Joncourt's geschrift een hoogst onaangenamen indruk, wat niet alleen blijkt uit den tegenstand, dien hij zelfs bij Voetianen vond en uit de veroordeeling door de Waalsche Synode, maar ook een vrij neutraal beschouwer als de Boekzaal-criticus, acht, dat De Joncourt's ‘oogmerk niet geweest is te bouwen, maar te breeken’. Hij noemt hem liefdeloos, onwaar, stekelig en driftig en meent, dat De Joncourt ‘nimmer zal konnen aantoonen, dat een bedienaar van 't Evangelië meer bevoegt is, om een snorker, een quaatspreeker, een komediant, een Janpottagie, een Hokus Bokus, een Arlequin (om nu niet te zeggen een volslagen leugenaar) te wezen dan een ander’ (*Boekz.*, 1707*b*, 503).

Dat de Coccejanen, door dezen aanval geprikkeld, hem het antwoord niet schuldig bleven, is te begrijpen. De Leidsche hoogleeraar S. van Til gaf een *Antidotum viperinis*

morsibus D.J. oppositum (Lugd. B. 1707), door J. Janssonius (zie *boven*, s.v.) vertaald als: *Tegengift tegen de addersteken van P. de Joncourt* (Utr. 1708), en J. d'Outrein, predikant te

Dordrecht, schreef zijn *Brief aan een vriend nopens het boek van Mr. de Joncourt, over de verscheide wijzen van 't verklaren der H. Schrift, nevens een voorberigt en Joncourtiana* (Dordr., 1707), gevolgd door een *Nabericht op sijnen brief nopens de samenspraken van Mr. Joncourt*, alles ter wederlegging van de beschuldigingen, tegen Coccejus en zijn aanhangers ingebracht. Maar zelfs Jacobus Fruytier, predikant te Rotterdam, en overtuigd Voetiaan, keerde zich tegen De Joncourt en publiceerde een *Dankadres aan de Heeren S. van Til en J. d'Outrein over hunne schriften* (Rott. 1707), ook met de bedoeling om een verzoening tusschen Coccejanen en Voetianen te bepleiten; over de geschriften, die hiervan het gevolg waren, zie *boven*, III, 138. Behalve deze bestrijdingen door bekende mannen, verschenen nog twee anonyme boekjes, nl. *Justification de feu M. Coccejus et de sa doctrine* (Amst. 1707) vertaald als: *Verdediging van de eer en leer van Coccejus tegen 't boek van Joncourt*, en *Le chef des moqueurs démasqué par Néophile l'Alethée* ('s Grav. 1707), dat ook in 't Hollandsch is uitgegeven onder den titel: *Jock en ernst of korte samenspraak over Mr. Joncourt.* De schrijver van dit laatste was J.H. Coccejus, de zoon van den aangevallen hoogleeraar. In deze boekjes wordt De Joncourt ‘vry onzagt geroskamt’.

Intusschen had de Waalsche Synode zich ook met de zaak bemoeid; reeds in Mei 1707 werd De Joncourt door haar ter verantwoording geroepen en in volgende zittingen de kwestie verder behandeld, totdat hij op 25 April 1708 in zijn bediening geschorst werd tot den tijd, dat hij zijn kwetsende uitlatingen zou herroepen hebben. Zijn satyrieke toon, waar het ernstige zaken betrof, de wijze, waarop hij woorden uit de Schrift misbruikt had, en de scherpe, liefdelooze beoordeeling van achtenswaardige leeraars der kerk maakten, volgens de Synode, zulk een vonnis noodig. De Joncourt, niet dadelijk tot toegeven bereid, liet een *Lettre de plainte aux églises Wallonnes des Pays-Bas* (la Haye 1708) drukken, waarin hij zich over de aanvallen, die hij te verduren had gehad, beklaagde, waartegen Van Til een *Ernstige aanspraak aan M. Pieter de Joncourt* (Leyden 1708) en d'Outrein een *Kortbondig antwoord op het klaagadresse van Mr. de Joncourt* (Dordr. 1708) uitgaf. Ook poogde De Joncourt zich te rechtvaardigen door het publiceeren van een *Brief, waarin hij verslag doet van het gepasseerde in 't Synode te Uytrecht, over 't boek genaamt Samenspreking over de verscheyden wijsen van de Schriftuur uyt te leggen enz.* ('s Grav. 1708), maar het einde was, dat hij zich op 11 September 1708 aan den eisch der Waalsche Synode onderwierp, alle ergelijke uitingen herriep en weder in zijn bediening hersteld werd.

Nog in 1707, terwijl de Synode over zijn zaak vergaderde, had De Joncourt het noodig geacht, zijn standpunt te verduidelijken door de uitgave van *Nouveaux entretiens sur les différentes méthodes d'expliquer l'Écriture etc.* (1707), waarvan een vertaling verscheen als: *Nieuwe samensprekingen over de samensprekingen van Philalete, rakende de verscheyde methoden van de schriftuur uyt te leggen enz.* (Hoorn 1707), waarin de toon minder scherp was, maar dat toch nog de verklaring inhield, dat de Coccejanen verder van de Kerk afweken dan de Remonstranten en dat eerder met de laatsten dan met de eersten een vergelijk zou zijn te treffen. Ook dit geschrift bleef niet onbeantwoord: de Groningsche hoogleeraar J. Braunius schreef daartegen een *Avertissement nécessaire aux églises* (Amst. 1708), waarin hij De Joncourt een onruststoker noemde, die de tijden van de Remonstrantsche en Contra-Remonstrantsche twisten wilde doen herleven. Hierop is echter geen antwoord gevolgd. Toch had de geheele zaak voor De Joncourt nog een ander gevolg: de Staten van Holland toonden zich ook verontwaardigd over zijn aanval op Coccejus en achtten

(15 Juni 1708) zijn boek ‘een twistballe’, waarin gevonden worden ‘veele schaadelijke en oproerige stellingen’, waarvan zij betreurden, dat ‘selfs tot een schandaal van onse Religie een comme-

die daar teegens was uitgegeeven geworden'. Gecommitteerde Raden ontvingen de opdracht, De Joncourt's tractement voor één jaar in te houden (17 Juli 1709), waartegen hij wel een request inzond, maar het gevolg daarvan is niet bekend. Een gelijkluidend oordeel als dat der Staten van Holland, gaven Gedeputeerden der stad Leiden over het boek van De Joncourt, gelijk blijkt uit een handschrift, vermeld in Burgersdyk en Niermans' *Bibliotheca theologica et philosophica*, no. 7815.

Behalve de meer bekende, boven genoemde vlugschriften over de zaak van De Joncourt, moeten er nog andere verschenen zijn, die in het *Naamreg.* van J. van Abkoude meest in verkorten titel worden genoemd. Het zijn: *Joncourt veroordeelt en beschouwd* ('s Grav. 1709). - *Consideratien op den brief van M. de Joncourt.* - *Bedenkingen over de Consideratien gemaakt op den brief van Joncourt.* - V.D.M., *Onpartijdig oordeel over de schriften van de Kerke van d'Outrein en Joncourt.* - *Joncourt veroordeelt en beschaamt door de handeling van de Synodens.* - *Korte aanmerkingen over verscheide Schriften van geleerde mannen bij occasie van de tractaaten van Joncourt.* - *Brief aan N.N. over Joncourt*, *aanmerkingen over 't boek van P. Hamer.* Dit boek van Hamer (zie *boven*, III, 491, 492) is zijn *Brief ter verdediging der prophetische aanmerkingen enz. in het wonderjaar 1702 tegen de aanvallen van Joncourt* (1708).

Nadat de storm tegen De Joncourt, door hemzelf verwekt, gestild was, heeft hij zich verder rustig gehouden en nog de volgende werken het licht doen zien: *Pensées utiles aux Chrétiens de tous les états* (la Haye 1710). - *Lettres sur les jeux de hasard* (la Haye 1713; 2e dr. 1714). Deze brieven, vier in getal, zijn bij den tweeden druk vermeerderd met een vijfde over *l'Usage de se faire céler pour éviter une visite incommode*, wat de schrijver een zonde noemt. De eerste brieven zijn vooral gericht tegen La Placette, die het hasardspel alleen schadelijk acht om de verkeerde dingen, die het met zich kan brengen, terwijl De Joncourt het absoluut veroordeelt, omdat het krachtens zijn aard veroordeelenswaardig is. La Placette verdedigde zich tegen deze meening, wat De Joncourt aanleiding gaf tot het schrijven van een *Nouvelle lettre sur les jeux de hasard pour servir de réplique à la défense de M. de La Placette* (la Haye, 1713; 2e dr. ald., 1714). - *Lettres critiques sur divers sujets importans de l'Écriture Sainte* (Amst. 1715). - Een uitgave der *Psaumes* (Amst. 1716). - *Considérations sur l'origine de Job et la vérité de son histoire etc.* (la Haye 1720). Na zijn dood verscheen nog: *Entretiens sur l'état présent de la religion en France*, *où l'on traite amplement de l'autorité des papes et de ses fondemens* (la Haye 1725).

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i, v. - Glasius, *Godg. Ned.*, I, 296, II, 183. - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H.K.*, III, 178 vv. - Ypey, *Kr. kerk 18e e.*, VII, 233 vv. - Knappert, *Gesch. N.H.K.*, II, 8-11. - Reitsma, *Herv. en Herv. K.*, 672. - Schotel, *Kerkel. Dordr.*, II, 53, 54, 147. - Haag, *La France Protestante*, VI, 83, 84. - Knuttel, *Verb. boeken*, 60. - Nagtglas, *Levensber.*, I. 490. - Hartog, *Predikk.*, 154. - Sepp, *Staatstoezicht*, 105, 106. - Kühler, *Socinian.*, 251. - Poujol, *Hist. et Infl. des Egl. Wall. d.l. Pays-Bas*, 137, 154, 168, 180-182, 192. - *Bull. Egl. Wall.*, I, 99; III, 53. - *Alb. Stud. Gron.*, 104.- Abkoude, *Naamreg.*, 180; aanh., 108. - *Boekz.*, 1698*b*, 373; 1707*a*, 169; 1707*b*, 499 vv., 557.

[Arnoldus de Jong]

JONG (Arnoldus de), den 14en April 1802 te Leeuwarden geboren, studeerde aan het Doopsgezind Seminarium te Amsterdam, waar hij tot proponent werd bevorderd en diende achtereenvolgens de Doopsgezinde gemeenten van Surhuisterveen (1826-1827) en Dantumawoude van November 1827 tot zijn plotseling overlijden op 22 Mei 1854. Hij was gehuwd met Anna Fontein; zijn jongste zoon Dirk Fontein de Jong was eenige jaren bestuurder en in 1896 voorzitter der Friesche Doopsgezinde Sociëteit, terwijl een kleinzoon en

naamgenoot de Broederschap diende als predikant te Noordhorn (1898), Hindeloopen (1910) en Broek op Langendijk (sinds 1914).

Van De Jong's hand is in dichtmaat verschenen: *Almede en Engelman van Horstell. Oostfriesche legende*, 2 dln. (Fran. 1832). - *God met ons. Dichtstuk* (Fran. 1833).

L i t t e r a t u u r: Frederiks en v.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, 396. - *Doopsgez. Bijdr.*, 1861, 132.

[Jacobus de Jong]

JONG (Jacobus de), zie: **JONGE (Jacobus de).**

[Jacobus de Jong]

JONG (Jacobus de), in 1837 te Zevenaar geboren, bezocht het gymnasium te Amersfoort en liet zich op 24 Juni 1854 te Utrecht als student inschrijven. In 1860 tot proponent bevorderd, aanvaardde hij den 24en Februari 1861 de Evangeliebediening te Zuiderwoude, ontving op 19 Juli 1863 een beroep naar Nieuwe Niedorp en deed er op 18 October d.a.v. intrede, na één week tevoren te Zuiderwoude afscheid gepreekt te hebben. Op 10 Juli 1869 tot predikant in Oost-Indië benoemd, hield De Jong op 31 October van dat jaar zijn afscheidsrede te Nieuwe Niedorp en werd op 18 November te 's-Gravenhage in zijn nieuw ambt bevestigd. Achtereenvolgens stond hij te Bandjermassing (1870), Padang (Febr. 1874), ging in 1880 met verlof naar Nederland, en diende daarna nog de gemeenten Salatiga (1881) en Soerabaya (1890). In 1891 ontving hij op zijn verzoek eervol ontslag, werd op 20 Maart 1892 predikant te Heer-Hugowaard, maar nam met ingang van 1 September 1893 zijn emeritaat. Toch verbond hij zich den 10en Juni 1894 weer aan de gemeente Barchem, waar hij arbeidde tot zijn overlijden op 8 Februari 1895. Hij schreef *Schetsen van Sumatra's Westkust*, die opgenomen zijn in de *Haarlemmer Courant* van 1881.

L i t t e r a t u u r: Van Troostenburg de Bruyn, *Biogr. Wdb. O.I. Pred.*, 218. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, 398.

[Jan de Jong]

JONG (Jan de) heeft zich bekend gemaakt als voorganger van een afgescheiden gemeente te Leeuwarden, die onder den katechizeermeester Jelle Corvinus in 1800 aldaar ontstaan was. De aanleiding daartoe was het bedanken van Ds. A. Brink voor een beroep naar Dordrecht, die daarbij de voorwaarde gesteld had, dat in één der kerken te Leeuwarden, waar van oudsher dezelfde predikant tweemaal 's Zondags den dienst leidde, thans slechts éénmaal gepredikt zou worden. De kerkeraad had dit goedgevonden, tot misnoegen van velen, die in bedoelde kerk een vaste plaats hadden en nu den predikanten de genomen beslissing verweten. De oorzaak lag echter dieper, velen nl. konden zich met de prediking der leeraren niet meer vereenigen. De ontevredenen stichtten nu een afzonderlijke ‘Nieuwe Hervormde’ gemeente, die ‘zonder vlek of rimpel’ zou zijn, een huis midden in de stad werd tot kerk vertimmerd en Corvinus tot predikant aangesteld. Spoedig daarna koos de gemeente een tweeden predikant, nl. Jan de Jong, een bakkersknecht, waarschijnlijk te Leeuwarden geboren,

die niet alleen in de stad grooten toeloop bij zijn prediking had, maar in de week de provincie doorreisde, het woord voerend in lokalen en schuren, soms ook in de kerken zonder toestemming van den kerkeraad.

Twee jaar lang bloeide de nieuwe gemeente, die onder het volk als de 'pepernotenkerk' bekend stond en vertakkingen over heel Friesland had, ondanks het voorzichtig vermanend woord van den oudsten Leeuwarder predikant M. Eppens (zie *boven*, II, 764-766), neergelegd in: *De voor- en nadelen van het zooveel geruchts makend Oeffeningswerk*, *onderzocht*, *getoetst en tot behoorlijke bepalingen gebracht* (Leeuw. 1801). Anonym werd dit bestreden in: *De vrijheid der godsdienstige oeffeningen betoogd*, *benevens een brief raakende de zaak*

van Jan de Jong, en een naricht wegens Jelle Corvinus (Leeuw. 1801). Verschillende kerkeraden, vooral die van Leeuwarden, richtten zich echter tot het departementaal bestuur van Friesland, zich beklagend over de onrust en wanorde, die De Jong in hunne gemeenten veroorzaakte, hetgeen ten gevolge had, dat de regeering bij besluit van 23 December 1802 op zware boete verbood, in de kerkgebouwen godsdienstige bijeenkomsten te houden zonder goedvinden van predikant en kerkeraad, terwijl voor zulke bijeenkomsten, in bijzondere huizen of schuren gehouden, behalve evengenoemde goedkeuring, ook die van den drost of het gerecht vereischt werd. De nieuwe gemeente te Leeuwarden hield daardoor op, te bestaan, maar de leden stelden De Jong financiëel in staat, predikant te worden, om aldus hun beginselen te kunnen verbreiden. Na eenige voorbereiding ging deze aan de academie te Franeker studeeren en legde op 3 October 1808 met goed gevolg voor de classis Franeker het praeparatoir examen af, hoewel hij zich reeds op 25 April van dat jaar met een ander student tot de classis gewend had met het verzoek, op Pinkster-Dinsdag geëxamineerd te worden. Zijn lotgenoot legde op dien bepaalden dag het examen af, maar ‘de volvoering’ van De Jong's examen ‘bleef door zekere omstandigheden tot October verhinderd’ (*Boekz.*, 1808*b,* 470). Reeds op 20 October 1808 ontving hij een beroep naar Gaastmeer, deed er den 13en November intrede en bleef er tot 28 April 1811, toen hij naar Surhuisterveen vertrok. Hier stond hij van 12 Mei 1811 tot 1 November 1818 en deed den 15en van die maand intrede te Sint-Jansga, dat hem op 30 Juni 1818 beroepen had. Nog enkele jaren mocht hij in deze laatste gemeente werkzaam zijn en overleed op 16 Februari 1821, ruim 48 jaar oud. Ypey en Dermout deelen mede, dat hij aan de verwachting zijner begunstigers beantwoord heeft en ‘bij velen eene vijandschap tegen allen redelijken godsdienst ingeboezemd en velen tot nog grooter dweepers gevormd, dan zij voorheen waren’. Ook uit de nabuurschap trok hij veel hoorders, maar toch moeten Y. en D. erkennen, dat onder zijn prediking geen beroeringen plaats hadden, zooals vroeger te Nijkerk en op 't eind der 18e eeuw te Oudwoude en Westergeest.

L i t t e r a t u u r: V.d. Aa, *Biogr. Wdb.,* i.v. - V. Veen, *Geref. K. in Friesl.,* 170. - Reitsma, *Herv. en Herv. K.,* 726, 727. - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H.K.*, IV, 228-233. - Schot, *Voorber. en Aanv. der Afscheiding*, 82. - Romein, *Pred. Friesl.*, 378, 516, 639.

[Johannes de Jong]

JONG (Johannes de), geboren te Rotterdam, werd op 23 April 1813 student aan de Utrechtsche hoogeschool, legde in April 1821 het proponentsexamen af en was eerst van 5 Augustus 1821 tot 20 October 1822 predikant te Moerkapelle. Op 29 Juli 1822 te Poortugaal beroepen, diende hij daar van 3 November 1822 tot 28 November 1824, om vervolgens naar Zwartewaal te gaan, dat hem op 22 Juni 1824 tot voorganger had gekozen. In deze gemeente arbeidde hij van 5 December 1824 tot 28 October 1827, toen hij naar Geervliet vertrok, dat hem op 23 Juni 1827 voor de tweede maal beroepen had en waar hij den 4en November 1827 intrede deed. Maar reeds in 1829 verwisselde hij Geervliet met Pijnacker en was daar werkzaam, tot hem met ingang van 1 Juli 1845 op eigen verzoek emeritaat gegeven werd ‘na een langdurige en schijnbaar hopenlooze ongesteldheid’. Tegen verwachting hersteld ‘en weder in het volle bezit zijner geestvermogens gekomen’, wenschte hij weder het Evangelie te

verkondigen; de Koning benoemde hem in 1855 tot hulpprediker te Weert, daar deze opkomende plaats vanuit Roermond niet naar eisch kon worden bediend. De Jong deed op 16 September 1855 aldaar intrede, en het lag niet aan zijn ijver, die hoog geroemd wordt, dat zijn werk niet de vruchten opleverde, die hij ervan gehoopt had. In September 1858 tastte een langdurige ziekte hem aan, met Januari 1859 werd zijn benoeming

niet meer verlengd; spoedig daarna is hij overleden en op 23 April 1859 te Budel begraven. Hij schreef:*De Watersnood, in Sprokkelmaand 1825* (Rott. 1825), een gedicht, dat in *Boekz.,* 1825*a,* 545, met lof wordt vermeld en waarvan aldaar een stuk wordt overgenomen. Verder plaatste hij in *Boekz.,* 1823*b*, blz. 625-628, een gedicht: *Lichtstraal op een kerkhof.*

Litteratuur: *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, 211. - *Boekz.,* 1859*a*, 560.

[Leendert de Jong]

JONG (Leendert de), zoon van Cornelis de Jong en Petronella Wout, werd den 30en December 1810 te Gouda geboren. Vrij laat ontwaakte bij hem de liefde tot het predikambt, zoodat hij op ongeveer 20jarigen leeftijd met het leeren der Oude Talen aanving, maar door zijn bijzonderen ijver reeds in 1831 als student te Amsterdam en bij het Remonstrantsch Seminarie kon worden ingeschreven. Op 14 Juni 1837 legde hij met goed gevolg zijn proponents-examen af, ontving den 29en Juli d.a.v. een beroep naar Boskoop, welke gemeente hij van 29 October 1837 tot 31 Mei 1840 diende. Vervolgens arbeidde hij te Oude-Wetering, dat hem op 9 Januari 1840 had beroepen, van 14 Juni d.a.v. tot zijn overlijden op 8 Augustus 1858. Onder de oorzaken van zijn dood wordt ook een zekere melancholie genoemd, waaraan hij lange jaren lijdende was. Zijn vrouw, Jeanne Jacqueline Grootendorst, schonk hem drie zoons en twee dochters.

Van De Jong zagen het licht: *Zestal leerredenen* (Gouda 1849) en een *Leerrede over 2 Cor. 6:2*[b] (Amst. 1855), gehouden na het overlijden van Prof. A. des Amorie van der Hoeven. Van zijn preeken wordt getuigd, dat wat zij ‘aan juistheid, helderheid en eenvoudigheid missen, door zekere warmte vergoed wordt’.

Litteratuur: V.d. Aa, *Biogr. Wdb.,* i.v. - Tideman, *Biogr. Naaml. Rem. Br.,* 154, 161, 236, 460.- *Alb. Ath. Amst.*, 207.

[Pieter de Jong]

JONG (Pieter de), meest Pieter Claesz de Jong genoemd, was in het midden der 18e eeuw leeraar der Doopsgezinden te Krommenie. Hij bekleedde blijkbaar den rang van ‘oudste’, daar hij in 1748 te Edam de Avondmaalsbediening waarneemt. Als geschriften van zijn hand worden vermeld: *Kort begrip van den Christelijken godsdienst* (Amst. 1742) en *Godvruchtig levensgedrag van Trijntje Klaase Heynes* (Amst. 1743).

Litteratuur: V.d. Aa, *Biogr. Wdb.,* i.v. - Blaupot ten Cate, *Rede ter gedacht. a.h. 300jar. bestaan v.e. Doopsgez. gem. te Zaandam*, 53. - *Doopsgez. Bijdr.*, 1887, 130.

[Pieter de Jong]

JONG (Pieter de), den 3en Maart 1832 te Nieuwveen geboren, waar zijn vader landbouwer was, werd door privaat-onderwijs voor de Hoogeschool voorbereid en studeerde te Leiden in de godgeleerdheid en Oostersche, vooral Semitische talen, waartoe hij zich op 13 September 1851 als student aldaar liet inschrijven. Reeds op

26 Mei 1855 werd hij, als opvolger van Prof. Kuenen, tot adjutor van den interpres van het legaat-Warner aangesteld. In Augustus 1856 candidaat bij het Provinciaal kerkbestuur van Zeeland geworden, ontving hij eerst naar Exmorra, later naar Longerhouw en Schettens een beroep; beide wees hij echter van de hand. Inmiddels was hij in Juni van datzelfde jaar 1857 tot doctor in de theologie bevorderd op een proefschrift *De psalmis Maccabaicis* (Lugd. B. 1857) en ontving daarna in April 1859 een aanstelling tot lector in het Perzisch en Turksch aan de Leidsche Universiteit. Na Juynboll's overlijden in 1861 voorloopig als waarnemend, in Juni 1866 definitief tot interpres legati Warneriani benoemd, kreeg hij één maand later den titel van hoogleeraar en werd, na den dood van H.C. Milliës, den 15en December 1868 tot professor te Utrecht benoemd, welk ambt hij den 12en Februari 1869 aanvaardde met een rede, getiteld: *Het belang dat de beoefenaar van het Hebreeuwsch heeft bij de kennis der overige Semiti-*

sche talen (Leid. 1861). Als rector magnificus hield hij op 26 Mei 1881 een toespraak over *De strijd voor de vrijheid der Academie, gedurende de eerste vijftig jaar van haar bestaan, door de stedelijke regering tegen de Kerk gericht* (1881). Aanvankelijk gaf hij onderwijs in de Oud-Testamentische vakken, het Hebreeuwsch en de Hebreeuwsche Oudheden en na de invoering der Wet op het Hooger Onderwijs alleen in de beide laatstgenoemde. Hij bedankte in 1875 voor een benoeming te Leiden en overleed den 25en Januari 1890. Zijn echtgenoote C. le Poole, met wie hij in 1869 was gehuwd, schonk hem een dochter.

De Jong was een godsdienstig man, gehecht aan het Christendom, zooals het in het Nieuwe Testament wordt geleerd; ingenomenheid met Scholten en vereering voor Kuenen deden hem toch niet hun moderne zienswijze deelen. Van nature conservatief, gaf hij niet dan noode prijs, wat hij in zijn jeugd als waarheid geleerd had en alleen als zijn wetenschappelijk geweten het eischte; de hypothesen der historische kritiek hadden weinig aantrekkelijkheid voor hem, te meer omdat daarvan dikwijls onverschilligheid voor het hem dierbaar Christelijk geloof het gevolg was. Met den kerkelijken strijd bemoeide hij zich niet, hij was een man des vredes en zeer verdraagzaam, zacht in zijn oordeel over anderen. Goedhartig, goed van humeur, eenvoudig, oprecht en bescheiden, heeft hij de toegenegenheid van ambtgenooten en studenten in ruime mate verworven.

De volgende tekstuitgaven heeft De Jong in 't licht gegeven: *Dhahabi Moschtabith* (Leid. 1863, 1881). - *Iln al-Qaisarani Ansab al-mutta figa* (Leid. 1865). - *Thaalibi Lata ifo 'l-ma' arif* (Leid. 1867) en met De Goeje: *Fragmenta historicorum arabicorum*, I (L. Bat. 1869). Met denzelfde bewerkte hij ook twee catalogi van handschriften, n.l. *Catalogus codicum orientalium Bibl. Acad. Lugd. Bat.,* III, IV (L. Bat. 1851-1877) en *Catalogus codicum orientalium Bibl. Acad. Regiae scientiarum* (L. Bat. 1862). Verder schreef hij: *De Prediker, vertaald en verklaard* (Leid. 1861) en *Toespraak tot zijn leerlingen bij de opening zijner lessen op 26 September 1874* (Utr. 1874). In de *Verslagen en Meded. der Kon. Acad. v. Wet. afd. Lett.* plaatste hij: *Over de met ab, ach enz. samengestelde Hebreeuwsche eigennamen* (2e Reeks, X, 54 vv.) en *Verslag over Arabische handschriften behelzende een bestrijding van het Christendom* (2e Reeks, VIII, 217 vv.) en in de *Verslagen van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap*: *Over het lot der vrouw, bepaaldelijk der gehuwde vrouw, bij de Semieten* (1877, 5 vv.) en *Historisch-psychologische studie over Mohammed* (1887, 5 vv.). In *de Gids* (1875, III, 557 vv.) gaf hij een beoordeeling van Friedrich en v.d. Berg, *Cat. Codicum arab. Bataviae.*

Een fotografisch portret van De Jong is opgenomen in de *Utrechtsche Studentenalmanak* van 1881.

L i t t e r a t u u r : Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, I, 1227. - *Letterk. Lb.*, 1890, 334 vv. - *Jaarb. Kon. Acad.,* 1890, 1. - *Spectator,* 1890, 33. - Sepp, *Staatstoezicht,* 170. -. Huet, *Litt. Fant.,* 3e Reeks, IV, 1 vv. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.,* XL. - *Alb. Stud. L.B.,* 1355. - V. Someren, *Cat. Portr.,* I, 148. - *Cat. Letterk.*, II, 503, 888.

[Jacobus de Jonge]

JONGE (Jacobus de), ook **DE JONG** genoemd, is waarschijnlijk te Middelburg geboren, liet zich den 9en September 1674 op 20jarigen leeftijd als Zeelandus te Leiden inschrijven en werd in 1680 predikant te St. Kruis. Vanhier ging hij in 1684

naar Nieuwvliet en is waarschijnlijk wegens ergerlijk levensgedrag aldaar uit den dienst ontzet. Hij vestigde zich te Leiden, waar hij privaat-onderwijs aan studenten gaf. Zijn sterfjaar is onbekend. Onder den naam Jacobus Junius schreef hij: *Korte en bondige verklaring over de woorden Joh. 4:20-24, in welke geopend worden vele plaatsen van de H. Schrift*, *en te gelijk aangewezen, waar in de godsdienst der Samaritanen*, *en de godsdienst der Joden bestaat. Als ook, welk en*

waar de plaats van beide deze godsdiensten geweest is. Inzonderheid word hier in vertoond, dat nu onder de dagen des N.T. de tempeldienst heeft uitgedient; en dat nu daarom geen godsdienst plaats vind, *als die in geest en waarheid word uitgevoerd* (Leiden 1696). Dit boek schijnt wel eenige bekendheid gehad te hebben, daar in 1765 nog exemplaren te koop worden aangeboden.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Glasius, *Godg. Ned.,* II, 186. - Nagtglas, *Levensber.*, I, 502. - Van Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.,* I, 313. - *Alb. Stud. L.B.*, 591. - *Boekz.*, 1696*b*, 185; 1765*b*,367.

[Nicolas de Jonge]

JONGE (Nicolaas de) werd op 17 Augustus 1845 te Goes geboren als één der veertien kinderen van Johannes de Jonge en Janna Visser († 5 Februari 1892, bijna 81 jaar oud), eenvoudige Zeeuwsche burgerlieden. Zijn vader had eerst een bakkerij, maar ouderling en rechterhand van den bekenden Ds. J H. Budding geworden, deed hij deze zaak aan kant, om zich geheel aan geestelijk werk te kunnen wijden, terwijl zijn vrouw een manufactuurwinkel dreef. In de dagen, dat ook deze afgescheiden gemeenten van Budding van overheidswege vervolgd werden, heeft vader De Jonge maanden lang gevangen gezeten en duizenden guldens boete betaald; ook woonde de familie Budding gedurende 22 jaar bij hem in, hetgeen toch een zekeren welstand van het gezin doet onderstellen.

Bij den jongen Nicolaas, uit beginsel niet gevaccineerd, kon daarom van geregeld onderwijs geen sprake zijn, maar Budding, die zijn vlug verstand bemerkte, had er geen vrede mee, dat hij bij een oom tot horlogemaker zou opgeleid worden. Eerst nam Budding dus zelf zijn opleiding ter hand en daarna werd Nicolaas naar de Christelijke kostschool te Emmichhoven bij Gorinchem gezonden, waar hij met den lateren hoogleeraar I. van Dijk vriendschap sloot. Voor de studie bestemd, ging hij vervolgens naar het gymnasium te Nijmegen, leerde daar J. van 't Lindenhout kennen, doch liep deze inrichting van onderwijs niet af, omdat Budding hem liever te Goes hield, waar hij bij katechisatie en huisbezoek den predikant tot steun kon zijn. In die dagen - De Jonge was toen 17 jaar - liet Budding hem plotseling een godsdienstoefening leiden, zonder dat hij eenigszins voorbereid was; de jeugdige prediker, vertrouwend op Gods bijstand, sprak toen tot veler stichting over het woord, dat later op zijn grafzerk gebeiteld is: Maranatha. Ook in denzelfden tijd is De Jonge, volgens eigen getuigenis, tot de besliste keuze gekomen.

In 1863 vertoefde hij eenigen tijd bij Witteveen in Ermelo en zette daarna het evangelisatiewerk voort, vooral onder de arbeiders aan het nieuwe Zuid-Bevelandsche kanaal, maar een breuk tusschen zijn vader en Budding, alsook een kennismaking met Ds. J. Drost, brachten hem tot het voornemen, de Ned. Hervormde kerk als predikant te dienen. In 1865 vertrok hij naar het Christelijk gymnasium te Zetten, werd daar lid der Ned. Herv. kerk en legde op 20 Januari 1866 het toelatingsexamen voor de Hoogeschool af. Den 28en Februari d.a.v. liet hij zich te Leiden inschrijven, waar het onderwijs der vrijzinnige hoogleeraren eerst tot een beproeving, daarna tot een versterking van zijn geloofsovertuiging leidde en waar hij een groote vereering voor Cobet opvatte, wiens lessen hem een kennis van het Grieksch verschaften, die hem later bij zijn vertalingen van het Nieuwe Testament uitstekend te pas kwam. Op 15 October 1867 werd hij als student te Utrecht ingeschreven, waar Doedes, Ter

Haar en Oosterzee zijn leermeesters waren en hij in 1869 het candidaats-examen aflegde. Nadat hij den 18en Augustus 1870 tot candidaat bij het Provinciaal kerkbestuur van Overijsel was aangesteld, volgde reeds den 25en September van dat jaar een beroep naar Leksmond en aanvaardde hij aldaar op 18 December d.a.v. de Evangeliebediening.

Reeds hier toonde zich zijn liefde tot ‘getuigen’, om in breeden kring propaganda te maken voor zijn beginselen, want, hoewel hij met veel zegen te Leksmond werkzaam was, begon hij al dadelijk een *Christelijk Volksblad* uit te geven, dat in 1893 den naam *Evangeliebode voor Nederland en Vlaamsch België* ontving. De wijze, waarop in dit blad propaganda gemaakt werd, veranderde met den tijd: eerst meende hij, dat door politieke actie ‘getuigd’ moest worden, later beoogde hij hetzelfde doel, maar keurde het middel af: ‘Ik waarschuw alle Christenen tegen het gevaar, hun gemeenschap met God te verliezen in de politieke worstelingen’. Het is dan ook te begrijpen, dat De Jonge, in Maart 1874 bij de Vlaamsch-Hollandsche kerk te Brussel beroepen, dit veel ruimer arbeidsveld om zijn Evangelie te verbreiden boven Leksmond verkoos; hij predikte hier reeds den 26en April afscheid en verbond zich op 10 Mei 1874 aan zijn Brusselsche gemeente.

Met ijver vatte hij het werk hier aan en maakte zijn gemeente tot een centrum van Protestantsch-Christelijke actie. Niet alleen deed hij veel voor de Christelijke school, die reeds sinds 1853 bestond, maar hij richtte ook in de gemeente een vereeniging ‘Maranatha’ op, gesplitst in een zendings-, vrouwen- en meisjesvereeniging, waaraan later nog een zangvereeniging werd toegevoegd. Als hij preekte, waren dikwijls Roomschen onder zijn gehoor en hij begreep, hoe er te Brussel behoefte bestond aan Evangelieprediking; maar uitgaande van het standpunt, dat in Vlaanderen en onder de Vlaamsche bevolking door landgenooten moest worden geëvangeliseerd, besloot hij tot het stichten van een Vlaamsche Opleidingsschool voor evangelisten, wat hem in 1876 gelukte. Practisch als De Jonge was, stelde hij den leerlingen tevens den eisch, dat zij een ambacht moesten kennen, om zoo noodig in hun levensonderhoud te kunnen voorzien. In 1878 volgde de oprichting van een Christelijken boekhandel, waar in hetzelfde jaar een Vlaamsch-Christelijke Almanak werd uitgegeven; later nog een Evangelisatie-drukkerij, twee volksboekerijen, een ziekenhuis ‘Bethesda’ en een Evangelische naaischool. Wel is de Opleidingsschool in 1886 en Bethesda in 1892 opgeheven, maar al dit werk getuigt van De Jonge's groote energie en liefde voor de zaak, die hij voorstond.

In 1880 kwam ter gelegenheid van een tentoonstelling een Engelsch evangelist met een Bijbeltent te Brussel, waarbij hij natuurlijk ook opwekkingstoespraken hield. Dit bracht De Jonge op het denkbeeld, om ook eerst in een tent, later in een barak en eindelijk in lokalen, in verschillende gedeelten van Brussel gelegen, het Evangelisatiewerk ter hand te nemen. Deze stads-evangelisatie had niet alleen veel succes, maar kwam ook geheel overeen met de wijze, waarop De Jonge gaarne werken wilde, nl. zóó, dat hij vele menschen, die geen kerk wilden bezoeken, toch het Evangelie kon prediken. Ook nam hij in zijn lokalen nieuwe lidmaten aan en bediende er het Avondmaal.

Toch besefte De Jonge, wiens tijd en kracht door deze evangelisatie-arbeid geheel in beslag werden genomen, dat hem eigenlijk de lust en roeping ontbrak, om het gewone pastorale werk in zijn gemeente te doen: ‘in de breedte, niet in de diepte lag zijn kracht’. Dit bracht hem ertoe, met inging van 31 December 1886 het predikambt neer te leggen, om zich volkomen aan de stads-evangelisatie te kunnen wijden en, zoo mogelijk, de Blijde Boodschap in nog ruimer kring te verkondigen. Veel preeken en reizen was daarvan het gevolg, maar ook het schrijven van propaganda-bladen en -brochures werd ijverig voortgezet. Een maandblaadje, *Oud en Nieuw*, sinds 1883 verschenen, werd in 1886 vervangen door de *Blijde Boodschap voor Vlaamsch-België*,

waarnaast sinds 1891 de *Blijde Boodschap voor Nederland* door hem uitgegeven werd; ook een maandblaadje *Het orgaan der Centenvereeniging te Rotterdam* zag van 1890 tot 1897 het licht. Met zendingslectuur, door hem geschre-

ven, zooals *De zendeling van Methlakatla* (Uit het Fransch) en *Wilhelm Posselt*, *de zendeling onder de Kaffers*, en kleine boekjes als: *Twee verhalen*, *Een krachtige les die geholpen heeft en Het Evangelie in Rome*, *Italië en Fransch België* werd ijverig gecolporteerd, terwijl hij ook de oprichter was van het 'Vlaamsche Zendingsfeest', dat sinds 1889 geregeld plaats had. Voor beroepen naar Chaam, Zaamslag, Woubrugge en Katwijk aan den Rijn, in dien tijd op hem uitgebracht, bedankte hij.

Tot verwondering van velen trok hij zich in het voorjaar van 1893 vrij plotseling uit dien arbeid te Brussel terug en vestigde zich te Utrecht. Als reden gaf hij op, dat het voor de opvoeding zijner kinderen beter was, maar waarschijnlijk was het vooral de overtuiging, dat de evangelisatie in Brussel, steeds door hem geleid, meer gelegenheid gegeven moest worden, om zich zelfstandig, onafhankelijk van hem, te ontwikkelen, want ook vanuit Noord-Nederland heeft hij krachtig voor haar geijverd. In Utrecht heeft hij nog het ambt van ouderling en notabele der Ned. Herv. kerk bekleed, was sinds 28 Februari 1896 godsdienstleeraar in de gevangenissen, maar bewoog zich toch ook in de oude richting door zijn steun aan de Zending en aan den 'arbeid onder de militairen in Onze Oost', terwijl hij de ziel was van de onderneming 'de Bijbelwagen'. Sinds 1894 had hij met min of meer ernstige ongesteldheden te kampen en nog in de kracht van zijn leven overleed hij den 24en Januari 1898. Onder groote belangstelling is hij vier dagen later begraven. In 1870 was hij gehuwd met Johanna Maria Laurentia van Asperen Vervenne, die hem tien kinderen schonk, waarvan twee jong zijn overleden. De Koning erkende zijn vele verdiensten, door hem het ridderkruis van de Gouden Leeuw van Nassau te schenken.

De Jonge, begaafd met een helder verstand, was geen man van studie, hoewel hij veel liefde voor boeken had. Maar hij was een geboren 'evangelist', een prediker van de 'blijde boodschap' zooals weinigen, een man wiens geheele leven opging in de verkondiging, dat 'er een rijke Heiland is en bij Wien arme zondaren behoud kunnen vinden, en die allen wil aannemen zonder onderscheid van naam, van kerkgenootschap, van leeftijd, van uitwendige levensomstandigheden, van ontwikkeling, van verleden. Hij veroordeelde niemand, hij predikte slechts. En och, dat prediken, hij deed het zoo gaarne en zoo goed'. Dit laatste is niet zóó bedoeld, dat zijn preeken homiletisch in orde waren, daaraan ontbrak veel, en bijna nooit waren zij 'geacheveerd', maar altijd 'pakkend'. Zijn geloof was positief, maar vrij, zonder gehechtheid aan belijdenis of formulier, en bij zijn propaganda was alle drijven hem vreemd: zijn ziekenhuis stond niet alleen voor ieder open, maar ook voor den geloovigen Roomsch-Katholiek liet hij een priester roepen, wanneer de zieke dit verlangde. Ook is hij aan het gevaar ontkomen, niet denkbeeldig voor iemand van zijn levensrichting, om onnoodigen ophef te maken: het liefst ging hij stil zijn weg, hij *zocht* de openbaarheid nooit. Zijn lievelingslied was het bekende: ''k Heb geloofd en daarom zing ik', dat later, vierstemmig gearrangeerd voor zang en orgel, met de bijvoeging: 'lievelingslied van Ds. N. de Jonge' te Utrecht in 1898 uitkwam (12e druk).

Wetenschappelijk werk heeft De Jonge geleverd door zijn vertaling van de Nieuw-Testamentische geschriften uit het Grieksch in het Vlaamsch. Achtereenvolgens verschenen: *Het Evangelie van Lucas* (Vlaamsch en Fransch, 1883); *Het Evangelie en het werk der Apostelen* (1884); *Het Evangelie. Vier evangeliën met de werken der Apostelen* (1888; 2e dr. 1889; 3e dr. 1895; 4e dr. 1897); *Het Nieuwe Testament van onzen Heer J.C.* (1890). Verder gaf hij nog een *Vlaamsche*

Catechismus of onderwijzing in de Christelijke leering (2e dr. 1892) en beschouwingen over een viertal brieven van Paulus, in: *Wat heeft God aan de Christenen te zeggen in de brieven van Paulus aan de Thessalonikers en de Galatiërs?* (Brussel 1889) en *Wat*

heeft God aan de Christenen te zeggen in den eersten brief van Paulus aan de Korinthiërs? (Bruss. 1892).

Bovendien schreef hij: *Was Luther een man Gods of een ketter?*, waarvan twee drukken, één in het Vlaamsen en één in het Hollandsch, in 1883 verschenen; de 3e dr. (1889) is getiteld: *Hemelsch licht in de duisternis*, terwijl de 4e en 5e dr. (1891 en 1896) tot titel dragen: *Een Held des geloofs*. - *Ebenhaëzer* (1884). - *De tegenwoordige en de toekomende eeuw* (Bruss. 1890; 2e dr. ald. 1892) en gaf een artikel over *Stads-evangelisatie te Brussel* in: *Bouwsteenen*, IX (1890). Hij vertaalde: Seisz, *De komende Christus.* U. h. Eng., 2 dln. (Dordr. 1891). - Th. Monod, *Wat beteekent de Brighton-beweging?* U. h. Fr. - *Toespraken van Andrew Murray.* U. h. Eng. - *Twee verhalen.* U. h. Eng. - *De Stundisten.* U. h. Fra. - Eindelijk schreef hij een serie van 18 *Verhalen voor oud en jong*, een Christelijke goedkoope Volksbibliotheek (waarin o.a. *Het mirakel van Bristol* en *Die mij eeren*, *zal ik eeren*), gaf uit: *De Morgenster*, *tijdschrift gewijd aan het onderzoek der profetische schriften* (Utr. 1895-1897) en was redacteur van *Paulus. De zendingsvriend*, maandschrift, verschenen te Goes in 1884 en volg. jaren. Een portret van De Jonge staat vóór zijn levensbeschrijving door Valeton (zie onder litteratuur).

L i t t e r a t u u r : Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, II, 636. - J.J.P. Valeton Jr., *N. de Jonge*, *in zijn leven en werken* (Brussel 1889). - V. Veen, *Een eeuw van worsteling*, 442. - Rullmann, *De Afscheiding*, 274. - *Stemmen v. Waarh. en Vr.*, 1884, 481. - *Ons Tijdschrift*, III, 1899, 18. - *Marnix*, I, 1898, 106. - *Alb. Stud. L.B.*, 1402. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, 490.

[Willem Pouseboudt de Jonge]

JONGE (Willem Pouseboudt de), den 20en December 1824 te Goes geboren, vatte eerst op ouderen leeftijd het voornemen op, zich aan de Evangeliebediening te wijden, bezocht de Theologische School te Kampen en werd in October 1858 tot den dienst des Woords bij de Christelijk-Gereformeerde kerk toegelaten. Den 15en Mei 1859 verbond hij zich aan de gemeente Meeuwen, waar hij werkzaam was tot 21 April 1867, om een week later intrede te doen te Enter. In 1872, vóór September, is hij naar Amerika vertrokken, waar hij predikant werd van de Grandville Mich. Reformed Church en diende haar tot zijn overlijden op 8 Augustus 1887. Hij was een bekwaam en ijverig preeker, wiens leerredenen stichtelijk en opbouwend waren voor de gemeente en die, ondanks zijn zwakke gezondheid, zijn dienstwerk bleef vervullen. In de anti-Vrijmetselaarsbeweging, die gedurende zijn diensttijd in de Reformed Church gaande was, nam hij het standpunt in, dat aan de plaatselijke gemeenten moest worden overgelaten, of zij al dan niet tegen de Vrijmetselaars de kerkelijke tuchtmiddelen zouden gebruiken. Hij was eerst getrouwd met Hendrika Frikkers, die hem in 1867 ontviel en huwde daarna Katharina Wormser, op 11 Juni 1838 te Enter geboren.

Van zijn hand verscheen in druk: *Watervloed. Preek over Ps. 29:10* (Heusden 1861). - *De hope des Christens bij dierbare ontslapenen*, *gevolgd door een nagedachtenis aan mijne echtgenoote Hendrika Frikkers* (Heusden 1867). - *De verzoening in Jezus Christus in verschillende opvatting*, *leer en prediking* (Gor. 1867). - *Eene stem uit de gereformeerde kerk in Amerika. Bijdrage tot de geschiedenis van den kerkelijken strijd enz.* (Winterswijk z.j.). Dr. Beets meent zeker, dat dit

geschrift betrekking heeft op de anti-Vrijmetselaarsbeweging; in de *Stemmen v. Waarh. en Vr.* komt een korte aankondiging voor.

L i t t e r a t u u r : *Jaarb. t.d. v.d. Geref. kerken in Ned.*, 1928, 121, 255. - *Stemmen v. Wh. en Vr.*, 1882, II, 341. - Vele gegevens voor dit art. zijn ontleend aan de welwillende

mededeelingen van de heeren W.M.C. Regt te Alphen en Dr. H. Beets te Grand Rapids (Michigan).

[Jacob Jongeneel]

JONGENEEL (Jacob), den 21en Februari 1831 te Rotterdam geboren, ving zijn studie den 13en September 1852 te Utrecht aan, waar hij in 1854 met Gleichman en Hugenholtz het bekende dispuutgezelschap Παντα Νοητα oprichtte, liet zich op 29 October 1856 aan de Leidsche academie inschrijven en legde in April 1857 met goed gevolg het proponentsexamen af bij het Provinciaal kerkbestuur van Gelderland. Eerst op 22 Juni 1859 ontving hij een beroep naar Hurwenen, waar hij den 2en October d.a.v. zijn intreerede hield en werkzaam was tot hij met ingang van 1 Mei 1868 ontslag vroeg wegens zijn benoeming tot hoogleeraar te Deventer. Hij predikte op 26 April afscheid en aanvaardde zijn nieuw ambt den 18en Mei d.a.v. Toen het Athenaeum te Deventer werd opgeheven, ontving Jongeneel met ingang van 1 October 1875 eervol ontslag met wachtgeld, maar liet zich in Mei 1877 te Heerlen weder tot predikant beroepen en diende deze gemeente van 29 Juli 1877 tot zijn overlijden, dat op 21 Maart 1887 te Utrecht plaats vond.

Reeds in zijn studententijd leverde hij gedichten en opstellen in de *Utrechtsche Studentenalmanak* van 1854-1856 en schreef hij: *De bestaande tweespalt en hare oorzaken toegelicht op last van het Utrechtsch Studentencorps* (Utr. 1855). Later verschenen: *De vogel. Natuur-studiën van Michelet* (Rott. 1859). - *Neue Entdeckungen auf dem Gebiete der biblischen Text-Kritik. Proben und Hypothesen* (Leid. 1868). - *De opbouw der geschiedkunde*, *naar den eisch onzer dagen* (Dev. 1868). - *Proeven van oorspronkelijken strophenbouw in de verhalende boeken des Bijbels* (Dev. 1870). - *Liedjes voor Neêrlands volk* (Rott. 1870). - *Acht liedjes voor Neêrlands volk* (Nijm. 1871). - *Cornelis Vermuyden. Eene cultuur-historische schets* (Dev. 1871). - *Driehonderdjarig jubelfeest*, *met aant. en liedjes* (Dev. 1872). - *De Grondwet van 1848. Feestrede* (Dev. 1873). - *De huishoudschool voor meisjes een eisch des tijds* (Utr. 1876). - *Een Zuid- Nederlandsch taaleigen. Proeven van vormleer en woordenboek der dorpsspraak van Heerle* (Heerle 1884). Bovendien vertaalde hij uit het Engelsch: *Mary Seacole* (Rott. 1860), gaf met De Vogel een vertaling en omwerking van Becker's *Wereldgeschiedenis* (Leid. 1874-1882), werkte mee aan *Levenslicht*, verzameld door Hugenholtz, en aan J. Friedrich, *Dagboek*, *gehouden tijdens het Vaticaansch Concilie*, vert. door Kits van Heyningen (Leeuw. 1873), terwijl ook opstellen van zijn hand voorkomen in periodieken, zooals: *Nederland*, *Geldersche Volksalmanak* enz.

L i t t e r a t u u r : Frederiks en V.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, 398. - Van Vredenburch, *Schets v.e. gesch. v.h. Utr. Stud.-corps*, 158. - Knuttel, *Bibl. v. Kerkg.*, 101, 159. - *Stemmen u.d. Vrije Gem.*, 1888, blz. 22. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, 388. - *Alb. Stud. L.B.*, 1372. - *Cat. Letterk.*, II, 318.

[Marten Jongeneel]

JONGENEEL (Marten), geboren in 1768, deed op 5 Maart 1793 praeparatoir examen voor de classis Utrecht, ontving reeds twee dagen later een beroep naar Ede en hield er op 26 Mei 1793 zijn intreerede, na op 23 April het peremptoir examen

afgelegd te hebben. Van 1802 tot 4 Mei 1806 diende hij de gemeente Voorburg en vertrok naar Nijmegen, dat hem op 17 November 1805 tot voorganger had gekozen en waar hij 11 Mei 1806 intrede deed. Hier stond hij tot zijn emeritaat, dat in 1835 inging en overleed op 23 November 1841 te Leiden. Zijn zoon, Arius Wilhelmus Martinus, geboren 1810, diende de gemeenten Burgharen (1835-1838), Hillegom (1838-1842) en Edam van 8 Mei tot 2 September 1842, toen hij overleed, terwijl zijn weduwe, Sara Cornelia van der Leeuw, hem den 24en September in 't graf volgde, vijf kinderen achterlatende.

Zijn *Afscheidswoord aan de Ned. Herv. gemeente te Nijmegen* (Nijm. 1835) heeft Jongeneel uitgegeven, terwijl hij als student uit het Latijn vertaalde: J. van Nuys Klinkenberg, *Lijken lofreden*, *ter gedachtenis van wijlen den Hoogeerw. Hooggel. Heer Petrus Curtenius* (Amst. 1790). Er bestaat een portret van Jongeneel, zonder naam van den graveur, in ovaal, rechts met tweeregelig onderschrift en een tweeregelig vers. M. adr. v. F. Ghysen, 1805.

L i t t e r a t u u r : *Boekz.*, 1790*a*, 401 en passim. - *Cat. Burgersd. en Niermans*, 781.

[Anne Cornelis Constantinus de Jongh]

JONGH (Anne Cornelis Constantinus de), zoon van Martinus Adrianus de Jongh, predikant te Sneek, werd aldaar op 2 Mei 1804 uit een predikantengeslacht geboren: zijn vader, zijn grootvader Johannes (zie over beiden een afzonderlijk artikel beneden) en zijn overgrootvader Martinus Adrianus zijn alle in de Evangeliebediening werkzaam geweest. Ook A.C.C. de Jongh bereidde zich daartoe voor, bezocht het gymnasium te Rotterdam, liet zich op 5 September 1821 als student te Utrecht inschrijven en promoveerde aldaar den 29en September 1827 tot doctor in de godgeleerdheid op een *Dissertatio de Jesu Christo patiente ex vero ab euangelistis informato* (Tr. ad Rh. 1827). Den 4en October 1827 legde hij met goed gevolg het proponentsexamen bij het Provinciaal kerkbestuur van Gelderland af en werd op 29 Juni 1828 door zijn vader te Ellecom bevestigd, terwijl zijn 86jarige grootvader J. de Jongh ook aan de handoplegging deelnam. Hij bleef hier werkzaam tot 25 September 1831 en vertrok naar Waardenburg en Neerijnen, waar hij op 6 November d.a.v. intrede deed. Deze gemeente diende hij tot zijn emeritaat, dat op 1 November 1877 inging. Hij overleed op 8 December 1885. Zijn zoon M.A. de Jongh, eerst hulpprediker te Amsterdam en in 1869 predikant te Heinenoord, was reeds in 1879 overleden.

Behalve zijn dissertatie is van zijn hand in druk verschenen: *De twee vrienden. Homiletische novelle* (Z. Bomm. 1854), waarvan een recensie voorkomt in de *Jaarb. v. Wet. Theol.*, 1855, blz. 518-520, en *Hulde aan den Koning in Maart 1855* (Tiel 1855). Ook leverde hij bijdragen in J. ten Brink, *De eerste liefde van G.A. Breeroo en andere novellen en gedichten* (Utr. 1874), in het *Christelijk Album*, *Gelderland* en andere tijdschriften.

L i t t e r a t u u r : Frederiks en V.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, 399. - *Boekz.*, 1827*b*, 513 en passim.

[Hendrik IJnse de Jongh]

JONGH (Hendrik IJnse de), ook wel **Hendrik IJNSEN** of **Hendrik IJnsen VELTMAN** genoemd, werd in 1793 leeraar en in 1810 oudste van de Doopsgezinde Oude Vlamingen of Jan-Jacobsgemeente op Ameland. Met zijn ambtgenoot Sorgdrager voerde hij in het kerkelijk leven aldaar gebruiken in, die in de gemeente nog als ‘nieuwigheden’ werden beschouwd, nl. het hardop bidden in plaats van het stil gebed bij de godsdienstoefening, het opstaan der gemeente, als de zegen gegeven wordt en het langzamerhand vervangen van de oude onbruikbare liederbundels door de Evangelische Gezangen. Een beroep naar de Waterlandsche gemeente op Ameland,

in 1815 op hem uitgebracht, wees hij van de hand en bleef de Jan-Jacobsgemeente voorgaan, tot hij in 1844 emeritus werd. Hij overleed in 1849, oud 85 jaar.

Na zijn dood zag zijn *Jubelrede wegens 50jarige ambtsverrigting in de Oud-Vlaamsche gemeente te Ameland* (Amst. 1850) het licht.

L i t t e r a t u u r : *Doopsgez. Bijdr.*, 1889, 19; 1890, 6vv., 29, 31-34. - *Cat. Doopsgez. Bibl.*, II, 56.

[Henricus de Jongh]

JONGH (Henricus de) was de zoon van Andreas de Jongh, eerst predikant te Waalre,

daarna te Eindhoven, waar hij in 1718 overleed, en van Jacoba Vliedthoorn; zijn oudste broeder Johan Cornelis, geboren 1695, stond te Valkenswaard en Dommelen van 1718 tot 1723 en te Son en Breugel van 1723 tot zijn overlijden in 1768 (vgl. *Boekz.*, 1769, 176-182). Henricus werd in 1701 te Waalre geboren, studeerde te Leiden, waar hij zich den 16en Mei 1719 liet inschrijven, legde met goed gevolg op 27 September 1724 het praeparatoir examen af voor de classis Peel en Kempenland en nam eerst den predikdienst waar voor Ds. Th. van Flodorp te Leende. Toen deze voor vervolg van tijd een hulpprediker noodig bleek te hebben, werd De Jongh op 30 Mei 1728 tot dat ambt gekozen, legde den 25en Juni peremptoir examen af en is op 20 Juli 1728 bevestigd door zijn broeder J.C. de Jongh. Reeds den 23en Maart 1729 ontving hij een beroep naar Oirle, Zeelst en Winterle; hij preekte op 18 April te Leende afscheid en verbond zich op 24 April aan zijn nieuwe gemeente. Tijdens zijn dienst alhier heeft hij de vernieuwde kerk te Zeelst op 16 Augustus 1739 plechtig ingewijd met een leerrede over Joh. 10:22, 23. Den 10en Augustus 1750 beriep hem de gemeente Oirschot en Best; hij preekte op 24 Januari 1751 te Oirle afscheid en één week later te Oirschot intrede. Hier arbeidde hij nog, tot hij in den nacht tusschen 5 en 6 Maart 1770 overleed, een weduwe, E. Sille, maar geen kinderen nalatend.

Nog steeds vormen de naamlijsten, door De Jongh samengesteld, een bijdrage tot de kennis der Nederlandsche kerkgeschiedenis. Zij zijn getiteld: *Naam-lijst der predikanten*, *die in de gemeenten*, *behoorende onder de IX classen van het Geldersche synode zedert de Hervorming der Kerken tot den jaare 1750 het Heilig Euangelium bediend hebben enz.* (Leyden 1750) en *Vervolg van M. Soermans Kerkelijk register der predikanten van alle de classen*, *gehorende onder het synodus van Zuid-Holland*, *die zedert.. 1702 tot.. 1765 door een wettige beroepinge ingekomen of gestorven zijn enz.* (Amst. 1765).

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, II, 640. - Knuttel, *Bibl. v. Kerkg.*, 159. - Schotel, *Openb. Eered.*, 409. - *Alb. Stud. L.B.*, 862. - *Boekz.*, 1739*b*, 212; 1769*a* 176; 1770*a*, 442.

[Jan Jacob de Jongh]

JONGH (Jan Jacob de), geboren in 1804 te Enkhuizen, liet zich reeds den 19en September 1821 op 17jarigen leeftijd te Leiden als student inschrijven. In Mei 1827 candidaat geworden bij het Provinciaal kerkbestuur van Noord-Brabant, volgde hij een beroep op naar Eemnes-buiten, dat den 15en Juni op hem was uitgebracht. Hij hield den 9en September 1827 zijn intreerede, maar overleed reeds in 1829. Zijn ambtgenoot te Eemnes-binnen, Dr. J.J. Rambonnet, herdacht hem in een *Leerrede over Openb. 14:13*, *uitgesproken op den 5en Julij 1829* (Utr. 1829), die op verzoek van de weduwe het licht zag. In 1827 had De Jongh de gouden medaille verworven voor de beantwoording eener prijsvraag, uitgeschreven door de Leidsche theologische faculteit: ‘Quis sensus sit moniti Joannei 1 Epist. V:16*b*, et quomodo cum aliis, de diligendis omnibus hominibus doctrinae Christianae praeceptis in concordiam redigi possit’. Dit antwoord zag het licht onder den titel: *De peccato ad mortem secundum 1 Joan. V:16* (Lugd. B. 1827).

L i t t e r a t u u r : *Cat. Doopsgez. Bibl.*, I, 129. - *Alb. Stud. L.B.*, 1257. - *Boekz.*, 1827*a*, 205; 1830*a*, 283, 284.

[Johannes de Jongh]

JONGH (Johannes de), vader van Martinus Adrianus (die volgt) en grootvader van Anne Cornelis Constantinus (zie *boven*), was de zoon van Martinus Adrianus de Jongh, die, geboren in 1707, achtereenvolgens predikant was te Nederhorst den Berg (1731-1737), Londen, Nederduitsche kerk (1738-1749) en Maastricht (1749-1778), waar hij in 1791 overleed (Zie *Boekz.*, 1791*b*, 477-479). Johannes werd den 16en October 1742 te Londen

geboren, bezocht de Latijnsche school te Maastricht en studeerde daarna volgens zijn levensbericht in *Boekz.*, te Groningen, waar hij op 4 September 1759 staat ingeschreven, en ook te Utrecht, waar zijn naam niet in het *Alb. Stud.* voorkomt. Den 26en Juli 1763 proponent geworden bij de classis Maastricht, ontving hij den 6en September d.a.v. een beroep naar Burgharen en Hernen, deed op 26 October peremptoir examen en werd op 13 November 1763 door zijn vader bevestigd. Hier bleef hij tot 12 Mei 1771, om 14 dagen later intrede te doen te Streefkerk, dat hem op 14 Februari tot voorganger gekozen had, en waar hij werkzaam was tot 28 November 1773, toen hij afscheid preekte en vertrok naar Zalt-Bommel. Aan deze gemeente, die hem den 3en October 1773 beroepen had, verbond hij zich op 12 December d.a.v. en bleef haar dienen tot 20 Februari 1785. Daarna arbeidde hij te Kampen van 6 Maart 1785 tot 8 Maart 1789 en verwisselde deze standplaats met Leeuwarden, dat den 24en Augustus 1788 zijn keus op hem had uitgebracht. In deze laatste gemeente stond hij van 22 Maart 1789 tot zijn emeritaat, dat met 1 April 1818 inging, nadat hij tevoren op 29 Maart zijn afscheidsrede had gehouden. Hoogbejaard overleed hij den 20en November 1830; zijn vrouw was hem reeds in den dood voorgegaan.

Hij schreef: *Gedichten over godsdienstige onderwerpen* (Leeuw. 1806). - *Dagelijksche herinneringen om gelukkig te leven* (Amst. 1806). Ook zijn van zijn hand twee Latijnsche gedichten, één op den dood van Ds. J.F. van Goor en één op de bevestiging van Ds. W.A. Bachiene, alsmede een Hollandsch vers op het vertrek van Ds. C. Segaar naar Utrecht. Deze verzen zijn opgenomen in *Boekz.*, 1759*a*, 84, 785 en 1759*b*, 828.

L i t t e r a t u u r: V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. en bij Johan de Jongh. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, IV, 818. - Frederiks en V.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, 399. - Romein, *Pred. Friesl.*, 38. - *Alb. Stud. Gron.*, 213. - *Boekz.*, 1831*a*, 111.

[Martinus Adrianus de Jongh]

JONGH (Martinus Adrianus de), zoon van den voorgaande, en vader van A.C.C. de Jongh (zie *boven*) is den 10en October 1774 te Zalt-Bommel geboren en studeerde te Groningen, waar hij zich den 20en September 1790 aan de Hoogeschool liet inschrijven. In 1796 proponent geworden, stond hij van 14 Mei 1797 tot 13 Juni 1802 te Roordahuizum, daarna van 20 Juni 1802 tot 12 Juli 1807 te Sneek, waar hij buitengewoon geliefd was en men hem, toen Nijmegen hem op 25 Maart 1807 beriep, een persoonlijke toelage van *f* 200. - 's jaars aanbood, die eventueel ook aan zijn weduwe zou worden uitgekeerd. Toch vertrok hij naar Nijmegen en was daar met zooveel genoegen werkzaam, dat hij een beroep naar Rotterdam, den 24en Januari 1810 op hem uitgebracht, van de hand zou hebben gewezen, indien niet het Rijk van Nijmegen juist bij Frankrijk was ingelijfd. Hij predikte op 29 April afscheid en verbond zich den 6en Mei 1810 aan zijn nieuwe gemeente, die hij diende tot hij wegens toenemende verzwakking bij K.B. van 11 Maart 1843 emeritaat ontving, dat met 1 Juli d.a.v. is ingegaan. Hij overleed den 30en December 1847. Zijn kundigheden en vooral de helderheid van zijn prediking worden geroemd. In 1811 werd hij bestuurder van het Ned. Zendelinggenootschap en later ook van het Bijbelgenootschap.

Van zijn hand is een rede in druk uitgekomen, die hij in de vergadering van het Ned. Zend. gen. te Rotterdam op 21 Juni 1836 gehouden heeft, naar aanleiding van

Luc. 10:16, en die getiteld is: *Redevoering over de werkzaamheid van het Zendelinggenootschap*, *beschouwd als een der meest gepaste middelen*, *die menschen kunnen aanwenden*, *om het uitzigt op den ondergang van het rijk der duisternis langzamerhand te verwezenlijken* (Rott. 1836).

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Romein, *Pred. Friesl.*, 166, 337. - *Alb. Stud. Gron.*, 244. - *Boekz.*, 1848*a*, 86-88.

[Cornelis Jongsma]

JONGSMA (Cornelis), geboren te Leeuwarden op 16 Juni 1746, werd eerst in 1763 student te Franeker, liet zich daarna op 22 September 1767 te Groningen inschrijven en legde 3 October 1769 met goed gevolg het praeparatoir examen af voor de classis Leeuwarden. Hij stond achtereenvolgens te Rijperkerk van 27 Mei 1770 tot 31 Mei 1772, Balk van 14 Juni 1772 tot 13 October 1776, Appingedam (beroepen 19 Augustus 1776) van 27 October 1776 tot 29 April 1787, en Leeuwarden (beroepen 21 Januari 1787) van 13 Mei 1787 tot zijn emeritaat, dat hem bij K.B. van 3 Maart 1825 verleend is, waarna hij op 7 Februari 1833 te Leeuwarden overleed. Hij was in 1773 gehuwd met Jetske Hiddema, die hem in 1814 door den dood ontnomen werd. Zijn eenige zoon Ernestus, lid van de Rechtbank van eersten aanleg te Leeuwarden, stierf in 1824; diens zoon Cornelis, geboren in 1803, was van 1825 tot zijn emeritaat in 1853 predikant te Deinum en overleed in 1866. Ook de oudere broeder van Cornelis Jongsma, Benedictus Fredericus, geboren in 1741, diende de kerk als predikant, nl. te Peins van 1775 tot 1793 en te Hoorn van 1793 tot zijn overlijden in 1799.

C. Jongsma vertaalde J. Ratelband's inaugureele rede als hoogleeraar te Franeker op 6 Januari 1767, in het Hollandsch, onder den titel: *Inwyings Redenvoering over de Christelyke godsvrugt, den godgeleerden volstrekt noodzakelijk* (Leeuw. 1767).

L i t t e r a t u u r: Romein, *Pred. Friesl.*, 38, 57, 120, 247, 434. - *Alb. Acad. Gron.*, 221. - *Boekz.*, 1767*b*, 95; 1833*b*, 122-124.

[Lieuwe Jongsma]

JONGSMA (Lieuwe) werd op 8 Maart 1856 te Arum geboren als zoon van Sybren Annes Jongsma. Zijn ouders behoorden tot den kleinen burgerstand, maar toen de begeerte om predikant te worden krachtig bij hem opkwam, ontving hij de daartoe benoodigde hulp en kon in September 1879 als student aan de Theologische School te Kampen worden ingeschreven. In 1885 beroepbaar gesteld bij de Christelijk Gereformeerde kerk, aanvaardde hij op 1 November van dat jaar de Evangeliebediening te Ezinge, ging vandaar naar Dokkum, waar hij op 5 October 1890 intrede deed, en was daarna sinds 19 September 1897 te Zaandam (kerk A) werkzaam. Tenslotte diende Jongsma nog van 12 December 1899 tot zijn overlijden op 17 April 1914 de Gereformeerde kerk te Middelstum. Hij was in 1885 gehuwd met Mej. K. de Boer, eveneens uit Arum, die hem twee kinderen schonk en in 1909 ontviel.

Jongsma was een getrouw predikant, een ijverig katecheet, een vlot en vloeiend spreker, wel zonder bepaald oratorische gaven te bezitten, maar wiens prediking toch bij de gemeente gewild was. De volgende geschriften zijn door hem in 't licht gegeven: *Korenaren. Vijftal leerredenen* (Fran. 1902). - *De wederinvoering van de doodstraf het recht en de plicht van onze Christelijke overheid* (Kampen 1904). - *Zestal leerredenen over vrije stoffen des O. en N. Testaments* (Gron. 1910). - *Uit de fonteinen des Heils* (Broek op Langend. 1910).

Zijn portret is opgenomen in het *Handboek*, onder de litteratuur vermeld.

L i t t e r a t u u r: J. Duursema, *L.S. Jongsma*, in *Handb. ten dienste v.d. Geref. kerken in Ned.*, 1915, 316-318. - V. Alphen, *N. Kerk. Handb.*, op de aangeh. jaren.

[Hendrik Jonker]

JONKER (Hendrik), den 26en Juni 1810 te Epe geboren, bezocht het gymnasium te Elburg en werd op 18 Juni 1829 als student te Utrecht ingeschreven. In 1833 door het Provinciaal kerkbestuur van Overijsel tot de Evangeliebediening toegelaten, deed hij den 28en October 1838 zijn intrede te Midwoud en bleef daar tot 19 Mei 1844, toen hij naar Laren (Geld.) vertrok, dat hem den 16en Januari 1844 beroepen had. Deze gemeente diende hij van 2 Juni 1844 tot zijn emeritaat, dat met 1 December 1879 inging. Hij overleed den 30en

Januari 1888; zijn weduwe Johanna Maria Joosten (geb. 9 October 1828) overleefde hem nog geruimen tijd en stierf in 1909.

Jonker kon zich niet vereenigen met de in zijn dagen opkomende moderne theologie en gaf daaraan uiting in twee geschriften, nl.: *Wie is en waar blijft de Jezus der moderne theologie in Nederland* (Utr. 1864) en *Het Evangelie van Johannes. Bedenkingen tegen Scholten's kritisch-historisch onderzoek* (Amst. 1867). Bovendien gaf hij nog in druk: *Liefde tot Jezus*, *'t eene noodige in den herder Zijner schapen* (Dev. 1854). Dit is een leerrede, op 4 December 1853 uitgesproken ter inleiding van zijn schoonbroeder als predikant te Oude en Nieuwe Wetering. - *Feestrede ter gedachtenis aan Neerlands verlossing in 1813* (Dev. 1863). - *Ontboezeming op het halve eeuwfeest van Neerland's verlossing* (Dev. 1863). - *Onderzoek naar de betrekking in welke Jezus volgens Zijn uitspraken in de drie eerste Evangeliën*, *zich bewust was tot God te staan* (Utr. 1864).

L i t t e r a t u u r : *Boekz.*, passim. - Van Alphen, *N. Kerkel. Handb.*, op de aangeh. jaren. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, 280. - Aangevuld met inlichtingen, mij welwillend verstrekt door Dr. H. Jonker, te 's-Graveland.

[Aart Jan Theodorus Jonker]

JONKER (Aart Jan Theodorus), zoon van den voorgaande en op 12 September 1851 te Laren (Geld.) geboren, bezocht het gymnasium te Lochem en werd den 10en Augustus 1869 te Utrecht als student ingeschreven. Na den 28en April 1875 door het Provinciaal kerkbestuur van Zuid-Holland tot proponent bevorderd te zijn, deed hij op 14 November van dat jaar intrede te Warnsveld. Gedurende zijn dienst alhier promoveerde hij in 1877 te Utrecht tot doctor in de theologie - waartoe hij zich op 21 Juni 1877 nogeens aan de Hoogeschool aldaar liet inschrijven - op een proefschrift over *De berichten van de Handelingen der Apostelen omtrent de gevangenschap van Paulus te Jeruzalem*, *Cesarea en Rome*, *in hun historisch karakter beschouwd* (Utr. 1877). In November 1878 preekte hij te Warnsveld afscheid met een leerrede, die het licht zag onder den titel: *Een gebed om meer liefde* (Zutphen 1879) en diende daarna de gemeente Heerde van 1 December 1878 tot 21 Mei 1882, om vanhier naar Rotterdam te gaan, dat hem op 7 Februari 1882 beroepen had. Hij deed er den 4en Juni d.a.v. intrede, bedankte in 1885 voor een beroep naar den Haag, maar nam in 1887 dat naar Ellekom aan, daar zijn zenuwen in den tijd der doleantie van 1886, toen hij lid was van het classicaal bestuur, door de kerkelijke gebeurtenissen sterk waren aangegrepen, zoodat hij te Rotterdam zelfs geen afscheidsrede kon uitspreken. Te Ellekom was hij van 11 December 1887 tot eind 1891 werkzaam en ging vervolgens naar Dordrecht, in welke gemeente hij door zijn jongeren broeder bevestigd werd met een rede, die tegelijk met Jonker's intreepredikatie werd uitgegeven als: *Bevestigingspreek* (*Kol. 4:17*) *door G.J.A. Jonker en Intreepreek* (*1 Kor. 15:58*) *door A.J.Th. Jonker te Dordrecht*, *3 Jan. 1892* (Dordr. z.j.). Tien jaren heeft hij hier het Evangelie verkondigd, maar na het overlijden van zijn echtgenoote trok een dorpsgemeente hem weder aan, zoodat hij, na van Dordrecht afscheid genomen te hebben met een rede, uitgegeven als: *Een beker van dankzeggingen* (2 drukken, Dordr. 1902), op 19 Januari 1902 intrede deed te Heemstede. Ook hier heeft hij velen geboeid en gesticht, het was, alsof ‘de dagen van Beets waren teruggekeerd’, maar enkele jaren later tot kerkelijk hoogleeraar te Groningen benoemd, aanvaardde hij

dit ambt den 20en September 1905 met een rede, getiteld: *Persoonlijk geloofsleven en theologische studie* (Gron. 1905), door Bronsveld in de *Stemmen v. W. en V.* (Jg. 1905, blz. 1098) geroemd als een ‘hartverheffend stuk.. diep doordacht, van een geëleveerd karakter, een niet banaal maar kloek getuigenis, en een krachtig pleidooi voor de heerlijke taak der

theologie en der evangeliebediening'. Hij gaf hier college in Bijbelsche godgeleerdheid, practica en Geschiedenis der Zending. Zijn niet sterke gezondheid deed hem, nadat ook zijn eenig zoontje overleden was, reeds in 1909 ontslag vragen, dat hem tegen 15 November van dat jaar verleend werd. Hij vestigde zich in zijn oude gemeente Heerde, waar hij teruggetrokken leefde, maar met talloos velen in briefwisseling stond, waaronder ettelijken, 'voor wien hij een geestelijk raadsman en herder was geworden.. Jonker hield te Heerde een heele gemeente. Ook in het dorp zelf, waar hij in de armzaligste hutten bij menig sterfbed uren heeft doorgebracht, heeft getroost en gebeden' (Van Rhijn). Onverwacht is hij den 6en Juni 1928 overleden en drie dagen later te Heerde begraven. Hij was gehuwd met Geertruyd Agnes van Haersolte van Haerst (geb. 1861), die hem in 1901 ontviel.

Geliefd bij zijn gemeenteleden als pastor, was Jonker bovendien een gevierd kanselredenaar. 'Als hij sprak was het stil, doodstil, angstig stil. Zijn woord ging nooit over het gehoor, doch dwars door de levens der menschen heen.. het trilde bij hem van emotie. Hij was een redenaar zonder de rhetoriek, die de menigte overbluft', maar zeer sterk kwam het profetische steeds bij hem uit. Daarbij was hij een goed homileet en een kundig theoloog, die de studie allerminst verwaarloosde, ook in 1883 den stoot gaf tot de oprichting der *Theologische Studiën*, waarvan hij één der redacteuren werd en waarin verscheidene stukken van zijn hand voorkomen. Tot de ethische richting behoorend, ging hij zijn eigen weg, zooals hij meende dat goed en juist was; een rustige persoonlijkheid, 'die na veel nadenken en strijd een overtuiging heeft gevonden en daarom ook eerbied heeft voor anderer overtuiging'. Afkeerig van alle politiek Christendom, van wereldsche motieven, door en door eenvoudig, kreeg men toch den indruk 'dat hij dezen eenvoud niet dan na harden strijd op zichzelf [had] veroverd.. Als het noodig was, greep hij op geestelijk gebied bij zichzelf - ook bij anderen - operatief in' (Van Rhijn). Een zware strijd om te berusten in het verlies van zijn eenig kind, moet wel hij gestreden hebben, die zóóveel van kinderen hield, dat hij in een particulieren brief kon schrijven: 'Eigenlijk moest een mensch kerk en wetenschap en alles kunnen laten waaien, om te spelen met de kinderen'.

Vol humor, was toch zijn levensbeschouwing diep ernstig; hij kon streng zijn in het beoordeelen van toestanden, leed onder de gesteldheid der tegenwoordige wereld, waarover, zooals hij nog in 1927 schreef, een 'wanhoops-zondvloed' zou komen. Maar toch was die beschouwing niet somber getint, omdat hij een vast geloof bleef behouden in de liefde Gods: 'Straks als de "wanhoops-zondvloed" komt en de zielen zullen vergaan van angst, laat de prediker het dan zijn gemeente inhameren: zóó, zóó lief heeft God de wereld gehad'. De indruk, dien Jonker maakte, wordt wel zeer treffend weergegeven in *Kerk en Volk*, het hoofdorgaan der Vrijzinnig-Hervormden: 'Een van de vroomste menschen, die wij in ons leven mochten ontmoeten.. Enkele minuten met Jonker - dat maakte een dag tot iets bijzonders in het leven.'

Behalve het boven reeds genoemde, heeft Jonker het volgende in druk gegeven: *Gedenkt uwen voorganger. Woord tot de gemeente Wapenvelde bij het aftreden van haar leeraar N.T. van Meurs* (Zwolle 1880). Ds. van Meurs was de eerste predikant dier gemeente en had haar sinds 1843 bediend. - *Handleiding bij het onderwijs in de geschiedenis der Christelijke kerk* (Utr. 1882; 2e dr. 1891; 3e dr. 1897). - *Verkorte handleiding bij het onderwijs in de gesch. der Chr. kerk* (Utr. 1885). - *Het hoofdstuk der liefde* (Rott. 1887; 3e dr. 1900; 4e dr. 1905; 5e dr. 1911). Eerst als artikelen in de *Rotterd. Kerkbode* van 1885 verschenen. - *Gedachtenis*, *aangeboden aan de*

Rotterdamsche gemeente (Rott. 1888). Met portret. - *Kalvinistische ingenomenheid met Rome aan Kalvijn zelven getoetst* (Rott. 1889). - *Het sociale*

vraagstuk, *een wekstem voor de gemeente* (Rott. 1893). - *De beteekenis van de nieuwste beschouwingen over erfelijkheid en toerekenbaarheid voor den dienaar van het Evangelie* (Utr. 1894). - *Een apostolische huiszegen* (Rott. 1895; 2e dr. 1902; 3e dr. 1910). - *Beter dan robijnen* (Nijk. 1897; 2e dr. 1900; 3e dr. 1908). - *Niet te overweldigen. Rede*, *uitgespr. te Rotterdam op 14 Juli 1897*, *op het Eeuwfeest v.h. Ned. Zend. genootschap* (Rott. 1897). Een 'machtige, welsprekende rede', ook opgenomen in het *Gedenkboek*, aan deze viering gewijd. - *Voor donkere dagen* (Nijk. 1901; 3e dr. 1908; 4e dr. 1921). - *De raad van Gamaliël. Leerr. uitgespr. te Heemstede op 8 Juni 1902*, *n. aanl. v.d. in Zuid-Afrika gesloten vrede* (3 drukken, Haarl. 1902). - *Voor de practijk der godzaligheid* (Rott. 1906; 2e dr. 1913). - *Zich niet voor Hem schamen* (Nijk. 1909; 2e dr. 1917; 3e dr. 1922). - *De reinigende kracht der Christelijke hoop* (Zutph. 1910). - *Hand aan hand* (Leid. 1912). - *Doodschaduw en morgenstond* (Leid. 1916). - *Op weg naar het Vaderhuis*, 2 dln. (Leid. 1918). In de serie *Groene Preeken* werden anonym verschillende leerredenen van zijn hand opgenomen, o.a. over *Spr. 23*:*26a* (1907, no. 48), *2 Kor. 13*:*8* (1910, no. 45) en *Ps. 68*:*20a* (1911, no. 40), waarvan de eerste twee later nogmaals in deze serie verschenen. Verder verleende hij zijn medewerking aan de bundels: *Vriendelijk geleide* (Almelo 1898), *Onze Christelijke feestdagen* (Nijk. 1899), *Gewijde kunst* (Amst. 1899/1900), *Het licht der wereld* (Nijk. 1909; 2e dr. 1910), *Uit een heilig verleden* (Nijk. 1910), aan het Jaarboekje *Martha* en den kalender: *Vrede zij dezen huize* en plaatste artikelen in tijdschriften, o.a. in de *Stemmen voor Waarh. en Vrede.* Eindelijk vertaalde hij: Kierkegaard, *Weest gewaarschuwd!* (Rott. 1886) en uit het Duitsch: Ewald, *De voornaamste vraag van het onderzoek betreffende de Evangeliën en de weg tot hare beantwoording* (Utr. 1892), terwijl hij een voorwoord schreef vóór G. Swanborn, *Gedichten* (Rott. 1886). J.J. Stam vergaderde uit zijn nalatenschap een bundel, getiteld: *Het licht tegemoet* (1929). Verscheidene hoofdstukken in zijn geschriften zijn eerst als artikels geplaatst in de *Zondagsbode voor Dordrecht en omgeving.*

L i t t e r a t u u r: Knappert, *Gesch. N.H.K.*, II, 342. - Coolsma, *Jan de Liefde*, 54. - *Alg. Weekbl. v. Christendom en Cultuur*, *4e Jaarg.*, *no. 33* (met portret). - *Het Oosten*, 20 Juni 1928. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, 501, 555. - Aangevuld met inlichtingen van Dr. H. Jonker te 's-Graveland.

[Gerrit Jan Abraham Jonker]

JONKER (Gerrit Jan Abraham), broeder van den voorgaande, is den 3en Juni 1864 te Laren (Gld.) geboren en den 16en October 1882 aan de Utrechtsche Universiteit als student ingeschreven, waar A.S. Talma, G. Haspels, J.H. Gerritsen en C.L. Voorhoeve zijn tijdgenooten en vrienden waren. Hij verwierf een eervolle vermelding voor de beantwoording van een prijsvraag, door de theologische faculteit te Utrecht in 1886 uitgeschreven, over Psalm 68 en legde met goed gevolg het doctoraal-examen af, maar is later niet gepromoveerd. In 1887 door het Provinciaal kerkbestuur van Zuid-Holland tot de Evangeliebediening toegelaten, ontving hij een beroep naar Leusden, waar hij op 8 April 1888 intrede deed en tot 21 Juni 1891 werkzaam was. Volgens getuigenis van één zijner opvolgers aldaar, bij zijn graf uitgesproken, zijn dit voor Jonker niet de beste jaren geweest, daar hij geen contact met de gemeente kon krijgen; toch heeft zijn prediking ook bij velen te Leusden een diep spoor nagelaten. Den 5en Juli 1891 verbond hij zich aan Kralingen, ging

vervolgens naar Haarlem, waar hij op 2 Februari 1896 intrede deed en den 23en September 1901 afscheid preekte, om den 29en van die maand de Evangeliebediening te Utrecht te aanvaarden, dat hem voor de tweede maal beroepen had. Deze gemeente diende hij, tot hij plotseling op 12 Januari 1924 ten huize van de familie Van Beeck Calkoen te Utrecht op een bij-

een komst van oud-leden der Ned. Chr. Stud. Vereeniging overleed, na in een inleiding over zijn lievelingsschrijver Kierkegaard gesproken te hebben en juist bezig de daarover gemaakte opmerkingen te beantwoorden.

Veel heeft de Hervormde kerk verloren in Jonker, den man met ‘een gaaf karakter’, den predikant, die niets hooger achtte dan de Evangeliebediening, die het zijn vriend Talma niet goed kon vergeven, dat hij in de politiek ging, en toen deze na zijn ministerschap weer predikant werd, achtte Jonker het woord van Jezus op hem toepasselijk: ‘Over weinig zijt gij getrouw geweest, over veel zal Ik u zetten’, aldus het ministerschap met ‘weinig’. het predikambt met ‘veel’ karakteriseerend. Van zijn prediking maakte Jonker dan ook het meest werk: zij was, bij een geheel eigen manier van zeggen, ‘fonkelend en tintelend, tegelijkertijd getuigend van diepen ernst en vroomheid’. Hij ‘trok de lijnen diep, scherp en teeder. Hij predikte hard en barmhartig. Hij hief het ideaal onbereikbaar hoog, naar den maatstaf der heiligheid Gods; èn hij wekte tot volgen’. Al boeide hij niet in de eerste plaats de groote menigte, voor de studenten hadden zijn preeken, zijn gesprekken en zijn omgang een bijzondere aantrekkelijkheid: ‘hij sprak naar het hart van jonge zoekers en strijders. Hij was zelf een strijder en zoeker, maar tegelijk een man, die overwinning en gevonden-hebben kende’. In de *Mededeelingen van de N.C.S.V.* wordt hij genoemd ‘de dominee van de studenten, omdat hij zelf student was’ en deze Vereeniging zelf had dan ook zijn bijzondere sympathie. Hoewel ongehuwd, had Jonker met zijn eenvoudig, hartelijk karakter een bijzondere liefde voor kinderen, was voorzitter van de Kinderkerk-commissie, preekte gaarne voor hen en werd even gaarne door hen gehoord, terwijl hij ook regent-voorzitter van het Diaconie-weeshuis was. Algemeen wordt hij ook als trouw pastor geroemd, onvermoeid in het afleggen van huisbezoek, wat hem bij toenemende doofheid soms vrij moeilijk viel. Voor kerkelijke richtingskwesties had hij geen belangstelling, al was hijzelf steeds positief in zijn prediking.

Vooral Kierkegaard is door Jonker hoog geëerd en steeds verdiepte hij zich in diens werken; in *Groote Denkers*, IVe Serie, no. 3, is een studie over *Sören Kierkegaard* (1920) van zijn hand opgenomen. Maar daarnaast boeide Nietzsche hem ook, over wien hij gaf: *De beteekenis van Nietzsche voor de hedendaagsche moraal* (1915). Zijn overige geschriften zijn, behalve nog eenige artikelen in tijdschriften, de volgende: *Bevestigingspreek over Kol. 4:17* van zijn broeder A.J.Th. Jonker, tegelijk met diens intreepreek te Dordrecht, aldaar uitgeg. in 1892. - *De zwakheid van het oordeelen en de macht van het vergeven* (Utr. 1896). - *Aan stille wateren* (Utr. 1910; 2e dr. ald. 1915). - *Hoog en laag. Een viertal preeken* (Nym. 1911). - *Bijbelgebruik* (in *Practisch Christendom*, Serie I, no. 2, 1919). Na zijn dood werden uitgegeven: *Komen of gaan?* Met portret ('s-Grav. 1924). - *Studies en voordrachten* (2 drukken, Utr. 1924). - *Overdenkingen.* Met portret (1e-3e dr. Utr. 1924, 1925), terwijl J.A. van Leeuwen uit zijn geschriften een dagboek samenstelde, getiteld: *Levensernst* (2e dr. 1925), waaraan A.J.Th. Jonker een voorrede toevoegde. Ook verleende Jonker zijn medewerking aan de bundels: *Onze Christelijke Feestdagen* (Nijk. 1899), *Jezus Christus voor onzen tijd* (Baarn 1907), *Getuchtigd en niet gedood* (Utr. 1914) en aan het Bijbelsch dagboek *Bergopwaarts* (Utr. z.j.), terwijl hij nog vertaalde: Godet, *Kommentaar op den Brief aan de Romeinen* (Utr. 1900).

L i t t e r a t u u r : *Alb. Stud. Rh.-Tr.*, 578. - *Amst. Predikbeurtenblad*, 9 Febr. 1924. - *Artikelen* in *de N. Rott. Cour.* en andere bladen, na Jonkers overlijden, Jan. 1924.

- *Voorbericht vóór Jonker's Overdenkingen* door De Vrijer. - V. Alphen, *N. Kerk. Handb.*, passim.

[Hendrik Joosten]

JOOSTEN (Hendrik), geboren te Amsterdam in 1804, studeerde aan het Athenaeum aldaar van 1822 tot 1826 en werd in 1828 proponent bij het Hersteld Evangelisch-Luthersch kerkgenootschap. Overvloed van proponenten voor de elf predikantsplaatsen, die dit kerkgenootschap toen telde, maakte, dat Joosten voorloopig geen kans op plaatsing had. Een tijd lang was hij gouverneur bij aanzienlijke families, met wie hij veel in het buitenland reisde, waardoor hij zich later zeer gemakkelijk onder alle standen der maatschappij kon bewegen. Daarna werd hij hulpprediker te Amsterdam, trad in het huwelijk en gaf, om zich voldoend levensonderhoud te verschaffen, vele lessen, vooral in de oude talen. Een aanbod om als predikant en onderwijzer naar Paramaribo te gaan op een tractement van *f* 15000, sloeg hij terwille van zijn hoogbejaarden vader van de hand en een beroep naar Gorinchem kon hij om het te lage tractement onmogelijk aanvaarden. Toen Da Costa, Schwartz en anderen een seminarie wilden oprichten, dachten zij ernstig eraan, om Joosten als docent aan die inrichting aan te stellen, maar hun beginselen en inzichten bleken daarvoor te veel te verschillen. Eerst den 3en Juni 1855 ontving hij een beroep naar de Hersteld-Luthersche gemeente te Harlingen, waar hij op 26 Augustus d.a.v. intrede deed, na den 5en van die maand te Amsterdam ingezegend te zijn. Tot zijn emeritaat, dat met 1 Januari 1886 inging, heeft hij deze gemeente getrouw gediend; ijverig in preeken en huisbezoek; op 31 December 1885 nam hij afscheid, maar zoolang de gemeente geen nieuwen leeraar had, leidde hij nog de godsdienstoefening, indien er geen predikant was, die de beurt kon vervullen. Zoo hield hij op 14 Februari 1886 zijn laatste leerrede en overleed plotseling op 20 Februari d.a.v. Ds. J.W.Th. Weddik schreef in *Een vaste burg is onze God*, 1886, 24, een gedicht *Ter gedachtenis aan mijnen voormaligen Harlingschen ambtsbroeder en vriend.*

Joosten heeft in druk uitgegeven: *Woordenboek op de pharmacopoea* (Amst. 1852; 2e dr. 1873). - *De brief van den apostel Paulus aan de Romeinen verklaard en toegelicht* (Harl. 1857). - *Twaalftal leerredenen over verschillende onderwerpen* (Heeg 1858). - *Het Evangelie van Marcus verklaard*, *en met stichtelijke opmerkingen* (Harl. 1868). - *Bijbellezingen over de Openbaring van Johannes* (Harl. 1883). - *Gedachten van een ouden leeraar over het ambt.*

L i t t e r a t u u r : *Een vaste burg is onze God*, 1886, 21-24. - J. Loosjes, *Naaml. Luth. pred.*, 135, 136. - *Alb. Ath. Amst.*, 209.

[Lambert Joosten]

JOOSTEN (Lambert) is de naam van een Sociniaansch collegiant, waarvan geen levensbijzonderheden te vinden zijn, maar die zich door een dispuut met den Cartesiaan Herman Bouman, waarvan enkele geschriften het gevolg waren, eenige bekendheid verworven heeft. Het dispuut begon met een vriendschappelijke, mondelinge samenspreking in d'Oranjeappel, de plaats van samenkomst der Collegianten, waarbij Bouman het bestaan van ‘boose geesten buyten de ziele des menschen’ had ontkend; daartegen was Joosten met een beroep op 2 Cor. 12:7 v. opgekomen. Daarna wisselden de tegenstanders geschriften, waarin zij hun standpunt nader toelichtten. Er verscheen een *Brief van Lambert Joosten*, *met een antwoord op de selve van Herman Bouman*, *waarin gehandelt word van de engelen en de*

geesten (Amst. 1696), waarop Joosten als antwoord een *Verdeediging van de wesentheyd en werking der engelen Gods* (1696) uitgaf. Bouman schrijft hierop *Eenige nodige aanmerkingen op Lambert Joostens Verdediging* (1696), nl. drie brieven, door een vriend aan Bouman over deze zaak gericht, wat weder aanleiding geeft aan een derde, om Joosten's partij te nemen in: *Een brief van N.N., behelsende nader deductie of bekrachtiging over Lam-*

bert Joosten's Verdediging....strekkende tot vernietiging van de Aenmerkingen, *die van H. Bouman hiertegen zijn in het licht gegeven* (Leyd. 1697). Over de kwestie zelf handelt Hylkema vrij uitvoerig in zijn *Reformateurs.*

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - onjuist - Joostens. - Hylkema, *Reformateurs*, II, 145, 158, 338-341, 348. - *Doopsgez. Bijdr.*, 1898, 96, noot. - *Cat. Doopsgez. Bibl.*, II, 150.

[Jan Theodorus Joosting]

JOOSTING (Jan Theodorus), zoon van Pieter Joosting, van 1826 tot 1858 predikant te Maurik, en van A.E. van Ommeren, werd aldaar in 1835 geboren, liet zich den 18en Mei 1853 als student te Utrecht inschrijven en werd op 4 Mei 1859 door het Provinciaal kerkbestuur van Utrecht tot den predikdienst toegelaten. Hij diende achtereenvolgens de gemeenten St. Maarten (beroepen 9 October 1860, intrede 26 Mei 1861, afscheid 24 September 1865), Purmerend (beroepen 25 Mei 1865, intrede 1 October 1865, afscheid 24 April 1870) en Hees en Neerbosch, waaraan hij zich op 8 Mei 1870 verbond, na den 15en December 1869 aldaar beroepen te zijn. Hier was hij werkzaam tot zijn emeritaat, dat met 15 November 1901 inging; hij vestigde zich te Nijmegen en overleed aldaar in December 1924.

Van zijn hand is in druk verschenen: *Toespraak naar 2 Cor. 12:9a*, *gehouden op 30 Mei 1886*, *ter herdenking zijner 25jarige Evangeliebediening te St. Maarten*, *Purmerend*, *Hees en Neerbosch.* Niet i.d. handel (Nym. z.j.).

L i t t e r a t u u r : *Alb. Stud. Rh.-Tr.*, 392. - *Hs. Borger.*

[Thijs Joriaensz]

JORIAENSZ (Thijs), ook **JEURIAENSZ** of **JURIAENSZ** genoemd, was een voorganger der Vlaamsche Mennisten te Rarop (Ransdorp) in Noord-Holland gedurende den vervolgingstijd. Toen hij eens in 1568 te Muiden predikte, werd hij gevangen genomen en met Jan Claesz, een jongen geloofsgenoot uit Weesp op het Muiderslot in verzekerde bewaring gesteld. Omtrent een half jaar hebben zij daar doorgebracht, werden toen gezamenlijk naar den Haag gevoerd, waar zij weder een half jaar gevangen zaten en daarna naar Muiden werden teruggezonden. Nog drie maanden bleven zij op het Slot in hechtenis en werden toen veroordeeld, om geworgd en verbrand te worden. ‘Het welke alsoo geschiet is, en zijn met riet in haer aensichten swart gebrand, en buyten dijk by Muyen in 't riet, elk aen een pael tot een vogelen spijse heen geset’ (Van Braght).

Twee brieven van Joriaensz zijn in oudsten druk (1577) opgenomen in een bundeltje Doopsgezinde geschriften, dat nog niet lang geleden aan de Maatsch. der Ned. Letterkunde te Leiden is geschonken en door Pijper (*Martelaarsboeken*, 108) wordt beschreven. Zij zijn getiteld: *Een Christelijcke Sentbrief*, *geschreuen wter gevanckenisse aen alle de gene die om de rechte kennisse Jesu Christi inde vreese Gods van den stouten afgestooten ende ondertreden zijn enz.* en *Eene hertgrondelijcke ende christelijcke Sentbrief wter gevanckenisse geschreven*, *aen alle de gene die een gelijck geloove met ons vercregen hebben enz.* Een nieuwe druk der beide brieven van 1579 is op de Doopsgez. Bibl. te Amsterdam aanwezig, terwijl bij Van Braght alleen de tweede brief is opgenomen. Maar dit Martelaarsboek bevat nog een anderen

Brief, *van Tijs Jeuriaensz geschreven in de gevankenisse aen de Vrienden van Edam*, *in 't jaer 1569*, terwijl ook nog van dezen martelaar gedrukt is (aanwezig op de Doopsgez. Bibl.): *Een Christelijcke Sentbrief*, *van de sendinghe*, *inleydinghe ende coemste Jesu Christi in deser werelt enz.* (Amst. 1586). Eindelijk bevindt zich op dezelfde Bibliotheek een incompleet exemplaar van *Twee brieven*, *den eenen van Tijs Joriaens gheschreven*, *ende den ander van Job Jansen wt sijn ghevanghenisse gheschreven*, *voor desen onses wetens noyt in den druck ghe-*

weest. Met eene cleyne vorrede.. Noch zijn hier by ghevoecht vier liedekens, *waer van die drie voor desen noyt in druck gheweest en zijn* (1609).

Karakteristiek is het zeker, dat deze Vlaamsch-Doopsgezinde martelaar zelfs vanuit de gevangenis het noodig vindt, tegen de Friesche Doopsgezinden te waarschuwen met deze woorden: ‘dat sy onrecht hebben, namelic, de Vr. [Vriezen] ende alle die haer toe loopen, toe staan, ende.. dat sy iammerlijc verleyt, bedrogen, ende verruct worden’.

L i t t e r a t u u r : Pijper, *Martelaarsboeken*, 75, 110, 111. - *Bibliographie des Martyrologes prot. néerl.*, I, 205-212, 660, 661. - Van Braght, *Martelaars-spiegel der Doops-gesinde*, 2e dr., 480-489. - Blaupot ten Cate, *Holland*, I, 27. - Knuttel, *Bibl. v. Kerkg.*, 160. - *Doopsgez. Bijdr.*, 1887, 116; 1893, 62; 1899, 78, 90, 91, 104, 138. - *Cat. Doopsgez. Bibl.*, II, 13, 14.

[David Joris]

JORIS (David), ook **JORISZ** geschreven, was de zoon van zekeren Joris, ook Joris of Georgius de Komen of Joris van Amersfoord genoemd, die volgens sommige berichten een min of meer aanzienlijk koopman was, maar in allen gevalle bekend stond als rederijker. Davids moeder, Maritgen Jans de Gorter, behoorde tot een deftig geslacht te Delft, werd later een aanhangster van de secte, door haar zoon gesticht, en is in 1537 op 56-jarigen leeftijd te Delft met andere David-Joristen geëxecuteerd. David zelf is in het begin der 16e eeuw, 1501 of 1502, geboren, waarschijnlijk in Vlaanderen en misschien te Brugge, zeker niet te Delft; bij het afkondigen zijner huwelijksgeboden wordt hij Johan van Brugge genoemd, dezelfde naam dien hij later te Bazel aannam, en uitdrukkelijk staat in zijn levensbeschrijving bij Arnold, dat zijn moeder bij zijn geboorte van haar familie verwijderd was. Bij zijn doop ontving hij den naam Jan, maar omdat hij reeds in zijn jeugd meermalen de rol van koning David vervulde in rederijkersspelen, als hij met zijn vader voor zulke vertooningen het land doorreisde, nam hij den naam David aan en achtte ook later deze verandering met het oog op zijn roeping, van groot gewicht.

In zijn jeugd dikwijls ziekelijk, had hij iets zwaarmoedigs over zich, was zelden opgeruimd, en prikkelbaar van gestel. Op school maakte hij weinig vorderingen en koos daarna het vak van glasschrijver, maar toen zijn vader, twee broers en vier zusters aan de pest gestorven waren, moest hij zijn moeder in een winkelnering helpen; later schijnt hij nog eenigen tijd op het kantoor van een koopman gewerkt te hebben, om vervolgens weer glasschrijver te worden. Om zich verder in zijn vak te bekwamen, maakte hij reizen naar Frankrijk en Engeland en vestigde zich in 1524 te Delft, terwijl hij omstreeks dienzelfden tijd in het huwelijk trad met de naaister Dierckgen Willems. Evenals zijn vrouw werd hij in die dagen een aanhanger van het nieuwe geloof - misschien bekeerd door den Utrechtschen monnik Wouter - maar was toen niet predikant of voorganger; wel schijnt hij reeds liedjes gemaakt te hebben, die in *Een geestelijck liedtboexken* van 1529 te vinden zijn. Spoedig daarna trad hij nog stoutmoediger op, door priesters, die met de gewijde hostie over straat gingen, voor afgodendienaars te schelden en het volk tegen hen te vermanen, terwijl hij ook op Hemelvaartsdag 1528 aan de kerkdeuren te Delft ‘scandaleuse ende fameuse libellen’ aanplakte, voor welke feiten de schepenbank hem veroordeelde tot een boetedoening en zes weken gevangenschap in zijn eigen huis. Het Hof van Holland

vond deze straf veel te licht en veroordeelde hem tot geeseling, doorboring van zijn tong met een priem, waarna hij aldus een half uur moest blijven staan, en verbanning uit de jurisdictie van de stad voor den tijd van drie jaren, terwijl hij niet mocht terugkeeren vóór hij *f* 40. - betaald had. David Joris onderging deze straf en schijnt later bij het spreken geen nadeelige gevol-

gen ervan ondervonden te hebben. Hij week naar Friesland uit, omdat de placcaten daar niet zoo streng gehandhaafd werden en leerde er de Anabaptisten kennen. In 1529 voerde hij een twistgesprek met Trijpmaker over de godheid van Christus, waaraan David Joris toen niet geloofde, maar gaandeweg sloot hij zich toch bij de Herdoopers aan, zoodat hij, waarschijnlijk in 1534, te Delft zich òf door één der zendelingen van Jan Matthijsz òf door Obbe Philips liet doopen; de laatste heeft hem in het late najaar van 1534 tot bisschop of oudste gewijd en hem Delft als standplaats aangewezen.

Toen in 1535 Munster ingenomen en daardoor aan het rijk van Jan van Leiden een eind gemaakt was, gevoelden de Anabaptisten dat zij zich moesten aaneensluiten, maar traden ook de verschillen der gematigde en der radicale partij op den voorgrond: de meer vreedzame volgelingen van Obbe Philips stonden geheel andere denkbeelden voor dan de revolutionaire aanhangers van Batenburg. Toch poogde men in Augustus 1536 te Bocholt zulk een vereeniging tot stand te brengen en David Joris was de man, die zich hierbij op den voorgrond stelde. Hij overreedde hen, voor 't oogenblik de geschilpunten onaangeroerd te laten, schreef zendbrieven en stelde een soort verdrag op, maar het succes was slechts tijdelijk: de partijen verschilden te zeer, dan dat samenwerking mogelijk was en een tractaat, door David Joris opgesteld, waarin hij de geschilpunten als weinig beteekenend voorstelde, werd dan ook spoedig door Menno Simons in tegengestelden zin beantwoord. Bovendien beschuldigde men den vredestichter, een eigen partij te willen oprichten, hetgeen zeker niet ongegrond was. Kort na dien tijd krijgt hij zijn visioenen en openbaringen, waardoor hij zich zijn bijzondere roeping bewust wordt en zijn hoogmoed en eigenliefde worden niet weinig versterkt door de vereering, die een groep fanatici hem toedragen; een bewijs hiervan is de brief van de martelares Anneke Jans, in het boek van Van Braght opgenomen, waarin zij spreekt van zijn ‘wijsheyd komende van boven door een hoogen Geest, en wonderlijken raed Gods’ en hem noemt: ‘ridderlijke voerman Israëls’, ‘wanne in de hand des Heeren’, ‘geheyligde des Heeren’ enz. (ald., II, 144, 145). Hij schrijft ettelijke tractaten, geld en geschenken vloeien hem toe en zijn aanhang wordt versterkt door een deel der Batenburgers, die hem na de gevangenneming van hun leidsman in 1537, als hun hoofd erkennen.

Zoo groeide de secte, in Delft ontstaan, spoedig in aantal, zoodat de overheid op 2 Januari 1538 een plakkaat tegen D.J. en zijn aanhangers deed uitgaan, dat nog op 26 Februari van datzelfde jaar vernieuwd werd en waarin zij met de strengste vervolging werden bedreigd. In Amsterdam, Leiden, den Haag en Delft zijn in de jaren 1538 en 1539 zeker wel honderd David-Joristen geëxecuteerd en hijzelf, in Delft niet meer veilig, leidde in die dagen een zwervend leven, waarbij hij toch steeds aan de vervolging der overheid kon ontkomen, zoodat het gerucht onder zijn aanhangers werd verbreid, dat hij zich onzichtbaar kon maken. Eenigen tijd schijnt hij zich te Antwerpen te hebben opgehouden en in 1538 trok hij naar Oldenburg, waar hij zich met de aldaar wonende Anabaptisten poogde te verstaan; aanvankelijk kwam een vereeniging tot stand, maar al zeer spoedig keerde men zich hier van hem af. Ook in Straatsburg, waar hij in den zomer van hetzelfde jaar 1538 vertoefde, had hij geen succes; het gelukte hem niet, Melchior Hofmann, die toen aldaar gevangen zat, te spreken te krijgen en diens aanhangers konden niet meegaan met David Joris' weinig rationeele Schriftverklaring, terwijl zij het bovendien afkeurden, dat hij zoo weinig hechtte aan het leerstuk der Drieëenheid. In 1539 of 1540 is hij ook te Deventer

geweest en in dezen tijd, toen zijn aanhangers zwaar vervolgd werden en zijn vrouw te Utrecht gevangen werd genomen, schreef hij zijn bekenden dreigbrief, tegelijk apologie, aan de Staten

van Holland, waarvan Blesdijk in zijn *Historia vitae D. Georgii* op blz. 81-86 een uittreksel geeft. Ook richtte hij zich per brief tot keizer Karel V (Blesdijk, *a.w.*, 97-99) en tot Philips van Hessen (Blesdijk, *a.w.*, 87-96), waarbij zijn getrouwe aanhanger Jurriaan Ketel als zijn gezant fungeerde, en tot Anna van Oost-Friesland, maar ook deze pogingen, om zich invloed en hulp te verschaffen, liepen op niets uit. In 1541, toen men te Regensburg de godsdiensttwisten tot een gewenscht einde wilde brengen, zond David Joris weder Ketel met een brief daarheen, doch toen deze vernam, dat de gehoopte eenheid niet verkregen zou worden, wendde hij zich tot Bucer, bij wien hij aanvankelijk wel gehoor vond, omdat hij den naam van zijn zender verzweeg, maar ten slotte liep ook deze poging op mislukking uit. In die brieven schreef D.J. 'soms dreigend als profeet, dan weer sluw zich met naieve onschuld vermommend, hoewel zeer positief bewerend over het nieuwe Jeruzalem dat zou worden gebouwd. .... Langzamerhand groeide thans in David Joris de sluwe en inhalige bedrieger uit boven den dwependen belijder' (Lindeboom). In de Nederlanden trad de overheid inmiddels steeds krasser tegen hem en zijn secte op: in 1539 loofde zij *f* 100. - uit voor dengene, die hem zou gevangen nemen, en kort daarna keerden ook vele Doopsgezinde landgenooten zich van hem af: Menno Simons had tegen hem geschreven, wat door David Joris wel met een tegenschrift beantwoord werd, maar Menno waarschuwde in zijn repliek ernstig tegen den 'verleider', wiens wederantwoord niet kon verhinderen, dat velen van hem afvielen. Zijn inkomsten verminderden en eerst nadat hij door de uitgave van zijn *Wonderboeck* (1542) en andere geschriften zijn aanhangers opnieuw van zijn bijzondere zending overtuigd had, stelden velen weer alles te zijner beschikking. Daar hij meermalen in Oost-Friesland vertoefde, waar hij veel volgelingen had, is het te begrijpen, dat Johannes a Lasco, die er superintendent was en in 't algemeen op vereeniging der Protestanten aanstuurde, ook pogingen deed, om met David Joris tot overeenstemming te komen, doch ook dit mislukte om de bijzondere plaats, die David zichzelf als profeet toekende, en het standpunt zijner aanhangers, die zich boven de gewone zedewet verheven achtten.

Kort daarna verdween David Joris uit de Nederlanden en begaf zich 1 April 1544 naar Bazel, waar niemand hem kende en waar hij zich aanmeldde als Jan van Brugge, die de vervolging in de Nederlanden was ontweken en nu toestemming verzocht, zich te Bazel te vestigen. Toen deze hem verleend was, vertrok hij eerst uit die stad, maar kwam spoedig met vrouw en kinderen terug, om er den 25en Augustus 1544 het burgerschap te verwerven en verder tot zijn dood als een vroom, deftig en algemeen geacht patriciër te leven. Hij bezat twee huizen in de stad, kocht een buitengoed Binningen, waarnaar hij zich ook Johan van Binningen noemde, had omgang met aanzienlijke en adellijke families - één zijner zoons huwde een dochter uit een adellijk geslacht - en was uiterlijk op goeden voet met de predikanten, die hij echter heimelijk tegenwerkte door geschriften als *Van dat geregte ware Sion en Jeruzalem* en *Van de ongeregte en geregte Predikanten*, met ettelijke andere tractaten voor zijn aanhangers in de Nederlanden geschreven. Want met hen is hij in verbinding gebleven, al is de wijze, waarop dit geschiedde, niet na te gaan; alles moet echter in diep geheim gegaan zijn, niemand in Bazel mocht hem bij zijn juisten naam noemen, volgelingen maakte hij zich daar niet, en tot die in Nederland richtte hij zijn *Waarschouwing tot alle geloovigen dat zij zich tot stilheid begeven* en *Hoe men zich*

in deze zorgelijke tijden in de wereld dragen moet. In dit laatste tractaat raadde hij zijn aanhangers de ‘schalkheid Jakobs’ aan en ‘Ezau's bekleeding aan te leggen’.

Toch blijft het een raadsel, hoe hij tot zijn dood, dus 12 jaar lang, die rol heeft kunnen spe-

len zonder ontdekt te worden en toch steeds met zijn secte in de Nederlanden in verbinding te blijven; des te meer nog, omdat Jurriaan Ketel in zijn confessie (1544) heeft meegedeeld, dat David Joris onder den naam Johan van Brugge te Bazel woonde (De Hullu, *Bescheiden betr. de Herv. in Overijssel*, 1e dl., blz. 308). Kort vóór Davids dood schijnen enkelen, o.a. de Bazelsche hoogleeraar Castellio, zijn waren naam gekend te hebben, maar evenwel is hij, algemeen geëerd, den 25en Augustus 1556 na een korte ziekte overleden en met veel plechtigheid in de St.-Leonhardskerk te Bazel begraven. Zijn vrouw was drie dagen vóór hem de eeuwigheid ingegaan. Het laatste geschrift, waaraan David Joris bezig was, toen de dood hem overviel, is getiteld: *Bewoordelyke leringe, om tot den Rijke Gods bewust te maken* en bleef onvoltooid.

Dat de loop der gebeurtenissen buiten Bazel steeds met belangstelling door hem gevolgd is, blijkt niet alleen uit de betrekkingen, die hij met zijn aanhangers onderhield, maar evenzeer uit de pogingen, die hij in 't werk stelde, om invloed te oefenen op het proces van Servet in 1553. Hij schreef een brief aan de rechters, om hen tegen het ketterdooden te waarschuwen en was zeer getroffen, toen hij het vonnis vernam, dat over Servet was uitgesproken. Ook maakte het diepen indruk op hem, dat zijn schoonzoon Nicolaas Blesdijk, eerst een trouw volgeling, in de laatste jaren van Davids leven aan diens roeping begon te twijfelen en ook bedenkingen had tegen sommige leerstukken, door zijn schoonvader voorgestaan. Wel bleef na meer dan één twistgesprek, uiterlijk de goede verstandhouding bewaard, maar toch achtte David het noodig, zijn aanhangers te Bazel en elders ten sterkste tegen Blesdijk als een afvallige te waarschuwen.

Toch zou Blesdijk, zonder het zelf te willen, de oorzaak worden, dat na een drietal jaren ontdekt werd, wie de algemeen geachte Johan van Brugge geweest was. Reeds spoedig na David Joris' dood begon Blesdijk zijn twijfelingen te bespreken met andere David-Joristen, reisde daarvoor zelfs naar de Nederlanden en het gevolg was, das er een scheuring in de secte ontstond, die echter voor de buitenwereld een geheim bleef. Maar een vroegere knecht van David, die te Bazel bij één van diens zoons was blijven wonen, bleek ook Blesdijks gevoelen aan te hangen, werd daarom als een afvallige uitgeworpen en kwam, in een anderen dienst overgegaan, in aanraking met Bazeler predikanten, waarna hij zijn vroegere David-Joristische gevoelens verwierp. Eén der predikanten, door hem gaandeweg op de hoogte gekomen, dat er aanhangers van die secte in Bazel waren, deed hiervan aangifte bij de magistraat, die alle verdachten deed gevangen nemen en door hen te weten kwam, dat Jan van Brugge en David Joris dezelfde persoon geweest waren. Den 13en Mei 1559 werd zijn lijk opgegraven en met zijn beeltenis en een aantal geschriften in het openbaar verbrand; zijn aanhangers zwoeren op 6 Juni d.a.v. plechtig hun dwaalleer af, werden weder in de gemeenschap der kerk opgenomen en verder vrijgelaten. Op last van de magistraat van Bazel gaf de Bazeler Universiteit hierover uit: *Davidis Georgii Hollandi haeresiarchae vita et doctrina* (Bas. 1559), meermalen vertaald in het Duitsch (Bas. 1559, Wittenb. 1559; het boek van Stolterfoth, *Historia von D. Georgen*, Lüb. 1635, is dezelfde vertaling, met eenige uitweidingen), Fransch en Hollandsch (o.a. Kampen 1559, Antw. 1560 en Delft 1603 onder den titel: *David Joris*, *wt Hollandt*, *des Eertzketters waerachtighe historie*, *door de Univ. van Bazel*; hiertegen verscheen van David-Joristischen kant: *Tegen-berigt op een laster- en scheld-boekje*,

genaamd: *D. Jorisz uit Holland enz.*, dat opgenomen is in Arnold's *Hist. der kerken en ketters*, II, 563-583, en ook afzonderlijk moet verschenen zijn).

David Joris' vrouw Dierckgen Willems, die te Utrecht gevangen heeft gezeten, maar na 'scherpelicken geëxamineert' te zijn, den 18en Juni 1540 is vrijgesproken en drie dagen

vóór haar echtgenoot te Bazel overleed, schonk hem zes kinderen[1], namelijk: 1. Georg, Joris of Hieronymus van Brugge, edelman te Bazel en dáár gehuwd. 2. Willem of Guilhelmus van Brugge. 3. Johan van Brugge, gehuwd met Anna van Lier, dochter van Cornelis van Lier (over wien nog beneden sub 6) en zuster van Emmerich van Lier, gouverneur van Willemstad. Johan woonde in 1603 te 's-Gravenhage. 4. Een dochter, gehuwd met een Friesch edelman, Gabbe van Aesgema van Oosterlittens. 5. Tanneken, gehuwd met Nicolaas Meyndertsz van Blesdijk (reeds boven meermalen genoemd), nadat deze 'zeven jaar haar vader gediend had'. Blesdijk vestigt zich, na van de secte te zijn afgevallen, te Frensheim in de Palz, waar Tanneken overleden is. 6. Clara, eerst gehuwd met Joachim van Berchem, zoon van Jan van Berchem en Anna van Etten, die een zuster was van Cornelis van Lier, boven onder 3 genoemd, uit welk huwelijk zij zes kinderen had. Haar echtgenoot stamde uit een bekende Brabantsche Hervormingsgezinde familie: Anna van Etten en haar zoons Joachim en Reinier werden in 1545 door den Raad van Brabant als 'fugitiven' verbannen en hun goederen verbeurd verklaard en wel Anna, omdat zij David Joris geruimen tijd te haren huize had 'gelogeert gehadt' en haar zoons, omdat zij met hem 'conversatie' gehouden hadden en 'in zijn damnabile opinie souden weesende adherende' (*Ned. Arch. K.G.*, N.S., XVIII, 158). Anna en haar broeder Cornelis van Lier werden door Ketel in zijn confessie ook als David-Joristen aangewezen. Na den dood van haar eersten echtgenoot, Joachim van Berchem, is Clara hertrouwd met Bernardus Kirchen, doctor in de medicijnen, in 1602 te Rotterdam overleden. Deze heeft in 1600 onder het pseudoniem Huygelmumzoon, leven en leer van D.J. verdedigd tegen Ubbo Emmius, die in 1597 zijn *Grundtlick bericht* had uitgegeven, waarin hij D.J. aanvalt.

David Joris heeft zelf zijn polygamistische theorieën in practijk gebracht, door behalve Dierckgen Willems nog een andere vrouw te nemen, nl. Anna van Berchem, zuster van zijn schoonzoon Joachim en dus dochter van Jan van Berchem en Anna van Etten. Later heeft hij haar geschonken aan zijn vriend Johan Boeltzen te Emden, wiens vrouw ook nog leefde. Zij had bij D.J. twee kinderen nl. 1. Mariechen, ± 1545 geboren en gehuwd met Johan Bloemsaedt, van Halteren in Westfalen. 2. Hansken Johans of Johan Davids, die eerst het glazenmaken in Norden leerde en zich daarna als glazenmaker te Emden vestigde. Na het overlijden van zijn vader hield hij een herberg van verdacht allooi in Noorwegen. Hij had een zoon Johan, die in Italië stierf.

Met zijn stralende, grijze oogen en blonde baard moet David Joris een gunstig, imposant voorkomen gehad hebben, maar de innerlijke persoonlijkheid, die achter dit uiterlijk verborgen was, wordt in vele opzichten verschillend geteekend. Wel is men het erover eens, dat hij geen man was van het fanatiek geweld: aan het Munstersche oproer heeft hij niet deel genomen; bovendien: dat hij ijdel was. Maar hebben naast zijn profetisch enthousiasme ook eerzucht, sluwheid, geslepenheid zijn daden en handelingen bestuurd? Is het grove zinnelijkheid, zelfs min of meer pervers, geweest, die een stempel heeft gedrukt op zijn leer en leven? Zeker maakt hij dien indruk en toch is het opmerkelijk, dat een eerlijk man als Ketel in zijn laatste

1) Cramer, die in *Arch. Kerk. Gesch.*, XVI, 108-111, evenals Vos in *Nav.*, 1915, 523-526, dezelfde mededeelingen doet omtrent D.J.'s familie, als boven worden gegeven, alles ontleend aan hetgeen Emmius daarvan verhaalt, citeert op blz. 95, noot 2, een brief van Duncanus, waarin vijf kinderen genoemd worden, die D.J. bij zijn komst te Bazel had, nl.: Georg van 11, Salomon van 7, David van 3, Susanna van 9, Abigaïl van 5 jaren. Waarschijnlijk is hem dus nog een kind te Bazel geboren en zijn de namen van sommige der andere in dien tijd veranderd.

oogenblikken niets dan goeds van zijn leidsman kan zeggen, die hem geleerd heeft, hoe hij den ouden mensch met zijn kwade lusten zou dooden. Van zijn levens-

houding wordt te Bazel getuigd: ‘In de gebeden was hij ernstig en vurig, in zijn vermaningen en opwekkingen vlijtig’; toen hij, zelf ziek, vernam, dat de toestand van zijn vrouw tot ernstige bezorgdheid aanleiding gaf, heeft hij ‘de vurigste gebeden voor haar behoud uitgestort en dit met zulken ernst, dat hij nu in 't geheel aan hare herstelling niet twijfelde’. Dat dit enkel huichelarij zou geweest zijn, is ook niet aan te nemen. Misschien mag men hem beschouwen als een man, zinnelijk van aanleg, vlug van verstand, vatbaar voor het mystiek-godsdienstige, die zich in zelfmisleiding inderdaad de goddelijke persoonlijkheid achtte, waarvoor hij zich uitgaf en, zonder dit doel helder voor oogen te hebben, toch zijn leer en voorschriften inrichtte naar hetgeen met de wenschen van zijn natuurlijken aanleg het meest overeenstemde. Of men moet met Lindeboom aannemen, dat hij eerst de ‘dwepende belijder’ is geweest, die ± 1540 meer een ‘sluwe en inhalige bedrieger’ werd (zie boven, blz. 577).

Van zijn leer geeft A.M. Cramer een vrij uitvoerig overzicht in *Arch. K.G.*, XVII, 319-340, terwijl Prof. S. Cramer daarover nog eenige belangrijke meeningen neerlegt in *Bibl. Ref. Neerl.*, VII, 283, 284. David Joris is vooreerst voorstander geweest van den doop op belijdenis en van de afgezonderde gemeente der heiligen. Verder staat hetgeen de Geest hem ingegeven heeft en hij in zijn hart heeft ervaren, boven de Schrift. Hem is geopenbaard, dat de Heilige Geest zich met hem had vereenigd en dat nu de derde wereldperiode aanving, voorafgegaan door de twee perioden van den Mozaïschen en den Christus-David. Die drie perioden worden getypeerd als: voorhof, heilige, heilige der heiligen; hare kenmerken zijn onderscheidenlijk: geloof, hoop, liefde. Dat hijzelf de derde David was en dus boven Christus stond, heeft hij in den brief aan Anna van Oost-Friesland ontkend, maar als hij daar zegt, onderscheid te maken tusschen Christus, Gods Zoon, en hemzelf, Joris' zoon, dan laat hij toch de mogelijkheid open, dat zijn geest Christus is (Kühler). De ware geloovige , de wedergeborene is volgens D.J. een geheel ander mensch geworden, ook lichamelijk een ‘geestelijk’ mensch, niet verplicht tot ‘christelijke’ gezindheden of daden; de gewone zedewet bestaat voor hem niet, hij mag meer dan één vrouw hebben, hij sluit immers ‘geestelijke’ huwelijken, waardoor ‘geestelijk-gezinde’ kinderen verwekt worden; hij mag ‘veinzen’, b.v. om het martelaarschap te ontgaan, hij mag aan Roomsche kerkgebruiken deelnemen, als hij in zijn hart maar niet eraan hecht. Opstanding, oordeel, wederkomst van Christus moeten alle zinnebeeldig verklaard worden - alles geschiedt alleen binnen in den mensch.

Dit zijn eenige punten uit zijn leer, die op den voorgrond treden. Zij kunnen afgeleid worden uit zijn talrijke geschriften, want een eenigszins geordend stelsel heeft David Joris nooit gegeven; zijn tractaten zijn niet uitlegkundig, maar zedekundig en vermanend. Bovendien schrijft hij dikwijls duister en verward, wat Lindeboom toeschrijft aan ‘onopzettelijke duisterheid van zijn leeringen en beschouwingen’, maar door Kühler ook soms aan opzet wordt geweten. Toch is er bij hem ook een streven merkbaar naar intellectueele duidelijkheid; daarop wijzen de titels van vele tractaten, die van ‘waarschouwingen’, ‘onderwijsinghen’ of ‘reden’ spreken.

David Joris' aanhang is in de eerste tijden niet gering in aantal geweest en mogelijk heeft zijn leer voor sommigen groote aantrekkelijkheid gehad. Na den dood van Batenburg, wiens bedrijven door David Joris veroordeeld werden, heeft zich toch een deel van diens aanhangers bij hem gevoegd, maar de hevige vervolgingen, waaraan de David-Joristen bloot stonden, zullen zeker medegewerkt hebben, om hun

aantal te verminderen. In 't geheim zijn er evenwel langen tijd nog aanhangers geweest: op de Overijselsche synode van

1587 wordt tegen hen gewaarschuwd, Emmius acht het noodig, hen meer dan eens in geschrifte te bestrijden, in 1608 wil men te Gouda eenige geschriften van D.J. herdrukken en in hetzelfde jaar worden zijn aanhangers uit Holstein verbannen, waar zij echter in 1650 weer voorkomen (zie: *Historia D. Georgii et ejus asseclarum*, Lips. 1701). Ook in 1750 bestaan zij nog in Friedrichstadt a/d Eider. Maar belangrijk is het, dat meer bekende mannen David-Joristische sympathieën hebben gehad of daarvan verdacht zijn geweest, zooals Coornhert, die hem wel bestrijdt, maar toch niet geheel van zijn denkbeelden afkeerig schijnt geweest te zijn (*N. Arch. K.G.*, N.S., XVIII, 295, 296; XIX, 82), Dathenus, die ook onder zijn bekoring heeft gestaan (Ruys, *P. Dathenus*, 203) en vooral Herberts (zie *boven*, III, 704, 705), tot wiens zaak de boekhandelaar Canin in een nauwe, maar nog niet volkomen opgehelderde betrekking stond. Ook Hoburg (*boven*, blz. 50) is nog in 1667 om David-Jorisme in zijn bediening geschorst.

Behalve zijn meer uitgebreide werken als het *Wonderboeck* (1e dr. 1542, verm. uitg. 1551), *Christelijcke Sendtbrieven*, 4 dln. (1546-1556) en *Verklaringe der Scheppenissen* (1553, herdr. 1609), heeft David Joris eenige honderden kleinere geschriften in 't licht gegeven. Dr. A. van der Linde gaf daarvan een *Bibliografie* ('s-Grav. 1867), waarheen hier verwezen kan worden, en die een aanvulling vindt in den *Cat. Doopsgez. Bibl. te Amst.*, II, blz. 200 vv., waar nog veertig tractaten genoemd worden (op de Bibl. aanwezig), die door V.d. Linde niet vermeld zijn (zie noot, blz. 201). Ook bevat de Bibliotheek van de Maatsch. der Ned. Lett. eenige tractaten, die bij V.d. Linde ontbreken (Zie *Cat. Lett.*, I, 618).

Van David Joris komen verschillende portretten voor: Eén in 1554 gemaakt, ter halver lijve, rechts, met bonnet op, een bloem in de ééne, een handschoen in de andere hand houdend, vóór hem op tafel het ‘Wonderboek’, grav. door Van Sichem. Ook hetzelfde, maar veel verkleind, het hoofd links. Verder een borstbeeld rechts, van voren, met gespleten baard, door H. Pfenn(inger); ook een borstbeeld in ovaal naar J. Buys door R. Vinkeles. Nog een portret zonder naam van den graveur (door Rom. de Hooghe). In *Alpenrosen* für 1838 bevindt zich ook een afbeelding naar een oude Baseler schilderij.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Glasius, *Godg. Ned.*, I, 345-352. - *Davidis Georgii Hollandi Haeresiarchae vita et doctrina etc.* (Bas. 1559), meermalen in 't Duitsch, Fransch en Hollandsch vertaald. - U. Emmius of Emmen, *Ein grundtlick Bericht van der Lere und dem Geist des Ertz-ketters David Joris u.s.w.* (Gron. 1597). In het Plat-Duitsch, en vertaald in het Hollandsch als: *Grondelicke onderrichtinghe van de leere ende den geest des hoofdt-ketters David Joris* (Midd. 1599). - Hiertegen: A. Huygelmumzoon, *Wederlegginge van de grove onbeschaamde unde lasterlye loghenen van U. Emmen*, door den aangevallene beantwoord met: *Den David-Jorischen Gheest in leven en leere* ('s-Grav. 1603). - Coornhert, *Kleyn-Munster. Des grootroemighen David Jorissens roemrijke ende wonderbare schriften elckerlijck tot een proeve voorghestelt* (z. p. 1590). Ook opgenomen in Coornhert's *Wercken*, III, 26-45 (Amst. 1630). - *Historia vitae*, *doctrinae*, *ac rerum gestarum Davidis Georgii heresiarchae. Conscripta ab ipsius genero*, *Nicolao Blesdikio. Nunc primum prodit in lucem ex Musaeo Jacobi Revii* (Dav. 1642). - R. Jessenii, *Aufgedeckte Larve D. Georgii*, *nebst dessen Lehre und Büchern* (1670). - *Kurzer Auszug aus des berufenen Ketzers D. Georgii Lehr und Leben* (1699). - *Wahrhaftige Historie David Georgen's Lebens und Lehre* (Ulm 1717). - F. Nippold, *David Joris* in: *Zeitschr.*

Hist. Theol., J. 1863, S. 1-168; 1864, 483-673; 1868, 476. - A. v.d. Linde, *David Joris. Bibliografie* ('s-Grav. 1867). - Dez., *Les oeuvres de D.J.* in: *Bibliophile Belge*, 1865, p. 137, 158; 1866, p. 129. - Rogge, *Een band met tractaten van D.J.* ('s-Grav. 1887). - Dez. en Hofmeister, *Nog iets over den Rostocker band*

met tractaten van D.J. ('s-Grav. 1888). - Gabbema, *Epist. Cent. Trib.*, no. 67, blz. 140-167, bevattend een brief van Prof. Acronius, die D.J. eenige jaren te Bazel gekend heeft, aan N.N., d.i. Th. Gruterus. - *Levens van Ned. mannen en vrouwen*, dl. I, 120-138(1774). - Lindeboom, *Stiefkinderen v.h. Christendom*, 209-217 en Reg. - Arnold, *Unpart. Kirch. u. Ketzergesch.*, IV, 399-433. Hierin vooral de zielsgeschiedenis van D.J. - Schröckh, *Abbild. u. Lebensbeschr. berühmter Gelehrten*, I, 55. - Jöcher, *Gelehrten-Lexicon*, II, 48, 49. - Trechsel, *Die Prot. Antitrinitarier* (Heidelb. 1839), I, 37-55. - Rembert, *Die Wiedertäufer*, Reg. - P. Burckhardt, *Baseler Biographien*, 91-157 (Bas. 1900). - *Bibl. Ref. Neerl.* VII, Reg. i.v. David. - Reitsma, *Herv. en Herv. K.*, Reg. - Dez., *Honderd Jaren*, 39, 55. - Scheffer, *Gesch. Herv. tot 1531*, 356-358, 432-435, 541-545. - Knappert, *Ontst. en Vest. v.h. Prot. i.d. Ned.*, Reg. i.v. David. - Dez., *Opk. v.h. Prot. i.e. N. Ned. stad*, 105, 168, 169, 172, 173, 177, 179. - De Hullu, *Bescheiden betr. de Herv. in Overijssel*, I, 252, 258, 263, 274-277, 286, 287, 302-304, 307, 308, 319-324. - Westerbeek v. Eerten, *Anabaptisme en Calv.*, 89-103. - Sepp, *Bibl. Kerkgesch.*, 393. - Dez., *Geschiedk. Nasp.*, I, 142 vv. - Janssen, *Kerkh. i. Brugge*, I, 65, 66; II, 128, 143, 144. - Dez., *Cat. Oud-Syn. Arch.*, blz. 18 (6, I, 27). - Maronier, *Het Inw. woord*, 173 vv. - Kühler, *Socinian.*, 36-39. - Schotel, *Kerkel. Dordr.*, I, 537. - Bloccius, *Meer dan 200 kett.*, 226, 244. - *Academia Groningana*, *1614-1914*, 246. - Blaupot ten Cate, *Friesl.*, 32, 63. - Dez., *Gron.*, I, 29, 45-47. - Dez., *Holland*, I, 97. - F. Buisson, Séb. Castellion, T. II, p. 133-165 (Paris 1892). - Mosheim, *Anderweitiger Versuch einer.. Ketzergesch.* (Helmst. 1738). Hierin zijn stukken uit het Baselsche archief betreffende D.J. - Leendertz, *M. Hofmann*, Reg., i.v. David. - Zur Linden, *M. Hofmann.* - Vos, *M. Simons*, Reg. - Rogge, *Coolhaes*, II, 77, 97. - Tjalma, *Marnix*, 197, 227. - Ruys, *Dathenus*, 203. - Posthumus Meyjes, *Revius*, 217-219. - *Werken Marnix Vereen.*, Ser. III, dl. II, 220, 229, 239, 242, 243. - *Serapeum*, XXX, 253 ff. - *Arch. K.G.*, XVI, 1-145; XVII, 289-368; XVIII, 393-411; XIX, 198. - *Ned. Arch. K.G.*, N.S., VI, 20, 298; XI, 166; XVIII, 158, 295, 296; XIX, 82. - *Theol. Tijdschr.*, 1905, 139-142.- *Nav.*, 1861, 153; 1865, 17, 74, 119, 142, 171; 1915, 523-526. - *Alg. Ned. Fam. bl.*, 1883/84, no. 18. - *Bijdr. Vad. Gesch.*, IX, 246 vv. - *Doopsgez. Bijdr.*, 1917, 79, 86, 126, 157, 162-167; 1919, 20, 21, 194-198. -Muller, *Cat. v. Portr.*, no. 2790. - V. Someren, *Cat. v. Portr.*, I, 160, 165, 168; II, no. 2815vv. - *Cat. Burg. en Nierm.*, blz. 781. - *Cat. Doopsgez. Bibl.*, II, 200 vv. - *Cat. Letterk.*, I, 615-618.

In uitgebreide werken, die de kerkgeschiedenis uit den tijd van D.J. behandelen, zijn natuurlijk ook hoofdstukken of gedeelten daarvan aan hem gewijd. Bovendien raadplege men omtrent oudere werken, waarin min of meer uitvoerig over D.J. gehandeld wordt, ook de lijst, voorkomend in de *Bibliografie* van Van der Linde, blz. X-XIII en 63-68.

[Matthias Jorissen]

JORISSEN (Matthias), Duitscher van geboorte, heeft een groot deel van zijn welbesteed leven in de Nederlanden gearbeid en is de stamvader geworden van een geslacht, dat verscheidene verdienstelijke predikanten aan de Ned. Herv. kerk geschonken en zich ook op ander gebied dan de theologie bekend gemaakt heeft. Hij had twee zoons: 1. zijn naamgenoot Matthias (die volgt), aan wiens zoon Willem Jacob hier ook een afzonderlijk artikel gewijd wordt, en 2. Samuel Gerhard (zie

beneden), wiens zoons waren: Samuel Gerhardus Emilius (predikant te Uitwijk 1849-1855, te Doorn van 1855 tot zijn emeritaat in 1857 wegens gekrenktheid van zijn verstandelijke vermogens, en † 1906), Eduard Joannes Petrus, Anne Pieter Govardus (over beiden beneden een afzonderlijke artikel) en Thomas Theodorus Hendrikus, in 1858 candidaat bij het provinciaal kerkbestuur van Zeeland,

maar daarna van studie veranderd en in 1889 overleden als hoogleeraar in de Geschiedenis aan de Amsterdamsche Universiteit.

Matthias Jorissen moet niet verward worden met een naamgenoot, die in 1716 proponent te Zoelen was, van 1718 tot 1719 predikant te Rumpt, daarna van 1719 tot 1744 te Geldermalsen en die vanhier naar Wesel ging (de plaats waar onze Matthias J. geboren is) welke gemeente hij tot zijn overlijden in 1777 gediend heeft. Ook Gerardus Jorissen (predikant te Renesse 1797-1820, 's Heerjansland 1820-1826, Terheide 1826-1830, † 1837) behoort tot een andere familie: hij was tevoren Roomsch-Katholiek priester geweest en, na veel avonturen beleefd te hebben, tot het Protestantisme overgegaan; een uitvoerige levensbeschrijving van dezen predikant is opgenomen in *Boekz.*, 1837*b*, 125-133.

Jorissen is op 26 October 1739 te Wezel geboren als zoon van Theodor Jorissen en Catharine Schompermann, en behoorde tot een familie, die in zijn vaderstad eenig aanzien had. Hoogstwaarschijnlijk was Johanna Jorissen, gehuwd met Johannes Hoefman, eerst predikant te Krefeld en te Duisburg, later bij de Luthersche gemeente te Nijmegen, een oudere zuster van Matthias; of Johannes Jorissen uit Wezel, in 1749 te Groningen als student ingeschreven, zijn broeder was, is onzeker. Na te Wezel voorbereidend onderricht genoten te hebben, ging hij naar de Universiteit te Duisburg, waar hij zich op 20 September 1759 liet inschrijven, om er in de theologie te studeeren; wel had hij eerst daartegen bezwaar gehad en eraan gedacht, om medicus te worden, maar zijn neef, de bekende Gerard Tersteegen, had niet weinig bijgedragen, om Jorissen's bezwaren uit den weg te ruimen. ‘Hoe meer gij tegen de studie in de theologie opziet’ zeide deze hem, ‘hoe meer ik haar u zou aanraden. Wie eerst door de genade “ein gutes Schäflein Jesu” wordt, kan ook, als God wil, te zijner tijd een goed herder worden’. Jorissen nam de studie ernstig ter hand, verkeerde te Duisburg in beslist christelijke kringen en ging daarna in 1762 naar Utrecht, om zich verder voor het predikambt te bekwamen; zijn naam staat echter niet in het *Alb. Stud. Rh.-Traj.* opgeteekend. Aldus genoegzaam voorbereid, kwam hij in 1765 te Wesel terug, ontving er een plaats als huisonderwijzer, terwijl hij nu hier, dan daar als prediker optrad. In 1768 verscheen echter een spotschrift, getiteld: *Apostolisches Send- und Ermahnungsschreiben an die gottlose Welt über die Notwendigkeit und Vorteile des feinen Christentums*, dat zóózeer Jorissen's verontwaardiging opwekte, dat hij in een door hem op 28 Februari van dat jaar geleide godsdienstoefening, daartegen ten ernstigste protesteerde, waarbij hij den tekst Spr. 3:34 voor zijn leerrede als leidraad koos. Nu maakte zich de Oberstleutnant F. von Gaudi als één der schrijvers van het spotschrift bekend en eischte, dat de Magistraat, als patroon der kerk, Jorissen zou bestraffen, daar hij anders zelf voldoening zou zoeken en in dat geval niet veel vertrouwen op zijn gematigdheid zou hebben. De Magistraat, voor deze militaire dreigementen bevreesd, wendde zich tot de regeering in Kleef en deze verbood Jorissen, zonder hem gehoord te hebben, den kansel, tot hij zijn onrecht erkend en van de Magistraat een ernstige berisping ontvangen zou hebben. Zijn tegenpartij publiceerde nog een *Warnender und liebreich strafender Zuruf an einen fanatischen Kandidaten der Gottesgelahrtheit zur Einschränkung seiner stürmischen Beredsamkeit mit freundschaftlichen Vorschlägen zur Stillung seines fieberhaften Eifers gegen die Weltkinder* (1768) en organiseerde een sledetocht, waarbij niet alleen de persoon van Jorissen, maar ook Christus belachelijk gemaakt werd.

Onder deze omstandigheden meende Jorissen, dat het 't beste was, Wesel te verlaten. Hij had reeds meer dan eens te Aalten in het Hollandsch gepreekt, dat hem uit zijn Utrechtschen tijd niet onbekend was, en besloot nu, zijn diensten aan de Gereformeerde kerk in de

Nederlanden aan te bieden. Hij preekte, na op 22 Februari 1769 te d'Avezathen (Kapel- en Kerk- Avezaath) op het drietal te zijn geplaatst, aldaar nogeens op 5 Maart en werd den 15en Maart tot voorganger gekozen. Bij het peremptoir examen op 10 Mei gaf hij ‘doorslaande bewijzen van zijn vaerdigheid en bekwaamheid’ en den 18en Juni 1769 volgde zijn intrede, nadat hij door Ds. A.R. de Roy van Aalten was bevestigd. Te Avezaath bleef Jorissen werkzaam tot hij op 18 April 1779 afscheid preekte, om één week later te Hasselt intrede te doen, dat hem op 5 November 1778 beroepen had. Hier had hij in 't begin met veel moeilijkheden te strijden en slechts kort heeft hij er gearbeid, om het beroep op te volgen, dat den 9en November 1781 door den Haagschen kerkeraad op hem uitgebracht werd als predikant bij de Hoogduitsche kerk aldaar, waarbij hij zich in de gewone beurten van zijn moedertaal bedienen, maar in de vacature-beurten in 't Hollandsch preeken moest. Jorissen hield op 10 Maart 1782 te Hasselt zijn afscheidsrede en verbond zich den 20en d.a.v. aan zijn nieuwe gemeente, na drie dagen tevoren door Ds. B. Frieswijk bevestigd te zijn. ‘Met voorbeeldigen ijver en trouw is hij in de hofstad werkzaam geweest’, tot hij bij K.B. van 26 Maart 1818 (niet 1819, gelijk meestal vermeld wordt) emeritaat ontving. Hij overleed op 85jarigen leeftijd den 13en Januari 1823; de predikant van Rhynsaterwoude, A.G. van Alderwerelt, plaatste een grafdicht: *Gedachten bij het graf van Jorissen* in *Boekz.*, 1823*a*, 317. Te Wezel was Jorissen gehuwd met Johanna S.H. Bird, die hem acht kinderen schonk, waarvan twee zoons (die beneden volgen) de Ned. Hervormde kerk als predikant gediend hebben.

Een uitvoerige teekening van Jorissen's persoonlijkheid is te vinden in het artikel, door één zijner zoons geschreven in Glasius' *Godg. Ned.* Hij wordt geroemd als een man met een helder hoofd, schrander oordeel, menschenkennis en vooral een edel hart. Studie en omgang met voortreffelijke menschen hadden zijn gaven ontwikkeld, een echt evangelisch geloof en een vurige liefde tot God maakten hem tegelijk moedig en ootmoedig, zachtmoedig en toch krachtig, vol Godsvertrouwen. De Bijbel was hem tot een levensboek geworden, ook bij zijn katechisatiën bediende hij zich voornamelijk daarvan; omtrent het bekende vraagboekje van Hellenbroek moet hij eens gezegd hebben: ‘Dat ellendige boek heeft wat menschen ongelukkig gemaakt!’ Als prediker heeft hij een diepen indruk op zijn toehoorders gemaakt; kort waren inleiding en tekstverklaring, spoedig stond hij midden in het onderwerp, dat hij behandelen wilde en steeds was de Christus het middelpunt; ‘een echt Apostolisch man’. Zeker onjuist is de meening van Sepp, dat Jorissen ‘aan de opstellers van het formulier des h. doops en des h. avondmaals bijna goddelijke verlichting toekende’ - integendeel: de Bijbel was voor hem alles en noch de waarde noch de verbindende kracht van een belijdenis of andere menschelijke formuleering werd door hem op den voorgrond gesteld. Zijn standpunt in dezen wordt o.a. geteekend door zijn uitlating in een brief, aan een vriend gericht: ‘Wie wohl die Krämerei mit den Definitionen immer Krüppelwerk bleibt. Wer kann von den hohen Eigenschaften Gottes eine adäquate Definition geben? Die Bibel gibt keine Definitionen, sondern malet mit lebendigen Farben’. Maar evenzeer was hij een vijand van vrome ‘bevindingen’ en scherp is zijn gezegde: ‘De gevoelige Christus is geen duit waard’. Toch had hij zijn kerk en haar belijdenis lief, maar voelde zich getrokken tot ieder, die Christus zocht en aan de uitbreiding van Zijn rijk wilde arbeiden: het Nederlandsch Zendelinggenootschap telde hem onder zijn oprichters en voor het Bijbelgenootschap toonde hij steeds groote belangstelling. Uitgebreid was de kring zijner vrienden,

zoowel in Duitschland als in Nederland; de bekende Lavater raadpleegde hem meermalen over belangrijke punten, die de theologie en het practische leven

raakten en zond hem zijn *Bibliothek für Freunden*, niet in den handel gebracht met een eigenhandige opdracht: ‘An meinen Freund Jorissen’. In Nederland behoorden Nieuwland, H. v. Alphen en P.L. van de Kasteele tot zijn beste vrienden en van de jongeren vooral de hoogleeraar Clarisse. Zijn dichterlijke aanleg en bovenal zijn muzikale gaven waren aanleiding, dat hij door de Zuid-Hollandsche synode benoemd werd tot lid van de Commissie voor de samenstelling van den bundel der ‘Evangelische Gezangen’, waarbij hij een voornaam aandeel had in de keuze der melodieën. Uit Van Alphen's nagelaten gedichten koos Jorissen een lied uit, dat, eenigszins verkort, als no. 15 in den Gezangbundel is opgenomen; bovendien werkte hij met Van den Berg, Lotze en Rutgers een bekend lied van Van Lodenstein tot gezang 21 om.

Onder de werken, die van Jorissen's hand het licht zagen, is het meest bekend geworden zijn *Neue Bereimung der Psalmen*, *bestimmt für die reformirten Gemeinen im Grafenhaag und Amsterdam* (Wesel, Grafenh. u. Amst. 1798). In 1573 had Dr. A. Lobwasser een Duitsche psalmberijming gegeven, die twee eeuwen lang in de Gereformeerde gemeenten van Duitschland in gebruik was gebleven, ofschoon zij - evenals die van Dathenus bij ons - uiterst gebrekkig was en reeds vele klachten daarover geüit waren. Jorissen voelde dit dubbel, toen hij haar vergelijken kon met de nieuwe Hollandsche berijming, in 1773 ingevoerd, hoopte eerst, dat anderen een nieuwe Duitsche bewerking ter hand zouden nemen en vooral dat Lavater een andere, reeds bestaande, zou verbeteren, maar toen hij hierin teleurgesteld werd, besloot hij zijn berijming, waaraan hij al jaren lang gewerkt had, in 't licht te zenden. Om aan den wensch van velen tegemoet te komen, die ook bij de godsdienstoefeningen Christelijke liederen wilden gebruiken, voegde hij hieraan een bundel van 46 gezangen toe, aan bekende Evangelische gezangboeken ontleend en getiteld: *Sammlung von Lieder für die Festtage.* Hij had de voldoening, dat zijn werk nog tweemaal herdrukt werd (3e Aufl. Amst. 1818).

Inderdaad werd deze Psalmberijming met groote ingenomenheid ontvangen, maar dat zij gemaakt was op de oude Fransche psalmmelodieën van Marot, werd door vele Duitsche gemeenten als een bezwaar aangemerkt. Men verzocht daarom Jorissen, een nieuwe omwerking te geven en alsdan ook van nieuwe melodieën gebruik te maken, waaraan hij gehoor gaf en voor dat doel 70 van die melodieën in den bundel opnam. Deze omwerking verscheen als: *Die Psalmen Davids neu übersetzt und in Reime gebracht. Neue und verbesserte Auflage* (Elberfeld 1806) en is in de Gereformeerde gemeenten aan den Nederrijn langen tijd in gebruik gebleven. Wel zijn sommige psalmen in den loop der jaren opnieuw berijmd en in de melodieën enkele veranderingen gebracht, terwijl in het ‘Evangelisches Gesangbuch für Rheinland und Westfalen’ maar vijftien psalmen zijn opgenomen en slechts enkele gemeenten nog het volledige psalmboek gebruiken, maar toch kan men spreken van een gezegenden invloed, die Jorissen's werk gehad heeft en die lang heeft nagewerkt.

De andere geschriften, die hij in druk gegeven heeft, zijn: *Het gewigt der beloften Gods aangaande de zaligheid der heidenen* (Rott. 1800). - *Erinnerungen an Hier. v. Alphen* ('s-Grav. 1804). - *Der Christenen Goede Vrijdag*, *of kort overzigt van het geheele lijden en sterven van Jezus Christus* (1e en 2e dr. den Haag 1820; 3e dr. Delft 1820; 4e dr. Amst. 1834). Dit werk verscheen naar aanleiding van een lijdensprediking, in het Duitsch gehouden; het werd ook door J.W. Berger uit Barmen in het Duitsch vertaald als: *Der Charfreitag*, *oder kurze Uebersicht und Betrachtung*

des Leidens und Sterbens unseres Herrn J.C. (Elberf. 1821). - *De Evangelische wijsheid onzer vaderen in het formulier van den H. Doop* (Delft 1821; 2e dr. Amst. 1834). - *De Evangelische wijsheid onzer vaderen in het formulier des H. Avond-*

maals (Delft 1821; 2e dr. Amst. 1834). - *De onderwijzing der christelijke feesten* (Amst. 1821). - *Elegie op le Leu de Wilhem.* - In de *Boekz.*, 1840*a*, 342, heeft zijn zoon een *Epigramma ad Jesuitas* laten afdrukken, dat hij onder de papieren van zijn vader gevonden had en misschien van zijn hand is. Bovendien deelt Sepp mede, dat Jorissen omtrent zijn in 1795 overleden ambtgenoot P. Nieuwland een ‘getuigenis’ gegeven heeft, die gedrukt is; misschien is dit opgenomen in de *Hoogduitsche Bibliotheek van Mittau*, waarheen *Boekz.*, 1795*b*, 503, voor levensbijzonderheden omtrent Nieuwland verwijst. Eindelijk had Jorissen met drie andere predikanten het toezicht op de uitgave der *Kleine Stukjes*, sinds 1801 door het Ned. Zendelinggenootschap gepubliceerd.

Over Jorissen verscheen na zijn dood een geschrift van J.A. Momm, getiteld: *M. Jorissen in den gelukkigen avond zijns levens*, *benevens eenigen zijner nagelaten schriften* (Delft 1825). De *Boekz.* (1825*a*, 16-22), die van het eerste stuk, in 1823 verschenen, een uittreksel geeft, noemt het ‘een zonderling geschrift’, dat men een hulde kan noemen aan Jorissen. De schrijver heeft hem ‘eene bijna onbegrensde hoogachting toegedragen’, maar de wijze van voorstelling ‘is van het overdrevene geenszins vrij te pleiten’. Jorissen's zoon noemt het in het artikel, door hem in Glasius' *Godg. Ned.* geplaatst, ‘een verminkt opstel van hetgeen de waardige man sprak, waarbij men een geschrift van een zijner kinderen misbruikt heeft. Het ware dat erin is, bevestigt, dat hij als een echt christen leefde en stierf’. Blijkbaar moet het dus als historische bron met groote voorzichtigheid gebruikt worden.

Er bestaan van Jorissen verschillende afbeeldingen: één uit 1796, borstbeeld rechts, in ambtskleeding, zw. kunst, naar en door C.H. Hodges; met tweeregelig vers van hemzelf luidende:

> Dies Bild soll ich und ich Bild Gottes seyn,
> Ach, Aehnlichkeit bleibt ohne Leben klein.

Verder een borstbeeld links, met lang haar; silhouet door S.W. Evans. Eindelijk een op middelbaren leeftijd, borstbeeld van voren en links, in ambtsgewaad.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Glasius, *Godg. Ned.*, II, 186. - A. Lauffs, *M. Jorissen*, *ein Lebensbild*, in: *Reformirtes Jahrbuch*, 1927, S. 83-96. - Dez., *M. Jorissen*, in: *Ref. Kirchen-Zeitung*, 73e Jahrg., no. 2. - *M. Jorissen und seine* ‘*Neu*’ - *Bereimung der Psalmen* in *Ref. Kirchen-Zeitung*, 73e Jahrg., no. 1. - Bronsveld, *De Evang. Gezangen*, 30-33, 156, 157. - Sepp, *Stinstra*, II, 24. - Id., *Pragm. Gesch. Theol.*, 15, 128. - Bouman, *Godgel.*, 111, 112, 117, 348, 349. - Posthumus Meyjes, *Kerkel. 's-Gravenh.*, 122. - Pont, *N. Bijdr. Luth.*, VII, 158. - IJpey en Dermout, *Gesch. N.H.K.*, IV, 320. - *Arch. K.G.*, VI, 19, 39. - *Cat. Burgersd. en Nierm.*, 303, 781. - Muller, *Cat. v. Portr.*, no. 2794. - V. Someren, *Cat. v. Portr.*, no. 2822.

[Matthias Jorissen]

JORISSEN (Matthias), oudste zoon van den voorgaande en in 1779 geboren te den Haag, studeerde te Utrecht, waar hij zich op 19 September 1796 aan de Hoogeschool liet inschrijven, en ontving op 13 April 1803 een beroep naar Velp. Op 25 Mei d.a.v. legde hij het peremptoir examen af en deed op 31 Juli zijn intrede, na door zijn vader bevestigd te zijn. Hij arbeidde te Velp tot den 28en Mei 1809, toen hij, op 30 Januari van dat jaar te Hattem beroepen, daarheen vertrok, welke gemeente hij diende van

11 Juni 1809 tot 23 Juni 1816. Aan IJsselstein, dat op 20 Februari 1816 een beroep op hem had uitgebracht, verbond hij zich den 7en Juli d.a.v. en was daar werkzaam tot zijn emeritaat, dat met 1 Juli 1851 inging. Zijn *Afscheidsrede ter gelegenheid zijner laatste Evangeliebediening te*

IJsselstein op 29 Juni 1851 (Utr. 1851) zag het licht. Jorissen overleed te Oud-Loosdrecht, waar hij zich metterwoon gevestigd had en zijn zoon predikant was, den 10en Februari 1859 en werd op 15 Februari te IJsselstein begraven.

Van zijn hand komt ook een dichtstukje voor in *Mnemosyne* van 1824.

L i t t e r a t u u r: *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, 186. - *Boekz.*, 1825*a*, 664, en passim.

[Willem Jacob Jorissen]

JORISSEN (Willem Jacob), zoon van den voorgaande en in 1830 te IJsselstein geboren, studeerde te Utrecht, waar hij zich op 24 September 1849 als student liet inschrijven. Op zijn bevordering tot candidaat bij het Provinciaal kerkbestuur van Gelderland in de eerste dagen van October 1854 volgde reeds den 19en December een beroep naar Oud-Loosdrecht, waar hij den 22en April 1855 intrede deed en tot 9 October 1859 werkzaam was. Den 28en Juni 1859 te Hattem als voorganger gekozen, stond hij daar slechts kort, want reeds in 1861 vertrok hij naar Utrecht. Op 21 September 1866 te Rotterdam beroepen, preekte hij 14 April 1867 te Utrecht afscheid en deed op 12 Mei d.a.v. intrede in zijn nieuwe gemeente. In 1871 bedankte hij voor Amsterdam, maar nam drie jaar later een beroep naar Apeldoorn aan, waar hij, na zijn afscheid van Rotterdam op 22 November, nog arbeidde van 6 December 1874 tot zijn overlijden op 16 Juni 1884. Hij was ridder 4e klasse der orde van den Gouden Leeuw van Nassau.

In tegenstelling met zijn twee neven (zie beneden), die de vrijzinnige richting waren toegedaan, was Jorissen een rechtzinnig prediker, die niet vreesde, voor zijn standpunt uit te komen. Hij was het, die op 16 December 1863 Kohlbrügge voor zich in de Domkerk durfde laten optreden en in September 1867 verklaarde hij, dat het hem onmogelijk was, leerlingen te bevestigen van een predikant, die de opstanding van Christus loochende; hij wilde daarom, dat de nieuwe leden door hun eigen predikanten zouden bevestigd worden. Hierover publiceerde hij een *Noodzakelijke mededeeling aan de Herv. gemeente te Rotterdam* (Rott. 1867), een *Advies, uitgebracht in de vergadering van den bijzonderen kerkeraad der Herv. gemeente te Rotterdam op 20 November 1867* (Rott. 1867), *Het besluit des Kerkeraads in zake de voorgestelde verandering in de bevestiging van lidmaten* (Rott. 1867) en in de volgende jaren: *Nadere inlichting en verantwoording aan de Hervormde gemeente te Rotterdam* (Rott. 1870) en *Mededeeling aan de Herv. gemeente te Rotterdam betreffende de bevestiging van lidmaten* (Rott. 1871). De kwestie zelf bracht ook vele pennen in beweging: zijn ambtgenoot W. Francken gaf daarover een *Advies* (Rott. 1867), een lid der gemeente schreef een *Open brief aan den Heer W.J. Jorissen* (Rott. 1867), een ander lid deed een *Stem over het voorstel van Ds. Jorissen* (Rott. 1867) hooren, terwijl een evenzeer onbekende een brochure uitgaf, getiteld: *Het gemoedsbezwaar van Ds. Jorissen* (Rott. 1867). Ook verscheen een vlugschrift: *Aan de vrijzinnige leden der Ned. Herv. gemeente te Rotterdam*, dat aanleiding gaf tot: *Brief aan een vriend* over dit geschrift.

Toen de Synode van 1868, waarbij verschillende adressen ingekomen waren, inhoudende het verzoek, om bij de veelvuldige afwijking van de gebruikelijke doopformule, deze laatste te handhaven, als antwoord gaf ‘dat zij, ofschoon nieuwe bepalingen te dezen opzichte onraadzaam achtende, en dan ook zich onthoudende van het doen van uitspraak over de wettigheid of onwettigheid des doops, die met

afwijking van bestaande gebruiken geschied zou zijn, elke willekeurige afwijking, die aan den doop zijn eigenaardig karakter ontneemt, ernstig afkeurt, en het niet wenschelijk, maar zelfs in de gegeven omstandigheden noodig verklaart, dat de doopsbediening voortaan met de vereischte eenparigheid *naar de gebruikelijke formule geschiede*' - gaf dit al te voorzichtig antwoord Jorissen

aanleiding, om in druk uit te geven: *Eén doop. Toespraak tot de gemeente gehouden 30 Augustus 1868*, *naar aanl. v.h. Synodaal besluit opzigtelijk de doopsbediening* (Rott. z.j.). Ook Dr. Hoedemaker gaf hierover een brochure uit: *Wat staat ons te doen?* - Een verschil van inzicht in de vergadering van afgevaardigden der Nederlandsche Zendingsvereeniging te Rotterdam in 1868, waardoor twee leden van het Hoofdbestuur en een adviseerend lid aftraden, gaf ook Jorissen aanleiding, zijn lidmaatschap op te zeggen, van welke handelwijze hij rekenschap geeft in zijn *Openbare brief aan het bestuur der afdeeling Rotterdam van de Nederlandsche Zendingsvereeniging* (Rott. 1868).

De geschriften, die hij verder in druk heeft uitgegeven, zijn: *Leerrede over Hand. 20:24-27. Ter nagedachtenis van L. Merens* (Utr. 1863). - *Twee leerredenen* (Utr. 1863). - *Onze biduren voor de zending* (Utr. 1865). - *De Heer is een krijgsheld. Toespraak gehouden op 18 Juni 1865* (Utr. 1865). - *Een afscheidsbede. Leerrede*, *uitgesproken op 14 April 1867* (Utr. 1867). - *Een woord aan de stemgerechtigde leden der gemeente* (Rott. 1868). - *Verscheidenheden op Christelijk gebied* (Rott. 1869). - *Een woord over een ernstige zaak aan mijn vroegere leerlingen* (Rott. 1872). - *Twaalf leerredenen* (Arnh. 1878). Ook plaatste hij bijdragen in *De Vereeniging. Christelijke Stemmen* en werkte mede aan: *Gave der liefde*, *ten voordeele van het fonds voor weduwen van Protestantsche godsdienst-onderwijzers in Nederland* (Amst. 1868). Eindelijk schreef hij een *Voorwoord* bij J. v.d. Hoorn Cz., *Gods Zoon op aarde* (Zwolle 1863).

L i t t e r a t u u r : Vos, *Groen v. Prinsterer en zijn tijd*, II, 387. - Id., *Het keerpunt i.d. jongste gesch. v. kerk en staat*, 68. - Bronsveld, *Vóór vijftig jaren*, 6, 8. - Rullmann, *De Afscheiding*, 86. - *Stemmen v. W. en V.*, 1868, 877, 1126. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, 371.

[Samuel Gerhard Jorissen]

JORISSEN (Samuel Gerhard), jongere broeder van den voor-voorgaande en zoon van den Hoogduitschen predikant in den Haag M. Jorissen, werd aldaar in 1791 geboren. In tegenstelling met zijn broeder Matthias, die te Utrecht gestudeerd heeft, liet hij zich op 2 September 1809 aan de Leidsche academie als student inschrijven en deed op 3 October 1814 met goed gevolg zijn praeparatoir examen. Op 12 November 1815 verbond hij zich aan de gemeente Herveld, die hem op 27 Juni van dat jaar beroepen had, en diende haar tot 14 Juni 1818, toen hij naar Waardenburg vertrok, waar hij den 21en Juni d.a.v. intrede deed. Den 1en November 1822 voor de tweede maal te Zierikzee beroepen, meende hij niet te kunnen weigeren en was hier werkzaam van 1823 tot 27 April 1828, toen hij deze gemeente verliet voor Zwolle, dat hem op 15 November 1827 beroepen had. Hier hield hij op 18 Mei 1828 zijn intreerede, maar toen Utrecht den 19en Juli 1831 zijn keus op hem vestigde, gaf hij aan deze roepstem gehoor, preekte op 23 October van dat jaar te Zwolle afscheid en hield op 6 November d.a.v. zijn intreerede te Utrecht. Een beroep naar Amsterdam, in 1833 op hem uitgebracht, wees hij van de hand en bleef verder Utrecht getrouw dienen tot zijn emeritaat, dat op 1 Juli 1860 inging, bij welke gelegenheid hij een rede hield, die het licht zag als *Toespraak aan de Hervormde gemeente te Utrecht bij het nederleggen van de Evangeliebediening* (1e en 2e dr. Utr. 1860). Jorissen overleed den 27en Juli 1865 en bij zijn graf voerden zijn ambtgenooten J.H. Bösken

en N. Beets het woord, welke toespraken te Utrecht zijn gedrukt (1865). De eerste roemde zijn geleerdheid, eenvoud, ootmoed, geloof en oprechtheid; hij was ‘een krachtig prediker, een getrouw herder, een voorganger voor de gemeente met woord en wandel’. Beets zeide van hem: ‘Een inborst zoo rein, een denkwijze zoo edel, een wandel zoo achtenswaardig en aan zich zelf zoo gelijk, een omgang zoo eerlijk en trouw, een godvruchtigheid zoo ondubbelzinnig, laten in de ziel

een beeld na, dat niet spoedig wordt uitgewischt, dat leeft, en werkt, en vrucht heeft'. Niet minder hooggestemd en hem tevens van een andere zijde typeerend, is de lof, hem bij zijn overlijden toegebracht in de *Stemmen v. Waarh. en Vrede*, waarin op een afzonderlijke bladzijde (Jaarg. 1865, 601) gedrukt staat:

'Een woord van hulde

aan de nagedachtenis van een man, die nooit partij heeft gediend, die zijne wetenschap noch zijn geloof ooit heeft gebruikt als middelen, om roem of goedkeuring van menschen te bejagen; maar die, toen de Christus werd aangerand, in de dagen zijner grijsheid nog het zwaard des geestes wendde tegen de bestrijders van 's Heeren heerlijkheid, - zijne wetenschap nederig aanwendde tot omverwerping der sterkten des ongeloofs, en onder allen strijd het geloof heeft behouden, in zijne vruchten kenbaar, en in dat geloof onlangs in zijne ruste ingegaan, -

Samuël Gerhard Jorissen'.

De woorden over den strijd, dien hij in zijn grijsheid voor Christus tegen het ongeloof voerde, hebben betrekking op twee zijner geschriften, in de laatste jaren van zijn leven uitgegeven; vooreerst: *Bedenkingen op het gebied der godgeleerdheid*, 3 st. (Utr. 1858, 1860), waarvan het derde stuk een 'Voorwoord' aan zijn geestverwant B.J. Adriani bevat, die uit Utrecht vertrokken was. Hierin verdedigt hij het supranaturalisme tegen het rationalisme, bestrijdt Scholten's *Leer der Hervormde kerk*, maar ook Rauwenhoff en Sepp en verklaart, op hetzelfde standpunt als Clarisse te staan. Bronsveld merkt hierbij op, dat Jorissen's zegslieden allen tot de 18e en 19e eeuw behooren, maar nergens een beroep op Luther of Calvijn gedaan wordt. In de tweede plaats gaf hij: *Opmerkingen betrekkelijk de moderne rigting en de gedragslijn er bij te volgen. Een woord voor de gemeente* (Utr. 1864), waarin hij 'met toenemende vastheid streed voor 't geloof in Christus als den Heiland der wereld' (Bronsveld). Het moet wel hard voor Jorissen geweest zijn, dat zijn beide zoons, die in de Evangeliebediening werkzaam waren, de door hem zoozeer bestreden richting aanhingen. Overigens wordt hij nog geteekend als een zeer ontwikkeld, belezen man, maar 'een leeraar die meer tot het verstand dan tot het gevoel zich richtte, die zich liever van de taal des bijbels dan van die der school en der Kerk bediende'.

Jorissen heeft nog verschillende geschriften in druk gegeven, waarvan enkele niet onbelangrijk zijn. Toen één zijner zoons zijn tweede reis naar Oost-Indië zou ondernemen, voelde hij zich geroepen *Woorden der christelijke liefde tot raad en bestuur vooral voor jeugdige zeelieden* (Utr. 1838) te schrijven. Hierin komen treffende hoofdstukken voor, maar al wordt ook van de vergeving der zonden om Christus' wil gesproken, toch staan de leer en het onderwijs van Jezus en Zijn apostelen op den voorgrond. Een tiental jaren later volgden *De vrede te Munster in 1648*, *eene ernstige roepstem tot Bijbelverspreiding* (Utr. 1848), een rede voor de afdeeling Utrecht van het Bijbelgenootschap gehouden, waarvan een aankondiging voorkomt in *Boekz.*, 1849*b*, 388, en *Christelijke wenken voor beschaafde vrouwen*, *bij en na het afleggen van hare belijdenis. Medegedeeld in een brief aan Jonkvrouw Z.* (Utr. 1848). Bronsveld geeft hieruit in zijn *Vóór vijftig jaren* een breed citaat, 'de pen waardig van een Justus van Effen' en wijst terecht erop, dat 'de schets welke hier gegeven wordt van de Heeren en Dames van 't Réveil' dit geschrift interessant maakt en 'een bijdrage tot de geschiedenis van ons kerkelijk leven' kan genoemd worden. De wijze, waarop Jorissen in dit boekje ook sommige critiseerende rechtzinnige gemeenteleden hekelt, doet Bronsveld minder aangenaam aan. Zijn toon

‘doet denken aan den tijd, toen de predikanten in 't algemeen wel wat hoog over zich zelven dachten en te spoedig voor hoogmoed aanzagen,

wat volgens ons een recht is van gemeente-leden'. De critiek over het geschrift in *Boekz.*, 1848*b*, 391, is onverdeeld gunstig.

Verder gaf Jorissen nog: *Evangelische wenschen*, *uitgesproken in een leerrede op den gedenkdag van de Kerkhervorming* (Utr. 1852) en een *Toespraak op den 50jarigen gedenkdag onzer Vaderlandsche verlossing* (Utr. 1863), schreef in Glasius' *Godg. Ned.* het artikel over zijn vader M. Jorissen, van wien hij ook het epigram *In Jesuitas* met begeleidenden brief in *Boekz.*, 1840*a*, 341, plaatste, en was de uitgever van A. Francken, *Gedichtjes. Met eene herinnering aan den ontslapene* (Utr. 1858). In zijn jonge jaren vertaalde hij uit het Duitsch: Rozenmuller, *Geschenk uit Christelijke liefde aan jongelingen en jonge dochters* (Z. Bommel, 1826).

Jorissen wordt door Bronsveld, die hem nog gekend heeft, aldus geteekend: 'Hij had een karakteristiek voorkomen, overvloed van donker haar, en doordringende oogen; zijn das was bijzonder breed gevouwen, en hoog reikende'. Twee afbeeldingen zijn van hem bekend: één, borstbeeld links, lithografie door Soeterik, 1834, de andere insgelijks borstbeeld links, silhouet, met facsimilé.

Hij was gehuwd met M.E.P. van Benthem van den Berch, die hem, behalve andere kinderen, de vier zoons schonk, boven in het artikel over M. Jorissen vermeld en waarvan twee beneden volgen.

L i t t e r a t u u r : Bronsveld, *Vóór vijftig jaren*, 6, 12-20, 34, 67. - Glasius, *Godg. Ned.*, II, 190, noot. - Van Someren, *Cat. v. Portr.*, II, no. 2823*. - *Alb. Stud. L.B.*, 1220. - *Hs. Borger.*

[Anne Pieter Govert Jorissen]

JORISSEN (Anne Pieter Govert), zoon van den voorgaande en geboren te Zwolle op 23 September 1830, liet zich op 6 September 1850 te Utrecht als student inschrijven en werd op 4 October 1855 candidaat bij het Provinciaal kerkbestuur van Utrecht. Van 1856 tot 1858 was hij hulpprediker te Bussum, ontving op 18 Juli van laatstgenoemd jaar een beroep naar Purmerland, waar hij, na op 12 September 1858 te Bussum afscheid gepreekt te hebben, werkzaam was van 3 October 1858 tot 15 November 1863. Vervolgens diende hij te Langer- en Korter Aar, dat hem op 8 September 1863 beroepen had, van 22 November d.a.v. tot 13 Mei 1866 en verwisselde deze standplaats met Culemborg, dat hem den 11en December 1865 tot voorganger had gekozen. Daar stond hij van 27 Mei 1866 tot 13 Juni 1869 en deed één week later intrede te Nieuw-Vennep. Hier ontving hij op 11 November 1872 een beroep naar de Remonstrantsche gemeente te Delft, naar de tijdelijke vergunning, in dat jaar door het Bestuur der Broederschap verleend; hij ging tot dit kerkgenootschap over en werd den 12en Januari 1873 door zijn voorganger H.C. Rogge bevestigd. Reeds ruim één jaar daarna, 1 Februari 1874, preekte hij te Delft afscheid, om zich twee weken later aan Rotterdam te verbinden, waar hij 'al de gaven van zijn verstand en hart in ruime mate heeft kunnen ontplooien'. Behalve als predikant is hij hier ook eenigen tijd werkzaam geweest als leeraar aan een H.B.S. voor meisjes, waar hij godsdienstonderwijs gaf, zorgde sinds 1879 ook voor de waarneming der predikbeurten te Schoonhoven en vervulde daar sinds 1881 het ambt van pastor loci. Jorissen was het ook, die den stoot gegeven heeft tot stichting van een fonds, dat in 1895 werd gesticht, om de predikantstractementen met vaste bijdragen te verhoogen. Met ingang van 1 November 1898 emeritus verklaard, hield

hij den 23en October zijn afscheidsrede en vestigde zich in den Haag. Tot herstel van zijn kwijnende gezondheid ging hij in het voorjaar van 1905 naar Ede, waar hem een beroerte trof, die het noodig maakte, dat hij eerst naar het Diaconessenhuis te Arnhem, daarna naar

het Sanatorium op den Velperweg werd overgebracht, waar hij op 26 Augustus 1905 overleed. Drie dagen later is hij op het kerkhof 'Moskowa' aan den Apeldoornschen straatweg begraven. Hij was in 1860 gehuwd met Gerardina Wilhelmina van Witzenburg, die hem een dochter schonk, en na haar overlijden in 1864, hertrouwde hij met Rebekka Thesingh.

Jorissen was een eenvoudig man, ijverig in zijn gemeentewerk, gewaardeerd om zijn hulpvaardigheid en zijn trouwe vriendschap. Tot op het eind van zijn ambtstijd waren zijn preeken frisch, kerngezond. Overtuigd vrijzinnig, heeft hij nog bij zijn afscheid gesproken van 'den tijd van twijfel, dien hij heeft medegeleefd, van die dagen, toen men soms vreezen kon en eerst daarna voelde: er is veel verloren, maar meer, o veel, veel meer gewonnen' (De Ridder). In druk is van zijn hand verschenen: *Bewaar u zelven in de liefde Gods* (Rott. 1893). - (Met Oort en Lohr) *Dr. I. Hooykaas herdacht* (Schied. 1894). - *Aan mijn vrienden. Drie toespraken* (Rott. 1899). - Met Groenewegen en De Ridder stelde hij een gedenkboek samen, ter herinnering aan het afscheid van de Oude en het in-gebruik-nemen van de Nieuwe kerk op 23 Mei 1897, getiteld: *De oude en de nieuwe kerk der Remonstrantsch-Gereformeerde gemeente te Rotterdam.* In de Preeken der 'Vereeniging tot verspreiding van stichtelijke blaadjes' schreef hij: *Breng voedsel aan*, naar aanleiding van Job 8:11, terwijl hij een tijdlang met Hooykaas, Lohr en Maronier het weekblad *De Protestant* redigeerde. Eindelijk gaf hij in *Letterk. Lb.*, 1889, 417 vv. een levensbericht van zijn broeder Prof. T.T.H. Jorissen.

L i t t e r a t u u r : J.H. Maronier, *A.P.G. Jorissen*, in *Uit de Remonstr. Broederschap*, XVII, 33-37. - Tideman, *Biogr. Naaml. Rem. Br.*, 38, 59, 60, 102, 120, 121, 477. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, 375.

[Eduard Johan Pieter Jorissen]

JORISSEN (Eduard Johan Pieter), oudere broeder van den voorgaande en zoon van S.G. Jorissen, geboren 10 Juni 1829 te Zwolle, zou niet zoozeer als theoloog bekend worden maar meer om de belangrijke plaats, die hij in den strijd van de Transvaal tegen Engeland heeft ingenomen. Al zal hier, om zijn leven volledig te schetsen, ook zijn arbeid in Afrika in 't kort vermeld worden, toch zal ook het minder belangrijke deel van zijn levenswerk uit den aard der zaak hier nauwkeurig worden behandeld. Den 9en September 1848 liet hij zich na het verplichte staatsexamen te hebben afgelegd, als student te Utrecht inschrijven, werd op 5 October 1853 candidaat bij het Provinciaal kerkbestuur van Gelderland en ontving op 19 Maart 1854 een beroep naar Kamper-eiland. Hier stond hij van 25 Juni 1854 tot 30 Januari 1859 en deed één week later intrede te Broek in Waterland, waar hij op 24 November 1858 beroepen was. In December 1860 te Groningen beroepen, preekte hij op 12 Mei 1861 afscheid te Broek in Waterland en verbond zich den 26en Mei d.a.v. aan zijn nieuwe gemeente. Hij was hier de eerste vrijzinnige predikant, toonde zich in de Groninger Predikanten-vereeniging een 'gretig debater' en critiseerde vooral Hofstede de Groot, dien hij aldus 'van zijn stralenkrans ontdeed', zóó scherp, dat de student H. Bleyenberg daartegen een vlugschrift uitgaf, getiteld: *Hoe Ds. E.J.P. Jorissen recenseert* (1862). Ondanks den grooten invloed, dien hij oefende, meende Jorissen toch, dat hij zijn ambt moest nederleggen en deed dit op 8 November 1868 met een *Afscheidsrede*, die het licht zag (Gron. 1868). In die dagen, toen de vraag of men in de kerk blijven

zou of heengaan, door vrijzinnige predikanten op zoo verschillende wijze werd beantwoord, heeft dit afscheid niet nagelaten, indruk te maken.

Nadat Jorissen het predikambt had neergelegd, verrichtte hij journalistieken arbeid door mede te werken aan de Provinciale Groninger courant en kwam aan het hoofd te staan der

firma Erven B. van der Kamp, een boekdrukkerszaak te Groningen. In dien tijd (eind 1871-1872) ging het weekblad *De Hervorming* aan deze firma over en, hoewel Jorissen's naam niet aan 't hoofd vermeld stond, vormde hij toch met den Doopsgezinden predikant J. van Gilse en den Hervormden B.C.J. Mosselmans de redactie van dit blad. Toch zou zijn loopbaan spoedig een geheel andere wending nemen. In 1875 kwam de president van de Zuid-Afrikaansche Republiek, F. Burgers, naar Europa, Jorissen werd hem aanbevolen en Burgers, vol hervormingsplannen en Jorissen's vrijzinnigheid geen bezwaar achtend, al was men in Zuid-Afrika zoo geheel anders gezind, bestemde hem voor het docentschap in de Oude talen aan het gymnasium te Pretoria. Vóór hij vertrok, liet Jorissen zich nogeens op den 4en November 1875 aan de Universiteit te Groningen inschrijven, om daar den 13en van die maand tot doctor in de theologie te promoveeren op een proefschrift, getiteld *Staat en kerk* (Gron. 1875). Vóór hij echter in Pretoria aankwam, werd hem door den Kapenaar Marquard, consul te Kaapstad, ontraden, bij het onderwijs te gaan en Jorissen, dezen raad volgend, werkte zich eenigszins in de rechtswetenschap in, deed procureursexamen en ontving op 9 Juni 1876 de aanstelling tot Staatsprocureur. Sedert dien tijd heeft hij een niet onbelangrijke rol gespeeld in de staatkundige verwikkelingen tusschen Engeland en de Transvaal, waarover F. Rompel in zijn bijdrage over Jorissen (zie beneden onder litteratuur) vrij uitvoerig handelt. Hoewel Jorissen zich meer tot Burgers voelde aangetrokken en eerst een tegenstander van Krüger was, waardeerde deze ondanks hun verschillend standpunt, zijn eerlijke overtuiging en bekwaamheid, zoodat Jorissen gaandeweg Krüger's volkomen vertrouwen won. Toch moeten de *Transvaalsche herinneringen 1876-1896* (Amst. 1897) die Jorissen later heeft uitgegeven, omtrent de staatkundige gebeurtenissen uit 1876 en 1877 met voorzichtigheid gelezen worden, daar de schrijver geen man was, om zuiver onpartijdig de gebeurtenissen waarin hij betrokken was, te kunnen beschrijven. Van Mei tot December 1877 vergezelde hij Krüger op diens vergeefsche reis naar Europa, om te protesteeren tegen de inlijving der Republiek door Engeland, maar bleef, in Afrika teruggekomen, ook in Engelschen dienst staatsprocureur, tot hij in Augustus 1878 ontslag ontving met de mededeeling, dat hij niet voor dat ambt de noodige bekwaamheid bezat; de ware reden was, dat men liever een Engelschman in zijn plaats stelde. Jorissen vestigde zich nu als advocaat te Pretoria, maar bleef in de politiek werkzaam: als rechtskundig adviseur van de zaak der Boeren schreef hij een verzoekschrift aan koningin Victoria en stelde later de proclamatie op bij het herstel der onafhankelijkheid van Transvaal. Bij den daaropvolgenden strijd om de bevrijding der Republiek, was hij de schepper der geheel nieuwe administratie van den herboren staat en had een groot aandeel in de onderhandelingen met Engeland, die tot de onafhankelijkheid leidden. In den predikant Du Toit vond hij echter een invloedrijk tegenstander, die bewerkte, dat hij ‘op zeer onheusche wijze’ - gelijk Krüger later getuigde - ontslagen werd en die een vlugschrift tegen hem schreef, dat hem veel kwaad gedaan heeft. Jorissen, in zijn trots gekwetst, zette zich weer als advocaat neder, werd in 1885 tot lid van den Volksraad gekozen en luchtte zijn verbittering door artikelen in de *Volksstem.* Toch ontving hij in 1888 een benoeming tot rechterlijk ambtenaar te Johannesburg en werd in 1890 tot lid van het Hooggerechtshof aangesteld, wat als een soort eerherstel kan aangemerkt worden. Steeds bleef hij ijveren voor versterking van den Hollandschen invloed in Zuid-Afrika, had om zijn denkbeelden en bedoelingen veel vijanden, maar was ook op hoogeren

leeftijd te strijdvaardig en vasthoudend, om voor hen uit den weg te gaan. Men zegt zelfs, dat de Regeering kort vóór het uitbreken van den oorlog in 1899 hem een pensioen van £ 1000 aanbood, maar dat hij dit geweigerd heeft, daar

hij voor zijn vijanden niet wilde wijken; hoewel men het deed voorkomen, dat zijn leeftijd hem recht op pensioen gaf, was het meer zijn scherpe, bijtende wijze van de waarheid te zeggen, die oorzaak was, dat men van hem ontslagen wilde wezen. Eerst na den dood van zijn echtgenoote ging hij naar Holland, woonde stil en vergeten te Scheveningen en overleed den 20en Maart 1912.

Jorissen's uiterlijk wordt aldus geteekend door iemand, die hem gekend heeft: ‘de magere rechte figuur, stram, met den ietwat gebogen rug; stijf het been van de rhumatiek; altijd in het deftige zwart; het zilverwitte haar onder het grijs van den hoogen hoed; de witte baard omlijstend het lang smalle gelaat, waarin de grauwe oogen scherp schitterden boven den grooten neus’. Zonder twijfel had hij diplomatieke gaven en heeft hij niet altijd de waardeering gevonden, waarop hij aanspraak had, maar degene, die hem in de reeks der ‘Mannen van Beteekenis’ geschetst heeft, spreekt evenzeer van zijn heftigheid en hartstochtelijkheid, noemt hem strijdvaardig en strijdlustig, ‘niet iemand van een aangenaam karakter’.

Vaardig met de pen als Jorissen was, heeft hij vooral in de eerste periode van zijn leven veel gepubliceerd. Behalve de reeds boven genoemde geschriften, is van zijn hand in druk verschenen: *Eene Evangelieverkondiging. Leerrede over Luc. 11:29-32* (Gron. 1861). - *Bij het Avondmaal* (Gron. 1862). - *De moderne theologie op den kansel veroordeeld* (Gron. 1862). - *Godsdienst en deugd. Christelijke toespraken* (Gron. 1863). - *Vorm en wezen in de godsdienst*, *Luc. 24:26* (Gron. 1864). - *Vooruitgang en volmaking* (Gron. 1864). - *Iets over de verdiensten der Groninger School* (Gron. 1864). - *De kerk. Rede tot bevestiging van Ds. W.H. Krijt als predikant te Groningen*, *over Matth. 13:31, 32* (Gron. 1865.) - *Roomsch-Katholiek*, *oud-Protestantsch of modern?* (Gron. 1865). - *Vlucht of volharding. De moderne theologie en haar volgelingen* (Gron. 1865). - *Een vermeend ongeluk en een wezenlijk gevaar* (Gron. 1868). - *Mijn advies over het rapport der Volksraads-Commissie in zake Bank-concessie* (Utr. 1883). - *Herinneringen en waarschuwingen. De vredesonderhandelingen te Lange-Nek*, *Maart 1881* (Pretoria 1885). - *Codex van de locale wetten der Zuid-Afrikaansche Republiek* (Gron. 1894). Bovendien schreef hij in de *Gids*, 1868, I: *Vereenvoudiging en zuivering van den theologischen strijd* en in *Nieuw en Oud*: *Het gebed des rechtvaardigen*, bewerkte naar het Engelsch: *Landen en volken van de Levant*, *met betrekking tot het Christendom* (Zwolle 1858) en vertaalde: Theodore Parker, *Gebeden. U. h. Eng.* (Gron. 1863); Stuart Mill, *Natuur en godsdienst* (Gron. 1874) en *De waarachtige geschiedenis van Jozua Davidson* (Gron. 1875). Eindelijk gaf hij een voorbericht vóór Chr. Belgiojoso, *Reisherinneringen* (Gron. 1863).

Jorissen's portret is geplaatst vóór de beschrijving van hem gegeven in de *Mannen van beteekenis* (zie onder litteratuur).

L i t t e r a t u u r : F. Rompel, *Dr. E.J.P. Jorissen* in: *Mannen en Vrouwen van beteekenis*, XXXVI (1905), blz. 165-202. - *Stemmen v. Waarh. en Vr.*, Jaarg. 1922, 101, 103, 104, 106-109, 112-116. - Busken Huet, *Litt. Fant.*, 4e Reeks, VII, 184 vv. - *Neerlandia*, 1912, blz. 101 vv. - *De Hervorming*, 50e Jaarg., no. 45 (7 Nov. 1925). - *Alb. Stud. Rh.-Traj.*, 364. - *Alb. Stud. Gron.*, 341, 580. - *Cat. Letterk.*, II, 1019.

[David Jorisz]

JORISZ (David) zie: **JORIS (David).**

[Matthaeus Jorna]

JORNA (Matthaeus) werd, proponent zijnde, den 18en Mei 1679 bevestigd als predikant te Menaldum en predikte daar op 25 Juni 1682 afscheid, om één week later intrede

te doen te Makkum, waar hij werkzaam was tot zijn overlijden in 1691. Hij was gehuwd met Antje Hiddinga, die hem bij testament tot universeel erfgenaam maakte. Zijn oudere broeder Onias Jorna diende de gemeenten Finkum (1676-1681) en Exmorra (van 1681 tot zijn overlijden in 1702) en maakte zich minder gunstig bekend; zijn jongere broeder Petrus was in 1686 te Parrega gekomen, maar overleed reeds in 1690.

V.d. Aa noemt Matthaeus Jorna als schrijver van twee boeken, getiteld: *Klare spiegel der Zaligen enz.* (Leeuw. z.j.) en *Christelijke Wonderspreuken enz.* (Gorkum 1737). Deze opgave is echter onjuist. Van Jorna is na zijn dood één boek uitgekomen, dat in den eersten druk tot volledigen titel heeft: *Paradoxa Christiana*, *of Christelijke Wonderspreuken*: *dat is, een bondige en schriftmatige uitbreiding over de Zaligsprekingen*, *welke Matth. 5 verhaald worden* (Amst. 1696). In den derden druk is *Matth. 5* aangevuld met: *vers 3-12* en is verder aan den titel toegevoegd: *Tot een klare spiegel voorgestelt aan een ieder die lust heeft*, *om zich zelven en de staat zijner ziele wel te kennen* (Gorinch. 1737). Hoogstwaarschijnlijk kwam deze toevoeging ook in den 2en druk voor en is dat de editie, te Leeuwarden uitgekomen en door V.d. Aa als afzonderlijk boek vermeld. Mogelijk heeft de uitgever ook den 2en druk alleen als *Klare spiegel enz.* laten verschijnen en zijn in den derden druk de titels samengevoegd. In *Boekzaal*, 1696*a*, 261-267, komt een beschouwing van dit boek voor, waarin de eenvoudige en grondige behandeling der stof hoog geprezen wordt en de wijze, om alles vrijmoedig te zeggen, maar zonder vijandigheid tegenover hen, die er anders over denken, als een lofwaardige eigenschap op den voorgrond wordt gesteld.

L i t t e r a t u u r: V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Romein, *Pred. Friesl.*, 90, 91, 109, 298, 307, 395. - Cuperus, *Kerkel. leven Friesl.*, I, 91, 189. - *Boekz.*, 1696*a*, 261 vv.; 1738*b*, 470.

[Petrus Godefridus Josselin]

JOSSELIN (Petrus Godefridus), ook **JOSSELIJN** genoemd, zoon van Pieter J. en Charlotte Denizon, is te 's-Hertogenbosch geboren in Februari 1692 en den 17den van die maand aldaar gedoopt. Hij studeerde te Leiden, waar hij op 6 October 1711 is ingeschreven (zijn leeftijd wordt daar onjuist op 20 jaar gesteld) en staat in 1714 vermeld als proponent te Schijndel, waar hij dus gevestigd was. Den 28en April 1716 ontving hij een beroep naar Lommel en verwisselde deze standplaats in 1721 met Asten en Ommel, waar hij den 30en April van dat jaar beroepen was en den 22en Juni d.a.v. intrede deed. Vervolgens op 27 September 1730 te Vechel en Erp tot voorganger gekozen, predikte hij den 1en Januari 1731 te Asten afscheid en verbond zich den 7den van die maand aan zijn nieuwe gemeente. Op order van den Raad van State, dd. 13 Maart 1744, vertrok hij nog in laatstgenoemde maand als legerpredikant met 6000 man troepen ten dienste van den koning van Groot-Brittanje, naar Engeland en ofschoon hij in Juli weder in de Nederlanden teruggekeerd was, bleef hij gedurende den veldtocht van dat jaar nog bij het leger werkzaam. Na bijna 50jarigen dienst ontving hij wegens wankele gezondheid bij resolutie van den Raad van State, dd. 18 September 1765, tegen 1 October d.a.v. eervol emeritaat en overleed op 2 Mei 1776 te Schiedam, waar hij één week later begraven is. Zijn echtgenoote Elisabeth Regoot en de zes kinderen, die zij hem schonk, zijn allen vóór hem overleden. Van zijn zuster

Johanna Judith, gehuwd met Petrus Gerardus de Jongh, stamt de familie Josselin de Jong af.

Josselin heeft een aantal geschriften het licht doen zien, waarvan sommige blijk geven, dat hij een - soms wat al te fel - bestrijder der Roomsche kerk is geweest. Hij schreef: *Dagon vallende voor de Arke Godts*, *ofte nietigheit der zogenaemde Paepsche Misse enz.* (Dordt 1726). Het jaar der uitgave, dat elders, b.v. bij V.d. Aa, opgegeven wordt, nl. 1737, is onjuist. - *Het ongerijmt zeven-tal der Roomsche sacramenten ten toon gestelt enz.* (Leyd. 1731).

- *De vernederde en verhoogde Messias*, *uit het LIIIste hoofdstuk van Jesaias*, *in verscheide kerkredenen voorgestelt* (Amst. 1737). V.d. Aa noemt dit den tweeden druk en stelt den 1en op 1733, maar in *Boekz.*, 1738*a*, 135-150, waarin dit werk besproken is, wordt noch bij de titelopgave noch in de bespreking melding gemaakt, dat de druk van 1737 een herdruk zou wezen. - *Voorbeeldt der leere waar aan men gehoorsamen moet ofte Handtleiding tot onderwijs in de leere der waarheidt enz.* ('s-Hert. 1738). - *Weghwyzer naar Godts Heiligdom* (Leyd. 1739). Dit is ‘uit de onderwijzingen in de Profetische Godtgeleerdheid des heeren J. v.d. Honert.. met deszelfs voorweten en toestemminge opgesteld, uit het Latijn, bij wijze van samenspraak tusschen Ereunetes en Hermeneutes’. Daarbij is gevoegd een *Aanspraak* (niet: voorrede, gelijk V.d. Aa zegt) van J. v.d. Honert aan de gemeente van Leiden. - *Taxae Cancellariae Apostolicae et Taxae sacrae poenitentiariae Apostolicae*, *dat is schattingen van de Apostolische cancellarie en der Heylige Apostolische Poenitentie kamer*, *door Leo den X*, *paus van Romen*, *in trein gebragt*, *ter verkrijging van aflaaten en absolutie*, *als ook dispensatie van de onderhouding der geboden Gods*, *en dus onthef voor geld van straffe*, *in twee boeken*, *in Latijn en Nederduyts* (Leid. 1743). - *Gedenk- en Dank-altaar wegens de geslootene vrede te Aken*, *na het voorbeeld van Gideon*, *uyt Richt. 6:24.. den 11 Juni 1749 uytgesproken* (Gor. 1750). - *Kerkelyke redevoering uyt Richt. 5:11* (niet, zooals V.d. Aa opgeeft: 12) *in 't midden, om te vieren 't eerste Hondert-jarig eeuw-feest der bediening van 't Heilig Evangelie aldaar*, *zedert de Munsterse Vrede* (Gor. 1751). Hierin komt een ‘verslag’ voor ‘zo van zeven onderscheidene perioden, waar in het Protestantse wezen in crisi, en in gevaar van ondergang geweest is, als van het merkwaardigste in ons Land en in de daar aan grensende provintiën van Braband enz. voorgevallen’, waarbij de vervolging in de Meyery van den Bosch en de dorpen Vechel en Erp (waar Josselin stond) die eerst in 1648 ophield, ook behandeld wordt. - *Het Christelijk Jubel-feest*, *tegen het Antichristische overen tegengesteld*, *ter gelegenheid van het bij den Paus van Romen uitgeschreven Jubile.. voor het jaar 1750*, *uyt Luc. 24:46-48* (Gor. 1751). De preek wordt besloten met een ‘Uitschrijvings-brief van een altoosdurend Jubilé, over en wegens een Generaal Pardon van alle zonden, na den aart en stijl van 't Euangelie van Christus ingerigt’. - *De waarheit over de leugenen zegenpralende*, *in ene Zamenspraak tusschen Christus en den Paus van Romen* (Amst. 1753). - *De Kruisschoole van de Christus geopent*, *ofte de laatste redenen van den Eeuwigen Hogen Priester na de ordeninge van Melchizedek*, *vervat in die VII woorden*, *welke de Heere Jezus aan 't kruys gesproken heeft. Waarbij nog drie Predikatien uit Hand. 20:35 in 't midden*, *Luc. 23:46b en Job 14:1*, *2* (Amst. 1755). De laatste preek is een lijkrede over ‘zeker jong, in den Here ontslapen leeraar’. Deze lijkrede is ook afzonderlijk verschenen en later nogeens opgenomen in een *Bundel van VII Lijkredenen* (Amst. 1780). - *Eer en leer van wijlen C. de Wit verdedigd tegen den schrijver der Eenvoudige Samenspraken*, *voorgevallen bij gelegenheit van het Sacrament van Mirakel* (Amst. 1774). C. de Wit, predikant te 's-Hertogenbosch en overleden in 1771, had in 1770 uitgegeven: *De historie van het Sacrament van Mirakel te Brussel onderzocht en de ijdelheid daarvan aangetoond.* Blijkbaar was dit geschrift na zijn overlijden aangevallen in bovengenoemde *Eenvoudige Samenspraken* en neemt Josselin nu De Wit's verdediging op zich. -*Geusiana Criminatio Recriminata*, *ofte Aanwijzinge hoe alle het vuilaartige*, *lasterlijke*, *smaadelijke*, *veragtelijke en haatelijke*, *dat onder den bijnaam van Geusen en*

aankleeven van dien, *den Gereformeerden.. aange-wreeven is geweest*, *en nog dagelijks ten onregte en valschelijk toegegraauwt wordt*, *den Papisten*, *die 'er uitvinders*, *beschuldigers en voortplanters van zijn*, *zou kunnen*, *en wel gantsch billijk*, *zelfs met woeker*, *weer thuis gezonden*, *en met dubbele maate weer toegemeeten worden* (Amst.

1773). Dit is een werkje, waarop hij ‘den Advocaat der R.C. kerke vergasten’ wilde; deze had nl. die kerk in een geschrift verdedigd ‘tegen de beledigende geschriften van dezen tijd’, 2 dln. (Leyd. 1772-1773) en werd nu door verschillenden bestreden.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, IV, 818. - Sepp, *Uit het Pred. leven*, 122. - *Alb. Stud. L.B.*, 823. - *Cat. Letterk.*, II, 378. - *Boekz.*, 1726*b*, 764; 1739*b*, 53; 1751*a*, 682; 1776*a*, 590, 598; 1780*b*, 361.

[Atze Sjoerds Joustra]

JOUSTRA (Atze Sjoerds), te Oppenhuizen geboren, liet zich, na door privaat onderwijs voor de studie aan de Hoogeschool te zijn voorbereid, den 19en September 1857 aan de Utrechtsche academie als student inschrijven en werd in Augustus 1863 door het Provinciaal kerkbestuur van Gelderland tot de Evangeliebediening toegelaten. Hij ontving op 17 December van dat jaar een beroep naar Wezep en den 20en d.a.v. een beroep naar Burum, nam het eerste aan en deed als eerste predikant dier gemeente zijn intrede op 10 April 1864. Beroepen naar Slijk-Ewijk, predikte hij op 26 Mei 1867 te Wezep afscheid en diende zijn nieuwe gemeente van 2 Juni 1867 tot zijn overlijden op 37jarigen leeftijd, den 20en Maart 1870. Dat hij als predikant een goeden naam had, bewijzen de vergeefsche beroepen op hem uitgebracht door Oud-Loosdrecht, 's-Heer-Hendrikskinderen, Burum, Elst bij Amerongen, Dedemsvaart, Bergschenhoek (alle in 1867), Hierden (1868), Schraard (1869).

Joustra's *Nagelaten Leerredenen* (Sneek 1873) werden met een voorrede door Ds. J.G. Verhoeff uitgegeven, die, als predikant te Herveld, ook een lijkrede op Joustra gehouden had.

L i t t e r a t u u r : *Stemmen v. Waarh. en V.*, 1870, 428. - *Alb. Stud. Rh.-Tr.*, 417.

[Meint Joustra]

JOUSTRA (Meint), in 1871 geboren, ontving zijn opleiding van het Nederlandsch Zendelinggenootschap te Rotterdam en werd den 11en Juli 1894 afgevaardigd en bestemd voor het zendingswerk op Oost-Java, in 't bijzonder Semarang, om daar den zendeling Hoezoo ter zijde te staan. Vóór zijn vertrek, dat in September zou plaats hebben, kwam het bericht, dat zendeling Wijngaarden in Deli was overleden en daar dit werk, in 1890 op verzoek van de tabaks-maatschappijen aangevangen, nog in 't begin was en voortgezet moest worden, besloot men, Joustra daarheen te zenden. Hij begreep, dat men het vertrouwen der bevolking moest winnen en daarvoor haar taal leeren kennen, zoodat hij met zijn bijzondere begaafdheid voor taalstudie, zich in de eerste plaats daarop ging toeleggen. Ook meende hij, dat de zetel van het zendingswerk op de hoogvlakte moest gevestigd worden, wat hem echter eerst in 1903 gelukte. Daarbij verkreeg hij de hulp der zendelingen Neumann en Guillaume, waarvan de laatste vooral het onbekende land doorkruiste, terwijl Joustra zich met de taalstudie bezig hield. De vruchten hiervan waren in de eerste plaats spel- en rekenboekjes voor het onderwijs, in het Karo-Bataksch geschreven, verder een catechismus en een verzameling van 104 bijbelsche verhalen, de laatste door het Ned. Bijbelgenootschap uitgegeven. Ook schreef hij artikelen over taal, zeden en gewoonten der Karo-Bataks in de *Mededeelingen* en *Karo'sche taalstudiën* in de *Bijdr. tot de Taal-*, *Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië*, 1904.

In 1905 met verlof naar Nederland teruggekeerd, volgde hij de colleges in het Maleisch van Prof. van Ophuysen en in land- en volkenkunde van Prof. Nieuwenhuis. In 1908 werd echter het Bataksch Instituut gesticht, om alle gegevens omtrent dat volk wetenschappelijk te verwerken en het curatorium stelde Joustra daarbij eerst tot laborant, later tot archivaris aan; deze, hoewel met hart en ziel zendeling, meende op deze wijze het volk der Bataks het best te kunnen dienen en heeft zich aan dezen arbeid gewijd, ook toen

het Bataksche Instituut vier jaar later in het Koloniaal Instituut werd opgenomen. Hij gaf cursussen in het Maleisch aan hen, die naar Indië gingen en onderwees dezelfde taal aan de Zendingsschool te Oegstgeest. Ook ondernam hij nog een reis naar Deli, die aanleiding gaf tot de uitgave van zijn geschriften: *Van Medan naar Padang en terug* (Leid. 1915) en *De toestanden in Tapanoeli en de Regeeringscommissie 1918* (Leid. 1918). Onder de Vrijzinnig-Hervormden bepleitte hij met nadruk de belangen der zending in *De beteekenis der zending toegelicht voor vrijzinnig-godsdienstigen* (Baarn 1913). Nog in de kracht van zijn leven is Joustra op 20 October 1926 te Leiden overleden; hij werd den 23en d.a.v. te Sneek begraven. In 1895 was hij gehuwd met Mej. H. Velds, die hem trouw in zijn levenstaak heeft bijgestaan.

Het meest bekende werk van Joustra is zijn *Karo-Bataksch Woordenboek* (Leid. 1907), uitgegeven van wege het Departement van Koloniën, terwijl hij verder op dit gebied gaf: *Litteratuur-overzicht der Batak-landen* (Leid. 1907), *Hygiënische misstanden in het Karoland* (1909), *Nederlandsch-Karosche Woordenlijst* (Leid. 1912; 2e dr. ald. 1923), *De Bataks* (1912), *Batakspiegel* met *1e Supplement* (Leid. 1913) en *2e Suppl.* (Leid. 1917), *Toeri-Toerin Karo* (Leid. 1914) en *Karo-Bataksche vertellingen* in de *Verhand. v.h. Batav. Gen.*, LVI, 1 (1905). De meeste uitgaven zijn vanwege het Bataksche Instituut geschied, waarvan hij ook een *Kroniek*, *1913-1917*, *1919* schreef. Verder gaf hij nog verschillende artikelen over de Bataks in tijdschriften. Behalve aan de Bataklanden heeft Joustra zijn aandacht gewijd aan Minangkabau, het zuiverst Maleische gebied aan de W. kust van Sumatra en voor het in 1917 opgerichte Minangkabau-Instituut, dochter-instelling van het Koloniaal Instituut, schreef hij: *Minangkabau. Overzicht van land*, *geschiedenis en volk* ('s-Grav. 1921, 2e dr. ald. 1923). Ook is hij redacteur geweest van *Indië. Geillustreerd weekblad voor Nederland en koloniën.*

Een portret van Joustra komt voor in het *Ned. Zendingsblad*, 1926, no. 12.

L i t t e r a t u u r : *Hedend. Zending in onze Oost*, 1e dr., 29, 227. - *Ned. Zendingsblad*, 1926, no. 12. - *Nieuwe Rott. Cour.*, 22 Oct. 1926, Avondblad A.

[Dominicus Julius]

JULIUS (Dominicus) of Douwe Lukassoon, was ‘leeraar in Godts kerk onder het kruis tot Leeuwarden en gevlugt na Embden’, toen Alva in het land kwam. Waarschijnlijk is hij dus dezelfde als Dominicus Justus of Douwe Joukesz, door Romein in 1566 als predikant te Leeuwarden genoemd en tevoren Roomsch priester van de St. Catharina-kerk van Hoek. Naar Emden gevlucht, komt hij in 1570 op de lijst der bedeelden voor, met de toevoeging ‘Westfries’ en was ook op de Synode van Emden in 1571 tegenwoordig. Verder wordt gemeld, dat ‘hij sich tot Notarius bequaamde en gebruikt wierde’. Als zoodanig was hij als schrijver of secretaris van Gereformeerden kant aanwezig bij het godsdienstgesprek, dat de Gereformeerden te Emden met de Vlaamsche Doopsgezinden hielden van 27 Februari tot 17 Mei 1578. De inhoud werd in 1579 ‘in de oude Oostvriesche spraak’ gedrukt en in hetzelfde jaar in het Nederlandsch vertaald door Julius onder den titel: *Protocol, dat is die handelinge des gesprecks tot Embden in Oostvrieslandt met den Wederdooperen*, *die hen Vlamingen noemen gehouden*, *begonnen 27 Febr. 1578 ende 17 Mei gheeyndicht*, *met een Voorrede des Welgeb. Heeren Johans Graven ende Heeren tot*

Oostfrieslandt etc. Item een grondlycke verantwoordinge tegen des Wederdooperen Voorlooper hierachter bijgevoecht. Uit de Sassensche in Nederl. Spracke door Dom. Julium overgheset (Emden 1579). Meiners deelt dus ten onrechte mede, dat deze vertaling eerst te Leiden in 1616 uitkwam, dit is blijkbaar een 2e druk.

Ook heeft Julius, blijkens een M.S. aanteekening, in 1581 ‘op ordre van de Coetus te Embden’ een Confessie opgesteld, die gedrukt is als: *Korte Bekendtenisse der Christlicken Lehre*, *so in der Gemeine Gades tho Embden*, *uth synem Worde gelöuet*, *gelehret und geprediget werdt. Sampt bygefügter Kerckenordnung tho Embden* (Bremen 1594). Verdere levensbijzonderheden van Julius zijn niet bekend.

L i t t e r a t u u r : *Werken Marnix Vereen.*, Ser. I, dl. II, 20, 72, 73, 105. - Romein, *Pred. Friesl.*, 7. - Blaupot ten Cate, *Gron.*, II, 91, 92. - Meiners, *Oostvrieschl. kerkel. Gesch.*, II, 13. - *Vrije Fries*, X, 387. - Van Meer, *De Syn. te Emden*, 241.

[Hermanus Jung]

JUNG, ook **JUNGIUS** genoemd, **(Hermanus),** uit Holstein geboortig, is mogelijk door invloed van den mystiek aangelegden Van Aengelen, toen Luthersch predikant te Alkmaar, als eerste vaste leeraar der Lutherschen te Monnikendam gekomen. Dit ambt aanvaardde hij in September 1641 en hoewel hem zoowel te Gotha als te Sulzbach een superintendentschap werd aangeboden, bleef hij zijn eerste gemeente getrouw, tot hij in Juni 1678, oud 69 jaar, overleed. Hij was ijverig in zijn dienst, steeds bereid, ieder die tot hem kwam te onderrichten en in de eerste plaats katecheet.

De bekende Breckling, wiens broeder Laurentius een leerling van Jung was, schrijft, dat deze veel kruis en vervolging leed van het Amsterdamsch Consistorie; Jung was het dan ook niet in allen deele eens met de Augsburgsche geloofsbelijdenis, werd in 1650 aangeklaagd van Flaciaansche dwalingen, maar bij gebrek aan bewijs vrijgesproken. Ook maakte zijn geestverwantschap met Gichtel (Zie *boven*, III, 244-246) hem verdacht: in Amsterdam had men geweigerd, Gichtel aan het Avondmaal toe te laten, maar Jung had geen bezwaar, dat hij te Monnikendam aan het Avondmaal deelnam, wat Gichtel tot tweemaal toe deed, hoewel hij later zeide, dat deze plechtigheid hem geheel koud had gelaten. Later is er eenige verwijdering tusschen hen ontstaan, want Gichtel beweerde, dat Jung en anderen toch nooit geheel den theoloog hadden afgelegd.

Jung was ook een voorstander van de leer van het duizendjarig rijk en klaagde over de verbastering van zeden, waarbij de instelling van de privaatbiecht zeker heilzaam zou werken, maar deze met dwang in te voeren, gelijk zijn ambtgenoot Charias te Kampen dat wilde doen, achtte hij toch met het oog op de Nederlandsche toestanden onjuist. Evenmin heeft hij (zooals Hylkema zegt) zijn gemeente verlaten, ‘om daarbuiten tot bekeering te roepen, als Johannes de Dooper in de woestijn’ - integendeel: hij bleef zijn eerste en eenige standplaats getrouw.

Hoewel Breckling zegt, dat hij zijn geloofsgenooten met geschriften verdedigde en zijn vijanden den mond stopte, kunnen wij alleen uit een van Quakersche zijde geschreven *Weerlegging van het Bericht van H. Jung* opmaken, dat hij een *Bericht* in 't licht heeft gegeven, dat verder onbekend is. Ook schreef hij een *Lijkdicht op P. Cordes* (1674), predikant te Amsterdam.

L i t t e r a t u u r : Arnold, *Unpart. Ketzer- und Kirchen-Historie* (Frankf. 1729), II, 1090*b*. - Hylkema, *Reformateurs*, I, 44; II, 378, 426. - Sepp, *Geschiedk. Nasp.*, II, 169, 202. - J. Loosjes, *Naaml. Luth. Pred.*, 136 en daar aangeh. litteratuur. - Id., *Gesch. Luth. K. in Ned.*, 135. - Reitsma, *Herv. en Herv. K.*, 658.

[Coenraad Lodewijk Jungius]

JUNGIUS (Coenraad Lodewijk), in 1809 te Enkhuizen geboren, ontving daar voorbereidend onderwijs en werd den 18en September 1826 te Leiden als student in de letteren en theologie ingeschreven. In Mei 1832 door het Provinciaal kerkbestuur van Noord-

Holland tot den predikdienst toegelaten, ontving hij den 29en Januari 1832 een beroep naar Eemnes-Binnen, waar hij den 5en Mei d.a.v. intrede deed. Deze gemeente verwisselde hij met Rijswijk (Zuid-Holland), dat hem op 19 September 1837 had beroepen en waaraan hij zich op 25 Maart 1838 verbond. Hier bleef hij werkzaam tot hij wegens ziekte met ingang van 1 November 1868 emeritaat verkreeg; zijn vriend, de Haagsche predikant H.L. Oort, sprak op 25 October tot de gemeente in Jungius' naam een woord van afscheid. Hij overleed den 13en April 1869 te 's-Gravenhage en werd vier dagen later te Rijswijk begraven. Jungius was gehuwd met een dochter van Ds. J. Corstius, predikant te Amsterdam en had drie zoons, die in de Evangeliebediening werkzaam zijn geweest, nl. Reinhardus Joannes, Elias Cornelis (die beide volgen) en Antonius Marius Ernestus, geb. 1843 predikant te Hekelingen (1867), Andijk (1872), Poortugaal 1876 tot zijn emeritaat in 1899, en in 1918 overleden.

Van C.L. Jungius is in druk uitgegeven: *Lijkrede op D.T.F. Patijn* (Voorb. 1862). - *Afscheid* (Zierikzee 1868).

L i t t e r a t u u r : *Cat. Letterk.*, I, 730, 731. - *Alb. Stud. L.B.*, 1272. - *Boekz.*, passim.

[Elias Cornelis Jungius]

JUNGIUS (Elias Cornelis), zoon van den voorgaande en in 1838 te Eemnes-Binnen geboren, studeerde te Leiden, waar hij zich op 6 September 1855 aan de Academie liet inschrijven, en werd in 1860 tot de Evangeliebediening toegelaten. Den 28en April 1861 deed hij intrede te Heilo, diende deze gemeente tot 28 Mei 1865 en verbond zich den 11en Juni d.a.v. aan Zierikzee, dat hem in Maart van dat jaar beroepen had. Hier stond hij tot 1 November 1868, toen hij afscheid preekte, om naar Deventer te vertrekken, waar hij in Juni beroepen was. Van 8 November d.a.v. tot 3 December 1882 was hij te Deventer werkzaam en deed één week later intrede te Leeuwarden, waar hij diende tot zijn emeritaat, dat met 1 Mei 1902 inging. Hij vestigde zich te Hilversum en overleed den 13en Maart 1904. In 1884 stond hij op het drietal voor kerkelijk hoogleeraar te Groningen, waaruit W.C. van Manen werd benoemd.

Jungius, ethisch-modern en intieme vriend van I. Hooykaas, was één dergenen, die ‘den ouden generaal’ (Scholten) en diens stelsel ontrouw werden; in zijn artikel *De populariteit der nieuwe richting*, opgenomen in *Nieuw en Oud*, Jaarg. 1870, geeft hij op blz. 348 een soort geloofsbelijdenis, gegrond op ervaring, overtuigd als hij is, dat ‘het modernisme de godsdienst der ervaring is, en als zoodanig blijkt zoo uitnemend geschikt te zijn voor dezen nieuweren tijd, waarin de behoefte aan de zekerheden der ervaring zoo machtig begint te ontwaken’. Met ontkenningen kan het modernisme niet volstaan en evenzeer is hij sterk gekant tegen een vaststaande geloofsbelijdenis: ‘ik zou den dag verwenschen, waarop er een moderne geloofsbelijdenis, hoe rekbaar ook, werd opgesteld’; de kracht moet gezocht worden in eenheid van streven en van beginsel. Hij gelooft vast aan de toekomst der nieuwe richting, daar zij is ‘de meest consequente doorvoering van het beginsel dat het Protestantisme in het leven riep. Zij is de zegepraal van het individualisme’. Verbeterd volksonderwijs en katechetisch onderwijs, volksvoordrachten en bibliotheken moeten de menschen voorlichten en den triumf der nieuwe richting in de hand werken; zij

zal ook bewerken, dat de groote menigte den schat der Bijbelsche verhalen goed zal leeren verstaan.

Behalve artikelen als het bovengenoemde, en *Godsdienst en menschenwaarde*, *Natuur en godsdienst* (in: *Nieuw en Oud*, 1869), *De hoop der onsterfelijkheid* (in: *Volksbibliotheek*, *uitgeg. vanwege de Vereen. tot handhaving en voortplanting v.h. liberale beginsel*, 1883), gaf

Jungius afzonderlijk: *Het begrip van kerk naar den geest van het Protestantisme*, *naar aanl. van Busken Huet's* '*Ongevraagd advies*' (Zierikzee 1866). - *De publieke opinie. Een voorlezing* (Zierikzee 1866). - *De opleiding der jeugd tot Jezus' leer. Leerrede over Marc. 10:14* (Zier. 1867). - *De opwekking van Lazarus* (Haarl. 1873). - *Gedachtenisrede na 25jarige Evangeliebediening*, *2 Mei 1886* (Leeuw. 1886). - *Tot Afscheid. Twee toespraken*, *gehouden 1 en 5 Jan. 1902* (Leeuw. 1902).

L i t t e r a t u u r : Roessingh, *De Moderne Theologie in Ned.*, 116, 206. - Romein, *Pred. Friesl.*, 44, 682.- *Ned. Arch. K.G.*, N.S., XV, 91, 96, 98, 103, 112-114. - *Stemm. v. W. en Vr.*, 1884, 1230. - *Cat. Burgersd. en Nierm.*, 307.

[Johannes Ernestus Jungius]

JUNGIUS (Johannes Ernestus), geboren in 1714 te Rottheim in het graafschap Hanau, had, volgens Sepp, eerst te Utrecht gestudeerd onder Van Alphen - maar zijn naam staat niet in het *Alb. Stud.* vermeld - en liet zich den 11en September 1734 op 20jarigen leeftijd aan de Leidsche academie inschrijven, waar hij op 29 Juni en 2 Juli 1735 onder J. v.d. Honert een *Disputatio de vestigiis oeconomiae patriarchalis*, *in vetustissima vetustissimorum populorum*, *maxime vero Graecorum*, *oeconomia* verdedigde. Den 26en Juni 1736 werd hij proponent onder de classis Leiden, diende als zoodanig gedurende eenigen tijd te Schiedam en te Amsterdam en ontving op 2 Augustus 1740 een beroep naar Dalfsen. Na den 20en September d.a.v. met gunstig gevolg het peremptoir examen afgelegd te hebben, deed hij op 9 October 1740 intrede, maar was hier slechts kort werkzaam; aan de keuze, door Oudewater in October 1741 op hem uitgebracht, gaf Jungius gevolg, predikte in November afscheid en werd op 17 December d.a.v. te Oudewater bevestigd. Den 11en Maart 1744 beriep Zutphen hem als leeraar en na op 19 April van Oudewater afscheid genomen te hebben, verbond hij zich den 10en Mei 1744 aan zijn nieuwe gemeente.

Tijdens zijn verblijf te Zutphen dichtte hij bij de geboorte van prins Willem V een *Elegia in augustos natales serenissimi ac celsissimi Belgarum principis Gulielmi Quinti etc.* (Zutph. 1748), maar publiceerde enkele maanden daarna een boek, 'dat als proef van gebrek aan zelfbeheersching bij wetenschappelijk onderzoek zeker geen weerga heeft' (Sepp). Het draagt den titel: *De verborgentheit der laatste tijden die aanstaande zijn*, *geopent*, *in eene volgens den betoogtrant der wiskundigen ingerigte verklaaring van de twee eerste verssen van het XIVe Hoofdstuk van den propheet Zacharias*, *en eene daar bijgevoegde oplossing van de drie grootste raadselen der H. Schrift. I. Van het gezigte van avond en morgen. Dan. VIII:14. II. Van de reekening der tijden. Dan. XII:5-12. III. Van het getal des beesten, Apoc. XIII:18* (Zutphen 1749; een 2e dr. - misschien titeluitgave - ald. 1750). Eigenlijk is het een leerrede over Zach. 14:20, 21, den 29en October 1747 uitgesproken bij gelegenheid van de verheffing van Willem IV tot erfstadhouder, maar die nu omgewerkt werd tot een commentaar over het geheele hoofdstuk, bevestigd door de aangehaalde stukken uit Daniël en de Openbaring. Vrij uitvoerige opgaven over den inhoud zijn te vinden bij Sepp, *Stinstra*, II, 172-177. Dit werk heeft heel wat stof opgeworpen. Een Zaandammer leek, P. Jansz. Al, ten zeerste ermee ingenomen, gaf een *Kort begrip of zakelijke inhoud van het werk van J.E. Jungius*, dat in 1751 tweemaal te Amsterdam gedrukt werd, en waarvan zelfs een 4e druk, in hetzelfde jaar te Leeuwarden uitgegeven, wordt genoemd. Anderen toonden zich minder ermee

ingenomen: Gerrit van der Kaay uit Leiden schreef een *Brief aan P.J. Al over het Kort Begrip enz.*, *waarin bewezen wordt*, *dat de beide heeren Jungius en Al zig groffelijk vergissen* (Amst. 1752), maar reeds dadelijk na de verschijning had Ds. A. Hardy in 't licht gegeven: *Brief aan J.E. Jungius, waarin aan denzelve over den bedreigden laster van de zon-*

den tegen den H. Geest enz .. breder en vrijmoediger geschreven wordt, ten einde zijn WelEerw. de voorgebragte zwarigheden mag oplossen enz. (2e drukken, Zalt-Bommel 1750). Jungius publiceerde een zeer scherpe *Bekentmaking* dd. 20 Febr. 1750 in *Boekz.*, 1750*a*, 218-223, waarin hij mededeelt, ‘dat hij niet de minste reflexie op de brief van den heer A. Hardy.. maken zal’, hetgeen in *Boekz.*, 1750*a*, 351, met een kort woord door Hardy wordt beantwoord, die daarna een *Tweede Brief aan J.E. Jungius* (Zalt-B. 1750) volgen liet. In hetzelfde jaar verscheen van een anonymus: *Een brief aangaande de gronden van 't berugte boek van den Heer Jungius*, *in 't welk derzelver losheit*, *ongegrondtheit en valschheit kortelijk.. wordt aangetoont* (Rott. 1750), terwijl in 1751 door J. van Herwerden, predikant te Jisp, achter zijn *Vertoog over Openb. 13:18* (Amst. 1751) gevoegd werden: *Vrijmoedige dog zedige aanmerkingen over de Verborgentheit enz. van Jungius.* Het uitvoerigst werd de zaak beschouwd door Prof. Janssen te Duisburg in zijn *Betoog uit Prophetische en onlochenbare historische kundigheden opgemaakt.. waarin de tijdtrekeningen van J.E. Jungius en .. de Verborgentheit enz. .. en teffens de Vrijmoedige dog zedige aanmerkingen van J. v. Herwerden .. beoordeelt worden*, 2 dln. (Amst. 1753, 1754). Na de verschijning van het eerste deel gaf Van Herwerden daarover een *Wikkend oordeel* (Amst. 1753), dat door Janssen bij het verschijnen van het tweede deel in een voorrede weerlegd wordt. Ook is nog in *Boekz.*, 1752*a*, 528-536, een *Brief* opgenomen van een anonymus, die zich ‘666’ teekent, handelend over het getal van het beest.

Jungius' wonderlijk betoog had echter een zeer tragischen achtergrond: hij bleek min of meer gekrenkt van hersens te zijn. In het laatst van 1752 liet hij namelijk in 1400 folio-exemplaren drukken: *Verklaringe van den Roomschen Paus voor 't beest en den Antichrist*, *door de openinge van de verborgenheit des beestes en deszelfs getal 666 beschreven Openb. XIII en XVII*, *met eene verklaringe van Jes. XI en 2 Thess. II.* Op den titel noemt hij zichzelf: ‘tot de koninglijke waerdigheid geroepen van Jesus Christus, ter aankondiging van deszelfs aankomst en Romens ondergang’. Hij verzocht de approbatie van de theologische faculteit te Harderwijk met een brief (*Ned. Jaarboeken*, 1751, 71 vv.) waarin hij o.a. mededeelt, dat het God behaagd heeft ‘mij in eene bijzondere tegenwoordigheid zijner goddelijke en almagtige Majesteit tot de Koninklijke Waerdigheit te roepen, met bevel, om den Roomschen Paus, als in den daartoe voor hem verschenen tijd, in zijnen name en op zijn bevel, zijn oordeel aan te kondigen’ en een spoedige goedkeuring vraagt, ‘in consideratie dat deze mijne Hooge Roeping en het Goddelijke bevel der declaratie van den Roomschen Paus voor het Beest en den Anti-Christus’ dit vereischt. De faculteit deelde dit schrijven mede aan de Zutphensche magistraat, die last gaf, de gedrukte exemplaren op te halen, waarvan een exemplaar thans in het archief berust. Het handschrift werd door den Harderwijkschen senaat gehouden en verzegeld en Jungius voorloopig in zijn ambt geschorst. Hierover verscheen anonym een *Brief van een vriendt geschreven uit Zutphen aan een vriendt tot Amsteldam. Aangaande dat boek*, *waarover de Heer Jungius bij provisie van zijn dienst is gesuspendeert enz.* (Gron. 1752). Zijn broeder, C.L. Jungius, rector der Latijnsche school te Amersfoort - vermoedelijk de grootvader van C.L. Jungius, aan wien boven een artikel gewijd is - bepleitte zijn belangen bij de Staten van Gelderland, die hem, nadat hij in Juni 1753 op verzoek als predikant ontslagen was, een jaarlijksche toelage van 100 rijksdaalders toestonden. Hij begaf

zich eerst metterwoon naar Duitschland, maar keerde later in de Nederlanden terug en overleed op 20 November 1775 te Schellingwoude.

Daar Jungius het jaar 1763 ‘als het begin-jaar der vervulling van den tijd der groote kerkverdrukking, en van den aanvang des duizendjaarigen Rijks, en van het getal des

Beestes' aangeduid had, vond een ongenoemde hierin aanleiding in 1764 uit te geven: *Openbaaring en Rekening van J.E. Jungius... proev-ondervindelijk wederlegt, door het vreedig begin en einde van 't Jaar 1763. Met ophelderende aanmerkingen*, *en een Vreede-lied op het jaar 1763*, *den Christenen toegezongen met het begin van 't jaar 1764* (Amst. 1764).

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Frederiks en V.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, 402. - Sepp, *Stinstra*, II, 171-179. - Vrolikhert*, Vliss. Kerkhemel*, 241. - *Boekz.*, 1764*a*, 75.

[Johan Huibert Jungius]

JUNGIUS (Johan Huibert) stamde uit een aanzienlijk geslacht uit de Paltz; zijn gelijknamige grootvader was wegens den oorlog en om zijn studiën te voltooien, naar Groningen gekomen en had van 1640 tot 1680 de gemeente Middelbert als predikant gediend. Na zijn dood is zijn zoon Sixtus hem daar opgevolgd en uit diens huwelijk met Sophia Wilman, dochter van Ds. Joh. Wilman en Gesina Mees, werd Johan Huibert den 22en October 1692 geboren. Reeds in 1698 overleed zijn vader en zijn moeder ging te Groningen wonen, waar hij zich voor de studie aan de Academie voorbereidde. Hij liet zich echter niet dáár, maar op 22 Februari 1712 te Leiden inschrijven, waar hij vooral het onderwijs van F. Fabricius en T.H. van den Honert volgde. In 1715 proponent geworden te Leiden, nam hij eerst in 1716 eenigen tijd den predikdienst waar te Voorschoten voor Ds. A. van Bosheiden, die als predikant der ambassade met den Heer van Duvenvoorde naar Engeland was gegaan ter begroeting van koning George I; daarna is hij in Januari 1717 te Vianen aangesteld, om Ds. Rapardus te vervangen, zoolang deze onder censuur stond.

Den 12en Maart 1717 ontving Jungius een beroep te Heer Simonshaven en Biert, deed met goed gevolg op 11 Mei het peremptoir examen en werd op 6 Juni d.a.v. in den dienst bevestigd. Vanhier vertrok hij naar Hulst, dat hem op 4 November 1719 beroepen had en waar hij op 26 Mei 1720 intrede deed, terwijl hij ten slotte zich op 11 April 1728 aan Vlissingen verbond, dat hem den 16en November 1727 tot voorganger had gekozen. In hetzelfde jaar 1728 ontving hij een aanstelling tot rector der Latijnsche school te Vlissingen, welk ambt hij den 30en December aanvaardde met een *Oratio de vicissitudinibus linguae latinae.* In beide ambtsbetrekkingen is hij werkzaam gebleven, totdat hij in 1743 ter genezing van een gevaarlijke breuk naar Amsterdam vertrok; de operatie, die hij onderging, mocht echter niet helpen en den 19en September 1743 is hij aldaar overleden. Hij was den 9en Augustus 1718 gehuwd met Constantia van Dueren, dochter van Ds. Johannes van Dueren, predikant te Zoeterwoude, wiens zoon Sacharias van Dueren, predikant te Nieuw-Hellevoet, met Jungius' eenige zuster Johanna gehuwd was. Zijn vrouw schonk hem verscheidene kinderen, waarvan twee zoons, Steven en Huibert Constantijn hem overleefden; beide gingen naar Oost-Indië, waar eerstgenoemde overleed, maar de laatste keerde naar Nederland terug.

Jungius wordt geroemd als een ijverig en bekwaam predikant, die daarbij zoo vlug kon werken, dat hij maar 'enige weynige uuren' noodig had, om 'voordat hij naar den predikstoel ging, zig tot ene stof, al was die zwaar, te bepalen, en daar over ene deftige leerrede uyt te spreken'. Zijn ambtgenoot Vrolikhert, die dit mededeelt, heeft hiervan eens in 1741 de proef genomen, door hem tot een voorbereidingspreek,

enkele uren vóórdat Jungius haar zou houden, Ezech. 20:37 als tekst op te geven, waarna hij hem met verwondering een schoone leerrede daarover hoorde uitspreken. Ook heeft Jungius verscheidene geschriften het licht doen zien, namelijk: *Het einde van den strijdt de kroon der rechtvaardigheit*, *voorgestelt in een lijkrede over 2 Tim. 4:7, 8 ter gedachtenisse van.. Joachim van Ama-*

ma.. kommandeur van Hulst (Rott. 1720). Een vrij uitvoerig uittreksel is te vinden in *Boekz.*, 1720*b*, 455-465. - *De wonderen van Jehovah onder Neerlants Israel.. ter gedachtenisse van de verlossinge der stat Hulst uit de maght van Spanje. Dankrede over Ps. 72:18* (Leid. 1722). - *Het vervolg van Jehovaes wonderen. Dankrede* (Leid. 1724). Ook vertaalde hij de *Heylige Redenvoerder* van Franciscus Fabricius, 'dat wijs en grijs hoofd', uit het Latijn in het Nederlandsch (Leid. 1722) en gaf een eigen voorrede bij een door hem voor den druk gereed gemaakte uitgave van C. Tuinman, *Vervolg op de Fakkel der Nederduitsche tale* (Middelb. 1731). Tevens bezat hij dichterlijke gaven, die door den rechtsgeleerde en dichter Moormans te Hulst in zijn uitgegeven poëzie hoog geroemd worden. Proeven van dichtkunst gaf Jungius in een vers vóór het 2e deel van Gargon's *Walchersche Arcadia* (1715), een afzonderlijk *Lijkdicht op J. van Amama* (Rott. 1720), een *Bruiloftsdicht bij het huwelijk van J. Moorman en W.K. van Ouderkerk* (1723) en een *Zeeuwsche Vreugdegalm op het 50jarig jubileum van F. Fabricius*, gevoegd achter diens *Gedachtenisrede over Ps. 34:12, 19* (Leyd. 1738). Dit laatste wordt door Vrolikhert 'fraay' genoemd, maar nog hooger prijst hij vele ongedrukte verzen, en 'schoonder stuk kan men niet zien, dan een wydlopig gedicht, door hem zelvs op zijnen vyvtigsten verjaardag gemaakt, waarin men den loop van zijn leven zeer beweeglijk voorgesteld ziet'. In het *Bijvoegzel* van zijn *Vliss. Kerkhemel* heeft Vrolikhert het dan ook laten drukken (blz. 373-390).

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Frederiks en V.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, 402. - Nagtglas, *Levensber.*, I, 504. - Vrolikhert, *Vliss. Kerkhemel*, 238-244, 400. - V. Veen, *Zondagsrust*, 20. - *Alb. Stud. L.B.*, 825. - *Boekz.*, 1744*a*, 335-338.

[Reinhardus Joannes Jungius]

JUNGIUS (Reinhardus Joannes), zoon van C.L. Jungius (zie *boven*) en in 1834 te Eemnes geboren, studeerde te Leiden, waar hij zich op 9 September 1852 liet inschrijven en werd op 6 Augustus 1857 door het Provinciaal kerkbestuur van Noord-Holland tot den predikdienst toegelaten. Den 27en November d.a.v. ontving hij een beroep naar Drempt, waar hij op 28 Februari 1858 intrede deed. Hier bleef hij, tot hij naar Koekange vertrok, waar hij slechts van 1 April 1883 tot 29 Juli d.a.v. werkzaam was, om zich vervolgens op 12 Augustus 1883 aan Franeker en op 24 April 1887 aan Delden te verbinden. Deze gemeente diende hij tot zijn overlijden op 4 Augustus 1909. Hij was ridder in de orde van Oranje-Nassau.

Jungius behoorde tot de moderne richting, maar kon zich niet vereenigen met de handelwijze van sommige zijner geestverwanten, die daarom het predikambt nederlegden. Naar aanleiding van Pierson's *Gods wondermacht en ons geestelijk leven* schreef hij: *De zedelijke bestemming van het individu* (Doesb. 1867).

L i t t e r a t u u r : Romein, *Pred. Friesl.*, 236. - *Alb. Stud. L.B.*, 1358. - *Cat. Burgersd. en Nierm.*, 307.

[Adrianus Junius]

JUNIUS (Adrianus), Angeli filius, gelijk hij door Veeris-de Paauw nader omschreven wordt, was te Leiden geboren en liet zich daar den 7en Mei 1659 op 20jarigen leeftijd als student inschrijven. In 1662 praeparatoir geëxamineerd, aanvaardde hij eerst in

1666 te Benningbroek de Evangeliebediening en was daar twee jaren werkzaam, totdat hij in 1668 naar de Rijp vertrok. Ook hier diende hij twee jaren en nam in 1670 een beroep naar Leiden aan, waar hij nog tien jaren arbeidde tot hij in Maart (waarschijnlijk den 10en van die maand) in de kracht van zijn leven overleed.

Zijn *Opera analytico-practica* zijn te Dordrecht in 1685 door S. van Til uitgegeven; in een

voorrede moet deze nog het een en ander over Junius mededeelen, maar een exemplaar van dit geschrift is niet te vinden. Meer bekend is de tweede druk (de eerste druk staat nergens opgegeven) van zijn *Vertroostinge der Schriften*, *blijkende in de bijzondere huyshoudinge Gods in Syne kerke en gemeynte* (Amst. 1693).

De verwarring, die in de opgaven omtrent de verschillende Junii veelvuldig voorkomt, doet zich bij A. Junius ter dege gelden. Jöcher vermeldt zijn schriften, maar noemt hem Amsterdamsch predikant, overleden op 10 Maart 1650, oud 41 jaar. V.d. Aa geeft hetzelfde bericht, ontleend aan Hoogstraten, maar deelt mee, dat hij op de naamlijst der Amsterdamsche predikanten niet voorkomt. Behalve bovengemelde geschriften, noemt V.d. Aa nog een drietal andere, doch deze opgave is geheel onjuist. De *Verklaringe der gelijkluydende texten* is het werk van Franc. Junius Sr., de *Seven sinrijke Predicatien* (met verkeerd jaartal van uitgave) zijn van de hand van Johannes Petri Junius, en de *Godsdienst der Samaritanen* is geschreven door Jacobus de Jonge (zie *boven*).

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Jöcher, *Gel. Lexicon*, II, 2023. - Schotel, *Kerkel. Dordr.*, II, 44. De Crane, hier aangehaald, vermeldt A. Junius niet. - Veeris-de Paauw, *Pred. N. Holland*, 114. - Knuttel, *Acta*, IV, V, Reg. - *Alb. Stud. L.B.*, 472.

[Franciscus Junius]

JUNIUS (Franciscus), eigenlijk François **DU JON** geheeten, werd den 1en Mei 1545 te Bourges geboren als één der negen kinderen van den edelman Dénys de Jon, koninklijk raadsheer en luitenant der maréchaussée aldaar, en van Jacqueline Hugauld of Hugald. Zwak van gestel, ontving hij eerst huisonderwijs, ook van zijn vader, die niet ten onrechte verdacht werd van Hervormingsgezinde gevoelens, bezocht daarna de openbare school, waar de harde behandeling der leerlingen hem weinig aanstond, en werd op zijn 13e jaar student aan de hoogeschool te Bourges, waar hij twee jaar onder Donellus in de rechtswetenschap studeerde en maar al te zeer bemerkte, hoeveel er aan zijn voorbereiding ontbroken had. De gelegenheid, om zich meer in zijn studie te bekwamen en zich verder te ontwikkelen, deed zich voor, toen Junius het aanbod ontving, in 't gevolg van een Fransche ambassade naar Constantinopel te gaan, maar toen hij in Lyon kwam, was de gezant reeds vertrokken. Junius bleef echter te Lyon onder leiding van Barthélemi Aneau, een vriend van zijn vader en hoofd van een gymnasium, waar hij gedurende twee jaar ijverig studeerde, maar niet weinig moeilijkheden ondervond. Zijn loszinnige omgeving wilde hem door eenige vrouwen, die hem met minder eerbare bedoelingen belegerden, tot een gelijke levenswijze zien te brengen, doch een slag in 't gezicht, door hem aan één van zijn belaagsters toegebracht, deed die pogingen staken, al wekte hij daardoor ook een algemeene verontwaardiging op. Maar wel veranderde hij door het lezen van een plaats uit Cicero's *De natura deorum* en de toelichting, door een vriend daarop gegeven, geheel van overtuiging en werd volslagen atheïst. In 1561 had er echter een hevige vervolging der Protestanten te Lyon plaats, waarbij Aneau gedood werd, zoodat Junius het geraden achtte te vluchten en naar Bourges terug te keeren. Hier kwam hij door toevallige lezing en overdenking van het eerste hoofdstuk van Johannes' Evangelie weder tot zijn vroegere geloofsovertuiging en besloot, te Genève te gaan studeeren en zich in de godgeleerdheid te bekwamen. Deze omkeering wordt ook beschreven

in een boekje: *De kracht der waarheid van den Christen Godsdienst*, *om 't ongeloof van Atheïsten en Naturalisten te overwinnen*, toegelicht door 25 voorbeelden, o.a. dat van Junius (aangehaald in *Boekz.*, 1811*b*, 293).

Den 17en Maart 1562 kwam Junius in Genève, maar daar zijn vader tengevolge van den burgeroorlog hem niet voldoende van geld kon voorzien, leed hij zoo goed als gebrek en kon

alleen door de hulp van een eenvoudig landgenoot verder blijven studeeren. Zijn vader, die vreesde dat hij zich alleen aan de theologische studie zou wijden en dit in geen geval wilde, schreef hem in die dagen, dat hij Genève moest verlaten en naar huis terugkeeren, maar de brief, waarin zijn zoon hem met aandrang verzocht, te mogen blijven, is door Dénys du Jon niet meer ontvangen, daar hij door de Roomschgezinden op gruwelijke wijze vermoord was. Junius besloot nu, verder te studeeren en in zijn eigen levensonderhoud met lesgeven te voorzien; hij werd huisonderwijzer in Oude Talen en Hebreeuwsch bij den predikant Enoque, door wiens bemiddeling hij het aanbod ontving, om prediker in het stedelijk ziekenhuis te worden. Toch kon Junius dit niet aannemen, omdat hij meende, dat het klimaat te Genève nadeelig was voor zijn gezondheid en dus besloten had, zich daar niet blijvend te vestigen. In April 1565 kwamen eenige afgevaardigden van de heimelijke gemeente van Antwerpen te Genève, om iemand te zoeken, die als Fransch predikant de gemeente zou willen dienen en Junius, daartoe o.a. door Crespin, den schrijver van het bekende Martelaarsboek, aangespoord, liet zich zonder veel moeite overhalen, om dat ambt te aanvaarden. Met Pérégrin de la Grange ging hij naar de Nederlanden en kwam in Mei 1565 te Antwerpen aan.

Met zijn ambtgenooten De Niëlles en Marmier moest hij deze gemeente bedienen, zonderdat de overheid van hun ambtsverrichting kennis kon bekomen; daarbij kwam de moeilijkheid, dat hij als Franschman bij elken Nederlander een zekeren tegenzin overwinnen moest, want sinds den laatsten oorlog wantrouwde en haatte men de Franschen, zoodat velen in den beginne Junius voor een spion aanzagen. Maar al won hij gaandeweg het vertrouwen zijner gemeente, de vele tochten, die hij naar andere Nederlandsche steden ondernam, maakten niet alleen zijn taak moeilijker, maar dikwijls levensgevaarlijk. Zoo leidde hij een godsdienstoefening ten huize van den graaf van Culemborg te Brussel, in October of November 1565, toen een aantal edelen dáár een vergadering hielden, die tot het bekende Compromis leidde. Verder vormde hij met Marnix en Gilles le Clercq een soort comité tot opstelling en verspreiding van politieke en godsdienstige geschriften, waarbij zijn vriend Jan Bloys van Treslong zijn getrouwe medewerker was. Eén van die geschriften, zeker door Junius opgesteld, is bewaard gebleven (Univ. Bibl. Leiden) en voert tot titel: *Brief Discours envoyé au Roy Philippe nostre sire et souverain seigneur*, *pour le bien et profit de sa Maiesté*, *et singuliérement de ses pays bas etc.* (1566). Het is ook in het Nederlandsch en het Duitsch vertaald, onderscheidenlijk onder den titel: *Een corte verhalinge*, *gesonden aen Coninc Philips*, *onsen genadigen en ouersten Heere*, *tot weluaert ende profijt synder Majesteit*, *ende sonderlinghe van syne Nederlanden* (1566) en *Ein kurtz Christlichs Bedencken*, *der königlichen Würden in Hispania*, *Herrn Philippo*, *etc. zu geschickt*, *u.s.w.* (1566). Voor het aanbrengen van de schrijvers van dergelijke werkjes werd een premie van *f* 300. - uitgeloofd en door een onvoorzichtige uitlating van Lodewijk van Nassau werd Junius als één der schrijvers bij de overheid bekend. Een schilder bood zich aan, zijn woonplaats in Antwerpen uit te vinden en wist, zich voordoende als Hervormingsgezind, de noodige gegevens te verkrijgen, maar Junius was een half uur vóór de komst van den schout toevallig naar Breda op reis gegaan, om die gemeente te bezoeken. Meermalen kwam hij hier, zoodat hij als één der eerste predikanten van Breda staat opgegeven, maar hij is niet vast aan de gemeente verbonden geweest. Later kwam hij weer naar Antwerpen terug, maar wist zich steeds schuil te houden, hoewel hij in het begin van 1566 in

West-Vlaanderen, waar de Hervormingsgezinden veel meer vrijheid genoten, reeds hagepreeken hield. Bijna was hij te Rijssel gevangen genomen, waarheen hij getrokken was, om een twistgesprek te houden, dat een edelman, die niet zeker was welke partij hij moest kiezen, van de waarheid der Hervormde beginselen moest

overtuigen; het was echter alleen een strik, die hem gespannen werd en ter nauwernood kon hij met zijn reisgezel door een achterdeur ontsnappen, toen de gerechtsdienaars aan de voordeur kwamen.

In Mei of Juli van hetzelfde jaar droeg de Synode der kerken onder 't kruis, te Antwerpen gehouden, aan Junius op, de geloofsbelijdenis van De Bray, op deze vergadering onderzocht, met een begeleidend schrijven naar Genève te zenden, om dáár goedgekeurd en daarna ten gebruike aanbevolen te worden. Op een volgende synode, in Juli te Antwerpen gehouden in verband met een vergadering der edelen te St. Truyen, werden Junius, De la Grange, Moded en een onbekende naar die vergadering afgevaardigd met een stuk, waaruit de geloofsregel der Calvinisten bleek, opdat de edelen daaruit zouden kunnen afleiden, of een vereeniging met de Duitsch-Lutherschen mogelijk was. Dit stuk was door Junius opgemaakt, een soort belijdenis uit bijbelwoorden samengesteld, en schijnt verloren geraakt te zijn. Cuno meende, dat het de *Sommaire de la confession de foi* was, gevonden en uitgegeven door Willems in *Mengelingen van Ned. inhoud* (1829) en later nogeens door Rahlenbeck in de *Kroniek van het Hist. Genootschap te Utrecht* (1866, 212). Opmerking verdient, dat in de Friesche Synode, in 1598 te Leeuwarden gehouden, bij art. 19 is besloten: ‘Die classes sullen naersticheyt doen om die articulen Francisci Junii ofte die Belijdenisse der Nederlantsche kercken te becomen ende alsdan van alle dienaren onderteeckent worden na luit van het 47e artickel des Hagensis synodi’. Dit art. 47 spreekt alleen van de Ned. Geloofsbelijdenis; waren de ‘articulen F. Junii’ misschien boven bedoelde belijdenis uit bijbelwoorden?

Intusschen is het resultaat van de bezending uit de Synode naar St. Truyen zonder resultaat gebleven: de stemming der edelen tegenover de consistoriën was niet ongunstig, maar de laatsten ontvingen niet den steun waarop zij gerekend hadden, ‘importuna cujusdam intercessione, cui ignoscat Dominus’, zooals Junius zelf mededeelt. De meesten meenen, dat Oranje met dezen ongenoemde bedoeld wordt, anderen denken aan Lodewijk van Nassau.

Den 2en Juli 1566 was het plakkaat afgekondigd, dat de Fransche predikanten het land moesten ruimen en Junius, die zich om die reden al vóór hij de Antwerpsche synode bijgewoond had, naar Gent had begeven, ging na afloop daarvan weder erheen en was op 25 Augustus getuige van den beeldenstorm in die stad, dien hij streng afkeurde, maar niet kon verhinderen. Wel ontvingen de Protestanten na dien tijd meer vrijheid, maar Junius kon niet naar Antwerpen terugkeeren, omdat de inwoners met Oranje op 2 September een overeenkomst hadden gesloten, waarbij bepaald was, dat de predikanten Nederlanders moesten zijn. Tweemaal had Junius te Gent nog op 't punt gestaan, gevangen genomen te worden, maar was het gevaar ontkomen, toen hij door de welsprekendheid van Jan Munt(Montanus) werd overgehaald, om met dezen te Brugge werkzaam te zijn. Veelal predikten zij te Zevekote, maar op 21 September naar Brugge terugkeerend, werd hun het verblijf in deze stad ontzegd, zoodat zij naar Damme weken. Inmiddels was een som van *f* 200. - uitgeloofd aan ieder, die Junius levend aan 't gerecht zou overleveren en het dubbele, indien men hem doodde, maar de magistraat van Damme waarschuwde Junius en wachtte één dag met de afkondiging, zoodat hij ongehinderd kon vertrekken. Na een paar dagen zwervens kwam hij, als metselaar vermomd, te Brugge, bleef er enkele dagen in zijn gemeente en ging in begin October naar Antwerpen, maar omdat hij hier als Fransch predikant niet werkzaam kon zijn, gaf hij gehoor aan een verzoek uit de stad Limburg,

om daar bij leening de Protestantsche gemeente te dienen. Hij vertrok op 14 October, kwam den volgenden dag op de plaats zijner bestemming en predikte den 18en voor 't eerst in de open lucht en den 20en in de kerk van het stadje. Ook hier liep zijn leven meer dan eens gevaar en toonden

Wederdoopers en Roomschen zich vijandig, maar niet alleen wist hij velen van eerstgenoemden voor zich te winnen, maar zelfs kreeg hij in ruimen kring invloed door een oude vrouw uit een staat van diepe zwaarmoedigheid, die velen voor krankzinnigheid hielden, op te wekken en door zijn godsdienstig onderricht tot een normaal leven terug te brengen; velen schreven hem daarom tot zijn ergernis bovennatuurlijke kracht toe. In April 1567, toen Margaretha van Parma haar maatregelen nam, om de ketterij te onderdrukken en ook troepen naar Limburg zond, achtte men het echter raadzaam, dat Junius het land zou verlaten. Eén der schepenen onderichtte hem op een avondwandeling van het gevaar, dat hem dreigde en nog dienzelfden avond vertrok hij in een stortregen.

Junius week uit naar de Pfalz en keurvorst Frederik III benoemde hem tot predikant te Schönau, waar vele uitgeweken Nederlanders woonden. In 1568 zocht hij zijn moeder te Bourges op, ging daarna over Parijs naar Metz, waar hij bijna twee maanden vertoefde, omdat zijn jongste broeder, die hem vergezelde, ziek werd en aan de pest overleed. Dat hij aldaar later nogmaals is heengegaan, om Taffin te vervangen, die eenige jaren tevoren zijn gemeente had moeten verlaten, schijnt niet juist te wezen. Bij zijn terugkomst had de Keurvorst hem aangewezen, om als veldprediker met Willem van Oranje mede te gaan op den ongelukkigen veldtocht van 1568 en toen het leger na den overtocht over de Maas door allerlei ontbering afgemat, ten slotte afgedankt was, wilde Oranje hem blijvend aan zich verbinden, terwijl Junius naar zijn gemeente terugverlangde. Doordat hij te Heidelberg door een hond in 't been werd gebeten, kon hij den Prins niet naar Frankrijk volgen en begaf hij zich weder naar Schönau, waar hij tot 1573 in zijn gemeente werkzaam bleef. In dat jaar ontving hij van Frederik III de opdracht, om Tremellius te helpen bij de vertaling van het Oude Testament, welke arbeid in vijf deelen het licht zag onder den titel *Testamenti Veteris Biblia Sacra*, *sive Libri Canonici*, *priscae Iudaeorum ecclesiae a Deo traditi*, *Latini recens ex Hebraeo facti*, *brevibusque Scholiis illustrati ab I. Tremellio et F. Junio. Accesserunt libri*, *qui vulgo dicuntur Apocryphi*, *Latine redditi et notis quibusdam aucti a F. Junio.* Het eerste deel verscheen te Frankfort in 1575, het tweede in 1576, de laatste drie in 1579; het vijfde deel was alleen door Junius bewerkt. Een vermeerderde editie verscheen te Londen in 1580, waarbij gevoegd was: *novi Testamenti libros ex sermone Syriaco ab eodem Tremellio in Latinum conversos*; daarna in 1581 weder eene te Londen, maar nu de boeken van het N.T. *ex Graeco a Theod. Beza in latinum versos*, terwijl ald. in 1585 een herziene uitgave het licht zag, waarbij het N.T. overgezet was in 't Latijn zoowel naar de vertaling uit het Syrisch door Tremellius, als uit het Grieksch door Beza. De opmerkingen van Prof. Drusius te Leiden gaven Junius aanleiding tot een tweede bewerking naar de uitgave van 1585 (*secunda cura F. Junii*), die te Genève in 1590 en nogeens te Londen in 1593 verscheen, terwijl twee nieuwe bewerkingen door Junius, ook naar de Londensche uitgave van 1585, te Hanau het licht zagen in 1596, waarbij in de ééne het N.T. uit het Syrisch en Grieksch is vertaald en bij de andere alleen uit het Grieksch. In Londen (1597), Frankfort (1597) en Hanau (1602, 1603, 1611) verschenen hiervan herdrukken. Nog eenmaal bezorgde Junius een uitgave (*quarta cura F. Junii ante obitum*), die echter eerst na zijn dood het licht zag (Hanau 1603) en niet anders was dan een herdruk van de Londensche uitgave van 1585. Ook deze editie werd herdrukt te Saint-Gervais (1607), Genève (1617 en 1630), Hanau (drie drukken in 1618, 1623-1624, 1699). Ook te Amsterdam verschenen verschillende uitgaven (1627, 2

drukken in 1628, 2 drukken in 1631, 1632, 1633, 1639, 1648, 1651, 1669), terwijl het werk *cum versione et commentariis Johannis Piscatoris* te Herborn het licht zag in 1601-1615 en 1646; bovendien komen nog herdrukken voor, uitgegeven te Londen (1640, 1656, 1661, 2

drukken in 1680), Basel (1631, 1703), Hannover (1715) en Zürich (1672, 1673, 1703, 1764). De vertaling der Psalmen is afzonderlijk te Londen in 1580 uitgegeven en nogeens veel later te Berlijn in 1865 als bijlage tot een Latijnsche uitgave van het Nieuwe Testament naar Beza's vertaling. Reeds om deze Bijbeluitgave alleen, die zooveel opgang maakte, verdient Junius gekend te worden.

Het is niet te verwonderen, dat Junius' naam na de verschijning der eerste twee deelen der Bijbelvertaling, in de Nederlanden weder meermalen genoemd werd, zoodat men reeds in 1577 erover dacht, hem aan de nieuw opgerichte Leidsche hoogeschool te verbinden en hem in hetzelfde jaar als predikant te Dordrecht wenschte. Maar Junius is te Heidelberg gebleven, totdat de dood van keurvorst Frederik III hem van werkkring deed veranderen. Diens oudste zoon, Lodewijk VI, was hem in de Pfalz opgevolgd en toonde zich een vurig aanhanger der Luthersche leer; zijn jongere broeder Johan Casimir, die een klein deel der vaderlijke landen geërfd had, was echter Gereformeerd en toen Junius ten gevolge van de Luthersche reactie in 1578 Heidelberg moest verlaten, schonk Johan Casimir hem een professoraat aan zijn nieuw opgerichte Gereformeerde hoogeschool te Neustadt, waar Gomarus zijn leerling geweest is. In den eersten tijd, dat Junius hier zijn ambt waarnam, ontving Johan Casimir van de synode, den 16en September 1578 te Antwerpen vergaderd, de vraag, of hij wilde toestaan, dat Junius weder naar de Nederlanden terugkeerde, om daar als Evangelieprediker, en wel bepaaldelijk te Antwerpen, de gemeenten te dienen. Hoewel deze vraag later nogeens herhaald werd, wilde Junius hierop niet ingaan, ook al omdat men hem in 1579 te Leiden als hoogleeraar wenschte, wat hem meer aantrok, maar voorloopig geen voortgang had; toen hem eindelijk in 1582 het professoraat aldaar werd aangeboden, wees hij het echter van de hand. Inmiddels had Johan Casimir hem opgedragen, de regeling en bevestiging van een nieuwe gemeente te Otterburg op zich te nemen, tot welk doel hij aldaar van November 1580 tot Mei 1582 werkzaam was; daarna keerde hij naar Neustadt terug. Opmerkelijk is het, dat Junius, nu hij een meer rustige betrekking kreeg en het zwervend leven kon vaarwel zeggen, zich van een geheel anderen kant, nl. als geleerde, deed kennen en groot is het aantal werken, dat hij sindsdien heeft uitgegeven. Vóór dien tijd schreef hij alleen, behalve het *Brief discours* en zijn Bijbelvertaling, een *Responsum ad fratres Zanevicenses in Anglia de imagine Christi* (1566), maar gedurende zijn professoraat te Neustadt gaf hij reeds de volgende geschriften: *Sacrorum apostolorum acta*, *ex Arabica translatione Latine reddita* (1578; 2e dr. Francof. 1579). - *S. Pauli apostoli ad Corinthios epistolae duae*, *ex Arabica translatione recens Latinae factae* (1578). - *Joan. Tilii commentariorum et disquisitionum de rebus Gallicis libri duo etc.* (Francof. 1579; 2e dr. ald. 1596). De opdracht is met Junius' schuilnaam ‘Lotarius Philoponus’ onderteekend. - *De linguae hebraeae antiquitate*, *praestantiaque oratio habita in illustri schola Neapolitana,* d.i. Neustadt (Neust. 1579). Herdrukt met een *Oratio de promissione*, *foedere et adjunctis*, *item specularius contra Genebrardum* in 1608. - *Grammatica Hebraeae linguae* (Francof. 1580; herdr. te Genève 1590 en 1596). - *J. Bodini de magorum daemonomania libri IV*, zoowel onder als zonder zijn bovengenoemden schuilnaam uitgegeven te Bazel in 1581; herdrukt te Frankfort in 1590 en 1603. Een werk ter verdediging van de bestaanbaarheid der tooverij, waarvan Junius ook overtuigd was. - *I. Tremellii specularius*, *dialogus pernecessarius*, *quo se I.T. purgat ab illis criminationibus*, *quas Genebrardus ipsi in Chronographia intulerat* (Neust. 1581). - *Ecclesiastici sive de natura et administrationibus ecclesiae*

Dei (Francof. 1581; herdr. 1596). In het Fransch vertaald als: *Ecclésiastic ou de l'état et des administrations de l'Eglise de Dieu* (Francf. 1581), terwijl later een uittreksel in het Hollandsch verscheen als: *Verclaringhe*

van twee vraghen. De eerste, *van de over-een-cominghe ende het onderscheyt der Politijcke ende Kerckelijcke bedieninghe. De tweede*, *van het recht des Magistraets in de sichtbare Kercke enz.* (Amst. 1610). - *Orationes duae* (Neust. 1582). - *Oratio in obitum Z. Ursini* (1583), voorkomend o.a. in *Ursini Opera theologica* (Heidelb. 1612). - *In epistolam S. Judae apostoli perbreves notae* (Antw. 1584; herdr. 1598). - In 1581 heeft Junius het plan gehad, den Bijbel in het Fransch te vertalen, maar dit voornemen niet ten uitvoer gebracht.

In 1583 overleed Lodewijk VI van de Pfalz en zijn broeder Johan Casimir, voogd geworden over den minderjarigen keurvorst Frederik IV, liet weer zijn invloed gelden ten gunste der Gereformeerden en Junius, op 14 November 1584 te Heidelberg ingeschreven, verdedigde nog in die maand een tiental stellingen over de rechtvaardiging uit het geloof, waarop hij tot hoogleeraar werd aangesteld (30 November 1584); den 17en December d.a.v. ontving hij het doctoraat in de theologie. Ruim zeven jaar heeft Junius hier rustig kunnen werken en vele geschriften het licht doen zien, nl.: *Ad Testamenti veteris interpretationem* Προ□ατ□βλημα (Heid. 1585), waarvan een deel tegelijk afzonderlijk werd uitgegeven als: *In Psalmorum librum enarratio. - Admonition chrestienne aux chrestiens du Pays bas*, *respondante aux fausses doctrines etc. de Jean Haren* (1586). Deze Jan Haren, voor de tweede maal afgevallen en Roomsch geworden, had een apologie van zijn gedrag geschreven, die aldus door Junius beantwoord werd. Er bestaat ook een Duitsche vertaling: *Rettung desz Evangelischen Glaubens* (Heid. 1602), vertaald door W. Zonsius, predikant te Bretta. - *Index expurgatorius librorum qui hoc seculo prodierunt etc.* (1586). Later is het herdrukt en een tweede deel eraan toegevoegd, waarbij het werk den titel kreeg: *Indices expurgatorii duo*, *testes fraudum ac falsationum pontificiarum etc.* (Hanov. 1611). - *Academia* (Heid. 1587). - *Praetecta pulla*, niet afzonderlijk verschenen, maar opgenomen in: *Justa exsequialia in obitum Joachimi Ernesti*, *principis Anhaltini* (1587). - *Sapientissimi Curopalatae de officialibus palatii Constantinopolitani et officiis magnae ecclesiae* (1588; herdr. 1596). De eerste editie onder den schuilnaam 'Nadab Agmonius'. - *Theses de theologia et Scriptura Sacra* (Heid. 1588). - *Sacrorum Parellelorum libri tres etc.* (Heid. 1588; herdr. te Londen 1588, 1590, 1591 en Heid. 1610). Van dit werk verscheen een Hollandsche uitgave, met voorrede van J.H. Thierens, predikant te Delft, onder den titel: *Verklaringe en Betooginge der H. gelijkluidende texten enz.*, 2 dln. (Delft 1710, 1720). - Πρωτο□τισια, *seu creationis a Deo factae, et in ea prioris Adami ex creatione integri*, *et ex lapsu corrupti historia etc.* (1589, herdr. 1603). - *De politiae Mosis observatione* (Lugd. B. 1589, herdr. ald. 1593, 1602). - *Explicatio quaestionis*: *An animus hominis propagetus a parentibus* (in: Ψυχολογια, *hoc est, de hominis perfectione animo etc.* Marb. 1590). - *M. Manilii Astronomicon libri quinque* (Heid. 1590). - *Defensio Catholicae doctrinae de S. Trinitate personarum in unitate essentiae Dei* (Heid. 1590, herdr. ald. 1592). - *II* en *III Defensio* (Heid. 1591). - *Apokalypsis S. Joannis*, *methodica analysi argumentorum*, *notisque brevibus.... illustrata* (1591, herdr. Paris. 1599, Heid. 1599 en 1608). Dit werk is in het Engelsch vertaald als: *Apocalypsis. A briefe and learned commentarie upon the Revelation of S. John* (Lond. 1592) en moet niet met het volgende verward worden. - *Apocalypse ou Revelation de S. Jean etc.* (1592, herdr. 1598), dat ook in het Eng. vertaald is als: *The Apocalyps*, *or Revelation of S. John* (Cambr. 1596). - *In obitum Principis Joannis Casimiri etc.* (Heid. 1592). - *Psalmus CI seu principis*

Christiani institutio (Heid. 1592). In 1591 moet Junius ook *La confession du roi* (Henri IV) gepubliceerd hebben, maar geen exemplaar is tot ons gekomen.

Op ongedachte wijze is het verblijf van Junius te Heidelberg afgebroken en zeker heeft hij op dat oogenblik niet gedacht, dat hij zijn laatste levensjaren rustig en wel in de Neder-

landen zou doorbrengen, waar hij in 't begin van zijn loopbaan zooveel gevaren getrotseerd had. In 1592 kwam de hertog van Bouillon te Heidelberg, om Junius namens koning Hendrik IV, die hem hoog schatte en wederkeerig door hem hoog vereerd werd, uit te noodigen, naar Parijs te komen, en ofschoon Junius, die pas zijn vrouw verloren had, ongaarne daartoe gezind was, gaf hij toch gehoor aan het verzoek van den Koning, dat met een bevel gelijk stond. In Parijs werd hij door Hendrik met onderscheiding behandeld en hem zelfs een politieke zending naar Duitschland opgedragen; na afloop daarvan zou hij zich in Frankrijk vestigen, waar hem goede aanbiedingen schijnen gedaan te zijn. Na zijn zending volbracht te hebben, ging hij naar Heidelberg, om zijn kinderen te halen en zou door de Nederlanden naar zijn nieuw vaderland trekken. Den 30en Juli 1592 kwam hij te Leiden aan en ontving daar opnieuw het aanbod van een professoraat aan de Hoogeschool, dat volgens Douza hem één jaar te voren, in 1591, voor de tweede maal gedaan was. Junius liet zich thans overreden, op voorwaarde dat de Fransche gezant bij Hendrik IV het ontslag van zijn verplichtingen tegenover den Koning zou bewerken. Dit geschiedde en Junius, op een tractement van *f* 1200. - tot professor primarius benoemd, ving op 2 September 1592 zijn lessen aan. Zijn onderwijs omvatte alle onderdeelen der theologie, waarbij hij terecht op grondige beoefening der Oude Talen aandrong en zelf hierin voorging door verschillende *Epistolae Ciceronis* en *Attici vita per C. Nepotem* opnieuw met noten uit te geven (1594), welke laatste ook gebruikt zijn in een latere editie van Cicero's brieven aan Atticus, in 1684 te Amsterdam verschenen en in 1725 nogeens afzonderlijk te den Haag uitgegeven. Onder zijn leerlingen behoort Vossius, en onder de jongemannen, die bij hem aan huis zijn opgevoed, wordt Hugo de Groot genoemd, die gedurende drie jaren onder zijn leiding gestaan heeft. Dat de jonge hoogeschool zich in de jaren van zijn professoraat in steeds toenemenden bloei mocht verheugen, is zeker voor een deel aan Junius te danken.

Reeds spoedig na zijn komst te Leiden, waar het hem, blijkens een brief van Beza uit 1593, goed beviel, heeft Junius een boek geschreven, dat van een voor die dagen buitengewone vredelievendheid en verdraagzaamheid getuigenis aflegt en daarom ook bijzonder de aandacht trok. Het is oorspronkelijk in het Fransch verschenen als: *Le Paisible Chrestien*, *ou de la paix de l'Eglise Catholique. Comment il faut garder sainctement la paix*, *la nourrir*, *et entretenir*, *mesmes en la diversité et difference d'opinions* (Leyde 1593). Onmiddellijk is het in 't Latijn vertaald onder den titel: *Eirenicum de pace Ecclesiae Catholicae inter Christianos*, *quamvis diversos sententiis*, *religiose procuranda*, *colenda*, *atque continenda* (Lugd. B. 1593); hiervan is waarschijnlijk een herdruk (niet in de *Bibliographische Lijst* van Petit genoemd): *De pace et concordia in ecclesia Dei*, gevoegd achter: Crocius, *Paraeneticus de theologia cryptica etc.* (Brem. 1615), vermeld in den *Cat. Burgersd. en Nierm.*, no. 3424. Later is het, eenigszins verkort, door J. de la Haye, predikant te 's-Gravenhage, in het Hollandsch vertaald als: *Den vreedsamen Christen*, *of van de vrede der Catholijcke Kercke enz.* (Delft 1612 en Amst. 1612). Eigenlijk was het een meditatie naar aanleiding van Psalm 122 en 133, en de hoofdinhoud kan aldus samengevat worden: Er is in de Christenheid reeds al te veel gestreden, doch men moet naar Gods wil den vrede zoeken, vinden, omhelzen en op alle wijzen behouden, opdat men de heerlijke vruchten ervan moge verkrijgen, die God ons in Zijn Woord heeft voorgesteld. Dat dit standpunt van een gezaghebbend en onverdacht rechtzinnig man als Junius niet naliet, indruk te maken, laat zich begrijpen. Spoedig nadat het geschrift

verschenen was, wendde de Magistraat van Utrecht zich tot Junius met het verzoek, om met Wtenbogaert zijn bemiddeling te willen verleenen in een geschil tusschen de stedelijke regeering en een malcontente Gereformeerde partij, die bezwaar had tegen de

kerkorde van 1590, volgens welke de overheid de predikanten zou kiezen. De aanhangers dier partij weigerden ter kerke te komen en het geschil had reeds een paar jaar geduurd. Junius ging nu naar Utrecht en daar de magistraat mededeelde, dat slechts voorloopig de beroeping van overheidswege zou geschieden, wisten de bemiddelaars op 21 Mei 1594 een verdrag tot stand te brengen, waarbij de beroepsbepalingen eenigszins gewijzigd werden, maar toch de hoofdzaak behouden bleef. Toen nog in hetzelfde jaar de predikant Ursinus uit de Pfalz in Utrecht beroepen werd, drong Junius bij den raad erop aan, thans de kerkorde te wijzigen, waaraan echter geen gevolg werd gegeven, zoodat opnieuw een strijd tusschen malcontenten en overheid ontstond. Weer trad Junius verzoenend tusschenbeide, door uit te geven: *Ad Ecclesiam Dei quae Ultraiecti est*, *de communione sanctorum in pietate sanctimonia*, *charitate et pace per unitatem spiritus colenda paraenesis* (Traj. ad Rh. 1595), vertaald als: *Vermaninge aan de Kercke Godts*, *die tot Utrecht is enz.* (Utrecht 1595; herdr. Rott. 1662), maar het resultaat schijnt niet bevredigend geweest te zijn, want in 1597 schrijft hij aan Beza, dat de oneenigheid nog niet is geëindigd. Ook later sprong hij in de bres voor Ursinus, die in 1600 was afgezet, maar zijn tusschenkomst kon het eenmaal genomen besluit niet veranderen. In 1599 vinden we hem nog gemengd in een kwestie tusschen de Brownisten en de Gereformeerden; eerstgenoemden, hoewel Calvinistisch in de leer, hadden afzonderlijke gemeenten opgericht en in 1598 een geloofsbelijdenis laten drukken, waarvan wellicht één der heftigste artikelen voor Junius aanleiding geweest was, een verzoenend woord te laten hooren. De voornaamste leiders der Brownisten bestormden hem met brieven, waarop Junius hen tot vrede maande en hun aanried, zich van verdere twisten te onthouden, maar zij vorderden van hem òf instemming met òf weerlegging van hun gevoelen. Junius zweeg echter, zoodat zij meenden door hem in 't gelijk gesteld te worden, doch in 1602, kort vóór zijn dood, deelde hij hun in een brief mede, dat hij niet met hen disputeeren wilde, ‘want de vrede in de kerk is mij meer waard dan het zaad van twist’.

Toch moet uit het voorgaande niet worden afgeleid, dat Junius onverschillig was, waar het de leer betrof: kwesties van kerkrechtelijken aard als te Utrecht en uitvloeisels van geestdrijverij, zooals bij de Brownisten, moesten volgens hem geen aanleiding tot oneenigheid geven en al achtte Beza dit ‘een hoofdpunt, waarin hij van ons in gevoelen verschilt’, hierin gevolgd door Geesink, die meent, dat dit toegeven in kerkrechtelijke zaken ‘uitloopt op het ten offer brengen van de waarheid’ - toch noemt de eerste Junius een man ‘die zich buitengewoon verdienstelijk gemaakt heeft voor onze kerken’ en erkent de laatste: ‘Waar het gaat om de zuiverheid der gereformeerde leer, daar zien wij hem gansch anders optreden’. Hiervan is ook meer dan één bewijs te geven. Door zijn invloed is Gomarus in 1594 hoogleeraar geworden, de Calvinist met het niet-gemakkelijke humeur, Junius' oudleering, op wien hij gedurende zijn leven een gunstigen invloed heeft geoefend. Maar niet minder kwam zijn gevoelen uit in de zaak van Cornelis Wiggertsz, den onrechtzinnigen predikant van Hoorn, wiens veroordeeling hij met Trelcatius en Gomarus in Augustus 1595 onderteekent. Dit oordeel is eerst later in druk verschenen als *Oordeel ende censure der hoochgheleerden ende wijt vermaerden mannen F. Junii*, *L. Trelcatii ende F. Gomari.... over de doolinghen van Cornelis Wiggersz eertydts dienaer des Godlicken woorts in de Ghereformeerde Kercke Christi tot Hoorn enz.* (Delf 1612). Het doel dezer uitgave was, om aan te toonen, dat de dwalingen van Wiggertsz, vroeger

veroordeeld, dezelfde waren als die der toenmalige Remonstranten. Vooral echter was Junius tegen het Socinianisme gekant; hun leeringen, zoo zeide hij, vervulden zijn gemoed met afgrijzen en reeds te Heidelberg was hij in de boven genoemde drie *Defensiones* tegen hun leer te velde getrokken. Later in Leiden bestreed

hij een boekje van een zekeren Gratianus Prosper, door daartegen uit te geven: *Examen enunciationum et argumentationum*, *quas Gratianus Prosper adversus doctrinam salutarem de Deo*, *baptismo et aliis quibusdam capitibus*, *pro exemplis logicis adduxit etc.* (Lugd. B. 1596) en toen de Socinianen Osterod en Voydov in 1598 te Leiden kwamen, wees hij hun aanbod, om in der minne met hem te disputeeren, van de hand en bracht er het zijne toe bij, dat zij als verspreiders van schadelijke denkbeelden, uit de Nederlanden verbannen werden.

Ook de Roomsch-Katholieken vonden in hem een strijdvaardig tegenstander. Reeds spoedig na zijn komst te Leiden bestreed hij een pas uitgekomen boekje van een Roomschgezinde, dat tot titel voerde: *De Christi Servatoris efficacitate in omnibus et singulis hominibus*, *quatenus homines sunt*, *assertio catholica*, en wel in zijn *Catholicae doctrinae de natura hominis iacentis in peccato*, *et gratia Dei ex peccato evocantis omnes communiter*, *et suos excitantis singulariter defensio* (L.B. 1592). Daarin toont hij zich een aanhanger van het leerstuk der eeuwige verwerping, 'quamvis adversus eam [doctrinam] ratio humana audacter insurgat' en al moet het met de noodige uitlegging, aan de Schrift ontleend, den menschen gepredikt worden, toch 'proponi debet sobrie, prudenter et ad aedificationem'. Het meest omvangrijk is wel zijn bestrijding van den bekenden Jezuïet Bellarminus, tegen wiens controversiae hij een zevental *Animadversiones* uitgaf, waarvan de eerste twee in 1600, de derde in 1601, de vierde en vijfde in 1602, de zesde in 1603 en de zevende in 1608 verschenen; de laatste werd in 1609 herdrukt en van de vierde verschenen twee uittreksels, het ééne als *F. Junii de ecclesia libellus singularis* (1602), door C. Heraldus, S.Th. Stud., en het andere als: *Disputatio F. Junii de synodis et synodalibus iudiciis etc.* (Leovard. 1610), waarvan nog een gedeelte met aanteekeningen van J. Bogerman een afzonderlijken titel droeg en nogeens te Franeker in 1614 werd uitgegeven. Deze *Animadversiones* zijn niet anders dan een aantal glossen en kantteekeningen op Bellarminus' werken, los en zonder samenhang naast elkaar geplaatst. Tegen denzelfde schreef Junius bovendien: *Animadversiones ad tres libros de translatione imperii Romani a Graecis ad Francos*, *quos B. disputationum suarum libris interseruit adversus M. Flacium Illyricum* (1602). Ook vertaalde hij in het Latijn een *Oratio Antonii Arnoldi*, *advocati in curia parlamenti pro universitate Parisiensis agente contra Jesuitas reos* (Paris. 1595).

Niet volkomen duidelijk is Junius' verhouding met Arminius. In 1596 hebben zij elkaar het eerst ontmoet en in Januari 1597 gesprekken gevoerd over Gods voorzienigheid in verband met Adam's eerste zonde. Over de voorbeschikking verschilden hun denkbeelden en Arminius heeft op vriendschappelijke wijze schriftelijk aan Junius zijn meening hierover bekend gemaakt, wat door dezen beantwoord werd, terwijl beiden niet noodig vonden, deze correspondentie publiek te maken. Eén van Junius' huisgenooten, die zijn antwoord had overgeschreven, beging evenwel de onbescheidenheid, den inhoud daarvan aan den Amsterdamschen predikant Plancius bekend te maken, en Arminius, die verder niet met Junius had willen disputeeren, nu men elkaars standpunt kende, ontving het verwijt van Plancius, dat hij door Junius tot zwijgen gebracht was. Nu besloot hij Junius te antwoorden, maar deze zweeg verder, misschien wel omdat hij twist vermijden wilde; deze briefwisseling is later uitgegeven als: *J. Arminii amica cum F. Junio de praedestinatione per literas habita collatio* (Lugd. B. 1613; 2e dr. 1631. Ook herdrukt in *Arminii Opera*, Lugd. B. 1629, Francof. 1631, 1635, en in het Eng. vertaald in:

The works of Arminius, Auburn, Buffalo, 1853). Junius' hoogachting voor Arminius blijkt ook daaruit, dat hij, toen Trelcatius in Augustus 1602 overleed, liever Arminius dan Trelcatius' zoon tot ambtgenoot scheen te willen hebben. Toch verklaart Helmichius, dat Junius en Arminius in den grond ‘niet

accordeerden', wat volkomen juist is, terwijl ook wordt verhaald, dat Junius op zijn sterfbed Gomarus tegen Arminius gewaarschuwd heeft. Het zou natuurlijk mogelijk kunnen zijn, dat Junius liever niet Arminius met zijn heterodoxe denkbeelden tot hoogleeraar zag benoemd, maar toch nog, om welke reden dan ook, aan hem den voorkeur gaf boven den jongen Trelcatius.

Zoo heeft Junius, algemeen geacht en geëerd, een tiental jaren het hoogleeraarsambt te Leiden bekleed en is de hoogeschool trouw gebleven, ondanks de aanbiedingen, die hem van elders gedaan werden. In 1594 ontving hij de uitnoodiging, om te La Rochelle predikant te worden, in 1598 werd hij gepolst over een professoraat in Genève en nog op 23 September 1601 ontving hij het aanbod, de Leidsche academie met de destijds zeer bloeiende hoogeschool van Franeker te verwisselen. Hij wees echter alles van de hand en arbeidde rustig te Leiden voort, tot hij den 23en October (N.S.) 1602 aan de pest overleed, waaraan eenige dagen tevoren ook zijn vrouw ten offer was gevallen. Gomarus hield de lijkrede op hem, die uitgegeven werd onder den titel: *Oratio in obitum F. Junii* (Lugd. B. 1602).

Ofschoon in zijn jonge jaren een vrouwenhater, is Junius daarna viermaal gehuwd geweest. Zijn eerste echtgenoote, Agnes de Meef uit Luik, dochter van den archivaris Guillaume de Meef, genaamd Champion, heeft hij in 1569 gehuwd; zij stierf in 1576, zonder hem kinderen na te laten. Daarna huwde hij op 4 April 1578 met Elisabeth van de Corput, geboren Juli 1552, dochter van Jan v.d. Corput, burgemeester van Breda, en Anthonie Montens; zij overleed op 12 April 1587, na hem vier kinderen geschonken te hebben, nl. 1. een zoon, geboren 26 Juli 1580, die op 22 Mei 1582 nog leefde, maar toch als jong kind moet overleden zijn. 2. Johan Casimir, in 't begin van 1582 te Otterberg geboren en naar den Pfalzgraaf genoemd. Hij studeerde eerst theologie, maar trad na den dood van zijn vader, op het voorbeeld van zijn oom Johan v.d. Corput, den verdediger van Steenwijk, in den krijgsdienst en overleed in October 1624 te Geertruidenberg. Hij schreef een *Wederlegginge van de Weegschaal onlangs uijtgegeven tegens d'Oratie van Dudley Carleton .... om te sien*, *hoe valsch ende incorrect die voorn. Weegschaal is* (1618). Uit zijn huwelijk met Maria Dison had hij een zoon Franciscus, die hoogleeraar in de rechten te Groningen is geweest. 3. Maria, in 1583 te Neustadt geboren en op 19 Januari 1606 te Leiden gehuwd met Isaäc Diamantius, geboren te Antwerpen en achtereenvolgens predikant te Scherpenisse, Breda en Delft. Na zijn overlijden op 19 Februari 1617 huwde zij met Samuel Naeranus en overleed in 1641 te Amersfoort. 4. Elisabeth, geboren in 1585 te Heidelberg, huwde op 2 Februari 1602 den beroemden G.J. Vossius. Junius' derde vrouw was Johanna l'Hermite, dochter van Simon l'Hermite, heer van Betinsart, schepen van Antwerpen. Hij huwde haar den 5en December 1587 - de *Carmina in nuptias F. Junii Biturigis.... et Joannae Lermitae* (Heidelb. 1587) verschenen in druk - maar zij ontviel hem reeds in 1591, twee kinderen nalatend: 1. Johanna of Janneken, geboren 1588, gehuwd met Johan de Brune en moeder van den gelijknamigen dichter en rechtsgeleerde. 2. Franciscus, geboren 1591, die beneden volgt. Eindelijk huwde Junius in April 1593 zijn vierde vrouw Maria Glaser, dochter van een bekend juwelier te Antwerpen, Hans Glaser. Zij was reeds over de veertig jaar oud en overleed 21 October 1602; dit huwelijk was kinderloos.

Over Junius' karakter, ook wanneer men niet volkomen met de consequenties die hij trok, kon meegaan, bestaat weinig verschil van gevoelen. Hij was een godvreezend man met bijzonderen geloofsmoed, die voor het Protestantisme en de verkondiging

van het Evangelie zijn leven durfde wagen, die zelfs in den vervolgingstijd zijn geloofsgenooten door zijn prediking heeft gesterkt en bemoedigd, op het oogenblik dat in dezelfde stad op

korten afstand hun medebroeders op den brandstapel den marteldood ondergingen. In zijn autobiografie deelt hij mede, dat hij in zijn jeugd wel verlegen, maar eigenlijk eerzuchtig was en waarschijnlijk heeft hij door zelftucht dezen laatsten karaktertrek willen overwinnen. Vandaar een aandringen op en een streven naar nederigheid, dat zich op verschillende wijze openbaart. In de eerste plaats is hij daarom tegen alle verzet tegen de overheid; dat hij dientengevolge het ook afkeurt, als kerklijken zich in staatszaken willen mengen, is hem meermalen kwalijk genomen. Maar vooral verbood zijn nederigheid hem, om zijn eigen meening aan anderen op te dringen of die van anderen, wanneer zij niet al te rechtstreeks inging tegen hetgeen hij voor waar hield, te veroordeelen; vandaar zijn verdraagzaamheid ondanks zijn Calvinistisch standpunt en zijn meening, dat men ook in de Roomsche kerk kan zalig worden. Ook in anderen wenschte hij die nederige gezindheid, daarom was hij in dien tijd, waarin ieder gaarne, desnoods met strijd en twist, zijn recht wilde laten gelden en zijn inzicht wilde laten heerschen, de vredestichter bij uitnemendheid. Junius' ijver en studielust blijken uit de vele geschriften, die hij heeft uitgegeven en die met zorg bewerkt zijn, maar over zijn geleerdheid en wetenschappelijken zin loopen de meeningen ver uiteen. Salmasius slaat hem niet hoog aan, maar had eigenlijk eenzelfde oordeel over allen, die hun krachten aan de studie der godgeleerdheid wijdden. Scaliger toonde een besliste minachting voor Junius' kunde, beweerde, dat hij geen Latijn kende en versierde zijn exemplaar van Junius' werken met kantteekeningen als: ‘ezel’, ‘domkop’, enz.; waarschijnlijk was de oorzaak voornamelijk hierin gelegen, dat Scaliger ondanks zijn moeite niet den titel van ‘professor primarius’ kon bemachtigen, hetgeen hij voor een groot deel aan Junius toeschreef, en ook dat Junius het gewaagd had, in sommige opzichten van hem te verschillen op het stuk der gewijde tijdrekenkunde. Scaliger was zeker een geniaal en geleerd man, maar ijdel en kleingeestig, zoodat hij moeilijk kon hebben, dat men een andere meening boven de zijne verkoos. Tegenover deze ongunstige getuigenissen omtrent Junius' wetenschappelijkheid staan echter die van Grotius, Vossius en Rivetus. Laatstgenoemde roemt hem als een geleerde, die steeds zelf woog en oordeelde en wien het ‘jurare in verba magistri’ vreemd was, terwijl Vossius spreekt van zijn grondige kennis van talen, wijsbegeerte, historie en philologie. Grotius zegt, dat hij ‘geen gelegenheid liet voorbijgaan, om uit te roepen, hoeveel hij aan Junius verschuldigd was’. Uit de verschillende getuigenissen is echter wel een slotsom te trekken: Junius was geen wetenschappelijk genie, maar een talentvol geleerde; een goed taalkundige, in 't bijzonder bekend met de Oostersche talen; dogmaticus en exegeet, maar in de vele geschriften door hem aan exegese gewijd, is hij haast nooit oorspronkelijk, alleen bij de verklaring der Apocalypsis is hij een eigen weg gegaan, zoodat men over 't algemeen niet hoog tegen hem als exegeet opzag, vooral Drusius niet; een man van veel kennis, die in de wetenschappelijke wereld een eereplaats verdient, maar door anderen wordt overschaduwd. Onjuist is de karakteristiek van Thuanus: ‘een man van oppervlakkigen geest’, even onjuist als hetgeen verder door dezen geschiedschrijver van Junius verteld wordt, nl. dat hij onder verdenking van te heulen met Leicester, verbannen en te Altorf overleden is. Een en ander is toepasselijk op Donellus (zie V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. Donellus).

Behalve hetgeen reeds in de vorige bladzijden genoemd is, heeft Junius gedurende zijn verblijf te Leiden nog de volgende geschriften gepubliceerd: *Expositio prophetae Danielis* (Heidelb. 1593; herdr. Lugd. B. 1594). - *Libri Geneseos Analysis* (1594;

herdr. 1604, waarachter verschillende andere werken van Junius zijn gevoegd). - *Lectiones in Ionam prophetam* (1594). - *De theologia vera*; *ortu*, *natura*, *formis*, *partibus et modo illius etc.* (Lugd. B.

1594; 2e dr., door J. nog vóór zijn dood bewerkt, 1604). - *De peccato primo Adami etc.* (Lugd. B. 1595; herdr. 1604). - *Tertulliani de Pallio liber* (Lugd. B. 1595). - *Divinae Scripturae omnia*, *recens a F.J. diligenter recognita et multis in locis emendata etc.* (Francof. 1597; herdr. 1687). - *Libri II Mosis*, *qui Exodus vulgo inscribitur*, *analytica explicatio* (z p. of j.; herdrukken te Leiden in 1597 en 1603). - *Méthode des lieux communs de la Sainte-Ecriture etc.* (Leide 1597; herdr. ald. 1599). - *Tertulliani opera*, *ex editione Jacobi Pamelii. Quibus additae sunt annotationes Beati Rhenani*, *itemque castigationes ac notae F. Junii etc.*, 2 dln. (Fran. 1597; herdr. 1609). Een uitgave te Heidelb. 1593, o.a. door V.d. Aa genoemd, bestaat niet. - *Libri III Mosis*, *qui Leviticus vulgo inscribitur*, *analytica explicatio* (Lugd. B. 1598; herdr. 1603). - *Amiable confrontation de la simple verité de Dieu.... avec les livres de M. Pierre de Charron etc.* (Leyden 1599). - *Oratio panegyrica de ratione Academiarum*, *et eorum officiis qui in Academiis conversantur etc.* (Lugd. B. 1600). - *Libri IV Mosis*, *qui Numeri vulgo inscribitur*, *analytica explicatio* (Lugd. B. 1600; herdr. 1603). - *Certayne letters*, *translated into English*, *being first written in Latine. Two by Mr. F.J. and the other by the exiled English Church abiding for the present at Amsterdam* (1602). - *Oratio funebris in obitum L. Trelcatii etc.* (Lugd. B. 1602; herdrukt in *Trelcatii opuscula theol. omnia*, Lugd. B. 1614). - *Libri V Mosis qui Deuteronomium vulgo inscribitur, analytica explicatio* (1602; herdr. 1603).

Na zijn overlijden verscheen eerst: *Librorum Mosis analysis*; *accedit libellus de theologia vera*; *item de peccato Adami* (1605) en daarna een uitgave der *Opera theologica*, 2 dln. (Genève, 1607; 2e dr. Heidelb. 1608; vermeerderde dr. Genève 1613). Zijn zoon Johan Casimir gaf Junius' *Commentaria in Jechezkelem prophetam* (1610) en *Analytica expositio secundum Matthaeum et Marcum evangelistas* (1612) uit; voor de opdracht van het laatstgenoemde werk aan de Staten-Generaal ontving Johan Casimir een ‘vereeringe’ van *f* 50. -. Een *Compendium theologiae thesibus in Acad. Lugd. Bat. ordine a F. Junio*, *L. Trelcatio et F. Gomaro*, *1598-1605* (Hanov. 1611) bevat een aantal disputationes, onder Junius verdedigd; zoo komen ook in Petr. Baroni *Summa trium de praedestinatione sententiarum etc.* (Harderw. 1613) en J.S. Bernard, Θωμα του Μαγιστρου □ατ□ Αλφαβητον Ονοματων αττι□ων ε□λογαι (Lugd. B. 1757) stukken van Junius' hand voor. Eindelijk gaf Dr. A. Kuyper Junius' *Opuscula theologica selecta* met een voorrede uit (Amst. 1882) als dl. I van de *Bibliotheca Reformata.* In zijn *Bibliographische Lijst* noemt Petit nog de disputationes op, onder Junius verdedigd en vermeldt ten slotte de geschriften, door Junius in zijn autobiographie opgenoemd als door hem geschreven, maar die thans verloren zijn gegaan. Die autobiographie zelf is door Paulus Merula nog tijdens Junius' leven en met zijn toestemming in 't licht gegeven als: *Vita nobilis et eruditi viri Francisci Junii etc.* (Lugd. B. 1595). Zij is ook in Junius' *Opera Theologica*, in de *Opuscula* door Kuyper uitgegeven, en in Gerdes, *Scrin. Antiq.*, I, 202, opgenomen, terwijl een nieuwe druk verscheen te Esslingen in 1769; een Duitsche vertaling is te vinden in J.G. Müller, *Bekentnisse merkwürdiger Männer von sich selbst*, Bd. II (Winterthür 1793) en een Engelsche door R. Watt in *Bibl. Brittannica* (Lond. 1649). Twee handschriften van deze levensbeschrijving, waarvan één door Junius' dochter Johanna vervaardigd, berusten op de bibliotheek der Remonstrantsche kerk te Amsterdam.

Verschillende afbeeldingen van Junius zien het licht. Op de Acad. Bibl. te Leiden is zijn geschilderd portret, waarvan een afdruk in Cuno's werk voorkomt. Verder is

er een borstbeeld, links in toga, met pels omzet, met tweeregelig onderschrift (o.a. in de *Icones*) en een idem rechts; ook één, rechts, met randschrift en vierregelig vers van D. Heinsius, door J. Matham; één met Latijnsch vers, gemaakt door W. Hollar; één vervaardigd door H. Hon-

dius (in: Verheiden, *Imagines praest. aliquot theol.*). Eindelijk één door Lamsvelt, (opgenomen in Brandt's *Reformatie*, I) met het bekende vers van Brandt:

> Beroemde Junius, rechtschapen Predikant,
> Vierdubbel Edelman, van afkomst, door verstand,
> Door wetenschap, door deucht, enz.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Glasius, *Godg. Ned.*, II, 196-211. - Cuno, *Franc. Junius der Altere* (Amst. 1891). - J. Reitsma, *Franciscus Junius*, *een levensbeeld uit den eersten tijd der Kerkhervorming* (Gron. 1864). - J.W. de Crane, *Oratio de Vossiorum Juniorumque familia* (1821). - Id., *Voorlezing over de verdiensten van F. Junius* (1831). - Geesink, *Calvinisten in Holland*, 1-51, 66, 86-88. - *Levensbeschr. van meest Ned. mannen en vrouwen*, VI, 136 vv. - *Levensbeschr. v. ber. en gel. mannen*, VI, 601 vv. (Amst. 1733). - Haag, *La France protestante*, i.v. Junius. - Bayle, *Dict. Hist. et Crit.*, II, 1687 vv. - Jöher, *Gel. Lexicon*, II, 2024-2026. - Siegenbeek, *Gesch. Leidsche Hoogesch.*, I, 202; II, T. en B., 75, 76. - Petit, *Bibliogr. Lijst enz.*, 40-69. - Knappert, *Ontst. en Vest. v.h. Prot. i. Ned.*, Reg. - Id., *Gesch. N.H.K.*, I, Reg. - Id., *Verloving en Huw. in vroeger dagen*, 118, 122, 163. - Sepp, *Bibl. Kerkgesch.*, 254, 255, 293. - Id., *Drie Ev. dienaren*, 27, 64-66. - Id., *Geschiedk. Nasp.*, II, 38; III, 62, 63, 82, 83, 102, 105. - Id., *Godg. Ond.*, I, 87-99 en Reg. - Id., *Staatstoezicht*, 39, 40. - Id., *Uit het Pred. leven*, 28. - Id., *Verb. Lect.*, 266. - Reitsma, *Gesch. N.H.K.*, Reg. - Id., *Honderd jaren*, 311. - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H.K.*, I, 173, 179, 305; aant., 166. - Diest Lorgion, *Herv. K. in Friesl.*, 325. - Janssen, *Kerkh. in Vl.*, I, 81, 177. - Id., *Kerkh. in Brugge*, I, 59-64, 253; II, 142, 207, 253-255, 257-259, 263. - Brandt, *Reformatie*, I, Reg. - Gerdes, *Scrin. Antiq.*, I, 270. - Te Water, *De Theologo erudito*. - V. Haeringen, *Kerkherv. in N.-Brab.*, 68, 120. - De Vries, *Genève pépinière du Calv. Holl.*, I, 44, 73, 206, 270, 283; II, Reg. - Eckhof, *De theol. fac. te Leiden 17e eeuw*, 13*. - Van Schelven, *Nederd. Vluchtel. kerken 16e eeuw*, 32, 37, 182, 233. - Knipscheer, *De Inv. en Waard. der Geref. Bel. geschr.*, 37, 52. - Hartog, *Predikk.*, 37, 174. - Schotel-Rogge, *Openb. Eered. N.H.K.*, 62. - Kühler, *Socinian.*, 55, 130. - *Mem. en Adv. v. C.P. Hooft*, II, Reg. - *Acad. Gron. 1614-1914*, 341. - Engelberts, *Teellinck*, 224-227. - Wyminga, *Hommius*, 17, 191. - V. Lennep, *G. v.d. Heyden*, 53, 54, 65. - Hania, *Helmichius*, 63. - Ruys, *Dathenus*, 67. - *Werken Marnix Vereen.*, Ser. II, dl. III, 85, 609; Ser. III, dl. II, IV, V, Reg. - Knuttel, *Bibl. v. Kerkg.*, 161. - Reitsma en V. Veen, *Acta*, II, 432; IV, 92, 181, 187, 277; VI, 98. - Dodt, *Archief*, V, 257, 258. - *Arch. K.G.*, V, 168; VI, 111; XVIII, 261; XIX, 15; XX, 115.- *N. Arch. K.G.*, N.S., VI, 245, 298; XI, 242; XV, 240; XVIII, 112. - *Troffel en Zw.*, 1912, 170; 1915, 93, 266. - *Europa*, 1854, III, 177. - Fruin, *Bijdr. Vad. Gesch.*, 3e Reeks, IV, 425.- *Nav.*, 1859, 349; 1897, 577-585; 1906, 182 vv. - Petit, *Cat. Pamfl. Thysius*, I, no. 956, 1102*; II, 3277. - *Cat. Bibl. Doopsgez. Gem.*, I, 23, 25, 205. - *Cat. Burgersd. en Nierm.*, no. 1527, 1534, 3424, blz. 781. - Muller, *Cat. v. Portr.*, no. 2799. - V. Someren, *Cat. v. Portr.*, I, 143, 162; II, no. 2834 vv.

[Franciscus Junius]

JUNIUS (Franciscus), zoon van den voorgaande en van diens derde echtgenoote Johanna l'Hermite, is in 1589 of 1591[1)] te Heidelberg geboren en heeft zich niet als

1) Het eereteeken, voor hem te Oxford opgericht, stelt zijn geboortejaar op 1589.

theoloog, maar als taalkundige een grooten naam gemaakt. Na het eerste onderwijs van zijn vader ontvangen te hebben, kwam hij nog vóór diens overlijden in huis bij Vossius, die toen rec-

tor te Dordrecht was, want een brief door zijn vader aan hem gericht, dd. 28 April 1602, is nog bewaard gebleven. Op 23 April 1608 liet hij zich aan de Leidsche hoogeschool als student inschrijven - volgens het *Alb. Stud.* toen 17 jaar oud - en studeerde vooral in de Hebreeuwsche taal en de wiskunde, welke laatste studie hem zou kunnen te pas komen, als hij in den krijgsdienst ging, gelijk aanvankelijk zijn plan was. De sluiting van het Twaalfjarig bestand in 1609 deed hem echter van dit voornemen afzien en zich tot het predikambt voorbereiden, waarvoor hij zich ook nog twee jaar onder leiding van den Middelburgschen predikant W. Teellinck bekwaamde. Op aanbeveling van Hugo de Groot te Hillegersberg beroepen, deed hij daar in de lente van 1617 intrede, doch zijn Remonstrantsche gevoelens schijnen hem het leven daar niet aangenaam gemaakt te hebben: op de synode te Delft in 1618 gehouden, komen afgevaardigden van een doleerende kerk te Hillegersberg, die verzoeken, door Contra-Remonstranten bediend te mogen worden, zoodat er al een scheuring in de gemeente ontstaan was. In Februari 1619 voor gedeputeerden te Rotterdam gedaagd, betwistte men de wettigheid van zijn beroep, verklaarde hem als gewoon leeraar vervallen van het ambt en wilde hem slechts als buitengewoon leeraar toelaten, indien hij zuiver bleek te zijn in de leer. Junius schijnt toen zijn ambt neergelegd te hebben, want voor de synode te Leiden, Juli en Augustus 1619 gehouden, verklaart hij op de vraag ‘off hij de Canones sijnodi nationalis toestont’, dat hij ‘de Canones niet gelesen hadde ende deselve hem oock niet aen en gingen, alsoo hy, den kerckendienst verlaten hebbende, hem tot een ander studium hadde begeven ende t' enemael geresolveert was den kerckendienst niet meer te betreden.’ De synode, hoewel oordeelend dat hij niet op eigen gezag den dienst had mogen verlaten, nam zijn ontslag aan en Junius teekende de acte van stilstand.

Na eenigen tijd te Leiden vertoefd te hebben, reisde hij naar Frankrijk, vervolgens naar Engeland, waar hij bibliothecaris werd van Thomas Howard, graaf van Arundel en daardoor in de gelegenheid kwam, zich in de Oud-Germaansche taalstudie te verdiepen, waarvan hij inde 17de eeuw als de beste kenner gold; zijn voornaamste streven was, om na te gaan, welke plaats het Gothisch in die studie moest innemen. Een aanbod van Grotius, destijds gezant te Parijs, om zijn geheimschrijver te worden, wees hij van de hand. Na 1640 verbond hij zich aan het grafelijk geslacht De Vere te Oxford, was met den jongen graaf Albericus tusschen 1642 en 1646 in den Haag, vanwaar hij meermalen de zijnen opzocht. Na den dood van Vossius in 1649 ging hij met diens weduwe, zijn halfzuster Elisabeth, te Amsterdam wonen en heeft in dien tijd nog een tweetal jaren, waarschijnlijk van 1652 tot 1654, in Friesland vertoefd, om daar de taal te leeren kennen, die verwantschap met het Angel-Saksisch vertoont en daarom hem, in verband met zijn Oud-Germaansche taalstudie, belangstelling inboezemde. In 1655 verliet hij met zijn zuster en zijn neef Isaac Vossius Amsterdam, vestigde zich te 's-Gravenhage, waar hij zich geheel aan zijn studiën wijdde, maar begaf zich na een zware ziekte in October 1675 opnieuw naar Engeland, woonde anderhalf jaar te Oxford, maar toen hij zich voortdurend zwakker begon te gevoelen, vestigde hij zich te Windsor bij zijn neef Isaac Vossius en overleed eenige maanden later, den 19en November 1677. Zijn handschriften vermaakte hij aan de Bodleyaansche bibliotheek te Oxford, waar zij nog worden bewaard.

Junius, die ongehuwd bleef, was een zachtmoedig, opgeruimd man, tevreden met zijn toestand, ‘aanzien, eer en rijkdom noch zoekende, noch versmadende’. Hij had een ontzaglijke werkkracht, stond 's zomers en 's winters te vier uren op, studeerde

twaalf à dertien uur per dag en genoot tot in hoogen ouderdom een uitnemende gezondheid. Verschillende portretten van Junius zijn bekend, nl. één ter halver lijve rechts, met afhangenden

mantel, in de rechterhand een boek, met tweeregelig vers van Vondel, vervaardigd naar A. van Dijck door W. Hallar; één, borstbeeld met omgeslagen mantel, met vierregelig vers van J. Mensinga, naar A. v.d. Werff door P. van Gunst; en één, links, met Latijnsch onderschrift, naar A. van Dijck door G. Vertue.

De geschriften, die Junius heeft uitgegeven, zijn: *De pictura veterum libri III*; *accedit catalogus etc.* (Amst. 1637; 2e dr. Rott. 1694). In 1638 gaf Junius daarvan een Engelsche vertaling, bewerkte ook ééne in het Hollandsch, die hij aan zijn neef Jan de Brune ter uitgave zond; deze voldeed aan die opdracht en de vertaling verscheen als: *De Schilder-konst der Ouden*, *begrepen in drie boecken* (Middelb. 1641; herdr. ald. 1675). - *Observationes in Willerami abbatis Francicum paraphrasin Cantici Canticorum* (Amst. 1655). - *Annotationes in Harmoniam latino-francicam IV evangelistarum* (Amst. 1655). - *Caedmonis paraphrasis poetica Geneseos ac praecipuarum Veteris Testamenti historiarum* (Amst. 1655). - *Quatuor Evangeliorum versiones perantiquae duae*, *Gothica scilicet et Anglosaxonica*, *edd. Junius et Mareschallus. Acc. Gothicum Glossarium* (Dordr. 1665; 2e dr. Amst. 1684). Het *Glossarium Ulphila-Gothicum* van Junius, werd *Sueo-Gothica lingua auctum* uitgegeven door G. Stiernhielm achter: *Evangelia ab Ulfila ex Graeco Gothice translata* (Holmiae 1670). - *Etymologicum Anglicanum*, *ex autographo descripsit E. Lye* (Oxon. 1743). Hiervóór gaat een leven van Junius en een grammatica Anglo-Saxonica. De handschriften, door Junius aan de bibliotheek te Oxford vermaakt, zijn getiteld: *Leges Frisiorum*; *Liber legum et consuetudinum frisicarum, frisice*; *Leges Frisiorum antiquae, ed. per Sibrand Siccamam* en *Dictionarium Frisico-latinum.*

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Glasius, *Godg. Ned.*, II, 211, 212. - Jöcher, *Gel. Lexicon*, II, 2026, 2027. - Bayle, *Dict. Hist. et Crit.*, II, 1691, 1692. - Luïscius, *Alg. Hist. enz. Wdb.*, V, 598. - Sepp, *Godgel. Ond.*, I, 96. - Geesink, *Calv. in Holland*, 45. - Cuno, *F. Junius*, 222, 223. - Schotel, *Kerkel. Dordr.*, I, 458. - Brandt, *Reformatie*, II, Reg. - Reitsma en V. Veen, *Acta*, III, 314, 357. - Knuttel, *Acta*, II, 76. - *Arch. K.G.*, VII, 41. - *Nav.* XLVI, 173, 174. - *Troffel en Zwaard*, 1912, 170. - *Vrije Fries*, XX, 475. - Muller, *Cat. v. Portr.*, no. 2802. - V. Someren, *Cat. v. Portr.*, II, no. 2839. - *Cat. Letterk.*, I, 741. - *Cat. Doopsgez. Bibl.*, I, 35. - *Cat. Burgersd. en Nierm.*, blz. 791. - *Boekz.*, 1694*b*, 419-433.

[Franciscus Jan Jacobus Albertus Junius]

JUNIUS (Franciscus Jan Jacobus Albertus) was de zoon van Johan Henricus Junius, Luthersch predikant te Leiden (zie *beneden*) en Maria Elisabeth Benier en werd aldaar op 15 Februari 1809 geboren. Hij ontving zijn opleiding aan de Latijnsche school en liet zich op 17 Juli 1827 aan de Academie als student inschrijven. In 1833 werd zijn antwoord op een prijsvraag, door de Leidsche faculteit uitgeschreven, met goud bekroond en in de *Annales* der Academie van Leiden opgenomen als *Censura principiorum praeceptorumque moralium quae scriptis Patrum nomine apostolicorum*, *continentur* (1833), terwijl hij het volgend jaar een gelijke bekrooning verwierf voor zijn antwoord op een prijsvraag der Utrechtsche faculteit, dat ook in de *Annales* dier Hoogeschool werd opgenomen als *Commentatio de bello homini et principi christiano licito*, *atque de relig. christ. doctrina hominum de bello gerundo etc.* (Ultr. 1835). Ofschoon de hoogleeraar Hamaker hem voorstelde, zich verder in de Oostersche

letteren te bekwamen, wat hem een eervol uitzicht opende, bleef hij toch bij zijn voornemen, zich aan de Evangeliebediening, en wel in de Ned. Herv. kerk, te wijden, legde in Mei 1834 het proponentsexamen af voor het Provinciaal kerkbestuur van Zuid-Holland en deed den 11en October 1835 te Benthuizen intrede. Tijdens zijn verblijf

alhier promoveerde hij op 11 Februari 1836 tot doctor in de theologie op een *Dissertatio de Justino martyre apologeta adversus ethnicos* (Lugd. B. 1836). Den 27en November 1837 te Geervliet beroepen, predikte hij op 22 April 1838 te Benthuizen afscheid en diende zijn tweede gemeente van 29 April d.a.v. tot 6 October 1844, toen hij naar Tiel vertrok, dat hem op 3 Juli 1844 tot voorganger had gekozen en waaraan hij zich op 16 October d.a.v. verbond. Den 14en October 1860 herdacht hij zijn 25jarige ambtsbediening met een *Leerrede over Rom. 1:16* (Tiel 1861) en op 17 October 1875 zijn veertigjarigen dienst met een leerrede, getiteld: *De strijd van den Evangeliedienaar in de laatste 40 jaren* (Tiel 1875). Hij overleed den 3en September 1879, den naam achterlatend van ‘een man van groote bekwaamheid en onvermoeide werkzaamheid’. Dit laatste blijkt ook uit de aanzienlijke kerkelijke betrekkingen, die hij waarnam: bij zijn overlijden was hij lid der Synodale Commissie en president van het Prov. kerkbestuur van Gelderland, terwijl hij in 1864, 1868 en 1871 het voorzitterschap van de Synode bekleedde. In 1873 maakte hij deel uit van een ‘Commissie van advies ter zake eener reorganisatie van kerk en kerkbestuur’, die een *Rapport* ('s-Grav. 1873) uitgaf, waarin een afzonderlijk voorstel van zijn hand staat opgenomen (blz. 133-146).

Verwant aan hetgeen hij als student geschreven heeft, zijn Junius' studiën over Ignatius. Eerst verscheen: *De zeven brieven van Ignatius*, *volgens de korte recensie.* Uit het Grieksch vert., met aant. (Tiel 1858) en het volgend jaar, naar aanleiding van een prijsvraag, door het Haagsch genootschap uitgeschreven, zijn *Onderzoek naar oorsprong en waarde van de verschillende verzamelingen en recensiën der brieven van Ignatius* (Tiel 1859), wat de goedkeuring der beoordeelaars niet ten volle kon wegdragen, maar toch door hem in 't licht gezonden werd. J. Steenmeyer schreef naar aanleiding daarvan: *Iets over Ignatius en zijne brieven* (Arnh. 1859). Bovendien heeft Junius nog geschreven: *Leerrede over Gen. 5*:*5c. Uitgesproken op 19 December 1847 na het overlijden van P. van der Willigen* (Tiel 1848). - *Geschiedenis en belangrijkheid der lijdensprediking*, 2 dln. (Tiel 1853, 1854). - *De oorlog in verband met Christendom en beschaving* (Tiel 1869). Hij plaatste in *Waarheid in liefde* een artikel over *Het leven en karakter van Flavius Josephus* (1863, naar aanleiding van de dissertatie van W.A. Terwogt Jr.) en één over Huiothesie of zoonschap der Christenen (1865), terwijl hij in de *Nieuwe Jaarb. v. Wet. Theol.* een recensie gaf van de dissertatie van G.J. Snoeck, *Introductio in epistolam ad Diognetum.* Ook stond hij bijdragen af aan de *Tractaatjes voor beschaafde jongelingen*, *Evangelisch Penningmagazijn*, *Christelijke Huisvriend*, *Morgenster*, *Geloof en Leven*, *Chr. Album*, *Theophania.*

Junius was den 1en October 1835 te Menaldum gehuwd met Anna Maria Titia Viëtor (1810-1888) die hem één zoon en vier dochters schonk, waarvan twee dochters zich als schrijfster hebben bekend gemaakt, nl. Francisca Johanna Jacoba, gehuwd met W.J. IJzerman (pseud. Annie Foore) en Sophia Margaretha Cornelia, gehuwd met J. van Wermeskerken (pseud. Bella en Johanna van Woude).

L i t t e r a t u u r : Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, VI, 868. - Sepp, *Bibl. Kerkgesch.*, 56, 60, 98, 297. - Ter Haar, *Historiogr. der Kerkg.*, I, 258. - Schotel, *Gesch. Heid. Cat.*, 362. - Herderschêe, *De Mod.-Godsd. richt. in Ned.*, 190. - *Alb. Stud. L.B.*, 1275. - *Cat. Doopsgez. Bibl.*, II, 163. - *Cat. Burgersd. en Nierm.*, no. 7556-7558, 7879.

[Isaäc Junius]

JUNIUS (Isaäc) wordt ten onrechte door sommigen een zoon van Franciscus Junius, den Leidschen hoogleeraar, (zie *boven*) genoemd; zijn vader schijnt François de Jonge geheeten te hebben en Isaäc werd ± 1586 te 's-Gravenhage geboren. Op 15 October 1602 liet

hij zich te Leiden als student inschrijven en ontving den 7en Maart 1607 een beroep naar Warmond, waar hij intrede deed na den 14en Mei d.a.v. het peremptoir examen afgelegd te hebben. Vanhier ging hij in Augustus 1612 naar Haarlem, waar hij hoogloopende oneenigheid met een deel der gemeente kreeg; tegen hem en zijn ambtgenooten Geesteranus en Spranckhuysen werden op de synode, te Enkhuizen in 1618 gehouden, zes punten van beschuldiging ingebracht, o.a. het invoeren van de nieuwe kerkorde van 1591 en het uitgeven van 'calumnieuse boecken'. Tegen een *Requeste van de dolerende kercke tot Haerlem* had Junius dan ook geschreven: *Nootwendich vertooch van de onnoselheyt ende oprechtigheyt des E. Kerchen Raets van Haerlem ende de grove*, *tastelijke abuysen*, *van sekere uit de Gemeente*, *die den dienst van den voorz. Kercken-Raedt in twijffel trecken enz.* (Haerl. 1617) en de Synode, tevens het invoeren der nieuwe kerkorde afkeurend, achtte dit boekje evenals één door Spranckhuysen uitgegeven, 'strydende tegens alle eere ende liefde ende streckende op het hoochste tot beswarynge van hare medebroederen soo in styl.... als andersins.' De uitspraak luidde, dat beide predikanten 'aldaer (in Haarlem) niet langer stichtelyck zouden connen blyven vuyt oorsake van de ongeneeslycke vervreemdynge van de gemoederen der gemeente van haer, die onder anderen principalicken ontstaen is door het vuytgeven van hare boecxkens', waarom zij zoo spoedig mogelijk zouden verplaatst worden, doch met behoud van tractement. Junius ging daarom naar Katwijk a/d Rijn, waar hij zijn schoonvader David Reverset opvolgde en op Palmzondag 1619 intrede deed; daarna diende hij nog de gemeente Delft van den 30en November 1625, toen hij er bevestigd werd, tot zijn overlijden op 10 September 1636. Blijkens de acta der Zuid-Hollandsche synode stond hij in hoog aanzien, daar hem veelvuldige opdrachten werden toevertrouwd en hij ook het voorzitterschap dier hooge vergadering bekleed heeft.

De laatste jaren van zijn leven besteedde hij ook aan het schrijven van een bestrijding der *Apologie* van de Remonstranten door Episcopius, een werk, dat hij wel voleindigd heeft, maar dat door omstandigheden nog niet was gedrukt, toen de dood hem wegnam. De Zuid-Hollandsche synode zorgde echter voor de publicatie van dezen arbeid, die het licht zag onder den titel: *Antapologia*, *sive animadversiones in XVI priora capita Apologiae Remonstrantium* (Delft 1640). De theologische faculteit te Leiden had zich reeds bij schrijven van 10 Juni 1634 gunstig over Junius' arbeid uitgelaten.

Junius was op 12 Juli 1607 te Leiden gehuwd met Maria Cornelia Duyckers, die spoedig overleed, na hem een zoon, Jacob, geschonken te hebben. Uit zijn tweede huwelijk, dat hij te Warmond in Juli 1609 sloot met Jannetje Reverset (begraven 12 October 1636 te Delft), zijn hem één dochter en zes zoons geboren, o.a. Louis, vader van Johannes (die volgt), Abraham, geboren 1614, van 1636 tot zijn overlijden op 29 November 1650 predikant te Nootdorp en gehuwd met Hester van Segbol, en David, die van 1637-1641 predikant te Nederhemert was en van 1641 tot zijn overlijden in 1647 de gemeente Nieuwenhoorn diende.

Misschien is **Ludovicus Junius,** die als S.S. theol. studiosus schreef: *Tsamen-sprekinghe in de kerkelijke geschillen te Haarlem tusschen 1617 en 1618* (Muller, *Bibl. v. Pamfl.*, no. 1385), een jongere broeder van Isaäc en trok hij daarin voor dezen partij. In het *Alb. Stud. L.B.* staat althans (kol. 86, 111) tweemaal een student van dien naam ingeschreven, die in 1594 te 's-Gravenhage is geboren; bovendien doet de naam van één der zoons van Isaäc, nl. Louis, verwantschap met

dezen Ludovicus onderstellen. Of hij predikant is geworden, blijkt echter niet (Zie ook *Nav.*, XI, 364).

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Jöcher, *Gelehrten-Lexicon*, II, 2017. - Pars, *Katwijkse oudheden*, 287, 298. - Allan, *Gesch. en Beschr. van Haarlem*, III, 441 vv. -

Eekhof, *De theol. fac. te Leiden, 17e eeuw*, 154, 155. - Wyminga, *Hommius*, 40 355. - Reitsma en V. Veen, *Acta*, II, III, Reg. - Knuttel, *Acta*, I, II, Reg. *Arch. Kerkg.*, VII, 113, 135, 245, 246, 248, 250, 252, 254, 256, 257. - Van Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.*, II, 603. - *Nav.*, XLVII, 577-582. - *Alb. Stud. L.B.*, 67.

[Jacobus Junius]

JUNIUS (Jacobus), zie **JONGE (Jacobus de)**.

[Johannes Junius]

JUNIUS (Johannes), zoon van den koopman Louis Junius († 25 Maart 1686) en Elisabeth Wilsoets, en kleinzoon van Isaäc (zie *boven*), is te Amsterdam geboren en aldaar op 9 Juli 1670 gedoopt. Volgens Croese moet hij te Utrecht onder Leydekker en Witsius gestudeerd hebben, maar zijn naam komt niet in het *Alb. Stud.* voor; wèl in het Leidsche, waar hij zich op 22jarigen leeftijd den 14en October 1692 liet inschrijven. Als candidaat aanvaardde hij in 1695 de Evangeliebediening te Prinsenhage, diende daarna van 1702 - beroepen in Juli - tot 1712 te Loenen a/d Vecht, om in laatstgenoemd jaar intrede te doen te Leeuwarden, waar hij in December 1711 beroepen was. Op 20 November 1714 te Amsterdam als leeraar gekozen in de plaats van T.H. van den Honert, werd hij daar op 17 Februari 1715 bevestigd en diende deze gemeente tot zijn overlijden, den 19en November 1729. Hij was eerst gehuwd met Elizabeth Junius, die op 30 Juli 1726 overleed zonder hem kinderen na te laten, waarna hij ongeveer één jaar later hertrouwde met Johanna Jager, die hem een dochter schonk.

Junius schreef: *Aanmerkingen over de broedertwist van vier Doopsgesinde leeraaren* (Amst. 1717). Dit waren H. Rinskens, D. van Heyst, D. Douwesz en C. van Huysen, behoorende tot de strengere Zonnisten. Junius meende, hoewel het geloof het allerzuiverst beleden werd in de Gereformeerde kerk, toch hier ‘des broeders hoeder’ te moeten zijn, waar hij zich één in het geloof met hen voelde (Voorrede). Hiertegen zag een *Antwoord aan J. Junius* (1717) het licht. Het door V.d. Aa hem toegeschreven werk over Joh. 4:20-24 is een geschrift van Jacobus de Jonge (zie *boven*).

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Croese-Prins, *Pred. te Amst.,* 162. - Romein, *Pred. Friesl.*, 32. - Veeris-De Paauw, *Pred. Nd. Holl.*, 114. - *Nav.*, XLVII, 577-585. - *Alb. Stud. L.B.*, 724. - *Cat. Doopsgez. Bibl.*, II, 72, 73.

[Johan Henricus Junius]

JUNIUS (Johan Henricus) geboren te Arnhem, was eerst Hoogduitsch proponent bij de Gereformeerden, maar ging tot de Luthersche kerk over en werd op 1 Maart 1805 te Harlingen beroepen. Na hier één jaar werkzaam geweest te zijn, ging hij naar Leiden en diende deze gemeente van 1806 tot hij den 5en Mei 1828 op 49jarigen leeftijd overleed. Op 25 Juli 1806 liet hij zich honoris causa aan de Leidsche academie inschrijven. Hij was gehuwd met Maria Elisabeth Benier, die hem overleefde en acht kinderen schonk, o.a. F.J.J.A. Junius (zie *boven*).

Hij schreef: *De geboortedag des Konings*, *godsdienstig gevierd* (Leid. 1820).

L i t t e r a t u u r : Loosjes, *Naaml. Luth. pred.*, 136. - *Ned. Arch. K.G.*, N.S., XVIII, 52. - *Alb. Stud. L.B.*, 1210.- *Boekz.*, 1828*a*, 779.

[Johannes Petri Junius]

JUNIUS (Johannes Petri) is in October 1612, na tot proponent te zijn bevorderd, predikant te Assendelft geworden. Na de inneming van 's-Hertogenbosch kwam hij in 't laatst van 1630 bij leening aldaar als dienstdoend predikant, ontving in Januari 1631 het officiëel beroep naar die gemeente en deed in Maart d.a.v. (V.d. Aa noemt als datum: 22 Februari)

aldaar intrede. Slechts vier jaar mocht hij hier werkzaam zijn, want reeds op 25 October (V.d. Aa: December) 1635 is hij overleden. Twee zijner zoons zijn insgelijks predikant geworden, nl. Petrus, van 1642 tot zijn overlijden in 1681 te Bloemendaal, en Johannes, eerst van 1644 tot 1658 te Uitgeest, daarna tot zijn emeritaat in 1680 te Haarlem, en nog in hetzelfde jaar overleden.

Junius maakte zich bekend als bestrijder der Socinianen en werd door Voetius hooggeacht, ook als zuiver Gereformeerd theoloog; hij noemt hem ‘eruditus Socinianismi antagonista’. Junius bestreed hen in twee geschriften, door hem uitgegeven, nl. *Examen responsionis Fausti Socini ad librum Jacobi Wieki de divinitate filii et spiritus sancti* (Amst. 1628) en *Refutatio praelectionum theologicarum Fausti Socini Senensis* (Amst. 1633). Na zijn dood verschenen nog: *Zeven sin- en spreuckrycke predicatiën* (Haarl. 1636; 2e dr. Gor. 1663). Bovendien heeft hij nog een Latijnsch eervers geschreven op Ampzing's *Beschrijving van Haarlem.*

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, II, 647, 648. - Glasius, *Godg. Ned.*, II, 212; III, 666. - Duker, *Voetius*, II, 222, 225. - Meindersma, *De Geref. gem. te 's- Hertogenbosch*, 84. - V. Haeringen, *Gesch. Kerkherv. in Nd. Brab. en Limb.*, 47, 50. - Veeris-de Paauw, *Pred. Nd. Holl.*, 113. - Reitsma en V. Veen, *Acta*, II, 1, 15, 45.

[Robertus Junius]

JUNIUS (Robertus), ook **DE JONGHE** genoemd, onder welken naam hij te Leiden is ingeschreven, werd in 1606 te Rotterdam geboren en studeerde te Leiden, waar zijn inschrijving op 3 Maart 1626 plaats had. Hij was daar kweekeling op het Seminarie van Walaeus, waar jongelieden op kosten der Oost-Indische Compagnie tot Indisch predikant werden opgeleid. In 1628 door de classis Schieland naar Indië gezonden, deed hij de reis met het schip ‘Rotterdam’ en kwam op 22 Februari 1629 te Batavia aan. Den 31en Maart d.a.v. ontving hij een beroep tot tweede predikant op Formosa en vertrok nog in hetzelfde jaar daarheen; eerst deed hij anderhalf jaar dienst bij de Hollandsche bezetting op Tayouan en kwam daarna te Sincan, waar hij tot 1643 werkzaam bleef. In die jaren is hij zoo goed als alleen - want van zijn ambtgenooten ontving hij weinig steun - de ziel van het zendingswerk op het eiland geweest, heeft meer dan 5500 menschen gedoopt, de kinderen niet meegerekend, meer dan 1000 huwelijken ingezegend, scholen opgericht en ongeveer 50 inlandsche onderwijzers na genoten onderricht daarover aangesteld. Behalve door zijn ijver was hij bekend door zijn godvruchtig leven en verkreeg ook veel invloed op de inlanders, omdat hij gemakkelijk Formosaansch sprak. De eerste twee jaren preekte hij in 't Hollandsch, later in de landstaal, en soms drie- of viermaal per week. Behalve een *Vertaling van den Katechismus in het Formosaansch*, die te Delft in 1645 is gedrukt, gaf hij nog in die taal een *Ordinair formulier des Christendoms* en een ander *vraagboekje* (door den ziekentrooster Orloff in het Formosaansch vertaald), die met een *preek over Ps. 50:15* en een gebed te vinden zijn in het *Archief v.d. Gesch. v.d. Oud- Holl. zending* (III, 236-320). Bovendien schreef hij nog twee *Woordenboeken van de voornaamste dialecten van Formosa.* Ook ijverde hij krachtig voor verbetering der uiterlijke omstandigheden van de inlanders, wat sommigen regeeringspersonen in Indië onaangenaam schijnt geweest te zijn en misschien de oorzaak is geworden

van aanklachten, later tegen hem ingebracht. Voor zijn arbeid was het niet bevorderlijk, dat hij als predikant zich ook moest laten gebruiken voor het vervullen van opdrachten, die meer met den staat dan met de kerk te maken hadden, b.v. het invorderen van boeten; zoo heeft hij in 1635 ook een strafexpeditie medegemaakt. In Mei 1641 kwam

hij te Batavia terug, maar liet zich vinden, om nog twee en een half jaar op Formosa werkzaam te zijn met een maandelijksch inkomen van *f* 140. - en een kostgeld van tien rijksdaalders, ‘eene soldije, nooit te voren aan eenig predicant gegeven’.

Toen hij den 14en December 1643 weer te Batavia was teruggekomen, wilde men hem overreden, om nog langer in dienst te blijven, maar het verlangen, om zijn vaderland en zijn moeder terug te zien, alsmede gezondheidsredenen deden hem besluiten, naar Holland weer te keeren. De ‘reformator van Formosa’ kwam het volgend jaar behouden in Nederland aan, werd in Zeeland door een deputatie uit den kerkeraad van Middelburg op 6 Augustus 1644 verwelkomd en ontving spoedig een beroep naar Delft, waar hij op 15 Januari 1645 werd bevestigd. In dien tijd lieten Bewindhebbers der O.I. Compagnie zijn katechismus in de Formosaansche taal aldaar drukken. Op 8 December 1650 te Amsterdam beroepen, meende hij daarvoor te moeten bedanken (12 Januari 1651), maar toen hij spoedig daarna voor de tweede maal gekozen werd, nam hij het beroep aan en deed den 9en Februari 1653 intrede. Inmiddels waren in 1649 klachten over hem ingekomen uit Formosa, waarschijnlijk van hen, die hem benijdden en niet met zooveel succes aldaar werkzaam waren, als Junius door zijn ijver en bekwaamheid verkregen had, terwijl in 1654 de kerkeraad te Batavia zich beklaagde over een memorie, door hem bij Heeren XVII ingeleverd. De oorzaak was hoofdzakelijk hierin gelegen, dat Junius na zijn terugkomst bij de Commissie ad res Indicas, bij de classis Schieland en bij die van Walcheren, welke altijd zooveel belangstelling in zijn werk getoond had, een verslag had ingediend omtrent zijn arbeid, dat groote verwachtingen had gewekt en sommige predikanten had doen besluiten ook erheen te gaan; nu vielen het verblijf en de moeilijkheden, eraan verbonden, niet mee en Junius kreeg de schuld. Gelukkig voor hem had de Commissie ad res Indicas een beter oordeel over zijn persoon en werk en toonden anderen, waaronder de Delftsche rector Jacobus Crucius, hem schriftelijk, hoe hoog zij hem waardeerden.

Kort na zijn intrede te Amsterdam (Augustus 1653) werd Junius, hetzij op hooger verzoek, hetzij vrijwillig, predikant op de vloot van Tromp, waarbij hem bijzondere voorrechten werden toegekend: een afzonderlijk dienaar zou te zijner beschikking staan en hij zou ‘een vrije en gesepareerde plaetse’ hebben ‘omme daar inne zyne meditatien zonder eenige verhindering te moogen doen’. Den 10en Augustus is Tromp bij Ter Heide gesneuveld, maar de vloot bleef in zee, om een aantal koopvaarders te convoyeeren, waarna zij op 4 November te Texel binnenviel. Later verzocht men Junius weder, op de vloot te komen dienen, maar hij weigerde en bleef te Amsterdam, waar hij reeds den 28en Augustus 1655, oud 49 jaar, aan de pest overleed. Zoowel te Delft als te Amsterdam leidde hij, op kosten der Compagnie, studenten op voor den dienst als predikant in Oost-Indië. Aan zijn zinspreuk ‘Ora et labora’ is hij zijn leven lang getrouw gebleven.

Junius was in April 1629 te Batavia gehuwd met Geertruijd van Nederhoven, van Dordrecht afkomstig, die hem een zoon schonk, Samuel genaamd. Deze studeerde te Utrecht in de theologie en in de geneeskunde, promoveerde in laatstgenoemde wetenschap, maar werd predikant te Haringhuizen (1659), Overschie (1662) en in 1684 te Breda; de Prins van Oranje beriep hem hier om te prediken en de geneeskunst uit te oefenen en stelde hem daarna tot zijn lijf-medicus aan. Hij komt te Breda niet op de lijst der predikanten voor. Na het overlijden van zijn eerste vrouw is Junius hertrouwd, volgens v. Troostenburg de Bruyn met Elisabeth van de Corput, maar

volgens de *Nav.* op 7 Januari 1645 te Delft met Engeltjen Murmans, die op 30 December 1697 overleed.

Verschillende afbeeldingen zijn van Junius bekend: één gegraveerd door P. de Jode naar

A. Souter, één door C. Visscher naar A. Palamedesz, één naar en door C. Visscher met adres van P. Goos, verder van C. van Queborn, H. Rokesz en L. Löwenstamm.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, IV, 822; V, 264. - Van Troostenburg de Bruyn, *Wdb. O.I. pred.*, 220-226 (zie ook de dáár genoemde litt.). - Id., *Herv. K. in O. Indië*, Reg. - Sepp, *Uit het Pred. leven*, 79, 80. - Knappert, *Gesch. N.H.K.*, I, 201. - Croese-Prins, *Pred. Amst.*, 75. - Veeris-de Paauw, *Pred. N. Holl.*, 113. - Van Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.*, I, 353. - *N. Arch. Kerkg.*, N.S., XIX, 107-113, 119; XXI, 20, 90, 102, 106, 108, 112, 119.- *Nav.*, 1864, 378; 1897, 577-585. - *Alb. Stud. L.B.*, 191.

[Brutus Junius]

JUNIUS BRUTUS, JUNIUS BRUTUS CELTA, JUNIUS BRUTUS SECUNDUS FRISO, pseudoniemen, waaronder F.A. van der Kemp (zie aldaar) verschillende geschriften in 't licht zond.

L i t t e r a t u u r : V. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.*, I, 78. - *Cat. Letterk.*, I, 478.

[Pierre Jurieu]

JURIEU (Pierre) werd op 24 December 1637 te Mer uit een Fransch predikantengeslacht geboren; zijn vader was Daniel Jurieu, predikant aldaar, en zijn moeder een dochter van Pierre du Moulin, predikant en hoogleeraar te Sedan († 1658). Te Saumur tot de studie voorbereid, waar hij op 13 September 1656 tot maître ès arts werd bevorderd, bezocht hij daarna de hoogeschool te Sedan, waar hij in de theologie studeerde, en verliet haar in 1658 na het verdedigen van een specimen *De vita Dei.* Daarna maakte hij een reis naar Holland, waar hij eenige academies bezocht, zonder zich echter als student te laten inschrijven en ging met hetzelfde doel naar Engeland. Hier liet hij zich volgens den Anglicaanschen ritus tot predikant ordenen, maar toen hij spoedig daarop zijn vader te Mer zou opvolgen, moest de ordening nogeens op de gebruikelijke wijze plaats hebben. Reeds in 1666 ontving hij een beroep naar Rotterdam, waar men het gewone tractement van *f* 600. - tot *f* 800. - wilde verhoogen, doch hij wees dit van de hand, daar hij te Mer eenzelfde tractement genoot en daar bovendien huis en landerijen bezat. Jöcher beweert, dat hij na Mer ook nog te Vitre werkzaam was; in allen gevalle is hij in 1674 naar Sedan vertrokken, waar hij op 14 Maart tot hoogleeraar in het Hebreeuwsch en op 21 Mei tot hoogleeraar in de theologie werd aangesteld. Ondanks zijn vrij zwakke gezondheid nam hij ook nog het predikambt aldaar waar en was zóó ijverig in het vervullen van zijn veelzijdige taak, dat hij, naar men zegt, gedurende zijn verblijf te Sedan slechts tweemaal de stad heeft verlaten: eens in 1677 om een conferentie te Parijs bij te wonen en eens in 1679, om zijn vrouw naar Aken te brengen, waar zij de baden moest gebruiken. Reeds toen heeft hij in allerlei geschriften de Protestantsche beginselen verdedigd, maar ook verschil gehad met zijn ambtgenoot Le Blanc, tegen wien hij een *Lettre sur le baptême* (Sedan 1675) schreef. Hierin verdedigde hij de noodzakelijkheid van den doop, omdat hij beweerde: zonder doop geen zondevergeving en geen heiligmaking; later heeft Saurin hem ook op dit punt aangevallen.

Toen Groningen hem in 1680 verzocht, zich als hoogleeraar en predikant aan die stad te verbinden, weigerde hij, maar in Juli 1681 werd de academie te Sedan opgeheven en Jurieu, die daar geen predikant wilde blijven, ontving een beroep naar Rouen, dat hij in ernstige overweging nam. Doch vóór hij een definitief besluit genomen had, ontving hij den raad, uit Frankrijk te wijken, daar de Roomsche geestelijkheid zich op hem wreken wilde over de geschriften, waarin hij haar had aangevallen, in 't bijzonder over *La politique du clergé de France*, in 1680 te Amsterdam verschenen. Jurieu ging op dien raad in en vertrok naar de

Nederlanden, volgens sommigen wel wat al te haastig voor iemand, die later vanuit zijn veilige wijkplaats niet ophield, zijn broeders in de verdrukking tot heldenmoed te vermanen. In Holland aangekomen, vestigde hij zich te 's-Gravenhage en was blijkbaar hier te lande reeds zóó bekend, dat hij onmiddellijk uit Groningen, en een paar weken later uit Rotterdam een aanbod ontving, om als predikant werkzaam te zijn, met belofte van een professoraat. Jurieu koos Rotterdam, waar hij waarschijnlijk door invloed van den pensionaris Paets en den oud-burgemeester Pieter de Mey, beiden Arminiaansgezind, de benoeming ontvangen had en waarop Bayle, vroeger zijn ambtgenoot te Sedan, toen zijn vriend, maar later zijn vijand, zeker invloed geoefend heeft. De vroedschap keurde den 18en Januari 1682 het beroep goed en schonk Jurieu boven het jaarlijksch salaris van *f* 600. -, nog *f* 315. - als schadeloosstelling, omdat zijn huisraad, uit Sedan naar Holland gezonden, onderweg gestolen was.

Jurieu werd te Rotterdam de opvolger van C. de Rochefort en stond aanvankelijk als Arminiaansgezind bekend; langzamerhand werd hij meer en meer Calvinist. Steeds echter muntte hij als prediker uit en maakte zich als zoodanig een naam, die in de Nederlanden terecht algemeene bekendheid verwierf. Bayle getuigde van hem: ‘Jamais on n'a vu une imagination plus vaste et plus féconde, jamais la morale n'a été traitée dans nos chaires avec plus d'éclat et de solidité. Il prêche d'une façon tout extraordinaire et il revêt ses pensées d'un air d'éloquence si magnifique que rien plus’. Hij bedankte dan ook voor een benoeming aan de hoogeschool te Leiden, omdat hij dan zijn voornaamste talent, het preeken, ongebruikt zou moeten laten. Tot hoogleeraar benoemd, werd hem het onderwijs in de wijsbegeeerte en in de godgeleerdheid opgedragen.

Ook hier toonde hij zich door zijn geschriften een geducht kampvechter voor het Protestantisme en was daarom ook een groot vereerder van prins Willem III en diens vrouw. Dit blijkt wel uit zijn *Apologie pour LL. SS. MM. Britanniques contre un infâme libelle*, *intitulé*: *Le vrai portrait de Guillaume Henri de Nassau* (la Haye 1689), vertaald als: *Apologie voor hare Kon. Maj. van Groot-Brittanje enz.* (Amst. 1689) en uit *A pastoral letter on the death of queen Mary* (Lond. 1695). Maar tevens bepleitte hij sinds 1685 bij dien vorst de belangen der réfugiés, zoodat Willem III bij den vrede van Rijswijk in 1697 aan de gemachtigden der Staten-Generaal opdroeg, die belangen tegenover den Franschen koning te behartigen, hetgeen echter weinig succes had, omdat men in dit opzicht niet meer gedaan heeft dan noodig was, om den schijn te redden. Het Fransche gouvernement zou Jurieu dan ook als een gevaarlijk man beschouwd hebben en poogde, naar men zegt, in 1687 tevergeefs hem op te lichten en naar Frankrijk te brengen. Toch is dit alles weer moeilijk te rijmen met de politieke rol, die Jurieu - volgens andere berichten - gespeeld heeft. Volgens deze zou hij in 1688 aan den Franschen gezant d'Avaux aanwijzingen hebben verstrekt omtrent de staatkundige bedoelingen van den Prins van Oranje, terwijl hij in 1689 weer een geschrift aan de Zwitsers richt, om hen op te wekken tot een bondgenootschap tegen Frankrijk. Verder is er nog een correspondentie gepubliceerd tusschen Jurieu en Vernon, den secretaris van Shrewsbury, minister van Willem III; deze correspondentie loopt van 1693 tot 1697 en bewijst, dat Jurieu door spionnen inlichtingen uit Frankrijk kreeg en deze dan aan den Engelschen koning meedeelde. Deze politieke werkzaamheid van Jurieu is een nadere studie waard; het zou niet onmogelijk zijn, dat zijn hoogmoed en wensch, om een belangrijke rol te spelen,

hem tot deze handelingen gebracht hebben, maar het verraderlijke, dat erin gelegen is, om in 't geheim soms Frankrijk te dienen en in 't openbaar de kampioen voor het Protestantisme en tegen het Fransche gouvernement te zijn, zou een geheel anderen blik

geven op het karakter van dezen man, dien men om zijn hoogmoed, heerschzucht en twistgierigheid herhaaldelijk heeft veroordeeld, maar wien men nooit zulk een dubbelhartigheid heeft verweten.

Jurieu was door zijn zwak gestel en groote werkzaamheid vroeg oud. Hij leed aan jicht, waardoor hij reeds in 1698 zijn gemeenteleden niet meer kon bezoeken en later kreeg hij last van duizelingen. In 1702 werd hem André Terson, predikant te Hoorn, als adjunct toegevoegd en toen deze in 1709 overleed, stond Jurieu jaarlijks *f* 500. - van zijn tractement aan zijn collega's af voor de moeite, die zijn ziekelijkheid hun veroorzaakte. Hij overleed niet lang daarna, 11 Januari 1713, en werd in de Waalsche kerk te Rotterdam begraven. Bij testament had hij *f* 500. - aan de armen vermaakt en legateerde hij zijn bibliotheek aan de Waalsche kerk onder voorwaarde, dat aan zijn weduwe gedurende haar verder leven jaarlijks *f* 300. - door de stad zou worden uitbetaald. De vroedschap wilde hierop echter niet ingaan, zoodat het legaat verviel. Zijn huwelijk met zijn nicht Hélène du Moulin, dochter van Cyrus du Moulin en zuster van Susanne, gehuwd met Jacques Basnage, bleef kinderloos. Zij behoorde tot een theosofische secte, die vooral in Engeland veel aanhangers telde; op haar verzoek kwamen haar geestverwanten meermalen naar Holland en vergaderden dan te haren huize, zoodat het Waalsche consistorie daaraan aanstoot nam en haar verzocht, om, zoolang zij daarin geen verandering wilde brengen, niet aan het Avondmaal deel te nemen. Na den dood van haar echtgenoot is zij naar Engeland gegaan en daar overleden.

Het meest heeft Jurieu zich door zijn strijdlustigheid en strijdvaardigheid bekend gemaakt. Achtte hij iemand om de een of andere reden zijn tegenstander, dan vervolgde hij hem met buitengewone felheid; zijn talrijke strijdschriften geven dan ook den indruk, dat zijn geheele leven één twist geweest is. Toch mag hierbij niet vergeten worden, dat godsdienstijver hem meestal tot dien strijd aangezet heeft en die strijdschriften soms van groote geleerdheid getuigen, terwijl bovendien andere werken door hem geschreven zijn, die een beteren geest ademen. Dat zijn aanvallen zich vóór alles tegen Rome hebben gericht, is te begrijpen; de kans, vervolgd te worden, had hem uit zijn vaderland doen vluchten en sindsdien hadden vele geloofsgenooten ondervonden, tot welke maatregelen de Roomsche kerk haar toevlucht nam, om Frankrijk van ketterij te zuiveren. Vandaar in de eerste plaats zijn beschrijvingen van het lijden der Protestanten in dat land, die telkens een aanklacht tegen de Roomsche kerk inhouden. Tijdens zijn verblijf te Sedan had hij anonym het reeds genoemde boek geschreven: *La politique du clergé de France*, 2 dln. (Amst. 1680), door F. Halma vertaald als: *De staatkunde van de geestelijkheyt in Vrankrijk* (Utr. 1681) en waarvan een 2e druk, vermeerderd met een *Lettre de J. Spon au P. La Chaise* en de *Derniers efforts de l'innocence affligée* in 1682 te den Haag uitkwam; dit laatste verscheen ook afzonderlijk (la Haye 1682; 2e dr. Villefranche 1682). In levendige, geestige samenspraken wordt hier de vervolging der Protestanten geteekend. Eenige jaren later verscheen *Réflexions sur la cruelle persécution que souffre l'Église réformée en France et sur la conduite et les actes de la dernière assemblée du clergé de ce royaume* (1685; 2e dr. 1686), welk werk ook in het Hollandsch is vertaald als: *Aanmerkingen over de wreede vervolging die de Gereformeerde kerke in Vrankrijk lijdt* (1685), terwijl misschien ook de *Histoire de la persécution des Valées du Piemont* (Rott. 1686) van zijn hand is. Maar vooral maakte hij veel indruk door een periodiek, van Augustus 1689 tot September 1690

verschenen en getiteld: *Les soupirs de la France esclave qui aspire après la liberté*, waarvan 15 afleveringen uitkwamen, die tevens in het Engelsch vertaald zijn, en ook vijf ervan in het Hollandsch als: *De suchtingen van het slaefachtigh Vrankrijk* ('s-Grav. 1689). De eerste 13 afleveringen zijn - wat zeer opmerkenswaardig

is - nogeens herdrukt als *Les voeux d'un patriote* (Amst. 1788) en de reden daarvan is wel te vermoeden. Jurieu geeft hierin niet alleen een meestal juiste critiek op het regeeringsstelsel van Lodewijk XIV, maar verdedigt ook met kracht het beginsel der volkssouvereiniteit: de Koning moest zelfs aan de Staten-Generaal onderworpen zijn. Zóó konden de aanstaande Revolutiemannen in Jurieu een baanbreker van hun denkbeelden begroeten! Ook in de *Lettres pastorales*, *addressées aux Fidèles de France qui gémissent sous la captivité de Babylone*, *où sont dissipées les illusions que M. de Meaux dans sa Lettre pastorale*, *et les autres convertisseurs emploient pour séduire*, *et où l'on trouvera aussi les principaux événemens de la présente persécution* (2e dr. Rott. 1686, vervolgd in 1687 en 1688), die te zamen 69 brieven bevatten, toont hij zich een aanhanger van hetzelfde beginsel: het volk is bevoegd, den vorst af te zetten ‘soit que tout le peuple désapprouve le manquement de parole de ces souverains, soit que la plus nombreuse et la plus considérable partie y consente’. Over deze gevoelens van Jurieu heeft F. Puaux gehandeld in zijn *Dissertatio pro licentia docendi. Quid de suprema populi potestate Jurius* (*P. Jurieu*) *censuerit* (Par. 1880).

De bovengenoemde *Lettres pastorales*, ijverig uit Frankrijk geweerd, maar toch daar doorgedrongen, hebben een ontzaglijken invloed gehad: velen, die door de dragonnades hun geloof hadden afgezworen, herriepen hun afval. Ook in Holland werden zij algemeen gelezen in de vertaling: *Pastorale of herderlijke brieven*, *aan de gelovige in Vrankrijk*, *die onder de gevankenisse van Babel sijn suchtende enz.* (Ie brief, 's-Grav. 1686). Tweemaal per week verschenen de volgende brieven, die bij verschijning van den 25en tot titel ontvingen: *Pastorale brieven aen de vervolghde gelovigen in Vrankrijk*; *het tweede jaer* ('s-Grav. 1687). Uit den titel blijkt, dat hierin niet alleen een beschrijving der vervolging wordt gegeven, maar tevens een rechtstreeksche aanval gedaan op één der verdedigers van de Roomsche kerk, gelijk Jurieu zich dit dikwijls in zijn geschriften tot taak heeft gesteld. Hier bestreed hij den bisschop van Meaux, den bekenden Bossuet, wiens *Histoire de la Variation des Églises Protestantes* aan een critiek onderworpen wordt, die van veel kennis en redeneerkracht getuigt. De aangevallene poogt zich te verdedigen in een zestal *Avertissements sur les lettres de M. Jurieu*, waarin hij Jurieu toch huldigt als den eenigen Franschen Protestant, die door zijn *Lettres pastorales* ‘exerce la fonction de pasteur dans son troupeau dispersé’. Ook reeds tijdens zijn professoraat te Sedan had Jurieu Bossuet's *Exposition de la foi catholique* aangevallen in een *Préservatif contre le changement de religion* (Rouen 1680; 2e dr. ald. 1681; 3e dr. la Haye 1682; 4e dr. Amst. 1717), dat door Benoît zeer geroemd wordt.

Niet Bossuet, maar de Jansenist Arnauld voelde zich geroepen, het *Préservatif* te beantwoorden, waarop de strijdbare Jurieu tegen hem uitgaf: *Le janséniste convaincu de vaine sophistiquerie* (Amst. 1683). Maar toen Arnauld een *Apologie pour les Catholiques* had opgesteld, waarin hij Jurieu van valschheid en laster beschuldigde en de Protestanten menschen ‘sans foi ni loi’ noemde, volgde een niet minder heftig tegenschrift van Jurieu: *L'esprit de M. Arnauld tiré de sa conduite et des écrits de luy et de ses disciples*, 2 dln. (Dev. 1684), dat de meest kwetsende personaliteiten en zelfs lasterlijke aantijgingen bevatte. Ook werden Engelsche toestanden hierin zóó ongunstig beoordeeld, dat de Engelsche gezant zich over dit boek beklaagde en de Staten van Holland op 15 December 1683 de verspreiding verboden, omdat het passages bevatte, ‘die aen eenige Geallieerden en Geconfoedereerden van desen

Staet, niet als seer aenstootelijck konnen zijn'. Uit evengenoemden datum blijkt, dat er een druk van 1683 moet bestaan hebben en ook, dat het verbod weinig succes heeft gehad, daar in 1684 een nieuwe druk het licht zag. Later gaf Jurieu nog tegen Arnauld uit: *Justification de la morale des Réformés contre les accusations de M. Arnauld*, 2 dln. (la Haye 1685), waar-

van het eerste deel een herdruk is van zijn *Apologie pour la morale des Réformés ou défense de leur doctrine sur la justification, la persévérance des vrais saints et la certitude que chaque fidèle peut et doit avoir de son salut* (Quévilly 1675), een boek, reeds tijdens Jurieu's verblijf te Sedan tegen Arnauld geschreven en waarvan, volgens Bayle, de Roomschen zelf met waardeering spraken.

Tegen den apostaat Brueys schreef Jurieu nog een *Suite du Préservatif* (Amst. 1682; 2e dr. la Haye 1685), maar meer bekend is zijn bestrijding van den Jezuïet Maimbourg. Deze had in 1682 te Amsterdam en Parijs zijn *Histoire du Calvinisme* laten verschijnen, waarin hij o.a. de Hervorming de bron noemt van alle oproeren en oorlogen der 16e eeuw, ‘une religion de feu et de sang’, en ruim gebruik maakt van alle lasterlijke praatjes, in dien tijd onder zijn geloofsgenooten over de Protestanten in omloop. Bayle schreef hiertegen een korte, pittige *Critique générale*, maar Jurieu ging dieper op de zaak in en gaf als vrucht van zijn onderzoek een *Histoire du calvinisme et celle du papisme mises en parallèle*, 2 dln. (Rott. 1683; een andere druk, die reeds in 1682 te Villefranche zou uitgekomen zijn, wordt ook vermeld). Dit boek is in twee gedeelten, ieder van 21 hoofdstukken, verdeeld; in het eerste deel handelt hij over de Hervormers, de Roomsche kerk in de 16e eeuw en de leer van Calvijn, terwijl het tweede deel de geschiedenis van het Calvinisme bevat en eindigt met een verdediging van de rechten der Protestanten. Zelfs zijn grootste tegenstanders ‘y trouvent une force, un ordre, un fonds d'histoire et une délicatesse qui les ravit, tout prévenus qu'ils sont’. Op dit belangrijk werk liet Jurieu nog in hetzelfde jaar volgen: *Histoire véritable du calvinisme ou Mémoires historiques touchant la Réformation, opposés à l'histoire du calvinisme de M. Maimbourg* (Amst. 1683).

Eindelijk moest ook de medewerker van Arnauld, Pierre Nicole, de strijdvaardigheid van Jurieu ondervinden. Nicole had zijn *Préjugés légitimes contre les Calvinistes* in 't licht gezonden, dat spoedig door Jurieu beantwoord werd met *Préjugés contre le papisme* (Amst. 1685), terwijl hij hem ook kort daarna aanviel in *Le vrai système de l'Église et la véritable analyse de la foy, où sont dissipées toutes les illusions que les controversistes modernes, prétendus catholiques, ont voulu faire au public sur la nature de l'Église, son infaillibilité et le juge des controverses* (Dordr. 1686). Hierin beweert Jurieu, dat alle Christelijke secten tot het lichaam der Kerk behooren, als zij slechts aan de grondwaarheden vasthouden. Nicole bestreed deze meening in *De l'unité de l'Église ou réfutation du nouveau système de M. Jurieu* (meermalen herdrukt), waarop zijn tegenstander hem beantwoordde met een *Traitez de l'unité de l'Église, du schisme et des points fondamentaux contre M. Nicole* (Rott. 1688). Een ander boek, door Jurieu tegen de Roomsche kerk en haar verdedigers geschreven, is nog: *La religion des Jésuites ou Reflexions sur les inscriptions du P. Menestrier et sur les écrits du P. Le Tellier, pour les nouveaux chrétiens de la Chine et des Indes* (la Haye 1689).

Doch niet alleen de Roomschen zijn door Jurieu bestreden; ook als hij het met zijn geloofsgenooten oneens was, toonde hij zich dadelijk tot den aanval gereed. Toen hij nog in Frankrijk woonde, meende hij tegen zijn oom Louis du Moulin, die een *Fasciculus epistolarum* uitgegeven had, een *Traité de la puissance de l'Église* (Quévilly 1677) te moeten schrijven, waarin hij hem op zulk een krasse wijze aanviel, dat deze zijn neef ‘Jurieu l'injurieux’ betitelde. Later, als Waalsch predikant te Rotterdam, had hij dikwijls oneenigheden met zijn ambtgenooten, in den beginne

vooral omdat hij elke insluiping van Socinianisme wilde weren. In 1688 beschuldigde hij Papin, ‘pasteur réfugié’, die *La foy réduite à ses véritables principes* had uitgegeven, van Socinianisme en het gevolg was, dat Papin van zijn predikambt vervallen werd verklaard. Jurieu behandelde de zaak nogeens in één van zijn *Lettres*

pastorales (1690) en betrok daarin ook den predikant van Altona, De la Conseillere. Deze klaagde Jurieu aan, de synode nam de zaak in behandeling en het einde was, dat De la Conseillere werd gecensureerd en Jurieu vrijgesproken. Spoedig daarop schreef deze: *Le tableau du socinianisme où l'on voit l'impureté et la fausseté des dogmes des Sociniens, et où l'on découvre les mystères de la cabale de ceux qui veulent tolérer l'hérésie socinienne* (la Haye 1691), waarin o.a. de geschriften van G. Huet werden aangevallen. Deze en Jaquelot kwamen hiertegen op, vielen in hun publicaties op hun beurt Jurieu aan, wat vooral voor Huet onaangename gevolgen gehad heeft (zie over deze twisten: *boven,* blz. 345, 528, 529).

In hetzelfde jaar klaagde Jurieu zijn ambtgenoot Le Gendre aan, in 1693 zijn zwager Jacques Basnage, welke twisten echter bijgelegd werden. Maar een tiental jaren later kreeg hij weder met den laatste verschil over de vraag, of men behoorde te bidden voor de geloofsgenooten, die in de Cevennes gewapenderhand optraden, hetgeen Basnage niet wilde doen, tenzij de Overheid het beval, maar door Jurieu, die reeds vroeger dit punt onder de oogen gezien had in zijn *Judgement upon the question of defending our religion with arms* (Lond. 1689), als de plicht van ieder Protestant werd beschouwd. Veel heviger was de twist tusschen Jurieu en Henry Basnage, den broeder van Jacques, naar aanleiding van de *Lettre d'un Théologien*, door Basnage in 1687 geschreven. Jurieu kwam tegen den inhoud op, waarna Basnage zich verdedigde in een *Réponse.... à l'avis de M. Jurieu* (1690) en tevens een aanklacht tegen Jurieu bij de Waalsche synode indiende. Jurieu schreef toen een *Apologie adressée aux pasteurs et conducteurs des églises wallonnes des Pays-Bas* (la Haye 1691) en een *Seconde apologie pour M. Jurieu* (Rott. 1692), hetgeen Basnage dermate schijnt geprikkeld te hebben, dat hij Jurieu, die intusschen ook twist had met Bayle, niet alleen aanviel in een *Lettre sur les affaires de MM. Jurieu et Bayle*, maar kort daarna, onder het pseudoniem Le Fèvre, één van Jurieu's *Lettres pastorales* op een satyrieke wijze besprak in een schotschrift: *Considérations sur deux sermons de M. Jurieu touchant l'amour du prochain*, *où l'on traite incidemment cette question curieuse*, *s'il faut haïr M. Jurieu.* De aangevallene was woedend, beschuldigde Basnage, dat hij de Synode onrechtvaardige handelingen ten laste gelegd had, maar werd weder beantwoord met een brochure *M. Jurieu convaincu de calomnie et d'imposture.* Ten slotte werd het een kwestie, waarmede de Staten zich bemoeiden, die den verkoop der strijdschriften verboden; de twist eindigde, maar de verzoening, die plaats had, was niet meer dan officiëel.

Ook tusschen Jurieu en E. Saurin, predikant te Utrecht, kwam het tot een hoogloopend geschil. Tegen den eerstgenoemde waren verschillende beschuldigingen van onrechtzinnigheid ingebracht, waarover de synode zou oordeelen, maar dadelijk ontstond oneenigheid over de vraag, of Saurin en S. Basnage, wier consistoriën onder de beschuldigers waren, ook in deze synode mochten zitting nemen. Na een onverkwikkelijk tooneel in de synodale vergadering schreef Jurieu een brochure: *Informations pour nos Seigneurs les États et instructions sur ce qui s'est passé au synode de Ziericzee pour les églises qui doivent composer le synode suivant.* Hierop antwoordde Saurin met: *Reflections sur une libelle intitulée: Informations etc.* waarin het woord ‘libelle’ reeds teekenend is voor de wijze, waarop Jurieu werd beoordeeld. De volgende synode verklaarde Jurieu voor rechtzinnig, verbood verdere strijdschriften en in 1693 had een officiëele verzoening plaats. Jurieu ging echter voort, de denkbeelden van Saurin in zijn *Lettres pastorales* te critiseeren, waarop

deze een *Examen de la théologie de M. Jurieu etc.* (la Haye 1694) uitgaf, dat natuurlijk niet onbeantwoord bleef. Eerst verscheen van Jurieu's hand: *Défense de la doctrine universelle de l'Église et particulièrement de Calvin et des Réformés*, *sur le principe et le fondement de la foi*, *contre les imputa-*

tions et les objections de M. Saurin (Rott. 1695)[1], spoedig gevolgd door een *Suite de la réponse de M. Jurieu. Idée des sentimens de M. Saurin sur les mystères de la trinité et de l'incarnation* (1696) en *La religion du latitudinaire*, *avec l'apologie pour la sainte trinité* (Rott. 1696; 2e dr. Utr. 1697). De eerste twee geschriften had Saurin beantwoord met een *Justification de la doctrine du Sieur Elie Saurin contre deux libelles de M. Jurieu* (Utr. 1697). Intusschen had de synode eerst de handelwijze der beide kampioenen, die tegen het uitdrukkelijk gebod toch hun geschriften hadden uitgegeven, ten sterkste veroordeeld, verklaarde later beide predikanten voor rechtzinnig en ‘eischte’ verzoening, omdat zij een scheuring in de kerk vreesde. Jurieu eindigde met de uitgave van zijn *Lettres pastorales* en zweeg verder, zoodat de zaak hiermee ten einde was. Zijn bezwaar, in 1698 tegen De Joncourt ingebracht (zie *boven*, i.v.) vond weinig weerklank in de synode.

Het bekendst is echter zijn twist met Bayle (vgl. *boven*, I, 357 vv.), vroeger zijn vriend, wiens aanbeveling zeker tot zijn benoeming in Rotterdam heeft bijgedragen. Opmerkelijk is het, dat twee mannen van zóó verschillend karakter tal van jaren, zoowel te Sedan als te Rotterdam, hebben kunnen samenwerken, zonderdat het tot een geschil kwam. Wel had Jurieu na de verschijning van Bayle's *Commentaire philosophique sur ces paroles de Jésus-Christ: Contrains-les d'entrer etc.* (Amst. 1686-1688) daartegen uitgegeven: *Des droits des deux souverains en matière de religion*, *la conscience et le prince*, *pour détruire le dogme de l'indifférence des religions et de la tolérance universelle* (Rott. 1687), maar eerst later barstte de openlijke twist uit. De aanleiding was gelegen in een boek van Jurieu, dat grooten opgang maakte en waarvan de titel luidde: *L'accomplissement des proféties ou la délivrance prochaine de l'Église etc.*, 2 dln. (Rott. 1686; 2e dr., 3 dln., ald. 1686-1687; ook vert. i.h. Engelsch (Lond. 1687) en in het Hollandsch als: *De vervulling der prophetien of de aanstaande verlossinge der kerke*, Utr. 1688). In de tijden der vervolging in Frankrijk troost zoekend in den Bijbel, was hij getroffen door verschillende plaatsen uit de Openbaring en uit Daniël VII, meende, dat door de eerste letters van het ‘*P*oculum *A*ureum *P*lenum Abominationum’ de Paus werd aangeduid en kwam tot de gevolgtrekking, dat zijn rijk in 1691 of 1692 zou eindigen en dan het duizendjarig rijk der Protestanten tusschen 1700 en 1720 zou aanvangen. Spoedig zouden dus de réfugiés naar hun vaderland kunnen terugkeeren. Zóózeer waren zijn bewonderaars van de waarheid van Jurieu's voorspelling overtuigd, dat zij, toen hij 50 jaar werd (24 December 1687), een medaille lieten slaan met zijn borstbeeld en kenspreuk ‘spe fati melioris alor’, hetgeen den Franschen gezant d'Avaux zóózeer ergerde, dat hij een andere medaille liet vervaardigen, waarop Jurieu's borstbeeld met het randschrift: ‘Petrus Jurieu Pr(ophetiarum) Pr(ofessor) et Proph(eta) Rott(erodamensis)’ en daaronder ‘Minister Irius’ in Hebreeuwsche telletters, die te zamen het getal 666 vormden, het kenmerk van het beest uit de Openbaring. Ook verscheen, naar aanleiding van een brief ‘Aan het Joodsche volk’ in *L'accomplissement* voorkomend, een spotschrift: *Brief vande Rabbinen der twee synagogen van Amsterdam aan Mr. Jurieu. Uyt het Spaens vertaelt* (Brussel 1686), terwijl de bekende Jacobus Koelman in zijn *Sleutel ter opening van de donkerste kapittelen in de Openbaaringe gedaan aan Johannis*, *op het eiland Patmos* (2e dr. Amst. 1688) ook ‘de schriften van Jurieu.... des aangaande, ter toets gebragt en

1) Is *La foy fondée sur le témoignage du Saint Esprit* (1695) een verkorte titel of een ander werk? (*Bull. Egl. Wall.*, VII, 243).

wederleid'-heeft. Jurieu antwoordde op de eerste aanvallen met een *Apologie pour l'Accomplissement des prophéties* (Rott. 1687), maar nauwelijks was deze verschenen, of Gousset - waar, schijnlijk de Dordtsche predikant - gaf zijn *Examen des endroits de l'Accomplissement etc.*

(1687) uit, waaraan ook een *Examen de l'Apologie* was toegevoegd. Vaardig als altijd, gaf Jurieu nog in hetzelfde jaar daartegen in 't licht: *Suite de l'Accomplissement* (Rott. 1687; in het Eng. vert., Lond. 1688) en *Suite et amplification des preuves historiques qui font voir que le papisme est l'antichristianisme* (1687). De Gereformeerde Noord-Hollandsche synode had reeds gemeend, in Jurieu's geschriften onrechtzinnige denkbeelden te ontdekken, vestigde daarop de aandacht der Waalsche synode, in 1686 te Balk gehouden, maar in 1687 verklaarde die van Middelburg, dat, al had Jurieu zich ook in sommige opzichten onvoorzichtig of berispelijk uitgedrukt, toch zijn werk niets bevatte ‘qui choquât directement ni indirectement les vérités essentielles de la foy’.

Wel bestreed J.B. Bossuet eenige jaren later Jurieu's meening in *l'Apocalypse avec une explication* (Paris 1690), maar verder scheen alles zonder strijd te zullen afloopen, toen in 1690 uitkwam: *Avis important aux Réfugiez sur leur prochain retour en France*, *donné pour estrennes à l'un d'eux en 1690 par Mons. C.L.A.A.P.D.P.* (Amst. 1690; een uitgave, in Frankrijk verschenen, met allerlei wijzigingen in den tekst, zag in 1692 het licht). Hierin werden Jurieu's voorspellingen bespot en werd den réfugiés geraden, hun terugkomst in Frankrijk mogelijk te maken door onderwerping aan den Koning; de onverdraagzaamheid der Protestanten was immers niet minder groot dan die der Roomschen! Bovendien bevatte het boek een pleitrede voor het koningschap tegenover de theorie der volkssouvereiniteit. Jurieu meende, dat Bayle de schrijver was, omdat de inhoud van het werk op verschillende punten met diens denkbeelden overeenkwam; Bayle heeft echter steeds zijn auteurschap ontkend en over 't algemeen houdt men het thans ervoor, dat hij in dit opzicht waarheid heeft gesproken, hoewel hij op verscheidene plaatsen de redactie schijnt gewijzigd te hebben. Jurieu heeft nog een jaar gewacht, vóór hij Bayle over zijn *Avis* aanviel, maar gaf toen een *Examen d'un libelle contre la religion*, *contre l'État et contre la révolution d'Angleterre*, *intitulé*: *Avis etc.* (la Haye 1691), waarin hij in bedekte termen tegen Bayle als een gevaarlijk persoon waarschuwde. Bovendien maakte deze in die dagen propaganda voor een hersenschimmig plan van een algemeenen vrede in Europa, waarin Jurieu een reusachtige samenzwering zag, van Lodewijk XIV uitgaande, om de heerschappij in ons werelddeel te verkrijgen en het Protestantisme te vernietigen. In een *Avis important au public*, vóór het *Examen* geplaatst, sprak hij zijn vermoeden uit. Bayle wendde zich nu tot de magistraat en publiceerde tegelijk *La cabale chimérique*, *ou refutation de l'histoire fabuleuse qu'on vient de publier etc.*, waarin hij Jurieu zeer onzacht onderhanden nam. Op zijn beurt richtte deze zich nu ook tot de magistraat met het verzoek, dat libel te verbieden en den schrijver te straffen, waarop de stadsregeering den beiden kampioenen kortweg gelastte, niets meer zonder goedkeuring van den pensionaris te publiceeren. Jurieu stoorde zich niet aan dit bevel en gaf *Nouvelles convictions contre l'auteur de l'Avis* (1692) en nog een *Dernière conviction*, terwijl zijn aanhangers hem met allerlei schotschriften ondersteunden; Bayle beantwoordde hen allen in een *Lettre sur les petits livrets publiés contre la Cabale chimérique*, waarbij hij door Basnage en Huet gesteund werd.

Maar Jurieu liet het hierbij niet! Thans nam hij twee geschriften van Bayle onderhanden, nl. *Pensées diverses sur les comètes* en *Critique générale de l'histoire du Calvinisme*; hij schreef hierover een *Courte revue des maximes de morale et des principes de religion de l'auteur des Pensées.... et de la Critique. Pour servir de Factum aux juges ecclésiastiques s'ils en veulent connaître*, waarop Bayle een

tegenaanval richtte in zijn *Déclaration touchant la Courte Revue etc.* Intusschen werd de Waalsche synode ook in deze twisten gemengd, waarbij Jurieu behalve zijn beide, reeds bij de twisten met Basnage en Saurin vermelde

Apologies, in 't licht gaf een *Factum selon les formes ou disposition des preuves contre l'auteur de l'Avis aux Réfugiez*, *selon les règles du barreau* (1692). Daar de Waalsche synode alle mogelijke moeite deed, een verzoening tot stand te brengen en Jurieu daartoe niet gezind was, dreef hij door, dat zij zich tot de Hollandsche Gereformeerde synode van Zuid-Holland wendde met de vraag, of deze een onderzoek wilde instellen naar de gevoelens in Bayle's *Pensées sur les comètes* neergelegd, en of een hoogleeraar, die zulke gevoelens aanhing, wel gehandhaafd kon blijven. De Zuid-Hollandsche synode heeft zich jaren lang zonder bepaald resultaat met deze zaak bezig gehouden, maar de Rotterdamsche magistraat, evenzeer erin gemengd, besloot reeds bij resolutie van 30 October 1693, Bayle als hoogleeraar te ontslaan. Jurieu verzocht den 19en December d.a.v. het Rotterdamsch consistorie, over Bayle den kerkelijken ban uit te spreken en hem het Avondmaal te ontzeggen, waarop een commissie van onderzoek benoemd werd, die ten slotte tot geen resultaat is gekomen. Bayle schreef ondertusschen nog: *Nouvelle hérésie dans la morale*, *touchant la haine du prochain prêchée par M. Jurieu etc.* (1694), dat onbeantwoord schijnt gebleven te zijn. Jaren later heeft Jurieu zijn ouden tegenstander nog eens aangevallen in *Le philosophe de Rotterdam accusé*, *atteint et convaincu* (Amst. 1706), waarbij hij Bayle van atheïsme beschuldigde, maar deze, die in hetzelfde jaar overleed, liet dit geschrift onbeantwoord.

Zeker heeft de haat, waarmee Jurieu zijn vroegeren vriend vervolgde, zijn naam geen goed gedaan en is dit de reden geweest, dat de meeste levensbeschrijvers zijn karakter zoo ongunstig hebben geteekend. Voltaire meende hem zelfs door het volgend vers te moeten hekelen:

> Par le fougueux Jurieu Bayle persécuté
> Sera des bons esprits à jamais respecté,
> Et le nom de Jurieu, son rival fanatique,
> N'est aujourd'hui connu que par l'horreur publique.

Inderdaad schuilt er waarheid in dit afbrekend oordeel, maar toch is het eenzijdig en daarom onjuist te noemen. Jurieu is meer geweest dan enkel een twistziek theoloog, een fanaticus, die door zijn daden voorgoed aller achting verbeurd heeft, maar een onpartijdig oordeel over zijn karakter te geven, is niet gemakkelijk, vooral omdat zijn slechte eigenschappen zoo sterk op den voorgrond treden. Zonder twijfel was hij hoogmoedig, hartstochtelijk en tot twist geneigd. Hij kon niet velen, dat iemand een meening bleef verkondigen, die afweek van de zijne; dan werd hij heftig, persoonlijk, deed aanvallen en beantwoordde die van zijn tegenstanders met zoo groote vaardigheid, dat hij, zooals men eens gezegd heeft, minder tijd noodig had om zijn boeken te schrijven, dan de Gereformeerden om die te lezen. Doch zulk een snelschrijverij verhinderde hem meermalen, de noodige zorg aan zijn argumenten te besteden of de meening zijner tegenstanders rustig te overwegen, zoodat zijn bewijsvoering niet altijd juist was. Maar hem laster, bedrog en fanatisme te verwijten, is vooral met het oog op den tijd waarin hij leefde, en het godsdienstig beginsel dat hij aangevallen voelde en wilde verdedigen, een oordeel, dat niet rechtvaardig kan genoemd worden. Zijn hartstochtelijk strijden voor het Calvinistisch Protestantisme bracht hem tot woorden en daden, die wij thans te eenzijdig en te fel zouden vinden, maar daarom mogen wij Jurieu, die tegenover den toleranten, meer 18e eeuwschen Bayle de wegstervende 17e eeuw vertegenwoordigt, nog niet met Busken Huet een

‘somtijds kleingeestig ketterjager’ noemen. Men heeft hem verweten, dat hij in 1700 met alle macht de invoering der nieuwe psalmberijming van Valentin Conrad tegenhield en d'Outrein achtte zich geroepen, hem in

de voorrede van zijn *Alphabet der Godsaligheit* (1701) daarover terecht te wijzen, maar er waren in deze berijming veranderingen aangebracht, die voor Sociniaansch werden gehouden, waardoor Jurieu's tegenstand zeer verklaarbaar is. Dat hij bij zijn komst hier te lande zoo duidelijk bemerkte, hoe hoog men hem stelde en nog lang de gevierde prediker was, heeft den van nature reeds hoogmoedigen man tot de domineerende persoonlijkheid gemaakt, waarvan de handelingen der Waalsche synode uit die dagen een merkwaardig getuigenis afleggen. Bepaalt zij, dat geen geschriften zonder kerkelijke goedkeuring mogen worden uitgegeven, Jurieu denkt er niet aan, zich hieraan te onderwerpen; wordt hem daarover een opmerking gemaakt, dan verklaart hij uit de hoogte, dat zijn waardigheid als hoogleeraar hem van die verplichting ontslaat. En als de handhaving der rechtzinnige leer in 't spel is, beheerscht hij de geheele synode en drijft zijn wil door, omdat hij deze zaak van 't hoogste belang acht. Telkens leest men in de handelingen over een beschuldiging van heterodoxie, door Jurieu ingebracht; steeds doet de synode pogingen, om verzoenend op te treden, maar zij stuiten af op de onverzettelijkheid van den aanklager, die geen moeite ontziet, om den afvallige te vervolgen en te straffen.

Zelfs zijn tegenstanders erkennen zijn geleerdheid en dat hij een schrijver is met ‘un style animé, une imagination vive, brillante, féconde, une grande facilité à écrire’. Van dit alles getuigt ook zeker zijn *Histoire critique des dogmes et des cultes bons et mauvais qui ont été dans l'Église depuis Adam jusqu' à Jésus Christ*, *où l'on trouve l'origine de toutes les idolâtries de l'ancien paganisme expliquées par rapport à celles des Juifs* (Amst. 1704), dat de vrucht van jaren arbeid was en van uitgebreide kennis omtrent het behandelde onderwerp spreekt. De stelling, hier verdedigd, dat in de Bijbelsche geschiedenis de oorsprong van allen afgodsdienst zou zijn terug te vinden, is zeker gewaagd te noemen. De Deventer geleerde Cuper zond hem brieven, waarin hij het werk prees, maar ook bedenkingen opperde en Jurieu gaf bij den 2en druk (Amst. 1705) deze brieven in 't licht in een *Supplément ou Dissertation par lettres de M. Cuper sur quelques passages du livre de M. Jurieu.* Van dezen druk verscheen een Engelsche vertaling in 2 dln. te Londen in 1705. Hoe hij verder velen door zijn gedachten en woorden wist te boeien en te stichten, bewijst wel zijn *Traité de la dévotion* (Rouen 1674), waarvan tot 1726 niet minder dan 22 herdrukken verschenen, telkens vermeerderd; de Rotterdamsche uitgave van 1682 bevatte ook twee *Sermons sur la persévérance*, sedert mede herdrukt. Door aartsbisschop Fleetwood werd het *Traité* in het Engelsch vertaald (Lond. 1692).

Merkwaardig is het, dat een man als Jurieu, bekend als twistziek en steeds meer overhellend tot streng Calvinisme, verscheidene malen een vereeniging van kerken bepleit heeft. Kort na zijn vestiging te Rotterdam zocht hij een vereeniging van Gereformeerden en Remonstranten tot stand te brengen, waarover hij zelfs met Willem III overleg pleegde, en daarna verschenen de aan Jurieu toegeschreven *Lettres de quelques Protestans pacifiques à l'assemblée du clergé*, in het Hollandsch vertaald als: *Brief van eenige vredelievende protestanten.... aan de vergaderinge van de geestelijkheyt van Vranckrijk*, *die in Mei 1685 tot St.-Germain sal gehouden werden*, *ter materie van de vereeniging der religien* ('s-Grav. 1685). Heeft dit blijkbaar de idealistische bedoeling, Roomschen en Protestanten tot elkaar te brengen, na de herroeping van het Edict van Nantes (1685) zoekt hij een andere eenheid in zijn *Jugement sur les méthodes rigides et relâchées d'expliquer la providence et la grace. Pour trouver un moyen de réconciliation entre les Protestans qui suivent la Confession*

d'Augsbourg et les Réformez (Rott. 1686), waarin hij echter zijn afkeer van het Socinianisme niet kan verhelen. Een paar jaar later volgde nog *De pace inter Protestantes ineunda consultatio* (Ultraj. 1688),

maar de Lutherschen toonden zich weinig geneigd, op zulk een vereeniging in te gaan, gelijk vooral tot uiting kwam in Puffendorf's *Jus feriale divinum* (Lubeck 1695). Mogelijk heeft Jurieu deze laatste vereeniging gewenscht, om sterker te staan tegenover de Roomsche kerk; daarop wijst ook een boekje van zijn hand, alleen in Engelsche vertaling bekend, dat tot titel voert: *Seasonable advice to all Protestants for uniting and defending themselves against papish tyranny* (Lond. 1689).

Behalve al de reeds genoemde werken heeft Jurieu nog het volgende in 't licht gegeven: *Examen du livre de la réunion du christianisme* (1671). - *Sermon sur Matth. 4:19* (Bionne 1671). - *Sermon sur 1 Tim. 3:16* (Bionne 1671). - *Examen de l'eucharistie de l'Église romaine* (Rott. 1682; 2e dr. 1683; herdr. in: *Recueil de divers traités touchant l'eucharistie*, Rott. 1713). - *Abrégé de l'histoire du concile de Trente*, 2 dln. (Gen. 1682; 2e dr. Amst. 1683; ook in het Eng. vertaald, Lond. 1684). - *Réflexions sur deux écrits publiés sous le nom du feu roi Charles II d'Angleterre* (1685; 2e dr. Lond. 1686). - *Apologie d'un tour nouveau pour les quatre dialogues des abbés Dangeau et de Choisy* (Cologne 1685). - *Ouverture de l'Epître aux Romains* (Amst. 1685). Dit boek wekte in de Waalsche kerken groote ergernis en werd bestreden in een in 't Fransch en Hollandsch uitgegeven *Verantwoording voor de H. Schriftuur en de H. schrijvers des N. Testaments*, *waar in beknoptelijk de lasteringen worden afgeweerd met welke de heer Jurieu de Apostelen bezwaart*, *en inzonderheid den H. Paulus*, *in de voorreden van zijn boek*, *genaamd Opening des briefs aan de Romeinen. Waar bij gevoegd zijn de artikulen van drie synoden*, *in welke dit boek tegengesproken en veroordeelt is*, *niet alleen ter oorzake van deszelfs bijzondere gevoelens*, *maar ook van die harde en oneerbiedige spreekwijzen*, *die 'er in gevonden worden* (1698). Om zich te verdedigen schreef Jurieu daartegen: *Éclaircissemens sur les scandales injustement pris d'un livre intitulé*: *L'ouverture etc.* (Lond. 1687). - *Factum pour demander justice aux puissances contre le nommé Noël Aubert*, *dit de Versé etc.* (1687). - *L'anéantissement de l'homme pécheur devant le trône de la justice de Dieu. Sermon sur Ps. 130* (la Haye 1687). - *Traîté de la nature et de la grâce contre les nouvelles hypothèses de M.P.* (Utr. 1688). - *Présages de la décadence des empires où sont mêlées plusieurs observations curieuses touchant la religion et les affaires du temps* (Middelb. 1688). - *Les devoirs et les avantages du véritable chrétien* (la Haye 1689). - *Lettre aux bourgmestres de Soleure* (1690). - *L'excellence de la grâce sur la vie* (Rott. 1691). - *Apologie de l'amour divin* (Amst. 1698). - *Relation de tout ce qui s'est fait dans les affaires de la religion réformée et pour ses intérêts* (Rott. 1698). - *Traité historique contenant le jugement d'un protestant sur la théologie mystique*, *sur le quiétisme et sur les démêlés de l'évêque de Meaux avec l'archevêque de Cambrai* (1699; 2e verm. dr. 1700). - *La pratique de la dévotion ou traité de l'amour divin*, 2 dln. (Rott. 1700; 2e dr. Amst. 1701; ook in het Duitsch vertaald, Leipz. 1710). - *Sermons* (Gen. 1720); deze worden door Hartog zeer geprezen, maar Haag veroordeelt erin de ‘traits indignes d'un orateur de la chaire’. - *Moyens honnêtes et sûrs pour la conversion de tous les hérétiques* (Cologne s.d.). - *Pensées sur la mort. - Pensées chrétiennes. - Sermon sur Rom. 8:18*, waarvan de tweede druk uitkwam als *La balance du sanctuaire*, *où sont pesées les afflictions présentes de l'Église avec les avantages qui luy en reviennent* (la Haye 1686). - Slechts bekend in Engelsche vertaling zijn: *Letter to a French Gentleman*; *with the dragon turned apostel* (1686) en *Reflections upon the miracle which happened in*

the person of Isabel Vincent, *shepherdess of Dauphiné* (Lond. 1689), terwijl een *Commentaire sur l'Épître aux Galates* onuitgegeven bleef.

Van Jurieu zijn verschillende portretten bekend: één als borstbeeld met kalot op, van voren en rechts, in ambtskleed, zw. kunst, met adres van Schoonebeek; een ander: iets

grooter en links, met twee regels onderschrift, zw. kunst, door J. Gole; een derde: op ouderen leeftijd, borstbeeld rechts, met lang, wit haar, zw. druk. Dit staat ook in Serrurier's *Bayle en Hollande*, tegenover blz. 104.

L i t t e r a t u u r : V.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, i.v. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, I, 1232. - Jöcher, *Gelehrten-Lexicon*, II, 2028, 2029. - Glasius, *Godg. Ned.*, II, 213. - Schröckh, *Abbildungen und Lebensbeschr. berühmter Gelehrten*, I, 233. - Bayle, *Dict. hist. et crit.* Reg. - Knappert, *Gesch. N.H.K.*, II, 74, 75, 79. - IJpey en Dermout, *Gesch. N.H.K.*, III, aant., blz. 160. - IJpey, *Chr. Kerk 18e e.*, II, 2e st., 300. - Reitsma, *Herv. en Herv. k.*, 579, 669, 670. - Poujol, *Hist. et Infl. des Egl. Wall. dans les Pays-Bas*, Reg. - Haag, *La France Protestante*, VI, 104-113. - C. v. Oordt, *P. Jurieu, historien, apologiste de la Réformation* (Gen. 1879). - Serrurier, *P. Bayle en Hollande*, Reg. - Sepp, *Staatstoezicht*, 95-98, 100. - Id., *Godg. Ond.*, II, 135-141, 318. - Krull, *J. Koelman*, 349. - Keizer, *Turrettini*, 113, 213-215, 217. - Hartog, *Predikk.*, 182. - Knuttel, *Verb. boeken*, no. 130. - Kühler, *Socinian.*, 223. - Ter Haar, *Historiographie der Kerkg.*, I, 208. - Huet, *Litt. Fant.*, 4e Reeks, X, 140. - J. Bonnet, *Les lettres pastorales de P. Jurieu*, in: *Bull. de la Soc. de l'hist. du Prot. Franç.*, 1885, 104. - *Bull. Egl. Wall.*, I, 100; III, 111; IV, 126, 139-202, 295, 296; VII, 237-270. - Knuttel, *Acta*, VI, 159-161, 217, 262, 301, 339 en Reg. i.v. Jurieu. - V. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.*, II, 43, 118, 533. - *Arch. K.G.*, VI, 247; XIV, 26. - *Ned. Arch. K.G.*, N.S., VII, 303-324; XI, 169, 170. - Petit, *Cat. Pamfl.*, II, n^{is}. 4791, 4820. - *Cat. Burgersd. en Niermans*, blz. 782 en n^{is}. 1953, 11505, 19587. - Janssen, *Cat. Oud-Syn. Arch.*, blz. 64. - Muller, *Cat. v. Portr.*, no. 2826. - V. Someren, *Cat. v Portr.*, I, 240; II, no. 2845. - Abkoude, *Naamr.*, 183. - *Boekz.*, 1696*b*, 186; 1698*a*, 184.

[Theodoor Jutting]

JUTTING (Theodoor) werd op 30 November 1812 te Hoorn geboren, waar zijn vader Luthersch predikant was. Zijn grootvader, Wilhelm Gottlieb Jutting, Oostfries van geboorte, diende de Luthersche gemeenten Pekela (1761-1767), Leeuwarden (1767-1773) en Paramaribo van 1744 tot zijn overlijden in December 1775. Zijn vader Theodorus Jutting was als predikant werkzaam te Doesburg (1799-1804), de Rijp (1804-1805) en Hoorn van 1805 tot zijn emeritaat in 1831, alwaar hij in 1836 overleed. Theodoor studeerde te Amsterdam en werd in 1836 proponent bij de Ev. Luthersche kerk. Bij K.B. van 3 Januari 1839 tot predikant te Batavia benoemd, had den 10en Maart d.a.v. te 's-Gravenhage zijn inzegening plaats, waarna hij in September van dat jaar te Batavia intrede deed. In 1849 ging hij met verlof naar Nederland, werd eervol ontslagen en gepensioneerd; daarna deed hij nog tijdelijk dienst in Nederlandsche gemeenten en overleed den 13en Augustus 1862 te 's-Gravenhage. Hij was gehuwd met B.E. van Gosh, die hem overleefde.

Van Jutting's hand verscheen een *Geschiedenis der Evang.-Luthersche gemeente te Batavia*, opgenomen in: Domela Nieuwenhuis en Schultz Jacobi, *Bijdr. t.d. Gesch. d. Ev. Luth. kerk*, VI, 83-120.

L i t t e r a t u u r : J. Loosjes, *Naaml. Luth. Pred.*, 137, 138. - Van Troostenburg de Bruyn, *Biogr. Wdb. O.I. Pred.*, 226. - *Alb. Ath. Amst.*, 210.

[Abraham Wilhelm Theodorus Juynboll]

JUYNBOLL (Abraham Wilhelm Theodorus), zoon van den volgende en van W.E. Verkouteren, is den 3en September 1833 te Franeker geboren, waar zijn vader toen hoogleeraar was. Op 6 Mei 1853 te Leiden als theoloog ingeschreven, legde hij zich in 't bijzonder toe op de studie der Oostersche talen en publiceerde in 1861 een deel van Jaqubi's *Kitab al-*

boldan als: *Specimen... exhibens Kitabo'l-Boldan* (Lugd. B. 1861). Twee jaar later (27 November 1863) promoveerde hij tot doctor in de theologie op een proefschrift: *Juda en de Assyrische macht gedurende de jaren 741-711* (Leid. 1863), ontving in 1865 een aanstelling tot docent aan de Indische instelling te Delft, waar hij eerst Javaansch onderwees en na den dood van S. Keyzer het Mohammedaansch recht. Den 6en Juli 1872 ontving hij den titel van hoogleeraar en overleed te Delft op 4 Februari 1887. Hij was den 19en Mei 1865 gehuwd met W.M.C. Schadee.

Juynboll heeft behalve het bovengenoemde nog een uitgave in 't licht gezonden van het Mohammedaansch rechtsboek *At-Tanbih auctore Abu Ishak As-Shirazi* (Leid. 1879) en artikels over Mohammedaansch recht en Indische taalkunde geschreven in de *Indische Gids*, *Bijdragen tot de Taal-*, *Land- en Volkenkunde van Ned. Indië*, het *Tijdschrift voor Ned. Indië* en bovendien over Hebreeuwsche letterkunde in de *Godg. Bijdragen.*

L i t t e r a t u u r : Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, I, 1237. - *Ned. Spectator*, 1887, 79. - *Alb. Stud. L.B.*, 1361. - *Cat. Burgersd. en Nierm.*, no. 7984.

[Theodoor Willem Jan Juynboll]

JUYNBOLL (Theodoor Willem Jan), zoon van Mr. Gualtherus Johannes Juynboll en Catharina Johanna Pla, werd op 6 April 1802 te Rotterdam geboren en liet zich den 20en Augustus 1821 als student in de theologie en de letteren aan de Leidsche academie inschrijven, waar hij o.a. de leiding genoot van V.d. Palm en Hamaker. Vooral van den laatste was hij ‘een verdienstelijk leerling’, die den leermeester na diens overlijden gehuldigd heeft in een *Oratio de H.A. Hamakero*, *studio litterarum orientalium in patria nostra vindice praeclaro*, opgenomen in *Annales Acad. Gron. 1835/36* (Gron. 1837). Reeds als student maakte Juynboll zich bekend door een *Commentatio de causis*, *quare regnum Judae diutius perstiterit quam regnum Israël* (Lov. 1824) en hij bekroonde zijn studiën door in 1828 tot doctor in de theologie te promoveeren op een *Disputatio de Amoso ejusque scriptis ac veteribus eorum interpretibus*, *pars prima* (Lugd. B. 1828). Bovendien had hij zich op het Arabisch toegelegd, dat hij op nachtelijke repetities, die eerst om twee of drie uur eindigden, samen met een vriend geleerd had. In Augustus 1828 door het Provinciaal kerkbestuur van Zuid-Holland tot den predikdienst toegelaten, ontving hij reeds den 25en van die maand een beroep naar Voorhout en diende deze gemeente van 16 November 1828 tot 12 Juni 1831, toen hij afscheid nam, daar hij in Maart 1831 tot hoogleeraar in de Oostersche talen te Franeker benoemd was. Hij aanvaardde dit ambt met een *Oratio de hodierna studii linguarum orientalium conditione* (Fran. 1832). Toen de academie te Franeker zou opgeheven worden, ontving Juynboll een benoeming tot hoogleeraar te Groningen en was aldaar van 1841 tot 1845 werkzaam; daarna werd hij te Leiden aangesteld als opvolger van Weyers, die op 1 April 1844 overleden was en over wien hij een *Oratio de H.E. Weyers*, *dd. 17 April 1844 ad discipulos habita* (Gron. 1844) gehouden had. De inaugureele rede te Leiden, die ook het licht zag, was getiteld: *Oratio de praecipuis progressibus*, *quos literae Semiticae hoc ipso decennio fecerunt* (Lugd. B. 1845), terwijl hij als rector magnificus in 1854 een rede hield, die uitgegeven werd als *Oratio de codicum orientalium*, *qui in academia Lugduno-Batava servantur*, *bibliotheca* (Lugd. B. 1854). Tevens was hij interpres legati Warneriani, waarbij Dozy van 1846 tot 1850 zijn adjutor was, en later De Jong

en De Goeje. Den 16en September 1861 is Juynboll te Leiden overleden. Hij was op 5 Mei 1829 gehuwd met Wilhelmina Eva Verkouteren, in 1802 geboren en den 12en Januari 1871 overleden; behalve hun zoon A.W.Th. Juynboll (zie *boven*), hadden zij nog een zoon Anthonie Jacob, geboren 1840, die in het *Alb. Acad. Rh.-Traj.* als theol. student staat ingeschreven (kol. 426).

Over de geschiedenis en letterkunde der Samaritanen publiceerde Juynboll: *Commentarii in historiam gentis Samaritanae* (Lugd. B. 1846) en den Arabischen tekst van een Samaritaansche kroniek: *Chronicon samaritanum arabice conscriptum cui titulus est Liber Josuae* (Lugd. B. 1848). Van zijn kennis van het Arabisch getuigden, naast laatstgenoemd geschrift, ook nog de volgende uitgaven: Studie over een Arabische vertaling van de Pentateuch in dl. II (blz. 113 vv.) der *Orientalia*, *edd. Juynboll*, *Roorda*, *Weyers*, 2 dln. (Amst. 1840, 1846) en onvoltooide uitgaven van twee Arabische teksten. De eerste is Jaqut's verkort geographisch woordenboek: *Maracid alittila*, 4 dln. (Leid. 1850-1864), waarvan één deel Arabische tekst is, door Juynboll in samenwerking met J.J.B. Gaal bewerkt en drie deelen inleiding en noten, waarvan twee na zijn dood verschenen. De tweede is *Abu'l Mahasin ibn Tagri Bardii Annales*, 2 dln. (Leid. 1852, 1861), bewerkt met B.F. Matthes. Bovendien gaf hij nog: *Letterkundige bijdragen*, 3 st. (Leyd. 1838-1840), bevattende: *Opmerkingen tot toelichting van eenige punten der Hebreeuwsche Letterkunde en der Grieksche*, *Romeinsche*, *Carthaagsche en Numidische Oudheid enz.*; *Beschrijving van een Arabischen codex der Franeker bibliotheek*, *bevattende de vier Evangeliën* en een. *Proeve tot opheldering van den toestand van Midden-Azië in vroegere eeuwen enz.*

Van Juynboll bestaat een portret, te halver lijve, links, zittend, in toga, een boek in de rechterhand, lithographie met facs. door J.P. Berghaus in 1841 vervaardigd, en één op ouderen leeftijd met facs., door D.J. Sluyter, voorkomend in den *Leidschen Stud. Alm.* van 1854.

L i t t e r a t u u r : Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, I, 1238. - H.J. Koenen, *Ter nagedachtenis van J.*, in *Jaarb. Kon. Acad.*, 1861, 129 vv. - Kuenen, *Nekrologie van J.*, in *Alg. Konst- en Letterb.*, 1861, 321 vv. - M.J. de Goeje, *Nekrologie van J.*, in *Ned. Spectator*, 1861, 326. - Bouman, *Godgel.*, 293. - *Academia Groningana*, *1614-1914*, 100, 115. - *Cat. Doopsgez. Bibl.*, I, 286. - *Cat. Letterk.*, I, 95, 979, 980, 985, 997; II, 24, 25, 889. - V. Someren, *Cat. v. Portr.*, I, 147; II, no. 2846. - *Alb. Stud. L.B.*, 1256.

K

[Daniel Matthys Kaakebeen]

KAAKEBEEN (Daniel Matthys) werd geboren te Haarlem den 11en Maart 1788 uit het huwelijk van Christiaan Kaakebeen en Helena Paulina Ellinckhuysen. Hij doorliep de Latijnsche scholen in zijn vaderstad en werd den 27en Jan. 1804 ingeschreven als student te Utrecht, waar o.a. v. Heusde, v. Oordt en H. Royaards zijn leermeesters waren. Den 6en Juni 1809 praeparatoir geëxamineerd door de Classis Utrecht en een week later peremptoir door de Classis' Amersfoort, werd hij den 6en Aug. d.a.v. bevestigd te Zeist door Ds. J. Paré, pred. te Scherpenzeel (m. 2 Cor. IV:1; intr. m. 1 Thess. III:8). Na in Mei 1815 voor een beroep naar Rijswijk bedankt te hebben, preekte hij den 26en Nov. 1815 afscheid te Zeist (m. 1 Joh. I:3-7) om te vertrekken naar 's-Hertogenbosch, waar zijn bevestiging den 3en Dec. plaats had door Ds. P. Haack Forsborgh, pred. ald., die bij dezelfde gelegenheid tevens afscheid preekte wegens verkregen emeritaat (m. Hand. XX:26-28 intr. m. Mc. XVI:15b). In het begin van Nov. 1816 bedankte Kaakebeen voor een beroep naar Haarlem, maar ruim een jaar later gaf hij aan Middelburgs roepstem gehoor; den 5en Apr. 1818 werd hij ald. bevestigd door Ds. J.H. Gillissen, pred. ter plaatse (m. Hand. 4:20; intr. m. 1 Cor. III:9). Zijn laatste gemeente was Amsterdam, waar hij den 13en Sept. 1820 intrede deed (m. Mc. XVI:16), na den 10en bevestigd te zijn door Ds. D.H. Wildschut, pred. ald. (m. Mc. XVI:15; afsch. te Middelburg 27 Aug. m. Ef. III:14-21). Den 24en Febr. 1834 werd hij, pas op den preekstoel gekomen, door een hevige bloedspuwing overvallen, die het begin was van een langdurige ongesteldheid, waaraan hij den 30en Nov. 1835 op de buitenplaats ‘Amerika’ boven Weesp overleed.

Hij was iemand van ootmoedige godsvrucht, een ijverig predikant, een voorbeeld van lijdzaamheid. Door voorkomende vriendelijkheid trok hij aan. Ook aan heldere kennis ontbrak het hem niet. Zijn geschriften zijn echter meer praktikaal dan geleerd. Zijn prediking was ernstig gemoedelijk, eenvoudig welsprekend en duidelijk. Overal verzamelde hij groote scharen uit allerlei maatschappelijke kringen onder zijn gehoor. Hij beleefde zelf wat hij anderen preekte en dwong door een voorbeeldigen wandel aller achting af. Bijzondere zorg besteedde hij aan het catechetisch onderwijs.

Niet het minst maakte hij zich verdienstelijk door zijn arbeid voor het Ned. Godsdienstig Tractaatgenootschap, waarvan hij ijverig bestuurslid was en waarvoor hij menig tractaat bewerkte. In verband hiermee gaf hij aan den vader van Dr. Abr. Kuyper, J.F. Kuyper, destijds werkzaam op een kantoor te Amsterdam, Engelsche tractaatjes ter overzetting in onze taal, waarvan deze zich op zoo uitnemende wijze kweet, dat Kaakebeen hem aan een studiebeurs hielp. Ook bevestigde hij hem den 10en Aug. 1828 te Hoogmade. Bij zijn afscheid te Middelburg (24 Juni 1849) wijdde Kuyper nog met piëteit een woord van herinnering aan zijn beschermer.

In 1819 werd Kaakebeen benoemd tot lid van het Zeeuwsch Genootschap.

Hij huwde in Aug. 1809 met Frederika Margareta Johanna de Haes, geb. te Gendringen (overl. 1832). Uit dit huwelijk werden zeven kinderen geboren, waarvan twee jong overleden. Een der zoons was **Christiaan Pieter Kaakebeen,** geb. te Zeist 1811, prop. te Utrecht 1835,

pred. te Hoornaar 1836, te De Lier 1839, emer. 1 Juli 1887, overl. 1891. Deze gaf in druk uit: *De driehonderdste verjaardag van den marteldood van Arent Dirkz. Vos*, *Hervormer der gemeente in De Lier* (*30 Mei 1570*). *Met die gemeente herdacht.* 's-Gravenh. 1870. 8° (Univ. Bibl. Utr.).

Een portret van D.M. Kaakebeen, in 1820 geteekend door A.J. van Andel, bevindt zich in *Zelandia Illustrata.* Voorts bestaat van hem een portret a^{o} 1827, ter halver lijve, rechts, zittend bij een tafel, een boek in de linkerhand. Naar T. Andringa, door J.P. Lange. 8°; een silhouette links 8°, en een teekening voor het silhouette. 8°, waarbij eenige levensberichten en vers op zijn overlijden door D(wars). Vgl. Muller, *Cat. v. Portr.* No. 2830-2832. Zie ook hieronder bij zijn *Godsd. Mengelingen.*

Van D.M. Kaakebeen zag het licht:

Chr. Dagboek, *voorafgeg. d. brieven aan Erastus.* Amst. 1828 8°, 3e dr. ald. 1836, 8° (Rem. Bibl. Rott.). - *Leerr. ov. Joh. XVI. 31*, *m.e. voorafspr. aan de Ned. Hervormden te Amst.* Amst. 1834. 8°; 2e dr. ald. 1834. 8°; 4e dr. ald. 1844. 8° (Bibl. Ned. Lett.). - *Feestboekje of bijdr. t.d. Godsd. viering v.d. Goeden Vrijdag*, *Stillen Zaterdag en Paasch-Zondag*, in 3 feestred. Amst. 1835. 8°; 2e dr. ald. 1836. 8° (Rem. Bibl. Rott.) 4e dr. ald. 1862. 8°. - *Lessen der wijsheid*, *getrokken en zamengevoegd uit de Spreuken van Salomon.* Amst. 1835. 8°. - *Nagelaten leerred. ov. grootere en kleinere afdeel. uit het boek Job.* Amst. 1835, '36, 2 dln. 8°. (Het laatste juist op K's sterfdag verschenen). - [Anon.], *Woorden der wijsheid*; *een geschenk voor vrienden v.d. onvergetelijken.* Amst. 1835; ald. 1836; ald. 1837. 8°. - *Godsd. mengelingen.* Met het portret v.d. schr. der brieven aan Erastus: uitgeg. d. en voor rek. v.h. Ned. Godsd. Tractaatgenootsch. Amst. 1837. 8°.

Ook was hij medewerker aan *Het Chr. Maandschrift voor den beschaafden stand*, uitgeg. door den Ring Amsterdam (1822 vv.) en aan den *Bijbelsche Almanak* van het Ned. Godsd. Tract. Genootsch., waarin tal van bijdragen van zijn hand voorkomen. Het Mengelwerk b.v. van 1830 tot 1834 was grootendeels van zijn hand; vooral de daarin voorkomende *Brieven aan Erastus* trokken de aandacht van velen. Vol gezonden, christelijken humor doen zij hier en daar denken aan Matthias Claudius.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^{2}, blz. 1. - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz. 217-219. - Nagtglas, *Levensber.*, blz. 308. - *Chr. Encycl.* (red. F.W. Grosheide e.a.) III, blz. 247. - Prins, *Kerkel. Register*, blz. 14-16. - B.J. Adriani, *Dan. Matth. Kaakebeen sprekende nadat hij gestorven is. Voorber.* voor *N. Titeluitg.* der *Godsd. Mengel.* Amst. 1887. - *Alb. Stud. Rh. Traj.*, k. 198. - *Boekz.* 1835*b*, 803, 804, 810, 814; 1836*a*, 116-121. - *Alg. Konst- en Letterb.* v.h. jr. 1835. D. II, blz. 401, 402. - Hartog, *Gesch. Predikk.*, blz. 298. - *N.Chr. Maandschr. voor den besch. stand*, uitg. d.d. Ringsverg. v. Amst. 10e dl. No. 1, blz. 53-60 (2 gedichten bij zijn overlijden). - v. Doorninck, *Verm. en naaml. Schr.* II, no. 4328.

[Petrus Kaas]

KAAS (Petrus), geboren te Rotterdam den 23en Maart 1742 uit het huwelijk van L. Kaas en Aagje Bergman, bezocht in zijn vaderstad de Latijnsche Scholen, ontving daarna nog voorbereidend academisch onderwijs bij Ds. J. van den Nieburg, pred.

te Ede, en bezocht vervolgens de Utrechtsche hoogeschool (ingeschr. 1762); hier behoorde o.a. G. Bonnet tot zijn leermeesters. Hij verdedigde er den 19en Juni 1762 een *exercitatio philologica* over Houbigants *Prolegomena* (zie onder). Den 4en Sept. 1764 praeparatoir geëxamineerd door de Classis Schieland, en den 24en Apr. 1765 peremptoir door de Classis Amersfoort, werd hij den 26en Mei d.a.v. bevestigd te Eemnes-Binnen door Ds. W. Lootsman, pred. te Zuilen (m. Ps. LXXII:17; intr. m. Jes. XXXVIII:20). In 1767 bedankte hij voor een beroep naar Kloetinge, maar in het volgende jaar vertrok hij naar Lekkerkerk, waar hij

den 4en Dec. 1768 bevestigd werd door Ds. Th.I. v. Essen, pred. te Groot-Ammers (m. 1 Thess. V:12, 13; intr. m. 1 Sam. XVI:5, 4; afsch. te Lekkerkerk 20 Nov. m. Hand. XVIII:19-21). Zijn derde gemeente was Sluis, waaraan hij zich den 18en Nov. 1770 verbond (afsch. te Lekkerkerk 4 Nov. 1770 m. Hand. XIX:10); zijn vierde was Brouwershaven, waar hij den 14en Aug. 1774 bevestigd werd door zijn oom D. Kaas, pred. te Goes[1)] (m Ps. XC:16, 17 intr. m. Hand. X:29). Het laatst en het langst diende hij de gemeente te Rotterdam; hier had den 15en Juli 1787 zijn bevestiging plaats door Ds. A. Voorduin (m. Dan. XII:3 [n2)]; intr. m. Genes. XXXI:3; afsch. te Brouwershaven 17 Juni m. 2 Cor. II:12, 13). Gedurende zijn laatste levensjaren leed hij veel door lichaamsongesteldheden, zoodat hij niet in staat was zijn 25 jarigen dienst te Rotterdam openlijk te herdenken en evenmin zijn 50-jarige bediening. Het laatst preekte hij den 31en Oct. 1815. Hij overleed den 20en Febr. 1816.

Hij was een zeer geacht voorganger, die zich meermalen van scherts bediende, maar op wien de laster toch nooit zijn pijlen had durven richten.

Hij was ongehuwd en liet bij zijn overlijden een broeder en een zuster na.

Afbeeldingen worden van hem niet vermeld.

Van hem verscheen in druk zijn voormeld proefschrift, waarvan de volledige titel luidt:

> *Exercitatio philol. in Car. Fr. Houbigant oratorii D.J. Sacerdotis Prolegomena in Scripturam Sacram Caput Secundum*, *quam sub praesidio Sebaldi Ravii S.S. Theol. D. Linguar Orient. et Ant. Hebr. Prof. ordin. defendet. D. XIX Junii.* Tr. ad Rh. MDCCLXII. 4°. (Univ. Bibl. Utr.).

Als student leverde hij een bijdrage in den bundel *Lijkzangen*, door hem met eenige medestudenten uitgegeven onder den titel: *Reverere* '*Dei Ministros*' Utr. 1760. Zie hiervóór D. IV, blz. 469.

L i t t e r a t u u r : *Boekz.* 1816*a*, 353-356. - v. Harderwijk, *Pred. Rotterdam*, blz. 100, 101. - *Alb. Stud. Rh. Traj.*, k. 158.

[Kaeso]

KAESO, schuilnaam van Dr. C.P. Tiele, in het tijdschr. *Europa.* (vgl. v. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.* I, k. 325).

[Johan Gerhard Carel Kalckhoff]

KALCKHOFF (Johan Gerhard Carel), geb. te Duisburg in Aug. 1770, werd proponent te Duisburg. Beroepen te Pannerden en Doornenburg werd hij den 6en

1) *Dirk Kaas*, geb. te Rotterdam 1722, was pred. resp. te Aarlanderveen (1747), Loosduinen (1750), Sluis (1754), Goes (1763), emer. 1802; overl. 1806. Door toedoen van dezen voorganger, wiens herinnering nog lang te Goes is bewaard gebleven, werd het kerkgezang ald. zeer verbeterd en de nieuwe Psalmberijming zonder veel moeite doorgevoerd. Van hem verscheen een *Afgeperst Antwoord op het Bericht van Ysbr. v. Hamelsveld.* Goes. 1779. 8°. Vgl. over deze polemiek tusschen hem en zijn collega te Goes hiervóór D. III, blz. 481, 484. Zie verder over D. Kaas: Nagtglas, *Levensber.*, blz. 508; v. Iperen, *Hist. Ps. gezang.* II, blz. 448.
2) Een gedicht van Jac. van der Hof op zijn bevestiging te Rotterdam vindt men in *Boekz.* 1787*b*, 96, overgenomen door v. Harderwijk t.a.p.

Aug. 1797 ald. bevestigd door Ds. W. Ruttinck, pred. te Ressen (m. Hebr. XIII:1, 2; intr. m. Rom. I:16). Vandaar vertrok hij naar Hoofdplaat, waar den 26en Mei 1799 zijn bevestiging plaats had door J. Marant, pred. te Biervliet (m. Hand. VIII:5; intr. m. Rom. I:16). Vóór zijn beroep naar Hoofdplaat was hij eenigen tijd hulpprediker van Ds. J. Hinlopen te Utrecht. Zijn derde gemeente was Ritthem, waar hij den 30en Maart 1800 bevestigd werd door Ds. J.H. Hanssen, pred. te Vlissingen (m. Mt. XXVIII:18*b*-20; intr. m. Col. III:11*b*. afsch. te Hoofdplaat 23 Mrt. m. 2 Thess. III:16). Na bijna vierjarig verblijf vertrok hij

naar Laren (bij Zutphen), waar zijn bevestiging den 10en Juni 1804 plaats had door Ds. S. ten Bokkel Huinink, pred. te Winterswijk (wiens opengevallen plaats hij te Laren kwam innemen) (m. Hebr. XIII:8; intr. m. Col. III:11*b*-13; afsch. te Ritthem 13 Mei m. Joh. XIII:33*a*). In Mei 1808 ontving hij een beroep naar Zijderveld, waarvoor hij bedankte. Den 11en Aug. 1822 vierde hij gedachtenis van zijn 25 jarige Ev. bediening (m. Hand. XXVI:22), den 14en Juni 1829 van zijn even langdurige bediening te Laren (m. Joh. IX:4), en den 6en Aug. 1837 van zijn 40 jarigen dienst (m. Jac. V:19,20). Den 25en Oct. 1835 leidde hij de laatste godsdienstoefening in de oude Larensche kerk. Van 1841 tot zijn dood had hij een hulpprediker naast zich in Jan Boele, den lateren predikant van Oosterwijtwerd, die met Kalckhoffs dochter Petronella Diederica gehuwd was. Een zenuwberoerte, maakte na korte ongesteldheid een eind aan K.'s leven den 11en Nov. 1843.

Hij huwde te Verwolde (onder Laren) met Margaretha Theodora Elisabeth Coolhaas, (geb. te Amsterdam 6 Mei 1766, overl. te Laren 19 Febr. 1841), zuster van Ds. Gerrit Jan Coolhaas te Amerongen.

De *Boekzaal* bevat van hem de volgende bijdragen:

Jrg. 1822*a*, 41-44: *Iets over 2 Thess. III*:*14.* - Jrg. 1824*a*, 303-304: *Iets over Joh. III*:*16-21.* - Jrg. 1825*b*, 184, 185: *Geneesmiddel tegen moedeloosheid.* - Jrg. 1828*a*, 41-50: *Is Lodensteyn de oorspronkelijke maker v.h. schoone LXIIste Gezang?.* - Jrg. 1828*b*, 663-666: *Wat is waarheid?* - Jrg. 1829*a*, 41-45: *Opmerkelijke vrage v.e. Christen*, *met een proeve van antwoord.* Naar aanleiding van deze *proeve v. antwoord* opperden twee predikanten hun bedenkingen: Ds. R. Damsté in Jrg. 1829*b*, 331-338: *Iets betreffende een oplossing der vraag*: *Moet een geloovig Christen nog steeds om de vergeving v. alle zonden*, *welke hij immer bedreef*, *blijven bidden*, *of die bede slechts bepalen tot zijne tegenwoordige struikelingen en tekortkomingen?* En Ds. H. Gallois in Jrg. 1829*b*, 338-343: *Eenige aanmerkingen op de proeve v. antwoord v.d. Wel Eerw. Z. Gel. Heer J.G.C. Kalckhoff*, *pred. te Laren*, *op eene opmerkelijke vraag v.e. Christen.* Hierop gaf Kalckhoff in jrg. 1829*b*, 648-650 een *Voorloopig antwoord aan de WelEerw. Zgel. Heeren R. Damsté en H. Gallois*, *predd. te Nuis en Vriezenveen*; *betr. de oplossing der vraag eens Christens*: *Moet ik de bede om vergiffenis ook nog tot al mijne vorige zonden betrekkelijk maken*, *of alleen tot mijne tegenwoordige overtredingen bepalen*, *en dus al het overige beschouwen als eene afgedane zaak*? Straks gevolgd door een afzonderlijk uitgegeven geschrift van Kalckhoff: *Verschillende gedachten over de betamende uitgestrektheid of bepaaldheid van 's Christens bede om de vergeving v. zijne zonden.* Zutphen 1830. 8° (vgl. hierover: *Boekz.* 1831*b*, 576-579).

In Jrg. 1837*a.* 217, 218: *Verrassende beslechting in een verschil over den naam eens kinds.*

Voorts is hij de schrijver van een anoniem uitgegeven: *Proeve tegen de verbastering der Nederl. taal*, *door beschaafde Nederlanders*; *benevens eenige bijlagen*, *door eenen Duitschen Beminnaar der Nederl. volkstaal.* Zutphen. 1829. 8°. ((Bibl. N.L.).

Hij beijverde zich voor de verspreiding in Duitschland van een Hoogd, uitgave van Ew. Kist, *Beknopte Beoefeningsleer.* (Vgl. hierover *Boekz.*: 1826*a*, 266-268; *b*, 123, 549-551; 1827*a*, 120; *b*, 414, 415; 1828*a*, 789, 790).

De anon. uitgeg.: *Schetsen*, *No. I. Iets over onze Spelling*; *No. 2. Proeve over onze Fransche taalbastaardy*; Zutphen, 1816. 8°. zijn o.a. in den Cat. N.L. I, k. 151 ten

onrechte aan Kalckhoff toegeschreven, terwijl A.C.W. Staring er de auteur van is (vgl. v. Doorninck, a.w. I, k. 62; II, k. 500).

L i t t e r a t u u r : Hs. Borger. - *Boekz.* 1843*b*, 823, 824, 836. - *Stam- en Wapenb.* II, 173. - Meded, v.d. Heer W.M.C. Regt.

[Petrus Kalden]

KALDEN (Calden, Calde) (Petrus) werd geboren te Wezel als zoon van Lodewijk Kalden, destijds Schepen ald., later resp. Ontvanger van de Staten van Utrecht en Burgemeester aan de Vaart. Predikant geworden, kwam hij in 1695 per 'Nighteveght' op *f* 90. - per maand voor kamer Amsterdam aan de Kaap de Goede Hoop. Hij preekte ald. en bediende viermaal per jaar de Sacramenten te Stellenbosch, waar overigens een ziekentrooster in den dienst voorzag. Hij maakte zich de taal der Hottentotten eigen, omdat hij ernaar verlangde hun het Evangelie te brengen in hun eigen taal; zelfs vroeg hij een of anderhalf jaar verlof aan om zich te mogen 'afsonderen' ten einde het vlot te leeren spreken. Hij bewoonde in het Stellenbosch-district een fraaie, uitgestrekte buitenplaats, 'Zandvliet' genaamd, die hem jaarlijks veel geld opbracht aan koren en schapen; bij zijn vertrek uit Z. Afrika verkocht hij dit buiten voor 20.500 Kaapsche guldens. Het graf van den Mohammedaanschen heilige 'Sjeik Jozef', bekend onder den naam 'Kramat', bevond zich op dit buitengoed.

Hij geraakte aan de Kaap in hoogloopende onaangenaamheden met zijn ambtgenoot Engelbertus Franciscus le Boucq, voormalig Bernardyner monnik, een onrustig en twistziek man, die in 1706 van uit Nederland, waar hij tot het predikambt was bevorderd, derwaarts was gekomen, en vandaar weggezonden zonder traktement in 1707 te Batavia kwam, waar hij nog jaren later eveneens beroering verwekte.

Kalden betrok zijn collega in rechten wegens diens beschuldiging dat hij zijn gemeente verwaarloosde en zich meer bezighield met zijn landgoed dan met zijn ambtstaak. In zijn *Afgeperste verwering* publiceerde hij in 1713 de op dit conflict betrekking hebbende bescheiden en verdedigde hij zich ook tegen de beschuldiging van onzedelijk gedrag. Ook was Kalden betrokken in de geschillen met den Gouverneur Willem Adriaan van der Stel. Dit werd oorzaak dat hem niet alleen met anderen het verblijf in het district der Compagnie ontzegd werd, maar dat hij ook (bij missive van 28 Oct. 1706) door de Heeren XVII naar het vaderland werd teruggeroepen met behoud van rang en gage; hoe gaarne hij als privaat persoon ook in Z. Afrika ware blijven wonen, het werd hem niet toegestaan.

Den 23en Apr. 1708 vertrok hij van de Kaap, voorzien van twee voor hem zeer eervolle testimonia (d^{o}. 21 Mrt. 1706 en 19 Apr. 1707). De Classis Amsterdam oordeelde dat hij zich van elken blaam had gezuiverd. Den Hottentot, die met hem was meegekomen, liet hij den 6en Oct. 1709 te Vianen doopen; 's mans kennis van de Schrift bleek grondig te zijn.

Den 27en Apr. 1710 werd Kalden bevestigd als predikant te Thamen a.d. Amstel. Den 24en Febr. 1717 diende hij een verzoek in om als predikant in dienst der O.I. Compagnie naar Indië te mogen gaan; de Haagsche besoigne moest hierover beschikking geven, behoudens goedkeuring der presidiale Kamer. Men besloot overeenkomstig zijn request. Hij werd beroepen, nam in Mei 1720 afscheid van zijn gemeente en werd den 2en Maart 1721 bevestigd. Op Java was hij eerst een tijdlang buiten vaste bediening. In 1722 werd hij naar Ceylon gezonden en in 1723 te Pointe de-Gale geplaatst. In 1726 werd hij benoemd voor Colombo (Ceylon) als Rector van het Seminarie ald., uit welke betrekking hij in 1737 op zijn verzoek ontslagen werd. In het volgende jaar repatrieerde hij. Plaats en jaar van zijn overlijden zijn onbekend.

Hij was een degelijk theoloog en daarbij een niet onverdienstelijk classicus, die Latijnsche gedichten vervaardigde, welke bij de deuren der kerk te Kaapstad, waar hij den 6en Jan. den eersten dienst leidde, waren aangebracht. Deze gedichten werden vermeld en vertaald door Ds. Fr. Valentijn, die eens acht dagen bij Kalden op diens buiten logeerde.

Van hem zag het licht:

Afgeperste verweering en nodige Verantwoording Tegens twee nu onlangs uytgekomen faamroovende Laster-schriften: Tot zijne billijke verdeding [sic] *opgestelt.* Utr. 1713. 4°. (Knuttel, *Cat. Pamfl.* III, no. 16198).

Ook vervaardigde hij in het Nederlandsch een grafschrift op den Gouverneur van Ceylon Is. Aug. Rumpf, overl. 11 Juni 1723; het is afgedrukt op blz. 38 van *Rouw- en Weeklage ofte een Verklaringe over de woorden Klaagl. 5:16.... op het.... afsterven v. ... I.A. Rumpf* door G. Potken, pred. op Colombo.

Portretten zijn van hem niet bekend.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^2, blz. 2. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* III, k. 659, 660 (art. E.C. Godée Molsbergen). - v. Troostenburg de Bruyn, *Biogr. Wdb. O.I. Pred.*, blz. 227, 228. - Dez., *Herv. Kerk. in N.O.I.* (reg.). - *Geheymschrijver v. Staat en Kerke der Vereen. Nederl.*, *Beginn, v. die v.d. Prov. Utr.*, (Utr. en Amst. 1759), blz. 185. - *Het ontroerd Holland*, *of Kort Verhaal v.d. voornaamste onlusten in de Vereen. Nederl.* Harderw. 1748. I, blz. 192-217. - C.W.Th. v. Boetzelaer v. Dubbeldam, *De Geref. Kerken in Ned. en de Zending in O.I. in de dagen der O.I. Comp.*, blz. 192. - Valentijn, *Oud en Nieuw O.I.* V, 2e st., blz. 15, 31, 47, 49, 136, 140, 158, 159. - C. Spoelstra, *Bouwstoffen voor de Gesch. der Ned. Geref. Kerken in Z.-Afrika.* I, II (reg.). - V. Rheenen-Voet, *Pred. Utrecht*, blz. 53. - Knuttel, *Acta* VI, blz. 488.

[Adam Leonard Kaldenbach]

KALDENBACH (Adam Leonard), behoorende tot een Zutphensche regeeringsfamilie, die na de inneming der stad door Prins Maurits (1591) op den voorgrond kwam, werd geboren uit het huwelijk van Arnoldus Kaldenbach, geboortig van Emmerik, en Maria Margaretha Hagedoorn. Hij werd den 6en Jan. 1767 te Zutphen gedoopt, en bezocht ald. reeds in 1776 de Latijnsche school, onder wier leerlingen hij ook nog in 1782 wordt vermeld. Na in de Letteren gestudeerd te hebben (aan welke hoogeschool is niet gebleken) was hij eerst vier en een half jaar rector te Hattem, daarna negen jaren prorector te Hoorn, vervolgens drie jaren rector aan de Latijnsche school te IJselstein. Den 15en Sept. 1806 volgde zijn benoeming tot rector te Breda, waar hij zich vestigde den 28en Apr. 1807, en den 25en Nov. 1830 overleed. Herhaalde malen deed hij moeite zich zijn salaris ald. à 1000 gulden in baar geld te doen uitbetalen, waarbij hij veel tegenstand ondervond.

Hij beoefende de Latijnsche en Nederlandsche dichtkunst. Reeds op 22 jarigen leeftijd gaf hij een dichtbundel uit, waarvan de waarde zelden het middelmatige overtreft. Ook zijn *Godsdienstige Gezangen* zijn niet anders dan een vrij vloeiende berijming van gemeenplaatsen.

Hij was gehuwd, maar kinderloos.

Van hem bestaat een afbeelding, borstb. links m. groote witte das. In ov. zonder rand. Naar J.A. Kaldenbach door L. Poortman. 12°; het komt voor in een hieronder vermelde uitgave *De peinzende Christen van P. Broes gevolgd.* Vgl. v. Someren, *Cat. v. Portr.* II, no. 2853.

De door hem uitgegeven bundels zijn getiteld:

Celsissimo.... Aravsionis et Nassaviae Principi, *Gvlielmo V. Carmen.* 2 p. en jr. (1788). (Knuttel, *Cat. Pamfl.* VIII, no. 2178*a*). - *Mijne ledige uren.* Dl. I. Zutph. 1789. 8°. - *Het hoogste goed.* Amst. 1791. 8°. - *De vruchten mijner eenzaamheid.* Hoorn. 1794. 8°. - *Godsdienstige Gezangen.* Gron. 1798. 8°. - *Alexis en Alice*, *romance.* Amst. 1801. 8°. - *De peinzende Christen v. P. Broes gevolgd.* Amst. 1801. 2dln. 8° (m. platen). - *Carmina.* Amst. 1806

8°. - *Lierzang den Vorst en het Vaderland toegewijd.* Breda. 1814 - 8°. (Knuttel, *Cat. Pamfl.* VI, no. 23748). - *Oratio de linguae Latinae cognitione*, *omni disciplinarum generi necessaria.* Breda 1815. 8°. Voorts bijdr. in de *Kleine Dichterl. Handschriften* v. P.J. Uylenbroek (III, blz. 246-281) en in diens *Dichtvruchten van* '*Kunst door vriendschap volmaakter*'.

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^2, blz. 2. (onvolledig). - Dez., *Wdb. Ned. Dichters.* II, blz. 301. - Frederiks en v.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, blz. 403, 404. - Hermans, *Bijdr. der gesch.*, *oudh.*, *lett.*, *statist*, *en beeld. kunsten v. N. Brab.* I, blz. 238, 330, 331. - *Alg. Konst- en Letterbode.* 1830. II, blz. 353. -W.J.A. Huberts, *De Geschiedenis der oude Zutfensche Latijnsche school*, blz. 65, 66. - F. Bezemer Sr., *Nieuws uit oude boeken*, blz. 33-37. Mededeel. v.d. H.H.K.O. Meinsma, in leven Archivaris der Librye Walburgskerk te Zutphen, Jhr. Mr. Martens v. Sevenhoven, Rijksarchivaris in Gelderland en J. Mynssen, Archivaris der gem. Breda.

[Hendrik Wouter Kalff]

KALFF (Hendrik Wouter), vijfde der negen kinderen uit het huwelijk van Jan Kalff (behoorende tot een oude Gorinchemsche familie) en Johanna Maria Keurenaer, werd geboren te Amsterdam den 24en Nov. 1834. Hij studeerde aan de universiteit ald., waar in het *Album Stud.* achter zijn naam de jaren 1853 en 1857 vermeld worden, en ook te Leiden, waar hij werd ingeschreven den 7en Apr. 1854 en den 25en Maart 1858. In 1859 tot proponent bij de Remonstrantsche Broederschap bevorderd werd hij den 16en Oct. van dat jaar bevestigd als predikant der gemeente te Boskoop door zijn voorganger ald. Ds. B.G. de Vries van Heyst, pred. te Alkmaar (m. 2 Cor. I:24*a*; intr. m. 1 Thess. III:8). Den 30en Aug. 1863 preekte hij afscheid te Boskoop (m. Hebr. XIII:8), waarop den 13en Sept. zijn bevestiging te Amersfoort volgde. Bijna dertig jaren lang was hij ald. werkzaam. Onder zijn leiding werd er een nieuw kerkgebouw in gebruik genomen. Op rijpen leeftijd nam hij nog een beroep aan naar Alkmaar, waar hij den 4en Sept. 1892 bevestigd werd door Ds. W.M. de Vries, pred. te Amsterdam (afsch. te Amersfoort 28 Aug. m. Hand. VIII:5, 6*a*). Te Alkmaar nam hij een niet lichte taak op zich; de gemeente was er aan kerkbezoek ontwend. Juist terwijl dit zich aan het herstellen was, overleed Kalff plotseling den 7en Nov. 1895; door een beroerte getroffen werd hij 's morgens dood naast zijn bed gevonden.

Door geboorte en opvoeding behoorde hij tot de echte Remonstranten. Beminnelijk in den omgang, gaf hij zich zooals hij was, en was hij, reeds als student, zeer gewaardeerd. Ook in zijn later leven bleek hij iemand van vaste trouw, een smaakvolle geest en een vroom hart.

In 1886 presideerde hij de jaarvergadering der Rem. Broederschap.

Hij huwde te Amersfoort den 7en Mei 1868 met Anna Burger, dochter van Dr. Dings. Burger, oud-rector van het gymnasium ald., en van Antonia Jacoba Ockers Cau. Dit huwelijk bleef kinderloos.

Van H.W. Kalff zag het licht:

Stephanus en Paulus. Drie toespraken. Amersf. 1865. 8°.

L i t t e r a t u u r : *Biogr. Naaml. Rem. Br.* (reg.). - *Uit de Rem. Broedersch.* jrg. VII (1896), blz. 141, 142. - *Alg. Ned. Fam. blad.* Jrg. XI (1894), blz. 124. - *Ned. Patric.* X (1919), blz. 173. - *Alb. Stud. Amst.*, blz. 64. - Id. *L. Bat.*, k. 1364, 1376.

[Isaäk van Kalker]

KALKER (Calcar) (Isaäk van), behoorende tot een bekend Deventersch Doopsgezind geslacht werd geboren ± 1678. Hij nam langen tijd den predikdienst waar te Sappe-

meer bij de gemeente der Nieuwe Zwitsers, die zich aldaar had gevormd uit die van de (Oude) Zwitsers, en zich van deze onderscheidde door het gebruik van de Hollandsche taal, daar het jonger geslacht het Hoogduitsch niet langer verstond. De godsdienstoefeningen, waarin v. Kalker voorging, werden gehouden in een kamer aan het einde van het kleinemeer. Staande achter een afschutting, die een preekstoel voorstelde, preekte hij er vol geestdrift. In 1712 verbond hij zich aan de gemeente der oude Vlamingen te Oost-Zaandam. Hij overleed in Aug. 1756 en werd den 31en Aug. te West-Zaandam begraven[1].

Hij was gehuwd met een dochter van Barend Abramsz. Stroo, wier familie eveneens behoorde tot de Oude Vlamingen.

Portretten zijn van hem niet bekend.

Hij gaf in het licht:

Belijdenis en Lofgezangen, 1737. - *Zedel. en Stichtel. Gezangen*, 1737. - *Israels verdrukking en verlossing uit Aegypte en der Geloovigen gezeegende verlossing door onzen Heiland Jezus Christus*, in Dichtmaat. Als mede *eenige Geestelijke Lofzangen.* Zaandam. 1739. 8° (G.J. Honig, *Catal. der Zaanl. verzam.* '*J. Honig Jrsz. Jr.*', 1e afd. no. 922, 1127). Deze 3 bundels, voorzien van koperdr. platen door Jan Luyken, bijeen geb. in één perkam. bd.; de voorr. v.d. 1en bundel is geteek. Zaandam, den 26 Aug. 1737, en die voor den 3en den 5en July 1739).

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^{2}, blz. 3 (onvolledig). - *Zaanlandsch Jaarboekje*, 1853, blz. 39. - J. Honig Jrsz. Jr., *Hist.*, *Oudheid- en Letterk. Studiën*, blz. 241. - Blaupot ten Cate, *Holl.*, II, blz. 241. - *Naaml. Doopsgez. Schr.*, blz. 54. Mededeel. van Ds. J.G. Frerichs, Doopsgez. leeraar te Zaandam.

[Hendrik van Kalker]

KALKER (Hendrik van), naar alle waarschijnlijkheid behoorende tot hetzelfde geslacht als de hiervóór genoemde, was in den loop der 18e eeuw leeraar bij de Doopsgezinden te Groningen. Daar het notulenboek van de oudsten dier gemeente over den tijd vóór 1809 is zoekgeraakt, waren aldaar geen gegevens over den duur van v. Kalkers bediening te verkrijgen.

Hij schreef een *Voorreden* en een *Bijvoegzel. Zynde een korte redengevinge v.d. dienst*, *die gedaan wordt van Dienaren des Woords*, *die men Oudsten noemt* enz., voor en achter: J. Koomen, *Belijdenisse des Geloofs onder de Doopsgez. Christenen.* Gron. 1744. 8°. Deze *Belijdenisse* van Koomen was opgesteld ten dienste van de Zwitsers, die vroeger geen uitstaande belijdenis bezaten en ook weinig werk maakten van het godsdienstig onderwijs; zij was dan ook tevens bedoeld als handleiding voor de ouders om hun kinderen in de goddelijke waarheden te onderrichten.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^{2}, blz. 3 (onvolledig). - Blaupot ten Cate, *Gron.* I, blz. 209. - *Naaml. Doopsg. Schr.*, blz. 54. - Boekenoogen, *Cat. Doopsgez. Bibl. Amst.* III, blz. 54, 188.

[Johannes Kalkoen]

1) Het in de Rijksarchieven van de Prov. N. Holland aanwezig register van den impost op het begraven van Westzaan (W. Zaandam) vermeldt op 31 Aug. 1756: 'Ysack van Kalker tot Westzaandam *f* 3. -, onder protest 23 Sept. verhoogt door d'soon *f* 3.'

KALKOEN (CALKOEN) (Johannes), geboren te Amsterdam den 11en Jan. 1709 uit het huwelijk van Wilhelmus Calkoen en Maria Panters, bezocht vervolgens ald. de Triviale scholen, en het Athenaeum ald., en werd ingeschreven als student te Utrecht, waar J. van den Honert tot zijn leermeesters behoorde. Den 6en Oct. 1732 werd hij te Amsterdam geëxamineerd door Ds. L. Beels en bevorderd tot proponent. Den 19en Juli 1733 aanvaardde hij de bediening te Garderen (m. Richt. VI:14-17), na bevestigd te

zijn door Ds. W. van Gent, pred. te Harderwijk (m. 1 Thess. V:12, 13). Zijn tweede gemeente was Voorthuizen onder dezelfde classis; hier werd hij den 23en Oct. 1735 bevestigd door Ds. Petr. Wynstok, pred. te Harderwijk (m. Mt. V:13; intr. m. Ps. LXXI:7, 8; afsch. te Garderen 16 Oct. m. 2 Petr. I, 15, 16). Vervolgens stond hij te Franeker, waar hij den 18en Sept. 1740 intrede deed (m. Ezech. XXXVII:3; afsch. te Voorthuizen 4 Sept. m. Hand. VIII:39, 40*a*). Zijn vierde gemeente was Amsterdam; ald. werd hij den 6en Aug. 1752 bevestigd door Ds. J. de Lange (m. Pred. XII:11; intr. 9 Aug. m. Zach. XII:5, 6; afsch. te Franeker m. Ps. LXXI:16). Hij overleed te Amsterdam aan een langzaam verval van krachten den 14en Maart 1778. Hij was een zeer geliefd predikant, die zich onderscheidde door een nederigen wandel.

Hij presideerde in 1741 de vergadering der Classis van Franeker, die met de vijf overige Classen van Friesland en de Theologische Faculteiten van Nederland advies uitbracht over de geruchtmakende *Vijf Predicatiën* van Joh. Stinstra, hetgeen leidde tot de veroordeeling van dit geschrift als Sociniaansch.

Hij huwde 1° den 24en Aug. 1734 met Jacoba van Beeck (overl. 3 Oct. 1745); 2°. den 26en Oct. 1751 met Anna Verschuyl, die hem overleefde. Uit het eerste huwelijk werden twee zoons en twee dochters geboren; de jongste zoon overleed jong; de andere was Willem Jabes Calkoen, die nog eenigen tijd naast zijn vader de Amsterdamsche gemeente diende, waar hij den 5en Mei 1776 bevestigd werd. De latere hoogleeraar in de sterrekunde te Utrecht Jan Frederik v. Beeck Calkoen was diens zoon.

Portretten van Joh. Kalkoen worden niet vermeld.

Van hem zag het licht:

Treur- en troostgezangen gemaakt en herinnerd bij het afsterven en begraven worden v. Juffw. Jacoba van Beek, huisvr. v. Ds. Joh. Kalkoen. Fran. 1745. 8°. - Volgens v.d. Aa, *Wdb. Ned. Dicht.* II, blz. 301 gaf hij in 1747 ook een gedicht uit op den dood van een student te Groningen. Een en ander niet van dichterlijke waarde.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^{2}, blz. 3. - Greydanus, *Naaml. Pred. Class. Franeker*, blz. 37, 38. - Romein, *Pred. Friesl.*, blz. 233. - Croese, *Pred. Amst.*, blz. 297-299. - *Boekz.* 1778*a*, 304, 305. - Sepp, *Stinstra.* II, blz. 65.

[Jan Willems Kals]

KALS (Jan Willems) werd den 11en Oct. 1702 te Deure (Duren) in het land van Gulik uit een officiersfamilie geboren. Dat hij van huis uit Roomsch was, blijkt hieruit dat hij, zeven jaar oud, naar de Jezuïtenschool werd gestuurd. Hoe hij van de Roomsche Kerk vervreemd is valt uit zijn geschriften niet op te maken, maar in 1722 was die vervreemding een feit; in dat jaar te Amsterdam aangekomen voerde een van zijn eerste kerkgangen hem naar de Amstelkerk aan de Reguliersgracht, waar de prediking van Ds. Hero Sibersma diepen indruk op hem maakte. Destijds was Kals werkzaam in den handel, maar zijn verlangen was te studeeren voor het geestelijk ambt, met name voor missionaris, waartoe hij op de Jezuïtenschool reeds bestemd was geweest. Financieele bezwaren en het gemis aan medewerking van zijn ouders met het oog op zijn zwakke gezondheid stonden hem in den weg tot het bereiken van het beoogde doel. Toch gelukte het hem, vooral door den steun van Ds. Petrus Boudaan, pred. te Amsterdam, na vijf jaren in den handel geweest te zijn, theologant

te worden. In 1726 werd hij ingeschreven in het *Album studiosorum* te Utrecht, waar zijn voornaamste leermeesters waren Fr. Ad. Lampe, van Alphen en J. van den Honert, en den 10en Maart 1728 verdedigde hij een *disputatio* over den aard der Typische Godgeleerdheid, waaruit bleek hoe sterk de invloed was, door v.d. Honert ook op dezen

discipel geoefend. Niettemin geraakte Kals met dezen zijn leermeester in conflict naar aanleiding van een corollarium, dat hij tegen v.d. Honerts wil aan een door hem te verdedigen stelling had willen toevoegen. In 1730 was dit geschil bijgelegd.

Toegelaten als proponent verzocht Kals aan Gecommitteerden ad res exteras een plaats, zonder nadere bepaling, in de koloniën. Gecommitteerden wisten hem te winnen voor West-Indië, dat zij hem ‘op 't allersmaakelijkste’ aanprezen ‘boven andere Plaatsen, om zijn voornemen te kunnen voortsetten’. Den 21en Maart 1731 diende hij zijn sollicitatie in bij H.H. Directeuren der Geoctroyoorde Societeit; den 30en d.a.v. vervulde hij in de Westerkerk te Amsterdam een preekbeurt om zijn gaven te laten hooren, waarop hij reeds den volgenden dag zijn aanstelling ontving.

In Mei d.a.v. werd hij daar ter stede bevestigd tot predikant in Suriname door Ds. G. Luyk, pred. te Waverveen; in Juni koos hij zee. Reeds de eerste preek, door hem in Suriname gehouden, gaf aanleiding tot moeilijkheden. Hij drong daarin aan op samenwerking van Mozes en Aäron, d.i. van de geestelijke en de wereldlijke macht, waarbuiten de kolonie nooit zou kunnen floreeren. Men stootte zich hieraan en ook aan het feit, dat hij in onderscheiding van de andere predikanten zich onttrok aan de recepties bij den Gouverneur De Cheusses, die zelfs op handtastelijke wijze, zoodat hem de pruik van het hoofd viel, zijn misnoegen daarover kenbaar maakte. Straks ontstond er oneenigheid tusschen Kals en zijn collega's, nadat hij in 't algemeen ‘den verdorven aart’ der toenmalige Gereformeerde leeraren had afgekeurd. Ook bij de Surinaamsche planters en ambtenaren verspeelde hij zijn populariteit. Toen hij zijn gedragslijn bleef volgen, op tuchtoefening aandrong en zich verzette tegen de beschouwing van de negers als ‘swarte beesten’, geboren ‘om ons koffij en suiker te planten’, werd zijn toestand te Paramaribo al onbehagelijker, en was het voor hem een uitkomst dat hij zijn plaats in de hoofdstad kon verwisselen voor een andere, in de vrij afgelegen gemeenten der Cottica en Pirica. Den 17en Maart 1732, op den Alg. Dank-Vast-, Boet- en Bededag, deed hij er voor het eerst dienst in de nieuwgebouwde kerk (tekst Ezech. III:17-22).

Ook in zijn nieuwe gemeenten maakten zijn vijanden het hem moeilijk, en wisten zij het zóóver te brengen, dat hij den 10en Oct. 1732 voor zes maanden werd geschorst, met ‘harde censuur’ en bedreiging van afzetting, bijaldien hij zijn leven niet zou beteren. Hoezeer de motieven zijner tegenstanders aan bedenking onderhevig waren, de voortdurende twist in de pastorie gaven hun een gewenschte aanleiding; zelfs was het gebeurd dat Kals zijn vrouw, die hem trouwens telkens tergde, mishandelde.

De geschorste zag intusschen kans door middel van brieven, in koffie-vaatjes verstopt, zijn eigen zaak te bepleiten, met dit gevolg dat de Classis Amsterdam straks antwoordde zijn suspensie als een beslist onrecht te beschouwen, en het Surinaamsch convent aanried de tegen hem ingebrachte beschuldigingen niet zoomaar voetstoots aan te nemen. Het mocht niet meer baten; zijn zaak was te Paramaribo reeds in zoo vèrgevorderd stadium, dat men op het gebeurde niet meer kon terugkomen. Het schip ‘De Hoop’ ondernam met Kals aan boord den 22en Mei 1733 de reis en liet den 22en Juli d.a.v. de ankers vallen op de reede van Texel.

Nog vóór Kals' vertrek had opnieuw een incident plaats. Toen bij de opheffing van zijn schorsing in April 1733 naar Surinaamsch gebruik een kerkelijke plechtigheid zou plaats hebben, weigerde Kals daarbij tegenwoordig te zijn, en voegde hij zijn collega Ds. J.M. Kleyn, die hem weer aan de gemeente had moeten voorstellen, toen

deze de kerk verliet, beleedigende woorden toe. Hij maakte het nog bonter door zich te vergrijpen aan het ge-

zag van een van Suriname's rechters. Daarmede was de maat vol. En zonder dat een door den kerkeraad nog aangevraagde extra-conventus ter onderzoeking, werd toegestaan, besliste de vergadering van Gouverneur en Raden van Politie den 2en Mei dat iemand van zulk ‘een onnuttigh en querelleus humeur’ de gemeente niet meer als predikant kon stichten.

Gegriefd over het vermeende onrecht hem aangedaan in het vaderland teruggekeerd, beriep hij zich op de Classis Amsterdam ten einde herstel van recht te verkrijgen. Eerst den 4en Oct. 1734 volgde de uitspraak. Eenparig getuigde de Classis dat zij de redenen, waarom men Kals had teruggezonden, ongegrond achtte, zoodat zijn rechten als predikant voor onverkort moesten gelden. Toch was Kals hierdoor niet geheel voldaan: de Classis had nl. geen poging in het werk gesteld hem in zijn Surinaamschen werkkring hersteld te krijgen. Niettemin onderwierp hij zich aan de classicale uitspraak. Den 29en Apr. 1737 beroepen te Stevensweert tot hulpprediker voor den Eerw. Jacobus Hensbroek, aanvaardde hij dit beroep met de verklaring, dat hij gaarne komen wilde ‘niet om er het Evangelie van geloof, maar dat der werken te prediken’. Den 16en Juni d.a.v. had zijn bevestiging ald. plaats door Ds. L. van den Bergh (m. 2 Tim. IV:5; intr. m. Fil. I:12-17). Ook daar gaf zijn gedrag hevigen aanstoot. Op Nieuwjaarsbezoek bij den ouden predikant 1 Jan. 1739 balde hij tegen dezen de vuist, hem toeroepend: ‘Oude schelm! nu wil ik niet meer voor u prediken’. Ds. Hensbroek klaagde hem daarop aan bij de Classis, die uitmaakte dat hij zijn ambt op onwaardige wijze waarnam, om welke reden zij hem censureerde en tijdelijk schorste. Deze uitspraak werd door de Synode, in 1741 te Nijmegen gehouden, onderzocht en bevestigd. Inmiddels had Kals ‘om eene onregtveerdige sententie te ontgaan’, vrijwillig zijn ambt neergelegd. In zijn *De verkragte en herstelde waerheit bevestigt* gaf hij een voorstelling van de eigenlijke reden van zijn schorsing, waarbij het gelijk aan zijn kant scheen. In de *Boekzaal* (1742*a*, 83) protesteerde hij openlijk tegen de woorden, achter zijn naam in het Register der Predikanten geplaatst: ‘van zijn dienst ontzet’.

Na zijn vertrek uit Stevensweert hield hij zich op te Amsterdam, waar hij door lesgeven in zijn onderhoud poogde te voorzien, terwijl hij 's Zondags vaak uit preeken ging, telkens over hetgeen hem aangedaan was zich beklagende. Dit duurde tot 1744. Teleurgesteld over het feit dat zijn zaak niet vorderde, hield hij met preeken op. Daarop vestigde hij zich te Leiden, waar zijn leven in echtbreuk en in onzedelijke verhouding tot zijne dienstbode al verder van de wijs raakte. Inmiddels liet hij zich den 25en Aug. 1744 inschrijven in het *Album Stud.* Vervolgens trok hij naar Engeland. Van toen af verbeterde zijn levenstoestand in meer dan één opzicht. In 1744 stelde hij een aantal Hebreeuwsche ‘ontledingstafelen’ op en in 1750 verscheen zijn *Korte schets van de onderwyzinge der gronden in de Hebreesche Letterkunst.* Als vrucht van zijn voortgezette studie, waarvan beide geschriften blijk gaven, kon hij zich weldra noemen ‘geadmitteerde onderwijzer der Oostersche Talen, bij de Universiteit Oxford’. Hij kwam in relaties met den aartsbisschop van Canterbury en de bisschoppen van Oxford en St. Davids. Eerstgenoemde bevorderde zijn opneming in de Anglicaansche Kerk, en de bisschop van Oxford bood hem aan pogingen in het werk te stellen om hem in een Duitsche of Hollandsche kerk in een der Britsche bezittingen een predikantsplaats te verschaffen. Kals wees dit aanbod van de hand, omdat hij de begeerte koesterde weer in zijn vaderland te kunnen dienen, en ook omdat hij in Engeland geen drukker kon vinden, die het lettertype met punten had,

dat hij noodig had voor de uitgave van de door hem te Oxford bewerkte *Grammatica Hebraeo-harmonica*, die sedert 1751 gereed lag en waarop tweehonderd inteekenaren wachtten. Om den gewenschten drukker te vinden toog hij in het eind van 1753 naar Bremen.

In de Wezerstad ging het hem zeer voorspoedig. Uit het getuigschrift d°. 5 Dec. 1754 hem later meegegeven naar Franeker door Prof. Nonnen te Bremen blijkt dat zijn naam den 4en Jan. 1754 was opgenomen ‘inter cives Illustris Gymnasii’, om kort daarna aan deze school op te treden als leeraar ‘in Linguarum Orientalium rudimentis’.

Voor de uitgave van zijn boek evenwel vond hij ook daar niet het gewenschte materiaal. Dit deed hem opnieuw naar elders trekken. Uit Duitschland kwam hij te Franeker, en vandaar verhuisde hij weer naar Amsterdam. Ook hier slaagde hij niet met de uitgave van zijn Hebreeuwsche *Grammatica*, maar het verlangen om opnieuw naar Suriname te worden uitgezonden maakte zich weer geheel van hem meester. Het had hem trouwens nooit geheel losgelaten. Nog in Aug. 1749 was hij uit Engeland naar den Haag gereisd, om Prins Willem IV een request aan te bieden, waarbij hij op herstel aandrong. Thans echter hervatte hij met nieuwen moed zijn pogingen daartoe. In Aug. 1754 trachtte hij toegang te verkrijgen tot de Prov. Synode van N. Holland om in haar midden zijn belangen te bepleiten. En najaar 1755 zocht hij nieuw contact met het college van Directeuren der Geoctroyeerde Societeit van Suriname, om daaraan een van zijn uitgaven te mogen opdragen. Beide pogingen faalden. Dat hij ze in het werk stelde vond aanleiding in een actie van dergelijken aard door J.J. Mauricius, van 1742 tot 1751 Gouverneur van Suriname, gevoerd, die op later ongegrond gebleken beschuldiging zijn positie verloren had. Deze Mauricius, was Kals van vroeger wèl bekend. Zoo laat zich diens hernieuwde actie verklaren.

Na 1756 is weinig omtrent Kals bekend. In 1777 riep hij wegens zijn groote armoede en hooge jaren de hulp in van de Classis van 's Gravenhage; door hare bemiddeling werd hij te Heusden in het Oudemannenhuis geplaatst, waar hij overleden zal zijn.

Reeds uit zijn academische disputatio over den aard der Theologia Typica en vooral uit de tien daarachteraangevoegde *Theses* (vgl. Sepp a.w. I, blz. 129, 130) bleek hoezeer Prof. v.d. Honert zijn liefde voor de typiek ook in het hart van dezen discipel had overgeplant in de slechts weinige maanden, die hij nog maar gedoceerd had. Kals' *Korte Schets van de onderwyzinge der gronden in de Hebreesche Letter-Kunst* (1750) was een poging om door het schrijven van een werk in het Nederduitsch de methode te propageeren van Prof. Albert Schultens, die als hervormer der Hebreeuwsche taalstudie een school wist te vormen.

Volgens die methode helderde Schultens het Hebreeuwsch uit het Arabisch op, nadat hij de nauwe verwantschap van beide talen geconstateerd had. Kals' *Korte Schets* was ‘getrokken’ uit Schultens' beroemde werk *Origines hebraeici*, *sive Hebraeae linguae antiquissima natura ac indoles ex Arabiae penetralibris revocata*; en de bedoeling van Kals met zijn publicatie was om ‘alzoo op onomstootelijke gronden den mond te konnen stoppen’ aan hen, die de vrij algemeene voorstelling huldigden: ‘linguam Hebraeam, utpote divinam, solis instar propriis radiis refulgere, nec ulla alia luce per dialectos adfusa indigere’. Hij droeg zijn werk op aan Prof. J.J. Schultens, die het voetspoor van zijn beroemden vader voortzette. In zijn *opdragt* en *voorrede* maakte Kals melding van soortgelijke bezigheden, waarmee hij de Schultensiaansche methode en de zaak der linguistiek poogde te bevorderen.

Uit zijn *Neerlands Hooft- en Wortelsonde* blijken Kals' maatschappelijke en kerkelijke idealen. Gekant tegen het nepotisme en de plooierijen van de Regentenregeering, meent hij ‘dat nergens gelukkiger Regeringe is, als waar dat

Rijke en Vermogende, daardoor Wijze en Verstandige, het roer in de Hand hebben'. Vrij rationalistisch ziet hij in het 'Redenlicht' evengoed een bron van Godskennis als in den Bijbel. De noodzakelijkheid van 's menschen wedergeboorte ontkende hij met zoovele voorgangers van zijn tijd.

Zijn langdurig verblijf in Engeland zal zeker hebben bijgedragen tot zijn bewondering voor het episcopale systeem van kerkregeering.

Van W.-Indië roemde hij de zomersche pracht en de natuurproducten, maar in ander opzicht liet het naar zijn oordeel veel te wenschen over. Inzonderheid drie dingen waren het, die hij bepleitte 1°. betere waardeering der Indiaansche inboorlingen en daar wonende Negers, 2°. verhooging van het peil van het Europeesche element, dat daarheen placht te emigreeren, 3°. Zendingsactie. Als middel om het eerste te bereiken beval hij aan het sluiten van vriendschap en van huwelijken van Europeanen met Inboorlingen en Negers, mits dezen zich tot het Christendom bekeerden. Voorstander van den W.-Indischen slavenhandel was hij niet; tegenover den bekenden negerpredikant Jac. Elisa Joa. Capitein, die in 1742 bij de verdediging zijner *Dissertatio* te Leiden[1] de slavernij nog eenigszins vergoelijkt had, was Kals waarschijnlijk reeds in debat gekomen; toch verzette hij er zich niet zoo radicaal tegen, maar nam hij een soort middenstandpunt in. Voor Zendingsactie had Kals altijd veel gevoeld, reeds toen hem, nog Roomsch Katholiek zijnde, het ideaal had voor den geest gestaan om eenmaal een tweede Franciscus Xaverius te worden. Doch nergens heeft hij op Zendingsactie zoo sterk aangedrongen als in zijn *Neerlands Hooft- en Wortelsonde*, dat als voornaamste strekking had zendingsboek te zijn, hoe bont ook het karakter van den inhoud was. Maar de algemeene opinie wilde van bedoelde zendingsactie niets weten; Kals' pogingen om ook in de praktijk deze actie te voeren stuitten af niet het minst op het winstbejag zijner landgenooten. Intusschen heeft hijzelf niet alleen op *ideeële* gronden tot het zendingswerk aangespoord. Als een zijner argumenten gold ook dat daardoor de confessioneele verschillen zouden worden onderdrukt, die hem, medestander der ‘toleranten’ die hij was, sterken weerzin inboezemden. Kals bepleitte als middel om het doel te bereiken, de stichting van een Zendingsgenootschap in het vaderland, op voorgang van het sinds 1701 in Engeland bestaande, en het in het leven roepen van een internaat voor de Surinaamsche jeugd, op royale leest geschoeid, waar geleerd zou worden uit Borstius' *Kort Begrip der Chr. Leere* en uit den Catechismus. Op eigenaardige, levendige wijze heeft Kals deze belangen bepleit.

Hij was gehuwd met Anna Twisker, die veel van hem te verduren had, maar zelf niet vrij was van schuld en haar man voortdurend tergde.

Portretten van Kals zijn niet bekend.

Van hem zag het licht:

Klagte over de bedorvene zeden der Voorgangeren, *zoo in 't kerk- als burger-bestuur in een zeer vrugtbaren ende eerst op luikende Colonie*, *voorgestelt in eene behandelinge, gepleegd aan een Predikant*, *aan 't Eerw. Classis v. Amtsterdam* (sic.) Z.j. [1733]. (Univ. Bibl. Leiden). - *De verkragte en herstelde waarheid bevestigt.* (1747)[2]. - *Korte Schets v.d. Onderwyzinge der gronden in de Hebreesche Letter-Kunst*; *Waerdoor de weg gebaent word*; *om derzelver Regelmatigheit te herstellen en te verweren*; *Getrokken uit het Latynsche Werk v.d. Hooggel. Heere Albertus Schultens. In zijn leven Hoog-Leeraer der Oostersche Taelen en Oudheden*, *enz. enz. Met ontledings-Tafelen v. 't gantsche werk en v. iedere Afdelinge byzonder*, *als mede*

1) Vgl. over bedoeld dispuut. Dr. A. Eekhof in: *Ned. Arch. v. Kerkgesch.* N.S.D. XIII (1917), blz. 154-164.

2) Prof. Dr. A.A. van Schelven, die een grondig onderzoek omtrent Kals en zijn werken instelde, mocht het niet gelukken een ex. van dit geschrift te ontdekken.

Vragen langs den kant, *verrykt.* Leiden. 1750. 8° (Univ. Bibl. Utr. en Bibl. N. Letterk.). - *Disquisitio philologica de linguae Hebraeae natalibus ejusdemque principum dialectorum punc-*

tisque vocalibus ad eas docendas discendasque summe necessariis. P.I. Notis illustrata etc. Bremae. 1753. 8°. - *Disq. philol. de punctorum cum ad linguam Hebraeam tum ad dialectos ejusdem principes docendas et discendas summa necessitate.* P. II. ibid. 1753. 8°. (Univ. Bibl. Utr.). - *Neerlands Hooft- en Wortelsonde*, *Het verzuym v.d. Bekeringe der Heydenen*, *aangewesen en ten toon gespreit door drie leer-redens gedaan en gemeen gemaakt door drie der voornaamste Kerkvoogden in Engeland.... Uit 't Engelsch vertaalt*, *en met Aanmerkingen verrijkt en hoe 't ontwortelen in Suriname en Berbices getoont.... Benevens drie voorstellen en eene Redenvoeringe aan de Christelijke Synodens. Met een Briev aan en van D. Wilhelmus Peiffers als Praeses.* Leeuw. 1755. 4°; 1756[1)]. Hierin is ook te vinden: *De nuttige en noodige Bekeeringe der Heidenen in Suriname en Berbices.... aangeprezen.* Opgedragen aan de gem. v. Cottica en Pirica.

Volgens mededeeling van Dr. A.A. van Schelven moet Kals nog andere werkjes geschreven hebben. Of een door hem in 1756 in bewerking genomen Polyglotten-Bijbel met aanmerkingen werd voltooid, is niet uit te maken.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VI^2, blz. 3. - A.A. v. Schelven, *Suriname in de 18e eeuw* (Ervaringen en idealen v. Ds. Joa. Guil. Kals), in: *De West-Indische Gids*. 4e Jrg. (1922), blz. 65-90. - Dez. in: Molhuysen en Blok, N. Biogr. *Wdb.* VI, k. 872, 873. - Hs. Borger. - Sepp, *Stinstra.* I, blz. 35, 129 v. - J. Wolbers, *Geschied. v. Suriname*, blz. 195. - *Alb. stud. Rh. Traj.*, k. 128. - Id. *L. Bat.*, k. 1007. - de Jongh, *Pred. Geld.*, blz. 8. - Meded. v.d. Hr. W.M.C. Regt.

[Samuel Kam]

KAM (Samuel), oudste der vijf kinderen uit het huwelijk van Joost Kam en Anna Margaretha Zock, werd geboren te 's-Hertogenbosch en ald. gedoopt den 20en Jan. 1768. Hij bezocht de Latijnsche scholen in zijn vaderstad, daarna in 1788 de hoogeschool te Utrecht (zonder dat zijn naam voorkomt in het *Alb. Stud*). Den 28en Oct. 1794 door de Classis Utrecht toegelaten als proponent, werd hij den 15en Maart 1795 bevestigd te Woudenberg door Ds. S. van Beuningen, pred. te Utrecht, voorheen te Woudenberg (m. 1 Tim. IV:16, intr. m. Gal. VI:14*a*), Den 17en Juni 1798 preekte hij er afscheid (m. 1 Joh. II:28) bij zijn vertrek naar Berkel, waar hij den 24en d.a.v. bevestigd werd door Ds. J. Termaten, pred. te Nootdorp (m. 2 Cor. V:11; intr. m. Rom. VIII:34*b*). Hij bleef te Berkel (waar hij den 22en Juni 1823 zijn 25 jarige bediening herdacht m. 1 Cor. XV:10*a*) tot zijn overlijden den 27en Apr. 1828. Reeds anderhalf jaar te voren was hij aangetast door een ongesteldheid, die toenemende verzwakking ten gevolge had. Den 20en Jan. 1828 preekte hij voor het laatst over Col. I:10.

Sedert 1808 had hij bij getrouwe waarneming van zijn ambt jongelieden opgeleid voor de hoogeschool, toen hem in 1816 werd opgedragen om jonge mannen, die daartoe bij hem kwamen inwonen, praktisch te vormen voor den dienst der Zending. Ofschoon zeer opziende tegen deze taak, waarvoor het Ned. Zendelinggenootschap hem den geschikten man achtte, aanvaardde hij haar, en in Aug. van gen. jaar ontving hij het eerste vijftal. Bezwaren deden zich voor: de ligging van Berkel was niet vrij

1) Hoogst zeldzaam. Dr. v. Schelven kreeg een ex. uit de bibliotheek van wijlen Ds. N.A. de Gaay Fortman.

van moerasdampen, en de pastorie bleek te klein. Weldra werden op één na alle kweekelingen ziek, zoodat een kamer om kranken en gezonden te scheiden moest bijgebouwd worden. Over het onderwijs echter door Kam gegeven was de ‘Commissie van Toezicht’ aldoor tevreden. Viermaal per week gaf hij les ‘in het eigenlijk gezegd zendingswerk’, Godsd. leer, Taalkunde en Bijbelstudie

des N.T., twee keer in die des O.T., Algemeene geschiedenis en Aardrijkskunde, terwijl gelegenheid werd gegeven tot het houden van Bijbeloefeningen en catechisatie. Ook werd met hulp van de kweekelingen uit Bazel, het Arabisch en Maleisch beoefend. Allengs bleek de taak van Kam te veelomvattend, terwijl Berkel niet geschikt was voor het ontvangen van aanvullend onderwijs als in het Engelsch, dat voor de zendelingen in Voor-Indië en Suriname een vereischte was gebleken. Den 20en Juli 1821 viel het besluit om het Instituut aldaar op te heffen, in Nov. d.a.v. werd hieraan gevolg gegeven. Gedurende ruim vier jaren hadden 9 Nederlanders en 10 vreemdelingen (Duitschers en Zwitsers) er hun opleiding ontvangen[1].

In de laatste jaren besteedde Kam veel zorg aan de hem opgedragen correctie van den Maleischen Bijbel.

Den 7en Dec. 1820 werd hij benoemd tot buitengewoon lid of consulent der Commissie voor de zaken der Prot. Kerken in Ned. O. en W. Indië. Ook was hij lid van het Classicaal Bestuur van Rotterdam.

Hij huwde te 's-Hertogenbosch den 12en Aug. 1795 met Gerritje Vroom (geb. te Amsterdam 1772, overl. te 's-Gravenhage 1832). Uit dit huwelijk werden geboren acht kinderen; twee der zes zoons stierven jong, drie zijn predikant geworden; de oudste van dezen was *Benjamin Kam* (1796-1869), cand. bij het Prov. Kerkbestuur van Z.-Holland 1822, pred. te Stad aan 't Haringvliet (1822), Dreischor (1825; ald. overl.). Hij studeerde te Leiden, waar hij in Febr. 1819 met de gouden médaille werd bekroond voor het antwoord op de prijsvraag door de Mathem. en Physische Faculteit: *Descriptio Instrumenti Aequatorialis*, *atque explicatio usus in quem adhiberi solet.* De tweede zoon was *Johannes Josephus Kam* (1797-1889), cand. bij het Prov. Kerkbestuur van Z.-Holland 1822, pred. te Drunen en Nieuwkuyk (1823), Oud-Alblas (1829), emer, 1852; daarna Wethouder van Oud-Delfshaven (1857-1884), en lid van den gemeenteraad ald. (1855-1886).

Van *Ds. Samuel Kam* komt geen portret voor onder de vele portretten in: *Het Geslacht Kam* (zie ond. Litt.). Hij werd tweemaal met zilver bekroond voor beantwoording van Prijsvragen uitgeschreven door het Haagsche Genootschap t. verded. v.d. Chr. Godsdienst; de titels luiden: *Verhand. over de beste inrigting v.d. Huiselijken Godsdienst.* (*Verhand.* v. gen. Genootsch. 1802) en: *Verhand. over den heilrijken invloed des geloofs op de waarneming in ons beroep* (*Verhand.* 1804). (Vgl. *Prijsverh.* 1801, *Progr.*, p. V, VI; id., 1804, *Progr.*, p. VIII).

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^2, blz. 3, 4. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* I, k. 1245 (art. D.G. v. Epen). - C. Köffler, *Het geslacht Kam.* 's-Gravenhage 1907 (Niet in den handel), blz. 15-19. - *Boekz.* 1828*a*, 616-619, 636. - E.F. Kruyf, *Gesch. v.h. Ned. Zendel. Gen.* (reg.). - v. Troostenburg de Bruyn. *De Herv. Kerk in N.O.I.*, blz. 395. - H. Hiebink, *Het Zendelinghuis v.h. Ned. Zendel. Genootschap in 1855*, blz. 16, 17.

[Joseph Kam]

KAM (Joseph), tweede zoon uit het huwelijk van Joost Kam en Anna Margaretha Zock, jongere broeder van Samuel Kam (zie vor. art.), werd geboren te 'sHertogenbosch en ald. gedoopt den 19en Sept. 1769. Evenals zijn vader handelaar

1) v. Troostenburg de Bruyn t.a.p., geeft een naamlijst van 21 personen, die van 1816 tot 1821 door Kam zijn opgeleid.

in leder in zijn geboorteplaats, kwam hij op zijn zakenreizen ook vaak te Zeist, en daardoor in aanraking met de Herrnhutter Broedergemeente, waarvan zijn vader lid of belangstellend vriend was. Van lieverlede kreeg hij lust in het zendingswerk onder de Heidenen. Voorloopig echter moest

hij afzien van het plan om zendeling te worden, omdat hij in de zaken van zijn vader niet kon gemist worden. Bij de belegering van 's-Hertogenbosch bleken reeds zijn moed en zelfbeheersching. Kort na de omwenteling overleden zijn ouders; de lederhandel werd opgeheven en Joseph werd geplaatst als beambte aan het Nationaal Gerechtshof te 's-Gravenhage, waarheen hem zijn beide zusters vergezelden, die echter spoedig daarna overleden.

Inmiddels was hij getrouwd, maar nog geen twee jaren later overleed zijn vrouw, en kort daarop ook, drie maanden oud, zijn eenig dochtertje ten huize van haar oom, Ds S. Kam te Berkel. Toen haar vader, die inmiddels naar Amsterdam was verhuisd omdat het Nationaal Gerechtshof daarheen verplaatst was, zijn kind wilde bezoeken was dit juist één dag vóór zijn aankomst gestorven. Daarbij kwam dat gen. instelling werd opgeheven, waardoor hij buiten betrekking geraakte. Hij zag in het gebeurde een goddelijke vingerwijziging om zendeling te worden.

In 1808 door het Ned. Zendelinggenootschap aangenomen als kweekeling, genoot hij zijn opleiding te 's-Gravenhage, te Amsterdam, en later te Rotterdam (van Apr. tot Oct. 1811) en vervolgens te Zeist. Die opleiding liet destijds veel te wenschen over. Na eenigen tijd onderwijs te hebben ontvangen hunkerde hij naar een gelegenheid om naar Engeland a.h.w. te ontsnappen, hetgeen hem eindelijk gelukte. In 1812 verliet hij, vermoedelijk in alle stilte, het vaderland en begaf hij zich naar Gosport in Engeland, waar een zendingsseminarie was. Den 21en Nov. 1813 werd hij door Dr. Wernink van de Hollandsche gemeente te Londen geordend, waarna hij voor rekening van het Londensch Genootschap op oudejaarsdag d.a.v. vertrok. Hij kwam den 26en Mei 1814 te Batavia aan, vanwaar hij naar Soerabaya ging, waar hij van den 29en Mei tot Febr. 1815 voorganger der gemeente was; hij legde er den grond voor het kort daarna opgerichte hulpzendelinggenootschap, dat er sedert 1815 werkzaam is in het belang der Evangelisatie op Java. Vervolgens was hij zeven maanden werkzaam op Madoera, waar hij genoemd werd de vader der Moluksche Christenen in de 19e eeuw. Het Gouvernement benoemde hem intusschen tot predikant voor de standplaats Amboina, zoodat hij officieel voor de zending verloren ging. Hij deed den 5en Maart 1815 op Amboina zijn intrede (m. Joh. XVII:3) en was al spoedig in staat ook in het Maleisch te preeken. Hij zag zich voornamelijk de zorg opgedragen over 27 negorijen op het hoofdeiland en 17 eilanden in den omtrek. Het aantal Christenen, wier voorganger hij was, zal wel veel grooter geweest zijn dan 20000, waarop hij het schatte. De toeloop onder zijn prediking was groot, en zoo vele kinderen werden ten doop aangeboden dat hij bepaalde niet meer dan 30 in een godsdienstoefening te zullen doopen. Bovendien stichtte hij om in de dringende behoefte aan vraagboekjes te voorzien in 1819 op Amboina een eigen drukkerij, die zich spoedig door bedrijvigheid kenmerkte; er werden o.a. 4000 exemplaren van den Maleischen Catechismus gedrukt. In 1828 doopte hij bijna de geheele bevolking van Soewang. Zijn sterk lichaam stelde hem in staat om de verlaten Christengemeenten in den Archipel te bezoeken, en tusschen de Sangir eilanden, die hij reeds in 1817 en de Zuid Wester eilanden, die hij in 1823 bezocht had, reisde hij onophoudelijk heen en weer, tochten, die soms 7 maanden duurden, en die hij grootendeels op eigen of op Gouvernementskosten ondernam. In 1825 liet hij er een schoener, de ‘Amboina’, voor bouwen en toen deze in 1829 op de kust van Kisser verongelukte, werd hij door de geleden schade van *f* 6000 niet afgeschrikt een nieuwen op te tuigen, die, met zijn

dozijn lasten meer inhoud, zijn eigenaar in staat stelde, om zee en storm te trotseeren op een wijze dat zelfs ervaren zeelui er met eerbied van spraken.

Door al dit reizen was Kam opmerkzaam geworden op het gebrek aan Bijbels en Psalm-

boeken. In 1816 vroeg hij om *Berijmde Psalmen* in het Maleisch. In 1820 lukte het een daartoe benoemde Commissie een exemplaar in handen te krijgen van een door Werndly en Serruus in 1735 te Amsterdam in Hoog-Maleisch bezorgde uitgaaf en nog in hetzelfde jaar werd met de firma Enschedé te Haarlem een contract gesloten, dat tot resultaat had dat Kam in 1825 reeds 3500 ex. dier uitgaaf in handen kreeg. In 1826 bestelde hij voor zijn rekening bij Enschedé een oplaag van *Gezangen*, in 1820 te Singapore gedrukt. Een door hem tot het Genootschap gericht verzoek om 25000 ex. van de in 1826 door Le Bruyn vertaalde *Evang. Gezangen* te laten drukken werd geweigerd vanwege de hooge kosten. Daartoe verzocht liet hij vaak de door hem gehouden preeken afschrijven, en reeds in 1821 was zijn 'Instituut tot opleiding van bekwame medehelpers' op gang. Op eigen kosten liet hij op Amboina een kerk bouwen, waarvoor het Genootschap later een orgel van *f* 600 ten geschenke gaf. Tengevolge van een aardbeving in 1835 werd deze kerk geheel verwoest. Buiten de godsdienstoefeningen om gebruikte hij haar voor school. Hij voerde bij de inlandsche Christenen op Amboina het fluitspel in als begeleiding van het kerkgezang, hetgeen later bij hen in gebruik bleef. De kerkelijke tucht werd zóó door hem geoefend dat het burgerlijk bestuur erover ontstemd was[1]; toch verhoogde de Regeering zijn tractement aanmerkelijk.

Hoezeer hij bij de bevolking gezien was bleek o.a. hieruit, dat bij een samenzwering der Saparoëezen in 1829, die tijdig ontdekt werd, het voornemen geconstateerd werd de geheele populatie, behalve alleen Kam en nog een persoon, te vermoorden.

Met Roskott leidde hij in de Molukken een groot aantal onderwijzers op, die daarna werden uitgezonden.

De vermoeienissen en ontberingen geleden in Maart 1833 met de koloniale brik 'Nautilus' op reis naar de Aroë- en Zuid Westereilanden, kwam hij niet te boven; hij overleed op Amboina den 18en Juli d.a.v. en werd ald. den 19en begraven.

Het Indische Gouvernement publiceerde uitvoerig een bericht over zijn overlijden met de verklaring, dat de dood van dezen 'braven en verdienstelijken Predikant', een smartelijk verlies was voor maatschappij en godsdienst. Veel mocht hij tot stand brengen in talrijke inlandsche gemeenten en op de om Amboina gelegen eilanden, terwijl hij de gemeente te Ambon, onder het Engelsch bestuur schijnbaar ten doode opgeschreven, tot hoogen bloei bracht. Hij genoot aller achting en de Amboineesche Christenen koesterden voor hem 'een bijna afgodischen eerbied'. Ofschoon hij een inkomen genoot van *f* 900 's maands, liet hij weinig of niets na. Nog in 1869 heette het huis, waar hij gewoond had, 'het huis van mijnheer Kam'. Hij is genoemd de 'Apostel der Molukken'.

Hij huwde 1°. te 's-Gravenhage 24 Juni 1804 met Alida van Epen, geb. te Breedevoort, die hem in Maart 1806 door den dood ontviel, 2° op Amboina 28 Apr. 1816 met Sarah Maria Timmerman, geb. op Amboina, ald. overleden 13 Dec. 1858. Zij werd genoemd als iemand van 'zeer goed verstand, goed oordeel en een zeer gelukkig geheugen'. Hare opvoeding was beter dan men verwacht zou hebben.

Het dochtertje, uit Kams eerste huwelijk geboren, overleed jong (zie hiervóór). Uit het tweede werden geboren twee zoons, van wie één nog geen jaar oud werd en

1) Ds. S. Roorda v. Eysinga, die ook nog met Kam den dienst op Ambon waarnam, uitte als een der weinige bedenkingen, die hij tegen dezen had, dat Kams houding ten opzichte van verscheiden doopelingen, die na gegeven trouwbelofte maar 'zonder erg' met elkander voortleven, wel wat slap was. (L. Knappert t.a.p., blz. 102).

de jongste, *Joseph Kavel Kam*, geb. op Amboina 18 Nov. 1819, na te Leiden volbrachte studie, be-

noemd tot predikant in O. Indië 27 Febr. 1845, den 2en Apr. d.a.v. te 's-Gravenhage bevestigd, de volgende gemeenten diende: Amboina (1847), Soerakarta (1854), Amboina (2e maal) 1857, Madioen (1862), Soerabaya (1863) (met verlof naar Nederland 1864), Semarang (1866), Soerabaya (1869) (met verlof naar Nederland 1874), Amboina (1876), Batavia (1877) (met verlof naar Nederland 1880), tijdelijk te Buitenzorg (1882), Batavia (2e maal) (1883), eervol ontslagen en gepensioneerd 1889, overl. te Soekaboemi 6 Sept. 1898. Hij schreef eenige werken op godsdienstig gebied in het Nederlandsch en Maleisch (de Maleische titels bij v. Troostenburg de Bruyn, *Biogr. Wdb. O.I. pred.*, blz. 231 en C. Köffler, a.w., blz. 35, waar ook een portret van hem voorkomt).

Van Joseph Kam zijn geen afbeeldingen bekend.

Hij gaf een vertaling uit van de preeken van G. Burder, secretaris van het Londensch Zendel. Genootschap. Verschillende brieven van hem uit de jaren 1815-1817 zijn bewaard gebleven en gedrukt.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^2, blz. 3. - Kobus en de Rivecourt, *Biogr. Wdb.*, blz. 52. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* I, k. 1243, 1244 (art. D.G. v. Epen). - C. Köffler, *Het Geslacht Kam* (Niet in den handel), blz. 19-25. - E.F. Kruyf, *Gesch. v.h. Ned. Zendel. Genootschap* (reg.). - v. Troostenburg de Bruyn, *Biogr. Wdb. O.I. pred.*, blz. 229-231. - Dez., *De Herv. Kerk in N.O.I.*, blz. 395. - L. Knappert, *Twee bezoekreizen in den Oostel. Ned. Ind. Archipel 1821-1825*, in: *Ned. Arch. Kerkgesch.* N.S. Dl. XX (1927), blz. 92.-94, 97, 102-104, 106, 108-116. - L.J. v. Rhyn, *Reis door den Indischen Archipel in het belang der Ev. Zending*, blz. 443-448. - J.C. Neurdenburg, *Geschied. tegenover kritiek*, blz. 224. - *Tijdschr. v. N. Indië.* (Red. Dr. W.R. Bar. v. Höevell) 17e Jrg. (1855) II, blz. 18, 19, 24. - O.G. Sterkenburg, *Insulinde en de Zending. Een leerboek voor school en huis* Rotterd. 1908, blz. 138-140.

[Nicolaas Kamp]

KAMP (Nicolaas), geboren te Knype den 15en Sept. 1843 uit het huwelijk van Anthony Willem Kamp, pred. ald. (later te Zwartsluis en te Meppel)[1)] en Cornelia Magdalena Benjamina Carbasius werd tegelijk met zijn ouderen broeder Adolf Frederik Kamp[2)] een en andermaal ingeschreven in het Album Stud. te Utrecht, den 30en Aug. 1862 en den 25en Mei 1869. Toegelaten tot de Ev. bediening door het Prov. Kerkbestuur van Overijsel in Aug. 1869, werd hij den 16en Jan. 1870 door zijn vader bevestigd te Blokzijl (m. 2 Tim. II:1; intr. m. Ps. XXV:15*a*). Na voor een beroeping naar Tjerkgaast (Juni 1872) te hebben bedankt, vertrok hij naar Stadskanaal, waar hij den 3en Aug. 1873 wederom door zijn vader bevestigd werd (m. Mc. I:17*b*; intr. m. Jes. LV:6, afsch. te Blokzijl 27 Juli). Een beroep naar Horsten (Juli 1875) wees hij af, maar den 28en Nov. 1875 preekte hij afscheid te Stadskanaal (m. 1 Thess.

1) Van Ds. A.W. Kamp zag het licht: *Zalig zijn de dooden, die in den Heer sterven.* Leerr. ov. Openb. XIV:13, geh. te Meppel. Meppel. 1851. 8°. (Na het overlijden v. Ds. H. v. Heyningen ald.).

2) *A.F. Kamp*, die de moderne richting was toegedaan, was achtereen volgens predikant te Berkenwoude (1870), Hekelingen ('73), Oude Pekela ('75), Oudshoorn ('78), Heerenveen ('82), Zwolle ('92), emer. 1910; overl. 1919. Hij nam in 1883 van N.C. Balsem de geregelde verzorging over van de rubriek Buitenlandsch Nieuws in *De Hervorming.*

II:12), om den 5en Dec. d.a.v., opnieuw door zijn vader, te Goor bevestigd te worden (m. Hand. V:33, 39; intr. m. Jud. vs. 3m'). Den 11en Juni 1876 hield hij een gelegenheidspreek bij het in gebruik nemen van het nieuwe orgel te N. Stadskanaal. Hij sloeg een beroep naar Thamen a.d. Amstel (Aug. 1876) af, maar volgde dat naar Noorddijk op, waar zijn vader hem den 2en Maart 1879 bevestigde (m. Jac. I 21*b*; intr. m. 2 Tim. II:19; afsch. te Goor 23 Febr. m. Hand. XX:31-36). Zijn vijfde ge-

meente was Veendam, waar hij den 7en Mei 1882 bevestigd werd door zijn vader (opnieuw m. Jac. I:21*b*; intr. m. Joh. XVII:36*a*; afsch. te Noorddijk 30 Apr. m. Mt. VII:24-27). Den 7en Nov. 1883 volgde zijn bevestiging te Leeuwarden door Ds. E.C. Jungius, pred. ald. (m. 1 Thess. II:13), waarna hij den 11en intrede deed (m. Hand. VIII:5; afsch. te Veendam 4 Nov. m. Hand. XVIII:11, 18*a*). Den 31en Mei 1891 deed hij intrede te Zutphen (m. 1 Tim. I:5; bev. door zijn vader m. Jes. LI:6, afsch. te Leeuwarden 24 Mei m. Hand. XX:27, 32). Ten laatste diende hij de gemeente te Maastricht, waar hij den 3en Dec. 1899 bevestigd werd door Ds. W. Mallinckrodt, pred. ald. (m. 2 Cor. IV:5-7; intr. m. 1 Tim. I:5; afsch. te Zutphen 26 Nov. m. Hand. XX:36). Wegens verkregen eervol emeritaat preekte hij den 16en Jan. 1910 afscheid te Maastricht (m. Hand. XXVI:22*a* en XX:32). Als emeritus bleef hij als ouderling deze gemeente dienen. Na aanhoudend lijden overleed hij te Maastricht den 4en Nov. 1911.

Nic. Kamp behoorde tot de Evangelische richting; als permanent secretaris van de samenkomsten der Ev. predikanten heeft hij veel gedaan in het belang dezer richting en was hij voor velen een raadsman, wiens heengaan in dien kring een gevoelige leegte achterliet. Al liet hij de studie niet varen, bij voorkeur bewoog hij zich op praktisch terrein.

Hij was gehuwd 1° met Jacomina de Jonge, 2° als weduwnaar te Leeuwarden den 13en Nov. 1884 met Gesiena Johanna Jacoba Quintus, geb. te Beetsterzwaag 1855, die hem overleefde. Hij liet een zoon en twee dochters na.

Hij redigeerde met Dr. P.J.B.K. Simon van der Aa van 1883 tot 1910 het Ev. Dagschrift *Brood des Levens.* Zutphen. 8°. - In *Geloof en Vrijheid*, *N.S.* III (1892), blz. 551-577 komt van zijn hand voor een verhandeling: *Jezus Christus tegenover zijn tijdgenooten.*

L i t t e r a t u u r : *Geloof en Vrijh.* 46e Jrg. (1912), blz. 69. - *Alb. Stud. Rh. Traj.*, k. 448, 500. - *Ned. Patriciaat.* VII, blz. 304.

[Willem Abraham van Kampen]

KAMPEN (Willem Abraham van), oudste zoon van Prof. Nicolaas Godfried van Kampen en Jacoba van Duuren, werd geboren te Leiden den 25en Juni 1811 en den 28en Apr. 1829 ald. als student ald. ingeschreven, terwijl zijn naam ook voorkomt in het *Alb. Stud. Athen. Amsterd.* over de jaren 1829/1835. In 1836 bevorderd tot proponent bij de Doopsgezinde Societeit werd hij den 18en Dec. van datzelfde jaar bevestigd te Wormer en Jisp door zijn leermeester Prof. Sam. Muller van Amsterdam; zijn intreepreek over 2 Cor. IV:5 is afgedrukt in zijn *Leerredenen* (zie ond.). In Mei 1841 legde hij zijn bediening ald. neer, waarop hij vertrok naar het buitenland. Later vestigde hij zich te Renkum, waar hij in 1864 nog woonachtig was (volgens *Feestbundel ter herinn. aan de viering v.h. 50 jarig bestaan van Etebon.* Zwolle 1864, blz. 71).

De door hem uitgegeven preeken (18 in getal) zagen het licht onder den titel: *Leerredenen.* Amst. 1841. 8° (Boekenoogen, *Cat. Doopsg. Bibl. Amst.* III, blz. 314). Vorm en opzet zijn niet overal onberispelijk, maar iets eigens en oorspronkelijks kan er niet aan ontzegd worden. Hier en daar valt er uit homiletisch oogpunt veel te prijzen. In de beoordeeling, die de ongenoemde recensent in *Waarh. in liefde.* Jrg.

1841, IV, 921-924 ervan geeft, wordt de preek over Joh. XV:1-8 de voortreffelijkste genoemd, en leedwezen uitgesproken, dat een jong predikant, die zooveel beloofde als Evangeliepredikant, reden meende te hebben, blijkbaar uit gemis aan zelfverloochening, zijn bediening neer te leggen.

Hij bleef ongehuwd. Een zijner zusters was de moeder van Prof. Dr. C.P. Tiele.

L i t t e r a t u u r : S. Muller, *Jaarboekje*, III 1840-50, blz. 22. - *Alb. Stud. L.B.*, k. 1282. - Id. *Amst.*, blz. 65.

[Dietrich Kanngiesser]

KANNGIESSER (KANNEGIESSER) (Dietrich of **Diederich)**[1] beroepen bij de Luthersche gemeente te 's-Hertogenbosch den 11en Oct. 1806, diende deze gemeente tot Oct. 1811, toen hij vertrok naar Nijmegen, waar hij den 3en Nov. d.a.v. intrede deed en werkzaam bleef tot den 14en Sept. 1823. Den 21en d.a.v. werd hij door Ds. Joh. Schultz, secretaris van de synode en van de synod. commissie der Luth. Kerk, ingezegend tot den dienst te Paramaribo, waar hij den 4en Apr. 1824 intrede deed, en den 28en Juni 1826 overleed na een ziekte van 14 dagen.

Gedurende zijn verblijf te Nijmegen in den Franschen tijd werd hij in Oct. 1813 beschuldigd niet voor den keizer te hebben gebeden en gezongen; zelfs werd den kerkeraad bevolen een anderen predikant in zijn plaats te beroepen; er werd echter eenig uitstel verleend en daarop volgde heel spoedig het vertrek van de Franschen, tengevolge waarvan de moeilijkheden uit den weg geruimd werden.

In zijn *Catechetischer Unterricht* (zie ond.) is Luthers *Kleiner Catechismus* afgedrukt met toevoegsels en uitlatingen, zonder dat dit telkens opzettelijk wordt aangeduid.

Een *accessit* viel hem ten deel op zijn verhandeling naar aanl. van een prijsvraag uitgeschreven door het Stolpiaansch Legaat betreffende *den strijd der plichten*; zijn antwoord werd samen met dat van A.J. Deiman uitgegeven. (zie ond.).

Afbeeldingen zijn van Kanngiesser niet bekend.

Van hem zag het licht:

Catechetischer Unterricht im Christenthum, *für die Confirmation der Lehrlinge*, *nebst Luther's Kleinnen Catechismus*, *und Anhang erbaulicher Gebete.* Nymw. 1815; ald. 1816. 8°. - Diss., quibus respondetur quaestioni: *Cum subinde officia repugnare videantur*, *quaeritur*, *num incidere possint causae*, *cum aut plane pugnent*, *aut incerta sit agendi ratio*: *et quae in omnibus hujusmodi causis sit norma*, *cui parere et quam sequi oporteat.* in: *Dissertat. Lat. et Belgicae ad Christianam morum doctrinam*, *spectantes pro praemio legati Stolpiani conscriptae.* T. VI. L.B. 4, (p. 115-204.) *Verhandel. ov. de natuurl. Godgeleerdh. en zedekunde, uitgeg. d.h. Stolpiaansch Legaat.* 1818.

Ook vervaardigde hij *Fest-Lieder zur kirchl. Jubelfeyer der Reformation am 2 Nov. 1817 zu Nimwegen.* (Nijm.) 8° (Knuttel, *Cat. Pamfl.* VI. No. 24627). Spoedig na zijn komst te Paramaribo vatte hij het plan op tot uitgave van een *W. Indisch Tijdschrift ter bevordering v. verstandelijke en zedelijke beschaving te Paramaribo in Suriname*, waarvan in Apr. 1826 te Amsterdam een prospectus verscheen; de uitvoering van het plan werd evenwel verijdeld door Kanngiessers overlijden.

Hij was gehuwd met Catharina Johanna Roos, en hertrouwde den 23en Mei 1815 na haar overlijden met Catharina Engelbertina Johanna Schultz (overl. in 1875 op 83jarigen leeftijd).

1) Omtrent zijn afkomst waren geen gegevens te ontdekken. Het is onzeker of hij afstamde van den zéér geleerden *Kannengieser*, die omstreeks 1700 zich uit Duitschland hier te lande vestigde en de Geldersche gewesten met den roem zijner geleerdheid verrijkte als geschiedschrijver der Staten van Gelderland; hij droeg den titel van ‘professor’ en tot zesmaal toe bedankte hij voor benoemingen tot professor aan verschillende academiën. Hij zette zijn naam in Nederlandschen vorm over. Van de bekende familie Cannegieter is hij de stamvader hier te lande.

L i t t e r a t u u r : Loosjes, *Naamlijst v. Pred..... der Luth. K. in Ned.* blz. 138, 139. - *Nav.* XXX (1880), blz. 545. - *Bijdr. Gesch. Luth. Kerk.* I, 67; IV, 179. - *Oud en Nieuw.* I, 200; II, 172; III, 178, 179; V, 126. - *Alg. Konst- en Letterbode.* Jrg. 1826. II, 193. - *Boekz.* 1826*a*, 556, 557. - H.D.J. v. Schevichaven, *Oud-Nymegen's kerken*, *kloosters*, enz. Nijm. 1909, blz. 237. - *Monatshefte für Rhein. Kirch. Gesch.* XVII, S. 27. - *Maand. Meded. uit de Ev. Luth. Gem. te Nijm.* XIII, blz. 8-11.

[Jacobus Kantelaar]

KANTELAAR (Jacobus), geboren te Amsterdam den 22en Aug. 1759 uit het huwelijk van Nicolaas Kantelaar en Eva Eysbag, vertoonde reeds vroeg aanleg voor de studie, bezocht de Latijnsche en daarna de Illustre School in zijn vaderstad, en werd den 1en Aug. 1776 ingeschreven als student te Leiden, waar hij de vriendschap won van de hoogleeraren Valckenaer en Ruhnkenius. In bijzondere mate onderging hij den invloed van Prof. H.A. Schultens, van wien hij een der meest geliefde leerlingen was, hetgeen ook bleek uit de door hem in 1781 verdedigde *specimina observ. in quaedam V.T. loca.*

Den 6en Aug. 1781 bevorderd tot proponent bij de Classis Leiden en Neder-Rhynland werd hij den 28en Nov. 1782 peremptoir geëxamineerd te Enkhuizen en den 5en Jan. 1783 bevestigd te Westwoud en Binnenwyzend door Ds. D. Wilree, pred. te Bovenkarspel (m. Jes. LXVI:21; intr. m. 2 Cor. III:11). Zijn verblijf daar was slechts van zeer korten duur; want in datzelfde jaar nam hij de beroeping aan, den 31en Aug. op hem uitgebracht door de Douair. S.C.F. Gravin v. Rechteren Almelo, en den 26en Oct. d.a.v. volgde zijn bevestiging te Almelo door Ds. G.L. Keller, pred. ald. (afsch. te Westwoud 19 Oct. m. Mt. XXV:^{2}14-30).

Te Almelo raakte hij niet lang daarna in conflict met de Ambachtsvrouwe en andere Oranjegezinden wegens zijn politieke gevoelens, daar hij zich kennen deed als Patriot, vooral in een toespraak door hem in 1786 gehouden tot de uittrekkende manschappen, waarin hij tevens een proeve gaf van zijn welsprekendheid. Daarbij kwam, dat hij het opnam voor de burgers der stad, toen dezen in verzet kwamen tegen de 'heerlijke rechten'. Zich niet veilig meer achtende te Almelo nam hij ontslag als predikant, toen door Pruisische tusschenkomst in 1787 de oude orde van zaken hersteld was. Hij vestigde zich daarop als ambteloos burger te Amsterdam, waar men hem, den gematigden Patriot, met rust liet. Hij wijdde er zich voorloopig geheel aan de beoefening der wetenschappen, en hierbij verloor hij ook de godgeleerdheid niet uit het oog.

Later naar Kampen verhuisd, opende zich voor hem een nieuwe werkkring. Niet alleen zag hij zich geroepen tot het stedelijk bestuur zijner nieuwe woonplaats, maar weldra werd hij namens de provincie Overijssel gekozen als afgevaardigde naar de Eerste Nationale Vergadering, waarvan hij ook een tijdlang als voorzitter optrad. Hij bepleitte er met talent en gematigdheid zijn denkbeelden, en straks werd hem bij het bijeenroepen der Tweede Nationale Vergadering door niet minder dan veertien kiescollegiën de waardigheid van volksvertegenwoordiger opgedragen. In haar midden bestreed hij in een veelgeroemde redevoering de bepaling, volgens welke een staatkundige geloofsbelijdenis voor alle ambtenaren vereischt werd, waarbij hij het onrechtmatige en schadelijke van allen gewetensdwang betoogde, en erop aandrong dat de verkiesbaarheid tot de ambten niet van *gevoelens*, maar van *gedragingen* afhankelijk zou worden gesteld. Ook verdedigde hij er in 1796 het recht der vrijheid voor de Joden. In 1797 ging van hem het voorstel uit een half percent van ieders bezittingen te heffen over heel het land tot herstelling van de vloot.

Bij de omwenteling van den 22en Jan. 1798 werd hij met nog 21 moderaten, onder wie vele tegenstanders van de scheiding van kerk en staat, gevangengezet tot de omwenteling van zaken den 12en Juni d.a.v. Daarna liet hij door niemand of niets

zich meer bewegen eenig ambt, hoe eervol of voordeelig ook, te aanvaarden. Maar gedrongen door de behoeften van zijn aangegroeid huisgezin kwam hij ertoe te 's-Gravenhage een bankierskantoor op te richten, waarin hij twaalf jaren lang werkzaam bleef; ten slotte moest hij het sluiten, omdat de gevolgen eener beroerte, die hem in 1810 getroffen had, hem tot werkeloosheid doemde. Nog enkele jaren leefde hij in stille afzondering te midden der zijnen gedeeltelijk

te Amsterdam gedeeltelijk op zijn buitenverblijf Landwijk bij Zwolle, waar hij den 7en Juli 1821 overleed.

Allen, die Kantelaar goed kenden, waardeerden hem als een helderdenkend wijsgeer, die de gave bezat door zijn groote zeggingskracht de door hem voorgedragen denkbeelden anderen in te prenten. En die hem alleen uit zijn geschriften kenden (dit gold van de meesten) konden niet ontkennen dat wat hij aan de pers toevertrouwde, den grond der dingen raakte en schoon van vorm was.

Als theoloog onderscheidde hij zich door zijn Schriftverklaringen. Op ongebonden wijze zocht hij de beteekenis der Bijbelwoorden vast te stellen en er licht over te verspreiden. Ook om anderen tot goede exegeten te vormen plaatste hij eenige hermeneutische lessen in de *Vaderlandsche Bibliotheek.* Zijn opvattingen doen hem kennen als een voor zijn tijd vrijzinnig godgeleerde. Volgens hem is de Bijbel een boek, dat goddelijke openbaringen behelst om ons wijs te doen worden tot zaligheid, maar dat men ‘menschelijk’ moet lezen. De menschen, die het schreven, bleven menschen hoe hoog verlicht ook; voor menschen is het in een menschelijke taal geschreven, en ook voor menschen afgeschreven en van hand tot hand overgedragen en ongeschonden bewaard gebleven tot heden. Daarom moet de Bijbel ook menschelijk verklaard en uitgelegd worden, met hulp van zulke middelen, die bij de verklaring van alle door menschen geschreven boeken gebruikt worden.

Aldus omschreef Kantelaar het beginsel, waarvan men bij de beoefening der uitlegkunde als wetenschap behoort uit te gaan. Langs dien weg de ‘godsdienstleer’, ons ter bevordering van de wezenlijkste belangen door God geopenbaard, uit den Bijbel halende, zal men niet komen tot onderstellingen, die de ongerijmdheid zelf zijn en door de ervaring gewraakt worden. Zoodoende zal men, volgens hem, verkrijgen de echte, reine Bijbelkennis, die de eenige grondslag is der dogmatische godgeleerdheid, waarbij het schoolsche, godgeleerde stelsel al zijn gezag verliest, overdreven eerbied voor menschelijke begrippen wordt verbannen alsmede het zweren bij de woorden zijns meesters; inplaats van versleten bewijzen te laten gelden, hoe hoog ook bij de grootste theologen geschat, zal men zelf denken en toetsen. Met het twisten over enkele kleine leerpunten en het meedoogenloos verdoemen van ieder, die ten opzichte van een of andere bijzonderheid anders denkt, zal het dan gedaan zijn.

Dezen geest van ‘Christelijke verdraagzaamheid’ ademden de verhandelingen in de door den ‘tolerant’ gezinden Kantelaar korten tijd geredigeerde *Vaderlandsche Bibliotheek*, al dadelijk die over *Onkunde*, *eene bron van onverdraagzaamheid* (D. I, St. II, blz. 149 vv.).

In 1789 aanvaardde hij de leiding van genoemd tijdschrift, dat te voren onder den titel *Nederlandsche Bibliotheek* onder leiding van Petrus Hofstede was uitgegeven. Van toen af verscheen zij onder den naam van *Vaderlandsche Bibliotheek van Wetenschap*, *Kunst en Smaak.* Van de ‘Bijdragers’ der vorige uitgave werkte geen enkele aan het in vrijzinnigen geest overgebrachte tijdschrift mede. Slechts kort heeft het echter onder Kantelaars leiding gestaan; reeds in 1790 deed hij er vrijwillig afstand van; bij deze gelegenheid publiceerde hij een bericht in de *Algem. Konst en Letterbode* (1790, 4e dl., blz. 144), waarin hij tevens verklaarde de schrijver te zijn van de recensiën over Hofstede's *Kerkreden*: '*s Lands Pylaren Vastgemaakt*, uitgesproken op den Dank- en Biddag 1788, en van diens *Apologie Tegen de Schrijvers der Vaderlandsche Bibliotheek*, *en derzelver Uitgever: Inzonderheid*,

Tegen den Beoordeelaar der Biddagsrede (1789). Als proeve van den tegenstand, die de toleranten, en onder hen bepaaldelijk Kantelaar ontmoetten, mag gelden een klein geschrift, dat door K. Vermyne Azn. in 1790 werd in het licht gezonden; de schrijver verklaarde in een toegevoegde *Missive* aan Kantelaar dat niets hem aangenamer zou zijn, dan dat hij de straf, die

eertijds op eerlooze lasteraars werd toegepast, mocht zien voltrekken aan Kantelaar; de titel luidde: *Gestaafde waarschouwing Teegens De schaadelyke en oproerige Denk- en de haatelijke schryfwijze*, *openlijk heerschende in de Nu weeder te voorschyn gekoomen*, *Zoogenoemde Vaderlandsche Bibliotheek* enz. enz.: *waar achter eene Missive aan J. Kantelaar*, *geweezen Pred. te Almelo en schrijver dier Eerroovende Lasterschriften.* Amst. 1790 (Kon. Bibl.). De volledige titel bij de Bie, *Hofstede*, Bijl. p. XXXII. Met die 'Eerroovende Lasterschriften' bedoelt de schrijver de daareven genoemde recensiën.

Na Kantelaars terugtreden als leider der *Vad. Bibliotheek* bleef dit tijdschrift voorloopig nog in zijn geest geredigeerd. Kantelaar beoefende ook de dichtkunst, al heeft hij niet vele gedichten gepubliceerd, die bovendien meest in periodieken verspreid zijn. Daaronder zijn niet onverdienstelijke proeven van zijn talent.

Kantelaar was voorzitter der Maatsch. tot Nut van 't Algemeen. In 1797 werd hij benoemd tot lid van het Zeeuwsch Genootschap, in 1806 tot lid van de Maatschappij der Ned. Letterkunde te Leiden, in 1808 bij de oprichting van het Nederlandsch Instituut tot lid der tweede klasse van deze instelling en in hetzelfde jaar tot lid van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem.

Tweemaal is Kantelaar gehuwd 1° te Amsterdam in Febr. 1783 met Johanna Dusart (overl. 1790) 2°. met Anna Gesina Reisig, die hem overleefde. Uit het eerste huwelijk werd één kind geboren, uit het andere twee dochters.

Van hem bestaat een portret borstbeeld n. voren, links in ovaal. Naar J. Schoemaker Doyer, door W. van Senus. 8°. (vgl. Muller, *Cat. v. Portr.* No. 2485, 2486).

Van Kantelaar verscheen in druk:

E. Schulz, *Geschiedenis der groote omwenteling in Frankrijk.* N. d. tweeden verm. dr. uit het Hoogd. vert. Amst. 1791. 8°. - C.G. Lenz, *Geschiedenis der vrouwelijke sexe bij de oude Grieken.* Met eenige aanmerkingen v.d. vertaler. Amst. 1792. 8°. - Redev. uitgespr. 13 Aug. 1793 over *den invloed der ware verlichting op het lot der vrouwen*, *en het huwelijksgeluk* in: *Redevoeringen en Aanspraaken gedaan in de ondersch. vergad. der Maatsch. t. Nut v. 't Alg.* D. III. (Bibl. N. Lett.). - [Met R. Feith]; *Bijdragen t. bevorder. der Schoone Kunsten en Wetenschappen.* Amst. 1793-1796. 3 dln. 8°. (Bibl. N. Lett.). - *Lofreden op H.A. Schultens*, *openl. uitgespr. te Leyden. Amst.* 1794. 4°. (Bibl. N. Lett.). - F. van den Trenck, *Bijdragen t. deszelfs levensgeschiedenis.* Uit het Hoogd. Amst. 1794. 4 dln. 8°. - [Met M. Siegenbeek], *Euterpe*, *een Tijdschr. t. bevorder. v. Fraaye Kunsten en Wetenschappen.* Amst. 1810, 11. 2 st. 8° (Bibl. N. Lett.). - *Verhandeling over het herdersdicht.* 's-Gravenh. 1813. 8°. (Reeds in 1791 met goud bekroond d.h. Leidsche taal- en dichtgenootsch.: 'Kunst wordt door arbeid verkregen') in: *Werken der Holl. Maatsch. v. Fraaye*, *Kunsten en Wetensch.* D. II. Den Haag. 1813. - Gedichten: *Op den dood v.e. kind.* z. pl. 1791. 8° (Bibl. N. Lett.). - Vert. uit het Latijn v.d. *Lijkzang* v.H. de Bosch *op het afsterven P Nieuwlands gade.* - [Met R. Feith] *Ode aan R.J. Schimmelpenninck.* Amst. 1805. 8°. - In de *Bibl. N. Lett.* bevindt zich een Brief v. Kantelaar aan A. van der Woordt. Met aanteekeningen betr. gedichten. - Zie verder Kantelaars *Redevoeringen en Dichtstukken*, verzameld door M. Siegenbeek. Haarlem. 1825. Hierin: *Over den invloed der ware verlichting op het lot der vrouwen* enz, blz. 1-84;

Onkunde, *eene bron van onverdraagzaamheid*, blz. 85-118; *Lofrede op H.A. Schultens*, blz. 119-208; *Advyzen uitgebragt in de Nat. Vergader.*, blz. 209-256; 2 dichtstukken: *Elegie*, n.h. Hoogd. en: *Ter echtverbindtenis v. Pieter Nieuwland en Jkvr. A. Hartwigina Pruyssenaer*, benevens: *Lijkrede* door M. Siegenbeek uitgespr. in de openb. vergader. v.d. Maatsch. der Ned. Lett. te Leyden 8 Maart 1822.

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII[2], blz. 10, 11. - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz. 221-223. - Frederiks en v.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, blz. 406, 407. - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H. Kerk.* III, blz. 665-671. Aant. blz. 282, 283. - *Vad. Hist. t. verv. op Wagenaars Vad. Hist.* XIII, blz. 80-86; XXXV, blz. 99, 140, 141, 344, 345, 348, 349; XXXVIII, blz. 177; XXXIX, blz. 93, 94. - N.G. v. Kampen, *Beknopte Gesch. der Lett. en Wetensch. in de Nederl.* II, blz. 503-506, 549; III, blz. 217, 218, 232. - Reitsma, *Herv. en Herv. Kerk*, blz. 705. - Knappert, *Gesch. N.H.K.* II (reg.). - M.C. v. Hall, *De verdiensten v. J. Kantelaar als lid en hoofdbestuurder v.d. Maatsch. t. Nut v. 't Algem. Benevens Chronologie der levensbijzonderheden v. Kantelaar*, *lijst zijner geschr. e.a. bijlagen.* f°. (Handschr. berust. in de Bibl. Ned. Lett.). - G.W. Vreede, *Bijdragen t.d. geschied. der Omwenteling v. 1795 tot 1798.* 2e st., blz. 16, 21, 22, 70. - P.J. Blok, *Gesch. v.h. Nederl. volk.* VI (reg.). - Witsen Geysbeek, *Biogr. Anth. en Crit. Wdb.* IV, blz. 38-50. - Sepp, *Stinstra*, II blz. 284. - de Bie, *Hofstede* (reg.) - *Alb. Stud. L. Bat.* k. 1122. - v. Doorninck *Verm. en Naaml. Schr.* II, k. 96, 97, 215, 216. - Bouman, *De Godgel. en hare beoef. in Ned.*, blz. 72, 271.

[Hubert Philippus de Kanter]

KANTER (Hubert Philippus de), behoorde tot een bekende Zeeuwsche familie, die in het laatst der 16e eeuw te Zierikzee voorkomt, en waaruit ook mannen, zijn voortgekomen, die zeer onderscheiden betrekkingen en ambachten hebben bekleed in Staat, Kerk en maatschappij[1)]. Hij was de oudste der beide zoons uit het huwelijk van Ds. Jacobus de Kanter (jongsten zoon van Philippus de Kanter, pred. te Wissekerke) en Antoinetta Jacoba van den Broecke, en werd geboren den 20en Sept. 1800[2)] te St. Anna ter Muiden, waar zijn vader destijds predikant was. Hoewel deze laatste in 1811, toen gedurende de Fransche overheersching uitbetaling der predikantstraktementen achterwege bleef, meende in het belang van zijn gezin en van zijn ambtgenooten zijn ambt te moeten neerleggen, en beëedigd vertaler en griffier van het vrederecht te Goes werd (later van 1817 tot zijn dood in 1826 griffier bij de arrondissements rechtbank en schoolopziener), ontwaakte in zijn zoons de begeerte om predikant te worden. Hoewel aanvankelijk voor het kantoorleven opgeleid, werden bij bovengen. oudsten zoon te Rotterdam de grondslagen gelegd voor de studie. Dit geschiedde niet zonder eenige overhaasting, maar het oppervlakkige van deze opleiding werd spoedig door hem ingehaald, nadat hij den 15en Sept. 1818 als student te Leiden was ingeschreven. Aan een uitnemenden aanleg en scherpzinnigheid paarde hij grooten ijver. Reeds den 8en Febr. 1822 werd zijn hieronder vermelde academische prijsverhandeling met goud bekroond.

Den 6en Aug. 1823 toegelaten tot de Ev. bediening door het Prov. kerkbestuur van Z. Holland, werd hij den 4en Apr. 1824 bevestigd te Zoelen door zijn voorlaatsten voorganger ald. Ds. M. van Meeteren, pred. te Amersfoort (m. Mt. XXVIII:10; intr. m. Col. I:26*c*, 27-29). Zijn verblijf te Zoelen duurde slechts kort; den 18en Sept. 1825 preekte hij er afscheid (m. 1 Joh. II:28*a*). Den 2en Oct. volgde zijn bevestiging

1) Over *het geslacht de Kanter*: Nagtglas a.w., blz. 509 v.v.; *Nav.* XXV (1875), blz. 369-371, 569-571; XLVIII (1898) blz. 412-423, 485-494; XLIX (1899), blz. 508-511; L (1900), blz. 168, 169.

2) Ten onrechte noemt H. de Jager (*Nav.* XXIX, blz. 83[n2]) als zijn geboortejaar 1801.

te Brielle door Ds. G.B. Clement, pred. ald. (m. 2 Cor. XIII:9*b*; intr. m. Col. III:11*b*). In Dec. 1827 bedankte hij voor een beroep naar Arnhem. Den 6en Oct. 1850 herdacht hij zijn 25jarige bediening te Brielle (m. Joh. XVII:4*b*).

Met ingang van 1 Apr. 1862 verkreeg hij op zijn verzoek eervol emeritaat. Den 23en Maart preekte hij afscheid (in verband met Zondagsafd. 52 van den Heid. Cat., die juist

aan de orde van behandeling was). Bij het neerleggen van zijn ambt kreeg hij tot aandenken menig kostbaar geschenk.

Hij was Praetor van den Ring Brielle, en gedurende niet minder dan 25 jaren Scriba van het Class. Bestuur; in deze functie oefende hij niet vergeefs invloed op een behoorlijk beheer der diaconale fondsen, vooral in afgelegen dorpsgemeenten. Voor dergelijke belangen had hij een open oog. Hij kwam ertoe bij de waarneming van zijn ambt nog den stoot te geven tot stichting van een administratiekantoor, waardoor hij beter kon voorzien in de opvoeding van zijn tien kinderen, en tevens naar de behoefte van zijn hart noodlijdende inrichtingen en personen kon steunen. Het door hem ontworpen plan slaagde naar wensch. Slechts weinige jaren echter duurde de tijd van zijn emeritaat; na langdurig smartelijk lijden overleed hij den 5en Juni 1868. Hij huwde in 1829 met Johanna Alida van Andel, die hem overleefde.

Van hem verscheen in druk bovenbedoelde prijsverhandeling, uitgeschreven door de Theol. Faculteit te Leiden:

Commentatio ad quaestionem...., *quid e loco 1 Petri V:14 recte intellecto constet de muneris sacri ratione et officiis*, *et quid adeo imprimis agere*, *quid vitare oporteat*, *qui in Ecclesiae Christianae hoc munere funguntur*, in: *Annales Acad. L. Bat.* 1821-1822 (39 pag.). Voorts een verhandeling over de Christelijke vaderlandsliefde in: *De Vriend des Vaderlands.* 1831.

L i t t e r a t u u r : Nagtglas, *Levensber.*, blz. 516, 517. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* III, k. 666 (art. Mej. C. de Waal). - Kist en Moll, *Kerkhist. Arch.* II (1859), blz. 457, 458. - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 1250. - Hs. Borger. - *Nav.* XXIX (1879), blz. 83. - *Alg. Ned. Fam. blad.* N.S. XV Jrg. (1901), blz. 351. - H. de Jager, in: *Weekbl. v. Voorne en Putten* 7 Juni 1868. No. 10.- *Boekz.* 1862*a*, 318, 449.

[Kornelis Johannes Kapteyn]

KAPTEYN (Kornelis Johannes) werd den 7en Maart 1871 te Pernis geboren als een der zeven kinderen en jongste der vier zoons uit het huwelijk van Pieter Kapteyn, pred. der Chr. Geref. Gemeente aldaar, en Wiechertje Jans Koning. Hij bracht een groot gedeelte van zijn jeugd door te Amstelveen, waarheen zijn vader inmiddels vertrokken was, en liet zich in 1887 inschrijven aan de Theologische School te Kampen. In 1894 toegelaten tot het predikambt in de Geref. Kerken, deed hij den 13en Jan. 1895 intrede te Andel. Den 4en Apr. 1897 verbond hij zich aan de Geref. Kerk van Axel, waar hij van nabij kennis maakte met den kerkdijken strijd van die dagen; het gelukte hem er met zijn gemeente een nieuw kerkgebouw te stichten, maar zijn begeerte naar ineensmelting der beide Geref. Kerken van afscheiding en doleantie zag hij er niet in vervulling gaan. Den 18en Jan. 1903 hield hij intrede te Giessendam, waar in de zestien jaren zijner bediening het kerkgebouw moest vergroot worden. Hier had hij te kampen tegen de in die omgeving heerschende neiging tot ongezonde mystiek, waartegenover hij met waardeering van een gezonde mystiek aan de Schriftuurlijke prediking trouw bleef. Al maakte hij hier veel leed door, hij ontplooide er zijn volle kracht. Den 12en Oct. 1919 preekte hij er afscheid, om den 19en d.a.v. intrede te doen te Zwolle (beide preeken in druk uitgeg.; zie onder zijn geschriften), na bevestigd te zijn door zijn zwager Ds. J. Vesseur, pred. te Numansdorp. Te Zwolle arbeidde hij tot zijn plotseling overlijden tengevolge van hartverlamming den 2en Jan. 1925, nadat hij zijn gemeente op Nieuwjaarsmorgen nog was voorgegaan,

sprekende over Psalm XLVI:2, 3, welke preek na zijn heengaan is uitgegeven (zie onder zijn geschriften). Vier jaren te voren had hij geleden aan een lastige en gevaarlijke ziekte, waarbij de dood nabij scheen, maar waaruit zijn geloof als vernieuwd te voorschijn kwam.

Kapteyn was iemand van logisch denken en tevens met een teeder hart. Van het laatste getuigde niet het minst zijn pastorale omgang; hij was een ziekentrooster bij uitnemendheid en als catecheet een van de besten. Onder een opgeruimd uiterlijk leefde in hem een sterk geloof, door lijden gelouterd. Calvinist in merg en been, kon hij op zijn stuk staan, al wist hij ook wel zijn meening voor een betere prijs te geven. Hij volgde een vasten koers. Door zijn optreden in zake het protest van den kerkeraad te Zwolle tegen dien van Zandvoort in zake het 'vrouwenkiesrecht in de Kerk' bewees hij te kunnen palstaan tegenover wat hij op Bijbelsche gronden ontoelaatbaar achtte, en uit zijn brochure over de 'Evangelisatie der Gereformeerden' bleek hoe hij niet schroomde tegen een al sterker zich openbarende strooming in den boezem zijner eigen kerkgemeenschap in te gaan. In laatstbedoelde brochure gaf hij een klare uiteenzetting van zijn overtuiging dat de exegese der teksten voor die Evangelisatie aangevoerd blijkens het verband, waarin ze voorkomen, onjuist is, en dat 'de echt-Gereformeerde Evangelisatie hierin zal bestaan dat de Christenen, wandelende naar Gods *wil*, bevorderen de komst van Gods *Koninkrijk* en de Naam Gods wordt verheerlijkt'. Zijn conclusie, dat de tegenwoordige methode van evangeliseeren veelal het kerkelijk leven schaadt, verwekte heftige tegenspraak, maar zijn uitgangspunt, reeds in 1894 door Prof. J.H. Gunning verdedigd, dat de Kerk hare fundamenten beter in de diepte dan in de breedte uitwerkt, bleef nog steeds onaangevochten van kracht.

Kapteyns karakter vertoonde zekere tegenstrijdigheid, hierin gelegen dat telkens weer recht en liefde in hem worstelden. Hij was iemand met levendig medegevoel voor anderen, maar zag hij z.i. verkeerde dingen, dan kwam hij er spoedig toe verdere vriendschap af te breken, al leed zijn hart ook hieronder. Man van karakter leek hij vaak hard; hij is genoemd een militante figuur, maar zijn goede verhouding tot zijn beide ambtgenooten te Zwolle getuigde van zijn welwillendheid en vriendschap.

Ook op politiek terrein bewoog hij zich in het belang van de anti-revolutionaire partij en hare beginselen.

In 1898 trad hij in het huwelijk met mej. Geertruida Elisabeth van Andel, geb. te Andel (N. Br.), die hem overleefde met acht kinderen.

Kapteyn arbeidde jarenlang voor de pers. Eerst te Giessendam als medewerker aan de *Gorkumsche Kerkbode.* Den 1en Oct. 1921 verbond hij zich als Redacteur voor Overijssel aan het *Geref. Kerkblad voor Drente en Overijsel*, waarvoor hij tot aan zijn sterven geregeld artikelen schreef van kerkrechtelijken en dogmatischen inhoud.

In het Geref. Theologisch Tijdschrift komen van zijn hand de volgende artikelen voor: *Het lichaam dezes doods* (Een en ander over Rom. 7:24) Jrg. 10, blz. 113 vv.; *Christelijke vrijheid.* Jrg. 11, blz. 33 vv.; *Bevindelijk preeken.* Jrg. 12, blz. 5 vv.; *Hoe moet men naar Geref. kerkrecht handelen met zich onttrekkende leden?* Jrg. 16, blz. 238 vv. - In het *Tijdschrift voor Geref. Theologie*: *Vleeschwording en vernedering.* Jrg. 17, blz. 290 vv.; id. (Slot), blz. 339 vv.; *Vrouwenstemrecht ook in de Kerk?* Jrg. 19, blz. 418 vv.

Afzonderlijk gaf hij uit:

Wie Jezus zalig spreekt. Twaalf Leerred. Kampen. 1906. 8°. - *Uw licht komt.* Een zevental Advents- en Kerstpredikatiën. Nijverdal 1915. 8°. - *De vraag*: '*Vrouwenstemrecht - ook in de Kerk?*' *ontkennend beantwoord tegenover Ds. C.*

Lindeboom. Kampen. 1918. 8°. - *Blijdschap en Vrede. Wijsheid en kracht.* Predikatiën geh. bij het nederleggen v.d. Bedien. des Woords in de Geref. Kerk te Giessendam op 12 Oct. 1919 en het aanvaarden daarvan in de Geref. Kerkte Zwolle op 19 Oct. 1919. Zwolle. [1919]. 8°. - *De Evangelisatie der Gereformeerden en Gereformeerde Evangelisatie. Eenige bedenkingen tegen de huidige Evangelisa-*

tiebeweging. Zwolle. 1923. 8°. - *God de Heere een Toevlucht en Sterkte.* Laatste predikatie. Met een *Levensber.*[1)] v. Dr. S.O. Los en de *redevoer. bij zijne begrafenis* geh. d. Ds. H.A. Munnik en Dr. C. Bouma. Zwolle, 1925. 8°.

L i t t e r a t u u r : S.O. Los, *Levensbericht* m. portret (zie boven). - *Geref. Kerkbl. v. Drente en Overijsel.* No. 692 (10 Jan. 1926). - *Prov. Overijs. en Zwolsche Crt.* 3 Jan. 1925. - *N. Rotterd. Crt.* 5 Jan. 1925. - *Goudsche Kerkbode.* Offic. Orgaan v.d. Geref. Kerken der Class. Gouda. No. 900, 9 Jan. 1925. - *Geref. Kerkbode.* Org. v.d. Geref. Kerk v. Zwolle. No. 376. 10 Jan. 1925. Mededeelingen van Mr. P. Kapteyn te Zwolle, zoon des ontslapenen.

[Dirk Jacob Karres]

KARRES (Dirk Jacob), geboren te Amsterdam den 2en Febr. 1858 uit het huwelijk van Joost Karres en Engelina Aarens, was oorspronkelijk door zijn ouders voor den handel bestemd en bewoog zich aanvankelijk reeds op dat gebied, waarbij hij, zooals op de koopmansbeurs, een kijk op zekere soort menschen kreeg. Het was Dr. Ph.S. van Ronkel, destijds pred. te Amsterdam, die zijn aanleg voor de studie ontdekte en ertoe bijdroeg dat hij zich voor die der Theologie ging voorbereiden door middel van privaatlessen. Gedurende de jaren 1876 tot 1878 bezocht hij de universiteit te Amsterdam; den 27en Oct. 1879 liet hij zich inschrijven in het Album Stud. te Utrecht, waarna hij in Sept. 1883 door het Prov. Kerkbestuur van Friesland toegelaten werd tot de Ev. bediening, Van de vier op hem uitgebrachte beroepingen nam hij die naar 't Woud aan. Den 3en Febr. 1884 werd hij ald. bevestigd door Dr. Ph.S. v. Ronkel, pred. te Leiden (m. 2 Cor. V:18*b*; intr. m. 2 Cor. V:19*b*) Na in 1886 bedankt te hebben voor beroepingen naar Diemen (Febr.), Hoogvliet (Mrt.), Valkenburg (Apr.), Sommelsdijk (Juli), Oostkapelle (Sept.) gaf hij gehoor aan die van Bruinisse (Sept.), waar hij den 12en Dec. 1886 bevestigd werd door Ds. F.A. v. Schaïck, pred. te Groote Lindt c.a. (m. Openb. III:11*a*; intr. m. Jes. LXI:1-3; afsch. te 't Woud 5 Dec. m. Rom. XV:5, 6). Gedurende zijn verblijf te Brunisse ontving hij beroepingen naar Zoetermeer (Apr. 1887), Kralingen (Dec. 1887), IJlst (Mei 1888), Alkmaar (Nov. 1888), Zaamslag (Jan. 1889), Zevenbergen (Febr. 1889), Steenwijk (Febr. 1889), Dordrecht (Juni 1889), Katwijk a. Zee (Juli 1889); voor al deze beroepingen bedankte hij; die naar Genemuiden (Juli 1889) nam hij aan. Den 3en Nov. d.a.v. preekte hij afscheid te Bruinisse (m. Jer. XVII:16), waarna hij den 17en bevestigd werd te Genemuiden door Ds. M. Göpner, pred. te Harderwijk (m. Lc. V:4-6; intr. m. 1 Cor. IV:1-5).

Zijn laatste gemeente, waar hij ook het langst arbeidde, was 's-Gravenhage, waar zijn bevestiging plaats had den 12en Nov. 1893 door Ds. C.B. Oorthuys, pred. te Katwijk a. Zee, wiens vacature hij kwam vervullen, en zijn intrede den 15en d.a.v. (m. 2 Cor. I:24; afsch. te Genemuiden 5 Nov. m. Jes. XXI:10). Een beroeping enkele jaren later naar Rotterdam sloeg hij af.

Na een langdurige ongesteldheid, waarvoor hij met aanvankelijk gewenscht gevolg genezing had gezocht te Leysin, overleed hij aan hartzwakte den 4en Maart 1915 in de Villa Elizabeth te Scheveningen, waar hij drie weken te voren ter verpleging was opgenomen.

1) Ook afgedrukt in: *Jaarboek t. dienste v.d. Geref. Kerken in Nederl.* Jrg. 1926, blz. 308-310.

Karres behoorde tot die menschen ‘die bij hun dood een grooter leegte achterlaten dan de plaats scheen, die zij in hun leven innamen’. En hij nam toch al een breede plaats in, al is hij niet altijd op de handen gedragen, en heeft hij veel moeilijkheden, veronachtzaming en miskenning te doorstaan gehad. Begaafd met een vlug verstand, een helder oordeel heeft hij veel en vlug en trouw gewerkt. Op zijn initiatief werd in de hem toevertrouwde kerkelijke wijk te 's-Gravenhage het wijkgebouw ‘Rehoboth’ gesticht, waar

hij twintig jaren lang gedurende den winter zijn wekelijksche Bijbellezingen hield.

Zijn prediking was, in breeden zin confessioneel; zelf noemde hij zich weleens leerling van Prof. v. Oosterzee. Hij bezat een buitengewone gemakkelijkheid van spreken, een krachtige stem, een zuiveren stijl. Hierdoor was hij niet alleen een in den goeden zin populair spreker, wiens woord met zout was besprengd, maar ook een onvervaard debater; in socialistenvergaderingen niet minder dan in kerkelijke vergaderingen bleek zijn vaardigheid in dit opzicht. Het liefst echter preekte hij, en hij deed het goed; al mocht zijn preektrant iets ouderwetsch hebben, frischheid viel er niet aan te ontzeggen; principieel Gereformeerd hield hij tevens rekening met de verschijnselen van zijn tijd. Man van scherpbelijnd karakter en degelijke studie nam hij een eigen, zelfstandige plaats in.

In den strijd over de moderne Schriftcritiek, die in 1907 de Haagsche gemeente beroerde en ook daarbuiten sterk de aandacht trok, liet Karres zich niet onbetuigd; naar aanleiding van het critisch standpunt, door zijn ambtgenooten Dr. J.A. Cramer en Dr. J.H. Gerretsen in dit opzicht ingenomen, sprak hij zich openlijk uit, o.a. in zijn preek *Evangelie en Zekerheid*, waarin hij tegen bedoelde critiek positie nam, en waaraan hij een naschrift toevoegde, gericht aan beide genoemde predikanten; Dr. Gerretsen bleef hierop het antwoord niet schuldig in zijn brochure: *De 'Schriftcritiek' en hare beteekenis voor den tegenwoordig en tijd. Met een woord van verweer aan Ds. D.J. Karres.* 2e dr. Nijmegen. (1907) 8°. Van het college van Regenten der Scholen van de Ned. Herv. Gemeente te 's-Gravenhage was hij jarenlang secretaris, daarna voorzitter. Ook de op zijn initiatief gestichte vereeniging 'Kinderzorg' en de Chr. Nat. Werkmansbond verloren in hem een sympathieken steun.

Karres huwde te Amsterdam den 24en Jan. 1884 met Anna Catharina Hansen, die hem overleefde met vier zoons (van wie een, J.J.C. Karres, pred. is te Apeldoorn) en een dochter.

Van hem zag het licht:

De troost v.h. overblijfsel. Leerr. geh. te 's-Gravenhage den 18en Oct. 1896. 8°. - *Evangelie en Zekerheid.* Prediking, geh... te 's-Gravenhage, 16 Dec. 1906, m.e. *naschr. aan de Wel. Eerw. Zgel. Heeren Dr. J.A. Cramer en Dr. J.H. Gerretsen.* 's-Grav. 1907. 8°. - *Woord vooraf* toegevoegd aan de brochure van Ds. N. van Schouwenburg, *Aan Dr. J.H. Gerretsen. 'Onovertrefbare verschilpunten wederlegd en vereffend.* 's-Grav. 1907. 8°. - '*In de genade Gods*'. Leerr. geh. t. herdenk, v. 25 jar. Ev. bedien, den 7en Febr. 1909. 's-Grav. 1909. 8°. (Al deze geschr. in de kerkeraadsbibl. Groote kerk te 's-Gravenhage).

In de *'s-Gravenhaagsche Kerkbode* vindt men tal van bijdragen van zijn hand. In het tweemaand. Tijdschr. *Troffel en Zwaard* 5e Jrg. Utr. 1902, blz. 1-29 is afgedrukt een referaat door Karres gehouden op de Jaarvergadering der Confessioneele Vereeniging in 1901: *Hoe moeten met het oog op de tegenwoordige tijdsomstandigheden de Evangelisatiën zijn of worden ingericht?*

L i t t e r a t u u r : J. v.d. Baan, *Kerkhist. Bijdrage over de Herv. Gem. te Bruinisse bij gelegenh. v. haar 300 jarig bestaan.* Zierikzee. 1900, blz. 28. - *In memoriam Dirk Jacob Karres*, in de *'s-Gravenh. kerkbode.* No. 23, 6 Maart 1915. - H. Schokking, *In memoriam Dirk Jacob Karres*, in: *De Geref. Kerk* No. 1379. 11 Maart 1915. - *Alb. Stud. Ath. Amst.*, blz. 64. - Id. *Rh. Traj.*, k. 568.

[Johan Antoon Karsten]

KARSTEN (Johan Antoon) werd geboren te 'sGravenhage den 16en Apr. 1802 uit het huwelijk van Jan Wiedemann Karsten, laatstelijk Hoofdingenieur v.d. eerste klasse bij den algemeenen dienst van 's Rijks Waterstaat, en Doetje Tuinen. Hij ontving privaatonderwijs in het Latijn en Grieksch van Ds. A. Gerlach, Waalsch pred. te Groningen, en

werd den 14en Sept. 1818 ald. als student ingeschreven. Hij stond aan de Groningsche hoogeschool goed aangeschreven bij zijn leermeesters, en het was inzonderheid Prof. H. Muntinghe, op wiens aansporing hij den 10en Juni 1824 den doctoralen graad behaalde na verdediging van een *Dissertatio theol. inaug. de Origene*, *oratore sacro.* Gron. 1824. 8°. (Kon. Bibl.) Toegelaten tot de Evangeliebediening door het Prov. Kerkbestuur van Groningen den 14en Mei 1823, werd hij den 12en Sept. 1824 bevestigd te Sas van Gent door den consulent Ds. C. Meeuse, pred. te Hoek (m. Jac. V:7*b*, intr. m. 1 Joh. IV:1*a*). Reeds den 3en Juli 1826 overleed deze veelbelovende predikant, bij wien welsprekend vernuft en geleerdheid samenging met nederigheid en oprechten, hartelijken omgang met zijn ringbroeders.

Hij huwde in Aug. 1824 met Lukretia Johanna Elsina Amshoff, geb. te Emmen (docht. v. Ds. Joh. Petr. Amshoff), die bij zijn overlijden met een kind van zeven maanden achterlbeef.

Zijn schoonbroeder en vriend M.A. Amshoff plaatste in de *Groninger Volksalmanak v. 1838* (blz. 103-108) uit zijn nagelaten papieren een tweetal fraaie gedichten, een: *Aan H. Muntinghe*, *Hoogl. te Gron. Overl. 24 Apr. 1824*, en een getiteld: *De Toekomst.* In een aanteekening getuigend van groote waardeering voor Karsten vergelijkt Amshoff dezen met Bellamy, vooral met het oog op het tweede dezer gedichten.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^2, blz. 20. - Fred. Caland, *De Herv. Gem. te Sas v. Gent.* 's-Grav. 1904, blz. 57, 58. - *Boekz.* 1826*b*, 234, 235. - *Alb. Stud. Gron.*, k. 270.

[Johannes Kaskee]

KASKEE (Kaske, Kaskie) (Johannes), geboren te Groningen, werd den 30en Juli 1674 ingeschreven als student in zijn vaderstad. Tot proponent bevorderd nam hij een beroep aan naar Ruinen, dat den 4en Apr. 1679 geapprobeerd werd. Zijn tweede gemeente was Zaltbommel, waar hij in Febr. 1682 bevestigd werd. In Sept. 1693 verbond hij zich aan de gemeente van Breda, waar hij dienst deed tot het ingaan van zijn emeritaat, dat hem met Nov. 1730 wegens hoogen leeftijd en menigvuldige zwakheden verleend werd. Hij overleed te Breda den 12en Mei 1739.

Hij opende de Z. Hollandsche synode te IJselstein den 3en Juli 1696 met een predikatie over Hoogl. III:7, 8, werd benoemd tot Deputatus Synodi, tot visitator en tot correspondent voor Groningen, en was als afgevaardigde van de classis Breda in de Z. Hollandsche synode te Delft 7-17 Juli 1699.

Portretten zijn van hem niet bekend.

Van hem verscheen in druk:

Oratio Parentalis in Obitum luctuosissimum, *immaturum*, *summèque inopinatum Mariae Stuartiae*, *verè incomparabilis Britanniarum Agustae*, *Galliarum et hibernae reginae etc. Londini 7 Jan. Anni labentis denatae*, *Westmonasterii verò sepultae 15. Mensis Martii*, *Anni 1695.* Dicta Bredae, in Choro summi Templi.... die quo illa tumula illata est. Bredae. MDCLXXXXV. 4°. (Knuttel, *Cat. Pamfl. Kon. Bibl.* III, No. 14168).

Blijkens den *Catal. der Biblioth. v. Mr. J.H. Hoeufft* (Amst. 1844), blz. 231 liet hij een handschrift (groot 63 bl.) na, getiteld: *Gedenkwaardige en histor. aanmerkingen betreffende Breda.* 1723.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII[2], blz. 20. - Romein, *Pred. Drenthe*, blz. 218. - *Alb. Stud. Gron.*, k. 111. - C.R. Hermans, *Bijdr. t.d. Gesch.*-, *Oudh.*, *Letteren*, *Statistiek en Beeld. Kunsten der Prov. N. Brabant*, blz. 346. - Knuttel, *Acta* VI, (reg.). - Meded. v.d. Hr. W.M.C. Regt.

[Reinier Pieter van de Kasteele]

KASTEELE (Reinier Pieter van de), zoon uit het huwelijk van Gerhardus v.d.

Kasteele en Elisabeth Sophia van Hierschot, werd den 12en Juli 1767 geboren te Meliskerke, waar zijn vader, die zich in 1787 onderscheidde door zijn ijver voor het Huis van Oranje, destijds predikant was. Hij ontving zijn opleiding te Halle, daarna te Leiden, waar hij den 14en Sept. 1785 in het Alb. Stud. werd ingeschreven. Tot proponent bevorderd onder de classis Voorne den 23en Juni 1789, werd hij den 13en Sept. bevestigd te Rozendaal (Overveluwe) door zijn vader, die in 1774 Meliskerke voor Brielle verwisseld had (bev. t. 2 Tim. I:2, intr. t. Ps. CXIX:9). In 1790 bedankte hij voor een beroep naar Voorschoten. Den 28en Mei 1792 (2en Pinksterd.) werd hij bevestigd te Lent door Ds. J.C. Boot, pred. te Arnhem (m. Hand. II:10*b*; intr. m. Joh. IV:35-38; afsch. te Rozendaal 20 Mei). Den 20en Oct. 1793 reeds preekte hij afscheid te Lent (m. 2 Cor. XIII:11, waarna hij den 27en intrede deed te Maastricht (m. Jes. LVII:19*a*), na bevestigd te zijn door Ds. A.A. de Rouville, pred. ald. (m. 2 Tim. II:25). In 1795 bedankte hij voor een beroep naar Gent c.a. Den 21en Aug. 1796 preekte hij afscheid te Maastricht (m. Ps. CXXXVIII:8), waarna hij den 11en Sept. bevestigd werd te Breda door Ds. J. Groeneveld, pred. te 's-Gravenhage (m. Ef. II:17, intr. m. Joh. IV:34). In Juni 1799 werd hij te Brielle beroepen in de door het overlijden zijns vaders (7 Mei 1799) onstane vacature ald., doch hij bedankte. Twee jaren later nam hij een beroep naar 's-Gravenhage aan, waar hij den 11en Oct. 1801 bevestigd werd door Dr. J.B. Noordink pred. ald. (m. 2 Cor. IV:5; intr. m. 1 Cor. I:25; afsch. te Breda 4 Oct. m. Jac. II:18*a*). Nog eenmaal (13 Aug. 1813) beriep Maastricht hem, maar hij volgde die roeping niet op.

Den 18en Sept. 1814 herdacht hij zijn 25 jarige Ev. bediening (m. Ps. CIV:33) en den 15en Oct. 1826 zijn 25 jarige bediening te 's-Gravenhage (m. Hand. XXVI:22*a*). Den 10en Oct. 1833 verkreeg hij wegens toenemende gezichtsverzwakking eervol emeritaat. Gedurende zijn overige levensjaren, meest aan zijn woning gebonden, waar hij velen gastvrij ontving, was hij verstoken van allen letterarbeid. Hij overleed te 's-Gravenhage den 25en Nov. 1845.

Hij was een geleerd man van veelzijdige kennis in verschillende kunsten en wetenschappen, wiens bijzondere voorliefde de natuurkunde had. Zijn prediking, door velen met graagte gehoord, werd gekenmerkt door een levendige voordracht, sierlijken stijl en dichterlijke gedachten.

Den 4en Sept 1815 werd hij benoemd tot lid van de commissie voor de Prot. Kerk in O. en W. Indië. Hij was scriba van het Classicaal Bestuur van 's-Gravenhage, medebestuurder van het Ned. Zendeling- en van het Ned. Bijbelgenootschap, voorts lid van verschillende corporaties van Natuur-, Letter- en Dichtkunde, o.a. corresp. lid van de Maatschappij van Kunsten en Wetenschappen te Batavia; voorzitter van de Plaatselijke Schoolcommissie te 's-Gravenhage en Directeur van 's Konings Kabinet van oud- en zeldzaamheden aldaar. Ook was hij Ridder in de Orde van den Ned. Leeuw.

In zijn huiselijk leven maakte hij menige beproeving door, maar hij doorstond ze met kloekmoedig geloof. Driemalen was hij gehuwd 1°. te Gouda 16 Aug. 1789 met Maria Regista Scholte, geb. te Beets 21 Oct. 1764, overl. te 's-Gravenhage, 27 Juli 1804, dochter v. Johannes Scholte, pred. te Beets; 2°. te 's-Gravenhage 11 Sept. 1809 met Sara Klazina de Kempenaer, geb. ald. 6 Sept. 1771, overl. ald. 7 Sept. 1812; 3°. te Delft 19 Mei 1813 met Anna Anthonia van Schuylenburch, geb. ald. 18 Febr., dochter v. Mr. Abraham v. S., Burgemeester v. Delft, en van Anna Anthonia v.

Bleyswijk. Uit deze drie huwelijken werden in 't geheel twintig kinderen geboren, waarvan verscheidene jong stierven.

Van R.P. v.d. Kasteele bestaan een paar portretten, een a^{o} 1803 borstb. links. In ov.

m. 2 reg. Holl. onderschrift en 2 reg. vs. v. T. v. Limburg: Naar en door H.W. Caspari ad vivum, m. adr. v. J. v. L. Hulsebosch. gr. 4°; een a° 1804 borstb. links, met bef, doch m. jongere trekken dan op het voorg. portr. Met 2 reg. Holl. onderschr. en 2 reg. vs. v. T. v. Limburg. Fraaie zw. kunst n. en door C.H. Hodges (in *Zelandia Illustrata*) 4°; een a° 1804, geheel als het laatstgen. ov. zonder rand, m. zinneb. bijwerk. Zw. kunst m. naam v. J. Wapperom, waarboven blanke ruimte, wschl. voor een vers of onderschr. gr. 4° (v. Someren, *Cat. v. Portr.* II No. 2873-2875).

Van hem zag het licht:

Liederen en woorden, *tot opwekking bij het godsdienstig Pinksterfeest.* 's-Gravenh. 1802. 8°. - *Verhandeling over de beste middelen*, *om onze jongelingschap waren smaak te doen krijgen in den Chr. godsdienst.* Franeker. 1812. 8°. - *Ode aan God en het vaderland.* 's-Grav. [In dichtm.] 1814. 8°. - *Redev. ov. de verwantschap tusschen den dichter en den schilder.* 's-Grav. (1818) 8°. (*Cat. Bibl. N.L.* II, k. 951). - *Verslag v.d. staat des Bijbelgenootschaps*, in de alg. verg. der leden v.d. afd. 's-Gravenh. op den 19en Apr. 1819. 's-Gravenh. 1819. 8°. (Knuttel, *Cat. Pamfl.* VI, No. 24883). - *Guide du Cabinet Royal de curiosités* (à la Haye). La Haye. 1825. 800 cart. Hetz. werk in het Hollandsch. (*Cat. Bibl. N.L.* II, k. 459). (Bedoelde collectie bestaat thans niet meer).

Een gedicht van R.P. v.d. Kasteele uit zijn studententijd draagt (anon. verschenen) tot opschrift *Laetissima die Adventus.... Arausionensium et Nassaviorum Principis Guilielmi V.... Leidae ad d. IV October. MDCCLXXXVIII.* Z. afz. titel. 8°. (Knuttel, *Cat. Pamfl.* V, No. 21825). - Ook schreef hij *De Herfst*, Cantate voor het Godsd. Zanggenootschap te 's-Gravenhage, bij Vosmaer en Zn. 1803. In *Boekz.* 1824*b*, 755-759 vindt men onder *Mengelwerk* een Latijnsch gedicht uit de *Jahrbücher der Theologie u. Theol. Nachrichten* van Dr. F.H.E. Schwarz (van Apr. 1844) met Hoogduitsche overzetting, waaraan v.d. K. een Nederduitsche vertaling toevoegde. Bovendien komen dichtstukken van zijn hand voor in Mengelwerk v.h. Genootsch. 'Kunstliefde spaart geen vlijt'.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^2, blz. 21, 22. -Frederiks en v.d. Branden, id., blz. 408. - Nagtglas, *Levensber.*, blz. 518, 519. - Hs. Borger. - *Boekz.* 1845*b*, 813- 816. - *Alg. Konst- en Letterbode* v.h. jr. 1845*b*, blz. 813-816. - *Handel. Maatsch. v. Ned. Letterk.* 1846, blz. 15-17. - *Nav.* XXVII (1877), blz. 638, 639. - E.J.W. Posthumus Meyjes, *Kerkel. 's-Gravenhage in vroeger eeuw*, blz. 112, 113. - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 1151. - A.A. Vorsterman v. Oyen, *Stam- en Wapenboek v. aanzienl. Ned. Fam.* II, blz. 137, 138. - Meded. v.d. Hr. W.M.C. Regt.

[Simon Kat]

KAT (CAT of **CATH) (Simon),** geboren te Zaandam, werd ingeschreven als student te Leiden den 16en Mei 1651; daarna als van Heidelberg gekomen, te Duisburg in 1657, later nogmaals te Leiden den 9en Sept. 1658.[1)] Na voltooiing van zijn studiën werd hij aangesteld als 'kapellaan' op de vloot, waar hij dienst deed tot 1669. Op aanbeveling van de Classis Amsterdam werd hij daarop door Bewindhebbers van de

1) Volgens het *Alb. Stud.* was hij bij zijn eerste inschrijving te Leiden 20 en bij zijn tweede 23 jaar oud; een dezer beide opgaven moet op een vergissing berusten.

O.I. Compagnie bestemd voor den dienst in de Indische Kerk en naar Ceylon gezonden. In Dec. 1669 of Jan. 1670[2)] aanvaardde hij het predikambt te Colombo, waar hij de belangen der gemeente trouw behartigde. Overtuigd dat men het Evangelie aan de inlanders in hun eigen taal moest verkondigen, legde hij er zich dag en nacht met volhardenden ijver toe op de kennis der Singaleesche en Malabaarsche talen, en dit terwijl hij vaak met ongesteldheden te kampen had.

2) Valentijn, *Oud en Nieuw O. Ind.* V. 1e st., blz. 462, noemt hier 1671.

Den 6en Aug. 1690 diende hij bij den Gouverneur van Ceylon eenige consideratiën in ‘wegens een Singaleesch Seminarie voor de landen van Colombo, Gale en Maturan’. In 1692 verzocht de kerkeraad van Colombo hem een dergelijke instelling voor Colombo aan te vragen, waartoe hij zich wendde tot HH. Bewindhebbers. Bij de stichting van dit Singaleesche Seminarie werd hij als Rector benoemd, maar hij was reeds op hoogen leeftijd en zijn lichaam was krank. Met den eersten Rector van dit Seminarie Joannes Ruel, predikant te Colombo (overl. Mei 1701), die, evenals hijzelf, zich ijverig bezig hield met het Singaleesch, rezen hoogloopende geschillen in zake deze taal (vgl. hierover Valentyn, *Oud en Nieuw O.-Indië* IV, 2e st., blz. 92; V, blz. 255).

Uit een schrijven van den Landvoogd op Ceylon bleek den 6en Sept. 1646 te Batavia dat Kat ‘eenige schriften uit het Duitsch in het Cingaleesch en Malabaars’ vertaald had, door Ds. Adr. de Mey overzien, die men gaarne gedrukt zag, waarover het oordeel van den kerkeraad te Batavia werd gevraagd.

Den 19en Oct. 1702 bleek uit de papieren van Kat, dat Mattheus, de Handelingen der Ap. e.a. gedeelten der Schrift, onder zijn toezicht door zijn tolken in het Cingaleesch waren overgezet. Hiervoor prees de kerkeraad hem, maar tevens sprak deze als zijn meening uit dat de Ceylonsche Kerk er vooraf van behoorde kennis te nemen en invoering eerst kon geschieden wanneer de overheid er hare bekrachtiging aan verleend zou hebben.

Niet het minst door zijn hieronder vermeld woordenboek heeft Kat zich zeer verdienstelijk gemaakt.

Vanwege zijn leeftijd en zwak gestel had hij reeds in 1694 opgehouden met preeken, en werd hij in 1700 emeritus verklaard en van zijn dienst ontslagen. Hij overleed in 1704 op Ceylon.

Den 13en Aug. 1679 doopte hij in de kerk te Colombo de dochter van den jongen Rijklof van Goens, Extra-Ordinair Raad van Indië en Landvoogd van Ceylon.

Hij was gehuwd met Gertruida v.d. Kouter; uit dit huwelijk werden geboren een dochter en een zoon, beide gedoopt te Colombo (resp. 1676 en 1679).

Afbeeldingen van Kat worden niet vermeld.

Hij gaf uit een *Singaleesch Nederduitsch en Nederd.-Singaleesch Lexicon.* Ook gaf hij een bewerking van de *Handelingen der Apostelen*, *in de Malabaarsche taale*, *overgeset in 't jaar 1692*, *welcke oversettinge door d'Eerw. Adrianus de Mey zal*^{r}, *in syn leven Pred. en Rector v. 't Malabaarse Seminarium tot Jaffanap*, *is naegesien*, *al dat gedaene werck in den jaere 1697 op nieuws naeuwkeuriger alhier is gerevideert*, *alles door hulpe v. twee inlantse geletterde tolcken*, *onder de voorsorge en onder 't opzicht en hulpe v. Simon Cat*, *bedienaar des H. Evang. tot Colombo op het eyland Ceylon* (30 bladz.; ontbr. eind v. Hfdst 27en Hfdst. 28). (Vgl. *Catal. codicum orientalium Biblioth. Acad. Reg. Scientiarium absolvit et edidit* P. de Jong, p. 283 No. CCXXXVIII). In later tijd verscheen in druk onder den titel: *De Handel. der Apostelen*, *beschreven door den Evang. Lucas*, *weleer in de Singaleesche tale overgezet door twee Singaleesche taalkundige Tolken ond. opzigt v. Simon Cat; nu... behoorlijk gerevideert*, *gecorrigeert en in het ligt gegeven door.*. J.J. Fybrands en H. Philips. Colombo. 1771. 4°. (*Cat. Bibl. N. Lett.* I, k. 978).

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* III, blz. 72. - v. Troostenburg de Bruyn, *Biogr. Wdb. O.I. Pred.* blz. 232, 233. - Dez. *Herv. Kerk in N.O.I.* (reg.). - Molhuysen

en Blok, *N. Biogr. Wdb.* IV, k. 826 (art. Dr. J. Herderscheê). - Sepp, *Uit het Pred. leven*, blz. 80. - J.C. Neurdenburg, *Geschied. tegenover kritiek*, blz. 78, 90. - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 412, 466. - *Maandbl. 'De Ned. Leeuw'.* XLIVe Jrg. (1926) No. 5, blz. 153. - Knuttel, *Acta* V, VI (reg.). - Meded. v.d. Hr. W.M.C. Regt.

[Jacob Kat]

KAT (CAT) (Jacob) diende de Doopsgezinde gemeente der Jonge Friezen te Amsterdam, die in 1720 hunne bijeenkomsten van den ouden Spijker overgebracht hadden naar de kleine Zon, die zij, evenals hun vorige vergaderplaats, ‘de Arke Noë’ noemden. In den laatsten tijd van haar afzonderlijk bestaan, eer zij zich (in 1762) vereenigde met de gemeente van de Zon was Kat een harer vier uitnemende leeraren; hij diende haar reeds vóór 1736.

Portretten zijn van hem niet bekend.

Van hem zag het licht:

Kort Begrip v.d. leere der waarheyt. Volgens het gevoelen der Doops-gesinde Christenen: *Hun Vergadering houdende t' Amsterdam op de Prinsegragt in de Arke Noachs.* Amst. 1736; 3e dr. ald. 1762. - Voorts verschillende *Gedigten* in: *de Geur v. Geestelicke Speceryen.*

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa. *Biogr. Wdb.* VII^2, blz. 72. - Blaupot ten Cate, *Holland.* II, blz. 145, 187. - *Cat. Doopsz. Bibl.* II, blz. 293. - *Naaml. Doopsz. Schr.*, blz. 54, 55. - *Doopsgez. Bijdr.* 38e Jrg. (1898), blz. 16, 17.

[Lambert ten Kate]

KATE (Lambert ten), behoorende tot een Doopsgezind geslacht van Overijsselsche afkomst, werd den 23en Jan. 1674 te Amsterdam geboren uit het huwelijk van Herman ten Kate en Sara Blaupot. Al vroeg in zijn jeugd hield hij zich bezig met de studie van de wijsbegeerte en de Nederlandsche taal. Van zijn beroep zou hij korenkooper zijn geweest. Zeker is dat hij zich later bezighield met lesgeven in verschillende letter- en natuurkundige vakken. Of hij dit bepaald deed om zijn levensonderhoud te voorzien is de vraag; uit zijn kostbare verzameling boeken en teekeningen bleek wel dat hij niet behoorde tot de onbemiddelden.

Bijzondere gebeurtenissen in zijn leven zijn niet bekend. Hij overleed ongehuwd te Amsterdam den 14en Dec. 1731, en werd den 20en d.a.v. in de Noorderkerk ald. begraven.

Het is hier de plaats niet om in te gaan op zijn groote verdiensten ten opzichte van de *Vaderlandsche taal en letterkunde*, waardoor zijn naam wijdvermaard is geworden; niet zonder reden heeft men hem genoemd ‘den voortreffelijken hoofdgrondlegger onzer Nederduitsche Letterkunde’ (Prof. H. Tollius); zijn hoofdwerk op dit gebied is getiteld: *Aanleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduytsche Sprake* enz. Amst. 1723. 4°. Ook in andere talen, oude en nieuwe, was hij bedreven. Binnen het gebied der Germaansche talen toonde hij een juist besef te bezitten van het doel en de methode der taalwetenschap, en daarbij een breeden blik te hebben, waardoor hij zijn tijd vèr vooruit streefde. Van de historisch-vergelijkende taalstudie is hij een der grondleggers geweest, voorlooper van J. Grimm.

In het voorbijgaan zij hier herinnerd hoe hij de bewijzen geleverd heeft van zijn kennis en smaak op het terrein der beeldende kunsten, o.a. in zijn *Discours préliminaire sur le beau Idéal des Peintres*, *Sculpteurs et Poètes* (geplaatst vóór de

in 1728 te Amsterdam uitgegeven Fransche vertaling van Richardson's *Essays of the Theory of paintres*).

In dit Woordenboek maakt hij aanspraak op een plaats omdat hij ook eenige geschriften in het licht heeft gezonden van ascetischen, stichtelijken en theologischen aard, waarin behalve zijn rijk ontwikkelde smaak ook zijn godsdienstige zin zich openbaarde. Veel gelezen waren zijn werken: *den Schepper en zijn Bestier te kennen* en *Drie gewigtige Bedenkingen des gemoedts.* Zijn *Leven v. Jezus Christus* was een nieuwe proeve van harmonistiek der Evangeliën; zelfstandig bewerkt, en geen navolging van reeds bestaande oogstte het grooten lof, al bleken andere Doopsgezinden, zooals J. Stinstra er niet sterk mede ingenomen wegens verschil van opvatting.

Over een portret van Lamb. ten Kate in ov. m. onderschr. door J. Houbraken op fo.-papier vgl. v. Someren, *Cat. v. Portr.* I, no. 139; Moes, *Iconogr. Bat.*, No. 4094.

De door hem uitgegeven geschriften van bovenbedoelde strekking dragen tot titel:

[Anon] *Den Schepper en zijn Bestier te kennen in zijne schepselen volgens het Licht der Reden en Wiskonst tot opbouw v. eerbiedigen Godsdienst en vernietiging v. alle grondslag v. atheïstery als mede tot een regtsinnig gebruyk v.d. Philosophie.* N. h. Eng. v. Meyne. Amst. 1716. 8o; ald. 1739. 8o. - [L.T.K.H.], *Drie gewigtige Bedenkingen des gemoedts als I. Over de ootmoedigheid II. Over de Talenten beschouwing en III, de verpligte Wandel met God. Benevens den weg tot heil als mede eenige zededichten* (dit bijvoegsel door H.T.K. Jr., zijn neef). Amst. 1728, 8o. (M. platen d. J. Luiken) (*Cat. Lett.* I, k. 652). - [L.T.K.H.], Ph. de Mornay, Here v. Plessis Marly *Verhandel. v.h. leven en 't sterven.* Uit het Fr. (vert. d. zijn neef H.T.K. Jr. en door L. t. K. uitgeg.) waarachter: *Pletho van de vier Hoofddeugden.* Uit het Gr. Amst. 1728. 8o (m. pl.) (*Cat. Lett.* I, k. 652). - [Anon.], *Pletho of Georg Gemistus over de genoegzaamheid.* Uit het Grieksch-Amst. 1728. 8°. - *Het Leven v. onzen Heilandt Jesus Christus. In een getrokken uit een nieuwelijks onderzochte schikking v. overeenstemming der vier Evangelisten, waer in elk bijna volkomen zyn orde behoudt; alles in de Bewoording der Dordrechtsche Overzetting met enige weinige inlasschingen, in onderscheide Letters tot klaerder aentooninge v. de samenlang der redenen, benevens ondergevoegde Aenwyzingen der gelykluidende Texten en Aenmerkingen tot verklaringe en opwekkinge van gemoedelykheid.* Amst. 1732. 4° *met e. nieuwe kaert v. 't Joodsche Landt, toegepast op de voorgezegde overeenstemming, lopende, behalven de Voorreden en bekorte overeenstemming, tot in de letter O v.h. zelfde Alphabet.* Amst. Z. v. 4°. (Vgl. *Boekz.* 1732*b*, 9-29).

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^2, blz. 23, 24. - Glasius, *Godg. Ned.* I blz. 224. - Frederiks en v.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, blz. 409. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* V, k. 295, 296 (art. Dr. J.W. Muller). - Saxe, *Onom. liter.* T. VI, p. 368, 369, 719. - (M. Schagen). *Doopsgez. Schr. en schrr.*, blz. 55, 56. - H. Tollius, *Over Lamb. ten Kate Hermansz. den voortreffel. hoofdgrondlegger onzer Nederd. Letterkunst*: in M. Siegenbeek, *Museum* enz. I (1812), blz. 1-37; dez., *Over eenige weinig bekende handschr. v. L. t. Kate Hermansz.*, ald. 14 (1817), blz. 201-219. - Blaupot ten Cate, *Holland.* II, blz. 158-160. - Sepp, *Stinstra*, II, blz. 271, 272. - N.G. v. Kampen, *Bekn. Gesch. der Ned. Lett. en Wetensch.* II, blz. 189-195. - J. te Winkel, *De ontwikkelingsgang der Ned. Letterk.* V (*Gesch. der Ned. Letterk. v.d. Republ. der Ver. Ned.* III), 2e dr., blz. 244-247. - v. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.* I, k. 377; II, k. 447, 498.

[Jan Jacob Lodewijk ten Kate]

KATE (Jan Jacob Lodewijk ten), achter-achterneef van den vermaarden Lambert ten Kate (zie vor. art.) werd geboren te 's-Gravenhage den 23en Dec. 1819 als een der vier kinderen uit het huwelijk van Jan Herman ten Kate, hoofdcommies bij het Ministerie van Marine, en Johanna Henriëtta Adriana de Witte van Haemstede. Hij bezocht de lagere school van den Heer. J. v. Renesse, en werd, op dertienjarigen leeftijd geplaatst op het kantoor der firma Vriesendorp en Gaade, terwijl hij de avondschool nog bezoeken bleef en ook in Italiaansch boekhouden les nam. Bij zijn

prozaïsche bezigheden voelde hij zich toen reeds aangetrokken door de poëzie. Toen hij elf jaren oud was brak de Belgische revolutie uit; hij hoorde zijn vader vaak vaderlandsche gedichten voordragen en ook zijn moeder beoefende op niet onverdienstelijke wijze de dichtkunst. Zelf vond hij toen al gelegenheid dichtstukjes op te stellen, waarvan er een werd opgenomen in de *Boekzaal der geleerde wereld* van 1834 (twee jaren later herdrukt in den eersten bundel *Gedichten*); de titel was

Roosjen. Eene Parabel, straks door een paar andere gevolgd. Het wekte groote verwachtingen, en had ten gevolge dat hij, hoe jong ook, opgenomen werd als werkend lid van het letterkundig Genootschap *Oefening kweekt kennis*, waarvan hij van 1843 tot 1845 ondervoorzitter is geweest, en van welks uitgegeven bundels, eerst onder den titel *Ochtendschemering*, later onder dien van *Morgenrood* hij tot redacteur werd aangewezen. Zelfs hield hij reeds den 4en Mei 1835 voor *Oefening* zijn eerste voordracht, later door tal van andere voordrachten gevolgd, het laatst in 1877. Inmiddels voelde hij zich in het kantoorwerk al minder thuis, terwijl hij zich verdiepte in Bilderdijk en Da Costa. Zeker niet buiten dezen invloed werd de lust bij hem wakker om predikant te worden. Ds. O.G. Heldring werd daarover geraadpleegd met dit gevolg dat hem een vertrek werd afgestaan in diens pastorie te Hemmen, waar hij zich, mede onder diens leiding, voorbereidde voor de Academie. Hij is er Heldring steeds dankbaar voor gebleven; zijn in 1839 verschenen Bundel *Bladeren en Bloemen* droeg hij aan hem op. Ten Kate was toen student te Utrecht, alwaar hij den 2en Dec. 1837 voor het eerst zich had laten inschrijven (later nogmaals den 2en Nov. 1841). Hij bleef ook in dien tijd zich in de dichtkunst verdiepen en meer dan één gedicht, vloeide uit zijn pen. De functies van Voorzitter van het *Collegium praesidiale* en van Rector van den *Senatus Theologorum* werden hem toevertrouwd. Ook was hij te Utrecht lid, later secretaris van de redactie van den *Studenten-Almanak*, waarin hij als een zeer gelukkig geslaagde navolging van Coornhert en Hooft plaatste een *Oprecht Verhaal van de Lotgevallen der Hooghe Schole* (Jrg. 1843). Op aandrang van A. Winkler Prins werd hij in 1842 medewerker aan *Braga*, een geheel op rijm gesteld tijdschrift, waarin het wapen der kritiek op verschillende litterarische producten vaak meedoogenloos ook door hem werd gehanteerd.

Den 2en Mei 1844 door het Prov. kerkbestuur van Utrecht bevorderd tot proponent, werd hij den 4en Mei 1845 bevestigd in zijn eerste gemeente Marken door Ds. O.G. Heldring (m. Joh. XXI:15-19; intr. m. 2 Cor. V:20). In zijn vrije uren hield hij zich daar bij voorkeur bezig met Dante en Tasso. Den 30en Mei 1847 nam hij afscheid van de eilandbewoners (m. Openb. III:3*b*), waarna hij den 13en Juni den herderstaf opnam te Almkerk (m. 1 Cor. I:23*a*), na bevestigd te zijn door Ds. B.J.H. Taats, pred. te Harderwijk (m. Mc. XVI:15*a*). Zijn derde gemeente was Middelburg, waar Ds. J.P. Hasebroek, pred. ald., hem den 7en Apr. 1850 bevestigde (m. Joh. XXI:15-19*a*; intr. m. Joh. XXI:19*b* (in druk uitgeg.); afsch. te Almkerk 31 Mrt. m. Joh. XX:19). Met Hasebroek, dien hij later in de hoofdstad als ambtgenoot terugvond, is hij altijd bevriend gebleven. In 1856 sprak hij bij in gebruikneming van het nieuwe Armenhuis te Wissekerke een rede uit. Den 9en Apr. (2en Paaschd.) 1860 nam hij afscheid van de Middelburgsche gemeente (m. 1 Joh. II:18*a*; in druk uitgeg.), waarna hij den 15en Apr. te Amsterdam bevestigd werd door Dr. T. Modderman (m. Hand. IV:29*b*) en den 18en zijn intrede deed (m. Joh. XXI:21*b*; in druk uitgeg.). Den 26en Dec. 1889 overleed hij ald. aan toenemend verval van krachten, nadat hij, bijkans stervende, nog den 23en een commissie bij zich ontvangen had, die hem bij gelegenheid van zijn 70en verjaardag een bronzen Apollobeeld kwam aanbieden, met een Album, bevattende de namen van hen, die tot deze feestgave hadden bijgedragen. Om hem niet te zeer te vermoeien hield Dr. E. Laurillard, die daarbij het woord voerde, *bijna* alles terug, wat hij had kunnen en willen zeggen. Zijn graf op de Oosterbegraafplaats daraagt een steen, waarin gebeiteld zijn de woorden van Joh. XVI:22. Bij zijn begrafenis voerden het woord, behalve Dr. Laurillard, ten Kate's beide zonen en Ds.

J.H. Wiersma als voorzitter van den kerkeraad. Een der straten van Amsterdam is naar zijn naam genoemd.

Niet slechts als dichter, maar ook als predikant heeft ten Kate zijn sporen verdiend. Groot was de roep, die van hem als kanselredenaar uitging. In den regel trok hij een talrijk gehoor. Zijn prediking kenmerkte zich door bijzonder schoonen vorm, en zijn zilveren stem dwong tot luisteren. 'Ook zijn proza was poëzie'. Velen, die anders de godsdienstoefeningen niet bijwoonden, bezochten die, waarbij ten Kate voorging. Zijn richting was de orthodoxe, maar die meer door mystieke trekken dan door dogmatische belijning gekenmerkt werd. Indertijd heeft Ds. Jacob v. Gilse in de *Godgel. Bijdragen* een vergelijking gegeven van de preeken van ten Kate met die van van Koetsveld en v. Oosterzee, om de waarde te bepalen, die deze drie onderling hadden.

Het kerkelijk standpunt van ten Kate was irenisch en verdraagzaam; liefst onttrok hij zich aan kerkelijken strijd; zelden woonde hij kerkeraadsvergaderingen bij. Ten opzichte van kerkelijke kwesties had zijn onwetendheid iets naïefs. Uit zijn vredelievende gezindheid was dit te verklaren, terwijl zijn dichterlijke aanleg niet strookte met de bestudeering van kerkelijke reglementen en wetten. Op den kansel van Christus, zijn Zender, te getuigen met al den gloed van zijn hart was hem een lust. Hiervan getuigen nog zijn uitgegeven preeken.

In den omgang was hij niet bepaald toeschietelijk, maar toch goedhartig, vriendelijk, dienstvaardig. Zonder dat hij veel behoefte toonde om zich aan anderen sterk te hechten, was hij volstrekt niet ongenaakbaar of uit de hoogte.

Het meest heeft ten Kate zich als dichter naam gemaakt. In zijn poëzie lag zijn kracht. En hoezeer onder den invloed der 'tachtigers' op zijn gedichten een meedoogenlooze kritiek is toegepast en zijn gemakkelijkheid van verzen maken belachelijk is gemaakt, de vaderlandsche letterkunde dankt hem schatten van blijvende schoonheid. Aanvankelijk dichtte hij in Byroniaanschen trant, overeenkomstig den smaak van dien tijd. Al vrij spoedig werd echter Victor Hugo's romantiek zijn ideaal. Bekend is zijn zeldzame vaardigheid in het vertalen van verzen uit andere talen; hiervan getuigen zijn Jobeïde en zijn berijming der Psalmen, waaronder veel is van bijzondere schoonheid, o.a. die van den 104en Psalm; zijn overzettingen van Shakespeare en Milton, Goethe en Schiller, Dante en Tasso, La Fontaine en Victor Hugo, Tegnèr en Andersen, Malan en Sankey. Reeds in zijn studententijd maakte hij opgang met het episch-dramatische gedicht *Ahasverus op den Grimsel.* Jong Holland doorleefde toen een periode van opgewekt litterarisch leven, waartoe Leidsche studenten als Beets, Hasebroek, Kneppelhout en B. Gewin het hunne bijdroegen. Potgieter en Bakhuizen van den Brink schreven in de pas opgerichte *Gids* hun scherpe, geestige recensies en novellen. De Groninger studenten Hecker en Lesturgeon bestreden, in vereeniging met enkele leerlingen van het Doopsgezinde Seminarium te Amsterdam, zoowel *De Gids* als de romantische richting der Leidenaars, en hadden het daarbij vooral gemunt op Beets' poëzie. Ten Kate kon hierbij geen lijdelijk toeschouwer blijven. Op aandrang van zijn vriend, den Doopsgezinden predikant van Tjalleberd A. Winkler Prins, nam hij deel aan de oprichting van een geheel in versmaat geschreven satirisch en critisch tijdschrift, dat in 1842 en het volgende jaar om de veertien dagen te Utrecht, verscheen onder den titel *Braga*, en zich met genialen humor richtte nu eens tegen de verouderde *Vaderlandsche Letteroefeningen* en de *Boekzaal*, dan weer tegen de vinnige beoordeelingen van 'den Blauwen beul, de Gids,' en niet minder tegen de sentimenteele romanlitteratuur. De eerste jaargang

was bijna geheel het werk van ten Kate. Met den tweeden liet hij zich weinig meer in.

Zijn beste lied *De Schepping* deed ‘een kreet van verrukking opgaan door het gansche

land'. Da Costa rekende hem onder de 'uitnemendheden' van zijn tijd en noemde hem in één adem met Bilderdijk en Beets. En zelfs Busken Huet, die hem zoo scherp mogelijk becritiseerd heeft, durfde óók verklaren dat ten Kate 'het hoofdinstrument der poezie meester' was; 'zonder merkbare inspanning buigt hij zijn perioden naar al de eischen der prosodie'.

Zijn groote gemakkelijkheid om zich in maat en rijm uit te drukken, óók uitkomend in weinige dichterlijke improvisaties, bracht hem er toe wat te veel uit te geven. Daaraan lag mede dat in later jaren zijn roem verminderd is. Niet weinig van het zeer vele, dat hij aan de pers toevertrouwde, mist dichterlijke waarde. Ook zijn zijne gedachten en beelden niet altijd oorspronkelijk en treffend. Maar zeker onbillijk is de voorstelling alsof zijn dichtwerk 'een-en-al rhetoriek' zou zijn. Onder de 'tachtigers', die hem hun scherpste kritiek niet gespaard hebben, zijn er geweest, die hem later recht hebben doen wedervaren. Uit de overstelpende menigte van zijn gedichten en rijmen zou zeker een bundel zijn saam te lezen van zeer groote en blijvende waarde. Niet alleen zijn vele van zijn vertalingen onovertroffen, zoodat bij sommige de vraag rijst of ze in schoonheid niet het oorspronkelijke overtreffen, maar ook in zijn eigen gedichten komen gedeelten voor, die gelezen en bewonderd en gezongen zullen worden, wanneer vele producten der 'tachtigers' vergeten zullen zijn. Meer dan een van zijn verzen is in vreemde talen overgezet. De 'Vervolgbundel der Ev. Gezangen' in de Ned. Hervormde Kerk bevat veertien gezangen van ten Kate, vertaalde en eigene. 'De toekomst zal rechtvaardiger voor hem wezen dan zijne jongere tijdgenooten waren' verklaarde Prof. Dr. J. te Winkel (*De ontwikkelingsgang der Ned. Letterkunde.* Haarl. 1915, D. IV, blz. 752).

Ten Kate's verdiensten hebben op allerlei wijzen erkenning gevonden. De volgende letterkundige en wetenschappelijke Genootschappen benoemden hem tot lid of eerelid: de Maatsch. der Ned. Letterkunde te Leiden, het Zeeuwsch Genootschap van Wetenschappen, het Prov. Utrechtsch Genootschap, de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten, de Hollandsche Maatsch. van Fraaie Kunsten en Wetenschappen, het Haagsch Genootschap 'Oefening kweekt kennis'. Voorts was hij Ridder in de Orde v.d. Ned. Leeuw, van de Belgische Leopoldsorde, van de Orde van den Witten Valk van Saxen-Weimar-Eisenach, van de Zweedsche Wasa-Orde, van de Deensche Daneborgs-orde, van de Italiaansche Orde v. Mauritius en Lazarus, van de Italiaansche Kroonorde, en Officier der Luxemburgsche Eikekroon, waarvan de Koning Groothertog hem op zijn 70en verjaardag verhief tot Commandeur.

In de Noordelijke zijbeuk van de Nieuwe Kerk, te Amsterdam (mede door hem bezongen in zijn laatste levensperiode, en waarin gedeelten voorkomen van magistrale schoonheid) is den 22en Mei 1923 een gedenksteen voor hem onthuld.

Tot zijn vrienden behoorden o.a. J.J. van Oosterzee, de Dantevertaler Hacke en diens schoonzoon Mr. G. van Tienhoven, Burgemeester van Amsterdam, Dr. E.H. van Leeuwen.

Kort vóór zijn bevestiging op Marken was hij gehuwd met Johanna Sophia Waldorp, wier vader bekend zeeschilder was. Zij ontviel hem na droevig, langdurig lijden door den dood den 20en Mei 1887. In den loop der jaren ontvielen hem drie zijner dochters en twee zijner zonen. Een der beide gehuwde dochters, die hij bij zijn overlijden naliet, Louise Eickhoff-ten Kate, dichtte tal van Duitsche verzen, waarvan er verscheidene door haar vader in het Nederlandsch zijn overgebracht. De beide zonen, die hem overleefden, waren de schilder J.J.L. ten Kate (overl Mei 1929) en

Mr. W.L. ten Kate. In zijn laatsten levenstijd, dien hij met één dier zoons doorbracht, voelde hij zich vaak eenzaam en gedrukt.

Van ten Kate bestaan, behalve photographische, verschillende gegraveerde portretten op onderscheiden leeftijden, waaronder ook een, waarop hij voorgesteld wordt t. halver lijve v. voren, staande, predikende. Lith. m. facsim. Druk v. H. Dilcher m. adres v. J. Bekouw en Zn. fol. (vgl. verder v. Someren, *Cat. v. Portr.* II, no. 2880-2887).

De titels der afzonderlijk uitgegeven of in periodieken e.a. uitgaven opgenomen geschriften in proza en poëzie, met die der door hem geleverde vertalingen en voorberichten voor de boeken van anderen, beslaan achter zijn *Levensbericht* door Dr. E. Laurillard niet minder dan achttien bladzijden. Ze zijn overgenomen van Dr. Jan ten Brinks *Geschiedenis der N. Ned. Letterk. in de 19e eeuw* (zie ond. *Litteratuur*).

Hier volgen de door hem uitgegeven geschriften in proza: *Christelijke Overdenkingen.* Eerste jrg. Amst. 1849. 8°. - *Christoterpe. Stichtelijk huisboek voor alle standen.* Onder medewerk. v. vele der voornaamste godgeleerden in Nederland. Schied. 1850-1852. 3 Jrg. m. platen. 8°. - *De Evangeliedienaar geroepen om een navolger v. Christus te zijn.* Leerr. Amst. 1850. 8°. - *De Evangeliedienaar een vredebode.* Leerr. t. bevest. v. Ds. B.J.H. Taats als pred. te Middelburg. Middelb. 1851. 8°. - *De eischen des tijds aan het Protestantismus.* Rotterd. 1853. 8°. - *De engel des verderfs.* Eene tijdpreek. Middelb. 1853. 8°. - (Met J.H. Gerlach), *De Christelijke Zondagsbode. Huisboek voor alle standen. - Christus ons leven. Overdenkingen, liederen en gebeden.* Arnh. 1856. 1e Jrg. 8°. - (Met B.J.H. Taats en F.C. van den Ham), *Een offer der liefde.* Drietal leerred. (Uitgeg. m.e. liefdadig doel). Utr. 1856. 8o. - *Italië, Reisherinneringen.* Arnh. 1857. 8°. - *Afscheidsrede, geh. te Middelburg* Maandagav. 9 Apr. 1860. Middelb. 1860. 8°. - *De zending des Evangeliedienaars eene voortzetting v.d. zending des Heeren.* Leerr. bij de aanvaarding der Ev. bedien, in de Ned. Herv. Gem. v. Amsterdam, 18 April 1860, in de Nieuwe kerk ald. Arnh. 1860. 8°. - *Onze kinderen in den hemel. Troostwoorden voor treurende ouders.* Verzameld. Leeuwarden 1860. 8°. Tweede dr. ald. 1875 8°. - *De Middelaar Gods en der menschen. Tafereelen uit Jezus' leven en werk op aarde*, Amst. 1861-1862. 8°. N. titeluitg. 1868. 8°. - *Langs den Rhijn. Een reisboeksken.* Leiden. 1861. 8° m. 7 staalpl. - *Wij zullen elkander wederzien. Woorden des levens bij den dood onzer dierbaren.* Amst. 1861. 8°. 5e dr. ald. 1887. - *Bilderdijk en Da Costa. Eene studie.* Amst. 1862. 8°. Goedk. uitg. ald. 1868. 8°. - *Stemmen des vredes.* Nieuwe leerredenen. Amst. 1863. 8°, 2e dr. ald. 1868. 8°. - *Uit den dood verlost.* Feestrede, 15 Nov. 1863. Amst. 1863. 8_{o}. - *Het credo in de Psalmen en de Profeet Jesaya in betrekking tot de natuur, zijn volk en de Messias.* Drie voorlezingen. Amst. 1864. 8°. - *Wilt gij gezond worden? Woorden v. troost en bestuur in de ziekenkamer.* Amst. 1864. 8°. - *Op 's levens tweesprong, woorden v. raadgeving en bestuur aan jongelieden bij hun intrede in de wereld.* Amst. 1865. 8°; 3e dr. ald. 1884. - *Toespraak ter gelegenh. v.d. vijftigste verjaring v.d. slag v. Waterloo.* Amst. 1865. 8°. - *Eigen Haard. Gulden woorden voor al de leden v.h. huisgezin.* Amst. 1867. 8°; 2e dr. ald. 1872. - *Bijbelsch Alphabet.* Amst. 1868. 2 dl. 4°. (en 6 pl.). - *Geschiedenis v. Jozef.* Amst. 1868. 4° (m. 6 pl.). - *Moeders en kinderen. Een boek voor vrouwen.* Amst. 1868. 8°. - *De liefde tot Jezus,*

de kracht, *de vreugd*, *de hoop der zijnen.* Feestr. t. gedacht. v.d. vervulde 25 jar. Ev. bediening, geh. te Amsterd. in de Nieuwe kerk, 8 Mei 1870. Amst. 1870. 8°. - *De mensch in den strijd des levens. Woorden v. raad en bestuur.* Amst. 1870. postform. - *1 April 1872.* Amst. 1872. 8°. - *Esaia Tegnèr als godgeleerde en dichter*, Uitgeg. d.d. vereen. t. bevord. v. Chr. lektuur. Amst. 1872. 8°. - *Christendom en poëzie*, Amst. 1873. 8°. - *De boom des levens*, *in de Schrift*, *in de Kerk*, *in de Kunst.* Bewerkt n.e. uitvoer. monographie v. F. Piper. Amst. 1875. 8°. - *Bij brood en beker. Stemmen des Avondmaals.* Amst. 1876. 8°; 2e dr. ald. 1880, 8°. - *De laatste week v. 't jaar.* Proza en poëzy, verzameld.

Amst. 1876. 8°. - *Van de krib tot de kroon. Evangeliebladen in proza en poëzy.* Amst. 1877. 8°. - *De hoogste blijdschap.* Toespr. bij het bezoek v.d. Koning en de Koningin in de hoofdstad. Zondag 27 Apr. 1879. Amst. 1879. 8°. - *In memorian. Bij den dood v. Prins Hendrik der Nederlanden.* Amst. 1879. 8°. - *Dicht bij het Vaderhuis. Lektuur aan den avond des levens.* Amst. 1880. 8°. *Na arbeid en strijd. Lektuur op den eersten dag der week.* Amst. 1882. 8°. - *Sticht elkander! Overdenkingen voor iedereen dag des jaars*, 1 afl. Amst. 1883. 8°.

Vertalingen in proza:

C. Cleynman, *God mijn alles. Stichtel. huisboek voor beschaafde Christenen.* N. h. Hoogd. Amst. 1856. (Met medew. v. C.G. Slotemaker) N. uitg. 1858. 8°. - *Lavater's Brieven over den staat der ziel na den dood.* N. h. Hoogd. 's-Gravenh. 1856. 8°. - C. Malan's *De ware vriend der jeugd. Chr. vertellingen.* N. h. Fransch. Haarl. 1858-1859. 8°, 2e dr. ald. 1880. - E. Young, *Nachtgedachten.* Gevolgd n.h. Engelsch d. A.C. Schenk 2e dr. (onder t. K.'s toezicht). Haarl. 1862. 2 dln. 8°. - *Sinaï en Golgotha. Reis in het Oosten van* F.A. Strauss. N. den 8en dr. uit het Hoogd. Arnh. 1867. 8°. - *Morits Petri's Shakespeare*, ingeleid in den Chr' kring. Bewerkt. Arnh. 1882. 8°.

Van zijn overtalrijke dichterlijke uitgaven vinden de titels van eenige meer bekende hier een plaats:

Ahasveros op den Grimsel. Een gedicht. Dordt. 1840. 8°. 2e herz. dr. 1864. 8°. Vertal. in het Fransch door J.A. v. Lennep. Brussel 1865. - *Habakuks prophecy*, *in dichtm. overgebr.* Utr. 1842. 8°. - *De Durgerdammer visschers.* Jaarl. 1845. 8°. - J.P. Lange's *Christenharptonen*, *nagezongen.* Amst. 1847. 24°, 3e dr. ald. 1868. 12°. - *Luthers harp. Drie en twintig uitgelezen liederen nagezongen.* Arnh. 1853. 8°. - *J.P. Langes' Nieuwe Christenharptonen*, *nagezongen.* Arnh. 1854. 8°; 2e dr. Sneek. 1876. 8°. - Torquato Tasso, *Jeruzalem verlost. Heldendicht.* Vert. Haarl. 1856. 8°. - R.R. M'Cheyne, *Liederen Sions.* Vert. Arnh. 1857. 32°. - *De Watergeuzen*, in: *Tien bladzijden uit de geschied. v. Neerlands roem en grootheid.* Haarl. 1858-1862. 4°. (in staalpl.). - *De Moeder der zeven zonen* en *Maria v. Bethanië*, in: *Bijbelsche Vrouwen. Dichterl. Album. Vrouwen des O. en N.V.* Haarl. 1859 2 dln. 8°. - *Panpoeticon. Bloemlez. uit de werken der voornaamste Europeesche dichters in Nederd. verzen overgebr.* Haarl. z.j. (1860). - *Tegnèrs 's Frithiofs saga.* Haarl. 1861. Amst. 1876. Rott. 1882. 8°. - E. Tegnèr, *Eerste Avondmaalsviering.* Chr. idylle uit het Zweedsch. 1864. Leid. 8°. - *Het Boek Job. In Nederd. dichtvorm overgebr.* Leid. 1865. 8°; 2e dr. o.d. titel: *De Jobeïde.* Ald. 1860. 8°; vert, in Hoogd. d. Dr. F.W.S. Schwarz, Dompred. te Berlijn. Bremen. 1868. - *De Schepping. Een Gedicht.* Utr. 1866. 8°. (m. gegrav. portr.); 3e dr. ald. 1869. 8°. Het 5e scheppingslied door den componist Richard Hol (Opus 79), bewerkt voor sopraan en altstemmen en klavierbegeleiding. Gron. 1878.4°, vert. v, *De Schepping* in Hoogd. d. J. Koppelmann, Ev. pred. te Schuttorf bij Osnabrück, m. inl. v. Karl Gerok, 1881; in het Zweedsch v. Dr. J.J. Björkland. Göteborg. 1880-1883; in het Engelsch-Amerik.: *The creation.* Translated by Rev. D. van de Pelt. New York. 1888. - *Schillers Maria Stuart.* Het Hoogd. metrisch gevolgd. Zutphen. 1866. 8°. - *Andersen's sprookjes en verhalen in*

dichtm. naverteld. Eerste volled. uitg., m.h. photogr. afbeeldsel v. Andersen. Leiden. 1868. 8°. - *La Fontaine's Fabelen.* Geïllustr. m. pl. en vignetten v. Gust. Doré. Amst. 1868-1871. fol.; 2e dr. ald. 1890. - *De Kerkhervorming herdacht.* Amst. 1869. postform. - *De Planeten. Een gedicht.* 's-Grav., Leid., Aanh. 1869. 8° met pl. in staalgrav. - Alfr. de Vigny, *De Zondvloed.* N. h. Fransch. Amst. 1869. 8°. - César Malan, *De Harpe Sions. Een honderdtal liederen voor den huiselijken kring.* Vrij bewerkt. Amst. 1870. post-

form.; 2e dr. Utr. 1888. - *De Jaargetijden.* Gron. 1871. 4°. m. 4 chromolith. plt.; 2e herz. dr. 's Gravenh. 1876. 8°. - *De Psalmen.* Amst. 1872-1874. 8°; 3e dr. ald. 1886. 8°. - *De Prophetie v. Nahum.* Amst. 1875. 8°. - *De Hel v. Dante Alighieri. In de dichtmaat v.h. oorspr. vert.* M. plt. v. Doré. Leiden. 1876. fol. - *Goethe's Faust.* (Eerste dl.). Vert. Met 14 photogr. n. A. Kreling vervaard, d. Fred. Brückmann. Leiden 1878; 3e dr. miniatuur dr. ald. 1881. 32°. - *Schiller's Lied v.d. Klok.* Leiden. 1879. 8° m. plt. - *Lange's Van den Olijfberg. Laatste Christenharptonen*, nagezongen. Arnh. 1880. 8°. - *Milton's Paradijs verloren. Heldendicht in 12 zangen in Nederd. verzen overgebr.* Leiden. 1870. 8°. - *Victor Hugo's Lyrische poëzie. Verzameld en vertolkt.* Premie v.h. Nieuws v.d. Dag. Amst. 1881 8°. - *In memoriam. Uitgespr. bij het graf v. J.J. v. Oosterzee te Utrecht. 3 Aug. 1882.* Amst. 1882. 8°. - *Palmbladen en dichtbloemen.* Amst. 1884. 8°. - *De Nieuwe kerk v. Amsterdam. Een gedicht.* M.e. ets v. P.J. Arendzen. Amst. 1885. 8°. 2e dr. ald. 1889. - *In memoriam. Uitgespr. bij het graf v.d. veel geliefden herder en leeraar J.C. v. Marken*, op Woensd. 14 Apr. 1886. Amst. 1886. 8°. - Een complete uitg. van ten Kate's gedichten zag het licht onder den titel: *De Dichtwerken.* Leiden tot 1866 (dl. 1-3. 1861, 1862, dl. 4-8: 1863-1866). Later: *Gedichten* (door t. K. kort vóór zijn dood opnieuw herzien). Afl. 1. Leiden. 1890. 8°. - *Gedichten.* Dl. I. *Verhalen en vertellingen.* Leiden. 1890. 8°. Id. Dl. 2. *Zangen des tijds.* Ald. 1890. 8°. Id. Dl. 3. *Gewijde poëzy.* Ald. 1890. 8°.

L i t t e r a t u u r : E. Laurillard, *Levensber.* in *Lb. Lett.* 1890, blz. 111-144. - J. Micheels, *Beknopte Levensbeschr.*, in: *Jaarboek der Kon. Vlaamsche Acad. v. Taal- en Letterk.* Jrg. 1891, blz. 104-126. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.*, II, I. 650, 651 (art. Dr. J. Herderschee). - A.W. Bronsveld, *J.J.L. ten Kate*, in: *St. v. W. en Vr.* Jrg. 1900, blz. 940-970. - Dez., *Vervolgbundel op de Ev. Gezangen.... Hist. en Letterk. onderzoek* (reg.). - *Chr. Encyclopaedie* (Red. Grosheide, Landwehr e.a.) III, blz. 308. - Nagtglas, *Levensber.* blz. 519, 520. - *Predikbeurtenblad v. Amst.* 25 Dec. 1889, 6 Dec. 1919, 3 Jan. 1920. - P. Kat Pzn., *Jan Jac. Lod. t. Kate*, in: *De Nederlander*, 6 en 13 Aug. 1919 (2e Bl.) *Nav.* XVII (1867), blz. 140, 199. - Hartog, *Gesch. Predikk.*, blz. 389. - J. ten Brink, *Gesch. der. N. Ned. Letterk. XIXe c.* I, blz. 418-467. - G. Kalff, *Gesch. Ned. Letterk. III* (reg.). - Joh. Dyserinck, *Uit de jeugd en jongelingsjaren v. Jan Jac. Lod. t. Kate* in: *De Ned. Spectator.* 7 Apr. 1906 (No. 14), blz. 105-107. - *Eigen Haard.* Jrg. 1889, blz. 609-612. - *Stemmen des Tijds.* IX (1920), blz. 249-275 (art. Dr. F. v. Gh. Gildemeester). - *De Gids.* Jrg. 1890. I, blz. 202, 203. (art. J.N. v. Hall). - *De Huisvriend.* Jrg. 1890, blz. 21, 22. - W. Haverkamp, *Religieuze Schilders*, in: *Boon's Magazijn.* VI (1902), blz. 98 v.v. - *Alb. Stud. Rh. Traj.*, K. 321, 338. - v. Doorninck *Verm. en Naaml. Schr.* I, k. 602; II, k. 217, 440. - A. de Kempenaer, *Verm. Nederl. en Vlaamsche Schr.*, k. 592.

[Jacob Keersmaecker]

KEERSMAECKER (Jacob), zie: **RO(O)RE (Jacques de).**

[Dionysius van der Keessel]

KEESSEL (Dionysius van der), werd den 16en Juni 1700 te Dordrecht geboren uit het huwelijk van Govert (Godefridus) v.d. Keessel, geneesheer ald.[1)] en Adriana Mol. Nog eer hij den 15 jarigen leeftijd bereikt had. verloor hij zijn vader door den dood. Hij werd ingeschreven als student te Leiden den 16en Sept. 1718 en na tot proponent bevorderd te zijn, den 7en Nov. 1725 peremptoir geëxamineerd in de Classis Dordrecht, waarna hij den 25en van diezelfde maand bevestigd werd te Brandwijk door zijn oom Ds. Joh. Jansonius,

1) Over het koopmansgeslacht *v.d. Keessel* zie men Schotel, *Kerk. Dordr.* II, blz. 593-599. In het Alb. Stud. te Leiden is D. v.d. Keessel ingeschreven als v.d. Keesel.

pred. te Moordrecht (m. 2. Sam. XVIII:27; intr. m. 2 Thess. III:1). Reeds den 26en Mei 1726 preekte hij er afscheid (m. Hand. XX:32), wegens vertrek naar Katwijk a.d. Rijn, waar andermaal zijn oom bovengen. hem bevestigde op 2en Pinksterdag (m. Num. XXVII:16, 17, intr. m. 1 Thess. III:7, 8). Den 10en Juli 1729 verbond hij zich aan de gemeente van Deventer (m. Zach. VI:15; bev. door Ds. W. Kramer, pred. ald. (m. Jes. LII:7, afsch. te Katwijk 19 Juni m. Col. II:6, 7). Hij overleed te Deventer den 12en Febr. 1755.

Hij blonk uit als theoloog van grondige studie en wetenschappelijke verdiensten. Als Cartesiaansch Coccejaan, die blijkbaar gaarne A. Heydanus' *Causa Dei contra homines* citeert, was hij sterk gekant tegen al wat zweemde naar mysticisme en dweperij. Dit kwam uit in zijn *Oorsprong en voortgang der Dweperij* (1744), bij de kritiek, die hij in naam der Overijsselsche Synode gaf op Schortinghuis' *Innig Christendom*, onder den titel *Noodig Berigt*, en later nog in een in drieën uitgegeven boek: *De vastgestelde Leer en Practyk van Neerlands Kerk* (1749, '50).

Naar aanleiding van het artikel over het ‘licentieus boekdrukken’ had de Prov. Synode te Zwolle besloten het oordeel te vragen van de verschillende Classen en van de correspondeerrende synoden. De classis Deventer benoemde daarop een commissie van tien leden, onder wie v.d. Keessel het meest invloedrijke lid was. In de classicale vergadering van 27 en 28 Aug. 1745, onder zijn presidium deelde deze commissie de zes gronden mede, waarop h.i. Schortinghuis' boek geïmprobeerd moest worden. Een van die gronden, luidde: bedekte verachting der Formulieren van Eenigheid en Liturgie. Door v.d. Keessel werd uitdrukkelijk verklaard: ‘die niet sien kan, dat Schortinghuis de Schrift verdraait, is willens blind.’ Ook van de Synode te Deventer 21 Juni 1745 was v.d. Keessel praeses. Aan hem was het waarschijnlijk te danken, dat de Magistraat van Deventer het verbod gaf tot het drukken van Schortinghuis' werk, en de resolutie der Staten (van 22 Juli 1745) op 31 Juli 1745 nogeens een publicatie uitvaardigde, waarbij het drukken en verkoopen van bedoeld geschrift verboden was. Tegenover Schortinghuis' voorstelling dat evenmin begenadigden als onbegenadigden de Schrift kunnen verstaan, indien zij bij den letterlijken zin blijven, achtte v.d. Keessel dat men met de geestdrijvers en Spinozisten den Bijbel zoo maakt tot een ‘parabolisch wonderschrift’ en hem zijn gewetenbindende kracht doet verliezen (*Leer en Praktyk*, blz. 691). Lagere en hoogere scholen zijn dan geheel onnut. Men heeft zoo zonder studie eenvoudig maar te wachten op bovennatuurlijk licht, op ‘gevoel en bevinding.’ Het inwendig woord maakt feitelijk het uitwendig overbodig. Wèl erkent v.d. Keessel een geheiligde en een ongeheiligde kennis, maar het verschil tusschen beide ligt *niet in de kennis zelf*, maar in de toepassing en uitwerking. De blindheid der ongeloovigen is volgens hem een moedwillige blindheid (*Leer en Praktyk*, blz. 581). De separatie (afzondering) is z.i. in den godsdienst onontbeerlijk; dit brengt de leer van Gods bijzondere, vrijmachtige genade mee. Hierbij moet echter gewaakt worden niet alleen tegen ‘de algemeene genade’ der *Pelagiaanschgezinden*, maar ook tegen ‘het *Enthusiastisch en Quietistisch geslagt*’ en tegen allen, die met hen ‘voorstanders zijn van die berugte Wederbrenging of Herstelling van alle dingen en eyndelijke zaliging der verdoemden en duivelen’.

Van der Keessel bleef niet in gebreke zijn beschuldigingen tegen Schortinghuis met diens eigen woorden te staven, maar hij had, meer dan hij deed, die plaatsen uit Schortinghuis' boek moeten aanhalen, die op de beteekenis van zijn geïncrimineerde

uitdrukkingen vaak een heel ander licht wierpen en zijn soms kras verkondigde gevoelens zeer verzachtten. Zoo laat hij Schortinghuis vaak zeggen, wat deze niet op die manier had bedoeld. De aangevallene voelde zich door v.d. Keessels wijze van strijdvoeren zeer ge-

krenkt. Toch waren de beschuldigingen door laatstgen. geuit lang niet altijd ongegrond. Door *zijn* polemiek ontving Schortinghuis den zwaarsten slag (Heppe). Over de *Leer en Praktijk* der Ned. Geref. kerk zegt hij meermalen uitnemende dingen. Men zou hem onrecht doen door hem voor te stellen als een volslagen rationalist. Terwijl hij staande hield dat de Gereformeerde leer het midden hield tusschen pantheïsme en deïsme maakte hij echter den indruk, dat hij dit laatste meer uit plichtsbesef dan uit overtuiging bestreed en mede behoorde tot zoovelen, die, vooral onder de aanzienlijken, ongemerkt den invloed hadden ondergaan van rationalisme en deïsme, welke in zijn tijd tot den goeden toon behoorden. Hij leek sterker, wanneer hij pleitte tegen vereenzelviging van Schepper en schepsel, dan wanneer hij de vereeniging van God en den geloovige verdedigde. In zijn verklaring o.a. van Psalm LXXIII:23 viel de nadruk op een God van verre met onderschatting van een God van nabij. Terwijl hij opkwam voor het gezag van Gods *Woord*, miskende hij meermalen den *Geest*, hetgeen weer leiden moest tot een miskenning van het Woord, waarvan het gezag ten slotte bovenal berust op het getuigenis des Geestes in de harten der geloovigen. Door zijn leer van de *letterkennis* kwam hij in tegenspraak met de belijdenis en de rechtzinnigheid, die hij zeide te handhaven.

Hij huwde te Rotterdam den 19en Sept. 1730 met Johanna Wilhelmina Cabeljauw, dochter van Samuel Cabeljauw, geneesheer te 's-Gravenhage, en van Anna Ruyl, en zuster van den Leidschen hoogleeraar. Zij overleed te 's-Gravenhage den 23en Maart 1775. Uit hun huwelijk werden drie zonen geboren, van wie de oudste dood ter wereld kwam, de tweede, Samuel Rudolphus, in 1799 overleed als predikant te Dordrecht, en de jongste Dionysius Godefridus in 1816 overleed, als beroemd hoogleeraar in de rechtsgeleerdheid te Leiden (vooraf te Groningen); buitendien een dochter, Adriana Johanna, gehuwd met den Amsterdamschen predikant Johannes Cuperus.

Portretten van D. v.d. Keessel worden niet vermeld.

Van hem zag het licht:

Oorsprong en voortgang der Dweperij met de getrouwe en bescheide waaksaamheid tegen deselve (*Uitgegeven met een vermeerdert Historisch Berigt wegens de Mystiken*, *Enthusiasten*, *David Joristen*, *Familisten*, *Wiegelianen*, *Böhmisten*, *Quakers*, *Quietisten*, *Labadisten*, *Pietisten enz. Nevens een vertoog v.h. wezentlyk onderscheid tusschen de waare Godsvrucht en Dweperye.*) Deventer 1744. 8° (opgedr. aan Burgemeesteren, Schepenen en Raden der Stad Deventer). - *Nodig berigt v. hetgeen voorgevallen is*, *in den Jaare 1740 tot 1745*, *omtrent het Boek van D.W. Schortinghuis*, *gen. het Innig Christendom*, *met een nader Vertoog tot wegneming v.d. voorgekomen bedenkingen enz. wegens de Groningsche en Overysselsche handelingen over het zelve*, *nevens een korte afbeelding v. het zelve*, *en ook zijne verklaring omtrent de regeering.* Dev. 1746. 8°. - *De belijdenis v. D.W. Schortinghuis op order v.h. Overyss. Syn. getoetst nevens de Overyss. Synodale Deductie der redenen tot veroordeeling v. zijn Ed. Boek*, *door de Gecommitteerden opgesteld*, *en uyt naam v.d. Syn. v. Overyss. uitgegeven.* Dev. 1747. 8°. - *De vastgestelde Leer en Praktyk v. Neêrlands Kerk*, *omtrent den roem v. Gods Byzondere*, *algenoegzame en kragtdadige genade in Christus*, *gezuivert v.h. misbruyk derselve door Enthusiasten*, *Quietisten en Separatisten.* Dev. 1749. 8°. (opgedr. aan den Erfstadh. W.C.H. Friso). - *De vastgestelde Leer en Praktyk enz.*, *waarbij gevoegd is een verdere overweging omtr. het belang*, *dat het openbaar Gebed der Gemeente*

voor haar zelve in de Eerste Persoon worde ingerigt, nevens eene beantwoording v.d. voornaamste zwarigheden daartegen ingebragt. II D. 1e st. Dev. 1749. 8°. - *De vastgestelde Leer en Praktyk enz.*, *zijnde een Vervolg v.h. vorige Vertoog*, *wegens de letterkennis des Bijbels*, *het Verbonds-Geloof*, *en het wettig Eygen v.h. redelyk*

schepsel. Alles ingerigt in tegenstelling v.d. dwaalgronden der Mystiken, *Hattemisten*, *Hernhutters* enz. II D. 2e st. 1750. 8°. - *De vastgestelde Leer en Praktyk* enz., *dienende t.e. nader ontdekking v.h. onbestaanbare en gevaarlyke Boek v. Ds. Schortinghuis*, *gen. het Innig Christendom. Waarbij gevoegt zij een Berigt wegens de dwaalgronden der Mystiken*, *P. van Hattem en J. Bril*, *nevens een verder vertoog over het oopenbare gebed der Gemeente e.a. vertoogen*, *die onder vorige verhandelingen hare betrekking hebben.* III D. Dev. 1750. 8°. - *Verhandel. over de Regtveerdigmaking*, *betrekkelyk tot deszelfs gegrond begrip*, *groot gewigt en invloed op de voornaamste Leerstukken des Geloofs*, *voorgesteld en v. deszelfs misbruik gezuiverd*; *met eenige bylagen daartoe behorenden*, *dienende t. eene aanvullinge alsmede t. den sleutel v. vorige vertogen*, *uitgegeven onder den Tytel Leer en Praktyk v. Neerlands Kerk*, *omtr. Gods Byz.*, *algenoegz. en kragtd. genade in Christus.* Dev 1755. 8°.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII[2], blz. 27. - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz. 224, 225. - Ypey en Dermout. *Gesch. N.H.K.* III, blz. 328, Aant., blz. 155, 156. - Ypey, *Gesch. Kr. Kerk 18e e.* VIII, blz. 335. - H. Heppe, *Gesch. des Piëtismus u. der Myst. in der Ref. K. nmtl. der Niederl.*, S. 421[n1], 457, 458. - H. v. Berkum, *Schortinghuis en de vijf nieten*, blz. 167, 185, 186, 221. - J.Ch. Kromsigt, *Schortinghuis* (reg.). - *Boekz.* 1755*a*, 214-216 (waar o.a. een Latijnsch gedicht voorkomt van H. Oosterdijk Jzn. op v.d. K.'s overlijden). - Schotel, *Kerk. Dordrecht.* II, blz. 590. - *Troffel en Zwaard*, 19e Jrg. (1916), blz. 98. - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 859.

[Adolph Keetlaer]

KEETLAER (KETELAER, KETELAAR) (Adolph) behoorde tot een bekend Zeeuwsch geslacht, dat vooral op Walcheren was gevestigd. Hij werd geboren te Goes en ald. gedoopt den 26en Maart 1669 als jongste der zes kinderen van Jacob Keetlaer (Ketelaer), raad in de vroedschap dier Stad, en van Cornelia Soute. Na voltooiing van zijn studiën werd hij in 1693 bevorderd tot proponent bij de classis van Z.-Beveland, en, na den 25en Nov. van dat jaar zijn proefpreek te hebben gehouden, den 26en d.a.v. beroepen te Zuiddorpe, welke gemeente bij approbatie der classis Walcheren 25 Febr. 1694 gecombineerd werd met Axel. Hier werd hij den 21en Maart 1694 als tweede predikant bevestigd door Ds. H. Peutman, pred. ald. In 1702 verwisselde hij deze gemeente met Oudelande, vanwaar hij naar Goes vertrok. Hier had zijn bevestiging plaats den 30en Juli 1707. Den 10en Juli 1716 werd hij aldaar aangesteld tot Rector van de Latijnsche School. Hij was de eerste predikant, die deze betrekking bij zijn ambt waarnam, Vermindering van het aantal leerlingen was oorzaak dat men tot deze combinatie was overgegaan.

In Oct. en Nov. 1711 nam Keetlaer als lid van de coetus deel aan de afzetting wegens afwijkende gevoelens van Gos. van Buitendijck, pred. te Schore. Hij overleed den 7den Mei 1721 plotseling door een beroerte op den preekstoel getroffen gedurende den avonddienst. Hij was gehuwd te 's-Gravenpolder den 29en Aug. 1699 met Johanna Hobius, dochter van Mr. Jacobus H., pensionaris van Brouwershaven (ten onrechte wordt zij door Nagtglas t.a.p. vermeld als echtgenoote van Adriaan Keetlaer, overl. als pred. te Ossendrecht 1701). Uit dit huwelijk werd behalve drie dochters een zoon geboren, die in 1760 te Goes overleed als oud-Burgemeester en raad in de Vroedschap ald.

Geschriften heeft Adolph Keetlaer, voor zoover bekend, niet in druk uitgegeven.

L i t t e r a t u u r : Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* III, k. 681 (art. mej. C. de Waal). - Nagtglas, *Levensber.* I, blz. 526. - J. ab Utrecht Dresselhuis, *De Herv. Gem. te Goes*, blz. XXII, XXIII. - J. Scharp, *Geschied. en Costumen v. Axel.* II, blz. 232 n., 237, 276-286. - *Boekz.* 1721*a*, 625; 1729*b*, 497. - R.A. Soetbroodt Piccardt, *Bijzon-*

derheden uit de gesch. der stad Goes, blz. 175. - *Nav.* XV (1865), blz. 281-283. - Schotel, *Openb. Eered.*, blz. 350. - Vrolikhert, *Vliss. Kerkhemel*, blz. 357. - J. v.d. Baan, *Geneal. Keetlaer* in: *Alg. Fam. blad* 1887, blz. 193 vv.

[Johanna Wilhelmina Albertina Kehrer]

KEHRER (Johanna Wilhelmina Albertina), geboren te Gorinchem den 19en Oct. 1826 uit het huwelijk van Franz Friedrich Wilhelm Kehrer, koopman ald., en Elisabeth Sophia Hohnen, beide van Duitsche afkomst, verloor in 1839 hare moeder en bleef daarna de vreugde en de steun van haar vader, totdat zij reeds den 19en Dec. 1852 overleed.

Van jongs af getrokken door de geestelijke dingen, was zij ook zeer gevoelig voor het schoone in natuur en kunst. Hare lievelingsdichters, naar wie zij zich vormde, waren B. ter Haar, Beets, ten Kate en Spitta. Zelf plaatste zij gedichten in verschillende jaarboekjes. Na haar dood zijn hare *Gedichten* in 1853 te Amsterdam uitgegeven (4e dr. ald. 1861) door haar broeder en N. Beets, welke laatste in het daarin door hem geplaatste voorbericht verklaarde dat ‘de schoone gelegenheid hem welkom was om een enkele bloem te strooien op het graf eener ontluikende dichteresse en eener volleerde discipelinne des Heeren’. Deze bundel bevat ook een aan haar gericht vers van J.J.L. ten Kate (1844) en een van A. van der Hoop Jrs. zn.

In bovengen. *Gedichten* komen dertien vertalingen voor van Spitta, waaronder een van diens gedicht, dat in de *Vervolgbundel der Ev. Gezangen* voor de Herv. Kerk als Gezang 207 een plaats heeft gevonden, waarin ook van hare overzetting tal van regels zijn gebruikt.

Verschillend is over hare gedichten geoordeeld. Hare poëzie (aldus G. Kalff, *Gesch. d. Ned. Letterk.* VII, blz. 608) is die van een week, vroom, zacht gemoed, niet aangrijpend; wel aandoend door zuiverheid en innigheid van gevoel. In een artikel: *Piëtistische poëzie* (*De Gids.* 1853. D. II, blz. 281-316) heeft Potgieter er een sterk afbrekende kritiek op geoefend, waarop Beets reageerde in een soort antikritiek (*Bevoegde kritiek? Brief aan de Hr. E.J. Potgieter over zijn opstel in De Gids....*[1]; hierin wees hij de eenzijdigheid en partijdigheid van Potgieters kritiek aan.

In den *Cat. v. Portr.* II, No. 2890 maakt v. Someren melding van een ‘twijfelachtig’ portret der dichteres, t. halv. lijve rechts en v. voren, zittend aan een tafel, in gewone kleeding. Lith. m. facsim. v. P.W.M. Trap. 8°. Haar afbeelding vindt men ook in hare Gedichten.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^{2}, blz. 28. - Kobus en de Riveourt, *Biogr. Wdb.* II, blz. 64, 65. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* IV, k. 827 (art. Dr. E. Zuidema). - A.W. Bronsveld, *Vervolgbundel op de Ev. Gezangen*, *verzam. in de jaren 1849-1866* (reg.). - J. te Winkel, *De ontwikkelingsgang der Ned. Letterk.* IV, 2e st., blz. 973.

[Isaäc Busch Keiser]

1) In *De Recensent* van 1853, blz. 549-576. Na Potgieters dood liet Beets deze antikritiek nog eens herdrukken in: *Persoonlijke herinneringen aan Potgieter*, daar ook diens recensie in 1877 onder zijn andere werken was herdrukt.

KEISER (Isaäc Busch) werd den 5en Mei 1805 geboren te Groningen uit een reeds lang zeer geachte familie aldaar. Hij ontving zijn opleiding in zijn vaderstad, waar hij den 14en Juli 1823 werd ingeschreven als student. In 1827 werd hij door de Faculteit der Letteren en Bespiegelende Wijsbegeerte aan de hoogeschool te Luik met goud bekroond voor een verhandeling, die het onderwerp had een vergelijking der gevoelens van Plato en Aristoteles over den aard en de beginselen der dichtkunst (zie ond. zijn geschr.). Hieruit bleek met hoe grooten ernst hij beide wijsgeeren in het Grieksch had bestudeerd, en met hoeveel

gemak hij zich bediende van het Latijn. Ook betoonde hij zich toen reeds iemand van smaak en kunstzin. Den 7en Mei 1828 bevorderd tot proponent door het Prov. Kerkbestuur van Groningen, werd hij den 12en Oct. d.a.v. bevestigd te Westerwijtwerd door Ds. J.P.J. Riedel, pred. te Eenrum (m. 1 Cor. IV:1-5; intr. m. Ps. XXXII:8). Ondanks den ijver, waarmede hij zich toelegde op de verschillende onderdeelen van zijn arbeid, vond hij toch niet den rechten ingang bij zijn gemeente. Nadat in 1834 de Afscheiding begonnen was, werd het vooroordeel door velen tegen zijn bediening gekoesterd er niet minder op, ook al achtte men hem om zijns persoons wil hoog. Toen hij Westerwijtwerd eindelijk vaarwel zeide, had hij er echter ook wel oprechte aanhangers, die hem bleven gedenken. Voorspoediger ging het hem in zijn tweede gemeente te Mensingeweer, waar hij den 12en Aug. 1838 bevestigd werd, wederom door Ds. J.P. Riedel (m. Joh. XV:4, 5, intr. m. 2 Cor. II:2; afsch. te Westerwijtwerd 5 Aug. m. 2 Cor. XIII:13). Zijn optreden te Mensingeweer was van dien aard, dat de daar bestaande Afgescheiden gemeente zich weldra oploste. Hoewel hij niets verkondigde wat hij zelf niet meende, wist hij toch door vroeger opgedane ervaring geleerd, met tact vroegere fouten te mijden. Den 2en Juli 1867 in gezelschap van zijn jeugdvriend Dr. P. Hofstede de Groot naar 's-Gravenhage gereisd tot bijwoning van de vergaderingen der Synode van de Ned. Herv. Kerk was hij ongesteld; de ziekte, die hem had aangetast verergerde, zoodat hij eenige Synodale vergaderingen niet kon bijwonen. Na sluiting van de Synode gaf de Haagsche geneesheer hem verlof om langzaam aan, samen met zijn echtgenoote, die zich ald. bij hem had gevoegd, de terugreis te ondernemen. Maar enkele dagen nadat hij in zijn pastorie was weergekeerd, overleed hij aan pneumato-typhus, door hem bij herderlijk ziekenbezoek opgedaan. Zijn heengaan, den 2en Aug. 1867, ging gepaard met een langdurigen, zwaren doodstrijd, maar ook getuigde hij daarbij van het heerlijk licht dat hij zag schijnen.

Van I. Busch Keiser ging in 1835 het initiatief uit tot oprichting van een Theologisch Gezelschap, waarin begaafde aanhangers der Groninger Godgeleerdheid, welke toen haar bloeiperiode doormaakte, zich vereenigden, bezield door de gedachte aan verzoening tusschen vrije wetenschap en vast geloof. Twee jaren later begon het gezelschap de uitgave van het *Godgeleerd Tijdschrift Waarheid in liefde.* Busch Keizer nam aan de werkzaamheden daarvan een niet gering aandeel; zijn kritiek was steeds rond en vrij, meestal ook geestig en juist. Gen. tijdschrift bevat ook verschillende studiën van zijn hand, die o.a. van zijn grondige kennis getuigen.

De waarheid van zijn karakter werd door wie hem kenden geroemd. In den omgang bediende hij zich veelal van scherts, Tevens bleek daarbij hoe gemakkelijk hij zich bewoog op verschillend terrein. Diepe verontwaardiging vervulde hem jegens E. Renan over de platte, onwaardige manier, waarop deze zich had uitgelaten over Jezus' omgang met de vrouwen. In tegenstelling met Neander ontzegde hij aan Strauss' *Leben Jesu* wetenschappelijken ernst. (Zie over een en and. zijn art. in *Waarheid in Liefde* hieronder).

Hij bezat een ruimvoorziene bibliotheek. Bijzonder trokken de ‘Deutsche Classiker’ hem aan. Enkele malen leverde hij zelf een goed vers; en Staudenmaier's *Christelijk Feestboek*, door hem vertaald, bevat tal van Duitsche gedichten, die door hem zijn overgezet. Ook de muziek beoefende hij, terwijl zijn gevoel voor de beeldende kunsten uitkwam in zijn bewerking van hieronder vermeldden roman: *Erwin von Steinbach.* Uit zijn overzettingen van andere daartoe met overleg gekozen geschriften,

en ook uit een artikel van zijn hand als dat over den *Brief aan Philemon in zijn belangrijkheid voor de pastoraal* kan men zien hoe hij zich *herder* gevoelde. Het gemoedelijke, mystieke van zijn karakter werd door

eigen beproeving versterkt. Zijn artikel over de bejegening van Petrus na diens val door de andere jongeren en door Jezus strekt daarvoor ten bewijze. Een van de rampen, die hem troffen, was dat hij zijn eigen geld en dat van anderen, gestoken in de fabriekzaak van een zijner zonen, verloren zag gaan. Een geruïneerd man geworden verkocht hij van zijn inboedel het een na het ander, maar door groote inkrimping van zijn levensbehoeften, les geven in oude en nieuwe talen, enz. mocht hij in weinig jaren veel afbetalen en alles bijna geheel te boven komen.

De wijze, waarop hij zijn zwaar levensleed droeg, had tot gevolg de algemeene hoogachting voor zijn persoon. Het vertrouwen dat men hem toedroeg en de eer, die men hem bewees, bleek uit zijn herkiezing tot lid van het Classicaal Bestuur en zijn benoeming tot lid van het Prov. Kerkbestuur; ook werd hij meermalen afgevaardigd naar de Alg. Synode der Ned. Herv. Kerk; hij stierf als haar vice-president. In haar midden werd hij aangewezen o.a. als lid eener uit vier bestaande commissie ter beoordeeling van een conceptvervolgbundel der Ev. gezangen. Het rapport door deze Commissie uitgebracht in de zitting van 11 Juli 1863 luidde zeer gunstig; Prof. Dr. J.I. Doedes en Busch Keizer hadden wel enkele opmerkingen, maar zij adviseerden toch den aangeboden bundel definitief aan te nemen, doch slechts drie leden schaarden zich aan hun zijde, tengevolge waarvan dit concept werd terzijde gelegd.

Hij was eerst gehuwd met Margaretha Lucretia Elisabeth van Heyningen Bosch, dochter van een destijds wèl bekend schrijver voor kinderen en dichter, overl. na langdurig lijden 7 Jan. 1842; Den 21en Juni 1848 hertrouwde hij met Henderika Jakoba de Rochefort, die hem overleefde. Zijne zonen, van wie één hierna volgt, werden door hemzelf voor de Academische studie voorbereid.

Van hem verscheen in druk:

Comparatio placitorum Platonis et Aristotelis de ratione et principiis artis poeticae. Lovan. Z.j. 4°. (*Cat. Lett.* I, k. 870). - L. Hüffell, *Het Protestantsch leeraarsambt in deszelfs ganschen omvang. Een handboek der praktische godgeleerdheid.* N. h. Hoogd. vert. en omgewerkt. Gron. 1837. 2 dln. 8°. - K.L. Sackreuter. *Geschiedenis der Chr. godsdienst en kerk*; *ten behoeve v. Chr. gezinnen*, *en waarheidsvrienden*, *ter verlevendiging van Evangelisch geloof en blijdschap.* Uit het Hoogd. vert. Gron. 1840. 2 dln. 8° (Kon. Bibl.). - *Christelijke vrouwenspiegel*, *of mededeel. uit het geloofsleven v. Christel. vrouwen.* N. het Hoogd. v. M.J.C. Fr. v. Burk. Gron. 1844. 8°. - F.W. Newman, *De ziel in hare smart*, *behoefte en streven. Eene proeve over de natuurlijke geschiedenis der ziel*, *als de ware grondslag der godgeleerdheid.* Uit het Eng. vert. Met eene voorr. v. P. Hofstede de Groot. Amst. 1851. 8°. - *Het bestuur over de zorg voor armen en verwaarloosden. Onderzoek of de meeste verpligting en geschiktheid v. dat bestuur bij den Staat*, *bij de Kerk of bij vrije vereenigingen zij*. Gron. 1853. 8*o.* (N. aanl. v.e. voor 1851 door *Teylers Godg. Genootsch.* uitgeschreven prijsvraag, waarop dit antwoord evenwel niet werd ingezonden; vgl. *Waarh. in liefde.* Jrg. 1854, IV, blz. 857-859). - *Predikanten-Spiegel. Mededeelingen uit het ambtsleven v. Predikanten.* Volgens de 'Ev. Pastoral Theologie in Beispielen' van M.J.C. Fr. v. Burk. Gron. 1855. 2 dln. 8°. - *E. v. Steinbach*, *of de kunst en het leven. Een roman in den hoogeren stijl.* Vrij n.h. Hoogd. bew. Gron. 1860. 2 dln. 8°; Leiden. 1864. 2 dln. 8°. - F.A. Staudenmaier, *Christelijk Feestboek. De geest v.h. Christendom geschetst in de feesttijden*, *de godsdienstige plegtigheden en de gewijde kunst.* N. h.

Hoogd. bew. Gron. 1861. 8°. - *Christelijk feestgeschenk. De geest v.h. Christendom* enz. *geschetst.* (Zie hiervóór) n. F.A. Staudenmaier. Gron. 1863. 8°. - C.E. Luthardt, *De openbaring v. God in Christus*, *door de hedend. wetenschap*

bevestigd. Naar den 2en dr. (uit het Hoogd.) vert. Met e. woord ter aanbevel. v. P. Hofstede de Groot. Gron. 1864. 8°. - In het tijdschrift *Waarheid in liefde* komt van zijn hand voor: Jrg. 1837, blz. 371-411: *Verslag v.h. werk v. David Friedr. Strauss*, *Dr. der Philos.*, *Das Leben Jesu kritisch bearbeitet. I. Bd. Tübingen. 1835. 730 bl. II Bd. Tüb. 1836*, *750 bl. in 8°*. (Dit verslag is in briefvorm gesteld). - Jrg. 1840, blz. 429-481: *Beantwoording der Vraag*: '*Wordt de aanvang der bekeering in het N. Testam. geteekend*, *als bij allen dezelfde*, *of bij verschillende menschen verschillend?* - Jrg. 1846, blz. 728-773: *Voor wie is naar de letter en den geest des N. Verbonds vergeving v. zonden en bekeering noodig?* - Jrg. 1847, I, blz. 137-174: *Verslag v. U*, *P. Okken*, *Over de eigenaardige ontwikkeling der Chr. godsdienst gedur. de middeleeuwen bij de Nederlanders.* - Jrg. 1850, III, blz. 493-526: *Verslag v. J.H. Wichern*, *Die innere Mission der Deutschen Evang. Kirche.* - Jrg. 1851, blz. 483-529: *Hoe gaan afbreken en opbouwen zamen in het werk v. Jezus en de Apostelen ter hervorming der menschheid?* - Jrg. 1853, blz. 310-327: *Hoe Petrus na zijnen val door zijne medeleerlingen en door Jezus bejegend is.* - Jrg. 1855, blz. 481-542: *De Brief v. Paulus aan Philémon in zijne belangrijkheid voor de Pastoraal beschouwd.* - Jrg. 1856, blz. 523-575: *Petrus Paulus Vergerius*, *Pauselijk Gezant*, *Roomsch Bisschop en kampvechter voor het Evangelie.* - Jrg. 1857, blz. 59-104: *Over den invloed der Kerk.* - Jrg. 1859, blz. 661-714: *Gebruik der schoone kunsten door de Kerk.* - Jrg. 1862, blz. 783-785: *Jezus met de Gadarenen.* - Jrg. 1864, blz. 237-286: *Jezus en de vrouwen. Eene studie met het oog op Renans Leven van Jezus.* - Jrg. 1865, blz. 564-589: *Paulus' zeereis van Caesarea naar Malta. Uit Engelsche schrijvers toegelicht.* - Jrg. 1866, blz. 817-849: *Wat is het kennen van Christus naar het vleesch*, *wat het kennen van Hem naar den Geest*, *volgens Paulus*? - Jrg. 1867, blz. 449-493: *Kan men*, *als men niet aan gebedsverhooring gelooft*, *beweren de godsdienst v. Jezus te hebben?* - Jrg. 1869, blz. 625-649: *Paulus' leven en werkzaamheid. Uit Eng. schrijvers toegelicht.*

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* Bijvoegs., blz. 55, 96. - Hs. Borger. - P. Hofstede de Groot, *Ter nagedachtenis v. I. Busch Keiser*, in: *Waarh. in liefde.* Jrg. 1867, blz. 855-870. - J.B.F. Heerspink, *P. Hofstede de Groot's leven en werken*, blz. 242, 250. - A.W. Bronsveld, *Vervolgbundel op de Ev. Gezangen*, *Verzam. in de jaren 1847-1866 en in gebr. bij de N.H. Kerk. Hist. en Letterk. onderz.*, blz. 21, 22. -*Alb. Stud. Gron.*, k. 276. - Sepp, *Pragm. Gesch. Theol.*, blz. 214. - Reitsma-v. Langeraad, *Herv. en Herv. K.*, blz. 778. - J. Hartog, *Gesch. Predikk.*, (reg.).

[Johan Gerard Busch Keiser]

KEISER (Johan Gerard Busch), zoon van Isaäc Busch Keiser (zie hiervóór) uit diens eerste huwelijk, werd geboren te Westerwijtwerd den 5en Mei 1834. Hij werd ingeschreven als student te Groningen den 10en Sept. 1851 en verliet de hoogeschool als doctorandus theol. In Mei 1856 toegelaten tot de Ev. bediening in de Ned. Herv. Kerk door het Prov. kerkbestuur van Groningen, werd hij den 1en Maart 1857 bevestigd te Schingen en Slappeterp door zijn vader (m. 1 Tim. III:1; intr. m. Rom. I:16). Na bedankt te hebben voor beroepingen naar Workum (Mei 1860) en Steenwijk (Juni '61), gaf hij aan het beroep naar Ulrum gehoor; hier werd hij den 6en Oct. 1861, wederom door zijn vader, bevestigd (m. 2 Cor. III:5, 6; intr. m. 2 Cor. I:24; afsch.

te Schingen 29 Sept. m. Col. II:4-7). In Aug. 1862 ontving hij een beroep naar Zwolle, waarvoor hij bedankte, evenals voor een naar Warffum (Mei '65). Zijn derde gemeente was Noorddijk, waar hij den 9en Juli 1871 bevestigd werd (afsch. te Ulrum 2 Juli m. Kol. II:5-7). Hij verwisselde Noorddijk later voor Dalen, waar Ds. H.J. Huber, pred. te Weiwert hem den 19en Mei 1878 bevestigde (m. 2 Cor. I:14; afsch. te Noorddijk 12 Mei m. Hand. XX:28,

20, 32). In Oct. 1880 bedankte hij voor een beroep naar Warfhuizen. Met ingang van 1 Nov. 1901 verkreeg hij op zijn verzoek eervol emeritaat; den 27en Oct. preekte hij in verband daarmee afscheid te Dalen, waarna hij zich metterwoon vestigde te Amersfoort, waar hij den 11en Dec. 1905 overleed.

Hij was een begaafd leeraar, die van zijn Evangelisch standpunt vol vuur predikte; bij zijn afscheid vulden 13 à 1400 hoorders, ook van elders, Dalens kerk. Ook om zijn pastoraal medeleven was hij zeer gewaardeerd. Als predikant verwaarloosde hij de studie niet. En in meer dan één kerkelijk Bestuur nam hij zijn plaats met eere in. Hij was Vice-President van het Prov. kerkbestuur van Drenthe en trad in 1899 af als lid van de Alg. Synode der Ned. Herv. Kerk.

Hij huwde te Hasselt den 23en Febr. 1857 met Everdina Cornelia Tijl, geb. ald. 1834, overl. te Dalen 16 Aug. 1893. Bij zijn overlijden liet hij vier kinderen na, van wie een ongehuwde dochter, die in zijn laatste levensjaren met hem bleef samenwonen. Een zijner zoons, Isaäc Busch Keiser is sedert 15 Nov. 1925 emer. pred. Van Bedum; zijn schoonzoon is Ds. Gerrit Johannes Frederik Tjassens Keizer, sedert 1 Nov. 1917 emer. pred. van Garmerwolde.

J.G. Busch Keiser gaf in druk:

Welke plaats bekleedt de belofte van loon in het onderwijs van Jezus? in: *Waarh. in liefde* Jrg. 1872, blz. 699-758. - *Zijn de voorstellen tot reorganisatie der Ned. Herv. Kerkbesturen voor ons onaannemelijk?* in: *Gel. en Vrijh.* N.S. XVI (1905), blz. 329-349. - In de serie *Volksblaadjes*. Uitg. vanw. de Ev. Ver. 'Zutphen'. Apeld. 1886-'88 is No. 10: *Kerstfeest* van zijn hand.

L i t t e r a t u u r : Hs. Borger. - *Alb. Stud. Gron.*, k. 313. - *Kerk. Crt.* 1 Nov. 1901 (No. 44). Meded. v.d. Hr. W.M.C. Regt.

[George Keith]

KEITH (George), geboren omstreeks 1639 in Schotland, ontving zijn opleiding in Marischal College, Aberdeen en behaalde den graad M.A. Al vroeg bleek zijn aanleg voor mathesis en Oostersche talen en zijn voorliefde voor godsdienstige polemiek. Na het verlaten van de Academie werd hij voogd en kapelaan bij een adellijke familie. Van huis uit behoorend tot de Presbyterianen was hij bestemd om predikant te worden en streed hij voor zijn Kerk tegen de Episcopalen. Daarna toonde hij korten tijd neiging tot het Roomsch-Katholicisme. Maar hij keerde zich hiervan af omdat hij gewonnen werd voor de beginselen en leer der Kwakers, toen William Drewsbury daarvoor propaganda maakte in het Aberdeenshire district. In 1662 trad hij openlijk tot de Kwakers toe. Menige zendingsreis werd door hem als zoodanig ondernomen; daarbij bezocht hij ook meermalen met andere woordvoerders onder hen de Nederlanden. Nadat zijn optreden voor de Kwakers hem in 1676 gevangenisstraf bezorgd had, bezocht hij, niet voor de eerste maal, ons vaderland in gezelschap van Barclay, Fox en W. Penn; den 28en Aug. 1677 was hij aanwezig bij een samenkomst te Rotterdam, waar vertegenwoordigers van Kwakers en Collegianten onderling van gedachten wisselden met het gevolg dat elk van beide partijen te hardnekkiger eigen standpunt bleef handhaven, hoezeer men nog geloofde aan de mogelijkheid van volkomen overeenstemming.

In dien tijd brachten Keith en zijn reisgenooten ook een bezoek aan de pasgestichte Huisgemeente der Labadisten op het Waltha-slot te Wieuwerd. Bij deze gelegenheid

verdedigde de hoogbejaarde Anna Maria v. Schurman de afscheiding van de Hervormde Kerk, die haar te wereldsch was geworden, met bijzonderen ernst en ontroering.

Na zijn terugkeer in Engeland geraakte Keith weer een paar malen in de gevangenis om

zijn prediking. De opgedane ervaringen brachten hem ertoe in 1684 de wijk te nemen naar N. Amerika, waar hij landmeter werd in algemeenen dienst in O. New-Yersey en vervolgens onderwijzer te Philadelphia in Penssylvania. Hij doorreisde verder Nieuw-Engeland, overal de leer der Kwakers bepleitend tegenover aanvallen op haar gericht.

Meer en meer trad echter aan het licht dat zijn eigen ideeën op belangrijke punten afweken van die van Fox e.a. leiders onder de Kwakers. Hij beschuldigde dezen van deïstische leeringen en was van meening dat zij aan den Bijbel en de Ev. geschiedenis van Jezus te geringe waarde toekenden. Bij zijn beweringen stuitte hij op grooten tegenstand van de zijde der Kwakers. Het kwam ten slotte zoover, dat hij een afzonderlijke gemeenschap stichtte, de 'Christen-Kwakers' of 'Keithians' genoemd. Daarop poogde hij propaganda te maken te Londen, maar de vergadering der Kwakers van 20 Apr. 1692[1)] stiet hem uit, nadat hij zijn onverzettelijkheid had getoond en niet alleen op levende, maar ook zelfs op reeds overleden Kwakers zijn aanvallen had gericht. Zoo was elke band verbroken en kwam hij ertoe in Turnershall een genootschap te stichten, waarbij hij zóóver afweek van de gebruiken der Kwakers, dat hij de beide sacramenten bediende. In 1700 voegde hij zich bij de Anglicaansche Kerk en van 1702 tot 1704 trad hij op als agent van de 'Society of the Propagation of the Gospel in America'. Hij overleed den 27en Maart 1716 te Edburton in Sussex, van welke parochie hij rector was geweest.

Hij is van bevoegde zijde genoemd de geleerdste man van allen, die ooit tot de Kwakers behoord hebben, bedreven in Oostersche talen, wijsbegeerte en mathesis. Om den invloed, dien hij hier te lande geoefend heeft, waar ook enkele zijner geschriften, in het Holl. vertaald, werden uitgegeven, is zijn levensbeschrijving hier opgenomen.

Hij was gehuwd met Elisabeth Johnston, dochter van William Johnston M.D. van Aberdeen. Zij vergezelde hem op zijn reis in 1677 in de Nederlanden, maar keerde evenals Barclay naar Londen terug, terwijl haar man zijn reis vervolgde.

De volgende geschriften van Keith verschenen in Ned. vertaling of in het Latijn hier te lande:

Het decksel gescheurt ende een deure geopent tot de eenvoudige om.... tot het wesen te komen, *'t welck met het decksel bedeckt is geweest ond. de Mennonyten*, *welcker wegh.... hier beproeft wert*, *en is gevonden niet nae de waerheydt te zijn.... aeng.... Doop en Avontmael*, *haer gebeden*, *singen en bedieninge nevens.... andere dingen.... waerin oock vele schriftplaetsen*, *die sy.... bybrengen worden.... beantwoort.... Oock is hier.... bijgevoegt*, *'t welck voor eenige jaren aen de Doopsgezinde geschreven was door.... William Caton.* Amst. 1670. 4°. (Rogge, *Cat. Rem. Bibl. Amst.* St. II, Afd. II, blz. 48). - *Antwoord op Elf Vragen*, *Die door zeker Persoon aan Benjamin Furly*, *in de Nederd. tale*, *zyn toegesonden. VVelke Antwoord*, *onder anderen*, *eenige redenen begrypt*, *waarom 'er swarigheyd gemaakt wordt*, *om*, *voor eenig mensch als een teyken v. respect*, *het hooft te ontblooten*, *het lichaam te buygen*, *en diergelijke uytvindzelen van de geest des werelds*, *te achtervolgen. Daar by gevoegt zijn Eenige wedervragen tot naerder openinge v. die*, *en dergelijke zaken. Wésende De gezeyde Antwoord en wédervragen beyde in de Engelse tale geschreven*

1) Aldus volgens R. Buddensieg in zijn art.: *Quäker* in Herzogs *Realencykl.* (zie ond. Litt.); volgens andere opgaven had K.'s uitstooting plaats in de jaarlijksche conferentie van 1694.

- *en daer uyt overgezet.* Rott. 1680. 4° (Knuttel, *Cat. Pamfl.* III, No. 11752). - *Responsio Ad Postulatum quintum Tractatuli*, *Anno superiore Latine et Germanice typis editi*, *atque Dantisci per quendam Jesuitam* (*ut fertur*) *evulgati*, *nullo Authoris nomine indicato*, *Complectentis in se Vndecim Quaestiones ad omnes Protestantes*, *atque à Romana Ecclesia Catholica* (*sic nuncupata*) *Diss-*

sidentes. Amst. 1681. 4°. (id. No. 11801). - *Ad. Joh. Guilielmi Bajeri Theologiae Doctoris et Prof. sic dicti*, *Jenensis Dissertationem primam Contra Quakeros*, ... *Amica Respontio.* Amst. 1683. 4° (id., no. 11893). - *De Joden in Europa en Palestina. Voorgesteld in e. reisbeschrijving v.d. H.H. Keith*, *Black*, *Bonaz en Mac-Cheyne*, *door de Schotsche Kerk afgevaardigd.* Vert. d. Ds. Serrurier. Dordr. (Amst.) 1851. 2 dln. 8°. - *De stipte en letterlijke vervulling der Bijbelsche profetiën. Opgehelderd door de geschied. der Joden en de ontdekkingen v. nieuwere reizigers en aangevoerd als e. bewijs v.d. waarheid der Chr. godsdienst.* N. d. 13en dr. uit het Eng. Amst. 1837. 3 dln. 8°. Hetz. verkort. ald. 1841. 8°, 3e dr. Amst. 1866. 8° (m. 8 gelithogr. pl.) - *De profetieën verklaard door uittreksels uit reisbeschrijvingen v. ongeloovige geschiedschrijvers*, *als*: *Voltaire*, *Josephus e.a.* Nijmegen. 1867. 8°.

L i t t e r a t u u r : *Dictionary of Nation. Biography.* V. XXX, (Lond. 1892), p. 318-321. - *The Encyclopaedia Britannia* (Ed. XI) V. XV (Cambridge. 1911), p. 716 etc. - *Nouvelle Biogr. générale dep. les temps les plus reculés jusqu'à nos jours.* T. XXVII, 510. - G. Arnolds *Unparteyische Kirch. u. Ketzer-Hist.* Schaffh. 1741. Th. II. Bd. XVII c. 20 § 10, 60; Anh. Num. XV, S. 1085, 1086. - Herzogs *Realencykl.* Bd. XVI, S. 373. - F, C. Baur, *Gesch. der Chr. Kirche.* Tüb. 1863. Bd. IV, S. 438. - Hylkema, *Reformateurs.* I, II (reg.). - Schotel, *Anna M. v. Schurman*, blz. 259. - Knappert, *Gesch. Herv. K. 16e en 17e e.* (reg.).

[Simon Dirk de Keizer]

KEIZER (Simon Dirk de), geboren te Amsterdam den 14en Juni 1781, werd opgevoed door zijn moeder (Aagje van Rooyen), die vier maanden vóór zijn geboorte weduwe was geworden. Hij bezocht het gymnasium in zijn geboortestad, en werd den 24en Sept. 1798 ingeschreven als student te Utrecht, waar hij de leiding genoot van Prof. J. Heringa Ezn. Den 4en Jan. 1803 toegelaten als proponent door de classis Utrecht en den 9en Aug. d.a.v. peremptoir geëxamineerd door de Classis Zalt-Bommel, werd hij den 28en van laatstgen. maand bevestigd te Zegveld door Ds. P. Buit, pred. te Waarder (m. Mt. XXII:21*b*; intr. m. Jer. I:6, 7). Hij preekte er afscheid den 2e Nov. 1806, waarna zijn bevestiging te Egmond-binnen den 16en d.a.v. plaats had door Ds. W. Zimmerman, pred. te Oudorp (m. Joh. XXI:17, intr. m. Joh. VII:16, 17). Na ongeveer gelijktijdig een beroep naar Schagen en een naar Winkel ontvangen te hebben, nam hij het eerstgen. aan; hij deed intrede te Schagen den 5en Nov. 1809 (m. Rom. I:11) na bevestigd te zijn door zijn behuwdbroeder Ds. F.G. Jongbloed, pred. te Westwoud (m. Tit. II:7; afsch. te Egmond 29 Oct. m. Hebr. XIII:1). Zijn vierde standplaats was Haarlem, waar hij den 8en Juni 1817 bevestigd werd door Ds. J.S. v. Staveren, pred. ald. (m. Joh. XVII:20, 21; intr. m. Neh. II:20; afsch. te Schagen 1 Juni m. 2 Petr. III:18). Nog geen jaar duurde zijn verblijf te Haarlem; reeds den 26en Apr. 1818 preekte hij er afscheid (m. Fil. I:9-11) wegens vertrek naar Amsterdam, waar zijn bevestiging plaats had den 3en Mei door Ds. W.G. v. Doorne, pred. ald. (m. 1 Thess. III:8, intr. m. 1 Cor. IV:20). Den 31en Aug. 1828 herdacht hij zijn 25-jarige bediening (m. Hebr. XIII:5*c*, 6*a*) en den 7en Mei 1843 zijn 25-jarige ambtsvervulling te Amsterdam (m. Fil. II:2-6). Hij overleed aldaar den 6en Nov. 1847 na een ziekte van vier weken.

Deed de Keizer zich kennen als een waardig, ijverig predikant, ook als prediker was hij zeer gezocht, zoowel om den rijkdom der gedachten als om stijl en voordracht van zijn prediking. Mede als godgeleerde moet hij met onderscheiding worden genoemd. Zijn bekroonde prijsverhandelingen en de vele bijdragen van zijn hand, die voorkomen in hieronder vermelde periodieken, leveren daarvoor het bewijs. Ze geven blijk van de scherpzinnigheid van zijn oordeel en van het belijnde zijner denkbeelden.

Bijzonderen lof oogstte hij ook in voor de wijze, waarop hij zijn catechisanten opleidde; velen hunner, later zelf predikant geworden, mochten daarvan de vrucht genieten en bleven er hem dankbaar voor. In *Boekz.* 1847, blz. 625 is dit na zijn verscheiden door een van hen dankbaar erkend.

Hij huwde te Amsterdam in 1807 (ondertr. 6 Febr.) met Anna Wilhelmina Jongbloed (wed. v. Jan Rust van Soolingen), geb. ald. die hem overleefde. Van hem bestaat een afbeelding in silhouette van P. Barbiers.

Van de Keizer verscheen in druk:

In: *N. Verhandel. v.h. Genootsch. t. verded. v.d. Chr. Godsdienst*: Jrg. 1813: *Kort Begrip der Chr. Geloofs- en Zedeleer*, *zoover die uit de Brieven*, *v.d. Apostel Johannes kan worden opgemaakt* (144 blz.) (m. zilv. bekr.) Jrg. 1815, blz. 9-223: Verhand. t. beantw. der vr.: *Komt het met de leer v.d. Bijbel overeen*, *dat het hoofddoel v.h. lijden en sterven v. Jezus Christus geweest is*, *verbetering v.h. menschdom te weeg te brengen*, *en*, *in zoo verre alleen*, *ook de vergeving der zonden te verwerven*, *als deze een gevolg is v. onze verbetering?* (m. goud bekr.). Jrg. 1817: *Opgave v.d. Geloofs- en Zedeleer v. Paulus getrokken uit zijne redevoeringen in de Handel der Apost.*, *en uit zijne Brieven aan de Romeinen en Galatiërs* (307 blz.) (m. goud bekr.). Jrg. 1822: *Beknopte en m. uitlegkundige gronden gestaafde opgave v.d. Geloofs- en Zedeleer volgens het Ev. v. Johannes.* (222 blz.) (m. zilv. bekr.).

In: *Verhandel. uitgeg. d.d. Maatsch. t. Nut v. 't Algem.* XVIID. Amst. (1818): *Onderzoek n.d. gegrondheid of ongegrondheid der klagten over toenemend zedebederf* (128 blz.) (m. goud bekr.).

Voorts: *Leerr. ov. Jezaja XXVII*: *12 ter gelegenh. v.h. plegtig dank-uur*, *voor de herstelling v.d. algem. vrede in Europa*; geh. den 20 v. wintermaand, 1815. Alkmaar. MDCCCXVI. 8°. (Knuttel, *Cat. Pamfl.* VI, no. 24280). - (Met J.C. Fabius e.a.) *Eenvoudig onderwijs in de Chr. Leer t. dienste dergenen*, *die belijdenis wenschen af te leggen in de Herv. Kerk.* Uitgeg. ond. goedk. v.d. Comm. v. toezigt op het Godsd. onderw. in de N.H. Gem. te Amsterdam. 18e dr. Amst. 1861. 8°; 2de dr. ald. 1870.

Ook gaf hij nog afzonderlijk uit: *Chr. Geloofs- en Zedeleer*, *afgeleid uit de Brieven v. Paulus aan de Korinthiërs.* Amst. 1827. 8°.

Het *Chr. Maandschrift voor den beschaafden stand*, uitgeg. d.d. Ring Amsterdam van 1822 tot 1861, waarvan hij tot aan zijn overlijden een getrouw medewerker was, voorts de *Bijdragen tot de beoefening en geschiedenis der Godgel. wetenschappen*, *de Recensent ook der Recensenten*, alsmede het door Ds. J.E. Voet van Campen uitgegeven *Dagboek ten gebruike bij den Bijbelschen Almanak*, voor het jaar 1835. 2 dln., en het *Bijbelsch Magazijn* bevatten menige degelijke bijdrage of stichtelijk artikel of smaakvol tafereel van zijn hand.

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, VII^2, blz. 28. - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz. 225, 226. - *Boekz.* 1847*b*, 627, 628, 762, 765. - Borger Hs. (sub: *Keyzer*) - *Handel. N. Lett.* 1848, blz. 35, 36. - *Alb. Stud. Rh. Traj.*, k. 191. - *Arch. K. Gesch. inz. v. Ned.* V (1834), blz. 269, 272, 273. - H.J. Royaards, *Het Genootsch. t. verded. v.d. Chr. Godsd. geschiedkundig geschetst*, Feestr. 23 Oct. 1835. m. Aant. en Bijl., blz. 54, 149, 150, 152.

[Jan Reinier Kelderman]

KELDERMAN (Jan Reinier, Johannes Reinerich of **Regnerus**[1]) werd geboren te Dordrecht den 6en Aug. 1672, als een der acht kinderen uit het huwelijk van Reynier Engelbertze Kelderman (verdronken te Pannerden in 1678) en Janetta Hayers. In 1700 als

1) Bij M.H.A. v.d. Valk, *Kerkel. O. Beyerland*, blz. 12 wordt hij genoemd: *Johannes Rezuerus*, een verklaarbare lapsus.

K. was 'bijgenaamd *Neuspitzer*, naar zijns vaders tweede vrouw: Agneta Anna N. wed^{e} Decker.

proponent beroepen te Zwijndrecht, werd hij ald. bevestigd den 12en Juni 1701; daarna te Oud-Beyerland in 1703, te Zwolle in 1711 en te Utrecht den 21en Mei 1714. Bijna dertig jaren diende hij de gemeente te Utrecht, waar hij den 4en Mei 1743 overleed, nadat hem twee maanden te voren wegens langdurige lichaamszwakheid door Burgemeesteren en Raden dier stad 500 gulden was toegelegd voor den dienst van een proponent als hulpprediker.

Te Oud-Beyerland werd door hem op den eersten Zondag van Febr. 1705 na openbare 'geloofsbelijdenis ten opstaan van de gansche gemeente' gedoopt 'de bekende Kuba', genaamd Atonisse, een bejaarde vrouw, die door scheepsvolk uit O.-Indië was meegebracht. Hij had er met zijn kerkeraad een merkwaardige en netelige tuchtzaak te behandelen (zie v.d. Valk, t.a.p.). Als predikant te Utrecht verklaarde hij zich bezwaard te gevoelen over het stellen van de vraag aan Doopouders; 'of gij niet bekent dat zij (de kinderen) in Christus geheiligd zijn (vgl. zijn voorrede voor het door hem uitgegeven. geschrift van G. Meyer, zie blz. 690). Drie van zijn ambtgenooten te Utrecht, onder wie Abr. Brakonier, schaarden zich aan zijn zijde. Kelderman legde er den nadruk op dat alleen de kinderen der geloovigen mochten gedoopt worden, en beklaagde zich bij alle gelegenheden, ernstig over de toepassing van den Doop in de Hervormde Kerk. De Utrechtsche synode van 1723 nam de zaak in behandeling, en zocht de bezwaren der vier predikanten op te heffen, doch slaagde daarin niet. De beslissing werd van het eene jaar tot het andere uitgesteld, tot 1727. Ten laatste richtte zij het verzoek tot de predikanten, de gronden van hun beklag schriftelijk uiteen te zetten. Dit geschiedde; en in 1728 werd een Adres, behalve door de vier genoemde predikanten mede onderteekend door Ds. G. v. Schuylenborg te Tienhoven, in 28 gedrukte exemplaren, bij de synode te Utrecht ingediend. Dit Adres werd in 1729 met vele bijvoegselen te Harlingen opnieuw in het licht gegeven, zooals later bleek door Prof. H. Venema, die er de steller van was. Tegenspraak bleef niet uit van verschillende kanten. In hetzelfde jaar verschenen anoniem drie geschriften ter weerlegging. Ook de Leidsche Prof. à Marck verklaarde zich tegen het gevoelen der Utrechtsche predikanten (*Brief over de heiliging van de kinderen der geloovigen in Christus*); Johannes Creygthon, pred. te Haarlem, bleek het eveneens met den inhoud van het Adres niet eens te zijn (zie het voorber. voor zijn: *Verklaaring v.d. eersten Brief aan de Kor.*, blz. 146 v.v.), al achtte hij het verschil niet van groote beteekenis. Beiderzijds was men het niet eens over de uitdrukking 'geheiligd'. De Utrechtsche synode had inmiddels haar deputaten verzocht op het Adres hun aanmerkingen in te dienen. Toen dezen hiermede nog in 1729 gereed waren, gelastten de Staten van Utrecht onverwacht aan de synode het geschil niet verder voort te zetten, en geen geschriften in verband ermede meer uit te geven. Evenwel bleven de vier Utrechtsche predikanten de bedoelde Doopvraag, naar eigen inzicht veranderd, herhalen.

Kelderman huwde 1°. te O. Beyerland den 21en Aug. 1704 met Anthonia Buys (overl. 1713), 2°. te Utrecht den 10en Aug. 1716 met Anna van Beyma, die hem nog ruim een jaar overleefde. Uit het eerste huwelijk werd een zoon geboren, uit het tweede een vijftal kinderen, waarvan twee dochters hem overleefden. Portretten worden van hem niet vermeld.

Van hem zag het licht:

Melk voor zuygelingen en kinderen in verstand en jaren; of bekort ontwerp v.d. grond-leer der Herv. Kerk. Beknoptelijk geschetst, *in een klaar verband geschakeld*, *en ten Onderwijs*, *so van de jeugd*, *als der aankomende ledematen.* Dordr. (1705. 8°; 6e dr. ald. z.j. (1708). 8°. (Kon. Bibl.).; 10e dr. ald. z.j. (*Cat. Lett.* II, k. 903); 17e dr. ald. z.j. (1725). 8°. - *Eerste melk voor suygelinghen in verstand en jaren*; *met de uytgedrukte Schriftuurplaatsen*, *vermeer-*

derd, *en naar kerkenorder*, *afsonderlyk uytgegeven.* 20e dr. Dordr. z.j. (voorr. a°. 1730). 8°. (Univ. Bibl. Amst.). - *Melk voor kinderen*, *in verstand en jaren*; *of Ontwerp Van de Grond-leer der Herv. Kerk*, *Beknoptelijk geschetst*, *met den Heydelb. Katechismus Vergeleken*, *en uytgegeven.* 20e dr. Dordr. z.j. (voorz. a°. 1736). 8°. (Univ. Bibl. Amst.). - *Ontledende Tafel v.d. Grond-leer der Herv. Kerk*; *breder ontworpen*, *met den Heydelb. Katechismus vergeleken*, *ende*, *ten gebruyk v. synen meest gevorderden leerling*, *afsonderlijk uytgegeven.* Dordr. z.j. 8°. (Univ. Bibl. Amst.).

Ook voegde hij een voorbericht bij het door hem uitgegeven geschrift van G. Meyer: *De onderwerpen v.d. H. Doop bepaald*, enz. Dordr. 1720. 8°; ald. 1731.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^2, blz. 29. (zeer onvolledig). - Ypey, *Gesch. Kristel. Kerk 18e e.* VII, blz. 363-366. - Schotel, *Gesch. Heid. Cat.*, blz. 333. - *Boekz.* 1743*a*, 603. - M.H.A. van der Valk, *Kerkelijk Oud-Beyerland.* O. Beyerl. 1907, blz. 12-14. - *Alg. Ned. Fam. blad.* Jrg. V (1888), blz. 19. - Moonen, *Pred. in Overijssel*, blz. 56.

[Herman Hendrik Kemink]

KEMINK (Herman Hendrik), den 24en Juni 1817 te Utrecht geboren, bezocht aldaar de Latijnsche School, die hij den 5en Sept. 1834 verliet met een Latijnsche rede *de Carole Martello*, *Europam ab Islamismo vindicante.* Ingeschreven als student aan de hoogeschool van zijn vaderstad den 6en Sept. 1834 begon hij terstond zich toe te leggen niet alleen op de studie der Grieksche en Romeinsche letterkunde, maar ook op die der volken van Semitischen stam, vooral op het Hebreeuwsch en Arabisch, terwijl zijn vlug begrip, sterk geheugen en gemakkelijkheid van studeeren hem in staat stelden buitendien nog velerlei ter hand te nemen, waarbij hij boven anderen in elk opzicht uitblonk. Behalve de colleges van een v. Heusde en een v. Goudoever droegen zijn lidmaatschap van het studentengezelschap ‘Tandem fit surculus arbor’ en van een nog nauwer vriendenkring niet weinig bij tot zijn klassieke vorming. In den zomer van 1837 bevorderd tot candidaat in de Letteren bewerkte hij in het volgend jaar een antwoord op de aan de Leidsche hoogeschool uitgeschreven prijsvraag over het *Lied van Debora*, dat in Febr. 1839 een eervolle vermelding verkreeg. Den 10en Dec. 1840 verwierf hij daarop den Doctorsgraad na verdediging in het openbaar van een *Commentatio de Carmine Deborae*, waartoe gen. Prijsvraag hem aanleiding had gegeven.

Reeds in het begin van 1841 aanvaardde hij de positie, die voor hem als eenigen zoon zijns vaders aangewezen was, als diens medewerker van de Drukkerij en binnenlandschen Boekhandel. Al kostte het hem strijd zijn geliefkoosde studiën te laten varen, toch aanvaardde hij zijn nieuwen werkkring met ijver; uitbreiding van de zaak ook naar het buitenland stond hem als doel voor oogen; om hiertoe te geraken en den boekhandel in den vreemde te leeren kennen, bezocht hij in 1841 eerst tal van bekende steden in Duitschland; daarna reisde hij naar Frankrijk om, vooral te Parijs, kennis te maken met de meest bekende uitgevers. De uren, die hem van de behartiging der zakelijke belangen overbleven, wijdde hij intusschen aan verdere bestudeering der Oostersche litteratuur, terwijl hij ook veel zorg besteedde aan het lager onderwijs,

dat zijn voortdurende belangstelling had. Als lid van den kerkeraad te Utrecht ontzag hij geen moeite waar het gold de belangen der Diakonie-scholen.

Tot 1858 was zijn leven zoo gelukkig mogelijk, vooral nadat hij den 28en Juli 1853 gehuwd was met Geertruida Hoogeveen, in wie hij een uitnemende echtgenoote gevonden had. Gelukkig aan het hoofd van een bloeiende, zich uitbreidende handelszaak, gelukkig in zijn huiselijk leven, gelukkig in het bezit van vrienden, die hem hartelijk liefhadden, en

in de gelegenheid zich nuttig te maken door de behartiging van maatschappelijke en kerkelijke belangen. Dat geluk echter verdween door den vroegtijdigen dood van zijn vrouw den 4en Aug. 1858, die hem drie kinderen naliet. Daarop volgden beproevingen in den vorm van ziekten in zijn huiselijken kring. Niet zonder lijdzaamheid en troost droeg hij het kruis, hem als weduwnaar opgelegd. Daarbij vond hij afleiding in zijn zeer drukke bezigheden. Maar het leven drukte hem, naar zijn eigen woorden, doorgaans als een last. Niet lang zou het meer duren; want den 9en Oct. 1861 overleed hij.

Kemink was niet alleen iemand van breed litterarische ontwikkeling en kenner der klassieke letterkunde, maar ook een zeer geleerd Oud-Testamenticus, zonder kamergeleerde te zijn. Samen met zijn vriend Dr. D. Harting e.a. zette hij zich reeds in 1837 aan de vertaling van beroemde klassieke schrijvers, als Herodotus, Plutarchus, Cicero, Plato, met de bedoeling de kennis en smaak voor de oude litteratuur bij het ongeletterd publiek te bevorderen. De vertaalde gedeelten werden, voorzien van aanteekeningen en een verklarende inleiding, anoniem uitgegeven onder den titel: *Bijdragen tot de kennis en verspreiding der oude letterkunde* no. 1 bij Kemink en Zoon. De uitslag was echter niet aanmoedigend genoeg, om de uitgave voort te zetten. Het verschenen deel werd niet ongunstig gerecenseerd, maar de verwachting werd met reden uitgesproken dat het beoogde doel er niet door zou worden bereikt. Het vond dan ook slechts weinig lezers. Zeer geroemd werd de daarin door Kemink gegeven vertaling uit Herodotus. Bij voorkeur verdiepte Kemink zich in de profeten van het O. Testament. Een blijvend en waardig gedenkstuk van zijn arbeid in die richting vindt men in de studie, samen met zijn vriend Mr. B.J. Lintelo baron de Geer van Jutphaas bewerkt: *De Schriften der kleine Profeten overgezet en verklaard.* Utr. Kemink en Zn. 1843, 1844. Beide deelen verschenen anoniem. Om verschillende redenen werd deze uitgave gestaakt, hetgeen door de bewerkers later weleens betreurd is.

Behalve zijn dissertatie *De carmine Deborae*, *quod legitur libri Jud. cap. V.* Traj. Ad Rh. 1840, en eenige tijdschriftartikelen, zooals in het *Letterlievend Maandschrift* van Schuller en Nepveu, en later in de *N. Jaarboeken* van Harting (sinds 1858), leverde Kemink menige bijdrage in de *Jaarboeken voor Wetenschappelijke Theologie*, die bij zijn firma werden uitgegeven en als wier mederedacteur hij in 1845 optrad. Hij plaatste daarin een *Schets der geschiedenis van de exegese des O. Test.*, *in verband beschouwd met de veranderingen v.h. christelijk leerbegrip*, *en opgehelderd door de geschiedenis der exegese v. Jona's prophetie* (D. I, blz. 269-326; II, blz. 369-419), waarin hij betoogt dat de exegese, bepaaldelijk ook die van het O.T., altijd afhankelijk is geweest van de dogmatische beginselen der verschillende Schriftverklaarders; ‘de uitlegkundige, die het gevaar kent, om bij zijne exegese door dogmatische stellingen van den weg te worden afgebragt, zal er des te behoedzamer door worden, en zijne onafhankelijkheid zeker beter bewaren dan hij, die meent boven zulke vooroordeelen verheven te zijn.’. Voorts een recensie van: *Die bibl. prophet. Theologie*, *ihre Fortbildung durch Chr.A. Crusius u. ihre neueste Entwicklung seit der Christologie Hengstenbergs. Hist. -Krit. dargestellt von Franz Delitzsch.* (D. II, blz. 169-201); een ontwikkeling van *de denkbeelden der schrijvers van het O.T. aangaande het lot des menschen na zijnen dood* (D. IV, blz. 65-173), een *Schets der Israel. staatsgeschiedenis van Mozes tot de Babylonische ballingschap.* D. XIII, blz. 749-833. Buitendien leveren de *Jaarboeken* het bewijs dat zijn geest zich ook op ander gebied

bewoog dan dat van de O.T. sche studie. Zoo vindt men er zijn recensiën van *De leer van God bij Schelling*, *Hegel en Krause. Eene wijsgeerige proeve door Mr. C.W. Opzoomer. Eerste stuk. Krause.* (D.V. blz. 509-571), van

de *Voorlezingen* van denzelfden schrijver over *Het Wezen der deugd* (D. VI, blz. 391-410) en van de *Voorlezingen* van den Hoogleeraar Dr. P. Hofstede de Groot over de *Geschiedenis der opvoeding des menschdoms door God tot op de komst van J. Christus* (D. VI, blz. 521-551). Onder deze recensien van Kemink waren er, die zeer de aandacht trokken en hem ook pijnlijke ervaringen berokkenden. In verband met de bestudeering van het Sanskrit, waaraan hij zich een tijd lang wijdde, stonden zijn artikelen: *Indiëns Rationalismus* (D. IX, blz. 3-20) en *Indische berigten over den Zondvloed* (D. X, blz. 151-154).

Voorts leverde hij bijdragen vooral op het gebied der Bijbelsche oudheidkunde voor het *Bijbelsch Woordenboek*, uitgegeven door Moll, Veth en Domela Nieuwenhuis.

Zeer ingenomen met A. Vinet, was de laatste arbeid voor de pers, waartoe hij zich gezet had een vertaling van *Esprit de Vinet* door Astié uitgegeven, bestemd voor de *Godgeleerde Bibliotheek.* De dood belette hem echter dit te voltooien.

Kemink had een sterk geprononceerden afkeer van alle speculatieve philosophie. Z.i. verrichtte deze een volstrekt vergeefschen arbeid, daar de menschelijke rede incompetent was in goddelijke zaken, en, uit zichzelf niet in staat iets te scheppen, al haar licht door openbaring ontvangen moest. Het laatste woord van alle bloot speculatieve wijsbegeerte moest volgens hem atheïsme zijn. Hij bewerkte over dit onderwerp gedeeltelijk een verhandeling, die hij echter later liggen liet. Dit was trouwens het gebied niet, waarop hij zich het gemakkelijkst bewoog.

Wat zijn uitgangspunt betreft, Kemink hield zich ‘aan de waarheid in Christus geopenbaard’, terwijl hij het doorgronden en zich tot bewustheid brengen van die waarheid de roeping van den Christen achtte. Weten en gelooven plaatste hij niet tegenover elkander, en aan de beginselen van het Protestantisme bleef hij steeds getrouw. Door zijn vastheid van karakter oefende hij grooten invloed op anderen.

Veel sympathie koesterde hij voor de richting van het dagblad *De Nederlander*, dat van 1850 tot 1855 bij zijn firma verscheen.

In 1860 was hij benoemd tot Lid van de Maatsch. der Ned. Letterkunde.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* Bijvoegs. blz. 97. - D. Harting, *Ter nagedachtenis v. Dr. H.H. Kemink* in: *N. Jaarb. v. Wet. Theol.* 1861. D. IV, 1e st., blz. 551-587. - B.J.L. de Geer van Jutphaas, *Levensberigt v. Dr. H.H. Kemink*, in: *Handel v.d. Maatsch. der Ned. Letterk. te Leiden.* 1862, blz. 83-99. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* III, k. 675, 676. (art. v. Dr. E. Zuidema). - *Alb. stud. Rh. Traj.*, k. 306, - v. Doorninck, *Verm. en Naaml. schr.* II, no. 3272.

[Frederik Wilhelm Gerhard Kemmann]

KEMMANN (Frederik Wilhelm Gerhard), geboren te Amsterdam den 14en Juli 1833 uit het huwelijk van Johann Gerhardt Conrad Kemmann en Anna Maria Uijtenhooven, werd ingeschreven als student in zijn vaderstad in 1852, vervolgens te Leiden den 25en Febr. 1853, daarna nogmaals te Amsterdam in 1857. In Oct. van laatstgen. jaar bevorderd tot proponent bij de Hersteld Ev. Luthersche Kerk, hield hij den 10en Maart 1858 bij zijn openlijke inzegening volgens gebruik vooraf een preek (over 2 Cor. XII:9), waarna den 21en Maart zijn bevestiging plaats had te Hoorn door Ds. G.H. Sesbrugger, pred. te Amsterdam, plaatsvervangend lid der Alg. Kerkelijke Commissie (m. 1 Cor. IV:1-3; intr. m. Joh. VII:38). Den 15en Apr. 1860

preekte hij afscheid te Hoorn (m. Hand. XX:32), en den 22en d.a.v. verbond hij zich aan zijn tweede gemeente te Zwolle (m. Hand. I:8*b*) na bevestigd te zijn door Ds. H. Kerkhoff, pred. te Amsterdam (m. 1 Thess. V:12*a* en 13*a*).

Den 29en Maart 1876 benoemd tot predikant in Ned. O.-Indië werd hij den 1en Juni

als zoodanig te 's-Gravenhage bevestigd (afscheid te Zwolle 21 Mei m. 2 Thess. III:16). Achtereenvolgens had hij tot standplaats Bandjermassin (1876), Amboina (1878), Djocjokarta (1882) en Buitenzorg (1883). In 1886 kwam hij met verlof naar Nederland terug, waarna hij werkzaam was te Buitenzorg (1887) en te Batavia (1890). In 1895 opnieuw naar Nederland teruggekeerd, kreeg hij daar in 1898 eervol ontslag met pensioen. Den 4en Mei van hetzelfde jaar na colloquium doctum toegelaten tot de Ev. bediening in de Ned. Herv. Kerk door het Prov. Kerkbestuur van Z. Holland nam hij een beroep naar Oirschot aan, waar hij den 3en Juli 1898 intrede deed (m. Mt. XIII:9) en werkzaam bleef tot aan het ingaan van zijn eervol emeritaat dat hem met ingang van den 1en Dec. 1905 werd verleend. Den 27en Mei 1906 bevestigde hij ald. zijn opvolger (m. Col. III:16*a*). Hij overleed te Ginneken den 20en Nov. 1906, nalatende een weduwe, Johanna Geertruij Seijffardt (geb. te den Helder, 26 Febr. 1842; overl. te 's-Gravenhage 23 Aug. 1918), kinderen en kleinkinderen.

Van de commissie tot de zaken der Prot. Kerken in N.O. en W. Indië was Kemman van 1900 tot aan zijn dood lid.

Na het overlijden van Kits van Heyningen in 1903 (zie art. i.v.) trad hij op als geregeld medewerker aan de *Kerkelijke Courant.* Hij verzorgde in het niet-officieel gedeelte de rubriek *Letterkunde*; terwijl menig belangrijk artikel ook op het gebied van Kerk en Zending in dit orgaan voorkomt. Nog enkele dagen vóór zijn overlijden zond hij van zijn ziekbed de copie in van een bespreking van enkele tijdschriften en boekwerken, met het bericht dat hij gedurende een half jaar rust zou moeten houden.

De kritiek, die hij op een en ander meende te moeten oefenen, was nooit persoonlijk, altijd zakelijk en tot nadenken prikkelend. Ontstemd toonde hij zich alleen, wanneer hij constateeren moest, dat men trots afwijkende beginselen toch maar orthodox wilde zijn of schijnen; waarheid stelde hij boven alles. Tot het laatste door hem geschreven behoort een art.: *Kerkhervorming en Zending* in de *Nederl. Zendingsbode.* Centraalblad voor de Zending in Ned. en de Koloniën (no. van 16 Nov. 1906). Het bevat een overzicht van het ontstaan en de ontwikkeling der Prot. Zending, een uiteenzetting van het Evangelisch karakter door de Hervorming aan de Zending gegeven en van het gevolg dat deelneming aan de zendingszaak voor hare vrienden heeft.

Voorts verscheen van hem in druk:

In: *Kalender voor de Protestanten in Ned.* Uitgeg..... ond. leid. v. W. Moll. II (1857), blz. 70-91: *De Begijnen in Nederland*; III (1858), blz. 172-208: *De krankenverpleging in de Christelijke Kerk.* - In: *Mededeel. v. wege het Ned. Zendel. Genootsch.* 22e Jrg. (1878), blz. 30-98: *De zending onder de Dajaks*; 26e Jrg. (1882), blz. 31-43, 243-268: *De inlandsche Christengemeenten op de Ambonsche eilanden.* - In *Maandberigten v.h. Ned. Zendel. Genootsch.* 1e Jrg. (1879), blz. 8, 9: *Verscheidenheden* (verhaal van zijn bezoek met Ds. H. Knottnerus bij zendeling Luyke bij gelegenh. van diens 80en verjaardag 7 Sept. 1878). - In *Stemmen v. Waarh. en Vrede* Jrg. 1890[1], blz. 978-983: *Een woord over den Ambonees* (tegen hetgeen J.H. de Vries in de Dec. aflev. 1889 v. gen. maandschrift had gepubliceerd over de Christen-Amboneezen).

L i t t e r a t u u r : J. Loosjes, *Naamlijst v. Pred., Hoogl. en Propon. der Luth. Kerk in Ned.*, blz. 139. - v. Troostenburg de Bruyn, *Biogr. Wdb. O.I. pred.*, blz. 235. - *Alb. Stud. Ath. Amst.*, blz. 65. - Id. *L. Bat.*, k. 1360, 1370. - E.F. Kruyf, *Gesch. v.h. Ned.*

Zendel. Gen., blz. 171. - Knuttel, *Bibliogr. Kerkgesch.*, blz. 162. - Sepp, *Bibl. Kerkgesch.*, blz. 135, 136. - *Kerk. Crt.* v. 30 Nov. 1906 (no. 48).

[Johannes van der Kemp]

KEMP (Johannes van der), zoon van eenvoudige ouders, Cornelis Jansz. v.d. Kemp en Trijntje Jacobadr. van Andel, werd gedoopt te Rotterdam den 20en Maart 1664. Hij verloor op zeer jeugdigen leeftijd zijn vader, daar zijn moeder in 1674 als weduwe voorkomt; dat deze mutsenmaakster was schijnt erop te wijzen dat het gezin het niet breed had. Na in 1691 tot proponent bevorderd en den 18en Juli 1692 peremptoir geëxamineerd te zijn, werd hij in datzelfde jaar bevestigd als predikant te Dirksland, waar hij werkzaam bleef totdat hij den 17en Nov. 1718 onder het preeken (over 1 Petr. IV:11*a*) op den kansel plotseling neerzonk en weinige oogenblikken daarna in zijn woning overleed.

Hij behoorde tot die geestelijke schrijvers, wier werken veel aftrek vonden ook nog langen tijd na hun dood. Dit geldt inzonderheid van den lijvigen bundel Catechismuspreeken, die voor het eerst verscheen in het jaar vóór zijn overlijden, en waarvan in 1730 reeds de zesde, in 1779 de negentiende druk van de pers kwam. Nog in den tegenwoordigen tijd wordt hier en daar deze verklaring van den Heid. Catechismus gaarne gelezen. In de *Voorrede* deelt de schrijver mede hoe hij reeds als jongeling zich tot den Heidelberger voelde aangetrokken, en hoezeer het hem gegriefd had, wanneer hij ‘door papisten, socinianen en remonstranten’, onder wie hij in zijn jeugd veel verkeerde, smadelijk over dit leerboek hoorde spreken. Een gelijkstelling ervan met den Bijbel achtte hij uit den booze. ‘Hebben wij achting voor dit boekje, wij hebben nogthans meer liefde voor Gods Woord.’ Wie hem een ander gevoelen toedichten ‘weten beter, immers ze zouden beter weten, indien ze geen bitteren nijd en twistgierigheid in hun hart kweekten.’

In dezen geest is v.d. Kemps *Voorrede* gesteld en hierin onderscheidt zijn werk zich zoowel van de spitsvondige beschouwingen van Voetiaanschen kant als van de meesterachtigheden van Coccejaansche zijde. De eigenaardige mystieke en piëtistische uitdrukkingen en velerlei onderscheidingen, die Smijtegelts eveneens veelgezochte Catechismusverklaringen kenmerken, mist men in die van v.d. Kemp, wiens toepassingen op het geweten afgaan en soms treffend zijn. Zijn preeken dragen het kenmerk gesteld te zijn door een ‘godzalig, geleerd, wijs man’.

Als afgevaardigde der classis Voorne en Putten was hij tegenwoordig op de Z.-Hollandsche synode te Breda van 9 tot 18 Juli 1697.

J. v.d. Kemp was gehuwd met Alida Rogge. Zijn zoon Corn. v.d. Kemp volgt hierna.

Portretten van J. v.d. Kemp zijn niet bekend.

Van hem zagen het licht de volgende geschriften, waarvan de meeste zeer zeldzaam zijn geworden.

De Verborgentheid v.d. Verbonden Gods met den Mensch, *opgericht met Adam voor den val; en der Verlossinge met Christus v. Eeuwigheid*: *als der Genade*, *met den uitverkoren zondaar en deszelfs Bedeelinge in het O. en N.T. Waar in de gantsche Godgeleerdheid in Vr. en Antw. word verhandeld*, *ende Dwalingen en Verschillen uit hare eigen gronden worden ontdekt en wederleid.* Rott. 1710. 8° (Kon. Bibl.); 2e dr. (m.e. voorber. v. Corn. v.d. Kemp). Rott. 1743. 8°; 3e dr. ald. 1751 (Bibl. Th. School Kampen); 4e dr. Amst. 1764. 8°. - *De Heidelbergsche Katechismus Kortelijk geopent en verklaart By wyze v. Vragen en Antwoorden*, *dienstig tot onderwys voor*

de Jeugd, *en alle die haar ten H. Avondmaal willen begeven.* Rotterd. 1713, 8°; 2e dr. (m.e. Voorbericht van des schrijvers kleinzoon Did. v.d. Kemp), ald. 1756. 8°. - *De Christen geheel en al het eigendom v. Christus in leven en sterven*, *vertoont in drie en vijftig Predikatiën over den Heidelb. Katechismus*, *Waer in de Herv. Geloofsleer wordt bevestigt*, *tegen de voornaemste Dwaelgeesten verdedigt. en ter betrachting v.d. Evang. Godtzaligheit aangedrongen.* Rott. 1717. 4°; 19e dr. ald. 1779. 4°. - *Drie ondervindelijke*

Brieven, *De eerste geschreven aan zekere Vriendinne*, *bij wijze v. Bestieringe over deze vier Hoofdzaken*, *I. In opzichte v.d. Rechtvaardigmakinge. II. Van de werking des Geloofs. III. In opzicht v. eens Christens staat en gestalte. IV. Van 't gebruik dat men v. Christus in alle gevallen te maken heeft. De andere twee yder aan bijzondere Persoonen*, *waar van de eerste handelt van de Verzekering*, *die een geloovige hebben kan*, *van zijnen Genadenstaat: hoe verre die gaat*; *waar door die verhindert*, *en op wat wyze verkregen en bevestigt wordt. De tweede spreekt*: *Van het vertrouwen op Godt*, *ook in lichamelijke gelegentheden.* Amst. z.j. (Na zijn overlijden uitgeg.: een dezer brieven is geschreven in 1711, de beide andere in 1716). (Univ. Bibl. Amst.). (v.d. Aa vermeldt de volgende uitgaven: Amst. 1731. 8°. Leid. 1736. 8°). - *Immanuels Ondertrouw of eene ontdekking*, *hoe het zich toedraagt in en na de ondertrouw v. dat wonderlijk*, *groot en gewenscht Huwelijk tusschen den allerheerlijksten schoonsten en gezegendsten Koning Immanuel en de allerschuldigste*, *mismaaktste*, *verachtste en overspeligste onder de vrouwen*, *door een*, *die zich nutter acht nooit geboren*, *dan aldus nooit ondertrouwd te zijn*[1]. Bij v.d. Aa t.a.p. worden voorts nog onder zijn geschriften vermeld: *Gods Verbonden in 't klein.* Rott. 1694. 8°. - *Schets en gebouw der Voorbeelden.* Rott. 8°. en *Schets der voorbeelden.* Rott. 8°; het laatstgen. ook bij v. Abkoude-Arrenberg, *Naamreg.*, blz. 272, e.a. Misschien heeft men bij de laatste twee titels (door v.d. Aa onderscheiden) aan één geschrift te denken. De volledige titel liet zich echter, evenmin als die van het daarvóór bedoelde geschrift, terugvinden.

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^2, blz. 30, 31. - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz. 226, 227. - *Chr. Encycl.* (red. Grosheide e.a.), III, blz. 321, 322. - Schotel, *Kerk. Dordr.* II, blz. 461, 462. - B. Boers, *Beschrijv. v.h. eiland Goedereede en Overflakkee*, blz. 155, 354. - J.Chr. Koecher, *Catechet. Hist. der Geref. Kerken in Zwitserl.*, *Frankr.* enz. (vert. d. E.W. Cramerus. 1763), blz. 316. - Schotel, *Gesch. Heid. Cat.*, blz. 308-310. - *Nav.* XIII (1863), blz. 126. - Knuttel, *Acta* VI. (reg.). - *Ned. Patriciaat* 10e Jrg. (1919), blz. 183.

[Cornelius van der Kemp]

KEMP (Cornelius van der), zoon van Johannes v.d. Kemp (zie vor. art.) werd geboren te Dirksland en ald. gedoopt den 7en Nov. 1702. Hij werd ingeschreven in het Alb. Stud. te Leiden den 14en Sept. 1718 (later op 41jarigen leeftijd nog eenmaal den 19en Maart 1743 vlak vóór zijn optreden als hoogleeraar aan de Illustre School te Rotterdam). Na te Leiden bevorderd te zijn tot Theol. Doctor en zijn praeparatoir examen te hebben afgelegd voor de classis Leiden den 13en Maart 1724 werd hij in Sept. d.a.v. bevestigd te Benthuizen door Dr. Nic. Holtius, pred. te Koudekerk (m. Jes. XXX:20, 21; intr. m. Ps. LXXI:16). Hij preekte er den 14en Juli 1726 afscheid en werd den 28en Juli bevestigd te Oostzaan door Ds. Herm. van den Berg, pred. te Bergschenhoek (m. Zach. III:6, 7; intr. m. Ex. III:13, 14). Zijn derde gemeente was Zierikzee, waar zijn bevestiging plaats had den 28en Nov. 1728 door Ds. A. Kempe, pred. ald. (m. Jes. LXII:6, 7; intr. m. Hand. XVIII:9, 10; afsch. te Oostzaan 21 Nov. m. Hand. XVIII:19-21). Slechts een jaar duurde zijn bediening te Zierikzee; in Sept. 1729 bedankte hij voor een beroeping naar Middelburg, maar reeds den 13den Nov.

1) Dit geschrift, 43 blz. groot, wordt in geen der aangehaalde bronnen vermeld. Pl. en jaar en uitg. lieten zich niet vaststellen.

d..a.v. preekte hij afscheid (m. Luc. IV:42, 43), om te vertrekken naar Rotterdam, waar Ds. C. Havicius, pred. ald., hem den 27en Nov. bevestigde (m. Hand. X:33; intr. m. 1 Kon. III:7-9). Bijna 43 jaren diende hij deze gemeente, waar hij bijzonder aanzien genoot. Hiervan getuigt ook zijn aanstelling als hoogleeraar in

de beoefenende Godgeleerdheid aan de Illustre School door de stedelijke regeering (31 Jan. 1743). Deze aanstelling geschiedde zonder honorarium, zoolang de stedelijke kas nog bezwaard was met het uitbetalen van de tractementen der vroeger benoemden. Den 17en Apr. 1743 aanvaardde hij deze waardigheid met het uitspreken van een Latijnsche redevoering *over de Wondervrouw in de Openbaring van Johannes vermeld*, *vertoonende de Kerk uitmuntend in leer en zeden.* In 1760 werd hij benoemd tot Curator der Erasmiaansche scholen te Rotterdam. In den nacht van den 3en Juli 1772 overleed hij aldaar, waarna hij den 8en begraven werd te Woerden. Als oorzaak van zijn dood heeft men genoemd zijn bitter verdriet over het losbandig gedrag van zijn zoon Johannes Theodorus, die later zulk een gezegende loopbaan had als zendeling onder de Kaffers (zie navolgend art.).

In zijn tijd werd C. v.d. Kemp geroemd om zijn keurige en bondige prediking, om zijn grondige geleerdheid en zijn zuivere godsvrucht. Zijn lijkrede op Ger. Schorrenburg bewijst intusschen dat ook hij in zijn prediking niet ontkwam aan de toen in de mode zijnde uitstalling van geleerdheid (vgl. Sincerus, *De Kansel-ontluistering in de Ned. Herv. Kerk tijd. de 17e en 18e e.*, blz. 86-88).

In zijn oratie bij de aanvaarding van het professoraat (eenigszins verkort uitgesproken) betoonde hij zich een bedachtzaam voorstander der emblematische theologie. Als lid van den Rotterdamschen kerkeraad bleef hij niet buiten het conflict, dat kort na het midden der 18e eeuw ontstaan was tusschen P. Hofstede en den Kralingschen predikant Th. van der Groe. In 1756 zag in verband hiermede het licht een *Klaere en grondige wederlegging van het nieuw verzonnen Hollandtsch Kerkelijk Beroepingsrecht*, *onlangs uitgegeven door Dom. H. Bruining en P. Hofstede*, *Predikanten te Rotterdam*: *Ter ontdekkinge v. derselver aanstootelijke Handelingen .... aen het licht gebracht door Eenigen der gewesene Gecommitteerden v.d. E. Grooten Kerkeraedt v. Rotterdam.* Toen Bruining en Hofstede voor een notaris en getuigen den uitgever deden afvragen wie bedoelde gewezen Gecommitteerden waren, noemden deze als uitgevers zes Rotterdamsche predikanten, onder wie C. v.d. Kemp, en als opsteller v.d. Groe. Naar aanleiding hiervan ontspon zich een correspondentie met C. v.d. Kemp en zijn ambtgenoot J. Patijn; hierover en over beider aandeel in dit werk vindt men gegevens in *Boekz.* 1756*b*, blz. 632-638 en 1757*a*, blz. 214-230.

In het van 1757-'62 te Amsterdam wekelijks anoniem uitgegeven orgaan *De Philanthrope of Menschenvriend* werd in dl. V (1761) een brief geplaatst, onderteekend *Orthodoxus*, waarin ‘een onzer vroomste en verstandigste Leeraaren’, ‘om zijn moedig kampen voor de waarheid ‘Athleta’ genoemd, op ironische wijze werd onder handen genomen, omdat hij aanvankelijk geweigerd zou hebben om een bij den doopdienst aangeboden kind met den naam *Agnes* te doopen, een naam, waarvan de beteekenis (rein, zuiver, onbesmet) in strijd zou zijn met de leer van de erfzonde. Op grond van verschillende aanwijzingen kon met dien predikant geen ander bedoeld zijn dan C. v.d. Kemp, die inderdaad kort te voren een kind van dien naam had gedoopt, en daarbij eerst sterk geweifeld had om de eenvoudige reden, dat hem bij den doop de naam niet duidelijk was te kennen gegeven. De briefschrijver in *De Philanthrope* had dit echter als aanleiding gebruikt om een persiflage te leveren op v.d. Kemp. Ter verdediging van laatstgen. zond een zich noemende *Aletophilus* in het licht: *De leugen en laster den Hoog Eerw. heere C. van der Kemp*, *S.S. Theol. Prof.*, *Curator v.d. Illustre Schole en Oudste Predikant te Rotterdam*, *in den*

Philanthrope, *van den 21 Jan. 1761. Nr. 225 aengewreven*, *in 't licht gesteld*; *door eenige Aantekeningen op denzelven.* Rott. 8° (16 blz.). (Bibl. Gem. Arch. Rotterdam).

Corn. v.d. Kemp huwde te Rotterdam den 23en Jan. 1731 met Anna Maria van Tey-

lingen, dochter v. Isaäc v. Teylingen, in leven Burgemeester van Rotterdam. Zij overleed een jaar vóór haar echtgenoot. Twee zoons uit hun huwelijk volgen hierna.

Portretten zijn van hem niet bekend.

Van hem zag het licht:

Intreê-rede te Rotterdam. Rott. 1729. 4°[1)]. - *De zalige rust der vrienden Godts. Aangetoont in Lazarus Doodtslaap*, *over Joh. XI:11. En toegepast op het Godtvrugtig Afsterven v.d. Eerw.*, *Godtzal. en zeer geleerden Heere Gerardus Schorrenburg*, *Laatst Bedienaar des Evang. te Rotterdam*, *op Dond. av.*, *den 2 van October*, *daags na zijn Eerw. Begrafenis.* Rott. 1732. 4° (Bibl. gem. arch. Rott.). - *De portentosa muliere Apocalyptica*, *ecclesiam Doctrina et Moribus conspicuam repraesentante.* Rott. 1743. 4°; ook in Nederd. vert. d. J. Mannekes, cand. t.d. H.D. (titel zie boven) (Univ. Bibl. Leiden). - *Voorr.* voor P. v. Mastricht, *Beschouwende en Praktikale Godtgeleerdheit.* Amst. 1749. 4 dln. 4° (vert. v. diens *theoreticopractica Theologia* etc.), d. B. ter Braak. - *Het opschrift v. Hiskias Dankliet uit Jes. XXXVIII*:*9*, *tot een Gedenkteken in den Heren Tempel opgehangen ... wegens zijne herstelling v.e. smertlyke Beenbreuke en reddinge uit een daer opgevolgt doodsgevaar.* Rott. 1750. 4°. - *Voorberigt* voor: Joh. v.d. Kemp, *De Verborgentheid v.d. verbonden Gods* enz. (vgl. hiervóór blz. 694). - *De bepaalde kortheid en algemeene ijdelheid v. 's menschen leven aangewezen in een Kerkreden ov. Ps. XXXIX*:*6. Bij gelegenh. v.h. ontydig afsterven v. H.K.H. Anna*, *Kroonprinses v. Groot-Britanniën*, *Vrouwe Gouvernante der Vereen. Nederlanden.* Rott. 1759. 4°. (Univ. Bibl. Leiden).

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^2, blz. 31. - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz. 227. - Hs. Borger. - *Boekz.* 1772*b*, 113, 114. - v. Harderwijk, *Pred. Rotterd.*, blz. 75, 76. - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 859, 995. - *Nav.* XIII (1863), blz. 126. - Sepp, *Godgel. Onderwijs.* II (reg.). - Schotel, *Kerk. Dordr.* II, blz. 461. - v. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.* II, k. 644. - *Nederland's Patriciaat*, 10e Jrg. (1919), blz. 183. - J.A. Jacobi, *Ad clarissim.*, *Doctissim.*, *Piissimsumque virum Corn. v.d. Kemp*, *S.S.Th. Doctorem et Prof. etc. cum vicesimum quintum Ministerii sui annum Rotterodami solenni oratione sacra celebraret III Nov. X bres. MDCCLIV.* plano. (Bibl. gem. arch. Rott.).

[Didericus van der Kemp]

KEMP (Didericus van der), oudste zoon van Corn. v.d. Kemp (zie vor. art.), werd geboren te Rotterdam den 14en Dec. 1731, en bezocht ald. de Erasmiaansche school, die hij den 4en Maart verliet na het houden van een *Oratio de nonnullis Graecis Romanisque Gajo Mucio Scaevolo*, *quod ad laudem non inferioribus.* Vervolgens studeerde hij aan de Hoogeschool te Utrecht waar hij den 1en Nov. 1752 (het jaar zijner inschrijving in het *Alb. Stud.*) een *disputatio hist. critica* hield *de Cornelio Centurione et Sergio Paullo Proconsule.* Den 13en Jan. 1756 door de classis Rotterdam bevorderd tot proponent en in datzelfde jaar te Utrecht tot licentiaat in de Godgeleerdheid, werd hij den 14en Nov. d..a.v. door zijn vader bevestigd tot predikant te Streefkerk (m. Spr. XXIII:15, 16; intr. m. 1 Kron. XXIV:19). Reeds den 9en Oct. 1757 preekte hij er afscheid (m. Hand. XV:33), waarna hij den 30en d.a.v. wederom

1) Ondanks velerlei nasporingen laat zich de juiste titel van deze Intreê-rede niet vaststellen.

door zijn vader bevestigd werd te Zwijndrecht (m. 2 Tim. IV:5 m.; intr. m. Hand. X:29). Een beroeping den 1en Jan. 1759 te O. Zaandam op hem uitgebracht werd geïmprobeerd; toen in April d.a.v. beroepen volgden naar Purmerend en naar Zierikzee, nam hij het eerste aan. Den 17en Juni 1759 had zijn bevestiging plaats te Purmerend door Ds. P. van Yssum, pred. ald. (m. Hand. XVIII:27*b*, 28; intr. m. Hand. XIII:14-16; afsch. te Zwijndrecht 3 Juni m. 2 Cor. II; 13). Ook in zijn derde gemeente

duurde zijn verblijf slechts kort; den 10en Aug. 1760 preekte hij er afscheid (m. 2 Cor. X:15*b*, 16*a*) waarop hij den 24en Aug. bevestigd werd te Dordrecht door Ds. A. Verster, pred. ald. (m. 1 Tim. I:18; intr. m. 2 Cor. I:13, 14). Na in 1763 bedankt te hebben voor een nominatie te Rotterdam, nam hij in het volgende jaar een beroeping naar Leiden aan, waarna hij den 21en Oct. 1764 te Dordrecht zijn afscheidspreek hield (t: Lc. IV:42*b*, 43), en den 4en Nov. te Leiden bevestigd werd door Ds. A. Copiers (m. Jes. XXII:6, 7; intr. m. Zach. IV:6, 7).

Den 29en Apr. 1766 volgde zijn benoeming tot professor in de Kerkelijke Geschiedenis aan de Leidsche Hoogeschool, waarna hij den 27en Mei van dat jaar tot Theol. Doctor bevorderd werd. Een week vóór zijn benoeming was hij beroepen te Rotterdam, welke beroeping hij afwees. Den 29en Sept. d.a.v. hield hij zijn inaugureele oratie *de bona Spe quae etiam nune ecclesiae Batavae supersit* etc. (zie ond. zijn geschr.). De gronden van de goede hoop, die hij nog voor de vaderlandsche Kerk koesterde, vond hij in de Formulieren van eenigheid, de kerkelijke synoden, de toenmalige gesteldheid der predikanten en in de verheffing van Prins Willem V tot de hoogste eerambten van het gemeenebest. Bij het uiteenzetten van deze gronden was het v.d. Kemps bedoeling ‘om de Hervormde Kerk tegen de toleranten te waarschuwen, als wier toeleg, zijns oordeels, voor derzelver leer en belangen allergevaarlijkst waren’. Bij de toejuiching, die hem van den eenen kant ten deel viel wekte zijn oratie aan den andere zijde tegenspraak[1)] en spot terwijl ook menigeen in beroering geraakte om het doel, waarmee de rede gehouden was, zooals bleek uit een in 1767 verschenen *Epistola ad virum T.P. de momentis et pondere Orationis inaug*, *D. van der Kemp de bona spe* etc. (Ned. vert. *Cat. N. Lett.* II, k. 374). De schrijver van dezen brief trok tegen v.d. Kemp te velde alsof deze niets minder ten doel had dan het volslagen pausdom in de Herv. Kerk ingevoerd te krijgen. Prof. G. Bonnet, wiens kort te voren gehouden *Oratio de tolerantia* eveneens veel ongenoegen had veroorzaakt, werd in één adem met v.d. Kemp door den briefschrijver genoemd, alsof beide samenspanden tegen de toleranten. De tot hiertoe onbekende schrijver werd beantwoord door een eveneens ongenoemde in een *Brief aan den zeer Gel. N.C. over het belang en gewigt der aanmerkingen op de inwydingsredevoering van den Hooggel. heer v.d. Kemp* enz. 1767). Nu maakte de schrijver van den eersten Brief zich bekend; hij bleek te zijn de Engelschman H. Goodricke, als advocaat te Groningen gevestigd; de titel van zijn geschrift was: *Proeve ter opheldering v. sommige zaaken waerdoor de schryver v.d. naaml. Latynsche brief over de Oratie v. Prof. v.d. Kemp zijne redeneeringen nader aandringt.... alsmede het gevoelen v. Prof. Bonnet*, *betr. de Kerkelyke verdraagzaamheid onderzoekt.* Gron. 1768. (*Cat. N. Lett.* II, k. 374). Evenals Bonnet, diende ook v.d. Kemp hierop van repliek; de laatste pas in 1770 in een uitvoerige apologie van zijn oratie, onder den titel: *De gronden der goede hope voor Neerlands Hervormde Kerke verdedigd*; *ter beantw. v.d. heere H. Goodricke.* O.a. bestreed hij hierin een der stellingen van Goodricke in diens *Proeve*, waarin de Engelsche Godgeleerden Watts en Doddridge onder de meest tolerante Godgeleerden der 18e eeuw werden voor gesteld. Dit werd door v.d.

1) Vgl. ook: Orthodoxophilus Philalethes (pseudon., waarvan J.K. Valk, pred. te Leiden zich placht te bedienen), *Verhandeling v. eenige voorname zaken*, *tot de Kerkelijke Geschiedenis v. ons vaderland behoorende den heere D. v.d. Kemp voorgedragen.* Amst. 1678. 8° (*Cat. N. Lett.* II, k. 374).

Kemp toegegeven; evenwel zocht hij het bewijs te leveren dat hun tolerantie niet van de rechte soort was (blz. 119-360).

Tegen v.d. Kemps *De gronden der goede hope enz.* kwam Goodricke weer op met een even breed tegenbetoog, getiteld: *De belangen der Christelijke vrijheid en verdraagzaamheid in de*

Publieke Kerk v. Nederland, waarin hij op scherpe wijze zijn vroeger uiteengezette gevoelens verdedigde. Hiermede eindigde deze polemiek; v.d. Kemp had trouwens in zijn laatstgen. geschrift verklaard, geen verder antwoord te zullen geven. (Zie nader over het beloop van dit geschil, over Bonnets aandeel daarin en de wijze, waarop A. Comrie er zich in mengde, Ypey en Dermout, *Gesch. der N.H.K.* III, blz. 535-539; Aant. blz. 238-241; over Bonnet in 't bijzonder *Biogr. Wdb. v. Prot. Godgel. in Ned.* II, blz. 484, 485).

Bij de nederlegging van het door hem bekleede Rectoraat den 8en Febr. 1775 hield hij een *oratio de eo quod res Christiana a Juliani in ipsam odio maxime lucrata fuit* en in Juni 1778, nadat de aangeboden lijkrede op Prof. F.B. Albinus naar den wensch van den overledene geweigerd was, liet hij zijn oratie bij gelegenheid van de installatie van den nieuwen Rector (Albinus had deze functie juist in zijn sterfjaar bekleed) voorafgaan van een *oratiuncula de justissimis doloris caussis*, *quas habet Pallas Batava*, *quod sibi publicos et defunctis rectoribus haberi solitos honores suo Frederico Bernardo Albino persolvere non licuerit.*

In 1779 werd hem ook het onderwijs in de Godgeleerdheid opgedragen, om alzoo in de behoeften te voorzien ontstaan door den dood van Prof. J. Schultens en den hoogen leeftijd van B. de Moor. Den 15en Juli van dat jaar opende hij zijn lessen als zoodanig met een *oratio de Gregorio Nazianzeno imitabili Theologis nostris exemplo*, *sive de iis quae* '*Theologi*' *nostrie Gregorii Nazianzeni exemplo maxime imitanda discant.* Reeds in het volgend jaar, den 4en Aug. 1780 overleed v.d. Kemp aan een uitterende ziekte.

Als kanselredenaar stond hij hoog aangeschreven, en welk een teeder en oprecht Christen hij was blijkt uit den aangrijpenden brief, dien hij richtte aan zijn broeder J.Th. v.d. Kemp (zie volgend art.) en uit de beschrijving van zijn laatste oogenblikken, beide door Schotel t.a.p. meegedeeld. Van zijn beminnelijk karakter getuigde o.a. zijn neef Fr. A. v.d. Kemp, Doopsgezind leeraar en overtuigd patriot (zie hierna art. i.v.), die hem prees om zijn voorkomendheid en eerlijkheid, al verklaarde hij de 'dwalingen' van zijn bloedverwant te betreuren (F.A. v.d. Kemp, *Autobiography* etc., p. 21, 22).

Beslist en tegelijk bezadigd kwam hij op tegen de opvatting der tolerantie als toegefelijkheid zonder perken, terwijl hij het bindend gezag der kerkelijke Formulieren verdedigde. Het was voor hem 'niet genoeg dat men betuigde alles te gelooven wat in de H.S. stond, want men wist immers, hoe verschillend deze wordt uitgelegd, en hoe de een niet in den Bijbel wilde vinden, wat een ander daarin meende te lezen. Zuivere Gereformeerden waren 'die kerkelijke Maatschappij van menschen, die de Chr. Godsdienst, gelijk zij die in den Bijbel meenden te vinden en te zien, en gelijk zij in onderscheiding van andere, in de zittingen van de Dordsche synodus vastgesteld was, geloofden.' Het is eigenaardig hiermede te vergelijken het standpunt door zijn grootvader Joh. v.d. Kemp (zie hiervóór blz. 694) ingenomen, die in de voorrede van zijn Catechismuspreeken schreef: 'wij gelooven de, leerstukken van den Catechismus, niet om den Catechismus, maar alleen om Gods Woordt uit en naar hetwelk de Catechismis opgesteld is. Hebben wij achting voor dit boekje, wij hebben nogthans meer liefde voor Gods Woord.'

D. v.d. Kemp huwde den 27en Maart 1763 te Dordrecht met Margaretha Elizabeth van de Wall, die hem overleefde met een zoon Johannes Cornelius, die in 1790 te

Leiden met de kap gepromoveerd in de Rechten, met eere verschillende gewichtige staatsbetrekkingen heeft bekleed.

Van D. v.d. Kemp bestaat een portret borstb. v. voren en links. In ov. m. 6 reg Holl. vs. v. A. v. Assendelft. Slechte grav. n. A. Delfos door P. de Mare. 8° en een borstb. v. voren m. 3 reg. onderschr. Lith. in kleuren v. L. Springer. In: *Galery v. Leidsche hoogl.* (vgl. v.

Someren, *Cat. v. Portr.* II, no. 2895, 2896; Moes, *Iconogr. Bat.*, No. 4105). Een geschilderd portret van D. v.d. Kemp is aanwezig in de Senaatskamer der Leidsche Hoogeschool.

Van D. v.d. Kemp zag het licht[1]:

Disput. hist.-crit. pro Cornelio centurione et Sergio Paullo proconsule, *in Julianum imperatorem*: *quam*, *adspirante supremo numine*, *praeside V. clar. Petro Wesselingio.... publicae commilitonum disquisitioni subicit.... die I Nov.* Tr. ad Rh. MDCCLII. 4°. (Kon. Bibl.). - *Oratio inaug. De bona spe*, *quae etiam nunc Ecclesiae Batavae supersit*, *ac praecipuis nonnullis ejus ex historia potissimum Ecclesiastica argumentis.* L.B. 1766. 4°. Ned. vert. *Inwyiings-redev. ten betooge v.d. goede hope*, *welke ook thans noch voor de Kerk v. Nederl. overschiete*, *en sommigen der voornaamste bewysgronden voor dezelve, uit de Kerkelyke Geschiedenissen meestal ontleend*, Uit het Lat. verduitscht. Leid. 1767. 8°. - *De gronden der goede hope voor Neerlands Herv. Kerke verdedigd*; *ter beantwoordinge v.d. heere H. Goodricke* Leid. 1770. 8°.

Voorts bezorgde hij:

Bernardi Martini *Variarum lectionum Libri quatuor. In quibus*, *Aliquot melioris notae auctores*, *tum Graeci*, *tum Latini*, *variis locis explicantur*, *illustrantur et à mendis plerisque vindicantur.* Editio altera, Cui, praeter praefationem, accessere locorum citatorum annotations, indicesque necessarii. Traj. ad. RR. MDCCLV. 8°. (Univ. Bibl. Leiden).

Volgens Schotel a.w., 475[nl] zou D. v.d. Kemp bovendien een *Systema Theologicum* in vijf dln. 4° hebben vertaald en van aanteekeningen voorzien. Schotel acht het niet onwaarschijnlijk dat bedoeld *Systema* aan à Marck is toe te schrijven. Is een en ander juist, dan denkt men onwillekeurig aan diens *Compendium Theologiae Christianae didactico-elenchticum*, waarvan in de 18e eeuw meermalen een Nederd. vertaling het licht zag. Dit werk bevat een theologisch systeem, waaraan à Marck tien jaren gewerkt heeft.

Ook zou D. v.d. Kemp een catechisatieboekje hebben uitgegeven. (Schotel t.a.p.).

Enkele malen heeft hij zich met het beoefenen van de Latijnsche en Nederduitsche dichtkunst beziggehouden. Twee gedichten van zijn hand vindt men achter de *Dissert. philos. de necessario aeterno et immutabili decreto*, *non confundendo cum Spinozistico ordine aeterno* van Joh. Bieruma (Tr. ad. Rh. 1753. 4°) en een achter de *Dissert. philos. de mundi aut materiae aeternitate absolute impossibili* van Petr. v. Kempen (ibid. 1755. 4°) (v.d. Aa, *Wdb. Ned. Dicht.* II, blz. 309). In *Boekz.* 1856, *b* 428, 429 plaatste zijn kleinzoon C.M. v.d. Kemp een gedicht van zijn grootvader, getiteld: *Aan mijn broeder Joh. Theod. v.d. Kemp*, (destijds nog geen zeven jaar oud).

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII[2], blz. 31. - Hs. Borger. - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz. 227-229. - Siegenbeek, *Leidsche Hoogesch.* I, II (reg.). - Schotel, *Kerk. Dordr.* II, blz. 461-480. - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H.K.* III, blz. 535-538; Aant., blz. 238-241. - Ypey, *Gesch. Kr. Kerk. 18e e.* VII, blz. 394-401. - J.G. te Water, *Narratio de rebus academiae L. Bat. seculo octavo et decimo prosperis et adversis.*

1) Volgens Schotel a.w., II, blz. 475, 476 zouden ook v.d. K.'s andere redevoeringen, waarvan hierboven sprake was, in druk zijn verschenen. Deze bewering vond bij onderzoek geen bevestiging.

Etc., p. 114, 230. - *Alb. Stud. Rh. Traj.*, k. 151. - Bouman, *Gesch. d. Godgeleerdh. en hare beoef. in Ned.*, blz. 101. - Sepp, *Pragm. Gesch. Th.*, blz. 12-14. - Dez., *Bibl. Kerkgesch.*, blz. 103. - Reitsma, *Herv. en Herv. Kerk*, blz. 699, 700. - *Ned. Patriciaat* 10e Jrg. (1919), blz. 184. - *Arch. K.G. inz. v. Ned.* IX (1838), blz. 491. - *Boekz.* 1780*b*, 253, 254 (bevatt. e. Latijnsch gedicht v. A. Oudemans, pred. te Noordwijk-binnen, op het overlijden van Bern. de Moor (18 Juli 1780) en van D. v.d. Kemp).

[Johannes Theodorus van der Kemp]

KEMP (Johannes Theodorus van der) werd geboren te Rotterdam den 7en Mei 1747[1] jongste zoon van Cornelius v.d. Kemp, pred. en hoogleeraar ald. (zie hiervóór). Al vroeg onderscheidde hij zich door bijzondere weet- en leergierigheid. Na grondig onderlegd te zijn werd hij reeds op 15-jarigen leeftijd ingeschreven als student in de geneeskunde te Leiden (19 Sept. 1763). Hij beperkte zich daar echter niet tot het door hem gekozen vak, maar verdiepte zich in andere wetenschappen, vooral in de Bespiegelende Wijsbegeerte van vroeger en later eeuwen en in de Godgeleerdheid. Groote verwachtingen werden van hem gekoesterd, maar eensklaps stelde hij te leur, toen hij, tegen het einde zijner academische studiën zich terugtrok. De Bijbel werd daarbij voor hem een gesloten boek, het Christendom een hersenschim; eerst zocht hij nog heil in een streng wettische levensopvatting, maar in dien weg niet vindend wat hij zocht, gaf hij zich over aan verregaande losbandigheid. Hij keerde de studie den rug toe en koos het militaire leven, met dit gevolg dat hij reeds in 1766 optrad als kadet in het regiment Gardes-dragonders. Zijn geniale aanleg, gepaard aan ijver, deed hem ook hier uitblinken. Den 16en Mei 1768 werd hij bevorderd tot Vaandrig, den 29en Jan. 1771 tot Eerste Luitenant en den 5en Mei d.a.v. tot Kapitein. Maar zijn onbeteugeld zedeloos bestaan zette hij tegelijkertijd voort, waarbij hij zich verslingerde aan de echtgenoote van een te Rotterdam woonachtigen barbier, bij wie hij in overspel een dochter verwekte; om deze verkeering te maskeeren werd de vrouw op een kamer te Leiden ondergebracht. In het begin van 1772 echter lekte dit uit; het kwam ook zijn vader ter oore die, nog gebukt gaande onder het kort te voren geleden verlies zijner echtgenoote, hartroerende brieven richtte aan den zoon, wiens wangedrag zijn leven gebroken had. Toen deze ook daarnaar niet luisterde, verklaarde hij hem te onterven[2].

Kort daarna, den 3en Juli, stierf de vader. Nog bleef de zoon volharden in zijn kwaad, maar inmiddels besteedde hij de beschikbare uren, die de dienst hem liet, aan het schrijven in het Latijn van het werk, dat in 1775 te Leiden van de pers kwam: *Theologia dunatoscopica*; hierin handhaafde hij met kracht tegenover de bestrijding van verschillende wijsgeeren zijner dagen, de natuurlijke Godgeleerdheid op grond der erkenning van een heilig en onbegrijpelijk Opperwezen, door hem tevens beschreven als het eenvoudigste, ja als het eenig, waarlijk bestaande Wezen. Uit dezen arbeid bleek hoezeer te midden van zijn ongebonden levenswijze toch hoogere dingen hem bezighielden. Dit laatste bleek ook hieruit dat hij een reis ondernam naar Edinburgh, waar, zooals hij vernomen had, tal van wijsgeeren zich bevonden, die, evenals hij alle godsdienstige verlichting zochten te putten uit de bron der wijsbegeerte; hij koesterde de verwachting, dat dezen hem op het spoor zouden leiden, door hem al zoo lang vergeefs gezocht.

Met het oog op deze reis verkreeg hij den 24en Maart 1780 op zijn verzoek eervol ontslag uit den militairen dienst na volbrachten diensttijd van veertien opeenvolgende

1) Aldus bij D.C. v.d. Kemp *Levensgesch.* enz. In diens vroegere biographie, *Joh. Theod. v.d. Kemp* enz. (1848) wordt als geboortejaar genoemd 1748. Dit laatste wordt ook in vele andere levensberichten genoemd.

2) Den brief hierop dóór den zoon aan zijn vader gericht en de correspondentie tusschen J.Th. v.d. Kemp en zijn broeder Didericus vindt men afgedrukt in: D.C. v.d. Kemp, *Levensgeschied. v.d. Med. Dr. J.Th. v.d. Kemp*, blz. 12-16. De briefwisseling met zijn zuster, ald., blz. 19, 20.

jaren. Inmiddels was zijn overspelige betrekking tot bovenbedoelde vrouw verbroken, en was het plan bij hem opgekomen een wettig huwelijk aan te gaan met een of andere vrouw uit de volksklasse; na een vruchtelooze poging daartoe bij een vischvrouw, die hij in een trekschuit had ontmoet, vond hij de gezochte in een jonge spinster, wier godsdienstig gezang hem had getroffen in de Haarlemmerstraat te Leiden, waar deze met hare moeder, een

weduwe, voor de deur harer woning bij haar spinnenwiel zat. Hij verkreeg haar jawoord met het gevolg dat den 8en Mei 1780 zijn huwelijk met dit meisje, Christina Helena Frank op een buitengewoon uur in de Pieterskerk werd ingezegend. Hoezeer ontbloot van een beschaafde opvoeding wist zij den dwalenden wijsgeer te leiden. De liefde was wederkeerig. Van toen af deed hij van zijn losbandigheid afstand,

Onmiddellijk na de huwelijksvoltrekking begaf hij zich met zijn vrouw en met de dochter, vroeger door hem in overspel verwekt, naar Schotland. Te Edinburgh aangekomen ontving hij al spoedig de tijding van het overlijden van zijn eenigen broeder Didericus op 4 Aug. en van diens heerlijk sterfbed. Den brief, waarin zijn schoonzuster hem dit meedeelde, schijnt hij koel te hebben beantwoord (vgl. daarover en over de daarop gevolgde correspondentie tusschen hem en zijn schoonzuster: Mr. D.C. v.d. Kemp, *Joh. Theod. v.d. Kemp*, *Med. Dr. als aan de hand der Voorzienigh.* enz., blz. 44-47).

Zijn ontmoeting met de wijsgeeren in de Schotsche hoofdstad waarvan hij licht had verwacht, bracht hem dit niet. Zijn vast geloof aan het bestaan van een Opperwezen werd door hen aangevallen, zonder dat deze aanvallen evenwel zijn overtuiging aan het wankelen brachten.

Dit gaf hem in 1781 zijn *Parmenides* in de pen, een werk, dat van zijn naam als wijsgeer grooten roep deed uitgaan; hij besluit daarin uit de overeenstemming van al wat zich door de zinnen en ervaring doet kennen, tot het noodwendig bestaan van een eenigen God als Schepper en Onderhouder van al het geschapene, en spreekt het vertrouwen uit, dat door Diens tusschenkomst het gevallen menschdom hervormd en in den staat der reine onschuld hersteld zal worden.

Tegelijkertijd vatte hij ginds zijn academische studie weer op, met dit gevolg dat hij den 27en Juni 1782 aan de hoogeschool te Edinburgh bevorderd werd tot Doctor in de Genees-Heel- en Vroedkunde, na verdediging van een *dissertatie medica*, *exhibens cogitationes physiologicas de vita.* Daarna vestigde hij zichals geneesheer te Middelburg; maar bij zijn praktijk hield hij het belang zijner wijsbegeerte onafgebroken in het oog; hij grondde nl. deze laatste op *waarnemingen*, waaraan hij ook de ziekteverschijnselen bij zijn patienten poogde dienstbaar te maken; de weg der zaligheid, dien hij zocht, bleef echter daarbij voor hem verborgen.

Zoo leefde hij voort tot 1787, toen de staatkundige woelingen hem Zeelands hoofdstad deden verlaten. Een straatlied, waarin de naam van den Mennisten predikant F.A. van der Kemp (zie hierna) voorkwam, gaf aanleiding dat hij door het volk voor dezen werd aangezien. Zijn optreden als Kolonel der schutterij werd in zijn nadeel opgevat; zijn huis werd geplunderd, en hijzelf op verregaande wijze mishandeld; slechts door een moedige list van zijn echtgenoote bracht hij er het leven af. Zelfs ondanks het feit, dat de stedelijke Regeering bij resolutie van 18 Aug. 1787 zijn verdiensten als mensch en burger op uitbundige wijze prees en de dwaling aan het licht bracht, die bestond omtrent zijn persoon en zijn staatkundige gevoelens, bleef men tegen hem gekeerd. Ten slotte zag hij zich genoopt de stad te verlaten, die toch inderdaad groote verplichtingen aan hem had.

Als woonplaats koos hij toen Zwijndrecht met de bedoeling zich daar afgezonderd van de beroeringen op te houden totdat de rust in het vaderland zou zijn hersteld. Hij verdiepte er zich in de vergelijkende studie van de Hebreeuwsche, Syrische, Ethiopische en Arabische talen.

Toen greep een gebeurtenis plaats in zijn leven, die ingrijpende gevolgen voor hem meebracht. Bij een zeilpartij op de rivier voor Dordrecht, den 27en Juni 1791, door een stormvlaag overvallen sloeg zijn scheepje om, en zag hij zijn vrouw en kind voor zijn oogen ver-

drinken, terwijl de bemanning van een van zijn touwen losgeslagen schip, dat in zijn richting was voortgedreven, hem opmerkte en redde op het uiterste moment. Den Zondag daarop bezocht hij de kerk, waar hij ondanks zichzelf gedrongen werd aan de Avondmaalsviering deel te nemen. Dienzelfden dag lag hij eenige uren lang bewusteloos; toen hij tot ontwaking was gekomen greep hij, door een geheimzinnige stem daartoe opgewekt, naar den Bijbel, dien hij reeds zoo vaak onderzocht had, en vergeleek hij Rom. VIII met zijn grondbeginselen. Dit had tengevolge dat hem een ander licht opging over de leer van rechtvaardiging en genade. Hij kreeg ook een nieuwen blik op den persoon van Christus. Onverwachts werd hij een paar jaren later opgeroepen om als officier van gezondheid dienst te doen bij het leger in Staats-Vlaanderen, waar hij van 1793 tot 1795 meer en meer in geloofsvertrouwen bevestigd werd. Daarop terugontboden uit het leger kreeg hij de opdracht om in dezelfde functie werkzaam te zijn in het Groote Militaire hospitaal te Feyenoord, ingericht voor 2000 militairen; hij bracht dit hospitaal op hooger peil, ook in geestelijk opzicht. Toen het door den inval der Franschen zijn bestemming had verloren, keerde hij tot het ambtelooze leven terug; zoo woonde hij te Dordrecht, waar hij zich opnieuw wijdde aan de genoemde Oostersche talen, zonder te vermoeden, dat hem dit een geschikte voorbereiding zou worden voor zijn lateren arbeid, waarbij hij de Kaffersche dialecten ter Evangelieverkondiging tot een geregelde taal zou verheffen. Tevens schreef hij zijn *Theodicee van den Apostel Paulus*, waarbij hij een nieuwe vertaling en paraphrase gaf van diens Brief aan de Romeinen. Tengevolge van de verandering van zijn loopbaan, waarvan zoo aanstonds sprake is, kon hij dit werk niet voltooien. Wat hij op papier had gebracht, stelde hij vóór zijn vertrek uit het vaderland in handen van Prof. H.J. Krom om het uittegeven, doch met geen ander doel dan om aan te toonen dat hij van zijn vroeger ongeloof was verlost. Tijdens zijn verblijf in de Botha's plaats schreef hij er een toelichting op, welke echter door bijzondere omstandigheden niet is uitgegeven. Hij voltooide zijn werk, dat de eerste 13 hoofdstukken van den Brief aan de Romeinen omvat, in 1803 in Afrika aan de Algoabaai. Hij verklaarde in dit geschrift dat, toen hij ‘den 4en Juli 1791 's morgens in de woede zijner vijandschap gestuit was door de barmhartigheid des Heeren Jezus Christus’ en genoodzaakt was zich onbepaald aan Hem over te geven, het de eerste zorg des Heeren was geweest ‘hem van de rechtvaardigheid van Gods handelwijze, in het verlossen van den Godloozen, te onderrichten, tot een grondslag van derzelver verdediging leggende de toerekening van Adams overtreding aan zijne kinderen, welke nieuwe ontdekking op dien zelfden dag, na den middag plaats had, en welke zelfde verdediging der Goddelijke rechtvaardigheid hij den volgenden morgen, wanneer zijn oog op eenen Bijbel viel,ontdekte, dat juist den hoofdinhoud uitmaakte van Paulus brief aan de Romeinen’. Zoo meende hij het denkbeeld of de ontdekking van de leer der Theodicée, hem door Christus zelf geopenbaard, terug te vinden bij Paulus, en paste hij dit denkbeeld of die ontdekking op de leer van de Apostel toe. Dit werk is dan ook doortrokken van denzelfden wijsgeerigen geest, als zijn *Parmenides*; en bevat sterk paradoxe stellingen, hetgeen hem, die als rechtzinnig door velen geprezen werd, van kerkelijk-rechtzinnige zijde bestrijding bezorgde. Zoo o.a. in de Prov. Synode van Utrecht (1800); toen ook daar de vraag ter sprake kwam of men met het pasgestichte Ned. Zendel. Genootschap in correspondentie zou treden, verklaarde de classis Amersfoort te willen weten of het Genootschap de gevoelens van v.d. Kemp in zijn *Theodicee v.d. Ap. Paulus* ontwikkeld, en door Prof.

Krom aangeprezen, al of niet goedkeurde, of zijn zendelingen ze zouden mogen leeren of niet, en indien ja, dat de Synode daar tegen zou moeten waken. De bezwaren geopperd van streng gereformeerde zijde waren te

begrijpen daar v.d. Kemp zich b.v. over de Formulieren van eenigheid geringschattend had uitgelaten, ze genoemd had ‘Formulieren van verwijdering’, en als geloofsleuzen beschouwd voor ‘stemmen des Satans’ had verklaard, terwijl hij als grenslijn tusschen Jezus' gemeente en het rijk der duisternis had aangewezen of men de gezindheid (den zin) van. Christus bezat om als Hij, den wil van God te doen. Ook in een afzonderlijk verschenen gedocumenteerd betoog: *De Theodicee van v.d. Kemp onderzogt en beoordeeld*, *in brieven* enz. (5 st.) werd zijn geschrift krachtig bestreden.

Door verschillende eerwaardige mannen aangespoord zich voor het predikantsambt te laten vinden had hij daaraan geen gehoor gegeven. Intusschen had hij met bijzondere instemming vernomen dat in Sept. 1795 van Presbyteriaansche zijde in Engeland een zendingsgenootschap (later het Londensche genaamd) was gesticht. De zes Leerredenen, in verband met die stichting gehouden, liet hij zich in het voorjaar van 1794 toezenden, met de bedoeling ze in het Nederlandsch te vertalen. De inhoud daarvan vervulde hem met zulk een geestdrift, dat hij besloot zichzelf als zendeling bij het Genootschap te Londen beschikbaar te stellen.

Men heeft om den grooten overgang in v.d. Kemps leven en zijn ijver om het Evangelie aan de Heidenen te verkondigen dit een en ander weleens vergeleken met wat ons uit het leven van den Apostel Paulus bekend is. Hoezeer zijn vurig karakter, dat zoozeer voor uitersten vatbaar was, hier meespreekt, er is in zijn levensgang en roeping onmiskenbaar een zeer bijzondere leiding waar te nemen. Ook zijn besluit om zich aan den dienst der zending te wijden is niet enkel te verklaren uit een oogenblikkelijke gevoelsaandoening. Dit heeft zijn verder leven duidelijk aangewezen.

Het laat zich echter ook begrijpen dat zijn voorstel te Londen eerst een allesbehalve gunstig onthaal vond. Men wist van zijn verleden en was huiverig op zijn aanbod in te gaan. Evenwel Bestuurders van het Genootschap wendden zich om informatie tot iemand, die hem vroeger goed gekend had en hem daarna in het hospitaal van Feyenoord van stap tot stap had gadegeslagen. Deze betrouwbare zegsman, Cornelis Brem, kon gewagen van zijn wezenlijke levensverandering. Dit getuigenis had ten gevolge, dat v.d. Kemp als zendeling werd aangenomen, waarvan hem bij schrijven van 2 Juli werd kennisgegeven.

Zoo spoedig mogelijk vertrok hij daarop naar Londen, om met Bestuurders in nader overleg te treden. Hij stelde hun voor, hem niet, zooals de oorspronkelijke bedoeling was, uit te zenden tot Heidenen, die onder Christenen woonden, maar tot zulken, die van den naam van Christus nog nooit hadden gehoord. Zijn bijzondere taalkennis, vooral van de Ethiopische dialecten, deden hem de voorkeur geven aan de binnenlanden van Afrika. Hiertegen bestonden eerst groote bezwaren, maar vergeefs poogden Bestuurders hem van zijn plan terug te brengen, en ten slotte gaven zij toe.

In zijn vaderland teruggekeerd, om zijn zaken te regelen en afscheid te nemen, bezocht hij hier tevens verschillende steden, om de vooroordeelen tegen den arbeid der Zending weg te nemen. Ook besteedde hij zijn zorg aan de vertaling en verspreiding van een stuk, waarin Bestuurders in Engeland den 6en Nov. 1797 ook hier te lande sympathie wilden wekken voor de Zending; het verscheen kort daarop onder den titel: *Adres van het zendingsgenootschap te Londen aan de ingezetenen der Vereen. Nederlanden.* Dit zoowel als v.d. Kemps straks bedoelde bezoekreis gaf den stoot tot de stichting van het Ned. Zendelinggenootschap te Rotterdam, den 19en Dec. 1797.

Den 18en Maart 1798 verliet v.d. Kemp voorgoed het vaderland. Op zijn terugreis naar Londen had een door tegenwind veroorzaakt oponthoud van zeven dagen voor Ameland

ten gevolge dat een Fransche kaper, die het Nederlandsche schip had willen bemachtigen, na dagenlang wachten, vertrok. Aan boord van zijn schip stelde v.d. Kemp een dagelijksche godsdienstoefening in, hetgeen van gunstigen invloed bleek op de bemanning.

Het tijdsverloop tusschen zijn aankomst in Engeland en de afreis naar Afrika besteedde hij om kundigheden van zeer verschillenden aard aan te leeren waarvan hij voorzag dat ze hem onder de Heidenen te pas zouden komen; o.a. werkte hij op een scheepswerf, en oefende hij zich in het steenbakken. Den 16en Nov. werd hij in een der Schotsche kerken van Londen tot predikant geordend en tot zijn bestemming afgevaardigd. Aan boord van het schip, de Hilsborough, waarmee hij de reis maakte, bevonden zich 240 veroordeelde misdadigers, om te worden getransporteerd naar de strafkolonie, Bolany Baai; v.d. Kemp wist zich al spoedig bij hen ingang te verschaffen, wat aan geen ander nog gelukt was. Veel moest hij echter onderweg reeds doormaken, nadat hij zich met J.J. Kicherer uit Holland en Edmond en Edwards uit Engeland den 12en Dec. 1798 te Portsmouth had ingescheept naar Z. Afrika: oproer onder de gevangenen, onder wie straks ook een hevige ziekte uitbrak als gevolg van de verpestende atmosfeer, waarin zij waren saamgepakt; vervolgens een storm, waardoor het schip bijna verging; maar v.d. Kemps liefdevolle toewijding en geloofsmoed onder dit alles traden op treffende wijze aan het licht. Den 31 en Maart 1799 landde men aan in de Tafel-Baai en den volgenden dag verliet hij met de drie andere zendelingen, het schip. Vier weken later bleek, dat de gevangenen volhardende waren in het houden hunner bidstonden; v.d. Kemps arbeid onder hen was niet ijdel geweest.

Te Kaapstad ondervonden de zendelingen groote tegemoetkoming zoowel bij de kolonisten als bij het Engelsche gouvernement. Al spoedig gelukte het hem onder de Hollanders aldaar de oprichting tot stand te brengen van het *Z. Afrikaansche Genootschap ter uitbreiding van het Koninkrijk van Christus.* Straks volgde zijn zendingstocht onder de Kaffers, waarbij hij aan vele gevaren was blootgesteld; ontzaglijk veel doorstond hij op zijn reis door het Sneeuwgebergte, om voet te krijgen onder de meest woeste volksstammen; de haat daar tegen de Engelschen gekoesterd, bemoeilijkte hem bovendien; elf maanden lang zwierf hij rond, barrevoets en onder den blooten hemel, nadat zijn eigengemaakte woning in brand was gestoken; allen anderen, die hem tot nogtoe vergezeld hadden, werd het te erg; zij verlieten hem; hijzelf hield stand, uitgered telkens weer uit gevaren. Het zwaarst viel hem, dat de zoozeer begeerde vrucht van zijn pogingen onder de Kaffers was uitgebleven.

Teruggekeerd wijdde hij zich ondanks vele moeilijkheden aan het werk onder de Hottentotten aan de Kaap; geen bezwaren ontziende om zendingsposten te vermeerderen en scholen te stichten. Hoogstbelangrijk zijn de verslagen van zijn veelvuldige bemoeiingen, en de uittreksels uit zijn dagboek, te vinden in de *Gedenkschriften van de Maatschappij van Zendelingschap tot voortplanting van het Evangelie in Heidensche landen*, in een serie afleveringen uitgegeven te Dordrecht in het begin der 19e eeuw.

Overtuigd dat de tijd was gekomen om zijn taak op het bearbeid gebied aan anderen over te geven, koesterde hij het plan om het Evangelie te gaan brengen op Madagascar. Daartoe evenwel kwam het niet. Den 7en Dec. 1811 werd hij plotseling door een ziekte overvallen, waaraan hij nog dienzelfden dag overleed, terwijl zijn stervende lippen herhaalden: ‘Licht, alles is licht!’

Aan velerlei critiek heeft zijn persoon en arbeid blootgestaan, maar de oprechtheid van zijn geloof en liefde zijn boven alle bedenking verheven. Men heeft hem genoemd ‘onder al

de Zendelingen de merkwaardigste man bij uitnemendheid.' Zeker is hij een hoogst eigenaardige en belangwekkende figuur geweest, en zijn veelbewogen leven een sprekend getuigenis van de kracht des Evangelies.

Van hem bestaan verschillende afbeeldingen, o.a. een silhouet, borstb. rechts. Door S.W. Evans. Rott. 1798. 8°; een a° 1799. In gevord. leeftijd. Borstb. links. In ov. Door Ridley. 8°. In: *Evang. Magazine* Apr. 1799; een borstb. links en v. voren. In ov. m. vierk. rand en 3 reg. Eng. onderschr. Zonder naam v. Grav. n. adres v. F. Williams. Vgl. v. Someren, *Cat. v. Portr.* II, no. 2897-2902.

Zijn uitgegeven geschriften zijn:

[Anon.] *Tentamen Theologiae Dunatoscopicae Dei existentiam et adtributa, nec non generaliorem universi naturam ex consideratione ejus, quod possibile est, deducendi, methodum tradentis,et materiam ordine Geometrico dispositam.* L. Bat. 7775. 8°. Ibid. 1798. 8°. - *Parmenides sive de stabiliendis per adplicationem principiorum dunatoscopulorum ad res sensu et experientia cognoscendus scientiae cosmologicae fundamentis.* Edinb. 1781; Dordr. 1798. 8°. - *Dissert. medica exhibens cogitationes physiologicas de vita et vivicatione materiae humanum corpus constituentis* (defend. 24 Juni). Edinb. 1782. 8°; Dordr. 1798. 8°. - *De Theodicee v. Paulus, of de rechtvaardigheid Gods door het Euangelium uit het geloof, aangetoond tot geloof, in eenige aanmerkingen op deszelfs Brief aan de Romeinen met eene nieuwe vertaling en paraphrase* door J.F. v.d. Kemp, Med. Dr., thans leeraar bij het Zendel. Gen., opger. te Londen ter uitbr. v.h. Ev. der zaligheid ond. de Heidenen. Uitgeg. d. Herm. Jo. Krom, Prof. en Pred. te Middelburg. Dordr. 1799. 1800. 3 dln. 8°.

Voorts gaf hij de vertaling van het *Adres v.h. Zendingsgenootschap te Londen aan de ingezetenen der Vereen. Nederlanden.* Dordr. 1797. 8°.

L i t t e r r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII[2], blz. 31, 32. - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz. 229-235. - Molhuysen en Blok. *N. Biogr. Wdb.* II, k. 654 (art. Mr. W.H. de Savornin Lohman). - *Chr. Encycl.* (red. Grosheide e.a.) III, blz. 322. - H.J. Krom, *Zegepraal der waarheid over het ongeloof, blijkbaar in de bekeering v.d. Heer J.T. v.d. Kemp. Zijnde e. uittreksel uit zijn eigen dagregister.* Dordr. 1801. - D.C. v.d. Kemp, *Joh. Theod. v.d. Kemp, Med. Dr. als aan de hand der Voorzienigheid langs de donkerste wegen, opgevoed, voorbereid, en bekwaam gemaakt, om als zendeling op te treden, ter uitbreiding v.h. Evangelie ond. de Heidenen v. Z. Afrika, voorgesteld,* m. bijlagen en aanteeken. Amst. 1848. 8° (m. portr. borstb. links. Lith. m. facsim. door C.C.A. Last bij P. Blommers.) - Dez., *Levensgeschied. v. J.Th. v.d. Kemp, Med. Dr. en Zendeling ter uitbr. v.h. Ev. ond. de Heid. in Z. Afrika; m. aanteek.* Amst. 1864. - *Levensber. v. J.Th. v.d. Kemp*, uitgeg. d.h. Eng. Zend. Gen. 1812. - *Vaderl. Geschied.*, t. vervolge op J. Wagenaar, D. XVIII, blz. 342, 363. -Ypey en Dermout, *Gesch. N.H.K.*D. IV, blz. 236. - Ypey, *Gesch. Kr. Kerk 18e e.* D.I., st. II, blz. 453-455. - Schotel, *Kerk. Dordr.* blz. 462[n2], 765. - N.G. v. Kampen, *Gesch. der Ned. buiten Europa*, D. III, blz. 415-426. - *Reizen en verrichtingen v.d. Zendel. J.T. v.d. Kemp in de Jaaren 1798, 1799, 1800, 1801, 1802 en 1803*, in: *Gedenkschriften v.h. Ned. Zendel. Gen.* Rott. 1805. 2e dl. - E.F. Kruyf, *Gesch. v.h. Ned. Zendel. Gen.* (reg.). - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 1079. - Nagtglas, *Levensbar.*, blz. 530-532.

[Francois Adriaan van der Kemp]

KEMP (Francois Adriaan van der) werd den 4en Mei 1752 te Kampen geboren als oudste zoon uit het huwelijk van Johan v.d. Kemp, die hoewel oorspronkelijk voor den handel opgeleid, het leger in allerlei rangen gediend heeft, van kornet tot kapitein, en Anna Catharina Leydekker, wier vader François Leydekker ontvanger-generaal van Tholen en

baljuw van St. Maartensdijk was. Den 7en Mei d.a.v. werd hij in de Fransche kerk te Kampen gedoopt en geheeten naar zijn grootvader en naar zijn aangetrouwden oom beide van moederskant, Adr. 's-Gravezande, predikant te Middelburg. De volledige geschiedenis van zijn geslacht is beschreven in een *Geslacht Boeck* in perkamenten band, aanvangend met Mathys Bax, die als burger van Dordrecht in 1798 den arbeid ondernam om ‘woord voor woord’ een register over negentig jaren uit een ouden Bijbel over te schrijven. Bij het nagaan van de geslachtslijst treft het dat v.d. Kemp, van vaders- en van moederskant afstamt van geslachten, die bekend zijn geweest of door hun deugden en heldendaden of door hun rijkdom. Hiertoe behoorden ook Jacob de Witte, Heer van Haamstede. In zijn bekendheid met zulke voorvaderen vond v.d. Kemp een prikkel. Eerst naar de Latijnsche School te Zutphen gezonden, waar zijn vorderingen niet bijzonder waren, kwam hij, vervolgens op die te Zwolle, waarheen zijn vader inmiddels was overgeplaatst. Ook bij zijn verdere ontwikkeling aldaar tot in de vierde klasse vertoonde hij geen aanleg voor de wetenschap. Besloten werd het voorstel te aanvaarden, waarbij hem in 1764 een plaats werd aangeboden als cadet bij het regiment infanterie van Holstein-Gottorp, terwijl hij tevens de studie in het Grieksch en Latijn mocht voortzetten. Nadat het regiment van zijn vader was overgeplaatst van Zwolle naar 's-Hertogenbosch, bekleedde hij in 1766 denzelfden rang aldaar. Intusschen vond hij er ook een plaats in de derde klasse der Latijnsche School en behaalde hij er bij bevorderingen tot hoogere klassen een paar maal prijzen, terwijl hij inmiddels nog lessen ontving in het Grieksch van Prof. Chaufepié en in het Hebreeuwsch van Prof. de Witt.

Nog steeds koesterde zijn vader hoop, dat hij het voetspoor van meer dan één zijner familieleden zou volgen en predikant worden. Hierbij kwam dat liefde voor de militaire loopbaan zijn zoon ontbrak; hetgeen dan ook duidelijk bleek, toen hij in 1769 bij den Prins van Hessen zijn ontslag aanvroeg, omdat hij geen verlof had kunnen krijgen gedurende de manoeuvres, die verscheiden maanden lang zijn studie dreigden te belemmeren.

Van toen af wijdde hij zich geheel aan de studie. Hij verliet de Latijnsche School met een prijs en werd den 13en Sept. 1770 ingeschreven als student te Groningen. Met grooten ijver volgde hij de colleges in verschillende academische vakken; zoo weinig gunde hij zich rust, dat hij veelal slechts twee of drie uren slaap genoot, zelden vijf uren. Hieronder leed zijn zenuwgestel zen zeerste, en zelfs toevallen bleven niet uit. Hij herstelde door een tijdlang alle studie te laten varen en een gezonden levensregel te volgen.

Den 27en Jan. 1772 overleed zijn vader. Dit was hem een oorzaak van droefheid, maar ook van zorg, want de vraag rees of hij in financieel opzicht zijn studien zou kunnen voortzetten. Zijn oom, Ds. A. 's-Gravenzande bood hem in dit geval hulp. Maar de deïstische theorieën van zijn tijd hadden ook bij hem ingang gevonden; daarbij ontbrak 't hem krachtens zijn opleiding, zooals hijzelf in zijn *Autobiography* (p. 13) verklaart, aan degelijke kennis van de Christelijke Openbaring, terwijl het optreden van ‘de kerkelijke hiërarchie’ tegen misbruiken en dwaling hem met diepen weerzin vervulde. Van geen zijner hoogleeraren te Groningen onderging hij zoozeer den invloed als van F.A. van der Marck, die in 1773 werd afgezet wegens onrechtzinnigheid en Socinianisme. Diens theorieën in zake Kerk- en Natuurrecht vonden gemakkelijk ingang bij hem. En al spoedig kwam v.d. Kemp zelf met stellingen voor den dag gericht tegen de heerschappij der geestelijken, die op hun

beurt zich tegen hem keerden, om tegelijk in hem den gehaten v.d. Marck te treffen. Zij beklaagden zich over hem bij zijn oom, daagden hem zelfs voor een jury van professoren en predikanten en dreigden hem met uitwerping, indien hij niet de colleges

van v.d. Marck opgaf, met behulp van zijn vrienden zijn bibliotheek zuiverde, en zijn studie hervatte naar den wensch van zijn familie. Maar v.d. Kemp wilde van de vervulling dezer voorwaarden niets weten, hoezeer goede vrienden hem ook adviseerden toe te geven. Thans wist hij wat hem te wachten stond. Op geen steun van zijn verwanten had hij meer te rekenen. Dit deed hem besluiten bijna heel zijn boekerij te verkoopen, om uit de opbrengst in zijn eerste levensonderhoud te voorzien. Die boekerij mocht er zijn; er werd zelfs een afzonderlijke catalogus voor gedrukt, terwijl Prof. Chevallier zijn geheele collectie Fransche deïsten opkocht, om den aanstoot weg te nemen, die deze geschriften anders aan het publiek zouden geven.

Van toen af wijdde v.d. Kemp zich geheel aan de bestudeering van den vaderlandschen politieken toestand en van het Publiek Recht, terwijl hij zich uit geboden zuinigheid tal van ontberingen oplegde. Onder dit alles bleven verscheiden eerste families te Groningen en zelfs de predikanten Blaeu en Jansonius hem vriendelijk gezind, terwijl hij betrekkingen bleef onderhouden met verschillende geleerden, voornamelijk onder de Remonstranten.

In dezen tijd schreef hij een ‘warme’ verdediging van zijn geliefden leermeester Prof. v.d. Marck (*Autobiogr.*, p. 16). Omtrent den inhoud van dit libel is niets te zeggen; Onnes (*Doopsgez. Bijdr.* (1907, blz. 108[n2]) acht het niet onwaarschijnlijk dat men hierbij te denken heeft aan: *Bedenkingen en Bezwaren door de WelEerw. Classis van Rechtzinnighuizen* enz., een geschrift, waarvan de proponent Faber alle verantwoordelijkheid op zich nam, maar waarvan Jonckbloet (*Gedenkboek der Gron. Hoogeschool*, blz. 150) verklaart dat deze blijkens de stukken er op zijn minst ‘niet alléén de schrijver’ van was.

De financieele toekomst zag er voor v.d. Kemp donker uit; toen opeens scheen hem een uitweg geopend: op aanbeveling van Prof. v.d. Marck werd hem een betrekking aangeboden te St.-George d'Elmina op de kust van Afrika. Kort daarop werd hem gelegenheid geopend om als gouverneur van een jong mensch mee te gaan naar W. Indië, en tegelijk ontving hij een aanbod om zijn studiën voort te zetten, terwijl in de kosten zou voorzien worden. Evenwel kwam noch het een noch het ander om verschillende redenen tot uitvoering. Daarop ontstond het plan bij hem om vermogende Doopsgezinden te Amsterdam in den arm te nemen; Prof. Oosterbaen was hem bekend en door dezen ook anderen. Aan gen. hoogleeraar legde hij zijn omstandigheden bloot; en in zijn vertrouwen op vrijgevigheid van die zijde werd hij niet teleurgesteld. Hij ontving den gewenschten steun om zijn studie te vervolgen aan de kweekschool te Amsterdam, terwijl zijn voorwaarde werd ingewilligd, dat hij vrij zou blijven in het volgen van zijn godsdienstige overtuiging.

Zoo verliet hij dan Groningen en werd hij den 13en Oct. 1773 ingeschreven aan het Doopsgezind Seminarium te Amsterdam als alumnus der Doopsgezinde gemeente aldaar. Na rusteloos onderzoek was hij weldra overtuigd van de waarheid der Christelijke openbaring, zonder voor eenig menschelijk gezag te willen buigen, ook niet voor dat van Prof. Oosterbaen, hoe hoog hij tegen dezen opzag. Die openbaring vond hij, na bestudeering vooral van het N. Test. in den grondtekst, naar zijn eigen omschrijving hierin, dat Jezus in de wereld is gekomen om leven en onsterfelijkheid te openbaren, dat een genaderijk God van Zijn brooze schepselen oprechtheid van hart en waar berouw vraagt, dat Hem lief te hebben en de naaste gelijk zichzelf de hoofdsom is van Jezus' leer en het karakteristieke van den echten belijder, en dat het

de wil is des Hemelschen Vaders dat al Zijn kinderen behouden zullen worden. Het was hem, mede naar zijn eigen verklaring niet om de dogma's van Calvijn, Socinus of Menno te doen, wier geschriften hem alleen uit litterarisch oogpunt belang

inboezemden. In Nov. 1773[1)] werd hem te Amsterdam de volwassenendoop toegediend na openbare belijdenis. Bij een zijner theologische examens (12 Apr. 1774) las hij een verhandeling voor *de Virtutis Vitiique Sequelis.* Den 18en Dec. 1774 legde hij het proponents-examen af, waarbij hij een verhandeling voordroeg over 'de Voorwerpen van den Doop'. Den 19en hield hij met goed gevolg de gebruikelijke preek, waarop hij 'den volgenden Kamerdag' bevorderd werd tot proponent[2)]. In den voorafgeganen tijd was hij in correspondentie geraakt met verschillende buitenlandsche geleerden.

De beroepingen bleven niet uit. Den len Mei 1776 ontving hij er een uit Goes, den 3en Juni een uit Makkum; nadat hij beide had afgewezen, kwamen die naar Huizen (25 Juli) en naar W.-Zaandam (1 Aug.). Die naar Huizen nam hij aan. Kort daarop verbond hij zich aan deze gemeente (m. 1 Cor. X:15). Hij bracht er aangename jaren door, waarin hij naar zijn eigen verzekering er op uit was, zijn gemeenteleden 'niet alleen beter Christenen, maar ook waardiger burgers te maken'. Zijn politieke neigingen openbaarden zich dus reeds toen. Op raad van Prof. Oosterbaen begon hij de Brieven van Ganganelli te vertalen, om zijn financieelen toestand te verbeteren; later moest zijn raadgever zelf dit werk overnemen, die echter al het geldelijk profijt aan v.d. Kemp afstond.

Den 7en Dec. 1776 ontving hij een aanbod van de gemeente te Aardenburg, om tot haar over te komen, waarvoor hij bedankte. Den 30en Juli 1777 verzocht die van Leiden hem te komen preeken; den 4en Aug. kreeg hij een dergelijk verzoek uit Middelburg. Den 1en Oct. volgde het beroep naar Leiden. Den 23en Nov. deed hij er intrede (m. Rom. I:16[a])[3)]. Met ingenomenheid vermeldt hijzelf dat zijn neef Didericus v.d. Kemp aldaar hoogleeraar was, dien hij roemt om zijn beminnelijk karakter en de voorkomendheid, die hijzelf van hem ondervond, al herinnert hij tevens dat de professor hem als een dwalende beschouwde. Dat de 25 jarige leeraar destijds aan voortzetting zijner studie dacht blijkt uit het feit, dat hij reeds den 14en Oct. 1777 zich liet inschrijven in het Album Stud. der Leidsche hoogeschool. Ook oefende hij de praktijk als geneesheer te Leiden uit.

Aanvankelijk liet de verstandhouding met zijn gemeente niet te wenschen over. Alleen bleken sommigen aanstoot te nemen aan wat hij hun verhaalde, dat zijn vader in het leger vijf jaren lang had gediend. Weldra echter ontstond tusschen leeraar en gemeente een ernstig conflict in verband met het recht der benoeming van Regenten van het aan de Doopsgezinde gemeente behoorende hofje Bethlehem op het Levendaal, van welk recht in 1774 door de beide predikanten W. Hesseling en D. Hovens afstand was gedaan ten behoeve van Regenten zelf. Dit laatste werd door v.d. Kemp als onrechtmatig beschouwd. Den 27en Jan. 1778 diende hij bij den kerkeraad een protest in. De behandeling dezer zaak liep voor hem niet onbevredigend af.

Door zijn toedoen ontstonden ook nog andere wrijvingen tusschen hem en zijn kerkeraad.

1) Onnes (*Doopsgez. Bijdr.* 1907, blz. 111) noemt hier het jaar 1774. Zelf schrijft v.d. Kemp (*Autobiogr.*, p. 20) 1773.
2) Aldus volgens het Resolutieboek van het Seminarie; in zijn *Autobiogr.*, p. 20 meldt hij den 18en toegelaten te zijn.
3) In zijn *Autobiogr.*, p. 21 staat ten onrechte Rom. I:20.

In de gemeente, die van zijn onbaatzuchtige, eerlijke bedoelingen overtuigd was, vond v.d. Kemp warme genegenheid. Deze bleek gedurende de ernstige ziekte, die hem in den zomer van 1781 overviel, maar waarvan hij na een paar maanden geheel hersteld was.

Door verschillende omstandigheden werden de politieke connecties, die hij vroeger reeds had, weer opgevat, eerst in Holland, weldra ook in de andere provinciën, o.a. met Pieter Paulus, de Gyselaer en v.d. Capellen tot den Pol. In toenemende mate koesterde hij als

zijn ideaal de verwezenlijking der democratische beginselen. Zijn demagogische aanleg deed zich daarbij gelden. Hij werd zich als zijn levensdoel bewust op te komen voor rechten en vrijheden van het volk. En hij heeft dit gedaan op een wijze die niet ieders recht en vrijheid onverkort liet en die hem heftigen tegenstand en haat van de tegenpartij bezorgde. De ontevredenheid der burgerij tegen de aristocratie vanwege den druk der haar opgelegde belastingen, de democratische beweging tegen de regentenvoogdijschap, die men moede was, wakkerden hem aan. Verschillende strijdschriften werden terecht of ten onrechte aan hem toegekend; onder deze laatsten de in 1780 verschenen *Lierzang aan de Heeren F.J.J. v. Eysinga* en zes andere bij namen genoemde leden van den Raad van Friesland, die openlijk hadden geprotesteerd tegen een resolutie aangaande 'bepaalde' convoyen[1]. Het proces, naar aanleiding van dezen *Lierzang* door den Hoofdofficier van Leiden, Mr. P. Marcus, tegen hem gevoerd, eindigde na twee jaar met de vrijspraak van v.d. K., die de verantwoordelijkheid op zich had genomen, toen tegen den uitgever, Herdingh, een strafvervolging was ingesteld. Wèl had v.d. K. den *Lierzang* laten drukken, al was hij er de schrijver niet van.

Ook in ander opzicht streed hij voor de zaak der Patriotten. Het in 1781 naamloos uitgegeven pamflet *Aan het Volk van Nederland* (vaak ten onrechte aan v.d. Kemp toegeschreven, ofschoon hij wèl voor de verspreiding zorgde[2], bevatte ook den raad om vrijcorpsen in het leven te roepen ten einde zich te wapenen. Dit gaf v.d. K. aanleiding om mede te werken tot oprichting te Leiden van het 'Genootschap van Wapenhandel' onder de spreuk: 'Voor Vrijheid en Vaderland.' Tot ergernis van tal van zijn gemeenteleden gebeurde het meermalen dat hij, vlak na een door hem vervulde preekbeurt, in uniform optrok aan het hoofd der schutterij. Geen wonder dat zijn ambtsvervulling meer en meer begon te lijden onder zijn ijveren voor de zaak der Patriotten.

Min of meer teleurgesteld in zijn verwachtingen trok hij in 1785 zich van de schutterij terug met de uitgesproken bedoeling zich aan zijn particuliere zaken en huisgezin te wijden 'ten ware de zaken des vaderlands onverwagt een gunstiger keer mochten nemen'.

In Juni of Juli van gen. jaar werd hij evenwel met andere bekende patriotten te Utrecht gezien, waardoor de geest van verzet en oproerigheid niet weinig werd aangevuurd. (*Gedenkschr. v. G.J. v. Hardenbroek*, zie onder *Litt.*)

In Sept. 1785 kreeg hij verlof van zijn kerkeraad voor eenigen tijd Leiden te verlaten om de nalatenschap van zijn overleden schoonmoeder te regelen. De

1) In de *Autobiogr.*, p. 48, verklaart v.d. K. onomwonden dat de opsteller was P. Vreede zijn 'boezemvriend'. Vgl. ook: Knuttel, *Verboden Boeken.* No. 237, en Justus de Regt, *Het schandelijk gedrag door Mr. P. Markus*, *de Hoofd-Officier der Stad Leyden.... gehouden tegens F.A. v d. Kemp .... en L. Herding, Boekverkooper, beiden in gen. Stad.* (5 Sept.) 's-Grav. 1782 (*Cat. N. Lett.* II, k. 473).

2) Voor den schrijver heeft men te houden den steeds meer genoemde v.d. Capellen t.d. Pol, zooals A. Loosjes aannemelijk heeft in zijn 'studie': *Een krachtig libel.* Haarl. 1886, straks nader gestaafd in zijn: *Nog een en ander over het Pamflet Aan het Volk v. Ned.* Amst. 1891; v.d. K's aanduiding van den schrijver wijst het duidelijk uit. (*Autobiogr.*, p. 54, 55). Lang is de naam van den auteur verborgen gebleven ondanks het feit dat de Staten-Generaal een bedrag van 14.000 gulden hadden uitgeloofd als premie voor het aanwijzen van schrijver of drukker. De Staten van Utrecht verboden het pamflet 3 Oct. 1781. Vgl. Knuttel, *Verboden Boeken*, no. 423. Door v. Doorninck, *Verm. en Naaml. Schr.* II, k. 5 (A° 1885) wordt v.d. K. nog als de vermoedelijke schrijver aangewezen.

proponent Jan Kops zou - zoo luidde de voorwaarde bij het verlof - zijn beurten waarnemen op kosten van v.d. Kemp. Deze laatste is echter niet meer te Leiden teruggekeerd. Op zijn doorreis te Wijk-bij-Duurstede, waar de beweging der Patriotten ook al aanstekelijk had gewerkt, richtte hij niet alleen het corps Groene Jagers op, maar aanvaardde hij ook zelf den post

van Kapitein daarvan. Dagelijks oefende hij er zijn troepen en zweepte hij de gemoederen op. Alles in het stadje geschiedde in die dagen ‘van der Kemp uno consule’. Het oorspronkelijk doel van zijn verlof had hij uit het oog verloren. In 1787 trad hij te Heusden op in het belang van de ‘vrijheid’, en zette hij daar de bevolking ‘in vuur en vlam’. Een bevel van de Staten echter aan de Wijkenaren om hun opgericht vrijcorps te ontbinden, riep hem spoedig naar Wijk terug. Hier wilde men niet van gehoorzamen weten. Nadat men op Zondag 22 Juni na de godsdienstoefening den eed van trouw aan de Vroedschap had afgelegd, trad v.d. Kemp op om de beteekenis van dien eed te verklaren. Den 6en Juli bracht de boodschap van Prins en Staten om hun troepen te Wijk bij Duurstede te ontvangen er bij de bevolking den schrik in. Met achterlating van uniformen en wapenen zocht men heil in de vlucht; v.d. Kemp werd door de gezonden troepen gevangen genomen en vier dagen later 's nachts overgebracht naar Amersfoort, waar de Staten van Utrecht toen zitting hadden. Bij zijn aankomst aldaar werd het volk met moeite ervan weerhouden hem te lijf te gaan. Streng werd hij bewaakt; alleen mocht hij, onder zekere contrôle, met zijn familie correspondentie voeren.

Vergeefs werden van bevriende zijde pogingen aangewend bij v.d. Kemps vrouw om de tusschenkomst van den Prins van Oranje ten behoeve van haar man in te roepen.

Toen na den inval der Pruisen de Staten van Utrecht hun vergaderingen weer hadden overgebracht naar de hoofdstad der provincie, werd ook v.d. Kemp daarheen verplaatst in den Haazenberg, een deel van het stadhuis.

In de vergadering van den Grooten Kerkeraad te Leiden op 24 Nov. kwam een brief van hem in, gedateerd: ‘Utrecht uit mijne Gevangenis den 17den November 1787’; hij verzocht daarbij ‘eerlijk ontslag’ uit zijn ambt, en droeg de belangen van zijn vrouw en kinderen aan den Kerkeraad op. Deze stond het gevraagde toe, en verbond zich aan zijn vrouw zijn volle traktement te verzekeren tot einde Maart 1788. Begin Dec. werd hij uit zijn gevangenschap ontslagen onder een borgtocht van *f* 49.000, voor hem gestort door zijn vriend Majoor de Nys, die als voorman der Patriotten te Wijk aldaar tegelijk met hem was gevangen genomen. Aan v.d. Kemps invrijheidstelling was intusschen de voorwaarde verbonden dat hij zoodra mogelijk het gebied der Republiek zou verlaten. Den 19en Dec. verliet hij Utrecht, waar hij zijn vrouw en kinderen nog had ontmoet, die daarop naar Leiden terugkeerden tot regeling zijner zaken. maar begin Maart zich weer bij hem voegden te Antwerpen, waarheen v.d. K. zich had begeven. Van Antwerpen reisden zij naar Hâvre (in elk geval na 21 Febr. 1788, blijkens een op dezen datum ald. gedateerden brief v.v.d. K. aan den Leidschen Kerkeraad). Uit Hâvre bracht een Amerikaansch fregat hen na dertig dagen naar New York Harbour, waar hij den 4en Mei 1788 den voet aan wal zette.

In dat land, dat hij reeds vroeger als vaderland niet onbegeerlijk had geacht, vond hij vooraanstaande ‘vrijheidsmannen’, met wie hij reeds van uit Nederland had gecorrespondeerd. Gedurende den Amerikaanschen vrijheidsoorlog was de sympathie vooral voor de opgestane koloniën bij de Patriotten hier te lande levendig geworden. Zoo vond v.d. Kemp ginds bij velen ingang. Tot terugkeer naar Europa was hij niet te vinden, ook niet op een uitnoodiging hem toegezonden door Prof. Oosterbaen, die hem voorstelde het bestuur te aanvaarden van een groote Doopsgezinde nederzetting nabij Kherson in de Krim.

Hij volvoerde zijn plan om landbouwer te worden met behulp van eenige invloedrijke mannen. Na den 26en Febr. 1789 met zijn vrouw en beide kinderen genaturaliseerd te zijn, lukte het hem in Aug. d.a.v. te Esopus in de manor of Foxhall, Ulster County, een boerenhofstede te koopen. Hij bewoonde die met de zijnen vijf jaren lang. Vergeefs

poogde hij om tenminste een deel terug te krijgen van de groote waarborgsom, voor zijn vrijlating aan de Staten van Utrecht betaald; de regeering der Vereenigde Staten, wier steun hij daartoe inriep, weigerde erop in te gaan. Ook met de boerderij ging het niet voorspoedig. Lag het aan den bodem? Zelf beweerde hij dit; maar zijn ongeoefendheid om het boerenbedrijf uit te oefenen zal hierbij ook wel in het spel zijn geweest. Daarbij kwam nog dat hij door iemand voor een aanzienlijk bedrag werd opgelicht. Dit had ten gevolge dat hij in 1794 teleurgesteld deze plaats verliet, om zich te vestigen aan het Oneida-meer, waar hij nabij de stad Rotterdam een bezitting aankocht van ongeveer 500 acres. Het daar nog bestaande huis, voor hem gebouwd noemde hij 'Kempwijk' (of 'Kemperwyck'). Ook hier bleven geldelijke verliezen hem niet gespaard, zoodat hij zelfs op het punt stond zijn bibliotheek te verkoopen, die naar zijn berekening ongeveer *f* 6000 waard was.

Toen kort daarop de regeering hem aanstelde tot Assistant-Justice of Peace, scheen een gunstiger toekomst zich voor hem te openen, maar de gezondheid van zijn vrouw was inmiddels zoozeer achteruitgegaan, dat hij besloot Oneida-meer weer te verlaten. Thans begaf hij zich met zijn gezin in 1797 naar de hofstede Olden Barneveld (later Trenton gen., thans Barneveld) in den staat New York. In zijn landhuis aldaar (tegenwoordig, hoewel verbouwd, nog dienst doende als pastorie van de Unitarische gemeente) vond hij eindelijk de zoo lang ontbeerde rust, terwijl hij zich bezighield met zijn boeken en uitgebreide correspondentie. Uit zijn brieven aan P. Vreede blijkt wel hoezeer hij bleef medeleven met zijn oude vaderland, terwijl die brieven na 1813 getuigen dat de regeering van Willem I de oude vijandschap bij hem had gedoofd; er spreekt zelfs sympathie uit voor den Koning. Wèl haalde hij nog vaak met ingenomenheid oude gebeurtenissen uit zijn eigen verleden op, maar in het geluk, zijn vaderland te beurt gevallen na de overheersching door Napoleon, deelde hij van harte. Meer dan één geschrift verscheen in zijn laatsten levenstijd nog van zijn hand. Het Gouvernement van den staat New-York haalde hem over zich te zetten tot het onderzoek en de vertaling in het Engelsch van de in de Hollandsche taal gestelde akten (*Land Patents and Deeds*); mede om den naam van zijn vaderland tot eere te brengen, liet hij voor dezen veelomvattenden arbeid zich vinden. Zijn niet vrij van gebreken zijnde vertaling in 24 folio deelen wordt gewoonlijk de *Albany Records* genoemd. Deze onderneming kostte den staat van New York ruim 9100 dollars. Bij dit werk hield v.d. K. zich bovendien nog bezig met den landbouw.

Maar nog een andere taak zag hij zich weggelegd. Tien jaren na de stichting van Olden Barneveld in Sept. 1803 kwam er een godsdienstige gemeenschap tot stand van ruim 40 leden uit die omgeving; haar naam was: 'United Protestant religious society of Trenton'; v.d. Kemp werd in het voorloopig Bestuur gekozen, en bevestigde straks te Barneveld den eersten dienstdoenden predikant, wiens beroepsbrief ook door hem was opgesteld. Tusschen 1810 en 1850 werd tevens een Zondagsschool in v.d. Kemps huis gehouden. En blijkens de preeken van zijn hand, die nog in M.S. in de bibliotheek der Oneida Historical Society aanwezig zijn, zal hij er ook meermalen voor de gemeente zijn opgetreden. Dat hij ook in ander opzicht de pen bleef hanteeren bewijzen de manuscripten van theologischen inhoud, in genoemde e.a. bibliotheken voorhanden. In zijn laatsten brief aan P. Vreede beklaagde hij zich de letters niet meer van elkaar te kunnen onderscheiden. Den 7en Sept. 1829 overleed hij.

Het laat zich denken dat deze krijgshaftige vermaner ook als prediker ‘bijzonder’ moet zijn geweest. Bundels leerredenen zijn door hem in het licht gezonden, waarin zoowel de heftigheid van toon als de gewaagdheid van beeldspraak den lezer meermalen versteld doen

staan. Naar de tijdorde geven zij een trouw beeld van v.d. Kemps ontwikkeling. Het eerst verschenen *Elftal Kerkelijke Redevoeringen* (1782) bevat niet anders dan zedekundige vertoogen over verschillende plichten, over het huwelijk enz. In zijn gemeente schijnt het niet ontbroken te hebben aan ontevredenheid over het houden van deze preeken, vooral waar zij politiek behandelden en de monarchie met tyrannie werd gelijkgesteld. De prediker stoorde zich hieraan echter niet. Zelfs spitste hij zijn beweringen nog toe terwijl hij zich in zijn later uitgegeven Leerredenen al heftiger uitte ten opzichte van Willem IV en Willem V. Bij zijn geruchtmakende preek over Israël en Rehabeam ontzag hij zich niet met kennelijke bedoeling de sterkst sprekende verzen uit de vloekpsalmen te laten zingen. Ook in den vorm van schriftelijke critiek werd hij op krasse wijze terechtgezet (b.v. in: *Staatkundige Aanmerkingen Dienende tot Nadere Verklaaringe v.d. Waare bedoelinge der befaamde Leerr., gen.*: *Het gedrag v. Israël en Rehabeam, Ten Spiegel v. Volk en Vorst. Over I Kon. XII:3b-20a* enz., waarvan als auteur werd aangewezen Petr. Hofstede). Het in 1783 door v.d. K. uitgegeven *Viertal leerredenen of bedestonden* had evengoed redevoeringen kunnen heeten. Het gemoedelijk element ontbreekt ten eenenmale; en het Christelijk element is zoo schaarsch, dat een Joodsche Rabbijn ze desnoods ook had kunnen houden. Als preeken zijn ze geheel mislukt. Alleen taal en stijl steken wel eenigszins uit boven die van de meeste preeken in zijn dagen.

Van de Doopsgezinden is gezegd dat zij natuurlijk, overeenkomstig het karakter van hun broederschap, voor een republikeinschen regeeringsvorm waren. Maar bij v.d. Kemp (aldus Dr. J. Hartog) kon het Doopsgezinde bloed in geen geval werken; er is meer voor te zeggen dat zijn democratische richting samenhangt met zijn geboortegrond (Overijssel).

De werkkracht van dezen ‘heftigen Patriot’, die zooveel stof in zijn leven heeft opgejaagd, was alzijdig. Ook wanneer hij zich op de studie wierp bracht hij een hoeveelheid tot stand, die volstrekt niet ten koste van de hoedanigheid ging. Behalve tal van theologische, philosophische en politiek sociale monografieën publiceerde hij een geschiedkundig werk in 24 folio deelen, waarvoor hij de stof ontleende aan de oude Nederlandsche archieven in New York.

The Philosophical Society of Philadelphia, *The Academy of Arts and Sciences* van Boston en *The Academy of Philosophy and Literature* van New York benoemden v.d. K. tot lid; de *Harvard University* vereerde hem met den graad van L.L.D.

Den 20en Mei 1782 huwde hij met Reinira Engelberta Johanna Vos, dochter van Jacob Vos, oud-Burgemeester van Nijmegen en Cornelia Beeckman; zij overleed op Olden Barneveld den 6den Sept. 1828. Twee zoons en een dochter werden uit hun huwelijk geboren.

In zijn *Autobiography* (zie hierond.) vindt men van v.d. Kemp tegenover het titelblad een portret naar een miniatuur door Ritter (1776) en tegenover, p. 94 een afbeelding naar een portret (1787) geschilderd tijdens zijn gevangenschap in den Haazenberg te Utrecht en door vrienden aan zijn vrouw geschonken.

Dat v.d. Kemp in tal van pamfletten en ook op spotprenten uit den Patriottentijd voorkomt ligt voor de hand. Bij F. Muller, *De Ned. Geschiedenis in platen.* Bered. Beschrijv. v. Ned. Hist. platen, zinspr. en hist. kaarten. 2° dl. no. 4748 wordt een orangistische spotprent omschreven, getiteld. ‘De hedendaagsche Cantzelhuzaaren’. Daarop staat afgebeeld F.A. v.d. K. als pred. te Leiden op den kansel predikend uit

Priestley. Waarbij een afzonderlijke verklaring. In 1783 verscheen te Leiden een pamflet, getiteld: *Proeve ov. de algemeene Gronden v. regeering en ov. den aart der politieke en burgerlijke vrijheid.* Door J. Priestley. Uit het Eng. vert. Leyd. 1783. 8° Hierin had v.d. Capellen t.d. Pol de hand, ofschoon

v.d. Kemp mogelijk voor de uitgave zorgde. (Vgl. v. Doorninck, a.w. II, k. 458, 459).

De geschriften, die v.d. Kemp onder zijn naam in het licht zond of die onder initialen of anoniem verschenen aan hem moeten toegekend worden, zijn de volgende:

Mijn Vermaaken. 1772 of '73; herdr. 1777. (vgl. *Autobiogr. 1*, p. 108). - *Aanmerkingen over de Verklaering der Unie v. Utrecht*, *door P. Paulus*, *in drie Brieven*, *geschreven door E.H.J.* Amsterd., 27 May 1778. Utr. Zj. 8°[1]. - *Brief over de Drostendiensten in Overijssel*, *door een heer uit Twenthe*, *aan een Koopman te Amsterdam geschreven* (4 Aug. 1778). Amsterdam; 2e dr. ald. 8°[2] (Knuttel, *Cat. v. Pamfl.* V, no. 19210, 19211). - *Tweede Brief over de Drostendiensten in Overijssel* enz. (10 Dec. 1778) [Geteek. Q.N.]. Gevolgd door een gedicht: *Aen Willem V Neerlands dierbaeren Erfstadhouder* (Get. E.H.J., de letters, waaronder v.d. K. meermalen schreef). - [A.E.J.], *Rechtsgeleerde oudheidkundige Proeve ov. den oorsprong der Drosten-diensten in Overijssel*, *ter ophelder. v.h. Vertoog v. Johan Derk Bar. v.d. Capellen*, *Heer v. den Pol*, *beschreven in de Ridderschap v. Overyssel*, *over de onwettigheid dier Drosten-diensten.* Utr. 1779. (Herdr. in de *Stukken ov. de Drostendiensten in Overijssel. uitgeg. en bijeenverzam. d. F.A. v.d. Kemp* Leyd. 1785). Knuttel t.a. p. No. 19349). - [E.H.J.] *Aenspraek aen.... Willem V. zijnde Een vervolg op 't vers*, *agter den tweeden Brief ov. de Drostendiensten in Overijssel* (23 Juni). Amst. 1779. 8° (Knuttel, t.a. p., No. 19350). - *Derde Brief over de Drostendiensten* enz. (Get. Q.N. 17 Julij 1779). (Aan het slot weer een vers v. E.H.J.) (Knuttel t.a. p., No. 19390). - *Jr. Johan Derk v.d. Capellen*, *Heer v.d. Pol beschreven in de Ridderschap v. Overyssel Regent.* (m. vijf vervolgen)[3] Leyd. 1779 - '85. (De voorr. is onderteekend: *J.B.C.* d.w.z. *Junius Brutus Celsus*, een van v.d. K's schuilnamen, vgl. v. Doorninck a.w. I, k. 78). - [Junius Brutus Secundus Friso], *Verzameling v. Stukken tot de Vereen. Nederlanden betrekkelijk.* Leyd. 1780. 8° (Bevatt. Friessche stukken, adviezen, resolutiën over het onbeperkte convooi) (Knuttel t.a. p., No. 19390; v. Doorninck a.w. I, k. 78). - [E.H.J.], *Procedures in de zaak v. Mr. Pieter Marcus Hoofd officier v. de. stad Leyden* enz. *op en tegen François Adriaan v.d. Kemp .... over het doen of laaten drukken v.d. Lierzang* enz. Leyd. 1782. 8°. - [Junius Brutus], *Verzameling v. Stukken tot de dertien Vereen. Staeten v. N. Amerika betrekkelijk.* Leyd. 1781 8°. Bij dit werk behooren de *Brieven v. hunne Excell. Jonathan Trumbull*, *en W. Livingston.* Uit het Eng. De uitgever L. Herdingh maakte v.d. K. openlijk als den schrijver bekend op de laatste bladz. v.d. *Historie der admissie in de Ridderschap v. Overijssel v. Jr. J.D. v.d. Capellen* enz.; vgl. v. Doorninck, a.w. I, k. 78; II, k. 122, 123; Knuttel, *Cat. Pamfl.* V, No. 19228). - *Elftal Kerkelijke Redevoeringen.* Leyd. 1782. 8°. - *Het gedrag v. Israel en Rehabeam ten spiegel v. volk en vorst.* Leerr. ov. 1 Kon. XII:3*b*-20*a* (uitgespr. te Holwerd 30 Juni, Leeuwarden 7 Juli, Leiden 11 Aug.) Leyd. 1782. 8°. (Knuttel t.a. p., No. 20165); 2e dr. ald. 1782. 8° (Knuttel t.a. p. No. 20166). (Blijkbaar bevreesd voor onechte

1) Met v.d. K's naam verschenen te Leiden in 1781 nog twee dergelijke Brieven onder denzelfden titel.

2) Den 27 Oct. 1778 vaardigden Ridderschap en Steden, de Staten van Overyssel, een publicatie uit, waarbij 100 Dukaten werden uitgeloofd voor den aanbrenger van den schrijver. Bewijs dat hij hierdoor ontdekt is, is niet aanwezig. (v. Doorninck, *Verm. e. Naaml. Schr.* I, k. 223).

3) Het werd met de 'vervolgen', die erop verschenen zijn den 9en Jan. 1789 te Haarlem verboden. (Knuttel, *Verboden Boeken*, No. 196).

nadrukken van deze geruchtmakende preek liet v.d. K. er bij zetten: ‘Geene exemplaaren worden voor echt erkend, dan welke eigenhandig door den auteur zijn ondertekend’). - *Viertal Leerred.*, *op Bedestonden geh.* Leyd. 1783. 8°. (Knuttel, t.a. p., No. 20566). - *Vijftal Leerr. op Bedestonden geh.* Leyd. 1783. 8° (dit is niet een ‘vijftal’, maar de vijfde preek ten verv. op het vorige

met doorloopende pagineering) (Knuttel, t.a. p., No. 20567)[1]. - *De XXX Artikelen nevens hunne aanhangsels*, *of nieuwe bedenkingen*, *voorgedragen aan den heere Admiraal-Generaal der Zeven Vereen. Provincien*, *over de mislukking der expeditie naar Brest*, door een Vriend v. goede orde en vryheid. (Leid.) Oct. 1783. 8°. (schrijver v.d. Franschen tekst: *Considérations nouvelles sur l'irréussite de l'expédition de Brest* is Dumont-Pigale; voor vertaler geldt v.d. K.) (v. Doorninck, a.w. I, k. 633; Knuttel, *Verboden Boeken*, No. 363, aanteek.). - *Historie der Admissie in de Ridderschap v. Overijss. v. Jr. J.D. v.d. Capellen tot den Pol.* Leyd. 1785. 8°. - *Verdediging v. Johan Derk*, *Baron v.d. Capellen t.d. Pol*[2]. - *Magazyn v. Stukken tot de Militaire Jurisdictie betrekkelijk.* Utr. 1783-'85. 12 dln. 6 bd. 8°[3]. (Hierbij behoort nog *Nalezing v. Stukken tot de Milit. Jurisd. betrekkel.* Utr. 1785. 3 st. Het geheel behoort tot de boeken 9 Jan. 1789 te Haarlem verboden. (Knuttel, *Verboden Boeken*, No. 200). - *Antwoord op den derden en vierden Brief van Mr. H. Calkoen* (29 Juni). Leyd. 1785. 8°. (Knuttel, t.a. p. no. 21117). - *Bedenkingen v. Frank de Vrije*, *omtrent het Vertoog v. Jonker J.D. v.d. Capellen over de onwettigheid der Drostendiensten.* Z. pl. en j. (Leyden. 1778). 8°. (Opgenomen in de: *Stukken ov. de Drostendiensten in Overyssel meest uitgeg. en verzam. d.* F.A. v.d. K. Leyd. 1785) Vgl. v. Doorninck, a.w. I., k. 636, 637; *Autobiogr.*, p. 216). - *Schets v.e. groot tafereel of Bydragen tot de Historie der Vereen. Nederl. Provinciën en bijz. tot die v. Willem den V. Zedert.... 1776 tot op dezen dag.* Door den schrijver der XXX Artykelen, of nieuwe bedenkingen ov. de mislukking der expeditie n. Brest. In Holland, 1786. 8° (2 dln). (Ongeveer tegelijkertijd werd deze *Schets* uitgeg. in het Fr. en in het Holl.; de Fr. tekst: *Esquisse d'un grand tableau* etc. is van Dumont-Pigale, v.d. K. geldt voor den vertaler evenals van: *De XXX Artikelen*; den 9en Jan. 1789 werd dit geschrift door de regeering v. Haarlem verboden, wellicht n. aanl. v. de uitvoerige patriottische 'voorafspraak' (124 blz.), die door v.d. K. zal gesteld zijn; vgl. Knuttel, *Verboden Boeken*, No. 363). - [Junius Brutus en Junius Batavus], *Vaderlandsche Zangen.* Leyd. 1787 8°.

Er bestaan verscheiden geschriften, die met meer of minder waarschijnlijkheid aan v.d. K. zijn toegekend of bij de uitgave waarvan hij zal zijn betrokken geweest:

Bedenkingen en Bezwaren door de Weleerw. Classis v. Rechtzinnighuizen overgegeven aan de Godzalige Heren Bewindhebbers der aangenomene lere op en tegen het leraaren der wysgeerte op de rechtzinnige hoge-scholen. 8° (vgl. hiervóór, blz. 708). (Knuttel, *Cat. Pamfl.*, IV, no. 19003). - *Rechtsgeleerd instructoir Advys in zake v. Jr. Johan Derk van der Capellen*, *Heer v. den Pol*, door de Rechtsgeleerden B. v. J. (en) C. v. E. Leyd. 1779. 8°. (Prof. F.A. v.d. Marck was naar zijn eigen bekentenis er de schrijver van; het is opgenomen onder de *Stukken over de Drostendiensten in Overyss.*, meest uitgeg. en bijeenverz. d.v.d. Kemp; misschien had deze er ook aandeel in). Veel pleit ervoor hem ook te houden voor den dichter

1) Tot de 9 Jan. 1789 te Haarlem verboden boeken behoort v.d. K's *Predikatiën op de bedestonden*, waarmede het bovengen. zal bedoeld zijn.
2) De *Autobiogr.* van v.d. K. bevat zijn eigen verklaring p. 86, dat hij kort na de *Historie der Admissie* enz. (zie boven) deze *verdediging* schreef. De uitgever der *Autobiogr.* (p. 216) acht het niet onmogelijk dat dit hetzelfde geschrift is als: *Het Gedrag* (v. v.d. C. t.d. P.) *Aan het Publicq door Hem zelve opengelegt.* 's-Gravenh. 1784.
3) De Staten van Friesland en van Groningen, alsmede 'Burgemeesteren van Leyden' betuigden hun goedkeuring over deze uitgave van v.d. Kemp.

van den *Lierzang aen de Batavieren*, *bij geleg. der gemaakte schikkingen tusschen den Koning v. Engeland en onzen Staet....* (Gedagt. A.... m. den 3 Jan. 1779). Leyd. 1779. Taal en inhoud komen overeen met wat men bij v.d. K. vindt; ook de initialen der onderteekening E.H.J. zijn dezelfde als die hij meermalen gebruikte. Alleen wanneer het ‘geb. v. L.’,

dat hieraan toegevoegd wordt, beteekenen moet: ‘geboren van Leiden’, zou dit aanleiding geven tot twijfel aan zijn auteurschap.

Mogelijk heeft hij ook de hand gehad in de uitgave van het (blijkbaar niet door hemzelf geschreven) *Antwoord van den Heer uit Twenthe aan zijn vriend in Holland, bevatt. e. beoordeeling en nadere opheldering, van den Brief geschr. uit Deventer 21 Febr. en gepl. in de N. Holl. Crt. den 26 dito No. 25*, *en kort en bondig verslag behelzende v.d. berugte zaak tusschen de Riddersch. v. Overyss. en den Baron v.d. Capellen t.d. Pol.... nopens de Drosten Diensten ald.* Gedr. te Zaandam. 8 Mrt. 1781. (Eveneens later gepl. in de *Stukken over de Drostendiensten,* zie blz. 715) (v. Doorninck, a.w. I, k. 222, 223).

Voorts is hij aangewezen als de schrijver van: *Monsieur de Ikker* (gepl. in een aantal stukjes van J. Le Francq v. Berkhey, later opgenomen als no. 7 in diens *Verzameling v. Leydsche keur en hekeldichten* (1783-'85); volgens Bilderdijk zou bedoeld stuk afkomstig zijn van Mr. Jan Luzac te Leiden, vgl. v. Doorninck, a.w. II, k. 4). - Ook is v.d. K. gehouden voor den schrijver van het patriottisch pamflet: *Beredeneerde Catalogus eener verzameling v. schilderijen, der eerste meesters in Nederland.* 's Hage. 8°. Het werd in Juli 1783 te Amsterdam verboden. Knuttel (*Verboden Boeken*, blz. 28) acht het echter waarschijnlijker dat R. Spaan, Turck en P. Paulus de schrijvers zijn geweest. De *Autobiogr.*, p. 36 bevat de verklaring van v.d. K. zelf dat hij met P. Vreede en P. v. Schelle in het licht zond *Catalogue raisonnée des Tableaux,* waarmede bedoeld moet zijn de in 1783 verschenen *Catal. rais. d'une collection de tableaux peints par les plus fameux artistes de ce paix*(!). En Hollande. 8°. Volgens Knuttel (*Verboden Boeken.,* No. 90) zou dit pamflet met *Franschen* titel, ten onrechte toegeschreven aan R.M. v. Goens en aan L.P. v.d. Spiegel, van *antipatriottische* strekking zijn, terwijl bovengen. *Beredeneerde Catalogus* een juist tegenovergestelde strekking had.

Voorts is er aanleiding v.d. K. te houden voor den schrijver van *Vrijmoedige dog zedige Aanmerkingen op het Vertoog v.d. heere J.D. Bar. v.d. Capellen over de onwettigheid der Drostendiensten in Overyssel, met de gevolgen van hetzelve, benevens eene zeer merkwaardige bijlage.* Arnh. Zj. (1779?); dit geschrift komt althans voor in de *Stukken ov. de Drostendiensten in Overyssel, meest uitgeg. en bijeenverzam. door F.A. v.d. Kemp.* Leyd. 1785.

Gedurende zijn verblijf in N. Amerika zond hij in het licht: *Letters to Colonel Adam G. Mappa*, *a Tour through a Part of the Western District of New York in* 1792. (als appendix bij J.F. Seymour, *Centennial Address at Trenton.* N.Y. 1877, p. 47-128) (Deze brieven[1)] aan Mappa, geb. te Delft, die, zeer bevriend met v.d. K. en zelf ook later woonachtig te Trenton (thans Barneveld), N. York, wordt genoemd ‘een der uitnemendste karakters onder de Patriotten door zijn politieke kennis, onverschrokken dapperheid, opofferingen en uitstekende persoonlijke verdienste’[2)]. - *Speech at a Meeting, at Whitestown*, *for the Institution of a Society of Agriculture.* Whitestown 1795. 4°. - *Eulogy of George Washington.* Febr. 22, 1800. New York; in het Ned. vert. d. J. Lublink de jonge: *Lofrede op George Washington, te Oldenbarneveld, den 22 v. Sprokkelmaand*, *in Oneida district, Staat v. New York*, *in de Eng. taal uitgespr.*

1) Eerst in het Ned. geschreven voor enkele vrienden, later door v.d. K.'s dochter niet zeer correct in het Eng. overgebracht (vgl. *Autobiogr.*, p. 176, 215).
2) Vgl. over dezen Mappa en zijn vriendschap met v.d. K. *Autobiogr.* C. VI (p. 140-152).

Amst. 1800 8°. Ook gepl. in: *Vaderl. Letteroefeningen* v. 1800. II, blz. 656-665). - *Symposion Uticense.* 1812 (Bevatt. de beschrijving van een feestelijken avondmaaltijd ten huize van een zijner Amerikaansche vrienden, gehuwd met een Nederlandsche vrouw) (vgl. *Autobiogr.,* p. 189). - *The Outlines of the Moral and Physical Causes*

of the Revolutionary Spirit in the Latter Part of the Eighteenth Century, in: *General Repository.* Boston (1813) (vgl. *Autobiogr.*, p. 156, 215). - *A. Wreath for the Rev. Daniel Dow.* Utica. 1806. - *Oration Delivered on the 11th of March, 1814, in the village of Utica*, *Commemorative of the Emancipation of the Dutch from French Tyranny.* Utica. 1814. 8°. Ned. vert.: *Redevoer. ter gedachtenis der roemrijke gebeurtenis v.d. verlossing der Nederlanden van de Fransche dwingelandij*, in de Presbyt. kerk te Utica in het Eng. geh. den 11 Maart 1814. Amst. 1816. 8° (Knuttel, *Cat. Pamfl.* VI, no. 24279). Na v.d. K's. overlijden zag nog het licht het door hem vertaalde geschrift: *Lambrechtsen's History of the New Netherlands.* Translated from the original Dutch. Vol. I. Collections of 'the New York Historical Society'. 1841.

Als niet gepubliceerde geschriften van v.d. K. uit diens Amerikaansche periode worden in de *Autobiogr.* (p. 215, 216) vermeld (met aanwijzing van de plaats, waar deze manuscripten berusten):

Memoir on the Use of Copper by the Greeks. A letter to John Luzac, Prof. Linguae Greciae et Hist. Patriae, Univ. of Leyden. 4th March, 1803). - *Philosophical Researches on Buffon's and Jefferson's Theories in Natural History, in Letters to Gerrit Boon, Esq. - Historical Sketches on Calvin and Servetus.* (In Mrt. 1811 door v.d. K. voltooid; dit manuscr. bevindt zich in de bibliotheek v.d. Harvard Univ.; de schets over Servetus werd gepubliceerd in 1812 in de *Monthly Repository of England.* 1816, p. 573-576. - *A Dutch Symposium in a Letter of Frank Noorr* (Nooit?) *ten Halven to Painful Tickle.* To Col. Benj. de Wandelaer, 4th May, 1814. - *Twenty eight Volumes of Translations from the Dutch Colonial Records of the State of New York* 1638-1674. - [*Junius Brutus*] *A sketch of the Achaian Republic in Letters to Colonel John Linchlaen. - Lectures on the Scripture Doctrine of Baptism. - The Scripture doctrine of the Lord's Supper.*

Eindelijk worden in de *Autobiogr.* (p. 216) nog de volgende geschriften van v.d. K. genoemd als vermeld in de *Autobiogr.* zelf en met andere van zijn geschriften geadverteerd in het aanhangsel v.d. *Historie der Admissie* enz.:

Laurel Wreath for a few Nobles. - The American War Lamented, 1781.

Ten slotte verdient vermelding dat v.d. K. van tijd tot tijd vóór zijn vertrek naar Amerika artikelen schreef voor *De Politieke Kruyer.* Amst. Sept. 1782-Sept. 1787, voor *De Post van den Neder-Rhyn.* Utr. 1781-1787 en *L'Observateur Français* (vgl. *Autobiogr.*, p. 85, 86).

Ook leverde hij bijdragen in de *Diemer of Watergraafsmeersche Courant*, die v. 22 Aug. 1781-7 Aug. 1783 verscheen als vervolg op de van 1778 tot 1781 uitgegeven *Noord- Hollandsche Courant* (v. Doorninck a.w. II, k. 152), Vgl. over verschillende der hier genoemde periodieken J. Hartog, *De Patriotten en Oranje*, blz. 173-177.

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^2, blz. 33 (onvolledig). - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz. 235, 236 (zeer onvolledig). - Frederiks en v.d. Branden, *Biogr. Wdb.*, blz. 413 (eveneens zeer onvolledig). - J. Hartog, *Een heftig Patriot* (*F.A. v.d. Kemp*) in: *De Gids.* Jrg. 1876. IV, blz. 401-446; herdr. in: J. Hartog, *Uit de dagen der Patriotten*, blz. 50-105. - Dez., *De Patriotten en Oranje*, blz. 160, 162, 164, 165, 180-184, 200. - G.W. Vreede, *De laatste levensjaren v. F.A. v.d. Kemp.* Aanteeken. v.e. verhandel. in de sectie v. Letterk. en Wijsbeg. v.h. Prov. Utr. Genootsch. v. K.

en *W.* 1862, blz. 34-44. - Helen Lincklaen Fairchild, *Francis Adrian v.d. Kemp* (*1752-1829. An Autobiography together with extracts from his correspondence,* edited, with an historical sketch. New York and London. 1903. - M. Onnes, *De vermaner-patriot François Adriaan v.d. Kemp*, in: *Doopsgez. Bijdr.* 47e Ing. 1907, blz. 99-151; zie ook Jrg. 1904, blz. 95, 104, 121. - Blaupot ten Cate,

Holl. II, blz. 12, 14. - L.G. le Poole, *Bijdragen t.d. kennis v.h. kerkel. leven der Doopsgezinden te Leiden.* Leid. 1905 (reg.). - *Gedenkschr. v Gijsb. Jan v. Hardenbroek.* (1747-1787) in: *Werken v.h. Hist. Gen. gev. te Utr.* 3e Serie No. 24 D. III, blz. 137, 197; No. 36 D. IV, blz. 106; No. 39 D.V. blz. 404; No. 40 D. VI, blz. 43, 47, 273. - *Vaderl. Hist. t. verv. op J. Wagenaar.* II, blz. 114; VII, blz. 33; X, blz. 150-152; XII, blz. 434, 438; XVI, blz. 6, 35, 36; XVII, blz. 412-414. - *Nav.* 6e Jrg. (1856), blz. 269; 7e Jrg. (1857), blz. 57, 58, 117; 9e Jrg. (1859), blz. 41, 13e Jrg. (1863), blz. 126; 15e Jrg. (1865), blz. 89. - *Procedures i.d. zaak v. Mr. P. Marcus.... op en tegen F. Adr. v.d. Kemp,* (zie hiervóór ond. v.d. K's geschr.). - *Alg. Konst- en Letterbode* v.h. jr. 1829, II, blz. 289, 290; 1848. I, blz. 179, 180 - N.G. v. Kampen, *Vaderl. karakterkunde.* D. II St. II, blz. 709, 710. - J. Hartog, *Gesch. Predikk.*, blz. 356. - A. Kluit, *Iets over den laatsten Engelschen oorlog met de Republiek en over Nederlands koophandel,* blz. 68-70. - L. Knappert, *Gesch. N.H.K.* II, blz. 107 v. - P.J. Blok, *Gesch. v.h. Nederl. Volk.* VI (reg.). - H.Th. Colenbrander, *De Patriottentijd* I, blz. 275; II, blz. 255. - A. Eekhof *De Herv. Kerk in N. Amerika.* I, blz. 20, 21. - de Bie, *Hofstede* (reg.). - *N. Rott. Crt.* 8 Sept. 1929 (Ochtendbl. A). - *Alb. Stud. Gron.,* k. 224. - Id. *Ath. Amst.,* blz. 157. - Id. *L. Bat.,* k. 1126.

De *Autobiogr.*, p. 217-220 bevat bovendien de opgave van een groot aantal bronnen (vooral van N. Amerika afkomstig), waaruit bij de bewerking van gen. uitgave geput is.

[Carel Maria van der Kemp]

KEMP (Carel Maria van der) werd den 18en Juni 1799 te 's-Gravenhage geboren. Zijn vader Johannes Cornelius v.d. Kemp, achterkleinzoon van Johannes v.d. Kemp, pred. te Dirksland (zie hiervóór blz. 694) was te Leiden met den kap gepromoveerd, later Advocaat-Generaal bij het Hoog Gerechtshof te 's-Gravenhage en gedurende tal van jaren (tot aan zijn overlijden in 1823) een algemeen geacht volksvertegenwoordiger in de Tweede Kamer der Staten Generaal. Zijn moeder, Carolina Adriana de Lille, stamde van vaderszijde af van Philip, Graaf de Lille (omstreeks het midden der 15e eeuw), tweeden zoon uit een adellijk geslacht in Languedoc, waaruit velen zijner voorvaderen het Huis van Oranje dienden te land en ter zee.

Den 14en Sept. 1816 werd hij ingeschreven als student in de Letteren en de Rechten. Meer voorliefde toonende voor de studie dan voor het vroolijke studentenleven stond hij bij zijn professoren hoog aangeschreven ondanks het feit dat hij zich meermalen waagde aan de verdediging van paradoxale stellingen. Yverig volgde hij de voorlezingen van Prof. J.W. te Water in 1717 en 1718 over de Kerkelijke Geschiedenis der Vereen. Nederlanden. Reeds in dien tijd bleek al meer zijn zelfstandig karakter. Zijn promotie had plaats in 1822 na verdediging van een dissertatie *de Juris Romani principiis circa jura personarum et successionum ex XII Tabulis.* (L. Bat. 1822; ook in Ned. vert. verschenen). Het stelsel, dat hij hierin ontwikkelde ten opzichte van de wet der XII Tafelen bij de Romeinen, is later door hem verdedigd in de *Bijdragen tot Regtsgeleerdheid en Wetgeving* van de hoogleeraren den Tex en van Hall. (D. IX, 4e st., blz. 409 v.v.).

Na zijn promotie vestigde hij zich te 's-Gravenhage als practiseerend rechtsgeleerde. Toentertijd was hij niet ongodsdienstig, maar tegelijk niet ongevoelig voor de

bedenkingen tegen het Christelijk geloof. De *bezwaren* door da Costa ingebracht *tegen den geest der eeuw* en het *Adres aan alle mijne Hervormde geloofsgenooten*, van D. Molenaar, waarin de Oud-Gereformeerde beginselen tegenover de veldwinnende onverschilligheid ten opzichte van de leer werden tentoongesteld en ernstig tegen dit verschijnsel werd gewaarschuwd, brachten hem tot dieper onderzoek van de H. Schrift. De leer der Ned. Hervormde Kerk vond steeds meer

instemming bij hem. Ook andere geschriften van da Costa oefenden invloed op hem uit, bepaaldelijk diens verdediging van het karakter van Prins Maurits. Toen de Remonstrantsche predikant A. Stolker in een kort te voren uitgegeven boekje, getiteld: *Prins Maurits van Nassau geenszins de vijand*, *zijn broeder Frederik Hendrik de vriend der Remonstranten* de bewering had geuit, dat Maurits, hoewel in politiek opzicht tegenstander van Oldenbarnevelt, in godsdienstig opzicht omtrent de vraag van den vrijen wil of de vrije genade onkundig of onverschillig was geweest, kwam v.d. Kemp hiertegen op in een in 1828 uitgegeven protest(zie ond. zijn geschr.). 'Een ieder', zoo schreef hij in het Voorbericht 'die eenige roeping gevoelt, is verplicht om, zooveel in hem is, de aangerande waarheid voor te staan en te handhaven. Doet hij dit niet, hij ligt onder het vermoeden van den tegensprekers der waarheid toe te stemmen, en hiervoor beware mij God!' Dit eerste polemische geschrift van v.d. Kemp wekte groote ergernis vooral bij zulken, die van Oranje geen goed konden hooren. Het antwoord van Stolker bleef niet uit; hij gaf het in briefvorm in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* (Jrg. 1829. II, blz. 253-261, 303-315, 495-507, 469-655; 1830. I, blz. 42-53): *Over de zoogen. verdediging v. Prins Maurits v. Oranje van Mr. C. v.d. Kemp*). In denzelfden afkeurenden geest als Stolker deden ook anderen zich hooren. Inderdaad viel v.d. Kemp in deze niet van zekere overdrijving bij zijn verdediging van Maurits' gedrag vrij te pleiten. Later heeft hij in zijn werk over Maurits dit geheele onderwerp met zooveel onpartijdigheid beschreven, dat een sterk bewonderaar van Oldenbarnevelt als v. Hall hem daarvoor grooten lof heeft toegezwaaid. Zijn eigen kerkelijke beginselen en sympathieën brachten hem aan de zijde van Prins Maurits, in wiens periode hij zich bij voorkeur verdiepte.

Niet het minst is hij bekend geworden door zijn ook naar het oordeel van Sepp (*Bibl. Kerkgesch.*, blz. 214) niet ongegronde kritiek op de in vier dikke deelen verschenen, inhoudrijke *Geschiedenis der Ned. Herv. Kerk* van Ypey en Dermout. De geleerde predikant van Oude Tonge, J.J. le Roy vestigde zijn aandacht op dit werk, waarvan in 1827 het laatste deel was verschenen, en gaf hem in overweging een weerlegging daarvan te schrijven. Ook van andere zijde, zooals van Ds. v.d. Ham, ontving hij adviezen van denzelfden aard. Reeds de titel van zijn uitgebreid polemisch werk wijst erop dat hij aan de *eer der Ned. Herv. Kerk* door Ypey en Dermout's beschouwingen te kort gedaan achtte. Het bevat, onder aanvoering van historische bewijzen, een weerlegging daarvan en tevens een verdediging en handhaving van de beginselen dezer Kerk in den geest van den Geneefschen hervormer, en gaf aanleiding dat hij genoemd werd 'Advocaat der Vaderlandsche Kerk'. De tijd, waarin het verscheen (1830-'33) viel in een veelbewogen periode ook voor den schrijver zelf; hij nam als foerier deel aan den Belgischen veldtocht, en voerde alzoo strijd in meer dan één zin.

Aan moed om voor zijn beginselen op te komen ontbrak het hem niet. Dit trad ook aan het licht bij zijn optreden tegen de Regeering in zake hare maatregelen tegen de 'Afgescheidenen.' Aan vrijmoedigheid paarde hij hier echter ook bescheidenheid, en dit uit beginsel, zooals uit zijn briefwisseling blijkt. Tegenover de Overheid voerde hij een anderen toon dan waar hij zich geroepen achtte professoren en predikanten te bestrijden; in de eerste erkende hij de van God over hem gestelde macht, in de anderen zijn medeleden.

In 1838 werd hij benoemd tot plaatsvervangend kantonrechter, in 1852 tot Kantonrechter, in 1858 tot raadsheer in het Provinciaal Gerechtshof van Z. Holland.

Intusschen bleef hij met ijver zijn studiën voortzetten niet slechts op het gebied der rechtsgeleerdheid, maar ook op dat van andere wetenschap en ten behoeve der Kerk. Hij behoorde tot het

zevental geestverwante ‘Haagsche Heeren’, die in 1842 zich wendden met het te Leiden uitgegeven bekende (door Groen v. Prinsterer gestelde) *Adres aan de Alg. Synode der Ned. Herv. Kerk over de Formulieren*, *de Acad. Opleiding der Predikanten*, *het Onderwijs en het Kerkbestuur*, straks gevolgd door een tweede geschrift van dezelfden: *Aan de Herv. Gemeente in Nederland* (31 Jan. 1843). Leyd. 1843, tengevolge waarvan de strijd ontbrandde tusschen bedoelde Heeren en de Groninger School. Ook verleende hij zijn medewerking aan de *Verklaring van beginselen*, waartoe besloten werd in een vergadering onder leiding van Groen v. Prinsterer den 18en Aug. 1848 naar aanleiding van de schromelijke verwarring, die h.i. het gevolg was van het verzuim van handhaving van kerkleer en tucht. Met 12 geestverwanten gaf hij hiervan kennis aan den Haagschen kerkeraad in een adres van 2 Oct d.a.v.

Op ethisch-godsdienstig gebied bewoog hij zich in zijn verhandeling: *Iets over het toenemen van den zelfmoord in onze dagen* (1832).

In het staatkundige is hij gebleven een pleitbezorger voor de monarchale beginselen, reeds bij zijn promotie verdedigd. Evenals Mr. W. Bilderdijk was hij overtuigd anti-revolutionair, maar in het leerstuk der wettigheid van den opstand was hij toch, gelijk deze, in volkomen tegenspraak met Groen v. Prinsterer (R. Fruin, *Verspreide Geschr.* X, blz. 78). In zijn *verhandeling over de onbestaanbaarheid der Grondwet van 1848 en de noodzakelijkheid harer verandering* (Rott. 1850) achtte hij die onbestaanbaarheid hierin gelegen, dat deze grondwet niet uitsluitend één van beide gehuldigd heeft: volkssouvereiniteit of souvereiniteit des konings. Wat hij in zijn *Maurits v. Nassau* schreef over het ontstaan van het staatsrecht der Republiek gedurende de landvoogdij van Leicester getuigt, naar het oordeel van Fruin (a.w III, blz. 190) van zeer nauwkeurig onderzoek, maar tevens van een zeer partijdig oordeel.

Weinig ingenomenheid toonde hij met afgetrokken wijsgeerige beschouwingen, hoewel Ds. le Roy hem zeer vaak daarbij bepaalde. Volgens v.d. Kemp komen al die duistere en abstracte beschouwingen nauwelijks in aanmerking bij de levende en heldere leer des Evangelies. Ook voor menschen van eenvoudigen burgerstand was hij zeer welwillend. Buitengewone scherpzinnigheid, die soms aan spitsvondigheid scheen te grenzen, en aan een zekere zucht tot tegenspreken ook van de gevoelens van zijn bijzondere vrienden, was hem eigen. Hij koesterde een sterken afkeer van groote gezelschappen en vergaderingen, maar vriendelijke gezelligheid en gastvrijheid waren aan zijn leven niet vreemd. Hoe dikwijls hij ook scherpe polemiek voerde, tot hatelijkheid sloeg hij niet over.

Hij huwde te Velp (Rheden) den 15en Apr. 1841 met Jonkvr. Caroline Andrée van Hogendorp, geb. te Amsterdam 10 Aug. 1800, overl. te 's-Gravenhage 5 Maart 1869 (dochter v. Jhr. Willem v.H., secr. der gem. Haarlem, dir. der registratie te Amsterdam).

De door Mr. C.M. v.d. Kemp, uitgegeven geschriften voor zoover niet van uitsluitend juridischen of taalkundigen aard zijn de volgende:

Het gedrag v. Prins Maurits v. Oranje omtr. de Remonstranten, *verdedigd tegen de aanmerkingen v. Adr. Stolker*, 's-Grav. 1828. 8°. (Hierover voerde v.d. K. ook met Prof. M. Tydeman een vrije heftige polemiek in *Mnemosyne* en *De Recensent ook der Recensenten*). - *De Eere der Ned. Herv. Kerk gehandhaafd tegen Ypey en Dermout*, *Geschied. der N. Herv. Kerk.* Rott. 1830-'33, 3 dln. 8°. - [Anon.]

Regtsgeding over eene benoeming tot den post v. Diaken, in: J.J.E.F. Schröter, *Bijdragen voor en van Geref. Christenen.* D. I, blz. 61-76 (In bed. geding was v.d. K. als Advocaat geraadpleegd). - *Iets over het toenemen v.d. zelfmoord in onze dagen, ter verdediging v.d. Ned. Herv. Kerkleer en beantwoording v. het-*

geen daaromtrent voorkomt in de Vaderl. Letteroefeningen v. Oct. 1832. Amst. 1832 8°. (De naamlooze schr. in de *Letteroef.* had de toeneming v.d. zelfmoord toegeschreven aan de wederopleving v.d. Praedestinatieleer). - *De Beschuldiging tegen de leeraars der Hen. Kerk, dat zij hunnen eed breken door af te wijken v.d. leer hunner Kerk, die zij beloofd hebben te zullen houden, Gestaafd en de gedachten v. P. Hofstede de Groot wederlegd.* Rott. 1834. 8°. (Knuttel, *Cat. Pamfl.* VII no. 27181). - *Over het grondwettig recht om zich van het bestaande Herv. Kerkgenootschap af te scheiden en een nieuw kerkgenootschap op te richten*, in: den Tex en v. Hall, *Bijdragen t. Regtsgeleerdh. en Wetgeving.* D. IX, 1e st., blz. 46 vv. (Bij wijze v. Aanteekeningen maakt de oud-redacteur v. Hall bedenkingen tegen eenige stellingen v.v.d. K.). - *Beoordeeling v.h. geschil over de Maatregelen tegen de Afgescheidenen*, Rott. 1837, 38. 2 st. 8°. (Gericht tegen Mr. A.W. v. Appeltere, *Het Staatsrecht in Nederland.* 's-Grav. 1836). - *Over de verhooren v. Oldenbarnevelt, uitgeg. d. M. Siegenbeek*, in *Alg. Konst- en Letterbode.* 1840, blz. 413-415. - *Maurits v. Nassau, Prins v. Oranje, in zijn leven, waardigheid en verdiensten*, Rott. 1843, '46. 4 dln. 8°. - *Bericht aang. de Handelingen v.h. Klassikaal Bestuur v. Leiden en het Prov. Kerkbestuur v. Z. Holland omtr. den Kerkeraad der Herv. Gem. te Bodegraven.* Rott. 1845. 8°. Ook in deze destijds geruchtmakende zaak was het rechtsgeleerd advies van v.d. K. ingewonnen). - *De twist tusschen de Leidsche Regering en den Ned. Herv. Kerkeraad.* Amst. 1849. (N. aanl. v.d. *Stukken, het Huiszittenhuis betreffende.* Uitgeg. op last v.d. Raad der Stad Leiden door de daartoe benoemde Raads-Commissie. Leyd. 1849.) - *Vluchtige Aanmerkingen op het Gerevideerd Alg. Reglement voor het Bestuur der Ned. Herv. Kerk in het Koningrijk der Nederl.* Amst. 1849. - Beoordeeling v.: *Het beeld v. Dirk Rafaelszn Kamphuyzen in de lijst v. zijn tijd, de dagen der Dordtsche Synode*, door Chonia (in 2 dln) in: *Boekz.* 1853*a*, 658-682. - Beoord. v.: *Paschier de Fijne, naar zijn leven en schriften.* Uit nog ongedrukte stukken door J. v. Vloten. 's-Hertogenb. 1853, in: *Boekz.* 1854*a*, 505-517. - Beoord. v.: *Het Leven en de Werken v. J.D. Janssen*, door C.W. Pape, in *Boekz.* 1856*a*, 451-464. - Beoord. v. *Caspar Jansz. Coolhaes, de Voorlooper v. Arminius en der Remonstranten*, door H.C. Rogge. Amst., 1856, in *Boekz.* 1856*b*, 256, 266. - Beoord. v.: *v. Bunsen en Stahl. Tot regt verstand v.d. kerkelijken strijd dezer dagen*, in: *Boekz.* 1857*a*, 129-148. - *Tijdrekening over h. tijdvak, loopende v. Israels uittocht uit Egypte tot den aanvang v.d. tempelbouw*, in: *Boekz.* 1858*b*, 69-77. - *Waarom stichten de meeste predikingen zoo weinig nut?* in de *Vereeniging: Chr. Stemmen.* D. I, blz. 165-176. - Bedenkingen over: *De Ev. verkondiging ond. de Joden*, in: de *Vereen.* D. I, blz. 385-399. (Dr. A. Capadose en J.F. Schimsheimer plaatsten daartegenover in denzelfden Jrg. van gen. tijdschr. hun bedenkingen). - *Allerlei*: in Bijbl. der *Vereen.* v. 1847. - *Schets ten betooge der hooge eerwaardigheid der Dordsche Synode v. 1618 en 1619 ook nog in den tegenw. tijd*, in *Vereen.* D. IV, blz. 649-669, 725-736; V, blz. 24-32, 87-102, 129-142 (ook afzond. uitgeg. Amst. 1859. 8°.). - *Teruggenomen oordeel over de Afschaffers-vereeniging*, in: *Vereen.* D. IV, blz. 428-430. - *Eene nieuwe beschouwing v. Matth. I:18-25 en v.d. daaraan verwante vragen*, in: *Vereen.* D.V., blz. 681-693. - *Eenige bedenkingen op de 75 stellingen v. Dr. J.I. Doedes*, in: *Vereen.* D. VI, blz. 452-463. - *Iets over 'den Discipel aan den Hoogepriester bekend.'* Joh. XVIII:15, 16, in: *Vereen.* D. VIII, blz. 13-16. - *Eenige*

punten v. Bijbelvertaling en Bijbelverklaring, *in*: *Vereen.* D. XII. blz. 349-355, 436-443, 497-505, 565-575; D. XIII, blz. 12-21. - *Geschiedenis der Nat. Synode v. 1618 en 1619*, *geh. te Dordrecht*, *volgens de beschrijving v. B. Glasius. Naar de waarheid der historie beoordeeld en veroordeeld.* Rott. 1860, 61. 3 st. 8°. - *Iets over Staat en Kerk*, in: *Weekbl. v.h. Regt.* 1853. - *Iets over het Christelijke in de Wet op het Lager*

Onderwijs, in: *Maandschr. voor Chr. opvoeding en onderwijs*. 1858; hierbij behoort: *Nog iets over de Christelijkheid der Ned. Natie*, *zoo op zich zelve*, *als in verband met het beginsel v. Openb. Onderwijs*, in: *Vereen.* D. X, blz. 640-649.

Behalve in de *Vereen. Chr. Stemmen* verscheen ook in het orgaan: *De Nederlander*, waarvan Groen v. Prinsterer redacteur was, een en ander van v.d. Kemp.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* Bijv., blz. 97. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* IV, k. 829 (art. Dr. H. Brugmans). - H.J. Koenen, *Mr. C.M. v.d. Kemp*, in *Vereen. Chr. Stemmen.* XVII, blz. 329-360. - *Chr. Encycl.* (red. Dr. Grosheide e.a.) III, blz. 322, 323. - R. Fruin, *Verspreide Geschriften* (Registers). - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 1244. - Sepp, *Bibl. Kerkgesch.* (reg.). - Reitsma, *Herv. en Herv. K.* (reg.). - Knappert, *Gesch. N.H.K.* II (reg.). - Knuttel, *Bibl. v. Kerkg.*, blz. 163. - G.J. Vos Azn., *Groen v. Prinsterer en zijn tijd* (reg.). - P.J. Blok, *Gesch. v. Ned. Volk*, VII (reg.). - Meded. v.d. Hr. W.M.C. Regt.

[Adriaan Carel Johannes van der Kemp]

KEMP (Adriaan Carel Johannes van der), eenige zoon van Mr. Diederik Carel v.d. Kemp, Procureur-Generaal te Amsterdam, en Johanna Henrica Sabina Schüller, werd geboren te Amsterdam den 25en Juli 1838, en ontwikkelde zich voorspoedig, zoodat hij naar het gymnasium werd gezonden. Het was de wensch van zijn vader en van zijn oom Carel Maria, raadsheer in het Prov. Gerechtshof te 's-Gravenhage, dat hij in de rechten zou studeeren; maar zelf bleek hij de studie der Theologie de voorkeur te geven, zoodat hiertoe besloten werd. Hiertoe bezocht hij het Athenaeum te Amsterdam van 1857 tot 1860, waar hij het onderwijs genoot o.a. van W. Moll, aan wien hij voor zijn vorming als kerkhistoricus veel had te danken en tot wiens school hij als zoodanig behoord heeft. Vervolgens studeerde hij te Utrecht, waar hij den 12en Maart 1858 en later nogmaals den 20en Dec. 1859 werd ingeschreven. Daarna zette hij zijn studiën voort te Leiden (ingeschr. 24 Sept. 1861); hier werd hij door de colleges van Scholten en Kuenen geheel gewonnen voor de moderne richting. In Oct. 1863 toegelaten tot de Ev. bediening door het Prov. Kerkbestuur van Z. Holland, werd hij den 19en Maart 1865 bevestigd te Noordwijkerhout door zijn zwager Ds. L.G. Royaards, pred. te Oisterwijk (m. Dt. V:27; intr. m. 2 Cor. V:18*c*). Beroepingen naar Ransdorp (Jan. 1871) en naar Simonshaven (Nov. 1872) werden door hem afgewezen. Den 3en Aug. 1873 hield hij een preek bij de in gebruikneming van het vernieuwde kerkgebouw te Noordwijkerhout (t. Mt. IV:4*a*). Den 27en Juni 1875 nam hij er afscheid (m. Joh. XVIII:11*m*), waarna hij den 11en Juli bevestigd werd te Spankeren door Ds. L.G. Royaards voornoemd (m. Joh. XVII:18; intr. m. 1 Cor XV:1*a*). Het nabijgelegen Laag-Soeren meegerekend vond hij daar een ruimer arbeidsveld, waar hij werkzaam bleef totdat hij op zijn verzoek eervol emeritaat verkreeg met ingang van 15 Oct. 1889[1)], wegens het toenemen van de doofheid, die hem was bijgebleven uit een ernstige keelziekte, die hem in zijn eerste gemeente had aangetast; den 13en Oct. preekte hij afscheid (m. 1 Thess. V:19). Daarna vestigde hij zich te Apeldoorn, waar hij de afd. van den Protestantenbond als voorganger diende totdat hij in 1892 ontslag vroeg. Vervolgens woonde hij te Arnhem, waar hij zich aan zijn geliefkoosd studievak wijdde, en van 1897 af te 's-Gravenhage, waar

1) Niet 1887, zooals *N. Biogr. Wdb.* wordt vermeld.

hij den 24en Juli 1899 na langdurig lijden stierf, en waar zijn stoffelijk overschot rust op Nieuw Eik-en-Duinen.

Om de voortreffelijke gaven van hoofd en hart, zijn edel karakter en vromen zin was hij zeer geacht. Tot het laatst toe overtuigd 'modern' mengde hij zich niet in den strijd, al volgde hij den strijd der geesten met groote belangstelling. Hij behoorde tot de stillen in den lande en kende geen andere eerzucht dan te woekeren met zijn talenten. Als man van studie trad hij na het ingaan van zijn emeritaat meer op den voorgrond door het publiceeren van verschillende belangrijke bijdragen op het gebied der Kerkgeschiedenis.

Zijn *Kerkelijk leven te Arnhem* is een model van monographie van dien aard. Wat hij gaf over de Nederlandsche gasthuizen is een toevoegsel aan de *Geschiedenis van het Gasthuis te Zalt-Bommel* van Acquoy, die hem in deze richting gewezen had op zijn vraag naar een geschikt onderwerp ter behandeling. Eigenlijk had hij zijn onderzoek verder willen uitstrekken, tot een boek over al deze liefdadigheidsgestichten in de N. Nederlanden.

Als prediker wist v.d. Kemp, zonder redenaar te zijn, zijn gehoor te boeien door den degelijken inhoud en gekuischten vorm zijner preeken.

Van 1894 af was hij Algemeen Penningmeester van de Evangelische Maatschappij, en betrekkelijk kort vóór zijn dood werd hij benoemd tot lid der Maatsch. v. Ned. Letterkunde te Leiden.

Den 24en Febr. 1864 huwde hij te Oisterwijk met Albertina Gerardina Royaards (dochter van Mr. A.G.J. Royaards, Raadsheer in het Gerechtshof te Arnhem), die hem kinderloos overleefde.

Van hem zag het licht:

Kerkelijk leven te Arnhem (*1578-1815*). Arnh. (1896). 8°. (oorspr. bestemd voor het *Arch. v. N.K.G.*). - In *Stud. en Bijdr.* (verz. d. Moll en de Hoop Scheffer) I, blz. 258-302: *De Duitsche* '*Gottesfreunde*' *en de Nederlandsche* '*Devoten*'; IV, blz. 1-103: *De bedevaarten onzer landgenooten.* - In: *Arch. v. Ned. K. Gesch.* IV (1893), blz. 326-333; *Bijdrage tot de kennis v.h. toezicht op de kettersche leeringen der uit Frankrijk gevluchte predikanten*, *volgens de notulen der Geldersche Synode v. 1686-1700*; VII (1899), blz. 225-277: *Willem Baudart*; id., blz. 337-376: *Iets over de Nederl. Gasthuizen in het algemeen*, *en geschiedenis v.h. Gasthuis te Zalt-Bommel door wijlen J.G.R. Acquoy.*

In *De Tijdspiegel*, Jrg. 1880, blz. 208-224: *Een prediker der woestijn*[1]. - In *De Navorscher* XIII (1893), blz. 424-429: *Iets over* '*De middelen*' *in de 17e eeuw voorgesteld en aangewend om de Joden te bekeeren*, XLVIII blz. 325-334: *Enkele bijzonderheden betreffende het beleg der citadel v. Antwerpen in 1832.* - In: *Geloof en Leven Jrg.* 1890: *Een episode uit het leven v. Oberlin.* - Jrg. 1891: *Een verhaal uit de eerste jaren v. Oberlins predikambt.* - Jrg. 1892: *In welk verband staat het beginsel der Hervorming der 17de eeuw tot dat der Vrijzinnigen v. onzen tijd?* - In: Uitg. der *Vereen. t. verspreid*, *v. Stichtel. Blaadjes*: Jrg. 1883. *Maarten Luther* (2e herz. dr. 1886). - *Een verbroken Zondagsrust. - Die zichzelf helpt*, *helpt God. - Een stichtelijke avondure op het Vierwaldstätter meer.*

L i t t e r a t u u r: H.C. Rogge, *Levensber.* in: *Lett. Lb.* 1900, blz. 110-122. - Molhuysen en Blok. *N. Biogr. Wdb.* IV, k. 828, 829 (art. Dr. H. Brugmans). - *De Hervorming.* 5 Aug. 1899 (no. 31). - *Kerkel. Crt.* 5 Aug. 1899 (no. 31). - *Alb. Stud.*

1) Nl. Claude Brousson, slachtoffer van de vervolging der Hugenoten na de herroeping van het Edict van Nantes; 1694-95 pred. der Waalsche Gemeente te 's-Gravenhage; vervolgens naar Frankrijk teruggekeerd, waar hij den marteldood is gestorven.

Amst., blz. 65. - Id. *Rh. Traj.*, k. 419, 431. - Id. *L. Bat.*, k. 1387. - Sepp, *Bibl. Kerkgesch.* (reg.). - *Ned. Patriciaat.* 10e Jrg. (1919), blz. 184.

[Adriaan Kempe]

KEMPE (Kampe) (Adriaan) werd den 13en Febr. 1729[1)] in de Doopsgezinde gemeente te Norden (O. Friesl.) gedoopt. Hij was ald. (als hoedanig, is onbekend) nog woonachtig, toen hij door de Vereen. Friesche en Waterlandsche Gemeenten te Medemblik beroepen werd. Dit beroep ging in den 23en Sept. 1731 op een traktement van *f* 400, schijnbaar zonder pastorie, en werd den 18en Aug. 1734 vernieuwd, waarbij het tractement met *f* 100 verhoogd en hem een huis zonder lasten toegewezen werd, terwijl hij verlof kreeg om de twee jaren een reis naar Duitschland te maken en verder wanneer de omstandigheden daartoe noodzaken zouden, en voorts met omwonende ambtgenooten enkele preekbeurten te ruilen, daarbij niet verder gaande 'als de Billickheyt en de Reeden zal gaan'. Hij overleed den 15en of 18en Oct. 1779.

Als voorganger stond hij blijkbaar goed aangeschreven; volgens de *Boekzaal* 1739*b*, 591 durfde een Gereformeerd predikant te Medemblik met vrijmoedigheid getuigen van Kempe's godsvrucht in leer en leven, waarom hij zeer bemind was bij allen, die hem kenden.

Hij huwde den 16en Aug. 1739 met Cornelia Metschaart (Messchaert), geb. te Hoorn 1715; overl. te Medemblik 15 Sept. 1766, eveneens uit een Doopsgezinde familie.

Afbeeldingen van Adr. Kempe zijn niet bekend.

Van hem zag het licht:

Jezus Christus de Paerel en Pronk v. 't Geslachte der menschen in zijn Hoogepriesterlyk Gebedt voor de overtreders aandachtig beschouwt, *en in zyne uitblinkende Liefde*, *Vergeeflykheit*, *Wrakeloosheit*, *Goedtheit*, *Lydtzaamheit*, *Zachtmoedigheit*, *en andere heilzame Deugden*, *den Christenen voor ogen gestelt*, *en tot navolging aangedrongen*, *in ene Verhandel. over Luc. XXIII*:*34*. Met noch *VII. Leerred. over gewichtige plaatsen der H. Schrifture.* Medembl. 1740. 8°.

(Boekenoogen, *Cat. Doopsgez. Bibl.* III, blz. 244); Purmerend 1781. 8°.

L i t t e r a t u u r : Blaupot ten Cate, *Gron.* I, blz. 171. - Mededeel. v. Ds. H.C. Barthel, Doopsgez. leeraar te Twisk en Medemblik, en van den Heer W.M.C. Regt.

[Hendrik Kemper]

KEMPER (Hendrik) vervulde voor het eerst een preekbeurt den 31en Aug. 1746 en vertrok in Sept. d..a.v. naar Duitschland tot voortzetting zijner studiën, waarna hij den 9en Oct. 1747 in Nederland terugkeerde. Den 5en Oct. 1749 deed hij intrede bij de Luthersche gemeente te Hoorn (m. Jes. VI:5-8), waar hij werkzaam bleef totdat hij den 10en Apr. 1762 zijn ambt neerlegde; aan dit laatste was in den boezem van den kerkeraad een ernstig conflict voorafgegaan in verband met den bouw van een nieuwe kerk en de vervulling der tweede predikantsplaats ald., waarvan Kemper een uitvoerig *Verhaal* gaf (171 bladz. groot; zie ond.). In 1769 vertrok hij naar Paramaribo, waarheen hij beroepen was en waar hij den 3en Dec. van dat jaar intrede deed (m. Ps. XXVII:4) na aan de gemeente te zijn voorgesteld door den Presid. ouderling

1) Aldus volgens opgave uit het overigens zeer onvolledig archief der Doopsgez. Gem. te Medemblik. Onjuist moet dus zijn wat Vorsterman v. Oyen (*Stam- en Wapenboek* II, blz. 295) als K's geboortejaar vermeldt: 22 Nov. 1719. (vgl. ook: *Ned. Patriciaat* XVI, blz. 218).

(n.a.v. Hebr. XIII:17). In 1774 deelde hij zijn besluit mede om te repatrieeren. Den 30en Apr. 1775 preekte hij afscheid te Paramaribo (m. Dt. XXX:19).

Van hem zag het licht:

Afgedwongen Waaragtig Verhaal van de geresene onlusten. Onder de meeste der Kerkenraden in de Luthersche Gem. te Hoorn. Als dewelken, er ook ten opzigte v.h. Bouwen eener Nieuwe kerk, en omtrent het vervullen v.e. tweede Predikants-plaats zijn voorgevallen. Benevens een kort Antwoord, Op het Verkeerd Omstandig Berigt Betreffende het Beroep v.e. twede Luthers

Predikant in deze Gemeente. Onlangs in Druk uitgeg., *door Adam Fredrik Christoph. Adami*, *Pred. te Campen. Bij gelegenh. dat dezelve ald. Beroepen zynde*, *op den 2 Febr. 1761. Onberoepelyk is verklaart geworden. Verstrekkende tot Zuivering v. alle Laster*, *tot Voorstand v. Waarheid*, *ter Verdediging v. Eer*, *en Vernietiging aller leugenagtige Uitstrooiselen*, *om was het mogelijk de kwaadsprekende den mond te stoppen. In het ligt gegeven.* Hoorn. 1761. 4°. (Knuttel, *Cat. Pamfl.* IV, No. 18843).

Dit geschrift van Kemper werd beantwoord met een *Verdediging v.d. uitgedaagde Luthersche Kerkenraad te Hoorn*, *tegens de ongegronde beschuldigingen en vuile lasteringen*, *waarmede den predikant Hendrik Kemper zijn* (*zoogenaamd*) *waaragtig verhaal doorzaaid heeft. Uitgeg. door de volgende persoonen*: *Dirk Reek*, *Jan Claesz Way*, *Jan Treyse*, *Laurens Eek*, *Jacob Louwies en Pieter Rost.* Hoorn. 1761.

L i t t e r a t u u r : *Naamrol Pred. Augsb. Gel.*, blz. 55 - Loosjes, *Naamlijst v. Pred. Luth. Kerk in Ned*, blz. 139, 140. - Dez., *Gesch. der Luth. Kerk in de Nederl.*, blz. 164. - *Bijdr. Gesch. Luth. Kerk.* II, blz. 166. - *Boekz.* 1761*b*, 596. - E.W. Moes, *Feestr. ter godsd. vier. v.h. honderdjar. best. der Ev. Luth. Kerk te Paramaribo*, blz. 34.

[Hugh Kennedy]

KENNEDY (Hugh), geboren in 1698 uit Schotsche ouders in het Noorden van Ierland, kwam op jeugdigen leeftijd in Schotland, waar hij studeerde om predikant te worden in de Schotsche Kerk. In zijn tweede gemeente, te Cavers, arbeidde hij ongeveer vijftien jaren achtereen. Met sterke banden was deze gemeente aan hem verbonden; en er ging groote roep van hem uit en hij werd beschouwd als ‘een van de beste kanselredenaars in het koninkrijk’. Ook bij zijn ambtgenooten was hij zeer gezien; op hun dringend verzoek gaf hij in 1732 een preek uit, door hem in datzelfde jaar gehouden vóór de synode van Merse en Teviotdale.

Nadat in 1735 een predikantsvacature was ontstaan bij de Schotsche gemeente te Rotterdam, weigerden Burgemeesteren de door den kerkeraad gedane voordrachten te bekrachtigen, en dit driemaal achtereen, omdat de aangewezenen bleken zich tegen het collatierecht te verzetten. Een vierde nominatie werd den 26en Apr. 1737 aanvaard, en ook de keuze daaruit, den volgenden dag door den kerkeraad op H. Kennedy uitgebracht, aanstonds geapprobeerd. De beroepene, van twee kanten gedrongen, besliste voor Rotterdam, waarna hij aldaar den 18en Aug. 's namiddags voor een groot gehoor, waaronder vele Episcopalen, Remonstranten en Roomschen, intrede deed (m. Jes. XLV:22), na des voormiddags bevestigd te zijn door den oudsten predikant dier gemeente J. Enslie (m. Ef. III:8). Hij vond hier veel ingang zoowel door zijn pastoralen arbeid als door zijn prediking; met het oog op de aanstaande belijdende lidmaten ontwierp hij een breede reeks vragen, die ter onderteekening hun voorgelegd werden vóór hun toetreding tot het Avondmaal, en waaruit ook zijn eigen opvattingen blijken (men vindt ze afgedrukt bij Steven, a.w. ond. Litt., p. 178-183).

Het goed gerucht dat van hem als prediker uitging, bezorgde hem twee beroepingen naar Schotland: in Nov. 1742 naar Dunfermline als opvolger van den bekenden Ralph Erskine, die door de Generale Synode uit zijn ambt was ontzet, en in het voorjaar van 1746 naar Dalkeith; naar aanleiding van zijn bedanken ook voor dit tweede

beroep schonk het Bestuur van Rotterdam hem een jaarlijksche toelage van 250 gulden boven zijn gewoon tractement. Bij gelegenheid der verheffing op 3 Mei 1747 van Willem IV tot stadhouder, kapitein-generaal en admiraal richtte hij den 17en Mei een mondelingen gelukwensch tot dezen.

In 1763 verleende de Universiteit van Aberdeen aan Kennedy den graad van Theol. Doctor; maar niet lang mocht hij dien titel dragen; hij overleed te Rotterdam den 3en Nov. 1764, betreurd in breeden kring ook buiten zijn gemeente.

Als degelijk theoloog was hij de vraagbaak van velen, zoowel van Nederlanders als van Engelschen. Zijn preeken zaten goed in elkaar, droegen een Bijbelsch karakter en waren op de practijk gericht. Hij had de gewoonte na het voorlezen van den tekst den Bijbel van den lessenaar op den kansel te verwijderen en daarna met gewijden ernst zijn preek te houden. In zijn optreden had hij iets gezaghebbends en vriendelijks; zijn gelaatskleur was blozend, zijn gestalte lang en slank. Tot zijn intieme vrienden hier te lande behoorde Alex. Comrie.

Toen tegen het midden van de 18e eeuw opwekkingsbewegingen in Europa en Amerika de aandacht trokken, legde Kennedy met het oog op de talrijke bekeeringen, die daarmede gepaard gingen, sterk den nadruk op de souvereiniteit der goddelijke genade; van wat omstreeks 1741 in dit opzicht in het Westen van Schotland was voorgevallen publiceerde hij de berichten, in het Nederd. vertaald, stuksgewijze met zijn eigen aanteekeningen verrijkt; sommige van deze geschriftjes beleefden een zesden druk.

Toen de Nijkerksche beroeringen, veroorzaakt door het optreden van den predikant Ger. Kuypers, zooveel opspraak verwekten, was Kennedy een der velen, die zich daarover in geschriften uitspraken; hij toonde zich een voorstander van bedoelde beweging en bracht die in verband met buitenlandsche revivals van denzelfden tijd; wat hij daaromtrent schreef droeg er echter zijns ondanks óók toe bij, dat bij menigeen de antipathie tegen deze verschijnselen toenam. Zijn *Nederige verdediging van het werk des Heiligen Geestes* was onderhoudend geschreven en ging er bij het publiek in. Maar hoe handig ook zijn uiteenzettingen waren, het gaf ook blijk van zijn verlegenheid waar het eromging de verregaande wanordelijkheden, die met de beweging gepaard gingen, te vergoelijken.

Zijn werk, getiteld: *God*, *die den Godloozen Rechtvaerdigt* betrof het geschil, verwekt door den Vlissingschen predikant J.J. Brahé, die het gevoelen verdedigde dat de rechtvaardigmaking geschiedt vóór het geloof en dat het geloof slechts middel is, waardoor de gerechtvaardigde van zijn rechtvaardigmaking verzekerd wordt (vgl. hiervoor Dl. I, blz. 557-560). Inzonderheid Kennedy's geschrift heeft tot bevrediging der partijen bijgedragen!

Kort na zijn toelating tot het predikambt was hij gehuwd met Margaret Scott. Uit dit zeer gelukkig huwelijk werden drie zoons en twee dochters geboren. Een der zoons was van 1758 tot 1782 hoogleeraar in het Grieksch aan het Marischal College te Aberdeen. Een wèlgelijkend portret van H. Kennedy, ter halver lengte, werd in Sept. 1765 door zijn oudste dochter, Mrs. Livingston, ten geschenke gegeven aan den kerkeraad der Schotsche gemeente te Rotterdam.

Van H. Kennedy zag het licht:

Voorreden (behelzende een verhaal v.d. schrijver en een ‘Aanprijsinge v. dit Werk’ voor: Thomas Boston (pred. te Etrick, Schotl.), *Eene beschouwing v.h. Verbondt der genade*, *uit de Heilige Gedenkschriften*: *Waar in de onderhandelende Persoonen*, *die dat Verbondt hebben aangegaan*, *hoe en wanneer het gemaakt zy*, *deszelfs Deelen*, *zoo wel Voorwaardelyk als Beloovende*, *en de Bestiering van het zelve*, *ieder afzonderlijk overwoogen worden. Mitsg. eene Beproeving voor bijz. Persoonen wegens hun zalig Inzyn in het zelve*, *en den Weg om de Zondaaren daar in tot hun*

Eeuwige Zaligheit in te lijven. Uit het Eng. uitgeg. d. Alex. Comrie. Leyden. 1741. 8° (*Cat. Bibl. Th. School*, Kampen, blz. 301). - *Voorr. v. Geloofwaardig*

en kort Verhael v. 't heerlyke werk Gods, *Geopenbaart in de overtuiginge en bekeringe v.e. groot getal v. zielen in de gemeente v. Cambuslang*, *en in and. plaatsen v. Schotlandt. Briefsgewyze geschreven aan een vriendt met De nodige Attestatien v. eenige Predikanten*, *Proponenten*, *enz. als mede Een voorreden....* Getrouwelijk uit het Eng. vert. Tweede dr. 't Heerenveen. 1742. 8°. (Kon. Bibl.). - J. Robe (pred. te Kilsyth), *Nader en Uitvoeriger Verhaal Van 't werk Godts*, *Gewrogt in de bekeeringe v. vele zielen in verscheidene Gemeintens v. Schotlandt*, *inzonderheit tot Kilsyth*, *en daar omtrent leggende plaatsen*; *Beschreven.... waar by gevoegt is*, *bij wyze van Inleidinge een Verhandeling over de Natuur*, *Middelen*, *Wyze*, *en Eindens der Bekeeringe*, ... Getrouwelyk uit het Eng. vert. Rotterd. 1743. 8°. (Magazijn firma M. Nijhoff. 's Gravenh.). - *Het Leven en de Bekeeringe*, *de merkwaardige Gevallen en het singulier Afsterven v. T. Halyburton*, *m.e. voorr. over dit nuttig werk aangetoont.* Rott. 1746. 2dln. 8°. - Vert. Th. Halyburton, *Het Groot Aanbelang der Zaligheit*, *begrepen in drie Delen: in zich behelzende: I. Ene ontdekkinge v. des Mbenschen Staat en toestandt v. Nature; of den strafwaardigen Zondaar overtuigt. II. Des menschen herstellinge door het gelove in Christus; of des overtuigden zondaars toestandt en genezinge. III. Des Christens plicht*, *zo met opzicht op Personele als Huishoudel. Godtsdienst. Alles voorgestelt in verscheide Predikaatsien... Met e. Voorr.*, *waarin de Voortreffelykheit en Nuttigheit v. dit werk wordt aangetoont.* Rott. 1747. 8°. - *De Leere en Leiding des Euangeliums tot zaligheid v. Zondaaren*, *zynde den inhoudt v. verscheyde Leerredenen over de allergewigtigste stoffen* waar by gevoegt is ene *Leerreden gepred. den 8 May 1747. by gelegenth. der Verheffinge Zyner Aller doorl. Hoogh. W.K.H. Friso... Stadhouder* enz. Uit het Eng. d. W. Hoog en J. de Koningh. Rott. 1748. 4°. (Vgl. *Boekz.* 1761*a*, 351, 352). - *Nederige Verdediging v.h. werk des H. Geestes*, *In de Overtuiging en Bekeering v. vele zielen*, *eenige jaren geleden in Schotland*, *en nu onlangs te Nieuwkerk*, *en op andere plaetsen in Gelderland*, *tegens de Misduidingen en Tegenwerpingen v.e. Naemloos Schryver*, *In een Boek genaemt Aenmerkingen op het Verhael en de Verdediging v. D° Ger. Kuypers*, getrouwelijk uit het Eng. vert., door W. Hoog en J. de Koningh. Rott. 1751. 4°. meerm. herdr.; 2e dr. Rott. 1751. 4°. (Knuttel, *Cat. Pamfl.* IV, No. 18346). - *Aenmerkingen dienende tot opheldering v.d. sterkte en genoegzaemheid der blykbaerheid voor een groot werk der genade te Nieuwkerk enz. Waer in De Beuselagtige Berispingen v.d. Prof. van den Honert T.H.Z. op eenige Woorden of Regelen v.d. Nederige Verdediging enz.*[1]. *Onderzogt en Wederlegt worden.* Uit het Eng. vert. d. W. Hoog en J. de Koningh. Rott. 1752. 4°. (Knuttel, a.w. IV. No. 18386). - *A Short Account of the Rise and continuing Progress of a remarkable work of Grace in the United Netherlands.* 2d impress. Lond. 1752[2]. - *God*, *die den Godloozen Regtvaerdigt*, *de Regtvaerdiger v. allen die in Jezus Christus gelooven*; *ofte een Schriftmatige Verklaring v.d. Regtvaerdiging der Uitverkoornen door het Geloof*; in het Eng. beschreven en in het Nederd. vert. d. W. Hoog en J. de Koningh, waar by gevoegt is eene *Praktikale Verhandeling v. denselven Autheur. over 2 Cor. V:21.* Vert. d. C. Brem. Rott. 1761. 8°.

1) Den titel van bedoeld geschrift van J. v.d. Honert vindt men hiervóór blz. 239.
2) K. correspondeerde veel met geestverwanten in Gr. Brittannië over de opwekkingsbeweging. Eenige van zijn brieven vormen den inhoud van bovengen. geschrift.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII[2], blz. 38. - W. Steven, *The History of the Scottish Church*, *Rotterdam.* Edinb. 1832, p. 170-202, 227. - D. Wanjon, *De Schotsche en Engelsche Kerken*, in: *Rotterdam in den loop der eeuwen.* 2e ged. 6e st., blz. 85, 86. - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H. Kerk.* III, blz. 509, 510; I4, blz. 14, Aant., blz. 3. - Ypey, *Gesch.*

Kr. Kerk 18e e. VII, blz. 325n. - Sepp, *Stinstra.* II, blz. 238. - A.G. Honig, *Alex. Comrie*, blz. 74, 124, 156. - *Boekz.* 1761*a*, 98-101; 1764*b*, 737-739.

[Bernhardus Keppel]

KEPPEL (Bernhardus), geboren te Zalt-Bommel den 1en Nov. 1628 uit het huwelijk van Nicolaas Keppel en Clara Jans, behoorde tot een geslacht, waaruit reeds verschillende predikanten waren voortgekomen, o.a. de eerste der drie Zutphensche predikanten, die na de herovering der stad op de Spanjaarden door Prins Maurits, in 1591 tot vaste leeraars ald. waren aangesteld. De bovengen. werd ingeschreven als student te Utrecht in 1649, en als proponent, den 13en Maart 1653 bevestigd op zijn eerste standplaats te Beesd. Hij diende deze gemeente nog geen twee jaren. Den 24en Dec. 1654 volgde zijn bevestiging te Amerongen en Leersum. Hij bleef in de bediening tot aanzijn overlijden te Amerongen in Juli 1712. In 1674 werd hij veldprediker[1)].

Als correspondent van de Utrechtsche Synode was hij tegenwoordig in de Part. Synoden van Z. Holland te Delft 12-20 Juli 1667 en te Gorinchem 8-18 Juli 1692.

Hij was een der bekwaamste predikanten van zijn tijd. Zijn in beslist Contra-Remonstrantschen geest geschreven werkje *Den Keursteen des Geloofs*, waarin de 'fundamenten van onse Gereformeerde Christelijke waerheeden' bovendien zijn voorgesteld, is opgedragen aan zijn toenmaligen doorluchtigen catechisant, den later als veldheer in Ierland (1690 en 91) en voor Nijmegen (Juni 1702) wijdvermaarden Godert, Baron v. Reede Ginckel, vriend van Willem III, den eersten graaf van Athlone (gest. 1703). Van Keppels vereering voor zijn oud-leerling getuigt bijzonder ook zijn hieronder vermelde lofpredicatie, die 26 fijngedrukte kwarto-bladzijden bevat, opgevuld met voorbeelden uit de ongewijde en Israelitische oudheid, doorweven met Latijnsche en O. Testamentische spreuken; zij getuigt van de Schrift-, letter- en menschenkennis van haar auteur.

Hij was gehuwd 1° met Maria van Sterckenborgh (overl. 1686), 2° met Geertruida v. Swoll. In het geheel werden hem zeven kinderen geboren. Een zijner kleinzoons volgt hierna.

Portretten van B. Keppel Sr. zijn niet bekend.

Van hem zag het licht:

Den Keursteen des Geloofs. Utr. 1661. 12°[2)] - *Godts ooge over syn Israël. Ofte Eene Passagie v. Bileam uyt Num. 23:21. Vervattende een Materie seer bequaem ende passende op de Tyden*; *Uytgeleght ende gesuyvert v.h. Antinomiaensch Misverstant. Met eene Toepassinge aen den tegenwoordigen toestant der saecken by ons.* Eerst in het Eng. beschr. door Thomas Gataker B D ende Pred. v. Rothernith. Ende Nu in de Nederduytse Spraecke overgebracht. Amst. 1663. 4° (Knuttel, *Cat. Pamfl.* III, No. 8813). - Christoffel Sutton, *Disce vivere*, *Dat is Leert Leven*, *ofte Het Leven Christi tot navolginge voorgestelt.* Uit het Eng.

1) Aldus Sepp, t.a.p. Volgens N.C. Kist (*Lijst der Pred. v. Amerongen*, in Kist en Moll, *Kerkhist. Arch* D. I. 1e st., blz. 503) werd hij in Juni 1675 naar het leger gezonden, en keerde hij den 14en Nov. d.a.v. vandaar terug.

2) Ten onrechte bij v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII[1], blz. 39 toegeschreven aan B. Keppels gelijknamigen kleinzoon.

vert. 's Grav. 1675. 8°. (Kon. Bibl.). - Ch. Sutton, *Disce Mori*, *ofte Leert Sterven*, Eertydts in de Eng. Taal beschreven- en Tegenwoordig in het Nederd. overgeset, en verbetert. In Den Haagh. 1681. 8° (Kon. Bibl.). - *Kloekmoedige Veerdigheid Bekroont met Graaflyke weerdigheyd Ofte een Predicatie Over de Zeeghafte Held-daden v.d. Generaal v. Ginkel*, *synde*, *wegens desselfs Victorieuse Oorlogen*, *uytgevoerd in Yrland*, *door Koning William verheven tot Grave v. Athlone*, *etc. Ende by den Staat dezer Vereen. Nederlanden tot Generaal v. hare Cavallerije.*

Nu gelukkig over gekomen, *ende inde kerke v. Amerongen ingetreden*, *om na het eyndigen v.d. Godsdienst het Hoog Gebied alhier aan te veerden. Tesamen gestelt*, *ende gepredikt in praesentie v.d. Hoog-gedagten Grave*, *op den 21 Martij 1692*. ov. Spr. 22, 29. Utr. 1692. 4° (Knuttel, *Cat. Pamfl.* III, No. 13786).

Ook bestaat in manuscript een door hem volgeschreven foliant, getiteld: *Kercken-boeck*, *waer in register gehouden wort*, *1. v.d. kinderen*, *die ghedoopt syn*, *2. v.d. persoonen*, *die getrouwt syn*, *en hare geboden gehat hebben. 3. v.d. Lidmaten der Gemeente*, *4. van de resolutiën*, *by den Kerckenradt genomen sedert den Jare 1663 Juni* (*Januari*), *5. v.d. speciale orden in 't prediken en andere Kerckendiensten.*

L i t t e r a t u u r : Sepp, *Uit het Pred. leven*, blz. 122. - *Nav.* Jrg. XXVI (1876), blz. 151, 425; Jrg. 1923 (LXXII), blz. 123-125; Jrg. 1924 (LXXIII), blz. 130-132. - Jac. Anspach, *Iets over Godert v. Rheede Ginckel*, in de *Geldersche Volks-almanak v.h. jr. 1874*, blz. 54. - *Alb. Stud. Rh. Traj.*, k. 21. - Rogge, *Cat. Rem. Bibl. Amst.* St. II, Afd. I, blz. 168. 169.

[Bernhardus Keppel]

KEPPEL (Bernhardus), kleinzoon van den vorige, gedoopt te Utrecht den 4en Nov. 1685, was geboren als derde der tien kinderen uit het huwelijk van Mr. Antoni Keppel, advocaat voor den hove ald. en heer van Oostbroek en de Bildt, en Maria v. Keulen, oudste dochter van Ds. Joh. v. Keulen, laatst pred. te Brielle. Hij studeerde aan de hoogeschool van zijn vaderstad[1)] en deed, als proponent bij de classis Utrecht, den 20en Maart 1712 zijn intrede te Vleuten (m. Ps. XIX:15). Na deze gemeente vijftien jaren gediend te hebben, preekte hij afsch. den 23en Maart 1727 (m. 1 Joh. V:21), waarna hij den 30en Maart bevestigd werd als derde predikant te Monnikendam door zijn zwager Ds. Petr. Nahuys, pred. ald. (m. 1 Thess. V:12, 13; intr. m. Ps. XC:10). Onvermoeid en werkzaam van geest en dienstvaardig voor ieder, was hij ald. velen tot zegen.

In 1743 ontstond er tusschen hem en de stedelijke overheid een geschil, dat opzien baarde in breeden kring. Hij verklaarde nl. gewetensbezwaar te hebben tegen het doopen van kinderen wanneer niet de drie vragen van het Formulier door een daartoe bevoegd lidmaat met ‘ja’ beantwoord werden. Toen sommige ouders, die niet tot de belijdende lidmaten behoorden, onwillig bleken op die voorwaarde in te gaan, rezen er moeilijkheden, daar Keppel aan zijn uitgesproken gevoelen bleef vasthouden, ook nadat de magistraat hem een- en andermaal op vriendelijke wijze om des vredes wil hem tot toegeven had pogen te bewegen. Daarop ontzetten Burgemeesteren en Vroedschap hem uit zijn bediening met verlies van tractement en daarbij behoorende emolumenten. De N. Hollandsche synode deed wel haar best hem weer in zijn ambt te herstellen, maar zonder het gewenschte gevolg. Evenwel bleef de synode hem erkennen niet slechts als lid van de classis van Edam, maar ook als wettig predikant van Monnikendam. In dien zin sprak zij zich uit in hare vergadering te Haarlem in 1747.

Inmiddels was in 1744 door hem te Utrecht, waar hij zich met vrouw en zoon gevestigd had, in het licht gezonden, zonder visitatie en approbatie der Classis (zie:

1) In het *Alb. Stud. Rh. Traj.* wordt van zijn inschrijving geen melding gemaakt; wèl wordt genoemd (k. 111) *Wilhelmus* Keppel, Ultrajectinus (ingeschr. 1710).

Boekz. 1744*b*, 470), een zelfverdediging onder den titel: *De Waarheit Vervolgt en Verdrukt* enz. (Zie ond. zijn geschr.); uit de 'Voorreede' (gedat. ald. 1 en 2 Aug. 1744) blijkt hoezeer hij zich de te Monnikendam ondervonden behandeling aantrok. Zijn pleidooi werd in 1745 beantwoord door Abr. Arn. van Toll, pred. te Lopik en Cabauw, met een *Verhande*-

ling over den kinderdoop, waarin hij het gedrag van den magistraat tegen Keppel op uitbundige wijze prees. Dit lokte weer een pleidooi uit van bovengen. P. Nahuys, die in de voorrede van het tweede deel van zijn *Kort Begrip der Chr. religie* (1745) het voor zijn zwager opnam, op bitse en schertsende wijze v. Toll aanviel, en het optreden van den magistraat beschouwde als een poging om het recht der Kerk van alle kracht te berooven. Ook Corn. de Witt, predikant en hoogleeraar in de Oostersche talen te 's Hertogenbosch, koos openlijk partij voor Keppel in een geschrift: *Eere en Leere v.d. Heere Bernh. Keppel*, *waardig Pred. v. Monnikendam verdedigt*, *bij een nader onderzoek v.d. rechte onderwerpen des Doops*, *welke volgens de instellinge des Zaligmakers alleen mogen worden toegelaten*, *en welke dienen afgekeurd te worden. Briefsgewijze voorgedragen* (vgl. *Boekz.* 1746*b*, 701).

Na zijn vestiging te Utrecht hield Keppel zich bezig met schrijven en ook met vertalen van werken uit het Hoogduitsch en Latijn. Met de uitgave van zijn *Bybels en Zakelyk Woordenboek* bracht bij het niet verder dan tot letter A (1755); zijn overlijden te Utrecht, den 21en Mei 1756 was daarvan oorzaak; in handschrift echter lag het geheele werk nagenoeg voltooid gereed; de predikant van Gouderak, Jacobus Gerardus Staringh bezorgde daarvan de uitgave, die in 't geheel 21 deelen omvatte.

Keppel stond in vriendschappelijke betrekking tot verscheiden geleerden van zijn tijd; bijzonder veel omgang had hij van uit Vleuten met den Utrechtschen hoogleeraar Fr. Ad. Lampe, van wiens *Commentarius Analytico-exegeticus Evangelii secundum Johannem* hij op verzoek van den auteur de vertaling bezorgde van het 2de deel in 1728 en van het 3de in 1730[1)]. Hierdoor bewees hij niet alleen uit godgeleerd oogpunt aan velen een dienst; ook het publiek, voor zoover het gaarne Lampe's geschriften las, was met deze bewerking zeer gebaat.

Ook de Utrechtsche hoogleeraren A. Voget en D. Mill. behoorden tot Keppels vrienden. Van de *Miscellanea Sacra* van Mill, wiens geschriften ook door eenvoudigen gaarne gelezen werden, bezorgde hij een overzetting. En toen een schriftelijk dispuut ontstaan was tusschen Mill ter eene, en Dan. Gerdes en Coenr. Iken, hoogleeraar te Bremen, ter andere zijde over de Nijl en de Eufraat ‘als grenspalen van het H. Lant’, mengde zich ook Keppel daarin, partij kiezende voor Mill. Hij deed dit in een (anonieme) bespreking van de *Berlinische Bibliotheck* (*Berleinse Bibliotheek*). Derde dl. 4e st., waarin het gevoelen van Prof. Gerdes uiteengezet was, die zich door deze bespreking zeer gekrenkt toonde en Keppel op niet malsche wijze van bescheid diende. De bedoelde recensie van Keppels hand vindt men in *De Republyk der Geleerden* van Maart-Apr. 1751, blz. 314-340; Gerdes' verdediging daartegen in ditzelfde tijdschrift van Juli-Aug. 1751, blz. 145-160, onder het opschrift: *Kort en Zedig Berigt.... wegens sware verongelyking*, *hem in deze Republyk der maanden Maart en April toegevoegt.* Keppel antwoordde hierop in een nog in hetzelfde jaar uitgegeven *Verdediging* (zie ond. zijn geschr.).

Deze strijd veraangenaamde Keppels laatsten levenstijd niet, die bovendien gedrukt werd door lichamelijke ongemakken. Reeds in 1747 klaagde hij over toenemende

1) Volgens Sepp a.w. I, blz. 125 zou Keppel zich aan dit werk hebben gewijd terwijl hij predikant was te Delfshaven; K. is daar echter nooit predikant geweest; wèl zijn schoonvader H. Nahuys. Hieruit zal het misverstand bij Sepp te verklaren zijn.
Volgens de opgave bij v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VIII*a*, blz. 28 (art. F.A. Lampe) zouden de eerste 2 deelen van dezen commentaar op het Ev. v. Joh. overgezet zijn door Dirk Smout en het 3de door B. Keppel, en de 3 deelen in 1739 zijn verschenen te Amsterdam.

‘verzwakking en uitmergelinge’ (‘Voorbericht’ voor de uitgave van zijn *Alphabetische Naamrol*).

Zijn geschriften geven over 't algemeen blijk van zijn grondige geleerdheid zoowel als van zijn schrander oordeel.

In 1742 was hij scriba der N. Holl. Synode.

Hij huwde den 31en Mei 1715 met Maria Elisabeth Nahuys, oudste dochter van Ds. Henr. Nahuys, pred. te Delfshaven. Zij overleefde hem met een zoon.

Van hem zag het licht:

Vert. Fr. Ad. Lampe, *De Uitlegginge v.h. Euang. v.d. H. Johannes*, *waer in de woorden en spreekwyzen verklaart*, *de waerheden die er in opgesloten liggen*, *in het licht gestelt*, *en de orde en het doelwit v.d. Euangelist aengewezen worden.* Uit het Lat. 2e Dl. Amst. 1728. 4°. Id. 3e Dl. Amst. 1730. 4°. (Univ. Bibl. Utr.). - Vert. Fr. Ad. Lampe, *Verhand. v.d. Eeuwigheidt der straffen en tegen alle hedendaagze verdedigers v.d. Wederbrenginge v. alle dingen*, *vastgestelt.* Amst. 1731 8°. - Vert. K.C. Restel, *Redenmatig Bewys voor de outheit en waarheit en Goddelykheit der H. Schriften v.h. O. en N. Test.*, *en de noodzakelykheid der byzondere Godlyke Openbaring*, *nevens haren Wezentlyken Inhoud en onfeilbare kenmerken*, *redenmaatig beweezen* Utr. 1733. 2 dln. 4°. (vgl. Boekz. 1770*b*, 361, 362). - Vert. *Utrechtze Eerstelingen v. Alb. Voget. Behelzende eene Redevoering over de Vereeniginge v. Christus Priesterschap en Koninkryke*, *waar mede hy Het gewoone Hoogleerampt der Heil. Godgeleerth. in de beroemde Utr. Acad. op den 12 Sept. plechtiglyk aenvaerde.* Uit het Latijn. (In één 8° band uitgeg. met: Een *Kerk-rede* geh. in de Dom-Kerk, over Hand. XXVI:22, 23, Op den 18 Sept. MDCCXXXV). Utr. 1735. 4° (Univ. Bibl. Amst.). - Vert. *Hieron. v. Alphens Redevoering over Godt drie-eenig Israels Opperheirvorst in een wolk- en vuur-pylaar zich openbarende*, opentlyk uitgespr. in de gr. gehoorzale der Utrechtze academie. Uit het Lat. Utr. 1734. 4°. (Rogge, *Cat. Rem. Bibl. Amst.* St. II Afd. I, blz. 139, 140, 207). - *Verhand. v.d. Vuurige tongen der Apostelen met bijvoeg. v. enige Keurstoffen opzichtel. t.d. verscheide werkingen des H. Geestes.* Amst. 1738. 8°. - Vert. J.J. Ulrich, *De zeven laatste woorden v.d. Heere Jesus Christus, aan het Kruis uytgesprooken*; *Met een Aanhangsel v. zeven Keurstoffen op 's Heilant's Lyden slaande*, *En daar by gevoegt Eene Godtgeleerde Betrachting over de Woorden der Instellinge des Heil. Avondmaals.* Uit het Hoogd. 's Gravenh. 1738. 4° (Univ. Bibl. Amst.). - Vert. J.J. Ulrich, *De Geestelyke Aäron*, *of Groote Hoge-priester over God Huis*, *Jesus Christus; d.i. verklaring ov. het Zeventiende Cap. v.h. Euang. v. Johannes*, *of Hogepriesterlyk Gebed*, *in XLVIII Leerred.* - met e. *Voorr.* verrykt *ov. de Vuurige Tongen op de Apostelen.* Utr. 1737. 4°. - Vert. Fr. A. Lampe, *Heilige Oeffeningen bestaande in Tien Kerk-redenen over uitgeleezene Texten*, *vertoonende de Vruchten v. 's Heilants Lyden voor zyne Geloovigen. Met een Aanhangsel v. twee Redenvoeringen over Openb. XX:6.* 's Gravenh. 1739. 8°. (Univ. Bibl. Amsterdam). - Vert. Fr. A. Lampe, *Schets der Dadelyke Godtgeleertheid*, *Uit de zuiverste bronnen der Evangelielere gehaalt*, *en tot bestieringe der daatwerkzaamheit v.h. gantsche geestelyk leven*, *dewelken elken waren Christen betaamt*, *door alle deszelfs delen*, *trappen*, *beurt-wisselinge en betrekkingen in een onverbrekelyken schakel afgeleidt*: *Ten gebruik der byzondere oefenschole opgemaekt.* Uit het Lat. Utr. 1728. 2 dln. 8°. (Univ. Bibl.

Utr.). Rotterd. 1739. 8°. Amst. 1744. 8°. - Vert. J.C. Wirts (hoogl. te Zürich), *Duidelyke Verklaring en Toeëigening des Euangeliums v. Marcus Tot bevordering en wasdom in de Genade en Kennisse v. onzen gezegenden Heere en Heilant Jesus Christus.* In het Hoogd. beschr. 's Gravenh. 1740, 4°. (Rem. Bibl. Rott.). - Vert. J.A. Kruimel (Pred. te Calker), *De Strydt*, *Overwinning en Kroon der ware Christenen*, *voorgesteldt in een Lykreden op het afsterven v. Fredrik Willem*, *Kon. v. Pruissen*, *over .... 2 Tim. IV.7. 8.* Amst. 1740. 4°. - Vert. J.C. Wirts, *Duidel. Verkl. en Toeëigen. des Euang. v. Lucas.* Uit het Hoogd. 's-Gra-

venh., 1741. 4°. (Rem. Bibl. Rott.). - Vert. J.J. Ulrich, *Verhand. over de dierbaarheit en het recht gebruik v. Godts Woord*, *aanwyzende de noodzakelykheid en de hulpmiddelen om het zelve met heilzame vrucht en tot zaligheit te lezen: tot Nut en Gerief v. alle Chr. Huishoudingen*, *en t. bevorder. v. waarheit en deugt in dezelve.* Uit het Hoogd. 's Gravenh. 1741. 4°. - Vert. Ulrich en H. Witsius, *De heerlykheid v. J. Chr. in Zyne Kerke*, *behelzende enige Keur- en Mengelstoffen*, *rakende 's Heilandts Persoon*, *Ampten*, *Staten en Heilverdiensten*, *tot verwervinge en toeëigeninge der tydelyke en eeuwige Zaligheit voor en aan zyne Uitverkoren en Dadelyk verlost Erfvolk.* Uit het Hoogd. en Lat. Amst. 1741. 4°. - *De Waarheit Vervolgt en Verdrukt*, *en het Recht der Kerke verraaden en verkracht In den persoon v. Bernh. Keppel*, pred. te *Monnikendam.* Utr. 1744. 8°; 2e dr. aldaar 1744. 8°. - Vert. J.J. Ulrich, *Heilige Bybel-Oeffening*, *of Duidelyke en Grondige Verklaring en Toe-eigening; Van de gantsche Wonder-geschiedenisse des Lydens en Stervens*, *der Opstanding en Hemelvaart v. Jesus Christus*, *Volgens de Overeenstemming der vier Euangelisten. Schriftmatig verhandelt*, *uit de Outheit en Taalkunde opgeheldert*, *en tot Godtzaligheit ten nutte gemaakt*, *Tot Lof v.d. gekruisten Jesus*, *en tot Bevordering des Wasdoms in zyne Genade en Liefde.* Uit het Hoogd. 's Gravenh. 1744. 4°. (Univ. Bibl. Amst.). - *Alphabetische Naam-rol Der noch in Leeven zynde Predikanten*, *der Herv. Kerke*, *Aanwyzende*, *wanneer hunne Eerwaarden Proponenten zyn geworden*, *en op welke Plaatsen zy gestaan hebben*, *en noch tegenwoordig staan. Mitsgaders hunne Intree- en Afscheids-Texten.... Hier is bygevoegt een Lyst der Geportraitteerde Professoren en Predikanten der Geref.*, *Luth.*, *Mennoniten en Remonstrantse Gemeenten.* Utr. 1747. 8° (Univ. Bibl. Leiden). - Vert. J.J. Ulrich, *'s Messias Heerlykheit vertoont in den Gelukzaaligen Vreede-staat der Kerke en der Geloovigen. En den daar tegen overgestelden Rampzaaligen Vreedeloozen-Staat der Godtloozen en Kerk-vyanden*, *Benevens Drie Jubel-Reedevoeringen. Waer in het alleraanmerkens-waardigste gevonden wort van het geene voorgevallen is bij de Reformatie.* Uit het Hoogd. Amst. 1750. 4°. (Univ. Bibl. Amst.). - *Zeedige Verdediging tegen de ongegronde beschuldiging*, *die in de Republicq der Geleerden voor de maanden Julij en Augustus 1751 gestelt zijn*, *van den Hoog Eerw. Heer Daniel Gerdes*, *Prof. te Groningen.* Utr. 1751. 8°. - Vert. D. Mill, *Heilige Mengelstoffen ofte Verklaringen over het LIVste Hoofdst. v. Jesaya*, *den Psalm CXXI en CXXII*, *benevens andere Godgeleerde en Schriftmatige stoffen*, enz. Amst. 1755. 4°. - *Bybels en Zakelyk Woordenboek*, *waar in men alles kan vinden wat in de H. Schriftuur gemeld word en kortelyk alles wat tot opheldering v. donkere en zware Schriftuurplaatsen des O. en N. Testaments eenigzins dienen kan*; *met eene Voorreden v. Prof. Alb. Voget.* N. dr. Amst. 1797. 21 dl. en reg. 4°. Bij v.d. Aa, t.a.p. wordt voorts nog aan Keppel toegeschreven: *De gelukzaligheid v. 't geweten en Rechtgebruyk maken v. Christus.* Utr. 12°. -

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^2, blz. 38, 39. - J.C. Strodtmann, *Das Neue gelehrte Europa.* X. Th., S. 426-428. - *Nav.* LXXVI (1876), blz. 153; LXXVIII

(1878), blz. 628; LXXIX (1879) blz. 387; LXXII, (1923), blz. 123-125; LXXIII (1924), blz. 133. - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H.K.* III, blz. 264, Aant., blz. 129. - Ypey. *Gesch. Kr. K. 18e e.* VII, blz. 454. - Sepp, *Stinstra* I, II (reg.). - *Boekz.* 1745*b*, 492-494; 1756*b*, 76-82. - *Adelsarchief.* 1903-1904, blz. 83, 84.

[Johan van den Kerckhoven]

KERCKHOVEN (KERKHOVEN) (Johan van den), zie: **Polyander.**

[Everhard Kerkhoff]

KERKHOFF (Everhard(us)), werd den 21en Nov. 1718 te Wesel geboren uit het huwelijk van Johan Kerkhoff, Rentmeester en Secretaris ald. en vrouwe Catharina Geertruid

Broekhuizen. Hij werd ingeschreven als student in de Philosophie en in de Theologie te Groningen den 17en Sept. 1736. Den 11en Sept. 1742 met goed gevolg praeparatoir geëxamineerd door de Classis van Groningen en Ommelanden en den 3en Nov. 1745 peremptoir door de Classis van Nijmegen, werd hij bevestigd als predikant van Elden en Driel den 28en Nov. d.a.v. te Elden en den 5en Dec. te Driel door Ds. H. de Cruyff, pred. te Zetten en Andelst (m. 1 Cor. XVI:13; intr. m. Ps. CXLIII:10). Meer dan dertig jaren bleef hij ald. werkzaam ondanks de zwakheid van zijn lichaam. Den 4en Dec. 1776 overleed hij aan een pijnlijke ziekte, gesterkt door het geloof, dat hij anderen had gepredikt.

Portretten zijn van hem niet bekend.

Dat hij zich ook met de dichtkunst bezig hield blijkt uit het door hem uitgegeven *Poëma Gallicum*, *quo Sapientissimo pariter ac Potentissimo Prussorum Regi*, *Frederico II. Post profligatas apud Rosbacum Gallorum Sociorumque Hostium copias clarissimum Lipsiensem Professorem J.C. Gottsched Condecorare collibuit. Et Parodia Gallica qua is Ad Regium illud Carmen respondit. Utraque Sicuti scitissime ab Eodem in Germanicos*, *atque ab N.N. in Belgicos*, *ita nunc In Latinos quoque versus*, *utcunque translata*, ab Ev. Kerkhoff, *qui et suos aliquot Versiculos*, *Belgice ab ipso redditos In Regiae Illius Majestatis Honorem subjunxit: Praemissa simul Epitome Epistolae Gottschedianae ad Amicum*, *qua scriptionis hujus Poëticae indicatur Occasio.* Arnh. 1758. 4°. (Kon. Bibl.). De *Boekz.* bevat van Kerkhoff de volgende gedichten in het Latijn: *In memoriam Henrici Wykniet*, pred. te Randwijk (1751*b*, 597), op *Sam. Henr. Manger* Th. Dr. bij diens bevestiging in zijn eerste gem. te Hemmen (1755*b*, 628); en: *In honor. Petri Wynstok*, *quum celebrato nuper ministerii sui jubilaeo anno aetatis sua septuagesima quarto*, *Praesidi in Syn. Gelriae Comitatusque Zutphaniensis mense Aug. 1765. Harderovici habita summa c. laude functus erat.* (1765*b*, 524, 525)

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^2, blz. 41. - *Boekz.* 1776*b*, 754, 755. - *Alb. Stud. Gron.*, k. 186.

[Hans Kerkhoff]

KERKHOFF (Hans), geboren te Amsterdam den 6en Aug. 1805 uit het huwelijk van Christiaan Hans Kerkhoff en Anna Elisabeth Charlotte Hartman, werd in 1823 ingeschreven als student te Amsterdam, en den 19en Sept. 1828 bevorderd tot proponent bij de Hersteld Ev. Luthersche Kerk. Na den 18en Jan. 1837 te Amsterdam ingezegend te zijn, deed hij intrede te Gorinchem den 19en Febr. d.a.v. (m. Joh. XVII:1*b*). Den 15en Dec. 1841 met het lot beroepen te Amsterdam, werd hij den 3en Apr. 1842 ald. bevestigd door Ds. D.R. Uckerman, pred. ald. (m. 1 Cor. IV:2; intr. 10 Apr. m. 2 Cor. XII:14*m*; afsch. te Gorinchem 28 Mrt. m. 2 Tim. II:8). Den 23sten Febr. 1862 herdacht hij zijn 25-jarige bediening (m. Hand. XXVI:22, 23). Met ingang van 1 April 1865 verkreeg hij eervol emeritaat, nadat hij sedert Nov. 1864 zijn dienst niet meer had kunnen waarnemen. Na langdurig zenuwlijden stierf hij nog onverwacht den 29en Maart 1866. Zijn tijd- en ambtgenoot Lentz noemt hem een waardig, Luthersch rechtgeloovig voorganger, die veel miskenning ondervond. Als proponent schijnt hij sympathie te hebben gekoesterd voor de Réveilbeweging; hij placht althans de Zondagavondbijeenkomsten ten huize van Mr. I. da Costa bij te wonen; naar

aanleiding hiervan richtte de kerkeraad te Amsterdam omstreeks 1835 tot hem (evenals tot Ds. G.O. Meyer en propon. W.H. Thorbecke) een ‘dreigend betoog’ om dit voortaan na te laten.

In 1850 fungeerde hij als vice-president, in 1852 en volgende jaren als secretaris van de Synode der Herst. Ev. Luth. Kerk.

Hij was gehuwd met mej. O.B.M. Wolff, die hem overleefde. Van hem bestaat een af-

beelding in silhouet, borstb. links, zonder naam van graveur. kl. 8°. (vgl. v. Someren, *Cat. v. Portr.* II, No. 2914*.)

Van hem zag het licht:

Leerr. op den 300-jarigen sterfdag v. Luther. Amst. 1846. - In *Boekz.*: 1845*a*, 54-69 werd van hem geplaatst: *Een woord ter bevordering v.d. zaak der Matigheids-genootschappen.*

Litteratuur: Hs. Borger. - Loosjes, *Naamlijst v. Pred..... der Luth. K. in Ned.*, blz. 141. - Dez., *Gesch. der Luth. K. in de Ned.*, blz. 249. - Schultz Jacobi, *Oud en Nieuw.* V (1866), blz. 255. - L.C. Lentz, *Erinner. aus meinem Amtsleben bes. in Amst.*, S. 59. - *Alb. Stud. Amst.*, blz. 217 (waar K.'s bevordering tot propon. ten onrechte gesteld wordt in 1827). - E. Gewin, *In den Réveilkring*, blz. 188. - Meded. v.d. Hr. W.M.C. Regt.

[Johannes Kersseler]

KERSSELER (Johannes), omtrent wiens afkomst niets bekend is, werd den 11en Aug. 1590 provisioneel aangenomen tot predikant door de Lutherschen te Middelburg, die destijds nog geen vrijheid van openbaren eeredienst hadden, maar in particuliere woningen bijeenkwamen. Den 18en Febr. 1591 deed hij intrede als vast predikant. Hij bleef als zoodanig zijn ambt waarnemen, totdat hij in 1604 ziek werd, zoodat men te Middelburg voor drie maanden voorziening in den dienst verzocht van Amsterdam. Kersseler overleed echter spoedig daarop omstreeks het begin van 1605, nalatende een weduwe.

Portretten van hem worden niet vermeld.

Het boekje over de *Veertig Aanvechtingen in het gebed*, dat hij vertaalde, is waarschijnlijk: P. Clasen, *Veertig aenvechtingen des duyvels daer door hij ons geerne aen 't ghebedt verhinderen oft daerinne twyffelachtig maken soude. Nederduytsch door een liefhebber des Goddelicken Woorts.* Z. pl. 1596.

L i t t e r a t u u r : *Naamrol Pred. Augsb. Conf.*, blz. 51. - J.H. Manné, *Reformatie*, blz. 428, 429. - Loosjes, *Biogr. Naamlijst v. Pred. der Luth. Kerk in Ned.*, blz. 141. - Dez., *Geschied. der Ev. Luth. Kerk in de Ned.*, blz. 87, 89, 91. - Schultz Jacobi, *Oud en Nieuw.* I, blz. 96; III, blz. 59. - Dez., *Rotterd.*, blz. 17, 26, 29 v. - Pont, *Geschied. v.h. Lutheranisme in de Ned.*, blz. 448, 501-504.

[Paulus Matthias Kesler]

KESLER (Paulus Matthias), zoon van Ds. Jan Adam Kesler en diens eerste echtgenoote Alberdina Hofkamp, kleinzoon van Paulus Matthias Kesler, die als cand. S. Min., in 1740 het rectoraat aan de Latijnsche Scholen te Doetinchem aanvaardde, werd den 1en Juni 1762 geboren te Paesens, de eerste standplaats van zijn vader. Hij ontving voorbereidend onderwijs te Bolsward, waar zijn vader van 1770 tot aan zijn overlijden in 1802 predikant was, en bezocht daarna de Franeker hoogeschool. Na zijn bevordering tot proponent onder de classis Bolsward den 6en Aug. 1787, werd hij den 25en Nov. d.a.v. bevestigd te Dronryp door Ds. A. Benthem, pred. te Schingen c.a. (m. Hand. XX:28: intr. m. 2 Cor. IV:7).

Al betrekkelijk spoedig achtte de classis van Franeker zich verplicht hem ter verantwoording te roepen naar aanleiding van het feit, dat hij kort na zijn komst te Dronryp de aan zijn verloofde gegeven trouwbelofte had ingetrokken om ‘geen andere reden dan zijn bekrompen omstandigheden’. In de acta der Classis (20 Apr. 1789-5 Oct. 1789) is het verloop van de behandeling dezer zaak beschreven; in een buitengewone vergadering besloot de Classis hem een ernstige berisping te geven; zij stelde het als een voor Kesler bezwarende omstandigheid voor dat hij, die op den genoemden grond zijn belofte had herroepen, in een der ‘aanzienlijksten dorpen’ geplaatst was met groote pastorie en tuin en op een jaarlijksch inkomen van 600 k. guldens! Hij moest voor zijn gemeente een boetpredi-

catie houden ‘over zijne begane misdaad’. Het meisje stierf eer de behandeling der zaak door de Classis geëindigd was.

Gedurende zijn bediening te Dronryp werd hij aangeklaagd wegens onrechtzinnigheid, omdat hij o.a. gepreekt zou hebben, dat de ‘drijvers van de vrije genade en die de doodelijke onmacht des menschen stellen, waardig zijn dat God hun den Bijbel uit de handen rukte’. Deze aanklacht bleef echter ‘aan den spijker hangen’; de Classis ging er niet op in.

Later geraakte hij in conflict met de Staten en de Classis, niet wegens onrechtzinnigheid, maar om zijn uitgesproken patriottische gevoelens zooals hij die op krasse wijze had vertolkt in *twee leerredenen*, door hem den 13en Febr. 1793 gehouden. (Zie over de uitgave ervan ond. zijn geschr.) Bij zijn verdediging voerde Kesler tegenover Hun Ed. Mog. aan dat beide leerredenen getrokken waren uit die van een bekend hooggeëerd prediker, den Engelschen Aartsbisschop Tillotson, behoudens de door de omstandigheden geboden wijzigingen; ook beriep hij zich op het voorbeeld van Saurin, die in een preek over een der twee door Kesler behandelde teksten een onderzoek ingesteld had naar de misbruiken van de monarchale, aristocratische en volksregeeringen en naar de oorzaak, die de overwinning op de Franschen bij Malplaquet behaald zoo onvolkomen maakten. Maar Saurin had zijn preek in de Waalsche kerk te 's Gravenhage gehouden voor kundige en meer onbevooroordeelde hoorders, dan die tegen Kesler getuigenis inbrachten! Deze verdediging kon echter niet beletten dat hij, in hechtenis genomen, 43 weken lang, gevangen werd gehouden en straks voor den tijd van vier jaren buiten Friesland verbannen. Den 20en Dec. 1793 werd hij door de Staten van Friesland van zijn ambt ontzet en ongeschikt verklaard om het land ooit weer daarin te dienen. De Classis van Franeker conformeerde zich hiermede den 30en Dec. d.a.v. Na de omwenteling van 1795, waardoor de patriotten weer aan het roer van staat kwamen, werd het vonnis, over hem geveld, door de volksrepresentanten vernietigd, waarvan den 26en Mei mededeeling geschiedde aan de Classis. Daarmede werd Kesler in zijn bediening te Dronryp hersteld.

Op zeer onaangename wijze zag de Classis zich later genoopt tegen Kesler op te treden, en wel wegens verregaand ergerlijk wangedrag. In Aug. 1798 werd hij om die reden finaal van zijn dienst ontzet (vgl. hierover *Boekz.* 1798*b*, 385-393). Later rector te Bolsward geworden, hield hij als zoodanig den 31en Juli 1808 een oratie *de praecipuis saeculi nostri vitiis.* Inmiddels was hij in 1807 weer door de Classis van Franeker als lidmaat aangenomen en beroepbaar gesteld (vgl. *Boekz.* 1807*b*, 422, 423). Den 6en Nov. 1808 deed hij intrede als predikant te Nyega en Elahuizen (m. 2 Cor. IV:7). Hij overleed ald. na een ziekte van weinige dagen den 17en Dec. 1824.

Hij moet iemand van meer dan gewone kennis zijn geweest, maar onvast van karakter. Hij was gehuwd met mej. J.S. van Eysinga; uit dit huwelijk werden zes kinderen geboren.

Portretten worden van hem niet vermeld.

Van hem zag het licht:

Twee leerredenen, *Ov. Spr. XIV*:*34 en Jerem. IX*:23, 24, uitgespr. te Dronryp, op den Algem. Dank-, Vast- en Bededag, den 13en Febr. 1793. Amst. 1794. 8°. - *Aan mijne Vrijheid*, *Gelijkheid en Broederschap beminnende Amstellaaren*, *bij de*

Staatsomwenteling van 1795. (Gedicht) Amst. 8°. (Knuttel, *Cat. Pamfl.* V, No. 22308, 22608).

L i t t e r a t u u r : Hs. Borger. - Romein, *Pred. Friesl.* (reg.). - Verv. op J. *Wagenaar Vad. Gesch.* D. XXVI, blz. 398-404. - E.J. Diest Lorgion, *De Ned. Herv. Kerk in Friesl. sed. haar vestiging tot het jr. 1795*, blz. 305, 306. - S. Cuperus, *Kerkel. leven der Hervormden in Friesl. tijd. de Republiek.* I (reg.). - *Boekz.* 1825*a*, 108, 109.

[Gosuinus van Kessel]

KESSEL (Gosuinus van), werd den 3en Sept. 1703 geboren te Engelen (N.-Br.), waar zijn vader Petrus v. Kessel destijds predikant was. Hij ontving voorbereidend onderwijs te 's Hertogenbosch en werd den 8den Oct. 1722 ingeschreven in het Alb. Studios. te Leiden. Den 17en Sept. 1726 toegelaten als proponent, werd hij kort daarop ernstig ziek, zoodat hij eerst, na den 9en Juni 1728 peremptoir geëxamineerd te zijn, den 29en d.a.v. bevestigd kon worden in zijn eerste gemeente Grosthuizen en Avenhorn; dit geschiedde door zijn broeder, Petrus v. Kessel, die in 1722 de plaats van zijn in 1721 overleden vader te Engelen had ingenomen (bev. t.: Fil. II:25-29; intr. t. Dan. VIII:27). Reeds in het volgend jaar verliet hij deze zijn eerste gemeente (afsch. 4 Dec. 1729 m. Hand. XX:18-22) voor Koog a.d. Zaan, waar zijn bevestiging den 18en Dec. plaats had door Ds. E. Stokmans, pred. te Knollendam (m. Zach. IV:10; intr. m. Hand. XX:24). In 1732 ontving hij gelijktijdig twee beroepingen, een naar Voorburg en een naar Naarden; de laatste nam hij aan, en na den 19en Oct. afscheid te hebben genomen van Koog a.d. Z. (m. 1 Joh. II:28) volgde zijn bevestiging te Naarden den 26en door Ds. J.W. Ruysch, pred. ald.(m. Joh. 1:8). Zijn vierde gemeente was Hoorn, waar hij den 24en Oct. 1734 bevestigd werd door Ds. C. de Feyfer, pred. ald.(m. Micha V:3; intr. m. Joh. XII:26; afsch. te Naarden 17 Oct. m. Openb. III:11). Slechts kort was ook zijn verblijf te Hoorn; hij predikte er afscheid den 14en Aug., 1735, om te vertrekken naar 's Gravenhage, waar hij intrede deed den 31en d.a.v. (m. Jac. III:15); na den 28en bevestigd te zijn door Ds. H. Malecotius, pred. ald.(m. Neh. I:11). In 1755 moest hij een pijnlijke operatie ondergaan, die wel slaagde, maar zonder dat zijn ziekte geheel was geweken. Tot volledig herstel van gezondheid begaf hij zich naar Gelderland, maar op de terugreis werd hij te Oudshoorn overvallen door een hevige longaandoening, waarvan de gevolgen hem, vooral bij het preeken, sterk bleven belemmeren en waarvan hij niet meer herstellen zou. Hij overleed den 8en Maart 1756 te 's Gravenhage, waar zijn stoffelijk overschot in de Groote kerk werd bijgezet. Den 30en Nov. 1755 had hij nog een (in druk verschenen) preek over Zondag XLVIII van den Heidelbergschen Catechismus gehouden mede in verband met de geweldige aardbeving, die kort te voren Portugal had geteisterd.

Voor zijn tijd was hij een uitstekend prediker, zooals niet het minst blijkt uit zijn lijkrede op Friso (zie ond.), welke in onderscheiding van dergelijke preeken in zijn dagen uitmunt door klaarheid en eenvoud, terwijl de prediker zijn doel in het oog houdt en zich bekwaam toont om te stichten.

Hij genoot groote achting in de gemeenten, die hij diende, vooral te 's-Gravenhage, waar hij het langst arbeidde. Meermalen zwaar beproefd, werd daardoor zijn geloof gesterkt. Op zijn overlijden werd een zilveren gedenkpenning geslagen.

Hij was tweemaal gehuwd: 1°. met Jacoba Catharina Tierens; 2°. als weduwnaar te Amsterdam (ondertr. 31 Juli 1744) met Catharina Huygens (overl. te 's Gravenhage April 1774). Een zoon uit het eerste huwelijk Petrus Henricus overleed 7 Jan. 1791 als pred. te Geertruidenberg.

Portretten zijn van hem niet bekend.

Van hem zag het licht:

't Gebedt Habakuks des Propheets op Sigyonoth. In eene Avondt-Predicatie verklaardt, en op deze tegenwoordige tijdt van veel drukkende en dringende oordeelen

Godts toegepast, *den 30 Oct. 1740.* 's Hertogenbosch. 1741. 4°. (Kerkeraadsbibl. 's Gravenh.) - *Neerlandts Winter-en Somerhuys geslagen. Met aanwysinge hoe te ontvlieden den toekomenden toorn of Twee Boet-en Bede-dags-predicatiën.* (uitgespr. resp. 9 Maart 1740: t. Amos III:13-15 en 15 Febr. 1741:

t. Mt. III:7-l2). 's Hertogenb. 1741. 4°. (Bibl. N. Lett). - *Trouwhertige waerschouwende vermaaninge aan Neerlandts volk om ter voorkominge v. verwoestinge zich te laaten tuchtigen. Of Boete- en Beede-Dagpredikatie* (t. Jerem. VI:8). 's Hertogenb. 1742. 4°. - *Leer-reden over Amos III vs. 6*, uitgespr. Woensd. den 17. Juny 1744. 's Gravenh. z.j. 4°. (Bibl. N. Lett.). - *Neerlandts Gedenk-dag ofte Historische Predicatie betr. de honderdjaarige gedachtenisse v.d. Munsterschen vreeden. Op den jaarl. Dank- Vast- en Bededag den 13 Maart des jaars 1748*; *vermeerdert m. eenige Byvoegzelen*, *rakende het Historische*, *en m.e. opdragt aan Zijne Hoogh. den Heere Prince Erf-stadhouder....* 's-Grav. 1748. 8° (Bibl. N. Lett.). - *Korte Onderwysinge aang. de Heilige geschiedenissen des O. en N. Test.*, *t. dienste voor de jeugd*, *bij wyze v. vragen en antwoorden.* 's-Grav. 1750. 8°; 2e dr. Rott. 1753. 8°. (Kerker.- bibl. 's-Gravenh.). - *Gideons doodt en begraavinge*, *toegepast op het smertelijke sterfgeval v. Syne Doorl. Hoogh. den Heere W.K.H. Friso*, *Prince v. Oranje en Nassauw* enz. enz. *Overleeden op deszelfs Lust- Huys de Oranjezaal den 22 Oct. 1751....* geh. *op Woensd. voor de Middag in de Gr. Kerke den 24 Nov. 1751.* 's Gravenh. 1751. 4°; 3e dr. ald. 1751 4°. (Kerker. bibl. 's Gravenh.); 4e dr. ald. 1752:4°. (Bibl. N. Lett.). - *Gideons Roeping ten Richter Israels. Op de gewenschte verheffinge v. Syne Doorl. Hoogh. den Heere W.K.H. Friso*, *Prince v. Oranje en Nassauw tot Stadhouder*, *Capitein en Admiraal Gener. der Vereen. Nederl. enz. enz. enz. toegepast.... op Zond. Nam. den 7. Mei 1747.* 's Graavenh. 1752. 4° (Kerker. bibl. 's Gravenh.). - *De Plechtige Verbondtsmaakinge v. Koning Josia met Godt of Boet- en Beededags-predicatie ov. 2 Kon. XXIII vs. 1-3.* Uitgespr. op den 28 Mrt. 1753. 's Gravenh. 1753. 4° (Kerker. bibl. 's Gravenh.). - *Het zwygen der verstandigen in eenen boozen tydt*, *ofte Boet- en Beedendaags-Predicatie Uyt Amos V. vs. 13.* 's Grav. 1755. 4°. (Kerker. bibl. te 's Gravenh.). - *De ontsagchelijkheidt v. Godts komst in het Koninkryke v. Syne macht en heerschappye*, *door verschrikkelijke Aardtbeevingen*, *voorgestelt by gelegenheydt v.d. Verklaaringe der Tweede Beede over den acht en veertigsten Zondag v.d. Heidelb. Catechismus*, uitgespr. op Zond. nam. den 30en Nov. 1755. 's Grav. 1755. 4°; 2e dr. ald. 1756. 4°. (Kerker. bibl. te 's Gravenh.; Knuttel, *Cat. Pamfl.*, 11, No. 18536).

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^2, blz. 42, 43. - *Boekz.* 1756*a*, 389-391. - E.J.W. Posthumus Meyjes, *Kerkel. 's-Gravenh. in vroeger eeuw*, blz. 68-73, 108, 109. - J.I. Rauwertsz., *De pligt der gemeente omtr. haar afgestorvene voorgangers*, *vertoont in eene Lykrede ov. Hebr. XIII*:*7 ter gedagtenisse en navolginge v.d. Geloofs-wandel en zalige uitkomste v.d. Weleerw. en Z. gel. Heere Gos. v. Kessel*, *oudsten leeraar der gem. v. J. Chr. in 's-Graavenhaage*, *in den Heere ontslapen den 8. v. Lentemaand*; *uitgespr. den 21en d.a.v. M.D.CC.LVI.* 's Gravenh. (1756) (Kerker. bibl. 's Gravenhage). - *Nav.* XXXVII (1887), blz. 102. - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 383. - Hartog, *Gesch. Predikkunde*, blz. 133-135. - *Maandbl. De Ned. Leeuw*, Jrg. (1919), k. 221.

[Johannes Jacobus Kessler]

KESSLER (KESLER) (Johannes Jacobus), werd den 7en Juni 1716 te Bremen geboren uit het huwelijk van Karolus Kessler, sinds 1732 Philol. S. Prof. Extraord.

en Praeceptor ald. (overl. 1754) en Tibetha Broyel. Hij studeerde eerst onder leiding van zijn vader en van godgeleerde hoogleeraren in zijn vaderstad, daarna te Utrecht o.a. onder v. Alphen en Voget (ingeschr. 1738). Den 9en Febr. 1739 werd hij beroepen tot Hofprediker bij H.K.H. Johanna Charlotte, Markgravin van Brandenburg, Abdisse van Herford, en den 26en Apr. d.a.v. als zoodanig te Bremen bevestigd, waarna hij den 17en Mei intrede deed te Herford (m. 1 Cor. II:12, 13). Vandaar vertrok hij naar Steinfort, waar hij, na den 15en Sept. 1743 bevestigd te zijn, intrede deed (m. 1 Tim. IV:16; afsch. te Herford m. 2 Thess.

II:16, 17). Den 2en Dec. 1744 werd hij te Steinfort tevens benoemd tot Prof. Theol. et Ling. Orient.; hij aanvaardde dit ambt den 9en Maart 1745 met een inaugureele oratie *de necessaria theologo linguarum orientalium cognitione.* Steinf. 1745. Den 31en Dec. 1746 liet hij zich te Groningen 'gratis honoris causa' inschrijven in het Album Stud., waarop den 12en Juni 1747 zijn promotie ald. tot Theol. Doctor plaats had op een inaugureele *disputatio theol. de promulgatione benedictionum et imprecationum e montibus Garizim et Ebal.* Gron. 4°. (Vgl. *Berliner Bibl.* I. Bd. 6 St., p. 883).

Den 22en Juli 1749 werd hij beroepen tot Hoogduitsch predikant bij de Ned. Herv. gemeente te Amsterdam, waar den 21en Sept. d.a.v. zijn bevestiging plaats had in de Nieuwezijdskapel door Ds. R. Perizonius, pred. ald.(m. Jes. XII:6*b*, 7) en den 24en d.a.v. zijn intrede (m. Joh. XII:15-17; afsch. te Steinfort 17 Aug. m. 1 Thess. V:23). Hij overleed na langdurige ongesteldheid te Amsterdam den 24en Febr. 1791.

Kessler werd geroemd als kundig theoloog en als voorbeeld in leer en wandel. Niet het minst maakte hij zich bekend door zijn heftigen aanval op het geschrift van Hillebrandus Janssonius, pred. te Veendam, dat tot titel droeg: *De waare aart der Sacramenten zoo in het gemeen als v.h. N.T. in het byzonder*, *wie dezelve moeten*, *moogen*, *regt tot zegen konen gebruiken en wie van dezelve moeten geweert worden*, enz., waarvan de tweede druk in 1768 het licht zag. Had Janssonius eerst in den geest van Appelius de onbekeerden niet gerechtigd verklaard tot het gebruik der Sacramenten, omdat deze alleen voor Gods gunstgenooten waren ingesteld, in bovengen. geschrift sprak hij duidelijk uit, dat het niet alleen de geloovigen of wedergeborenen zijn in den beperkten zin des woords, die aan het Avondmaal mogen deelnemen. Elk belijder maakt zich volgens dit zijn later gevoelen aan ongehoorzaamheid schuldig, die zich aan het Avondmaal onttrekt op welken grond dan ook. In verschillende geschriften werd Janssonius naar aanleiding hiervan bestreden, op het allerheftigst door Kessler in diens: *De leer en eer van Neerlands Herv. Kerk en Leeraars tegen.... H. Janssonius.... verdeedigd*, dat in 1769 zonder kerkelijke goedkeuring uitgegeven, nog in datzelfde jaar van anderen titel voorzien, nogmaals verscheen. Hierin richtte de schrijver zeer krasse verwijten tot Janssonius, en spaarde daarbij ook diens persoon niet, met de uitgesproken bedoeling hem te dwingen zijn gevoelen te laten varen en behoorlijke voldoening te geven aan de door hem zoo zwaar beleedigde Hervormde Kerk. Kesslers geschrift geeft blijk van veelomvattende kennis en groote schranderheid. Janssonius antwoordde hierop in de (126 bladz. beslaande) voorrede van een geschrift, dat getiteld was: *De saamenspraak over den waaren aart der Sacramenten en wie dezelve moeten*, *moogen en recht tot zegen konnen gebruiken*; *zijnde een Uittrekzel v.e. breedere Verhandel. over den 25 Zondag de 1 en 2. Vraage v.d. Heid. Cat.*, *en de Formul. v.d. Doop en Avondmaal. De voorr. bevat o.a. een afwering van de hooggaande beschuldiging*, *tegen den auteur ingebracht*, *v.d. wel Eerw. H H.J.C. Appelius en J.J. Kessler*, *Pred. te Zuidbroek en Amsterdam.* Gron. 1770.

Kessler was Assessor van de N. Hollandsche synode te Hoorn in 1761 en hield er de sluitingspredikatie (t. Mt. XXVIII:20). In 1771 werd hij door Burgemeesteren van Amsterdam aangewezen voor het teekenen der Bijbels.

Hij was tweemaal gehuwd; 1°. met Christina Magdalena Adriana Bucksulber, (overl. 15 Oct. 1769), wier moeder een zuster was van Kesslers in 1763 overleden

ambtgenoot te Amsterdam Martinus Snethlage. Als weduwnaar bleef Kessler over met zes kinderen, waaronder vijf zonen; een van dezen, Caspar Maurits Buchsulber Kessler, werd in 1775 pred. te Altona; 2°. te Amsterdam den 23en Dec. 1777 met Sandrina Freers, geb. 1751.

Portretten zijn van hem niet bekend.

Van hem zag het licht:

Aanmerkingen over het vyfde Hoofdstuk des agttienden boeks der Joodsche oudheden v. Flavius Josephus, *ten betooge*, *dat die Philippus*, *welken Herodes de Viervorst*, *volg. Mat. XIV. 3. Marc. VI*:*17 en Luc. III*:*19 zyne Vrouw*, *de berugte Herodias*, *ontnoomen heeft*, *niet zy geweest Philippus de Viervorst.* Amst. (Vgl. hierover: *De Akademie der Geleerden*, *of Uitspanningen ter ophelder. v.d. H. Schrift*, *Taal- Oudheid- en Geschicht-kunde*; *als ook ter bevorder. der beschaefde Letteren*, *Konsten en Wetenschappen.* Door een Weet lievend Genootschap. Onder de Zinspr.: *Tendit ad ardua Virtus.* D. II. Amst. 1765, blz. 311-322). - *Aanmerkingen over de poorten der Helle*, *ter ophelder. v. Matth. XVI*:*18b* in: *Amsteldamse Nederd. Godg.*, *Geschied.*-, *Taal- en Letterk. Bibl.* D. IX (1766) Mengelwerk III. - Vervolg der Aanmerk. ov. *Herodes Antipas*, *Reize naar Romen.* 1767 in: *Akad. der Gel.* D. III 1e st. (1766). - *Aanmerkingen over Joh. III*:*13*, voornamel. ter wederlegging v.d. Socinianen, in *Amst. Ned..... Bibl.* D. II, 1e st. 1767) I. - *De leer en eer v. Neerlands Herv. Kerk en Leeraars tegen den Welerw. Heere H. Janssonius*, *in het geschil over de ware aard der Heil. Sacram. verdeedigd.* Amst. 1769. 8°, v. kerkelijke goedkeur. voorzien ond. den titel: *Afweering der Beschuldigingen*, *waarmeede de Weleerw. Heer Hillebr. Janssonius*, *Pred. te Veendam*, *de Leer en Eer der Leeraars in Neerlands Herv. Kerk bezwaart heeft*, *in het geschil over den waaren aart v.d. Sacramenten*, *en wie dezelve moeten*, *moogen*, *en recht tot zeegen konnen gebruiken*; *met weederlegging van 't geene zyn WelEerw. voor zyn gevoelen over deze stukken bygebracht heeft.* Amst. 1769. 8°. - In *C. Iken's Symbolae literariae ad incrementum scientiarum omne genus a variis amice collatae.* Bremae. MDCCXLVII, T. III, P. III, p. 544-548 plaatste hij: *Conjectura de occasione et auctore Psalmi CXV.* Voorts vervaardigde hij een Hoogd. gedicht op den dood van den Burgemeester von Büren. Bremen. 1737 en twee Hoogd. gedichten op den Graaf te Steinfurt. 1747.

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^2, blz. 43. - Croese, *Pred. Amst.*, blz. 285-288; Vermeerd., blz. 15. - *Alb. Stud. Rh. Traj.*, k. 139. - Id. *Gron.*, k. 200, 473. - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H.K.* III, Aand., blz. 270. - *Boekz.* 1791*a*, 309-311[1)]. - J.C. Strodtmann, *Das Neue gelehrte Europa* (Wolfenbüttel. 1754). IV Th., S. 931-934. - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz. 179.

[Mr. Dignus Ketelaar]

KETELAAR (Keetlaer) (Mr. Dignus), geboren te Goes den 11en Nov. 1674 als tweede zoon uit het huwelijk van Mr. François Keetlaer, Raadsheer in den Hove van Holland, Zeeland en W. Friesland, en Maria Eversdijk, was schepen van Goes in 1708, '09, '11 tot '18, pensionaris honorair in 1719 en 1720, werd den 4en Dec. secretaris der Staten van Zeeland en den 2en Nov. 1734 Raadpensionaris van Zeeland. Hij overleed ongehuwd den 23en Maart 1750.

In zijn ambt als Raadpensionaris ‘scheen hij volkomen te passen in de lijst van zijn onbeduidenden tijd’, naar het oordeel van Nagtglas t.a.p., die intusschen ook

1) Hier vindt men ook een vers tot zijn nagedachtenis get. V.D.S. (waarschijnlijk Adolph Frederik van der Scheer, K.s ambtgenoot).

onbekend blijkt te zijn met het hier volgende geschrift, waarvan het titelblad *D. Ketelaar*[2] als auteur vermeldt:

2) Een ex. van het hieronder vermelde geschrift was ondanks velerlei nasporingen niet te ontdekken, zoodat niet met volkomen zekerheid kon vastgesteld worden of dit breedopgezette geschrift bovengen. *Dignus Ketelaar* tot auteur heeft. Daar het blijkbaar (vgl. *Boekz.* t.a.p.) is opgesteld door een *Ketelaar*, die in 1724 nog in leven was, en de predikant van St. Philipsland *D*(*aniel*) *Ketelaar* in 1660 overleden was, ligt de conclusie voor de hand, dat men hier te denken heeft aan bovengen. Secretaris der Staten van Zeeland. Al placht deze zijn naam te schrijven *Keetlaar*, zijn naam komt toch ook herhaaldelijk voor als *Ketelaar* of *Ketelaer*, o.a. in het *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 720 en 778, waar vermeld worden als ingeschreven op 15 Maart 1692 *Dignus Ketelaer* en op 12 Febr. 1704 *Dignus Ketelaer*, beide geb. te Goes, en bij hun inschrijving opgegeven als 20 jaar oud. Hoewel deze leeftijd niet precies in overeenstemming is met dien van bovenbeschreven Mr. Dignus K. lijkt het toch aannemelijk dat deze met een van beide bedoeld is.

Oude en Rechtzinnige waarheid, in het stuk des [sic!] *Formulieren en Geloofsbelydenissen v.d. Geref. Kerken*, *mitsgaders derzelver nootzakelykheid*; *en in het byz. v.d. Formula Consensus ofte Voorschrift van overeenkomst v. de Geref. Zwitserse Kerken*, *aengaende de leere v. de algem. Genade, aenkleven van dien en eenige andere artykelen*; *wordende hier mede*, *dit Formula gebillijkt*, *en verdedigt*, *tegen de ongegronde lasterlijke*, *en zielverderflijke aenmerkingen*, *met welke het zelve onlangs is vermeerdert.* Amst. 1724. *Met e. voorr. v. Dr. Joh. v. Staveren*, *behelzende 'een Korte*, *dog deftige' Opening van Paulus Brief aan de Heilige*, *en gelovige Ephesiers geschreven*: *en daer uit getoont*, *hoe nootzakelyk Paulus lesse, om zig gedurig te benaerstigen om te behouden de eenigheit des Geestes door den Band des Vredes*, *is*, *zynde zulke Banden de zoogen. Formulieren v. Eenigheit*, *die waerlyk zyn liefdebanden der volmaektheid* enz. enz. (*Boekz.* 1726*b,* 243-247).

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII[2], blz. 28. - Nagtglas, *Levensber.*, blz. 524. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* III, k. 683 (art. Mej. C. de Waal). - Meded. d. Mr. P.D. de Vos, Archivaris te Zierikzee.

[Christiaan Jan van Ketwich]

KETWICH (Christiaan Jan van), derde zoon uit het huwelijk van Johannes v. Ketwich en Gezina Berendina Zebinden, werd geboren te Zwolle den 25en Febr. 1818, ontving ald. gymnasiaal onderwijs en werd ingeschreven als student te Leiden den 14en Apr. 1836. Na cand.-examen in de Letteren te hebben afgelegd, studeerde hij in de Theologie. Als 'promotor' had hij zitting in den 'Senatus Theologorum c.s. Minervae Sacrum'. Den 3en Aug. 1842 toegelaten tot de Ev. bediening door het Prov. Kerkbestuur van Zuid-Holland, werd hij den 4en Mei 1845 bevestigd te Santpoort door zijn schoonvader Prof. Dr. W.A. v. Hengel (m. 2 Tim. IV:5*a*; intr. m. Hand. XIV:15*b*). Den tijd na zijn proponentsexamen had hij besteed aan de bewerking der dissertatie, waarop hij den 15en April 1845, kort vóór zijn bevestiging, in het publiek bevorderd werd tot Theol. Doctor. Zij droeg tot titel *De Simonia* en vond een gunstige beoordeeling (*Boekz.* 1845*b,* 453-455; *Jaarb. v. Wet. Theol.* D. II, 1e st. (1845), blz. 213, 214; *Waarh. in liefde.* Jrg. 1846. IIIe st., blz. 590, 591).

Den 30en Sept. 1849 verbond hij zich aan zijn tweede gemeente, te Schoonhoven (m. I. Thess. V:25) na opnieuw door zijn schoonvader bevestigd te zijn (ditmaal met een in druk uitgeg. *Leerr.* ov. Joh. XVII:17*a.* Schoonh., 1849; afsch. te Santpoort 16 Sept. m. I Cor. XVI:13, 14). Den 27en Sept. 1874 herdacht hij zijn 25-jarige bediening te Schoonhoven. Wegens een ongesteldheid, die hem in zijn dienstwerk bemoeilijkte, verkreeg hij op zijn verzoek eervol emeritaat met ingang van 15 Dec. 1878, op welken datum hij afscheid preekte (m. Ef. III:14, 17*a*).

Als emeritus vestigde hij zich te Leiden, waar hij in zijn overige levensjaren tal van functies bekleed heeft: die van voorzitter-regent van het Burgerweeshuis en van het Oudemannen- en Vrouwenhuis, van voorzitter der Commissie van oppertoezicht en beheer over de Kweekschool voor Zeevaart, in welke kwaliteit hij bij H.M. Besluit van 17 Mei 1875 benoemd werd tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau. Met bijzondere toewijding behartigde hij de belangen der Commissie tot beheer van het fonds ter bevordering van

godsdienstonderwijs in vrijzinnigen geest (doorgaans genoemd: Commissie ‘Middelweg’), waarvan hij lid en tevens secretaris was, en die van de Nederl. Gustaaf-Adolf Vereeniging, die uit erkenning van zijn verdiensten hem in Apr. 1896 tot lid van haar Hoofdbestuur koos. Ook werd hij om diezelfde reden vereerd met de benoeming tot Ridder in de burgerlijke en militaire orde van ‘Adolf van Nassau’.

Op hoogen leeftijd trok hij zich, vrijgebleven van ouderdomsgebreken, uit het openbare leven terug. In het voorjaar van 1903 werd hij aangetast door een uitterende ziekte, waaraan hij den 22en Dec. van datzelfde jaar overleed.

Hij huwde 1°. te Leiden den 18en Apr. 1845 met Margaretha Johanna Petronella van Hengel, die hem na een pijnlijke operatie ten huize van haar vader (Dec. 1858) en na langdurig lijden den 19en Apr. 1860 door den dood ontviel; 2°. te Leiden den 23en Sept. 1863 met Alida Hagen (overl. 17 Febr. 1888), zuster van Dr. H.G. Hagen, pred. te Leiden. Beide huwelijken bleven kinderloos.

Van hem zag het licht:

Disputatio Theol. Inaug. de Simonia. L. Bat. 1845. 8°. - *Feestel. Toespr. bij gelegenh. v.h. honderjar. bestaan v.h. Oude Mannen- en Vrouwenhuis te Leiden* op 29 Dec. 1883. (Niet in den handel). (Bibl. N.L.). - *Feestrede bij gelegenh. der herdenk, v.h. 40-jar. best. der Subcommissiën v.d. Kweekschool v. Zeevaart te Leiden.* Z. pl. en jr. (Bibl. N.L.).

L i t t e r a t u u r : Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* II, k. 669 (art. Mr. E. v. Ketwich Verschuur). - *De Wapenheraut.* 5e Jrg. (1901), blz. 2. - *Jaarboekje v. Geschied- en Oudheidkunde v. Leiden en Rijnland*, *tev. Orgaan der Ver. Oud-Leiden.* 2e Jrg. (1905). - *De Hervorming.* 2 Jan. 1903. No. 1. - *Alb. Stud. L. Bat.,* k. 1309.

[Petrus Keuchenius]

KEUCHENIUS (Peter of **Petrus),** behoorende tot een geslacht, dat afkomstig van Aken en Wesel, verschillende mannen van beteekenis heeft voortgebracht, onder wie ook eenige predikanten, was de oudste zoon uit het huwelijk van Clemens Keuchenius, praeceptor der Latijnsche School te 's-Hertogenbosch, en Gertrud Buschmann. Hij werd ald. geboren den 12en Aug. 1654. Hij studeerde te Leiden (ingeschr. 9 Oct. 1670 en 9 Apr. 1674) en daarna te Utrecht (ingeschr. 1676). Achtereenvolgens werd hij predikant te Alem en Maren (1679), Tiel (1686) en Arnhem (1689); in laatstgen. gemeente overleed hij reeds den 14en Jan. 1691.

Hij was eerst gehuwd met Cornelia v. Minningen en hertrouwde te Arnhem 29 Juli 1689 na haar overlijden, met de 20-jarige ouderlooze Catharine Lycochthon, van Amsterdam

Afbeeldingen zijn van hem niet bekend.

Dat hij de betrekkelijk weinige jaren zijner bediening ook aan de theologische studie dienstbaar maakte blijkt uit zijn Aanteekeningen, die deels nog bij zijn leven, deels lang na zijn overlijden zijn uitgegeven. De Leidsche hoogleeraar J. Alberti achtte ze belangrijk genoeg om er een voorrede bij te schrijven. De titel van beide uitgaven luidt:

Annotatorum pars prior in IV Euangelia et acta Apostolorum. Amst. 1689. 4°; ibid. 1709. 4°. - *Annotata in omnes N. Test. libros. Ed. nova et altera parte numquam edita*, *auctior*, *cum Praefatione Joannis Alberti.* L. Bat. 1755. 8°. (Univ. Bibl. Leiden).

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII[2], blz. 47. - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz. 256; III, blz. 666. - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 564, 588. - Id. *Rh. Traj.,* k. 70. - *Maandbl. De Ned. Leeuw.* 37e Jrg. (1919), k. 16. - *Ned. Patriciaat.* 13e Jrg. (1923), blz. 187.

[Clemens Keuchenius]

KEUCHENIUS (Clemens), oudste zoon uit het huwelijk van Wilhelmus Keuchenius (broeder v. Petrus K., dien hij als predikant van Alem en Maren in 1686 was opgevolgd) en Margaretha Peregrinus, dochter van Paulus Peregrinus, pred. te Ingen, en zuster van den Haagschen predikant Jacobus Peregrinus. Hij werd den 23en Jan. 1707 te Alem gedoopt en verhuisde in 1711 met het ouderlijk gezin naar Vught. Den 22en Sept. 1725 ingeschreven als student te Leiden, trad hij, proponent geworden, in 1732 op als adjunct bij zijn vader (intr. 11 Mei m. 2 Cor. V:1). Na diens overlijden den 22en Maart 1743 aanvaardde hij den dienst te Vught als vast predikant. Hij bleef er werkzaam totdat hij wegens het ingaan van zijn emeritaat den 27en Oct. 1782 afscheid preekte, bij welke gelegenheid hij tevens zijn opvolger N.H. Vrythoff bevestigde (m. 1 Thess. IV:1). Den 14en Jan. 1788 overleed hij aan verval van krachten te Schiedam ten huize van zijn zoon, Med. Dr., Willem Mattheus.

Hij nam de pen op naar aanleiding van het opzienbarend geval van de clandestiene verloving en het buiten toestemming van de ouders der bruid te Cleve gesloten huwelijk van Abdias Velingius, predikant te 's-Hertogenbosch, met een meisje uit Rotterdam (zie ond. zijn geschr.).

Hij was gehuwd met Johanna Christina Hooft (ondertr. te Amsterdam 5 Apr. 1736); zij hertrouwde met Gerbrand v.d. Eeckhout.

Van hem worden geen portretten vermeld.

Met levendige trekken is door hem beschreven hoe hij in zijn dorpskerk getuige was van een buitengewoon zwaar onweer. J.F. Martinet plaatste deze beschrijving, door zijn neef gegeven, in een verhandeling: *Verbaazende uitwerksels door een onweder,* in: *Verhandel. uitgeg. d.d. Holl. Maatsch. der Wetenschappen te Haarlem.* XIVe Dl. Haarl. 1773. Het is daaruit overgenomen in: *Boekz.* 1775*a,* 185-191.

Afzonderlijk zag van Clemens Keuchenius het licht: *Berigt en Verantwoording - waar in onder anderen*, *uit een Brief v.d. Eerw. Theol. Faculteit te Franeker getoont wordt*, *waarom*, *en op wat grondt agter het Titelbladt v. zyn werkje gen. Kenoofonia Velingia heeft laten Drukken*, *zo als daar te zien is.* Breda. 1749. 8°. (*Boekz.* 1749*b*, 687). - *Het ydel roepen v. Do Abdias Velingius, wederlegt in een vertoog, waar in duidelyk aangetoond werd*, *dat zeer ongegrond zyn alle de beswaarnissen*, *dewelke Zyn Ed. heeft ingebragt tegen het Boekje v.d. Heer de With*[1] *over de clandestine Verlooving bondig wederlegt.* 's-Hertogenbosch 1749. 8°.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^2, 47. - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 900. - *Mndbl. 'De Ned. Leeuw'.* 37e Jrg. (1919), blz. 219. - *Ned. Patriciaat.* 13e Jrg. (1923), blz. 188.

[Jan Pieter de Keyser]

KEYSER (Jan Pieter de), den 12en Juli 1818 te Rotterdam uit burgerouders geboren, werd ingeschreven als student te Utrecht den 8en Sept. 1836 en toegelaten tot de Ev. bediening in de Ned. Herv. Kerk door het Prov. Kerkbestuur van Overijssel den 3en Mei 1842. Den 6en Juli 1845 had zijn bevestiging te Varsseveld plaats door Ds. B.J. Westerbeek v. Eerten, pred. ald. (m. 1 Thess. V:12, 13*a*; intr. m. 1 Cor. III:11). Deze gemeente verwisselde hij voor Noordeloos, waar hij den 11en Nov. 1849 bevestigd

1) Corn. de Witt, pred. en prof. in de Oostersche talen te 's-Hertogenbosch.

werd door Ds. J. Hobus, pred. te Calantsoog (m. Ezech. XXX:34-37; intr. m. 1 Kon. XXII:14; afsch. te Varsseveld 4 Nov. m. Joh. XVII:11*b*). In zijn tweede gemeente

ondervond hij als geprononceerd voorganger van de moderne richting veel moeilijkheden. Hij verliet haar voor Oudewater, waar hij den 5en Oct. 1851 bevestigd werd door Ds. G. Steenhoff, pred. (ald. met Joh. III:30; intr. m. 2 Cor. X:2; afsch. te Noordeloos 28 Sept. m. 2 Cor. X:3-5). In zijn derde gemeente duurde zijn verblijf slechts kort; den 26en Apr. 1852 preekte hij er afscheid (m. Hand. XX:36*b*), waarop zijn bevestiging te Arnhem volgde den 9en Mei door Ds. P.D. Schouw Santvoort, pred. ald. (m. 1 Petr. IV:10; intr. m. Rom. I:16*a*). In 1855 bedankte hij voor een beroep naar Leiden en in Febr. 1869 voor het aanbod hem gedaan om zich te belasten met de redactie van het dagblad 'Het Vaderland'. Den 9en Mei 1877 herdacht hij zijn 25-jarige bediening te Arnhem. Niet lang daarna, den 1en Jan. 1878 overleed hij aldaar na een aanhoudend lijden, waarvoor hij nog in den voorafgaanden zomer te Samaden (Engadin) herstel had gezocht. Den dag na zijn begrafenis sprak zijn ambtgenoot en geestverwant, Dr. L.H. Slotemaker, in de Groote kerk een rede uit tot zijn nagedachtenis (in druk verschenen met de toespraak bij zijn begrafenis).

De Keyser, als predikant een bezield spreker en ijverig pastor, was een overtuigd aanhanger van de moderne richting. De theologische wetenschap had zijn volle aandacht, al bewoog hij zich ook gaarne op het gebied der letterkunde. Wat hem in de theologische publicatiën van het buitenland belangrijk voorkwam zocht hij hier voor velen toegankelijk te maken door de uitgave van een *Repertorium voor Buitenlandsche Theologie* (1848-'52), waaraan hijzelf een der ijverigste medewerkers was.

Ook deed hij zich kennen als een strijdbaar man. Tegenover 'De Nederlander' stichtte hij een week- en maandschrift ter bevordering van het Christendom, zooals hij dit opvatte; het verscheen van 1852-'55 onder den titel '*De Morgenster*'. Hij beoogde daarmede niet zoozeer polemiek tegen anderer opvatting als wel de doorwerking van het Evangelie naar zijn inzicht niet alleen op kerkelijk terrein, maar vooral in het huiselijk, het maatschappelijk en het letterkundig leven.

Ook in ander opzicht toonde hij den strijd niet te vreezen. Toen naar aanleiding van de invoering der Bisschoppelijke Hiërarchie hier te lande in 1853 de Aprilbeweging was ontstaan, had den 24en Mei van dat jaar te Haarlem een samenkomst plaats van eenige vrienden, bijeengeroepen door de redactie van *De Morgenster*. Hier werden de grondslagen gelegd voor de 'Evangelische Maatschappij', waarbij de Keyser werd aangewezen als eerste Voorzitter. Groot was zijn sympathie voor deze Maatschappij; ook door voordrachten op verschillende plaatsen gehouden, stond hij hare belangen voor; de laatste maal trad hij voor haar op den 8en Sept. 1874 te Amersfoort ter inleiding van hare algemeene jaarvergadering van den volgenden dag. Door zijn vurig betoog wist hij menigeen de oogen te openen voor het gevaar, dat het Protestantisme bedreigde.

Bepaald wetenschappelijke en wijsgeerige geschriften heeft de Keyser niet uitgegeven; maar wat hij publiceerde is vrij van alle oppervlakkigheid en getuigt van zijn critischen zin, zijn vernuft zijn en menschenkennis; zijn stijl is krachtig, niet opgevijzeld en niet verwaterd, in overeenstemming met zijn mannelijk, eenvoudig karakter; in korte zinnen wist hij rijke gedachten uit te drukken. Men heeft hem 'scherp' genoemd; maar deze scherpte openbaarde zich tegen wat hij verkeerd achtte; waar hij onoprechtheid of bedrog meende te ontdekken kon zijn humor overgaan in bijtend sarcasme of bitteren spot, maar ook met grooten ernst kon hij het verkeerde tegengaan. Voor den gevallene, den afgedwaalde koesterde hij deernis. In het

bijzonder hadden het onderwijs en de positie der vrouw zijn belangstelling. Aan deze laatste werd z.i. onrecht aangedaan. De stich-

ting van de Arnhemsche Kweekschool voor Onderwijzeressen is te danken aan zijn initiatief. Aan haar bleef hij het langst zijn krachten wijden, ook toen zijn gezondheid reeds kwijnende was. In 1857 aanvaardde hij de redactie van 'De Tijdspiegel'; hoezeer dit den bloei van dit tijdschrift ten goede kwam, bewijst de opgang, dien het sindsdien bij toeneming maakte. Het bevat menig artikel van zijn hand, waarin men zijn geestig vernuft telkens in het 'suum cuique' kan herkennen. Een monument van zijn werklust en smaak voor de vaderlandsche litteratuur is de *Bloemlezing* uit Neerlands letterkunde in de 19e eeuw (zamen 1975 bladzijden), die hij in zijn laatste levensjaar mocht voltooien. Dit veelomvattend standaardwerk alleen reeds zou hem een plaats hebben verzekerd in de rij van Nederlandsche letterkundigen.

Sinds 1853 was hij lid van de Maatschappij der Ned. Letterkunde te Leiden. Bij Kon. Besluit van 2 Juni 1876 werd hij benoemd tot Ridder der Orde van den Ned. Leeuw.

Den 18en Juni 1845 trad de Keyser in het huwelijk met Louise Maria Kramer.

Van de Keyser bestaat een afbeelding, kniestuk, staande bij een piedestal, een boek in de linkerhand. In ov. photogr. v. Goupil en Co. Met facsim. en bijschr. v. F.H. v. Leent. Een immortellenkrans enz. gr. fol.; en een, op bejaarden leeftijd. Borstb. v. voren. In ov. Houtsn. Zonder naam. 4°. (in: *Eigen Haard.* 1878, zie onder *Litterat.*). (Vgl. v. Someren, *Cat. v. Portr.,* II, No. 2936, 2936*.)

Van de Keyser zagen de volgende geschriften het licht:

De Jezuïtenorde, haar oorsprong en rigting, *bedoeling en leer.* Uit het Hoogd. v. S. Jordan. Amst. 1839. 8°. - *Geschiedenis der Hervorming in Duitschland v. 1517-32. Volgens de oude en nieuwste bronnen wetenschappelijk bewerkt.* Uit het Hoogd. v. Dr. D.C.G. Neudecker. Utr. 1843. 8°. - *De Kerkhervorming in Duitschland naar haren aard en hare waarde geschiedkundig geschetst.* Vrij n.h. Hoogd. v. Dr. K.G. Bretschneider. Utr. 1844. 8°. - [Met J.C. Kindermann], *Omnibus. Nederl. Prentenboek.* 's-Grav. 1848. 8°. - *De zendingszaak*, *de zaak voor onzen tijd.* Utr. 1849. 8°. - *De Apocryfe Evangeliën*, *benevens de geschiedenis der Apostelen v. Pseudo-Abdias, volgens uitgaven v. Fabricius*, *Thilo en Borberg, overgezet en m.e. inl. en aanteek. voorzien.* 's-Gravenh. 1849. 8°. - Voorber. voor: R. Morier, *Geen volksheil zonder Christendom. Een woord aan volken en regeeringen.* Oudewater. 1852. 8°. - *Werkelijk leven en nijverheid in het licht des Christendoms.* Leerr. Arnh. 1852. 8°. - *De worsteling v.h. Protestantisme tegen de herstelling der hiërarchie.* Arnh. 1853. 8°. - *De geschiedenis v.e. aanslag tegen het Christendom* (Hand. XIII:48-52), in: *Leerred. t. bevord. v. Ev. kennis en Chr. leven.* Jrg. 1853. Arnh. 1853. 8°. (blz. 117-130). - *Geloofsversterking*, Stichtel. Overdenkingen. Arnh. 1854-'57. 2 dln. 8°. - *Blikken in en op den mensch.* Drie voorlezingen. Arnh. 1855. 8°. - *Charis.* Proza en poezy v. Ned. auteurs uitgeg. Arnh. 1855. 8°. - J.C.L. Gieseler, *Kerkel. geschied. v.d. jongsten tijd. Van 1814 tot heden.* Uit zijn nagelaten geschr. uitgeg. Uit het Hoogd. vert. uitgeg. d. E.R. Redepenning. Utr. 1860, 2 dln. 8°. - *De Zoon des Menschen. Beschouwingen over Christus en Christendom.* Twee bundels. Arnh. 1860, '63 (m. staalpl.); 2e dr. ald. 1881, 8°. m. inl. woord v. J.F. Blaauw. - [Met H.A.C. Denier v.d. Gon], *Zondagsboek voor het Chr. gezin,* ten gebr. bij den Ev. Volksalmanak. Arnh. 1861. 8°. - *Uit het leven.* Drie voorlezingen. Arnh. 1861. 8°. - *De Wartburg.* Arnh. 1862.

1 bd. m. pl. 12°.; Guldenseditie (No. 34). Een volksuitg. verscheen in de 'Ev. Biblioth.' der Ev. Maatsch.; 3e dr. 1866. 2 dln. 8°. (m. pl.). - Bijdr. in: *Een steen voor Schoonoord's kerk,* aangeboden door Ernestine, bijeen verzameld. Assen. 1864. 8°. - *De Kerk, leidsvrouw tot humaniteit.* Een tijdvraag beantwoord in drie leerred. Arnh. 1865. 8°. - *Levensvormen.* Verzam.

schetsen. Arnh. 1865. 8°. (vroeger in: *Guldens-Editie.* Arnh. 1853-58. No. 57). - *Neêrlands Bibliotheek.* Oorspr. romans, schetsen en novellen v. hedend. auteurs, opnieuw uitgeg. 10 dln. Arnh. 1865-'69. 8°; 2e dr. Schoonhoven. 1880-'82. - *Leerr.* ov. Mc. II:27. Arnh. 1868. 8°. - *Leerr.* ov. Hand. XIII:1-5. Arnh. 1869. 8°. - *Een Bloemkrans.* Leesboek voor meisjes, school en huisgezin. Arnh. 1871; 6e herz. dr. [door M.J. Koenen]. Zwolle. 1884. 8°. - *Sprokkeling.* Arnh. 1872. 8°. - W. *Bosch,* in: *Mannen v. Beteekenis in onze dagen.* Haarl. Jrg. 1874, blz. 228-240. - *Levensschets v. Jan Christiaan Kindermann,* in: *Letterk. Lb.* 1877, blz. 95-104. - *Neêrlands Letterkunde in de Negentiende Eeuw.* Bloemlezing t. gebr. bij de beoefen. onzer Letterkunde. 's-Grav. 1877. 2 dln. 8°.; schooluitg. bew. d. A.W. Stellwagen. 's-Grav. 1882-'82. 3 dln. 8°. -

Voorts zijn van zijn hand tal van losse bijdragen en boekbeoordeelingen in verschillende periodieken verschenen, vooral in *De Tijdspiegel*, o.a. over het onderwijs aan de vrouwelijke jeugd, terwijl hij, behalve van laatstgen. tijdschrift, redacteur of medewerker is geweest van de volgende periodieke uitgaven: *Repertorium voor Buitenl. Theologie.* Utr. 1848, '49 en '52. 3 dln. 8°. - *Nederland.* Proza en Poëzie v. Ned. auteurs. Utr. 1849-'53 (daarna voortgezet onder red. v. H. Schimmel en Mr. J.A. Molster). - *De Morgenster.* Weekbl. (Maandschr.) t. bevord. v.h. levend Christendom. Arnh. 1852. - '55. 3 dln. 8°. - [Met R. Bennink Janssonius], *Nieuwe Boekzaal.* Maandschr. voor de Prot. kerken. 1853-'56. Arnh. 8°. - [Met A.H. v.d. Hoeve], *Het Brood des Levens.* Doesb. 1856-'59. 4 dln. 8°. - *Chr. Album.* Woorden v. stichting in onze huiskamers, ter opleid, v.e. godsd. leven. Een werk, in maand. aflev., voor beschaafde Christenen v. allerlei stand. Arnh. 1865-69. 8°. - *Het Morgenlicht.* Stichtel. Dagb. voor het Chr. gezin (later verv. met Dr. L.H. Slotemaker). Arnh. 1858-'70. 8°. - [Met A.G. v. Hamel], *Godsd. Album.* Stichtel. lektuur uit Nederl. en uit den vreemde. 's-Hertogenb. 1871-'77. - Voorts schreef hij met zijn vriend J.C. Kindermann in *Flora*: *Brieven aan Maria en van Martha.* In: *Biblioth. v. School en Volk* (red.: ir. P. Wolters). 's-Gravenh. 1880-'82, is van zijn hand: No. 5: *Een nacht op den Broeken.*

L i t t e r a t u u r : Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* III k. 689 (art. v. Dr. J. Herderscheê). - A.H. v.d. Hoeve, *Levensschets*, in: *Letterk. Lb.* 1878, blz. 57-68. Dez., *Bij de beeltenis v. Jan Pieter de Keyser,* in: *De Tijdspiegel.* 1878. I, blz. 153-168 (m. portr.). - L.H. Slotemaker, *Een woord ter gedachtenis v. J.P. de Keyser*, *in leven pred. te Arnhem*, uitgespr. in de Gr. kerk te Arnhem op 6 Jan. 1878, en de *toespraak bij het graf.* 1e-3e dr. Arnh. 1878. 8°. - Dez., *J.P. de Keyser,* in: *Eigen Haard.* Jrg. 1878, blz. 57, 48. - Reitsma, *Herv. en Herv. Kerk*, blz. 797. - Sepp, *Pragm. Gesch. Theol.*, blz. 287. - Knuttel, *Bibliogr. Kerkgesch.,* blz. 166. - *Alb. Stud. Rh.-Traj.* k. 316.

[Johannes Jacobus Kicherer]

KICHERER (Johannes Jacobus),[1] geboren te 's-Gravenhage, werd op 21-jarigen leeftijd ingeschreven als student te Leiden den 27en Sept. 1796 en daarna te Utrecht den 13en Oct. 1797. Reeds in het volgende jaar bood hij zich aan bij het kort te voren gestichte Ned. Zendelinggenootschap om uitgezonden te worden onder de heidenen; hij werd aangenomen als zendeling en opgedragen aan het Londensche Zendingsgenootschap, om, onder opzicht daarvan, met Dr. J.Th. van der Kemp naar Z.-Afrika te gaan. Den 30en Mei 1798 met gunstig gevolg geëxamineerd voor de classis Drenthe te Meppel, werd hij aldaar door Ds. G. Masman, pred. te Utrecht, ingezegend tot zijn dienst

1) Aldus volgens de opgave in het *Alb. Stud. Rh. Traj.*; het *Alb. L. Bat.* noemt hem slechts bij den vóór-naam *Johannes*; v.d. Aa t.a.p.e.a. schrijven *Jacobus Johannes*.

(m. Mt. XXVIII:20). Deze inzegening gold tevens blijkbaar als ordening, maar of zij een officieel karakter droeg, valt te betwijfelen, aangezien de acta van den Kerkeraad te Meppel niets omtrent deze plechtigheid melden. Den 12en Dec. d.a.v. scheepte Kicherer zich met zijn reisgenooten (zie hiervóór blz. 705) te Portsmouth in en in het voorjaar van 1799 landde hij aan de Kaap de Goede Hoop.

Daarna scheidde hij van v.d. Kemp, en vestigde hij zich met een Engelschen zendeling onder de Boschjesmannen en Hottentotten op een plaats, die zij noemden Blij-Vooruitzichts-Fontein. Zij zochten hun vertrouwen te winnen, onderhielden hen zoo eenvoudig en duidelijk mogelijk over goddelijke waarheden, terwijl Kicherer de kinderen Nederlandsch leerde spellen en lezen. Van de kennelijke vrucht op hun arbeid heeft Kicherer zelf een verslag gegeven (*Gedenkschr. v.h. Ned. Zend. Gen.* II, blz. 234v.v.). Omringd door vele gevaren van vijandige menschen en van wilde dieren, werd Kicherer bewaard en groot was de vreugde der Bestuurders en vrienden van het Zend. Genootschap, toen hij in 1803 zich te Rotterdam vertoonde met drie zijner gemeenteleden, die in den Haag werden gedoopt en als lidmaten aangenomen. In 1804 keerde Kicherer naar Afrika terug; met groot levensgevaar bereikte hij de plaats zijner bestemming, waar hij zijn gemeente zeer verstrooid en achteruitgegaan vond. Nadat hij straks de leeraarsplaats te Graaf-Reinet had aangenomen, schijnt zij geheel te zijn verloopen. Intusschen was Kicherer de eenige, met wien het Ned. Zend. Genootschap in dit eerste tijdvak toch nog bijzonder gelukkig was. Waar en wanneer hij overleden is, is onbekend; zelfs de 'Naamlijst der Zendelingen' in het Gedenkboek (zie onder *Litt.*) plaatst er een vraagteeken bij. Zijn sterfjaar schijnt na 1849 geweest te zijn. (Zie onder zijn geschr.).

Van J.J. Kicherer bestaat een portret, borstb. rechts met lang haar en bef. In ov. met 4 reg. vers van J. v. Gogh. Naar G.J. v.d. Berg door S.W. Evans. 8°. (Vgl. v. Someren, *Cat. v. Portr.* II, No. 2939).

Van hem zag afzonderlijk het licht:

Berichten .... aang. zijne Zending tot de Heidenen. M. 2 pl. Amst. 1805. 8°. (Kon. Bibl.). (Vgl. *Boekz.* 1805*a*, 372-380). - *Jezus Christus als de volkomen Zaligmaker aan de geloovigen geschonken.* Leerr. ov. 1 Cor. I:30. Zwolle. 1849. 8°.

Ook bezorgde hij, bijgestaan door bovengen. Ds. G. Masman, op verzoek van de schrijfster, bij haar leven hem gedaan, de uitgave van het *Dagboek*, *Gemeenzame Brieven en Eenzame Overdenkingen van L.C.*, *geschreven door Catharina Allegonda van Lier aan Cabo de Goede Hoop.* Utr. 1804. 8°.; 4e dr. ald. 1851-'52. 8°. Laatstgen. was de verloofde van Kicherer, die in het Voorbericht en in het Bijvoegsel dezer uitgave een en ander meedeelt omtrent haar leven en sterven; ook uit haar Dagboek zelf blijkt zij iemand te zijn geweest, die door veel strijd en lijden en donkerheid heen het geloof had behouden, waarin zij ook ontsliep, den 22en Sept. 1801. Het 28e Gezang in den Ev. Gezangenbundel der Ned. Herv. Kerk is in min of meer gewijzigden vorm van haar afkomstig. Met een harer zusters vergezelde zij haar broeder, den zéér geleerden Helperus Ritzema van Lier naar de Kaap de Goede Hoop, toen deze daar als predikant was benoemd (1786); maar reeds in 1792 ontviel hij haar door den dood, diep- en langbetreurd ook door zijn gemeente (*Boekz.* 1804*b*, 12-23 en *Biblioth. v. Theol. Letterk.* IV (1806), blz. 235-237).

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^2, blz. 50. - Ypey, *Gesch. Kr. K. 18e e.* I, blz. 483, 484. - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H.K.* IV, blz. 237, 238. - Kruyf, *Gesch. v.h. Ned. Zend. Gen.* (reg.). - L.C. Schuller tot Peursum, *De eerste jaren van ons*

oudste Genootschap, in: *St. v. Waarh. en Vr.* Jrg. 1885, blz. 242-244. - *Gedenkboek uitgeg. t. geleg. v.h. honderdjar. bestaan v.h. Ned. Zend. Gen.*, blz. 3, 37. - A.W. Bronsveld, *De Ev. Gezangen*, *verzam. in de jaren 1803-1805*, *in gebr. bij de N.H.K.*, blz. 195. - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 1187. - Id. *Rh. Traj.*, k. 189. - C. Spoelstra, *Bouwstoffen voor de Gesch. der Ned. Geref. Kerken in Z.-Afrika.* I. II (reg.).

[George Carel Aegidius Kicherer]

KICHERER (George Carel Aegidius), geboren te 's-Gravenhage den 1en Juli 1807, ontving voorbereidend onderwijs van Ds. Joh. Schultz te 's-Gravenhage, studeerde in 1824-1825 te Amsterdam, en werd daarna ingeschreven te Leiden den 19en Apr. 1826 en nogmaals den 2en Oct. 1829; den 31en October d.a.v. bevorderd tot proponent bij de Ev. Luthersche Kerk nam hij eerst grootendeels den dienst waar in de vacante gemeente te Edam, waarna hij enkele maanden adjunct was bij Ds. J.Ph. Wagner te Monnikendam, die wegens zwakte zijn taak niet kon vervullen. Bij diens emeritaat in 1830 werd Kicherer beroepen (18 Apr.). Den 6en Juni 1830 ingezegend op de Synode te 's-Gravenhage, werd hij den 20en d.a.v. bevestigd door Ds. G.H. Lagers, pred. te Amsterdam (m. 1 Tim. IV:12, 13, 15, 16; intr. m. Fil. I:8-11). Hij preekte afscheid te Monnikendam den 4en Mei 1834 (m. Hand. XX:21, 32) wegens vertrek naar Utrecht, waar hij den 25en d.a.v. bevestigd werd door Ds. J. Decker Zimmerman, pred. ald. (m. 1 Cor. XVI:10; intr. m. 1 Petr. V:2,3). In Aug. d.a.v. reeds bedankte hij voor een beroep naar 's-Gravenhage, zijn geboortestad. Slechts kort diende hij de gemeente te Utrecht; in Dec. 1835 ongesteld geworden overleed hij den 17en Sept. 1836 aan de tering. Zijn nagedachtenis werd gehuldigd den 18en Sept. door Ds. Decker Zimmerman en den 9en Oct. door zijn vriend en opvolger bij de Monnikendamsche gemeente F.J. Domela Nieuwenhuis, die toen een preekbeurt te Utrecht vervulde, en wiens woorden letterlijk zijn weergegeven in *Bijdr. Gesch. Luth. Kerk.* 1e st., blz. 145-149. Daarin wordt Kicherer geteekend als iemand van vast karakter, ijverig en vol liefde voor zijn naaste en voor het leeraarsambt, wiens prediking het kenmerk droeg van ernst en gemoedelijkheid.

Hij was gehuwd met Wilhelmina Geertruida Telting, die hem overleefde († 1873).

Portretten worden van hem niet vermeld.

Van hem zag het licht:

Afscheids- en Gedachtenisrede over Hand. XX:21, *32*, geh. te Monnikendam. Utr. 1834. 8°. - *Iets ter gedachtenis v. L.W.G. Breseman.* Utr. 1835. 8°.

In handschrift berust van hem in de bibliotheek van het Ev. Luth. Seminarie: *Juvenilia*, *prouti post eius mortem colligere aut ex autographis describere licuit amico J.C. Schultz Jacobi.*

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^2, blz. 51. - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz 257. - Hs. Borger. - Loosjes, *Naamlijst v. Pred. Luth. K. in Ned.*, blz. 142. - *Bijdr. Gesch. Luth. Kerk.* I, blz. 143-149; V, blz. 60; VII, blz. 163. - *Oud en Nieuw.* I, blz. 157, 201; V, blz. 80, 132, 175, 176, 178, 206. - Hartog, *Gesch. Predikk.*, blz. 382. - *Alb. Acad. Amst.*, blz. 219. - Id. *L. Bat.*, k. 1269, 1285.

[Johannes Kien]

KIEN (Johannes), geboren te Middelburg omstreeks 1670 of 1675, was leeraar of vermaner bij de Doopsgezinde gemeente ald. in 1704. Den 5en Juni 1710 werd hij in de vergadering der Classis Walcheren binnengeleid, nadat hij belijdenis had afgelegd van de Gereformeerde religie te O.-Souburg, waar hij zich metterwoon gevestigd had. Hij

verzocht aan de Classis om revisores van een door hem geschreven werk *De twee Pylaren van het huys van Dagon omvergeworpen* enz. (Zie onder zijn geschr.). De Classis voldeed aan zijn begeerte; zijn werk werd stichtelijk bevonden en in geenerlei opzicht in strijd met de Formulieren van Eenigheid.

Niet lang daarna vertrok hij naar de Kaap de Goede Hoop, waar hij door Bewindhebbers der O.I. Compagnie, ter kamer Zeeland, een plaats had gekregen als krankbezoeker. Hij bleef aldaar vier jaren, waarop hij repatriëerde. Na zijn terugkomst liet hij in 1716 drukken zijn *Kort ontwerp der Godgeleerdheid* enz. (zie onder zijn geschr.), naar zijn eigen verklaring op verzoek van 'aanzienlijke personagiën'. Hij woonde toen weer te Middelburg, waar hij den 22en Nov. 1717 opnieuw in de Classicale vergadering verscheen, nu met het verzoek om een bewijs van de broeders 'dat hij bequaem was om als predikant naar Ysseguepe (Essequibo) gezonden te worden', vanwaar hem toezegging van beroep was gedaan door Bewindhebbers der W.I. Compagnie. De Classis wilde hem die bevoegdheid na een examen wel verleenen, mits zijn aanstelling ginds vaststond. Zij hadden nl. niet gaarne dat hij hier te lande beroepen zou worden. Bewindhebbers bleken echter niet gewillig te zijn om Kien uit te zenden, daar zij het oog hadden op een ander.

Later wordt hij nogeens vermeld in de Acta der Walchersche Classis, en wel den 3en Aug. 1724, naar aanleiding van het feit, dat hij haar ter revisie een boek had toegezonden, waarvan de naam onbekend is gebleven; ook het oordeel der Classis is onbekend; wèl is dit laatste bekend ten opzichte van een ander werkje 'handelend van 't gelove der uitverkoorne Gods', dat den 1en Maart 1725 ter revisie binnenkwam; dit tractaatje werd door de deputaten der Classis afgekeurd, en de twee 'officieren der Classis' spraken Kien aan om hem te overtuigen 'van de onschriftuurlijkheid zijner stellingen', maar vergeefs. Het werd den 5en Juli 1725 hier en daar nogeens herlezen, waarna de uitgave verboden werd. Aan de gemeente van Middelburg werd opgedragen den schrijver van zijn dwalingen terug te brengen. De zaak was hiermede uit, daar Kien beloofd had zich te onderwerpen aan het judicium der Classis.

Hoelang Kien na 1725 nog geleefd heeft is onbekend.

Van hem worden geen portretten vermeld.

Zijn in druk verschenen geschriften zijn:

De Honigraat der Gods-geleerdheid, *van de Mennisten by een vergaderd en tzamengesteld.* Middelb. 1704. 8°[1)]. (Doopsgez. Bibl. Amst.). (Vgl. *Boekz.* 1704*b*, 349-355). - *Wezendlijke Hooftzaken der Godsgeleerdheid ten dienst der kinderen.* Middelb. - *De Op- en Ondergang v. Moses Wet met de Eeuwigdurendheyd v.d. Wet der Zeeden* (*zooals deselve door Christus is volmaakt*) *vertoond in haar voornaamste pligten.* Vliss. 1704. 8°. - *De twee Pylaren v.h. huys Dagons omvergeworpen of de eigen kragt en geregtigheyt des menschen weggenomen en integendeel de vrye genade en geregtigheid Gods op den throon gestelt.* Middelb. 1710? - *Korte redenen*, *waarom ik ondergeschreve*, *my zelven van de Mennoniste tot de Geref. Kerk heb overgegeven.* Middelb. 1711. 8°. (Dit geschrift vond bestrijding bij Ger. de Wind, Doopsgez. leeraar te Middelburg, in diens *Joh. Kiens Redenen des geloofs onderzocht.* Vliss. 1711, en werd verdedigd door Mattheus Klaassen, een vriend van

1) Hiertegen verscheen van 'Een Liefhebber der waarheyd: *Einige Aandteikeningen*, *tot een Proeve opgesteld*, *over eenige Leerstukken*, *en dat wel vooreerst over de Voorzienigheid, begreepen in het boek geintituleerd*; *de Honigraat der Godgeleerdheyd*, *byeenvergad. en 't zamengesteld door Joh. Kien.* Vliss. 1704? (Vgl. *Boekz.* 1704a, 360).

Kien). - *Kort ontwerp der Godgeleerdheid nevens desselfs nader Verklaring en Uitbreiding.* Rott. 1716. 8°. (Doopsg. Bibl. Amst.).

Litteratuur: v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^2., blz. 51. - Glasius, *Godg. Ned.*, II, blz. 257, 258 (ten onrechte *Kier* genoemd, vgl. III, blz. 666). - Paquôt, *Mémoires.* T. III (1770), p. 17. - de la Rue, *Gelett. Zeeland*, blz. 78, 79. - Nagtglas, *Levensber.*, blz. 539, 540. - *Doopsgez. Bijdr.*, Jrg. 1891, blz. 63, 64; Jrg. 1895, blz. 12.

[Kimedoncius]

KIMEDONCIUS (Kiemdonck, Kim(m)e(n)donck, Kim(m)edontius), geboren te Kempen bij Keulen (niet te Kampen[1)] of te Brugge, zooals door velen is aangenomen), werd in Juni 1568 ingeschreven als student in de Godgeleerdheid te Heidelberg. Ook te Genève studeerde hij. Den 18en Dec. 1576 werd hij te Heidelberg, tegelijk met Jeremias Bastingius en Johannes Bollius, bevorderd tot Theol. Doctor, bij welke gelegenheid de hoogleeraar Zanchius een oratie hield ‘de dignitate studij theologici’ (Hieron. Zanchii *Opera Theol.* (1613) II. *Orationes*, p. 485-492). Daarna werd hij met Ursinus, die (volgens de mededeeling van H.Q. Janssen t.a.p.) ook zijn leermeester was geweest, Rector aan het Collegium Sapientiae te Heidelberg, doch slechts voor zeer korten tijd; toen de sterk Lutherschgezinde Lodewijk VI zijn overleden vader Frederik III was opgevolgd als Keurvorst van de Paltz, kreeg hij zijn demissie, den 7en Oct. 1577, nadat een week te voren alle leerlingen van gen. Collegie ontslagen waren. Waarschijnlijk heel spoedig daarop vertrok hij naar de Zuidelijke Nederlanden, waar hij in den zomer van het volgende jaar als predikant te Gent werd aangesteld, straks ook als hoogleeraar aan de Calvinistische School ald., waar hij den 6en Oct. 1578 's morgens 8 uur zijn ambt aanvaardde met het houden van een redevoering in de groote zaal van het Karmelietenklooster ‘tot lof van de Theologie, als de wetenschap, die alle andere menschelijke wetenschappen overtreft, die door God zelve aan de menschen gegeven is’. Dagelijks behalve op Donderdag gaf hij in dezelfde zaal, waarin hij zijn oratio inauguralis had gehouden, college over den brief van Paulus aan de Efesiërs, later over de Brieven aan de Colossensen, aan de Galaten en van Petrus, terwijl later (in 1580) om den anderen dag de 2e brief van Paulus aan Timotheus door hem behandeld werd, Den 13en Oct. begon hij zijn lessen over de dialectiek, waarbij hij tot grondslag nam het boek van Cornelius Valerius v. Oudewater: *Rhetorices et Dialectices Tabulae.* Den 19en Nov. 1579 maakte hij op aansporing van eenige aanzienlijke dames een aanvang met het houden van dagelijksche Bijbellezingen in de St. Bavokerk ten behoeve der werklieden, die de gewone weekgodsdienstoefeningen niet konden bijwonen. Van Juli 1580 af gaf hij zijn lessen in de nieuwingerichte lokalen van het voormalige Dominicanenklooster, waarbij hij, anders dan zijn collega Danaeus, die van het papier sprak, zonder eenig manuscript voor zich doceerde. Met al de kracht, die in hem was, wijdde hij zich aan het godgeleerd onderwijs; van langen duur zou dit echter niet zijn. Den 12en Sept. 1584 toch, den dag, waarop Gent zich moest overgeven aan den hertog van Parma, gaf Kimedoncius voor het laatst zijn lessen; bij deze gelegenheid maande hij zijn studenten aan tot het einde toe te volharden bij de belijdenis van hetgeen hun geleerd

1) Schwab, *Syllabus Rectorum in Univ. Heidelb.* I. 133 en Andreae, *De luminibus quibusd. erudit.* I. 16 schrijven ten onrechte achter zijn naam *Kampensis.* Op zijn grafschrift staat zeer juist *Jac. Kimedoncius Kempius* (Adami, *Apograph. Monument. Heidelb.* 54).

was. Zelf werd hij genoemd ‘de professor der leeringe van Calvijn’. Blijde ervaringen waren te Gent zijn deel geweest, wanneer hij zag dat het getal zijner leerlingen gestadig toenam en dat de magi-

straat der stad zich beijverde om het onderwijs der jeugd meer en meer te leiden in Calvinistischen geest; ook toen hij zijn tweede huwelijk sloot, bij welke gelegenheid het Stadsbestuur hem een halven aam wijn ten geschenke gaf. Maar ook donkere uren doorleefde hij, toen hij den 4en Aug. 1584 Hembyze naar het schavot begeleidde, om hem de laatste troostwoorden toe te spreken, en vooral toen hij zijn arbeid moest staken en de stad, waarin hij zooveel had gewerkt en doorgemaakt, moest verlaten.

Met het garnizoen, de predikanten en professoren verliet Kimedoncius den 12en Sept. 1584 Gent. Hij hield zich vervolgens op te Sluis en te Vlissingen, blijkbaar niet lang, want in Maart d.a.v. had zijn bevestiging plaats als predikant te Middelburg (met zijn eigen handschrift staat zijn naam met die van zijn vrouw en zijn 'ancilla' vermeld in den 'Index Alphabeticus membrorum ecclesiae Middelburgensis', 24 Mrt 1585, maar tengevolge van de gebrekkig bijgehouden kerkeraadsnotulen ontbreken de gegevens omtrent zijn beroeping, bevestiging, en afscheid aldaar). Als praeses fungeerde hij in den Kerkeraad o.a. den 24en Mei 1586, den 14en Febr. en den 17en Oct. 1587; scriba schijnt hij nooit te zijn geweest. Als lid der classis onderteekende hij de Confessie en de Kerkenorde van 1571 en 1574, maar onder de wetten van den Middelburgschen Kerkeraad komt zijn naam niet voor.

Namens de Zeeuwsche Synode werd hij den 31 en Mei 1586 met nog drie andere predikanten afgevaardigd naar de Nationale Synode, die in dat jaar van 20 Juni-1 Aug. te 's-Gravenhage zou gehouden worden. Deze Synode vereerde hem door hem als haar Praeses te verkiezen. Als zoodanig onderteekende hij de door haar ontworpen Kerkenorde. Dat zijn naam een goeden klank had blijkt ook nog hieruit dat men te Leiden pogingen aanwendde om hem daar als predikant te krijgen. Uit het Actenboek van de magistraat d^{o}. 28 Nov. 1587 blijkt, dat, in geval de Kerkeraad er niet toe kon komen de door Prins Maurits voorgestelde Galli (Carolus en Henricus) te beroepen, en het stadsbestuur zich niet vereenigen kon met de keuze van Gerobulus en Helmichius, dat laatstgenoemde er niet op tegen had dat Kimedoncius nogmaals beroepen zou worden (waaruit blijkt dat reeds vroeger een beroep op hem was uitgebracht), ja dat het zelfs van harte wenschte dat hij zou kunnen beslissen naar Leiden over te komen. Dat dit beroep inderdaad gevolgd is, staat niet vast; in elk geval is hij niet te Leiden gekomen.

Als bewijs voor zijn geleerdheid mag voorts gelden, dat hij met Bastingius en Helmichius, door de Part. Z.-Hollandsche Synode te Delft in Aug. 1587, met bewilliging van de andere Particuliere Synoden, na het bedanken van Marnix, is aangesteld als Bijbelvertaler.

Wanneer hij Middelburg verlaten heeft, laat zich niet precies vaststellen, maar dat dit in 1588 het geval is geweest, blijkt wel hieruit, dat de Kerkeraad ald. in de eerste dagen van 1589 stappen deed om een opvolger in zijn plaats te verkrijgen. Hij vertrok naar Heidelberg (zie de dateering zijner voorrede vóór zijn geschr.: *v. der doope* enz. blz. 751), waar hij eerst zijn vorig ambt van opziener en bestuurder van het Collegium Sapientiae waarnam, en in 1590 hoogleeraar werd, hoewel hij er reeds in Sept. 1589 de dogmatiek doceerde en in 1591 het Rectoraat bekleedde. Tot zijn leerlingen ald. behoorde Johannes Bogerman (H. Edema v.d. Tuuk, *Joh. Bogerman.* Gron. 1868, blz. 24). Dat hij in den vreemde Nederland niet vergat blijkt hieruit dat hij in Aug. 1595 zijn werk *De verbo Dei scripto et non scripto* opdroeg aan de regeeringen van

Vlissingen en van Middelburg. Den 26en Nov. 1596 overleed hij te Heidelberg aan de pest; twee dagen later werd hij begraven op het kerkhof te St. Anna aldaar.

Phil. Paraeus t.a.p. noemt hem een ‘onvergelijkelijk’ godgeleerde; zeker neemt hij een eervolle plaats in onder de theologen van zijn tijd.

Uit zijn eerste huwelijk (vóór Maart 1578 gesloten) met Marie Ackermans, werden twee zonen geboren 1°. *Jacobus*, den 22en Oct. 1596 op nog geen 18-jarigen leeftijd, ruim een maand dus vóór zijn vaders dood, overleden. Dezen ‘adolescens summae exspectationis’ werd tegelijk met zijn hierna gen. broeder ingeschreven als ‘Gandensis’ in het album stud. te Heidelberg (Toepke, a.w. Th. II, S. 146 sub 146, 147). Hoe groote verwachtingen van hem gekoesterd werden, is uitgedrukt in het grafschrift van zijn vader (meegedeeld door J. de Wal, *Nederlanders Stud. te Heidelb.* no. 1046); behalve tal van andere vertalingen had hij een Latijnsche overzetting vervaardigd van de overgebleven Grieksche werken van Theophylactus Simocatta; deze overzetting is vaak ten onrechte toegeschreven aan zijn vader; zij werd na zijn verscheiden, in 1598 te Heidelberg uitgegeven door J. Gruterus onder den titel *Theophylacti Simocati Opuscula quae haberi potuerunt omnia*, en naar de bedoeling van den oorspronkelijken bewerker opgedragen aan Karolus Utenhovius Nieulandiae, dien Kimedoncius kort vóór zijn dood te Keulen had bezocht; 2°. *Abraham*; deze tweede zoon was o.a. hoogleeraar in het Hebreeuwsch te Heidelberg van 1603 (in welk jaar hij ook bevorderd werd tot Magister Philosophiae) tot 1605, en werd daar later (1613) opnieuw aangesteld, ditmaal als professor in de Logica. (Zie over hem de aanteekening bij J. de Wal a.w. sub no. 1047).

Een stiefdochter van J. Kimedoncius, Maria de Renialme, huwde in 1594 met Isaäc Genius, predikant te Keulen.

Zijn tweede huwelijk, met Anna de Smet van Gent (die zeer kort vóór zijn eigen sterfdag, eveneens aan de pest overleed nl. 22 Nov. 1596) bleef kinderloos.

Van hem bestaat een portret borstb. links en v. voren, met pelsmantel en gedeeltelijk geplooiden, gedeeltelijk platten kraag. In ov. m. Lat. randschr. en 2 reg. Lat. vers. Zonder naam v. grav. 4°. Get. ddd. 3. In: Boissardus, *Bibliotheca chalcograph.* (Vgl. v. Someren, *Cat. v. Portr.*, II, no. 2947).

Van hem zag het licht:

Van der doope onses Heeren Jesu Christi, *Bekentenisse door Dierick Philips*, *metgaders een beantwoordinghe derselver bekentenisse.* Middelb. 1589. 4°, (M. voorr. gedat. ‘wt Heydelberg den 22 Martii’). (De tekst v. Philips en daarnaast de beantwoording van K. zijn in twee kolommen gedrukt). (Rogge, *Cat. Pamfl. Rem. kerk.* Amst. St. II, Afd. I, blz. 7). - *Lyk-oratie tot lof v.d. Paltz-Graef Jan Casimirus* (overl. 16 Jan. 1592). - *De redemptione generis humani.* Heidelb. 1592. - *Synopsis de Redemptione et Praedestinatione*, *adversus Samuelem Huberum.* Heidelb. 1593. (Van Roomsche zijde uitgemaakt voor een boek ‘vol doolingen, die de Lutheranen zelven hebben wederlegt’, blijkbaar omdat K. hierin de zienswijze der Geref. Kerk zal hebben uiteengezet tegenover die der Lutheranen). - *Dissertatio theol. de duabus hoc tempore contraversiis*, *de reconciliatione per mortem Christi impetrata pro omnibus et singulis hominibus*, *de electione ex fide praevisa*, *sermone primum inchoata*, *postea scripto continuata inter Amesium et Grevinchovium. - De verbo Dei scripto et non scripto.* Heidelb. 1595. - *M. Luther*, *De servo arbitrio .... In usum studiosae iuventutis* (ed. door K. bezorgd). Neustad. 1603. Volgens Jöher, *Allgem.*

Gelehrten-Lexicon II, k. 2087 bezat Gottfr. Jungermann van K. in handschr.: *Notae copiosae in Philostrati Lemnii epistolas.*

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII[2], blz. 54. - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz. 258, 259 (beide onvolledig). - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* IV, k. 835, 836 (art.

Dr. A.A. v. Schelven). - *Allgem. Deutsche Biogr.* Bd. XV, S. 740, 741. - *Biogr. Nation. de Belgique.* T. X, k. p. 759, 768 (*zie v. Kiemdonck*). - J.W. te Water, *Kort verhaal der Reform. in Zeeland*, blz. 188, 189. - W. te Water, *Hist. der Herv. Kerke te Gent*, *Mitsg. e. Kort verhaal der Geref. Doorlucht. Schoole te Gent*, blz. 130-131) (Onnauwkeurig). - Nagtglas, *Levensber.*, blz. 540, 541. - Dez., *De Algem. Kerkeraad der Ned. Herv. Gem. te Middelburg*, blz. 40, 52, 112. - H.Q. Janssen, *De Kerkhervorming te Brugge.* II, blz. 231, 232. - *Werken der Marnix-Vereen.* S. II. D. III; S. III. D. II, V (reg.). - *Dav. Parei... operum theol.* T.I. *.... praefixa est narratio Hist. De vita et obitu D. Parei conscripta a Philippo Parei Dav. fil.* (1628), p. 12, 14. - Vrolikhert, *Vliss. Kerkhemel*, blz. 25-27. - G. Toepke, *Die Matrikel der Univ. in Heidelb. v. 1386-1662.* 2e Th. S. 47. No. 96; S. 173n2, 185 No. 92, aant. 2, 4; 186 n4, S. 150 sub 55. - Joh. Wilhelmius Wzn., *Hist. der Reform. v.d. Kerken v.d. Paltz en Genève.* I (Rott. 1745,) blz. 247. - Groen v. Prinsterer, *Archives.* Ière S.T. VIII, p. 172, 392-394, 397. - Reitsma en v. Veen, *Acta.* II, blz. 292. - *Ned. Arch. v. K. Gesch.* IV (1844), blz. 191. - J.H. Hessels, *Ecclesiae Londino-Batavae Archivum* (Cantabr. 1897). II, III (reg.). - M. Schoock, *Liber de bonis vulgo Ecclesiasticis dictis* (Gron. 1651), p. 464. - Reitsma, *Herv. en Herv. K.* (reg.). - E. Simons, *Kölnische Konsistorial-beschlüsse.* (Bonn. 1905) (reg.). - *Doopsgez. Bijdr.* 48e Jrg. (1908), blz. 26, 27. - Vgl. ook, wat betreft zijn verblijf te Gent: P. Frédéricq, *Travaux de Cours Pratique*, Fasc. I, p. 51-121: *L'enseignement public des Calvinistes à Gand* (1578-1584), en V. v.d. Haeghen, *Bijdr. t.d. Gesch. der Herv. Kerk te Gent*, 1578-1884, in: *Bijdr. en Meded. v.h. Hist. Gen.* XII (1889).

[Willem Kimyser]

KIMYSER (Kimyser) (Willem), geboren te Dordrecht den 17en Aug. 1732 uit het huwelijk van Abraham Kimyser en Johanna T. v. Eysden, bezocht de toentertijd slechts veertien leerlingen tellende Illustre School ald., werd ingeschreven als student te Leiden den 14en Dec. 1748, en den 16en Dec. 1754 door de Classis Leiden en Neder-Rhynland bevorderd tot proponent. Den 27en Juni 1756 had zijn bevestiging te Eethen en Drongelen plaats door Ds. A. de Vulder, pred. te Babyloniënbroek (m. Mal. II:5-7; intr. m. Ps. LXXIII:28*b*). Hij preekte ald. afscheid den 30en Oct. 1768 (m. Ef. VI:23, 24) en werd den 13en Nov. bevestigd te Vlissingen door Ds. J.W. te Water, pred. ald. (m. 2 Tim. IV:1,2; intr. m. Ef. II:20). Woensdag den 27en Juni 1781 herdacht hij zijn 25 jarige bediening (m. Ps. LXXI:17); zijn preek, bij deze gelegenheid uitgesproken en in druk verschenen, mag onder de curiositeiten van dien tijd gerekend worden; zij telt niet minder dan 143 bladzijden en is op de kanten en onder aan gestoffeerd met Bijbelteksten en geleerde aanteekeningen, willekeurig met verschillende lettersoorten, het Hebreeuwsch en Grieksch met Latijnsche letter gedrukt, en bevat een autobiographie, zooals zelden van den preekstoel gehoord zal zijn. Ze getuigt van niet geringe zelfvoldaanheid, en daalt vaak op de meest zonderlinge wijze in allerlei bijzonderheden af. Men vindt breede aanhalingen uit deze levendig gestelde preek bij Sincerus, *Kansel-ontluistering*, blz. 172-185.

Den 9en Jan. 1804 eervol emeritus geworden vestigde hij zich te Dordrecht, waar hij den 21en Juli 1811 overleed.

Tot op hoogen ouderdom had hij een zeer sterk geheugen, terwijl ook kundigheid op verschillend gebied, door voortgezette studie verworven, hem niet kan ontzegd

worden. Hij werd ook geroemd om zijn bijzondere trouw in het bijwonen der openbare godsdienstoefeningen.

Hoewel hij zelf in zijn herdenkingspreek vermeldt hoe hij tot Latijnsch poeët was gevormd, zijn zoowel de Latijnsche als de Nederlandsche gedichten, door hem vervaardigd, hoogst middelmatig. Schotel (*Kerk Dordr.* II, blz. 452 n. 1) geeft als proeve hiervan een Latijnsch vers uit zijn nagelaten manuscripten. Een *Bundel van Keurdichten ter viering van Oranjes naam- en feestdag*, *den 8sten Maart 1791*, *zijnde de 43e geboorte verjaaring v. Willem V* enz. enz. Amst. 1791. 8°, bevat een bijdrage van zijn hand. (*Cat. N. Lett.* I, k. 481).

Bij zijn overlijden liet Kimyser een weduwe na met zoon en dochter.

Portretten zijn van hem niet bekend.

Behalve de bovengen. gelegenheidspreek verscheen van zijn hand in proza: *Voorr.* voor C. Tuynman, *Nagelaten Mengelstoffen* uitgeg. d. Mr. J. Reynvaan. Vliss. 1781. 4°. En een *Redevoering over Jes. Godspraak XLIX*:*23*a, *ten grondslage der inwydinge v.d. vernieuwden Banjaard in het Gasthuis te Vlissingen.* Vliss. 1793. (De Banjaard, Bajerd of Beyaard was de afdeeling tot huisvesting der armste bestedelingen, in tegenstelling der zoogen. proveniers).

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^2. blz. 54. - Nagtglas, *Levensber.*, blz. 542. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* III, k. 690, 691 (art. J.L. v. Dalen). - Hs. Borger. - Schotel, *De Ill. School te Dordr.*, blz. 147. - Dez., *Kerk. Dordr.* II, blz. 452, 643^n, 795. - v.d. Aa, *N. Wdb. Ned.-Dicht.*, blz. 314. - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 1022.

[Johannes Gerardus ter Kinder]

KINDER (Kinderen) (Johannes Gerardus[1)] **ter).** wiens geboortejaar onbekend is, werd geboren te Buren uit het huwelijk van Reynier Ter Kinder(en), mr. kleermaker en burgemeester van Buren en Jannetje Gerrits v. Schayck. Na praeparatoir examen door de Classis Buren in 1688 tot proponent aangenomen, werd hij in 1690 bevestigd te Rhenoy; in 1692 te Acquoy; in 1694 werd hij adjunct te Buren, vanwaar hij in 1697 naar IJselstein als eerste 2de predikant vertrok. Hier overleed hij den 19en Maart 1712.

In de Acta der Part. Synode van Z.-Holland Juli 1698 wordt hij genoemd onder de deputati en visitatores der Classis Buren.

Van hem zijn geen portretten bekend.

Uit zijn huwelijk met Cornelia Winterkamp werd geboren: *Johannes ter Kinder*(*en*), geb. te IJselstein April 1700, die predikant was te Benschop (1723), daarna te Arnhem van 6 Mei 1725 totdat hij door de Magistraat uit zijn dienst ontzet werd (1731); tenslotte werd hem bevolen binnen tweemaal 24 uren de stad te verlaten (1 Aug. 1733). Tot een en ander had zijn levensgedrag aanleiding gegeven. Na op verschillende plaatsen gewoond te hebben, werd hij predikant te Londen in de St. Jameskapel. Aldaar overleed hij den 17en Oct. 1772.

Van Joh. Ger. ter Kinder zijn geen portretten bekend.

De volgende geschriften van zijn hand verschenen in druk:

1) Deze voor-namen komen ook in omgekeerde volgorde hier en daar voor. In het kerkeboek van Acquoy komt zelfs zijn *onderteekening* voor als *Ger. Joh. Terkinder* (1691). In de doopakte van zijn dochter (11 Nov. 1694) te Buren wordt hij vermeld als *Joh. Ger.*; zoo ook bij Knuttel, *Acta.* Zijn eigen doopakte ontbreekt tengevolge van een hiaat in het Doopboek van Buren.

Kristelyk Sterf-Gewin, *Schriftmatig uytgebreidt in een Predikatie over de woorden v.d. Ap. Paulus Philipp. 1 vs. 21. Het sterven is my gewin. Ter gelegentheit v.h. overleiden der uytmuntenste en weergaloose Kristen-Vorstinne Maria Stuart*, *Koninginne*, *door Gods genade*, *v. Groot Britanje*, *Beschermster des geloofs*. Uitgespr. op den 13 Jan. 1695. Utr. 1695. 4°.

(Knuttel, *Cat. Pamfl.* III. No. 14143). - *Het onverwinbare Israel Gods*, *ofte Uytbreidinge over de woorden v. Psalm 129*, *v. 1*, *2. Verklaart en toegepast op den Alg. Dank- en Bededag. d' 18/28 Sept. 1695*. Utr. 1695, 4° (id., No. 14201).

Van hem is een gedicht afgedrukt achter: J. v. Zelst (pred. te IJsselstein), *De Zieltogende Juda*, *vertoont in een Treur-rede ov. Klaagl. IV*, *v. XX. En toegepast op het droevig afsterven v. William III*, *Kon. v. Engeland* enz. enz. Voorgest. aen de Gem. J. Chr. tot Ysselsteyn den 30 Apr. 1702. Utr. 1702. 4° (id. 14725).

L i t t e r a t u u r : Soermans, *Kerkel. Register Z. Holl.* (reg.). - Rogge, *Beschr. Cat. Rem. Bibl. Amst.* II, Id. II, Afd., blz. 199. - Knuttel, *Acta* VI (1687-1700) (reg.). - Meded. v. den Hr. W.M.C. Regt.

[Frederik Leonard der Kinderen]

KINDEREN (Frederik Leonard der), geboren in 1765 te Heemstede uit het huwelijk van Johannes der Kinderen en Theodora van Haagen, werd den 23en Nov. 1782 ingeschreven als student te Leiden. Den 4en Febr. 1789 bevorderd tot proponent bij de Classis Leiden en Neder-Rhijnland en den 6en Oct. d.a.v. peremptoir geëxamineerd door de Classis Haarlem, volgde den 25en Oct. daarop zijn bevestiging te Akersloot door Ds. S. v. Thiel, pred. te Heemstede (m. 2 Tim. IV:5*b*, intr. m. 1 Cor. II:1, 2). In Juli 1792 ontving hij een beroep naar Zonnemaire en in Mei 1794 een naar Abbekerk, c.a., maar hij bedankte voor beide. In Maart 1795 beroepen te Oosthuizen en te Zandvoort, nam hij het eerste aan en preekte afscheid te Akersloot den 24en Mei d.a.v., waarop hij den 31en Mei bevestigd werd te Oosthuizen door Ds. J. Oostveen, pred. te Krommeniedijk (m. Lc. XIV:23*b*; intr. m. Hand. XXIII:11). Zijn derde gemeente was Monnikendam, waar zijn bevestiging plaats had den 6en Nov. 1796 door Ds. H. Mecima, pred. ald. (m. Jes. LII:7; intr. m. Ps. XIX:15; afsch. te Oosthuizen 30 Oct. m. 2 Thess. V:15-17). Het langst diende hij de gemeente van Alkmaar, waar hij den 26en Nov. 1797 bevestigd werd door Ds. F.C. Hoogvliet, pred. ald. (m. Lc. XI:2*c*; intr. m. Jes. VIII:12; afsch. te Monnikendam 19 Nov. m. 2 Cor. XIII:11). Tot vijfmaal toe mocht hij een ambtsjubileum vieren, waarbij hij herdenkingspreeken hield, het laatst bij zijn voleindigden 50 jarigen dienst den 27en Oct. 1839 (t. 1 Cor. III:11). Met ingang van 1 Juli 1840 verkreeg hij wegens verzwakking van zijn gezichtsvermogen eervol emeritaat; den 28en Juni hield hij zijn afscheidsrede over Openb. II:10*b*. Hij overleed den 28en Dec. 1840 na een ziekte van drie weken.

Den 5en Sept. 1824 sprak hij een leerrede uit over den invloed van het orgelspel bij het in gebruik nemen van het vernieuwde orgel in Alkmaars Groote Kerk. Hij genoot er om zijn persoon en werk in hooge mate achting en liefde.

Jarenlang was hij lid van het Prov. Kerkbestuur van N. Holland en praeses van het Classicaal Bestuur van Alkmaar.

Hij was gehuwd 1°. met Johanna Margaretha Casparil,, 2°. met Antonia van Stegeren, die hem als blinde weduwe overleefde.

In: *Mengeldichten van 'Laborando prouesse' te Alkmaar.* Alkm. 1807. 8°. komen van der Kinderen twee bijdragen voor: *Aan Jezus onze zaligheid* en *Zee-beschouwing.* (Vgl. *Boekz.* 1807*a*, 582, 585). (Tot het gezelschap *Lab. prodesse* behoorden de vier Herv. predikanten van Alkmaar, en de pred. van Heilo, Allard Pierson, die alle

bijdragen in deze *Mengeldichten* plaatsten). - Ook bevatten de *Godgel. Bijdragen*, Jrg. 1836 II st., blz. 463-475 een *Voorlezing over den Brief v. Judas vs. 20-23*, door hem geh. in de Ringvergadering te Alkmaar, en op dringend verzoek van de Ringbroeders gepubliceerd.

L i t t e r a t u u r : Hs. Borger. - Bouman, *De Godgeleerdh. en hare beoef. in Ned.,* blz. 92. - *Boekz.* 1814*b*, 651 v.; 1841*a*, 97,98. - *Alb. Stud. L. Bat.,* k. 1142. - Meded. v.d. Hr. W.M.C. Regt.

[Jan Christian Kindermann]

KINDERMANN (Jan Christian), werd geboren te Amsterdam den 15en Dec. 1804 uit het huwelijk van Carel Henrik Kindermann, die ald. een handelszaak dreef, en Alida Hendrika Haas. Op zesjarigen leeftijd ontviel hem zijn moeder, waarna hij geplaatst werd op de kostschool van den Heer Söhngen te Oirschot. In 1812 keerde hij terug naar zijn geboortestad, waar hij een tijd lang voorbereidend onderwijs ontving. Nadat in het volgende jaar ook zijn vader overleed en diens nalatenschap door wanbeheer versmolten was, werd hij met zijn zuster opgenomen in het Luthersche Weeshuis te Amsterdam. Het gestichtsleven, zooals dit destijds was, oefende op hem een neerdrukkenden invloed; het stond hem tegen; liefst was hij naar zee gegaan; toen dit niet mocht, wilde hij pakkistenmaker worden, omdat dit vak kans bood zoo spoedig mogelijk op eigen beenen te staan en het weeshuis te verlaten. Maar men had hem voor de studie bestemd; en nu dit eenmaal onontwijkbaar scheen, koos hij de theologie, ondanks het feit dat hij toen reeds sterk anti-kerkelijke gevoelens koesterde. In zijn weezenkostuum bezocht hij de colleges (ingeschr. 1822, '23); zijn leermeesters, die den meesten invloed op hem oefenden, waren David Jacob v. Lennep, aan wien hij zijn klassieke vorming te danken had, en die ook voor de bepaling zijner richting van beslissende beteekenis was, en J.G. Plüschke, die hem verder fundeerde in de beginselen der vrijzinnige theologie, en door hem in zijn huis te ontvangen als vaderlijk vriend veel van het gestichtsleven voor hem vergoedde. Door dezen leermeester kreeg hij echter tevens een tegenzin in het afbreken alleen om af te breken. Aan het Luthersche Seminarie, waar hij de colleges der beide genoemden volgde, sloot hij vriendschap met commilitones als B.Th. Lublink Weddik en K.N. Meppen. Daarna liet hij zich inschrijven aan de Leidsche hoogeschool den 29en Mei 1824, en nogmaals den 30en Jan. 1828. Inmiddels was hij den 19en Oct. 1827 bevorderd tot proponent. In 1828 fungeerde hij korten tijd als hulpprediker te Breda, waarna hij den 5en Juli 1829 bevestigd werd als pred. der Luth, gemeente te Wildervank door Ds. G. Eckhart, pred. te Groningen (m. 1 Cor. IV:1; intr. m. 2 Cor. IV:1-5), na te voren ingezegend te zijn in de Ev. Luth. Synode door haar president Ds. G.H. Lagers, pred. te Amsterdam (m. Mt. VII:28, 29). In zijn eerste gemeente nam hij ook geruimen tijd het rectoraat waar aan de Latijnsche School. Van Wildervank vertrok hij naar Edam, waar hij den 7en Dec. 1834 intrede deed (m. Fil. I:6), na bevestigd te zijn door Prof. G.F. Sartorius van Amsterdam (m. Fil. II:29; afsch. te Wildervank 23 Nov. m. Hebr. XIII:20). In Mei 1839 werd zijn naam geplaatst op een drietal voor predikant te Schiedam. Zijn derde en laatste gemeente was die te Doetinchem, waaraan hij zich verbond den 19en Dec. 1847 (m. Jerem. III:15) na bevestigd te zijn door zijn voorganger ald. Ds. A.H. Broens, pred. te Delft (m. Fil. I:6). Dat hij Edam voor Doetinchem verliet hing samen met het ernstig medisch advies om hooger en droger lucht te zoeken voor de oogkwaal, die hem bij herhaling hinderde. Kort na zijn komst aldaar verloor hij door een bankroet zijn geheele vermogen, terwijl zijn tractement, zelfs na verhooging in denloop der jaren, beneden duizend gulden bleef. Voor een deel lag hierin de verklaring, waarom hij zooveel

werkte voor de pers. Een tijdlang bekleedde hij ook te Doetinchem het rectoraat aan de Latijnsche school. Zijn dienst als predikant bleef hij er vervullen totdat

hij in Juli 1869 ontslag nam, nadat hij in het voorafgaande jaar weduwnaar was geworden. In Mei 1871 vestigde hij zich te Utrecht, waar hij ondanks sommiger verzet lid werd van den kerkeraad der Ev. Luthersche gemeente en bovendien lid van het Genootschap tot zedelijke verbetering van gevangenen. Den 19en Dec. 1876 overleed hij na geleidelijke verzwakking.

Kindermann was geen alledaagsche figuur. Reeds in zijn jeugd trokken zijn bijzondere gaven de aandacht. Wijsgeerig ontwikkeld als hij was bond hij zich later aan geen bepaalde school. Veelzijdig gevormd, beschikte hij over een schat van kennis op velerlei gebied; naast de wijsbegeerte boeiden hem geschiedenis, natuurwetenschappen en letterkunde. Met de oud-Nederlandsche litteratuur was hij zeer vertrouwd. Daarbuiten behoorde Jean Paul tot zijn meest geliefde schrijvers. Het *Repertorium voor Buitenlandsche Theologie* en het tijdschrift *Nederland*, beiden door zijn vriend J.P. de Keyser opgericht, bevatten menige bijdrage van zijn hand; het eerste diep wijsgeerige stukken, het tweede novellen en humoristische opstellen (o.a. een overzicht van de geschiedenis der Nederlandsche letterkunde onder den titel: *Een vogelperspectief*) benevens tal van recensies. Ook overigens werkte hij samen met de Keyser veel voor de pers; zoo maakten zij met elkander Fuhri's *Groote Prentenboek* van oude houtsneden, waarbij zij een tekst fabriceerden (zie hiervóór blz. 744). Na afloop van zijn dienst des Zondagmorgens placht Kindermann daartoe bij zijn vriend te Varsseveld te komen. In *Flora* schreven zij samen *Brieven aan Maria en van Martha.* En nadat de redactie van *De Tijdspiegel* in 1857 door de Keyser was overgenomen van Meppen, leverde Kindermann, die mede een tijdlang redacteur was, ontelbare vrije bijdragen en boekbeoordeelingen van allerlei aard voor dit tijdschrift, waarbij zijn veelomvattende kennis aan het licht trad en ook zijn idealistische wereld beschouwing, waar hij felle kritiek oefende op het materialisme. Van beteekenis waren niet het minst zijn *Aphoristische gedachten* in den jaargang 1875. En terwijl hij dergelijke bijdragen inzond nog op het laatst van zijn leven, klaagde hij in dien tijd tot niets meer nut te zijn en een plantenleven te leiden.

Zijn *Godsdienstig Handboek voor den Zeeman* werd door zeeofficieren geprezen als geschreven in den rechten toon. Vooral zijn studiën over *Kamphuysen* en over den *val van La Rochelle* getuigen van zijn noesten arbeid. Het eerste dezer beide werken is geschreven in romantischen vorm en heeft uit historisch oogpunt beschouwd geen bepaalde waarde; de fantasie is er te zeer met de geschiedenis dooreengemengd. Het werd beurtelings gunstig beoordeeld (door v. O(osterzee te Oirschot) in *Vaderl. Letteroefen.* Jrg. 1853. I, blz. 162-169, en aan afbrekende kritiek onderworpen (door J.v. Vloten in de *Alg. Konst- en Letterbode*, Jrg. 1853. I, blz. 214-220; vgl. ook de uitvoerige recensie van C.M. v.d. Kemp in *Boekz.* 1853*a*, blz. 658-682, en de antikritiek daarop van K. zelf in *Boekz.* 1853*b*, blz. 300-302). Aan zijn werk over *La Rochelle* was een zeer nauwkeurig archiefonderzoek ter plaatse zelf voorafgegaan; menig hoofdstuk werd twee-, driemaal omgewerkt om den vorm te volmaken. Als bijdrage tot de kerkelijke en staatkundige geschiedenis der 17e eeuw oogstte het de goedkeuring van bevoegde beoordeelaars en den bijval van het groote publiek. Meestal bediende hij zich van den schuilnaam *Chonia* (naam van een gewest aan de Z.O. kust van Italië) en enkele malen ook van het pseudoniem Teknander (in *Pandora* en in *De Tijdspiegel*).

Wat hij schreef droeg een eigen karakter. Waar het beginselen gold was hij onverzettelijk. Hij was een kampioen voor wat naar zijn overtuiging vrijheid en vooruitgang

was, en hij ontmaskerde den maatschappelijken leugen en holheid en halfheid, waar hij die meende op te merken, ook op kerkelijk terrein.

Als prediker en catecheet onderscheidde hij zich door degelijkheid en ijver, als herder door trouw medeleven met zijn gemeenteleden. Dat geen ridderkruis of eergestoelte voor hem waren weggelegd, hield wel verband met zijn karakter en wijze van optreden. Maar dergelijke onderscheidingen zocht hij ook nimmer.

Den 16en Juni 1853 werd hij benoemd tot lid van de Maatsch. der Ned. Letterkunde te Leiden.

Den 18en Nov. 1841 huwde hij met Johanna Henriette Telting. Uit dit huwelijk werden zes kinderen geboren, waarvan drie zoons en twee dochters hem overleefden. De oudste zoon volgt hierna.

Van J.C. Kindermann verscheen in druk:

J.P. Fr. Richter (ps. Jean Paul), *Levana. Wenken over de opvoeding v. kinderen voor ouders en jonggehuwden.* Vrij gevolgd n.h. Hoogd. Amst. 1844. 2 dln. 8°. - [Chonia], *Wat er van Diepenbeek werd* (verv. op v. Limburg Brouwer, *Het Leesgezelschap te Diepenbeek*), Utr. 1849, 8°; 3e dr. Amst. 1858. 8°; 4e dr. m.e. inl. v. E. Laurillard, Amst. 1883, 8°. - *Godsdienstig handboek voor den zeeman.* Utr. 1851. 8°. - [Chonia], *Bloemen doornstruikjes uit den vreemde.* Utr., 1851, 12°; nieuwe uitgave 1854, n. (titel) uitg. 1857. - [Chonia]'*De Jezuïten. Een woord v. toelichting, door J.A. Alberdingk Thym' bijgelicht.* Doetinch. 1851. 8°. - [Met A. Rutgers v.d. Loeff, J.G. de Hoop Scheffer, H.N. v. Teutem en B.Th. Lublink Weddik], *Vijftal Leerred.* Utr. 1852. 8°. - [Chonia], *Het beeld v. Dirk Rafelsz. Kamphuysen, in de lijst v. zijn tijd, de dagen der Dordsche Synode.* 's Hertogenb. 1852. 2 dln. 8°; 2e dr. ald. 1853. 8°. f - [Chonia], *De val v.h. laatste bolwerk der Protestanten in Frankrijk, La Rochelle in 1627.* 's Hertogenb. 1853, 2 dln. 8°; 2e dr. Arnh. 1864. 8°). - [Chonia], *Voorwoord* v. *De Graaf v. Felsburg. Hist. romant. tafereel*, door D .... J .... Nijm. 1853, 2 dln. 8°. - [Chonia], *Wat eene moeder vermag.* N. h, Eng. Door Grace Aquilar. Amst. 1853. 8°. - [Chonia]. *Open antwoord*[1] *op den Herderlijken Brief.* Amst. 1853. 8°. - [Chonia], *Wat eene moeder loont.* N.h. Eng. v. Grace Aquilar. Amst. 1854. 8°. - [Chonia), *Graaf Willem IV van den Berg. Een flaauwe in dagen v. kracht.* 'sHertogenb. 1855. 2 dln. 8°. - [Chonia met M.A. Amshoff, S.J. v.d. Bergh e.a.], *De feestvierende Christen. Liederen en overdenkingen.* Arnh. 1855. 8°. - [Chonia], *Zie opwaarts om en in u! of gedachten en opmerkingen v. Jean Paul.* N.h. Hoogd. (m.e. voorr. v. B.Th. Lublink Weddik). Gron. 1855. 8°; 2e dr. Amst. 1859. 8°. - *Dichterlijke bewerking v. Lessings Nathan de Wijze, dramatisch leerdicht.* N.h. Hoogd. Amst. 1861. 8°; 2e dr. ald. 1872, 8°. - *Dichtregelen, in naam der oud-weezen op het eeuwfeest v.h. Ev. Luth. Wees-, Oude-Mannen en Vrouwenhuis* in: *Gedenkboek.* 1872). - [Chonia], *E. Castelar's Redevoeringen in de Cortes over vrijheid v. godsdienst en gewetensvrijheid.* Uit het Hoogd. Utr. 1873. 8°. - [Chonia], *Rome contra Utrecht, ten tijde v. Petrus Codde, aartsbisschop v. Sebaste. Een roman, die geen roman is.* Utr. 1873. 2e dln. 8°. - *Lodewijk v. Nassau* (*de volmaakte ridder*) *beschouwd naar zijn leven en karakter.* Utr. 1874. 8°. - [Chonia], *Eene geharnaste Bijbellezing n.*

1) Gericht aan de Algem. Synodale Commissie der Ned. Herv. Kerk.

aanl v. Matth. XXIII, *voor ultramontanen en niet-ultramontanen.* Utr. 1874. 8°. Voorts tal van bijdragen in *Flora* (vgl. hiervóór blz. 745), het *Repertorium voor Buitenl. Theologie* (zie hiervóór blz. 743), in *Nederland*, in *De Tijdspiegel* en onder den schuilnaam *Teknander* in *Pandora.*

L i t t e r a t u u r: v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* (Bijvoegs.), blz. 98. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* III, k. 691 (art. Dr. J. Herderschêe). - Loosjes, *Naamlijst v, Pred... der Ev. Luth. K. in Ned.*, blz. 143, 144. - J.P. de Keyser, *Levensschets* in: *Letterk. Lb.* Jrg. 1877, blz. 95-104. - *De Tijdspiegel.* Jrg. 1877. I, blz. 175. -*Bijdr. Gesch. Luth. Kerk.* V (1844), blz. 64-68. - Pont, *N. Bijdr.* I, (1907), blz. 62. - *Oud en Nieuw*, passim. - L.A. Rademaker, *Didericus Camphuysen.* (Gouda. 1898), blz. 12. - Sepp, *Pragm. Gesch. Theol.*, blz. 265. - Dez., *Bibl. Kerkgesch.* (leg.). - *Alb. Ac. Amst.*, blz. 220. - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 1263, 1277. - *v.* Doorninck, *Verm. en Naaml Schr.*, I, k. 95, 96.

[Carel Henrik Kindermann]

KINDERMANN (Carel Henrik), oudste der in leven gebleven vijf kinderen uit het huwelijk van Jan Christian Kindermann (zie vor. art.) en Johanna Henriette Telting, werd geboren te Edam den 20en Maart 1844, en ingeschreven als student aan het Luthersch seminarium te Amsterdam den 8en Oct. 1862, daarna aan de Leidsche Hoogeschool den 13en Nov. 1862 en nogmaals den 9en Juni 1864 en den 11en Oct. 1866, en in datzelfde jaar andermaal te Amsterdam. In 1867 toegelaten als proponent bij de Ev. Luth. Kerk, werd hij den 29en Maart 1868 te den Helder bevestigd door zijn vader (m. Joh. XVIII:33-37; intr. m. Joh. XVIII:37*b*), nadat hij den len Maart was ingezegend in de Ev. Luth, Synode te Amsterdam door haar president Ds. A.J. Schröder van Arnhem., waarbij zijn vader hem toesprak n. aanl. v. 1 Tim. III:1. In Oct. 1873 werd hij beroepen te Zierikzee en in Aug. 1876 te Doetinchem, maar hij bedankte, en bleef te den Helder werkzaam tot zijn eervol ontslag den 1en Dec. 1880, waarna hij te Leiden ging studeeren in de classieke Letteren (ingeschr. den 19en Jan. Jan. 1881). Den 25en Sept. 1885 verwierf hij ald. den Doctorstitel op een dissertatie, getiteld: *Quaestiones de fabulis a Vergilio in Aeneide tractatis*, L.B. 1885. 8°. In Oct. 1886 werd hij conrector, eerst aan het gymnasium te Sneek, in 1890 aan dat te Gorinchem, waar hij werkzaam bleef tot aan zijn eervol ontslag in 1900. Vervolgens vestigde hij zich te Leiden, en in 1910 te 's Gravenhage, waar hij den 15en Aug. 1926 overleed.

Hij was gehuwd met Elisabeth Jacoba Klinkhamer (overl. te 's Gravenhage 14 Nov. 1915) en liet bij zijn overlijden vijf kinderen na, van wie de jongste dochter gehuwd is met Dr. C.E. Hooykaas, pred. bij de Rem. Geref. Gem. te Rotterdam.

Van C.H. Kindermann verschenen, behalve zijn bovenvermeld proefschrift, eenige geschriften naar aanleiding van de poging om de proponentsformule te wijzigen(1873). Voorts *De Aeneassage en de Aeneïs.* 1897. 8°. - *Handleiding tot de zedelijkheid.* Rott. 1922. 8°. Gedrukt (maar niet in den handel) is zijn *Laatste toespraak* tot de gem. van den Helder (1880) en twee voorstellen, de gymnasia betreffende, nl. dat rectoren geen kostleerlingen mogen houden en dat aan curatoren het jus promovendi worde ontnomen.

L i t t e r a t u u r: Loosjes, *Naaml. v. pred. der Luth. Kerk in Ned.*, blz. 142, 143. - *Oud en Nieuw*, II, blz. 228. - *Alb. Acad. Amst.*, blz. 220. - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 1392, 1395, 1405; id. II, k. 36.

[Pieter van der Kindert]

KINDERT (VAN DER of **VER)** of **VERKINDERT (Pieter),** geboren te Franeker, behoorde tot een familie, waarvan de naam herhaaldelijk te Haarlem voorkwam. Of hij verwant is geweest aan Joos Verkindert, die op 13 Sept. 1570 als martelaar te

Antwerpen verbrand, twee ongedoopte kinderen naliet, liet zich niet constateeren[1]. Hij diende jarenlang de Gemeente der Vereen. Vlaamsche en Duitsche Doopsgezinden of Contra-Huiskoopers, de Olyfblock genaamd, te Haarlem; in een 'verclaringe' van 23 Sept. 1628 (berustend in het Gem. archief ald.) wordt hij aangeduid als 'dienaer', hetgeen zoowel 'dienaer des Woorts' als 'dienaer der armen' kan beteekenen: in een akte van 12 Dec. 1642 en in eene van 9 Sept. 1651 heet hij 'besorger van de gemeente van de Mennonyten' enz.; hij zal èn vermaner of leeraar (zooals ook Schagen t.a.p. hem noemt) èn diaken in gen. gemeente zijn geweest.

Vrij wel vast staat zijn identiteit met Pieter v. der Kindert, die omstreeks het midden der 17e eeuw vermeld wordt als lakenkooper of grossier in lakenen, ook als 'lakenreeder' te Haarlem, als zoodanig ook genoemd Pieter v. der Kinderen (zie: *Werken Hist. Gen.* 1927, blz. 294). Hij was dan, in elk geval vóór 1600, geboren uit het huwelijk van Hans v.d. (of Ver) Kindert en Cathelyna Pieter Polen dochter, korter gen. Lijntje Pieters (die vóór 9 Febr. 1609 hertr. m. Philips v. Casele) en is begraven in de Groote Kerk te Haarlem den 18en Nov. 1665.

Hij was den 3en Aug. 1639 voor schepenen ald. ten tweeden male gehuwd met Maria Vlaming(s) of Vleming(s), wed. v. Cornelis v. Mekeren. Dat hij een zoon, Willem gen., heeft gehad, blijkt uit diens trouwakte te Haarlem 15 April 1657.

Portretten van P. v.d. Kindert zijn niet bekend.

Hij verdedigde de gevoelens der Doopsgezinden tegen den aanval van P. Bontemps 'bedienaar des H. Evangeliums in de Fransche tale binnen Haarlem' in diens: *Korte Bewys v.d. menigvuldige doolingen der Wederdoopers ofte Mennisten.* Haarl. 1641, en werd daarop weer beantwoord door Bontemps in: *Noodige Aenmerkinghen op de krachtelooze Ontschuldiginghe, van Pieter Verhindert.* Haerl. 1643 (Vgl. *Biogr. Wdb. v. Prot. Godg. in Ned.,* I, blz. 489).

De titels zijner uitgegeven geschriften, die bijna alle verschenen zijn onder de initialen P.V.K., luiden:

Korte Verklaringhe v.d. Christelyke Gemeynte ende 't Volck Godts des N. Testaments. Haarl. 1628. 8°. - *Brief, dienende om te bewysen, dat Niemant in een ander behoort te straffen een Daedt, die hy aen hem selven, ofte aen den synen, pooght te verschoonen.* Haerl. 1634. 8°. (Bibl. Dpsg. Gem. Amst.). (Deze *Brief* bevat een uittreksel uit *Twee Brieven* van Dirk Philips, leeraar onder de Vlaamsche Mennonieten. te Hoorn. Geschreven in 1566 of 1567 waren deze brieven bestemd om in alle N. Hollandsche gemeenten gelezen te worden. Het is niet bekend of ze ooit afzonderlijk gedrukt zijn; mogelijk zijn ze in handschrift van den een op den ander overgeleverd, vgl. Schyn-Maatschoen, *Gesch. der Mennon.* III, blz. 5, 6). - *Corte Verklaeringhe over de Texten Rom. 16 vs. 16 ende 17, 2 Thess. 3 vs. 6 ende Titum 3 vs. 10.* Haerl. 1634. 8°. (Bibl. Dpsg. Gem. Amst.). - *Naerder Verklaeringhe over de Texten Rom. 16 vs. 16, 17, 2 Thess. 3 vs. 6, Tit. 3 vs. 10.* Haerl. 1634. 8° (achter de *Corte Verkl.*). - *Korte Ontschuldiginge over d'onbehoorlycke, ende al te sware beschuldiginge v. Petro Bontemps.* Haerl. 1643. 8° (Bibl. Dpsg. Gem. Amst.). - *Over de Gemeynte Godts &c.* in: J. de Buyser's *Christelyk Huys-boeck.* Z. pl. 1643. - *Handelinge der Vereen. Vlaemse en duytsche Doopsgez. Gemeynten, geh. te Haerlem*

1) In dit verband verdient de aandacht dat Hans Verkindert, *van Antwerpen*, in 1591 en 1596, drie kinderen in de Herv. gem. te Haarlem liet doopen.

in Juni 1649. Amst. 4°. (Bovendien nog ‘met de dry Confessien ald. geapprob.’ t' Vlissingen. 1666. (Vgl. Schagen t.a.p.).

In den *Catal. v.d. Bibl. der Ver. Doopsgez. Gem. te Amst.* II, blz. 48 wordt voorts nog aan hem toegeschreven: *Een korte ende seer grondighe historische vertellinge belanghende den twist tot Franicker, Anno 1587 geschiedt, mitsgaders een Clare Verantwoordinghe des bans over T*(*homas*) *B*(*yntgens*). Haerl. 1628. 4°. Dit geschrift, niet door Schagen (t.a.p.) onder de opgave van zijn geschriften vermeld, is verschenen onder de initialen P.H.V.K. Het feit, dat hij te Franeker blijkt geboren te zijn, maakt het alleszins aannemelijk dat hij de schrijver is geweest.

L i t t e r a t u u r : Blaupot ten Cate, *Holland.* II, blz. 222. - v. Doorninck, *Verm. en naaml. schrijvers.* I, k. 515. - Meded. v. wijlen Dr. G.J. Boekenoogen te Leiden en v.d. Heer H.E. Knappert, archiv. der gem. Haarlem.

[Antonius Kisselius]

KISSELIUS (Antonius), geboren te Zaandam in 1690 uit het huwelijk van Joh. Henr. Kisselius, Med. Dr., en Helena van der Steng, ontving zijn opleiding voor het predikambt eerst van zijns vaders broeder Fredericus Kisselius. A.L.M. en Luthersch pred. te Alkmaar. Aan deze opleiding kwam na twee jaren een einde tengevolge van het overlijden van dezen zijn oom; hierna werd hij gesteld onder leiding van Ds. G.H. Petri, Luth. pred. te Zaandam, en na diens onverwacht overlijden (27 Dec. 1703) onder toezicht van diens opvolger J.Chr. Colerus. Vervolgens ging hij naar Leiden, om de lessen bij te wonen van den Godgeleerden en taalkundigen Jasper de Hartogh, Luth. pred. ald. (zie hiervóór D. III, blz. 549). In het Album Stud. van Leiden werd hij ingeschreven den 26en Aug. 1713. In 1716 geëxamineerd door het ministerie van Amsterdam, werd hij toegelaten als proponent en preekte hij ald. den 24en Nov. van dat jaar. Nadat kort daarop zijn beide ouders gestorven waren bezocht hij de destijds beroemde hoogeschool te Giessen, en keerde vandaar terug met een getuigschrift van den Theol. Dr. en Prof. Ord. Maius. Weldra kwam hij voor de gemeente te Zwolle in aanmerking. In 1720 werd hij te Delft beroepen en door het Haagsche Ministerie als predikant bevestigd op verzoek van het Delftsche consistorie; maar oneenigheden, die in deze gemeente bestonden, brachten hem tot het besluit voor dit beroep te bedanken, hoewel hij later nog blijken van sympathie uit gen. gemeente ontving. Nadat hij zich andermaal in het Alb. Stud, van Leiden had laten inschrijven den 17en Febr. 1720, werd hij in Sept. d.a.v. bevestigd als predikant te Purmerend. In Juli 1723 ontving hij een beroep naar Dordrecht, dat door hem werd aangenomen; zijn bevestiging ald. geschiedde door Ds. L. Dögen, dien hij nog een jaar lang als zijn ambtgenoot behield. Gedurende de 35 jaren, waarin hij die gemeente diende, was hij van 1724 tot 1746 haar eenige predikant. In 1728 bedankte hij voor een uitnoodiging, om te Haarlem op beroep te preeken; later gaf hij aan een dergelijk verzoek uit Amsterdam gehoor. In 1748 herdacht hij zijn 25 jarige bediening te Dordrecht (t. Ps. CVI:12). Na de stichting der gemeente te Schiedam nam hij ald. vaak den dienst waar, tot op de komst van haar eersten eigen predikant, bij wiens beroeping hij ook de leiding had.

Hij overleed te Dordrecht den 19en Dec. 1758, aan de gevolgen eener beroerte, die hem den 11en Dec. getroffen had, nadat hij den 1Oen nog gepreekt had over Lc. XXII:8.

Van Kisselius is getuigd dat hij niet alleen vroom van zin was, maar dat hij ook in geleerdheid zijn voormelden ambtgenoot Dögen evenaarde. Zijn op zichzelf eenvoudige en vrij goed gestelde preeken ontkomen toch niet geheel aan bepaalde gebreken van zijn tijd, met name aan een zonderlinge vergeestelijking, waarvan ten voorbeeld kan

strekken zijn *Lof- en Dankrede* ‘ter inwijding van het orgel’ in het Dordtsche kerkgebouw (vgl. *Bijdr.* VII, t.a.p.). In zijn geschriften toonde hij zich goed op de hoogte van de Theologie zijner dagen, en kennelijk waren zijn onderwijs en geschriften op het prakticale gericht.

Hij huwde in 1723 met Anna Debora Akerhoog, die hem met drie zoons en drie dochters overleefde. Een zijner zoons, Johannes, was med. Dr. te Dordrecht.

Portretten worden van hem niet vermeld..

Van A. Kisselius zag het licht:

Lof- en Dankrede over Ps. CXLVII:*12* (zie boven). Dordr. 1734. - *De aandachtige en biddende Christen dagelijks met Godt bezig*, *door aandachtige en geestryke bedenkingen*: *Als ook Gemoeds opwekkende Zielzuchten op ieder dag der weke*, *zo des morgens*, *'s middags als des avonts*, *n. aanl. v. enige Schriftuurplaatsen. Alles ter bevordering v. ware Godzaligheit. In 't Nederd. gebragt .... Als ook het Pit en Kern v. alle Gebeden*, *benevens een Dichtlievende uitweiding over den aardt*, *en kracht v.h. ware Gebedt*, *ter zelven einde door een Liefhebber der Waarheit.* Dordr. 1735. 8°. (*Boekz.* 1735*a*, 604). - *Het kort begrip der zuivere Waarheid*, *tot ongeveinsde Godzaligheid*, *of de Kleine Catechismus v. D.M. Lutherus. Door vragen en antwoorden opgeheldert*, *en ter heilzaam gebruik*, *als ook duurbare vertroosting in leven en sterven*, *toegepast.* Uit het Hoogd. Amst. 1747. 8°. - *Korte en beknopte verhandeling over de werkingen des Satans.* Dordr. 1751. 8°. - *Heilig gebruik der orgelen.* Dordr. 8°.

In handschrift is van hem bewaard gebleven in het Ned.: *Wegwyser der heylige Redeneerkunde.* 4°. (135 blz). - *Leykreden uyt Hebr. IX*:*27 ter geleg. v.h. afsterven v. .... Lodewyk Dögen* (1724). - *Het tweede Eeuwfeest ter gedachtenis v.d. overlevering der Onverand. Geloofsbelijd. tot Augsburg aan Keyser Carel de 5*, *den 25 Juny 1530. Geviert m.e. leerr. uyt Mt. 10*:*32. Binnen Dordr. 25 Juny 1730. - De Geschiedenissen der Patriarchen of Aartsvaderen*, *waar in hun oorsprongk*, *voortgang en uyteinde*, *op een nieuwe wyze worden begreepen en alles tot een kerkerl.*, *burgerl. en huysel. gebruyk geschikt en toegepast*, *door Matthias*, *eertyds doctor der H. Godgel.*, *in 't Latyn beschreven*, *en nu in het Nederd. gemeen gemaakt.* 4°. 524 bl. ‘17 Aug. 1757’. - In het Latijn: *Loci Theologici*, *in quibus exhibentur*, *tam Theologiae Theticae quam Polemicae ac Moralis Principaliora*, *cum indicibus capitum et rerum utilissimis ornati.* Fol. pp. 329. - In denzelfden band: *Theologia Practica*, *continens schema Biblium omnium*, *quae faciunt ad pietatem et consolationem*, p. 337-494. Hierbij een *Chronologia Biblica* en *Index.* - *Theologia Polemica per quaestiones tractata.* 4°. 299 pp. et *Index.*

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^{2}, blz. 62. - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz. 259-261. - Loosjes, *Naamlijst Pred. .... Luth. K. in Ned.* II, blz. 145. - Molhuysen, Blok en Kossmann, *N. Biogr. Wdb.* VIII, k. 977. - *Naamrol Pred. Augsb. Conf.*, blz. 52. - *Bijdr. Gesch. Luth. Kerk.* I, blz. 61; II, blz. 29; V, blz. 77; VII, blz. 70, 71. - Pont, *N. Bijdr.* I, blz. 13, 17. - Schotel, *Kerkel. Dordr.* II, blz. 221, 223-228. - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 831, 866.

[Joost Gerard Kist]

KIST (Joost Gerard), geboren te Woerden den 12en Aug. 1756 was de oudste der drie zoons[1)] uit het huwelijk van Anthony Kist, pred. ald., en Johanna

1) De jongste dezer drie was *Ewaldus Kist* (zie hierna), (Knappert, *Gesch. N.H.K.* **18***e en* **19***e e.*, blz. 153*n*[5].) De broeder, die in leeftijd op J.G. Kist volgde, was *Wilhelmus Kist*, die, na te Leiden gestudeerd te hebben in de Letteren, Conrector was aan de Latijnsche School te Breda (1779), daarna Rector te Middelburg (1784). Hier werd hij ook Lector aan de Illustre School, en werd hij, na bedankt te hebben voor een benoeming te Franeker, door den stedelijken Raad benoemd tot Hoogleeraar in de geschiedenis en welsprekendheid. Na zijn vertrek uit Middelburg (Mei 1796) werd hij lid van het Comité van den Oost-Aziatischen handel (1799) en lid van den Aziatischen Raad (1800); later Directeur van de Gazette Nationale te Brussel (1807) en Directeur van de Nederl. Staatscourant (1816). In 1828 gepensioneerd, overleed hij te Arnhem den 3en Jan. 1841. Behalve drie Latijnsche oraties, karakter- en zedeschetsen van zijn tijd, romans e.a. geschriften gaf hij uit een belangrijke, tegen Voltaire's kritiek gerichte *Verhandeling over Luc. II vs.* 2. Middelb. 1791. (Vgl. over W. Kist: *Alg. Konst- en Letterbode.* 1841. Il, blz. 49-50; *Handel. Maatsch. Ned. Lett.* 1841, blz. 21-25; Nagtglas, *Levensber.*, blz. 542, 543).

Wolff[1]. Hij werd geplaatst in het Staten-College te Leiden, ingeschreven als student ald. den 17en Sept. 1773 en beroepbaar gesteld onder de Classis Woerden den 7en Sept. 1779 na een met veel lof afgelegd praeparatoir examen en niet zonder dat hij de veroordeelde gevoelens van Ds. Bakker en van Prof. Roëll had gedetesteerd. Den 3en Sept. 1780 werd hij bevestigd te Puflyk en Leeuwen door zijn vader (m. Jer. III:15; intr. m. Fil. IV:13). In Febr. 1784 beroepen te Opheusden, bedankte hij; maar in het volgend jaar gaf hij gehoor aan een beroep naar Zalt-Bommel, waar den 16en Oct. 1785 zijn bevestiging plaats had door Ds. J. Schagen v. Campen, pred. ald. (m. 1 Cor. I:23; intr. m. Fil. IV:13; afsch. te Puflyk 2 Oct. m. 2 Cor. XIII:11). In 1793 bedankte hij voor een nominatie te Woerden; een in Sept. 1802 op hem uitgebracht beroep naar Zwolle werd geïmprobeerd. In Jan. 1807 werd hij beroepen te Middelburg, maar hij bedankte hiervoor. In Oct. 1810 herdacht hij zijn 25-jarige bediening te Zalt-Bommel met een zeer geroemde gedenkrede (in druk verschenen) over 1 Thess. II:19, 20. (Vgl. *Biblioth. v. Theol. Letterk.* 1811, 2e st., blz. 648, 649).

Hij overleed ald. heel onverwachts den 26en Jan. 1815, na des morgens nog een preekbeurt vervuld te hebben in zijn gemeente, die hem zeldzame achting toedroeg; ook daarbuiten werd hij om zijn bedrevenheid in kerkelijke zaken zeer gemist.

Hij huwde in 1784 met Syburgh Henrica Royaards, dochter van Albertus Royaards, geneesheer ald., en zuster van Herman Royaards, pred. te Scherpenzeel. Zij overleefde hem met 4 kinderen, van wie een zoon Nicolaas Christiaan, hierna volgt.

Een portret van Joost Gerard Kist met zijn kinderen komt voor in: *Het Geslacht Kist*, door Gener.-Majoor J.G. Kist. 's Grav. 1930, blz. 22.

Van hem zag het licht:

De *Justificatione peccatoris*. L. Bat. 1799, 2 partes. - *Leerr. bij gelegenh. v. zijnen vijf en twintigjar. Ev. dienst.* Dordr. 1811. 8°.

In *Bijdr. en Meded. v.h. Gen. Gelre* VIII (1905), blz. 453-501 vindt men mémoires uit zijn nagelaten papieren geplaatst onder den titel: *Uit een dagboek v.d. Zalt-Bommelschen predikant J.G. Kist* (1794-'95), meeged. door G.J.F. Mes.

Litteratuur: v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^2, blz. 62. - *Boekz*, 1815*a*, 216-218, 340. - Schotel, *Kerk. Dordr.* II, blz. 629. - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 1112.

[Ewaldus Kist]

KIST (Ewaldus) werd den 9en Maart 1762 te Woerden geboren als jongste der vijf kinderen uit het huwelijk van Anthony Kist, pred. ald., en Johanna Wolff en als jongste broeder van Joost Gerard en van Willem Kist ((zie vor. art.). Reeds vroeg bleken zijn gaven voor de studie en zijn aanleg en lust tot het ambt van predikant. Hij ontving

1) Geboren als jongste dochter uit het huwelijk van Gerardus Wolff (of, gelijk anderen schrijven, Wolf) en Aletta Geesteranus had zij tot schoonzuster de bekende Elisabeth Bekker, echtgenoote van van Adrianus Wolff. pred. te Beemster, die zich door eenige godgeleerde geschriften en kerkelijke redevoeringen, en ook nu en dan als dichter bekend maakte. Zuster van Anna Wolff was Henderina, gehuwd met Jan Kist, pred. te Oud-Alblas en te Nieuwpoort, en na diens overlijden (2 Dec. 1750), hertr. (6 Aug. 1752) m. Ew. Hollebeek, ber. hoogl. te Groningen. (Schotel, t.a.p.).

zijn eerste onderwijs te Woerden, terwijl hij zichzelf zooveel mogelijk oefende in de moderne talen; op het gymnasium van zijn geboortestad maakte hij groote vorderingen in de oude talen, zoodat hij de hoogste eereprijzen verkreeg. Als bewijs van zijn studiezin reeds in die jaren kan dienen zijn *libellus Proverbiorum*, destijds door hem saamgesteld, en na zijn dood overgegaan in handen van zijn kleinzoon Dr. E.D. Pijzel, die er een beschrijving (met biographie) van gaf in: *Eigen Haard* 48e jrg. (1922), No. 3, blz. 56-59.

Veel had hij voor zijn vorming te danken aan zijn zwager Cornelis Swaving, pred. te Naarden (gehuwd met zijn jongste zuster Bartha Kist), een zeer beminnelijk en zeer geleerd man, van wie twee verhandelingen door het Haagsch Genootschap met goud bekroond werden. Zijn ontspanning zocht hij bij voorkeur in de zangkunst en muziek, waarin hij het reeds vóór zijn studententijd vèr had gebracht, en waarvoor hij bijzondere gaven bleek te hebben; in zijn academiejaren deed hij er meermalen het publiek van genieten, en zijn vriend en tijdgenoot, de later vermaarde J.H. van der Palm werd er vaak zoozeer door geboeid dat hij zich onder den indruk daarvan in de muziekgeschiedenis verdiepte (zie v.d. Palm's: 'Opdragtbrief' voor het 2e deel zijner Leerredenen). Den 4en Apr. 1778 ingeschreven als student te Leiden had Kist de Latijnsche school te Woerden verlaten met het houden van een oratie *de Theologo veri nominis*, welke schoone beloften voor zijn toekomst als theoloog en kanselredenaar inhield. Door invloed van zijn oom Prof. Ewaldus Hollebeek (naar wien hij genoemd was) werd hij opgenomen in het Staten-college; de vriendschap, daar gesloten met zijn mede-'bursaal' v.d. Palm was zoo hecht dat zij ook in hun verder leven onafgebroken voortduurde; voor beider ontwikkeling was zij bepaald van beteekenis; van hun briefwisseling op later leeftijd gevoerd is een en ander bewaard gebleven (zie v.d. Palm, *Leerred*, Dl. II, p. I-XX en Kist, *Leerr. over het geweten*, p. V-XXXVII; vgl. ook: Schotel a.w. II, blz. 634-637).

Aan de hoogeschool genoot hij onderwijs van Dav. Ruhnkenius, L.C. Valckenaer, H.A. Schultens, Dion. v.d. Wynpersse, F.W. Pestel, wier colleges ook Engelschen en Duitschers trokken; onder zijn overige leermeesters had hij veel te danken aan zijn oom Hollebeek.

Den 2en Febr. 1784 door de Classis van Leiden en Neder-Rhijnland praeparatoir geexamineerd en toegelaten als proponent, en den 8en Sept. d.a.v. peremptoir geëxamineerd door de Classis van Zalt-Bommel, werd hij den 3en Oct. 1784 bevestigd te Gellekum en Rhenoy door zijn vader (m. Ps. XXII:31; intr. m. Rom. I:16). Den 8en Oct. 1786 preekte hij er afscheid (m. Jes. LV:6), waarna hij den 15en, op nieuw door zijn vader, bevestigd werd te Thamen aan den Uithoorn (m. Hand, II:47; intr. m. Col. I:19).

Na in Juni 1789 bedankt te hebben voor een beroep naar Delfshaven vertrok hij kort daarop naar Arnhem. Hier had zijn bevestiging den 24en Jan. 1790 plaats door Ds. A. van den Berg, pred. ald. (m. 2 Cor. II:17; afsch. te Thamen 17 Jan. m. Hebr. II:3*a*). Hoe nauw hij zich aan deze gemeente verbonden gevoelde bleek wel hieruit, dat hij bedankte voor beroepingen naar Leeuwarden, Middelburg en Amsterdam, resp. in 1793, Sept. 1796 en 25 Oct. 1796 op hem uitgebracht, en dat hij na zijn vertrek de betrekkingen met de Arnhemsche gemeente tot zijn dood toe bleef onderhouden door herhaalde bezoeken en briefwisseling met vele zijner vrienden ald. Hij stichtte er het natuur- en letterkundig genootschap *Prodesse Conamur*, bij welks 'in-

wijding' hij een rede hield, die in druk is verschenen. De gedurige en drukkende inkwartiering, die vooral in 1797 Arnhemsche ingezetenen zeer bemoeilijkte, werkte er voor een deel toe mede dat hij gehoor gaf aan een beroeping naar Dordrecht, in Juni van dat jaar door hem ontvangen. Na den 23en Juli d.a.v. van zijn derde gemeente afscheid te hebben genomen (m. 2 Cor. VI:1) verbond hij zich aan die van Dordrecht den 30en Juli (m. Hand. XV:26), na (tegelijk met zijn vriend Simon Brand v. Someren) bevestigd te zijn door Ds. S.R. v.d. Keessel, pred. ald. (m. 1 Cor. 4:1, 2).

Te Dordrecht overtrof Kist de reeds hooggespannen verwachting; zoozeer was hij met deze gemeente verbonden, dat hij in 1800 bedankte voor het Theologisch professoraat in de Chr. moraal te Leiden en later voor een predikantsberoeping te Utrecht, waarbij hem uitzicht gegeven was op een gelijktijdigen hoogleeraarszetel ald. (Dec. 1802). Als op de handen gedragen bleef hij gedurende vijf en twintig jaren te Dordrecht werkzaam, totdat hij nog onverwacht aan een ziekte van weinig dagen den 20en Maart 1822 overleed.

Na zijn verscheiden, dat door het gansche vaderland een rouwkreet teweegbracht, is er, in proza en dichtmaat, bijzonder veel gezegd en geschreven tot eer zijner nagedachtenis. Hij was een ijverig predikant, die toonde zich in zijn gemeenten te hebben ingeleefd. Dit blijkt ook uit de vele leerredenen, die van hem het licht hebben gezien en duidelijk uitwijzen dat hij, hoezeer zich onderscheidende als Moralist, toch niet altijd moraal preekte, maar zeer verschillende onderwerpen op den kansel behandelde. In zijn laatste levensperiode (*Leerr.* Dl., V, Voorber.) waarschuwde hij zelfs nadrukkelijk tegen een op de spits drijven van Moraalprediking, waartoe zijn tijdgenooten mede onder den nawerkenden invloed van zijn oom Hollebeek neiging vertoonden, met verwaarloozing van het leerstellig element. Zelf legde hij zich blijkens zijn wat àl te talrijk uitgegeven preeken toe op de vereeniging van geloof en leven. Leerling van Hollebeek, betoonde hij zich ook hierin dat hij zich onthield van de breedsprakigheid der analytische methode, en, zonder aan den tekst geweld aan te doen, de synthese te hulp riep. Aan het gevaar van motto-preeken is hij echter niet altijd ontkomen. Hoewel velen op voorgang van v.d. Palm hem als modelprediker plachten voor te stellen, ontbrak hem toch èn uit wetenschappelijk èn uit practisch oogpunt te veel om dit te kunnen zijn (Hartog, t.a.p.). Niettemin blonk hij als prediker boven zeer velen van zijn tijdgenooten uit; ook zijn voordracht was ongekunsteld welsprekend en levendig. Het preeken maakte hij zelf zijn 'hoofdliefhebberij'. Schotel, (a.w., blz. 648) noemt hem een zeer rechtzinnig leeraar; voor deze uitspraak, ook door anderen gedeeld, schijnt te pleiten dat hij in 1803, als visitator librorum fungeerende, de kerkelijke goedkeuring weigerde aan de *Verklaring van Paulus' Brieven aan de Thessalonikers*, van de hand van zijn ambtgenoot P. Bosveld, omdat hetgeen daarin voorkwam omtrent cardinale stukken, als de Godheid van Christus, z.i. zeer bedenkelijk was. Sepp (*Pragm. Gesch. Th.*, blz. 14) ziet hierin bij Kist een vasthouden aan de oude gewoonte om de leer der Kerk te laten heerschen over veranderde inzichten op het gebied der Theologie; Bouman (*De Godgel. en hare beoef.* t.a.p.) acht deze voorstelling ten eenenmale onjuist, en beroept zich daarbij op het feit, dat hij met vele voorbeelden zou weten te staven, dat Kist het gaarne voor van onrechtzinnigheid verdachte collega's opnam, en dezen door zijn gezag van zulk een verdenking zocht te zuiveren.

Bekend is het conflict, waarin hij geraakte met den Doopsgezinden leeraar van Enschedé J.H. Floh, die als burger-representant in de Nationale Vergadering te 's Gra-

venhage den 23en Aug. 1796 in zeker advies had verklaard, dat de stelling van den Heidelbergschen Catechismus, volgens welke wij menschen van nature geneigd zijn God en onze naasten te haten, gevaarlijk was voor de 'broederschap', en dat men daarom eigenlijk ook de burgerrechten zou moeten ontnemen aan de belijders van de Hervormde Kerk, in wier Catechismus deze leer werd verkondigd. Deze uitlatingen van den predikant-volksvertegenwoordiger verwekten veel misnoegen en nog in hetzelfde jaar zond Kist zijn *Aanmerkingen* over de bedoelde stelling van den Catechismus in het licht (nadien verscheiden malen herdrukt); daarin betoogde hij tegenover Floh dat de aangevallen woorden niet meer inhielden dan dat de mensch door te groote zinnelijkheid tot allerlei verkeerden lust overhelt; deze verklaring oogstte bijval in proza en poëzie (zie hiervóór dl. III, blz. 66, 67). Floh zelf onthield zich van eenige repliek, maar een ongenoemde, die later bleek te zijn J. Brouwer, (zie hiervóór dl. I, blz. 643). Doopsgezind leeraar te Leeuwarden, publiceerde een *Brief aan E. Kist*, *over deszelfs onlangs uitgegeven Aanmerkingen enz.* (Amst. 1797), waarin hij, zonder de bedoeling om Floh te verdedigen of Kist onmiddellijk tegen te spreken, laatstgen. en alle Hervormden onder het oog wilde brengen, hoe de Heidelbergsche Catechismus, waarin de uitdrukkingen soms hard en dubbelzinnig waren, niet zeer geschikt mocht heeten om ware vrijheid in denken over de Christelijke Godsdienstleer te bevorderen. Hierop verdedigde Kist andermaal de bestreden stelling van den Heidelberger, en wel zóó dat zelfs alle schijn van hardheid eruit verdween. Hij deed dit in een *Vervolg van aanmerkingen over de stelling* enz. (Maart 1797), waarop Brouwer nog *Iets tot wederantwoord* enz. schreef (zie hiervóór I, blz. 649). Kist bewaarde hierop verder het stilzwijgen. Maar intusschen was hem ook van geheel andere zijde de critiek op zijn betoog niet gespaard; zoo richtte nog in 1797 een rustend opziener der Herv. Gemeente, zooals hij zichzelf noemde, met verberging van zijn eigen naam, zich tegen hem in *Vier Brieven aan den burger-leeraar E. Kist*, *over deszelfs vertoog tegen den burger-representant Floh*, welke in de jaren 1796 en 1797 van tijd tot tijd in druk werden uitgegeven, waarop later nog verscheen: *Zakelijke Inhoud van de vier Brieven enz. met de beoordeeling dezer brieven door de schrijvers der Vaderlandsche Bibliotheek.* Van warme sympathie met het optreden van Kist getuigde het geschrift, in het licht gezonden door Jac. Bakker, praeceptor der Latijnsche Scholen te Amsterdam (vroeger pred. te Witmarsum, zie hiervóór I, blz. 295), dat tot titel droeg: *Brief aan den Weleerw. zg. heere E. Kist .... betrekkelyk zijne onlangs uitgegevene Aanmerkingen*, *tegen den Burger-representant Floh.* Amst. 1796. 8°. Anderen dankten hem in gedichten. Van verschillende preekstoelen werd het geschrift van Kist openlijk aangeprezen. Zoo ontbrak het dezen evenmin aan luiden bijval als aan heftige oppositie. Al meent men de juistheid van zijn betoog te moeten betwijfelen, het laat zich niet ontkennen dat zijn irenisch optreden erger twisten heeft voorkomen.

Dogmatiek was intusschen, evenmin als exegese het terrein, waarop Kist bepaald uitblonk; polemische en apologetische wapenen hanteerde hij niet gemakkelijk; van dit laatste getuigen de van zijn hand in 1798 verschenen en spoedig herdrukte *Vijftien Brieven aan Aristus over de Eeuw der rede van Thomas Payne*, die in zijn *The age of reason* een grof deïstischen aanval had gewaagd op den Christelijken godsdienst. De gaven van Kist lagen echter op het gebied der Ethiek. Inderdaad was destijds onder de Ned. Gereformeerden de moraal, vergeleken bij de dogmatiek,

stiefmoederlijk bedeeld; Hollebeek en de Groningsche hoogleeraar P. Chevallier hadden hierin eenige verandering gebracht. Kist was degene, die op hun voetspoor verder ging, allereerst door de

uitgave van *Hoofdinhoud des Christendoms*, *in eenige leerredenen over de elf eerste vaerzen v.h. eerste hoofdstuk v.d. tweeden brief v. Petrus* (1800) waarbij hij zich ten doel stelde de zedekunde van het Evangelie uiteen te zetten 'zooals die, niet slegts pligten, maar ook beweegredenen en hulpmiddelen, die uit de geloofsleer ontleend zijn, in zich bevat'. Dit werk vestigde den naam van Kist als uitnemend moralist, een naam, die hij later handhaafde in verschillende leerredenen en verhandelingen over zedekundige onderwerpen en in zijn voorrede voor Reinhards geschrift *over de waarde der kleinigheden in de zedekunde.* Het meest echter door zijn *Beoefeningsleer* enz. (zie ond. zijn geschr.), in 1804 tot 1809 in 2 dln. bevattende 4 stukken (bekort uitgeg. voor minvermogenden, in 1812, en in 1834 alzoo herdrukt en gratis verkrijgbaar gesteld voor alle Ned. Herv. Gemeenten). Dat hij deze stof niet anders dan populair heeft behandeld, was onvermijdelijk; voor een wetenschappelijke behandeling was de tijd nog niet daar; hiervoor waren de dogmatische grondslagen nog niet besproken en de wijsgeerige vragen nog niet aan de orde gesteld. Naar het oordeel van Sepp (*Pragm. Gesch. Theol*, blz. 119) is dit 'voortreffelijk' werk door het nageslacht veel te veel verwaarloosd. Van wetenschappelijke zijde, getuige de *Vaderlandsche Bibliotheek* en de *Bibliotheek van Theol. Letterkunde* (1905), werd het niet zeer gunstig beoordeeld; P. v. Hemert stak er in zijn *Lektuur bij het ontbijt en de theetafel* (VI), min of meer den draak mee; toch ging de *Beoefeningsleer* er in, èn om den schrijver èn om den inhoud.

Ofschoon zelf geen dichter bezat Kist toch een dichterlijken geest, waarvan meer dan één zijner geschriften het bewijs levert, o.a. zijn verhandeling over het boek Job (zie ond. zijn geschr.); dat hij ook iemand was van fijne smaak, blijkt mede uit menig stuk van zijn schriftelijke nalatenschap. Als mensch en voorganger sierde hem een beminnelijke bescheidenheid. Zucht om met zijn kennis of gaven te pralen was hem vreemd; veeleer betoonde hij zich geneigd ook van zijn minderen nog te leeren.

Hij was lid van het Classicaal Bestuur van Dordrecht, van het Provinciaal Kerkbestuur van Z. Holland en van de Alg. Synode van 1821, waarvoor hij de kerkelijke openingsrede uitsprak (in dr. uitgeg., zie ond. zijn geschr.). Sedert 1811 was hij mede-directeur van het Haagsche Genootschap ter verdediging van den Chr. Godsdienst, waarvan hij de vergaderingen tweemaal met een 'aanspraak' opende (zie ond. zijn geschr.). In 1812 werd hij benoemd tot lid der Maatsch. van Ned. Letterkunde te Leiden, waarvoor hij nog kort vóór zijn overlijden een rede hield *over het gevoelvermogen der ziel* en 19 Mrt 1816 tot lid van het letterkundig genootschap *Diversa sed Una*, waarvan hij in 1817 tot voorzitter werd gekozen, en waarvoor hij meermalen als bijzonder gewaardeerd spreker optrad. Den 30en Oct. 1822 werd in dezen kring zijn nagedachtenis in proza en poëzie plechtig herdacht door Tydeman e.a. (zie onder *Litterat.*). IJverig behartigde hij ook de belangen van het Ned. Zendel. Gen. en van het Ned. Bijbelgenootschap; de jaarvergadering van het eerste in 1819 opende hij met een doorwrochte rede *over de invoering van het Christendom in ons vaderland* enz. (zie ond. zijn geschr.).

Hij huwde 1°. te Rhenoij 3 Apr. 1785 met Cornelia Bos, die bij haar overlijden (26 Sept. 1802) hem achterliet met drie van de zeven kinderen, uit hun huwelijk geboren, waarvan één, Joannes Ewaldus overl. is in 1858 als pred. te Zeist; 2°. te Amsterdam 26 Febr. 1805 met Johanna Christina Noteman (overl. 6 Juni 1811); 3°. te Dordrecht 5 Juni 1812 met Theodora Cornelia Woutera Brouwer, (dochter v. Ds.

Petr. Br. (zie hiervóór dl. I, blz. 650), pred. te Dordrecht en Anna Geertr. v. Limburg), die hem overleefde met hare dochter Anna Geertruida K., geh. m. Daniël Pijzel, als em. pred. v. Dordrecht ald. overl. 1889.

Van hem bestaan verschillende portretten: een anno 1800 silhouet, borstb. links. In ov. m. 4 reg. vs. door J.C. Bendorp m. adr. v. H. de Haas, een anno 1804 borstb. rechts m. lang haar en bef, in ov., m. rand enz. Naar H.W. Caspari door W. v. Senus. 8°.; een dito, kleiner; borstb. rechts. Bij e. zinneb. graftombe, m. 2 treurende vrouwel. figuren en zinneb. bijwerk. M. 4 reg. onderschr. Zonder naam van grav., fol.; een, geheel als 't voorlaatste, zonder rand. Naar Schouman, door P. Velijn. 8°. (Vgl. Muller. *Cat. v. Portr.* No. 2925, 2926; v. Someren, id. II, No. 2953*, 2954). Zie ook: Gener.-Maj, J.G. Kist, *Het Geslacht Kist*, blz. 87.

Van Ew. Kist zag het licht:

Redev. over het belang, *dat wij bij de beschaving v. ons verstand hebben*, *ter inwyding v.h. Genootsch. Prodesse Conamur* (geh. 15 Oct. 1792). Arnh. 1792. 8°. - *Aanmerkingen over de stelling v.d. Heidelb. Catechismus: Wij zijn v. nature geneigd God en onze naasten te haten*, *bij gelegenh.*, *dat de Burgerrepraesentant J.H. Floh heeft kunnen goedvinden deze stelling te verklaren*, *als strijdig met de broederschap en verderflijk voor de Maatschappij.* Amst. 1796. 2 st. 8°.; meerm. herdr. - *Vervolg v. aanmerkingen over de stelling* enz. *tot antw. op den brief v.d. Eerw Jac. Brouwer.* Amst. 1797. 8°. - *Vijftien gemeenzame brieven aan Aristus over de Eeuw der Rede v. T. Payne.* Dordr. 1798. 8°. - *Leerredenen over Gods deugden.* Dordr. 1798. 2e dln. 8°., herdr. Amst. 1803. 2 dln. 8°. - Voorr. v. F.V. Reinhard, *Over de waerde der kleinigheden in de zedenkunde.* Uit het Lat. en Hoogd. Amst. 1799. 8°. - *De hoofdinhoud v.d. zedeleer des Christendoms*, *in leerredenen.* Dordr. 1800. 2 dln. 8°; 2e herz. dr. Leeuw. 1837. 8°. - *Leerredenen over verschillende onderwerpen.* Dordr. 1802-1820. 5 dln. 80. (Vgl. *Boekz.* 1820 blz. 499-508); 3e dr. ald. 1828. 8°. - *Beoefeningsleer of de kennis der middelen om als een waar leerling v. Jezus*, *getroost en heilig te leven*, *waarin de ziekten v.h. menschelijk verstand en hart*, *die de ware beoefening v.h. Christendom in den weg zyn*, *met derzelver oorzaken en geneesmiddelen wordt voorgedragen.* Dordr. 1804-1809. 2 dln. in 4 st. 8°. - *Vijf Leerredenen over het geweten.* Dordr. 1810. 8°. (Vgl. *Boekz.* 1810*a*, 557-567). - *Ruth*, *in vier leerred.*, *vooral tot vertroosting en bestuur v. ongelukkige Huisgezinnen en Familiën.* Dordr. 1811. 8°. (Vgl. *Boekz.* 1830*b*, 509-515). - *Het veranderd gelaat des aardrijks zoo door de gebeurtenissen v.d. tegenw. tijd als door de wisseling v.h. jaarsaisoen*, *of de lente v. 1814*, *in twee leerred.* Dordr. 1814. 8°. (Vgl. *Boekz.* 1814*b*, 279-282). - *Het ongunstig onthaal des Heilands in de wereld*, *van deszelfs aandoenlijke zijde beschouwd*, *met bestrijding van eenige voorname oorzaken daarvan in den tegenw. tijd*, *in Leerredenen.* Dordr. 1815. 8°. - *Beknopte Beoefeningsleer*, *t. dienste v. min vermogenden.* Dordr. 1812. 8°.; ald. 1815. 8°. (vgl. *Boekz*, 1817*a*, 3-12); ald. 1834. 8°. Een Hoogd. vert., bewerkt door Ds. A. von der Kuhlen, verscheen in 1827 en 1828. (Vgl. *Boekz.* 1827*a*, 120; 1828*a*, 789, 790; *b*, 478-472). - *Verhandelingen en Redevoeringen over verschillende onderwerpen uit het vak der Fraaije Letteren en der Zedekunde.* Dordr. 1816, 8°. (Hierin o.a. versch. redev. geh. voor het Genootsch. 'Prodesse Conamur' te Arnhem, te voren gepl. in het Mengelwerk v.d. *Vaderl.*- en van de *Nieuwe Vaderl. Biblioth.* (Vgl. *Boekz.* 1817*b*, 585-594). - [Met D.H. Wildschut en J.G. Veltman], *Twee leerred. op het Hervormingsfeest over*

de gesch. en pligten der Hervorming. Benev. e. feestel. Dankstond. Dordr. 1817. 8°. - *Lofrede op P. v. Braam* (boekhandelaar). Dordr. 1818. 80° (m, portr. en gedichten v. anderen). (Vgl. *Boekz.* 1818*b*, 451-457) (Kist was opvolger van v. Braam als voorzitter van het genootsch. *Diversa sed una*). - *Redev. over de invoering v.h. Christendom in ons vaderland als eene geschiedenis*, *bij uitnemendheid geschikt*, *om ons*,

in onze pogingen tot voortplanting v.h. Evangelie onder de Heidenen, *met goeden moed*, *zoowel als met warmen ijver te doen volharden.* (geh. op de jaarverg. v. het Ned. Zendel. Gen. te Rotterdam (22 Juli 1819). Dordr. 1819. 8°. - *Kerkelijke Redev. tot opening en sluiting v.h. alg. Synode der Herv. Kerk in het Kon. der Nederl.*, *vastgesteld te 's Gravenh.*, *den 4 Julij 1821. De eerste uitgespr. d. Ew. Kist*, *de laatste d. Abr. v. Bemmelen*, *pred. te Ankeveen*, *waarbij gevoegd zijn de aanspraken v. Z. Exc. den Staatsraad*, *Dir.-Gener. v.d. zaken der Hervormden*, *en v.d. Presid. der Syn. Ant. v. Deinse*, *pred*, *te Middelburg.* Dordr. 1821. 8°. - *Laatste leerredenen over verschill. onderwerpen*, *met eenige bijzonderheden v. zijn leven en overlijden.* Dordr. 1822. 8°. (m. portr.) (Vgl. *Boekz.* 1824*a*, 267-269).

In: *Nieuwe Verhandel. v.h. Haagsche Genootsch. t. verded. v.d. Chr. Godsd.* enz.; Jrg. 1813, blz. 9-70: *Aanspraak over den invloed v.d. nederigheid des harten op de erkentenis der Evangelie-waarheid.* Jrg. 1820, blz. 11-51: *Aanspraak over het wonderbare en buitengewone in de geschiedenis v. Jezus*, *beschouwd als een uitgestrekt*, *zamenhangend en voor de zedelijke behoeften des menschdoms juist passend geheel*, *het welk dus noch kan*, *noch moet uit die geschiedenis worden verklaard*, *maar integendeel het Christendom nog des te meer aanspraak doet maken op ons eerbiedig en belangnemend geloof.*

In: *Mnemosyne*, *Mengel. voor Wetenschappen en Fraaije Letteren*, verzam. d. N.G. v. Kampen en H.W. Tydeman. VI, (Dordr. 1819), blz. 37-85: over *Gellert en zijne schriften*; nieuwe verzam. I, blz. 73-117: *over het gevoelsvermogen der ziel.*

Voorts bevat het *Mengelwerk* van de *Vaderl.*- en van de *Nieuwe Vaderl. Bibliotheek* tal van boekbeoordeelingen van zijn hand.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^2, blz. 63, 64. - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz. 261-267. - *Alg. Konst- en Letterbode.* 1822, I, blz. 123, 124 (m. lijkdicht); II, blz. 338, 339. - *Boekz.* 1822*a*, 484, 491. 492, 503; 1823*a*, 3-5, 429-436. - Schotel, *Kerk. Dordr.* II, blz. 627-698, 797. - Dez., *Geschied. .... v.d. Heidelb. Cat.*, blz. 347-350. - B.F. Tydeman, J. Kisselius en J. Schouten, *Hulde aan de nagedachtenis v. Ew. Kist*, *toegewijd in het Dordrechtsch Gen. Diversa sed una.* Dordr. 1823. 8°. (beoord. o.a. in *Vad. Letteroef.* Dec. 1818, blz. 653, 654, en in: *Bijdr. t.d. beoef. .... der Godg. Wetensch.* D. XII, 1e st. (1824), blz. 26-36, waar de inhoud is weergegeven). - *Handel. v.d. Jrl. Verg. der Maatsch. der Ned. Lett. te Leyden.* 22 Juni 1822, blz. 10-12(Aanspr. v. Prof. J.W. te Water). - *Voorr.* voor zijn *Laatste Leerred.* - H.J. Royaards, *Het Haagsche Genootsch. geschiedk. geschetst*, Gron. 1836, blz. 138, 179-184. - G.J. Veltman, *Feestvier. v.h. vijfentwintig-jar. bestaan des Genootsch. 'Diversa sed una' op den 8 Febr. 1841*, blz. 13. - Ypey, *Gesch. Kr. Kerk 18e e.* VIII. 2e st., blz. 361, 362. - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H. Kerk.* IV (reg.). - H. Bouman, *De Godgeleerdh. en hare beoef. in Ned.* (reg.). - N.C. Kist, *De nagedachtenis v. Ew. Kist plegtig gevierd in de gem. v. Zoelen*, *den 24sten Maart 1822*, *m.e. leerr. over Openb. XIV:13.* - H. v. den Brandeler, *Uitboezeming bij het afsterven v.d. Wel.-Eerw. Z.G. Heer Ew. Kist.* Dordr. 1822. - J.H. v.d. Palm, *Aan Ew. Kist*, *den vriend mijner jeugd*, vóór zijn: *Leerred.* II (1809) en dez., *Verh. en Redev.*, blz. 342 v.v. - Reitsma, *Herv. en Herv. Kerk* (reg.). - Knappert, *Gesch. Herv. K. 18e en 19e e.* (reg.). - Sepp, *Pragm. Gesch. Theol.* (reg.). - Dez., *Bibl. Kerkgesch.*, blz. 357. - *Gesch. der Chr. Kerk in tafer.* V (Amst. 1859), blz. 594. - Hartog, *Gesch.*

Predikk., blz. 287-289, 291. - J.Ch. Kromsigt, *Schortinghuis*, blz. 324. - *Alb. Stud. L. Bat.*, k. 1127.

[Nicolaas Christiaan Kist]

KIST (Nicolaas Christiaan), zoon van Joost Gerard Kist (zie hiervóór blz. 761) en Syburgh Henrica Royaards, werd den 11en Apr. 1793 geboren te Zalt-Bommel, de tweede standplaats van zijn vader. Aanvankelijk bestemd voor de studie der Rechten, ontving hij, na de Latijnsche School verlaten te hebben, daarop gericht privaat onderwijs. De bijzondere tijdsomstandigheden en een bezoek van Prof. Herm. Royaards aan zijn ouders brachten wijziging in dit voornemen, en den 15en Febr. 1811 werd hij als theoloog ingeschreven in het Album Stud. te Utrecht, tegelijk met zijn vriend Herm. Joh. Royaards. Tot zijn academische leermeesters behoorden Pareau en van Heusde, wiens historisch onderwijs, steeds zoo hoog door hem geroemd, zoowel hem als Royaards geleerd had te streven naar pragmatiek, het verband te zoeken van oorzaak en gevolg. Onder diens invloed was bij Kist de liefde tot de Geschiedenis ontwaakt, die hem zijn leven lang is bijgebleven. Hierdoor was het ook dat hij met Royaards het plan vormde en ten uitvoer bracht tot oprichting van het gezelschap *Historia duce*, later *Utile dulci* genoemd, waarvan de leden de Historie zelfstandig zouden beoefenen. Onderbroken werd de studietijd van Kist, toen hij met Royaards en andere leden van dat gezelschap in 1815 zich voegde bij het corps van vrijwillige Jagers, dat naar de grenzen trok, en als fourier den tocht meemaakte naar het Noorden van Frankrijk. Het eentonig verblijf aldaar te Bruay bij Valenciennes wisten Kist en zijn vrienden zich te verkorten door letterkundige bezigheden.

Weergekeerd in het vaderland ontving hij den 12en Oct. 1815 ontslag uit den militairen dienst en kon hij zijn studie voortzetten; den 11en Juni 1816 werd hij candidaat in de Letteren, waarna hij zich onverdeeld wijdde aan de Theologie, waarbij hij onderwijs genoot van Royaards Sr., v. Oordt en Heringa.

Naast *Utile* werd nu ook een Theologisch Dispuut opgericht. Op denzelfden dag als zijn vriend Royaards, 13 Juni 1817, werd hij bevorderd tot Theol. Cand., en een dag na dezen, 13 Maart 1818, tot Theol. Doctor na openbare verdediging van een proefschrift over den invloed, dien de overgang van Constantijn de Groote op de Christenwereld heeft geoefend. Duidelijk toonde hij zich in deze eerste uitgegeven historische publicatie een echt discipel van v. Heusde. Wederom samen met Royaards legde hij den 13en Mei d.a.v. met gunstig gevolg het proponentsexamen af voor het Prov. Kerkbestuur van Utrecht. Den 13en Sept. volgde zijn bevestiging te Zoelen, door zijn oom Ewaldus Kist (m. 1 Cor. XIV:12*b*, in dr. versch. in: E. Kist, *Leerr. ov. versch. onderw.* Dl. IV blz. 1-38; intr. m. Joh. XVI:33*b*). Vijf gelukkige jaren bracht hij door in deze gemeente, waartoe ook bijdroeg, dat Royaards en andere academie vrienden in dezelfde omgeving hun standplaatsen hadden; geregeld samenkomend vormden zij een voortgezet *Utile dulci.* Tijdens zijn verblijf te Zoelen had in 1820 een ernstige overstrooming plaats; velen, die van huis en have beroofd werden, vonden een toevlucht in het koor der kerk, terwijl de bovenverdieping der pastorie geheel voor zwakken en zieken werd ingeruimd. Voor den pastor zelf, destijds nog ongehuwd, bleef ter bewoning alleen de hooggelegen kelderkamer, waar het haardvuur door het water werd uitgebluscht. De wijze, waarop Kist zich toen gedroeg, rondvarende in een schuit, om menschenlevens te redden en steun te bieden, waar hij kon, bevestigde den band tusschen hem en zijn gemeente in niet geringe mate.

Voor een beroep, naar Thamen a.d. Amstel, in Nov. 1822 door hem ontvangen, viel het hem niet moeilijk te bedanken. Toch zou hij er geen jaar lang meer blijven. In Maart 1823 werd hem door Curatoren der Leidsche hoogeschool voorloopig bericht gezonden

van zijn te verwachten benoeming tot hoogleeraar der Kerk- en Dogmengeschiedenis, nadat hij te voren reeds een wenk had gekregen zich vooral aan de studie dezer vakken te blijven wijden. Nog in dezelfde maand stond het Koninklijk Besluit van zijn benoeming tot buitengewoon hoogleeraar te Leiden vermeld in dezelfde Staatscourant, waarin ook de benoeming van zijn vriend Royaards tot professor te Utrecht werd aangekondigd, al verschilde de dagteekening van beide Besluiten vrij wat.

Blijkbaar was v. Heusde's aanbeveling op deze benoemingen van invloed geweest. Hoezeer verblijd door het hem geopend vooruitzicht, kostte het Kist toch niet weinig zich los te maken van zijn gemeente; den 26en Oct. 1823 preekte hij afscheid te Zoelen (m. 2 Joh. vs. 8), nadat hij reeds den 11en Oct. zijn inaugureele oratie te Leiden had gehouden over den voortgang en ontwikkeling van den menschelijken geest, zooals die valt waar te nemen in de geschiedenis der Christelijke leerstellingen[1]; reeds in de keuze van onderwerp deed zich de leerling van v. Heusde kennen. De terugreis per trekschuit van Leiden naar Utrecht op dien dag, in gezelschap van zijn vriend Royaards, die enkele maanden te voren zijn professorale intreêrede had gehouden, was in zoover merkwaardig, dat bij deze gelegenheid het plan tot uitgave van een Archief voor Kerkgeschiedenis voor het eerst werd besproken. In het begin had Kist het te Leiden niet gemakkelijk; de onmiskenbare tegenwerking, die hij er ondervond, hield verband met het feit, dat het de Utrechtsche v. Heusde was aan wiens invloed zijn benoeming te danken was. Door de wijze, waarop hij zijn ambt vervulde, wist hij echter den tegenstand te overwinnen. De toenmalige bezetting der Theol. Faculteit leidde er toe, dat Kist, op advies van v.d. Palm, zich voorloopig beperkte tot het onderwijs in de Dogmengeschiedenis, en in de Patristiek; later doceerde hij ook Kerkgeschiedenis, Moraal en Theologia Naturalis. Toen hij den 13en Juni 1827 tot gewoon hoogleeraar was benoemd, volgde den 15en Dec. daarop zijn inaugureele rede als zoodanig over de Grieksche Kerk als een getuige der Goddelijke Voorzienigheid welke uit het Latijn werd overgezet niet alleen in het Nederlandsch, maar ook in het Nieuw Grieksch en in het Russisch. Dit laatste had tengevolge een briefwisseling tusschen Kist en den vertaler Alexander Lascaris, Archidiaconus te Konstantinopel, later hoogleeraar te St. Petersburg. (Vgl. over deze vertalingen *Protestantsche Bladen.* Aug. 1859, blz. 337 en *Handel-Mij. Ned. Lett.* 1859, blz. 61).

Meer dan dertig jaren achtereen heeft Kist de wetenschap en de Leidsche hoogeschool als hoogleeraar gediend. Hij overleed onverwacht, na kort te voren van een lichte ongesteldheid te zijn hersteld, den 21en Dec. 1859.

Kist was, hoewel min of meer phlegmatiek van karakter, een geestdriftig beoefenaar van zijn geliefkoosd vak, de Geschiedenis en Oudheidkunde. Hij kon zich niet gelukkiger voelen dan wanneer hij op dit gebied een ontdekking had gedaan. Toch was hij geen kamergeleerde, hij had de gezelligheid lief, en verhoogde haar door zijn tegenwoordigheid; niet alleen zijn vriendenkring, maar ook zijn huiselijk leven bewees dit. Op zijn kleinere en groote reizen verloor hij zijn studies nooit geheel uit het oog; in het vaderland ging hij vaak op geschiedkundig onderzoek uit, en in het buitenland knoopte hij vriendschapsbetrekkingen aan met tal van bekende theologen,

1) Zie den Latijnschen titel ond. zijn geschr. Een recensie komt o.a. voor in: *Bijdr. t.d. beoefen. en geschied. der Godgel. Wetensch.* D. XII (1e st.) (1824), blz. 475-480.

waaruit meermalen een vrij geregelde briefwisseling ontstond; menig Duitschen geleerde bewees hij

door zijn voorlichting belangrijke diensten. Zijn levensloop was over 't algemeen vrij van zware slagen of beproevingen. Des te dieper trof hem het overlijden van zijn leermeester v. Heusde (1839) en van zijn besten vriend Royaards (1854).

Wie Kist als predikant is geweest gedurende de weinige jaren dat hij dit ambt heeft bekleed, bleek hiervóór reeds eenigermate. Bij zijn optreden als buitengewoon Hoogleeraar was hij niet verplicht als Academieprediker op te treden; toch had v.d. Palm hem hiertoe alleszins geschikt verklaard, nadat Kist in 1824 voor hem een preekbeurt had vervuld. Maar hoewel de (ook door Curatoren gesteunde) pogingen om hem als zoodanig aangesteld te zien waren mislukt, werd hij drie maanden na zijn benoeming tot gewoon hoogleeraar als zoodanig aangesteld. Hoe gunstig zijn optreden ook van bevoegde zijde beoordeeld mocht zijn, en hoe goed hijzelf ook het homiletisch werk van anderen wist te beoordeelen, een kanselredenaar, die zijn gehoor meêsleepte, was hij niet. De kunst om vloeiend en voor de vuist te spreken ontbrak hem. Zijn preeken onderstelden eenigszins intellectueel ontwikkelde hoorders. Wèl bezat hij in hooge mate de gave om zijn gedachten makkelijk te ordenen en op papier te brengen; maar in de wijze, waarop hij ze voordroeg, was iets stroefs. Het betoogende en overredende element ontbrak niet, wèl het bezielende. Hieruit laat zich wel mede verklaren dat hij tot in 't laatst van zijn leven altijd tegen het preeken opzag, en dat hij er nooit toe gekomen is een bundel zijner leerredenen aan de pers toe te vertrouwen.

Als hoogleeraar heeft Kist zijn plaats met eere ingenomen. In 1843 kreeg hij als ambtgenoot te Leiden naast zich J.H. Scholten, die later bij zijn begrafenis zijn nagedachtenis op bezielde wijze zou huldigen door hem te schetsen als een man van groote geleerdheid, onafhankelijk oordeel en vurigen ijver voor de zaak van het Christendom. In 1853 trad als zijn collega ook op A. Kuenen, een zijner meest geliefde vroegere leerlingen. Op het gebied der *Kerkgeschiedenis* heeft Kist zijn sporen ruimschoots verdiend. Reeds op een prijsvraag, in 1825 door Teylers Godgeleerd Genootschap uitgeschreven, zond hij een antwoord in, bevattende een uiteenzetting der leer van Jezus en van Zijne Apostelen ten aanzien van de Christelijke Kerk op aarde, en van de gewichtige gevolgtrekkingen, die hieruit, bij een blik op het werkelijk bestaande, konden afgeleid worden.

Het programma van gen. Genootschap voor het jaar 1828 gaf een zeer loffelijk getuigenis van dit antwoord; het droeg blijken van een ervaren theoloog afkomstig te zijn; maar de bedenking werd er bij gevoegd dat het blijkbaar te haastig was bewerkt; inderdaad, Kist zelf had bij de bewerking al spoedig bemerkt dat het tijdsbestek voor zijn werk te kort was, om de noodige nauwkeurigheid en volledigheid te betrachten; bovendien was hij in den nazomer van 1826 door toen heerschende koortsen aangetast. Een en ander was oorzaak, dat het eeremetaal hem niet kon worden toegekend. De prijsvraag werd echter andermaal uitgeschreven; er lag een wenk in voor den schrijver, die nu opnieuw aan den arbeid toog, met dit gevolg dat zijn antwoord ditmaal, den 13en Nov. 1829, werd bekroond; in 2e verm. uitgave verscheen het afzonderlijk in 1835; een Duitsche vertaling van de hand van Dr. Tross zag in 1838 te Leipzig het licht. Ook in het buitenland werden de verdiensten der verhandeling van Kist van verschillende zijden erkend, zelfs daar waar de hoofdgedachte tegenspraak wekte (vgl. wat dit laatste betreft *Alg. Konst- en Letterbode v.h. jr 1841.* No. 25, waar een recensie uit de *Gött. Gelehrt. Anzeigen.* Febr. 1841 is weergegeven).

In het begin van 1829 was het eerste deel verschenen van de periodieke uitgave,

waarin het voornaamste monument zijner historische studiën is te vinden: het *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis*; hoe ook in den loop der jaren van titel en redactie veranderd[1)], ziet het thans reeds langer dan een eeuw het licht. In de 'voorrede' van Jan. 1829 herdenken de beide redacteuren den kort te voren overleden Groninger hoogleeraar Th.A. Clarisse, die deel had gehad aan het opstellen van het ontwerp voor den gemeenschappelijken arbeid. De verschijning van het *Archief*, waartoe het plan door Kist en Royaards, zooals reeds vermeld is, in de trekschuit tusschen Leiden en Utrecht, in Oct. 1823 was beraamd en besproken, voorzag in een gevoelde behoefte; voor de Kerkgeschiedenis had de laatste periode heel weinig opgeleverd, daargelaten de beschrijving van de Kerkgeschiedenis in de 18e eeuw van A. Ypey, die bij den lezer te groot geduld onderstelt, en die van de Ned. Herv. Kerk van Ypey en Dermout, waarvan het laatste of vierde deel van 1819 tot 1827 het licht zag. In de bestaande behoefte bedoelde de uitgave van het Archief te voorzien. Het terrein, dat zij bestrijken moest, was zoo ruim mogelijk gesteld, al ging het in de eerste plaats om Nederlandsche Kerkgeschiedenis, zooals ook in den aanvankelijken titel lag uitgedrukt. Het *Archief* moest dienstbaar worden gesteld zoowel aan geschiedkundig betoog en geschiedkundige constructie als aan het leveren van bouwstoffen voor de geschiedenis. De algemeene redactie en de bezorging van den druk waren aan Kist toevertrouwd, die er buitengewoon veel kostbaren tijd en arbeid aan heeft gegeven. Dat hij bij het ter perse leggen van de tweede uitgave zijner *Prijsverhandeling over de Chr. Kerk op aarde* aan zijn gezichtsvermogen lijdende was, is hoogstwaarschijnlijk wel gevolg geweest van het turen op drukproeven. Eerbiedwaardig is het aantal grondige bijdragen van zijn hand, die het *Archief* bevat tot in het jaar van zijn overlijden. De meeste zijner onderzoekingen zijn gewijd aan de geschiedenis der Christelijke Kerk in Nederland. In dit opzicht heeft hij een nieuwe periode geopend en braakliggend terrein gemaakt tot voorwerp van ernstig wetenschappelijke nasporingen. Daarbij drong hij, zooals slechts weinigen, door tot de bronnen. Zijn veelzijdigheid bleek hieruit dat hij schreef over zéér uiteenloopende onderwerpen. Maar in dit laatste lag ook een gevaar, waaraan hij niet is ontkomen. Hij versnipperde zijn krachten aan al te veel onderwerpen. Zijn studiën vertoonen een bont allerlei, een chaotische massa. Zij leveren wel heel wat bouwstoffen voor de geschiedenis, maar vormen niet de geschiedenis zelf. In geleerdheid, nauwkeurigheid, scherpzinnigheid was hij vèr de meerdere van Royaards. Het nuchter verstand trad, in onderscheiding van laatstgen., bij hem op den voorgrond. De Hoop Scheffer, die Royaards vergeleek bij 'vuur zonder licht', noemde Kist 'licht zonder vuur'. Hij was minder conservatief van opvatting en ook minder snel in zijn oordeel dan Royaards, maar wanneer hij zich eenmaal een zaak meester gevoelde, dan durfde hij de consequenties ook meer aan. Toch was hij te weinig met hart en ziel theoloog, om het dogmatische deel van zijn taak even lief te hebben als het litterarische, het archaeologische, het zuiver historische; te veel humanist om zich te verdiepen in de

1) Onder de redactie van Kist en Royaards heette het beurtelings: *Arch. voor Kerkelijke Geschiedenis*, *inzonderh. v. Nederland.* 1829-40 (11 dln.), *Nederlandsch Arch. voor Kerkel. Gesch. inzonderheid v. Nederland.* 1841-1849 (9dln.), *Nieuw Arch. voor Kerkelijke Gesch. inzonderh. v. Nederland.* 1852-1854 (2 dln) Onder redactie van Kist en Moll: *Kerkhistorisch Arch.* 1857-1866 (4 dln); daarna ondergingen de titel en redactie nog driemaal een wijziging. (Zie: *Ned. Arch. v. K.G.* XXII. (1929), blz. 153).

‘barbaarschheid’ der middeleeuwen en in de ‘haarkloverijen’ van de mannen der Kerk na het tijdperk der reformatie, te groot vereerder van Erasmus i.é.w. om Luther

niet beneden hem te plaatsen'. Een jaar na Royaards' overlijden in 1854, tengevolge waarvan Kist als redacteur van het Archief alléén was overgebleven, zocht deze tot veler verbazing den Amsterdamschen hoogleeraar Willem Moll aan om de ledige plaats in te nemen. Moll was leerling van Kist geweest, maar nooit door dezen begrepen. Beiden waren onderling te zeer verschillend. Zoo nuchter en intellectualistisch de leermeester was, zoo rijk aan fantasie en zoo warm van gemoed was de leerling. Dat Kist, hoe schoorvoetend ook, tot Moll het verzoek richtte als zijn mederedacteur op te treden, is hieruit te verklaren dat deze reeds toen als kerkhistoricus op grond van gepraesteerden arbeid goed stond aangeschreven. Moll nam de uitnoodiging slechts aarzelend aan, en trad van 1857 af mede in de redactie van het *Kerkhistorisch Archief*, dat een voortzetting bedoelde van *Nieuw Archief voor Kerkelijke Geschiedenis*, waarvan het laatste of vierde deel in 1854 was verschenen. De onderlinge samenwerking tusschen Kist en Moll won van toen af aan warmte, en na den dood van eerstgen. heeft de laatste zijn nagedachtenis op hartelijke wijze gehuldigd. Molls toetreding is ongetwijfeld aan den gemeenschappelijken arbeid ten goede gekomen. Daardoor werd het gevaar voor zekere eenzijdigheid opgeheven.

Kist had sterke sympathieën en antipathieën en wist zich niet altijd te verheffen tot de objectiviteit, die Moll kenmerkte. In een brief (hs) van J.C. Schultz Jacobi, over wiens bijdragen tot de geschiedenis der Ev. Luthersche Kerk in de Nederlanden hij een vrij scherp oordeel uitsprak, wordt gezegd dat Kist weleens genoemd werd 'de wetenschappelijke ruziemaker'. Terwijl Moll verklaarde en deed begrijpen, oordeelde Kist; niet het minst komt dit uit in zijn behandeling van het vóór-Reformatorische tijdvak; hij beschreef dit met groote belangstelling, maar ook met doorloopende veroordeeling; hij zag er niets dan duisternis in. Toch is het óók waar dat hij meermalen blijk geeft, andersdenkenden te kunnen waardeeren. Hij riep wel sluimerende belangstelling wakker en prikkelde velen tot medewerking aan het *Archief*, maar, in tegenstelling met Moll, vormde hij geen school, zoodat na zijn dood uit zijn leerlingen geen opvolger kon worden aangewezen. Hij was meer geschiedvorscher dan geschiedschrijver; hiermede verband houdt het verwijt van Sepp en van de Hoop Scheffer, dat het Archief te veel een pakhuis van archivalia was, of, zooals Acquoy het uitdrukte: 'Het "Archief" is inderdaad te veel een archief gebleven'. Kist beschikte wel over een goeden stijl en klaarheid van voorstelling, maar deed toch wat den vorm betreft onder voor Moll.

Een der onmiskenbare verdiensten van Kist voor de studie der Kerkgeschiedenis is geweest dat hij mede het bijzonder gewicht van een vernieuwde vóórstudie voor de Nederlandsche Kerkgeschiedenis heeft doorzien en daarvoor onschatbare bijdragen heeft geleverd.

Hoezeer hij zich ook voornamelijk op dit gebied bewoog, ook het onderwijs in de *Moraal*, dat hem daarbij was opgedragen, sloeg hij hoog aan, zonder dat de samenvoeging van deze twee zoo belangrijke vakken, hem een drukkende last was. In zijn latere levensjaren scheen het zelfs of de Zedekunde bij hem den voorrang had. Met vuur verdedigde hij de rechten der Ethiek als zelfstandige wetenschap. Hij kon niet dulden, dat de Dogmatiek als koningin boven haar werd gehuldigd. Tegen een herlevend dogmatisme richtte hij vaak zijn heftigste aanvallen. In den strijd tusschen *Determinisme* en *Indeterminisme*, die een paar jaren vóór zijn dood

ontbrandde, koos hij openlijk partij tegen het gevoelen van zijn collega en vriend J.H. Scholten, tegenover

wien hij zelfs verklaarde dat het determinisme alle moraal buitensluit. Zijn overlijden belette hem de uitgave van *De Christelijke wetenschap der Zedeleer*, een werk, waarvan hij reeds een gedeelte persklaar had gemaakt, en dat, naar men verwachtte, uit zijn nalatenschap door A. Kuenen zou worden in het licht gezonden. Kist zelf had ook reeds een inleiding tot bedoeld werk geschreven (zie ond. zijn geschr.).

Buiten het academisch leven bekleedde hij tal van functiën en waardigheden. Krachtens zijn ambt als Theol. Professor had hij op zijn beurt zitting als *adviseerend lid in de Synode* en in de *Synodale Commissie der Ned. Herv. Kerk.* Al miste hij het organiseerend talent van Royaards, toch bewees hij als zoodanig belangrijke diensten. De *Biddagsbrief*, door de Synode in Aug. 1849 bij het heerschen der cholera uitgevaardigd, was door hem gesteld, evenals vele rapporten en het verslag over den inwendigen toestand der Hervormde Kerk, namens de Syn. Commissie in 1858 bij de Synode ingediend. Art. 23 van het Alg. Reglement bleek hem bij meer dan een gelegenheid een schrikbeeld. In 1840 door koning Willem II samen met vier andere uitgelezen mannen van zeer verschillende richting, onder wie Mr. G. Groen v. Prinsterer, benoemd tot lid der Commissie van Lager Onderwijs, stond hij in haar midden voor zijn overtuiging pal. In zake de strafbepalingen tot handhaving van het z.g.n. recht van *Placet*, die ter sprake kwamen bij de behandeling van het ontwerp van een Wetboek van Strafrecht in 1847, voerde hij een drukke correspondentie met den Minister H. van Zuylen v. Nyevelt (vgl. ook de beide publicaties van zijn hand over bedoeld onderwerp ond. zijn geschr.). Van het adres, door eenige notabele ingezetenen van Leiden in 1853 aan Z.M. den Koning gezonden, was hij de steller. Hij diende de gemeente te Leiden als ouderling, en was ook gedurende eenige jaren *Curator van het Stedelijk Gymnasium* aldaar, maar nam als zoodanig ontslag, toen in 1845 de inrichting der Latijnsche Scholen gewijzigd werd, een verandering, waarin hij voor de toekomst geen heil zag. Den 5en Nov. 1824 werd hij benoemd tot *lid van de Maatschappij der Ned. Letterkunde*, waarvan hij tot zijn dood een der wakkerste leden was; niet minder dan zestien voordrachten werden gedurende die jaren, in de maandelijksche vergaderingen, door hem gehouden; als *lid der Commissie van Geschiedenis en Oudheidkunde* (die evenals de *Commissie van Taal- en Letterkunde* mede door zijn initiatief werd in het leven geroepen), als Bestuurder, als Voorzitter heeft hij een groot gedeelte van zijn tijd en arbeid aan de Maatschappij gegeven (talrijke onderwerpen door hem in haar midden behandeld zijn vermeld in *Letterk. Lb.* 1861, blz. 106-109n). Tijdens zijn laatste Voorzitterschap was hij met den Secretaris de aangewezene om in 1858 aan den Prins van Oranje, kort na de voltooiing van diens studiën aan de Leidsche hoogeschool, in een bijzondere audientie het diploma van honorair-lidmaatschap der Maatschappij te overhandigen. Van hem ging ook het voorstel uit om de Nekrologiëen harer leden door een bevoegde hand opzettelijk te doen vervaardigen; verschillende daarvan zijn door hem zelf opgesteld.

In 1832 werd hij vereerd met de benoeming tot *Correspondent der Tweede Klasse van het voormalig koninklijk Instituut*, in 1833 met die tot *lid der Derde klasse*; in 1855 koos de nieuw gestichte *Koninklijke Academie* hem als *lid.* Vanaf 1833 was hij *Mededirecteur van het Haagsch Genootschap tot verdediging van den Chr. Godsdienst*, dat evenals vroeger *Utile Dulci*, buitengewoon veel heeft bijgedragen tot zijn latere vorming en ontwikkeling als theoloog. Een groot getal prijsvragen, door het Genootschap uitgeschreven, waren door hem bedacht en ontworpen.

Buitendien was hij *lid van het Utrechtsch* en van het *Zeeuwsch Genootschap*, van verschillende *buitenlandsche* Genootschappen, o.a. *Correspondeerend lid van het Bataviaasch Genootschap van Wetenschappen.* Eenigen tijd was hij *bestuurder van Unitas.* Als *voorzitter der Maatschappij van Welstand* volgde hij zijn vriend Royaards na diens overlijden op; zesmaal opende hij hare algemeene vergaderingen met een 'aanspraak' (gedr.), het laatst nog in het jaar van zijn dood. De Leidsche afd. van het *Ned. Bijbelgenootschap* had in hem een harer wakkerste leden.

Ook muziek en schilderkunst waren voorwerpen van zijn studie, vooral in verband met de Oudheidkunde. Zelf bezat hij een belangrijke verzameling munten, portretten en platen, waarmede hij zich in zijn vrije uren gaarne bezighield, en die hij ook aan de wetenschap zocht dienstbaar te maken.

Meermalen werd hij door de Regeering over belangrijke aangelegenheden geraadpleegd, en koning Willem II benoemde hem tot Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw.

Hij huwde te Tiel den 10en Oct. 1821 met Catharina Wilhelmina Dyckmeester, dochter van Mr. Herman Jacob Dyckmeester, Lid en Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten Generaal, Officier van Justitie te Tiel, en van Anna Elsabé Omphal. Zij overleefde hem als weduwe met acht van de negen kinderen, uit hun huwelijk geboren.

Van Kist bestaat o.a. een portret op 48 jarigen leeftijd borstb. links, in toga, m. ridderorde. Lith. d. L. Springer. fol., in: *Galery v. Leidsche hoogleeraren*; een als het hiervóór genoemde, maar verkleind en rechts, in breed randwerk. Lith. in kleuren, zonder naam, kl. 8°. een a° 1845 als hiervóór, silhouet, links, zonder naam. kl. 8° een a° 1846, in toga enz. Lith. m. facsim. P.J.A. Berghaus. fol.; een op rijperen leeftijd; in Leidsche *Stud. Almanak* 1852, een in gevorderden leeftijd, m. ridderlint; zie verdere bijzonderheden: Muller, *Cat. v. Portr.*, No. 2927-2929; v. Someren, id. II, no. 2957-2960). Ook in *Ned. Arch. v. K.G.* N.S.D. XII (1929), tegenover blz. 218 vindt men zijn beeltenis, alsmede in: *Het Geslacht Kist* door Generaal-Majoor J.G. Kist. 's Gravenh. 1930 (tegenover blz. 27) dat van hem en van zijn echtgenoote.

Van de zeer talrijke door hem uitgegeven geschriften vormen die in het Archief geplaatst zijn een groot gedeelte; kortheidshalve zij voor de titels hiervan verwezen naar het nauwkeurig *Repertorium*, aan laatstgen. *Geschiedenis* door Dr. Eekhof toegevoegd (blz. 247-251); de titels zijner overige geschriften luiden:

De commutatione, *quam Constantino Magno auctore societas subiit Christiana.* Traj. ad Rh. 1829. 8°. - *De nagedachtenis v. Ewaldus Kist plegtig gevierd In de Gem. v. Zoelen den 24sten Maart 1822*, *m.e. Leerr. ov. Openb. XIV*:*13.* Tiel. 1822. 8°. - [Anon.], *Iets over het zielelijden v. Jezus*, *ontleend aan het Oppositionsschrift von Schröter und Klein.* Bd. III. Heft II, IV, gepl. in het *Nieuw Chr. Magazijn* v. H.J. Krom. 1823, blz. 371-412. - [Anon.], *Proeve ter verklar. v. Mt. XI*:*7-15.* In gen. *Magazijn*, Bd. IV blz. 471-489. - *De progressione ingenii humani in dogmatum Historiâ Christianorum animadvertendâ.* Oratio inaug. inserta *Annal. Acad. L.B. a. 1823.* - *De Ecclesia Graecâ*, *Divinae Providentiae teste.* Oratio inaug. *Annal. Acad. L.B. 1827* inserta. - *Aanspraak aan de leden v.d. Eerw. Kerkeraad der Herv. Gem. te Zaltbommel*, *na het ter aarde bestellen mijner dierbare moeder Syburgh Henrica Royaards*, *Wed. J.G. Kist*, *op* den 5den Nov. 1829. - Verhand. over *De Chr. Kerk op*

aarde volgens het onderwijs v. Jezus en de Apostelen en de Geschiedenis. Uitgeg. door *Teyler's Godgel. Genootsch.*

(m. goud bekr.) in: *Werken v. Teyler's Godg. Genootsch.* D. XXX (1830). 4°; 2e uitg. Leid. 1835. 2 dln. 8°; vert. in het Hoogd. door Dr. Tross te Hamm. Leipzig 1838. -. *Godsdienstige gronden tegen angstige vrees in den tegenwoordigen nood des vaderlands. Leerr. uitgeg. te Leiden den 27 Oct. 1830.* Leid. 1830. 8°. - *Het goede der verdrukking. Leerr. ov. Ps. CXIX*:*17. Uitgespr. te Leiden den 12 Dec. 1830*, in: *Academische Leerredenen.* Utr. 1831. 8°. - *De terugkomst der Vrijwillige Jagers*, *Leidsche studenten*, *godsdienstig gevierd op den Gedenkdag v. Leidens Ontzet. Ter opening der Akad. lessen d. 3. Oct. 1831.* Leid. 1831. 8°. - *Die gelooft behoeft niet te vreezen. Leerr. ov. Marc. V*:*36b*, *geh. te Leiden*, *den 12 Aug. 1832*, *na het ontstaan der heerschende ziekte binnen deze stad.* Leid. 1832. 8°. - *Over de verwisseling v. zedelijke en zinnelijke hoedanigheden in sommige Betuwsche idiotismen*, in: *Nieuwe Werken v.d. Maatsch. der N. Lett.* Dordr. 1834. 8°., Dl. III, 2e st., blz. 277-300. - *Iets over Janus Secundus als stempelsnijder*, *en over zijne penningplaat* '*Vatis amatoris Julia sculpta manu*', in: P.O. v.d. Chys, *Tijdschr. voor algem. Munt- en Penningkunde.* Dl. I, blz. 307-321, m.e. pl. - *Levensbericht v. Ew. Kist*, in: H.J. Royaards, *Het Genootsch. t. verd. v.d. Chr. Godsd. geschiedk. geschetst.* 's-Grav. 1836, blz. 7, 179-184. - *Hervormings-Leerr.*, *uitgespr. te Leiden*, *den 30 Oct. 1836.* Leid. 1836. 8°. - *Memoria Nicolai Smallenburg*, in: *Annales Acad. L. Bat.* 1836-1837, p. 27-29. - *Oratio de inchoata necdum perfecta Sacrorum emendatione* (8 Febr. 1837) in: *Annales Acad. L. Bat.* 1836-1837. - *Memoriam Heusdii cum discipulis recoluit N.C. Kist*, *lectiones auspicans Historico-et Philosphico-Theologicas*, *A° 1839-1840 habendas.* L.B. 1839. - *Leerr. ter viering v.h. elfde Eeuwfeest der invoering v.h. Christendom in Nederland en b.d. 322en Jaardag der Kerkhervorming*, *uitgespr. te Leiden den 3. Nov. 1839. Met een naschrift over Willebrord.* Leid. 1839. 8°. - *Onderzoek naar het vorstelijk regt van Placet.* Leid. 1843. 8°. (ook in: *Ned. Arch. v. K.G.* XIV (1843), blz. 423-568). - *Het Nederl. Bijbelgenootschap in 1836. Toespr. over den nieuwen weg*, *thans door het Genootsch. ingeslagen*, *en de belangrijke intzigten voor de Bijbelverspreiding zelve daardoor geopend.* Leid. 1846. 8°. - *Voorr.* voor: R. Baird, *Kerkel. Geschiedenis*, *kerkelijke statistiek en godsdienstig leven der Vereen. Staten v. N. Amerika.* N.d. Hoogd. uitg. v. E. Brandes, bewerkt d. A.W. v. der Worm en E.B. Swalue. Schoonhoven. 1846, 49. 2 dln. 8°. - *De verdeeldheid onder de Christenen. Leerr. over Philipp. I*:*18-20a*, *het laatst geh. voor de Rem. Geref. gem. te Amsterdam.* Leid. 1847. 8°. - [Anon], *Het Placet en de Regering.* Leid. 1847. 8°. - *Leerr. over Exod. IV*:*20b.* in: *Leerr. t. bevord. v. Ev. kennis en Chr. leven.* Arnh. 1847, no. XI. - *Neêrlands Bededagen en Biddagsbrieven.* Leid. 1848-49. 2 dln. 8°. - *Pieter van der Willigen geschetst* in: *Hand. N. Lett. 1848*, blz. 36-45. - *Toespr. als voorzitter der alg. vergad. v.d. Maatsch. der N. Lett. te Leiden*, *den 15 Juni 1848*, in: *Hand. N. Lett. 1848*, blz. 3-21, *m. Bijlage*, *behelsende Levensberigten*, enz., blz. 22-64[1)]. - *Levensberigt v. Ds. P. v.d. Willigen*, vóór diens *Nagelatene*

1) De levensber. der laatst overleden leden v.d. *Maatsch. der Ned. Lett.* hier in 't kort door Kist gegeven zijn die van Prof. P. v. Limburg Brouwer, Mr. J. Meulman, J.J. Dodt v. Flensburg, Mr. J.J. v.d. Brandeler, J. v. Wijk Rz., S.D. de Keizer, P. v.d. Willigen (ook afz. gedr.), Prof. Finn Magnusen, I. v. Harderwijk, P. Verkade, F. v. Teutem, A. des Amorië v.d. Hoeven Jr., G.A.G.Ph. Baron v. der Capellen van Berkenwoude.

Leerred. Deventer. 1849. 8°. - *Toespr. als Voorzitter der Alg. Vergad. v.d. Maatsch. der Ned. Letterk. te Leiden*, in: *Hand. N. Lett.* 1849, blz. 3-16. - *Biddagsbrief bij het heerschen der cholera*, *Aug. 1849*, *door de Synode uitgevaardigd.* (*Handel der Syn.* 1849). - *Levensber. v. Abraham Lens*, in: *Handel. N. Lett.* 1849, blz. 145-147. - *Bijdragen t.d. vroegste geschiedenis en den toekomstigen*

bloei der Hoogeschool te Leiden. E. feestgave bij de viering v. haar 275 jar. bestaan. M. facsim. Leid. 1850. 8°. - *Letterk. en beoordeelend overzigt der Geschied. v.h. beleg en ontzet der stad Leiden*, in: *N. Reeks v. Werken v.d. Maatsch. d. N. Lett.* D. VI (1850), blz. 1-55. - *Woorden bij het Graf v. Mr. Johannes Dyckmeester en v. Mr. Herman Jakob Dyckmeester. - Levensber. v. Herm. Joh. Dyckmeester*, in: *Handel v. N. Lett.* 1850, blz. 156-167. - *Voorr.* voor: A. Monastier, *Geschiedenis der Waldenzen v.d. vroegsten tijd tot op het jaar 1850.* Uit het Fr. vert. v. J. Oudijk v. Putten. Rott. 1851. 2 dln. 8°. - *Levensber. v. J.E. Voet v. Campen*, *Pred. te Leiden*, vóór diens *Bijbeloefeningen*, 2 st., na zijn dood uitgeg. 's Hertogenb. 1852. 8°. - *Woorden bij het graf v. J.F. v. Oordt JWzn.* Leid. 1852. 8°. - *De vervolging der Kerk.* Zesde Tafereel in: *Gesch. der Chr. Kerk in Tafereelen.* D.I. Amst. 1852, blz. 89-134 (m. pl.). - *Leerr. ov. Pred. XII vs. 12*, in: *Leerr. t. bevord. v. Ev. kennis en Chr. leven.* Arnh. 1853. 8°. Nd. XI. - *Oratio de religionis Christianae indole practicâ*, *uti antea semper*, *sic omnino hodie multum neglectâ.* L.B. 8° en 4°. - *Orationes*, *quae ecclesiae reique Christianae spectant historiam*, *quatuor.* L.B. 1853. 8°. - *De Ariaansche strijd.* Negende Tafereel in: *Gesch. der Chr. Kerk in Tafereelen.* D. II. Amst. 1853, blz. 133-168. - *Redevoer. ov. de Grieksche Kerk als e. getuige der goddelijke Voorzienigheid.* (Inaug. oratie v. 1827). Uit het Lat. vert. d. H.M.C. v. Oosterzee. Met histor. aanteek. v.d. schr. 's Hertogenb. 1854. 8°. - *Herm. Joh. Royaards in zijne betrekking t.d. Ned. Herv. Kerk*, in het *Kerkel. Weekbl.* 1854. No. 3, en daaruit afzonderl. uitgeg. 's Hertogenb. 1854. 8°. - *De Waldensen.* Tiende Tafereel in: *Geschied. der Chr. Kerk in Tafer.* D. III. Amst. 1854, blz. 337-353. - *Over de Geschiedenis v.h. Presbyteriaal stelsel*, in: *Godgel. Bijdr. van 1855*, blz. 195-220 (Verslag en beoord. der bekr. Prijsverh. v.h. Haagsch Genootsch. v. G.V. Lechner over dit onderwerp). - *Levensber. v.d. Hoogl. A. Niermeyer*, in: *Leidsche Crt.* 12 Apr. 1855. - '*De Heer heeft nog meer dan dit om u te geven.' Leerr. ov. 2 Chron. XXV*:*9*, *geh. te Leiden den 22 Apr. 1855*, *na het afsterven v.d. Hoogl. A. Niermeyer.* Leid. 1855. 8°. - *Woorden bij het graf v. Anthoni Niermeyer.* Leid. 1855. 8°. - *Aanspr. ter open. v.d. Alg. Vergad. v. Bestuurders der Maatsch. v. Welstand enz. te 's-Gravenhage den 7den Junij 1855.* 8°. - *Leerr. ov. 1 Cor. I vs. 21*, in: *Leerred. t. bev. v. Ev. kennis en Chr. leven.* Arnh. 1856. No. IV. - *Nederlandsche Oudheden*, in *Alg. Konst- en Letterbode.* 1856. No. 33. - *Aanspr. geh. in de Alg. Vergad. der Maatsch. v. Welstand* enz. *te Middelburg*, *den 21sten Mei 1856. - De invloed der Hervorming op de Roomsche Kerk.* Een en twintigste Tafereel in: *Gesch. der Chr. Kerk in Tafereelen* D. IV. Amst. 1856, blz. 422-454. - *De allereerste Series Lectionum der Leidsche Hoogeschool door G.H.M. Delprat*, *m. bijvoegs.*, *benev. een volled. lijst der Rectores Magnifici en v.h. getal der jaarl. ingeschr. studenten door Prof. N.C. Kist*, in: *N.R. der Werken N. Lett.* D. VII (1856), blz. 81-116. - *Aanspraak*, *geh. bij de Alg. Vergad. der Maatsch. t. bevord. v. Welstand*, *voornamel. ond. landlieden.* (1857). (Niet in den handel). - *Leerr. ov. Mt. V vs. 48*, in: *Leerred. t. bev. v. Ev. kennis en Chr. leven.* Arnh. 1858. No. 1. - *De inwendige toestand der Ned. Herv. Kerk*, *voorkomende in het Overzigt v.d. Staat der Ned. Herv. Kerk*, in: *Handel. der Synode v. 1858.* Bijl. C. 8°. - *Aanspraak geh. in de Alg. Vergad. der Maatsch. t. bevord. v. Welstand*, enz. (1858). (Niet in den handel). - *De Hervormde Kerken in onzen tijd*, in: *Gesch. der*

Chr. kerk in Tafereelen. D.V. Amst. 1859, blz. 361-402. - *Aanspr. geh. in de Alg. Vergad. der Maatsch. v. Welstand* enz. (1859) (Niet in den handel). - *De vrije wil, of de mensch een zedelijk vrijwerkend wezen.* Leid. 1859. 8°. (Ter inl. op het werk, dat hij vóór zijn overlijden reeds gedeeltelijk voor

de pers had gereed gemaakt, zie hiervóór blz. 774). - *Inleidend woord op*: *De moderne levensbeschouwing*, *voorgesteld en beoordeeld.* N.h. Hoogd. v. Lang en Krause, d. Ds. F.C.A. Hoogvliet (schoonzoon v. N.C. Kist, zie hiervoor D. IV, blz. 268, 269). - *Zout in ons zelven en vrede onder elkander. Leerr. ov. Mc. IX*:*50b*, *geh. te Leiden. 13 Nov. 1859*, *daags na den 80en verjaardag v.d. Hoogl. W.A. v. Hengel.* Amst. 1889. 8°.

Het plan, dat bij Kist bestaan heeft om de litteratuur der *patres Apostolici* te verspreiden, is niet verwezenlijkt. Slechts enkele vellen, bevattende den tekst der twee brieven van *Clemens Romanus ad Corinthios*, zijn in 1837 gedrukt. De hem van zeer bevoegde zijde aangeboden hulp om den tekst te zuiveren en te verbeteren, sloeg hij zoo beslist mogelijk af. (Sepp, *Bibl. Kerkgesch.*, blz. 52).

Ook in andere periodieken dan de genoemde plaatste Kist nog wel bijdragen of recensiën.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^2, blz. 64-66. - A. Kuenen, *Leerr. ov. Lc. XII*:*43-44. Uitgespr. te Leiden den 15 Jan. 1860*, *in de eerste akad. godsd. oefening na het overlijden v.d. Hoogl. Dr. Nicolaas Christiaan Kist.* Leid. 1860. 8°. - J.J. Prins, *Hulde aan de nagedachten. v.d. Hoogl. Dr. N.C. Kist.* Leid. 1860. 8°. - Mr. H.J. Koenen, *Levensber. v. Nicolaas Christiaan Kist*, *Lid der Kon. Akad. v. Wetensch.*, in: *Jaarboek v.d. Kon. Akad. v. Wetensch.*, *gev. te Amst.*, *voor 1859*, blz. 135-141. - *Alg. Konst- en Letterbode.* 1860 No. 1 (*Nekrol*), blz. 5, 6. - B. ter Haar, *Levensschets v. Dr Nic. Chr. Kist*, in: *Hand. der Jrl. Alg. Verg. v.d. Maatsch. der N. Lett. te Leiden*, *20 Juni 1861*. Lb., blz. 45-143. (Zie ook: *Hand. 21 Juni 1860*, blz. 10-12). - Moll en de Hoop Scheffer, *Stud. en Bijdr.* IV (overdr. v. Acquoy, *Levensber. v. Willem Moll*, uit: *Jaarb. der Kon. Akad.*, m. aanvull. en verbeter. 1879), blz. 482, 483, 502, 503, 505, 515. - W. Broes, *Prof. N.C. Kist en wijlen Prof. Royaards met de lofrede des eersten*, in: *Maandschr. v.d. beschaafden stand.* 1855, blz. 106-114. - Const. de Jong, *Dr. Nic. Chr. Kist*, *Hoogleeraar*, *Godgeleerde en Geschiedkundige*, in: *Onze Tijd. Merkw. Gebeurtenissen onzer dagen op het gebied v. Staatk.*, *Gesch.* enz., *mitsg. levens- en karakterschetsen v. merkwaard. tijdgenooten door Eene Vereen. v. Letterkundigen* 25e Dl. Derde Serie. V. Amst. 1860, blz. 277-289. - *Kerkhist. Arch.* II. (1859) Voorr. en blz. 456, 457 (waar Kist zelf in zijn beschrijving van: *De Herv. Gem. te Zoelen in Nederbetuwe* zijn verblijf ald. teekent.) - *Ned. Arch. v. Kerkgesch.* N.S. IV (1907), blz. 237-240 (in art. Dr. F. Pijper, *Kist*, *Moll en Acquoy*, *de grondvesters der Nederl. historische school*, blz. 237-252); id. N.S.D. XXII (1929) blz. 152-198: Dr. A. Eekhof, *De Geschiedenis v.h. 'Nederl. Archief voor Kerkgeschiedenis'* (1829-1929); Dr. J. Lindeboom, *Honderd jaren Kerkgeschiedenis naar honderd jaren Archief*, blz. 199-218. - *Boekz.* 1859^2, 678, 679; 1860^1, 79. - *De Gids.* 4e S. 3e Jrg. (1865), blz. 201-209 (in art. v. J.G. de Hoop Scheffer, *De studie der vaderlandsche Kerkgesch.*, blz. 201-213). - Sepp, *Pragm. Gesch. Theol.* (reg.). - Dez., *Bibl. Kerkgesch.* (reg.). - Bouman, *De Godgel.*, *en hare beoef. in Ned.* (reg.). - Knappert, *Gesch. N.H.K. 18e en 19e e.* (reg.). - *Alb. Stud. Rh. Traj.*, k. 447. - *Cat. Bibl. Lett.* I Hs., blz. 42, 74.

[Kits]

KITS zie: **Heyningen (Kits van).**

[Christiaan Klaarbout]

KLAARBOUT (Klaerbout) (Christiaan), geboren te Amsterdam den 3en Juni 1728 uit het huwelijk van C.C. Klaerbout en Anna Klinkhamer, studeerde te Utrecht. (Zijn naam komt in het *Alb. Stud.* echter niet voor). Den 7en Juni 1754 werd hij door

de classis Amsterdam toegelaten tot de Ev. bediening. Den 20en Nov. 1757 had zijn bevestiging plaats te Graft door Ds. J. Rampen, pred. te Wieringerwaard (m. Num. X:8; intr. m. Fil. IV:10). Hij bleef ald. in de bediening totdat hij wegens lichamelijke verzwakking in 1782 emeritaat verkreeg. Daarop vestigde hij zich te Rotterdam waar hij overleed den 6en Dec. 1807.

Portretten zijn van hem niet bekend.

Hij huwde te 's-Gravenhage met Sara Magdalena Manger (ondertr. 20 Aug. 1758), en liet bij zijn overlijden een gehuwde dochter na, woonachtig te Rotterdam.

Van hem zag het licht:

Inweidingsleerr. bij gelegenh. v.d. gedeelt. opbouwinge en vernieuwinge der kerke v. Graft, 8° *22 Nov. 1767* (1 Petr. II:5). Amst. 1768. 4°. - *Mozes aloude schaduwleer*, *vertonende de voortreffelijkheid v. Vorst Messias.* In 4 boeken. M. pltn. Amst. 1774. 4° ('volgens kerkenorde, en na voorgaande goedkeuring v.d. E. Classis v. Amst.').

Zijn poëzie in het tweede dezer geschriften is zonderling en van geen dichterlijke waarde.

De berijmde Catechismus, die in 1725 te Amsterdam verscheen ond. den titel: *De luister der Herv. Kerke*, *uitblinkende in het kort begrip der H. Godgeleerdheid v.d. Heid. Catech.*, *met deszelfs vragen en antw. in digtmaat gestelt* (2e dr. ald. 1742), een boekje, dat vaak aan de schooljeugd als prijs werd gegeven, en het *Grafdicht* op den Amsterdamschen predikant *H. Sibersma.* Amst. 1729, beide van C. Klaarbout, kunnen uitteraard niet afkomstig zijn van bovengen. predikant. Mogelijk zijn beide van de hand van zijn vader.

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^{2}, blz. 66. - Hs. Borger. - Witsen Geysbeek, *Biogr. Anth. en Crit. Wdb.* IV, blz. 77-79. - Schotel, *Gesch. Heid. Cat.*, blz. 288. - *Kronyk v.h. Hist. Gezelsch. te Utr.* III (1847), blz. 133.

[Gerrit Klaarhamer]

KLAARHAMER (Gerrit). geboren te Amsterdam den 19en Apr. 1836 uit het huwelijk van Pieter Klaarhamer en Sophia Balk, werd ingeschreven den 20en Jan. 1870 als student te Utrecht met loffelijk getuigschrift van het gymnasium te Ootmarsum, d. 16 Dec. 1869. In Mei 1877 toegelaten tot de Evangeliebediening door het Prov. kerkbestuur van Groningen, werd hij den 22en Juli d.a.v. bevestigd te De Meern door Ds. G. Vlug, pred. te Heerjansdam (m. Col. I:28, 29; intr. m. 2 Cor. IV:5). Hij vertrok van daar naar Raamsdonk, waar zijn bevestiging plaats had den 26en Oct. 1879 door Ds. E.B. Gunning, pred. te Klundert (m. Joh. I:35, 36; intr. m. Hand. VIII:35; afscheid te De Meern den 19en Oct. m. Ef. V:1, 2). Zijn derde gemeente was Montfoort, waar Ds. P.J.W. Klaarhamer hem den 24en Sept. 1882 bevestigde (m. Jes. XLI:13*b*; intr. m. Hand. XXX:20; afsch. te Raamsdonk den 17en Sept. m. Mt. XXVIII:20). Hij diende deze gemeente tot den 6en Nov. 1887, en werd den 11en Dec. d.a.v. bevestigd bij de Ned. Gereformeerde Kerk (doleerende) te Rotterdam, door Ds. F. Lion Cachet, pred. ald. Herhaaldelijk met ziekte bezocht, zoodat hij zijn dienstwerk niet naar behooren kon vervullen, verkreeg hij in 1895 eervol emeritaat. In de 'Gereformeerde Kerkbode' 13 Juli van dat jaar nam hij afscheid van zijn gemeente, waarna hij zich met de zijnen metterwoon vestigde te Apeldoorn.

Hier overleed hij den 1en Nov. 1899. Hij huwde te Gorssel den 10en Juli 1877 met Berendina Sophia Akkerman, (eerder weduwe van D.T. de Vries), die hem overleefde.

Van hem zag het licht:

De Chr. Jongelings-vereenigingen in Nederland, Leid. 1884. 8°. - *Graankorrels om te zaaien ten behoeve der arme weezen te Neerbosch.* Nijm. 1888. 8°. - *Schetsen en wenken*, *uit het leven*, *voor het leven.* Rott. 1889. 8°. - In den bundel *Uit de Diepte*, Leerr. v.d. Predikanten der Ned. Geref. Kerken (doleerende). Amst. 1888 (No. XL, blz. 593-616) komt van zijn hand een preek voor: *Zij hebben niet kunnen ingaan.*

L i t t e r a t u u r : J.H. Landwehr, *Beknopte Geschied. der Geref. Kerk v. Rotterdam.* Rott. 1905, blz. 113, 125, 126. - *Alb. Stud. Rh. Traj.*, k. 506. - Meded. v.d. Hr. W.M.C. Regt.

[Pieter Johannes Willem Klaarhamer]

KLAARHAMER (Pieter Johannes Willem), geboren te Amsterdam den 17en Sept. 1848 uit het huwelijk van Johannes Klaarhamer en Willempje Brouwer. Jong verloor hij reeds zijn moeder door den dood; daarna stond zijn opvoeding onder leiding van een strengen vader en van een niet minder strengen grootvader, hetgeen op zijn verder leven een blijvenden stempel zette. Hij koos de loopbaan van onderwijzer en diende het Christelijk onderwijs in zijn vaderstad eerst aan een gewone lagere school, vervolgens aan een instituut. Toen maakte hij een geestelijke crisis door en werd hij vijandig aan de christelijke beginselen, waarin hij was opgevoed. Maar een gesprek door hem gevoerd met een Christen geworden Jood werd het middel om hem weer tot andere gedachten te brengen. In zijn behoefte om het Evangelie te verkondigen trok hij als straatprediker de Jordaan in, waar groote menigten naar zijn woord luisterden. Bewoners van Marken, die hem hoorden, verzochten hem ook op hun eiland te komen prediken, hetgeen tengevolge had dat men er hem als vaste Evangelist begeerde. Vier jaren was hij als zoodanig werkzaam. Inmiddels was hij tot de overtuiging gekomen dat het zijn roeping was predikant te worden. Niet geringe bezwaren deden zich daarbij echter voor: hij was reeds gehuwd en vader geworden, en de geldmiddelen voor de studie ontbraken hem. Nadat aan dit laatste bezwaar op verrassende wijze was tegemoetgekomen, vestigde hij zich te Zwiep en bezocht hij vandaar uit het gymnasium te Lochem. Na een ernstige voorbereiding van twee jaar, slaagde hij voor het Staatsexamen. Hierop volgde een periode van ingespannen studie aan de Utrechtsche hoogeschool, waar hij den 19en Jan. 1876 en nogmaals den 11en Dec. 1878 zich liet inschrijven. Nijpend waren ook in dezen tijd zijn zorgen met het oog op zijn aangroeiend gezin, en ook in ander opzicht had hij het toen moeilijk. Hij geraakte te Utrecht onder invloed van de historische Schriftkritiek. Dit veroorzaakte hem veel strijd, totdat een onderhoud met Dr. A. Kuyper hem tot het oude, rechtzinnige standpunt terugbracht.

In Mei 1882 toegelaten tot de Ev. bediening door het Prov. Kerkbestuur van Utrecht, nam hij uit verschillende op hem uitgebrachte beroepingen die naar Hilversum aan. Hier werd hij den 2en Juli d.a.v. bevestigd door Ds. G. Klaarhamer van Raamsdonk (m. 2 Tim. IV:2*a*; intr. m. 1 Cor. I:23, 24). Hoewel hij liever in het belang van de voortzetting zijner studie een kleinere gemeente had gehad, vond hij te Hilversum bij velen grooten ingang, maar ook stootte hij door zijn geprononceerd optreden in kerkrechtelijk opzicht anderen af. Aan Prof. Dr. J.H. Gunning Jr., een van de vroegere predikanten dier gemeente, weigerde hij den kansel. Na een vierjarig verblijf aldaar vertrok hij naar Middelburg. Zijn beroep daarheen had verzet en protest

uitgelokt omdat hij bekend stond als voorstander van de beweging in die dagen, waarbij het ging om breken met de bestaande Kerkinrichting. Den 25en Juli 1886 werd

hij in de Zeeuwsche hoofdstad bevestigd door Ds. G.W.A. de Veer, pred. ald. (m. 1 Cor. XVI:10; intr. m. Hand. VIII:35). Steeds aangroeiende scharen trok hij daar onder zijn gehoor, zelfs Ledeboerianen en anderen, die in conventikels plachten saam te komen. Inmiddels ging hij voort op den ingeslagen weg. Op het ‘Gereformeerd Kerkelijk Congres’ in Jan. 1887 te Amsterdam gehouden onderteekende hij mede de verklaring, waarbij breken met de Synodale organisatie als plichtmatig werd voorgesteld. In zijn brochure *Tot de Wet en tot de Getuigenis*! schreef hij dat de kerkeraden van Voorthuizen en andere gemeenten, bij wie het tot zulk een breken gekomen was, hadden gehandeld geheel naar den eisch van Gods Woord. Op hetzelfde aambeeld hamerde hij wekelijks in de door hem in het leven geroepen *Zeeuwsche Kerkbode.*

Toen Ds. G.J. Barger, pred. te Driebergen, te Middelburg beroepen, had te kennen gegeven, bij eventueele aanneming van dit beroep bezwaar te maken, de formule in den beroepsbrief, waarbij gehoorzaamheid beloofd wordt aan de Reglementen der Synode, te onderteekenen, en de vergadering der kerkelijke kiesvereeniging ‘Evangelie en Belijdenis’ oordeelde, dat de beroepene bij aanneming tòch in zijn dienst behoorde bevestigd te worden, verklaarde Klaarhamer zich bereid dien bevestigingsdienst te willen vervullen ‘al zou de gemeente daartoe in een kelder of schuur moeten samenkomen’. Het Classicaal Bestuur van Middelburg, dat hiervan op de hoogte was gebracht, richtte daarop tot hem een *Openbaren Brief*, waarin het hem voor de keuze stelde òf uit te treden uit de Kerk òf op te houden met zijn bestrijding van de bestaande organisatie. Toen hij daarop toonde zijn gedragslijn niet te wijzigen, schorste het hem in zijn dienst binnen veertien dagen. Samen met een minderheid uit den Kerkeraad, gevolgd door velen uit de gemeente, verbrak hij daarop den band met de Synode en keerde hij terug tot de Kerkorde van 1618, '19. Van toen af preekte hij 's Zondags in het Schuttershof te Middelburg en bevorderde hij met raad en daad de kerkelijke beweging in tal van dorpsgemeenten op Walcheren. Hij bedankte voor beroepingen naar Rotterdam, Amsterdam en 's Gravenhage, maar nam in 1891 een beroep naar Utrecht aan. Den 26en Juli van dat jaar nam hij afscheid van Middelburg met een in druk verschenen prediking (zie ond. zijn geschr.), om den 2en Aug. in de ‘Gereformeerde Kerk (doleerende)’ te Utrecht bevestigd te worden door Ds. G. Ringnalda, pred. ald. Hier werkte hij krachtig mede aan de ineensmelting van de beide kerkgroepen A en B, en diende hij met ijver en kennis den zendingsarbeid.

De verkalking van bloedvaten, die hem had aangetast, drong hem met ingang van 1 Mei 1919 emeritaat te nemen, waarna hij zich metterwoon te Hilversum vestigde, waar hij den 3en Nov. 1920 plotseling overleed. Als emeritus had hij, wanneer zijn lichaamstoestand dit toeliet, hier en daar preekbeurten vervuld. Nog den voorlaatsten Zondag vóór zijn overlijden had hij te Utrecht Dr. J.C. de Moor als predikant aldaar bevestigd en er denzelfden avond gepreekt over Ps. LXXIII:24, en twee dagen vóór zijn verscheiden als ‘deputaat voor het Verband der Kerken met de Theol. Faculteit der Vrije Universiteit’ verschillende colleges bezocht. Den 8en Nov. had zijn begrafenis te Utrecht plaats.

Klaarhamer was bij het strenge, dat zijn optreden kenmerkte teêr van hart. Zijn prediking droeg een sterk individueel karakter. Hij gaf geen inleiding, geen breede exegese, geen afzonderlijke toepassing. Hij vlocht het een en het ander ineen. Zijn woord, dat eerst door zijn eigen ziel was gegaan, had iets electriseerends; het sloeg

in. Al miste het ook niet zijn vertroostende werking, hij was en bleef toch vooral boetprediker. Te-

gen verzwakking van het beginsel, dat hij voorstond, toornde hij. Lijden van verschillenden aard versomberde in latere jaren zijn blik; terwijl het sterven van zijn eenige dochter in den eersten tijd van zijn verblijf te Utrecht hem diep schokte. Ook op zijn prediking was dit van invloed. Hierin ligt wel een der redenen, waarom zij meer ouden en veel beproefden dan jongeren trok. Wat bij hem vooral op den voorgrond stond was het Koningschap van Christus. De levendigheid van zijn temperament kwam uit in de bewegelijkheid zijner gebaren. Zijn stem droeg vèr. Dat hij in de kerkelijke beweging van 1886 en volgende jaren een leidende positie innam gaf aanleiding dat men hem genoemd heeft ‘een van de vaderen der doleantie’.

Hij was ridder in de orde van Oranje-Nassau.

Hij huwde den 17en Aug. 1871 te Amsterdam met Johanna Maria Amons, die hij als weduwe met twee gehuwde zoons achter liet. Een van dezen is Johannes Pieter, pred. te Dokkum.

Zijn portret komt voor bij Rullmann, *De doleantie* (tegenover blz. 148) en als bijlage in het *Jaarb. t. dienste v.d. Geref. Kerken in Ned.*, Jrg. 1921.

Van hem zag het licht:

Tot de Wet en tot de Getuigenis! *Het antwoord dat de belijdenis der Gereformeerden geeft op de vraag*: *Wat is de Kerk*, - *welk is het ambt der geloovigen*, - *en waaruit wordt de ware van de valsche Kerk gekend*? 2e duizendtal. Middelb. 1887. 8°. - *Het recht*, *de kracht*, *de grond der hope tot de stichting en instandhouding van onze hoogeschool met den Bijbel. Toespraak*, *geh. in de ure des gebeds ter inl. v.d. 10e Jaarvergad. der Ver. voor H.O. op Geref. grondslag*, Middelburg. 1890. 8°. - *Het gebed om volharding voor de lijdende en strijdende Kerk des Heeren. Afscheidsrede uitgespr. te Middelb. in de Noorderkerk*, Middelb. 1891. 8°. - *Toelichting bij de adviezen v. meerderheid en minderheid in zake de vereeniging v. Theol. Faculteit en Theol. School.* Leid. 1902. 8°. - *Een roemende knecht des Heeren. Leerr. uitgeg. bij gelegenheid der herdenking zijner 25 jar. ambtsbediening.* Goes 1907. 8°. - *Wat God gedaan heeft. Gedachtenisrede uitgespr. den 6en Mrt 1912 in de Noorderkerk te Middelburg.* Goes. 1912. 8°. - *Taak en loon v.d. Evangeliedienaar. Leerr.*, *uitgesproken ter gedacht. zijner 25 jar. ambtsbed. in de Geref. Kerk v. Utrecht.* Utr. 1916. 8°. - *Een Afscheidsbede. Leerr. uitgespr. bij het verlaten v.d. actieven dienst op 21 Apr. 1919 in de Oosterkerk te Utrecht.* - De twee laatste predicaties, geh. den 24sten Oct. 1920 in de Oosterkerk te Utrecht.

Had hij te Middelburg zijnde de *Zeeuwsche Kerkbode* opgericht, te Utrecht was hij jarenlang redacteur van de *Utrechtsche Kerkbode*, en nog in het laatst van zijn leven schreef hij meditaties voor het *N. Hollandsch Kerkblad.*

L i t t e r a t u u r : K. Fernhout Mz., *In Memoriam*, in: *Jaarb. t.d. der Geref. Kerken in Ned.*, 1921, blz. 310-316. - *De Heraut.* No. 2157 en 2234. - Grosheide e.a.,, *Chr. Encyclop.* III, blz. 421-423. - J.C. Rullmann, *De Doleantie in de N.H. Kerk der XIXe eeuw*, (reg.). - *Alb. Stud. Rh. Traj.*, k. 546, 563. - J.H. Gunning J. Hzn., *Prof. Dr. J.H. Gunning. Leven en werken* (reg.).

[Johannes Anton Klaassen]

KLAASSEN (Johannes Anton), geboren te Nijmegen den 16en Juni 1843, ontving ald. voorbereidend onderwijs, en werd, na het stedelijk gymnasium vaarwel gezegd te hebben, ‘honorifice dimissus’, den 24en Sept. 1862 ingeschreven als student te Utrecht. Reeds zeer vroeg had hij den wensch gekoesterd eenmaal predikant te worden. Door niets genoodzaakt zich in zijn studiën te overhaasten, bleef hij ruim zes

jaren aan de hoogeschool, waar hij in den zomer van 1868 met gunstig gevolg het doctoraal examen in de Theologie aflegde, met de bedoeling te promoveeren in de Kerkgeschiedenis, zijn lievelingsvak. Intusschen nam hij ijverig deel aan het studentenleven; behalve Fiscus van den Senatus Veteranorum van het Corps was hij twee jaar lang voorzitter van het gezelschap π□ντα νο□τα; tot zijn intiemste vrienden behoorde de latere Hofprediker W.L. Welter.

Tot Klaassens natuurlijke gaven behoorde een onmiskenbaar oratorisch of declamatorisch talent, door oefening tot zeldzame hoogte ontwikkeld. Bij de 'Oratorische oefeningen' onder leiding van Prof. B. ter Haar was hij facile princeps. Den 13en Aug. 1869 door het Prov. Kerkbestuur van Gelderland toegelaten tot de Ev. bediening wijdde hij zich in de ouderlijke woning, inmiddels van Nijmegen naar Hees overgebracht, aan de bewerking van zijn dissertatie over Minucius Felix; waarbij hij echter belemmerd werd door het opkomen van de teringziekte, waaraan hij bezwijken zou. Het plan om nog vóór de Kerstvacantie 1872 te promoveeren moest hij opgeven; zijn kwaal verergerde snel en in den nacht van den 11en op den 12en Jan. 1873 ontsliep hij berustend en kalm, enkele uren later in den dood gevolgd door zijn vader, die aan hartzeer over den toestand van zijn zoon overleed.

Bescheiden en nederig van karakter, kenmerkte hij zich bij zijn studiën door exactheid en uitvoerigheid. De stijl van zijn proefschrift is gebleven beneden de verwachting, die men van hem mocht koesteren, maar de inhoud getuigt van zoo ernstig onderzoek van de pragmatische geschiedenis van het Apologetisme der oud-Christelijke Kerk, dat hij zijn promotor Prof. ter Haar, die te voren in dit opzicht een tegenovergesteld standpunt innam, voor zijn opvatting won.

Hij was een voorstander van de beginselen der Evangelische richting.

De titel van zijn proefschrift luidt: *Marcus Minucius Felix*, *de eerste apologeet des Christendoms in de Latijnsche Kerk. Uitgeg. na zijnen dood met eene voorrede van Dr. B. ter Haar.* Utr. 1873. 8°. Bij het Ex. vermeld in den Catal. der bibliotheek van wijlen Prof. Doedes te Utrecht was een photogr. afbeelding en de handteekening van den schrijver gevoegd, benevens het op zijn overlijden vervaardigde gedicht ('Bedrogen Hoop') van den promotor. (*Collection of Rariora chiefly Religion and Theology of the late Dr. J.I. Doedes*, *Prof. of Theol. in The Univ. of Utrecht.* 1898, No. 568).

L i t t e r a t u u r: B. ter Haar, *Voorrede* (zie boven), p. VII-XX. - *Alb. Stud. Rh. Traj.* .k. 449.

[Johannes Klap]

KLAP (Johannes of **Jan),** geboren te Amsterdam in 1733, studeerde eerst onder leiding van Ds. Jan Mulder, Luthersch pred. ald., daarna te Göttingen en volbracht zijn studie (volgens Domela Nieuwenhuis, *Amst.*, blz. 161) te Helmstadt. Beroepen tot pred. der Luthersche gemeente te Bodegraven 12 Nov. 1758, werd hij den 22en Jan. 1759 geëxamineerd te Amsterdam, en ald. bevestigd den 2en Febr. na vooraf gepreekt te hebben over Col. IV:3. Hij hield den 9en Aug. 1761 zijn afscheidsrede te Bodegraven (over 2 Petr. III:18) wegens vertrek naar Zwolle, waar hij werkzaam bleef tot zijn afscheid ald., den 17en Aug. 1766 (t. Mt. VI:33). Inmiddels had hij bedankt voor een beroep naar Hoorn, in Oct. 1762 op hem uitgebracht. Zijn derde

gemeente was die van 's Gravenhage, waar hij bevestigd werd door Ds. Casp. van der Heide (m. 1 Cor. IV:2; intr. m. 1 Cor. IV:1). nadat hij in April tweemaal op proef had gepreekt. Te 's-Gravenhage preekte hij afscheid den 12en Juni 1768 (m. 1 Thess. V:23), waarna hij

zijn intrede te Amsterdam deed (m. Hand. XX:28) op Vrijdag 24 Juni, na Woensdag 22 Juni aan de gemeente voorgesteld te zijn door Ds. J. Mulder (m. Mt. V:16), Vrijdag den 13en Dec. 1771 vierde hij er het eerste eeuwgetijde der Luthersche Nieuwe Kerk met een rede over Jes. XI:1. Hij bleef ald. werkzaam tot zijn overlijden den 5en Dec. 1790.

Klap stond in den roep van rechtzinnigheid. In zijn prediking werkte de invloed door van zijn leermeester en lateren ambtgenoot J. Mulder, wiens preeken het kenmerk droegen van verhandelingen, en die zelf zich een discipel betoonde van v. Mosheim.

Hij werkte in 1770 en volgende jaren mede aan den nieuwen Psalm- en Gezangbundel, die algemeen voor een verbetering gold van den tot hiertoe bestaanden. Ook ondernam hij de revisie van de Bijbelvertaling van Adolf Visscher te Tübingen; zijn medewerker bij dezen arbeid was E.F. Alberti, de eenig rechtzinnige zijner collega's te Amsterdam, die daar in 1773 J. Mulder vervangen had; door laatstgen. met nog drie kerkeraadsleden was dit werk ondernomen in 1770. De revisie verscheen in 1780, en werd in 1832 woordelijk te Dordrecht herdrukt. Ook bezorgde, Klap in 1790 een 5en eenigszins vermeerderden druk van J.L. Battiljé's vertaling van J. Lassenius' *Bijbelsche wierook of Godvruchtige overdenkingen*, *mitsgaders eene stichtelijke voorbereiding tot het H. Avondmaal.*

Van hem bestaat een portret op 36 jarigen leeftijd, ter halver lijve v. voren, predikende onder een toog, naar J. Quinklard door J. Houbraken, fol. Vgl. Muller, *Cat. v. Portr.* No. 2934, 2934*.

L i t t e r a t u u r : *Naamrol Pred. Augsb. Gel.*, blz. 55, 56. - Loosjes, *Naaml. v. Pred. Luth. K. in Ned.*, blz. 146. - Dez., *Gesch. der Luth. K. in de Ned.* (reg.). - Domela Nieuwenhuis, *Gesch. Ev. Luth. Gem. 's-Gravenhage*, blz. 59, 60. - Dez., *Gesch. der Amst. Luth. Gem.*, blz. 161, 165, 175, 204, 206, 207, 230; *Bijl.* 111, 115. - *Bijdr. Gesch. Luth. Kerk* II, 66, 68, 105; IV, 107; V, 67; VII, 84. - Pont, *N. Bijdr.* IV, 135. - Ypey, *Kr. Kerk 18e e.* IV (*Gesch. Ev. Luth. K.*), blz. 395. - Hartog, *Gesch. Predikk.*, blz. 223.

[Matthias van Kleef]

KLEEF (Matthijs of **Matthias van),** geboren te Nieuwer-Amstel den 24en Apr. 1858, werd ingeschreven in het Alb. Stud, van het Amsterdamsche Athenaeum in 1875/'78, in dat van de Leidsche hoogeschool 13 Dec. 1875 en van de Utrechtsche 23 Apr. 1877. In Mei 1882 toegelaten tot de Ev. bediening door het Prov. Kerkbestuur van N. Holland, bedankte hij voor beroepingen naar Arkel, Heinkenszand en Barchem en nam die naar Meerkerk aan, waar Ds. K.F. Ternooy Apèl, pred. te Amsterdam hem den 15en Oct. d.a.v. bevestigde (m. Hand. IV:32; intr. m. 2 Cor. XII:19*b*). Na in Apr. 1885 voor een beroep naar Oostzaan bedankt te hebben, gaf hij aan dat van Stolwijk gehoor; hier werd hij den 18en Oct. d.a.v. bevestigd door Ds. G.J. Paré, pred. te Haastrecht (m. Hand. IV:15*b*; intr. m. Rom. XIV:22*a*). Een jaar later bedankte hij voor een beroep naar Aartswoud, maar kort daarna ging hij na gehouden colloquium doctum over tot de Ev. Luthersche Kerk, waarop hij den 16en Jan. 1887 intrede deed te Alkmaar, na ald. voorgesteld te zijn door Ds. W.J.F. Meiners, pred te Amsterdam. Hij diende deze gemeente tot 23 Oct. 1892 (afsch. m. Gal. V:1), om den 30en Oct. bevestigd te worden te Leiden door Ds. C.A. Evelein, pred. ald. (m.

Mt. XVII:5; intr. m. Fil. III:13, 14). Vandaar vertrok hij, na den 7en Juni 1908 afscheid te hebben genomen, naar Bever-

wijk, waar hij den 14en d.a.v. intrede deed. Hier bleef hij werkzaam tot aan zijn overlijden den 17en Juli 1919.

Hij was bekend en gezocht als begaafd redenaar. Aan het kerkelijk leven nam hij weinig deel, maar destemeer gaf hij zijn kracht naar buiten in afdeelingen van den Ned. Protestantenbond en van Nutsdepartementen, waar hij door zijn pakkend woord zijn gehoor wist te boeien.

Hij was gehuwd met Gerardina Elisabeth Ludwig (overl. te Beverwijk 6 Juni 1927).

Van M. v. Kleeff zag het licht:

Gabrielle Reuter, 'Eert uw vader en uw moeder'. Roman. Uit het Duitsch vert. Leiden, 1900. gr. 16°. - Wilh. German, *Jezus v. Nazaret. Een levensbeeld.* Uit het Hoogd., Leiden 1904. 8°.

L i t t e r a t u u r : *De Wachter*, Jrg. 1919, blz. 97. - Loosjes, *Naamlijst Pre. Luth. K. in Ned.*, blz. 146, 147. - *Alb. Ath. Amst.*, blz. 221. - *Alb. Stud. L Bat.* (1875-1925), k. 9. - Id. *Rh. Traj.*, k. 554.

[Gerhardus Klein]

KLEIN (KLEIJN, KLIJN) (Gerardus of **Gerhardus),** geboren te Groningen in 1696, volbracht zijn studiën aan de hoogeschool ald. (Zijn inschrijving wordt in het Alb. Stud. niet vermeld). Na als proponent te zijn toegelaten, werd hij den 23en Maart 1718 peremptoir geëxamineerd voor de classis Loppersum, en in April d.a.v. bevestigd te Bierum. Hier preekte hij den 27en Juni 1728 afscheid (m. Hand. XX:17-21) wegens vertrek naar Zunderdorp, waar hij den 18en Juli d.a.v. bevestigd werd door Ds. Petr. de Bruyn, pred. op Marken (m. Lc. XXIV:47, 48); (intr. m. Hand. XVI:9, 10). Zijn derde gemeente was Huizen (cl. Amsterdam); hier geschiedde zijn bevestiging den 2en Apr. 1730 door Ds. Henr. v. Haamstede, pred. te Ouderkerk a.d. Amstel. In de eerste godsdienstoefening na de voltooiing der vernieuwing van de kerk hield hij er den 13en Juni 1731 een preek over 1 Kon. VIII:29, 30. Hij verwisselde tien jaren later deze gemeente voor die van Appingedam, waar hij, bij loting beroepen in de 2e pred. plaats, den 24en Apr. 1740 bevestigd werd door Ds. Mart. Wieringa, pred. ald. (m. Neh. II:20*b*, intr. m. Neh. I:11*a*; afsch. te Huizen 10 Apr. m. Genes. XXXI:3). Hij bekleedde te Appingedam tevens het ambt van Rector der Latijnsche School en hield als zoodanig der 17en Mei 1740 zijn inaugureele oratie *de Timotheo Pauli apostoli filio.* Zijn verblijf aldaar duurde echter slechts kort; reeds den 6en Aug. 1741 preekte hij er afscheid (m. Hand. XVIII:11) om den 20en d.a.v. intrede te doen te Schiedam (m. Zach. VIII:20, 21), na (tegelijk met Ds. Corn. Geisweit) aldaar bevestigd te zijn door Ds. R. Hayens, pred. ald. (m. 2 Kron. XXIX:11-27). Hij diende deze gemeente tot aan zijn overlijden, den 4en Maart 1762.

Hij stond bekend als een getrouw bedienaar van zijn ambt, die ook de studie niet verwaarloosde.

Hij was praeses van de Prov. Synode van Z. Holland te Schiedam van 5-15 Juli 1757 en hield de openingspredikatie voor die te Gorinchem 4-14 Juli 1758. In 1759 richtte Pieter de Windt, catechiseermeester te Alphen a.d. Rijn, tot hem als praeses een in druk uitgegeven *Brief* in verband met de beschuldiging van onrechtzinnigheid, die de schrijver had ingebracht tegen den predikant dier gemeente T. Sibelius, ten

opzichte van het leerstuk van het Zoonschap van Christus, naar de opvatting van vr. en antw. 34 van den Heidelbergschen Catechismus. Deze *Brief* gaf Sibelius een

Bekendmaking in de pen (in *Boekz.* 1760*a*, 104-107), terwijl naar aanleiding van dit geschil nog verscheiden geschriften het licht zagen.

Toen zijn beide zoons, Gerardus en Hendricus, studenten te Leiden, den 2en Febr. 1759 wegens mishandeling in arrest gesteld waren, poogde hij vergeefs persoonlijk bij het Gerecht onder borgstelling hun invrijheidstelling te verkrijgen. Een later herhaalde poging had den 13en Febr. het gewenschte gevolg (zie: *Nav.* X (1860), blz. 178-180; J. Soutendam, *Mededeel. uit het Arch. der stad Delft.* Delft, 1862, blz. 91 v.v.)

De oudste zoon Gerardus werd door zijn vader in Febr. 1760 peremptoir geëxamineerd en daarna door dezen bevestigd als predikant voor O.-Indië. Hij diende de gemeente te Batavia in de Portugeesche taal en overleed ald. in 1765 (v. Troostenburg de Bruyn, *Biogr. Wdb. v. O.-I. pred.*, blz. 239).

Portretten van den vader G. Klein worden niet vermeld.

Van hem zag het licht:

Jacobs belaste wederkering vertoont in een Afscheydts-predikatie, *uitgespr. te Huissen.* Amst. 1740. 4°. - *De biddende Nehemia*, *in zyne grote onderneminge*, *vertoont in eene Intre-Predikatie in de Gem. te Appingedam.* Amst. 1740. 4°. - *Inwyingsreden over Timotheus*, *den zoon van den Apostel Paulus*, bij het aanvaarden v.h. Rectoraat der Latijnsche Schoole. Amst. 1740. 4°. - Vert. uit het Latijn: Joh. à Marck, *Uitlegging of Verklarende Ontleding v.d. Propheet Hosea*, *waar in de Hebr. Text met de oude Overzettingen vergeleken en de kragt der woorden en spreekwysen nagespeurt*, *het verband der zaken aangewezen*, *en de Ware Zin*, *met vergelykinge v.d. verschill. Verklaringen*, *ondersogt word; waar by nog gevoegd is eene byzondere Verhandeling over het nemen v.e. Vrouwe en Kinderen der Hoererye. Opgedr. aan .... W.C.H. Frizo*, *Prince v. Or. en Nass*, *enz. enz. met Voorr. behelz. het Leven v.d. alom beroemden Schrijver benev. deszelfs Portrait d.d. vermaerden P. Tanje in het koper gebr.* Amst. 1748. 4°. - *De Mens gestorven en bitter betreurd*, *of Lykreden op het voor Nederlands Kerke en Burgerstaat zeer smertelyk en onverwagt overlyden v. Zyn Doorl. Hoogh. den Here W.K.H. Friso*, *Prince v. Orange en Nassau ....* over *Pred. XII*:*5*, *geh. op Vrijd. den 22 Oct. 1751*, *den dag v. Zijn Hooghheids afsterven. 's av. ten 5 u. in de Grote Kerk te Schiedam.* Amst. 1752.4°. (Later gepl. in: *Gedenkteken v. versch. merkw. Wonderen en Gebeurtenissen vertoont in een verzameling v. versch. zo Boet-*, *Dank-*, *Lyk- als andere Predikatiën*, *voorn. op de sterfte v. 't Rundvee*, *op den Toest. v. Neerlands Zondig volk* enz. enz.. Amst. 1754). - *De Godvrugtige Dorcas krank geworden en gestorven vertoond in eene Lykrede op het voor Nederlands Kerke en Burgerstaat zeer smartelyk overlijden v. Haare Koningl. Hoogh.*, *Mevr. Anna*, *Geb. Prinsesse v. Brunswyk-Lunenburg*, *Kroon-Prinsesse v. Gr.-Brittannien etc. etc. etc. Douair. v. Z. Doorl. Hoogh. W... C... H... Friso*, *Prince v. Or. en Nass. etc etc etc. Erf-Stadh.*, *Capit. Gen. en Adm. v. 't Ver. Nederland etc. etc. etc. Gouvernante v.d. Geheele Unie .... ov. Hand. IX*:36, *37. Gedaan op Zond. den 14 Jan. 1759. den Tweden Dag na t' beschryens-waardig Afsterven v. Hoogst de Zelve, 's av. om 5 u. in de Groote kerk te Schiedam.* Schied. 1759, 4°.) Knuttel, *Cat. Pamfl.*, VIII (Supplem. No. 18729*a*).

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^2, blz. 69. - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz. 270; III (*Bijv.*), blz. 666. - Molhuysen en Blok, *N. Biogr. Wdb.* IV, k. 845 (art. E.

Zuidema). - Hs. Borger. - Brucherus, *Gedenkb.*, blz. 54, 86, 303. - *Boekz.* 1762*a*, 366.

[Marten de Kleine]

KLEINE (KLEYN) (Marten de), zie: **Micron.**

[Korstiaan Kleinendorst]

KLEINENDORST (Korstiaan) werd geboren te Westmaas den 16en Febr. 1820

uit het huwelijk van Jacob Kleinendorst en Bastiaantje Groeneveld. Eerst op later leeftijd bereidde hij zich voor om predikant te worden. Na daartoe opgeleid te zijn aan de Theol. School der Chr. Gereformeerde Kerk en beroepbaar te zijn gesteld, diende hij achtereenvolgens de Gemeenten te Hoogeveen (Oct. 1859-11 Jan. 1863), Bunschoten (18 Jan.-30 Mei 1865); Putten (1865-1869), Wezepe (1869-1871), Vlaardingen (bev. 16 Juli 1871; afsch. 16 Maart 1879 m. Ef. VI:23, 24); Arnhem, waar hij 23 Maart 1879 intrede deed m. 2 Cor. IV:5a; de beroeping naar deze gemeente had hij aangenomen, na er eerst voor bedankt te hebben. Na te Arnhem voor de beroepingen naar Alphen a.d. Rijn en naar Ommen bedankt te hebben, nam hij die naar Scheveningen aan, waar hij den 2en Nov. 1884 bevestigd werd door Ds. W. Doorn, pred. te 's-Gravenhage (m. 1 Cor. I:21; intr. m. 2 Cor. IV:5). Hij overleed te Scheveningen den 24en Jan. 1892.

Kleinendorst was in de Kerk, die hij diende, een veel begeerd prediker, die tal van beroepingen afwees (van Vlaardingen uit niet minder dan negen, waaronder twee uit N.-Amerika). Te Vlaardingen hield hij bij het in gebruik nemen van het ruime kerkgebouw zijner gemeente een prediking over Haggaï II:10. Ook is hij bekend geworden door de uitgave van preeken en van andere geschriften van stichtelijken en van dogmatischen aard. Zijn *Lof der Psalmen* schreef hij naar zijn eigen verklaring niet om den ‘Gezangenlust, waar deze is, te verdooven’, noch om ‘bevreesdheid te toonen, dat de Kerk, die haar magt van den Heere heeft ontvangen, tot opbouwing, deze op de e.k. Synode zou misbruiken door een bundeltje Gezangen te beschikken, tot afbreuk en nederwerping’, maar om den lof der Psalmen te verbreiden.

Toen Ds. A. Littooy, predikant der Chr. Geref. Gemeente te Middelburg, in 1879 een brochure in het licht had gezonden over *Belijdenis*, *Avondmaal*, *Tucht* was Kleinendorst een dergenen, die hem naar aanleiding hiervan bestreden (zie onder Kl.'s geschriften). Door zijn bewering, dat de kinderen der geloovigen in het Genadeverbond *geboren* werden, verkondigde Littooy, volgens Kleinendorst, een *nieuwe* leer. Eerstgen. verdedigde zich op deze beschuldiging in een brochure, getiteld: *Het Genadeverbond en de Kerk. Een beetje verweer tegenover Ds. Kleinendorst's* ‘*andere zienswijze*’. Middelb. 1880. (Vele jaren later bezorgde Ds. J. Jongeleen, pred. bij de Chr. Geref. Gemeente Hilversum van dit geschrift van Ds. Littooy een tweede uitgave: *Het Genadeverbond en de Kerk. Opnieuw uitgeg. en v.e. voorr. voorzien.* Middelb. 1929. 8°.)

Kleinendorst was gehuwd met Hendrika Geziena Valkman, geb. te Coevorden, overl. te Scheveningen 26 Apr. 1902.

Van hem zag het licht:

Zestal leerredenen. Doesb. 1868. 12°. - *Tweede Zestal leerredenen.* Doesb. 1874. 8°. - *Lof der Psalmen*, *n. aanl. v.h. schrijven in No. 7 en 8 van* ‘*De Bazuin*’. 's-Gravenh. 1875. 8°. (Afzonderl. gedrukt omdat de redactie geweigerd had wegens breedvoerigheid het te plaatsen in gen. orgaan). (Bibl. Theol. School Kampen). - *Tweetal leerredenen.* Vlaard. 1877. 8°. - *De aard v.h. ware geluk en de weg*, *die daartoe leidt. Leerr. over Levit. XI*:*44*, *45 n. aanl. v.h. gezegde over Levit. XI en XII in de Hooge Vergadering des lands op 25 Juni 1878*; *uitgespr. den 30en Juni 1878.* 's-Gravenh. 1878. 8°. - *Doop*, *Belijdenis*, *Avondmaal en Tucht*, *of een andere*

zienswijze daarover als Ds. A. Littooy. 's-Gravenh. 1879. 8°. - *Nieuwe zestal leerredenen.* 's-Gravenh. 1884. 8°.

L i t t e r a t u u r: Hs. Borger. - Meded. v.d. H.H.W.M.C. Regt en W. Nawyn Ezn., conservator v.d. Biblioth. der Theol. School te Kampen.

[David Kleman]

KLEMAN (David) werd den 1en Mei 1725 geboren. Zijn geboorteplaats liet zich niet vaststellen, en evenmin de hoogeschool, waar hij zijn opleiding genoot. (In geen Album Studiosorum hier te lande komt zijn naam voor, ook niet in de enkel in handschrift bestaande lijst van studenten te Franeker)[1]. Den 3en Juni 1748 werd hij praeparatoir geëxamineerd door de Classis van Amsterdam en beroepbaar gesteld. Na peremptoir examen voor de Classis van Rhenen en Wijk den 24en Juni 1749 werd hij den 20en Juli d.a.v. te Renswoude bevestigd door Ds. S. Barovius, pred. te Veenendaal (m. 1 Tim. 14:12, 16; intr. m. Zach. VI:15). Hij preekte aldaar afscheid den 2en Apr. 1758 (m. Jes. XXI:10) bij zijn vertrek naar Voorburg, waar hij den 16en d.a.v. bevestigd werd door zijn schoonbroeder Ds. Joh. Slyp, pred. te Monster (m. Zach. IV:6, intr. m. Jes. LV:10, 11). Wegens aanhoudende lichaamszwakheid verklaarden de Staten van Holland en Westvriesland hem den 20en Sept. 1776 emeritus salvo honore et emolumento. Hij overleed nog zeer plotseling aan een toeval of beroerte te Voorburg den 6en Maart 1780.

Nadat hij in 1765 en in 1771 een paar geschriften met kerkelijke goedkeuring in het licht had gezonden (zie ond. zijn geschr.), gaf hij in 1774 een werk uit over *de Orde des heils*, *volgens welke God aan bezondere menschen Zyne zaligmakende genade schenkt* enz. (zie onder zijn geschr.). Ook dit geschrift was kerkelijk goedgekeurd en twee der daartoe gecommitteerde predikanten der Classis van 's-Gravenhage hadden uitdrukkelijk verklaard er niets in gevonden te hebben, strijdig met de Formulieren van Eenigheid. (Dit rapport, voor de Classis bestemd, werd ontijdig in druk uitgegeven door 'Justus Aletophilus Pacificus', vgl. *Boekz.* 1775*b*, 788, 789). Bij nadere kennismaking echter met den inhoud rezen er bij verschillende leden der Classis bezwaren. Ook elders was dit het geval. Zoo bij de Classis van Amsterdam, die hare bedenkingen tegen Klemans geschrift kenbaar maakte aan de Haagsche in een *Regtmatig bezwaar over eenige stellingen*, *strijdig met de aangenomene leer der Herv. Kerk* enz. Den 25en Apr. diende ook de Classis van Schieland hare gravamina bij de Haagsche in. Inmiddels begon er een storm van protesten op te steken. Zoo gaf in het begin van Apr. Prof. B. de Moor te Leiden een *Verhandeling* uit, waarin hij zijn *Aanmerkingen op de Orde des Heils*[2] publiceerde (vgl. *Boekz.* 1775*a*, 513-544); hierin vergeleek hij Kleman met iemand, die 'onkruid zaaide, terwijl de menschen sliepen' (*Voorberigt*, blz. 5). Ook in de N.-Hollandsche Synode te Edam kwam zijn geschrift ter sprake; de vergadering betuigde bij alle achting voor Kleman en zijn vroeger uitgegeven geschriften, in het laatstuitgegevene wel iets gevonden te hebben in strijd met de Formulieren (Art. 16 'licentieus boekdrukken'). De Voorburgsche predikant werd door velen verdacht van dezelfde gevoelens te zijn als Frederik Ad. van der Marck, die als hoogleeraar in het staats-, natuur- en volkenrecht te Groningen door zijn aanprijzen van het natuurrecht en van

1) In het *Alb. Stud.* van Leiden (k. 170) wordt vermeld als ingeschreven den 17en Aug. 1623 Herman Cleman, afkomstig van Brunswijk. Mogelijk was ook *David Kleman* aldaar of elders in het buitenland geboren en studeerde hij aan een buitenlandsche hoogeschool.

2) Hierop zag het licht: *Dankbetuiging*, *aan den WelEerw. Hooggel. Heer Bernhardinus de Moor*, *Hoogl. op Hollands Hooge Schoole en Leeraar bij de Geref. Kerk tot Leiden*, *voor zyne geleerde Aanmerkingen tegens de Orde des Heils v.d. Wel Eerw. Heer David Kleman* .... 1775. 4°.

het ‘nut der Natuurwetten voor den Staat des Kristendoms’ niet alleen de voorstanders van het Romeinsche recht, maar ook de theologen tegen zich in het harnas had gejaagd, en die op grond van zijn leeringen beticht van Pelagiaansche en Sociniaan-

sche gevoelens, in 1773 zijn ontslag had gekregen, waartoe zeker ook had meegewerkt de scherpe en spottende wijze, waarop hij zich had uitgelaten over het rechtzinnig geloof. De verdenking dat Kleman geestverwant van v.d. Marck zou zijn, werd in hooge mate versterkt door de uitgave van een geschrift, dat door de publieke opinie werd beschouwd als afkomstig van een vriend van laatstgen., en waarvan de titel luidde: *Aanmerkingen ter verdeediging van de Verhandeling over de Orde des Heils .... tegen de Aanmerkingen v. Prof de Moor.* Nu werd de beschuldiging van Pelagianisme en Arminianisme tegen Kleman gericht.

De punten in geschil betroffen de voorverordineering, de onmacht des menschen tot waar zaligmakend goed en de onwederstaanbare werkingen der wederbarende genade. Klemans gevoelens kwamen volgens zijn eigen woorden (blz. 10, 11 van zijn geschrift) hierop neer: ‘Er is een nauw verband door Gods hooge wijsheid en goedheid gelegd tusschen 's menschen vrijwillige, zedelijke handelingen, en Gods bovennatuurlijke mededeeling des geloofs en van alle zaligmakende genadegaven. Het schenken dezer gaven is aan de zedelijke, rechte besturing van der menschen handelingen zoo nauw verbonden, dat allen, die, een behoorlijk gebruik makende van hunne, door het zedelijk onderwijs des Evangelies verbeterde natuurkrachten, zich ernstig stellen in den weg van plicht, zekeren staat op de verkrijging van Gods bovennatuurlijke genade kunnen maken, en zij, die zich aan het verzuim dezer plichten schuldig stellen, door zich vrijwillig tot ongeloof en ongehoorzaamheid te bepalen, van die genade beroofd blijven, en wegens hun vrijwillig ongeloof zich aan eene zwaardere straf onderwerpen’.

Was het Klemans bedoeling reactie te bewerken tegen het misbruik der onmachtsleer en de daaruit voortvloeiende vleeschelijke zorgeloosheid, zijn voorstelling alsof heiligmaking het middel zou zijn tot rechtvaardigmaking, en plichtsbetrachting genade zou verwerven gaf alzoo aanleiding dat velen er een terugkeer in zagen van Augustinus en Calvijn tot Pelagius en Arminius.

De Haagsche Classis verzocht Kleman zijn gevoelens te verdedigen als in overeenstemming met de Formulieren van Eenigheid. Den 31en Mei 1775 leverde hij bij visitatoren der Classis de gevraagde verdediging in. De beoordeeling daarvan was door de Classis opgedragen aan zes predikanten uit haar midden. Het oordeel dezer commissieleden luidde niet eenstemmig. Twee hunner verklaarden, zonder zich in alles met Klemans opvattingen te kunnen vereenigen, zijn gevoelens volkomen vrij te achten van onrechtzinnigheid. Na vergelijking van zijn leeringen met die van Voetius en van de meeste leden der Nat. Synode te Dordrecht, waren zij tot de overtuiging gekomen, dat zoo verre licht van duisternis onderscheiden was, zoo vèr ook Klemans gevoelen verschilde van dat der Remonstranten. Het gerezen geschil beschouwden zij als een woordenstrijd. De vier andere beoordeelaars verklaarden versterkt te zijn in hun vermoeden omtrent Klemans onrechtzinnigheid, vooral hierin bestaande, dat hij te veel toeschreef aan 's menschen eigen kracht. Met dit oordeel stemde de meerderheid der Classis in, en den 6en Nov. 1775 besloot zij hem nog zes weken toe te staan, om binnen dien tijd het bewijs te leveren dat zijn opvattingen overeenstemden met den Bijbel en met de Formulieren van Eenigheid; daarna zou de Classis de zaak tot beslissing brengen.

Kleman echter weigerde volstrekt zich nòg nader te verdedigen, en richtte den 28en Maart 1776 tot de Staten van Holland het verzoek, om de Classis van

's-Gravenhage te gelasten hem niet verder te bemoeilijken omtrent een werk, dat immers met haar kerke-

lijke goedkeuring was uitgegeven. Enkele leden dezer Classis, o.a. P. Nieuwland, pred. te 's-Gravenhage, leverden bij de Staten een request in van dezelfde strekking. De Staten stelden beide verzoekschriften in handen der Haagsche Classis, die spoedig met haar antwoord gereed was met dit gevolg, dat de Staten den 18en Mei 1776 aan de Classis vrijheid gaf om de kerkelijke goedkeuring in te trekken, maar haar tevens bevalen hare werkzaamheden ter beoordeeling van Klemans rechtzinnigheid te staken. Aan beide partijen werd echter toegestaan zich te beroepen op de a.s. Z.-Hollandsche Synode.

Tot dit laatste kwam het niet. De Haagsche Classis zond aan die van Amsterdam en van Schiedam bericht, dat zij bezwaar maakte tegen een en ander in Klemans geschrift, en daarom de vroeger daarvoor door haar gegeven goedkeuring weer introk; hetzelfde publiceerde zij in de *Boekzaal* 1776*a*, 710. De Z.-Hollandsche Synode van 9 Juli 1776 te Delft beperkte zich tot een woord van lof voor de betoonde waakzaamheid over de vastgestelde leer en tot het uitspreken van den wensch, dat Kleman in het vervolg bewaard mocht worden voor het verwekken van onrust in de Kerk. Dat dit inderdaad zijn voornemen was, had Kleman verklaard in de *Boekzaal* 1776*a*, 711, waar hij verzekerde dat hij zijn bestreden geschrift nooit zou hebben uitgegeven, indien het niet met kerkelijke goedkeuring was bekrachtigd geworden, maar dat hij na het intrekken dezer goedkeuring geacht wilde worden alsof hij het nooit in het licht had gezonden. Daarmede was het geschil ten einde. Het had vele gemoederen en vele pennen in beweging gebracht. De Haagsche predikant Dr. J. Heringa, die als lid zijner Classis het voor Kleman had opgenomen, had, ook bij gelegenheid eener visite er bij Prins Willem V op aangedrongen, zich partij te stellen voor den Voorburgschen leeraar en was daarbij te werk gegaan op zoo krasse wijze, dat de Prins naar diens eigen verklaring op het punt had gestaan hem bij een arm de deur uit te zetten. Willem V liet zich niet overhalen in het geschil partij te kiezen. (*Gedenkschriften v. G.J. v. Hardenbroek.* Dl. I Amst. 1901, blz. 381 (in: *Werken v.h. Hist. Genootsch.* Derde S. No. 14).

Onder degenen, die Kleman verdedigden, onderscheidde zich vooral zijn reeds genoemden vriend Ds. P. Nieuwland, die ook, na het overlijden van zijn Voorburgschen ambtgenoot, in 1781 een tweeden druk bezorgde van diens: *Eerste Waarheden der ondervindelijke en redelijke Geesteskunde*, en daarbij dit boek aanprees als de eerste proeve eener oorspronkelijk bewerkte Psychologie, wier eerste uitgaaf, in bijna 800 exemplaren verspreid, algemeene belangstelling gevonden had.

Het aantal geschriften vóór en tegen Klemans *Orde des Heils* verschenen, is groot. Zoo gaf o.a.[1)] 'een Liefhebber van Waarheid en Vrede' in het licht een *Aanpryzing der Bedachtzaamheid in 't oordeelen over de Leer v.d. WelEerw. Heer David Kleman ....*, *nevens Vertoog*, *dat de waare Mening v. dien waardigen Leeraar in zijne*

1) Voorts: *Brief aan den Wel Eerw. Heer David Kleman*, *Leeraar der Geref. Kerk te Voorburg*, *in welke eenige zwarigheden*, *genomen uit het Tractaatje*, *genaamt de Orde des Heils .... worden opgegeven*, *en waar in zijn Eerw. op eene minzame wyze wordt verzogt dezelve op te lossen.* 's-Gravenh. 1774. - *Reden en Schriftmatig Betoog dat de Leere v.d. algem. aanbieding der Zaligheid*, *overeenkomt met Gods Woord en de Leere der Herv. Kerk*, *zo als die is vastgesteld en verdedigd in het Nationale Synode v. Dordrecht*, *tegen het zogenaamd Redenmatig Betoog v. P.O.*, *waar in aangewezen wordt*, *dat zo de Schryver geen vermomd Remonstrant*, *egter niet Gereformeerd is*, *nevens Aanmerkingen over de Orde des Heils v.d. Wel Eerw. Heer D. Kleman .... in een Brief aan de Herv. Gemeente in Nederland*, medegedeelt door P.J.H.Z Amst 1775. 4°. - Enz. enz.

verhandeling, over de Orde des Heils .... overeenkomt met het geen door de Regtzinnigste Leeraars dagelijks Gepreekt word, en derhalven niet strijdig is met de Leere der Geref. Kerk. (Amst.

1776)[1], en van een ander ‘Liefhebber der Waarheid’ verscheen: *De Orde des Heils v.d. WelEerw. Heer Dav. Kleman*, *Pred. te Voorburg*; *tegen zyn verdeediging omgekeert*, *desselfs tegenstrijdigheden aangetoond*, *de Leere der Goddelijke Praedestinatie* (*zoals de Geref. Kerk vaststeld*) *voorgehouden en verdeedigt*: *als mede eenige Aanmerkingen omtrent de algemeene welmeenende aanbieding v. Christus tot Zaligheid*, *aan allen*, *onder het Evangelium leevende. In eene korte beredeneerde verhandeling.* Leid. 1776. Joh. Habbema, Theol. Dr. en Pred. te Rotterdam bezorgde de uitgave van: *Bedenkingen over de Orde des Heils*, *en de algem. aanbieding v.h. Evangelie*, *v.d. WelEerw. Welgel. Heer David Kleman*, *veel geagt Euangelie Dienaar te Voorburg voorgestelt in eenige Brieven*, door E.D.P. Rott. 1775, '76. 6 st. 8°. De schrijvers der *Nederlandsche Bibliotheek* leverden een felle critiek op Klemans geschrift in een artikel: *Iets betreffende de Orde des Heils v.d. Heer Kleman* (Dl. V, 2e st. Mengelwerk, Rott. 1777, blz. 300-307) en Timotheus Philanthropus gaf in het licht: *Eere en Leere v. Dav. Kleman verdedigd door Magistraat en Kerkeraad in Voorburg*, *en Drieledig Quaeritur v.e. aanzienlyk Rechtsgeleerde*, *nopens de Ernstige Waarschouwing v. Prof. v. Drunen en de Saamenspraken v.e. ongenoemden Schrijver.* Met e. Voorbericht en e. Narede. Harlingen 1777. 8°.[2]. De predikant van Valkenburg Sam. v. Hardeveldt Antz. publiceerde (in: *Boekz.* 1776*a*, blz. 426-429, d° 17 Apr. 1776) *Vraagen*, *welke de ondergeschreeven de vryheid neemt den Wel-Eerw. Heer D. Kleman*, *en zyne Mede-standeren voor te stellen*, *als welker duidelijke beantwoording een korte weg zouden kunnen zyn*, *om het niet alzins wel begreepen worden*, *daar men van klaagt*, *ten opzicht der voornaamste zaaken*, *een einde te doen neemen*, *en nader te doen zien*, *wat men hun aankleeven aan de Leer der waare Herv. Kerke*, *waarmede zij betuigen*, *het eens te zijn*, *te oordeelen hebben.*

Van D. Kleman verscheen achtereenvolgens: *Eerste Waarheden der ondervindelyke en redelijke Geest-kunde*, *waar in Al het geen door de ondervinding in onze Ziele kenbaar is*, *nagespoord*, *de wetten onzer Zielswerkingen aangewezen worden*, *en daar uit tot de Aard*, *het Weezen en Eigenschappen derzelve besloten werd. Waarbij komt een afzonderlijk Betoog v. de onstoffelijke vatbaare wijze ten Nutte v. Min-ervarenen ontworpen.* 's-Gravenh. 1765. 8°. (Kon. Bibl.); (vgl. *Boekz.* 1766*a*, 137-154). 2e veel verm. dr. uitg. d. Ds. P. Nieuwland. Ald. 1781. 8°. - *Vyftal Verhandelingen over eenige gewigtige Waarheden v.d. Chr. Godsdienst.* (Over de oorspr. verdorvenheid, over de rechtvaardigmaking, over het wezen v.h. ware zaligmakend geloof). 's-Gravenh. 1773. 8°. - *De Orde des Heils*, *volgens welke God*

1) Hier tegen verschenen: *Drie Brieven in welke het Boekje gen.: Aanpryzing der Bedachtzaamheid*, *in 't oordeelen over de Leer v.d. Wel Eerw. Heer Dav. Kleman*, *Pred. te Voorburg*, *enz. .... wederlegd*, *het waar gevoelen v. D. Kleman voorgesteld*, *en de verdraaijingen*, *welke men omtrent het zelve maakt*, *aangewezen worden*, door D. v. A. Amst. 1776. 8°.

2) In *Boekz.* 1777*a*, 73, 74, verzochten drie leden van den kerkeraad te Voorburg, den schrijver zijn waren naam bekend te maken. Het geschrift van J.J. v. Drunen, Prof. en pred. te 's-Hertogenbosch en Lid van het Zeeuwsch Genootschap, in dezen titel bedoeld, had tot titel: *Ernstige Waarschouwing aan het Publiek wegens een Geschrift tot tytel hebbende: Rapport aangaande de verdeediging der Rechtzinnigheid v. D. Kleman*, *op de Classis 's-Hage den 6 Nov. 1775*, *ingebracht door Visitatores Librorum*, uitgeg. door Justus Aletophilus. Rott. 1776. 8°.

aan bezondere menschen Zyne zaligmaakende genade schenkt of het verband tusschen Genade en Pligt. 's-Gravenh. 1774. 8°.[3)].

L i t t e r a t u u r : *Historisch verhaal van de al procedures gehouden in de zaak van*

3) Er bestaat van dit werk een ex., waarachter (in denzelfden band) zijn opgenomen niet minder dan 15 aanvallende en verdedigende verhandelingen van J. Lindeman, pred. te De Lier e.a. naar aanleiding van dit geschrift. (Firma B. de Kler, Leiden, *Catal. nieuwe en oude boeken.* (1927. No. 12), No. 2071.)

D. Kleman, *pred. te Voorburg*, *wegens zijn uitgegeven boekje*, *gen. Orde des Heils*, *met de daartoe behoorende authentieke stukken* (hoogst zeldzaam). - v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^2, blz. 67. - Glasius, *Godg. Ned.* II, blz. 267-270. - *Boekz.* 1780*a*, 189. - Ypey, *Kr. Kerk 18e e.* VII, blz. 420-427. - Ypey en Dermout, *Gesch. N.H. Kerk* III, blz. 560-567; *Aant.*, blz. 252, 253. - Sepp, *Stinstra*, II, blz. 24, 25. - Dez., *Staatstoezicht*, blz. 135, 136. - Knappert, *Gesch. Herv. K. 18e en 19e e.*, blz. 105. - Reitsma, *Herv. en Herv. K.* blz. 701, 702. - F.J. Los, *Gesch. der Ned. Geloofsbelijdenis*, in: *Troffel en Zwaard.* 19e Jrg. (1916), blz. 101-104. - H.Q. Janssen, *Catal. v.h. Oud-Synod. Arch.*, blz. 129 C. In het Kerkeraadsarchief van de Groote Kerk te 'sGravenhage bevindt zich in keurig handschrift een ‘Register v. alle de stukken Raakende de Procedures met Ds. Kleman over zijn E. Werkje Gen. Orde des Heils etc.’

[Johann Klencke]

KLENCKE (KLENKE) (Johann), geboren te Bremen den 10en Sept. 1720, ontving zijn opleiding eerst aan het Lyceum in zijn vaderstad, en droeg aan het eind daarvan een door hem zelf bewerkte *dissertatio philol.-antiq. de Oblatione Thuris fertis jungi solita* voor onder den Rector Magnificus Prof. Dr. Conrad Iken (zie over dezen: hiervóór, blz. 455-457). Vervolgens liet hij zich den 6en Sept. 1743 inschrijven als student te Groningen. Den 3en Aug. 1745 door de Classis van Leiden en Neder-Rhijnland toegelaten als proponent, werd hij den 12en Juni 1746 bevestigd te Asperen door Ds. Adr. 's-Gravezande, pred. te Gorinchem (m. 1 Tim. III:1), waarna hij intrede deed met den in dit geval bijzonder toepasselijken tekst: Jes. LXI:5. Tien jaren later nam hij een beroep aan naar Lehe bij Bremen. Vóór zijn vertrek werd hij aan de Leidsche hoogeschool den 3en Aug. 1756 bevorderd tot S.S. Theol. Doctor, na den 30en en 31en Mei geëxamineerd te zijn door de Faculteit en in het openbaar een dissertatie te hebben verdedigd, over een onderwerp, dat kennelijk verband hield met het vroeger door hem te Bremen gepubliceerde (zie ond. zijn geschr.). Den 29en Juli d.a.v. werd zijn naam ingeschreven in het Album Stud. te Leiden. Zijn afscheid te Asperen had plaats den 15en Aug. d.a.v. (t.: Ef. VI:24). Te Lehe bleef hij werkzaam totdat hij ald. den 6en Sept. 1770 aan de waterzucht overleed.

Portretten zijn van hem onbekend.

Van hem zag het licht behalve zijn bovengen. dissertatie te Bremen voorgedragen (herdr. door J. Oelrichs in Bd. II van diens *Collectio opusculorum hist.-philol.-theologicorum selecti argumenti in primis in Germania et Belgia separatim editorum.* Brem. 1770. T. II, No. XIV, p. 641-682): *Dissertatio theol.-typica de Mysterio Thuris fertis jungi solita.* L. Bat. 1756. 4°.

Samen met G. Kulenkamp bewerkte hij *Aanmerkingen*, bevattende o.a. het Geheim van het Herrnhutsche ‘Echt-plan’ en een ‘Register van verfoeyelyke leugens der hoofden dier secte’, als toevoegsel aan de door Kulenkamp uitgegeven: *Anatomie der Herrnhutsche secte of Gewigtige Gedenkstukken*, *meest v. gewezene vrienden .... dier gezinte .... ontdekkende hare grouwelyke geheimen der godloosheit*, *zo wel in de lere als .... in de praktyk.* Uit het Hoogd. .... met aanm. .... en een voorbericht .... Amst. 1750. 8°. (*Boekz.* 1750*a*, 214).

L i t t e r a t u u r : H.W. Rotermund, *Lexikon aller gelehrten, die seit der Reform. in Bremen gelebt haben.* II. Bremen. 1818. Anhangs, p. LVIII, LIX. - Dez., *Das gelehrte Hannover.* II. Bremen. 1823, S. 548. - *Alb. Stud. Gron.*, k. 196. - Id., *L. Bat.*, k. 1053. - *Boekz.* 1756*b*, 235; 1770*b*, 411.

[Wilhelm August Klepperbein]

KLEPPERBEIN (Wilhelm August), geboortig uit Jeverland, was eerst predikant te Westrum, sinds 1734, daarna gedurende enkele maanden te Oldorp (Jeverland) in 1738. Na op 1 en 4 Dec. 1737 op proef te hebben gepreekt te Amsterdam, werd hij den 5en Aug. 1738 als Hoogduitsch predikant bij de Luthersche Gemeente ald. beroepen, waarop hij den 14en Nov. zijn intrede deed (m. Exod. XXXIII:13). Den 13en Nov. 1763 herdacht hij zijn 25-jarige Ev. bediening (m. Ps. LXXI:5-7) en den 15en Dec. 1771 hield hij een gedachtenispreek bij gelegenheid van 'het eerste Eeuwgetij der Luthersche Nieuwe Kerk te Amsterdam.' Den 9en Sept. 1779 legde hij zijn bediening neder wegens verkregen emeritaat, waarbij hem het behoud van zijn volle tractement werd toegezegd. Hij overleed in 1786.

Klepperbein was van 'eene liberale denkwijze' en volgde den gang der Godgeleerde wetenschap van nabij.

De latere hoogleeraar te Göttingen Johann Beckmann, die gedurende de laatste maanden van 1762 Nederland bereisde en bij die gelegenheid Klepperbein een bezoek bracht, beschrijft dezen in zijn reisjournaal als 'ein etwas verdrieszlicher und finsterer Mann', die niet hoog opgaf van de positie der Luthersche predikanten in het overwegend Gereformeerde Holland en het afkeurde dat Hoogduitsche candidaten een post als gouverneur zochten te verkrijgen, omdat zij hier toch geen uitzicht hadden op een predikantsplaats. Ook de hoogleeraren J.E.I. Walch van Jena en diens broeder de theoloog C.W.F. Walch van Göttingen waren op een reis door Holland, bij Klepperbein op bezoek beweest.

Hij gaf een verbeterde uitgave van den Hoogduitsche overzetting van *De geestelyke Liederen en Lofzangen* (*D.M. Lutheri*, *e.a. voorname Leeraren en Geestryke mannen*), bij de Luthersche Gemeenten hier te lande in gebruik. Deze vertaling was van de hand van den Utrechtschen predikant Henrich Michels. Klepperbein bezorgde er in 1751 niet slechts een inderdaad verbeterde uitgave van, maar, toen een derde oplage noodig bleek, ging hij nog verder en bewerkte hij zelfs sommige Psalmen geheel naar het Hollandsch, terwijl hij ook de Hoogduitsche Psalmen en Liederen vrij verbeterde. Deze bundel verscheen te Amsterdam in 1762 onder den titel: *Die hundert und fünfzig Psalmen und die Gesänge*, *welche bey dem öffentlichen Gottesdienst der mehrersten Gemeinen*, *die in den vereinigten Niederlanden dem unveränderten Augsburgischen Glaubens-Bekentnis zugethan sind*, *auch in niederdeutscher Sprache gesungen werden .... herausgegeben*, *und anitzt zum zweytemahl übergesehen*, *und häufig verbessert*, waarbij een *Anhang von einigen Liedern*, *die auch in holländischer Sprache übersetzt worden*, *mehreren Theils durch Petrus Martini*, *vormähligen Ev. luth. Prediger zu Leeuwarden.*

Van Klepperbein bestaat een portret op 57-jarigen leeftijd. Ter halver lijve, v. voren, staande, den Bijbel openslaande, onder een toog. Naar J.M. Quinkhard, door P. Tanjé, verbeterd d. J. Houbraken (Vgl. Muller, *Cat. v. Portr.*, No. 2937; v. Someren, id., II, i.v., blz. 375).

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.*, VII^2, blz. 68. - *Naamrol Pred. Augsb. Gel.*, blz. 54. - Loosjes, *Naaml. Pred. Luth. K. in Ned.*, blz. 147, 148. - Domela Nieuwenhuis, *Gesch. der Amst. Luth. Gem.*, blz. 151, 160, 166, 168; *Bijl.*, blz. 111.

- *Bijdr. Gesch. Luth. Kerk*, IV, blz. 79-82, 170, 171. - *Bijdr. en Meded. v.h. Histor. Gen. te Utr.* 33e Dl. (Amst. 1912), blz. 329-331.

[Henricus de Klerck]

KLERCK (KLERK, CLERCK) (Henricus de), werd geboren te Middelburg en

ald. gedoopt den 15en Maart 1654. Na zijn studiën volbracht te hebben (aan welke hoogeschool is niet gebleken), werd hij volgens de acta der Classis van Walcheren den 25en Apr. en den 11en Juli 1675 door deze Classis praeparatoir geëxamineerd en beroepbaar gesteld. Het eenige beroep, dat hij blijkbaar ontving, was naar Waterlandkerkje in Juli 1687. Hij bedankte er voor op grond van zijn zwakheid en de plaats hebbende wanbetaling. Vermoedelijk weerhield zijn gezondheidstoestand hem ooit naar een standplaats uit te zien; hij heeft althans geen enkele gemeente gediend. Naar alle waarschijnlijkheid is hij tot zijn dood te Middelburg blijven wonen. Blijkens de jaren, waarin zijn geschriften werden uitgegeven, zal hij na 1689 en in elk geval vóór 1699 overleden zijn. Het juiste tijdstip is echter bij onderzoek in het archief der gemeente Middelburg niet gebleken.

Hij gaf in het licht *Onzes Heeren Jesu Christi Priesterlyk Koningryk onder het N. Testament. Voorgesteld in eenige Predikatiën op den Psalm Davids CX* enz. Middelb. 1687. 8°. - *Tyd-tresoor van Kerkkelyke en Weereldlijke Historiën, van den beginne des Weerelds af, met een nette Aanteekeninge der Tyden. In 't Latijn beschreven door den Vermaarden en Hoog-gel. Heer Henricus Guthberlethus Wel eer Prof. der Historiën in d'Illustre School tot Deventer. En nu tot gemeen gebruik in onze Nederd. Taal getrouwelijk overgeset en gecontinueert tot het tegenw. Jaar 1689..... Agter aan .... een bekwaam Register der byzonderste Voorvallen.* Middelb. 1689. 4°. (Univ. Bibl. Amst.). - *Inleidinge tot de beschryvinge des H. Landts, aanwysende de zitplaatsen der oude Israëlitische Kerk in het oude Palaestina na den Uittogt uit Aegypten met de beschryvinge v. Jerusalem*, enz. *Vertaald uit het Latyn d. Prof. T. Spanhemius.* Middelb. 1699. 8°. (Dit laatste werk werd na zijn overlijden uitgegeven door zijn broeder Adriaan, een rijmelaar, die verschillende gelegenheidsgedichten heeft doen drukken. Vgl. v.d. Aa, *Wdb. Ned. Dicht.* II, blz. 319).

L i t t e r a t u u r : v.d. Aa, *Biogr. Wdb.* VII^2, blz. 68. - Glasius, *Godg. Ned.*, II, blz. 270. - de la Rue, *Gelett. Zeel.*, blz. 79, 80. - Nagtglas, *Levensber.*, blz. 544. - Paquôt, *Mémoires.* T. II (Louvain. 1768), p. 8. - Meded. v.d. Hr. P.D. de Vos, archiv. der gem. Zierikzee en van Dr. W.S. Unger, archiv. der gem. Middelburg.

[Willem Klercq]

KLERCQ (Willem) werd den 3en Sept. 1834 te Naarden geboren uit het huwelijk van Johannes Frederik Klercq, artillerie-officier, en Cornelia Margaretha Scholl van Egmond. Zijn vader had dapper deelgenomen aan de verdediging van den citadel van Antwerpen en werd bij die gelegenheid gekwetst.

Hij werd ingeschreven in het *Album Stud.* te Leiden den 13en Juni 1854, den 30en Jan. 1865 en den 31en Mei 1865, in dat te Utrecht den 9en Oct. 1865. In Mei 1869 toegelaten tot de Ev. bediening door het Prov. kerkbestuur van Overijssel, werd hij den 31en Oct. d.a.v. bevestigd te Engwierum door Ds. H.C.H. Reyers, pred. te Boxmeer c.a. (m. Hand. V:42; intr. m. Col. II:6). Na in 1873 bedankt te hebben voor beroepingen naar Hekelingen en naar Cats, nam hij die naar Hijkersmilde aan, waar hij den 10en Mei 1874 bevestigd werd door Ds. M. Reyerkerk, pred. te Bovensmilde (m. 1 Cor. IX:23, intr. m. Joh. VI:67-69; afsch. te Engwierum 3 Mei m. 1 Cor. XVI:22-24). Vandaaruit bedankte hij voor een beroep naar Nederhemert, in Apr. 1880 door hem ontvangen, maar in datzelfde jaar verwisselde hij Hijkersmilde (afsch.

ald. 7 Nov. wederom m. 1 Cor. XVI:22-24) met Koudekerk a.d. Rijn, waar Ds. A. Keers, pred. te Hazerswoude, hem bevestigde den 14en Nov. 1880 (m. Joh. IV:39-42; intr. m.

Joh. III:36). Hier bleef hij werkzaam totdat hij op zijn verzoek, met ingang van 1 Mei 1906 eervol emeritaat verkreeg. Den 13en Mei d.a.v. preekte hij afscheid (m. Rom. V:1). Hij vestigde zich daarna metterwoon te 's-Gravenhage, waar hij den 10en Dec. 1907 overleed.

Klercq stond in hooge achting bij zijn gemeente en bij wie hem verder kenden. Jarenlang was hij Scriba en Quaestor van de Classis Leiden en Praetor en Quaestor van den Ring Alphen. Zijn nauwkeurigheid en preciesheid waren in de Classis spreekwoordelijk.

Den 8en Aug. 1886 deed hij vergezeld door een escorte van dertien dragonders, die hem van zijn woonplaats hadden afgehaald, zijn intocht in de gemeente Leiderdorp, waar hij, kort nadat de plaatselijke kerkeraad met de synodale organisatie gebroken had, dien dag als ringpredikant de predikbeurt had te vervullen. Dit geleide werd hem niet gegeven op eigen verlangen. Tusschen twee wachten infanterie trad hij de kerk binnen, waar verschillende rijksveldwachters voor de ordebewaring aanwezig waren. Op een dergelijke wijze als hij gekomen was, keerde hij na den dienst naar zijn eigen gemeente terug. Hierover aangevallen zoowel in een dagbladartikel als in een anoniem verschenen geschrift, greep hij naar de pen en schreef hij de brochure: *Leiderdorp. Bijdrage tot de geschiedenis der kerkelijke beroerten.* 's-Gravenh. 1886. 8°. Hierin wordt sterk de nadruk gelegd op de beteekenis van de Vrije Universiteit in het kerkelijk conflict van die dagen.

Later verscheen nog van zijn hand *Een bundel Schetsen.* (M. portr. v.d. schr.). Nijkerk. 1909. 8°. Deze schetsen zijn geen van alle aangrijpend, ook zijn niet alle even goed gelukt; maar in haar geheel vormen zij goede stichtelijke lectuur; zij geven een vriendelijken kijk op het werk van een predikant; en kenmerken zich door een wel niet diepgaand, maar weldadig optimisme. Aldus Dr. A.W. Bronsveld in: *Stemmen v. W. en Vr.* 1909, blz. 913.

Hij huwde 1°. als beroepen predikant te Engwierum den 20en Oct. 1869 te Sambeek met Anna Elisabeth Lucretia van Eeden, geb. te Demerary (overl. te Koudekerk 22 Juni 1884); 2°. den 18en Oct. 1888 te Koudekerk met Marytje Geelhuysen geb. te Amsterdam (overl. te 's-Gravenhage 28 Juli 1910).

L i t t e r a t u u r : Hs. Borger. - W.M.C. Regt, *De Herv. Kerk te Koudekerk*, in: *Nav.* LIII (1903), blz. 510-512. - Rullmann, *De Doleantie*, blz. 130, 131. - *Alb. Stud. Rh. Traj.*, k. 472. - Id., *L. Bat.*, k. 1399.

[Johannes Frederik de Klerk]

KLERK (Johannes Frederik de), geboren te Delfshaven den 3en Apr. 1857 uit het huwelijk van Arie de Klerk en Frederika v. Voorthuizen, werd ingeschreven als student te Utrecht den 22en Jan. 1876 en legde ald. zijn admissie-examen af den 20en Jan. 1877. In Mei 1882 door het Prov. Kerkbestuur van Z.-Holland toegelaten tot de Ev. bediening, werd hij den 3en Sept. d.a.v. bevestigd te Nieuwpoort door Ds. J. Eigeman, pred. te Dordrecht (m. 1 Tim. VI:20; intr. m. Ps. XLIII:3*a.* Vandaar vertrok hij naar Dirksland, waar zijn bevestiging den 15en Febr. 1885 geschiedde door Ds. R.O.C. Aitton, pred. te Melissant (m. Fil. II:29*a*; intr. m. 1 Cor. II:11-13; afsch. te Nieuwpoort 8 Febr. m. 1 Cor. XV:1, 2). Vervolgens diende hij de gemeente te Ameide, waar hij den 2en Dec. 1888 bevestigd werd door Ds. P. Bongers, pred.

te Eemnes-Buiten (m. Jes. XL:8; intr. m. 1 Cor. III:9). Zijn vierde gemeente was Onstwedde, waar Ds. A. Jellema, pred. te Vriescheloo hem den 2en Oct. 1892 bevestigde

(m. Ef. IV:11, 12; intr. m. Dt. II:2, 3; afsch. te Ameide 25 Sept. m. 2 Cor. VI:1). Te Onstwedde bleef hij geen volle twee jaren; hij preekte er afscheid den 29en Juli 1894, waarna hij den 5en Aug. te Charlois en Katendrecht bevestigd werd door Ds. D.J. Karres, pred. te 's-Gravenhage (m. Hand. V:20; intr. m. 2 Cor. V:20). Meer dan dertien jaren arbeidde hij in deze zich toen reeds sterk uitbreidende gemeente. Den 19en Jan. 1908 nam hij van haar afscheid (m. Hand. XX:22-27), waarna hij den 26en Jan. intrede deed te Zuilen (m. Hand. IV:29*b*), na ald. opnieuw door Ds. D.J. Karres bevestigd te zijn (m. Lc. I:17*b*). Zijn laatste gemeente was Elden, waar hij den 5en Nov. 1916 door zijn schoonzoon Ds. A.J. Splinter, pred. te Huissen bevestigd werd (m. Hand. VIII:35*b*; intr. m. 1 Cor. III:7; afsch. te Zuilen 29 Oct. m. 1 Cor. XV:1, 2). Na langdurig smartelijk lijden overleed hij den 18en Febr. 1923 in het Diakonessenhuis te Arnhem, en werd ald. begraven op ‘Moskowa’. Hij was Ridder in de Orde van Oranje-Nassau.

Hij was gehuwd met Mej. Anna Geppina Altona, die als weduwe hem overleefde met drie zoons en een dochter, alle gehuwd.

Van hem zag het licht:: *Rede uitgespr. met het oog op de omstandigheden des tijds.* Sommelsdijk. 1888. 8°. - *Afscheidsrede*, *uitgespr. te Ameide 25 Sept. 1892* (Uitg. t.v.v.d. School m.d. Bijbel ald.). Rott. 1892. 8°. - *Een edelman en een edel man. Filips Marnix v. St. Aldegonde herdacht 300 jaren na zijn sterfdag*, *15 Dec. 1598-15 Dec. 1898.* Rott. 1898. 8°. - *Delfshaven en een Delfshavenaar. Korte beschrijving v.d. geboorteplaats*, *het leven en het standbeeld v. 'Pieter Pieterszoon Hein.* (Eene lezing). Rott. 1903. 8°.

L i t t e r a t u u r : *Stemmen v. W. en Vr.* e.a. periodieken op bovengen. jaren. - *Alb. Stud. Rh. Traj.*, k. 553.